

મળવાનું ઠેકાણું
 શ્રી જી. બા. શ્રવે. સ્થાનકવાસી
 જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ.
 ૬ ગરેડિયા કુવા રોડ,
 રાજકોટ — સૌરાષ્ટ્ર.

Published by :
 Shri Akhil Bhārat S S
 Jain Shastroddham Samiti,
 Garedia Kuva Road, RAJKOT
 (Saurashtra.) W Rly India

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
 બીજી સવત્ ૨૪૮૬
 ત્રીજી સવત્ ૨૦૧૬
 ઈ સ્વી સ ન ૧૬૬૪

૧ ગ્રંથ મુદ્રણસ્થાન :
 જયતીલાલ દેવચંદ મહેતા
 જ મ ભારત પ્રેસ,
 ગરેડિયા કુવા રોડ, રાજકોટ.
 (સૌરાષ્ટ્ર)

श्री भगवतीसूत्र पाचवें भागकी

विषयानुक्रमणिका

अनुक्रम अंक

पृष्ठाङ्क

छठे शतकका छद्वा उद्देश

१	रत्नप्रभा पृथ्वीके स्वरूपका वर्णन	१-६
२	मारणान्तिक समुद्रघातके स्वरूपका कथन	७-३६

छठे शतकका सातवा उद्देश

३	सातवे उद्देशकका ससित्त विषय कथन	३७
४	शालि वर्गरेह जीव विशेषोंके योनिका कथन	३८-४६
५	गणनीय कालके स्वरूपका वर्णन	४७-५८
६	उपमेय कालके स्वरूपका निरूपण	५८-८२
७	सुषमसुषमा कालके भरतक्षेत्रके स्वरूपका कथन	८३-९०

आठवा उद्देश

८	आठवे उद्देशकके विषयोंका सक्षेपसे कथन	९१-९२
९	पृथ्वीके स्वरूपका कथन	९३-११६
१०	आयुष्य बन्धके स्वरूपका कथन	११७-१४२
११	लवण समुद्रके स्वरूपका निरूपण	१४२-१५६

नववा उद्देश

१२	नववे उद्देशके सक्षेपसे विषयका कथन	१५७
१३	कर्मभेद के स्वरूपका निरूपण	१५८-१६१
१४	महर्षिकदेव की विहर्षणाके स्वरूपका निरूपण	१६२-१८०
१५	देशके ज्ञानाज्ञानके स्वरूपका निरूपण	१८०-१९५

दशवा उद्देश

१६	दशवे उद्देशके विषयोंका निरूपण	१९६-१९७
१७	अन्यसीर्थिकोंके मतका निरूपण	१९८-२०९
१८-	जीवके स्वरूपका निरूपण	२०९-२१८

વીરના વીર પુત્રોને વિનતી

“લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના”

એ બંને દેવીઓ પૂજનીય છે અને

એ બંનેની આપણને આવશ્યકતા છે

પરંતુ

તે બંનેમા અદર અદર આડવેર છે જ્યાં સરસ્વતીના દર્શન થતા હોય ત્યાંથી લક્ષ્મીજી રિસાયેલાં હોય છે અને

લક્ષ્મીનહો મોટે ભાગે સરસ્વતીથી દૂર રહેતા હોય છે આવો સામાન્ય નિયમ બેવામાં આવે છે

પરંતુ

જ્યારે આપની પાસે લક્ષ્મી અને

સરસ્વતી બંને સપીને આપની સેવા

કરી રહેલ છે ત્યારે જાણવું કે

આપના પૂર્વના પુણ્યનો ઉદય અને

વર્તમાન પુરુષાર્થનું આ ફળ છે

હવે

આપ આવા સાતુક્ષ્ણ સંજોગમાં મમાજ, ઉત્કર્ષના ભવ્ય કાર્યમાં વધુ ને વધુ લોગ આપશો, એવી અમોને ખાતરી છે

આગમોદ્ધારક પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મ. શ્રીજી જેન સમાજનાં ઉત્થાન કાર્ય માટે “શાસ્ત્રોદ્ધાર” નું જે ભગીરથ કાર્ય ઉઠાવેલ છે અને તે કાર્યને શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ મૂર્તરૂપ આપી રહી છે તેમાં આપનો પૂર્ણ સહકારની આશા રાખવી એ શુ અસ્થાને છે ?

આજ સુરભી તરીકે સમિતિમા આપનું

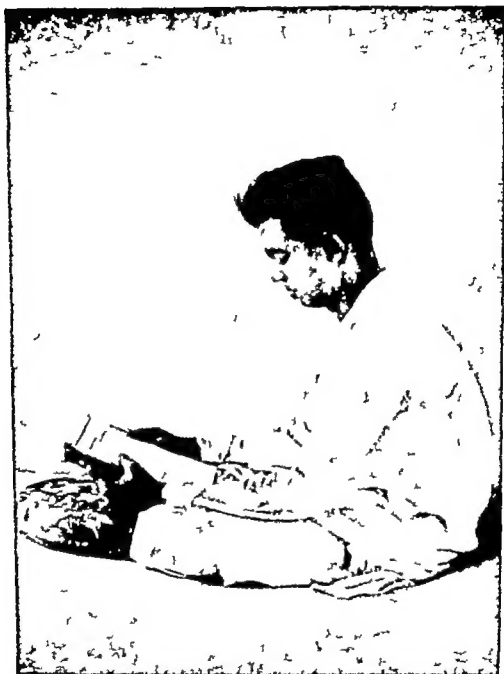
સુખારક નામ નોંધાવવા માટે ફા પંચમ નોં.

ફાકે મોકલેલી આપવા વિનતી છે

શ્રી જેન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ-રાજકોટ

“असखय जीविय मा पमायण”

श्री विनोदकुमार वीराली

(दीक्षा बीधा पढेवा शास्त्राभास करता)

जन्म : पोर्टमुडान सां. १८६२

दीक्षा

निर्वाणु

भीयन - (राजस्थान)

हेलोही - (राजस्थान)

स २०१३ वैशाख वद १२

सां. २०१३ भावण शुद्ध १२

ता २६-५-५७ रविवार

ता ७-८-५७ सुषवार

ખા. ૪ શ્રી વિનોદસુનિનુ સક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

આ પરમ વૈરાગી અને હયાના પુજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સવત ૧૯૯૨ પોર્ટ્સુદાન (આક્રિષ્ટ) માં કે ત્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી હર્ષભાઈ શામભાઈ વીરાણી અને મહા ભાગ્યવાન માતૃશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ ગુણિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વ જવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઈટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ, જર્મની, સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમજ ઈટાલી, ઇંગ્લેન્ડ વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં. ૨૦૦૯ના ગૌશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝબેથના રાજ્યાદેશક પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ હુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવા કે કાશ્મીર ઇજિપ્ત અને યુરોપના મુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાં તેઓને રમણીય સ્થળો કે રમણીય સુવર્ણોનું આકર્ષણ થયું નહીં એ એના પૂર્વજવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ ફળ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત વતન પાછા ફર્યા અને સાધુ-સાધ્વીજીના દર્શન કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને ગૌરાગ્રામ જ મન લાગ્યું હું હા કાલ અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાત્રમાં આરાતુ વિચિત્ર વાતાવરણ બોધ તેમને કંઈક શોભ થતો કે તુરત જ તેના ખુલાસો મેળવી શેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, યોગવિહાર આદિ પચ્ચક્ષુઆણુ તેઓ રૂક્યા નહીં જી સ્ત્રી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક ચેતરણ, એક ઝોસીક અને ઝોડવા માટે એક ચાકર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

વચ્ચે બેઠેલા
હાલમાં કિશનલાલજી સા. જોડેથી
જીએલા મુખ્ય ચિ. મહેતાબચંદ્રજી સા. નેન
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દાવતા)

(સ્વ) શેઠશ્રી રામજીભાઈ વેંગલભાઈ
વીરાણી રાજકોટ

શેઠશ્રી રામતિલાક મજબસસભાઈ
અમદાવાદ.

શેઠશ્રી રામજીભાઈ રામજીભાઈ વીરાણી
રાજકોટ.

(સ્વ) શેઠશ્રી મારશીભાઈ જીવનલાલ (સ્વ) શેઠશ્રી જીવનલાલ રામજીભાઈ ભાવસાર
ખારસી

અમદાવાદ.

સ ૨૦૧૨ના અપાડ શુદ્ધ ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોડલ સપ્તહાયના શાસ્ત્ર પૂ આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેશવળ આતુર્ભાસ દગ્ધ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો તેની સાથે પૂ આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સસાર પક્ષના કુટુંબી, દીક્ષાના બાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલા વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષા તિથિ પૂ શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સ ૨૦૧૩ ના જેઠ શુદ્ધ ૫ ને સોમવારે માગરોળ સુકામે નક્કી કરી. શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજ ભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બબલી, માગરોલ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સામળી ને તેમને મનમા આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેના તેમણે ખીન્ને રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય સુબઈમા થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો છેલ્લા પત્રથી તેમણે બંણેલ હતું, જે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ, ખીચન ગામે પૂ આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ સુનિરાજ દીક્ષા આપશે નહીં અને સ્વયંમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમા લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામા ઘણા વિઘ્નો થાયે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમા આત્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા ૨૪-૫-૫૭ સ ૨૦૧૩ના ગૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાજના માતૃશ્રી સાથે છેલ્લું જમણું કર્યું લોજન કરી, માતૃશ્રી સામાયિકમા બેસી ગયા તે વખતે કોઈને બંણું કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાથી બચવા માટે ધર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્ર, ભૂમિ અને ગોડલ સપ્તહાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદસુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જકશને બેઘપુરની ટિકિટ લીધી. તા ૨૫-૫-૫૭ના સવારે ૮ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અહીં કલાક ગાડી પહી રહે છે, તે દરમિયાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખી ને બાકીના કઢાવી નાખ્યા અને ગાડીમા બેસી ગયા મારવાડ જકશન તથા

શયન કરતા અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેવો અને ઝાંઝો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા બહુ ઠંડા હોય તો વખતે આદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુઠપાંત, પાથરણ, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સઠાસમા નહીં પણ જગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અગ્રુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતા વાલતા, સઠાસ અને પેશાબ સબધીમાં છવડયાની બરાબર જતના કરતા

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈન ધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં

દીક્ષાથીઓને જલદી દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે છઠ્ઠીને કોઈ ભરેલો નથી. “અસસ્યં જીવિય મા પમાય” આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, છવન તૂટ્યું સધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોઠલ સપ્રધાયના ઘણાખરા પૂ મુનિવંશ અને પૂ મહાસતીજીઓના તથા બોટાદ સપ્રધાયના પૂ આચાર્યશ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજ અને હરિયાપુરી સપ્રધાયના શાત શાસ્ત્રજી પૂ મુનિશ્રી ભાવચંદ્રજી મહારાજ, શ્રમણ સધના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તથોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. ધ. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ધાસીલાલ મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ સાધ્વીઓના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઈમાં સ. ૨૦૧૧ ની સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સપ્રધાયના પડિતરત્ન શ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજનો પરિચય થયો લાલચંદ્રજી મહારાજ પોતે, સસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલકે આખા કુટુંબે સયમ અગ્નિકાર કરેલ, તે બધી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગ ભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતાની સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજના હરને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે પણ મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદ્રજી મહારાજના સહકૃદ્ધની દીક્ષા એ હતી આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વ ભવની ભાંડી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતો વખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો; “જે હજી વાર છે સમય પાઠવા લીજો, જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો,

સમયે માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહત ભગવતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવચ્યાનિ પાઠ ભણીને મારા આત્માના કદ્યાણ્ણ માટે દીક્ષા અગીકાર કરી છે સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જીવસાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં નૈતનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃતાત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષદ્વેષ આપનારી દીક્ષા જ છે

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કંઈક બાપામા પણ કહી શકતો ન હતો અને ખીજી બાબતથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે મારે જરા પણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે, શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સંકળ સદા મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”

રાજકોટમા શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદ કુમાર કેમ દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માડી ગામમા ક્યાય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહરગામ તારે કાર્યા ક્યાયથી પણ સતોવકારક સમાચાર સાપડયા નહી અર્થાત પત્તો મળ્યો જ નહી આમ વિમાસણના પરિણામે પિતાશ્રીને એ મહિના પહેલાની એક વાતની ચાહી આવી. તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) બાઉ કારણ કે ખીચનમા પૂ ગુરુમહારાજ શ્રી સમયમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાત વિશારદ છે અને અનેકાતવાદના પૂરા બાણકાર છે, તેઓ ત્યા બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ શ્રી લાલચદજી મહારાજઆદિ ઠાણા ૪ જવાના છે તો મારી હમ્મણ પણ ત્યા તેમની પાસે જવાની છે ”

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પ પૂર્ણચંદ્રજી દેવને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી પેડિતજીનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે બાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની

ભેદપુર જ કશને થઈને તા ૨૬-૫-૫૭ ની વહેલી સવારે જા. વાગ્યે ફોદોડી પહોંચ્યા ત્યાથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા અને ઉપાશ્રયમાં બિરાજતા મુનિવરોનાં દર્શન કર્યાં વદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યાં અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂર્વ્ય થી મુનિવરોની સેનુખ સામાયિક કરવા બેઠાં, તેમા “જાત્ર નિયમ પજ્જુવાસામિ દુવિદિ તિવિદેણ” ના બહલે “જાત્ર જીવ પજ્જુવાસામિ તિવિદિ તિવિદેણ” બોલ્યા તે શ્રી લાલચદેવ મહારાજે સાબળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે “વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરે છે, તેનો જવાબ આપવાને બહલે “અપ્પાણં ત્રોસિરામિ” બોલી પાઠ પૂરા કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ ભેડીને બોલ્યા કે “સાહેબ ! એ તો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયંમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, બરાબર જ છે અને તેમા કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈ પણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો”

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રરૂપ મુનિશ્રી સમર્થમલ્લ મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે “તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબના વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી કારણ કે તમારા માતા-પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સમતિ છે કે રબોહરણની ઠાડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમે આવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો આવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે “જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો”

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલ્લ જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સ્થવ વિચારમા પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો આ નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે શ્રી વિનોદમુનિને જણાવવામા આવ્યું કે ‘અમારી સલામતી માટે તમારે બહાર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે’ ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રી સ્થવ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે -

મારા માતા-પિતા ચોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ તું હંતુ અને “અસત્ત્વ્ય જીવિય માં પમાય” ને આધારે એક ક્ષણ પછી દીક્ષાથી વચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું શ્રી લાલચદેવ મહારાજ સાહેબ-વંશદેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી કરવાનું કહેલું પરંતુ મને

- 27 - *Handwritten notes, mostly illegible due to blurring.*
 - 28 - *Handwritten notes, mostly illegible due to blurring.*
 - 29 - *Handwritten notes, mostly illegible due to blurring.*
 - 30 - *Handwritten notes, mostly illegible due to blurring.*

1. દાનવીર

गैरवादी केन्द्रिय भाषाओं में लिखित है।

11-11-61

અ ગેઠ તાપાચદણ માહેબ ગેસડા

અર્ધી કલાક મોટા પહોળો નો સડોયો સમયમુર પહોળો દોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના ચળચળે પલ્લુ ચાહેશે જોવાનો અને અતિમ દર્શનનો પ્રસન્ન સુખાત્મ પરતુ અત્યંત કષ્ટ તેમ જ નથી

આથી પ્લેધનનો ચોખ્ખાગ પડતો મૂકવામા આવ્યો અને માતા-પિતા તા ૧૪-૮-૫૭ ના રોજ ટ્રેઇન મારફત ફોલોડી પહોંચ્યા, શ્રી દુર્લભજીભાઈ અને મહિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યા

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાળીને અને ધૈર્યનું એકાએક એકથ કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો દ્વંદ્વમાં સાર આ પ્રમાણે છે

"હવે તો એ રત્ન વ્યાધ્યુ ગયું ! સમાજનો આશાદીપક એક્કવાઈ ગયો ! ઝંટ ઊગીને આથમી ગયો ! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી."

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતૃશ્રી મહિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યુંકે - "જન ! ભાવિ પ્રજા છે, આ જાળવમા મહાપુરુષોએ પલ્લુ હાથ મોઢ નાખ્યા છે અને સૌને મુરખને ચરણ ચણુ પડે છે, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું જણુ છે ? હવે તો ચોક્કસ કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદ્ય જોઈને માત્ર શીરજ ધરવાની રહી."

પૂ. શ્રી સમર્થમહાજી મહારાજ સાહેબના અભિપ્રાય :-

પ્રાથમિક તેમજ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિશે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્મભિલાષા 'અદ્વિતિયા પેમાણુરાગરસે' નો પરિચય કરાવતી હતી. પ્રાપ્ત સાંસારિક પ્રજ્વલ વેશવ વસ્ત્ર તેમની મુલ્કિ દષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ પીતરાગવાણીના સસત્રથી વિવચિત્તુષ્ણ ધર્મકાર્યમા સદા તત્પર અને તસ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે ગૌરાગ્ય પલ્લુ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનવ્યર્થાથી કઠિન કાર્ય કરવામા ખૂબ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્ત લક્ષમા આવતી હતી

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચ દ કાલીદાસ વાગિયા (સ્વ.) શેઠરંગલભાઈ મોહનલાલ શાહ
ભાણુવડ અમદાવાદ

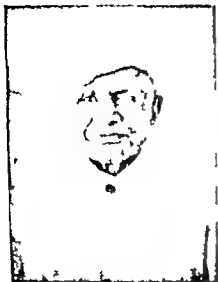
૧ વચ્ચે મેઢેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન મુલચંદ્રજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમાં મેઢેલા ભાઈ મિત્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઉમેલા સૌથી નાનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

શેઠશ્રી લેસિંગભાઈ પાચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ ભણેકલાલ
અમદાવાદ

આધ્યક્ષશ્રીશ્રીઓ

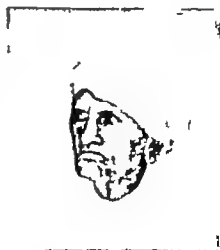
શ્રી વૃજલાલ દસંભાઈ પારખ
રાજકોટ

દાસરી હરજીવિ દાસઈ બેચ ૬
રાજકોટ.

શ્રીશ્રી નિમીલાલ લાલચંદ્ર સા. સુલિયા
તથા શ્રીશ્રી કેવલરાજલ લાલચંદ્ર સા.

(સ્વ) શ્રીશ્રી દિનેશભાઈ કાલિદાસ શાહ સ્વ શ્રીમાન શ્રીશ્રી મુકનચંદ્ર સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ.

આદ્ય સુરબ્ધી શ્રી

સ્વ હરિલાલ અનોપચદ ગાહ
ખસાત

આદ્ય સુરબ્ધી શ્રી દાનવીર

સ્વ ગેઠ તારાચદજી માહેબ ગેલડા
મદ્રાસ

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામા આવે છે

પ્ર ૧ તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયંમેવ હીક્ષા કેમ લીધી ?

ઉત્તર - પાચમા આરાના ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવ તા (અતિમુક્ત) કુમારને તેની માતૃશ્રીએ હીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે સ્વયંમેવ હીક્ષા લીધી ત્યાગ્બાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા તે જ રાત્રે તેણે બારમી બીજ્જુની પડિમા અગીકાર કરી અને શિયાળાણીના પરિવહથી કાળ કરી નક્કીનગુરુ વિમાનમા ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં હીક્ષિત થયા

પ્ર ૨ આવા ગૈરાગી જીવને આવો ભયકર પરિવહ કેમ આપે ?

ઉત્તર - દેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મરણાતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતારજ મુનિ, કોથલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામા હનરે ભવના કર્મ હોવા ભેદ્યે, ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો માગ્ણાતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલા બધા કર્મ કેવી રીતે ખરે ? બા પ્ર શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરિવહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામા છપાયેલ છે તેમાંથી અહીં સાર રૂપે સંક્ષેપ કરેલ છે

શાસ્ત્રોની સંપૂર્ણ માહિતી

અહારમા વાર્ષિક રિપોર્ટમાં બતાવેલ ૨૪ શાસ્ત્રો પ્રસિદ્ધ થયા પછી નીચે મુજબ વધુ કામકાજ થયેલ છે

(૧) ભગવતી ભાગ ત્રીજો ૩ બહાર પડી ચુક્યો છે અને તે મેમ્બરોને મોકલવાનું કામ ચાલુ છે

(૨) ભગવતી ભાગ ચોથો તથા પાંચમો છપાય ગયો છે અને તેનું બાઇન્ડીંગ કાર્ય ચાલે છે

(૩) જ્ઞાતા સૂત્રના કુલ ત્રણે ભાગ છપાય છે જે એકાદ માસમાં પૂરા થઈ જશે.

(૪) ભગવતી ભાગ છઠ્ઠો તથા સાતમો છાપવાનું કામ શરૂ થઈ ગયું છે

(૫) કુલ્લે લગભગ ૩૦ સૂત્રો પૂર્ણ ચુકેલે લખીને પૂરા કરેલા છે તેમાંનાં છપાયા વગરના જે સૂત્રો બાકી છે તેનું અનુવાદનું તેમજ સંશોધનનું કેટલુંક કામ ચાલુ છે અને કેટલુંક બાકી છે

(૬) નિશીથ સૂત્ર સૂર્યપત્તતી તથા ચંદ્રપત્તતી સૂત્ર એ બાકી રહેલા ત્રણ સૂત્રો લખવાનું કાર્ય અત્યારે ચાલે છે

શ્રી અખિલ ભારત ટ્રે સ્થા. }
 જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ }
 રાજકોટ }
 તા. ૧૫-૭-૬૩

નમ્ર સેવક
 સાકરચંદ્ર ભાઈચંદ શેઠ
 મત્રી

આપણા ખાતર નહીં તો આપણી બવિખ્યની પેઢી
ખાતર પણ આ કાર્ય પાર્ણ કરવું જ પડશે

ઠર જૈન સિદ્ધિતાનું સંશોધન કરી ચાર ભાષામાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું જ
મહદ્દ કાર્ય આ સમિતિ લગભગ વીસ વર્ષ થયાં કરી રહી છે તે બીના
સમાજના દરેક અંગમાં જગ જાહેર છે

અત્યાર સુધીમાં પૂજ્ય આચાર્યશ્રીએ ત્રીસ શાસ્ત્રોનું સંશોધન પૂરું
કર્યું છે અને બાકીના ત્રણ સ્ત્રોતોનું કાર્ય આ વર્ષમાં પૂરું કરી નાખશે,
તેમ અમારી ધારણા છે

જત્રીસમાંના વીસ શાસ્ત્રો તથા તેના ભાગો પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે
બાકીનાં શાસ્ત્રો દૃઢલાઈક છપાય છે અને દૃઢલાઈના અનુવાદ કરવાનું કાર્ય
ચાલુ છે

અસક્ષ મોંઘવારીને લીધે સમિતિએ શરૂઆતમાં ધારેલા ખર્ચ કરતાં
ત્રણ ગણો ખર્ચ થવાનો અંદાજ છે આથી બાકીના કાર્યને પહેાંચી વળવા રૂપિયા
ત્રણ લાખની તાકીદિ જરૂર છે અને તે વીરના લક્ષ્મીનદન પુત્રો પાસે અમારી
ટહેલ છે તેમના તરફથી બાકીના સ્ત્રોતો માટે રૂપિયા ૫૦૦૧ આપનારાની અમો
રાહ જોઈએ છીએ.

રાજકોટ
તા ૧૫-૭-૬૩

શ્રી ઝા ભા શ્રે. સ્થા.
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥
 जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रति-
 विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया
 समलङ्कृत व्याख्यामङ्गलपथपरनामकम्

श्री-भगवतीसूत्रम्

(पञ्चमो भाग)

पष्ठशतके षष्ठोद्देशस्य ससिद्धविषयविवरणम्

क्रियत्यः पृथिव्यः ? रत्नप्रभादयः सप्त पृथिव्यः । क्रियन्ति अनुत्तर-
 विमानानि विजयादीनि पञ्च अनुत्तरविमानानि सन्ति । मारणान्तिकसमुद्र-
 घातेन रत्नप्रभाया पृथिव्यामुत्पत्तियोग्याना जीवानां तत्रगतमात्राणामेव
 आहारग्रहणपरिणमन-शरीरबन्धनविषयकमश्न ।

क्रियन्तस्तु तत्र गत्वाऽपि पुन प्रत्यागच्छन्ति, तत पुनर्मारणान्तिक-

छठे शतकका छठे उद्देशका प्रारम्भ

इस शतक के इस उद्देशक का विषयविवरण संक्षेप से इस
 प्रकार से है- पृथिवियां कितनी कहीं गई है ? उत्तर- रत्नप्रभादिक
 पृथिविया सात कहीं गई है । अनुत्तर विमान कितने हैं ? उ
 अनुत्तर विमान विजय वैजयन्त आदि ५ हैं । मारणान्तिक समुद्रात
 कर के रत्नप्रभापृथिवी में उत्पत्ति के योग्य जीव वहां पहुंचतेही क्या
 आहार ग्रहण करने लगते हैं ? उस आहार को परिणमाने लगते हैं
 और शरीर का बंधन करने लगते हैं ? उ कितनेक जीव वहां

छठा शतकने छठो उद्देशक प्रारम्भ-

छठे उद्देशकमा आवता विषयानु ससिद्ध विषय विवरण-

प्रश्न- पृथ्वीको कितनी छ ? उत्तर- रत्नप्रभा आदि सात पृथ्वीको छ

प्रश्न-अनुत्तर विमान कितने छ ? उत्तर-विजय वैजयन्त आदि पांच
 अनुत्तर विमान छ

प्रश्न-मारणान्तिक समुद्रात कहींने रत्नप्रभा पृथ्वीमा उत्पत्तिने योग्य जीवो गुं
 त्यां पहुंचतानी साथे न आहार ग्रहण करवा भठि छ ? ते आहारने परिणमावा
 भठि छ अने शरीरानु बंधन करवा भठि छ ?

उत्तर-उद्देशक छवो त्यां गछने पणु क्षीयी पाछां आवी जाय छे त्यार पाद

તા. ૧૫-૭-૬૩ના રોજ કલિાસવાર

મેમ્બરોની સંખ્યા

૨૭	આદ્ય મુરખીશ્રી, ૫૦૦૦ થી વધુ રકમ ભરનારા
૩૨	મુરખીશ્રી, ૧૦૦૦ થી વધુ રકમ ભરનારા
૧૩૩	સહાયક મેમ્બરો, ૫૦૦ થી વધુ રકમ ભરનારા
૫૮૬	લાઇફ મેમ્બરો, ૨૫૦ થી વધુ રકમ ભરનારા
૪૬	બીજા ન બંધના જુના મેમ્બરો, ૧૫૦ વધુ રકમ ભરનારા
૮૨૭	કુલ મેમ્બરો

રૂપિયા બસો પચાસ તથા રૂપિયા પાંચસો વાળા મેમ્બરો લેવાનું હવે બંધ છે કદાચ રૂા ૧૦૦૧ થી મુરખીશ્રી માટે ૭૦ સીતેર જગ્યા ખાલી છે અને આદ્ય મુરખીશ્રી રૂા ૫૦૦૧ થી હાખલ ઠરવામા આવે છે

મેમ્બરોની સંખ્યા પૂરતાં જ શાઓ છપાય છે જેથી પાછળથી હાખલ ઘનારને સૂત્રો મળવાં મુશ્કેલ છે માટે જુનામુ ભાઈઓ તથા બહેનોને અમારી વિનવી છે કે તેઓ મુરખીશ્રી અથવા આદ્ય મુરખીશ્રીમા પોતાનું નામ જલ્દી મોકલી આપે.

રોજકોટ
તા. ૧૫-૭-૬૩

નમ્ર સેવક
સાકેશ્વર બાઈશ્વર રોડ
મત્રી.

રત્નપ્રમાદિપૃથિવીવક્તવ્યતા ।

મૂલ્મ—‘કહ્ ન મંતે । પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ ? ગોયમા । સત્ત પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ ત જહા—રયળપ્પમા, જાવ-તમતમા ! રયળપ્પમાઈળ આવાસા માળિયઢ્વા, જાવ-અહેસત્તમાઈ, ઇવ જે જહ્યા આવાસા તે માળિયઢ્વા, જાવ કહ્ળ મતે । અણુ-ત્તરવિમાળા પળ્ળત્તા ? ગોયમા । પચ્ચ અણુત્તરવિમાળા પળ્ળત્તા, ત જહા--વિજઈ, જાવ-સઢ્ઢસિઢ્ઢે ’ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

હાયા—ઈતિ સ્વલ્લ મદન્ત પૃથિવ્ય મહ્મ્મા ? ગૌતમ ! સત્ત પૃથિવ્ય મહ્મ્મા, તઢ્ઢયા - રત્નપ્રમા, યાવ્ તમસ્તમા । રત્નપ્રમાદીનામ્ આવાસા મળિતઢ્વા, યાવત્-અઢ્ઢ સત્તમ્યા ઇવ યે યાવત્કા આવાસાસ્તે મળિતઢ્વા,

રત્નપ્રમાદિ પૃથિવીવક્તવ્યતા—

‘કહ્ળ મતે’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ— (કહ્ળ મતે ! પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ) હે મદન્ત ! પૃથિવિયા કિતની કહી ગઈ હૈં ? (ગોયમા) હૈં ગૌતમ ! (સત્ત પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ) પૃથિવિયા સાત કહી ગઈ હૈં । (તજહા) હે ઇસ પ્રકારસે હૈં— (રયળપ્પમા જાવ તમતમા) રત્નપ્રમા યાવત્ તમસ્તમા । (રયળપ્પમાઈળ આવાસા માળિયઢ્વા, જાવ અહેસત્તમાઈ) રત્નપ્રમાપૃથિવી આદિકોં કે આવાસ યાવત્ નીચે કી તમસ્તમા સાતઘીં પૃથિવી તક કે કહ્ના યાઢિયે । અર્થાત્ રત્નપ્રમા પૃથિવી સે હેકર

રત્નપ્રમા આદિ પૃથ્વીઓની વક્તવ્યતા—

‘કહ્ળ મતે’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ— (કહ્ળ મંતે ! પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ ?) હે મદન્ત ! પૃથ્વીઓ (નરહી) કેટલી ઠહી છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સત્ત પુઢવીઓ પળ્ળત્તાઓ) પૃથ્વીઓ સાત ઠહી છે (તજહા) તે સાત પૃથ્વીના નામ આ પ્રમાણે છે— (રયળપ્પમા જાવ તમતમા) રત્નપ્રમાથી શરૂ થઈને તમતમા સુધીની સાત પૃથ્વીઓ અહીં મહલ્લુ ઠરવી. (રયળપ્પમાઈળ આવાસા માળિયઢ્વા, જાવ અહે સત્તમાઈ) રત્નપ્રમા પૃથ્વીના આવાસો અને તમસ્તમા પર્વતની નીચેની પૃથ્વીઓના આવાસોનું

समुद्रघातेन समग्रहताः सन्तो निर्यावासे गमनानन्तरमेवाहारादिग्रहण कुर्वन्तीत्युचरम्) एवमेव मत्स्यपि शर्करामादिषु पृथिवीषु गतवर्ता जीवानाम् आहारादिग्रहणविषयप्रकारद्वयमवसेयम् । तथा असुरकुमारावासेषु पृथिवीकापि कावासेषु च उत्पत्तियोग्यजीवानाम् आहारादिग्रहणविषये उपर्युक्तमेव प्रकारद्वय बोध्यम् । एव मन्दरपर्वतस्य पूर्वादिदिग्भागेषु अशुलमुख्येयप्रदेशभाग-चालाग्र-लिङ्गा-युक्ता-यवमध्य-यावत्-योजनकोटिशसंख्येययोजनकोटिकोटिषु एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-यावत्-पञ्चानुचरविमानपर्यन्तेषु उत्पत्तियोग्यजीवानाम् आहारादिग्रहण विषये पूर्वोक्तमेव प्रकारद्वयमवसेयमिति विचार, गौतमस्य तत्सर्वसमर्थन चेति ।

जाकर भी पुन वापिस आ जाते हैं, पाद में पुन मारणान्तिक समुद्रात करके नरकमें जाते ही आहारादि ग्रहण करने लगजाते हैं । इसी तरह से माते ही शर्करा आदि पृथिवियोंमें जानेवाले जीवोंके आहार आदि के ग्रहण करने के विषय में प्रकारद्वय जानना चाहिये । तथा- असुरकुमार के आवासों में, पृथिवीकापिकों के आवासों में उत्पत्तियोग्य जीवों के आहार आदिको ग्रहण करने के विषय में ये पूर्वोक्त ही दो प्रकार जानना चाहिये । इसी तरह से मंदर पर्वत के पूर्वादि दिग्भागों में, अशुल के असंख्यात प्रदेशभाग, चालाग्र, लिङ्गा, युक्ता, यवमध्य यावत् योजन कोटी, असंख्येय योजन काटि कोटियोंमें, एकेन्द्रिय द्वीन्द्रिय यावत् पञ्च अनुचर विमानों तक में उत्पत्ति योग्य जीवों के आहारादि ग्रहण करने के विषय में पूर्वोक्त ही प्रकारद्वय है ऐसा विचार और गौतम का इन सबका समर्थन ।

द्वितीय भारगुप्तिक समुद्रात करीने नरकमें जाय छे, जने त्या जतानी साबे व आहारादि अक्षु करवा मही जाय छे जे व प्रमाखे शर्करा आदि साते पृथ्वीकोमां जनारा जेवना आहार आदि अक्षु करवाना विषयमा जे प्रकार समजवा तथा असुरकुमारिना आवासोमां जने पृथ्वीकापिकोना आवासोमां उत्पत्तिने योग्य जेवना आहारादिने अक्षु करवाना विषयमा पञ्च पूर्वोक्त जे प्रकार व समजवा जे व प्रमाखे मंदर पर्वतना पूरुं दिग्भागोमा, आंगणना असंख्यात प्रदेशभाग, चालाग्र, लिङ्गा, युक्ता, यवमध्य (यावत्) योजनकोटी, असंख्यात योजन कोटि कोटियोंमां एकेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय पञ्च अनुचर विमानो पर्यन्तना स्थानोमा उत्पत्तिने योग्य जेवना आहारादि अक्षु करवाना विषयमा पूर्वोक्त व जे प्रकार व समजवा गौतम द्वारा तेनुं समर्थन.

સત્ત્વ પૃથિવ્યઃ પ્રમણા । અત્ર પૃથિવીપદેન નૈરયિકપૃથિવ્યો ઘોદ્વજ્યાઃ, ઈપત્મા-
ગ્મારાયા વિચારસ્વાપ્રાનધિકરિણ્યમાણત્વાત્ ।

ઈહ પૃથિવીસમ્બન્ધિવિચારે પૂર્વે કૃતેઽપિ પુનરપ્યપ્ત યદ્ રત્નપ્રભાદિપૃથિવીના
મુપાદાન તત્ તત્સમ્બદ્ધતયા મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતસ્વરૂપામિધાનાર્થમિતિ
નાત્ર પુનરુક્તિરિતિ । 'તજહા' તથા—'રયણપ્પમા જાવ-તમતમા' રત્નપ્રમા-
યાવત્-તમસ્તમા, યાવત્પદેન—'સકરપ્પમા, વાલુકાપ્પમા, ધૂમપ્પમા, તમપ્પમા'
ઈતિ સગ્રાહ્યમ્ । 'રયણપ્પમાર્ણ આવાસા માણિયન્વા, જાવ-અહે સત્તમા'

ધિયા સાત કહી गई हैं । यहा पृथिवीपदसे नैरयिक पृथिवियोंको ही
ग्रहण किया गया है । ईपत्प्राग्भारपृथिवीको नहीं क्योंकि उसका
विचार यहा अनधिकृत है । यहा पर ऐसी आशंका नहीं करना
चाहिये कि पृथिवी सषधी विचार तो पहिले ही हो चुका है अब
फिर यहा पर उसका पुन विचार करना पुनरुक्ति दोषवाला माना
जावेगा क्योंकि रत्नप्रभा आदि पृथिवियों से सषद्ध होनेके कारण
मारणान्तिक समुद्धातके स्वरूपको प्रकट करनेके लिये यहा पर पुनः
रत्नप्रभा आदि पृथिवियोंका उपादान किया गया है । सात पृथिविया
कौनसी है ? सो 'तजहा' से सूत्रकार प्रकट करते हैं कि 'रयणप्पमा
जाव तमतमा' रत्नप्रभा यावत् तमस्तमाप्रभा यहाँ यावत् पदसे
'शर्कराप्रभा, वालुकाप्रभा, पक्कप्रभा, धूमप्रभा, तमप्रभा' इनषाकीकी
पाच पृथिवियोंका समग्र किया गया है । 'रयणप्पमार्ण आवासा

પણ્ણામો' હે ગોતમ ! પૃથ્વીજો સાત કહી છે, અહીં 'પૃથ્વી' પદ દ્વારા નારહી નર્થ
રહે છે તે પૃથ્વીજો (નારકો) જ સમજવી. અહીં 'ઈપત્પ્રાગ્ભાર પૃથ્વી' અહંણુ કરવી
જોઈએ નહીં કારણ કે અહીં તેનું નિરૂપણ સૂત્રકાર કરવા માગતા નથી

શ્રુતિ—પૃથ્વીજોનું નિરૂપણ આગળ કરવામાં આવેલું જ છે છતાં અહીં ફરીથી
તેમના વિષે વિચાર કરવામાં પુનરુક્તિ દોષ શું સંભવિત નથી ?

સમાધાન—અહીં સૂત્રકાર મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવા માગે
છે તે વિષય રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીજો સાથે સંબંધ ધરાવતા હોવાને કારણે અહીં
રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીજોનું ફરીથી ઉપાદાન કરવામાં આવ્યું છે 'તજહા' તે સાત
પૃથ્વીજોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—'રયણપ્પમા જાવ તમતમા' (૧) રત્નપ્રભા, (૨)
શર્કરાપ્રભા, (૩) વાલુકાપ્રભા, (૪) પક્કપ્રભા, (૫) ધૂમપ્રભા (૬) તમપ્રભા અને (૭)
તમસ્તમાપ્રભા 'જાવ' (યાવત્) પદથી જે પાંચ પૃથ્વીજોને અહંણુ કરવામાં આવી
છે તે પણ અહીં ગણાવી છે 'રયણપ્પમાર્ણ આવાસા માણિયન્વા જાવ અહે

यावत् - कति स्वच्छ भदन्त ! अनुत्तरविमानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च
अनुत्तरविमानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-विजयम् यावत्-सर्वार्थसिद्धम् ॥श्रु १॥

टीका- पञ्चमोद्देशके तमस्कायादिपदार्थस्वरूपं निरूपितम्, अथ षष्ठोद्देशके
रत्नप्रभादिपदार्थस्वरूपं निरूप्यते- 'कङ्कण भते' इत्यादि । 'कङ्कण भते !
पुटवीओ पण्णत्ताओ ?' गौतम पृच्छति- हे भदन्त ! कति विजय, स्वच्छ
पृथिव्यं प्रज्ञप्ता ? भगवानाह- 'गोयमा ! सत्त पुटवीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम !

तमस्तमा पृथिवी तक के आवास यहा कह लेना चाहिये । (एवं जे
जइया आवासा ते भाणियव्वा) इस तरह जितने आवास जिस
पृथिवी में हों वे यहाँ कहना चाहिये । (जाव कङ्कण भते ! अणुत्तर
विमाणा पण्णत्ता ?) यावत् हे भदन्त ! अनुत्तर विमान कितने कहे
गये हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (पञ्च अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता) अनुत्तर
विमान पांच कहे गये हैं । वे ये हैं (विजय जाव मव्वट्टसिद्धे)
विजय यावत् सर्वार्थसिद्ध ।

टीकार्थ-पाचवें उद्देशकमें तमस्काय आदि पदार्थोंका स्वरूप निरू-
पित किया गया है । अथ सूत्रकार इस छठे उद्देशकमें रत्नप्रभा आदि
पदार्थरूप पृथिवियों के स्वरूपका निरूपण कर रहे हैं इसमें गौतमने
प्रश्नसे ऐसा पूछा है कि 'कङ्कण भते ! पुटवीओ पण्णत्ताओ' हे भद-
न्त ! पृथिविया कितनी कही गई हैं ? इसके उत्तरमें प्रश्न करनेसे
कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्त पुटवीओ पण्णत्ताओ' पृथि-

अही कथन करुं ओधवे ओट्टे के रत्नप्रभाथी एधने तमस्तमा पथन्तनी साते
पृथ्वीओना आवासा कहेवा । (एव जे जइया आवासा ते भाणियव्वा) आ रीते
जे पृथ्वीमां केटली आवास होय तेटली आवास कहेवा ओधवे (जाव कङ्कण
भते ! अणुत्तर विमाणा पण्णत्ता ?) के भदन्त ! अनुत्तर विमानो केटली कइया ?
(गोयमा !) के गौतम ! (पञ्च अणुत्तरविमाणा पण्णत्ता) अनुत्तर विमान पांच
कइया ? (तनहा) तेमना नाम आ प्रभावे ?- (विजय जाव सव्वट्टसिद्धे)
विजयथी एधने सर्वार्थसिद्ध पथन्तनी पांच विमानो अही कइया करवा ।

टीका-पांचवा उद्देशकमें सूत्रकार तमस्तम आदि पदार्थोंना स्वरूपनं निरूपण
कइया के एवे आ छठे उद्देशकमा सूत्रकार रत्नप्रभा आदि पदार्थरूप पृथ्वीओना स्वरूपनं
निरूपण नीचे प्रभावे करे के-आ विषयने अनुसंधानी गौतमस्वामी भट्टापीर प्रश्नने प्रश्न
पूछे के के 'कङ्कण भते ! पुटवीओ पण्णत्ताओ ?' के भदन्त ! पृथ्वीओ (तरहा)
केटली कइया ? तेने उत्तर आपवा भट्टापीर प्रश्न तेमने कहे के- 'सत्त पुटवीओ

સપ્ત પૃથિવ્યઃ પ્રક્ષપ્તા । અત્ર પૃથિવીપદેન નૈરયિકપૃથિવ્યો ઘોદ્વ્યાઃ, ઈપત્પ્રાગ્મારાયા વિચારસ્થાપ્રાનધિકરિણ્યમાણત્વાત્ ।

૬૪ પૃથિવીસમ્બન્ધિવિચારે પૂર્વે કૃતેડપિ પુનરપ્યપ્ર યદ્ રત્નપ્રમાદિપૃથિવીના મુપાદાન તત્ તત્સમ્બદ્ધતયા મારણાન્તિકસમુદ્ધાતસ્વરૂપાભિધાનાર્થમિતિ નાત્ર પુનરુક્તિરિતિ । ‘તજહા’ તદ્વયા-‘રયણપ્પમા જાવ-તમતમા’ રત્નપ્રમા-યાવત્-તમસ્તમા, યાવત્પદેન-‘સર્કરપ્પમા, વાલુકાપ્પમા, ધૂમપ્પમા, તમપ્પમા’ ઇતિ સપ્રાદ્યમ્ । ‘રયણપ્પમાર્ણ આવાસા માણિયવ્વા, જાવ-અહે સત્તમાપ્’

વિચાર સાત કહી ગઈ છે । યહા પૃથિવીપદમે નૈરયિક પૃથિવિયોંકો હી ગ્રહણ ક્રિયા ગયા છે । ઈપત્પ્રાગ્મારપૃથિવીકો નહીં ક્યોંકિ ઉસકા વિચાર યહા અનધિકૃત છે । યહા પર એસી આશકા નહીં કરના ચાહિયે કિ પૃથિવી સવધી વિચાર તો પહિલે હી હો જુકા છે અથ ફિર યહા પર ઉસકા પુન વિચાર કરના પુનરુક્તિ દોષવાલા માના જાવેગા ક્યોંકિ રત્નપ્રમા આદિ પૃથિવિયોંકે સમદ્ધ હોનેકે કારણ મારણાન્તિક સમુદ્ધાતકે સ્વરૂપકો પ્રકટ કરનેકે લિયે યહા પર પુનઃ રત્નપ્રમા આદિ પૃથિવિયોંકા ઉપાદાન ક્રિયા ગયા છે । સાત પૃથિવિયા કોંનસી છે ? સો ‘તજહા’ સે સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે છે કિ ‘રયણપ્પમા જાવ તમતમા’ રત્નપ્રમા યાવત્ તમસ્તમાપ્રમા યહા યાવત્ પદસે ‘સર્કરાપ્રમા, વાલુકાપ્રમા, પક્ષપ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમપ્રમા’ ફનયાકીકી પાચ પૃથિવિયોંકા સમગ્ર ક્રિયા ગયા છે । ‘રયણપ્પમાર્ણ આવાસા

પ્પણ્ણામો’ હે ગોતમ ! પૃથ્વીજો સાત કહી છે, અહી ‘પૃથ્વી’ પદ દ્વારા નારદી બધા રહે છે તે પૃથ્વીજો (નારદો) બ સમજવી અહી ‘ઈપત્પ્રાગમાર પૃથ્વી’ અહલુ કરવી જોઇએ નહી કારણ કે અહી તેનું નિરૂપણ સૂચકાર કરવા માગતા નથી

શકા—પૃથ્વીજોનું નિરૂપણ આગળ કરવામાં આવેલું જ છે છતાં અહી ફરીથી તેમના વિષે વિચાર કરવામાં પુનરુક્તિ દોષ શું સંભવિત નથી ?

સમાધાન—અહી સૂત્રકાર મારણાન્તિક સમુદ્ધાતનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવા માગે છે તે વિષય રત્નપ્રમા આદિ પૃથ્વીજો સાથે સંબંધ ધરાવતા હોવાને કારણે અહી રત્નપ્રમા આદિ પૃથ્વીજોનું ફરીથી ઉપાદાન કરવામાં આવ્યું છે ‘તજહા’ તે સાત પૃથ્વીજોનાં નામ આ પ્રમાણે છે—‘રયણપ્પમા જાવ તમતમા’ (૧) રત્નપ્રમા, (૨) સર્કરાપ્રમા, (૩) વાલુકાપ્રમા, (૪) પક્ષપ્રમા, (૫) ધૂમપ્રમા (૬) તમપ્રમા અને (૭) તમસ્તમાપ્રમા ‘જાવ’ (યાવત્) પદથી જે પાંચ પૃથ્વીજોને અહલુ કરવામાં આવી છે તે પૈકી અહી ગણાવી છે ‘રયણપ્પમાર્ણ આવાસા માણિયવ્વા જાવ અહે

રત્નપ્રમાદીનામ્ આવાસા નરકાવાસા મણિતળ્યાઃ, યાવત્ અષ્ટસપ્તમ્યાઃ તમ-
સ્તમાપર્યન્તાયાઃ इत्यर्थ । ‘एष जे जइया आवासा ते भाणियव्वा’ एष
ये यावत्का यावत्परिमाणाः आवासाः वर्तन्ते, ते तावत्का एव तावत्परिमाणा
एव रत्नप्रमादीनाम् आवासा मणितल्या तथाहि-रत्नप्रमायां त्रिशत्सप्तसावि-
नरकावासाः सन्ति, एवमयत्रापि यावत्, यावत्स्वरणेन-असुरकुमारादिदश
भवनपतिवानव्यन्तर-ज्योतिषिक-वैमानिक-नवग्रहेयक-पञ्चानुत्तरविमानानाम्
आवासा वक्तव्याः’ इति सप्रामाण्यम् । गौतम पृच्छति-कइ ण मत्ते ! अणुत्तर
विमाणा पण्णत्ता’ हे मदन्त ! कति कियन्ति खलु अनुत्तरविमानानि
प्रहस्रानि ? भगवानाह-‘गोयमा । पच अणुत्तर विमाणा पण्णत्ता, तज्जहा-विज्जए

‘भाणियव्वा जाव અહે મત્તમા’ રત્નપ્રમા પૃથિવીસે લેકર સાતઠી
તમસ્તમાપ્રમા પૃથિવી તકકે જિતને આવાસ જહાપર હું કે યહાં કહહેના
આહિયે । જેસે રત્નપ્રમા પૃથિવીમેં તીસ ૩૦ લાખ નરકાવાસ હૈ, વૃમરી
શર્કરાપ્રમામેં પચીસ ૨૫ લાખ નરકાવાસ હૈ, તીસરી પાલુકાપ્રમામેં
પન્દ્રહ ૧૫ લાખ નરકાવાસ હૈ હત્યાદિ કથન જાનના આહિયે । યહાં
યાવત્પદસે અસુરકુમાર આદિ દશ ૧૦ ભવનપતિયોંકે, વાનવ્યન્તરોંકે,
જ્યોતિષિકોંકે એવ વૈમાનિકદેવોંકે તથા નવ ગ્રેવેયક ઓર પાચ
અનુત્તર વિમાનોંકે આવાસ ગ્રહણ કિયે ગયે હૈ । અપ ગૌતમ પ્રશ્નસે
પેસા પૂછતે હૈ કિ ‘કહ ણ મત્તે ! અણુત્તર વિમાણા પણ્ણત્તા’ હે મદન્ત !
અનુત્તર વિમાન કિતને કહે ગયે હૈ ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ
‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘પચ અણુત્તરવિમાણા પણ્ણત્તા’ અનુત્તર વિમાન

સત્તમા’ રત્નપ્રમાથી શરૂ કરીને સાતઠી તમસ્તમાપ્રમા પૃથ્વી પર્યન્તની પ્રત્યેક
પૃથ્વીમા જેટલા નરકવાસો છે તેમનું બહી કથન કરવું બોધ્યું. જેમ કે રત્નપ્રમા
પૃથ્વીમા ત્રીસ લાખ નરકવાસ છે, બીજી શર્કરાપ્રમામાં પચીસ લાખ નરકવાસ છે,
ત્રીજી પાલુકાપ્રમામાં પંદર લાખ નરકવાસ છે ઇત્યાદિ કથન બહી બ્રહ્મણ કરવું. બહી
‘યાવત્’ પદથી અસુરકુમાર આદિ દસ ભવનપતિ દેવોના, વાનવ્યતરોના, જ્યોતિષિકોના,
વૈમાનિક દેવોના, નવ ગ્રેવેયકના અને પાચ અનુત્તર વિમાનોના આવાસ બ્રહ્મણ
કરવામાં આવ્યા છે.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—‘કહ ણ મત્તે ! અણુત્તરવિમાણા પણ્ણત્તા ?’
હે મદન્ત ! અણુત્તર વિમાનો કેટલાં કયાં છે ?’ તેના ઉત્તર આપતા પ્રશ્ન કહે છે—
‘ગોયમા ! પચ અણુત્તર વિમાણા પણ્ણત્તા-તજ્જહા’ હે ગૌતમ ! અનુત્તર વિમાન

જાવ સન્વદ્વસિદ્ધે' હે ગૌતમ ! પશ્ચ અનુત્તરવિમાનાનિ મજ્જાપાનિ, તથા-વિજયમ્
યાવત્ - સર્વાર્થસિદ્ધમ્, યાવત્કરણાત્-'વૈજયન્તમ્, જયન્તમ્, અપરાજિતમ્ '
इति सप्राज्ञम् ॥ सू० ॥ १ ॥

મારણાન્તિકસમુદ્ધાત-વક્તવ્યતા ।

મૂલમ્--'જીવે ણ ભંતે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોહણ, જે ભવિષ્ ઇમીસે રયણપ્પભાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ રયાવાસસિ નેરઙ્ગયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ, સેણ ભંતે ! તત્થગણ ચેવ આહારેજ્જવા, પરિણામેજ્જવા, સરીરવા વધેજ્જા ? ગોયમા ! અત્થે ગઙ્ગણ ચેવ આહારેજ્જવા, પરિણામેજ્જવા, સરીરવા વધેજ્જા ! અત્થે ગઙ્ગણ તઓ પઢિનિયત્તઙ્ગ, તઓ પઢિનિયત્તિત્તા ઇહમાગચ્છઙ્ગ, આગચ્છિત્તા દોઞ પિ મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોહણઙ્ગ, સમોહણિત્તા ઇમીસે રયણપ્પભાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ નિરયાવાસસિ નેરઙ્ગયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તા, તઓપચ્છા આહારેજ્જવા, પરિણામેજ્જવા, સરીરવા વધેજ્જા, યવ જાવ-અહે સત્તમા પુઢવી ! જીવે ણ ભંતે ! મારણતિય સમુદ્ધાણ સમોહણ જે ભવિષ્ ચડસટ્ઠીણ અસુરકુમારાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ અસુરકુમારાવાસસિ અસુરકુમારત્તાણ ઉવવજ્જિત્તાણ ? જહા નેરઙ્ગયા તહા માણિયત્તા જાવ-થણિયકુમારા । જીવે ણ ભંતે ! મારણતિય-

પાશ્વ કહે ગયે હૈ । ત જહા' જૈસે 'વિજણ જાવ મચ્છવદ્વસિદ્ધે' વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત ઓર સર્વાર્થસિદ્ધ ॥ સૂ० ૧ ॥

પાંચ ક્ષણો છે, તેમના નામ આ પ્રમાણે છે--'વિજણ જાવ મચ્છવદ્વસિદ્ધે' વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ ॥ સૂ० ૧ ॥

समुग्धाएण समोहए, जे भविए असखेज्जेसु पुढविकाइया-
वाससयसहस्सेसु, अण्णयरसि वा पुढविकाइयावाससि पुढवि
काइयत्ताए उववज्जित्ताए, सेण भते ! मदरस्स पव्वयस्स पुरत्थि
मेणं केवइय गच्छेज्जा, केवइय पाउणिज्जा ? गोयमा ! लोयत
गच्छेज्जा, लोयतं पाउणिज्जा ! सेण भते ! तत्थगए चेव
आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीर वा वघेज्जा ? गोयमा !
अत्थे गइए तत्थ गए चेव आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा,
सरीर वा वघेज्जा, अत्थे गइए तओ पडिनियत्तइ, परिनियत्तित्ता
इह हव आगच्छइ, दोच्च पि मारणतियसमुग्धाएण समो-
हणइ, समोहणित्ता मदरस्स पव्वयस्स पुरत्थिमेण अशुलस्स
असखेज्जइभागमत वा, सखेज्जइभागमत वा, वालग्ग
वा, वालग्गपुहुत्त वा, एव लिक्ख, जूय जव-
मज्झ-अशुल जाव-जोयण कोडिं वा, जोयण कोडाकोडिं वा,
सखेज्जेसु वा, असखेज्जेसु वा जोयणसहस्सेसु लोगते वा,
एगपएसिय सेडिं मोत्तुण असखेज्जेसु पुढविकाइयावाससय-
सहस्सेसु अण्णयरसि पुढविकाइयावाससि पुढविकाइयत्ताए
उववज्जित्ता, तओपच्छा आहारेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरीर
वा वघेज्जा, जहा-पुरत्थिमेणं मदरस्स पव्वयस्स आलावओ
भणियो, एव दाहिणेण, पञ्चत्थिमेणं, उत्तरेणं, उददे, अहे ।
जहा-पुढविकाइया तहा एगिंदियाणं सव्वे सिं एक्केक्कस्स छ आ-
लावगा भाणियवा । जीवेणं भते ! मारणतियसमुग्धाएणं

મમેયચન્દ્રિકા ટીકા શ ૬ ઉ ૬ સૂ ૨ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતસ્ત્રરૂપનિરૂપણમ્ ૯

સમોહણ, જે મર્વિણ અસરેજ્જેસુ વેદિયવાસસયસહસ્સેસુ
અણ્ણયરસિ વેદિયાવાસસિ વેદિયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ, સેણ
મત્તે ! તત્થગણ ચેવ ? જહા નેરહયા ણ્ણ જાવ અણુત્તરોવ-
વાહયા । જીવેણ મત્તે ! મારણંતિય સમુદ્ધાણ સમોહણ, જે
મર્વિણ પચસુ અણુત્તરેસુ મહહ મહાલણસુ મહા વિમાણેસુ અણ્ણ
યરસિ અણુત્તરવિમાણસિ અણુત્તરોવવાહયદેવત્તાણ ઉવવજ્જહ, સેણ
મત્તે ! તત્થગણ ચેવ ? ત ચેવ જાવ-આહારેજ્જ વા, પરિ-
ણામેજ્જ વા, સરીર વા વધેજ્જા, સેવ મત્તે ! સેવ મત્તે ! ત્તિ”॥સૂ૦૨॥

છાયા-જીવ' સ્વલ્પ મદન્ત ! મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહત્, યો
મન્ય'અસ્યા રત્નપ્રમાયા પૃથિવ્યા ત્રિશ્રતિ નિરયાવાસશતસહસ્રેષુ અન્યતરસ્મિન્
નિરયાવાસે નૈરયિક્તયા ઉત્પદ્યેત્, સ સ્વલ્પ મદન્ત ! તન્ન ગત ણ્ણ આહરેદ્વા ?

મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતવક્તવ્યતા-

‘જીવે ન મત્તે’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-(જીવે ન મત્તે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોહણ) હે મદન્ત !
જો જીવ મારણાતિક સમુદ્ઘાત કરતા હો અને (સમોહણિણા)
સમુદ્ઘાત કરકે વહ (હમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવા-
સસયસહસ્સેસુ અન્નયરસિ નિરયાવાસસિ નેરહયાણ ઉવવજ્જિત્તણ
મર્વિણ) હસ રત્નપ્રમાણિયો કે તીમ ૩૦ લાખ નરકાવાસોં સે કિસી
ઁક નરકાવાસ મેં ઉત્પદ્યોને કે યોગ્ય હોતા હો (સે ન મત્તે !)

મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત વક્તવ્યતા-

‘જીવે ન મત્તે !’ ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ-જીવે ન મત્તે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોહણ, હે મદન્ત ! જે જીવ
મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરકે છે અને (સમોહણિણા) સમુદ્ઘાત કરીને તે (હમીસે
રચણપ્પમાણ પુઢવીણ તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ અન્નયરસિ નિરયાવાસસિ
નેરહયાણ ઉવવજ્જિત્તણ મર્વિણ) આ રત્નપ્રમાણ પૃથ્વીના ત્રીસ લાખ નરકાવાસોંમાંથી
૩૦ પચ્ચ એક નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થાય છે, (સે ન મત્તે !)

સ્તનિતકુમારાઃ । જીવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહતઃ,
યો મહ્ય અસલ્લેયેષુ પૃથિવીકાયિકાવાસશતસઙ્ગેષુ અન્યતરસ્મિન્ ના
પૃથિવીકાયિકાવાસે પૃથિવીકાયિકતયા ઉપપન્નુમ્ ? સ સ્વલ્લ મદન્ત ! મન્દરસ્પ
પર્વતસ્પ પૌરસ્ત્યે કિયદ્ ગચ્છેત્ ? કિયત્ પ્રાપ્નુયાત્ ? ગૌતમ ! લોકાન્ત ગચ્છેત્,
લોકાન્ત પ્રાપ્નુયાત્, સ સ્વલ્લ મદન્ત ! તન્નગત એ આહરેજ્જવા, પરિણમયેજ્જવા,

કરતા હૈ ? (જહા નેરહ્યા તહા માણિયજ્જ્વા, જાઘ ધણિયકુમારા) જિસ
પ્રકારસે નૈરયિક જીવોંકે ઘિપયમેં કહા ગયા હૈ, ઠસી પ્રકારસે
અસુરકુમારોંકે ઘિપયમેં મી મમજહેના ચાહિયે ઓર યહ કથન યાવત્
સ્તનિતકુમારોં તક જાનના ચાહિયે । (જીવે ન મતે મારણતિય સમુદ્ધા
પણ સમોહણ સમોહણિના, જે મવિણ અસલેજ્જેસુ પુઢવિકાહ્યાવાસ
સયસહસ્સેસુ અભયરસિ વા પુઢવિકાહ્યાવાસસિ પુઢવિકાહ્યત્તાપ ઉષ
વલ્લિત્તાપ, સે ન મતે ! મદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ કેવહ્ય ગચ્છેજ્જા,
કેવહ્ય પાઠણિજ્જા ?) હૈ મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે સમવહત
હોકર જો જીવ અસલ્યાત લાલ્લ પૃથિવીકાયિકકે આવાસોંમેં સે કિસી
એક પૃથિવી કાયિકકે આવાસમેં ઉત્પલ્લ હોનેકે યોગ્ય હોતા હૈ, વહ
જીવ હૈ મદન્ત ! મંદરપર્વતકી પૂર્વ દિશામેં વહાંતક દૂર જાતા હૈ ઓર
કિતના પ્રદેશોંકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? (ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (લોયત ગચ્છેજ્જા,
લોયત પાઠણિજ્જા) વહ લોકાન્ત તક જાતા હૈ ઓર લોકાન્તકો પ્રાપ્ત

વડે શુ તે શરીરનું નિર્માણ કરવા માટે છે ? (જહા નેરહ્યા તહા માણિયજ્જ્વા, જાઘ
ધણિયકુમારા) આ વિષયને અનુભક્ષીને નારક શ્વેના વિષયમાં જેમ કહ્યું છે એ જ
પ્રમાણે ~ સ્વરૂપમાના વિષયમાં પણ કહેવું જોઈએ સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના ભવનપતિ
દેવો વિષે એ જ પ્રમાણે સમજવું (જીવેન મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાપણ સમોહણ,
સમાહણિના, જે મવિણ અસલેજ્જેસુ પુઢવિકાહ્યાવાસસયસહસ્સેસુ, અભયરસિ,
વા પુઢવિકાહ્યાવાસસિ પુઢવિકાહ્યત્તાપ ઉષવલ્લિત્તાપ, સે ન મતે ! મદરસ્સ
પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ કેવહ્ય ગચ્છેજ્જા, કેવહ્ય પાઠણિજ્જા ?) હૈ મદન્ત !
મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી યુક્ત થઈને કોઈક શ્વે અસખ્યાત લાલ્લ પૃથ્વીકાયિકાના
આવાસોંમાના કોઈ પણ એક પૃથ્વીકાયના આવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, - તે
તે શ્વે હૈ મદન્ત ! મંદર પર્વતની પૂર્વદિશામાં કેટલે દૂર સુધી જઈ શકે છે, અને
દેવો અતરે આવેલા પ્રદેશોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? (ગોયમા !), હૈ ગૌતમ !
(લોયત ગચ્છેજ્જા, લોયત પાઠણિજ્જા) તે, લોકાન્ત સુધી જઈ શકે છે

શરીર વા વધ્નીયાત્ ? ગૌતમ ! અત્યેકક તત્ર ગત એવ આહરેજ્જવા, પરિણમયે-
જ્જવા, શરીર વા વધ્નીયાત્ અત્યેકકઃ તત્ત પ્રતિનિવર્તતે, પ્રતિનિવૃત્ત્ય ઇહ
શીઘ્રમ્ આગચ્છતિ, આગત્ય દ્વિતીયમપિ મારણાન્તિકસમુદયાતેન સમવહન્તિ,
સમવહત્ય મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે અગુલસ્ય અસલ્લેયમાગમાત્ર વા, સલ્લેય-

પરતા હૈ । (સે ના મતે ! તત્થગણ્ણેવ આહારેજ્જવા પરિણામેજ્જા વા
સરીર વા વધેજ્જ) હે મન્ત ! વહા ગયા છુઆ વહ જીવ વ્યા આહાર
ગ્રહણ કરને લગતા હૈ ? ઉસે વહ પરિણમાને લગતા હૈ ? ઔર વ્યા
શરીરકી નિપ્પત્તિ કરને લગતા હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અત્યેગઇપ
તત્થગણ્ણેવ આહારેજ્જ વા, સરીર વા વધેજ્જા, અત્યેગઇપ તઓ પહિ-
નિયત્તિહ, પહિનિયત્તિત્તા ઇહ ઈલ્લ આગચ્છિહ દોલ્લપિ મારણતિયસમુ-
ગ્ધાણ્ણ સમોહણ્ણ, સમોહણિણા મદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ અણુ
લસ્સ અસલ્લેજ્જમાગમત વા) કોઈ એક જીવ એના હોતા હૈ જો
વહાજાકર કે હો આહાર ગ્રહણ કરને લગજાતા હૈ, ગૃહીત આહારકો
પરિણમાને લગજાતા હૈ ઔર અપને શરીરકો નિપ્પન્ન કરને લગતા
હૈ । તથા કોઈ જીવ એના હોતા હૈ જો વહાસે વાપિસ લૌટકર પૂર્વ
ગૃહીત શરીરમે પ્રવિષ્ટ હોજાતા હૈ ઔર ફિર સે વહ મારણાન્તિક
સમુદયાત કરતા હૈ । મારણાન્તિક સમુદયાત કરકે ફિર વહ મદર
પર્વતકી પૂર્વદિશામે અગુલકે અર્મલ્યાત વે માગમાત્ર (સલ્લેજ્જમાગ

અને લોહા તને પ્રાપ્ત કરી શકે છે (સે ના મતે ! તત્થગણ્ણેવ આહારેજ્જા વા,
પરિણામેજ્જા વા, સરીર વા વધેજ્જ) હે મન્ત ! ત્વા મયેલ્લ તે ઇવ શુ આહાર
અલ્લુ કરવા માટે છે ? શુ ગૃહીત આહારનું તે પરિણમન કરવા માટે છે, અને શુ
શરીરનું નિર્માલુ કરવા થાગે છે ? (ગોયમા ! અત્યેગઇપ તત્થગણ્ણેવ આહારેજ્જ
વા, પરિણામેજ્જા વા, સરીર વા વધેજ્જા અત્યેગઇપ તઓ પહિનિયત્તિહ,
પરિનિયત્તિત્તા ઇહ ઈલ્લ આગચ્છિહ, દોલ્લપિ મારણતિયસમુગ્ધાણ્ણ સમોહણ્ણ,
સમોહણિણા મદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ અગુલસ્સ અસલ્લેજ્જમાગમત વા)
કોઈક એવો હોય છે કે જે ત્યાં જઈને જ આહાર કરવા લાગી બાય છે, ગૃહીત આહારનું
પરિણમન કરવા લાગી બાય છે, અને પોતાના શરીરનું નિર્માલુ કરવા માટે છે પરંતુ કોઈક
એવો હોય છે કે જે ત્યાંથી પાછો આવતો રહે છે, પાછો આવીને તે પૂર્વશરીરમા
થાપત થઇ બાય છે, અને બીજી વખત તે મરણાન્તિક સમુદયાત કરે છે મારણાન્તિક સમુદ-
યાત કરીને કરીને તે મદર પર્વતની પૂર્વદિશામા અગુલના અર્મખાતમા માગ માત્ર

સ્તનિતકુમારાઃ । જીવઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહતઃ,
 તે મન્ય' અસહ્યેયેષુ પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રેષુ અન્યતરસ્મિન્ ના
 [પૃથિવીકાયિકાવાસે પૃથિવીકાયિકતયા ઉપપત્તુમ્ ? સ સ્વલ્પ મદન્ત ! મન્દરસ્ય
 પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે કિયદ્ ગચ્છેત્ ? કિયત પ્રાપ્નુયાત્ ? ગૌતમ ! લોકાન્ત ગચ્છેત્,
 લોકાન્ત પ્રાપ્નુયાત્, સ સ્વલ્પ મદન્ત ! તત્રગત એવ આહરેજ્જવા, પરિણમયેજ્જવા,
 કરતા હૈ ? (જહા નેરહ્યા તહા માણિયન્વા, જાવ ધણિયકુમારા) જિસ
 પ્રકારસે નૈરયિક જીવોંકે વિષયમેં કહ્યા ગયા હૈ, ડસી પ્રકારસે
 અસુરકુમારોંકે વિષયમેં મી સમજહેના યાહિયે ઓર યહ કથન યાવત્
 સ્તનિતકુમારોં તક જાનના યાહિયે । (જીવે ન મતે મારણતિય સમુદ્ધા
 ણ સમોહણ સમોહણિના, જે મનિણ અસહેજેસુ પુઢવિકાઈયાવામ
 સયસહસ્સેસુ અન્નયરસિ ધા પુઢવિકાઈયાવાસસિ પુઢવિકાઈયાવા ઉવ
 વજ્જિતણ, સે ન મતે ! મદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ કેવહ્ય ગચ્છેજ્જા,
 કેવહ્ય પાઠણિજ્જા ?) હૈ મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે સમવહત
 હોકર જો જીવ અસહ્યાત લાલ્પ પૃથિવીકાયિકકે આવાસમેં સે કિસી
 એક પૃથિવી કાયિકકે આવાસમેં ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હોતા હૈ, વહ
 જીવ હૈ મદન્ત ! મદરપર્વતકી પૂર્વ દિશામેં વહાંતક દૂર જાતા હૈ ઓર
 કિતના પ્રદેશોંકો પ્રાપ્ત કરતા હૈ ? (ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (લોચત ગચ્છેજ્જા,
 લોચત પાઠણિજ્જા) વહ લોકાન્ત તક જાતા હૈ ઓર લોકાન્તકો પ્રાપ્ત
 વડે શુ તે શરીરનું નિર્માણ કરવા માટે છે ? (જહા નેરહ્યા તહા માણિયન્વા, જાવ
 ધણિયકુમારા) આ વિષયને અનુલક્ષીને નારક ડોચેના વિષયમા જેમ કહ્યું છે એ જ
 પ્રમાણે - સુશક્તિમાણના વિષયમા પણ કહેવું જોઈએ સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના ભવતપતિ
 ડેવો વિષે એ જ પ્રમાણે સમજવું (જીવેન મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોહણ,
 સમાહણિના, જે મનિણ અસહેજેસુ પુઢવિકાઈયાવાસસયસહસ્સેસુ અન્નયરસિ
 ધા પુઢવિકાઈયાવાસસિ પુઢવિકાઈયાવા ઉવવજ્જિતણ, સે ન મતે ! મદરસ્સ
 પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ કેવહ્ય ગચ્છેજ્જા, કેવહ્ય પાઠણિજ્જા ?) હૈ મદન્ત !
 મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી મુક્ત થઈને કોઈક છવ અસહ્યાત લાલ્પ પૃથ્વીકાયિકોના
 આવાસોમાંના કોઈ પણ એક પૃથ્વીકાયના આવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, તો
 તે છવ હૈ મદન્ત ! મન્દર પર્વતની પૂર્વદિશામાં કેટલે દૂર સુધી જઈ શકે છે અને
 કેટલા અંતરે આવેલા પ્રદેશોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? (ગોયમા) હૈ ગૌતમ !
 (લોચત ગચ્છેજ્જા, લોચત પાઠણિજ્જા) તે , લોકાન્ત સુધી જઈ શકે છે

પશ્ચિમે, ઉત્તરે, ઊર્ધ્વમ્, અથ, યથા પૃથિવીકાયિકાસ્તથા એકેન્દ્રિયાણાં સર્વેષામ્ એકૈકસ્ય પદ આલાપકા મણિતવ્યા । જીવ. સ્વલ્પ મદન્ત ! મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહત, યો મન્યઃ અસંખ્યેયેષુ દ્વીન્દ્રિયાવાસશ્વત સદ્દેષુ અન્યતરમ્મિન દ્વીન્દ્રિયાવાસે દ્વીન્દ્રિયતથા ઉપપન્નમ્ ? સ સ્વલ્પ મદન્ત !

પશ્ચયસ્સ આલાવઓ મણિઓ) નિસ પ્રકારસે મદરપર્વતકી પૂર્વદિશા કે સવધમેં આલાપક કહા ગયા હૈ (એવ દાહિણેણ, પશ્ચિમિમેણ, ઉત્તરેણ, ઉદ્દે, અહે, જહાપુઢવિકાઙ્યા, તહા ઇગિંદિયાણં સન્વેસિં એકેકક્કસ્સ ૬ આલાવગા માણિયન્વા) ઇમ્મી તરહસે દક્ષિણદિશાકે, પશ્ચિમદિશાકે, ઊર્ધ્વદિશા એવ અધોદિશા કે સવધમેં મી જાનના ચાહિયે । જૈસા પૃથિવીકાયિકકે વિપયમેં કહા ગયા હૈ ઊસી પ્રકારસે સનસ્ત એકેન્દ્રિયોમેં સે ઇક એક એકેન્દ્રિયકે ૬ આલાપક જાનના ચાહિયે । (જીવે ન મતે ! મારણતિયસમુદ્ઘાણં સમોહણ જે મણિએ અસંખેજ્જેસુ વેહદિયાવાસમયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ વેહદિયાવાસસિ વેહદિયત્તાએ ઉવવજ્જિત્તએ) હૈ મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતસે સમવહત હોકર જો જીવ દો ઇન્દ્રિયજીવોકે અસંખ્યાતલાલ આધાસોમેં સે કોઈ એક આવાસમેં દો ઇન્દ્રિયકી પયાયસે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હૈ એસા (સે ન મતે ! તત્થગણ્ણેવ) વહજીવ હૈ મદન્ત કયા વહા પહુંચતે હી આહાર ગ્રહણ કરને લગતા હૈ ? ઊસે પરિણમાને લગતા હૈ ? ઓર કયા અપને

અને તે પરિણમિત આહાર વડે શરીરનું બંધારણ કરે છે (જહા પુરત્થિમેણ મદરસ્સ પશ્ચયસ્સ આલાવઓ મણિઓ) જે રીતે મહર પર્વતની પૂર્વ દિશા વિષેના આલાપક કહેવામાં આવ્યો છે, (એવ દાહિણેણ, પશ્ચિમિમેણ, ઉત્તરેણ, ઉદ્દે, અહે, જહા પુઢવિકાઙ્યા, તહા ઇગિંદિયાણં સન્વે એકેકક્કસ્સ ૬ આલાવગા માણિયન્વા) એ જ પ્રમાણે દક્ષિણના, પશ્ચિમના, ઉત્તરના, ઊર્ધ્વદિશાના અને અધો દિશાના વિષયમાં પણ આલાપકો સમજવા જેમ પૃથિવિકાષના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે, તેમ સમસ્ત એકાન્દ્રિયોમાના પ્રત્યેક એકેન્દ્રિયના ૬ આલાપક સમજવા (જીવે ન મતે ! મારણતિય સમુદ્ઘાણ સમોહણ જે મણિએ અસંખેજ્જેસુ વેહદિયાવાસમયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ વેહદિયાવાસસિ વેહદિયત્તાએ ઉવવજ્જિત્તએ) હૈ મદન્ત । ઠાઘ એક એવ ઠે જે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી મુક્ત થઈને, દ્વીન્દ્રિય જીવોના અસંખ્યાત લાભ આવાસોમાંના ઠાઘ પણ એક આવાસમાં દ્વીન્દ્રિયની પચયિ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, (સે ન મતે ! તત્થગણ્ણેવ) એવો તે એવ શુ ત્યાં જતાની સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે મુક્તિ આહારને પરિણમાવા લાગી જાય છે ! શુ

માગમાત્રે વા, ચાલાગ્ર વા ચાલાગ્રપૃથક્ત્વ વા એમ્ લિપ્તામ્, ચૂકા-ચવમધ્યા-
છાનિ યાવત્ - યોજનકોટિમ્ વા, યોજનકોટીકોટિ વા, સસ્યેયેષુ વા,
અસસ્યેયેષુ વા યોજનસહસ્રેષુ લોકાન્તે વા એકપ્રદેશિકાં શ્રેણીં મુક્ત્વા
અસસ્યેયેષુ પૃથિવીકાયિકાવાસશત-સહસ્રેષુ અન્યતરસ્મિન્ પૃથિવીકાયિકાવાસે
પૃથિવીકાયિકતયા ઉપપદ્ય તતઃપથાત્ આહરેસુ વા, પરિણમયેસુ વા, શરીર વા
વધ્નીયાત્, યયા-પૌરસ્ત્યે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય આલાપકો મણિત , એવ દક્ષિણે

મતવા, ચાલગ્ગ વા, ચાલગ્ગપુદ્ગલ વા, એવ લિપ્ત્વ, જૂય જવમજ્ઞં,
અગુલ જાવ, જોયળકોટિં વા, જોયળકોટાકોટિં વા, સસ્યેજ્જેસુ વા,
અસસ્યેજ્જેસુ વા, જોયળસહસ્રેસુ લોગંતે વા ઇગપણસિય સેદિં મોક્ષૂણ
અસસ્યેજ્જેસુ પુદવિક્કાઈયાવાસસયસહસ્રેસુ અણ્ણયરસિ પુદવિક્કાઈયત્તાપ્
ઉવઘજ્ઞિષા) સસ્યાતથે માગમાત્ર, ચાલાગ્રપૃથક્ત્વ, લિપ્તા, ચૂકા, ચવમધ્ય,
અગુલ યાવત્ કરોઢયોજન, કોટાકોટીયોજન, સસ્યાત હજારયોજન,
અસસ્યાત હજારયોજન, અથવા લોકાન્તમ્ એક પ્રદેશિક શ્રેણીકો છોઢ
કર, અસસ્યાત છાલ્લ પૃથિવીકાયિક આવાસોમ્ સે ધોઈ એક પૃથિવો-
કાયિકકે આવાસમ્ પૃથિવીકાયિકરૂપસે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ (તઓ
પચ્છા આહરેજ્ઞ વા, પરિણામેજ્ઞ વા, સરીર વા વંધેજ્ઞા) હસકે વાદ
વહ વહાં આહારકો ગ્રહણ કરતા હૈ, ગૃહીત આહારકો પરિણમાતા હૈ
ઔર અપને શરીરકી ઉત્પત્તી કરતા હૈ । (અહાપુરસ્થિમેળં મદરસ્સ

(સસ્યેજ્જમાગમંત વા, ચાલમ્ વા, ચાલમા પુદુર્ગ વા, એવ લિપ્ત્વ, જૂય જવમજ્ઞં,
અગુલ જાવ, જોયળકોટિં વા, જોયળકોટાકોટિં વા, સસ્યેજ્જેસુ વા, અસસ્યે-
જ્જેસુ જોયળસહસ્રેસુ લોગંતે વા ઇગપણસિય સેદિં મોક્ષૂણ અસસ્યેજ્જેસુ પુદ
વિક્કાઈયાવાસસયસહસ્રેસુ અણ્ણયરસિ પુદવિક્કાઈયાવાસસિ પુદવિક્કાઈયત્તાપ્
ઉવઘજ્ઞિષા) ક્ષેત્રમાં, સસ્યાતમાં માગમાત્ર ક્ષેત્રમાં, બાહ્યાશ્રમાન્ધેત્રમાં, બાહ્યાશ્રપૃથ-
ક્ત્વમાત્ર ક્ષેત્રમાં, લીખ પ્રમાણ ક્ષેત્રમા ચૂ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં ચવ મધ્ય પ્રમાણ ક્ષેત્રમા,
માગળ પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં(યાવત) કોટિ (કરોઢ) યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમા કોટાકોટી યોજન
પ્રમાણ ક્ષેત્રમા સસ્યાત હજાર અથવા અસસ્યાત હજાર યોજન પ્રમાણ ક્ષેત્રમાં
જઈને, અથવા એક પ્રદેશની શ્રેણીને ઊડીને લોકાન્તમાં જઈને અસસ્યાત
છાપ પૃથ્વીકાયિક આવાસોમાંના કોઈ એક પૃથ્વીકાયિકના આવાસમા પૃથ્વીકાયિકરૂપે
ઉત્પન્ન થઈ જાય છે (તઓ પચ્છા આહરેજ્ઞ વા, પરિણામેજ્ઞ વા, સરીર વા
વંધેજ્ઞા) ત્યાર બાદ તે તમા આહાર શક્ય કરે છે, ગૃહીત આહારનું પરિણમન કરે છે

ઉપપદ્યતે, સંસ્કૃત મદન્ત ! તત્ર ગત એવં ? તદેવ યાત્રત્-આહરેન્નવા, પરિણમયેન્ન
વા, શરીર વા વધ્નીયાત્ । તદેવ મદન્ત ! તદેવ મદન્ત ! ઇતિ ॥૬૫ ૨॥

ટીકા-રત્નપ્રમાદિપુ મારણાન્તિકસમુદ્ધાત-સ્વરૂપમાહ-‘જીવેણ મતે !
ઇત્યાદિ । ‘જીવેણ મતે ! મારણતિય સમુદ્ધાણ સમોદ્ધ’ હે મદન્ત ! યો
જીવઃ સ્વલ્પ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહત યુક્ત ‘જે મતિયે ઇમીસે
રયણપ્પમાય પુદ્ગલીય તીસાણ નિરયાવાસસયમહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ નિરયાવાસસિ
નેરહયત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તાણ’ અસ્યા રત્નપ્રમાયા ત્રિશ્વતિ નિગ્યાવાસશતસંસેપુ
ત્રિશલ્લસનરકાવાસેપુ અન્યતરસ્મિન્ નિરયાવાસે નૈરયિકતયા ઉપપત્તુમ્ મન્ય
યોગ્યો મવતિ, ‘સેણ મતે ! તત્થગણ વેવ આહારેન્નવા, પરિણામેન્નવા; સરીર વા

ળમાતા હૈ ઓર અપને શરીરકી નિષ્પત્તિ કરતા હૈ । (સેવ મતે !
સેવ મતે ! તિ) હૈ મદન્ત ! જૈમા આપને કહ્યા હૈ વહ એસા હી હૈ
હૈ મદન્ત ! જૈમા આપને કહ્યા હૈ વહ સપ એસા હી હૈ ।

ટીકાર્થ- સૂત્રકાર હસ સૂત્ર દ્વારા રત્નપ્રમા આદિ પૃથિવિયોં મેં
મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કે સ્વરૂપ કો કહ રહે હૈ- હસમેં ગૌતમને
પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈ કિ- ‘જીવે ણ મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ
સમોદ્ધ’ હૈ મદન્ત ! જો જીવ મારણાન્તિકસમુદ્ધાત સે સમવહત-
યુક્ત હૈ ઓર વહ ‘ઇમીસે રયણપ્પમાય પુદ્ગલીય તીસાણ નિરયાવાસ
સયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ નિરયાવાસસિ નેરહયત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તાણ મતિયે’
હસ સમુદ્ધાત સે સમવહત હોકર રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ૩૦ લાખ
નરકાવાસોં મેં સે કિસી ઇક નરકાવાસ મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ
‘સે ણ મતે ! તત્થગણ વેવ આહારેન્નવા, પરિણામેન્નવા, સરીર વંધેન્ન’

અહીં સુધીનું સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન શ્રદ્ધાથી કરવું (સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ)
હે મદન્ત ! આપની વાત બિશદ્ધ સાચી છે હે મદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ જ છે

ટીકાર્થ-સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા રત્નપ્રમા આદિ પૃથ્વીઓમાં મારણાન્તિક
સમુદ્ધાતના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે-આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમસ્વામી મહાવીર
પ્રશ્નને જોવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘જીવે ણ મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોદ્ધ’
હે મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી યુક્ત હોય જોવો કોઈક જગ ‘ઇમીસે રય
ણપ્પમાય પુદ્ગલીય તીસાણ નિરયાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ નિરયાવાસસિ
નેરહયત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તાણ મતિયે’ તે સમુદ્ધાતથી યુક્ત થઈને રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ૩૦
લાખ નરકાવાસોમાંના કોઈ એક નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, ‘સે ણ મતે !
તત્થગણ વેવ આહારેન્ન વા, પરિણામેન્ન વા, સરીર વંધેન્ન’ તે જોવી

તત્ર ગત ઇવ ? યથા નૈરયિકાઃ, ઇવ યાવત્ —અનુત્તરોપપાતિકા । જીવઃ સદ્ધ
મદન્ત ! મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહતો યો મધ્ય પચ્ચસુ અનુત્તરેષુ મહાતિ
મહાલયેષુ મહાધિમાનેષુ અન્યતરસ્મિન્ અનુત્તરધિમાને અનુત્તરોપપાતિકદેવતયા

શરીરકી નિષ્પત્તિ કરને લગતા છે ? (જહાનેરહયા ઇવ જાવ
અનુત્તરોપપાદ્યા) છે ગૌતમ ! જેસા કથન નૈરયિકોંકે વિષયમેં
કિયા ગયા છે, હસી તરહકા કથન ઇન્દ્રિયસે લેકર યાવત્
અનુત્તરોપપાતિક તફકે સ્વયંજીવોંકે વિષયમેં જાનના ચાહિયે ।
(જીવે ન મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોહર, સમોહણિતા
જે મધિવ પચ્ચસુ અનુત્તરેસુ મહામહાલપસુ મહાધિમાણેસુ અણ્ણયરસિ
અનુત્તરધિમાણસિ અનુત્તરોપપાદ્યાદેવતાવ ઉચ્ચજ્ઞહ, સેણ મતે !
તત્થગણ્ણેવ ?) છે મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે સમવહત હોકર
જો જીવ ઘડેસે ઘડે મહાધિમાનરૂપ પાવ અનુત્તર વિમાનોંમેં સે કિસી
ઇક અનુત્તર વિમાનમેં દેવકી પર્યાયરૂપસે વત્તપ્પ હોનેકે યોગ્ય છે, ઇસા
વહ જીવ છે મદન્ત ! વહા જાતે હી કયા આહાર ગ્રહણ કરને લગતા
છે ? મુહીત વસી આહારકો કયા પરિણમાને લગતા હૈં ? ઓર કયા
વહ અપને શરીરકો નિષ્પત્તિ કરને લગતા છે ? (ત પેવ જાવ આહા
રેજ્ઞ વા, પરિણામેજ્ઞ વા, સરીર વા, ઘણેજ્ઞ વા) છે ગૌતમ ! યહાં
! પર પૂર્વોક્તરૂપસે હી કહના યાવત્ વહ આહાર કરતા છે ઉસે પરિ

પરિચ્છિન્નિત આહારથી પોતાના શરીરની રચના કરવા લાગી જાય છે ! (જહા નેરહયા
ઇવ જાવ અનુત્તરોપપાદ્યા) છે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને નારકોના
વિષયમા જેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે એવું જ પ્રતિપાદ નારકોથી લઇને
અનુત્તરોપપાતિક પર્યંતના સમસ્ત જીવોના વિષયમા સમજવું (જીવેણ
મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ સમોહર, સમોહણિતા જે મધિવ પચ્ચસુ
અનુત્તરેસુ મહામહાલપસુ મહાધિમાણેસુ અણ્ણયરસિ અનુ રધિમાણસિ અનુત્તરો
પપાદ્યાદેવતાવ ઉચ્ચજ્ઞહ, સેણ મતે ! તત્થગણ્ણેવ ?) છે મદન્ત ! મારણાન્તિક
સમુદ્ધાતથી ચુકત યદ્ધને જે જીવ સૌથી મોટા અને મહાનવિમાનરૂપ પાવ અનુત્તર
વિમાનોમાના કોઇ એક અનુત્તર વિમાનમાં દેવની પદ્ધતિ ઉત્પન્ન થવાને પોષ્ય કોષ,
એવો જીવ શુ ત્યા જતા સાથે જ આહાર ગ્રહણ કરવા લાગી જાય છે ? શુ મુહીત
આહારનું પરિચ્છિન્ન કરવા મઠે છે ? શુ પરિચ્છિન્નિત આહાર પુણ્યલો વઢે શરીરની
રચના કરવા મઠે જાય છે ? સં શ્રેવ જાવ આહારેજ્ઞ વા, પરિણામેજ્ઞ વા, સરીર
વા ઘણેજ્ઞ વા) છે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત રીતે જ સમજવું “તે
આહાર ગ્રહણ કરે છે તેનું પરિચ્છિન્ન કરે છે અને પોતાના શરીરની રચના કરે છે”

ततो पडिनियत्तइ, तओ पडिनियत्तिचा इह मागच्छइ' अस्म्येकक कश्चिद निरय
याग्यो जीव मारणान्तिकसमुद्धातेन निरयावास प्राप्याऽपि ततो निरयावा
सात् समुद्धाताद् वा प्रतिनिवर्तते, ततः प्रतिनिवृत्त्य इह-पूर्वशरीरे आगच्छति,
'आगच्छित्ता दोष पि मारणंतियसमुद्धाएण समोहणइ' आगत्य द्वितीयमपि
द्वितीयवारमपि मारणान्तिकसमुद्धातेन समवहन्ति मारणान्तिकसमुद्धात
करोति 'समोहणित्ता इमीसे रयणप्पमाए पुढवीए तीसाए निरयावाससयसह-
स्सेसु अण्णयरसि निरयावाससि नेरइयचाए उववज्जिचाए' समवहत्य द्वितीय
वार मारणान्तिकसमुद्धात कृत्वेत्यर्थः, अस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या त्रिश्रुति
निरयावासशतसहस्रेषु त्रिंशच्छतानिरयावासेषु अन्यतरस्मिन् एकतमे निरयावासे
नैरयिकतया उपपद्य नारकजन्म गृहीत्वा 'तओ पच्छा आहरेज्ज वा, परिणा-
मेज्ज वा, सरीर वा थयेज्जा' तत पश्चात् नैरयिकावासप्राप्त्यनन्तरम् आ

है । तथा- 'अत्येगइए तओ पडिनियत्तइ, तओ पडिनियत्तिता इह मागच्छइ' कोइ एक नरकयोग्य जीव मारणान्तिय समुद्धात कर के निरयावास में पहुँच कर भी वहाँसे- अथवा समुद्धात से-लौटकर पूर्णशरीर में आजाता है और 'आगच्छिता' आकर के 'दोषपि' दुबारा भी वह 'मारणतियसमुद्धाएण समोहणइ' मारणान्तिक समुद्धात करता है । 'समोहणित्ता इमीसे रयणपभाए पुढवीए तीसाए निरयावासमयसहस्सेसु अण्णयरसि निरयावाससि नेरइयत्ताए उववज्जित्ताए' और मारणान्तिक समुद्धात करके वह इस रत्नप्रभा पृथिवी के तीस ३० लाख नरकावासों में से किसी एक नरकावासमें नारक का जन्म ग्रहण करके 'तओपच्छा आहरेज्ज वा, परिणामेज्ज वा, सरिर वा वधेज्ज वा' इसके बाद-नैरयिकावास प्राप्ति के बाद वह

રચના કરી લે છે તથા ‘અય્યેગદ્વય તથો પઢિનિયત્તજ્ઞ, તથો પઢિનિયત્તિચ્છા
 હ્રદમાગચ્છદ્’ કૈષ્ક નારક પર્યાયમાં જવા ગોચ્ય જીવ, મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને
 નારકત્વસમા પહેાચી બાય છે, અને ત્યાથી-અથવા સમુદ્ધાતમાંથી-પાછો ફરીને પૂર્વ
 શરીરમાં આવી બાય છે, અને ‘આગચ્છિત્તા’ પૂર્વ શરીરમાં પાછો આવીને લોચ્ચપિ
 મારણતિયસમુદ્ધાપ્ત સમોદ્ગણ્દ’ ફરીથી તે મારણાન્તિક સમુદ્ધાત બીજી વખત
 કરે છે, સમોદ્ગણિચ્છા ફરીસે રચણપ્પમાણ પુઢવોણ તીસાણ નિરયાવાસસપસદ્દસેસુ
 અણ્ણયરંસિ નિરયાવાસસિ નેરહયચાણ ઉવવજ્જિત્તણ’ અને મારણાન્તિક સમુદ્ધાત
 કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ત્રીસ લાખ નરકાવાસોમાના કૈષ્ક એક નરકાવાસમાં
 નારકનો જ મ અઢણુ કરે છે ‘તથો પચ્છા માહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા,
 સરીર વા બ્બેજ્જ વા’ આ રીતે નારકની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતાની સાથે જ તે

વધેજ્ઞા ? હે મદન્ત ! સ સ્વલ નિરયયોગ્યો જીવ તત્ર ગત એવ નિરયાવાસ પ્રાપ્તઃ સન્નેવ આહરેદ્ વા ? આહારયોગ્યાન્ પુદ્ગલાન્ યદ્ધીયાદ વા ? પરિણમયેદ વા ? તાનેવ આહતાન્ પુદ્ગલાન્ સ્વલરૂપરસરૂપતયા પરિણમયેદ વા ? શરીર વા વધ્નીયાત્ ? તૈરેવ આહૈતૈઃ સ્વલ-રસતયા પરિણમિતૈ પુદ્ગલૈઃ શરીર નિષ્પાદયેદ વા કિમ્ ?

મગધાનાહ-‘ગોયમા ! અત્યે ગઈ તત્યગઈ ચેવ આહારેજ્ઞ વા, પરિણમેજ્ઞ વા, શરીર વા વધેજ્ઞા’ હે ગૌતમ ! અત્યેકક કથિત્ નિરયયોગ્યો જીવ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતકરણાનન્તરમ્ તત્ર ગત એવ નિરયાવાસ પ્રાપ્ત સન્નેવ આહરેદ્ વા, આહારયોગ્યાન્ પુદ્ગલાન્ આદ્યાત્ યદ્ધીયાત્, પરિણમયેદ વા, આહતાન્ પુદ્ગલાન્ સ્વલરસતયા વિમક્તાન્ કુર્યાદ વા, શરીર વા વધ્નીયાદ સ્વલ-રસતયા પરિણમિતૈ પુદ્ગલૈ શરીર નિષ્પાદયેદ વા, અથ ચ ‘અત્યેગઈ તત્યગઈ ચેવ આહારેજ્ઞ વા, પરિણમેજ્ઞ વા, શરીર વા વધેજ્ઞા’ નિરયયોગ્ય કોઈ એક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરને કે વાદ વહાં જાતે હી આહારયોગ્ય પુદ્ગલો કો ગ્રહણ કરતા હૈ, તથા આહત હુઈ ઉન પુદ્ગલો કો સ્વલરસ રૂપ સે વિમક્ત કર લેતા હૈ અને સ્વલરસ રૂપ સે પરિણમિત હુઈ ઉન પુદ્ગલો કો કયા વહ સ્વલરૂપસે ઓર રસરૂપ સે પરિણમાને લગતા હૈ ? તથા સ્વલ રસરૂપ પરિણત હુઈ ઉન આહત પુદ્ગલો સે અપને શરીર કી નિષ્પત્તિ (વનાવટ) કર લેતા હૈ કયા ? હસ પ્રશ્ન કે વત્તર મેં પ્રમુ ગૌતમ સે કહેતે હૈ- ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અત્યેગઈ તત્યગઈ ચેવ આહારેજ્ઞ વા, પરિણમેજ્ઞ વા, શરીર વા વધેજ્ઞા’ નિરયયોગ્ય કોઈ એક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરને કે વાદ વહાં જાતે હી આહારયોગ્ય પુદ્ગલો કો ગ્રહણ કરતા હૈ, તથા આહત હુઈ ઉન પુદ્ગલો કો સ્વલરસ રૂપ સે વિમક્ત કર લેતા હૈ ઓર સ્વલરસ રૂપ પરિણમિત હુઈ ઉન પુદ્ગલો દ્વારા અપને શરીરકી નિષ્પત્તિ કર લેતા

સ્થિતિમાં જ્યારે તે ત્યા પહોંચી જાય છે, ત્યારે શું તે ત્યા જતા જ આહારયોગ્ય પુદ્ગલોને પ્રસંગ કરવા મંડી જાય છે ? ચ્છીત થયેલાં તે પુદ્ગલોનું શું તે ખલસરૂપે અને રસરૂપે પરિણમન કરવા મંડે છે ? તથા શું ખલ અને રસરૂપે પરિણમ્યાં તે પુદ્ગલો વટે શું તે પોતાના શરીરની રચના કરી લે છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે- ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! અત્યેગઈ તત્યગઈ ચેવ આહારેજ્ઞ વા, પરિણમેજ્ઞ વા, શરીર વા વધેજ્ઞા ?’ નારક પર્યાયમાં જવાબે યોગ્ય કૈષક એવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ત્યા જતાની સાથે જ આહારયોગ્ય પુદ્ગલોને પ્રસંગ કરે છે, તથા ચ્છીત પુદ્ગલોને ખલરસરૂપે વિમક્ત કરી નાખે છે, અને ખલરસરૂપે પરિણમિત થયેલાં તે પુદ્ગલો દ્વારા પોતાના શરીરની

इति प्रश्न' । सूत्रकार आह—'जहानेरइया तहा माणियन्वा, जाव-यणियकुमारा' यया नैरयिका' उपरि वर्णिवा तथा असुरकुमारावासयोग्या. जीवा अपि मणि-
तव्या वक्तव्या ।

तथाहि—कश्चिद् असुरकुमारावासयोग्यो जीवो मारणान्तिकसमुद्घातेन
समवहत्य असुरकुमारावास प्राप्त सन्नेव आहारयोग्यान् पुद्गलान् आहरति,
ताश्चाहृतान् पुद्गलान् खलरसतया परिणमयति, खलरसतया परिणमितै पुद्-
गलैश्च असुरकुमारशरीरं वध्नाति निष्पादयति । कश्चित्तु तत्र गत्वाऽपि ततः
प्रतिनिव्रत्यात्रागत्य च द्वितीयवारमपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहतः

है? उन्हे खलरसरूप से परिणमा देता हूँ? और क्या वह उन
खलरसरूप से परिणत हुए पुद्गलोसे अपने शरीरकी निष्पत्ति कर
लेता हूँ? उत्तर में प्रभु गौतम से कहेंगे है कि— 'जहा नेरइया महा
माणियन्वा जाव थणियकुमारा' जैसा ऊपर में नारक जीवोंका वर्णन
किया गया है उसी प्रकार से असुरकुमारावासयोग्य जीव भी कह
लेना चाहिये । जैसे असुरकुमार के आवास योग्य कोई जीव
मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर असुरकुमारो के किसी एक
आवास में प्राप्त हो गया— वहां जाते ही वह आहारयोग्य पुद्गलोंको
ग्रहण करता है, आहृत हुए उन पुद्गलोंको खलरसरूपसे परिणमाता
है तथा खलरसरूप से परिणत हुए उन पुद्गलों द्वारा अपने
शरीर का निष्पादन करता है । तथा असुरकुमारावासयोग्य कोई
एक जीव वहां जाकरके भी फीर पीछे वहांसे गृहीत शरीरमें वापिस

આહારપુફ્ફલોને અહલુ કરવા મઠિ છે? શુ તે તેમને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે? અને
શુ તે ખલરસરૂપે પરિણુમેલાં પુફ્ફલોથી તે પોતાના શરીરની રચના કરી લે છે?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે—જહા નેરइया तहा माणियन्वा
जाव थणियकुमारा' જેવી રીતે નરકગતિમાં જવાને યોગ્ય જીવનું ઉપર વર્ણન કરવામાં
આવ્યું છે, એ જ પ્રકારનું વર્ણન અસુરકુમારવાસમાં જવાને યોગ્ય જીવોના વિષયમાં
પણ સમજવું જેમ કે—અસુરકુમારની પથથિ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કોઈ જીવ મારણાન્તિક
સમુદ્ધાનથી સુકત થઈને અસુરકુમારના કોઈ એક આવાસમાં પહોંચી બાંધ છે—ત્યા
પહોંચતાની સાથે જ તે આહારયોગ્ય પુફ્ફલોને અહલુ કરે છે ગ્રહીત પુફ્ફલોને ખલરસ
રૂપે પરિણુમાવે છે, અને ખલરસ રૂપે પરિણુમિત થયેલા તે પુદ્ગલો દ્વારા પોતાના
શરીરનું નિર્માણ કરે છે તથા અસુરકુમારની પથથિ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કોઈ જીવ
માર્ણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ત્યાં બાંધ છે, અને ત્યાંથી પાછો ફરીને પૂર્વશરીરમાં

હરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, શરીર વા બધ્નીયાત્, 'એવ જાવ-અહે સત્તમા પુઢવી' એવ રત્નપ્રમાપૃથિવીવદેષ યાવત્-અથઃ સપ્તમી 'તમસ્તમાપૃથિવીપર્યન્તમ્-સેયમ્ । ગૌતમ ધૃચ્છતિ-'જીવેણ મતે ! મારણતિયસમુઘાપ્ણ મમોહપ્' હે મદન્ત ! યો જીવઃ સ્વલ્લ મારણાન્નિષ્કસમુદ્ધાતેન સમવદ્દતો યુક્ત સન્ 'જે મવિપ્ ચત્તસદ્વીપ અસુરકુમારાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ અસુરકુમારા વાસસિ અસુરકુમારણ્ણ ઉવવજ્જિત્તપ્ ?' યો જીવ ચતુષ્પટ્ઠો અસુરકુમારાવાસજ્ઞ-સહસ્રેષુ ચતુષ્પટ્ઠિજ્ઞાસુરકુમારાવાસેષુ અન્યતરસ્મિન્ એકસ્મિન્ અસુરકુમારા-વાસે અસુરકુમારતપા ઉપપત્તુ મન્ય યોગ્ય સ અસુરકુમારાવાસપોગ્યો જીવ કિમ્ તગગત સન્નેઃ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, શરીર વા બધ્નીયાત્ ?

આહાર પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરતા હૈ, ગૃહીત ઉન આહાર પુદ્ગલોંકો સ્વલ્પરસરૂપ સે પરિણમાતા હૈ ઓર સ્વલ્પરસરૂપ સે પરિણમિત હુપ્ ઉન પુદ્ગલોંસે અપને શરીર કી નિષ્પત્તિ કરતા હૈ । 'એવ જાવ અહે સત્તમા પુઢવી' રત્નપ્રમા પૃથિવીકી તરહ હી યાવત્ તમસ્તમા પૃથિવી તક્ હસી તરહસે જાનના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે એસા પૂછસે હૈં કિ 'જીવે ણ મતે ! મારણતિયસમુઘાપ્ણ મમોહપ્' મારણાન્નિષ્ક સમુદ્ધાતસે યુક્ત હુઆ જો કોઈ જીવ 'ચત્તસદ્વીપ અસુરકુમારાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ અસુરકુમારાવાસસિ અસુરકુમારણ્ણ ઉવવજ્જિત્તપ્ મવિપ્' ચૌસઠ ૬૪ લાક્ષ અસુરકુમારોં કે આવાસોં મેં સે કિસી એક આવાસ મેં અસુર કુમાર કે રૂપસે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હો-તો એસા વહ અસુરકુમારા વાસયોગ્ય જીવ કયા વહાં જાતે હી આહાર પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કર લેતા

આહાર પુદ્ગલોંકોને ગ્રહણ કરે છે ગ્રહણ કરેલાં આહારપુદ્ગલોંકોને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે અને ખલરસ રૂપે પરિણમેલા તે પુદ્ગલો વડે તે પાતાના શરીરની રચના કરે છે.

એવ અહે જાવ સત્તમા પુઢવી' રત્નપ્રમા પૃથ્વીની જ્યેષ્ઠ તમસ્તમાપ્રમા પર્યન્તની આતે પૃથ્વીજ્ઞોના વિષયમાં સમજવું

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને જોવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'જીવે ણ મતે ! મારણતિયસમુઘાપ્ણ ણ મમોહપ્' હે મદન્ત ! મારણાન્નિષ્ક સમુદ્ધાતથી યુક્ત મયેદોઃ કોઈ જોઈ જીવ 'ચત્તસદ્વીપ અસુરકુમારાવાસસયસહસ્સેસુ અણ્ણયરસિ અસુરકુમારા વા સસિ અસુરકુમારણ્ણ ઉવવજ્જિત્તાપ્ મવિપ્' અસુરકુમારોના ૬૪ લાખ આવાસોમાં કોઈ પણ જોઈ આવાસમાં અસુરકુમાર રૂપે ઉત્પન્ન થવાને ચોગ્ય હોય, તો જોવો તે અસુરકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થવા ચોગ્ય જીવ, શું ત્યાં જતાં જ

સંગ્રાહા । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવેણ મંતે ! મારણતિયસમુગ્ધાણ સમોદ્દ’
 હે મદન્ત ! યો જીવ યલ્લ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહત’, ‘જે મવિણ
 અસલ્લેજ્જેસુ પુદલિકાહયાત્તાણ ઉવલ્લજ્જિત્તણ’ અસલ્લેજ્જેપુ પૃથિવીકાપિકાવાસઘત
 સહસેપુ અસલ્લેજ્જેપુ પૃથિવીકાપિકાવાસેપુ અન્યતરસ્મિન્ એકસ્મિન્ વા પૃથિવી
 કાપિકાવાસે પૃથિવીકાપિકતયા ઉપપન્નુ જન્મ ગ્રહીતુ મન્યો યોગ્ય’ ‘સેણ મંતે !

પૂર્વગૃહીતમેં આજાતા હૈ ઓર પુન મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરતા હૈ
 ફિર વહ વરા જાતા હૈ ઓર જાતે હી આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ
 કરને લગ જાતા હૈ ઉન્હેં પરિણમાનેં લગતા હૈ ઓર ફિર ઉનસે
 સ્તનિતકુમારકે યોગ્ય અપને શરીરકી નિપ્પત્તિ કરલેતા હૈ હસ તરહ
 સે યહા યે દો પ્રકાર કહે ગયે હૈં । યહા યાવત્ શબ્દસે ‘નાગકુમાર,
 વિશુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, ઉદધિકુમાર, દ્રીપ-
 કુમાર, ઓર દિક્કુમાર’ હન સય મધનપતિયોંકા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।

અય ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં ‘કિ જીવે ન મતે !
 મારણતિય સમુગ્ધાણ સમોદ્દ’ હે મદન્ત ! જો જીવ મારણાન્તિક
 સમુદ્ધાતસે સમવહત યુક્ત હોકર ‘અસલ્લેજ્જેસુ પુદલિકાહયાવાસસય
 સહસેસુ અણ્ણયરસિ વા પુદલિકાહયાવાસંસિ પુદલિકાહયાત્તાણ ઉવલ્લ
 જ્જિત્તણ’ અસલ્લયાંત લાલ પ્રમાણ પૃથિવીકાપિકાવાસોંમેં સે કિસી
 એક પૃથિવીકાપિકાવાસમેં ઉત્પન્ન હોનેકે ‘મવિણ’ યોગ્ય હૈ ‘સે ન મંતે’

કુમારની પધાધે ઉત્પન્ન થઇ બાય છે ત્યાં પહેલિયાની સાધે જે તે આહારયોગ્ય
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા માટે છે, તેમનું પરિણમન કરવા માટે છે અને પરિણમિત
 પુદ્ગલો વડે રતનિતકુમારને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરી લે છે આ રીતે બહી બે
 પ્રકાર કહ્યા છે બહી ‘જાવ યણિયકુમારા’ માં વપરાયેલા ‘જાવ (યાવત)’
 પદથી ‘નાગકુમાર, વિશુત્કુમાર, સુવર્ણકુમાર, અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર, ઉદધિકુમાર,
 દ્રીપકુમાર અને દિક્કુમાર’ આ ભવનપતિ દેવોને ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે

હવે ગૌતમ સ્વામી આલીર પ્રશ્નને જોવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘જીવેણ મંતે !
 મારણતિયસમુગ્ધાણ ણં સમોદ્દ’ હે મદન્ત ! જે જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી
 સુક્ત થઇને ‘અસલ્લેજ્જેસુ પુદલિકાહયાવાસસયસહસેસુ અણ્ણયરસી વા પુદલિકાહ
 યાવાસસિ પુદલિકાહયાત્તાણ ઉવલ્લજ્જિત્તણ’ અસખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયોના
 આવાસોમાના કોઇ પણ જોઇ પૃથ્વીકાયાવાસમા પૃથ્વીકાયાની પધાધે ઉત્પન્ન થવાને
 ‘મવિણ’ યોગ્ય હોય, તે ‘સે નં મંતે ! હે મદન્ત ! જોવો પૃથ્વીકાયા રૂપે ઉત્પન્ન

અસુરકુમારાવાસે ઉત્પન્ન આહારમાહારયતિ, પરિણમયતિ, શરીર ચ વધ્નાતીતિ, યાવત્-સ્તનિતકુમારાઃ સ્તનિતકુમારપર્યન્ત સ્થોગ્યજીવાનાં નૈરયિક્વદેશ આહારાદિગ્રહણ-પરિણમન-શરીરવન્ધનધિપયે પૂર્વોક્ત ગતમાત્રસ્પાદોરાદિમયોગરૂપ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન તત્ર ગત્વા પુન પ્રતિનિવૃત્ત્ય પુનર્ગતસ્પાદોરાદિમયોગરૂપ ચેતિ પ્રકારદ્વયમવસેયમ્ । યાવત્કરણાત્ નાગકુમારા', ત્રિપુત્કુમારાઃ, અગ્નિકુમારા, દિક્કુમારા વાયુકુમારાઃ, ઉદધિકુમારાઃ, દ્રીપકુમારા',

આજાતા હૈં ઓર કુપારા મી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સે યુક્ત ઢોકર અસુરકુમાર કે કિસી એક આવાસ મેં ઉત્પન્ન હોજાતા હૈં । વહા વહ ઉત્પન્ન હોતે હી આહાર કો ગ્રહણ કરને લગતા હૈં, ઘૂઠીત આહાર પુદ્ગલોંકો પરિણમાને લગતા હૈં ઓર પરિણમિત હુણે ઉન પુદ્ગલોસે અસુરકુમારકે યોગ્ય અપને શરીરકા નિર્માણ કર લેતા હૈં । इसी तरहसे जो जीव मारणान्तिकसमुद्घात करके यावत् स्तनितकुमारोके आवासों में से किसी एक आवासमें उत्पन्न होनेके योग्य हैं- वह वहा जाकर आहार पुद्गलोंको ग्रहण करता है उन्हें खलरसरूपसे परिणमाता है और स्तनितकुमार के योग्य शरीर का निर्माण करता है तथाकोइएक जीवजो स्तनितकुमारोके आवासोमेंसे किसी एक आवासमें उत्पन्न होनेके योग्य है, वह मारणान्तिक समुद्घात करके वहां पहुँच भी जाता है पर फिर वह पीछे से वहासे वापिस

આવી જાય છે, અને બીજા વખત મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને અસુર કુમારના કોઈ એક આવાસમાં અસુરકુમાર રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં ઉત્પન્ન થતાં જ તે આહાર શ્રદ્ધા કરવા માટે છે, શ્રદ્ધા કરેલા આહાર પુદ્ગલોંનું પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલો દ્વારા અસુરકુમારને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરે છે એ જ પ્રમાણે સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈ છે-સ્તનિતકુમારની પયયિ ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય કોઈ એક જ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી મુક્ત થઈને સ્તનિતકુમારોના કોઈ એક આવાસમાં પહોંચી જાય છે તે ત્યાં જઈને આહારપુદ્ગલોંને શ્રદ્ધા કરે છે તેમને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલો દ્વારા સ્તનિતકુમારને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરે છે તથા કોઈ એક જ સ્તનિતકુમારોના આવાસોમાંના કોઈ પણ એક આવાસમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તે જ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને ત્યાં પહોંચી પણ જાય છે, અને પછી તે પૂર્વઘૂઠીત શરીરમાં પાછા આવી જાય છે, અને બીજાવાર મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે સ્તનિતકુમારોના કોઈ પણ એક આવાસમાં સ્તનિત

હે ગૌતમ ! અત્યેકક* કથિદ્ જીવ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહત. સન્ તત્ર ગત એવ પૃથિવીકાયિકાવાસપ્રાપ્ત સન્નેવ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, શરીર વા ચન્નીયાત્, અથ ચ 'અત્યેગઈપ તઓ પહિનિયત્તહ પહિનિયત્તિચા ઇહ હન્વ આગચ્છહ' અત્યેકક અપર કથિદ્ તત્ર ગત્વાપિ આહારાદિક વિનૈવ મતિ નિવર્તતે, મતિનિવૃત્ત્ય ઇહ પૂર્વશરીરે શીઘ્રમ્ આગચ્છતિ, આગત્ય ચ 'દોષપિ મારણતિયસમુગ્ધાણ સમોહણહ' દ્વિતીયમપિ વાર મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહન્તિ, 'સમોહણિચા મદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ અગુલસ્સ અસલ્લેજ્જહ

‘ગોયમા ! અત્યેગઈપ તત્યગપ્ત ચેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા, વચ્ચેજ્જા, હે ગૌતમ ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે સમવહત છુઆ કોઈ એક જીવ એમા હોતા હૈ જો પૃથિવીકાયિકાવાસમે પ્રાપ્ત હોતે હી આહાર પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરને લગ જાતા હૈ, ઉન્હેં પરિણમાને લગતા હૈ, ઓર ઉનસે અપને પૃથિવીકાયિકકે યોગ્ય શરીરકા નિર્માણ કરને વગતા હૈ તથા ‘અત્યેગઈપ તઓ પહિનિયત્તહ પહિનિયત્તિચા ઇહ હન્વ આગચ્છહ’ કોઈ એકજીવ એસા હોતા હૈ જો મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે સમવહત છોકર પૃથિવીકાયિકાવાસમે પહુંચ તો જાતા હૈ પર વહ આહાર આદિકા ગ્રહણ કિયે વિના હી વહાંસે છોટકર અપને પૂર્વશરીરમે શીઘ્ર આજાતા હૈ ઓર આકરકે ‘દોષપિ મારણતિયસમુગ્ધાણ સમોહણહ’ ફિર વહ દુયારા મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરતા હૈ ‘સમોહણિચા’ દુયારા મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરકે

ઉત્તર— ‘ગોયમા ! અત્યેગઈપ તત્યગપ્તેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા વચ્ચેજ્જા’ હે ગૌતમ ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી યુક્ત થયેલો ઠોઠ્ઠ એવ એવો હોય છે કે જે પૃથ્વીકાષિક આવાસમાં પૃથ્વીકાષિક રૂપે ઉત્પન્ન થતાંની સાથે જ આહાર પુદ્ગલોને શ્રદ્ધા કરવા લાગી જાય છે, તેમનું પરિણમન કરવા લાગી જાય છે અને પરિણમિત પુદ્ગલો દ્વારા પોતાના પૃથ્વીકાષિકને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરવા માંડે છે તથા— ‘અત્યેગઈપ તઓ પહિનિયત્તહ, પહિનિયત્તિચા ઇહ હન્વ આગચ્છહ’ ઠોઠ્ઠ એવ એવો હોય છે કે જે મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી યુક્ત થઈને પૃથ્વીકાષિકાવાસમાં પહોંચી તો જાય છે, પરંતુ ત્યાં આહાર આદિ શ્રદ્ધા કર્યા વિના જ ત્યાંથી પાછા ફરીને પોતાના પૂર્વશરીર શરીરમાં તુરંત આવી જાય છે, ત્યાં આવીને ‘દોષપિ મારણતિયસમુગ્ધાણ સમોહણહ’ બીજી વખતે તે મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે છે ‘સમોહણિચા’ અને એ રીતે બીજી વખત મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ‘મદરસ્સ પન્વયસ્સ પુરત્થિમેણ અગુલસ્સ અસલ્લેજ્જહમાગવત વા,

મદરસ્સ પન્ચયસ્સ પુરસ્થિમેણ કેવહ્ય ગચ્છેજ્જા, કેવહ્ય પાઠણિજ્જા ?' હે મદન્ત ! ત્ત્વં સ્વલ્લ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહત પૃથિવીકાયિકતયા ઉત્પન્ન યોગ્યો નીવ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ધૌરસ્ત્યે પૂર્વદિગ્માગે કિયદ્દુર ગચ્છેત્ત, કિયદ્ દુર વા પ્રાપ્નુયાત્ ? મગધાનાહ—'ગોયમા ! લોયત્ત ગચ્છેજ્જા લોયત્ત પાઠણિજ્જા' હે ગૌતમ ! લોકાન્ત ગચ્છેત્ત—લોકાન્ત પ્રાપ્નુયાત્, ગૌતમ પૂચ્છતિ—'સેળ મતે ! તત્થગણ્ણ વેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વધેજ્જા ?' હે મદન્ત ! ત્ત્વં સ્વલ્લ પૃથિવીકાયિકતયા ઉપપન્ન યોગ્યો નીવ. તત્ર ગત એવ પૃથિવીકાયિકાવાસ પ્રાપ્તઃ સન્નેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જવા, સરીર વા વધ્નીયાત્ ? મગધાનાહ—'ગોયમા ! અત્યે ગણ્ણ તત્થગણ્ણ વેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા વધેજ્જા'

હે મદન્ત ! એસા પૃથિવીકાયિકરૂપસે ઉત્પન્ન હોને યોગ્ય વહ જીવ 'મદરસ્સ પન્ચયસ્સ પુરસ્થિમેણ કેવહ્ય ગચ્છેજ્જા, કેવહ્ય પાઠણિજ્જા' મદર પર્વતની પૂર્વદિશામાં કિતને દુરતકકે પ્રદેશનો પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ ? હસકે ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ કિ 'ગોયમા ?' હે ગૌતમ 'લોયત્ત ગચ્છેજ્જા લોયત્ત પાઠણિજ્જા' એસા વહ જીવ લોકાન્ત તક જા સકતા હૈ ઓર લોકાન્તનો પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ । હસ પર ગૌતમ પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈ કિ 'સેળ મતે ! તત્થગણ્ણ વેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વધેજ્જા' પૃથિવી કાયિકરૂપસે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય એસા વહ જીવ પૃથિવીકાયિકકે આવાસમાં પ્રાપ્ત હોતે હી કયા આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરને લગતા હૈ ? ઉન્હે સ્વલ્લરસરૂપસે પરિણમાને લગતાર કયા ? તથા સ્વલ્લરસરૂપસે પરિણમિત હુણ ઉન પુદ્ગલોંસે અપને પૃથિવીકાયિકકે શરીરની રચના કરને લગતા હૈ કયા ? હસકે ઉત્તરમાં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ કિ

યવાને યોગ્ય તે એવ 'મદરસ્સ પન્ચયસ્સ પુરસ્થિમેણ કેવહ્ય ગચ્છેજ્જા, કેવહ્ય પાઠણિજ્જા ?' મદર પર્વતની પૂર્વ દિશામાં કેટલે દુર સુધી જઈ શકે છે, અને કેટલા દુર સુધીના પ્રદેશને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ?

તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'લોયત્ત ગચ્છેજ્જા, લોયત્ત પાઠણિજ્જા' એવો તે એવ લોકાન્ત સુધી જઈ શકે છે અને લોકાન્તને પ્રાપ્ત કરી શકે છે

પ્રશ્ન—'સેળ મતે ! તત્થગણ્ણ વેવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વધેજ્જા' હે મદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવો તે એવ પૃથ્વીકાયિકના આવાસમાં પહોંચવાની સાથે જ શું આહાર પુરૂષોને પ્રાપ્ત કરવા લાગે છે ? શું તેમને ખલસ રૂપે પરિણમાના મળે છે ? તથા શું પરિણમિત થયેલાં તે પુરૂષો દ્વારા શું તે પોતાના પૃથ્વીકાયિક શરીરની રચના કરવા મળે છે ?

યોજન સહસ્રેષુ । તથા 'લોગતે વા ઇગપ્પસિયસેદિ મોત્તુણ અસલ્લેજ્જેસુ પુઢવિ કાઙ્યા વાસસયસહસ્રેસુ અણ્ણયરસિ પુઢવી કાઙ્યા વાસસિ પુઢવીકાઙ્યત્તાપ ઉવવલ્લેજ્જા' લોકાન્તે વા ગત્વેતિ શેપ., તતશ્ચાયમર્થ ઉત્પાદસ્થાનાનુસારેણ અઙ્ગુ લાસલ્લેયમાગમાત્રાદિકે ક્ષેત્રે મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન ગત્વા, ક્યમિત્યપ્રાહ- 'ઇગપ્પસિય સેદિ મોત્તુણ' એકપ્રદેશિકા ઐણિ મુક્ત્વા યદ્યપ્પસલ્લેયપ્રદેશાવ ગાહનસ્વમાત્રવાન્ જીવસ્તયાપિ નૈવ એકપ્રદેશ ઐણિત્વર્ત્યસામ્યપ્રદેશાવગાહનેન ગચ્છતિ તથા સ્વમાત્રવાદિત્યતસ્ત્વામ્ એક પ્રદેશિકા ઐણિ વિદિક્ ચતુષ્ટયરૂપા મુક્ત્વા અસલ્લેયેષુ પૃથિવીકાયિકાવાસશતસહસ્રેષુ-અસલ્લયલક્ષપૃથિવીકાયિકા- વાસેષુ અન્યન્તરસ્મિન્ એકસ્મિન્ પૃથિવીકાયિકાવાસે પૃથિવીકાયિકતયા ઉપપદ્ય- જન્મ ગૃહીત્વા 'તઓપચ્છા આહારેજ્જ વા પરિણામેજ્જ વા સરીર વા વલ્લેજ્જા' તત. પશ્ચાત્ તત્રગમનાનન્તર તત્ર ગત્વેત્યર્થ આહરેદ્વા-આહાર કુર્યાત્ 'પરિ

કરકે તથા 'ઇગપ્પસિય સેદિ મોત્તુણ લોગતે પુઢવીકાઙ્યાવાસસયસ સહસ્રેસુ અણ્ણયરસિ પુઢવીકાઙ્યાવાસસિ પુઢવીકાઙ્યત્તાપ 'ઉવવલ્લેજ્જા' એકપ્રદેશિકા ઐણીકો છોઢકર લોકકે અન્તર્મે જાકરકે લક્ષપ્રમાણ પૃથિવીકાયિકાવાસોર્મે સે કિસી એક પૃથિવીકાયિકાવાસર્મે પૃથિવીકા યિકરૂપસે ઉત્પન્ન ઠોકરકે 'તઓ પચ્છા આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા વલ્લેજ્જા વા' હસકે યાદ અર્થાત્ વહાં જાકરકે વહ આહાર પુઢગલાકો ગ્રહણ કરતા હૈ, ઉન્હે સ્વલ્પરૂપસે પરિણમાતા હૈ ઓર પરિણમિત હુપ ઉન પુઢર્ગો સે અપને પૃથિવીકાયિક કે શરીરકી રચના કરતા હૈ । 'પાલગ્ગ' આદિ પદોર્મે 'માત્ર શબ્દકા પ્રયોગ હુઆ હૈ । 'પાલાગ્ગ પૃથક્ત્વકા 'દોપાલાગ્ગસે લેકર નૌ પાલાગ્ગતક' એસા અર્થ હૈ । તાત્પર્ય કહ

યોગ્યન પ્રમાણ ક્ષેત્રમા જમને તથા 'ઇગ પ્પસિય સેદિ મોત્તુણ લોગતે પુઢવી કાઙ્યાવાસસયસહસ્રેસુ અણ્ણયરસિ પુઢવીકાઙ્યત્તાપ ઉવવલ્લેજ્જા' એક પ્રદેશની શ્રેણીને છોડીને લોકના અન્તરમા જમને લાગે પૃથ્વીકાયિકાવાસોર્માના ઠોઢ પશુ એક પૃથ્વીકાયિકાવાસમા પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે 'તઓ પચ્છા આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા વલ્લેજ્જા વા' અને ત્યાજના આહાર પુરૂલોને ગ્રહણ કરે છે, તેમનું ખલસ રૂપે પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત આહાર પુરૂલો દ્વારા પોતાના પૃથ્વીકાયિક શરીરની રચના કરે છે

'પાલગ્ગ' આદિ પદોર્મા માત્ર શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે બાલાગ્ગ પૃથક્ત્વ એટલે બે બાલાગ્ગથી રચેને નવ સુધીના બાલાગ્ગ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્પાદસ્થાન અનુસાર આગલના અસ ખ્યાતર્મા ભાગ

भागमत वा, सखेज्जह भागमत वा' समवहस्य समुद्धात कृत्वा मन्दरस्य पर्वत-
 न्य पौरस्त्ये पूर्वदिग्भागे अङ्गुलस्य असख्येयभागमात्रे वा, अत्रसप्तम्यर्थे द्वितीया,
 तेन असख्येयभागमात्रे वा सख्येयभागमात्रे वा, 'बालगा वा, बालगापुद्गुत्त
 वा, एव लिक्ख, जूय जव मज्झ-अङ्गुल-जाव-जोयणकोटि वा, जोयणकोट्टा
 कोटि वा, सखेज्जेसु वा, असखेज्जेसु वा, जोयणसहस्से वा, सखेज्जेसु वा,
 असखेज्जेसु वा जोयण सहस्सेसु' बालाग्रमिति बालाग्रे बालाग्रमात्रे इत्यर्थ
 एवमग्रेऽपि सर्वत्र मात्रशब्द सयोजनीयः । बालाग्रपृथक्त्वे वा बालाग्रद्वयादार
 भ्य नवबालाग्रमात्रे वा । एव 'लिप्ताम्' इति लिप्तामात्रे, लिप्तेति यूकाया
 अण्डकम् । यूकामिति यूकामात्रे वा एव यवमच्ये वा, अङ्गुले वा यावत्-अत्र
 यावत्करणात् 'विहत्ति वा, रयणि वा, कुत्ति वा, घणु वा, कोस वा, जोयण वा,
 जोयण सय वा, जोयण सहस्स वा' वितस्ती वा, रत्ती वा, कुत्ती वा, घणुपि वा,
 कोशे वा, योजने वा, योजनशते वा, योजनसहस्रे वा इति सप्ताहम्, तथा
 योजनकोट्यां वा, योजनकोटीकोट्यां वा, सख्येयेषु वा, असख्येयेषु वा

'मंदरस्स पच्चयस्स पुरत्थिमेणं अङ्गुलस्स असखेज्जह भागमत वा, सखे
 ज्जह भागमत वा' वह मंदरपर्वतके पूर्वदिग्भागमे, अङ्गुलके असख्यातवै
 भागमात्रक्षेत्रमे, सख्यातवे भागमात्रक्षेत्रमे, बालगा वा, बालगापुद्गुत्त
 वा, एव लिक्खं, जूय जवमज्झ, अङ्गुल जाव जोयणकोटि वा, जोय
 णकोट्टाकोटि वा, सखेज्जेसु वा असखेज्जेसु वा, जोयणसहस्सेसु
 वा' बालाग्रक्षेत्रमे, बालाग्रपृथक्त्वमात्रक्षेत्रमे, इती तरह लिप्तामात्र
 क्षेत्रमे, यूकामात्रक्षेत्रमे, यवमच्यप्रमाणक्षेत्रमे, अङ्गुलप्रमाणक्षेत्रमे, यावत्
 शब्दसे 'वितस्तिप्रमाणक्षेत्रमे, रत्तिप्रमाणक्षेत्रमे, कुत्तिप्रमाणक्षेत्रमे,
 घणुपप्रमाणक्षेत्रमे, कोशप्रमाणक्षेत्रमे, योजनप्रमाणक्षेत्रमे, सौयोजन
 प्रमाणक्षेत्रमे, मकहजारयोजनप्रमाणक्षेत्रमे, तथा एक कोटियोजनप्रमाण
 क्षेत्रमे, सख्यातहजार अथवा असख्यात हजारयोजनप्रमाणक्षेत्रमे जा

सखेज्जभागमत वा' ते मंदर पर्वतना पूर्वदिग्भागा आज्जना अस ज्जातमा
 भाग प्रमाण क्षेत्रमा, ते स ज्जातमा भाग प्रमाण क्षेत्रमा, 'बालगा वा, बालगापुद्गुत्त वा,
 एव लिक्खं, जूयं, जवमज्झ, अङ्गुल जाव जोयणकोटि वा, जोयणकोट्टाकोटि
 वा, सखेज्जेसु वा, असखेज्जेसु वा, जोयणसहस्सेसु वा' बालाग्र प्रमाण क्षेत्रमा
 बालाग्रपृथक्त्व प्रमाण क्षेत्रमा, जे व प्रमाणे लिप्ता (लीप) प्रमाण क्षेत्रमा, यूका (यू)
 प्रमाण क्षेत्रमा यवमच्यप्रमाण क्षेत्रमा, आज्ज मात्र क्षेत्रमा लघने कथित योजन प्रमाण
 क्षेत्रमा, कथिताना कथिता योजन प्रमाण क्षेत्रमा, स ज्जात अथवा अस ज्जात कथित

પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકા શ.૬૩.૬ સૂ.૨ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ૨૯

મણિઓ' યથા મન્દરસ્ય સુમેરોઃ પર્વતસ્ય પૌરસ્ત્યે પૂર્વદિગ્ભાગે આલાપકો મણિતઃ ઉપર્યુક્તરીત્યો પ્રતિપાદિત 'એવ દાહિણેણ, પચ્ચત્થિમેણ, ઉત્તરેણ, ઉદ્દે, અહે' એવ તથૈવ દક્ષિણે દક્ષિણદિગ્ભાગે, પશ્ચિમે પશ્ચિમદિગ્ભાગે, ઉત્તરે ઉત્તરદિગ્ભાગે, ઊર્ધ્વમ્ ઉપરિમાગે અથ. અધોમાગેઽપિ કેવલ વિદિશાં વિહાય દશમ્ દિક્ષુ વિદિક્ચતુષ્ટયકત્વાત્ શેપામ્ પદમ્ દિક્ષુ વિદિકચતુષ્ટય મુક્ત્વા શેપામ્ પદમ્ દિક્ષુ ઉપર્યુક્તા. પદ આલાપકાઃ સ્વયમૂઠનીયા 'જહા

સવધ યદા જોઢલેના ચાહિયે । 'જહા પુરત્થિમેણ મદરસ્મ પન્નયસ્સ આલાપઓ મણિઓ' જિસ પ્રકારકા આલાપ સુમેરુપર્વતકી પૂર્વદિશાકે સયધમેં ઉપર્યુક્ત રીતિકે અનુસાર કહા હૈ 'એવ દાહિણેણ, પચ્ચત્થિમેણ, ઉત્તરેણ, ઉદ્દે અહે' હસી તરહકા આલાપ દક્ષિણદિગ્ભાગમેં, પશ્ચિમ દિગ્ભાગમેં, ઉત્તરદિગ્ભાગમેં, ઊર્ધ્વદિશામેં, અધોદિશામેં મી કેવલ વિદિશાઓંકો છોઢકર (શેપ ૫ દિશાઓંમેં) અપને આપ સમજલેના ચાહિયે । અર્થાત્ ચાર દિશા ઔર વિદિશા તથા ઉર્ધ્વ ઔર અથ ચે દશ દિશાઈ હૈ સો જૈસા આલાપક અમી પૂર્વદિશાકો લેકર પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ઘૈસાહી પાંચ દિશા સયધી પાંચ આલાપક અપને આપ કષ્પિતકર લેના ચાહિયે । इन आलापकों के कहते समय विदिशाओंका त्याग कर देना चाहिये क्योंकि लोकान्त प्रापिणी गति जीव और पुद्गलकी दिशाओंके अनुसार ही होती है ।

પુદ્ગલો દ્વારા શરીરની રચના કરે છે, એવો પૂર્વોક્ત વાક્ય સાથેનો સંબંધ અહીં સમજાવેલો.

‘જહા પુરત્થિમેણ મદરસ્મ પન્નયસ્સ આલાપઓ મણિઓ’ જે પ્રકારનો આલાપક સુમેરુ પર્વતની પૂર્વદિશાને અનુલક્ષીને આપવામાં આવ્યો છે ‘એવ દાહિણેણ, પચ્ચત્થિમેણ, ઉત્તરેણ, ઉદ્દે, અહે’ એ જ પ્રકારનો આલાપક દક્ષિણદિશા, પશ્ચિમદિશા, ઉત્તરદિશા, ઉર્ધ્વદિશા અને અધોદિશાને અનુલક્ષીને-વિદિશાઓને ઊડીને (બાકીની પાંચ દિશાઓને અનુલક્ષીને)- બનાવી લેવો. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે- ચાર દિશાઓ, ચાર વિદિશાઓ, ઉર્ધ્વદિશા અને અધોદિશા, એમ કુલ દસ દિશાઓ છે પરંતુ વિદિશાઓ સિવાયની ૬ દિશાઓને અનુલક્ષીને જ આલાપકે કહેવા, કારણકે જીવ અને પુદ્ગલની લોકાન્તપ્રાપિણી ગતિ દિશાઓ અનુસાર જ થાય છે. પૂર્વદિશા સંબંધી જેવો આલાપક અહીં આપવામાં આવ્યો છે એવા જ બાકીની પાંચ દિશા સંબંધી પાંચ આલાપકો સમજાવા.

નામેઝ્જ ધા' કૃતમાદાર પરિણમયેદના, શરીર ધા વધ્નીયાત્ તેઃ પરિણમિતૌ
પુદ્ગલૈઃ શરીર નિષ્પાદયેદિતિ 'જહાપુરત્થિમેણ મદરસ્સ પન્નયરસ આસાવજો

નેકા યહ છે કિ ઉત્પાદસ્થાનકે અનુસાર અગુલકે અસર્યાતવે આગમાત્ર
આદિક્ષેત્રમેં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત દ્વારા જાકરકે કિસ તરહસે જાકરકે
તો કહતે હૈં કિ 'एगपएसिय सेहिं मोत्तण' एकप्रदेशकी श्रेणिको छोडकर
यद्यपि जीवलोके अस्ख्यात प्रदेशोंमें अवगाहना करनेके स्वभाव-
चाला है तो भी जब वह एकप्रदेशकी श्रेणीमें भ्रमिंत रहता है तब
अस्ख्यात प्रदेशोंमें अवगाहना द्वारा उसकी गति नहीं होती है कारण,
जीवका ऐसाही कोई स्वभाव है। इसलिये चार विदिशारूप एकप्रदेश
की श्रेणिको छोडकर अस्ख्यात लाख पृथिवीकायिकावासोंमें से किसी
एक पृथिवीकायिकावासमें उत्पन्न होता है ऐसा कहा है। सिद्धान्तकी
'अनुश्रेणिगति' ऐसी मान्यता है कि जीव और पुद्गलकी लोकान्त
प्रापिणी जो गति होती है वह विदिशाओंको छोडकर आकाशकी
प्रदेशपत्तिके अनुसार ही होती है। अत मारणान्तिकसमुद्घात
करके जीव जब किसी भी गतिमें जन्म धारण करता है तब वह
श्रेणिके अनुसार ही गमन कर वहां पहुँचता है। विदिशासे गमन
कर वहां नहीं पहुँचता है। पृथिवीकायिकावासोंमें से किसी एक पृथि-
वीकायिकावासमें गमनके बाद फिर वह 'आहारेज्ज धा, परिणामेज्ज
धा, शरीर धा वधेज्जा' इस प्रकारकी परिस्थितिवाला बनता है। ऐसा

માત્ર આદિક્ષેત્રમા મારણાન્તિક સમુદ્ધાત દ્વારા જન્મને-કેવી રીતે જન્મને? તો કહે છે કે
'एगपएसिय सेहिं मोत्तण' એક પ્રદેશની શ્રેણીને છેડીને- એ કે છપ હોવાના
અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહના કરવાના સ્વભાવવાળો છે, તો પણ બ્યારે તે એક
પ્રદેશની શ્રેણીમાં સ્થિત રહે છે, ત્યારે અસખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાહના દ્વારા તેની
ગતિ થતી નથી કારણ કે છપને એવો જ સ્વસ્થ છે તેથી ચાર વિદિશારૂપ એક
પ્રદેશની શ્રેણીને છેડીને, અસખ્યાત લાખ પૃથ્વીકાયિકાવાસોમાના કોઈ એક પૃથ્વીકાયા
વાસમા ઉત્પન્ન થાય છે એવું કહ્યું છે સિદ્ધાન્તની એવી માન્યતા છે કે 'अनुश्रेणि गतिः'
છપ અને પુદ્ગલની લોકાન્તપ્રાપિણી જે ગતિ હોય છે, તે વિદિશાઓને ઊડીને આકાશની
પ્રદેશપતિક અનુસાર જ હોય છે તેથી મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને છપ બ્યારે કોઈ
પણ ગતિમાં જન્મ ધારણ કરે છે ત્યારે તે શ્રેણી અનુસાર જ ગમન કરીને ત્યાં પહોંચે
છે, વિદિશામા ગમન કરીને ત્યાં પહોંચતો નથી પૃથ્વીકાયિકા આવાસોમાંના કોઈ પણ
એક આવાસમા ઉત્પન્ન થઈને તેઓ આહારેજ્જ ધા, પરિણામેજ્જ ધા, શરીર ધા
વધેજ્જા' આદાર પ્રકરુ કરે છે, આહારનું પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત આદાર

પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકા શ.૬ ઉ.૬ સૂ ૨ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ૩૧

અળયરસિ ઘેદિયાવાસસિ ઘેદિયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ ' અસલ્લેયેષુ
દ્વીન્દ્રિયાવાસશતસહસ્રેષુ અસલ્લેયલ્લદ્વીન્દ્રિયાવાસેષુ અન્યતરસ્મિન્ એકસ્મિન્
દ્વીન્દ્રિયાવાસે દ્વીન્દ્રિયતયા ઉપપત્તુ જન્મ ઘટીતુ મહ્ય.યોગ્યો વર્તતે 'સે ણ
મતે ! તત્થગણે ચેવ ૦ ?' હે મહન્ત ! સ ચલ્લ દ્વીન્દ્રિયાવાસયોગ્યો જીવ.
તત્ર ગતે એવ, દ્વીન્દ્રિયાવાસ પ્રાપ્ત સન્નેવ કિમ્ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા,
શરીર વા વધ્નીયાત્ ?' ઇતિ પ્રશ્ન, મગવાનાહ—'જહા નેરહયા એવજાવ—અણુત્તરો-
વવાહયા' હે ગૌતમ ! યયા નૈરયિકા નૈરયિકસમ્બન્ધિન ટિવિધા તત્ર
ગતે એવ આહરેદ્ વા પરિણમયેદ્ વા શરીર વા વધ્નીયાત્, ઇત્યેક આભાવક'

સમવહત હોતા હુઆ જો જીવ 'અસલ્લેયેષુ ઘેદિયાવાસસયસહસ્રેષુ
અળયરસિ ઘેદિયાવાસસિ ઘેદિયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ મવિણ' અસલ્લેયત
લાગ્વ દોહન્દ્રિયાવાસોમ્મે સે કિસી એક દોહન્દ્રિયાવાસમે ઉત્પન્ન હોનેકે
યોગ્ય છે 'સે ણ મતે ! તત્થગણેચેવ' એમા વહ જીવ કયા ઉમ દ્વીન્દ્રિ-
યાવાસમે પહુંચતે હી આહાર ગ્રહણ કરને લગતા છે ? ઉમ આહારકો
કયા વહ પરિણમાને લગતા છે ? પરિણમિત હુણ ઉસ આહારસે કયા
વહ અપને દોહન્દ્રિયાવાસ યોગ્ય શરીરકા વધન કરને લગતા છે ?
હસકે ઉત્તરમે પ્રશ્ન ઉનસે કહતે છે કે 'જહા નેરહયા એવ જાવ અણુ
ત્તરોવવાહયા' હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકારસે નારકોકે વિષયમે કહા
ગયા છે ઉસી પ્રકારસે યાવત્ અનુત્તરોપપાતિકતકકે જીવોકે વિષયમે
મી જાનના ચાહિયે અર્થાત્ જૈસે મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે સમવહત
હુઆ કોઈ જીવકિ જો કોઈ એક નરકાવાસમે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય છે

થયેલો. જે એવ અસલ્લેયેષુ ઘેદિયાવાસસયસહસ્રેષુ અળયરસિ ઘેદિયા-
વાસસિ ઘેદિયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ મવિણ' અસલ્લેયત લાગ્વ દ્વીન્દ્રિયાવાસોમાના
કેઈ એક દ્વીન્દ્રિય આવાસમા દ્વીન્દ્રિય પચ્ચે ઉત્પન્ન થવાને થોગ્ગ હોય, 'સે ણ મતે !
તત્થગણે ચેવ' એવો તે એવ તે દ્વીન્દ્રિય આવાસમા પહોંચવાની સાથે જ આહાર
અહણ કરવા માંડે છે ? જુ તે આહારનું તે પરિણમન કરવા માંડે છે ? તથા જુ
પરિણમિત થયેલા આહારથી તે દ્વીન્દ્રિયાવાસથોગ્ગ શરીરનું નિર્માણ કરવા માંડે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે— 'જહા નેરહયા એવ જાવ
અણુત્તરોવવાહયા' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે નારોના વિષયમા કહેવામાં આવ્યું છે,
એ જ પ્રમાણે અનુત્તરોપપાતિક પર્વતના એવાના વિષયમા પણ સમજાવ્યું જેમકે—
'મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી શુદ્ધ થયેલો કેઈ એવ છે જે કેઈ એક નારકાવાસમાં ઉત્પન્ન

પુઠ્ઠવિ કાઠ્યા તથા ઇર્ગિદિયાણ સન્ધેસિ એકેનકસ્સ છ આલાપગા માણિયન્ના
 એચ યથા પૃથિવીકાયિકાઃ પૃથિવીકાયિકસમ્બન્ધિન પદ્ આલાપકા ઉક્તા
 સ્તથા એકેન્દ્રિયાણામ્ અપ્કાયિકાદીના સર્વેષાં મધ્યે એકૈકસ્ય અપ્કાયિકસ્ય,
 તેજઃકાયિકસ્ય, વાયુકાયિકસ્ય, વનસ્પતિકાયિકસ્ય પ્રત્યેકમ્ ઉપર્યુક્તાઃ
 પદ્ આલાપકા વિદ્યેયાઃ, દિગ્વિદિગ્મેલનેન દશાલાપકેષુ ચતુર્વિદિગાલાપકાસેન
 પળ્ળામેવાઽઽલાપકાનાં પર્યવસિતત્વાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવેણ મતે ! મારણ-
 તિય સમુદ્ધાપણ સમોદ્ધ’ હે મદન્ત ! ચ ત્વલુ જીવો મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન
 સમવદત્ત સન્ ‘જે મણિઅસલેજ્જેસુ વેદિયાવાસસયસહસ્સેસુ

‘જહા પુઠ્ઠવિકાઠ્યા તથા ઇર્ગિદિયાણ સન્ધેસિ એકેનકસ્સ છ આલાપગા
 માણિયન્ના’ જિસ પ્રકારસે છઠ્ઠ દિશાઓંકો લેકર પૃથિવીકાયિક જીવ
 કે વિષયમેં પૂર્વોક્તરૂપસે ૬ આલાપક કહે ગયે હૈં ડસી પ્રકારસે
 અપ્કાયિક આદિ સમસ્ત એકેન્દ્રિયજીવોમેં સે અપ્કાયિક એકેન્દ્રિયકે,
 તેજ કાયિક એકેન્દ્રિયકે, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયકે ઓર વનસ્પતિકાયિક
 એકેન્દ્રિય કે મી ૬-૬ આલાપક કહલેના ચાહિયે । ઘેસે તો દિશા ઓર ‘ચિ’
 દિશાકે મિલાનેસે દશ આલાપક હોતે હૈં પરન્તુ ચારધિદિશાઓંકે કમ
 હોતે હૈં પરન્તુ ચારવિદિશાઓંકે કમ હોનેસે ૬હી આલાપક હોતે હૈં
 એસા જાનના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસેં એસા પૂછતે હૈં કિ-‘જે જીવે ન મતે !
 મારણતિય સમુદ્ધાપણ સમોદ્ધ’ હે મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે

‘જહા પુઠ્ઠવિકાઠ્યા તથા ઇર્ગિદિયાણ સન્ધેસિ એકેનકસ્સ છ આલાપગા
 માણિયન્ના’ જેમ છ દિશાઓંને અનુલક્ષીને પૃથ્વીકાયિક છવના વિષયમા પૂર્વોક્ત
 રૂપે ૬ આલાપકો કલા છે, એ જ પ્રમાણે અપ્કાયિક આદિ સમસ્ત એકેન્દ્રિય છવના
 વિષયમા પણ છે, છ આલાપકો સમજવા. એટલે કે અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય છવના
 ૬ આલાપકો, તેજસ્કાયિક એકેન્દ્રિયના ૬ આલાપકો, વાયુકાયિક એકેન્દ્રિયના ૬ આલાપકો
 અને વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિયના ૬ આલાપકો સમજવા.

એ કે દિશાઓ અને વિદિશાઓ (પૂણાઓ) ને અનુલક્ષીને તો ૧૦ આલાપક
 સભવી શકે છે પરન્તુ યાદ વિદિશાઓ શ્રદ્ધા કરવાનો નિષેધ કોવાથી અહીં છ-છ
 આલાપકો જ બનાવવા જોઈએ, એમ કહ્યું છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘જે જીવે ન
 મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાપ ન સમોદ્ધ’ હે મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી મુક્ત

અળ્યરસિ ઘેદિયાવાસસિ ઘેદિયિત્તાપ ઉવવજ્જિત્તપ ' અસલ્લેયેપુ
દ્વીન્દિયાવાસશતસહસ્રેપુ અસગ્ગ્યલ્લપ્પદ્વીન્દિયાવાસેપુ અન્યતરસ્મિન્ એવસ્મિન્
દ્વીન્દિયાવાસે દ્વીન્દિયતયા ઉપપત્તુ જન્મ ધટીતુ મહ્યઃ યોગ્યો વર્તતે 'સે ણ
મતે ! તત્થગણ્ણે ચેવ ૦ ?' હે મદન્ત ! મ સલ્લ દ્વીન્દિયાવાસયોગ્યો જીવઃ
તત્ર ગત એવ, દ્વીન્દિયાવાસ માત્ત સન્નેવ કિમ્ આહરંદુ વા, પરિણમયેદુ વા,
શરીર વા વધ્નીયાતુ ? ઇતિ પ્રશ્ન , મગવાનાહ—'જહા નેરહયા એવજાવ—અણુત્તરો-
વવાહયા' હે ગૌતમ ! યયા નૈરયિકા નૈરયિકસમ્બન્ધિન ઠિવિધા તત્ર
ગત એવ આહરંદુ વા પરિણમયેદુ વા શરીર વા વધ્નીયાતુ, ઇત્યેક આભાવક'

સમવહત હોતા હુઆ જો જીવ 'અસલ્લેજ્જેસુ ઘેદિયાવાસસયસહસ્રેસુ
અળ્યરસિ ઘેદિયાવાસસિ ઘેદિયિત્તાપ ઉવવજ્જિત્તપ મવિપ' અસલ્લપાત
લાગ્વ દોહન્દિયાવાસોમે સે કિસી એક દોહન્દિયાવાસમે ઉત્પન્ન હોનેકે
યોગ્ય છે 'સે ણ મતે ! તત્થગણ્ણે ચેવ' એસા વહ જીવ કયા ઉસ દ્વીન્દિ
યાવાસમે પહુંચતે હી આહાર ગ્રાણ કરને લગતા છે ? ઉસ આહારકો
કયા વહ પરિણમાને લગતા છે ? પરિણમિત હુણ ઉસ આહારસે કયા
વહ અપને દોહન્દિયાવાસ યોગ્ય શરીરકા વધન કરને લગતા છે ?
હસકે ઉત્તરમે પ્રસુ ઉનસે કહતે છે કિ 'જહા નેરહયા એવ જાવ અણુ
ત્તરોવવાહયા' હે ગૌતમ ! નિસ પ્રકારસે નારકોંકે વિષયમે કહા
ગયા છે ઉસી પ્રકારસે યાવત્ અનુત્તરોપપાતિકતત્ત્વકે જીવોંકે વિષયમે
મી જાનના વાહિયે અર્થાત્ એસે મારણાન્તિક સમુદ્ધાતસે સમવહત
હુઆ કોહ જીવકિ જો કોઈ એક નરકાવાસમે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય છે

યથેદો ને છવ અસલ્લેજ્જેસુ ઘેદિયાવાસસયસહસ્રેસુ અળ્યરસિ ઘેદિયા
વાસસિ ઘેદિયિત્તાપ ઉવવજ્જિત્તપ મવિપ' અસલ્લપાત લાગ્વ દ્વીન્દિયાવાસોમાના
કેઠં એક દ્વીન્દિય આવાસમા દ્વીન્દિય પમપિ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય, 'સે ણ મતે !
તત્થગણ્ણે ચેવ' એવો તે છવ તે દ્વીધન્દિય આવાસમા પહોંચતાની સાથે જ આહાર
મહણુ કરવા માંડે છે ? શુ તે આહારનું તે પરિણમન કરવા માંડે છે ? તથા શુ
પરિણમિત થયેલા આહારથી તે દ્વીન્દિયાવાસયોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરવા માંડે છે ?

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રણુ કહે છે— 'જહા નેરહયા એવ જાવ
અણુત્તરોવવાહયા' હે ગૌતમ ! ને પ્રમાણે નારકાના વિષયમા કહેવામાં આવ્યું છે,
એ જ પ્રમાણે અનુત્તરોપપાતિક પર્વન્તના છવોના વિષયમા પણ સમજવું નેમકે—
'મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી મુક્ત થયેલો કેઠં છવ કે ને કેઠં એક નારકાવાસમા ઉત્પન્ન

एकः कश्चित् तत्रगत्वाअपि पुनर्निर्घृत्य द्वितीयवारं समुद्रघातं कृत्वा पुनस्तत्र गत्वा आहरेद् वा, परिणमयेद् वा शरीरं वा वघ्नीयात्, इति द्वितीय आलापकः, एवद्विविधा आलापकाः प्रतिपादिता एव तथैव यान्तुर्ब्रह्मिन्द्रियादारम्भ अनुत्तरोपपातिका अनुत्तरोपपातिष्वविमानपर्यन्तजीवसम्बन्धिनोअपि द्विविधाः आहाराणालापकाः चक्षव्या । गौतम पुनर्विक्षिप्य अनुत्तरोपपातिक विमानविषये पृच्छति-‘जीवेण मते । मारणन्तिय समुद्रघाएण समोहए’ इ

जब वहां पहुँच जाता है तो वह पहुँचते ही वहा आहारपुद्गलोंको ग्रहण करने लगता है, उन्हे परिणमाने लगता है और परिणमित हुए उनसे अपने नरकावासयोग्य शरीरका निर्माण करने लगता है तथा कोई एक जीव ऐसा होता है जो वहा पहुँचकर भी आहारादि के योग्य पुद्गलोंका ग्रहण नहीं करता है- किन्तु वहासे वापिस जाकर अपने पूर्वसृष्टित शरीरमें ही समा जाता है और फिर से समुद्रात करके वहां पहुँचकर वह आहार ग्रहण करता है- उसे परिणमाता है और शरीर का निर्माण करता है तो जैसे ये दो आलापक नैरयिक समयमें पहिले कहे गये है- उसी प्रकारसे ये दो आलापक ब्रह्मिन्द्रिय जीवोंसे लेकर पाँच अनुत्तरोपपातिक विमानमें रहे हुए देवोंके विषयमें भी जानना चाहिये । अब गौतम विशेष प्रकार से अनुत्तरोपपातिक विमानों के विषय में प्रश्न से पूछते है-

યવાને યોગ્ય હોય છે, તે આશ્વાન્તિક સમુદ્રઘાત કરીને નરકાવાસમાં પહોંચવાની સાથે જ આહાર પુદ્ગલોને અદ્ભુત કરવા મંડી બાંધે છે, તે આહારપુદ્ગલોનું પરિણમન કરવા માટે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલોથી પોતાના નરકાવાસને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરવા લાગી બાંધે પરંતુ કોઈક છવ એવા હોય છે કે જે ત્યાં (નરકાવાસમાં) પહોંચીને આહારશબ્દને યોગ્ય પુદ્ગલો અદ્ભુત કરતો નથી, પણ ત્યાંથી પાછો આવીને પોતાના પૂર્વ-સૃષ્ટિત શરીરમાં જ સમાઈ જાય છે, અને કરીથી સમુદ્રઘાત કરીને નરકાવાસમાં નારકની પથ્થે ઉત્પત્ત થઈ જાય છે, ત્યાં પહોંચવાની સાથે જ તે આહાર અદ્ભુત કરે છે, તેનું પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત પુદ્ગલોથી પોતાના નારકાવાસને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરે છે ઉપસુકત એ આલાપક પહેલાં પણ આપવામાં આવ્યા છે આ પ્રકારના બે આલાપક બ્રહ્મિન્દ્રિયથી, લખને અનુત્તરોપપાતિક વિમાનમાં રહેલા રેવેના વિષયમાં પણ સમજવા. હવે ગૌતમ સ્વામી ખાસ કરીને અનુત્તરોપપાતિક વિમાનોના વિષયમાં આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘જીવેણ મતે, 1 મારણતિય સમુદ્રઘાણ્ણ સમોહણ’

મદન્ત ! ય સ્વલ્લ જીવો મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહત, ' જે મવિષ્ પચ્ચ અણુત્તરેસુ મહદ્દમહાલપ્પસુ મહાવિમાણેસુ અણ્ણયરસિ અણુત્તરવિમાણસિ અણુત્તરોવવાઈ દેવત્તાપ્પ ઉવ્વજ્જહ' મળ્યો યોગ્ય 'યો જીવ' ઇતિપૂર્વેણાન્વય પશ્ચસુ અનુત્તરેપુ મહાતિમહાલયેપુ મતિવિશાલેપુ મહાવિમાનેપુ અન્યતરસ્મિન્ અપિ અનુત્તરવિમાને અનુત્તરૌપપાતિકદેવતયા ઉપપદ્ધતે, જાયતે, 'સેણ મતે ! તત્થગણ્ણ ચેવ ?' હે મદન્ત ! સ સ્વલ્લ મળ્યો જીવ તત્ર ગત એવ અનુત્તરૌપ પાતિકમહાવિમાનાવાસ માત્ત સન્નેવ કિમ્ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, શરીર વા ઘઘ્નીયાદ્ વા ?

મગવાનાહ- 'તચ્ચેવ જાવ-આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા ઘઘ્નેજ્જ' હે ગૌતમ ! તદેવ પાવત્ત-નિરયયોગ્યજીવવદેવ અનુત્તરૌપપાતિકપશ્ચ 'જાવે ન મતે ! મારણતિયસમુદ્ધાણ્ણ સમોદ્દણ' હે મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાત સે સમવહત હુમા કોઈ જીવ 'જે મવિષ્ પચ્ચસુ અનુત્તરેસુ મહદ્દમહાલપ્પસુ મહાવિમાણેસુ અણ્ણયરસિ અણુત્તરવિમાણસિ અણુત્તરોવવાઈયદેવત્તાપ્પ ઉવ્વજ્જહ' જો કિ અતિવિશાલ પાંચ અનુત્તર વિમાનો મે સે કિસી એક મી વિમાન મે અનુત્તરૌપપાતિક દેવરૂપસે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હો- 'સેણ મતે ! તત્થગણ્ણ ચેવ ?' વહ હે મદન્ત ! કયા વહાં પહુચ્છતે હી આહાર ગ્રહણ કરને લગતા હે ? ઉસ ચૂહીત આહાર કો પ્વલ્લરસરૂપ સે પરિણમાને લગ જાતા હે કયા ? તથા પરિણત હુપ્પ ઉસ આહાર સે કયા વહ વહા કે યોગ્ય અપને શરીર કા નિર્માણ કર લેતા હે ? હસકે ઉત્તર મે પ્રમુ ઉનસે કહતે હે 'ત ચેવ જાવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા ઘઘ્નેજ્જા' હે ગૌતમ ! નિરયયોગ્ય જીવકી તરહ સે હી અનુત્તરૌપપાતિક પાચ મહાવિમાનોમેસે

હે મદન્ત ! મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી યુક્ત થયેલો કોઈ એવ ' જે મવિષ્ પચ્ચ અનુત્તરેસુ મહદ્દમહાલપ્પસુ મહાવિમાણેસુ અણ્ણયરસિ અણુત્તરવિમાણસિ અણુત્તરોવવાઈયદેવત્તાપ્પ ઉવ્વજ્જહ' કે જે અતિ વિશાળ પાંચ અનુત્તર વિમાનોમાના કોઈ પચ્ચ એક વિમાનમાં અનુત્તરૌપપાતિક દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, સે ન મતે ! તત્થગણ્ણ ચેવ ?' એવો તે એવ શ્રુ ત્યાં પહોંચતા જ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે ? ગ્રહણ કરેલા આહાર પુરૂલોને ખલરસરૂપે પરિણમવાવા માંડે છે ? અને પરિણમિત થયેલા આહાર પુરૂલો વડે શું તે પોતાના અનુત્તરૌપપાતિક દેવને યોગ્ય શરીરનું નિર્માણ કરી લે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રમુ કહે છે કે- 'ત ચેવ જાવ આહારેજ્જ વા, પરિણામેજ્જ વા, સરીર વા ઘઘ્નેજ્જા' હે ગૌતમ !

મહાવિમાનાનાસયોગ્યોઽપિ જીવઃ દ્વિવિધો વક્તવ્યો ધોદૃઢપક્ષ, તત્ર 'एकक' કષિત્ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહત સન્નેષ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, શરીર વા વધ્નીયાદ્ વા, અપરઃ કષિત્ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવમાતા-નન્તર તત્ર ગત્વાપિ પૂર્વમનશરીરે તત્ર' પ્રતિનિવૃત્ત્ય પુનરાગચ્છતિ, તત્રાગત્ય ચ દ્વિતીયવારમપિ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહત્ય તત્ર' અનુસરોપપાતિક દેવતયા ઉત્પદ્ય આહારયોગ્યાન્ પુદ્ગલાન્ આહરેદ્ વા, પરિણમયેદ્ વા, શરીરં વધ્નીયાદ્યેત્યાશય

કિસી એક મહાવિમાન મે વાસ યોગ્ય જીવ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ઉનમેસે કોઈ એક જીવ ऐसा होता है जो मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होते ही वहां जाकर आहार ग्रहण करने लगता है, गृहीत आहार पुद्गलों को खलरसरूप से परिणमाने लगता है और परिणत हुए उन पुद्गलों से अपने शरीर का निर्माण करने लगता हैं। तथा कोई एक जीव ऐसा होता है जो मारणान्तिक समुद्घात करके वहां पहुँच जाता है पर वहां वह आहार आदि ग्रहण नहीं करता है किन्तु वहांसे वह वापिस आजाता है और अपने पूर्वमय के शरीर में ही समा जाता है फिर वह बुबारा मारणान्तिक समुद्घात करता है और अनुसरोपपातिक देवरूपसे उत्पन्न होकर आहार योग्य पुद्गलोंका वह आहार करता है वही वह खलरसरूपसे परिणमाता है और परिणामत हुए उन आहारपुद्गलोंसे अपने अनुसरोपपातिक देवके शरीर का निर्माण करता है।

એવી રીતે નાશકગતિને યોગ્ય જીવના બે પ્રકાર કહ્યા છે, એવીજ રીતે અનુસરોપપાતિક પાંચ મહાવિમાનોમાના કોઈ પણ એક વિમાનમા ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય જીવના પણ બે પ્રકાર કહ્યા છે- કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને ત્યાં (કોઈ પણ એક અનુચર વિમાનમાં) પહોંચવાની સાથેજ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે, અને ગૃહીત આહાર પુદ્ગલોને ખલરસરૂપે પરિણમાવે છે અને પરિણમિત થયેલા તે પુદ્ગલોથી પોતાના શરીરનું નિર્માણ કરે છે હવે બીજો પ્રકાર નીકે પ્રમાણે સમજવો- કોઈક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને ત્યાં પહોંચી તેા જાય છે, પણ આહારાદિ ગ્રહણ કર્યા વિનાજ ત્યાંથી પાછો ફરી જાય છે અને પોતાના પૂર્વજીવના શરીરમાં સમાઈ જાય છે ત્યાર બાદ ફરીથી મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને તે કોઈ એક અનુસરોપપાતિક વિમાનમા દેવ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તેમનું ખલરસરૂપે પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત થયેલા આહારપુદ્ગલોથી પોતાના અનુચરોપપાતિક રૂપના શરીરનું નિર્માણ કરે છે

एव च एकप्रदेशधेणीरूपविदिशा चतुष्कोणात्मिका विहाय पूर्वादि पद्दिग्मेदेन पृथिवीकायिकादिपञ्चैकेन्द्रियेषु दण्डकेषु प्रत्येक पद्मेदकल्पनया त्रिंशदालापका भवन्ति, तेषां च प्रत्येक तत्रगतमाप्रत्वेन पुनरागतत्वेन च आहारादिग्रहण द्वैविध्येन पण्डिरालापका भवन्ति अन्येषु च प्रसविषयकैकोन विंशतिदण्डकेषु प्रत्येक तत्रगतमाप्रत्वेन पुनरागतत्वेन च आहारादि ग्रहण द्वैविध्येन अष्टत्रिंशद् आलापका भवन्ति, सर्वमेलनेनच अष्टनवतिरालापका सजाता ।

इस तरह एक प्रदेशधेणीरूप विदिशाको छोड़कर पूर्वादि छह दिशाओंके मेदसे, पृथिवीकायिक आदिपाच एकेन्द्रियोंके दण्डकोंमें प्रत्येक एकेन्द्रियके छह मेदकी कल्पनासे तीस ३० आलापक होते हैं । इन तीस ३० आलापकोंमें प्रत्येकके 'वहा पहुँचकर आहारादिग्रहण करना, तथा वहाँ पहुँचकर भी आहारादि ग्रहण नहीं करना फिर दुबारा मारणान्तिक समुदघात करके वहाँ पहुँचकर आहारादि ग्रहण करना' इस प्रकारकी द्विविधतासे ६० आलापक होजाते हैं । तथा प्रसविषयक १९ दण्डकोंमें प्रत्येकमें वहा जाते ही आहार आदि ग्रहण करना, और जाते ही वहा आहार आदि ग्रहण नहीं करना किन्तु दुबारा मारणान्तिक समुदघात करके वहा जाकर फिर आहार आदि ग्रहण करना इस प्रकारकी द्विविधतासे ३८ आलापक हो जाते हैं । इस प्रकार सब मिलकर ये ९८ आलापक हुए । अन्तमें गौतम

આ રીતે એક પ્રદેશ ઓછીરૂપ આર વિદિશાઓ સિવાયની છ દિશાઓના એકથી પૃથ્વીકાયિક આદિ પાચ એકેન્દ્રિયોના ૬૬કોમાં પ્રત્યેક એકેન્દ્રિયના છ આલાપકો ગણતા કુલ ત્રીસ આલાપકો થાય છે. આ ત્રીસ આલાપકોમાં પણ પ્રત્યેક આલાપકમાં ત્રીસ પ્રમાણે દ્વિવિધતા (બે પ્રકાર) રહેલી છે- ' (૧) ત્યાં પહોંચતાની સાથે જ આહારાદિ અહણ કરવા રૂપ પહેલો એક અને (૨) ત્યાં પહોંચીને આહારાદિ અહણ કર્યા વિના જ પુર્વગૃહીત સ્તરીરમાં પાછા ફરીને ફરીથી મારણાતિક સમુદઘાત કરીને ત્યાં પહોંચીને આહારાદિ અહણ કરવા રૂપ બીજો એક.' આ પ્રકારની દ્વિવિધતાને લીધે એકેન્દ્રિયજીવોની અપેક્ષાએ કુલ ૬૦ આલાપક અને છે તથા પ્રસ વિષયક ૧૯ ૬૬કોમાં ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણેની દ્વિવિધતાને અનુલક્ષીને ૩૮ આલાપક અને છે. આ રીતે બધા મળીને ૯૮ આલાપકો થાય છે.

મહાવિમાનાવાસપોગ્યોડપિ જીવઃ દિવિધો વસ્તુલ્લોચ્યો ચોદ્રુષ્યમ, તત્ર એકક' કથિત્ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહત સન્નેવ આરેદ્ વા, પરિણમેદ્ વા, સ્તરીર વા વધ્નીયાદ્ વા, અપરઃ કથિત્ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહતા- નન્તર તત્ર ગત્વાપિ પૂર્વમવસ્તરીરે તતઃ પ્રતિનિદૃશ્ય પુનરાગચ્છતિ, તન્નામત્સ્ય ચ દ્વિતીયવારમપિ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતેન સમવહત્ત્ય તત્' અનુસરીપપાતિક દેવતયા ઉત્પદ્ય આહારયોગ્યાન્ પુદ્ગલાન્ આરેદ્ વા, પરિણમેદ્ વા, સ્તરીરં વધ્નીયાદિત્યાશ્રય.

કિસી એક મહાવિમાન મે વાસ યોગ્ય જીવ ઠો પ્રકાર કા વર્ણ ગયો છે. ઉનમેસે કોઈ એક જીવ એસા હોતા છે જો મારણાન્તિક સમુદ્ધાત સે સમવહત હોતે હી વર્ણા જાકર આહાર ગ્રહણ કરને લગતા છે, ગૃહીત આહાર પુદ્ગલો કો સ્વલસરસરુપ સે પરિણમાને લગતા છે ઓર પરિણત કૃષ્ણ ઉન પુદ્ગલો સે અપને શરીર કા નિર્માણ કરને લગતા છે. તથા કોઈ એક જીવ એસા હોતા છે જો મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરકે વર્ણ પદ્ધત્ જાતા છે પર વહા વહ આહાર આદિ ગ્રહણ નહીં કરતા છે કિન્તુ વર્ણસે વહ વાપિસ આજાતા છે ઓર અપને પૂર્વમવ કો શરીર મે હી સમા જાતા છે ફિર વહ દુષારા મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરતા છે ઓર અનુસરોપપાતિક દેવરુપસે ઉત્પદ્ય હોકર આહાર યોગ્ય પુદ્ગલોકા વહ આહાર કરતા છે ઉન્હે વહ સ્વલસરસરુપસે પરિણમાતા છે ઓર પરિણામત કૃષ્ણ ઉન આહારપુદ્ગલોસે અપને અનુસરોપપાતિક દેવકો શરીર કા નિર્માણ કરતા છે.

એવી રીતે નારકગતિને ચોલ્લ જીવના બે પ્રકાર કહ્યા છે, એવીજ રીતે અનુસરીપપાતિક પાંચ મહાવિમાનોનાના કોઈ પણ એક વિમાનમા ઉત્પદ્ય થવા ચોલ્લ જીવના પદ્ધતિ બે પ્રકાર કહ્યા છે- કોઈક જીવ એવો હોય છે કે જે મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ત્યાં (કોઈ પણ એક અનુસર વિમાનમાં) પદ્ધતિવાની સાથેજ આહાર ગ્રહણ કરવા માંડે છે, અને ગૃહીત આહાર પુદ્ગલોને અલસરુપે પરિણમાવે છે અને પરિણમિત થયેલા તે પુદ્ગલોથી પોતાના શરીરનું નિર્માણ કરે છે હવે બીજો પ્રકાર નીચે પ્રમાણે અમલવા- કોઈક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને ત્યાં પદ્ધતિથી તો જાય છે, પણ આહારાદિ ગ્રહણ કર્યા વિનાજ ત્યાંથી પાછો ફરી જાય છે અને પોતાના પૂર્વજીવના શરીરમાં સમાઈ જાય છે ત્યાર બાદ ફરીથી મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને તે કોઈ એક અનુસરોપપાતિક વિમાનમાં દેવ રૂપે ઉત્પદ્ય થાય છે. આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તેમનું અલસરુપે પરિણમન કરે છે અને પરિણમિત થયેલા આહારપુદ્ગલોથી પોતાના અનુસરોપપાતિક દેવના શરીરનું નિર્માણ કરે છે.

અથ સત્તમોદ્દેશક પ્રારમ્ભ્યતે-

પદ્મશતકે સત્તમોદ્દેશકમ્ય સક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્-

શાલિમીઢાદિધાન્યાના વીજસ્ય અદ્ધુરોત્પાદનશક્તિકાલાવધિવિષયક-
પ્રશ્ન. । જઘન્યેન અન્તર્મુહર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટેન વર્ષપ્રયમિત્પુત્રમ્ । કલાય-મમૂરાદિ
ધાન્યાના વીજસ્ય અદ્ધુરોત્પાદનશક્તિકાલાવધિવિષયકપ્રશ્ન. । ઉત્કૃષ્ટેન
પશ્ચવર્ષાણિ જઘન્યેન અન્તર્મુહર્તમ્ ઇત્યુત્તરમ્ । તથૈવ અતસીકુસુમ્મક-કોદ્રવાદિ
ધાન્યાના વીજસ્યાદ્ધુરોત્પાદનશક્તિકાલાવધિવિષયકપ્રશ્ન., ઉત્કૃષ્ટેન સપ્ત
વર્ષાણિ જઘન્યેન અન્તર્મુહર્તમ્ ઇત્યુત્તરમ્ તતો મુહર્તસ્ય ઉચ્ચૌસવિષયક પ્રશ્ન:

છઠ્ઠે શતક કે સાતઠા ઉદ્દેશક પ્રારમ્ભ

છઠ્ઠે શતકમેં હમ સત્તમ ઉદ્દેશકકા વિષય વિવરણ સક્ષેપસે હસ
મકાર હૈ શાલિ વ્રીહિ આદિ ધાન્યકે જો ધીજ હૈં ઉનમેં અદ્ધુરકો
ઉત્પન્ન કરનેકી શક્તિ કયતક રહતી હૈં એસા પ્રશ્ન, જઘન્યસે અન્ત
મુહર્તતક ઓર ઉત્કૃષ્ટસે ત્રીન ર્ષવર્ષતક એસા ઉત્તર । કલાય-મમૂર
આદિ ધાન્યકે જો ધીજ હૈં, ઉનમેં અદ્ધુરકો ઉત્પન્ન કરનેકી
શક્તિકય તક રહતી હૈં ? એસા પ્રશ્ન જઘન્યસે અન્તર્મુહર્તતક ઓર ઉત્કૃષ્ટ
સે પાચવર્ષતક એસા ઉત્તર । અલસી, કુસુમ્મક, કોદ્રવ કોદોં
આદિરૂપ ધાન્યોંકે ધીષ્ઠમેં અદ્ધુરોત્પાદન શક્તિ કયતક રહતી હૈં એસા
પ્રશ્ન જઘન્યસે અન્તર્મુહર્તતક ઓર ઉત્કૃષ્ટસે સાત ૭ વર્ષતક એસા
ઉત્તર એક મુહર્તકે ઉચ્ચવાસ ફિતને હોતે હૈં ? એસા પ્રશ્ન, ૩૭૭૩

છઠ્ઠા શતકના સાતઠા ઉદ્દેશકનો પ્રારમ્ભ-

આ ઉદ્દેશકના વિષયનું સક્ષિપ્ત વિવરણ-

પ્રશ્ન- 'શાલિ વ્રીહિ (સામાન્ય પ્રકારની ઠાંગર) આદિ ધાન્યના બીજોમાં
અદ્ધુર ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ કેટલા ઠાળ સુધી રહે છે ? ઉત્તર- જોઠામાં જોઠા
અન્તર્મુહર્ત ઠાળ સુધી અને વધારેમાં વધારે ત્રણ વર્ષ સુધી '

પ્રશ્ન- વટાણા, અડક, મસૂર આદિ ઠંઠાળના બીજોમાં અદ્ધુર ઉત્પન્ન કરવાની
શક્તિ કેટલા ઠાળ સુધી રહે છે ? ઉત્તર- જોઠામાં જોઠા અન્તર્મુહર્ત ઠાળ સુધી અને
વધારેમાં વધારે પાંચ વર્ષ સુધી રહે છે

પ્રશ્ન- અળશી, કુસુમ્મક (લાલ રંગના ફૂલવાળું એક ધાન્ય), ગદશ, ઠાંદરી
આદિ ધાન્યોના બીજોમાં અદ્ધુરોત્પાદન શક્તિ કેટલા ઠાળની ઠહી છે ? ઉત્તર- જોઠામાં
જોઠા અન્તર્મુહર્ત ઠાળ સુધીની અને અધિકમાં અધિક સાત વર્ષની ઠહી છે

અન્ટે ગૌતમો મગવદ્વાક્ય સ્વીકૃર્વન્નાહ-‘સેવ મતે ! સે મંતે ! સિ’
તદેવ મદન્ત ! તદેવ મદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ. ૦. ૨ ॥

ઇતિ-શ્રી-વિશ્વવિદ્યાપાત-જગદ્ગુપ્ત-પ્રસિદ્ધવાચક પશ્ચદશભાષાકલિત લલિત
કલાપાલાપક-પ્રવિશુદ્ધ ગદ્યપદ્યનૈકગ્રંથનિર્માપક વાદિમાનમર્દક શ્રી
શાસ્ત્ર-છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજ પ્રદત્ત “જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય” પદભૂષિત
કોલ્હાપુરરાજ ગુરુ-બાલગ્રન્થાચારી-જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય-જૈન
ધર્મદિવાકર-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ્પતિધિરચિતાયા
“ધી મગવતીમૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકાશ્યાયા
વ્યાખ્યાયાં પઢ્યન્તકે પઢ્યોદેશક
સમ્પૂર્ણઃ ॥૬-૬॥

સ્વામી મગવાન્ કે વાક્યકો સ્વીકાર કરતે હુણ્ ઉનસે કહતે હૈં કિ
સેવ મતે ! ‘સેવ મતે ! સિ ! હે મદન્ત ! આપકે દ્વાર કહા ગયા
યહ સય વિષય સર્વથા સત્ય હૈ સર્વથા સત્ય હૈ ॥ સૂ. ૦. ૨ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘મગવતીસૂત્ર’ કી
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે છઠ્ઠ શતક કા છઠ્ઠા
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૬-૬॥

અન્ટે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુના કથનને પ્રમાણભૂત ગણીને કહે છે-
‘સેવ મતે ! સેવ મતે ! સિ’ હે મદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું
છે તે સત્ય છે હે મદન્ત ! આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે ॥ સૂ. ૨ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત ‘મગવતી’ સૂત્રની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના છઠ્ઠા શતકનો
છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥૬-૬॥

सालीण तहा एयाण पि, नवर-पच सवच्छराइ, सेस तचेव ।
अह भते । अयसि-कुसुभग-कोद्व-कगु-वरग रालग-कोदूसग-
सण-सरिसव-मूलग वीय माईण-एएसिण धण्णाण ? एयाण वि
तहेव, णवर-सत्त सवच्छराइ, सेस त चेव ॥ सू० १ ॥

छाया-अथ भदन्त ! शालीनाम् व्रीहीणाम्, गोधूमानाम्, यवानाम्, यव-
यवानाम्-एतेषा धान्याना षोष्ठागुप्तानाम्, पल्यागुप्तानाम्, मञ्चाऽऽगुप्तानाम्,
मालागुप्तानाम्, अवलिप्तानाम्, लिप्तानाम्, पिष्टितानाम्, मुद्रितानाम् लाञ्छितानाम्

शालिप्रभृतिजीवविशेषयोनिधत्तव्यता-

‘अह ण भते ! सालीण’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अहण भते । सालीण, व्रीहीण, गोधूमाण, जवाण, जय
जवाण, एणसिण धन्नाण कोट्टाउत्ताण, पट्टाउत्ताण, मचाउत्ताण, माला
उत्ताण, उल्लिप्ताण लिप्ताण, पिष्टियाण, मुद्रियाण, लक्षियाण केवइय
काल जोणी सच्चिदइ) हे भदन्त ! कोठेमें यद करके रखे हुए, पर्यमें
यद करके रखेहुए, मञ्चमें रखे हुए, मालाके भीतर रखे हुए गोमय
(गोघर) आदिसे मुँह छाधकर रखेहुए, सयतरफसे गोमय आदिसे
छायेकर रखे हुए, वर्तन आदिमें दीपक आदिसे ढककर रखे हुए,
मिट्टी आदिसे छाधकर किसी वर्तन आदिमें रखे हुए, रेखादि से
चिन्हित कर गोंही रखे हुए ऐसे शाली व्रीहि, गोधूम-गोहू यव जो

शसि आदि लवविशेषनी धेनिवत्तव्यता-

‘अहण भते ! सालीण’ इत्यादि-

सूत्रार्थ-(अह ण भते ! सालीण, व्रीहीण, गोधूमाण, जवाण, जव
जवाण एण सि ण धन्नाण कोट्टाउत्ताण, पट्टाउत्ताण, मचाउत्ताण, मालाउत्ताण,
उल्लिप्ताण, लिप्ताण, पिष्टियाण, मुद्रियाण, लक्षियाण, केवइय काल जोणी
सच्चिदइ ?) हे भदन्त ! अथ कोठीमां सजेला, अथ पट्टामा सजेला, मचनी उपर
सजेला, कोठारमा सजेला, छावु आदिथी मोडु वीचीने सजेला, अभी तरइथी छावु,
माटीने लेप करीने सजेला, गोणा, गोणी आदि पात्रनी उपर शराव, दूदा आदि
दक्षिने सजेला माटी आदिथी वीचीने कोष्ठ पात्रमां सजेला, इरती देभा आदि
निशानी करीने सजेला शादी, व्रीहि, घई, जय, यवयव (विशिष्ट प्रकारना जय)

આવલિકોચીસનિ'શ્વાસાદિકાલાનાં પ્રમાણસ્વરૂપમ્ પૃથાગ્ધ ગણિતવિષયઃ
 ઔપશમિકકાલપલ્યોપમ-સાગરોપમ-પરિમાણસ્વરૂપમ્ । ઉચ્છલક્ષ્ણશ્લક્ષિકા-
 દીનાં સ્વરૂપમ્, પલ્યોપમ-સાગરોપમસ્વરૂપમ્, ઉત્સર્પિણ્યવસર્પિણીપ્રમાણ-
 સુપમસુપમાયા મરતસ્ય સ્વરૂપમ્, જીવામિગમઃ । ગૌતમમ્ય સ્વીકારવચનમ્ । ઇતિ ।

શાલિમૃતિમીઘવિશેષયોનિવક્તવ્યતા ।

મૂઢમ્-‘અહ મતે ! સાલીણ, વીહિણ, ગોધૂમાણ, જવાણ
 જવજવાણ ઘણિણ ધણાણં કોટ્ટા ઉત્તાણ, પહ્ણા ઉત્તાણ, મ્હા
 ઉત્તાણ, માલા ઉત્તાણ, ઉહિત્તાણ, લિત્તાણ, પિહિયાણ, મુહિ-
 યાણ, લહિયાણ કેવહ્ય કાલ જોણી સચિટ્ટહ ? ગોયમા !
 જહ્ણણેણ અતો મુદ્ધુત્ત, ઉક્કોસેણં તિણિણ સવચ્છરાહ, તેણપર
 જોણી પમિલાયહ, તેણપર જોણી પવિહ્સહ, તેણપર વીપ
 અવીપ ભવહ, તેણપર જોણિ ઘોચ્છેદે પળ્ણત્તે સમણાઉસો !
 અહ મતે ! કલાય-મસૂર-તિલ-મુગ્ગ-માસ નિપ્પાવ-કુલથ-
 આલિસદગસતીણ-પ્પલિમથગમાર્હણ-ઘણિણ ધણાણ ? જહ્ણ

ઉચ્છવાસકા મુદ્ધર્ત્ત હોતા હૈ એસા ઉત્તર, આવલિકા, ઉચ્છવાસ, નિ શ્વાસ
 આદિકાલોકે પ્રમાણકા સ્વરૂપ હતનાહી ગણિતકા વિષય ઔપશમિક-
 કાલ-પલ્યોપમ ઔર સાગરોપમકે પરિમાણકા સ્વરૂપ । ઉચ્છલક્ષ્ણ
 શ્લક્ષિકા આદિકા સ્વરૂપ પલ્યોપમ ઔર સાગરોપમકા સ્વરૂપ ઉત્સ-
 ર્પિણી ધવસર્પિણીકા પ્રમાણ, સુપમસુપમાકે મરતકા સ્વરૂપ જીવામિ
 ગમ ગૌતમકા સ્વીકારવચન ।

પ્રશ્ન- ‘એક મુદ્ધર્ત્તના કેટલાં ઉચ્છવાસ થાય છે ? ઉત્તર- ૭૭૭૭ ઉચ્છવાસનું
 એક મુદ્ધર્ત્ત થાય છે આવલિકા, ઉચ્છવાસ, નિશ્વાસ, આદિ કાળોના પ્રમાણનું કમન,
 ઔપશમિક કાળ- પલ્યોપમ અને સાગરોપમ કાળના પ્રમાણનું પ્રતિપાદન, ઉચ્છલક્ષ્ણ
 શ્લક્ષિકા આદિનું સ્વરૂપ, પલ્યોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ, ઉત્સર્પિણી અને
 અવસર્પિણીનું પ્રમાણ, સુપમસુપમાકાળના ભારતવચનું સ્વરૂપ, જીવામિગમ, ગૌતમ દ્વારા
 મગધવાનના વચનોનો સ્વીકાર.

सालीण तहा एयाण पि, नवर-पच सवच्छराइ, सेस तचेव ।
अह भते ! अयसि-कुसुभग-कोडव-कगु-वरग-रालग-कोदूसग-
सण-सरिसव-मूलग वीय माईण-एएसिण धण्णाण ? एयाण वि
तहेव, णवर-सत्त सवच्छराइ, सेस त चेव ॥ सू० १ ॥

छाया-अथ भदन्त ! शालीनाम् व्रीहीणाम्, गोधूमानाम्, जवानाम्, जव-
यवानाम्-एतेषां धान्यानां शोष्णानाम्, पल्याशुप्तानाम्, मञ्चाऽऽशुप्तानाम्,
मालाशुप्तानाम्, अवलिप्तानाम्, लिप्तानाम्, पिष्टितानाम्, मुद्रितानाम् लज्जितानाम्

शालिप्रभृतिजीवविशेषयोनिषक्तव्यता-

‘अह ण भते ! मालीण’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अहण भते ! सालीण, व्रीहीण, गोधूमाण, जवाण, जव
जवाण, एएसिण धमण कोट्टाउत्ताण, पल्लाउत्ताण, मचाउत्ताण, माला-
उत्ताण, उल्लिउत्ताण लिउत्ताण, पिहियाण, मुहियाण, लछियाण केवइय
काल जोणी सच्चिइइ) हे भदन्त ! कोठेमें पद करके रखे हुए, पर्यमें
बंद करके रखे हुए, मञ्चमें रखे हुए, मालाके भीतर रखे हुए गोमय
(गोबर) आदिसे झुठ छायकर रखे हुए, सप्ततरफसे गोमय आदिसे
छायकर रखे हुए, वर्तन आदिमें दीपक आदिसे ढककर रखे हुए,
मिट्टी आदिसे छायकर किसी वर्तन आदिमें रखे हुए, रेखादि से
चिन्हित कर गौही रखे हुए ऐसे शाली घ्रीहि, गोधूम-गोहू यव जो

शालि आदि जीवविशेषयोनिषक्तव्यता-

‘अहण भते ! सालीण’ इत्यादि-

सूत्रार्थ-(अह ण भते ! सालीण, व्रीहीण, गोधूमाण, जवाण, जव
जवाण एएसि ण धमण कोट्टाउत्ताण, पल्लाउत्ताण, मचाउत्ताण, मालाउत्ताण,
उल्लिउत्ताण, लिउत्ताण, पिहियाण, मुहियाण, लछियाण, केवइय काल जोणी
सच्चिइइ ?) हे भदन्त ! जव कोठीमां राखेला, जव पल्लामा राखेला, मयनी उपर
राखेला, कोठारमां राखेला, छावु आदिथी गोडु बीपीने राखेला, जव तीक्ष्ण छावु,
भाटीने लेप करीने राखेला गोणा, गोणी आदि पात्रनी उपर राखेला, इजा आदि
बक्कीने राखेला, भाटी आदिथी बीपीने कोठ पात्रमां राखेला, इरती देया आदि
निशानी करीने राखेला शाही, घ्रीहि घई, जव, यवयव, (निशित प्रकारना जव)

પમેયચન્દ્રિકાટીકા શ ૬૩ ૭૬ ૧ શાલિમ્ભૃતિજીવવિશેષયોનિસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ૪૧

અય મદન્ત ! અતસી-કુસુમ્મય-ચોદ્રવ-કઙ્ગુ-વરદરાત્ક-કોદૂપક-સળ-સર્પ-મૂલકધીજાદીનામ્ एतेषा धान्यानाम् ? एतेषामपि तथैव, नवरम् सप्त सवत्सराणि, शेष तदेव ॥ सू० १ ॥

મસૂર, તિલ, મૂગ માપ ઉઢદ, નિષ્પાવ-ચાલ, કુલત્થ-કુલધી, આલિ સદક-એક પ્રકારકા અનાજ, સતીળ-તૃચર, પરિમન્થ-ગલી ચના, ઇત્યાદિ ધાન્યોમેં અદ્ધુરોત્પાદનશક્તિ કષતક રજતી હૈ ? (જહા સાલીળ તહા ણ્યાણપિ) હે ગૌતમ ! જિમ પ્રકારસે શાલિ ધાન્યકા અદ્ધુરોત્પાદન કાલ કહા ગયા હૈ ડસી પ્રકારસે હનકા મી જાનના ધારિયે । (નવર) વિશેષતા ડતની હી હૈ કિ (પચ સવચ્છરાહ સેસ તવેચ) હનકા ડલ્કુટકાલ અદ્ધુરોત્પાદનકા પાચ વર્ષતકકા હૈ । તથા જઘન્યકાલ પૂર્વોક્તરૂપસે અન્તર્મુદ્ધર્ત્તકા હૈ । અહ મતે । અયસિ-કુસુમગ-કોદૂવ કઙ્ગુ-વરગ-રાલગ-કોદૂસગ-સળસરિમચ મૂલગધીયમાર્ઈ ણ્ણસિ ઘણ્ણાણ ?) હે મદન્ત ! અલસી, કુસુમ્મક, ચોદ્રવ કોદો, કાગની, વરદ, રાલક, કોદૂપક કોદ્રવવિશેષ, સન્ સરો, મૂલકધીજ ઇત્યાદિ ધાયોંકા અદ્ધુરોત્પાદન કાલ કષતકકા હૈ ? (एगार्णं चि तहेव, णवर सप्तसवच्छराह सेस त चेव) હે ગૌતમ ! હનધાન્યોંકા અદ્ધુરોત્પાદન કાલ વૈસા હી હૈ, વિશેષતા ઇસમેં ડતની હી હૈ કિ હનકા અદ્ધુરોત્પા

મસૂર, તિલ, મગ, અડદ, વાલ, કળથી, આલિસદક (એક પ્રકારનુ અનાજ), તુરા, ચણુ ઇત્યાદિ ધાન્યોમા અદ્ધુરોત્પાદન શક્તિ ક્યાં સુધી રહે છે ? (જહા સાલીળ તહા ણ્યાણ પિ) હે ગૌતમ ! શાલિ (થોખા) ના બીજનો બેટલો અદ્ધુરોત્પાદન કાળ કહો છે, એટલોજ વટાણા આદિ ધાન્યોનો પણ અદ્ધુરોત્પાદન કાળ સમજવો. (નવર) પણ વટાણા આદિના બીજોના અદ્ધુરોત્પાદન કાળમાં એટલીજ વિશેષતા છે કે (પચ સવચ્છરાહ - સેસ ત ચેવ) તેમનો અધિકમાં અધિક અદ્ધુરોત્પાદન કાળ થઈ વર્ષ સુધીનો કહો છે, તથા જઘન્ય (જોછામા જોછો) અદ્ધુરોત્પાદન કાળ પૂર્વોક્ત અન્તર્મુદ્ધર્ત્તનોજ છે (અહ મતે ! અયસિ, કુસુમગ, કોદૂવ, કઙ્ગુ, વરગ, રાલગ, કોદૂપગ, સળ, સરિસવ - મૂલગધીયમાર્ઈ ણ્ણસિ ઘણ્ણાણ ?) હે મદન્ત ! અલસી કુસુમ્મક, કોદો, કઙ્ગુ, વરગ (એક પ્રકારનું ધાન્ય), રાલક (એક પ્રકારના કાગ) કોદૂપક (એક પ્રકારના કોદરા) ચણુ, સરસવ, મુલકળીજ ઇત્યાદિ ધાન્યોના અદ્ધુરોત્પાદન કાળ એટલો કહ્યો છે ? (एगार्णं चि तहेव, णवर सप्तसवच्छराह सेस त चेव) હે ગૌતમ ! તે ધાન્યોનો અદ્ધુરોત્પાદન કાળ પણ એટલોજ છે પરન્તુ અહીં એટલોજ

ટીકા-પણોદેશકે જીવવત્કલ્પતા પ્રતિપાદિતા, અથ સપ્તમોદેશકે જીવ વિશેષધાન્યાનિયોનિવત્કલ્પતામાહ-‘અહ મંતે’ इत्यादि ।

‘અહ મંતે ! માલીજ, વીહિજ, ગોધૂમાજ, જઘાજ, જવજઘાજ-एएसिण घण्णाणं’ અથ હે મદન્ત ! શાલીનાં કલ્મષપટ્ટિકામધૃતિધાન્યવિશેષામાહ, વ્રીહીનાં સામાન્યતણ્ડુલાનામ્, ગોધૂમાનામ્, ચવાનામ્, ચવચવાનાં ચવવિશેષાનામ્, एतेषां खलु पायानाम् ‘કોઠ્ઠા ઉત્તાજ, પલ્લાઉત્તાજ, મવા ઉત્તાજ, માલા ઉત્તાજ, ઉલ્હિત્તાજ, લિત્તાજ, પિરિયાજ’ કોઠ્ઠાગુણના કોપ્ઠે કુશલે આગુણનામ્ સરસિતાનાં તત્ર પ્રક્ષેપણેન સસ્યાપિતાનામ્, પલ્યાગુણનામ્ વચ્ચે વનકા ઉત્કૃષ્ટ કાલ સાતઘર્પતકકા હૈ । તથા જઘન્યકાલ પૂર્વોક્તરૂપસે અન્તર્મુદ્ધત્સેકા હૈ ।

ટીકાર્થ-છટે ઉદેશકમેં જીવકી વત્કલ્પતા વહી ગઈ હૈ । અથ હસ સપ્તમ ઉદેશકમેં જીવકી યોનિમૂત ધાન્યાદિકી વત્કલ્પતા વહી જા રહી હૈ સો ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈ કિ ‘અહ મંતે ! માલીજ, વીહીજ, ગોધૂમાજ, જઘાજ, જવજઘાજ एएसिण घण्णाणं’ હે મદન્ત ! યે જો શાલિ, વ્રીહિ, ગોધૂમ, જૌ ચવચવ આદિ ધાન્યવિશેષ હૈં જનમેં અપનેર અકુરોકો ઉત્પન્ન કરનેકી શક્તિ કિતને કાલતક રહતી હૈ ? કલ્મષ પટ્ટિકા આદિ જિસકે અનેક પ્રકાર હોતે હૈં ऐसी जो धान्य है वह शालि कहलाती है । સામાન્યઆવલોંકી ઉત્પત્તિ જિસસે હોતી હૈં ઉત્સકા નામ વ્રીહિ હૈ । એક વિશેષ પ્રકારકે જૌંકા નામ જવજઘ હૈ । યે સય ‘કોઠ્ઠાઉત્તાજ’ આહે કુશલ (કોઠી)મેં સરક્ષિત હો રહે હુપ હૌં આહે ‘પલ્લાઉત્તાજ’ આંસ આદિકે ઘને હુપ પલ્પમેં ધાન્યકે

વિશેષતા સમજવી કે અળસી આદિના અકુરોપાદન ઠાણ અધિકમાં અધિક સાત વર્ષ પર્યન્તનો છે, તથા જઘન્ય ઠાણ તો પૂર્વોક્ત અન્તર્મુદ્ધતનો જ છે

ટીકાર્થ-છટ્ટા ઉદેશકમા ઇવનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે, હવે આ ઉદેશકમા ઇવની યોનિમૂત ધાન્યાદિની વત્કલ્પતા કરવામા આવે છે- ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુસક્ષીને મહાવીર પ્રશ્નને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘અહ મંતે ! માલીજ, વીહીજ ગોધૂમાજ, જનાજ જઘજઘાજ, एएसि णं घण्णाणं’ હે મદન્ત ! શાલિ, વ્રીહિ, ઘઉં, જવ, ચવચવ આદિ ધાન્યોમા પોતપોતાના અકુરોને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ કેટલા ઠાણ સુધી રહે છે ? કલ્મષ, પટ્ટિકા આદિ જેના અનેક પ્રકાર હોય છે એવા ધાન્યને શાલિ (જિની જાતના થાપા) કહે છે સામાન્ય જાતના થાપાની જેમથી ઉત્પત્તિ થાય છે એવા ધાન્યને વ્રીહિ (ઠાંગર) કહે છે એક વિશિષ્ટ પ્રકારના જવને ‘ચવચવ’ કહે છે આ બધા ધાન્યને જાલે ‘કોઠ્ઠા ઉત્તાજ’ ઠેઠીમા સુરક્ષિત

प्रमेयचन्द्रिकाटीका श. ६७ पृष्ठ १ शालिग्रहप्रतिजीवविशेषयोनिस्वरूपनिरूपणम् ४३

वंशादिरचिते धान्याधारपात्रे आगुप्तानां सुरक्षितानाम्, मञ्जागुप्तानां मञ्जोपरि सुरक्षितानां, मालागुप्तानां माठे गृहोपरि रचितलघुशालाविशेषे आगुप्तानाम् मुनिष्ठितानाम्, अवलिप्तानां-द्वारभागे पिधानेन सह गोमयादिना अवलिप्तानां छिप्तानां परितो गोमयादिना कृतलेपानाम्, पिहितानां-कुम्भादौ शरावादि पिधानेनाऽऽच्छादितानाम्, 'मुद्गियाण, लछियाण' मुद्रितानाम्, मृत्तिकादिमुद्राङ्कितानाम्, छाच्छितानां रेखादिना कृतचिह्नानाम् धान्यानामिति पूर्वेष्वन्यथ 'केव इय काल जोणी सचिद्वह ?' कियन्त काल कियस्काळावधि योनि, अङ्कुरोत्पादनशक्ति सतिष्ठते ? भगवानाह- 'गोयमा ! जहण्णेणं अतो मुहुत्त, उक्कोसेण

आधारभूत पात्रमें रखे हुए हों, 'मचाउत्ताण' मचके ऊपर रखे हों, 'माला उत्ताण' माल-घरके ऊपर पनाये हुए छोटे कोठेमें रखे हों 'उल्लित्ताण' 'चाहे ऐसे पात्रमें रखे हों कि जिसका मुख ढक्कनसे ढक्कन गोमय गोधर आदिसे अच्छी तरहसे बन्द कर दिया गया हो 'लिच्ताण' चाहे ऐसे पिठोरामें ये रखे हों कि जो चारों ओरसे गोमय(गोधर) आदिसे लीपा पोता हुआ हो 'पिहियाण' ऐसे वर्तनमें कि जिसका मुख मिट्टीके दीपकसे ढका हुआ हो, 'मुद्गियाण' चाहे मिट्टीसे छवे हुए स्थानमें रखे हों, 'लेछियाण' चाहे ऐसी जगहमें रखे हों कि जहाँ पर मृत्तिका आदिसे सिर्फ रेखामात्र ही की गई हो, ऐसे इन धान्योंकी 'केवइय काल जोणि सचिद्वह' कितने कालतक योनि अङ्कुरोत्पादन शक्ति रहती है ? इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते

राज्यु डोय 'पल्लाउत्ताण' के भले वास आदिभाथी जनावेला पहला (टीपावा) भा राज्यु डोय, 'मचाउत्ताण' मच उपर राज्यु डोय 'मालाउत्ताण' भाण उपर-घरने उपले भाणे राजेला ठेठारभा राज्यु डोय, 'उल्लित्ताण' ने पात्रभा तेने राज्यु डोय ते पात्रनी उपर ढाँकु बझीने तेने छावा भाटी आदिथी बीपीने जराजरा बध करवाभा राज्यु डोय 'लिच्ताण' अथवा ने गोणा गोणी आदि पात्रभा तेने राज्यु डोय ते पात्रने छावा आदिथी यारे तरह बीपवा जूपवाभा आवेहुं डोय, 'पिहियाण' भाटीना शठेरा आदिथी ढकिवा पात्रभा तेने राजेहु डोय, 'मुद्गियाण' भले तेने भाटीथी बीपेला स्थानभा राज्यु डोय, 'लेछियाण' भले जेवी जग्याभा राज्यु डोय के न्ना भाटी आदिनी रेखा करीने निशानीज करेही डोय, जेवा उपयुक्त धान्योनी 'केवइय काल जोणि सचिद्वह ?' योनि- अङ्कुरोत्पादन शक्ति- केटला काण पर्यन्तनी डोय छे ?

ટીકા-પછોદેશકે જીવન્મુક્તવ્યતા પ્રતિપાદિતા, અથ સપ્તમોદેશકે જીવ વિશેષધાન્યાદિયોનિવક્તવ્યતામાહ-‘અહ મંતે’ રૂપાદિ ।

‘અહ મંતે ! માલીજ, વીહીજ, ગોધૂમાજ, જવાજ, જવજવાજ-પપસિજ ઘણાજ’ અથ હે મદન્ત ! શાલીનાં કલ્મષપટ્ટિકામશ્રુતિધાન્યવિશેષાણામ્, વ્રીહીણાં સામાન્યતણ્ડુલાનામ્, ગોધૂમાનામ્, યવાનામ્, યવયવાના યવવિશેષાણામ્, પટેપાં સહ ધાન્યાનામ્ ‘કોઢા ઉત્તાજ, પહ્લાઉત્તાજ, મચા ઉત્તાજ, માલા ઉત્તાજ, ડહિઉત્તાજ, લિત્તાજ, પિઠિયાજ’ કોઠાગુપ્તાના કોઠે કુશૂલે આગુપ્તાનામ્ સરસિતાનાં તથ પ્રસેપેનેન સસ્યાપિતાનામ્, પર્યાગુપ્તાનામ્ પર્યે વનકા ઉત્કૃષ્ટ કાલ સાતવર્ષતકકા છે । તથા જઘન્યકાલ પૂર્વોક્તરૂપસે અન્તર્મુર્ચ્ચકા છે ।

ટીકાર્થ-હવે ઉદેશકમેં જીવકી વક્તવ્યતા કહી ગઈ છે । અબ્બ સપ્તમ ઉદેશકમેં જીવકી યોનિમૂલ ધાન્યાદિકી વક્તવ્યતા કહી જારહી છે સો ગૌતમને પ્રશ્નસે પેસા પૂછા છે કિ ‘અહ મંતે । સાલીજ, વીહીજ, ગોધૂમાજ, જવાજ, જવજવાજ પપસિજ ઘણાજ’ હે મદન્ત ! યે જો શાલિ, વ્રીહિ, ગોધૂમ, જો યવયવ આદિ ધાન્યવિશેષ હૈં જનમેં અપનેર અકુરોકો ઉત્પન્ન કરનેકી શક્તિ કિતને કાલતક રહતી છે ? કલ્મષ પટ્ટિકા આદિ જિસકે અનેક પ્રકાર હોતે હૈં પેસી જો ધાન્ય હૈં વહ શાલિ કહલાતી છે । સામાન્યધાન્યોકી ઉત્પત્તિ જિસસે હોતી છે ઉત્તકા નામ વ્રીહિ છે । એક વિશેષ પ્રકારકે જોંકા નામ જબજબ છે । યે સમ ‘કોઢાઉત્તાજ’ વાહે કુશૂલ (કોઠી)મેં સંરક્ષિત હો રહે હુપ હૈં વાહે ‘પહ્લાઉત્તાજ’ વાંસ આદિકે યને હુપ પલ્લ્યમેં ધાન્યકે

વિશેષતા સમજવી કે અઘસી આદિને અકુરોદેશપાદન કાળ અધિકમાં અધિક સાત વર્ષ પર્યન્તનો છે, તથા જઘન્ય કાળ તે પૂર્વોક્ત અન્તર્મુર્ચ્ચકનો જ છે

ટીકાર્થ-હવે ઉદેશકમાં જીવનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે, હવે આ ઉદેશકમાં જીવની યોનિમૂલ ધાન્યાદિકી વક્તવ્યતા કરવામા આવે છે- ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુષક્ષીને મહાવીર પ્રશ્નને જોવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘અહ મંતે ! સાલીજ, વીહીજ ગોધૂમાજ, જવાજ અવજવાજ, પપસિ નં ઘણાજ’ હે મદન્ત ! શાલિ, વ્રીહિ, મઈ, જવ, યવયવ આદિ ધાન્યોમાં પોતપોતાના અકુરોને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? કલ્મષ, પટ્ટિકા આદિ જેના અનેક પ્રકાર હોય છે જેવા ધાન્યને શાલિ (જિન્દી બાતના યોખા) કહે છે સામાન્ય બાતના યોખાની જેમથી ઉત્પત્તિ થાય છે જેવા ધાન્યને વ્રીહિ (હાંગર) કહે છે એક વિશિષ્ટ પ્રકારના જવને ‘યવયવ’ કહે છે આ બધા ધાન્યને સહે ‘કોઢા ઉત્તાજ’ કોઠીમાં સુરક્ષિત

प्रमेयचन्द्रिकाटीका श.६८ उ० १ सालिप्रभृतिजीवविशेषयोनिस्वरूपनिरूपणम् ४३

वंशादिरचिते धान्याधारपात्रे आगुप्तानां सुरक्षितानाम्, मञ्चागुप्तानां मञ्चोपरि सुरक्षितानां, मालागुप्तानां माले गृहोपरि रचितलघुशालाविशेषे आगुप्तानाम् मुनिष्ठितानाम्, अवलिप्तानां-द्वारभागे पिधानेन सह गोमयादिना अवलिप्तानां लिप्तानां परितो गोमयादिना कृतछेपानाम्, पिष्टितानां-कुम्भादीं शरावादि पिधानेनाऽऽच्छादितानाम्, 'मुद्रियाण, लछियाण' मुद्रितानाम्, मृत्तिकादिमुद्राङ्कितानाम्, छाञ्छितानां रेखादिना कृतचिह्नानाम् धान्यानामिति पूर्वणान्वय 'केव इय काल जोणी सचिद्ध' ? कियन्त काल कियस्कालावधि योनि, अङ्कुरोत्पादनशक्ति' सतिष्ठते ? मगवानाह- 'गोयमा ! जहण्णेण अतो मुहुत्त, उकोसेण

आधारभूत पात्रमें रखे हुए हों, 'मचाउत्ताण' मचके ऊपर रखे हों, 'माला उत्ताण' माल-घरके ऊपर बनाये हुए छोटे कोठेमें रखे हों 'उल्लित्ताण' 'चाहे ऐसे पात्रमें रखे हों कि जिसका मुख ढक्कनसे ढककर गोमय गोबर आदिसे अच्छी तरहसे घन्ट कर दिया गया हो 'लिच्ताण' चाहे ऐसे पिटोरामें ये रखे हों कि जो चारों ओरसे गोमय(गोबर) आदिसे लीपा पोता हुआ हो 'पिहियाण' ऐसे वर्तनमें कि जिसका मुख मिट्टीके दीपकसे ढका हुआ हो, मुद्रियाण' चाहे मीट्टीसे छवे हुए स्थानमें रखे हों, 'लेछियाण' चाहे ऐसी जगहमें रखे हों कि जहा पर मृत्तिका आदिसे सिर्फ रेखामात्र ही की गई हो, ऐसे इन धान्योंकी 'केवइय काल' जोणि सचिद्ध' कितने कालतक योनि अङ्कुरोत्पादन शक्ति रहती है ? इस प्रश्नके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते

राज्यु होय 'पल्लाउत्ताण' ठे भवे वास आदिमिथी बनावेला पदला (टीपाला) भा राज्यु होय 'मचाउत्ताण' मच उपर राज्यु होय 'मालाउत्ताण' भाण उपर-बरने उपले भाणे राखेला ठेठारभा राज्यु होय, 'उल्लित्ताण' ने पात्रभा तेने राज्यु होय ते पात्रनी उपर ठाँकलु बाझीने तेने छात्रा भाटी आदिथी ली पीने बराबर अथ करवाभा आव्यु होय, 'लिच्ताण' अथवा ने जोणा जोणी आदि पात्रभा तेने राज्यु होय ते पात्रने छात्रा आदिथी आरे तरह ली पवा नृपवाभा आवेदु होय 'पिहियाण' भाटीना शठारा आदिथी ठठिला पात्रभा तेने राखेदु होय, 'मुद्रियाण' भवे तेने भाटीथी लीपेला स्थानभा राज्यु होय, 'लेछियाण' भवे जेवी नय्याभा राज्यु होय ठे न्या भाटी आदिनी श्या करीने निशानीन करेली होय, जेवा उपयुक्त आयेनी केवइय काल जोणि सचिद्ध ? योनि- अङ्कुरोत्पादन शक्ति- ठेठला ठाण भर्न्तनी होय छे ?

ટીકા-પણોદેશકે જીવવત્તવ્યતા પ્રતિપાદિતા, અથ મપ્તમોદેશકે બીજા વિશેષધાન્યાદિયોનિવત્તવ્યતામાહ-‘અહ મતે’ इत्यादि ।

‘અહ મતે ! સાલીણ, વીહીણ, ગોધૂમાણ, જવાણ, જવજવાણ-एएसिण घण्णाणं’ અથ હે મદન્ત ! શાલીનાં કલમપષ્ટિકાપ્રમૃતિધાન્યવિશેષાનામ્, વીહીણાં સામાન્યતણ્ડુલાનામ્, ગોધૂમાનામ્, ચવાનામ્, ચવચવાનાં ચવચિન્નેષાનામ્, एतेषा खलु धान्यानाम् ‘કોઠ્ઠા ઉત્તાણ, પહ્લાઉત્તાણ, મવા ઉત્તાણ, માલા ઉત્તાણ, ડહિત્તાણ, લિત્તાણ, પિહિયાણ’ કોઠ્ઠાઘણાના કોઠે કુચ્છે આઘણાનામ્ સરસિતાનાં તથા મણેપણેન સસ્યાપિતાનામ્, પર્યાઘણાનામ્ વચ્ચે દનકા ઉત્કૃષ્ટ કાલ સાતવર્ષતકકા છે । તથા જઘન્યકાલ પૂર્વોક્તરૂપસે અન્તર્મુહર્સકા છે ।

ટીકાર્થ-છટે ઉદ્દેશકમેં જીવકી વત્તવ્યતા વહી ગઈ છે । અથ હસ સસપ ઉદ્દેશકમેં જીવકી યોનિમૂત ધાન્યાદિકી વત્તવ્યતા વહી જા રહી છે સો ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા પૂછા છે કિ ‘અહ મતે । સાલીણ, વીહીણ, ગોધૂમાણ, જવાણ, જવજવાણ एएसिण घण्णाणं’ હે મદન્ત ! યે જો શાલિ, વીહિ, ગોધૂમ, જૌ ચવચવ આદિ ધાન્યવિશેષ છે ! इनमें अपने-अङ्गुलीको उत्पन्न करनेकी शक्ति कितने कालतक रहती है ? કલમ પષ્ટિકા આદિ જિસકે અનેક પ્રકાર હોતે છે એસી જો ધાન્ય છે વહ શાલિ કહલાતી છે । સામાન્યઆવલોકી ઉત્પત્તિ જિસસે હોતી છે ઉત્તકા નામ વીહિ છે । एक विशेष प्रकारके जौंका नाम जबजब है । યે સય ‘કોઠ્ઠાઉત્તાણ’ વાહે કુચ્છ (કોઠી)મેં સરક્ષિત હો રહે હુણ હૌં વાહે ‘પહ્લાઉત્તાણ’ વાંસ આદિકે બને હુણ પસ્યમેં ધાન્યકે

विशेषता समझवी है अणसी आदिना अङ्गुरोदपादन काण अधिकता अधिक सक्त वर्ष पर्यन्तना छे, तथा जघन्य काण तो पूर्वोक्त अन्तर्मुहर्षना छे ।

ટીકાર્થ-છટ્ટા ઉદ્દેશકમા છવનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે હવે આ ઉદ્દેશકમા છવની યોનિમૂત ધાન્યાદિકી વત્તવ્યતા કરવામા આવે છે- ગૌતમ સ્વામી આ વિષયને અનુદક્ષીને મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘અહ મતે ! સાલીણ, વીહીણ ગોધૂમાણ, જવાણ જવજવાણ, एएसिण घण्णाणं’ કે મદન્ત ! શાલિ, વીહિ, ઘઉં, જવ, ચવચવ આદિ ધાન્યેમાં ચોતપોતાના અંગુરોને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? કલમ, પષ્ટિકા આદિ જેના અનેક પ્રકાર હોય છે એવા ધાન્યને શાલિ (જિન્ની બાતના ચાખા) કહે છે સામાન્ય બાતના ચાખાની જેમાથી ઉત્પત્તિ થાય છે એવા ધાન્યને વીહિ (ડોંગર) કહે છે. એક વિશિષ્ટ પ્રકારના જવને ‘ચવચવ’ કહે છે આ બધા ધાન્યને બધે ‘કોઠ્ઠા ઉત્તાણ’ કોઠીમાં સુરક્ષિત

प्रमेयचन्द्रिकाटीका श. ६३. ७६ ? शालिप्रभृतिजीवविशेषयोनिस्वरूपनिरूपणम् ४६

कथित, गौतम' पृच्छति 'अहमते ! कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-निप्पाव-कुलत्थ-आलिसदग-सतीण-पलिमथगमार्हण-एएसिण घण्णाण ?' हे भदन्त ! अय कलापा. (भापाया मटरपदवाच्या), मसूरा, तिला, मुद्गा भापा 'उरद' इति भाषाप्रसिद्धा निप्पावा बल्ला 'वाल' इति प्रसिद्धा कुलत्था चवलिशाकारा चिपिटिका 'कुलथी' इति प्रसिद्धा, आलिसदगा चवल्कप्रकारा, सतीणा बटाणा इति भाषा प्रसिद्धा परिमन्थका वृचकालचणका.-आदीनाम् कलायप्रभृतीनाम् एतेषा खलु धान्याना क्रियन्त काल क्रियत्कालावधि योनि सतिष्ठते ?

मगवानाह- 'जहा सालीण तहा एयाण पि' हे गौतम ! यथा शालीनाम् कोष्ठाद्याशुसानाम् तथैव एतेषा कलायादीनामपि विशेष्यम् । 'णवर-पच सवच्छराइ, सेस त चेव' नवरम्-विशेष उत्कृष्टेन पञ्च सवत्सरान्, शेपं जघन्येन

अय गौतमस्वामी पुन पूछते हैं 'अह मते ! कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-निप्पाव-कुलत्थ-आलिसदग-सतीण-पलिमथगमार्हण एएसि ण घण्णाण' हे भदन्त ! कलाय-मटर, मसूर, तिल, मूग उदद, निप्पाव-वाल, कुलत्थ-कुलथी-चौडा के आकार जैसी और चपटी धान्यजातिविशेष, आलिसदग-एक प्रकारका चौडा, सतीण-तूर, परिमन्थक-गोलचना, इत्यादि जो धान्य हैं सो इन धान्योंकी कितने कालतक योनि रहती है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'जहा सालीण तहा एयाण पि' हे गौतम ! कोष्ठादिकोंमें सरक्षित शाली आदिकोंका अक्षुरोत्पादनकाल जैसा कहा गया है वैसा ही काल इन मटर आदिकोंका अपने२ अक्षुरोंको उत्पन्न करनेका जानना चाहिये । 'णवर' जो अन्तर है वह इतना ही है कि 'पच सवच्छराइ सेस

५७ छ- 'अह मते ! कलाय, मसूर, तिल, मुग्ग, मास, निप्पाव, कुलत्थ, आलिसदग, सतीण, पलिमथगमार्ह ण एएसिण घण्णाण' हे भदन्त ! मसूर, तिल, मूग, अउद, वाल कण्ठी (अक्ष नातनुं यपटु रत्ताश पडतु धा य), आलिसदग (अक्ष प्रकारना धोण्या) सतीण (तुपेरी-तुश) यण्ण धत्तादि ने धान्यो डोय छे, तेमनी येनी केन्दा कण सुधी रहे छे अन्ते के तेमना अक्षुरोत्पादन कण केन्दा डोय छे ।

उत्तर- जहा सालीण तहा एयाण पि' हे गौतम ! कौडी आदिमा स धरेल शाही आदिना अक्षुरोत्पादन कण नेटवो कबो छे अन्ते न वगण्ण आदि धा येना पञ्च अक्षुरोत्पादनकागैसमजवो 'णवर' पञ्च तेमना अक्षुरोत्पादनकागमा आन्ते न तक्षित छे- 'पच सवच्छराइ सेस तचेव' के मटर आदिना अधिकमा अधिक

તિણિ સવચ્છરાઈ' હે ગૌતમ ! ઉપરિ વર્ણિતાનાં ધાયાનામ્ અકુરોત્પાદનમ્
 વીજસામર્થ્યે જઘન્યેન અન્તર્મુહતે તિણિ, ઉત્કૃષ્ટેન ગ્રીન સત્રસરાન્ વર્ષમ્
 પર્યન્ત તિણિ 'તેણ પર જોણિ પમિલાયઈ' તત' પર વર્ષપ્રયાનન્તરમ્ યોનિ
 અકુરોત્પાદનદેતુમૂલશક્તિ પ્રમ્લાયતિ મ્લાના મવતિ વર્ણાદિના ઠીયતે, 'તેજ
 પર જોણી પવિદ્સઈ' તત પર યોનિ. પ્રવિધ્વંસતે વિનાશ પ્રાપ્નોતિ, 'તેજ પર
 વીણ અવીણ મવઈ' તત પર વીજમ્ અવીજ મવતિ હેત્રે ઉત્તમપિ નાકુર
 મુત્પાદયતિ કથ નોત્પાદયેદિત્યાઈ- 'તેણ પર જોણી વોચ્છેદે પળ્લસે સમ્મા
 ઠસો।' હે અમણાયુષ્મન્ ! હે ગૌતમ ! તત પર યોનિચ્છેદઃ પ્રજ્ઞ

હૈં કિ 'ગોધમા' હે ગૌતમ ! જહ્ણ્ણેણ અંતોમુહુત્ત, ઉક્કોસેણ તિણ્ણિ
 સવચ્છરાઈ' ડન પૂર્વોક્ત શાલિ આદિ ધાન્યોંકી અકુરોત્પાદન શક્તિ
 જઘન્યસે તો અન્તર્મુહર્તતકકી હે ઓર ઉત્કૃષ્ટસે તીનવય તકકી હે ।
 અર્થાત્ ઇતને સમયતક યે અપનેર અકુરોંકો ઉત્પન્ન કરનેકી શક્તિ-
 શાલી રહેતે હૈં 'તેણ પર' યાદમેં હસકે 'જોણી પમિલાયઈ' ડનકી
 યોનિ મ્લાન હો જાતી હે, અર્થાત્ વર્ણ આદિ દારા કમઠીન હો જાતી
 હે । 'તેણ પર જોણી પવિદ્સઈ' યાદમેં ક્ષીણ હો જાતી હે । તેણ પર
 વીણ અવીણ 'મવઈ' ક્ષીણ હો જાનેકે કારણ વહ યીજ સ્થેતમેં ઢાલે-
 જાને પરમી અપને અકુરકો ઉત્પન્ન નહીં કર સવતા હે । ક્યોંકિ
 'સમ્માઠસો તેણ પર જોણી વોચ્છેદે પળ્લસે' હે અમણાયુષ્મન્ ।
 ઇતને સમયકે નિકલ જાને પર ઠસકી યોનિકા ચિચ્છેદ કહા ગયા હે ।

તેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- 'ગોધમા!' હે ગૌતમ ! 'જહ્ણ્ણેણ'
 અંતોમુહુત્ત, ઉક્કોસેણ તિણ્ણિ સવચ્છરાઈ' પૂર્વોક્ત શાલિ આદિ ધાન્યોંકી
 અકુરોત્પાદન શક્તિ જઘન્યની (બોલમ્મા બોલા કાળની) અપેક્ષાએ જાતમુહુતની અને
 અધિકમા અધિક વજ્ર વર્ષ મુધીની ક્રેમ છે એટલે કે એટલા સમય મુધી તેમના
 વીજમ્ અકુર ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ રહે છે 'તેણ પર' ત્યાર બાદ 'જોણી
 પમિલાયઈ' તેમની યોની મ્લાન થઈ જાય છે-એટલે કે તેના વજ્રું કાન થઈ જાય છે
 'તેણ પર જોણી પવિદ્સઈ' ત્યાર બાદ યોનિ ક્ષીણ થઈ જાય છે, 'તેણ પર વીણ
 અવીણ મવઈ' યોનિ ક્ષીણ થઈ ગયા પછી, તે વીજને એતરમા વાવવા છતાં પણ તે
 પોતાના અકુરને ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી કારણ કે 'સમ્માઠસો તેણ પર જોણી
 વોચ્છેદે પળ્લસે' હે અમણાયુષ્મન્ ! એટલા સમય વ્યતીત થઈ ગયા પછી તેની
 યોનિનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પટાણ્ણ આદિ ધાન્યોના વિશે પ્રશ્ન

પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકા શ. ૬૩. ૭૬ ? શાલિમધૃતિજીવવિશેષયોનિસ્વરૂપનિરૂપણમ્ ૪૬

કથિત , ગૌતમ' પૃચ્છતિ 'અહમતે ! કલાય-મસૂર-તિલ-મુગ્ગ-માસ-નિપ્પાવ-
કુલત્થ-આલિસદગ-સતીળ-પલિમયગમાર્દ્દ-અપ્પસિણ ઘણ્ણાણ ?' હે મન્ત !
અય કલાયા (માપાયા મટરપદવાચ્યા), મસૂરા , તિલા , મુદ્ગા માપા
'ઉદ' ઇતિ માપાપ્રસિદ્ધા નિપ્પાવા. વલ્લા 'ગાલ' ઇતિ પ્રસિદ્ધા કુલત્થા
ચવલિશાકારા ચિપિટિકા 'કુલથી' ઇતિ પ્રસિદ્ધા , આલિસદગા. ચવલ્કમપારા.,
સતીળા ઘટાળા ઇતિમાપા પ્રસિદ્ધા' પરિમન્યકા વૃત્તકાલચળકા -આદીનામ્
કલાયમધૃતીનામ્ પટેપા સ્વલુ ધાન્યાના કિયન્ત કાલ કિયત્કાલાવધિ યોનિઃ
સતિષ્ઠે ?

મગવાનાહ-'જહા સાલીળ તહા પ્યાણ પિ' હે ગૌતમ ! યથા શાલીનામ્
કોષ્ઠાઘાગુસાનામ્ તથૈવ પટેપા કલાયાદીનામપિ ત્રિશેયમ્ । 'ળવર-પચ સવચ્છ
રાહ, સેસ ત ચેવ' નવરમ્-વિશેષ ઉત્કુળ્ટેન પચ્ચ સવત્સરાન્ , શેષ જઘન્યેન

અય ગૌતમસ્વામી પુન પૂછતે હે 'અહ મતે ! કલાય-મસૂર-તિલ
મુગ્ગ-માસ-નિપ્પાવ-કુલત્થ-આલિસદગ-સતીળ-પલિમયગમાર્દ્દ-અપ્પ-
સિ ણ ઘણ્ણાણ' હે મદન્ત ! કલાય-મટર, મસૂર, તિલ, મુગ ઉદદ,
નિપ્પાવ-પાલ, કુલત્થ-કુલથી-ચોહા કે આકાર જેસી ઓર ચપટી
ધાન્યજાતિવિશેષ, આલિસદગ-એક પ્રકારકા ચોહા, સતીળ-તુઅર,
પરિમન્યક-ગોલચના, ઇત્યાદિ જો ધાન્ય હે સો इन धान्योंकी कितने
કાલતક યોનિ રહતી હે ? હુસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હેં કિ
'જહા સાલીળ તહા પ્યાણ પિ' હે ગૌતમ ! કોષ્ઠાદિકોમેં સરક્ષિત
શાલી આદિકોંકા અકુરોત્પાદનકાલ જેમા કહા ગયા હે વૈસા હી કાલ
इन मटर आदिकोंका अपने२ अकुरोंको उत्पन्न करनेका जानना चाहिये ।
'ળવર' જો અન્તર હે વહ ઇતના હી હે કિ 'પચ સવચ્છરાહ સેસ

૫૭ ૭- 'અહ મતે ! કલાય, મસૂર, તિલ, મુગ્ગ, માસ, નિપ્પાવ, કુલત્થ,
આલિસદગ, સતીળ, પલિમયગમાર્દ્દ ણ અપ્પસિણ ઘણ્ણાણ' હે મદન્ત ! વટાણુ,
મસૂર, તલ, મગ, અડદ, વાલ કળથી (એક જાતનું ચપટું સ્ત્રાશ પડતું ધા ય),
આલિસદગ (એક પ્રકારના થાખા) સતીળ (તુવેરા-તુશ) ચણુ ઇત્યાદિ જે ધાન્યો હોય છે,
તેમની યોની કેટલા કાળ સુધી રહે છે એટલે કે તેમનો અકુરોત્પાદન કાળ કેટલો હોય છે ?
ઉત્તર- જહા સાલીળ તહા પ્યાણ પિ' હે ગૌતમ ! ઠાહી આદિમા સઘરેલ
શાલી આદિનો અકુરોત્પાદન કાળ જેટલો કલો છે એટલો જ વટાણુ આદિ ધા યોનો
પચ અકુરોત્પાદનકાળ સમજવો. 'ળવર' પણ તેમના અકુરોત્પાદનકાળમા આટલો જ
વધાવત છે- 'પચ સવચ્છરાહ સેસ તચેવ' હે મટર આદિનો અધિકમા અધિક

તદેવ અન્તર્મુહર્તમેવ । ગૌતમ-પૂછતિ-‘અહ મંતે ! અયસિ-કુસુમગ-કોદ્વ-કશુ-ચરગ-રાલગ-કોદુસગ-સળ સરિસવ-મૂલગમીય માર્ફણ-પ્પસિ ધળ્ળાળ ?’ હે મદન્ત ! અય અતસી, અલસી इति માપામસિદ્ધાઃ, કુસુમકા રક્તવર્ણ પુષ્પવન્તઃ, કોદ્રવ, કદ્દુઃ, ઘરદઃ, રાલગ કદ્દુગૃચિશેષ, કોદૂપક, કોદ્રવ વિશેષ, સળઃ પ્રસિદ્ધ, સર્પપ્રસિદ્ધ, મૂલકમીઝ શાકવિશેષમીઝમ્ આદીનામ્ અતસીમધુવીનામ્ પ્તેપામ્ ધાન્યાનામ્ ક્રિયત્કાલાવધિ યોનિ તિષ્ઠતિ ?

મગધાનાહ-‘પ્યાળ વિ તદેવ, નવર-સવ સવચ્છરાહ, સેસ ત ચેવ ।’ હે ગૌતમ ! પ્તેપામપિ અતસીમધુવીનાં તથૈવ અકુરોત્પાદનસામધ્ય વિજ્ઞેયમ્, ત ચેવ’ કિં હનકા વત્કૃષ્ટ કાલ પાચ વર્ષતકકા હૈ યાકી વા જઘન્ય કાલ તો એક અન્તર્મુહર્તકા હી હૈ ।

અય ગૌતમ પુનઃ પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં કિં ‘અહ મંતે ! અયસિ કુસુમગ કોદ્વ કશુ-ચરગ-રાલગ-કોદુસગ-સળ-સરિસવ-મૂલગમીય માર્ફણ પ્પસિ ધળ્ળાળ’ હે મદન્ત ! અતસી-અલસી, કુસુમક-રક્તવર્ણપુષ્પવાલા ધાન્યવિશેષ, કોદ્રવ કોદો, કદ્દુ-કાંગની, ઘરદ ધાન્યવિશેષ, રાલગકાંગનીવિશેષ, કોદૂપક-કોદ્રવવિશેષ, સન્, સરસો, મૂલકમીઝ શાકવિશેષકાં મીઝ હન સય અલસી આદિ ધાન્યોકા અપનેર અકુરોંકો વત્પન્ન કરનેકા કાલ કિતને સમયતકકા હૈ ? હસ્તકે ઉત્તરમે પ્રશ્ન ઉત્તરસે કહતે હૈં કિં ‘પ્યાળ વિ તદેવ નવર સવ સવચ્છરાહ સેસ ત ચેવ’ હન અલસી આદિ ધાન્યોકા અપનેર અકુરોંકો વત્પન્ન કરનેકા સમય

અકુરોત્પાદનકાળ પાંચ વર્ષ સુધીનો હોય છે તેમનો જઘન્ય (બોલામા બોલો) અકુરોત્પાદનકાળ તો ચાલી આઠ મા વગર હેટલો જ-અતર્મુહર્તનો છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘અહ મંતે ! અયસિ, કુસુમગ, કોદ્વ, કશુ, ચરગ, રાલગ, કોદુસગ, સળ, સરિસવ, મૂલગમીય-માર્ફણ પ્પસિ ધળ્ળાળ ?’ હે મદન્ત ! અતસી કુસુમક (લાલ રંગના ફૂલવાળું બોલકાનું) કોદ્વ કોદ, ઘરદ (એક પ્રકારનું જાનના) રાલગ (એક પ્રકારના કાંગ) કોદૂપક (એક પ્રકારના કોદર) કદ્દુ, સરસવ, મૂળાના બીજ આદિ ધાન્યોનો અકુરોત્પાદન કાળ હેટલો જો છે ?

ઉત્તર- ‘પ્યાળ વિ તદેવ-નવર સવ સવચ્છરાહ-સેસ ત ચેવ’ અતસી આદિ ધાન્યોનો પાતપોતાના અકુરોત્પાદનકાળ ઉત્પન્ન કરવાનો કાળ પચ્ચ ચાલી આઠ

ममेयचन्द्रिकाटीका श ६३ ७६.१ शालिमृत्तिजीवविशेषयोनिस्वरूपनिरूपणम् ४७

यथा शालीनो पूर्वं प्रतिपादितम्, किन्तु नवर-विशेषः उत्कृष्टेन सप्त सवत्सरान्
शेष-जघन्येन तु तदेव शालिमृत्तिवदेव अन्तर्मुहूर्त्तम् विज्ञेयम् ॥६० ॥

मूलम्-‘एगमेगस्स ण भंते ! मुहुत्तस्स केवइया उसासञ्जा
वियाहिया ? गोयमा ! असखेज्जाण समयाण समुदय समिइ
समागमेणं-सा एगा ‘आवलिय’त्ति पवुच्चइ, सखेज्जा आवलिया
उसासो सखेज्जा आवलिया निस्सासो ।

हट्टस्स अणवगल्लस्स निरुक्किट्टस्स जतुणो ।

एगे उसास-नीसासे एस पाणु त्ति वुच्चइ ॥ १ ॥

सत्त पाण्णि से थोवे, सत्त थोवाइ से लवे ।

लवाण सत्तहत्तरि, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ २ ॥

तिण्णि सहस्सा सत्तसयाइ तेवत्तरि च उसासा ।

एस मुहुत्तो दिट्ठो, सवेहिं अणतनाणीहिं ॥ ३ ॥

एएण मुहुत्तपमाणेण तीस मुहुत्ता अहोरत्ता, पण्णरस
अहोरत्ता पक्खो, दो पक्खा मासे, दो मासा उऊ तिण्णिय उऊ
अयणे, दो अयणाइ सवच्छराइ जुगे, बीस जुगाइ वाससयं,
दसनीससयाइ वाससहस्स इत्यादि० चउरासीइ वाससय सहस्साणि
से एगे पुवगे, चउरासीइ पुवग सय सहस्साइ से एगे पुव्वे,
एव तुडिअगे, तुडिए, अडडगे अडडे, अववगे, अववे, हूहू-

शाली आदि घान्योके कालके जैसा ही है परन्तु इनके कालमें विशेष
पता इतनी ही है इनका उत्कृष्ट काल सातवर्षतकका है । और जघ-
न्यकाल तो शालि आदिके जघन्यकाल जैसा अन्तर्मुहूर्त्तका ही है ॥६१ ॥

धान्योना अउरोत्पादन ढाण नेट्ठो ॥ ६१ ॥ ७- पणु अणसी आदिना अधिका अधि
अउरोत्पादन ढाण सात वर्ष मुधीना ढोय छे, नेट्ठो ॥ विशेषता समग्रणी तेमने
अण अउरोत्पादन ढाण तो शाली आदिना नेट्ठो ॥ नेट्ठो के अन्तर्मुहूर्त्तने
ढोय छे ॥ ६१ ॥

तदेव अन्तर्मुहूर्तमेव । गौतमः-पृच्छति-‘अह भंते ! अयसि-कुसुमग-कोद्व-
कगु-वरग-रालग-कोदुसग-सण सरिसव-मूलगवीय मार्षण-एएसिण धण्णाण ?’
हे मदन्त ! अय अतसी, अलसी इति भाषामसिद्धा, कुसुम्भका रक्तवर्ण
पुष्पवन्तः, कोद्व, कद्दूरः, वरटः, रालगः कद्दूरविशेष, कोदूपकः कोद्व
विशेष, सण प्रसिद्धः, सर्पपः प्रसिद्धः, मूलगवीय शाकविशेषबीजम्
आदीनाम् अतसीमधुतीनाम् एतेषाम् धान्यानाम् त्रियत्कालावधि योनि तिष्ठति ?

मगधानाह-‘एयाण वि तद्देव, नवर-सच्च सवच्छराह, सेस त चेव ।’ हे
गौतम ! एतेषामपि अतसीमधुतीनां तथैव अङ्कुरोत्पादनसामर्थ्य त्रिनेत्रम्,
त चेव’ कि इनका उत्पन्न काल पांच वर्षतकका है बाकी का जघन्य
काल तो एक अन्तर्मुहूर्तका ही है ।

अथ गौतम पुनः प्रश्नुसे ऐसा पूछते हैं कि ‘अह भंते ! अयसि
कुसुमग कोद्व कगु-वरग-रालग-कोदुसग-सण-सरिसव-मूलगवीय
मार्षण एएसि धण्णाण’ हे मदन्त ! अतसी-अलसी, कुसुम्भक-रक्त-
वर्णपुष्पवाला धान्यविशेष, कोद्व कोदो, कद्दु-कागनी, वरट धान्यविशेष,
रालगकागनीविशेष, कोदूपक-काद्वविशेष, सन्, सरसों, मूलगबीज
शाकविशेषका बीज इन सब अलसी आदि धान्योंका अपने-अङ्कुरोंको
उत्पन्न करनेका काल कितने समयतकका है ? इसके उत्तरमें प्रश्नु उनसे
कहते हैं कि ‘एयाण वि तद्देव नवर सच्च सवच्छराह सेस त चेव’
इन अलसी आदि धान्योंका अपने-अङ्कुरोंको उत्पन्न करनेका समय

अङ्कुरोत्पादनका पांच वर्ष सुधीनो होय छे, तेमनो जघन्य (ओछाभा ओछा)
अङ्कुरोत्पादनका तो शाली आदि धान्या गेटहोय-अन्तर्मुहूर्तनो छे

इवे गौतम स्वामी महावीर प्रश्नुने प्रश्न पूछ छे के- ‘अह भंते ! अयसि,
कुसुमग, कोद्व, कगु, वरग, रालग, कोदुसग, सण, सरिसव, मूलगवीय
मार्षण एएसि धण्णाण ?’ के मदन्त ! अलसी कुसुम्भक (बास रंगना पुष्पावाण)
कोद्व धान्य कोद्व का वरट (कोद्व प्रकारनु अनाज) शाली (कोद्व प्रकारना काज),
कोदूपक (कोद्व प्रकारना कोद्व) शक्, सरसव, मूलग बीज आदि धान्योनो अङ्कुरोत्पादन
का गेटहो उकी छे !

उत्तर- ‘एया ण वि तद्देव-नवर सच्च सवच्छराह-सेसं त चेव’
अलसी आदि धान्योनो पोतपोताना अङ्कुरोने उत्पन्न करवानो काज पञ्च शाली आदि

સપ્ત પ્રાણા સ સ્તોક., સપ્તસ્તોકા સ લવ. ।

લવાનાં સપ્તસપ્તતિઃ, એપ મુહુર્તો વ્યાખ્યાત ॥૨॥

શ્રીણિ સદશ્રાણિ, સપ્તશતાનિ, ત્રિસપ્તતિશ્ચોક્ષાસા ।

એપ મુહુર્તો દૃષ્ટઃ, સર્વશૈ અનન્તજ્ઞાનિમિ ॥૩॥

એતેન મુહુર્તપ્રમાણેન ત્રિશદ્મુહુર્તોઽહોરાત્ર, પચ્ચદશ અહોરાત્ર પસ, ટ્વી પસૌ માસ, ટ્વી માસૌ ઋતુ, ત્રયશ્ચ ઋતુવોઽયનમ્ દે અયને સવત્સર,

નિરુવક્ષિસ્સ જતુળો, એગે ઝસાસ નીસાસે એસ પાણુત્તિધુચ્ચા) હષ્ટ, અનવકલ્પ ઓર નિરુપવિલષ્ટ એસે જન્તુકા એક ઉચ્છવાસ નિશ્વાસ કાલ પ્રાણ કહલાતા હૈ । (સત્ત પાણૂણિ સે થોવે, સત્ત થોવાઈ સે લવે, લવાણ સત્તહચરિણ એસ મુહુત્તો વિયાહિણ) સાત પ્રાણોકા એક સ્તોક હોતા હૈ, સાત સ્તોકોકા એક લવ હોતા હૈ । ૭૭ લવોકા એકમુહુર્ત હોતા હૈ (તિશ્ચિ સહસ્મા સત્તસયાઈ તેવત્તરિં ચ ઝસાસા, એસ મુહુત્તા વિદ્વો સન્વેહિ અણંતનાણીહિ) ૩૭૭૩ ઉચ્છવાસોં કા એક મુહુર્ત હોતા હૈ એમા અનન્તજ્ઞાનિયોં ને અપને કેવલજ્ઞાન મે દેસ્વા હૈ । (એળળ મુહુત્તપ્રમાણેણ તીસમુહુત્તો અહોરત્તો, પન્નરસ અહો રત્તા પવ્ગવો, દો પવ્ગવા માસે દો મામા ઉઝ) ઇસ મુહુત્તોપ્રમાણ સે તીસ ૩૦ મુહુત્તો કા એક મિન રાત હોતા હૈ । પન્દ્રહ ૧૫ અહોરાત કા એક ૧ પક્ષ હોતા હૈ । દો પક્ષોં કા એક માસ હોતા હૈ । દો માસ કી એક ઋતુ હોતી હૈ । (તિશ્ચિ ય ઉઝ અયણે) તીન ઋતુઓં કા એક અયન હોતા હૈ

(ઈદ્દસ્સ અણવગલ્લસ્સ નિરુવક્ષિસ્સ જતુળો, એગે ઝસાસ-નીસાસે એસ પાણુત્તિધુચ્ચા) હષ્ટ (પ્રસન્ન ચિત્તવાળા) અનવકલ્પ (તરુણ) અને તદુરસ્ત બ્યક્તિના એક ઉચ્છવાસ નિશ્વાસકાળને 'પ્રાણ' કહે છે

(સત્તપાણૂણિ સે થોવે, સત્ત થોવાઈ સે લવે, લવાણ સત્તહચરિણ એસ મુહુત્તે વિયાહિણ) સાત પ્રાણોના એક સ્તોક થાય છે, સાત સ્તોકાનું એક લવ થાય છે એ અને ૭૭ લવનું એક મુહુર્ત થાય છે (તિશ્ચિ સહસ્મા સત્તસયાઈ તેવત્તરિં ચ ઝસાસા એસ મુહુત્તો વિદ્વો સન્વેહિ અણંતનાણીહિ) ૩૭૭૩ ઉચ્છવાસોનું એક મુહુર્ત થાય છે, એકું અનન્ત જ્ઞાનીઓએ પોતાના દેવજ્ઞાનથી અને દેવલ દર્શનથી નોયું-બાંધ્યું છે

(એળળ મુહુત્તપ્રમાણેણ તીસ મુહુત્તો અહોરત્તો, પન્નરસઅહોરત્તો પન્નવો દો પવ્ગવા માસે, દો માસા ઉઝ) આ પ્રકારના ૩૦ મુહુર્તોના એક દિવસ શરિ થાય છે, ૧૫ દિનશતનું એક પખવાડીયુ થાય છે, બે પખવાડીયાનો એક માસ થાય અને બે માસની એક ઋતુ થાય છે (તિશ્ચિ ય ઉઝ અયણે) ત્રણ ઋતુઓનું એક અયન

अंगे, हूहप, उप्पलगे, उप्पले, पउमंगे पउमे, नलिणगे नलिणे,
अत्थनिऊरगे, अत्थनिऊरे, अउअगे, अउए, पउअगे, पउएय,
नवुअगे, नवुएय, चूलीअगे, चूलिआय, सीस पहेलि अगे, सीस
पहेलिया, एतावताव गणिए, एतावतावगणियस्स विसए,
तेणपर उवमिए ॥ सू २ ॥

छाया—एकैकस्य खल्ल मदन्त ! सुहृत्तस्य कियत्थ उच्छ्वासादा व्या
ख्याता ? गौतम ! असखेयाना समयाना समुदयसमितिसमागमेन सा
एका 'आवलिक्का' इति प्रोच्यते, सखेयया आवलिक्का उच्छ्वास, सखेयया
आवलिक्का निश्वास.—

इष्टस्यानवकल्पस्य निरुपबिल्लस्य जन्तो ।

एक उच्छ्वासनिश्वास, एष प्राण इत्युच्यते ॥१॥

गणनीय काल वक्तव्यता—

‘एगमेगस्स ण भते’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ— (एगमेगस्स ण भते ! सुहृत्तस्स केवइया ऊसासद्धा
बियाहिया) हे मदन्त ! एक = सुहृत्त के कितने उच्छ्वास काल कहे
हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (असखेज्जाण समयाना समुदयसमिह
समागमेण सा एगा ‘आवलिय’ सि पवुच्चइ, सखेज्जा आवलिया
ऊसासो, संखेज्जा आवलिया निस्सासो) असख्यात समयोंकी समितिके
समागमसे जितना काल होता है वह एक आवलिक्का कहलाती है ।
सख्यात आवलिक्का का एक उच्छ्वास होता है । इसी तरह से
संख्यात आवलिक्का का एक निश्वास होता है । (इहस्स अणवगल्लस्स

गणनीय कालवक्तव्यता—

(एगमेगस्स ण भते !’ इत्यादि

सूत्रार्थ—(एगमेगस्स ण भते ! सुहृत्तस्स केवइया ऊसासद्धा बियाहिया)
हे मदन्त ! अनेक सुहृत्तोंना कहेवा उच्छ्वास काल कहां है ? (गोयमा !’ हे गौतम !
(असखेज्जाण समयाना समुदयसमिहसमागमेण सा एगा ‘आवलिय’ सि
पवुच्चइ, संखेज्जा आवलिया ऊसासो, संखेज्जा आवलिया निस्सासो)
असख्यात समयोंकी समितिना समागमथी नेटखो काल बात है, नेटखो कालने अनेक
आवलिक्का कहे छे सख्यात अवलिक्काको अनेक निश्वास बात छे

का च, शीर्षपहेलिकाङ्गम्, शीर्षप्रहेलिका, एतावत् तावत् गणितम्, एतावान् तावद् गणितस्य विषय, तत् परम् औपमिकम् ॥ सू० २ ॥

टीका-धान्यान्निजीजाना कालस्थिते प्रस्तावत तद्विशेषमुद्भूतादिस्वरूप निरूपयितुमाह—‘एगमेगस्स ण भते’ इत्यादि ।

‘एगमेगस्स ण भते ! मुहुत्तस्म केवइया ऊसासादा वियाहिया ?’ गौतम पृच्छति—हे भदन्त ! एकैकस्य मुहूर्त्तस्य कियत्प उच्छ्वामादा उच्छ्वास परिच्छिन्नकालविशेषा व्याख्याता प्रतिपादिता ? भगवानाह—‘गोयमा !

भट्ट, अववाग अवव, ह्हकाग ह्हक, उत्पलाग उत्पल, पद्माग पद्म, नलिनाग नलिन, अर्थनिपूराग अर्थनिपूर, अयुताग अयुत, प्रयुताग प्रयुत, नयुताग नयुत, चूलिकाग चूलिका, शीर्षपहेलिकाग और शीर्ष प्रहेलिका यहा तक गणित है । और यही तक गणित का विषय है । इसके बाद औपमिक—अर्थात् सख्या द्वारा नहीं, किन्तु सिर्फ उपमा द्वारा जाना जा सके ऐसा काल है ।

टीका—धान्यान्निजीजों की कालस्थिति के प्रस्ताव से उसे कालस्थिति के विशेषरूप मुहूर्त्त आदि के स्वरूपको निरूपण करने के लिये सूत्रकार ने ‘एगमेगस्स ण भते’ इत्यादि सूत्र कहा है—इसमें गौतमस्वामी प्रश्न से ऐसा पूछ रहे हैं कि—‘एगमेगस्सण भते ! मुहुत्तस्स केवइया ऊसासादा वियाहिया’ हे भदन्त ! एक एक मुहूर्त्त के उच्छ्वास से जाने जावे ऐसे कालविशेष कितने होते हैं ? इसके उत्तर में प्रश्न उनसे

जै व प्रभावे त्रुटिग, त्रुटित, अट्टाग, अट्ट, अववाग, अवव, ह्हकाग, ह्हक, उत्पलाग, उत्पल पद्माग, पद्म नलिनाग, नलिन अर्थनिपूराग, अर्थनिपूर, अयुताग अयुत, प्रयुताग, प्रयुत, नयुताग, नयुत चूलिकाग चूलिका, शीर्ष प्रहेलिकाग और शीर्ष प्रहेलिका अही सुधी गणित (गण्य शक्य जेवा काण) छे अने त्या सुधी गणित ने विषय छे त्तर पछीने काण औपमिक छे—अट्टे के सख्या द्वारा नहि पद्य उपमा द्वारा गण्य शक्य जेवा काण छे

टीका—पहेलाना प्रश्नसुभा धान्यादि जीन्नेनी काणस्थितिनु निरूपण करवामा आब्यु छे हवे ते काणना मुहूर्त्त आदि विभागाना स्वरूपनु सूत्रभर निरूपण करे छे—आ विषयने अनुसक्खीने गौतम स्वामी महावीर प्रश्नने जेवा प्रश्न पूछे छे—‘एगमेगस्स ण भते ! मुहुत्तस्स केवइया ऊसासादा वियाहिया ?’ छे भदन्त ! प्रत्येक मुहूर्त्तना उच्छ्वासयही गण्य शक्य जेवा केवइया काणविशेष छेय छे ? अट्टे के केवइया उच्छ्वासोनु जेक मुहूर्त्त आय छे ?

પચ્ચ સંવત્સરા યુગ , ત્રિંશતિયુગાઃ વર્ષશતમ્, દશવર્ષશતાનિ સહસ્રમ્ શત વર્ષ
સહસ્રાણાં વર્ષશતસહસ્રમ્, ચતુરશીતિવર્ષશતસહસ્રાણિ તદેક પૂર્વાક્કમ્, ચતુર
શ્રીતિ, પૂર્વાક્કાણિ શતસહસ્રાણિ તદ્ એક પૂર્વમ્, એવં શ્રુટિતાક્કમ્, શ્રુટિતમ્,
અટટાક્કમ્, અટટમ્, અવવાક્કમ્, અવવમ્, દ્વદ્વકાક્કમ્, દ્વદ્વકમ્ ઉત્પલ્લાક્કમ્, ઉત્પ-
લ્લમ્, પદ્માક્કમ્, પદ્મમ્, નલિનાક્કમ્, નલિનમ્, અર્થનિપૂરાક્કમ્, અર્થનિપૂરમ્, અનુ-
તાક્કમ્, અનુતમ્, પ્રયુતાક્કમ્, પ્રયુતમ્, નયુતાક્કમ્, નયુત ચ, ચૂલિયાક્કમ્, ચૂલિ-

(દો અયણાહ સવચ્છરે) દો અયર્નો કા એક સવત્સર હોતા હૈ। (પચ્ચ
સવચ્છરાહ જુગે) પાચ સવત્સરકા એક યુગ હોતા હૈ। (વીસ જુગાહ
વાસસય) વીસ યુગ કે એક સૌ ૧૦૦ વર્ષ હોતે હૈ। (દસ વાસસ
યાહ વાસમહસ્સ) દશ સૌર્ષર્ષ કા એક હજાર વર્ષ હોતા હૈ। (સય
વાસસહસ્સાણ વાસસયસહસ્સ) એક સૌ ૧૦૦ હજાર વર્ષો કા એક
લાખ વર્ષ હોતા હૈ (ચરારાસીય વાસસયસહસ્સાણિ સે ઈગે પુલ્લગે)
૮૪ લાખ વર્ષા કા એક પૂર્વાક્ક હોતા હૈ। (ચરારાસીહ પુલ્લગા સયસહસ્સાહ
સે ઈગે પુલ્લગે) ચૌરાસી લાખ પૂર્વાગકા એક પૂર્ષ હોતા (એવં તુહિર્મંગે,
તુહિર્મ, અહઢગે, અહઢે, અવવગે, અવવે, દ્વદ્વમંગે દ્વદ્વમ, ઉપ્પલ્લગે ઉપ્પલ્લે,
પઢમંગે પઢમે, નલિનગે નલિને અર્થનિરુરગે અર્થનિરુરે અરુઅંગે અરુઅ,
અવવ પઢમંગે પઢમ ય, નવુઅંગે નવુઅ ય, ચૂલીઅંગે, ચૂલીઅ ય,
સીસપહેલિઅંગે, સીસપહેલિયા, ઇતાવતાવગણિઅ-ઇતાવતાવગણિઅસ
વિસઅ-તેણ પર ઉવમિઅ) હસી તરહ સે શ્રુટિતાગ, શ્રુટિત, અટટાંગ

થાવ છે (દો અયણાહ સવચ્છરે) અને ઈ અયર્નોનું એક વર્ષ થાવ છે પચ્ચ સવચ્છરાહ
જુગે) પાચ વર્ષેના એક યુગ થાવ છે (વીસ જુગાહ વાસસય) વીસ યુગેના એક
સૌ (૧૦૦ વર્ષ) થાવ છે (દસ વાસસયાહ વાસસહસ્સ) દસ સૌએના સમૂહ સમૂહ
અળીને એક હજાર વર્ષ થાવ છે (સય વાસસહસ્સાણ વાસસયસહસ્સ) ૧૦૦ હજાર
વર્ષેના સમૂહને એક લાખ વર્ષ કહે છે (ચરારાસીહ વાસસયસહસ્સાણિ સે ઈગે
પુલ્લગે) ૮૪ લાખ પૂર્વાગનું એક 'પૂર્વ' થાવ છે (ચરારાસીહ પુલ્લગા સયસહસ્સા
સે ઈગે પુલ્લગે) ૮૪ લાખ પૂર્વાગનું એક 'પૂર્વ' થાવ છે (એવં તુહીઅંગે, તુહિર્મ,
અહઢગે, અહઢે, અવવગે અવવે, દ્વદ્વઅંગે, દ્વદ્વઅ, ઉપ્પલ્લગે, ઉપ્પલ્લે, પઢમંગે,
પઢમે, નલિનગે, નલિને, અર્થનિરુરગે, અર્થનિરુરે, અરુઅંગે અરુઅ, પઢઅંગે
પઢઅ, નવુઅંગે નવુઅ ય, ચૂલીઅંગે ચૂલીઅ ય, સીસપહેલિ અંગે સીસપહેલિયા,
ઇતાવતાવગણિઅ - ઇતાવતાવગણિઅસ વિસઅ - તેણ પર ઉવમિઅ)

वृद्धोऽपि स्यादत एवाह-अनवकल्पस्य, न अवकल्प=जरा यस्य स अनवकल्प
स्तस्य=जरसा अनभिभूतस्य तरुणस्येत्यर्थः, स तु कदाचिद् रुग्णोऽपि स्यादत
एवाह-निरुपक्लिष्टस्य=उपक्लेशरहितस्य रोगरहितस्येत्यर्थः । एतादृशस्य जन्तो
पुरुषस्य एको य उच्छ्वामनि श्वास=उच्छ्वासेन सहितो नि श्वास, स एष
प्राण इत्युच्यते । इति प्रथमगाथार्थः ॥१॥

नीसासे एम पाणुत्तिवुच्चड) इस गाथा द्वारा सूत्रकारने प्राणकाल का
प्रमाण क्या है इस बातको स्पष्ट किया है- इसमें उन्होंने कहा है
कि तुष्ट-प्रसन्नचित्त तथा-अनवकल्प-तरुण-जरा से रहित-ऐसे रोग
विना के मनुष्य का जो उच्छ्वास सहित नि श्वास है वही प्राण
कहलाता है । जन्तु- पुरुष के जो ये विशेषण दिये गये हैं उनकी
सफलता इस प्रकारसे है- प्रसन्नचित्त तो वृद्ध व्यक्ति भी होता है
अतः वह वृद्धव्यक्ति यहा नहीं ग्रहण किया गया है- इस बात को
दिखाने के लिये 'अनवकल्प' पद दिया गया है- अवकल्प नाम
जरा का है यह जरारूप अवकल्प जिसके नहीं है वह अनवकल्प
है । ऐसा अनवकल्प तरुण ही होता है । तरुण होता हुआ भी
यदि वह रुग्ण (रोगी) है तो ऐसे पुरुषका यहा उच्छ्वास नि श्वास
गृहीत नहीं हुआ है, किन्तु 'निरुपक्लिष्टस्य' जो ऐसा सय कुछ
होते हुए भी निरुपक्लिष्ट - रोगरहित है- उसी मनुष्यका उच्छ्वास
सहित नि श्वास प्राण माना गया है । ऐसा प्रथम गाथा का अर्थ है ।

चित्ति वुच्चड) आ गाथा द्वारा सूत्रकारे प्राणक्षणं नु प्रभाष्य शु छे, जे बातने स्पष्ट
करी छे-तुष्ट, (प्रसन्न चित्त) तथा अनवकल्प (तरुण-वृद्धत्वही रहित) अने
तद्वस्त व्यक्तितना उच्छ्वास-निश्वासने जे काण छे तेने 'प्राण' कहे छे जन्तु
मनुष्यना जे विशेषणे अही आपवर्मा आवर्मा छे तेनी सार्यकता आ प्रभाष्य
समझवी-वृद्ध आठमी पक्ष प्रसन्नचित्त समझी शके छे पक्ष अही वृद्ध व्यक्तितने
अरुण करवाना नथी जे बातने बताववाने भाटे 'अनवकल्प' पदने प्रयोग
करी छे 'अवकल्प' ओहले वृद्धावस्था ते वृद्धावस्थाप अवकल्पने जे व्यक्तितमा
अभाव होय ते व्यक्तितने अनवकल्प (तरुण-युवान) कहे छे जेवी अनवकल्प व्यक्तित
तो तरुण न होय छे, तरुण होवा छता पक्ष रुग्ण (शर्गी) होय जेवी व्यक्तितना
उच्छ्वास-निश्वास अही अरुण करवाना नथी, परन्तु 'निरुपक्लिष्टस्य' रोगरहित
अथवा तो तद्वस्त व्यक्तितना न उच्छ्वासनिश्वास अही अरुण करवाना छे आ दीते
प्रसन्नचित्त तरुण अने तद्वस्त व्यक्तितना उच्छ्वास-निश्वासना कागने 'प्राण' कहे छे

अर्थः—

यहाँ (श्री महावीर स्वामीके शासनमें) प्रथम गणघर इन्द्रभूति (श्री गौतमस्वामी) हैं, फिर दूसरे अग्निभूति हैं और तीसरे वायुभूति हैं बाद चौथे व्यक्तस्वामी हैं पांचमें श्री सुधर्मास्वामी है ॥ २२ ॥

मूलम्

मंढियमोरियपुत्ते, अकपिए चेव अयलभाया य ।

मेयज्जे य पहासे गणहरा हुति वीरस्स ॥ २३ ॥

छाया—

मण्डित-मौर्यपुत्रावकम्पितवैषाचल भ्राता च ।

मेतार्यश्च प्रमासो गणघरा सन्ति वीरस्य ॥ २३ ॥

अर्थः—

छट्टे मण्डित और सातमे मौर्यपुत्र गणघर हैं और ऐसे ही आठमे अकम्पित और नवमे अचलभ्राता गणघर हैं । दशमे मेतार्यस्वामी और ग्यारवे प्रमास-स्वामी ये सब श्री महावीरस्वामी के गणघर हैं ॥ २३ ॥

मूलम्

निव्वुइपह सासणय, जयइ सयो सबभाव देसणय ।

कुसमय मय नासणय, जिणिंदवर वीर सासणय ॥ २४ ॥

छाया—

निर्वृतिपथ शासनक, जयति सदा सर्वमाय देसनकम् ।

कुसमय मद नासनक, जिनेन्द्रवरवीरशासनकम् ॥ २४ ॥

अर्थः—

मोक्षमार्ग का शासक सप्तपदार्यों का उपदेशक और कुसिदान्तों के अङ्कुर को नष्ट करने वाला जिनेन्द्रोर्मि भेष्य श्री महावीर स्वामी का शासन सर्वोत्कर्ष से सदा विराजता है ॥ २४ ॥

छाया—

त्रिसमुद्राख्यातकीर्ति, द्वीपसमुद्रेषु गृहीत [पेचालम्] प्रमाणम् ।

वन्दे आर्यसमुद्रम्, अश्रुभितसमुद्रगम्भीरम् ॥२९॥

अर्थः—

मैं पूर्वदक्षिण और पश्चिम इन तीन समुद्रपर्यन्त ख्यात कीर्तिवाले अनेक द्वीप और समुद्र के विषयमें इन के प्रमाण के जानकर अर्याम् द्वीपसमुद्रप्रसिद्धता अश्रुभित-स्रोत रहित स्थिर समुद्र के समान गम्भीर श्री आर्यसमुद्राचार्यजी को वन्दन करता हूँ । ये आर्य समुद्र जी-शाण्डिल्यजी के शिष्य थे ॥ २९ ॥

मूलम्

१ २ ३ ५ ४
भणग करग क्षरग, प्रभावग णाणदत्तणगुणाण ।

९ ८ ६ ७
वदामि अज्जमग्गु, सुयसागरपारग धीर ॥ ३० ॥

छाया—

माणकं कारक स्मारकं, प्रभावक ज्ञानदर्शनगुणानाम् ।

वन्दे आर्यमङ्गु, श्रुतसागरपाटकं धीरम् ॥३०॥

अर्थ —

मैं कालिक आदि सूत्रों के पाठक [पढ़नेवाले] सूत्रोक्तक्रियाकलाप के कारक [करनेवाले] स्मारक धर्मके ध्यायक (ध्यान करनेवाले) इसी कारण से ज्ञान दर्शन और उपलक्षणतया चारित्ररूप गुणों के प्रभावक [प्रदीप्तकरने वाले] शास्त्र रूप समुद्र के पारङ्गत और धीर [विकार कारण प्राप्त होने पर भी अश्रुव्यचिचवाले] श्री आर्यमङ्गु-नामक आचार्य को वन्दन करता हूँ, ये आर्यमङ्गुजी श्री आर्यसमुद्रजीके शिष्य थे ॥३०॥

मूलम्

२ १ ३ ७ ४ ५ ६
वदामि अज्जधम्म, तत्तो वदे य भद्दुत्त च ।

८ ९ १२ १० ११
तत्तो य अज्जवड्ढर, तवनियमगुणेहि वड्ढरसम ॥ ३१ ॥

छाया—

एलापत्यसगोत्र, वन्दे महागिरिं सुहस्तिनत्र ।

ततः कौशिकगोत्र, बहुलस्य सदम्बपस वन्दे ॥२७॥

अर्थ—

मैं एलापत्य गोत्र वाले श्रीमहागिरि और श्रीसुहस्तीचाचार्यको वन्दन करता हूँ, उसके बाद कौशिक गोत्र [विश्वामित्र गोत्रोत्पन्न] श्री बहुलमुनिके समान-वयवाले बलिस्सहजी को वन्दन करता हूँ । इनमें श्रीमहागिरिजी श्रीस्थूलभद्रजी के शिष्य थे, और श्रीसुहस्तीजी भी श्रीस्थूलभद्रजी के ही शिष्य थे, श्रीमहागिरिजी के श्री बहुलजी और श्री बलिस्सहजी ये दो प्रधान शिष्य थे ॥२७॥

मूलम्

१ २ ३ ७ ८ ५ ६
हारियुत्त साह च, वदिमो हारिय च सामज्ज ।

११ ८ ९ १०
वदे कौसियगोत्त, संहिच्छ अज्जजीय धर ॥ २८ ॥

छाया—

हारीतगोत्र स्वीतिं च, वन्दामहे हारीत च श्यामार्यम् ।

वन्दे कौशिकगोत्रं, श्राण्डिल्यमार्यजीतधरम् ॥२८॥

अर्थ—

हम हारीतगोत्र श्री स्वात्याचार्य और हरीतगोत्र श्री श्यामार्यजी को वन्दन करता हूँ, मैं कौशिकगोत्र श्री श्राण्डिल्याचार्य और श्रीश्यामजीतधराचार्यजी को वन्दन करता हूँ, इनमें श्री स्वातिजी बलिस्सहजी के शिष्य थे, श्यामार्य श्रीस्वातिजी के शिष्य थे, किसीने श्यामार्य श्री श्राण्डिल्यजी काही आर्यजीतधर यह विशेषण लगाकर वन्दन कहा है, उसका अर्थ—“भयादादर्शक सूत्रधारक है ॥२८॥

मूलम्

१ २ ३
तिसमुहखायकित्तिं, दीवसमुहसु गहिय पेयालं ।

१ ५ ६
वदे अज्जसमुह, अक्खुभिय समुह गभीर ॥ २९ ॥

अर्थ —

में सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन, च से सम्यक् चारित्र, तप और विनय में सदा उद्यत (अप्रमादी) रागद्वेष रहित होने के कारण सदा मध्यस्थभाववाले आर्यश्री नन्दिल नामक क्षण (तपस्वी) को मस्तक से वन्दन करता हूँ। श्री नन्दिलजी श्री आर्यमहर्षिजी के शिष्य थे ॥३३॥

मूलम्

५ ३ ४ २
वद्धुत वायगवसो, जसवतो अज्जनागहत्थीण ।

१
वागरण करणभगिय, कम्मप्पयढीपहाणाण ॥ ३४ ॥

छाया—

वर्द्धता वाचकवशो, यशोवत् आर्यनागहस्तिनाम् ।

व्याकरण करण भाक्तिक-कर्मप्रकृतिप्रधानानाम् ॥ ३४ ॥

अर्थ —

व्याकरण, करण (ज्योतिष), भद्रजाल और कर्मप्रकृति आदि की प्रस्तुपणा में सर्वश्रेष्ठ श्री आर्य नागहस्ती आचार्य की शिष्य परम्परा और यशपरम्परा सर्वदा वहे ॥ ३४ ॥

मूलम्

१ २
जच्चजणधाउ समप्पहाण, मुक्षिय कुवल्लयनिहाण ।

५ ४ ३
वद्धुत वायगवसो, रेवड्ढणक्खत्तणामाण ॥ ३५ ॥

छाया—

जात्याञ्जन धातु समप्रमाणा, मृद्धीका कुवल्लयनिमानाम् ।

वर्द्धता वाचकवशो, रेवतीनक्षत्रनाम्नाम् ॥ ३५ ॥

छाया—

घन्दे आर्यधर्म, ततो घन्दे च मद्रक्षं च ।

ततश्चार्यवज्र, तपोनियमगुणैर्वज्र समम् ॥ ३१ ॥

अर्थः—

मैं श्री आर्य धर्मनामक आचार्य को घन्दन करता हूँ, और उसके बाद श्री मद्रक्ष नामक आचार्य को घन्दन करता हूँ, और उसके बाद तप नियम आदि गुणों से वज्र के समान घन्वान् श्री आर्यवज्रस्वामी को घन्दन करता हूँ ॥ ३१ ॥

मूलम्

^७ वदामि ^६ अजरक्खिय, ^५ खवणे रक्खिय चारित्तं सब्बस्ते ।

^३ रयणकरणडगमूओ, ^४ अणुओगो ^१ रक्खिओ जेहिं ॥ ३२ ॥

छाया—

घन्दे आर्य रक्षित क्षणान् रक्षित चारित्र्य सर्वस्वान् ।

रत्न करण्डक भूतोऽनुयोगो रक्षितो ये ॥ ३२ ॥

अर्थः—

मैं जिन्होंने रत्नमय पेटों के समान अनुयोग की इन चारित्र्य (सयम रूप सर्वस्व की) भूतकालमें रक्षा करने वाले श्री आर्य रक्षित क्षण (सपस्वी) को घन्दन करता हूँ ॥ ३२ ॥

मूलम्

^१ नाणम्मि ^२ दसणम्मि य, ^३ तव ^४ विणए ^५ णिच्चकालं ^६ मुज्जुत्त ।

^८ अज्ज ^९ नदिल ^{१०} खवण, ^{११} सिरसा ^७ वदे पसणमण ॥ ३३ ॥

छाया—

ज्ञाने दर्शने च, तपो धिनये नित्यकालमुद्युक्तम् ।

आर्य नन्दिल क्षण, शिरसा घन्दे प्रसन्नमनसम् ॥ ३३ ॥

अर्थ —

मैं सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन, च से सम्यक् चारित्र, तप और विनय में सदा उद्यत (अप्रमादी) रागद्वेष रहित होने के कारण सदा मध्यस्थभाववाले आर्यधी नन्दिल नामक सपण (तपस्वी) को मस्तक से वन्दन करता हूँ। श्री नन्दिलजी श्री आर्यमहर्षिजी के शिष्य थे ॥३३॥

मूलम्

५ ३ ४ २
वद्दुड वायगवसो, जसवतो अज्जनागहत्थीण ।

१
वागरण करणभगिय, कम्मप्पयदीपहाणाणं ॥ ३४ ॥

छाया—

वर्द्धतां वाचकवशो, यशोवंश आर्यनागहस्तिनाम् ।

व्याकरण करण भाषिक-कर्मप्रकृतिमघानानाम् ॥ ३४ ॥

अर्थ —

व्याकरण, करण (ज्योतिष), मङ्गजाल और कर्मप्रकृति आदि की प्रस्तुप्ता में सर्वश्रेष्ठ श्री आर्य नागहस्ती आचार्य की शिष्य परम्परा और यशपरम्परा सर्वदा रहे ॥ ३४ ॥

मूलम्

१ २
जच्चंजणधाउ समप्पहाण, मुद्धिय कुवल्लयनिहाण ।

५ ४ ३
वद्दुड वायगवसो, रेवड्ढणक्खत्तणामाण ॥ ३५ ॥

छाया—

जात्याञ्जन धातु समप्रमाणं, मुद्धीका कुवल्लयनिमानाम् ।

वर्द्धतां वाचकवशो, रेवतोनक्षत्रनाम्नाम् ॥ ३५ ॥

अर्थः—

श्रेष्ठ जातिमान काले मणिके सङ्ग वर्णवाले तथा पकि द्राघा के समान काले वर्णवाले और नीलकमल के समान नील शरीर वर्णवाल रवती नक्षत्र नामक आचार्यका वाचकवश बटें । ये श्री रेवती नक्षत्रजी श्री आर्यनागइस्तीजीके शिष्य थे ॥ ३५ ॥

मूलम्

अ१यल१पुरा णि१क्खं१ते, का१लियसु१य आ१णुओ१गिण१ धीरे ।

व३भ॒दी॒व॒ग॒सी॒हे, वा॒य॒ग॒प॒य॒मु॒त्त॒म प॒त्ते ॥ ३६ ॥

छाया—

अचलपुरानिष्क्रान्तान् कालिकधुतानुयोगिकान् धीरान् ।

ब्रह्मदीपकसिंहान्, वाचकपदमुत्तम मात्मान् ॥ ३६ ॥

अर्थः—

मैं अचलपुर से निष्क्रान्त (प्रप्रजित) कालिकमूत्ररूप शास्त्रके अनुयोग (व्याख्या) के ज्ञाता धीर उत्तमवाचकपदमाप्त ब्रह्मदीपकी शास्त्रासे उपलक्षित श्री सिद्धाचार्यको वन्दन करता हूँ । ये रेवति नक्षत्राचार्यके शिष्य थे ॥ ३६ ॥

मूलम्

जे१सिं इ१मो अ१णुओ१गो, प॒य॒र॒इ अ॒ज्जा॒वि अ॒इ॒ढभ॒रह॒म्मि ।

ब॒हु॒न॒य॒रनि॒ग्गा॒य॒ज॒से, ते॒ व॒दे ख॒दि॒ला॒य॒रि॒ण ॥ ३७ ॥

छाया—

येपामयमनुयोग प्रवरस्यद्याप्यर्द्धमरते ।

बहुनगरनिर्गतयज्ञसाः, तान् वन्दे स्कन्दिसाचार्यान् ॥ ३७ ॥

अर्थ —

मैं जिनका यह (इस समय में उपलभ्यमान) अनुयोग अर्द्धभरत (भरतक्षेत्र के अर्ध-दक्षिण भरतक्षेत्र) में आज भी प्रचलित है अनेक नगरों में अम्पुदित प्रसूत

यशवाले उन श्रीस्कन्दिलाचार्य को वन्दन करता हू, ये श्रीसिंहाचार्य के शिष्य थे ॥ ३७ ॥

मूलम्

^१ततो ^२हिमवतमहत-^४विक्रमे ^३धिइपरक्रममणंते ।

^५सज्ज्ञायमणतधरे, ^६हिमवते ^८वदिमो ^७सिरसा ॥ ३८ ॥

छाया--

ततो हिमवन्महाविक्रमान् अनन्तधृतिपराक्रमान् ।

अनन्तस्वाध्यायधरान्, हिमवतो वन्दे शिरसा ॥ ३८ ॥

अर्थ.—

मैं उन (श्रीस्कन्दिलाचार्य) के बाद हिमालयपर्वतके समान बहुत क्षेत्रों में विहार करनेवाले अपरिमित धैर्यपराक्रमवाले और अर्थ की दृष्टिसे अपरिमित स्वाध्यायको धारण करनेवाले श्री हिमवदाचार्य का शिर (मस्तक) से वन्दन करता हू । ये श्री स्कन्दिलाचार्य के शिष्य थे ॥ ३८ ॥

मूलम्

^१कालियसुयअणुओगस्स, ^२धारय ^५धारय ^४य ^३पुब्बाण ।

^६हिमवतखमासमणे, ^८वदे ^७णागज्जुणायरिण्ण ॥ ३९ ॥

छाया—

कालिकथुतानुयोगस्य, धारयान् धारयाम् पूर्वाणाम् ।

हिमवत्समाश्रमणान्, वन्दे नागार्जुनाचार्यान् ॥ ३९ ॥

अर्थ —

मैं कालिकथुतके अनुयोग (व्याख्या) के धारण करनेवाले और उत्पात आदि पूर्णों के धारक श्री हिमवत् नामके समाश्रमण और श्रीनागार्जुनाचार्य को वन्दन करता हू, यहां भी हिमवदाचार्य का वन्दन दुहराया गया है, श्री हिमवदाचार्यके शिष्यश्री नागार्जुनाचार्य हुए ॥ ३९ ॥

मूलम्

१ २ ३ ४
मि॒उम॑द्व॒सप॑न्ने, अ॒णुपु॑न्वि वा॒यग॑त्तण प॒त्ते ।

५ ६ ७
ओह॑सु॒यस॑मा॒यारे, ना॒गज्जु॑णवा॒यए॑ व॒दे ॥ ४० ॥

छाया—

मृदुमार्दवसम्पन्नान्, आनुपूर्व्या वाचकत्वं प्राप्तान् ।

ओघश्रुतसमाचारान् नागार्जुनवाचकान् वन्दे ॥ ४० ॥

अर्थ—

मैं अतीव कोमलता गुणसे सम्पन्न, प्रमत्ते वाचकपद प्राप्त और ओघश्रुत (उत्सर्ग-विधिमार्ग) के सम्यक् प्रकारसे आचरण करनेवाले श्रीनागार्जुनाचार्य को धन्दन करता हू ॥ ४० ॥

मूलम्—

८ ९ १० १ २
गो॒वि॒दा॒ण पि॑ नमो, अ॒णुओ॑गे वि॒उल॑धा॒रणि॑दा॒ण ।

३ ४ ५ ६
णि॒च्च॒ स्व॑ति॒दया॑ण प॒रुव॑णे दु॒ल्लभि॑दा॒ण ॥ ४१ ॥

छाया—

गोविन्देभ्योऽपि नमः, अनुयोगे विपुलधारणेन्नेभ्यः ।

नित्यं क्षान्तिदयानां, परूपणे इन्द्रदुर्लभेभ्यः ॥ ४१ ॥

अर्थ—

अनुयोगकी अधिक धारण रखनेवालों में इन्द्रके समान, क्षमा और दया गुणों की परूपणमें इन्द्रों के भी सदा दुर्लभ श्रीगोविन्द नामक आचार्य को भी मेरा नमस्कार हो ॥ ४१ ॥

मूलम्

१ २ ८ ४ ३ ५
तत्तो॑ य भू॒यदि॑न्न नि॒रुच॑ तव॒सज॑मे अ॒नि॒वि॒वर्ण॑ ।

६ ७ ८
प॒ढिय॑जणसम्मा॒ण, व॒दामो॑ स॒जम॑वि॒द्दि॒ण्णु ॥ ४२ ॥

छाया—

ततश्च भूतदिन्न, नित्य तप समयेऽनिर्विण्णम् ।

पण्डितजनसमान्य, वन्दामहे समयविधिम् ॥ ४२ ॥

अर्थ —

उसके बाद हम तपस्या और समयमें सदा ग्लानिरहित तथा पण्डितजनों के
खूब माननीय और समयविधिके जाननेवाले श्रीभूतदिननामक आचार्य को वन्दन
करते हैं ॥ ४२ ॥

मूलम्

वरकणगतवियचपग—विमडलवरकमलगवभसरिवन्ने ।

भविजणहिययदइए, दयागुणविसारए धीरे ॥ ४३ ॥

अइढभरहप्पहाणे, बहुविहसज्झायसुमुणियपहाणे ।

अणुओगियवरवसभे, नाइलकुलवसनदिकरे ॥ ४४ ॥

भूयहियप्पगवभे, वदेह भूयदिन्नमायरिए ।

भवभयवुच्छेयकरे, सीसे नागाज्जुणरिसीण ॥ ४५ ॥ (विसेसय)

छाया—

वरतप्तकनकधम्मक—विमुकुलवरकमलगर्मसहज्जवर्णान् ।

भविकजनहृदयदयितान्, दयागुणविशारदान् धीरान् ॥ ४३ ॥

अर्द्धमरतप्रधानान् सुविज्ञासबहुविधस्वाध्यायप्रधानान् ।

अनुयोजितपरवृत्तमान्, 'नागिल' कुलवंशनन्दिकरान् ॥ ४४ ॥

भूतद्विषयगलमान्, वन्देऽहं भूतदिभाचार्यान् ।

मयमयवुच्छेदकरान्, शिष्यान् नागार्जुनप्रीणाम् ॥ ४५ ॥ (विशेषकम्)

अर्थ —

तप्त (तपाया हुआ) कनक (सुवर्ण) तथा चम्पापुष्प, विकसित उत्तमकमलगर्म (अन्दरके भाग) के समान वर्णवाले, मन्वजना के हृदयके मिय तथा दयारूप गुण के स्वयं धारण करने में औरों को भी धारण कराने में विशारद (निपुण) तथा धीर, भरतक्षेत्र के दक्षिणार्द्ध भागमें प्रधान (श्रेष्ठ), तथा अनेक प्रकारके आचाराङ्ग आदि शास्त्रके स्वाध्याय की अच्छी तरहसे जाननेवाले, तथा अनेक पुरुष श्रेष्ठ साधुओं को स्वाध्याय में लगानेवाले, नागिलकुल-नामक वंशको समृद्ध करनेवाले, प्राणियों के कल्याण करनेमें निर्भीक, और भव (जन्ममरणरूप सत्सार) के भयको मिटानेवाले नागार्जुनकृपि के शिष्य श्री भूतदिभाचार्यको वन्दन करता ह ॥ ४३-४५ ॥

मूलम्

^१सुमुणियनिञ्चानिच्च, ^२सुमुणियसुत्तत्थधारय ^६वदे ।

^३सब्भावुब्भावणया, ^४तत्थ ^५लोहिच्चणामाण ॥ ४६ ॥

छाया—

सुज्ञातनित्यानित्य, सुज्ञातसूत्रार्थधारकं वन्दे ।

सद्भावोद्भावनया, तथ्य लौहित्यनामानम् ॥ ४६ ॥

अर्थ —

मै, नित्य और अनित्य पदार्थों को अच्छी तरह से जाननेवाले, सूत्रार्थों को अच्छी तरहसे धारण करनेवाले, तथा सद्भाव (यथावस्थित विद्यमान पदार्थ) की उद्भावना (प्रकाशना) से तथ्य—(सत्य—पदार्थ तत्त्वों को यथार्थ प्रतिपादन करने के कारण सत्यार्थमापी) श्रीलौहित्य नामक आचार्य को वन्दन करता ह ॥ ४६ ॥

मूलम्—

^१अत्थमहत्थखाणि, ^२सुसमणवक्खवाणकहणानिच्चाणि ।

^३पयईप्प ^४महुरवाणि, ^५पयओ ^६पणमामि ^७दूसगणि ॥ ४७ ॥

छाया—

अर्थमहार्थखनिं, सुश्रवणव्याख्यानकथननिर्वाणिनम् ।

प्रकृत्या मधुरवाणीक, प्रयतः प्रणमामि दृष्यगणिनम् ॥ ४७ ॥

अर्थः—

मैं अर्थ (साधारण अर्थ) महार्थ (विशिष्ट अर्थ) खनि (आकर-खान) सुश्रवण (अच्छा श्रवणवाला — कर्णप्रिय) व्याख्यान और पृष्ट विषयों के कथन (उत्तर देने) में शान्तचित्त वाले और स्वभावसे मधुरभाषी श्रीदृष्यनामकगणी (आचार्य) को यतनापूर्वक घन्दन करता हूँ ॥४७॥

मूलम्

तवनियमसत्त्वसज्जम—विणयज्जवरवतिमद्वरयाणं ।

शीलगुणगद्वियाण, अणुओगजुगप्पहाणाणं ॥ ४८ ॥

सुकुमालकोमलतले, तेसिं पणमामि लक्खणपसत्थे ।

पाए पावयणीणं, पडिच्छयसयएहिं पणिवइए ॥४९॥

छाया—

तपोनियमसत्यसयम,—विनयार्जवज्ञान्तिमार्दवरतानाम् ।

शीलगुणगर्वितानाम्, अनुयोगयुगप्रधानानाम् ॥ ४८ ॥

सुकुमारकोमलतलान्, तेषां प्रणमामि लक्षणमशस्तान् ।

पादान् प्रवचनिनां, प्रतीच्छकशतकैः प्रणिपतितान् ॥ ४९ ॥

अर्थः—

मैं तपस्या, नियम, सत्य, सयम, विनय, सरलता, क्षमा और कोमलता में रत (संलग्न—लगे हुए), शील (सदाचार) रूप गुण से गर्वित—सम्पन्न, अनुयोग (व्याख्यान) में युगप्रधान (युगप्रधान—पदप्राप्त) प्रशस्तप्रवचनसम्पन्न, (श्री-दृष्यगणी) के परम कोमलतलवाले, लक्षणों से प्रशस्त (मुलक्षण) और सैकड़ों प्रती-च्छकों (सूत्र और सूत्रायों के ग्रहण करनेवाले शिष्यों) से प्रणिपतित (अभिवन्दित) शरणों को नमस्कार करता हूँ ॥ ४८-४९ ॥

श्री-नन्दीसूत्रम्

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-
महाराजविरचित-ज्ञानचन्द्रिका-टीका-समलङ्कृतम्-

श्री-नन्दीसूत्रम् ।

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

(मालिनी-छन्दः)

शिवसरणिविधान जीवरक्षैकतान,
सुरनरकृतगानं केवलोद्भासमानम् ।
प्रथमरसनिदान ध्यानदानप्रधान,
परमसुखनिधान नौम्यह वर्धमानम् ॥ १ ॥
करणचरणधार प्राप्तपूर्वाब्धिपारं,
शुभतरगुणधारं प्राप्तससारपारम् ।
कलितसकललब्धि लब्धविज्ञानसिद्धि,
गणधरममिराम गौतम च नमामि ॥ २ ॥

(अनुष्टुप्-वृत्तम्)

श्रीसुधर्मा महावीर-लब्धरत्नोज्ज्वलो गणी ।
निवधन्व तदुक्तार्थं, नमस्तस्मै दयालवे ॥ ३ ॥

(पृथ्वी-छन्दः)

सद्यस्सिमिति समां, धिरतिमादधानं सदा,
क्षमावदस्त्रिलक्ष्म, कलितमञ्जुचारिभ्रमम् ।
सदोर-मुखवस्त्रिका-विलसिताननेन्दुं शुभं,
मणौमि धिपणासर्वं, गुरुममु भवाब्धौ प्लवम् ॥ ४ ॥

(अनुष्टुप्-वृत्तम्)

जैनीं सरस्वतीं नत्वा, नन्दीसुश्रार्थदर्शिका ।
घासीलालेन मुनिना, क्रियते ज्ञानचन्द्रिका ॥ ५ ॥

हिन्दीभाषानुवाद ।

मङ्गलाचरणका अर्थ—

(शिवसरणिविधानम्) मुक्तिमार्गके प्रणेता (जीवरक्षकतानम्) जीवों के अद्वितीय रक्षक (सुरनरकृतगानम्) देव एव मनुष्योंद्वारा स्तुत (केवलोद्भासमानम्) केवलज्ञानसे सदा प्रकाशित, (प्रशमरस निदानम्) प्रशमरसके स्रोत (ज्ञानदानप्रधानम्) अपनी दिव्य देशना द्वारा मनुष्यों के लिये सम्यक्ज्ञानके दाता, तथा—(परमसुखनिधानम्) अव्यायाध सुखके भण्डार ऐसे (वर्धमान नमामि) वर्धमान प्रभुको मैं मस्तक झुका कर नमस्कार करता हूँ ॥

भावार्थ—टीकाकार ने इस श्लोकद्वारा मोक्षमार्गके प्रणेता, जीवोंको अभयके दाता, देव एव मनुष्योंद्वारा सदा स्तूयमान, केवलज्ञानरूप प्रखर प्रभासम्पन्न, प्रशम रसके अभिनेता ससारी प्राणियों के लिये आत्म-ज्ञानरूप दिव्यनिधिके दाता, एव परमसुखके एक निधान, ऐसे वर्धमान स्वामीको नमस्कार किया है । इसमें प्रायः सभी विशेषण अन्ययोग-

शुद्धशक्ती भाषानुवाद

भगवत्पदार्थानुवृत्ति अर्थ—

(शिवसरणिविधानम्) मुक्तिमार्गका प्रणेता (जीवरक्षकत्वानम्) लोकोत्तम अनेक रक्षक (सुरनरकृतगानम्) देवो अने मनुष्योंद्वारा लेनी स्तुति पाय छे ओवा (केवलोद्भासमानम्) केवलज्ञानधी सदा प्रकाशित, (प्रशम रसनिदानम्) शान्तस्वरूप अर्थात्, (ज्ञानदानप्रधानम्) पोटानी दिव्य देशना द्वारा मनुष्योंने भाटे सम्यक्ज्ञानना दाता, तथा (परमसुखनिधानम्) अपार सुखना अर्थात् ओवा (वर्धमान नमामि) वर्धमान प्रभुने हूँ भाधु नमस्कारने नमन कर्छे छ

भावार्थ—टीकाकारे आ श्लोक-द्वारा मोक्षमार्गना प्रणेता, लोकोत्तम अभय देनाश, देवो तथा मनुष्यों द्वारा सदा लेनी स्तुति पाय छे ओवा, केवल ज्ञानरूप, भक्तान, प्रभावशाली, शान्त स्वरुप अभिनेता, ससारमां उठेता प्राणी ओने भाटे आत्मज्ञानरूपी हैवा अर्थात् दाता अने परम सुखनु ओक छ निधान ओवा वर्धमान स्वामीने प्रशाम कर्छे छे तेमां भाटे भागे अधां विशेष

વ્યવચ્છેદપરક છે । “શિવસરણિવિધાન” હસ પદસે જો એસા માનતે છે કિ જીવાત્મા પરમાત્મા નહીં ઘન સકતા છે, એસે મીમાસક આદિ મતકા વ્યુદાસ કિયા છે । આત્મા હી જીવન્મુક્ત પરમાત્મા ઘન પરમાત્મા ઘનનેકા મન્ય જીવોંકો ઉપદેશ દે કર સ્વયં સિદ્ધિગતિકા નેતા ઘન જાતા છે । “જીવરક્ષેક્તાન” હસ પદ ઢારા જો એસા માનતે છે કિ ‘મનુષ્યકે ઉપયોગકે લિયે હી મનુષ્યસે અતિરિક્ત શેષ પ્રાણિયોં કા નિર્માણ હુવા છે અત સ્વેચ્છાનુસાર મનુષ્ય હનકા અપને લિયે ઉપયોગ કર સકતા છે’ એસી માન્યતાકો દૂર કરતે હુવ યહ ઘતલાયા છે કિ પ્રમુકા આદેશ સમારકે સમસ્ત એકેન્દ્રિયાદિક જીવોંકે રક્ષણ કરને કા છે, ડનકી દૃષ્ટિમેં એસા અનુચિત પક્ષપાત નહીં છે । “સુરનરકૂતગાન” હસ પદસે યહ સૂચિત હોતા છે કિ જો પ્રાણિમાત્રકે રક્ષક હોતે છે વે હી દેવ ઓર મનુષ્યોંકે સ્તુતિપાત્ર હોતે છે, અન્ય નહીં । “કેવલોક્લાસમાનમ્” હસ પદ ઢારા વૈશેષિક આદિ મતકી માન્યતા નિરસ્ત કી છે । ડનકી એસી કલ્પના છે કિ—‘જ્ઞાન આત્માકા સ્વભાવ નહીં, તથા શુદ્ધ્યાદિક નૌ ગુણોંકે નાશસે હી મુક્તિ હોતી છે ।’ હસ પર એસા યહાં કહા ગયા છે કિ જ્ઞાન આત્માકા સ્વભાવ છે ઓર યહી જ્ઞાન જ્ઞાનાવર-

પણે અન્યયોગવ્યવચ્છેદ વાળા છે “શિવસરણિવિધાન” આ પદથી જે એવું માને છે કે જીવાત્મા પરમાત્મા બની શકતો નથી, એવાં મીમાસક વગેરે મતનું ખડન કર્યું છે આત્મા જ જીવન્મુક્ત પરમાત્મા બનીને મન્ય જીવોને પરમાત્મા બનવાનો ઉપદેશ હાલને પોતે સિદ્ધિગતિનો નેતા બની બાય છે “જીવરક્ષેક્તાન” આ પદ દ્વારા જે એવું માને છે કે “મનુષ્યના ઉપયોગને માટે જ મનુષ્ય સિવાયના બાકીના પ્રાણીઓનું નિર્માણ થયું છે તેથી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મનુષ્ય તેમને પોતાને માટે ઉપયોગ કરી શકે છે” એવી માન્યતાને દૂર કરીને એ બતાવાયું છે કે “પ્રમુકા આદેશ સમારના સર્વ એકેન્દ્રિય વગેરે જીવોનું રક્ષણ કરવાનો છે તેમની દૃષ્ટિએ એવો અયોગ્ય પક્ષપાત નથી” “સુરનરકૂતગાન” આ પદથી એ સૂચિત થાય છે કે જે પ્રાણીમાત્રના રક્ષક હોય છે તેઓ જ દેવો તથા મનુષ્યોની સ્તુતિને પાત્ર હોય છે બીજા નહીં “કેવલોક્લાસમાનમ્” આ પદ દ્વારા વૈશેષિક વગેરે મતની માન્યતાનું ખડન કર્યું છે તેમની એવી કલ્પના છે કે “જ્ઞાન આત્માનો સ્વભાવ નથી, તથા શુદ્ધિ વગેરે નવ શુભોના નાશથી જ મોક્ષ હોય છે” તે બાબતમાં અહીં એવું કહેવાયું છે કે જ્ઞાન આત્માનો સ્વભાવ છે અને એજ જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય

ળીય કર્મકે અભાવમેં સર્વથા નિર્મલ હો કર કેવલજ્ઞાનરૂપ પરિણત હો જાતા હૈ । નૈયાયિકોં ને ૨૧ ઇષીસ પ્રકારકે દુઃખોંકે સાથ સુખકા મી મુક્તિમેં અભાવ માના હૈ, અત હસ માન્યતાકો જ્ઠાનેકે લિયે “ પરમ-સુખનિધાનમ્ ” યહ વિશેષણ દિયા ગયા હૈ ॥ ૧ ॥

(કરણચરણધારમ્) કરણસત્તરી ણ્વ ચરણસત્તરી કો ધારણ કરનેવાલે (સર્વપૂર્વાઞ્વિપારમ્) ગ્યારહ અગ ણ્વ ચૌદહ પૂર્વરૂપ સમુદ્રકે પારગામી (શુભતરગુણધારમ્) શુભતર સમ્યગ્દર્શનાદિક ગુણોંકે ધારક (પ્રાપ્તસંસારપારમ્) સંસારકે પારકો પાનેવાલે (કલિતસકલલઙ્ગિમ્) સકલ લઙ્ગિયોંકે ધારક (લઙ્ગવિજ્ઞાનસિદ્ધિમ્) મનપર્યયજ્ઞાનકે ધારી પેસે (અમિરામમ્) સર્વોત્તમ (ત ગૌતમં ગણધર નમામિ) જગત્ પ્રસિદ્ધ ગૌતમ ગણધરકો મેં નમન કરતા હૈ ।

ભાવાર્થ—હમ શ્લોકદ્વારા વર્ધમાન મગધાનકે પ્રસિદ્ધ ગૌતમ ગણ-ધર કો નમસ્કાર કિયા હૈ । ગૌતમ ગણધર ને કરણસત્તરી ણ્વ ચરણ-સત્તરી કે સેવનસે અપને જીવનકો વહુત અધિક શ્રેષ્ઠતમ બના લિયા થા । ચૌદહપૂર્વકે લે પૂર્ણ પાઠી થે । સમ્યગ્દર્શનાદિક ગુણોંકી પૂર્ણ જાગૃતિ

કર્મના અભાવમા સહા નિમળ થઈને કેવળજ્ઞાનના રૂપમાં પરિણમે છે નૈયાયિકોએ એકવીસ પ્રકારના દુઃખોની સાથે સુખને પણ મુક્તિમાં અભાવ માન્યો છે, તેથી તે માન્યતાનું ખડન કરવા માટે “ પરમસુખનિધાનમ્ ” એ વિશેષણ મૂકાયું છે ॥ ૧ ॥

(કરણચરણધારમ્) કરણસત્તરી અને ચરણસત્તરીને ધારણ કરનારા (સર્વપૂર્વાઞ્વિપારમ્) અગ્રીયાર અગ તથા ચૌદ પૂર્વરૂપ સમુદ્રને પાર જનારા (શુભતરગુણધારમ્) શુભતર સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણો ધારણ કરનારા (પ્રાપ્તસંસારપારમ્) સંસારને પાર પામનારા (કલિતસકલલઙ્ગિમ્) બધી લઙ્ગિઓ ધારણ કરનારા (લઙ્ગવિજ્ઞાનસિદ્ધિમ્) મનપર્યય જ્ઞાન ધરાવનારા એવા (અમિરામમ્) સર્વોત્તમ (ત ગૌતમ ગણધર નમામિ) જગત વિખ્યાત ગૌતમ ગણધરને હું નમન કરૂ છું

ભાવ.ર્થ:—આ શ્લોક દ્વારા વર્ધમાન મગધાનના પ્રસિદ્ધ ગૌતમ ગણધરને નમસ્કાર કરાયા છે ગૌતમ ગણધરે કરણસત્તરી અને ચરણસત્તરીના સેવનથી પોતાના જીવનને અત્યંત શ્રેષ્ઠ બનાવ્યું હતું ચૌદપૂર્વના તેઓ પૂર્ણ પાઠી હતા. સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણોની પૂર્ણ જાગૃતિથી તેમણે એ જ અવમા મુક્તિ પ્રાપ્ત

સે ઉત્તોને ઉસી ભવસે મુક્તિ પ્રાપ્ત કર લી થી । સકલ લવ્ધિયોંકી જ્ઞાન પર્યાય જ્ઞાનકી સિદ્ધિ ઉન્હે મુક્તિ જાનેસે પહિલે હો ચુકી થી ॥૨॥

(મહાવીરલઘ્વરત્નોજ્જ્વલો ગણી) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસે પ્રાપ્ત રત્નત્રયસે પ્રકાશમાન ગણધર (શ્રીસુધર્મા) શ્રીસુધર્માસ્વામીને (તદુક્તાર્થ) ભગવાન્કે દ્વારા કથિત અર્થકો સકલ જગજ્જીવકે ઉપકાર કે લિયે (નિયવન્ધ) સૂત્રરૂપ સે ગૂંથા હૈ । (નમસ્તસ્મૈ દયાલવે) એસે પરમ ઉપકારી દયાલુ શ્રી સુધર્માસ્વામીકો મેં નમસ્કાર કરતા હુ ॥૩॥

(સર્મા સગુણસમિતિમ્) સમ્પૂર્ણરૂપસે પાંચ સમિતિ જ્ઞાન ત્રણ ગુણોંકા પાલન કરનેવાલે (સદા ચિરતિમ્ આદધાનમ્) સર્વદા સર્વચિરતિ કો ધારણ કરનેવાલે (ક્ષમાવત્ અવિલક્ષમમ્) પૃથ્વીકી તરહ સય પ્રકારકે પરીપહોંકો સહનેવાલે (કલિતમઙ્ગુચારિત્રકમ્) નિરતિચાર ચારિત્રકે પાલન કરનેવાલે (અપૂર્વબોધપ્રદમ્) ભવ્ય જીવોંકો અપૂર્વ આત્મબોધકો દેનેવાલે એસે (ગુરુમ્) ગુરુદેવકો કિ જિનકા (સદોરમુલ્લવલ્લિકાવિલસિતાનેન્દુમ્) મુલ્લવલ્લમંડલ સદા સદોરકમુલ્લવલ્લિકાસે સુશોભિત હોતા રહતા હૈ, તથા (ભવચારિચિલ્લવમ્) સસારરૂપ સમુદ્રમેં

ઠરી લીધી હતી સર્વે લવ્ધિયો તથા જ્ઞાન પર્યાય જ્ઞાનકી સિદ્ધિ તેમને મોક્ષ પામ્યા પહેલા યદ્ય ચુકી હતી ॥ ૨ ॥

(મહાવીરલઘ્વરત્નોજ્જ્વલો ગણી) શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર દ્વારા પ્રાપ્ત રત્નત્રયકી પ્રકાશમાન ગણધર (શ્રીસુધર્મા) શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ (તદુક્તાર્થ) ભગવાન્દ્વારા કથિત અર્થને જગતના સકળ જીવોના ઉપકારાર્થે (નિયવન્ધ) સૂત્ર રૂપથી ગૂંથેલ છે (નમસ્તસ્મૈ દયાલવે) એવા પરમ ઉપકારી દયાલુ શ્રી સુધર્મા સ્વામીને હું નમન કરું છું ॥ ૩ ॥

(સર્મા સગુણસમિતિમ્) પૂર્ણરૂપે પાંચ સમિતિ તથા ત્રણ શુદ્ધિને પાળનારા (સદા ચિરતિમ્ આદધાનમ્) સદા સર્વચિરતિને ધારણ કરનારા (ક્ષમાવત્ અવિલક્ષમમ્) પૃથ્વીની જેમ બધા પ્રકારના પરીપહો સહન કરનારા (કલિતમઙ્ગુચારિત્રકમ્) નિરતિચાર ચારિત્રના પાળનારા (અપૂર્વબોધપ્રદમ્) ભવ્ય જીવોને અપૂર્વ આત્મબોધ દેનારા એવા (ગુરુમ્) ગુરુદેવને કે જેણે (સદોર મુલ્લવલ્લિકાવિલસિતાનેન્દુમ્) મુલ્લવલ્લમંડળ હોવાથી દોરા સાથેની મુલ્લવ તીથી સુશોભિત બની રહે છે, તથા (ભવચારિચિલ્લવમ્) જે સસારરૂપી

इह खलु भगवतीर्थङ्करोपदिष्टमर्थरूपमागममुपादाय गणधराः सूत्ररूपेण जग्रन्थुः । उक्तञ्च—“अत्थ मासइ अरिहा, सुत्त गथति गणहरा निउणा” इत्यादि। तत्र पूर्वापरविरोधरहितानि स्वतः प्रमाणभूतानि द्वात्रिंशत् सूत्राणि सप्तति समुपलभ्यन्ते। द्रुपते दृण जीवोकि लिये नौका जैसे हैं उनको मैं (प्रणौमि) मस्तक झुका कर नमस्कार करता हूँ ॥ ४ ॥

मैं मुनि घासीलाल (जैनी सरस्वती नत्वा) जिनेन्द्रदेवके मुखचन्द्रसे निर्गत विज्यदेशनाको नमस्कार करके (नन्दीसूत्रार्थदर्शिका ज्ञानचन्द्रिका क्रियते) नन्दीसूत्रके अर्थको स्पष्ट करनेवाली यह ‘ज्ञानचन्द्रिका’ नामकी टीका बनाता हूँ ॥ ५ ॥

‘इह खलु’ इत्यादि—इम कालमें भगवान् तीर्थङ्करोंद्वारा उपदिष्ट अर्थरूप आगमको लेकर गणधरोंने उसका सूत्ररूपसे ग्रथन किया है। अन्यत्र भी यही बात कही गई है—“अत्थ मासइ अरिहा, सुत्त गथति गणहरा निउणा” इत्यादि।

अर्हन्त प्रसु अर्थरूपसे सर्व प्रथम आगमकी रचना करते हैं, पश्चात् गणधर उसकी प्ररूपणा सूत्ररूपसे करते हैं। वर्तमान समयमें पूर्वापर विरोधरहित होनेके कारण स्वतः प्रमाणभूत ३२ यत्तीस सूत्र उपलब्ध हैं, वे इस प्रकार हैं—

સાગરમા રૂબતા છવોને માટે નૌકાસમાન છે તેમને હું (પ્રણૌમિ) માથુ નમાવીને પ્રણામ કરૂં છું ॥ ૪ ॥

હું મુનિ ઘાસીલાલ (જૈની સરસ્વતી નત્વા) જિનેન્દ્ર દેવના મુખચન્દ્ર માધી નીકળેલી દિવ્ય દેશનાને નમન કરીને (નન્દીસૂત્રાર્થદર્શિકા જ્ઞાનચન્દ્રિકા ક્રિયતે) નન્દીસૂત્રના અર્થને સ્પષ્ટ કરનારી આ જ્ઞાનચન્દ્રિકા નામની ટીકા બનાવું છું ॥ ૫ ॥ ‘इह खलु’ इत्यादि

આ કાળમાં તીર્થંકર ભગવાનો દ્વારા ઉપદેશાયેલ અર્થરૂપ આગમોને લઈને ગણધરોએ તેની સૂત્રરૂપે ગ્રંથણી કરી છે. અન્યત્ર પણ એ જ વાત કહેવાઈ છે—“अत्थ मासइ अरिहा, सुत्त गथति गणहरा निउणा” इत्यादि

અર્હન્ત ભગવાન સવ પ્રથમ અર્થરૂપે આગમની રચના કરે છે પછી ગણધરે સૂત્રરૂપે તેની પ્રરૂપણા કરે છે. વર્તમાન કાળમાં પૂર્વાપરવિરોધ વિનાના હોવાને કારણે સ્વતઃ પ્રમાણભૂત (૩૨) બત્રીસ સૂત્રો ઉપલબ્ધ (પ્રાપ્ત) છે તે નીચે પ્રમાણે છે—

તત્રાચારાદ્વાદીન્યેકાદશાઙ્ગમૂત્રાણિ (૧૧), ઔપપાતિકાદીનિ દ્વાદશોપાઙ્ગમૂત્રાણિ (૧૨), નન્દ્યાદીનિ ચત્વારિ મૂલમૂત્રાણિ (૪) વૃહત્કલ્પાદીનિ ચત્વારિ છેદમૂત્રાણિ (૪) આવશ્યકમૂત્રમેક (૧) ચેતિ [૩૨] ।

તત્ર “ નન્દીમૂત્રનામ્ના પ્રસિદ્ધસ્ય મૂલમૂત્રસ્ય રચયિતા દેવવાચકાચાર્ય ” इति કેચિદ્ વદન્તિ । કેચિત્તુ “ स तस्य सदलयिता, न तु रचयिता ” इति । एतत् पक्षद्वयमसंगतम्, गणधरसमये देववाचकाचार्यो नासीदिति सर्वसम्मतम्, गणधरकृते समवायाङ्गे (८८ स) भगवतीसूत्रे (८ श्र, २ उ) राजप्रभ्रीयसूत्रे च “ जहा नदीए ” इति पाठस्योपलभ्यमानत्वात् नन्दीसूत्रं गणधरसमये विद्यमानमासीदि-

આચારાઙ્ગ આદિ ૧૧ ગ્યારહ અઙ્ગસૂત્ર, ઔપપાતિક આદિ ૧૨ પારહ ઉપાઙ્ગસૂત્ર, નન્દી આદિક ૪ ચાર મૂલસૂત્ર, વૃહત્કલ્પાદિક ૪ ચાર છેદસૂત્ર, તથા ૧ એક આવશ્યકમૂત્ર (૩૨) ।

“ મૂલસૂત્રરૂપસે પ્રસિદ્ધ ઇમ નદીમૂત્રકે રચયિતા દેવવાચક આચાર્ય હૈ ” ऐसा कितनेक कहते हैं । कितनेक ऐसा कहते हैं कि “ देववाचक आचार्य इम सूत्रके रचयिता नहीं हैं, किन्तु इसके सकलनकर्ता हैं ” परन्तु यह दोनों धारणाएँ ठीक नहीं है, कारण कि गणधरोंके समयमें देववाचक आचार्य नहीं थे, यह तो सर्वविदित ही है । तथा यह नदीसूत्र तो गणधरों के समयमें भी था, क्यों कि गणधरकृत समवायाङ्गसूत्रमें (८८ स) भगवतीसूत्रमें (८ श्र २ उ) तथा राजप्रभ्रीयसूत्रमें “ जहा नदीए ” ऐसा पाठ देखनेमें आता है । इस पाठसे गणधरोंके समयमें नन्दीसूत्रका अस्तित्व स्पष्टरूपसे सिद्ध होता है ।

આચારાગ વગેરે અગિયાર અગસૂત્ર ૧૧, ઔપપાતિક વગેરે બાર ઉપાગસૂત્ર ૧૨, નદી આદિ ચાર મૂલસૂત્ર ૪, વૃહત્કલ્પાદિક ચાર છેદ સૂત્ર ૪, તથા એક આવશ્યક સૂત્ર (૩૨)

“ મૂળસૂત્રરૂપથી પ્રસિદ્ધ આ નન્દીસૂત્રના કર્તા દેવવાચક આચાર્ય છે ” એવું કેટલાક કહે છે કેટલાક એવું કહે છે કે “ દેવવાચક આચાર્ય આ સૂત્રના રચનાર નથી પણ તેનું સંકલન કરનાર છે ” પણ આ બન્ને માન્યતાઓ બરાબર નથી, કારણ કે ગણધરના સમયમાં દેવવાચક આચાર્ય હતા નહિ, તે તો સર્વવિદિત જ છે વળી નદીસૂત્ર તો ગણધરના સમયમાં પણ હતું, કારણ કે ગણધરકૃત સમવાયાગ સૂત્રમાં (૮૮ સ) ભગવતીસૂત્રમાં (૮શ ૨ ઉ) અને રાજ પ્રભ્રીયસૂત્રમાં “ જહા નદીએ ” એવો પાઠ બોવામાં આવે છે, આ પાઠથી ગણધરના સમયમાં નદીસૂત્રનું અસ્તિત્વ સ્પષ્ટરૂપે સાબિત થાય છે બે પૂર્વોક્ત

ત્યવગમ્યતે । ઉક્તપસદ્વ્યાપ્તીકારે તુ ગણધરસમયે દેવવાચકસ્યાસદ્વાયેન તત્સક્રિ-
તસ્યાપિ નન્દીસૂત્રસ્યામાચાધ્ “જહા નદીઈ” ઇતિ ગણધરવાચ્ય નોપપદ્યતે । તન્મતે
નન્દીસૂત્રસકલનં કર્તુમ્મુદ્યતસ્ય દેવવાચકસ્ય તત્પારમ્મસમયે—“નાણસ્સ પ્રલ્લવણ
વોચ્છ” ઇતિ વાક્યેન ‘નન્દીસૂત્ર વક્ષ્યે’ इत्यर्थो नोपलब्धु शक्यते । नन्दीसूत्रा
तिरिक्तेन केनचिद् ग्रन्थान्तरेणापि ज्ञानप्ररूपणा भवितुमर्हति ।

अयं ‘नन्दीसूत्र’—मित्यस्य कः शब्दार्थः ?, उच्यते—नन्दनं—नन्दी=‘दुनदि
समृद्धौ’ इत्यस्माद्धातो “इकूकृष्यादिभ्य” इति वार्तिकेण भावे इकूमत्यये, यद्वा
पदि पूर्वोक्तं यात ही स्वीकार की जावे तो यह समझने जैसी बात
है कि गणधरोंके समयमें देववाचक आचार्यके न होनेसे फिर उनके द्वारा
संकलित इस नदीसूत्रका समझाव भी कैसे उस समय माना जायगा ?
अतः इसके समझावके अभावमें “जह्वा नदीए” यह गणधरवचन
सगत नहीं हो सकता है । तथा ‘नन्दीसूत्रके संकलनकर्त्ता देववाचक
आचार्य है’ इस मान्यतामें “नाणस्स प्रल्लवण वोचछ” इस वाक्यसे
“नन्दीसूत्र वक्ष्ये” यह अर्थ उपलब्ध नहीं हो सकता है, कारण कि
नदीसूत्रातिरिक्त अन्य और भी किसी दूसरे ग्रन्थसे ज्ञानकी प्ररूपणा
हो सकती है ।

अयं “नन्दीसूत्र” इस पदका क्या अर्थ है यह बात प्रदर्शित की
जाती है—“दुनदि” धातु समृद्धि अर्थमें है । इसमें ‘दु’ और ‘इ’
ये दोनों इत्संज्ञक है । ‘नद्’से “इकूकृष्यादिभ्य” इस सूत्रद्वारा

વાત જ સ્વીકારવામાં આવે તો સમજવા જેવી વાત એ છે કે ગણધરના
સમયમાં દેવવાચક આચાર્ય ન થયા હોય તો પછી તેમના દ્વારા સંકલિત આ
નદીસૂત્રનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) પણ કેવી રીતે એ સમયનો માની શકાય ?
તેથી તેના સદ્ભાવના અભાવમાં “જહા નદીઈ” આ ગણધરનું વચન સુસ
ગત હોઈ શકે નહીં તથા ‘નદીસૂત્રનું સંકલન કરનાર દેવવાચક આચાર્ય છે’
એ માન્યતામાં “નાણસ્સ પ્રલ્લવણ વોચ્છ” આ વાક્યથી નદીસૂત્ર વક્ષ્યે” એવો
અર્થ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. કારણ કે નદીસૂત્ર સિવાયના બીજા પણ કેઈ
અન્યથી જ્ઞાનની પ્રરૂપણા થઈ શકે છે

હવે “નદીસૂત્ર” એ શબ્દનો શો અર્થ છે તે વાત દર્શાવાય છે—
“દુનદિ” ધાતુ સમૃદ્ધિના અર્થમાં છે તેમાં “દુ” અને “ઈ” એ બન્ને ઈત્સંજ્ઞક
છે “નદ્”થી “ઈકૂકૃષ્યાદિભ્ય” એ સૂત્ર દ્વારા “ઈકૂ” અત્યય, તથા “ઈદિવો

“સર્વઘાતુભ્ય ઇન્” ઇત્યૌણાદિકસૂત્રેણ ભાવે ઇન્-પ્રત્યયે ‘ઇદિતોનુમ્ ઘાતો’ ઇતિ સૂત્રેણ નુમાગમે નન્દિરિતિ । તતઃ “કૃદિકારાદક્તિન” ઇતિ કીપ્-પ્રત્યયેઽનુબન્ધલોપે ચકૃતે “યસ્યેતિ ચ” ઇતીકારલોપે ચ ‘નન્દી’ ઇતિરૂપં ભવતિ । ‘નન્દી-હર્ષ’, પ્રમોદઃ’ ઇતિ પર્યાયાઃ । પञ્ચવિધજ્ઞાન સ્વર્ગાપવર્ગસુખજનકમિતિ નન્દીજનકત્વાઅન્દીત્યુચ્યતો પञ્ચવિધજ્ઞાનમૂચકત્વાદિદ સૂત્ર નન્દીમૂત્રમુચ્યતે । તસ્યેદ શ્રીમુધર્મજન્મ્સુસવાદરૂપ માદિમૂત્રમ્—‘સે કિં ત નાણ’ ઇત્યાદિ ।

‘ઇક્’ પ્રત્યય, તથા “ઇદિતો નુમ્ ઘાતો.” ઇસ સૂત્રદ્વારા ‘નુમ્’ કરને પર “નન્દિ” જેસા શબ્દ નિષ્પન્ન હો જાતા હૈ । અથવા “સર્વઘાતુભ્ય” ઇન્” ઇસ ઔણાદિક સૂત્રસે ભાવમેં ‘ઇન્’-પ્રત્યય ઔર ‘ઇદિતો નુમ્ ઘાતોઃ’ ઇસ સૂત્રસે ‘નુમ્’ હોને પર ખી “નન્દિ” રૂપ ઘન જાતા હૈ । પञ્ચાત્ “કૃદિકારાદક્તિન” ઇસ સૂત્ર દ્વારા “કીપ્” તથા “યસ્યેતિ ચ” ઇસ સૂત્રદ્વારા “ઈ” કા લોપ કરને પર “નન્દી” જેસા રૂપ હો જાતા હૈ । “નન્દન-નન્દી=હર્ષ” નન્દી-શબ્દ કા અર્થ હર્ષ, પ્રમોદ હૈ । જીવકો પ્રમોદકે જનક મત્યાદિક પાચ જ્ઞાન હૈ, ક્યોં કિ સ્વર્ગ ઔર મોક્ષકા સુખ જીવકો મત્યાદિક પાચ જ્ઞાનદ્વારા હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ, અત નન્દી-શબ્દસે ઇન પાચ જ્ઞાનોંકી સૂચના કરનેવાલા હોનેસે ઇસ સૂત્રકા નામ ‘નન્દીસૂત્ર’ જેમા કહા ગયા હૈ । ઇસકા યહ સર્થ પ્રથમ સૂત્ર હૈ—‘સે કિં ત નાણ’ ઇત્યાદિ ।

નુમ્ ઘાતો” એ સૂત્ર દ્વારા “નુમ્” કરવાથી “નન્દિ” એવો શબ્દ સિદ્ધ થાય છે અથવા “સર્વઘાતુભ્ય ઇન્” એ ઔણાદિક સૂત્રથી ભાવ માં “ઇન્” પ્રત્યય અને “ઇદિતો નુમ્ ઘાતો” આ સૂત્રથી ‘નુમ્’ થતા પછી “નન્દિ” રૂપ બની જાય છે ત્યાર પછી “કૃદિકારાદક્તિન” આ સૂત્ર દ્વારા “કીપ્” તથા “યસ્યેતિ ચ” એ સૂત્ર દ્વારા “ઈ” નો લોપ કરવાથી ‘નન્દી’ એવું રૂપ થાય છે ‘નન્દન નન્દી=હર્ષ’ નન્દી શબ્દનો અર્થ હર્ષ, પ્રમોદ છે જીવને પ્રમોદના હેતુના મત્યાદિક પાચ જ્ઞાન છે, કારણ કે સ્વર્ગ અને મોક્ષનું મુખ જીવને મત્યાદિક પાચ જ્ઞાન દ્વારા જ મળે છે તેથી ‘નન્દી’ શબ્દ એ પાચ જ્ઞાનનું સૂચક હોવાથી આ સૂત્રનું નામ ‘નન્દીસૂત્ર’ કહેવાય છે તેનું આ સર્વ પ્રથમ સૂત્ર છે—‘સે કિં ત નાણ’ ઇત્યાદિ

ત્યવગમ્યતે। ઉક્તપદસદ્વાકીકારે તુ ગણધરસમયે દેવવાચકમ્યાસદ્વાચેન તત્સંકલિ-
તસ્યાપિ નન્દીસૂત્રસ્યામાવાદ્ “જહા નદીય” ઇતિ ગણધરવાચ્યં નોપપદ્યતે। તન્મતે
નન્દીસૂત્રસંકલનં કર્તુમુદ્યતસ્ય દેવવાચકસ્ય તત્પ્રારમ્ભસમયે—“નાણસ્સ પ્રહુવ્વણં
વોચ્છ” ઇતિ વાક્યેન ‘નન્દીસૂત્ર વક્ષ્યે’ ઇત્યર્થો નોપલભ્યું શક્યતે। નન્દીસૂત્રા-
તિરિક્તેન કેનચિદ્ ગ્રન્થાન્તરેણાપિ જ્ઞાનપરુપણા મવિતુમર્હતિ।

અય ‘નન્દીસૂત્ર’—મિત્યસ્ય ફઃ શબ્દાર્થ ?, ઠચ્યતે—નન્દનં—નન્દી=‘દુનદિ
સમુદ્ધી’ ઇત્યસ્માદ્વાતો. “ઈક્કુપ્પાદિમ્મ” ઇતિ ધાર્તિકેણ ભાવે ઈક્કમ્પય્યે, યદ્વા
પદિ પૂર્વોક્ત ઘાત હી સ્વીકાર ફી જાવે તો યહ સમમ્મને જૈસી ખાત
હૈ કિ ગણધરોકે સમયમેં દેવવાચક આચાર્યકે ન હોનેસે ફિર ડનકે દ્વારા
સંકલિત હસ નંદીસૂત્રકા સદ્વાચ મી કૈસે ડસ સમય માના જાયગા ?
અતઃ હસકે સદ્વાચકે અભાવમેં “જહા નદીય” યહ ગણધરવચન
સગત નહીં હો સકતા હૈ। તથા ‘નન્દીસૂત્રકે સંકલનકર્તા દેવવાચક
આચાર્ય હૈ’ હસ માન્યતામેં “નાણસ્સ પ્રહુવ્વણ વોચ્છ” હસ વાક્યસે
“નન્દીસૂત્ર વક્ષ્યે” યહ અર્થ ઉપલબ્ધ નહીં હો સકતા હૈ, કારણ કિ
નદીસૂત્રાતિરિક્ત અન્ય ઓર મી કિસી દૂસરે ગ્રન્થસે જ્ઞાનકી પરુપણા
હો સકતી હૈ।

અથ “નન્દીસૂત્ર” હસ પદકા કયા અર્થ હૈ યહ ખાત પ્રદર્શિત ફી
જાતી હૈ—“દુનદિ” ઘાતુ સમુદ્ધિ અર્થમેં હૈ। હસમેં ‘ડુ’ ઓર ‘હ’
વે ડોનોં હસજ્ઞક હૈ। ‘નદ્’સે “ઈક્કુપ્પાદિમ્મ” હસ સૂત્રદ્વારા

વાત જ સ્વીકારવામા આવે તો સમજવા જેવી વાત એ છે કે ગણધરના
સમયમા દેવવાચક આચાર્ય ન થયા હોય તો પછી તેમના દ્વારા સંકલિત આ
નદીસૂત્રનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) પણ કેવી રીતે એ સમયનો માની શકાય ?
તેથી તેના સદ્ભાવના અભાવમા “જહા નદીય” આ ગણધરનું વચન સુસ
ગત હોઈ શકે નહીં તથા ‘નદીસૂત્રનું સંકલન કરનાર દેવવાચક આચાર્ય છે’
એ માન્યતામા “નાણસ્સ પ્રહુવ્વણ વોચ્છ” આ વાક્યથી નદીસૂત્ર વક્ષ્યે” એવો
અર્થ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી કારણ કે નદીસૂત્ર સિવાયના બીજા પણ કોઈ
ગ્રન્થથી જ્ઞાનની પ્રરૂપણા થઈ શકે છે

હવે “નદીસૂત્ર” એ શબ્દનો શો અર્થ છે તે વાત દર્શાવાય છે—
“દુનદિ” ઘાતુ સમુદ્ધિના અર્થમાં છે તેમા “ડુ” અને “હ” એ બન્ને ઈત્સ જાક
છે “નદ્”થી “ઈક્કુપ્પાદિમ્મ” એ સૂત્ર દ્વારા “ઈક્ક” પ્રત્યય, તથા “ઈવિતો

(૧) આમિનિયોધિકજ્ઞાનશબ્દાર્થ —

‘ અમિ ’ इति-अभिष्टुत्व.-यो वस्तुनो योग्यदेशेऽवस्थानमपेक्षते स इत्यर्थः, तथा ‘ नि ’ इति नियत.-इन्द्रियमन-समाधित्य तत्तद् विषयमपेक्षते यो बोध-सोऽमिनिबोध ।

उन्हें ममज्ञानके लिये श्री सुधर्मा स्वामी कहते हैं कि-जिससे वस्तु-स्वरूपका अवधारण-निर्णय होता है वह ज्ञान है। यह ज्ञान आत्मामें ज्ञाना-वरणीय कर्मके क्षयसे, अथवा क्षयोपशमसे उत्पन्न होता है। आगममें इस ज्ञानके ५ पात्र मेढ़ बतलाये गये हैं। ये पांच मेढ़ ज्ञानके मूल भेद है, और इसी अपेक्षा ज्ञान पांच प्रकारका बतलाया गया है। सूत्रमें जो “पञ्चस” शब्द आया है, उसका तात्पर्य ऐसा है कि तीर्थङ्कर भगवानने स्वयं ही ऐसा कहा है। इसीलिये सूत्रकार उम पद द्वारा यह सूचित कर रहे हैं कि तीर्थङ्कर भगवानने ज्ञानमें जो पांच प्रकारता बतलाई है वह इस प्रकार है, यह पात्र “तं जहा” पदसे ममज्ञाई गई है।

अथ ‘आमिनिबोधिक ज्ञान’ इत्यादि पदोंका विग्रहपूर्वक अर्थ लिखा जाता है—

(૧) આમિનિયોધિકજ્ઞાન—

આમિનિયોધિક જ્ઞાનકા અર્થ હસ પ્રકાર છે- આમિનિયોધિકરૂપ જો જ્ઞાન છે ઉસકા નામ આમિનિયોધિક જ્ઞાન છે । આમિનિયોધિક

સમજાવવા માટે શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે કે જેનાથી વસ્તુસ્વરૂપનુ અવધારણુ -નિર્ણય થાય છે તે જ્ઞાન છે એ જ્ઞાન આત્મામા જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયથી અથવા ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે આગમમા એ જ્ઞાનના પાંચ ભેદ દર્શાવ્યા છે તે પાંચ ભેદ જ્ઞાનના મૂળ ભેદ છે અને એ જ કારણે જ્ઞાન પાંચ પ્રકારનું બતાવ્યું છે સૂત્રમાં જે ‘પન્ચસ’ શબ્દનો ઉપયોગ થયો છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે તીર્થંકર ભગવાને પોતે જ એવું કહ્યું છે, તેથી સૂત્રકાર તે પદ દ્વારા એ સૂચિત કરે છે કે તીર્થંકર ભગવાને જ્ઞાનના જે પાંચ પ્રકાર બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે એ વાત ‘તં જહા’ પદથી સમજાવેલ છે—

હવે “આમિનિયોધિકજ્ઞાન” વગેરે પદોનો વિગ્રહપૂર્વક અર્થ લખ વામાં આવે છે:-

(૧) આમિનિયોધિકજ્ઞાન—

આમિનિયોધિક જ્ઞાનનો અર્થ આ પ્રમાણે છે -આમિનિયોધિકરૂપ જે જ્ઞાન છે તેનું નામ આમિનિયોધિક જ્ઞાન છે, આમિનિયોધિક જ્ઞાનમા કર્મધારય સમાસ

મૂલમ્—સે કિં ત નાણ ? । નાણ પચ્ચવિહ પદ્ધત્ત, ત જહા—
આમિણિચોહિયનાણ, સુચનાણ, ઓહિનાણ, મણપજ્જવનાણં,
કેવલનાણ ॥ સૂ. ૧ ॥

હાયા—અય કિં તદ્ જ્ઞાનમ્ ? । જ્ઞાનં પચ્ચવિધં પ્રસાંસં, તદ્ યયા—૧ આમિ-
નિચોધિકજ્ઞાનં, ૨ શ્રુતજ્ઞાનમ્, અવધિજ્ઞાન, ૪ મન'પર્યયજ્ઞાન, ૫ કેવલજ્ઞાનમ્ ॥

ટીકા—જ્ઞાનપદાર્થસ્ય તત્ત્વ જિજ્ઞાસમાન શ્રીજમ્મૂસ્વામી શ્રીસુધર્મસ્વામિનં
પૂછતિ—‘સે કિં ત નાણ’ ઇતિ । અય કિં તજ્ઞાનમ્ ? ‘અય’ ઇતિ પ્રશ્નાર્થકઃ
તત્—પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનં કિમ્=કિંસ્વરૂપમ્ = હે મદન્ત ! જ્ઞાનસ્ય સ્વરૂપં કિમસ્તિ, તત્
કૃપયા ઘર્ણ્યતામિત્યર્થઃ । શ્રીસુધર્મા સ્વામી જમ્મૂસ્વામિનં પ્રત્યાહ—‘નાણ પચ્ચવિહ
પદ્ધત્ત’ ઇત્યાદિ । જ્ઞાનં—જ્ઞાતિર્વસ્તુસ્વરૂપાવધારણમિત્યર્થઃ । જ્ઞાનાવરણીયકર્મફલસ
યોપશમજનિતો બોધરૂપ આત્મપર્યાયઃ । તત્ પચ્ચવિધ=પચ્ચપ્રકારકં મૂલભેદાપેક્ષયે
ત્યર્થઃ, પ્રહ્લસ=પરુપિતમ્, તીર્થઙ્કરૈરિત્યર્થઃ ।

‘પદ્ધત્ત’ ઇતિ પદેન—‘યયા તીર્થકરૈ પ્રતિબોક્ષિતસ્તથા કયયામિ’ ઇતિ સૂચિતમ્ ।

તદ્ યયેતિ । યયા—યેન પ્રકારેણ, તત્—પચ્ચવિધં ભવતિ, સ પ્રકાર પ્રદર્શ્યતે—
આમિનિચોધિકજ્ઞાનં, શ્રુતજ્ઞાનમ્, અવધિજ્ઞાનં, મન:પર્યયજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાનં ચેતિ ।

સુધર્માસ્વામી સે જંબૂસ્વામી પૂછતે હૈ કિ—હે મદન્ત ! જિન જ્ઞાનો
કા હસ સૂત્રમેં ઘર્ણન કિયા ગયા હૈ હે જ્ઞાન કિતને ઔર કૌન ૨ સે હૈ ।
હસકે ઉત્તરમેં શ્રીસુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામીસે કહતે હૈ કિ—હે પાષ
પ્રકારકે હૈ ઔર उनके નામ હસ પ્રકાર હૈ—૧ આમિનિચોધિકજ્ઞાન,
૨ શ્રુતજ્ઞાન, ૩ અવધિજ્ઞાન, ૪ મન પર્યયજ્ઞાન, ૫ કેવલજ્ઞાન ।

માર્થ—જ્ઞાનપદાર્થકે સ્વરૂપકો જાનને કી ઇચ્છાસે શ્રી જંબૂસ્વામી
શ્રી સુધર્મા સ્વામીસે પૂછ રહે હૈ કિ જ્ઞાનકા સ્વરૂપ કયા હૈ ? હસકે ઉત્તરમેં

જમ્બૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે—‘હે મદન્ત ! જે જ્ઞાનેનુ આ
સૂત્રમા વર્ણન કરાયું છે તે જ્ઞાન કેટલા અને કયાં કયા છે ?’ તેના જવાબમાં
શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે—‘તે પાંચ પ્રકારના છે અને તેમના
નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) આમિનિચોધિકજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩) અવધિ
જ્ઞાન (૪) મન પર્યયજ્ઞાન અને (૫) કેવલજ્ઞાન.

ભાવાર્થ—જ્ઞાનપદાર્થના સ્વરૂપને બાણુવાળી ઈશ્વારી શ્રી જમ્બૂસ્વામી
શ્રી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે કે જ્ઞાનનુ શું સ્વરૂપ છે ? તેના જવાબમાં તેમને

ક્ષયોપશમે સતિ આત્મા રૂપાદિક જાનાતીત્યત્ ક્ષયોપશમ એવામિનિવોધ, સ એવામિનિવોધિકમ્, આમિનિવોધિકં ચ યદ્ જ્ઞાન તત્તથા । જ્ઞાન મતિ જ્ઞાનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમસ્ય કારણત્વાત્ કાર્યકારણયોરમેદાશ્ચ સામાનાધિકરણ્યમ્ ।

યદ્વા—અમિનિવુદ્યતે=જાનાતીત્યમિનિવોધ, સ ચાત્મા । સ એવામિનિવોધિકમ્, આમિનિવોધિકં ચ તજ્ઞાનં ચેતિ પૂર્વગત્ । અસ્મિન્ પક્ષે ધર્મધર્મિણોરમેદાદુપયોગરૂપપરિણામાદનન્યત્ત્વમાત્મનોઽસ્તીતિ જ્ઞાનસામાનાધિકરણ્યમ્ । અસ્ત્યેવ નામાન્તર મતિજ્ઞાનમિતિ । ઉક્તચ્ચ—

જ્ઞાનાવરણીય કર્મકે ક્ષયોપશમ होने पर ही आत्मा रूपादिक पदार्थोंको जानता है । ज्ञानावरणीय कर्मका क्षयोपशम ही ज्ञानके प्रति कारण होता है, हम लिये कारणरूप ज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशममें कार्यरूप ज्ञान का अभेदोपचार करनेसे आमिनिवोधिक पदकी ज्ञानके साथ समानाधिकरणता बन जाती है ।

अथवा—अमिनिवोध शब्दका अर्थ आत्मा भी है, क्योंकि आत्मा ही पदार्थों को जानता है अतः वही आमिनिवोधिक है । यद्वा जो आमिनिवोधिक-आत्मा-को ज्ञानस्वरूप प्रकट किया गया है वह धर्म और धर्मी में अभेद की अपेक्षा से जानना चाहिये । अपने उपयोगरूप परिणामसे अन्निष्ठ होनेके कारण आत्मारूप आमिनिवोधिक पदकी इस पक्षमें भी ज्ञान पदके साथ समानाधिकरणता बननेमें कोई बाधा नहीं आती है । आमिनिवोधिक ज्ञानका अर्थ मतिज्ञान है । कहा भी है—

કર્મને ક્ષયોપશમ થતા જ આત્મા રૂપાદિક પદાર્થને બાજુ છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ક્ષયોપશમ જ જ્ઞાનનું કારણ હોય છે, તેથી કારણરૂપ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમના કાર્યરૂપ જ્ઞાનને અભેદોપચાર કરવાથી આમિનિવોધિક પદની જ્ઞાનની સાથે સમાનાધિકરણતા બની જાય છે

अथवा अमिनिवोध शब्दने अर्थ आत्मा પણ છે, કારણ કે આત્મા જ પદાર્થોને બાજુ છે તેથી તે જ આમિનિવોધિક છે અહીં જે આમિનિવોધિક-આત્માને જ્ઞાન સ્વરૂપે પ્રગટ કરેલો છે તે ધર્મ અને ધર્મીમાં અભેદની અપેક્ષાથી બાજુએ ભેદબો. ચોતાના ઉપયોગરૂપ પરિણામથી અન્નિષ્ઠ હોવાને કારણે આત્મરૂપ આમિનિવોધિક પદની આ પક્ષમાં પણ જ્ઞાનપદની સાથે સમાનાધિકરણતા બનવામાં કોઈ વાધો આવતો નથી આમિનિવોધિક જ્ઞાનનો અર્થ મતિજ્ઞાન છે કહ્યું પણ છે—

યદ્વા—અવિપર્યયરૂપત્વાદર્થાભિમુખ', અસંશયરૂપત્વાભિયતો યો બોધ સ અભિનિબોધ । સ एवामિનિबोधिकम्, इह विनयादित्वात् स्वार्थे ठक्, इन्द्रियपक्ष कमनोनिमित्तो बोध इत्यर्थ । आभिनिबोधिक च तज्ज्ञानं चाभिनिबोधिकज्ञानम् ।

યદ્વા—અભિનિબુધ્યતે જ્ઞાયતેડનેનેસ્યમિનિબોધ, સ एवामिनिबोधिक तदावरणकर्मण क्षयोपशम । यद्वा—अभिनिबुध्यतेऽस्मिन्निति ज्ञानावरणीयकर्मण'

જ્ઞાનમેં કર્મધારય સમાસ છુઆ છે । યોગ્ય દેશમેં ઘસ્ટુકે અવસ્થાન કી અપેક્ષા રાખના હસકા નામ અભિ-અભિમુખ છે । 'નિ'કા અર્થ નિયત છે । ફલિતાર્થ હસકા યહ હોતા છે કિ પાચ ઇન્દ્રિય ઓર મનકી અપેક્ષા કરકે જો યોગ્ય દેશમેં અવસ્થિત વસ્તુકા જ્ઞાન હોતા છે વહ અભિનિબોધ છે ।

અથવા—જ્ઞાનમેં સંશયરૂપતા, અથવા વિપર્યયરૂપતા કા હોના દોષ માના ગયા છે । હસ સંશયરૂપ તથા વિપર્યયરૂપ દોષસે રહિત જો બોધ હોતા છે વહ અભિનિબોધ છે । અભિનિબોધકા નામ હી આભિનિબોધિક છે । 'આભિનિબોધિક' પદ સ્વાર્થમેં 'ઠક્' પ્રત્યય હોનેસે નિપ્પજ હોતા છે । હસ તરહ અભિનિબોધરૂપ જ્ઞાનકા નામ હી આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે, એસા જાનના ઇચ્છિયે ।

અથવા—જિસકે દ્વારા પદાર્થ જાના જાતા છે વહ અભિનિબોધ છે । અભિનિબોધ હી આભિનિબોધિક છે । યહા આભિનિબોધિક શબ્દસે તદા વરણ કર્મકા-જ્ઞાનાવરણ કર્મકા ક્ષયોપશમ ગ્રહણ છુઆ છે, કારણ કિ

યથો છે યોગ્ય દેશમા વસ્તુના અવસ્થાનની અપેક્ષા રાખવી તેનું નામ અભિ-અભિમુખ છે "નિ" નો અર્થ નિયત છે તેનો ફલિતાર્થ જો થાય છે કે પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનની અપેક્ષા કરીને યોગ્ય દેશમા અવસ્થિત વસ્તુનું જે જ્ઞાન થાય છે તે અભિનિબોધ છે

અથવા જ્ઞાનમા સંશયરૂપતા અથવા વિપર્યયરૂપતાનું હોવું તે દોષ મનાયો છે આ સંશયરૂપ તથા વિપર્યયરૂપ દોષરહિત જે બોધ થાય છે તે અભિનિબોધ છે અભિનિબોધનું નામ જ આભિનિબોધિક છે આભિનિબોધિક પદ સ્વાર્થમા 'ઠક્' પ્રત્યય હોવાથી સિદ્ધ થાય છે આ રીતે અભિનિબોધરૂપ જ્ઞાનનું નામ જ આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે જોમ બાણવું બોધજો.

અથવા જેના વડે પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે તે અભિનિબોધ છે અભિનિબોધ જ આભિનિબોધિક છે અહીં આભિનિબોધિક શબ્દથી તદાવરણ કર્મનો જોટલો કે જ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ ગ્રહણ થયો છે, કારણ કે જ્ઞાનાવરણીય

જ્ઞાનસામાનાધિકરણમ્ । યોતુરાત્મન પર્યાયતયા જ્ઞાન તદભિન્નમિતિ । શ્રુત ચ તજ્ઞાન ચેતિ શ્રુતજ્ઞાનમ્ । અતમિત્યપ્રાર્પત્વાત્ કર્તારિ ક્તપ્રત્યયઃ ક્લીબત્વં ચ । ઇદં દિ અગ્રેવસ્યતિ—“ મુનેઃ-ત્તિ મુય ” ઇતિ ।

(૩) અવધિજ્ઞાનશબ્દાર્થ —

અવધિજ્ઞાનમિતિ । અવધાનમ્—આત્મનોર્ઘ્યસાક્ષાત્કરણવ્યાપારોઽવધિઃ । યદ્વા—અવ-શબ્દોઽવ્યયત્વેનાનેકાર્થત્વાદય શબ્દાર્થક, અવ-અધ, નીચમટેશે વિસ્તૃત વસ્તુ ધીપતે=પરિચ્છિદ્યતેન્નેત્યવધિઃ, અધોવિસ્તૃતવિષયકજ્ઞાનમ્ । અવધિયાસૌ શબ્દ હૈ । ઇસ તરફ શ્રોતારૂપ જ્ઞાનકા નામ શ્રુતજ્ઞાન છો જાના હૈ । ઇસ પક્ષમેં અવધાત્મક ઉપયોગરૂપ પરિણામસે આત્મામેં અભિન્નતા જાપિત કી ગઈ હૈ, ઇસ લિયે શ્રુત ઓર જ્ઞાનમેં સમાનાધિકરણતા સુઘટિત હો જાતી હૈ, કારણ કિ શ્રોતા જો આત્મા હૈ ડસકી પર્યાય હોનેસે જ્ઞાન ડસસે ભિન્ન નહીં હૈ । ‘યુ’ ધાતુ સે આર્પ હોનેકી વજહસે કર્તામેં ‘ક્ત’ પ્રત્યય હો કાર ‘શ્રુતમ્’ જેસા નપુંસક લિંગમેં શબ્દ બના હૈ । શ્રુતજ્ઞાનકે વિષયમેં આગે ફિર સ્પષ્ટ લિખા જાયેગા ॥ ૨ ॥

(૩) અવધિજ્ઞાન—

અવધિજ્ઞાન શબ્દકા અર્થ ઇસ પ્રકાર હૈ—અર્થકો સાક્ષાત્કાર કરને કા આત્માકા વ્યાપાર હોતા હૈ ડસકા નામ અવધિ હૈ । અથવા ‘અવ’ શબ્દ અવ્યય ભી હૈ । અવ્યયકે અનેક અર્થ હોતે હૈં, અત યદ્વા ‘અવ’ શબ્દકા અર્થ “ નીચે ” જેસા જાનના ચ્વાહિયે । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈ કિ

શ્રોતારૂપ જ્ઞાનનુ નામ શ્રુતજ્ઞાન યાય છે આ પક્ષમા અવધાત્મક ઉપયોગરૂપ પરિણામથી આત્મામા અભિન્નતા સૂચિત કરાઈ છે, તેથી શ્રુત અને જ્ઞાનમા સમાનાધિકરણતા બધ બેસતી થઈ જાય છે, કારણ કે શ્રોતા કે જે આત્મા છે તેની પર્યાય થવાથી જ્ઞાન તેનામાં ભિન્ન નથી, “યુ” ધાતુથી આર્પ હોવાને કારણે કર્તામા “ક્ત” પ્રત્યય લાગીને ‘શ્રુતમ્’ એવો નાન્યતર ભતિનો શબ્દ બન્યો છે શ્રુતજ્ઞાનતા વિષયમા આગળ ફરીયા સ્પષ્ટતાપૂર્વક લખાયો ॥૨॥

(૩) અવધિજ્ઞાન—

“અવધિજ્ઞાન” શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—અર્થનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો આત્માનો જે વ્યાપાર હોય છે તેનું નામ અવધિ છે અથવા ‘અવ’ શબ્દ અવ્યય પણ છે અવ્યયના અનેક અર્થ યાય છે તેથી અહીં ‘અવ’ શબ્દનો અર્થ “નીચે” એવો ભણવો જોઈએ. તેનો સાવાધ એ છે કે જેના દ્વારા નીચા પ્રદેશમા

“મતિ, સ્મૃતિ, સજ્ઞા, ચિન્તા, અભિનિયોધાદિત્યનર્થાન્તરમ્” इति । न
अर्थान्तरम् अनर्थान्तरम्, एते शब्दा पर्यायवाचका इत्यर्थः ।

(૨) શ્રુતજ્ઞાનશબ્દાર્થ —

શ્રુતજ્ઞાનમિતિ । શ્રુત-શ્રુતિ. શ્રવણ જ્ઞાનવિશેષ इह श्रुतशब्दन स एव ग्राह्य ।
સ જ્ઞાનવિશેષ કોદશ્વ. ? इति चेत्, उच्यते-शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इन्द्रियमनो
નિમિત્તો યો જ્ઞાનવિશેષઃ સ શ્રુતમિત્યુચ્યતે । શ્રુત ચ તજ્ઞાન એતિ શ્રુતજ્ઞાનમ્ ।

यद्वा—शृणोतीति श्रुतम्, इह श्रुतशब्दार्थं श्रोता, स चात्मा, अस्मिन् पक्षे
ધર્મધર્મિણોરમેદવિવક્ષયા શ્રવણાત્મકોપયોગરૂપપરિણામાદનન્યત્વમાત્મનોડસ્તીતિ

“મતિ સ્મૃતિ, સજ્ઞા, ચિન્તા, અભિનિયોધાઃ” ये सप्त पर्याय
વાચી શબ્દ હૈં । પર્યાયવાચી શબ્દોં મેં શબ્દકી અપેક્ષા અન્તર હોને પર
મી અર્થકી અપેક્ષા અન્તર નહીં હોતા હૈ-एक ही अर्थके ये वाचक
होते हैं ॥ १ ॥

(૨) શ્રુતજ્ઞાન—

શ્રુતજ્ઞાન શબ્દકા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ—શ્રુતજ્ઞાન શબ્દકા અર્થ શબ્દ
શ્રવણસે ઉત્પન્ન જ્ઞાન હૈ । યહ પાંચ ઇન્દ્રિય ઓર મનકે નિમિત્તસે ઉત્પન્ન
હોતા હૈ । તથા હસમેં શબ્દ ઓર ડસકે અર્થકી પર્યાલોચના હોતી હૈ ।
હસ તરહ શબ્દશ્રવણસે જો જ્ઞાન આત્મામેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ શ્રુતજ્ઞાન હૈ ।

અથવા—“શ્રુણોતીતિ શ્રુતમ્” જો સુનતા હૈ વહ શ્રુત હૈ । હસ
વિવક્ષાકે અનુસાર શ્રુતકા અર્થ ઓતા હૈ । ઓતા આત્માકા પર્યાયવાચી

‘મતિ સ્મૃતિ, સજ્ઞા, ચિન્તા, અભિનિયોધા’ એ બધા પર્યાયવાચક શબ્દો
એ પર્યાયવાચક શબ્દોમા શબ્દની અપેક્ષાએ અતર હોવા છતાં અર્થની
અપેક્ષાએ અતર હોતુ નથી. એક જ અથવા તે દર્શાવનારા હોય છે ॥૧॥

(૨) શ્રુતજ્ઞાન—

શ્રુતજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—શ્રુતજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ—શબ્દ
સામળવાથી ઉત્પન્ન થતુ જ્ઞાન, આ જ્ઞાન પાંચ ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી
ઉત્પન્ન થાય છે તથા તેમાં શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચના હોય છે
આ રીતે શબ્દના શ્રવણથી જે જ્ઞાન આત્મામા ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન છે

અથવા—‘શ્રુણોતીતિ શ્રુતમ્’ જે સામળે છે તે શ્રુત છે આ વિવક્ષા પ્રમાણે
શ્રુતનો અર્થ ઓતા થાય છે ઓતા આત્માનો પર્યાયવાચી શબ્દ છે આ રીતે

“ દ્રવ્યાણિ મૂર્તિમન્ત્યેવ, વિપયો यस્ય સર્વતઃ ।

નૈયત્યરહિત જ્ઞાન, તત્સ્યાદવધિલક્ષણમ્ ” ॥ ૧ ॥

અયમત્ર-નિષ્કર્ષ.—નૈયત્યરહિતમ્=ઇન્દ્રિયમનોડપેસાવર્જિતમિત્યર્થઃ । અવધિજ્ઞાના
વરણસયોપશ્મવિશેષસમુદ્ભવ ભવપ્રત્યય ગુણપ્રત્યય ચ રૂપિદ્રવ્યવિપયક જ્ઞાનમ
અવધિજ્ઞાનમ્ । તત્ર ભવપ્રત્યય=ભવહેતુકં નારકાણા દેવાના ચ । ગુણપ્રત્યય સમ્યગ્દ-
ર્શનાદિગુણનિમિત્તક તિરસ્વા મનુષ્યાણા ચ ભવતિ । અવધિજ્ઞાનાવરણીયકર્મણ
સયોપશ્મવિશેષ. સ્વલુ ભવપ્રત્યયસ્ય ગુણપ્રત્યયસ્ય ચાવધિજ્ઞાનસ્ય કારણમ્ । મ હિ
સયોપશ્મસ્તાદશમત્વ મતિ તાદશગુણ મતિ ચ સાક્ષાત્કારણ અવધિજ્ઞાન મતિ
પરપરાકારણમિતિ । સાક્ષાત્કારણાપેક્ષયા ભવપ્રત્યયમિત્યુચ્યતે । ગુણપ્રત્યયમિતિ
સાયોપશ્મિક-શબ્દેન વક્ત્યતે ।

“ દ્રવ્યાણિ મૂર્તિમન્ત્યેવ, વિપયો यस્ય સર્વતઃ ।

નૈયત્યરહિત જ્ઞાન, તત્સ્યાદવધિલક્ષણમ્ ” ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જિસ જ્ઞાનમેં ઇન્દ્રિય એવ મનની સહાયતા નહીં હૈ, તથા
જો રૂપી પુત્રલ દ્રવ્યકો હી જાનતા હૈ વહ અવધિજ્ઞાન હૈ । યહ અવધિ-
જ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મકે ક્ષયોપશ્મસે જીવકો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ।
इसके दो भेद हैं—१ गुणप्रत्यय, २ भवप्रत्यय । गुणप्रत्यय अवधिज्ञान
मनुष्य एव तिर्यञ्चों के होता है । इस अवधिज्ञानकी उत्पत्तिमें सम्यग्द-
र्शन आदि गुण निमित्त माने गये हैं । जिस अवधिज्ञानकी उत्पत्तिमें
भव कारण होता है वह अवधिज्ञान भवप्रत्यय माना गया है । यह
अवधिज्ञान देव एव नारकी जीवोंके होता है । इन दोनों प्रकारके अव-
धिज्ञानमें अवधिज्ञानावरणीय कर्मका क्षयोपशम कारणभूत होता है

“ દ્રવ્યાણિ મૂર્તિમન્ત્યેવ, વિપયો यस્ય સર્વતઃ ।

નૈયત્યરહિત જ્ઞાન, તત્સ્યાદવધિલક્ષણમ્ ” ॥ ૧ ॥

એટલે કે જે જ્ઞાનમા ઇન્દ્રિયો તથા મનની સહાયતા નથી, તથા જે રૂપી
પુત્રલ દ્રવ્યને જ લાગે છે તે અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય
કર્મના ક્ષયોપશ્મથી જીવને પ્રાપ્ત થાય છે તેના બે ભેદ છે (૧) ગુણપ્રત્યય (૨) ભવ
પ્રત્યય. ગુણપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન મનુષ્ય અને તિર્યંચોને થાય છે આ અવધિ
જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા સમ્યગ્દર્શન વગેરે ગુણો નિમિત્તરૂપ મનાયા છે જે અવ
ધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે ભવ કારણરૂપ કારણ છે તે અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય મનાય
છે આ અવધિજ્ઞાન દેવ તથા નારકી જીવોને થાય છે એ બન્ને પ્રકારના અવ
ધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશ્મ જરૂર કારણરૂપ કારણ છે પણ
જા ૩

જ્ઞાન ચેત્યવધિજ્ઞાનમ્ । વિષયસ્ય યદુત્ત્વં સ્વીકૃત્યૈવં વ્યુત્પત્તિગિતિ યોગ્યમ્, અન્યથા તિર્યગ્ ઋધ્વં વા વિષય પરિચ્છિન્દાનસ્યાવધિવ્યપદેશો ન સ્યાત્ । યદ્વા-અવધિર્મર્યાદા રૂપિષ્વેવ દ્રવ્યેષુ પરિચ્છેદકતયા પ્રગ્ધિરૂપા, તદુપલક્ષિતં જ્ઞાનમવધિજ્ઞાનમ્ । યદ્વા-અવધિના=મર્યાદયા-રૂપિદ્રવ્યાણ્યેષ જાનાતીતિ વ્યવસ્થયા જ્ઞાનમ્ અવધિજ્ઞાનમ્ । યદ્વા-અવ=મર્યાદયા='એતાવત્ ક્ષત્ર પશ્યન એતાવન્તિ દ્રવ્યાણ્યેતાગ્નંતં કાર્મ પશ્યતી'-ત્યાદિનિયમિતક્ષેત્રાદિલક્ષણયા, ધીયતે=પરિચ્છિદ્યતે રૂપિષ્વસ્તુજાતમ્ અનેનેત્યવધિ, અવધિશ્ચાસૌ જ્ઞાન ચેત્યવધિજ્ઞાનમ્ । આત્મનો રૂપિદ્રવ્યસાક્ષાત્કારણમિન્દ્રિયમનો નિરપેક્ષો જ્ઞાનવિશેષોઽવધિજ્ઞાનમ્ । ઉક્તઞ્ચ—

જિસકે દ્વારા નીચે પ્રદેશમેં વિસ્તૃત વસ્તુકો આત્મા જાનતા હૈ ઉસકા નામ અવધિ હૈ । હસ તરહ અધોવિસ્તૃત વિષયકો જાનનેવાલા જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન હૈ, યહ ફલિતાર્થ નિકલતા હૈ । વિષયકી યાદુલ્યતા કી અપેક્ષા સે હી યહ વ્યુત્પત્તિ કી ગર્ઠ જાનની ધાર્તિયે, નહીં તો જો વિષય તિર છે વ ઈંચે ફેલે હુણ હૈં ઉનકો જાનનેવાલા જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન નહીં કહા જા સકેગા । અથવા-અવધિ-શબ્દકા અર્થ મર્યાદા મી હોતા હૈ । હસ જ્ઞાનમેં મર્યાદા યહી હૈ ફિ યહ રૂપી દ્રવ્યોંકો હી સ્પષ્ટ જાનતા હૈ, અરૂપી દ્રવ્યોંકો નહીં । અથવા—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ણ્વ ભાવકી મર્યાદાકો લેકર જો જ્ઞાન, રૂપી પદાર્થોં કો સ્પષ્ટ જાનતા હૈ વહ અવધિ જ્ઞાન હૈ । હસ જ્ઞાનમેં ઇન્દ્રિય ઓર મનકી અપેક્ષા નહીં રહતી હૈ । હનકી અપેક્ષા વિના કિયે હી યહ જ્ઞાન દ્રવ્યાલેક કી મર્યાદા કો છે કર રૂપી પદાર્થ કો જાનતા હૈ, કહા મી હૈ—

વિસ્તૃત વસ્તુને આત્મા બાણે છે, તેનું નામ અવધિ છે આ રીતે અધોવિસ્તૃત વિષયને બાણનારૂ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન છે, જ્યેવે દ્વિતીયાર્થ નીકળે છે વિષયની બાહુલ્યતાની અપેક્ષાએ જ આ વ્યુત્પત્તિ ઠરેલ છે, જોમ માનવુ બેઈએ, નહીં તો જે વિષય ત્રાસા, અથવા જોએ દેલાયેલ છે તેમને બાણનારૂ જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન ઠહી શકાયે નહીં

અથવા અવધિ-શબ્દનો અર્થ મર્યાદા પણ થાય છે આ જ્ઞાનની મર્યાદા એ છે કે તે રૂપી દ્રવ્યોને જ સ્પષ્ટ બાણે છે, અરૂપી દ્રવ્યોને નહીં. અથવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદા લઈને જે જ્ઞાનરૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ રીતે બાણે છે તે અવધિજ્ઞાન છે જો જ્ઞાનમા ઇન્દ્રિય અને મનની આવશ્યકતા રહેતી નથી-તેની અપેક્ષા કયાં વિના જ જો જ્ઞાન દ્રવ્યાલેકની મર્યાદાને લઈને રૂપી પદાર્થને બાણે છે. ઠહુ પણ છે—

વિપયકઃ સમન્તાદવ્યોષ इत्यर्थः । मनःपर्यवधासौ ज्ञान चेति मनःपर्यव
 જ્ઞાનમ્ । પર્યવ., પર્યય, પર્યાય, એ તે શબ્દા એકાર્થવાચકા' । તત્ર પર્યય इति
 'अय'-धातोर्निष्पद्यते । अयन=बोधनमित्यय., पर्ययन=यमन्तात् परिच्छेदन पर्यय ।
 પર્યાય इति 'इण् गतौ' इत्यस्माच्छिप्पद्यते । अयनम् आयः, परि-समन्तादाय'
 પર્યાય । मनसः पर्यायो मनःपयाय । मनःपर्यायधासौ ज्ञान चेति मनःपर्याय-
 જ્ઞાનમિતિ । तथा मनःपर्यवज्ञानवद् मनःपर्यायज्ञानमित्यपि शास्त्रे प्रयुज्यते ।

यद्वा-पर्यया, पर्यया, पर्याया, धर्माः, इत्येकार्थवाचकाः । मनसः पर्यया
 વાક્યવસ્તુચિન્તાનાનુગુણા ये धर्मा परिणामा'अवस्थाविशेषा, वाक्यवस्त्वलोचनादि-
 यद्वा 'पर्यव' शब्दका वाच्यार्थ कहा गया है । इस तरह मनका-परकीय
 મનોગત પદાર્થકા જિમકે દ્વારા સ્પષ્ટરૂપસે ઘોષ હોતા હૈ વદ્ મન પર્ય
 વજ્ઞાન હૈ । 'પર્યવ, પર્યય તથા પયાય' ये शब्द एकार्थवाचक हैं । 'पर्यय'
 यह शब्द "अय गतौ" गत्यर्थक अय धातुसे बना है । इसका अर्थ बोधन
 હોતા હૈ । 'परि-समन्तात्'-सर्व प्रकारसे 'अयन'-परिच्छेदन
 जिसके द्वारा होता है वह पर्यय है, ऐसे इसका उक्त अर्थ हो जाता
 હૈ । मनसधरी जो पर्यय वह मनःपर्यय है । 'पर्याय' यह शब्द
 जय रग्वते है तब उसका अर्थ ऐसा होता है कि मनकी जो पर्याये हैं वे
 मनःपर्याय हैं । इन विवक्षामें "इण् गतौ" धातुसे यह 'आय' शब्द
 निष्पन्न हुआ है ।

अथवा-पर्यय, पर्यय, पर्याय, धर्म, ये शब्द एकार्थवाचक हैं,
 अर्थात् जो कोई व्यक्ति मनःपर्यवज्ञानसे यादव वस्तु के धर्मका विचार

અહીં પર્યવ શબ્દનો વાચ્યાર્થ કહેલ છે આ રીતે મનનો એટલે પરકીય મનો
 ગત પદાર્થનો જેના દ્વારા સ્પષ્ટરૂપથી જોધ થાય છે તે મનઃપર્યવ જ્ઞાન છે
 'પર્યવ, પર્યાય તથા પર્યાય' એ શબ્દો એક જ અર્થ દર્શાવે છે 'પર્યય' આ
 શબ્દ 'અય ગતૌ' ઋતિવાચક 'અય' ધાતુમાથી બન્યો છે તેનો અર્થ બોધન
 થાય છે પરિ-સમન્તાત્-સર્વ રીતે અયન-પરિચ્છેદન જેના દ્વારા થાય છે તે
 પર્યાય છે એ રીતે તેનો ઉપશૈલત અર્થ થઈ આવે છે મનઃપર્યાય જે પર્યાય
 તે મનઃપર્યાય છે 'પર્યાય' આ શબ્દ બ્યારે વપરાય છે ત્યારે તેનો અર્થ એવો
 થાય છે કે મનની જે પર્યાય છે તે મનઃપર્યાય છે આ વિવક્ષામા 'इण् गतौ'
 ધાતુથી આ 'આય' શબ્દ ત્રિધ થયો છે

અથવા-પર્યવ, પર્યય, પર્યાય, ધર્મ, એ શબ્દો એક જ અર્થના
 વાચક છે અર્થાત્ જે કોઈ વ્યક્તિ મનઃપર્યવજ્ઞાનથી બાહ્ય વસ્તુના ધર્મનો વિચાર

(૪) મન.પર્યવજ્ઞાનશબ્દાર્થ—

મન'પર્યવજ્ઞાનમિતિ । અવનમ્ અવ । અવ-રક્ષણગતિકાન્તિપ્રીતિષ્પયગ
માધર્થ્યેષુ પશ્ચિત્તોઽસ્તિ, તથાવગમાર્થમાશ્રિત્ય નિષ્પન્ન । અવ-અવગમ, ઘોષ इत्यर्थः॥
परि-શબ્દ' સર્વતોભાવે, પર્યવઃ=સમન્તાદવધોષ । મનસ પર્યવો મનઃપર્યવ'-મનો
સહી, પરન્તુ ઘઠ પરંપરારૂપસે હોતા છે । સાક્ષાત્કારણ ભયપ્રત્યય અવ
ધિમેં દેવ ઇયં નારકી ભય, તથા ગુણપ્રત્યય અવધિમેં સમ્યગ્દર્શન આદિ
ગુણ માને ગયે હેં, કારણ કિ દેવ નારકીકે ભયકે લિયે વળા અવધિ-
જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા ક્ષયોપશમ હોતા છે, તથા સમ્યગ્દર્શન આદિ
ગુણોકે લિયે મનુષ્ય એવ તિર્યચ્ચપર્યાયમેં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મકા
ક્ષયોપશમ હોતા છે । ગુણપ્રત્યય અવધિકા નામ ક્ષાયોપશમિક અવધિ-
જ્ઞાન મી છે । દેવ નારકીકી પર્યાયમેં અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જન્મસિદ્ધ
અધિકાર છે, તથા કિ મનુષ્ય તિર્યચ્છોમેં નહીં ॥ ૩ ॥

(૪) મન પર્યવજ્ઞાન—

મનઃપર્યવજ્ઞાન શબ્દકા અર્થ હસ પ્રકાર છે—'અવ' શબ્દ-રક્ષણ,
ગતિ, કાન્તિ, પ્રીતિ, તૃપ્તિ, અવગમ આદિ અર્થોમેં પ્રયુક્ત હુઆ છે । યહા
इन अर्थोंमें के केवल 'अवगम' अर्थ इस शब्दका ग्रहण किया गया है ।
'परि' શબ્દકા અર્થ સર્વતોભાવ છે । સર્વતોભાવસે હુવ ઘોષકો

પશુ તે પરમ્પરારૂપમાં હોય છે, સાક્ષાત્કારણ ભવપ્રત્યય અવધિમાં દેવ અને
નારકીને ભવ માનવામાં આવ્યો છે તથા ગુણપ્રત્યય અવધિમાં સમ્યગ્દર્શન
આદિ શુદ્ધો મનાયા છે કારણ કે દેવ-નારકીના ભવને માટે ત્યા અવ
ધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મને ક્ષયોપશમ થાય છે તથા સમ્યગ્દર્શન વગેરે શુદ્ધોને
માટે મનુષ્ય અને તિર્યચ્છ પર્યાયમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મને ક્ષયોપ
શમ થાય છે ગુણપ્રત્યય અવધિનું નામ ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન પણ છે
દેવ નારકીની પર્યાયમાં અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જન્મસિદ્ધ અધિકાર છે, પણ મનુષ્ય,
તિર્યચ્છોમાં એવુ નથી ॥૩॥

(૪) મન પર્યવજ્ઞાન—

મન'પર્યવજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ આ પ્રકારનો છે—'અવ' શબ્દ, રક્ષણ,
ગતિ, કાન્તિ, પ્રીતિ, તૃપ્તિ, અવગમ વગેરે અર્થોમાં વપરાયો છે
અહીં તે અર્થોમાંથી તે શબ્દનો ફક્ત 'અવગમ' અર્થ જ શક્ય કરાયો છે
'પરિ' શબ્દનો અર્થ સર્વતોભાવ છે સર્વતોભાવથી કયેલ ઘોષને

(૫) કેવલજ્ઞાનશબ્દાર્થ—

કેવલજ્ઞાનમિતિ । કેવલમ્=એકમ્-અસહાયમ્ इन्द्रियादिसाहाय्यानपेक्षणात् ૧ ।
 યદ્વા-કેવલ=શુદ્ધ-નિર્મલ-સકલાવરણમલવ્યપગમસમુદ્ભૂતત્વાત્ ૨ । યદ્વા-કેવલ
 કોંકા ભોક્તા હૈ । યદ્વી ભાવમનની પર્યાયે હૈ । તાત્પર્ય-જિતની મ્હી વિચ્ચા-
 રધારાઈ હૈ વે સય હી ભાવમનની પર્યાયે જાનના વ્ચાઈયે । વે ભાવમ-
 નની પર્યાયે નિજાત્મગત નહીં કિન્તુ પરમનોગત હી યદ્વા મનપર્યય-
 જ્ઞાનકે ડકરણમેં મૂટીત કી ગઈ હૈ । યાદ્યદ્રવ્યોંકી પર્યાયે તો અનુમા-
 નસે હી જાની જા સક્તી હેં । નિષ્કર્ષ કેવલ ઇતના હી હૈ કિ પરમનોગત
 વિચ્ચારધારારૂપ પર્યાયોં કો સ્પષ્ટરૂપસે જાનનેવાલા જ્ઞાનકા નામ હી
 મનપર્યયજ્ઞાન હૈ ॥૪॥

(૬) કેવલજ્ઞાન—

કેવલજ્ઞાનકા શબ્દાર્થ ઇસ પ્રકાર હૈ—જો એક-અસહાય જ્ઞાન હોતા
 હૈ ઇસકા નામ કેવલજ્ઞાન હૈ । યદ્વા કેવલ શબ્દકા અર્થ એક-અસહાય,
 એસા લિયા ગયા હૈ, ક્યોં કિ ઇસમેં ઇન્દ્રિય આદિકોંકી તથા અન્યજ્ઞાન
 કી અપેક્ષા નહીં રહતી હૈ, ઇસી લિયે ઇસે પરકી સહાયતાસે મ્હિતિ હોને
 કી વજહસે એક-અસહાય માના ગયા હૈ ૧ । અથવા જો શુદ્ધ જ્ઞાન હોતા
 હૈ વહ કેવલજ્ઞાન હૈ । યદ્વા કેવલ શબ્દકા અર્થ ‘શુદ્ધ’ લિયા ગયા હૈ,

ભાવમનની પર્યાયો છે સારાથ —એટલી પણ વિચારધારાઓ છે તે બધીજ ભાવમનની
 પર્યાયો બાણવી બેઠેલો તે ભાવમનની પર્યાયો જ નિબાત્મગત નહીં પણ પર-
 મનોગત જ અહીં મન પર્યયજ્ઞાનના પ્રકરણમાં અહીં કસાર્થ છે બાહ્ય દ્રવ્યોની
 પર્યાયો તો અનુમાનથી જ બાણી શકાય છે તાત્પર્ય ક્ષેત્ર આટલું જ છે કે
 બીજાના મનમાં રહેલી વિચારધારારૂપ પર્યાયોને સ્પષ્ટ રૂપથી બાણનાથ જ્ઞાનનું
 નામ જ મનપર્યયજ્ઞાન છે ॥૪॥

(૫) કેવળજ્ઞાન—

કેવળજ્ઞાનનો શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે —એ એક-અસહાય જ્ઞાન હોય છે
 તેનું નામ કેવળજ્ઞાન છે અહીં કેવળ-શબ્દનો અર્થ એક-અસહાય એવો
 લીધો છે કારણ કે તેમાં ઇન્દ્રિય વગેરેની તથા અન્યજ્ઞાનની આપશ્યકતા રહેતી
 નથી, તેથી તેને પરની સહાયતા વિનાનું હોવાના કારણે એક-અસહાય મનાયુ
 છે ૧ અથવા જે શુદ્ધ જ્ઞાન હોય છે તે કેવળજ્ઞાન છે અહીં ‘કેવળ શબ્દનો અર્થ

પ્રકારાસ્તેપાં જ્ઞાનમ્ 'દ્વદમિત્યશ્રૂતમનેન ચિન્તિતમ્' શ્રવ્યેવરૂપ જ્ઞાન મન'પર્યંત્ર જ્ઞાનમિતિ જ્ઞાનશબ્દેન સહ પચ્છીતત્પુરુષસમાસ ।

દ્વદ ચાર્ધવતીયદ્વીપસમુદ્રાન્તર્વર્તિતસન્નિમનોગતદ્રવ્યાલમ્બનમેવેતિ ભાવઃ ।

દ્વદમત્રાવધેયમ્-મનો દ્વિવિધ-દ્રવ્યમનો ભાવમનશ્ચ । તપ્ર દ્રવ્યમનો મનોવર્ગના, ભાવમનસ્તુ તા એવ વર્ગના જીવેન ગૃહીતા સત્યો મન્યમાનાધિન્યમાના ભાવમનો ડમિધીયતે । તન્નેહ ભાવમન પરિગૃહ્યતે, તસ્ય ભાવમનસ, પર્યાયાસ્તે ચૈવવિધા - યદા કથિદેવ ચિન્તયેત્-'કિં સ્વભાવ આત્મા ? જ્ઞાનસ્વભાવો રૂપરહિત કર્તા સુસ્વાદીનામનુભવિતા' ઇત્યાદયો જ્ઞેયવિષયાધ્યવમાયા. પરગતાસ્તેષુ તેષાં વા યજ્ઞાન તન્મન પર્યાયજ્ઞાનમ્ । તાનેવ મન'પયાયાન્ પરમાર્થત સમવબુધ્યતે । વાકાસ્તુ અનુમાનાદેવેતિ ।

કરતા હૈ ઉસે ઉસ વસ્તુકા સ્પષ્ટ યોગ હોતા હૈ । હસમેં બી ઇન્દ્રિય ઔર મનકી સહાયતા કી આવશ્યકતા નહીં હોમી હૈ । મન પર્યાયજ્ઞાની "હસને યહ તથા હસ પ્રકાર વિચાર કિયા હૈ" યહ યાત યતલા દેતા હૈ ।

હસકા વિષય અઢાઈ દ્વીપ એવં તદનર્તગત સમુદ્રકે ખીતર રહે હુણ સજી પંચેન્દ્રિય જીવોંકા મનોગત દ્રવ્ય હૈ । મન, દ્રવ્યમન ઔર ભાવ મનકે મેદસે દો પ્રકારકા હૈ । દ્રવ્યમન મનોવર્ગનારૂપ હૈ । યહી વર્ગના જીવસે જય ગૃહીત હો જાતી હૈ ઔર જીવ ^{કે સહાય સે} જયે ~~જયે~~ વિચાર કરને લગતા હૈ તો ઉસ વિચારકા નામ હી ભાવમન હૈ, યહા મનસે ભાવમનકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ ભાવમનકી પર્યાયે હસ પ્રકાર હોતી હૈ - આત્માકા ક્યા સ્વભાવ હૈ ? યહ આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવલા હૈ, રૂપરહિત એવં કર્તા ઔર સુસ્વાદિ-

ઠરે છે તેને તે વસ્તુનો સ્પષ્ટ યોગ થાય છે તેમા પણ ઇન્દ્રિયો તથા મનની સહાયતાની જરૂર રહેતી નથી. "આને આ વિચાર કર્યો છે તથા આ રીતે વિચાર કર્યો છે" તે વાત મનાપર્યાયજ્ઞાની બતાવી દે છે

તેનો વિષય અઢાઈ દ્વીપ અને તેની અહર આવેલા સમુદ્રની અહર રહેલા સજી પંચેન્દ્રિય જીવોનું મનોગત દ્રવ્ય છે દ્રવ્યમન અને ભાવમન એ સેઘથી મન એ પ્રકારનું છે દ્રવ્યમન મનોવર્ગનારૂપ છે આ જ વર્ગના જ્યારે જીવથી ગૃહીત થઈ જાય છે અને જ્યારે જીવ તેમનો વિચાર કરવા લાગે છે ત્યારે એ વિચારનું નામ જ ભાવમન છે અહીં મનથી ભાવમનનું ગ્રહણ થયું છે એ ભાવમનની પધતિ આ પ્રમાણે હોય છે-આત્માનો કયો સ્વભાવ છે ? આ આત્મા જ્ઞાન સ્વભાવવાળો છે, રૂપરહિત તથા કર્તા અને સુખાદિનો સોદાતા છે એ જ

કેવલજ્ઞાન મત્યાદિનિરપેક્ષં ભવતિ, કેવલજ્ઞાનપ્રાદુર્ભાવે મત્યાદીનામસમત્વાત્ । નન્ન કય તદા મત્યાદીનામસમભવ ?, યદિ મતિજ્ઞાનાદીનિ સ્વસ્વાવરણક્ષયોપશમેઽપિ પ્રાદુર્ભવન્તિ, તર્હિ સર્વથા સ્વસ્વાવરણક્ષયે તુ તાનિ સુતરા પ્રાદુર્ભવિષ્યન્તિ ચારિત્ર પરિણામવત્ । ઉક્તઞ્ચ—

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્જતિ મહસુયાઈણિ ।

આવરણમન્વવિગમે, કહ તાઢ ન હોંતિ જીવસ્સ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—આવરણદેસવિગમે યાનિ વિધન્તે મતિશ્રુતાદીનિ ।

આવરણસર્વવિગમે કય તાનિ ન ભવન્તિ જીવસ્થ ॥ ૧ ॥

ઇતિ ચેત્, ઉન્યતે—કથચિન્મલસપૃક્તસ્ય મરફતાદિમળેર્યાવત્ સર્વથા મલા

માનકાલકે સમસ્તપદાર્થ દ્રસ્તામલકવત્ ઇસમેં પ્રતિચિમ્બિત્ હોતે રહતે હૈં । તથા યહ કેવલજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોં સે નિરપેક્ષ રહતા હૈં, સ્યોં કિ ઇસકી ઉત્પત્તિ હોને પર મત્યાદિક જ્ઞાન રહતે નહીં હૈં ।

ગઢ્ઠા—કેવલજ્ઞાનકે સઢ્ઠાવમેં મત્યાદિકોંકા અસઢ્ઠાવ ક્યોં રહતા હૈં ? જય મત્યાદિક જ્ઞાન અપનેર આવરણોં કે ક્ષયોપશમ હોને પર હી હોતે હૈં તો યહ ઘાત માનને મેં ઓર અધિક સરલ્પ પડ જાતી હૈ કિ જય અપને ર આવરણોં કા સર્વથા ક્ષય હો જાયગા તો વે અપને આપ હી પ્રગટ હોને લગે ગે જૈસે ચારિત્રપરિણામ હોતા હૈ । કહા ખી હૈ—

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્જતિ મહસુયાઈણિ ।

આવરણસન્વવિગમે, કહ તાઢ ન હોંતિ જીવસ્સ ” ॥ ૧ ॥

ઇસ શઢ્ઠાકા ઉત્તર ઇમ પ્રકાર હૈ—જિસ પ્રકાર મલયુક્ત મણિસે જય

બિત થતા રહે છે તથા એ કેવળજ્ઞાન મત્યાદિકે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોથી નિરપેક્ષ રહે છે, ઠાંણુ કે તેની ઉત્પત્તિ થતા મત્યાદિક જ્ઞાન રહેતાં નથી

શ કા -કેવળજ્ઞાનના સદ્ભાવમા મત્યાદિકોના અસદ્ભાવ કેમ રહે છે ? બ્યારે મત્યાદિક જ્ઞાન પોતપોતાના આવરણોના ક્ષયોપશમ થતા જ યાય છે ત્યારે તે વાત માનવી વધુ સરળ પડે છે, કે બ્યારે પોત પોતાના આવરણોના સદતર ક્ષય થઈ જશે ત્યારે તેઓ આપો આપ જ પ્રગટ થવા લાગશે, જેવી રીતે ચારિત્ર પરિણામ હોય છે ઠણુ પણુ છે:-

“ આવરણદેસવિગમે, જાહ વિજ્જ તિ મહસુયાઈણિ ।

આવરણસન્વવિગમે, કહ તાઢ ન હોંતિ જીવસ્સ ॥ ૧ ॥

એ શ કાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે રીતે એલ વાળા મણીમાથી બ્યારે

=સકલ-પરિપૂર્ણ, સપૂર્ણજ્ઞેયગ્રાહિત્વાત્ ૩। યદ્વા-કેવલમ્=અસાધારણમ્, અનન્ય સદૃશં, તાદૃશાસ્પરશ્ચાનાભાવાત્ ૪ । યદ્વા-કેવલમ્=અનન્તમ્ અપ્રતિપાતિત્વેન પર્યવસાનરહિતત્વાત્, જ્ઞેયાનન્તત્વાત્ ૫। ક્ષત્યેયમકાદિપ્રત્યયૃ કેવલશબ્દોઽપ્રવર્તતે। કેવલ ચ તજ્ઞાન ચેતિ કેવલજ્ઞાનમ્ । આત્મ્યન્તિક-નિરપદ્યેષ-પ્રાનાવરણીયકર્મભય પ્રમથ કરતલકલિતનિસ્તુલસ્થૂલયુક્તાફલાયમાનપદ્યાસ્થિતાઽગ્રપ્રભૂતમગ્ધાધિ માવરધમાવાવમાસક જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનમ્ ।

કારણ કિ યહ જ્ઞાન સકલ આવરણો કે ક્ષય હોને પર હી હોતા હૈ ૨। અથવા-જો જ્ઞાન સમ્પૂર્ણ હોતા હૈ ચહ કેવલજ્ઞાન હૈ । યહ કેવલકા અર્થ સમ્પૂર્ણ એસા થતલાયા ગયા હૈ, કારણ કિ યહ જ્ઞાન સમ્પૂર્ણ પદાર્થો કો રૂપી અરૂપી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થસમૂહ કો ગ્રહણ કરતા હૈ ૩। અથવા-જો જ્ઞાન અસાધારણ હોતા હૈ ઉમકા નામ કેવલજ્ઞાન હૈ । યહ કેવલ શબ્દકા અર્થ અસાધારણ કિયા ગયા હૈ, કારણ કિ હસકે જૈસા ઓર કોઈ દુસરા જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ ૪। અથવા જો જ્ઞાન અનન્ત હોતા હૈ ઉમકા નામ કેવલજ્ઞાન હૈ । યહ કેવલકા અર્થ અનન્ત કિયા ગયા હૈ, કારણ કિ ઇક ઘાર આત્મામેં હસ જ્ઞાનકે હો જાને પર ફિર હસકા પ્રતિ પાત નહીં હોતા હૈ । તથા અનન્ત જ્ઞેયોંકે જાનને સે બી યહ અનન્ત માના ગયા હૈ ૫। હસ તરત્ત હન પાચ અગ્રોવાલા જો જ્ઞાન હોતા હૈ વહી કેવલ જ્ઞાન હૈ, એસા જાનના ચાહિયે । તાત્પર્ય હસકા યહી હૈ કિ હસ જ્ઞાનમેં જ્ઞાનાવરણીય કર્મકા સમૂલ ક્ષય હોતા હૈ । મૂત અવિષ્યત્ એવં વર્ત-

‘શુદ્ધ’ કોઈ છે કારણ કે આ જ્ઞાન સર્વે આવરણો નષ્ટ થતા જ થાય છે ૨
અથવા જે જ્ઞાન સંપૂર્ણ હોય છે તે કેવળજ્ઞાન છે અહીં કેવળનો
અર્થ સંપૂર્ણ દર્શાવાયો છે, કારણ કે આ જ્ઞાન સંપૂર્ણ પદાર્થોનિ-
રૂપી, અરૂપી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થસમૂહને અંકલ્ય કરે છે ૩ અથવા જે
જ્ઞાન અસાધારણ હોય છે તેનું નામ કેવળજ્ઞાન છે અહીં કેવળ શબ્દનો અર્થ
અસાધારણ કરાયો છે, કારણ કે તેના જેવું બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી ૪ અથવા જે જ્ઞાન
અનન્ત હોય છે તેનું નામ કેવળજ્ઞાન છે અહીં કેવળનો અર્થ અનન્ત કરાયો
છે, કારણ કે આત્મામાં એક વખત આ જ્ઞાન થયા પછી તેના નાશ થતો નથી
તથા અનન્ત જ્ઞેયોને બાંધવાથી પણ તે અનન્ત મનાયુ છુ ૫ આ રીતે એ પાંચ
અર્થોવાળું જે જ્ઞાન થાય છે એ જ કેવળજ્ઞાન છે, એવું બાંધવું જોઈએ તેનું
તાત્પર્ય એ છે કે આ જ્ઞાનમાં જ્ઞાનાવરણીય કોઈના મૂળમાંથી જ ક્ષય થાય છે
મૂત, અવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના સર્વે પદાર્થો હસ્તામલકવત્ તેમાં

કેવલજ્ઞાન મત્યાદિનિરપેક્ષ ભવતિ, કેવલજ્ઞાનપ્રાદુર્ભાવે મત્યાદીનામસમવાત્ ।
 નન્ન કય તદા મત્યાદીનામસંભવઃ ? , યદિ મતિજ્ઞાનાદીનિ સ્વસ્વાવરણક્ષયોપશમેડપિ
 પ્રાદુર્ભવન્તિ, તર્હિ સર્વથા મ્વસ્વાવરણક્ષયે તુ તાનિ સુતરા પ્રાદુર્ભવિષ્યન્તિ ચારિત્ર
 પરિણામવત્ । ઉક્તઞ્ચ—

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્ઞતિ મહસુયાઈણિ ।

આવરણસચ્ચવિગમે, કહ તાહ ન હોતિ જીવસ્સ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—આવરણદેશવિગમે યાનિ વિદ્યન્તે મતિશ્રુતાદીનિ ।

આવરણસર્વવિગમે કય તાનિ ન ભવન્તિ જીવસ્વ ॥ ૧ ॥

इति चेत्, उच्यते—कथचिन्मलसंपृक्तस्य मरफतादिमणेर्यावत् सर्वथा मला-

માનકાલકે સમસ્તપદાર્થ હસ્તામલકવન હસમેં પ્રતિચિમ્બિત હોતે રહતે
 હેં । તથા યહ કેવલજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશામિક જ્ઞાનોં સે નિરપેક્ષ
 રહતા હે, ક્યોં કિ હસકી ઉત્પત્તિ હોને પર મત્યાદિક જ્ઞાન રહતે નહોં હેં ।

શક્કા—કેવલજ્ઞાનકે સદ્ભાવમેં મત્યાદિકોંકા અસદ્ભાવ ક્યોં રહતા હે ?
 જય મત્યાદિક જ્ઞાન અપને ૨ આવરણોં કે ક્ષાયોપશામ હોને પર હી હોતે હેં
 તો યહ યાત માનને મેં ઓર અધિક સરલ પડ જાતી હે કિ જય અપને ૨
 આવરણોં કા સર્વથા ક્ષય હો જાયગા તો વે અપને આપ હી પ્રગટ હોને
 હમેં જે સે ચારિત્રપરિણામ હોતા હે । કહા ઓ હે—

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્ઞતિ મહસુયાઈણિ ।

આવરણસચ્ચવિગમે, કહ તાહ ન હોતિ જીવસ્સ ” ॥ ૧ ॥

इस शङ्काका उत्तर इस प्रकार है—जिस प्रकार मलयुक्त मणिसे जय

બિત થતા રહે છે તથા એ કેવલજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશામિક જ્ઞાનોથી નિરપેક્ષ
 રહે છે, કાણકે કે તેની ઉત્પત્તિ થતા મત્યાદિક જ્ઞાન રહેતાં નથી

શક્કા—કેવલજ્ઞાનના સદ્ભાવમા મત્યાદિકોના અસદ્ભાવ કેમ રહે છે ?
 જ્યારે મત્યાદિક જ્ઞાન પોતપોતાના આવરણોના ક્ષયોપશામ થતા જ યાય છે ત્યારે
 તે વાત માનવી વધુ સરળ પડે છે, કે જ્યારે પોત પોતાના આવરણોના સદતર
 ક્ષય થઈ જશે ત્યારે તેઓ આપે આપ જ પ્રગટ થવા લાગશે, જેવી રીતે ચારિત્ર
 પરિણામ હોય છે કહ્યું પડ્યું છે—

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્ઞતિ મહસુયાઈણિ ।

આવરણસચ્ચવિગમે, કહ તાહ ન હોતિ જીવસ્સ ॥ ૧ ॥

એ શંકાનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે રીતે એક વાળા મણીમાથી જ્યા

=સકલ-પરિપૂર્ણ, સપૂર્ણજ્ઞેયગ્રાહિત્વાત્ ૧। યદ્વા-કેવલમ્=અસાધારણમ્, અનન્ય સદૃશં, તાદૃશાઽપરજ્ઞાનાભાવાત્ ૪ । યદ્વા-કેવલમ્=અનન્તમ્ અપ્રતિપાતિત્વેન પર્યવસાનરહિત્વાત્, જ્ઞેયાનન્તત્વાચ ૫। इत्येवमेकादिपदेषु केवलशब्दोऽप्रवर्तते। કેવલં ચ તજ્ઞાનં ચેતિ કેવલજ્ઞાનમ્ । આત્મ્યન્ટિક-નિરગ્નેષ-પ્રાનાયામીયકર્મસય પ્રમત્ત કરતલકલિતનિસ્તુલસ્થૂલમુક્તાફળામમાનયથાઽમ્થિતાઽગ્નેષમ્ભૂતમગ્ધાપિ ભાવસ્થભાવાવમાસક જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનમ્ ।

કારણ કિ યહ જ્ઞાન સફલ આવરણોં કેક્ષય હોને પર હી હોતા હૈ ૨ । અથવા-જો જ્ઞાન સમ્પૂર્ણ હોતા હૈ વહ કેવલજ્ઞાન હૈ । યદ્વા કેવલકા અર્થ સમ્પૂર્ણ જેસા થતલાયા ગયા હૈ, કારણ કિ યહ જ્ઞાન સમ્પૂર્ણ પદાર્થોં કો રૂપી અરૂપી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થસમૂહ કો ગ્રહણ કરતા હૈ ૩ । અથવા-જો જ્ઞાન અસાધારણ હોતા હૈ ઉસકા નામ કેવલજ્ઞાન હૈ । યદ્વા કેવલ શબ્દકા અર્થ અસાધારણ ક્રિયા ગયા હૈ, કારણ કિ હમ્કે જેસા ઓર કોઈ દુસરા જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ ૪ । અથવા જો જ્ઞાન અનન્ત હોતા હૈ ઉસકા નામ કેવલજ્ઞાન હૈ । યદ્વા કેવલકા અર્થ અનન્ત ક્રિયા ગયા હૈ, કારણ કિ એક ધાર આત્મામેં હસ જ્ઞાનકે હો જાને પર ફિર હસકા પ્રતિ પાત નહીં હોતા હૈ । તથા અનન્ત જ્ઞેયોં કે જાનને સે મી યહ અનન્ત માના ગયા હૈ ૫ । इत्यन्तरङ्ग इति पादार्थोवाला जो ज्ञान होता है वही केवल ज्ञान है, ऐसा जानना चाहिये । तात्पर्य इसका यही है कि इस ज्ञानमें ज्ञानावरणीय कर्मका समूल क्षय होता है । भूत भविष्यत् एव वर्त

‘શુદ્ધ’ કયો છે કારણ કે આ જ્ઞાન સર્વે આવરણો નષ્ટ થતા જ થાય છે ૨ અથવા જે જ્ઞાન સપૂર્ણ હોય છે તે કેવળજ્ઞાન છે અહીં કેવળનો અર્થ સપૂર્ણ દર્શાવાયો છે, કારણ કે આ જ્ઞાન સપૂર્ણ પદાર્થોને-રૂપી, અરૂપી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થસમૂહને ગ્રહણ કરે છે ૩ અથવા જે જ્ઞાન અસાધારણ હોય છે તેનું નામ કેવળજ્ઞાન છે અહીં કેવળ શબ્દનો અર્થ અસાધારણ કરાયો છે, કારણ કે તેના જેવું બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી ૪ અથવા જે જ્ઞાન અનન્ત હોય છે તેનું નામ કેવળજ્ઞાન છે અહીં કેવળનો અર્થ અનન્ત કરાયો છે, કારણ કે આત્મામાં એક વખત આ જ્ઞાન થયા પછી તેનો નાશ થતો નથી તથા અનન્ત જ્ઞેયોને બાંધવાથી પણ તે અનન્ત મનાયુ ૫ આ રીતે એ પાંચ અર્થોવાળું જે જ્ઞાન થાય છે એ જ કેવળજ્ઞાન છે, જેવું બધું બોધ્યું તેનું તાત્પર્ય એ છે કે આ જ્ઞાનમાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો મૂળભાથી જ ક્ષય થાય છે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળના સર્વે પદાર્થો હસ્તામલકવત્ તેમાં પ્રતિ

કેવલજ્ઞાન મત્યાદિનિરપેક્ષ મત્તિ, કેવલજ્ઞાનપ્રાદુર્ભાવે મત્યાદીનામસમવાત્ । નમ્ કય તદા મત્યાદીનામસમવ ? , યદિ મતિજ્ઞાનાદીનિ સ્વસ્વાવરણક્ષયોપશમેઽપિ પ્રાદુર્ભવન્તિ, તર્હિ સર્વથા મ્સ્વસ્વાવરણક્ષયે તુ તાનિ સુતરા પ્રાદુર્ભવિષ્યન્તિ ચારિત્ર પરિણામવત્ । ઉક્તચ્ચ—

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્ઞતિ મહસુચાઈણિ ।

આવરણમચ્ચવિગમે, કહ તાઈ ન હોતિ જીવસ્સ ” ॥ ૧ ॥

છાયા—આવરણદેશવિગમે યાનિ વિઘન્ટે મતિશ્રુતાનીનિ ।

આવરણસર્વવિગમે કય તાનિ ન મત્તન્તિ જીવસ્સ ॥ ૧ ॥

इति चेत्, उच्यते—कथंचिन्मलसंपृक्तस्य मरकतादिमणेर्यावत् सर्वथा मल-

માનકાલકે મમસ્તપદાર્થ હસ્તામલકવત્ હસમે પ્રતિયિમ્પિત હોતે રહતે હૈં । તથા યહ કેવલજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનો સે નિરપેક્ષ રહતા હૈ, ક્યોં કિ હમકી ઉત્પત્તિ હોને પર મત્યાદિક જ્ઞાન રહતે નહીં હૈં ।

ગદ્ગા—કેવલજ્ઞાનકે સદ્ભાવમેં મત્યાદિકોંકા અસદ્ભાવ ક્યોં રહતા હૈ ? જય મત્યાદિક જ્ઞાન અપને ૨ આવરણોં કે ક્ષયોપશમ હોને પર હી હોતે હૈં સો યહ ઘાત માનને મેં ઓર અધિક મરલ પડ જાતી હૈ કિ જય અપને ૨ આવરણોં કા સર્વથા ક્ષય હો જાયગા તો વે અપને આપ હી પ્રગટ હોને લગે ગે જૈસે ચારિત્રપરિણામ હોતા હૈ । કહા ખી હૈ—

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્ઞતિ મહસુચાઈણિ ।

આવરણસચ્ચવિગમે, કહ તાઈ ન હોતિ જીવસ્સ ” ॥ ૧ ॥

इस शङ्काका उत्तर इस प्रकार है—जिस प्रकार मलयुक्त मणिसे जय

ગિત થતા રહે છે તથા એ કેવલજ્ઞાન મત્યાદિક ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનોથી નિરપેક્ષ રહે છે, કારણ કે તેની ઉત્પત્તિ થતા મત્યાદિક જ્ઞાન રહેતાં નથી

અથા -કેવલજ્ઞાનના સદ્ભાવમા મત્યાદિકોના અસદ્ભાવ કેમ રહે છે ? બ્યારે મત્યાદિક જ્ઞાન પોતપોતાના આવરણોના ક્ષયોપશમ થતા જ થાય છે ત્યારે તે વાત માનવી વધુ સરળ પડે છે, કે બ્યારે પોત પોતાના આવરણોના સદ્ભાવ ક્ષય થઈ બ્યે ત્યારે તેઓ આપો આપ જ પ્રગટ થવા લાગશે, જેવી રીતે ચારિત્ર પરિણામ હોય છે કહ્યું પશ્ય છે -

“ આવરણદેસવિગમે, જાઈ વિજ્ઞતિ મહસુચાઈણિ ।

આવરણસચ્ચવિગમે, કહ તાઈ ન હોતિ જીવસ્સ ॥ ૧ ॥

એ શકનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—જે રીતે એક વાળા મણીમાથી બ્યા

પગમો ન મરવતિ, તાયદ્ યથા યથા દશતો મલ્લ્યપગમસ્તથા તથા દેશતસ્તસ્વરૂપા
મિવ્યક્તિરુપજાયતે, સાડપિ ક્વચિત્ કદાચિત્ કથચિત્ મરવતીત્યનકવિધા, તથા
ડડ્ડમનોડપિ કાલગ્રયવર્તિસફલપદાર્થસાક્ષાત્કારકૈવપારમાર્થિકસ્વરૂપસ્યાપ્યનાદિકા
લોપચિત્જ્ઞાનાવરણીયકર્મમલપટલતિરોહિતસ્ય યાવત્ સર્વથા કર્મમલ્લ્યપગમો ન
મરવતિ, તાયદ્ યથા યથા દેશત કર્મમલ્લયો જાયતે, તથા તથા દેશતસ્થસ્ય જ્ઞપ્તિ
પ્રાદુર્ભવતિ । સાડપિ ક્વચિત્ કદાચિત્ કથચિત્ મરવતીત્યનેકવિધા મરવતિ । ઉક્તશ્ચ—

તક સર્વથા મૈલકા અભાવ નહીં હોતા હૈ તય તક જૈસે ઝમસે થોડે ૨
રૂપમેં મૈલકા અભાવ હોતા રહતા હૈ ઓર ઘર મણિ ઉસ થોડે ૨ મૈલકે
વિગમસે થોડે ૨ રૂપમેં અપને સ્વરૂપકી અમિવ્યક્તિ કરતા રહતા હૈ ।
યહ સ્વરૂપામિવ્યક્તિ ઉસ મણિમેં સર્વદેશમેં ન હો કર ક્વચિત્ કદા
ચિત્ કથચિત્ રૂપસે હોતી હૈ અત યહ સ્વરૂપામિવ્યક્તિ અનેકવિધ
માની જાતી હૈ, ઉસી પ્રકાર કાલગ્રયવર્તી સફલ પદાર્થોં કો સાક્ષાત્
જાનનેકા જિસકા પારમાર્થિક સ્વભાવ હૈ, ઓર યહ સ્વભાવ જિસકા
અનાદિકાલસે લગે હુગ જ્ઞાનાવરણીય કર્મપટલસે તિરોહિત હો રહા હૈ
સો જય તક આત્માસે સર્વથા કર્મમલકા વ્યપગમ નહીં હો જાતા હૈ તય
તક ઇક દેશસે જૈસાર કર્મમલકા વિગમ હોતા રહતા હૈ વૈસે ૨ ઉસકે
સ્વરૂપકી જ્ઞપ્તિ હોતી રહતી હૈ । યહ આત્માકે સ્વરૂપકી જ્ઞપ્તિ મી જીવકી
ક્વચિત્ કદાચિત્ કથચિત્ રૂપમેં હી હોતી હૈ, સર્વરૂપમેં નહીં, અત
યહ જ્ઞપ્તિ મી અનેકવિધ માની જાતી હૈ । કહા મી હૈ—

સુધી મેલનો સહતર અભાવ થતો નથી ત્યા સુધી જેમ તેનાથી થોડા થોડા પ્રમા
ણમા મેલનો અભાવ થયા કરે છે અને તે મણી તે થોડા થોડા મેલના જવાબી
થોડા થોડા પ્રમાણમાં પોતાના સ્વરૂપની અમિવ્યક્તિ કરતો રહે છે । આ સ્વરૂપા
મિવ્યક્તિ તે મણિમાં સર્વ દેશમા ન હોતા કવચિત્ (કોઈ કોઈ જગ્યાએ) કદાચિત્
(કોઈક વખતે) કથચિત્ રૂપથી (કોઈ કોઈ પ્રકારે) હોય છે તેથી તે સ્વરૂપા
મિવ્યક્તિ અનેક પ્રકારે મનાય છે- જેજ પ્રમાણે ત્રિકાળવતી સર્વે પદ્મથોને
સાક્ષાત્ બાહુવાનો જેનો પારમાર્થિક સ્વભાવ છે, અને જેનો એ સ્વભાવ અનાદિ
કાળથી લાગેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મપટલથી તિરોહિત થઈ રહ્યો છે તે જ્યા
સુધી આત્મામાંથી કર્મમળનો સહતર નાશ થઈ જતો નથી ત્યા સુધી એક
દેશથી જેમ જેમ કર્મમળ જતો જાય છે તેમ તેમ તેનાં સ્વરૂપની ‘જ્ઞપ્તિ’ (બાહુ)
થતી રહે છે આ આત્માના સ્વરૂપની બાહુ પણ છુપવને કવચિત્, કદાચિત્ કથચિત્
રૂપથીજ થાય છે, સમસ્ત રૂપે નહીં તેથી આ જ્ઞપ્તિ—(બાહુ) પણ અનેક પ્રકારે
મનાય છે કહ્યુ પણ છે—

“ મલવિદ્વમણિવ્યક્તિર્યથાઽનેકપ્રકારતઃ ।

કર્મવિદ્વાઽઽત્મવિજ્ઞસિસ્તથાઽનેકપ્રકારતઃ ” ॥૧॥

તદનેકવિધત્વ મતિશ્રુતાદિભેદાદ્ ભવતિ ।

યદા તુ તસ્ય મરકતમણેર્નિરવશેપમલવ્યપગમસ્તદા પરિસ્ફુટરૂપૈકામિવ્યક્તિ-
રૂપજાયતે, તદ્વદાત્મનોઽપિ જ્ઞાનદર્શનચાગ્રિપ્રમાવતો નિરવશેપાવરણક્ષયે સતિ
એકરૂપ પરિસ્ફુટ સર્વવસ્તુપર્યાયસાક્ષાત્કારક જ્ઞાનમાવિર્ભવતિ । તથા ચોક્તમ્—

“ યથા જાત્યસ્ય રત્નસ્ય, નિ‘શેપમલહાનિત’ ।

સ્ફુટૈકરૂપામિવ્યક્તિર્વિજ્ઞસિસ્તદ્વદાત્મન ” ॥ ૧ ॥

તસ્માત્ કેવલજ્ઞાન મત્યાદિનિરપેક્ષ ભવતીતિ સિદ્ધમ્ ।

“ મલવિદ્વમણિવ્યક્તિર્યથાઽનેકપ્રકારતઃ ।

કર્મવિદ્વાત્મવિજ્ઞસિસ્તથાઽનેકપ્રકારતઃ ” ॥ ૧ ॥ ”

યદ્ અનેકવિધ આત્મજ્ઞસિ હી મત્યાદિક ચાર જ્ઞાનસ્વરૂપ હૈ । જય ઉસ
મરકતમણિસે સમસ્ત રૂપમેં મલકા અપગમ હો જાતા હૈ તો જેસે ઉસકે
રૂપકી સ્ફુટરૂપમેં અમિવ્યક્તિ હો જાતી હૈ ઉસી તરહ આત્માકે ‘મી જ્ઞાનદ-
ર્શનચારિત્રકે પ્રમાવસે સમ્પૂર્ણ રૂપમેં આચરણકે ક્ષય હોને પર એક સ્વરૂપકી
કિ જો સર્વવસ્તુઓં એય ઉનકી સમસ્ત પર્યાયોંકો વિશદરૂપસે સાક્ષા-
ત્કાર કરનેવાલા હોતા હૈ અમિવ્યક્તિ હો જાતી હૈ । કહા મી હૈ—

“ યથા જાત્યસ્ય રત્નસ્ય, નિ‘શેપમલહાનિત’ ।

સ્ફુટૈકરૂપામિવ્યક્તિ, -વિજ્ઞસિસ્તદ્વદાત્મન ” ॥૧॥

હસસે યદ્ સિદ્ધ હુઆ કિ-કેવલજ્ઞાન મત્યાદિનિરપેક્ષ હોતા હૈ ।

“ મલવિદ્વમણિવ્યક્તિ, -ર્યથાઽનેકપ્રકારતઃ ।

કર્મવિદ્વાત્મવિજ્ઞસિ, -સ્તથાઽનેકપ્રકારતઃ ” ॥૧॥

આ અનેકવિધ આત્મજ્ઞસિ જ મત્યાદિકે ચાર જ્ઞાન સ્વરૂપ છે બ્યારે તે
મરકતમણિમાથી સ પૂર્ણ રીતે મેલનો નાશ થાય છે ત્યારે જેમ તેના રૂપની
સ્પષ્ટ રીતે અભિવ્યક્તિ થાય છે તેજ પ્રમાણે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના પ્રમાવધી
આત્માના આવરણનો પણ સ પૂર્ણ રીતે ક્ષય થતા એક સ્વરૂપની, કે જે સર્વ વસ્તુઓ
તેમજ તેમની સમસ્ત પર્યાયોનો વિશદરૂપથી સાક્ષાત્કાર કરનાર હોય છે, અભિવ્ય-
ક્તિ થઈ બાક છે કહ્યું પણ છે —

“ યથા જાત્યસ્ય રત્નસ્ય, નિ‘શેપમલહાનિત’ ।

સ્ફુટૈકરૂપામિવ્યક્તિ, -વિજ્ઞસિસ્તદ્વદાત્મન ” ॥૧॥

આથી જો સિદ્ધ થાય છે કે-કેવલજ્ઞાન મત્યાદિનિરપેક્ષ હોય છે

નન્વધ્યાદિજ્ઞાનતઃ પૂર્વે મતિશ્રુતજ્ઞાનનિર્દેશો કો હતઃ ? , અગ્રોચ્યતે—ઈદં સ્વા-
મિકાલ્પકારણવિષયપરોક્ષત્વસામ્યાત્ , તત્સત્ત્વે ચાત્વધ્યાદિજ્ઞાનસમવાદાદાદૈવ તપો
રુપન્યાસ इति । તથાદિ-ય એવ મતિજ્ઞાનસ્ય સ્વામી સ એવ શ્રુતજ્ઞાનસ્યાપિ । તથા
ચોક્તમ્—‘ જત્ય મહનાળ તત્થ સુચનાળ ’ इति ।

તથા—યાવાન્ મતિજ્ઞાનસ્ય સ્થિતિકાલસ્તાવાનેવ શ્રુતજ્ઞાનસ્ય । યથા મતિ
જ્ઞાનં ક્ષયોપશમહેતુક તથા શ્રુતજ્ઞાનમપિ । યથા ચ-મતિજ્ઞાન દશત સર્વદ્રવ્યાદિ-
વિષયં, તથા શ્રુતજ્ઞાનમપિ । યથા મતિજ્ઞાનં પરોક્ષ, તથા શ્રુતજ્ઞાનમપિ । મતિજ્ઞાન-
શ્રુતજ્ઞાનયો’ સર્વે એવ ચાવધિજ્ઞાનાદીનિ ભવન્તિ ।

શાસ્ત્ર—અવધિ આદિ જ્ઞાનોં કે પહિલે જો મતિશ્રુતજ્ઞાનકા નિર્દેશ
કિયા ગયા હૈ હસમેં કયા કારણ હૈ ? ।

ઉત્તર—इन दोनोंमें पहिले जो मतिश्रुत ज्ञानका निर्देश किया गया
है उसमें एक कारण तो यह है कि मतिज्ञान एव श्रुतज्ञान, इन दोनोंके
एक ही स्वामी होते हैं, भिन्न स्वामी नहीं । तथा—इनका काल भी एक
ही है, भिन्न २ काल नहीं है । तथा विषयकी अपेक्षा भी इनमें समानता
है, असमानता नहीं । तथा ये दोनों ज्ञान परोक्ष हैं । दूसरा
कारण यह है कि इनके होने पर ही अवधि आदि ज्ञान होते हैं ।
कहा भी है—“ जत्य महनाण तत्थ सुचनाण ” ।

जिस आत्मामें मतिज्ञान होता है उसी आत्मामें श्रुतज्ञान होता है ।
जितना स्थितिकाल मतिज्ञानका है उतना ही स्थितिकाल श्रुतज्ञानका है ।
मतिज्ञान जिस प्रकार मतिज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशमसे उत्पन्न होता

શ કાલઃ—અવધિ આદિ જ્ઞાનોભા પહેલાં જે મતિ શ્રુત જ્ઞાનને ઉદ્ભવ
કરશે છે તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તરઃ—જે જ્ઞાનોભા પહેલાં જે માત્ર શ્રુત જ્ઞાનને નિર્દેશ કરાયો છે તેનું
એક કારણ તો એ છે કે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બન્નેને એક જ સ્વામી
હોય છે, અલગ અલગ સ્વામી હોતો નથી. વળી તેનો કાળ પણ એક જ છે,
જુદો જુદો કાળ નથી વળી વિષયની અપેક્ષાએ પણ એમાં સમાનતા છે—અસ-
માનતા નથી. તથા તે બન્ને જ્ઞાન પરોક્ષ છે બીજું કારણ એ છે કે એ હોય
તો જ અવધિ આદિ જ્ઞાન થાય છે કહ્યું પણ છે—

“ જત્ય મહનાળ તત્થ સુચનાળ ” જે આત્મામાં મતિજ્ઞાન થાય છે એ જ
આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન થાય છે જેટલો સ્થિતિકાળ મતિજ્ઞાનનો છે એટલો જ
સ્થિતિકાળ શ્રુતજ્ઞાનનો છે મતિજ્ઞાન જે પ્રમાણે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયો-

નનુ મતિજ્ઞાનનાનન્તર શ્રુતજ્ઞાનનિર્દેશે કો હેતુ ? , ઉચ્યતે—શ્રુતજ્ઞાનસ્ય મતિપૂર્વક-
ત્વાદ્ વિશિષ્ટમત્યશરૂપત્વાદ્ વા —તજ્ઞાન મતિજ્ઞાનનાનન્તરમુપન્યસ્તમ્ । ઉક્તચ્ચ—

“મહપુત્ર જેણ સુય, તેણાદીપ મહવિસિદ્ધો વા ।

મહમેઓ ચેવ સુય, તો મહસમળતર મણિય ” ॥

છાયા—મતિપૂર્વે યેન શ્રુત, તેનાદિતો મતિવિશિષ્ટ વા ।

મતિમેદચૈવ શ્રુતં, તસો મતિસમનન્તર મણિતમ્ ॥

હૈં उसी प्रकार श्रुतज्ञान भी श्रुतज्ञानावरणीय कर्मके क्षयोपशमसे उत्पन्न होता है । जिस प्रकार मतिज्ञान सर्व द्रव्योंको परोक्षरूपसे विषय करता है उसी प्रकार श्रुतज्ञान भी विषय करता है । मतिज्ञान जिस प्रकार परोक्ष माना गया है । उसी प्रकार श्रुतज्ञान भी परोक्ष माना गया है । इन मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञानके सद्भावमें ही अवधिज्ञान आदि हुआ करते हैं ।

શકા—મતિજ્ઞાન કે બાદ શ્રુતજ્ઞાનકા જો પાઠ રખત્વા ગયા હૈં । ઉસમેં કયા કારણ હૈં ? ।

ઉત્તર—મતિજ્ઞાનકે બાદ શ્રુતજ્ઞાનકે પાઠ રખનેમેં કારણ યહ હૈં કિ શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાનપૂર્વક હોતા હૈં, અથવા વહ મતિજ્ઞાનકા હી એક વિશિષ્ટ અશ હૈં । કહા મી હૈં—

“મહપુત્ર જેણ સુય, તેણાદીપ મહવિસિદ્ધો વા ।

મહમેઓ ચેવ સુય, તો મહસમળતર મણિય ॥ ૧ ॥ ”

પશ્યમથી ઉત્પન્ન થાય છે એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન પણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે જે પ્રમાણે મતિજ્ઞાન સર્વે દ્રવ્યોને પરોક્ષ રૂપથી વિષય કરે છે એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન પણ વિષય કરે છે જે રીતે મતિજ્ઞાન પરોક્ષ મનાયું છે એજ રીતે શ્રુતજ્ઞાન પણ પરોક્ષ મનાયું છે એ મતિજ્ઞાન તથા શ્રુત જ્ઞાનના સદ્ભાવમા જ અવધિજ્ઞાન વગેરે થયા કરે છે

શકા:—મતિજ્ઞાનની પછી શ્રુતજ્ઞાનનો જે પાઠ રખાયો છે તેનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર—મતિજ્ઞાનની પછી શ્રુતજ્ઞાનનો પાઠ રખવાનું કારણ એ છે કે શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન સાથે થાય છે અથવા તે મતિજ્ઞાનનો એક વિશિષ્ટ અશ છે કહ્યું પણ છે—

“મહપુત્ર જેણ સુય, તેણાદીપ મહવિસિદ્ધો વા ।

મહમેઓ ચેવ સુય, તો મહસમળતર મણિય ” ॥૧॥

નનુ મતિશ્રુતજ્ઞાનાનન્તરમવધિજ્ઞાનસ્યોપન્યાસે કો હતુઃ?, ઉત્તર—કાલ-
વિપર્યય-સ્વામિ-લાભત સામ્યાદવધિજ્ઞાનસ્ય મતિશ્રુતાનન્તર કથનમિતિ તથાદિ-
એકજીવાપેક્ષયા, નાનાજીવાપેક્ષયા ચ મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાનયોર્યાવાન્ સ્થિતિકા
લોઽસ્તિ, તાવાનવધિજ્ઞાનસ્યાપિ સ્થિતિકાલોસ્તીતિ યામત સામ્યમ્ । યથા
ચ મિધ્યાત્વોદયે મતિશ્રુતજ્ઞાને અજ્ઞાનરૂપ વિપર્યય પ્રતિપદ્યેતે, તથાઽવધિજ્ઞાનમપીતિ
વિપર્યયસામ્યમ્ । તથા ય એવ મતિજ્ઞાનશ્રુતજ્ઞાનયો સ્વામી સ યાગવધિજ્ઞાનસ્યાપિ
સ્વામી ભવતીતિ સ્વામિના સામ્યમ્ । તથા વિમદ્જ્ઞાનિનિશ્ચિદશાદે' સમ્યગ્દર્શન-
પ્રાપ્તૌ યુગપદેવ જ્ઞાનત્રયલાભસમવાત્ લાભત સામ્યમ્ ।

શક્કા—મતિજ્ઞાન એવ શ્રુતજ્ઞાનકે પાદ અવધિજ્ઞાનકા જો કથન સૂત્રમે
કિયા ગયા હૈ ઉસકા કયા કારણ હૈ ? ।

ઉત્તર—હસકા કારણ—કાલ, વિપર્યય, સ્વામી એવ લાભકી સમા-
નતા હૈ । હસકા ખુલાસા હસ પ્રકાર હૈ—એક જીવ અથવા નાના જીવોંકી
અપેક્ષા જિતના મતિજ્ઞાન એવ શ્રુતજ્ઞાનકા સ્થિતિકાલ હૈ ઉતના હી સ્થિતિ-
કાલ અવધિજ્ઞાનકા મી હૈ । યહ કાલકી અપેક્ષા મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનકે
સાથ અવધિજ્ઞાનકી સમાનતા હૈ । મિધ્યાત્વકે ઉદય હોને પર જિસ પ્રકાર
મતિજ્ઞાન એવ શ્રુતજ્ઞાન વિપર્યયરૂપ હો જાતે હૈં ઉસી પ્રકાર અવધિજ્ઞાન
મી વિપર્યયરૂપ હો જાતા હૈ । યહ વિપર્યયકી અપેક્ષા હન દોનોંકે સાથ
હસકી સમાનતા હૈ । મતિજ્ઞાન એવ શ્રુતજ્ઞાનકા જો સ્વામી હોતા હૈ વહી
અવધિજ્ઞાનકા મી સ્વામી હોતા હૈ । હસ પ્રકાર સ્વામીકી અપેક્ષા હસમેં
ઉનકે સાથ સમાનતા ઘટ જાતી હૈ । વિમદ્જ્ઞાની દેવ આદિકો સમ્યગ્દ-

શક્કા—મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની પછી અવધિ જ્ઞાનનું જે કથન સૂત્રમા
કરાયુ છે તેનું શુ કારણ છે ?

ઉત્તર—એનું કારણ—જાળ, વિપર્યય, સ્વામી અને લાભની સમાનતા છે તેને
ખુલાસે આ પ્રમાણે છે—એક એવ અથવા અનેક એવોની અપેક્ષાએ જેટલો
મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનનો સ્થિતિકાળ છે એટલો જ સ્થિતિકાળ અવધિજ્ઞાનનો
પણ છે આ જાળની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાનની સાથે અવધિજ્ઞાનની સમા-
નતા છે મિધ્યાત્વનો ઉદય થતા જે રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વિપર્યયરૂપ
થઈ બાધ છે તે જ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન પણ વિપર્યયરૂપ થઈ બાધ છે એ
વિપર્યયની અપેક્ષાએ તે બન્નેની સાથે તેની સમાનતા છે મતિજ્ઞાન અને
શ્રુતજ્ઞાનનો જે સ્વામી હોય છે તે જ અવધિજ્ઞાનનો પણ સ્વામી હોય છે આ
રીતે સ્વામીની અપેક્ષાએ તેમા તેમની સાથે સમાનતા બધેબધેથી થઈ બાધ છે

તથા—છદ્મસ્થવિષયભાવપ્રત્યક્ષત્વસાધર્મ્યાદવધિજ્ઞાનાનન્તર મન'પર્યવજ્ઞાનસ્ય કથનમ્ । તથાહિ—યથાજ્વધિજ્ઞાન છદ્મસ્યસ્ય મન્વતિ, તદ્વન્મન'પર્યવજ્ઞાનમપિ છદ્મસ્પર્શ્યવેતિ છદ્મસ્પસામ્યમ્ । તથા—યથાજ્વધિજ્ઞાનં રુપિદ્રવ્યવિષયમ્, તથા મન'પર્યવજ્ઞાનમપિ સામાન્યેનેતિ વિષયસામ્યમ્ । યથાજ્વધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિકે ભાવે, તથા મન'પર્યવજ્ઞાનમપીતિ ભાવત સામ્યમ્ । યથાજ્વધિજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ, તથા મન પર્યવજ્ઞાનમપીતિ પ્રત્યક્ષતયા સામ્યમ્ ।

જ્ઞાનકી પ્રાપ્તિ હોને પર યુગપત્ ઉસે મતિજ્ઞાન, ધ્રુતજ્ઞાન ંવ અવધિજ્ઞાનકા લાભ હો જાતા હૈ, યહ લાભકી અપેક્ષા સમાનતા હૈ ।

તથા—છદ્મસ્થ, વિષય, ભાવ, પ્રત્યક્ષત્વકી સમાનતા કી અપેક્ષાકો લેકર અવધિજ્ઞાનકે ઘાદ મન'પર્યવજ્ઞાનકા સૂત્રમેં નિર્દેશ કિયા ગયા હૈ ।-જિસ પ્રકાર અવધિજ્ઞાન છદ્મસ્થ જીવોકો હોતા હૈ ઁસી પ્રકાર મન પર્યવજ્ઞાન મી ઁન્નીં જીવોકો હોતા હૈ । યહ અવધિજ્ઞાન ંર મન'પર્યવજ્ઞાનકી છદ્મસ્થકી અપેક્ષા સમાનતા હૈ । અવધિજ્ઞાન જિસ પ્રકાર રૂપી દ્રવ્યકો વિષય કરતા હૈ ઁસી પ્રકાર મન પર્યવજ્ઞાન મી રૂપી દ્રવ્યોકો વિષય કરતા હૈ । યહ વિષયકી અપેક્ષા દોનોમેં સમાનતા હૈ । ક્ષાયોપશમિકભાવમેં જિસ પ્રકાર અવધિ જ્ઞાનકો ગિનાયા ગયા હૈ ઁસી પ્રકાર મન'પર્યવજ્ઞાન કો મી ક્ષાયોપશમિક ભાવમેં ગિનાયા ગયા હૈ । યહ ભાવકી અપેક્ષા સમાનતા હૈ । અવધિજ્ઞાન જિસ પ્રકાર આત્મજન્ય હોનેસે પ્રત્યક્ષ માના જાતા હૈ ઁસી પ્રકાર ઇન્દ્રિય ંર મનકી સહાયતા

વિભગજ્ઞાની દેવ આહિને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ યતા યુગપત્ (એકીસાથે) તેને મતિજ્ઞાન, ધ્રુતજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનનો લાભ થઈ જાય છે, આ લાભની અપેક્ષાએ સમાનતા છે

તથા—છદ્મસ્થ, વિષય, ભાવ, પ્રત્યક્ષત્વની સમાનતાની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનની પછી મન પર્યવજ્ઞાનનો સૂત્રમા નિર્દેશ કરાયો છે જે રીતે અવધિજ્ઞાન છદ્મસ્થ હોવાને થાય છે એ જ રીતે મન પર્યવજ્ઞાન પણ એ જ હોવાને થાય છે આ અવધિજ્ઞાન અને મન'પર્યવજ્ઞાનની છદ્મસ્થની અપેક્ષાએ સમાનતા છે અવધિજ્ઞાન જે પ્રમાણે રૂપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે એ જ પ્રમાણે મન પર્યવજ્ઞાન પણ રૂપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે આ વિષયની અપેક્ષાએ બન્નેમાં સમાનતા છે ક્ષાયોપશમિક ભાવમા જે પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન ગણાંબુ છે એ જ પ્રમાણે મન'પર્યવજ્ઞાનને પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવમા ગણાંબુ છે આ ભાવની અપેક્ષાએ સમાનતા છે અવધિજ્ઞાન જે રીતે આત્મજન્ય હોવાથી પ્રત્યક્ષ મનાય છે એ જ રીતે મન'પર્યવજ્ઞાન પણ ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના ક્ષત

તથા—અપ્રમત્તસયતસ્વામિસામ્યાત્ વિપર્યયામાયસામ્યાન્ચ, મન પર્યવજ્ઞાના-
નન્તરં કેવલજ્ઞાનમુપન્યસ્તમ્ । તથાહિ—યથા મન'પર્યવજ્ઞાન પ્રમાદરહિતસ્યેવ માવ-
મુનેર્ભવતિ, તથા કેવલજ્ઞાનમપિ શાદશમ્યેષ માવમુનેર્ભવતીતિ સ્વામિસામ્યમ્ ।
યથા ચ—મન'પર્યવજ્ઞાન વિપર્યયજ્ઞાનં ન ભવતિ, તથા કેવલજ્ઞાનમપીતિ વિપર્યયા-
માવસામ્યમ્ ।

કિઞ્ચ—મત્યાદિજ્ઞાનચતુષ્ટયાપેક્ષયા ઉત્તમત્વાત્, અવસાને લાભાદ્ય કેવલજ્ઞાનં
ચરમમિતિ । કેવલજ્ઞાનસ્યાતીતાનાગતવર્તમાનનિ શેષશ્ચેયસ્વરૂપાવમાસિત્વાદુચ-
કે વિના કેવલ આત્માસે જન્ય હોનેકી વજરસે મન પર્યવજ્ઞાન ઓ પ્રત્યક્ષ
માના ગયા છે । યહ દ્વન દોનોમે પ્રત્યક્ષત્વકી અપેક્ષા સમાનતા છે ।

તથા—અપ્રમત્તસયતસ્વામી, તથા અવિપર્યયકી અપેક્ષાસે સમાનતા
હોનેસે મન પર્યવજ્ઞાનકે યાદ કેવલજ્ઞાનકા પાઠ રક્ત્વા છે । મન પર્યવજ્ઞાન
જિસ પ્રકાર અપ્રમત્ત માવમુનિકે હોતા છે ઉસી તરહ કેવલજ્ઞાન ઓ
અપ્રમત્તમાવમુનિકે હોતા છે । યહ સ્વામીકી અપેક્ષા સમાનતા છે । મન-
પર્યવજ્ઞાન જિસ પ્રકાર વિપર્યયસે રહિત હોતા છે ઉસી પ્રકાર કેવલજ્ઞાનમે
ઓ વિપર્યય નહીં હોતા છે । યહ અવિપર્યયકી અપેક્ષાસે સમાનતા છે ।

દુસરે—કેવલજ્ઞાનકો જો સમસે અન્તમે રસ્તા ગયા છે ઉસમે કારણ યહ
છે કિ યહ જ્ઞાન મત્યાદિક ચાર જ્ઞાનોકી અપેક્ષા ઉત્તમ છે, તથા દ્વન સબકે
અન્તમે હી હસકી પ્રાપ્તિ હોતી છે । ઊન જ્ઞાનોકી અપેક્ષા ઉત્તમતા હસમે
હસલિયે છે કિ હસ જ્ઞાનમે અતીત, અનાગત, તથા વર્તમાનકાલીન સમસ્ત
જ્ઞેય પદાર્થો કા અવભાસન હોતા છે । તથા જિસ જીવકો ચાર જ્ઞાન

આત્મજન્ય હોવાથી પ્રત્યક્ષ મનાય છે આ બન્નેમાં પ્રત્યક્ષત્વની અપેક્ષાએ
સમાનતા છે

તથા—અપ્રમત્તસયતસ્વામી, તથા અવિપર્યયની અપેક્ષાએ સમાનતા
હોવાથી મન.પર્યવ જ્ઞાનની પછી કેવલજ્ઞાનનો પાઠ રાખ્યો છે મનાપર્યવજ્ઞાન
એ પ્રમાણે અપ્રમત્ત માવમુનિને થાય છે એ જ રીતે કેવલજ્ઞાન પણ અપ્રમત્ત માવ
મુનિને થાય છે આ સ્વામીની અપેક્ષાએ સમાનતા છે મન પર્યવજ્ઞાન એ રીતે
વિપર્યયરહિત હોય છે એ જ રીતે કેવલજ્ઞાનમાં પણ વિપર્યય થતો
નથી. આ અવિપર્યયની અપેક્ષાએ સમાનતા છે બીજી કેવલજ્ઞાનને એ બધાની
અતિ રાખવામાં આવ્યું છે તેનું કાગ્જુ એ છે કે એ જ્ઞાન મત્યાદિક ચાર જ્ઞાનો
કરતાં ઉત્તમ છે અને એ બધાને અતિ જ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે એ જ્ઞાનો
કરતા તેમાં ઉત્તમતા એથી છે કે આ જ્ઞાનમાં શૂં, અવિધ્ય અને વર્તમાન

મત્વમ્ । તથા ય. પશ્ચવિધ જ્ઞાન પ્રાપ્નોતિ સોઽપ્યન્ત એવેદં લભતે, इत्येवं केवल
જ્ઞાનમન્તે નિર્દિષ્ટમ્ ॥ સૂ૦૧ ॥

મૂલમ્—ત સમાસઓ દુવિહ પળ્લન્ત, ત જહા—પચ્ચક્ષ
ચ પરોક્ષ ચ ॥ સૂ૦૨ ॥

છાયા—તત્ સમાસતો દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—પ્રત્યક્ષં ચ પરોક્ષં ચ ॥૨॥

ટીકા—‘ત સમાસઓ’ इत्यादि । तत् पूर्वोक्त पञ्चविध ज्ञान, समासत’=संक्षेपेण,
द्विविध प्रज्ञप्तं=रूपितम् । तद् यथा-प्रत्यक्षं च परोक्षं च । अयं भावः-तदेतत् पञ्चविधमपि
ज्ञान द्वे प्रमाणे भवतः, प्रत्यक्षं परोक्षं चेति । पञ्चविधेषु ज्ञानेष्ववधिज्ञानादिकं त्रय
प्रत्यक्षम्, आभिनिवोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानं चेति द्वयं परोक्षमिति ।

अथ प्रत्यक्षशब्दार्थः —

નનુ પ્રત્યક્ષમિત્યસ્ય ક’ શબ્દાર્થ ? , उच्यते—अश्रुते=ज्ञानात्मना सर्वानर्यान्
પ્રાપ્ત હો જુકે હું હસ જીવકો હી અન્તમેં કેવલજ્ઞાનકા લાભ હોતા
હૈ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

‘તં સમાસઓ’ इत्यादि ।

(તત્) વહ પૂર્વોક્ત પાચ પ્રકારકા જ્ઞાન (સમાસત) સંક્ષેપસે
(દ્વિવિધ) દો પ્રકારકા (પ્રજ્ઞસમ્) કહા ગયા હૈ । (તદ્ યથા) બે દો
પ્રકાર યે હૈ—(પ્રત્યક્ષ ચ પરોક્ષ ચ) પ્રત્યક્ષ ઓર પરોક્ષ । इनमें अव-
धिज्ञान मन पर्यवज्ञान तथा केवलज्ञान, ये प्रत्यक्ष हैं । मतिज्ञान और
श्रुतज्ञान ये दो ज्ञान परोक्ष हैं ।

પ્રત્યક્ષ શબ્દકા અર્થ

શબ્દા—પ્રત્યક્ષ-શબ્દકા કયા અર્થ હૈ ? ।

કાળના સર્વે જ્ઞેય પદાર્થોના આભાસ થાય છે તથા જે જીવને આર જ્ઞાન પ્રાપ્ત
થઈ શક્યા છે તે જીવને જ જેવટે કેવળજ્ઞાનનો લાભ થાય છે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

‘ત સમાસઓ’ इत्यादि

(તત્) પૂર્વોક્ત પાચ પ્રકારના તે જ્ઞાન (સમાસતઃ) ટુંકાણુમા (દ્વિવિધ)
બે પ્રકારના (પ્રજ્ઞસમ્) કહેવાયા છે (તદ્ યથા) તે બે પ્રકાર આ છે—
(પ્રત્યક્ષ ચ પરોક્ષ ચ) પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ. તેઓમા અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન
અને કેવળજ્ઞાન તે પ્રત્યક્ષ છે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન અપરોક્ષ છે

પ્રત્યક્ષ શબ્દનો અર્થ

શબ્દા—પ્રત્યક્ષ શબ્દનો શો અર્થ છે ?

વ્યાપ્નોતીત્યસો જીવઃ । ‘અશૂદ્ધ વ્યાપ્તો’ इत्यस्मादीणादिक ‘सक-प्रत्यय । अक्ष=जीवं प्रति साक्षाद् गतम्, अन्यनिरपेक्ष वर्तते यद् ज्ञानं, तत्प्रत्यक्षम् । ‘अस्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया’ इति वार्तिकेन समासः । अवधि-मन पर्यव-केवलानि ग्रीणि प्रत्यक्षात्मकानि ज्ञानानि, अन्यानपेक्षतया साक्षादर्थभोषकत्वेन तेषां जीवं प्रति साक्षाद्वर्तित्वात् । इह ‘च’-शब्दः स्वगताऽनेकभेदसमुच्च ।

उत्तर-प्रत्यक्ष-शब्दका अर्थ है जो इन्द्रियादिकोंकी सहायताके बिना केवल आत्माकी ही सहायतासे उत्पन्न होता है वह ज्ञान प्रत्यक्ष है । प्रत्यक्षमें प्रति + अक्ष, ऐसे दो शब्द हैं । ‘अक्ष’ वह शब्द “अशूद्ध-व्याप्तौ” इस व्याप्त्यर्थक ‘अशूद्’ धातुसे औणादिक ‘सक’-प्रत्यय करने पर बनता है । “अक्ष प्रति वर्तते तत् प्रत्यक्षम्” अर्थात्-जो ज्ञान जीवके प्रति अन्य निरपेक्ष होकर रहता है वह प्रत्यक्ष है, ऐसा हमका फलितार्थ होता है । “अस्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया” इस वार्तिकसे यहां द्वितीया विभक्तिके साथ समास हुआ है । अवधिज्ञान, मनःपर्यव-ज्ञान तथा केवलज्ञान, ये तीन ज्ञान प्रत्यक्षस्वरूप हम लिये कहे गये हैं कि इनमें इन्द्रियादिक अन्य पदार्थों की सहायता की अपेक्षा नहीं रहती है, तथा इनकी सहायताके बिना ही ये स्पष्टरूपसे अपने विषयभूत पदार्थ को ग्रहण करते हैं, इसलिये इन्हें जीवके प्रति साक्षाद्वर्ती कहा गया है । सूत्रमें जो “च” शब्द आया है वह प्रत्यक्षगत अनेक भेदोंका बोधक है ।

ઉત્તર—જે ઈન્દ્રિયોની મદદ વિના કેવળ આત્માની મદદથી જ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે । પ્રત્યક્ષમાં પ્રતિ+અક્ષ એ બે શબ્દો છે । ‘અક્ષ’ આ શબ્દ “અશૂદ્ધ વ્યાપ્તૌ” આ વ્યાપ્ત્યર્થક “અશૂદ્ધ” ધાતુથી ઔણાદિક સક પ્રત્યય કરતા બને છે । “અક્ષ પ્રતિ વર્તેતે તત્ પ્રત્યક્ષમ્” એટલે કે જે જ્ઞાન જીવોમાં અન્યનિરપેક્ષ (બીજાની અપેક્ષારહિત) મળેને રહે છે તે પ્રત્યક્ષ છે, એવો તેનો અર્થ દર્શિત થાય છે । “અત્યાદયઃ ક્રાન્તાદ્યર્થે દ્વિતીયયા” આ વાર્તિક કથી અહીં બીજી વિભક્તિ સાથે સમાસ થયો છે । અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યવજ્ઞાન, તથા કેવળજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષસ્વરૂપ એ માટે કહેવાયા છે કે તેઓમાં ઈન્દ્રિયાદિક બીજા પદાર્થોની સહાયતાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, તથા તેમની મદદ વિના જ તે પોતાના વિષયભૂત પદાર્થને સ્પષ્ટરૂપે શ્રદ્ધા કરે છે તેથી તેમને જીવની તરફ સાક્ષાદ્વર્તી કહેવાયાં છે । સૂત્રમાં જે ‘ચ’ શબ્દ આવ્યો તે પ્રત્યક્ષગત અनेક ભેદોનો બોધક છે ।

અથ પ્રત્યક્ષલક્ષણમ્—

इह प्रत्यक्षलक्षणमुच्यते—मतिश्रुताभ्यां यदन्यत् त्रिविधं ज्ञानं तत् प्रत्यक्षम् । यत् प्राणिना ज्ञानदर्शनावरणयोः क्षयोपशमात् क्षयाच्च इन्द्रियानिन्द्रियनिरपेक्षमात्मानमेव केवलमाश्रित्योत्पद्यते तत् प्रत्यक्षमिति निष्कर्षः । तच्चावध्यादि । एतत्त्रयं प्रत्यक्षं निश्चयनयेनेति बोध्यम् । व्यवहारतस्तु चक्षुरादीन्द्रियजन्यं ज्ञानं प्रत्यक्षम् । अस्मिन् पक्षे 'अक्ष'—शब्द इन्द्रियार्थकः, अक्षम्—इन्द्रियं प्रति गतं, प्रत्यक्षम्, इन्द्रियाधीनतया यदुत्पद्यते तत् प्रत्यक्षमिति ।

પ્રત્યક્ષકા લક્ષણ

इस प्रकार प्रत्यक्ष शब्दका अर्थ कह कर अथ प्रत्यक्षका लक्षण स्पष्ट किया जाता है, वह इस प्रकार है—मतिज्ञान और श्रुतज्ञानसे अन्य जो तीन प्रकारके ज्ञान हैं वे प्रत्यक्ष हैं । अर्थात्—जो ज्ञान प्राणियों के ज्ञानावरण एवं दर्शनावरणके क्षयोपशम से तथा क्षय से इन्द्रिय और अनिन्द्रिय निरपेक्ष होकर केवल आत्मा को आश्रित करके उत्पन्न होता है वह प्रत्यक्ष है, ऐसा जानना चाहिये । यह प्रत्यक्ष अवधि आदि तीन ज्ञान है । इन तीन ज्ञानोंको जो प्रत्यक्ष कहा है वह निश्चयनयकी अपेक्षा से ही कहा है । व्यवहार की अपेक्षासे तो चक्षु आदि पांच इन्द्रियोंसे जो ज्ञान होता है वह प्रत्यक्ष कहा जाता है । व्यवहारनयकी अपेक्षा से जब इन्द्रियजन्य ज्ञान को प्रत्यक्ष कहा जाता है तो इस स्थितिमें अक्ष—शब्द इन्द्रिय अर्थका बोधक होता है । इसका तात्पर्य यह होता है कि जो ज्ञान इन्द्रियोंकी अधीनता से उत्पन्न है वह प्रत्यक्ष है ।

પ્રત્યક્ષ શબ્દનું લક્ષણ

આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ શબ્દનો અર્થ કહીને હવે પ્રત્યક્ષનું લક્ષણ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન સિવાયના બે ત્રણ પ્રકારના જ્ઞાન છે તે પ્રત્યક્ષ છે એટલે કે જે જ્ઞાન પ્રાણીઓના જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના ક્ષયોપશમ તથા ક્ષયથી ઇન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિય નિરપેક્ષ થઈને ફક્ત આત્માને આશ્રિત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રત્યક્ષ છે એમ માનવું જોઈએ. આ પ્રત્યક્ષ અવધિ આદિ ત્રણ જ્ઞાન છે એ ત્રણ જ્ઞાનોને જે પ્રત્યક્ષ કહ્યા છે તે નિશ્ચયનયની અપેક્ષાએ જ કહ્યા છે. વ્યવહારની અપેક્ષાએ તો ચક્ષુ વગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયોથી જન્ય જે જ્ઞાન હોય છે તે પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ બ્યારે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે ત્યારે આ સ્થિતિમાં 'અક્ષ' શબ્દ ઇન્દ્રિય અર્થનો બોધક હોય છે એનું તાત્પર્ય એ હોય છે કે જે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયોની અધીનતાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રત્યક્ષ છે.

નનુ પ્રતિપૂર્વાદસિદ્ધ્યાત્ 'પ્રતિપરસમનુભ્યોઽષ્ણ' ' 'ઇત્યવ્યયીમાવસમામાન્તે
ટષિ પ્રત્યયે પ્રત્યક્ષમિતિ સિદ્ધ્યતિ તદગ્રંથિં તત્પુરુષસમાસાશ્રયણેન ?

ન ચૈવ સ્પર્શનાદિપ્રત્યક્ષ પ્રત્યક્ષશબ્દસ્યાર્થો ન સ્યાદિતિ વાચ્યમ્, અત્ર ઠિ
વ્યુત્પત્તિનિમિત્તમાત્રપ્રદર્શનાર્થમક્ષિશબ્દ* પ્રયુજ્યતે, પ્રત્યક્ષશબ્દસ્ય પ્રવૃત્તિનિમિત્ત તુ
સ્પર્શનાદિપ્રત્યક્ષેઽપ્યસ્તીતિ તત્ર પ્રત્યક્ષશબ્દવાચ્યતોપપત્તે । ક્યમન્યધાઽસ-
ક્ષબ્દોપાદાનેઽપ્યનિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષસ્ય પ્રત્યક્ષશબ્દવાચ્યતોપપત્તિ* સ્યાત્ ।

ન વાચ્યયીમાવસમાસાદીકારે 'પ્રત્યક્ષોઽય ઘટ', પ્રત્યક્ષા ચેય લતા 'ઇત્યા-
શકા-જય પ્રતિપૂર્વક અક્ષિ શબ્દસે "પ્રતિ-પર-સમનુભ્યોઽષ્ણ:"
હસ સૂત્રસે અવ્યયીમાવસમામાન્તટ્-પ્રત્યય હોને પર પ્રત્યક્ષ શબ્દ
સિદ્ધ હોતા હૈ તો યહા તત્પુરુષસમાસ કરનેકી આવશ્યકતા હી ક્યા
હૈ? । યદિ હસ પર ખેસા કહા જાવે કિ અક્ષિ-શબ્દસે અવ્યયીમાવ
સમાસાન્તટ્પ્રત્યય કરને પર જય પ્રત્યક્ષ શબ્દકી સિદ્ધિ કી જાવેગી તો
એસી હાલતમે સ્પર્શનાદિ પ્રત્યક્ષ, પ્રત્યક્ષ-શબ્દકે વાચ્યાર્થ નહીં હો સકેંગે
સો એસી આશંકા બી ઉચિત નહીં હૈ, કારણ કિ યહા કેવલ વ્યુત્પત્તિ-
નિમિત્ત દિસલારને કે લિયે હી અક્ષિ-શબ્દકા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ ।
પ્રત્યક્ષ શબ્દકા પ્રવૃત્તિનિમિત્ત તો સ્પર્શનાદિપ્રત્યક્ષમેં બી હૈ હી, હસ
લિયે વહા પ્રત્યક્ષ-શબ્દવાચ્યતા ઘન જાવેગી । નહીં તો અક્ષિ શબ્દકે
ઉપાદાનમેં બી અનિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમેં પ્રત્યક્ષશબ્દવાચ્યતા કેસે આ સકેગી ।

યદિ ફિર એસી શકા કી જાવે કિ-જય અવ્યયીમાવ સમાસ સ્વીકૃત

શકા-જ્યારે પ્રતિપૂર્વક અક્ષિ શબ્દથી "પ્રતિ-પર-સમનુભ્યોઽષ્ણ" *
આ સૂત્રથી અવ્યયીમાવસમાસાન્ત 'ટ્' પ્રત્યય હોવાથી પ્રત્યક્ષ શબ્દ સિદ્ધ
થાય છે તો અહીં તત્પુરુષસમાસ કરવાની આવશ્યકતા જ રી છે? બે અહીં
એવું કહેવાય કે 'અક્ષિ' શબ્દથી અવ્યયીમાવસમાસાન્ત 'ટ્' પ્રત્યય કરવાથી
જ્યારે પ્રત્યક્ષ શબ્દની સિદ્ધિ થશે ત્યારે એવી હાલતમાં સ્પર્શનાદિપ્રત્યક્ષ
પ્રત્યક્ષ શબ્દના વાચ્યાર્થ યદિ થકશે નહીં, તો એવી આશંકા પણ ચોગ્ય
નથી, કારણ કે અહીં કહ્યા વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત બતાવવાને માટે જ અક્ષિ શબ્દનો
પ્રયોગ કરાયો છે પ્રત્યક્ષ શબ્દનુ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત તો સ્પર્શનાદિપ્રત્યક્ષમાં
પણ છે જ, તેથી ત્યા પ્રત્યક્ષશબ્દવાચ્યતા બની જશે નહીં તો અક્ષિ શબ્દના
ઉપાદાનમાં પણ અનિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમાં પ્રત્યક્ષશબ્દવાચ્યતા કેવી રીતે બાવી શકશે ?

બે ફરીથી એવી શકા કરવામાં આવે કે જ્યારે અવ્યયીમાવ સમાસ

દય* પ્રયોગા ન સ્યુ , અવ્યયીભાવસ્ય સદા નપુસકત્વાદિતિ વાચ્યમ્ , પ્રત્યક્ષમ-
સ્પાસ્તીત્યર્થેઽર્થ આદિત્વાદચ્-પ્રત્યયે કૃતે તત્તિદ્વિસમવાદિતિ चेत् अत्रोच्यते—
एवमपि ‘प्रत्यक्षो बोध’ ‘प्रत्यक्षा बुद्धि’ इत्यादिप्रयोगाणा साधुत्वं न स्यात्,
न ह्यत्र मत्वीयार्थो घटते, प्रत्यक्षात्मकज्ञानस्यैव बोधबुद्धिशब्दाभ्यामभिधानादिह
तत्पुरुषसमासाश्रयणमेव श्रेय इति ।

કિયા જાયગા તો “પ્રત્યક્ષોઽય ઘટ* પ્રત્યક્ષા ચેય લતા” ઇત્યાદિક
પ્રયોગ નહીં થન સકેગે, કારણ કિ જો અવ્યયીભાવ સમાસ હોતા હૈ
વહ સદા નપુસકલિંગ હોતા હૈ સો તેસી આજ્ઞાકા ખી ઠીક નહીં હૈ,
કારણ કિ “પ્રત્યક્ષમસ્પાસ્તીતિ” હસ અર્થમેં “અર્શઆદિભ્યોઽચ્” હસ
સૂત્રદ્વારા અચ્-પ્રત્યય હોને પર “પ્રત્યક્ષ પ્રત્યક્ષા” હન શબ્દોં કી સિદ્ધિ
હો જાતી હૈ તો ફિર તત્પુરુષ સમાસ કી આવશ્યકતા નહીં રહતી ।

ઉત્તર-અવ્યયીભાવ સમાસ કી સિદ્ધિકે નિમિત્ત એસા સમાધાન
દેના ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ એસા માનને પર ખી “પ્રત્યક્ષો યોધ.”
“પ્રત્યક્ષા બુદ્ધિ” ઇત્યાદિ પ્રયોગોંમેં સાધુતા નહીં આ સકતી હૈ, કયોં
કિ યહા મત્વીય અર્થ ઘટિત હી નહીં હોતા હૈ । યહા તો પ્રત્યક્ષાત્મક
જ્ઞાનકા હી યોધ એવ બુદ્ધિ શબ્દોં કે દ્વારા કથન કિયા ગયા હૈ, હસ
લિયે “પ્રત્યક્ષ” યહા તત્પુરુષસમાસ હી ઠીક માનના ચાહિયે, અવ્ય-
યીભાવ સમાસ નહીં ।

સ્વીકૃત કરવામા આવશે તો “પ્રત્યક્ષોઽય ઘટ , પ્રત્યક્ષા ચેય લતા” વગેરે પ્રયોગ
બની શકશે નહીં, કારણ કે જે અવ્યયીભાવ સમાસ હોય છે તે સહા નાન્યેતર
ભતિમા હોય છે તો એવી અજ્ઞાતા પણ બરાબર નથી, કારણ કે “પ્રત્યક્ષમ
સ્પાસ્તીતિ” આ અર્થમા ‘અર્શ આદિભ્યોઽચ્’ આ સૂત્રદ્વારા ‘અચ્’ પ્રત્યય
હોવાથી ‘પ્રત્યક્ષા પ્રત્યક્ષા’ એ શબ્દોની સિદ્ધિ થઈ જાય છે તો પછી તત્પુરુષ
સમાસની આવશ્યકતા રહેતી નથી.

ઉત્તર—અવ્યયીભાવ સમાસની સિદ્ધિના નિમિત્તે એવુ સમાધાન હેવુ
બરાબર નથી. કારણ કે એવુ માનવા છતાં પણ ‘પ્રત્યક્ષો યોધ’ ‘પ્રત્યક્ષા બુદ્ધિ’
વગેરે પ્રયોગોમા સાધુતા આવી શકતી નથી, કારણ કે અહીં મત્વીય અર્થ
બંધબેસતો જ થતો નથી અહીં તો પ્રત્યક્ષાત્મક જ્ઞાનનુ બોધ અને બુદ્ધિ શબ્દોના
દ્વારા કથન કરાયુ છે તેથી ‘પ્રત્યક્ષ’ અહીં તત્પુરુષસમાસ જ યોગ્ય માનવો
જોઈએ, અવ્યયીભાવ સમાસ નહીં

અથ પરોક્ષશબ્દાર્થઃ—

નનુ પરોક્ષમિત્યસ્ય કોડર્થઃ ? ઠગ્યતે—પરાણિ=અજ્ઞાપેક્ષયા મિત્રાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિય દ્રવ્યમનાંસિ પુદ્ગલમયત્વેન રુપિત્વાત્, તેભ્યઃ પરેભ્યોડક્ષસ્ય જીવસ્ય યદુત્પપતે, તત્પરોક્ષમ્ । પરનિમિત્તતાત્ પરોક્ષમિતિ જિનમતં પરિમાપિતમ્ ॥મૂ૦૨॥

મૂલમ્—સે કિં ત પચ્ચક્કલ ? । પચ્ચક્કલ દુવિહ પપ્પત્ત, ત જહા—ઈંદિયપચ્ચક્કલ, નોઠ્ઠિયપચ્ચક્કલ ચ ॥ ૩ ॥

છાયા—અથ કિં તત્ પ્રત્યક્ષમ્ ? । પ્રત્યક્ષ દ્વિવિધ પ્રપ્તમ્ । તદ્ યથા—ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ નોઠ્ઠિયપ્રત્યક્ષ ચ ॥ ૩ ॥

‘સે કિં ત પચ્ચક્કલ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકા—‘સે’ ઇતિ મગધદેશપ્રસિદ્ધોડયશબ્દાર્થક । તત્=પૂર્વમુપદિષ્ટં, પ્રત્યક્ષ કિમ્ ? પૂર્વોક્તસ્ય પ્રત્યક્ષસ્ય કિંસ્વરૂપમ્ ? ઇતિ શિષ્યસ્ય પ્રશ્નવાક્યમ્ । ઉત્તરમાહ—

પરોક્ષ શબ્દકા અર્થ—

પરોક્ષ શબ્દ કા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ—આત્માસે મિત્ર દ્રવ્યેન્દ્રિય એવ દ્રવ્યમન હૈ, કયોં કિં યે પુદ્ગલમય હોનેસે રૂપી હૈં । આત્મા અપૌઠ્ઠ લિક હોનેસે રૂપી નહીં હૈ । હસ અક્ષ—આત્મા—સે જો પર દ્રવ્યેન્દ્રિય એવ દ્રવ્યમન હૈં ઉનસે જીવ કો—આત્મા કો—જો જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈં વહ પરોક્ષ હૈ, પ્રત્યક્ષમેં પરનિમિત્તસે જ્ઞાન ઉત્પન્ન નહીં હોતા, કિન્તુ પરોક્ષમેં નિમિત્તસે જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈં હસલિયે ઉસકા નામ પરોક્ષ હૈ । એસા જિનેન્દ્ર દેવકા આદેશ હૈ ॥મૂ૦૨॥

‘સે કિં ત પચ્ચક્કલ’ ઇત્યાદિ ।

પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષકા કયા સ્વરૂપ હૈ ? હસ પ્રકાર શિષ્યકા પ્રશ્ન સુન—

પરોક્ષ શબ્દનો અર્થ—

પરોક્ષ શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે —દ્રવ્યેન્દ્રિય અને દ્રવ્યમન આત્માથી મિત્ર છે કારણ કે તેઓ પુદ્ગલમય હોવાથી રૂપી છે આત્મા અપૌઠ્ઠાદિક હોવાથી રૂપી નથી. આ અક્ષ—આત્માથી પર જે દ્રવ્યેન્દ્રિય અને દ્રવ્યમન છે આવા એવ—આત્માને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષ છે પ્રત્યક્ષમાં બીજાના નિમિત્તથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી પણ પરોક્ષમાં બીજાના નિમિત્તથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેનું નામ પરોક્ષ છે એવો જિનેન્દ્ર દેવનો આદેશ છે ॥મૂ ૨॥

“સે કિં ત પચ્ચક્કલ” ઇત્યાદિ.

પૂર્વોક્ત પ્રત્યક્ષકા શું સ્વરૂપ છે ? આ પ્રશ્નનો શિષ્યનો પ્રશ્ન જીને

—‘પચ્ચક્ષલ દુવિદં પશ્યતે’ ઇત્યાદિ । પ્રત્યક્ષ દ્વિવિધં=દ્વિપ્રકારક, પ્રત્યક્ષં=પ્રરૂપિતં તીર્થક્ષરૈરિતિ ભાવ । તદ્ યથા=તદ્-દ્વૈવિધ્ય યથાઽસ્તિ તથા કથયામીત્યર્થઃ । ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં, નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષં વેતિ મેદદ્વયેન પ્રત્યક્ષ દ્વિવિધમિત્યર્થઃ । દ્વદ્રવ્યમાત્રરૂપં દ્વિવિધમિન્દ્રિય ગૃણતે, પરુસ્યાપ્યમાથે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષત્વાઽનુપપત્તે । તત્રેન્દ્રિયસ્ય પ્રત્યક્ષમિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્, ઇન્દ્રિયનિમિત્તકમ્ ઇન્દ્રિયસમ્બન્ધિ વા યદ્ પ્રત્યક્ષ, તદિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ । નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ યદ્ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ન મવતિ, તદ્ નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ । નોશ્ચ્ચ સર્વનિપેધવાચી, તેન મનસોઽપિ કથશ્ચિદિન્દ્રિયત્વા-ઙ્ગીકારાત્ તન્નિમિત્તક યદ્ જ્ઞાન તત્ પરમાર્થત્વં પ્રત્યક્ષં ન મવતીતિ સિદ્ધમ્ ॥૬૦૩॥

ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષસ્ય પચ્ચવિધત્વમાહ—‘સે કિં ત ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષલં’ ઇત્યાદિ ।

કર ગુરુ મહારાજ અય ઉસકા ઉત્તર દેનેકા ઉપક્રમ કરતે છુપ કહતે હે કિ હે શિષ્ય ! તીર્થકરોને પ્રત્યક્ષ દો પ્રકાર કા થતલાયા હૈ વહ હસ પ્રકાર હૈ—

૧ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ઓર ૨ નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ । ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ વહ હૈ જો દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિય ઓર ભાવ-ઇન્દ્રિય કે દ્વારા હોતા હૈ । દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિય એવ ભાવ ઇન્દ્રિય इन दोनोंमें से किसी एक के अभावमें इन्द्रियપ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉત્પન્ન નહીં હો સકતા હૈ । જિસમેં इन इन्द्रियों की सहायता की अपेक्षा નહીં હોતી હૈ વહ નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ હૈ । નોઽન્દ્રિયમેં ‘નો’ શબ્દ સર્વ ઇન્દ્રિયોં કે નિપેધ કા વાચક હૈ । હસસે યહ સિદ્ધ હુઆ કિ અગર મનકો ખી કથંચિત્ ઇન્દ્રિયસ્વરૂપ માન લિયા જાય તો ખી તજ્જન્ય જ્ઞાન પરમાર્થસે પ્રત્યક્ષ નહીં હૈ ॥૬૦૩॥

અય ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કો કહતે હૈ—‘સે કિં ત ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષલં’ ઇત્યાદિ ।

શુદ્ધમહારાજ તેનો ઉત્તર દેવાનો ઉપક્રમ કરતા કહે છે કે હે શિષ્ય ! તીર્થ-કરોએ ‘પ્રત્યક્ષ’ એ પ્રકારના બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અને (૨) નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ એ છે કે જે દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય અને ભાવ-ઇન્દ્રિયના દ્વારા થાય છે દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિય અને ભાવ-ઇન્દ્રિય, એ બન્નેમાંથી કોઈના અભાવમાં ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી. જેમાં એ ઇન્દ્રિયોની સહાયતાની અપેક્ષા રહેતી નથી તે નોઽન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે નો ઇન્દ્રિયમાં ‘નો’ શબ્દ સર્વ ઇન્દ્રિયોના નિપેધનો વાચક છે, આથી એ સાબિત થયું કે જે મનને પણ કથંચિત્ ઇન્દ્રિયસ્વરૂપ માનવામાં આવે તો પણ તજ્જન્ય જ્ઞાન પરમાર્થથી પ્રત્યક્ષ નથી ॥ ૬૦૩ ॥

હવે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષને કહે છે—‘સે કિં ત ઇન્દ્રિયપચ્ચક્ષલં’ ઇત્યાદિ.

મૂલમ્—સે કિં ત હ્રદિયપચ્ચક્કલ ? હ્રદિયપચ્ચક્કલ પચ્ચાગિહ
પણ્ણત્ત, ત જહા—સોહ્રદિયપચ્ચક્કલ ૧, ચર્મિલ્લહ્રદિયપચ્ચક્કલ ૨,
ઘાણિહ્રદિયપચ્ચક્કલ ૩, જિર્મિભદિયપચ્ચક્કલ ૪, ફાસિહ્રદિય-
પચ્ચક્કલ ૫, સે ત હ્રદિયપચ્ચક્કલ ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા—અથ કિં તદિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ ? ॥ ૧ ॥ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ પચ્ચવિષ પ્રગ્ગત્ત,
તદ્ યથા—ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ૧, ચક્ષુરિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ૨, ઘ્રાણેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ૩,
જિહ્વેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ૪, સ્પર્શેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ૫, તદેતદ્ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમ્ ॥ મૂ. ૪ ॥

ટીકા—‘ સે-અથ ’ ઇતિ પ્રશ્નશુલ્ક । તત્-પૂર્વાક્તમ્ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ, કિમ્ ૧,
પૂર્વોક્તસ્ય ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ । ઉત્તરમાહ—ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ પચ્ચવિષ
પ્રગ્ગતમ્ । તદ્ યથા—ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમિત્યાદિ । ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ, ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ=
ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયનિમિત્તકમિત્યર્થઃ । ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિય નિમિત્તીકૃત્ય યદુત્પન્ન જ્ઞાન તત્
ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમિતિ ભાવઃ । એવ ચક્ષુરિન્દ્રિયપ્રત્યક્ષાદિષુ ભાવનીયમ્ । તત્-

શિષ્ય ગુરુ મહારાજ સે પ્રશ્ન કર રહ્યા છે ફિ હે ગુરુ મહારાજ !
ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષકા કયા સ્વરૂપ હૈ । ઉત્તરમેં ગુરુ મહારાજ કહતે હૈં ફિ
ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ પાચ પ્રકારકા કહ્યા હૈ વહ્ હસ પ્રકાર હૈ—જો પ્રત્યક્ષ
ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયકે નિમિત્તસે હોતા હૈ વહ્ ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ હૈ, અર્થાત્
ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયકો નિમિત્ત કરકે જો જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ્ ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિય
પ્રત્યક્ષ હૈ ૧ । હસી પ્રકાર ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોસે હોને વાલે જ્ઞાનમેં તત્તદિ-
ન્દ્રિયપ્રત્યક્ષતા સમજા લેની વાહિયે, અર્થાત્ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયસે ઉત્પન્ન હુણ
જ્ઞાનકો ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ ૨, ઘ્રાણ-ઇન્દ્રિયસે ઉત્પન્ન હુણ જ્ઞાનકો
ઘ્રાણેન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ ૩, જિહ્વા-ઇન્દ્રિયસે ઉત્પન્ન જ્ઞાનકો જિહ્વેન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ ૪,

શિષ્ય ગુરુમહારાજને પ્રશ્ન કરે છે કે હે ગુરુમહારાજ ! ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષનું
શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તરમા ગુરુમહારાજ કહે છે કે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ પાચ પ્રકારના
કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) જે ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયના નિમિત્તથી પ્રત્યક્ષ થાય છે
તે ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે જોટલે કે ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયને નિમિત્ત કરીને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન
થાય છે તે ઘ્રોષ્ટ્રેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે જો જ પ્રમાણે ચક્ષુ આદિ ઇન્દ્રિયોથી ધનારાં
જ્ઞાનમા તે તે ઇન્દ્રિયની પ્રત્યક્ષતા સમજા લેવી જોઈએ. જોટલે કે—(૨) ચક્ષુ
ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલાં જ્ઞાનને ચક્ષુઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન
થયેલાં જ્ઞાનને ઘ્રાણેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ (૪) જિહ્વા ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને

અનન્તરોક્તમ્, એતત્-પચ્ચવિધ, પ્રત્યક્ષમ્ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ભવતીતિ શેષ' । એતત્ચ પચ્ચવિધં પ્રત્યક્ષમ્ વ્યવહારાદુચ્યતે ન તુ પરમાર્થત ।

નન્વેતત્ પચ્ચવિધ પ્રત્યક્ષ વ્યાહારિકમિત્યત્ર કિં પ્રમાણમ્? ઇતિ ચેત્ ઉચ્યતે- અસ્ત્યગ્રાગમપ્રમાણમ્ તયાહિ-ઉઠૈવાગ્રે પ્રત્યક્ષમેદામિધાનાનન્તર વક્ષ્યતે । 'પરોક્ષ દુષિઠં પળ્લત્ત, ત જહા-આમિણિયોહિયણાણપરોક્ષ ચ સુયણાણપરોક્ષ ચ' ઇતિ ।

તત્રામિનિવોધિકજ્ઞાનમવગ્રહાદિસ્પમ્, અવગ્રહાદયશ્ચ શ્રોત્રેન્દ્રિયાઘાત્રિતાસ્તથ વર્ણિતા, તદ્ યદિ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાન પરમાર્થત' પ્રત્યક્ષ, તત્ કથમવગ્રહાદય'

તથા સ્પર્શન-ઇન્દ્રિયસે ઉત્પન્ન હુણ જ્ઞાનકો સ્પર્શનેન્દ્રિય-પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના વાહિયે । હસ પ્રકાર જન પાચ ઇન્દ્રિયોસે જો મી જ્ઞાન હોતા હૈ વહ સય ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ હૈ, એસા વ્યવહારકી અપેક્ષા જાનના વાહિયે, પરમાર્થકી અપેક્ષાસે નહીં ।

જાકા-ઇન્દ્રિયોસે ઉત્પન્ન યહ પાચ પ્રકાર કા પ્રત્યક્ષ વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ હૈ, પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ નહીં હૈ, હસમેં કયા પ્રમાણ હૈ ?

ઉત્તર-ઇન્દ્રિયોસે હોનેવાલા જ્ઞાન વાસ્તવમેં પ્રત્યક્ષ નહીં હૈ કિન્તુ પરોક્ષ હૈ, હસ કયનમેં આગમપ્રમાણ હૈ । યહીં પર આગે પ્રત્યક્ષ કે મેદ કયન કે થાદ સૂત્રકાર એસા સૂત્ર કહેંગે-"પરોક્ષ દુષિઠ પળ્લત્ત ત જહા-આમિણિયોહિયણાણપરોક્ષ સુયણાણપરોક્ષ ચ" પરોક્ષજ્ઞાન દો પ્રકાર હૈ-એક આમિનિવોધિકજ્ઞાન ઓર દૂસરા શ્રુતજ્ઞાન । અવગ્રહ, ઈહા આદિ રૂપ આમિનિવોધિક જ્ઞાન હોતા હૈ । અવગ્રહાદિક જ્ઞાન શ્રોત્ર આદિ

અહવેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ તથા (૫) સ્પર્શનેન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનને સ્પર્શનેન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ બાહ્યુ ભેદ્યે આ પ્રમાણે તે પાચ ઇન્દ્રિયોથી બે દેહ જ્ઞાન થાય છે તે સર્વે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે એમ વ્યવહારની અપેક્ષાએ બાહ્યુ ભેદ્યે પરમાર્થની અપેક્ષાએ નહીં ।

શકા — ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતું આ પાચ પ્રકારનું પ્રત્યક્ષ વ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ છે પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ નહીં તેની સાબિતી શી છે ?

ઉત્તર — ઇન્દ્રિયો વડે થનારું જ્ઞાન વાસ્તવમાં પ્રત્યક્ષ નહીં પણ પરોક્ષ છે આ કથનમાં આગમ પ્રમાણરૂપ છે અહીં આગળ પ્રત્યક્ષના શેઠ કહ્યાં પછી સૂત્રકાર આવું સૂત્ર કહેશે-"પરોક્ષ દુષિઠ પળ્લત્ત ત જહા-આમિણિયોહિયણાણપરોક્ષ સુયણાણપરોક્ષ ચ" પરોક્ષ જ્ઞાન બે પ્રકારનું છે (૧) આકિ નિવોધિક જ્ઞાન અને બીજું શ્રુતજ્ઞાન. અવગ્રહ, ઈહા આદિરૂપ આકિનિવોધિક જ્ઞાન હોય છે અવગ્રહાદિક જ્ઞાન શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયોને આશ્રિત છે બે બે

પરોક્ષત્વેનાગ્રે વર્ણિતા* ? । સસ્માદુચરત્રેન્દ્રિયાશ્રિતજ્ઞાનસ્ય પરોક્ષત્વેન વર્ણનાદિદં નિશ્ચીયતે—‘ઇન્દ્રિયાશ્રિતજ્ઞાનં સન્યવહારમધિકૃત્ય પ્રત્યક્ષમુચ્યતં ન તુ પરમાર્થત્વમિતિ । કિન્ચ—ઇન્દ્રિયમનોનિમિત્તક મતિશ્રુતાભ્યામન્યત્ કિમપિ જ્ઞાનં મત્તીતિ શ્વેત્ તર્હિ પષ્ટજ્ઞાનપ્રસંગાદાગમત્રિરોધ સ્યાદિતિ પરમાર્થત્વમિતિ પરોક્ષમેવેદમિતિ ।

નન્વિદ્ લોકે વાઙ્મયમાદિદેતુક યજ્ઞાન, તદેવ પરોક્ષમિતિ પ્રસિદ્ધ, નસ્ત્વિન્દ્રિય જન્ય, કય તર્હિ પરમાર્થતોઽસ્ય પરોક્ષત્વ મન્યસે ? इति श्वेत्,

ઇન્દ્રિયોકે આશ્રિત હું । યદિ યે શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાન પરમાર્થત્વઃ પ્રત્યક્ષ માને ગયે હોતે તો ફિર હન અવગ્રહાદિકોં કે આગે જો પરોક્ષરૂપસે વર્ણિત કિયા ગયા હૈ વહ કયોં કરતે ? પ્રત્યક્ષરૂપસે હી ઉનકા વર્ણન કરના ઘાહિયે થા, સો એમા નહીં હૈ, ઇસલિયે આગે આનેવાલે ઇસ ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાનકે પરોક્ષરૂપસે વર્ણન હોનેકી વજહસે યહ નિશ્ચિત્ત હો જાતા હૈ કિ ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાનમેં જો પ્રત્યક્ષતા માની જાતી હૈ વહ વ્યવહારકી અપેક્ષાસે હી માની જાતી હૈ, પરમાર્થકી અપેક્ષાસે નહીં ।

ફિરમી—ઇન્દ્રિય ઔર મનકે નિમિત્તસે હોને વાલા જ્ઞાન મતિજ્ઞાન એવ શ્રુતજ્ઞાનસે ભિન્ન ઔર દૂસરા કોઈ જ્ઞાન માના જાય તો છ પ્રકારકા જ્ઞાન માનના પડેગા, ઔર છ પ્રકાર કા જ્ઞાન માનના આગમવિરુદ્ધ હોગા, ઇસલિયે યહ જ્ઞાન વસ્તુત પરોક્ષ જ્ઞાન હી હૈ, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન નહીં ।

શકા—લોકમેં તો એસી યાત દેખી જાતી હૈ કિ જો જ્ઞાન વાઙ્મયમાદિક ચિદ્ધોંકી સહાયતાસે હોતા હૈ વહી પરોક્ષ માનાજાતા હૈ, ઇન્દ્રિય-

શ્રોત્ર આદિ ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાન પરમાર્થત્વ પ્રત્યક્ષ મનાય છે તો પછી તે અવગ્રહાદિકેને આગળ જે પરોક્ષરૂપથી વર્ણિત કરાય છે તે શા માટે કહેત ? પ્રત્યક્ષરૂપથી જ તેમનું વર્ણન કરવું જોઈતું હતું પણ એવું નથી તેથી આગળ આવનાર આ ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાનના પરોક્ષ રૂપે વર્ણન થવાના કારણે આ ચિદ્ધોંકી યદિ જાય છે કે ઇન્દ્રિયાશ્રિત જ્ઞાનના જે પ્રત્યક્ષતા મનાય છે તે અવગ્રહરૂપી અપેક્ષાએ જ મનાય છે, પરમાર્થની અપેક્ષાએ નહીં

વળી ઇન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી થતું જ્ઞાન, મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન થી ભિન્ન કરી બીજું કોઈ જ્ઞાન માનવામા આવે તો જ્ઞાન છ પ્રકારનું માનવું પડશે, પણ છ પ્રકારનું જ્ઞાન માનવું તે આગમવિરુદ્ધનું ગણાશે, તેથી આ જ્ઞાન વસ્તુત પરોક્ષજ્ઞાન જ છે, પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન નથી

શકા:—લોકમા તો એવી વાત જોવામાં આવે છે કે જે જ્ઞાન વાઙ્મયમાદિક ચિદ્ધોંકી સહાયતાથી થાય છે એજ પરોક્ષ છે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનને

ઉચ્યતે—ઇન્દ્રિયમનોમિર્ષાશ્ચધૂમાદિનિમિત્તક યદુત્પદ્યતે જ્ઞાનં, તદેકાન્તે નૈવેન્દ્રિયાણામાત્મનશ્ચ પરોક્ષ, પરનિમિત્તત્વાત્, ધૂમાદ્ વહ્નિજ્ઞાનવત્, અતસ્તત્ પરોક્ષ તથા લોકે પ્રસિદ્ધમસ્તિ, યતુ સાક્ષાદિન્દ્રિયમનોનિમિત્તક, તદિન્દ્રિયાણામેવ પ્રત્યક્ષમ્, ઇન્દ્રિયાશ્રિતમેવ (ઇન્દ્રિયમેવાશ્રિત્ય) પ્રત્યક્ષમ્; ન ત્વાત્મનઃ, યયાઽવધ્યાદિક જ્ઞાન સાક્ષાદાત્મનિમિત્તકમ્ । તન્ન હિ અન્યાનપેક્ષણાદાત્મૈવ સાક્ષાત્કારણ મવતિ । તથેન્દ્રિયાણા શાશ્વત્ત્વાદિપદાર્થાઽપેક્ષયા યત્ પ્રત્યક્ષ મવતિ તદિન્દ્રિયાણામેવ, ન ત્વાત્મન, આત્મનસ્તુ તત્ પરોક્ષમેવ, પરનિમિત્તત્વાત્ અનુમતિજ્ઞાનવત્, ઇન્દ્રિયાણામપિ તત્ પ્રત્યક્ષ ન પરમાર્થત, કિન્તુ વ્યવહારાદેવ । ક્યમ્ ? ઇન્દ્રિયાણામચેતનત્વાત્ ।

જન્ય જ્ઞાન પરોક્ષ નહીં માના જાતા, તો ફિર આપ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનકો પરમાર્થતઃ પરોક્ષ કેસે માનતે હૈં ? ।

ઉત્તર—ઇન્દ્રિય ઓર મનકે દ્વારા જો જ્ઞાન બાહ્ય ધૂમાદિક ચિહ્નોકો નિમિત્ત કરકે ઉત્પન્ન હોતા હૈં વહ પરકે નિમિત્તસે હોનેવાલા હોને કે કારણ એકાન્તરૂપસે પરોક્ષ માના ગયા હૈં, કારણ કિ હસ જ્ઞાનમેં ન તો સાક્ષાત્કારણ ઇન્દ્રિયાં હૈં ઓર ન આત્મા, ધૂમાદિક બાહ્ય સાધન હી ઉસમેં સાક્ષાત્કારણ હૈં । જિસ જ્ઞાનમેં ઇન્દ્રિયાં એવં મન નિમિત્ત હોતે હૈં વહ જ્ઞાન ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ માના ગયા હૈં, કારણ કિ ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમેં ઇન્દ્રિયા હી સાક્ષાત્કારણ હોતી હૈં । યથાપિ પરોક્ષજ્ઞાનમેં બી ઇન્દ્રિયાં નિમિત્ત હોતી હૈં પરન્તુ એ પરંપરારૂપસે નિમિત્ત હોતી હૈં, સાક્ષાત્ રૂપસે નહીં । ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમેં ઇન્દ્રિયા હી સાક્ષાત્કારણ હોતી હૈં । હસ

પરોક્ષ મનાય, નહીં તો પછી આપ ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનને પરમાર્થતઃ પરોક્ષ કેવી રીતે માને છે ?

ઉત્તર —ઇન્દ્રિય અને મનના દ્વારા જે જ્ઞાન બાહ્ય ધૂમાદિક ચિહ્નોને નિમિત્ત કરીને ઉત્પન્ન થાય છે તે પરના નિમિત્તથી થનાર હોવાને કારણે એકાન્તરૂપથી પરોક્ષ મનાયુ છે, કારણ કે આ જ્ઞાનમાં સાક્ષાત્કારણ ઇન્દ્રિયો પણ નથી અને આત્મા પણ નથી

ધૂમાદિક બાહ્ય સાધન જ તેમાં સાક્ષાત્ કારણ છે જે જ્ઞાનમાં ઇન્દ્રિયો અને મન નિમિત્તરૂપ હોય છે તે જ્ઞાન ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ મનાયુ છે, કારણ કે ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષમાં ઇન્દ્રિયો જ સાક્ષાત્કારણ હોય છે જો કે પરોક્ષ જ્ઞાનમાં પણ ઇન્દ્રિયો નિમિત્ત હોય છે પણ તેઓ પરંપરારૂપથી નિમિત્ત થાય છે, સાક્ષાત્રૂપથી નહીં ઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષમાં ઇન્દ્રિયો જ સાક્ષાત્કારણ હોય છે

લિયે વહ ઇન્દ્રિયોંકા હી પ્રત્યક્ષ માના જાતા હૈ, આત્મા કા નહીં । આત્મા હી જિસ જ્ઞાન કી ઉત્પત્તિમેં સાક્ષાત્કારણ હોતા હૈ વહ જ્ઞાન હી આત્માકા પ્રત્યક્ષ માના ગયા હૈ, જૈસે અવધિજ્ઞાન આદિ । આત્મા કે પ્રત્યક્ષમેં આત્માકે સિવાય અન્ય ઇન્દ્રિયાદિક સાક્ષાત્કારણ યા પરપરારૂપસે भी કારણ નહીં હોતે હૈ, કેવલ આત્મા હી સાક્ષાત્કારણ હોતા હૈ । इसी तरह बाह्य धूमादिक चिह्न जिस ज्ञानमें साक्षात्कारण नहीं होते हैं, केवल इन्द्रिया ही साक्षात्कारण होती हैं वह इन्द्रियोंका प्रत्यक्ष है-इन्द्रियप्रत्यक्ष है, आत्मप्रत्यक्ष नहीं । आत्मा के लिये तो वह परोक्ष ही है, क्योंकि यहा परनिमित्तता है, आत्मनिमित्तता नहीं, अर्थात्-आत्मासे भिन्न जो इन्द्रियादिक हैं वे आत्मासे पर हैं, और इ-ही पररूप इन्द्रियोंसे वह प्रत्यक्ष ज्ञान उत्पन्न हुआ है अतः वह परोक्ष ही है, जिस प्रकार अनुमानज्ञान यादृ लिङ्गादिकों से होता है, और इसीलिये वह परोक्ष माना जाता है । यहां जो इन्द्रियोंके साक्षात्कारण होने की वजहसे होने वाले ज्ञान को प्रत्यक्ष कहा है वह परमार्थतः नहीं, किन्तु व्यवहार की अपेक्षा से ही कहा गया है, ऐसा जानना चाहिये, क्यों कि इन्द्रिया अचेतन हैं ।

તેથી તે ઇન્દ્રિયોનું પ્રત્યક્ષ મનાય છે આત્માનું નહીં આત્મા જ ને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં સાક્ષાત્કારણ હોય છે તે જ્ઞાન જ આત્માનું પ્રત્યક્ષ મનાયુ છે, કેવલ અવધિજ્ઞાન આદિ આત્માના પ્રત્યક્ષમાં આત્મા સિવાય અન્ય ઇન્દ્રિયાદિક સાક્ષાત્કારણ કે પરપરા રૂપથી પણ કારણ હોતા નથી, કેવળ આત્મા જ સાક્ષાત્કારણ હોય છે આ રીતે બાહ્ય ધૂમાદિક ચિહ્ન ને જ્ઞાનમાં સાક્ષાત્કારણ હોતાં નથી કેવળ ઇન્દ્રિયો જ સાક્ષાત્કારણ હોય છે તે ઇન્દ્રિયોનું પ્રત્યક્ષ છે-ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ છે, આત્મપ્રત્યક્ષ નહીં આત્માને માટે તો તે પરોક્ષ જ છે, કારણ કે આત્મા પરનિમિત્તતા છે, આત્મનિમિત્તતા નથી એટલે કે આત્માથી ભિન્ન ને ઇન્દ્રિયાદિક છે તે આત્માથી પર છે અને એજ પરરૂપ ઇન્દ્રિયોથી તે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ છે, તેથી તે પરોક્ષ જ છે ને રીતે અનુમાન જ્ઞાન બાહ્ય લિંગાદિક કાથી થાય છે, અને તેથી તે પરોક્ષ મનાય છે આત્મા ને ઇન્દ્રિયોના સાક્ષાત્કારણ હોવાને કારણે મનાય જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ કહ્યું છે તે પરમાર્થતઃ નહીં પણ વ્યવહારની અપેક્ષાએ જ કહેવાયુ છે, એમ માનવું એક એ, કારણ કે ઇન્દ્રિયો અચેતન છે

નનુ સ્પર્શનરસનઘ્રાણચક્ષુશ્રોત્રાણીન્દ્રિયાણીતિ ક્રમ., અયમેવ ચ સમીચીન, પૂર્વપૂર્વલાભે સત્યેવોત્તરોત્તરલાભસમવાત્, તત. કિમર્થમુત્કમોપન્યાસ કૃત ? ઇતિ ચેત્, ઉચ્યતે—“ અસ્તિ પૂર્વાનુપૂર્વી, અસ્તિ પશ્ચાનુપૂર્વી ” ઇતિ ન્યાયપ્રદર્શનાર્થોઽયમુત્કમોપન્યાસ કૃત । અપિ ચ—શ્રોત્રેન્દ્રિયાપેક્ષયા શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રધાનં, શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય હિ યત્ પ્રત્યક્ષં તદિતરેન્દ્રિયપ્રત્યક્ષાપેક્ષયા સ્પષ્ટસંવેદન મવતિ । સ્પષ્ટસંવેદન ષોષવર્ણમાનં શિષ્યં સુલેનાવગુહ્યતે, તત સ્પષ્ટસંવેદનદ્વારેણ સુલપૂર્વકાવગોધ-પ્રાપ્તિરેત્તત્વાદિહ શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિક્રમ ઉક્ત. ॥ સૂ. ૪ ॥

શકા—સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ ઓર શ્રોત્ર, હસ પ્રકાર હન્દ્રિયોં કા ક્રમ હૈ ઓર યહી સમીચીન હૈ, કારણ કિ પૂર્વ પૂર્વ હન્દ્રિયોંકે લાભ હોને પર હી ઉત્તરની હન્દ્રિયોંકા લાભ હોતા હૈ, તો ફિર સૂત્રમ્ હસ પ્રકારકા ક્રમ ન રખકર વ્યુત્કમરૂપસે ઉપન્યાસ કર્યોં કિયા ગયા હૈ ? ।

ઉત્તર—“પૂર્વાનુપૂર્વી હૈ તથા પશ્ચાનુપૂર્વી મી હૈ” હસ ન્યાય કો દિખાને કે લિયે સૂત્રકારને સૂત્રમ્ યહ વ્યુત્કમરૂપસે ઉપન્યાસ કિયા હૈ । અર્થાત્—પૂર્વાનુપૂર્વીરૂપ તથા પશ્ચાનુપૂર્વીરૂપસે ક્રમ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । દોનોં પ્રકારસે વર્ણન કરનેમ્ ક્રમકા વિધાત નહીં હોતા હૈ । ફિર યહ કિ સમસ્ત હન્દ્રિયોંમ્ શ્રોત્ર હન્દ્રિય પ્રધાન હૈ, કારણ કિ શ્રોત્રેન્દ્રિયકા જો પ્રત્યક્ષ હોતા હૈ વહ હતર હન્દ્રિયોંસે હોનેવાલે પ્રત્યક્ષકી અપેક્ષા અધિક સ્પષ્ટ હોતા હૈ । શિષ્યજન વર્ણમાન વિષય કો શ્રોત્ર હન્દ્રિય દ્વારા સુનકર હી ઉસ વિષયકો અચ્છી તરહ જાનતે હ્મ્ । હસલિયે સ્પષ્ટ સંવેદન દ્વારા

શકા —સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર, આ પ્રમાણે ઈન્દ્રિયોને ક્રમ છે અને એજ સમીચીન છે કારણ કે પૂર્વ પૂર્વ ઈન્દ્રિયોના લાભ થવાથી જ ઉત્તર, ઉત્તરની ઈન્દ્રિયોના લાભ થાય છે, તો પછી સૂત્રમા આ પ્રકારનો ક્રમ ન શકતા ઉલટા ક્રમથી ઉપન્યાસ કેમ કરાયો છે ?

ઉત્તર —“ પૂર્વાનુપૂર્વી છે તથા પશ્ચાનુપૂર્વી પણ છે ” આ ન્યાયને હશો વવા માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા આ વ્યુત્ક્રમ (અવળા) રૂપથી ઉપન્યાસ કર્યો છે, એટલે કે પૂર્વાનુપૂર્વીરૂપ તથા પશ્ચાનુપૂર્વીરૂપથી બે પ્રકારનો ક્રમ થાય છે અને રીતે વર્ણન કરવામા ક્રમનો વિધાત થતો નથી ફરીએ કે સર્વે ઈન્દ્રિયોમા શ્રોત્રેન્દ્રિય મુખ્ય છે, કારણ કે શ્રોત્રેન્દ્રિયનું જે પ્રત્યક્ષ હોય છે તે બીજા ઈન્દ્રિયોથી થનારા પ્રત્યક્ષની અપેક્ષાએ વધારે સ્પષ્ટ હોય છે શિષ્યજન વર્ણમાન વિષયને ‘શ્રોત્ર’ ઈન્દ્રિય દ્વારા સામળીને જ તે વિષયને સારી રીતે બાણે છે તેથી સ્પષ્ટ

‘સે કિં ત ઓહિનાણપચ્ચક્કલં’ ઇત્યાદિ ।

ટીકા—શિષ્ય ‘પૃચ્છતિ—અથ કિં તદવધિજ્ઞાનપ્રત્યક્ષમ્ ? , પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્યાવધિજ્ઞાનપ્રત્યક્ષસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘ ઓહિનાણપચ્ચક્કલં દુવિહપ્પણ્ણત્ત ’ ઇત્યાદિ । અવધિજ્ઞાનપ્રત્યક્ષં દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ દ્વૈવિધ્ય પ્રદર્શયિતુમાહ—‘ત જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તદ્ યયા—ભવપ્રત્યયિક ચ ક્ષાયોપશમિક ચેતિ । મવન મવઃજન્મ, સ પ્રત્યય. કારણ યસ્ય તદ્ મવપ્રત્યયમ્ ।

યદ્વા—મવન્તિ—વર્તન્તે કર્મવશવર્તિન પ્રાણિનોઽસ્મિભિતિ મવ. = નરકાદિજન્મ, મવ એવ પ્રત્યય = કારણ યસ્ય તદ્ મવપ્રત્યયમ્ । પ્રત્યયશબ્દશ્ચેહ કારણેઽર્થે વર્તતે ।

ઉક્તશ્ચ—‘પ્રત્યય શપથ—જ્ઞાન—હેતુ—વિશ્વાસ—નિશ્ચયે’ ઇતિ ।

તદેવ મવપ્રત્યયિકં જન્મહેતુકમિત્યર્થઃ । ચકાર પૂર્વવત્ સ્વગતદેવનારકાશ્રિત—મેદદ્વયમ્બચક । તથા—ક્ષયઓપશમશ્ચ ક્ષયોપશમૌ, તામ્યા નિર્ણય ક્ષાયોપશમિક ચેતિ ।

‘સે કિં ત ઓહિનાણપચ્ચક્કલં’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય યહા પ્રશ્ન કરતા હુઆ પૂછ રહા હૈ કિં હે બદન્ત ! જિસ અવધિ જ્ઞાન કો આપને અમી નોહન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ કહા હૈ ઉસ્કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તરમેં ગુરુમહારાજ કહતે હૈં કિં વહ અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર કા હૈ—૧ મવપ્રત્યયિક, ૨ ક્ષાયોપશમિક । જિસ અવધિજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિમેં જન્મ કારણ હોતા હૈ વહ મવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હૈ । યહ અવધિજ્ઞાન દેવ ઓર નારકિયોં કે હોતા હૈ, કારણ કિં ઘણા જન્મ લેતે હી જીવ કો અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । ક્ષય ઓર ઉપશમ સે જો અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન હૈ । યહ અવધિ જ્ઞાન તિર્યચ્છ ઓર મનુષ્યગતિ કે જીવોં કો હોતા હૈ । ક્ષયોપશમ—શબ્દકા અર્થ ‘ક્ષયસહિત ઉપશમ’ એસા હૈ । ઉદયપ્રાપ્ત કર્મકા વિનાશ ક્ષય હૈ,

“સે કિં ત ઓહિનાણપચ્ચક્કલં” ઇત્યાદિ

શિષ્ય અહી પ્રશ્ન કરે છે કે હે બદન્ત ! જે અવધિજ્ઞાનને આપે હમણા જ ‘નોહન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ’ કહ્યું છે તેનું શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તરમાં ગુરુ મહારાજ કહે છે કે તે અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે (૧) ભવપ્રત્યયિક (૨) ક્ષાયોપશમિક જે અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં જન્મ કારણરૂપ હોય છે તે ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન દેવ અને નારકીઓને થાય છે, કારણ કે ત્યાં જન્મ હોતા જ અને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે ક્ષય અને ઉપશમથી જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન તિર્યચ્છ અને મનુષ્યગતિનાં જીવોને થાય છે ક્ષયોપશમ શબ્દનો અર્થ “ક્ષયસહિત ઉપશમ” એવો છે ઉદયપ્રાપ્ત કર્મનો વિનાશ ક્ષય છે, ઉદયનો નિરોધ ઉપશમ છે

યદ્વા—ક્ષયેણ=ઉદયપ્રાપ્તર્મણો વિનાશેન સહિત' ક્ષયસહિત', ઉપશમ'=ઉદય-
નિરોધ., ક્ષયસહિતશ્વાસાવુપશમઃ ક્ષયોપશમ. । ૩૬ મધ્યમપદલોપી સમાસઃ શાક-
પાર્થિવાદિષત્ । યદ્વા-વિવક્ષિતજ્ઞાનાદિગુણવિધાતકસ્ય કર્મણ ઉદયપ્રાપ્તસ્ય ક્ષય'=
સર્વથાડપગમઃ, અનુદીર્ણસ્ય તુ તસ્યેવ ઉપશમઃ=વિપાકત ઉદયામાય । ક્ષયોપલક્ષિત
ઉપશમ' ક્ષયોપશમઃ । ક્ષયોપશમે મર્વ ક્ષાયોપશમિકમ્ ॥ ૪૦૬ ॥

મૂલ્મ—સે કિં ત ભવપચ્ચદ્વય ?, ભવપચ્ચદ્વય દુળ્હ, ત
જહા—દેવાળ ય, નેરદ્વયાળ ય ॥ સૂ૦ ૭ ॥

છાયા—અય કિં તદ્ ભવપ્રત્યયિકમ્ ? । ભવપ્રત્યયિકં દ્વયો, તદ્ યયા-
દેવાના ચ નૈરયિકાણા ચ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

‘સે કિં તં ભવપચ્ચદ્વય’ ઇત્યાદિ ।

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—અય કિં તદ્ ભવપ્રત્યયિકમ્ ?=પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય ભવ-
પ્રત્યયિકસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ । ઉત્તરમાહ—‘ભવપચ્ચદ્વય દુળ્હ’ ઇત્યાદિ । ભવપ્રત્ય

ઉદય કા નિરોધ ઉપશમ હૈ । ક્ષયસહિતઉપશમમે મધ્યમપદલોપી સમાસ
હુઆ હૈ, જૈસે શાકપાર્થિવમેં હોતા હૈ । અથવા—વિવક્ષિત જ્ઞાનાદિક ગુણ
કે વિધાતક કર્મ કા કિં જો ઉદયાગત હૈ સર્વથા વિનાશ હોના, एवं
ઉસી કા જો જિતના અનુદીર્ણ—ઉદયમેં પ્રાપ્ત નહીં હુઆ—હૈ ઉસકા ઉપશમ
હોના—વિપાક કી અપેક્ષા ઉદય કા અભાવ હોના હસકા નામ ક્ષયોપશમ
હૈ । હસ ક્ષયોપશમ કે હોને પર જો અવધિજ્ઞાન હોતા હૈ વહ ક્ષાયોપશ-
નિક અવધિજ્ઞાન હૈ ॥૪૦૬॥

‘સે કિં ત ભવપચ્ચદ્વય’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે શુરુમહારાજ ! ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન કા ક્યા
સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તરમેં શુરુમહારાજ કહતે હૈ કિ—યહ ભવપ્રત્યયિક અવધિ-

ક્ષયસહિત ઉપશમમા મધ્યમપદલોપી સમાસ થયો છે જેવી રીતે શાકપાર્થિવમા
થાય છે અથવા વિવક્ષિત જ્ઞાનાદિક ગુણના વિધાતક કર્મ કે જે ઉદયાગત છે,
તેને સહતર વિનાશ થયો અને જેટલાં અનુદીર્ણ—ઉદય પામ્યા નથી—તેને ઉપ
શમ થયો—વિપાકની અપેક્ષાએ ઉદયનો અભાવ હોવો એનું નામ ક્ષયોપશમ છે આ
ક્ષયોપશમના હોવાથી જે અવધિજ્ઞાન થાય છે તે ક્ષાયોપશનિક અવધિજ્ઞાન છે ॥૪૦૬॥

‘સે કિં ત ભવપચ્ચદ્વય’ ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે શુરુ મહારાજ ! ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ
છે ? જવાબમા શુરુ મહારાજ કહે છે કે—આ ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન બે ભવોને

યિકં દ્વયો = જીવસમૂહયોર્મવતિ । કયોર્ધ્વયોરિતિ જિજ્ઞાસાયમાહ—‘તજહા’ ઇત્યાદિ।

તદ્ યથા—દેવાના ચ નૈરયિકાણા ચ । મવનિમિત્તકમવધિજ્ઞાન દેવાનાં નાર-
કાણા ચેત્યુભયેપાં મત્તૃતીત્યર્થ । ચકાર ઉમયત્ર સ્વગતાજ્ઞેકમેદસસૂચકઃ ।

નન્વવધિજ્ઞાનં ક્ષાયોપશમિકે ભાવે વર્તેતે, નારકાદિમવધ્વીદયિકે, તત્ કય
દેવાદીનામવધિજ્ઞાન મવપ્રત્યયિકમિતિ વ્યપદિશ્યતે ? । નૈપ દોષ સમવતિ, અવધિ-
જ્ઞાનં હિ પરમાર્થતઃ ક્ષાયોપશમિકમેવ, કિન્તુ અવધિજ્ઞાનાવરણીયકર્મક્ષયોપશમો
દેવનારકમવયોરવશ્યંભાષીત્યવધિજ્ઞાન દેવનારકાણામવશ્યં મત્ત્યેવ, પક્ષિણામાકા-
શ્વગમનલઘ્વિવત્, તસ્માદ્ મવપ્રત્યયમિતિ વ્યપદિશ્યતે । યદ્વા—અવધિજ્ઞાન પ્રતિ યો
મવઃ સાક્ષાત્કારણ તમધિકૃત્ય મવપ્રત્યયિકમિતિ મેદોપન્યાસઃ કૃતઃ ॥ સૂ૦૭ ॥

શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કિં ત ર્વાઓવસમિય ’ ઇત્યાદિ ।

જ્ઞાન દો જીવોંકિ હોતા હૈ । બે દો જીવ યે હૈ—દેવ ઔર નારકી । મવપ્રત્ય-
યિક અવધિજ્ઞાન દેવ ઔર નારકિયોં કે હોતા હૈ ।

શકા—અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવમેં ગિનાયા ગયા હૈ, તથા
નારકાદિકમવ ઔદયિક ભાવમેં, તથા ફિર દેવાદિકોંકા અવધિજ્ઞાન
મવપ્રત્યયિક કૈસે કહલા સકતા હૈ ? યહ તો ક્ષાયોપશમિક હી કહલાવેગા ।

ઉત્તર—અવધિજ્ઞાન પરમાર્થતઃ ક્ષાયોપશમિક હી હોતા હૈ, કિન્તુ
‘ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા ક્ષયોપશમ દેવ ઔર નારકિયોં કે મવમેં
અવશ્ય હી હોતા હૈ ’ હસ અપેક્ષા સે ઉસ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે
ક્ષયોપશમ મેં મવ સાક્ષાત્કારણ હોને સે ઉસકો મવપ્રત્યયિક કહા હૈ,
જૈસે પક્ષિયોં મેં ડહના મવપ્રત્યયિક કહા જાતા હૈ, શિક્ષા આદિ ગુણ-
નિમિત્તક નહીં । હસી પ્રકાર દેવ નારકિયોં કા અવધિજ્ઞાન તપસ્યા આદિ
દ્વારા હોનેવાલે અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમનિમિત્તક નહીં

થાય છે તે બે જીવ આ છે—દેવ અને નારકી. અવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન દેવ અને
નારકીઓને થાય છે

શ કા.—અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક ભાવમા ગણાવ્યુ છે તથા નારકાદિકે
ભવ ઔદયિક ભાવમા ગણાવેલ છે તો પછી દેવાદિકોંકા અવધિજ્ઞાન અવપ્ર-
ત્યયિક કેવી રીતે કહી શકાય ? તે તો ક્ષાયોપશમિક જ કહેવાશે

ઉત્તર.—અવધિજ્ઞાન પરમાર્થતઃ ક્ષાયોપશમિક જ હોય છે, પણ “ અવધિ-
જ્ઞાનાવરણીય કર્મને ક્ષયોપશમ દેવ અને નારકીઓના ભવોમા અવશ્ય થાય છે જ ”
આ અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમમાં ભવ સાક્ષાત્કારણ
હોવાથી તેને અવપ્રત્યયિક કહ્યુ છે, જેવી રીતે પક્ષીઓમાં ‘ ઉડવું ’ તે અવપ્રત્ય-
યિક કહેવાય છે શિક્ષા આદિ ગુણનિમિત્તક નહીં એજ પ્રમાણે દેવ, નારકી
ઓના અવધિજ્ઞાન તપસ્યા આદિ દ્વારા થનારા અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના

મૂલ્ય—સે કિ ત શ્વાઓવસમિય ? । શ્વાઓવસમિય દુણ્હ ।
ત જહા—મણુસ્સાણ ય, પચ્છેદિયતિરિક્ખજોણિયાણ ય । કો
હેઝ શ્વાઓપસમિય ? । શ્વાઓવસમિય તયાવરાણિજ્જાણં
કમ્માણ ઉદિપ્પાણ સ્વણ, અણુદિપ્પાણ ઉવસમેણ ઓહિનાણ
સમુપ્પજ્જહ ॥ સૂ૦ ૮ ॥

છાયા—અથ કિં તત્ શ્વાયોપશમિકમ્ ? । શ્વાયોપશમિક દ્વયો । તદ્ યથા
—મનુષ્યાણાં ચ પઠ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાનાં ચ । કો હેતુઃ શ્વાયોપશમિક ? , શ્વાયો
પશમિક તદાવરણીયાનાં કર્મણામ્ ઉદીર્ણાનાં ક્ષયેણ, અનુદીર્ણાનામુપશમેન, અવ
ધિજ્ઞાનં સમુત્પદ્યતે ॥ સૂ૦ ૮ ॥

ટીકા—‘અથ કિં તત્ શ્વાયોપશમિકમ્’ ઇતિ । શ્વાયોપશમિકસ્વાવધિજ્ઞાનસ્ય કિં
સ્વરૂપ ? મિતિ । ઉત્તરમાહ—‘શ્વાઓવસમિય દુણ્હ’ ઇત્યાદિ । શ્વાયોપશમિક—શ્વાયો
પશમનિમિષ્ઠક દ્વયો—જીવસમૂહયોઃ । કયોર્દ્વયો ? ઇતિ જિજ્ઞાસાયમાહ—‘ત જહા’
ઇત્યાદિ । તદ્ યથા—મનુષ્યાણાં ચ પઠ્ઠેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકાનાં ચ । શ્વાયોપશમિ
કમવધિજ્ઞાન મનુષ્યાણાં પઠ્ઠેન્દ્રિયતિરિક્ષાં ચેત્યુમયેષાં ભવતીત્યર્થ ।

પુનરપિ શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘કો હેઝ’ ઇત્યાદિ । કો હેતુઃ શ્વાયોપશમિકમ્ ?
ઇતિ । અવધિજ્ઞાનં શ્વાયોપશમિક ભવતીત્યત્ર કિં કારણમિતિ પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—
હોતા હૈ, કિન્તુ વહાકે ભવનિમિષ્ઠક હી હોતા હૈ, અતઃ ઇસ અપેક્ષા વહ
ભવપ્રત્યયિક કહા જાતા હૈ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

‘સે કિં ત શ્વાઓવસમિય’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—શ્વાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?
શુરુ કહતે હૈ—શ્વાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન મનુષ્યોં કે તથા પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ
જીવોં કે હોતા હૈ ।

પ્રશ્ન—શ્વાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

શ્વાયોપશમનિમિષ્ઠક હોતુ નથી, પણ ત્યાંના ભવનિમિષ્ઠક જ થાય છે, તેથી એ
અપેક્ષાએ તે ભવપ્રત્યયિક કહેવાય છે ॥ સૂ ૭ ॥

“સે કિં ત શ્વાઓવસમિય” ઇત્યાદિ.

શિષ્ય પૂછે છે—“શ્વાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનનું શુ સ્વરૂપ છે ? શુરુ કહે છે—
શ્વાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન મનુષ્યો તથા પચ્છેન્દ્રિયતિર્યગ્ગ જીવોને થાય છે

પ્રશ્ન—શ્વાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનનું શુ સ્વરૂપ છે ?

‘સ્વાઓવસમિય’ इत्यादि । तदावरणीयानाम्=तस्य-अवधिज्ञानस्य, यानि आव-
रणीयानि-आवरकाणि, तेषां कर्मणां मध्ये, उदीर्णानाम्=उदयावलिकं प्राप्तानां
कर्मदलिकानां क्षयेण=क्षयकरणेन, तथा-अनुदीर्णानाम्-अवधिज्ञानावरणीयकर्मसु
यान्यनुदितानि आत्मनि स्थितानि कर्मदलिकानि तेषाम्, उपशमेन=उपशमनकरणेन
विपाकोदयनिरोधेन, यदवधिज्ञानं समुत्पद्यते, तदवधिज्ञानं क्षायोपशमिकमित्युच्यते ।
अनेन क्षायोपशमिकमवधिज्ञानं प्रति अवधिज्ञानावरणीयकर्मणा क्षायोपशमरूपो हेतु-
रुक्तः । क्षायोपशमश्च देशघातिरसस्पर्षकानामुदये सति भवति न तु सर्वघाति-
रसस्पर्षकानाम् ।

मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिरस्त्रं चावधिज्ञानं आवश्यकमावि, तस्मात् समानेऽपि,
क्षायोपशमिकरूपे भवप्रत्ययिकादिदं मिथ्यते । परमार्थतस्तु सकलमप्यवधिज्ञानं

उत्तर—अवधिज्ञान के आवारक जितने कर्म हैं उनके उदीर्ण
दलिकों का क्षय होता है, तथा अनुदीर्ण दलिकों का सदवस्थारूप उपशम
रहता है, इस स्थितिमें जो अवधिज्ञान होता है वह क्षायोपशमिक अव-
धिज्ञान है । इस तरह अवधिज्ञान के प्रति अवधिज्ञानावरणीय कर्म का
क्षयोपशम हेतुरूपसे कहा गया है । अवधिज्ञानमें अवधिज्ञानावरणीय कर्म
के देशघातिरसस्पर्षकों (कर्मांशों) का उदय तथा सर्वघातिरसस्पर्षकों
का कुछ का क्षय और कुछ का सदवस्थारूप उपशम रहता है । मनुष्यों के
तथा पञ्चेन्द्रिय तिर्यस्त्रों के अवधिज्ञान अवश्यमावी नहीं होता है, अर्थात्
क्षायोपशमिक अवधिज्ञान समस्त मनुष्य एवं पञ्चेन्द्रिय तिर्यस्त्रों के होता
ही है, ऐसा नियम नहीं है किन्तु जिनके अवधिज्ञानावरणीय कर्म का
क्षयोपशम होता है उन्हीं के यह होता है, ऐसा नियम है, अतः भव
प्रत्ययिक अवधिज्ञान जो समस्त देव और नारकियों के अवश्यमावी

આવારક જેટલાં કર્મ છે તેમના ઉદીર્ણ દલિકોનો ક્ષય થાય છે અને અનુદીર્ણ દલિ-
કોનો સદવસ્થારૂપ ઉપશમ રહે છે આ સ્થિતિમાં જે અવધિજ્ઞાન થાય છે તે ક્ષાયો-
પશમિક અવધિજ્ઞાન છે આ રીતે અવધિજ્ઞાનની પ્રતિ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો
ક્ષયોપશમ હેતુરૂપે કહેવાયો છે અવધિજ્ઞાનમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીયનાં દેશઘાતિ-
સ્પર્ષકો (કર્માંશો) નો ઉદય તથા સર્વઘાતિરસસ્પર્ષકોમાંનાં કેટલાંકનો ક્ષય
તથા કેટલાંકનો સદવસ્થારૂપ ઉપશમ રહે છે મનુષ્યોનું તથા પંચેન્દ્રિય તિર્ય-
ચોનું અવધિજ્ઞાન અવશ્યમાવી હોતું નથી, એટલે કે ક્ષાયોપશમિક અવધિ-
જ્ઞાન સર્વે મનુષ્યો તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યચોને થાય જ છે એવો નિયમ નથી,
પણ જેને અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે તેમને તે થાય જ છે
એવો નિયમ છે તેથી ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન જે સમસ્ત દેવ અને નારકીઓને

ક્ષાયોપશમિકમેષ । તમાપધિજ્ઞાનાવરણકર્મપ્રકૃતીનાં તથાપિથિવિશુદ્ધાન્વયાયત
મનુરીભૂતરમ્યાન્વોક્ષરણેન સર્વપાઠિયુ રસસ્પર્ધકેષુ દશઘાતિસ્પતયા પરિણમિતેષુ,
યેષાણિરસસ્પર્ધકેષ્વપિ ગાનિ અતિસ્નિગ્ધાનિ રસસ્પર્ધકાનિ સન્તિ તપુ અલ્પ
રમીકૃતેષુ ઉદયાવલિપ્રાપ્તમ્ભાગસ્ય ક્ષયેન્નુદીર્ણસ્ય ચોપશમે-રિપાકોદયવિક્ષ-
મ્મરૂપે ત્રીયસ્વારખ્યારણો ગુણ પ્રાદુર્ભવન્તિ ।

હોના છે ઉમસે દસમેં મિસતા છે । યથાપિ અપ્રત્યય અવધિજ્ઞાનમેં ઓર
ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનમેં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષાયોપશમ કી
સમાનતા છે, ફિર મી અપ્રત્યય અપિ મો સમસ્ત દેવ ઓર નારકીયોં કે
અપદ્યમાવી છે, તય ફિ મનુષ્ય ઓર નિર્ગર્થોં કા અવધિજ્ઞાન જેમા નહીં
છે, અર્થાત્ હોતા મી છે ઓર નહીં મી હોતા છે । અવધિજ્ઞાન જાહે ક્ષાયો-
પશમિક હો જાહે અપ્રત્યયિક હો વત્ પરમાર્થત્વ ક્ષાયોપશમિક હી છે ।
ઉસમેં કારણ જત્ છે ફિ અવધિજ્ઞાન કે આવારક જિતને મી અવધિજ્ઞાના
વરણીય કર્મ કે રસસ્પર્ધકેં ઉનમેં પ્રચુરીભૂત જો રસ છે વત્ તથાવિથ
શુભ અભ્યવસાય કે યજાસે અલ્પ કર દિયા જાતા છે, જ્ય સર્વઘાતિરસ
સ્પર્ધકોં કો દેશઘાતિરસસ્પર્ધકરૂપ પરિણમા દિયા જાતા છે, તથા ઉદિત
દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોં મેં મી જો અતિસ્નિગ્ધ રસસ્પર્ધકેં વે અલ્પ રસવાલે
કર દિયે જાતે છે, જેમી સ્થિતિમેં ઉદયાવલિમેં પ્રાપ્ત જો અશ હોતા છે
ઉત્ત કે ક્ષય હોને પર, તથા અનુદીર્ણ અશ કે ઉપશમ હોને પર જીવ કે
અવધિ આદિ ગુણ પ્રાદુર્ભૂત હુઆ કરતે છે ।

અવધ્યમાવી હોય છે તેથી તેમાં બિજ્ઞતા છે જો કે અવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાનમાં
અને ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષાયોપશમની સમા-
નતા છે તો પણ અવપ્રત્યય અવધિ તો સમસ્ત દેવ અને નારકીઓને અવશ્ય
માવી છે ત્યારે મનુષ્ય અને તિર્થંશોનું અવધિજ્ઞાન એવું નથી, એટલે કે હોય
છે પણ ણરૂ અને નથી પણ હોતું અવધિજ્ઞાન બલે ક્ષાયોપશમિક હોય કે બલે
અવપ્રત્યયિક હોય પણ તે પરમાર્થત્વ ક્ષાયોપશમિક જ છે તેનું કારણ એ છે કે
અવધિજ્ઞાનના આવારક એટલાં પણ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસસ્પર્ધક છે
તેઓમાં પ્રચુરીભૂત જે રસ છે તે, તે પ્રકાશના શુભ અભ્યવસાયના વશથી અલ્પ
કે દેવાય છે, અને સર્વઘાતિ-કે દેશઘાતિરસસ્પર્ધકરૂપ પરિણમા
કેમાં પણ જે અતિસ્નિગ્ધ રસ
છે, એવી સ્થિતિમાં ઉદયાવલિમાં
જે અશ-અશનો ઉપશમ થતાં

કદાચિદ્ વિશિષ્ટગુણપ્રતિપત્તિમન્ત્રેણ કદાચિદ્ વિશિષ્ટગુણપ્રતિપત્તિત્થ સર્વઘાતીનિ રસસ્પર્શકાનિ દેશઘાતીનિ ભવન્તિ ।

તત્ર વિશિષ્ટગુણપ્રતિપત્તિમન્ત્રેણ કથમ્ ? ઇતિ ચેત્, ઉચ્યતે—યથાઽઽકાશે જલદપટલાચ્છાદિતસ્ય સૂર્યમણ્ડલમ્થ્ય કથંચિદ્ વિસ્ત્રસાપરિણામેન જલદપટલૈકદેશં પુદ્ગલાના નિઃસ્નેહીભૂય વ્યપગમે સતિ સજાતેન તેન ઝિદ્રેણ નિર્ગતાસ્તિમિરનિકરોપસહારદેતવો રમ્ય સ્વાવપાતદેશાવસ્થિત વસ્તુ વિદ્યોતયન્તિ, તથા મિથ્યાત્વા વિરતિપ્રમાદાદિદેતૂપચયોપજનિતાવધિજ્ઞાનાવરણકર્મમલપટલાચ્છાદિતસ્યાનાદિસસારે

શકા—સર્વઘાતિરસસ્પર્શક દેશઘાતિરસસ્પર્શકરૂપ કૈસે હોતે હે ?

ઉત્તર—કદાચિત્ વિશિષ્ટ ગુણ કી પ્રતિપત્તિ સે, તથા કદાચિત્ હસકે વિના મી વે ઉસરૂપ ને જાતે હે । વિશિષ્ટગુણ કી પ્રતિપત્તિ કે વિના સર્વઘાતિસ્પર્શક દેશઘાતિસ્પર્શકરૂપ ને જાતે હે, હમકા સ્પષ્ટીકરણ હસ પ્રકાર હૈ—જૈસે આકાશમેં જય સૂર્યમંડલ મેઘપટલ સે ઘિર જાતા હૈ—ઢક જાતા હૈ તથ ઉસકા પ્રકાશ રુક જાતા હૈ, ઔર જય વહી મેઘપટલ વિસ્ત્રસાપરિણામસ્વભાવ સે ઇકદેશરૂપમેં—થોડે ૨ રૂપમેં ઉસકે ઊપર સે જૈસે ૨ હટને લગતા હૈ વૈસે ૨ ઉનકે મીતર સે સૂર્ય કી તિમિર નિકર (અન્ધકારસમૂહ) કા સહાર કરનેવાલી કિરણે છિટકને લગતી હે, ઔર અપને ઢારા પ્રકાશિત સ્થાનમેં સ્થિત પદાર્થો કો વે પ્રકાશિત કરતી હે, હસી તરહ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ ઇવ પ્રમાદ આદિ દેતુ કે ઉપચય સે જનિત જો અવધિજ્ઞાનાવરણીયરૂપ કર્મમલ ઉસસે આચ્છાદિત તથા

શકા—સર્વઘાતિરસસ્પર્શક દેશઘાતિરસસ્પર્શકરૂપ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—કથારેક વિશિષ્ટ ગુણની પ્રતિપત્તિથી તથા કથારેક તેના વિના પણ તેઓ એ રૂપ થઈ બન્ય છે વિશિષ્ટગુણની પ્રતિપત્તિ વિના સર્વઘાતિસ્પર્શક દેશઘાતિસ્પર્શકરૂપ થઈ બન્ય છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—જેમ આકાશમાં બ્યારે સૂર્યમંડળ મેઘપટલથી આચ્છાદિત થઈ બન્ય છે (ઢકાઈ બન્ય છે) ત્યારે તેના પ્રકાશ રોકાય છે, અને બ્યારે જેમ મેઘપટલ વિસ્ત્રસાપરિણામ સ્વભાવથી એકદેશરૂપમાં થોડાં થોડાં પ્રમાણમાં તેના ઉપરથી જેમ જેમ દૂર થવા લાગે છે તેમ તેમ તેમની અંદરથી સૂર્યની તિમિરનિકર (અન્ધકારસમૂહ)નો સહાર ઠસારી કિરણો નિકળવા લાગે છે, અને પોતાના દ્વારા પ્રકાશિત સ્થાનમાં રહેલાં પદાર્થોને તેઓ પ્રકાશિત કરે છે, જેમ રીતે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને પ્રમાદ આદિ દેતુના ઉપચયથી પેદા થયેલ જે અવધિજ્ઞાનાવરણીયરૂપ કર્મમળ તેનાથી

ક્ષાયોપશમિકમેવ । તપ્રાવધિજ્ઞાનાવરણકર્મપ્રકૃતીનાં તથાવિધવિશુદ્ધાધ્યવસાયતઃ પ્રચુરીભૂતરસસ્વાલ્પીકરણેન સર્વઘાતિષ્ઠ રસસ્પર્ધકેષુ દશઘાતિરસપતયા પરિણમિતેષુ, દેશઘાતિરસસ્પર્ધકેષ્વપિ યાનિ અતિસ્નિગ્ધાનિ રસસ્પર્ધકાનિ સન્તિ તેષુ અલ્પ-રસીકૃતેષુ ઉદયાવલિકાપ્રાપ્તસ્પાશસ્ય સયેઽનુદીર્ણસ્ય ચોપશમે-ત્રિપાકોદયનિક-મ્મરૂપે જીવસ્વાવધ્યાદયો ગુણાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ ।

હોતા છે, એવું હસમેં મિલતા છે । યદ્યપિ મવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાનમેં ઓર ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનમેં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષાયોપશમ કી સમાનતા છે, ફિર મી મવપ્રત્યય અવધિ તો સમસ્ત દેવ ઓર નારકીયોં કે અવશ્યમાવી છે, તથા ફિ મનુષ્ય ઓર તિર્યચોં કા અવધિજ્ઞાન એસા નહીં છે, અર્થાત્ હોતા મી છે ઓર નહીં મી હોતા છે । અવધિજ્ઞાન જાહે ક્ષાયો-પશમિક હો જાહે મવપ્રત્યયિક હો વદ પરમાર્થતઃ ક્ષાયોપશમિક હી છે । એસમેં કારણ યદ્ છે ફિ અવધિજ્ઞાન કે આવારક જિતને મી અવધિજ્ઞાના-વરણીય કર્મ કે રસસ્પર્ધક હું એનમેં પ્રચુરીભૂત જો રસ છે વદ તથાવિધ શુભ અધ્યવસાય કે વગસે અલ્પ કર દિયા જાતા છે, એવ સર્વઘાતિરસ સ્પર્ધકોં કો દેશઘાતિરસસ્પર્ધકરૂપ પરિણમા દિયા જાતા છે, તથા ઉદિત દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોંમેં મી જો અતિસ્નિગ્ધ રસસ્પર્ધક હું વે અલ્પ રસવાલે કર દિયે જાતે હું, એમી સ્થિતિમેં ઉદયાવલિમેં પ્રાપ્ત જો અશ હોતા છે એમ કે ક્ષય હોને પર, તથા અનુદીર્ણ અશ કે ઉપશમ હોને પર જીવ કે અવધિ આદિ ગુણ પ્રાદુર્ભૂત જુઝા કરતે હું ।

અવશ્યભાવી હોય છે તેથી તેમાં બિનતા છે એ કે ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાનમાં અને ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાનમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષાયોપશમની સમા-નતા છે તો પણ ભવપ્રત્યય અવધિ તો સમસ્ત દેવ અને નારકીઓને અવશ્ય-ભાવી છે ત્યારે મનુષ્ય અને તિર્યચોંનું અવધિજ્ઞાન એવું નથી, એટલે કે હોય છે પણ ખરૂં અને નથી પણ હોતું અવધિજ્ઞાન બંને ક્ષાયોપશમિક હોય કે બંને ભવપ્રત્યયિક હોય પણ તે પરમાર્થતઃ ક્ષાયોપશમિક જ છે તેનું કારણ એ છે કે અવધિજ્ઞાનના આવારક એટલા પણ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના રસસ્પર્ધક છે તેઓમાં પ્રચુરીભૂત જે રસ છે તે, તે પ્રકારના શુભ અધ્યવસાયના વશથી અવશ્ય-કરી દેવાય છે, અને સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોંને દેશઘાતિરસસ્પર્ધકરૂપ પરિણમા-વાય છે, તથા ઉદિત દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોંમાં પણ જે અતિસ્નિગ્ધ રસ-સ્પર્ધક છે તેઓને અલ્પ રસવાળાં કરી દેવાય છે, એવી સ્થિતિમાં ઉદયાવલિમાં પ્રાપ્ત જે અશ હોય છે તેના કષય થતાં તથા અનુદીર્ણ અશનો ઉપશમ થતાં અવધિઆદિ ગુણ પ્રાદુર્ભૂત થયા કરે છે,

નનુ યદુક્ત—“ક્ષયોપશમ' સ્વલ્પ દેશઘાતિરસસ્પર્ધકાનામુદયે સતિ ભવતિ,
ન તુ સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકાનામ્” ઇતિ, તત્ર રસસ્પર્ધકશબ્દસ્ય કોડર્થ ? ।

ઉત્તર—કર્મપુદ્ગલાના પરસ્પરસંશ્લેષદેતુર્ય. સ્નેહસ્તબ્ધિમિત્તક સ્પર્ધક રસસ્પર્ધકમિત્યુચ્યતે । રસસ્પર્ધક, સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકમિત્યેક એવ પદાર્થ । સ્નેહ:=ચિક્ષણતા પ્રત્યયો=નિમિત્ત યસ્ય તત્ સ્નેહપ્રત્યયમ્ । સ્નેહપ્રત્યય યત્ સ્પર્ધક તત્ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકમ્ । સ્પર્ધન્તે ઇવોત્તરોત્તરવૃદ્ધિયા કર્મવર્ગણા ઞત્રેતિ સ્પર્ધક=વર્ગણાના સમુદાય' ।

પુદ્ગલદ્રવ્યાણાં પરસ્પર સમ્બન્ધ સ્નેહતો ભવતિ તતોડવશ્ય સ્નેહપ્રરૂપણા કર-

શકા—યદા જો કદા ગયા છે કિ-દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોંકે ઉદય
હોને પર હી ક્ષયોપશમ કહલાતા હૈ, સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોંકે ઉદય મેં
નહીં, સો યદા પર રસસ્પર્ધક શબ્દ કા ક્યા અર્થ હૈ ?

ઉત્તર—કર્મપુદ્ગલોંમેં જો પરસ્પર મેં બંધ કા હેતુ સ્નેહ હોતા હૈ વહ
સ્નેહ જિન સ્પર્ધકોં કા નિમિત્ત હોતા હૈ ઉસકા નામ રસસ્પર્ધક હૈ । યહી
રસસ્પર્ધક શબ્દ કા અર્થ હૈ । રસસ્પર્ધક ઓર સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક, યે દોનોં
શબ્દ પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ । શબ્દભેદ હોને પર મી હનકે અર્થમેં કોઈ
ભેદ નહીં હૈ । સ્નેહ શબ્દ કા અર્થ ચિક્ષણતા-ચિકનાઈ હૈ । યહ ચિકનાઈ
જિસ સ્પર્ધકમેં નિમિત્ત હોતી હૈ વહ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક હૈ । ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ-
રૂપ સે કર્મવર્ગણા જદા પરસ્પરમેં સ્પર્ધા-ઈર્ષ્યા જૈસે કરે વહ સ્પર્ધક હૈ ।
યહ સ્પર્ધક કર્મવર્ગણાઓંકા એક સમુદાય હૈ ।

પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા પરસ્પર મેં બંધ સ્નેહગુણ સે હોતા હૈ અત સ્નેહ કી

શકા—અહીં જે કહેવામાં આવ્યું છે કે દેશઘાતી રસસ્પર્ધકોને ઉદય
યતા જ ક્ષયોપશમ કહેવાય છે, સર્વઘાતી રસસ્પર્ધકોના ઉદયમાં નહીં તે
અહીં રસસ્પર્ધક શબ્દનો અર્થ શો છે ?

ઉત્તર—કર્મપુદ્ગલોમાં પરસ્પરમાં બંધનો હેતુ જે સ્નેહ હોય છે તે સ્નેહ
જે સ્પર્ધકોનું નિમિત્ત હોય છે તેનું નામ રસસ્પર્ધક છે આ જ રસસ્પર્ધક
શબ્દનો અર્થ છે રસસ્પર્ધક અને સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક એ બન્ને પર્યાયવાચી
શબ્દ છે શબ્દ ભેદ હોવા છતાં પણ તેમના અર્થમાં કોઈ ભેદ નથી સ્નેહ
શબ્દનો અર્થ ચિક્ષણતા (ચિકાશ) છે આ ચિકાશ જે સ્પર્ધકમાં નિમિત્ત હોય
છે તે સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક છે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિરૂપથી કર્મવર્ગણા બધા પરસ્પરમાં
સ્પર્ધા-ઈર્ષ્યા જેવી કરે તે સ્પર્ધક છે આ સ્પર્ધક કર્મવર્ગણાઓનો એક સમુદાય છે
પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો પરસ્પરમાં બંધ સ્નેહશુભથી થાય છે, તેથી સ્નેહની પ્રપણા

આમ્યમાણસ્ય માસ્યસ્વરૂપસ્યાત્મન. કથચિદેવ યથાપ્રવૃત્ત્યાઝ્નાદિયાત્મો
ઝ્નાદિસસિદ્ધપ્રકારેઽર્કમસપ્તપ્રવૃત્તાધ્યવસાયવિશેષરૂપયા તથાવિધશુભાધ્યવસાય
પ્રવૃત્તિતોઽવધિજ્ઞાનાવરણસમ્બન્ધિનાં સર્વઘાતિરસસ્પર્શકાના દેશઘાતિરસસ્પર્શ
તયા જાતાનામુદયાવલિકાપ્રાપ્તસ્યાંશસ્ય પરિક્ષયતોઽનુદયાવલિગપ્રાપ્તસ્યોપશ્નમત,
સમુદ્ભૂતેન ક્ષયોપશ્નમરૂપેણ રન્ધ્રેણાવધિજ્ઞાનરૂપ, પ્રકાશ પ્રાદુર્ભવતિ । યંનેન્દ્રિય-
મનોનિરપેક્ષાઃ સન્તો દેવા નારકાશ્ચ રૂપિદ્રવ્ય વિજાનન્તિ । તદતદવધિજ્ઞાનં મન
પ્રત્યયિકમિત્યુચ્યતે । વિશિષ્ટગુણપ્રતિપત્તિસ્તુ મૂલગુણાદિપ્રતિપત્તેર્મવતીત્પનન્તર-
સૂત્ર એવ વક્ષ્યતે ।

યથાપ્રવૃત્તિકરણ સે અનાદિ સસારમે ભ્રમણ કરનેવાલે સ્વર્યતુલ્ય હસ
આત્માકે કથચિત્ કર્મક્ષપણ મેં પ્રવૃત્ત જો શુભાધ્યવસાયવિશેષ હેં ઉનમેં
પ્રવૃત્તિ કરને સે જીય અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોં કે સર્વઘાતિરસસ્પર્શકોં
કો દેશઘાતિરસસ્પર્શકરૂપ પરિણમા દેતા હેં । ણવ જો ઉનકા અશ ઉદ-
યાવલીમેં પ્રાપ્ત હોતા હેં ઉસે ક્ષય કર દેતા હેં, તથા જો અશ ઉદયાવલીમેં
પ્રાપ્ત નહીં હોતા હેં ઉસે ઉપશમિત કર દેતા હેં, હસ તરહ હસ ક્ષાયોપશ-
મિકરૂપ છિદ્ર સે અવધિજ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ છિટકને લગતા હેં । હસકે દ્વારા
દેવ ણવં નારકી હન્દ્રિય ઓર મનકી સહાયતા કે વિના હી રૂપી દ્રવ્યકો
જાનતે હેં । હસ તરહ યહ અવધિજ્ઞાન મવપ્રત્યયિક કહા જાતા હેં । મૂલ
ગુણાદિક કી પ્રતિપત્તિ સે હી જીવ કો વિશિષ્ટગુણોં કી પ્રતિપત્તિ હોતી
હેં, યહ યાત સ્વર્ય સૂત્રકાર અનન્તર સૂત્રમેં કહેંગે ।

આમ્બાહિત તથા યથાપ્રવૃત્તિકરણયી અનાદિ સસારમા ભ્રમણ કરનારા સૂર્યતુલ્ય
આ આત્માના કથચિત્ કર્મક્ષપણમા પ્રવૃત્ત શુભાધ્યવસાયવિશેષ છે તેઓમા
પ્રવૃત્તિ કરનારી એવ અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના સર્વઘાતી રસસ્પર્શકોને દેશઘાતી
રસસ્પર્શકરૂપ પરિણમા હે છે અને તેમને જે અશ ઉદયાવલીમા પ્રાપ્ત હોય
છે તેને ક્ષય કરી નાખે છે, તથા જે અશ ઉદયાવલીમા પ્રાપ્ત હોતો નથી તેને
ઉપશમિત કરી નાખે છે આ રીતે આ ક્ષાયોપશમિકરૂપ છિદ્રમાંથી અવધિજ્ઞાન
રૂપી પ્રકાશ વેરાવા જાય છે તેના દ્વારા હેવ અને નારકી હન્દ્રિય અને મનની
સહાયતા વિના જે રૂપી દ્રવ્યને બાંધે છે આ રીતે આ અવધિજ્ઞાન મવપ્રત્ય-
યિક કહેવાય છે મૂલગુણાદિકની પ્રતિપત્તિથી જે જીવને વિશિષ્ટ ગુણોની પ્રતિપત્તિ
થાય છે, આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર આગળના સૂત્રમા કહેશે.

इह स्नेहप्रत्ययस्पर्धकस्याधिकारात् तत्परूपणा क्रियते—

स्नेહપ્રત્યયસ્પર્ધકમ્— સ્નેહપ્રત્યય=સ્નેહનિમિત્તમ્ એકૈકસ્નેહાવિભાગદ્-
દ્વાનાં પુદ્ગલવર્ગણાનાં સમુદાયરૂપ યત્ સ્પર્ધક તત્ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકમ્ ।
તદ્ એક મવતિ । તસ્મિન્ સ્પર્ધકે અવિભાગવર્ગણા =એકૈકસ્નેહાવિભાગાધિક-
પરમાણુસમુદાયરૂપા વર્ગણા અનન્તા દ્રષ્ટવ્યાઃ । તાસુ વર્ગણાસુ અલ્પસ્નેહયુક્તાઃ પુદ્ગલા
બહવઃ સન્તિ, પ્રમૂતસ્નેહયુક્તાસ્તુ પુદ્ગલાઃ સ્વલ્પા ।

યોગકે નિમિત્ત સે જો પુદ્ગલ ગ્રહણ કિયે જાતે હૈં ઝન કે સ્નેહગુણ
કો લેકર સ્પર્ધક કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈં વહ પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક
પ્રરૂપણા હૈ ૩ ।

यहां स्नेहप्रत्ययस्पर्धकका अधिकार है अतः उसकी प्ररूपणा की जाती है ।

एक २ स्नेहगुण के अविभाग से वर्धित जो पुद्गलवर्गणाओं का
समुदायरूप स्पर्धक होता है वह स्नेहप्रत्ययस्पर्धक है, और वह एक है ।
इस एक स्पर्धक में अविभागवर्गणाँ—एक २ स्नेहगुण के अविभाग की
अधिकतावाले परमाणुओं के समुदायरूप वर्गणाँ अनन्त होती हैं । इन
वर्गणाओं में अल्पस्नेहगुणयुक्त पुद्गल बहुत होते हैं, तथा प्रमूतस्नेहगुण
युक्त पुद्गल बहुत थोड़े होते हैं ।

इप બતાવાયુ છે આ યોગના નિમિત્તથી જે પુદ્ગલો બહુ કરાય છે, તેમના
સ્નેહગુણને લઈ ને સ્પર્ધકની પ્રરૂપણા કરાય છે, તે પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા છે

અહીં સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકનો અધિકાર છે તેથી તેની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે

એક એક સ્નેહગુણના અવિભાગથી વર્ધિત જે પુદ્ગલવર્ગણાઓના
સમુદાયરૂપ સ્પર્ધક હોય છે તે સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક છે, અને તે એક છે આ
એક સ્પર્ધકમા અવિભાગ વર્ગણાઓ—એક એક સ્નેહગુણના અવિભાગની
અધિકતા વાળા પરમાણુઓના સમુદાયરૂપ વર્ગણાઓ અનન્ત હોય છે એ વર્ગ-
ણાઓમાં અલ્પસ્નેહગુણવાળા પુદ્ગલ ઘણા જ હોય છે, તથા વધારે સ્નેહ
ગુણવાળા પુદ્ગલો ઘણા થોડા હોય છે

(૧) સ્નેહાવિભાગ =સાણ ।

ળીયા । સા ચ ત્રિધા ભવતિ-સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ૧, નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ૨, પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ૩ ચ ।

તત્ર સ્નેહપ્રત્યયસ્ય=સ્નેહનિમિત્તસ્ય સ્પર્ધકમ્ય પ્રરૂપણા સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ૧ ।

તથા-શરીરવંધનનામકર્મોદયત્ પરસ્પર વદ્ધાનાં શરીરપુદ્ગલાના સ્નેહમધિકૃત્ય સ્પર્ધકપ્રરૂપણા નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા । શબ્દાર્થધ્વાયમ્-નામપ્રત્યયસ્ય=વંધનનામનિમિત્તસ્ય શરીરપુદ્ગલસ્પર્ધકસ્ય પ્રરૂપણા નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ૨ ।

તથા-પ્રકૃષ્ટો યોગ પ્રયોગ =વાદ્મનઃકાયવ્યાપાર, તેન પ્રત્યયભૂતેન-કારણભૂતેન યે વૃદ્ધીતા પુદ્ગલાસ્તેષા સ્નેહમધિકૃત્ય સ્પર્ધકપ્રરૂપણા પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ૩ ।

પ્રરૂપણા કી જાતી છે । સ્નેહ કી પ્રરૂપણા ત્રીન તરફ સે હોતી છે-(૧) સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા (૨) નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા, (૩) પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા ।

જિસ સ્પર્ધકકા કારણ સ્નેહ હોતા હૈ ઉસ સ્પર્ધકકી પ્રરૂપણાકા નામ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા હૈ ૧ । જિસ સ્પર્ધકકા કારણ વંધન નામકર્મ હોતા હૈ ઉસ સ્પર્ધકકી પ્રરૂપણા કા નામ નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા હૈ । અર્થાત્ શરીરવંધનનામકર્મકે ઉદયસે પરસ્પર વદ્ધ જો શરીરપુદ્ગલ હૈં ઉનકે સ્નેહગુણ કો લેકર જો સ્પર્ધકકી પ્રરૂપણાકી જાતી હૈં વહ નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા હૈ । શરીરપુદ્ગલોકા કારણ વંધનનામકર્મ હૈ । હસ શરીરરૂપ પુદ્ગલસ્પર્ધકકી પ્રરૂપણાકા નામ નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા હૈ, એસા જાનના ચહિયે ૨ । તથા પ્રકૃષ્ટ યોગકા નામ પ્રયોગ હૈ । વહ મન વંધન એવ કાયકા વ્યાપારરૂપ બતલાયા ગયા હૈ । હસ

કરવામા આવી છે સ્નેહની પ્રરૂપણા ત્રણ રીતે થાય છે-(૧) સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા (૨) નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા (૩) પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ।

(૧) જે સ્પર્ધકનું કારણ સ્નેહ હોય છે તે સ્પર્ધકની પ્રરૂપણાનું નામ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા છે (૨) જે સ્પર્ધકનું કારણ વંધન નામકર્મ હોય છે તે સ્પર્ધકની પ્રરૂપણાનું નામ નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા છે એટલે કે શરીરવંધનનામકર્મના ઉદયથી પરસ્પર વદ્ધ જે શરીર-પુદ્ગલ છે તેમના સ્નેહગુણને લઈને જે સ્પર્ધકની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે તે નામપ્રત્યયસ્પર્ધક પ્રરૂપણા છે શરીરપુદ્ગલોનું કારણ વંધનનામકર્મ છે આ શરીરરૂપ પુદ્ગલ સ્પર્ધકની પ્રરૂપણાનું નામ નામપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા છે, એવું બહુવું નોંધીને (૩) તથા પ્રકૃષ્ટ યોગનું નામ પ્રયોગ છે તે મન, વચન, અને કાયાના વ્યાપાર

લાના સમુદાયસ્વનન્તા વર્ગના મવન્તિ । આમિ* સર્વાભિર્વર્ગનામિરેક સ્પર્ધક મવતિ ।
તાનિ ચ સ્પર્ધકાનિ અમવ્યેભ્યોઽનન્તગુણાનિ, સિદ્ધેભ્યોઽનન્તભાગદીનાનિ મવન્તિ ।

॥ ઇતિ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા ॥

નામપ્રત્યયસ્પર્ધક ૨ પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક ૩ ચાન્યત્ર પ્રરૂપિતમ્, ઇદાનુપયુક્ત-
ત્વાદ્ વિસ્તરમયાદિ વિરમ્યતે ।

ઇહ રસમેદત* પ્રકૃતીના સર્વઘાતિત્વ દેશઘાતિત્વં ચ મવતિ, અતઃ સર્વઘાતિ-
દેશઘાતિ-પ્રકૃતયઃ મોચ્યન્તે । તત્ર સર્વઘાતિન્યઃ પ્રકૃતયો વિંશતિસંખ્યકા મવન્તિ,

પુદ્ગલોં કે સમુદાયરૂપ અનન્તવર્ગનાં હો જાતી છે । इन समस्तवर्गणाओं
से एक स्पर्धक घनता है । अर्थात् एक स्पर्धक में संख्यात असख्यात एवं
अनन्तवर्गणां तक रहती हैं । ये वर्गणां अभव्यराशि से अनन्तगुणी
और सिद्धराशि के अनन्तवे भाग पतलाई गई हैं ॥१॥

यह स्नेहप्रत्ययस्पर्धकप्ररूपणा हुई ॥ १ ॥

નામપ્રત્યયસ્પર્ધક એવ પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક, इन दोनों का यह प्रकरण
नहीं है अतः इनका कथन यत्र विस्तारमय से नहीं किया गया है,
वह प्रत्यान्तर से समग्रछेवे ।

કર્મપ્રકૃતિયોંમેં જો સર્વઘાતિપના એવ દેશઘાતિપના છે વહ રસમેદ
કી અપેક્ષા સે હી છે, इसलिये सर्वघाती प्रकृतिया कौन२ सी हैं और
देशघातीप्रकृतिया कौन२ सी हैं यह पतलाया जाता है—सर्वघातिप्रकृ-
तिया २० वीस हैं और वे इस प्रकार हैं—केवलज्ञानावरणीय १, केवल-

જ્ઞાના અવિભાજ્ય ભાગોથી યુક્ત પુદ્ગલોના સમુદાયરૂપ અનન્ત વર્ગજ્ઞાઓ થઈ
બાક છે એ સમસ્ત વર્ગજ્ઞાઓ વડે એક સ્પર્ધક બને છે એટલે કે એક
સ્પર્ધકમાં સખ્યાત, અસખ્યાત અને અનન્ત વર્ગજ્ઞાઓ પણ રહે છે એ વર્ગજ્ઞાઓ
અભવ્યરાશીથી અનેક ગણી અને સિદ્ધરાશીના અનન્તમા ભાગની બતાવવામા
આવી છે ॥૧॥

॥ આ સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્ધકપ્રરૂપણા થઈ ॥૧॥

નામપ્રત્યયસ્પર્ધક અને પ્રયોગપ્રત્યયસ્પર્ધક એ બન્નેનું પ્રકરણ અહીં નહીં
હોવાથી તેમનું વર્ણન અહીં વિસ્તારભર્યું કરાયું નથી. તે બીજા અધ્યાયમાંથી
સમજી લેવું

કર્મપ્રકૃતિયોમા જે સર્વઘાતિપણુ અને દેશઘાતિપણુ છે તે રસમેદની
અપેક્ષાએ જ છે, તેથી સર્વઘાતી પ્રકૃતિયો કઈ કઈ છે, અને દેશઘાતી પ્રકૃતિયો
કઈ કઈ છે તે બતાવવામા આવે છે—સર્વઘાતી પ્રકૃતિયો વીસ છે અને તે
આ પ્રમાણે છે—

इयमत्र मायना-इह य सर्वोत्कृष्टः स्नेहः स केवललिपिभाष्येन केन छिद्यते, छित्त्वा छित्त्वा च निर्विभागा भागा पृथक् पृथक् व्यवस्थाप्यन्ते । तत्र जगति ये केचित् परमाणव एकेन स्नेहस्य निर्विभागेन भागेन युक्ता सन्ति, तेषां समुदायः प्रथमा वर्गणा । ये तु द्वाभ्या स्नेहाविभागाभ्या युक्ताः परमाणव सन्ति तेषां समुदायो द्वितीया वर्गणा । एव त्रिमिश्रतुर्मिः पञ्चमिश्र स्नेहाविभागयुक्तानां पुद्गलानां समुदायस्त्वृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी च वर्गणा । एव सख्येयै स्नेहाविभागैर्युक्तानां पुद्गलानां समुदायः संख्येया वर्गणा वाच्या । असख्येयै स्नेहाविभागैर्युक्तानां पुद्गलानां समुदायस्तु असख्येया वर्गणा भवन्ति । अनन्तै स्नेहाविभागैर्युक्तानां पुद्ग-

इसका अभिप्राय इस प्रकार है-इन वर्गणाओंमें जो सर्वोत्कृष्ट स्नेह है उसके, केवली की प्रज्ञारूप छैनी से छेद-ग्व ड-करो, छेद करते २ जो अतमें अविभाग ग्व ड निकले उन्हें पृथक् एक तरफ रग्व दो। इस तरह जगतमें जो कोई परमाणु एकस्नेहगुण के अविभाग भागवाले हैं, उनके समुदायरूप यह प्रथम वर्गणा निकल आती है। इसी तरह जो पुद्गलपरमाणु दो स्नेहगुण के अविभाग भाग से युक्त हैं उनके समुदायरूप द्वितीयवर्गणा स्थापित हो जाती है। इसी तरह तीन, चार पांच स्नेहगुण के अविभाग भागों से युक्त पुद्गलपरमाणुओं के समुदायरूप तृतीय चतुर्थ, पंचम वर्गणाएँ हो जाती हैं। इसी प्रकार सख्यात स्नेहगुण के अविभागभागों से विशिष्ट पुद्गलों के समुदायरूप संख्यातवर्गणाएँ, असख्यात स्नेहगुण के अविभागभागों से युक्त पुद्गलों के समुदायरूप असख्यात वर्गणाएँ, एवं अनन्त स्नेहगुण के अविभागभागों से युक्त

તેનું વાત્સર્થ આ પ્રમાણે છે-જો વર્ગણાઓના જે સર્વોત્કૃષ્ટ સ્નેહ છે તેના દેવગ્રીની પ્રજ્ઞાથી છેની (ઢીણી) થી છેડ (ખડ) કરો, છેડ કરવા કરતા છેવટે જે અવિભાજ્ય નિકળે તેને જુદો એક બાણ મૂકી દો. આ રીતે જગતમા જે કાઈ પરમાણુ એક સ્નેહગુણના અવિભાજ્ય ભાગવાળા છે એમના સમુદાયરૂપ આ પહેલી વર્ગણા નિકળી આવે છે આ રીતે જે પુદ્ગલપરમાણુ બે સ્નેહ ગુણના અવિભાજ્ય ભાગથી યુક્ત છે તેમના સમુદાયરૂપ બીજી વર્ગણા સ્થાપિત થઈ બધ છે એ જ પ્રમાણે ત્રણ, ચાર પાંચ સ્નેહગુણના અવિભાજ્ય ભાગોથી યુક્ત પુદ્ગલ પરમાણુઓના સમુદાયરૂપ ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી વર્ગણાઓ થઈ બધ છે એ જ રીતે સખ્યાત સ્નેહ ગુણના અવિભાજ્ય ભાગોથી વિશિષ્ટ પુદ્ગલોના સમુદાયરૂપ સખ્યાત વર્ગણાઓ, અસખ્ય સ્નેહગુણના અવિભાજ્ય ભાગોથી યુક્ત પુદ્ગલોના સમુદાયરૂપ અસખ્યવર્ગણાઓ, અને અનન્ત સ્નેહગુ

અવધિદર્શનાવરણીયમ્ ૨, અવધિદર્શનાવરણીયમ્ ૩ । સંજ્વલનરૂપાશ્ચત્વાર ક્રોધાદિ-
કપાયા' ૪ । નોરૂપાયા નવ-હાસ્ય ૧-રસ્ય ૨-રતિ ૩-શોક ૪-મય ૫-જુગુ-
પ્સા ૬-સ્ત્રીવેદ ૭-પુવેદ ૮-નપુસકવેદ ૯-સ્વરૂપાઃ । પશ્ચવિધમન્તરાયમ્-દાન ૧-
લામ ૨-મોગો ૩-પમોગ ૪-વીર્ય ૫-રૂપમ્ । એવ દશઘાતિન્ય. પશ્ચવિંશતિસ-
ત્યકા. પ્રકૃતયો ભવન્તિ । દશઘાતિપ્રકૃતીના દેશઘાતીની સર્વઘાતીની ચ
રસસ્પર્શકાનિ ભવન્તિ ।

તત્પ્રતિપક્ષભૂતા અઘાતિન્ય પ્રકૃતયો ભવન્તિ । એતા પશ્ચસપ્તતિસત્યકાઃ પ્રકૃ-
તયો ન યશ્ચિદ્ ગુણ ઘાતયન્તિ તસ્માદ્ઘાતિન્ય ઉચ્યન્તે । એતા અઘાતિન્યોઽપિ સર્વ-
દર્શનાવરણીય ૬, અવધિદર્શનાવરણીય ૭, સંજ્વલન-ક્રોધ ૮, માન ૯,
માયા ૧૦, લોભ ૧૧, હાસ્ય ૧૨, રતિ ૧૩, અરતિ ૧૪, શોક ૧૫,
મય ૧૬, જુગુપ્સા ૧૭, સ્ત્રીવેદ ૧૮, પુવેદ ૧૯, નપુસકવેદ ૨૦, દાના-
ન્તરાય ૨૧, લાભાન્તરાય ૨૨, મોગાન્તરાય ૨૩, ઉપમોગાન્તરાય ૨૪,
વીર્યાન્તરાય ૨૫ । હસ પ્રકાર યે પચ્ચીસ હો જાતી હૈ ।

દેશઘાતિપ્રકૃતિયોં કે રસસ્પર્શક દેશઘાતી એવ સર્વઘાતી દોનોં
પ્રકાર કે હોતે હૈ । યે ૨૫ પચ્ચીસ પ્રકૃતિયા દેશઘાતી હસલિયે કહી
ગઈ હૈં કિ યે અપને દ્વારા આવાર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણોં કા સર્વરૂપ સે ઘાત
નહીં કરતી હૈં કિન્તુ એકદેશરૂપ સે ઘાત કરતી હૈં । યે પૂર્વોક્ત ભેદ
ઘાતિયા કર્મોં કી પ્રકૃતિયોંમેં હોતે હૈં ।

અય હનકે પ્રતિપક્ષભૂત જો અઘાતિયા કર્મ હૈં ડનકી પ્રકૃતિયા ૭૫
પચ્છત્તર હૈં । યે પચ્છત્તર પ્રકૃતિયા કિસી ગુણકા ઘાત તહીં કરતી હૈં

પચ્ચીય, (૬) અવધિદર્શનાવરણીય, (૭) સંજ્વલન (૮) ક્રોધ, (૯) માન, (૧૦) માયા,
(૧૧) લોભ, (૧૨) હાસ્ય, (૧૩) રતિ, (૧૪) અરતિ, (૧૫) શોક, (૧૬) મય,
(૧૭) જુગુપ્સા, (૧૮) સ્ત્રીવેદ, (૧૯) પુવેદ, (૨૦) નપુસકવેદ, (૨૧) દાનાન્તરાય,
(૨૨) લાભાન્તરાય, (૨૩) મોગાન્તરાય, (૨૪) ઉપમોગાન્તરાય, (૨૫) વીર્યાન્તરાય,
આ રીતે તે પચ્ચીસ હોય છે

દેશઘાતી પ્રકૃતિયોના રસસ્પર્શક દેશઘાતી અને સર્વઘાતી એ બન્ને પ્રકારના
હોય છે તે પચ્ચીસ પ્રકૃતિયોને દેશઘાતી એટલા માટે કહેવામાં આવી છે કે
તેઓ પોતાના વડે આવાર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણોના સર્વરૂપે ઘાત કરતી નથી પણ એક
દેશ રૂપે ઘાત કરે છે પૂર્વોક્ત તે ભેદ ઘાતિયા કર્મોની પ્રકૃતિયોમાં હોય છે

હવે તેમના પ્રતિપક્ષભૂત એ અઘાતિયા કર્મ છે તેમની પ્રકૃતિયો ૭૫
પચ્છત્તર છે તે પચ્છત્તર પ્રકૃતિયો દેશ રૂપે ગુણોના ઘાત કરતી નથી, તેથી અઘાતી

તથાહિ-કેવલાવરણત્રિકમ્-કેવલજ્ઞાનાવરણીયમ્ ૧, કલદર્શનાવરણીયમ્ ૨ । નિદ્રા-પञ्ચકમ્-નિદ્રા ૧, નિદ્રા-નિદ્રા ૨, પ્રચલા ૩, પ્રચલા-પ્રચલા ૪, સ્ત્યાનદ્વિ ૫ । દ્વાદશકપાયા-ક્રોધમાનમાયાલોભાનાં ચતુર્ણાં પ્રત્યેકમનન્તાનુગ્મ્ય ૧, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ૨-પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ૩-નામત્રયેણ દ્વાદશવિધત્વમ્ । તથા-મિથ્યાત્વમોહનીયં चेति ૨૦ । एता विंशतिः प्रकृतयः-सर्गमपि स्वाध्यायगुणघातयन्तीत्येवशीलाः सर्वघातिन्य उच्यन्ते । सर्वघातिप्रकृतीनां सर्वघातिन्यव रसस्पर्शानि भवन्ति ।

अथ देशघातिन्य प्रकृतय उच्यन्ते-दशघातिरसस्पर्शयुक्ता प्रकृतयो मति-ज्ञानावરणादिरूपा पञ्चविंशतिसंख्यका दशघातिन्यो व्यवह्रियन्ते, तथाहि-ज्ञाना-वरणीयचतुष्टयम्-મતિજ્ઞાનાવરણીયમ્ ૧, શ્રુતજ્ઞાનાવરણીયમ્ ૨, અવધિજ્ઞાનાવરણી-યમ્ ૩, મનઃપર્યયજ્ઞાનાવરણીયમ્ ૪ । दर्शनावरणीयत्रिकम्=चतुर्दर्शनावरणीयम् ૧, दर्शनावरणीय ૨, નિદ્રા ૩, નિદ્રાનિદ્રા ૪, પ્રચલા ૫, પ્રચલાપ્રચલા ૬, સ્ત્યાનદ્વિ ૭, અનતાનુયધી ૮, ક્રોધ-માન ૯, માયા ૧૦, લોભ ૧૧, અપ્રત્યા-ખ્યાનાવરણ-ક્રોધ ૧૨, માન ૧૩, માયા ૧૪, લોભ ૧૫, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-ક્રોધ ૧૬, માન ૧૭, માયા ૧૮, લોભ ૧૯, તથા મિથ્યાત્વમોહનીય ૨૦ । ये सर्वघातिप्रकृतियां इह लिये कही जाती हैं कि ये अपने द्वारा आचार्य ज्ञानादिक गुणों का सर्वरूप से घात करती हैं । इनके रसस्पर्शक भी सर्वघातिरूप ही हुआ करते हैं ।

देशघाति प्रकृतिया २५ पच्चीस होती हैं । इनके रसस्पर्शक देश-घाती हुआ करते हैं । मतिज्ञानावरणीय १, श्रुतज्ञानावरणीय २, अवधि-ज्ञानावरणीय ३, मनःपर्ययज्ञानावरणीय ४, चतुर्दर्शनावरणीय ५, अचक्षु-

(૧) કેવળજ્ઞાનાવરણીય, (૨) કેવળદર્શનાવરણીય, (૩) નિદ્રા (૪) નિદ્રાનિદ્રા (૫) પ્રચલા, (૬) પ્રચલાપ્રચલા, (૭) સ્ત્યાનદ્વિ, અનતાનુ-યધી-(૮) ક્રોધ, (૯) માન, (૧૦) માયા, (૧૧) લોભ, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ-(૧૨) ક્રોધ, (૧૩) માન, (૧૪) માયા, (૧૫) લોભ, પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-(૧૬) ક્રોધ, (૧૭) માન, (૧૮) માયા, (૧૯) લોભ, તથા (૨૦) મિથ્યાત્વમોહનીય. તેઓ સવ પ્રાતી પ્રકૃતિયો એટલા માટે કહેવાય છે કે તેઓ પોતાના બધે આચાર્ય જ્ઞાનાદિક ગુણોના સર્વરૂપથી ઘાત કરે છે તેમના રસસ્પર્શક પણ સવ પ્રાતિરૂપ જ થયા કરે છે

देशघाती प्रकृतियो पच्चीस होय છે તેમના રસસ્પર્શક देशघाती થયા કરે છે —(૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય, (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, (૩) અવધિજ્ઞાનાવરણીય, (૪) મન પર્યયજ્ઞાનાવરણીય, (૫) ચતુર્દર્શનાવરણીય, (૬) અચક્ષુર્દર્શના

इह रसमेदत प्रकृतीना सर्वधातित्वं देशधातित्वं च भवतीत्युक्तम् । रसः सर्वधातित्वेन देशधातित्वेन च प्ररूप्यते । तत्र प्रथमं सर्वधातिरसस्वरूपमुच्यते—

जो घाण्ड सविसय, सयल सो होइ सन्वघाडरसो ।

निच्छिद्रो निद्रो तणु, फलिहम्महारअइविमलो ॥ १ ॥

छाया—य धातयति स्वविषय सकल स भवति सर्वधातिरस ।

निच्छिद्र स्निग्धस्तनु* स्फटिकाभ्रहारातिविमल ॥ १ ॥

य. स्वविषय જ્ઞાનાદિક સફલમપિ ધાતયતિ=સ્વકાર્યસાધન પ્રત્યસમર્થ કરોતિ, સ રસ* સર્વધાતી ભવતિ । સ ચ તામ્રમાજનવત્ નિશ્ચિદ્રો, ઘૃતમિત્વાતિશયેન સ્નિગ્ધ, તથા—તનુ =દ્રાક્ષાવત્ તનુપ્રદેશોપચિત, તથા—સ્ફટિકાભ્રહારચ્ચાતીવ

વિહાયોગતિ ૨ (૩૯), આનુપૂર્વી ૪ (૪૩), આયુ ૪ (૪૭), ગ્રસ ૧૦ (૫૭), સ્થાવર ૧૦ (૬૭), ગોત્ર ૨ (૬૯), વેદનીય ૨ (૭૧), વર્ણાદિક ૪ (૭૫) ।

રસ કે મેદ સે પ્રકૃતિયોં મેં સર્વધાતિપના ણ્વ દેશધાતિપના હોતા હૈ, યહ ધાત સમજા દી ગઈ, અય સર્વધાતી ણ્વ દેશધાતી રસોં મેં સે પ્રથમ સર્વધાતી રસકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—

“જો ઘાણ્ડ સવિસય, સયલ સો હોઈ સન્વઘાડરસો ।

નિશ્ચિદ્રો નિદ્રો તણુ, ફલિહમ્મહારઅઈવિમલો ” ॥૧॥

જો અપને વિષયમૂત જ્ઞાનાદિકોં કા સમ્પૂર્ણરૂપ સે ધાત કરતા હૈ યહ સર્વધાતી રસ કહલાતા હૈ । યહ તામ્રમાજન કે સમાન નિશ્ચિદ્ર હોતા હૈ । ઘૃતકે સમાન અતિશય સ્નિગ્ધ હોતા હૈ । દ્રાક્ષા કી તરહ તનુ પ્રવેશોં સે ઉપચિત્ત હોતા હૈ । તથા સ્ફટિક, શરદ ઋતુ કા મેઘ ણ્વ હાર

આયુ ૪ (૪૪થી૪૭), ગ્રસ ૧૦ (૪૮થી૫૭), સ્થાવર ૧૦ (૫૮થી૬૭), ગોત્ર ૨ (૬૮થી૬૯), વેદનીય ૨ (૭૦, ૭૧), વર્ણાદિક ૪ (૭૨થી૭૫)

રસના સેદથી પ્રકૃતિયોમા સર્વધાતિપણ્ણ અને દેશધાતિપણ્ણ ધાય છે એ વાત જ્ઞાનભાવી દેવામા આવી છે હવે સર્વધાતી અને દેશધાતી રસોમાંથી પહેલા સર્વધાતી રસનું સ્વરૂપ કહે છે—

“જો ઘાણ્ડ સવિસય, સયલ સો હોઈ સન્વઘાડરસો ।

નિશ્ચિદ્રો નિદ્રો તણુ, ફલિહમ્મહારઅઈવિમલો ” ॥૧॥

એ પોતાના વિષયમૂત જ્ઞાનાદિકોના સ પૂર્ણરૂપથી ધાત કરે છે તે સર્વધાતિરસ કહેવાય છે આ તામ્રપાત્રની જેમ નિશ્ચિદ્ર (છિદ્રરહિત) હોય છે ધીના જેવું અતિશય સ્નિગ્ધ હોય છે દ્રાક્ષની જેમ તનુપ્રદેશથી ઉપચિત્ત હોય છે તથા

ધાતિનીમિ. સહ વેધમાનાં સર્વધાતિરસવિપાક દર્શયન્તિ । ઢશધાતિનીમિ સહ-
વેધમાનાસ્તુ દેશધાતિરસવિપાકં દર્શયન્તિ । યથા મ્ચયમચૌરધૌરે સહ પર્તમાનધૌર
શ્વાવમાસતે ।

આસા નામાનિ-પ્રત્યેકનામકર્મપ્રકૃતયોઽઘૌ-પરાધાતો ૧-ચ્છવાસા ૨-ઝતપો ૩-
દ્યોત્વા ૪-અશુક્લધુ ૫-તીર્થકર ૬-નિર્માણો ૭-પધાત ૮-રૂપા । શરીરાદિકમ્-
ઔદારિક ૧-વૈક્રિયા ૨-ઝહારક ૩-તૈજસ ૪-કાર્મણ ૫-શરીરાણિ પશ્ચ, ઉપાદ્રાણિ
ત્રીણિ-ઔદારિક-વૈક્રિયા-ઝહારવાક્રોપાદ્રરૂપાણિ, ણ્તાન્યઘૌ । સસ્થાનાનિ પદ ।
સંહનનાનિ પદ । જાતય પશ્ચ । ગતયશ્વતસ* । વિદ્યાયોગતી દ્વે । આનુપૂર્વ્યશ્વતસ* ।
આયુપિ ચત્વારિ । વ્રસદસકમ્ । સ્યાવરદશકમ્ । ગોત્રદ્વિયમ્ । વેદનીયદ્વયમ્ ।
વર્ણાદયશ્વતસ* । ઇતિ પશ્ચસપ્તતિ* ૭૫ ।

અતઃ અધાતી કહલાની હૈં । યે અધાતી પ્રકૃતિયા સર્વધાતી પ્રકૃતિયોં કે
સાથ જય વેધમાન होती हैं तय सवधधाती रसविपाक को दिखलाती हैं ।
और जय देशधाती प्रकृतियों के साथ वेधमान होती हैं तय देशधाती
रसविपाक को दिखलाती हैं । जैसे कोई स्वयं चोर नहीं होते हुए भी
चोरों के साथमें रहने से चौर जैसा हो जाता है वैसे ही ये प्रकृतिया हैं ।

વે ૭૫ પચ્ચહસર પ્રકૃતિયાં ફસ પ્રકાર હૈં—પરાધાત ૧, ઉચ્છવાસ ૨,
આતપ ૩, ઉધોત ૪, અશુક્લધુ ૫, તીર્થકર ૬, નિર્માણ ૭, ઉપધાત ૮,
ઔદારિક ૯, વૈક્રિયિક ૧૦, આહારક ૧૧, તૈજસ ૧૨, કાર્મણ ૧૩,
ઔદારિક અંગોપાગ ૧૪, વૈક્રિયિક અંગોપાંગ ૧૫, આહારક અંગો-
પાંગ ૧૬, સંસ્થાન ૧૭ (૨૨), સંહનન ૧૮ (૨૮), જાતિ ૧૯ (૩૩), ગતિ ૪ (૩૭),

કહેવાય છે એ અધાતી પ્રકૃતિયો સવધધાતી પ્રકૃતિયોની સાથે ન્યાયે વેધમાન
થાય છે ત્યારે સર્વધાતી રસવિપાકને દર્શાવે છે, અને ન્યાયે દેશધાતી પ્રકૃતિ
યોની સાથે વેધમાન થાય છે ત્યારે દેશધાતી રસવિપાકને દર્શાવે છે જેવી
રીતે કાઠ પોતે ચોર ન હોવા છતાં પણ ચોરોની સાથે રહેવાથી ચોર જેવો
બની બાય છે એવી જ એ પ્રકૃતિયો છે

તે ૭૫ પંચોતેર પ્રકૃતિયો આ પ્રમાણે છે—(૧) પરાધાત, (૨) ઉચ્છ-
વાસ, (૩) આતપ, (૪) ઉધોત, (૫) અશુક્લધુ, (૬) તીર્થકર, (૭) નિર્માણ,
(૮) ઉપધાત, (૯) ઔદારિક, (૧૦) વૈક્રિયિક, (૧૧) આહારક, (૧૨) તૈજસ, (૧૩)
કાર્મણ, (૧૪) ઔદારિક અંગોપાંગ, (૧૫) વૈક્રિયિક અંગોપાંગ, (૧૬) આહારક
અંગોપાંગ, સંસ્થાન ૧ (૧૭થી૨૨), સંહનન ૧ (૨૩થી૨૮), જાતિ ૫ (૨૯થી૩૩),
ગતિ ૪ (૩૪થી૩૭), વિદ્યાયોગાતિ ૨ (૩૮થી૩૯), આનુપૂર્વ ૪ (૪૦થી૪૩),

ળવસ્ત્રવદતીવસૂક્ષ્મચિત્તરસદૃતો ભવતીત્યર્થઃ । તથા-અલ્પસ્નેહ — સ્વરૂપતોડ્વલ્પસ્નેહઃ, સ્તોકસ્નેહાડિવિભાગસમુદાયરૂપ ઇત્યર્થઃ । તથા અવિમલશ્ચ નૈર્મલ્યરહિતશ્ચ ભવતિ ॥૧॥

કર્મણામુદયે ક્ષાયોપશમિકભાવસ્ય પ્રાદુર્ભાવઃ ।

નનુ ક્ષાયોપશમિકો ભાવ કર્મણામુદયે સતિ ભવત્યનુદયે વા ? , ન તાવદુદયે, વિરોધાત્ । તથાહિ-ક્ષાયોપશમિકો ભાવ ઉદયાવલિકાપ્રવિષ્ટસ્યાંશસ્ય ક્ષયે સતિ, અનુદિતસ્ય ચોપશમે વિપાકોદયનિરોધલક્ષણે પ્રાદુર્ભવતિ, નાન્યથા । તતો યમુદય , કય ક્ષયોપશમ ? , ક્ષયોપશમશ્ચેત્ કયમુદય , તમ પ્રકાશવત્ તયોર્વિરોધાદિતિ ? ।

વાલા હોતા હૈ । કોઈર ચિકને વસ્ત્ર કી તરહ અત્યત સૂક્ષ્મ છિદ્રોં સે યુક્ત હોતા હૈ । હસમેં સ્નેહગુણ અત્પરૂપમેં રહતા હૈ અર્થાત્ યહ થોડે સે સ્નેહ ગુણ કે અવિભાગવાલે સમુદાયરૂપ હોતા હૈ । તથા નિર્મલતા સે રહિત હોતા હૈ ॥૧॥

કર્મોં કે ઉદયમેં ક્ષાયોપશમિક ભાવ કા પ્રાદુર્ભાવ—

શકા—ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોં કે ઉદય હોને પર હોતા હૈ યા અનુદયમેં હોતા હૈ ? ઉદયમેં તો હો નહીં સકતા, કયોં કિ ક્ષાયોપશમિક ઓર ઉદય કા વિરોધ હૈ । ઉદયાવલિમેં પ્રવિષ્ટ અશ કે ક્ષય હોને પર, અનુદિત અશ કે ઉપશમ હોને પર-વિપાકોદય કે નિરોધ હોને પર-ક્ષાયોપશમિક ભાવ ઉત્પન્ન હોતા હૈ, અન્યરૂપ સે ક્ષાયોપશમિક ભાવ નહીં હોતા હૈ, હસલિયે યદિ ક્ષાયોપશમિક કો ઉદયજન્ય માના જાયગા તો વર ક્ષાયોપશમિક કૈસે કહલાવેગા ? અર્થાત્ યહ તો ઔદયિક ભાવ રૂપ હી કહલાવેગા । યદિ ઉસ કો ઔદયિક માના જાય તો ક્ષાયોપશ-

જેમ અત્યત સૂક્ષ્મ છિદ્રોવાળો હોય છે આમા સ્નેહશુદ્ધ અદ્વૈતરૂપમા રહે છે એટલે કે તે શોધ પ્રમાણમા સ્નેહશુદ્ધના અવિભાગવાળા સમુદાયરૂપ હોય છે તથા નિર્મળતાથી રહિત હોય છે (૧)

કર્મોના ઉદયમા ક્ષાયોપશમિક ભાવનો પ્રાદુર્ભાવ—

શકા—ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોના ઉદય થતા થાય છે કે અનુદયમા થાય છે ? ઉદયમા તો યદ શકતો નથી, કારણ કે ક્ષાયોપશમિક અને ઉદયનો વિરોધ હોય છે ઉદયાવલિમા પ્રવિષ્ટ અશનો ક્ષય થતા, તથા અનુદિત અશનો ઉપશમ થતા-વિપાકોદયનો નિરોધ થતા-ક્ષાયોપશમિક ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, અન્યરૂપથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ થતો નથી, તેથી જો ક્ષાયોપશમિકને ઉદયજન્ય માનવામા આવે તો તે ક્ષાયોપશમિક કેવી રીતે કહેવાય ? એટલે કે તે તો ઔદયિકભાવરૂપ જ કહેવાશે, જો ઔદયિક માનવામા આવે તો તેમા ક્ષાયો

નિર્મલો ભવતિ । इह रस केयम् न भवति, तस्माद्रसस्पर्धकमघात एव रूपा भवतीति ज्ञेयम् । अथ देशघातिरसस्वरूपमुच्यते—

देशविघादृक्षणओ, इयरो कडकयलंसुमकासो ।

विविधबहुच्छिद्रमरिओ, अप्सिणेहो अविमलो य ॥ १ ॥

छाया—दशविघातित्वात्, इतर कट-कम्बला-शुकसफાસ ।

વિવિધ-બહુચ્છિદ્ર-મૃત, અલ્પસ્નેહઃ અવિમલશ્ચ ॥ ૧ ॥

બ્યાલ્યા—इतर दशघाती रस, देशघातित्वात्=स्वविषयैकदेशघातित्वात्, विविधबहुच्छिद्रमृतो भवति । तत्र दृष्टान्तमाह—“कटकबलसुसकासो” इति । कट-कम्बला-शुकसकास =कटो वृक्षदलनिर्मितः, ‘चटाइ’ इति भाषाप्रसिद्ध । कम्बल ऊर्णमय, अंशुक=रस, तत्सदाश =तत्सदृश । कश्चित्-कटवद् अतिमृलच्छिद्रशतसकुल, कश्चित् कंजल इव मध्यमवियरशतसंकुल, कश्चित् तयाविधमस्त-की तरह अत्यंत निर्मल होता है । इम रસકા સ્વતઃ અસ્તિત્વ નહીં પાયા જાતા હૈ । इस लिये यहा रस से रसस्पर्धकरूप सघात का ग्रहण करना चाहिये और वह रसस्पर्धक सघात पूर्वोक्त स्वरूप वाला है ।

अथ देशघाती रसका स्वरूप कहते हैं—

“देशविघादृक्षणओ, इयरो कडकयलंसुमकासो ।

विविधबहुच्छिद्रमरिओ, अप्सिणेहो अविमलो य” ॥१॥

अपने विषयभूत ज्ञानादिक गुणों का एकदेशरूप से घात करने के कारण वह रस देशघाती कहलाता है । यह विविध बहुच्छिद्रों से युक्त होता है । कोई २ देशघाती रस चटार्ई के समान सैकड़ों अतिमृल छिद्रों से युक्त होता है । कोई २ कयल के समान सैकड़ों मध्यम छेदों

ચ્છેદિક, શરદઋતુના મેઘ અને હારના જેવુ અત્યંત નિર્મળ હોય છે આ રસનુ સ્વતઃ અસ્તિત્વ જણાતું નથી, તેથી અહીં રસથી રસસ્પર્ધકરૂપ સઘાતને અહલ કરવો જોઈએ, અને તે રસસ્પર્ધકમઘાત પૂર્વકથિત સ્વરૂપવાળો છે હવે દેશઘાતી રસનુ સ્વરૂપ કહે છે—

“દેસવિઘાદૃક્ષણઓ, ઇયરો કઢ-કબલ-સુ-સકાસો ।

વિવિધ-બહુચ્છિદ્રમરિઓ, અપ્સિણેહો અવિમલો ય” ॥૧॥

પોતાના વિષયભૂત જ્ઞાનાદિક ગુણોના એક દેશરૂપથી ઘાત કરવાને કારણે તે રસ દેશઘાતી કહેવાય છે તે વિવિધ બહુ છિદ્રોવાળો હોય છે કોઈ કોઈ દેશઘાતી રસ ચટાર્ઈના જેવા સેકડો અતિમૃલ છિદ્રોવાળો હોય છે કોઈ કોઈ કામળાના જેવા સેકડો મધ્યમ છિદ્રોવાળો હોય છે કોઈ કોઈ ચિકણા વગેરે

વ્યારયા—હહ યાનિ જ્ઞાનાવરણીયાનીનિ કર્માણિ સર્વથાસયાત્ પ્રાગ્
ધ્રુવોદયાનિ, તેવામુદયાવસ્થાયામેવ ક્ષયોપશમો ભવિતુમર્શતિ, નાનુદયે । ઉદયાભાવે
તેપાં જ્ઞાનાવરણીયાદિર્નર્માપમેવાસમવાત્ । તસ્માદુદયાઽવિરુદ્ધ* ક્ષાયોપશમિકો ભાવ* ।

યત્તુ વિરોધોદ્ઘાવન 'યદ્યુદય કય ક્ષયોપશમ,' ઇત્યાદિ, તદપ્યયુક્તમ્, દેશઘાતિ-
સ્પર્ધકાનામુદયેઽપિ કતિપયદેશઘાતિસ્પર્ધકાપેક્ષયા યથોક્તક્ષયોપશમાવિરોધાત્ ।

સ ચ ક્ષયોપશમો નૈકભેદ*, ણિ તુ તત્ર દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાદિસામગ્રીતો ષૈચિત્ર્ય-
સમ્મવાદનેકભેદ ઇતિ । અયમુદયાઽવિરુદ્ધ ક્ષાયોપશમિકો ભાવો યદિ ભવતિ,
તર્હિ ત્રયાણામેવ કર્મણાં જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણા-ન્તરાયાણામ્, નતુ સર્વપ્રકૃતીનામ્ ।

હસ ગાથા કા અર્થ ઇમ પ્રકાર હૈ—ક્ષય જોને સે પહિલે જ્ઞાનાવર-
ણીય આદિ કર્મ ધ્રુવોદયવાલે માને ગયે હૈં ઇસલિયે ઉદયાવસ્થામેં હી
इनका क्षयोपशम होता है, अनुदय अवस्थामें नहीं, अत जय उदयाव-
स्थामें ही इनका क्षयोपशम होता है और अनुदयावस्थामें नहीं होता है
तो ऐसी स्थितिमें क्षायोपशमिक भाव कर्मों के उदय के साथ विरुद्ध
नहीं हो सकता है । उदय के साथ जो इसका विरोधोद्घावन किया गया
है सो वह इसलिये युक्तियुक्त नहीं प्रतीत होता है कि क्षायोपशमिक-
भावमें देशघाती स्पर्धकों का ही उदय रहता है, तथा सर्वघाती स्पर्धकों का
उदयाभावरूप क्षय एव कितनेक सर्वघाती स्पर्धकों का सदवस्थारूप उप-
शम रहता है, अतः देशघातिस्पर्धकों के उदय की अपेक्षा क्षायोपश-
मिक भाव में कर्मों का क्षयोपशम चिन्त नहीं पड़ना है । यह क्षयोपशम
अनेक प्रकार का होता है, कारण कि इसमें द्रव्य, क्षेत्र, काल आदि

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ક્ષય થતા પહેલા જ્ઞાનાવરણીય આદિ
કર્મ ધ્રુવોદયવાળાં મનાયા છે, તેથી ઉદયાવસ્થામા જ તેમનો ક્ષયોપશમ થાય
છે, અનુદય અવસ્થામા નહીં તેથી જ્યારે ઉદયાવસ્થામા જ તેમનો ક્ષયોપશમ
થાય છે અને અનુદયાવસ્થામા થતો નથી ત્યારે એવી સ્થિતિમાં ક્ષયોપશમિક
ભાવ કર્મોના ઉદયની સાથે વિરુદ્ધ હોઈ શકતો નથી. ઉદયની સાથે જ તેનું
વિરોધોદ્ઘાવન કરવામાં આવ્યું છે તે આ કારણે યુક્તિયુક્ત પ્રતીત થતું નથી
કે ક્ષયોપશમિક ભાવમા દેશઘાતિસ્પર્ધકોનો જ ઉદય રહે છે, તથા સર્વઘાતિ-
સ્પર્ધકોનો ઉદયાભાવરૂપ ક્ષય અને કેવાક સર્વઘાતિસ્પર્ધકોના સદવસ્થારૂપ
ઉપશમ રહે છે, તેથી દેશઘાતિસ્પર્ધકોના ઉદયની અપેક્ષાએ ક્ષાયોપ-
શમિક ભાવમા કર્મોનો ક્ષયોપશમ વિરુદ્ધ પડતો નથી. આ ક્ષયો-
પશમ અનેક પ્રકારનું હોય છે, કારણ કે તેમા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ આદિ સમગ્રીની

અયાનુદયે મવતીતિ પશ્ચાઃ, તથા સતિ કિં તેન ક્ષાયોપશમિકેન ભાવેન,
ઉદયાભાવાદેવ વિવક્ષિતફલસિદ્ધિસમવાત્ । તથાદિ-મતિજ્ઞાનાદીનિ જ્ઞાનાવરણાદુદ-
યાભાવાદેવ સેત્સ્યન્તિ, કિં ક્ષાયોપશમિકભાવપરિકલ્પનેન ? ।

ઉચ્યતે—કર્મણામુદયે ક્ષાયોપશમિકો ભાવ પ્રાદુર્ભવતિ । ન ચ તત્ર
વિરોધોઽસ્તિ । ઉક્તચ્ચ—

ઉદયે વિ ય અવિરુદ્ધો, સ્વાઉચસમ્મો અણેગમેવત્તિ ।

જહ મવહ તિજ્ઞ ઇસો, પદેસઉદયમ્મિ મોહસ્સ ॥ ૧ ॥

છાયા—ઉદયેઽપિ ચ અવિરુદ્ધઃ, ક્ષાયોપશમોઽનેકમેદ ઇતિ ।

યદિ મવતિ ત્રયાણામ્ એવ , પ્રદેશોદયે મોહસ્ય ॥ ૧ ॥

મિકતા ઉસમેં કૈસે આસકેગી, ઇસલિયે જૈસે અધકાર જ્ઞં પ્રકાશમેં
વિરોધ રહ્યા કરતા હૈ ઉસી પ્રકાર ઉદય ઔર ક્ષયોપશમમેં બી વિરોધ હૈ ।

યદિ કહો કિ કર્મોં કે અનુદયમેં હોતા હૈ સો તેસી માન્યતામેં
ક્ષાયોપશમિક ભાવ સે મતલબ હી કયા સધ સકતા હૈ, કારણ કિ કર્મોં કે
ઉદય કે અભાવ સે હી વિવક્ષિત ફલ કી સિદ્ધિ સધ જાયગી, અર્થાત્
મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કે ઉદય કે અભાવ સે
હી ઉત્પન્ન હોને લગેગે ફિર ઇન્હે ક્ષાયોપશમિક ભાવરૂપ સે માનને કી
કયા આવશ્યકતા હૈ ।

ઉત્તર—ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોં કે ઉદયમેં હોતા હૈ ઇસમેં કોઈ
વિરોધ નહીં હૈ । કહા બી હૈ—

“ઉદયે વિ ય અવિરુદ્ધો, સ્વાઉચસમ્મો અણેગમેવત્તિ ।

જહ મવહ તિજ્ઞ ઇસો, પદેસઉદયમ્મિ મોહસ્સ ” ॥ ૧ ॥

પશમિકતા કેવી રીતે આવશે ? તેથી જોમ અધકાર અને પ્રકાશમા વિરોધ રહ્યા
કરે છે, જોજ પ્રમાણે ઉદય અને ક્ષયોપશમમા વિરોધ છે

જો જોમ કહેા કે કર્મોના અનુદયમા થાય છે તો જોવી માન્યતામાં ક્ષાયો
પશમિક ભાવથી મતલબ જ શી સધાય છે ? કારણ કે કર્મોના ઉદયના અભાવથી
જ વિવક્ષિત ફળની સિદ્ધિ અપાશે, એટલે કે મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય
આદિ કર્મોના ઉદયના અભાવથી જ ઉત્પન્ન થવા લાગશે, તો પછી તેમને ક્ષાયોપ-
શમિકભાવ રૂપે માનવાની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોના ઉદયમા થાય છે આમા કોઈ વિરોધ
નથી. કહ્યું પણ છે —

“ઉદયે વિ ય અવિરુદ્ધો, સ્વાઉચસમ્મો અણેગમેવત્તિ ।

જહ મવહ તિજ્ઞ ઇસો, પદેસઉદયમ્મિ મોહસ્સ ” ॥ ૧ ॥

વ્યારયા—હહ યાનિ જ્ઞાનાવરણીયાદીનિ કર્માણિ સર્વથાસયાત્ પ્રાગ્
ધ્રુવોદયાનિ, તેપામુદયાવસ્થાયામેવ ક્ષયોપશમો મવિતુર્મર્હતિ, નાનુદયે । ઉદયામાવે
તેપાં જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મણામેવાસમવાત્ । તસ્માદુદયાઽવિરુદ્ધઃ ક્ષાયોપશમિકો ભાવઃ॥

યત્તુ વિરોધોદ્ઘાવન 'યદુદય કય ક્ષયોપશમ' હત્યાદિ, તદપ્યયુક્તમ્, દેશઘાતિ-
સ્પર્ધકાનામુદયેઽપિ કતિપયદેશઘાતિસ્પર્ધકાપેક્ષયા યથોક્તક્ષયોપશમાવિરોધાત્ ।

સ ચ ક્ષયોપશમો નૈકમેદ, કિં તુ તત્ર દ્રવ્યક્ષેત્રકાલાવિસામગ્રીતો ચૈવિચ્ચ-
સમ્મવાદનેકમેદ ઈતિ । અયમુદયાઽવિરુદ્ધ ક્ષાયોપશમિકો ભાવો યદિ મવતિ,
તર્હિ પ્રયાણામેવ કર્મણા જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણા-ન્તરાયાણામ્, ન તુ સર્વપ્રકૃતીનામ્ ।

હસ ગાથા કા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ—ક્ષય હોને સે પહિલે જ્ઞાનાવર-
ણીય આતિ કમ ધ્રુવોદયવાલે માને ગયે હૈં હસલિયે ઉદયાવસ્થામેં હી
હનકા ક્ષયોપશમ હોતા હૈ, અનુદય અવસ્થામેં નહીં, અતઃ જય ઉદયાવ-
સ્થામેં હી હનકા ક્ષયોપશમ હોતા હૈં ઓર અનુદયાવસ્થામેં નહીં હોતા હૈ
તો પેસી સ્થિતિમેં ક્ષાયોપશમિક ભાવ કર્મોં કે ઉદય કે સાથ વિરુદ્ધ
નહીં હો સકતા હૈ । ઉદય કે સાથ જો હસકા વિરોધોદ્ઘાવન કિયા ગયા
હૈ સો વહ હસલિયે યુક્તિયુક્ત નહીં ણીત હોતા હૈ કિ ક્ષાયોપશમિક-
ભાવમેં દેશઘાતી સ્પર્ધકોં કા હી ઉદય રહતા હૈ, તથા સર્વઘાતી સ્પર્ધકોં કા
ઉદયામાવરૂપ ક્ષય ણવં કિતનેક સર્વઘાતી સ્પર્ધકોં કા સદવસ્થારૂપ ઉપ-
શમ રહતા હૈ, અતઃ દેશઘાતિસ્પર્ધકોં કે ઉદય કી અપેક્ષા ક્ષાયોપશ-
મિક ભાવ મેં કર્મોં કા ક્ષયોપશમ વિરુદ્ધ નહીં પડતા હૈ । યહ ક્ષયોપશમ
અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ, કારણ કિ હસમેં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ આદિ

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—ક્ષય થતા પહેલા જ્ઞાનાવરણીય આદિ
કર્મ ધ્રુવોદયવાળા મનાયા છે, તેથી ઉદયાવસ્થામાં જ તેમનો ક્ષયોપશમ થાય
છે, અનુદય અવસ્થામાં નહીં તેથી બ્યારે ઉદયાવસ્થામાં જ તેમનો ક્ષયોપશમ
થાય છે અને અનુદયાવસ્થામાં થતો નથી ત્યારે એવી સ્થિતિમાં ક્ષયોપશમિક
ભાવ કર્મોના ઉદયની સાથે વિરુદ્ધ હોઈ શકતો નથી. ઉદયની સાથે જો તેનું
વિરોધોદ્ઘાવન કરવામાં આવ્યું છે તે આ કારણે યુક્તિયુક્ત પ્રતીત થતું નથી
કે ક્ષયોપશમિક ભાવમાં દેશઘાતિસ્પર્ધકોના જ ઉદય રહે છે, તથા સર્વઘાતિ
સ્પર્ધકોના ઉદયામાવરૂપ ક્ષય અને કેટલાક સર્વઘાતિસ્પર્ધકોના સદવસ્થારૂપ
ઉપશમ રહે છે, તેથી દેશઘાતિસ્પર્ધકોના ઉદયની અપેક્ષાએ ક્ષયોપ-
શમિક ભાવમાં કર્મોના ક્ષયોપશમ વિરુદ્ધ પડતો નથી. આ ક્ષયો-
પશમ અનેક પ્રકારનું હોય છે, કારણ કે તેમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ આદિ સમગ્રીની

નનુ તર્હિ મોહનીયસ્ય કર્મણ* ક્ષયોપશમ* કથં ભવતીતિ જિજ્ઞાસાયામાહ—
'પદેસઉદયમ્મિ મોહસ્સ' ઇતિ । મોહસ્ય=મોહનીયસ્ય પ્રદેશોદયે ક્ષયોપશમિક-
ભાવસ્ય નાસ્તિ વિરોધ, કિન્તુ વિપાકોદય એવ । ક્ષિમન્ન કારણમિતિ ચેત્ ?

સામગ્રી કી અપેક્ષા સે અનેકવિધતા આ જાતી છે । ક્ષાયોપશમિક ભાવ
મેં જો કર્મોં કે ઉદયકે સાથ અધિરોધતા યતલાઈ ગઈ છે વહ જ્ઞાનાવરણ
દર્શનાવરણ એવં અન્તરાય, इन तीन કર્મોં કે ઉદય કે સાથ હી જાનની
ચાહિયે, અન્ય સર્વ પ્રકૃતિયોં કે ઉદય કે સાથ નહીં । તાત્પર્ય હસકા યહ
છે કિ ક્ષાયોપશમિક ભાવ इन तीन કર્મોં કે ઉદયમેં હી હોતા છે અન્ય
કર્મોં કે ઉદયમેં નહીં । इन तीन કર્મોં કે ઉદયકા તાત્પર્ય જ્ઞાતા છે
દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોં કા ઉદય ।

શકા—મોહનીય કર્મ કા ક્ષયોપશમ કેસે હોતા છે ? । શકાકાર કા
પૂછને કા તાત્પર્ય યહ છે કિ જય ક્ષયોપશમ इन तीन કર્મોં કા હી હોતા
છે તો ફિર મોહનીય કર્મ કા ક્ષયોપશમ કેસે હોતા છે ? ।

ઉત્તર—મોહનાય કર્મ કા ક્ષયોપશમ પ્રદેશોદય કી અપેક્ષા સે હોતા
છે, વિપાકોદય કી અપેક્ષા સે નહીં, હસલિયે ક્ષાયોપશમિક ભાવ મોહ-
નીય કર્મ કે પ્રદેશોદયમેં વિરુદ્ધ નહીં પઢતા છે । અર્થાત્ મોહનીય કર્મ કા
પ્રદેશોદય મી હો ઓર ઉસકે સાથ ક્ષાયોપશમિક ભાવ મી હો, હસમેં
વિરોધ કે લિયે કોઈ શુંજાહશ નહીં છે । હૉ, વિરોધ વિપાકોદયમેં હી છે ।

અપેક્ષાએ અનેકવિધતા આવી જાય છે ક્ષાયોપશમિક ભાવમા કમોના ઉદયની
સાથે જે અવિરોધતા બતાવવામાં આવી છે તે જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને
અન્તરાય, એ ત્રણ કમોના ઉદયની સાથે જ જાણવી જોઈએ, બીજી સર્વે પ્રકૃતિ
જોના ઉદયની સાથે નહીં તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષાયોપશમિક ભાવ એ ત્રણ
કમોના ઉદયમાં જ થાય છે, બીજા કમોના ઉદયમાં નહીં એ ત્રણ કમોના
ઉદયનું તાત્પર્ય દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોના ઉદય, એવું થાય છે

શકા—મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કેવી રીતે થાય છે ? શકા કરનારની
શકાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો એ ત્રણ કમોના જ ક્ષયોપશમ થતો હોય તો
પછી મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ પ્રદેશોદયની અપેક્ષાએ થાય છે,
વિપાકોદયની અપેક્ષાએ નહીં તેથી ક્ષાયોપશમિક ભાવ મોહનીય કર્મના
પ્રદેશોદયમાં વિરુદ્ધ પડતો નથી એટલે કે મોહનીય કર્મનો પ્રદેશોદય પણ
હોય અને તેની સાથે ક્ષાયોપશમિક ભાવ પણ હોય, તેમાં વિરોધને માટે કોઈ

ઉચ્યતે—યતોઽનન્તાનુવન્ધ્યાદિપ્રકૃતય સર્વઘાતિન્ય. સન્તિ, સર્વઘાતિનીના ચ રસસ્પર્ષકાનિ સર્વાણ્યપિ સર્વઘાતીન્યેવ, ન તુ દેશઘાતીનિ મવન્તિ । સર્વઘાતીનિ ચ રસસ્પર્ષકાનિ સ્વઘાત્ય ગુણ સર્વથા ધ્વન્તિ, ન તુ દેશત, અતસ્તેષાં વિપાકોદયે ક્ષયોપશમસમ્મવો નાસ્તિ, કિન્તુ પ્રદેશોદયે ક્ષયોપશમો મધિતુમર્હતિ ।

નનુ પ્રદેશોદયેઽપિ કથ ક્ષાયોપશમિકભાવસ્ય સમ્મવ, સર્વઘાતિરસસ્પર્ષક-પ્રદેશાના સર્વ-સ્વઘાત્યગુણઘાતકત્વાદિતિ ચેત્ ? તદયુક્તમ્—વસ્તુતત્ત્વાપરિજ્ઞાનાત્ ।

इसका कारण यह है कि अनन्तानुबंधी आदि प्रकृतिया सार्वधाती ही हैं । सार्वधाती प्रकृतियों के समस्त रसस्पर्षक सार्वधाती ही होते हैं, देशधाती नहीं होते हैं, अतः सार्वधाती जो रसस्पर्षक होते हैं वे अपने द्वारा घात करने योग्य गुण का सार्वधारूपमें ही घात करते हैं, देशरूपमें नहीं, इसलिये सार्वधाती रसस्पर्षकों के विपाकोदयमें क्षयोपशम की संभावना ही नहीं होती है, किन्तु यह संभावना प्रदेशोदयमें ही होती है, इसलिये मोहनीय कर्म के प्रदेशोदयमें क्षयोपशम हो सकता है ।

શંકા—પ્રદેશોદયમાં ખી ક્ષાયોપશમિક ભાવ કૈસે હો સકતા હૈ ?
કારણ કિ જો સર્વઘાતિરસસ્પર્ષકોં કે પ્રદેશ હૈં યે અપને દ્વારા ઘાત કરને યોગ્ય જ્ઞાનાદિક ગુણોં કા સર્વરૂપ સે હી ઘાત કરનેવાલે હોતે હૈં ફિર હનકે પ્રદેશોદયમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવકી સત્તા અવિરુદ્ધ કૈસે માની જાવેગી ।

સ્થાન નથી હા, વિશેષ વિપાકોદયમાં જ છે તેનું કારણ એ છે કે અનન્તાનુબંધી આદિ પ્રકૃતિયો સર્વઘાતી જ છે સર્વઘાતીપ્રકૃતિયોના સમસ્ત રસસ્પર્ષકો સર્વઘાતી જ હોય છે, દેશઘાતી હોતા નથી, તેથી જ સર્વઘાતિરસસ્પર્ષકો હોય છે તેઓ પોતાના દ્વારા ઘાત કરવા દ્વારાક શુભેના સહતરજ ઘાત કરે છે, દેશરૂપમાં નહી, તેથી સર્વઘાતિરસસ્પર્ષકોના વિપાકોદયમાં ક્ષયોપશમની શક્યતા જ હોતી નથી, પણ તે શક્યતા પ્રદેશોદયમાં જ હોય છે, તેથી મોહનીય કર્મના પ્રદેશોદયમાં ક્ષયોપશમ થઈ શકે છે

શંકા—પ્રદેશોદયમાં પણ ક્ષાયોપશમિક ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે છે ?
કારણ કે જે સર્વઘાતિરસસ્પર્ષકોના પ્રદેશ છે તે પોતાના દ્વારા ઘાત કરવા દ્વારાક જ્ઞાનાદિક શુભેના સર્વરૂપે જ ઘાત કરનારા હોય છે, તે પછી તેમના પ્રદેશોદયમાં ક્ષાયોપશમિક ભાવની સત્તા અવિરુદ્ધ કેવી રીતે માની શકાયે ?

તે હિ સર્વપાતિરસસ્પર્ધકપ્રદેશસ્થાવિધવિશુદ્ધાધ્યવસાયવિશેષણ મનાય મન્દા-
ન્નુભાવીકૃત્ય વિરલ-વિરલતયા વેદ્યમાનદેશપાતિરસસ્પર્ધકપ્રવ્રન્ત પ્રવેશિતા ન
યથાવસ્થિત સ્વમાહાત્મ્ય પ્રકટયિતુ સમર્થા મયન્તિ, તતો ન ત ક્ષયોપશમહન્તાર इति
ન ચિરધ્યતે પ્રદેશોદયે ક્ષાયોપશમિકો માય' ।

‘ અણેગમેડસિ ’ इत्यत्रेति—શબ્દસ્યાધિયસ્યાધિસર્થસમૂચનાદયમર્થ-
સૂચ્યતે—મોહનીયપ્રકૃતિપુ મિધ્યાત્વમોહનીય તથાજનતાનુબંધ્યાદિદ્વાદશકપા-
યાશ્ચ સર્વપાતિમકૃતયઃ સન્તિ, તદ્વિજ્ઞાનાં સંજ્વલનકપાયનોકપાયપ્રકૃતીનાં ત્રયો

ઉત્તર—યહ શકા ટીક નહીં હૈ ક્યોં કિ જો સર્વપાતિરસસ્પર્ધકો
કે પ્રદેશ હોતે હૈં વે તથાવિધ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયવિશેષ સં ધીરે ૨
મન્દરસવાલે યના દિયે જાતે હૈં, ઓર હમ તરહ વે ધોદેર રૂપમેં કરકે
વેદ્યમાનદેશપાતિરસસ્પર્ધકોમેં મિલા દિયે જાતે હૈં । હસ તરહ ડનકી
સર્વપાતિરૂપ શક્તિ મન્દ કર દી જાતી હૈં ઓર હસી કારણ વે અપને
પ્રમાવ કો પ્રકટ કરનેમેં અસમર્થ યન જાતે હૈં । યહી કારણ હૈ કિ વે
ક્ષયોપશમ કે વિચાતક નહીં હો સકતે હૈ । હસીલિયે હન કે પ્રદેશોદયમેં
ક્ષાયોપશમિક માય કા હોના ચિરદ્ધ નહીં પડતા હૈ । યહી ઘાત “અણે
ગમેડસિ” હસ ગાથાંશ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । હસમેં યહ ઘતલાયા
ગયા હૈ કિ મોહનીય કર્મકી પ્રકૃતિયોમેં મિધ્યાત્વ મોહનીય, અનતાનુ-
બંધી આદિ દ્વાદશ કપાય, યે સય સર્વપાતી પ્રકૃતિયા હૈં । હનસે મિત્ર
સંજ્વલનકપાય તથા નોકપાય (નવ નો કપાય) હન તૈરહ ૧૩ પ્રકૃતિયો

ઉત્તર—આ શકા બરાબર નથી, કારણ કે, સર્વપાતિરસસ્પર્ધકોના જે
પ્રદેશ હોય છે તેઓ તથાવિધવિશુદ્ધઅધ્યવસાયવિશેષથી ધીમે ધીમે મહ
રસવાળા બનાવી દેવાય છે, અને જો રીતે તેઓ થોડાં થોડાં રૂપમાં કરીને વેદ્યમાન
દેશપાતિ સ્પર્ધકોમાં ભેળવી દેવામાં આવે છે આ રીતે તેમની સર્વપાતિરૂપ
શક્તિ મન્દ કરી નાખવામાં આવે છે અને એજ કારણે તેઓ પોતાના પ્રભાવને
પ્રગટ કરવાને અસમર્થ બની જાય છે આજ કારણે તેઓ ક્ષયોપશમના વિચાતક
યર્થ શક્તા નથી, તેથી તેમના પ્રદેશોદયમાં ક્ષયોપશમિક ભાવનું હોવું તે
વિરદ્ધ પડતું નથી એજ વાત “અણેગમેડસિ” આ ગાથાંશ દ્વારા પ્રગટ
કરાઈ છે, તેમાં જો બતાવાયું છે કે મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિયોમાં મિધ્યાત્વ
મોહનીય, અનતાનુબંધી આદિ બાર કપાય, જે બધી સર્વપાતી પ્રકૃતિયો છે
તેમનાથી ભિન્ન સંજ્વલન કપાય તથા નોકપાય (નવ નોકપાય) જે તેર પ્રકૃતિયોને ।

દશાના પ્રદેશોદયો વા વિપાકોદયો વા મવેત્, તદા ક્ષયોપશમો મવતિ, તાસા પ્રકૃતીના દેશવાતિત્વાત્ ।

સપ્તવિંશતિ* પ્રકૃતયો ધ્રુવોદયા સન્તિ । તદ્ યયા-દ્વાદશ નામકર્માણિ-
૧નિર્માણ, ૨સ્થિરમ્, ૩અસ્થિરમ્, ૪અગુરુલઘુ, ૫શુમનામ, ૬અશુમનામ, ૭તૈજસ,
૮કાર્મણ, વર્ણાદીનિ ચત્વારિ-૯વર્ણ, ૧૦ગન્ધ, ૧૧રસ, ૧૨સ્પર્શરૂપાણિ, તયા-
જ્ઞાનાવરણપચ્ચક્રમ્ ૧૭, અન્તરાયપચ્ચક્ર૨૨, દર્શનચતુષ્ક૨૬, મિથ્યાત્વમિતિ૨૭ ।
एताः सप्तविंशति प्रकृतयो नित्योदया । आसा सर्वासामपि सर्वयाक्षयात् प्राग्
अव्यवच्छिन्नोदयत्वादिति ।

કા યાહે પ્રદેશોદય હો, યાહે વિપાકોદય હો ઉસમેં ક્ષયોપશમ માવ
હોના હૈ, કયોં કિ યે પ્રકૃતિયા દેશવાતી હૈ ।

સત્તાઈસ ૨૭ પ્રકૃતિયા ધ્રુવોદયવાલી હૈં ઓર ચે હસ પ્રકાર હૈ -
પારહ ૧૨ નામકર્મ કી-(૧) નિર્માણ, ૨ સ્થિર, ૩ અસ્થિર, અગુરુલઘુ ૪,
શુમનામ ૫, અશુમનામ ૬, તૈજસ ૭, કાર્મણ ૮, વર્ણાદિચાર-વર્ણ,
રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ (૧૨), જ્ઞાનાવરણ કી ૫, (૧૭) અન્તરાયકી ૬ (૨૨),
દર્શનચતુષ્ક-ચક્ષુર્દર્શન ૧, અચક્ષુર્દર્શન ૨, અવધિદર્શન ૩, કેવલદર્શન ૪
(૨૬), ઓર ૧ મિથ્યાત્વ (૨૭) । હસ પ્રકાર યે સત્તાઈસ ૨૭ પ્રકૃતિયાં
ધ્રુવ પ્રકૃતિયા હૈં । જય તક હન સયકા ક્ષય નહીં હો જાતા હૈં ઉસ કે
પહિલે હનકા ઉદય ડગવચ્છિન્ન નહીં હોતા હૈં, અ યાંત્ ઉદય રહતા હી હૈ ।

આહે પ્રદેશોદય થાય, કે આહે વિપાકોદય થાય પણ તેમા ક્ષયોપશમ માવ હોત છે,
કારણ કે તે પ્રકૃતિયો દેશવાતી છે

સત્તાવીશ (૨૭) પ્રકૃતિયો ધ્રુવોદયવાળી છે અને તે આ પ્રમાણે છે—

પાર (૧૨) નામકર્મની-(૧) નિર્માણ, (૨) સ્થિર, (૩) અસ્થિર, (૪)
અગુરુલઘુ, (૫) શુભનામ, (૬) અશુભનામ, (૭) તૈજસ, (૮) કાર્મણ, વર્ણાદિચાર-
વર્ણ ૧, રસ, ગન્ધ, સ્પર્શ ૪ (૬થી ૧૨), જ્ઞાનાવરણની ૫ (૧૩થી ૧૭), અન્તરાયની ૫
(૧૮થી ૨૨), દર્શનચતુષ્ક-ચક્ષુર્દર્શન ૧, અચક્ષુર્દર્શન ૨, અવધિદર્શન ૩, કેવલદર્શન ૪
(૨૩થી ૨૬), અને મિથ્યાત્વ (૨૭) આ પ્રમાણે તે સત્તાવીશ (૨૭) પ્રકૃતિયો
ધ્રુવપ્રકૃતિયો છે જ્યાં સુધી તે બધીનો ક્ષય થતો નથી તેનાં પહેલા ઉદય
અવચ્છિન્ન થતો નથી. એટલે કે ઉદય રહે છે જ

અથ સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા—

પ્રકૃતીનામૌદયિકો ભાવો દ્વિધા ભવતિ, તદ્ યથા—શુદ્ધ, ક્ષયોપશમાનુવિદ્યમાન-
 એતત્સ્પષ્ટમતિપચયે સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા વાચ્યા, અતસ્તાવત્ સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા
 ક્રિયતે । ઉક્તઞ્ચ—

ચતુત્તિદ્વાણ-રસાઈ, સંબ્ધાર્થિણિ હૌતિ કદ્દાઈ ।

દુદ્ધાણયાણિ મીસાણિ, દસધાર્થિણિ સેસાણિ ॥ ૧ ॥

છાયા—ચતુસ્તિસ્થાનરસાનિ, સર્વધાતીનિ ભવન્તિ સ્પર્ધકાનિ ।

દ્વિસ્થાનકાનિ મિથ્રાણિ, દેશધાતીનિ શેષાણિ ॥ ૧ ॥

અન્વય—(યાનિ) ચતુસ્તિસ્થાનરસાનિ દ્વિસ્થાનકાનિ સ્પર્ધકાનિ (સન્તિ)
 તાનિ (સર્વધાતિપ્રકૃતીના) સર્વધાતીનિ ભવન્તિ । (દેશધાતિપ્રકૃતીના તુ)
 મિથ્રાણિ ભવન્તિ । શેષાણિ દેશધાતીનિ ભવન્તિ ।

વ્યાખ્યા—સ્પર્ધકાનિ=રસસ્પર્ધકાનિ ચતુરધા ભવન્તિ । તદ્ યથા—એકસ્થાન
 કાનિ દ્વિસ્થાનકાનિ, ત્રિસ્થાનકાનિ, ચતુસ્થાનકાનિ ચ ।

॥ સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા ॥

પ્રકૃતિયોં કા ઔદયિક ભાવ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ—(૧) શુદ્ધ, (૨)
 ક્ષયોપશમાનુવિદ્યમાન । હસ યાત કો સ્પષ્ટરૂપ સે સમજાને કે લિયે અબ
 સ્પર્ધકોં કે ભેદ કો પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ । વહ હસ પ્રકાર હૈ—

“ચતુત્તિદ્વાણરસાઈ, સંબ્ધાર્થિણિ હૌતિ કદ્દાઈ ।

દુદ્ધાણયાણિ મીસાણિ દેસધાર્થિણિ સેસાણિ ॥૧॥”-

હસ ગાથાકા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ—રસસ્પર્ધક ચાર પ્રકાર કે હોતે
 હૈ—૧ એકસ્થાનક, ૨ દ્વિસ્થાનક, ૩ ત્રિસ્થાનક, ૪ ચતુસ્થાનક । શુભ

સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા—

પ્રકૃતિયોંના ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારના હોય છે—(૧) શુદ્ધ, (૨) ક્ષયોપશમા
 નુવિદ્યમાન । આ વાતને સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવાને માટે હવે સ્પર્ધકોના ભેદની પ્રરૂપણા
 કરવામાં આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—

“ચતુત્તિદ્વાણરસાઈ, સંબ્ધાર્થિણિ હૌતિ કદ્દાઈ ।

દુદ્ધાણયાણિ મીસાણિ દેસધાર્થિણિ સેસાણિ ॥૧॥”

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—રસસ્પર્ધક ચાર પ્રકારનાં હોય છે (૧)
 એકસ્થાનક, (૨) દ્વિસ્થાનક, (૩) ત્રિસ્થાનક, (૪) ચતુસ્થાનક । શુભ પ્રકૃતિયોંના

અથ કિમિદ રસસ્યૈકસ્થાનકત્વ-દ્વિસ્થાનકત્વાદિ ? । ઉચ્યતે—इह शुभ-
 प्रकृतीना रस' क्षीरखण्डादिरसोपमो भवति । अशुभप्रकृतीनां तु निम्ब-कोपात-
 क्यादिरसोपमः । क्षीरादि-रसश्च-एककर्मपरिमित' 'एकतोला' इति भाषाप्रसिद्धः,
 स्वाभाविक एकस्थानक उच्यते । स एव मन्दरस इत्यभिधीयते । द्वयोस्तु कर्मयो-
 र्वहितोपैस्तकालने कृते सति योऽवशिष्यते एक' कर्म', स द्विस्थानक' । स तीव्र-
 रस इत्युच्यते । त्रयाणां कर्माणां तथैषोत्कालने कृते सति य एक कर्मोऽवशिष्ट
 स त्रिस्थानक' । स तीव्रतररस इत्युच्यते । चतुर्णां कर्माणामावर्तने कृते सति
 योऽवशिष्ट एक' कर्म', स चतु स्थानक' । स तीव्रतमरस इत्युच्यते । एकस्थानकोऽपि

प्रકૃતિયોંકા રસ સ્તીર સ્વાદ આદિ કે રસ કે સમાન હોતા હૈ । તથા
 અશુભ પ્રકૃતિયોંકા રસ નીમ ંવં કોપાતકી (કઢવી તુરઈ) આદિ કે રસ
 કે સમાન હોતા હૈ । ઢઘઆદિમેં જો ંક તોલા પ્રમાણ સ્વાભાવિક રસ
 હોતા હૈ વહ ંકસ્થાનિક રસ જાનના ંાહિયે । ંસી કા ઢસરા નામમન્દ
 રસ ંી હૈ ૧ । ઢો તોલા પ્રમાણ રસ જય અગ્નિ ઢારા ંકાલા જાતા હૈ
 ંૌર ંસ તરહ ંકાલતે ૨ જય વહ ઢો તોલા કા ૧ તોલા પ્રમાણમેં રહ
 જાતા હૈ તો ંસે ઢિસ્થાનિક રસ સમઢના ંાહિયે । ંસકા ઢસરા નામ
 તીવ્ર રસ ંી હૈ ૨ । તીન તોલા પ્રમાણ રસ જય ંકાલતે ૨ ંક તોલા
 રહ જાતા હૈ તો ંસે ત્રિસ્થાનિક રસ જાનના ંાહિયે । ંસકા ઢસરા
 નામ તીવ્રતર રસ ંી હૈ ૩ । ંસી તરહ ંાર તોલા પ્રમાણ ઢુઘાદિ કા રસ
 ંકાલતે ૨ જય ંક તોલા પ્રમાણમેં ંષ જાતા હૈ તો વહ ંતુ સ્થાનિક
 રસ સમઢના ંાહિયે । ંસકા ઢસરા નામ તીવ્રતમ રસ ંી હૈ ૪ । ંક સ્થા

રસ ંીર, ખાડ વગેરેના રસ જેવો હોય છે તથા અશુભ પ્રકૃતિયોંના રસ
 લીમડો અને કોપાતકી (કડવુ તુરીયુ) વગેરેના રસ જેવો હોય છે ઢઘ
 આદિમા જે ંેક તોલા પ્રમાણ સ્વાભાવિક રસ હોય છે તે ંેકસ્થાનિક રસ
 બાણવો બેઢંએ તેનું ંીળુ નામ મન્દરસ પણ છે જે તોલા માપના રસને
 બ્યારે અગ્નિવડે ઉકાળવામા આવે અને આ રીતે ઉકાળતા ઉકાળતાં બ્યારે તે
 જે તોલામાંથી ંેક તોલાના પ્રમાણમા રહી બાય ત્યારે તેને ઢિસ્થાનિક રસ
 બાણવો બેઢંએ ંેનું ંીળુ નામ તીવ્ર રસ પણ છે ત્રણ તોલા વજનનો
 રસ બ્યારે ઉકાળતા ઉકાળતા ંેક તોલાજ રહી બાય ત્યારે તેને ત્રિસ્થાનિક
 રસ બાણવો બેઢંએ તેનું ંીળુ નામ તીવ્રતર પણ છે ંે જ રીતે ચાર
 તોલા વજનનો ઢુઘાદિક રસ ઉકાળતા ઉકાળતા બ્યારે ંેક તોલા બાકી રહે
 ત્યારે તે ચતુસ્થાનિક રસ બાણવો બેઢંએ તેનું ંીળુ નામ તીવ્રતમ પણ છે

ચ રસો જલ-લપ-વિન્દુ-પુલ્ક-પ્રછત્ય-અલિ-ફરક-(ભોટા)-કુમ્મ-ટ્રોળ્યા-
(કુહા) દિપુ પ્રક્ષેપાદ મદ-મન્દતરાધનેકમેદન્ય પ્રતિપદ્યતે । પચ દિસ્થાનસાદિષ્વપિ
રસેષ્વનેકમેદન્ય યાચ્યમ્ । તથા ધર્મણામપિ રસેષ્વેકસ્થાનશત્વાદિન સ્વધિયા
માધનોયમ્ । પ્રત્યેકમનન્તમેદમિશ્રાશ્ચ ધર્મણાં ચૈકસ્થાનરસાત્ દિસ્થાનયાદયો રસા
યયોત્તરમન ત્તણ્ણા ચાન્યા' । તત્ત સર્વધાતિનીનાં દેશધાતિનીનાં યા પ્રકૃતીના યાનિ
ચતુ સ્થાનકરસાનિ, ત્રિસ્થાનકરસાનિ, દ્વિસ્થાનકરમાનિ વા સ્પર્ધકાનિ, તાનિ
સર્વધાતિનીનાં સર્વધાતીન્યેવ । દેશધાતિનીનાં તુ મિશ્રાણિ=શાનિચિત્ સર્વધાતીનિ
નચાલા રસ મી જય ત્મ જલ કે અશમેં, વિન્દુઓમેં, પુલ્કમેં, પસલિમેં,
અજલિમેં, લોટા, કુમ, કુહ આદિમેં ઢાલતે હૈ તો યદ મી મન્દ મન્દતર
આદિ અનેક મેદચાલા ધન જાતા હૈ । હસી તરદ દિસ્થાનક આદિ રસ
મી મન્દ મન્દતર આદિ અનેક મેદચાલા ધન જાતા હૈ । જિસ પ્રકાર
દુ'ધાદિક કે રસમેં યદ ઇકસ્થાનિક દિસ્થાનિક આદિ રસ કી વ્યવસ્થા
સમજાઈ ગઈ હૈ ઉસી પ્રકાર કર્મોં કે રસોમેં મી ઇકસ્થાનિક આદિ કી
ઔર ઉનમેં મી તીવ્ર તીવ્રતર આદિ અનેક મેદોં કી કલ્પના અપની ધુદ્ધિ
સે કર લેના ચાહિયે । હસ તરદ ઇકસ્થાનિક રસ સે દિસ્થાનિક રસ,
દિસ્થાનિક રસ સે ત્રિસ્થાનિક રસ, ણ્ચ ત્રિસ્થાનિકરસ સે ચતુ'સ્થાનિક
રસ અનતાડનત મેદચાલે ધન જાતે હૈ । હનમેં જો સર્વધાતી અથવા
દેશધાતી પ્રકૃતિયોં કે ચતુ'સ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક ણ્ચ દિસ્થાનિક રસ
ચાલે સ્પર્ધક હૈ યે સર્વધાતી પ્રકૃતિયોં કે તો સર્વધાતી હી હૈ । દેશધાતી
પ્રકૃતિયોં કે મિશ્ર હોતે હૈ । હનમેં કિતનેક સર્વધાતી હોતે હૈ ઔર કિત

એક સ્થાનવાળો રસ પણ બ્યારે આપણે જળના અશમાં, બિન્દુઓમાં,
પસલીમાં, અજલિમાં, લોટા, કુમ, કુહ આદિમાં નાખીએ છીએ તો
તે પણ મન્દ, મન્દતર વગેરે અનેક સેદવાળો થઈ બચ છે જે રીતે રૂધ
વગેરેના રસમાં આ એકસ્થાનિક, દિસ્થાનિક વગેરે રસની વ્યવસ્થા સમજ-
વવામાં આવી છે એ જ પ્રમાણે કર્મોના રસોમાં પણ એકસ્થાનિક આદિની
અને તેઓમાં પણ તીવ્ર, તીવ્રતર આદિ અનેક સેદોની કલ્પના પોતાની બુદ્ધિથી
કરી દેવી એઈએ આ રીતે એકસ્થાનિક રસમાંથી દિસ્થાનિક રસ, દિસ્થા-
નિક રસમાંથી ત્રિસ્થાનિક રસ અને ત્રિસ્થાનિક રસમાંથી ચતુ'સ્થાનિક રસ,
અનતાનત સેદવાળા બની બચ છે તેમનામાં જે સર્વધાતી અથવા દેશધાતી
પ્રકૃતિયોના ચતુ'સ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક અને દિસ્થાનિક રસવાળા સ્પર્ધક છે
તેઓ સર્વધાતી પ્રકૃતિયોના તો સર્વધાતી છે દેશધાતી પ્રકૃતિયોના મિશ્ર હોય છે

કાનિચિદેશઘાતીનિ સ્પર્ધકાનિ મન્વન્તીત્યર્થ । શેષાણિ=એકસ્થાનકરસાનિ સ્પર્ધકાનિ તુ સર્વાણ્યપિ દેશઘાતીન્યેવ । તાનિ ચ દેશઘાતિનીના સમન્વિત, ન તુ સર્વઘાતિનીનામિતિ કૃતા સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા ।

અર્થોદયિકમાવસ્ય દ્વિવિધ્ય પ્રરૂપ્યત । ઉક્તશ્ચ—

નિહણ્સુ સન્વધાર્દ, -રસેસુ ફઢ્હેસુ દેસધાર્દનં ।

જીવસ્સ ગુણા જાય, -તિ ઓહિમણચક્સુમાર્દ ય ॥ ૧ ॥

છાયા—નિહતેપુ સર્વઘાતિરસેપુ, સ્પર્ધકેપુ દેશઘાતિનામ્ ।

જીવસ્ય ગુણા જાયન્તે, અવધિમનશ્ચક્સુરાદયશ્ચ ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા—દેશઘાતિનામ્=અવધિજ્ઞાનાવરણપ્રમટ્ટીના કર્મણાં સમ્બન્ધિપુ સર્વઘાતિરસેપુ=સર્વઘાતી રસો યત્ર સ સર્વઘાતિરસસ્તેપુ સર્વઘાતિરસવત્સુ સ્પર્ધકેપુ નિહ-
નેક દેશઘાતી હોતે હૈ । શેષ જો એકસ્થાનિક રસવાલે સ્પર્ધક હોતે હૈ વે તો દેશઘાતી હી હોતે હૈ, ક્યોં કિ એકસ્થાનિક રસવાલે યે સ્પર્ધક દેશઘાતી પ્રકૃતિયોંમિં હી સમન્વિત હોતે હૈ, સર્વઘાતિપ્રકૃતિયોંમિં નહીં । હસ તરહ યહ સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા જાનની ચાહિયે ।

અય ઔદયિકમાવ કે શુદ્ધ ઔર ક્ષયોપશમાનુવિદ્, હન દો ભેદોં કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ, યહ હસ પ્રકાર હૈ—

“ નિહણ્સુ સન્વધાર્દ, -રસેસુ ફઢ્હેસુ દેસધાર્દનં ।

જીવસ્સ ગુણા જાય, -તિ ઓહિમણચક્સુમાર્દ ય ” ॥ ૧ ॥

હસ ગાથા કા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ—

સર્વઘાતી રસવાલે સ્પર્ધકોં કો તથાવિધ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય કે બલ

તેઓમા કેટલાક સર્વઘાતી હોય છે અને કેટલાક દેશઘાતી હોય છે બાકીના જે એકસ્થાનિક રસવાળાં સ્પર્ધક હોય છે તેઓ તે દેશઘાતી જ હોય છે, કારણ કે એકસ્થાનિક રસવાળા તે સ્પર્ધકો દેશઘાતી પ્રકૃતિયોમા જ સમન્વિત હોય છે સર્વઘાતિપ્રકૃતિયોમા નહીં. આ રીતે આ સ્પર્ધકભેદપ્રરૂપણા બાણવી બેઈ બે

હવે ઔદયિક ભાવના શુદ્ધ અને ક્ષયોપશમાનુવિદ્, બે બે ભેદોની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે તે આ પ્રમાણે છે—

“ નિહણ્સુ સન્વધાર્દ, -રસેસુ ફઢ્હેસુ દેસધાર્દનં ।

જીવસ્સ ગુણા જાય - તિ ઓહિ-મણ ચક્સુ-માર્દ ય ” ॥ ૧ ॥

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—

સર્વઘાતીરસવાળા સ્પર્ધકોને તથાવિધ વિશુદ્ધ અધ્યવસાયના બળથી

ચ રસો જલ-ત્વ-ચિન્દુ-ચુલ્લ-પ્રગ્લ-શુભિ-ફર- (લોટા)-કુમ્મ-ટ્રોપ્પા-
 (કુદા) દિપુ પ્રક્ષેપાદ્ મન્દ-મન્દતરાધનેયમેદન્વ પ્રતિપદ્યતે । एष द्विस्थानरादिष्वपि
 रसेष्वनेकमेदत्त्व वाच्यम् । तथा कर्मणामपि रसेष्वेकस्थानकत्वादिक स्वधिया
 भावनीयम् । प्रत्येकमनन्तमेदमिच्छाच्च कर्मणां चैकस्थानकरसात् द्विस्थानरादयो रसा
 यथोचरमनन्तरुणा वाच्या । तत्र सर्वधातिनीनां देशधातिनीनां वा प्रकृतीनां यानि
 चतुःस्थानकरसानि, त्रिस्थानकरसानि, द्विस्थानकरसानि वा स्पर्शकानि, तानि
 सर्वधातिनीनां सर्वधातीन्येव । देशधातिनीनां तु मिश्राणि=मनचित् सर्वधातीनि
 नवाला रस भी जय हम जल के अंशमें, चिन्दुओंमें, चुल्लमें, पमलिमें,
 अजलिमें, लोटा, कुम, पुंढ आदिमें डालते है तो यह भी मन्द मन्दतर
 आदि अनेक मेदवाला घन जाता है । इसी तरह द्विस्थानक आदि रस
 भी मन्द मन्दतर आदि अनेक मेदवाला घन जाता है । जिस प्रकार
 पु'धादिक के रसमें यह एकस्थानिक द्विस्थानिक आदि रस की व्यवस्था
 समझाई गई है उसी प्रकार कर्मों के रसोंमें भी एकस्थानिक आदि की
 और उनमें भी तीव्र तीव्रतर आदि अनेक मेदों की कल्पना अपनी बुद्धि
 से कर लेना चाहिये । इस तरह एकस्थानिक रस से द्विस्थानिक रस,
 द्विस्थानिक रस से त्रिस्थानिक रस, एष त्रिस्थानिकरस से चतु'स्थानिक
 रस अनन्ताऽनन्त मेदवाले घन जाते है । इनमें जो सर्वधाती अथवा
 देशधाती प्रकृतियों के चतु'स्थानिक, त्रिस्थानिक एष द्विस्थानिक रस-
 वाले स्पर्शक है वे सर्वधाती प्रकृतियों के तो सर्वधाती ही हैं । देशधाती
 प्रकृतियों के मिश्र होते है । इनमें कितनेक सर्वधाती होते है और कित

એક સ્થાનવાળો રસ પણ બીજા આપણે જળના અશમા, બિન્દુઓમા,
 પસલીમાં, અજસિમા, લોટા, કુમ કુંડ આદિમા નાખીએ છીએ તો
 તે પણ મન્દ, મન્દતર વગેરે અનેક સેદવાળો મધ બન્ય છે જે રીતે રૂઢ
 વગેરેના રસમા આ એકસ્થાનિક, દ્વિસ્થાનિક વગેરે રસની વ્યવસ્થા સમજા
 વવામા આવી છે એ જ નમાણે કર્મોના રસોમા પણ એકસ્થાનિક આદિની
 અને તેઓમા પણ તીવ્ર, તીવ્રતર આદિ અનેક સેદોની કલ્પના પોતાની બુદ્ધિથી
 કરી લેવી જોઈએ આ રીતે એકસ્થાનિક રસમાથી દ્વિસ્થાનિક રસ, દ્વિસ્થા-
 નિક રસમાથી ત્રિસ્થાનિક રસ અને ત્રિસ્થાનિક રસમાથી ચતુ'સ્થાનિક રસ,
 અનવાનત સેદવાળા બની બન્ય છે તેમનામા જે સર્વધાતી અથવા દેશધાતી
 પ્રકૃતિયોના ચતુ'સ્થાનિક, ત્રિસ્થાનિક અને દ્વિસ્થાનિક રસવાળા સ્પર્શક છે
 તેઓ સર્વધાતી પ્રકૃતિયોના તો સર્વધાતી છે દેશધાતી પ્રકૃતિયોના મિશ્ર હોય છે

શેષસ્ય ચાનુદિતસ્યોપશમે ક્ષાયોપશમિક્વ ઇતિ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિકમાવ ૨। મતિશ્રુતાવરણચક્ષુર્દર્શનાવરણપ્રકૃતીનાં તુ મદૈવ દેશગ્રાતિનામેવ રસસ્પર્શકાનામુદયો, ન સર્વગ્રાતિનામ્, તેન સર્વદાપિ તાસામૌદયિક-ક્ષાયોપશમિકૌ ભાવૌ સન્મિશ્રૌ પ્રાપ્યેતે, ન તુ કેવલ ઔદયિક ઇતિ ।

અથ પ્રસન્નવશાત પ્રકૃતીના ભાવા ઉચ્યન્તે—
મોહનીયસ્ય ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિકૌ-પશમિકૌ-દયિક-પારિણામિકલક્ષણા પચ્ચાપિ ભાવા, સમ્મયન્તિ । જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણા-ન્તરાયાણામૌપશમિક્ષર્જા શેષાશ્વ-ત્વારો ભાવા । નામ-ગોત્ર-વેદનીયા-યુષા ક્ષાયિકૌ-દયિક-પારિણામિકલક્ષણા-શ્ચયો ભાવા સમ્મયન્તિ ॥ સૂ ૮ ॥

શિષ્ટકા-જો ઉદિત નહીં હૈ-ઉપશમ રોને પર ક્ષાયોપશમિક ભાવ હોતા હૈ । હસ તરહ ઔદયિક ભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ માના ગયા હૈ ૨ । જૈસે -મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શન કી ઉત્પત્તિમેં મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુર્દર્શનાવરણ પ્રકૃતિયોં કે દેશગ્રાતિ-રસસ્પર્શકોં કા હી સદા ઉદય રહ્યા કરતા હૈ, સર્વગ્રાતિરસસ્પર્શકોં કા નહીં, હસલિયે સર્વદા હનકે ઉદયમેં ઔદયિક ંચ ક્ષાયોપશમિક યે દોનોં ભાવ મિલે હુએ હોતે હૈ, કેવલ ઔદયિક ભાવ નહીં । હસ તરહ ઔદયિક ભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ સિદ્ધ હો જાના હૈ ।

પ્રસન્નવશ અથ પ્રકૃતિયોં કે ભાવ ઘમલાયે જાતે હૈ—

મોહનીયકર્મકે ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક, ઔદયિક ંચ પારિણામિક, યે પાચોં હી ભાવ હોતે હૈ । જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ ંચ અન્તરાય, હન ત્રીન કર્મોં કે ઔપશમિક ભાવકો છોડકર શેષ ચાર

શિષ્ટનો કે જે ઉદિત નથી તેનો ઉપશમ થતા ક્ષાયોપશમિક ભાવ થાય છે આ રીતે ઔદયિકભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ મનાયો છે (૨) જેમ-મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શનની ઉત્પત્તિમા મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુર્દર્શનાવરણ પ્રકૃતિ યોના દેશગ્રાતિરસસ્પર્શકોના જ સદા ઉદય રહ્યા કરે છે, સર્વગ્રાતિરસસ્પર્શકોના નહી તેથી હમેશા તેના ઉદયમા ઔદયિક અને ક્ષાયોપશમિક, જો બન્ને ભાવ મળેલા હોય છે, કહતા ઔદયિક ભાવ નહીં આ રીતે ઔદયિકભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ સિદ્ધ થઈ જાય છે

પ્રસન્નવશ હવે પ્રકૃતિયોના ભાવ બતાવવામા આવે છે—

મોહનીયકર્મના ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક, ઔદયિક અને પારિણામિક, જો પાચ જ ભાવ છે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અન્તરાય, જો ત્રણ

તેપુ=તથાવિધિવિશુદ્ધાધ્યવસાયવિશેષયલેન દશઘાતિરૂપતયા પરિણમિતેષુ, દશ ઘાતિરસસ્પર્ધકેષ્વપિ ચ અતિસ્નિગ્ધેષુ અત્પરસીકૃતેષુ, તપાં મધ્યેકતિપયરસસ્પર્ધક- ગતસ્પોદયાવલિકાપ્રવિષ્ટસ્યાશસ્ય ક્ષયે, ડ્રોપસ્ય ચોપગમે વિપાકોદયત્રિકમ્મરૂપે સતિ જીવસ્યાવધિમનપર્યયજ્ઞાનચક્ષુર્દર્શનાદયો ગુણા=ક્ષાયોપશમિકા, જાયન્તે =પ્રાદુર્ભવન્તિ ।

અર્થ ભાવ—યદાશ્વધિજ્ઞાનાવરણીયાદીનાં દશઘાતિના કર્મણા સર્વઘાતીની રસસ્પર્ધકાનિ વિપાકોદયમાગતાનિ વર્તન્તે, તદા તદ્વિષય કેવલ એક એવ શુદ્ધ ઔદગિકમાવો ભવતિ ૧। યદા તુ દેશઘાતિરસસ્પર્ધકાનામુદયસ્તદા તદુદયાદૌદગિકો ભાવ કતિપયાના ચ દેશઘાતિરસસ્પર્ધકાનાં સમ્યન્નિન ઉદયાવલિકાપ્રવિષ્ટસ્યાશસ્ય ક્ષયે, સે દેશઘાતીરૂપ પરિણમાને પર, તથા અતિસ્નિગ્ધ દેશઘાતીનાં રસસ્પર્ધ કોં કોં મી અત્પરમરૂપ કરને પર, ઓર ઇનકે પીચમેં મી જો ફિનનેક રસ- સ્પર્ધકોં કા અશ હૈ કિ જો ઉદયાત્રિમેં પ્રવિષ્ટ હો ચુકા હૈ વહ જય નષ્ટ હો જાતા હૈ, તથા અવશિષ્ટ ઉપશમ અવસ્થામેં રહતા હૈ, એસી સ્થિતિમેં જીવ કે ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન, મનપર્યયજ્ઞાન તથા ચક્ષુર્દર્શન આદિ ગુણ પ્રકટ હોતે હૈ ।

ફલિતાર્થ હસકા યહ હૈ કિ—જિસ સમય અવધિજ્ઞાનાવરણીય આદિ દેશઘાતી કર્મોં કે સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક, વિપાકોદય વાલે હોતે હૈ તો ઉમ સમય તદ્વિષયક કેવલ એક હી શુદ્ધ ઔદગિકમાવ હોતા હૈ ૧। તથા—જિસ સમય ઉનકે દેશઘાતીરસસ્પર્ધકોં કા ઉદય હોતા હૈ ઉસ સમય ઉનકે ઉદયસે ઔદગિક ભાવ, તથા ફિનનેક દેશઘાતિરસસ્પર્ધ કોં કે સમન્વી ઉદયાવલિકાપ્રવિષ્ટ અશ કા ક્ષય હોને પર ઓર અવ-

દેશઘાતિરૂપ પરિણમાતા, તથા અતિસ્નિગ્ધ દેશઘાતીના રસસ્પર્ધકોને પણ અત્પરમ રૂપ કરતાં, અને તેમની વચ્ચે પણ જે કેટલાક રસસ્પર્ધકોના અશ છે કે જે ઉદયાવલિકા પ્રવેશ કરી ચૂક્યા છે, તે બ્યારે નષ્ટ થાય છે, તથા અવશિષ્ટ ઉપ શમ અવસ્થામા રહે છે, એવી સ્થિતિમા જીવને ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન તથા ચક્ષુર્દર્શન આદિ ગુણ પ્રકટ થાય છે (૧)

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે બ્યારે અવધિજ્ઞાનાવરણીય આદિ દેશઘાતી કર્મોનાં સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક વિપાકોદયવાળા થાય છે ત્યારે તે વિષયનો ફક્ત એક જ શુદ્ધ ઔદગિક ભાવ હોય છે (૧) તથા જે સમયે તેમના દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોનો ઉદય થાય છે તે સમયે તેના ઉદયથી ઔદગિક ભાવ, તથા કેટલાંક દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોના સખંધો ઉદયાવલિકાપ્રવિષ્ટ અશનો ક્ષય થતાં અને અવ

શેષસ્ય ચાનુદિતસ્યોપશમે ક્ષાયોપશમિક્ષમિતિ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ ઔદયિકભાવઃ ૨ ।
મતિશ્રુતાવરણચક્ષુર્દર્શનાવરણપ્રકૃતીના તુ સદૈવ દેશઘાતિનામેવ રસસ્પર્ધકાનામુદયો,
ન સર્વઘાતિનામ્, તેન સર્વદાપિ તાસામૌદયિક-ક્ષાયોપશમિકો ભાવો સન્મિથૌ
માપ્યેતે, ન તુ કેવલ ઔદયિક્ષમિતિ ।

અથ પ્રસન્નચશાત પ્રકૃતીના ભાવા ઉચ્યન્તે—
મોહનીયસ્ય ક્ષાયિક-ક્ષાયોપશમિકૌ-પશમિકૌ-દયિક-પારિણામિકલક્ષણા પચ્ચાપિ
ભાવા સમ્મવન્તિ । જ્ઞાનાવરણ-દર્શનાવરણા-ન્તરાયાણામૌપશમિક્ષવર્જા શેષાશ્વ-
ત્વારો ભાવા । નામ-ગોત્ર-વેદનીયા-યુષા ક્ષાયિકૌ-દયિક-પારિણામિકલક્ષણા-
સ્વપો ભાવા સમ્મવન્તિ ॥ સૂ ૮ ॥

શિષ્ટકા-જો ઉદિત નહીં છે-ઉપશમ होने પર ક્ષાયોપશમિક ભાવ હોતા
હૈ । હસ તરફ ઔદયિક ભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ માના ગયા હૈ ૨ । જૈસે
-મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, ચક્ષુર્દર્શન કી ઉત્પત્તિમેં મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞા
નાવરણ, ચક્ષુર્દર્શનાવરણ પ્રકૃતિયોં કે દેશઘાતિ-રસસ્પર્ધકોં કા હી સદા
ઉદય રહ્યા કરતા હૈ, સર્વઘાતિરસસ્પર્ધકોં કા નહીં, હસલિયે સર્વદા
હનકે ઉદયમેં ઔદયિક ણ્વ ક્ષાયોપશમિક યે દોનોં ભાવ મિલે હુપ હોતે
હૈ, કેવલ ઔદયિક ભાવ નહીં । ડસ તરફ ઔદયિક ભાવ ક્ષયોપશમા-
નુવિદ્ધ સિદ્ધ હો જાના હૈ ।

પ્રસન્નચશ અથ પ્રકૃતિયોં કે ભાવ થતલાયે જાતે હૈ—

મોહનીયકર્મકે ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક, ઔદયિક ણ્વ
પારિણામિક, યે પાચોં હી ભાવ હોતે હૈ । જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ ણ્વ
અન્તરાય, હન ત્રીન કર્મોં કે ઔપશમિક ભાવકો છોડકર શેષ ચાર

શિષ્ટનો કે જે ઉદિત નથી તેનો ઉપશમ થતા ક્ષાયોપશમિક ભાવ થાય છે આ રીતે
ઔદયિકભાવ ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ મનાયો છે (૨) જેમ-મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન,
ચક્ષુર્દર્શનની ઉત્પત્તિમા મતિજ્ઞાનાવરણ, શ્રુતજ્ઞાનાવરણ, ચક્ષુર્દર્શનાવરણ પ્રકૃતિ
યોના દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોને જ સદા ઉદય રહ્યા કરે છે, સર્વઘાતિરસસ્પર્ધ-
કોનો નહી તેથી હમેશા તેના ઉદયમા ઔદયિક અને ક્ષાયોપશમિક, એ બન્ને
ભાવ મળેલા હોય છે, ફક્ત ઔદયિક ભાવ નહીં. આ રીતે ઔદયિકભાવ
ક્ષયોપશમાનુવિદ્ધ સિદ્ધ થઈ જાય છે

પ્રસન્નચશ હવે પ્રકૃતિયોના ભાવ બતાવવામા આવે છે—

મોહનીયકર્મના ક્ષાયિક, ક્ષાયોપશમિક, ઔપશમિક, ઔદયિક અને પારિણા
મિક, એ પાચ જ ભાવ છે જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અન્તરાય, એ ત્રણ

મૂલ્મ-અહવા ગુણપટિવન્નસ્સ અણગારસ્સ ઓહિનાણ સમુ-
પ્પજ્જહ્મ । ત સમાસઓ છવ્વિહ પન્નત્ત । ત જહા-આણુગામિય ૧,
અણાણુગામિય ૨, વહ્દમાણય ૩, હીયમાણય ૪, પટિવાહય ૫,
અપ્પટિવાહય ૬ ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા-અથવા ગુણપ્રતિપદ્ધત્યાનગારસ્સ્યાવધિજ્ઞાન સમુત્પદ્યતે । તત્ સમાસત્
પદ્ધવિષં પ્રવ્રજતમ્ । તદ્ યથા-આનુગામિકમ્ ૧, અનાનુગામિકમ્ ૨, વર્ધમાનકં ૩,
હીયમાનક ૪, પ્રતિપાત્તિકમ્ ૫, અપ્રતિપાત્તિકમ્ ૬ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા-‘અહવા’ इत्यादि-‘अथवा’ इति प्रकारान्तर प्रतिबोधयति । विशि-
ष्टगुणप्रतिपत्तिमन्तरेणावधिज्ञानावरणक्षयोपशमो भवतीत्यस्मादन्योऽय प्रकार
भाव होते हैं । नाम, गोघ्न, वेदनीय तथा आयु, इन चार कर्मों के
क्षायिक, औदयिक और पारिणामिक, ये तीन भाव होते हैं ॥ सू. ८ ॥

‘અહવા’ इत्यादि । अथवा गुणप्रतिपन्न अनगार के अवधिज्ञान होता
है, वह छह प्रकारका होता । आनुगामिक १, अनानुगामिक २, वर्धमानक
३, हीयमानक ४, प्रतिपात्तिक ५, और अप्रतिपात्तिक ६ ।

विशेषार्थ-सूत्रमें रहा हुआ “अहवा” शब्द यह मतलाता है कि
विशिष्टगुणप्रतिपत्ति के बिना भी अवधिज्ञानावरण का क्षयोपशम होता
है इस कारण उस के क्षयोपशम के लिये और भी दूसरा प्रकार है जो
इस तरह है-मूलगुण एवं उत्तरगुणों को यहा गुण-शब्द से ग्रहण किया

કર્મોના ઔપચારિક ભાવને છાઠવા બાકી ચાર ભાવ હોય છે નામ, ગોઘ્ન,
વેદનીય તથા આયુ, એ ચાર કર્મોના ક્ષાયિક, ઔદયિક અને પારિણમિક, એ
ત્રણ ભાવ હોય છે ॥ સૂ. ૮ ॥

‘અહવા’ इत्यादि अथवा गुणप्रतिपन्न अनुगारने अवधिज्ञान થાય છે
તે છ પ્રકારનું હોય છે-(૧) આનુગામિક (૨) અનાનુગામિક (૩) વર્ધમાનક (૪)
હીયમાનક (૫) પ્રતિપાત્તિક (૬) અપ્રતિપાત્તિક

विशेषार्थः-सूत्रभा आपतो “अहवा” शब्द को दर्शावे છે કે विशिष्टगुण
प्रतिपत्तिना बिना પણ अवधिज्ञानावरणનો क्षयोपशम થાય છે, તે કારણે તેના
ક્ષયોપશમને માટે એક બીજો પ્રકાર પણ છે જે આ પ્રમાણે છે-મૂળગુણ અને
ઉત્તરગુણને અહીં ગુણ શબ્દથી પ્રકટ કરેલ છે એ મૂળગુણ અને ઉત્તરગુણને

પ્રદર્શ્યતે, ઇતિ માત્ર. । ગુણપ્રતિપક્ષસ્ય=ગુણા -મૂલોત્તરરૂપાસ્તાન્ પ્રતિપક્ષો ગુણ-પ્રતિપક્ષ' । અથવા-ગુણૈ' પ્રતિપક્ષ, 'અયમનગારોઽસ્માકમવસ્થાનપાત્ર'મિતિ કૃત્વા ગુણૈરાશ્રિત ઇત્યર્થ । અનેન પાત્રતાયા સત્યાં સ્વયમેવ ગુણા આયાન્તીતિ મૂચિતમ્ । ઉક્તञ्च—

“ નોદન્વાનર્થિતામેતિ, ન ચામ્મોમિર્ન પૂર્યતે ।

આત્મા તુ પાત્રતા નેય', પાત્રમાયાન્તિ સપદ. ” ॥ ૧ ॥

હૈ । ઇન મૂલગુણ ઔર ઉત્તરગુણોં કો જો ધારણ કરતે હૈં વે ગુણપ્રતિપક્ષ હૈં । અથવા જો ગુણોં કે છારા આશ્રિત કિયે ગયે હોં વે ગુણપ્રતિપક્ષ હૈં । “યહ સાધુ હમારે ઠહરને કા સ્થાન હૈં” જેસા વિચાર કર માનોગુણ સ્વય ઉસમેં આકર નિવાસ કરને લગ જાતે હૈં, ક્યોં કિ જબ પાત્રતા આજાતી હૈં તો ગુણોં કા જેસા સ્વભાવ હોતા હૈં કિ વે ચિનાબુલાયે હી સ્વયમેવ આકર ઉસ પાત્ર આત્મા કો અપના નિવાસસ્થાન ઘના લિયા કરતે હૈં, કહા ની હૈ—

“ નોદન્વાનર્થિતામેતિ, ન ચામ્મોમિર્ન પૂર્યતે ।

આત્મા તુ પાત્રતા નેય, પાત્રમાયાન્તિ સપદ ” ॥૧॥

સમુદ્ર જલ સે યહ યાચના નહોં કરતા હૈં કિ તુમ હમેં આકર મરદો કિન્તુ સમુદ્રમેં પાત્રતા દેખકર જલ સ્વય ઉસમેં આકર મર જાતા હૈં । અત પ્રાણી કા કર્મન્ય હૈં કિ વહ સર્વ પ્રથમ અપને આપકો પાત્ર ઘનાવે । પાત્રતા આને પર ગુણ-રૂપ સંપત્તિયા સ્વયં હી ઉસે અપના નિવાસ સ્થાન ઘના છેતી હૈં ॥ ૧ ॥

જે ધારણ કરે છે તેઓ ગુણપ્રતિપક્ષ છે અથવા જે ગુણોવડે આશ્રિત કરાયા હોય તેઓ ગુણપ્રતિપક્ષ છે ‘આ સાધુ અમારે રહેવાનું સ્થાન છે’ એવો વિચાર કરીને બાણે કે ગુણ બાતે જ આવીને તેનામા નિવાસ કરવા માટે છે, કારણ કે બ્યારે ચોખ્ખતા આવી બાથ છે ત્યારે ગુણનો એવો સ્વભાવ છે કે તે વગર બોધાવ્યે બાતે જ આવીને તે લાયક (પાત્ર) આત્માને પોતાનું નિવાસ સ્થાન બનાવી દે છે કહ્યું પણ છે—

“ નોદન્વાનર્થિતામેતિ, ન ચામ્મોમિર્ન પૂર્યતે ।

આત્મા તુ પાત્રતા નેય, પાત્રમાયાન્તિ સપદ ॥૧॥ ”

સમુદ્ર જળને કો યાચના કરતો નથી કે તુ આવીને મને બરી દે, પણ સમદ્રમા પાત્રતા બોધને જળ બાતે જ આવીને તેમા બસાઈ બાથ છે તેથી પ્રાણીની ફરજ છે કે તેણે સૌથી પહેલા પોતાની બાતને લાયક બનાવવી બોધ્યો. પાત્રતા આવતાજ ગુણરૂપ સ પત્તિ પોતેજ તેને પોતાનું નિવાસસ્થાન બનાવી લે છે

તસ્ય ગુણપ્રતિપક્ષસ્ય અનગારમ્ય=ન ગચ્છન્તીત્યગા =પાપાપાણાન્યસ્તાન
 શ્ચ્છતિ=સમાધર્યતિ, इत्यगार=गृह, न विद्यते अगार यस्यासावनगार.-परित्याक्त-
 द्रव्यभावगृह इत्यर्थ । तस्य प्रशस्तेऽध्यवसायेषु वर्तमानस्य सर्वघातिरसस्पर्धकेषु
 देशघातिरसस्पर्धकतया जातेषु पूर्वोक्तवशेन अवधिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमं भवति,
 अवधिज्ञानमुत्पद्यते ।

अथ मन'पर्ययज्ञानप्ररूपणा ।

मनःपर्ययज्ञानावरणीयस्य तु विशिष्टसंयमप्रमादादिप्रतिपत्तावच सर्वघा
 तीनि रसस्पर्धकानि देशघातीनि भवन्ति , तथास्वाभाव्यात् । तच्च तथास्वाभाव्यं,

जिनके अगार (घर) नहीं है वे अनगार हैं । काष्ठ पापाण
 आदि का जो आश्रय करता है-अर्थात् लकड़ी पत्थर आदि की सहायता
 से जिसका निर्माण होना है उसका नाम अगार-घर है । इस अगार का
 जि-होंने परित्याग कर दिया है वे अनगार हैं । अनगार के द्रव्य और
 भावरूप दोनों प्रकार के अगार-घर का परित्याग होना है । इस तरह
 प्रशस्त अध्यवसायोंमें लवलीन उस अनगार के सर्वघाती जो रसस्पर्धक
 होते हैं वे देशघातिरसस्पर्धकरूपसे परिणमित हो जाते हैं, तब पूर्वोक्त
 क्रम से अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम होने पर उसके अवधिज्ञान
 उत्पन्न हो जाता है ।

अथ मन'पर्ययज्ञान की प्ररूपणा की जाती है—

मन પર્યયજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક, વિશિષ્ટ સંયમ
 અપ્રમાદ આદિ ગુણોંની પ્રતિપત્તિ હોને પર હી દેશઘાતિરૂપ હોતે હૈં, ક્યોં

જેજ્ઞાને અગાર (ઘર) નથી તે અનગાર છે કાષ્ઠ, પાપાણુ આદિનો જે
 આશ્રય લે છે-એટલે કે લકડી, પથ્થર વગેરેની સહાયતાથી જેનું નિર્માણ થાય
 છે તેનું નામ અગાર (ઘર) છે આ અગારનો જેણે ત્યાગ કર્યો છે તે અનગાર
 છે અનગારને દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ બન્ને પ્રકારના અગાર-ઘરનો પરિત્યાગ હોય છે
 આ રીતે પ્રશસ્ત અધ્યવસાયોમા સવલીન તે અનગારના જે સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક
 હોય છે, તે દેશઘાતિરસસ્પર્ધકનારૂપે પરિણમિત થઈ જાય છે, ત્યારે પૂર્વોક્ત કર્મથી
 અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ થતા તેને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે

હવે મન'પર્યયજ્ઞાનની પ્રરૂપણા કરવામા આવે છે -

મન:પર્યયજ્ઞાનાવરણીય કર્મના સર્વઘાતિરસસ્પર્ધક, વિશિષ્ટ સંયમ,
 અપ્રમાદ આદિ ગુણોંની પ્રતિપત્તિ થતા જ દેશઘાતિરૂપ થાય છે, કાષ્ઠ કે આ

વન્ધકાલે તથારૂપાણામેવ તેપાં વન્ધનાત્ । તતો મન'પર્યયજ્ઞાનં વિશિષ્ટગુણપ્રતિ-
પન્નસ્યૈવ વેદિતવ્યમ્ ।

મતિશ્રુતાવરણાચક્ષુર્દર્શનાવરણાન્તરાયપ્રકૃતીના તુ સર્વઘાતીનિ રસસ્પર્શકાનિ
યેન કેનચિત્ તથારૂપવિશુદ્ધાધ્યવસાયેન તદધ્યવસાયાનુરૂપ દેશઘાતીનિ ભવન્તિ,
તેપાં તથાસ્યામાખ્યાત્ । તતો મતિજ્ઞાનાવરણાદીના સદૈવ દેશઘાતિનામેવ રસસ્પર્શ-
કાનામુદય , સર્દૈવ ચ ક્ષયોપશમ । ઉક્તચ્ચ પચ્ચસગ્રહ ટીકાયામ્—(દ્વા ૩ ગા ૨૯)

કિં ઇસ અવસ્થામેં ડનકા જેના હી સ્વભાવ હોતા હૈ । ઇસકા મી કારણ
યહ હૈ કિં યધકાલમેં ડનકા જો યધ હોતા હૈ વહ ઇસી પ્રકાર કે હી
સર્વઘાતિરસસ્પર્શકો કા યધ હોતા હૈ । ઇસલિયે મન'પર્યયજ્ઞાન વિશિષ્ટ-
ગુણાશ્રિત અનગાર કે હી હોતા હૈ, જેસા જાનના ઇચ્છિયે । મન'પર્યયજ્ઞાન
કી ઉત્પત્તિમેં અવધિજ્ઞાનકી ઉત્પત્તિ કી તરફ ઉત્તમેં વિશિષ્ટગુણપ્રતિપ-
ન્નતાકા અભાવ નહીં હોતા હૈ ।

મતિશ્રુતાવરણ, અચક્ષુર્દર્શનાવરણ, અન્તરાય, ઇન પ્રકૃતિયોં કે
સર્વઘાતિરસસ્પર્શક જિસ કિસી મી તથારૂપ વિશુદ્ધ અધ્યવસાય સે
ડસી કે અનુસાર દેશઘાતિરૂપમેં પરિણમિત હો જાતે હેં, ક્યોં કિં ઇનકા
જેના હી સ્વભાવ હોતા હૈ । ઇસલિયે મતિજ્ઞાનાવરણાદિકોં કે સદા હી
દેશઘાતિરસસ્પર્શકોં કા હી ઉદય રહતા હેં ઓર સદા હી ડનકા ક્ષયો
પશમ હોતા હૈ । પચ્ચસગ્રહટીકામેં (દ્વા ૦૩ ગા ૦૨૯) યહી યાત કહી હૈ—

અવસ્થામાં તેનો એવો જ સ્વભાવ હોય છે તેનું કારણ પણ એ જ છે કે બધ
કાગમા તેમનો જે બધ હોય છે તે એ પ્રકારના જ સર્વઘાતિરસસ્પર્શકોનો
બધ હોય છે, તેથી મન પદ્યજ્ઞાન વિશિષ્ટગુણાશ્રિત અનગારને જ થાય છે
એમ માનવું ભેદજે મન પર્યયજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમા અવધિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિની જેમ
વિશિષ્ટગુણપ્રતિપન્નતાનો અભાવ હોતો નથી

મતિશ્રુતાવરણ, અચક્ષુર્દર્શનાવરણ, અને અન્તરાય, એ પ્રકૃતિયોના સર્વ
ઘાતિરસસ્પર્શક કોઈ પણ એવા રૂપના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી તેના પ્રમાણે
દેશઘાતિરૂપમા પરિણમિત થઈ જાય છે, કારણ કે તેમનો એવો જ સ્વભાવ હોય
છે, તેથી મતિજ્ઞાનાવરણાદિકોના દેશઘાતિરસસ્પર્શકોનો જ હમેશા ઉદય રહે છે, અને
હમેશા તેમનો જ ક્ષયોપશમ થાય છે પચ્ચસગ્રહ ટીકામા (દ્વા ૩ ગા ૨૯)
આજ વાત કહી છે—

“મતિધુતાચરણાચુર્ધ્વદર્શનાચરણાન્તરાયમકૃતીનાં ઘ સદૈવ દશઘાતિરસસ્પર્ધ કાનામેવોદય. । તતસ્તાસા સદૈવૌદયિકધ્વાયોપશમિકૌ ભાવૌ ” ઇતિ ।

‘ત સમાસઓ’ ઇત્યાદિ । સદ્=અવધિજ્ઞાન, સમાસત=સક્ષેપેણ પદ્ધિવિધ=પદ્મપ્રકારકં, પ્રશ્નપ્ત=પ્રરૂપિતમ્ । તદ્ યથા-આનુગામિકમ્ ૧, અનાનુગામિકમ્ ૨, વર્ધમાનકં ૩, હીયમાનક ૪, પ્રતિપાતિકમ્ ૫, અપ્રતિપાતિકમ્ ૬, ઇતિ ।

તથાનુગામિકમ્—અનુગમનશીલમ્, યદવધિજ્ઞાનં ગચ્છન્તમવધિજ્ઞાનિનં છોવ નવદનુગચ્છતિ, તદિતિ માત્ર ૧। અનાનુગામિકમ્—યદ્ ગચ્છન્તમવધિજ્ઞાનિનં નાનુ-ગચ્છતિ શૃંક્ષલાપતિચદ્વપ્રદોપયત્, તદિત્યર્થ ૨। વર્ધમાનકમ્—વર્ધતે, ઇતિ વર્ધમાન,

“મતિધુતાચરણ, અચ્ચુર્ધ્વદર્શનાચરણ એવં અન્તરાય પ્રકૃતિયોં કે દેશઘાતિરસસ્પર્ધકોં કા હી મદા ઉદય રહતા હૈ અત્ર ઉનકે સદા હી ઔદયિક એવં ક્ષાયોપશમિક ભાવ હોતે હૈ.”

વહ અવધિજ્ઞાન સક્ષેપ સે છા પ્રકાર કા યતલાયા ગયા હૈ—(૧) આનુ-ગામિક, (૨) અનાનુગામિક, (૩) વર્ધમાનક, (૪) હીયમાનક, (૫) પ્રતિપા-તિક, (૬) અપ્રતિપાતિક । જિસ પ્રકાર દુસરે ક્ષેત્રમેં જાતે હુણ મનુષ્ય કે સાથ ઉમકી આંખે સાથ જાતી હૈં ઉમી પ્રકાર જો અવધિજ્ઞાન અવધિ-જ્ઞાની કે સાથ દુસરી જગહ ચલે જાને પર સાથ જાતા હૈં ઉસકા નામ આનુગામિક અવધિજ્ઞાન હૈ ૧ । સાકલ સે જકડે હુણ દીપકકી તરહ જો અવધિજ્ઞાન અપને ઉત્પત્તિસ્થાન કો છોડ દેને પર જીય કે સાથ નહીં જાતા હૈં વહ અનાનુગામિક હૈ ૨ । જેસે શુક્લપક્ષ કા ચદ્રમંડલ પ્રતિદિન ઘટતા રહતા હૈં ઉસી પ્રકાર જો અવધિજ્ઞાન ઉત્પત્તિ કાલમેં અલ્પવિષ-યક હોનેપર બી પરિણામશુદ્ધિ ઘટને કે સાથ હી ક્રમશઃ અધિક ૨

“મતિધુતાચરણ, અચ્ચુર્ધ્વદર્શનાચરણ, અને અન્તરાય પ્રકૃતિયોના દેશઘાતિ રસસ્પર્ધકોના જ સદા ઉદય રહે છે, તેથી તેમનામા હૃમેશા જ ઔદયિક અને ક્ષાયોપશમિક ભાવ હોય છે

તે અવધિજ્ઞાન સક્ષિપ્તમા ૩ પ્રકારનુ બતાવાયુ છે—(૧) આનુગામિક, (૨) અનાનુગામિક, (૩) વર્ધમાનક, (૪) હીયમાનક, (૫) પ્રતિપાતિક અને (૬) અપ્રતિપાતિક (૧) જે રીતે બીજા ક્ષેત્રમાં જતા મનુષ્યની સાથે તેના આયો બાય છે એ જ રીતે જે અવધિજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાનીની સાથે બીજા જગ્યાએ જતા પક્ષ સાથે જ બાય છે તેનુ નામ આનુગામિક અવધિજ્ઞાન છે (૨) સાકળની સાથે જકડેલા દીવાની જેમ જે અવધિજ્ઞાન પોતાના ઉત્પત્તિસ્થાનને છોડી દેવાતા છવની સાથે જર્દુ નથી તે અનાનુગામિક છે (૩) જેમ શુકલપક્ષનુ અન્દ

તદેવ વર્ધમાનકમ્, ઉત્પત્તિઃ કાલતઃ સમારમ્ય પ્રવર્ધમાન શુક્લપક્ષચન્દ્રવદિત્યર્થઃ ૩ ।
તથા હીયમાનકમ્-હીયતે इति હીયમાન, તદેવ હીયમાનકમ્, ઉદયસમયસમન-
ન્તરમેવ હીયમાન કૃષ્ણપક્ષચન્દ્રવદિત્યર્થ ૪ । તથા-પ્રતિપાતિકમ્-પ્રતિપતનશીલ
પ્રતિપાતિ, તદેવ પ્રતિપાતિકમ્, ચતુર્થાર્દનપ્ટપ્રગીપયત્તુ સર્વથા વિનશ્યતિ તદિત્યર્થ ૫ ।
તથા-અપ્રતિપાતિકમ્-ન પ્રતિપાતિ, અપ્રતિપાતિ, તદેવ-અપ્રતિપાતિકમ્, ચતુ-
ર્થાર્દનપ્ટપ્રગીપયત્તુ ન વિનશ્યતિ તદિત્યર્થ ૬ ।

નવાનુગામિરનાનુગામિક્રમેદદ્વયે શ્રેષ્ઠમેત્ત વર્ધમાનકાદયોઽન્તર્ભૂતા
સન્તિ, કથં તર્हि શ્રેષ્ઠમદાના વર્ધમાનકાનીના પૃથગુપન્યાસ ? इति ।

વિષયક હોતા જાના છે વહ વર્ધમાનક છે ૩ । जिस प्रकार कृष्णपक्ष का
चंद्रमा प्रतिदिन उदता जाता है उसी प्रकार जो अवधिज्ञान उत्पत्ति के
समय अधिकविषयवाला होने पर भी परिणामशुद्धि कम हो जाने से
क्रमशः अल्पविषयक होता जाता है वह हीयमानक है ४ । जिस प्रकार
जलता हुआ दीपक धूँक से बुझ जाता है उसी प्रकार जो अवधिज्ञान
घिलकुल छूट जाता है वह प्रतिपातिक है ५ । केवलज्ञान जबतक आत्मामें
न हो जाये तबतक जो घना रहे वह अप्रतिपातिक है ६ ।

શકા—આનુગામિક અનાનુગામિક, જે જો અવધિજ્ઞાન કે દો મેદ
પતલાયે ગયે હિં ઉનમેં હી વર્ધમાનક જાદિ અશ્વઞિષ્ટ અવધિજ્ઞાન કે મેદ
અન્તર્ભૂત હો જાતે હિં ફિર ક્યોં જન કા પૃથકરૂપ સે નિરૂપણ કિયા
ગયા હે ? ।

મહત્ત્વ પ્રતિદિન વધતું જાય છે એ જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પત્તિના વખતે
અલ્પવિષયક હોવા છતાં પરિણામશુદ્ધિ વધવાની સાથે જ ક્રમે ક્રમે વધારે ને વધારે
વિષયક થતું જાય છે તે વર્ધમાનક છે (૪) જે રીતે કૃષ્ણપક્ષનો ચન્દ્રમા દિવસે
દિવસે ક્ષમ પામતો જાય છે એ જ રીતે જે અવાધિજ્ઞાન ઉત્પત્તિને વખતે વધારે
વિષયવાળું હોવા છતાં પણ પશ્ચિમશુદ્ધિ ઓછી થવાથી ક્રમે ક્રમે અલ્પવિષયક
થતું જાય છે તે હીયમાનક છે (૫) જે રીતે બળતો દીવો કૂક મારવાથી ઓલ
વાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન તદ્દન છૂટી જાય છે તે પ્રતિપાતિક
છે (૬) કેવળજ્ઞાન જ્યાં સુધી આત્માનાં પેદા ન થાય ત્યાં સુધી જે ટકે તે
અપ્રતિપાતિક છે

શકા—આનુગામિક અને અનાનુગામિક એ જે અવધિજ્ઞાનના જે ભેદ
બતાવ્યા છે તેમનામાં જ વર્ધમાનક આદિ અવશિષ્ટ અવધિજ્ઞાનના ભેદનો
સમાવેશ થઈ જાય છે તો પછી તેમનું શુદ્ધ જ નિરૂપણ શા માટે કરાયું છે ?

उच्यते—आनुगामिकादिभेदद्वये शेषभेदानामन्तर्मायि सत्यपि तद्भेदद्वया
देव शेषभेदानां परिच्छेदो न भवति । तथाहि—आनुगामिकमनानुगामिकं चेति
द्वयमेव यद्युक्तं स्यात्, तर्हि वर्धमानकादयो भेदा नावगम्यन्ते, इत्यत्रातशेषनाशं
शास्त्रे तेषां पृथग्रूपन्यासोऽस्तीति ॥ सू० ९ ॥

मूळम्—से किं त आणुगामिय ओहिनाण ? । आणुगामियं
ओहिनाणं दुविह पण्णत्त । त जहा—अतगय च मज्झगय च ।
से किं त अतगय ? । अंतगयं तिविह पण्णत्त । त जहा—
पुरओअतगय १, मग्गओअतगय २, पासओअंतगय ३ ।

से किं त पुरओअतगय ? । पुरओअतगय—से जहानामए
केइ पुरिसे उक्क वा, चहुलिय वा, अलाय वा, मणि वा, पईव वा,
जोइ वा, पुरओकाउ पणोल्लेमाणे २, गच्छेज्जा, से त पुरओअतगय १ ।

से किं त मग्गओअतगय ? । मग्गओअतगय से जहा
नामए केइ पुरिसे उक्क वा, चहुलिय वा, अलाय वा, मणि वा,
पईव वा, जोइ वा, मग्गओ काउ अणुकइदेमाणे २, गच्छिज्जा, से त
मग्गओअतगय २ ।

से किं त पासओअतगय ? । पासओअतगय से जहा
नामए केइ पुरिसे उक्क वा, चहुलिय वा, अलाय वा, मणि वा,

उत्तर—इनके पृथक् रूप से निरूपण करने का कारण केवल एक यही
है कि इन दोनों से शेष भेदों का परिच्छेद—ज्ञान नहीं हो सकता है।
यदि आनुगामिक तथा अनानुगामिक ये दो ही अवधिज्ञान के भेद कहे
जाते तो वर्धमानकादिक दूसरे भेद नहीं जाने जा सकते। इसलिये
अल्पबुद्धिवालों को समझाने के लिये शास्त्रमें इन भेदों का पृथक् रूप से
प्रतिपादन करनेमें आया है ॥ सू० ९ ॥

उत्तर—तेभन्नु शुद्ध निरूपणु करवानु कारणु इतल ओक न छे के ते
अन्नेयी शेष (भागीना) बेदोनु ज्ञान (परिच्छेद) धरि शकतु नयी. जे
आनुगामिक अने अनानुगामिक के भेद अवधिज्ञानना बेद कहेवाया छे। ते
वर्धमानकादिक बीजा बेदो। बाणी शकत नहीं तेभी अल्पबुद्धिवालांओने समभाववा
भाटे शास्त्रमां के बेदोनु अलग रूपी प्रतिपादन करवाया आनु छे ॥ सू० ९ ॥

पईव वा, जोड़ वा, पासओ काउ परिकइदेमाणेर गच्छिजा, से त पासओअतगय ३, से त अतगय ।

से किं त मज्झगय ? । मज्झगय से जहा नामए केइ पुरिसे उक्क वा चहुलिय वा, अलाय वा, मणि वा, पईव वा, जोड़ वा, मत्थए काउ समुवहमाणेर, गच्छिजा, से त मज्झगय ।

अतगयस्स मज्झगयस्स य को पइविसेसो ? । गोयमा ! पुरओअतगएण ओहिनाणेण पुरओ चेव सखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा जोयणाइ जाणइ पासइ, मग्गओ अंत-गएण ओहिनाणेण मग्गओ चेव सखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा जोयणाइ जाणइ पासइ, पासओअतगएण ओहिनाणेण पासओ चेव सखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा जोयणाइ जाणइ पासइ, मज्झगएण ओहिनाणेण सव्वओ समता सखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा जोयणाइ जाणइ पासइ । से त आणुगामिय ओहिनाण ॥ सू० १० ॥

छाया—अथ किं तद् आनुगामिकमवधिज्ञानम् ? आनुगामिकमवधिज्ञानं द्विविधं ब्रह्मन्त, तद्यथा—अन्तर्गतं च मध्यगतं च । अथ किं तदन्तर्गतम् ? अन्तर्गतं त्रिविधं ब्रह्मन्त, तद्यथा—पुरतोऽन्तर्गतं १, मार्गतोऽन्तर्गतं २, पार्श्वतोऽन्तर्गतम् ३ ।

अथ किं तत् पुरतोऽन्तर्गतं ? स यथानामकः कश्चित्पुरुषः—उत्कां वा, चटुलिकां वा, अलातं वा, मणिं वा प्रदीपं वा, ज्योतिर्वा, पुरतः कृत्वा प्रणुदन् २ गच्छेत्, तदेतत् पुरतोऽन्तर्गतम् १ ।

अथ किं तन्मार्गतोऽन्तर्गतं ? मार्गतोऽन्तर्गत, स यथानामकः कश्चित्पुरुषः—उत्कां वा, चटुलिकां वा, अलातं वा, मणिं वा, प्रदीपं वा, ज्योतिर्वा, मार्गतः कृत्वाऽनुकर्षन् २ गच्छेत्, तदेतन्मार्गतोऽन्तर्गतम् २ ।

अथ किं तत् पार्श्वतोऽन्तर्गतं ? पार्श्वतोऽन्तर्गत, स यथानामकः कश्चित्पुरुषः—उत्कां वा, चटुलिकां वा, अलातं वा मणिं वा, प्रदीपं वा, ज्योतिर्वा, पार्श्वतः कृत्वा परिकर्षन् २ गच्छेत्, तदेतत् पार्श्वतोऽन्तर्गतं ३, तदेतदन्तर्गतम् ।

अथ किं तन्मध्यगतं ? मध्यगतं, स यथानामकः कश्चित्पुरुषः—उत्कां वा,

ચટુલિકાં વા, અલાત્ર યા, મર્ણિ યા, પ્રતીપ યા, ઝ્યોતિર્ના, ગમ્તક કૃત્વા સમુદ્રદર, ગચ્છેત્, તદેતન્મધ્યગતમ્ ।

અન્તગતસ્ય મધ્યગતસ્ય ચ ફ પ્રતિપિશેષ ? ગૌતમ ! પુરતોડતગતનાઞ્ચધિજ્ઞા-
નેન પુરતથૈવ સરુચેયાનિ યા, અમર્યયાનિ વા યોજનાનિ જાનાતિ પચ્યતિ, માર્ગતોડ-
ન્તગતેનાઞ્ચધિજ્ઞાનેન માર્ગતથૈવ સરુચેયાનિ વા, અમર્યયાનિ વા યોજનાનિ જાનાતિ
પચ્યતિ, પાર્શ્વતોડન્તગતેનાઞ્ચધિજ્ઞાનેન પાર્શ્વતથૈવ સરુચેયાનિ વા, અમર્યયાનિ વા
યોજનાનિ જાનાતિ પચ્યતિ, મધ્યગતેનાઞ્ચધિજ્ઞાનેન સર્વતઃ સમન્તાત્ સરુચેયાનિ વા
અમરુચેયાનિ વા યોજનાનિ જાનાતિ પચ્યતિ, તદત્તદાનુગામિકમરુચિજ્ઞાનમ્ ॥૬૦ ॥

ટીકા—‘સે કિં ત આણુગામિય’ ઇત્યાદિ । શિષ્ય પૂછતિ—અયં કિં
તદાનુગામિકમરુચિજ્ઞાનમ્ ? યદવધિજ્ઞાન પૂર્માનુગામિકમિતિ નામ્ના નિર્દિષ્ટં,
તસ્ય કિં સ્વરૂપમિત્યર્થ । ઉત્તરમાદ—આનુગામિકમરુચિજ્ઞાન દ્વિવિધ પ્રશ્નમ્ ।
તત્ત્વ યયા—અન્તગત ચ મધ્યગત ચ । રૂઢાન્ત—પર્યન્તવાચી, વનાન્તવત્,
દેશાન્તવત્, વસ્ત્રાન્તવત્ । અતે=પર્યન્તે ગત=વ્યવસ્થિતમ્, અન્તાતમ્ । આત્મ-
પ્રદેશાના પર્યન્તે સ્થિતમિત્યર્થઃ ।

‘સે કિં ત આણુગામિય’ ઇત્યાદિ । શિષ્ય પૂછતા હૈ કિ—હે મદન્ત !
આનુગામિક અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ।

ઉત્તર—અવધિજ્ઞાનકા પ્રથમ ભેદ જો આનુગામિક વતલાયા ગયા
હૈ ઉસકે દો પ્રકાર હૈ । ૧ અન્તગત, ૨ મધ્યગત । વનાન્ત કી તરહ,
દેશાન્ત કી તરહ, તથા વસ્ત્રાન્ત કી તરહ યહા અન્ત—શબ્દ પર્યન્ત કા
અર્થાત્ અન્તભાગ કા વાચક હૈ કિન્તુ નાશ આદિ અર્થકા વાચક નહીં
હૈ । પર્યન્તમેં જો વ્યવસ્થિત હો ઉસકા નામ અન્તગત આનુગામિક અવધિ-
જ્ઞાન હૈ । યહ અવધિજ્ઞાન આત્મપ્રદેશોં કે પર્યન્તમેં વ્યવસ્થિત હોતા હૈ ।

“સે કિં ત આણુગામિય” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે કે હે મદન્ત ! આનુગામિક અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર—અવધિજ્ઞાનનો પહેલો ભેદ જે આનુગામિક બતાવવામાં આવ્યો
છે તેના બે પ્રકાર છે (૧) અન્તગત (૨) મધ્યગત. વનાન્તની જેમ, દેશાન્તની
જેમ અને વસ્ત્રાન્તની જેમ અહીં ‘અન્ત’ શબ્દ પર્યન્ત એટલે કે અન્તભાગનો
વાચક છે પણ નાશ વગેરે અર્થનો વાચક નથી. પર્યન્તમાં જે વ્યવસ્થિત હોય
તેનું નામ અન્તગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાન છે આ અવધિજ્ઞાન આત્મપ્રદેશના
પર્યન્તમાં વ્યવસ્થિત હોય છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—

इयमत्र भावना—उत्पद्यमान कोऽप्ययधि स्पर्धरूपानुसारेण जायते । इह स्पर्धकानि नाम-गवाक्षजागम्यन्तरस्थितप्रदीपप्रभानिर्गमस्थानानीव अवधि-ज्ञानावरणक्षयोपशमजन्यानि छिद्ररूपाणि-अर्थाग्ज्ञाननिर्गमस्थानानि । तानि स्पर्धकानि चैकनीयस्य मरयेयानि असंख्येयानि वा भवन्ति । तानि च विचित्र-रूपाणि भवन्ति । तथा हि-कानिचित् स्पर्धकानि पर्यन्तवर्तिष्वात्मप्रदेशेषु क्षयोपश-मानुविद्धमुदयं प्राप्नुवन्ति । तत्रापि कानिचित् पुरतः, कानिचित् पृष्ठतः, कानिचित् अ-धोभागे, कानिचिदुपरितनभागे, कानिचिन्मध्यवर्तिष्वात्मप्रदेशेषु क्षयोपशमानुविद्धमुदयं प्राप्नुवन्ति । यत्र यथा स्पर्धकानि भवन्ति, तत्र तथाऽवधिज्ञानमुपजायते । तदा

તાત્પર્ય ઇસકા ઇસ પ્રકાર હૈ-કોઈ ૨ અવધિજ્ઞાન સ્પર્ધકોં કે અનુસાર ઉત્પન્ન હોતા હૈ । જિસ પ્રકાર મકાન કે ખીરર સે પ્રદીપ કી પ્રભા કો ઘાઘર નિકલને કે લિયે ગવાક્ષજાલ હોતે હૈ ઇતી પ્રકાર અવધિજ્ઞાન કે નિર્ગમસ્થાન મો હોતે હૈ । યે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કે ક્ષયોપશમજન્ય હોતે હૈ । इन्हीं का नाम स्पर्धक हैं । य स्पर्धरूप छिद्र एक जीव के संख्यात अथवा अमख्यात तक होते हैं और विविध प्रकार के होते हैं । कितनेक स्पर्धक तो ऐसे होते हैं जो पर्यन्तवर्ती आत्मप्रदेशोंमें क्षयोपशमसे मिश्रित उदयावस्थापन्न होते हैं । इनमें भी कितने ऐसे होते हैं जो आत्मा के आगेके प्रदेशोंमें क्षयोपशमानुविद्ध उदय को प्राप्त करते हैं, कितनेक ऐसे होते हैं जो आत्मा के पीछे के प्रदेशोंमें क्षयोपशम से युक्त उदय को पाते हैं । कितनेक अधोभागमें, कितनेक उपरितनभागमें, कितनेक मध्यवर्ती आत्मप्रदेशोंमें क्षयोपशमानुविद्ध उदय को प्राप्त करते हैं । जहां जैसे स्पर्धक होते हैं वहां वैसा अवधिज्ञान उत्पन्न होता है ।

કોઈ કોઈ અવધિજ્ઞાન અવધકોના પ્રમાણે ઉત્પન્ન થાય છે જે પ્રમાણે મકાનની અંદરથી હીવાના પ્રકાશને બહાર નિકળતા માટે ગવાક્ષજાળી હોય છે એ જ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનના નિર્ગમસ્થાનો પણ હોય છે તેઓ અવધિજ્ઞાના વરણ કર્મના ક્ષયોપશમજન્ય હોય છે તેમનું જ નામ સ્પર્ધક છે એ સ્પર્ધકરૂપ છિદ્ર એક જીવને સંખ્યાત કે અસંખ્યાત સુધી હોય છે અને વિવિધ પ્રકારના હોય છે કેટલાંક સ્પર્ધક તો એવા હોય છે કે જે પર્યન્તવર્તી આત્મપ્રદેશોમાં ક્ષયોપશમથી મિશ્રિત ઉદયાવસ્થાપન્ન હોય છે તેમનામાં પણ કેટલાંક એવા હોય છે કે જે આત્માના આગળના પ્રદેશોમાં ક્ષયોપશમાનુવિદ્ય ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે કેટલાંક એવા હોય છે કે જે આત્માની પાછળના પ્રદેશોમાં ક્ષયોપશમથી યુક્ત ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે, કેટલાંક નીચિના ભાગમાં, કેટલાંક ઉપરના ભાગમાં, કેટલાંક મધ્યવર્તી આત્મપ્રદેશોમાં ક્ષયોપશમથી યુક્ત ઉદય પ્રાપ્ત કરે છે બધાં એવા સ્પર્ધક હોય છે ત્યાં તેવું અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એ તે સ્પર્ધકો

ત્મનોડ્ઝંતે પર્યન્તે સ્થિતમિતિકૃત્વા-અન્તગતમિત્યુન્યતે, તેરં પર્યન્તવર્તિભિરાત્મ-
પ્રદેશૈઃ સાક્ષાદવધિરૂપં જ્ઞાનં જાયતે, ન સ્વશેષૈરાત્મપ્રદેશૈઃ ? इति प्रथमोऽर्थः ।

અથવા—ઔદારિકશરીરસ્ય અન્તે ગત-સ્થિતમન્તગતમ્, કયાચિદેકદિશયો
પલમ્માત્ । इदमपि स्पर्धकानुरूपमवधिज्ञानम् । सर्वपामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशम-
मावेऽपि औदारिकशरीरात्ते कयापि दिशया यदृशादुपलभ्यते, तदप्यन्तगतम् २ ।

નનુ યદિ સર્વાત્મપ્રદેશાના ક્ષયોપશમસ્તત સર્વતઃ ત્રિ ન પશ્યતિ ? ઉચ્યતે—
यदि ये स्पर्धक आत्मा के प्रदेशों के अन्तमें स्थित हैं तो इन पर्यन्तवर्ती
आत्मप्रदेशोंसे ही साक्षात् अवधिरूप ज्ञान उत्पन्न होगा, आत्मा के
समस्तप्रदेशोंसे नहीं । इस प्रकार यह अन्तगत आनुगामिक अवधिज्ञान
का भाव है । यह प्रथम अर्थ १ ।

અથવા—અન્તગત-શબ્દ કા દ્વિતીય અર્થ “જો ઔદારિક શરીર કે
અન્તમાં સ્થિત હો ” જેવા મતે હોતો છે । ઔદારિક શરીર કે અન્તમાં
સ્થિત રહેવાલા આ અવધિજ્ઞાન મતે સ્પર્ધકો કે અનુરૂપ હોતો છે,
ઔદારિક શરીર કે અન્તમાં સ્થિત રૂપી પદાર્થો કે સ્પષ્ટ જાણતા છે । યદ્યપિ
અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કા ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાં હોતો છે તો
મતે આ ઔદારિક શરીર કે અન્તમાં સ્થિત હોતો છે તો કોઈ એક દિશામાં
વ્યવસ્થિત રૂપી પદાર્થો કે વિષય કરતા છે ।

શંકા—યદિ અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કા ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મ
પ્રદેશોમાં હોતો છે તો સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાં હોતો છે આ અવધિજ્ઞાન રૂપી
પદાર્થો કે ક્યાં નહીં જાણતા દેખતા છે ? ।

આત્માના પ્રદેશોના અન્તમાં રહેલા હોય તો એ પર્યન્તવર્તી આત્મપ્રદેશોમાંથી જ
સાક્ષાત્ અવધિરૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે, આત્માના સમસ્ત પ્રદેશોમાંથી નહીં આ
પ્રમાણે આ અન્તગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાનના ભાવ છે આ પહેલો અર્થ

અથવા—અન્તગત શબ્દનો બીજો અર્થ “જો ઔદારિક શરીરના અન્તમાં
સ્થિત હોય ” એવો પણ થાય છે ઔદારિક શરીરના અન્તમાં સ્થિત રહેનાર
અવધિજ્ઞાન પણ સ્પર્ધકોને અનુરૂપ જ હોય છે, અને કોઈ એક દિશામાં રહેલા
રૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ બાજુ છે એ કે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમ સમસ્ત
આત્મપ્રદેશોમાં થાય છે તો પણ તે ઔદારિક શરીરના અન્તમાં સ્થિત થઈને જ
કોઈ એક દિશામાં વ્યવસ્થિત રૂપી પદાર્થોને વિષય કરે છે

શંકા—જો અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાં
થાય છે તો સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાંથી જ આ અવધિજ્ઞાન રૂપી પદાર્થોને કેમ
બાજુ દેખતું નથી ?

एकदिशयैव वस्तुनो ज्ञानसमवात् । विचित्रो हि क्षयोपशमस्ततः सर्वेषामप्यात्म-
प्रदेशानामित्यभूत एव स्वसामग्रीवशात् क्षयोपशमः सम्मथति, यदौदारिकशरीरम-
पेक्ष्य कयांचिद् विवक्षितया एकदिशया पश्यतीति द्वितीयोऽर्थः २ ।

अथवा—एकदिग्भाविनाऽवधिज्ञानेन यदुद्घोषितं क्षेत्रं तस्यां दिशि तदवधि-
ज्ञानं वर्तते, अवधिज्ञानवत्तदन्ते वर्तमानत्वात् । ततोऽन्ते=एकदिग्रूपस्यावधिज्ञान-
विषयस्य पर्यन्ते, व्यवस्थित तस्मादवधिज्ञानमन्तगतमित्युच्यते । इति तृतीयोऽर्थः ३ ।

इदमत्र तत्त्वम्—अन्तगतमवधिज्ञानं त्रिधा व्याख्येयम्—आत्मप्रदेशान्ते, वा
औदारिकशरीरान्ते वा तदुद्घोषितक्षेत्रान्ते वा व्यवस्थितं भवति । सर्वात्मप्रदेश-

उत्तर—वस्तु का ज्ञान एक दिशाको लेकर ही होता है इसलिये
यद्यपि अवधिज्ञानावरण कर्म का क्षयोपशम समस्त आत्मप्रदेशोंमें
होता है फिर भी वह क्षयोपशम स्वसामग्री के वश से इसी ढंग का
होता है कि वह औदारिक शरीर की अपेक्षा करके किसी एक विवक्षित
दिशा के सहारे उसी दिशामें स्थित रूपी पदार्थों को जानता देखता है ।
यह दूसरा अर्थ २ ।

अन्तगत का तीसरा अर्थ ऐसा भी होता है कि—यह अवधिज्ञान
एकदिग्भावी होता है अतः उस के द्वारा जितना भी क्षेत्र प्रकाशित
किया जाता है उस प्रकाशित क्षेत्र के एकदिग्रूप विषय के अन्तमें यह
व्यवस्थित होता है इसलिये यह अन्तगत कहलाता है । यह तीसरा अर्थ ३ ।

तात्पर्य इसका इस प्रकार जानना चाहिये कि अन्तगत अवधिज्ञान
आत्मप्रदेशान्तमें १, औदारिकशरीरान्तमें २, तथा अपने द्वारा प्रकाशित

ઉત્તર—વસ્તુનું જ્ઞાન એક દિશાને લઈને જ થાય છે તેથી જ કે અવ
ધિજ્ઞાનાવરણ કર્મને ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાં થાય છે તો પણ તે
ક્ષયોપશમ સ્વસામગ્રીના વશથી એવા પ્રકારનો થાય છે કે તે ઔદારિક શરીરની
અપેક્ષા કરીને કોઈ એક વિવક્ષિત દિશાની મહદથી એજ દિશામાં રહેલ રૂપી
પદાર્થોને બાંધે છે તથા દેખે છે આ બીજો અર્થ

અન્તગતનો ત્રીજો અર્થ એવો પણ થાય છે કે આ અવધિજ્ઞાન એક
દિગ્ભાવી હોય છે તેથી તેના દ્વારા જેટલું પણ ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કરાય છે તે પ્રકાશિત
ક્ષેત્રના એક દિગ્રૂપ વિષયના અન્તમાં તે વ્યવસ્થિત હોય છે તેથી તે અન્ત
ગત કહેવાય છે આ ત્રીજો અર્થ

તેનું તાત્પર્ય આ રીતે સમજવું જોઈએ કે અન્તગત અવધિજ્ઞાન—

(૧) આત્મપ્રદેશાન્તમાં, (૨) ઔદારિકશરીરાન્તમાં અને (૩) પોતાના દ્વારા

સ્મનોડન્તે પર્યન્તે સ્થિતમિતિકૃત્વા-અન્તગતમિત્યુચ્યતે, તૈરેવ પર્યન્તવર્તિભિરાત્મ-
પ્રદેશૈ સાક્ષાદવધિરૂપં જ્ઞાનં જાયતે, ન સ્વશેષૈરાત્મપ્રદેશૈઃ ? इति प्रथमोऽर्थः ।

અથવા—ઔદારિકશરીરસ્ય અન્તે ગત-સ્થિતમન્તગતમ્, કયાચિદેકદિશયો
પલ્મમાત્ । इदमपि स्पर्धकानुरूपमवधिज्ञानम् । सर्वापामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशम-
भावेऽपि औदारिकशरीरान्ते कयापि दिशया यद्वशादुपलभ्यते, तदप्यन्तगतम् २ ।

નનુ યદિ સર્વાત્મપ્રદેશાના ક્ષયોપશમસ્તત સર્વત' યિ ન પશ્યતિ ? ઉચ્યતે—
यदि ये स्पर्धक आत्मा के प्रदेशों के अन्तमें स्थित हैं तो इन पर्यन्तवर्ती
आत्मप्रदेशोंसे ही साक्षान् अवधिरूप ज्ञान उत्पन्न होगा, आत्मा के
समस्तप्रदेशोंसे नहीं । इस प्रकार यह अन्तगत आनुगामिक अवधिज्ञान
का भाव है । यह प्रथम अर्थ १ ।

અથવા—અન્તગત-શબ્દ કા દ્વિતીય અર્થ “જો ઔદારિક શરીર કે
અન્તમાં સ્થિત હો ” જેવાં બીજાં હોતા હૈ । ઔદારિક શરીર કે અન્તમાં
સ્થિત રહેનેવાલાં યહ અવધિજ્ઞાન બી સ્પર્ધકોં કે અનુરૂપ હી હોતા હૈ,
ઔર કિસી એક દિશામાં સ્થિત રૂપી પદાર્થોં કો સ્પષ્ટ જાનતા હૈ । યદ્યપિ
અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કા ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોંમાં હોતા હૈ તો
બી યહ ઔદારિક શરીર કે અન્તમાં સ્થિત હોકર હી કિસી એક દિશામાં
વ્યવસ્થિત રૂપી પદાર્થોં કો વિષય કરતા હૈ ।

શકા—યદિ અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કા ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મ-
પ્રદેશોંમાં હોતા હૈ તો સમસ્ત આત્મપ્રદેશોંસે હી યહ અવધિજ્ઞાન રૂપી
પદાર્થોં કો ક્યોં નહીં જાનતા દેખતા હૈ ? ।

આત્માના પ્રદેશોના અન્તમાં રહેલા હોય તો એ પર્યન્તવર્તી આત્મપ્રદેશોમાંથી જ
સાક્ષાત્ અવધિરૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે, આત્માના સમસ્ત પ્રદેશોમાંથી નહીં આ
પ્રમાણે આ અન્તગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાનનો ભાવ છે આ પહેલા અર્થ

અથવા—અન્તગત શબ્દનો બીજો અર્થ “જો ઔદારિક શરીરના અન્તમાં
સ્થિત હોય ” એવો પણ થાય છે ઔદારિક શરીરના અન્તમાં સ્થિત રહેનાર
અવધિજ્ઞાન પણ સ્પર્ધકોને અનુરૂપ જ હોય છે, અને કોઈ એક દિશામાં રહેલા
રૂપી પદાર્થોને સ્પષ્ટ બાણે છે એ કે અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સમસ્ત
આત્મપ્રદેશોમાં થાય છે તો પણ તે ઔદારિક શરીરના અન્તમાં સ્થિત થઇને જ
કોઈ એક દિશામાં વ્યવસ્થિત રૂપી પદાર્થોને વિષય કરે છે

શકા—જો અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષયોપશમ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોમાં
થાય છે તો સમસ્ત આત્મપ્રદેશોવડે જ આ અવધિજ્ઞાન રૂપી પદાર્થોને કેમ
આણુ ડેખુ નહીં ?

મધ્યગતં ચેતિ । इह मध्यं प्रसिद्ध एव जम्बूद्वीपमध्यवत् । मध्ये गतं मध्य-
गतं मध्ये स्थितमित्यर्थः । तच्च सर्वत्र स्पर्धकविशुद्धेरात्ममध्ये-सर्वात्मप्रदेशमध्ये,
यद्वा-सर्वात्मप्रदेशानां क्षयोपशमयोगाविशेषेऽप्यौदारिकशरीरमध्योपलब्धेस्तन्मध्ये,
यद्वा-सर्वदिशुपलम्भात् तत्प्रकाशितक्षेत्रमध्ये गतमवधिज्ञान मध्यगतम् ।

इदमत्र तत्त्वम्—मध्यगतमपि त्रिधा व्याख्येयम्—आत्ममध्यगतम् १,
औदारिकशरीरमध्यगतं २, तत्प्रયોતિતક્ષેત્રમધ્યગત૩મિતિ । આત્મપ્રદેશનાં
મધ્યમધ્યવર્તિપુ આત્મપ્રદેશેષુ ગત સ્થિતમ્ આત્મમયગતમ્, इह च

મધ્યગત જો આનુગામિક અવધિજ્ઞાન કા મેદ હૈ વહ બી ત્રીન
પ્રકાર કા ઘતલાયા ગયા હૈ—આત્મમધ્યગત ૧, ઔદારિકશરીરમધ્ય-
ગત ૨ તત્પ્રયોતિતક્ષેત્રમધ્યગત ૩ । યહા મધ્યશબ્દ જમ્બૂદ્વીપ કે મધ્ય
કી તરફ ધીચ કા વાચક હૈ । જો ધીચમે સ્થિત હોતા હૈ વહ મધ્યગત કા
વાચ્યાર્થ હૈ । સ્પર્ધકોં કી વિશુદ્ધિ સે સમસ્ત આત્મપ્રદેશોં કે મધ્યમેં હોને
કે કારણ આત્મમધ્યગત કહલાતા હૈ ૧ । તથા સર્વાત્મપ્રદેશોંમેં ક્ષયો-
પશમ કી અવિશેષતા હોને પર બી ઔદારિક શરીર કે મધ્યમેં હી ઉપ-
લબ્ધિ હોને કે કારણ યહ ઔદારિકશરીરમધ્યગત કહા જાતા હૈ ૨ ।
તથા સમસ્તદિશારૂપ અર્થ કી હસ જ્ઞાન સે ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ ફિર
બી અવધિજ્ઞાનદ્વારા પ્રકાશિત ઉનકે ક્ષેત્ર કે મધ્યમેં હી યહ અવધિજ્ઞાન
વ્યવસ્થિત હોતા હૈ અત યહ તત્પ્રયોતિતક્ષેત્રમધ્યગત માના જાતા હૈ ૩ ।
તાત્પર્ય હસકા હસ પ્રકાર હૈ—મધ્યગત અવધિજ્ઞાન કે જો યે ત્રીન પ્રકાર
ઘતલાયે ગયે હૈ ઉનમેં આત્મમધ્યગત અવધિજ્ઞાન આત્મા કે મધ્યવર્તી

મધ્યગત આનુગામિક અવધિજ્ઞાનના જે લેક છે તે પણ ત્રણ પ્રકારના છે—
(૧) આત્મમધ્યગત, (૨) ઔદારિકશરીરમધ્યગત, (૩) તત્પ્રયોતિતક્ષેત્રમધ્ય-
ગત. અહીં “મધ્ય” શબ્દ જમ્બુદ્વીપની મધ્યેની જેમ “વચ્ચે” એવા
અર્થનો વાચક છે જે વચ્ચે રહેલ હોય છે તે મધ્યગતનો વાચ્યાર્થ છે સ્પર્ધ-
કોની વિશુદ્ધિથી સમસ્ત આત્મપ્રદેશોની વચ્ચે હોવાને કારણે તે આત્મમધ્યગત
કહેવાય છે ૧ તથા સર્વાત્મપ્રદેશોમાં ક્ષયોપશમની અવિશેષતા હોવા છતાં પણ
ઔદારિક શરીરની મધ્યમાં જ ઉપલબ્ધિ હોવાને કારણે આ ઔદારિકશરીર
મધ્યગત કહેવાય છે ૨ તથા સમસ્તદિશારૂપ અર્થની આ જ્ઞાનથી ઉપલબ્ધિ
થાય છે તો પણ અવધિજ્ઞાનદ્વારા પ્રકાશિત તેમનાં ક્ષેત્રની મધ્યમાં જ આ
અવધિજ્ઞાન વ્યવસ્થિત થાય છે તેથી આ અવધિજ્ઞાન તત્પ્રયોતિતક્ષેત્રમધ્યગત
માનવામાં આવે છે ૩ તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—મધ્યગત અવધિજ્ઞાનના
આ જે ત્રણ પ્રકાર બતાવ્યા છે તેઓમાં આત્મમધ્યગત અવધિજ્ઞાન આત્માના

ક્ષયોપશમાત્ સકલજીવોચ્ચોગે સત્યપિ માનાન્વેષણેનૈર્ દર્શનાત્માત્મપ્રદેશાન્તગત
યદવધિજ્ઞાનં સદત્તગતગુચ્યતે, ઇતિ પ્રથમમ્ । અથવા—ઔદારિકશરીર-
દેશે નૈવ દર્શનાત્મોદારિકશરીરાતે ગત યદવધિજ્ઞાન તત્ત્વ-ત્તગતમૃત, ઔદારિક-
શરીરસ્યૈવદેશે ઇવર્યાં વિશિ તત્ત્વધિજ્ઞાનગુચ્યતે, ઇતિ દ્વિતીયમ્ । ધમાન્તગત તુ
અવધિજ્ઞાનોદ્યોતિતક્ષેત્રદિગ્માગે અધિમતો જીવઃ ધર્તમાનસ્તાદેવદિગ્મરૂપસ્ય
ક્ષેત્રસ્ય પર્યન્તે વ્યવરિયતમવધિજ્ઞાનમન્તગત મવતીતિ વ્યવદિગ્યતે, ઇતિ તૃતીયમ્ ।

ક્ષેત્ર કે અન્તર્મે ૩, વ્યવરિયત હોને કી વર્જા સે તીન પ્રકાર કા થતલાયા
ગયા હૈ ।

અથાપિ અવધિજ્ઞાનાગ્રણ કર્મ કા ક્ષયોપશમ સર્થ આત્મપ્રદેશોર્મે
હોતા હૈ, ઔર હસ અપેક્ષા ઉસકા ઉપયોગ સર્થ આત્મપ્રદેશોર્મે કે સાથ હી
હોતા હૈ, ફિર ખી સાક્ષાત્ ઉસકી ઉત્પત્તિ જીવદેવે દેવદેશ સે હી હોતી
દેખી જાતી હૈ, ક્ષમલિયે ન આત્મપ્રદેશાન્તગત કહા ગયા હૈ ૧ । યહ
પ્રથમ ભેદ ૧ ।

અથવા ઔદારિક શરીર કી અપેક્ષા કાર કે ઉસકે ઇક દેશ સે હી
યહ ઉત્પન્ન હોતા દેખા જાતા હૈ ક્ષમલિયે ખી યહ અન્તગત કહા ગયા હૈ ।
ઔદારિક શરીર કે ઇક દેશર્મે ઇક દિશર્મે વહ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા
હૈ યહ અન્તગત કા દ્વિતીય પ્રકાર હૈ ૨ । તૃતીય પ્રકાર ઇસા હૈ કિ અવ
ધિજ્ઞાન સે ઉદ્યોતિત ક્ષેત્ર કે દિગ્માગર્મે અવધિજ્ઞાન સે યુક્ત જીવર્મે
ધર્તમાન હોને કે કારણ ઇકદિગ્મરૂપ અર્થ કે અન્તર્મે યહ વ્યવસ્થિત હોતા
હૈ, અતઃ યહ અવધિજ્ઞાન અતગત કહા જાતા હૈ ૩ ।

પ્રકાશિત ક્ષેત્રના અન્તર્મા વ્યવસ્થિત હોવાથી ત્રણ પ્રકારનુ બતાવવામા આવ્યુ છે
જો કે અવધિજ્ઞાનાવ બ કર્મનો ક્ષયોપશમ સર્વ આત્મપ્રદેશોમા થાય છે
અને જો અપેક્ષાજો તેનો ઉપયોગ સર્વ આત્મપ્રદેશોની સાથે જ થાય છે છતાં
પણ તેની સાક્ષાત્ ઉત્પત્તિ જીવના જોક દેશથી જ થતી દેખાય છે, તેથી તે
આત્મપ્રદેશાન્તગત કહેવાયેલ છે ૧ આ પહેલો ભેદ

અથવા ઔદારિક શરીરની અપેક્ષા કરીને તેના જોક દેશથી જ તે ઉત્પન્ન
થતુ દેખાય છે તેથી પણ તે અન્તગત કહેવાયુ છે ઔદારિક શરીરના જોક દેશમાં,
જોક દિશામા તે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે આ અન્તગતનો બીજો પ્રકાર છે ૨

ત્રીજો પ્રકાર જોવો છે કે અવધિજ્ઞાનથી ઉદ્યોતિત ક્ષેત્રના દિગ્માગમાં
અવધિજ્ઞાનવાળા જીવમા વર્તમાન હોવાને કારણે જોકદિગ્મરૂપ અર્થના અન્તે
તે વ્યવસ્થિત થાય છે, તે અવધિજ્ઞાનને અતગત કહેવામા આવે છે ૩

इत्यादि । अन्तर्गत त्रिविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—पुरतोऽन्तर्गतः१, मार्गतोऽन्तर्गतः२, पार्श्वतोऽन्तर्गतम् ३ ।

પુનરપિ શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં ત ’ ઇતિ । અથ કિં તત્ પુરતોઽન્તર્ગતમ્ ? ઇતિ । ઉત્તરમાહ—‘ પુરઓ અંતર્ગય સે જહા નામપ ’ ઇત્યાદિ । પુરતોઽન્તર્ગતં સ યથા-નામક =વિવિસિત કશ્ચિત્ પુરુષઃ ઉલ્કા=પ્રજ્વલજ્વાલારૂપાં વા ‘ મસાલ ’ ઇતિ પ્રસિદ્ધાં, ચંદુલિકામ્=અગ્રભાગપ્રજ્વલિતતૃણપૂલિકાં વા, અલાતમ્=ઉલ્મુકમ્-અગ્રભાગપ્રજ્વલસ્કાષ્ઠ વા, મણિ = પદ્મરાગાદિક વા, પ્રદીપં=દીપકં વા, જ્યોતિઃ = પ્રજ્વલદગ્નિ ‘ ચિઝલી, બેટરી ’ ઇત્યાદિભાષાપ્રસિદ્ધ પ્રકાશોત્પાદકં યન્નવિશેષ વા પુરત કૃત્વા=અગ્રતો હસ્તદષ્ટાદૌ ગૃહીત્વા, ‘ પળોલ્લે-માણે ૨ ’ પ્રણુદન્ ૨=પ્રેરયન્ ૨ ગચ્છતિ, તદેતત્ પુરતોઽન્તર્ગમ્ । વિવસિતઃ કશ્ચિત્

ગત અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? આચાર્ય કહતે હૈ—“ અતર્ગય તિવિહં પળગત ” અતર્ગત અવધિજ્ઞાન ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । ઘહ્ હિસ પ્રકાર—પુરતોઽન્તર્ગત ૧, માર્ગતોઽન્તર્ગત ૨ ઓર પાર્શ્વતોઽન્તર્ગત ૩ । ફિર શિષ્ય પૂછતા હૈ—“ સે કિં ત પુરઓઅતર્ગય ” ઇતિ । પુરતોઽન્તર્ગત અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ।

અથ શુદ્ધમહારાજ પુરતોઽન્તર્ગત અવધિજ્ઞાનકા સ્વરૂપ દૃષ્ટાન્તપૂર્વક સમજાતે હૈ—‘ પુરઓ અતર્ગય સે જહાનામપ ’ ઇત્યાદિ । જેસે કોઈ (વિવક્ષિત) પુરુષ ઉલ્કાકો-જાજ્વલ્યમાન જ્વાલા-મસાલ કો, ચંદુલિકાકો જિસકે અગ્રભાગમેં અગ્નિ જલતી હૈ એસે તૃણ કે પૂલાકો, અલાતકો-અગ્રભાગમેં અગ્નિવાલે કાઠ કો, મણિકો-પદ્મરાગ આદિ મણિ કો, પ્રદીપકો, જ્યોતિ કો-સામાન્યજલતી કુઈ અગ્નિ કો આગે કર કે ઉન્હે સૈમાલતા હુઆ ૨ ડનસે પ્રકાશિત માર્ગમેં ચલતા હૈ યહી પુરતોન્તર્ગત

અવધિજ્ઞાનનું શુ સ્વરૂપ છે ? આચાર્ય કહે છે—“ અતર્ગય તિવિહં પળગત ” અતર્ગત અવધિજ્ઞાન ત્રણ પ્રકારનું કહેવાયું છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) પુરતો ડન્તર્ગત (૨) માર્ગતોઽન્તર્ગત (૩) પાર્શ્વતોઽન્તર્ગત ફરીને શિષ્ય પૂછે છે “ સે કિં ત પુરઓઅતર્ગય ? ” પુરતોઽન્તર્ગત અવધિજ્ઞાનનું શુ સ્વરૂપ છે ? કહે ચુકમહા શય “ પુરતોઽન્તર્ગત ” અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ દૃષ્ટાન્ત સાથે સમજાવે છે—“ પુરઓ અતર્ગય સે જહા નામપ ” જેમ કોઈ (વિવક્ષિત) પુરુષ ઉલ્કાને-પ્રકાશિત જ્વાળા-મસાલને, ચંદુલિકાને-જેના આગળના ભાગમા અગ્નિ સળગતી હોય તેવા પૂળાને, અલાતને-આગળના ભાગમા અગ્નિવાળા લાકડાને, મણીને-પદ્મરાગ આદિ મણીને, દીવાને, જ્યોતિને-સામાન્ય જળતી અગ્નિને, આગળ ધરીને તેને સળગતો સળગતો તેમનાથી પ્રકાશિત માર્ગમા ચાલે છે એજ પુરતોન્તર્ગત

સ્પર્ધકાનુરૂપમવધિજ્ઞાન સર્વશિગુપલમ્ભમાર્ણ મધ્યવર્તિનામાત્મપ્રદેશાનામત્રસેયમ્ ।
 સર્વાત્મોપયોગે સત્યપિ માયે એય સ્પર્ધકસદ્ભાવાત સાક્ષાન્મધ્યમાગેનોપલબ્ધેઃ ૧ ।
 તથા-સર્વેષામપ્યાત્મપ્રદેશાનાં ક્ષયોપશમમાર્ગેઽપ્યૌદારિકશરીરમધ્યમાગેનોપલબ્ધેસ્ત
 ન્મધ્યે ગતમ્ ઔદારિકશરીરમધ્યગતમ્ ૨ । તથા-તેનાયધિજ્ઞાનેન યદુદ્યોતિર્વ
 ક્ષેત્ર સર્વામુ દિક્ષુ, તસ્ય મધ્યે=મધ્યમાગે ગત । સ્થિત તત્પ્રયોતિતક્ષેત્રમધ્યગતમ્ ।
 અવધિજ્ઞાનિનસ્તદુદ્યોતિતક્ષેત્રમધ્યવર્તિત્વાત્ ૩ ।

શિષ્યઃ પૂછતિ—‘સે કિં તં અતગય’ ઇતિ । અય કિં તદ્ અન્તગતમ્ ?
 પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્યાન્તગતસ્ય કિં સ્વરૂપમિત્યર્થઃ । ઉત્તરમાહ—‘અતગયં વિવિદ્ પ્ણવં’
 પ્રદેશોર્મે સ્થિત રહ્યા કરતા હૈ । યદ્ મધ્યગત અવધિજ્ઞાન સ્પર્ધકોં કે અનુ-
 સાર હોતા હૈ, હસસે સમસ્ત વિગરૂપ અર્થ કી ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ । યદપિ
 હસકા ઉપયોગ પૂર્ણ આત્મા મેં હોતા હૈ તો ખી ઉસ કે મધ્યમેં હી
 સ્પર્ધકોં કા સદ્ભાવ રહ્યા કરતા હૈ હસસે ઘટ સાક્ષાત્ મધ્યમાગ સે હી
 ઉપલબ્ધ હોતા હૈ ૧ । તથા-સમસ્ત આત્મપ્રદેશોર્મે ક્ષયોપશમકા સદ્ભાવ
 હોતા હૈ તો ખી ઔદારિક શરીર કે મધ્યમાગ સે હસકી ઉપલબ્ધિ હોતી
 હૈ હસલિયે ઔદારિકશરીરમધ્યગત યદ્ કહ્યા જાતા હૈ ૨ । તથા ઉસ
 અવધિજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત વિશાઓર્મે જો ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કિયા જાતા હૈ
 ઉસ ક્ષેત્ર કે મધ્યમેં હસ કી ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ અતઃ યદ્ તત્પ્રયોતિત-
 ક્ષેત્રમધ્યગત કહલાતા હૈ, કારણ કિ વહ અધિજ્ઞાની ઉસ અવધિજ્ઞાન
 દ્વારા પ્રકાશિત ક્ષેત્ર કે મધ્યમેં હી રહ્યા કરતા હૈ, ઉસસે યાહર નહીં ૩ ।

ફિર શિષ્ય પૂછતા હૈ—‘સે કિં તં અતગયં’ ઇતિ । પૂર્વનિર્દિષ્ટ અન્ત-

મધ્યવર્તિ પ્રદેશોર્મા સ્થિત રહ્યા કરે છે આ મધ્યગત અવધિજ્ઞાન સ્પર્ધકોંને અનુસાર
 હોય છે તેનાથી સમસ્ત કિંકરૂપ અર્થોની પ્રાપ્તિ થાય છે જો કે તેનો ઉપયોગ પૂર્ણ
 આત્મામાં થાય છે તો યજુ તેની મધ્યમાં જ સ્પર્ધકોંનો સદ્ભાવ રહ્યા કરે છે
 તેથી તે સાક્ષાત્ મધ્યમાગથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ૧ । તથા સમસ્ત આત્મપ્રદેશોર્મા
 ક્ષયોપશમનો સદ્ભાવ હોય છે તો યજુ ઔદારિક શરીરના મધ્યમાગથી તેની
 પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે ઔદારિકશરીરમધ્યગત માનવામાં આવે છે ૨ ।
 તથા તે અવધિજ્ઞાનદ્વારા સમસ્ત વિશાઓર્મા જો ક્ષેત્ર પ્રકાશિત કશય છે તે
 ક્ષેત્રની મધ્યમાં તેની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી તે તત્પ્રયોતિતક્ષેત્રમધ્યગત કહે-
 વાય છે, કારણ કે તે અવધિજ્ઞાની તે અવધિજ્ઞાન વડે પ્રકાશિત ક્ષેત્રની મધ્યમાં જ
 રહ્યા કરે છે, તેનાથી બહાર નહીં ૩ ।

વળી શિષ્ય પૂછે છે—‘સે કિં તં અતગય’ જો, પૂર્વનિર્દિષ્ટ

શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં ત પાસઓ અતગયં’ ઇતિ । અય કિં તત્ પાર્શ્વતો-
ઽન્તગતમ્’ ઇતિ । યત્ પાર્શ્વતોઽન્તગતં, તસ્ય કિંસ્વરૂપમિત્યર્થઃ । ઉત્તરમાહ—‘પાસઓ-
અતગય સે જહાનામણ’ ઇત્યાદિ । પાર્શ્વતોઽન્તગત, સ યથાનામક. કશ્ચિત્ પુરુષઃ
ઉલ્કાં વા, ચટુલિકાં વા, અલાત વા મણિ વા, પ્રદીપ વા જ્યોતિર્વા પાર્શ્વતઃ કૃત્વા
પરિકર્પન્ ૨ ગચ્છતિ, તદેતત્ પાર્શ્વતોઽન્તગતમ્ । યથા—વિવક્ષિત’ કશ્ચિત્ પુરુષઃ
ઉલ્કાદિકં સ્વપાર્શ્વમાગે કૃત્વા પાર્શ્વપ્રદેશસ્યિત દ્વસ્તુ પ્રકાશયન્ ગચ્છતિ, તદ્વત્,
તત્-પૂર્વનિર્દિષ્ટમ્, એતત્ પાર્શ્વતોઽન્તગતમ્ । અય માત્રઃ—યસ્માદવધિજ્ઞાનાત્ પાર્શ્વ-
ગતાન્ પદાર્થાન્ પશ્યસિ, તત્ પાર્શ્વતોઽન્તગતમવધિજ્ઞાનમ્ । ‘તદેતદન્તગતમ્’
ઇતિ, એવમેતત્ પૂર્વનિર્દિષ્ટમન્તગતં વર્ણિતમિત્યર્થઃ ।

દેશતા હૈં ઉસી પ્રકાર અવધિજ્ઞાની મી જિસ અવધિજ્ઞાન સે પૃષ્ઠમાગ-
વર્તી ક્ષેત્ર કો દેશતા હૈં વહ પૃષ્ઠગામી અવધિજ્ઞાન માર્ગતોઽન્તગત અવ-
ધિજ્ઞાન હૈં ૨ । ફિર શિષ્ય પૂછતા હૈં—“સે કિં ત પાસઓ અંતગય”
પાર્શ્વતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈં ? ઉત્તરમેં આચાર્ય કહતે
હેં—“સે જહાનામણ” ઇત્યાદિ । જૈસે કોઈ વ્યક્તિ ઉલ્કા કો ચટુલિકા
કો, અલાત કો, મણિ કો, પ્રદીપ કો, જ્યોતિ કો પસવાહેમેં કરકે આજૂ-
યાજૂમેં પ્રકાશ કો કરતા હુઆ ચલતા હૈં ઉસી તરહ યહ પાર્શ્વતોઽન્તગત
અવધિજ્ઞાન હૈં । અર્થાત્ ઉલ્કાદિક પ્રકાશમય પદાર્થ કો અપને પાર્શ્વ-
માગમેં કરકે માર્ગમેં ચલનેવાલા વ્યક્તિ જિસ તરહ આજૂયાજૂ કે પદાર્થોંકા
નિરીક્ષણ કરતા ચલતા હૈં ઉસી પ્રકાર જિસ અવધિજ્ઞાન સે અવધિજ્ઞાની
પાર્શ્વગત પદાર્થોંકા નિરીક્ષણ કરતા હૈં યહ પાર્શ્વતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન હૈં ।

જાની પણ જે અવધિજ્ઞાનથી પાછળના ભાગમાં રહેલા ક્ષેત્રને ટોળે છે તે પૃષ્ઠગામી
અવધિજ્ઞાન માર્ગતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન છે ૨ ।

વળી શિષ્ય ક્ષીંથી પૂછે છે—“સે કિં ત પાસઓ અતગય” પાર્શ્વતોઽન્તગત
અવધિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

જવાબમાં આચાર્ય કહે છે—“સે જહા નામણ” ઇત્યાદિ જેમ કોઈ વ્યક્તિ
ઉલ્કાને, ચટુલિકાને, અલાતને, મણીને, દીવાને કે જ્યોતિને પકળે ઠરીને
આબુખાબુમાં પ્રકાશ કરતો ચાલે છે એના જેવું આ પાર્શ્વતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન
છે એટલે કે ઉલ્કાદિક પ્રકાશમય પદાર્થને પોતાની આબુમાં રાખીને ચાલનાર
વ્યક્તિ જે રીતે આબુખાબુના પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરતો કરતો ચાલે છે એવ
પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાની આબુખાબુના પદાર્થોનું નિરીક્ષણ કરે છે
તે પાર્શ્વતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન છે ૩

પુરુષઃ ઉલ્કાદિક પ્રકાશ હસ્તાદિના મુદીત્વાઽપ્રગ્ને નયન યથા ગચ્છતિ તદ્વત્ ।
 એતાવતા અશેન દૃષ્ટાન્ત ઉક્તઃ । અય માષઃ—સ હિ ગચ્છન્ ઉલ્કાદિભ્ય સજ્ઞાન્નાત્
 પુરત એવ પશ્યતિ, નાન્યત્ર, એવમગ્રગામિપ્રકાશતુલ્યાત્ યસ્માદવધિજ્ઞાનાદેવ પુરત એવ
 પશ્યતિ, નાન્યત્ર તત્ પુરતોઽન્તગતમિત્યુન્યતે । એવ સર્વત્ર દૃષ્ટાન્તો યોજનોય ।

શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં સ મગ્ગઓઅતગય’ ઇતિ । અથ કિં તન્માર્ગતોઽન્ત-
 ગતમ્ ૧, માર્ગતો યદન્તગતં ભવતિ, તસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—‘મગ્ગઓ
 અંતગયં સે જહા નામપ’ ઇત્યાદિ । માર્ગતોઽન્તગત સ યથાનામક, કશ્ચિત્ પુરુષ,,
 ઉલ્કાં વા ચંદુલિકાં વા અલાત વા મણિં વા પ્રદીપ વા જ્યોતિર્વા માર્ગત =પૃષ્ઠઃ
 કૃત્વાઽનુકર્યન્ ૨=પદ્માદ્ભાગે પ્રકાશં નયન્ ૨ ગચ્છતિ, તદ્વત્ । તદેતન્માર્ગતોઽન્ત-
 ગતમ્ । અયં માવ —યસ્માદવધિજ્ઞાનાદાત્મા પૃષ્ઠમાગચ્છતિન ક્ષેત્ર પશ્યતિ તત્ પૃષ્ઠ
 ગામ્યવધિજ્ઞાનં માર્ગતોઽન્તગતમિત્યુન્યતે ।

અવધિજ્ઞાન હૈ । અર્થાત્—જેસે કોઈ પુરુષ રાત્રિ કે સમય ઉલ્કાદિક પ્રકા-
 શકો હાથમેં લેકર ઉન્હેં આગે કરકે ચલતા હૈ ઓર ઉનસે પ્રકાશિત
 આગેકે માર્ગકી ઓર હી દેસતા હૈ અન્યત્ર નહીં, ઉસી પ્રકાર અગ્રગામી
 પ્રકાશ કે સમાન જિસ અવધિજ્ઞાન સે આગે કી ઓર હી અવધિજ્ઞાની
 દેખતા હૈ અન્યત્ર નહીં, વહ પુરતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન હૈ ૧ । અય શિષ્ય
 પૂછતા હૈ—માર્ગતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન કા કય સ્વરૂપ હૈ ? । ઉત્તરમેં
 આચાર્ય કહતે હૈ—‘મગ્ગઓઅતગયં સે જહાનામપ’ ઇત્યાદિ । જેસે કોઈ
 વ્યક્તિ ઉલ્કા કો, ચંદુલિકા કો, અલાતકો, મણિકો, પ્રદીપકો, જ્યોતિકો
 પીછે કર કે ચલતા હૈ યહ માર્ગતોઽન્તગત અવધિજ્ઞાન હૈ । અર્થાત્—જિસ
 પ્રકાર પીઠ કે પીછે પ્રકાશકો કર કે ચલને ચાલા વ્યક્તિ પીછે કે પદાર્થોકો

અવધિજ્ઞાન છે એટલે કે રાત્રે જેમ કોઈ પુરુષ ઉલ્કાદિક પ્રકાશને હાથમા લઇને
 તેને આગળ ધરીને ચાલે છે અને તેમનાથી પ્રકાશિત થયેલા આગળના ભાગની
 તરફ જ દેખે છે, બીજે નહીં, એજ પ્રમાણે આગળ જતા પ્રકાશની જેમ જે
 અવધિજ્ઞાનથી આગળના તરફ જ અવધિજ્ઞાન દેખે છે બીજે નહીં, તે પુરતોઽન્ત
 ગત અવધિજ્ઞાન છે ૧ ।

વળી શિષ્ય પૂછે છે—‘માર્ગતોઽન્તગત’ અવધિજ્ઞાનનું મુ સ્વરૂપ છે ? આચાર્ય
 જવાબ આપે છે—‘મગ્ગઓઅતગય સે જહા નામપ’ ઇત્યાદિ જેમ કોઈ વ્યક્તિ
 ઉલ્કાને, ચંદુલિકાને, અલાતને, મણીને, દીવાને, કે જ્યોતિને પાછળ રાખીને
 ચાલે છે તે ‘માર્ગતોઽન્તગત’ અવધિજ્ઞાન છે, એટલે કે જે રીતે પીઠની પાછળ
 પ્રકાશ કરીને ચાલનારી વ્યક્તિ પાછળના પદાર્થોને દેખે છે, એજ રીતે એ અવધિ

અન્તગતસ્ય મધ્યગતસ્ય ચ કઃ પ્રતિવિશેષઃ ? =કો મેદઃ ? इति । उत्तरमाह—पुरतोऽ-
न्तगतेनाऽवधिज्ञानेन पुरतश्चैव=अग्रवर्तीन्येव वस्तूनि सख्येयानि वा, असख्येयानि
वा योजनानि=सख्यातयोजनपर्यन्त, तथा—असख्यातयोजनपर्यन्त वा जानाति
पश्यति । मार्गतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन मार्गतश्चैव=पृष्ठतश्चैव सख्येयानि वा
असख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति । पार्श्वतोऽन्तगतेनाऽवधिज्ञानेन
पार्श्वतश्चैव सख्येयानि वा असख्येयानि वा योजनानि जानाति पश्यति । मध्यग-
तेनाऽवधिज्ञानेन तु—आत्मा सर्वतः=सर्वासु दिक्षु समन्तात्=सर्वासु विदिक्षु
विशुद्धस्पर्शकै, ‘सखिज्जाणि वा’ ‘सख्येयानि वा’ इति, सख्यायन्ते, इति सख्ये-
यानि, एकादीनि शीर्षप्रहेलिकापर्यन्तानि गृह्णन्ते, तत ऊर्ध्वमसख्येयानि, तदाह—

जो तीन મેદ કિયે ગયે છે उनमें और मध्यगत अवधिज्ञानमें क्या मेद
है ?, इसका उत्तर इस प्रकार है—‘ पुरओअतगएण ’ इत्यादि । पुरतोऽ-
न्तगतअवधिज्ञानद्वारा अवधिज्ञानी अग्रवर्ती वस्तुओं को ही सख्यात
योजनपर्यन्त अथवा असख्यातयोजन पर्यन्त जानता और देखता है ।
मार्गतोऽन्तगत अवधिज्ञान द्वारा अवधिज्ञानी पृष्ठगत पदार्थों को ही
सख्यात तथा असख्यात योजन पर्यन्त जानता देखता है । पार्श्वतोऽन्तगत
अवधिज्ञानद्वारा अवधिज्ञानी आजूयाजू के सख्यात अथवा असख्यात
योजन पर्यन्त रहे हुए पदार्थों को जानता और देखता है परन्तु मध्यगत
अवधिज्ञान के द्वारा अवधिज्ञानी आत्मा समस्त दिशाओंमें तथा
समस्त विदिशाओंमें स्थित पदार्थों को विशुद्ध स्पर्शकों से संख्यात-
एकादिक शीर्षप्रहेलिका योजन पर्यन्त, अथवा असख्यात योजन

જે ત્રણ મેદ કહેલ છે તેમાં અને મધ્યગત અવધિજ્ઞાનમાં શે મેદ છે ? તેના
જવાબ આ પ્રમાણે છે—“ પુરઓઅતગણ ” ઇત્યાદિ.

પુરતોન્તગત અવધિજ્ઞાન વડે અવધિજ્ઞાની અગ્રવર્તી વસ્તુઓને જ સખ્યાત
યોજન સુધી અથવા અસખ્યાત યોજન સુધી જાણે છે અને દેખે છે માર્ગતો
ન્તગત અવધિજ્ઞાન વડે અવધિજ્ઞાની પૃષ્ઠગત પદાર્થોને સખ્યાત અથવા અસ-
ખ્યાત યોજન સુધી જાણે છે તથા દેખે છે પાર્શ્વતોન્તગત અવધિજ્ઞાન વડે
અવધિજ્ઞાની આજુબાજુના સખ્યાત અથવા અસખ્યાત યોજન સુધી રહેલા
પદાર્થોને જાણે છે અને દેખે છે પણ મધ્યગત અવધિજ્ઞાન વડે અવધિજ્ઞાની
આત્મા સમસ્ત દિશાઓમાં તથા સમસ્ત વિદિશાઓમાં રહેલ પદાર્થોને
વિશુદ્ધ સ્પર્શકોથી સખ્યાત—ઓકાદિક શીર્ષપ્રહેલિકા યોજન પર્યન્ત, અથવા

રૂપઃ, એક મહત્-વિશાલ, જ્યોતિઃસ્થાન=અગ્નિસ્થાનં કૃત્વા, તસ્યૈવ જ્યોતિઃ-સ્થાનસ્ય 'પરિપેરેતેર્હિ' પરિપર્યન્તેપુર=પરિ-સર્વતઃ પર્યન્તેષુ, ન ત્વેકદિગ્ગતેષુ, 'પરિઘોલેમાણે ૨' પરિઘૂર્ણન્ ૨=પરિભ્રમન્ ૨, તદેષ જ્યોતિઃ સ્થાન=જ્યોતિઃ પ્રકાશિત ક્ષેત્ર પશ્યતિ, અન્યત્ર ગતો ન પશ્યતિ । તથૈવ-અનાનુગામિકમવધિજ્ઞાન યત્રૈવ ક્ષેત્રે વ્યવસ્થિતસ્યાઽઽત્મનઃ સમ્પ્રત્યધતે, તત્રૈવ વ્યવસ્થિત સન્ સર્વ્યેયાનિ વા અસર્વ્યેયાનિ વા યોજનાનિ, સઘદ્ધાનિ વા અસઘદ્ધાનિ વા જાનાતિ પશ્યતિ અન્યત્ર ગતો ન પશ્યતિ, અવધિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમસ્ય ક્ષેત્રસઘન્ધસાપેક્ષત્વાત્ । તદેતત્ અનાનુગામિકમવધિજ્ઞાનમ્ । ઇતિ દ્વિતીયો મેદઃ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

એક ઘડા આગી અગ્નિ કા સ્થાન ધનાવે ઓર ઉસમેં છૂંચ અગ્નિ જલાવે તો જૈસે અગ્નિકા પ્રકાશ જય ઉસ અગ્નિસ્થાનસે યાહર ઇધર ઉધર નિકલ કર ફૈલે, ઓર ફૈલે હુણ ઉસ પ્રકાશમેં ઇધર ઉધર પરિભ્રમણ કરતા હુઆ ઘહ પુરુષ ઘડા કે ચારોં તરફ કે પદાર્થોં કો દેખતા હૈ ઓર ઘડા સે હટ જાને પર અન્યત્ર પહુંચ કર ઘહ નહીં દેખતા હૈ, ઉસી તરહ અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન જિસ ક્ષેત્રમેં સ્થિત જીવાત્મા કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઘહ જીવાત્મા વહીં રહ કર સંઘદ્ધ અથવા અસંઘદ્ધ સઘ્યાત અથવા અસંઘ્યાત યોજન કે ખીતર રહે હુણ પદાર્થોં કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । ઘડા સે હટતે હી ફિર ઘહ દૂસરી જગહ જાકર ઉન પદાર્થોં કો ન દેખતા હૈ ઓર ન જાનતા હૈ । ઇસ અવધિજ્ઞાનમેં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા ક્ષયોપશમ ક્ષેત્રસાપેક્ષ હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર ઘહ અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન કા સ્વરૂપ હૈ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

શીતે કાઇ પુરુષ એક ઘણુ મોટું અગ્નિનું સ્થાન બનાવે અને તેમાં ખૂબ અગ્નિ સળગાવે તો જેમ અગ્નિનો પ્રકાશ બ્યારે તે અગ્નિસ્થાનની બહાર આમ તેમ ફેલાય છે અને તે ફેલાયેલા પ્રકાશમાં આમ તેમ પરિભ્રમણ કરતો તે પુરુષ ત્યાંના ચારે તરફના પદાર્થોને જોવે છે, અને ત્યાંથી ખસીને બીજે જવાથી તે તેમને જોતો નથી. જોજ પ્રમાણે અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન જે ક્ષેત્રમાં રહેલા જીવને ઉત્પન્ન થાય છે તે જીવાત્મા ત્યાજ રહીને સઘન્ધ અસઘન્ધ, સઘ્યાત કે અસઘ્યાત મોજનની અદશ રહેલા પદાર્થોને બાણે અને દેખે છે ત્યાંથી ખસીને વળી બીજા જગ્યાએ જવાથી તે તે પદાર્થોને જોતો નથી અને બાણતો પણ નથી. આ અવધિજ્ઞાનમાં અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ ક્ષેત્ર-સાપેક્ષ હોય છે, આ પ્રકારનું આ અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે ॥ સૂ. ૧૧ ॥

‘અસંસ્થિજ્ઞાણિ વા’ इति, અસંસ્થિયેયાનિ વા યોજનાનિ । સંસ્થાતયોજનમધ્યર્થીનિ, અસંસ્થાતયોજનમધ્યવર્થીનિ વસ્તુનિ જાનાતિ પश्यति । અનયોરયમેવ મેદોઽસ્તીતિ । તદેતદાનુગામિકમવધિજ્ઞાનમ્ । इत्यवधेः प्रथमो मेदः १॥ ॥ सू० ૧૦॥

મૂલમ્—સે કિં ત અણાણુગામિયં ઓહિનાણ ? । અણાણુગામિય ઓહિનાણ સે જહાનામણ કેદ્દ પુરિસે एग महत् जोइट्ठाण काउ तस्सेव जोइट्ठाणस्स परिपेरतेहिं परिघोलेमाणे २ तमेव जोइट्ठाण जाणइ पासइ, अन्नत्थगए न जाणइ न पासइ, एवामेव अणाणुगामिय ओहिनाण जत्थेव समुप्पज्जइ, तत्थेव सखेज्जाणि वा असखेज्जाणि वा सबद्धाणि वा असबद्धाणि वा जोयणाइ जाणइ पासइ, अन्नत्थगए ण जाणइ ण पासइ, से त अणाणुगामिय ओहिनाण ॥ सू० ११ ॥

છાયા—અથ કિં તદનાનુગામિકમવધિજ્ઞાનમ્ ? અનાનુગામિકમવધિજ્ઞાન સ યયાનામક કશ્ચિત્પુરુષ' એક મહત્-જ્યોતિ સ્થાનં કૃત્વા તસ્યૈવ જ્યોતિ 'સ્થાનસ્ય પરિ-પર્યન્તેપુર પરિધૂર્ણન્' ૨ તદેવ જ્યોતિઃસ્થાન જાનાતિ, પश्यति, અન્યથ ગતો ન જાનાતિ ન પश्यति, એવમેવાઽનાનુગામિકમવધિજ્ઞાનં યથૈવ સમુપ્પચતં તથૈવ સંસ્થિયેયાનિ વા અસંસ્થિયેયાનિ વા સમ્બદ્ધાનિ વાઽસમ્બદ્ધાનિ વા યોજનાનિ જાનાતિ પश्यति, અન્યથ ગતો ન જાનાતિ ન પश्यति, તદેતદનાનુગામિકમવધિજ્ઞાનમ્ ॥ सू० ११ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં ત અણાણુગામિય ઓહિનાણ’ इति । अथ किं तदनानुगामिकमवधिज्ञानम् ? । उत्तरमाह—‘अणाणुगामियं ओहिनाण’ इत्यादि । अनानुगामिकमवधिज्ञान कययामीति शेषः । स ययानामकः—विवक्षितः, कश्चित् पर्यन्त जानता देखता है । यही अतगत और मध्यगत अवधिज्ञानमें भिन्नता है ॥ सू० १० ॥

‘સે કિં તં અણાણુગામિયં’ इत्यादि ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? આચાર્ય કહતે હૈ—અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન હસ પ્રકાર હૈ—જૈસે કોઈ પુરુષ

અસંસ્થાત યોજન સુધી બાણે તથા દેખે છે અતગત અને મધ્યગત અવધિ જ્ઞાનમા આવ બિજતા છે ॥ सू ૧૦ ॥

“સે કિં ત અણાણુગામિય” इत्यादि

શિષ્ય પૂછે છે—અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ હોય છે ?

આચાર્ય જવાબ આપે છે—અનાનુગામિક અવધિજ્ઞાન આ પ્રકારનું

પ્ટેરપિ મવતીતિ માવઃ। इहाध्यवसायस्थान शब्देन ओषतो द्रव्यलेश्योपरञ्जितं चित्त-
मुच्यते, तस्य चानवस्थितत्वात् तत्तद्रव्यसाचिन्वे सति बहुभेदत्वाद् बहुत्वम् । अत्र
प्रशस्तेष्विति विशेषणेन अप्रशस्तकृष्णनीलरूपापोतद्रव्यलेश्योपरञ्जितं चित्तं नावधिज्ञान
योग्यमिति सूचितम् । ‘वर्धमानचारित्रस्य’ वर्धनशील चारित्रसपक्षस्येत्यर्थः । इहापि
‘सर्वत’ समन्तादवधिर्वर्धते’ इत्यन्वयः । देशविरतस्य सर्वविरतस्य च वर्धमानमवधिज्ञान
मवतीति मावः । अवधिज्ञान विशुद्धिजन्यमित्याह-‘विमुञ्ज्यमाणस्त’ इत्यादि । ‘विशु-
ध्यमानस्य’=अवधिज्ञानावरणीयकर्ममलापगमादुत्तरोचरां शुद्धिमनुभवत्., अविरत-
सम्पगदृष्टेरित्यर्थः । ‘विशुध्य मानचारित्रस्य’ परिणामविशुद्ध्या निर्मलचारित्र
वत्’, देशविरतस्य सर्वविरतस्य चेति शेषः, सर्वत समन्तादवधिर्वर्धते । इदमुक्त

શબ્દ સે ઓષ (સામાન્ય) કી અપેક્ષા કરકે દ્રવ્યલેશ્યા સે અનુરંજિત
ચિત્ત લિયા ગયા છે । यह चित्त अनवस्थित होने के कारण उस उस
द्रव्य के संपर्क से बहुत भेद वाला माना गया है । यहां प्रशस्तपदरूप
विशेषण से सूत्रकार यह पात पतलाते हैं कि अप्रशस्त जो कृष्णनील
एवं कापोत लेश्या से अनुरजितचित्त अवधिज्ञान के योग्य नहीं होता
है । “विमुञ्ज्यमाणचारित्तस्त” यह पद पञ्चमगुणस्थानवर्ती एव
पष्ठगुणस्थानवर्ती जीव का सूचक है । इसका अर्थ “निर्मलचारित्र
शाली जीव ” ऐसा होता है । “सम्बन्धो समता ” यह दोनों पद अवि-
रतसम्पगदृष्टि के तथा देशविरत एवं सर्वविरत के साथ सयव रखते हैं ।
तात्पर्य इस सूत्रका इस प्रकार है-परिणामों की विशुद्धि के द्वारा

(સામાન્ય) નાં અપેક્ષા કરીને દ્રવ્યલેશ્યાથી અનુરજિત ચિત્ત લેવાયેલ છે આ
ચિત્ત અનવસ્થિત હોવાને કારણે તે તે દ્રવ્યના સંપર્કથી ઘણું જ ભેદવાળું
મનાયું છે અહીં પ્રશસ્ત-પદરૂપ વિશેષણથી સૂત્રકાર એ પાત બતાવે છે કે અપ્ર-
શસ્ત જે કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત લેશ્યાથી અનુરજિત ચિત્ત અવધિજ્ઞાનને
યોગ્ય હોતું નથી.

“વિમુજ્જમાણચરિત્તસ્ત” આ પદ પંચમગુણસ્થાનવર્તી અને પષ્ટગુણસ્થા-
નવર્તી જીવનું સૂચક છે તેનો અર્થ “નિર્મળ ચારિત્રનાળો જીવ ” એવો
થાય છે “સમ્યજ્ઞો સમતા” આ બંને પદ અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિની તથા દેશવિરત
અને સર્વવિરતની સાથે સંબંધ રાખે છે આ સૂત્રનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-
પરિણામોની વિશુદ્ધિ વડે અવધિજ્ઞાની જીવનું જે અવધિજ્ઞાન આરે દિશાએમાં

મૂલ્ય—સે કિં ત વદ્દમાણય ઓહિનાણ ? । વદ્દમાણય ઓહિનાણપસત્થેસુ અજ્ઞવસાયદ્દાણેસુ વદ્દમાણસ્સ, વદ્દમાણચરિત્તસ્સ, વિસુજ્ઞમાણસ્સ વિસુજ્ઞમાણચરિત્તસ્સ સઁવંઓ સમતા ઓહીવદ્દહ ॥

છાયા—અથ કિં તદ્ ય માનકમવધિજ્ઞાનમ્ ? વર્ધમાનકમવધિજ્ઞાન પ્રશસ્તેષુ અધ્યવસાયસ્થાનેષુ વર્તમાનસ્ય વર્ધમાનચારિત્રસ્ય વિશુદ્ધ્યમાનસ્ય વિશુદ્ધ્યમાન ચારિત્રસ્ય સર્વતઃ સમન્તાદવધિર્વર્ધતે ॥

ટીકા—‘સે કિં ત વદ્દમાણય’ इत्यादि । क्षिप्य ‘पृच्छति’—अथ किं तद् वर्धमानकमवधिज्ञानम् ?= पूर्वनिर्दिष्टस्य वर्धमानावधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः ? । उत्तरमाह—‘वद्वदमाणयं’ इत्यादि । वर्धमानकमित्यत्र स्वार्थे ‘क’ प्रत्ययः । वर्धमानकमवधिज्ञानं कथयामीत्यर्थः । ‘प्रशस्तेषु अध्यवसायस्थानेषु वर्तमानस्य’=प्रशस्ताध्यवसायवत इत्यर्थः, सर्वतः समन्तादवधिर्वर्धते, इत्यन्वयः । वर्धमानमवधिज्ञानमविरतसम्यग्द-

‘સે કિં ત વદ્દમાણય’ इत्यादि ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—વર્ધમાનક અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?
 ઉત્તર—‘વદ્દમાણય ઓહિનાણ’ इत्यादि । वर्धमानअवधिज्ञानअवधिज्ञानावरणीयकर्मरूप मल के अपगम से उत्तरोत्तर शुद्धिका अनुभव करने वालेपेसे प्रशस्त अध्यवसायसपन्न चतुर्यगुणस्थानवर्ती अविरत सम्यग्दृष्टिजीव के होता है । तथा देशविरत अथवा सर्वविरत—पंचमगुणस्थानवर्ती, अथवा षष्ठगुणस्थानवर्ती जीव के होता है । चतुर्यगुणस्थानवर्ती पंचमगुणस्थानवर्ती एव षष्ठगुणस्थानवर्ती जीव के यह वर्धमान अवधिज्ञान चारों दिशाओंमें प्रवर्धमान होता रहता है । यहां अध्यवसायस्थान

‘સે કિં ત વદ્દમાણય’ इत्यादि

શિષ્ય પૂછે છે—વર્ધમાનક અવધિજ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—‘વદ્દમાણય ઓહિનાણ’ इत्यादि.

વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ રૂપ મળના અપગમથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિનો અનુભવ કરનાર એવા પ્રશસ્ત અધ્યવસાય સપન્ન ચતુર્યશુભ સ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને થાય છે તથા દેશવિરત અથવા સર્વ વિરત—પંચમશુભસ્થાનવર્તી અથવા ષષ્ઠશુભસ્થાનવર્તી જીવને થાય છે ચતુર્યશુભ સ્થાનવર્તી, અને ષષ્ઠશુભસ્થાનવર્તી જીવને આ વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન ચારે દિશાઓમાં પ્રવર્ધમાન થતું રહે છે બહી અધ્યવસાયસ્થાન—શબ્દમાંથી જોવ

પ્રથમર્થઃ—યઃ કિલ યોજનસહસ્રાયામમાનો મતસ્યો મૃત્વા સ્વશરીરૈકદેશ
સલગ્નપનકે સમુત્પદમાનઃ પ્રથમસમયે સ્વાત્મપ્રદેશનામાયામ સહૃત્ય સ્વાત્મપ્રદેશ
વિષ્કમ્મતુલ્ય કરોતિ, તેનાયામતો વિષ્કમ્મતથ તુલ્યપ્રમાણઃ પ્રતરઃ સપદ્યતે । તત્ર-
આયામો-દૈર્ઘ્યમ્, વિષ્કમ્મો=વિસ્તારઃ । ઘાઙ્ગુલ્યતથાઙ્ગુલાસંખ્યેયમાગપ્રમાણો
ભવતિ । તેન સ્થૂલત્વ સસિપ્ય તનુત્વમાપાદિતમ્ ।

‘એવમૂત પ્રતર પ્રથમસમયે કૃત્વા દ્વિતીયસમયે તમેવ પ્રતર સૂચી કરોતિ ।
તત્ર સ્વાત્મપ્રદેશવિષ્કમ્મ સસિપ્યાઙુલાસરપેસમાગપ્રમાણ કરોતિ । તેનાઽઽયામત
સ્વાત્મપ્રદેશવિષ્કમ્મપ્રમાણા, વિષ્કમ્મતસ્તુ-ઘ્ગુલાસંખ્યેયમાગપ્રમાણા સૂચી ભવતિ ।

इसका खुलाशा अर्थ इस प्रकार है—एक हजार योजन की अव-
गाहनावाला महामत्स्य मरकर अपने शरीरके एक प्रदेशमें लगे हुए पनक
(शेवाल)में उत्पन्न होता हुआ प्रथम समयमें अपने आत्मप्रदेशों के आयाम
को संकुचित करता है, और संकुचित करके उस आयाम को वह
आत्मप्रदेशों के विष्कम के बराबर बनाता है । इस प्रकार यह प्रथम
समयमें ही आयाम और विष्कम की अपेक्षा तुल्यप्रमाणवाला बन
जाता है । इसका नाम ही प्रतर है । आयाम शब्द का अर्थ दीर्घता
(लंबाई) और विष्कम का अर्थ विस्तार (चौड़ाई) है । इस समय यह
अंगुल से असंख्यातवे भागप्रमाण अवगाहना वाला होता है, क्योंकि
इसमें स्थूलता का संकोच होकर तनुता आजाती है । अर्थात् पहिले की
स्थूलता संकुचित होकर तनुतारूपमें परिणत हो जाती है । इस प्रकार
प्रथम समयमें प्रतर करके फिर वह द्वितीय समयमें उस प्रतर को सूची
रूप करता है । इस सूची अवस्थामें वह जीव अपने आत्मा के विष्कम

તેના ખુલાસાવાર અર્થ આ પ્રમાણે છે—એક હજાર યોજનની અવગાહના
વાળો મહામત્સ્ય મરીને પોતાના શરીરના એક દેશમાં લાગેલા પનકમાં
ઉત્પન્ન થતા પહેલા સમયમાં પોતાના આત્મપ્રદેશના આયામને સંકુચિત કરે છે
અને સંકુચિત કરીને તે આયામને તે આત્મપ્રદેશના વિષ્કમની બરાબર છે
આ રીતે આ પ્રથમ સમયમાં જ આયામ અને વિષ્કમની અપેક્ષાએ તુલ્યપ્રમા
ણવાળો બની જાય છે આનું નામ જ પ્રતર છે આયામ શબ્દનો અર્થ દીર્ઘતા
(લંબાઈ) અને વિષ્કમનો અર્થ પહોળાઈ છે આ સમયે તે અંગુલના
અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ અવગાહનાવાળો હોય છે કારણ કે તેના
સ્થૂળતાને સંકુચન થઈને તનુતા આવી જાય છે એટલે કે પહેલાની સ્થૂળતા
સંકુચિત થઈને તનુતા રૂપમાં પરિણમે છે આ પ્રમાણે પહેલા સમયમાં પ્રતર
કરીને સૂચી તે બીજા સમયમાં તે પ્રતરને સૂચીરૂપ કરે છે આ સૂચી અવ

મવતિ-પરિણામવિશુદ્ધ્યાઽવધિજ્ઞાનિનો યદ વધિજ્ઞાન ચતુષ્પદિષ્ઠ પ્રવર્ધમાનં
મવતિ, તદવધિજ્ઞાનં વર્ધમાનમિતિ ॥

અયાવવેર્જઘન્યઃ ક્ષેત્રમાહ—

મૂલમ્—જાવહ્યા તિસમયા—હારગસ્ત સુદુમસ્ત પળગજીવસ્ત ।

ઓગાહના જહન્ના, ઓહી—સ્થિત જહન્ન તુ ॥ ૧ ॥

છાયા—પાવતી ત્રિસમયા,—ઽઽહારકસ્ય સૂક્ષ્મસ્ય પનકજીવસ્ય ।

અવગાહના જઘન્યા, અવધિક્ષેત્ર જઘન્ય તુ ॥૧ ॥

ટીકા—‘જાવહ્યા’ ઇત્યાદિ । ત્રિસમયાઽઽહારકસ્ય=ત્રય સમયા યસ્યાસૌ
ત્રિસમયઃ, સ ચાસૌ અવિગ્રહગત્યા સમુત્પન્નત્વાદાહારકશ્ચ=ત્રિસમયાહારકઃ, તસ્ય-
ઉત્પત્તિસમયાદારમ્ય તૃતીયસમયે વર્તમાનસ્યેત્યર્થઃ, સૂક્ષ્મસ્ય-સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્
સૂક્ષ્મસ્તસ્ય, પનકજીવસ્ય=નિગોદજીવસ્ય વનસ્પતિ વિશેષસ્ય, પાવતી=પત્નમાળા,
જઘન્યા=સર્વતોઽલ્પા, અવગાહના=અવગાહન્તે યસ્યાં માણિન સાઽવગાહના, શરીર-
માનં મવતિ, જઘન્ય=સર્વતોઽલ્પ તુ અવધિક્ષેત્રમ્—અવધિજ્ઞાનસ્ય ક્ષેત્રં તાવદેવ મવતિ ।
इह ‘तु’-शब्द एवार्थे, इति गाथार्थः ।

અવધિજ્ઞાની જીવ કે જો અવધિજ્ઞાન ચારોં દિશાઓંમેં પ્રવર્ધમાન હોતા
રહતા હૈં વહ વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન હૈં ।

અય સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાન કા જઘન્ય ક્ષેત્ર વતલાતે હૈં—

‘જાવહ્યા’ ઇત્યાદિ ગાથા । ઉત્પત્તિ સમય સે છેકર તૃતીય સમયમેં
વર્તમાન એસે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય નિગોદિયા જીવ કી જિતની જઘન્ય અવ
ગાહના હાંતી હૈં ઉતના હી જઘન્ય ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાન કા હોતા હૈં ।

આવાર્થ—અપને ઉત્પત્તિ સમય સે છેકર તૃતીય સમયમેં આહારક
બને છુપે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય નિગોદિયા પનક જીવ કે શરીર કા જિતના
પ્રમાણ હોતા હૈં ઉતના હી અવધિજ્ઞાન કે જઘન્ય ક્ષેત્ર કા પ્રમાણ હોતા હૈં ।

પ્રવર્ધમાન યતુ રહે છે તે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાન છે હવે સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનનું
જઘન્ય ક્ષેત્ર બતાવે છે—

“જાવહ્યા” ઇત્યાદિ ગાથા—ઉત્પત્તિ કાળથી શરૂ કરીને તૃતીય સમયમાં
વર્તમાન એવાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવની જેટલી જઘન્ય અવગાહના હોય છે
એટલું જઘન્ય ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનું હોય છે.

આવાર્થ—પ્રાતાના ઉત્પત્તિ કાળથી લઈને તૃતીય સમયમાં આહારક
બનેલા સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય નિગોદિયા પનક જીવના શરીરનું જેટલું પ્રમાણ હોય
છે એટલું જ અવધિજ્ઞાનના જઘન્ય ક્ષેત્રનું પ્રમાણ હોય છે

सहस्य चाद्यसमये, स ह्यायाम करोति च प्रतरम् ।
 संख्यातीतारव्यागुल-विभागवाहल्यमान तु ॥ २ ॥
 स्वतनुपृथुत्वमात्र, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् ।
 तमापि द्वितीयसमये, सहस्य करोत्यसौ मृचिम् ॥ ३ ॥
 संख्यातीताङ्गुल-वि-भागविष्कम्भमाननिर्दिष्टाम् ।
 निजतनुपृथुत्वदीर्घा, तृतीयसमये तु सहस्य ॥ ४ ॥
 उत्पद्यते च पनकः, स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिमाणः ।
 समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
 तावज्जघन्यमवधे-रालम्बनवस्तुमाजन क्षेत्रम् ।
 इदमित्यमेव मुनिगण-सुसम्प्रदायात् समवसेयम् ॥ ६ ॥

सहस्य चाद्यसमये, स ह्यायाम करोति च प्रतरम् ।
 संख्यातीतारव्यागुलविभागवाहल्यमान तु ॥ २ ॥
 स्वतनुपृथुत्वमान, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् ।
 तमपि द्वितीयसमये, सहस्य करोत्यसौ मृचिम् ॥ ३ ॥
 संख्यातीताङ्गुलविभाग विष्कम्भ मान निर्दिष्टाम् ।
 निजतनुपृथुत्वदीर्घा, तृतीयसमये तु सहस्य ॥ ४ ॥
 उत्पद्यते च पनकः स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिमाणः ।
 समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
 तावज्जघन्यमवधेरालम्बनवस्तुमाजन क्षेत्रम् ।
 इदमित्यमेव मुनिगण सुसम्प्रदायात्समवसेयम् ॥ ६ ॥

इन श्लोकों का भाव ऊपर प्रमाण ही है ।

सहस्य चाद्यसमये, स ह्यायाम करोति च प्रतरम् ।
 संख्यातीतारव्यागुलविभागवाहल्यमान तु ॥ २ ॥
 स्वतनुपृथुत्वमान, दीर्घत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् ।
 तमपि द्वितीयसमये, सहस्य करोत्यसौ मृचिम् ॥ ३ ॥
 संख्यातीताङ्गुलविभागविष्कम्भमाननिर्दिष्टाम् ।
 निजतनु पृथुत्व दीर्घा, तृतीयसमये तु सहस्य ॥ ४ ॥
 उत्पद्यते च पनकः, स्वदेहदेशे स सूक्ष्मपरिमाणः ।
 समयत्रयेण तस्यावगाहना यावती भवति ॥ ५ ॥
 तावज्जघन्यमवधेरालम्बनवस्तुमाजन क्षेत्रम् ।
 इदमित्यमेव मुनिगण, सुसम्प्रदायात्समवसेयम् ॥ ६ ॥

વાહ્યતઃ પૂર્વદંગુલાઽસખ્યેયમાગપ્રમાણૈવ । દ્વિતીયસમયે એવમૂર્તા સૂચી કૃત્વા
તૃતીયસમયે તત્ર પનકત્વેન સમૃત્પદ્યતે । પનકજીવસ્પોત્પત્તિસમયાદારમ્ય તૃતીય-
સમયે શરીરમાનં યાવદ્ મનતિ તાવત્પરિમિત ક્ષેત્ર જઘન્યમધિજ્ઞાનસ્ય મવતી'—તિ
વૃદ્ધા । ઉક્તચ્ચ—

યોજનસહસ્રમાનો, મત્સ્યો મૃત્વા સ્વકાયદેશે ય ।

ઉત્પદ્યતે હિ સૂક્ષ્મ, પનકત્વેનેહ સ ગ્રાહ્યઃ ॥ ૧ ॥

કો સંક્ષિપ્ત કર કે ઉસે અંગુલ કે અસર્યાતવે માગપ્રમાણ ઘના છેતા
હૈ । આયામ કી અપેક્ષા અપને આત્મા કે પ્રદેશોં કે વિષ્કમ પ્રમાણ, તથા
વિષ્કમ કી અપેક્ષા અંગુલ કે અસર્યાતવે માગ પ્રમાણ યહ સૂચી હોતી
હૈ । તથા વાહ્યતઃ કી અપેક્ષા પહિલે કી તરહ યહ સૂચી અંગુલ કે અસ-
ર્યાતવે માગ પ્રમાણ હી રહતી હૈ । હસ પ્રકાર દ્વિતીય સમયમેં પેસી
સૂચી કર કે યહ જીવ તૃતીય સમયમેં પનકરૂપ પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતા
હૈ । હસ પનક જીવ કા ઉત્પત્તિ કે સમય સે લેકર તૃતીય સમયમેં
શરીર કા પ્રમાણ જિતના હોતા હૈ ઉતના હી ક્ષેત્ર જઘન્યરૂપ સે અવધિ
જ્ઞાન કા હોતા । પેસા વૃદ્ધસમ્પ્રદાય કહતે હૈ । કહા ખી હૈ—

“યોજનસહસ્રમાનો, મત્સ્યો મૃત્વા સ્વકાયદેશે યઃ ।

ઉત્પદ્યતે હિ સૂક્ષ્મ, પનકત્વેનેહ સ ગ્રાહ્યઃ ॥ ૧ ॥

સ્થામા તે છવ પોતાના આત્માના વિષ્કમને દુઠાવીને તેને અશુભના અસ
ખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ બનાવી લે છે આયામની અપેક્ષાએ પોતાના આત્માના
પ્રદેશોનું વિષ્કમ પ્રમાણ, તથા વિષ્કમની અપેક્ષાએ અશુભના અસખ્યાતમાં
ભાગ પ્રમાણ આ સૂચી થાય છે તથા બહુતાની અપેક્ષાએ પહેલાની જેમ આ
સૂચી અશુભના અસખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ રહે છે આ રીતે બીજા સમયે
એવી સૂચી કરીને તે છવ ત્રીજા સમયમાં પનકરૂપ પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે આ
પનક છવના ઉત્પત્તિના સમયથી લઈને તૃતીય સમયમાં શરીરનું પ્રમાણ બેટણ
હોય છે બેટણ જ ક્ષેત્ર જઘન્યરૂપથી અવધિજ્ઞાનનું હોય છે એવું વૃદ્ધલોકે
કહે છે કહ્યું પણ છે—

યોજનસહસ્રમાનો, મત્સ્યો મૃત્વા સ્વકાયદેશે યઃ ।

ઉત્પદ્યતે હિ સૂક્ષ્મ, પનકત્વેનેહ સ ગ્રાહ્યઃ ॥ ૧ ॥

સ પનકજીવ ઉત્પત્તિકાલાદારમ્ય પ્રથમે દ્વિતીયે ચ સમયેઽતિસૂક્ષ્મો મવતિ, ચતુર્થાદિપુ સમયેષુ ચાતિસ્થૂલો મવતિ, તૃતીયસમય એવ જઘન્યાવધિદ્વેષ્વયોગ્યાવ-ગાહનાવાન્ મવત્યતલ્લિસમયાદારકત્વ કલ્પ્યતે ।૩।

અવિગ્રહગત્યા સ્વશરીરકદેશ એવ સમુત્પન્નત્વેન સ પનકજીવ' સૂક્ષ્મો મવત્યતઃ સૂક્ષ્મગ્રહણમ્ । અન્યથા-યદિ સ્વશરીરાણ્દુરે ગત્વાઽન્યપ્ત પનકત્વેન સમુત્પદ્યેત, વિગ્રહ-ગત્યા ચ ગચ્છેત્ તદા જીવપ્રદેશા વિસ્તરત્વં ગ્રાપ્નુયુરિત્યવગાહના સ્થૂલતરા સ્પાત્ ।૪।

પનક જીવ ઉત્પત્તિસમય સે છેકર પ્રથમ ઔર દ્વિતીય સમયમેં અતિસૂક્ષ્મ રહતા હૈ, ચતુર્થ આદિ સમયોમેં અતિસ્થૂલ હો જાતા હૈ, ઇસલિયે હન સમયોં કી ઉસ કી અવગાહના ગ્રહણ ન કર કે જો તૃતીય સમય કી અવગાહના ગ્રહણ કી ગઈ હૈં ઉસકા કારણ કેવલ યહી હૈ કિ યહ ઇસ તૃતીય સમયમેં હી જઘન્ય અવધિજ્ઞાન કે દ્વેષ્વયોગ્ય અવગાહના વાલા હોતા હૈ । ઇસલિયે “ ઉત્પત્તિ કે સમય સે છેકર તૃતીય સમયમે વર્તમાન ” એસા કહા હૈ ।૩।

અવિગ્રહગતિ સે અપને શરીર કે એકદેશમેં હી ઉત્પન્ન હોને કે કારણ વહ પનક જીવ સૂક્ષ્મ હોતા હૈ । ઇસ પાત કો ચતલાને કે લિયે હી સૂક્ષ્મપદ રહ્યા ગયા હૈ । યદિ વહ અપને શરીર સે કિસી ઔર દૂસરી જગહ દૂર જાકર પનક કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતા ઔર વિગ્રહગતિ સે જાતા તો જીવકે પ્રદેશ અવશ્ય વિસ્તાર કો પ્રાપ્ત કરતે, ઇસ તરહ ઉસકી અવગાહના સ્થૂલતર હો જાતી ।૪।

(૩) પનક છવ ઉત્પત્તિસમયથી લઈને પહેલા અને બીજા સમયમાં અતિસૂક્ષ્મ રહે છે ચતુર્થ આદિ સમયમાં અતિસ્થૂળ થઈ જાય છે તેથી તે સમયોની તેની અવગાહના પ્રયત્ન ન કરીને જે ત્રીજા સમયની અવગાહના પ્રયત્ન કરેલ છે તેનું કારણ ફક્ત એટલું જ છે કે તે આ તૃતીય સમયમાં જ જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના દ્વેષને યોગ્ય અવગાહનાવાળો થાય છે તેથી “ઉત્પત્તિના સમયથી શરૂ કરીને તૃતીય સમયમાં વર્તમાન” એવું કહેલ છે

(૪) અવિગ્રહગતિથી પોતાનાં શરીરના એક દેશમાં જ ઉત્પન્ન થવાને કારણે તે પનક છવ સૂક્ષ્મ હોય છે આ વાતને બતાવવા માટે જ સૂક્ષ્મ પદ શબ્દવામાં આવેલ છે એ તે પોતાના શરીરથી કોઈ બીજા જ જગ્યાએ દૂર જઈને પનકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થતો અને વિગ્રહ ગતિથી જતો તે છવના પ્રદેશ જરૂર વિસ્તારને પ્રાપ્ત, આ રીતે તેની અવગાહના સ્થૂળતર થઈ જાત

નનુ કિમિતિ મહાન્ મત્સ્યઃ કલ્પ્યતે ? (૧), કિં વા તૃતીયસમયે મત્સ્યજી-
વિવસ્ય સ્વદેહદેશે સમુત્પત્તિઃ સ્વીક્રિયતે ? (૨), અપિ ચ ત્રિસમયાદારયત્વ વા
તસ્ય કેન કારણેન કલ્પ્યતે ? (૩), કિં વા સૂક્ષ્મો ગૃહ્યતે ? (૪) કિં વા પનક ઇત્યુ-
ચ્યતે ? (૫), કિં વા જયન્યાવગાહના ગૃહ્યતે ? (૬) इति पट प्रश्नाः । अत्रान्यते—

યોજનસદસ્યપ્રમાણ એવ હિ મહામત્સ્યજીવસ્ત્રિમિ* સમયૈરાત્મપ્રદેશાન્ સક્ષિપન્
પ્રયત્નવિશેષત સૂક્ષ્માવગાહનાવાન્ ભવતિ નાન્ય*, इति महामत्स्यग्रहणम् । ૧।

સ ચ મહામત્સ્યજીવ* પ્રથમસમયે પ્રતરં કરોતિ, દ્વિતીયસમયે સૂચીં કરોતિ,
તૃતીયસમયે પનકમવ પ્રાપ્નોતિ, અતસ્તૃતીયસમયે સમુત્પત્તિ* સ્વીક્રિયતે । ૨।

શકા—ઇતને લયે જોઈ મત્સ્ય કી કલ્પના કર્યો કરતે હું ? ૧, કર્યો
ઉસકી અપને વેહ પ્રદેશમેં હી તૃતીય સમયમેં ઉત્પત્તિ માનતે હું ? ૨ કર્યો
ઉસકો ઉત્પત્તિસમય સે હેકર તૃતીય સમયમેં વર્તમાન કહતે હું ? ૩,
કર્યો ઉસકો સૂક્ષ્મરૂપ સે ગ્રહણ કરતે હું ? ૪, કર્યો ઉસકો 'પનક' ઇસ
સંજ્ઞા સે સંયોધિત કરતે હું ? ૫, ઓર કર્યો યદા ઉસકી જયન્ય અવગાહના
લેતે હું ? ૬ । ઇસ પ્રકાર યદા યે છહ પ્રશ્ન હું । ઇનકા ઉત્તર ઇસ પ્રકાર હૈ—

એક હજાર યોજન કી અવગાહના ચાલા મહામત્સ્ય હી ત્રીન સમયોં
મેં આત્મપ્રદેશોં કો સંકુચિત કરતા હુઆ પ્રયત્નવિશેષ સે સૂક્ષ્મ અવગા-
હના ચાલા હોતા હૈ, અન્યજીવ નહીં, ઇસલિયે ઉસી કા ગ્રહણ કિયા હૈ । ૧।

યહ મહામત્સ્ય પ્રથમ સમયમેં પ્રતર કરતા હૈ । દ્વિતીય સમયમેં સૂચી
કરતા હૈ । તૃતીય સમયમેં પનક કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ઇસ
લિયે તૃતીય સમયમેં હી પનકરૂપ પર્યાય કી ઉત્પત્તિ માની ગઈ હૈ । ૨।

શ કા—(૧) આટલા લાંબા-પહોળા મત્સ્યની કલ્પના શા માટે કરે છે ?

(૨) શા માટે તેની પોતાના દેહ પ્રદેશમાં જ ત્રીજા સમયમાં ઉત્પત્તિ માને છે ?

(૩) શા માટે તેને ઉત્પત્તિ સમયથી લઈને તૃતીય સમયમાં વર્તમાન કહે છે ?

(૪) શા માટે તેને સૂક્ષ્મરૂપે ગ્રહણ કરે છે ? (૫) શા માટે તેને 'પનક' આ
સંજ્ઞાથી સંયોધિત કરે છે ? (૬) અને શા માટે તેની જયન્ય અવગાહના લે
છે ? આ પ્રશ્નોએ બહી જો છ પ્રશ્નો છે તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—

(૧) એક હજાર ચોબનની અવગાહનાવાળો મહામત્સ્ય જ ત્રણ સમયોમાં
આત્મપ્રદેશોને સંકુચિત કરતો પ્રયત્નવિશેષથી સૂક્ષ્મ અવગાહનાવાળો થાય છે,
બીજા છવ નહીં તેથી જ તેને ગ્રહણ કરેલ છે

(૨) આ મહા મત્સ્ય પ્રથમ સમયમાં 'પ્રતર' કરે છે બીજા સમયમાં
સૂચી કરે છે ત્રીજા સમયમાં પનકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તૃતીય
સમયમાં જ પનકરૂપ પર્યાયની ઉત્પત્તિ માનેલી છે

જ્ઞાનચન્દ્રિકાટીકા-જ્ઞાનભેદા' ।

મયાહારક' સૂક્ષ્મઃ પનકજીવો જગન્યાવગાહનાવાન્ ભવતિ, અતસ્તચ્છરીરપ્રમાણ
જઘન્યમવધિક્ષેત્ર-મિતિ ઘદન્તિ ।

તદયુક્તમ્—ત્રિમયાહારકત્વ હિ પનકજીવવિશેષણતયા પ્રોક્ત મત્સ્યમવ-
સ્યાપામપ્રતર-સહરણસમયદ્વય ચ પનકમવસમ્યન્ધિ ન સમવતીતિ ત્રિસમયાહારક-
ત્વરૂપ વિશેષણ પનકજીવસ્ય નોપપદ્યતે ॥

અગ્રેઢં ઘોઘ્યમ્—એતાત્પ્રમાણસ્ય જઘન્યક્ષેત્રસ્ય તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાપાન્તરાલ-
વર્તિ દ્રવ્ય માપાપ્રાયોગ્યવર્ગણાપાન્તરાલ્વર્તિ ચ દ્રવ્યમાલમ્યાવધિ' પ્રવર્તતે । તદપિ
ચાલમ્યમાનં દ્રવ્ય દ્વિવિધમ્-ગુરુલ્પુ, અગુરુલ્પુ ચ । તત્ર તૈજસપ્રત્યાસન્ન ગુરુલ્પુ,

સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહના ચાલા હોતા હૈ । ઇસ તરહ ઉસ કે
શરીર કા જો પ્રમાણ હોતા હૈ તત્પ્રમાણ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાન કા ચત-
લાયા ગયા હૈ ।

એસા કહના ઉનકા ઠીક નહીં હૈ કારણ કિ “ ત્રિસમયાહારકત્વ ”
યહ વિશેષણ પનક જીવ કા હી કહા હૈ । ઇસલિયે પ્રથમ સમયમેં મત્સ્ય-
મવ કે શરીર કે આપામ કે સહરણ તયા છિતીય સમયમેં પ્રતર કે સહ
રણ કરનેમેં જો દો સમય લગતે હૈ વે પનકમવસમ્યન્ધી નહીં હૈ, અતઃ
ત્રિસમયાહારકત્વરૂપ વિશેષણ પનક જીવ કા નહીં ઘનતા હૈ ।

યહાં યહ સમજના ચાહિયે-પૂર્વોક્તપ્રમાણપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્ર કે
તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણા કે મધ્યવર્તી દ્રવ્ય કા ઔર માપાપ્રાયોગ્યવર્ગણાકે
મધ્યવર્તી દ્રવ્ય કા અવલમ્બન કરકે અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત હોતા હૈ । વહ
અવલમ્બ્યમાન દ્રવ્ય ગુરુલ્પુ ઔર અગુરુલ્પુ કે મેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ ।
ઉનમેં તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય ગુરુલ્પુ હૈ ઔર માપાપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય અગુરુ

સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહનાવાળો હોય છે આ રીતે તેના શરીર
ને પ્રમાણ હોય છે તે પ્રમાણ જ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનું બતાવ્યું છે

તેમનું જોડું કયન બરાબર નથી કારણ કે “ ત્રિસમયાહારકત્વ ” આ
વિશેષણ પનક જીવનું જ કહેલ છે, તેથી પ્રથમ સમયમા મત્સ્યમવના શરી-
રના આધામનું સહરણ, તથા બીજા સમયમા પ્રતરનું સહરણ કરવામા જે બે
સમય લાગે છે તે પનકમવસમ્યન્ધી નથી તેથી ત્રિસમયાહારકત્વ રૂપ વિશેષણ
પનક જીવનું બનતું નથી

અહીં એમ સમજવું જોઈએ-પૂર્વોક્તપ્રમાણપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્રના
તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનું, અને માપાપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી
દ્રવ્યનું અવલમ્બન કરીને અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત થાય છે તે અવલમ્બ્યમાન દ્રવ્ય
ગુરુલ્પુ અને અગુરુલ્પુના બેદથી બે પ્રકારનું છે તેઓમા તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય

પનકજીવ એવ પૃથિવ્યાઘન્યજીવાપેક્ષયા સૂક્ષ્મઃ સૂક્ષ્મતર' સૂક્ષ્મતમમ મવતી-
ત્યત્ત પનકગ્રહણમ્ ।૫।

પનકજીવ એવ ષ્વ સર્વજઘન્યદેહો મવતીતિ જઘન્યાઘગાહનાગ્રહણમ્ ।૬।

કેચિત્તુ—'ત્રિસમયાહારકસ્ય' इति-આયામસંહરણપ્રતરકરણરૂપ પ્રથમઃ
સમયઃ ૧, પ્રતરસંહરણસૂચીકરણરૂપો દ્વિતીયઃ સમયઃ ૨, તૃતીયસ્તુ સૂચીસહા-
રેણ પનકત્વેનોત્પત્તિસમયઃ ૩, તત્તથ ત્રય સમયા યસ્યાસૌ ત્રિસમયઃ, ત્રિગ્રહ-
ત્યમાવાદાહારકશ્ચ एतेषु त्रिष्वपि समयेष्वाहारस्तस्मादुत्पत्तिसमय एव त्रिस

इस पनक संज्ञासे सपोधन करने का प्रयोजन यह है कि अन्य
पृथिवी आदि जीवों की अपेक्षा पनक जीव ही सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और
सूक्ष्मतम होता है । ५।

इसकी जघन्य अवगाहना का ग्रहण इसलिये किया गया है कि पनक
जीव ही सर्व जीवों की अपेक्षा जघन्य शरीर वाला होता है । ६।

कोई २ आचार्य ऐसा कहते हैं कि पनक जीव की पर्यायमें उत्पन्न
होने वाला वह महामत्स्य का जीव प्रथम समयमें अपने शरीर के
आयाम का संહरण करता है और यह आयाम का संહरण ही प्रતર का
करना है । द्वितीय समयमें प्रतર का संહरण और सूची का करना होता
है । तृतीय समयमें सूची के सहार से और पनकरूप पर्याय से उत्पन्न
होता है । इस तरह तीन समय लगते हैं । तथा त्रिग्रहगति के अभाव से
यह आहारक हो जाता है । इस प्रकार तीनों समयोंमें यह आहारक
होता है । इसलिये उत्पत्तिसमयमें ही तीन समय वाला वह आहारक

(૫) આ પનકસ શાથી સ બોધન કરવાનું પ્રયોજન છે છે કે બીજા પૃથિવી
આદિ જીવોની અપેક્ષાએ પનક જીવજ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ હોય છે

(૬) તેની જઘન્ય અવગાહના એ માટે શ્રદ્ધા કરવામાં આવેલ છે કે
પનક જીવ જ સર્વજીવોની અપેક્ષાએ જઘન્ય શરીરવાળો હોય છે

કોઈ કોઈ આચાર્ય એવું કહે છે કે પનક જીવની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થનારા
તે મહામત્સ્યનો જીવ પ્રથમ સમયમાં પોતાના શરીરના આયામનું સંહરણ
કરે છે અને આ આયામનું સંહરણ જ પ્રતરનું કરવું છે બીજા સમયમાં
પ્રતરનું સંહરણ અને સૂચીનું કરવું થાય છે ત્રીજા સમયમાં સૂચીનું સંહરણ
કરીને પનકરૂપ પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે ત્રણ સમય લાગે છે તથા
ત્રિગ્રહગતિના અભાવથી તે આહારક થઈ બાય છે આ રીતે ત્રણ સમયોમાં
તે આહારક હોય છે તેથી ઉત્પત્તિ સમયે જ ત્રણ સમયવાળો તે

મયાહારક. સૂક્ષ્મઃ પનકજીવો જઘન્યાવગાહનાવાન્ ભવતિ, અતસ્તચ્છરીરપ્રમાણ જઘન્યમવધિક્ષેત્ર-મિતિ ધદન્તિ ।

તદયુક્તમ્—ત્રિસમયાહારકત્વ હિ પનકજીવવિશેષણતયા પ્રોક્ત મત્સ્યમવ-
સ્યાયામપ્રતર-સહરણસમયદ્વય ચ પનકમવસમ્બન્ધિ ન સમવતીતિ ત્રિસમયાહારક-
ત્વરૂપ વિશેષણ પનકજીવસ્ય નોપપદ્યતે ॥

અત્રેદ ધોધ્યમ્—એતાવત્પ્રમાણસ્ય જઘન્યક્ષેત્રસ્ય તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાપાન્તરાલ-
ઘર્તિ દ્રવ્ય ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાપાન્તરાલઘર્તિ ચ દ્રવ્યમાલમ્બ્યાવધિ' પ્રવર્તતે । તદપિ
ચાલમ્બ્યમાન દ્રવ્યં દ્વિધિધમ્-ગુરુલઘુ, અગુરુલઘુ ચ । તત્ર તૈજસપ્રત્યાસન્ન ગુરુલઘુ,
સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહના વાલા હોતા હૈ । ફસ તરહ ઉસ કે
શરીર કા જો પ્રમાણ હોતા હૈ તત્પ્રમાણ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાન કા ઘત-
લાયા ગયા હૈ ।

એસા કહના ઉનકા ઠીક નહીં હૈ કારણ કિ “ ત્રિસમયાહારકત્વ ”
યહ વિશેષણ પનક જીવ કા હી કહા હૈ । ફસલિયે પ્રથમ સમયમેં મત્સ્ય-
મવ કે શરીર કે આયામ કે સંહરણ તયા દ્વિતીય સમયમેં પ્રતર કે સહ-
રણ કરનેમેં જો દો સમય લગતે હૈં વે પનકમવસંબંધી નહીં હૈં, અતઃ
ત્રિસમયાહારકત્વરૂપ વિશેષણ પનક જીવ કા નહીં યનતા હૈ ।

યહૌ યહ સમજના વાહિયે-પૂર્વોક્તપ્રમાણપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્ર કે
તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણા કે મધ્યવર્તી દ્રવ્ય કા ઔર ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાકે
મધ્યવર્તી દ્રવ્ય કા અવલમ્બન કરકે અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત હોતા હૈ । વહ
અવલમ્બ્યમાન દ્રવ્ય ગુરુલઘુ ઔર અગુરુલઘુ કે મેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ ।
ઉનમેં તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય ગુરુલઘુ હૈ ઔર ભાષાપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય અગુરુ

સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહનાવાળો હોય છે આ રીતે તેના શરીરનું
જે પ્રમાણ હોય છે તે પ્રમાણ જ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનું બતાવ્યું છે

તેમનું જોવા ક્યેન બસબર નથી કારણ કે “ ત્રિસમયાહારકત્વ ” આ
વિશેષણ પનક જીવનું જ કહેલ છે, તેથી પ્રથમ સમયમા મત્સ્યમવના શરી-
રના આયામનું સહરણ, તથા બીજા સમયમા પ્રતરનું સહરણ કરવામાં જે જે
સમય લાગે છે તે પનકમવસંબંધી નથી તેથી ત્રિસમયાહારકત્વ રૂપ વિશેષણ
પનક જીવનું બનતું નથી

અહીં એમ સમજવું જોઈ જાય-પૂર્વોક્તપ્રમાણપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્રના
તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનું, અને ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી
દ્રવ્યનું અવલમ્બન કરીને અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત થાય છે તે અવલમ્બ્યમાન દ્રવ્ય
ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુના સેદથી જે પ્રકારનું છે તેજોમા તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય

માપાપ્રત્યાસન્ન ચાણુલ્લઘુ । તત્ત્વતાંશ પર્યાયાન્ ચતુઃસંખ્યાનેવ ઘર્ણગન્ધરસસ્પર્શલ-
ક્ષણાન્ જઘન્યાવધિજ્ઞાની પश्यति, ન શોપાનિતિ ।

અયમત્ર સારાંશઃ.—અંગુલાસરખ્યેયમાગપમાણ જઘન્ય ક્ષેત્રમપધિજ્ઞાનસ્ય
મવતિ । અર્થાત્—અંગુલપમાણસ્ય ક્ષેત્રસ્ય અસંખ્યેયાનિ 'લ્ક્ષણાનિ કૃતસ્ય એકસ્મિન્
અસંખ્યેયમાગે યાવન્તિ દ્રવ્યાણિ સમવસ્થિતાનિ તાનિ જઘન્યાવધિજ્ઞાની
પश्यति ॥ ગા૦૧ ॥

एव जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्त्वा, उत्कृष्टमवधिक्षेत्रमाह—

सूक्ष्म—सव्व—बहु—अगणिजीवा, निरन्तर जत्तिय भरिज्जसु ।

खित्त सव्वदिसाग, परमोही खित्तनिदिट्ठो ॥ २ ॥

छाया—सर्वबहुमिजीवा,—निरन्तर यावद् श्रुतवन्त ।

क्षेत्रं सर्वदिक्क, परमावधिः क्षेत्रनिदिष्टः ॥ २ ॥

टीका—'सव्वबहुअગણિજીવા' इत्यादि । सर्वबहुमिजीवा.—इह सर्व-

लक्ष्य है । इनमें रहे हुए वर्ण रस गंध स्पर्शरूप चार पर्यायों को ही जघन्य
अवधिज्ञानी देखता है, शेष को नहीं । इसका सारांश यह है—

अंगुलका असंख्यातवा भाग क्षेत्र अवधिज्ञान का जघन्य विषय है,
इस का तात्पर्य यह है कि अंगुलप्रमाण क्षेत्र के असंख्यात टुकड़े करो,
अंत का जो असंख्यातवा टुकड़ा यथे उसमें जितने रूपी द्रव्य अवस्थित
हों उन्हें जघन्य अवधिज्ञानी जानता और देखता है ।

इस प्रकार अवधिज्ञान का जघन्य क्षेत्र कह कर अब उत्कृष्ट क्षेत्र
कहते हैं—'सव्व-बहु-अगणिजीवा' इत्यादि ।

શુદ્ધલ્લ ઇ અને માપાપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય અણુલ્લઘુ છે તેમનામા રહેલ વસ્તુ, ગંધ,
સ્પર્શરૂપ ચાર પર્યાયોને જે જઘન્યઅવધિજ્ઞાની જુઓ છે, બીજાને કાંઈ નહીં
તેનો સારાંશ આ છે—

અણુલ્લને અસંખ્યાતમા ભાગ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો જઘન્ય વિષય છે
તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અણુલ્લના માપના ક્ષેત્રના અસંખ્ય ટુકડા કરેલ છેવટનો
જે અસંખ્યાતમા ટુકડો બચે તેમા જેટલા રૂપી દ્રવ્યો રહેલ હોય તેમને
જઘન્ય અવધિજ્ઞાની જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનું જઘન્ય ક્ષેત્ર કહીને હવે ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર કહે છે—

“સવ્વબહુઅગણિજીવા” ઇત્યાદિ.

શબ્દેન વિવક્ષિતકાલવર્તિનો વહ્નિજીવા યાવન્તઃ સન્તિ, ત એવ સર્વે ગૃહ્યન્તે । તત્તથ ચે ભૂત-ભવિષ્યત્કાલાવસ્થાયિ વહ્નિજીવાઃ, ચે ચ શેષજીવાસ્તેષા ગ્રહણ નાસ્તિ, અસમવાદ્ । સર્વેભ્યઃ=વિવક્ષિતકાલવર્તિભ્યોઽગ્નિજીવેભ્ય એવ ચે વહ્નસ્તે સર્વવહ્નઃ, અપ્રયથ તે જીવા, અગ્નિજીવા, સર્વવહ્નસ્તેઽગ્નિજીવા સર્વવહ્નિગ્નિજીવા, સર્વદિક્ષ=સર્વદિગ્માયાવસ્થિત ક્ષેત્રમ્-આકાશ, નિરન્તર-અન્તરરહિત, ક્રિયાવિશેષ-ળમેતદ્, વિશિષ્ટમૂર્ચીરચનયા રચિતાઃ સન્તઃ, યાવત્=યત્પરિમાણ મૃતવન્ત = વ્યાપ્તવન્ત, પરમાવધિ.-પરમધાસાવવધિ સ તથા, ક્ષેત્રનિર્દિષ્ટ-ક્ષેત્રમ્=અનન્તરોક્ત પ્રમૂતાગ્નિજીવપ્રમિતમક્રીકૃત્ય નિર્દિષ્ટ=પ્રતિપાદિતો ગણધરાદિભિરિતિ । તત્તથા-વધે પર્યાયેળ ઇતાવત્ ક્ષેત્રમુત્કૃષ્ટતો વિષય ઇતિ ભાવ. ।

‘મૃતવન્ત’ ઇતિ મૃતકાલનિર્દેશથ ‘અજિતસ્વામિકાલ એવ પ્રાય. સર્વવહ્નોઽગ્નિ-જીવા મવન્તિ સ્મ’ ઇતિ સૂચયિતુમ્-‘સર્વવહ્નુ’ ઇતિ વિશેષણમ્ । ‘અસ્યામવસર્પિણ્યા’ મિત્ય-

હસ ગાથામે સર્વશબ્દ સે વિવક્ષિત કાલવર્તી અગ્નિજીવ જિતને હૈં વે હી સચ ગ્રહણ કિયે ગયે હૈં । મૃત-ભવિષ્યત-કાલવર્તી અગ્નિજીવ તથા ઓર જો શેષ જીવ હૈં વે ગ્રહણ નહીં કિયે ગયે હૈં । હસ તરહ વિવ-ક્ષિતકાલવર્તી અગ્નિજીવોં સે ઓર મી જો અગ્નિજીવ હૈં વે સર્વવહ્નુ અગ્નિ જીવ સમસ્ત દિગવસ્થિત જિતને આકાશરૂપી ક્ષેત્ર કો નિરન્તર રૂપમે-અન્તર ન રહે હસ રૂપમે-ભરતે હૈં-ઁસે વ્યાપ્ત કરતે હૈં ઁતના ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટ અવધિજ્ઞાન કા વિષય હૈં । એસા ગણધરાદિકોં ને કહા હૈં ।

હસ ગાથામે “મૃતવન્ત.” એસા જો મૃતકાલિક નિર્દેશ કિયા હૈ વહ્ન હસ યાત કી સૂચના કે લિળ હૈ કિ અજિત સ્વામી કે સમયમેં હી પ્રાયઃ સર્વવહ્નુઅગ્નિજીવ થે । “સર્વવહ્નુ” વહ્ન વિશેષણ હસ અવસ્-

આ ગાથામા ‘સર્વ’ શબ્દથી વિવક્ષિતકાલવર્તી અગ્નિજીવ જોટલા છે તે બધાં ગ્રહણ કરેલ છે મૃત-ભવિષ્યકાલવર્તી અગ્નિજીવ તથા બીજા જે બાકીના જીવો છે તે ગ્રહણ કરેલ નથી. આ રીતે વિવક્ષિતકાલવર્તી અગ્નિજીવો સિવા યના બીજા પણ જે અગ્નિજીવો છે તે બધા-બહુઅગ્નિજીવ સમસ્ત દિગવસ્થિત જોટલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને નિરન્તર રૂપમા (અન્તર ન રહે તે રૂપમા) ભરે છે, તેને વ્યાપ્ત કરે છે, એટલું ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટ અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે એવુ ગણધરાદિકોએ કહ્યું છે

આ ગાથામા ‘મૃતવન્ત’ એવો જે મૃતકાળનો નિર્દેશ કરેલ છે તે આ યાતની સૂચનાને માટે છે કે અજિતસ્વામીના સમયમાં જ પ્રાય. સર્વબહુઅગ્નિ જીવ હોતા. ‘સર્વવહ્નુ’ આ વિશેષણ આ અવસર્પિણી કાળનું સૂચક છે તથા

યસ્ય રહ્યાપનાર્થમ્ । 'સર્વદિક્ષમ્' इत्यनेन सर्वतः सूत्रीपरिभ्रमण प्रमितमेव सूचितम् ।

અથવા—સર્વબહુમિત્રીવા નિરન્તર યાવત્ સર્વદિક્ષ ક્ષેત્ર ભૂતયન્તઃ, एतावति क्षेत्रे यान्यवस्थितानि द्रव्याणि, तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधि, क्षेत्रમङ्गीकृत्य निर्दिष्ट, इति । अथ साम्प्रदायिकोऽर्थ उच्यते—

અમિત્રીજીવોત્પત્તેર્મહાવૃષ્ટ્યાદિના વ્યાધાતામાવે સમસ્તભરતૈરવતવિદહ્નસામુ પચ્ચદશમ કર્મભૂમિષુ સર્વબહુ વાદરામિત્રીવા મવન્તિ । अवसर्पिण्या द्वितीय- तीर्थंकरकाले ये भवन्ति स्म, त एव गृह्यन्ते । तत्र हि वादरात्रिजीवानां सधुषणं पिणी काल का सूचक है । तथा—“सर्वदिक्खम्” यह विशेषण सूचिपरि- भ्रमणपरिमित क्षेत्र का ही सूचक है ।

અથવા—સર્વબહુઅગ્નિજીવ નિરન્તર સય દિશાઓમાં રહે હુણ જિતને ક્ષેત્ર કો વ્યાપ્ત કરતે હૈં જતને ક્ષેત્રમાં જિતને દ્રવ્ય અવસ્થિત હોતે ઉતને દ્રવ્યો કો જાનને કી શક્તિ ચાલા यह परमावधिज्ञान, क्षेत्रकी अपेक्षा से कहा गया है ।

અથ સામ્પ્રદાયિક અર્થ કયા હૈં સો ઘતલાયા જાતા હૈ—

અગ્નિ જીવો કી ઉત્પત્તિ કા મહાવૃષ્ટિ આદિ કે દ્વારા બી વ્યાધાત નહીં હોતા હૈં इसलिये पांच भरत, पांच ऐरघत, एव पांच महाविदेह, ये जो पञ्च कर्मभूमिया है इनमें सर्वबहुवादरअग्निजीव होते हैं ।

અવસર્પિણી કાલમાં દ્વિતીય તીર્થંકર કે સમયમાં જો અગ્નિ જીવ હોતે હૈં એ હી યહાં ગ્રહણ કિયે ગયે હૈં, कारण कि उस समय वादर अग्नि

‘સર્વદિક્ષમ્’ આ વિશેષણ સૂચીપરિભ્રમણપરિમિત ક્ષેત્રનું જ સૂચક છે

અથવા—સર્વબહુઅમિત્રીવ નિરન્તર બધી દિશાઓમાં રહેલ જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરે છે એટલા ક્ષેત્રમાં જેટલા દ્રવ્ય રહેલા હોય છે એટલા દ્રવ્યોને બહુવાની શક્તિવાળું આ પરમાવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ઠહેલ છે હવે સામ્પ્રદાયિક અર્થ શો છે તે બતાવે છે—

અમિત્રીવોની ઉત્પત્તિનો મહાવૃષ્ટિ આદિ વડે પણ વ્યાધાત થતો નથી. તેથી પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત, અને પાંચ મહાવિદેહ, તે પદર જે કર્મભૂમિઓ છે તેઓમાં સર્વબહુવાદરઅમિત્રીવ હોય છે અવસર્પિણી કાળમાં બીજા તીર્થંકરના સમયમાં જે અમિત્રીવ હોય છે તેમને જ અહીં ગ્રહણ કરેલ છે, ઠાણુ કે તે સમયે વાદર અમિત્રીવોની સધુષણ અને જ્વાલન આદિ

બહુતરક્ષેપૂર્ણ કરોતિ । અન્યે પચ્ચ અનાદેશાઃ, પચ્ચસ્તુ ધ્રુતાદેશ
 इति । तथाहि—सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विप्रमाणः
 स्थाप्यते । तत्र एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीव स्थापनया
 प्रथमो घनः । स्वावगाहे च देहासरत्येयाकाशप्रदेशे लक्षणे
 एकैकाग्निजीवस्थापनया द्वितीयो घनः । घनरचनाया नवाम्नि
 जीवाः असत्कल्पनया स्थाप्यन्ते ।

અગ્નિ સ્થાપના—

○	○	○
○	○	○
○	○	○

एतेषा नवानामग्निजीवानां प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशे व्यवस्थापिताना-

घन, (२) दो प्रतर (वर्ग), (३) दो श्रेणि ६ । इनमें छठवा श्रेणीरूप भेद ही
 बहुतर क्षेत्र को पूरण करता है । अन्य पाच भेद अनादेशशास्त्रसमत
 नहीं है । छठवां ही ध्रुतादेश-शास्त्रसंमत है ।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है—समस्त अग्निजीवों का जो घन
 घनाया गया है वह समचतुरस्र-समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार
 से स्थापना की गई है—प्रथम प्रकारमें एक एक आकाश स्थापना यत्र—
 के प्रदेशमें एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया
 है । द्वितीय प्रकारमें जितने असंख्यातप्रदेशरूप आका
 शक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस
 स्वावगाहित देहरूप आकाश के असंख्यात प्रदेशमें एक
 एक अग्निजीव की स्थापना की गई है । इस तरह इस
 घनरचनामें असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं ।

○	○	○
○	○	○
○	○	○

(વર્ગ) (૨) બે શ્રેણિ. તેઓમાં છઠી શ્રેણીરૂપ લેહ જ બહુતર ક્ષેત્રને પૂર્ણ કરે
 છે અન્ય પાચ લેહ અનાદેશ-શાસ્ત્રસંમત નથી. છઠો ધ્રુતાદેશ જ શાસ્ત્રસંમત છે

તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—સમસ્ત અગ્નિજીવોનો જો ઘન બનાવવામાં
 આવેલ છે તે સમચતુરસ્ર-સમચતુષ્કોણ છે, અને તેની બે રીતે સ્થાપના કરેલ છે
 (૧) પહેલા પ્રકારમાં એક એક આકાશના પ્રદેશમાં એક એક સ્થાપનાયત્ર—
 અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરેલ છે (૨) બીજા પ્રકારમાં નેટલા
 અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ આકાશ ક્ષેત્રને એક અગ્નિજીવશરીરે રોકી
 રાખેલ છે તે સ્વાવગાહિત દેહરૂપ આકાશના અસંખ્યાત
 પ્રદેશમાં એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના કરેલ છે આ રીતે આ
 ઘનરચનામાં અસત્કલ્પના વડે નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

○	○	○
○	○	○
○	○	○

મધસ્તાત્ ઉપરિષ્ટાઘ અન્યેઽપિ નવ નવ જીવા इत्यમેव स्याप्यन्ते । एष कल्पनया सप्तविंशत्या प्रथमो घनो भवति ।

સ્થાપના ચેયમ્

સદ્માવતસ્ત્વ સરયેયૈરગ્નિ જીવૈરેકૈકાકાશપ્રદેશવ્યવસ્થા-
પિતૈર્ધનો ભવતિ । ઢિતીયોઽપિ ઘન इत्यमेव द्रष्टव्यः, किन्तु
इह देहासख्येयाकाशप्रदेशेष्वेकैक जीवो व्यवस्थाप्यते २ ।

○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○

एव वृत्ताकार प्रतरोऽपि द्विविधो भवति । तथा हि एकै-
काकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीवस्थापनया प्रथम, देहासख्ये

इन नौ अग्नि जीवों के भी प्रत्येक अग्नि जीव के ऊपर नीचे और
भी नौ नौ अग्नि जीव स्थापित किये जाते हैं । स्थापना—

○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○

इस तरह बी स्थापना से सत्ताईस २७ जीवों
का यह प्रथम घन घन जाता है । इससे यह तात्पर्य
निकलता है कि एक एक आकाश के प्रदेशमें व्यवस्था-
पित हुए असख्यात अग्नि जीवों का एक घन घन जाता
है । द्वितीय घन भी इस तरह से होता है । किन्तु
इस घनमें देहरूप असख्येय आकाशप्रदेशमें एक एक
जीव ही स्थापित किया जाता है । इसी प्रकार वृत्ताकार प्रतर भी दो
तरह से होता है—एक २ आकाश के प्रदेशमें एक एक अग्निजीवकी
स्थापना से प्रथम प्रतर, और आकाश के असख्यात प्रदेशरूप स्वावगा-

તે નવ અગ્નિજીવોના પણ પ્રત્યેક અગ્નિજીવની ઉપર નીચે બીજા પણ
નવ નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

સ્થાપના—

○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○
○	○	○

આ પ્રકારની સ્થાપનાથી સત્તાવીસ (૨૭) જીવોનો
આ પ્રથમ ઘન બની જાય છે તેથી એ તાત્પર્ય નિકળે છે
કે એક એક આકાશના પ્રદેશમાં વ્યવસ્થાપિત થયેલ અસ-
ખ્યાત અગ્નિજીવોનો એક ઘન બની જાય છે બીજો ઘન
પણ એજ રીતે થાય છે પણ આ ઘનમાં દેહરૂપ અસ-
ખ્યેય આકાશ પ્રદેશમાં એક એક જીવ જ સ્થાપિત કરાય
છે આજ રીતે વૃત્તાકાર પ્રતર પણ બે રીતે થાય છે એક એક આકાશના
પ્રદેશમાં એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના વડે પ્રથમ પ્રતર અને આકાશના

ઘનુત્તરક્ષેત્રપૂરણ કરોતિ । અન્યે પચ્ચ અનાદેશા, પષ્ટસ્તુ શ્રુતાદેશ
 ઇતિ । તથાહિ-સર્વેરપ્યગ્નિજીવૈ* સમચતુરસ્રો ઘનો દ્વિપ્રચારકઃ
 સ્થાપ્યતે । તપ્ર એકૈકાકાશપ્રદેશે એકૈકાગ્નિજીવ સ્થાપનયા
 પ્રથમો ઘન* । સ્વાવગાહે ચ દેહાસરચ્યેયાકાશપ્રદેશ સ્થળે
 એકૈકાગ્નિજીવસ્થાપનયા દ્વિતીયો ઘન* । ધનરચનાયા નવાગ્નિ
 જીવાઃ અસત્કલ્પનયા સ્થાપ્યન્તે ।

અથ સ્થાપના—

○	○	○
○	○	○
○	○	○

એતેષાં નવાનામગ્નિજીવાનાં પ્રત્યેકમેકૈકાકાશપ્રદેશે વ્યવસ્થાપિતાના

ઘન, (૨) દો પ્રતર (વર્ગ), (૩) દો શ્રેણિ ૬ । इनमें छठवा श्रेणीरूप भेद ही
 षष्ठ्युत्तर क्षेत्र को पूरण करता है । अन्य पाच भेद अनादेशशास्त्रसंमत
 नहीं हैं । छठवा ही श्रुतादेश-शास्त्रसंमत है ।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है—समस्त अग्निजीवों का जो घन
 बनाया गया है वह समचतुरस्र-समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार
 से स्थापना की गई है—प्रथम प्रकारमें एक एक आकाश स्थापना यत्र—
 के प्रदेशमें एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया
 है । द्वितीय प्रकारमें जितने असंख्यातप्रदेशरूप आका
 शक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस
 स्वावगाहित देहरूप आकाश के असंख्यात प्रदेशमें एक
 एक अग्निजीव की स्थापना की गई है । इस तरह इस
 धनरचनामें असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं ।

○	○	○
○	○	○
○	○	○

(વર્ગ) (૩) બે શ્રેણિ. તેઓમાં છઠી શ્રેણીરૂપ લેહ જ ઘનુત્તર ક્ષેત્રને પૂર્ણ કરે
 છે અન્ય પાંચ લેહ અનાદેશ-શાસ્ત્રસંમત નથી. છઠો શ્રુતાદેશ જ શાસ્ત્રસંમત છે

તેના ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—સમસ્ત અગ્નિજીવોના બે ઘન બનાવવામાં
 આવેલ છે તે સમચતુરસ્ર-સમચતુષ્કોણ છે, અને તેની બે રીતે સ્થાપના કરેલ છે
 (૧) પહેલા પ્રકારમાં એક એક આકાશના પ્રદેશમાં એક એક સ્થાપનાયત્ર—
 અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરેલ છે (૨) બીજા પ્રકારમાં બેટલા
 અસંખ્યાતપ્રદેશરૂપ આકાશ ક્ષેત્રને એક અગ્નિજીવશરીરે રોકી
 રાખેલ છે તે સ્વાવગાહિત દેહરૂપ આકાશના અસંખ્યાત
 પ્રદેશમાં એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના કરેલ છે આ રીતે આ
 ધનરચનામાં અસત્કલ્પના વડે નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

○	○	○
○	○	○
○	○	○

પ્રદેશવગાહોઽપ્યસ્તુ, ઇતિ ચેન્નૈવમ્, કલ્પનાઽપિ સતિ સમવેઽવિરોધિન્યેવ કર્તવ્યા, કિં વિરોધેન ? તસ્માત્-અસંખ્યેયાકાશપ્રદેશલક્ષણસ્વાવગાદે શ્રેણ્યામેકૈકજીવ સ્થાપનેન ય શ્રેણિલક્ષણ પઠ્ઠ પક્ષઃ સ એવ શ્રુતે આદિપ્ત્વત્ ગ્રાહ્ય' । શેપાસ્તુ સે એક એક પ્રદેશમેં એક એક જીવકા અવગાહ માન લિયા જાવે તો આગમ વિરુદ્ધતા કૈસે આસકેગી ?

ઉત્તર—એસા નહીં કહના ચાહિયે, કારણ કિ કલ્પના મી ઘઠીકી જાની ચાહિયે કિ જો વઘા સમવિત્ત હોતી હો, ઓર જિસમેં કોઈ વિરોધ નહીં આતા હો । પૂર્વોક્ત કલ્પના તો અવિરોધિની નહીં હૈ । ઉસમેં આગમ સે દોષ આતા હૈ, આગમમેં એક જીવ કા આધારક્ષેત્ર લોકાકાશ કે અસંખ્યાતવે ભાગ સે લેકર સમ્પૂર્ણ લોકાકાશતક હો સકને કા ઘતલાયા ગયા હૈ । યથાપિ લોકાકાશ અસંખ્યાતપ્રદેશ પરિમાણ હૈ તથાપિ અસંખ્યાત સંખ્યા કે મી અસંખ્ય પ્રકાર હોને સે લોકાકાશ કે એસે અસંખ્યાત ભાગોં કી કલ્પના કી જા સકની હૈ, જો અગુલાસંખ્યેયભાગ પરિમાણ હો । इतना छोटा एक भाग भी असंख्यात प्रदेशात्मक ही होता है । उस एक भागमें कोई एक जीव रह सकता है, उतने दो भागमें भी रह सकता है । इसी तरह एक २ भाग बढ़ते २ आखिरकार सर्वलोकमें भी एक जीव रह सकता है, अर्थात् जीवद्रव्य का छोटे से छोटा आधारक्षेत्र अगुलासंख्येय भाग

એક જીવની અવગાહના માનવામાં આવે તો આગમવિરુદ્ધતા કેવી રીતે આવી શકશે ?

ઉત્તર—એવું ન કહેવું એઈ એ કારણ કે કલ્પના પણ એવી જ કરવી એઈ એ કે જે ત્યાં સમવિત્ત થતી હોય, અને જેમા કોઈ વિરોધ આવતો ન હોય પૂર્વોક્ત કલ્પના તો અવિરોધિની નથી તેમાં આગમથી દોષ આવે છે આગમમા એક જીવનું આધારક્ષેત્ર લોકાકાશના અસંખ્યાતમાં ભાગથી લઈને સંપૂર્ણ લોકાકાશ સુધી કોઈ શકવાનું બતાવ્યું છે એ કે લોકાકાશ અસંખ્યાત પ્રદેશપરિમાણ છે તો પણ અસંખ્યાત સંખ્યાના પણ અસંખ્યાત પ્રકાર હોવાથી લોકાકાશના એવા અસંખ્યાત ભાગોની કલ્પના કરી શકાય છે કે જે આંગળના અસંખ્યેયભાગપરિમાણ હોય. આવડો નાનો એક ભાગ પણ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક જ હોય છે તે એક ભાગમા કોઈ એક જીવ રહી શકે છે, એટલા જ ભાગમાં પણ રહી શકે છે, આ રીતે એક એક ભાગ વધતા વધતા છેવટે સર્વલોકમા પણ એક જીવ રહી શકે છે, એટલે કે જીવદ્રવ્યનું નાનામાં નાનું

યાકાશપ્રદેશાત્મકે સ્વાવગાદે एकैकाग्नि जीवस्थापनया च द्वितीयः २। एवमा
यता सूच्याकाराग्नेणिरपि द्विमेदा । तत्र चत्वारो घनमतरपक्षा , पञ्चमथ-एकैकाका
शप्रदेशस्थापितैकैकजीवलक्षण अग्निपक्ष, एते पञ्चापि न ग्राह्या , दोषद्वयानुपपन्नात् ।
तथाहि-पञ्चविधयाऽप्यनया स्थापनया स्थापिता अग्निजीवा अवधिज्ञानधरस्य
पदस्वपि विष्णु असत्कल्पनया 'आम्यमाणा' स्तोकेमेव क्षेत्रं स्पृशन्तीत्येको दोषः॥
एकैकाकाशप्रदेशे एकैकजीवस्थापनायामागमविरोधश्च द्वितीयो दोषः ।

નનુ અસત્કલ્પયાકાશપ્રદેશાન્ વિના આગમે જીવાવગાહનિષેધાદસત્કલ્પનયા
હિત દેહમેં એક ૨ અગ્નિ જીવ કી સ્થાપના સે ધિનીય પ્રતર ઘનતા હૈ ।
હસી તરહ સૂચી કે આકાર જૈસી લખી ઐણિ ખી દો પ્રકાર કી હૈ । इनमें
घन और प्रतर के दो२ भेदरूप चार पक्ष, तथा एक २ आकाशप्रदेशमें
स्थापित एक एक जीवरूप पाचवा अग्निपक्ष, ये पाचों पक्ष ग्राह्य नहीं हुए
हैं, कारण कि ये दो दोषों से दूषित हैं ? इन दोनों दोषों का खुलाशा
इस प्रकार है-जब पाच प्रकार की इस स्थापना से स्थापित किये गये ये
अग्निजीव अवधिज्ञानी की छहों दिशाओंमें असत्कल्पना से इधर से
उधर घुमाये जावेगे तब ये स्तोके क्षेत्र का ही स्पर्श करेंगे एक तो यह
दोष आता है १, दूसरा-एक २ आकाशप्रदेश के ऊपर एक २ जीव की
स्थापना करना यह आगम से विरुद्ध पड़ता है २ ।

શંકા—યથાપિ અસત્કલ્પાત આકાશ પ્રદેશોં કે વિના આગમમેં એક
જીવ કે અવગાહ કા નિષેધ યતલાયા ગયા હૈ ફિર ખી અસત્કલ્પના

અસત્કલ્પાત પ્રદેશરૂપ સ્વાવગાહિત દેહમા એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના વડે
બીજો પ્રતર બને છે આજ પ્રમાણે સૂચીના આકાર જેવી લાખી ઐણી પક્ષ બે
પ્રકારની છે તેમનામાં ઘન અને પ્રતરના બે બે ભેદરૂપ ચાર પક્ષ તથા એક
એક આકાશ પ્રદેશમાં સ્થાપિત એક એક જીવરૂપ પાચવો અગ્નીપક્ષ, એ પાંચે
પક્ષ ગ્રાહ્ય થયા નથી, કારણ કે તે બે દોષો વડે દૂષિત છે એ બન્ને દોષોનો
ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—જ્યારે પાંચ પ્રકારની આ સ્થાપનાથી સ્થાપિત કરેલ
એ અગ્નિજીવ અવધિજ્ઞાનીની છબે દિશાઓમાં અસત્કલ્પનાથી અહીંથી તહીં
ઘુમવાશે ત્યારે એ સ્તોકે ક્ષેત્રનો જ સ્પર્શ કરશે. એક તો આ દોષ આવશે (૧)

બીજું—એક એક આકાશ પ્રદેશની ઉપર એક એક જીવની સ્થાપના કરવી
તે આગમની વિરુદ્ધનું ગણાયે (૨)

શંકા—જો કે અસત્કલ્પાત આકાશ પ્રદેશોના વિના આગમમાં એક જીવની
અવગાહનાનો નિષેધ બતાવ્યો છે તે છતાં અસત્કલ્પનાથી એક એક પ્રદેશ

અસંખ્યેયાકાશલ્પદાનિ સ્પૃશતિ, અતઃ એતાવદુત્કૃષ્ટક્ષેત્રમવધેર્વિપયઃ, ઇત્યુક્તમવતીત્યાદિ સ્વયમેવ વક્ષ્યતીતિ ॥

નનુ પદ્મમેદાનાં કલ્પન કિમર્થં ક્રિયતે, અયુક્તમેતત્, તથાહિ—એકેકાકાશપ્રદેશાવગાહિનાં જીવાનાં ઘનો યાવત એવ આકાશપ્રદેશાન્ આક્રામતિ, પ્રતરોઽપિ તેપાંતાવત એવ આકાશપ્રદેશાન્ આક્રામતિ, શ્રેણિરપિ તેપાંતાવત એવ તાન્ સ્પૃશતિ । સત્ત્વપ્રસારિતનેત્રપટ્ટાક્રાન્તાકાશપ્રદેશવદિત્યેવમસંખ્યેયાકાશપ્રદેશાવગાહજીવઘન—પ્રતર—શ્રેણ્યાક્રાન્તાકાશપ્રદેશાનામપિ સ્વસ્થાને સત્ત્વા તુલ્યેવ માવનીયેત્પતોઽવગાહમેદદ્વયવાન્ ઘન એવાસ્તુ, પ્રતરો વા શ્રેણિરેવ વાઽસ્તુ, ઇતિ ચેત્ ,

ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાન કા વિપયમૂત નિર્દિષ્ટ ક્રિયા ગયા હૈ । ઇત્યાદિ સય પાતે સૂત્રકાર આગે સ્વયં હી સ્પષ્ટ કરેગે ।

શકા—યહ જો છહ મેવોં કી કલ્પના કી ગઈ હૈ—વહ અયુક્ત હૈ, ક્યોં કિં એક એક આકાશ કે પ્રદેશમેં અવગાહી જીવોં કા ઘન જિતને આકાશ કે પ્રદેશોં કી છૂતા હૈ ઉતને હી પ્રદેશોં કો ઉનકા પ્રતર મી છૂતા હૈ ઓર શ્રેણી મી ઉનકી ઉતને હી પ્રદેશોં કો છૂતી હૈ । જિસ પ્રકાર સંકુચિત અવસ્થામેં રક્ષા હુઆ નેત્રપટ્ટ જય પસાર દિયા જાતા હૈ તો વહ જૈસે સંકુચિત અવસ્થામેં જિતને આકાશપ્રદેશોં કો ઘેરે હુય થા ઉતને હી પ્રદેશોં કો વહ પસાર દેને પર મી ઘેરતા હૈ । ઇસ તરહ અસંખ્યેય આકાશ પ્રદેશોંમેં અવગાહી જીવ કા ઘન, પ્રતર એવ શ્રેણી યે સય અપને ૨ દ્વારા આક્રાન્ત હુય આકાશ પ્રદેશોં કો ઉતના હી છૂળેગે કિં જિતને આકાશ પ્રદેશોં કો એક દૂસરેને છૂઆ હૈ, કારણ અપને ૨ સ્થાનમેં આકાશપ્રદેશોં

અવધિજ્ઞાનનુ વિપયમૂત નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે ઇત્યાદિ બધી વાતો સૂત્રકાર આગળ બોલે જ સ્પષ્ટ કરશે.

શકા—આ જે છબેદોની કલ્પના કરેલ છે તે અયોગ્ય છે, કારણ કે એક એક આકાશના પ્રદેશમાં અવગાહી જીવોનો ઘન જેટલા આકાશના પ્રદેશને સ્પર્શે છે એટલાજ પ્રદેશને તેના પ્રતર પણ સ્પર્શે છે, અને તેમની શ્રેણી પણ એટલા જ પ્રદેશને સ્પર્શે છે જે રીતે સંકુચિત અવસ્થામાં રાખેલ નેત્રપટ્ટ બ્યારે વિસ્તારવામાં આવે છે ત્યારે તે જેમ સંકુચિત અવસ્થામાં જેટલા આકાશ પ્રદેશોને ઘેરેલ હતો એટલા જ પ્રદેશને તે વિસ્તારવાથી પણ ઘેરે છે, એજ રીતે અસંખ્યેય આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહી જીવના ઘન પ્રતર અને શ્રેણી એ સૌ પોત પોતાના વડે આક્રાન્ત થયેલ આકાશ પ્રદેશોને એટલાજ સ્પર્શશે કે જેટલા આકાશ પ્રદેશોને એક બીજાએ સ્પર્શ્યા છે કારણ કે પોત પોતાનાં સ્થાનમાં આકાશ પ્રદેશોની સખ્યા તુલ્ય જ છે

પચ્ચાનાદેશાઃ, સમવોપદર્શનમાત્રેણોક્તત્વાત્ પરિહાર્યાઃ । ઇયં હિ યયોક્તશ્રેણિઃ
 एकैकजीवस्या संख्येयाकाशप्रदेशावगाहे व्यवस्थापितत्वाद् बहुतर क्षेत्रे सृज्यती
 त्येको गुणः, अवगाहविरोधामावस्तु द्वितीयः । ततश्च-एषाऽग्निजीवश्रेणिसवधि-
 ज्ञानिन पदस्वपि दिक्षु असत्कल्पनया भ्रामिता सती अलोके लोकप्रमाणानि
 परिमाण का खंड होता है जो समग्र लोकाकाश का एक असंख्यातवा
 हिस्सा होता है ।

અય એક એક પ્રદેશમાં અસત્કલ્પના સે જીવ કા અવગાહ-
 માનના આગમવિરોધ સે વિહીન કૈસે હો સકતા હૈ । અતઃ, અસંખ્યાત-
 પ્રદેશરૂપ સ્વાવગાહિત શ્રેણીમાં એક ૨ જીવ કી સ્થાપના સે જો શ્રેણીરૂપ
 છઠવા પક્ષ હૈ વહી આગમમાં આદિષ્ટ હોને સે ગ્રાહ્ય માના ગયા હૈ । બાકી
 કે પાંચ પક્ષ આદિષ્ટ ન હોને કી વજહ સે પરિહાર્ય થતલાયે ગયે હૈ । યહા
 જો ઉનકા કથન કિયા ગયા હૈ વહ કેવલ સમાધનામાત્ર કો દિખલાને
 કે લિયે હી કિયા ગયા હૈ । યહ યયોક્ત શ્રેણિ એક એક જીવ કો અસંખ્યેય
 આકાશપ્રદેશરૂપ આધારમાં વ્યવસ્થાપિત હોનેકી વજહ સે એક તો બહુત
 અધિક ક્ષેત્ર કા સ્પર્શ કર લેતી હૈ । દૂસરે-હસ માન્યતામાં અવગાહ કા
 વિરોધ મી નહીં આતા હૈ । હસ તરહ યહ અગ્નિજીવોં કી શ્રેણિ અવધિ
 જ્ઞાની કી છઠોં દિશાઓમાં અસત્કલ્પના સે ઘુમાને પર અલોકમાં લોક
 પ્રમાણ અસંખ્યેય આકાશખંડોં કો સ્પર્શ કરતી હૈ, હસલિયે હસના ઉત્કૃષ્ટ

આધારક્ષેત્ર આગળના અસખ્યેયભાગપરિભાષુને । ખડ હોય છે ને સમગ્ર
 લોકાકાશને । એક અસખ્યાતમે ભાગ હોય છે

હવે એક એક પ્રદેશમાં અસત્કલ્પનાથી જીવની અવગાહના માનવી તે
 આગમવિરોધ વિનાનું કેવી રીતે થઈ શકે છે, તેથી અસખ્યાત પ્રદેશરૂપ
 સ્વાવગાહિત શ્રેણીમાં એક એક જીવની સ્થાપનાથી ને શ્રેણિરૂપ છઠો પક્ષ છે
 એ જ આગમમાં આદિષ્ટ હોવાથી ગ્રાહ્ય (સ્વીકારવા યોગ્ય) મનાયો છે બાકીના
 પાંચ પક્ષ આદિષ્ટ ન હોવાને કારણે પરિહાર્ય થતાવ્યા છે અહીં ને તેમનું
 કથન કરેલ છે તે ક્ષેત્ર સમાવનામાત્રને જ દર્શાવવા માટે કરેલ છે આ વધારાવ
 શ્રેણિ એક એક જીવને અસખ્યેય આકાશપ્રદેશરૂપ આધારમાં વ્યવસ્થાપિત
 હોવાને કારણે એક તો ઘણા જ અધિક ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરી લે છે બીજું આ
 માન્યતામાં અવગાહનાનો વિરોધ પણ આવતા નથી આ રીતે આ અભિજીવોની
 શ્રેણિ અવધિજ્ઞાનીની છબી દિશાઓમાં અસત્કલ્પનાથી સમાવવાથી અલોકમાં
 લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશ ખંડોનો સ્પર્શ કરે છે તેથી આટલું ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર

સ્પૃશ્નતિ, ત્વ એવ રૂઢ ગ્રાહ્ય । એવં ચ સતિ તેષાં મેદઃ સ્વીકરણીયઃ । તયાહિ-
 એકેકપ્રદેશાવગાઢજીવધનો ભ્રામ્યમાણો યાવત્ ક્ષેત્ર સ્પૃશ્નતિ, તસ્માદસંખ્યેયપ્રદે-
 શાવગાઢજીવધનોઽસંખ્યેયગુણ સ્પૃશ્નતિ । તતોઽપ્યેકેકપ્રદેશાવગાઢજીવપતરોઽસંખ્યે-
 યગુણ સ્પૃશ્નતિ । તસ્માદપ્યસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢજીવપતરોઽસંખ્યેયગુણ સ્પૃશ્નતિ ।
 તસ્માદપ્યેકેકપ્રદેશાવગાઢજીવશ્રેણિરસંખ્યેયગુણ સ્પૃશ્નતિ । તસ્માદપ્યસંખ્યેયાકાશપ્ર-
 દેશાવગાઢૈકૈકામિજીવશ્રેણિરસંખ્યેયગુણ ક્ષેત્ર સ્પૃશ્નતિ । તત્ત્વા લોકેલોકપ્રમાણાન્યસં-
 સ્ખ્યેયાકાશસ્વપ્થાનિ સ્પૃશ્નતિ । અત એવ એતાવત્ ઉત્કૃષ્ટેષ્ટ્રમવધેર્વિપય ઇત્યુક્તમ્ ।

ધૂમતા હુઆ ઘટુતર ક્ષેત્ર કા સ્પર્શ કરતા હૈ વહી ગ્રાહ્ય માના હૈ । હસ
 પ્રકાર માનને પર યહ ઘાત સ્વતઃ સિદ્ધ હો જાતી હૈ કિ હન છહ પ્રકારોમિ
 મેદ હૈ । જૈસે-એક એક આકાશ કે પ્રદેશમેં અવગાઢ-રહા હુઆ જો એક
 જીવ કા ઘન હૈ વહ ધૂમતા હુઆ જિતને ક્ષેત્ર કા સ્પર્શ કરતા હૈ ડસકી
 અપેક્ષા અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમેં અવગાઢ હુઆ જીવ કા ઘન અસં-
 સ્ખ્યાત ગુણિત ક્ષેત્ર કા સ્પર્શ કરને ચાલા હોગા । ડસ કી અપેક્ષા મી
 એક એક પ્રદેશમેં અવગાઢ જીવ પ્રતર અસંખ્યાત ગુણ ક્ષેત્ર કા સ્પર્શ કરેગા,
 ડસસે મીં અસંખ્યાતગુણિત ક્ષેત્ર કા સ્પર્શ અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢ જીવ
 પ્રતર કરેગા, હસ કી અપેક્ષા મી જો એકએકપ્રદેશાવગાઢ જીવ શ્રેણિ
 હોગી વહ અસંખ્યાત ગુણિત ક્ષેત્ર કો સ્પર્શ કરેગી, ઓર હસ કી અપેક્ષા
 મી જો અસંખ્યાતઆકાશ પ્રદેશાવગાઢ એકએકઅગ્નિ જીવશ્રેણિહોગી
 વહ અસંખ્યાત ગુણિત ક્ષેત્ર કા સ્પર્શ કરેગી । હસ તરહ એક એક પ્રદેશા-
 વગાઢ જીવ ઘન સે લેકર અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશાવગાઢ એક-એક

(સ્વીકારવા યોગ્ય) માન્યુ છે આ રીતે માનવાથી એ વાત સ્વતઃ સિદ્ધ થઈ જાય
 છે કે તે છ પ્રકાશમા ભેદ છે જેમ-એક એક આકાશના પ્રદેશમાં અવગાઢ
 (રહેલ) જે એક જીવનો ઘન છે તે ધૂમતા ધૂમતા જેટલા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે
 તેના કરતા અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમા અવગાઢ (રહેલ) જીવનો ઘન અસં-
 ખ્યાતગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરનાર હશે. તેના કરતાં પણ એક એક પ્રદેશમાં
 અવગાઢ જીવનો પ્રતર અસંખ્યાત ગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરશે, તેનાં કરતાં પણ
 અસંખ્યાત ગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ અસંખ્યેય પ્રદેશાવગાઢ જીવ પ્રતર કરશે, તેનાં
 કરતાં પણ જે એક-એક-પ્રદેશાવગાઢ જીવશ્રેણિ હશે તે અસંખ્યાત ગણા
 ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરશે, અને તેનાં કરતાં પણ જે અસંખ્યાતઆકાશપ્રદેશાવ-
 ગાઢ એક એક અગ્નિજીવ શ્રેણિ હશે તે અસંખ્યાત ગણાં ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરશે.
 આ રીતે એક-એક-પ્રદેશાવગાઢ જીવ ઘનથી લઈને અસંખ્યાત આકાશપ્રદેશાવગાઢ

ઉચ્યતે—અસ્યા પદ્ધવિષકલ્પનાયા મેદોઽવશ્ય મન્તવ્યઃ । ઘનાદિકાન્તા યે આકાશપ્રદેશાસ્તેષાં સઘ્ન્યા સમત્તત્રિપમત્ત્યેન ચિન્ત્યે, કિં તુ ઘનાદીના મઘ્ન્યાદ્ય ય કશ્ચિદ્ રચનાવિશેષોઽવધિજ્ઞાનિન' સઘાસુ દિશુ આમ્યમાણો યદુતર ક્ષેત્ર કી સંઘ્ન્યા તુલ્ય હી હૈ । યથાપિ સંઘૃત અવસ્થામેં રસગા જુઆ નેત્રપદ્ પસારને પર જગદ્ અધિક ઘેરતા હૈ, હસ તરહ વહ પહિલે કી અપેક્ષા અધિક પ્રદેશોં કો ઘેરને ચાલા માનના ચાહિયે, પરન્તુ સંઘૃત અવસ્થામેં જિતને સ્થાન કો ડસને ઘેર રમ્ત્વા હૈ ડતને સ્થાનમેં મી અસંઘ્ન્યાત પ્રદેશ હૈ ઓર જિનને સ્થાન કો ધાવમેં ડસને પસારને પર ઘેરા હૈ ડતનેમેં મી અસ ઘ્ન્યાત હી પ્રદેશ હૈ । હસ અપેક્ષા સે યદા સ્વસ્થાનમેં પ્રદેશોં કી સઘ્ન્યા તુલ્ય ઘતલાઈ ગઈ હૈ । હસ અપેક્ષા કો લેકર ણેસા કહના હૈ કિ યા તો અવગાહ કે દો મેદો ચાલા ઘન માનો, પ્રતર માનો યા ઐણિ માનો । હન છહ મેદોં કી કલ્પના કરના વ્યર્થ હૈ । કારણ હનમેં કોઈ મેદ નહીં ઘનતા હૈ ।

ઉત્તર—એસા કહના ઠીક નહીં હૈ । કારણ હસ છહ પ્રકાર કી કલ્પનામેં મેદ તો અવશ્ય માનના ચાહિયે । યદા યહ વિષ્વાર નહીં કિયા ગયા હૈ કિ ઘનાદિ દ્વારા આકાન્ત જિતને આકાશ કે પ્રદેશ હૈ બે સમ હૈ યા વિષમ હૈ । યહાં તો યહ પ્રકટ કિયા જા રહા હૈ કિ હન ઘન આદિ કોં મેં સે જો કોઈ રચનાવિશેષ અવધિજ્ઞાની કી સમસ્ત દિશાઓંમેં

એ કે સંઘૃત અવસ્થામાં રાખેલ નેત્રપદ્ વિસ્તારવાથી જગ્યા વધારે થશે છે, આ રીતે તે પહેલાં કરતાં વધારે પ્રદેશોને ઘેરનાર માનવો બેઠીએ, પણ સંઘૃત અવસ્થામાં બેઠલાં સ્થાનને તેણે ઘેરી રાખેલ છે એટલા સ્થાનમાં પણ અસંખ્યાત પ્રદેશ છે, અને એટલા સ્થાનને ત્યાર પછી તેણે વિસ્તાર પામતા થશે છે એટલામાં પણ અસંખ્યાત જ પ્રદેશ છે આ અપેક્ષાએ જહી સ્વસ્થાનમાં પ્રદેશોની સંખ્યા તુલ્ય બતાવેલ છે આ અપેક્ષાને લઈને એવું કહેવું બેઠીએ કે કાતો અવગાહનાને બે લેહોવાળો ઘન માનો, પ્રતર માનો કે ઐણિ માનો. એ છ લેહોની કલ્પના કરવી તે વ્યર્થ છે, કારણ કે તેઓમાં કોઈ એક બનતો નથી.

ઉત્તર—એમ કહેવું તે બરાબર નથી. કારણ કે તે છ પ્રકારની કલ્પનામાં એક તો જરૂર માનવો બેઠીએ. જહી આ વિષ્વાર કરવામાં આવ્યો નથી કે ઘનાદિ વડે આકાન્ત એટલા આકાશના પદાર્થ છે તેઓ સમ છે કે વિષમ છે ? જહી તો આ પ્રગટ કર્ય છે કે એ ઘન આદિકોમાંથી જે કોઈ રચનાવિશેષ અવધિ જ્ઞાનીની સમસ્ત દિશાઓમાં યુગતા બહુતર ક્ષેત્રને સ્પર્શ કરે છે એજ આશ

મેવોચ્યતે । યથેતાવતિ ક્ષેત્રે દ્રષ્ટવ્ય કિમપિ દ્રવ્ય ભવેત્, તત્ તદાઽવધિજ્ઞાની પશ્યેત્, ન ચ તદ્ દ્રષ્ટવ્ય તત્રાલોકે કિમપિ સમવતિ, યતોઽયમવધિસ્તીર્યંકરાદિભિ રૂપિદ્રવ્યમાત્રવિપયકો ભવતી -ત્યુક્તમ્, તત્ત્વ રૂપિદ્રવ્યમલોકે નાસ્તીતિ ।

નનુ યથેવમવધિર્લોકપ્રમાણો भूत्वा વિશુદ્ધિવશેન લોકાદ્ બહિરપ્પસૌ વર્ધતે યત્ર તદ્દૃષ્ટેઃ કિં ફલમ્ ? લોકાદ્ બહિર્દ્રવ્યમાવાદિતિ चेत्,

વહ તો અમૂર્ત છે, વહ उसका विषय भी कैसे हो सकता है ? परन्तु 'इतना क्षेत्र अवधिज्ञान का विषय है' ऐसा जो कहा जाता है इससे केवल उसका सामर्थ्य ही दिखलाया जाता है, और इसका तात्पर्य यह निकलता है कि यदि इतने क्षेत्रमें द्रष्टव्य ज्ञातव्य यदि कोई भी द्रव्य हो, तो अवधिज्ञानी उस को देख सकता है, परन्तु अलोकाकाशरूप क्षेत्रमें तो कोई ऐसा द्रव्य द्रष्टव्य है ही नहीं कि जिस को यह देख सके, यदि वहा ऐसा कोई द्रव्य होता तो उस को यह देख लेता । इसीलिये तीर्थंकरादिकोंने—'अवधिज्ञान का विषय रूपी द्रव्य है' ऐसा कहा है । आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य अलोकाकाशमें नहीं है ।

શકા—इस तरह से अवधिज्ञान, लोकप्रमाण होकर यदि विशुद्धि के वश से लोक के बाहिर भी यह जाता है तो फिर इसकी वहां पर वृद्धि से क्या फल निकल सकता है ? वहां पर तो इसकी वृद्धि केवल निष्फल ही मानी जावेगी, कारण—वहा द्रष्टव्य तो कोई द्रव्य है ही नहीं कि जिस को देखकर यह अपनी वृद्धिमें सफलित हो सके ?

છે, તે તેના વિષય પણ કેવી રીતે હોઈ શકે ? પણ “આટલું ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે” એવું જો કહેવાય છે તેના વડે કદાચ તેની શક્તિ જ બતાવવામા આવે છે, અને તેવું તાત્પર્ય આ નિકળે છે કે જો આટલાં ક્ષેત્રમાં દ્રષ્ટવ્ય-જ્ઞાતવ્ય જો કોઈ પણ દ્રવ્ય હોય તો અવધિજ્ઞાની તેને જોઈ શકે છે પણ અલોકા કાશરૂપ ક્ષેત્રમાં તો એવું કોઈ દ્રવ્ય દ્રષ્ટવ્ય છે જ નહીં કે જેને તે જોઈ શકે, જો ત્યાં એવું કોઈ દ્રવ્ય હોત તો તેને તે જોઈ લેત. તેથી જ તીર્થંકરાદિકોએ એવું કહ્યું છે કે ‘અવધિજ્ઞાનનો વિષય, રૂપી દ્રવ્ય છે’ આકાશના સિવાય બીજું કોઈ દ્રવ્ય અલોકાકાશમા નથી.

શકા—આ રીતે અવધિજ્ઞાન, લોકપ્રમાણ થઈને જો વિશુદ્ધિના વશવડે લોકની બહાર પણ વધી જાય છે તો પછી તેની ત્યાં વૃદ્ધિથી કયું પરિણામ આવી શકે છે ? ત્યાં તો તેની વૃદ્ધિ તદ્દન નિષ્ફળ જ મનાશે, કારણ કે ત્યાં દ્રષ્ટવ્ય તો કોઈ દ્રવ્ય છે જ નહીં કે જેને જોઈને તે ચોતાની વૃદ્ધિમાં સક્ષ્મ થઈ શકે ?

નનુ રુપિદ્રવ્યાખ્યેવાવધિ પશ્યતિ, ક્ષેત્ર ત્વમૂર્તત્વાત્ કથ તદ્વિષયઃ?, इति चेत्, उच्यते—‘एतावत् क्षेत्रमत्रधेर्विषय’ इति यदुच्यते, तदेतत् तस्य सामर्थ्यमात्र-
अग्नि जीवध्रेणितक क्रमशः आकाशप्रदेश असख्यातगुणित होता जाता है, और यह अलोकमें लोकप्रमाण असंख्येय आकाशखंडों तक बढ़ जाता है। इस तरह छठवा मेढरूप जो ध्रेणि है वह अलोकमें लोक-
प्रमाण असख्यात आकाशखंडों को स्पर्श करने वाली बन जाती है, और इतना ही अवधिज्ञान का उत्कृष्ट विषयक्षेत्र सिद्ध होता है।

શકા—અવધિજ્ઞાનના વિષય તો શાસ્ત્રકારોને રૂપ, ગંધ, રસ, ઓર સ્પર્શવાળા રૂપી પદાર્થ હી યતલાયા છે ફિર આપે ઉસકા વિષય અરૂપી પદાર્થ ક્યો યતલા રહે હેં ? ક્ષેત્ર તો અમૂર્ત છે ઓર ઘટ અવધિજ્ઞાનના કા જય વિષયમૂત હોગા તય ‘અવધિજ્ઞાન અરૂપી પદાર્થ કો જાનનેવાલા છે’ યહ યાત માનની પડેગી જો સિદ્ધાન્ત કી માન્યતા સે પ્રતિકૂલ પડતી છે। ઇસ પ્રતિકૂલતા કે વારણ કરને કે લિયે યદિ કહા જાય કિ અરૂપી પદાર્થ અવધિજ્ઞાનના વિષય નહીં હોતા છે તો ફિર ક્ષેત્ર અમૂર્ત હોને સે ઉસકા વિષય કૈસે માના જા સકતા છે ?।

ઉત્તર—યહ શકા વિના સમક્ષે કી ગઈ છે, ક્યોં કિ—સૂત્રકાર યહ કહાં કહતે હેં કિ—‘ઇતના આકાશરૂપ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનના વિષય છે’।

એક એક અગ્નિજીવધ્રેણિ સુધી ક્રમશઃ આકાશપ્રદેશ અસખ્યાત ગણેા યતો બાય છે, અને આ અલોકમા લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશખંડો સુધી વધી બાય છે આ રીતે છઠ્ઠા ભેદરૂપ જે ધ્રેણિ છે તે અલોકમાં લોકપ્રમાણ અસખ્યાત આકાશખંડોને સ્પર્શ કરનારી બની બાય છે, અને એટલું જ અવધિજ્ઞાનનું ઉત્કૃષ્ટ વિષયક્ષેત્ર સિદ્ધ થાય છે

શકા—અવધિજ્ઞાનના વિષય તો શાસ્ત્રકારોએ વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શવાળા રૂપી પદાર્થ જ બતાવ્યો છે તો પછી આપે તેના વિષય અરૂપી પદાર્થ શા માટે બતાવે છે. ક્ષેત્ર તો અમૂર્ત છે અને તે બન્યારે અવધિજ્ઞાનના વિષયમૂત થશે ત્યારે “અવધિજ્ઞાન અરૂપી પદાર્થને બાજુનારૂ છે” આ વાત માનવી પડશે કે નો સિદ્ધાન્તની માન્યતાથી પ્રતિકૂળ છે આ પ્રતિકૂળતાનું નિવારણ કરવા માટે જો એમ કહેવાય કે અરૂપી પદાર્થ અવધિજ્ઞાનના વિષય હોતો નથી તો પછી ક્ષેત્ર અમૂર્ત હોવાથી તેના વિષય કેવી રીતે માની શકાય ?

ઉત્તર—આ શકા સમન્વ્યા વિના કરેલ છે, કારણ કે સૂત્રકાર એવું કયાં કહે છે કે “આટલું આકાશરૂપ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનના વિષય છે” તે તો અમૂર્ત

મૂલ્મ—અંગુલમાવલિયાણં, ભાગમસંખેજ્જ દોસુ સખેજ્જા ॥

અંગુલમાવલિયતો, આવલિયા અંગુલપુહુત્ત ॥ ૩ ॥

છાયા--અંગુલાવલિકયો, ભાગમસંખ્યેય દ્વયો સંખ્યેયમ્ ।

અંગુલમાવલિકાન્ત., આવલિકામગુલપૃથક્ત્વમ્ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘અંગુલમાવલિયાણ’ ઇત્યાદિ । અંગુલમિદ્દ ક્ષેત્રાધિકારાત્ પ્રમાણાંગુલ ગૃહ્યતે । અવધ્પધિકારાદુત્તસેધાંગુલમિતિ ચ કેચિદાહુ’ । અસંખ્યેયસમય-સઘાતાત્મક’ કાલવિશેષ આવલિકા । અંગુલ ચાવલિકા ચ અંગુલાવલિકે, તયો-અંગુલાવલિકયોર્માગમસંખ્યેય પશ્યતિ અવધિજ્ઞાની ।

યહા તક અવધિજ્ઞાન કા જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ વિષયમૂત ક્ષેત્ર ઘત-લાયા ગયા હૈ । ઇન દોનોં કે ધીચ કા જો ક્ષેત્ર હૈ વહ સય મધ્યમક્ષેત્ર હૈ, ઇસ મધ્યમ ક્ષેત્રવિશેષમેં જો કાલકા માન હાંતા હૈ, ઔર જિતને કાલમેં વહ મધ્યમક્ષેત્ર હોતા હૈ ઇસ ઘાત કો સૂત્રકાર ચાર ગાયાઓં દ્વારા સ્પષ્ટ કરતે હૈ—

‘અંગુલમાવલિયાણ’ ઇત્યાદિ ।

ક્ષેત્ર કા અધિકાર હોને સે યહાં અંગુલ-શબ્દ સે પ્રમાણાંગુલ ગ્રહણ કિયા હૈ । કોઈ એસા મી કહતે હૈ કિ અવધિજ્ઞાન કા અધિકાર હોને સે અંગુલ-શબ્દ સે ઉત્તસેધાંગુલ લિયા ગયા હૈ । અસંખ્યાત સમય કા સમુદાયરૂપ કાલવિશેષ હૈ ઉસકા નામ આવલિકા હૈ । અવધિજ્ઞાની અંગુલ ઇવં આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગ કો જાનતા હૈ, દેખતા હૈ ।

અહીં સુધી અવધિજ્ઞાનનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વિષયમૂત ક્ષેત્ર બતાવ્યું છે તે બન્નેની વચ્ચેનું જે ક્ષેત્ર છે તે બધું મધ્યમ ક્ષેત્ર છે આ મધ્યમ ક્ષેત્ર વિશેષમાં જે કાળનું માન હોય છે, અને જેટલા કાળમાં તે મધ્યમક્ષેત્ર થાય છે તે વાતને સૂત્રકાર ચાર ગાયાઓ વડે સ્પષ્ટ કરે છે—“અંગુલમાવલિયાણ” ઇત્યાદિ

ક્ષેત્રનો અધિકાર હોવાથી અહીં ‘અંગુલ’ શબ્દથી પ્રમાણાંગુલ ગ્રહણ કરેલ છે કાંઈ કાંઈ બોલુ પણ કહે છે કે અવધિજ્ઞાનનો અધિકાર હોવાથી અંગુલ-શબ્દથી ઉત્તસેધાંગુલ લેવાયું છે અસંખ્યાત સમયના સમુદાયરૂપ જે કાળવિશેષ છે, તેનું નામ આવલિકા છે અવધિજ્ઞાની અંગુલ અને આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગને જાણે છે, રહે છે તેનું વાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—જ્યારે

ઉચ્ચતે—વિશુદ્ધિવશેન લોકાદ્ ચદિર્વર્ધમાનોઽયધિર્લોકસ્થમેવાધિકતર
પश्यति । સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતરં, સૂક્ષ્મતમ ચ યાવત્ સર્વતઃ સૂક્ષ્મં પરમાણુમપિ પરમાવધિઃ
પश्यति । एतदेव तद्दृष्टेस्तात्त्विक फलमिति । अलोके तु तस्य लोकप्रमाणा सख्ये
याकाશखण्डेषु द्रव्यदर्शनसामर्थ्यमेवास्तीति ॥ गा० ૨ ॥

अधन्यमुत्कृष्टं चावधिषेत्रमुक्तम्, अथ एतस्मादन्यत् सर्वं मध्यम क्षेत्रमिति
परिशेषादवगम्यत एव । यस्मिन् मध्यमक्षेत्रविशेषे यत् कालमान भवति, यावति च
काले यद् मध्यमं क्षेत्रं भवति, तत्प्रदर्शनाय गाथाचतुष्टयमाह—

उत्तर—इस की वृद्धि का यह फल थोड़े ही है कि यह अलोकाका-
शमें भी यदि द्रव्य होवे तो उसे देखकर अपनी वृद्धि की सफलता सार्थक
करे, और वहा पर जय द्रष्टव्य द्रव्य है नहीं तो उसके अभावमें यह
अपनी वृद्धिमें असफलित माना जावे । वृद्धि का तात्पर्य तो केवल इतना
ही है कि विशुद्धि के वश से लोक से भी बाहिर वर्द्धित हुआ यह अव-
धिज्ञान अपने विषयभूत लोकस्थ रूपी द्रव्य को ही अधिकतर रूपमें
विशुद्ध देखता है । परमावधि जो अवधिज्ञान होता है वह सूक्ष्म,
सूक्ष्मतर, सूक्ष्मतम द्रव्य को देखता हुआ सब से सूक्ष्म परमाणु को भी
देखने वाला होता है । यही अवधिज्ञान की वर्द्धमानता का तात्त्विक फल
है । अलोकाकाशमें तो लोकप्रमाण असंख्येय आकाशखंडोंमें द्रव्यदर्शन
की इसमें सामर्थ्य ही है । वहा कोई भी दूसरा द्रव्य है नहीं अतः वह
वस्तु अपेक्षा वहा अनभिष्यक्त है ॥ गा २ ॥

ઉત્તર—તેની વૃદ્ધિનું આ ફળ થોડું જ છે કે તે અલોકાકાશમાં પણ એ
દ્રવ્ય હોય તો તેને એકીને પોતાની વૃદ્ધિની સફળતા સાર્થક કરે, અને ત્યા
એ દ્રષ્ટવ્ય દ્રવ્ય નથી તો તેના અભાવમાં તે પોતાની વૃદ્ધિમાં નિષ્ફળ મનાય !
વૃદ્ધિનું તાત્પર્ય તો ફક્ત એટલું જ છે કે વિશુદ્ધિવશથી દોઢથી પણ બહાર
વધેલો અવધિજ્ઞાન પોતાના વિષયભૂત દોઢસ્થ રૂપી દ્રવ્યને જ અધિકતરરૂપે
વિશુદ્ધ એવે છે એ પરમાવધિ અવધિજ્ઞાન હોય છે તે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર, અને
સૂક્ષ્મતમ દ્રવ્યને એતાં એતાં બધા કરતા સૂક્ષ્મ પરમાણુને પણ એનાર હોય
છે અને અવધિજ્ઞાનની વૃદ્ધિનું તાત્ત્વિક ફળ છે અલોકાકાશમાં તો દોઢપ્રમાણ
અસંખ્યેય આકાશખંડોમાં દ્રવ્યદર્શનની તેનામાં શક્તિ છે જ ત્યાં હોય પણ
બીજું દ્રવ્ય નથી તેથી તે અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિષ્યક્ત છે ॥ ગા ૨ ॥

તથા—‘ અણુમાવલિજતો ’ ઇતિ । યદા ક્ષેત્રતોઽણુલ પશ્યતિ તદા કાલત આવલિકાન્તઃ=આવલિકાયા અન્તરે, ન તુ બહિઃ, કિંચિન્ન્યૂનામાવલિકાં પશ્યતીત્યર્થ । તથા—‘ આવલિયા અંણુલપ્રુહુત્ત ’ ઇતિ, યદા કાલત આવલિકા પશ્યતિ તદા ક્ષેત્રતોઽણુલપૃથક્ત્વમ્-અણુલપૃથક્ત્વપરિમિતં ક્ષેત્રં પશ્યતિ । પૃથ-ક્ત્વ ચ-શાસ્ત્રપરિમાપયા ‘દ્વિપ્રમૃતિ નવપર્યન્તા સંખ્યા’ ઇતિ સર્વેષાં દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥ગા ૩॥

તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષા જિસ સમય વહ એકઅણુલપ્રમાણ ક્ષેત્રની દેખતા હૈ ઉસ સમય વહ કાલની અપેક્ષા કિંચિત ન્યૂન આવલિકાપ્રમાણ કાલની દેખતા હૈ । જિસ સમય કાલની અપેક્ષા એક આવલિકા પ્રમાણ કાલની દેખતા હૈ ઉસ સમય વહ ક્ષેત્રની અપેક્ષા અણુલપૃથક્ત્વપરિમિત ક્ષેત્રની દેખતા હૈ । ‘પૃથક્ત્વ’ વહ દો સે લેકર નૌ પર્યન્તની સંખ્યાના નામ શાસ્ત્રીય પરિમાપામેં યતલાયા ગયા હૈ ।

ભાવાર્થ—હસ ગાથામેં ક્ષેત્ર ઓર કાલની વિષય કરનેની વાત સૂત્રકારે ને કહી હૈ । યથાપિ ક્ષેત્ર ઓર કાલ, યે દોનોં અમૂર્તિક હૈ, હન્નેં અવધિજ્ઞાની નહીં જાન સકતા હૈ, કારણ અવધિજ્ઞાનના વિષય મૂર્તિક પદાર્થહી યતલાયા ગયા હૈ । હસલિયે જહાં એસા કહા ગયા હૈ કિ અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્ર ઓર કાલની જતને ૨ રૂપમેં જાનતા હૈ વહાં એસા હી જાનના

તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યાંયે તે એકઅણુલપ્રમાણ ક્ષેત્રને દેખે છે તે સમયે તે કાળની અપેક્ષાએ કાંઈક બ્રાહ્મ આવલિકા પ્રમાણ કાળને પણ દેખે છે જે સમયે કાળની અપેક્ષાએ એક આવલિકા પ્રમાણ કાળને દેખે છે તે સમયે તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અણુલપૃથક્ત્વપરિમિત ક્ષેત્રને દેખે છે “ પૃથક્ત્વ ” આ બેથી લઈને નવ સુધીની સંખ્યાનું નામ શાસ્ત્રીયપરિમાપામાં બતાવવામાં આવ્યું છે

ભાવાર્થ—આ ગાથામાં ક્ષેત્ર અને કાળને વિષય કરવાની વાત સૂત્રકારે કહી છે એ કે ક્ષેત્ર અને કાળ એ બન્ને અમૂર્તિક છે, તેમને અવધિજ્ઞાની બધી શકતા નથી, કારણ કે અવધિજ્ઞાનનો વિષય મૂર્તિક પદાર્થ, જ બતાવાયો છે તેથી જ્યાં એવું કહેવાયું છે કે અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્ર અને કાળને આટલા રૂપમાં બણે છે ત્યાં એમ જ બણવું એઈએ કે એટલા ક્ષેત્રગત અને કાળગત રૂપી

एतदुक्तं भवति—अवधिज्ञानी यदा क्षेत्रतोऽंगुलस्यासंख्येयभागमात्रं पश्यति तदा कालत्वं—आवलिकाया अप्यसंख्येयमेव भागमतीतमनागतं च पश्यतीति । क्षेत्रकालदर्शनं चोपचारेणोच्यते । यतः क्षेत्रतः क्षेत्र-यत्रस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि पश्यति, कालस्तु द्रव्यपर्यायान् विवक्षितकालान्तर्भवित्वं पश्यत्यवधिर्न तु क्षेत्रकालौ, तस्य रूपिन्द्रव्यालम्बनत्वात् । एवमग्रेऽपि सर्वत्र द्रष्टव्यम् । इह गाथात्रयेऽपि ‘जानाति, पश्यति’ इति क्रियापदमध्याहार्यम् ।

तथा—‘दोसु सखिञ्जा’ इति-‘द्वयो’=अंगुलावलिकयोः संख्येय भागं पश्यति । यदा अवधिज्ञानी-अंगुलस्य संख्येयभागमात्रं पश्यति तदा-आवलिकाया अपि संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः ।

इस का तात्पर्य इस प्रकार से है—जब अवधिज्ञानी क्षेत्र की अपेक्षा अंगुल के असंख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है उस समय वह काल की अपेक्षा आवलिका के असंख्यातवे भागमात्र ही अतीत अनागत काल को भी देखता है । क्षेत्र और काल को अवधि देखता है, यह तो उपचार से कहा जाता है, कारण कि क्षेत्र की अपेक्षा क्षेत्रव्यवस्थित दर्शन योग्य द्रव्यों को ही अवधिज्ञानी देखता है, और काल की अपेक्षा विवक्षित कालान्तर्बर्ती पुद्गलद्रव्य की पर्यायों को ही देखता है, क्षेत्र और काल को नहीं देखता है, क्योंकि वे अमूर्त्तिक हैं, और अवधिज्ञान का विषय मूर्त्तिक द्रव्य है । “जानाति पश्यति” इन क्रियापदों का अध्याहार आगेकी तीन गाथाओंमें और लगा लेना चाहिये । अवधिज्ञानी जीव जिस समय अंगुल के असंख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है, उस समय वह आवलिका के संख्येयभाग मात्र काल को भी देखता है ।

અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આગળના અસંખ્યેય ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે તે વખતે તે કાળની અપેક્ષાએ આવલિકા ના અસંખ્યાતમા ભાગમાત્ર જ અતીત (મૃત) અનાગત (અવિદ્ય) કાળને પણ દેખે છે ક્ષેત્ર અને કાળને અવધિ ‘દેખે છે’ એ તો ઉપચારથી કહેવાય છે, કારણ કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવ્યવસ્થિત દર્શનયોગ્ય દ્રવ્યોને જ અવધિજ્ઞાની દેખે છે, અને કાળની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત કાલાન્તર્વર્તી પુદ્ગલ દ્રવ્યની પર્યાયોને જ બાંહે છે, ક્ષેત્ર અને કાળને બાંધવા નથી, કારણ કે તેઓ અમૂર્તિક છે અને અવધિજ્ઞાનનો વિષય મૂર્તિક દ્રવ્ય છે “જાનાતિ, પશ્યતિ” આ ક્રિયાપદોનું અધ્યાહાર આગળની ત્રણ ગાથાઓમા વધુમાં લગાવી દેવું એક એવું અવધિજ્ઞાની જીવ જે સમયે આગળના અસંખ્યાતમા ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે, તે સમયે તે આવલિકાના સંખ્યેયભાગમાત્ર કાળને પણ દેખે છે

વિપયોઽવધિઃ કાલતો મુહૂર્ત્તાન્ત = કિચ્ચિન્ન્યૂન મુહૂર્ત પश्यतीत्यर्थઃ । અવધ્યવધિમ-
તોરમેદોપચારાદવધિ. પश्यતીત્યુચ્યતે । ‘દિવસતો ગાઽયમ્મિ વોદ્ધ્વો’ इति, यदा
कालतः दिवसान्तः=किञ्चिन्न्यून दिवस पश्यति तदा-क्षेत्रतो गव्यूते-गव्यूतविप-
योऽवधिर्चोद्वव्य’, क्रोधपरिमितक्षेत्र पश्यतीत्यर्थ । ‘जोयणदिवसपुहुत्त’ योजन-
दिवसपृथक्त्वम्’ इति, क्षेत्रतः-योजनक्षेत्रविपयोऽवधिः, कालतो दिवसपृथक्त्व
पश्यति । ‘पक्षतो पञ्चमीमाओ’ ‘पक्षान्त. पञ्चविंशतिम्’ इति । यदा कालतः
पक्षान्तः=किञ्चिन्न्यून पक्ष पश्यति तदा क्षेत्रतः पञ्चविंशतिः=पञ्चविंशतियोजनानि
पश्यति ॥ गा ४ ॥

મૂલ્મ-ભરહમ્મિ અડ્ઢમાસો, જવુદીવમિ સાહિઓ માસો ।

વાસ ચ મણુયલોણ, વાસપુહુત્ત ચ રુયગમ્મિ ॥૫॥

ઝાયા—ભરતેર્ધમાસો, જમ્પટ્ટીપે-સાગ્ગિઓ માસ’ ।

વર્પં ચ મનુપ્પલોક, વર્પપૃથક્ત્વ ચ રુચકે ॥ ૫ ॥

કાલ કી અપેક્ષા કિચ્ચિત્ ન્યૂન એક મુહૂર્ત્ત કો દેખતા હૈ । સૂત્રમેં જો
એસા કહા હૈ કિ અવધિ દેખતા હૈ વહ અવધિજ્ઞાનીમેં અમેદ કે ઉપચાર
સે હી કહા ગયા હૈ । જિસ સમય કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાન કુછ કમ
એક દિવસરૂપ કાલ કો જાનતા હૈ ઉસ સમય ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા વહ ગવ્યૂ-
તિપરિમિત ક્ષેત્ર કો-એક કોશ પ્રમાણ ક્ષેત્રસ્થિત દ્રવ્ય કો જાનતા હૈ ।
ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા એક યોજન ક્ષેત્રવિપયક અવધિ કાલ કી અપેક્ષા સે
દિવસપૃથક્ત્વ કો જાનતા હૈ । તથા કાલ કી અપેક્ષા જિસ સમય અવ-
ધિજ્ઞાન કિચ્ચિન્ન્યૂન એક પક્ષકો જાનતા હૈ ઉસ સમય વહ ક્ષેત્રકી અપેક્ષા
પક્ષીસયોજનપરિમિત ક્ષેત્ર કો જાનતા હૈ ॥ગા ૪॥

અપેક્ષાએ કાઈક ન્યૂન એક મુહૂર્તને દેખે છે સૂત્રમાં જે એવું કહ્યું છે કે
‘અવધિ દેખે છે’ તે અવધિજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનીમાં અસેદના ઉપચારથી જ
કહેલ છે જે સમયે કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન થોડા બોધા એક દિવસરૂપ
કાળને બાંહે છે તે સમયે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે ગવ્યૂતિપરિમિત ક્ષેત્રને-એક કોશ
પ્રમાણ ક્ષેત્રસ્થિત દ્રવ્યને-બાંહે છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એકયોજનક્ષેત્રવિપયક
અવધિ કાળની અપેક્ષાએ દિવસપૃથક્ત્વને બાંહે છે તથા કાળની અપેક્ષાએ જે
સમયે અવધિજ્ઞાન કાઈક બોધા એક પક્ષને બાંહે છે તે સમયે ક્ષેત્રની અપે-
ક્ષાએ પક્ષીસયોજનપરિમિત ક્ષેત્રને બાંહે છે ॥ગા ૪॥

मूलम्—हृत्थम्मि मुहुत्ततो दिवसतो गाठयम्मि वोद्धव्वो ॥

जोयणदिवसपुहुत्त, पक्खतो पच्चवीसाओ ॥ ४ ॥

छाया—हस्ते मुहूर्तान्तो, दिवसान्तो गण्यते पौदव्य* ।

पोजनदिवसपृथक्त्व, पक्षान्त पञ्चविंशतिम् ॥ ४ ॥

टीका—‘हृत्थम्मि मुहुत्ततो’ इत्यादि । हस्ते=क्षेत्रतो हस्तप्रमाणक्षेत्र-

चाहिये कि उतने क्षेत्रगत और कालगत रूपी द्रव्य को ही वह जानता है । जिस समय यह अंगुल के असंग्गातवे भागमात्रगत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के असंग्गातवे भाग गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा, इससे अधिक कालगत द्रव्यपर्यायों को नहीं जान सकेगा । तथा-जिस समय यह अंगुल के सग्यातवे भाग गत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के सग्यातवे भागगत ही द्रव्यपर्यायों को जानेगा । इसी तरह जब यह क्षेत्र की अपेक्षा अंगुलपरिमित क्षेत्रान्तर्गत वस्तु-द्रव्य-को जानेगा उस समय यह काल की अपेक्षा किञ्चिन्म्यून आवलिकान्तर्गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा । तथा जब यह काल की अपेक्षा आवलिकाप्रमाण काल का जाननेवाला होगा तो उस समय यह अंगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र का जानने वाला होगा ॥ गा ३ ॥

‘हृत्थम्मि मुहुत्ततो’ इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा-हस्तप्रमाण क्षेत्र को विषय करने वाला अवधिज्ञान

द्रव्यने न ते लल्ले छे ने समये ते अंगुलना असंख्यातभागाभागात्रगत
द्रव्यने लल्लुशे ते समये ते आवलिकाना असंख्यातभागाभागात्रगत द्रव्यपर्या
याने पल्लु लल्लुशे तेनाधी वधाइ कालगत द्रव्यपर्यायाने नही लल्लु शके तथा
—ने समये ते अंगुलना असंख्यातभागाभागात्रगत द्रव्यने लल्लुशे ते समये ते
आवलिकाना संख्यातभागाभागात्रगत न द्रव्यपर्यायाने लल्लुशे जेन सीते न्याइ ते
क्षेत्रनी अपेक्षाके अंगुलपरिमितक्षेत्रान्तर्गत वस्तु-द्रव्यने लल्लुशे ते समये ते
कालनी अपेक्षाके थोडा जोडा आवलिकान्तर्गत द्रव्यपर्यायाने पल्लु लल्लुशे
तथा न्याइ ते कालनी अपेक्षाके आवलिकाप्रमाण कालने ज्ञाता थये त्याइ
ते समये ते अंगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्रने पल्लु ज्ञाता थये ॥ गा ३ ॥

“हृत्थम्मि मुहुत्ततो” इत्यादि

क्षेत्रनी अपेक्षाके हस्तप्रमाण क्षेत्रने विषय करण्ड अवधिज्ञान कालनी

ટીકા—‘સર્વેજ્જમિ ઉ કાલે’ ઇત્યાદિ । ‘સર્વેયે’ ઇતિ । સર્વ્યાયતે, ઇતિ સંખ્યેયઃ, સ ચ સર્વત્સરમાસાદિરૂપોઽપિ ભવતિ, એવં ઇહ ‘તુ’ શબ્દો વિશેષણાર્થ કૃતઃ । કથમ્ભૂતકાલે ? સર્વેયે=વર્ષસહસ્રાત્ પરોઽત્ર સર્વેય-શબ્દેન યદ્વાતે, તસ્મિન્ વર્ષસહસ્રાત્ પરતોવર્તિતિ કાલે—અસર્વેયકાલાત્ માક્, કાલત્=સર્વેયકાલવિષયકેઽવધૌ જાતે સતિ, ક્ષેત્રત્. સર્વેયા દ્વીપસમુદ્રાસ્તસ્યાવધેર્વિષયા ભવન્તિ । અપિ—અન્દાન્મહાનેકોઽપિ તદેકદેશોઽપ્યવધેર્વિષયો ભવતિ । અયમર્થઃ—અસર્વયોજનપ્રમાણસ્વયમૂરમણદ્વીપસમુદ્રાત્મકં મહાન્તમેકં પશ્યતિ, તયા સ્વયમૂરમણદ્વીપસમુદ્રસમુત્પન્નતિરથોઽવધિસ્તદેકદેશ યોજનપ્રમાણ પશ્યતીતિ ।

તયા—‘કાલમ્મિ અસંખિજ્જે’ ઇત્યાદિ । કાલતોઽસર્વેયે=પલ્યોપમાદિ-

‘સર્વેજ્જમિ ઉ કાલે’ ઇત્યાદિ ।

હસ ગાથા મેં સર્વેય-શબ્દ સે એક હજાર વર્ષ કે યાદ કા ઔર અસંખ્યાત વર્ષ સે પહિલે કા કાલ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । જો અવધિજ્ઞાન કાલ કી અપેક્ષા સર્વેય કાલ કો વિષય કરનેવાલા હોગા વહ અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સંખ્યાત દ્વીપ ઔર સમુદ્રોં કો વિષય કરનેવાલા હોગા । હસી તરહ જો અવધિજ્ઞાન કાલ કી અપેક્ષા સંખ્યાત કાલ કો વિષય કરનેવાલા હોગા, વહ અવધિજ્ઞાન અસંખ્યાતયોજનપ્રમાણ અન્તિમ સ્વયંમૂરમણ દ્વીપ ઔર સ્વયંમૂરમણસમુદ્રરૂપ એક મહાન ક્ષેત્ર કો મી જાનનેવાલા હોગા । તયા સ્વયંમૂરમણ દ્વીપ ઔર સમુદ્ર મેં ઉત્પન્ન હુઅ તિર્યચ્ચ કા અવધિજ્ઞાન ઉસકે યોજનપ્રમાણ એકદેશ કો વિષય કરનેવાલા હોતા હૈ ।

તયા કાલ કી અપેક્ષા જો અવધિજ્ઞાન પલ્યોપમ આદિ અસંખ્યેય

“સર્વેજ્જમિ ઉ કાલે” ઇત્યાદિ.

આ ગાથામા સખ્યેય શબ્દ વડે એક હજાર વર્ષ પહીને અને અસખ્યાત વર્ષ પહેલાને કાળ ગ્રહણ કરેલ છે જે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ સખ્યેય કાળને વિષય કરનાર હશે. એ જ રીતે જે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ સખ્યાત કાળને વિષય કરનાર હશે તે અવધિજ્ઞાન અસખ્યાત યોજન પ્રમાણ અન્તિમ સ્વયમૂરમણદ્વીપ અને સ્વયમૂરમણ સમુદ્રરૂપ એક મહાન ક્ષેત્રને પણ જાણનાર હશે, તથા સ્વયમૂરમણ દ્વીપ અને સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થયેલ તિર્યચ્ચ અવધિજ્ઞાન તેના યોજનપ્રમાણ એક દેશને વિષય કરનાર હોય છે

તથા કાળની અપેક્ષાએ જે અવધિજ્ઞાન પલ્યોપમ આદિ અસખ્યેય કાળને

टीका—‘ भरहम्मि अद्दमासो ’ इत्यादि । क्षेत्रत - भरते = भरतक्षेत्रविषयेऽ-
वधौ जाते सति कालतोऽर्धमासस्तद्विषयत्वेन बोद्धव्यः॥ ‘ जम्बूद्वीपमि साहिओ मासो ’
इति, क्षेत्रतो—जम्बूद्वीपविषये तु अवधौ, कालत’ साधिको मास = किञ्चिदधिकमास-
विषयकोऽवधिर्मवति । ‘ वास च मणुयलोए ’ इति, क्षेत्रतो मनुष्यलोके = अर्धतृतीय
द्वीपसमुद्रपरिमाणमनुष्यलोकविषयेऽवधौ जाते सति कालतो वर्ष = सवत्सरपर्यन्तं
पश्यतीत्यर्थः । तथा—‘ वासपुहुचं च रुयगम्मि ’ इति, क्षेत्रतो रुचकारव्यवाहरीप-
विषयकेऽवधौ जाते सति कालतः वर्षपृथक्त्व पश्यतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

मूलम्—सखेज्जम्मि उ काले, दीवसमुद्धा वि हुति सखेज्जा ।

कालम्मि असखेज्जे, दीवसमुद्धा उ भइयव्वा ॥६॥

छाया—सख्येये तु काले, द्वीपसमुद्रा अपि भवन्ति सख्येया ।

काले असख्येये, द्वीपसमुद्रास्तु माय्या ॥ ६ ॥

‘ भरहम्मि अद्दमासो ’ इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा—भरतक्षेत्र को विषय करनेवाले अवधिज्ञान के
उत्पन्न होने पर काल की अपेक्षा वह अवधिज्ञान अर्धमास को—पन्द्रह
दिन को विषय करनेवाला होगा । जो अवधिज्ञान क्षेत्र की अपेक्षा
जम्बूद्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह अवधिज्ञान काल की
अपेक्षा कुछ अधिक एक मास को विषय करनेवाला होगा । इसी तरह
जो अवधिज्ञान अर्द्ध द्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह
काल की अपेक्षा एक वर्ष पर्यन्त के काल का ज्ञाता होगा । तथा क्षेत्र
की अपेक्षा जो रुचक नाम के द्वीप को विषय करनेवाला अवधि होगा
वह काल की अपेक्षा वर्षपृथक्त्व का जाननेवाला होगा ॥ गा० ५ ॥

“ भरहम्मि अद्दमासो ” इत्यादि

क्षेत्रनी अपेक्षाये काले क्षेत्रने विषय कर्त्ता अवधिज्ञान उत्पन्न भत्ता
क्षेत्रनी अपेक्षाये ते अवधिज्ञान अर्ध मासने (पंद्रह दिनने) विषय कर्त्ता
क्षेत्रे अवधिज्ञान क्षेत्रनी अपेक्षाये जम्बूद्वीपने विषय कर्त्ता उत्पन्न भये ते
अवधिज्ञान क्षेत्रनी अपेक्षाये ज्येष्ठ मास कर्त्ता अर्धक वधु क्षण विषय कर्त्ता
क्षेत्रे ज्येष्ठ प्रभातये ते अवधिज्ञान अर्द्धद्वीपने विषय कर्त्ता उत्पन्न भये ते
क्षेत्रनी अपेक्षाये ज्येष्ठ वर्ष सुधीना क्षणनु ज्ञाता क्षेत्रे तथा क्षेत्रनी अपेक्षाये
रुचक नामना द्वीपने विषय कर्त्ता अवधि क्षेत्रे ते क्षेत्रनी अपेक्षाये वर्ष
पृथक्त्वनु ज्ञानुत्तर क्षेत्रे ॥ गा० ५ ॥

ક્ષેત્રવહિર્તિર્વનઃ સ્વયંભૂરમણસમુદ્રોત્પન્નસ્ય તિરશ્ચોજ્યધેસ્તદેકદેશે વિપયઃ । ક્ષેત્રપરિમાણ તુ યોજનાપેક્ષયા સર્વત્રાપિ જમ્બૂદ્વીપાદારમ્ય અસંખ્યેયદ્વીપસમુદ્રપરિમાણમવસેયમ્ । અપિ ચ-સ્વયંભૂરમણમિત્યા યે મનુષ્યક્ષેત્રવહિર્વિર્તિનો દ્વીપસમુદ્રાસ્તત્ર સમુત્પન્નસ્ય તિરશ્ચોડ્યધેસ્તદેકદેશવિપયકો ભવતિ ॥ ગા૦ ૬ ॥

તદેવ ક્ષેત્રવૃદ્ધૌ કાલવૃદ્ધિરનિયતા, કાલવૃદ્ધૌ તુ ક્ષેત્રવૃદ્ધિર્ભવત્યેવેતિ કથિતમ્, તદાનીં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમાવાનાં મધ્યે યસ્ય વૃદ્ધૌ યસ્ય વૃદ્ધિર્ભવતિ, યસ્ય ચ ન ભવતિ, તમર્થ યોધયિતુમાહ—

મૂલમ્—કાલે ચઉપહ વુદ્ધી, કાલો મહ્યવત્તુ સેત્તવુદ્ધીય ॥

વુદ્ધીય દઠ્ઠવપજ્જવ, મહ્યવત્તુ સેત્તકાલા ઉ ॥ ૭ ॥

છાયા—કાલે ચતુર્ણા વૃદ્ધિ, કાલો મજનીય ક્ષેત્રવૃદ્ધયૈ ।

વૃદ્ધયૈ દ્રવ્યપર્યાયયો માજ્યૌ ક્ષેત્રકાલૌ તુ ॥ ૭ ॥

કરનેવાલા હોગા મનુષ્યક્ષેત્ર સે વહિર્વર્તી તિર્યક્ષ કે કિ જો સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર મેં ઉત્પન્ન છુઆ હૈ ઉસકે અવધિજ્ઞાન કા વિપય સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર કા એક દેશ હોગા । ક્ષેત્ર કા પરિમાણ તો યોજના કી અપેક્ષા સર્વેત્ર જમ્બૂદ્વીપ સે લેકર અસંખ્યાતદ્વીપસમુદ્રપર્યંત જાનના ચાહિયે । ઔર સ્વયંભૂરમણ સમુદ્ર સે મિલ જિતને મી મનુષ્યક્ષેત્રવહિર્વર્તી દ્વીપ ઔર સમુદ્ર હૈં ઉનમેં ઉત્પન્ન છુપ તિર્યક્ષ કા અવધિજ્ઞાન ઉનકે એક દેશ કો વિપય કરનેવાલા હોતા હૈ ॥ ગા૦ ૬ ॥

इस तरह क्षेत्र की वृद्धि में काल की वृद्धि अनियमित है, परन्तु काल की वृद्धि होनेसे क्षेत्रकी वृद्धि नियमित है—वह होती ही है, यह बात यहा प्रकट की गई है । जय यह बात है तो द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव, इन के बीच में जिसकी वृद्धि होने पर जिसकी वृद्धि होती है, और जिसकी

તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના તિર્યચ કે જે સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમના અવધિજ્ઞાનનો વિષય સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રનો એક દેશ હશે. ક્ષેત્રનું પરિમાણ તો યોજનાની અપેક્ષાએ સર્વત્ર જમ્બૂદ્વીપથી લઈને અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર સુધી બધાં જ એક જ એક અને સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રથી મિલ જોડેલા મનુષ્ય ક્ષેત્ર બહારના દ્વીપ અને સમુદ્ર છે તેઓમાં ઉત્પન્ન થયેલ તિર્યચનું અવધિજ્ઞાન તેમના એક દેશને વિષય કરનાર હોય છે ॥ ગા ૬ ॥

આ રીતે ક્ષેત્રની વૃદ્ધિમાં કાળની વૃદ્ધિ અનિયમિત છે પણ કાળની વૃદ્ધિ થતાં ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ નિયમિત છે—તે હોય છે જ આ વાત અહીં પ્રગટ કરેલ છે એ આ વાત છે તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, તેમની વચ્ચે જેની વૃદ્ધિ

लक्षणैश्चधिविषये सति, तस्यैवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्याद्ये' क्षेत्रतः परिच्छेद्य-
तया द्वीपसमुद्रास्तु भाव्या' = विरूपयितव्याः । फस्यचिद्-असंख्येयाः २, कस्य
चित् संख्येया २, कस्यचिद् एकदेशः ३ इत्यर्थः । अयं भावः —

यदा इह मनुष्यस्य असंख्येयकालविषयोऽवधिरूपयते, तदानीमसंख्येया
द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयः । १। यदा तु बहिर्द्वीपे समुद्रे वा वर्तमानस्य कस्यचित्
तिरस्वः असंख्येयकालविषयोऽवधिरूपयते, तर्हि तस्य संख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य
विषयो भवति । २। तथा-यस्य मनुष्यस्य असंख्येयकालविषयोऽवधिर्जायते, तदानीं
तस्य क्षेत्रतः स्वयंभूरमणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशोऽवधेर्विषयः, तथा मनुष्य-
काल को विषय करनेवाला होगा उस अवधिज्ञान के क्षेत्र की अपेक्षा को
लेकर द्वीप और समुद्र विषयतया भजनीय होंगे-किसी का वह असंख्यात
द्वीप समुद्रों को, किसी का वह संख्यात द्वीप समुद्रों को और किसी का
वह उनके एक देश को जाननेवाला होगा । इसका तात्पर्य इस प्रकार
है-जिस समय यहा मनुष्य के असंख्यातकालविषयक अवधिज्ञान
उत्पन्न होगा उस समय उस अवधिज्ञान के असंख्यात द्वीप और समुद्र
विषयभूत होंगे, परन्तु जब याहिर द्वीप समुद्र में वर्तमान किसी तिर्यञ्च
के असंख्यात काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान उत्पन्न होगा तो
वह उसका अवधिज्ञान संख्यात द्वीप और समुद्रों को विषय करनेवाला
होगा । तथा जिस मनुष्य के असंख्यात काल को विषय करनेवाला
अवधिज्ञान उत्पन्न हुआ है उसका वह अवधिज्ञान उस समय क्षेत्र की
अपेक्षा अन्तिम स्वयंभूरमण द्वीप के और समुद्र के एक देश को विषय

विषय करना है इसी से अवधिज्ञानना क्षेत्रनी अपेक्षाने लधने द्वीप अने समुद्र
विषयतया भजनीय होंगे-कैधनु ते असंख्यात द्वीप समुद्रोने, कैधनु ते संख्यात
द्वीप समुद्रोने, अने कैधनु ते तेभना ओक देशने भाषुनाइ होंगे तेनु तात्पर्य
आ प्रभाषे छे-जे समये अही मनुष्यने असंख्यातकालविषयक अवधिज्ञान
उत्पन्न यही से जायते ते अवधिज्ञानना असंख्यात द्वीप अने समुद्र विषयभूत
यही, पक्षु प्रकार द्वीप समुद्रभा वर्तमान कैध तिर्यञ्चने असंख्यातकालने विषय
करनाइ अवधिज्ञान उत्पन्न यही त्प्राइ तेनु ते अवधिज्ञान संख्यात द्वीप अने
समुद्रोने विषय करनाइ होंगे तथा जे भाषुसने असंख्यात कालने विषय कर
नाइ अवधिज्ञान उत्पन्न यहु छे तेनु ते अवधिज्ञान ते समय क्षेत्रनी अपेक्षाछे
अन्तिम स्वयंभूरमण द्वीपना अने समुद्रना ओक देशने विषय करनाइ होंगे

નતુ યદ્યેવ કાલે વર્ષમાને શેષસ્ય ક્ષેત્રાદિત્રયસ્ય વૃદ્ધિર્ભવતીત્યેવમેવ વક્તુમ્-
ચિત્, કય ચતુર્ણામપિ વૃદ્ધિરિત્યુક્તમ્ ? इति चेत्, सत्यम्-किन्तु सामान्यवचनमेतत् ।
यथा 'देवदत्ते सुवज्जाने सर्वोऽपि कुटुम्बो सुवृक्ते' इत्यादि । अन्यथा हि—
तत्रापि 'देवदत्त विहाय शेषोऽपि कुटुम्बो सुवृक्ते' इति वक्तव्य स्यादित्यदोषः ।

મી સિદ્ધ હો જાતા હૈ કિ પર્યાયે મી વર્ધિત હો જાતી હૈ, ક્યોં કિ પ્રત્યેક
દ્રવ્ય મેં પર્યાયોં કી પદ્ધતતા રહી છુઈ હૈ ।

શંકા—કાલ કી વૃદ્ધિ હોને પર તો હસ તરહ સે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ઓર
ભાવ કી વૃદ્ધિ હોના સાવિત હોતા હૈ, કાલ કી નહીં, ફિર એસા સૂત્રકાર
ક્યોં કહ રહે હૈં કિ કાલ કી વૃદ્ધિ હોને પર દ્રવ્યાદિ ચાર કી વૃદ્ધિ હોતી
હૈ । યહા તો એસા હી કહના ચાહિયે થા કિ કાલ કી વૃદ્ધિ હોને પર
દ્રવ્યાદિ ત્રીન કી હી વૃદ્ધિ હોતી હૈ ?

ઉત્તર—શંકા તો ઠીક હૈ, પરન્તુ એસા જો સૂત્રકારને કહા હૈ વહ
સામાન્યરૂપ સે હી કહા હૈ । જૈસે-દેવદત્ત કે રા લેને પર “સય કુટુંબ
રા રહા હૈ” એસા વ્યવહાર મેં કહ દિયા જાતા હૈ । નહીં તો એસા કહના
ચાહિયે થા, કિ દેવદત્ત કો છોડકર શેષ કુટુંબ રા રહા હૈ । કુટુંબ
કે અન્તર્ગત તો દેવદત્ત મી આ જાતા હૈ પરન્તુ વહ તો ડસ સમય રા
નહીં રહા હૈ—વહ તો રા ચુકા હૈ ફિર મી ‘સય કુટુંબ રા રહા હૈ’
એસા વ્યવહાર મેં કહા હી જાતા હૈ, હસી તરહ કાલ કે વર્ષમાન હોને

તેનાથી આપો આપ તે પણ સિદ્ધ થઈ બાક છે કે પર્યાયો પણ વર્ધિત થઈ
બાક છે, કારણ કે હરેક દ્રવ્યમા પર્યાયોની પુષ્કળતા રહેલી હોય છે

શંકા—કાળની વૃદ્ધિ થવાથી તો આ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવની જ
વૃદ્ધિ થવાનું સાબિત થાય છે, કાળની નહીં તો પછી સૂત્રકાર એવું કેમ કહે
છે કે કાળની વૃદ્ધિ થતા દ્રવ્યાદિ ચારની વૃદ્ધિ થાય છે? અહીં તો એવું જ કહેવું
બેઠકે કે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ ત્રણની જ વૃદ્ધિ થાય છે

ઉત્તર—શંકા તો બરાબર છે પણ સૂત્રકારે એવું જ કહ્યું છે તે સામાન્ય
રૂપથી કહ્યું છે જેમ-દેવદત્તે ખાઈ લીધાથી “આખું કુટુંબ ખાય છે” એવું
પહેલાંરખા કહેવાય છે નહીં તો એવું કહેવું બેઠકે કે દેવદત્ત સિવાયનું આખું
કુટુંબ ખાય છે કુટુંબની અંદર તો દેવદત્ત પણ આવી બાક છે, તે તો એ
સમયે ખાતો હોતો નથી તેણે તો, ખાઈ લીધું છે, છતાં પણ “આખું કુટુંબ
ખાય છે” એવું બવહારમાં કહેવાય છે એજ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ

ટીકા—‘કાલે ચરણપુરવી’ इत्यादि । काले=अवधिविषये वर्धमाने सति चतुर्णा वृद्धिः=द्रव्यक्षेत्रकालमावानां चतुर्णामपि नियमतो वृद्धिर्भवति । तत्र भावः पर्यायरूपः । कालात्-सूक्ष्म-सूक्ष्मतर-सूक्ष्मतमात् क्षेत्रद्रव्यपर्यायाणां वृद्धिर्भवति । तथाहि-कालस्य समयेऽपि वर्धमाने क्षेत्रस्य प्रभूतप्रदेशा वर्धन्ते, तद्वृद्धौ चावश्यमाविनी द्रव्यवृद्धिः, प्रत्याकाशप्रदेश देशद्रव्यमाचुर्यात्, द्रव्यवृद्धौ च पर्यायवृद्धिर्भवति, प्रतिद्रव्यं पर्यायमाहुल्यादिति ।

નહીં होती है इस अर्थ को समझाने के लिये अब सूत्रकार गाथा कहते हैं—

‘काले चउण्ह पुइवी’ इत्यादि ।

काल की वृद्धि होने पर द्रव्य, क्षेत्र, काल, और भाव, इन चारों की भी नियमत वृद्धि होती है । यहा ‘भाव’ यह शब्द पर्याय का बोधक है । ‘काल की वृद्धि होने पर चारों की वृद्धि होती है’ इस का तात्पर्य इस प्रकार से है-जय सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और सूक्ष्मतम रूप से अवधिज्ञान का विषयभूत काल वर्द्धित होता है तब ऐसी स्थिति में उस काल से क्षेत्र की, द्रव्य की एव द्रव्यपर्यायों की वृद्धि होती है । काल का जब एक भी समय वर्धमान हो जाता है-तब उस समय क्षेत्र के प्रभूत प्रदेश बढ़ जाते हैं, और प्रभूत प्रदेश बढ़ने पर द्रव्य की भी वृद्धि हो जाती है, कारण आकाशरूप क्षेत्र के प्रत्येक प्रदेश पर द्रव्य की प्रचुरता रही हुई है । जब द्रव्य की प्रचुरतारूप वृद्धि हो जाती है तो इस से स्वतः यह

થવાં જેની વૃદ્ધિ થાય છે અને જેની થતી નથી, એ અર્થને સમજાવવા માટે હવે સૂત્રકાર આ ગાથા કહે છે—

“કાલે ચરણ પુરવી” ઇત્યાદિ

કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, એ આરેની પણ નિયમિત વૃદ્ધિ થાય છે, અહીં “માર્ગ” આ શબ્દ પર્યાયનો બોધક છે “કાળની વૃદ્ધિ થવાથી આરેની વૃદ્ધિ થાય છે” તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જ્યારે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ રૂપથી અવધિજ્ઞાનનો વિષયભૂત કાળ વર્દ્ધિત થાય છે ત્યારે એવી સ્થિતિમાં તે કાળથી ક્ષેત્રની, દ્રવ્યની, અને દ્રવ્યપર્યાયની વૃદ્ધિ થાય છે કાળનો જ્યારે એક પણ સમય વર્ધિત થઈ જાય છે ત્યારે એ સમયે ક્ષેત્રનો પ્રભૂત પ્રદેશ વધી જાય છે, અને પ્રભૂત પ્રદેશ વધતા જ દ્રવ્યની પણ વૃદ્ધિ થઈ જાય છે, કારણ કે આકાશરૂપ ક્ષેત્રના પ્રત્યેક પ્રદેશ પર દ્રવ્યની પ્રચુરતા રહેલ હોય છે જ્યારે દ્રવ્યની પ્રચુરતાવૃદ્ધિ થઈ જાય છે ત્યારે

ધ્યેત । તસ્માત્ ક્ષેત્રવૃદ્ધૌ કાલવૃદ્ધિર્મજનીયૈવ । દ્રવ્યપર્યાયૌ તુ ક્ષેત્રવૃદ્ધૌ નિયમાદ્ વર્ધતે એવેતિ સ્વયમેવ बोध्यमिति ।

‘બુદ્ધીર્દ્રવ્ય-પજ્જવે’ ઇત્યાદિ । દ્રવ્યપર્યાયયોર્બુદ્ધૌ સત્યા ક્ષેત્રકાલૌ મક્તવ્યૌ=મજનીયૌ કદાચિદ્ ન વા વર્ધેતે કદાચિદ્ વર્ધેતે ઇત્યર્થઃ । દ્રવ્યપર્યાયાપેક્ષયા ક્ષેત્રકાલયો પરિસ્પૂલત્વાત્ । યતો દ્રવ્ય ક્ષેત્રાદપિ સૂક્ષ્મમ્, એકસ્મિન્નપિ નમઃપ્રદેશેઽનન્તસ્કન્ધા-

સમય કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની એક-આવલિકારૂપ કાલ કો દેખતા હૈ તય વહ અંગુલપૃથક્ત્વપરિમિત ક્ષેત્ર કો દેખતા હૈ” સો વહ વિરુદ્ધ પડેગા, ક્યૌંકિ અંગુલપૃથક્ત્વપરિમિત ક્ષેત્ર કે વિષય હોને પર અસંખ્યેય અવસર્પિણી રૂપ મેં કાલ વર્દિત હૈ અતઃ આવલિકારૂપ કાલ કો ન દેખકર અસંખ્યેય અવસર્પિણીરૂપ કાલ કો હી દેખના ઇચ્છિયે, પરન્તુ ઁસા નહીં હૈ, કારણ યહા પ્રમૂતરૂપ મેં ક્ષેત્ર કી વૃદ્ધિ નહીં હુઈ હૈ, અતઃ ક્ષેત્ર કી વૃદ્ધિ મેં કાલ કી વૃદ્ધિ મજનીય હી માનની ઇચ્છિયે । જય ક્ષેત્ર કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ તય દ્રવ્ય ઔર પર્યાય, યે દોનોં હી નિયમત વર્ધિત હોતે હૈ, યહ સ્વયં સમજાને જૈસી ઘાત હૈ ।

જય દ્રવ્ય ઔર પર્યાય મેં વૃદ્ધિ હોતી હૈ ઁસ સમય ક્ષેત્ર ઔર કાલ મેં વૃદ્ધિ મજનીય હોતી હૈ—યે કમી યદતે સી હૈ ઔર કમી નહીં સી યદતે હૈ, ક્યૌં કિ દ્રવ્ય ઔર પર્યાય કી અપેક્ષા ક્ષેત્ર ઔર કાલ સ્પૂલ હૈ । એક હી નમાપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર મેં અનન્ત સ્કંધોં કા અવગાહ હો રહા હૈ,

સમય કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન એક આવલિકારૂપ કાળને દેખે છે ત્યારે તે અશુદ્ધપૃથક્ત્વપરિમિત ક્ષેત્રને દેખે છે” તે વિરુદ્ધ પડશે. કારણ કે અશુદ્ધપૃથક્ત્વપરિમિતક્ષેત્રનો વિષય હોવાથી અસંખ્ય અવસર્પિણીરૂપમા કાળ વર્દિત છે તેથી અવલિકારૂપ કાળને ન ભેટતા અસંખ્યેયઅવસર્પિણીરૂપ કાળને જ ભેવે ભેઈએ, પણ એવું નથી, કારણ કે અહીં પ્રમૂતરૂપમા ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થઈ નથી, તેથી ક્ષેત્રની વૃદ્ધિમા કાળની વૃદ્ધિ મજનીય જ માનવી ભેઈએ ત્યારે ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે દ્રવ્ય અને પર્યાય, એ બન્ને જ નિયમથી જ વર્ધિત થાય છે, આ બંને જ સમજવા જેવી વાત છે

ત્યારે દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં વૃદ્ધિ થાય છે તે સમયે ક્ષેત્ર અને કાળમાં વૃદ્ધિ મજનીય હોય છે—તે ક્યારેક વધે પણ છે ક્યારેક નથી પણ વધતા, કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર અને કાળ સ્પૂલ છે એક જ નમા પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમાં અનન્ત સ્કંધોનો અવગાહ થઈ શકો છે તેથી એ

‘કાલો મમ્યવ્યુ સ્વિત્તુદ્ધી’ ઇતિ-ક્ષેત્રવૃદ્ધૌ=ક્ષેત્રસ્ય-અવધેર્વિપયસ્ય વૃદ્ધૌ=આધિપત્યે સતિ કાલો મત્કલ્ય =મજનીય, વર્ધતે વા, ન વા વર્ધતે ઇત્યર્થ । ક્ષેત્ર હિ અત્યન્તં મુક્તમ્, કાલસ્તુ તદપેક્ષયા પરિસ્પૂલ । પ્રભૂતે ક્ષેત્રે વૃદ્ધિગતે કાલો વર્ધતે, ન તુ સ્વરૂપે ક્ષેત્રે ઇતિ માવઃ । અન્યથા હિ યદિ ક્ષેત્રસ્ય પ્રદેશાદિવૃદ્ધૌ કાલસ્ય નિયમેન સમયાદિવૃદ્ધિ સ્યાત્, તદાંગુલમાત્રે શ્રેણિરુપેઽપિ વર્ધિતે ક્ષેત્રે કાલસ્ય અસરયેવાવસર્પિણીરૂપસ્ય વૃદ્ધિ સ્યાત્ । તથા ચ વક્ષ્યતિ-‘અંગુલસેદીમિત્તે, ઓસપ્પિ-ળીઓ અસંલેખ્યા’ ઇતિ, તતથ-‘આવલિયા અંગુલપુદ્ગલ’ ઇતિ તૃતીયગાયોક્ત વિરુ-પર દ્રવ્યાદિ ચારોં કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ યદ કથન મી વ્યાવહારિક હૈ કારણ કિ તીનકી હી વૃદ્ધિ હોતી હૈ, કાલ તો સ્વયં વર્ધમાન હૈ હી ।

અવધિજ્ઞાન કે વિષયમૂલ ક્ષેત્ર કી વૃદ્ધિ હોને પર કાલ મેં વૃદ્ધિ મજનીય હૈ-હોતી મી હૈ ઓર નહોં મી હોતી હૈ । ક્ષેત્ર અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હૈ ઓર કાલ ઉસકી અપેક્ષા સ્પૂલ હૈ । જય અવધિજ્ઞાન કા પ્રભૂત ક્ષેત્ર બદ જાતા હૈ તય તો ઉસકે કાલ મેં મી વર્ધમાનતા આ જાતી હૈ, પરન્તુ જય ક્ષેત્ર અલ્પ રહતા હૈ ઉસ સમય કાલ મેં વૃદ્ધિ નહીં હોતી હૈ । યદિ એસા ન માના જાવે તો જય ક્ષેત્ર મેં પ્રદેશ આદિ રૂપ સે વૃદ્ધિ હોગી તો ઉસ સમય મેં કાલ કી મી નિયમ સે સમયાવિરૂપ સે વૃદ્ધિ હોગી હી, એસી સ્થિતિ મેં ક્ષેત્ર કે અંગુલમાત્ર-શ્રેણિરૂપ મેં મી વધને પર અસંલેખ્ય અવસર્પિણીરૂપ સે કાલ મેં વૃદ્ધિ હોને લોગી-“અંગુલસેદીમિત્તે ઓસ-પ્પિળીઓ અસલેખ્યા” એસા સિદ્ધાન્ત વચન હૈ તય તૃતીય ગાયા મેં જો એસા કહા હૈ કિ-“આવલિયા અંગુલપુદ્ગલ” અર્થાત્-જિસ

આરેની વૃદ્ધિ થાય છે આ કથન પણ વ્યાવહારિક છે, કારણ કે ત્રણની જ વૃદ્ધિ થાય છે, કાળ તો બીજો જ વૃદ્ધિ પામેલો જ છે અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થવાથી કાળમાં વૃદ્ધિ બાળનીય છે-થાય પણ છે અને નથી પણ થતી ક્ષેત્ર અત્યન્ત સૂક્ષ્મ છે, અને કાળ તેની અપેક્ષાએ સ્પૂળ છે જ્યારે અવધિજ્ઞાનનું પ્રભૂત ક્ષેત્ર વધી બાય છે ત્યારે તો બીજા કાળમાં પણ વૃદ્ધિ આવી બાય છે, પણ જ્યારે ક્ષેત્ર અલ્પ રહે છે તે સમયે કાળમાં વૃદ્ધિ થતી નથી. બે બેવું માનવામાં ન આવે તો જ્યારે ક્ષેત્રમાં પ્રદેશ આદિ રૂપે વૃદ્ધિ થશે ત્યારે તે સમયે કાળની પણ નિયમથી સમયાદિરૂપથી વૃદ્ધિ થશે જ, બીજી સ્થિતિમાં ક્ષેત્રના અંગુલમાત્ર-શ્રેણિરૂપમાં વધવાથી અસંલેખ્ય અવસર્પિણીરૂપથી કાળમાં વૃદ્ધિ થવા લાગશે-“અંગુલસેદીમિત્તે ઓસપ્પિળીઓ અસલેખ્યા” આનું સિદ્ધાન્ત વચન છે તો ત્રીજી આધારમાં બે બેવું કહ્યું છે કે-“આવલિયા અંગુલપુદ્ગલ” અર્થાત્-જે

નનુ 'અંગુલમાવલિયાણ માગમસંલેખ' ઇત્યાદિના પરસ્પરસમ્બન્ધત્વેનાવધિ વિપયતયા પ્રોક્તયોગેધન્યયોર્મધ્યમયોસ્તકુટયોઞ્ચ ક્ષેત્રકાલયોરંગુલાવલિકાઽસંલેખ- માગાદિરૂપયોઃ સમ્બન્ધિના પરસ્પરત પ્રદેશાનાં સમયાનાં ચ સંલેખ્યામાશ્રિત્ય કિં તુલ્યત્વમ્ ? , ઉત્ત હીનાધિકત્વમ્ ? , ઉચ્યતે-હીનાધિકત્વમ્, તપાહિ-આવલિકાયા અસંલેખમાગે જઘન્યાવધિવિપયે ચે અસંલેખ્યા. સમયાસ્તદપેક્ષયા અંગુલસ્યા- સંલેખ્યમાગે જઘન્યાવધિવિપયે એવ ચે અસંલેખ્યા નમ'પ્રદેશાસ્તે અસંલેખ્યગુણાઃ, એવં સર્વજ્ઞાપ્યવધિવિપયાત્ કાલાદસંલેખ્યગુણત્વમવધિવિપયસ્ય ક્ષેત્રસ્વાવગન્તવ્યમ્માગા.૭।

સે કાલ કી વૃદ્ધિ મેં દ્રવ્યાદિકોં મેં નિયમતઃ વૃદ્ધિ કા, ક્ષેત્રવૃદ્ધિ હોને પર કાલવૃદ્ધિ મેં મજનીયતા કા, તથા દ્રવ્યપર્યાયોં મેં નિયમતઃ વૃદ્ધિ કા, દ્રવ્યપર્યાયોં કી વૃદ્ધિ મેં ક્ષેત્ર ઓર કાલ કી મજનીયતા કા, દ્રવ્યવૃદ્ધિ મેં પર્યાયોં કી નિયમતઃ વૃદ્ધિ કા ઓર પર્યાયવૃદ્ધિ મેં દ્રવ્યવૃદ્ધિ કી મજ- નીયતા કા સ્પષ્ટીકરણ કિયા ગયા હૈ ।

શાકા—“અંગુલમાવલિયાણં માગમસંલેખ” ઇત્યાદિગાથાદ્વારા પરસ્પર સમ્યન્ધ હોને સે અવધિજ્ઞાન કે વિષયમૂત પ્રકટ કિયે ક્ષેત્ર ઓર કાલ કિ-જો જઘન્ય મધ્યમ, ણ્ચં ઉત્કૃષ્ટ રૂપ મેં ઘર્ણિત હુએ હૈં તથા જો અંગુલ ણ્ચં આવલિકા કે અસંલેખ્ય માગ આદિ રૂપ સે પ્રકટ કિયે ગયે હૈં એસે ક્ષેત્રકે પ્રદેશોં કી, ઓર કાલકે સમયોં કી સંલેખા મેં આપસ મેં તુલ્યતા હૈં યા હીનાધિકતા હૈં ?

ઉત્તર—હીનાધિકતા હૈં, વહ્ન હસ પ્રકાર સે હૈં-જઘન્ય અવધિજ્ઞાન કા વિષયમૂત જો આવલિકા કા અસંલેખ્યાતવા માગરૂપ કાલ હૈં ઉસમેં

કોમા નિયમતઃ વૃદ્ધિનુ, ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ યતા કાળવૃદ્ધિમાં ભજનીયતાનુ, તથા દ્રવ્ય પર્યાયોમાં નિયમતઃ વૃદ્ધિનુ, દ્રવ્ય-પર્યાયોની વૃદ્ધિમાં ક્ષેત્ર અને કાળની ભજની યતાનુ, દ્રવ્યવૃદ્ધિમાં પર્યાયોની નિયમતઃ વૃદ્ધિનુ અને પર્યાયવૃદ્ધિમાં દ્રવ્ય વૃદ્ધિની ભજનીયતાનુ સ્પષ્ટીકરણ કરાયુ છે

ચ કા—“અંગુલમાવલિયાણ માગમસંલેખ” ઇત્યાદિગાથાદ્વારા પરસ્પર સંબંધ દોવાથી અવધિજ્ઞાનના વિષયમૂત પ્રકટ કરેલ ક્ષેત્ર અને કાળના કે-જે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે વર્ણવેલા છે તથા જે અંગુલ અને આવ- લિકાના અસંલેખ્ય માગ આદિ રૂપે પ્રકટ કરેલ છે એવા ક્ષેત્રના પ્રદેશોની અને કાળના સમયોની સંખ્યામાં અદર-અદર તુલ્યતા છે કે હીનાધિકતા છે ?

ઉત્તર—હીનાધિકતા છે, તે આ પ્રમાણે છે-જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના વિષય મૂત જે આવલિકાના અસંલેખ્યાતમાં માગરૂપ કાળ છે તેમાં જેટલા અસંલેખ્યાત

વગાહનાત્ । દ્રવ્યપર્યાયસૂક્ષ્મઃ પર્યાયઃ, એકસ્મિન્નેવ દ્રવ્યેऽનન્તપર્યાયસમન્નાત્ । તસ્માદ્ દ્રવ્યપર્યાયવૃદ્ધૌ ક્ષેત્રવાલૌ મજનીયાવેવ મયત । તથાદિ-અવસ્થિતયોરપિ ક્ષેત્રકાલયોસ્તથાવિધશુમાધ્યવસાયતઃ સયોપશમવૃદ્ધૌ દ્રવ્ય વર્ધતે એવ, અધિક-દ્રવ્યદર્શનાદિતિ ભાવઃ । દ્રવ્યવૃદ્ધૌ ચ પર્યાયા નિયમતો વર્ધન્તે । પ્રતિદ્રવ્ય સંસ્ક્રે-યાનામસંસ્ક્રેયાના વા પર્યાયાણામવધિના પરિચ્છેદસમન્નાત્ । પર્યાયવૃદ્ધૌ ચ દ્રવ્ય વૃદ્ધિર્માજ્યા=મવતિ ન યા મવતીતિ મજનીયા । એકસ્મિન્નપિ દ્રવ્યે પર્યાયવિપયાવધિ વૃદ્ધિસમવેન તત્તત્પર્યાયવિશિષ્ટદ્રવ્યવૃદ્ધિર્મવતિ । અવસ્થિતેऽપિ હિ દ્રવ્યે તથાવિધ-સયોપશમવૃદ્ધૌ પર્યાયા વર્ધન્તે, પર્યાયવૃદ્ધૌ ન દ્રવ્યવૃદ્ધિરિતિ ભાવઃ ॥

હસસે યહ નિશ્ચિત્ત હૈ કિ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હૈ, ઓર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા ક્ષેત્ર સ્થૂલ હૈ । હસી તરહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા પર્યાય સૂક્ષ્મ હૈ, કારણ એક હી દ્રવ્ય મેં અનન્ત પર્યાયોં કા હોના સમ્બિત્ત હૈ, હસીં લિયે દ્રવ્ય ઓર પર્યાય કી વૃદ્ધિ મેં ક્ષેત્ર ઓર કાલ કી વૃદ્ધિ મજનીય થતલાઈ ગઈ હૈ । ક્ષેત્ર ઓર કાલ, યે અવસ્થિત હૈં તો મી જય તથાવિધ શુભ અધ્ય-સાય કે વશ સે અવધિજ્ઞાન મેં અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કે ક્ષયોપશમ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ તય વહ અધિક દ્રવ્ય કો વિષય કરનેવાલા હોતા હૈ, હસ તરહ ક્ષેત્ર ઓર કાલ મેં અવસ્થિતતા હોને પર મી દ્રવ્ય વહ હી જાતા હૈ । જય દ્રવ્ય કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ તય પર્યાયોં મી નિયમતઃ વહ જાતી હૈં, કયોં કિ પ્રત્યેક દ્રવ્ય મેં સંસ્ક્રેય અથવા અસંસ્ક્રેય પર્યાયોં કા પરિચ્છેદ હોના અવધિજ્ઞાન દ્વારા હોતા હૈ । પર્યાયોં કી વૃદ્ધિ મેં દ્રવ્ય કી વૃદ્ધિ મજનીય હૈ-વહ હોતી મી હૈ ઓર નહીં મી હોતી હૈ । હસ તરહ

શાક્ષ્ય છે કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર સ્થૂળ છે એવ પ્રમાણે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પર્યાય સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે એક જ દ્રવ્યમાં અનેક પર્યાયોનું હોવું સંબંધિત છે, તેથી દ્રવ્ય પર્યાયની વૃદ્ધિમાં ક્ષેત્ર અને કાળની વૃદ્ધિ સજનીય થતાવી છે ક્ષેત્ર અને કાળ, એ અવસ્થિત છે, તો પણ જ્યારે તે પ્રમાણેના શુભ અભ્યવસાયવશથી અવધિજ્ઞાનમાં અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે તે વધારે દ્રવ્યને વિષય કરનાર થાય છે આ રીતે ક્ષેત્ર અને કાળમાં અવસ્થિતતા હોવા છતાં પણ દ્રવ્ય વધી જાય છે જ્યારે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે પર્યાયો પણ નિયમથી જ વધી જાય છે, કારણ કે પ્રત્યેક દ્રવ્યમાં સંસ્ક્રેય અથવા અસંસ્ક્રેય પર્યાયોનો પરિચ્છેદ થવાનું અવધિજ્ઞાન દ્વારા થાય છે. પર્યાયોની વૃદ્ધિમાં દ્રવ્યની વૃદ્ધિ સજનીય છે-તે થાય પણ છે અને નથી પણ થતી. આ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિમાં દ્રવ્ય

સૂક્ષ્મત્વેન તે પૃથગ્ વિમાવ્યન્તે । ‘તત્ત્વો મુદ્ધમયરં હવદ્ સ્વિત્ત’ ઇતિ-તસ્માદપિ કાલાત્ સૂક્ષ્મતરં ક્ષેત્રં ભવતિ । કુત ?-‘અંગુલસેદીમિત્તે ઓસપ્પિણિઓ અસંસ્વિજ્ઞા’ ઇતિ, યસ્માદ્અંગુલથ્રેણિમાત્રે પ્રમાણાદ્અંગુલૈકમાત્રે થ્રેણિરૂપે નમઃસ્વખ્ણે ક્ષેત્રે પ્રતિ-પ્રદેશં સમયગણનયા તત્પ્રદેશપરિમાણમવસર્પિણ્યોઽસંસ્થેયાસ્તીર્યકરૈરુક્તાઃ । અયં માવ-પ્રમાણાંગુલૈકમાત્રે એવૈરુપપ્રદેશથ્રેણિરૂપેનમઃસ્વખ્ણે યાવન્તોઽસંસ્થેયાસુ અવ-સર્પિણીયુ સમયાસ્તાવત્પ્રમાણાઃ પ્રદેશા વર્તન્તે, તસ્માત્ કાલાદસંસ્થેયગુણ ક્ષેત્ર, ક્ષેત્રાદપિ જ્ઞાનન્તગુણ દ્રવ્ય, દ્રવ્યાદપિ જ્ઞાવધિવિપયા. પર્યાયાં સંસ્થેયગુણા અસંસ્થેયગુણા વા । તસ્માદ્-અંગુલથ્રેણિમાત્રક્ષેત્રપ્રદેશાગ્રમમંગ્થેયાવસર્પિણીસમય-રાશ્ત્રિપરિમાણમિતિ સિદ્ધમ્ । “સેવં” ઇત્યાદિ । તદેતદ્ વર્ધમાનક્રમવધિજ્ઞાન વર્ણિતમ્ ॥ ગા ૮ ॥ સૂ ૧૨ ।

કે મેવન કરને પર એક ૨ પત્ર કે હેદને મેં અસંખ્યાત સમય લગ જાતે હૈ, એસા આગમ મેં પ્રતિપાદિત કિયા હૈ । સમય હતના અતિસૂક્ષ્મ હૈ કિ જિસસે વે અસંખ્યાત સમય મિત્ર ૨ રૂપ સે વિભાજિત નહીં કિયે જા સકતે હૈ । હસ કાલ સે ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મતર હોતા હૈ, ક્યોં કિ એક પ્રમાણાદ્અંગુલ-માત્ર થ્રેણિરૂપ આકાશસ્વરૂ ક્ષેત્ર મેં પ્રત્યેક પ્રદેશ કે ઉપર સમયકી ગણના સે અસંખ્યાત અવસર્પિણિયોં મેં જિતને સમય હોતે હૈ ઉતને પ્રમાણ પ્રદેશ રહતે હૈ । હસ લિયે કાલ સે અસંખ્યાત ગુણા ક્ષેત્ર હોતા હૈ । ક્ષેત્ર સે ખી અસંખ્યાત ગુણ દ્રવ્ય હોતા હૈ । તથા દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, અવધિજ્ઞાન કી વિપયમૂત પર્યાય સંખ્યાતગુણી અથવા અસંખ્યાતગુણી હોતી હૈ, અતઃ અંગુલ થ્રેણિ માત્ર ક્ષેત્ર મેં પ્રદેશોં કા પ્રમાણ અસંખ્યાત અવસર્પિણિયોં કે સમયોં કી રાશિપ્રમાણ સિદ્ધ હો જાતા હૈ । હસ તરહ વર્ધમાન અવ-ધિજ્ઞાન કા વર્ણન હુઆ ॥ ગા ૮ ॥ સૂ ૧૨ ॥

ઉપર એક રાખેલા સો પાનને લેલ્લા એક એક પાનના લેહનમા અસંખ્યાત સમય લાગે છે, એવું આગમમાં પ્રતિપાદિત કરાયું છે સમય એટલો બધો સૂક્ષ્મ છે કે જેથી તે અસંખ્યાત સમય શિત્ત-શિત્ત-રૂપે વિભાજિત કરી શકાતાં નથી આ કાળથી ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મતર હોય છે, કારણ કે એક પ્રમાણાશ્રુતમાત્ર થ્રેણિ રૂપ નમઃખડ ક્ષેત્રમા પ્રત્યેક પ્રદેશની ઉપર સમયની ગણતરીથી અસંખ્યાત અવસર્પિણીઓમા જેટલા સમય હોય છે એટલા પ્રમાણ પ્રદેશ રહે છે, તેથી કાળથી અસંખ્યાત ગણ ક્ષેત્ર હોય છે. ક્ષેત્ર કરતાં પણ અસંખ્યાત બહુ દ્રવ્ય હોય છે તથા દ્રવ્યનાં કરતાં અવધિજ્ઞાનની વિપયમૂત પર્યાય સંખ્યાત ગણી અથવા અસંખ્યાત ગણી હોય છે, તેથી અશ્રુતથ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમા પ્રદેશોનુ પ્રમાણ અસંખ્યાત અવસર્પિણીઓના રાશિપ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે આ પ્રમાણે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન થયું ॥ ગા ૮ ॥ સૂ ૧૨ ॥

નન્ધેવ ક્ષેત્રસ્ય કાલાદસત્ત્વેયગુણતા કયમવસીયતે? તત્રાદ—

મૂલ્મ—સુદુમો ય હોઈ કાલો, તત્તો સુદુમયર હવઈ સ્વેત્ત ।

અગુલસેઢીમેત્તે, ઓસપ્પિણિઓ અસરેજ્ઞા ॥ ૮ ॥

સે ત્ત વહ્દમાણય ઓહિનાણ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

છાયા—સૂક્ષ્મશ્ર મવતિ કાલ, તત્ત' સૂક્ષ્મતર મવતિ ક્ષેત્રમ્ ।

અદગુલશ્રેણિમાત્રે, અવસર્પિણ્ય અસર્યેયા. ॥ ૮ ॥

તથેવદ્ વર્દમાનકમ્ અવધિજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

ટીકા—“ સુદુમો ય ’ હત્યાદિ ।

‘ સુદુમો ય હોઈ કાલો ’ હિતિ—યથા સૂક્ષ્મસ્તાવત્ કાલો મવતિ, યથા ક્ષેત્ર-
પદ્ધતમેદે પ્રતિપદ્ધતમેદમસંસ્થેયાઃ સમયા લગન્તીત્યાગમે પ્રતિપાદ્યતે । ન ચાતિ
જિતને અસંસ્થ્યાત સમય હેં ડનકી અપેક્ષા જઘન્ય અવધિજ્ઞાન કે વિષય
સૂત છુપ અંગુલ કે અસંસ્થ્યાતથે માગરૂપ ક્ષેત્ર મેં દી જો અસંસ્થ્યાત
પ્રદેશ હેં બે અસંસ્થ્યાત શુણે હેં । હસી તરહ સે સર્વશ્ર અવધિ કે વિષયભૂત
કાલ કી અપેક્ષા અવધિ કે વિષયભૂત ક્ષેત્ર મેં અસંસ્થ્યેય શુણે પ્રદેશ
જ્ઞાનને ચાહિયે ॥ ગા૦ ૭ ॥

હસ તરહ કે ઘર્ણન સે કાલ કી અપેક્ષા ક્ષેત્ર મેં અસંસ્થ્યેયગુણતા
કેસે જાની જાતી હૈ? સો કહસે હેં—‘ સુદુમો ય હોઈ કાલો ’ હત્યાદિ ।

કાલ સૂક્ષ્મ હોતા હૈ, ઓર હસકી અપેક્ષા ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ હોતા હૈ ।
અગુલશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્ર મેં અસંસ્થ્યાત અવસર્પિણીકાલ સ્થિત હૈ । હસ
ગાયા કા છુલાશા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ—કાલ હતના સૂક્ષ્મ હોતા હૈ કિ
કમલ કે તરા ડપર રલે છુપ અઘોનુ પુક ડપર—પુક રલે છુપ સો પર્ણો

સમય છે તેમની અપેક્ષાએ જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત થયેલ અગુલનાં
અસંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ ક્ષેત્રમાં જ જે અસંખ્યાત પ્રદેશ છે તેઓ અસંખ્યાત
ગણાં છે આ પ્રમાણે સર્વત્ર અવધિના વિષયભૂત કાળની અપેક્ષાએ અવધિના
વિષયભૂત ક્ષેત્રમાં અસંખ્યેય ગણાં પ્રદેશ વ્યવસ્થા બોધ્યો.

આ પ્રમાણેનાં વર્ણનથી કાળની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રમાં અસંખ્યેયગુણતા ઠેવી
રીતે જણાય છે? તો કહે છે—“ સુદુમો ય હોઈ કાલો ” હત્યાદિ કાળ સૂક્ષ્મ
હોય છે અને તેના કસ્ટા ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ હોય છે અગુલશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમાં
અસંખ્યાત અવસર્પિણી કાળ સ્થિત છે આ ગાથાનો ખુલાસાવાર અર્થ આ પ્રમાણે
છે—કાળ બોટલો સૂક્ષ્મ હોય છે કે કમળના તરા ઉપર રાખેલા બોટલે કે બોર્ડ

વર્તમાનસ્ય=અપ્રશસ્તાધ્યવસાયવત્ત્વે 'સર્વતઃ સમન્તાદવધિઃ પરિહીયતે' इत्यन्वय ।
શુભાધ્યવસાયવશાત્ પ્રાપ્ત સદવધિજ્ઞાનમવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટેર્હીયમાન મવતીતિ ભાવ ।
તથા-વર્તમાનચારિત્રસ્ય=ચારિત્રસમ્પન્નસ્યેત્યર્થઃ, इहापि-‘सर्वतः समन्तादवधिः परि-
हीयते’ इत्यन्वयः । देशविरतस्य सर्वविरतस्य च हीयमानमवधिज्ञानं भवतीति भावः ।

તથા—‘ સકલિચ્છ્યમાનસ્ય ’ વધ્યમાનકર્મસંસર્ગાદુચ્છરોચ્છર સંકલેશમાસાદયત ,
અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટેરિત્યર્થ , અપ્રશસ્તલેશ્યોપરજિત ચિત્તમ્ , અર્થાત્-અનેકશુભાર્યચિ
ન્તનપરં ચિત્તં સકલિષ્ટમુચ્યતે । તથા—સકલિચ્છ્યમાનચારિત્રસ્ય=અપ્રશસ્તલેશ્યોપર-
જિતસ્ય અનેકાશુભાર્યચિન્તનપરસ્ય અવિશુદ્ધચારિત્રવતો દેશવિરતસ્ય, સર્વવિરતસ્ય
ચેતિ શેષઃ, સર્વતઃ સમન્તાદવધિઃ પરિહીયતે=પરિહીયતે । તદેતદ્ હીયમાનવધિજ્ઞાન
વર્ણિતમ્ । इति चतुर्यो भेदः ४। ॥ सू० १३ ॥

ક્રમશઃ ઘટતા રહતા હૈ । શુભ અધ્યવસાય કે વશ સે પ્રાપ્ત કિયા ગયા
અવધિજ્ઞાન અવિરતસમ્યગ્દૃષ્ટિ કે હીયમાન હોતા જાતા હૈ । ચારિત્ર-
સંપન્ન અવધિજ્ઞાની કા મી અવધિજ્ઞાન હીયમાન હોતા હૈ । અર્થાત્-ચાહે
દેશવિરતિ આવક હો ચાહે સર્વવિરતિસપ્ન અનગાર હો ઉસકા મી
અવધિજ્ઞાન હીયમાન હોતા જાતા હૈ । સકલિચ્છ્યમાન જીવ કા-વધ્યમાન
કર્મ કે સંસર્ગ સે ઉચ્છરોચ્છર સંકલેશ ભાવ કો પ્રાપ્ત હુપ જીવ કા તથા
અપ્રશસ્તલેશ્યા સે ઉપરજિત હુપ અનેક અશુભ અર્થ કે ચિન્તન કરને
મેં તત્પર બને હુપ એસે અવિશુદ્ધચારિત્રસપ્ન દેશવિરતિ ગૃહસ્થ કા ણ્વ
સર્વવિરતિસંપન્ન સાધુ કા મી અવધિજ્ઞાન સર્વતઃ સમન્તાત્ હીયમાન
હોતા હૈ । હસ પ્રકાર હીયમાન અવધિજ્ઞાન કા સ્વરૂપ હૈ । ભાવાર્થ
હસકા કેવલ હતના હી હૈ કિ જિસ પ્રકાર પરિમિત દાહ્ય વસ્તુઓં મેં લગી
હુઈ અગ્નિ નવા દાહ્ય પદાર્થ ન મિલને સે ક્રમશઃ ઘટતી જાતી હૈ, ઉસી

રહે છે શુભ અધ્યવસાયના વશથી પ્રાપ્ત કરાયેલું અવધિજ્ઞાન અવિરત સુચ્યજ્ઞ
ધિનુ હીયમાન થતું બળ્ય છે ચારિત્રસ પ્ન અવધિજ્ઞાનીનુ અવધિજ્ઞાન પક્ષ
હીયમાન હોય છે એટલે કે આલે દેશવિરતિ આવક હોય કે આલે સર્વવિરતિ
સ પ્ન અણુગાર હોય, તેનુ પક્ષ અવધિજ્ઞાન હીયમાન થતું બળ્ય છે સકલિચ્છ
માન છવનુ-અધ્યમાન કર્મના સ સર્ગથી ઉત્તરોચ્છર સ કલેશ ભાવને પામેલ છવનુ,
તથા અપ્રશસ્તલેશ્યાથી ઉપરજિત થયેલ અનેક અશુભ અર્થનુ ચિન્તન કરવામા
ત્પર અનેલ એવા અવિશુદ્ધ ચારિત્રસ પ્ન દેશવિરતિ ગૃહસ્થનુ અને સર્વવિ
રતિસ પ્ન સાધુનુ પક્ષ અવધિજ્ઞાન સર્વતઃ સમન્તાત્ હીયમાન હોય છે આ
પ્રકારનુ હીયમાન અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે તેનો ભાવાર્થ ક્ષત એટલો જ છે કે
જે રીતે પરિમિત દાહ્યવસ્તુઓમાં લાગેલી અગ્નિ નવા દાહ્ય પદાર્થ ન મળવાથી

અય હીયમાનવધિજ્ઞાન વર્ણયતિ—

મૂલમ્—સે કિં ત હીયમાણય ઓહિનાણ ? હીયમાણય ઓહિ-
નાણં અપ્પસત્થેહિં અજ્ઞવસાણદ્વાણેહિં વદમાણસ્સ વદમાણચરિત્તસ્સ
સકિલિસ્સમાણસ્સ સકિલિસ્સમાણચરિત્તસ્સ સઠ્ઠવઓ સમતા
ઓહી પરિહાયદ્ધ, સે ત હીયમાણય ઓહિનાણં ॥ સૂ. ૧૩ ॥

છાયા—અય કિં તદ્ હીયમાનક્રમવધિજ્ઞાન ? હીયમાનક્રમવધિજ્ઞાનમ્—અપ્રજ્ઞસ્ત-
બ્ધવસાયસ્થાનેષુ વર્તમાનસ્ય વર્તમાનચારિત્રસ્ય સક્લિદપમાનસ્ય સક્લિદપમાન-
ચારિત્રસ્ય સર્વતઃ સમન્તાદવધિ પરિહીયતે, તદેતદ્ હીયમાનક્રમવધિજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

ટીકા—‘સે કિં ત હીયમાણય’ इत्यादि । शिष्य पृच्छति—हे भदन्त !
अथ किं तद् हीयमानकमवधिज्ञानम् ? = पूर्वनिर्दिष्टस्य हीयमानावधिज्ञानस्य किं
स्वरूपमित्यर्थः ? । उत्तरमाह—‘हीयमाणय’ इत्यादि । हे शिष्य ! हीयमान=पूर्वा
वस्थाऽपेक्षयाऽघोऽघो ह्रासमुपगच्छदवधिज्ञानं वर्ण्यते । अप्रज्ञस्तेषु बध्यवसायस्थानेषु

અય સૂત્રકાર હીયમાન અવધિજ્ઞાન કા વર્ણન કરતે હે—

‘સે કિં તં હીયમાણય ઓહિનાણં’ इत्यादि ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે ભદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ હીયમાન અવધિજ્ઞાન કા
કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—હે શિષ્ય ! યહ અવધિજ્ઞાન જય ઉત્પન્ન હોતા
હૈતવ અધિક વિષયવાળા હોતા હૈ પરન્તુ પરિણામશુદ્ધિ કમ હો જાને
સે ક્રમશઃ અત્પરવિષયક હોતા જાતા હૈ, યહી બાત ટીકાકારને
“પૂર્વાવસ્થાપેક્ષયાઽઘોઽઘો હ્રાસમુપગચ્છત્” હસ વાક્ય દ્વારા પ્રકટ કી
હૈ । અપ્રજ્ઞસ્ત અબ્ધવસાય સ્થાનોં મેં વર્તમાન જીવ કા અવધિજ્ઞાન
સર્વતઃ—ચારોં દિશાઓં મેં વર્તમાન પદાર્થોં કે જાનને રૂપ ક્રિયા કરને સે

હવે હીયમાન અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે—

“સે કિં ત હીયમાણય ઓહિનાણ” इत्यादि

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! પૂર્વ નિર્દિષ્ટ હીયમાન અવધિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ
છે ? ઉત્તર—હે શિષ્ય ! આ અવધિજ્ઞાન અત્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે વધારે
વિષયવાળું હોય છે પણ પરિણામશુદ્ધિ બ્રહ્મી થઈ જવાથી ક્રમશઃ અધ્ય-અધ્ય
વિષયક થતું બાય છે એ જ વાત ટીકાકારે “પૂર્વાવસ્થાપેક્ષયાઽઘોઽઘો હ્રાસમુપગચ્છત્”
આ વાક્ય દ્વારા પ્રગટ કરી છે

અપ્રજ્ઞસ્ત અબ્ધવસાય સ્થાનોમાં વર્તમાન જીવનું અવધિજ્ઞાન સર્વતઃ—
આરે દિશાઓમાં વર્તમાન પદાર્થોને બાબુવારૂપ ક્રિયા કરવાથી ક્રમશઃ ઘટતું

टीका—‘से किं त पडिवाइ’ इत्यादि । शिष्यः पृच्छति-अथ किं तत् प्रतिपाति अवधिज्ञानम् ? = हे मदन्त ! पूर्वनिर्दिष्टस्य प्रतिपात्यवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह—‘पडिवाइ ओहिनाण’ इत्यादि । हे शिष्य ! प्रतिपाति=पूतकारेण दीपकप्रकाश इव नभश्चरम्, अवधिज्ञानं वर्णयामि । यत्-अवधिज्ञान जघन्येन=सर्वस्तोकतया, अङ्गुलस्यासख्येयमागमात्रं सख्येयमागमात्रं वा बालाग्रं वा, बालाग्रपृथक्त्वं वा, लिखां वा=बालाग्राष्टकप्रमाणां, लिखापृथक्त्वं वा, यूकां वा=लिखाष्टकमानां, यूकापृथक्त्वं वा, यव वा=यूकाष्टकमानं वा, यवपृथक्त्वं वा, अङ्गुलं वा=यवाष्टकमानं वा, अङ्गुलपृथक्त्वं वा, एवमङ्गुलपट्टकमानात् पादादारम्य यावद्-

‘से किं त पडिवाइ ओहिनाण’ इत्यादि ।

शिष्यकाग्रश्च-प्रतिपाति अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर-प्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप इस प्रकार है—

जो अवधिज्ञान जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग को अथवा सख्यातवें भागको, बालाग्र को अथवा बालाग्रपृथक्त्वं को, लिखा को अथवा लिखापृथक्त्वं को, यूका को अथवा यूकापृथक्त्वं को, यवमध्य को अथवा यवमध्यपृथक्त्वंको, अङ्गुल को अथवा अङ्गुलपृथक्त्वं को, पाद को अथवा पादपृथक्त्वं को, वितस्ति को अथवा वितस्तिपृथक्त्वं को, रत्नि को अथवा रत्निपृथक्त्वं को, कुक्षि को अथवा कुक्षिपृथक्त्वं को, धनुष को अथवा धनुषपृथक्त्वं को, गव्यूत को अथवा गव्यूतपृथक्त्वं को, योजन को अथवा योजनपृथक्त्वं को, योजनशत को अथवा योजनशतपृथक्त्वं को, योजनसहस्र को अथवा योजनसहस्रपृथक्त्वं को, योजनलक्ष को अथवा योजनलक्षपृथक्त्वं को, योजनकोटि को अथवा

“से किं त पडिवाइ ओहिनाण” इत्यादि

शिष्येन प्रश्न—“प्रतिपाति अवधिज्ञानतु शु स्वरूप छे ?”

उत्तर—प्रतिपाति अवधिज्ञानतु स्वरूप आ प्रमाणे छे—जे अवधिज्ञान जघन्यथी अङ्गुलना अस आतमा भागने अथवा सख्यातभां भागने, बालाग्रने अने बालाग्रपृथक्त्वेने, लिखाने अथवा लिखापृथक्त्वेने, यूकाने अथवा यूकापृथक्त्वेने, यवमध्यने अथवा यवमध्यपृथक्त्वेने, अङ्गुलने अथवा अङ्गुलपृथक्त्वेने, पादने अथवा पादपृथक्त्वेने, कुक्षिने अथवा कुक्षिपृथक्त्वेने, धनुषने अथवा धनुषपृथक्त्वेने, गव्यूतने अथवा गव्यूतपृथक्त्वेने, योजनने अथवा योजनपृथक्त्वेने, योजनशतने अथवा योजनशतपृथक्त्वेने, योजन सहस्रने अथवा योजनसहस्रपृथक्त्वेने, योजनलक्षने, अथवा योजनलक्षपृथक्त्वेने योजनकोटीने अथवा योजनकोटीपृथक्त्वेने, योजनसंख्येयने अथवा योजनसंख्येयपृथक्त्वेने,

મૂલમ્—સે કિં ત પઢિવાઈ ઓહિનાણ ? । પઢિવાઈ ઓહિ-
નાણ જહણ્ણેણ અંગુલસ્સ અસરિજ્જભાગ વા સરિજ્જભાગ વા,
વાલગ્ગ વા વાલગ્ગપુહત્ત વા, લિપ્પ વા લિપ્પપુહત્ત વા, જૂય
વા જૂયપુહત્ત વા, જવ વા જવપુહત્ત વા, અગુલ વા અગુલપુહત્ત
વા, પાય વા પાયપુહત્ત વા, વિહરિંથ વા વિહરિંથપુહત્ત વા, રયણિ
વા રયણિપુહત્ત વા, કુચ્છિ વા કુચ્છિપુહત્ત વા, ધણુ વા ધણુ-
પુહત્ત વા, ગાઠય વા ગાઠયપુહત્ત વા, જોયણ વા જોયણપુહત્ત
વા, જોયણસય વા જોયણસયપુહત્ત વા, જોયણસહસ્સ વા જોય-
ણસહસ્સપુહત્ત વા, જોયણલક્ક વા જોયણલક્કપુહત્ત વા,
જોયણકોઢિં વા જોયણકોઢિપુહત્ત વા, જોયણકોઢાકોઢિં વા
જોયણકોઢાકોઢિપુહત્ત વા, જોયણસરિજ્જ વા જોયણસરિજ્જપુહત્ત
વા, જોયણઅસરેજ્જ વા જોયણઅસરેજ્જપુહત્ત વા, ઉક્કોસેણ લોગ
વા પાસિત્તા ણ પઢિવહ્જ્જા, સે ત પઢિવાઈ ઓહિનાણ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

છાયા—અય કિં તત્તપિપાતિ-અવધિજ્ઞાન ? તત્તપિપાતિ-અવધિજ્ઞાન જય
ન્યેનાંડગુલસ્યાડસચ્ચેયમાગ વા, સચ્ચેયમાગ વા, ઘાલાગ્ગ વા, ઘાલાગ્ગપૃથક્ક વા,
લિપ્પાં વા, લિપ્પાપૃથક્ક વા, યુક્કાં વા, યુક્કાપૃથક્ક વા, ચવં વા, ચવપૃથક્ક વા,
અગુલં વા અગુલપૃથક્ક વા, પાદ વા, પાદપૃથક્ક વા, વિત્તિંસિં વા વિત્તિંસિ-
પૃથક્ક વા, રલ્લિં વા, રલ્લિપૃથક્ક વા, કુલ્લિં વા, કુલ્લિપૃથક્ક વા, ધનુર્વા, ધનુ
પૃથક્ક વા, ગબ્બૂત વા ગબ્બૂતપૃથક્ક વા, યોજન વા, યોજનપૃથક્ક વા, યોજન-
શત વા, યોજનશતપૃથક્ક વા, યોજનસરસ વા, યોજનસરસપૃથક્ક વા, યોજનલ્લેસં
વા, યોજનલ્લેસપૃથક્ક વા, યોજનકોટિં વા, યોજનકોટિપૃથક્ક વા, યોજનકોટી
કોટિં વા, યોજનકોટીકોટિપૃથક્ક વા, યોજનસચ્ચેય વા, યોજનસચ્ચેયપૃથક્ક
વા, યોજનાસ્રસચ્ચેય વા, યોજનાસ્રસચ્ચેયપૃથક્ક વા, ઉત્તરેયેણ લોક વા દુટ્ઠા
તત્તપિપેત્ત, તદેત્તપિપાત્યવધિજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

પ્રકાર જો અવધિજ્ઞાન પરિણામોં કી વિશુદ્ધિ કે અમાય સે ક્રમશઃ
ઘટતા જાતા હૈ ઘહ હીયમાન હૈ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

ક્રમશઃ ઘટતી જાય છે એજ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન પરિણામોની વિશુદ્ધિના
અભાવે ક્રમશઃ ઘટતું જાય છે તે હીયમાન છે ॥ સૂ. ૧૩ ॥

મૂલમ્—સે કિં ત અપઢિવાઈ ઓહિનાણ ? । અપઢિવાઈ ઓહિનાણ જેણ અલોગસ્સ ઇગમવિ આગાસપણ્સ જાણઈ પાસઈ, તેણ પર અપઢિવાઈ ઓહિનાણ, સે ત અપઢિવાઈ ઓહિનાણ ६ ॥ સૂ૦ ૧૫ ॥

છાયા—અથ કિં તદપ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાનમ્ ? અપ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાનં યેન અલોકસ્ય એકમપિ આકાશપ્રદેશ જાનાતિ પશ્યતિ, તેન પરમ્ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનમ્, તદેતત્ પ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાનમ્ ૬ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

ટીકા—સે કિં ત અપઢિવાઈ ઓહિનાણ ' ઇત્યાદિ । શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—અથ કિં તદ્ અપ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાનમ્—હે મદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય અપ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપમિત્યર્થઃ ? । ઉત્તરમાહ—'અપઢિવાઈ ઓહિનાણ' ઇત્યાદિ । હે શિષ્ય ! અપ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાનં વર્ણ્યતે । યેનાવધિજ્ઞાનેન, અલોકસ્ય=અલોકાકાશસ્ય સમ્બન્ધિનમેકમપ્યાકાશપ્રદેશમ્, અપિ શબ્દાત્ બહુન્ ત્રા—આકાશપ્રદેશાન્ જાનાતિ, પશ્યતિ,

'સે કિં ત અપઢિવાઈ ઓહિનાણ' ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પ્રશ્ન કરતા હૈ—અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર હૈ—જિસ અવધિજ્ઞાન કી સહાયતા સે અવધિજ્ઞાની આત્મા અલોકાકાશતક કે એક ની આકાશપ્રદેશ કો અથવા યહુત સે આકાશપ્રદેશો કો જાનતા ધૌર દેસ્વતા હૈ વહ અપ્રતિપાતી અવધિજ્ઞાન હૈ । યહી વાત—"જેણ અલોગસ્સ ઇગમવિ આગાસપણ્સ જાણઈ પાસઈ" ઇત્યાદિ પત્તિયો દ્વારા યતલાઈ ગઈ હૈ । યથાપિ અલોકાકાશ મેં અવધિજ્ઞાન કે દ્વારા દ્રષ્ટવ્ય કોઈ વસ્તુ નહીં હૈ ફિર ની જો એસા કહા ગયા હૈ કિ—"અવધિજ્ઞાની અલોકાકાશ કે એક અથવા અનેક પ્રદેશો કો જાનતા દેસ્વતા હૈ" વહ

"સે કિં ત અપઢિવાઈ ઓહિનાણ" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—"અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?"

ઉત્તર—અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—એ અવધિજ્ઞાનની સહાયતાથી અવધિજ્ઞાની આત્મા અલોકાકાશ સુધીના એક પણ આકાશ પ્રદેશને અથવા ઘણા આકાશપ્રદેશોને બાંહે અને દેખે છે તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે એજ વાત "જેણ અલોગસ્સ ઇગમવિ આગાસપણ્સ જાણઈ પાસઈ" ઇત્યાદિ પદ્ધતિઓ દ્વારા બતાવવામાં આવી છે એ કે અલોકાકાશમાં અવધિજ્ઞાન વડે દ્રષ્ટવ્ય કોઈ વસ્તુ નથી તો પણ એ એવુ કહ્યુ છે કે "અવધિજ્ઞાની અલોકાકાશના એક અથવા અનેક પ્રદેશોને બાંહે દેખે છે" તે માત્ર તેની

ત્કર્પેન=સર્વપ્રચુરતયા યાવત્ લોકં દૃષ્ટ્વા=લોકમુપલબ્ધ્ય પ્રતિપત્તેત્=ન ભવેત્, પ્રદીપ
 ઇવ નાશમુપગચ્છેત્, તસ્ય તથાવિધસયોપશમજન્યત્વાત્, તદ્ તત્ પ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાનમ્।
 શેષં સુગમમ્। નવરં યવ ઇતિ યવમધ્યમ્, પાદ ઇતિ પાદમધ્યતલપ્રદેશ,
 કુક્ષિર્દિદ્ધિસ્તપમાણ, ધનુશ્વતુર્દસ્તપમાણં, પૃથક્ત્વ=સર્વપ્રાપિ દ્વિપ્રમૃતિ આનવમ્ય ઇતિ
 સિદ્ધાન્તપરિમાપયા દ્રષ્ટવ્યમ્। ઇતિ પચ્ચમો મેદ ૫ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

યોજનકોટિપૃથક્ત્વ કો, યોજનકોટીકોટિ કો અથવા યોજનકોટીકોટિ
 પૃથક્ત્વ કો, યોજનસંલ્ખેય કો, અથવા યોજનસંલ્ખેયપૃથક્ત્વ કો, યોજન-
 અસંલ્ખેયકો, અથવા યોજન-અસંલ્ખેય પૃથક્ત્વ કો, ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે સમસ્ત
 લોક કો દેવકર મી તથાવિધ-ક્ષયોપશમજન્ય હોને સે પ્રદીપ કી તરહ
 નષ્ટ હો જાતા હૈ, વહ પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન હૈ ।

યહાં પર યહ જાનના ધાહિયે-આઠ યાલાઓં કી ઈક લિક્ષા હોતી
 હૈ, આઠ લિક્ષાઓં કી ઈક યુકા, આઠ યુકાઓં કા ઈક યવમધ્ય, આઠ
 યવમધ્યોં કા ઈક અઙ્ગુલ, છ અઙ્ગુલ કા ઈક પાદ (પાદમધ્યતલ પ્રદેશ),
 દો પાદોં કી ઈક વિતસ્તિ-(વેત), દો વિતસ્તિયોં કી ઈક રલ્લિ (હાથ),
 દો રલ્લિયોં કી ઈક કુક્ષિ, દો કુક્ષિયોં કા ઈક ધનુષ, દો હજાર ધનુષોં કા
 ઈક ગબ્યૂત (કોસ) ઓર ચાર ગબ્યૂતોં (કોસોં) કા ઈક યોજન હોતા હૈ ।
 યોજનસંલ્ખા કી ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ હોને સે યોજનશત, યોજનસહસ્ર,
 યોજનલક્ષ, યોજનકોટિ, યોજનકોટીકોટિ, યોજનસંલ્ખેય ઓર યોજન-
 અસંલ્ખેય હોતા હૈ । દો સે લેકર નૌ તક કો પૃથક્ત્વ કહતે હૈં યહ
 જ્ઞાન કા પાંચર્વા મેદ હુઆ ૫ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

યોજનઅસંલ્ખેયને અથવા યોજનઅસંલ્ખેયપૃથક્ત્વને, ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સમસ્ત
 લોકને દેખીને પણ તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમજન્ય હોવાથી પ્રદીપની જેમ નષ્ટ
 થઈ જાય છે તે પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે

અહીં એ બાબતુ બેઈએ કે આઠ યાલાઓની એક લિક્ષા થાય છે, આઠ
 લિક્ષાઓની એક યુકા, આઠ યુકાઓનો એક યવમધ્ય, આઠ યવમધ્યોનો એક
 અઙ્ગુલ, છ અઙ્ગુલનો એક પાદ (પાદનો મધ્યતલ પ્રદેશ), બે પાદની એક વિતસ્તિ
 (વેત) બે વિતસ્તિઓની એક રલ્લિ (હાથ) બે રલ્લિઓની એક કુક્ષિ, બે કુક્ષિઓ-
 એક ધનુષ, બે હજાર ધનુષોનું એક ગબ્યૂત (કોસ) અને ચાર ગબ્યૂતોનો એક
 યોજન થાય છે યોજનસંલ્ખાની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવાથી યોજનશત, યોજનસહસ્ર,
 યોજનલક્ષ, યોજનકોટી, યોજનકોટીકોટી, યોજનસંલ્ખેય અને યોજનઅસંલ્ખેય
 થાય છે બેથી લઈને નવ સુધીનાને પૃથક્ત્વ કહે છે આ જ્ઞાનનો પાંચમો લેક
 થયો ॥ સૂ. ૧૪ ॥

અય માવ:—યથા પ્રામાત્રિક પ્રકાશ સૂર્યોદય વિના નૈવ નિવર્તતે, યથા વા કુસુમ ફલમનુત્પાદન નિવર્તતે તથા યદવધિજ્ઞાન કેવલપ્રાપ્તિ વિના ન નિવર્તતે ઇતિ । યથા વા નૃપ પ્રતિપક્ષનાયકે નિહતે સતિ તદિતરૈઃ પ્રતિપક્ષૈર્ન પુનઃ પરિશ્રૂયતે શેપમપિ શત્રુસઘ વિનિર્જિત્ય રાજ્યશ્રિય લભતે, તથા તાદૃશ' ક્ષયોપશમો લભ્યતે, યતઃ—કર્મશત્રુનાયક મોહનીયાર્ણ્ય કર્મશત્રુ નિહત્યાવધિજ્ઞાની તદિતરૈ કર્મશત્રુર્મિર્ન પુનઃ પરિશ્રૂયતે, કિં તુ શેપમપિ કર્મશત્રુ વિનિર્જિત્યાવધિજ્ઞાની કેવલ પ્રાપ્તોત્યેવેતિ । તદેતદપ્રતિપાત્યવધિજ્ઞાન વર્ણિતમ્પ્રશ્નત્રયે' પચ્છો મેદઃ. ૬ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

इसका भाव यह है कि—जिस प्रकार प्रामातृक प्रकाश सूर्योदय हुए बिना नहीं हटता है, अथवा जिस प्रकार फलवाले वृक्ष का फूल, बिना नहीं जाता है उसी तरह जो अवधिज्ञान केवलज्ञान की प्राप्ति किये बिना फल उत्पन्न किये जीव से नहीं छूटता है वह अप्रतिपाति अवधिज्ञान है । अथवा—जिस प्रकार प्रतिपक्ष शत्रुसेना के नायक के निहत होने पर उसकी सेना के अन्य व्यक्तियों द्वारा विजयशील नरेश पराभव को प्राप्त नहीं होता है, तथा अवशिष्ट शत्रुदलको परास्त कर वह जैसे राज्यश्री का भोक्ता बनता है उसी तरह अवधिज्ञानी आत्मा में कोई ऐसे कर्मों का—अवधिज्ञानावरणीय कर्मों का—क्षयोपशम होता है कि जिसके प्रभाव से वह कर्म शत्रुओं के नायकस्वरूप मोहनीय कर्म को नाश कर, और उसके अभाव में अन्य कर्म-शत्रुओं से अजेय होकर परामृत नहीं होता है, किन्तु अवशिष्ट शेष-कर्मशत्रुओं को भी जीतकर अवश्य ही केवलज्ञान को प्राप्त करता है । यही अप्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप है ॥ सू. १५ ॥

તેને ભાવાર્થ આ છે કે જેમ પ્રામાત્રિક પ્રકાશ સૂર્યોદય થયા વિના હટતો નથી, અથવા જેમ ફળવાળાં વૃક્ષના ફૂલ વિના ફળ ઉત્પન્ન કરતા નથી એ જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયી વિના છૂટતું નથી તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે અથવા જેમ સામા પક્ષનો નાયક હણતા તેની સેનાની અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા વિજયશીલ રાજા પરાભવ પામતો નથી, તથા બાકાના શત્રુ હોને હુમલાને તે જેમ સભ્યશ્રીને ભોક્તા બને છે એજ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાની આત્મામાં કોઈ એવા કર્મોના અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોના ક્ષયોપશમ હોય છે કે જેના પ્રભાવથી તે કર્મશત્રુઓના નાયક રૂપી મોહનીય કર્મોના નાશ કરીને અને તેના અભાવમાં અન્ય કર્મશત્રુઓ વડે અવિચ્છિન્ન યથા ને પશ ભવ પામતો નથી, પણ બાકી રહેલ શેષકર્મશત્રુઓને પણ છૂટીને અવશ્ય જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે આજ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે ॥સૂ. ૧૫॥

તથાવિધક્ષયોપશમજનિતસામર્થ્યસદ્માવાદિતિ ભાવઃ । एतच्च सामर्थ्यमात्रं वर्ण्यते, अलोके हि अवधिज्ञानस्य द्रष्टव्यं वस्तु किमपि नास्ति, अवधिज्ञानस्य रूपि द्रव्यमात्रविषयकतयाऽऽकाशप्रदेशोऽपि नास्ति द्रष्टव्यः, अरूपित्वात्, अन्यस्य कस्यापि द्रव्यस्य तत्रामावाच्च । अवधिज्ञानमलोकाकाशस्यैव प्रदेशं बहून् वा प्रदेशान् व्याप्तुं शक्नोतीति भावः । लोफालोकविभागस्त्वेवमयमन्तव्यः, धर्मादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्भवति यत्र तत् क्षेत्रं लोकः । तद्विपरीतं हि क्षत्रमलोकः । तत् परं तदनन्तरं तदवधिज्ञानमप्रतिपाति भवति, केवलज्ञानमनूत्पाद्यं न निवर्तते ।

કેવલહસકી શક્તિમાત્ર કો યતલાને કે લિયે કહા દિયા ગયા છે । અર્થાત્ હસ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન મેં હતની શક્તિ છે કિ વહ અલોકાકાશતક કે મી એક અથવા અનેક પ્રદેશોં કો જાન સકતા હૈ, દેખ સકતા હૈ એસી શક્તિ મી હસ મેં તથાવિધ ક્ષયોપશમ સે જનિત સામર્થ્ય સે સી હોતી હૈ । અવધિજ્ઞાન સિર્ફ રૂપી દ્રવ્ય કો હી વિષય કરતા હૈ, અરૂપી દ્રવ્ય કો નહીં । આકાશ કે પ્રદેશ મી હસ તરહ અરૂપી હી હૈ, વે હસકા વિષય હો નહીં સકતે હૈ, તથા ઓર અન્ય દ્રવ્ય અલોકાકાશ મેં હૈ નહીં । એસી સ્થિતિ મેં સૂત્ર મેં જો 'અલોકાકાશ કે એક પ્રદેશ કો અથવા ઘટ્ટ પ્રદેશોં કો વહ જાનતા દેખતા હૈ' એસા કહા હૈ વહ કેવલ હસકે સામર્થ્ય કો પ્રકટ કરને કે લિયે કહા ગયા જાનના ચાહિયે । ધર્માદિક દ્રવ્યોં કા જિતને આકાશ મેં નિવાસ હૈ વહ લોકાકાશ, તથા હસસે બહિર્ભૂત આકાશ કા નામ અલોકાકાશ હૈ । અપ્રતિપાતી અવધિ જ્ઞાન કેવલજ્ઞાન કો ઉત્પન્ન કિયે બિના નહીં છૂટતા હૈ ।

શક્તિમાત્રને જ બતાવવા માટે કહેલ છે એટલે કે આ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનમા એટલી શક્તિ છે કે તે અલોકાકાશ સુધીના પણ એક અથવા અનેક પ્રદેશોને બાધી શકે છે એવી શક્તિ પણ તેમા તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમથી વેદા થયેલ સામર્થ્યથી જ હોય છે અવધિજ્ઞાન દ્વિત રૂપી દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે અરૂપી દ્રવ્યને નહીં આકાશના પદાર્થો પણ આ રીતે અરૂપી જ છે, તેઓ તેના વિષય થઈ શકતા નથી તથા બીજા કોઈ દ્રવ્ય અલોકાકાશમા નથી આવી સ્થિતિમા સૂત્રમા જે “અલોકાકાશના એક પ્રદેશ પ્રદેશને અથવા પણ પ્રદેશોને તે બધે ડેખે છે” એવું કહેલ છે તે દ્વિત તેના સામર્થ્યને પ્રગટ કરવાને માટે જ કહેલ છે એમ માનવું બોધ એ ધર્માદિક દ્રવ્યોને જેટલા આકાશમા નિવાસ છે તે લોકાકાશ તથા તેની બહાર આવેલ આકાશનું નામ અલોકાકાશ છે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન કેવલજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કર્યા વિના છૂટતું નથી.

ટીકા—‘ત સમાસઓ’ ઇત્યાદિ । તદ્ અવધિજ્ઞાનં, સમાસતઃ=સક્ષેપેણ, ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞસમ્પન્નમ્=પ્રરૂપિતમ્ । તદ્ યથા-દ્રવ્યતઃ ક્ષેત્રતઃ કાલતો માવતઃ । તત્ર દ્રવ્યતઃ, ક્ષેત્રતઃ અવધિજ્ઞાની જઘન્યેન અનન્તાનિ રૂપિદ્રવ્યાણિ=તૈજસમાપાપ્રાયોગ્યવર્ગણાન્તરાલવર્તીનિ દ્રવ્યાણિ જાનાતિ=વિશેષાકારેણ જાનાતિ । પશ્યતિ=સામાન્યાકારેણ બુદ્ધ્યતે । ઇહ-જ્ઞાનં વિશેષગ્રહણાત્મકમ્, દર્શન-સામાન્યગ્રહણાત્મકમિતિ માવ । ઉત્કર્ષેણ સર્વાણિ રૂપિદ્રવ્યાણિ=વાદરમૂલ્યાણિ જાનાતિ પશ્યતિ । જ્ઞાનં દર્શનં ચ પૂર્વવત્ ।

નત્ર પ્રથમ દર્શનં ભવતિ, તતો જ્ઞાનમિતિ ક્રમઃ, તર્હિ કિમર્થં ક્રમ પરિત્યજ્ય પ્રથમ જાનાતીત્યુક્તમ્ ?,

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ઓર માવ કી અપેક્ષા વહ અવધિજ્ઞાન સક્ષેપ સે ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । યહી યાત હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી જા રહી હૈ—વહ અવધિજ્ઞાન સક્ષેપ સે ચાર પ્રકાર કા પ્રરૂપિત કિયા ગયા હૈ । વે ચાર પ્રકાર ઉસકે હસ પ્રકાર હૈ—દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા, કાલ કી અપેક્ષા ઓર માવ કી અપેક્ષા સે । હનમેં દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે અવધિજ્ઞાનસંપન્ન આત્મા જઘન્ય અવસ્થા મેં અનત રૂપી દ્રવ્યોં કો—તૈજસ ઓર માવ કી પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓં કૈ અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોં કો—વિશેષરૂપ આકાર સે જાનતા હૈ, ઓર સામાન્યરૂપ આકાર સે દેખતા હૈ । વસ્તુ કા વિશેષરૂપ સે જાનના જ્ઞાન હૈ ઓર સામાન્યરૂપ સે ઉસકા ગ્રહણ કરના દર્શન હૈ । તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે વહ અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્તરૂપી દ્રવ્યોં કો—વાદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોં કો—જાનતા હૈ ઓર દેખતા હૈ ।

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનું કહેલ છે એ જ વાત. આ સૂત્ર દ્વારા પચ્ચ કરવામાં આવે છે—તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમાં ચાર પ્રકારનું પ્રરૂપિત કરાયું છે તે ચાર પ્રકાર આ છે—દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામાં અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસમાપાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી બોલે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી બોલે તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને ગ્રહણ કરવી તે દર્શન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને—આદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને બોલે છે અને દેખે છે

अवधिज्ञानस्य पदपि भेदा उक्ताः, सम्प्रति द्रव्यापेक्षयाऽवधिज्ञानस्य भेदा उच्यन्ते—

मूलम्—त समासओ चउव्विह पणत्त, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दव्वओ ण ओहिनाणी जहन्नेण अणताइ रूविदव्वाइ जाणइ पासइ । उक्कोसेण सव्वाइ रूविदव्वाइ जाणइ पासइ । खित्तओ ण ओहिनाणी जहन्नेण अगुलस्स असखिज्जइभाग जाणइ पासइ । उक्कोसेण असखिज्जाइ अलोगे लोगप्पमाणमित्ताइ खडाइ जाणइ पासइ । कालओ ण ओहिनाणी जहन्नेण आवलियाए असखिज्जइभाग जाणइ पासइ । उक्कोसेण असखिज्जाओ उस्सप्पिणीओ, ओसप्पिणीओ अईयमणागय च काल जाणइ पासइ । भावओ ण ओहिनाणी जहन्नेण अणते भावे जाणइ पासइ । उक्कोसेण वि अणते भावे जाणइ पासइ । सव्वभावाणमणत्तभाग जाणइ पासइ ॥सू० १६॥

छाया—तत् समासतश्चतुर्विधं प्रक्षयम् । तद् यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो भावतः । तत्र द्रव्यत अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति । उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति । क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनांगुलस्याऽसंख्येयमागं जानाति पश्यति, उत्कर्षेणाऽसंख्येयानि अल्लोके लोकप्रमाणमात्राणि खण्डानि जानाति, पश्यति । कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असंख्येयमागं जानाति पश्यति । उत्कर्षेण अस्वरूपेया उत्सर्पिणीरव सर्पिणीः—अतीतमनागत च काल जानाति, पश्यति । भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति, उत्कर्षणापि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । सर्वभावानामनन्तभाग जानाति पश्यति ॥ सू० १६ ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान के छह भेदों का कथन कर अब द्रव्य आदि की अपेक्षा से उसके भेद पतलाते हैं—‘त समासओ चउव्विह’ इत्यादि ।

आ रीति अवधिज्ञानना छ भेदोनु कथन करीने छवे द्रव्य आदिनी अपेक्षासे तेना भेद पतावे छे—“त समासओ चउव्विह” इत्यादि—

ટીકા—‘ત સમાસઓ’ इत्यादि । तद् अवधिज्ञानं, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यत क्षेत्रत. कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यत. खलु अवधिज्ञानी अघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि=तैजसमापाप्रायोग्यवर्गणान्तरालवर्तीनि द्रव्याणि जानाति=विशेषाकारेण जानाति । पश्यति=सामान्याकारेण वृष्यते । इह-ज्ञान विशेषग्रहणात्मकम्, दर्शन-सामान्यग्रहणात्मकमिति भाव । उत्कर्षेण भव्वाणि रूपिद्रव्याणि=बादरसूक्ष्माणि जानाति पश्यति । ज्ञानं दर्शनं च पूर्ववत् ।

નનુ પ્રથમ દર્શન ભવતિ, તતો જ્ઞાનમિતિ ક્રમ, તર્હિ કિમયં ક્રમ પરિત્યજ્ય પ્રથમ જાનાતીત્યુક્તમ્ ?,

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है । यही यात इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है—वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का प्ररूपित किया गया है । वे चार प्रकार उसके इस प्रकार हैं—द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । इनमें द्रव्य की अपेक्षा से अवधिज्ञानसपन्न आत्मा जघन्य अवस्था में अनन्त रूपी द्रव्यों को—तैजस और भावा के प्रायोग्य वर्गणाओं के अन्तरालवर्ती द्रव्यों को—विशेषरूप आकार से जानता है, और सामान्यरूप आकार से देखता है । वस्तु का विशेषरूप से जानना ज्ञान है और सामान्यरूप से उसका ग्रहण करना दर्शन है । तथा उत्कृष्ट रूप से वह अवधिज्ञानी आत्मा समस्तरूपी द्रव्यों को—बादर सूक्ष्म रूपी पदार्थों को—जानता है और देखता है ।

द्रव्य, क्षेत्र, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનુ કહેલ છે એ જ વાત. આ સૂત્ર દ્વારા પચ્ચટ કરવામા આવે છે—તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમાં ચાર પ્રકારનુ પ્રરૂપિત કરાયુ છે તે ચાર પ્રકાર આ છે—દ્રવ્યકી અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામાં અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસભાવાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી બાણે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી બાણવી તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને શ્રદ્ધુ કરવી તે દશન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને—બાદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને બાણે છે અને દેખે છે

ઉચ્યતે—इह सर्वा लब्धय सामारोपयोगवत् प्रजापन्ते, अयधिगपि लब्धि-
विशेषतया प्रोच्यते, अतोऽसौ प्रथममुत्पद्यमानो ज्ञानरूप एव जायते, न तु दर्शन
रूप, तत्र हि क्रमेणोपयोग प्रवर्तते, ज्ञानोपयोगानन्तर दर्शनरूपोऽपि, तस्मात्
प्रथमतो ज्ञानमुक्त, पश्चादर्शनम् ।

अथवा—इहाध्ययने सम्यग्ज्ञानं प्ररूपयितुमुपक्रान्तम् । यतोऽनुयोगमार-
म्भेऽवश्यं मङ्गलाय ज्ञानपञ्चकरूपो भावनन्दिर्वक्तव्य इति तत्प्ररूपणार्थमिदमध्यय-

શંકા—જ્ઞાન કે પહિલે દર્શન પોતા હૈ યાદ મેં જ્ઞાન, ફિર કયા કારણ
હૈ જો એસે ક્રમ કા ઉલ્લઘન કરકે સૂત્રકારને સૂત્ર મેં પહિલે “જાનતા હૈ”
એસા કહા ઓર પશ્ચાત્ “દેખતા હૈ” એસા કહા ? ।

ઉત્તર—इस प्रकार के कहने का भाव सूत्रकार का यह है—जितनी
भी लब्धिया होती हैं वे सब साकार उपयोग वाले जीव के होती हैं—
निराकार उपयोग वाले जीव के नहीं, अतः अवधि भी एक लब्धि-
विशेष है । इस कारण जब यह प्रथम उत्पन्न होती है तो ज्ञानरूप ही
उत्पन्न होती है, दर्शनरूप नहीं । इस में क्रमशः उपयोगों की प्रवृत्ति
होती है । ज्ञानोपयोग के बाद दर्शनरूप भी उपयोग होता है, इसलिये
सूत्रकारने सूत्र में पहिले ज्ञान कहा और इसके बाद में दर्शन कहा है ।

अथवा—इस अध्ययन में सम्यग्ज्ञान की प्ररूपणा ही मुख्यतः करनी
है, इसी लिये अनुयोग के प्रारंभ में मंगलनिमित्त ज्ञानपंचकरूप
भावनदी वक्तव्य है, और इसी भावनदी की प्ररूपणा के लिये इस

શંકા —જાનની પહેલા દર્શન હોય છે પછી જ્ઞાન. તે પછી શા માટે
એવા ક્રમનુ ઉલ્લઘન કરીને સૂત્રકારે સૂત્રમાં પહેલા “જાણે છે” એવું કહ્યું
અને પછી “દેખે છે” એવું કહ્યું છે ?

ઉત્તર—આ પ્રમાણે સૂત્રકારના કથનનો સાવ આ છે—જેટલી પણ લ્બ્ધિઓ
હોય છે તે બધી સાકાર ઉપયોગવાળા હોવને હોય છે, નિરાકાર ઉપયોગવાળા
હોવને નહીં કારણ કે અવધિ પણ એક ખાસ લ્બ્ધિ છે તે કારણે તે બ્યારે
પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ્ઞાનરૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે દર્શનરૂપે નહીં. તેમાં
ક્રમશઃ ઉપયોગોની પ્રવૃત્તિ થાય છે જ્ઞાનોપયોગની પછી દર્શનરૂપે પણ ઉપયોગ
હોય છે તેથી સૂત્રકારે સૂત્રમાં પહેલું જ્ઞાન કહ્યું છે અને પછી દર્શન કહ્યું છે

અથવા—આ અધ્યયનમાં સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રરૂપણા જ મુખ્યત્વે કરવાની છે
તેની અનુયોગની શરૂઆતમાં મંગલ નિમિત્ત જ્ઞાન પંચકરૂપ ભાવનદી વક્તવ્ય
છે અને એજ ભાવનદીની પ્રરૂપણને માટે આ અધ્યયનનો પ્રારંભ થયો છે

નમારન્ધમ્, તસ્માત્ સમ્યગ્જ્ઞાનમિદં પ્રધાન, ન તુ મિથ્યાજ્ઞાન, તસ્ય માત્રલ્યહેતુત્વા
માવાત્ । દર્શન તુ અવધિજ્ઞાનવિમુક્તસાધારણમિતિ તદપ્રધાનમ્, પ્રધાનાનુયાયી ચ
લૌકિકો લોકોત્તરશ્ચ માર્ગ । તથા ચ પ્રધાનત્વાત્ પ્રથમ જ્ઞાનમુક્તપદ્માય્ દર્શનમિતિ ।

ક્ષેત્રતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન=સર્વતઃ સ્તોકતયા, જઘન્યેનેતિ ભાવપ્રધાનો નિર્દેશ ।
અંગુલસ્યાસચ્ચેયમાગ જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષેણ=ઉત્કર્ષતઃ, અસંખ્યેયાનિ=અસ-
ખ્યાતસંખ્યકાનિ, અલોકે=અલોકાકાશે લોકપ્રમાણાનિ=ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકાનિ
સ્વપ્નાનિ જાનાતિ, પશ્યતિ, અલોકે યદિ અસંખ્યાતાનિ લોકપ્રમાણાનિ સ્વપ્નાનિ-

અધ્યયન કા પ્રારંભ હુઆ હૈ, અતઃ હસ સ્થિતિ મેં સમ્યગ્જ્ઞાન યહા
પ્રધાન માના ગયા હૈ, મિથ્યાજ્ઞાન નહીં, ક્યોં કિ મિથ્યાજ્ઞાન મેં મગલ
કે પ્રતિ હેતુરૂપતા નહીં હૈ । યહ હેતુરૂપતા સમ્યગ્જ્ઞાન મેં હી હૈ, ક્યોં કિ
વહ મિથ્યાદર્શન કે સાથ નહીં રહતા હૈ । દર્શન મેં ણેસી ધાત નહીં હૈ-
વહ જિસ પ્રકાર અવધિજ્ઞાનરૂપ સમ્યગ્જ્ઞાન કે સાથ રહતા હૈ ઉસી
પ્રકાર મિથ્યાજ્ઞાનરૂપવિમુક્તાવધિ કે ખી સાથ રહતા હૈ, હસલિયે
દર્શન મેં પ્રધાનતા નહીં હૈ । જો પ્રધાન હુઆ કરતા હૈ ઉસકા હી અનુયાયી
લૌકિક ઔર લોકોત્તર માર્ગ હોતા હૈ, હસલિયે પ્રધાન હોને સે સૂત્ર મેં
પ્રથમ જ્ઞાન કહા ગયા હૈ ઔર વાદ મેં દર્શન ।

ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપસે અંગુલ કે અસખ્યાતવેં
માગ ક્ષેત્ર કો જાનતા હૈ ઔર દેખતા હૈ । ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે અલોકાકાશ
મેં યદિ લોકપ્રમાણ અસખ્યાત સ્વપ્ન સમન્વિત હોજાવેં તો ઉન્હેં ખી
અવધિજ્ઞાની જાન સકતા હૈ ઔર દેખ સકતા હૈ । લોક કા પ્રમાણ ચૌદહ

તેથી આ સ્થિતિમા સમ્યગ્ જ્ઞાન અહીં મુખ્ય માનેલ છે, મિથ્યાજ્ઞાન નહીં.
કારણ કે મિથ્યાજ્ઞાનમા મગલની તરફ હેતુરૂપતા તથી આ હેતુરૂપતા સમ્યગ્
જ્ઞાનમા જ છે કારણ કે મિથ્યાદર્શનની સાથે રહેતુ નથી દર્શનમા એવી વાત નથી.
તે જે પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે રહે છે તે જ પ્રમાણે મિથ્યા
જ્ઞાનરૂપ-વિમુક્તાવધિની સાથે પણ રહે છે તેથી દર્શન મુખ્ય નથી જે પ્રધાન
(મુખ્ય) હોય છે તેનો જ અનુયાયી લૌકિક અને લોકોત્તર માર્ગ હોય છે આ રીતે
પ્રધાન હોવાથી સૂત્રમા પ્રથમ જ્ઞાન કહ્યું છે અને પછી દર્શન કહ્યું છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્ય રૂપથી અંગુલના અસખ્યાતમાં
માગના ક્ષેત્રને બાણ છે અને દેખે છે ઉત્કૃષ્ટરૂપથી અલોકાકાશમા જે અસખ્યાત
ખડ સન્વિત થઈ જાય તો તેમને પણ અવધિજ્ઞાની બની શકે છે અને દેખી
શકે છે લોકોત્તર પ્રમાણ ચૌદ રજુ બતાવ્યું છે કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની

સમવેયુસ્તદિ તાન્યપિ અવધિજ્ઞાની પश्येदित्यर्थ. । કાલતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન આલિકાયા અસંખ્યેયમાગં જાનાતિ પश्यति । ઉત્કર્ષતોઽસંખ્યેયા ઉત્સર્પિણીઃ=અસંખ્યાતોત્સર્પિણીપ્રમાણમ્, અસંખ્યેયા અવસર્પિણી=અમગ્યાસાવસર્પિણીપ્રમાણમ્, અતીતમનાગતં ચ કાલ જાનાતિ પश्यति । ચ શબ્દાત્ ધર્તમાનમપિ કાલ જાનાતિ પश्यતીતિ ।

માત્રતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન અનન્તાન્ ભાવાન્=પર્યાયાન્, જાનાતિ, પश्यति । इदं च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि સંખ્યેયાનસંખ્યેયાન્ વા પર્યાયાનેવ અવધિજ્ઞાની જાનાતિ પश्यति । ઉત્કર્ષેનાઽપિ અનન્તાન્ ભાવાન્ જાનાતિ, પश्यति । તત્ર જઘન્યાપેક્ષયા ઉત્કૃષ્ટમનન્તાણમ્ મયતી-

રાજૂ પતલાયા ગયા હૈ । કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે આલિકા કે અસંખ્યાતવે ભાગ કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ, ઔર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીપ્રમાણ ઔર અસંખ્યાત અવસર્પિણીપ્રમાણ અતીત એવં અનાગતકાલ કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ । તથા ધર્તમાનકાલ કો બી જાનતા દેખતા હૈ । ભાવ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપ સે અનંતપર્યાયોં કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ । પર્યાયોં કે આધારમૂલ દ્રવ્ય અનંત હૈ, અત્ત ઇસ અપેક્ષા અનંતપર્યાયોં કો જાનને દેખને કી યાત અવધિજ્ઞાની કે ભાવ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ, એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા નહીં । એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયોં કો હી જાનતા દેખતા હૈ । ઉત્કર્ષ સે અવધિજ્ઞાની જીવ અનંતપર્યાયોં કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ । જઘન્યરૂપ સે બી અવધિજ્ઞાની અનંતપર્યાયોં કો જાનતા હૈ ઔર

જઘન્યથી આવધિજ્ઞાના અસંખ્યાતમા ભાગને બાજુ છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ મૂલ અને સંવિધ્યાકાળને બાજુ છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ બાજુ છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને બાજુ છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારમૂલ દ્રવ્ય અનંત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનંત પર્યાયોને બાજુવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહીં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયોને જ બાજુ છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનંત પર્યાયોને બાજુ અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનંત પર્યાયોને બાજુ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનંત

ત્યાશયેનાવધિજ્ઞાની જઘન્યેન સર્વરૂપિદ્રવ્યાપેક્ષયા પર્યાયાણામનન્તમાગ જાનાતિ પદ્યતિ । તદુચ્યતે-‘સવ્વમાવાણ’ ઇત્યાદિ । સર્વભાવાનામનન્તમાગ જાનાતિ પદ્યતિ ॥

તદેવમવધિજ્ઞાન દ્રવ્યાદિમેદતોઽપ્યમિધાય સપ્રતિ સમગ્રગાથામાહ—
મૂલમ્—ઓહી ભવપચ્છદ્ધઓ, ગુણપચ્છદ્ધઓ ચ વણિણઓ દુવિહો ।

તસ્સ ચ વહૂ વિકપ્પા, દઠ્ઠવે ચિત્તે ચ કાલે ચ ॥ ૧ ॥

છાયા—અવધિર્ભવપ્રત્યયિકો, ગુણપ્રત્યયિકઃચ વર્ણિતો દ્વિવિધ’ ।

તસ્ય ચ વહ્વો વિકલ્પા, દ્રવ્યે ક્ષેત્રે ચ કાલે ચ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘ઓહી’ ઇત્યાદિ । ભવપ્રત્યયિકગુણપ્રત્યયિકથેતિ દ્વિવિધોઽવધિર્વર્ણિત । તસ્ય દ્વિવિધમ્ ચ વહ્વો વિકલ્પા ભવન્તિ । દ્રવ્યે ઇતિ-દ્રવ્યવિપયા’, પરમાણુસ્કન્વાદિ-

ઉત્કૃષ્ટ સે મી અનંતપર્યાયોં કો જાનતા હૈ । ઉસમેં જઘન્ય કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણા હોતા હૈ, અત અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે સર્વ રૂપી દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા પર્યાયોં કે અનંતવે ભાગ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ ॥

હસ પ્રકાર અવધિજ્ઞાન કા દ્રવ્યાદિક મેદોં કા અપેક્ષા ઘર્ણન કરકે સૂત્રકાર અચ હસ વિષયમેં સમગ્ર ગાથા કા કથન કરતે હૈ—‘ઓહી ભવપચ્છદ્ધઓ’ ઇત્યાદિ ।

ભવપ્રત્યયિક ઓર ગુણપ્રત્યયિક કે મેદ સે અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । હન દોનોં પ્રકાર કે અવધિજ્ઞાન કે અનેક મેદ હૈં । દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર ઓર કાલ, તથા “ચ” શબ્દ સે માથ કો વિષય કરને કે કારણ અવધિજ્ઞાન કે ઓર મી ચાર મેદ હોતે હૈં । પરમાણુ તથા સ્કંધ આદિ દ્રવ્ય કો વિષય કરનેવાલા અવધિજ્ઞાન દ્રવ્ય-અવધિજ્ઞાન હૈ । અંગુલ કે

થોને બાજુ છે તેમાં જઘન્યના કરતા ઉત્કૃષ્ટ અનંતગણુ હોય છે, તેથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી સવ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પર્યાયોના અનંતમા ભાગને બાજુ અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનું દ્રવ્યાદિક ભેદોની અપેક્ષાએ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમા સમગ્ર ગાથાનું કથન કરે છે—

“ઓહી મથ પચ્છદ્ધઓ” ઇત્યાદિ—

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના ભેદથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક ભેદ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર એને કાળ તથા “ચ” શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનનાં બીબા પાંચ ચાર ભેદ થાય છે પરમાણુ અને સ્કંધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાન

સંભવેયુસ્તદિ શાન્યપિ અવધિજ્ઞાની પશ્યેદિત્યર્થ' । કાલતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન આલિકાયા અસંખ્યેયમાર્ગં જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષતોઽસંખ્યેયા ઉત્સર્પિણી' = અસંખ્યાતોત્સર્પિણીપ્રમાણમ્, અમરુપેયા અવસર્પિણી = અમરુપાત્તાવસર્પિણીપ્રમાણમ્, અતીતમનાગતં ચ કાલ જાનાતિ પશ્યતિ । ચ શબ્દાત્ વર્તમાનમપિ કાલ જાનાતિ પશ્યતીતિ ।

માવતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન અનન્તાન્ માવાન્ = પર્યાયાન્, જાનાતિ, પશ્યતિ । इदं च—पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि सख्येयानसख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति । उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् भवती

રાજૂ થતલાયા ગયા છે । કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે આલિકા કે અસંખ્યાતર્થે ભાગ કો જાનતા ઓર દેખતા છે, ઓર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીપ્રમાણ ઓર અસંખ્યાત અવસર્પિણીપ્રમાણ અતીત એવં અનાગતકાલ કો જાનતા ઓર દેખતા છે । તથા વર્તમાનકાલ કો ણી જાનતા દેખતા છે । માવ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપ સે અનતપર્યાયોં કો જાનતા ઓર દેખતા છે । પર્યાયોં કે આધારમૂત દ્રવ્ય અનંત છે, અત હસ અપેક્ષા અનતપર્યાયોં કો જાનને દેખને કી વાત અવધિજ્ઞાની કે માવ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ છે, એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા નહીં । એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયોં કો હી જાનતા દેખતા છે । ઉત્કર્ષ સે અવધિજ્ઞાની જીવ અનંતપર્યાયોં કો જાનતા ઓર દેખતા છે । જઘન્યરૂપ સે ણી અવધિજ્ઞાની અનતપર્યાયોં કો જાનતા છે ઓર

જઘન્યથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગને બાંહે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ મૂત અને ભવિષ્યકાળને બાંહે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ બાંહે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને બાંહે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારમૂત દ્રવ્ય અનંત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનંત પર્યાયોને બાંહેવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહીં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયોને જ બાંહે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનંત પર્યાયોને બાંહે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનંત પર્યાયોને બાંહે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનંત પર્યાયોને

ત્યાગ્યેનાવધિજ્ઞાની જઘન્યેન સર્વરૂપિદ્રવ્યાપેક્ષયા પર્યાયાનામનન્તમાગ જાનાતિ પશ્યતિ । તદુચ્યતે—‘સચ્ચમાવાણ’ इत्यादि । सर्वमावानामनन्तमाग जानाति पश्यति॥

તદેવમવધિજ્ઞાન દ્રવ્યાદિમેદતોઽપ્યભિધાય સપતિ સમ્રઘગાથામાહ—

મૂલમ્—ઓહી ભવપચ્છહઓ, ગુણપચ્છહઓ ચ વર્ણિણઓ દુવિહો ।

તસ્સ ચ ઘઠ્ઠો વિકલ્પા, દઠ્ઠવે ચિત્તે ચ કાલે ચ ॥ ૧ ॥

છાયા—અવધિર્મવપ્રત્યયિકો, ગુણપ્રત્યયિકશ્ચ ઘર્ણિતો દ્વિવિધ’ ।

તસ્ય ચ ઘઠ્ઠો વિકલ્પા, દ્રઘ્યે ક્ષેત્રે ચ કાલે ચ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘ઓહી’ इत्यादि । मवप्रत्ययिरुगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित ।

તસ્ય દ્વિવિધસ્ય ચ પઠ્ઠો વિકલ્પા મવન્તિ । દ્રવ્યે ઇતિ-દ્રવ્યવિષયાઃ, પરમાણુસ્કન્ધાદિ-

ઉત્કૃષ્ટ સે મી અનંતપર્યાયોં કો જાનતા હૈ । ઉસમેં જઘન્ય કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણા હોતા હૈ, અત અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે સર્વ રૂપી દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા પર્યાયોં કે અનંતથેં માગ કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ ॥

इम प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक मेदों का अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अथ इस विषयमें सम्रघ गाथा का कथन करते हैं—‘ओही भवपचछहओ’ इत्यादि ।

‘મવપ્રત્યયિક ઔર ગુણપ્રત્યયિક કે મેદ સે અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । इन दोनों प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक मेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा “च” शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार मेद होते हैं । परमाणु तथा स्कंध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अंगुल के

થોને બાણે છે તેમાં જઘન્યના કરતા ઉત્કૃષ્ટ અનંતગણ હોય છે, તેથી અવધિ જ્ઞાની જઘન્યથી સવ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાથી પર્યાયોના અનંતમા ભાગને બાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનું દ્રવ્યાદિક લેહોની અપેક્ષાથી વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમા સમ્રઘ ગાથાનું કથન કરે છે—

“ઓહી ભવ પચ્છહઓ” इत्यादि—

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના લેહથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક લેહ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ તથા “ચ” શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનનાં બીજા પચ્ચ ચાર લેહ થાય છે પરમાણુ અને સ્કન્ધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાન

સંભવેયુસ્તદિ શાન્યપિ અવધિજ્ઞાની પશ્યેદિત્યર્થ. । કાલતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન આલિકાયા અસંખ્યેયભાગં જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષતોઽમરન્યેયા ઉત્સર્પિણીઃ= અસંખ્યાતોત્સર્પિણીપ્રમાણમ્, અમરન્યેયા અવસર્પિણી=અસંખ્યાભાવસર્પિણીપ્રમાણમ્, અતીતમનાગતં ચ કાલ જાનાતિ પશ્યતિ । ચ શબ્દાત્ વર્તમાનમપિ કાલ જાનાતિ પશ્યતીતિ ।

માવતોઽવધિજ્ઞાની જઘન્યેન અનન્તાન્ માવાન્=પર્યાયાન્, જાનાતિ, પશ્યતિ । इदं च-પર્યાયાધારદ્રવ્યાનન્તત્વાદુક્તમ્, ન તુ પ્રતિદ્રવ્યાપેક્ષયા, એકદ્રવ્યમાશ્રિત્ય હિ સંખ્યેયાનસંખ્યેયાન્ યા પર્યાયાનેષ અવધિજ્ઞાની જાનાતિ પશ્યતિ । ઉત્કર્ષેનાઽપિ અનન્તાન્ માવાન્ જાનાતિ, પશ્યતિ । તત્ર જઘન્યાપેક્ષયા ઉત્કૃષ્ટમનન્તગુણમ્ મવતી

રાજૂ થતલાયા ગયા હૈ । કાલ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે આલિકા કૈ અસંખ્યાતવૈ ભાગ કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ, ઔર ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સે અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણીપ્રમાણ ઔર અસંખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ અતીત એવ અનાગતકાલ કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ । તથા વર્તમાનકાલ કો મી જાનતા દેખતા હૈ । માવ કી અપેક્ષા અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપ સે અનંતપર્યાયો કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ । પર્યાયો કૈ આધારમૂલ દ્રવ્ય અનંત હૈ, અતઃ ઇસ અપેક્ષા અનંતપર્યાયો કો જાનને દેખને કી વાત અવધિજ્ઞાની કૈ માવ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ, એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા નહીં । એક દ્રવ્ય કી અપેક્ષા તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયો કો હી જાનતા દેખતા હૈ । ઉત્કર્ષ સે અવધિજ્ઞાની જીવ અનંતપર્યાયો કો જાનતા ઔર દેખતા હૈ । જઘન્યરૂપ સે મી અવધિજ્ઞાની અનંતપર્યાયો કો જાનતા હૈ ઔર

જઘન્યથી આવધિજ્ઞાના અસંખ્યાતમા ભાગને બાજુ છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસંખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ મૂલ અને ભવિષ્યકાળને બાજુ છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ બાજુ છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને બાજુ છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારમૂલ દ્રવ્ય અનંત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનંત પર્યાયોને બાજુવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહીં એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત પર્યાયોને જ બાજુ છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનંત પર્યાયોને બાજુ અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનંત પર્યાયોને બાજુ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનંત પ

ત્યાગ્યેનાવધિજ્ઞાની જઘન્યેન સર્વરૂપિત્રવ્યાપેક્ષયા પર્યાયાણામનન્તમાગ જાનાતિ પશ્યતિ । તદુચ્યતે—‘સર્વમાયાણ’ ઇત્યાદિ । સર્વમાયાનામનન્તમાગ જાનાતિ પશ્યતિ ॥

તદેવમવધિજ્ઞાન દ્રવ્યાદિમેદતોઽપ્યમિધાય સંપ્રતિ સંગ્રહગાથામાહ—
મૂલમ—ઓહી ભવપચ્છદ્ધઓ, ગુણપચ્છદ્ધઓ ય વણિણઓ દુવિહો ।

તસ્સ ય વહૂ વિકપ્પા, ટઠ્ઠે સ્થિત્તે ય કાલે ય ॥ ૧ ॥

છાયા—અવધિર્મવપ્રત્યયિકો, ગુણપ્રત્યયિકઃ ધર્મિતો દ્વિવિધ ।

તસ્ય ચ વહ્વો વિકલ્પાઃ, દ્રવ્યે ક્ષેત્રે ચ કાલે ચ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘ઓહી’ ઇત્યાદિ । મવપ્રત્યયિકગુણપ્રત્યયિકચેતિ દ્વિવિધોઽવધિર્ધર્મિત । તસ્ય દ્વિવિધસ્ય ચ વહ્વો વિકલ્પા મવન્તિ । દ્રવ્યે ઈતિ-દ્રવ્યવિષય, પરમાણુસ્કન્ધાદિ-

ઉત્કૃષ્ટ સે મી અનતપર્યાયોં કો જાનતા હૈ । ઉસ્મૈં જઘન્ય કી અપેક્ષા ઉત્કૃષ્ટ અનતગુણા હોતા હૈ, અત અવધિજ્ઞાની જઘન્ય સે સર્વ રૂપી દ્રવ્યોં કી અપેક્ષા પર્યાયોં કે અનતવેં ભાગ કો જાનતા ઔર દેહતા હૈ ॥

હમ પ્રકાર અવધિજ્ઞાન કા દ્રવ્યાદિક મેદોં કા અપેક્ષા ધર્મન કરકે સૂત્રકાર અવ હસ વિષયમેં સંગ્રહ ગાથા કા કથન કરતે હૈ—‘ઓહી ભવપચ્છદ્ધઓ’ ઇત્યાદિ ।

મવપ્રત્યયિક ઔર ગુણપ્રત્યયિક કે મેદ સે અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । इन दोनों प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक मેद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा “च” शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार मેद होते हैं । परमाणु तथा स्कन्ध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अंगुल के

ચોને બાજુ છે તેમાં જઘન્યના કરતા ઉત્કૃષ્ટ અનતગણ હોય છે, તેથી અવધિ-જ્ઞાની જઘન્યથી સવ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પર્યાયોના અનતમા ભાગને બાજુ અને દેહે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનુ દ્રવ્યાદિક લેહોની અપેક્ષાએ વધુન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમાં સંગ્રહ ગાથાનું કથન કરે છે—

“ઓહી ભવ પચ્છદ્ધઓ” ઇત્યાદિ—

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના લેહથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક લેહ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર એને કાળ તથા “ચ” શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનનાં બીજા પાંચ ચાર લેહ થાય છે પરમાણુ અને સ્કન્ધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાન

દ્રવ્યમેદાત્ । ક્ષેત્રે इति-ક્ષેત્રવિષયાઃ અંગુલાઽસંખ્યેયમાગાદિવિશિષ્ટક્ષેત્રમેદાત્ ।
કાલે इति કાલવિષયાઃ આવલિકાઽસંખ્યેયમાગાદ્યુપલક્ષિતકાલમેદાત્ । ચ-શબ્દાત્
માવવિષયાશ્ચ વર્ણાધનેકમકારત્વાદ્ માવાનામિત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥

एवमधिज्ञानमुक्त, समति ये निपतावधिका, ये चानियतावधिका भवन्ति
तान् प्राह—

मूलम्—नेरइय—देव—तित्थकरा य, ओहिस्सऽवाहिरा हुति ।

पासति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासति ॥૨॥

से त्त ओहिनाणपच्चक्ख ॥

छाया—नैरયિક—દેવ—તીર્થકરાશ્ચ, અવધેરવાદ્મા ભવન્તિ ।

पश्यन्ति सर्वत, खलु, शेषा देशेन पश्यन्ति ॥ ૨ ॥

तदेतदवधिज्ञानमत्यक्षम् ॥

અસંખ્યાતર્વે ભાગ આદિ વિશિષ્ટ ક્ષેત્ર કે મેદ સે ક્ષેત્ર કો વિષય કરને
વાલા અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્ર—અવધિજ્ઞાન હૈ । આવલિકા કે અસંખ્યેયભાગ
આદિ સે ઉપલક્ષિત કાલ કે મેદ સે કાલ કો વિષય કરનેવાલા અવધિ
જ્ઞાન કાલ—અવધિજ્ઞાન હૈ । વર્ણ આદિ ફી અપેક્ષા અનેક ૨ પ્રકાર કે
હોને સે ભાવોં કો—પર્યાયોં કો—વિષય કરનેવાલા અવધિજ્ઞાન ભાવ-
અવધિજ્ઞાન હૈ ॥ ૧ ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का वर्णन करके अब सूत्रकार नियत अव
धिवालों का और अनियत अवधिवालों का वर्णन करते हैं—‘नेरइय-
देव-तित्थकरा’ इत्यादि ।

દ્રવ્ય અવધિજ્ઞાન છે અશુદ્ધના અસંખ્યાતર્વાં ભાગ આદિ વિશિષ્ટ ક્ષેત્રના
લેઠથી ક્ષેત્રને વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાન છે આવલિકાના અસં
ખ્યેય ભાગ આદિથી ઉપલક્ષિત કાળના લેઠથી કાળને વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાન
કાળ અવધિજ્ઞાન છે

વર્ણ આદિની અપેક્ષાએ અનેક અનેક પ્રકારનું હોવાથી ભાવોને—પર્યા
યોને વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાન ભાવ અવધિજ્ઞાન છે ॥ ૧ ॥

આ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર નિયત અવધિવાળાનું
અને અનિયત અવધિવાળાનું વર્ણન કરે છે—“નેર ઇય દેવ તિત્થકરા ” ઇત્યાદિ

ટીકા-‘નૈરઙ્ય-દેવ૦’ ઇત્યાદિ । નૈરયિક-દેવ-તીર્થંકરાશ્ચ-નૈરયિકાશ્ચ દેવાશ્ચ તીર્થંકરાશ્ચ, નૈરયિકદેવતીર્થંકરા, ચ-શબ્દોઞ્વધારણે, સ ચ મિશ્રક્રમસ્તેન નૈરયિક-દેવતીર્થંકરા, અવધે-અવધિજ્ઞાનસ્ય, અધાદ્વા ઇવ મવન્તિ, યદાપિ ઘાદ્વા ન મવન્તિ, ઇપામવધિર્નિયમેન મવતોત્યર્થઃ । તેન ચાવધિના સર્વત એવ પશ્યન્તિ, ન તુ દેશતઃ । ‘તીર્થંકરા’ ઇત્યગ્ર ‘તીર્થોઞ્ચૈકે’ ઇતિ વચનાત્ ‘સ’ પ્રત્યયે તીર્થ-શબ્દાત્ ‘મ્’ મવતિ ।

નનુ ‘પશ્યન્તિ સર્વત સ્વલુ’ ઇત્યેવાસ્તુ ‘અવપ્રેરણા મવન્તી’-ત્યેતત્કથનં ત્વનર્થકમ્, નિયતાવધિકત્વરૂપાર્થસ્ય સુતરાં લાભાત્, તથાદિ-‘દોષ્ઠ મવપચ્ચઙ્ય,

નારકી જીવ, દેવ ઓર તીર્થંકર ચે નિયમત અવધિજ્ઞાન સે યુક્ત હોતે હૈં । ઇસ અવધિજ્ઞાન કે દ્વારા ચે સર્વ પદાર્થોં કો સર્વદેશ સે જાનતે હૈં ઓર દેખતે હૈં, એક દેશ સે નહીં । તાત્પર્ય ઇસકા કેવલ યહી હૈં કિ અવધિજ્ઞાન કા ચિપય કુછ પર્યાયોંસહિત રૂપી દ્રવ્ય હૈં । તીર્થંકર દેવ ઓર નારકી, ચે લોક મેં રહે હુણ પદાર્થોં કો સર્વદેશ સે જાનતે ઓર દેખતે હૈં । મનુષ્ય ઓર તિર્યચ્છ કુછ પર્યાયોંસહિત રૂપી પદાર્થ કો એકદેશ સે જાનતે હૈં । ઇનમેં મનુષ્ય સર્વદેશ સે મી જાનતે હૈં ।

શકા-ગાયા મેં જો “પાસતિ સન્વઓ સ્વલુ” એસા પદ રહ્યા હૈં વસસે હી “ઓહિસ્સડપાહિરા કૃતિ” ઇસ ગાયાશ કા અર્થ ગૃહીત હો જાતા હૈં । અત ઇસકી કોઈ સાર્યકતા નહીં હૈં । કારણ કિ “અવધે અપાદ્વાઃ મવન્તિ” ઇસસે જો નૈરયિક દેવ, તથા તીર્થંકરોં મેં નિયતા વધિકત્વરૂપ અર્થ પ્રકટ કિયા જાતા હૈં વસકા લાભ “પશ્યન્તિ સર્વત સ્વલુ” ઇસ કથન સે સર્વથા હો જાતા હૈં । અન્યત્ર મી એસા હી કહ્યા હૈં-

નારકી જીવ, દેવ અને તીર્થંકર એ નિયમતા અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે આ અવધિજ્ઞાન વડે તેઓ સર્વ પદાર્થોંનિ સર્વદેશથી બાજુ છે અને દેખે છે, એક દેશથી નહીં તેનું તાત્પર્ય કૃષ્ણ એજ છે કે અવધિજ્ઞાનનો વિષય કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી દ્રવ્ય છે તીર્થંકર, દેવ અને નારકી એ, લોકમા રહેલા પદાર્થોંનિ સર્વદેશથી બાજુ છે અને દેખે છે મનુષ્ય અને તિર્યચ્છ કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી પદાર્થને એક દેશથી બાજુ છે તેમનામા મનુષ્યો સર્વદેશથી પણ બાજુ છે

શકા-ગાયામા જે “પશ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” એવું પદ રાખ્યું છે તેથી જ “અવધે અપાદ્વાઃ મવન્તિ” આ ગાયાશનો અર્થ શ્રદ્ધા યદિ બાધ છે તેથી તેની કોઈ સાર્યકતા નથી કારણ કે “અવધે અપાદ્વાઃ મવન્તિ” તેનાથી જે નારકી, દેવ તથા તીર્થંકરોંમાં નિયતાવધિકત્વ રૂપ અર્થ પ્રગટ કરાયો છે તેને લાભ

ત જહા-દેવાણ નેરડયાણ ચ' ઇતિ । દેવાનાં નારકાણાં ચાત્રધર્મવ્રતપ્રત્યયિકો મવતિ, જન્મતુ એવ તેણામવ્રધિજ્ઞાનં સિદ્ધમ્ । તીર્થંકરાણામપિ પરમવસમુત્પન્નાવધિજ્ઞાનસ્ય પ્રાપ્તિર્જન્મતુ સુતરાં સિદ્ધા ? ।

ઉચ્ચતે—'પદ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ' ઇત્યેતાવમાપ્રોક્તો નૈરયિકદેવાદીનાં નિયતાવધિત્વે સિદ્ધેઽપિ તદવધિજ્ઞાનસ્ય ન મર્ચકાલાવસ્થાયિત્વસિદ્ધિસ્તસ્માત્ 'નૈરયિકદેવ-તીર્થંકરા સદાઽવધિજ્ઞાનવન્તો મવન્તી'—તિ પ્રાપ્તિર્નાર્થમ્ 'અવત્રેરવાસ્તા મવન્તી'—ત્યુક્તમિતિ ।

દેવ તથા નારકિયોં કે મવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હોતા હૈ । ઇસ કથન સે ઇસ યાત કી પુષ્ટિ હોને મેં કોઈ યાઘા નર્તી આતી હૈ કિ દેવ ઔર નારકિયોં કે અવધિજ્ઞાન જન્મ સે હી હોતા હૈ । તથા તીર્થંકરોં કે મી જો જન્મત અવધિજ્ઞાન હોતા હૈ વાં ઉન્હેં પરમવ સે હી પ્રાપ્ત હુઆ રહતા હૈ અત પરમવ મેં સમુત્પન્ન અવધિજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ જન્મતઃ ઉનમેં સહજ હી સિદ્ધ હો જાતી હૈ ।

ઉત્તર—યથાપિ “પદ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” ઇતનામાત્ર કહનેપર નૈરયિક તથા દેવાદિકોં મેં નિયતાવધિકતા સિદ્ધ હો જાતી હૈ ફિર મી 'ઉનમેં અવધિજ્ઞાન સર્વકાલાવસ્થાયી હોતા હૈ' ઇમકી સિદ્ધિ “પદ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” ઇતને માત્ર કહને સે નહીં હોતી હૈ ઇસલિયે 'નૈરયિક, દેવ તથા તીર્થંકર સદા અવધિજ્ઞાન વાલે હોતે હૈ' ઇસ યાત કો યતલને કે કે લિયે “અવથે અયાસ્તાઃ મવન્તિ” ણેસા કહા હૈ । અત યદ્ કહના સાર્થક હી હૈ, નિરર્થક નહીં ।

“પદ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” આ ગાથાશ્લોકી બરાબર થઈ બાય છે બીજે પણ એવુ કહ્યું છે—દેવ તથા નારકીઓને અવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન થાય છે આ કથનથી આ વાતને સમયન મળવામા કોઈ મુશ્કેલી પડતી નથી કે દેવ અને નારકી ઓને અવધિજ્ઞાન જન્મથી જ હોય છે તથા તીર્થંકરોને પણ જે જન્મથી જ અવધિજ્ઞાન હોય છે તે તેમને પરભવથી જ મળેલું હોય છે તેથી પરભવમા સમુત્પન્ન અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જન્મથી જ તેઓમા સ્વાભાવિક રીતે જ સિદ્ધ થાય છે

ઉત્તર—એ કે “પદ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” માત્ર એટલુ જ કહેવાથી નારકી તથા દેવાદિકોમા નિયતાવધિકતા સિદ્ધ થઈ બાય છે તેા પછી “તેઓમા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાયી હોય છે” તેની સિદ્ધિ “પદ્યન્તિ સર્વતઃ સ્વલુ” એટલુ માત્ર કહેવાથી થતી નથી. તેથી નારકી, દેવ તથા તીર્થંકર સદા અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે એ વાતને બતાવવાને માટે “અવથે અયાસ્તાઃ મવન્તિ” એવુ કહ્યું છે તેથી આ ગાથાશ્લોક સાર્થક જ છે નિરર્થક નથી.

યથેવં, તર્હિ તીર્થંકરાણામવધેઃ સર્વકાલાવસ્યાયિત્વ વિરુદ્ધતે, ડતિ ચેન્ન,
છદ્ધસ્યકાલસ્યૈવ વિવક્ષિતત્વાત્ ।

યદ્દા—તદેવમધિજ્ઞાનમુક્તમ્, સપ્રતિ યે યાદ્યાવધિકા, યે ચાવાદ્યાવધિકા
મવન્તિ, તાન્ પ્રદર્શયતિ—‘ નેરઙ્ગય ’ ઇત્યાદિ । નૈરયિક દેવતીર્થંકરા, અવધે=અવ
ધિજ્ઞાનસ્ય, અયાદ્યા’ મવન્તિ, યાદ્યા ન મવન્તીત્યર્થ । અવધ્યુપલબ્ધ ક્ષેત્રસ્યાન્તરાલે
વર્તન્તે ઇતિ માવ’ । તથા—સર્વત=સર્વાસુ દિશુ વિદિશુ ચ, મ્બલુ=શબ્દોડ્વધારણા-
ર્થક, સર્વાસ્વેવ દિશુ વિદિશુ પદ્યન્તિ ।

શકા—‘ તીર્થંકરો મેં અવધિજ્ઞાન સર્વકાલ રહતા હૈ ’ યદ્ કથન
આપ કા વિરુદ્ધ પડતા હૈ, ક્યોં કિ કેવલજ્ઞાન હોને પર ડનસે અવધિ-
જ્ઞાન છૂટ જાતા હૈ ।

ઉત્તર—‘ તીર્થંકરોં કે અવધિજ્ઞાન સર્વકાલ અવસ્થાધી રહતા હૈ ’ યદ્
કથન ડનમેં છદ્ધસ્યકાલ કી અપેક્ષા સે હી જાનના ચાહિયે, ઓર ડસી
કાલ કી યદ્દા વિવક્ષા હૈ ।

હસ ગાથાકા અર્થ અવતરણાસહિત દસરે પ્રકારસે કિયા જાતા હૈ—
અથવા—હમ તરદ્ અવધિજ્ઞાન કહ્ દિયા ગયા હૈ, અવ જો યાદ્યાવ-
ધિક હોતે હૈં તથા જો યાદ્યાવધિક નહીં હોતે હૈં ડન્હે ઘતલાયા જાતા
હૈં—‘ નેરઙ્ગયદેવ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

નૈરયિક, દેવ, તથા તીર્થંકર યે અવધિજ્ઞાન કે અયાદ્ય હોતે હૈં અર્થાત્
ડસસે યાહિર નહીં હોતે હૈં, અથાત્—અવધિજ્ઞાન સે ડપલબ્ધક્ષેત્ર કે
અન્તરાલવર્તી હોતે હૈં, તથા સર્વત સમસ્ત હી વિશાઓં મેં વિદિશાઓં
મેં દેવતે હૈં ।

શકા—તીર્થંકરેમા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ રહે છે આ કથન આપની વિરુદ્ધ
પડે છે, કારણ કે કેવળજ્ઞાન થતા તેઓમાથી અવધિજ્ઞાન છૂટી જાય છે

ઉત્તર—તીર્થંકરેાનુ અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાધી રહે છે આ કથન તેઓમા
છદ્ધસ્ય કાળની અપેક્ષાએ જ બાધુબુ બોધે જો. અને જોજ કાળની અહી વિવક્ષા છે

આ ગાથાનો અર્થ અવતરણા સહિત ખીજી રીતે કસાય છે—અથવા આ
રીતે અવધિજ્ઞાન કહી દેવાયુ છે—હવે જે યાદ્યાવધિક હોય છે તથા જે યાદ્યા
વધિક નથી હોતા તેમને બતાવવામાં આવે છે—“ નેરઙ્ગય-દેવ૦ ” ઇત્યાદિ.

નૈરયિક, દેવ તથા તીર્થંકર તેઓ અવધિજ્ઞાનથી અબાદ્ય હોય છે જોટલે
કે તેઓ તેનાથી બહાર હોતા નથી જોટલે કે અવધિજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત ક્ષેત્રને
અન્તરાલવર્તી હોય છે તથા સર્વત સમસ્ત જ દિશાઓમા અને વિદિશા
ઓમા રહે છે

નનુ—અવધેરવાદ્યા ભવન્તીત્યત ણ્વ ‘ સર્વત. ’ इत्यस्य सिद्धत्वात् ‘ सर्वत ’
इति पुन कथनं व्यर्थम् ?

અપ્રોચ્યતે—અવધેરમ્પન્તરત્વાભિધાનઽપિ ન સર્વ સર્વત પદ્યન્તિ, કસ્યચિદ્
દિગન્તરાલાદર્શનાદવધિજ્ઞાનમ્ય વિચિત્રરૂપત્વાદિતિ ‘ સર્વત ’ इति कथनं न व्यर्थ
मिति । शेषा =तिर्यञ्चो मनुष्याश्च, देशेन=एकदेशेन पश्यन्ति ॥२॥ तदेतदवधि-
ज्ञानप्रत्यक्षं वर्णितम् ॥ सू० १६ ॥

મૂલ્મ—સે કિં ત મણપજ્જવનાણ ?, મણપજ્જવનાણે ણં
ભતે ! કિં મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જહ, અમણુસ્સાણ ?, ગોયમા !
મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જહ નો અમણુસ્સાણં ॥

છાયા—અય કિં તન્મન પર્યવજ્ઞાનં ? મન.પર્યવજ્ઞાનં સ્વલુ મદન્ત ! કિં મનુ
પ્યાણામુત્પદ્યતે, અમનુપ્યાણામ્ ? । गौतम ! मनुष्याणामुत्पद्यते, नो अमनुष्याणाम् ॥

શકા—“અવધે અવાદ્યા ભવન્તિ” इतने से ही “सर्वतः” इसके
अर्थ की सिद्धि हो जाती है, फिर “सर्वतः” यह कथन क्यों
किया जाता है ?

ઉત્તર—ऐसा नहीं है, अवधिज्ञान के सद्भाव में भी समस्त अव
धिज्ञानी सर्व तरफ के पदार्थों को नहीं देखते हैं । कोई २ अवधिज्ञानी
ऐसे भी होते हैं जो दिगन्तराल को भी नहीं देख सकते हैं ।
अवधिज्ञानकी यह विचित्रता है, इसलिये “सर्वत” यह कथन व्यर्थ
नहीं पड़ता है ॥२॥ यह प्रत्यक्ष प्रमाणरूप अवधिज्ञान का वर्णन
हुआ ॥ सू० १६ ॥

શકા—‘ અવધે અવાદ્યા ભવન્તિ ’ એટલાથી જ “સર્વતા” આના અર્થની
સિદ્ધિ થઈ બાકી છે તો પછી “સર્વત” આ કથન નિર્વર્તક થઈ બાકી છે ?

ઉત્તર—એવું નથી. અવધિજ્ઞાનના સદ્ભાવમાં પણ સમસ્ત અવધિજ્ઞાની
સર્વ તરફના પદાર્થોને જોતો નથી. કોઈ કોઈ અવધિજ્ઞાની એવા પણ હોય છે
જેમને દિગન્તરાલનું પણ દર્શન થતું નથી અવધિજ્ઞાનની આ વિચિત્રતા છે તેથી
“સર્વતઃ” આ કથન બ્યર્થ જતું નથી. ॥૨॥ આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ અવધિજ્ઞાનનું
વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૧૬ ॥

હવે સૂત્રકાર મન.પર્યવજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે—“સે કિં ત મણ
પજ્જવનાણ” ઇત્યાદિ.

टीका—जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिन पृच्छति—‘से किं त मणपज्जवनाण ’ इति। पूर्वनिर्दिष्ट यन्मनःपर्यवज्ञान तस्य किं स्वरूपमिति। एव जम्बूस्वामिना पृष्टः सुधर्मा स्वामी मनःपर्यवज्ञानविषये भगवद्गौतमयो संवादप्रदर्शनपूर्वकमुत्तरमाह—‘मणपज्जवनाणे ’ इत्यादि। गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! मनःपर्यवज्ञानं किं मनुष्याणामुत्पद्यते, उत अमनुष्याणाम् ? भगवानाह—हे गौतम ! मनुष्याणां मनः—पर्यवज्ञानमुत्पद्यते, न तु अमनुष्याणां, मनुष्यजातिभिश्चानां देवनारकतिरश्चां मनःपर्यवज्ञान नोत्पद्यते इत्यर्थः, तेषां विशिष्टचारित्र्यप्रतिपत्त्यभावादिति भावः। भगवता श्रीधर्ममानस्वामिना गौतम प्रति यथा मनःपर्यवज्ञान वर्णितं तथा वर्णितेन जम्बू—शिष्यः सम्यग् विश्वास्यतीत्याशयेन सुधर्मा स्वामो भगवद्गौतमयो सवादं प्राह—

अयं सूत्रकार मनःपर्यवज्ञान का वर्णन करते हैं—‘से किं त मणपज्जवनाण इत्यादि।

जम्बूस्वामी श्री सुधर्मा स्वामी से पूछते हैं—हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट मनःपर्यवज्ञान का क्या स्वरूप है। उत्तरमें सुधर्मा स्वामी, भगवान् महावीर और गौतमस्वामी का मनःपर्यवज्ञान के विषय में जो सवाद हुआ उसको कहते हैं—गौतमस्वामी पूछते हैं—‘मणपज्जवनाणे ण’ इत्यादि’ हे भदन्त ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है कि अमनुष्यों को ? प्रत्युत्तर में भगवान् ने कहा—हे गौतम ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है, अमनुष्यों को नहीं। मनुष्यजाति से भिन्न देव नारकी एवं तिर्यञ्च गति के जीवों को मनःपर्यवज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, क्योंकि मनःपर्यवज्ञान की उत्पत्ति का कारण विशिष्ट चारित्र्य की पालना है। विशिष्ट चारित्र्य की पालना इन गति के जीवों के नहीं होती है। इस प्रकार का जो इस सूत्र में भगवान् श्री धर्ममानस्वामी और गौतम का सवाद मनःपर्यवज्ञान के विषय में श्री सुधर्मास्वामीने

जम्बू स्वामी श्री सुधर्मा स्वामीने पूछे थे—हे भदन्त ! पूर्व निर्दिष्ट मनःपर्यवज्ञाननु का स्वरूप है ? उत्तरमा सुधर्मास्वामी, भगवान् महावीर, अने गौतमस्वामीने मनःपर्यवज्ञानना विषयमा जे सवाद यथो ते कहे थे गौतम स्वामी पूछे थे “मणपज्जवनाणेण इत्यादि हे भदन्त ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्योने उत्पन्न भाय छे के अमनुष्योने ?

जवाबमा भगवाने कहुं—“ हे गौतम ! मनःपर्यवज्ञान मनुष्योने उत्पन्न भाय छे अमनुष्योने नही। मनुष्य जातिथी भिन्न देव, नारकी अने तिर्यञ्च अतिना एवोने मनःपर्यवज्ञान उत्पन्न भत्तु नथी, कारण के मनःपर्यवज्ञाननी

નનુ ગૌતમોઽપિ ચતુર્દશપૂર્વધરઃ સર્વાક્ષરસંનિપાતી સમિન્નશ્રોતા. સકલપ્રજ્ઞા પનીયમાવપરિજ્ઞાનકુશલ* પ્રવચનસ્ય પ્રણેતા સર્વજ્ઞકલ્પ ણ્વ, તર્હિ કિમયં પૃચ્છતિ?, ઉચ્યતે—હિતમર્થ સ્વશિષ્યેમ્ય પ્રરૂપ્ય, શિષ્યથદ્વાદહીકરણાર્ય તત્સમર્સં ભૂયોઽપિ મગવન્ત પૃચ્છતિ । અથવા—ઇત્યમેવ સૂત્રરચનામર્યાદા તતો ન કશ્ચિદોપ ઇતિ ॥

પ્રકટ કિયા છે ઉસકે પ્રકટ કરને કા ઉનકા અભિપ્રાય યદ્દ છે કિ હસ ઘર્ણન સે જમ્બૂસ્વામી મન પર્યવજ્ઞાન કે વિષય મેં સમ્યકરૂપ સે અવ મુદ્ધ હો જાવેં ।

શંકા—શ્રી ઘર્ષમાનસ્વામી સે ગૌતમસ્વામીને મન-પર્યવજ્ઞાન કે વિષય મેં ક્યોં પૂછા ? કારણ કિ યે સ્વયં મી ચતુર્દશપૂર્વ કે ધારી યે, સર્વાક્ષરસંનિપાતી યે, સમિન્નશ્રોતોલન્ધિ કે ધારક યે, સમસ્ત પ્રજ્ઞાપ નીય પદાર્થોં કે પરિજ્ઞાન મેં કુશલ યે, પ્રવચન કે પ્રણેતા ઓર સર્વજ્ઞકલ્પ યે ।

ઉત્તર—યદ્યપિ ગૌતમ સ્વામી સ્વયં મન પર્યવજ્ઞાન કે વિષય મેં અઢ્ઢી જાનકારી રલ્લતે યે ફિર મી મગધાન સે જો હમ વિષય મેં પૂછા ઉસકા કારણ યદ્દ છે કિ યે અપને શિષ્યોં કો હિતકારી શિક્ષા દેતે રહને પર મી શિષ્યોં કી શ્રદ્ધા મેં દલતા લાને કે લિયે ઉનકે સામને ફિર પૂછતે હેં । અથવા—સૂત્ર રચને કી મર્યાદા હસી પદ્ધતિ સે ચલતી હૈં હસલિયે મી ગૌતમસ્વામી કા પ્રશ્ન સે હમ પ્રકાર પૂછના કોઈ દોષાવહ નહીં હૈં ॥

ઉત્પત્તિનુ કારણ વિશિષ્ટ ચારિત્રનુ પાલન છે વિશિષ્ટ ચારિત્રનુ પાલન એ ગતિના ઇવોધી યત્ન નથી. આ પ્રમાણેના ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામી અને ગૌતમને મન પર્યવજ્ઞાનના વિષયમાં સલાહ ને આ સૂત્રમાં સુધર્માસ્વામીએ પ્રગટ કર્યો છે તેને પ્રગટ કરવાનો તેમનો હેતુ એ છે કે આ વર્ણનથી જ બૂ સ્વામી મન પર્યવજ્ઞાનના વિષયમાં સારી રીતે બાંધકાર થાય.

શંકા—શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને ગૌતમ સ્વામીએ મન-પર્યવજ્ઞાનના વિષયમાં શા માટે પૂછ્યું ? કારણ કે તેઓ પોતે જ ચૌદ પૂર્વના કારણ કરનારા હતાં, સર્વાક્ષરસંનિપાતી હતા, સંનિષ્ઠશ્રોતોલન્ધિના કારક હતા, સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોના પરિજ્ઞાનમાં કુશળ હતા, પ્રવચનના પ્રણેતા અને સર્વજ્ઞકલ્પ હતાં

ઉત્તર—એ કે ગૌતમ સ્વામી પોતે જ મન-પર્યવજ્ઞાનના વિષયમાં સાદ્ જ્ઞાન ધરાવતા હતા તો પણ ભગવાનને આ વિષયમાં ને પૂછ્યું તેનું કારણ એ છે કે તેઓ પોતાના શિષ્યોને હિતકારી શિક્ષા હેતાં હતાં પણ શિષ્યોની શ્રદ્ધામાં દલતા લાવવાને માટે તેમની સાથે ફરીથી પૂછે છે અથવા—સૂત્ર રચવાની મર્યાદા આજ પદ્ધતિથી થાય છે તેથી પણ ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એ પ્રમાણે પૂછ્યું તે કોઈ રીતે દોષપાત્ર નથી.

મૂલમ્-જહ મણુસ્સાણં, ઉપ્પજ્જહિં સંમુચ્છિમમણુસ્સાણં ?
ગઘ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણં ? ગોયમા । ગઘ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણં
ઉપ્પજ્જહિં નો સમુચ્છિમમણુસ્સાણ ॥

છાયા-યદિ મનુપ્યાણામુત્પદ્યતે કિં સમૂર્છિમમનુપ્યાણાં ? ગર્મચ્યુત્કાન્તિકમનુ-
પ્યાણામ્ ? , ગૌતમ ! ગર્મચ્યુત્કાન્તિકમનુપ્યાણામુત્પદ્યતે, નો સમૂર્છિમમનુપ્યાણામ્ ॥

ટીકા—‘જહ મણુસ્સાણ’ ઇત્યાદિ । ગૌતમ’ પૂછતિ-યદિ મનુપ્યાણામેવ
મન’પર્યયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે, તર્હિં વત્ કિં સમૂર્છિમમનુપ્યાણામુત્પદ્યતે, ઉત્ત ગર્મચ્યુત્કા-
ન્તિકમનુપ્યાણામ્ ? , મગવાનાહ-હે ગૌતમ ! સમૂર્છિમમનુપ્યાણાં નોત્પદ્યતે, કિં તુ
ગર્મચ્યુત્કાન્તિકમનુપ્યાણામ્-ગર્મજમનુપ્યાણામેવ મન પર્યયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે ઇત્યર્થઃ ।
સમૂર્છનં-સમૂર્છ’, માવે ધમ્, તેન નિર્વૃત્તા’ સમૂર્છિમાઃ, સ્ત્રીપુરુષયોઃ સયોગેન વિના
યે પ્રાણિન સમુત્પદ્યન્તે, તે સમૂર્છિમા , ઉચ્ચારાદિસમુદ્ભવાઃ । સમૂર્છિમવિપયેઽધિકં
જિજ્ઞાસુમિરાવશ્યકમ્બ્રસ્ય મત્કૃતાયાં મુનિતોપિણીટીકાયાં વિલોકનીયમ્ । યે તુ

‘જહ મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જહિં’ ઇત્યાદિ ।

ફિર ગૌતમ પૂછતે હૈં-હે મદન્ત ! યદિ મન.પર્યયજ્ઞાન મનુષ્યોં કે હી
ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો કયા સંમૂર્છિમ મનુષ્યોં કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ અથવા
ગર્મજ મનુષ્યોં કો ? મગવાન્ કહતે હૈ-હે ગૌતમ ! યહ મન પર્યયજ્ઞાન
ગર્મજ મનુષ્યોં કો હી ઉત્પન્ન હોતા હૈં, સમૂર્છિમ મનુષ્યોં કો નહીં ।
સ્ત્રી ઓર પુરુષ કે સયોગ કે વિના જિનકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ વે સમૂર્છિમ
કહલાતે હૈં । જૈસે-ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ આદિ મેં જીવોં કી ઉત્પત્તિ હોતી
હૈ । યહ જન્મ એકેન્દ્રિય જીવોં સે લેકર અસંજી પંચેન્દ્રિયતક કે જીવોં

“જહ મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જહિં” ઇત્યાદિ

દ્રીધી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે-“હે મદન્ત ! તો મન પર્યયજ્ઞાન મનુ-
ષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે તો શું સમૂર્છિમમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે
ગર્મજ મનુષ્યોને ?” મગવાન્ કહે છે-“હે ગૌતમ ! આ મન પર્યયજ્ઞાન
ગર્મજ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે, સમૂર્છિમ મનુષ્યોને નહીં ” સ્ત્રી અને
પુરુષના સયોગ વિના જેમની ઉત્પત્તિ થાય છે તે સમૂર્છિમ કહેવાય છે
જેમકે ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણ આદિમા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે આ જન્મ એકેન્દ્રિય
જીવોથી લઈને અસંજી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને કહેય છે આ વિષયમા વિશેષ
બાધુરું કહેય તો આવશ્યક સૂત્રની અમારી બનાવેલી મુનિતોપિણી ટીકા જોવી

ગર્ભાશયે સમુત્પદ્યન્તે તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા., શબ્દાર્થસ્ત્વેવમ્=ગર્ભે-ગર્ભાશયે, વ્યુત્ક્રાન્તિ=ઉત્પત્તિર્યેષાં તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા, વ્યુત્ક્રાન્તિ-અદોઽપ્રોત્પત્તિગચી। યદ્વા-ગર્ભાદ્-ગર્ભાવાસાદ્ વ્યુત્ક્રાન્તિર્નિષ્ક્રમણં યેષાં તે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા. । તે દિવા-મનુષ્યા ૧, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઽથેતિ। ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિયમનુષ્યાસ્ત્રિથા મવન્તિ-કર્મભૂમિજા, અકર્મભૂમિજા, અન્તરદીપજાથેતિ ॥

મૂલમ્-જહ ગઘ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણં, ઉપ્પજ્જહ કિં કમ્મ-ભૂમિય-ગઘ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણ ? અકમ્મભૂમિય-ગઘ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ ?, અતરદીવગગઘ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણ ?, ગોયમા। કમ્મભૂમિય-ગઘ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ ઉપ્પજ્જહ, નો અકમ્મ-ભૂમિય-ગઘ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ, નો અતરદીવગ-ગઘ્ભવક્ક-તિય-મણુસ્સાણં ॥

કે હોતા હૈ । હસ વિષય મેં યદિ વિશેષ જાનના હો તો આવશ્યકસૂત્ર
કી હમારી ઘનાઈ મુનિતોપિણી ટીકા દેવના ચાહિયે । જિન જીવોં કી
ઉત્પત્તિ ગર્ભાશય સે હોતી હૈ વે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હૈં । ગર્ભ-ગર્ભાશય-
મેં જિન જીવોં કી વ્યુત્ક્રાન્તિ-ઉત્પત્તિ હોતી હૈં વે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હૈં,
યહ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક કા શબ્દાર્થ હૈ । અથવા ગર્ભ સે જિનકા વ્યુત્ક્રાન્તિ-
નિષ્ક્રમણ-નિકલના-હોતા હૈ વે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક હૈં । ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક
જીવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈં-એક મનુષ્ય, દૂસરે પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્યોનિક ।
ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્ય 'મી કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ, एवंઅન્તરદીપજ,
હસ તરહ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈં । પ્રન્નહ કર્મભૂમિયોં મેં, જો ઉત્પન્ન
હોતે હૈ વે કર્મભૂમિજ મનુષ્ય કહલાતે હૈં । ત્રીસ અકર્મભૂમિયોં મેં જો
ઉત્પન્ન હોતે હૈ વે અકર્મભૂમિજ મનુષ્ય કહલાતે હૈ, એક છપ્પન અન્તરદીપોં
મેં જો ઉત્પન્ન હોતે હૈ વે અન્તરદીપજ મનુષ્ય કહલાતે હૈં ॥

જેઈએ જે જીવોની ઉત્પત્તિ ગર્ભાશયમાંથી થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે
ગર્ભાશયમાં જે જીવોની વ્યુત્ક્રાન્તિ (ઉત્પત્તિ) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે,
આ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકનો શબ્દાર્થ છે અથવા ગર્ભમાંથી જેમની વ્યુત્ક્રાન્તિ (નિષ્ક્ર-
મણ, (નિકળવાનું) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જીવ જે
પ્રકારના હોય છે-એક મનુષ્ય, બીજા પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્યોનિક ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક
મનુષ્યો પણ કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ એટલે કે લોકભૂમિજ, અને અન્તરદી-
પજ, આ રીતે ત્રણ પ્રકારના હોય છે ૫૬૨ કર્મભૂમિઓમાં, ત્રીસ અકર્મભૂમિ
ઓમાં અને છપ્પન અન્તરદીપોમાં જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કર્મભૂમિજ,
અકર્મભૂમિજ અને અન્તરદીપજ મનુષ્યો કહેવાય છે.

છાયા—યદિ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામુત્પદ્યતે, કિં કર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણા ? , અકર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામ ? , અન્તર્દ્વીપજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામ ? , ગૌતમ ! કર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામુત્પદ્યતે, નોઅકર્મભૂમિજગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામ , નો અન્તર્દ્વીપજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામ ॥

ટીકા—‘ જહ ગર્ભવક્કતિયમણુસ્સાણ ’ इत्यादि । यदि गर्भव्युत्क्रान्तिकमनूष्याणां मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यते, तर्हि तत् किं कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनूष्याणाम् ? , कृषिवाणिज्यतपःसंयमानुष्ठानादिकर्मप्रधाना भूमयः कर्मभूमयः, भरतपञ्चकैरवतपञ्चकमहाविदेहपञ्चकलक्षणा पञ्चदश कर्मभूमयः, तत्र समुत्पन्नाः कर्मभूमिजाः, ये गर्भव्युत्क्रान्तिकाः=गर्भजा मनुष्यास्तेषां मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यते किम् , उत अकर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनूष्याणां=कृष्यादिकर्मरहिता कल्पपादपफलोपभोगप्रधाना भूमयो हैमवतपञ्चकै-रण्यवतपञ्चक-हरिवर्षपञ्चक-रभ्यकवर्षपञ्चक-देवकुरुपञ्चको-तरकुरुपञ्चक रूपास्त्रिसत् अकर्मभूमयस्तत्र समुत्पन्ना अकर्मभू-

‘ જહ ગર્ભવક્કતિયમણુસ્સાણ ’ इत्यादि ।

यदि गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों को मनःपर्यवज्ञान उत्पन्न होता है तो वह क्या कर्मभूमिजगर्भ मनुष्यों को उत्पन्न होता है, अथवा अकर्मभूमिजगर्भ मनुष्यों को उत्पन्न होता है या अन्तरदीपजगर्भ मनुष्यों को उत्पन्न होता है । जिन भूमियों में कृषि, वाणिज्य, तप संयम आदि का अनुष्ठान प्रधानरूप से किया जाता है वे कर्मभूमियां हैं । ये कर्मभूमियां पांच भरत पांच ऐरवत और पांच महाविदेह के भेद से प्रन्त्रह बतलाई गई हैं । इनमें जो गर्भ से उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्य हैं । जिन भूमियों में पूर्वोक्त कृष्यादिकर्मानुष्ठान नहीं होता है किन्तु कल्पवृक्षों से ही जहां जीवों को भोग और उपभोग की सामग्री प्राप्त होती रहती है वे अकर्म भूमियां हैं, ये पांच हैमवत

“ જહ ગર્ભવક્કતિયમણુસ્સાણ ” इत्यादि

જે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને મન પર્યાવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે તે શુ કર્મભૂમિજગર્ભમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા અકર્મભૂમિજગર્ભમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, કે અન્તરદ્વીપ જર્ભમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? જે ભૂમિયોમા કૃષિ, વેપાર તપ સંયમ આદિનું અનુષ્ઠાન મુખ્યત્વે કરાય છે તે કર્મભૂમિયો છે તે કર્મભૂમિયો પાંચ ભરત, પાંચ એરવત અને પાંચ મહાવિદેહના એકથી પદર બતાવેલ છે તેઓમા જે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય છે તે કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્ય છે જે ભૂમિયોમા પૂર્વઠ્થિત કૃષિ વગેરે કર્મોનુષ્ઠાન હોતા નથી પણ કલ્પવૃક્ષો વડે જ બધા છોવોને ભોગ અને ઉપભોગની સામગ્રી મળતી રહે છે

મિજાઃ, યે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા મનુષ્યાસ્તેષાં વા, ઊત કિમ્ અન્તરદ્વીપજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામ્ ?—અન્તરે—લવણસમુદ્રસ્ય મધ્યે દ્વીપા' અન્તરદ્વીપા', તે ચ—હિમ વત્પર્વતપાદપ્રતિષ્ઠિતા ઈકોરુકાઘાઃ પટ્પજ્ઞાશ્વત્સમ્યકા મવન્તિ, તત્ર યે સમુત્પન્ના ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકા મનુષ્યાસ્તેષાં વા મનઃપર્યયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે, કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવા નાહ—'ગોયમા !' ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! કર્મભૂમિજ—ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક—મનુષ્યાણામેવ મન પર્યયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે, ન તુ અકર્મભૂમિજાનાં ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણાં નાપિ ચાન્તરદ્વીપજાનાં ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુષ્યાણામિતિ ।

ક્ષેત્ર, પાંચ ણેરણ્યવત ક્ષેત્ર, પાંચ હરિવર્ષ ક્ષેત્ર, પાંચ રમ્યક ક્ષેત્ર, પાંચ દેવકુરુ, પાંચ ઉત્તરકુરુ, હસ પ્રકાર ત્રીસ હૈં । જંબૂઝીપ મેં ભરતક્ષેત્ર કી સીમાપર સ્થિત હિમવાન્ પર્વત કે દોનોં છોર-કિનારે-પૂર્વપશ્ચિમ લવણ સમુદ્ર મેં ફેલે હુણ હૈં । હસી પ્રકાર ણેરવતક્ષેત્ર કી સીમાપર સ્થિત શિશ્વરીપર્વત કે દોનોં છોર ખી લવણસમુદ્ર મેં ફેલે હુણ હૈં । પ્રત્યેક છોર દો ભાગ મેં વિભાજિત હોને કે કારણ કુલ મિલાકર દોનોં પર્વતોં કે આઠ ભાગ લવણસમુદ્ર મેં આયે હુણ હૈં । યે ભાગ દાઢકે આકાર કે હૈં । પ્રત્યેક ભાગ પર યુગલિયોં કી ઘસ્ટીવાલે સાત ૨ દ્વીપ હોને સે સબ છપ્પન હૈં । યે લવણસમુદ્ર મેં આયે હુણ હોને કે કારણ અન્તરદ્વીપ કહલાતે હૈં । યે ઈકોરુકાદિ નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈં । ઊનમેં અકર્મભૂમિ (મોગભૂમિ) કી રચના હૈં । હસ પ્રકાર ગૌતમ કા પ્રશ્ન સુનકર પ્રશ્નને કહા—હે ગૌતમ ! મનઃ પર્યયજ્ઞાન કર્મભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોં કે હી હોતા હૈં । અકર્મ-ભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોં કે નહીં ઔર ન અન્તરદ્વીપજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોં કો ॥

તે અકર્મભૂમિયો છે તેઓ પાંચ ઢેમવત ક્ષેત્ર, પાંચ ઔરણ્યવત ક્ષેત્ર, પાંચ હરિ વર્ષક્ષેત્ર, પાંચ રમ્યકવર્ષ, પાંચ દેવકુરુ, પાંચ ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર, આ પ્રમાણે ત્રીસ છે જ બુદ્ધીપમાં ભરતક્ષેત્રની સીમા પર રહેલ હિમવાન પર્વતની બન્ને કોર (છેડ) પૂર્વપશ્ચિમ લવણસમુદ્રમાં ફેલાયેલી છે આ રીતે ઔરવત ક્ષેત્રની સીમા પર રહેલ શિશ્વરી પર્વતના બન્ને છેડા પણ લવણસમુદ્રમાં ફેલાયેલાં છે પ્રત્યેક છેડા બે ભાગમાં વિભાજિત હોવાને કારણે કુલ મળીને બન્ને પર્વતોના આઠ ભાગો લવણસમુદ્રમાં આવેલા છે તે ભાગો ઢાઢના આકારના છે પ્રત્યેક ભાગ પર યુગલિયોની ઘસ્ટીવાળા સાત, સાત, દ્વીપ હોવાથી કુલ મળીને છપ્પન છે તેઓ લવણસમુદ્રમાં આવેલા હોવાથી અન્તરદ્વીપ કહેવાય છે તેઓમાં અકર્મ ભૂમિ (મોગભૂમિ) ની રચના છે ગૌતમને એવો પ્રશ્ન સાંભળીને પ્રશ્નને કહ્યું— “ હે ગૌતમ ! મન પર્યય જ્ઞાન કર્મભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને જ બાય છે, અકર્મભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને નહીં, અને અન્તરદ્વીપજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને પણ નહીં ”

મૂલમ્—જઈ કમ્મભૂમિય—ગવ્ભવક્કતિય—મણુસ્સાણ, ઉપ્પ-
જ્જઈ કિં સંખિજ્જવાસાઉય—કમ્મભૂમિય—ગવ્ભવક્કતિય—મણુસ્સાણ ?,
અસંખિજ્જવાસાઉય—કમ્મભૂમિય—ગવ્ભવક્કતિય—મણુસ્સાણ ?,
ગોયમા ! સંખેજ્જવાસાઉય—કમ્મભૂમિય—ગવ્ભવક્કતિય—મણુસ્સાણ
ઉપ્પજ્જઈ, નો અસંખેજ્જવાસાઉય—કમ્મભૂમિય—ગવ્ભવક્કતિય-
મણુસ્સાણ ॥

છાયા—યદિ કર્મભૂમિજ—ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિઃ—મનુષ્યાણામૃત્યુદયતે કિં સંખ્યેય-
વર્ષાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક—મનુષ્યાણામ્ ?, અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—
ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક—મનુષ્યાણામ્ ?, ગૌતમ ! સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિ-
ક—મનુષ્યાણામૃત્યુદયતે, નો અસંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક—કર્મભૂમિજ—ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક—મનુષ્યાણામ્
ટીકા—‘જઈ કમ્મભૂમિય૦’ इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवरं—संख्ये-
यवर्षायुष्का = पूर्वकोट्यादिजीविन, असंख्येयवर्षायुष्का = पत्योपमादिजीविन इति ।

‘જઈ કમ્મભૂમિય૦’ इत्यादि ।

अथ पुनः गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि मन पर्यय-
ज्ञान कर्मभूमिगर्मज मनुष्यों को होता है तो क्या संख्यात वर्ष की
आयुवाले कर्मभूमिगर्मज मनुष्य हैं उनको होता है अथवा जो असंख्यात
वर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्मज मनुष्य हैं उनको होता है । एककोटि
पूर्व आदि आयुवालों का नाम संख्यातवर्षायुष्क और गणना से परे
पत्योपम आदि आयुवालों का नाम असंख्यातवर्षायुष्क है । गौतम के
इस प्रश्न को सुनकर भगवान् ने कहा—हे गौतम ! मन पर्ययज्ञान संख्यात-
वर्ष की आयुवाले ऐसे कर्मभूमिगर्मज मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है
असंख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्मज मनुष्यों को नहीं ॥

“જઈ કમ્મભૂમિય૦” इत्यादि

હે ગૌતમ સ્વામી કશીથી પ્રભુને પૂછે છે—“હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન
કર્મભૂમિગર્મજ મનુષ્યોને થાય છે તો શું સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મ
ભૂમિગર્મજ મનુષ્યો છે તેમને થાય છે કે જે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા
કર્મભૂમિગર્મજ મનુષ્યો છે તેમને થાય છે ?” એક કોટિ પૂર્વ આદિ આયુષ્ય
વાળોનું નામ સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા, અને ગણનાથી પર પત્યોપમ આદિ
આયુષ્યવાળોનું નામ અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે ગૌતમને જો પ્રશ્ન
સંભળીને ભગવાને કહ્યું “હે ગૌતમ ! મન પર્યયજ્ઞાન સંખ્યાત વર્ષના
આયુષ્યવાળા એવા કર્મભૂમિગર્મજ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે અસંખ્યાત
વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિગર્મજ મનુષ્યોને નહીં.”

મૂલમ્—જહ સર્વેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગવ્ભવક્કતિય-મણુ-
સ્સાણ ઉપ્પજ્જહિં કિં પજ્જત્તગ-સર્વેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-
ગવ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણ ? અપજ્જત્તગ-સર્વેજ્જવાસાઉય-કમ્મ-
ભૂમિય-ગવ્ભવક્કતિય મણુસ્સાણં ? ગોયમા ! પજ્જત્તગ-સર્વેજ્જવા-
સાઉય-કમ્મભૂમિય-ગવ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ, ઉપ્પજ્જહિં, નો અ-
પ્પજ્જત્તગ-સર્વેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગવ્ભવક્કતિયમણુસ્સાણં ॥

છાયા—યદિ સંલ્લેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુપ્પાણામુત્પ-
દ્યતે, કિં પર્યાપ્તક-સંલ્લેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુપ્પાણામ્ ? અ-
પર્યાપ્તક-સંલ્લેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુપ્પાણામ્ ? ગૌતમ !
પર્યાપ્તક-સંલ્લેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુપ્પાણામુત્પદ્યતે, નો
અપર્યાપ્તક-સંલ્લેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુપ્પાણામ્ ॥

ટીકા—‘જહ સર્વેજ્જવાસાઉય’ इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवरं-
पर्याप्तकनामकमोदयाभिपन्नपर्याप्तिमन्त पर्याप्ता ‘अर्शआदिभ्योऽच्’ इति
मत्वर्षीयोऽच् । त एव पर्याप्तकनामकमोदयादनिपन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त
एवापर्याप्तका इति ॥

‘જહ સર્વેજ્જવાસાઉયં’ इत्यादि ।

પ્રશ્નુ સે કથિમ્ હસ ઉત્તર કો સુનકર ગૌતમને પુનઃ પ્રશ્નુ સે પૂછા-
હે મદંત ! યદિ મન પર્યાયજ્ઞાન સંલ્લ્યાતવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિગર્મજ મનુષ્યો
કો ઉત્પન્ન હોતા હે તો કયા વહ પર્યાપ્ત સંલ્લ્યાતવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિગર્મજ
મનુષ્યો કો હોતા હે અથવા અપર્યાપ્તક સંલ્લ્યાતવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિગર્મજ
મનુષ્યો કો હોતા હે ? । ગૌતમ કે હસ પ્રશ્ન કો સુનકર પ્રશ્નુને કહા-હે
ગૌતમ ! મનઃપર્યાયજ્ઞાન, પર્યાપ્ત સંલ્લ્યાતવર્ષ કી આયુવાળે કર્મભૂમિગર્મજ

“જહ સર્વેજ્જવાસાઉયં” इत्यादि

પ્રશ્નુએ કહેલ તે ઉત્તર સાભળીને ગૌતમે ફરીથી પ્રશ્નુને પૂછ્યું — “હે મદંત !
જો મનઃપર્યાયજ્ઞાન સંલ્લ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્મજ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન
થાય છે તો તે શું પર્યાપ્તક સંલ્લ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્મજ મનુ-
ષ્યોને થાય છે અથવા અપર્યાપ્તક સંલ્લ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્મજ
મનુષ્યોને થાય છે ? ” ગૌતમને આ પ્રશ્ન સાભળીને પ્રશ્નુએ કહ્યું — “હે ગૌતમ !
મનઃપર્યાયજ્ઞાન પર્યાપ્તક સંલ્લ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્મજ મનુષ્યોને

મૂલમ્-જડ્ પજ્જત્તગ-સલ્લેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગલ્ભ-
વક્કતિય-મણુસ્સાણ ઉપ્પજ્જડ્, કિં સમ્મદિદ્ધિ-પજ્જત્તગ-સલ્લે-
જ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગલ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ ? , મિચ્છ-
દિદ્ધિ-પજ્જત્તગ-સલ્લેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગલ્ભવક્કતિય-મણુ-
સ્સાણં?, સમ્મમિચ્છદિદ્ધિ-પજ્જત્તગ-સલ્લેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિ-
ય-ગલ્ભવક્કતિય મણુસ્સાણ ? , ગોયમા ! સમ્મદિદ્ધિ-પજ્જત્તગ-
સલ્લેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગલ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ ઉપ્પ-
જ્જડ્, નો મિચ્છદિદ્ધિ-પજ્જત્તગ-સલ્લેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-
ગલ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ, નો સમ્મમિચ્છદિદ્ધિ-પજ્જત્તગ-સલ્લે-
જ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગલ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ ॥

છાયા-—યદિ પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્ણાયુક્-કર્મભૂમિજ-ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુ-
પ્યાણામુત્પદ્યતે, કિં સમ્યગ્દદ્ધિ-પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્ણાયુક્-કર્મભૂમિજ-ગર્મવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિક-મનુપ્યાણાં ?, મિધ્યાદદ્ધિ-પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્ણાયુક્-કર્મભૂમિજ-ગર્મવ્યુ-
ત્ક્રાન્તિક મનુપ્યાણાં ?, સમ્યગ્મિધ્યાદદ્ધિ-પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્ણાયુક્-કર્મભૂમિજ-
ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુપ્યાણામ્ ?, ગૌતમ ! સમ્યગ્દદ્ધિ-પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્ણાયુક્-
કર્મભૂમિજ-ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુપ્યાણામુત્પદ્યતે, નો મિધ્યાદદ્ધિપર્યાપ્તક-સલ્લેયવ-
ર્ણાયુક્-કર્મભૂમિજ ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકમનુપ્યાણામ્, નો સમ્યગ્મિધ્યાદદ્ધિ-(મિધ્દદ્ધિ)
-પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્ણાયુક્-કર્મભૂમિજ-ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુપ્યાણામ્ ॥

મનુષ્યોં કો હી હોતા હૈ । અપર્યાપ્ત સલ્લયાતર્થર્પ કી આયુચાલે કર્મભૂમિ-
ગર્મજ મનુષ્યોં કો નહીં । પર્યાપ્ત નામકર્મ કે ઉદય સે જિનકી છહ
પર્યાપ્તિયા નિપ્પલ્લ છો છુકી હૈં વે પર્યાપ્ત મનુષ્ય હૈં, અપર્યાપ્ત નામકર્મ કે
ઉદય સે જિનકી પર્યાપ્તિયા નિપ્પલ્લ નહીં છુદ્ડ હૈં વે અપર્યાપ્ત મનુષ્ય હૈં ।

જ માય છે, અપર્યાપ્તક સલ્લયાત વર્ણના આયુવાળા કર્મભૂમિ ગર્મજ મનુષ્યોને
નહી " પર્યાપ્તક નામ-કર્મના ઉદયથી જેમની છ પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ વધી
છે તે પર્યાપ્તક મનુષ્યો છે અને અપર્યાપ્ત-નામકર્મના ઉદયથી જેમની પર્યાપ્તિયો
પૂર્ણ થઈ નથી તે અપર્યાપ્તક મનુષ્યો છે

ટીકા—‘જહ પજ્જત્તગ-સલેજ્જવાસાઉપ’ इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा ।
 नवर-सम्यग्दृष्टय-सम्यग्=अविपरीता दृष्टिर्येषां ते तथा, मिथ्या=विपरीता
 दृष्टिर्येषां ते तथा, सम्यग्मिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्यभिमुखा अन्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति,
 न तु परित्यागाभिमुखा इति ॥

‘जह पज्जत्तग०’ इत्यादि ।

प्रसुद्धारा इस पूर्वोक्त उत्तर को सुनकर पुन गौतमने पूछा—हे
 भदन्त ! यदि मनःपर्ययज्ञान, पर्याप्तक संख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमि
 गर्भज मनुष्यों को ही होता है तो क्या सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-संख्यात-
 वर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? अथवा पूर्वोक्त विशेष
 पण विशिष्ट मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? या पूर्वोक्त विशेषण
 सहित सम्यग्मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? । गौतम के इस
 प्रश्न को सुनकर प्रसुने कहा—हे गौतम ! वह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक संख्या-
 तवर्षायुष्क कर्मभूमि गर्भज सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है ।
 पर्याप्तक, संख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को, तथा
 पर्याप्तक आदि विशेषण विशिष्ट मिथ्यादृष्टिसंपन्न मनुष्यों को उत्पन्न नहीं
 होता है । तत्त्वों में अविपरीत जिनकी दृष्टि-रुचि-होती है वे सम्यग्दृष्टि हैं,
 तथा तत्त्वों में जिनकी रुचि विपरीत होती है वे मिथ्यादृष्टि हैं । अन्त-
 र्मुहूर्ततक प्रतिपत्ति के अभिमुख जो हों वे मिथ्यादृष्टि हैं । अर्थात्
 जिसके उदय समय में यथार्थता की रुचि या अरुचि न होकर दोलाय
 मानस्थिति रहे वह मिथ्यादृष्टि है ॥

“जह पज्जत्तग०” इत्यादि

प्रसुद्धारा पूर्वोक्त उत्तरने સામળીને ફરી ગૌતમે પૂછ્યું—“હે ભદન્ત ! જો
 મનઃપર્યયજ્ઞાન, પર્યાપ્તક સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને જ
 થાય છે તો શું સમ્યક્દૃષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિજ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન
 થાય છે ? કે પૂર્વોક્તવિશેષણ વિશિષ્ટમિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પૂર્વો-
 ક્તવિશેષણસહિત સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? ” ગૌતમને આ પ્રશ્ન
 સામળીને પ્રશ્નએ કહ્યું—“તે મનઃપર્યયજ્ઞાન કર્મભૂમિગર્ભજ, પર્યાપ્તક સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક
 (સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા) સમ્યક્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે પર્યાપ્તક,
 સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિગર્ભજ મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને તથા પર્યાપ્તકઆદિવિશેષણ
 વિશિષ્ટ મિથ્યાદૃષ્ટિસંપન્ન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થતું નથી ” તત્ત્વોમાં અવિપરીત જેમની
 દૃષ્ટિ-રુચિ હોય છે તેઓ સમ્યક્દૃષ્ટિ છે, તથા તત્ત્વોમાં જેમની રુચિ વિપરીત હોય છે
 તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી પ્રતિપત્તિને અભિમુખ જે હોય તેઓ
 મિથ્યાદૃષ્ટિ છે એટલે કે જેના ઉદયસમયમાં યથાર્થતાની રુચિ અથવા અરુચિ ન
 થતાં દોલાયમાન સ્થિતિ રહે તે મિથ્યાદૃષ્ટિ છે

मूलम्—जह सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्म-
भूमिय—गव्वभवक्कतिय—मणुस्साण उप्पज्जइ, किं सजय—सम्मदिट्ठि-
पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गव्वभवक्कतिय—मणु-
स्साण ?, असजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउ य—
कम्मभूमिय—गव्वभवक्कतिय मणुस्साण ?, सजयासजय—सम्मदिट्ठि-
पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गव्वभवक्कतिय—मणुस्साण ?
गोयमा । सजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमि-
य—गव्वभवक्कतिय—मणुस्साण उप्पज्जइ, नो असजय—सम्मदिट्ठि-
पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय कम्मवक्कतिय—मणुस्साण,
नो सजयासजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभू-
मिय—गव्वभवक्कतिय—मणुस्साण ॥

छाया—यदि सम्पग्दष्टिपर्याप्तक—सख्येयवर्पायुष्क—कर्मभूमिजगर्मव्युत्क्रा-
न्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, किं सयत—सम्पग्दष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्पायुष्क—कर्म-
भूमिज—गर्मव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणाम्?, असयत—सम्पग्दष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्पा-
युष्क—कर्मभूमिज—गर्मव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणां ?, संयतासयतसम्पग्दष्टि—पर्याप्तक—
सख्येयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्मव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, गौतम ! संयत—सम्प-
ग्दष्टि पर्याप्तक—सख्येयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्मव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणामुत्पद्यते, नो
असयत—सम्पग्दष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्मव्युत्क्रान्तिक—मनु-
ष्याणां, नो संयतामयत—सम्पग्दष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्पायुष्क—कर्मभूमिज—गर्मव्यु-
त्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ॥

टीका—‘ जह सम्मदिट्ठि ’ इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवरं सयता
=सर्वविरतिमन्तः, असयता =अविरतसम्पग्दष्टि, सयतासंयता =देशविरतिमन्तः
श्रावका इति ॥

‘ जह सम्मदिट्ठि० ’ इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि यह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक,
संख्यातवर्ष की आयुषाळे, कर्मभूमिजगर्मज सम्पग्दष्टि मनुष्यों को
उत्पन्न होता है तो क्या जो पूर्वोक्तविशेषणसहित संयत—सम्पग्दष्टि

“ जह सम्म दिट्ठि० ” इत्यादि

वणी गौतम स्वामी पूछे थे—“ हे भदन्त ! आ मनापथेय ज्ञान पर्याप्तक,
संख्यात वर्षों की आयुषाळा, कर्मभूमिजगर्मज सम्पग्दष्टि मनुष्यों को उत्पन्न
थावे छे तो हे पूर्वोक्तविशेषणसहित संयतसम्पग्दष्टि मनुष्यों को उत्पन्न
न० २५—

મનુષ્યોં કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ અથવા પૂર્વોક્તવિશેષણમહિત અસંયત સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોં કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? યા પૂર્વોક્તવિશેષણવિશિષ્ટ સયતાસયત (પચમગુણસ્થાનવર્તી આચક) સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોં કો ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? । ગૌતમ કે ઇસ પ્રશ્ન કો સુનકર પ્રશ્નને કાઢા-હે ગૌતમ ! યહ મનઃપર્યયજ્ઞાન જો સમ્યગ્દષ્ટિ સંયત હૈ પર્યાસક હૈ સંસ્થાતર્ણવર્ષ કી આયુવાલે હૈ કર્મભૂમિ મેં ઉત્પન્ન હુણ હૈ, ગર્ભ સે જિનકા જન્મ હુઆ હૈ ઉનકે હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ, જો સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય સંયત નહીં હૈ તાહૈ મલે વે પર્યાસક હૈ, સંસ્થાતર્ણવર્ષ કી આયુવાલે હૈ, કર્મભૂમિ મેં જન્મે હૈ, ગર્ભ સે ઉત્પન્ન હુણ હૈ ઉનકો મનઃપર્યયજ્ઞાન નહીં હોતા હૈ, ઓર જો સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય સંયતાસંયત હૈ, પચમગુણસ્થાનવર્તી હૈ, પર્યાસક હૈ, સંસ્થાતર્ણવર્ષ કી આયુવાલે હૈ કર્મભૂમિજ હૈ, ગર્ભજન્મવાલે હૈ તો મી ઉનકે ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ । સંયત કા તાત્પર્ય સર્વવિરતિમપ્ત મુનિજનોં સે હૈ । અસંયતકા તાત્પર્ય ચતુર્યગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ સે ઓર સયતાસયત સે પચમગુણસ્થાનવર્તી દેશાસંયમી આચક સે હૈ ।

માધાર્ય-યહ મનઃપર્યયજ્ઞાન મુનિજનોં કે હી હોતા હૈ । ચતુર્યગુણ સ્થાનવર્તી યા પચમગુણસ્થાનવર્તી જીર્ણોં કે નહીં હોતા હૈ ॥

શ્રાવ છે કે પૂર્વોક્તવિશેષણસહિત અસંયત-સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોંને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પૂર્વોક્તવિશેષણવિશિષ્ટ સયતાસયત (પચમગુણસ્થાનવર્તી આચક) સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોંને ઉત્પન્ન થાય છે ? ” ગૌતમનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ભગવાને કહ્યું-“હે ગૌતમ ! આ મનઃપર્યયજ્ઞાન જે સમ્યગ્દષ્ટિ સંયત છે, પર્યાસક છે, સંસ્થાતર્ણવર્ષનાં આશુધ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયા છે, અને ગર્ભમાંથી જેનો જન્મ થયો છે તેમને જ ઉત્પન્ન થાય છે જે સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્ય સંયત નથી ભલે તેઓ પર્યાસક હોય, સંસ્થાતર્ણવર્ષનાં આશુધ્યવાળા હોય, કર્મભૂમિમાં જન્મેલા હોય, ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયાં હોય, છતાં તેમને મનઃપર્યયજ્ઞાન થતું નથી, તથા જે સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોં સંયતાસંયત છે, (પચમગુણસ્થાનવર્તી છે), પર્યાસક છે, સંસ્થાતર્ણવર્ષનાં આશુધ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં જન્મેલા છે ગર્ભથી જન્મેલાં છે તો પણ તેમને ઉત્પન્ન થતું નથી. સંયતનું તાત્પર્ય સર્વવિરતિવાળા મુનિજનો છે અસંયતનું તાત્પર્ય અતુર્યગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ, અને સંયતાસંયતથી પચમગુણસ્થાનવર્તી દેશવિરતિ આચક છે તાત્પર્ય એ છે કે આ મનઃપર્યયજ્ઞાન મુનિજનોને જ થાય છે અતુર્યગુણસ્થાનવર્તી કે પચમગુણસ્થાનવર્તી હોવાને થતું નથી.

મૂલમ્—જહ સજયસમદિદિ—પજ્જત્તગ—સલ્લેજ્જવાસાઉય-કમ્મ-
મૂમિય—ગલ્ભવક્કતિય મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જહ, કિં પમત્તસજય-
સમ્મદિદિ—પજ્જત્તગ—સલ્લેજ્જવાસાઉય —કમ્મમૂમિય —ગલ્ભવ-
ક્કતિય—મણુસ્સાણ ? અપમત્તસજય — સમ્મદિદિ—પજ્જત્તગ—
સલ્લેજ્જવાસાઉય — કમ્મમૂમિય — ગલ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણ ?,
ગોયમા ! અપમત્તસજય-સમ્મદિદિ—પજ્જત્તગ—સલ્લેજ્જવાસાઉય-
કમ્મમૂમિય—ગલ્ભવક્કતિય-મણુસ્સાણં ઉપ્પજ્જહ, નો પમત્તસજય-
સમ્મદિદિ પજ્જત્તગ સલ્લેજ્જવાસાઉય -કમ્મમૂમિય-ગલ્ભવક્કતિય-
મણુસ્સાણ ॥

છાયા—યદિ સંયતસમ્યગ્દિ—પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુ-
ત્કાન્તિક-મનુષ્યાણામ્પ્રત્યયતે, કિં પ્રમત્તસયતસમ્યગ્દિ—પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્પાયુષ્ક-
કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુત્કાન્તિક-મનુષ્યાણામ્ ? , અપ્રમત્તસયત-સમ્યગ્દિ—પર્યાપ્તક-
સલ્લેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુત્કાન્તિક-મનુષ્યાણામ્ ? ગૌતમ ! અપ્રમત્તસયત
સમ્યગ્દિ—પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુત્કાન્તિક મનુષ્યાણામ્પ્રત્યયતે,
નો પ્રમત્ત-સંયત-સમ્યગ્દિ—પર્યાપ્તક-સલ્લેયવર્પાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુત્કાન્તિક-
મનુષ્યાણામ્ ॥

ટીકા—‘જહ સજય-સમ્મદિદિ’ ઇત્યાદિ । વ્યાખ્યા નિગદસિદ્ધા । નવરં-
પ્રમત્તસયતા’-પ્રમાદ્યન્તિ-મોહનીયાદિકર્મપ્રમાવત’ સંજ્ઞલન કપાયનિદ્રાધન્યતમપ્રમા-
દયોગતઃ સંયમયોગેષુ સીદન્તીતિ પ્રમત્તાઃ, ‘કર્તેરિત્ત’, ‘પ્રમત્તાશ્ચ તે સયતા, પ્રમત્ત-

‘જહ સજયસમ્મદિદિ’ ઇત્યાદિ ।

ફિર ગૌતમ પૂછતે હૈં-હે મદન્ત । યદિ મન પર્યયજ્ઞાન સંયત
સમ્યગ્દિ મનુષ્યોં કો હોતા હૈ જૈસા કિ ઊપર આપને કહા હૈ કિ જો
મનુષ્ય પર્ણૈસક હૈ, સંસ્ક્ર્યાતવર્ષ કી આયુષાલા હૈ, કર્મભૂમિ મૈં જન્મા
હૈ ઓર ગર્મ સે ઉત્પન્ન છુઆ હૈ એસે સકલસંપત્તી સમ્યગ્દિ મનુષ્ય

“જહ સજયસમ્મદિદિ ઇત્યાદિ

વળી ગૌતમ પૂછે છે-“હે મદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન સંયત-સમ્યગ્
દિ મનુષ્યોને થાય છે જેમ કે આપે ઉપર કહ્યું કે જે મનુષ્યો પર્યાપ્ત છે,
સંસ્ક્ર્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં જન્મ્યા છે, અને ગર્ભમાંથી
ઉત્પન્ન થયાં છે એવા સકલસંપત્તી સમ્યગ્દિ મનુષ્યોને મનપર્યયજ્ઞાન થાય

સયતસ્તે ચ પ્રાયો ગચ્છવાસિન', તેવાં ક્વચિદનુપયોગસમવાત્ । અપ્રમત્તસંયતસ્તુ પ્રાયો જિનકલ્પિકાઃ પરિહારવિશુદ્ધિકાઃ, યથાન્દ્રકલ્પિકાઃ, પ્રતિમાપતિપદ્માસ્તેષાં સતતોપયોગાત્ । इह तु ये गच्छवासिनः प्रमादरहितास्तेऽप्यप्रमत्ता द्रष्टव्या । गच्छ-निर्गता अपि प्रमादरहिता अप्रमत्ता बोध्या ।।

કે મન:પર્યયજ્ઞાન હોતા હૈ, તો ક્યા પૂર્વોક્ત વિશેષણવાલે પ્રમત્ત-સયત સમ્યગ્દષ્ટિ કો હોતા હૈ? અથવા ફન વિશેષણોવાલે અપ્રમત્ત સયત સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોં કો હોતા હૈ?

ભાવાર્થ—ગૌતમ કા પ્રશ્ન—યહ મન:પર્યયજ્ઞાન છટ્થે ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજનોં કો હોતા હૈ યા સાતવેં ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજનોં કો હોતા હૈ? મગવાન્ કહતે હેં—હે ગૌતમ ! યહ મન પર્યયજ્ઞાન ઉર્ની સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોં કો હોતા હૈ જો પર્યાસક આદિ વિશેષણોંવાલે હોતે હુગ અપ્રમત્ત ધનકર સયમ કા પાલન કરતે હેં, અર્થાત્-સસમગુણસ્થાનવર્તી હોતે હૈ । જો સમ્યગ્દષ્ટિ પર્યાસક આદિ વિશેષણોં સે સુશોભિત હોતે હુગ મી પ્રમાદ યુક્ત હો સયમ કા પાલન કરતે હેં-પછગુણસ્થાનવર્તી હોતે હૈ-ઉનકો મન:પર્યયજ્ઞાન નહીં હોતા હૈ । મોહનીય આદિ કર્મ કે પ્રમાદ સે જો મુનિજન સજ્વલન કપાય ઇથં નિદ્રા આદિરૂપ કિસી ઇક પ્રમાદ મેં પતિત હોકર સયમમેં શિથિલતા કરતે હૈ યે પ્રમત્તસંયત હૈ । ઇસે સાધુજન પ્રાય ગચ્છવાસી હોતે હૈ । ફનકા સયમસ્થાન મેં કહીં અનુપયોગ મી હો સકતા હૈ । જો અપ્રમત્તસયત હોતે હૈ યે પ્રાય જિનકલ્પી હોતે હૈ ।

છે, તો શુ પૂર્વોક્તવિશેષણવાળા પ્રમત્ત-સયત-સમ્યગ્દષ્ટિને થાય છે? અથવા એ વિશેષણોથી મુક્ત અપ્રમત્ત-સયત-સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે?”

ભાવાર્થ—ગૌતમનો પ્રશ્ન—આ મન પર્યય જ્ઞાન છટ્ઠાં ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજ નોને થાય છે કે સાતમાં ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજનોને થાય છે? મગવાન કહે છે—“હે ગૌતમ ! આ મન:પર્યયજ્ઞાન એજ સમ્યગ્દષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે કે જેઓ પર્યાસક આદિ વિશેષણોવાળા હોય છે, આ પ્રમત્ત બનીને સયમનુ પાલન કરે છે, એટલે કે સસમગુણસ્થાનવર્તી” હોય છે, જેઓ સમ્યગ્દષ્ટિ પર્યાસક આદિ વિશેષણોથી સુશોભિત હોવા છતાં પણ પ્રમાદવાળા યદને સયમનુ પાલન કરે છે-છઠ્ઠાં ગુણસ્થાનવર્તી હોય છે-તેમને મન:પર્યયજ્ઞાન થતું નથી.” મોહનીય આદિ કર્મના પ્રભાવથી જે મુનિજન સજ્વલન કપાય અને નિદ્રા આદિ રૂપ કોઈ એક પ્રમાદમા પડીને સયમમાં શિથિલતા કરે છે તેઓ પ્રમત્તસયત છે એવા સાધુજન પ્રાય ગચ્છવાસી હોય છે તેમના સયમ સ્થાનમાં ક્યાંક અનુપયોગ પણ કોઈ શકે છે જેઓ અપ્રમત્ત-સયત હોય છે

મૂલમ્—જહ અપ્પમત્ત સજય સમ્મદિટ્ઠિ પજ્જત્તગ-સખેજ્જવાસા-
 યયકમ્મભૂમિય-ગઘ્ભવકકતિય-મણુસ્સાણ ઉપ્પજ્જહ, કિં ઇહ્હિ-
 પત્ત અપ્પમત્ત-સજય-સમ્મદિટ્ઠિ પજ્જત્તગ- સખેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂ-
 મિય ગઘ્ભવકકતિય-મણુસ્સાણ, અણિહ્હિપત્ત-અપ્પમત્ત-સજય-
 સમ્મદિટ્ઠિ-પજ્જત્તગ - સખેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગઘ્ભવકકતિય-
 મણુસ્સાણ, ગોયમા । ઇહ્હિપત્ત-અપ્પમત્ત-સજય-સમ્મદિટ્ઠિ-
 પજ્જત્તગ-સખેજ્જવાસાઉય કમ્મભૂમિય-ગઘ્ભવકકતિય-મણુસ્સાણ
 ઉપ્પજ્જહ, નો અણિહ્હિપત્ત અપ્પમત્ત સજય સમ્મદિટ્ઠિપજ્જત્તગ-
 સખેજ્જવાસાઉય-કમ્મભૂમિય-ગઘ્ભવકકતિય-મણુસ્સાણ મણપ
 જ્જવનાણ સમુપ્પજ્જહ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

છાયા—યદિ અપ્રમત્તસયત-સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્ષાયુષ્કર્મભૂમિજ
 -ગર્મ્ભ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણામુત્પદ્યતે, કિં ક્લદિપ્રાપ્તાઽપ્રમત્ત-સયત-સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યા-
 પ્તક-સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણામ્, અત્વદિપ્રાપ્તાપ્ર-
 મત્ત-સયત-સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુ-
 પ્યાણામ્, ગૌતમ ! ક્લદિપ્રાપ્તાઽપ્રમત્ત-સયત-સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક-
 કર્મભૂમિજ-ગર્મ્ભ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણામુત્પદ્યતે, નો અત્વદિપ્રાપ્તાઽપ્રમત્તસયત-
 સમ્યગ્દષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સંખ્યેયવર્ષાયુષ્ક-કર્મભૂમિજ - ગર્મ્ભ્યુત્ક્રાન્તિક-મનુષ્યાણા
 મનઃપર્યવગ્ધાનં સમુત્પદ્યતે ॥ સૂ. ૧૭ ॥

પરિહાર વિશુદ્ધિ નામક ચારિત્ર કા પાલન કરતે હૈ । યથાલંકલ્પિક
 હોતે હૈ । પતિમાપ્રતિપક્ષ હોતે હૈ । સયમ મેં इनका सतत उपयोग रहता
 हॆ । वहाँ पर जो गच्छवासी साधुजन हॆ वे यदि प्रमादरहित होकर
 सयम का पालन करते हॆ तो वे भी अप्रमत्तसयत हॆ । तथा गच्छ से
 निकले हुए भी प्रमादरहित साधुजन अप्रमत्त ही जानना चाहिये ।

તેજો સામાન્ય રીતે બિનકદવી હોય છે, પરિહાર વિશુદ્ધિ નામનાં ચારિત્રનું પાલન
 કરે છે યથાલંકલ્પિક હોય છે, પ્રતિમાપ્રતિપક્ષ હોય છે, સયમમા તેમનો
 ઉપયોગ રહે છે બહી જે ગચ્છવાસી સાધુજન છે તેજો જો પ્રમાદ
 રહિત થઈને સયમનું પાલન કરે છે તો તેજો પણ અપ્રમત્ત સયત છે તથા
 અગ્ધમાંથી નીકળી ગયેલ પ્રમાદરહિત સાધુજનોને પણ અપ્રમત્ત જ
 બધુવા બેધજે.

ટીકા—‘જહ અપ્પમત્તસંજયં’ इत्यादि । व्याख्या स्पष्टा, नवरम्-ऋद्धीः-
आमर्शोपध्यादिलक्षणा प्राप्ता ऋद्धिप्राप्ता, तद्विपरीता अनृद्धिप्राप्ता । विन्नि
एमुत्तरोत्तरपर्यायमविषादकं श्रुतमवगाहमानाः श्रुतसामर्थ्यवस्तीयां तीव्रतरां शुभभा-
षनामभिरोहन्तोऽप्रमत्तसयता ऋद्धीः प्राप्नुवन्ति । आमर्शोपध्यादीनामन्यतमावृद्धि-
मवधिऋद्धिं वा प्राप्तस्य मनःपर्ययज्ञानमुत्पद्यते. नत्वनृद्धिप्राप्तस्येति भावः ।

‘जह अप्पमत्तसंजयं’ इत्यादि ।

गौतम मनःपर्ययज्ञान की प्राप्ति का यह पूर्वोक्त समय निमित्त सुनकर
प्रभु से पुनः पूछते हैं कि-हे भदन्त ! यदि यही बात है कि मन पर्यय
ज्ञान पर्याप्तक, संख्येय वर्णायुष्क, कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक अप्रमत्त-
सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है तो क्या जो ऋद्धि
प्राप्त-ऋद्धिवाले उक्तविशेषणविशिष्ट मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? अथवा
अनृद्धिप्राप्त ऋद्धिरहित पूर्वोक्त विशेषणवाले मनुष्यों को उत्पन्न होता
है ? भगवान् ने कहा-हे गौतम ! यह मनःपर्ययज्ञान ऋद्धिप्राप्त पूर्वोक्त
विशेषणवाले मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है किन्तु अनृद्धिप्राप्त-ऋद्धि-
रहित को नहीं होता है ।

भावार्थ—प्रभुने गौतम को इस सूत्र द्वारा यह समझाया है कि
जो अप्रमत्त संयत सम्यग्दृष्टि मनुष्य ऋद्धिप्राप्त-आमर्श-औषधि आदि
लब्धिसंपन्न होते हैं उन्हीं को यह मन पर्ययज्ञान उत्पन्न होता है । जिनके
आमर्श-औषधि आदि लब्धिया प्राप्त नहीं हुई हैं उनके नहीं होता है ।

“ જહ અપ્રમત્તસંજયં ” ઇત્યાદિ

ગૌતમ મનઃપર્યાય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પૂર્વઠયિત સર્વ નિમિત્ત સાંભળીને
પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે-“હે ભદન્ત ! જો આજ વાત છે કે મનઃપર્યાયજ્ઞાન
પર્યાપ્તક, સંખ્યેય વર્ણના આયુષાળાં, કર્મભૂમિજ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક અપ્રમત્ત-સંયત
સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યને જ ઉત્પન્ન થાય છે તો શું જે ઋદ્ધિવાળા, ઉપર કહેલ
વિશેષણવાળા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે ઋદ્ધિરહિત પૂર્વોક્તવિશેષણવાળા
મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? ” ભગવાને કહ્યું-“હે ગૌતમ ! આ મનઃપર્યાય જ્ઞાન
ઋદ્ધિવાળા પૂર્વોક્તવિશેષણવાળા મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે પણ ઋદ્ધિરહિત
મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થતું નથી

ભાવાર્થ—પ્રભુએ ગૌતમને આ સૂત્ર દ્વારા જે સમજાવ્યું કે જે અપ્રમત્ત
સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યો ઋદ્ધિવાળા આમર્શ-औषधि આદિ લાભિયવાળા હોય
છે તેમને જ આ મનઃપર્યાયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જેમને આમર્શ-औषधि
આદિ લાભિયો પ્રાપ્ત થઈ નથી તેમને થતું નથી કેટલાક અપ્રમત્ત-સંયત-સમ્યગ્

નનુ—અસ્યૈવ સૂત્રસ્ય પ્રારમે ‘મનઃપર્યયજ્ઞાન મનુષ્યાણામુત્પદ્યતે’ ઇત્યુક્તે સામર્થ્યાદ્ ‘અમનુષ્યાણાં નોત્પદ્યતે’ ઇત્યર્થો જ્ઞાતુ શક્યતે, તતઃ કથમુચ્યતે—
‘નો અમનુષ્યાણામુત્પદ્યતે’ ઇત્યાદિ ? ।

ઉચ્યતે—इह क्षिप्यास्त्रिविधा भवन्ति, उद्धटितज्ञाः, मध्यमज्ञाः, प्रपञ्चित-
ज्ञाश्च । तत्र ये उद्धटितज्ञास्ते गुरुणा यथोक्तसामर्थ्यम् तदवबुध्यन्ते, तथैव मध्य
कितनेक अप्रमत्त संयत सम्यग्दृष्टि जीव विशिष्ट तथा उत्तरोत्तर अपूर्व २
अर्थ के प्रतिपादक आगमों के सम्पर्क अम्यास से उनके पूर्ण ज्ञाता
बन जाते हैं । इससे उनके चित्त में तीव्र तीव्रतर शुभ भावनाएँ जाग्रत
होती रहती हैं, अतः इन भावनाओं के बल पर वे आमर्श-औपधि
आदि लब्धियों को प्राप्त कर लिया करते हैं । जिन अप्रमत्त संयतों के
आमर्श-औपधि आदि लब्धियों में से कोई एक लब्धि भी प्राप्त हो
चुकी है, अथवा अवधिज्ञानलब्धि के वे धारक बन चुके हैं तो उनको
मनःपर्ययज्ञान अवश्य होता है, परन्तु अप्रमत्त, संयम के धारक होने
पर भी यदि वे ऋद्धिप्राप्त नहीं हैं तो ऐसी स्थिति में उनको मनःपर्यय-
ज्ञान उत्पन्न नहीं होता है ।

શંકા—इसी सूत्र के प्रारम्भ में मनःपर्ययज्ञान मनुष्यों के उत्पन्न
होता है ऐसा कहने पर सामर्थ्य से ही यह बात स्पष्ट हो जाती है कि
अमनુષ्यों के मन पर्ययज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, तच्च त्तिर “अमनुष्याणां
नोत्पद्यते” ऐसा क्यों कहा ?

દ્રષ્ટિ છવ્વ વિશિષ્ટ તથા ઉત્તરોત્તર અપૂર્વ અપૂર્વ અર્થોના પ્રતિપાદક આમભ્રાના
સમ્યક્ અભ્યાસથી તેમના પૂર્ણ બાહુકાર થઈ બાંધ છે, તેથી તેમનાં ચિત્તમાં
તીવ્ર અને તીવ્રતર શુભ ભાવનાઓ બાંધત થતી રહે છે, તેથી જો ભાવનાઓના
પ્રભાવથી તેઓ આમર્શ-ઔપધિ આદિ લબ્ધિઓને પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે એ
અપ્રમત્ત સંયતોને આમર્શ-ઔપધિ આદિ લબ્ધિઓમાંથી કોઈ એક લબ્ધિ પણ
પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય, અથવા અવધિજ્ઞાનલબ્ધિના તેઓ ધારનારા બની ગયા હોય
તો તેમને મન-પર્યયજ્ઞાન જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે, પણ અપ્રમત્ત સંયમના ધારણ
કરનારા હોવા છતાં પણ જો તેઓને ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ન હોય તો એવી
સ્થિતિમાં તેમને મન-પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી.

શંકા—આજ સૂત્રની શરૂઆતમાં ‘મનઃપર્યય જ્ઞાન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે’
જોમ કહેવા માગથી જ જો વાત સ્પષ્ટ થઈ બાંધ છે કે અમનુષ્યોને મન-પર્યય
જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી. છતાં પણ “અમનુષ્યાણાં નોત્પદ્યતે” એવું શા માટે કહ્યું ?

મજ્ઞા અપિ । યે તુ શિષ્યા અનુત્પન્નસ્વાન્ન યથોક્તસામર્થ્યાવગમકુશલાસ્તે મપચ્ચિ
 સમેવાયં જ્ઞાતુ સમર્થા ભવન્તિ, તત્તત્તેપાનુગ્રહાય સામર્થ્યમ્ પ્રમપ્યયં ઘોધયિતુ ગુરુષ્
 યતન્તે । મહાપુરુષાઃ સ્વલુ પરમદયાલુત્વાદવિશેષેણ સર્વેપામનુગ્રહાય પ્રવર્તન્તે, તતો
 ન કચિદ્ દોષ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

ઉત્તર—ઈસકા કારણ ઇસ પ્રકાર છે—શિષ્ય ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈ
 ૧ ઉદ્વિગ્નજ્ઞ, ૨ મધ્યમજ્ઞ, ૩ પ્રવૃત્તિજ્ઞ । इनमें जो प्रथम और द्वितीय नंबर
 के शिष्य हुआ करते हैं वे गुरु के द्वारा कथित अर्थके सामर्थ्य से लभ्य
 અર્થ કો જાન લિયા કરતે હૈ । પરન્તુ જો ત્રીસરે નમ્બર કે શિષ્ય હોતે
 હૈ વે ગુરુ કે દ્વારા કથિત અર્થ કે સામર્થ્ય સે લભ્ય અર્થ કો જાનને મેં
 અકુશલમતિ હુઆ કરતે હૈ । વ્યોં કિ ઇનકી ધુદ્ધિ ઇતની વ્યુત્પન્ન
 નહીં હોતી હૈ, અતઃ ઇનકે સમક્ષ જયતક વિસ્તારપૂર્વક યાત નહીં કહી
 જાવે તયતક વે નહીં સમક્ષ સકતે હૈ, અતઃ ઇનકે ઉપર અનુગ્રહ કી
 ભાવના સે પ્રેરિત થને હુઅ ગુરુ મહારાજ સામર્થ્યલભ્ય મી અર્થ કો ઉન્હેં
 સમજાને કે લિયે પ્રવૃત્તિશીલ હોતે હૈ, ઓર ઇસીલિયે વે ઉસકો ફિર
 શબ્દોં દ્વારા પ્રકટ કર દિયા કરતે હૈ । મહાપુરુષ પરમ દયાલુ હોતે હૈ,
 અતઃ સર્વ જીવોં કે અનુગ્રહ કી ભાવના સે વે વિના પક્ષપાત કે
 સામાન્યરૂપ સે ‘સર્વ કો ઘોષ હો’ ઇસી એક અભિલાપા કે વશવર્તી
 થનકર અર્થ કા પ્રતિપાદન કિયા કરતે હૈ ઓર ઇસીકે અનુરૂપ ઉનકી
 પ્રવૃત્તિ હુઆ કરતી હૈ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

ઉત્તર—તેનુ કારણ આ પ્રમાણે છે—શિષ્ય ત્રણ બાતના હોય છે (૧) ઉદ્વિ
 ગ્નજ્ઞ, (૨) મધ્યમજ્ઞ, (૩) પ્રવૃત્તિજ્ઞ. તેઓમાં પહેલા અને બીજા નંબરના
 જે શિષ્યો હોય છે તેઓ ગુરુ વડે કહેવાયેલા અર્થના સામર્થ્યથી લભ્ય અર્થને
 બાણી લે છે, પણ જે ત્રીજા નંબરના શિષ્યો હોય છે તેઓ ગુરુના દ્વારા કહે
 વાયેલા અર્થના સામર્થ્યથી લભ્ય અર્થને બાણવામાં અનુગ્રહ મતિવાળા હોય છે,
 કારણ કે તેમની બુદ્ધિ એટલી બધી કુશળ હોતી નથી, તેથી તેમની સામે બધાં
 સુધી વિસ્તારપૂર્વક યાત કહેવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેઓ સમજી શકતા નથી.
 તેથી જ તેના ઉપર કૃપા કરવાની ભાવનાથી પ્રેરાયેલા ગુરુ મહારાજ સામર્થ્ય લભ્ય
 અર્થ પણ તેમને સમજાવવાને માટે પ્રવૃત્તિશીલ રહે છે, અને તેથી તેઓ
 તેને ફરીથી શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરે છે, મહાપુરુષ પણ દયાળુ હોય છે. તેથી
 બધા છવો પર કૃપા કરવાની ભાવનાથી પક્ષપાત વિના સામાન્યરૂપે બધાને
 જ્ઞાપક થાય, એવી એક અભિલાષાને તાબે થઈને અર્થનું પ્રતિપાદન કર્યા કરે છે
 અને તેને અનુગ્રહ તેમની પ્રવૃત્તિ થતા કરે છે ॥ સૂ. ૧૭ ॥

ऋदिमाप्तानामप्रमत्तसयतानामुत्पद्यमान मनःपर्ययज्ञान द्विधा भवति, तदाह—
मूलम्—न च दुर्विह उपज्जइ, तं जहा—उज्जुमई य, विउल-
मई य । त समासओ चउव्विह पन्नत्त, त जहा—दव्वओ,
खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दव्वओण उज्जुमई अणते, अणतपप्पसिए खधे
जाणइ पासइ । ते चेवविउलमई अव्वहियतरग विउलतरग
विसुद्धतरग, वित्तिमिरतरग जाणइ पासइ ।

खित्तओ ण उज्जुमई य जहन्नेण अंगुलस्स असखेज्जइ भागं,
उक्कोसेण अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिम-हेट्ठिल्ले
खुड्ढगपयरे, उड्ढ जाव जोइसस्स उवरिमतले, तिरियं जाव
अतोमणुस्सखित्ते अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्वेसु, पन्नरससु कम्म-
भूमिसु, तीसाए अवम्मभूमिसु, छप्पन्नाए अतरदीवगेसु, सन्नि-
पचिंदियाण पज्जत्तयाण मणोगए भावे जाणइ पासइ । त चेव
विउलमई अड्ढाइज्जेहिमगुलेहिं अव्वहियतरग विउलतरग
विसुद्धतरग वित्तिमिरतरग खेत्त जाणइ पासइ ।

छाया—तच्च द्विविधमुत्पद्यते, तद्वत्पथा—ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च । तत् समा-
सतयतुर्विधं प्रकृतम् । तद्वत्पथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो भावतः ।

तत्र द्रव्यतः खलु ऋजुमतिरनन्तान् अनन्तप्रदेशिकान् स्कन्धान् जानाति
पश्यति । तान् चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरान् विपुलतरकं विशुद्धतरकं चित्ति-
मिरतरकं जानाति पश्यति,

क्षेत्रतः खलु ऋजुमतिश्च जघन्येनाङ्गुलस्याऽऽसख्येयभागम् । उत्कर्षेणाऽधो
यावदस्या रत्नममायाः पृथिव्या उपरितनानधस्तनान् क्षुद्रफणतरान्, उर्ध्वं याव-
ज्ज्योतिष्कस्योपरितनतलम्, तिर्यग्यावदन्तोमनुष्यक्षेत्रे—अर्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु,
पञ्चदशसु फर्मभूमिषु, त्रिंशदकर्मभूमिषु, पदपञ्चाशदन्तरद्वीपेषु सन्निपठवेन्द्रियाणां
पर्याप्तज्ञानां मनोगतान् भावान् जानाति पश्यति । तच्चैव विपुलमतिरर्धतृतीयैरङ्गु-
लैरभ्यधिकतरकं विपुलतरकं विशुद्धतरकं चित्तिमिरतरकं क्षेत्रं जानाति पश्यति ।

કાલઑ ણ ઉજ્જુમઈ જહન્નેણ પલિઓવમસ્સ અસલિજ્જ-
યમાગ, ઉક્કોસેણાવિ પલિઓવમસ્સ અસલિજ્જયમાગ અઈયમ
નાગય વા કાલ જાણઈ પાસઈ । તચેવ વિડલમઈ અવ્ભહિયતરગ
વિડલતરગ વિસુદ્ધતરગ વિતિમિરતરગ કાલ જાણઈ પાસઈ ।

ભાવઑ ણં ઉજ્જુમઈ અણંતે ભાવે જાણઈ પાસઈ । સવ્વ-
ભાવાણં અણંતમાગ જાણઈ પાસઈ । ત ચેવ વિડલમઈ અવ્ભ-
હિયતરગ વિડલતરગ વિસુદ્ધતરગ વિતિમિરતરગ ભાવ
જાણઈ પાસઈ ॥

કાલતઃ સ્વલ્પ ક્ષુમતિર્જઘન્યેન પલ્યોપમસ્યાસલ્યેયમાગમ્, ઉત્તર્યેણાપિ પલ્યો-
પમસ્યાસલ્યેયમાગમતીતમનાગત વા કાલ જાનાતિ પશ્યતિ । તત્ત્વેવ વિપુલમતિ-
રમ્યધિક્તરક વિપુલતરક વિસુદ્ધતરક વિતિમિરતરક કાલ જાનાતિ પશ્યતિ ।

માવત' સ્વલ્પ ક્ષુમતિરનન્તાન્ માવાન્ જાનાતિ પશ્યતિ, સર્વમાવાનામનન્તમાગં
જાનાતિ પશ્યતિ । તત્ત્વેવ વિપુલમતિરમ્યધિક્તરક વિપુલતરક વિશુદ્ધતરક વિતિ-
મિરતરક જાનાતિ પશ્યતિ ॥

ટીકા—‘ત ચ દુવિહં ઉપ્પન્નહ’ इत्यादि । तन्मनःपर्ययज्ञानं द्विविधमुत्पद्यते ।
तद् यथा—क्षुमतिश्च विपुलमतिश्च । तत्र—मननं मतिः सवेदनमित्यर्थः, क्लृप्ती=
सामान्यग्राहिणी मति क्षुमति, ‘घटोऽनेन चिन्तित’ इत्यप्यवसायहेतुभूता

ક્ષુદ્રિપ્રાસ અપ્રમત્ત સયતોં કે ઉત્પન્નમાન મન પર્યયજ્ઞાન દો પ્રકાર કા
હોતા હૈ સો સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘ત ચ દુવિહં’ इत्यादि ।

વહ મનઃપર્યયજ્ઞાન દો પ્રકાર સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ । યે દો પ્રકાર યે હૈ—
પ્રથમ ક્ષુમતિ ઓર દૂસરા વિપુલમતિ । મતિ—શબ્દ કા અર્થ સવેદનજ્ઞાન
હૈ । ક્ષુમતિ—શબ્દ કા અર્થ સામાન્ય હૈ । હસ પ્રકાર વિષય કો સામાન્ય
રૂપ સે ગ્રહણ કરનેવાલા જ્ઞાન ક્ષુમતિ, ઓર વિષય કો વિશેષરૂપ સે

ક્ષુદ્રિવાળા અપ્રમત્ત સયતોને ઉત્પન્ન થતુ મન.પર્યયજ્ઞાન બે પ્રકારનુ
હોય છે, તે સૂત્રકાર કહે છે—“તચ દુવિહં” इत्यादि—

તે મન.પર્યયજ્ઞાન બે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે બે પ્રકાર આ છે—પહેલું
ક્ષુમતિ અને બીજું વિપુલમતિ મતિ—શબ્દનો અર્થ સવેદન—“જ્ઞાન” છે
‘ક્ષુમ’ શબ્દ સામાન્ય છે આ રીતે વિષયને સામાન્યરૂપથી ગ્રહણ
કરનાર જા વિષયને વિશેષરૂપથી ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન વિપુ

કતિપયપર્યાયવિશિષ્ટમનોદ્રવ્યપ્રતિપત્તિરિત્યર્થઃ । વિપુલા=વિશેષગ્રાહિણી મતિર્વિપુ-
લમતિ । 'ઘટોઽનેન ચિન્તિતઃ, સ ચ સૌવર્ણઃ સ્થૂલો નૂતનોઽપવરકસ્થિત' પયઃ-
પૂર્ણ. ' इत्यादिविशेषाध्यवसायहेतुभूता मनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः । यद्वा-विपुल-
મતિ-વિપુલ=વહુ વિશેષસંખ્યોપેતં વસ્તુ મન્યતે=ગૃહ્ણતીતિ વિપુલમતિ । ઘાટુલકાદ્
કર્તરિ ક્તિ-પ્રત્યય' । યદિ વા-વિપુલા=પર્યાયશ્ચતોપેતા ચિન્તિતઘટાદિવસ્તુવિશેષ-
ગ્રાહિણી મતિ-વિપુલમતિઃ । તદ્ દ્વિધિવમપિ મનઃપર્યયજ્ઞાન સમાસતઃ=સંક્ષેપેણ,
ચતુર્વિધં પ્રજ્ઞસંપ્રસૂતમ્ । તદ્ યયા-દ્રવ્યતઃ=દ્રવ્યમાશ્રિત્ય, ક્ષેત્રતઃ=ક્ષેત્રમાશ્રિત્ય,
કાલતઃ=કાલમાશ્રિત્ય, ભાવતઃ=ભાવમાશ્રિત્ય ।

તત્ર ક્રજુમતિર્દ્રવ્યમાશ્રિત્યાનન્તાન્ અનન્તપ્રદેશિકાન્=અનન્તપરમાણુકાન્,
સ્કન્ધાન્=વિશિષ્ટૈકપરિણતાન્ પરસ્પરસંયુક્તપુષ્કલસમૂહાન્ અર્ધતૃતીયદ્વીપસમુ-
દ્રાન્તર્વર્તિપયાપ્તસક્ષિપજ્ઞેન્દ્રિયૈર્મનસ્ત્વેન પરિણમિતાન્ જાનાતિ=મનઃપર્યયજ્ઞાનાવર-
ણીયસંયોગશ્ચમસામર્થ્યવશાત્ સાક્ષાત્કરોતિ પશ્યતિ=તન્મનોગ્રાહ્ય ધાત્ત્વમર્થમનુમાનતો
જાનાતીત્યર્થઃ ।

ગ્રહણ કરનેવાલા જ્ઞાન વિપુલમતિ છે । જૈસે-“इसने घटका चिन्तवन किया है” इस तरह की अध्यवसाय की हेतुभूत जो कतिपय पर्याय विशिष्ट मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह क्रजुमति-मनःपर्ययज्ञान है । तथा “इसने जो घटका चिन्तवन किया है, वह सोने के घने हुए घट का चिन्तवन किया है, तथा वह स्थूल है नवीन है, कोठे में रक्खा हुआ है ।” इस तरह जो विशेष ज्ञान की हेतुभूत मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह विपुलमति-मनःपर्यय ज्ञान है । अथवा-जो ज्ञान विपुल-बहुत विशेष-संख्यासंपन्नवस्तु को ग्रहण करता है, अथवा-अनेक पर्याय से युक्त चिन्तित घटादिवस्तुविशेष को जानता है वह विपुलमति-मनःपर्ययज्ञान है यह दोनों प्रकार का मन पर्यय ज्ञान संक्षेप से चार प्रकार का यत्त-

લમતિ છે જેમકે-“તેણે ઘડાનો વિચાર કર્યો” આ પ્રકારની અધ્યવસાયની હેતુભૂત જે ટેટલીક પર્યાયવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ છે તે ક્રજુમતિ મનઃપર્યય જ્ઞાન છે તથા “તેણે જે ઘડાનો વિચાર કર્યો છે તે સોનાના બનેલા ઘડાનો વિચાર કર્યો છે, તથા તે સ્થૂળ છે, નવીન છે, અને ઠાંટકીમાં રાખેલો છે” આ રીતે જે વિશેષ જ્ઞાનની હેતુભૂત મનોદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ છે તે વિપુલમતિ મનઃપર્યય જ્ઞાન છે અથવા-જે જ્ઞાન વિપુલ-બહુ-વિશેષ-સંખ્યાસંપન્ન-વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, અથવા અનેક પર્યાયવાળી ધારણી ઘટાદિ વસ્તુવિશેષને બાંહે છે તે વિપુલમતિ મનઃપર્યય જ્ઞાન છે જે બન્ને પ્રકારના મનઃપર્યય જ્ઞાનને સંક્ષિપ્તમા

મનસ્ત્વપરિણતસ્કન્ધૈરાલોચિત યામ ઘટાદિરૂપમર્થ મન:પર્યયજ્ઞાની ન પ્રત્યક્ષ તથા જાનાતિ કિન્તુ મનોદ્રવ્યમેવ । યામ ઘટાદિરૂપ ચિન્તિતમર્થ ત્વનુમાનતોઽવ ગચ્છતિ, તન્મનસસ્તથાત્રિપરિણામાન્યયાનુપપત્ત્યા તદનુમાનસમવાન્ । યતો મન:પર્યયજ્ઞાન મૂર્તદ્રવ્યાલમ્બનમેવ ભવતિ, અનુમાનેન તુ અમૂર્તમપિ ધર્માસ્તિકાયા દિક દ્રવ્ય જાનાતિ । ન ચ તન્મન પર્યયજ્ઞાનિના સાક્ષાત્કર્તૃ શક્યતે, અતસ્તથા ચિન્તિતમર્થ ઘટાદિકરૂપમનુમાનાદેવ જાનાતીતિ શોષ્યમ્ । તતસ્ત વાચ્યમર્થમાભિત્ય પશ્યતીત્યુચ્યતે ।

લાયા ગયા છે, વહુ હસ પ્રકાર-દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા, કાલ કી અપેક્ષા ઓર માથ કી અપેક્ષા હેકર । હનમેં દ્રવ્ય કી અપેક્ષા હેકર મન:પર્યયજ્ઞાન અનંત ઓર અનંત પ્રદેશવાલે સ્કન્ધો કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । પુદ્ગલપરમાણુઓં કી ત્રિશિષ્ટ ગ્ઠ અવસ્થારૂપ હુઈ પરિણતિ કા નામ સ્કંધ હૈ । અઢાઈ દ્વીપવર્તી મનવાલે સજી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કિસી મી વસ્તુ કા ચિન્તન મન સે કરતે હૈં, ચિન્તનન કૈ મમય ચિન્તનીય વસ્તુ કૈ મેદ કૈ અનુસાર ચિન્તનકાર્યમેં પ્રવૃત્ત મન મિલ ૨ આકૃતિયોં કો ધારણ કરતા હૈ, યે આકૃતિયા હી મન કી પર્યાયે હૈં । હન માનસિક આકૃતિયોં કો મન પર્યયજ્ઞાની સાક્ષાત્ જાનતા હૈ, ઓર ચિન્તનીય વસ્તુ કો મન:પર્યયજ્ઞાની અનુમાન સે જાનતા હૈ । જૈસે કોઈ માનસ શાસ્ત્ર કા અભ્યાસી કિસી કા વહેરા દેખકર યા ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ દેખકર હસ કૈ આધાર સે વ્યક્તિ કૈ મનોગત માથોં કો અનુમાન સે જાન હેતા હૈ હસી પ્રકાર મન:પર્યયજ્ઞાન સે કિસી કૈ મન કી આકૃતિયોં કો પ્રત્યક્ષ

આર પ્રકારનુ બતાવ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે-દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રના અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેમનામા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લઈને મન:પર્યયજ્ઞાન અનંતાનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોને બાંધે અને રૂપે છે પુદ્ગલપરમાણુઓની એક વિશિષ્ટ અવસ્થારૂપ પરિણતિનું નામ સ્કંધ છે આઠ દ્વીપવર્તી મનવાળા સજી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કોઈ પણ વસ્તુનું ચિન્તનન મનથી કરે છે, ચિન્તનનના સમયે ચિન્તનીય વસ્તુના એક પ્રમાણે ચિન્તન કાર્યમા પ્રવૃત્ત મન બિલ્લ બિલ્લ આકૃતિયોને ધારણ કરતું રહે છે એ આકૃતિયો જ મનની પર્યાયો છે એ માનસિક આકૃતિયોને મન:પર્યયજ્ઞાની સાક્ષાત્ બાંધે છે, અને ચિન્તનીય વસ્તુને મન:પર્યયજ્ઞાની અનુમાનથી બાંધે છે જેમ કોઈ માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસી કોઈનો ચહેરા બોધને અથવા ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ બોધને તેના આધારે વ્યક્તિના મનોગત માથોને અનુમાનથી બાંધી દે છે, એવી રીતે મન:પર્યયજ્ઞાની મન:પર્યયજ્ઞાનથી કોઈના મનની આકૃતિયોને પ્રત્યક્ષ બોધને

દેવકર પાદમેં અભ્યાસવશ એસા અનુમાન કર છેતા હૈ કિ હસ વ્યક્તિને અમુક વસ્તુ કા ચિન્તવન કિયા હૈ । હસ તરહ મનરૂપ સે પરિણત સ્કંધોં દ્વારા આલોચિત યાદ્ય ઘટાદિકરૂપ અર્થ મન પર્યય જ્ઞાની પ્રત્યક્ષરૂપ સે નહીં જાનતા હૈ, ઉસ કો તો વહ અનુમાનદ્વારા હી જાનતા હૈ । પ્રત્યક્ષરૂપ સે તો વહ મનોદ્રવ્ય કો હી જાનતા હૈ, ક્યોં કિ વહ ણેસા વિચાર કરતા હૈ કિ હસને અમુક વસ્તુ કા ચિન્તવન કિયા હૈ, કારણ કિ હસકા મન ઉસ વસ્તુ કે ચિન્તન કે સમય અવકય હોને વાલે અમુક પ્રકાર કી પરિણતિ-આકૃતિ-સે યુક્ત હૈ, યદિ એસા નહીં હોતા તો હસ પ્રકાર કી આકૃતિ નહીં હોતી । હસ તરહ ચિન્તનીય વસ્તુ કા અન્યથાનુપપત્તિ દ્વારા જાનના હી અનુમાન સે જાનના હૈ । જૈનદર્શનને અન્યથાનુપપત્તિ કો અનુમાન સે મિત્ત નહીં માના હૈ, ઉસકા અન્તર્ભાવ અનુમાનપ્રમાણમેં કિયા હૈ હસ તરહ યથાપિ મન પર્યયજ્ઞાની મૂર્તદ્રવ્ય કો હી જાનતા હૈ પરન્તુ અનુમાનદ્વારા વહ ધર્માસ્તિકાય આદિ અમૂર્તદ્રવ્યોં કો મી જાનતા હૈ । હન અમૂર્તદ્રવ્યોં કા ઉસ મન પર્યયજ્ઞાનધારીદ્વારા સાક્ષાત્કાર નહીં કિયા જા સકતા હૈ । નિષ્કર્પ હસકા યહી હૈ કિ મન પર્યયજ્ઞાની ચિન્તવન કિયે ગયે ઘટાદિકરૂપ પદાર્થકો અનુમાન સે હી જાનતા હૈ । યહી ઘાત પ્રકટ કરનેકે લિયે સૂત્રમેં સૂત્રકારને “પદ્યપતિ” હસ કિયાકા પ્રયોગ કિયા હૈ ।

ત્યાર પછી અભ્યાસને કારણે એવું અનુમાન કરી લે છે કે આ વ્યક્તિએ અમુક વસ્તુનું ચિન્તવન કર્યું છે આ રીતે મનરૂપથી પરિણત સ્કંધો દ્વારા એવેલ યાદ્ય ઘટાદિક રૂપ અર્થ મન પર્યયજ્ઞાની પ્રત્યક્ષરૂપે જાણતો નથી, તેને તો તે અનુમાનથી જ જાણે છે પ્રત્યક્ષ રૂપે તો તે મનોદ્રવ્યને જ જાણે છે, કારણ કે તે એવો વિચાર કરે છે કે એણે અમુક વસ્તુનું ચિન્તવન કર્યું છે કારણ કે તેનું મન એ વસ્તુના ચિન્તવન સમયે બહાર ચલાગી અમુક પ્રકારની પરિણતિ-આકૃતિવાળું છે જે એમ ન હોત તો આ પ્રકારની આકૃતિ હોત નહીં આ રીતે ચિન્તનીય વસ્તુને અન્યથાનુપપત્તિદ્વારા જાણવું એજ અનુમાનથી જાણ્યું ગણાય છે જૈનદર્શને અન્યથાનુપપત્તિને અનુમાનથી જિન્ન માનેલ નથી, તેનો અન્તર્ભાવ અનુમાન પ્રમાણમાં કર્યો છે આ રીતે જે કે મન પર્યયજ્ઞાની મૂર્ત દ્રવ્યને જ જાણે છે, પણ અનુમાનદ્વારા તે ધર્માસ્તિકાય આદિ અમૂર્ત દ્રવ્યોને પણ જાણે છે એ અમૂર્ત દ્રવ્યોનો એ મન પર્યયજ્ઞાનીદ્વારા સાક્ષાત્કાર કરી શકતો નથી. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે મન પર્યયજ્ઞાની ચિન્તવન કરાયેલા ઘટાદિક પદાર્થને અનુમાનથી જ જાણે છે આજ ઘાત પ્રકટ કરવાને માટે સૂત્રમા સૂત્રકારે “પદ્યપતિ” આ કિયાનો પ્રયોગ કર્યો છે

અથવા સામાન્યતઃ એકરૂપેઽપિ જ્ઞાને ક્ષયોપશમસ્ય તત્તદ્રવ્યાધપેધયા વિચિત્રમ્
સમસાદનેકવિધ ઉપયોગ સમચિતિ । યથાઽગ્રૈવ ઋજુમતિ-વિપુલમતિરૂપ ॥ તથો
વિશિષ્ટતરમનોદ્રવ્યાકારપરિચ્છેદાપેક્ષયા જ્ઞાનાતીત્યુચ્યતે । સામાન્યમનોરૂપદ્રવ્યા
કાર પરિચ્છેદાપેક્ષયા તુ પશ્યતીતિ ।

સામાન્યતઃ એકરૂપેઽપિ ક્ષયોપશમલક્ષ્મ્યેઽપાન્તરાણે દ્રવ્યાધપક્ષયા ક્ષયોપશમસ્ય
વિપમંસમવાદ્ ત્રિવિધોપયોગસમગ્રો ભવતીતિ, તદ્વ ચ વિશિષ્ટતરમનોદ્રવ્યાકારપરિ-

અથવા—સામાન્ય સે એકરૂપજ્ઞાનમેં બી, ઉસ દ્રવ્યાદિક કી અપેક્ષા સે
ક્ષયોપશમ કી વિચિત્રતા સમચિત હોને સે અનેક પ્રકારકા ઉપયોગ
સમચિત હોતા હૈ । જૈસે ઇસી મન પર્યપજ્ઞાનમેં ઋજુમતિ ંવ વિપુલમતિ-
રૂપ ઉપયોગ કા સમચ હોતા હૈ, ઇસીલિપે વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્ય કે
આકારોં કે જાનને કે કારણ સૂત્રકાર ને સૂત્રમેં “જાનાતિ” યહ ક્રિયા
રખી હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહી હૈ કિ મન-પર્યપજ્ઞાની સામાન્યરૂપ સે
મનોદ્રવ્ય કે આકારોં કા પરિચ્છેદ જય કરતા હૈ તથ ઇસ અપેક્ષા વહ
“ઉન્હેં દેખતા હૈ” એસા કહા જાતા હૈ, ઔર જય ઉન્हीं મનોદ્રવ્યોં કે
આકારોં કા વિશેષરૂપ સે પરિચ્છેદ કરતા હૈ તથ ઇસ અપેક્ષા વહ
“ઉન્હે જાનતા હૈ” એસા કહા જાતા હૈ । ઇસ તરહ એક હી જ્ઞાનમેં
ઉસઉસ દ્રવ્યાદિક કી અપેક્ષા ક્ષયોપશમ કી વિચિત્રતા હોને સે ઉપયોગ
કી વિવિધતા કા સમચ હૈ ।

યથાપિ સામાન્યરૂપ સે ઉનર કર્મોંકા ક્ષયોપશમ અપને ૨ જ્ઞાનાદિક
રૂપ કાર્યોં કી પ્રકટતામેં વિવિધરૂપ ન હોકર એકરૂપ હોતા હૈ ફિર બી

અથવા—સામાન્ય રીતે એકરૂપજ્ઞાનમાં પણ દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપ-
શમની વિચિત્રતા સંભવિત હોવાથી અનેક પ્રકારના ઉપયોગ સંભવિત હોય છે
એમ કે તે જ મન પર્યપજ્ઞાનમાં ઋજુમતિ અને વિપુલમતિરૂપ ઉપયોગને સંભવ
હોય છે, તેથી વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યોના આકારોને બાજુવાને કારણે સૂત્રકારે
સૂત્રમાં “જાનાતિ” આ ક્રિયા રાખી છે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે
મન-પર્યપજ્ઞાની સામાન્યરૂપથી મનોદ્રવ્યોના આકારોના પરિચ્છેદ વ્યારે કરે છે
ત્યારે તે અપેક્ષાએ “તે તેમને બુદ્ધે છે” એમ કહેવાય છે, અને વ્યારે એવું
મનોદ્રવ્યોના આકારોનું વિશેષરૂપથી પરિચ્છેદ કરે છે ત્યારે તે અપેક્ષાએ “તે
તેમને બાજુ છે” એવું કહેવાય છે આ રીતે એક જ જ્ઞાનમાં દ્રવ્યાદિકની
અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વિવિધતા હોવાથી ઉપયોગની વિવિધતાનો સંભવ છે

તો કે સામાન્યરૂપથી તે તે કર્મોના ક્ષયોપશમ પોત-પોતાના જ્ઞાનાદિકરૂપ
કર્મોની પ્રકટતામાં વિવિધરૂપ ન હોવા એકરૂપ હોય છે તો પણ વચ્ચે

ચ્છેદાપેક્ષયા સામાન્યરૂપમનોદ્રવ્યાકારપરિચ્છેદો વ્યવહારતો દર્શનરૂપ ઉક્તઃ । પર-
માર્થતસ્તુ સોઽપિ જ્ઞાનમેવ, યતઃ સામાન્યરૂપમપિ મનોદ્રવ્યાકાર પ્રતિનિયતમેવ
પશ્યતિ, પ્રતિનિયતવિશેષગ્રહણાત્મક ચ જ્ઞાનં, નતુ દર્શનમ્, અતઃ એવ સૂત્રેઽપિ દર્શનં
ચતુર્વિધમેવોક્તં, ન પચ્ચવિધમપિ, મન-પર્યયદર્શનસ્ય પરમાર્થતોઽસમવાત્ ।

અન્તરાલમેં દ્રવ્યાદિકોં કી અપેક્ષા ક્ષયોપશમમેં વિચિત્રતા આ જાતી હે,
હસ લિયે વિવિધ ઉપયોગ કી મી સમાવના હો જાતી હે । હસ તરહ
વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્ય કે આકારોં કે પરિચ્છેદ કી અપેક્ષા સામાન્યરૂપ
મનોદ્રવ્યોં કે આકારોં કે પરિચ્છેદ કો વ્યવહાર કી અપેક્ષા સે “દેસ્તે હે”
એસા કહ દિયા ગયા હે । પરમાર્થ કી અપેક્ષા તો વહ સામાન્યાકાર કા
પરિચ્છેદરૂપ ઋજુમતિ જ્ઞાન મી જ્ઞાન હી હે । તાત્પર્ય હસકા કેવલ યહી
હે કિ જય ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી હે તય તો વહ દર્શનરૂપ હી જુઆ,
ઉસ કો જ્ઞાન કયોં કહા ?-તો હસ શકા કા યદ સમાધાન હે કિ ઠીક
વહ-ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી હે પરન્તુ હસકા તાત્પર્ય યહ નહીં હે-કેવલ
સામાન્યગ્રાહી હી હે, હસકા પ્રયોજન કેવલ હતના હી હે કિ વહ-ઋજુ-
મતિ વિશેષોં કો જાનતા અવશ્ય હે પરન્તુ વિપુલમતિ જિતને વિશેષોં
કો જાનતા હે ઉતને વિશેષોં કો ઋજુમતિ નહીં જાનતા । યહી વાત
ટીકાકારને “યત સામાન્યરૂપમપિ મનોદ્રવ્યાકાર પ્રતિનિયતમેવ પશ્યતિ”
હસ પંક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કી હે । જહા પ્રતિનિયત કા ગ્રહણ હે વહી જ્ઞાન હે,

દ્રવ્યાદિકોંની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમમા વિચિત્રતા આવી જાય છે, તેથી વિવિધ
ઉપયોગની પણ સમાવના રહે છે આ રીતે વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યના આકારોના
પરિચ્છેદની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપ મનોદ્રવ્યોના આકારોના પરિચ્છેદને વ્યવહાર-
ની અપેક્ષાએ “બુવે છે” એમ કહેલ છે પરમાર્થની અપેક્ષાએ તો તે
સામાન્યાકારનું પરિચ્છેદરૂપ ઋજુમતિજ્ઞાન પણ જ્ઞાન જ છે તેનું તાત્પર્ય ફક્ત
ઋજુ જ છે કે બ્યારે ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી છે તો પછી તે દર્શનરૂપ જ
થાય, તેને જ્ઞાન કેમ કહ્યું ? તો આ શક્ય સમાધાન એ છે કે તે ઋજુમતિ
સામાન્યગ્રાહી છે તે બરાબર છે પણ તેનું તાત્પર્ય એવું નથી કે તે વિશેષગ્રાહી નથી,
ફક્ત સામાન્યગ્રાહી જ છે એના આશય ફક્ત એટલો જ છે કે તે ઋજુમતિ
વિશેષને અવશ્ય બાંધે છે પણ વિપુલમતિ જેટલાં વિશેષોને બાંધે છે તેટલાં
વિશેષોને ઋજુમતિ બાંધતું નથી. એજ વાત ટીકાકારે “યત સામાન્યરૂપમપિ
મનોદ્રવ્યાકાર પ્રતિનિયતમેવ પશ્યતિ” આ પંક્તિ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે બ્યાં
પ્રતિનિયતનું અર્થ છે એજ જ્ઞાન છે, દર્શન નથી તેથી સૂત્રમા પણ દર્શનો-

તથા તાનેવ મનસ્થેન પરિણમિતાન્ સ્વધાન્ વિપુલમતિઃ અમ્યધિવતરકમ્= અર્થતતીયાદ્અંગુલપ્રમાણભૂમિદ્વેષવર્તિનઃ સ્કન્ધાનાદાયાઽધિવતરમ્, સા ચાધિક્ક-
તરતા દેશતોઽપિ ભવતિ, તત સર્વામુ દિશુ અધિકતરતામતિપાદનાર્યમાદ-‘વિપુલ-
તરકમ્’=મ્ભૂતતરકમ્, તથા-વિશુદ્ધતરક= નિર્મલતરકમ્, ઋજુમત્યપેક્ષયાઽતીષ્ઠ
સ્ફુટતરપ્રકાશમિત્યર્થઃ । સ્ફુટપ્રતિભાસો વિપર્યયરૂપોઽપિ ભવતિ, યથા દ્વિચન્દ્ર
પ્રતિભાસઃ, અતસ્તદ્વારણાય વિશેષણાન્તરમાદ-‘વિતિમિત્તરકમ્’ ઇતિ । વિગત તિમિર
-તિમિરસપાથો ભ્રમો યસ્મિન્ તત વિતિમિરમ્, પ્રકૃષ્ટ વિતિમિર વિતિમિસ્તરમ્,
દર્શન નહીં છે । ઇતી લિયે સૂત્રમેં મી દર્શનોપયોગ ચાર પ્રકાર કા હી
પતલાયા ગયા છે, પાંચ પ્રકાર કા નહીં, કારણ કિ મન‘પર્યય દર્શન
કા પરમાર્થતઃ સમચ નહીં છે ।

વિપુલમતિ-અન્હોં મનરૂપ સે પરિણત કિયે દુગ અઢાઈ ઠીપક્ષેષવર્તી
સ્કન્ધોં કો કુછ અધિક અર્થાત્-અઢાઈ અંગુલપ્રમાણ ભૂમિરૂપ ક્ષેત્રમેં
રહે હુપ સ્કન્ધોં કો લેકર અધિક દેખતા છે । ઇસ કા અમિપ્રાય યહ છે
કિ-વિપુલમતિ ઉસ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા અઢાઈ અંગુલ અધિક જાનતા છે
ઔર દેખતા છે । અધિકતરતા દેશ કી અપેક્ષા મી હો સકતી છે, અતઃ
દેશ કી અપેક્ષા સે હુઈ ઇસ અધિકતરતા કો દૂર કરને કે લિયે સૂત્રકારને
સૂત્રમેં વિપુલતર પદ રક્ષ્તા છે । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હોતા છે કિ વિપુલ-
મતિ મન‘પર્યયજ્ઞાની ચારોં દિશાઓં કે રૂપી પદાર્થોં કો ઋજુમતિ
મન‘પર્યયજ્ઞાની કી અપેક્ષા વિપુલતરરૂપ સે જાનતા ઔર દેખતા છે ।
ઉન પદાર્થોં કા જાનના ઔર દેખના ઋજુમતિ કી અપેક્ષા અતીવસ્ફુટતર
હોતા છે, યહ યાત વિશુદ્ધતર શબ્દ સે સ્પષ્ટ હોતી છે । સ્ફુટ પ્રતિભાસ

પયોગ ચાર પ્રકારનાજ બતાવ્યા છે, પાંચ પ્રકારના નહીં કારણ કે મન‘પર્યય
દર્શનને પરમાર્થતઃ સમચ નથી

વિપુલમતિ-એજ મનરૂપથી પરિણત કરેલ અઢી ઠીપ ક્ષેત્રવર્તી સ્કન્ધોને
કઈક વધારે બેટલે કે અઢી આંગળ માપના ભૂમિરૂપક્ષેત્રમા રહેલ સ્કન્ધોને
લઈને વધારે દેખે છે તેના ભાવાર્થ એ છે કે વિપુલમતિ તે ક્ષેત્રનાં કરતા અઢી
આંગળ વધારે બેટલે છે અને દેખે છે અધિકતરતા દેશની અપેક્ષાએ પણ હોઈ
શકે છે, તેથી દેશની અપેક્ષાએ થયેલ એ અધિકતરતાને દૂર કરવાને માટે સૂત્ર
કારે સૂત્રમા વિપુલતર પદ મુક્યું છે તેન તાત્પર્ય એ છે કે વિપુલમતિ મના
પર્યયજ્ઞાની ચારે દિશાઓના રૂપી પદાર્થોને ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની કરતાં
વિપુલતરરૂપે બેટલે અને દેખે છે તે પદાર્થોને બાલુવા અને દેખવાનું ઋજુમ
તિનાં કરતા અતિશય સ્ફુટતર હોય છે, એ વાત વિશુદ્ધતર શબ્દથી સ્પષ્ટ થાય

‘દ્વ યો’ પ્રકૃષ્ટે તરપ્’ ઇતિ તરપ્ પ્રત્યયઃ । ત એવ વિતિમિરતરકા, સ્વાર્થે ક પ્રત્યયઃ ।
 એ સર્વત્ર ધ્યુત્પત્તિર્દ્રઘ્ન્યા । તત્ વિતિમિરતરકમ્ = સર્વથાત્રમરહિતમિત્યર્થ-
 જાનાતિ, પશ્યતિ । અથવા-‘અભ્યધિકતરકમ્’ વિપુલતરકમ્’ ઇત્યુમે પદે એકાર્થ-
 કે, તથા-‘વિશુદ્ધતરકમ્’ ‘વિતિમિરતરકમ્’ ઇત્યપિ દ્વે પદે એકાર્થકે ।
 શિષ્યા હિ નાનાદેશજા મવન્તિ, યસ્ય દેશે યત્ પ્રસિદ્ધ, તદેવ તદનુપ્રહાર્ય પ્રયુક્ત-
 મિતિ ત્રોધ્યમ્ ।

તથા-ક્ષેત્રત રવલ્લ પ્રજુમતિષ્ જઘન્યેનાઽઙ્ગુલસ્યાસગ્ યેમાગ જાનાતિ પશ્યતિ ।
 ઉત્કર્ષેનાઘસ્તહેઽસ્યા રત્નપ્રમાયા, પૃથિવ્યા ઉપરિતનાન્ અઘસ્તનાન્ ક્ષુલ્લકપતરાન્
 યાવત્ જાનાતિ પશ્યતિ ચ ।

વિપર્યયરૂપ મી હો સકતા છે, જૈસે એક ચન્દ્રમા મેં દ્વિચન્દ્રજ્ઞાન હોતા
 હૈ । ऐसे भ्रान्त स्फुटप्रतिभास का निराकरण करने के लिये सूत्रकारने
 सूत्रमें “वित्तिमिरतरक” ऐसा पद रक्खा है । अथवा अभ्यधिकतरक
 एव विपुलतरक ये दोनों शब्द एकार्थवाची भी हैं, इन दोनों का प्रयोग
 सूत्रकारने नानादेश के शिष्यों को समझाने की अपेक्षा यहाँ रक्खा है ।
 जिन शिष्यों के देशमें जो शब्द प्रसिद्ध होगा उससे उन्हें दूसरे शब्द का
 अर्थबोध हो जावेगा ।

ક્ષેત્રની અપેક્ષા પ્રજુમતિ મનઃપર્યયજ્ઞાની જઘન્યરૂપે અંગુલના
 અસંખ્યાતમાર્થ ભાગમાં રહેલ રૂપી પદાર્થોનો બાણે અને દેખે છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ
 રૂપે આ પૃથ્વીની નીચે રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરિતન એવ અઘસ્તન
 ક્ષુલ્લકપતરોતકનો જાનતાં અને દેખતાં હૈ ।

છે સ્ફુટ પ્રતિભાસ વિપર્યયરૂપ પણ હોઈ શકે છે, જેમ એક ચન્દ્રમામા
 બે ચન્દ્રોનો ભાસ થાય છે એવા ભ્રાન્ત સ્ફુટ પ્રતિભાસનું નિવારણ કરવાને માટે
 સૂત્રકારે સૂત્રમાં “વિત્તિમિરતરક” એવું પદ રાખ્યું છે અથવા અભ્યધિકતરક
 અને વિપુલતરક એ બન્ને શબ્દો એકાર્થવાચી પણ છે એ બન્નેનો પ્રયોગ
 સૂત્રકારે વિવિધ દેશના શિષ્યોને સમજાવવાની અપેક્ષાએ આવી શક્યો છે જે
 શિષ્યોના દેશમાં જે શબ્દ પ્રસિદ્ધ હશે તેનાથી તેના બીજા શબ્દનો અર્થ
 સમજાઈ બાશે.

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પ્રજુમતિ મનઃપર્યયજ્ઞાની જઘન્યરૂપે અંગુલના
 અસંખ્યાતમાર્થ ભાગમાં રહેલ રૂપી પદાર્થોને બાણે અને દેખે છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ
 રૂપે આ પૃથ્વીની નીચે રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરિતન અને અઘસ્તન ક્ષુલ્લક
 પતરોને પણ બાણે અને દેખે છે

નનુ ફોડ્ય ધ્રુવપ્રતર ઇતિ ૧, ઉચ્યતે—૩૬ લોકાકાશપ્રદેશા ઉપરિતનાષ-
સ્તનપ્રદેશરહિતતયા વિવસિતા મણ્ડલાઽઽકારતયા વ્યવસિતા પ્રતર ઇત્યુચ્યતે । તપ્ર
તિર્યંગ્લોકસ્ય ઊર્ધ્વાધોઽપેક્ષયા અષ્ટાદશયોજનશ્વતપ્રમાણસ્ય મધ્યમાગે દ્વૌ સર્વલઘુ-
ધ્રુવપ્રતરૌ, તયોર્મધ્યમાગે જમ્બુદ્વીપે રત્નપ્રમાયા બહુમમે ભૂમિમાગે મેરુમધ્યેઽ-
પ્રાદેશિકો રુચકઃ । તપ્ર ગોસ્તનાકારાશ્વત્વાર ઉપરિતના* પ્રદેશાશ્વત્વારભાષસ્તનાઃ ।
અપ એવ ચ રુચક* સર્વાસાં દિશા વિદિશાં વા પ્રવર્તક* । ણ્તદેવ ચ સર્વલતિર્યંગ્
લોકમધ્યમ્ । તૌ ચ દ્વૌ સર્વલઘુ પ્રતરાવણ્ણાઽસરચ્યેયમાગવાદ્યૌ પુનરલોકાઽવધિ
ગતૌ રજ્જુપ્રમાણૌ ।

શકા—યહ ધ્રુવપ્રતર કયા હે ?

ઉત્તર—લોકાકાશ કે પ્રદેશ ઉપરિતન ઓર અધસ્તન પ્રદેશોં સે
રહિત થતલાયે ગયે હે । ઉનકી વ્યવસ્થા મણ્ડલાકાર સે હે । યે લોકાકાશ
કે પ્રદેશ હી પ્રતર હે । ઉર્ધ્વ ણ્વ અધોલોક કી અપેક્ષા અઠારસૌ (૧૮૦૦)
યોજન પ્રમાણવાલે તિર્યંગ્લોક કે મધ્યમાગ મેં દો સર્વલઘુધ્રુલ્લક પ્રતર
હે । ઉનકે મધ્યમાગ મેં જમ્બુદ્વીપ મેં રત્નપ્રમાણધિવી કે બહુસમભૂમિમાગ
મેં મેરુ કે પીચ અષ્ટપ્રાદેશિક રુચક હે । વહા ગોસ્તનાકાર ચાર પ્રદેશ
ઉપર ઓર ચાર પ્રદેશ નીચે હે । યહી રુચક સમસ્ત દિશાઓં અથવા
વિદિશાઓં કા પ્રવર્તક માના ગયા હે, ઓર યહી સમસ્ત તિર્યંગ્લોક કા
મધ્યમાગ હે । યે દો સર્વલઘુધ્રુલ્લકપ્રતર અગુલ કે અસંખ્યાતવેં ભાગ
વિસ્તારવાલે હે । અલોકાકાશતક ફેલે હુપ હે ઓર એક રાજૂ ઉનકા
પ્રમાણ હે ।

શકા—આ ધ્રુવલક પ્રતર શુ છે ?

ઉત્તર—લોકાકાશના પ્રદેશ ઉપરિતન ણ્વને અધસ્તન પ્રદેશો વિનાના
જતાવવામા આવ્યા છે તેમની વ્યવસ્થા મઠળાકારે છે જે લોકાકાશના પ્રદેશ ૪
પ્રતર છે. ઉર્ધ્વ ણ્વને અધોલોકની અપેક્ષાએ અઠારસૌ (૧૮૦૦) યોજન પ્રમાણ
વાળા તિર્યંગ્લોકના મધ્ય ભાગમાં બે સૌથી નાના ધ્રુવલક પ્રતર છે તેમના
મધ્યભાગમાં જ જમ્બુદ્વીપમા રત્નપ્રમાણ પૃથ્વીના બહુસમભૂમિ ભાગમાં મેરુની વચ્ચે
અષ્ટપ્રાદેશિક રુચક છે ત્યાં ગાયના આગળના આકારના ચાર પ્રદેશ ઉપર
ણ્વને ચાર પ્રદેશ નીચે છે જે ૪ રુચક સઘળી દિશાઓ અથવા વિદિશાઓના
પ્રવર્તક મનાયો છે, ણ્વને જે ૪ સમસ્ત તિર્યંગ્લોકના મધ્યભાગ છે તે બે
સૌથી નાના ધ્રુવલક પ્રતર અગુલનાં અસંખ્યાતમાં ભાગના વિસ્તારવાળા છે, અલોકાકાશ
સુધી ફેલાયેલા છે ણ્વને નેમનુ પ્રમાણ જેકે રાજૂ છે

તત્ત્વ એતયોરુપરિ અન્યેઽન્યે પ્રતરાઃ તિર્યગ્ અંગુલાસચ્ચેયમાગદ્વદ્વા વર્ધમાના-
સ્તાવદ્ દ્રષ્ટવ્યા, યાવદ્ધર્વલોકમધ્યમ્ । તત્ર પચ્ચરજ્જુપ્રમાણઃ પ્રતર । તત્ત્વ ઉપરિ
અન્યેઽન્યે પ્રતરાસ્તિર્યગ્ અંગુલાસચ્ચેયમાગદ્વા હીયમાનાસ્તાવદ્ દ્રષ્ટવ્યાઃ, યાવ-
દ્લોકાન્તે એકરજ્જુપ્રમાણ પ્રતર' । ઇદોધર્વલોકમધ્યવર્તિન સર્વોત્કૃષ્ટ પચ્ચરજ્જુપ્રમાણ
પ્રતરમવધીકૃત્ય અન્યે ઉપરિતના અષસ્તનાથ ક્રમેણ હીયમાના હીયમાના' સર્વેઽપિ
પ્રતરાઃ ક્ષુલ્લકપ્રતરા ઇતિ વ્યવશિયન્તે, યાવલ્લોકાન્તે તિર્યગ્લોકે ચ રજ્જુપ્રમાણ
પ્રતર ઇતિ ।

તથા—તિર્યગ્લોકમધ્યવર્તિસર્વલઘુક્ષુલ્લકપ્રતરસ્ય અષસ્તિર્યગ્ગુલાસચ્ચેયમાગ-
દ્વદ્વા વર્ધમાના' પ્રતરાસ્તાવદ્દ્રષ્ટવ્યા, યાવદ્ધોલોકાન્તે સર્વોત્કૃષ્ટ' સપ્તરજ્જુ-
પ્રમાણ પ્રતરઃ । ત ચ સપ્તરજ્જુપ્રમાણ પ્રતરમપેક્ષ્યાન્યે ઉપરિતનાઃ સર્વેઽપિ ક્રમેણ
હીયમાના ક્ષુલ્લકપ્રતરા અમિધીયન્તે, યાવત્ તિર્યગ્લોકમધ્યવર્તી સર્વલઘુઃ ક્ષુલ્લકઃ
પ્રતરઃ । એવા ક્ષુલ્લકપ્રતરપ્રરૂપણા ।

इसके बाद इन दोनों सर्वलघु क्षुल्लक प्रतरों के ऊपर और और
प्रतर तिर्यक् अंगुल के असंख्यातवें भाग की वृद्धि से तबतक घटते हुए
चले जाते हैं कि जबतक उर्ध्वलोक का मध्यभाग नहीं आ जाता है ।
यहां प्रतर का प्रमाण पांच राजू का होता है । इस प्रतर के ऊपर भी
और और प्रतर तिर्यक् अंगुल के असंख्यातवें भाग की हानि से घटते
हुए चले जाते हैं और इस तरह ये तबतक घटते जाते हैं कि जबतक
लोक के अन्तमें एक राजू प्रमाण वाला प्रतर नहीं आ जाता है । इस
तरह उर्ध्वलोक के मध्यवर्ती सर्वोत्कृष्ट पांच राजू प्रमाण वाले प्रतर से
लगाकर अन्य उपरितन और अधस्तन प्रतर क्रम २ से घटते घटते
बतलाये गये हैं । ये सब क्षुल्लक प्रतर हैं । ये क्षुल्लक प्रतर लोक के
अन्तमें और तिर्यग्लोक में एक २ राजू प्रमाण वाले हैं ।

ત્યાર બાદ તે બન્ને સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતરોની ઉપર જુદા જુદા પ્રતર તિર્યક્
અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની વૃદ્ધિથી ત્યાં સુધી વધતા બાંધ છે કે જ્યાં
સુધી ઉર્ધ્વલોકના મધ્ય ભાગ આવી જતો નથી ત્યાં સુધી પ્રતરનું પ્રમાણ પાંચ
રાજૂનું થઈ બાંધ છે આ પ્રતરની ઉપર પણ જુદા જુદા પ્રતર તિર્યક્ અંગુલના
અસંખ્યાતમા ભાગની હાનિથી ઘટતા બાંધ છે જ્યાં સુધી લોકના અંતે એક
રાજૂ પ્રમાણવાળું પ્રતર આવતું નથી આ રીતે ઉર્ધ્વલોકના મધ્યવર્તી સર્વોત્કૃષ્ટ
પાંચ રાજૂ પ્રમાણવાળા પ્રતરથી માંડીને બીજા ઉપરિતન અને અધસ્તન પ્રતર
ક્રમે ક્રમે ઘટતા જતા બતાવ્યા છે એ બધા ક્ષુલ્લક પ્રતર છે એ ક્ષુલ્લક પ્રતર
લોકના અંતમાં અને તિર્યગ્લોકમાં એક એક રાજૂ પ્રમાણવાળા છે

तत्र—तिर्यग्ग्लोममध्यवर्तिनः सर्वलघुरज्जुप्रमाणात् क्षुद्ररूपतरादारभ्य यावदधो नवयोजनशतानि तावदस्या रस्नप्रमाणां पृथिव्यां ये प्रतरा, ते उपरितन-क्षुद्रकप्रतरा उच्यन्ते। तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतरा यावदधोलीङ्गिकग्रामेषु सवन्तिमाः प्रतरा, तेऽधस्तनक्षुद्रकप्रतरा उच्यन्ते।

तत्र—मनःपर्ययज्ञानी उपरितनात् क्षुद्रकप्रतरान् नवयोजनशतानि यावत्, अधस्तात् सहस्रयोजनानि यावत् अधस्तनक्षुद्रकप्रतरान् जानाति, पश्यति च।

तथा—तिर्यग्ग्लोक के मध्यवर्ती जो सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है उसके नीचे और २ प्रत्तर तिर्यग् अगुल के असख्यातर्वे भाग की धृष्टि से तब तक घटते हुए चले गये हैं कि जयतक अधोलोक के अन्तमें सर्वोत्कृष्ट सातराज् प्रमाणवाला प्रतर नहीं आ जाता है। इस सर्वोत्कृष्ट सातराज् प्रमाणवाले प्रतर से लेकर दूसरे जी ऊपर के क्रम से हीयमान प्रतर हैं वे सब क्षुल्लक प्रतर हैं। और इन सब क्षुल्लक प्रतरों की अपेक्षा तिर्यग्ग्लोक के मध्यमें रहा हुआ जो प्रतर है वह सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है। इस प्रकार यह क्षुल्लक प्रतर की प्ररूपणा है।

तिर्यग्ग्लोक के मध्यमें रहे हुए एक राज् प्रमाणवाले सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर से लेकर नी सौ योजन नीचे तक इस रस्नप्रमाणापृथिवी में जितने प्रतर हैं वे उपरितन क्षुल्लक प्रतर हैं। इनके भी नीचे जहातक अधो-लीङ्गिक ग्रामोंमें सर्वान्तिम प्रतर है तयतक के जितने प्रतर हैं वे सब

तथा—तीर्थञ्चोक्तना मध्यवर्ती ने सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर से तेनी नीचे गूढां गूढां प्रतर तिर्यग् अगुलना असख्यातर्मा भागनी वृद्धिधी त्या सुधी वधवा अध से के न्यां सुधी अधोञ्चोक्तने अते सर्वोत्कृष्ट सातराज् प्रमाणवाला प्रतर आववा नधी आ सर्वोत्कृष्ट सातराज् प्रमाणवाला प्रतरधी भांयिने भीन के उपरना कमथी हीयमान प्रतर से ते अधां क्षुल्लक प्रतरा से, अने ते सधणा क्षुल्लक प्रतरा कर्ता तिर्यग्ग्लोक्तनी मध्यमां रहेव ने प्रतर से ते सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर से आ प्रमाणे आ क्षुल्लक प्रतरनी प्ररूपणा से

तिर्यग्ग्लोक्तनी मध्यमा रहेव ओक राज् प्रमाणवाला सर्वलघु प्रतरधी लधने नवसे। योजन नीचे सुधी आ रस्नप्रमाणा पृथ्वीमा नेटवा प्रतर से ते उपरितन क्षुल्लक प्रतरा से तेमनी पञ्च नीचे न्यां सुधी अधोलीङ्गिक ग्रामोंमा सर्वान्तिम प्रतर से त्यां सुधीनां नेटवा प्रतरा से ते अधा अधस्तन क्षुल्लक प्रतरा से

વક્ત્ર—“ઈદાબોલૌકિકપ્રામાન્ તિર્યગ્લોકવિવર્તિનઃ ।

મનોગતાંસ્વસૌ ભાવાન્, વેત્તિ તદ્વર્તિનામપિ” ॥૧॥

અસૌ=મન. પર્યયજ્ઞાની ભાવાન્=પર્યાયાન્ વેત્તિ=જાનાતિ । શેષં મુગમ્ ।

‘ઉદ્ઘ જાવ’ ઇત્યાદિ । ઝર્ઘ યાવત્ જ્યોતિશ્ચક્રસ્ય ઉપરિતનસ્તલઃ તિર્યગ્
યાવદન્તોમનુપ્ય ક્ષેત્રે=મનુપ્યલોકાન્ત ઇત્યર્થઃ । અસ્ય ન્યાખ્યામાહ—

અર્થતૃતીયેષુ દ્વીપસમૂદ્રેષુ, પચ્ચદશસુ કર્મભૂમિષુ, ત્રિંશતિ ષા અકર્મભૂમિષુ, પદ-
પચ્ચાશત્સંખ્યેષુ ચાન્તરદ્વીપેષુ સંશ્ચિનાં, તે ચાપાન્તરાલગતાવપિ તદાયુષ્કસંવેદના-
દમિધીયન્તે એવ, ન ચ તૈરિદાધિકાર, અતો વિશેષણમાહ—‘પર્વિદિયાણ’
ઇત્યાદિ, પચ્ચેન્દ્રિયાણામિતિ । પચ્ચેન્દ્રિયાશ્ચોપપાતક્ષેત્રમાગતા ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિપરિ-
સમાપ્તૌ મન પર્યાપ્ત્યા અપર્યાપ્તા અપિ ભવન્તિ । ન ચ તૈઃ પ્રયોજનમિતિ વિશેષ-
ણાન્તરમાહ—પર્યાપ્તાનામિતિ ।

અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતર છે । મન પર્યયજ્ઞાની ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરોં કો
નો સૌ યોજન તક, નીચે અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોં કો એક હજાર યોજન
તક જાનતા ઓર દેખતા છે । કહા મી છે—

“ઈદાબોલૌકિકપ્રામાન્, તિર્યગ્લોકવિવર્તિન ।

મનોગતાસ્વસૌ ભાવાન્, વેત્તિ તદ્વર્તિનામપિ” ॥ ૧ ॥

હસ પ્રકાર પ્રકટ કરકે કિ ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની જઘન્ય સે
અઙ્ગુલ કે અસંખ્યાતવે ભાગ કો, તથા ઉત્કૃષ્ટ સે નીચે હસ રત્નપ્રમા-
પૃથિવી કે ઉપરિતન ઓર અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોં તક કો જાનતા છે
ઓર દેખતા છે । અય સૂત્રકાર ઝર્ઘ મેં ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાનો કહાતક
જાનતા ઓર દેખતા છે વહ યતલાતે છે—‘ઉદ્ઘ જાવ’ ઇત્યાદિ ।

મન.પર્યયજ્ઞાની ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરેને નવસો યોજન મુધી, નીચે અધસ્તન
ક્ષુલ્લક પ્રતરેને એક હજાર યોજન મુધી બાણે છે અને દેખે છે—કહ્યુ પણ છે—

“ઈદાબોલૌકિકપ્રામાન્, તિર્યગ્લોકવિવર્તિન ।

મનોગતાસ્વસૌ ભાવાન્, વેત્તિ તદ્વર્તિનામપિ” ॥૧॥

આ પ્રમાણે “ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની જઘન્યથી અંગુલના અસખ્યા
તમાં ભાગને તથા ઉત્કૃષ્ટથી નીચે આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરિતન અને અધસ્તન
ક્ષુલ્લક પ્રતરેને પણ બાણે છે અને દેખે છે તે પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર
ઋજુમતિ મન.પર્યયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમાં કયા મુધી બાણે છે અને દેખે છે તે બતાવે
છે—“ઉદ્ઘ જાવ” ઇત્યાદિ

તત્ર—તિર્યંગલોકમધ્યવર્તિનં સર્વલગુરુપ્રમાણાત્ ક્ષુલ્લકમતરાદારમ્ય ચા-
વદધો નવયોજનશતાનિ તાવદસ્યા રત્નપ્રમાણા પૃથિવ્યાં ચે મતરા., તે ઉપરિતન-
ક્ષુલ્લકમતરા ઉચ્યન્તે । તેપામપિ ચાધસ્તાદ્ ચે મતરાં યાવદધોલીકિયપ્રામેષુ સર્વા-
ન્તિમાઃ મતરા , તેઽધસ્તનક્ષુલ્લકમતરા ઉચ્યન્તે ।

તત્ર—મનપર્યયદ્વાની ઉપરિતનાત્ ક્ષુલ્લકમતરાન્ નવયોજનશતાનિ યાવત્,
અધસ્તાત્ સદસ્યયોજનાનિ યાવત્ અધસ્તનક્ષુલ્લકમતરાન્ જાનાતિ, પશ્યતિ ચ ।

તથા—તિર્યંગલોક કે મધ્યવર્તી જો સર્વલગુ ક્ષુલ્લક પ્રતર હૈ ઉસકે
નીચે ઓર ૨ પ્રતર તિર્યંગ અગુલ કે અસરુપાતર્થે ભાગ કી વૃદ્ધિ સે તથા
તક પડતે હુપ ચલે ગયે હૈ કિ જયતક અધોલોક કે અન્તમે સર્વોલ્કૃષ્ટ
સાતરાજૂ પ્રમાણવાલા પ્રતર નહીં આ જાતા હૈ । હસ સર્વોલ્કૃષ્ટ સાતરાજૂ
પ્રમાણવાલે પ્રતર સે લેકર દુસરે જો ઉપર કે ક્રમ સે હીયમાન પ્રતર હૈ
વે સય ક્ષુલ્લક પ્રતર હૈ । ઓર હન સય ક્ષુલ્લક પ્રતરોં કી અપેક્ષા તિર્યંગલોક
કે મધ્યમે રહા હુઆ જો પ્રતર હૈ વહ સર્વલગુ ક્ષુલ્લક પ્રતર હૈ । હસ
પ્રકાર વહ ક્ષુલ્લક પ્રતર કી પ્રરુપણા હૈ ।

તિર્યંગલોક કે મધ્યમે રહે હુપ ઈક રાજૂ પ્રમાણવાલે સર્વલગુ ક્ષુલ્લક
પ્રતર સે લેકર નૌ મૌ યોજન નીચે તક હસ રત્નપ્રમાણપૃથિવી મેં જિતને
પ્રતર હૈ વે ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતર હૈ । હનકે મી નીચે જહાતક અધો-
લૌકિક ગ્રામોમે સર્વાન્તિમ પ્રતર હૈ તથતક કે જિતને પ્રતર હૈ વે સય

તથા—તિર્યંગલોકના મધ્યવર્તી જે સર્વલગુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેની નીચે
જૂઠા જૂઠાં પ્રતર તિર્યંગ અગુલના અસરુપાતર્થે ભાગની વૃદ્ધિથી ત્યાં સુધી
વધતા જાય છે કે જ્યાં સુધી અધોલોકને અંતે સર્વોલ્કૃષ્ટ સાતરાજૂ પ્રમાણવાળાં
પ્રતર આવતાં નથી આ સર્વોલ્કૃષ્ટ સાતરાજૂ પ્રમાણવાળા પ્રતરથી માંડીને ધીરજ
જે ઉપરના કમથી હીયમાન પ્રતર છે તે બધા ક્ષુલ્લક પ્રતર છે, અને તે સમગ્ર
ક્ષુલ્લક પ્રતર કશતાં તિર્યંગલોકની મધ્યમાં રહેલ જે પ્રતર છે તે સર્વલગુ
ક્ષુલ્લક પ્રતર છે આ પ્રમાણે આ ક્ષુલ્લક પ્રતરની પ્રરુપણા છે

તિર્યંગલોકની મધ્યમાં રહેલ એક રાજૂ પ્રમાણવાળાં સર્વલગુ પ્રતરથી લઈને
નવસો યોજન નીચે સુધી આ રત્નપ્રમાણ પૃથ્વીમાં જેટલાં પ્રતર છે તે ઉપરિતન
ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેમની પણ નીચે જ્યાં સુધી અધોલોકિક ગ્રામોમાં સર્વાન્તિમ
પ્રતર છે ત્યાં સુધીના જેટલા પ્રતર છે તે બધા અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતર છે

અથવા—આયામવિષ્કમ્માધ્યામઅધિકતર, વાહલ્પમાશ્રિત્ય વિપુલતરમ્—અધિકતરમ્ । અતિશુદ્ધતર, ચિત્તિમિરતરમ્, ઇતિ પ્રામ્યાન્યાતમ્, જાનાતિ, પશ્યતિ ‘તાત્પર્યાત્ તદ્વચપદેશ’ ઇતિ । તાવત્સેત્રગતાનિ મનોદ્રવ્યાણિ જાનાતિ પશ્યતીત્યર્થઃ । ‘કાલત્’ સ્વત્’ ઇત્યાદિ સુગમમ્ ।

અથવા—આયામ ઓર વિષ્કમ કી અપેક્ષા ક્ષેત્ર મેં અધિકતરતા એવ ચાહલ્પ કી અપેક્ષા વિપુલતરતા જાનની ચાહિયે । “ક્ષેત્ર કો જાનતા હૈ” હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ—વિપુલમતિ હતને પ્રમાણ ક્ષેત્રમેં રહે છુપ સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાસક જીવોં કે મનોભાવોં કો અધિકતર આદિ રુપ સે જાનતા ઓર દેખતા હૈ ।

‘કાલઓ જ’ ઇત્યાદિ । કાલ કી અપેક્ષા ક્રજુમતિ જઘન્ય સે પત્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગરુપ, તથા ઉત્કર્ષ સે મી પત્યોપમ કે અસંખ્યાતવે ભાગરુપ અતીત અનાગત કાલ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । વિપુલમતિ ઉસી કાલ કો અધિકતર, વિપુલતર, વિશુદ્ધતર એવ ચિત્તિ-મિરતરરુપ સે જાનતા ઓર દેખતા હૈ ।

‘માવઓ જ’ ઇત્યાદિ ।

માવ સે ક્રજુમતિ અનન્ત ભાવોં કો જાનતા ઓરદેખતા હૈ, તથા સય ભાવોં કે અનન્ત ભાગ કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । ઓર વિપુલમતિ ઉન્હોં અનન્ત ભાવોં કો તથા સય ભાવોં કે અનન્ત ભાગ કો અધિકતર, વિપુલતર, વિશુદ્ધતર ઓર ચિત્તિમિરતરરુપ સે જાનતા ઓર દેખતા હૈ ॥

અથવા—આયામ અને વિષ્કમની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રમા અધિકતરતા અને પુષ્કળતાની અપેક્ષાએ વિપુલતરતા બંણવી બેઈએ “ક્ષેત્રને બાણે છે” તેવુ તાત્પર્ય એ છે કે વિપુલમતિ એટલા પ્રમાણમા ક્ષેત્રમા રહેલ સરી પચેન્દ્રિય પર્યાસક જીવોના મનોભાવોને અધિકતર આદિ રૂપે બાણે અને દેખે છે

“કાલઓ” ઇત્યાદિ કાળની અપેક્ષાએ ક્રજુમતિ જઘન્યથી પત્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગરૂપ, તથા ઉત્કર્ષથી પણ પત્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગરૂપ ભૂત અને ભવિષ્ય કાળને બાણે અને દેખે છે વિપુલમતિ એજ કાળને અધિકતર, વિપુલતર, વિશુદ્ધતર, અને ચિત્તિમિરતર રૂપે બાણે અને દેખે છે

“માવઓજ” ઇત્યાદિ

ભાવથી ક્રજુમતિ અનત ભાવોને બાણે અને દેખે છે તથા બધા ભાવોના અવભાગને બાણે અને દેખે છે અને વિપુલમતિ એજ અનત ભાવોને તથા બધા ભાવોના અન્તભાગને અધિકતર વિપુલતર, વિશુદ્ધતર અને ચિત્તિમિરતર રૂપે બાણે અને દેખે છે

પદ્મા—સક્ષિનાં પચ્ચેન્દ્રિયાણાં પર્યાપ્તયાનામિતિ સ્વસ્પશ્યનમ્ । તપાં મનો ગતાન્ માયાન્ શ્રુમતિર્જાનાતિ પશ્યતિ ।

વિપુલમતિસ્તુ તદય, શ્વ તચ્છ્વચ્ચન મનોલગ્નિસમન્વિતજીવાધારક્ષત્ર પરામ્ રપતે, શ્વ ક્ષેત્રાધિકારસ્થેવ પ્રાધાન્યાન્ । અર્ધતૃતીયૈરગુલે —અર્ધ તૃતીય યેષુ તાનિ અર્ધતૃતીયાનિ અગુલાનિ, તાનિ ચ જ્ઞાનાધિકારાદુચ્છ્રયાંગુલાનિ દ્રષ્યમાનિ । તેરર્ધ તૃતીયૈરગુલૈરમ્યધિકૃતર જાનાતિ પશ્યતીત્યન્વયઃ । તચ્ચૈકદંશમપિ મવતિ, અત આહ—વિપુલતરમિતિ—વિસ્તીર્ણતરમિત્યર્થઃ ।

શ્રુમતિ મન પર્યાયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમે જહાતક ડ્યોતિશ્ચક્ર કા ઉપરિતન તલ હૈ ઘટ્ટા તક કે—અર્થાત્ ઘટ્ટાતક કે સજી પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોં કે મનોભાવોં કો જાનતા ઓર દેશ્વતા હૈ । તથા તિર્યગ્રૂપ સે ઢાઈ દ્વીપતક કે સજ્જેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કે પ્રાણિયોં કે મનોભાવોં કો જાનતા ઓર દેશ્વતા હૈ । ઢાઈદ્વીપ મેં પન્દ્રહ કર્મભૂમિયા, ત્રીસ અકર્મભૂમિયા તથા છપ્પન અન્તરદ્વીપ હૈ । જંબૂદ્વીપ, ઘાતકીશ્વર તથા પુષ્કરાર્ધ, યે ઢાઈદ્વીપ હૈ । જનમેં યે પૂર્વોક્ત કર્મભૂમિ એવ અકર્મભૂમિ તથા અન્તર દ્વીપ હૈ । અન્તર-દ્વીપ લવણસમુદ્ર મેં આવે હુએ હૈ । યહી વાત સૂત્રકારને “અદ્વદાહજેસુ દીવસમુદેસુ” ઇત્યાદિ સૂત્રપદોં દ્વારા પ્રકટ કી હૈ । વિપુલમતિ મનઃપર્યાયજ્ઞાની પર્યાપ્તક સજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવોં કે આધારમૂલ ક્ષેત્ર કો—જિસકો શ્રુમતિ દેશ્વતા હૈ ડીસી ક્ષેત્ર કો અઢાઈ અંગુલ પ્રમાણ અધિક જાનતા ઓર દેશ્વતા હૈ । એવં વિપુલતર વિશુદ્ધતર ઓર વિતિમિરતર અત્યન્ત સ્પષ્ટ રૂપમેં જાનતા ઓર દેશ્વતા હૈ । યહા અંગુલ સે જ્ઞાન કા પ્રકરણ હોને કે કારણ ઉચ્છ્રયાદ્ગુલ સમજના વાહિયે ।

શ્રુમતિ મન પર્યાયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમા બ્યા સુધી બ્યોતિશ્ચક્રનુ ઉપરિતનતલ છે ત્યા સુધીના—એટલે કે ત્યાં સુધીના સજી પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનોભાવોને બાજુ છે અને દેખે છે તથા તિર્યગ્રૂપધી અદ્વીદ્વીપ સુધીના સજી પચ્ચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત પ્રાણીઓના મનોભાવોને બાજુ છે અને દેખે છે અદ્વીદ્વીપમા પદ્મ કર્મભૂમિયા, ત્રીસ અકર્મભૂમિયા તથા છપ્પન અન્તરદ્વીપ છે જંબૂદ્વીપ, ઘાતકી ખડ તથા પુષ્કરાર્ધ, એ અદ્વીદ્વીપ છે, તેમાં એ પૂર્વોક્ત કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ અને અન્તરદ્વીપ છે અન્તર દ્વીપ લવણ સમુદ્રમા આવેલાં છે એજ વાત સૂત્રકારે “અદ્વદાહજેસુ દીવસમુદેસુ” ઇત્યાદિ સૂત્રપદોદ્વારા પ્રગટ કરી છે વિપુલમતિ મનઃપર્યાયજ્ઞાની પર્યાપ્તક સજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવોના આધારમૂલ ક્ષેત્રને—જેને શ્રુમતિ દેખે છે એજ ક્ષેત્રને અદ્વી અંગુલ પ્રમાણમાં વધારે બાજુ અને દેખે છે અને વિપુલતર, વિશુદ્ધતર તથા વિતિમિરતર—અત્યંત સ્પષ્ટ રૂપે બાજુ અને દેખે છે અદ્વી અંગુલધી જ્ઞાનનુ પ્રકરણ દેવાથી ઉચ્છ્રયાદ્ગુલ સમજવું જોઈ એ.

દ્રવ્યવિષયમ્, મન પર્યયજ્ઞાન તુ દ્રવ્યતઃ સક્ષિમનોદ્રવ્યવિષયકમિતિ મેદઃ ૨ ।
અવધિજ્ઞાનં ક્ષેત્રતઃ-લોકવિષય, કતિપયલોકપ્રમાણક્ષેત્રાપેક્ષયા સામર્થ્યવશાદ્ અલો-
કવિષય ચ, અલોકે યદિ રૂપિદ્રવ્ય સ્યાત્ તદા તદપિ દ્રઙ્દુ શ્વનોતિ, મનઃ-
પર્યયજ્ઞાન તુ ક્ષેત્રતઃ તિર્યગ્લોકાપેક્ષયા મનુષ્યક્ષેત્ર વિષયકમ્ ૩ । અવધિજ્ઞાન
કાલતોઽતીતાનાગતાઽસરયેયોત્સર્પિણ્યવસર્પિણીવિષયકમ્, મન'પર્યયજ્ઞાન તુ
કાલતોઽતીતાનાગતપલ્યોપમાઽસર્યેયમાગવિષયકમ્ ૪ । અવધિજ્ઞાન માવતોઽશે
પેષુ રૂપિદ્રવ્યેષુ પ્રતિદ્રવ્યમસંસ્થાતપર્યાયવિષયમ્, મન'પર્યયજ્ઞાન તુ
માવતો મનો દ્રવ્યગતાનન્તપર્યાયવિષયમ્ ૫ । અવધિજ્ઞાન-ભવપ્રત્યય ગુણપ્રત્યય ચ

કરતા હૈ તથા કિ મન.પર્યયજ્ઞાન સિર્ફા ઉસકે અનતર્થે ભાગ કો હી વિષય
કરતા હૈ, અર્થાત્ માત્ર મનોદ્રવ્ય કો હી જાનતા હૈ । ૨। ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા-
અવધિજ્ઞાન કા વિષય અગુલ કૈ અસંસ્થાતવે ભાગ સે લેકર સમ્પૂર્ણ
લોક હૈ । તથા કતિપય લોકપ્રમાણ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા સે સામર્થ્યવશ
અલોક કો ભી જાન મકતા હૈ, યદિ અલોક મેં રૂપી દ્રવ્ય હો તો વહ
ઉસકો ભી ગ્રહણ કરને કી શક્તિ રખતા હૈ । મન'પર્યયજ્ઞાન કા વિષય
ક્ષેત્ર તિર્યગ્લોક કી અપેક્ષા ઢાહ્મીપ પર્યંત હી હૈ । ૩। કાલ કી અપેક્ષા
અવધિજ્ઞાન અતીત અનાગત અસંસ્થાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાલ કો
જાનતા હૈ । મન પર્યયજ્ઞાન કાલ કી અપેક્ષા અતીત અનાગત પલ્યોપમા
કૈ અસંસ્થાતવે ભાગ કો વિષય કરતા હૈ । ૪। માવ કી અપેક્ષા અવધિ
જ્ઞાન સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોં મેં સે પ્રત્યેક રૂપી દ્રવ્યોં કી અસંસ્થાત પર્યાયોં
કો વિષય કરતા હૈ, તથા મન પર્યયજ્ઞાન મનોદ્રવ્ય કી અનતપર્યાયોં કો
વિષય કરતા હૈ । ૫। અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય ઓર ગુણપ્રત્યય ઢોનોં રૂપ

ત્યારે મન પર્યયજ્ઞાન ક્રૂષ્ટા તેના અનતર્થમાં ભાગને જ વિષય કરે છે, એટલે કે
માત્ર મનોદ્રવ્યને જ જાણે છે (૩) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનના વિષય
અગુલના અસંસ્થાતમાં ભાગથી લઈને સંપૂર્ણ લોક છે તથા કેટલાક લોકપ્રમાણ
ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સામર્થ્યવશ અલોકને પણ જાણી શકે છે એ અલોકમાં રૂપી
દ્રવ્ય હોય તો તે તેને પણ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે મન પર્યય જ્ઞાન તુ
વિષયક્ષેત્ર તિર્યગ્લોકની અપેક્ષાએ જાડી દ્રીપ સુધી જ છે (૪) કાળની અપેક્ષાએ
અવધિજ્ઞાન ભૂત, ભવિષ્ય અસંસ્થાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળને જાણે છે
મન.પર્યય જ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ ભૂત, ભવિષ્ય પદ્યોપમાના અસંસ્થાતમાં
ભાગને વિષય કરે છે (૫) માવની અપેક્ષાએ સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોમાંથી પ્રત્યેક રૂપી
દ્રવ્યની અસંસ્થાત પર્યાયોને વિષય કરે છે, તથા મન:પર્યયજ્ઞાન મનોદ્રવ્યની
અનત પર્યાયોને વિષય કરે છે (૬) અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય અને ગુણપ્રત્યય એ

અયોપસંહરન્ ગાથામાહ—

મૂલમ્—મળપજ્જવનાણ પુણ, જળમળપરિચિત્તિઅત્થપાગડળં ।

માણસચિત્તનિવદ્ધ, ગુણપચ્છદ્ધય ચરિત્તવઓ ॥ ૧ ॥

સે ત્ત મળપજ્જવનાણ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

છાયા—મન પર્યયજ્ઞાનપુન,—ર્જનમન'પરિચિન્તિતાર્પમપટ્ટનમ્ ।

માનુપક્ષેત્રનિવદ્ધ, ગુણપ્રત્યયિક ચારિત્રવત. ॥ ૧ ॥

તદેતન્મન'પર્યયજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

ટીકા—'મળપજ્જવનાણ' ઇત્યાદિ । મન'પર્યયજ્ઞાન પુન'—ઝહ પુન'—શબ્દો
અવધિજ્ઞાનાદ્ મેદ સુચયતિ । ઇદ મન'પર્યયજ્ઞાનમવધિજ્ઞાનતો રુપિટ્ટવ્યવિપયક્ત-
ક્ષાયોપશમિક્ત્વ—પ્રત્યક્ષત્વાદિમિઃ સામ્યેઽપિ સ્વામ્યાદિમેદાદ્ મિશ્રમિતિ ભાવઃ ।
તદ્યથા—અવધિજ્ઞાનમવિરતસમ્યગ્દષ્ટેરપિ મવતિ, મન'પર્યયજ્ઞાન તુ સયતસ્યા
પ્રમત્તસ્ય ઋદ્ધિપ્રાપ્તસ્યેવ ભવતીતિ મેદ' ૧ । અવધિજ્ઞાન દ્રવ્યતોઝ્જેપરુપિ

અથ સૂત્રકાર ઉપસહાર કરતે હુગ ગાથા કહતે હૈ—'મળપજ્જવનાણ'
ઇત્યાદિ । ગાથા મેં જો "પુન" શબ્દ આયા હૈ વહ્ ઇસ મન પર્યયજ્ઞાન
કી અવધિજ્ઞાન સે મિશ્રતા પ્રદર્શિત કરતા હૈ । ઇસકા તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ—યથાપિ અવધિજ્ઞાન ઔર મન પર્યયજ્ઞાન મેં રૂપી દ્રવ્ય કો વિષય કરને
કી, ક્ષાયોપશમિક્ત્વ હોને કી તથા પ્રત્યક્ષત્વ આદિ કી અપેક્ષા સમાનતા
હૈ તો મી ઇન દોનોં મેં સ્વામી આદિ કે મેદ સે મિશ્રતા હૈ । વહ્ ઇસ
પ્રકાર સે—અવધિજ્ઞાન કા સ્વામી અવિરતસમ્યગ્દષ્ટિ મી હોતા હૈ તથા
કિ મન'પર્યયજ્ઞાન કા સ્વામી અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દષ્ટિ હી હોતા હૈ ।
ઉસમેં મી જિસકો કોઈ ન-કોઈ-ઋદ્ધિ-લગ્નિ પ્રાપ્ત હો ચુકી હો વહી
હોતા હૈ । ૧ । દ્રવ્ય કી અપેક્ષા—અવધિજ્ઞાન સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોં કો વિષય

હવે સૂત્રકાર ઉપસહાર કરતા ગાથા કહે છે—"મળપજ્જવનાણ" ઇત્યાદિ.
આથામા જે "પુન" શબ્દ આવ્યો છે તે બધા મન'પર્યય જ્ઞાનની અવધિજ્ઞાનથી
મિશ્રતા કર્યાં છે તેનું તાત્પર્ય' કો છે કે—જે કે અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યય
જ્ઞાનમાં કૃપી દ્રવ્યને વિષય કરવાની, ક્ષાયોપશમિક્ત્વ હોવાની તથા પ્રત્યક્ષત્વ
આદિની અપેક્ષાએ સમાનતા છે તે પશુ કો બંનેમાં સ્વામી આદિના તદ્દાવતને
કારણે મિશ્રતા છે તે બધા પ્રમાણે છે—(૧) અવધિજ્ઞાનનો સ્વામી અવિરત સમ્યગ્દષ્ટિ
પશુ હોય છે, ત્યારે મન પર્યય જ્ઞાનનો સ્વામી અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દષ્ટિ જ હોય
છે તેમાં પશુ જેને કોઈને કોઈ ઋદ્ધિ-લગ્નિ પ્રાપ્ત થઈ ચુકી હોય એવું હોય
છે (૨) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન સમસ્ત કૃપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે,

છાયા—અથ કિં તત્ કેવલજ્ઞાનમ્ ? કેવલજ્ઞાન દ્વિવિધ મજ્જતમ્ । તદ્ યથા મવસ્યકેવલજ્ઞાન ચ, સિદ્ધકેવલજ્ઞાન ચ ॥

ટીકા—શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘સે કિં તં કેવલનાણ ’ ઇતિ । અથ કિં તત્ કેવલજ્ઞાનમ્ ? હે મદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય કેવલજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપમિત્યર્થઃ । ઉત્તરમાહ ‘કેવલનાણ દુવિદ્ધં વણ્ણત્ત ’ ઇત્યાદિ । કેવલજ્ઞાન, તત્ર કેવલ—૧ પરિપૂર્ણમ્ ૨ સમગ્રમ્, ૩ અસાધારણમ્, ૪ નિરપેક્ષમ્, ૫ વિશુદ્ધમ્, ૬ સર્વમાવપ્રજ્ઞાપકમ્, ૭ સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિપયકમ્, ૮ અનન્તપર્યાય ચેત્યર્થઃ, તથાવિદ્યં યદ્ જ્ઞાન તત્ કેવલજ્ઞાનમ્ । તત્ર—

૧-પરિપૂર્ણમ્—સકલ દ્રવ્યમાવપરિચ્છેદકત્વાત્ ।

૨-સમગ્રમ્—એકસ્ય જીવપદાર્થસ્ય યથા સર્વથા પરિચ્છેદકં, તથાઽપરસ્યાપીત્યાશયાત્ ।

મન પર્યાયજ્ઞાન કે સ્વરૂપ સુન શુકને ઘાદ અથ જય શિષ્ય કેવલજ્ઞાન કે સ્વરૂપ કો પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ કેવલજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—કેવલજ્ઞાન ઘો પ્રકાર કા પ્રરુપિત કિયા હૈ, ઘે દો પ્રકાર ઘે હૈ—એક મવસ્ય-કેવલજ્ઞાન ઓર દસરા સિદ્ધ કેવલજ્ઞાન । કેવલ—અર્થાત્—૧ પરિપૂર્ણ, ૨ સમગ્ર, ૩ અસાધારણ, ૪ નિરપેક્ષ, ૫ વિશુદ્ધ, ૬ સર્વમાવ-પ્રજ્ઞાપક, ૭ સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિપયક, ૮ અનન્તપર્યાય, ઘે સય કેવલ કે અર્થ હૈ । એસા જો જ્ઞાન હૈ વહ કેવલજ્ઞાન હૈ ।

૧ પરિપૂર્ણ—યહ જ્ઞાન સકલ દ્રવ્ય ઓર ઊનકી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પર્યાયો કો જાનતા હૈ ફસલિયે ફસકો ‘પરિપૂર્ણ’ કહા હૈ ।

મન પર્યાયજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ સામળી લીધા પછી હવે શિષ્ય કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ પૂછે છે—હે મદન્ત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ કેવળજ્ઞાનનુ કેવુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ પ્રરૂપિત કરેલ છે તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—
(૧) ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાન કેવળ બેટલે કે—(૧) પરિપૂર્ણ, (૨) સમગ્ર, (૩) અસાધારણ, (૪) નિરપેક્ષ, (૫) વિશુદ્ધ, (૬) સર્વમાવપ્રજ્ઞાપક, (૭) સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિપયક, (૮) અનન્તપર્યાય, આ બધા “કેવળ” ના અર્થો છે આબુ ને જ્ઞાન હોય તે કેવળજ્ઞાન છે

(૧) પરિપૂર્ણ—આ જ્ઞાન સમસ્ત દ્રવ્ય અને તેમની સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પર્યાયોને બાંહે છે તેથી તેને પરિપૂર્ણ કહેલ છે

भवति, मनःपर्ययज्ञानं तु गुणप्रत्ययमेवेति भेदः ६ । तस्मादवधिज्ञानान्मनः पर्ययज्ञानं भिन्नम् । एतदेव सक्षेपेण सूत्रकारः प्राह—‘जणमण०’ इत्यादि । जनमनः परिचिन्तितार्थमकटनं=जनानां मनांसि-जनमनांसि, तैः परिचिन्तितप्राप्तार्थम् जनमनःपरिचिन्तितार्थस्त प्रकटयतिप्रकाशयतीति तथा भवति । तथा-मनुष्य क्षेत्रनिवर्द्धं भवति, न तु तद्वर्द्धिर्व्यवस्थितपाणिमनोद्रव्यविषयमित्यर्थः । तथा-चारित्र्यवतः=अर्थात्-अप्रमत्तसयतस्य आमर्शोपध्यादिक्लृप्तिप्राप्तस्य च मनः पर्ययज्ञानं गुणप्रत्ययिकं भवति । तत्र गुणाः क्षान्त्यादयः, प्रत्यय कारणं यस्य तद् गुणप्रत्ययः, तदेव गुणप्रत्ययिकम् । तदेतन्मनःपर्ययज्ञानं वर्णितम् ॥ सू० १८ ॥

मूलम्—से किं त केवलनाणं?, केवलनाण दुविह पणत्त ।
त जहा—भवत्थकेवलनाणं च, सिद्धकेवलनाण च ॥

होता है । मनःपर्ययज्ञान केवल गुणप्रत्यय ही होता है । ६। इन्हीं निमित्तों से अवधिज्ञान और मन पर्ययज्ञान में भिन्नता है । इसी को सूत्रकार इस गाथा में सक्षेपरूप से कहते हैं—“जणमण०” इत्यादि । मनुष्यों के मनद्वारा चिन्तित अर्थ को प्रकाशित करनेवाला, तथा मनुष्य क्षेत्र में ही रहे हुए संज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्तक जीवों के मनोद्रव्यों को विषय करनेवाला—इसके बाहिर के प्राणियों के मनोद्रव्यों को विषय नहीं करनेवाला, ऐसा यह मनःपर्ययज्ञान आमर्शोपध्यादिलब्धिप्राप्त अप्रमत्तसयमी सम्यग्दृष्टि जीव के होता है, और यह क्षान्त्यादिगुणकारण वाला है । इस तरह यहाँ तक यह मनःपर्ययज्ञान का कथन हुआ ॥ सू० १८ ॥

अब सूत्रकार केवलज्ञान का प्रकरण प्रारंभ करते हैं—‘से किं त केवलनाण’ इत्यादि ।

બને રૂપ હોય છે, પણ મન પર્યયજ્ઞાન ક્ષેત્ર ગુણપ્રત્યય રૂપ જ હોય છે આ નિમિત્તોથી અવધિજ્ઞાન અને મન:પર્યયજ્ઞાન વચ્ચે તફાવત છે તેને સૂત્રકાર આ ગાથામાં સક્ષિપ્ત રૂપે કહે છે—“જણમણ૦” ઇત્યાદિ.

મનુષ્યોનાં મનદ્વારા ચિન્તિત અર્થને પ્રકાશિત કરનાર તથા મનુષ્યક્ષેત્રમાં જ રહેલ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તક જીવોનાં મનોદ્રવ્યોને વિષય કરનાર—તેની બહારના પ્રાણીઓના મનોદ્રવ્યોને વિષય નહીં કરનાર એવું આ મન:પર્યયજ્ઞાન આમર્શોપધ્યાદિલ્બ્ધિપ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને થાય છે અને તે ક્ષાન્ત્યાદિગુણકારણવાળું હોય છે આ પ્રમાણે અહીં સુધી આ મન:પર્યયજ્ઞાનનું વર્ણન થયું ॥ સુ ૧૮ ॥

હવે સૂત્રકાર કેવળજ્ઞાનનું પ્રકરણ શરૂ કરે છે—“સે કિં ત કેવલનાણ” ઇત્યાદિ

૭-સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિપયક—ધર્માદીના દ્રવ્યાણા વૃત્તિર્યત્ર ભવતિ તત્ત્વેષ્વ લોક., તદ્વિપરીતમનન્તાકાશસ્તિકાયરૂપં ક્ષેત્રમલોક. । યત્ કિંચિત્ ક્ષેય લોકેઽલોકે વાઽસ્તિ, તસ્ય સર્વસ્ય દર્શકત્વાત્ ।

૮-અનન્તપર્યાય—સ્વાપેક્ષયા ક્ષેયાપેક્ષયા વાઽનન્તપર્યાયત્વાત્ ।

ઉત્તર—યહ ઘાત ઉપચાર સે ઉસમેં સિદ્ધ હોતી હૈ, અતઃ ઉસે પ્રરૂપક કહા હૈ, ક્યોં કિ સમસ્ત જીવાદિક ભાવોં કા સર્વરૂપ સે યથાર્થ દર્શોં કેવલજ્ઞાન હૈ, ઓર શબ્દ, કેવલજ્ઞાન દ્વારા દેખે હુણ પદાર્થોં કી હી પ્રરૂપણા કરતા હૈ, હસલિયે ઉપચાર સે પેસા માન લિયા જાતા હૈ કિ કેવલજ્ઞાન હી ઉનકા પ્રરૂપક હૈ ।

૭ સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિપયક—ધર્માદિક દ્રવ્યોં કી જહા વૃત્તિ હૈ ઉસકા નામ લોક હૈ । હસસે વિપરીત અલોક હૈ । હસમેં આકાશ કે સિવાય ઓર કોઈ દ્રવ્ય નહીં હૈ । યહ અનન્ત ઓર અસ્તિકાયરૂપ હૈ । લોક ઓર અલોક મેં જો કુછ ક્ષેય પદાર્થ હોતા હૈ ઉસકા સર્વરૂપ સે પ્રકાશક હોને સે યહ ‘સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિપયક’ કહા જાતા હૈ ।

૮ અનન્તપર્યાય—મત્યાદિકજ્ઞાન જિસ પ્રકાર સર્વ દ્રવ્યોં કો ઉનકી કુછ પર્યાયોં કો પરોક્ષ પ્રત્યક્ષરૂપ સે જાનતે હૈં હસ પ્રકાર યહ જ્ઞાન નહીં જાનતા હૈ ફિન્તુ યહ તો સમસ્ત દ્રવ્યોં કો ઓર ઉનકી સમસ્ત પર્યાયોં કો યુગપત્ પ્રત્યક્ષ જાનતા હૈ હસલિયે યહ અનન્તપર્યાય કહા ગયા હૈ ।

ઉત્તર—આ વાત ઉપચારથી તેમા સિદ્ધ થાય છે, તેથી તેને પ્રરૂપક કહેલ છે, કારણ કે સમસ્ત જીવાદિક ભાવોનું સર્વરૂપે યથાર્થદર્શી કેવળજ્ઞાન છે અને શબ્દ, કેવળજ્ઞાન દ્વારા જોયેલ પદાર્થોનીજ પ્રરૂપણા કરે છે તેથી ઔપચારિક રીતે એવું માની લેવાય છે કે કેવળજ્ઞાન જ તેનું પ્રરૂપક છે

(૭) સમ્પૂર્ણલોકાલોકવિપયક—ધર્માદિક દ્રવ્યોની વ્યા વૃત્તિ છે એનું નામ લોક છે તેનાથી ઉલટો અલોક છે તેમા આકાશના સિવાય બીજું કંઈ દ્રવ્ય નથી તે અનન્ત અને અસ્તિકાયરૂપ છે લોક અને અલોકમાં જે કંઈ ક્ષેય પદાર્થ હોય છે, તેનું સર્વરૂપથી પ્રકાશક હોવાથી તે સંપૂર્ણલોકાલોક વિપયક કહેવાય છે

(૮) અનન્તપર્યાય—મત્યાદિક જ્ઞાન જેમ સર્વે દ્રવ્યોને અને તેમની કેટલીક પર્યાયોને પ્રત્યક્ષ-પ્રત્યક્ષરૂપથી જાણે છે, એજ પ્રમાણે આ જ્ઞાન બધું નથી પણ આ (જ્ઞાન) તો સમસ્ત દ્રવ્યોને અને તેમની સમસ્ત પર્યાયોને યુગપત્ પ્રત્યક્ષ જાણે છે, તેથી આ જ્ઞાનને અનન્ત પર્યાય કહેલ છે

- ૩-અસાધારણમ્—મત્યાદિજ્ઞાનૈરતુલ્યત્વાત્ ।
 ૪-નિરપેક્ષમ્—ઇન્દ્રિયાદિપેક્ષાયા અમાવાત્ ।
 ૫-વિશુદ્ધમ્—નિરવશેષજ્ઞાનદર્શનાવરણાયકર્મમલક્ષણાત્ ।
 ૬-સર્વમાવપ્રજ્ઞાપકમ્—સર્વજીવાદિમાવપ્રરૂપકત્વાત્ ।

નનુ કેવલજ્ઞાનં મૂર્ક, તત્ કથં પ્રરૂપકમ્ન્યતે ? ગન્દો દિ પ્રસ્પર્શાં કર્તું શક્તાતીતિ ચેત્ ? , ઉચ્યતે—ઉપચારાત્ પ્રરૂપકત્વં કેવલજ્ઞાનસ્ય સિદ્ધયતિ । યત્ કેવલજ્ઞાનદષ્ટસર્વમામાનં શબ્દ પ્રરૂપયતિ, તસ્માત્ કેવલજ્ઞાનમેવ પ્રરૂપકમિતિ મન્યતે ।

૨ સમગ્ર—યહ જિસ પ્રકાર एक-जीव पदार्थ को सर्वथा रूपसे जानता है उसी प्रकार वह दूसरे पदार्थों को भी सर्वथा रूप से जानता है । किसी भी पदार्थ के जानने में हममें न्यूनाधिकता नहीं है । इसलिये यह 'समग्र' है ।

૩ સાધારણ—મત્યાદિક જો ઔર જ્ઞાન હૈં ઁનકી અપેક્ષા યહ વિશિષ્ટ હૈ, અદ્વિતીય હૈં હસલિયે યહ 'અસાધારણ' હૈ ।

૪ નિરપેક્ષ—ઇન્દ્રિયાદિકોં કી સહાયતા સે યહ રહિત હૈં હસલિયે 'નિરપેક્ષ' હૈ ।

૫ વિશુદ્ધ—સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ ઁય દર્શનાવરણ કર્મ કે વિગમ (ક્ષય) સે યહ હોતા હૈં અત્ હસે 'વિશુદ્ધ' કહા હૈ ।

૬ સર્વમાવપ્રજ્ઞાપક—યહ સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોં કા પ્રરૂપક હૈં હસલિયે યહ 'સર્વમાવપ્રજ્ઞાપક' હૈ ।

શંકા—કેવલજ્ઞાન કો તો મૂક થતલાયા ગયા હૈ, ફિર યહ જીવાદિક પદાર્થોં કા પ્રરૂપક કેસે હો સકતા હૈ ?

(૨) સમગ્ર—એમ એક જીવ પદાર્થને સર્વથા રૂપથી બાહે છે એજ રીતે આ જ્ઞાન બીજા પદાર્થોને પણ સર્વથારૂપથી બાહે છે કોઈપણ પદાર્થને બાલુવામાં તેમાં બોછા-વધુ પણ નથી, તેથી તે સમગ્ર છે

(૩) અસાધારણ—મત્યાદિક જે બીજા જ્ઞાન છે તેમના કરતાં આ જ્ઞાન વિશિષ્ટ છે, અદ્વિતીય છે, માટે તે અસાધારણ છે

(૪) નિરપેક્ષ—ઇન્દ્રિયાદિકેની સહાયતા વિનાજી કોવાથી તે નિરપેક્ષ છે

(૫) વિશુદ્ધ—સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મના વિગમ (ક્ષય) થી તે છુપત થાય છે, તેથી તેને વિશુદ્ધ કહેવ છે

(૬) સર્વમાવપ્રજ્ઞાપક—તે સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોંનું પ્રરૂપક છે તેથી તે સર્વમાવપ્રજ્ઞાપક છે

શંકા—કેવળજ્ઞાનને તો મૂક દર્શાવ્યું છે તો તે જીવાદિક પદાર્થોંનું પ્રરૂપક કેવી રીતે કોઈ શકે ?

મૂલમ્—સે કિં ત સજોગિ-ભવત્થ કેવલનાણ ? । સજોગિ-
ભવત્થ-કેવલનાણ દુવિહ પળણત્ત । તજહા—પઢમસમયસજોગિ-
ભવત્થ-કેવલનાણ ચ, અપઢમસમયસજોગિભવત્થકેવલનાણ ચ ।
અહવા—ચરમસમયસજોગિભવત્થકેવલનાણ ચ અચરમસમય-
સજોગિભવત્થકેવલનાણ ચ । સે ત્ત સજોગિભવત્થકેવલનાણ ॥

છાયા—અય કિં ત્ત સયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનમ્ ? । સયોગિભવસ્થકેવલ-
જ્ઞાન દ્વિવિધ પ્રાપ્તમ્ । તથ્ યયા—પ્રથમસમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનં ચ, અપ્રથમ-
સમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનં ચ । અયયા—ચરમસમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનં ચ,
અચરમસમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાન ચ । તદેત્ત સયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનમ્ ॥

ટીકા—શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કિં તં સજોગિભવત્થકેવલનાણ ? ’ इति ।
उत्तरमाह—‘ सजोगिभवत्थकेवलनाण ’ इत्यादि । सयोगिभवत्थकेवलज्ञानम्—

‘ સે કિં તં સજોગિ-ભવત્થ-કેવલનાણ ’ इत्यादि ।

પ્રશ્ન—સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—મન,
વચન, ધૌર કાયકી ક્રિયા કા નામ યોગ હૈ । ચહ યોગ જિસકે હોતા હૈ
વહ સયોગી કહલાતા હૈ । સયોગી હોકર જો ભવસ્થ હોતા હૈ વહ સયોગિ-
ભવસ્થ હૈ । ઉસકા જો કેવલજ્ઞાન હોતા હૈ ઉસકા નામ સયોગિભવસ્થ-
કેવલજ્ઞાન હૈ । વહ દો પ્રકાર કા બતલાયા ગયા હૈ—એક પ્રથમસમય-
સયોગિ-ભવસ્થ કેવલજ્ઞાન ઔર દૂસરા અપ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-
કેવલજ્ઞાન । જિસ સયોગી ભવસ્થ આત્મા કો કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોને મેં
એક સમય હુઆ હો ઉસકા કેવલજ્ઞાન પ્રથમસમય સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલ

“ સે કિં ત સજોગિ-ભવત્થ-કેવલનાણ ” इत्यादि

પ્રશ્ન—સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાનનું શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—મન, વચન અને કાયાની ક્રિયાનું નામ યોગ છે, આ યોગ બેને
ધાય છે તે સયોગી કહેવાય છે સયોગી થઈને જે ભવસ્થ હોય છે તે સયોગિ-
ભવસ્થ છે તેનું જે કેવલજ્ઞાન હોય છે તેને સયોગિ ભવસ્થ કેવલજ્ઞાન કહે
છે તે બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે—(૧) પ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન
અને (૨) અપ્રથમસમય સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન. જે સયોગી ભવસ્થ
આત્માને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં એક સમય લાગ્યો હોય તેનું કેવલજ્ઞાન

તત્ત્વકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞાતમ્-તદ્યથા-ભવસ્ય કેવલજ્ઞાનં, સિદ્ધ-ક્તજ્ઞાનમ્ ॥

મૂલમ્-સે કિં ત ભવત્ય-કેવલનાણ ? । ભવત્ય-કેવલનાણ
દુવિહપણ્ણત્ત । તજહા-સજોગિ-ભવત્ય-કેવલનાણ ચ, અજોગિ
ભવત્ય કેવલનાણ ચ ॥

છાયા—અથ કિં તદ્ ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાનમ્ ? । ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞાતમ્ । તદ્ યથા-સયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાનં ચ અયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાનં ચ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ-‘ સે કિં ત ભવત્ય-કેવલનાણ ’ इति, पूर्वनिर्दिष्टस्य भवस्यकेवलज्ञानस्य किं स्वरूप ? मित्यर्थ । उत्तरमाह-‘ भवत्य-केवलनाण दुविहपणात् ’ इत्यादि । भवस्य-केवलज्ञान-भगो=मनुष्यजन्म, तत्र तिष्ठतीति भवस्य, तस्य केवलज्ञानमिति विग्रह । तद् द्विविधं प्रज्ञातं=तीर्थं, कथितम् । तद् यथा-सयोगि-भवस्यकेवलज्ञानम्, अयोगि-भवस्य-केवलज्ञानमिति ॥

यह केवलज्ञान दो प्रकार का है-१ भवस्य-केवलज्ञान और २ सिद्ध-केवलज्ञान ॥

‘ સે કિં ત ભવત્યકેવલનાણ ’ इत्यादि ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ-હે ભદ્રન્ત ! ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?
ઉત્તર-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન દો પ્રકાર કા યતલાયા ગયા હૈ, બહુ હસ પ્રકાર-
૧ સયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન દૂસરા અયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન । મનુષ્ય
જન્મ કા નામ યહાં ભવ હૈ । હસ ભવ મેં રહનેવાલે કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ બહુ
ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન હૈ । બહુ ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન દો પ્રકાર કા યતલાયા ગયા
હૈ । સયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન ઓર દૂસરા અયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન ।

આ કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે-(૧) ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ-કેવલજ્ઞાન.

“ સે કિં ત ભવત્યકેવલનાણ ” इत्यादि

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદ્રન્ત ! ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું બતાવેલ છે તે આ પ્રમાણે છે
(૧) સયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન અને (૨) અયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન અહીં
મનુષ્યજન્મનું નામ ભવ છે આ ભવમાં રહેનારનું જો કેવલજ્ઞાન છે તે ભવસ્ય
કેવલજ્ઞાન કહેવાય છે તે ભવસ્ય કેવલજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે-સયોગિ-ભવસ્ય-
કેવલજ્ઞાન અને અયોગિ-ભવસ્ય-કેવલજ્ઞાન.

અહવા-ચરમસમય-અજોગિભવત્થકેવલનાણં ચ, અચરમસમય-અજોગિભવત્થકેવલનાણ ચ । સે ત અજોગિભવત્થકેવલનાણં, સે ચ ભવત્થકેવલનાણ ॥ સૂ૦ ૧૯ ॥

છાયા—અર્થ કિં તદ્ અયોગિભવસ્યકેવલજ્ઞાનમ્ ? । અયોગિભવસ્યકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રપ્તમ્ । તદ્ યથા—પ્રથમસમયાઽયોગિભવસ્યકેવલજ્ઞાન ચ, અપ્રથમસમયાઽયોગિભવસ્યકેવલજ્ઞાન ચ । અથવા-ચરમસમયાઽયોગિભવસ્યકેવલજ્ઞાનં ચ, અચરમસમયાઽયોગિભવસ્યકેવલજ્ઞાન ચ । તદેતદયોગિભવસ્યકેવલજ્ઞાનમ્, તદેતદ્ ભવસ્યકેવલજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ૦ ૧૯ ॥

ટીકા—‘સે કિં ત અજોગિભવત્થકેવલનાણં’ इत्यादि । न योगी इत्ययोगी, शैलेश्यवस्थामुपगतः । स चासौ भवस्यश्च-अयोगिभवस्यः तस्य केवलज्ञानम् । अयोगिभवस्यकेवलज्ञानम् । शेषं सुगमम् ॥ १९ ॥

इस प्रकार सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का स्वरूप पतलाया, अब अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का स्वरूप कहते हैं—‘से कितं अजोगिभवस्थ-केवलनाणं’ इत्यादि ।

शैलेशी अवस्था को जो प्राप्त हो चुके हैं वे अयोगी हैं, अयोगी होकर भी जो भवस्थ हैं वे अयोगीभवस्थ हैं । इनका जो केवलज्ञान है वह अयोगि भवस्थ-केवलज्ञान है । वह दो प्रकार का है, जैसे—प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान और अप्रथमसमय-अयोगिभवस्थ-केवलज्ञान । उनमें जिन भवस्थ आत्मा को शैलेशी अवस्था प्राप्त करने में एक समय हुआ हो, उनका केवलज्ञान प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान कहलाता है, और जिनको शैलेशी अवस्था प्राप्त करने में द्वितीयादि समय

આ પ્રમાણે સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું, હવે અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ કહે છે—‘સે કિં ત અજોગિ ભવત્થ કેવલનાણ’ इत्यादि

શૈલેશી અવસ્થાને જે પામી ગયા છે તે અયોગી છે અયોગી હોવા છતાં પણ જે ભવસ્થ છે તેઓ અયોગિ ભવસ્થ છે તેમનું જે કેવલજ્ઞાન છે તે અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે તે બે પ્રકારનું છે—(૧) પ્રથમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન અને (૨) અપ્રથમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે તેમજ જે ભવસ્થ આત્માને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાં જોઈ સમય લાગ્યો હોય, તેમનું કેવલજ્ઞાન પ્રથમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કહેવાય છે અને જેમને શૈલેશી

તત્ર-યોગા-વ્યાપારા' । તે સહ ધર્તન્તે યે, તે સયોગા' સવ્યાપારામનોવાક્યાયાઃ, તે વિધન્તે યસ્ય સ સયોગી । સ ચાસૌ ભવસ્થા સયોગિભવમ્થસ્તસ્ય કેવલજ્ઞાન મિતિવિગ્રહ' । સદ્ દિવિધ પ્રાપ્તમ્, સદ્ યદ્યા-પ્રથમમયસયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનં ચ । પ્રથમ સમયઃ સયોગિત્વે યસ્ય સ પ્રથમમય', કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તૌ પ્રથમ' સમયો યસ્ય સ इत्यर्थ' । સ ચાસૌ સયોગિભવસ્થથેતિ પ્રથમમયસયોગિભવમ્થઃ, તસ્ય કેવલજ્ઞાનમિત્યર્થ' । એમપ્રથમ = દ્વિતીયાદિ સમયો યસ્ય સોઽપ્રથમમય, કેવલ પ્રાગ્વત્ । અથવેત્યાદિ । ચરમ = અન્ત્ય સમયો યસ્ય સયોગ્યવસ્થાયા, સ તથા, શ્લેષ પ્રાગ્વત્ । એવમચરમ = ચરમાદન્ય સમયો યસ્ય સોઽચરમસમય, પશ્ચાનુપૂર્વ્યાં ચરમાદારમ્ય સર્વે એવ આકેવલપ્રાપ્તેરચરમા इति । શ્લેષ પ્રાગ્વત્ ॥

મૂલમ્-સે કિં ત અજોગિભવત્થકેવલનાણ ? । અજોગિભવ-
ત્થકેવલનાણ દુવિહ પળ્લન્ત । ત જહા-પઢમસમયઅજોગિભવ-
ત્થકેવલનાણ ચ, અપઢમસમયઅજોગિભવત્થકેવલનાણ ચ ।

જ્ઞાન હૈ । તથા જિસ કેવલજ્ઞાન કે ઉત્પન્ન હોને મેં દ્વિતીયાદિ સમય હો ગયે હોં વહ અપ્રથમસમય-સયોગિભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન હૈ । અથવા ઇસ તરફ સે બી કેવલજ્ઞાન કે દો ભેદ હોતે હૈ-ચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન એવ અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન । સયોગી-અવસ્થા કે અન્ત્યસમય કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ વહ ચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન હૈ । ઇસસે વિપરીત, અર્થાત્ પશ્ચાનુપૂર્વ્યાં કી અપેક્ષા સયોગી અવસ્થા કે ચરમસમય સે લેકર જિતને સમય કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ પર્યન્ત હો ગયે હૈ વે સય અચરમસમય હૈ । ઊન સમયોં કા કેવલ-જ્ઞાન અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કહલાતા હૈ ॥

પ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે તથા જે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં જે વગેરે સમય લાગ્યા હોય તે અપ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે અથવા કેવલજ્ઞાનના આ પ્રમાણે પણ જે બોલે પડે છે-અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન અને અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન. સયોગી અવસ્થાના અન્ત્ય સમયનું જે કેવલજ્ઞાન છે તે અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન છે. તેથી ઉલટું એટલે કે પશ્ચાનુપૂર્વ્યાંની અપેક્ષાએ સયોગી અવસ્થાના અચરમ સમયથી લઈને કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી જેટલા સમયો થઈ ગયા હોય તે બધા અચરમ સમયો છે તે સમયોનું કેવલજ્ઞાન અચરમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કહેવાય છે

મૂલમ્—સે કિં ત અણતરસિદ્ધકેવલનાણ ? । અણતરસિદ્ધ-
કેવલનાણ પન્નરસવિહ પળ્લત્ત । ત જહા—તિત્થસિદ્ધા ૧, અતિ-
ત્થસિદ્ધા ૨, તિત્થયરસિદ્ધા ૩, અતિત્થયરસિદ્ધા ૪, સયબુદ્ધસિદ્ધા
૫, પત્તેયબુદ્ધસિદ્ધા ૬, બુદ્ધબોહિયાસિદ્ધા ૭, હિત્થિલિંગસિદ્ધા ૮,
પુરિસલિંગસિદ્ધા ૯, નપુસકલિંગસિદ્ધા ૧૦, સલિંગસિદ્ધા ૧૧,
અન્નલિંગસિદ્ધા ૧૨, ગિહિલિંગસિદ્ધા ૧૩, પ્પગસિદ્ધા ૧૪, અળે-
ગસિદ્ધા ૧૫, સે ત અણતરસિદ્ધકેવલનાણ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

છાયા—અથ કિં તદનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ ? , અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન પચ્ચ
દશવિષય પ્રપ્તમ્ । તદ્ યથા—તીર્થસિદ્ધાઃ ૧, અતીર્થસિદ્ધા ૨, તીર્થકરસિદ્ધા ૩,
અતીર્થકરસિદ્ધા ૪, સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધાઃ ૫, પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધા ૬, બુદ્ધબોધિતસિદ્ધા ૭,
હીલિંગસિદ્ધા ૮, પુરુષલિંગસિદ્ધા ૯, નપુસકલિંગસિદ્ધા ૧૦, સ્વલિંગસિદ્ધા
૧૧, અન્યલિંગસિદ્ધા ૧૨, ગૃહિલિંગસિદ્ધા ૧૩, એકસિદ્ધા ૧૪, અનેકસિદ્ધાઃ ૧૫,
તદેતદનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૃચ્છતિ—‘સે કિં ત અણતરસિદ્ધકેવલનાણ ?’ ઇતિ । અથ કિં તદ્
અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ ? । પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ
પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—‘અણતરસિદ્ધકેવલનાણં’ ઇત્યાદિ । અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્
ન વિદ્યતે’ન્તરં=વ્યવધાનમ્ અર્થાત્—સમયેન યેર્પા તે’ન્નન્તરા’તે ચ તે સિદ્ધાધ્યાનન્તર-
સિદ્ધાઃ=સિદ્ધત્વપ્રાપ્તાઃ પ્રથમસમયેર્વર્તમાનાઃ સિદ્ધાઅનન્તરસિદ્ધા ઇત્યર્થઃ । તેર્પા
કેવલજ્ઞાન પચ્ચદશવિધં પ્રપ્તમ્, અનન્તરસિદ્ધા પચ્ચદશવિધા મવન્તિ, અતસ્તેર્પા
જ્ઞાન । સિદ્ધ કા શૈલેણી અવસ્થા કે ચરમસમય મેં પ્રાપ્ત સિદ્ધત્વ અવસ્થા
કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ વહ સિદ્ધ—કેવલજ્ઞાન હૈ । યહ અનન્તર ઔર પરમ્પર
કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

‘સે કિં ત અણતરસિદ્ધ—કેવલનાણં’ ? ઇત્યાદિ ।

પ્રશ્ન—અનન્તરસિદ્ધ—કેવલજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—અનન્તરસિદ્ધ
કેવલજ્ઞાન પન્નરહ પ્રકાર કા હૈ । બે પ્રકાર યે હૈ—૧ તીર્થસિદ્ધ, ૨ અતીર્થ-

છે તે સિદ્ધ—કેવલજ્ઞાન છે તે અનન્તર અને પરમ્પરના લેક્ષ્યી બે પ્રકારનું
છે ॥ સૂ. ૨૦ ॥

“સે કિં ત અણતર—સિદ્ધ—કેવલનાણ ?” ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—અનન્તર—સિદ્ધ—કેવલજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—અનન્તર—સિદ્ધ
યકેવલજ્ઞાન ૫૬૧ પ્રકારનું છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) તીર્થસિદ્ધ, (૨) અતીર્થ-

મૂલમ્—સે કિં ત સિદ્ધકેવલનાણ ? । સિદ્ધકેવલનાણ દુવિહ
પણ્ણત્ત । ત જહા—અણતરસિદ્ધકેવલનાણ ચ, પરપરસિદ્ધ-
કેવલનાણ ચ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

છાયા—અથ કિં ત્ત્ત્ સિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ ? । સિદ્ધકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધ મ્મપ્પત્તમ્ ।
તદ્ યથા—અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચ, પરમ્પરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન ચ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘ સે કિં ત સિદ્ધકેવલનાણ ’ ઇતિ । અથ કિં ત્ત્ત્
સિદ્ધકેવલજ્ઞાનમિતિ । ઉચરમાહ—સિદ્ધકેવલજ્ઞાનં—સિદ્ધસ્ય—શૈલેશ્યવસ્યાચરમસમય-
પ્રાપ્તસિદ્ધત્વસ્ય કેવલજ્ઞાનં, દ્વિવિધ મ્મપ્પત્તમ્ । તદ્ યથા—અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન ચ,
પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

હો ગયે હૈં ઉનકે કેવલજ્ઞાન કો અપ્રથમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન
કહતે હૈં । અથવા ચરમ અચરમ કે સેવ સે યહ ફિર દો પ્રકાર કા હૈ-
૧ મોક્ષ પહોંચને કે અન્તિમ સમય કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ ચરમસમય-
અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન હૈ, ઓર ૨ જો મોક્ષ પહુંચને કે અન્તિમ સમય
કે પહેલે પશ્ચાન્નુપૂર્વી સે શૈલેશી અવસ્થા કી પ્રાપ્તિ કે સમય તક કા જો
કેવલજ્ઞાન હૈ વહ અચરમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન હૈ હસ પ્રકાર
અયોગિ-ભવસ્થ-કેવલજ્ઞાન કી તથા ભવસ્થકેવલજ્ઞાન કી પ્રરૂપણા
હુઈ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

‘ સે કિં ત સિદ્ધકેવલનાણ ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રશ્ન—સિદ્ધ-કેવલજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—સિદ્ધ-કેવલજ્ઞાન
દો પ્રકાર કા હૈ । ૧ અનંતરસિદ્ધ-કેવલજ્ઞાન ઓર ૨ પરમ્પરસિદ્ધ-કેવલ

અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામાં જે વગેરે સમયો લાગ્યા હોય તેમના કેવળજ્ઞાનને અપ્રથમ-
સમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન કહે છે અથવા ચરમ-અચરમના લેક્ષ્યી વળી તે
પ્રકારનું છે—(૧) મોક્ષ પહોંચવાના અતિમ સમયનું જે કેવળજ્ઞાન છે તે ચરમ
સમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન છે, અને (૨) જે મોક્ષ પહોંચવાના અતિમ
સમયના પહેલાં પશ્ચાન્નુપૂર્વીથી શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિના સમય સુધીનું જે કેવળ-
જ્ઞાન છે તે અચરમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન છે આ પ્રમાણે અયોગિ-ભવસ્થ-
કેવળજ્ઞાનની તથા ભવસ્થ કેવળજ્ઞાની પ્રરૂપણા થઈ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

“ સે કિં ત સિદ્ધકેવલનાણ ” ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન—સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાન જે
પ્રકારનું છે (૧) અનંતર-સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) પરમ્પર-સિદ્ધ-કેવળજ્ઞાન.
સિદ્ધનું શૈલેશી અવસ્થાના ચરમ સમયમાં પ્રાપ્ત સિદ્ધત્વ અવસ્થાનું જે કેવળજ્ઞાન

અતીર્થસિદ્ધાઃ=તીર્થસ્યામાવોડતીર્થ, તીર્થસ્યામાવશ્ચ-અનુત્પત્તિરૂપ, અપા
ન્ટરાલે વ્યવચ્છેદો વા, તસ્મિન્ યે સિદ્ધાસ્તેતીર્થસિદ્ધા । તપ્ત મરુદેવ્યાદયોતીર્થ-
સિદ્ધા ઉચ્યન્તે, તદા તીર્થાનુત્પન્ને । તથા તીર્થસ્ય વ્યવચ્છેદશ્ચન્દ્રપ્રમસ્વામિ-સુવિ-
ધિસ્વામ્યપાન્તરાલે, તત્ર યે જાતિસ્મરણાદિના મોક્ષમાર્ગે પ્રાપ્ય સિદ્ધાસ્તેતીર્થવ્યવ-
ચ્છેદસિદ્ધા અતીર્થસિદ્ધા ઉચ્યન્તે ૨ । તીર્થકરસિદ્ધા-તીર્થકરા एव ૩ । અતીર્થ-
કરસિદ્ધા અન્યે સામાન્યકેવલિન ૪ । સ્વયબુદ્ધસિદ્ધા-યે સ્વયમ્=આત્મનૈવ
બુદ્ધાસ્તત્ત્વ જ્ઞાતવન્તઃ । પરોપદેશ વિના સમ્યગ્વરવોધિપ્રાપ્ત્યા મિથ્યાત્વનિદ્રાપગ-
મેન સમ્યગ્વોધ પ્રાપ્તાસ્તે સ્વયબુદ્ધા, તથાવિધા. સન્તો યે સિદ્ધાસ્તે સ્વયબુદ્ધ-

કર હોતે હૈ । યહ પ્રવચનરૂપ તીર્થ નિરાધાર નહીં હોતા હૈ । હસકે
આધાર-યા તો ગણધર હોતે હૈ યા ચતુર્વિધ સઘ હોતા હૈ । હસતીર્થ કે
પ્રવૃત્ત હોને પર, અર્થાત્ તીર્થકર કે શાસનકાલ કે ચાલૂ રહને પર જો
સિદ્ધ હોતે હૈ-નિર્વાણપદ પાતે હૈ-વે તીર્થસિદ્ધ હૈ । જૈસે ઘૃષમસેન ગણ
ધર આદિ ૧ ।

તીર્થ કા અમાવ-અનુત્પત્તિ અથવા અન્તરાલકાલ મેં તીર્થ કા
વ્યવચ્છેદ અતીર્થ હૈ । હસ અતીર્થ મેં જો સિદ્ધ હુએ હૈ વે અતીર્થસિદ્ધ
હૈ, જૈસે મરુદેવી આદિ । હનકે સમય તીર્થ કી ઉત્પત્તિ નહીં થી । તથા
તીર્થ કા વ્યવચ્છેદ ચન્દ્રપ્રમસ્વામી એવં સુવિધિ સ્વામી કે અન્તરાલ મેં
હુઆ થા । એસે સમય મેં જો જાતિસ્મરણ આદિ કે દ્વારા મોક્ષમાર્ગ કો
પ્રાપ્તકર સિદ્ધ હુએ હૈ વે તીર્થવ્યવચ્છેદસિદ્ધ અતીર્થસિદ્ધ કહે ગયે હૈ ૨ ।
તીર્થકરસિદ્ધ તીર્થકર હી હૈ ૩ । સામાન્યકેવલી અતીર્થકરસિદ્ધ હૈ ૪ ।
જો સ્વયં હી તત્ત્વો કે જ્ઞાતા બને હૈ, અર્થાત્ પર કે ઉપદેશ વિના હી

કશ હોય છે આ પ્રવચનરૂપ તીર્થ નિરાધાર હોતુ નથી તેનો આધાર કાતો
ગણધરો હોય છે કે ચતુર્વિધ સઘ હોય છે આ તીર્થ પ્રવૃત્ત થતા, ઝેટલે કે
તીર્થકરનો શાસનકાળ ચાલુ રહેતા જે સિદ્ધો થાય છે-નિર્વાણપદ પામે છે
તેઓ તીર્થસિદ્ધ છે-જેવા કે ઘૃષમસેન ગણધર વગેરે (૧) તીર્થનો અમાવ-અનુ-
ત્પત્તિ અથવા વચગાળાના કાળમાં તીર્થનો વ્યવચ્છેદ અતીર્થ છે આ અતીર્થમાં
જે સિદ્ધ થયા તેઓ અતીર્થસિદ્ધ છે, જેવા કે મરુદેવી વગેરે તેમના સમયમાં
તીર્થની ઉત્પત્તિ થઈ ન હતી. તથા તીર્થનો વ્યવચ્છેદ ચન્દ્રપ્રમસ્વામી અને સુવિધિ
સ્વામીના વચગાળાના સમયમાં થયો હતો. જેવા સમયમાં જેઓ જાતિસ્મરણ
વગેરે દ્વારા મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થયા છે, તેમને તીર્થવ્યવચ્છેદસિદ્ધ
અતીર્થસિદ્ધ કહેવાય છે (૨) તીર્થકરસિદ્ધ તીર્થકર જ છે (૩) સામાન્ય કેવળી
અતીર્થકરસિદ્ધ છે (૪). જેઓ જાતે જ તત્ત્વોના જાણકાર બન્યા છે, ઝેટલે કે

કેવલજ્ઞાન પદ્મદશવિધ ભવતીતિ ભાવ । કે તે પદ્મદશ ભગ ? કમ્યાહ—‘ત જા’
 કમ્યાદિ । તદ્ યથા—‘તીર્થસિદ્ધા’ કમ્યાદિ । તપ્ત તીર્થસિદ્ધા—યદાશ્રિત્ય જીવ
 અનન્તસસારસાગર તરન્તિ તત્ તીર્થમ્, તન્વ યથાવસ્થિતસમન્વીવાનીવાદિપદાર્થ
 સાર્યમરૂપકં ચતુર્વિંશદતિશયસમન્વિતપરમગુરુતીર્થકરમણીત પ્રવચનમ્, એતન્ન તિરા
 ધાર ન ભવતીતિ ગણધરા યા ચતુર્વિંશતયો યા તદાધારો વેદિતવ્ય’ । તત્તથ તસ્મિન્
 તીર્થે-તીર્થપત્રશાસ્ત્રે પ્રવૃત્તે સતિ યે સિદ્ધા’=નિર્ણતા =નિર્ગાળ પ્રાપ્તાસ્તે તીર્થસિદ્ધા’,
 યથા શૃપમસેનગણધરાદય ૧ ।

સિદ્ધ, ૩ તીર્થકરસિદ્ધ, ૪ અતીર્થકરસિદ્ધ, ૫ સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ, ૬ પ્રત્યેક-
 બુદ્ધસિદ્ધ, ૭ બુદ્ધયોધિતસિદ્ધ, ૮ સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, ૯ પુરુષલિંગસિદ્ધ, ૧૦ નપુસ-
 કલિંગસિદ્ધ, ૧૧ સ્વલિંગસિદ્ધ, ૧૨ અન્યલિંગસિદ્ધ, ૧૩ ગૃહલિંગસિદ્ધ,
 ૧૪ એકસિદ્ધ, ૧૫ અનેકસિદ્ધ, ૧૬ અનન્તરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન છે ।

માર્વાર્થ-સિદ્ધત્વ કો પ્રાપ્ત કૃદ્ધા સિદ્ધ આત્મા પ્રથમ સમય મેં જબ
 તક વર્તમાન છે વહ અનન્તરસિદ્ધ છે । સિદ્ધત્વ પદ પ્રાપ્ત આત્મા એક
 સમય કે ખીતર ૨ હી સિદ્ધ થન જાતા છે એક સમય કા બી યથા અન્તર-
 વ્યવધાન નહીં પડતા છે । હસ અનન્તરસિદ્ધ આત્મા કા જો કેવલજ્ઞાન છે
 વહ અનન્તરસિદ્ધ-કેવલજ્ઞાન છે । યહ પન્નહ પ્રકાર કા થતલાયા ગયા છે ।
 વે પન્નહ મેવ યે હૈ-જિસકા આશ્રય કર જીવ અનન્ત સસાર કો પાર
 કર વેતે છે વહ તીર્થ છે । યહ તીર્થ યથાવસ્થિત સકલ જીવાદિક પદાર્થો
 કે યથાર્થ સ્વરૂપ કા પ્રરૂપક જો પ્રવચન છે તત્સ્વરૂપ માના ગયા । હસ
 પ્રવચન કે પ્રણેતા ૩૪ ચૌતીસ અતિશયો સે ચિરાજમાન પરમગુરુ તીર્થ

સિદ્ધ, (૩) તીર્થકરસિદ્ધ, (૪) અતીર્થકર-સિદ્ધ, (૫) સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ, (૬)
 પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ, (૭) બુદ્ધયોધિતસિદ્ધ, (૮) સ્ત્રીલિંગસિદ્ધ, (૯) પુરુષલિંગસિદ્ધ,
 (૧૦) નપુસકલિંગસિદ્ધ, (૧૧) સ્વલિંગસિદ્ધ, (૧૨) અન્યલિંગસિદ્ધ, (૧૩)
 ગૃહલિંગસિદ્ધ, (૧૪) એકસિદ્ધ, (૧૫) અનેકસિદ્ધ, આ અનન્તર સિદ્ધ
 કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે

માર્વાર્થ—સિદ્ધત્વ પામેલ સિદ્ધ આત્મા પ્રથમ સમયમા જ્યાં સુધી વર્ત
 માન છે તે અનન્તરસિદ્ધ છે સિદ્ધત્વ પદ પામેલ આત્મા એક સમયની બહાર જ
 સિદ્ધ બની જાય છે એક સમયનું પશુ ત્યાં અન્તર-વ્યવધાન પડતું નથી આ અનન્તર
 સિદ્ધ આત્માનું જે કેવલજ્ઞાન છે તે અનન્તરસિદ્ધ-કેવલજ્ઞાન છે એ પદર પ્રકારનું
 બતાવ્યું છે તે પદર લેલ આ પ્રમાણે છે—કોના આશ્રય લઈને જીવ અનન્ત
 સસારને પાર કરી નાખે છે તે તીર્થ છે આ તીર્થ યથાવસ્થિત સમગ્રા જીવા
 દિક પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપનું પ્રરૂપક જે પ્રવચન છે તત્સ્વરૂપ માનેલ છે
 આ પ્રવચનના પ્રણેતા ૩૪ ચૌતીસ અતિશયોથી ચિરાજમાન પરમગુરુ તીર્થ-

કરકણ્ડવાદીનાં પ્રત્યેકબુદ્ધાનાં ધોધિર્વાશ્વર્યમાદિજ્ઞાનસાપેક્ષા । પ્રત્યેકબુદ્ધાશ્ર
વાશ્વનિમિત્તમપેક્ષ્ય બુદ્ધા* સન્તો નિયમતઃ પ્રત્યેકમેવ વિહરન્તિ, ન તુ ગચ્છવાસિન
ઇવ સહતા । ઉપધિઃ સ્વયંબુદ્ધાના દ્વાદશવિધ एव પાત્રાદિઃ । પ્રત્યેકબુદ્ધાનાં તુ
દ્વિધા-જયન્યતરુત્કર્પતશ્ચ, સત્ર જયન્યતો દ્વિવિધ, ઉત્કર્પતો નવવિધઃ પ્રાવરણવર્જઃ ૬ ।

તથા—સ્વયંબુદ્ધાનાં પૂર્વાધીત શ્રુત મવતિ યા, ન યા મવતિ । યદિ મવતિ,
તતો લિઙ્ગ દેવતા યા પ્રયચ્છતિ, ગુરુસનિર્ધો ગત્વા યા પ્રતિપદ્યતે । યદિ વૈકાલી
વિહર્તુ સમર્થ, ઇચ્છાઽપિ તાદૃશી મવેત્, તદા ઇકાલી વિહરતિ, અન્યથા
ગચ્છાવાસેઽવતિષ્ઠતે ।

હોતી છે । કરકણ્ડ આદિ પ્રત્યેકબુદ્ધોં કે જીવનચરિત્ર મેં હસ યાત કા
કથન મિલતા છે । પ્રત્યેકબુદ્ધ યાશ્વ નિમિત્ત કે પ્રભાવ સે બુદ્ધ હોકર
નિયમત* પ્રત્યેક-અકેલે ૨ હી વિહાર કરતે હેં-ગચ્છવાસી સાધુઓં કી
તરહ સમુદાયરૂપ મેં નહીં । સ્વયંબુદ્ધોં કી ઉપધિ પાત્ર આદિ યાહર પ્રકાર
કી છે । પ્રત્યેકબુદ્ધોં કી દો પ્રકાર કી ઉપધિ હોતી છે-પ્રથમ જયન્ય કી
અપેક્ષા ઓર દસરી ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા । જયન્ય કી અપેક્ષા હનકે દો
પ્રકાર કી ઉપધિ હોતી છે, તથા ઉત્કર્પ કી અપેક્ષા નૌ પ્રકાર કી । હસમેં
પ્રાવરણ છૂટ જાતા છે ।

તથા સ્વયંબુદ્ધોં મેં જો શ્રુત હોતા છે યહ પૂર્વ મેં અધીત કિયા હુઆ
મી હોતા છે અથવા નહીં મી હોતા છે । પૂર્વાધીતશ્રુત હનમેં જય હોતા છે
તથ હનકે લિયે વેષ કી પ્રાપ્તિ યા તો દેવતા સે હોતી છે યા યે સ્વયં ગુરુ
કે નિકટ જાકર હનસે પ્રાપ્ત કર લિયા કરતે હેં । હનમેં યદિ અકેલે

આદિ પ્રત્યેકબુદ્ધોના જીવનચરિત્રમા આ યાતના ઉદ્દેશ મળે છે પ્રત્યેકબુદ્ધ
બાશ્વનિમિત્તના પ્રભાવથી બુદ્ધ થઈને નિયમતઃ પ્રત્યેકએ કલા જ વિહાર કરે છે-
ગચ્છવાસી સાધુઓની જેમ સમુદાયમા નહીં સ્વયંબુદ્ધોની ઉપધિ પાત્ર
આદિ બાર પ્રકારની છે પ્રત્યેક બુદ્ધોની ઉપધિ બે પ્રકારની હોય છે-પહેલી જય
ન્યની અપેક્ષાએ અને બીજી ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ. જયન્યની અપેક્ષાએ તેમને બે
પ્રકારની ઉપધિ હોય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નવ પ્રકારની તેમા પ્રાવરણ
છૂટી જાય છે

તથા સ્વયંબુદ્ધોમા જે શ્રુત હોય છે તે પૂર્વે અધીત કરેલ પણ હોય
છે અથવા નથી પણ હોતુ તેમનામાં બ્યારે પૂર્વાધીત શ્રુત થાય છે ત્યારે તેમને
માટે વેષની પ્રાપ્તિ કાંતો દેવ વડે થાય છે કે તે બાંતે જ શુરની પાસે જઈને
તેમની પાસેથી મેળવી લે છે તેમનામાં જોકલા વિહાર કરવાની જે શક્તિ હોય

સિદ્ધા ૫ । પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધાઃ—એ તુ એક વિનિદનિત્યત્વાદિભાવનાકારણ
દુષ્પ્રમાદિક પ્રતીત્ય બુદ્ધા—પરમાર્થ જ્ઞાતવ્યન્તસ્તે પ્રત્યેકબુદ્ધા । ય પ્રત્યેકબુદ્ધા
સિદ્ધાસ્તે પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધા. ૬ ।

નતુ સ્વયબુદ્ધ-પ્રત્યેકબુદ્ધાના કો મેદ ? , ઉત્પતે—યોધ્યુપાધિભુતલિ-
કૃતો મેદસ્ત્રાસ્તિ । તથાદિ—સ્વયબુદ્ધાનાં યાદ્યનિમિત્ત વિનૈર નિજજાતિસ્મરણા
દિના યોધિરુપજાયતે, પ્રત્યેકબુદ્ધાના તુ યાદ્યનિમિત્તાપેક્ષયા યોધિ., ધ્રુયતે ચ-
જિન્હેં સમ્યક્ ચરયોધિ કી પ્રાપ્તિ હુઈ હૈ, ઓર હસીકે પ્રભાવ સે જિન્હેંને
મિધ્યાત્વરૂપ નિદ્રા કા અભાવ કિયા હૈ, ઓર હસી કારણ જિન્હેં સમ્યક્
યોધ પ્રાપ્ત હો ચુકા હૈ એ સ્વયબુદ્ધ હૈ । હસ સ્વયબુદ્ધ અવસ્થા મેં
જો સિદ્ધ હુઈ હૈ એ સ્વયબુદ્ધસિદ્ધ હૈ ૫ । જો કિસી અનિત્યત્વાદિ ભાવના
કે કારણમૂલ યાદ્ય કિસી વસ્તુ-દૃષ્યમ આદિ કા નિમિત્ત પાકર બુદ્ધ હો
જાતે હૈ—પરમાર્થ કે જ્ઞાતા થન જાતા હૈ એ પ્રત્યેકબુદ્ધ હૈ । જો પ્રત્યેક
બુદ્ધ હોકર સિદ્ધ થન જાતે હૈ એ પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ હૈ ૬ ।

શંકા—સ્વયબુદ્ધ ઓર પ્રત્યેકબુદ્ધ મેં કયા મેદ હૈ ?

ઉત્તર—યોધિ, ઉપધિ, ધ્રુત ઇત્ય લિંગ્ગ કી અપેક્ષા મેદ રહતા હૈ ।
જો સ્વયંબુદ્ધ હુઆ કરતે હૈ ઉન્હેં યાદ્ય નિમિત્ત કે વિના હી યોધિ પ્રાપ્ત
હો જાતી હૈ । હસમેં અન્તરગ નિમિત્ત જાતિસ્મરણ આદિ પડતે હૈ । પ્રત્યેક
બુદ્ધો મેં એસા નહીં હોતા હૈ । ઉન્હેં યોધિ કી પ્રાપ્તિ યાદ્યનિમિત્તાધીન

બીજાના ઉપદેશ વિના જ જેમને સમ્યક્વશોભિની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અને તેનાજ
પ્રકાશથી જેમણે મિધ્યાત્વરૂપ નિદ્રાનેા નાશ કર્યો છે, અને એજ કારણે જેમને
સમ્યક્ બોધ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ છે આ સ્વયંબુદ્ધ અવસ્થામાં
જેઓ સિદ્ધ થયાં છે તેઓ સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૫) જે કોઈ અનિત્યત્વાદિ ભાવનાના
કારણમૂલ કોઈ વસ્તુ-દૃષ્ય આદિનું નિમિત્ત મેળવીને બુદ્ધ થઈ બાક છે—પર
માર્થના બાલુકાર જની બાક છે, તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ છે જેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ થઈને
સિદ્ધિધાય છે તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૬)

શંકા—સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધ વચ્ચે શો તફાવત છે ?

ઉત્તર—યોધિ, ઉપધિ, ધ્રુત અને લિંગની અપેક્ષાએ લેઈ રહે
છે જેઓ સ્વયંબુદ્ધ થાય છે તેમને બાક નિમિત્ત વિના જ બોધિ પ્રાપ્ત થઈ
બાક છે તેમાં અન્તરગ નિમિત્ત જાતિસ્મરણ આદિ કોઈ છે “પ્રત્યેક બુદ્ધોમાં”
એવું થતું નથી—તેમને બોધિની પ્રાપ્તિ બાક નિમિત્તાધીન કોઈ છે કરકરૂ

સ્વલિંગસિદ્ધાઃ=સ્વલિંગ-જિનશાસનવેપઃ સદોરકમુખવચ્ચિકારજોહરણાદિરુપસ્ત્ર-
-મસ્મિન્ વેપે યે સિદ્ધાસ્તે સ્વલિંગસિદ્ધાઃ ૧૧ । અન્યલિંગસિદ્ધાઃ-પરિવાજ-
કાદિલિંગે સિદ્ધાઃ ૧૨ । ગૃહલિંગસિદ્ધાઃ ૧૩ । એકસિદ્ધા-એકસ્મિન્ સમયે
એકે એવ સિદ્ધાઃ । એવમૃતા યે સિદ્ધાસ્તે એકસિદ્ધાઃ ૧૪ । અનેકસિદ્ધા-
એકસ્મિન્ સમયે અનેકે સિધ્ધન્તિ સ્મ, તે અનેકસિદ્ધા ૧૫ । ઉત્કર્ષતોઽપ્યોત્તર-
શતસરણ્યકા સિદ્ધા મવન્તિ । ઉક્તચ—

વત્તીસા અઢ્યાલા, સટ્ટી ધાવત્તરી ય ધોદ્ધવ્વા ।

ચુલમીઈ છન્નર્હ, દુરહિય અટ્ટુત્તર સય ચ ॥ ૧ ॥ ૧૫ ॥

સિદ્ધ વે હૈં કિ જિનકે પાસ જિનશાસનકથિત મુનિવેપ હોતા હૈ, જૈસે-
સદોરકમુખવચ્ચિકારા કા હોના, રજોહરણ આદિ કા હોના । હસ વેપ
મેં રહકર જો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરતે હૈ ૧૧ । પરિવાજક આદિ કે વેપ મેં
રહકર જો સિદ્ધ હોતે હૈં વે અન્યલિંગસિદ્ધ કહલાતે હૈં ૧૨ । ગૃહી કે
લિંગ મેં-ગૃહસ્થ કી પર્યાય મેં-રહકર હી સિદ્ધ જો હોતે હૈં વે ગૃહલિંગસિદ્ધ
હૈં ૧૩ । તથા એક સમય મેં જો એક હી જો સિદ્ધ હોતે હૈં વે એકસિદ્ધ કહે
ગયે હૈં ૧૪ । એક સમય મેં અનેક સિદ્ધ હોતે હૈં વે અનેક સિદ્ધ હૈં ૧૫ ।
અનેકસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા એક સમય મેં એક સૌ આઠ (૧૦૮)
હોતે હૈં, કહા ખી હૈ—

“વત્તીસા અઢ્યાલા, સટ્ટી ધાવત્તરી ય ધોદ્ધવ્વા ।

ચુલમીઈ છન્નર્હ, દુરહિય અટ્ટુત્તર સય ચ” ॥ ૧ ॥

જેમની પાસે જિન શાસન કથિત મુનિવેષ હોય છે—જેમકે દોરા સાથેની
ચુલપત્તિ, સ્નેહરણ આદિનું હોવું—તેમને સ્વલિંગ સિદ્ધિ કહે છે આ વેપમાં
રહીને જે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે તે સ્વલિંગ સિદ્ધિ છે ॥૧૧॥ પરિવાજક આદિના
વેપમાં રહીને જે સિદ્ધ થાય છે તે અન્યલિંગ સિદ્ધિ કહેવાય છે ॥૧૨॥ ગૃહીનાં
લિંગમાં-ગૃહસ્થની પર્યાયમાં-રહીને જ જે સિદ્ધ થાય છે તેજો ગૃહલિંગ સિદ્ધિ
છે ॥૧૩॥ તથા એક સમયમાં જે એકજ સિદ્ધિ થાય છે તેજો એકસિદ્ધિ કહેવાય
છે ॥૧૪॥ એક સમયમાં અનેક સિદ્ધિ થાય છે તેજો અનેકસિદ્ધિ છે ॥૧૫॥
અનેકસિદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક સમયમાં એકસો આઠ (૧૦૮) થાય છે
કહેલ પણ છે—

“વત્તીસા અઢ્યાલા, સટ્ટી ધાવત્તરી ય ધોદ્ધવ્વા ।

ચુલમીઈ છન્નર્હ, દુરહિય અટ્ટુત્તર સય ચ” ॥ ૧ ॥

યદિ પૂર્વાધીત શ્રુત ન ભવતિ, તર્હિ નિયમાદ્ ગુરુમનિર્ધો ગત્વા લિંગ પ્રતિ પઘતે, ગચ્છ વાઙ્મય ન મુચ્ચતિ ।

પ્રત્યેકબુદ્ધાનાં તુ પૂર્વાધીત શ્રુત નિયમતો ભવતિ, તન્ન જયન્યત એકાદ શાક્તાનિ, ઉત્કર્ષત' મિચિન્ન્યુનાનિ દશ પૂર્વાણિ । તેમ્પો દેવતા લિંગ પ્રયચ્છતિ । લિંગવર્જિતા યા વદાચિદ્ ભવન્તિ ૬ ।

બુદ્ધબોધિતસિદ્ધા - બુદ્ધા=આચાર્યદયસ્તર્વોધિતા સન્તો યે સિદ્ધાન્તે તથા ૭ । સ્ત્રીલિંગસિદ્ધા' ૮ । પુલિંગસિદ્ધા' ૯ । નપુસકલિંગસિદ્ધા' ૧૦ । તથા

હોકર વિહાર કરને કી શક્તિ હોતી હૈ, ઓર ઇચ્છા મી યદિ ઇસી પ્રકાર કી હનકી હો તો યે અકેલે હી વિહાર કરતે હૈ, નહીં તો ગચ્છાવાસ મૈં રહતે હૈં । હનકા શ્રુત જય પૂર્વાધીત નહીં હોતા હૈ તો યે નિયમત ગુરુ કે નિકટ જાકર સાધુવેપ અગીકાર કરતે હૈં, ઓર ગચ્છ કો નહીં છોડતે હૈં ।

પ્રત્યેકબુદ્ધોં કા શ્રુત નિયમ સે પૂર્વાધીત હોતા હૈ । જયન્ય સે યે ગ્યારહ અગ પર્યન્ત પઢે હુપ હોતે હૈં, તથા ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે કુછ કમ દશ પૂર્વતક । હનકે લિયે સાધુવેપ દેવતા પ્રદાન કરતે હૈં । અથવા યે કમી ૨ સાધુવેપ સે વર્જિત મી રહતે હૈં । ૬ ।

બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ વે હૈં કિ જિન્હૈં આચાર્ય આદિ બોધ દેતે હૈં । ઓર ડનસે પ્રતિબોધિત હોકર હી જો સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરતે હૈં ૭ । સ્ત્રી લિંગ સે, પુલિંગ સે તથા નપુસકલિંગ સે યુક્ત હોકર જો સિદ્ધ હોતે હૈં વે સ્ત્રીલિંગ પુલિંગ ઓર નપુસકલિંગ, સિદ્ધ ૮-૯-૧૦ કહલાતે હૈં । સ્વલિંગ-

અને તેમની જોવી ઈચ્છા પણ હોય તો તેઓ જોઈલા જ વિહાર કરે છે, નહીં તો ગચ્છવાસમાં રહે છે એ તેમનું શ્રુત પૂર્વાધીત ન હોય તો તેઓ નિયમત ગુરુની પાસે જઈને સાધુ-વેપ સ્વીકારે છે અને ગચ્છને છોડતા નથી.

પ્રત્યેકબુદ્ધાનું શ્રુત નિયમથી જ પૂર્વાધીત હોય છે જનન્યથી તેઓ અગિયાર અગ સુધી ભણેલ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટરૂપથી દશ પૂર્વાધી ઠાંઠાં જોઈલ ભણેલ હોય છે તેમને માટે દેવ સાધુવેપ આપે છે અથવા તેઓ ઠકારેઠ ઠકારેઠ સાધુવેપથી વર્જિત પણ રહે છે ॥૬॥

જેમને આચાર્ય વગેરે જાણ આપે છે, અને તેમના દ્વારા પ્રતિબોધિત થઈને તેઓ સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ છે ॥૭॥

નારીબાતિ, નરબાતિ અને નાન્યેતર બાતિથી મુક્ત થઈને જે સિદ્ધ થાય છે તેઓ સ્ત્રીલિંગ, પુલિંગ અને નપુસકલિંગ સિદ્ધ કહેવાય છે ॥૮-૯-૧૦॥

તથા—ત્રિસપ્તત્યાદય ઉત્કર્ષતશ્ચતુશ્રીતિપર્યન્તા નિરન્તરં સિધ્યન્તશ્ચતુરઃ સમયાન્ યાવદ્ ગ્રાપ્યન્તે । તત્ત ઉર્ધ્વમન્તરમ્ । તથા—પચ્ચાશીત્યાદય ઉત્કર્ષતઃ પષ્ણવતિપર્યન્તા નિરન્તર સિધ્યન્તદ્વીન્ સમયાન્ યાવદ્ગ્રાપ્યન્તે । પરતોઽવશ્યમન્તરમ્ ।

તથા—સપ્તનવત્યાદય ઉત્કર્ષતો દ્વ્યુત્તરશ્ચતરપર્યન્તા નિરન્તર સિધ્યન્તો દ્વૌ સમયો યાવદ્ગ્રાપ્યન્તે । પરતો નિયમાદન્તરમ્ ।

તથા—ત્ર્યુત્તરશ્ચત્રાદય ઉત્કર્ષતોઽષ્ટોત્તરશતપર્યાન્તાઃ સિધ્યન્તો નિયમાદેકમેવ સમય યાવદ્ગ્રાપ્યન્તે, ન તુ દ્વિગ્રાદિસમયાનિતિ ૧૫ ।

અન્યાસ ૪૧ સે લેકર ઉત્કૃષ્ટ સાઠ જીવોં તક નિરન્તર સિદ્ધ હોતે હૈ । યે છઠ સમય તક સિદ્ધ હોતે હૈ । હમકે યાદ અન્તર અવશ્ય હો જાતા હૈ । તથા ઇકસઠ ૬૧ સે લેકર ઉત્કૃષ્ટ ચત્તર ૭૨ જીવ નિરન્તર સિદ્ધ હોતે હૈ, યે પાંચ સમય તક સિદ્ધ હોતે હૈ, યાદ મેં નિયમ સે અન્તર પડ જાતા હૈ । તથા તેહત્તર ૭૩ સે લગાકર ઉત્કૃષ્ટ ચોરાસી ૮૪ જીવ નિરન્તર સિદ્ધ હોતે હૈ, યે ત્રણ સમયોં તક પાયે જાતે હૈ । હસકે યાદ નિયમત અન્તર હો જાતા હૈ । પચાસી ૮૫ સે લેકર ઉત્કૃષ્ટ છયાનવે તક જીવ નિરન્તર સિદ્ધ હોતે હૈ । યે ત્રીન સમય તક પાયે જાતે હૈ । હસકે યાદ અન્તર હો જાતા હૈ । સન્તાનવે ૯૭ સે લેકર ઉત્કૃષ્ટ ણકસો દો ૧૦૨ તક નિરન્તર સિદ્ધ હોતે હૈ, યે દો સમયોં તક પાયે જાતે હૈ । હસકે યાદ અન્તર પડજાતા હૈ । ણકસો ત્રીન ૧૦૩ સે લેકર ઉત્કૃષ્ટ ણકસો આઠ ૧૦૮ તક સિદ્ધ હોતે હૈ, યે ણક હી સમય તક પાયે જાતે હૈ, દો ત્રીન આદિ સમય તક નહીં । હમ પ્રકાર હમ ગાથા કા અર્થ હૈ ।

પચ્ચાસ (૪૬) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ સાઠ છવે સુધી નિરતર સિદ્ધ હોય છે એ ૭ સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે, ત્યાર બાદ અતર અવશ્ય પડી જાય છે તથા એકસઠ (૬૧) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ બારે (૭૨) છવ નિરતર સિદ્ધ થાય છે તેઓ પાંચ સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે, પછી નિયમથી અતર પડી જાય છે તથા તેતર (૭૩) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ ચોરાસી (૮૪) નિરતર સિદ્ધ થાય છે એ પાંચ સમયો સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ નિયમથી અતર પડી જાય છે પચ્ચાસી (૮૫) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ છયાનવે (૯૬) સુધી છવ નિરતર સિદ્ધ થાય છે તે નવ સમય સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ અતર પડી જાય છે સન્તાનથી (૯૭) લઈને ઉત્કૃષ્ટ એકસો બે (૧૦૨) સુધી નિરતર સિદ્ધ થાય છે તે બે સમયો સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ અતર પડી જાય છે એકસો ત્રણ (૧૦૩) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ એકસો આઠ (૧૦૮) સુધી સિદ્ધ થાય છે, એ એક જ સમય સુધી પ્રાપ્ત થાય છે, બે ત્રણ આદિ સમય સુધી નહીં આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ છે.

છાયા—દ્વાત્રિંશત્ અષ્ટચત્વારિંશત્, પટિઃ દાસપ્તતિશ્ચ શોદધ્યા ।

ચતુરશીતિ પ્વણ્ણવતિ, દ્વચધિક (દ્વચધિકશ્ચત) અટોત્તર શ્વત ચ ॥૧૧॥

વ્યાખ્યા—પ્રથમસમયે જઘન્યત્ત્વ એકો દ્વૌ વા, ઉત્કર્ષતો દ્વાત્રિંશત્ સિધ્ધ્યન્તા પ્રાપ્યન્તે । દ્વિતીયસમયે જઘન્યત્ત્વ એકો દ્વૌ વા, ઉત્કર્ષતો દ્વાત્રિંશત્ । એવ તૃતીય-સમયેઽપિ । એવ ચતુર્થસમયેઽપિ । એવ યાવદ્દશમેઽપિ સમયે જઘન્યત્ત્વ એકો દ્વૌ વા ઉત્કર્ષતો દ્વાત્રિંશત્ । તત્ પરમવશ્યમન્તરમ્ ।

તથા—પ્રવર્તિશ્ચદાદય ઉત્કર્ષતોઽષ્ટચત્વારિંશત્પર્યન્તા નિરન્તર સિધ્ધ્યન્તા સપ્ત સમયાન્ યાવત્ પ્રાપ્યન્તે । તથાહિ—પ્રથમસમયે જઘન્યત્ત્વપ્તિશ્ચતુર્સિંશત્ વા, ઉત્કર્ષતોઽષ્ટચત્વારિંશત્ સિધ્ધ્યન્તા પ્રાપ્યન્તે, इति રીત્યા સપ્તમસમયાવધિ માવના કાર્યા ।

તથા—एकोनपञ्चादशदादय उत्कर्षत पट्तिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्त षट्सप्त-मयान् यावदवाप्यन्ते । પરતોઽવશ્યમન્તરમ્ । તથા—एकपट्चादय उत्कर्षतो द्वि-प्ततिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तः—પશ્ચસમયાન્ યાવદવાપ્યન્તે । તતઃ પરમન્તરમ્ ।

પ્રથમ સમય મેં જઘન્ય સે એક યા દ્વૌ જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીસ જીવ સિદ્ધ હોતે હૈ । દ્વિતીય સમય મેં બી જઘન્ય સે એક યા દ્વૌ જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટ સે ચત્તીસ જીવ સિદ્ધ હોતે હૈ । इसी तरह तृतीय, चतुर्थ, पंचम, षष्ठ, सप्तम और अष्टम समय में भी जघन्य और उत्कृष्ट की अपेक्षा सिद्ध होनेवाले जीवों का प्रमाण जानना चाहिये । इसके बाद नियमतः अन्तर हो जाता है । तथा तेतीस से लेकर उत्कृष्ट अष्टतालीस पर्यन्त जीव निरन्तर सिद्ध होते रहते हैं, और ये सात समय तक सिद्ध होते हैं । जैसे—प्रथम समय में जघन्य से तेतीस अथवा चोतीस, उत्कर्ष से अष्टतालीस सिद्ध होते हैं, इस रीति से सात समय पर्यन्त मावना कर लेनी चाहिये । बादमें नियमतः अन्तर हो जाता है । तथा

પ્રથમ સમયમાં જઘન્યથી એક કે બે જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટથી ત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે । બીજા સમયમાં પણ જઘન્યથી એક કે બે જીવ અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે । એજ પ્રમાણે ત્રીજા, ચોથા, પાંચમાં, છઠ્ઠા, સાતમાં, અને આઠમાં સમયમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થનાર જીવોનું પ્રમાણ બાકીનું જોઈએ । ત્યાર પછી નિયમથી જ અતર પડી જાય છે તથા તેત્રીસથી હઠને ઉત્કૃષ્ટ અઠતાલીસ સુધી જીવ નિરન્તર સિદ્ધ થતાં રહે છે, અને એ સાત સમય સુધી સિદ્ધ હોય છે । એમકે પ્રથમ સમયમાં જઘન્યથી તેત્રીસ અથવા ચોત્રીસ, ઉત્કૃષ્ટથી અઠતાલીસ સિદ્ધ હોય છે, આ રીતે સાત સમય સુધી સમજી લેવું જોઈએ । પછી નિયમથી અતર પડી જાય છે તથા

તુ ન્યૂનતા પક્ષસ્ય, વિવાદાસ્પદીમૂલેતિ વિશેષણં વિના નિયતસ્ત્રીલામાભાવાત્ ।
 યદિ તદ્વપાદીયતે, તદા તત્પ્રતિબોધાર્થં કિંચિદન્યતે—સ્ત્રિયો મુક્ત્યર્હા, મુક્તિ-
 કારણાઽવૈકલ્યાત્, યથા પુમાંસઃ, યત્ર હિ યસ્ય નાસ્તિ સંભવસ્તત્ર તત્કારણવૈકલ્ય,
 યથા સિદ્ધશિલાયાં શાલ્યહ્રુરસ્ય । ઇમાસ્તુ મુક્તિકારણવૈકલ્યરહિતાઃ, તસ્મા-
 ન્મુક્ત્યર્હા इति ।

હો સક્તી હૈ, અતઃ* હસ યાત કો સ્પષ્ટ કરને કે લિયે યદિ ણેસા કહા
 જાય કિ હમ ઉન્હેં હી મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ નિપિદ્ધ કરતે હૈં જિન્હેં આપ મુક્તિ
 પ્રાપ્તિ કે યોગ્ય ગિનતે હો, તો હસ પર મી હમારા યહી કહના હૈ કિ
 જિન્હેં તુમ મુક્તિપ્રાપ્તિ કે યોગ્ય નહીં કહતે હો ઉન્હેં હી હમ હસ પ્રકાર
 સે મુક્તિપ્રાપ્તિ કે યોગ્ય સિદ્ધ કરતે હૈં—“સ્ત્રિયો મુક્ત્યર્હા, મુક્તિકાર-
 ãवैकल्यात्, यथा पुमांसः” જૈસે પુરુષોં મેં મુક્તિ કે કારણોં કી અવિ-
 કલતા દેખી જાતી હૈ ઉસી પ્રકાર સે સ્ત્રિયોં મેં મી મુક્તિ કે કારણોં કી
 અવિકલતા હોને સે વે મી મુક્તિપ્રાપ્તિ કે યોગ્ય હૈં । જહા પર જિસકી
 સંભવતા નહીં હોતી હૈ વહીં પર ઉસકે કારણોં કી વિકલતા રહતી હૈ,
 જૈસે સિદ્ધશિલા મેં શાલ્યહ્રુર કી સંભવતા નહીં હૈ, અતઃ વહા પર ઉસકે
 કારણોં કી મી વિકલતા હૈ, પરંતુ વિષક્ષિત સ્ત્રિયા ણેસી નહીં હૈં,
 ઉનમેં તો મુક્તિ કે સથ કારણોં કા સદ્ભાવ હૈ, અતઃ વે મુક્તિ કે યોગ્ય

શ્રીપદ્મી બાણી શકાતી નથી, તેથી આ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે એ એમ
 કહેવામા આવે કે અમે તેમને જ મુક્તિની પ્રાપ્તિ નિપિદ્ધ કરીએ છીએ જેને
 તમે મુક્તિપ્રાપ્તિને યોગ્ય ગણો છો, તો એ બાબતમાં પણ અમારૂં એજ
 કહેવું છે કે જેમને તમે મુક્તિપ્રાપ્તિને યોગ્ય કહેતા નથી તેમને જ અમે આ
 રીતે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને લાયક સિદ્ધ કરીએ છીએ—“સ્ત્રિયો મુક્ત્યર્હા,
 મુક્તિકારણવૈકલ્યાત્ યથા પુમાસઃ” જેમ પુરુષોમા મુક્તિના કારણોની અવિ-
 કલતા એવામા આવે છે તેમ સ્ત્રીઓમા પણ મુક્તિના કારણોની અવિકલતા
 એવાથી તેઓ પણ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય છે બન્યા જેની સંભવતા કોતી
 નથી ત્યાજ તેના કારણોની વિકલતા રહે છે, જેમ સિદ્ધશિલામાં શાલ્યહ્રુરની
 સંભવતા કોતી નથી તેથી આ આગળ તેનાં કારણોની પણ વિકલતા છે, પણ
 વિષક્ષિત સ્ત્રીઓ એવી નથી, તેમનામા તો મુક્તિના બધા કારણોનો સદ્ભાવ છે
 તેથી તેઓ મુક્તિને યોગ્ય છે એ આ વિષે ફરી પણ એવું જ કહેવાય કે

સ્ત્રીમોક્ષસમર્થનમ્—

इह स्त्रीलिङ्गसिद्धा इति यदुक्तं, तत् केचिन्न मन्यन्ते । एवं हि ते प्रलपन्ति—‘स्त्रीणां न मोक्षा, पुरुषेभ्यो हीनन्यात्, नपुंसकादिवत्’ इति ।

अत्र ध्रुमः—सामान्येनात्र धर्मित्वेनोपात्ता स्त्रियो विवादास्पदीमृता वा ? । आद्यपक्षे पक्षैकदेशसिद्धसाध्यता, असख्यातवर्षाण्युक्तदुःपमादिकालोत्पन्न तिरस्त्री-देव्य-मन्यादिस्त्रीणां भूयसीनामस्माभिरपि मोक्षामावस्याभिधानात्, द्वितीये

સ્ત્રીમોક્ષસમર્થન—

यहां पर “स्त्रीलिङ्गसिद्धाः” यह जो कहा है इस बात को कई एक नहीं मानते हैं, वे इस प्रकार कहते हैं—‘स्त्रियों को मुक्ति नहीं होती है, कारण कि ये पुरुष की अपेक्षा हीन हैं, जैसे नपुंसक आदि’ । इसपर यह पूछना है कि आप किन स्त्रियों में मोक्ष का अभाव सिद्ध करते हैं ? क्या सामान्य स्त्रियों में, अथवा किन्हीं विशेष स्त्रियों में ? । यदि सामान्य स्त्रियों में मुक्तिप्राप्ति का अभाव आप सिद्ध करते हो तो यह बात हम भी मानते हैं कि असख्यात वर्षकी आयुवाली अकर्म-भूमिज स्त्रियों को, दुष्पमादिकालोत्पन्न तिर्यञ्चनियों को, एव देवियों को, तथा अभव्य स्त्रियों को मुक्ति प्राप्त नहीं होती है, अतः पक्षैकदेश में यह हेतु सिद्धसाध्यवाला होने से यदि कहो कि कोई विशिष्ट स्त्रियां मुक्ति प्राप्ति के योग्य नहीं हैं तो यह बात पक्षमूल स्त्रीपद से ज्ञात नहीं

સ્ત્રીમોક્ષસમર્થન—

અહીં બાળળ “સ્ત્રીલિંગસિદ્ધા” અમને કહેલ છે એ વાતને કેટલાક માનવા નથી, તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે—“સ્ત્રીઓને મુક્તિ મળતી નથી, કારણ કે તેઓ પુરુષો કરતાં હીન છે જેમ નપુસક આદિ” આ બાબતમાં એ પૂછવાનું છે કે આપ કઈ સ્ત્રીઓને મોક્ષ નથી મળતો એમ સિદ્ધ કરે છે ? શું સામાન્ય સ્ત્રીઓને કે કોઈ વિશિષ્ટ સ્ત્રીઓને ? એ સામાન્ય સ્ત્રીઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી એવું આપ સિદ્ધ કરતા હો તો એ વાત અમે પણ માનીએ છીએ કે અસખ્યાત વર્ષના આયુવાળી અકર્મભૂમિજ સ્ત્રીઓને, દુષ્પમાદિ કાલોત્પન્ન તિર્યચ્ચનિઓને અને દેવીઓને તથા અભવ્ય સ્ત્રીઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેથી પક્ષેકદેશમાં આ હેતુ સિદ્ધસાધ્યવાળો હોવાથી એ આપ કહેા કે કોઈ વિશિષ્ટ સ્ત્રીઓ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય નથી તો એ વાત પક્ષમૂલ

નનુ સ્ત્રીપુ મુક્તિકારણાનામસદ્ધાવાત તથાય હેતુર્નાસ્તીત્યમિદ્વોડ્યં હેતુરિતિ ચેદ્દો
ઉચ્ચતે—ઉક્તહતોરસિદ્ધત્વં ચદસિ, તત્ કિં સ્ત્રીણાં પુરુષમ્બોડપકુષ્ટત્વેન ૧,
કિમુત નિર્વાણસ્થાનાઘમસિધ્ધત્વેન ૨, કિં યા મુક્તિસાધકપ્રમાણામાયેન ૩?,

તત્ર યદિ તાવત્ પુરુષમ્બોડપકુષ્ટત્વેન સ્ત્રીપુ મુક્તિકારણાનામસદ્ધાવ ઇતિ ચદસિ,
તર્હિં દ્વં મૂહિ—ત્વદ્ગ્રીકૃત પુરુષમ્બોડપકુષ્ટત્વ સ્ત્રીપુ કિં સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રયામા
યેન ૧, કિં યા વિશિષ્ટસામર્થ્યામાયેન ૨, કિં યા પુરુષાનભિવચ્ચત્વેન ૩, કિં યા
સ્મરણાઘર્કર્ત્વેન ૪, કિં યા અમહર્દિકત્વેન ૫, કિમુત માયાદિપ્રકર્ષવચ્ચેન ૬,
ઇતિ વિકલ્પાઃ ।

હૈં । યદિ હસ પર ફિર મ્હી એસા છી કહા જાયે કિ સ્ત્રિયોં મેં મુક્તિ કે
કારણોં કી અસદ્ધાવતા હૈ અત્ત ડનમેં હસ હેતુ કે અસદ્ધાવ સે હેતુ મેં
અસિદ્ધતા આતી હૈ, સો એસા કહના મ્હી ઠીક નહોં હૈ, કારણ કિ હમારા
હસ પર એસા પૂછના હૈ કિ આપ જો સ્ત્રિયોં મેં હસ હેતુ કાં અસિદ્ધતા
પ્રકટ કર રહે હો સો કિસ કારણ સે ? કયા ઘે પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન
હૈં હસલિયે, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાન કી અપ્રસિદ્ધિ હૈં હસલિયે, યા
મુક્તિ કે સાધક પ્રમાણ નહોં હૈં હસલિયે ? । યદિ એસા કહા જાય કિ
સ્ત્રિયા પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન હૈં હસલિયે ડનમેં મુક્તિ કે કારણોં કા
સદ્ધાવ નહોં હૈં સો પુનઃ હસપર હમ યહ પૂછતે હૈં કિ આપ જિન સ્ત્રિયોં
કો પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન પતલાતે હૈં વહ કિસ કારણ સે પતલાતે હૈં ?,
કયા ડનમેં સમ્યગ્દર્શનાદિકરૂપ જો રત્નત્રય હૈં વસકા અમાવ રહતા હૈં ? ૧,
યા ડનમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કા અમાવ હૈં ? ૨, અથવા ઘે પુરુષોં દ્વારા

શ્રીઓમાં મુક્તિનાં કારણોની અસદ્ધાવતા છે તેથી તેમનામાં તે હેતુના અસદ્ધ
ભાવથી હેતુમાં અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવું તે પણ સાચું નથી, કારણ
કે અમારે એ બાબતમાં એવું પૂછવાનું છે કે આપ શ્રીઓમાં આ હેતુની જે
અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યાં છો તે કયા કારણે ? શું તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે
તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુક્તિના સાધક પ્રમાણ
નથી તેથી ? નો એમ કહેવામાં આવે કે શ્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી
તેમનામાં મુક્તિનાં કારણોના સદ્ધાવ નથી તો કરી તે વિષે અમારે એ પ્રશ્ન
છે કે આપ જે શ્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો ?
(૧) શું તેમનામાં સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ
છે ? કે (૨) શું તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે ? (૩) અથવા તેઓ
પુરુષો દ્વારા અવધ છે ? કે સ્મરણ બાદિ જ્ઞાન તેમનામાં રહેતું નથી ? (૫)

તપ્ત યદુચ્યતે સ્ત્રીપુ રત્નપ્રયામાવ ઇતિ તદયુક્તમ્-સમ્યગ્દર્શનાદીનિ પુરુષાણા-
મિષ સ્ત્રીણામપ્યવિકલાનિ દૃશ્યન્તે । તથાહિ-દૃશ્યન્તે સ્ત્રિયોઽપિ સકલમપિ પ્રવચ-
નાયં શ્રદ્ધાનાઃ, જાનતે ચ પઢાવશ્યકકાલ્પિકોત્કાલિકાદિમેદમિન્ન શ્રુતમ્,
પરિપાલયન્તિ સમૃદ્ધશ્ચવિધ સયમમ્, ધારયન્તિ ચ દેવાસુરાણામપિ દુર્ધર વ્રહ્મચર્યમ્,
તપ્યન્તે ચ તર્પાસિ માસક્ષપણાદીનિ તત્ કથમિષ ન તાસાં મોક્ષસમ્ભવ । કિં ચ-
સ્ત્રીપુ રત્નપ્રયામાવ ઇતિ યદુચ્યતે, તત્ કિં રત્નપ્રયસ્ય અવશિષ્ટસ્ય તત્રાઽભાવો વિ-
વશિતઃ, કિં ષા પ્રકર્ષપર્યન્તપ્રાપ્તસ્ય રત્નપ્રયસ્ય તત્રામાવઃ ? ।

અથવા હૈં ? ૩, યા સ્મરણ આદિ જ્ઞાન ઉનમ્ નહીં રહતા હૈં ? ૪, યા ઉનમ્
કોઈ સ્ત્રી મહર્થિક નહીં હૈં ? ૫, અથવા માયાદિક કી ઉનમ્ પ્રકર્ષતા
પાઈ જાતી હૈં ? ૬ । યદિ હન છદ્ વિકલ્પોં મ્મં સે યદ્ વિકલ્પ માના જાય
કિ સ્ત્રિયોં મ્મં રત્નપ્રય કા અમાવ હૈ અતઃ ઉનમ્ પુરુષોં કી અપેક્ષા
હીનતા હૈ સો એસા કહના યુક્તિયુક્ત નહીં માના જાતા હૈ, ક્યોં કિ
સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નપ્રય પુરુષોં કી તરહ ઉનમ્ મ્મી અવિકલ દેસે જાતે
હૈ । સ્ત્રિયાં મ્મી સકલ પ્રવચન કે અર્થ કી અદ્વા કરનેવાલી, પઢાવશ્યક
કાલિક ઉત્કાલિક આદિ કે મેદ સે મિદ્ધ સ્મૃત કો જાનને ઘાલી, તથા
સમ્રહ પ્રકાર કે સયમ કો પાલને ઘાલી દેસી જાતી હૈ । દેવ ઔર
અસુરોં દ્વારા મ્મી દુર્ધર એસા વ્રહ્મચર્ય વ્રત ષે પાલતી હૈ । માસક્ષપણ આદિ
વિવિધ પ્રકાર કી તપસ્યા ષે કરતી હૈ, હસલિયે ઉનમ્ મુક્તિ કા સંભવ
કેસે નહીં હો સકતા હૈ ? । તથા આપ જો સ્ત્રિયોં મ્મં રત્નપ્રય કા અમાવ
કહતે હો સો હનમ્ રત્નપ્રય કા અમાવ કેસે વિવશિત હૈ ?, કયા સામા-

કે તેઓમાથી કોઈ સ્ત્રી મહર્થિક નથી ? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામા
અધિકતા હોય છે ? એ આ છ વિકલ્પોમાંથી આ વિકલ્પ માની લાગ્યો કે
સ્ત્રીઓમા રત્નપ્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામા પુરુષો કરતા હીનતા છે, તે
એમ કહેવું તે યુક્તિ યુક્ત માની શકાય નહીં કારણ કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નપ્રય
પુરુષોની જેમ તેમનામા પણ અવિકલ નજર પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ
પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી છે આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના મેદથી
શ્રુતને બાંધનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સયમને પાળનારી બેવામા આવે છે
દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર એવું વ્રહ્મચર્યવ્રત તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ
વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તે પછી તેમનામા મુક્તિનો સંભવ કેવી
રીતે હોઈ શકે નહીં ?, તથા આપ એ સ્ત્રીઓમા રત્નપ્રયનો અભાવ કહેતા હો
તો તેમનામા રત્નપ્રયનો અભાવ કેવી રીતે વિવશિત છે, શુ સામાન્યરૂપ રત્ન

નનુ સ્ત્રીપુ મુક્તિકારણાનામસદ્ભાવત્ તપ્રાય હેતુર્નાસ્તીત્યગિદ્વોડ્યં હેતુરિતિ ચેદ્વા
 ઉત્પત્તે—ઉક્તહેતોરસિદ્ધત્વ ચદસિ, તત્ કિં સ્ત્રીणां પુરુષેभ्योऽपकृष्टत्वेन १,

કિમુત નિર્વાણસ્થાનાધર્મસિદ્ધત્વેન ૨, કિં વા મુક્તિસાધકપ્રમાણામાયેન ૩,

તત્ર યદિ વાયત્ પુરુષેभ्यોऽપકૃષ્ટત્વેન સ્ત્રીપુ મુક્તિકારણાનામસદ્ભાવત્ ઇતિ ચદસિ,
 તર્હિ શ્દ દ્વાદિ—ત્વદ્બીકૃત પુરુષેभ्यોऽપકૃષ્ટત્વ સ્ત્રીપુ કિં સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રયામા
 વેન ૧, કિં વા ત્રિશિષ્ટસામર્થ્યામાયેન ૨, કિં વા પુરુષાનામિવન્યત્વેન ૩, કિં વા
 સ્મરણાધર્મકર્તૃત્વેન ૪, કિં વા અમદર્દિકત્વેન ૫, કિમુત માયાદિપ્રકર્ષવત્ત્વેન ૬,
 ઇતિ વિકલ્પા ૧ ।

હૈં । યદિ હસ પર ફિર ખી જેસા હી કહા જાવે કિ સ્ત્રિયોં મેં મુક્તિ કે
 કારણોં કી અસદ્ભાવતા હૈ અતઃ' ડનમેં હસ હેતુ કે અસદ્ભાવ સે હેતુ મેં
 અસિદ્ધતા આતી હૈ, સો જેસા કહના ખી ઠીક નહોં હૈ, કારણ કિ હમારા
 હસ પર જેસા પૂછના હૈ કિ આપ જો સ્ત્રિયોં મેં હસ હેતુ કી અસિદ્ધતા
 પ્રકટ કર રહે હો સો કિસ કારણ સે ? કયા વે પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન
 હૈં હસલિયે, અથવા નિવાણરૂપ સ્થાન કી અપ્રસિદ્ધિ હૈં હસલિયે, યા
 મુક્તિ કે સાધક પ્રમાણ નહોં હૈં હસલિયે ? । યદિ જેસા કહા જાય કિ
 સ્ત્રિયા પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન હૈં હસલિયે ડનમેં મુક્તિ કે કારણોં કા
 સદ્ભાવ નહોં હૈં સો પુન હસપર હમ યહ પૂછતે હૈં કિ આપ જિન સ્ત્રિયોં
 કો પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન ઘતલાતે હૈં વહ કિસ કારણ સે ઘતલાતે હૈં ?
 કયા ડનમેં સમ્યગ્દર્શનાદિકરૂપ જો રત્નત્રય હૈં ડસકા અમાવરહતા હૈં ? ૧,
 યા ડનમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કા અભાવ હૈં ? ૨, અથવા વે પુરુષોં દ્વારા

સ્રીઓમાં મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે તેથી તેમનામાં તે હેતુના અસદ્-
 ભાવથી હેતુમાં અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવું તે પણ સાચું નથી, કારણ
 કે અમારે એ બાબતમાં એવું પૂછવાનું છે કે આપ સ્રીઓમાં આ હેતુની જે
 અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે ? શુ તેઓ પુરુષો કરતાં હીન છે
 તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુક્તિના સાધક પ્રમાણ
 નથી તેથી ? બે એમ કહેવામાં આવે કે સ્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી
 તેમનામાં મુક્તિના કારણોનો સદ્ભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારો એ પ્રશ્ન
 છે કે આપ જે સ્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો ?
 (૧) શુ તેમનામાં સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ
 છે ? કે (૨) શુ તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે ? (૩) અથવા તેઓ
 પુરુષો દ્વારા અવધ છે ? કે સ્મરણ બાદિ જ્ઞાન તેમનામાં રહેતું નથી ? (૫)

તત્ર યદુચ્યતે સ્ત્રીપુ રત્નત્રયાભાવ ઇતિ તદયુક્તમ્-સમ્યગ્દર્શનાદીનિ પુરુષાણા-
મિથ સ્ત્રીણામપ્યવિકલાનિ દૃશ્યન્તે । તથાહિ-દૃશ્યન્તે સ્ત્રિયોઽપિ સકલમપિ પ્રવચ-
નાર્થ શ્રદ્ધાનાઃ, જાનતે ચ પઠાવશ્યકકાલિકોત્કાલિકાદિમેદમિન્ન શ્રુતમ્,
પરિપાલયન્તિ સપ્તદશવિધ સયમમ્, ધારયન્તિ ચ વૈવાસુરાણામપિ દુર્ધર વ્રત્તચર્યમ્,
મપ્યન્તે ચ તપાસિ માસક્ષપણાદીનિ તતઃ કથમિથ ન તાસા મોક્ષસમ્ભવ । કિં ચ-
સ્ત્રીપુ રત્નત્રયાભાવ ઇતિ યદુચ્યતે, તત્ કિં રત્નત્રયસ્ય અવશિષ્ટસ્ય તત્રાઝ્માયો વિ-
વક્ષિતઃ, કિં વા પ્રકર્ષપર્ય-તપ્રાપ્તસ્ય રત્નત્રયસ્ય તત્રામાયઃ ? ।

અવશ્ય છે ? ૩, યા સ્મરણ આદિ જ્ઞાન ઉનમેં નહીં રહતા છે ? ૪, યા ઉનમેં
કોઈ સ્ત્રી મહર્દિક નહીં છે ? ૫, અથવા માયાદિક કી ઉનમેં પ્રકર્ષતા
પાઈ જાતી છે ? ૬ । યદિ હન છઠ્ઠ વિકલ્પોં મેં સે યહ વિકલ્પ માના જાય
કિ સ્ત્રિયોં મેં રત્નત્રય કા અમાય છે અતઃ ઉનમેં પુરુષોં કી અપેક્ષા
હીનતા છે સો એસા કહના યુક્તિયુક્ત નહીં માના જાતા છે, ક્યોં કિ
સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોં કી તરહ ઉનમેં મી અવિકલ દેસે જાતે
છે । સ્ત્રિયા મી સકલ પ્રવચન કે અર્થ કી શ્રદ્ધા કરનેવાલી, પઠાવશ્યક
કાલિક ઉત્કાલિક આદિ કે મેદ સે મિશ્ર શ્રુત કો જાનને વાલી, તથા
સત્રહ પ્રકાર કે સંયમ કો પાલને વાલી દેસી જાતી છે । દેવ ઓર
અસુરોં ઘારા મી દુર્ધર એસા વ્રત્તચર્ય વ્રત વે પાલતી છે । માસક્ષપણ આદિ
વિવિધ પ્રકાર કી તપસ્યા વે કરતી છે, હસલિયે ઉનમેં મુક્તિ કા સમ્ભવ
કેસે નહીં હો સકતા છે ? । તથા આપ જો સ્ત્રિયોં મેં રત્નત્રય કા અમાય
કહતે હો સો હનમેં રત્નત્રય કા અમાય કેસે વિવક્ષિત છે ?, ક્યા સામા-

કે તેઓમાથી કોઈ મી મહર્દિક નથી ? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામા
અધિકતા હોય છે ? જો આ છ વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ માની લઈએ કે
સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામા પુરુષો કરતા હીનતા છે, તો
જોમ કહેવું તે યુક્તિ મુક્ત માની શકાય નહીં કારણ કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય
પુરુષોની જોમ તેમનામા પણ અવિકલ નજરે પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ
પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી છ આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી
શ્રુતને બાંધુનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનારી જોવામા આવે છે
દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર જોવું પ્રત્યક્ષવ્યવસ્થા તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ
વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તો પછી તેમનામા મુક્તિનો સંભવ કેવી
રીતે હોઈ શકે નહીં ?, તથા આપ જો સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ કહેતા હો
તો તેમનામાં રત્નત્રયનો અભાવ કેવી રીતે વિવક્ષિત છે, શુ સામાન્યરૂપ રત્ન-

નનુ સ્ત્રીપુ મુક્તિકારણાનામસદ્ભાવત્ તત્રાયં હેતુર્નાસ્તીત્યગિદ્વોડ્ય હતુરિતિ ચેત્
 ઉચ્યતે—ઉક્તહેતોરસિદ્ધત્વં યદસિ, તત્ કિં સ્ત્રીણાં પુરુષમ્બોડ્યકૃષ્ટત્વન ૧,
 કિમુત નિર્વાણસ્થાનાધપ્રસિધ્ધત્વેન ૨, કિં વા મુક્તિસાધકપ્રમાણાભાવેન ૩ ?

તત્ર યદિ યાવત્ પુરુષમ્બોડ્યકૃષ્ટત્વેન સ્ત્રીપુ મુક્તિકારણાનામસદ્ભાવત્ ઇતિ વદસિ,
 તર્હિ શ્દં દૂદ્ધિ—ત્વદક્ષીકૃત પુરુષમ્બોડ્યકૃષ્ટત્વ સ્ત્રીપુ કિં સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રયામા
 વેન ૧, કિં વા વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવેન ૨, કિં વા પુરુશાનભિન્નત્વત્વેન ૩, કિં વા
 સ્મરણાધકર્તૃત્વેન ૪, કિં વા અમહદિકત્વેન ૫, કિમુત માયાદિપ્રકર્ષવત્ત્વેન ૬,
 ઇતિ વિફલપાઃ ।

હૈં । યદિ હસ પર ફિર મી જેસા હી કહા જાયે કિ ક્ષિયોં મેં મુક્તિ કે
 કારણોં કી અસદ્ભાવતા હૈ અતઃ. ડનમેં હસ હેતુ કે અસદ્ભાવ સે હેતુ મેં
 અસિદ્ધતા આતી હૈ, સો જેસા કહના મી ઠીક નહોં હૈ, કારણ કિ હમારા
 હસ પર જેસા પૂછના હૈ કિ આપ જો ક્ષિયોં મેં હસ હેતુ કી અસિદ્ધતા
 પ્રકટ કર રહે હો સો કિસ કારણ સે ? કયા ઘે પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન
 હૈં હસલિયે, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાન કી અપ્રસિદ્ધિ હૈં હસલિયે, યા
 મુક્તિ કે સાધક પ્રમાણ નહોં હૈં હસલિયે ? । યદિ જેસા કહા જાય કિ
 ક્ષિયા પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન હૈં હસલિયે ડનમેં મુક્તિ કે કારણોં કા
 સદ્ભાવ નહોં હૈં સો પુનઃ હસપર હમ યહ પૂછતે હૈં કિ આપ જિન ક્ષિયોં
 કો પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન યતલાતે હૈં વહ કિસ કારણ સે યતલાતે હૈં ?
 કયા ડનમેં સમ્યગ્દર્શનાદિકરૂપ જો રત્નત્રય હૈં વસકા અભાવ રહતા હૈં ? ૧,
 યા ડનમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કા અભાવ હૈં ? ૨, અથવા ઘે પુરુષોં દ્વારા

શ્રીજ્ઞાના મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે તેથી તેમનામાં તે હેતુના અસદ્
 ભાવથી હેતુમાં અસિદ્ધતા આવે છે તો જોમ કહેવું તે પણ સાચું નથી, કારણ
 કે અમારે જો બાબતમાં જોવું પૂછવાનું છે કે આપ શ્રીજ્ઞાના આ હેતુની જે
 અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે ? શું તેજો પુરુષો કરતાં હીન છે
 તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુક્તિના સાધક પ્રમાણ
 નથી તેથી ? જો જોમ કહેવામાં આવે કે શ્રીજ્ઞા પુરુષો કરતાં હીન છે તેથી
 તેમનામાં મુક્તિનાં કારણોને સદ્ભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારે જો પ્રશ્ન
 છે કે આપ જે શ્રીજ્ઞાને પુરુષો કરતા હીન બતાવે છો તે શા કારણે બતાવે છે ?
 (૧) શું તેમનામાં સમ્યગ્દર્શનાદિકે રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ
 છે ? કે (૨) શું તેમનામાં વિશિષ્ટ સમર્થ્યનો અભાવ છે ? (૩) અથવા તેજો
 પુરુષો દ્વારા અવધ છે ? કે સ્મરણ બાદિ જ્ઞાન તેમનામાં રહેતું નથી ? (૫)

तत्र यदि परिभोगमात्रेण चैल चारित्र्याभावहेतुरिति मन्यसे तर्हि वद तावद्, अयं चैलपरिभोगः स्त्रीणां किं तत्परित्यागाशक्तत्वेन १, किं वा गुरुपदिष्टत्वेन २, चारित्र्याभावहेतुर्विवक्षितः ? ।

तत्र यदि स्त्रीणां चैलपरित्यागाशक्तत्वेन चैलपरिभोगश्चारित्र्याभावहेतुरिति स्वीकरोषि, नैतद् युक्तम्, यतः—यद्यपि 'प्राणेभ्यो नापरं प्रियं प्राणिनाम्' तथापि—प्राणा नपि त्यजन्त्य' काश्चित् स्त्रियः प्रदृश्यन्ते किं पुनश्चलः परित्यक्तुमशक्तास्ता इतिसमावना

अयं गुरुपदिष्टत्वेन चैलपरिभोगः स्त्रीणाम्, इत्यङ्गीकरोषि, तर्हि कथय तावत्—किं चैलस्य चारित्र्योपकारित्वेन गुरुमितासां चैलपरिभोगोपदेशः कृतः किं वा अन्यथा ? ।

हेतुता होती है ? अथवा परिग्रहरूप होने से होती है ?, यदि परिभोग मात्र से चैल (घृष्ट) चारित्र्याभाव का हेतु होता है, ऐसा माना जाय तो कहो यह चैल का परिभोग स्त्रियों के उसके परित्याग करने की अशक्ति होने से है ? अथवा गुरुपदिष्ट होने से है ?, यदि इसमें ऐसा कहा जाय कि स्त्रियों में वस्त्र का त्याग करने की अशक्ति होने से चैलपरिभोग होता है, और यह चैलपरिभोग उनमें चारित्र्याभाव का हेतु होता है, तो ऐसा कहना उचित नहीं है, कारण कि प्राणियों को सब से अधिक प्यारे प्राण होते हैं, जब स्त्रियां प्राणों को भी छोड़ देती देखी जाती हैं तो फिर उनके लिये वस्त्रों को छोड़ने की बात कौन कठिन है ?, इसलिये यह बात तो मानी नहीं जा सकती है कि वे वस्त्र के छोड़ने में असमर्थ हैं । यदि यह कहा जाय कि गुरु से उपदिष्ट होकर वे वस्त्र का परिभोग करती हैं तो इसपर भी हम पूछते हैं कि

अथवा परिग्रह रूप होवासी होय छे ? ओ परिभोगमात्र ही चैल चारित्र्याभावने हेतु होय छे, ओयु भानी कछि ओ तो कहेयु आ चैलने परिभोग ओओनी तेना परित्याग करवानी अशक्ति होवाने दीधे छे ? अथवा गुरुपदिष्ट होवासी छे ? ओ ते विषे ओयु कहेवासा आवे के ओओमा वस्त्रने त्याग करवानी अशक्ति होवासी चैल परिभोग थाय छे ओने ते चैलपरिभोग तेमनामा चारित्र्याभावने हेतु होय छे, तो ओम कहेयु उचित नथी, कारण के प्राणीओने सीधी वधारे वहाही प्राणु होय छे, ओ ओओ प्राणु पक्ष अखिडान देती नकरे पठे छे तो पछी तेमने माटे वस्त्रे ओठवानी बात सी रीते कठिन कही शकय ? तेही ओ बात तो भानी शकय तेम नथी के तेओ वस्त्रने त्याग करवाने असमर्थ छे ओ ओम कहेवासा आवे के गुरुपठे उपदिष्ट यन्नि तेओ वस्त्रने परि

तत्र यदि अवशिष्टस्य रत्नत्रयस्य स्त्रीषु अभाव इत्युच्यते भवता, तर्हि कथं, अयं रत्नत्रयामावधारिग्रासमवात् किम् ? उत ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोरभावात् ? किं वा सम्यग्दर्शनादीनां त्रयाणामभावात् ? ।

अथ-चारिग्रासमयेन रत्नत्रयामाव इति पक्षस्य निराकरणम्-तत्र-यदि चारिग्रासस्या सभवाद् रत्नत्रयामावो विषयितस्तर्हि सोऽपि चारिग्रासमव किं सचेत्स्वेन ? १, किं वा स्त्रीत्वस्यचारिग्र विरोधित्वेन ? २, किं वा मन्दसत्त्वतया ? ३,

॥ चेलस्य चारिग्राभावहेतुत्वनिराकरणम्—

तत्र यदि सचेत्स्वेन चारिग्रासमव इत्युच्यते भवता, तर्हि तावत् कथं त्व दक्षीकृतमिदं चेलस्यापि चारिग्राभाव हेतुत्वं किं चेलस्य परिभोगमात्रेण भवति ? १, किं वा चेलस्य पश्चिद्वस्त्वत्वेन ? २, ।

न्यरूप रत्नत्रय का अथवा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रय का ? । यदि प्रथमपक्ष स्वीकार किया जाय तो हम इस पर पुन यह पूछते हैं कि सामान्यतया रत्नत्रय का अभाव चारिग्र के अभाव से कहते हो ? अथवा ज्ञानदर्शन, दोनों के अभाव से कहते हो ? अथवा सम्यग्दर्शनादिक तीनों के अभाव से कहते हो ? ।

यदि कहो कि चारिग्र के असंभव से रत्नत्रय का अभाव है, ऐसा हम कहते हैं सो इसपर पुन यह विकल्प होता है कि उनमें चारिग्र की असंभवता क्या सबल होने से आती है ? या स्त्रीपने के चारिग्र विरोधी होने से आती है ? अथवा मन्दसामर्थ्य होने की वजह से आती है ? । यदि कहा जाय कि वे वस्त्रसहित रहती हैं इसलिये उनमें चारिग्र की असंभवता है सो क्या वस्त्र के परिभोगमात्र से चारिग्राभाव के प्रति

त्रयने। के प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रयने। के पड़ेहो। पक्ष स्वीकारवामा आवे तो अमे ते प्राप्तवामा अमे प्रश्न पूछीके छीके के सामान्यरीते रत्नत्रयने। अभाव चारिग्रना अभावथी कहे। छे। अथवा ज्ञानदर्शन के भन्नेना अभावथी कहे। छे। ? अथवा सम्यग्दर्शनादिक त्रयेना अभावथी कहे। छे। ?

अमे आप अमे कहेता छे के चारिग्रना असंभवथी रत्नत्रयने। अभाव छे अमे कहीके छीके तो ते प्राप्तवामा वणी के विकल्प छेय छे के तेम नामा चारिग्रनी असंभवता शु सबल होवाथी आवे छे ? के स्त्रीपक्ष चारिग्रनु विशयो होवाथी आवे छे ? अथवा मन्द सामर्थ्य होवाने कारखे आवे छे ? अमे कहेवामा आवे के तेको पक्षसहित रहे छे तेथी तेमनामा चारिग्रनी असंभवता छे तो शु पक्षना परिभोगमात्रथी चारिग्राभाव तरे छे ?

અથ ‘અન્યથા’ ઈતિ પક્ષસ્તવસમત ? નાયમપિ યુક્તિસહ, યત. ‘અન્યથા’ ઇત્યનેન પક્ષદ્વયમિદોપસ્થિત ભવતિ । કિં-ચારિત્ર પ્રતિ ચૈલમુદાસીન, ઘાષક વા ? ઇતિ । અયમર્થઃ-ઉદાસીન નામ નાસ્તિ ચારિત્રસ્ય સાધક, નાસ્તિ વા તસ્ય ઘાષક-મિતિ । કિં વા-ચારિત્રસ્ય ઘાષકમેવેતિ । ચારિત્ર પ્રતિ ઔદાસીન્ય વા ઘાષકત્વ વા ઇમયમપિ નાત્ર વર્તતે । પુરુષકૃતાભિમવરક્ષકતયા ચૈલ સ્ત્રીણાં ચારિત્રોપકારક-મસ્તીત્યનન્તરમેવોક્તત્વાદિતિ ।

અતઃ, જો જિસકા ઉપકારી હોતા હૈ વહ ઉસકે અમાવ કા હેતુ નહીં હોતા હૈ, જૈસે મૃત્પિંડાદિક ઘટકે અમાવ કા હેતુ નહીં હોતા હૈ । ઉક્ત રીતિ સે ચૈલ બી ચારિત્ર કા ઉપકારી હોતા હૈ અતઃ વહ ઉસકે અમાવ કા હેતુ નહીં હોતા હૈ । યદિ “અન્યથા” યહ પક્ષ સ્વીકાર કિયા જાય તો યહ બી ઠીક નહીં હૈ, ક્યોં કિ “અન્યથા” ઇસ પદ સે દો પક્ષ ઉપસ્થિત હોતે હૈ-ક્યા ચારિત્ર કે પ્રતિ ચૈલ ઉદાસીન હૈ ? અથવા ઘાષક હૈ ? યદિ ઉદાસીન હૈ તો ઉદાસીન કા તાત્પર્ય હોતા હૈ કિ વહ ન તો ચારિત્ર કા સાધક હોતા હૈ ઓર ન ઉસકા ઘાષક હી હોતા હૈ, અતઃ યહ પક્ષ માન્ય નહીં હૈ । યદિ કહો કિ વહ ચારિત્ર કા ઘાષક હૈ સો એસા કહના બી ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ જય વહ ચારિત્ર કે પ્રતિ ઉપકારી હૈ તો ફિર ન ઉદાસીન હી હો સકતા હૈ, ન ઘાષક હી હો સકતા હૈ અતઃ પુરુષકૃત પરામવ સે રક્ષા કરનેવાલા હોને કે કારણ ચૈલ ચારિત્ર કા ઉપકારી હૈ, એસા હી માનના ચાહિયે । અથ જો કહા જાય કિ ચૈલ

વતું કારણ હોતું નથી, જેમ મૃત્પિંડાદિક ઘટના અભાવનું કારણ હોવા નથી. કહેલ રીત પ્રમાણે ચૈલ પણ ચારિત્રનું ઉપકારી હોય છે તેથી તે તેના અભાવનું કારણ હોતું નથી જો “અન્યથા” આ પક્ષ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તે પણ ખરાબ નથી, કારણ કે ‘અન્યથા’ પદથી જો પક્ષ રજુ થાય છે-શું ચારિત્ર પ્રત્યે ચૈલ ઉદાસીન છે? અથવા ઘાષક છે?, જો ઉદાસીન હોય તો ઉદાસીનનો આવર્તન જો છે કે તે ચારિત્રનું સાધક પણ થતું નથી અને તેનું ઘાષક પણ હોતું નથી તેથી જો પક્ષ સ્વીકારી શકાય નહીં

જો એમ કહો કે તે ચારિત્રનું ઘાષક છે તો એમ કહેવું તે પણ ખરાબ નથી, કારણ કે જો તે ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે તે પછી ઉદાસીન પણ હોઈ શકતું નથી અને ઘાષક પણ હોઈ શકતું નથી તેથી પુરુષકૃત પરામવથી રક્ષા કરનાર હોવાને કારણે ચૈલ ચારિત્રને માટે ઉપકારી જ છે, એમ માનવું જોઈએ હવે જો એમ કહેવામાં આવે કે ચૈલ પરિશ્લેષ હોવાથી ચારિત્રના

યદિ ચારિત્રોપકારિત્વેન તદુપદગત્તર્હિં કિં ન પુરુષાણામપિ તદુપન્ત્રો ગુરુમિઃ ક્રિયતે । અયૈતા અવલા ણ્વ, યતો વલાદપિ પુરુષૈ પરિમુજ્યન્તે ઇતિ ચૈલં વિના તાસા ચારિત્રમદ્વસમય, ન તુ પુરુષાણામિતિ ન તેષાં તદુપદેશ ।

एष सति न चैलाचारिभ्रामाय, चेन्म्य चारिप्रोपकारितात् । तथाहि—यस्योपकारि, न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि चोक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम्, तस्मान्चैल न चारिभ्रामाय हतुरिति ।

गुरुओंने उन्हें चारित्र में उपकारी जानकर वस्त्र के परिभोग का आदेश किया या और कोई रूप से जानकर वस्त्र के परिभोग करने का उपदेश दिया है ? । यदि यह कहा जाय कि गुरुओं ने वस्त्र पहिरने का उपदेश उन्हें इसलिये दिया है कि यह चारित्र का उपकारी है तो फिर उन्होंने यह उपदेश पुरुषों को क्यों नहीं दिया । यदि कहा जाय कि ये अयला हैं, यदि नग्न रहें तो पुरुष उनपर घलात्कार कर सकते हैं इसलिये चैल के बिना चारित्रभग होने की उनमें सम्भावना रहती है अतः गुरुओंने उन्हें चारित्र का उपकारी जानकर चैलपरिभोग की आज्ञा दी है । पुरुषों को नहीं दी । तो फिर इस प्रकार की मान्यता से यह बात तुम्हारे ही मुख से सिद्ध हो जाती है कि वस्त्र का उपभोग चारित्र का उपकारी है, इसके सम्भाव से चारित्र का अभाव सिद्ध नहीं होता है । “यद् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम् तस्मान्न तत् चारिभ्रामावहेतुः”

ભોગ કરે છે તો તે વિષે પણ અમે પૂછીએ છીએ કે ગુરુઓએ ચારિત્રમાં ઉપકારી ગણીને તેમને વસ્ત્રના પરિભોગનો આદેશ આપ્યો કે કેઈ બીજા કારણે વસ્ત્રનો પરિભોગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે ? જો એમ કહેવામાં આવે કે ગુરુઓએ તેમને વસ્ત્ર પહેરવાનો ઉપદેશ એ કારણે આપ્યો છે કે તે ચારિત્ર માટે ઉપકારી છે, તો પછી તેમણે તે ઉપદેશ પુરુષોને કેમ ન દીધો ? જો એમ કહેવામાં આવે કે તેઓ અબળા છે, તેથી જો નગ્ન રહે તો પુરુષો તેમના ઉપર બળાત્કાર કરી શકે છે તેથી થેલ વિના તેમના ચારિત્રભગ થવાની સંભાવના રહે છે તેથી ગુરુઓએ તેમને ચારિત્રનો ઉપકારી ગણીને થેલપરિભોગની આજ્ઞા આપી છે પુરુષોને આપી નથી. તો પછી આ પ્રકારની માન્યતાથી તમારે મુખે જ એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે વસ્ત્રનો ઉપભોગ ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે, તેના સદ્ભાવથી ચારિત્રનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી “યદ્ यस્યોપકારિ ન તત્ તસ્યામાવહેતુઃ, યથા ઘટસ્ય મૃત્પિણ્ડાદિ, ઉપકારિ ચ ઉક્તરીત્યા ચારિત્રસ્ય ચૈલમ્, તસ્માન્ન તત્ ચારિભ્રામાવહેતુઃ” એ એનું ઉપકારી કોય છે તે તેના અભા

અય 'અન્યથા' ઇતિ પક્ષસ્તવસમતઃ, નાયમપિ યુક્તિસહ, યત 'અન્યથા' ઇત્યનેન પશ્ચદ્વયમિદોપસ્થિત મવતિ । કિં-ચારિત્ર પ્રતિ ચૈલમુદાસીન, વાધક વા ? ઇતિ । અયમર્થ -ઉદાસીન નામ નાસ્તિ ચારિત્રસ્ય સાધકં, નાસ્તિ વા તસ્ય વાધક-મિતિ । કિં વા-ચારિત્રસ્ય વાધકમેવેતિ । ચારિત્ર પ્રતિ ઔદાસીન્યં વા વાધકત્વં વા ઉચ્યમપિ નાત્ર વર્તતે । પુરુષકૃતાભિમવરણકતયા ચૈલં સ્ત્રીણાં ચારિત્રોપકારક-મસ્તીત્પનન્તરમેવોક્તત્વાદિતિ ।

અતઃ જો જિસકા ઉપકારી હોતા હૈ વહ ઉસકે અભાવ કા હેતુ નહીં હોતા હૈ, જૈસે મૃત્પિઢાદિક ઘટકે અભાવ કા હેતુ નહીં હોતા હૈ । ઉક્ત રીતિ સે ચૈલ મી ચારિત્ર કા ઉપકારી હોતા હૈ અતઃ વહ ઉસકે અભાવ કા હેતુ નહીં હોતા હૈ । યદિ "અન્યથા" યહ પક્ષ સ્વીકાર કિયા જાય તો યહ મી ઠીક નહીં હૈ, ક્યોં કિ "અન્યથા" હસ પદ સે દો પક્ષ ઉપસ્થિત હોતે હૈ-ક્યા ચારિત્ર કે પ્રતિ ચૈલ ઉદાસીન હૈ ? અથવા વાધક હૈ ? યદિ ઉદાસીન હૈ તો ઉદાસીન કા તાત્પર્ય હોતા હૈ કિ વહ ન તો ચારિત્ર કા સાધક હોતા હૈ ઓર ન ઉમકા વાધક હી હોતા હૈ, અત યહ પક્ષ માન્ય નહીં હૈ । યદિ કહો કિ વહ ચારિત્ર કા વાધક હૈ સો એસા કહના મી ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ જય વહ ચારિત્ર કે પ્રતિ ઉપ-કારી હૈ તો ફિર ન ઉદાસીન હી હો સકતા હૈ, ન વાધક હી હો સકતા હૈ અતઃ પુરુષકૃત પરામર્થ સે રક્ષા કરનેવાલા હોને કે કારણ ચૈલ ચારિત્ર કા ઉપકારી હૈ, એસા હી માનના ચાહિયે । અય જો કહા જાય કિ ચૈલ

વનુ કારણ હોતુ નથી, જોમ મૃત્પિઢાદિક ઘડાના અભાવનુ કારણ હોવા નથી કહેલ રીત પ્રમાણે ચૈલ પણ ચારિત્રનુ ઉપકારી હોય છે તેથી તે તેના અભાવનુ કારણ હોતુ નથી બે "અન્યથા" આ પક્ષ સ્વીકાર કરવામા આવે તો તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે 'અન્યથા' પદથી બે પક્ષ રણ થાય છે-શુ ચારિત્ર પ્રત્યે ચૈલ ઉદાસીન છે? અથવા બાધક છે?, બે ઉદાસીન હોય તો ઉદાસીનને ભાવાર્થ બે છે કે તે ચારિત્રનુ સાધક પણ યતુ નથી અને તેનુ બાધક પણ હોતુ નથી તેથી બે પક્ષ સ્વીકારી શકાય નહીં

બે જોમ કહો કે તે ચારિત્રનુ બાધક છે તો જોમ કહેવું તે પણ બરા-બર નથી, કારણ કે બે તે ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે તે પછી ઉદાસીન પણ હોઈ શકતુ નથી અને બાધક પણ હોઈ શકતુ નથી. તેથી પુરુષકૃત પરામર્થથી રક્ષા કરનાર હોવાને કારણે ચૈલ ચારિત્રને માટે ઉપકારી જ છે, જોમ માનવુ બેધબે. હવે બે જોમ કહેવામા આવે કે ચૈલ પરિચ્છેદ્ય હોવાથી ચારિત્રના

નાપિ ચૈલસ્ય પરિગ્રહરૂપત્વેન ચારિત્રામાયદંતુત્વ સમગતિ, યતો 'મુચ્છા પરિગ્રહો યુત્તો' ઇત્યાદિયચનેન 'મૂર્છા પરિગ્રહ' ઇતિ દશવૈકલિકે ચલ્લેડ્યયને નિર્ણીતમ્ । મૂર્છારહિતો ભરતચક્રવર્તી સાન્ત પુરોડ્ધ્યાદર્શકગૃહેડવતિષ્ઠમાનો નિ પરિગ્રહો ગીયતે । અન્યથા તમ્ય કેયલોત્પત્તિર્નિસ્યાન્ । યદિ ચ ચૈલસ્ય પરિગ્રહરૂપ ત્વ સ્યાત્, તદા તથાવિધરોગાદિષુ પુરુષાણામપિ ચૈલમમવે ચારિત્રામાયેન મુત્ય-માય સ્યાત્ । ઉક્તચ—

‘અર્શોભગન્દરાદિષુ ગૃહીતચીરો યતિર્ન મુચ્યત’ । ઇતિ ।

કિચ્ચ—યદિ મૂર્છાયા અભાવેડપિ યસ્યસર્ગમાત્ર પરિગ્રહો ભવેત્ તતો જિન-કલ્પપ્રતિપક્ષસ્ય કસ્યચિત્ સાધોસ્તુપારશ્વજ્ઞાનુપચ્ચતે પ્રપતતિ ક્ષીતે કેનાપિ ધર્માર્થિના પરિગ્રહરૂપ હોને સે ચારિત્ર કે અભાવ કા હેતુ હે સો એસા કહના ચી ઠીક નહીં હે, ક્યોં કિ પરિગ્રહ કા લક્ષણ મૂર્છાભાવ કહા ગયા હે । યહ દશવૈકલિક કે છઠવે અધ્યયન મેં “મુચ્છા પરિગ્રહો યુત્તો” ઇસ વાક્ય સે ભગવાન્ ને ફરમાયા હે । આદર્શધર મેં અન્તઃપુરસહિત ચી યેઠે હુણ ભરતચક્રવર્તી મૂર્છાભાવરહિત હોને કે કારણ હી પરિગ્રહ રહિત માને ગયે હે । યદિ એસી યાત નહીં હોતી તો ઉન્હેં કેયલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ નહીં હો સક્તી । યદિ ચૈલ કો પરિગ્રહરૂપ માના જાય તો તથા વિધ રોગાદિકોં મેં પુરુષોં કે ચી ચૈલ કે સદ્ભાવ મેં ચારિત્રામાય હોને કી પ્રસક્તિ સે મુક્તિ કે અભાવ કી પ્રસક્તિ માનની પડેગી । કહા ચી હે—

“અર્શોભગન્દરાદિષુ ગૃહીતચીરો યતિર્ન મુચ્યેત” ઇતિ ।

ઔર ચી—મૂર્છાં કે અભાવમેં ચી ચક્ષ્મ કા માત્ર સંસર્ગ યદિ પરિગ્રહ માના જાય તો એસી હાલત મેં કિસી જિનકલ્પી સાધુ કે ઉપર તુષારપાત

અભાવનુ કારણ છે તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે પરિગ્રહનુ લક્ષણ મૂર્છાભાવ કહેવાયુ છે આ દશવૈકલિકના છઠા અધ્યયનમા “મુચ્છા પરિગ્રહો યુત્તો” આ વાક્યથી ભગવાને ફરમાવ્યુ છે આદર્શધરમાં જત પુર સહિત બેઠેલ ભરત ચક્રવર્તી મૂર્છાભાવરહિત હોવાને કારણે જ પરિગ્રહરહિત મનાયા છે જો એમ ન હોત તો તેમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકત નહીં જો ચૈલને પરિગ્રહરૂપ માનવામા આવે તો તથાવિધ રોગાદિકેમા પુરુષોના ચૈલના સદ્ભાવમાં ચારિત્રામાય હોવાના પ્રસંગથી મુક્તિના અભાવનો પ્રસંગ માનવો પડશે. કહું પણ છે—

“અર્શોભગન્દરાદિષુ ગૃહીતચીરો યતિર્ન મુચ્યેત” ઇતિ

વળી મૂર્છાના અભાવમા પણ વક્ષ્યનો માત્ર સંસર્ગ જો પરિગ્રહ મનાયતો એવી હાલતમાં કેઈ જિનકલ્પી સાધુના ઉપર તુષારપાત પડતાં કેઈ ધર્મીમાપુરુષ

શિરસિ વસ્ત્રે પ્રક્ષિપ્તે તસ્ય સપરિગ્રહતા ભવેત્ । ન ચૈતદિષ્ટ, તસ્માન્ન વસ્ત્રસર્ગમાપ્ર પરિગ્રહ, કિંતુ મૂર્છા । સા ચ સ્ત્રોણાં વસ્ત્રાદિપુ ન વિદ્યતે, ધર્મોપકરણમાપ્રતયા તસ્યોપાદાનાત્ । ન સ્વલ્પ તા વસ્ત્રમતરેણાત્માન રક્ષયિતુમીશ્નતે, તતો દીર્ઘતરસયમ પરિપાલનાય યતનયા વસ્ત્રં પરિમુજ્જાનાસ્તા પરિગ્રહવત્ય. કથમ્ભવેયુ ? ।

કિંચ—ચૈલસ્ય પરિગ્રહરૂપત્વે—“જો કપ્પહ્ ણિમગ્ગીય પક્કે તાલપલલ્લે અમિન્ને પરિગ્ગહિત્તણ ” ફ્સ્યેયરૂપો નિર્ગન્થ્યા વ્યપદેશશ્ચાગમે ન શ્રૂયેત । અતો ન સચેલ્લત્વેન ચારિત્રાસમ્ભવ ।

પદને પર ધર્માત્માપુરુષદ્વારા ઢાલા ગયા વસ્ત્ર મ્હી પરિગ્રહરૂપ માના જાના ચાહિયે, પરન્તુ વહ પેસા નહીં માના જાતા હૈ । ફ્સલિયે વસ્ત્ર કા કેવલ સર્ગ પરિગ્રહરૂપ નહીં માના જા સકતા હૈ, કિન્તુ મૂર્છા હી પરિગ્રહ હૈ । જય પરિગ્રહ કા યહ સુનિશ્ચિત લક્ષણ માન્ય હો જાતા હૈ તો યહ યાત માનની પદેગી કિ વહ મૂર્છા વસ્ત્રાદિકોં કે ઘિપય મેં સાધ્વી સ્ત્રિયોં કો નહીં હોતી હૈ । કેવલ વે તો ઉસે ધર્મ કા ઉપકરણ જાનકર હી ધારણ કરતી હૈ । વસ્ત્રકે વિના વે અપના રક્ષણ મ્હી નહીં કર સકતી હૈ, ફ્સલિયે દીર્ઘતરસયમ પાલને કે લિયે યતના સે વસ્ત્ર કા પરિભોગ કરતી હુઈ વે પરિગ્રહવાલી કૈસે માની જા સકતી હૈ ? । તથા—ચેલ કે પરિગ્રહરૂપ માનને પર “જો કપ્પહ્ ણિમગ્ગીય પક્કે તાલપલલ્લે અમિન્ને પરિગ્ગહિત્તણ ” ફ્સ પ્રકાર સે જો નિર્ગન્થિયોં કા વ્યપદેશ આગમ મેં સુનને મેં ઘા દેલ્લને મેં આતા હૈ વહ નહીં આના ચાહિયે ઓર આયા હૈ, અત્ત ફ્સ શાસ્ત્રીયવ્યપદેશ સે પેસા હી જ્ઞાત હોતા હૈ કિ સચેલ હોને સે ચારિત્ર

દ્વારા નાખેલુ વસ્ત્ર પણ પરિગ્રહરૂપ માનલુ બેઠલે પણ એમ મનાલુ નથી. તેથી વસ્ત્રને ફક્ત સર્ગ જ પરિગ્રહરૂપ માની શકાતો નથી, પણ મૂર્છા જ પરિગ્રહ છે બ્યારે પરિગ્રહલુ આ ચોક્કસ લક્ષણ માન્ય થાય છે ત્યારે એ વાત સ્વીકારવી પડશે કે તે મૂર્છા વસ્ત્રાદિકોના વિષયમા સાધ્વી સ્ત્રીઓને થતી નથી તેઓ તો ફક્ત તેને ધર્મલુ ઉપકરણ માનીને જ ધારણ કરે છે વસ્ત્ર વિના તેઓ પોતાલુ રક્ષણ પણ કરી શકતી નથી, ચીતકાળ આદિમા સ્વાધ્યાય પણ કરી શકતી નથી, તેથી દીર્ઘતર સયમ પાળવાને માટે યતનાપૂર્વક વસ્ત્રને પરિભોગ કરતી એવી તેઓ પરિગ્રહવાળી કેવી રીતે માની શકાય ?

તથા—ચેલને પરિગ્રહરૂપ માનવાથી “જો કપ્પહ્ ણિમગ્ગીય પક્કે તાલપલલ્લે અમિન્ને પરિગ્ગહિત્તણ ” આ પ્રકારેના નિર્ગન્થિયોના જે વ્યપદેશ આગમમા સામળવાનાં અને બેવામા આવે છે તે ન આવવો બેઠલે, અને આવ્યો છે, તેથી આ શાસ્ત્રીય વ્યપદેશથી એલુ જ નાણવા મળે છે કે સચેલ હોવાથી

एय च—“ नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहस्यात्, गृहस्थान् ” इत्यनुमान निराकृत धर्मोपकरणवत्त्वस्यापरिग्रहत्वेन प्रमाभितत्वादिति ।

॥ इति चैतस्य चारित्र्याभावाद्देतुस्वनिराकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीत्यस्त्री-इत्यस्त्री-चारित्र्यासम्भ-इत्यपि कथन न युक्तम् । यतो-यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोध-स्यात्, सदा तासामविशेषणैव प्रमाजनं निषिध्यत् ‘ इत्थीओ पन्वावेउ न कप्पइ ’ इत्यथ-यदत्, न तु विशेषण, ययो-यते —“ गन्मिणी-यालवच्छ-य-पन्वावेउ न कप्पइ ” इति ।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीति-पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जय वस्त्र में परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि “स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्” “गृहस्थ की तरह परिग्रहयुक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है” बहुरूपिष्ठ हो जाता है, क्योंकि वस्त्र धर्म का उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है ।

इसी तरह ऐसा कि “स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि” अर्थात् “स्त्रीपना ही चारित्र का विरोधी है” सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र का विरोध होता तो उन्हें बिना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होता, परन्तु ऐसा तो है नहीं । शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि “गन्मिणी-यालवच्छ-य-पन्वावेउ न कप्पइ”—गन्मिणी को यालवत्सा को अर्थात् छोटे मच्छे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये । यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो “इत्थीओ पन्वावेउ न कप्पइ” ऐसा कहते !

આરિત્રનો અભાવ થતો નથી, તેથી જો વસ્ત્રમાં પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી તો એવું બોલવું કે “સ્ત્રીનાં ન મોક્ષ” પરિગ્રહ વત્ત્વાત્ ગૃહસ્થવત્” “ગૃહસ્થની જેમ પરિગ્રહયુક્ત હોવાથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી” એ યુક્તિનું ખડન થઈ નથી છે, કારણ કે વસ્ત્ર ધર્મનું ઉપકરણ છે, તેથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી

આ રીતે એમ કહેવું કે “સ્ત્રીસ્ત્વમેવ ચારિત્રવિરોધિ” એટલે કે સ્ત્રીપણ જ ચારિત્રનું વિરોધી છે” તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણની સાથે ચારિત્રનો વિરોધ હોત તો તેમને કંઈ પણ વિશેષતા વિના દીક્ષા આપવાનું જ નિષિદ્ધ હોત, પણ એવું તો છે નહીં શાસ્ત્રમાં તો કહ્યું છે જ એવું મળે છે કે “ગન્મિણી યાલવચ્છ-ય-પન્વાવેઉ ન કપ્પઈ” સગર્ભાને તથા બાલવત્સાને એટલે કે નાના બાળકવાળીને દીક્ષા ન આપવી એમ એ જો સામાન્યતઃ સ્ત્રીઓને દીક્ષાનો નિષેધ કરવો હોત તો “ઇત્થીઓ પન્વાવેઉ ન કપ્પઈ”

द्वियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति मत्वा स्त्रीषु चारिभ्रासभव इति वदसि चेत् ? तदप्युक्तम्, इह सर्वं खलु व्रततपोधारणविषयकमेव वाच्यम्, अन्यविधस्य सत्त्वस्यानुपयोगित्वात्, तच्च दुर्धर्षशीलघटीषु स्त्रीषु अनल्पं सम्भवति । तथाचोक्तम्—

“ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती चन्दना गणधराद्या ।

अपि देवमनुजमहिता, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम् ” ॥ १ ॥

॥ इति स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति पक्षस्य निराकरणम् ॥३॥

इत्येव चारिश्चा समवेन रत्नत्रयाभाव इति त्वपक्षो निराकृतो भवतीति ॥

परन्तु शास्त्रकारने ऐसा कहा नहीं, इससे स्पष्ट प्रतीत होता है कि स्त्रियों के लिये दीक्षा देनेका निषेध नहीं है। अतः स्त्रीत्व चारित्र्य का विरोधी नहीं है।

इसी प्रकार यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रियां मन्द शक्ति वाली होती हैं अतः स्त्रियों में चारित्र्य की असंभवता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि यहा व्रत, तप धारण करने योग्य ही शक्ति का ग्रहण किया गया है, उसके सिवाय और शक्ति का नहीं, कारण कि अन्य शक्ति अनुपयोगी मानी गई है। जिसके द्वारा व्रत एवं तपों को धारण एवं उनका अनुष्ठान किया जाता है वह शक्ति दुर्धर्म शील वाली स्त्रियों में खूब होती है। जैसे कहा भी है—

“ब्राह्मी सुन्दर्यायी, राजीमती चन्दना गणधराया ।

अपि देयमनुजमहिता, विख्याता शीलसत्त्वाम्याम्” ॥१॥

એમ જ કહેત પણ શાસ્ત્રકારે તેમજ કલ્પ નથી જેથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્ત્રીઓને સામાન્યતઃ દીક્ષાનો નિષેધ નથી એટલે કે સ્ત્રીત્વ એ ચારિત્રનુ વિરોધી નથી

જોજ પ્રમાણે જો જોમ ઠહેવામા આવે કે સીઓમા મહ શક્તિવાળી હોય છે તેથી સીઓમા ચારિત્રની અસંભવતા છે, તો જોમ ઠહેલું તે પણ ભરાબર નથી, કારણ કે અહીં મત, તપ કરવા હાયક શક્તિ જોવો અર્થ ગ્રહણ કરાયેલ છે, તેના સિવાયની બીજી શક્તિનો નહીં, કારણ કે બીજી શક્તિ અનુપયોગી મનાયેલ છે જેના દ્વારા મત, અને તપ ધારણ કરાય છે અને તેમનું અનુષ્ઠાન કરાય છે તે શક્તિ દુર્બલ શીલવાળી સીઓમા ખૂબ હોય છે, જેમકે ઠણું પણ છે.

“वासी सुन्दर्याया राजीमती चन्दना गणधराणा ।

अपि वैश्व-मनुज-महिता, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम्” ॥१॥

एय च—“ नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहत्वात्, गृहस्थवत् ” इत्यनुमानं निराकृतं धर्मापकरणवत्तस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति ।

॥ इति चैलस्य चारित्र्यामात्रहेतुस्वनिराकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चારિત્રિરોધીત્વગ્રીકૃત્ય સ્ત્રીપુ ચારિત્રાસમય इत्यपि यथन न युक्तम् । यतो—यदि स्त्रीत्वस्य चारित्र्यविरोधः स्यात्, तदा तासामविशेषणैव प्रव्रजनं निषिध्यत् ‘ इत्थीओ पञ्चावेउ न कप्पइ ’ इत्येयं यदत्, न तु विशेषण, यथोच्यते—“ गर्भिणी बालवच्छा य पञ्चावेउ न कप्पइ ” इति ।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्र्यविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जय घस्त्र में परिग्रह रूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि “स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहत्वात् गृहस्थवत्” “गृहस्थ की तरह परिग्रह युक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है” बहुरूपिष्ठ हो जाता है, क्योंकि कि घस्त्र धर्म का उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है ।

इसी तरह ऐसा कि “स्त्रीत्वमेव चारित्र्यविरोधि” अर्थात् “स्त्रीपणा ही चारित्र्य का विरोधी है” सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र्य का विरोध होता तो उन्हें बिना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होना, परन्तु ऐसा तो है नहीं । शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि “गर्भिणी बालवच्छा य पञ्चावेउ न कप्पइ”—गर्भिणी को बालवत्सा को अर्थात् छोटे बच्चे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये । यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो “इत्थीओ पञ्चावेउ न कप्पइ” ऐसा कहते !

આસ્ત્રિનો અભાવ થતો નથી, તેથી જો વસ્ત્રમાં પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી તો એવું બોલવું કે “સ્ત્રીનાં ન મોક્ષઃ પરિગ્રહ વત્તાત્ ગૃહસ્થવત્” “ગૃહસ્થાની જેમ પરિગ્રહયુક્ત હોવાથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી” એ યુક્તિનું ખડન થઈ જાય છે, કારણ કે વસ્ત્ર ધર્મનું ઉપકરણ છે, તેથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી

આ રીતે એમ કહેવું કે “સ્ત્રીત્વમેવ ચારિત્ર્યવિરોધિ” એટલે કે સ્ત્રીપણ જ ચારિત્ર્યનું વિરોધી છે” તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણની સાથે ચારિત્ર્યનો વિરોધ હોત તો તેમને કોઈ પણ વિશેષતા વિના દીક્ષા આપવાનું જ નિષિદ્ધ હોત, પણ એવું તો છે નહીં આજમાં તો કદાચ એવું જ લખેલું મળે છે કે “ગર્ભિણી બાલવચ્છા ય પજ્જાવેઉ ન કપ્પઈ” અર્થાત્તે તથા બાલવત્સાને એટલે કે નાના બાળકવાળીને દીક્ષા ન આપવી એમ એ જો સામાન્યતા સ્ત્રીઓને દીક્ષાનો નિષેધ કરવો હોત તો “इत्थીओ पञ्चावेउ न कप्पइ”

તથાચોક્તમ્—

“જાનીતે જિનવચનં, શ્રદ્ધતે ચરસિ ચાર્યિકાઽશયલમ્” ઇતિ ।

નન્વસ્તુ નામ સ્ત્રીણામપિ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયમ્, પરંતુ ન તત્ સમવ-
માપ્રેણ મુક્તિપદપ્રાપ્તકં ભવતિ, કિંંતુ પ્રકર્ષપ્રાપ્તમ્, અન્યથા વીક્ષાનન્તરમેવ સર્વેષા-
મપ્યવિશેષેણ મુક્તિપદપ્રાપ્તિપ્રસક્તિ, સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રયપ્રકર્ષશ્ચ સ્ત્રીણાં ન
સંભવતિ, તથા ચ-પ્રકર્ષપર્યન્તસ્ય રત્નત્રયસ્યામાય ઇતિ મત્વા સ્ત્રિય પુરુષેભ્યોઽપ-
કૃષ્ટા ઇતિ ચેત્, તદયુક્તમ્-સ્ત્રીણુ હિ રત્નત્રયાસંભવગ્રાહક પ્રમાણ નાસ્તિ, દેશ-

અપકૃષ્ટ-હીન હૈં, સો યહ કથન કેવલ ઇક પ્રલાપમાત્ર હૈં । હમ્ સમય મી
સ્ત્રિયા સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રય કા અભ્યાસ કરતી હુઈ દેખને મેં આતી હૈં, જૈસે
કહા મી હૈં—“જાનીતે જિનવચનં શ્રદ્ધતે ચરસિ ચાર્યિકાઽશયલમ્” ।

પ્રશ્ન—સ્ત્રિયોં મેં સમ્યગ્દર્શનાદિકત્રિકે સદ્ભાવમાત્ર સે મુક્તિ
પ્રાપ્તિ સંભવિત નહીં હોતી હૈં, અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શનાદિક કા ત્રિક કેવલ
સંભવમાત્ર સે ઉન્હેં મુક્તિપદ કા પ્રાપ્ત નહીં થનતા હૈં કિન્તુ પ્રકર્ષ પ્રાપ્ત
હી સમ્યગ્દર્શનાદિક કા ત્રિક મુક્તિપદ કી પ્રાપ્તિ કા હેતુ હોતા હૈં । યદિ
એસા ન માના જાય તો વીક્ષા લેને કે યાદ હી સય કો મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ
હો જાની ચાહિયે, પરન્તુ એસા હોતા નહીં હૈં । હસસે યહી માનના પઢતા
હૈં કિ સમ્યગ્દર્શનાદિકત્રિક જય પ્રકર્ષાવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈં
તમી મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ જીવ કો હોતી હૈં, યહ હનકા પ્રકર્ષ સ્ત્રિયોં મેં નહીં
હૈં-પુરુષોં મેં હી હોતા હૈં, હસસે સમ્યગ્દર્શનાદિક કે પ્રકર્ષ કા અભાવ
હોને સે સ્ત્રિયાં પુરુષોં કી અપેક્ષા અપકૃષ્ટ માની ગઈ હૈં ? ।

છે આ સમયમાં પણ શ્રીઓ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભ્યાસ કરતી બેવામાં
આવે છે જેમ કે કહ્યું પણ છે-જાનીતે જિનવચન શ્રદ્ધતે ચરસિ ચાર્યિકાઽશયલમ્”

પ્રશ્ન.—શ્રીઓમાં સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના સદ્ભાવથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ
સંભવિત હોતી નથી, એટલે કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના સંભવમાત્રથી
જ તેમને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ પ્રકર્ષપ્રાપ્ત જ સમ્યગ્દર્શનાદિક
રત્નત્રય જ મુક્તિપદની પ્રાપ્તિનું કારણ હોય છે બે એમ ન માનવામાં આવે
તો વીક્ષા વીધા પછી જ સર્વેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવી બોધ્યો, પણ એવું થતું
નથી તેથી એમ માનવું પડે છે કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય બન્યાં પ્રકર્ષાવ-
સ્થાને પામે છે ત્યારે જ લાવને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમનો આ પ્રકર્ષ
શ્રીઓમાં હોતો નથી-પુરુષોમાં જ હોય છે, તેથી સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષનો
અભાવ હોવાથી શ્રીઓ પુરુષો કરતાં અપકૃષ્ટ-હીન મનાય છે

इत्थ च स्त्रीषु चारित्रस्य समा इति निश्चितं सति ज्ञानदर्शनयोरपि संभवः
सुतरां निश्चितो भवति, ज्ञानदर्शनपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य । ज्ञानदर्शनाभ्यां विना
चारित्र न भवितुमर्हति । तथा चोक्तम्—

‘पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्ध’ इति ।

इत्येव ‘स्त्रीषु ज्ञानदर्शनयोरभाव’ इति पश्यामः निराकृतो भवति । ततश्च स
म्यग्दर्शनादीनां प्रयाणा सिद्धौ सत्या ‘रत्नत्रयमायात् स्त्रिय पुरुषभ्योपकृष्टा’ इति
प्रमाणमाश्रयम् । दृश्यन्ते हि सप्रत्यपि ता सम्यग्दर्शनादिप्रितयमभ्यस्यन्ति ।

अर्थात् इस श्लोक में फाली बृई ब्राह्मी, सुन्दरी, राजीमती, चन्दन
पाला आदि साध्विया देव मनुष्यों से पूजित होकर शील और सत्त्व
से विख्यात हैं । इस तरह “स्त्रिया मन्द शक्ति वाली होने से रत्नत्रय
का अभाव स्त्रियों में है” ऐसा तुम्हारा पक्ष निराकृत हो गया है ॥

इस तरह जब स्त्रियों में चारित्र की सम्भवता निश्चित हो जाती
है तब ज्ञानदर्शन की भी सम्भवता सुतरा निश्चित हो जाती है । क्यों
कि चारित्र, ज्ञान एवं दर्शनपूर्वक होता है, उनके बिना चारित्र नहीं
होता है । “पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्ध” उत्तर के लाभ
में चारित्र की प्राप्ति में—पूर्वद्वय का लाभ सिद्ध होता है, अर्थात् चारित्र
के लाभ में सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन का लाभ सिद्ध होता है, अतः स्त्रियों
में ज्ञानदर्शन का अभाव है, ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, इसलिये ऐसा
कहना कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय का अभाव होने से स्त्रिया पुरुषों से

એટલે કે આ શ્લોકમાં કહેલ બ્રાહ્મી, સુન્દરી, રાજીમતી, ચન્દનપાળા આદિ
સાધ્વીઓ દેવ મનુષ્યો વડે પૂજાધને શીલ અને સત્ત્વ વડે વિખ્યાત છે આ
પ્રમાણે “શ્રીઓ મદ શક્તિવાળી હોવાથી શ્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે”
એવા તમારા પક્ષનું ખરું થઈ જાય છે

આ પ્રમાણે જો શ્રીઓમાં ચારિત્રની સંભવતા નિશ્ચિત થઈ જાય છે તો જ્ઞાન
દર્શનની પણ સંભવતા ચારી રીતે નિશ્ચિત થઈ જાય છે કારણ કે ચારિત્ર જ્ઞાન
અને દર્શન સહિત હોય છે તેમના વિના ચારિત્ર હોતું નથી “પૂર્વદ્વયલાભ
પુનરુત્તરલાભે ભવતિ સિદ્ધ” ઉત્તરના લાભમાં—ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં—પૂર્વદ્વયનો
લાભ સિદ્ધ થાય છે, એટલે કે ચારિત્રના લાભ સાથે જ સમ્યક્જ્ઞાનનો લાભ
પ્રાપ્ત થાય છે તેથી “શ્રીઓમાં જ્ઞાનદર્શનનો અભાવ છે” એવું કથન પણ
ખરાબર નથી. તેથી એવું કહેવું કે “સમ્યક્દર્શનાદિકે રત્નત્રયનો અભાવ હોવાથી
શ્રીઓ પુરુષો કરતા અપકૃષ્ટ-હીન છે” એ કથન પણ ફક્ત એ

—રત્નત્રયાભ્યાસ એવ પ્રકર્ષપર્યન્તપ્રાપ્તરત્નત્રયસ્ય પ્રાપ્તિકારણમિતિશાસ્ત્રે પ્રરૂપિતમ્, રત્નત્રયાભ્યાસઃ સ્ત્રીણુ વર્તતે इति સમર્થિતમેષ । સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયપ્રકર્ષસ્ય વિરોધીત્યપિ ન વક્તું યુક્તમ્, તથાહિ—રત્નત્રયપ્રકર્ષ સ વ્યવર્તે, યતોઽનન્તર મુક્તિપદપ્રાપ્તિ', સ ચ રત્નત્રયપ્રકર્ષઃ સ્વલુ અયોગિનોઽવસ્થાયાં મન્વતિ, સ હિ ચરમસમયભાવી । અયોગિનોઽસ્થા ચ છદ્મસ્થાનામપ્રત્યક્ષા, તર્હિ સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયપ્રકર્ષસ્ય વિરોધીતિ જ્ઞાન કથં ત્વયા પ્રાપ્તમ્ । ન હિ અદૃષ્ટેન સહ વિરોધો જ્ઞાતુ શક્યતે । અદૃષ્ટવિરોધકલ્પને તુ પુરુષેઽપિ રત્નત્રયપ્રકર્ષવિરોધાપદિસ્તવ મતે પ્રસજ્યેત । એવ ચ ન રત્નત્રયામાલેન સ્ત્રીણા પુરુષેભ્યોઽપકુલ્પત્વમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રકર્ષ કો નહીં હોને વેતા ? યા રત્નત્રય કા વિરોધી વહા સ્ત્રીપના હૈ ?

પ્રથમ પક્ષ તો ઇસલિયે ઉચિત નહીં માના જા સકતા કિ જય વે અભ્યાસ કરતી રહતી હૈ તો યહી અભ્યાસ ઉનકે પ્રકર્ષ કી પ્રાપ્તિ કા કારણ ઉન્હેં થન જાતા હૈ, એમા શાસ્ત્રોં મેં કહા હૈ । રત્નત્રય કા અભ્યાસ ક્ષિયોં મેં વર્તતા હૈ ઇસમેં તો વિવાદ હી નહીં હૈ ।

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રય કે પ્રકર્ષ કા વિરોધી હૈ, યહ બી ઠીક નહીં હૈ, રત્નત્રય કા પ્રકર્ષ વહી હૈ કિ જિસકે અનન્તર મુક્તિપદ કી પ્રાપ્તિ હો જાવે । એમા વહ પ્રકર્ષ અયોગી અવસ્થા મેં હોતા હૈ, ઓર યહ ચરમ-સમય ભાવી હૈ । અયોગી કી અવસ્થા છદ્મસ્થોં કે અપ્રત્યક્ષ હોતી હૈ તથ 'સ્ત્રીત્વ રત્નત્રય કે પ્રકર્ષ કા વિરોધી હૈ' યહ કૈસે જાના જા સકતા હૈ ? ક્યોં કિ વહ પરમપ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષ કા વિષય નહીં હોતા હૈ । જો દૃષ્ટ નહીં હૈ ઉસકે સાથ વિરોધી કી કલ્પના કરના ઠીક નહીં હોતા હૈ । યદિ

અથવા શુ શ્રીઓનો સ્વભાવ જ એવો છે કે જે તેમનો પ્રકર્ષ થવા દેતો નથી ? કે રત્નત્રયનું વિરોધી ત્યા શ્રીપણુ છે ? પહેલો પક્ષ તો એ કારણે જ ઉચિત માની ન શકાય કે બ્યારે તેઓ અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ તેમના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ તેમને માટે બની બાય છે, એવુ શાસ્ત્રોમા કહેલ છે રત્નત્રયનો અભ્યાસ શ્રીઓમા હોય છે તે બાબતમા તો વિવાદ છે જ નહીં

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનું વિરોધી છે, એ પણ બરાબર નથી. રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ એજ છે કે જેના પછી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થઈ બાય એવો તે પ્રકર્ષ અયોગી શુદ્ધસ્થાન અવસ્થામા હોય છે, અને તે ચરમસમયભાવી છે અયોગીશુદ્ધસ્થાન અવસ્થા છદ્મસ્થાને અપ્રત્યક્ષ હોય છે તો “સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનું વિરોધી છે” એકેવી રીતે બધી શકાય છે ? કારણ કે તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષનો વિષય નથી જે દશ્યમાન નથી તેની સાથે વિરોધીની કલ્પના કરવી તે બરાબર નથી. એ

કાલવિપ્રકૃષ્ટેષુ પ્રત્યક્ષમ્યાપ્રવૃત્તેઃ, તદપ્રવૃત્તૌ ચ અનુમાનમ્યાપ્યસમન્નાદ્ । નાપિ તામ્ રત્નત્રયપ્રવૃત્તિર્પ્રતિપાદકઃ કોઽપ્યાગમો વિધતે, પ્રત્યુત્ત સમત્વતિપાદક એવ રથાને રથાનેઽસ્તિ યથા-‘ઇત્પીપુરિસસિદ્ધા ય’ ઇતિ પ્રસ્તુતૈર્ ગાયા, વતો ન તામાં રત્નત્રયપ્રવૃત્તિર્પ્રતિપાદક’ । ધિચ-યથય તાવત્-સ્રોષુ ઉક્તરૂપસ્ય રત્નત્રયસ્વાભાવઃ કિં કારણમાયેન, કિં સ્વમાયત એવ કિં વા સ્ત્રીત્વસ્ય રત્નત્રયપ્રવૃત્તિર્વિરોધિત્વેન, ત્વ સમતોઽસ્તીતિ । તત્ર ન તાવત્ કારણમાયેન પ્રવૃત્તિર્વિરોધિત્વેન પ્રતિપાદકમાયત્, યથા:

ઉત્તર—તેસા ખી કાજના ઠીક નહીં હૈ કયોં કિ તેસા કોઈ પ્રમાણ નહીં હૈ જો સ્ત્રીયોં મેં સમ્યગ્દર્શનાદિક ધ્રિક કે પ્રકર્ષ કી અસંભવતા સિદ્ધ કર સકે । દેશવિપ્રકૃષ્ટ એવ કાલવિપ્રકૃષ્ટ પદાર્થોં મેં પ્રત્યક્ષપ્રમાણ કી અપ્રવૃત્તિ હોને સે વા તો ઇસ પાત કા સમર્થક હોતા નહીં । ઇતી તરહ પ્રત્યક્ષ કી અપ્રવૃત્તિ હોનેકે કારણ અનુમાન કી ખી વહા પ્રવૃત્તિ નહીં હોતી હૈ, અર્થાત્ અનુમાન ખી યત્ નહીં યતલા સકતા હૈ કિ સ્ત્રીયોં મેં સમ્યગ્દર્શનાદિક કે પ્રકર્ષ કી અસંભવતા હૈ । રહા આગમ, સો વહ ખી તો યદીસ્થાન સ્થાન પર પ્રકટ કરતા હૈ કિ સ્ત્રીયોં મેં ઇનકા પ્રકર્ષ હો સકતા હૈ “ઇત્પીપુરિસસિદ્ધા ય” યહ ગાથા હી ઇસ્કે લિયે પ્રમાણયૂત હૈ । ઇસલિયે રત્નત્રય કે પ્રકર્ષ કી અસંભવતા સે જો સ્ત્રીયોં મેં પુરુષોં કી અપેક્ષા હીનતા યતલાઈ જાતી હૈ વહ ઠીક નહીં હૈ ।

ઔર ખી આપ જો સ્ત્રીયોં મેં રત્નત્રય કે પ્રકર્ષ કા અભાવ પ્રતિ પાદન કરતે હો સો કયોં કરતે હો ? કહો, કયા ઉનમેં ઉનકે પ્રકર્ષ હોને કે કારણોં કા અભાવ હૈ ? અથવા સ્ત્રીયોં કા સ્વભાવ હી પેસા હૈ જો ઉનકે

ઉત્તર—એમ કહેવું પણ બરાબર નથી એવું કોઈ પ્રમાણ નથી કે જે સ્ત્રીઓમાં સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના પ્રકર્ષની અસંભવતા સિદ્ધ કરી શકે દેશવિપ્રકૃષ્ટિ અને કાલવિપ્રકૃષ્ટ પદાર્થોમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની અપ્રવૃત્તિ હોવાથી તે તો આ વાતના સમર્થક થતા નથી એજ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષની અપ્રવૃત્તિ હોવાને કારણે ત્યાં અનુમાનની પણ પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, એટલે કે અનુમાન પણ એ બતાવી શકતું નથી કે સ્ત્રીઓમાં સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષની અસંભવતા છે બાકી રહ્યા આગમ, તો તે સ્થળે સ્થળે એજ પ્રગટ કરે છે કે સ્ત્રીઓમાં તેમનો પ્રકર્ષ કોઈ શકે છે “ઇત્પી પુરિસ સિદ્ધા ય” આ ગાથા જ તે માટે પ્રમાણયૂત છે તેથી રત્નત્રયના પ્રકર્ષની અસંભવતા વડે સ્ત્રીઓમાં પુરુષો કરતા જે હીનતા કથાવાય છે તે બરાબર નથી. વળી—આપ સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયના પ્રકર્ષની જે અભાવ સિદ્ધ કરે છે તે કેમ કરે છે ? કહો કે શું તેમનામાં તેમનો પ્રકર્ષ હોવાના કારણોના અભાવ છે ?

—રત્નત્રયાભ્યાસ एव प्रकर्षपर्यन्तमाप्तरत्नत्रयस्य प्राप्तिकारणमितिशास्त्रे प्ररूपितम्, रत्नत्रयाभ्यास' स्त्रीषु वर्तते इति समर्थितमेव । स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तुं युक्तम्, तथाहि—रत्नत्रयप्रकर्षं स छिन्यते, यतोऽनन्तरं मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः स्वच्छ अयोगिनोऽवस्थायां भवति, स हि चरमसमयभावी । अयोगिनोऽस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञानकयं त्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्षविरोधापत्तिस्तत्र मते प्रसज्येत । एष च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥ १ ॥

પ્રકર્ષ કો નહીં હોને દેતા ? યા રત્નત્રય કા વિરોધી વહાં સ્ત્રીપના છે ?

પ્રથમ પક્ષ તો ફસલિયે ઉચિત નહીં માના જા સકના કિ જય વે અભ્યાસ કરતી રહતી હૈ તો યહી અભ્યાસ અનેકે પ્રકર્ષ કી પ્રાપ્તિ કા કારણ અને ઘન જાતા હૈ, એમા શાસ્ત્રોં મેં કહા હૈ । રત્નત્રય કા અભ્યાસ ત્રિયોં મેં વર્તતા હૈ ફસમેં તો ચિવાદ હી નહીં હૈ ।

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રય કે પ્રકર્ષ કા વિરોધી હૈ, યહ મી ઠીક નહીં હૈ, રત્નત્રય કા પ્રકર્ષ વહી હૈ કિ જિમકે અનન્તર મુક્તિપદ કી પ્રાપ્તિ હો જાવે । એસા યહ પ્રકર્ષ અયોગી અવસ્થા મેં હોતા હૈ, ઓર યહ ચરમ-સમય ભાવી હૈ । અયોગી કી અવસ્થા છદ્મસ્થોં કે અપ્રત્યક્ષ હોતી હૈ તથા 'સ્ત્રીત્વ રત્નત્રય કે પ્રકર્ષ કા વિરોધી હૈ' યહ કેસે જાના જા સકતા હૈ ? ક્યોં કિ યહ પરમપ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષ કા વિષય નહીં હોતા હૈ । જો દૃષ્ટ નહીં હૈ ડસકે સાથ વિરોધી કી કલ્પના કરના ઠીક નહીં હોતા હૈ । યદિ

અથવા શુ સ્ત્રીએને સ્વભાવ જ એવો છે કે જે તેમને પ્રકર્ષ થવા દેતો નથી ? કે રત્નત્રયનું વિરોધી ત્યા સ્ત્રીપણુ છે ? પહેલો પક્ષ તો એ કારણે જ ઉચિત માની ન શકાય કે જ્યારે તેઓ અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ તેમના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનું કારણ તેમને માટે બની જાય છે, એવું શાસ્ત્રોમા કહેલ છે રત્નત્રયને અભ્યાસ સ્ત્રીઓમાં હોય છે તે બાબતમા તો વિવાદ છે જ નહીં

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનું વિરોધી છે, એ પણ બરાબર નથી રત્નત્રયને પ્રકર્ષ એજ છે કે જેના પછી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય. એવો તે પ્રકર્ષ અયોગી શુણ્ણસ્થાન અવસ્થામા હોય છે, અને તે ચરમસમયભાવી છે અયોગીશુણ્ણસ્થાન અવસ્થા છદ્મસ્થાને અપ્રત્યક્ષ હોય છે તો “સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનું વિરોધી છે” એકેવી રીતે બહુી શકાય છે ? કારણ કે તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષને વિષય નથી જે દરમિયાન નથી તેની સાથે વિરોધીની કલ્પના કરવી તે બરાબર નથી જે

અથ ત્રિશિષ્ટસામર્થ્યામત્ત્વેન શ્રિય પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા इति चेत्-નૃણ, સ્ત્રીનાં કથમિદં ત્રિશિષ્ટસામર્થ્યાત્ત્વ મયતિ ? કિં તાપત્ અમત્તમનરકપૃથ્વીગમનત્વેન ૧, આદોશ્વિદ્ યાદાદિલગ્નિરશિતત્વેન ૨, યિં યા અલ્પશ્રુતત્વેન ૩, કિં યા-અનુપસ્થાપ્યતા-પારાશ્રિતા-શૂન્યત્વેન ૪, इति ।

નન્યત્તમનરકપૃથ્વીગમનત્વેન સ્ત્રીનાં ત્રિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવ, તથાહિ-ઇ જગતિ સર્વોત્કૃષ્ટપદપ્રાપ્તિઃ સર્વોત્કૃષ્ટેનાધ્યવસાયન મયતિ નાન્યથેતિ દ્વયોરપ્પાવયો રાગમમામાપ્યયલાત્ સિદ્ધ સર્વોત્કૃષ્ટદુઃસ્વસ્થાન, સર્વોત્કૃષ્ટસુખસ્થાનં ચ । ત્વ અદૃષ્ટ પ્રકર્ષ કે સાથ વિરોધ માનતે હો તો ફિર પુરુષોં કે સાથ ખી હસકા વિરોધ માન લેના ધારણિયે । હસ તરહ રત્નઘ્રય કે અભાવ સે સ્ત્રિયોં મેં પુરુષોં ફી અપેક્ષા હીનતા નહીં માની જા સકતી હે ।

યદિ કહો કિ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કા અભાવ હોને સે સ્ત્રિયા પુરુષોં ફી અપેક્ષા અપકૃષ્ટ હૈં જેસા કહના ખી ઠીક નહીં હે, સુનો-અનમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કા અસત્ત્વ હે, યદ કિસ કારણ સે આપ કહતે હૈં ? કયા વે સત્તમ નરક મેં નહીં જાતી હૈં હસલિયે ?, અથવા યાદાદિ લગ્નિ સે વે રશિત હૈં હસલિયે ?, અથવા અલ્પશ્રુતજ્ઞાન અન્નેં હોતા હે હસલિયે ?, અથવા અનુપસ્થાપ્યતા પારાશ્રિત સે શૂન્ય હોતી હે હસલિયે ? ।

યદિ કહો કિ વે સત્તમ પૃથ્વી મેં નહીં જાતી હે હસલિયે અનમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્ય કા અભાવ હે, જગત મેં સર્વોત્કૃષ્ટ-પદ-પ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યવસાય સે હોતી હે, અન્ય પ્રકાર સે નહીં હોતી હે । જેસી માન્યતા

અહસ્ય પ્રકર્ષની સાથે વિરોધ માનતા હો તો પછી પુરુષોની સાથે પણ તેને વિરોધ માની લેવો બેધબે આ પ્રમાણે રત્નઘ્રયના અભાવે સ્ત્રીઓમા પુરુષો કરતા હીનતા માની શકાય નહીં

બે બેમ કહો કે વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પણ પુરુષો કરતા હીન છે તો બેમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી. શા માટે ? સાંભળો તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે બેમ આપ કયા કારણે કહી છે ? શુ તેઓ સાતમી નરકે નથી જતી માટે ?, અથવા વાહાલિલગ્નિરશિત હોવાને કારણે ? અથવા તેમને અલ્પ શ્રુતજ્ઞાન થાય છે તે માટે ? અથવા અનુપસ્થાપ્યતા પારાશ્રિત રહિત હોય છે તે કારણે ?

બે કહો કે તેઓ સપ્તમ પૃથ્વીમા જતી નથી તેથી તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે જગતમા સર્વોત્કૃષ્ટપદપ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી થાય છે બીજી રીતે થતી નથી એવી આપની તથા અમારી માન્યતા છે કારણ

સર્વોત્કૃષ્ટદુઃસ્વસ્થાનં સત્તમનરકપૃથ્વી, અતઃ પર પરમદુઃસ્વસ્થાનસ્યાભાવાત્ । સર્વોત્કૃષ્ટ સુસ્વસ્થાનં તુ નિઃશ્રેયસમ્ । તત્ર સ્ત્રીणा सप्तमनरकपृथ्वीगमन भ्रुते निषिद्धम् । निषेधस्य च कारण तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः । ततः सप्तमनरकपृथिवीगमनवत्त्वाभावात् समूर्च्छिमादिवत् स्त्रीणां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः, इति चेत्,

तदयુક્તમ્—यदि स्त्रीणां सप्तमनरकपृथिवीगमन प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तदैतत् कथमवसीयते निःश्रेयस प्रत्यपि तासां सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः?, न हि यो भूमिकर्पणादिक फलं कर्तुं न शक्नोति, स शास्त्राण्यप्यवगन्तुं न शक्नोतीति प्रत्येतुं शक्यं, प्रत्यक्षविरोधात्, नापि वा हस्ती सूचीमुत्थापयितुं न शक्नोतीति वृक्षशाखामपि प्रोटयितुं न शक्नोतीति मन्तव्यं भवति प्रत्यक्षविरोधात् ।

આપકી ઔર હમારી હૈ, ક્યોં કિ હસ વિષય કો ઘતલાને ઘાલા આગમ પ્રમાણ અપન દોનોં કો માન્ય હૈ । સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃસ્વ કા સ્થાન સત્તમનરક હૈ ક્યોં કિ હસસે આગે ઔર કોઈ દુઃસ્વ કા સ્થાન નહીં હૈ । તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુસ્વ કા સ્થાન મોક્ષ હૈ । શાસ્ત્ર ઘતલાતા હૈ કિ સ્ત્રીયા સત્તમનરક મેં નહીં જાતી હૈ, કારણ કિ સત્તમનરક મેં જાને કે યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિ કા ઉનમેં અભાવ હૈ । હસલિયે સત્તમનરક મેં જાને કા અભાવ હોને સે સમૂર્ચ્છિમ આદિ કી તરહ સ્ત્રીયોં મેં સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિ કા અભાવ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि यदि उनमें सप्तमनरक में जाने के योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य परिणति का अभाव है तो यह कैसे आप जानते हैं कि उनमें निःश्रेयस के प्रति सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप

કે જો વાત કશાંવનાર આગમ પ્રમાણ આપણને બન્નેને માન્ય છે સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખનું સ્થાન સાતમી નરક છે કારણ કે તેનાથી આગળ ખીણ કોઈ દુઃખનું સ્થાન નથી તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનું સ્થાન મોક્ષ છે શાસ્ત્રો બતાવે છે કે સ્ત્રીઓ સાતમી નરકે જતી નથી, કારણ કે સાતમી નરકે જવાને યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો તેમનામાં અભાવ છે આ રીતે સાતમી નરકમાં જવાનો અભાવ હોવાથી સમૂર્ચ્છિમ આદિની જેમ સ્ત્રીઓમાં સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે

જોમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી કારણ કે જો તેમનામાં સાતમી નરકમાં જવાને યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ પરિણતિનો અભાવ છે તો જ્યાં જોમ કેવી રીતે જાયો છે કે તેમનામાં નિઃશ્રેયસ પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો પણ

અથ સમૂર્ણિમાદિયુ સર્વોત્કૃષ્ટદુઃખ્યાને સર્વોત્કૃષ્ટસુખસ્થાને ચેત્યુમયત્રાપિ તદ્દમનયોગ્યતથાવિષસર્વોત્કૃષ્ટમનોવીર્યપરિણયમાયો દૃષ્ટસ્તતોઽપિ તાદૃશમનો-
વીર્યપરિણત્યમાયો નિથેતન્વ્ય ઇતિ ચેત્, સમૂર્ણિમાદિયુ પ્રતિયન્વત્ત્વેન તાદૃશ
મનોવીર્યપરિણત્યમાત્ર, ન સ્વપ્ર પ્રતિષ્ઠા ધિગતે, ન ચ્વલુ સપ્તમપૃથિવીગમન નિર્વાણ
ગમનસ્ય કારણમ્, નાપિ સપ્તમપૃથિવીગમનાત્રિનામાવિ નિર્વાણગમનમ્, ચરમસ-
રીરિણાં સપ્તમપૃથિવીગમનમન્તરણેય નિર્વાણગમનદર્શનાત્ ।

પરિણતિ કા ખી અભાવ હું । યદ તો કોઈ પાત નહીં હૈ કિ જો પુરુષ
ભૂમિકર્પણાદિક કાર્ય કરને મેં અસમર્થ હોં વે શાસ્ત્રોં કે ખી પડને મેં
અથવા જાનને મેં સમર્થ નહીં હોં ? । યયોં કિ હસમેં પ્રત્યક્ષ સે વિરોધ
આતા હૈ । જો દાખી જ્ઞા સૂચી કો નહીં ઉઠા સકતા હૈ યયા વહ વૃક્ષ
કી શાખાઓં કે તોડને મેં અસમર્થ હોતા હૈ ? નહીં હોતા હૈ । યદિ એસા
માના જાય તો હસમેં પ્રત્યક્ષ સે વિરોધ આતા હૈ ।

યદિ કહા જાય કિ સંમૂર્ચ્છિમ આદિકોમેં સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખ કે સ્થાન
મેં તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખ કે સ્થાન મેં જાને યોગ્ય તથાવિષ સર્વોત્કૃષ્ટ મનો
વીર્યરૂપ પરિણતિ કા અભાવ દેખા જાતા હૈ ઉસી તરહ ક્ષિપોં મેં ખી તાદૃશ-
મનોવીર્યરૂપ પરિણતિ કા અભાવ નિશ્ચિત્ત હોતા હૈ સો એસા કહના
ઠીક હસલિયે નહીં પેઠતા હૈ કિ સંમૂર્ચ્છિમ આદિકોં મેં જો તાદૃશ
મનોવીર્યરૂપ પરિણતિ કા અભાવ હૈ હસકા કારણ વહા પ્રતિષ્ઠા હૈ, યહાં
એસા કોઈ પ્રતિષ્ઠા નહીં હૈ । તથા સપ્તમ પૃથિવી મેં ગમન કોઈ નિર્વાણ-

અભાવ છે એવી તો કોઈ વાત નથી કે જે પુરુષો ભૂમિકર્પણાદિક કાર્ય કર
વાને અસમર્થ હોય તેઓ શાસ્ત્રો ભણવાના અથવા ભણવામાં પણ અસમર્થ
હોય ? કારણ કે તેમાં પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે જે હાથી એક સોયને ઉઠાવી
ન શકતો હોય તે શુ વૃક્ષની શાખાઓને તોડવાને અસમર્થ હોય છે ? હોતો
નથી, જો એમ માનવામાં આવે તો એમાં પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે

જો એમ માની લઈએ કે સંમૂર્ચ્છિમ આદિકોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દુઃખના સ્થાનમાં
તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના સ્થાનમાં જવાને યોગ્ય તથાવિષ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ
પરિણતિનો અભાવ જોવામાં આવે છે એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓમાં પણ તાદૃશમનો
વીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ નિશ્ચિત્ત થાય છે તો એમ કહેવું તે એ કારણે બરાબર
લાગતું નથી કે સંમૂર્ચ્છિમ આદિકોમાં જે તાદૃશ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ
છે તેવું કારણ ત્યા પ્રતિષ્ઠા છે, અહીં એવો કોઈ પ્રતિષ્ઠા નથી તથા
સાતમી પૃથ્વીમાં ગમન થવું જો કોઈ નિર્વાણ ગમનના પ્રતિ કારણ તો છે

કિંચ—યદિ અસત્તમનરકપૃથિવીગમનત્વેન સ્ત્રીપુ વિશિષ્ટસામર્થ્યાભાવ',
અતસ્તાઃ પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા इति वदसि, तर्हि ब्रूहि स सप्तमनरकगमनाभाव. किं
यत्रैव जन्मनि स्त्रियो मुक्तिगामिन्यस्तत्रैव विवक्षितः?, किं वा सामान्येन ? ।

તત્રાષપસાદ્વીકારે પુરુષાણામપિ મુક્ત્યભાવપ્રસન્નઃ, તેષામપિ હિ યત્ર જન્મનિ
મુક્તિગામિતા, ન તત્રૈવ સત્તમપૃથિવીગમનમિતિ ।

अथ सामान्येन सप्तमनरकपृथिवीगमनाभाव इति विवक्षितः, अप्रायमाशयः—
“ छट्ठिं च इत्थियाओ, मच्छा मणुया य सत्तमिं पुदवि ” इत्यागमवचनात् पुरुषाणां
मेव सप्तमनरकपृथिवीगमनयोग्यकर्माणोपार्जनसामर्थ्यं, न तु स्त्रीणाम् । एवं चाधोगतौ
पुरुषतुल्यसामर्थ्याभावा दूर्ध्वगतावपि स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्याभाव इत्यनुमीयते ।

गमन के प्रति कारण तो है नहीं, और न निर्वाणगमन सप्तमपृथिवी
गमन—अविनामावी है, क्योंकि कि चरमशरीरी जो व्यक्ति हुआ करते हैं
वे सप्तमपृथिवी गमन के बिना ही निर्वाण में जाते हुए देखे जाते हैं ।

तथा यदि तुम्हारी यही बात मानली जाये कि स्त्रिया सप्तम नरक
में नहीं जाती हैं इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है और
इसीलिये वे पुरुषों से हीन मानी गई हैं सो इस पर हमारा तुम से ऐसा
पूछना है कि यह जो उनमें सप्तम नरक में गमन का अभाव है सो वह
क्या जिस भव में उन्हें मुक्ति प्राप्त होती है उसी भव की अपेक्षा से
विवक्षित है ? या सामान्यरूप से विवक्षित है ? यदि इसमें प्रथम पक्ष
अंगीकार किया जाय तो इस तरह पुरुषों को भी मुक्ति की प्राप्ति नहीं
हो सकती है, क्योंकि जिस जन्म में उन्हें मुक्ति जाना होता है उस
जन्म में वे सप्तमनरक में नहीं जाते हैं ।

નહી, અને ન નિર્વાણગમન સપ્તમપૃથ્વીગમનઅવિનામાવી છે, કારણ કે ચરમ
શરીરી જે વ્યક્તિઓ હોય છે તેઓ સપ્તમપૃથ્વીગમન વિના જ મોક્ષે જતા
લેવામાં આવે છે

તથા તમારી આ વાત જો માની લઈએ કે સ્ત્રીઓ સાતમી નરકમાં
જતી નથી તેથી તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે અને તેથી જ તેઓને
પુરુષો કરતાં હીન માનવામાં આવી છે તો જો બાબતમાં અમારો આપને જો
પ્રશ્ન છે કે આ જે તેમનામાં સાતમી નરકે ગમનનો અભાવ છે તે શું જે
ભવમાં તેમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એજ ભવની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત છે ?
કે સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત છે ? જો તેમાંના પહેલો પક્ષ સ્વીકાર્ય ગણાય તો જો
રીતે પુરુષોને પણ મુક્તિ મળી શકતી નથી, કારણ કે જે જન્મમાં તેમને મોક્ષ
જવાનું થાય છે તે જન્મમાં તેઓ સાતમી નરકમાં જતા નથી

અવસ્તા' પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા ઇતિ ચૈત્ ? શૃણુ ।

અધોગતૌ યેષામતુલ્યં સામર્થ્યં, સેષામૂર્ધ્વગતાયપિ સામર્થ્યમતુલ્યમેવ મવતીતિ નિયમો નાસ્તિ । તથા ચોક્તમ્—

સમુચ્છિન્નમ-મૃગ-સ્વગ, -ચતુષ્પદ-સપ્તિ-ત્થિ-જલ-ચરેહિતો ।

સ નરેહિતો મત્તમ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ ॥ ૧ ॥

યદિ કહો કિ યહ ઘાત સામાન્ય સે કહી હે કિ સ્ત્રિયોં મેં સસમ નરક મેં જાને કા અભાવ હૈ, અર્થાત્ હસકા આશય યહ હે કિ—“છઠ્ઠિં ચ ઇત્થિયાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તામિં પુદવિં” છઠ્ઠીં નરક તક સ્ત્રિયાં જાતી હૈં તથા મચ્છા ણ્વ મનુષ્ય સસમ નરક તક જાતે હૈં, અત સસમ નરક મેં જાને કે યોગ્ય કર્મોંકે ઉપાર્જન કરને કી શક્તિ પુરુષોં મેં હીં હૈ સ્ત્રિયોં મેં નહીં હૈ, હસ પ્રકાર જવ સ્ત્રિયોં મેં અધોગમન કે લિયે પુરુષ તુલ્ય સામર્થ્ય કા અભાવ હૈ તો ઊર્ધ્વગમન મેં મી પુરુષતુલ્ય સામર્થ્ય કા અભાવ ઉનમેં હૈ, યહ ઘાત મી અનુમતિ હોતી હૈ । હસીસે વે પુરુષોં કી અપેક્ષા હીન માની ગઈ હૈં ।

એસા કહના મી ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ એસા કોઈ નિયમ નહીં હૈ કિ જિનમેં અધોગતિ મેં જાને કા સામર્થ્ય નહીં હૈ ઉનમેં ઊર્ધ્વગતિ મેં મી જાને કા સામર્થ્ય નહીં હૈ । ફિર કહા મી હૈ—

“સમુચ્છિન્નમ-મૃગ-સ્વગ, -ચતુષ્પદ-સપ્તિ-ત્થિ-જલ-ચરેહિતો ।

સનરેહિતોઽ સસામ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ ॥ ૧ ॥”

એ એમ કહે છે કે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમાં માત્રમી નરકે જવાનો અભાવ છે એટલે કે તેનો આશય આ પ્રમાણે છે—“છઠ્ઠિં ચ ઇત્થિયાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તામિં પુદવિં” છઠ્ઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છા અને માણસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમાં જવાને યોગ્ય કર્મોંનું ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમાં જ છે સ્ત્રીઓમાં નથી. આ પ્રમાણે એ સ્ત્રીઓમાં અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઊર્ધ્વગમનમાં પણ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામાં છે, એ વાતનું પણ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતાં હીન ગણેલ છે

એમ કહેવું તે પણ અસાધ્ય નથી કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેમનામાં અધોગતિમાં જવાનું સામર્થ્ય ન હોય તેમનામાં ઊર્ધ્વગતિમાં જવાનું પણ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહ્યું પણ છે—

“સમુચ્છિન્નમ-૧-મુગ ૨-સ્વગ ૩-ચતુષ્પદ ૪-સપ્તિ ૫-ત્થિ ૬-જલ-ચરેહિતો ।

સનરેહિં લો, સસામ્, કમોવવજ્જતિ નરણ્ણુ” ॥ ૧ ॥

છાયા-સમૂર્છિમ-મુજગ-સ્વગ-ચતુષ્પદ-સર્પ-સ્ત્રી-જલચરેભ્યઃ ।

સનરેભ્યઃ સપ્તસુ, ક્રમશઃ ઉપપદ્યન્તે નરકેષુ ॥ ૨ ॥

સમૂર્છિમ (૧),-મુજગ (૨),-સ્વગ (૩),-ચતુષ્પદ (૪),-સર્પ (૫),-સ્ત્રી (૬),
-જલચર (૭)-નરાણામધોગતૌ નાસ્તિ તુલ્ય સામર્થ્યમ્, ઊર્ધ્વગતૌ તુ તુલ્યમેવ
સામર્થ્યમ્ । તદુક્તમ્—

સન્નિ-તિરિક્ષેહિતો, સહસ્તારતિપ્પદ દેવેષુ ।

ઉપ્પજ્જન્તિ પરેસુ વિ, સન્વેસુ વિ માણુસેહિતો ॥ ૨ ॥

છાયા-સન્નિ-તિર્યગ્ભ્ય, સહસ્રારાન્તિકેષુ દેવેષુ ।

ઉત્પદ્યન્તે પરેષ્વપિ, સર્વેષ્વપિ મનુષ્યેભ્યઃ ॥ ૨ ॥

તથા ઊર્ધ્વગતૌ સ્ત્રીણાં પુરુષતુલ્યસામર્થ્યસદ્ભાવાન્ન વિશિષ્ટસામર્થ્યાસત્ત્વમ્ ।
તત્ત્વ પુરુષવત્ સ્ત્રીણામપૂર્વગતિયોગ્યતાઽસ્ત્યેવેતિ ।

અર્થાત્ સમૂર્છિમ ૧, મુજગ ૨, સ્વગ ૩, ચતુષ્પદ ૪, સર્પ ૫, સ્ત્રી ૬,
જલચર ઔર મનુષ્ય ૭ । इनकी अधोगति प्राप्ति में एक सी शक्ति नहीं
है, फिर भी उर्ध्वगति प्राप्ति में एक सी शक्ति है । कहा भी है—

“ સન્નિતિરિક્ષેહિતો, સહસ્તારતિપ્પદ દેવેષુ ।

ઉપ્પજ્જન્તિ પરેસુ વિ, સન્વેસુ વિ માણુસેહિતો ” ॥ ૨ ॥

અર્થાત્-સંજ્ઞિતિર્યચ સે નિકલ કર જીવ સહસ્રાર નામકે આઠવે
દેવલોક તક જાતા હૈ । મનુષ્યસે નિકલા હુઆ જીવ ઉસસે આગે સપ્ત
દેવલોકોં મેં જા સકતા હૈ । इसलिये ऊर्ध्वगतिमें स्त्रियों के पुरुषतुल्य
सामर्थ्यका सद्भाव होनेसे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव नहीं है,
अतः पुरुषकी तरह स्त्रियों में ऊर्ध्वगमनकी योग्यता है ही ।

એટલે કે (૧) સમૂર્છિમ, (૨) મુજગ, (૩) સ્વગ, (૪) ચતુષ્પદ, (૫) સર્પ,
(૬) સ્ત્રી, (૭) જળચર અને મનુષ્ય, એમનામાં અધોગતિ પ્રાપ્તિની એક સરખી
શક્તિ નથી, તે પણ ઉર્ધ્વગતિની પ્રાપ્તિની એક સરખી શક્તિ છે કહ્યું પણ છે—

“ સન્નિતિરિક્ષેહિતો, સહસ્તારતિપ્પદ દેવેષુ ।

ઉપ્પજ્જન્તિ પરેસુ વિ, સન્વેસુ વિ માણુસે હિતો ॥૨॥

એટલે કે સન્નિ તિર્યગ્ભ્યાથી નીકળીને છપ્ત સહસ્રાર નામના આઠમા
દેવલોક સુધી જાય છે મનુષ્યમાંથી નીકળેલ છપ્ત તેનાથી વ્યાગળ બધા દેવલોક
ક્રમાં જઈ શકે છે, તેથી ઉર્ધ્વગતિમાં સ્ત્રીઓને પુરુષતુલ્ય સામર્થ્યનો સદ્ભાવ
હોવાથી તેમનામાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ નથી, તેથી પુરુષની જેમ સ્ત્રીઓમાં
ઉર્ધ્વગમનની યોગ્યતા છે જ

અતસ્તા' પુરુષેભ્યોઽપરુષ્ટા इति चेत् १ शृणु ।

અધોગતૌ ચેપામતુલ્યં સામર્થ્યં, તેપામૂર્ધગતાવપિ મામર્થ્યમતુલ્યમેવ મવતીતિ નિયમો નાસ્તિ । તથા ચોક્તમ્—

समुच्छिन्नम-भ्रुयग-खग,-चउपपय-सप्पि-त्थि-जण्वरेहिंतो ।

સ નરેહિંતો મત્તસુ, કમોવજ્જતિ નરણસુ ॥ ૧ ॥

यदि कहो कि यह बात सामान्य से कहीं है कि स्त्रियों में ससम नरक में जाने का अभाव है, अर्थात् इसका आशय यह है कि—“छट्ठि च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढवि” छठवीं नरक तक स्त्रियाँ जाती हैं तथा मच्छ गय मनुष्य ससम नरक तक जाते हैं, अतः ससम नरक में जाने के योग्य कर्मोंके उपार्जन करने की शक्ति पुरुषों में ही है स्त्रियों में नहीं है, इस प्रकार जय स्त्रियों में अधोगमन के लिये पुरुष तुल्य सामर्थ्य का अभाव है तो ऊर्ध्वगमन में भी पुरुषतुल्य सामर्थ्य का अभाव उनमें है, यह बात भी अनुमति होती है । इसीसे वे पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई हैं ।

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है कि जिनमें अधोगति में जाने का सामर्थ्य नहीं है उनमें ऊर्ध्वगति में भी जाने का सामर्थ्य नहीं है । फिर कहा भी है—

“समुच्छिन्नम१भ्रुयगर, खग२-चउपपय४सप्पि५-त्थि६जलवरेहिंतो ।

सनरेहिंतो७ सत्तसु, कमोवज्जति नरणसु ॥ १ ॥”

જો એમ કહે છે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમાં માત્રમી નરકે જવાને અભાવ છે એટલે કે તેના આશય આ પ્રમાણે છે—“છટ્ઠિ ચ ઇત્થિયાઓ મચ્છા મણુયા ય સત્તમિં પુઢવિ” છઠ્ઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છ અને માણસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમાં જવાને યોગ્ય કર્મોત્તર ઉપાવન કરવાની શક્તિ પુરુષોમાં જ છે સ્ત્રીઓમાં નથી. આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમાં અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઉર્ધ્વગમનમાં પણ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામાં છે, એ વાતનું પણ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતાં હીન ગણેલા છે

એમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે તેમનામાં અધોગતિમાં જવાનું સામર્થ્ય ન હોય તેમનામાં ઉર્ધ્વગતિમાં જવાનું પણ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહ્યું પણ છે—

“समुच्छिन्नम १-भ्रुया २-खग ३-चउपपय ४-सप्पि ५-त्थि ६-जलवरेहिंतो ।

सनरेहिं तो, सत्तसु, कमोवज्जति नरणसु” ॥ ૧ ॥

યત્ર યત્રાલ્પશ્રુતત્વ, તત્ર તત્ર વિશિષ્ટમામર્થ્યામાત્ર ઇતિ નિયમો નાસ્તિ । સમિતિ પચ્ચકમાત્રસ્ય ગુપ્તિત્રયમાત્રસ્ય ચ જ્ઞાનસદ્ભાવેઽપિ ચારિત્રપ્રકર્ષવલાત્ કેવલોત્પત્તિર્મ-
વત્યેવેતિ પ્રવચને પ્રસિદ્ધમ્ । તથા ચાલ્પશ્રુતત્વેઽપિ વિશિષ્ટસામર્થ્ય સમવતીતિ
તદમાત્રો નોપપચતે ॥

સકતા છે કે જહા ૨ ઘાદલલ્લિમત્તા છે ઘઘી ૨ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય છે, અતઃ
જય એસા નિયમ નહીં યન સકતા છે તો ફિર એસા કહના કિ ઘાદાદિલ-
લ્લિયોંસે રહિત હોનેકે કારણ સ્ત્રિયોંમેં વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અમાવ છે,
યહ કૈસે ઉચિત માના જા સકતા છે ।

ફિર મી ઘાદાદિલલ્લિયે અમાવકી તરહ યદિ મોક્ષકા અમાવ મી
સ્ત્રિયોંમેં હોતા તો શાસ્ત્રકાર સિદ્ધાન્તમેં એસા હી કહતે કિ સ્ત્રિયોંકો
મુક્તિકી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી છે । પરન્તુ એસા તો બે શાસ્ત્રકાર કહતે નહીં
હેં, અતઃ ઇસસે યહી જાનના ચાહિયે કિ સ્ત્રિયોંકો નિર્વાળકી પ્રાપ્તિ હોતી છે ।

તથા-જહાં ૨ અલ્પશ્રુત જ્ઞાન છે વહાં ૨ વિશિષ્ટ સામર્થ્યકા અમાવ
છે, એસા મી કોઈ નિયમ નહીં છે । સમિતિપચ્ચક માત્ર તથા ગુપ્તિત્રય
માત્રકે જ્ઞાનકે સદ્ભાવમેં મી ચારિત્રકે પ્રકર્ષકે ઘલસે કેવલજ્ઞાનકી ઉત્પત્તિ
હો જાતી છે, એસા પ્રવચનમેં સિદ્ધ છે । ઇસલિયે અલ્પશ્રુતજ્ઞાન હોને પર
મી વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સ્ત્રિયોંમેં સંમવિત હો સકતા છે, અતઃ ઉસ વિશિષ્ટ
સામર્થ્યકા અમાવ ઉનમેં નહીં યનતા છે ।

વાદાદિલ્લિમત્તા છે ત્યા ત્યા વિશિષ્ટ સામર્થ્ય છે તેથી જો આવો નિયમ યદ
શકતા નથી તો પછી એવું કહેવું કે વાદાદિલ્લિયોંથી રહિત હોવાને કારણે
શ્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે, જો કેવી રીતે ઉચિત માની શકાય ?
વળી વાદાદિલ્લિમત્તા અભાવની જોમ જો શ્રીઓમા મોક્ષનો અભાવ પણ હોત
તો શાસ્ત્રકાર સિદ્ધાન્તમાં એવું જ કહેત કે 'શ્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી' પણ
એવું તો તે શાસ્ત્રકાર કહેતા નથી, તેથી જોમ જ માનવું જોઈએ કે શ્રીઓને
મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

તથા જ્યાં જ્યાં અલ્પશ્રુત જ્ઞાન છે ત્યાં ત્યાં વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ
છે, એવો પણ કોઈ નિયમ નથી પાથ સમિતિ માત્ર તથા ત્રણ ગુપ્તિ માત્રના
જ્ઞાનના સદ્ભાવમા પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષના બળથી કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે,
એવું પ્રવચનમાં સિદ્ધ થયેલ છે તેથી અલ્પશ્રુત જ્ઞાન હોવા છતાં પણ શ્રીઓમા
વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સંમવિત હોઈ શકે છે, તેથી તે વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ
તેમનામાં હોઈ શકે નહીં

અથ યાદાદિલઘ્નિરહિતત્વેન વિનિષ્ટ સામર્થ્યાગત્યમ્, સ્ત્રીणां हि वादलघ्नौ विकुर्वणत्वादिलघ्नौ पूर्वगतश्रुताधिगतौ च न सामर्थ्यगतिरस्तीत्य तस्मात् मोक्षगमनसामर्थ्यमपि न समवति, इति चेन्न, यादादिलघ्निरहितमपि चकिं विशिष्टसामर्थ्य इत्यते, यादविकुर्वणत्वात्तिलघ्नિर्विरहेऽपि विशिष्टपूर्वगतश्रुताभावोऽपि मनुष्यादीनां निःश्रेयसपदप्राप्तिश्रवणात् । तथा-जिनकल्प-मन'पर्ययविरहेऽपि न सिद्धिविरहोऽस्ति । तथा च यत्र यत्र यादादिलघ्निमत्त्वं तत्रैव विशिष्टसामर्थ्यमिति नियमो नास्ति, फलं तर्हि यादादिलघ्निरहितत્વેन विशिष्टसामर्थ्याभाव इति वक्तुं प्रभवसीति । अपि च-यादादिलघ्न्यभाववद् यदि नि श्रेयसामात्रोऽपि स्त्रीणाममविष्यत् ततस्तथैव शास्त्रे प्रत्यपादयिष्यत्, न च प्रविपाद्यते, तस्मादुपपद्यते स्त्रीणां निर्वाणमिति ।

यदि कहा जाय कि यादादिलघ्निरहित होनेसे उनमें विशिष्ट शक्ति का अभाव है । स्त्रियोंमें यादलघ्निका सामर्थ्य, वैक्रिय आदि लघ्निका सामर्थ्य, पूर्वगत श्रुतावधिगमका सामर्थ्य नहीं होता है, इस लिये मोक्ष-गमन सामर्थ्य भी उनमें संभवित नहीं होता है । सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । कारण कि यादादिलघ्निरहितके भी विशिष्ट सामर्थ्य देखा जाता है । शास्त्रोंमें ऐसी कई कथाएँ आती हैं जो इस बातको बतलाती हैं कि यादलघ्न विकुर्वणत्व आदि लघ्निके अभावमें भी, विशिष्ट पूर्वगत श्रुतके अभावमें भी मनुष्य आदिकों को मोक्षपदकी प्राप्ति हुई है । तथा जिनकल्प एव मन पर्ययके अभावमें भी सिद्धिका अभाव नहीं होता है । इसलिये इस पूर्वोक्त कथनसे यह बात सिद्ध हो जाती है कि ऐसा नियम नहीं बन

ને એમ કહેવામાં આવે કે વાદાદિલઘ્નિરહિત હોવાથી તેમનામાં વિશિષ્ટ શક્તિનો અભાવ છે, સ્ત્રીઓમાં વાદલઘ્નિનું સામર્થ્ય, વૈક્રિય આદિ લઘ્નિનું સામર્થ્ય, અને પૂર્વગતશ્રુતાધિગમનું સામર્થ્ય હોતું નથી તેથી મોક્ષ ગમનનું સામર્થ્ય તેમનામાં સંભવિત હોતું નથી, તો એમ કહેવું તે પણ ખરાબર નથી. કારણ કે વાદાદિલઘ્નિરહિતમાં પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય એવામાં આવે છે શાસ્ત્રોમાં એવી કેટલીયો કથાઓ આવે છે જે એ વાત દર્શાવે છે કે વાદલઘ્નિ, વિકુર્વણત્વ આદિ લઘ્નિના અભાવમાં અને વિશિષ્ટ પૂર્વગતશ્રુતના અભાવમાં પણ મનુષ્ય આદિને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે તથા જિનકલ્પ અને મનાપર્યવના અભાવમાં પણ સિદ્ધિનો અભાવ હોતો નથી, તેથી આ પૂર્વોક્ત કથનથી એ વાત સાબીત થઈ જાય છે કે એવો નિયમ થઈ શકતો નથી કે ન્યાં

તથા ચ સ્ત્રીणा विशिष्टसामर्थ्याभाव. गुरुतरप्रायश्चित्तानधिकारित्वादिति
कथन न युक्तमिति ॥ २ ॥ ॥ इति स्त्रीणाविशिष्टसामर्थ्याभावनिराकरणम् ॥

અથ પુરુપાનભિવચ્ચત્વેન સ્ત્રિય પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા इति चेत्, तदप्ययुक्तम्-
यत्-तत् पुरुपानभिवच्यत्वं किं सामान्येन किं वा गुणाधिकपुरुषापेक्षया विवक्षि-
तम्?, यदि सामान्येन तदा सामान्यत सर्वासु स्त्रीषु पुरुपानभिवच्यत्वं नास्ती-
त्यतोऽसिद्धत्वदोषप्रसङ्गः । तीर्थंकरस्य जननीं शक्रादयोऽपि प्रणमन्ति, अन्ये प्रणम-
न्तीति किं पुनर्वाच्यम् ।

वह जिस प्रकार पुरुषों का उपकारक होता है उसी तरह स्त्रियों का भी
उपकारक होता है, क्यों कि दोनों का वहा अधिकार है । रहा प्रायश्चित्त
का विधान सो वह योग्यता की अपेक्षा रखता है । इसी अपेक्षा को
लेकर उसका विधान हुआ है । अतः गुरुतर प्रायश्चित्त की अधिकारिणी
नहीं होने से स्त्रियों में विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है, यह कहना युक्ति
युक्त नहीं है ।

यदि कहो कि पुरुषों से ये अनभिवद्य हैं इसलिये ये उनसे अपकृष्ट
हैं, सो ऐसा भी कथन उचित प्रतीत नहीं होता है । कारण कि यह
अनभिवद्यता किस रूप से आप कहते हैं-क्या सामान्य पुरुषों की
अपेक्षा से या गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षासे यदि कहो कि यह अन-
भिवद्यता सामान्य पुरुषों की अपेक्षा से उनमें है सो ऐसा कहना उचित
नहीं है, क्यों कि सामान्य पुरुष उन्हें वन्दन करते हैं । तीर्थंकर की
माता को तो शक्रादिक भी नमस्कार करते हैं, फिर दूसरे व्यक्ति की
तो यात ही क्या कहना ।

જે રીતે પુરુષોને ઉપકારક થાય છે, એજ રીતે સ્ત્રીઓને પણ ઉપકારક થાય છે,
કારણ કે બન્નેના ત્યા અધિકાર છે હવે રહ્યું પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન તો તે
ચોખ્ખતાની અપેક્ષા રાખે છે એ અપેક્ષાને લઈને જ તેનું વિધાન થયું છે તેથી
ગુરુતર પ્રાયશ્ચિત્તની અધિકારિણી ન હોવાથી સ્ત્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્યના
અભાવ છે, એમ કહેવું તે યુક્તિયુક્ત નથી. બે એમ કહો કે પુરુષો વડે
તેઓ અનભિવદ્ય છે તેથી તેઓ તેમના કરતાં હીન છે, તો એવું કથન પણ
ઉચિત લાગતું નથી, કારણ કે આપ કયા રૂપે તેને અનભિવદ્યતા કહો છો ?
શું સામાન્ય પુરુષોની અપેક્ષાએ કે ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ ? બે એમ
કહેતા હો કે તે સામાન્ય પુરુષોની અપેક્ષાએ તે અનભિવદ્યતા તેમનામા છે
તો એમ કહેવું તે ચોખ્ખું નથી, કારણ કે સામાન્ય પુરુષો તેમને વદન કરે છે
તીર્થંકરની માતાને તો શક્રાદિક પણ નમસ્કાર કરે છે, તો બીજી વ્યક્તિઓની

અનુપસ્થાપ્યતા-પારાશ્રિત્તા-શૂન્યત્વેન સ્ત્રીણાં વિશિષ્ટસામર્થ્યાસરવમિતિવેદ-
તદપ્યયુક્તમ્-યતસ્તભિપેધાત્ વિશિષ્ટસામર્થ્યામાયો ન નિધેતું વ્રજ્યતે । કયમ્ ?
અધિકારિણાં યોગ્યતાઽપેક્ષયા ગાત્રે નાનામજારકમાપખિતોપદેશ શ્રૂયતે । જન
પુરુષા પેક્ષયાઽપિ યોગ્યતાનુસારેણ ગુરુલઘુમાયખિતોપદેશ કૃત । તત્ર લઘુપ્રાપ-
શ્ચિત્તવશાં પુરુષાણામપિ ચારિત્રમકર્ષે કેવલોત્પત્તિર્મરસ્યેન, ગુરુમાયખિતવતામપિ
ચારિત્રમકર્ષામાયે કેવલોત્પત્તિર્ન ભવતિ । ચિદ્ધ-નાનારિપ તપસોવિધાનં શાસ્ત્રે
શ્રૂયતે તથા પુરુષાણામિવ સ્ત્રીણામપ્યુપકારક, તત્રોભયેષામધિકારાત્ પ્રાયશ્ચિત્ત વિધાનં
તુ યોગ્યતાઽપેક્ષયા કથિતમ્ ।

यदि कहो कि स्त्रियोंमें अनुपस्थाप्यता एवं पाराश्रित प्रायश्चित्तकी
शून्यता है इससे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है सो यह भी कहना
ठीक नहीं है, कारण कि इनके निषेध होनेसे भी विशिष्ट सामर्थ्यका
अभाव-निश्चित नहीं हो सकता है, क्योंकि अधिकारियों को योग्यता
की अपेक्षा से शास्त्रों में नाना प्रकार के प्रायश्चित्तों का उपदेश सुना
जाता है । पुरुषों की अपेक्षा भी योग्यता के अनुसार गुरु एवं लघु प्राय-
श्चित्तों का वहाँ उपदेश हुआ है । जिन्हें लघु प्रायश्चित्त देने की बात
कही गई है ऐसे पुरुषों को भी चारित्र के प्रकर्ष में केवलज्ञान की उत्पत्ति
होती है । तथा जिन्हें गुरु प्रायश्चित्त का अधिकारी मतलाया गया है
उनके भी यदि चारित्र का प्रकर्ष नहीं है तो केवलज्ञान की उत्पत्ति
नहीं होती है ।

तथा-अनेक प्रकार के तपों का विधान शास्त्र में सुना जाता है ।

જે જેમ કહે છે સ્ત્રીઓમાં અનુપસ્થાપ્યતા અને પારાશ્રિત પ્રાયશ્ચિત્ત
નો અભાવ છે તેથી તેમનામાં સામર્થ્યનો અભાવ છે, તેા જેમ કહેવુ તે પણ
અસંભવ નથી. કારણ કે તેમનો નિષેધ હોવાથી પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ
નિશ્ચિત થઈ શકતો નથી, કારણ કે અધિકારીઓની યોગ્યતાની અપેક્ષાએ
શાસ્ત્રોમાં વિવિધ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉપદેશ સામળવામાં આવે છે.
પુરુષોની અપેક્ષાએ પણ યોગ્યતા પ્રમાણે ઘાટાં અને નાના પ્રાયશ્ચિત્તોનો તેમાં
ઉપદેશ અપાયો છે જેમને નાના પ્રાયશ્ચિત્ત દેવાની વાત કહેલ છે એવાં પુરુષોને
પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષમાં કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે તથા જેમને ઘાટાં પ્રાય-
શ્ચિત્તના અધિકારી મતાવ્યા છે તેમને પણ જે ચારિત્રનો પ્રકર્ષ હોતો નથી તેા
કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી.

તથા-શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારના તપોનુ વિધાન સામળવામાં આવે છે તે

અમહર્દિકત્વેનાપિ સ્ત્રીणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथं तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्દિકत्वं मन्यसे, किं वा बाह्याम्?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणां रत्नत्रयरूपाया आध्यात्मिक्या ऋद्धेः समर्थितस्यात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्દિકत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यमिति वान्यम्, या मद्धती तीर्थकरादीनामृद्धिः सा गणधरादीनां नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदित्तरेषा धनत्रियादीनां नास्तीत्येष तेषामप्यमहर्દિકत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

આદિ કો કરાતે હું, શિષ્ય ઉન્હોં નહીં કરાતે હું, પરન્તુ આગમ મેં એસી યાત તો સુની નહીં જાતી હૈ કિ ગરુઓં કો હી મુક્તિ હોતી હૈ, શિષ્યોં કો નહીં હોતી હૈ । ચળ્લરુદ્ર આદિ આચાર્ય કે શિષ્યોં કો મુક્તિ હુઈ સુની ગઈ હૈ ।

इसी तरह अहमर्दिक होनेसे भी स्त्रिया पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता कारण कि आप किम् ऋद्धिका अभाव उनमें घतलाते हैं? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका? । आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है । इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमें नहीं है अतः वे अमहर्दिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थकरों को होती है वह गणधरोंको नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમાં એવી યાત સાંભળવામાં આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી ચક્રરુદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનું સાંભળવામાં આવ્યું છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવું તે પણ ઉચિત લાગતું નથી, કારણ કે જ્યાં તેમનામાં કંઈ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવે છે? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તે તેમનામાં અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામાં હોવાનું સિદ્ધ કરાઈ ગયું છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો અધાર લઈને જે એમ કહેવામાં આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામાં નથી તેથી તેઓ અમહર્દિક હોવાથી પુરુષો કરતાં હીન છે, અને તેથી જ તેમનામાં મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તે એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થ કરાવે છે તે ગણધરાને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રધરાઓને જે ઋદ્ધિ

યદિ ગુણાધિકપુરુષાપેક્ષયા તદિન્યુચ્યત-નદા તીર્થંધરા અપિ ગણધરાન્
નામિવન્દન્તે इति ગણધરા અપિ પુરુગાનમિન્દ્યતયા મુક્તયનદા મવપુરિતિ । एवं
ગણધરા અપિ સ્વશિષ્યાશ્ચામિન્દ-ત, તત્તથ તથામપિ ન મોક્ષ' સ્યાન્, इति ।

અથ સ્મારણાધ્યર્થત્વન સ્ત્રિય પુરુગમ્બોઽપદૃષ્ટા इति યેત્, તથ મુક્તમ્-
તયાહિ-એવ સતિ ગુરુશિષ્યયો સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાનેઽપ્યાચાર્યસ્યૈવ
મુક્તિ. સ્યાન્ન તુ શિષ્યસ્ય, તસ્ય સ્મારણાધ્યર્થત્વનપુરુગમ્બોઽપદૃષ્ટવાત્ । ન વાગમે
શિષ્યસ્ય મોક્ષધર્મણ નાસ્તીતિ વાચ્યમ્, ચંડરુદ્રાયાચાર્યશિષ્યાણામાગમ મોક્ષ
શ્રવણાત્ ।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं
करते हैं, उनकी अपेक्षा वहां अनभिव्यक्ता होने से वे उनकी अपेक्षा
हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । गणधरों में भी
गुणाधिक पुरुषों को अपेक्षा अनभिव्यक्ता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति
का अभाव मानना पड़ेगा । इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को
नहीं वंदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पड़ेगा ।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्ता होने से स्त्रिया पुरुषों की
अपेक्षा हीन मानी गई हैं सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्योंकि
यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी,
ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके
सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી ? જો એવી હાલ કરે કે જેઓ અધિક શુદ્ધિવાળા હોય છે
તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવ્યક્ત હોવાથી
તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવે છે, તો એમ કહેવું તે પણ
ઉચિત નથી. કારણ કે એ રીતે તો તીર્થંધરા પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી
ગણધરોમાં પણ શુદ્ધિધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવ્યક્ત આવી જવાથી
શ્રેષ્ઠ પ્રાપ્તિમાં અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના
શિષ્યોને વંદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ શ્રેષ્ઠપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં
એમ માનવું પડે વળી જો એવી હાલ કરે કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી
સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવી છે, તો એ પણ કંઈ રીતે ઉચિત
નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામાં હીનતા માની લઈએ તો શુદ્ધે જ
શ્રેષ્ઠ પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું માનવું પડશે. શિષ્યોને નહીં, કારણ કે તેમના
સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતાં પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

અમહર્દિકત્વેનાપિ સ્ત્રીणां પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટત્વ ન યુજ્યતે, યદ્યેવ સ્યાત્ તર્હિ કથય તાવત્, આધ્યાત્મિકીમૃદ્ધિમાશ્રિત્ય તદમહર્દિકત્વ મન્યસે, કિં વા ષાક્ષામ્ ? આઘપક્ષસ્તત્ર નિરાકૃત એવ સ્ત્રીणां રત્નત્રયરૂપાયા આધ્યાત્મિકયાઃ ક્રદ્ધે' સમર્થિતત્યાત્ । નાપિ ષાક્ષામૃદ્ધિમાશ્રિત્યામહર્દિકત્વેન સ્ત્રીणाં પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટત્વાન્મુક્તિ કારણવૈકલ્યમિતિ વાન્યમ, યા મહતી તીર્થકરાદીનામૃદ્ધિ' સા ગણધરાદીનાં નાસ્તિ, ચક્રધરાદીનામપિ યા ક્રદ્ધિ' સા તદિતરેષાં સત્રિયાદીનાં નાસ્તીત્યેવ તેપામપ્યમહર્દિકત્વેનાપકૃષ્ટત્વાન્મુક્તિકારણવૈકલ્યપ્રસન્નાત્ ।

આદિ કો કરાતે હૈં, શિષ્યેા ઉન્હેં નહીં કરાતે હૈં, પરન્તુ આગમ મેં એસી યાત તો સુની નહી જાસી હૈ કિ ગરુઓં કો હી મુક્તિ હોતી હૈ, શિષ્યોં કો નહીં હોતી હૈ । ચણ્ઠકુટ આદિ આચાર્ય કે શિષ્યોં કો મુક્તિ હુઈ સુની ગઈ હૈ ।

इसी तरह अहमर्दिक होनेसे भी स्त्रिया पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता कारण कि आप किस क्रद्विका अभाव उनमें बतलाते हैं ? आध्यात्मिक क्रद्विका या बाह्य क्रद्विका ? । आध्यात्मिक क्रद्विका तो उनमें अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक क्रद्वि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है । इसी तरह बाह्य क्रद्विको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य क्रद्वि उनमें नहीं है अतः वे अमहर्दिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यक्रद्वि तीर्थकरों को होती है वह गणधरोंको नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो क्रद्वि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમાં એવી યાત સાબળવામાં આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી અતઃ આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનું સાબળવામાં આવ્યું છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવું તે પણ ઉચિત લાગતું નથી, કારણ કે આપ તેમનામાં કંઈ ક્રદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો ? આધ્યાત્મિક ક્રદ્ધિનો કે બાહ્ય-ક્રદ્ધિનો ? આધ્યાત્મિક ક્રદ્ધિનો તો તેમનામાં અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ક્રદ્ધિ છે તે તેમનામાં હોવાનું સિદ્ધ કરાઈ ગયું છે એજ પ્રમાણે બાહ્યક્રદ્ધિનો અધાર લઈને જો એમ કહેવામાં આવે કે બાહ્યક્રદ્ધિ તેમનામાં નથી તેથી તેઓ અમહર્દિક હોવાથી પુરુષો કરતાં હીન છે, અને તેથી જ તેમનામાં મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તો એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યક્રદ્ધિ તીથ કરોને હોય છે તે ગણધરોને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રધરોને જે ક્રદ્ધિ

યદિ ગુણાધિકપુરુષાપેક્ષયા તદિત્યુચ્યત-તદા તીર્થંકરા અપિ ગણધરાન્
નામિચન્દન્તે इति ગણધરા અપિ પુરુષાનમિચન્દન્તયા મૃતયનર્દા મયંયુરિતિ । एवं
ગણધરા અપિ સ્વશિષ્યાભામિચન્દન્તે, તત્તથ તપામપિ ન મોક્ષઃ સ્યાત્, ઇતિ ।

અથ સ્મારણાદ્યર્થત્વેન સ્ત્રિય. પુરુષમ્બોઽપદ્વિષ્ટા ઇતિ ધેતુ, તન્ન યુક્તમ્-
તથાહિ-અથ સતિ ગુરુશિષ્યયો સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રયે સમાનેઽપ્યાચાર્યસ્યેવ
મુક્તિઃ સ્યાન્ન તુ શિષ્યસ્ય, તસ્ય સ્મારણાદ્યર્થત્વેન પુરુષમ્બોઽપદ્વિષ્ટાત્ । ન વાગમ
શિષ્યસ્ય મોક્ષધર્મણ નાસ્તીતિ વાચ્યમ્, ચઙ્ઠરટ્ટાદ્યાગાર્યશિષ્યાણામાગમે મોક્ષ
ધર્મણાત્ ।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे शिष्यों को नमन नहीं
करते हैं, उनकी अपेक्षा वरा अनभिव्यक्ता होने से वे उनकी अपेक्षा
हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । गणधरों में भी
गुणाधिक पुरुषों को अपेक्षा अनभिव्यक्ता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति
का अभाव मानना पड़ेगा । इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को
नहीं वंदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पड़ेगा ।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्ता होने से स्त्रिया पुरुषों की
अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्योंकि
यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी,
ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके
सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ થી કરવી ? જો એવી દલીલ કરે કે જેઓ અધિક ગુણોવાળા હોય છે
તેઓ શ્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવ્યક્તા હોવાથી
તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવે છે, તો એમ કહેવું તે પણ
ઉચિત નથી. કારણ કે જો રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી
ગણધરોમાં પણ ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવ્યક્તા આવી જવાથી
મોક્ષ પ્રાપ્તિનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના
શિષ્યોને વદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ અર્થ શકે નહીં
એમ માનવું પડે વળી જો એવી દલીલ કરે કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી
શ્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવી છે, તો એ પણ કોઈ રીતે ઉચિત
નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામાં હીનતા માની લઈએ તો ગુરુને જ
મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું માનવું પડશે. શિષ્યોને નહીં, કારણ કે તેમના
સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતાં પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

અમહર્દિકત્વેનાપિ સ્ત્રીणा पुरुषेभ्योऽपक्रष्टत्वं न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्દિકत्वं मन्यसे, किं वा बाह्याम् ?, आद्यपस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणा रत्नत्रयरूपाया 'आध्यात्मिक्या' ऋद्धे' समर्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्दિકत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपक्रष्टत्वान्मुक्ति कारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थकरादीनामृद्धि' सा गणधरादीनां नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धि' सा तदितरेषा क्षत्रियादीनां नास्तीत्येव तेषामप्यमહર્દિકત્વેનાપક્રુષ્ટત્વાન્મુક્તિકારણવૈકલ્યમસદ્ભાત્ ।

આદિ કો કરાતે હૈં, શિષ્ય હૈં નહીં કરાતે હૈં, પરન્તુ આગમ મેં એસી થાત તો સુની નહી જાતી હૈ કિ ગરુઓં કો હી મુક્તિ હોતી હૈ, શિષ્યોં કો નહીં હોતી હૈ । ચણ્ડકુટ આદિ આચાર્ય કે શિષ્યોં કો મુક્તિ હુઈ સુની ગઈ હૈ ।

इसी तरह अहमर्दिक होनेसे भी स्त्रिया पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जघता कारण कि आप किम् ऋद्धिका अभाव उनमें थतलाते हैं ? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका ? । आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है । इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमें नहीं है अतः वे अमहर्दिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थकरों को होती है वह गणधरोंको नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

કશવે છે, શિષ્યો તેમને કશવતા નથી પણ આગમમાં એવી થાત સાંભળવામાં આવતી નથી કે શુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી અતઃક્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનુ સાંભળવામાં આવ્યું છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવું તે પણ ઉચિત લાગતું નથી, કારણ કે આપ તેમનામાં કઈ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો તેમનામાં અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામાં હોવાનું સિદ્ધ કરાઈ ગયું છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો અધાર લઈને જો એમ કહેવામાં આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામાં નથી તેથી તેઓ અમહર્દિક હોવાથી પુરુષો કરતાં હીન છે, અને તેથી જ તેમનામાં મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તો એમ કહેવું તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થ કર્તાને હોય છે તે ગણધરાને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રધરોને જે ઋદ્ધિ

યદિ ગુણાધિકપુરુષાપેક્ષયા તદિત્યુન્યત-તદા તીર્થંકમ અપિ ગણધરાન
નાભિવન્દન્તે इति ગણધરા અપિ પુરુષાનમિન્યતયા મૃત્યવનદા મયંયુરિતિ । एवं
ગણધરા અપિ સ્વશિષ્યાભ્રામિવન્દન્ત, તતઃ તેષામપિ ન મોક્ષઃ સ્યાત્, इति ।

અથ સ્મારણાદ્યર્થત્વેન સ્ત્રિય પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટા इति चेत्, તત્ત્વ યુક્તમ્-
તયાહિ-પય સતિ ગુરુશિષ્યયો સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાનેઽપ્યાચાર્યસ્યેષ
મુક્તિ સ્પાઘ તુ શિષ્યસ્ય, તસ્ય સ્મારણાદ્યર્થત્વેન પુરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટતાત્ । ન ચાગમે
શિષ્યસ્ય મોક્ષશ્રવણ નાસ્તીતિ વાન્યમ્, ષઙ્કસ્ટાદ્યાચાર્યશિષ્યાણામાગમે મોક્ષ
શ્રવણાત્ ।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं
करते हैं, उनकी अपेक्षा बड़ा अनभिव्यक्ता होने से वे उनकी अपेक्षा
हीन मानी जाती हैं, मो ऐसा करना भी ठीक नहीं है । गणधरों में भी
गुणाधिक पुरुषों को अपेक्षा अनभिव्यक्ता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति
का अभाव मानना पड़ेगा । इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को
नहीं बंदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पड़ेगा ।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्ता होने से स्त्रिया पुरुषों की
अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्योंकि
यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी,
ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके
सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી ? જો એવી હાલ કરે કે જેઓ અધિક શુદ્ધોવાળા હોય છે
તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવ્યક્તા હોવાથી
તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવે છે, તો એમ કહેવું તે પણ
ઉચિત નથી. કારણ કે જો રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી
ગણધરોમાં પણ શુદ્ધાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવ્યક્તા આવી જવાથી
શ્રોક્ષ પામવાનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના
શિષ્યોને વદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ શ્રોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં
એમ માનવું પડે વળી જો એવી હાલ કરે કે સ્મારણા આદિની અર્કતા હોવાથી
સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવી છે, તો જો પણ કોઈ રીતે ઉચિત
નથી, કારણ કે જો જો રીતે એમનામાં હીનતા માની લઈએ તો શુદ્ધને જ
શ્રોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું માનવું પડશે. શિષ્યોને નહીં, કારણ કે તેમના
સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતાં પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

નનુ સ્ત્રીणां મુક્તિસ્થાનાદિપ્રસિદ્ધિર્નાસ્તિ, અતઃ સ્ત્રીणाં મુક્તિર્નમવતીતિ ।
 यदि स्त्रीणां मुक्तिकारणावैकल्यममविष्यत् तदा मुक्तिरप्युदपत्स्यत, तथा च-मुक्ति
 स्थानादिप्रसिद्धिरपि स्यात्, इति यदुक्तं, तन्न, यत्र यत्र मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धि-
 स्तत्रैव मुक्तिरिति चेत्तर्हि पुरुषाणामपि मुक्तिस्थानाद्यप्रसिद्धिः, 'इदं पुरुषाणामेव
 मोक्षस्थानम्', इति विशेष्य नोक्तं, किं तु 'भव्या मोक्षार्हा' इति प्रतिपादितम्, ततश्च
 स्वन्मते पुरुषाणामपि मोक्षो न स्यादिति ।

दोनوں ही समानरूप से मायादिक के प्रकर्षवाले देखे जाते हैं । आगम
 भी ऐसा ही कहता है कि चरमशरीरी नारदादिकों के भी मायादिक
 प्रकर्षता है । इसलिये पुरुषों से अपकृष्ट होने से स्त्रियों के मुक्ति के
 कारणों की विकलता नहीं सघनी है, अर्थात् मुक्ति के कारणों का
 स्त्रियों में सद्भाव है ।

यदि कहो कि स्त्रियों के मुक्तिस्थान आदि की प्रसिद्धि नहीं है
 इसलिये उसके अभाव से यही मालूम होता है कि उन्हें मोक्ष नहीं
 मिलता है । यदि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की अविकलता होती तो
 उन्हें मुक्ति भी होती, और इस कारण से उनके मुक्ति के स्थानों की भी
 प्रसिद्धि होती, अतः यह कुछ नहीं है, इससे साफ स्पष्ट मालूम होता
 है कि इन्हें मुक्ति प्राप्त नहीं होती है । सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है,
 कारण कि ऐसी कोई यह व्याप्ति तो है नहीं कि जिनके मुक्तिस्थानों
 की प्रसिद्धि है उन्हें ही मुक्ति प्राप्त हुई हो । ऐसा तो शास्त्रों में विशेष-
 रूप से कहा नहीं है कि यह पुरुषों का मोक्ष स्थान है, किन्तु ऐसा ही

રૂપે માયાના પ્રકર્ષવાળા દેખાય છે આગમ પણ એવું જ કહે છે કે ચરમશરીર
 નારદાદિકૈભા પણ મયાદિકની પ્રકર્ષતા હોય છે તેથી પુરુષો કરતા હીન હોવાથી
 સ્ત્રીઓના મોક્ષના કારણોની વિકલતા સિદ્ધ થતી નથી એટલે કે મોક્ષના કારણોના
 સ્ત્રીઓમાં સદ્ભાવ છે

વળી તમે એવી હલીલ કશા કે મુક્તિસ્થાન વ્યાપ્તિની પ્રસિદ્ધિ નહી
 હોવાથી તેના અભાવે એજ બાબવા મળે છે કે તેમને મોક્ષ મળતો નથી જો
 સ્ત્રીઓમાં મોક્ષના કારણોની અવિકલતા હોત તો તેમને મોક્ષ પણ હોઈ શકત,
 અને એ કારણથી તેમના મુક્તિના સ્થાનોની પણ પ્રસિદ્ધિ થાત, એવું કઈ
 પણ ન હોવાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે તેમને મોક્ષ મળતો નથી તો એમ કહેવું
 તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે એવી કોઈ આ વ્યાપ્તિ તો છે નહી કે જેમના
 જેમના મુક્તિસ્થાનોની પ્રસિદ્ધિ છે તેમને જ મોક્ષ મળ્યો હોય છે ? એવું તો
 શાસ્ત્રોમાં વિશેષરૂપે કહેલ નથી કે આ પુરુષોનું મોક્ષ સ્થાન છે પણ એવું જ

અથ યાજ્ઞો પુરુષવર્ગસ્ય મહતી સમૃદ્ધિસ્તીર્થવસ્ત્વલ્પાના સા સ્ત્રીણ નાસ્તીત્વ-
મદદિક્ષમાસાં વિવક્ષ્યતે, સદાનીમપ્યસિદ્ધતા, સ્ત્રીણામપિ પરમપુણ્યપાત્રભૂતાના કા
સાંચિત્ તીર્થવસ્ત્વાવિરોધાત્ સદિરોધસાધકપ્રમાણસ્ય વસ્યાપ્યમારાત્ ।

યદપિ માયાદિપ્રકર્ષવત્ત્વેન પૂરુષેભ્યોઽપકૃષ્ટત્વમિત્યુચ્યત, તદપ્યસત્-સ્ત્રિય
પુરુષા અપિ તુલ્યત્વેન માયાદિ પ્રકર્ષન્ત્વમ્ન ઇતિ લોકે લક્ષ્યતે, આગમેઽપિ શ્રૂયતે-
ચરમશરીરિણામપિ નારદાદીનાં માયાદિપ્રકર્ષવત્ત્વમ્, અતો ન સ્ત્રીણાં પૂરુષેભ્યો
ઽપકૃષ્ટત્વેન મુક્તિધારણાવૈકલ્યરૂપસ્ય હેતોરસિદ્ધત્વમિતિ ।

उनसे भिन्न अन्य क्षत्रियादिकों में नहीं होनी है । इस लिये इनमें भी
एक की अपेक्षा अमहर्दिकपना आनेसे अपकृष्टता आ जावेगी । इस
तरह इनके भी मुक्तिकारणोंकी रिफलता होनेका प्रसंग प्राप्त होगा ।

यदि कहो कि पुंस्ववर्ग की जो यही भारी तीर्थकरत्वरूप महाकृदि
है वह उनमें नहीं है, इस अपेक्षा उनमें अमहर्दिकता पाई जाती है,
मो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि कितनीक परम पुण्य की
भाजन स्त्रियों को तो तीर्थकरविभूति की भी प्राप्ति हुई है । इसकी प्राप्ति
होने में वहा कोई विरोध नहीं आता है, कारण उसके विरोध के साधक
कोई भी प्रमाण नहीं है ।

तथा जो ऐसा तुम कहते हो कि स्त्रियों में मायादिक की प्रकर्षता
है अतः इस प्रकर्षता वाली होने से वे पुंस्वों की अपेक्षा हीन हैं, सो
ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि इस लोक में स्त्री और पुरुष

હોય છે તે તેનાથી જુદા જ પ્રકારના બીજા ક્ષત્રિયાદિકોમાં હોતી નથી, તેથી
તેઓમાં પણ એકના કરતાં અમહર્દિકપણ આવવાથી અપકૃષ્ટતા આવી બંધ.
આ રીતે તેમને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણોની વિકલતા હોવાને પ્રસંગ મળશે.

જો એવી રીતે કરે કે પુરુષવર્ગની જે ઘણી જ ભારે તીર્થ કરત્વરૂપ
મહાકૃદ્ધિ છે તે તેઓમાં નથી, આ અપેક્ષાએ તેમનામાં અમહર્દિકતા ગણાય
છે તે એમ કહેવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે કેટલીક મહાપુરુષશાળી
સ્ત્રીઓને તો તીર્થકરવિભૂતિની પણ પ્રાપ્તિ થઈ છે તેની પ્રાપ્તિ યવામ્ ત્યા
કોઈ વિશેષ નહતો નથી, કારણ કે તેના વિશેષને સિદ્ધ કરનાર કોઈ પણ
પ્રમાણ નથી.

तथा तमे स्त्रीषु के रीति करे छे के स्त्रीओमा मायादिकनी प्रकर्षता
छे तेही ओ प्रकर्षतावाणी होवाने कारणे तेओ पुरुषो करत हीन छे तो एम
कहेवु ते पण उचित नही, कारण के आ दोहमा स्त्री अने पुरुष अन्ने समान

આધપક્ષસ્તવ સમતથેત્, નાસૌ યુક્તઃ, સ્ત્રીપિ યયોક્તપ્રતિલેખનાદે સર્વથા દર્શનાત્ । યદિ દ્વિતીય પક્ષસ્તદા છદ્મસ્યા પુરુષેષ્વપિચારિત્રાદિપરિણામ પ્રત્યક્ષતયા ન પશ્યન્તીતિ ત્વન્મતે પુરુષસ્યાપિ મોક્ષો ન સ્યાત્ ।

અથ સર્વસમ્બન્ધિન પ્રત્યક્ષસ્યામાવ ઇતિ ત્વસ્સમતથેત્, સોઽપ્યસગત ઇવ । તથાદિ-અસર્વજ્ઞજનેન સકલજનસમ્બન્ધિ પ્રત્યક્ષાત્મક જ્ઞાનં ક્વચિદપિ મધિતુમશક્યમ્, તથા સતિ પુરુષસ્યાપિ મોક્ષો ન સ્યાદિતિ ।

અયાનુમાનસ્યામાવાત્ પ્રમાણામાવ ઇત્યુચ્યતે, તર્હિ અનુમાનામાવસ્ય પુરુષેષ્વપિ તુલ્યત્વેન મુક્તિકારણવૈકલ્યપ્રસન્નઃ સ્યાત્ ।

યદિ હસમે પ્રથમપક્ષ સ્વીકાર કિયા જાય તો યહ યુક્ત નહીં હૈ, ક્યોં કિ સ્ત્રિયોં મેં બી યથોક્ત પ્રતિલેખનાદિ સર્વથા દેખે જાતે હૈ-વે બી પ્રતિલેખનાદિક કરતી હૈ । યદિ દ્વિતીય પક્ષ માના જાય તો છદ્મસ્ય પ્રાણી પુરુષોં મેં બી ચારિત્રાદિ પરિણામ કો પ્રત્યક્ષરૂપ સે નહીં દેખ સકતે હૈ, અત તુમ્હારે મતમેં પુરુષોં કો બી મુક્તિ નહીં હોની ચાહિયે ।

યદિ કહો કિ સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષ કા અભાવ હૈ સો એસા કહના બી ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ અસર્વજ્ઞ કો એસા જ્ઞાન હી નહીં હો સકતા હૈ કિ સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષ કા અભાવ હૈ । એસા હોને પર પુરુષ કો બી મોક્ષ નહીં હો સકતા હૈ ।

યદિ કહો કિ અનુમાન કા અભાવ હોને સે પ્રમાણ કા અભાવ હૈ સો અનુમાન કા અભાવ પુરુષોં મેં બી તુલ્ય હૈ, ઇસલિયે વહાં બી મુક્તિ કારણવૈકલ્ય કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા ।

એ તેમા પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો તે ઉચિત નથી, કારણ કે સ્ત્રીઓમા પણ યથોક્ત પ્રતિલેખનાદિ સર્વથા જોવામા આવે છે-તેઓ પણ પ્રતિલેખનાદિક કરે છે એ બીજો પક્ષ માનવામા આવે તો છદ્મસ્યપ્રાણી પુરુષોમા પણ ચારિત્રાદિ પરિણામને પ્રત્યક્ષરૂપે જોઈ શકતા નથી, તેથી તમારા મત પ્રમાણે પુરુષોને પણ મુક્તિ ન મળવી જોઈએ.

એ એમ કહો કે સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો એમ કહેવું તે પણ ચોખ્ખું નથી, કારણ કે અસર્વજ્ઞને એવું જ્ઞાન જ હોઈ શકતું નથી કે સર્વ સંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે એવું હોય તો પુરુષોને પણ મોક્ષ મળી શકે નહીં.

એ એમ કહો કે અનુમાનનો અભાવ હોવાથી પ્રમાણનો અભાવ છે તો અનુમાનનો અભાવ પુરુષોમા પણ તુલ્ય છે તેથી ત્યાં પણ મુક્તિકારણવૈકલ્યનો પ્રસંગ ઉત્પન્ન થશે.

અય સ્ત્રીવિષયે મુક્તિસાધકપ્રમાણમાયેન મુક્તિકારણાધૈર્યરૂપસ્ય હેતોરસિદ્ધિ
સ્વમિતિ ષેતુ, તર્હિ સાન્તુ દૃઢિ-મુક્તિસાધકપ્રમાણમાયેન ઇત્યપ્ર નસ્ય પ્રમાણસ્પા-
માવસ્ત્વયા વિવક્ષિત ? , કિં પ્રત્યક્ષસ્ય, કિં વાઽનુમાનસ્ય, કિં વા-આગમસ્યેતિ ? ।

તત્ર યદિ પ્રત્યક્ષસ્પામાયેન ઇતિ મન્યસે, તર્હિ યદ, કિં સ્વસમ્બન્ધિનઃ, કિં વા
સર્વસમ્બન્ધિનઃ ? યદિ સ્વસમ્બન્ધિનસ્તદા કિં વાચ્ય યથાવિહિતપ્રતિલેખનાદિરૂપં
કારણાવૈકલ્ય તદ્વિષયસ્ય ? , કિં વાઽઽન્તરં ચારિત્રાદિપરિણામરૂપ તદ્વિષયસ્યેતિ ? ।

કહો છે કિં અન્ય સ્ત્રી મોક્ષ કે યોગ્ય હોતે જે, અને મુક્તિસ્થાન આદિ કી
અપ્રસિદ્ધિ સે જો સ્ત્રિયોં કો મોક્ષ ન માના જાવે તો તુસ્કારે મત સે
પુરુષોં કો મોક્ષ નહીં હોના જાણિયે ।

અય યદિ કહો કિ સ્ત્રી કે વિષય મેં મુક્તિસાધક પ્રમાણ કા અભાવ
હોને સે મુક્તિકારણાધૈકલ્યરૂપ હેતુ કી અસિદ્ધિ હૈ, સો હમ તુમસે
યહી પૂછતે હૈં કિ કહો કૌન સે પ્રમાણ કા અભાવ આપ કો વિવક્ષિત
હૈ ? કયા પ્રત્યક્ષ કા કિં વા અનુમાન કા અથવા આગમ કા ? ।

યદિ કહો કિ પ્રત્યક્ષ કા અભાવ હૈ સો હસ પર પુનઃ યહ પૂછા જાતા
હૈ કિ સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષ કા અભાવ હૈ અથવા સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષ કા અભાવ
હૈ ? । યદિ કહો કિ સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષ કા અભાવ હૈ, તો હસ પર મી
યહ પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ યથાવિહિત પ્રતિલેખનાદિરૂપ વાચ્ય કારણકી
અવિકલતાકો દેખનેવાળે પ્રત્યક્ષકા અભાવ હૈ ? અથવા અંતરચરિત્ર આદિ
પરિણામરૂપ કારણકી અવિકલતાકો દેખનેવાળે પ્રત્યક્ષ કા અભાવ હૈ ? ।

કહેલ છે કે જ્યાં જ મોક્ષને માટે યોગ્ય હોય છે તેથી મુક્તિસ્થાન અપ્રસિદ્ધિ
અપ્રસિદ્ધિની જો સ્ત્રીઓને મોક્ષ માનવામાં ન આવે તો તમારા મત પ્રમાણે તો
પુરુષોને પણ મોક્ષ મળવો ન જોઈએ

હવે જો તમે જોમ કહેતા હો કે સ્ત્રીઓની બાબતમાં મુક્તિસાધક પ્રમા-
ણનો અભાવ હોવાથી મુક્તિકારણાધૈકલ્યરૂપ હેતુની અસિદ્ધિ છે, તો અમારો
આપને જો પ્રશ્ન છે કે કયાં પ્રમાણનો અભાવ આપને વિવક્ષિત છે ? શુ પ્રત્યક્ષનો
કે અનુમાનનો કે આગમનો ?

જો તમે પ્રત્યક્ષનો અભાવ કહેતા હો તો જો બાબતમાં અમારે જાણી જો
પૂછવાનું છે કે સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે અથવા સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો
અભાવ છે, ? જો આપ જોમ કહેતા હો કે સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે,
તો જો વિશે પણ અમારા જો પ્રશ્ન છે કે યથાવિહિત પ્રતિલેખનાદિરૂપ વાચ્ય
કારણની અવિકલતાને દેખનાર પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે ? અથવા અંતર ચરિત્ર આદિ
પરિણામરૂપ કારણની અવિકલતા દેખનાર પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે ?

ન चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्वं परिकल्पनीयम्, तद्विलोकरुदित', आगमप रिमापातो वा भवेत् । तत्र लोकरुदितस्तावदन्यार्थकत्वं न समवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे य शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थ, यथा गवादिशब्दानां सास्नादिविशिष्टादय, स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरेणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति ।

મેં આગમ પ્રમાણકા મી અભાવ નહીં છે, દેખો-“સ્ત્રીપુરિસસિદ્ધાય” યહ વાક્ય સ્વયં આગમ પ્રમાણ છે । इससे साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है, क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमें अर्पण मोक्षके कारणोंकी अविकलताको सिद्ध करता है ।

यदि कहो कि यहां “स्त्री” शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है, कारण कि यह ‘स्त्री शब्द अन्यार्थक है’ यह बात आप क्या लोकरुदिसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो ? किससे कहते हो ? सो कहो, यदि लोकरुदिसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है, कारण कि लोकमें तो यही माना जाता है कि जिस अर्थ में जो शब्द अन्वय-व्यतिरेक सभ्यद्वारा सकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थ को कहता है, मिला अर्थको नहीं । “स्त्री” यह शब्द अन्वय-व्यतिरेक द्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमें ही प्रयुक्त किया गया मिलता है, अतः स्त्री रूप पदार्थ ही इस स्त्री-शब्दका वाच्य है । जैसे गो आदि शब्दोंका वाच्य सास्ना (गलकचल) आदिसे विशिष्ट पदार्थ होता है । इस स्त्री

બુદ્ધિ-“સ્ત્રીપુરિસસિદ્ધાય ય” આ વાક્ય પોતે જ આગમપ્રમાણ છે, તેથી સાક્ષાત્ સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે આ વાક્ય સ્ત્રીઓના અર્થત મોક્ષના કારણોની અવિકલતાને સિદ્ધ કરે છે

એ આપ એમ કહેતા હો કે અહીં “સ્ત્રી” શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એવું કથન પણ બરાબર નથી કારણ કે આ “સ્ત્રીશબ્દ અન્યાર્થક છે” એ વાત આપ શું હોઠફૂંટીથી કે આગમની પરિભાષાથી કહો છો ? ગાંધી કહો છો તે બતાવો. એ હોઠફૂંટીથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા બરાબર નથી, કારણ કે હોઠકેમા તો એજ મનાય છે કે જે અર્થમા જે શબ્દ અન્વયવ્યતિ રેક સભ્યદ્વારા સકેતિત હોય છે, તે શબ્દ એજ અર્થ દર્શાવે છે, બુદ્ધિ નહીં “સ્ત્રી” આ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેકદ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમા જ વપરાયેલ મળે છે, તેથી સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ જ આ “સ્ત્રી” શબ્દનો વાચ્ય છે જેમ “ગો” આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સાસ્ના (ગલકચલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ છે આ

અથ પુરુષેષ્વેવાનુમાનપ્રમાણમસ્તિ, તથાદિ-અદુષ્ટર્ગાપકર્ગાભ્યા ગમ્યાપચર્ગાત્પર્યો, તસ્યાત્યન્તાપકર્ષે તદત્યન્તોત્કર્ષવદ્ દષ્ટમ્, યથાઽન્નપટલાપગમ ગુર્ગપકાગ, । અથ રાગાદુત્કર્ગાપકર્ગાભ્યામપચર્ગોત્કર્ષવદ્ ચારિત્રાદિર્ષ મયતિ । રાગાદ્રત્યન્તાપકર્ષ સ્ત્રીપુ ન મયતીત્યતસ્તત્ર નાસ્તિ ચારિત્રોત્કર્ષ ઇતિ ચેત્, તદસન્-પુરુષેષ્વે રાગાત્યન્તાપકર્ષો મયતિ, ન તુ સ્ત્રીપુ, ઇતિ નિયમો નાસ્તિ, પ્રયથાગિરાધાત્, દૃશ્યતે હિ સ્ત્રીષ્વપિ રાગાદ્રત્યન્તાપકર્ષ ।

નાપ્યાગમપ્રમાણસ્યાભાવ ઇતિ રાષ્ય, તમ્યેદ 'ઇત્યીપુરિસમિદાય' ઇત્યાદિના પ્રસ્તુતસ્યાપિ સાક્ષાત્ સ્ત્રીમોક્ષામિધાયકત્વનાર્થતસ્તત્ત્વારણાન્નકલ્પસાધકત્વાત્ ।

યદિ કહો કે પુરુષોં મેં તો અનુમાન પ્રમાણ છે ઓર ત્હાં ઇસ પ્રકાર છે-જિસકે ઉત્કર્ષ અથ અપકર્ષ મેં જિમકા અપકર્ષ ઓર ઉત્કર્ષ દેવા જાણા છે ત્હાં ઉત્કર્ષ અત્યંત અપકર્ષ મેં અત્યન્ત ઉત્કર્ષ ચાલે હોના છે । જૈસે-અન્નપટલ કે અપગમ જોને પર સૂર્ય પ્રકાશ કા ઉત્કર્ષ હોના દેવા જાણા છે । ઇસી તરહ રાગાદિકોં કે ઉત્કર્ષ મેં ચારિત્રાદિકોં કા અપકર્ષ ઓર ઉત્કર્ષ મેં જિમકા ઉત્કર્ષ હોના છે । અતઃ ઇમ અનુમાન સે પુરુષોં મેં હી રાગાદિકોં કે અપકર્ષસે ચારિત્ર આદિ ગુણોંકા ઉત્કર્ષ સાધિત હોના છે; સ્ત્રિયોંમેં નહીં, ક્યોં કે ઉત્કર્ષ મેં રાગાદિકોંકા અત્યંત અપકર્ષ સમ્બધિત નહીં હોના, સો જેસા કહના સ્ત્રી ઠીકનહીં, કારણ કે જેસા કોઈ નિયમ નહીં હો જો પુરુષોં મેં હી રાગાદિકા અત્યંત અપકર્ષ હો, તથા સ્ત્રિયોંમેં ન હો, ક્યોં કે જેસા માનના પ્રત્યક્ષસે સાધિત હોના છે । પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ ઇસ વાતકા સમર્થક છે કે રાગાદિકોંકા અત્યંત અપકર્ષ સ્ત્રિયોંમેં સી હોના છે, ઇસ

જો જોમ કહો કે પુરુષોમા તો અનુમાન પ્રમાણ છે અને તે આ પ્રકાર છે-જેના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષમાં જેનો અપકર્ષ અને ઉત્કર્ષ જોવામાં આવે છે તે તેના અત્યંત અપકર્ષમાં અત્યંત ઉત્કર્ષવાળું હોય છે જેમ-અન્નપટલનો અપગમ થતા સૂર્યપ્રકાશનો ઉત્કર્ષ થતો નજરે પડે છે જોજ પ્રમાણે રાગાદિકોના ઉત્કર્ષમાં ચારિત્રાદિકોનો અપકર્ષ અને તેમના અપકર્ષમાં તેમનો (ચારિત્રાદિકોનો) ઉત્કર્ષ થાય છે, તેથી આ અનુમાનથી પુરુષોમાં જ રાગાદિકોના અપકર્ષથી ચારિત્ર આદિ ગુણોના ઉત્કર્ષ સાધિત થાય છે, સ્ત્રીઓમાં નહીં, કારણ કે તેઓમાં રાગાદિકોના અત્યંત અપકર્ષ સમ્બધિત હોતો નથી, તો જોમ કહેવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે જોવો કોઈ નિયમ નથી કે પુરુષોમાં જ રાગાદિકોના અત્યંત અપકર્ષ હોય, તથા સ્ત્રીઓમાં ન હોય કારણ કે જોમ માનવું તે પ્રત્યક્ષથી સાધિત થાય છે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ જો વાતવું સમર્થક છે કે રાગાદિકોના અત્યંત અપકર્ષ સ્ત્રીઓમાં પણ હોય છે, જોમા આગમના પ્રમાણનો અભાવ પણ નથી,

ન चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्वं परिकल्पनीयम्, तदिलोकरुदित, आगमपरिभाषातो वा भवेत् । तत्र लोकरुदितस्तावदन्यार्थकत्वं न समवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे य शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थ, यथा गवादिशब्दानां सास्नादिविशिष्टादय, स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति ।

મેં આગમ પ્રમાણકા મી અભાષ નહીં છે, લેલો-“હત્વીપુરિસસિદ્ધાય” યહ વાક્ય સ્વયં આગમ પ્રમાણ છે । ઇસસે સાક્ષાત્ સ્ત્રીકે મોક્ષકી સિદ્ધિ હોતી છે, ક્યોં કિ યહ વાક્ય સ્ત્રિયોંમેં અર્થત મોક્ષકે કારણોંકો અવિકલતાકો મિદ્ધ કરતા છે ।

યદિ કહો કિ યહા “સ્ત્રી” શબ્દ અન્યાર્થક છે સો એસા મી કથન ઠીક નહીં છે, કારણ કિ યહ ‘સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે’ યહ વાત આપ ક્યા લોકરુદિસે યા આગમકી પરિભાષાસે કહતે હો ? કિસસે કહતે હો ? સો કહો, યદિ લોકરુદિસે કહતે હો સો યહ માન્યતા આપકી ઠીક નહીં છે, કારણ કિ લોકમેં તો યહી માના જાતા છે કિ જિસ અર્થ મેં જો શબ્દ અન્વય-વ્યતિરેક સયધદ્વારા સકેતિત હોતા છે વહ શબ્દ ડસી અર્થ કો કહતા છે, મિલ્લ અર્થકો નહીં । “સ્ત્રી” યહ શબ્દ અન્વય-વ્યતિરેક દ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમેં હી પ્રયુક્ત કિયા ગયા મિલતા છે, અત સ્ત્રી રૂપ પદાર્થ હી ઇસ સ્ત્રી-શબ્દકા વાચ્ય છે । જૈસે ગો આદિ શબ્દોંકા વાચ્ય સાસ્ના (ગલકંબલ) આદિસે વિશિષ્ટ પદાર્થ હોતા છે । ઇસ સ્ત્રી

બુએ-“હત્વીપુરિસસિદ્ધાય ય” આ વાક્ય પોતે જ આગમપ્રમાણ છે, તેથી સાક્ષાત્ સ્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે આ વાક્ય સ્રીઓમા અર્થતઃ મોક્ષના કારણોની અવિકલતાને સિદ્ધ કરે છે

જો આપ જોમ કહેતા હો કે અહી “સ્ત્રી” શબ્દ અન્યાર્થક છે તે બુએ કથન પણ ખરાબર નથી કારણ કે આ “સ્રીશબ્દ અન્યાર્થક છે” જો વાત આપ શુ હોઠકડીથી કે આગમની પરિભાષાથી કહો છો ? શાથી કહો છો તે બતાવો. જો હોઠકડીથી કહેતા હો તે આપની જો માન્યતા બરાબર નથી, કારણ કે હોઠકામા તો જોજ મનાય છે કે જે અર્થમા જો શબ્દ અન્વયવ્યતિ રેક જ બધદ્વારા સકેતિત હોય છે, તે શબ્દ જોજ અર્થ દર્શાવે છે, બુહો નહી “સ્ત્રી” આ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેકદ્વારા સ્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમા જ વપરાયેલ મળે છે, તેથી સ્રીરૂપ પદાર્થ જ આ “સ્રી” શબ્દનો વાચ્ય છે જેમ “ગો” આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સાસ્ના (ગલકંબલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ છે આ

નાપ્યાગામપરિભાષાતોડ્યર્થત્વં સ્ત્રી-શબ્દસ્ય સંભવતિ, ક્વચિદપ્યાગમ ઈ સ્ત્રીશબ્દસ્ય પરિભાષિતોડ્યર્થો નામ્નોતિ । યથા-ન્યાયરણે “ઘટિરાદિષ્” ૧૨, ૧, ૧ ।” ઇતિ ઘટ્ટિ-શબ્દસ્યાદિષ્નો । દડયતે ગાગયેડપિ લોકરૂપ પદાર્થ સ્ત્રીશબ્દ પ્રયુક્ત । ‘ઇત્યીઓ જનિ છટ્ટિ’ ઇત્યાદી ।

ન ચ તપ્રાપ્યર્થાન્તરકલ્પના ધત્વ શક્યતિ વાચ્યમ્, યાધર્મ્યં વિના તદ્વનુપપત્તેઃ ।
ઉક્તશ્ચ—પરિભાષિતો ન શાસ્ત્રે, મનુજી-શબ્દોડય લૌકિકોડધિગત ।

અસ્તિ ચ ન તત્ર યાધા, સ્ત્રી-નિર્વાણ તતો ન કુત ॥ ૧ ॥

શબ્દકા લોક પ્રસિદ્ધ અર્થકે સિવાય અન્ય અર્થ છે, યદ યાત ન તો લોક મેં પ્રસિદ્ધ છે ઓર ન આગમમેં પ્રસિદ્ધ છે ।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे ‘स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है’ ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है । जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ ‘आत् ऐच्’ (आ ऐ औ) होता है । इसी प्रकार आगममें भी लोकरूढ ही अर्थ में स्त्री-शब्द प्रयुक्त हुआ है । जैसे— “ इत्थीओ जनि छट्टि ” इत्यादिकी तरह ।

यदि कहो कि हम यहा भी अन्य अर्थकी कल्पना कर लेंगे, तो ऐसा कहना भी उचित नहीं है, कारण कि यद यात याधकके बिना नहीं बन सकती है । कहा भी है—

“ परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।

अस्ति च तत्र न याधा, स्त्री-निर्वाणं ततो न कुतः ” ॥ १ ॥

“સ્ત્રી” શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થના સિવાય બીજો અર્થ છે, એ વાત લોકમાં પ્રસિદ્ધ નથી, અને આગમમાં પણ પ્રસિદ્ધ નથી

આ રીતે આગમની પરિભાષાથી “ સ્ત્રી શબ્દ અન્ય અર્થ દર્શાવનાર છે ” એમ કહેવું તે ઉચિત નથી; કારણ કે કોઈ પણ આગમમાં ક્યાંય પણ સ્ત્રી શબ્દનો બીજો અર્થ કહેલ નથી. જે પ્રકારે વ્યાકરણમાં વૃદ્ધિ શબ્દનો અર્થ આત્ એચ્ (આ એ ઓ) થાય છે, એજ પ્રકારે આગમમાં પણ લોકરૂઢ અર્થમાં જ સ્ત્રી શબ્દ વપરાયો છે એમકે—“ ઇત્થીઓ જનિ છટ્ટિ ” ઇત્યાદિની જેમ. જો આપ એમ કહો કે જામે આવી પણ અન્ય અર્થની કલ્પના કરી લેશું, તો એમ કહેવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ વાત કોઈ પણ મુસ્કેલી વિના નિશ્ચિત થઈ શકે છે કહ્યું પણ છે—

“ પરિભાષિતો ન શાસ્ત્રે, —મનુજી-શબ્દોડય લૌકિકોડધિગતઃ ।

અસ્તિ ચ તત્ર ન યાધા, સ્ત્રીનિર્વાણ તતો ન કુત ” ॥૧॥

નનુ પુરુષામિલાપાસ્મિનિ વેદાણ્યે માવે સ્ત્રીશબ્દ આગમે પ્રયુક્તો દૃશ્યતે, ઇતિ શાસ્ત્રેઽર્થાન્તરદર્શનાદન્યોઽર્થસ્તત્ર કલ્પનીયઃ ઇતિ ચેત્, શ્રુણુ, પુરુષામિલાપરૂપો વેદ સ્ત્રી-શબ્દસ્યાર્થ ઇતિ ત્વયા કથ નિશ્ચિતમ્ ? કિં 'સ્ત્રીવેદ' ઇતિ શબ્દધ્વનમાત્રાદેવ સોઽર્થો નિશ્ચિતઃ ? કિં યા-સ્ત્રીત્વસ્ય પલ્યશતપૃથક્ત્વાવસ્થાનામિધાનાત્ ? ।

તાત્પર્ય યદ્ કિ-મનુજી-શબ્દ અર્થાત્ સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નહોં છે, અતઃ વ્યાકરણમેં વૃદ્ધિ શબ્દકે સમાન સ્ત્રી-શબ્દકા કોઈ આગમ-પરિભાષિત અર્થ નહોં હો સકતા । રહ્યા લોકરુદ્ધિપક્ષ ! ઉમમેં મી સ્ત્રી શબ્દકા લોકપ્રસિદ્ધ 'સ્ત્રી' અર્થસે ભિન્ન અર્થ નહોં હો સકતા । કયોં કિ જેસા અર્થ ઉસી સ્થાનમેં હોતા હૈ જહા કિ મુખ્ય અર્થ ઘાષિત હોતા હો । જેસે- 'ગદ્ગાયા ઘોષ' યહા પર ગદ્ગાકે મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમેં ઘોષકી સ્થિતિ અસમ્ભવ હૈ, ઇસી લિયે ઘહા પર 'ગદ્ગા' શબ્દકા અર્થ લક્ષણાસે તીર હોતા હૈ । ઉમી પ્રકાર યહા પર સ્ત્રી-શબ્દકે મુખ્યાર્થ મેં કોઈ ઘાઘા નહોં હૈ, ઇસ લિયે મુખ્યાર્થકો છોડ કર ગૌણ અર્થ નહાં લિયા જા સકતા, તથ સ્ત્રિયોંકો મોક્ષ પ્રાપ્તિમેં ઘાઘા કયા ? ઉન્હેં મોક્ષ કયોં નહોં મિલેગા ? ઘસ્તુત યે મી મોક્ષકે અધિકારવાલી હૈ ।

યદિ કહો કિ પુરુષામિલાપાસ્મિક ભાષવેદમેં સ્ત્રી શબ્દ આગમમેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ અતઃ સ્ત્રી-શબ્દકા યદ્ ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ હમ માન લેંગે, સો જેસા કહના મી ઠીક નહોં હૈ, કારણ કિ 'સ્ત્રી-શબ્દકા પુરુ

તાત્પર્ય એ કે મનુજી શબ્દ એટલે કે સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નથી તેથી વ્યાકરણમાં 'વૃદ્ધિ' શબ્દના જેવો 'સ્ત્રી' શબ્દનો કોઈ આગમપરિભાષિત અર્થ કોઈ શકે નહીં હવે રહ્યો લોકરુદ્ધ પક્ષ । તેમાં પણ 'સ્ત્રી' શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ "સ્ત્રી" અર્થથી ભિન્ન અર્થ કોઈ શકે નહીં કારણ કે એવો અર્થ એજ સ્થળે માય છે કે ત્યાં મુખ્ય અર્થ વ્યાપિત થતો હોય. જેમકે- "ગદ્ગાયાં ઘોષ" અહીં ગદ્ગાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમાં ઘોષની સ્થિતિ અસંભવિત છે, તેથી તે સ્થાને "ગદ્ગા" શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી 'તીર' માય છે એ પ્રકારે અહીં સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમાં કોઈ ઘાઘા નથી, તેથી મુખ્યાર્થને જતો કરીને ગૌણ અર્થ લઈ શકાય નહીં તો સ્ત્રીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિમાં અડકેલી શી ? તેમને શા માટે મોક્ષ ન મળે ? ખરી રીતે તો તેઓ પણ મોક્ષની અધિકારી છે

એ આપ એમ કહો કે પુરુષામિલાપાસ્મિક ભાવવેદમાં સ્ત્રી-શબ્દ અજ્ઞાનમાં વપરાયો છે તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો આ ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ અમે માની લઈશું તો એમ કહેવું તે પણ ચોખ્ખું નથી, કારણ કે "સ્ત્રી-શબ્દનો પુરુષામિલાપરૂપ

નાપ્યાગામપરિમાપાતોઽન્યાર્થત્વ સ્ત્રી-શબ્દસ્ય સંભવતિ, ક્યન્નિપ્યાગમ ઈ સ્ત્રીશબ્દસ્ય પરિમાપિતોઽર્થો નાસ્તીતિ । યથા-ન્યાયકરણ “વૃદિરાદૈચ્” ૧૧, ૧, ૧ ।” ઇતિ વૃદિ-શબ્દસ્યાર્થો । દશ્યમે વાગમેઽપિ લાઘ્વઃ પનાર્થ સ્ત્રીશબ્દ પ્રયુક્ત । “ઇત્યીઓ જન્તિ છદ્ધિ” ઇત્યાદી ।

ન ચ તત્રાપ્યર્થાન્તરણત્વના ધર્મ શક્યતિ શાન્ત્યમ્, યાપ્યર્થ વિના તદ્વપયતે ।
 ઉક્તશ્ચ—પરિમાપિતો ન શાસ્ત્રે, મનુજી-શબ્દોઽથ લૌકિકોઽધિગત ।

અસ્તિ ચ ન તત્ર વાધા, સ્ત્રી-નિર્વાણ તતો ન કૃત ॥ ૧ ॥

શબ્દકા લોક પ્રસિદ્ધ અર્થકે સિવાય અન્ય અર્થ છે, યહ યાત ન તો લોક મેં પ્રસિદ્ધ છે ઓર ન આગમમેં પ્રસિદ્ધ છે ।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे ‘स्त्री शब्द अन्य अर्थका बाधक है’ ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है । जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ ‘आत् ऐच्’ (आ ऐ औ) होता है । इसी प्रकार आगममें भी लोकवृद्ध ही अर्थ में स्त्री-शब्द प्रयुक्त हुआ है । जैसे— “ इत्थीओ जन्ति छद्धि ” इत्यादिकी तरह ।

यदि कहो कि हम यहाँ भी अन्य अर्थकी कल्पना कर लेंगे, तो ऐसा कहना भी उचित नहीं है, कारण कि यह बात बाधकके बिना नहीं बन सकती है । कहा भी है—

“परिमापितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।

अस्ति च तत्र न वाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कृत” ॥ १ ॥

“સ્ત્રી” શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થના સિવાય બીજો અર્થ છે, એ વાત લોકમાં પ્રસિદ્ધ નથી, અને આગમમાં પણ પ્રસિદ્ધ નથી

આ રીતે આગમની પરિભાષાથી “સ્ત્રી શબ્દ અન્ય અર્થ દર્શાવનાર છે” એમ કહેવું તે ઉચિત નથી, કારણ કે કોઈ પણ આગમમાં ક્યાંય પણ સ્ત્રી શબ્દનો બીજો અર્થ કહેલ નથી. જે પ્રકારે વ્યાકરણમાં વૃદ્ધિ શબ્દનો અર્થ આત્ એચ્ (આ એ ઔ) થાય છે, એજ પ્રકારે આગમમાં પણ લોકવૃદ્ધ અર્થના જ સ્ત્રી શબ્દ વપરાયો છે જેમકે—“ઇત્થીઓ જન્તિ છદ્ધિ” ઇત્યાદિની જેમ. તો આપ એમ કહો કે જો અહીં પણ અન્ય અર્થની કલ્પના કરી લેશું, તો એમ કહેવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ વાત કોઈ પણ અસ્કંદેલી વિના નિશ્ચિત યર્થ થકે છે કશું પણ છે—

“પરિમાપિતો ન શાસ્ત્રે, મનુજી-શબ્દોઽથ લૌકિકોઽધિગત ।

અસ્તિ ચ તત્ર ન વાધા, સ્ત્રીનિર્વાણ તતો ન કૃત” ॥૧॥

નનુ પુરુષામિલાપાસ્મિન વેદારણ્યે ભાવે સ્ત્રીશબ્દ આગમે પ્રયુક્તો દૃશ્યતે, ઇતિ શાસ્ત્રેઽર્થાન્તરદર્શનાદન્યોઽર્થસ્ત્ર કલ્પનીયઃ ઇતિ ચેત્, શ્રુણુ, પુરુષામિલાપરૂપો વેદ સ્ત્રી-શબ્દસ્યાર્થ ઇતિ સ્વયા કથ નિશ્ચિતમ્ ? કિં 'સ્ત્રીવેદ' ઇતિ શબ્દશ્રવણમાત્રાદેવ સોઽર્થો નિશ્ચિત ? કિં વા-સ્ત્રીત્વસ્ય પલ્યશતપૃથક્ત્વાવસ્થાનામિધાનાત્ ? ।

તાત્પર્ય યદ્ કિ-મનુજી-શબ્દ અર્થાત્ સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નહીં છે, અતઃ વ્યાકરણમે વૃદ્ધિ શબ્દકે સમાન સ્ત્રી-શબ્દકા કોઈ આગમ-પરિભાષિત અર્થ નહીં હો સકતા । રહા લોકરુચિપક્ષ ! ઉમમેં મી સ્ત્રી શબ્દકા લોકપ્રસિદ્ધ 'સ્ત્રી' અર્થસે મિલ્લ અર્થ નહીં હો સકતા । ક્યોં કિ જેસા અર્થ ઉસી સ્થલમેં હોતા હૈ જહા કિ મુખ્ય અર્થ યાચિત હોતા હો । જેસે- 'ગજાયા ઘોષ' યહા પર ગજાકે મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમેં ઘોષકી સ્થિતિ અસંભવ હૈ, ઇસી લિયે ઘહા પર 'ગજા' શબ્દકા અર્થ લક્ષણાસે તીર હોતા હૈ । ઉમી પ્રકાર યહા પર સ્ત્રી-શબ્દકે મુખ્યાર્થ મેં કોઈ યાધા નહીં હૈ, ઇસ લિયે મુખ્યાર્થકો છોડ કર ગૌણ અર્થ નહાં લિયા જા સકતા, તથ સ્ત્રીયોંકો મોક્ષ પ્રાપ્તિમેં યાધા કયા ? ઉન્હેં મોક્ષ ક્યોં નહીં મિલેગા ? વસ્તુતઃ વે મી મોક્ષકે અધિકારવાલી હૈં ।

યદિ કહો કિ પુરુષામિલાપાસ્મિક ભાષવેદમેં સ્ત્રી શબ્દ આગમમેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ અતઃ સ્ત્રી-શબ્દકા યદ્ ભાષવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ હમ માન લેગે, સો જેસા કહના 'મી ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ 'સ્ત્રી-શબ્દકા પુરુ

તાત્પર્ય' એ કે મનુજી શબ્દ એટલે કે સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નથી તેથી વ્યાકરણમા 'વૃદ્ધિ' શબ્દના જેવો 'સ્ત્રી' શબ્દનો કોઈ આગમપરિભાષિત અર્થ કોઈ શકે નહીં હવે રહ્યો લોકરુચિ પક્ષ ! તેમા પણ 'સ્ત્રી' શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ "સ્ત્રી" અર્થથી ભિન્ન અર્થ કોઈ શકે નહીં કારણ કે જેવો અર્થ એજ સ્થળે યાય છે કે ન્યા મુખ્ય અર્થ બ્યાધિત થતો હોય. જેમકે- "ગજાયાં ઘોષ" અહીં ગજાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમા ઘોષની સ્થિતિ અસંભવિત છે, તેથી તે સ્થાને "ગજા" શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી 'તીર' યાય છે એ પ્રકારે અહીં સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમાં કોઈ યાધા નથી, તેથી મુખ્યાર્થને જતો કરીને ગૌણ અર્થ લઈ ચકાય નહીં તો સ્ત્રીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિમા અડેકેલી શી ? તેમને શા માટે મોક્ષ ન મળે ? ખરી રીતે તો તેઓ પણ મોક્ષની અધિકારી છે

એ આપ જેમ કહો કે પુરુષામિલાપાસ્મિક ભાષવેદમાં સ્ત્રી-શબ્દ આગમમા વપરાયો છે તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો આ ભાષવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ અમે માની લઈશુ તો જેમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે "સ્ત્રી-શબ્દનો પુરુષામિલાપરૂપ

ન તાવત્ 'સ્ત્રીવેદ' 'ઇતિ ગન્ધર્વચરણમાત્રાત્ સોડ્યો નિષ્પેતું શક્યતે, યદ્વત્ સ્ત્રી ચાસૌ વેદઃ સ્ત્રીવેદ ઇતિ સમાનાધિકરણસમાસો भवेत् તદા સ્ત્રીશ્ચન્દસ્યા ધાન્તરે વૃત્તિર્ભવેત્ । સ ચ મમાનાધિકરણમમાગં કિં વાધકાભાવેન કલ્પનીય ? કિં વા સમાસાન્તરાડસમયેન ? ।

ન તાવત્ વાધકાભાવેન મમાનાધિકરણસમાસ કલ્પનીય ઇતિ વસ્તુ યુક્તમ્, તત્ર હિ સ્ત્રીશ્ચન્દમ્ય પુરુષાભિલાપાત્મકો ભાવ ણ્યાર્થો મયેત્, તત્ કિં સ ઇવ માત્રા-દર્ય ?, કિં વા તદુપલક્ષિત શરીરમ્ ? ।

વામિલાપરૂપ 'ભાવવેદ' યદ્ અર્થે હૈ, યદ્ યાત આપ કેસે નિશ્ચિત કરતે હૈ ? કયા 'સ્ત્રીવેદ' હસ શબ્દકે શ્રવણમાત્રસે હી, અથવા સ્ત્રીત્વકે પલ્લવશતપૃથક્સ્વપર્યન્ત અવસ્થાકે અભિધાનસે ? ।

યદિ પ્રથમપક્ષ અગીકાર કરો તો ઠીક નહીં છે, કારણ કિ "સ્ત્રીવેદ" હસ શબ્દકે શ્રવણમાત્રસે 'ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ નિશ્ચિત નહીં હોતા હૈ । હાં યદિ "સ્ત્રી ચાસૌ વેદ-સ્ત્રીવેદ" જેસા સમાનાધિકરણ સમાસ હોતા તો સ્ત્રી-શબ્દકી અન્ય અર્થમે વૃત્તિ હો સકતી । યદ્ જેસા સમાનાધિકરણ સમાસ વાધકાભાવસે કલ્પનીય હુઆ હૈ યા અન્ય સમાસકે યહાં અભાવસે હુઆ હૈ । યદિ કહો કિ વાધકકે અભાવસે સમાનાધિકરણ સમાસ કલ્પનીય હુઆ હૈ સો હમ સમાસમે સ્ત્રી શબ્દકા અર્થ પુરુષાભિલાપરૂપ 'ભાવવેદ' હી હોગા સો યહી અર્થ કયા હસકા સાક્ષાત્ અર્થ હોગા યા હસસે ઉપલક્ષિત 'શરીર' ઉસકા અર્થ હોગા । યદિ કહો કિ પુરુષા

ભાવવેદ" એ અર્થ છે, એ વાત ગ્રાપ ઠેવી રીતે નાહી કયે છે ? શુ "સ્ત્રીવેદ" આ શબ્દના શ્રવણમાત્રથી જ અથવા સ્ત્રીત્વના પલ્લવશતપૃથક્સ્વપર્યન્ત અવસ્થાનના અભિધાનથી ?

જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારો તો તે ઉચિત નથી, કારણ કે "સ્ત્રીવેદ" આ શબ્દના શ્રવણમાત્રથી ભાવવેદરૂપ 'સ્ત્રી' અર્થ નક્કી થતો નથી હા, જો "સ્ત્રી ચાસૌ વેદ-સ્ત્રીવેદ" એવો સમાનાધિકરણ સમાસ હોત તો સ્ત્રી-શબ્દની બીજા અર્થમા વૃત્તિ હોઈ શકત અહીં એવો સમાનાધિકરણ સમાસ વાધકના અભાવથી કલ્પનીય થયો છે કે અન્ય સમાસના અહીં અભાવથી થયો છે ? જો એમ કહો કે વાધકના અભાવથી સમાનાધિકરણ સમાસ કલ્પનીય થયો છે તો આ સમાસમાં સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવ વેદ જ હશે, તો એજ અર્થ શુ તેનો સાક્ષાત્ અર્થ થશે કે તેના વડે ઉપલક્ષિત શરીર તેનો અર્થ

યદિ પુરુષામિલાપરૂપો ભાવ એવ સાક્ષાર્થ ઇતિ મન્યસે, તદા બ્રૂહિ-કિં તદૈવ તદ્ભાવસ્તવ સમતઃ, કિં ભૂતપૂર્વગત્યા વા ? તત્ર યદિ તદૈવ સ પુરુષામિલાપરૂપાત્મકો ભાવ, સ્ત્રીશબ્દાર્થસ્તદા મવદમિમત પુરુષ નિર્વાણાવસ્યાયામપિ વેદસમત્ સ્યાત્ । ન ચૈતદાગમપ્રસિદ્ધમિતિ તાદૃશ્યાર્થસ્વીકારે આગમવિરોધ ।

યદિ ભૂતપૂર્વગત્યા પુરુષામિલાપરૂપો ભાવ સ્ત્રીશબ્દાર્થ, ઇતિ સમતસ્તર્હિં દેવાદીનામપિ નિર્વાણપ્રાપ્તિસમત્ સ્યાત્ । તથા ચ-“સુરણારણ્ય ચત્તારિ હોતિ” સુરનારકેષુ ચત્તારિ ભવન્તિ ‘ગુણસ્થાનાનિ’ ઇત્યાધ્યાગમવિરોધ, તેષ્વપિ ભૂતપૂર્વગત્યા ચતુર્દશગુણમ્યાનમભવાત્ ।

મિલાપરૂપ ભાવ હી સાક્ષાત્ સ્ત્રી શબ્દકા અર્થ હોગા તો હમ પૂછતે હૈં કિ કયા ઉસી સમય યહ ભાવ તુમ્હેં સમત હૈંયા ભૂતપૂર્વગતિસે યહ ભાવ તુમ્હેં સમત હૈં । યદિ કહો સ્ત્રી-શબ્દકા અર્થ ઉસી સમય-ઉસ પર્યાયમેં હી પુરુષામિલાપરૂપ ભાવવેદ હૈ, ગેમા હમેં સપત્ત હૈ, મો એસી અવસ્થામેં આપકે અમિમત પુરુષનિર્વાણમેં સી વેદકા સમય માના જાયેગા । પરન્તુ નિર્વાણ અવસ્થામેં તો વેદકી સમવત્તા હોતી હી નહીં હૈ, યહ વાત આગમમેં પ્રસિદ્ધ હૈ, અતઃ સ્ત્રી શબ્દકા અર્થ ભાવવેદ સ્ત્રી માનના યહ ઠીક નહીં હૈં ।

યદિ કહો કિ ભૂતપૂર્વ ગતિસે પુરુષામિલાપરૂપ ભાવ, સ્ત્રી-શબ્દકા વાચ્ય હૈ તો એસી સ્થિતિમેં દેવાદિકોંકે સી નિર્વાણકી પ્રાપ્તિ હોને કા પ્રસંગ આતા હૈ, જો “સુરણારણ્ય ચત્તારિ હોતિ” અર્થાત્ દેવ ઔર

યથે ? જો જોમ કહેતા હો કે પુરુષામિલાપરૂપ ભાવ જ સાક્ષાત્ સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ યથે તો અમે પૂછીએ છીએ કે શું જોન સમયે આ ભાવ તમને કબૂલ છે કે ભૂતપૂર્વગતિથી આ ભાવ તમને કબૂલ છે ? જો આપ જોમ કહેતા હો કે સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ જોન સમયે-જો પર્યાયમાં-જ પુરુષામિલાપરૂપ ભાવ વેદ છે એવું અમને મનૂર છે તો જોવી અવસ્થામાં આપના અભિમત પુરુષનિર્વાણમાં પણ વેદનો સભવ મનાશે પણ નિર્વાણ-અવસ્થામાં તો વેદની સંભવિતતા હોતી જ નથી, એ વાત આગમમાં પ્રસિદ્ધ છે, તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ ભાવવેદ સ્ત્રી માનવો ઉચિત નથી.

જો જોમ કહેતા હો કે ભૂતપૂર્વ ગતિથી પુરુષામિલાપરૂપ ભાવ, સ્ત્રી-શબ્દનો વાચ્ય છે તો જોવી સ્થિતિમાં દેવાદિકોને પણ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસંગ આવે છે, જેમ “સુરણારણ્ય ચત્તારિ હોતિ” એટલે કે દેવ અને નારકીમાં ચાર

અથ તદ્વપ્નયિત પુરુષશરીરં સ્ત્રીશબ્દાર્થ ઇતિ चेत्, तदा कथय, पुरुषामिषाण रूपो भावः पुरुषशरीरोपलक्षणतया यदि विवक्षितस्तत्रामौ रिति नियतवृत्तिः ? किं वा अनियतवृत्तिः ? रिति ।

यदि नियतवृत्तिस्तदाऽऽगमविरोधः ? , परिवर्तमानतैष्य पुरुषशरीरे वेदोदयस्य तत्रामिषानात्, नियतवृत्तिताया अनुमवोऽपि न भवति ।

अथानियतવૃત્તિશ્ચેત્, તદૈવ વદ-કથમસૌ તદ્વપ્નયણમ્? અર્થયરૂપમપિ શ્વાદિપુ કાકાઘુપલક્ષણ દૃશ્યતે ઇત્યગ્રાપિ તથોચ્યતે,

નારકી મેં ચાર ગુણસ્થાન હોતે જિં, હમ આગમવાક્યકા વિરોધક હોતા હૈ, કારણ કિ ભૂતપૂર્વગતિકી અપેક્ષાસે તો દવ નારકોં મેં બી ચતુર્દશ ગુણસ્થાનોં કી સંભાવના હોગી ।

यदि 'स्त्री-शब्दका अर्थ भाववेदसे उपलक्षित पुरुषका शरीर है' ऐसा कहो तो कहो-पुरुषामिलापरूप भावपुरुष शरीरके उपलक्षणपनेसे यदि विवक्षित है तो यह क्या कहाँ नियत-वृत्तिवाला है कि अनियत वृत्तिवाला है ? ।

यदि नियत-वृत्तिवाला माना जाय तो आगमसे विरोध आता है, क्यों कि परिवर्तनपनेसे ही पुरुषशरीरमें वेदका उदय आगममें कहा है । तथा नियतवृत्तिरूपसे तो अनुभव भी नहीं होता है ।

यदि यह ब्रह्मा " कौआवाला देवदत्त का घर है " इसके समान अनियत-वृत्तिवाला है, ऐसा कहते होतौ स्त्री-शरीरमें भी कभी-कभी पुरुष वेदका उदय-संभवित होता है, अतः तुम्हारे मतमें भी स्त्रियोंको निर्वाण

બુદ્ધસ્થાન હોય છે, એ આગમવાક્યનું વિરોધક થાય છે, કારણ કે ભૂતપૂર્વ ગતિની અપેક્ષાએ તો દેવ-નારકોંમા પણ બૌદ્ધબુદ્ધસ્થાનોની સંભાવના હશે

એ " સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ ભાવવેદથી ઉપલક્ષિત પુરુષનું શરીર છે " એમ કહેા તો પુરુષામિલાપરૂપ ભાવપુરુષ-શરીરના ઉપલક્ષણપણાથી એ વિવક્ષિત છે તો તે શુ ત્યાં નિયતવૃત્તિવાળો છે કે અનિયતવૃત્તિવાળો છે ?

એ નિયતવૃત્તિવાળો માનવામાં આવે તો આગમથી વિરૂદ્ધ ગણાય, કારણ કે પરિવર્તનપણાથી જ પુરુષશરીરમાં વેદનો ઉદય આગમમાં કહેલ છે તથા નિયતવૃત્તિરૂપથી તો અનુભવ પણ થતો નથી.

એ આ ત્યાં " કાગડવાળું દેવદત્તનું ઘર છે " એના જેવો અનિયત-વૃત્તિવાળો છે, એમ કહેવા હો તો સ્ત્રી-શરીરમાં ક્યારેક ક્યારેક પુરુષવેદનો ઉદય સંભવિત હોય છે, તેથી તમારા અતઃ પ્રમાણે પણ સ્ત્રીઓને નિર્વાણપ્રાપ્તિ

एव सति स्त्रीशरीरेऽपि कदाचित् पुरुषवेदस्योदय समवात् स्त्रीणामपि तथमते-
निर्वाणापत्तिः, यथा हि पुरुषाणां भावतः स्त्रीत्वम्, एव स्त्रीणामपि भावतः पुरु-
षत्वसमवोऽस्ति, भाव एव च मुख्य मुक्तिकारणम् । तथा च-यद्यपकृष्टेनापि
स्त्रीत्वेन पुरुषाणां निर्वाणम्, एवमुत्कृष्टेन भावपुरुषत्वेन स्त्रीणामपि कृतो निर्वाणं
न स्यात् इति ।

न च समासान्तरासमवेन 'स्त्रीवेद' इत्यत्र समानाधिकरणसमासकल्पन,
स्त्रियावेदः स्त्रीवेद इति पट्टी समासस्यापि समवात् न चास्य स्त्रीशरीर-पुरुषामि-
लापात्मकवेदयोः सम्यग्भावावेनायुक्तत्वमिति वाच्यम्, यतस्तयोः सम्यग्भावाव
किं भिन्नकर्मोदय रूपत्वेन किं वा पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन ? ।

પ્રાપ્તિ હોનેકી આપસિ આતી હૈ । જૈસે પુરુષોકે ભાવકી અપેક્ષા સ્ત્રીત્વ
હૈ इसी तरह स्त्रियोंके भी भावकी अपेक्षा पुंस्त्व समव है । तथा मुक्ति
का कारण मुख्यतासे भाव ही यतलाया गया है, अतः जय अपकृष्टभाव
स्त्रीपनेसे युक्त पुरुषोंको निर्वाण होता है तय स्त्रियोंको भी उत्कृष्ट भाव
पुरुषत्वकी अपेक्षासे निर्वाण प्राप्त क्यों नहीं हो सकेगा ? अवश्य
हो सकेगा ?

तथा समासान्तर के असंभव होने से “स्त्रीवेद” यहां ‘समाना-
धिकरण समास हुआ है’ ऐसा नहीं मानना चाहिये, क्योंकि “स्त्रियो
वेद” इस तरह यहां पठ्ठीनत्पुरुष समास भी बन सकता है ।

यदि कहो कि स्त्री-शरीर और पुरुषामिलापात्मक वेद, इन दोनों
का संयोज नहीं बन सकता है इसलिये यह समास अयुक्त है, सो इन

હોવાની આપત્તિ આવે છે જેમ પુરુષોને ભાવની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ હોય છે એજ
પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ ભાવની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ હોય છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને
પણ ભાવની અપેક્ષાએ પુરુષત્વ સંભવિત છે, તથા મોક્ષનું કારણ મુખ્યત્વે
ભાવ જ દર્શાવવામા આવેલ છે, તેથી જો અપકૃષ્ટભાવ સ્ત્રીત્વથી યુક્ત પુરુષોને
નિર્વાણ મળે છે તો સ્ત્રીઓને પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવ પુરુષત્વની અપેક્ષાએ નિર્વાણ
પ્રાપ્ત કેમ ન થઈ શકે ? અવશ્ય થઈ શકે

તથા સમાસાન્તરની અસંભવિતતા હોવાથી “સ્ત્રીવેદ” બહી “સમાના
ધિકરણ સમાસ થયો છે” એવું માનવું જોઈએ નહીં, કારણ કે “સ્ત્રીયો વેદ”
એ રીતે બહી ધર્મીતત્પુરુષ સમાસ બની શકે છે

જો એમ કહો કે સ્ત્રી અને પુરુષાભિલાષાત્મકવેદ, એ બન્નેનો સંબંધ
બની શકેતો નથી તેથી આ સમાસ અયોગ્ય છે તો એ વિષે અમારો એ પ્રશ્ન

ન તાપદ મિત્ર કર્મોદયરૂપત્વેન, મિત્રકર્મોદયસ્પાણામપિ પથેન્દ્રિયજાત્યા
દીનાં ચ સદા સમ્બંધદર્શનાત્ ।

નાપિ પુરુષવત્ સ્ત્રિયા અપિ ગિયાં પ્રવૃત્તિદર્શનેન તયા સમ્બંધાઽમાત્ર ઈતિ
વક્તું યુક્તમ્, ઇયં હિ પુરુષાપ્રાપ્તી મ્યથેદોદપાદપિ સમગ્રયેવ । ઉક્તઞ્—

“સા સ્વકવેદાત્ તિર્યગ્વદલાભ મત્તાકામિન્યા ” ઇતિ ।

અથ સ્ત્રીસ્વરૂપ પત્ન્યશતપૃથક્ત્વાત્સ્થાનાભિધાનાત્ પુરુષાભિન્નાપરુપે ચત્તામ્ય
માવે સ્ત્રીશબ્દ આગમ પ્રયુક્ત હત્યપિ ન વક્તું યુક્તમ્, ટિપ્પણ્યામાત્મ્ય પૃથક્ત્વમિ
પર હમ યદ્ વૃણ્ણતે છે ફિ ઇનમેં પરસ્પર મેં સંબંધ કા અભાવ કયોં છે ?
કયા વે મિત્ર-કર્મોદયરૂપ છે ઇમલિયે ? અથવા પુરુષ કી તરફ સ્ત્રિયોં
કે બી સ્ત્રિયોં મેં પ્રવૃત્તિ દેખી જાતી છે ઇમલિયે ? । યદિ પ્રથમ પક્ષ અગીકાર
કર્યા જાવે તો ઇમસે મિત્રના મિત્ર નહોં જોતી છે, ય્યો ફિ મિત્ર કર્મો
દયરૂપ બી પથેન્દ્રિય જાતિ આદિ કા, તથા દેવગતિ આદિ કા સદા સંબંધ
દેખા જાતા છે । ટિતીય પક્ષ બી ઉચિત નહોં, કારણ ફિ સ્ત્રીકી સ્ત્રીમેં પ્રવૃત્તિ,
પુરુષ કી પ્રાપ્તિ ન જોને પર વેદોદય કે કારણ હી જોતી છે । કહા બી છે—

“સા સ્વકવેદાત્ તિર્યગ્વદલાભે મત્તાકામિન્યા ” અર્થાત્ યદ્ પ્રવૃત્તિ
સ્ત્રીવેદ કે ઉદય સે પુરુષ કી પ્રાપ્તિ ન જોને પર તિર્યચની મેં તિર્યચની
કી તરફ કામોન્મત્સ સ્ત્રીકી સ્ત્રીમેં જોતી છે । “સ્ત્રીસ્વકા પત્ન્યશતપૃથક્ત્વ
તક અવસ્થાન કહા ગયા છે, ઇમસે યદ્ પતા ચલ્લા છે ફિ પુરુષ કી
અભિલાષારૂપ ભાવવેદ મેં સ્ત્રી-શબ્દ કા પ્રયોગ આગમ મેં પ્રયુક્ત હુઆ
છે” સો જેસા કહના બી યુક્તિયુક્ત નહોં છે । દિ-સમ્યા સે લેકર નવ

છે કે તેમનામા પરસ્પરના સંબંધને અભાવ થા માટે છે ? શું તેઓ મિત્ર
મિત્ર કર્મોદયરૂપ છે તેથી ? અથવા પુરુષની જેમ સ્ત્રીઓની પણ સ્ત્રીઓમા
પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે તેથી ? જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો તેથી
મિત્રતા સિદ્ધ થતી નથી, કારણ કે મિત્રકર્મોદયરૂપ પણ પથેન્દ્રિય જાતિ
આદિનો, તથા દેવગતિ આદિનો સંબંધ જોવામા આવે છે બીજો પક્ષ પણ
ઉચિત નથી, કારણ કે સ્ત્રીની સ્ત્રીમાં પ્રવૃત્તિ, પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા વેદોદયને
કારણે જ થાય છે કહ્યું પણ છે—“સા સ્વકવેદાત્ તિર્યગ્વદલાભે મત્તાકામિન્યા”
એટલે કે આ પ્રવૃત્તિ સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા તિર્યચનીમાં
તિર્યચનીની જેમ કામોન્મત્ત સ્ત્રીની સ્ત્રીમા થાય છે । “આત્મનું પત્ન્યશતપૃથક્ત્વ સુધિ
અવસ્થાન કહેવાયુ છે, તેથી જો બાણવા મળે છે કે પુરુષની અભિલાષારૂપ
ભાવવેદમાં સ્ત્રી-શબ્દનો પ્રયોગ આગમમા પ્રયુક્ત થયો છે” તો જોય કહેવું
તે પણ ઉચિત નથી દિ-અખ્યાથી લઈને નવ સખ્યા સુધી પૃથક્ત્વ કહેવાય

ત્યનેન નવસંખ્યાપર્યન્ત મુચ્યતે । નવશતપલ્યોપમપર્યન્ત સ્ત્રીત્વજાત્યવસ્થાન સ્ત્રી શરીરે જન્મ મધતોત્યર્થ । સ્ત્રીશરીરપ્રાપ્તૌ પુરુષામિલાપાત્મકો વેદો ન હેતુ , કિંતુ સ્ત્રીત્વપ્રાપ્તિકારણભૂતકર્મોદય એવ કારણમ્ । પુરુષામિલાપરૂપસ્ય વેદસ્ય સ્ત્રીત્વ-પ્રાપ્તિહેતુત્વામાવાત્ સ સ્ત્રીશબ્દાર્થો ન મવિતુમર્હતિ । યત્ર પલ્યશતપૃથક્ત્વાવસ્થાને સ્ત્રીત્વાનુબન્ધ એવ હેતુત્વેન વિવક્ષિત , ન તુ વેદાખ્યો માવ । સંભવતિ દિ મૃત્યુકાલે સ્વ્યાકારવિચ્છેદેऽપિ તત્વારણકર્મોદયવિચ્છેદો ન મવતિ, તદવિચ્છેદાન્વ પુસ્ત્વા અવ્યવધાનેન પુન સ્ત્રીગ્રહણમિતિ ।

કિંચ—‘ મણુયર્ગઈ ચડદસ ગુણઠાણાણિ હોંતિ । ’

મર્યાદાત્મક પ્રથક્ત્વ કહલાતા છે । ઇસકા તાત્પર્ય યહ છે કિ નૌ નૌ પલ્યત્મક સ્ત્રીત્વ જાતિ મેં-સ્ત્રી કે શરીર મેં જન્મ હોતા છે । પુરુષામિલાપાત્મક ભાવવેદ સ્ત્રીશરીર કી પ્રાપ્તિ મેં હેતુ નહીં છે, કિન્તુ સ્ત્રીત્વ કી પ્રાપ્તિ મેં કારણીભૂત માયાદિકર્મ કા ઉદય હી કારણ છે, પુરુષામિલાપરૂપ વેદ સ્ત્રી કી પ્રાપ્તિ મેં હેતુ નહીં છે હસલિયે વહ સ્ત્રી-શબ્દ કા અર્થ નહીં હોતા છે । વહા પલ્યશતપૃથક્ત્વત્ક સ્ત્રીશરીર મેં જન્મ લેને મેં સ્ત્રીત્વ કા અનુબંધ હી હેતુરૂપ સે વિવક્ષિત હુઆ છે, કિન્તુ વેદ નામકા ભાવ નહીં, અર્થાત્ ભાવવેદ નહીં । મૃત્યુ કે સમય સ્ત્રી-આકાર કા વિચ્છેદ હોનેપર મી સ્ત્રીત્વ કી પ્રાપ્તિમેં કારણીભૂત કર્મકા વિચ્છેદ નહીં હોતા છે । કર્મકે વિચ્છેદ નહીં હોને કે કારણ પુસ્ત્ત્વ આદિ કે અવ્યવધાન સે પુન સ્ત્રી-શરીરકા હી ગ્રહણ હોતા છે । તથા—“ મણુયર્ગઈ ચડદસગુણ ઠાણાણિ હોંતિ ” મનુષ્ય ગતિ મેં ચૌદહ ગુણસ્થાન હોતે હું, તથા—“ પંચ

છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે નવ મો પદ્ય સુધી સ્ત્રીત્વ જાતિમાં-સ્ત્રીના શરીરમાં જન્મ થાય છે પુરુષામિલાપાત્મક ભાવવેદ સ્ત્રી-શરીરની પ્રાપ્તિમાં હેતુ નથી, પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમાં માયાદિકર્મનો ઉદય જ કારણરૂપ છે પુરુષામિલાપરૂપ વેદ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમાં કારણ નથી, તેથી તે સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ થતો નથી ત્યા પલ્યશત પૃથક્ત્વ સુધી શરીરમાં જન્મ લેવામાં સ્ત્રીત્વનો અનુબંધ જ હેતુરૂપે વિવક્ષિત થયો છે, પણ વેદ નામનો ભાવ નહીં, એટલે કે ભાવવેદ નહીં મૃત્યુ સમયે સ્ત્રીના આકારનો વિચ્છેદ થવા છતાં પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિને માટે કારણભૂત કર્મની વિચ્છેદ થતો નથી કર્મનો વિચ્છેદ નહીં થવાને કારણે પુરુષત્વ આદિના અવ્યવધાનથી કૃત્રીમી સ્ત્રી-શરીર જ ગ્રહણ થાય છે તથા— “ મણુયર્ગઈચડદસ ગુણઠાણાણિ હોંતિ ” મનુષ્યગતિમાં ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે

ન તાવદ્ ભિન્ન કર્મોદયરૂપત્વેન, ભિન્નકર્માદિકરૂપાણામપિ વધેન્દ્રિયજ્ઞાયા
દીનાં ચ સદા સમ્બધર્ધનાત્ ।

નાપિ પુરુષવત્ સ્ત્રિયા અપિ સ્ત્રિયા પ્રવૃત્તિર્ગ્રહેન તયા સમ્બધાઽમાત્મ્યમ્મિ
વક્તુ યુક્તમ્, ક્યં દિ પુરુષાપ્રાપ્તૌ મ્બધોદયાદપિ સમાગમ્યત્ । ઉક્તઞ્—

“સા સ્વકવેદાત્ તિર્યગ્વદલામે મત્તકામિન્યા ” ઇતિ ।

અથ સ્ત્રીસ્વસ્ય પલ્પશતપૃથક્ત્વાવસ્થાનાભિધાનાત્ પુરુષામિન્યાપરૂપે વેદાત્મ્ય
ભાવે સ્ત્રીશબ્દ આગમ પ્રયુક્તઃ ક્વપિ ન વક્તુ યુક્તમ્, ટિમગ્ન્યામારમ્ય પૃથક્ત્વમિ
પર હમ વદ્ પૂછતે કે કિ ઇનમે પર્સ્વ મે સંબધ કા અભાવ ક્યો હે ?
ક્યા વે ભિન્ન કર્મોદયરૂપ હે ઇમલિયે ? અથવા પુન્ય કી તરહ સ્ત્રિયો
કે સ્ત્રી સ્ત્રિયો મે પ્રવૃત્તિ દેગી જાતી હે ઇમલિયે ? । યદિ પ્રથમ પક્ષ અગીકાર
કિયા જાવે તો ઇમસે ભિન્નતા મિદ્ધ નહીં હોતી હે, ક્યો કિ ભિન્ન કર્મો
દયરૂપ સ્ત્રી પચેન્દ્રિય જાતિ આદિ કા, તથા દેવગતિ આદિ કા સદા સંબધ
દેસ્વા જાતા હે । ટિતીય પક્ષ સ્ત્રી યચિન નહીં, કારણ કિ સ્ત્રીકી સ્ત્રીમે પ્રવૃત્તિ,
પુરુષ કી પ્રાપ્તિ ન હોને પર વેદોદય કે કારણ હી હોતી હે । કહા સ્ત્રી હૈ—

“સા સ્વકવેદાત્ તિર્યગ્વદલામે મત્તકામિન્યા ” અર્થાત્ યદ્ પ્રવૃત્તિ
સ્ત્રીવેદ કે ઉદય સે પુરુષ કી પ્રાપ્તિ ન હોને પર તિર્યચની મે તિર્યચની
કી તરહ કામોન્મત્ત સ્ત્રીકી સ્ત્રીમે હોતી હે । “સ્ત્રીસ્વકા પલ્પશતપૃથક્ત્વ-
તક અવસ્થાન કહા ગયા હે, ઇસસે યદ્ પતા ચલ્તા હૈ કિ પુરુષ કી
અભિલાષારૂપ ભાવવેદ મે સ્ત્રી-શબ્દ કા પ્રયોગ આગમ મે પ્રયુક્ત દુઝા
હૈ ” સો પેસા કહના સ્ત્રી યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ । દિ-સંક્યા સે લેકર નવ

છે કે તેમનામા પરસ્પરના સંબધનો અભાવ થા માટે છે ? શું તેઓ ભિન્ન
ભિન્ન કર્મોદયરૂપ છે તેથી ? અથવા પુરુષની જેમ સ્ત્રીઓની પણ સ્ત્રીઓમાં
પ્રવૃત્તિ ભેદોમાં આવે છે તેથી ? જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામાં આવે તો તેથી
ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી, કારણ કે ભિન્નકર્મોદયરૂપ પણ પચેન્દ્રિય બલિ
આદિનો, તથા દેવગતિ આદિનો સંબધ ભેદોમાં આવે છે બીજો પક્ષ પણ
ઉચિત નથી, કારણ કે સ્ત્રીની સ્ત્રીમાં પ્રવૃત્તિ, પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા વેદોદયને
કારણે જ થાય છે કહ્યું પણ છે—“સા સ્વકવેદાત્ તિર્યગ્વદલામે મત્તકામિન્યા”
એટલે કે આ પ્રવૃત્તિ સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા તિર્યચનીમાં
તિર્યચનીની જેમ કામોન્મત્ત સ્ત્રીની સ્ત્રીમાં થાય છે “સ્ત્રીસ્વ પલ્પશતપૃથક્ત્વ સુધિ
અવસ્થાન કહેવાયુ છે, તેથી જો બાણવા મળે છે કે પુરુષની અભિલાષારૂપ
ભાવવેદમાં સ્ત્રી-શબ્દનો પ્રયોગ આગમમાં પ્રયુક્ત થયો છે” તો જોમ કહેવું
તે પણ ઉચિત નથી દિ-સંખ્યાથી લઈને નવ સંખ્યા સુધી પૃથક્ત્વ કહેવાય

નાસ્તીતિ વક્તુ ન યુક્તમ્, તેષાં મનુષ્યગતિવિશેષરૂપત્વાત્ । અથ પુરુષા-
ગામપિ વિશેષરૂપતાઽસ્તીતિ चेत्, तथा सति पुरुषेष्वपि कथमेतत् प्रवचनं प्रमाणम् ?
यथा च पुरुषेषु प्रमाणं तथा स्त्रीष्वपि प्रमाणं स्यादिति ।

અથ પુરુષેષ્વેવ તત્ત્વચરિતાર્થમિતિ સ્ત્રીષુ તસ્યાપ્રવૃત્તિ કલ્પનીયા સ્યાદિતિ ચેન્ન,
एव सति विपर्ययकल्पनाऽपि किं न स्यात् ।

નન્વેવ તત્પ્રવચનસ્ય મામાન્યવિષયકત્વે અપર્યાપ્તકમનુષ્યાદીના દેવનારક-
તિરથા ચ નિર્વાણપ્રસન્ન, इति चेन्न, तेषामेतत् प्रवचनवाक्याविषयत्वात्, एतद-
विषयत्वं चापवादविषयत्वात् । उक्तं हि—

कहा नहीं जा सकता है, कारण कि उनमें मनुष्यगति आदिरूप विशेष
पता है ही । यदि कहो कि पुरुषों में मनुष्यगति आदिरूप विशेषता है,
तो पुरुषों में भी यह प्रवचन कैसे प्रमाण होगा ?, क्यों कि पुरुष भी
विशेषरूप ही हैं । फिर भी यदि आप कहें कि यह प्रवचन पुरुषों में
प्रमाण है, तो समान न्यायसे हमको स्त्रियों में भी प्रमाण मानना
ही चाहिये ।

यदि कहो कि पुरुषों में ही इस प्रवचन की चरितार्थता है अतः यह
वहाँ ही प्रमाण माना जायगा, स्त्रियों में नहीं, ऐसे कहने में प्रमाण नहीं
है सिर्फ कहना मात्र है । जिस प्रकार तुम ऐसा कहते सो हम भी ऐसा
कह सकते हैं कि यह प्रवचन पुरुषों में चरितार्थ नहीं है स्त्रियों में ही
चरितार्थ है । अतः इस प्रवचन को सामान्य विषयक मानना चाहिये ।

शंका—यदि इस प्रवचन को सामान्यविषयक माना जावे तो

નહીં, કારણ કે તેમનામાં મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા છે જ ને આપ
એમ કહેતા હો કે પુરુષોમાં મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા છે, તો પુરુષોમાં
પણ આ પ્રવચન કેવી રીતે પ્રમાણ ગણાશે ? કારણ કે પુરુષ પણ વિશેષરૂપ જ
છે છતાં પણ આપ ને એમ કહો કે આ પ્રવચન પુરુષોમાં પ્રમાણ છે, તો
સમાન ન્યાયથી તેને સ્ત્રીઓમાં પણ પ્રમાણ માનવું જોઈએ

ને એમ કહો કે પુરુષોમાં જ આ વચનની ચરિતાર્થતા છે તેથી તે ત્યાં જ
પ્રમાણ માની શકાય, સ્ત્રીઓમાં નહીં. તો એવું કહેવામાં પ્રમાણ નથી પણ
કેટલું ધન જ છે જે રીતે તમે એમ કહો છો એ રીતે અમે પણ એમ કહી
શકીએ કે આ પ્રવચન પુરુષોમાં ચરિતાર્થ નથી, સ્ત્રીઓમાં જ ચરિતાર્થ છે
તેથી આ પ્રવચનને સામાન્યવિષયક માનવું જોઈએ

શંકા—ને આ પ્રવચનને સામાન્યવિષયક માનવામાં આવે તો અપર્યાપ્તક

તથા—‘ પર્વિદિપ્તુ ગુણઠાણાણિ દ્વિતિ ચત્તરસા । ’

તથા—‘ ચત્તરસ તસેસુ ગુણઠાણાણિ દ્વિતિ । ’

તથા—‘ મવસિદ્ધિયા ય સન્નદ્વાણેસુ દ્વિતિ । ’

ઇત્યાદિ પ્રવચનં સ્ત્રીચન્દ્રદિતમપિ સ્ત્રીનિર્વાણપ્રમાણમસ્તિ, સ્ત્રીનામપિ પુષ્
મનુષ્યગત્યાદિધર્મયોગાત્ ।

અથ સામાન્યવિષયસ્વાદિદં પ્રવચન સ્ત્રીરૂપ વિષયવિશેષ પ્રમાણં ન સ્યા
દિતિ चेत्, શૂન્ય ।

યદેતત્ પ્રવચન સ્ત્રીવિષયક નાસ્તીતિ ષદસિ, તર્હિ કથય તાચત્ પુરુષાણામપિ
કિ મનુષ્યગતિવિશેષરૂપત્વ, પદ્ધેન્દ્રિયવિશેષરૂપત્વ વા પ્રસરિશેષરૂપત્વં વા નાસ્તિ,
અસ્તિ વેતિ ?

દિપ્તુ ગુણઠાણાણિ દ્વિતિ ચત્તરસ” પદ્ધેન્દ્રિયોર્મે ચૌદ્ ગુણસ્થાન હોતે હે,
તથા “ ચત્તરસ તસેસુ ગુણઠાણાણિ દ્વિતિ ” ત્રસોર્મે ચૌદ્ ગુણસ્થાન હોતે
હે, તથા—“ મવસિદ્ધિયા ય સન્નદ્વાણેસુ દ્વિતિ ” સમીસ્થાનોર્મે મવસિદ્ધિ
હોતે હે । યદ્ધ પૂર્વોક્ત સમસ્ત સામાન્ય પ્રવચન ની સ્ત્રીનિર્વાણ
કા સમર્થક હે, કયોર્ કિ સ્ત્રિયોર્ મેં ખી પુરુષ કી તરદ્ધ મનુષ્યગતિ આદિ
ધર્મકા સયધ રરતા હે ।

યદિ હસ પર યો કદ્ધા જાય કિ યદ્ પ્રવચન તો સામાન્યરૂપ સે વસ્તુ
કા પ્રતિપાદક હે અત સ્ત્રીરૂપ વિશેષ કા નહીં । સુનો—

યદિ ‘ યદ્ પ્રવચન સ્ત્રીરૂપ વિશેષવિષયક નહીં હે ’ એસા માના
જાય તો હમ પૂછતે હે કિ પુરુષોર્ મેં મનુષ્યગતિરૂપ વિશેષતા, પદ્ધેન્દ્રિય-
રૂપ વિશેષતા અથવા ત્રસરૂપ વિશેષતા હે યા નહીં ? ‘ નહીં હે ’ એસા તો

તથા—“ પર્વિદિપ્તુ ગુણ ઠાણાણિ દ્વિતિ ચત્તરસ ” પદ્ધેન્દ્રિયોર્મા ચૌદ ગુણસ્થાન
હોય છે, તથા “ ચત્તરસ તસેસુ ગુણઠાણાણિ દ્વિતિ ” ત્રસોર્મા ચૌદ ગુણસ્થાન
હોય છે, તથા—“ મવસિદ્ધિયા ય સન્નદ્વાણેસુ દ્વિતિ ” સધળા સ્થાનોર્મા મવસિદ્ધિ
હોય છે આ પૂર્વોક્ત સમસ્ત સામાન્ય પ્રવચન પણ સ્ત્રીનિર્વાણતુ સમર્થક છે,
કારણ કે સ્ત્રીઓમા પણ પુરુષની જેમ મનુષ્યગતિ આદિ ધર્મોના સંબધ રહે છે

એ તે વિષે એમ કહેવામાં આવે કે આ પ્રવચન તો સામાન્યરૂપે વસ્તુનું
પ્રતિપાદક છે, તેથી સ્ત્રીય વિશેષતુ નથી. સાબળો—

એ “ આ પ્રવચન સ્ત્રીરૂપ વિશેષ વિષયક નથી ” એમ માનવામા આવે
તો અમારે એ પ્રશ્ન છે કે પુરુષોમા મનુષ્યગતિરૂપ વિશેષતા, પદ્ધેન્દ્રિયરૂપ
વિશેષતા અથવા ત્રસરૂપ વિશેષતા છે કે નથી ? “ નથી ” એમ તો કહી શકાય

તથાચાય નિષ્કર્ષઃ—

મનુષ્યસ્ત્રી કાચિન્નિર્વાણ પ્રાપ્નોતિ, અવિકલતત્કારણવત્ત્વાત્ પુરુષવત્ । નિર્વાણસ્ય હિ કારણમવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિત્રયં, તત્ત્વ તાસુ વિદ્યતે એવેતિ પૂર્થમેવ પ્રોત્કમ્ ।

અપિ ચ—મનુષ્યસ્ત્રી કાચિદ્ મુક્ત્યવિકલકારણવિશિષ્ટા મોક્ષ પ્રાપ્નોતિ, પ્રવ્રજ્યાધિકારિત્વાત્ પુરુષવત્ । ન ચૈતદસિદ્ધ સાધનમ્, “ ગુન્ધિણી ચાલવચ્છા ય પચ્ચાવેડં ન કપ્પહ ” ઇતિ સિદ્ધાન્તેન તાસાં તદધિકારિત્વમતિપાદનાદ્ વિશેષસ્ય શ્રેયામ્યનુજ્ઞાનનાન્તરીયકતાત્ ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है—कोई २ मनुष्यस्त्री निर्वाण को पाती है कारण कि पुरुष की तरह वहाँ मुक्ति के कारणों की अविकलता रहती है। निर्वाण का कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकों का भ्रिक उनमें विद्यमान रहता ही है, यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है। इसलिये कोई २ मनुष्यस्त्री मुक्ति के कारणों की अविकलता से युक्त होने के कारण मुक्ति को प्राप्त करती है' यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है।

તથા જિસ પ્રકાર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરને કે અધિકારી પુરુષ હૈં ડસી તરહ બે સ્ત્રી હૈં, અતઃ ઇસસે સ્ત્રી યહી બાત પુષ્ટ હોતી હૈ। કોઈ ૨ મનુષ્ય-સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યા કી અધિકારિણી હૈ યહ હમારા કથન અસિદ્ધ નહીં હૈ, કારણ કિ—“ ગુન્ધિણી ચાલવચ્છા ય પચ્ચાવેડં ન કપ્પહ ” ઇસ સિદ્ધાન્ત બાક્યસે ગર્ભિણી એવં ચાલવત્સા કો દીક્ષા દેને કા નિષેધ હૈ, અતઃ જહ

આ પ્રમાણે તેજુ તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણ પામે છે કારણ કે પુરુષની જેમ ત્યાં મોક્ષનાં કારણોની અવિકલતા રહે છે નિર્વાણજી કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ તત્ત્વત્રય છે આ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ તત્ત્વત્રય તેમનામાં વિદ્યમાન રહે છે, એ વાત અમે પહેલાં સિદ્ધ કરી છે તેથી કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી મોક્ષના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અમારૂં એ કથન તદ્દન નિર્દોષ છે

તથા જેમ પુરુષો પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) મહત્ત્વ કરવાના અધિકારી છે એજ પ્રમાણે તેઓ પશુ છે, તેથી તે વડે પશુ એજ વાતને પુષ્ટી મળે છે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યાની અધિકારિણી છે આ અમારૂં કથન સિદ્ધ થયા વિનાનું નથી, કારણ કે “ ગુન્ધિણી ચાલવચ્છા ય પચ્ચાવેડં ન કપ્પહ ” આ સિદ્ધાન્ત વાક્યથી અભિલેખી તથા બાલવત્સાને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે, તેથી જો તેમને

“અપરાદ પરિહૃત્ય, ઉત્તર્ગમ પ્રવર્તતે” ઇતિ ।

અપરાદ—“મિષ્ટાદિદ્વી અપજ્જતમે” ।

તથા—“સુરનારણ્ણુ હૃતિ ચત્તારિ તિરિપ્પુ જાણ પંચેય” ઇત્યાદિરાગમ ।

તથા ઘોક્તમ—

“મનુજગતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્વશેત્યાયપિ પ્રમાણ સ્યાત્ ।

પુવત્ સ્ત્રીણાં સિદ્ધૌ, નાપર્યાસાદિવદ્વાચા” ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અપર્યાસક મનુષ્યાદિકોં મેં તથા દેવનારક ગ્રં નિર્યન્તોં મેં મી નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત હોને કા પ્રમગ માનના પહેગા । મો હમ પ્રકાર કી ઠંકા કરના મી ઠીક નહીં હૈ । કારણ કિ અપર્યાસ મનુષ્ય આદિ હમ પ્રવચન કે વિષય નહીં હૈ । હે તો અપરાદ કે વિષય હૈ । ઓર અપરાદ કો છોડકર ઉત્તર્ગમ કી પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ, કહા મી હૈ—“અપરાદ પરિહૃત્ય, ઉત્તર્ગમ પ્રવર્તતે” ઇતિ । ઘર અપરાદ “મિષ્ટાદિદ્વીઅપજ્જતમે” તથા—“સુર નારણ્ણુ હૃતિ ચત્તારિ તિરિપ્પુ જાણ પંચેય” હમ પ્રકાર હૈ । હન મિથ્યા દષ્ટિ, અપર્યાસક, દેવ, નારક ઓર નિર્યન્તકો છોડકર ઉપરોક્ત આગમ વાક્ય ચરિતાર્થ હોના હૈ । અર્થાત્—હનકો છોડકર મય-મનુષ્ય માત્ર સુક્તિ કે અધિકારી હૈ । કહા મી હૈ—

“મનુજગતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્વશેત્યાયપિ પ્રમાણ સ્યાત્ ।

પુવત્ સ્ત્રીણાં સિદ્ધૌ, નાપર્યાસાદિવદ્વાચા ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

મનુષ્યાદિકૌમા તથા દેવ નારક અને તિર્યંચોમા પણ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસંગ માનવો પડ્યો તો આ પ્રકારની શંકા કરવી તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે અપર્યાસ મનુષ્ય આદિ આ પ્રવચનના વિષય નથી તે તો અપવાદના વિષય છે અને અપવાદને જતો કરીને ઉત્તર્ગમની પ્રવૃત્તિ થાય છે, કહું પણ છે— “અપરાદ પરિહૃત્ય ઉત્તર્ગમ પ્રવર્તતે” ઇતિ. તે અપવાદ “મિષ્ટાદિદ્વીઅપજ્જતમે” તથા “સુર નારણ્ણુ હૃતિ ચત્તારિ તિરિપ્પુ જાણ પંચેય” આ પ્રકારે છે એ મિથ્યાદષ્ટિ, અપર્યાસક, દેવ, નારક અને તિર્યંચને છેડીને ઉપરોક્ત આગમ-વાક્ય ચરિતાર્થ થાય છે એટલે કે એમને છેડીને બધા મનુષ્યો સુક્તિના અધિકારી છે કહેવ પણ છે—

“મનુજગતૌ સન્તિ ગુણાશ્ચતુર્વશેત્યાયપિ પ્રમાણ સ્યાત્ ।

પુવત્ સ્ત્રીણાં સિદ્ધૌ નાપર્યાસાદિવદ્વાચા” ॥ ૧ ॥ ઇતિ

તથાચાયં નિષ્કર્પઃ—

મનુષ્યસ્ત્રી કાચિર્નિર્વાણ પ્રાપ્નોતિ, અવિકલતત્કારણવત્ત્વાત્ પુરુષવત્ । નિર્વા-
ણસ્ય હિ કારણમવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિત્રય, તત્ત્વ તાસુ વિષયતે એવેતિ પૂર્વમેવ પ્રોક્તમ્ ।

અપિ ચ—મનુષ્યસ્ત્રી કાચિદ્ મુક્ત્યવિકલકારણવિશિષ્ટા મોક્ષં પ્રાપ્નોતિ,
પ્રવ્રજ્યાધિકારિત્વાત્ પુરુષવત્ । ન ચૈતદસિદ્ધં સાધનમ્, “શુશ્રિણી ધાલવચ્છા ય
પચ્ચાવેઉં ન કપ્પહ” ઇતિ સિદ્ધાન્તેન તાસાં તદધિકારિત્વપ્રતિપાદનાદ્ વિશેષસ્ય
શ્લેષામ્યનુદ્ધાનનાન્તરીયકતાત્ ।

હસ તરહ હસકા નિષ્કર્પ યહ હૈ—કોઈ ૨ મનુષ્યસ્ત્રી નિર્વાણ કો
પાતી હૈ કારણ કિ પુરુષ કી તરહ વર્હા મુક્તિ કે કારણોં કી અવિકલતા
રહતી હૈ । નિર્વાણ કા કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિત્રય હૈ યહ અવિકલ
સમ્યગ્દર્શનાદિકોં કા ત્રિક ઉનમેં વિષયમાન રહતા હી હૈ, યહ યાત હમને
પહિછે સિદ્ધ કરદી હૈ । હસલિયે કોઈ ૨ મનુષ્યસ્ત્રી મુક્તિ કે કારણોં
કી અવિકલતા સે યુક્ત હોને કે કારણ મુક્તિ કો પ્રાપ્ત કરતી હૈ” યહ
હમારા કથન સર્વથા નિર્દોષ હૈ ।

તથા જિસ પ્રકાર પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરને કે અધિકારી પુરુષ હૈં ઉસી
તરહ વે ભી હૈં, અતઃ હસસે ભી યહી યાત પુટ્ત હોતી હૈ । કોઈ ૨ મનુષ્ય-
સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યા કી અધિકારિણી હૈ યહ હમારા કથન અસિદ્ધ નહીં હૈ,
કારણ કિ—“શુશ્રિણી ધાલવચ્છા ય પચ્ચાવેઉં ન કપ્પહ” હસ સિદ્ધાન્ત
વાક્યસે ગર્ભિણી એવં ધાલવસ્તા કો દીક્ષા દેને કા નિષેધ હૈ, અતઃ જબ

આ પ્રમાણે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણ પામે
છે કારણ કે પુરુષની જેમ ત્યાં મોક્ષનાં કારણોની અવિકલતા રહે છે નિર્વાણનું
કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ છે આ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રણ
તેમનામાં વિદ્યમાન રહે છે, એ વાત અમે પહેલાં સિદ્ધ કરી છે તેથી કોઈ
મનુષ્ય સ્ત્રી મોક્ષના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત
કરે છે, અમારું એ કથન તદ્દન નિર્દોષ છે

તથા જેમ પુરુષો પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) ગ્રહણ કરવાના અધિકારી છે એજ પ્રમાણે
તેઓ પણ છે, તેથી તે વડે પણ એજ વાતને પુષ્ટી મળે છે કોઈ કોઈ
મનુષ્ય સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યાની અધિકારિણી છે આ અમારું કથન સિદ્ધ થયાં વિનાનું
નથી, કારણ કે “શુશ્રિણી ધાલવચ્છા ય પચ્ચાવેઉં ન કપ્પહ” આ સિદ્ધાન્ત
વાક્યથી ગર્ભિણી તથા બાલવત્તાને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે, તેથી જો તેમને

ચિન્ત—છીનામપિ તદ્વચ ણ સંસારથયો મતિ । સિયો દિ ઉત્તમધર્મસાધિકાઃ, તતથ કેવલજ્ઞાનમાસિ સંમવસ્તાગામ્ । સતિ ચ કેવલે નિયમાન્મોક્ત ઈતિ ।

તથા ચોક્તમ્—

“જો સ્વલુ ઈત્થી અજીવો, જ યાસુ અમલ્લા, જ યાવિ દસળવિરોહિની, જો અમાણસા, જો અણારિઉપ્પત્તી, જો અસલેજ્જાડયા, જો અફૂરમઈ, જો જ ઉવસતમોહા, જો જ સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધબોંદી, જો વસાયવજ્જિયા, જો અપુલ્લકરણવિરોહિની, જો જવગુણદ્વાણરહિયા, કદ્દ ન ઉત્તમધર્મસાદિ મત્તિ” ।

ઈન્હેં દીક્ષા દેને કા નિષેધ હૈ તો ઇસસે યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ ઇસકે અતિરિક્ત સ્ત્રિયોં કો દીક્ષિત હોને કા અધિકાર હૈ, વિશેષ કા નિષેધ અવશિષ્ટ મેં સમતિ કા પોષક હોના હૈ ।

તથા—સ્ત્રિયોં કા મી તદ્વચ મેં હી સંસાર કા ક્ષય હો જાતા હૈ, ક્યોં કિ—વે મી ઉત્તમધર્મ કો સાધન કરને ઘાલી હોતી હૈં । ઇસલિયે ઇસસે ઉનમેં કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । કેવલજ્ઞાન કે હોને પર નિયમ સે મુક્તિ કા લાભ હોતા હી હૈ । કહા મી હૈ—

“જો સ્વલુ ઈત્થી અજીવો, જ યાસુ અમલ્લા જ યાવિ દસળવિરોહિની, જો અમાણસા જો અણારિઉપ્પત્તી, જો અસલેજ્જાડયા, જો અફૂરમઈ, જો જ ઉવસતમોહા, જો જ સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધબોંદી, જો વસાયવજ્જિયા, જો અપુલ્લકરણવિરોહિની, જો જવગુણદ્વાણરહિયા કદ્દ ન ઉત્તમધર્મસાદિ મત્તિ”

દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તે તો તેથી જો બાલુવા મળે છે કે તે સિવાયની સ્ત્રીઓની દીક્ષા દેવાનો અધિકાર છે, વિશિષ્ટનો નિષેધ અવિશિષ્ટમાં સમાવિતનો પોષક હોય છે

તથા સ્ત્રીઓનો પણ તે ભવમાં સંસારનો ક્ષય થઈ બચ છે, કારણ કે તેઓ પણ ઉત્તમ ધર્મને સાધનારી હોય છે તેથી તે વડે તેમનામાં દેવજ્ઞાન પેદા થાય છે કેવળજ્ઞાન યતાં નિયમ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મળે જ છે કહ્યું પણ છે—

“જો સ્વલુ ઈત્થી અજીવો, જ યાસુ અમલ્લા જ યાવિ દસળવિરોહિની, જો અમાણસા, જો અણારિઉપ્પત્તી, જો અસલેજ્જાડયા, જો અફૂરમઈ, જો જ ઉવસતમોહા, જો જ સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધબોંદી, જો વસાયવજ્જિયા, જો અપુલ્લકરણવિરોહિની, જો જવગુણદ્વાણરહિયા, કદ્દ ન ઉત્તમધર્મ સાદિ મત્તિ”

दर्शनचन्द्रिकाटीका-ज्ञानमेवा । (स्रोमोक्षसमर्पणम्)

छाया—न खलु स्त्री अजीव, न चासु अमव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, न अनार्योत्पत्ति, नो असंख्येयायु, नो अतिक्रमति, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो न अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ॥

व्याख्या—स्त्री खलु न अजीव किं तु जीव एव, जीवस्य चोत्तमधर्मसाधकत्वेन सह विरोधो नास्ति तथैव लोके दर्शनादिति भावः ।
ननु सर्वोऽपि जीव उत्तमधर्मसाधको न भवति, अमव्यजीवानां चोत्तमधर्मसाधकाच्चिदमव्या, तथापि सर्वेषामव्या न भवति, ससारनिर्वेद-निर्वाणधर्माद्विपश्यन् कस्वामावादत आह—'ण यासु अमव्या' इति, न चाऽसु अमव्येति । यद्यपि स्त्रीषु पादिदर्शनादिति भावः ।

छाया—न खलु स्त्री अजीव, न चासु अमव्या न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, न अनार्योत्पत्ति, नो असंख्येयायुष्का, नो अतिक्रमति, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो न अशुद्धशरीरा, नो नवगुणस्थानरहिता, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ।

तात्पर्य इसका इस प्रकार है—“नो खलु स्त्री अजीव.” स्त्री अजीव नहीं है किन्तु जीव ही है । अतः उसका उत्तमधर्मसाधन करने के साथ कोई विशेष नहीं है लोक में भी इसी तरह से देखा जाता है ।

शका—जीव-मात्र को यदि उत्तमधर्म साधक माना जाय तो फिर अमव्यों को भी जीव होने से उत्तमधर्म का साधक मानना पड़ेगा । परन्तु उनमें तो उत्तमधर्मसाधकता मानी नहीं जाती है । इस प्रकार की आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि—“न चासु

छाया—न खलु स्त्री अजीव, न चासु अमव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, नो अनार्योत्पत्ति, नो असंख्येयायुष्का, नो अतिक्रमति, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो न अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, कथं न उत्तमधर्मसाधिकेति ।

तेन तात्पर्यं आ प्रमाणे छे—“न खलु स्त्री अजीव” श्री अथ नथी पञ्च एव न छे तेथी तेना उत्तमधर्मसाधन करवा साथे होइ विशेष नथी होइभां पञ्च जे प्रमाणे न नेवा भये छे शका—जे एव मात्रने उत्तमधर्म साधक मानवाभां आवे तो पञ्च अमव्योंने पञ्च एव होवाथी उत्तमधर्म साधक मानवा पड़े, पञ्च तेभनाभां तो उत्तमधर्मसाधकता मनाती नथी आ प्रमाणरी आशका निवारण भाटे सूत्रकार कह्ये छे के “न चासु अमव्या” अमव्य नथी

પિત્ર—સ્રીનામપિ તદ્વચ ન્ય સંતારાયો મતિ । સ્ત્રિયો દિ ઉત્તમધર્મસાધિકા., તતથ કેવલજ્ઞાનપ્રાપ્તિ સંભવસ્થાતામ્ । રાતિ ચ કેવલે નિયમાન્મોક્ત રતિ ।

તથા ચોક્તમ્—

“જો સ્વલુ હત્યી અજીવો, જ યાસુ અમબ્વા, જ યાવિ દસણવિરોહિની, જો અમાણસા, જો અણારિ ઉપ્પત્તી, જો અસંલેજ્જાડયા, જો અહૂરમર્હ, જો જ ઉવસતમોહા, જો જ સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધબોદી, જો વચસાયવજ્જિયા, જો અપુબ્બકરણવિરોહિની, જો જવગુણદ્વાણરહિયા, કદ્દ ન ઉત્તમધર્મસાદિ ગતિ” ।

इन्हें दीक्षा देने का निषेध है तो इससे यह ज्ञात होता है कि इसके अतिरिक्त मंत्रियों को दीक्षित होने का अधिकार है, विशेष का निषेध अवशिष्ट में समति का पोषक होता है ।

तथा-स्त्रियों का भी तद्वच में ही संसार का क्षय हो जाता है, क्योंकि—वे भी उत्तमधर्म को साधन करने वाली होती हैं । इसलिये इससे उनमें केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है । केवलज्ञान के होने पर नियम से मुक्ति का लाभ होता ही है । कहा भी है—

“જો સ્વલુ હત્યી અજીવો, જ યાસુ અમબ્વા જ યાવિ દસણવિરોહિની, જો અમાણસા જો અણારિઉપ્પત્તી, જો અસંલેજ્જાડયા, જો અહૂરમર્હ, જો જ ઉવસતમોહા, જો જ સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધબોદી, જો વચસાયવજ્જિયા, જો અપુબ્બકરણવિરોહિની, જો જવગુણદ્વાણરહિયા કદ્દ ન ઉત્તમધર્મસાદિ ગતિ”

દીક્ષા દેવાને નિષેધ છે તો તેથી જો બાધુવા મળે છે કે તે સિવાયની સ્ત્રીઓની દીક્ષા દેવાને અધિકાર છે, વિશિષ્ટને નિષેધ અવિશિષ્ટમાં સમાવિતને પાપક હોય છે

તથા સ્ત્રીઓને પણ તે ભવમાં સંસારને ક્ષય થઈ જાય છે, કારણ કે તેઓ પણ ઉત્તમ ધર્મને સાધનારી હોય છે તેથી તે વડે તેમનામાં કેવળજ્ઞાન પ્રેરણ થાય છે કેવળજ્ઞાન થતાં નિષય પ્રમાણે મુક્તિને લાભ મળે છે કહ્યું પણ છે—

“જો સ્વલુ હત્યી અજીવો, જ યાસુ અમબ્વા જયાવિ દસણવિરોહિની, જો અમાણસા, જો અણારિઉપ્પત્તી, જો અસંલેજ્જાડયા, જો અહૂરમર્હ, જો જ ઉવસતમોહા, જો જ સુદ્ધાચારા, જો અસુદ્ધબોદી, જો વચસાયવજ્જિયા, જો અપુબ્બકરણવિરોહિની, જો જવગુણદ્વાણરહિયા, કદ્દ ન ઉત્તમધર્મ સાદિ ગતિ”

નન્વાર્યકુલોત્પન્નાઽપ્યસંખ્યેયાયુષ્કા ન ભવતિ નિર્વાણયોગ્યેત્યત્ આહ-‘જો અસંખ્યેજ્ઞાતયા’ ઇતિ, ‘નો અસંખ્યેયાયુષ્કા’ ઇતિ, યા તુ અસંખ્યેયાયુષ્કા યુગલજન્મા ન ભવતિ, કિં તુ સંખ્યેયાયુષ્કા તથાવિધા નિર્વાણયોગ્યા ભવત્યેવેતિ માવ.।

નનુ સંખ્યેયાયુષ્કાઽપિ ક્રૂરમતિર્નાધિકારિણી નિર્વાણસ્યેતિ તથિરાકરણાર્થમાહ-‘જો અક્રૂરમર્મ’ ઇતિ, ‘નો અતિક્રૂરમતિ’ ઇતિ । અતિક્રૂરમતિર્ન ભવતિ, સત્તમ-નરકાયુર્નિવન્ધનરૌદ્રધ્યાનામાવાત્ । ન તુ તદ્વત્ પ્રકૃષ્ટશુભધ્યાનામાવોઽપિ ન સ્યા-ત્તસ્યા ઇતિ ચેત્, ન, તેન તસ્ય પ્રતિવન્ધામાવાત્ ।

કુલોં મેં ઉત્પન્ન નહીં છુદ્દે હેં કિન્તુ આર્યકુલોદ્ભવ હેં । હસી તરહ “નો અસંખ્યેયાયુષ્કા” યે આર્યકુલોત્પન્ન હોકર ફિર અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલી નહીં હેં, ક્યોં કિ અસંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે ભોગ મૂમિયા જીવ હોતે હેં, વે મોક્ષ કે અધિકારી નહીં હોતે હેં । યે સંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલી હેં, અત નિર્વાણયોગ્ય હેં । સંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલી મી કિત્તનીક અતિક્રૂર મતિવાલી સ્ત્રિયા નિર્વાણ કી અધિકારિણી નહીં હોતી હેં અત હસ દોષકો દૂર કરનેકે લિયે એસા કહા હે કિ યે અતિ ક્રૂર મતિવાલી નહીં હેં, હસલિયે યે સત્તમનરક કી આયુ કે યંધ કે કારણમૂત રૌદ્રધ્યાન સે રહિત હોતી હેં । જિસ તરહ હનમેં સત્તમનરક કી આયુ કે યંધ કે કારણમૂત રૌદ્રધ્યાન કા અમાવ, હેં ઉસી તરહ હનમેં પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાન કા મી અમાવ માનના યાહિયે સો યહ યાત નહીં હેં, કારણ અશુભ રૌદ્રધ્યાન કે સાથ હસકા કોઈ અવિનાશવ-સંયંચરુપ

તેજો અનાર્યકુલોત્પન્ન યથેવ નથી પણ આર્યકુલમા ઉત્પન્ન યથેવ છે એજ પ્રમાણે “નો અસંખ્યેયાયુષ્કા” તે આર્યકુલોત્પન્ન થઇને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળી નથી, કારણ કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ભોગમૂમિયા જીવ હોય છે તે મોક્ષના અધિકારી હોતા નથી તેજો તેાસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળી છે, તેથી નિર્વાણને યોગ્ય છે સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળી પણ કેટલીક અતિક્રૂરમતિવાળી સ્ત્રીઓ નિર્વાણની અધિકારિણી હોતી નથી તેથી જો દોષને દૂર કરવા માટે એવુ કહેલ છે કે તેજો “નો અતિક્રૂરમતિ” અતિક્રૂરમતિવાળી નથી, તેથી તેજો સાતમી નરકના આયુષ્યને કારણમૂત રૌદ્રધ્યાનથી રહિત હોય છે જેમ તેમનામાં સાતમી નરકના આયુષ્યના કારણરૂપ રૌદ્રધ્યાનનો અભાવ છે એજ પ્રમાણે તેમનામાં પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાનનો પણ અભાવ માનવો જોઈએ એવી આ વાત નથી, કારણ કે અશુભ રૌદ્રધ્યાનની સાથે તેનો કેઈ અવિનાશવ સંયંચરુપ પ્રતિબંધ નથી તે ધ્યાનના

મન્યોઽપિ કથિદ્ દર્શનવિરોધી સિદ્ધો ન મયતિ, इत्यत आह—‘न चापि दक्ष
विरोधिणी’ इति, न चापि दर्शनविरोधिनी’ इति । दर्शनमिह सम्यग्दर्शन-
सत्त्वार्थभद्रानरूप परिणमते, न खलु तद्विरोधिनी, आस्तिक्यादिदर्शनादिति भावः ।

नन्वमानुष्यपि दर्शनाविरोधिनी, सा तु निर्वाणाय नो कल्पते, तस्मादाह—
‘नो अमाणुसा’ इति । ‘नो अमानुषी’ इति, मनुष्यजातौ भवा मानुषी, तत्र
विशिष्टकरचरणोरूपीवाद्यवयवसनिवेशदर्शनादिति भावः ।

ननु मानુષ્યપિ અનાયોત્પત્તિઽનિષ્ટા સદપનોદાર્યમાહ—“ નો અનાયોત્પત્તિ”
इति ‘नो अनायोत्पत्तिः’ अनार्येषु=अनार्यकुलेषु, उत्पत्तिर्यस्याः सा तथापि
नास्तीति ।

અમલ્યા ” સ્ત્રી અમલ્ય નહીં હૈ । યથાપિ સ્ત્રિયોં મેં મ્હી કિતનીક સ્ત્રિયાં
અમલ્ય હોતી હૈ તથાપિ સર્વ અમલ્ય હી હેં મેસી યાત નહીં હૈ । સસાર
સે નિર્વેદ, ધર્મ સે અદ્વેષ તથા શુભ્રૂપા આદિ ગુણ ડનમેં દેલે જાતે હૈ,
“ન ચાપિ દર્શનવિરોધિની” મલ્ય હોતે છુગ યે સમ્યગ્દર્શન કી વિરોધિની
મ્હી નહીં હોતી હૈ । કિતનેક પ્રાણી તો મેસે હોતે હૈં જો મલ્ય હોનેપર મ્હી
સમ્યગ્દર્શન સે વિરોધ રાખતે હૈં, પરન્તુ યે મેસી નહીં હૈં, ક્યોં કિ
હનમેં આસ્તિક્ય આદિગુણ દેલે જાતે હૈં । “ન અમ્મનુષી” મનુષ્યજાતિમેં
યે ઉત્પન્ન હોતી હૈં, ક્યોં કિ હનમેં મનુષ્ય જાતિ કી રચના કે અનુસાર
વિશિષ્ટ-કર, ચરણ, વરુ, એવ મ્હીવા આદિ અવયવોં કી રચના દેલી
જાતી હૈ । હસ લિયે યે “અમાનુષી” નહીં હૈં અર્થાત્ મનુષ્ય હૈં ।
“ન અનાયોત્પત્તિ ” કિતનીક માનુષી મ્હી હોતી હૈં પરન્તુ યદિ કે
અનાર્યો હૈં તો નિર્વાણ કે યોગ્ય નહીં માની જાતી હૈં અતઃ યે અનાર્ય-

ને કે અજોખા પણ કેટલીક અજોખા અલમ્ય હોય છે તો પણ સર્વે અલમ્યજ
છે એવી યાત નથી સસારથી નિર્વેદ, ધર્મથી અદ્વેષ, તથા સેવા આદિ શુભ
તેમનામાં નજરે પડે છે “ન ચાપિ દર્શનવિરોધિની” મલ્ય હોઇને તેઓ
સમ્યગ્દર્શનની વિરોધિની હોતી નથી કેટલાક પ્રાણીઓ એવાં હોય છે કે તેઓ
મલ્ય હોવા છતાં પણ સમ્યગ્દર્શનથી વિરોધ રાખે છે, પણ તેઓ એવી નથી
કારણ કે તેમનામાં આસ્તિકતા આદિ શુભ એવા મળે છે “ન અમાનુષી”
મનુષ્યજાતિમાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે તેમનામાં મનુષ્યજાતિની રચના
પ્રમાણે વિશિષ્ટ-હાથ, પગ, છાતી, અને શ્રીવા વગેરે અવયવોની રચના એવામાં
આવે છે માટે તેઓ “અમાનુષી” નથી “નો અનાયોત્પત્તિ” કેટલીક માનુષી પણ
હોય છે પણ એ તેઓ અનાર્યો હોય તો નિર્વાણને એમ અનાતી નથી તેથી

શુદ્ધશરીરાડપિ વ્યવસાયવર્જિતા નિન્દિતૈવેત્યત આહ-“જો વ્યવસાયવર્જિયા”
 ઇતિ, ‘નો વ્યવસાયવર્જિતા’ । શાસ્ત્રોક્તાર્થે શ્રદ્ધાલુત્તયા કાચિત્ પરલોકવ્યવસાયિની
 મવતિ, પરલોકાર્થે તત્પ્રવૃત્તિદર્શનાદિતિ ભાવ’ ।

નનુ કાચિત્ વ્યવસાયસહિતાડપિ અપૂર્વકરણવિરોધિન્યેવ દ્રશ્યતે, इत्यत આહ
 “જો અપૂર્વકરણવિરોધિની” ઇતિ, ‘નો અપૂર્વકરણવિરોધિની’ ઇતિ સ્ત્રીજાતાવપ્ય-
 પૂર્વકરણસમવસ્ય પ્રતિપાદિતત્વાત્ ।

પર મી કિતનીક સ્ત્રિયા શરીર સે અશુદ્ધ રહા કરતી હૈં અતઃ વે નિર્વાણ
 પ્રાપ્તિ કી અધિકારિણી નહીં હોતી હૈં સો હસ શકા કે સમાધાન નિમિત્ત
 સૂત્રકાર કહતે હૈં કિં યહ એકાન્ત નિયમ નહીં હૈ, કિતનીક સ્ત્રિયાં એસી
 મી હોતી હૈં કિં જો શુદ્ધ આચારસપ્ત્ત હોને પર મી શરીર સે અશુદ્ધ
 નહીં મી રહતી હૈં । જિનકે વર્ણપંમનારાચ સહનન નહીં હોતા હૈં વે હી
 અશુદ્ધ શરીર હોતી હૈં ઓર મોક્ષ પ્રાપ્તિ કે યોગ્ય નહીં હોતી હૈં । સમસ્ત
 સ્ત્રિયા એસી હી હોતી હૈં સો પાત નહીં હૈ, કિતનીક શુદ્ધ શરીર ચાલી
 મી હોતી હૈં । “નો વ્યવસાયવર્જિતા” શુદ્ધ શરીર હોને પર મી કિતનીક
 નારિયા વ્યવસાય સે વર્જિત હોતી હૈં અર્થાત્ નિન્દિત હોતી હૈં સો યહ
 મી નિયમ નહીં થન સક્તા, કારણ કિં શાસ્ત્રોક્ત અર્થ મેં શ્રદ્ધાલુ હોને
 કે કારણ કિતનીક સ્ત્રિયા પરલોક સુધારને મેં વ્યવસાય સે વિહીન
 નહીં મી હોતી હૈં, હસીલિયે ઉનકી પ્રવૃત્તિ પરલોક કે નિમિત્ત દેખી
 જાતી હૈં । ‘નો અપૂર્વકરણવિરોધિની’ વ્યવસાયસહિત હોને પર મી

સ્ત્રીઓ શરીરે અશુદ્ધ રહ્યાં કહે છે તેથી તેઓ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવાની અધિ
 મરિચ્છી હોતી નથી, તો આ શકાનું સમાધાન કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે
 કે આ એકાન્ત નિયમ નથી. કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે જે શુદ્ધ
 આત્માની ઘડને શરીરે અશુદ્ધ પણ રહેતી નથી જેમને વર્ણપંમ નારાય સહનન
 હોતુ નથી તેઓ જ અશુદ્ધ શરીરવાળી હોય છે અને મોક્ષ પ્રાપ્તિવાને પાત્ર હોતી
 નથી. સઘળી સ્ત્રીઓ એવી જ હોય છે એવી વાત નથી, કેટલીક શુદ્ધ શરીર
 વાળી પણ હોય છે

“નો વ્યવસાયવર્જિતા” શુદ્ધ શરીર હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ
 વ્યવસાયથી વર્જિત હોય છે એટલે કે નિન્દિત હોય છે, તો એ પણ નિયમ
 બની શકતો નથી, કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત અર્થમાં શ્રદ્ધાલુ હોવાને કારણે કેટલીક
 સ્ત્રીઓ પરલોક સુધારવામા વ્યવસાયથી વિહીન હોતી નથી, તેથી તેમની
 પ્રવૃત્તિ પરલોકનું નિમિત્ત બોવામા આવે છે “નો અપૂર્વકરણવિરોધિની”
 વ્યવસાયશુદ્ધ હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે જે

અકૂરમતિરપિ યા રતિભાલસા સા ન ભવતિ નિર્વાણયોગ્યત્યત આહ-‘જો ન ઉવસતમોહા’ ઇતિ, ‘નો ન ઉપશાન્તમોહા’ ઇતિ । કાચિદુપશાન્તમોહાઽપિ સમ વતિ, તથાદર્શનાદિતિ ભાવ ।

ઉપશાન્તમોહાઽપિ યા સ્વન્યુદાચારા ગર્હિતા, સા ન ભવતિ નિર્વાણયોગ્યત્યત આહ-“જો ન સુદાચારા” ઇતિ, ‘નો ન શુદાચારા’ ઇતિ । કાચિન્ શુદાચારાઽપિ ભવતિ, અતિચારવર્જનેન શુદાચારદર્શનાદિતિ ભાવ ।

શુદાચારાઽપિ કાચિદશુદ્ધયોન્દિર્ન નિર્વાણાધિસારિણીત્યત આહ-“જો અમુ દયોદી” ઇતિ, ‘નો અશુદ્ધશરીરા’ ઇતિ । યા વચ્ચર્પમનારાચસદ્ગુણનરહિતા સા અશુદ્ધશરીરા, સા ન ભવતિ મોક્ષયોગ્યા સર્વેય તથાત્રિધા ન ભવતીત્યર્થ । કાચિન્ શુદ્ધશરીરાઽપિ ભવતીતિ ભાવ ।

પ્રતિષદ નહીં હૈ । ઉસ ધ્યાન કે અભાવ મેં મી પ્રકૃષ્ટ શુભ ધ્યાન હો સકતા હૈ । “નો ન ઉપશાન્તમોહા” કિનનીક સ્ત્રિયા અનિકૂર મતિવાલી નહીં મી હોતી હૈ પરન્તુ ઉનમેં રતિ ફી લાલસા રહતી હૈ અત એસી સ્ત્રિયા નિર્વાણયોગ્ય નહીં માની ગઈ હૈ સો ઇસ યાધાકી નિષ્ઠિતિ કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ યે વિવક્ષિત સ્ત્રિયા અકૂરમતિવાલી હોકર ઉપશાન્ત મોહવાલી હૈ । ઇનકી રતિલાલસારૂપ મોહપરિણતિ ઉપશાન્ત હો ચુકી હૈ । “નો ન શુદાચારા” કિનનીક સ્ત્રિયા એસી મી હોતી હૈ જો ઉપશાન્તમોહપરિણતિ વિશિષ્ટ હોને પર મી અશુદ્ધ આચારવાલી હોતી હૈ પરન્તુ જિન્હેં મુક્તિ પ્રાપ્ત કરની હૈ એ શુદ્ધ આચાર વિશિષ્ટ નહીં હોતો હૈ, યહ યાત નહીં હૈ અપિ તુ શુદાચાર વિશિષ્ટ હી હોતી હૈ, ક્યોં કિ યે અપને આચાર મેં ઘોરોં કો નહીં લગને દેતી હૈ, તથા લગને પર ઉનકી શુદ્ધિ કરતી હૈ । “નો અશુદ્ધશરીરા” શુદાચાર વિશિષ્ટ હોને

અભાવમાં પણ પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાન હોઈ શકે છે “નો ન ઉપશાન્ત મોહા” કેટલીક સ્ત્રીઓ અકૂરમતિવાળી હોતી પણ તેઓમાં રતિની લાલસા રહે છે, તેથી એવી સ્ત્રીઓ નિર્વાણને પાત્ર મનાયેલ નથી તેા એ યાધાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે તે વિવક્ષિત સ્ત્રીઓ અકૂરમતિવાળી થઈને ઉપશાન્ત મોહવાળી છે તેમની રતિલાલસારૂપ મોહપરિણતિ ઉપશાન્ત થઈ ગયેલ છે “નો ન શુદાચારા” કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે ઉપશાન્તમોહપરિણતિ મુક્ત હોવા છતાં અશુદ્ધ આચારવાળી હોય છે, પણ જેને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો છે તે શુદ્ધ આચારમુક્ત હોતી નથી એવી કોઈ વાત નથી, પણ શુદાચાર મુક્ત જ હોય છે, કારણ તેઓ પોતાના આચારમાં કોયે લાગવા દેતી નથી અને લાગે તેની શુદ્ધિ કરે છે “નો અશુદ્ધ શરીરા” શુદ્ધ આચાર

યત એવમ્ભૂતા સા, અતઃ 'કથ નોત્તમધર્મસાધિકા' ઇતિ, ઉત્તમધર્મસાધિકૈ
 વેદ્યર્યઃ । અય માવ.—તત્તત્કાલાપેક્ષયા પુરુષવદ્ એતાવદ્ગુણસયમસમન્વિતૈવોત્તમધ-
 ર્મસાધિકા, તથા ચેય કેવલસાધિકા મવતિ । સતિ ચ કેવલે નિયમાન્ મોક્ષ ઇતિ ॥

॥ ઇતિ સ્ત્રીમોક્ષસમર્થનમ્ ॥

નનુ સર્વ એવૈતે મેદાસ્તીર્થસિદ્ધેષ્વતીર્થસિદ્ધેષુ ચૈવાન્તર્મૂતાઃ સન્તિ । તથાહિ-
 ચે તીર્થકરસિદ્ધાસ્તે તીર્થસિદ્ધા એવ, યે તુ તદ્વિજ્ઞાસ્તે સર્વેઽપ્યતીર્થસિદ્ધા એવૈતિ
 કિમેતાવદ્વિર્મેદૈરિતિ ચેત્—

અત્રોચ્યતે=અન્તર્માયે સત્યપિ તીર્થસિદ્ધા તીર્થસિદ્ધમેદદ્વયાદેવ તદુત્તરોત્તરમેદાનાં
 જ્ઞાનં ન સ્યાત્, તસ્માદ્વજ્ઞાતમેદજ્ઞાપનાર્યં તત્તદ્મેદસ્ય વિશિષ્ટ્ય કથનમિતિ ॥

તદેતદનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન ઘર્ણિતમ્ ॥

હૈ—તત્તત્કાલ કી અપેક્ષા સે પુરુષ કી તરહ્ ઇતને ગુણ ઓર સંયમ સે
 સમન્વિત સ્ત્રી સી ઉત્તમધર્મ કી સાધિકા હોતી હૈ । જય યહ ઉત્તમધર્મ
 કી સાધિકા હોતી હૈ તો કેવલજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કરતી હૈ, ઓર કેવલજ્ઞાન
 કે હોને પર નિયમ સે મોક્ષ ઇસકો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ।

॥ ઇસ તરહ્ યહાં તક સ્ત્રીમુક્તિ કા સમર્થન કિયા ગયા હૈ ॥

શંકા—ચે સમસ્ત મેદ તીર્થસિદ્ધ ઓર અતીર્થસિદ્ધ, ઇન દોનોં મેં હી
 અન્તર્મૂલ હો જાતે હૈં, કયોં કિ જો તીર્થકરસિદ્ધ હૈં વે તીર્થસિદ્ધ હી હૈં
 તથા ઇનસે મિલ્લ જો સિદ્ધ હૈં વે સય અતીર્થસિદ્ધ હૈં ફિર ઇતને મેદોં સે
 કયા મતલબ ? ।

એ છે કે—તે તે કાળની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલા શુદ્ધ અને સયમથી
 સમન્વિત સ્ત્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે એ તે ઉત્તમ ધર્મની
 સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ
 પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે અહીં સુધી સ્ત્રી સુક્તિનું સમર્થન કરાયું છે ॥

શંકા—એ સમજા લેકનો તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ એ બન્નેમાં
 સમાવેશ થઈ જાય છે કારણ કે જે તીર્થ કરે સિદ્ધ છે તેજો તીર્થસિદ્ધ જ છે
 તથા એમનાથી મિલ્લ જે સિદ્ધો છે તે સર્વે અતીર્થસિદ્ધ છે તો પછી આટલા
 બધા લેકોનો ઉદ્દેશ શો ?

નન્વપૂર્વકરણવત્યપિ નવગુણસ્થાનરહિતા નિર્ણયયોગ્યા ન મ્યાદિસ્થત આર-
 “જો નવગુણદ્વાણરહિયા” રૂતિ, ‘નો નવગુણમ્યાનરહિતા’ રૂતિ । નવગુણમ્યાનમાદાય
 ચતુર્દશગુણસ્થાનપર્યન્તાનિ નવસમ્પત્ત્યાનિ ગુણસ્થાનાનિ, તદ્રહિતાઃ સર્વાઃ સ્ત્રિયો ન
 ભવન્તિ, કાચિત્ નવગુણસ્થાનયુક્તાપિ ભવતીત્યર્થઃ ।

કિતનીક સ્ત્રિયા જેમી મી હોતી હૈં જો અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની હોતી
 હૈં સો યહ યાત મી ંકાન્તત માન્ય નહીં હો સકમી, કારણ કિ કિતનીક
 સ્ત્રિયા જેમી મી તો હોતી હૈં જો અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની નહીં મી
 હોતી હૈં, ક્યોં કિ સ્ત્રી-જાતિ મેં મી અપૂર્વકરણ કા સમવ પ્રતિપાદિત
 હુઆ હૈ, અત યે અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની નહીં હોતી હૈં । “નો નવ-
 ગુણસ્થાનરહિતા” હમી તરહ અપૂર્વકરણ-ગુણસ્થાનવાલી હોકર મી
 કિતનીક નો ગુણસ્થાનવાલી નહીં મી હોતી હૈં સો હસ આગકા કી
 નિષ્ઠિતિ કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં કિ યહ યાત મી ંકાન્તત નિયમિત
 નહીં હૈ । કારણ કિ છઠવે ગુણસ્થાન સે લેકર નો ગુણસ્થાનતક અર્થાત્
 ચૌદહ ગુણસ્થાનતક-સાતવાં, આઠવાં, નૌ વાં, વસવા, ગ્યારવા, વારહવાં,
 તેરહવાં ંધં ચૌદહવા, યે નો ગુણસ્થાન મી સ્ત્રિયોં મેં હોતે હૈં-હન નો
 ગુણસ્થાનો સે વે રહિત નહીં હોતી હૈં । અર્થાત્ કિતનીક સ્ત્રિયા નવ ગુણ-
 સ્થાન યુક્ત મી હોતી હૈં । જય યે સ્ત્રિયા હસ તરહ કી હોતી હૈં તો ફિર
 યે ઉત્તમ ધર્મકી સાધિકા ક્યોં નહીં હો સકતી હૈં । સારાશ હસકા યહ

અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોય છે, તો આ વાત પણ બેકાન્તતા માન્ય થઈ
 શકતી નથી કારણ કે કેટલીક સ્ત્રીઓ બેવી પણ હોય છે જે અપૂર્વકરણની
 વિરોધિની હોતી નથી, કારણ કે સ્ત્રીજાતિમાં પણ અપૂર્વકરણના સમવ
 સામિત થયેલ છે, તેથી તેઓ અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોતી નથી. “નો નવ
 ગુણસ્થાનરહિતા” આ રીતે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતાં પણ કેટલીક
 નવ ગુણસ્થાનવાળી નથી પણ હોતી, તો આ શકના નિવારણ માટે સૂત્રકાર
 કહે છે કે આ વાત પણ બેકાન્તતા નિયમિત નથી. કારણ કે છઠાં ગુણસ્થાનથી
 લઈને નવગુણસ્થાન સુધી બેટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી-સાતમાં, આઠમાં,
 નવમાં, દસમાં, અગીયારમાં, બારમાં, તેરમાં અને ચૌદમાં, જે નવ ગુણસ્થાન
 પણ સ્ત્રીઓમાં હોય છે જે નવગુણસ્થાનમાંથી તેઓ રહિત હોતી નથી બેટલે
 કે કેટલીક સ્ત્રીઓ નવગુણસ્થાનયુક્ત પણ હોય છે જે તે સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની
 હોય છે તો પછી તેઓ ઉત્તમધર્મની સાધક કેમ ન હોઈ શકે ? તેનો સારાશ

યત એવમ્ભૂતા સા, અતઃ 'કથ નોત્તમધર્મસાધિકા' ઇતિ, ઉત્તમધર્મસાધિકૈ વૈત્યયઃ । અય માવ-સત્તત્કાલાપેક્ષયા પુરુષવદ્ એતાવદ્ગુણસયમસમન્વિતૈવોત્તમધર્મસાધિકા, તથા ચેય કેવલસાધિકા ભવતિ । સતિ ચ કેવલે નિયમાન્ મોક્ષ ઇતિ ॥

॥ ઇતિ શ્રીમોક્ષસમર્થનમ્ ॥

નનુ સર્વ એવૈતે મેદાસ્તીર્થસિદ્ધેષ્વતીર્થસિદ્ધેષુ ચૈવાન્તર્ભૂતાઃ સન્તિ । તથાહિ-યે તીર્થકરસિદ્ધાસ્તે તીર્થસિદ્ધા એવ, યે તુ તદ્વિશ્વાસ્તે સર્વેઽપ્યતીર્થસિદ્ધા એવૈતિ કિમેતાવદ્ધિર્મેદૈરિતિ ચેત્—

અત્રોચ્યતે=અન્તર્માર્ગે સત્યપિ તીર્થસિદ્ધા તીર્થસિદ્ધમેદદ્વયાદૈવ તદુત્તરોત્તરમેદાનાં જ્ઞાનં ન સ્યાત્, તસ્માદજ્ઞાતમેદજ્ઞાપનાયં તત્તદ્મેદસ્ય વિશિષ્ય કથનમિતિ ॥

તદેતદનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન વર્ણિતમ્ ॥

હૈ-તત્તત્કાલ કી અપેક્ષા સે પુરુષ કી તરહ્ ઇતને ગુણ ઓર સંયમ સે સમન્વિત સ્ત્રી 'મી' ઉત્તમધર્મ કી સાધિકા હોતી હૈ । જય યહ્ ઉત્તમધર્મ કી સાધિકા હોતી હૈ તો કેવલજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કરતી હૈ, ઓર કેવલજ્ઞાન કે હોને પર નિયમ સે મોક્ષ હસ્કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ ।

॥ ઇસ તરહ્ યહાં તક શ્રીમુક્તિ કા સમર્થન કિયા ગયા હૈ ॥

શકા—યે સમસ્ત મેદ તીર્થસિદ્ધ ઓર અતીર્થસિદ્ધ, ઇન દોનોં મેં હી અન્તર્ભૂત હો જાતે હૈં, ક્યોં કિ જો તીર્થકરસિદ્ધ હૈં એ તીર્થસિદ્ધ હી હૈં તથા ઇનસે ભિન્ન જો સિદ્ધ હૈં એ સય અતીર્થસિદ્ધ હૈં ફિર ઇતને મેદોં સે ક્યા મતલબ ? ।

એ છે કે-તે તે જાણની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલા શુભ અને સયમથી સમન્વિત સ્ત્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે એ તે ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે આહીં સુધી સ્ત્રી મુક્તિનું સમર્થન કરાયું છે ॥

શકા—એ સમજા બેઠો તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ એ બન્નેમા સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે જે તીર્થ કરે સિદ્ધ છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ જ છે તથા એમનાથી ભિન્ન જે સિદ્ધ છે તે સર્વે અતીર્થસિદ્ધ છે તો પછી આટલા બધા બેઠોનો ઉદ્દેશ શો ?

મન્યપૂર્વકરણવત્પિ નવગુણસ્થાનરહિતા નિર્વાણયોગ્યા ન સ્યાદિત્યત આ-
 “નો નવગુણસ્થાનરહિયા” ઇતિ, ‘નો નવગુણસ્થાનરહિતા’ ઇતિ । ગચ્છગુણસ્થાનમાદાય
 ચતુર્દશગુણસ્થાનપર્યન્તાનિ નવસંસ્ક્રાંતિ ગુણસ્થાનાનિ, છટ્ટરહિતાઃ સર્વાઃ સ્ત્રિયો ન
 ભવન્તિ, કાચિદ્ નવગુણસ્થાનયુક્તાપિ ભવતીત્યર્થઃ ।

કિતનીક સ્ત્રિયા જેસી મી હોતી હૈં જો અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની હોતી
 હૈં સો યહ યાત મી ઇકાન્તત માન્ય નહીં હો સકની, કારણ કિ કિતનીક
 સ્ત્રિયા જેસી મી તો હોતી હૈં જો અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની નહીં મી
 હોતી હૈં, ક્યોં કિ સ્ત્રી-જાતિ મેં મી અપૂર્વકરણ કા સમવ પ્રતિપાદિત
 હુઆ હૈં, અતઃ યે અપૂર્વકરણ કી વિરોધિની નહીં હોતી હૈં । “નો નવ-
 ગુણસ્થાનરહિતા” હસી તરહ અપૂર્વકરણ-ગુણસ્થાનવાલી હોકર મી
 કિતનીક નૌ ગુણસ્થાનવાલી નહીં મી હોતી હૈં સો હસ આશકા કી
 નિષ્ક્રિયા કે લિયે સૂઝકાર કહતે હૈં કિ યહ યાત મી ઇકાન્તત નિયમિત
 નહીં હૈં । કારણ કિ છઠવે ગુણસ્થાન સે લેકર નૌ ગુણસ્થાનતક અર્થાત્
 ચૌદહ ગુણસ્થાનતક-સાતવા, આઠવા, નૌ વા, દસવા, ગ્યારવા, બારહવાં,
 તેરહવા એવં ચૌદહવાં, યે નૌ ગુણસ્થાન મી સ્ત્રિયોં મેં હોતે હૈં-इन नौ
 ગુણસ્થાનોં સે વે રહિત નહીં હોતી હૈં । અર્થાત્ કિતનીક સ્ત્રિયા નવ ગુણ-
 સ્થાન યુક્ત મી હોતી હૈં । જય યે સ્ત્રિયા હસ તરહ કી હોતી હૈં તો ફિર
 યે ઉત્તમ ધર્મકી સાધિકા ક્યોં નહીં હો સકતી હૈં । સારાશ હસકા યહ

અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોય છે, તો આ વાત પણ એકાન્તતા માન્ય થઈ
 શકતી નથી કારણ કે કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે જે અપૂર્વકરણની
 વિરોધિની હોતી નથી, કારણ કે સ્ત્રીજાતિમાં પણ અપૂર્વકરણનો સમવ
 સાબિત થયેલ છે, તેથી તેઓ અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોતી નથી. “નો નવ
 ગુણસ્થાનરહિતા” આ રીતે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતાં પણ કેટલીક
 નવ ગુણસ્થાનવાળી નથી પણ હોતી, તો આ શકાના નિવારણ માટે સૂચકાર
 કહે છે કે આ વાત પણ એકાન્તતા નિયમિત નથી. કારણ કે છઠાં ગુણસ્થાનથી
 લઈને નવગુણસ્થાન સુધી એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી-સાતમાં, આઠમાં,
 નવમાં, દસમાં, ગ્યારમાં, બારમાં, તેરમાં અને ચૌદમાં, એ નવ ગુણસ્થાન
 પણ સ્ત્રીઓમાં હોય છે એ નવગુણસ્થાનમાંથી તેઓ રહિત હોતી નથી એટલે
 કે કેટલીક સ્ત્રીઓ નવગુણસ્થાનયુક્ત પણ હોય છે એ તે સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની
 હોય છે તો પછી તેઓ ઉત્તમધર્મની સાધક કેમ ન હોઈ શકે? તેનો સારાશ

પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમિતિ-પરપરે ચ તે સિદ્ધાશ્ચ પરપરસિદ્ધા' । સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિ સમયાદ્ દ્વ્યાદિસમયવર્તિનઃ, તેષાં કેવલજ્ઞાન પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્, તદનેકવિષમશ્ચક્ષુઃ । તદ્ યથા-અપ્રથમસમયસિદ્ધાઃ=પ્રથમ સમયો યેષાં તે પ્રથમસમયાઃ, ત एव સિદ્ધા, પ્રથમસમયસિદ્ધા, ન પ્રથમસમયસિદ્ધા' અપ્રથમસમયસિદ્ધાઃ । इत्येतत् सामान्यतोऽभिधाय विशेषतस्तदर्थमाह='दुસમયસિદ્ધા' इत्यादि । तथा-द्विसमयसिद्धाः, द्वौ समयौ येषां ते द्विसमया, ते सिद्धा' द्विसमयसिद्धाः, शेष सुगमम् ॥ सू० २१ ॥

પ્રશ્ન—પૂર્વકથિત પરપરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

ઉત્તર—પરપરસિદ્ધ કેવલજ્ઞાન અનેક પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિ કે સમય સે દો આદિ સમયવર્તી સિદ્ધ પરપરસિદ્ધ કહલાતે હૈ । इनका जो केवल ज्ञान है वह परपरसिद्ध केवलज्ञान है । प्रथम समय में जो सिद्ध नहीं हुए हैं वे अप्रथमसमयसिद्ध हैं । इस प्रकार सामान्यरूप से परंपरसिद्ध केवलज्ञान का स्वरूप यत्नाकर सूत्रकार उसे विशेषरूप से समझाने के अभिप्राय से “दुसमयसिद्धा” इत्यादि पदों द्वारा स्पष्ट करते हैं—जिनके सिद्ध होने के दो समय हैं वे द्विसमयसिद्ध हैं, इसी तरह त्रिसमयसिद्ध, चतुःसमयसिद्ध से दशसमयसिद्ध तक, एव सख्यातसमयसिद्ध असंख्यातसमयसिद्ध और अनन्तसमयसिद्ध जानलेना चाहिये । यह परंपरसिद्ध केवलज्ञान का वर्णन हुआ । इसके वर्णन से सिद्धकेवलज्ञान का पूरा वर्णन हुआ ॥ सू० २१ ॥

પ્રશ્ન—પૂર્વોક્ત પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું કહેલ છે સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિના સમયથી બે આદિ સમયવર્તી સિદ્ધપરપરસિદ્ધ કહેવાય છે તેમનું બે કેવલ જ્ઞાન છે તે પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન છે, પ્રથમ સમયમાં બે સિદ્ધ છે આ પ્રમાણે સામાન્યરૂપે પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવીને સૂત્રકાર તેને વિશેષ રૂપે સમજાવવાના હેતુથી “દુસમયસિદ્ધા” ઇત્યાદિ પદો દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે—જેમને સિદ્ધ થવાના બે સમય છે તેઓ દ્વિસમયસિદ્ધ છે એજ પ્રમાણે ત્રિસમયસિદ્ધ, ચતુસમય સિદ્ધથી દસસમયસિદ્ધ સુધી, અને સંખ્યાતસમય સિદ્ધ અસંખ્યાતસમયસિદ્ધ અને અનન્તસમયસિદ્ધ સમજી લેવા જોઈએ.

આ પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનનું વર્ણન થયું તેના વર્ણનથી સિદ્ધ કેવલજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૨૧ ॥

મૂલમ્—સે કિં ત પરપરસિદ્ધકેવલનાણ ? । પરંપરસિદ્ધકેવલનાણં અણેગવિહ પણ્ણત્ત । ત જહા—અપદમસમયસિદ્ધા, દુસમયસિદ્ધા, તિસમયસિદ્ધા, ચડસમયસિદ્ધા, જાવ દસસમયસિદ્ધા । સઠિજ્જસમયસિદ્ધા, અસઠિજ્જસમયસિદ્ધા, અણંતસમયસિદ્ધા । સે ત પરપરસિદ્ધકેવલનાણ । સે ત સિદ્ધકેવલનાણા ॥૨॥

છાયા—અર્થ કિં તત્ પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ ? । પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમનેકવિધં પ્રકાશમ્ । તદ્ યથા—અપ્રથમસમયસિદ્ધા, દ્વિસમયસિદ્ધા, ત્રિસમયસિદ્ધા, ચતુસમયસિદ્ધા, પાંચમસમયસિદ્ધા, યાવદશસમયસિદ્ધા । સત્સમયસિદ્ધા । અસત્સમયસિદ્ધા । અનન્તસમયસિદ્ધા । તદેતત્ પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ । તદેતત્ સિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ ॥૨॥

ટોકા—શ્રિષ્ય પૂછતિ—‘ સે કિં ત પરંપરસિદ્ધકેવલનાણ ’ इति । અર્થ કિં તત્ પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનમ્ ?, પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય પરપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—‘ પરંપરસિદ્ધકેવલનાણ અણેગવિહ પણ્ણત્ત ’ इत्यादि ।

ઉત્તર—યથાપિ હસ તરહ સે હન સય કા અન્તર્ભાવ હો જાતા હૈ ફિર મીજો હનકા પૃથક્ ૨ નિર્દેશ કિયા હૈ વહ ઉત્તરોત્તર મેદોં કે સમજાને કે લિયે હી કિયા હૈ । તીર્થસિદ્ધ અતીર્થસિદ્ધ કહને માત્ર સે હી હન મેદોં કા જ્ઞાન નહીં હો સકતા હૈ, હસલિયે અજ્ઞાતમેદોં કે સમજાને કે લિયે વિશેષરૂપ સે હન સય મેદોં કો પૃથક્ પૃથક્ ઉપાદાન કરકે સમજાયા ગયા હૈ । યહ અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન કા વર્ણન હુઆ ॥

અર્થ પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાન કા વર્ણન કિયા જાતા હૈ—‘ સે કિં ત પરંપરસિદ્ધકેવલનાણ ૦ ’ ? इत्यादि ।

ઉત્તર—એ કે આ રીતે એ બધાને સમાવેશ થઈ જાય છે છતાં પણ તેમને જે અલગ અલગ નિર્દેશ કર્યો છે તે ઉત્તરોત્તર એકોને સમજાવવા માટે જ કર્યો છે તીર્થસિદ્ધ કે અતીર્થસિદ્ધ કહેવા માત્રથી તે એકોનું જ્ઞાન થઈ શકતું નથી, તેથી અજ્ઞાત એકોને સમજાવવાને માટે વિશેષરૂપે એ બધા એકોને અલગ અલગ ઉપાદાન કરીને સમજાવ્યા છે આ અનન્તર સિદ્ધ કેવલજ્ઞાનનું વર્ણન થયું

હવે પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનનું વર્ણન કરાય છે—‘ સે કિં ત પરંપરસિદ્ધકેવલનાણ ’ इत्यादि.

જ્ઞાની સર્વ ક્ષેત્ર-સર્પૂર્ણ લોકમલ્લોક ચ સાક્ષાજ્ઞાનાતિ પશ્યતિ । इह यद्यपि सर्व-
द्रव्यग्रहणेन आकाशास्तिकायोऽपि गृह्यते, तथापि तस्य क्षेत्रत्वेन प्रसिद्धत्वाद् पृथक्
कथनम्, एवमग्रेऽपि कालविषये बोध्यम् । कालत केवलज्ञानी सर्वकालम्=अतीता
नागतवर्तमानमेदमिन्नं जानाति पश्यति । भावत. केवलज्ञानी सर्वान् जीवादिग
तान् भावान्=पर्यायान्-गतिकपायागुल्लघुमभृतीन् जानाति पश्यति ।

‘अहं’ इत्यादि । अथ-मन‘पर्यायજ્ઞાનાનન્તરં કેવલજ્ઞાન તીર્થકરૈર્વર્ણિતમ્,
इति शेषः । तत् कीदृशम् ? इत्याह-‘सन्वदन्व०’ इत्यादि । सर्वद्रव्य-परि-

ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા કેવલજ્ઞાની સમસ્ત લોકાકાશ ઓર અલોકાકાશરૂપ
ક્ષેત્ર કો સાક્ષાત્ જાનતા ઓર દેખતા હૈ । યદ્યપિ “દ્રવ્ય કી અપેક્ષા
કેવલજ્ઞાની સમસ્ત દ્રવ્યોં કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ” એસા કહને સે
હી આકાશાસ્તિકાય આદિ કા જાનના દેખના સિદ્ધ હો જાતા હૈ ફિર
મી યહા જો ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા ઉસકા જાનના દેખના કહા હૈ ઘર ક્ષેત્રરૂપ
સે ઉસકી પૃથક્ પ્રસિદ્ધિ કા હોના હૈ । અર્થાત ‘લોકકા ક્ષેત્ર અલગ હૈ
ઓર અલોક કા ક્ષેત્ર અલગ હૈ, ઇસ યાત કો સમજાને કૈ લિયે એસા કહા
હૈ । ઇસી તરહ કાલ-દ્રવ્ય કૈ વિષયમેં મી યહી સમજના વાહિયે । કાલ
કી અપેક્ષા કેવલજ્ઞાની ભૂત, અવિષ્યત્ ઓર વર્તમાન, ઇન ત્રીનોં કાલોં
કો જાનતા ઓર દેખતા હૈ । ભાવ કી અપેક્ષા કેવલજ્ઞાની સમસ્ત જીવા-
દિક પદાર્થગત ગતિ, કપાય, અગુલ્લઘુ આદિ પર્યાયોં કો જાનતા ઓર
દેખતા હૈ । “અહ સન્વદન્વ” ઇત્યાદિ ગાથા કા અર્થ—

इस गाथामें अथ-शब्द यह यात प्रदर्शित करने के लिये रखा गया
है कि मन पर्यय ज्ञान के बाद ही तीर्थकरणे इस केवलज्ञान का वर्णन

સમસ્ત લોકાકાશ અને અલોકાકાશ રૂપ ક્ષેત્રને સાક્ષાત્ બાણે છે અને દેખે છે
એ કે “દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સમસ્ત દ્રવ્યોને બાણે છે અને દેખે છે”
એમ કહેવાથી જ આકાશાસ્તિકાય આદિનું બાણવા દેખવાનું સિદ્ધ થઈ બાધ છે
છતાં પણ અહીં જે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેનું બાણવા દેખવાનું કહ્યું છે તે ક્ષેત્રરૂપે
તેની અલગ પ્રસિદ્ધિનું કોવું છે એટલે કે “લોકનું ક્ષેત્ર અલગ છે અને
અલોકનું ક્ષેત્ર અલગ છે” આ વાતને સમજાવવાને માટે એવું કહ્યું છે એજ
પ્રમાણે કાલ અને દ્રવ્યના વિષયમા પણ એજ સમજવું જોઈએ. કાળની અપેક્ષાએ
કેવળજ્ઞાની ભૂત, અવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળોને બાણે છે અને દેખે છે
ભાવની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સમસ્તજીવાદિક પદાર્થગત ગતિ, કપાય, અગુરુ
લઘુ આદિ પર્યાયોને બાણે અને દેખે છે, “અહ સન્વદન્વ” ઇત્યાદિ ગાથાને
અર્થ—આ ગાથામાં ‘અથ’ શબ્દ એ વાત દર્શાવવાને માટે મૂક્યો છે કે મન

एव भवस्य केवलज्ञानं सिद्धकेवलज्ञानं चेति भेदद्वयमभिधाय पुनः प्रकारान्तरेण केवलज्ञानस्य भेदमाह—

मूलम्—त समासओ चउव्विह पणत्त । त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दव्वओण केवलनाणी सव्वदव्वाइ जाणइ पासइ । खित्तओ ण केवलनाणी सव्वं खित्त जाणइ पासइ । कालओ ण केवलनाणी सव्व काल जाणइ पासइ । भावओ ण केवलनाणी सव्वे भावे जाणइ पासइ ।
गाहा—“अह सव्वदव्वपरिणाम भावविण्णत्तिकारणमणंत ।

सासयमप्पडिवाइ, एगविह केवल नाण”॥१॥सू० २२॥

छाया—तद् समासतत्त्वतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतः । तत्र द्रव्यतः खलु केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति । क्षेत्रतः खलु केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्रं जानाति पश्यति । कालतः खलु केवलज्ञानी सर्वं कालं जानाति पश्यति । भावतः खलु केवलज्ञानी सर्वान् भावान् जानाति पश्यति ।

गाथा—अथ सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणमनन्तम् ।

शाश्वतममतिपाति, एकविध केवलज्ञानम् ॥ सू० २२ ॥

टीका—‘त समासओ’ इत्यादि । सामान्यतः केवलज्ञान, समासतः—संक्षेपेन चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि साक्षाज्जानाति पश्यति । क्षेत्रतः केव

इस प्रकार भवस्यसिद्ध केवलज्ञान और सिद्ध केवलज्ञान के भेद से केवलज्ञान के दो भेदों का निरूपण कर सूत्रकार अथ प्रकारान्तर से केवलज्ञानके भेदोंका निरूपण करते हैं—‘तं समासओ चउव्विह’ इत्यादि ।

यह केवलज्ञान संक्षेप से चार प्रकारका कहा गया है । जैसे—द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा । द्रव्य की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त द्रव्यों को जानता और देखता है ।

આ શીતે ભવસ્યસિદ્ધકેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધકેવળજ્ઞાનના બેઠકથી કેવળ જ્ઞાનના બે બેઠકોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી કેવળજ્ઞાનના બેઠકોનું નિરૂપણ કરે છે—“તં સમાસઓ ચસવ્વિહ” ઇત્યાદિ

તે કેવળજ્ઞાનને સંક્ષેપમા ચાર પ્રકારનું કહ્યું છે જેવા કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સર્વે દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે ક્ષેત્રની અપેક્ષા કેવળજ્ઞાની

વિષમ્=અકપ્રકારકં, ક્ષાયિકત્વાત્, તદાવરણક્ષયસ્યૈકરૂપત્વાત્ । યદપિ કેવલજ્ઞાનસ્ય સ્વામ્યપેક્ષયા મવસ્થસિદ્ધમેદમાથિત્ય મેદોઽસ્તિ, તથાપિ-જ્ઞાનાપેક્ષયા નાસ્તિ મેદઃ, મતિજ્ઞાનાદીનાં ચતુર્ણાં તુ ક્ષાયોપશમિકત્વાત્, ક્ષયોપશમસ્ય ચ ધૈચિત્ર્યાદનેકવિ-
પત્વમિતિ ઘોષ્યમ્ ॥ સૂ. ૨૨ ॥

નનુ તીર્થકર* કેવલજ્ઞાને સમુત્પન્ને સતિ તીર્થકરનામકર્મોદયાત્ સર્વજીવાનુ પ્રદાર્યે દેશનાં કરોતિ, તત્ર કેષાંચિદેવમાશ્રક્તા મથેત્-મગવતોઽપિ તીર્થકૃતસ્તામૃત દ્રવ્યશ્રુતમક્ષરધ્વનિરૂપં વર્તેતે, દ્રવ્યશ્રુતં ચ માવશ્રુત પૂર્વક, તસ્માદ્ મગવાનપિ શ્રુતજ્ઞાનીતિ ચેત્, તત્રાહ—

હસ શાશ્વતમેં હતની વિશેષતા પ્રદર્શિત કરતા હૈ કિ કેવલજ્ઞાન એસા શાશ્વત નહીં હૈ કિન્તુ અપ્રતિપાતિ શાશ્વત હૈ, અર્થાત્ કિસી મી કાલમેં હસકા પતન નહીં હોતા હૈ । નિરન્તરરૂપ સે સર્વકાલમેં કેવલજ્ઞાન રહતા હૈ । કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિક હૈ, જ્ઞાનાવરણ કર્મ કે ક્ષય સે હોતા હૈ, ઓર જ્ઞાનાવરણ કર્મકા ક્ષય અકરૂપ હોતા હૈ, અતઃ વહ મી અકરૂપ હી હૈ । યદપિ સ્વામી કી અપેક્ષા મવસ્થસિદ્ધ કા આશ્રય કરકે હસકે મી મેદ બતલાયે ગયે હૈ ફિર મી જ્ઞાન કી અપેક્ષા હસમેં કોઈ મેદ નહીં હૈ । મતિજ્ઞાન આદિ ચાર જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક હૈ, હસલિયે ડનમેં ક્ષયોપશ મકી વિચિત્રતા રહતી હૈ, ઓર હસી કારણ ડનમેં અનેકવિષયતા યતલાઈ ગઈ હૈ ॥ સૂ. ૨૨ ॥

તીર્થકર મગવાન કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોને પર તીર્થકરનામકર્મ કે ઉદય હોને સે સમસ્ત જીવોં કે અનુગ્રહ કે લિયે-કલ્યાણ કે લિયે દેશના

ઔટલી વિશેષતા કશાંવિ છે કે કેવળજ્ઞાન ઔણ શાશ્વત નથી પણ અપ્રતિપાતિ શાશ્વત છે, ઔટલે કે કોઈ પણ કાળે તેનું પતન થતું નથી. નિરન્તર રૂપે સર્વ-કાળે કેવળજ્ઞાન રહે છે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક છે, જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયથી થાય છે, અને જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષય ઔકરૂપ હોય છે, તેથી તે પણ ઔકરૂપ જ છે ને કે સ્વામીની અપેક્ષાએ ભવસિદ્ધિના આધાર લઈને તેના પણ ભેદ બતાવવામા આવેલ છે તો પણ જ્ઞાનથી તેમાં કોઈ ભેદ નથી મતિજ્ઞાન આદિ ચાર જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે, તેથી તેમનામાં ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા રહે છે, અને ઔકરૂપે તેમનામાં અનેકવિધતા બતાવવામા આવેલ છે ॥ સૂ. ૨૨ ॥

તીર્થકર મગવાન કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં તીર્થકર નામકર્મના ઉદય હોવાથી સમસ્ત જીવોના અનુગ્રહને માટે દેશના આવે છે, તે વિષે કોઈ ઔવી આશ કા

ગામભાવવિજ્ઞાપિકારણમ્=સર્વાણિ ચ તાનિ દ્રવ્યાણિ સર્વદ્રવ્યાણિ જીવાઝીવરૂપાણિ, તેષા પરિણામા.-પ્રયોગવિસ્રસારૂપા ઉત્પાદાદયઃ પર્યાયાઃ સર્વદ્રવ્યપરિણામા, તર્કા ભાવઃ-સત્તા, સ્વલક્ષણ સ્વ સ્વમસાધારણ સ્વરૂપ, તસ્ય વિજ્ઞાપ્તિઃ-વિશેષણ જ્ઞાનમ્, તસ્યા ફારણ=હેતુ, તથા જ્ઞેયાનામનન્તત્વાદનન્ત, તથા=શાશ્વત-નિત્યમ્, નિરન્તરોપયોગયુક્તમિત્યર્થઃ । તથા-અપ્રતિપાતિ-ન પ્રતિપતન શીલ, સદાઽવસ્થાયામીત્યર્થઃ ।

નનુ યત્ સ્વલ શાશ્વત, તદપ્રતિપાત્યેવ સ્યાત્ કિં પુનરંતન વિશેષણેને ?તિ, ઉચ્યતે-શાશ્વત હિ નામ અનવરત મવદુચ્યતે, તથ સ્વલ્પકાલેઽપિ નૈરન્તર્યેણ મવ નાદ્ મવતિ, અપ્રતિપાતિવિશેષણોપાદાન તુ સર્વકાલે કેવલજ્ઞાનમવતિષ્ઠત, इति बोधनार्थमिति । નૈરન્તર્યેણ સર્વસ્મિન્ કાલે કેવલજ્ઞાન મવતીતિ ભાવ । તથા-एक किया है । यह केवलज्ञान “सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञापिकारणम्” अर्थात् समस्त जीव और अजीवरूप द्रव्योंमें जो उत्पादादिक परिणाम स्वनिमित्त एवं परनिमित्त से होते रहते हैं उनके अपने २ असाधारण रूप की विज्ञप्ति का कारण है । अनन्त एव शाश्वत है । अप्रतिपतनशील है-सदा अवस्थायी है । दूसरे ज्ञानों की तरह इसके भेद प्रभेद नहीं हैं ।

શકા—જો શાશ્વત હોગા વહ અપ્રતિપાતી હી હોગા તો ફિર ગાપામે “અપ્રતિપાતિ” વહ વિશેષણ સ્વતન્ત્રરૂપ સે ક્યો રસ્તા ?

ઉત્તર—શાશ્વત-શબ્દ કા અર્થ નિરન્તર હોતે રહના છે । જો પદાર્થ સ્વલ્પકાલાવસ્થાયી હોતા છે વહ બી ઉતને સમય તક યદિ નિરન્તર હોતા રહતા છે તો વહ બી શાશ્વત કહા જાતા છે । “અપ્રતિપાતિ” વિશેષણ

પર્યવજ્ઞાનના પછી જ તીર્થકરોએ આ કેવળજ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું છે આ કેવળ જ્ઞાન “સર્વદ્રવ્યપરિણામભાવવિજ્ઞાપિકારણમ્” એટલે કે સમસ્ત જીવ અને અજીવ રૂપ દ્રવ્યોમાં જે ઉત્પાદાદિક પરિણામ સ્વનિમિત્ત અને પરનિમિત્તથી ઘટી રહે છે તેમના પોત-પોતાના અસાધારણ રૂપની વિજ્ઞાપિત કારણ છે અનન્ત અને શાશ્વત છે અપ્રતિપતનશીલ છે-સદા અવસ્થાયી છે બીજા જ્ઞાનોની જેમ તેના ભેદ પ્રભેદ નથી

શકા—જે શાશ્વત હોય તે અપ્રતિપાતી જ હોય તો પછી ગાથામાં “અપ્રતિપાતિ” એ વિશેષણ સ્વતન્ત્ર રૂપે શા માટે રાખ્યું છે ?

ઉત્તર—શાશ્વત શબ્દનો અર્થ “નિરન્તર થતું રહેતું” એવો થાય છે. જે પદાર્થ સ્વલ્પકાલાવસ્થાયી હોય છે તે પણ એટલા સમય સુધી એ નિરન્તર ચલે રહે છે તો તે પણ શાશ્વત કહેવાય છે. “અપ્રતિપાતિ” વિશેષણ આ શાશ્વતમાં

તીર્યકરઃ કેવલજ્ઞાનેનૈવ તત્ત્વ જાનાતીતિ માવઃ । તત્ર-તેષામર્થાનાં મધ્યે, યે પ્રજ્ઞાપનયોગ્યાઃ=પ્રરૂપણાયોગ્યાઃ, તાન્ માપતે નેતરાન્ । પ્રજ્ઞાપનીયેષ્વપિ ન સર્વાન્ પ્રજ્ઞાપનીયાન્ માપતે, તેષામનન્તસ્ત્વેન સર્વેષાં માપિતુમ શક્યત્વાત્, આયુપસ્તુ પરિમિત્ત્વાત્ । કિં તુ કતિપયાનેવ અનન્તભાગમાત્રાન્ ગ્રહીતૃશક્ત્યપેક્ષયા યોગ્યાનેવાર્થાન્ માપતે, યો ગ્રહીતા યાત્રતામર્થાનાં ગ્રહણે યોગ્ય ઇતિ બુદ્ધ્યા દેશના કરોતીતિ માવઃ । ‘વજ્રોગમુયં હવઃ સેસં’ ઇતિ । ‘વાગ્યોગ, શ્રુતં મવતિ શેષમ્’ ઇતિચ્છાયા, અત્ર વાગ્યોગશબ્દેન મગવતો વાગ્યોગો ગૃહ્યતે ।

ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે । હસ કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ જીવ કો તમી હોતી છે કિ જય સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોં કા નાશ હો શુકતા છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ મેં તત્સત્કર્મોં કા દેશત્ વિનાશ હોતા છે । હસ તરહ કેવલજ્ઞાન સે સમસ્ત પદાર્થોં કો જાન કર મી કેવલી ઉન સમસ્ત પદાર્થોં કો પ્રરૂપણા નહીં કરતે હૈં, કિન્તુ હનમેં જો પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ હોતે હૈં ઉન્હીં કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોં કી નહીં । પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોં મેં મી સય કી નહીં, કિન્તુ કિતનેક હી પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં, કારણ ષે અનન્ત હોને સે વચન દ્વારા કહે નહીં જા સકતે, ઓર આયુ પરિમિત છે, પરિમિત આયુમેં સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા નહીં હો સકતી છે, હસલિયે પ્રજ્ઞાપનીયોંમેં સે કિતનેક અનન્તભાગમાત્ર કી-જો ગ્રહીતા (ગ્રહણ કરનેવાલે) કી શક્તિ કી અપેક્ષા ગ્રહણ કે યોગ્ય હોતે હૈં, અર્થાત્ ગ્રહીતા જિતને અર્થોં કે ગ્રહણ કરનેમેં યોગ્ય હો ઉતને અર્થોં કી ષે દેશના કરતે હૈં । વાગ્યોગ કા

કેવલજ્ઞાન ક્ષાયિક જ્ઞાન છે આ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ હવને ત્યારે જ થાય છે કે ત્યારે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોના નાશ થઈ જાય છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં તે તે કર્મોના દેશતા વિનાશ થાય છે આ રીતે કેવલજ્ઞાનવડે સમસ્ત પદાર્થોને બાંધીને પણ કેવળી સમસ્ત પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતાં નથી, પણ તેમનામાં જે પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થો હોય છે તેમની જ પ્રરૂપણા કરે છે, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની નહીં, પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોમાં પણ બધાની નહીં, પણ કેટલાક પદાર્થોની જ પ્રરૂપણા કરે છે, કારણ કે તે અનન્ત હોવાથી વચન દ્વારા કહી શકાતા નથી અને આયુપરિમિત આયુમાં સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની પ્રરૂપણા થઈ શકતી નથી, તેથી પ્રજ્ઞાપનીયોમાંથી કેટલાક અનન્તભાગ માત્રની, જે બ્રહ્મીતા (બ્રહ્મ કરનાર) ની શક્તિની અપેક્ષાએ બ્રહ્મણે યોગ્ય હોય છે એટલે કે બ્રહ્મીતા એટલા બધોને બ્રહ્મ કરવાને યોગ્ય હોય એટલા આધોની તેઓ દેશના કરે છે “વાગ્યોગ” નું વાત્પર્ય બ્રહ્મ કેવલજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત બધોની

મૂલમ્-ગાહા-કેવલનાણેણસ્થે, નાહ જે તત્થ પળવળજોગા ।
 તે ભાસઈ તિત્થયરા, વઢજોગસુઅ હવઢ સેસ ॥૧॥
 સે ત કેવલનાણ, સે ત નોઢિદિયપચ્ચમ્મ । સે ત
 પધ્ધવ્વનાણ ॥ સૂ૦ ૨૩ ॥

છાયા-કેવલજ્ઞાનેનાર્યાન, જ્ઞાત્વા યે તત્ત્વ મદ્ધાપનયોગ્યા ।

તાન્ માપતે તીર્થકરો, વાગ્યોગધ્રુત મરતિ જોપમ્ ॥ ૧ ॥

તદેતત્ કેવલજ્ઞાન, તદેતત્તોઢ્ઢિયમત્પસં, તદેતત્ત મત્પસંજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ૦ ૨૩ ॥

ટીકા-‘કેવલનાણેણસ્થે૦’ ઇત્યાદિ। તીર્થકર અર્થાન=ધર્માસ્તિકાયાદીન્, મૂર્તામૂર્તાન્ ભાવાન્ કેવલજ્ઞાનેન જ્ઞાત્વા ન તુ શ્રુતજ્ઞાને નેત્યર્થ, શ્રુતજ્ઞાનસ્ય જ્ઞાપો પશ્ચમિકત્વાત્, કેવલિનઘ જ્ઞાનાવરણીયાદે’ સર્વથા જ્ઞાયે સતિ દેશત જ્ઞાયામાનાઢ દેતે હૈં । હસ પર કોઈ જેસી આશાકા કર સકના હૈ કિ મગવાન્ કી વહ દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્યશ્રુત હૈ, ઓર દ્રવ્યશ્રુત ભાવશ્રુતપૂર્વક હોતા હૈ, હસલિયે હસ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશના કે સદ્ભાવ સે ડનમેં મી શ્રુતજ્ઞાનીપનેકા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોના હૈ । હસ પર સૂત્રકાર કહતે હૈ-‘કેવલનાણેણસ્થે૦’ ઇત્યાદિ ।

તીર્થકર પ્રમુ ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થો કો કેવલજ્ઞાન સે જાન કરકે ડનમેં જો પ્રરૂપણા કરને યોગ્ય હોતે હૈ ડન પદાર્થો કો કહતે હૈ । હસ તરહ કેવલી મગવાન્ કા વહ વાગ્યોગ-અર્થા નિષ્પાયક શબ્દસમૂહ-ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નહીં હૈ કિન્તુ દ્રવ્યશ્રુત સ્વરૂપ હૈ ।

ભાવાર્થ-તીર્થકર પ્રમુ કેવલજ્ઞાન કે દ્વારા હી સમસ્ત રૂપી ઓર અરૂપી પદાર્થો કો જાનતે હૈ, શ્રુતજ્ઞાન કે દ્વારા નહીં, કારણ કિ શ્રુતજ્ઞાન

કરી શકે છે કે ભગવાનની તે દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્ય શ્રુત છે અને દ્રવ્ય શ્રુત, ભાવશ્રુતપૂર્વક હોય છે, તેથી આ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશનાના સજ્ઞાપર્થો તેમનામાં પણ શ્રુતજ્ઞાનીપણાને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિષે સૂત્રકાર કહે છે-“કેવલનાણેણસ્થે૦” ઇત્યાદિ

તીર્થ કર ભગવાન ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોને કેવલજ્ઞા નથી જાણીને તેઓમાં જે પ્રરૂપણા કરવા લાયક હોય છે તે પદાર્થોને કહે છે આ રીતે કેવળી ભગવાનને તે વાગ્યોગઅર્થાનિષ્પાયક શબ્દસમૂહ-ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ-તીર્થકર પ્રમુ કેવલજ્ઞાન દ્વારા જ સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી પદાર્થોને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા નહીં, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન કાયોપધ્યમિક છે,

તીર્થંકર' કેવલજ્ઞાનેનૈવ સત્ત્વં જાનાતીતિ માવઃ । તત્ર-તેપામર્ષાનાં મધ્યે, યે પ્રજ્ઞાપનયોગ્યાઃ=પ્રરૂપણાયોગ્યાઃ, તાન્ માપતે નેતરાન્ । પ્રજ્ઞાપનીયેષ્વપિ ન સર્વાન્ પ્રજ્ઞાપનીયાન્ માપતે, તેપામનન્તસ્ત્વેન સર્વેષાં માપિતુમ શક્યત્વાત્, આયુષસ્તુ પરિમિતત્વાત્ । કિં તુ કતિપયાનેવ અનન્તમાગમાત્રાન્ ગ્રહીતૃશક્યપેક્ષયા યોગ્યાનેવાર્પાન્ માપતે, યો ગ્રહીતા યાવતામર્થાનાં ગ્રહણે યોગ્ય इति બુદ્ધ્વા દેશનાં કરોતીતિ માવઃ । 'વજ્રોગમુપં હ્વઈ સેસ' इति । 'વાગ્યોગઃ શ્રુતં ભવતિ શ્રેષ્ઠમ્' इतिચ્છાયા, અપ્ર વાગ્યોગશબ્દેન ભગવતો વાગ્યોગો ગૃહ્યતે ।

ધ્યાયોપશમિક જ્ઞાન છે । હસ કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ જીવ કો તમ્હી હોતી છે કિ જય સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોં કા નાશ હો ચુકતા છે ધ્યાયોપશમિક જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ મેં તસાત્કર્મોં કા દેશત' ઘિનાશ હોતા છે । હસ તરહ કેવલજ્ઞાન સે સમસ્ત પદાર્થોં કો જાન કર મ્હી કેવલી ડન સમસ્ત પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા નહીં કરતે હૈં, કિન્તુ ડનમેં જો પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થ હોતે હૈં ડનહીં કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોં કી નહીં । પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોં મેં મ્હી સય કી નહીં, કિન્તુ કિતનેક હી પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં, કારણ ઘે અનન્ત હોને સે ઘચન દ્વારા કહે નહીં જા સકતે, ઓર આયુ પરિમિત છે, પરિમિત આયુમેં સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા નહીં હો સકતી છે, હસલિયે પ્રજ્ઞાપનીયોંમેં સે કિતનેક અનન્તમાગમાત્ર કી-જો ગ્રહીતા (ગ્રહણ કરનેવાલે) કી શક્તિ કી અપેક્ષા ગ્રહણ કે યોગ્ય હોતે હૈં, અર્થાત્ ગ્રહીતા જિતને અર્થોં કે ગ્રહણ કરનેમેં યોગ્ય હો ડતને અર્થોં કી ઘે દેશના કરતે હૈં । વાગ્યોગ કા

દેવજ્ઞાન ક્ષાયિક જ્ઞાન છે આ દેવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છુવને ત્યારે જ થાય છે કે ત્યારે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોંના નાશ થઈ જાય છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા તે તે કર્મોંના દેશતા ઘિનાશ થાય છે આ રીતે દેવજ્ઞાનવટે સમસ્ત પદાર્થોંને બાધીને પણ દેવજ્ઞી સમસ્ત પદાર્થોંની પ્રરૂપણા કરતાં નથી, પણ તેમનામાં જે પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોં હોય છે તેમની જ પ્રરૂપણા કરે છે, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોંની નહીં, પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોંમા પણ બધાની નહીં, પણ કેટલાક પદાર્થોંની જ પ્રરૂપણા કરે છે, કારણ કે તે અનન્ત હોવાથી ઘચન દ્વારા હકી શકતાં નથી અને આયુપરિમિત આયુમાં સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોંની પ્રરૂપણા થઈ શકતી નથી, તેથી પ્રજ્ઞાપનીયોંમાથી કેટલાક અનન્તમાગ માત્રની, જે ગ્રહીતા (ગ્રહણ કરનાર) ની શક્તિની અપેક્ષાએ ગ્રહણને યોગ્ય હોય છે એટલે કે ગ્રહીતા એટલા બધોંને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય એટલા બધોંની તેઓ દેશના કરે છે "વાગ્યોગ" નું વાત્પર્ય એહી દેવજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત બધોંની

મૃત્યુ-ગાહા-કેવલનાળેણડત્યે, નાહ જે તત્થ પળ્લવળજોગા ।

તે ભાસઢ તિત્થયરા, વઢજોગસુઅ હવઢ સેસ ॥૧॥

સે તં કેવલનાળ, સે ત નોઢદિયપચ્ચમ્મ । સે ત
પચ્ચવ્વનાળ ॥ સૂ૦ ૨૩ ॥

છાયા-કેવલજ્ઞાનેનાર્યાન, પ્રાપ્ત્યા યે તત્થ પ્રપ્તાપનપોગ્યાઃ ।

તાન્ ભાપતે તીર્થંકરો, ધામ્યોગધ્રુત મપતિ શેપમ્ ॥ ૨ ॥

તદેતત્ કેવલજ્ઞાન, તત્તેત્ત્તોઢન્દ્રિયમત્પક્કં, તદેતત્ મત્પક્કજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ૦ ૨૩ ॥

ટીકા-‘કેવલનાળેણડત્યે૦’ ઇત્યાદિ । તીર્થંકર અર્યાન્=ધર્માસ્તિકાયાદીન્, મૂર્તામૂર્તાન્ ભાવાન્ કેવલજ્ઞાનેન જ્ઞાત્વા ન તુ શ્રુતજ્ઞાને નૈત્પર્ય, શ્રુતજ્ઞાનસ્ય જ્ઞાપો પશ્ચમિકત્વાત્, કેવલ્લિન્ન જ્ઞાનાવરણીયાદેઃ સર્વથા જ્ઞયે સતિ દેવત્ત જ્ઞયામાનાત્ દેતે હૈં । હસ પર કોઈ જેસી આજ્ઞાકા કર સકતા હૈ કિ મગવાન્ કી વહ દેશના અક્ષરશ્વનિરૂપ દ્રવ્યશ્રુત હૈ, ઓર દ્રવ્યશ્રુત ભાવશ્રુતપૂર્વક હોતા હૈ, હસલિયે હસ અક્ષરશ્વનિરૂપ દેશના કે સદ્ભાવ સે ઉનમેં શ્રી શ્રુતજ્ઞાનીપનેકા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોના હૈ । હસ પર સૂત્રકાર કહતે હૈ-‘કેવલનાળેણડત્યે૦’ ઇત્યાદિ ।

તીર્થંકર પ્રજ્ઞુ ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થો કો કેવલજ્ઞાન સે જ્ઞાન કરકે ઉનમેં જો પ્રરૂપણા કરને યોગ્ય હોતે હૈં ઉન પદાર્થો કો કહતે હૈં । હસ તરહ કેવલી મગવાન્ કા વહ ધામ્યોગ-અર્થાનિધાયક શબ્દસમૂહ-ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નહીં હૈં કિન્તુ દ્રવ્યશ્રુત સ્વરૂપ હૈ ।

ભાવાર્થ-તીર્થંકર પ્રજ્ઞુ કેવલજ્ઞાન કે દ્વારા હી સમસ્ત રૂપી ઓર અરૂપી પદાર્થો કો જ્ઞાનતે હૈં, શ્રુતજ્ઞાન કે દ્વારા નહીં, કારણ કિ શ્રુતજ્ઞાન

કરી શકે છે કે ભગવાનની તે દેશના અક્ષરશ્વનિરૂપ દ્રવ્ય શ્રુત છે અને દ્રવ્ય શ્રુત, ભાવશ્રુતપૂર્વક હોય છે, તેથી આ અક્ષરશ્વનિરૂપ દેશનાના સદ્ભાવથી તેમનામા પણ શ્રુતજ્ઞાનીપણાને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિષે સૂત્રકાર કહે છે-“કેવલનાળેણડત્યે૦” ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાન ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોને કેવલજ્ઞાનથી જાણીને તેઓમા જે પ્રરૂપણા કરવા લાયક હોય છે તે પદાર્થોને કહે છે આ રીતે કેવળી ભગવાનનો તે વાંચોગઅર્થાનિધાયક શબ્દસમૂહ-ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ-તીર્થંકર પ્રજ્ઞુ કેવલજ્ઞાન દ્વારા જ સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી પદાર્થોને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા નહીં, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન ધામ્યોપશમિક જ્ઞાન છે,

મૂલમ્-સે કિં ત પરોક્ષનાણં ? પરોક્ષનાણ દુવિહ પળ્લન્ત ।
ત જહા-આભિણિવોહિયનાણપરોક્ષ ચ, સુયનાણપરોક્ષ્વં ચ ।
જત્થ આભિણિવોહિયનાણ, તત્થ સુયનાણ, જત્થ સુયનાણ તત્થ
આભિણિવોહિયનાણ, ટોઽવિં ય્યાઈ અળ્લમળ્લમળ્લગયાઈ, તહવિ
પુળં ઇત્થ આચરિયા નાણત્ત પળ્લવયતિ । અભિણિવુજ્જઈ ત્તિ
આભિણિવોહિય, સુણેઈ-ત્તિ સુય, મહ્પુલ્લ જેણ સુય ન મહ્
સુયપુલ્લિયા ॥ સૂ. ૨૪ ॥

છાયા—અથ કિં તત્ પરોક્ષજ્ઞાનમ્ ? પરોક્ષજ્ઞાન દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા-
આમિનિવોધિકજ્ઞાનપરોક્ષ ચ, શ્રુતજ્ઞાનપરોક્ષ ચ । યત્ર આમિનિવોધિકજ્ઞાન તત્ર
શ્રુતજ્ઞાન, યત્ર શ્રુતજ્ઞાન તત્રામિનિવોધિકજ્ઞાનમ્, કે અપ્યેતે અન્યોન્યમનુગતે, તથાપિ
પુનરત્રાચાર્યા નાનાત્ર પ્રજ્ઞાપયન્તિ-અમિનિયુધ્યત ઇત્યામિનિવોધિકમ્ । શૃણોતિ-
ઈતિ શ્રુતમ્ । મતિપૂર્વં યેન શ્રુત, ન મતિ શ્રુતપૂર્વિકા ॥ સૂ. ૨૪ ॥

‘સે કિં તં પરોક્ષનાણં’ ઇત્યાદિ ।

ટીકા—શિષ્યઃ પૂછતિ—‘સે કિં તં પરોક્ષનાણ’ ઇતિ । અથ કિં તત્
પરોક્ષજ્ઞાનમિતિ । પૂર્વેનિર્દિષ્ટસ્ય પરોક્ષજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—
‘પરોક્ષનાણ દુવિહં પળ્લન્ત’ ઇત્યાદિ । પરોક્ષજ્ઞાન દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તત્ર પરોક્ષ-
જ્ઞાનશબ્દાર્થ ઉચ્યતે—પરેશ્વરોઽક્ષસ્ય યજ્ઞાયતે, તત્ પરોક્ષમ્ । અર્પોદ્ગલ્લિક્ત્વાદરૂપી
જીવઃ, પૌદ્ગલિક્ત્વાદ્ તુ રૂપીણિ દ્રવ્યન્દ્રિયમનાસિ, તત્રજીવોવાપેક્ષયા પરાણિ=

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! પૂર્વેનિર્દિષ્ટ પરોક્ષજ્ઞાન કયા સ્વરૂપ
હૈ ? ઉત્તર—પરોક્ષજ્ઞાન બે પ્રકાર કા યનલાયા ગયા હૈ । બે હો પ્રકાર ચે
હૈ—આમિનિવોધિક જ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન । આત્મા સે મિશ્ર દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય
ઓર મન સે જો જીવ કો જ્ઞાન હોતા હૈ વહ પરોક્ષજ્ઞાન કહલાતા હૈ ।
જીવ સે ઇન્દ્રિયા ઓર મન ઇસલિયે પર—મિશ્ર માની ગઈ હૈ કિ જીવ
અરૂપી હૈ ઓર દ્રવ્ય—ઇન્દ્રિયાં તથા મન, રૂપી હૈ । જીવ અરૂપી ઇસલિયે

શિષ્ય પૂછે છે —હે મદન્ત ! પૂર્વેનિર્દિષ્ટ પરોક્ષ જ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પરોક્ષજ્ઞાન બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે, તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—
આમિનિવોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આત્માથી મિશ્ર દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિય અને મનથી
ભરેલ છે જ્ઞાન થાય છે તે પરોક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે ભરેલો ઇન્દ્રિયો અને મન
તે કારણે મિશ્ર જ્ઞાનવાળા આવેલ છે કે ભરેલ અરૂપી છે, તથા દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો

અપમર્થ'—મગવતઃ કેવલજ્ઞાનોપચાર્યામિધાયક શબ્દરાશિઃ પ્રોચ્યમાનસ્તસ્ય મગવતો વાગ્યોગ एव भवति, न तु श्रुतम्, वाग्योगस्य भाषापर्याप्त्यादिनामकर्मोदय हेतुत्वात्, अतस्य तु क्षાયોपशमिकत्वादिति । स च वाग्योग' । शेष भुत भावोत्पत्त्यय' । शेषम्=अप्रधान भुत द्रव्यभुतमित्यर्थ' । श्रोतृणां भावभुतकारणत्वात् सदङ्गत्वादप्रधानतया द्रव्यभुतमिति व्यवहियते, इति भाव ॥

सदेतत् केवलज्ञान वर्णितम् । तदेतत्—अधिज्ञान—मन पर्ययज्ञान—केवलज्ञान रूप नोइन्द्रियप्रत्यक्ष वर्णितम् । तदसत् प्रत्यक्षज्ञान—प्रत्यक्षात्मक ज्ञान वर्णितमित्यर्थः ॥ सू० २३ ॥

अथ परोक्षज्ञान वर्ण्यते—'से किं त परोक्खनाण० इत्यादि ।

તાત્પર્ય યહાં કેવલજ્ઞાન સે ઉપલબ્ધ અર્થો કી અભિધાયિકા—કથન કર નેચાલી—મગવાન કે દ્વારા ઉચ્ચારિત હુઈં ઉસ શબ્દરાશિ સે હૈ । બહ શબ્દસમૂહ મગવાન કા વાગ્યોગ હોતા હૈ, શ્રુતજ્ઞાન નહીં । ઇસ વાગ્યોગ કા કારણ ભાષાપર્યાપ્તિ આદિ નામકર્મ કા ઉદય હૈ । યહ વાગ્યોગ ભાવશ્રુતરૂપ ઇસલિયે નહીં માના જાતા હૈ કિ ભાવશ્રુત ક્ષાયોપશમિક હોતા હૈ । દ્રવ્યશ્રુત કા ઇસમેં વ્યવહાર ઇસલિયે કિયા જાતા હૈ કિ યહ શ્રોતાઓં કે ભાવશ્રુત કા કારણ હોમા હૈ, અત ભાવશ્રુત કા કારણ હોને સે ઇસમેં દ્રવ્યશ્રુતતા હૈ । યહ કેવલજ્ઞાન કા વર્ણન હુઆ । ઇસ તરફ યહાં તક અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન ઓર કેવલજ્ઞાન રૂપ નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ કા વર્ણન હુવા । યે તીનો જ્ઞાન હી પ્રત્યક્ષજ્ઞાન હૈ । ઇસલિયે પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કા વર્ણન હો ચુકા હૈ ॥ સૂ० ૨૩ ॥

अथ परोक्षज्ञान का वर्णन किया जाता है—'से किं त परोक्खनाणं ?' इत्यादि ।

અભિધાયિકા—કથન કરનારી—મગવાન દ્વારા ઉચ્ચારવામાં આવેલ તે શબ્દરાશિ છે તે શબ્દરાશિ મગવાનને વાગ્યોગ હોય છે, શ્રુતજ્ઞાન નહીં આ વાગ્યોગનું કારણ ભાષાપર્યાપ્તિ આદિ નામ-કર્મને ઉદય છે આ વાગ્યોગ તે કારણે ભાવશ્રુતરૂપ નથી મનાતો કે ભાવશ્રુત ક્ષાયોપશમિક હોય છે દ્રવ્યશ્રુતને તેમા વહેવાર તે કારણે કરાય છે કે તે શ્રોતાઓના ભાવશ્રુતનું કારણ હોય છે, તેથી ભાવશ્રુતનું કારણ હોવાથી તેમા દ્રવ્યશ્રુતતા છે આ કેવળજ્ઞાનનું વર્ણન થયુ આ રીતે અહીં સુધી અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાન નોઈન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનું વર્ણન થયુ એ ત્રણેજ્ઞાન જ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે તેથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનું વર્ણન પૂરું થયુ ॥ સૂ ૨૩ ॥

अथ परोक्षज्ञानं वर्णनं કરવામાં આવે છે—“સે કિં ત પરોક્કનાણં ?” इत्यादि.

નન્નુ 'યત્રામિનિબોધિકજ્ઞાનં તત્ર શ્રુતજ્ઞાનમ્' ઇત્યુક્તે સતિ 'યત્ર શ્રુતજ્ઞાન તત્રામિનિબોધિકજ્ઞાન'—મિતિ જ્ઞાત મવત્યેવ કિં પુનસ્તદ્વપાદાનેનેતિ ચેત્, અગ્રો વ્યતે—નિયમતો ન જ્ઞાયતે તસ્માન્નિયમાવધારણાર્થ 'યત્ર શ્રુતજ્ઞાનં તત્રામિનિબોધિકજ્ઞાન'—મિત્યુચ્યતે । નિયમાવધારણમેવ સ્પષ્ટયતિ—'દોષિ યયાઈ૦' ઇત્યાદિ । દ્વે અપ્યેતે આમિનિબોધિકશ્રુતે અન્યોન્યમનુગતે=પરસ્પર સવદ્દે, અનયોર્નિયમેન સહમાવોડસ્તીતિ ભાવ. ।

નન્નુ યદ્યનયો પરસ્પર નિયમેન સહમાવસ્તર્હિં અનયોરમેદ એવાસ્તુ, કય મંદેન વ્યવહારો મવતીત્યત આઈ—'તદ્ધ ચિ૦' ઇત્યાદિ । યદ્યપ્યેતે ડમે જ્ઞાને અન્યોન્યાનુગતે

શકા—“જત્ય આમિણિયોહિયનાણં તત્ય સુચનાણં” “જહા આમિ-
નિયોધિકજ્ઞાન હોતા હૈ વહા શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈ, ઓર જહા શ્રુતજ્ઞાન હોતા
હૈ વહા આમિનિયોધિકજ્ઞાન હોતા હૈ તો ફિર સૂત્રકાર કો હસ યાતકો
પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રમેં “જત્ય સુચનાણં તત્ય આમિણિયોહિયનાણં”
ફિર હન પદોં કે રલ્લને કી વ્યા આવડયકલા થી ? ।

ઉત્તર—નિયમ સે યહ યાત નહીં જાની જાતી હૈ હસલિયે હસ
પ્રકાર કે નિયમ કે નિર્ણય કે લિયે “જત્ય સુચનાણં તત્ય આમિનિયોહિ-
યનાણં” એસા કહા હૈ । હસી નિયમકા નિર્ણય લે 'દોડલિ યયાઈ અણ્ણ-
મણ્ણમણ્ણુગયાઈ' હન પદોં સે કરતે હૈ । હસમેં લલલાયા ગયા હૈ કિ યે
દોનોં જ્ઞાન પરસ્પર સવદ્દ હૈ, અર્થાત્ નિયમત' હનકા સહયોગ હૈ ।

શંકા—યદિ હનકા પરસ્પર મેં નિયમતઃ સહભાવ હૈ તો ફિર હનમેં
કોઈ મેદ નહીં રહના વ્હાલિયે, ઓર મેદ સે જો હનકા વ્યવહાર હોતા હૈ

શકા—“જત્ય આમિણિયોહિયનાણં તત્ય સુચનાણં” અર્થા આમિનિયોધિક
જ્ઞાન હોય છે ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે ” આટલું કહેવાથી જ અર્થાએ એ વાત બાણી
શકાય છે કે અર્થા શ્રુતજ્ઞાન હોય છે ત્યાં આમિનિયોધિકજ્ઞાન હોય છે તો પછી
સૂત્રકારને આ વાત પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રમાં “જત્ય સુચનાણં તત્ય આમિણિ
યોહિયાણં” એ પદોને મૂકવાની જરૂર શી હતી ?

ઉત્તર—નિયમથી આ વાત બાણી શકાતી નથી તેથી આ પ્રમાણેના નિય
મના નિર્ણય માટે “જત્ય સુચનાણં તત્ય આમિનિયોહિયાનાણં” એમ કહ્યું છે એજ
નિયમનો નિર્ણય તેઓ. “દોડલિ યયાઈ અણ્ણમણ્ણમણ્ણુગયાઈ” એ પદોથી કરે
છે તેમા બતાવ્યું છે કે એ બન્ને જ્ઞાન પરસ્પર સવદ્દ છે, કોટલે કે નિય
મતઃ તેમનો સહયોગ છે

શકા—એ તેમનો પરસ્પરમા નિયમતઃ સહભાવ છે તો પછી તેમનામાં
કોઈ મેદ રહેવા એકબે નહીં, અને કોઈથી એ તેમનો વ્યવહાર થાય છે તે નહ

અન્યાનિ દ્રવ્યેન્દ્રિયમનાંતિ, તેભ્યઃ પૌઠલિકેભ્યઃ દ્રવ્યેન્દ્રિયમનોમ્યઃ જસારસ્વ-
જીવસ્ય યદ્ જ્ઞાનમુપજાયતે તત્ પરોક્ષજ્ઞાનમ્ । તદ્ દ્વિવિધં મમ્મત્-તોર્યકરૈઃ પ્રકષિ-
તમ્ । તદ્ યથા—આમિનિબોધિકજ્ઞાનપરોક્ષ ચ, શ્રુતજ્ઞાનપરોક્ષ ચ , ૨૨ ચક્રાર્થ-
સ્વાગતાનેકપેદસૂચકં પરસ્પરસહયોગ સૂચયં ચ, અનયોરેવ ક્રમેન નિર્દેશ કારણં
' નાણ પંચવિદં પળ્લસ ' ઇતિ સૂત્રસ્ય ટીકાયાં માગેત્યુક્તમ્ । મપ્રતિ સ્વામ્યપજ્ઞયા
અમેદમતિવોધનાર્યમાહ—' જત્ય આમિનિબોધિયનાણ૦ ' ઇત્યાદિ । યદ્વા-અનયોઃ
પરસ્પરસહયોગ દર્શયતિ—' જત્ય૦ ' ઇત્યાદિ । યથ પુરુષે આમિનિબોધિકજ્ઞાન, તૈથ
શ્રુતજ્ઞાનમપિ, તથા-યથ શ્રુતજ્ઞાન તન્નામિનિબોધિકજ્ઞાનમ્ ।

હૈં કિં વહ અપૌઠલિક હૈં, તથા દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિયા ઓર મન પૌઠલિક હૈં
હસલિયે વે રૂપી હૈં । હસલિયે પર-જો દ્રવ્યેન્દ્રિય ઓર મન, ઇનસે જીવ
કો જો જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈં વહ પરોક્ષજ્ઞાન હૈં । વહ દો પ્રકાર કા હોતા
હૈં ૧-આમિનિબોધિકજ્ઞાન ઓર ૨-શ્રુતજ્ઞાન । સૂત્રમેં દો ચક્રાર વહ સૂચિત
કરતે હૈં કિં ઇન દોનોં જ્ઞાનોં કે ઓર મીં મેદ હૈં, તથા ઇનકા પરસ્પરમેં
સહયોગ હૈં । ઇનદોનોં કા હસ ક્રમ સે નિર્દેશ કરને કા કારણ " નાણ
પંચવિદં પળ્લસ " હસ સૂત્ર કી ટીકામેં પહિલે પ્રદર્શિત કર દિયા હૈં ।
અથ ઇન દોનોંમેં સ્વામીકી અપેક્ષા સૂત્રકાર અમેદ પ્રદર્શિત કરને કે
અનિપ્રાય સે કહતે હૈં કિં જિસ આત્મામેં આમિનિબોધિક જ્ઞાન હોતા હૈં
વસ આત્મામેં શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈં, તથા જિસ આત્મામેં શ્રુતજ્ઞાન હોતા હૈં
વસ આત્મામેં આમિનિબોધિકજ્ઞાન હોતા હૈં । હસ કથન સે ઇન દોનોંમેં
સહયોગ હૈં વહ વાત મીં જાની જાતી હૈં ।

અને મન, રૂપી છે એવું કહે છે એટલે અપૌઠલિક છે, તથા
દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિયો અને મન પૌઠલિક છે તે કહે છે રૂપી છે તેથી ને દ્રવ્ય-ઇન્દ્રિય
અને મન વડે એવું ને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે તે ને
પ્રકારનું કહે છે (૧) આમિનિબોધિક જ્ઞાન અને (૨) શ્રુતજ્ઞાન. સૂત્રમાં ને
'ચક્રાર' એ સૂચિત કરે છે કે આ બંને જ્ઞાનના બીજા પણ એક છે, તથા તેમને
પરસ્પરમાં સહયોગ છે, એ બંનેને આ પ્રકારે નિર્દેશ કરવાનું કારણ " નાણ
પંચવિદં પળ્લસ " આ સૂત્રની ટીકામાં પહેલાં પ્રદર્શિત કરાઈ ગયું છે હવે એ
બંનેમાં સ્વામીની અપેક્ષાએ એક પ્રદર્શિત કરવાના ઉદ્દેશથી સૂત્રકાર કહે છે-
ને આત્મામાં આમિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે
તથા ને આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં આમિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે
આ કથનથી એ બંનેમાં સહયોગ છે તે વાત પણ બહુવા મળે છે

સ્વેયપ્રદેશાત્મકો રૂપરહિતો ધર્માસ્તિકાય*, તથા યઃ સ્થિતિપરિણામપરિણતયોર્જીવ-
પુદ્ગલયોરેવસ્થિત્યુપપ્ટમ્મહેતુ* શ્રાન્તપથિકસ્ય છાએવ, સ સ્વલ્લ અસસ્વેયપ્રદેશાત્મ
કો રૂપરહિત ઇષાધર્માસ્તિકાય*, ઇતિ લક્ષણમેદાદ્ મેદો ભવતિ । એવામિનિવોધિક
શ્રુતયોરપિ લક્ષણમેદાદ્ મેદો વિજ્ઞેય । લક્ષણમેદમેવ દર્શયતિ—‘ અમિણિબુદ્ધઙ્ગ ૦ ’
ઇત્યાદિ । અમિ=અમિમુલ્કયોગ્યદેશાવશિષ્ટ નિયતમર્થમિન્દ્રિયમનોદ્વારેણ બુદ્ધ્યતે=
પરિચ્છિન્નચિ, આત્મા યેન પરિણામ વિશેષેણ સ પરિણામવિશેષો જ્ઞાનાપરપર્યાય*—અમિ-
નિવોધ*, સ એવ=આમિનિવોધિકમ્, તથા—શૃણોતિ—વાચ્યવાચકમાવપુરઃસર શ્રવણ
વિષયેણ શબ્દેન સહ સસ્પૃષ્ટમર્થ પરિચ્છિન્નચિ આત્મા યેન પરિણામવિશેષેણ,
સ પરિણામવિશેષ* શ્રુતમ્ ।

કરને કી શક્તિસપદ્મ જીવ ઓર પુદ્ગલ કો જો જ્વલને મેં સહાયક હોતા
હે વહ ધર્માસ્તિકાય હે । વહ દ્રવ્ય અરૂપી એ અસંખ્યાતપ્રદેશી માના
ગયા હે । સ્થિતિક્રિયા કરને મેં સ્વય ઉપાદાનમૂત જીવ પુદ્ગલ કો સ્થિત
કરને મેં જો પથિક કો છાયા કી તરહ સહાયક હોતા હે વહ અધર્મા
સ્તિકાય હે । વહ દ્રવ્ય મી અસંખ્યાતપ્રદેશી ઓર અરૂપી માના ગયા
હે । હસ પ્રકાર ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય કા લક્ષણ
શાસ્ત્રકારોને માના હે । હસ લક્ષણ કી ભિન્નતા સે હી ઊન દોનોં દ્રવ્યો
મેં ભિન્નતા માની ગઈ હે । હસી પ્રકાર આમિનિવોધિક જ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન
ન મી લક્ષણમેદ સે ભિન્નતા માની હુઈ હે । અમિમુલ્ક એ યોગ્યદેશમેં
સ્થિત નિયત મર્થકો ઇન્દ્રિય ઓર મન દ્વારા આત્મા જિસ પરિણામ
વિશેષ સે જાનતા હે વહ પરિણામ વિશેષ હી આમિનિવોધિક જ્ઞાન હે ।

પુદ્ગલને આલવામાં જે સહાયક થાય છે તે ધર્માસ્તિકાય છે આ દ્રવ્ય અરૂપી
અને અસંખ્યાત પ્રદેશી મનાય છે સ્થિતિક્રિયા કરવામાં સ્વય ઉપાદાન મૂતશ્રવ
અને પુદ્ગલને સ્થિત કરવામાં જે મુસાદરને છાયાની જેમ સહાયક થાય છે તે
અધર્માસ્તિકાય છે આ દ્રવ્ય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશી અને અરૂપી મનાય છે આ
પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના લક્ષણો શાસ્ત્રકારોએ માન્યા છે આ
લક્ષણની ભિન્નતાને કારણે જ તે બન્ને દ્રવ્યોમા ભિન્નતા માનવામા આવી છે બેજ
પ્રમાણે આમિનિવોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં પણ લક્ષણબેદથી ભિન્નતા માન
વામાં આવી છે અભિમુખ અને યોગ્ય દેશમાં રહેલ નિયત અથને ઇન્દ્રિય
અને મન દ્વારા આત્મા જે પરિણામવિશેષથી બાંધે છે, તે પરિણામવિશેષ જ
આમિનિવોધિક જ્ઞાન છે શ્રવણ ઇન્દ્રિયના વિષયમૂત થયેલ શબ્દની સાથે સસ્પૃષ્ટ

સ્ત તથાપિ પુનરગ્ર=મામિનિયોધિક્ષુતયો', આગમ્યાઃ-તીર્થંઠરગણધરાઃ, નાના ત્વ મેદ પ્રજ્ઞાપયન્તિ=પ્રરૂપયન્તિ । કથમિતિ ઘટ્, ઉચ્યતે-પરમ્પગમનુગતયોરપિ લક્ષ-
ણમેદાદ્ મેદો દૃશ્યતે । યથા-एकाकाशस्थयोर्धमाधर्मास्तिकाययो', તથાદિ-धर्मास्ति
कायाधर्मास्तिकायां परस्पर लोलीभावेन एयस्मिन्नाकाशप्रदेशे स्थितौ, તથાપિ
યો ગતિપરિણામપરિણતયોર્જીવપૃદ્નલયોર્ગત્યુપદમ્મહેતુર્જન્મિત મત્સ્યસ્ય, સત્ત્વુ અસ-
ઘ્ન લુપ્ત હો જાના ચાદિયે, પરન્તુ જેસા નહીં હોતા હૈ, મેદ-યયપાર તો
इनमें होता ही है मो यह मेदव्यवहार कैसे होता है ?

સમાધાન—इसका समाधान—“तह चि पुण इत्थ” इत्यादि सूत्राश
द्वारा सूत्रकार करते हैं, ये इसमें यह घनलाते हैं कि-यद्यपि ये दोनों
ज्ञान अन्योन्यानुगत हैं-परस्पर मयद् हैं फिर आचार्य-तीर्थंकर गणधर
इनमें भिन्नता की प्ररूपणा करते हैं । इस प्ररूपणा का कारण यह है कि
परस्पर अनुगत होने पर भी इन दोनों में लक्षण की अपेक्षा भेद है,
अतः लक्षणभेद से इनमें भेद आजाता है । जैसे एक आकाशरूप आधार
में स्थित धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय में-परस्पर अनुगत होने
पर भी लक्षणभेद से भेद माना जाता है । ये दोनों द्रव्य एक आकाश
प्रदेश में परस्पर लोलीभाव से स्थित माने गये हैं फिर भी इनमें लक्षण
भेद से भिन्नता मानी जाती है । जिस प्रकार स्वयं गमन करने की शक्ति
सपन्न मछली को चलने में जल सहायक होता है उसी प्रकार स्वयं गमन

થવો લેઈએ, પણ એમ ઘટુ નથી. લેઈવ્યવહાર તો તેમનામાં થાય છે જ તો તે
લેઈવ્યવહાર કેવી રીતે થાય છે ?

સમાધાન.—તેણુ સમાધાન “તહ ચિ પુણ ઇત્ય” ઇત્યાદિ સૂત્રાશ દ્વારા
સૂત્રકાર કરે છે તેઓ તેમા એમ બતાવે છે કે-એ કે એ બન્ને જ્ઞાન અન્યોન્યા
નુગત છે-પરસ્પર સબદ્ધ છે તો પણ આચાર્ય-તીર્થંકર ગણધર તેમનામાં
ભિન્નતાની પ્રરૂપણા કરે છે આ પ્રરૂપણાનુ કારણુ એ છે કે પરસ્પર અનુગત
હોવા છતાં પણ એ બન્નેમાં લક્ષણની અપેક્ષાએ ભેદ છે, તેથી લક્ષણભેદથી
તેમનામાં ભેદ આવી બાય છે જેમ એક આકાશરૂપ આધારમાં રહેલ ધર્માસ્તિકાય
બંને અધર્માસ્તિકાયમાં પરસ્પર અનુગત હોવા છતાં લક્ષણ-ભેદથી ભેદ મનાય
છે તેમ તે બન્ને જ્ઞાન વિષે પણ ભેદ છે એ બન્ને દ્રવ્ય એક આકાશપ્રદેશમાં
પરસ્પર લોલીભાવથી રહેલ મનાય છે તો પણ તેમનામાં લક્ષણભેદથી ભિન્નતા
માનવામાં આવે છે. જે પ્રકારે બાતે ચાલવાની શક્તિવાળી માછલીને ચાલવામાં
જળ સહાયક થાય છે, એજ પ્રમાણે બાતે ગમન કરવાની શક્તિવાળા છુવ બંને

અગ્રોચ્યતે-इह हि तावदेकेन्द्रियाणामाहारादिसंज्ञा विद्यते, तथा सूत्रेऽनेक
श्लोमिधानात् । संज्ञा चामिलाप उच्यते । उक्तञ्च—

“આહારસંજ્ઞા આહારામિલાપઃ છુદ્ધેદનીયમમથ. સ્વલ્પ આત્મપરિણામવિશેષ ”
इति, अमिलापश्च ‘ममैवंरूप वस्तु पुष्टिकारि, तद् यदीदमवाप्यते, तत्र. समी-
चीन भवती’-त्येवं शब्दार्थोल्लेखानुविद्ध. स्वपुष्टिनिमित्तभूत-प्रतिनियतवस्तु-
प्राप्त्यध्यवसायः, स च श्रुतमेव, तस्य शब्दार्थपर्यालोचनात्मकत्वं च-‘ममैवरूप वस्तु
इनमें श्रुतकी संभावना हो सकती? सो फिर इस प्रकार की मान्यतामें
यह पूर्वकथित श्रुतका लक्षण नहीं बनता है ।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि एकेन्द्रिय जीवों के
आहार आदिचार संज्ञाएँ हैं, यह बात सूत्रमें अनेक बार बतलाई गई है ।
जो संज्ञा है वही अमिलापा है । कहा भी है—

“આહારસંજ્ઞા આહારામિલાપઃ છુદ્ધેદનીયમમથ. સ્વલ્પ આત્મપરિણામ
विशेषः” । આહારસંજ્ઞા કા તાત્પર્ય છે આહાર કી અમિલાપા, યહ જીવો
કે છુદ્ધાવેદનીય કે ઉદય સે હોતી છે । યહ આત્મા કા એક પરિણામ
વિશેષ છે । ‘મેરે લિયે હસ પ્રકાર કી વસ્તુ પુષ્ટિકારક છે, વહ વસ્તુ યદિ
મુશ્કે મિલ જાય તો અચ્છા છે ’ હસ પ્રકાર અપની પુષ્ટિ કો નિમિત્ત
કર કે જો શબ્દ ઓર ઉમકે અર્થ કે ઉલ્લેખ સે અનુવિદ્ધ પ્રતિનિયત
વસ્તુ કી પ્રાપ્તિ કા અધ્યવસાય હોતા છે યહી તો અમિલાપા છે, ઓર યહ
અમિલાપા હી શ્રુત છે । હસ શ્રુતમેં શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થ કી પર્યાલોચ-

પછી તેમનામાં શ્રુતની સંભાવના કેવી રીતે હોઈ શકે? જો એમ કહે કે શાસ્ત્રમાં
તો તેમના પણ શ્રુતનો સંદર્ભ જણાવ્યો છે તેથી એમ કહેવાનો છોડો તો
પછી જો પ્રકારની માન્યતામાં આ પૂર્વકથિત શ્રુતનું લક્ષણ બનતું નથી

ઉત્તર—એમ કહેવું તે બરાબર નથી કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવોને આહાર
આદિ ચાર સંજ્ઞાઓ છે, જે વાત સૂત્રમાં અનેકવાર જણાવવામાં આવેલ છે
જે સંજ્ઞા છે એજ અમિલાપા છે કહ્યું પણ છે—“આહારસંજ્ઞા આહારામિલાપ
છુદ્ધેદનીયમમથ સ્વલ્પ આત્મપરિણામવિશેષ ” આહાર સંજ્ઞાનું તાત્પર્ય છે આહાર
ની અમિલાપા, તે જીવોને છુદ્ધાવેદનીયના ઉદયથી થાય છે આ આત્માનું એક
પરિણામવિશેષ છે, “મારે માટે આ પ્રકારની વસ્તુ પુષ્ટિકારક છે, તે વસ્તુ જો
મને મળી બાકી તો સારું ” આ પ્રમાણે પોતાની પુષ્ટિને નિમિત્ત બનાવીને જે
શબ્દ અને તેના અર્થના ઉલ્લેખથી અનુવિદ્ધ પ્રતિનિયત વસ્તુની પ્રાપ્તિને જે
જા ૩૩

નનુ યથેવ શ્રુતસ્ય લક્ષણં સ્યાન્ તર્હિ ય એવ શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિમાન્ માપાલબ્ધિ-
માન્ યા, તસ્યેવ શ્રુતમૃત્યુદ્યોત, ન તુ તદન્યસ્યૈકેન્દ્રિયમ્પ । તયાદિ-ય' શ્રોત્રેન્દ્રિય-
લબ્ધિમાન્ ભવતિ, સ એવ ચિવક્ષિતે શબ્દે શ્રુત્વા તેન શબ્દન યાચ્યાયં પ્રાતુ શ્વનોતિ,
ન તુ તદન્ય', તદ્દશશક્ત્યમાવાન્ । યોઽપિ ચ માપાલબ્ધિમાન્ ભવતિ, સોઽપિ
દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ પ્રાય સ્વચેતસિ કિમપિ વિકલ્પ (તદનુસારત') તદમિપાનાન્
માનતઃ શબ્દમુચારયતિ, નાન્યથા, તતસ્તસ્યાપિ શ્રુત સમાવ્યતે । યસ્તુ એકેન્દ્રિય',
સ ન શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિમાન્, નાપિ માપાલબ્ધિમાન્, તત કયં તસ્ય શ્રુતસમ્ભવ' ?
અથ પ્રવચનેતસ્યાપિ શ્રુતમિત્યુચ્યતે ઇતિ ચેત્, તર્હિ પ્રાગુક્તં શ્રુતલક્ષણ ન સગચ્છતે ?

અવળા હિન્દ્રિય કે વિષયમૃત દ્રુપ શબ્દ કે સાથ સસ્ટુટ અર્થ કો આત્મા
વાચ્ય વાચક સંયધપૂર્વક જિસ પરિણામવિશેષ કે ઠારા જાનતા હૈ વહ
આત્મા કા પરિણામવિશેષ હી શ્રુતજ્ઞાન હૈ ।

શકા—શ્રુત કા જો આપને હસ પ્રકાર લક્ષણ કિયા હૈ વહ લક્ષણ
જો શ્રોત્ર-હિન્દ્રિય લબ્ધિવાલા હૈ અથવા માપાલબ્ધિવાલા હૈ ઉસીમેં ઘટિત
હોતા હૈ, એકેન્દ્રિયમેં નહીં, કારણ કિ જો શ્રોત્રેન્દ્રિયલબ્ધિવાલા હોતા હૈ,
વહી વિવક્ષિત શબ્દ સુનકર ઉસ શબ્દ સે ઉસકે વાચ્ય અર્થ કો જાન
સકતા હૈ, દુસરા નહીં, કયોં કિ ઉસમેં એસી શક્તિ કા અભાવ હૈ ? તથા
જો માપાલબ્ધિસપન્ન દ્વીન્દ્રિયારિક જીવ હૈં વે બી પ્રાય કરકે અપને ચિત્તમેં
કુછ બી વિકલ્પ કરકે ઉસી કે અનુસાર શબ્દોં કા ઉચ્ચારણ કરતે હૈં,
હસસે ઉનમેં બી શ્રુત કી સમાવના હોતી હૈ । જો એકેન્દ્રિય જીવ હૈં વે ન
તો શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાલે હૈં ઔર ન માપાલબ્ધિવાલે હી, તો ફિર કેસે

અર્થને આત્મા વાચ્ય-વાચકસંયધપૂર્વક જે પરિણામવિશેષદ્વારા જાણે છે તે
આત્માને પરિણામવિશેષ જ શ્રુતજ્ઞાન છે

શકા—આપે શ્રુતનું જે આ પ્રમાણે લક્ષણ કહ્યું છે તે લક્ષણ જ શ્રોત્ર-હિન્દ્રિય
લબ્ધિવાળો છે અથવા માપાલબ્ધિવાળો છે તેમાં જ મટાવી શકાય છે, એકેન્દ્રિયમાં
નહીં, કારણ કે જે માણી શ્રોત્રિન્દ્રિય લબ્ધિવાળું હોય છે એજ વિવક્ષિત શબ્દ સાંભ-
ળીને તે શબ્દથી તેના વાચ્ય અર્થને જાણી શકે છે, બીજો નહીં, કારણ કે તેનામાં
એવી શક્તિનો અભાવ છે ? તથા જે માપાલબ્ધિસપ્ન દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ છે તેઓ પણ
સામાન્ય રીતે પોતાનાં ચિત્તમાં કેઈ પણ વિકલ્પ કરીને તેના અનુસાર શબ્દોનું
ઉચ્ચારણ કરે છે, તેથી તેમનામાં પણ શ્રુતની સમાવના હોય છે જે એકેન્દ્રિય
જીવો છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાળા પણ નથી અને માપાલબ્ધિવાળા પણ નથી, તો

કિન્ચ—એકેન્દ્રિયાણાં શ્રુતજ્ઞાનં નાપ્યનિર્વચનીયં, તથારૂપક્ષયોપશમજન્ય-
ત્વાત્, અન્યથા—આહારાદિસજ્ઞાનુપપત્તે ।

યદપ્યુચ્યતે—યદેવ શ્રુતસ્ય લક્ષણ સ્યાત્, તર્હિ ય એવ શ્રોત્રેન્દ્રિયલઘિમાન્
માપાલઘિમાન્ વા, તસ્યૈવ શ્રુતમુત્પદ્યતે, ન તુ તદન્યસ્યૈકેન્દ્રિયસ્યેતિ, તદપ્યસમી-
પિતાર્થકથનમ્, સમ્પ્રકૃપ્રવચનાર્યાંઽપરિજ્ઞાનાર્યાંઽપરિજ્ઞાનાત્, તથાહિ—વક્ત્રુલાદીનાં
સ્પર્શનેન્દ્રિયાતિરિક્તદ્રવ્યેન્દ્રિયલઘ્યમાવેઽપિ તેષાં કિમપિ સૂક્ષ્મ માવેન્દ્રિયપચ્ચ-
કવિજ્ઞાનમમ્યુપગમ્યતે, તથા માપાશ્રોત્રેન્દ્રિલઘિવિકલત્વેઽપિ તેષાં કિમપિ સૂક્ષ્મ
શ્રુત મવતિ, અન્યથાઽઽહારાદિસજ્ઞાનુપપત્તેઃ ।

તથા—એકેન્દ્રિય જીવો કા શ્રુતજ્ઞાન અનિર્વચનીય મી નહોં હૈ કયોં
કિ વહ્ હસી પ્રકાર કે ક્ષયોપશમ સે જન્ય માના ગયા હૈ । અન્યથા—યદિ
વહા શ્રુતજ્ઞાન કા સદ્ભાવ ન માના જાવે તો હનમેં આહાર આદિ સજ્ઞાઈ
ઉત્પન્ન નહોં હો સક્તી ।

જો એસા કહા હૈ કિ—‘શ્રુત કા લક્ષણ એસા માના જાવે તો જો શ્રોત્રે-
ન્દ્રિયલઘિવાલે એવ માપાલઘિવાલે પ્રાણી હૈં ઉન્હીં કે શ્રુત કી ઉત્પત્તિ
હોગી, ઉનસે ભિન્ન એકેન્દ્રિય જીવ કે નહીં’ સો એસા કથન મી વિના
ચિચારે હી કહા ગયા હૈ, કયોં કિ હસ કથન સે યહી માલૂમ હોતા હૈ કિ
કહને વાલે કો પ્રવચન કે અર્થકા સમ્યક્ પરિજ્ઞાન નહીં હૈ । વક્ત્રુલ
આદિ વૃક્ષોં કે સ્પર્શન ઇન્દ્રિય સે અતિરિક્ત અન્ય દ્રવ્યેન્દ્રિયલઘિ કા
યથાપિ અમાલ હૈ તો મી ઉનમેં સૂક્ષ્મ માવેન્દ્રિયપચ્ચકરૂપ વિજ્ઞાન માના
ગયા હૈ । હસસે માપા ઝોર શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘિ કી વિકલતા હોને પર મી

તથા—એકેન્દ્રિય જીવોનુ શ્રુતજ્ઞાન અનિર્વચનીય પણ નથી, કારણ કે તે
એ જ પ્રકારના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ મનાયુ છે । અન્યથા—જો ત્યાં શ્રુત
જ્ઞાનનો સદ્ભાવ મનાય નહીં તો તેમનામાં આહારાદિ સજ્ઞાઓ ઉત્પન્ન
થઈ શકે નહીં ।

એ એમ કહેવામાં આવે કે—“શ્રુતલક્ષણ જોવું માનવામાં આવે તો જે
શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘિવાળા અને માપાલઘિવાળા પ્રાણી છે તેમને શ્રુતની ઉત્પત્તિ
થશે, તેમનાથી ભિન્ન એકેન્દ્રિય જીવને નહીં” તો જોવું કથન પણ વિચાર્યા
વિના કશયુ છે, કારણ કે આ કથનથી એમજ લાગે છે કે કહેનારને પ્રવચનના
અર્થનું સમ્યક્ પરિજ્ઞાન નથી બહુલ આદિ વૃક્ષોમાં સ્પર્શન ઇન્દ્રિય સિવાયની
બીજી દ્રવ્યેન્દ્રિયલઘિનો એ કે અભાવ છે તો પણ તેમનામાં સૂક્ષ્મ માવેન્દ્રિય
પચ્ચકરૂપ વિજ્ઞાન માનવામાં આવ્યું છે તે કારણે માપા અને શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘિની

પુષ્ટિકારિ, તદ્ યદીદમનાપ્યતે ' શ્લેષમાદીનાં ઘટ્ટાનામાન્તરધ્વનિસ્થાનામપિ
વિવક્ષિતાર્થવાચકત્વા પ્રવર્તમાનત્વાત્, શ્રુતમ્ યં લક્ષણાત્ । ઉક્તઞ્—

ઈદિયમણોનિમિત્ત, જ વિન્નાણ સુયાણુસારેણ ।

નિયયત્થો-ત્તિ સમત્થં, તં ભાવસુય મઈ સેમ ॥ ૧ ॥

છાયા—ઈન્દ્રિયમણો નિમિત્ત, યદ્ વિન્નાણ શ્રુતાનુસારેણ ।

નિયતાય ઇતિ સમન્ત, તદ્ ભાવશ્રુત મતિ શેષમ્ ॥ ૧ ॥

‘ સુયાણુસારેણ ’ ઇતિ । શ્રુતાનુસારેણ=શબ્દાર્થપર્યાલોચનાનુસારેણ, શબ્દાર્થ
પર્યાલોચન ચ નામ વાચ્યવાચકભાવપૂર્વક શબ્દસસ્પૃષ્ટસ્વાર્થસ્ય પ્રતિપક્ષિ, કેવલ
એકેન્દ્રિયાણામવ્યક્તમેવ ।

નાત્મકતા યદી હૈ કિ ઉસકે ચિત્તમેં જો યદ્ આન્તરધ્વનિ ઉઠ રહી હૈ
કિ—“ મુક્તે યદ્ વસ્તુ પુષ્ટિકારક હોગી, ઓર યદ્ યદિ મુક્તે મિલ જાયતો
અચ્છા હો ” વદ શબ્દસ્વરૂપ હૈ, ઈવં હસ ધ્વનિ કા જો વિવક્ષિત અમિલ
પિત અર્થ હૈ વદ ઉસકા વાચ્ય હૈ । યદી શ્રુત કા લક્ષણ હૈ । કહા મી હૈ—

“ ઈદિયમણોનિમિત્ત, જ વિન્નાણ સુયાણુસારેણ ।

નિય યત્થો ત્તિ સમત્થં, તં ભાવસુય મઈ સેમ ” ॥૧॥

શ્રુત કે અનુસાર—શબ્દ ઓર અર્થની પર્યાલોચના કે અનુસાર અર્થાત્
શબ્દ ઓર અર્થ કા વાચ્ય-વાચક સમ્બંધ હૈ ઓર ‘ હસ શબ્દ કા યદ્
અર્થ હૈ ’ હસ પ્રકાર વાચ્ય-વાચકભાવપૂર્વક શબ્દસસ્પૃષ્ટ અર્થ કે જ્ઞાન
કે અનુસાર જો કિ કેવલ એકેન્દ્રિય જીવોમેં અવ્યક્ત હૈ ઈન્દ્રિય ઓર
મન કે દ્વારા જો અપને અર્થ કે કથન કરનેમેં સમર્થ જ્ઞાન હોતા હૈ વદ
ભાવશ્રુત હૈ । હસસે શેષ મતિજ્ઞાન હૈ ॥ ૧ ॥

પ્રયત્ન થાય છે એજ અભિલાષા છે, અને એ અભિલાષાજ શ્રુત છે આ શ્રુતમાં
શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચનાત્મકતા એજ છે કે તેનાં ચિત્તમાં જે
આન્તરધ્વનિ નીકળી રહ્યો છે કે “ મને આ વસ્તુ પુષ્ટિકારક થશે. અને તે એ
મને મળી જાય તો સારું ” તે શબ્દ સ્વરૂપ છે અને આ ધ્વનિના જે વિવક્ષિત
અભિલેખિત અર્થ છે તે તેનો વાચ્ય છે એજ શ્રુતનું લક્ષણ છે હમણે પશુ છે—

“ ઈદિય-મણો-નિમિત્ત, જં વિન્નાણં સુયાણુસારેણ ।

નિયયત્થો-ત્તિ સમત્થ, તં ભાવસુય મઈ સેમ ॥ ૧ ॥ ”

શ્રુતના પ્રમાણે—શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના પ્રમાણે એટલે કે શબ્દ અને
અર્થનો વાચ્ય, વાચક સંબંધ છે “ આ શબ્દનો આ અર્થ છે ” આ પ્રકારે
વાચ્ય-વાચક-ભાવપૂર્વક શબ્દસસ્પૃષ્ટ અર્થના જ્ઞાન પ્રમાણે જે કેવળ એકેન્દ્રિય
જીવોમાં અવ્યક્ત છે, ઈન્દ્રિય અને મન દ્વારા જે પોતાના અર્થનું ઠમન કરવાને
સમર્થ જ્ઞાન હોય છે તે ભાવશ્રુત છે તે સિવાયનું મતિજ્ઞાન છે

કાર્યં યેન તત્ પૂર્વ=કારણ-મિત્યર્થ , મતિ'પૂર્વં યસ્ય તદ્ મતિપૂર્વમ્, શ્રુત-શ્રુતજ્ઞાન, તથાહિ-શ્રુતજ્ઞાન મત્યા પૂર્યતે=પ્રાપ્યતે પાલ્યતે વા । મતિજ્ઞાનામાવે શ્રુતજ્ઞાનં વિન-શ્યતીત્યર્થ' । 'ન મતિ' શ્રુતપૂર્વિકા ' ઇતિ । મતિઃ શ્રુતપૂર્વિકા નાસ્તીત્યર્થ , તસ્માન્મતિશ્રુતયોર્મેદાન્ મેદ' ॥ ૧ ॥

યદ્વ યદુત્કર્પાપકર્પવશાદુત્કર્પાપકર્પમાક્ , તત્ તસ્ય કારણમ્ । યથા ઘટસ્ય મૃત્પિન્દ' । एवं मत्पुत्कर्पापकर्पवशाच्च श्रुतस्योत्कर्पापकर्पा, तस्मान्मतिज्ञानं श्रुत-જ્ઞાનસ્ય કારણમ્ । કિન્ન-મત્યા શ્રુત પાલ્યતેઽવસ્થિતિ પ્રાપ્યતે, ઇતિ શ્રુતસ્ય કારણં મતિઃ, યથા ઘટસ્ય મૃત્તિકા । તથાહિ-શ્રુતેષ્વપિ વહુપુ શ્વાસેપુ યદ્વિપયકં સ્મરણમ્ ઝહાપોહાદિના અધિકતરં ભવતિ, તત્ શાસ્ત્રં સ્ફુટતર પ્રતિમાતિ, ન ત્વન્યત્ । એતચ્ચ સ્થાનુમવસિદ્ધ સર્વેપા પ્રાણિનામ્ । તતો યથા ઘટો મૃત્તિકાયા અમાવે ન ભવતિ, મૃત્તિકાયાં તિષ્ઠન્ત્યામવતિષ્ઠતે ઇતિ મૃત્તિકા ઘટસ્ય કારણમ્, एवं શ્રુતस्यापि મતિઃ કારણમ્ ।

શબ્દ નિપ્યય્ન છુટા છે । મતિજ્ઞાન છે કારણ जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार “ मतिपूर्वं श्रुतम् ” इस पदका अर्थ होता है । श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा पूरा किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है । तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है । मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है । जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, इसलिये मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में बड़ा भारी अन्तर है ॥ १ ॥

શ્રુતજ્ઞાન કો જો મતિજ્ઞાનકારણવાળા માના ગયા છે ઉત્તકા કારણ યદ્વ છે કિ મતિજ્ઞાન કી ઉત્કર્ષતા સે શ્રુતજ્ઞાનમે ઉત્કર્ષતા એવ અપકર્ષતા આતી છે । જૈસે કારણભૂત મૃત્પિન્દ કી ઉત્કર્ષતા એવં અપકર્ષતા સે કાર્ય રૂપ ઘટમે ઉત્કર્ષતા એવં અપકર્ષતા આતી છે । इस कारण की अपेक्षा से

જૌષ્ઠાદિકં વક્ પ્રત્યય આવતા પૂર્વ શબ્દ બન્યો છે જેનું કારણ મતિજ્ઞાન છે, એવું શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન દ્વારા પૂરું કરાય છે એટલે કે પ્રાપ્ત કરાય છે, અથવા પાલન કરાય છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાન નાશ પામે છે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી જે રીતે આ નિયમ છે તે રીતે એવો નિયમ નથી કે શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન હોય છે તેથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે ॥૧॥

શ્રુતજ્ઞાનને જે મતિજ્ઞાનકારણવાળું માનેછું છે તેનું કારણ એ છે કે મતિ જ્ઞાનની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમાં ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે જેવી રીતે કારણભૂત માટીના પિંઠની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી કાર્યરૂપ બ્રહ્મા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે તેવી રીતે મતિજ્ઞાનની

વક્તવ્ય—જહ સુદુમ માવેદિય, નાણ દવેદિયાવરોહે વિ ।

તહ દવ્વસુયામાવે, માવસુય પલ્થિવાઈણ ॥ ૧ ॥

છાયા—યયા સૂક્ષ્મ માવેન્દ્રિય-જ્ઞાન દ્રવ્યેન્દ્રિયાપરોધેપિ ।

તયા દ્રવ્યશ્રુતામાવે માવશ્રુત પાર્થિવાદીનામ્ ॥ ૧ ॥

તસ્માત્ પૂર્વોક્તમેવ શ્રુતલ્ક્ષણ સમીચીન નાન્યદિતિ ।

તદેવં લક્ષણમેદાદ્ મદમમિધાય, સપ્રતિ પ્રકાગન્તરેણ મેદમાહ—‘મહપુષ્વ’
 इत्यादि । ‘मतिपूर्वं येन श्रुत, न मति श्रुतपूर्विका’ इति । इह पूर्वशब्दार्थ
 कारणम्, ‘ए पालनपूरणयो’—रित्यस्मादौणादिको वक्ष्यस्य, पूर्वते=मावते
 उनमें सूक्ष्म श्रुत ज्ञान का सद्भाव सिद्ध होता है। जो ऐसा न हो तो
 उनमें आहार आदि सजाएँ नहीं बन सकती। कला भी है—

“जह सुदुम मावेदिय, नाना दव्वेदियावरोहे वि ।

तह दव्वसुयामावे, मावसुय पल्लिवाईण ” ॥ १ ॥

इसलिये पूर्वोक्त ही श्रुत का लक्षण समीचीन है, इससे अन्य, भुज
 का लक्षण समीचीन नहीं है ।

इस प्रकार सूत्रकार लक्षण के भेद से मतिज्ञान और श्रुतज्ञानमें
 भेद का प्रतिपादन करके अथ प्रकारान्तर से इन दोनोंमें भेद का प्रति
 पादन करते हैं—“महपुष्व जेण सुय, न मई सुयपुब्बिया ” (मतिपूर्वं
 येन श्रुत, न मति श्रुतपूर्विका) यहां पूर्व शब्द का अर्थ कारणपरक है ।
 “ए पालनपूरणयोः ” ए धातु से औणादिक वक् प्रत्यय होने पर पूर्व

વિકલતા હોવા છતાં પણ તેમનામાં સૂક્ષ્મ શ્રુતજ્ઞાનનો સફળાવ સિદ્ધ થાય છે.
 જો એમ ન હોય તો તેમનામાં આહાર આદિ સજાઓ સભાવેજ નહીં રહ્યું પણ છે—

“જહ સુદુમ માવેદિય, નાણ દવ્વે દિયાવરોહે વિ ।

તહ દવ્વસુયામાવે, માવસુય પલ્થિવાઈણ ” ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિયના સ્વભાવમા સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિયજ્ઞાન હોય છે તેમજ
 પૃથ્વી આદિ ભૂવોમાં પણ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમા ભાવશ્રુત હોય છે (૧)

તેથી પૂર્વોક્ત જ શ્રુતનું લક્ષણ સમીચીન છે, તેથી જુદું શ્રુતનું લક્ષણ
 સમીચીન નથી

આ પ્રમાણે લક્ષણના બેઠથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા બેઠને સિદ્ધ કરીને
 હવે સૂત્રકાર બીજા પ્રકારે જો બન્નેના બેઠનું પ્રતિપાદન કરે છે—“મહપુષ્વ
 જેણ સુય, ન મઈ સુયપુબ્બિયા ” (મતિપૂર્વે જેન શ્રુત, ન મતિઃ શ્રુતપૂર્વિકા)
 અહીં પૂર્વ શબ્દનો અર્થ કારણપરક છે “ए पालन-पूरणयो ” ‘ए’ धातुથી

કાર્યં येन तत् पूर्व=कारण-मित्यर्थः, मति'पूर्वं यस्य तद् मतिपूर्वम्, श्रुत-श्रुतज्ञानं, तथाहि-श्रुतज्ञानं मत्या पूर्णते=प्राप्यते पाल्यते वा । मतिज्ञानाभावे श्रुतज्ञानं विनश्यतीत्यर्थः । 'न मतिः श्रुतपूर्विका' इति । मतिः श्रुतपूर्विकानास्तीत्यर्थः, तस्मान्मतिश्रुतयोर्महान् मेदः ॥ १ ॥

यच्च यदુત્કર્ષાપકર્ષવશાદુત્કર્ષાપકર્ષમાક્, તત્ તસ્ય કારણમ્ । યયા ઘટસ્ય મૃત્પિન્ડ' । એવં મત્સ્યુત્કર્ષાપકર્ષવશાચ્ચ શ્રુતસ્પોત્કર્ષાપકર્ષા, તસ્માન્મતિજ્ઞાનં શ્રુત-જ્ઞાનસ્ય કારણમ્ । કિચ્ચ-મત્યા શ્રુત પાલ્યતેઽવસ્યિતિ પ્રાપ્યતે, इति श्रुतस्य कारणं मति', यया घटस्य मृत्तिका । तथाहि-શ્રુતેષ્વપિ વહુપુ શાસ્ત્રેષુ યદ્વિપયકં સ્મરણમ્ કરાપોહાદિના અધિકતર મયતિ, તત્ શાસ્ત્રં સ્ફુટતર પ્રતિમાતિ, ન ત્વન્યત્ । एतच्च स्वानुभवसिद्ध सर्वेषां प्राणिनाम् । તતો યયા ઘટો મૃત્તિકાયા અભાવે ન મવતિ, મૃત્તિકાયા તિષ્ઠન્ત્યામવતિષ્ઠતે इति मृत्तिका घटस्य कारणम्, एव श्रुतस्यापि मति' कारणम् ।

શબ્દ નિપ્પન્ન હુઆ છે । મતિજ્ઞાન છે કારણ जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार “मतिपूर्वं श्रुतम्” इस पदका अर्थ होता है । श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा पूरा किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है । तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है । मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है । जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, इसलिए मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में बड़ा भारी अन्तर है ॥ १ ॥

શ્રુતજ્ઞાન કો જો મતિજ્ઞાનકારણવાળા માના ગયા છે ઉસકા કારણ યહ છે કે મતિજ્ઞાન કી ઉત્કર્ષતા સે શ્રુતજ્ઞાનમે ઉત્કર્ષતા એવ અપકર્ષતા આતી છે । जैसे कारणभूत मृत्पिन्ड की उत्कर्षता एवं अपकर्षता से कार्य रूप घटमें उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है । इस कारण की अपेक्षा से

ઐશ્વરિક શક્ પ્રત્યય આવતા પૂર્વે શબ્દ બન્યો છે જેનું કારણ મતિજ્ઞાન છે, એવું શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન દ્વારા પૂરું કરાય છે એટલે કે પ્રાપ્ત કરાય છે, અથવા પાલન કરાય છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાન નાશ પામે છે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી. જે રીતે આ નિયમ છે તે રીતે એવો નિયમ નથી કે શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન હોય છે તેથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે ॥૧॥

શ્રુતજ્ઞાનને જે મતિજ્ઞાનકારણવાળું માનેછે છે તેનું કારણ એ છે કે મતિ જ્ઞાનની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે જેવી રીતે કારણભૂત માટીના પિંડની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી કાર્યરૂપ ધણમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે તેવી રીતે મતિજ્ઞાનની

નનુ મતિશ્રુતયોર્યુગપદય સમ્યક્ત્વમાત્રી સમુત્પત્તિ, તદ્ગ્ઞાનયોર્વિગમોઽપિ યુગપદય મયતિ, યથ તર્હિ મતિપૂર્વ શ્રુત ? મિતિ વિઞ્ઞ-શ્રુતગ્ઞાનસ્ય મતિપૂર્વસ્વ સ્વીકારે મતિગ્ઞાને સમુત્પન્ને તત્સમકાળ શ્રુતગ્ઞાનેઽન્યયુગમ્યમાને શ્રુતાગ્ઞાનજીવસ્ય પ્રસજ્યતે, શ્રુતગ્ઞાનાનુત્પાદઽપિ તદનિષ્ઠે । ન ધૈતદિષ્ટમિતિ ।

શ્રુતગ્ઞાનમેં મતિપૂર્વકતા પતલાઈ છે । “મત્યા પાલ્યતે” હમ અપેક્ષા શ્રુતમેં મતિપૂર્વકતા હસ પ્રકાર છે-જિસ પ્રકાર ઘટ મૃત્તિકા કે અભાવમેં નહીં હોતા હૈ, કિન્તુ મૃત્તિકા કે મદ્ભાવમેં હી હોતા હૈ, અન.મૃત્તિકા ઘટ કા કારણ હૈ । ડસી તરફ શ્રુતગ્ઞાન મી મતિ કે હોને પર હી હોતા હૈ, ડસકે અભાવમેં નહીં । યહ યાત પ્રત્યેક પ્રાણીકો મ્યાનુભવ સે સિદ્ધ હૈ કિ-અનેક શાસ્ત્રોં કે સુનને પર મી જિસ શાસ્ત્ર કે વિષય કા સ્મરણ રહતા હૈ, અથવા જિસકા અધિકતર જ્ઞાપોત આદિ હોતા રહતા હૈ વહી શાસ્ત્ર સ્ફુટતર પ્રતિભાસિત હોતા હૈ, અન્ય શાસ્ત્ર નહીં । ડસસે યહ યાત સિદ્ધ હો જાતી હૈ કિ શાસ્ત્ર કા-તદ્વતવિષય કા-સ્ફુટતર પ્રતિભાસરૂપ શ્રુતગ્ઞાન સ્મરણાદિરૂપ મતિગ્ઞાન કે આધીન હૈ, જૈસે ઘટ કી સ્થિતિ મૃત્તિકા કે આધીન હૈ, ડસસે શ્રુતમેં મતિપૂર્વકતા સ્પષ્ટ હૈ ।

પ્રશ્ન-જય જીવ કો સમ્યક્ત્વકી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ તય મતિગ્ઞાન ઓર શ્રુતગ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ ઇકસાથ હોતી હૈ, યયોં કિ સમ્યક્ત્વોત્પત્તિ સે

ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતગ્ઞાનમાં ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે આ કારણથી અપેક્ષાએ શ્રુતગ્ઞાનમાં મતિપૂર્વકતા દર્શાવી છે “મત્યા પાલ્યતે” એ અપેક્ષાએ શ્રુતમાં મતિપૂર્વકતા આ પ્રકારે છે-જેમ માટીને અભાવે બચે હોઈ શકતો નથી, પણ માટીના સહભાવમાં જ થાય છે, તેથી માટી ઘડાનુ કારણ છે એજ પ્રમાણે શ્રુતગ્ઞાન પણ મતિગ્ઞાનના સહભાવમાં જ થાય છે, તેના અભાવમાં નહીં એ વાત પ્રત્યેક પ્રાણીને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે કે અનેક શાસ્ત્રોને સામળવા છતાં જે શાસ્ત્રના વિષયનુ સ્મરણ રહે છે, અથવા જેનો વધારે ઉહાપોહ આદિ યતો રહે છે, એજ શાસ્ત્ર અધિક સ્પષ્ટતાથી પ્રતિભાસિત થાય છે, અન્ય શાસ્ત્ર નહીં, તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે શાસ્ત્રના-તેમાં રહેલ વિષયના સ્પષ્ટપ્રતિભાસરૂપ શ્રુતગ્ઞાન સ્મરણાદિરૂપ મતિગ્ઞાનને આધીન છે, જેમ ઘડાની સ્થિતિ માટીને આધીન છે તે પ્રમાણે શ્રુતગ્ઞાનની સ્થિતિ મતિને આધીન છે આ કારણે શ્રુતમાં મતિપૂર્વકતા સ્પષ્ટ છે

પ્રશ્ન-આરે જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે મતિગ્ઞાન અને શ્રુતગ્ઞાનની ઉત્પત્તિ એક સાથે થાય છે, કારણ કે સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિના પહેલાં

અપ્રોચ્યતે-લઘ્વિ મતિ મતિશ્રુતે યુગપદ્ ભવત્, ન તુ તયોરુપયોગો યુગપદ્ ભવતીતિ મતિપૂર્વં શ્રુતમ્ । અય માવઃ-શ્રુતોપયોગો મત્યા જન્યતે, યદિ મત્યા ન ચિન્ત્યતે તદા શ્રુતોપયોગો ન જાયતે ।

પહિલે જો જીવ કે મતિઅજ્ઞાન ઇષં શ્રુતઅજ્ઞાન થેથે ઉસકી ઉત્પત્તિ હોને સે એક હી સાથ નષ્ટ હો જાતે હું । જઘ તેસી સ્થિતિમેં શ્રુતમેં મતિપૂર્વકતા કૈસે આસકતી હે? દસરી થાત એક યહ્ મી હૈ ફિ જય શ્રુતજ્ઞાન કો મતિપૂર્વક માના જાય તો મતિજ્ઞાન કે ઉત્પન્ન હોને પર ઉસકે સમકાલ મેં શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન નહીં હુઆ તો ઉસ અવસ્થા મેં જીવ કો શ્રુતઅજ્ઞાન કા પ્રમદ્ આવેગા, ક્યોં ફિ જયતક શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન નહીં હુઆ હૈ તયતક શ્રુત અજ્ઞાન કા વિગમ મી નહોં હુઆ હૈ તો ઉસ હાલત મેં જીવકો જ્ઞાન ઓર અજ્ઞાન કી એક સાથ ઉપસ્થિતિ રહેગી, ઓર એસા હોના દ્રષ્ટ નહોં હૈ, ક્યોં ફિ અન્વકાર ઓર પ્રકાશ કી તરહ્ જ્ઞાન ઓર અજ્ઞાન એક સાથ નહીં રહ સકતે ? ।

ઉત્તર—લઘ્વિ કી અપેક્ષા મતિ ઓર શ્રુત યે દોનોં એક સાથ હોતે હું, ઉપયોગ કી અપેક્ષા નહીં, ઉપયોગ કી અપેક્ષા તો યે દોનોં મિશ્તર સમય મેં હોતે હું, હસલિયે શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક માના જાતા હૈ । તાત્પર્ય યહ્ હૈ ફિ યદિ મતિજ્ઞાન કે ઢારા વિચાર ન કિયા જાવે તો શ્રુતોપયોગ ઉત્પન્ન નહીં હો સકતા હૈ, અતઃ શ્રુતોપયોગ કા જનક મતિજ્ઞાન હૈ ।

અવમા જે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન હતા તે તેની ઉત્પત્તિ થવાથી એક સાથે નાશ પામે છે તો એવી સ્થિતિમાં શ્રુતમાં મતિપૂર્વકતા કેવી રીતે આવી શકે છે? ખીજી એક વાત એ પણ છે કે જો શ્રુતજ્ઞાનને મતિપૂર્વક માનવામાં આવે તો બ્યાદે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતાં તેના સમકાળે શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય તો તે અવસ્થામાં અવને શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રસંગ આવશે, કારણ કે બ્યા સુધી શ્રુત જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું નથી ત્યાં સુધી શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિગમ પણ થયો નથી, તો એ સ્થિતિમાં અવને જ્ઞાન અને અજ્ઞાનની એક સાથે હાજરી રહેશે, પણ એમ થવું તે ઈષ્ટ નથી, કારણ કે અધકાર અને પ્રકાશની જેમ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એક સાથે રહી શકતા નથી ।

ઉત્તર—લઘ્વિની અપેક્ષાએ મતિ અને શ્રુત એ બન્ને એક સાથે થાય છે, ઉપયોગની અપેક્ષાએ નહીં ઉપયોગની અપેક્ષાએ તો તે બન્ને સિદ્ધ મિત્ર સમયે થાય છે; તેથી શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક મનાય છે તાત્પર્ય એ છે કે-જો મતિ રૂપન દ્વારા વિચાર ન કરાય તો શ્રુતોપયોગ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી, તેથી શ્રુતોપયોગનું જનક મતિજ્ઞાન છે

નચેવ મતિરપિ શ્રુતપૂર્વા મગ્નેય । તથાદિ-શબ્દ શ્રુત્વા યા મતિરુપયતે, સા શ્રુતપૂર્વેતિ પ્રસિદ્ધમ્ । અતો નાસ્તિ વિશેષઃ, યથા મતિપૂર્વં શ્રુત, તથા મતિરપિ શ્રુતપૂર્વે ?-તિ ચેત્,

અપ્રોચ્યતે—મતિ' સ્વત્વ ધ્વન્દ્વાત્મકેન દ્રવ્યશ્રુતેન જન્યતે, इह तु-‘ ન મતિ' શ્રુતપૂર્વા ' इत्यस्यायमर्थ -ઉપયોગરૂપાત્ ભાવશ્રુતાત્ મતિર્ન મયતીતિ । યદ્વા-મતિ ભાવશ્રુતકાર્યતથા નિષિદ્ધ્યતે, ન તુ ધ્રમેણ, ધ્રમેણ તુ શ્રુતોપયોગાચ્ચ્યુતસ્ય મત્યક-સ્થાનમિપ્યતે એવેતિ ।

શકા—इस तरह तो मतिज्ञान भी श्रुतपूर्वक होता है, शब्द को सुन कर जो मतिज्ञान उत्पन्न होता है वह श्रुतपूर्वक मतिज्ञान है, यह बात प्रसिद्ध है, इसलिये जैसे मतिपूर्वक श्रुत होता है वैसे ही श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान भी होता है फिर कार्य कारण आदि की अपेक्षा जो इनमें भेद का प्रदर्शन कर रहे हैं वह नहीं घनता है ।

उत्तर—यद्यपि मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है" ऐसा जो कहा जाता है वह भावश्रुत की अपेक्षा लेकर कहा जाता है । भावश्रुतज्ञान उपयोगरूप माना गया है । वह उपयोगरूप भावश्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक ही होता है, अथवा रही घात श्रुत से मति के उत्पन्न होने की, तो शब्दात्मक द्रव्यश्रुत से वह उत्पन्न होती ही है, परन्तु जहां ऐसा कहा जाता है कि "न मति श्रुतपूर्वा" उसका तात्पर्य यह है कि उपयोगरूप भावश्रुत से मतिज्ञान उत्पन्न नहीं होता है । अथवा "भावश्रुत का कार्य मति है" यह घात निषिद्ध की गई है । इन दोनों के क्रम

શકા—આ રીતે તો મતિજ્ઞાન પણ શ્રુતપૂર્વક હોય છે, શબ્દને સાંભળીને જે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન છે, જે વાત પ્રસિદ્ધ છે તેથી જેમ મતિપૂર્વક શ્રુત થાય છે એજ રીતે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન પણ થાય છે, તો પછી કાર્યકારણ આદિની અપેક્ષાએ તેમનામા બેઠતું પ્રદર્શન કરે છે તે સભવે નહીં

ઉત્તર—અહીં "મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે" જેમ જે કહેવાય છે તે ભાવશ્રુતની અપેક્ષાએ કહેવાય છે ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મનાયું છે તે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે હવે શ્રુતથી મતિ ઉત્પન્ન થવાની વાત બાકી રહી, તો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુતથી તે ઉત્પન્ન થાય છે જ પણ જ્યાં જેમ કહેવામાં આવે છે કે "મતિ શ્રુતપૂર્વા" તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતથી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી અથવા "ભાવશ્રુતનું કાર્ય મતિ છે" એ વાત નિષિદ્ધ કરાયેલ છે. એ બન્નેના કમનો નિર્ણયો

इतथापि मतिश्रुतयोर्मेदः, भेदमेदात् । तथाहि-अवग्रहादिभेदादष्टाविंशतिविधं मतिज्ञानम्, अङ्गप्रविष्टाद्यनेकमेदमिन्न च श्रुतज्ञानम् । २ ।

इन्द्रियोपलब्धिबिभागादपि मतिश्रुतयोर्मेदः । तथा चोक्तम्—

“ सोऽदियोबलद्दी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।

मोक्षूणं दब्बसुयं, अक्खरलमो य सेसेसु ” ॥ १ ॥

छाया—श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः, भवति श्रुतं शेषक तु मतिज्ञानम् ।

मुक्त्वा द्रव्यश्रुतम्, अक्षरलामश्च शेषेषु ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतं भवति, सर्वं वाक्यं सावधारणमिति न्यायाश्रयणात् । इह श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि या श्रुताऽनुसारिणी सैव श्रुतमुच्यते, या तु अवग्रहेहात्रायरूपा सा मतिः । यदि श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रुतमेवेत्युच्यते, तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्यते, तच्चानिष्टम्, अतः श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवगन्तव्यम् ।

का निषेध नहीं किया गया है, क्यों कि श्रुतोपयोग से च्युत हुए जीव का कर्म से मति में अवस्थान माना ही जाता है ।

मेदों की भिन्नता की अपेक्षा को लेकर भी मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में भिन्नता आती है, क्यों कि अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणा आदिके भेद से मतिज्ञान अठारह प्रकार का है, तथा अंगप्रविष्ट और अंगबाह्य आदिके भेद से श्रुतज्ञान अनेक प्रकार का माना गया है ॥ २ ॥

इन्द्रियों के द्वारा जो उपलब्धि होती है सो उस उपलब्धि के विभाग से भी मति और श्रुत में भेद है । कहा भी है—

“ सोऽदियोबलद्दी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।

मोक्षूणं दब्बसुयं, अक्खरलमो य सेसेसु ” ॥ १ ॥

નથી, કારણ કે શ્રુતોપયોગથી ચ્યુત થયેલ જીવના કર્મથી મતિમા અવસ્થાન મનાય છે ન

સેદોની ભિન્નતાની અપેક્ષાએ ગણતાં પણ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં ભિન્નતા આવે છે કારણ કે અવગ્રહ ઈહા, અવાય અને ધારણા આદિના સેદથી મતિજ્ઞાન અઠાવીસ પ્રકારનું, તથા અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય આદિના સેદથી શ્રુતજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું મનાય છે ॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રિયો દ્વારા જે ઉપલબ્ધિ થાય છે તે ઉપલબ્ધિના વિભાગથી પણ મતિ અને શ્રુતના સેદ છે કહ્યું પણ છે—

“ સોઽદિયોબલદ્દી, હોઈ સુય સેસયં તુ મહનાણં ।

મોક્ષૂણં દબ્બસુયં, અક્કરલમો ય સેસેસુ ” ॥૧॥

નન્વેવં મતિરપિ શ્રુતપૂર્વા મયયેય । તયાદિ-શબ્દ શ્રુત્વા યા મતિરુત્પન્ને, સા શ્રુતપૂર્વેતિ મતિદમ્ । અતો નાસ્તિ વિશેષઃ, યથા મતિર્એવ શ્રુત, તથા મતિરપિ શ્રુતપૂર્વે ?-તિ ચેત્,

અગ્રોચ્યતે—મતિ' સ્વતઃ શબ્દાત્મકેન દ્રવ્યશ્રુતેન જન્યતે, ઇદ તુ—' ન મતિઃ શ્રુતપૂર્વા ' ઇત્યસ્યાયમર્થ —ઉપયોગરૂપાત્ માવશ્રુતાત્ મતિર્ન મયતીતિ । યદા-મતિર્માવશ્રુતકાર્યતથા નિષિધ્યતે, ન તુ પ્રમેણ, પ્રમેણ તુ શ્રુતોપયોગાચ્ચુતસ્ય મત્યન્ સ્થાનમિષ્યતે એવેતિ ।

શંકા—હવે તો મતિજ્ઞાન મી શ્રુતપૂર્વક હોતા હૈ, શબ્દ કો સુન કર જો મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન હૈ, યહ વાત પ્રસિદ્ધ હૈ, હસલિયે જૈસે મતિપૂર્વક શ્રુત હોતા હૈ ઘેસે હી શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન મી હોતા હૈ ફિર કાર્ય કારણ આદિ કી અપેક્ષા જો હનમેં મેદ કા પ્રદર્શન કર રહે હૈ વહ નહીં ધનતા હૈ ।

ઉત્તર—યહા મતિજ્ઞાન સે શ્રુતજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ" એસા જો કહા જાતા હૈ વહ માવશ્રુત કી અપેક્ષા લેકર કહા જાના હૈ । માવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ માના ગયા હૈ । ઘર ઉપયોગરૂપ માવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક હી હોતા હૈ, અથ રહી યાત શ્રુત સે મતિ કે ઉત્પન્ન હોને કી, સો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુત સે વહ ઉત્પન્ન હોતી હી હૈ, પરન્તુ જહાં એસા કહા જાતા હૈ કિ "ન મતિ શ્રુતપૂર્વા" ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઉપયોગરૂપ માવશ્રુત સે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન નહીં હોતા હૈ । અથવા "માવશ્રુત કા કાર્ય મતિ હૈ" યહ યાત નિષિદ્ધ કી ગઈ હૈ । હન દોનોં કે ક્રમ

શંકા—અ રીતે તો મતિજ્ઞાન પણ શ્રુતપૂર્વક હોય છે, શબ્દને સાંભળીને જો મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન છે, જો વાત પ્રસિદ્ધ છે તેથી જોમ મતિપૂર્વક શ્રુત થાય છે એજ રીતે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન પણ થાય છે, તો પછી કાર્યકારણ આદિની અપેક્ષાએ તેમનામા એકનુ પ્રદર્શન કરેા છે તે સંભવે નહીં

ઉત્તર—અહીં "મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે" એમ જ કહેવાય છે તે માવશ્રુતની અપેક્ષાએ કહેવાય છે માવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મનાય છે તે ઉપયોગરૂપ માવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે હવે શ્રુતથી મતિ ઉત્પન્ન થવાની વાત બાકી રહી, તો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુતથી તે ઉત્પન્ન થાય છે જ પણ ન્યા એમ કહેવામાં આવે છે કે "મતિ શ્રુતપૂર્વા" તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપયોગરૂપ માવશ્રુતથી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી અથવા "માવશ્રુતનું કાર્ય મતિ છે" એ વાત નિષિદ્ધ કરાયેલ છે એ બન્નેના ક્રમનો નિર્ણય

તદેવ ચમુરાદીન્દ્રિયોપલબ્ધે સામાન્યતો મતિજ્ઞાનરૂપત્વં પ્રાપ્તમિત્યતસ્તદપવા-
દમાહ—‘મોષૂર્ણં દન્વસુય’ इति । મુક્ત્વા દ્રવ્યશ્રુતમિતિ । અયં ભાવઃ—દ્રવ્યશ્રુત
મુક્ત્વા=વિદાય, યઃ શેષેષુ—ચમુરાદીન્દ્રિયેષુ અક્ષરલાભઃ—શબ્દાર્થપર્યાલોચનાત્મકઃ
સોઽવિ શ્રુતમ્, ન તુ કેવલોઽક્ષરલાભઃ, ર્દશાદિરૂપાર્યા મતાવપિ કેવલસ્યાધર-
લાભસ્ય સમવાત્ ।

નતુ યદિ શેષેન્દ્રિયેષુ અક્ષરલાભ શ્રુત, તર્હિ યદવધારણ પૂર્વમુક્ત—‘શ્રોત્રેન્દ્રિ-
યોપલબ્ધિરેવ શ્રુત’—મિતિ તદ્વિરુદ્ધયતે, શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધેરપિ સમતિ શ્રુતત્વેન
પ્રતિપક્તવાદિતિવેત્, ઉચ્યતે—ઈદં શેષેન્દ્રિયાક્ષરલાભઃ સ એવ શુદ્ધતે ય—સ્વલ્લ શબ્દ-
ર્થપર્યાલોચનાનુસારી ચાક્ષરલાભ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિકત્વ્ય इति ન કશ્ચિદોપ ॥૩॥

આયા હુઆ ‘તુ’ શબ્દ યહ ચતલાના હૈ કિ શ્રોત્રં ઇન્દ્રિય સે જન્યં ખી
કોઈર ઉપલબ્ધિ જો અવગ્રહ, ર્દશા એવ અચાયરૂપ હોતી હૈ વહ મતિજ્ઞાન
હૈ । ઇમ પ્રકાર ચમુરાદિ ઇન્દ્રિયજન્ય ઉપલબ્ધિ મેં સામાન્યરૂપ સે મતિ-
જ્ઞાનરૂપતા પ્રાપ્ત હોને પર સુઘ્રકાર ઇસમેં ખી સશોધન ઉપસ્થિત કરતે
હુપ કહતે હૈ કિ—“મોષૂર્ણં દન્વસુય” —“મુક્ત્વા દ્રવ્યશ્રુતમ્” દ્રવ્યશ્રુત
કો છોઢકર શેષ ઇન્દ્રિયો મેં જો અક્ષરલાભ હોતા હૈ—શબ્દ ઓર ઉસકે
અર્થકો પર્યાલોચના હોતી હૈ—વહ ખી શ્રુતજ્ઞાન હૈ, મતિજ્ઞાન નહીં હૈ ।
માત્ર અક્ષર કા લાભ શ્રુતજ્ઞાન નહીં હૈ કિન્તુ શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થકી
પર્યાલોચનાત્મકતારૂપ જો અક્ષરલાભ હૈ વહી શ્રુત હૈ, કારણ કેવલ
અક્ષરલાભ તો ર્દશાદિરૂપ મતિજ્ઞાન મેં ખી સમવિત્ત હોતા હૈ ।

શકા—યદિ શેષ ઇન્દ્રિયો મેં અક્ષરલાભ શ્રુત હૈ તો પૂર્વ મેં જો
એસા અવધારણ કિયા હૈ કિ—“શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરેવ શ્રુતમ્” વહ ટીક

શબ્દ જો બતાવે છે કે શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયથી જન્ય પણ કેઈ કેઈ ઉપલબ્ધિ જે
અવગ્રહ, ઈદા, અને અચાયરૂપ જોય છે તે મતિજ્ઞાન છે આ પ્રમાણે ચમુ
વગેરે ઇન્દ્રિયજન્ય ઉપલબ્ધિમા સામાન્યરૂપે મતિજ્ઞાનરૂપતા પ્રાપ્ત હોવાથી
સૂત્રકાર તેમાં પણ સશોધન રહ્યું કરતા કહે છે કે—“મોષૂર્ણં દન્વસુય” —“મુક્ત્વા,
દ્રવ્યશ્રુતમ્” દ્રવ્યશ્રુતને છોડીને બાકીની ઇન્દ્રિયોમા જે અક્ષરલાભ થાય છે—શબ્દ
અને તેના અર્થની પર્યાલોચના થાય છે તે પણ શ્રુતજ્ઞાન છે મતિજ્ઞાન નથી
માત્ર અક્ષરનો લાભ શ્રુતજ્ઞાન નથી પણ શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચનાત્મ
કતારૂપ જે અક્ષરલાભ છે જોજ શ્રુત છે, કારણ કે કેવળ અક્ષરલાભતો ઈદાદિરૂપ
મતિજ્ઞાનમા પણ સમવિત્ત હોય છે

શકા—જો બાકીની ઇન્દ્રિયોમા અક્ષરલાભ શ્રુત છે તો પહેલા જે એવું
અવધારણ કયું છે કે “શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરેવ શ્રુતમ્” તે થોડું લાગતું નથી.

તથા-શેષ યત્ વધુગદીન્દ્રિયોપલબ્ધિરપ્ય જ્ઞાન તન્મતિજ્ઞાન મત્તરીત્યન્ય ।
 ઉ-શબ્દોઽનુક્તસમુચયાર્થ । તતથ-—શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરપિ કાચિદ્ અગ્રદેહાવાપ
 રૂપા મતિજ્ઞાનમ્, ઇતોઽન્યત્ સ્વલુ વધુરાદીન્દ્રિયોપલબ્ધિરપ્ય મતિજ્ઞાનમત્યથેતિ માન ।

હમ ગાથા કા તાત્પર્ય હમ પ્રકાર છે-જિનને 'મી' વાક્ય હોતે છે કે
 સય અવધારણ સહિત હોતે છે, હમ ન્યાય કે અનુમાર ગદા જો ઉપલબ્ધિ
 શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ, અવગ્રહ, દેહા ઓર અગ્રાપરૂપ હો વહ ધ્રુત નહીં છે,
 વહ તો મતિજ્ઞાનરૂપ હી છે, કારણ કિ અવગ્રહાદિરૂપ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ
 ધ્રુતાનુમારણી નહીં હોતી છે । યદિ જેમા કહા જાયે કિ "શ્રોત્રેન્દ્રિયોપ
 લબ્ધિ ધ્રુતમેવ" શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ ધ્રુત હી છે તો હમ પ્રકાર કે કથન
 સે મતિજ્ઞાન મેં 'મી' ધ્રુતજ્ઞાનપને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હો સકતા છે, અતઃ જેસા
 ન કહકર જો જેસા કહા છે કિ "શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરેવ ધ્રુતમ્" શ્રોત્ર
 હન્દ્રિય સે ઉત્પન્ન હુઆ જ્ઞાન હી ધ્રુત છે, યહી નિર્દોષ છે । હમ કથન સે
 વહ યાત 'મી' સિદ્ધ હો જાતી છે કિ જપ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ ધ્રુતાનુસારિણી
 નહીં હોતી છે તપ તો વહ મતિજ્ઞાનરૂપ હોતી છે, ઓર જપ વહ ધ્રુતાનુ
 સારિણી હોતી છે તપ વહ ધ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોતી છે ।

(શેષક તુ મતિજ્ઞાનમ્) જો ઉપલબ્ધિ વક્ષુ આદિ હન્દ્રિયો સે ઉત્પન્ન
 હોતી છે વહ ઉપલબ્ધિરૂપજ્ઞાન મતિજ્ઞાન છે, ધ્રુતજ્ઞાન નહીં છે । ગાથા મેં

આ ગાથાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જેટલા વાક્યો હોય છે તે બધા
 અવધારણસહિત હોય છે આ ન્યાયાનુસાર અહીં જે ઉપલબ્ધિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી
 ઉત્પન્ન થઈ છે એજ ઉપલબ્ધિ ધ્રુતજ્ઞાન માનવામા આવેલ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયો
 પલબ્ધિ પણ અહીં એજ ધ્રુતજ્ઞાનરૂપ સમજવી કે જે ધ્રુતાનુસારિણી હોય જે
 શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ અવગ્રહ, ઈદા, અને અવાયરૂપ હોય તે ધ્રુત નથી, તે તો
 મતિજ્ઞાનરૂપ છે, કારણ કે અવગ્રહાદિરૂપ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ ધ્રુતાનુસારિણી
 હોતી નથી. જો એમ કહેવામાં આવે કે "શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિરેવ ધ્રુતમેવ" શ્રોત્રેન્દ્રિ
 યોપલબ્ધિ ધ્રુત છે તો આ પ્રકારના કથનથી મતિજ્ઞાનમાં પણ ધ્રુતજ્ઞાનપણનો
 પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી એમ ન કહેતા એમ જો કહેલ છે કે "શ્રોત્રેન્દ્રિ
 યોપલબ્ધિરેવ ધ્રુતમ્" શ્રોત્ર હન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનજ ધ્રુત છે એજ
 નિર્દોષ છે આ કથનથી એ વાત પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે આરે શ્રોત્રેન્દ્રિયો
 પલબ્ધિ ધ્રુતાનુસારિણી હોતી નથી ત્યારે તો તે મતિજ્ઞાનરૂપ હોય છે, અને
 આરે તે ધ્રુતાનુસારિણી હોય છે ત્યારે તે ધ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોય છે

(શેષક તુ મતિજ્ઞાનમ્) જે ઉપલબ્ધિ વક્ષુ આદિ હન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય
 છે તે ઉપલબ્ધિરૂપ જ્ઞાન મતિજ્ઞાન છે, ધ્રુતજ્ઞાન નથી. ગાથામાં આ " "

પુનરપ્પયં મતિશ્રુતયોર્મેદઃ-મૂકવત્ સ્વપ્રત્યાયક મતિજ્ઞાનં, અમૂકવત્ સ્વપરપ્રત્યાયક શ્રુતજ્ઞાનમ્ ॥ ૬ ॥

જ્ઞાન તો અનક્ષરાત્મક છે, ક્યોં કે इसमें जो वस्तु का प्रतिभास होता है वह सामान्यरूप से ही होता है, इसलिये इस ज्ञान में किसी भी प्रकार का विकल्प उत्पन्न नहीं होता है । ईहा आदि ज्ञान अक्षरात્मक है, क्योँ कि अवग्रह से गृहीत पदार्थका ही इसमें परामर्श आदि होता है । “श्रुतज्ञान साक्षर ही है” इसका तात्पर्य यह है कि जयतक शब्द का अवचण नहीं होता है तबतक उस शब्द और उसके अर्थ के विषय में पर्यालोचन नहीं हो सकता है । शब्द और अर्थ के पर्यालोचनस्वरूप ही तो श्रुतज्ञान माना गया है, इसलिये ‘श्रुतज्ञान साक्षर ही है’ ऐसा जानना चाहिये ॥ ५ ॥

સ્વપ્રત્યાયક एवं સ્વ-પરપ્રત્યાયક કી અપેક્ષા ‘મી મતિ’ એવ મુત મેં મેદ હે । મતિજ્ઞાન મૂક કી તરહ સ્વપ્રત્યાયક હી હે । જિસ પ્રકાર વચન કા અભાષ હોને સે મૂક પરપ્રત્યાયક નહીં હોતા હે વસી પ્રકાર મતિજ્ઞાન મી દ્રવ્ય શ્રુતરૂપ વચનાત્મક નહીં હોને સે પરપ્રત્યાયક નહીં હોતા હે । અપને પ્રત્યય કે હેતુમૂત વચનોં કે સદ્ભાષ હોને સે શ્રુત મેં સ્વ ઓર પર-પ્રત્યાયકતા યોલનેવાલે કી તરહ સિદ્ધ હી હોતી હે । હસ તરહ સે મી મતિ ઓર શ્રુતજ્ઞાન મેં મેદ હે ॥ ૬ ॥

અનક્ષરાત્મક છે, કારણ કે તેમાં જે વસ્તુનો પ્રતિભાસ થાય છે તે સામાન્યરૂપે થાય છે, તેથી તે જ્ઞાનમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી । ईहा आदि ज्ञान अक्षरात્मक છે, કારણ કે અવગ્રહથી શ્રુત થયેલ પદાર્થનો જ તેમાં પરામર્શ આદિ થાય છે, “શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર જ છે” તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં સુધી શબ્દ સમજાતો નથી ત્યાં સુધી તે શબ્દ અને તેના અર્થના વિષયમાં પર્યાલોચનના ઘર્ષ થકી નથી. શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનસ્વરૂપ શ્રુતજ્ઞાન મનાયુ છે, તે કારણે “શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર જ છે” એમ સમજવું જોઈએ ॥ ૫ ॥

સ્વપ્રત્યાયક અને સ્વ-પર-પ્રત્યાયકની અપેક્ષાએ પણ મતિ અને શ્રુતમાં મેદ છે મતિજ્ઞાન મૂક (મૂળ)ની જેમ સ્વપ્રત્યાયક જ છે જે પ્રમાણે વચનનો અભાષ હોવાથી મૂક પરપ્રત્યાયક હોતો નથી એજ પ્રમાણે મતિજ્ઞાન પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ વચનાત્મક નહીં હોવાથી પરપ્રત્યાયક હોતુ નથી. પોતાના પ્રત્યયના હેતુમૂત વચનોનો સદ્ભાષ હોવાથી શ્રુતમાં સ્વ અને પર પ્રત્યાયકતા યોલનારની જેમ સિદ્ધ જ હોય છે આ રીતે પણ મતિ અને શ્રુતમાં મેદ છે ॥ ૬ ॥

અયમપિ મતિશ્રુતયોર્મેદ-મતિજ્ઞાનં ચન્દ્રસમં કારણત્વાદ્ । શ્રુતજ્ઞાનં તુ સુત્રસમં-(વલ્કલનિષ્પન્નરજ્જુસમં) તત્કાર્યત્વાદ્ । તતથ યયા-ચન્દ્રસમં યોર્મેદસ્તયા મતિશ્રુતયોરપિ ॥ ૪ ॥

પુનરપ્યનયોરય મેદ-મતિજ્ઞાનમ્-અનક્ષરં સાક્ષર ચ । શ્રુતજ્ઞાનં તુ સાક્ષરમેષ-અક્ષરાનુગતમેવ । તથાહિ-અવગ્રહજ્ઞાનમનક્ષર, તસ્ય સામાન્યમાત્રપ્રતિભાસક્રતયા નિ-વિકલ્પત્વાદ્ । ઈશાદિજ્ઞાનં તુ સાક્ષરં, તસ્ય પરમર્શાદિરુપતયાઽવશ્યં વર્ણનિરુપિત-ત્વાદ્ । શ્રુતજ્ઞાનં તુ સાક્ષરમેષ, અક્ષરમન્તરણ શબ્દાર્થપર્યાલોચનસ્યાનુપપત્તેઃ ॥૫॥

નહીં પૈઠતા હૈ, કારણ કિ-આપ તો શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ કો મી શ્રુતસ્વ સે અય પ્રતિપાદિત કર રહે હૈ ।

ઉત્તર-શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ કો શ્રુતજ્ઞાનપને કા પ્રતિપાદન નહીં કિયા ગયા હૈ, કિન્તુ શબ્દાર્થપર્યાલોચનરુપ અક્ષરલાભ હી શ્રુતજ્ઞાન કહા હૈ । યહ શબ્દાર્થપર્યાલોચનરુપ અક્ષરલાભશ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ જૈસા હી હોતા હૈ, અતઃ હસમેં કોઈ દોષ નહીં હૈ ॥ ૩ ॥

મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન મેં ઇક યહ મી મેદ હૈ કિ મતિજ્ઞાન ચલ્કલ કે સમાન હૈ ઓર શ્રુતજ્ઞાન સુય કે સમાન હૈ । જિસ પ્રકાર ચલ્કલ સે સુંચ (ચલ્કલ કી ઘની દોરી) કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ ઊસી પ્રકાર મતિજ્ઞાન સે શ્રુતજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, અતઃ કાર્ય ઓર કારણ કી અપેક્ષા હનમેં મેદ થન જાતા હૈ ॥ ૪ ॥

મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન મેં મેદ હોને કા કારણ ઇક યહ મી હૈ કિ મતિજ્ઞાન અક્ષર ઓર અનક્ષર દોનોં રુપ હોતા હૈ તથ કિ શ્રુતજ્ઞાન અક્ષરા સ્મક હી હોતા હૈ । મતિજ્ઞાન કે મેદ જો અવગ્રહ આદિ હૈ હનમેં અવગ્રહ

કારણ કે આપ તો શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ પછે શ્રુતરૂપે હવે પ્રતિપાદન કરી રહ્યા છે

ઉત્તર-શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ થી શ્રુતજ્ઞાનપણું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું નથી, પણ શબ્દાર્થપર્યાલોચનરૂપ અક્ષરલાભ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ જેવો જ હોય છે, તેથી તેમાં કોઈ દોષ નથી ॥ ૩ ॥

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં એક આ પણ ભેદ છે કે મતિજ્ઞાન વલ્કલનાં જેવું છે અને શ્રુતજ્ઞાન સૂળનાં જેવું છે જે પ્રમાણે વલ્કલમાંથી સૂળ (વલ્કલની વલ્કલી દોરી)ની ઉત્પત્તિ થાય છે, એજ રીતે મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી કાર્ય અને કારણની અપેક્ષાએ તેમનામાં ભેદ પડી જાય છે ॥ ૪ ॥

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં ભેદ હોવાનું એક કારણ એ પણ છે કે મતિજ્ઞાન અક્ષર અને અનક્ષર બન્નેરૂપ હોય છે, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન અક્ષરાત્મક જ હોય છે, મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ આદિ જે ભેદ છે તેમનામાં અવગ્રહજ્ઞાન તો

ગ્રાહકત્વાત્, નિશ્ચયનયદર્શનેન સ્વકાર્યપ્રસાધકત્વાદ્ । મિથ્યાદૃષ્ટેસ્તુ મતિર્મત્યજ્ઞાન-
મુન્યતે, મિથ્યાદૃષ્ટિમતેરેકાન્તાવલમ્બિતયા યથાવસ્થિતાર્યગ્રહણાભાવાત્ તત્સ્વતો
મતિફલરહિતત્વાદ્ ।

વિશેષ સ્વામી કે દ્વારા ગ્રહણ કરને કી અપેક્ષા સે અવિશેષિત મતિ
મતિજ્ઞાન ઓર મત્યજ્ઞાન, હન દોનોં રૂપ માની જાતી હૈ । અર્થાત્ સમ્ય-
ગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ કી વિવક્ષા ન કરકે સામાન્યરૂપ સે વિવક્ષિત મતિ
દોનોં પ્રકાર કો ઘતલાતી હૈ, પરન્તુ જય મતિ મેં સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઓર મિથ્યા-
દૃષ્ટિ કે દ્વારા પરિગૃહીત હોને કી અપેક્ષા વિશેષતા આતી હૈ તથ વહી
મતિ યદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કે દ્વારા પરિગૃહીત હૈ તો વહ મતિજ્ઞાન કહી જાતી
હૈ, ઓર જય ઘઠ યદિ મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી-વિશેષ સે પરિગૃહીત હુઈ
હૈ તો ઘઠી મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ માની જાતી હૈ । સમ્યગ્દૃષ્ટિ કી મતિ
મતિજ્ઞાન હસલિયે માની જાતી હૈ ।ક વઘ યથાવસ્થિત અર્થ કી ગ્રાહક
હોતી હૈ, તથા નિશ્ચયનય કો સાધ્ય ઘનાકર ઉસીકે અનુસાર અપને
કાર્યોં કી સાધિકા હોતી હૈ, હસ દૃષ્ટિ દ્વારા વ્યવહારધર્મ કા લોપ નહીં
કિયા જાતા હૈ, પરન્તુ લક્ષ્ય કોટિ મેં નિશ્ચયનય રહતા હૈ । મિથ્યાદૃષ્ટિ
કી મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ હસલિયે માની જાતી હૈ કિ વહ ઇકાન્ત કા
અઘલમ્બન કરકે વસ્તુ કા પ્રતિપાદન કરતી હૈ, હસલિયે ઉસસે યથા-
વસ્થિત અર્થ કે ગ્રહણ કે અભાવ મેં વહ મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ ફલ સે
રહિત હોતી હૈ ।

વિશેષ સ્વામી દ્વારા ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાએ અવિશેષિત મતિ મતિજ્ઞાન
અને મત્યજ્ઞાન, એ બન્ને રૂપ માનવામાં આવી છે એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યા
દૃષ્ટિની વિવક્ષા ન કરીને સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત મતિ બન્ને પ્રકારને દર્શાવે છે,
પણ જ્યારે મતિમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત થવાની અપે
ક્ષાએ વિશેષતા આવે છે ત્યારે એજ મતિ એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત હોય
તો તે મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને એ તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી વિશેષથી પરિગૃહીત
હોય તો એજ મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ મનાય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિની મતિ મતિજ્ઞાન તે કારણે
મનાય છે કે તે યથાવસ્થિત અર્થને ગ્રહણ કરનારી હોય છે તથા નિશ્ચયનયને
સાધ્ય બનાવીને તેના અનુસાર ચોતાના કાર્યોની સાધિકા થાય છે આ દૃષ્ટિ
દ્વારા વ્યવહાર ધર્મનો હોય કરાતો નથી પણ લક્ષ્ય કોટિમાં નિશ્ચયનય રહે છે
મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ તે કારણે માનવામાં આવી છે કે તે એકાન્તનુ
અવલબન કરીને વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તેના વડે યથાવસ્થિત અર્થ
ગ્રહણ થતો નથી યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણના અભાવે તે મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ
રહી રહેત હોય છે

વિજ્ઞ—આવરણમદાત્ મતિશ્રુતયોર્મેદઃ ॥ ૭ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

યથા મતિશ્રુતયો કાર્યકારણભાવાત્ પરમ્પર મેદઃ, તથા-સમ્યગ્દર્શન-મિથ્યા
દર્શન-પરિગ્રહમેદાત્ સ્વરૂપનોઽપિ તયોર્મેદઃ इति પ્રદર્શયિતુમાદ—

મૂલમ્—અવિસેસિયા મર્ઈ મહનાણ ચ, મહ અન્નાણં ચ ।
વિસેસિયા સમ્મદિદિસસ મર્ઈ મહનાણ, મિચ્છાદિદિસસ મર્ઈ
મહ-અન્નાણ । અવિસેસિય સુય સુયનાણ ચ સુય અન્નાણં ચ ।
વિસેસિય સુય સમ્મદિદિસસ સુય સુયનાણ, મિચ્છાદિદિસસ
સુય સુય અન્નાણ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

છાયા-અવિશેષિતા મતિર્મતિજ્ઞાન ચ, મત્પજ્ઞાન ચ । વિશેષિતા સમ્યગ્દષ્ટર્મ
તિર્મતિજ્ઞાન, મિથ્યાદષ્ટર્મતિર્મત્પજ્ઞાનમ્ । અવિશેષિત શ્રુત-શ્રુતજ્ઞાનં ચ, શ્રુતાજ્ઞાન ચ ।
વિશેષિતં શ્રુત-સમ્યગ્દષ્ટે શ્રુતં શ્રુતજ્ઞાન, મિથ્યાદષ્ટ' શ્રુત-શ્રુતાજ્ઞાનમ્ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

ટીકા—‘અવિસેસિયા’ इत्यादि । અવિશેષિતા=સ્વામિવિશેષપરિગ્રહરહિતા
સામાન્યરૂપેણ વિવક્ષિતેત્યર્થ, મતિજ્ઞાનમ્, મત્પજ્ઞાનં ચેત્યુપપન્નુચ્યતે । વિશેષિતા=
સ્વામિવિશેષપરિગ્રહીતા સ્વામિના વિશેષ્યમાણા, વિશેષરૂપેણ વિવક્ષિતા મતિ
સ્વામિવિશેષાપેક્ષયા મતિઃ સમ્પદષ્ટર્મતિજ્ઞાનમ્નુચ્યતે, સમ્પદષ્ટિમતેર્યયાવસ્યિતાર્થ-

મતિજ્ઞાન કા કારણ મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા ક્ષયોપશમ, તથા શ્રુત
જ્ઞાન કા કારણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા ક્ષયોપશમ હૈ । હસ આવરણ
કે મેદ સે મી હન દોનોં મેં મિજ્ઞતા આતી હૈ ॥ ૭ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

જિસ પ્રકાર મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન મેં કાર્યકરણભાવ કો લેકર
મેદ પ્રદર્શિત કિયા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર સમ્યગ્દષ્ટિ ઓર મિથ્યાદષ્ટિ
કે પરિગ્રહ (સ્વીકૃતિ) કે મેદ સે હન દોનોં મેં સ્વરૂપતા મી મેદ હૈ,
હસ ઘાત કો સૂત્રકાર દિશ્વલાતે હૈ—“અવિસેસિયા મર્ઈ” इत्यादि ।

મતિજ્ઞાનનું કારણ મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ, તથા શ્રુતજ્ઞાનનું
કારણ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ છે તથા આવરણના તદ્વાપતને લીધે
પણ એ બન્નેમાં ભિન્નતા છે ॥ ૭ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

જે રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં કાર્યકારણભાવને લીધે એક દર્શાવાયે
છે, એમ રીતે સમ્યગ્દષ્ટિ અને મિથ્યાદષ્ટિના પરિગ્રહ (સ્વીકૃતિ) ના એકથી
એ બન્નેમાં સ્વરૂપતા પણ એક છે, એ ઘાતને સૂત્રકાર બતાવે છે—

“અવિસેસિયા મર્ઈ” इत्यादि

ગ્રાહકત્વાત્, નિશ્ચયનયદર્શનેન સ્વકાર્યપ્રસાધકત્વાદ્ । મિથ્યાદૃષ્ટેસ્તુ મતિર્મત્યજ્ઞાન-
મુચ્યતે, મિથ્યાદૃષ્ટિમતેરેકાન્તાવલમ્બિતયા યથાવસ્થિતાર્થગ્રહણાભાવાત્ તત્ત્વતો
મતિફલરહિતત્વાદ્ ।

વિશેષ સ્વામી કે દ્વારા ગ્રહણ કરને કી અપેક્ષા સે અવિશેષિત મતિ
મતિજ્ઞાન ઓર મત્યજ્ઞાન, હન ઢોનોં રૂપ માની જાતી હૈ । અર્થાત્ સમ્ય-
ગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિ કી વિવક્ષા ન કરકે સામાન્યરૂપ સે વિવક્ષિત મતિ
ઢોનોં પ્રકાર કો ષતલાતી હૈ, પરન્તુ જય મતિ મેં સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઓર મિથ્યા-
દૃષ્ટિ કે દ્વારા પરિગૃહીત હોને કી અપેક્ષા વિશેષતા આતી હૈ તય વહી
મતિ યદિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ કે દ્વારા પરિગૃહીત હૈ તો વહ મતિજ્ઞાન કહી જાતી
હૈ, ઓર જય વહ યદિ મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી-વિશેષ સે પરિગૃહીત હુઈ
હૈ તો વહી મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ માની જાતી હૈ । સમ્યગ્દૃષ્ટિ કી મતિ
મતિજ્ઞાન હસલિયે માની જાતી હૈ 1ક વહ યથાવસ્થિત અર્થ કી ગ્રાહક
હોતી હૈ, તથા નિશ્ચયનય કો સાધ્ય ઘનાકર ડસીકે અનુસાર અપને
કાર્યો કી સાધિકા હોતી હૈ, હસ દૃષ્ટિ દ્વારા વ્યવહારધર્મ કા લોપ નહીં
કિયા જાતા હૈ, પરન્તુ લક્ષ્ય કોટિ મેં નિશ્ચયનય રહતા હૈ । મિથ્યાદૃષ્ટિ
કી મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ હસલિયે માની જાતી હૈ કિ વહ ઇકાન્ત કા
અવલમ્બન કરકે વસ્તુ કા પ્રતિપાદન કરતી હૈ, હસલિયે ડસસે યથા-
વસ્થિત અર્થ કે ગ્રહણ કે અભાવ મેં વહ મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ ફલ સે
રહિત હોતી હૈ ।

વિશેષ સ્વામી દ્વારા શ્રદ્ધા કરવાની અપેક્ષાએ અવિશેષિત મતિ મતિજ્ઞાન
અને મત્યજ્ઞાન, એ બન્ને રૂપ માનવામા આવી છે એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યા
દૃષ્ટિની વિવક્ષા ન કરાને સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત મતિ બન્ને પ્રકારને દર્શાવે છે,
પણ બ્યારે મતિમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત થવાની અપે
ક્ષાએ વિશેષતા આવે છે ત્યારે એજ મતિ એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત હોય
તો તે મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને એ તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી વિશેષથી પરિગૃહીત
હોય તો એજ મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ મનાય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિની મતિ મતિજ્ઞાન તે કારણે
મનાય છે કે તે યથાવસ્થિત અર્થને શ્રદ્ધા કરનારી હોય છે તથા નિશ્ચયનયને
શોધ્ય બનાવીને તેના અનુસાર પોતાના કાર્યોની સાધિકા થાય છે આ દૃષ્ટિ
દ્વારા વ્યવહાર ધર્મનો હોય કરાતો નથી પણ લક્ષ્ય કોટિમા નિશ્ચયનય રહે છે
મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ તે કારણે માનવામા આવી છે કે તે એકાન્તનુ
અવલમ્બન કરીને વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તેના વડે યથાવસ્થિત અર્થ
શ્રદ્ધા થતો નથી. યથાવસ્થિત અર્થ શ્રદ્ધાના અભાવે તે મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ
રૂપથી રહિત હોય છે

યથાવિશેષિત-સામાન્યરૂપેણ વિવક્ષિત તદા-શ્રુતમિત્યનેન-શ્રુતમાન શ્રુતાજ્ઞાનં
 ચેત્યુભયમુચ્યતે । યદિ તુ શ્રુત વિશેષિત-સ્વામિવિશેષરૂપેણ વિવક્ષિતં, તદ્દિ સમ્ય-
 ગ્દષ્ટેઃ શ્રુત-શ્રુતમાનમુચ્યતે, મિથ્યાદષ્ટેસ્તુ શ્રુતં શ્રુતામાનમુચ્યતે ।

નનુ મિથ્યાદષ્ટેર્મતિશ્રુતે કથમજ્ઞાનરૂપે ઉચ્યેતે? યત-ક્ષયોપશમાદિરૂપે કારણે
 નાસ્તિ મેદઃ, નાપિ ચ લૌકિકે ઘટાદિ જ્ઞાનરૂપે કાર્યે મેદો ભવતિ । ક્ષયોપશમા
 દેવ મિથ્યાદષ્ટેરપિ મતિશ્રુતે ભવતઃ, ક્ષિતિ ચેત્,

इसी तरह श्रुत भी जब सामान्यरूप से विवक्षित होता है तब वह
 श्रुतज्ञान एवं श्रुतअज्ञान दोनों का बोधक होता है, परन्तु जब यह विशेषो-
 पणविशिष्ट होता है तब यदि इसमें सम्यग्दृष्टिरूप विशेषण रहता है
 तो यह श्रुतज्ञान कहलाता है और जब इसमें 'मिथ्यादृष्टि' ऐसा विशेषण
 रहता है तब यही श्रुतअज्ञान कहलाता है ।

શકા—મિથ્યાદૃષ્ટિ કે મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ ક્યોં હોતે
 હૈં? ક્યોં કિ મિથ્યાદૃષ્ટિ કે બી યે દોનોં અપને ૨ આવરણ કે ક્ષયોપશમ
 સે હી હોતે હૈં, અત્ત ઇનકી ઉત્પત્તિ કા જો અપને ૨ આવરણ કા ક્ષયોપ-
 શમ આદિ કારણ હૈં ઉનમેં મિથ્યાદૃષ્ટિ ઓર સમ્યગ્દૃષ્ટિ કો લેકર મેદ
 નહોં હૈં । તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જિસ પ્રકાર મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન સે ઘટપટ
 આદિ પદાર્થોં કો જાનતા હૈં ઉસી પ્રકાર મિથ્યાદૃષ્ટિ બી ઉન્હેં વૈસા હી
 જાનતા હૈં, અત્ત ઇન દોનોં કે જાનનેરૂપ કાર્ય મેં બી કોઈ મેદ નહોં હૈં? ।

એજ પ્રમાણે શ્રુત પણ બન્યા હે સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત થાય છે ત્યારે તે
 શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન બે બન્નેનું બોધક થાય છે, પણ બન્યા હે તે વિશેષણ-
 વિશિષ્ટ હોય છે ત્યારે બે તેમા સમ્યગ્દૃષ્ટિરૂપ વિશેષણ રહે છે તે શ્રુત
 જ્ઞાન કહેવાય છે અને બન્યા હે 'મિથ્યાદૃષ્ટિ' એવું વિશેષણ રહે છે ત્યારે એજ
 શ્રુતઅજ્ઞાન કહેવાય છે

શકા—મિથ્યાદૃષ્ટિનું મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ કેમ હોય છે?
 કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ તે બન્ને પાત-પાતાનાં આવરણનાં ક્ષયોપશમથી જ
 થાય છે, તેથી તેમની ઉત્પત્તિનું પાત-પાતાનાં આવરણનો ક્ષયોપશમ આદિ
 જે કારણ છે તેમનામાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને લીધે ભેદ નથી તથા
 સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે પ્રમાણે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી ઘટ પટ આદિ પદાર્થોને
 બોધે છે એજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ તેમને એવા જ બોધે છે, તેથી બે બન્નેના
 બોધવારૂપી કાર્યમાં પણ ભેદ નથી ?

તથોચ્યતે—મિથ્યાદષ્ટિઃ સદસદ્વિવેકપરિજ્ઞાનામાવાત્ । તયાહિ—મિથ્યાદષ્ટિઃ
સત્ત્વ સર્વમપ્યેકાન્તવાદપુરઃસરં પ્રતિપદ્યતે, ન તુ સર્વજ્ઞમગવદુક્તસ્યાદ્વાદમાશ્રિત્ય,
સત્ત્વ મિથ્યાદષ્ટિર્યદા ‘ ઘટ એવાય ’—મિતિ વદતિ તદા તસ્મિન્ ઘટે ઘટત્વપર્યાયવ્ય-
તિરેકેણ શેપાન્ સત્ત્વ-જ્ઞેયત્વ-પ્રમેયત્વાદીન્ સતોઽપિ ધર્માનપલપતિ, અન્યથા-
‘ ઘટ એવાય ’—મિત્યેકાન્તેનાઞ્જધારણાનુપપન્ને । ‘ ઘટઃ સન્નેવ ’ ઇતિ યદા શ્રુતે,
તદા પરરૂપેણ નાસ્તિત્વસ્થાનમ્પુપગમાદસદ્ભૂત પરરૂપમપિ તત્રાસ્તીતિ પ્રતિપદ્યતે ।
સત્ત્વ સન્તમસન્ત મન્યતે, અસન્તં ચ સન્તં મન્યતે, ઇતિ સદસદ્વિવેકપરિજ્ઞાનામાવા-
ન્મિથ્યાદષ્ટેર્મતિશ્રુતે અજ્ઞાનરૂપે ભવત્ ॥ ૧ ॥

ઉત્તર—મિથ્યાદષ્ટિ કો સત્ ઓર અસત્ કા વિવેકજ્ઞાન નહીં હૈ ।
સમસ્ત વસ્તુઓં કો વહ્ એકાન્તધર્મવિશિષ્ટ હી જાનતા હૈ, કારણ કિ
એકાન્તવાદ કા હી વહ્ અવલમ્બન કરતા હૈ, મગવત્કથિત સ્વાદ્વાદ કા
નહીં । જય વહ્ “ ઘટ એવાયમ્ ” યહ્ ઘટ હી હૈ, એસા કહતા હૈ તય ઉસ
ઘટમેં વર્તમાન સત્ત્વ, જ્ઞેયત્વ, પ્રમેયત્વ આદિ ધર્મોંકા વહ્ અપલાપ કરતા
હૈ । યદિ એસા વહ્ નહીં કરતા હૈ તો ફિર “ યહ્ ઘટ હી હૈ ” હસ પ્રકાર
કા વહ્ અવધારણ કયોં કરતા હૈ । તથા “ ઘટ. સન્નેવ ” ઘટ સત્
સ્વરૂપ હી હૈ, એસા જય વહ્ કહતા હૈ તો ઉસકે હસ કથન સે પરરૂપ કી
અપેક્ષા બી ઘટમેં અસ્તિત્વ ધર્મ હૈ, હસ વાત કો બી ઉસે કબૂલ કરના
પડેગા, કયોં કિ પરરૂપ કી અપેક્ષા ઉસમેં નાસ્તિ-શબ્દ કા પ્રયોગ નહીં
કિયા હૈ । હસ તરહ વહ્ મિથ્યાદષ્ટિ સત્ કો અસત્ ઓર અસત્ કો
સત્ માનતા હૈ, અત સત્ ઓર અસત્ મેં હસકો દષ્ટિ મેં કોઈ ન હોને સે
ઉસ મિથ્યાદષ્ટિ કા મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ માના જાતા હૈ ।

ઉત્તર—મિથ્યાદષ્ટિને સત્ અને અસત્નું વિવેકજ્ઞાન હોતું નથી સમસ્ત
વસ્તુઓને તે એકાન્તધર્મવિશિષ્ટ જ બાજે છે, કારણ કે એકાન્તવાદનું જ તે
અવલમ્બન કરે છે, ભગવાને બાજેલ સ્વાદ્વાદનું નહીં બ્યારે તે “ ઘટ એવાયમ્ ”
“ આ ઘટો જ છે ” એવું કથન કરે છે ત્યારે તે ઘટમાં રહેલ સત્ત્વ, જ્ઞેયત્વ,
પ્રમેયત્વ આદિ ધર્મોના તે અપલાપ કરે છે એ તે એવું કરતો ન હોય તો પછી
“ આ ઘટો જ છે ” આ પ્રકારનું અવધારણ તે શા માટે કરે છે ? તથા “ ઘટા
સન્નેવ ” “ ઘટો સત્સ્વરૂપ જ છે ” એવું બ્યારે તે કહે છે ત્યારે તેના આ
કથનથી પરરૂપની અપેક્ષાએ પણ ઘડામા અસ્તિત્વ ધર્મ છે એ વાત પણ તેને
કબૂલ કરવી પડશે, કારણ કે પરરૂપની અપેક્ષાએ તેમાં નાસ્તિ શબ્દનો પ્રયોગ
કર્યો નથી આ રીતે તે મિથ્યાદષ્ટિ સત્ ને અસત્ અને અસત્ને સત્ માને
છે, તેથી તેની દષ્ટિએ સત્ અને અસત્મા કોઈ ભેદ ન હોવાથી તે મિથ્યાદષ્ટિનું
મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ માનવામા આબુ છે

વિશ્વ—ઇતથ મિથ્યાદષ્ટેર્મતિશ્રુતે અજ્ઞાને, મરહેતુત્વાન્, મિથ્યાન્નનન્ ।
તથાહિ-મિથ્યાદષ્ટીનાં મતિશ્રુતે પશુપથમૈયુનાર્દનાં ધર્મસાધકત્વેન પરિચ્છેદકે,
સતો દીર્ઘતરસસારપથપ્રવર્તકત્વાદજ્ઞાનમ્પત્ત્યમ્ ॥ ૨ ॥

તથા—ઇતથાપિ મિથ્યાદષ્ટેર્મતિશ્રુતે અજ્ઞાનરૂપે મયતઃ ? , યદ્યપ્યોપલભ્યે,
ઉન્મત્તકવિપ્લવયત્ । યથા હિ ઉન્મત્તકવિપ્લવમિથ્યાદષ્ટિયો વસ્તુ અનપેક્ષ્યં યથા
પથચિત્ પ્રવર્તન્તે । યદપિ ચ તે પાત્રિદ્ યથારસિયતવસ્તુસવાદિનસ્તથાપિ સમ્યગ્
યથાવસ્થિતવસ્તુતત્ત્વપર્યાલોચનચિરદેણ પ્રવર્તમાનત્વાત્, પરમાર્થતોડપરમાર્થિકા । ૩ ।

ફિ ચ-મિથ્યાદષ્ટિ જીવ કે મતિજ્ઞાન ઓર શ્રુતજ્ઞાન ઇસલિયે મી
અજ્ઞાનસ્વરૂપ હોતે હૈં ફિ યે દોનોં મિથ્યાદર્શન કી તરફ મવગ્રમણ કે
હેતુ હોતે હૈં । મઘ કે હેતુમત યે ઇસલિયે માને જાતે હૈં ફિ પશુવધ,
મૈયુન આદિ જૈસે કુલમોં કો “યે ધર્મ કે સાધનમ્ હૈં” તેસા માનતે
હૈં, ઇસલિયે દીર્ઘતરસસારમાર્ગ કે પ્રવર્તક હોને કે કારણ યે દોનોં
મિથ્યાદષ્ટિ કે અજ્ઞાનસ્વરૂપ હૈં ।

જિસ પ્રકાર ઉન્મત્ત કા જ્ઞાન સ્વેચ્છાનુસાર પદાર્થોં કા ગ્રાહક હોતા
હે ઓર ઇસી લિયે વહ અજ્ઞાનરૂપ માના જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર મિથ્યાદષ્ટિ
કા જ્ઞાન મી અજ્ઞાનરૂપ હી માના ગયા હૈ, યદ્યપિ ઉન્મત્તજન જો વસ્તુ
જૈસી હૈ ઉસે વૈસી જાનતા હૈ, સોને કો સોના ઓર લોહે કો લોહા
જાનકર યથાર્થજ્ઞાન લાભ કર લેતા હૈ, પર ઉન્માદ કે કારણ વહ સત્ય
અસત્ય કા અન્તર જાનને મેં અસમર્થ હોતા હૈ, ઇસસે ઉસકા સત્ત્વા
ફૂટા સમી જ્ઞાન પરમાર્થતઃ વિચારશૂન્ય યા અજ્ઞાન હી કહલાતા હૈ,

તથા-મિથ્યાદષ્ટિ છવતુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તે કારણે પણ અજ્ઞાન
સ્વરૂપ હોય છે કે જો જન્ને મિથ્યાદર્શનની જેમ ભવજમણના કારણરૂપ હોય
છે ભવના કારણભૂત તેજો જો કારણે મનાય છે કે પશુવધ, મૈયુન વગેરે જેવાં
કર્મોને “જો ધર્મના સાધનભૂત છે” જોવા માને છે, તેથી દીર્ઘતર સસાર
માર્ગના પ્રવર્તક હોવાને કારણે જો જન્ને મિથ્યાદષ્ટિને માટે અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે

જે રીતે ઉન્મત્તનુ જ્ઞાન સ્વેચ્છાનુસાર પદાર્થોંનુ ગ્રાહક થાય છે અને તે
કારણે તે અજ્ઞાનરૂપ મનાય છે, જોજ રીતે મિથ્યાદષ્ટિનુ જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપ
મનાય છે જો કે ઉન્મત્ત માણસ જે વસ્તુ જેવી છે જોવી તેને બાંહે છે સોનાને
સોનુ અને લોહાને લોહુ બાણીને યથાર્થ જ્ઞાન લાભ કરી લે છે, પણ ઉન્માદને
કારણે તે સત્ય અસત્યનો ભેદ બાણવાને અસમર્થ હોય છે, તેથી તેનુ સાચુ
ખોટુ સમસ્ત જ્ઞાન પરમાર્થતઃ વિચારશૂન્ય કે અજ્ઞાન જ કહેવાય છે માંહે

તથા—મિથ્યાદૃષ્ટીના મતિશ્રુતે યથાવસ્થિત વસ્તુ અવિચાર્યેવ પ્રવર્તેતે, તતો યદ્યપિ ચ તદ્વદ્ય ક્વચિદ્ ‘રસોઽય’ ‘સ્પર્શોઽય’ इत्यादी अवधारणाध्यवसायाभावे सत्रादि, तथापि न तद्वद्वय स्याद्वादपरिभावनातस्तथा प्रवृत्त किन्तु यथा कथञ्चित् । अतो मतिश्रुतरूपमेतद् द्वयम् अज्ञानम् ॥ ४ ॥

તથા—જ્ઞાનફલાભાવાત્ મિથ્યાદૃષ્ટેર્મતિશ્રુતે અજ્ઞાને ભવત્ । જ્ઞાનસ્ય हि फल हेयस्य हानि, उपादेयस्य चोपादानम् । न च ससारात् पर किञ्चित् हेयमस्ति, न उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि आत्मा कितना ही अधिक ज्ञानवाला क्यों न हो पर आत्मा के विषय में अचेरा होने के कारण उसका सारा लौकिक ज्ञान शास्त्रदृष्टि से अज्ञान ही है । यही बात “मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथावस्थितं वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तते” इत्यादि पक्तियों द्वारा स्पष्ट की गई है । इनमें बतलाया है कि मिथ्यादृष्टि जीव के मतिश्रुतज्ञान वस्तु के वास्तविक स्वरूप का विचार नहीं करके ही प्रवृत्त हुआ करते हैं । यद्यपि मिथ्यादृष्टि जीव का “यह रस है यह स्पर्श है” इस प्रकार का ज्ञान अवधारणारूप अध्यवसाय के बिना प्रवृत्त होता है, और वह इस तरह अपने विषयभूत पदार्थ का सवादक भी हो जाता है तो भी इसके इस ज्ञान में स्याद्वाद-सिद्धान्त की थोड़ी सी भी पुट नहीं होती है । वह तो यथाकथञ्चित् ही प्रवृत्त होता है ।

तथा—ज्ञान के फल का अभाव होने से मिथ्यादृष्टि के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होते हैं । ज्ञान का फल हेय-छोड़ने योग्य-पदार्थ का परित्याग करना और उपादेय-ग्रहण करने योग्य-पदार्थ का

મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા કેટલોય અધિકજ્ઞાની બને હોય પણ આત્માના વિષયમાં અધાર હોવાને કારણે તેનું સમસ્ત લૌકિક જ્ઞાન શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી અજ્ઞાન જ છે એજ વાત “મિથ્યાદૃષ્ટીના મતિશ્રુતે યથાવસ્થિતં વસ્તુ અવિચાર્યેવ પ્રવર્તેતે” इत्यादि પક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરાઈ છે તેમા એ બતાવવામા આવ્યું છે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવના મતિશ્રુતજ્ઞાન વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો વિચાર ન કરીને જ પ્રવૃત્ત થયા કરે છે જો કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનું “આ રસ છે, આ સ્પર્શ છે” આ પ્રકારનું જ્ઞાન અવધારણરૂપ અધ્યવસાય વિના પ્રવૃત્ત થાય છે, અને તે આ રીતે પોતાના વિષયભૂત પદાર્થનું સવાદક પણ થઈ જાય છે તો પણ તેના તે જ્ઞાનમા સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતનો સંજેજ પણ પટ હોતો નથી. તે તો યથા કથન્નિત્ પ્રવૃત્ત હોય છે

તથા—જ્ઞાનનાં ફળનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિના મતિજ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાનઅજ્ઞાન સ્વરૂપ હોય છે જ્ઞાનનું ફળ “હેય-ત્યાગવા લાયક પદાર્થ”ને પરિત્યાગ કરવો અને ઉપાદેય-અકલ્પ કરવા લાયક પદાર્થને અકલ્પ કરવો, ” એ

ચ મોક્ષાત્ પરં કિંચિદુપાદેય, તતો મયમોક્ષાવશાન્તેન હયોપાદેયો । તયોર્દેયોપાદે-
યયોર્ભવમોક્ષયોશ્ચદાન્યુપાદાને મર્ગમગવિરતેર્ભવત, તતો ચિરતિરવશ્ય કર્તવ્યો । સૈ-
વ ચ પરમાર્થતો જ્ઞાનસ્ય ફલમ્ । સા ચ મિથ્યાદષ્ટર્નાસ્તીતિ જ્ઞાનફલામાત્રાદ્ મિથ્યા
દષ્ટેર્મતિશ્રુતે અજ્ઞાને ભવતઃ । ઉક્તમ્—

“સદસદવિસેસણામો, મવહેઉજદિચ્છિઓવલ્ભમાઓ ।

નાળફલામાવાઓ, મિચ્છદિદિસ્ય અન્નાણ ” ॥ ૧ ॥

છાયા — સદસદવિશેષણાત્, મવહેતુયદિચ્છિતો (મન કલ્પિતો) પલમ્માત્ ।

જ્ઞાનફલામાવાત્, મિથ્યાદષ્ટેરજ્ઞાનમ્ ॥ ૧ ॥ ૫ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

શ્રુત મતિપૂર્વક ભવતીત્યુક્તમ્ । સમ્પતિ મતિજ્ઞાનમેવાધિકૃત્ય શિષ્યઃ પૂચ્છતિ—

ઉપાદાન કરના છે । સસાર કે સિવાય ઓર કોઈ પદાર્થ હેય નહીં છે,
તથા મોક્ષ કે સિવાય ઓર કોઈ ઉપાદેય નહીં છે । સસાર હેય છે ઓર
મોક્ષ એકાન્તતઃ ઉપાદેય છે, એ દોનોં યાત સર્વપરિમ્લ્લ કી વિરતિવાલે
સમ્પદ્દષ્ટિ જીવકે હી હોતી છે, ઇમલિયે વિરતિ અવઝ્ય અગીકાર કરને
યોગ્ય છે । યહી પરમાર્થન જ્ઞાન કા ફલ છે । યદ્ સર્વસગવિરતિરૂપ જ્ઞાન
કા ફલ મિથ્યાદષ્ટિ કો પ્રાપ્ત નહીં છે, ઇસલિયે મિથ્યાદષ્ટિ કે જ્ઞાન કે
ફલ કા અભાવ હોને સે ઉસકે મતિશ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનસ્વરૂપ હોતે છે ।
કહા મી છે—

“સદસદવિસેસણામો, મવહેઉજ દિચ્છિઓવ લ્ભમાઓ ।

નાળફલામાવાઓ, મિચ્છદિદિસ્ય અન્નાણ ” ॥ ૧ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક હોતા છે યદ્ યાત યહાતક કહ દી । અવ
શિષ્ય મતિજ્ઞાન કે વિષય મેં પૂછતા છે ઓર સૂત્રકાર ઉસકા ઉત્તર
દેતે છે—‘ સે કિં ત આમિણિયોહિયનાણ ’ ઇત્યાદિ ।

છે સસારના સિવાય બીજે કોઈ પદાર્થ હેય નથી તથા મોક્ષના સિવાય બીજુ
કોઈ ઉપાદેય નથી, સસાર હેય છે અને મોક્ષ એકાન્તતઃ ઉપાદેય છે, એ બન્ને
વાતો સર્વપરિમ્લ્લની વિરતિવાળા સમ્પદ્દષ્ટિ હોવને જ હોય છે તે કારણે વિરતિ
અવશ્ય અગીકાર કરવા યોગ્ય છે એજ પરમાર્થત જ્ઞાનનું ફળ છે આ સર્વ
સગવિરતિરૂપ જ્ઞાનનું ફળ મિથ્યાદષ્ટિને પ્રાપ્ત નથી, તેથી મિથ્યાદષ્ટિને જ્ઞાનનાં
ફળનેા અભાવ હોવાથી તેના મતિશ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનસ્વરૂપ હોય છે કહ્યું પણ છે—

“સદસદ-વિસેસણામો, મવહેઉજ દિચ્છિઓવલ્ભમાઓ ।

નાળફલામાવાઓ, મિચ્છદિદિસ્ય અન્નાણ ” ॥ ૧ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન પૂર્વક હોય છે એ વાત બહી સુધી ઠહી હવે શિષ્ય
મતિજ્ઞાન વિષે પૂછે છે અને સૂત્રકાર તેના ઉત્તર આપે છે—‘ સે કિં ત
આમિણિયોહિયનાણ ’ ઇત્યાદિ

मूलम्-से किं त आभिनिवोहियनाण ? । आभिनिवोहियनाणं दुविह पण्णत्त । त जहा-सुयनिस्सिय च, असुयनिस्सिय च । से किं त असुयनिस्सिय ? । असुयनिस्सिय चउव्विह पण्णत्त । त जहा-

गाहा-उप्पत्तिया १, वेणइआ २, कम्मया ३, परिणामिया ४।

बुद्धी चउव्विहा बुत्ता, पचमा नोवलब्भई ॥ १ ॥

छाया-अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानम् ? आभिनिबोधिकज्ञान द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-श्रुतनिश्चितं च अश्रुतनिश्चितं च ।

अथ किं तद् अश्रुतनिश्चितम् ? । अश्रुत निश्चितं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-गाथा-औत्पत्तिकी १, वैयर्थिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४ ।

बुद्धिश्चतुर्विधा उक्ता, पञ्चमी नोपलभ्यते ॥ १ ॥

टीका-‘से किं त’ इत्यादि । अथ किं तदाभिनिबोधिकज्ञानम् ? पूर्वनिर्दिष्टस्याभिनिबोधिकज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह-‘आभिनिबोहिय नाण दुविहं पण्णत्त’ इत्यादि । आभिनिबोधिकज्ञान द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-श्रुत निश्चितं च, अश्रुतनिश्चितं च । इह श्रुत शब्देन-सामायिकप्रारम्भ्य लोकविन्दुसारपर्यन्त

प्रश्न-पूर्वनिर्दिष्ट आभिनिबोधिकज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर-आभिनिबोधिकज्ञान दो प्रकार का कहा गया है । वे दो प्रकार ये हैं-१ श्रुतनिश्चित और २ अश्रुतनिश्चित । श्रुतशब्द से सामायिक से लेकर लोकविन्दुसारनामक चौदहवें पूर्वपर्यन्त द्रव्यश्रुत ग्रहण किया गया है । इस द्रव्यश्रुत के अभ्यास से जनित जो संस्कार, उस संस्कार से समन्वित जिसकी बुद्धि है ऐसे प्राणी को मति के उत्पत्ति के समय

प्रश्न-पूर्वनिर्दिष्ट आभिनिबोधिकज्ञाननुं शु स्वरूपं छे ?

उत्तर-आभिनिबोधिकज्ञान के प्रकारनुं बताव्यु छे जे जे प्रकार आ प्रमाणे छे-(१) श्रुतनिश्चित अने (२) अश्रुतनिश्चित । श्रुतशब्द वटे सामायिकथी छठने लोकविन्दुसार नामना चौदहवां पूर्व सुधीनु द्रव्यश्रुत ग्रहण करेले छे आ द्रव्यश्रुतना अभ्यासथी उत्पन्न भयेले जे संस्कार, जे संस्कारथी समन्वित जेनी बुद्धि छे जेवां प्राणीने मतिनी उत्पत्ति समये शाश्व अने तेना अर्थनी

દ્રવ્યથુત યુયતે, તદ્વતુસારેણ શ્રુતામ્યાગજનિનગંસ્કારગમન્વિતમતેસ્ત્યાદશાષ્ટે શાસ્ત્ર-
ર્યપર્યાલોચનમપેક્ષ્યેવ ગદ્યપજાયતે મતિજ્ઞાનં તત્ શ્રુતનિશ્ચિતમ્ । યથા—અવગ્રહાદિ ।
રૂપરસાદિભેદૈરનિર્દેશ્યરૂપ ગામાન્યમાત્રરૂપાર્થસ્ય ગ્રહણસ્પોષગ્રહ । યથુ સર્વથા
શાસ્ત્રસંસ્પર્શરહિતસ્ય તથાવિષયયોપગમસદ્ભાવાદ્રમય યથાવસ્થિતરસ્તુમંસ્પર્શિ મતિ-
જ્ઞાનમ્પજાયતે, તત્ અશ્રુતનિશ્ચિતમ્ । યથા—ઔત્પત્તિકપાદિકમ્ ।

તત્તુ ઔત્પત્તિકપાદિકમપ્યવગ્રહાદિરૂપમેવ, તત્ સ્પોજનયોર્વિશેષ. ૧, इति चेत्,
अत्रोच्यते—यद्यपि अवग्रहादिरूपमव, पर तु शास्त्रमनपेक्ष्योन्ययते, इत्येतावता
भेदेनौत्पत्त्यादिकं पृथगुपन्यस्तम् ।

મેં શાસ્ત્ર ઓર ઉસકે અર્થ કી પર્યાલોચના કી અપેક્ષા કરકે જો મતિ
જ્ઞાન હોતા હૈ ઘા શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન હૈ, જૈસે અવગ્રહ આદિ । રૂપ
રસ આદિ ભેદોં સે અનિર્દેશ્ય—જિસકા નિર્દેશ ન હો સકે એસે પદાર્થ કા
સામાન્યરૂપ સે જાનને કા નામ અવગ્રહ હૈ ૧ । સર્વથા શાસ્ત્ર કે સંસ્પર્શ
સે રહિત પ્રાણી કો તથાવિષય ક્ષયોપશમ કે સદ્ભાવ સે યથાવસ્થિત વસ્તુ
કો જાનને વાલા જો મતિજ્ઞાન હોતા હૈ ઘા અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન હૈ,
જૈસે ઔત્પત્તિકી આદિ ઘુદિ ૨ ।

શંકા—ઔત્પત્તિ કી આદિ જો ઘુદિયા હૈં ઘે મો અવગ્રહ આદિરૂપ
હી હૈં તો ફિર અવગ્રહ આદિ મેં ઓર ઔત્પત્તિકી આદિ ઘુદિયોં મેં
કયા ભેદ હૈ ।

ઉત્તર—યદ્યપિ યે ઘુદિયાં અવગ્રહ આદિરૂપ હી હૈં, પરન્તુ ફિર મો
શાસ્ત્ર કી અપેક્ષા નહોં કરકે હી યે ઘુદિયા ઉત્પન્ન હોતી હૈં, અતઃ इन्हें
अवग्रह आदि से भिन्नरूप में माना है, और इसी अभिप्राय से सूत्रकारने
इनका पृथक्રूप से प्रतिपादन किया है ।

પર્યાલોચનાની અપેક્ષા કરીને જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન છે,
જેમ કે અવગ્રહ આદિ ૧ રૂપ રસ આદિ ભેદોથી અનિર્દેશ્ય—જેનો નિર્દેશ ન
થઈ શકે એવા પદાર્થને સામાન્યરૂપે બહુવાનુ નામ અવગ્રહ છે. સર્વથા શાસ્ત્રના
સંસ્પર્શથી રહિત પ્રાણીને તથાવિષય ક્ષયોપશમના સદ્ભાવથી યથાવસ્થિત વસ્તુને
બહુવાનુ જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન છે, જેમ કે ઔત્પત્તિકી
આદિ ઘુદિ ૨.

શંકા—ઔત્પત્તિકી આદિ જે ઘુદિઓ છે તે પણ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે,
તો પછી અવગ્રહ આદિમા ઔત્પત્તિકી આદિ ઘુદિઓમા શો ભેદ છે ?

ઉત્તર—જો કે એ ઘુદિઓ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પણ શાસ્ત્રની અપેક્ષા
કર્યા વિના જ એ ઘુદિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને અવગ્રહ આદિથી ભિન્નરૂપે
માની છે, અને એ કારણે જ સૂત્રકારે તેમનું અલગ રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે.

તત્રાશ્રુતનિશ્ચિતસ્ય સ્વલ્પવિષયકતયા પૂર્વે તદેવ પ્રસ્તોતિ—‘સે કિં ત’ ઇત્યાદિ। અશ્રુતનિશ્ચિતસ્યામિનિવોધિકસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્ન’। સત્તરમાહ—‘અસ્મુય-નિસ્સિયં-ચત્ત્વિહં પ્ષ્ણત્’ ઇત્યાદિ। અશ્રુતનિશ્ચિત ચતુર્વિધ પ્રશ્નમ્। તત્ યયા ઔત્પત્તિકી ૧, વૈનયિકી ૨, કર્મજા ૩, પારિણામિકી ૪। ઇત્યેવ ચતુર્વિધા બુદ્ધિ પ્રોક્તા। ઔત્પત્તિકી-ઉત્પત્તિરેવ ન તુ શાસ્ત્રાભ્યાસકર્મપરિશીલનાદિક પ્રયોજનં=કારણ યસ્યા. સા ઔત્પત્તિકી।

નન્નુ સર્વસ્યા બુદ્ધે કારણં ક્ષયોપશમસ્તત્ કથમુચ્યતે ‘ઉત્પત્તિરેવ પ્રયોજન-મસ્યા ?’ ઇતિ चेत्, उच्यते—ક્ષયોપશમ સર્વબુદ્ધિસાધારણસ્તતો નાસૌ મેદેન પ્રતિપક્ષે’ કારણ મ્ભવતિ। અથ ચ બુદ્ધચન્તરાષ્ટ્ર મેદેન પ્રતિપક્ષ્યર્થ વ્યપદેશાન્તર કર્તુમારબ્ધ, તત્ર વ્યપદેશાન્તરનિમિત્તં ન કિમપિ વિનયાદિક વિદ્યતે, કેવલમેવમેવ તથોત્પત્તિ-રિતિ સૈવ સાક્ષાભિર્દિષ્ટા। ૧।

અશ્રુતનિશ્ચિત કે વિષય કા વિવેચન અત્પ હૈ, इसलिये सूत्रकार पहिले श्रुतनिश्चित मतिज्ञान का विवेचन न करके पहिले अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान का ही विवेचन करते हैं ‘से किं त अस्मुयनिस्सिय’ इत्यादि। प्रश्न—अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान का क्या स्वरूप है ?। उत्तर—अश्रुतनिश्चित मतिज्ञान चार प्रकार का है वे उसके चार प्रकार ये हैं—औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३ एव पारिणामिकी ४, ये चार बुद्धिया हैं। जो बुद्धि शास्त्राभ्यास आदि के करने से उत्पन्न नहीं होती है, किन्तु जीव को स्वत ही उत्पन्न होती है—जिस को व्यवहार में “हाजिरजबाब” कहते हैं इसका नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है।

શંકા—સમસ્ત બુદ્ધિયોં કા કારણ ક્ષયોપશમ કહા ગયા હૈ, તો ફિર યહ વાત કેસે માની જા સકતી હૈ કિ હસ બુદ્ધિ કા કારણ અપની ઉત્પત્તિ હી હૈ।

અશ્રુતનિશ્ચિતના વિષયનુ વિવેચન દ્વંદ્વ છે તેથી સૂત્રકાર પહેલાં શ્રુતનિશ્ચિતનુ વિવેચન ન કરતાં અશ્રુતનિશ્ચિતનુ જ વિવેચન કરે છે

પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે—(૧) ઔત્પત્તિકી, (૨) વૈનયિકી, (૩) કર્મજા અને (૪) પારિણામિકી, એ ચાર મતિ છે જે મતિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કરવાથી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે—જેને પહેલાંમા “હાજર જવાબ” કહે છે એનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે

શંકા—સમસ્ત મતિનુ કારણ ક્ષયોપશમ કથાવેલ છે, તો આ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે એ મતિ સ્વત ઉત્પન્ન થાય છે ?

દ્રવ્યશ્રુત યથાતે, તદનુસારણ શ્રુતામ્યાગજનિનર્ગમ્સારમન્વિતમનેરુપાદકાદે શાસ્ત્ર-
ર્થપર્યાલોચનમપેક્ષ્યેયં યદુપજાયતે મતિજ્ઞાનં તત્ શ્રુતનિશ્ચિતમ્ । યથા-અવગ્રહાદિ ।
રૂપરસાદિભેદેરનિર્દેશપરૂપ ગામાયમાપ્રરૂપાર્થમ્ય ગ્રહણરૂપોઽવગ્રહઃ । યતુ સર્વથા
શાસ્ત્રસમ્પર્શરહિતસ્ય તથાવિષયોપગમસદ્વાયાદયમેવ યથાવસ્થિતવસ્તુમસ્પર્શિ મતિ-
જ્ઞાનમુપજાયતે, તત્ અશ્રુતનિશ્ચિતમ્ । યથા-ઔત્પત્તિકયાદિકમ્ ।

નતુ ઔત્પત્તિકયાદિકમપ્યવગ્રહાદિરૂપમેવ, તત્ કોઝ્નયોર્વિશેષઃ ૧, ઇતિ ચેત્,
અત્રોચ્યતે—યથાપિ અવગ્રહાદિરૂપમેવ, પરંતુ શાસ્ત્રમનપેક્ષ્યોન્યપતે, इत्येतावता
ભેદેનોત્પત્ત્યાદિક પૃથગુપન્યસ્તમ્ ।

મેં શાસ્ત્ર ઓર ઉસકે અર્થ કી પર્યાલોચના કી અપેક્ષા કરકે જો મતિ
જ્ઞાન હોતા હૈ વહ શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન હૈ, જૈસે અવગ્રહ આદિ । રૂપ
રસ આદિ ભેદોં સે અનિર્દેશ્ય-જિસકા નિર્દેશ ન હો સકે તેસે પદાર્થકા
સામાન્યરૂપ સે જાનને કા નામ અવગ્રહ હૈ ૧ । સર્વથા શાસ્ત્ર કે સમ્પર્શ
સે રહિત પ્રાણી કો તથાવિષય ક્ષયોપશમ કે સદ્વાય સે યથાવસ્થિત વસ્તુ
કો જાનને વાલા જો મતિજ્ઞાન હોતા હૈ વહ અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન હૈ,
જૈસે ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિ ૨ ।

શંકા—ઔત્પત્તિ કી આદિ જો બુદ્ધિયા હૈ વે 'મો અવગ્રહ આદિરૂપ
હી હૈં તો ફિર અવગ્રહ આદિ મેં ઓર ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિયોં મેં
કયા ભેદ હૈ ।

ઉત્તર—યથાપિ વે બુદ્ધિયાં અવગ્રહ આદિરૂપ હી હૈં, પરંતુ ફિર મી
શાસ્ત્ર કી અપેક્ષા નહીં કરકે હી વે બુદ્ધિયાં ઉત્પન્ન હોતી હૈં, અતઃ इन्हें
અવગ્રહ આદિ સે ભિન્નરૂપ મેં માના હૈ, ઓર હસી અભિપ્રાય સે સૂત્રકારને
इनका पृथक्‌रूप से प्रतिपादन किया है ।

પર્યાલોચનાની અપેક્ષા કરીને જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન છે,
જેમ કે અવગ્રહ આદિ ૧ રૂપ રસ આદિ ભેદોથી અનિર્દેશ્ય-જેનો નિર્દેશ ન
થઈ શકે એવા પદાર્થને સામાન્યરૂપ બાબવાનું નામ અવગ્રહ છે સર્વથા શાસ્ત્રના
સમ્પર્શથી રહિત પ્રાણીને તથાવિષય ક્ષયોપશમના સદ્ભાવથી યથાવસ્થિત વસ્તુને
બાબવાર જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન છે, જેમકે ઔત્પત્તિકી
આદિ બુદ્ધિ ૨

શંકા—ઔત્પત્તિકી આદિ જે બુદ્ધિઓ છે તે પણ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે,
તો પછી અવગ્રહ આદિમાં ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિઓમાં શો ભેદ છે ?

ઉત્તર—જો કે જે બુદ્ધિઓ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પણ શાસ્ત્રની અપેક્ષા
કર્તા વિના જ જે બુદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને અવગ્રહ આદિથી ભિન્નરૂપે
માની છે, અને જે કારણે જ સૂત્રકારે તેમનું અલગ રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે

તત્રાશ્રુતનિશ્ચિતસ્ય સ્વલ્પવિષયકતયા પૂર્વે તદેવ પ્રસ્તૌતિ—‘સે કિં તં’ इत्यादि।
અશ્રુતનિશ્ચિતસ્યામિનિયોષિકસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—‘અસ્સુચ-
નિસ્સિય—ચઉચ્ચિહ પ્પણ્ણ’ इत्यादि । અશ્રુતનિશ્ચિત ચતુર્વિધ પ્રશ્નમ્ । તદ્ યથા
ઔત્પત્તિકી ૧, વૈનયિકી ૨, કર્મજા ૩, પારિણામિકી ૪ । इत्येवं चतुर्विधा
બુદ્ધિઃ પ્રોક્તા । ઔત્પત્તિકી—ઉત્પત્તિરેષ ન તુ શાસ્ત્રાભ્યાસકર્મપરિશીલનાદિક
પ્રયોજન—કારણ યસ્યા’ સા ઔત્પત્તિકી ।

નનુ સર્વસ્યા બુદ્ધેઃ કારણં ક્ષયોપશમસ્તત્ કથમુચ્યતે ‘ઉત્પત્તિરેવ પ્રયોજન-
મસ્યા ?’ इति चेत्, उच्यते—क्षयोपशमं सर्वबुद्धिसाधारणस्ततो नासौ भेदेन प्रतिपत्ते
કારણં ભવતિ । અથ ચ બુદ્ધચન્તરાદ્ ભેદેન પ્રતિપત્ત્યર્થે વ્યપદેશાન્તર કર્તુમારબ્ધ,
તત્ર વ્યપદેશાન્તરનિમિત્તં ન કિમપિ વિનયાદિય વિદ્યતે, કેવલમેવમેવ તથોત્પત્તિ-
રિતિ સૈવ સાક્ષાભિર્વિદ્યા । ૧ ।

અશ્રુતનિશ્ચિત કે વિષય કા વિવેચન અત્પ હૈ, इसलिये सूत्रकार
પહિલે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન કા વિવેચન ન કરકે પહિલે અશ્રુતનિશ્ચિત
મતિજ્ઞાન કા હી વિવેચન કરતે હૈ ‘સે કિં તં અસ્સુચનિસ્સિય’ इत्यादि ।
પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? । ઉત્તર—અશ્રુતનિશ્ચિત
મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકાર કા હૈ ઘે ઉસકે ચાર પ્રકાર યે હૈ—ઔત્પત્તિકી ૧,
વૈનયિકી ૨, કર્મજા ૩ ઇથ પારિણામિકી ૪, યે ચાર બુદ્ધિયાં હૈ । જો
બુદ્ધિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કે કરને સે ઉત્પન્ન નહીં હોતી હૈ, કિન્તુ જીવ
કો સ્વતઃ હી ઉત્પન્ન હોતી હૈ—જિસ કો વ્યવહાર મેં “હાજિરજવાબ”
કહતે હૈ इसका नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है ।

શંકા—સમસ્ત બુદ્ધિયોં કા કારણ ક્ષયોપશમ કહા ગયા હૈ, તો
ફિર યહ વાત કૈસે માની જા સકતી હૈ કિં इस बुद्धि का कारण अपनी
ઉત્પત્તિ હી હૈ ।

અશ્રુતનિશ્ચિતના વિષયનુ વિવેચન હકુ છે તેથી સૂત્રકાર પહેલાં શ્રુતનિ-
શ્ચિતનુ વિવેચન ન કરતાં અશ્રુતનિશ્ચિતનુ જ વિવેચન કરે છે

પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—૨ શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે—(૧) ઔત્પત્તિકી, (૨)
વૈનયિકી, (૩) કર્મજા અને (૪) પારિણામિકી, જે ચાર મતિ છે જે મતિ
શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કરવાથી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે—
જેને પહેલાંમા “હાજર જવાબ” કહે છે એનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે

શંકા—સમસ્ત મતિનુ કારણ ક્ષયોપશમ કથાવેદ છે, તો આ વાત કેવી
રીતે માની શકાય કે જે મતિ સ્વતઃ ઉત્પન્ન થાય છે ?

વૈનયિકી-વિનયો-ગુરુશુશ્રુણામ્ભણ, તા પ્રયોજન-કારણ ગમ્યા, મા તથા, યદ્વા-વિનયપ્રધાના યુદ્ધિર્વૈનયિકી । ૨ ।

તથા-કર્મજા-ધનાર્ગ્યકર્મ, સાર્ગ્યકર્મ શિલ્પમ્ । તત્ર કર્મગો જાતા કર્મજા । શિલ્પ તુ વિનયોત્પન્નમ્, તદુત્પન્ના યુદ્ધિર્વૈનયિક્યામન્તર્ભૂતા । ૩ ।

ઉત્તર—યહ તો ઠીક છે, પરન્તુ ક્ષયોપશમ જન યુદ્ધિયોં મેં મેદ કી પ્રતિપત્તિ (સમજાને) કા કારણ નહીં હો સકના હે, કયોં કિ ક્ષયોપશમ સર્થ યુદ્ધિયોં કી ઉત્પત્તિ મેં મર્યસાધારણ રૂપ સે કારણ હોતા હી હે, હસલિયે વહ વૃથગ્રૂપ સે પ્રતિપત્તિ કા કારણ નહીં હો સકતા, ઓર જહા ઔત્પત્તિકી યુદ્ધિ કા અન્ય વૈનયિકી આદિ યુદ્ધિયોં સે વૃથકરૂપ પ્રતિપત્તિ (સમજાને) કે લિયે વ્યપદેશાન્તર કરના પ્રારંભ કિયા વહાં પર વ્યપદેશાન્તર કા નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નહીં હે, કેયલ ઉસ પ્રકાર કી ઉસકી ઉત્પત્તિ હી નિમિત્ત હે હસલિયે યહ વહી સાક્ષાત્કરૂપ સે નિર્દિષ્ટ કી ગઈ હે । ૧ ।

ગુરુ કી શુશ્રુષા કરના હસકા નામ વિનય હે । હસ વિનયરૂપ કારણ સે જો યુદ્ધિ હોતી હે વહ વૈનયિકી યુદ્ધિ હે । અથવા જિસમેં વિનય-પ્રધાન હો વહ બી વૈનયિકી યુદ્ધિ હે ૨ । આચાર્ય કે વિના સ્વય પ્રાપ્ત હુઈ કલા કો કર્મ કહતે હે, ઓર આચાર્ય સે પ્રાપ્ત હુઈ કલા કો શિલ્પ કહતે હે । જનમેં કર્મ સે જો યુદ્ધિ ઉત્પન્ન હોતી હે વહ કર્મજા યુદ્ધિ હે । શિલ્પ,

ઉત્તર—એ તે બરાબર છે, પણ ક્ષયોપશમ એ મતિઓમાં લેહની પ્રતિ પત્તિ (સમજવા) નું કારણ હોઈ શકતું નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમ સર્વે મતિ ઓની ઉત્પત્તિમાં સર્વસાધારણ રીતે કારણ હોય જ છે, તેથી તે અલગ રીતે પ્રતિપત્તિનું કારણ હોઈ શકતું પ્રથી, અને બીજા ઔત્પત્તિકી મતિનું અન્ય વૈનયિકી આદિ મતિઓથી અલગ રીતે પ્રતિપત્તિ (સમજવા) ને માટે વ્યપદે શાન્તર કરવાનો પ્રારંભ કયોં ત્યાં વ્યપદેશાન્તરનું નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નથી, કહ્યું એ પ્રકારની તેની ઉત્પત્તિ જ નિમિત્ત છે તેથી અહીં એજ સાક્ષાત્કરૂપે નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવી છે ॥૧॥

ગુરુની શુશ્રુષા કરવી તેનું નામ વિનય છે આ વિનયરૂપ કારણથી એ મતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈનયિક મતિ છે અથવા જેમાં વિનય પ્રધાન હોય તે પણ વૈનયિકી મતિ છે ૨ આચાર્ય વિના સ્વય પ્રાપ્ત થયેલ કળાને કર્મ કહે છે, અને આચાર્યથી પ્રાપ્ત થયેલ કળાને શિલ્પ કહે છે એમાં કર્મથી જે મતિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તે કર્મજા મતિ છે શિલ્પ, વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે, શિલ્પ પન્ન

તથા—પારિણામિકી-પરિ=મમન્તાત્ નમનં પરિણામઃ સુદીર્ઘકાલપૂર્વાપરાર્થ
પર્યાલોચનજન્યઃ સ્વાત્મનો ધર્મવિશેષ*, સ પ્રયોજનમસ્યાઃ સા પારિણામિકી । સા
ચ-અનુમાનકારણમાત્રદષ્ટાન્તૈ સાધ્યસાધિકા, ચયોવિપાકે ચ પુષ્ટીભૂતા, અમ્યુ-
દયમોક્ષફલા ચેતિ । ૪ ।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धि-बुध्यते-ज्ञायतेऽनयेति बुद्धिः=मति*, उक्ता=तीर्थ-
करणधरै* कथिता । कथं चतुर्विधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते,
सर्वस्यापि अश्रुतनिमित्तमतिविशेषस्य औत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टयमात्रेऽन्तर्भावतः
पञ्चम्या बुद्धेरभावात् केवलिनाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भाव* ॥ गा १ ॥

ત્ર 'યયોદેશં નિર્દેશ.' ઇતિ ન્યાયમાશ્રિત્ય પૂર્વમૌત્પત્તિકીલક્ષણમાહ—

મૂલમ્-ગાહા-પુન્નમદિદૃશ્સુય-મવેદ્ય તત્ત્વળ-વિસુદ્ધગહિયત્થા ।

अवाहयफलजोगा, बुद्धी उत्पत्तिया नाम ॥ २ ॥

જાયા—પૂર્વાદૃષ્ટાઽશ્રુતાઽવિદિત-તત્ત્વળવિશુદ્ધગહીતાર્યા ।

अव्याहृतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

चिनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में
अन्तर्भाव है ३ । सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्म-
धर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति में कारणभूत होता है वह पारिणामिकी
बुद्धि अनुमान, कारण-मात्र एव दृष्टान्त से साध्य को सिद्ध करनेवाली
होती है, तथा जैसी २ अवस्था बीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट
होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४ । इस प्रकार
की बुद्धिरूप मति तीर्थकर गणधरोंने कही है । इनके सिवाय बुद्धि का
और कोई पाचवा प्रकार नहीं है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिमित्त
मतिज्ञान है वह सब इन चार बुद्धियों में ही अन्तर्भूत हो जाता है ॥ गा० १ ॥

યથેહ મતિના વૈનયિકીમાં સમાવેશ થઈ ગય છે ૩ ઘણા લાભા ઠાળ મુખી પૂર્વાપર
અર્થના વિચારથી જનિત આત્મધર્મવિશેષ જે મતિની ઉત્પત્તિમાં કારણભૂત હોય
છે તે પારિણામિકી મતિ છે આ પારિણામિકી મતિ અનુમાન, કારણમાત્ર અને
દૃષ્ટાન્તથી સાધ્યને સિદ્ધ કરનારી હોય છે, અને જેમ જેમ અવસ્થા બીતતી
ગય છે તેમ તેમ પુણ થતી તે સ્વર્ગ અને મોક્ષ કળને દેનારી છે ૪ આ પ્રકારે
આ ચાર પ્રકારની મતિ તીર્થ કર, ગણધરોએ કહેલ છે કારણ કે જેટલું અશ્રુત
નિમિત્ત મતિજ્ઞાન છે તે બધું આ ચાર મતિઓમાં જ સમાવેશ પામી
ગય છે ॥ ગા. ૧ ॥

વૈનયિકી-વિનયો-ગુરુશ્રુપામણ, સ પ્રયોજન=કારણ યસ્યા, સા તથા, યદ્વા-વિનયપ્રધાના બુદ્ધિર્વૈનયિકી । ૨ ।

તથા-યર્મજા-મનાગાર્યક યર્મ, સાગાર્યક શિલ્પમ્ । તન્ન કર્મજો જાતા કર્મજા । શિલ્પ તુ વિનયોત્પન્નમ્, તદુત્પન્ના બુદ્ધિર્વૈનયિકયામન્તર્ભૂતા । ૩ ।

ઉત્તર—યદ્ તો ટીકા છે, પરન્તુ ક્ષયોપશમ દ્વન બુદ્ધિયો મેં મેદ કી પ્રતિપત્તિ (સમજાને) કા કારણ નહીં હો સકતા છે, ક્યોં કિ ક્ષયોપશમ સર્વ બુદ્ધિયો કી ઉત્પત્તિ મેં સર્વસાધારણ રૂપ સે કારણ હોના હી છે, હસલિયે વદ્ ધૃત્ગ્રૂપ સે પ્રતિપત્તિ કા કારણ નહીં હો સકતા, ઓર જદ્દા ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ કા અન્ય વૈનયિકી આદિ બુદ્ધિયો સે ધૃત્ગ્રૂપ પ્રતિપત્તિ (સમજાને) કે લિયે વ્યપદેશાન્તર કરના પ્રારમ્ કિયા વદ્દા પર વ્યપદેશાન્તર કા નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નહીં છે, કેવલ ઉસ પ્રકાર કી ઉસકી ઉત્પત્તિ હી નિમિત્ત છે હસલિયે યદ્દા વદ્દી સાક્ષાત્ રૂપ સે નિર્દિષ્ટ કી ગઈ છે । ૧ ।

શુરુ કી શુશ્રૂષા કરના હસકા નામ વિનય છે । હસ વિનયરૂપ કારણ સે જો બુદ્ધિ હોતી છે વદ્ વૈનયિકી બુદ્ધિ છે । અથવા જિસમેં વિનય પ્રધાન હો વદ્દા મી વૈનયિકી બુદ્ધિ છે ૨ । આચાર્ય કે વિના સ્વય પ્રાપ્ત હુઈ કલા કો કર્મ કરતે હેં, ઓર આચાર્ય સે પ્રાપ્ત હુઈ કલા કો શિલ્પ કહેતે હેં । હનમેં કર્મ સે જો બુદ્ધિ ઉત્પન્ન હોતી છે વદ્દા કર્મજા બુદ્ધિ છે । શિલ્પ,

ઉત્તર—એ તો બરાબર છે, પણ ક્ષયોપશમ એ મતિઓમા એકની પ્રતિ પત્તિ (સમજવા) નુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમ સર્વે મતિ ઓની ઉત્પત્તિમા સર્વસાધારણ રીતે કારણ હોય જ છે, તેથી તે અલગ રીતે પ્રતિપત્તિનુ કારણ હોઈ શકતુ પ્રથી, અને બ્યાં ઔત્પત્તિકી મતિનુ અન્ય વૈનયિકી આદિ મતિઓથી અલગ રીતે પ્રતિપત્તિ (સમજવા) ને માટે વ્યપદે શાન્તર કરવાનો પ્રારભ કયો ત્યાં વ્યપદેશાન્તરનુ નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નથી, ફક્ત એ પ્રકારની તેની ઉત્પત્તિ જ નિમિત્ત છે તેથી અહીં એજ સાક્ષાત્ રૂપે નિર્દિષ્ટ કરવામા આવી છે ॥૧॥

શુરુની શુશ્રૂષા કરવી તેનુ નામ વિનય છે આ વિનયરૂપ કારણથી એ મતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈનયિક મતિ છે અથવા જેમાં વિનય પ્રધાન હોય તે પણ વૈનયિકી મતિ છે ૨ આચાર્ય વિના સ્વય પ્રાપ્ત થયેલ કળાને કર્મ કહે છે, અને આચાર્યથી પ્રાપ્ત થયેલ કળાને શિલ્પ કહે છે એમા કર્મથી એ મતિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તે કર્મજા મતિ છે શિલ્પ, વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે, શિલ્પથી ઉત્પન્ન

તથા—પારિણામિકી-પરિ-સમન્તાત્ નમન પરિણામઃ સુદીર્ઘકાલપૂર્વાપરાર્થ
પર્યાલોચનજન્યઃ સ્વાત્મનો ધર્મવિશેષ, સ પ્રયોજનમસ્યાઃ સા પારિણામિકી । સા
ચ-અનુમાનકારણમાત્રદૃષ્ટાન્તૈ સાધ્યસાધિકા, વયોવિપાકે ચ પુષ્ટીભૂતા, અમ્યુ-
દયમોક્ષફલા ચેતિ । ૪ ।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः-बुध्यते-ज्ञायते-जनयेति बुद्धि-मतिः, उक्ता=तीर्थ-
करगणधरैः कथिता । कथं चतुर्विधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते,
सर्वस्यापि अश्रुतनिश्चितमविविशेषस्य औत्पत्तिक्यादिवुद्धिचतुष्टयमात्रेऽन्तर्भावतः
पञ्चम्या बुद्धेरमावात् केवलानाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भावः ॥ गा. १ ॥

ત્ર 'યયોદેશં નિર્દેશ.' ઇતિ ન્યાયમાભિત્ય પૂર્વમૌત્પત્તિકીલક્ષણમાહ—

મૂલમ્-ગાહા -પુવ્વમદિદૃસ્સુય-મવેદ્ય તત્સ્વળ-વિસુદ્ધગહિયત્થા ।

अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी उत्पत्तिया नाम ॥ २ ॥

જાયા—પૂર્વાદૃષ્ટાઽશ્રુતાઽવિદિત-તત્સળવિશુદ્ધગૃહીતાર્યા ।

अव्याहृतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

विनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में
अन्तर्भाव है ३ । सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्म-
धर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति में कारणभूत होता है वह पारिणामिकी
बुद्धि अनुमान, कारण-मात्र एव दृष्टान्त से साध्य को सिद्ध करनेवाली
होती है, तथा जैसी २ अवस्था पीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट
होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४ । इस प्रकार
की बुद्धिरूप मति तीर्थकर गणधरोंने कही है । इनके सिवाय बुद्धि का
और कोई पांचवां प्रकार नहीं है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिश्चित
मतिज्ञान है वह सब इन चार बुद्धियों में ही अन्तर्भूत हो जाता है ॥ गा० १ ॥

યથેલ મતિનો વૈનયિકીમા સમાવેશ થઈ બીજા છે ૩ ઘણા લાભા કાળ સુધી પૂર્વાપર
અર્થના વિચારથી બનિત આત્મધર્મવિશેષ જે મતિની ઉત્પત્તિમાં કારણભૂત હોય
છે તે પારિણામિકી મતિ છે આ પારિણામિકી મતિ અનુમાન, કારણમાત્ર અને
દૃષ્ટાન્તથી સાધ્યને સિદ્ધ કરનારી હોય છે, અને જેમ જેમ અવસ્થા વીતતી
બીજા છે તેમ તેમ પુષ્ટ થતી તે સ્વર્ગ અને મોક્ષ ફળને દેનારી છે ૪ આ પ્રકારે
આ ચાર પ્રકારની મતિ તીર્થંકર, ગણધરોએ કહેલ છે કારણ કે જેટલું અશ્રુત
નિશ્ચિત મતિજ્ઞાન છે તે બધું આ ચાર મતિઓમાં જ સમાવેશ પામી
બીજા છે ॥ ગા. ૧ ॥

ટીકા—‘પુબ્વ’ ઇત્યાદિ । પૂર્વાઽદૃષ્ટાશ્રુતાઽવિદિતતત્ત્વણવિશુદ્ધગૃહીતાર્થા
 પૂર્વ=બુદ્ધશ્રુતપ્તે’ યાઠ, અદૃષ્ટ=સ્વયં ન જાણા ન દૃષ્ટ, અશ્રુત=ન જાણ્યન્મત શ્રુત,
 અવિદિત=મનસાપ્યવિદિત-અપર્યાબોધિત, તત્ત્વણે=તન્મિન્ ધણે-બુદ્ધપ્રત્યષ્ઠિ
 કાલે, વિશુદ્ધ=ચધાવસ્થિત, ગૃહીત=અધારિતોઽર્થ’ યથા સા તથા । ‘પુબ્વમદિ
 દ્વમસ્તુયમવેદ્ય’ ઇત્યત્ર મજારત્રયમ્ આર્પત્વાત્ । તથા-અન્યાહતફલયોગા-અન્યાહત
 =ન્યાયાતરહિત ચ તત્ ફલ જાણ્યાહતફલમ્, તેન યોગો યસ્યા સા અન્યાહતફલ-
 યોગા-અવાધિતાર્થવિષયકા બુદ્ધિ’, ઔત્પત્તિસી નામ-નામ્ના ઔત્પત્તિકીત્યર્થ ॥૨॥

સમતિ શિષ્યાનુગ્રહાર્થમૌત્પત્તિક્ષયા. સ્વરૂપ પ્રતિબોધયિતુમુદાહરણાન્યાહ—

મૂલમ્—ગાહા-મરહસિલ ૧, મિંઢ ૨, કુમ્કુડ ૩, તિલ ૪,
 વાલુચ ૫, હત્થિ ૬, અગડ ૭, વણસડે ૮ । પાયસ ૯, અઙ્યા ૧૦,
 પત્તે ૧૧, જાઢહિલા ૧૨, પચપિયરો ૧૩, ચ ॥ ૩ ॥

છાયા—મરતશિલા, ૧, મેષ્ ૨, કુમ્કુટ ૩, તિલ ૪, વાલુકા ૫, હસ્ત
 ગઢ ૬-૭, વનપઢા ૮ । પાયસાતિગ ૯-૧૦, પપ્રાણિ ૧૧, જાઢહિલા ૧૨,
 પચ્ચપિતરશ્ચ ૧૩ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘મરહસિલ’ ઇત્યાદિ । અસ્યા અર્થઃ ત્રયોદશકથાનકેમ્યોઽવગત્ત્વમ્ ।
 તાનિ ચ કથાનકાનિ ટીકાસમાપ્ત્યનન્તર દ્રષ્ટવ્યાનિ ॥ ૩ ॥

અથ ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ કા ધયા લક્ષણ છે કસે સૂત્રકાર નીચે કી
 ગાથા દ્વારા યતલાતે છે—‘પુબ્વમદિદ્વં’ ઇત્યાદિ ।

જો પદાર્થ પહેલે કમી દેખા નહીં છે, કિસી દુસરે સે સુના મી નહીં
 છે, ઓર ન જિસકી મન સે મી કલ્પના કી ગઈ છે, એસે પદાર્થ કા ડસી
 સમય યથાવસ્થિતરૂપ સે જિસકે દ્વારા નિશ્ચય હો જાવે ડસ બુદ્ધિ કા
 નામ ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ છે । તાત્પર્ય કહને કા યહી છે કિ હસ બુદ્ધિ કા
 વિષય અબાધિત હોતા છે । અર્થાત્-યહ બુદ્ધિ સમી વિષયો કો નિસ્સન્દેહ
 રૂપ સે સ્પષ્ટ કરતી છે ॥ ૨ ॥

કહે ઔત્પત્તિકી મતિનુ શુ લક્ષણ છે તે સૂત્રકાર નીચેની ગાથા દ્વારા
 બતાવે છે —“પુબ્વમદિદ્વં” ઇત્યાદિ

જે પદાર્થ પહેલાં કદી જોયો ન હોય, જીભ કોઇની પાસેથી સાંભળ્યો
 પણ ન હોય, અને મનથી જેની કલ્પના પણ કરી ન હોય, જોવા પદાર્થનો જોઈ સમયે
 યથાવસ્થિત રૂપે જેના દ્વારા નિશ્ચય થઈ જાય એ મતિનું નામ ઔત્પત્તિકી
 મતિ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે આ મતિનો વિષય અબાધિત હોય છે. જોટલે
 કે બુદ્ધિ સમસ્ત વિષયોને નિઃસંદેહ રૂપે સ્પષ્ટ કરે છે ॥ ગા. ૨

ઔત્પત્તિક્યા બુદ્ધેર્વાચનાન્તરેણ પુનરુદાહરણાનિ ગાયાદ્યેનાહ—

મૂલમ્—ભરહસિલ ૧, પળિય ૨, રુમ્લે ૩, લુહુગ ૪, પડ ૫, સરડ ૬, કાય ૭, ઉચ્ચારે ૮ । ગય ૯, ઘયણ ૧૦, ગોલ ૧૧, લખે ૧૨, લુહુગ ૧૩, મગ્ગિત્થિ ૧૪—૧૫, પડ ૧૬, પુત્તે ૧૭ ॥ ૪ ॥ મદ્દુસિત્થ ૧૮, મુદ્ધિય ૧૯, ડકે ૨૦, નાણ ૨૧, ભિક્ખુ ૨૨, ચેડગનિહાણે ૨૩ । સિક્ખા ય ૨૪, અત્થસત્થે ૨૫, ઇચ્છા ય મહ ૨૬, સયસહસ્તે ૨૬ ॥ ૫ ॥

છાયા—મરતશિલા ૧, પળિત ૨, વૃક્ષા ૩, છુલ્લક ૪, પડ ૫, સરડ ૬, કાકોચ્ચારા ૭—૮ । ગજ ૯, ઘયણ (માણ્ડ) ૧૦, ગોલક ૧૧, સ્તમ્મા ૧૨, છુલ્લક ૧૩, માર્ગ ૧૪, લો ૧૫, પતિ ૧૬, પુત્રાઃ ૧૭ ॥ ૪ ॥ મધુસિક્ક ૧૮, મુદ્ધિકા ૧૯, અક્ક ૨૦, જાયક ૨૧, મિષ્ઠુ ૨૨, વેટકનિધાનાનિ ૨૩ । શિક્ષા ૨૪, ચ અર્થસાક્ષમ્ ૨૫, ઇચ્છા ચ મહતી ૨૬, જતસહસ્રમ્ ૨૭ ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘ભરહસિલ’ ઇત્યાદિ । અસ્ય ગાયાદ્યસ્યાર્થે સમ્પર્વિશતિકથાનકે-
ખ્યોડગ્ગન્તવ્ય । તાનિ ચ કથાનકાનિ ટીકાસમાપ્ત્યનન્તર દ્રષ્ટવ્યાનિ ॥ ૪-૫ ॥

વૈનયિકાલક્ષણમાહ—

મૂલમ્—ગાહા—ભરનિરત્થરણ સમત્થા, તિવગ્ગસુત્તત્થગહિયપેયાલા ।

ઉમઓલોગફલવર્દ, વિણયસમુત્થા હવઈ બુદ્ધી ॥૧॥

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं—‘भरहसिल १’ इत्यादि ।

इन बारह उदाहरणों का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमें है ॥३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—‘भरहसिल १, पणिय २’ इत्यादि ।

इन सत्ताईस उदाहरणों का भी खुलासा टीका के अन्त में है ॥४॥५॥

‘अथ वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते हैं—‘भरनित्थरणसमत्था’ इत्यादि ।

તેના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે—“મરહસિલ ૧” ઇત્યાદિ એ બાર ઉદા-
હરણોનો સ્પષ્ટ રીતે ખુલાસો ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૩ ॥

વાચનાન્તરથી પણ ઔત્પત્તિકી મતિના સત્તાવીસ ઉદાહરણ નીચે મુજબ
છે—“મરહસિલ ૧ પળિય ૨” ઇત્યાદિ

એ સત્તાવીસ ઉદાહરણોનો ખુલાસો પણ ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૪ ॥ ૫ ॥

હવે વૈનયિકી મતિનું લક્ષણ કહે છે—“બરનિત્થરણસમત્થા” ઇત્યાદિ.

ટીકા—‘પુલ્વ’ ઇત્યાદિ । પૃથાગ્દૃષ્ટાશ્રુતાન્વિદિતતત્ત્વગણવિશુદ્ધશરીરાર્થા
પૂર્વે=વુદ્ધશ્રુત્યક્તેઃ પ્રાગ્, અદૃષ્ટ=સ્વયં વદ્યુપાન દૃષ્ટઃ, અશ્રુતઃ=ન વાપ્યન્યત શ્રુતઃ,
અવિદિત.=મનસાપ્યવિદિત=અપર્યાપ્તોચિતઃ, તત્ત્વગણે=તસ્મિન્ ક્ષણે-વુદ્ધશ્રુતિ-
ફાલે, વિશુદ્ધ=યથાવસ્થિત, ગૃહીત.=પ્રાધારિતોર્ઘ્યઃ યથા સા તથા । ‘પુલ્વમદિ
દ્વમસ્મૃયમવેદ્ય’ ઇત્યગ્ર મપારપ્રયમ્ આર્પત્વાત્ । તથા-અવ્યાહતરૂપયોગા-પ્રખ્યાહત
=વ્યાપાતરહિત ચ તત્ ફલ વાપ્યાહતફલમ્, તેન યોગો યસ્યા સા અવ્યાહતફલ-
યોગા-અવાધિતાર્થવિષયકા બુદ્ધિઃ, ઔત્પત્તિષી નામ-નામ્ના ઔત્પત્તિકીત્યર્થઃ ॥૨॥

સપત્તિ શિપ્યાનુગ્રહાર્યમૌત્પત્તિષ્યા સ્વરૂપ પ્રતિયોધયિતુમુદાહરણાન્યાહ—

મૂલમ્—ગાહા—મરહસિલ ૧, મિંદ ૨, કુમ્કુડ ૩, તિલ ૪,
વાલ્લુય ૫, હસ્થિ ૬, અગડ ૭, વળસડે ૮ । પાયસ ૯, અડ્યા ૧૦,
પત્તે ૧૧, શ્વાહિલા ૧૨, પચપિયરો ૧૩, ચ ॥ ૩ ॥

છાયા—મરહસિલા, ૧, મેષ્ટ ૨, કુવકુટ ૩, તિલ ૪, વાલુકા ૫, રસ્ત
ગઢ ૬—૭, વનપણ્ડા ૮ । પાયસાતિગ ૯—૧૦, પન્નાણિ ૧૧, શ્વાહિલા ૧૨,
પચ્ચપિતરમ્ ૧૩ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘મરહસિલ’ ઇત્યાદિ । અસ્યા અર્થઃ ત્રયોદશકથાનકેમ્યોઞ્જગત્કથા-
તાનિ ચ કથાનકાનિ ટીકાસમાપ્ત્યનન્તરં દ્રષ્ટવ્યાનિ ॥ ૩ ॥

અય ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ કા કયા રક્ષણ છે કે તે સૂત્રકાર નીચે કી
ગાથા દ્વારા યતલાતે છે—‘પુલ્વમદિદ્વં’ ઇત્યાદિ ।

જો પદાર્થ પહિલે કમી દેશ્વા નહીં છે, કિસી દુસરે સે સુના મી નહીં
છે, ઔર ન જિસકી મન સે મી કલ્પના કી ગઈ છે, એસે પદાર્થ કા ડસી
સમય યથાવસ્થિતરૂપ સે જિસકે દ્વારા નિશ્ચય હો જાવે ડસ બુદ્ધિ કા
નામ ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ છે । તાત્પર્ય કહને કા યહી છે કિ હસ બુદ્ધિ કા
વિષય અવાધિત હોતા છે । અર્થાત્—યહ બુદ્ધિ સમી વિષયો કો નિસ્તન્દેશ
રૂપ સે સ્પષ્ટ કરતી છે ॥ ૨ ॥

કહે ઔત્પત્તિકી મતિનુ શું લક્ષણ છે તે સૂત્રકાર નીચેની ગાથા દ્વારા
બતાવે છે—“પુલ્વમદિદ્વં” ઇત્યાદિ

જે પદાર્થ પહેલા કદી જોયો ન હોય, જીભ કોઈની પાસેથી સાંભળ્યો
પણ ન હોય, અને મનથી જેની કલ્પના પણ કદી ન હોય, જોવા પદાર્થનો જોઈ સમયે
ચકાવચ્ચિત રૂપે જેના દ્વારા નિશ્ચય થઈ આવે જો મતિનુ નામ ઔત્પત્તિકી
મતિ છે તેનું તાત્પર્ય જો છે કે આ મતિનો વિષય અવાધિત હોય છે એટલે
કે બુદ્ધિ સમસ્ત વિષયોને નિશ્ચયેક રૂપે સ્પષ્ટ કરે છે ॥ ગા. ૨

ઔત્પત્તિક્યા બુદ્ધેર્વાચનાન્તરેણ પુનરુદાહરણાનિ ગાયાદ્વયેનાહ—

મૂલમ્—મરહસિલ ૧, પણિય ૨, રુમ્ભે ૩, શુક્રુગ ૪, પટ ૫, સરટ ૬, કાય ૭, ઉચ્ચારે ૮ । ગય ૯, ઘયણ ૧૦, ગોલ ૧૧, સ્વમે ૧૨, શુક્રુગ ૧૩, મગ્ગિત્થિ ૧૪-૧૫, પઢ ૧૬, પુત્તે ૧૭ ॥ ૪ ॥ મહુસિત્થ ૧૮, મુદ્ધિય ૧૯, ડકે ૨૦, નાણ ૨૧, મિક્કુ ૨૨, ચેહગનિહાણે ૨૩ । સિક્કા ૨૪, અત્થસત્થે ૨૫, ઇચ્છા ૨૬, સયસહસ્સે ૨૬ ॥ ૫ ॥

છાયા—મરહસિલ ૧, પણિય ૨, રુમ્ભે ૩, શુક્રુક ૪, પટ ૫, સરટ ૬, કાકોન્ચારા ૭-૮ । ગય ૯, ઘયણ (માણ્ડ) ૧૦, ગોલ ૧૧, સ્તમ્મા ૧૨, શુક્રુક ૧૩, માર્ગ ૧૪, સ્ત્રી ૧૫, પતિ ૧૬, પુત્રા ૧૭ ॥ ૪ ॥ મધુસિક્ક ૧૮, મુદ્ધિકા ૧૯, અક્ક ૨૦, જાયક ૨૧, મિક્કુ ૨૨, ચેટકનિધાનાનિ ૨૩ । શિશ્વા ૨૪, ચ અર્ચશાસ્ત્રમ્ ૨૫, ઇચ્છા ચ મહતી ૨૬, સ્વતસહસ્ત્રમ્ ૨૭ ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘ મરહસિલ ’ ઇત્યાદિ । અસ્ય ગાયાદ્વયસ્યાર્યં સપ્તવિંશતિકયાનકે-
મ્યોઽવગન્તવ્ય । તાનિ ચ કયાનકાનિ ટીકાસમાપ્ત્યનન્તર દ્રષ્ટવ્યાનિ ॥ ૪-૫ ॥

વૈનયિકાલક્ષણમાહ—

મૂલમ્—ગાહા—મરનિરત્થરણ સમત્થા, તિવગ્ગસુત્તત્થગાહિયપેયાલા ।
ઉમઓલોગફલવર્દ, વિણયસમુત્થા હવ્વઙ્ગુ બુદ્ધી ॥૧॥

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं—‘ मरहसिल १ ’ इत्यादि ।

इन बारह उदाहरणों का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमें है ॥ ३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—‘ मरहसिल १, पणिय २ ’ इत्यादि ।

इन सत्ताईस उदाहरणों का भी खुलासा टीका के अन्त में है ॥ ४॥ ५॥

‘ अथ वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते हैं—‘ मरनित्थरणसमत्था ’ इत्यादि ।

તેના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે—“ મરહસિલ ૧ ” ઇત્યાદિ એ બાર ઉદા-
હરણોનો સ્પષ્ટ રીતે ખુલાસો ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૩ ॥

વાચનાન્તરથી પણ ઔત્પત્તિકી મતિના સત્તાવીસ ઉદાહરણો નીચે મુજબ
છે—“ મરહસિલ ૧ પણિય ૨ ” ઇત્યાદિ

એ સત્તાવીસ ઉદાહરણોનો ખુલાસો પણ ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૪ ॥ ૫ ॥

હવે વૈનયિકી મતિનું લક્ષણ કહે છે—“ મરનિત્થરણસમત્થા ” ઇત્યાદિ

छाया—गाथा—भरनिस्तरणसमर्था, त्रिवर्गप्रार्थगृहीतपेयाला (प्रमाण) ।

उभयलोकफलप्राप्ति, विनयसमुत्था भवति बुद्धि ॥ १ ॥

टीका—‘भरनिस्तरणसमर्था’ इत्यादि । भरनिस्तरणसमर्था=भर इव भरस्तस्य निस्तरणे समर्था, गुरुकार्यसंपादन फातराणां दुष्करं भवतीति गुरुकार्यमेव भारसादस्याद्वारस्तस्य ग्रहणे दक्षेत्यर्थः । तथा—त्रिवर्गप्रार्थगृहीतपेयाला=त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः, लोकरूढया धर्मार्थकामा, तेषां मूर्ध—तदर्जनोपायप्रतिपादक सूत्रम्, अर्थ—तदर्थश्च, तौ त्रिवर्गप्रार्थयोः, तयोर्गृहीत पेयाल—प्रमाणं सारो वा यया सा त्रिवर्गप्रार्थगृहीतपेयाला, नीतिशास्त्रनिष्पन्ना—इत्यर्थः ।

ननु वैनयिक्या मते त्रिवर्गप्रार्थगृहीतसारत्वे सत्यश्रुतनिश्चितत्वं नोपपद्यते, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गप्रार्थगृहीतसारत्वं सम्भवतीति चेद्,

कठिन कार्य का संपादन करना कानरों के लिये दुष्कर होता है अतः वह भारकी सदृशता से भार कहा गया है, उसके सम्पादन करने में दक्ष, तथा धर्म, अर्थ एवं काम के उपार्जन के उपाय बतलाने वाले सूत्र और उनके अर्थ का जिसके द्वारा सार ग्रहण किया जासके ऐसी, अर्थात् नीतिशास्त्र में निष्पन्न, तथा इस लोक एवं परलोक में सुन्दर फल देनेवाली विनय से उत्पन्न वैनयिकी बुद्धि कहलाती है ।

शंका—जब आप वैनयिकी बुद्धि को त्रिवर्ग के उपाय को बतलाने वाले सूत्र अर्थ का सार ग्रहण करने वाली कहते हैं तो फिर यह अश्रुतनिश्चित कैसे मानी जा सकती है, क्योंकि कि श्रुत के अभ्यास के बिना त्रिवर्ग के स्वरूप का समझना संभवित नहीं हो सकता है ।

कठिन कार्योनु संपादन करवुं जे कार्योने भाटे दुष्कर होय छ तेधी ते जेना समान होवाधी भार कहेल छ तेनु संपादन करवाभां दक्ष, तथा, धर्म, अर्थ अने कामना उपार्जनने उपाय इशोवनार सूत्रो अने तेमना अर्थने जेना वडे सार अरुषु करी शकय जेवी, ओटवे के नीतिशास्त्रभा निष्पु, तथा आलोक्ष अने परलोक्षना सुंदर रूप देनारी विनयशी उत्पन्न वयेली भतिने वैनयिकी भति कहे छ

शंका—जे आप वैनयिकी भतिने त्रिवर्गना उपायने ज्ञापनारी सूत्र अर्थने सार अरुषु करनारी कहे छ तो पछी ते अश्रुतनिश्चित केवी रीते मानी शकय, करवुं के श्रुतना अभ्यास बिना त्रिवर्गना स्वरूपने समझवावु संभवित होअ शकतु नही ?

ઉચ્યતે—इह प्रायोवृत्तिमाश्रित्याश्रुतनिश्रुतत्वमुक्तम्, अतः स्वल्पश्रुतनिश्रुतत्वसद्भावेऽपि न कोऽपि दोषः ।

તથા—उमयलोरुफलवती=उमयलोके-इहलोके परलोके च, फलवती-फलदायिनी, विनयसमृत्त्या=विनयोद्भवा वैनयिकी बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

સંપ્રતિ શિષ્યાનુગ્રહાર્થં વૈનયિકીમતે સ્વરૂપમુદાહરણં. પ્રદર્શયતિ—

मूलम्—गाहा—निमित्ते १, अत्थसत्थे २, य, लेहे ३, गणिष ४, य कूव ५, अस्ते ६ य । गद्वभ ७, लक्खण ८, गठी ९, अगण १०, रहिष ११ य गणिया १२ य ॥ २ ॥

છાયા—निमित्तम् १, अर्थशास्त्र २ च, छेखो ३, गणित च ४, कृपाश्रौ च ५-६ । गर्दभ ७, लक्षण ८, ग्रन्थ्यगदा ९-१०, रथिकश्च ११, गणिका १२ च ॥ २ ॥

તથા—

गाहा—सीया साडी दीह च तण, अवसव्वय च कुचस्स १३ ।

निव्वोदण १४ य गोणे, घोडगपढण च रुक्खाओ १५ ॥ ३ ॥

છાયા—शीता श्वाटी दीर्घ च तृणम् अपसव्वय च ક્રોચ્ચસ્ય ૧૩ ।

નીવ્વોદક ૧૪ ચ ગૌ, ઘોટક-પતન (મરણ) ચ વૃક્ષાત્ ૧૫ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘નિમિત્તે’ इत्यादिगायाद्वयार्थं कथानकेभ्योऽवगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २-३ ॥

ઉત્તર—वैनयिकी बुद्धि में जो अश्रुतनिश्रितता थतलाई गई है वह प्रायोवृत्ति को आश्रित करके थतलाई गई है, अर्थात् इसमें प्राय करके अश्रुतनिश्रितता है, इसलिये थोड़े रूपमें यदि श्रुतनिश्रितता रहती भी है ती भी इसमें कोई दोष नहीं है ॥ १ ॥

ઉત્તર—વૈનયિકી ભતિમા જે અશ્રુતનિશ્રિતતા બતાવવામા આવી છે તે પ્રાયોવૃત્તિને આધારે બતાવાઈ છે, એટલે કે તેમા પ્રાય. અશ્રુતનિશ્રિતતા છે, તેથી જે તેમા થોડા પ્રમાણમા શ્રુતનિશ્રિતતા પણ હોય તો તેમાં કોઈ દોષ નથી. ॥ ગા. ૧ ॥

कर्मजाया शुद्धेक्षणमाद—

मूलम्—गाहा—उवओगदिट्सारा, कम्मपसगपरिघोलणविसाला।

साधुकारफलवर्द्ध, कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी॥१॥

गाया—उपयोग दृष्टसारा, कर्मपसङ्गपरिघोलनविनाया।

साधुकार फलवती, कर्मसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥

टीका—‘उवओगदिट्सारा’ इत्यादि। उपयोगदृष्टसारा=उपयोगः विवक्षित कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः, तेन दृष्टः सारः=तस्मैव कर्मणः परमार्थो यथा, सा उपयोगदृष्टसारा=अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थेत्पर्य। तथा—कर्मपसङ्गपरिघोलन-विशाला=कर्मणि पसङ्ग-कर्मपसङ्गः, पसङ्गोऽभ्यासः, परिघोलन=विचार, कर्म पसङ्गपरिघोलनाभ्या विशाला=विस्तारमुपगता। तथा—साधुकृत=मुष्टुकृतमिति वि द्भिः कृता=पञ्चसा साधुकारः, तेन फलवती=साधुकारपुरस्सर ज्ञानादिलभरूप फलं यस्याः मेत्यर्थः। कर्मसमुत्था=कर्मजा बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

शिष्यानुग्रहार्थमुदाहरणैः कर्मजायाः स्वरूपं वर्णयति—

मूलम्—हेरणिण १, करिसण २, कोलिय ३, डोवे ४, य मुत्ति ५, घय ६, पवण ७। तुन्नाण ८, वड्डवर्द्ध ९, य, पूइय १०, घट ११, चित्तकारे १२ य ॥ २ ॥

छाया—हेरण्यकः १ कर्पक ३, डोवष (दर्पोकारश्च) ४ मौक्तिक-वृत्त-प्लवकाः ५ ६-७। मुन्नागो ८, वड्डकिश्च ९, आपूपिकाः १०, घट-चित्रकारी च ११-१२ ॥ २ ॥

टीका—‘हेरणिण’ इत्यादि। अस्या अप्यर्थं द्वादशकथानकेभ्योऽवगन्तव्यं। तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २ ॥

अथ यारह उदाहरणों द्वारा सूत्रकार इसका स्वरूप प्रतिपादन करते हैं—‘निमिसे’ इत्यादि। तथा—‘सीया साही’ इत्यादि।

इन दोनों गाथाओंके सप्ताहस दृष्टान्तोंका स्पष्टीकरण टीका के अन्तर्मे है ॥ २-३ ॥

इदं भार उदाहरणैः द्वादश सूत्रकार तेषां स्वरूपानु प्रतिपादन करे छे—

“निमिसे” इत्यादि सीया साही” इत्यादि.

आ गन्ने आधाणानां सत्तावीश द्धत्तानु स्थलीकश्च टीकाने अते आधु छे ॥ भा. २ ॥ ३ ॥

પારિણામિક્યા લક્ષણમાહ—

મૂલમ્—ગાહા—અણુમાણહેઉદિદ્વિતસાહિયા વયવિવાગપરિણામા ।

હિયનિસ્સેયસ ફલવર્દ, બુદ્ધી પરિણામિક્યા નામ ॥૧॥

છાયા—અનુમાનહેતુદ્દષ્ટાન્ત-સાધિકા, વયો વિપાકપરિણામા ।

હિતનિઃશ્રેયસફલવતી, બુદ્ધિઃ પારિણામિકી નામ ॥ ૧ ॥

ટોકા—‘અણુમાણ’ । ‘અણુમાણ’ । અનુમાનહેતુદ્દષ્ટાન્તસાધિકા—અનુમાન મિદ્ સ્વાર્થમ્ । અનુમાનપ્રતિપાદક વયો હેતુઃ—વચ્ચાવયવનાક્યરૂપઃ, પરાચાનુમાનમિત્યર્થઃ ।

અય સૂત્રકાર કર્મજા બુદ્ધિકા સ્વરૂપ થતલાતે હૈ—‘ઉવઓગદિદ્વિસારા’ । જિસ બુદ્ધિકે દ્વારા કર્તવ્ય કર્મ-કાર્ય-કા મનની લગન પૂર્વક અચ્છી તરહસે સાર ગ્રહણ કર લિયા જાતા હૈ, તથા જો બુદ્ધિ, કાર્ય કે અભ્યાસ ઓર ઉસકે વિચારસે વિસ્તારકો પ્રાપ્ત હુઈ જો, તથા જિસ બુદ્ધિસે સસારમેં પ્રગંસા જો થઈ બુદ્ધિ કર્મજા ફાલજાતી હૈ ॥૧॥

કર્મજા બુદ્ધિકે વારદ ઉદાહરણ કહતે હૈ—‘હેરણિગ’ ।

હન વારદ દષ્ટાન્તોકા શુલામા ટોકાકે અન્તમેં હૈ ॥ ૨ ॥

અય પારિણામિકી બુદ્ધિકા સ્વરૂપ કહતે હૈ—‘અનુમાણહેઉ દિદ્વિત’ । અનુમાન, હેતુ તથા દષ્ટાન્તકે દ્વારા સાધ્ય અર્થકો મિદ્ કરને ચાલી, કમરકે અનુસાર પુષ્ટિ હોનેચાલી, તથા અભ્યુદય તથા નિઃશ્રેયસરૂપ ફલવાલી બુદ્ધિ પારિણામિકી બુદ્ધિ હૈ ॥ ૧ ॥

હવે સૂત્રકાર કર્મજા મતિનુ સ્વરૂપ બતાવે છે—“ઉવઓગદિદ્વિસારા” । અર્થાત્ જો મતિ દ્વારા કર્તવ્ય કર્મ-કાર્યને મનની લીનતા પૂર્વક સારી રીતે સાર ગ્રહણ કરાય છે, તથા જો મતિ કાર્યના અભ્યાસ અને વિચારથી વિસ્તાર પામી હોય, અને જો મતિને લીધે સસારમા પ્રગંસા થાય તે મતિને કર્મજા મતિ કહે છે ॥ ગા. ૧ ॥

કર્મજા મતિના બાર ઉદાહરણો કહે છે—“હેરણિગ” ।

એ બાર દષ્ટાન્તોનુ સ્પષ્ટીકરણ ટીકાને અંતે આપ્યું છે ॥ ગા. ૨ ॥

હવે ચોથી પારિણામિકી મતિનુ સ્વરૂપ કહે છે—“અણુમાણહેઉદિદ્વિત” । અર્થાત્ અનુમાન, હેતુ અને દષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થને મિદ્ કરનારી, ઉત્તરના પ્રમાણે પુષ્ટિ થનારી, તથા અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસરૂપ ફળવાળી મતિને પારિણામિકી મતિ કહે છે ॥ ગા. ૧ ॥

इदमत्र बोध्यम्—अनुमान द्विविध—स्वार्थ परार्थ च । तत्र स्वयमेव निमित्तत्वात् साधनात् साध्यज्ञान स्वार्थानुमानम् । परोपदेशमनपेक्ष्य स्वयमेव निमित्तात् प्राक् तर्कानुभूतव्याप्तिस्मरणमद्वैताद् धुमादे साधनादुत्पन्नं पर्यतादौ धर्मिणि अग्न्यादे साध्यस्य ज्ञान स्वार्थानुमानमित्यर्थः । यथा—पर्यतोऽयं यद्विमानं धूमश्चादिति । अथ हि स्वार्थानुमानस्य ज्ञानरूपमपि शब्देनोल्लेख्यं, यथा 'जयं घटः' इति शब्देन प्रत्यक्षस्योल्लेखो भवति ।

अनुमान स्वार्थानुमान और परार्थानुमानके भेदसे दो प्रकारका बन लाया गया है। यहा प्रकृतमें स्वार्थानुमान गृहीत हुआ है। स्वार्थानुमानके प्रतिपादक जो पचावयवरूप घचन है यह हेतु है। यह हेतु परार्थानुमान है। जहा परोपदेश की अपेक्षा बिना ही मनुष्य को स्वयं निश्चिन किये गये साधन से—जिस साधन का सहायक पर्यकालीन तर्कानुभूत व्याप्ति का स्मरण होता है उससे—साध्य का ज्ञान होता है वह स्वार्थानुमान है। जैसे—रसोईघर आदि में धार २ धूम और वह्नि के देखने से अनुमाना पुरुष को यह दृढ़ धारणा बन जाती है कि जहां २ धूम होगा वहा २ अग्नि होगी, कारण कि जितना भी धूम होता है वह अग्नि के बिना उत्पन्न नहीं होता। इस तरह धूम और वह्नि की तर्कसे व्याप्ति ग्रहण कर जब यह किसी पर्वतादिक धर्मी में धूमरूप साधन को देखता है तो उसे शीघ्र ही प्राक् तर्कानुभूत धूम और वह्नि की व्याप्ति का स्मरण हो आता है। इसके फल पर वह उस धूमरूप साधन से यह जान लेता

અનુમાન સ્વાર્થાનુમાન અને પરાર્થાનુમાનના સેદથી બે પ્રકારનું દર્શાવ્યું છે. બહો પ્રકૃતિમાં સ્વાર્થાનુમાન શ્રદ્ધા કરાયું છે સ્વાર્થાનુમાનનું પ્રતિપાદક જે પચાવયવરૂપ વચન છે તે હેતુ છે આ હેતુ પરાર્થાનુમાન છે બધા પરાપદેશની અપેક્ષા વિનાજ અનુબંધને સ્વયં નિશ્ચિત કરેલ સાધનથી જે સાધનનું સહાયક પૂર્વકાલીન તર્કાનુભૂત વ્યાપ્તિનું સ્મરણ થયું છે તે વડે સાધ્યનું જ્ઞાન થાય છે તે સ્વાર્થાનુમાન છે જેમ કે—રસોડાં આદિમાં વારવાર ધુમાડો તથા અગ્નિને જોવાથી અનુમાન કરનાર પુરુષને જો મજબૂત અનુમાન થાય છે કે જ્યાં બધા ધુમાડો હોય ત્યાં ત્યાં અગ્નિ હોય જ, કારણ કે જેટલો ધુમાડો થાય છે તે અગ્નિ વિના ઉત્પન્ન થતો નથી. આ રીતે ધુમાડો અને અગ્નિની તકથી વ્યાપ્તિ શ્રદ્ધા કરીને બધારે તે કેમ પર્વતાદિક ધર્મીમાં ધુમાડારૂપ સાધનને જોવે છે તો તેને તરતજ આગળ તર્કાનુભૂત ધુમાડા તથા અગ્નિની વ્યાપ્તિનું સ્મરણ થઈ આવે છે તેના આધારે તે ધુમાડારૂપ સાધન વડે જો બધી લે છે કે આ

પરોપદેશમપેક્ષ્ય સાધ્યજ્ઞાનં, તત્ પરાર્થાનુમાનમ્ । યથા-પર્વતો વહ્નિમાન્ , (પ્રતિજ્ઞા ૧), ધૂમાત્, (હેતુ. ૨), યથા મહાનસમ્ (દૃષ્ટાન્ત ૩), તથા ચાયમ્, (ઉપનય. ૪), તસ્માત્ તથા (નિગમનમ્ ૫), इत्यादि पञ्चावयववाक्यं यत्र प्रयुज्यते, तत् परार्थानुमानम् ।

है कि इस पर्वत में अग्नि है । यदि अग्नि नहीं होती तो यह अविच्छिन्न शाखावाला धूम जो दिख रहा है वह नहीं दिखता । स्वार्थानुमान यद्यपि ज्ञानरूप होता है परन्तु समझाने के लिये ही वहां वहाँ “पर्वतोऽयं वह्निमान् धूमवत्त्वात्” इस रूप से शब्दों द्वारा उल्लिखित किया गया है, जैसे प्रत्यक्ष का “अयं घट ” इस शब्द द्वारा उल्लेख किया जाता है । जिस अनुमान में पर के उपदेश की अपेक्षा करके साधन से साध्य का ज्ञान होता है वह परार्थानुमान है । जैसे किसी से ऐसा जय कहा जाता है कि देखो भाई ! इस पर्वत में अग्नि है, क्यों कि धूम उठ रहा है, जैसे-रसोईघर में धूम उठता रहता है तो वहां अग्नि रहती है, उसी प्रकार पर्वत में भी ऐसा ही हो रहा है, इसलिये यहां भी अग्नि है । यह पञ्चावयव वाक्य है, क्योंकि पर्वत में अग्नि का सद्भाव स्थापित किया जा रहा है अतः वह पक्ष है, अग्नि साध्य है, पक्ष और हेतु का समुदायरूप कथन प्रतिज्ञा कहलाती है । इसलिये ‘पर्वत अग्निवाला है’ ऐसा कथन प्रतिज्ञा हुई १ । ‘धूमवत्त्वात्’ यह पञ्चम्यन्त साधन हुआ २ । महानस दृष्टान्त ३ । पक्षमें हेतु का उपसंहार

પર્વતમા અગ્નિ છે એ અગ્નિ ન હોત તો આ અવિચ્છિન્ન શાખાવાળો જે ધુમાડો ડેખાય છે તે ડેખાત નહીં આ સ્વાર્થાનુમાન એ જ્ઞાનરૂપ હોય છે પણ સમજાવવાને માટે જ અહીં તેનો “ પર્વતોઽયં વહ્નિમાન્ ધૂમવત્ત્વાત્ ” આ રીતે શબ્દ દ્વારા ઉલ્લેખ કરાયો છે એવી રીતે પ્રત્યક્ષને “ અયં ઘટ ” આ શબ્દ દ્વારા ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે જે અનુમાનમા પરોપદેશની અપેક્ષા કરીને સાધનથી સાધ્યનું જ્ઞાન થાય છે તે પરાર્થાનુમાન છે જેમકે બ્યારે કોઈ જોવું કહે છે જોવો ભાઈ ! આ પર્વતમા અગ્નિ છે, કારણ કે ધુમાડો નીકળી રહ્યો છે, જેમ-રસોડામાથી ધુમાડો નીકળતો હોય તો ત્યાં અગ્નિ રહેલ હોય છે, જોજ પ્રમાણે પર્વતમા પણ જોવું થઈ રહ્યું છે તેથી ત્યાં પણ અગ્નિ છે આ પચ્ચ-પચ્ચ વાક્ય છે, કારણ કે પર્વતમાં અગ્નિના સદ્ભાવ સ્થાપિત કરાઈ રહ્યો છે તેથી તે પક્ષ છે ૧ અગ્નિ સાધ્ય છે ૨ પક્ષ અને હેતુના ત્ર્યુકાયરૂપ કથનને પ્રતિજ્ઞા કહેવાય છે ૧ ધૂમવત્ત્વાત્ એ પચ્ચમ્યન્ત સાધન થયું ૨

અથવા-અનુમાન-ગાપકમ્, હેતુ-કારકમ્-ઉત્પાદકમ્, દષ્ટાન્ત-દષ્ટોક્તો-
-નિર્ણયો વસ્તુતત્ત્વમ્ યત્ર સ દષ્ટાન્ત-ઉદાહરણમ્, તેષામિતરતરયોગદ્વન્દ્વઃ, અનુ-
માનહેતુદષ્ટાન્તાસૈ સાધિસા, અનુમાનહેતુદષ્ટાન્તૈ સાધ્યમયગાધયતિ યા સેત્યર્થઃ ।
તથા-વયોનિપાકપરિણામા-વય = કાલકૃત દેહાવસ્થા, તસ્ય વિપાકેન=પ્રકર્ષેન,
પરિણામ = પુષ્ટતા યસ્યા મા તથા । અપિ ન દિતિનિ શ્રેયમપત્યતી-હિતમ્-અમ્યુદય,
તત્કારણ યા, નિ શ્રેયસં-મોક્ષ, તત્કારણ યા, દિતિનિ શ્રેયગામ્યા ફલગતી=મપ્તમ,
અમ્યુદયમોક્ષસાધિસા યા બુદ્ધિ મા પારિણામિકી નામ-નામ્ના પારિણામિ
કીત્યર્થઃ ॥ ૧ ॥

શિષ્યાનુવ્રત્યર્થમુદાહરણે પારિણામિક્યા સ્વરૂપ દર્શયિતુમાદ—

મૂલમ્-અમ્ ૧, સિદ્ધિ ૨, કુમારે ૩, દેવી ૪, ઉદિઓદય હવઙ્ રાયા ૫ ।

સાહુ ય નદિસેને ૬, ધણદત્તે ૭, સાવગ ૮, અમચ્છે ૯ ॥ ૨ ॥

ઉપનય ૪ ઓર સાધ્ય કા ઉપસહાર નિગમન છુઆ ૫ । હસ તરફ ઓતા
કો પંચાવયવરૂપ વાક્ય દ્વારા જો જ્ઞાન કરાયા જાતા હૈ વહ પરાર્થાનુમાન
ફહલાતા હૈ ।

અથવા-જો જ્ઞાપક હોતા હૈ વહ અનુમાન ૧, ણ્વ જો કારક હોતા હૈ
વહ હેતુ ૨ । વસ્તુતત્ત્વ કા નિર્ણય જિસમેં દેખા જાતા હૈ વહ દષ્ટાન્ત
હૈ ૩ । ગાથા મેં “અનુમાન-હેતુ-દષ્ટાન્ત” યહા હતરેતર ઢઢ સમાસ
છુઆ હૈ । કાલકૃત દેહાવસ્થા કા નામ વય હૈ । હસ તરફ અનુમાન, હેતુ,
દષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થકો મિદ્ધ કરને ચાલી, વય કે વિપાક કે અનુરૂપ
પરિણમનચાલી, ણ્વ હિત ઓર કલ્યાણરૂપ ફલગાલી બુદ્ધિ કા નામ
પારિણામિકી બુદ્ધિ હૈ ૪ ।

મહાનસ દષ્ટાન્ત ૩ પક્ષમાં હેતુનેા ઉપસહાર ૪ અને સાધ્યનેા ઉપસહાર
નિગમન થયેા ૫. આ રીતે ઓતાને પંચાવયવરૂપ વાક્ય દ્વારા જે જ્ઞાન કરા
વાય છે તે પરાર્થાનુમાન કહેવાય છે. અથવા (૧) જે જ્ઞાપક હોય છે તે અનુ-
માન અને (૨) જે કારણ હોય છે તે હેતુ છે (૩) વસ્તુતત્ત્વનેા નિષ્ણય જેમા
જોવામાં આવે છે તે દષ્ટાન્ત છે ગાથામા “અનુમાન-હેતુ-દષ્ટાન્ત” અહીં ઇતરેતર
ઢઢ સમાસ થયેા છે કાલકૃત દેહાવસ્થાનુ નામ વય છે આ રીતે અનુમાન, હેતુ,
દષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થને સિદ્ધ કરનારી, વયના વિપાક પ્રમાણે પરિણામનવાળી,
અને હિત અને કલ્યાણરૂપ ફળવાળી ભતિનુ નામ પરિણામિકી ભતિ છે ॥૪॥

અમર ૧૦, અમરપુત્ર ૧૧, ચાણક ૧૨, ચેવ યૂલભદ્ર ૧૩ ચ ।
નાસિકસુદરિનદે ૧૪, વડેર ૧૫, પરિણામિયા બુદ્ધી ॥૩॥
ચલણાઽઽહ્ણ ૧૬, આમહે ૧૭, મળીય ૧૮, સપ્પે ૧૯,
યસ્વગ્નિ ૨૦ યૂર્મિદે ૨૧ ।

પરિણામિયબુદ્ધી, એવમાઈ ઉદાહરણા ॥ ૪ ॥

સે સ્ત અસુયનિસ્તિય ॥ સૂ૦ ૨૬ ॥

છાયા—અમર ૧, ચેટિકુમારૌ ૨-૩, દયી ૪, ઉત્તોદયો મવતિ રાજા ૫ ।

સાધુષ નન્દિપેણ ૬, ધનદત્ત ૭, યાવકોઽમાત્ય ૮-૯ ॥ ૨ ॥

ક્ષપકોઽમાત્યપુત્ર -૧૦-૧૧, ચાણક્યથૈવ ૧૨, સ્થૂલમદ્રશ ૧૩ ।

નાસિક્યસુન્દીનન્દઃ ૧૪, વજ્ર ૧૫ પારિણામિકો બુદ્ધિ ॥ ૩ ॥

ચલનાહત ૧૬, આમહે—કૃત્રિમ આમલક. ૧૭, મળિષ ૧૮, સર્પથ ૧૯, ચત્રો ૨૦

સ્તુપેન્દ્ર ૨૧ । પારિણામિકયા બુદ્ધ્યા એવમાદીન્યુદાહરણાનિ ॥ ૪ ॥

તદેતદશ્રુતનિશ્ચિતમ્ ॥ સૂ૦ ૨૬ ॥

ટીકા—‘અમર’ ઇત્યાદિ । આસા તિષ્ઠણા ગાથાનામર્થ એકવિંશતિકથાન-
કેમ્બોજ્યગન્તવ્ય । તાનિ ચ કથાનકાનિ ટીકાન્તે દ્રષ્ટવ્યાનિ ॥ ૨-૩-૪ ॥

તદેતદશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન વર્ણિતમ્ ॥

અય શ્રુતનિશ્ચિતમતિજ્ઞાનમાહ—

મૂલમ્—સે કિં ત સુયનિસ્તિય ? । સુયનિસ્તિય ચઉગ્ગિહ
પળ્લવત્ । ત જહા—ઉગ્ગહે, ઈહાશ, અવાઓ, ધારણા ૪ ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

इसके इष्टान्त इस प्रकार हैं—‘अमर’ इत्यादि गाथात्रयम् । इन
तीन गाथाओं के इक्कीस उदाहरणों का खुलासा टीकाके अन्तमें है ॥४॥

इस प्रकार यहा तक अश्रुतनिश्चित मतिज्ञानका वर्णन किया
गया है ॥ सू० २६ ॥

अय सूत्रकार श्रुतनिश्चित मतिज्ञानका वर्णन करते हैं—‘से किं त
सुयनिस्तिय ?’ इत्यादि ।

તેનાં હૃદયો આ પ્રમાણે છે—“અમર” ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથા એ ત્રણ ગાથા
એના એકવીસ ઉદાહરણો સ્પષ્ટીકરણ ટીકાને અંતે છે ॥ ૪ ॥ આ રીતે અહીં
સુધી અશ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું છે ॥ સૂ ૨૬ ॥

હવે સૂત્રકાર શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે—“સે કિં ત સુયનિ
સ્તિય ?” ઇત્યાદિ

છાયા—મય કિં તત્ શ્રુતનિશ્ચિત ? । શ્રુતનિશ્ચિત પતુર્નિધં મત્તમ્ । તદ્
યથા—અવગ્રહ ૧, ર્દશા ૨, અગ્રાય ૩, ધારણા ૪ ॥ ય૦ ૨૬ ॥

ટીકા—‘ સે કિં ત ’ ઇત્યાદિ । શિષ્ય પૂછતિ—અય કિં તત્ શ્રુતનિશ્ચિ-
તમિતિ । પૂર્વનિર્દિષ્ટસ્ય શ્રુતનિશ્ચિતસ્ય મતિજ્ઞાનસ્ય કિં સ્વરૂપમિત્યર્થ । ઉત્તરમાહ—
‘ સુપનિસ્સિય ’ ઇત્યાદિ । શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન પતુર્નિધં મત્તમ્ । તદ્ યથા—અવગ્રહ ૧,
ર્દશા ૨, અગ્રાય ૩, ધારણા ૪ । તત્રાવગ્રહણમવગ્રહ = સામાન્યાર્થપરિચ્છેદ ’ । ચ
વિજ્ઞાન સામાન્યસ્ય શબ્દરૂપરસાદિભિરનિર્દેશ્યસ્વરૂપસ્વપનારહિતસ્ય નામજાત્યાદિ
કલ્પનારહિતસ્ય ચ યસ્તુન પરિચ્છેદકમેયસામાયિકં, સૌંદર્યગ્રહ, અન્યક્ત જ્ઞાનમિતિ

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનકા કયા સ્વરૂપ
હૈ ? ઉત્તર—શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારકા હૈ, ઘે ઉસકે ચાર પ્રકાર
યે હૈ—અવગ્રહ ૧, ર્દશા ૨, અગ્રાય ૩, ઓર ધારણા ૪ । વસ્તુકા સામાન્ય
રૂપસે જ્ઞાન હોના ક્ષમકા નામ અવગ્રહ હૈ । અવગ્રહ જ્ઞાનસે જેસી વસ્તુ
ગૃહીત હોતી હૈ કિં જિસમેં જય તક ઘર અવગ્રહકે વિષય મૂતબાલી
રહતી હૈ તય તક નામ જાતિ આદિકી કલ્પના નહીં હોતી હૈ । અવગ્રહ
કા કાલ એક સમય માત્ર હૈ । તાત્પર્ય—નામ જાતિ આદિકી વિશેષ
કલ્પનાસે રહિત સામાન્ય માત્ર કા જ્ઞાન અવગ્રહ હૈ । જૈસે ગાઢ અબ
કારમેં કુછ છૂ જાને પર ‘ યહ કુછ હૈ ’ એસા જ્ઞાન । હસ જ્ઞાનમેં યહ
નહીં માલૂમ હોતા કિં કિસ વીજકા સ્પર્શ હૈ ? હસ લિયે હસ અન્યક્ત
જ્ઞાનકા નામ અવગ્રહ હૈ । યહી ઘાત “ સામાન્યસ્ય શબ્દરૂપરસાદિભિ-
રનિર્દેશ્યસ્ય ” ઇત્યાદિ વૈકલ્પિકો દ્વારા સ્પષ્ટ કી ગઈ હૈ । અવગ્રહ જ્ઞાનમેં

શિષ્ય પૂછે છે—હે મદન્ત ! શ્રુત નિશ્ચિત મતિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકારનું છે—(૧) અવગ્રહ
(૨) ધર્દશા (૩) અગ્રાય અને (૪) ધારણા । વસ્તુનું સામાન્યરૂપથી જ્ઞાન થવું તેનું
નામ અવગ્રહ છે । અવગ્રહ જ્ઞાનથી એવી વસ્તુ ગ્રહણ થાય છે કે જેમાં અર્થ
સુધી તે અવગ્રહના વિષયમૂલ વાળી રહે છે ત્યાં સુધી નામ જાતિ આદિની
કલ્પના થતી નથી । અવગ્રહનો કાળ માત્ર એક સમય જ છે । તાત્પર્ય—નામ જાતિ
આદિની વિશેષ કલ્પનાથી રહિત સામાન્ય માત્રનું જ્ઞાન અવગ્રહ છે । જેમ કે
ગાઢા અધારમાં કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થઈ જતાં “ આ કંઈક છે ” એવું જ્ઞાન
આ જ્ઞાનમાં એ અવગ્રહ પડતી નથી કે કંઈ ચીજનો સ્પર્શ છે ? તેથી આ અવગ્રહ
જ્ઞાનનું નામ અવગ્રહ છે । એજ ઘાત “ સામાન્યસ્ય શબ્દરૂપરસાદિભિરનિર્દેશ્યસ્ય ”

યાવત્ । ईहानम्—वस्तुनिर्णयार्थं चेष्टा ईहा । नामजात्यादि विशेषकल्पनारहित-
सामान्यज्ञानोत्तरं विशेषनिश्चयार्थं विचारणा । यथा—स्पर्शनेन्द्रियेण स्पर्शसामान्ये
ज्ञाते सति, तदनु कीदृशोऽयं स्पर्शः ? कस्याय स्पर्शः ? किमयं कमलनालस्पर्शः,
उताहो मृजङ्गमस्पर्शः ? इति गाढान्वकारे चक्षुष्मतोऽपि विचारणा प्रवर्तते ।

નનુ સશયસ્ય ईहायाश्च क प्रतिविशेषः ? किमय स्थाणु. आहोश्चित् पुरुष. ?
तथा किमय कमलनालस्पर्शः, चत मृजङ्गमस्पर्शः, इत्यनिश्चयात्मकस्य सशयरु-
पत्वादिति चेद्,

वस्तु, रूप रस आदिके द्वारा अनिर्देश्य होती हैं, कारण कि यह ज्ञान
अव्यक्त होता है ।

વસ્તુકે નિર્ણયકે લિયે જો ચેષ્ટા હોતી હૈ ઉસકા નામ ઈહા હૈ ।
અવગ્રહકે દ્વારા નામ જાતિ આદિ વિશેષ કલ્પનાસે રહિત જો સામાન્ય
માત્ર ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ ઉસકે ઉત્તરકાલમેં ઉસી સામાન્યકો વિશેષ
રુપસે નિશ્ચિત કરનેકે લિયે જો વિચારણા હોતી હૈ ઘહ ઈહા જ્ઞાન હૈ ।
જૈસે સ્પર્શન ઇન્દ્રિયકે દ્વારા સામાન્ય રુપસે સ્પર્શ ગૃહીત હોને પર ણેસી
જો વિચારણા હોતી હૈ ‘યહ સ્પર્શ કૈસા હૈ ? કિસકા હૈ ? કયા કમલ-
નાલકા હૈ ? અથવા સર્પકા હૈ’ ઇસ પ્રકારકી વિચારણા ગાઢ અવકારમેં
જો સૂક્ષ્મતે બી મનુષ્ય હોતે હૈ ઉન્હેં બી હો જાયા કરતી હૈ ।

શક્ત્વ—મશયમેં ઔઁ ઈહા જ્ઞાનમેં કયા મેવ હૈ ? ‘યહ સ્થાણુ હૈ ?
યા પુરુષ હૈ’ ઇસ પ્રકારકા જૈસે સશય હોતા હૈ ઉસી પ્રકારકા ‘કયા
યહ કમલનાલકા સ્પર્શ હૈ અથવા સર્પકા સ્પર્શ હૈ’ ણેસા અનિશ્ચયાત્મક

એ પદ્ધતિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે અવગ્રહ જ્ઞાનમાં વસ્તુ, રૂપ, રસ આદિ
દ્વારા અનિર્દેશ્ય હોય છે, કારણ કે આ જ્ઞાન અવ્યક્ત હોય છે (૧)

વસ્તુના નિર્ણયને માટે જે ચેષ્ટા થાય છે તેનું નામ ઈહા છે અવગ્રહ દ્વારા
નામ, બાતિ આદિ વિશેષ કલ્પનાથી રહિત જે સામાન્ય માત્ર ગ્રહણ કરાયેલ
છે તેના ઉત્તર કાળમાં જોઈ સામાન્યને વિશેષરૂપે નિશ્ચિત કરવાને માટે જે વિચાર
રણ થાય છે તે ઈહાજ્ઞાન છે જેમ સ્પર્શન ઇન્દ્રિય દ્વારા સામાન્યરૂપથી સ્પર્શ-
ગૃહીત થતા એવી જે વિચારણા થાય છે કે “આ સ્પર્શ કોનો છે ? કોનો છે ?
શું કમળનાળનો છે ? અથવા સર્પનો છે ?” આ પ્રકારની વિચારણા ગાઢ
અવકારમાં જે સૂક્ષ્મતા મનુષ્યો હોય છે તેમને પણ થયા કરે છે

શક્ત્વ—સશય તથા ઈહા જ્ઞાનમાં શો ભેદ છે ? “આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ
છે” આ પ્રકારનો જેમ સશય થાય છે જોઈ પ્રમાણે “શું આ કમળનાળનો

ઉત્પત્તે—અસ્ત્યપત્તિપત્તિસ્વત્તાગ્નાનાત્મક રાગ્ય । રૂપ તુ મતિજ્ઞાનમેદઃ ।
 રૂપમત્ત તત્ત્વમ્—અત્યદાદુત્તરસાંપ્રવાયાન્ પૂર્વં મદ્ભૂતાર્થિગેનોગ્નાનામિમુલોઽપ
 દ્ભૂતાર્થિગેનોપરિત્યાગાભિગુલ્યમ્ યસ્તુર્પર્મવિચારણાદયો મતિવિશેષ રૂપા । યથા
 પૂર્વં સામાન્યતઃ ગન્દે શ્રુતે સતિ, તન્નુ “માયોઽગ્ર ગાત્રે મધુરત્વાદયઃ શ્રગ્ભિ
 શબ્દધર્મા યિચન્તે, ન તુ કાર્ત્તશનિદુરનાદયો ધનુ ગન્ધધર્મા ” ઇતિ વિચારણારૂપો
 મતિવિશેષ । યથા યા-સ્પર્શિયે રૂપા—અધિદસ્તગત મતિરિ ધને સ્વાશુ
 રૂપા જ્ઞાન શ્રી હોતા છે તો ફિર રૂપ અનિશ્ચયાત્મક રૂપા જ્ઞાનમેદ મધ્ય
 રૂપતા આનેસે રૂપા જ્ઞાન મધ્યરૂપ હી હો ગયા ।

ઉત્તર—તેસા કાળના ઠીક નહીં છે, કારણ કે સશયજ્ઞાનમેદ વસ્તુ
 કી પ્રતિપત્તિ નહીં હોતી છે રૂપ લિયે વા અજ્ઞાનમ્વરૂપ માના ગયા છે,
 રૂપા એસી નહીં છે । કારણ વા મતિજ્ઞાનકા મેદ છે । તાત્પર્ય રૂપકા રૂપ
 પ્રકાર છે, અવગ્રહજ્ઞાન કે પાદ સશય હોતા છે । રૂપ સશયકો દૂર કરને
 કે લિયે જો પ્રયત્ન હોતા છે વા રૂપા છે । જય ગાદ અધકારમેદ કિસી વસ્તુ
 કા સ્પર્શ હોતા છે તપ તેસા વિચાર હોતા છે કિ—‘યદ સ્પર્શ કમલનાલ
 કા છે યા સાપકા છે?’ યદ વિચાર હી સશય છે । રૂપ સશયકો દૂર
 કરનેકે લિયે જો ઉત્તરકાલમેદ એસા વિચાર આતા છે કિ ‘યદ સ્પર્શ
 કમલનાલકા હોના ચાહિયે, કારણ કિ યદ સાપકા સ્પર્શ હોતા તો યદ
 એસી સ્થિતિમેદ કુફકાર’ કિયે વિના નહીં રહતા । યસ યદી વિચારણા રૂપા

સ્પર્શ છે કે સપનો સ્પર્શ છે” એવુ અનિશ્ચયાત્મક ધર્માજ્ઞાન પશુ હોવ છે તો
 પછી આ અનિશ્ચયાત્મક ધર્માજ્ઞાનમા સશયરૂપતા આવવાથી આ ધર્માજ્ઞાન સશ
 યરૂપ થઈ ગયુ

ઉત્તર—એમ કહેવુ તે ઉચિત નથી, કારણ કે સશયજ્ઞાનમા વસ્તુપ્રી
 સમજણ પડતી નથી તેથી તે અજ્ઞાનસ્વરૂપ મનાયુ છે, ધર્મા એવી નથી કારણ
 કે તે મતિજ્ઞાનમેદ છે તેવુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—અવગ્રહજ્ઞાન પછી સશય
 થાય છે એ સશયને દૂર કરવાને માટે જે પ્રયત્ન થાય છે તે ધર્મા છે ત્યારે
 ગાદ અધકારમા કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે એવો વિચાર થાય છે કે—
 “આ સ્પર્શ કમળનાળનો છે કે સાપનો છે” આ વિચાર જ સશય છે આ
 સશયને દૂર કરવાને ઉત્તરકાળમા જે એવો વિચાર આવે છે કે “આ સ્પર્શ
 કમળનાળનો હોવો એઈએ, કારણ કે જો સાપનો સ્પર્શ હોત તો તે એ પરિ
 સ્થિતિમા કુશકો થઈ વિના ન રહેત ” એવુ એવુ વિચારણાને ધર્મા કહે છે

દૃષ્ટવાન્, તતસ્તસ્ય વિમર્શ સમુત્પન્ન-‘વિમય સ્થાણુ’ પુરુષો વા ’ ઇતિ । અયં વિમર્શ’ સશયરૂપત્વાદજ્ઞાનમ્ । તતોઽસૌ તત્ર સ્થાણૌ વલ્લ્યારોહણ પક્ષિણાં નિલયન ચ દૃષ્ટા વિચારયતિ-‘સ્થાણુરય સમ્ભવતિ, વલ્લ્યુત્સર્પણકારાદિ નિલયનોપલ્ભમાત્ ।

હૈં । ઇસી ઘાતકો ટીકાકારને “અવગ્રહાનુત્તરકાલમ્ અવાયાત્ પૂર્વમ્” ઇત્યાદિ પંક્તિયોં દ્વારા સ્પષ્ટ ક્રિયા છે । इनके द्वारा ये पतला रहे हैं कि अवग्रह-ज्ञानसे उत्तरकालमें और अवायसे पहिले सम्भूत अर्थ के उपादानके सन्मुख झुका हुआ और असद्भूत अर्थ के परित्यागकी ओर रहा हुआ यह भतिज्ञानका विशेषरूप ईहा-ज्ञान होता है । जैसे-किसी व्यक्तिने पहिले सामान्यरूप से शब्द सुना, सुनने पर ऐसा ख्याल होता है कि इस शब्दमें प्रायः मधुरता आदि शब्दधर्म विद्यमान हैं, कर्कशता निष्ठुरता आदि धनुष-शब्दके धर्म विद्यमान नहीं हैं, इसलिये यह शब्द का शब्द होना चाहिये । अथवा एक व्यक्तिको वनमें सूर्यके अस्त हो जाने पर जब स्थाणुके देखनेसे ऐसा ख्याल होता है कि ‘क्या स्थाणु है या पुरुष है’ । इस ख्यालके होने पर न स्थाणुका निश्चय होता है और न पुरुषका ही, बस यही सशय है, परन्तु जब उसके देखनेमें यह आता है कि यहा पर तो बल्लीका आरोहण एवं पक्षियोंके घोसले हैं तो फिर विचारने लगता है कि ‘यह स्थाणु होना चाहिये, क्योंकि इस पर बल्लियों का

એજ વાતને ટીકાકારે “અવગ્રહાનુત્તરકાલમ્ અવાયાત્ પૂર્વમ્” ઇત્યાદિ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેમના દ્વારા તે બતાવે છે કે અવગ્રહ જ્ઞાનના ઉત્તરકાળમાં અને ‘અવાય’ના પહેલા સદ્ભૂત અર્થના ઉપાદાનની તરફ ઝુકેલ, અને અસદ્ભૂત અર્થના પરિત્યાગની તરફ ત્રેલ આ ભતિજ્ઞાનનું વિશેષરૂપ ઈહાજ્ઞાન હોય છે જેમ કે-કોઈ વ્યક્તિએ પહેલા સામાન્યરૂપે શબ્દ સાંભળ્યો, સાંભળતા એવું લાગે છે કે આ શબ્દમાં સામાન્યરીતે મધુરતા આદિ શબ્દધર્મ વિદ્યમાન છે, કર્કશતા નિષ્ઠુરતા આદિ ધનુષ-શબ્દના ધર્મ વિદ્યમાન નથી, તેથી તે શબ્દનો અવાજ હોવો જોઈએ. અથવા એક વ્યક્તિને વનમાં સૂર્યાસ્ત થઈ જવાથી ન્યારે સ્થાણુને જોવાથી એવું લાગે છે કે “શું આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ છે” આ વિચાર આવતા સ્થાણુનો પણ નિષ્કર્ષ થતો નથી અને પુરુષનો પણ નિષ્કર્ષ થતો નથી. પણ એજ સશય છે, પણ ન્યારે તેના જોવામાં એ આવે છે કે બહીયા તેા લતાઓ થઢેલી છે અને પક્ષીઓના માળા પણ છે ત્યારે તે વિચારવા લાગે છે કે આ સ્થાણુ હોવું જોઈએ કાગળ કે તેના ઉપર લતાઓ

તથા સમયસ્ય પર્યાયોગત્ત્વ ધરોતિ-અસ્તાચગન્ઠરિતે ગગિરિ ર્દ્યત્તમણિ પ્રમરણિ
મહારણ્યેડમ્મિન્ રથાણુચગમનામ્યતે ન તુ પુરુષઃ, શિર કળ્પનગ્રીવાચલનાદેસ્તદ્વ-
ચસ્થાપકહેતોરમાનાદ્, ર્દ્યેષે ચ પ્રદેશેડમ્યાં ધેન્યાયાં પ્રાયસ્તમ્યા સમયાન્ । તસ્માદ્
સ્થાણુનાડ્વ સદ્ભૂતેન માવ્ય ન તુ પુરુષેણ । તદ્દત્તમ્ ।

અરણ્યમેતન્ સવિતાડ્સ્તમાગતો,

ન ચાધુના સંમયતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન સ્વગાદિમાજ્ઞા,

માવ્ય સ્મરાગતિ સમાનનામ્ના ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા — પૂર્વાધં સ્પષ્ટમ્ । તત્=તસ્માત્, એતેન=દૃશ્યમાનવસ્તુના, પ્રાયઃ સ્મ
રાગતિસમાનનામ્ના-સ્મરમ્ય=કામમ્ય, અરાતિઃ=ગ્રન્થુ િવસ્તસ્ય સમાન નામ્ના,
સમાન નામ 'સ્થાણુ'-રિતિ તેન નામ્ના માવ્યમ્ । તત્ હેતુ પ્રદર્શયન્ વિશેષણમાદ-
સ્વગાદિમાજેતિ । પસ્યાદિનિવાસયુક્તેનેત્યર્થ ॥ ૧ ॥

ચક્રના ઓર કોણ આદિ પક્ષિયોં કે 'પોસલે સ્પષ્ટ દીગ્વ રહે હે' । યહા જબ
સૂર્ય અસ્ત હો રહ્યા હૈ ઓર થોડા ૨ અઘકાર છા રહ્યા હૈ તો હસ મહારણ્ય
મેં યહ સ્થાણુ કી હી સંભાવના હૈ, પુરુષ કી નહોં, કારણ કિ પુરુષ કે
સન્નાવરુપાપક જો શિરકા ચુજાના હાથ ગ્રીવા આદિ કા ચલના આદિ
ધર્મ હૈ ઘે નહોં હો રહે હૈ, અતઃ એસે પ્રદેશ મેં હસ સમય પ્રાયઃ મનુષ્ય
કે સન્નાવના કી સંભાવના નહોં છોતી હૈ, હસલિયે યહ સ્થાણુ હી હોના
ચાહિયે, પુરુષ નહોં । કહા ઓ હૈ—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાડ્સ્તમાગતો, ન ચાધુના સંમયતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન સ્વગાદિમાજ્ઞા, માવ્ય સ્મરાગતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

ચઢેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહીં બન્યા
સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે
આ મહારણ્યમાં આ સ્થાણુની જ સંભાવના છે, પુરુષની નહીં, કારણ કે પુરુ-
ષનું અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથું અજવાળવું, હાથ ટાકે આદિતું હલનચલન
આદિ ધર્મ છે તે જણાતાં નથી, તેથી આવા પ્રદેશમાં આ સમયે સામાન્ય રીતે
મનુષ્યના અસ્તિત્વની સંભાવના નથી, તેથી જો સ્થાણુ જ હોવું જોઈએ, પુરુષ
નહીં કહ્યું પણ છે—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાડ્સ્તમાગતો, ન ચાધુના સંમયતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન સ્વગાદિમાજ્ઞા, માવ્ય સ્મરાગતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

एतादृशं ज्ञानम् 'ईहा' इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽवायप्रसङ्गेन निश्चयादधोवर्तित्वाच्चेति सशयेऽहयो' प्रतिविशेष' ।

यथा वा-‘अय मनुष्य’ इत्यवग्रहीते सति, तत्र सद्भूतविशेषार्थपर्यालोचन भवति, यथा तत्र-‘किमय दाक्षिणात्यः? किं वाऽयमीदीच्यः?’ इति संशयस्य निराकरणार्थं भवति । अय दाक्षिणात्यो भवितुमर्हति, तद्देशीयवेषपादिसमन्वितत्वात्, इति २।

अर्थात्-‘यહ નિર્જન અરણ્ય હૈ, સૂર્ય ‘મી’ અસ્ત હો ગયા હૈ, ઇસલિયે ઇસ સમય યહા મનુષ્ય કી સંભાવના નહીં હૈ, અતઃ ઘોમલે ઓર લતાઓં સે યુક્ત યહ સ્થાણુ હી હોના ચાહિયે ॥ ૧ ॥

इस श्लोक में जो ‘स्मरारातिसमाननाम्ना’ यह पद है, उसका अर्थ है-स्मराराति=महादेव के नाम सदृश नामवाला अर्थात् स्थाणु ।

इस प्रकार जो वस्तु के निर्णय करने की ओर झुकना हुआ ज्ञान है उसी का नाम ईहा है । मशाय में और ईहा में इम तरह भेद हो जाता है-संशय में निर्णय की तरफ झुकाव नहीं है तब कि ईहा में है । ईहा में सर्वथा निश्चय नहीं है । ऐसा निश्चय तो अवायज्ञान में है, इसीलिये ईहा को अवायज्ञान से पहिले माना है । इसी तरह जब अवग्रह-ज्ञान का विषय ‘यह मनुष्य है’ ऐसा होता है तब वहा पर ‘मी’ सद्भूत विशेष अर्थ की पर्यालोचना होती है जैसे यह मनुष्य दण्डि का है अथवा उत्तर का है । जब इस प्रकार का अवग्रह के पश्चात् संशयज्ञान होता है तब उसके निराकरण के लिये जो ऐसा ज्ञान होता है कि-‘यह

એવો દે-આ નિર્જન વન છે, સૂર્ય પણ અસ્ત થામ્યો છે, તેથી આ સમયે અહીં મનુષ્યની સંભાવના નથી, તેથી માળાઓ અને લતાઓથી યુક્ત સ્થાણુ જ હોવું બેઠ્યો આ શ્લોકમાં જે “સ્મરારાતિ સમાનનામ્ના” એ પદ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-સ્મરારાતિ=મહાદેવના નામ સમાન નામવાળું સ્થાણુ આ રીતે વસ્તુના નિષ્કૃય ઠરવાની તરફ ઢળતું જે જ્ઞાન છે તેનું નામ ઈહા છે સંશયમાં અને ઇહામાં આ રીતે તફાવત પડે છે-સંશયમાં નિર્ણયની તરફ ઝુકવાપણું નથી ત્યારે ઈહા માં છે ઇહામાં તદ્દન નિશ્ચય નથી એવો નિશ્ચય તો અવાયજ્ઞાન માં જ છે તેથી ઈહા ને અવાયજ્ઞાન ની આગળ માનેલ છે એજ રીતે ન્યારે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય “આ મનુષ્ય છે” એવો હોય છે ત્યારે તેમાં પણ સદ્ભૂત વિશેષ અર્થની પર્યાલોચના થાય છે, જેમકે “આ મનુષ્ય દક્ષિણનો છે કે ઉત્તરનો છે” ન્યારે આ પ્રકારના અવગ્રહ પછી સંશયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના નિવારણને માટે જે એવું જ્ઞાન થાય છે કે-“જે દક્ષિણ દેશનો હોવો બેઠ્યો, કારણ કે દક્ષિણદેશમાં જો ૪૧

તથા સમયસ્ય પર્યાન્થાત્ન જરોતિ-અન્તાગ્ચાન્તરિત મગ્ધિરિ રૂપત્તમગ્ધિ પ્રમરતિ
મહારણ્યેઽમ્મિન્ સ્થાણુરગમગામ્યને ન તુ પુરુષ, ધિર વળ્લયનગ્રીવાચ્ચનાદસ્તઽપ-
વસ્થાપરુહતોરમાવાદ્, રૂદને ચ મદ્યેઽમ્પ્યાં ધેન્યાયાં પ્રાયસ્તમ્યા સમવાત્ । તસ્માદ્
સ્થાણુનાઽપ્ર સદ્ભૂતેન માર્ત્યં ન તુ પુરુષેણ । તદુક્તમ્ ।

અરણ્યમેતન્ સચિતાઽસ્તમાગતો,

ન વાધુના સમવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન જ્વગાદિમાજા,

માવ્ય સ્મરારાતિ સમાનનામ્ના ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા — પૂર્વાર્ધં સ્પષ્ટમ્ । તત્=તસ્માત્, જ્વતેન=દૃશ્યમાનવસ્તુના, પ્રાયઃ સ્મ
રાતિસમાનનામ્ના—સ્મરસ્ય=કામસ્ય, અરાતિ=અશ્રુ ધિરસ્તસ્ય સમાન નામ્ના,
સમાન નામ 'સ્થાણુ'—રિતિ તેન નામ્ના માવ્યમ્ । તત્ હતુ મદર્શયન્ વિશેષણમાદ-
જ્વગાદિમાજેતિ । પશ્યાદિનિગ્રાસયુક્તેનેત્યર્થ ॥ ૧ ॥

ચંદ્રના ઓર કૌળ આદિ પક્ષિયોં કે ઘોસલે સ્પષ્ટ દીગ્વ રહે હિં । યહાં જખ
સૂર્ય અસ્ત હો રહ્તા હૈ ઓર થોઢા ૦ અથકાર છા રહ્તા હૈ તો હસ મહારણ્ય
મેં યહ સ્થાણુ કી હી સંભાવના હૈ, પુરુષ કી નહીં, કારણ કિ પુરુષ કે
સન્નાવળ્યાપક જો શિરકા જુજાના દાપ ગ્રીવા આદિ કા ચલાના આદિ
ધર્મ હિં જો નહીં હો રહે હિં, અત એસે પ્રદેશ મેં હસ સમય પ્રાય' મનુષ્ય
કે સન્નાવના કી સંભાવના નહીં હોતી હૈ, હસલિયે યહ સ્થાણુ હી હોના
ચાહિયે, પુરુષ નહીં । કહ્તા ઓ હૈ—

“અરણ્યમેતન્ સચિતાઽસ્તમાગતો, ન વાધુના સમવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન જ્વગાદિમાજા, માવ્ય સ્મરારાતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

અઢેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહીં બ્યારે
સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અથકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે
આ મહારણ્યમાં આ સ્થાણુની જ સંભાવના છે, પુરુષની નહીં, કારણ કે પુરુ
ષનુ અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથુ ખજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન
આદિ ધર્મ છે તે જણાતાં નથી, તેથી આવા પ્રદેશમાં આ સમયે સામાન્ય રીતે
મનુષ્યના અસ્તિત્વની સંભાવના નથી, તેથી જો સ્થાણુ જ હોવુ જોઈએ, પુરુષ
નહીં કશું પણ છે—

“અરણ્યમેતન્ સચિતાઽસ્તમાગતો, ન વાધુના સમવતીહ માનવઃ ।

પ્રાયસ્તદેતેન જ્વગાદિમાજા, માવ્ય સ્મરારાતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

પ્રતાદ્યં જ્ઞાનમ્ 'ઈદા' ઇત્યુચ્યતે, નિશ્ચયાભિમુગ્ધત્વેન સંશયોદુર્તીર્ણત્વાત્, સર્વથા નિશ્ચયેઽવાયમસદ્ગેન નિશ્ચયાદધોવર્તિત્વાચ્ચેતિ સંશયેઽયો. પ્રતિવિશેષ' ।

યથા ઘા-‘અય મનુષ્ય’ ઇત્યવગૃહીતે સતિ, તત્ત્વ સદ્ભૂતવિશેષાર્થપર્યાલોચન મવતિ, યથા તત્ત્વ-‘કિમય દાક્ષિણાત્યઃ ? કિં વાઽયમીદીચ્યઃ ?’ ઇતિ સંશયસ્ય નિરાકરણાર્થ મવતિ । અયં દાક્ષિણાત્યો મવિતુમર્હતિ, તદ્દેશીયવેપાદિસમન્વિતત્વાત્, ઇતિ ૨ ।

અર્થાત્-યહ નિર્જન અરણ્ય હૈ, સૂર્ય મી અસ્ત હો ગયા હૈ, ઇસલિયે ઇસ મમય યહ મનુષ્ય કી સંભાવના નહીં હૈ, અતઃ ઘોમલે ઓર લતાઓ સે યુક્ત યહ સ્થાણુ હી હોના ચાહિયે ॥ ૧ ॥

ઇસ શ્લોક મેં જો ‘સ્મરારાતિમમાનનામ્ના’ યહ પદ હૈ, ઉસકા અર્થ હૈ-સ્મરારાતિ=મહાદેવ કે નામ સદૃશ નામવાલા અર્થાત્ સ્થાણુ ।

ઇસ પ્રકાર જો વસ્તુ કે નિર્ણય કરને કી ઓર છુકના હુઆ જ્ઞાન હૈ ઉસી કા નામ ઈદા હૈ । સંશય મેં ઓર ઈદા મેં ઇમ તરહ મેદ હો જાતા હૈ-સંશય મેં નિર્ણય કી તરફ છુકાવ નહીં હૈ તથ કિ ઈદા મેં હૈ । ઈદા મેં સર્વથા નિશ્ચય નહીં હૈ । એસા નિશ્ચય તો અવાયજ્ઞાન મેં હૈ, ઇસીલિયે ઈદા કો અવાયજ્ઞાન સે પહિલે માના હૈ । ઇસી તરહ જય અવગ્રહ-જ્ઞાન કા વિષય ‘યહ મનુષ્ય હૈ’ એસા હોતા હૈ તથ વહાં પર મી સદ્ભૂત વિશેષ અર્થ કી પર્યાલોચના હોતી હૈ જૈસે યહ મનુષ્ય દક્ષિણ કા હૈ અથવા ઉત્તર કા હૈ । જય ઇસ પ્રકાર કા અવગ્રહ કે પશ્ચાત્ સંશયજ્ઞાન હોતા હૈ તથ ઉસકે નિરાકરણ કે લિયે જો એસા જ્ઞાન હોતા હૈ કિ-‘યહ

એટલે કે-આ નિર્જન વન છે, સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો છે, તેથી આ સમયે અહીં મનુષ્યની સંભાવના નથી, તેથી માળાઓ અને લતાઓથી સુકૃત સ્થાણુ જે હોય તેમજ આ પ્રદેશમાં જે “સ્મરારાતિ સમાનનામ્ના” જે પદ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-સ્મરારાતિ=મહાદેવના નામ સમાન નામવાળું સ્થાણુ આ રીતે વસ્તુના નિર્ણય કરવાની તરફ ઘળતું જે જ્ઞાન છે તેનું નામ ઈદા છે સંશયમાં અને ઇદામાં આ રીતે તદ્વાપત પડે છે-સંશયમાં નિષ્ક્રિયની તરફ ઝુકવાપણું નથી ત્યારે ઈદા માં છે ઇદામાં તદ્વન નિશ્ચય નથી એવો નિશ્ચય તો અવાયજ્ઞાન માં જ છે તેથી ઈદા ને અવાયજ્ઞાન ની આગળ માનેલ છે એજ રીતે બ્યારે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય “આ મનુષ્ય છે” એવો હોય છે ત્યારે તેમાં પણ સદ્ભૂત વિશેષ અર્થની પર્યાલોચના થાય છે, જેમકે “આ મનુષ્ય દક્ષિણનો છે કે ઉત્તરનો છે” બ્યારે આ પ્રકારના અવગ્રહ પછી સંશયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના નિવારણને માટે જે એવું જ્ઞાન થાય છે કે-“જે દક્ષિણ દેશનો હોયો તેહજે, કારણ કે દક્ષિણદેશમાં

તથા સમરસ્ય પર્ણાગ્નયન યતોતિ-અસ્તારાત્તરિત સચિતરિ દ્યુત્તમસિ મસરતિ
મહારણ્યેઽસ્મિન્ સ્થાણુર્ગંગામ્બતે ન તુ પુરુષ, શિર યજ્ઞયનગ્રીવાચચનાદસ્તઙ્ગ-
વસ્થાપકહેતોરમાનાદ્, દ્વિત્વે ચ પ્રદર્શેઽમ્યાં ઘેન્નાયા પ્રાયસ્તમ્યા સમવાન્ । તમ્માન્
સ્થાણુનાઽપ્ર સદ્ભૂતેન માવ્યં ન તુ પુરુષેણ । તદુક્તમ્ ।

અરણ્યમેતન્ સવિતાઽસ્તમાગતો,

ન વાધુના સંમવતીહ માનવ ।

પ્રાયસ્તદેતેન ઋગાદિમાજા,

માવ્ય સ્મરાગતિ સમાનનામ્ના ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા — પૂર્વાર્ધં સ્પષ્ટમ્ । તત્=તસ્માત્, ણ્તેન=દૃશ્યમાનસ્તુના, પ્રાયઃ સ્મ-
રારાતિમમાનનામ્ના-સ્મરસ્ય=સમમ્ય, અરાતિ=શત્રુ શિવસ્તસ્ય મમાન નામ્ના,
સમાન નામ 'સ્થાણુ'-રિતિ તેન નામ્ના માવ્યમ્ । તત્ હતુ પ્રદર્શયન્ વિશેષણમાદ-
ઋગાદિમાજેતિ । વસ્થાદિનિગાસપુત્કેનેત્યર્થ ॥ ૧ ॥

જાડના ઓર કોળ આદિ પક્ષિયોં કે ઘોસલે સ્પષ્ટ દીઘ્ રહે હૈં । યહા જખ
સૂર્ય અસ્ત હો રહા હૈં ઓર થોઢા ૨ અઘકાર છા રહા હૈં તો હસ મહારણ્ય
મૈં યહ સ્થાણુ કી હી સંભાવના હૈં, પુરુષ કી નહીં, કારણ કિ પુરુષ કે
સદ્ભાવરૂપાપક જો શિરકા જુજાના હાથ ગ્રીવા આદિ કા ચલાના આદિ
ધર્મ હૈં વે નહીં હો રહે હૈં, અતઃ જેસે પ્રદેશ મૈં હસ સમય પ્રાયઃ મનુષ્ય
કે સદ્ભાવના કી સંભાવના નહીં હોતી હૈ, હસલિયે યહ સ્થાણુ હી હોના
ચાહિયે, પુરુષ નહીં । કહા મો હૈ—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાઽસ્તમાગતો, ન વાધુના સંમવતીહ માનવ ।

પ્રાયસ્તદેતેન ઋગાદિમાજા, માવ્ય સ્મરારાતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

અઢેલી છે, અને ઠાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અઢી બ્યારે
સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અઘકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે
આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સંભાવના છે, પુરુષની નહી, કારણ કે પુરુ
ષનુ અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથુ અજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન
આદિ ધર્મ છે તે જણાતાં નથી, તેથી આવા પ્રદેશમાં આ સમયે સામાન્ય રીતે
મનુષ્યના અસ્તિત્વની સંભાવના નથી, તેથી જો સ્થાણુ જ હોવુ જોઈએ, પુરુષ
નહી ઠહ્ણ પશુ છે—

“અરણ્યમેતન્ સવિતાઽસ્તમાગતો, ન વાધુના સંમવતીહ માનવ ।

પ્રાયસ્તદેતેન ઋગાદિમાજા, માવ્ય સ્મરારાતિસમાનનામ્ના” ॥ ૧ ॥

।ન્ટરે કુતચિત્ તાદૃશ્યર્થદર્શનાદિકારણાત્ સસ્કારસ્યો
॥ ‘તદેવેત્તં યન્મયા પ્રાણુપલબ્ધમ્’ इत्यादिरूप सा स्मृति
न-वासना-स्मृतयो धारणालक्षणसामान्यान्वययोगाद्

ત્યા-ડવિચ્છવણ જો ય વાસના જોગો ।

પુન, અણુસરણ ધારણા સા ડ” ॥૧॥

વ્યવન યશ્ર વાસનાયોગઃ ।

પુનરજુસ્મરણ ધારણા સા તુ ॥ ૧ ॥

ક ઉપયોગ કી ધારા કાયમ રહતી હૈ, હસ્કા
વિચ્યુતિ કા કાલ અન્તર્મૂહર્ત કા હૈ । હસ અવિ-
નાત્મા મૈ સ્થાપિત કર દિયા જાતા હૈ ઉસકા નામ
યાત અસરયાત કાલ તક રહતી હૈ । હસ વાસના
5 કાન્તર મૈ કિસી તાદૃશ અર્થ કે દેહ્નેરુપ
સ્મૃતિ હો જાતી હૈ । ઉસસે યેસા જ્ઞાન હોતા હૈ
6 જિસકો મૈને પહિલે દેહ્તા થા । હસ તરહ કા
વિચ્યુતિ, વાસના ઓર સ્મૃતિ, હન તીનો મૈ ધારણા
જા હૈ, હમલિયે યે તીનો મેદ ધારણાસ્વરુપ માને

ડવિચ્છવણ જો ય વાસના જોગો ।

પુન, અણુસરણ ધારણા સા ડ” ॥ ૧ ॥

૨) વાસના અને (૩) સ્મૃતિ ‘અવાય’ દ્વારા નિશ્ચિત
થા સુધી ઉપયોગની ધારા કાયમ રહે છે, તેનું નામ
નો કાળ અન્તર્મૂહર્તનો છે આ અવિચ્યુતિ વડે જે
1 કાય છે તેનું નામ વાસના છે યત અસખ્યાત
1સનાથી એ વાલ અને કોઈ તાદૃશ
કારની ઉત્પત્તિ કાર 1 જ્ઞાન
ઠે કે જેને 1 કારનુ

વાસના

ધાર

માન્ય

છે-

તથા—અવગ્રહીતાર્થસ્ય નિર્ણયરૂપોઽધ્યવસાયોઽવાયમ્ । અવાયમ્, નિર્ણયઃ, નિશ્ચયઃ, અવગમઃ, इति पर्याया । यथा—अयं शब्द शब्दस्यैव, इत्यादिनिश्चात्मकोऽवगोचोऽवाय इत्यु-परो ३ ।

निर्णीतार्થविशेषस्य धारण धारणा । सा च त्रिधा—अवि-च्युति' १, वासना २, स्मृति ३ च । तत्र तदुपयोगादविच्ययनम्—अविच्युति' । सा चान्तर्मुहूर्तप्रमाणा ॥१॥
ततस्तथा आदितो य' सम्कारः सा वासना । सा च सप्तधेयममरपर्यं वा काल दक्षिण देश का होना चाहिये, कारण दक्षिण देश में जिस प्रकार की घेपभूपा होती है उस प्रकार की घेपभूपा से यह सुमज्जित है ।' तथा अवग्रह से गृहीत अर्थ का निर्णयरूप जो अध्यवसाय है वह अवाय है । जैसे 'यह शब्द शब्द का ही है ।' अथवा 'यह स्थान ही है' आदि । इस प्रकार निश्चयात्मक षोडश का नाम अवाय है । निर्णय, निश्चय, अवगम, ये सब अवाय के ही पर्यायवाची शब्द हैं । अवाय-निश्चय-कुछ काल तक कायम रहता है फिर विषयान्तर में मन चला जाता है इससे यह निश्चय लुप्त हो जाना है, वह ऐसे सत्कार को डाल जाता है कि जिससे आगे कभी कोई योग्य निमित्त मिलने पर उस निश्चिन् विषय का स्मरण हो आता है । इस निश्चय की सतत धारा, तज्जन्यसंस्कार और सत्कारजन्य स्मरण, मति के ये सब व्यापार धारणा हैं । इसी धारा का खुलासा करते हुए टीकाकार कहते हैं कि—निर्णीत अर्थविशेष का धारण ही धारणा है । इस धारणा के अविच्युति, वासना और स्मृति, इस तरह तीन भेद हैं । अवायद्वारा निश्चित अर्थ

ને જાતને પહેરવેશ હોય છે તે પ્રકારને પહેરવેશ તેણે ધારણ કરેલ છે ” તથા અવગ્રહથી શ્રદ્ધા કરેલ અર્થના નિર્ણયરૂપ ને અધ્યવસાય (મયત્તા) છે તે અવાય છે જેમ કે “ આ શબ્દ શબ્દનો જ છે ” અથવા ‘ આ સ્થાન જ છે ” આદિ આ રીતે નિશ્ચયાત્મક બોધનું નામ અવાય છે નિર્ણય, અવગમ, એ બધા અવાય નાજ પર્યાયવાચી શબ્દો છે અવાય-નિશ્ચય કેટલોક સમય સુધી કાયમ રહે છે પછી મન વિષયાન્તરમાં ચાલ્યું જાય છે, તેથી તે નિશ્ચયનો હોય શક્ય છે, પણ તે એવા સંસ્કાર મૂકી જાય છે કે જેથી આગળ કોઈ ચોખ્ખા નિમિત્ત મળતાં તે નિશ્ચિત વિષયનું સ્મરણ થઈ આવે છે “ આ નિશ્ચયની સતત ધારા, તેનાથી જનિત સંસ્કાર અને સંસ્કારજનિત સ્મરણ ” મતિના એ સમગ્રના વ્યાપાર ધારણા છે એજ ધારાનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે—નિર્ણીત અર્થવિશેષનું શ્રદ્ધાજન્ય ધારણા છે આ ધારણાનાં આ રીતે ત્રણ

યાવદ્ભવતિ ॥ ૨ ॥ તત્. કાલાન્તરે કુતશ્ચિત્ તાદૃશાર્થદર્શનાદિકારણાત્ સસ્કારસ્યો
વ્વોધે યદ્ જ્ઞાનમુદયતે, યથા 'તદેવેદ યન્મયા પ્રાણુપલન્ધમ્' इत्यादिरूप सा स्मृति
॥ ૩ ॥ एताश्च-अविच्युति-वासना-स्मृतयो धारणालक्षणसामान्यान्वर्थयोगाद्
धारणाशब्दवाच्या. । उक्तच—

“તયર્ણતર તયત્યાઽવિચ્ચવળ જો ય વાસણા જોગો ।

કાલતરે ય જ પુણ, અણુસરણ ધારણા સા ડ” ॥૧॥

છાયા—તદનન્તરં સ્વદર્યાવિચ્ચવળ યથ વાસનાયોગ ।

કાલાન્તરે ચ યત્ પુનરુસ્મરણ ધારણા સા તુ ॥ ૧ ॥

મેં અવાય કે વાદ જથતક ઉપયોગ કી ધારા કાયમ રહતી હૈ, इसका
नाम अविच्युति है । अविच्युति का काल अन्तर्मुहूर्त का है । इस अवि-
च्युति से जो सस्कार आत्मा में स्थापित कर दिया जाता है उसका नाम
वासना है । वासना सख्यात असख्यात काल तक रहती है । इस वासना
से यह बात होती है कि कालान्तर में किसी तादृश अर्थ के देखनेरूप
कारण से सस्कार की उद्भूति हो जाती है । उससे ऐसा ज्ञान होता है
कि यह वस्तु वही है कि जिसको मैंने पहिले देखा था । इस तरह का
ज्ञान ही स्मृति है । अविच्युति, वासना और स्मृति, इन तीनों में धारणा
का सामान्य लक्षण रहता है, इसलिये ये तीनों मेव धारणास्वरूप माने
गये हैं । कहा भी है—

“તયર્ણતર તયત્યાઽવિચ્ચવળ જો ય વાસણા જોગો ।

કાલતરે ય જ પુણ, અણુસરણ ધારણા સા ડ” ॥ ૧ ॥

સેઠ છે-(૧) અવિચ્ચુતિ (૨) વાસના અને (૩) સ્મૃતિ 'અવાય' દ્વારા નિશ્ચિત
અર્થમાં અવાયની પછી જ્યાં સુધી ઉપયોગની ધારા કાયમ રહે છે, તેનું નામ
અવિચ્ચુતિ છે. અવિચ્ચુતિના કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે. આ અવિચ્ચુતિ વડે જે
સસ્કાર આત્મામાં સ્થાપિત કરાય છે તેનું નામ વાસના છે. સખ્યાત અસખ્યાત
કાળ સુધી રહે છે. આ વાસનાથી જે વાત બને છે કે કાળાન્તરે કોઈ તાદૃશ
અર્થને દેખવારૂપ કારણે સસ્કારની ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે તેનાથી એવું જ્ઞાન
થાય છે કે આ વસ્તુ એજ છે કે જેને એ પહેલાં જોઈ હતી. આ પ્રકારનું
જ્ઞાન જ સ્મૃતિ છે. અવિચ્ચુતિ, વાસના અને સ્મૃતિ, જે ત્રણેમાં ધારણાનું સામાન્ય
લક્ષણ રહે છે, તેથી તે ત્રણે સેઠ ધારણાસ્વરૂપ માનવામાં આવ્યા છે. કહ્યું પણ છે—

“તયર્ણતર તયત્યાઽવિચ્ચવળ જો ય વાસણા જોગો ।

કાલ તરે ય જ પુણ, અણુસરણ ધારણા સા ડ” ॥૧॥

વ્યાખ્યા—તસ્માદવાયાદનન્તરં-તન્નન્તરં ચ તદર્થોદયિચ્ચવનમ્-ઉપયોગ-
માશ્રિત્યાશ્રયઃ ॥૧॥ તથા યથા જીવેન ગદ વાસનાયા યોગ -ગમ્વચ' ॥૨॥ તથા
યન્ન તસ્યાર્થમ્પ કાલાન્તર પુનરિન્દ્રિયરુપલ્લબ્ધસ્ય, તથેવ-ઇન્દ્રિયરુપલ્લબ્ધસ્ય વા મન-
માઽનુસ્મરણ-સ્મૃતિર્ભવતિ ॥૩॥ સેય ત્રિવિધાઽપ્યર્થમ્યાગ્રગરણરૂપા ધારણા ક્ષિત્તેયા।
અય માવાર્થ —અવાયેન નિશ્ચિતેઽર્થે તદનન્તર યાત્રદષ્ટાપિ તત્પર્યોપયોગ' સાતન્ત્ર-
વર્તત, ન તુ તસ્માદ્ધિવર્તતે તાવત્ તદર્થોપયોગાદિન્યુતિર્નામ, સા ધારણા
પ્રથમમેદો ભવતિ ૧ । તતસ્તત્પર્યોપયોગમ્પ ચદારણ કર્મ તસ્ય ક્ષયોપસમન જીવો
યુજ્યતે, યેન કાલાન્તર ઇન્દ્રિયવ્યાપારાદિસામગ્રોગ્રજાત્ પુનરપિ તદર્થોપયોગ
સ્મૃતિરુપેણ પ્રાદુર્ભવતિ, સા ચેય તદારણરુપોપનમરૂપા વાસના નામ દ્વિતીયસ-
દ્ભેદો ભવતિ ૨ । કાલાન્તરે ચ વાસનાગ્રજાત્ તદર્થસ્યેન્દ્રિયરુપલ્લબ્ધસ્ય, અથવા
તૈરુપલ્લબ્ધસ્યાપિ મનસિ યા સ્મૃતિરાવિર્ભવતિ, સા ત્વીયસ્તદ્ભેદ ૩ ઇતિ । એ
ત્રિભેદા ધારણા ક્ષિત્તેયા । ઇદ તુ શ્રન્દાઽગ્રગ્રહાદિમ્યો વિશેષણોતનાર્થ ॥૧॥ સૂ.૦૨૬॥

॥ ઇતિ શ્રુતનિશ્ચિતમતિજ્ઞાનભેદા ॥

હસ ગાથા કા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ-અવાય કે પાદ અવાયગૃહીત અર્થ
મેં ઉપયોગ કી અપેક્ષા કો લેકર જો ઉપયોગ કી ધારા કા અવિચ્છવન
હોતા હૈ ૧ । તથા જીવ કે સાથ વાસના કા જો સંબંધ હોતા હૈ ૨ ।
પશ્ચાત્ કાલાન્તર મેં ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપલબ્ધ હોને પર અથવા નહીં હોને
પર મન સે જો ઉસ અર્થ કી સ્મૃતિ હોતી હૈ ૨ । ઇસ તરફ ત્રિવિધરૂપ
સે જો અર્થ કા અવધારણ હોતા હૈ વહી ધારણા હૈ ।

માવાર્થ હસ કા હસ પ્રકાર હૈ-અવાય કે દ્વારા નિશ્ચિત હુપ પદાર્થ
મેં ઉસકે પાદ જયતક નિરન્તર ઉસ પદાર્થ કા જો ઉપયોગ થના રહતા
હૈ સો હસ ઉપયોગ કા થના રહના હી અવિચ્છુતિ હૈ । યહ ધારણા કા

આ અવાયો અર્થ આ પ્રમાણે છે—(૧) 'અવાય' પછી અવાયગૃહીત
અર્થમાં ઉપયોગની અપેક્ષાને લઈને જે ઉપયોગની ધારાનું અવિચ્છવન થાય છે
તથા (૨) જીવની સાથે વાસનાને જે સંબંધ થાય છે, (૩) પછી કાલાન્તરે
ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપલબ્ધ થતા અથવા ન થતા મન વડે તે અર્થની જે સ્મૃતિ
થાય છે, આ રીતે ત્રિવિધરૂપે જે અર્થનું અવધારણ થાય છે એજ ધારણા છે

તેનો માવાર્થ આ પ્રમાણે છે-અવાયદ્વારા નિશ્ચિત થયેલ પદાર્થમાં તેના
પછી બીજા કોઈ નિશ્ચર તે પદાર્થનો જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે ઉપયોગનું
કાયમ રહેવું તે અવિચ્છુતિ છે આ ધારણાનો પહેલો ભેદ છે ૧ આ અર્થો-

॥ અથ અવગ્રહમેદનિરૂપણમ્ ॥

મૂલમ્—સે કિં ત ઉગ્ગહે ? । ઉગ્ગહે દુવિહે પળ્લન્તે, ત જહા-
અત્થુગ્ગહે ય, વજણુગ્ગહે ય ॥૦ ૨૭ ॥

છાયા—અથ ક' સોઽવગ્રહઃ ? । અવગ્રહો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । તદ્ યથા અર્થાવગ્રમ્,
વ્યજ્ઞનાવગ્રમહશ્ચ ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

ટીકા—‘સે કિં ત ઉગ્ગહે૦’ ઇત્યાદિ ।

અથ ક સોઽવગ્રહઃ—અવગ્રહસ્ય કિં સ્વરૂપમિતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—
‘ઉગ્ગહે દુવિહે’ ઇત્યાદિ । અવગ્રહો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । તદ્ યથા—અર્થાવગ્રહઃ,
પ્રથમ મેદૃ છે ૧ । હસ અર્થોપયોગ કા જો આચરણ કરને વાલા કર્મ હૈ
ઉસકા ક્ષયોપશમ હોના યહ વાસના હૈ । વાસના કે થલ પર હી કાલાન્તર
મેં જીવ ઉસ અર્થ કે ઉપયોગ સે વામિત થના રહતા હૈ, ઓર ઉસ
પદાર્થ કી સ્મૃતિ ક્રિયા કરતા હૈ યહ વાસના ધારણા કા ઢિતીય મેદૃ
હૈ ૨ । કાલાન્તર મેં જહ ઉસ દૃષ્ટ પદાર્થ કે સાથ ઇન્દ્રિયોં કા સંયંધ
હોતા હૈ અથવા નહીં હોતા તય મી જીવ મન મેં જો ઉસ પદાર્થ કા સ્મરણ
કરતા હૈ યહ સ્મૃતિ ધારણા કા તૃતીય મેદૃ હૈ ૩ । હસકા ફલિતાર્થ
કેવલ હતના હી હૈ કિ અઘાય કે વાદ ઉસ દૃષ્ટ પદાર્થ કા આત્મા મેં
જો ઉપયોગ થના રહતા હૈ વહ અવિચ્ચુતિ ? , ઓર હસ અવિચ્ચુતિ સે
ઉસકે આધારક કર્મકા ક્ષયોપશમ હોના યહ વાસના ૨, ઓર વાસના
કે થલ પર ઉસ પદાર્થ કા સ્મરણ હોના યહ સ્મૃતિ હૈ ૩ । હસ પ્રકાર
સે ધારણા કે ત્રીન મેદૃ હૈ । હસ તરહ યે શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાન કે
મેદૃ હૈ ॥ સૂ૦ ૨૬ ॥

પયોગનુ જે આચરણ કરનાર કર્મ છે તેનો ક્ષયોપશમ થવો તે વાસના છે
વાસનાના બળે જ કાલાન્તરે છુવ તે અર્થના ઉપયોગથી વાસિત બની રહે છે,
અને એ પદાર્થની સ્મૃતિ થયાં કરે છે આ વાસના ધારણાનો બીજો ભેદ છે ૨
કાલાન્તરે જ્યારે તે ભેદેલ પદાર્થની સાથે ઈન્દ્રિયોનો સંબંધ થાય છે કે થતો
નથી ત્યારે પણ છુવ મનમાં એ પદાર્થનુ જે સ્મરણ કરે છે એ સ્મૃતિ ધારણાનો
ત્રીજો ભેદ છે ૩ તેનુ તાત્પર્ય ક્ષેપ બેટલુ જ છે કે—(૧) અવાયની પછી તે
ભેદેલ પદાર્થનો આત્મામાં જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે અવિચ્ચુતિ, અને (૨)
તે અવિચ્ચુતિથી તેનુ આચરણ કરનાર કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવો તે વાસના,
અને (૩) વાસનાને બળે તે પદાર્થનુ સ્મરણ થવુ તે સ્મૃતિ છે આ રીતે ધાર
ણના ત્રણ ભેદ છે આ રીતે એ શ્રુતનિશ્ચિત મતિજ્ઞાનના ભેદ છે ॥સૂ.૨૬॥

ध्यात्वा—तस्मादवायादनन्तरं—तदनन्तरं यत् तन्मार्गद्विविच्यवनम्—उपयोग-
माधिस्याभ्रंशः ॥१॥ तथा यद्य जीवेन गद यागनाया योग—गम्य च ॥२॥ तथा
यच्च तत्सार्धम्य कालान्तरं पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, तर्धे १—इन्द्रियैरनुपलब्धस्य वा मन-
साऽनुस्मरण—स्मृतिर्भवति ॥३॥ सेयं त्रिविधाऽप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा त्रिविधा।
अथ भावार्थ —अवायन निधितोऽर्थे तदनन्तरं यावदद्यापि तन्मार्गोपयोगः सातत्त्वं
वर्तते, न तु तस्मान्निरवर्तते तावत् तदर्थोपयोगादस्मृत्यतिर्नाम, सा धारणावा-
च्यमेदो भवति १। ततस्त्वस्यार्थोपयोगस्य यदावर्ण कर्म तस्य ह्युपपन्नमन जीवो
युज्यते, येन कालान्तरं इन्द्रियव्यापारादिसामग्रीवगात् पुनरपि तदर्थोपयोग-
स्मृतिरूपेण प्रादुर्भवति, सा चेय तदावर्णस्योपपन्नरूपा वासना नाम द्वितीयस्त-
द्वमेदो भवति २। कालान्तरे च वासनावशात् तदर्थस्य इन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा
तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीयस्तद्वद् ३ इति। एवं
त्रिमेदा धारणा त्रिविधा। इह तु शब्दाऽवग्रहादिभ्यो विशेषद्योतनार्थं ॥१॥ सू० २६॥
॥ इति भुतनिश्चितमतिज्ञानमेदा ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—अवाय के बाद अवायगृहीत अर्थ
में उपयोग की अपेक्षा को लेकर जो उपयोग की धारा का अविच्यवन
होता है १। तथा जीव के साथ वासना का जो सन्ध होता है २।
पश्चात् कालान्तर में इन्द्रियों द्वारा उपलब्ध होने पर अथवा नहीं होने
पर मन से जो उस अर्थ की स्मृति होती है ३। इस तरह त्रिविधरूप
से जो अर्थ का अवधारण होता है वही धारणा है।

भावार्थ इस का इस प्रकार है—अवाय के द्वारा निश्चित हुए पदार्थ
में उसके बाद जयतक निरन्तर उस पदार्थ का जो उपयोग बना रहता
है सो इस उपयोग का बना रहना ही अविच्युति है। यह धारणा का

आ आधानो अर्थ आ प्रभावे छे—(१) 'अवाय' पक्षी अवायगृहीत
अर्थमा उपयोगनी अपेक्षाने बधने के उपयोगनी धारातु अविच्यवन थाय छे
तथा (२) एवनी साथे वासनानो के सन्ध थाय छे, (३) पक्षी कालान्तरे
इन्द्रियो द्वारा उपलब्ध यत्ता अथवा न यत्ता मन पठे ते अर्थनी के स्मृति
थाय छे, आ रीते त्रिविधरूपे के अर्थतु अवधारण थाय छे जेव धारणा छे

तेनो भावार्थ आ प्रभावे छे—अवायद्वारा निश्चित धयेव पदार्थमा तेना
पक्षी न्यां सुधी निरन्तर ते पदार्थनो के उपयोग क्षयम रहे छे ते उपयोगतु
क्षयम रहेव ते अविच्युति छे आ धारणानो पठेते लेव छे १ आ अर्थो-

સમ્બન્ધેન અવગ્રહણ-સમ્બધ્યમાનસ્પશ્ચદ્યાદિ રૂપમ્યાર્થમ્યાવ્યક્તરૂપ પરિચ્છેદો વ્યજ્ઞનાવગ્રહ', અથવા વ્યજ્યન્તે=જ્ઞાયન્તે ઇતિ વ્યજ્ઞનાનિ, શ્ચદાદિરૂપા અર્થા, તેપામુપકરણેન્દ્રિયસપ્રાપ્તાનામવગ્રહ'=અવ્યક્તરૂપ' પરિચ્છેદો વ્યજ્ઞનાવગ્રહ' । અથવા -અર્થો વ્યત્પત્તેડનેન, ઘટ પ્રદીપેન ઇવેતિ વ્યજ્ઞનમ્-ઉપકરણેન્દ્રિય, તેન સ્વસમ્બ-દ્ધસ્યાર્થસ્ય શ્ચદાદેરવગ્રહણમ્ અવ્યક્તરૂપ પરિચ્છેદો વ્યજ્ઞનાડવગ્રહ' । ઉપકરણે-

और पदार्थके मयधरूप व्यञ्जन द्वारा जो शब्दादिकरूप अर्थका सवप्रथम अति-अल्प मात्रामें अवगृह-परिच्छेद होता है वह व्यञ्जनावगृह है । तात्पर्य यह है कि-प्रारम्भमें ज्ञानकी मात्रा इतनी अल्प होती है कि उससे “यह कुछ है” ऐसा सामान्य बोध भी नहीं होने पाता है, इसी का नाम अव्यक्त परिच्छेद है, और यही व्यञ्जनावगृह है । अथवा-“व्य-ज्यन्ते-ज्ञायन्ते इति व्यञ्जनानि-शब्दादिरूपा ” अर्थात्-इस व्युत्पत्तिके अनुसार व्यञ्जनका अर्थ शब्दादिकरूप अर्थ है, क्योंकि वे ही अव्यक्त-रूपसे व्यञ्जित किये जाते हैं । इस तरह इन व्यञ्जनोंका उपकरणेन्द्रियों के विषयभूत होने पर जो अव्यक्तरूपसे ग्रहण होता है वह व्यञ्जनावगृह है । अथवा-“ अर्थो व्यज्यते=प्रकटी क्रियतेऽनेन घट, प्रदीपेनेवेति व्य-ञ्जनम् ” इस व्युत्पत्तिके अनुसार व्यञ्जन शब्द का अर्थ उपकरण-इन्द्रिय भी होता है, कारण कि उपकरण-इन्द्रियके द्वारा शब्दादिक विषयरूप अर्थ अव्यक्तरूपसे ग्रहण किये जाते हैं । यही व्यञ्जनावगृह है । उपक-

ઈન્દ્રિય અને પદાર્થના સબધરૂપ વ્યજન દ્વારા જે શબ્દાદિક રૂપ જ્ઞાનો સર્વપ્રથમ અતિઅલ્પમાત્રામાં અવગ્રહ-પરિચ્છેદ થાય છે તે વ્યજનાવગ્રહ છે તાત્પર્ય એ કે-પ્રારંભમાં જ્ઞાનાની માત્રા એટલી ઓછી હોય છે કે તેના વડે “આ ઠંડક છે” એવો સામાન્ય બોધ પણ થવા પામતો નથી, એટલે નામ અવ્યક્ત પરિચ્છેદ છે, અને એજ વ્યજનાવગ્રહ છે અથવા-“વ્યજ્યન્તે-જ્ઞાયન્તે ઇતિ વ્યજ્જનાનિ-શબ્દાદિ રૂપા ” એટલે કે આ વ્યુત્પત્તિપ્રમાણે વ્યજનનો અર્થ શબ્દાદિકરૂપ અર્થ છે, કારણ કે તેમનેજ અવ્યક્તરૂપે વ્યજિત કરાય છે આ રીતે એ વ્યજનોત્ત ઉપકરણેન્દ્રિયોને વિષયભૂત થઈને જે અવ્યક્તરૂપે ગ્રહણ થાય છે તે વ્યજનાવગ્રહ છે અથવા-“ અર્થો વ્યજ્યતે=પ્રકટી ક્રિયતેડનેન ઘટ પ્રદીપેન ઇતિ વ્યજ્જનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે વ્યજન શબ્દનો અર્થ ઉપકરણ ઇન્દ્રિય

વ્યવ્રતાવગ્રહધેતિ। અર્થસ્યસ્તુનોડગ્રહ-અગ્રાગ્ર સામાન્યજ્ઞાનમ્, અર્થાવગ્રહ, રૂપાદિસમ્પલવિશેષનિરપેક્ષાનિર્દેશપ્રમાણમાત્રાર્થપદાર્થમાત્રક્રિયમિતિ માર્ગ-
॥૧॥ તથા-અર્થો વ્યવ્યત=પટ્ટીક્રિયત ડનેન, પટ પ્રદાપનેવતિ વ્યવ્રનમ્।
તત્ત્વોપકરણેન્દ્રિયસ્ય શ્રોત્રાદ-શબ્દાદિપરિણતરૂપાણા ચ પરસ્પરં સમ્યન્ધ, યત સમ્યન્ધે સતિ સોડર્થ શબ્દાદિરૂપ શ્રોત્રાદીન્દ્રિયણ વ્યવ્યપિતું
=જ્ઞાપયિતુ શક્યતે, નાન્યથા, સતશ્ચ સમ્યન્ધો વ્યવ્રનમ્। વ્યવ્રનન=

અથ સૂત્રકાર અવગ્રહ કે એવોં કા નિરૂપણ કરતે હું—‘સે કિં તં ઝગહે’ હૃત્પાદિ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અવગ્રહ કા કયા સ્વરૂપ હૈ? ઉત્તર—
અવગ્રહ દો પ્રકાર કા પતલાયા ગયા હૈ। અર્થાવગ્રહ ઓર વ્યવ્રનાવગ્રહ।
જિસમેં વસ્તુ કા સામાન્યજ્ઞાન હોતા હૈ વહ અર્થાવગ્રહ હૈ। હિસમેં રૂપાદિક
સકલ વિશેષોં સે નિરપેક્ષ જેસે અનિર્દેશ્ય સામાન્ય માત્ર અર્થ કા ગ્રહણ
હોતા હૈ। હિસકા કાલ ઈક સમય હૈ ૧। જિસ પ્રકાર પ્રદીપ સે ઘટ પટાદિક
અર્થોં કી અભિવ્યક્તિ હોતી હૈ ડસી પ્રકાર જિસકે દ્વારા અર્થકી વ્યવ્રના
અભિવ્યક્તિ હોતી હૈ વહ વ્યવ્રન હૈ। યહ વ્યવ્રન ઉપકરણેન્દ્રિય જો શ્રોત્ર
આદિક હૈ ડનકા ઓર ડનકે વિષયમૂત શબ્દાદિકોંકા પરસ્પર સમ્યન્ધ
સ્વરૂપ માના ગયા હૈ। અર્થાત્—ઉપકરણેન્દ્રિયકા વિષયકે સાથ સમ્યન્ધ
હોના યહ વ્યવ્રન હૈ। ઇન્દ્રિય ઓર પદાર્થોં કા સમ્યન્ધ હોને પર હી
ઇન્દ્રિયોંકા શબ્દાદિરૂપ વિષય, શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયોંકા દ્વારા જ્ઞાપિત કિયા
જા સકતા હૈ, અન્યથા નહીં, અત સમ્યન્ધકા નામ વ્યવ્રન હૈ। ઇન્દ્રિય

હવે સૂત્રકાર અવગ્રહના બેઠોણ નિરૂપણ કરે છે—“સે કિં તં ઝગહે” ઇત્યાદિ
શિષ્ય પૂછે છે—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અવગ્રહનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અવગ્રહ બે પ્રકારના હશે—અર્થાવગ્રહ અને વ્યવ્રનાવગ્રહ
જેમા વસ્તુનું સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે તે અર્થાવગ્રહ છે તેમા રૂપાદિક સમસ્ત
વિશેષોથી નિરપેક્ષ જોવા અનિર્દેશ્ય સામાન્ય માત્ર અર્થનું ગ્રહણ થાય
છે તેનો કાળ એક સમય છે ૧ જે પ્રકારે દીવા વડે ઘટ, પટ આદિ
અર્થોની અભિવ્યક્તિ થાય છે એજ રીતે જેના દ્વારા અર્થોની વ્યવ્રના—અભિ
વ્યક્તિ થાય છે તે વ્યવ્રન છે, તે વ્યવ્રન ઓત્ર આદિ ઉપકરણેન્દ્રિયો અને
તેમના વિષયમૂત શબ્દાદિનું પરસ્પર સબધસ્વરૂપ માનવામા આવેલ છે એટલે
કે ઉપકરણેન્દ્રિયનો વિષયની સાથે સબધ થવો તે વ્યવ્રન છે ઇન્દ્રિય અને
પદાર્થોના સબધ થતા જ ઇન્દ્રિયોનો શબ્દાદિ રૂપ વિષય, શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયો
દ્વારા જાણી શકાય છે, બીજી રીતે નહીં, તેથી સબધનું નામ વ્યવ્રન છે

ઉત્તર—વ્યક્તનાવગ્રહમાં જ્ઞાનની માત્રા અતિ અલ્પ છે—અવ્યક્ત છે, ઇસ લિયે ઇસકા સંવેદન નહીં હોતો છે । સંવેદન ન હોનેસે ઇસમાં જ્ઞાનરૂપતા કા અભાવ નહીં આ સકતા છે । યદિ ઇસમાં જ્ઞાનાશરૂપતા ન હોવે અર્થાત પ્રથમ સમયમાં જી શબ્દાવિરૂપસે પરિણત દ્રવ્યોંકે સાથ ઉપકરણ—ઇન્દ્રિય કા સમ્યન્ધ હોને પર વ્યક્તનાવગ્રહ અનિર્વચનીય થોડી સી જી જ્ઞાનમાત્રા નહીં સ્વીકૃત કી જાવે—તો ફિર દ્વિતીય સમયમાં જી જ્ઞાનમાત્રા નહીં હોની જ્ઞાપિયે । ઇસ તરફ અન્તિમ સમયમાં જી જ્ઞાન નહીં હોગા, અતઃ અર્થાવગ્રહ હો જી નહીં સકેગા । તાત્પર્ય ઇસકા હમ પ્રકાર છે કિ—પ્રથમ સમયમાં જ્ઞાનની માત્રા અતિ અલ્પ હોતી છે પરન્તુ ડ્યોં ૨ વિષય ઔર ઇન્દ્રિયોંકા સમ્યન્ધ પુષ્ટ હોતા જાતા છે ટ્યોં ૨ જ્ઞાનની માત્રા જી પુષ્ટ હોતી ચલી જાતી છે । જ્ઞાનની માત્રાકી જય ઇતની પુષ્ટિ હો જાતી છે કિ ઇસસે યહ માલુમ હોને લગે કિ ‘ યહ કુછ છે ’ તય યહા વ્યક્તનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહકે રૂપમાં પરિણત હો જાતા છે । યદિ વ્યક્તનાવગ્રહમાં જ્ઞાનની માત્રા જો કિ ઇસ સમય અવ્યક્તતમ, અવ્યક્તતર યા અવ્યક્ત રૂપમાં રહતી છે વહ નહીં માની જાવે તો ફિર વ્યક્તનાવગ્રહકી આગે ૨ કે સમયોં માં પુષ્ટિ હોને પર જો અર્થાવગ્રહરૂપ માં પરિણતિ હોતી છે વહ કૈસે હો સકતી

ઉત્તર—વ્યક્તનાવગ્રહમાં જ્ઞાનની માત્રા ઘણી થોડી છે અવ્યક્ત છે તેથી તેનું સંવેદન થતું નથી સંવેદન ન થવાથી તેમાં જ્ઞાનરૂપતાનો અભાવ આવી શકતો નથી જો તેમાં જ્ઞાનાશરૂપતા ન હોય એટલે કે પ્રથમ સમયે પણ શબ્દાદિ રૂપે પરિણત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણ ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ થતા વ્યક્તનાવગ્રહ અનિર્વચનીય થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રાનો સ્વીકાર કરવામાં ન આવે તો પછી દ્વિતીય સમયમાં પણ જ્ઞાન માત્રા ન હોવી એઈએ. આ રીતે અતીમ સમયે પણ જ્ઞાન નહીં હોય, તેથી અર્થાવગ્રહ થઈજ નહીં શકે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ સમયમાં જ્ઞાનમાત્રા અતિ અલ્પ હોય છે, પણ જેમ જેમ વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા પુષ્ટ થતી જાય છે જ્ઞાનની માત્રા જ્યારે એટલી પુષ્ટ થાય કે તેના વડે એમ ખબર પડવા માટે કે “ આ ઈશ છે ” ત્યારે એજ વ્યક્તનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના રૂપે પરિણમે છે જો વ્યક્તનાવગ્રહમાં જ્ઞાનની માત્રા કે જે તે સમયે અવ્યક્તેતર કે અવ્યક્ત રૂપે રહે છે એમ ન માનવામાં આવે તો પછી વ્યક્તનાવગ્રહની પછીના પુષ્ટિ થતા જે અવગ્રહરૂપે પરિણતિ થાય છે તે કેવી રીતે થઈ શકે વ્યક્તનાવગ્રહની

ન્દ્રિય-શબ્દાર્થસમ્બંધે સતિ પ્રથમસમયાદારમ્ય, અર્થાવગ્રાહ પ્રાપ્ત યા મુક્ત-
મત્તમૂર્ચ્છિતાદિપુરુષાણામિવ શબ્દાદિદ્રવ્યગમ્યમાવગ્રિયયા યાનિદવ્યક્તા જ્ઞાનમાત્રા
મા વ્યજ્ઞનાવગ્રહ. । મ ચાન્તર્મુહર્તપ્રમાણ. ।

નનુ—વ્યજ્ઞનાવગ્રાહ્યાલે મિમિપિ સંપેદનં ન સયેષ્યતે, તત્ પ્રથમમૌ જ્ઞાનરૂપ
સ્થાત્ ? , ઉચ્યતે—અવ્યક્તત્વાન્ન સમયત, સતો ન કશિદોષ । યથાદિ—યદિ પ્રથમ
સમયેઽપિ શબ્દાન્નિપરિણતદ્રવ્યેસ્પયરણેન્દ્રિયસ્ય મગધે કાચિદપિ જ્ઞાનમાત્રા ન
ભવેત, સતો દ્વિતીયેઽપિ સમયે ન ભવેત્ વિગ્રેષામાત્રાન્ । યાત્રણમમયેઽપિ ।
અથ યદિ ચરમસમયે જ્ઞાનમયાવગ્રહમ્પ જાયમાનમુપલભ્યતે, તન્ના માગપિ ક્વાપિ
કિયતી જ્ઞાનમાત્રા ભવતીતિ મત્તમ્ ।

રણ-ઇન્દ્રિયકા શબ્દાદિકરૂપ અપને વિષયકે માથ સમ્યન્ધ હોનેપર પ્રથમ
સમયસે લે કર અર્થાવગ્રહકે પછિલે ૨ જો उनका बहुत ही कम अल्प
માત્રામે જ્ઞાન હોતા હૈ, જૈસે-સુસ, મત્તમ્ અવ મૂર્ચ્છિત વ્યક્તિયોકો પદાર્થ
કા સમ્યન્ધ હોને પર અપ માત્રામે અવગ્રહ ધોધ હોતા હૈ ઉસકા નામ
વ્યજ્ઞનાવગ્રહ હૈ । ઇસકા કાલ અન્તર્મુહર્તકા હૈ ।

શક્ટા—વ્યજ્ઞનાવગ્રહકે સમયમે જય “યહ કુછ હૈ” ણેસા સામાન્ય
ધોધ ભી નહીં હોને પાતા હૈતો ફિર ઉસકો જ્ઞાનરૂપ કયો કહા ? અર્થાત્
જય વ્યજ્ઞનાવગ્રહકે કાલમે જ્ઞાનકા ધોધાસા મી સવેદન-અનુભવન નહીં
હોતા હૈ તો ફિર યહ જ્ઞાનરૂપ કૈસે માના જા સક્તા હૈ કિ જિસસે યહ
મતિજ્ઞાનકા એક મેદરૂપ માના જા સકે ? ।

દ્વારા શબ્દાદિક વિષયરૂપ અર્થ અવ્યક્તરૂપે શ્રદ્ધા થાય છે એજ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ
છે ઉપશરણ ઈન્દ્રિયને શબ્દાદિક રૂપ પોતાના વિષયની સાથેસબધ થતા
પ્રથમ સમયથી લઇને અર્થાવગ્રહના પહેલા જે તેમનુ બહુજ થોડા પ્રમાણમાં
જ્ઞાન થાય છે, જેમકે સુસ, મત્તમ્ અને મૂર્ચ્છિત વ્યક્તિઓને પદાર્થનો સબધ
થતા થોડા પ્રમાણમાં અવ્યક્ત યોધ થાય છે તેનુ નામ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ છે તેનો
કાળ અન્તર્મુહર્તનો છે

શક્ટા—વ્યજ્ઞનાવગ્રહના સમયે બ્યારે “આ કંઈક છે” એવો સામાન્ય
યોધ પણ થવા પામતો નથી. તો પછી તેને જ્ઞાનરૂપ કેમ કહ્યું ? એટલે કે જે
વ્યજ્ઞનાવગ્રહના સમયે જ્ઞાનનુ થોડુ પણ સવેદન (અનુભવ) થતું નથી તો
પછી એ જ્ઞાનરૂપ કેવી રીતે માની શકાય કે જેથી તે મતિજ્ઞાનના એક ભેદરૂપ
માની શકાય ?

ઉત્તર—વ્યક્તનાવગ્રહમે જ્ઞાનકી માત્રા અતિ અલ્પ હૈ—અવ્યક્ત હૈ, હસ લિયે ઉસકા સવેદન નહીં હોતા હૈ । સંવેદન ન હોનેસે ઉસમે જ્ઞાનરૂપતા કા અભાવ નહીં આ સકતા હૈ । યદિ ઉસમે જ્ઞાનાશરૂપતા ન હોવે અર્થાત પ્રથમ સમયમે મી શબ્દાદિરૂપસે પરિણત દ્રવ્યોકે સાથ ઉપકરણ-ઇન્દ્રિય કા સમ્યન્ધ હોને પર વ્યક્તનાવગ્રહ અનિર્યચનીય થોડી સી મી જ્ઞાનમાત્રા નહીં સ્વીકૃત કી જાયે—તો ફિર ઈતીય સમયમે મી જ્ઞાનમાત્રા નહીં હોની ચાહિયે । હસ તરહ અન્તિમ સમયમે મી જ્ઞાન નહીં હોગા, અત અર્થાવગ્રહ હો હી નહીં સકેગા । તાત્પર્ય હસકા હમ પ્રકાર હૈ કિ—પ્રથમ સમયમે જ્ઞાનકી માત્રા અતિ અલ્પ હોતી હૈ પરન્તુ જ્યો ૨ વિષય ઔર ઇન્દ્રિયોકા સમ્યન્ધ પુષ્ટ હોતા જાતા હૈ ત્યો ૨ જ્ઞાનકી માત્રા મી પુષ્ટ હોતી ચલી જાતી હૈ । જ્ઞાનકી માત્રાકી જય હસની પુષ્ટિ હો જાતી હૈ કિ ઉસસે યહ માલુમ હોને લગે કિ ‘ યહ કુછ હૈ ’ તય યહા વ્યક્તનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહકે રૂપમે પરિણત હો જાતા હૈ । યદિ વ્યક્તનાવગ્રહમે જ્ઞાન કી માત્રા જો કિ ઉસ સમય અવ્યક્તતમ, અવ્યક્તર યા અવ્યક્ત રૂપમે રહતી હૈ વહ નહીં માની જાયે તો ફિર વ્યક્તનાવગ્રહકી આગે ૨ કે સમયો મે પુષ્ટિ હોને પર જો અર્થાવગ્રહરૂપ મે પરિણતિ હોતી હૈ વહ કૈસે હો સકતી

ઉત્તર—વ્યક્તનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા ઘણી થોડી છે અવ્યક્ત છે તેથી તેનું સંવેદન થતું નથી સંવેદન ન થવાથી તેમા જ્ઞાનરૂપતાનો અભાવ આવી શકતો નથી જો તેમા જ્ઞાનાશરૂપતા ન હોય એટલે કે પ્રથમ સમયે પણ શબ્દાદિ રૂપે પરિણત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણ ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ થતા વ્યક્તનાવગ્રહ અનિર્યચનીય થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રાનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો પછી દ્વિતીય સમયમા પણ જ્ઞાન માત્રા ન હોવી એઈ જો આ રીતે અતીમ સમયે પણ જ્ઞાન નહી હોય, તેથી અર્થાવગ્રહ થઈ જ નહી શકે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—પ્રથમ સમયમા જ્ઞાનમાત્રા અતિ અલ્પ હોય છે, પણ જેમ જેમ વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા પુષ્ટ થતી જાય છે જ્ઞાનની માત્રા જ્યારે એટલી પુષ્ટ થાય કે તેના વડે એમ ખબર પડવા માંડે કે “ આ ઠઈ છે ” ત્યારે એજ વ્યક્તનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના રૂપે પરિણમે છે જો વ્યક્તનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા કે જે તે સમયે અવ્યક્તેતર કે અવ્યક્ત રૂપે રહે છે એમ ન માનવામા આવે તો પછી વ્યક્તનાવગ્રહની પછીના પુષ્ટિ થતાં જે અવગ્રહરૂપે પરિણતિ થાય છે તે કેવી રીતે થઈ શકે વ્યક્તનાવગ્રહની

અથ પ્રથમગમયાદિપ શબ્દાદિરિપરિણતદ્રવ્યસમ્બન્ધેઽપિ કાનિદપિ જ્ઞાનમાત્રા માભૂત શબ્દાન્દિવ્યાપ્તિ તેષુ ગમયણુ સ્તોત્ર-ચેન પ્રાગત્યાન્, ચરમમય તુ જ્ઞાન- માત્રા સ્યાત્ શબ્દાદિરુપરિણતદ્રવ્યસમૂહસ્ય તત્ત્વાર્નાં મુયસ્ત્વેન વિષયસ્યાત્ । ઇતિ ચેત્, તદપુત્કમ્-યદિ દિ પ્રથમગમયાદિપ શબ્દાન્દિવ્યાપ્તિ સ્તોત્ર-ત્યાન્ મપુત્કા નવ્યવ્યક્તા કાનિદપિ જ્ઞાનમાત્રા ન સમુદ્ભવેત્, તર્હિ પ્રમૂતગમુત્પાપમ્બર્કેઽપિ હે ? । પરિપુષ્ટ પદ્મનાભગ્રામ્ હી તો અર્થાગ્રામ્ જોતા હૈ । અર્થા ગ્રામ્-સે જોનેવાલા વિષયકા જ્ઞાન જ્ઞાનાકે ધ્યાનમેં આ જાતા હૈ, ઓર વ્યજનાવગ્રામ્-સે જોનેવાલા અર્થકા ધોષ જ્ઞાનાકે ધ્યાનમેં નહીં આતા હૈ, યહી તો જ્ઞાનમેં ભેદ હૈ । જ્ઞાનકે અભાવકો હે ફર જ્ઞાનમ ભેદ નહીં માના ગયા હૈ । ઇસ લિયે યહ સ્વીકાર કરના ચાહિયે કિ વ્યજનાવગ્રામ્-મેં ધોષી સી જ્ઞાન કી માત્રા હિં ।

ગઈ શકાકાર કહતા હૈ યહ કિ પ્રથમાદિ સમયોં મેં શબ્દાદિરુપ સે પરિણત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા સંવધ હોને પર મી વ્યજનાવગ્રામ્-મેં જો ધોષી સી મી જ્ઞાનમાત્રા નહીં જોતી હૈ ? ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ હે ઉન સમયોં મેં ઘટુત હી સ્તોકરુપ સે-સૂક્ષ્મરુપ સે-ગ્રામ્ જોતે હૈ, પરન્તુ અન્તિમ સમય મેં જો ઉનકા જ્ઞાન જોતા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ ઉસ સમય શબ્દા દિરુપ પરિણત દ્રવ્યસમૂહ કા મુયસ્ત્વરુપ સે ગ્રહણ જોતા હૈ । તાત્પર્ય શકાકાર કા યહ હૈ કિ અમી સિદ્ધાન્તી કી ઓર સે જો વ્યજનાવગ્રામ્-મેં જ્ઞાનરુપતા પ્રતિપાદન કરને કે લિયે જેસા કહા ગયા હૈ કિ-‘યદિ વ્યજનાવગ્રામ્-મેં જ્ઞાનરુપતા ન માની જાવેગી તો અર્થાવગ્રામ્-મેં જ્ઞાનરુપતા

એક પુત્ર જ્ઞાન જ્ઞાન અર્થાવગ્રામ્ થાય છે અર્થાવગ્રામ્-થી યનારજ્ઞાનના જોષ બધુ નાસ્ત્ય ધ્યાનમાં આવતો નથી, એજ તેમની વચ્ચેનો ભેદ છે, જ્ઞાનના અભાવે કરીને તેમાં ભેદ મનાવવા નથી તેથી જો સ્વીકારણ બોધકો કે વ્યાજનાવગ્રામ્માં કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

જો શકા કરનારની તરફથી એમ કહેવામાં આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમાં શબ્દાદિ રૂપે પરિણત પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સંવધ થતા પણ જો થોડા પ્રમાણમાં પણ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોવી તેનું કારણ જો છે કે તેઓ તે સમયોમાં બહુ જ સ્તોકરૂપે-સૂક્ષ્મરૂપે-ગ્રામ્ થાય છે, પણ અન્તિમ સમયે જો તેમનું જ્ઞાન થાય છે તેનું કારણ જો છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપ પરિણત દ્રવ્ય સમૂહનું મુયસ્ત્વરૂપે ગ્રહણ થાય છે શકાકરનારના કહેવાનું તાત્પર્ય જો છે કે હમણાં જ સિદ્ધાંત દ્વારા વ્યજનાવગ્રામ્માં જ્ઞાનરૂપતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવું જ કહ્યું છે કે-“જો વ્યજનાવગ્રામ્માં જ્ઞાનરૂપતા માનવામાં ન આવે તો અર્થાવગ્રામ્

નહીં આ સકની હૈ, અર્થાત્-યદિ પ્રથમ સમય મેં મી શબ્દાદિપરિણત દ્રવ્યો કે સાથ ઉપકરણેન્દ્રિય કા સંબંધ હોને પર થોડી મી જ્ઞાનમાત્રા ન હોવે તો વહ દ્વિતીય સમય મેં મી નહીં હોગી, હસ તરહ ચલતે ૨ વહ અન્તિમ સમયરૂપ અર્થાવગ્રહ મેં મી નહીં આ સકેગી સો હસ પર યહ કહના હૈ કિ ચરમ સમય મેં જો જ્ઞાનરૂપતા કા વેદન હોતા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ ઉસ ચરમ સમયમેં શબ્દાદિરૂપ પરિણત દ્રવ્યસમૂહકા મૂયસ્ત્વરૂપસે ગ્રહણ હોતા હૈ । પેસા ગ્રહણ ત્રિતીયાદિ સમયોં મેં નહીં હોતા હૈ વહા તો સ્તોકરૂપસે હી ઉનકા ગ્રહણ હોતા હૈ । હસલિયે વ્યજ્ઞનાયગ્રહ મેં જ્ઞાન માત્રા નહીં હોતી હૈ ।

હસ પર સિદ્ધાન્તીકા પેસા ઉત્તર હૈ કિ-યદિ પ્રથમાદિ સમયોં મેં શબ્દાદિ દ્રવ્ય સ્તોક હોતે હૈં હસ ધ્યાલસે વહા થોડી સી મી જ્ઞાનમાત્રા નહીં હોતી હૈં, અર્થાત્-ઉન દ્રવ્યોંકા જો ગ્રહણ હોતા હૈ વહ જ્ઞાતાકે અનુભવમેં નહીં આતા હૈ-વે યદુત હી સૂક્ષ્મ હોતે હૈં, હસ લિયે ઉસ અવસ્થામેં ઉનકા જ્ઞાન “યે કુછ હૈ” હસ રૂપસે નિર્વેદ્ય નહીં હોતા હૈ, કારણ કિ ઉસ સમયકા ઇન્દ્રિય ઓર પદાર્થકા સમ્યન્ન અપુષ્ટ રહતા હૈ, પેસા કહકર ઉન સમયોં મેં થોડી મી જ્ઞાનમાત્રા ન માની જાવે

હમા જ્ઞાનરૂપતા આવી શકતી નથી જોટલે કે જો પ્રથમ સમયમા પણ શબ્દાદિ પરિણત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણેન્દ્રિયનો સંબંધ થતા થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રા ન હોય તો તે દ્વિતીય સમયમા પણ નહીં હોય, આ રીતે આગળ વધતા વધતા તે અન્તિમ સમયરૂપ અર્થાવગ્રહમા પણ આવી નહીં શકે ” તો તે બાબતમા તેનું આ પૂર્વોક્ત કથન છે-તે કહે છે કે ચરમ સમયમા જે જ્ઞાનરૂપતાનું સંવેદન થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે ચરમસમયમા શબ્દાદિરૂપ પરિણત દ્રવ્ય સમૂહનું ઘટુ નથી ત્યાં તો સૂક્ષ્મરૂપે જ તેમનું ગ્રહણ થાય છે ।

તેનો સૂત્રકાર તરફથી એવો જવાબ મળે છે કે-જો પ્રથમાદિ સમયોમા શબ્દાદિ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હોય છે તે માન્યતાથી ત્યાં થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રા હોતી નથી, જોટલે કે એ દ્રવ્યોનું જે ગ્રહણ થાય છે તે જ્ઞાતાના અનુભવમા આવતું નથી-તેઓ બહુ જ સૂક્ષ્મ હોય છે, તે કારણે તે પરિસ્થિતિમાં તેમનું જ્ઞાન “એ કંઈક છે” એ રૂપે નિર્વેદ્ય થતું નથી, કારણ કે તે સમયનો ઇન્દ્રિય અને પદાર્થનો સંબંધ અપુષ્ટ હોય છે, એમ કહીને તે સમયોમા થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રા માનવામા ન આવે તો મોટા સમૂદાયનો સંપર્ક થતા પણ જ્ઞાનમાત્રા કેવી રીતે

અથ પ્રથમમયાદિપુ શબ્દાદિરિપરિણતદ્રવ્યમમ્બન્ધેઽપિ કાન્નિદપિ જ્ઞાનમાત્રા માભૂત શબ્દાદિદ્રવ્યાણાં નેતુ મમયેષુ સ્તોક-યેન ગ્રાગત્વાન્, ચરમમમયે તુ જ્ઞાન-માત્રા સ્વાત્ શબ્દાન્નિરૂપરિણતદ્રવ્યમમૂહસ્ય તદાત્મા ભૂયસ્ત્વન ત્રિપસ્ત્રાત્ । ઇતિ चेत्, तदयुक्तम्-यदि हि प्रथमममयान्पि शब्दादिद्रव्याणां स्तोकेनात्र मयुक्ता वप्यव्यक्ता कानिदपि ज्ञानमात्रा न ममूहसेन्, तर्हि प्रभूतममूदायमम्बन्धेऽपि है? । परिपुष्टं व्यज्जनावग्रह एी तो अर्थावग्रह होता है । अर्थावग्रहसे होनेवाला विषयका ज्ञान ज्ञानाके ज्ञानमें आ जाता है, और व्यज्जनावग्रहसे होनेवाला अर्थका बोध ज्ञानाके ध्यानमें नहीं आता है, यही तो इनमें भेद है । ज्ञानके अभावको छे फर इनमें भेद नहीं माना गया है । इस लिये यह स्वीकार करना चाहिये कि व्यज्जनावग्रहमें थोड़ी सी ज्ञान की मात्रा है ।

यहो शंकाकार कहता है यह कि प्रथमादि समयों में शब्दादिरूप से परिणत पुद्गल દ્રવ્યોં का सम्बन्ध होने पर भी व्यज्जनावग्रह में जो थोड़ी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है? उसका कारण यह है कि वे उन समयों में बहुत ही स्तोकरूप से-सूक्ष्मरूप से-ग्राह्य होते हैं, परन्तु अन्तिम समय में जो उनका ज्ञान होता है उसका कारण यह है कि उस समय शब्दादिरूप परिणत द्रव्यसमूह का भूयस्त्वरूप से ग्रहण होता है । तात्पर्य शंकाकार का यह है कि अमी सिद्धान्ती की ओर से जो व्यज्जनावग्रह में ज्ञानरूपता प्रतिपादन करने के लिये ऐसा कहा गया है कि-‘यदि व्यज्जनावग्रह में ज्ञानरूपता न मानी जावेगी तो अर्थावग्रह में ज्ञानरूपता

એક ખુટ અશ જ અર્થાવગ્રહ થાય છે અર્થાવગ્રહથી યનારમ્બન્ધોનો બોધ બહુ નારના ધ્યાનમાં આવતો નથી, એ જ તેમની વચ્ચેનો લેહ છે, જ્ઞાનના અભાવે કરીને તેમના લેહ મનાય નથી તેથી એ સ્વીકારવું બેઠકો કે વ્યજ્જનાવગ્રહમાં કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

એ શંકા કરનારની તરફથી એમ કહેવામાં આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમાં શબ્દાદિ રૂપે પરિણત પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સંબંધ થતા પણ જે થોડા પ્રમાણમાં પણ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોવી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ તે સમયોમાં બહુ જ સ્તોકરૂપે-સૂક્ષ્મરૂપે-ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ અન્તિમ સમયે જે તેમનું જ્ઞાન થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપ પરિણત દ્રવ્ય સમૂહનું ભૂયસ્ત્વરૂપે ગ્રહણ થાય છે શંકાકરનારના કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હમણાં જ સિદ્ધાંત દ્વારા વ્યજ્જનાવગ્રહમાં જ્ઞાનરૂપતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવું જ કહ્યું છે કે-“એ વ્યજ્જનાવગ્રહમાં જ્ઞાનરૂપતા જાનવામાં ન આવે તો અર્થાવગ્રહ

તયાહિ-સર્વૈરપિ જીવૈરર્થાવગ્રહ' સ્પષ્ટરૂપતયા સવેદ્યતે । શ્રીઘટતરગમનાદી સકૃત્ ત્વરયોપલબ્ધે વસ્તુનિ "મયા કિંચિદ્ દૃષ્ટ, પર ન પરિભાવિત સમ્ય- " ગિતિ વ્યવહારદર્શનાત્ । અપિ ચ અર્થાવગ્રહ સર્વેન્દ્રિયમનોભાવી, વ્યજ્ઞનાવગ્રહસ્તુ ન તયા મધ્યતીતિ પ્રાધાન્યાત્ પ્રથમમર્થાવગ્રહ ઉક્તઃ ॥ ૨૭ ॥ સૂ૦ ॥

અથ વ્યજ્ઞનાવગ્રહાદનન્તરમર્થાવગ્રહો મત્રતીત્યત ઉત્પત્તિક્રમમાશ્રિત્ય પ્રથમ વ્ય જ્ઞનાવગ્રહં ધર્ણયતિ—

મૂલ્ય-સે કિં ત વજણુગ્ગહે ? । વજણુગ્ગહે ચઽઉવિહે પળણ્ણત્તે । ત જહા—સોદ્દિયવજણુગ્ગહે, ઘાણિદિયવજણુગ્ગહે, જિભિદિય-વજણુગ્ગહે, ફાસિદિય વજણુગ્ગહે, સે ત વજણુગ્ગહે ॥ સૂ૦ ૨૮ ॥

હાયા—અથ ક સ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ' ? વ્યજ્ઞનાવગ્રહશ્ચતુર્વિધ' પ્રશ્ન, તદ્ યથા—શ્રોત્રેન્દ્રિય વ્યજ્ઞનાવગ્રહ, ઘ્રાણેન્દ્રિયવ્યજ્ઞનાવગ્રહ, જિહેન્દ્રિયવ્યજ્ઞનાવગ્રહ, સ્પર્શેન્દ્રિયવ્યજ્ઞનાવગ્રહ, સ એવ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ ॥ સૂ૦ ૨૮ ॥

ટીકા—શિષ્ય. પૃચ્છતિ—' સે કિં ત વજણુગ્ગહે ? ' ઇતિ । અથ કઃ સ વ્યજ્ઞ-નાવગ્રહઃ ? , ઇતિ । ઉત્તરમાહ—' વજણુગ્ગહે—ચઽઉવિહે પળણ્ણત્તે ' इत्यादि व्यज्ज्ञनावग्राह-श्चतुर्विध. प्रश्न, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियव्यज्ज्ञनावग्राह, घ्राणेन्द्रियव्यज्ज्ञनावग्राह, जिहेन्द्रियव्यज्ज्ञनावग्राह, स्पर्शेन्द्रियव्यज्ज्ञनावग्राह, स एव व्यज्ज्ञनावग्राह इति ।

ઉત્તર—અર્થાવગ્રહ અનુભવમે આતા હૈ, વ્યજ્ઞનાવગ્રહ નહીં, ફસલિયે સૂત્રકારને એસા કિયા હૈ । દેલ્લો જલ્લ હમ શીઘ્રાતિશીઘ્રરૂપસે ચલતે ફિરતે હૈ તો ઉસ સમય ઉપલબ્ધ વસ્તુમે એસા જ્ઞાન હોતા હૈ કિ ' યહ કુછ હૈ ' પર કયા હૈ ફસકા સ્પષ્ટ બોધ નહીં હોતા । દસરે — યાત્ ંક યહ હૈ કિ અર્થાવગ્રહ પાચ્છ ઇન્દ્રિયોસે ગ્ધ મનસે હોતા હૈ । વ્યજ્ઞનાવ ગ્રહ ચક્ષુ ંર મનસે નહીં હોતા હૈ । ફસ લિયે વ્યજ્ઞનાવગ્રહકી અપેક્ષા અર્થાવગ્રહમે પ્રધાનતા આતી હૈ, અત્ પ્રધાન હોનેસે સૂત્રકારને અર્થાવગ્રહ કા પહિલે ઉલ્લેખ કિયા હૈ, ંર પીછે વ્યજ્ઞનાવગ્રહ કા ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

ઉત્તર—અર્થાવગ્રહ અનુભવમાં આવે છે વ્યજ્ઞનાવગ્રહ નહીં, તેથી સૂત્રકારે એમ કયું છે જેમ કે આપણે બધામાં બધી રીતે આવતા હોઈએ ત્યારે ઉપલબ્ધ વસ્તુમાં એવું જ્ઞાન થાય છે કે "આ કઈક છે" પણ શું છે તેનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન મતુ નથી બીજી વાત એ છે કે અર્થાવગ્રહ થાય ઇન્દ્રિયો અને મનથી થાય છે વ્યજ્ઞનાવગ્રહ આંખ અને મનથી મતો નથી તે કારણે વ્યજ્ઞનાવગ્રહ કરતા અર્થાવગ્રહમાં પ્રધાનતા આવે છે તેથી મુખ્ય હોવાથી સૂત્રકારે અર્થાવગ્રહનો પહેલા ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને પાછળ વ્યજ્ઞનાવગ્રહનો ॥ સૂ. ૨૭ ॥

ન ભવેત્, ન હિ સ્વદુ સિદ્ધાન્તેષુ પ્રત્યક્ષ તૈલાભાવે સમુદાયેડપિ તે સમુદાય-
 દુપલભ્યતે । અસ્તિ ચ ચરમસમય પ્રભૂતાદ્યાદિદ્રવ્યગંધકાં જ્ઞાનમ્, તત્ પ્રાક્તનેષ્વપિ
 સમયેષુ સ્તોકસ્તોકનૌરપિ ગદ્યાદિ પરિણન દ્રવ્યે ગમ્યન્થે કાચિદવ્યક્ત જ્ઞાન-
 માત્રામન્તાન્યા, અથથા ચરમસમયેડપિ જ્ઞાનાનુપપત્તે । તથા ચ- 'વ્યજ્ઞનાવગ્રહો
 જ્ઞાનરૂપ ' इति सिद्धम् । तच्च ज्ञानमव्यक्तमवेति शोभ्यम् । मुने चकारद्वय स्म
 धानेकमेदस्यचक्रम् । ते च स्वगतानेकमदा स्वयमेव मुनिकृताञ्च वक्ष्यते ।

નનુ પ્રથમ વ્યજ્ઞનાવગ્રહો મયતિ, તતોડર્શાયગ્રહ તર્દિ કથમિદ્યાર્યાવગ્રહ પૂર્વ
 મુક્ત ? इति चेत्, उच्यते—स्फुटतयोपलभ्यमानत्वादर्थविग्रह पूर्वमुपन्यस्त ।

તો પ્રભૂત સમુદાયકે સંસ્પર્ક હોને પર ખી જ્ઞાનમાત્રા કેમી માની જા
 સકેગી ? । જય સ્તોકરૂપમેં ડનકે ગ્રાણકરને પર ડનમેં જ્ઞાનમાત્રા નહીં
 હૈ તો વહ બૂયસ્ત્વરૂપસે ડનકે ગ્રાણ હોને પર ખી કતાસે આયગી ? । યહ
 તો પ્રત્યક્ષ માત્રમ્ દેતા હૈ કિ ઘાલુકે જ્ઞાન કળમેં તૈલ નહીં હૈ, હસીલિયે
 યહ ડસકે સમુદાયમેં ખી નહીં હૈ । ચરમ સમયમેં જય જ્ઞાન હોના અનુભવ
 મેં આતા હૈ તો માનના ધાહિયે કિ પહિલેકે સમયોં મેં ખી જ્ઞાન હૈ, મહે
 વહ સ્તોકતમ આદિ રૂપમેં હો, પર હૈ અવશ્ય । હસ લિયે વ્યજ્ઞનાવગ્રહ
 અજ્ઞાનરૂપ ન હોકર જ્ઞાનરૂપ હૈ, ંસા માનનેમેં કોઈ ઘાઘા નહીં આતી
 હૈ । વ્યજ્ઞનાવગ્રહમેં કિસરૂપમેં જ્ઞાનરૂપતા હૈ યહ ઘાત ઘણા અવ્યક્ત હી હૈ ।

સૂત્રમેં ડો ચકાર સ્વગત અનેક મેદોં કી સૂચના દેતે હૈ । ડન
 મેદોંકા કથન સૂત્રકાર આગે ચલ કર કરેગે ।

શક્તા—જય વ્યજ્ઞનાવગ્રહ પહિલે હોતા હૈ ઘાદમેં અર્થાવગ્રહ હોતા હૈ
 તો સૂત્રકારને પહિલે અર્થાવગ્રહ કયોં કહા ?

માની શકાયે ? જો સૂક્ષ્મરૂપે તેમને શ્રદ્ધા કરતા તેમનામાં જ્ઞાનમાત્રા ન હોમ
 તો તે બૂયસ્ત્વરૂપે તેમનું શ્રદ્ધા કરતા કયાથી આવશે ? આ તો પ્રત્યક્ષ
 અનુભવની વાત છે કે દેવીના પ્રત્યેક કણમાં તેલ નથી. તેથી તે તેમના સમુદાય
 યમાં પણ નથી અરમ સમયે જો જ્ઞાન થવાનો અનુભવ થાય છે તો જો સ્વી
 કારવું જોઈ જો કે પહેલાના સમયોમાં પણ જ્ઞાન હતું જ, મહે તે સૂક્ષ્મતમ
 આદિરૂપે હોય, પણ છે અવશ્ય તે કારણે વ્યજ્ઞનાવગ્રહ અજ્ઞાનરૂપ નથી પણ
 જ્ઞાનરૂપ છે, એમ માનવામાં કોઈ ઝુરકેલી રહેતી નથી વ્યજ્ઞનાવગ્રહમાં કયા
 રૂપે જ્ઞાનરૂપતા છે જો વાત તમા અવ્યક્ત જ છે સૂત્રમાં બે ચકાર સ્વગત અનેક
 લેહોનું સૂચન કરે છે જો લેહોનું વર્ણન સૂત્રકાર આગળ જતા કરશે.

શક્તા—જો વ્યજ્ઞનાવગ્રહ પહેલા થાય છે અને ત્યાર બાદ અર્થાવગ્રહ થાય
 છે તો સૂત્રકારે પહેલા અર્થાવગ્રહ કેમ કહ્યો ?

નનુ કયમપ્રાપ્યકારિત્વં તયોરવસીયતે? ઉચ્યતે-વિષયકૃતાનુગ્રહોપઘાતામા-
વાત્ । તથાહિ-યદિ પ્રાપ્તમર્થે ચક્ષુર્મનો વા શૃક્ષીયાત્ તદા યથા સ્પર્શનેન્દ્રિય સ્પર્શ-
ન્દનાદિકસ્ય અદ્ધારાદિકસ્ય ચ પ્રાપ્તસ્યાર્થસ્ય પચ્છિછેદ્ઠ કુર્વત્ તત્કૃતાનુગ્રહોપઘાત
માગ્ મવતિ, તથા ચક્ષુર્મનધ્વાપિ સ્પાત્ વિશેષામાવાત્, ન તુ તથા મવતિ, તસ્માદે-
તદ્વ્યયમપ્રાપ્યકારીતિ મિદ્ધમ્ ।

કારી હું । અપને વિષય કે સાથ સયધ કિયે વિના હી યે દોનોં ઇન્દ્રિયા
ઉસકા જ્ઞાન કરા દેતી હું । હસ તરહ વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકાર કા હી
હોતા હૈ, છહ પ્રકારકા નહીં ।

શંકા—ચક્ષુ ઓર મન અપ્રાપ્યકારી હું—વિષય કે સાથ સંબંધ કિયે
વિના હી અપને વિષય કા જ્ઞાન કરા દેતે હું, યહ ઘાત કેસે જાની જાતી હૈ ।

ઉત્તર—‘યે દોનોં અપ્રાપ્યકારી હું’ યહ ઘાત હસ તરહ જાની જાતી
હૈ કિ હનમેં અપને વિષય સે કૃત ઉપઘાત ઓર અનુગ્રહ નહીં હોતા હૈ ।
યદિ પ્રાપ્ત અર્થ કો ચક્ષુ ઓર મન ગ્રહણ કરે તો જિસ પ્રકાર પ્રાપ્ત અર્થ
કો ગ્રહણ કરનેવાલી સ્પર્શેન્દ્રિય મેં અપને વિષયદ્વારા સ્પર્શ, ચ્વદન-
અગાર આદિ દ્વારા—અનુગ્રહ ઓર ઉપઘાત દેખા જાતા હૈ ઉસી તરહ હન
દો ઇન્દ્રિયોં મેં યહ ઘાત દેખી જાની ચાહિયે, પરન્તુ એસી ઘાત હનમેં નહીં
દેખી જાતી હૈ, હસલિયે યે દો અપ્રાપ્યકારી માને ગયે હું ।

અને મનમાં થતો નથી, કારણ કે જો બંને અપ્રાપ્યકારી છે પોતાના વિષય
સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ જો બંને ઇન્દ્રિયો તેનું જ્ઞાન કરાવી દે છે આ
રીતે વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે, છ પ્રકારનો નહી

શંકા—ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી છે—વિષયની સાથે સંપર્ક કર્યા
વિના જ પોતાના વિષયનું જ્ઞાન કરાવી દે છે, જો વાત કેવી રીતે બાળી શકાય ?

ઉત્તર—જો બંને અપ્રાપ્યકારી છે, જો વાત આ રીતે બાળી શકાય છે
કે તેમનામા પોતાના વિષય વડે કરાયેલ ઉપઘાત અને અનુગ્રહ હોતા નથી
જો પ્રાપ્ત અર્થને ચક્ષુ અને મન ગ્રહણ કરે તો જે રીતે પ્રાપ્ત અર્થને ગ્રહણ
કરનારી સ્પર્શેન્દ્રિયમા પોતાના વિષય દ્વારા સ્પર્શ, ચ્વદન—અગાર આદિ દ્વારા—
અનુગ્રહ અને ઉપઘાત બોવા મળે છે, જોય રીતે જો બંને ઇન્દ્રિયોમાં આ
વાત દેખાવી બેઈજો, પણ જોવી વાત તેમનામા દેખાતી નથી તેથી જો બંને
અપ્રાપ્યકારી માનવામાં આવી છે

નનુ પથેન્દ્રિયાણિ સન્તિ પચ્છ મનનાસ્તિ, કય તર્હિ વ્યજનાવગ્રહમવૃત્તિં
પ્રોક્ત' ? इति चेत् उच्यते—इदोपकरणेन्द्रियस्य शब्दान्द्रियाणां च परस्परं सम्बन्धो
व्यजनमुच्यते, स च सम्बन्धधतुणामेष श्रोत्रेन्द्रियादीनां भवति, न तु चक्षुर्मनो,
तयोरेषामप्यकारित्वात् । चक्षुर्मनश्च हि रूपादिसाम्य-चेन विनैव ज्ञानमुत्पादयति ।

અવ સૂત્રકાર ઉત્પત્તિક્રમની અપેક્ષાસે વ્યજનાવગ્રહના વર્ણન કરત
હે—‘ સે કિં સં ઘજણુગ્રહે ’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પ્રશ્ન કરતા હે કિ-હે ભદ્રન્ ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ વ્યજનાવગ્રહ કા
કયા સ્વરૂપ હે ? ઉત્તર—વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકાર કા ઘનલાયા ગયા હે ।
જેસે—શ્રોત્રેન્દ્રિય-વ્યજનાવગ્રહ ૧, ઘ્રાણેન્દ્રિય-વ્યજનાવગ્રહ ૨, જિહ્વેન્દ્રિય
વ્યજનાવગ્રહ ૩ ઓર સ્પર્શેન્દ્રિય-વ્યજનાવગ્રહ ૪ । ઇસ તરફ યહ ચાર
પ્રકાર કા અવગ્રહ વ્યજનાવગ્રહ હે ।

શકા—ઇન્દ્રિયા મો પાચ ઘનલાઈ ગઈ હે તથા છઠા મન મી ઘનલાયા
ગયા હે ફિર વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકાર હી હોતા હે તેસા કયો કહા ? ઉસે
છઠ પ્રકારકા કહના ચાલિયે થા ।

ઉત્તર—ઉપકરણેન્દ્રિય કા ઓર શબ્દાદિક પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોં કા જો
પરસ્પર મેં સંબધ હોતા હે ઘહ વ્યંજન હે, યહ માત પીઠે ઘનલાઈ જા
શુકી હે ।

યહ જો ઇન્દ્રિય ઓર પદાર્થોં કા સંબધ હે ઘહ ઇન ચાર ઇન્દ્રિયોં સે
હી હોતા હે, ચક્ષુ ઓર મન મેં નહીં હોતા હે, કારણ યે દોનોં અપ્રાપ્ય

હવે સૂત્રકાર ઉત્પત્તિ ક્રમની અપેક્ષાએ વ્યજનાવગ્રહનું વર્ણન કરે છે—
“ સે કિં સં ઘજણુગ્રહે ” ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—હે ભદ્રન્ ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ વ્યજનાવગ્રહનું શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો બતાવ્યો છે (૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય-વ્યજ
નાવગ્રહ, (૨) ઘ્રાણેન્દ્રિય-વ્યજનાવગ્રહ (૩) જિહ્વેન્દ્રિય વ્યજનાવગ્રહ અને (૪)
સ્પર્શેન્દ્રિય-વ્યજનાવગ્રહ આ રીતે આ ચાર પ્રકારનો અવગ્રહ-વ્યજનાવગ્રહ છે

શકા—ઇન્દ્રિયો તો પાચ ઠરાવી છે તથા છઠું મન પણ બતાવ્યું છે,
તો પછી વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે એમ શા માટે કહ્યું ? તે છ
પ્રકારનો કહેવો બોધતો હતો.

ઉત્તર—ઉપકરણેન્દ્રિયનો અને શબ્દાદિક પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોનો જે પરસ્પ
રમા સંપર્ક થાય છે તે વ્યંજન છે આ માત પાછળ બતાવી રીધી છે ઇન્દ્રિયો
અને પદાર્થોનો આ જે સંપર્ક છે તે એ ચાર ઇન્દ્રિયો વડે જ થાય છે, અક્ષ

નનુ કયમપ્રાપ્યકારિત્વ તયોરવસીયતે? ઉચ્ચતે-વિષયકૃતાનુગ્રહોપધાતામા-
વાત્ । તથાહિ-યદિ પ્રાપ્તમર્થ ચક્ષુર્મનો વા શૃદ્ધીયાત્ તદા યથા સ્પર્શનેન્દ્રિયં સૂત્રચ
ન્દનાદિકસ્ય અક્ષારાદિકસ્ય ચ પ્રાપ્તસ્વાર્થસ્ય પરિચ્છેદઃ કુર્વત્ તત્કૃતાનુગ્રહોપધાત
માગ્ ભવતિ, તથા ચક્ષુર્મનશ્ચાપિ સ્યાત્ વિશેષામાવાત્, ન તુ તથા ભવતિ, તસ્માદે
તદ્વદ્યમપ્રાપ્યકારીતિ સિદ્ધમ્ ।

કારી હૈં । अपने विषय के साथ संबंध किये बिना ही ये दोनों इन्द्रिया
उसका ज्ञान करा देती हैं । इस तरह व्यंजनावग्रह चार प्रकार का ही
होता है, छह प्रकारका नहीं ।

શકા—ચક્ષુ ઓર મન અપ્રાપ્યકારી હૈં-વિષય કે સાથ સંબંધ કિયે
બિના હી અપને વિષય કા જ્ઞાન કરા દેતે હૈં, યહ યાત કેસે જાની જાતી હૈ ।

ઉત્તર—‘યે દોનો અપ્રાપ્યકારી હૈં’ યહ યાત હસ તરહ જાની જાતી
હૈ કિ હનમેં અપને વિષય સે કૃત ઉપધાત ઓર અનુગ્રહ નહીં હોતા હૈ ।
યદિ પ્રાપ્ત અર્થ કો ચક્ષુ ઓર મન ગ્રહણ કરેં તો જિસ પ્રકાર પ્રાપ્ત અર્થ
કો ગ્રહણ કરનેવાલી સ્પર્શેન્દ્રિય મેં અપને વિષયદ્વારા સૂત્ર, ચંદન-
અગાર આદિ દ્વારા-અનુગ્રહ ઓર ઉપધાત દેખા જાતા હૈ ઉસી તરહ હન
દો ઇન્દ્રિયોં મેં યહ યાત દેખી જાની જાઝિયે, પરન્તુ ઇસી યાત હનમેં નહીં
દેખી જાતી હૈ, હસલિયે યે દો અપ્રાપ્યકારી માને ગયે હૈ ।

અને મનમાં થતો નથી, કારણ કે એ બંને અપ્રાપ્યકારી છે પોતાના વિષય
સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ એ બંને ઇન્દ્રિયો તેનું જ્ઞાન કરાવી દે છે આ
રીતે વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે, છ પ્રકારનો નહીં

શકા—ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી છે-વિષયની સાથે સંપર્ક કર્યા
વિના જ પોતાના વિષયનું જ્ઞાન કરાવી દે છે, એ વાત કેવી રીતે બઝી શકાય ?

ઉત્તર—એ બંને અપ્રાપ્યકારી છે, એ વાત આ રીતે બઝી શકાય છે
કે તેમનામાં પોતાના વિષય વડે કરાયેલ ઉપધાત અને અનુગ્રહ હોતા નથી
જો પ્રાપ્ત અર્થને ચક્ષુ અને મન ગ્રહણ કરે તો જે રીતે પ્રાપ્ત અર્થને ગ્રહણ
કરનારી સ્પર્શેન્દ્રિયમાં પોતાના વિષય દ્વારા સૂત્ર, ચંદન-અગાર આદિ દ્વારા-
અનુગ્રહ અને ઉપધાત જોવા મળે છે, એજ રીતે એ બંને ઇન્દ્રિયોમાં આ
વાત દેખાવી જોઈએ, પણ એવી વાત તેમનામાં દેખાતી નથી તેથી એ બંને
અપ્રાપ્યકારી માનવામાં આવી છે

નપેચ ન દૃશ્યતે, વામુનોડપિ દિ વિપયક્રનામનુગદોપચારી મયત । તથારિ-
મેયરહિતે નમસિ પ્રાણ્ડમાર્તજ્ડમણ્ડલં વચ્ચનો મયસિ વામુનો ગિયાત, તથા ચન્દ્ર-
મણ્ડલ તરફમાલોપગોમિત જલ ગાટ્તલં દક્ષિતમણ્ડલ વ વચ્ચતશ્ચુપોડનુગદો મ
તીતિ, તસ્માન્વામુપ' પ્રાપ્યકારિત્વમેવ ગિચ્ચતીતિતેત્,

અગ્રોચરે-વિપયક્રતાનુગદોપચારી વામુપ' સર્વથા ન મયત, ઇતિ વપ ન
મૂમ ફિ તુ ણતામદેવ મૂમ-પદા ગિય વિપયથયા વામુરવચ્ચતે, તદા

શ્લોકા—આપ જેમા કેસે કાતે છે ફિ વામુ મેં વિપયક્રન ઉપચાર
ઔર અનુગ્રહ નહીં દેગા જાના છે । વિપયક્રન ઉપચાર ઔર અનુગ્રહ વામુ
ઇન્દ્રિય મેં દેગા જાતા છે, અન ઉમમેં અન્ય ઇન્દ્રિયોંની તરફ પ્રાપ્યકારિતા
સિદ્ધ હોતી છે । મેયરહિત આકાશ મેં જો વ્યક્તિ સૂર્યમંડલ કા નિરીક્ષણ
કરતા છે ઉમકે વામુ કા ગિચાર હોતા છે, તથા ચન્દ્રમંડલ કા, તરફ-
માગ સે ઉપગોમિત જલ કા, હરિતધામ કા ણવ હરે ૦ શુક્લોં કા જો
નિરીક્ષણ કરતા છે ઉસકી આગ્લોં મેં શીતલતા આતી છે, યહ વામુ કા
વિપયક્રન ઉપચાર ણવ અનુગ્રહ છે ।

ઉત્તર—હસ કથનસે વામુમેં પ્રાપ્યકારિતા સિદ્ધ નહીં હોતી છે ।
હસસે તો કેવલ યહી વાત જાની જાતી છે ફિ દ્રવ્યકે સપથસે વામુકા
ઉપચાર ઔર અનુગ્રહ હોતા છે । હમ હમ વાતકા નિપેધ ધોડે હી કરતે
છે ફિ વિપય-પદાર્થ-કૃત ઉપચાર ઔર અનુગ્રહ વામુમેં નહીં હોતા છે ?
કિન્તુ હમ તો યહ યતલાતે છે ફિ વામુ જય પદાર્થકો વિપય કરતા છે

શ્લોકા—આપ જોમ દેવી શીતે કહો જો કે વામુમાં વિપયક્રન ઉપચાર અને
અનુગ્રહ દેખાતા નથી વિપયક્રન ઉપચાર અને અનુગ્રહ વામુ ઇન્દ્રિયમાં જોવા
મળે છે, તેથી તેમાં બીજી ઇન્દ્રિયોની જોમ પ્રાપ્યકારિતા સિદ્ધ થાય છે એમ
રહિત આકાશમાં જે વ્યક્તિ સૂર્યમંડળનું નિરીક્ષણ કરે છે તેના વામુનો વિચાર
થાય છે, તથા ચન્દ્રમંડળનું તરજમાળાથી શોધતા જળનું, લીલા ઘાસનું અને
લીલાંછમ વૃક્ષોનું જે નિરીક્ષણ કરે છે તેની આંખોમાં શીતળતા આવે છે, આ
વામુનો વિપયક્રન ઉપચાર અને અનુગ્રહ છે

ઉત્તર—આ કથનથી વામુમાં પ્રાપ્યકારિતા સાબીત થતી નથી તેનાથી
તો ફક્ત જોવા વાત જાણવા મળે છે કે દ્રવ્યના સપથથી વામુનો ઉપચાર અને
અનુગ્રહ થાય છે અને જો વાતના નિપેધ થોડો કરીએ છીએ કે વિપય-પદાર્થકૃત
ઉપચાર અને અનુગ્રહ વામુમાં થતો નથી ? પણ અમે તો જો બતાવીએ છીએ કે
વામુ ન્યાયે પદાર્થને વિપય કરે છે ત્યારે તે વિપયક્રન પદાર્થને વિપય કરે છે

તત્કૃતાવનુગ્રહોપઘાતૌ તસ્ય ન ભવત્ इति, तस्मात् तदप्राप्यकारि । यदा तु विषयं विषयतया नावलम्ब्यते किं तु यदा-चक्षुषि स्त्रोपघातवावयवाणुप्रवेशो भवति, तदोपघातः, अनुग्राहकावायवाणुप्रवेशे सति चानुग્રहो भवति । यथा-प्रचण्ड-मार्तण्डरश्मयः सर्वत्रापि प्रसरन्तो यदा चक्षुषि समाप्ता भवन्ति, तदा ते स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरूपग्रन्थि, तथा चन्द्ररश्मयः चक्षुषि समाप्ता सन्तः स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरनुगृह्णन्ति, तथा-चक्षुषि जलकणसस्पर्ष्टवनसस्पर्शादनुग્રहो भवति, तथा-झाड़वलतरुच्छायासपर्कशीतोभूतसमीरसस्पर्शादनुग્રहो भवति । विषयतयाऽवलम्बने तु न भवति चक्षुषि तत्परमाणुप्रवेशस्तस्माद् विषयतया जलाद्यवलोकने

तथ उस विषयभूत पदार्थसे चक्षुका उपघात और अनुग्रह नहीं होता है, इसलिये यह अप्राप्यकारी है । चक्षु का पूर्वोक्तकथन से जो उपघात अनुग्रह बतलाये गये हैं वे उसमें अपने द्वारा उन्हें गृहीत करने से नहीं हुए हैं किन्तु जब अपने उपघातक अवयवाणु का प्रवेश उसमें हो जाता है उस समय उसके द्वारा उसका उपघात होता है, इसी तरह अनुग्रह होता है । जैसे प्रचण्ड मार्तण्ड की किरणें फैलते समय जब चक्षु के साथ संपर्क करती हैं उस समय वे स्पर्शनेन्द्रिय की तरह चक्षु का उपघात करती हैं । तथा चन्द्र की किरणें जब चक्षु के साथ संपर्क करती हैं तो वे स्पर्शनेन्द्रिय की तरह उसका अनुग्रह करती हैं । इसी तरह जलकण-सिक्त वायु के सम्पर्क से उसका अनुग्रह होता है । परन्तु जब चक्षु इन्हें विषयरूप से अवलम्बन करता है तब चक्षु के भीतर इनके परमाणु का प्रवेश नहीं होता है । इस तरह विषयरूप से जलादिक के अवलो-

ત્યારે તે વિષયભૂત પદાર્થથી ચક્ષુનો ઉપઘાત અને અનુગ્રહ થતો નથી, તેથી તે અપ્રાપ્યકારી છે । પૂર્વોક્ત કથનથી ચક્ષુનો જે ઉપઘાત અનુગ્રહ બતાવવામાં આવ્યા છે તે તેનામાં પોતાના દ્વારા તેમને ગૃહીત કરવાથી થયેલ નથી, પણ જ્યારે પોતાના ઉપઘાતક અવયવ આંખનો પ્રવેશ તેમાં થઈ જાય છે તે સમયે તેમના દ્વારા તેનો ઉપઘાત થાય છે એજ રીતે અનુગ્રાહક અવયવ આંખનો જ્યારે ચક્ષુમાં પ્રવેશ થઈ જાય છે ત્યારે તેમના દ્વારા તેનો અનુગ્રહ થાય છે જેમ પ્રચંડ સૂર્યના કિરણો ફેલાતી વખતે જ્યારે ચક્ષુની સાથે સંપર્ક કરે છે ત્યારે તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયની જેમ ચક્ષુનો ઉપઘાત કરે છે તથા ચન્દ્રનાં કિરણો જ્યારે ચક્ષુની સાથે સંપર્ક કરે છે ત્યારે તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયની જેમ તેનો અનુગ્રહ કરે છે એજ પ્રમાણે જળકણ યુક્ત વાયુના સંસ્પર્શથી તેનો અનુગ્રહ થાય છે પણ જ્યારે ચક્ષુ વિષયરૂપે તેમનું અવલંબન કરે છે ત્યારે ચક્ષુની અંદર તેમનાં પરમાણુનો પ્રવેશ થતો નથી એજ રીતે વિષયરૂપે જલાદિકનું

ઉપધાતામાવાદનુગદોષગારો મન્તવ્ય* । ઉપધાતામાવેડનુગદોષગારો માકે રમ્ભે, યવાડતિસૂક્ષ્માક્ષરનિરીક્ષણાધ્ ધિનિગ્ત્ય નીચ્છરિતચગનાનિનિરીક્ષણે યવાક્ષરં ભોક* પ્રવર્તેતે તસ્માદુપધાતામાવેડનુગદોષગારો મવતીતિ મન્તવ્યમ્ । પ્રાપ્તકારિત્વે તુ તુલ્યે સપર્કે સૂર્ય પચ્યત* સૂર્યેણ યયોગયાતો મગતિ, તથા અગ્નિનચ્છૂતાશિનિ-

ફન કરને પર સંસ્કૃત ઉપધાન કા અભાય હોને સે ડમમેં અનુગ્રહ કા ઉપચાર માના જાતા હૈ । ઉપધાન કે અભાય મેં અનુગ્રહ કા ઉપચાર હોક મેં દેગ્યા જાના હૈ, જૈસે અતિસૂક્ષ્મ અક્ષરોં કે દેગ્ને સે મનુષ્ય જબ નિહત્ત હોકર નીલ, રરિત ઘમ્ત્ર આદિ કો દેગ્ને મેં પ્રવૃત્ત હોતા હૈ તો ઉસસે ઉસકો આગ્વોં મેં ણક પ્રકાર કા સુગ્ધ કા અનુભવ હોના હૈ । યદ્ સુખા-ભવ હી ન્યાધાન કા અભાય હૈ, ઓર ડસીસે ડમકે ડારા અનુગ્રહ કા ઉપચાર ઘણા હોતા હૈ । તાત્પર્ય ડમકા યદ્ હૈ કિ અનિસૂક્ષ્મ અક્ષરોં કે દેગ્ને મેં આગ્વોં કો જોર પડતા હૈ, ઘણ જોર નીલ ઘમ્ત્રાદિક કે નિરીક્ષણ કરતે સમય નહીં હોતા હૈ અત્ત લોગ ઉસસે દષ્ટિ કા ઉપધાત ઓર નીલ ઘમ્ત્રાદિક સે ઉસકા અનુગ્રહ માન લેતે હૈ, પરંતુ જય ડસ પર ધિચાર કિયા જાના હૈ તો યદ્ અનુગ્રહ ઉપધાતામાવ હોને સે ઘણા ઉપચરિત હૈ, ઘાસ્તવિક નહીં હૈ । ન તો ધિપયીકૃત પદાર્થ સે ચક્ષુ કા ઉપધાત હોતા હૈ ઓર ન અનુગ્રહ હી હોતા હૈ । યદિ ચક્ષુ કો પ્રાપ્તકારી માના જાવે, તો ડસ પ્રાપ્તકારિત્વ કી સમાનતા મેં પદાર્થ કે સાધ ડમકા સંપર્ક તુલ્ય રહતા હૈ । ઁસી રિપતિ મેં જિસ પ્રકાર સૂર્ય કા નિરીક્ષણ કરતે

અવલોકન કરતા તેના વડે કશયેલ ઉપધાતનો અભાવ હોવાથી તેમા અનુગ્રહનો ઉપચાર માનવામાં આવે છે ઉપધાતના અભાવમા અનુગ્રહનો ઉપચાર લોકમાં લેવા મળે છે, જેમકે અતિસૂક્ષ્મ અક્ષરો લેવા પછી મનુષ્ય બ્યારે જરૂર લીલાં વચ્ચ આંદિને લેવાને પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તેથી તેને આંખોમાં જોઈ પ્રકાશનાં સુખનો અનુભવ થાય છે આ સુખનો અનુભવ જ આધાતનો અભાવ છે, અને તેથી તેના વડે અનુગ્રહનો ઉપચાર ત્યાં હોય છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે અતિસૂક્ષ્મ અક્ષરોને લેવામાં આંખોને જોર પડે છે, તે જોર નીલ વચ્ચાદિકનું નિરીક્ષણ કરવી વખતે પડતું નથી તેથી લોકો તે વડે દષ્ટિનો ઉપધાત અને નીલવચ્ચાદિકથી તેનો અનુગ્રહ માની લે છે, પણ બ્યારે જોના પડે વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે આ અનુગ્રહ ઉપધાતાભાવ હોવાથી ત્યાં ઉપચરિત છે, વાસ્તવિક નથી વિપયીકૃત પદાર્થથી ચક્ષુનો ઉપધાત પણ થતો નથી અને અનુગ્રહ પણ થતો નથી. જો ચક્ષુને પ્રાપ્તકારી માનવામા આવે તો આ પ્રાપ્તકારિત્વની સમાનતામા પદાર્થની સાથે તેનો સંપર્ક તુલ્ય રહે છે એવી પરિસ્થિતિમા જે પ્રકારે

રીક્ષણે દાહ-ક્લેદ-પાટનાદય કસ્માન્ન ભવન્તીતિ । તસ્માદ્વિપયદેશે ચક્ષુષો ગમન ન ભવતિ, નાપિ ચ ચક્ષુષિ સ્વવિપયપ્રવેશે ભવતિ, તતશ્ચ વિપયતપાવલમ્બને ચક્ષુપસ્તત્કૃતોપધાતાનુગ્રહો ન ભવતિ इति સ્થિતમ્ ।

અપિ ચ-યદિ ચક્ષુઃ પ્રાપ્યકારિ, તર્હિ સ્વદેશગતરજોમલાઙ્ગનશલાકાદિક ફિં ન પશ્યતિ ?, તસ્માદ્ધધુરપ્રાપ્યકાર્યેવાસ્તીતિ મન્તવ્યમ્ ।

સમય उसका आपकी दृष्टि से उपघात होता है उसी प्रकार अग्नि, जल, शूल आदिके निरीक्षण करते समय इसका संपर्क रहेगा तो फिर उस समय इनके द्वारा चक्षुका दाह, क्लेदन, एवं पाटनादिक भी होना चाहिये, परन्तु ये घाते तो होती नहीं हैं, सो क्यों नहीं होती ? इस परसे विचारना चाहिये कि चक्षुमें प्राप्यकारिता नहीं है । अर्थात् चक्षु इन्द्रिय न तो विषयके पास जा कर उसका प्रकाशन करती है और न विषय ही चक्षुमें आ कर प्रविष्ट होता है, इस लिये विषयभूत ज्ञेयसे चक्षुका उपघात अनुग्रह कुछ भी नहीं होता है । यह सिद्धान्त ही ठीक है । दूसरी बात एक यह भी है कि यदि चक्षु प्राप्यकारी माना जावे तो फिर उसको अपनेमें पड़े हुए रजकण, मल एव अंजनशलाका आदिका भी प्रकाशन करना चाहिये, परन्तु ऐसा नहीं होता है, अतः अप्राप्यकारी मतव्य ही निर्दोष है ।

સૂર્યનું નિરીક્ષણ કરતી વખતે તેને આપણી દૃષ્ટિએ ઉપઘાત થાય છે એવ પ્રકારે અગ્નિ, જળ શૂલ આદિનું નિરીક્ષણ કરતી વખતે તેને સંપર્ક રહેશે તો પછી તે સમયે તેમના દ્વારા ચક્ષુને ઘ્રહ, ક્લેદન (પલળવું) અને પાટનાદિક પણ થવું જોઈએ પણ એ બાબતો બનતી નથી તેનું કારણ શું ?

આ ઉપરથી વિશ્વાસ્તુ જોઈએ ચક્ષુમાં પ્રાપ્યકારિતા નથી. એટલે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય વસ્તુની પાસે જઈને તેનું પ્રકાશન કરતી નથી અને વસ્તુ જ ચક્ષુમાં આવીને પ્રવેશ પણ કરતી નથી, તેથી વિષયભૂત જ્ઞેયમાં ચક્ષુને ઉપાધાત અનુગ્રહ કંઈ પણ થતું નથી આ સિદ્ધાંત જ બરાબર છે બીજી એક વાત એ પણ છે કે જો ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામાં આવે તો પછી તેણે પોતાની અંદર પડેલા રજકણ, મેલ અને અંજનશલાકા આદિનું પણ પ્રકાશન કરવું જોઈએ, પણ એમ થતું નથી તેથી અપ્રાપ્યકારી મતવ્ય જ નિર્દોષ છે

નનુ યદિ ચતુરપ્રાપ્યકારીતિ મન્યસે, તદિ મનોવદ્ વિગેગેગ મર્ગાનપિ રૂ
 વ્યવહિતાદીનર્યાન્ ગુનો ન શક્તાતિ ? । યદિ હિ પ્રાપ્તમેવ ત્રિપય ચતુ ગૃહ્ણતિ, તર્હિ
 યુક્તં, દેવાનામપિચતુરનાટ્યતમેચ અદૂરદેશમેચ અદૂરસ્થમેચ વસ્તુ યા શક્તાતિ, નાસ્તં
 દૂરદાં દૂરસ્થ યા, શ્વિતિ । તથ ચતુષો રમ્યોનાં ગમનાસમયેન સપકાસમયઃ
 વસ્માદ્યધુ પ્રાપ્યકાર્યેય મન્તવ્યમ્ । તથા યદિ દિ-ચતુરપ્રાપ્યકારિ મયેવ
 તદા તદારણમુપપાત્તવરણસમર્થે ન સ્થાન્, તત્તવાવરણસદ્માવેડનુપગમિરત્વ
 યોપલબ્ધિરિતિ વ્યવસ્થા ન સ્થાત્ । પ્રાપ્યકારિત્યે તુ વ્યવહિતે તદાવરણ સદ્મા
 ત્રાચતુ સપકાસમય, અતિદૂરેડપિ ચતુષો રમ્યોનાં ગમનામાવામ ચતુ'સપર્કસમય
 શ્વિતિ ચતુઃ પ્રાપ્યકાર્યેવેતિ મન્તવ્યમિતિ ચેત્,

શક્ટા—યદિ ચક્ષુકો અપ્રાપ્યકારી આપ માનતે હો તો વહ મનસી
 તરહ ચિન્તા કિસી વિશેષતાકે દૂર વ્યવસ્થિત પદાર્થોં કા પ્રકાશન ક્યોં
 નહીં કરતા હે ? । અર્થાત જય ચક્ષુ અપ્રાપ્ત અર્થકા પ્રકાશક માના જાના
 હૈ તો યહ યાત સ્વાભાવિક હૈ કિ ઉસકે દ્વારા સમસ્ત દૂરસ્થિત પદાર્થોંકા
 ખી પ્રકાશન હોના ચાહિયે, મન જૈસે દૂરસ્થિત પદાર્થોંકા પ્રકાશક માના
 ગયા હૈ " જય ચક્ષુ અર્થકો પ્રાપ્ત હો કર ઉસકા પ્રકાશ કરતા હૈ તો
 ણેસી હાલતમેં ઉસસે દૂર વ્યવસ્થિત અથવા આવૃત્ત પદાર્થકા પ્રકાશન
 નહીં હો સકતા, ક્યોં કિ ઉનકે સાથ ઉસકા સંબંધ નહીં હૈ । દેવોંકી
 આંખે ખી અદૂરદેશસ્થ અનાવૃત્ત પદાર્થોં કા હી પ્રકાશન કરતી હૈ, દૂર
 દેશસ્થ, આવૃત્ત પદાર્થકા નહીં, ક્યોં કિ વહાં તક ઉનકી કિરણેં જા
 નહીં સકતી હૈ, અત ચક્ષુકિરણોંકે ગમનકે અભાવમેં ઉન પદાર્થોં કે
 સાથ અસપર્ક હોનેકી વજહસે ઉન દૂરદેશસ્થ આવૃત્ત પદાર્થોં કા ઉનકે

શક્ટા—જો આપ ચક્ષુને અપ્રાપ્યકારી માનતા હો તો તે મનની જેમ કેઈ
 વિશેષતા વિના દૂર રહેલ પદાર્થોંનું પ્રદર્શન કેમ કરતી નથી ? એટલે કે જો ચક્ષુને
 અપ્રાપ્ત અર્થની પ્રકાશક માનવામાં આવે તો જો યાત સ્વાભાવિક છે, કે જેમ
 મન દૂર રહેલ પદાર્થોંનું પ્રકાશક બનાવે છે, તેમ તેના વડે પણ સમસ્ત દૂર
 પદાર્થોંનું પ્રદર્શન થવું જોઈએ. જો ચક્ષુ અર્થને પામીને તેને બતાવે છે તો
 જોવી સ્થિતિમાં તેનાથી દૂર રહેલ અથવા ઢાંકાયેલ પદાર્થોંનું પ્રકાશન યદિ શક્ય
 નથી, કારણ કે તેની સાથે તેના સપર્ક નથી. તેવોની આંખો પણ દૂર નહીં
 જોવા પ્રદેશમાં રહેલ અનાવૃત્ત પદાર્થોંનું જ પ્રકાશન કરે છે, દૂર દેશસ્થ
 અવૃત્ત પદાર્થોંનું નહીં, કારણ કે ત્યાં સુધી તેમનાં કિરણોં જઈ શકતા નથી,
 તેથી ચક્ષુ કિરણોંના અમનને અભાવે તે પદાર્થોંની સાથે અસપર્કે કારણે

જ્ઞાનચન્દ્રિકાટીકા-વ્યક્તનાવગ્રહમેવા ।

ઉચ્યતે—મનોવચ્છુરપ્રાપ્યકાર્યેવાસ્તિ । અપ્રાપ્યકારિત્વાદ્ગ્રીકારે દૂરવ્યવ-
 દીનર્યાન્ કુતો ન ગૃહ્ણતીતિ યદ્ દૂષણમ્પ્રત્યક્ત તસ્ય નાસ્ત્યન્ન પ્રસન્ન', યતઃ
 મનોઽપિ નાશેવાન્ વિષયાન્ ગૃહ્ણતિ, તસ્યાપિ સૂક્ષ્મેષ્વાગમગમ્યાદિષુ અર્થેષુ
 દર્શનાત્ । તસ્માદ્ યથા મનોઽપ્રાપ્યકાર્યપિ સ્વાવરણયોપશમસાપેક્ષત્વાદપ્રાપ્યકાર્યપિ નિયતવિષયમ્,
 યોગ્યદેશાવસ્થિતમાત્રારૂપ વિષયકમ્ । તતથ ન વ્યવહિતાનામ્પલઙ્ઘિપ્રસન્ન',
 દૂરસ્થિતાનામપિ ।

દ્વારા પ્રકાશન નહીં હો સક્તા છે, અતઃ ચક્ષુદ્વારા ગૃહીત-
 જય પ્રકાશન હોતા છે તો યહ માનનેમેં કોઈ ઘાથા નહીં છે કિ
 પ્રાપ્યકારી છે ।

ઉત્તર—ચક્ષુ મનની તરફ અપ્રાપ્યકારી હી છે । અપ્રાપ્યકારી
 જો એ પૂર્વોક્તિ ઘાતે કહી ગઈ છે કિ યહ મનની તરફ દૂર, વ્યવહિત
 થોંકા પ્રકાશન વ્યોં નહીં કરતા છે સો હન ઘાતોં કે લિયે યહાં ન
 કા અવસર હી નહીં છે, કારણ કિ મન મી તો આગમગમ્ય આદિ સૂક્ષ્મ
 થોંકા પ્રકાશન નહીં કરતા છે । હસ લિયે જૈસે મન અપ્રાપ્યકારી હોને
 મી અપને આવરણકે ક્ષયોપશમકે અનુસાર નિયત વિષયવાલા માના
 છે, અર્થાત્—યોગ્ય દેશમેં અવસ્થિત હુઅ પદાર્થકા ગ્રાહક માના ગયા
 અનિયત પદાર્થકા નહીં, હસી તરફ ચક્ષુ મી અપ્રાપ્યકારી હોતા હુ
 અપને આવરણ કે ક્ષયોપશમાનુસાર નિયત વિષય કા પ્રકાશક હોતા

એ દૂર દેશસ્થ આવૃત પદાર્થોનું તેમના દ્વારા પ્રકાશન થઈ શકતું નથી, તે
 ચક્ષુ દ્વારા ગૃહીત પદાર્થોનું જ એ પ્રકાશન થાય છે તો એ માનવામા કે
 વાધા નથી કે ચક્ષુ પ્રાપ્યકારી છે

ઉત્તર—ચક્ષુ મનની જેમ અપ્રાપ્યકારી જ છે અપ્રાપ્યકારીના પક્ષ
 એ પૂર્વોક્તિ એ વાતો કહેવાઈ છે કે તે મનની જેમ દૂર રહેલ પદાર્થોનું
 કેમ કરતા નથી તો એ વાતોને માટે અહીં પ્રાપ્ત થવાનો અવસર જ
 કારણ કે મન પણ આગમગમ્ય આદિ સૂક્ષ્મ પદાર્થોનું પ્રકાશન કરતું મી
 તેથી જેમ મન અપ્રાપ્યકારી હોવા છતાં પણ પોતાના આવરણોના ક્ષયોપશમ-
 પ્રમાણે નિયતવિષયવાળું મનાયું છે—એટલે કે યોગ્ય દેશમાં રહેલ પદાર્થોનું
 ગ્રાહક મનાયું છે, અનિયત પદાર્થોનું નહીં એજ રીતે ચક્ષુ પણ અપ્રાપ્યકારી
 હોવા છતાં પોતાના આવરણના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે નિયત વિષયના પ્રકાશક

અપિ ચ-અપ્રાપ્યકારિત્વેઽપિ યોગ્યદેશાપસ્યા તથાવિષયસ્યમાવચિશેષાત્ દૃશ્યતે, યથા-અયસ્કાન્તસ્ય ('પુષ્પ' इति प्रसिद्धम्) । લોહસ્યાપ્રાપ્યમ્પ્ય કર્ણે પ્રવર્તમાનોઽપસ્કાન્તો ન સ્વલ્પ સર્વેષાપિ જગદ્વર્તિનો લોહસ્યાકર્ણકા મયતિ, કિં તુ પ્રતિનિયતસ્યૈવ ।

અનિયત વિષય કા નહીં, અર્થાત્-યોગ્ય દેશમાં રહે હુણ રૂપકા પ્રકાશન કરતા હૈ, અવિષયમૂત સ્થાન મેં રહે હુણ રૂપકા નહીં । ઇસ તરફ યહ યાત સમજાને મેં ઘેરી નહીં લગતી હૈ કિ ચક્ષુ વ્યવહિત પદાર્થોં કા તથા દૂરસ્થિત પદાર્થોં કા પ્રકાશન નહીં કરતા હૈ, અત ઇસ પ્રકાર કા પ્રસંગ જો શકાકાર ને અપ્રાપ્યકારિત્વ કી માન્યતા મેં દિયા હૈ વહ ઊચિત નહીં હૈ ।

તથા-તથાવિષયસ્યમાવચિશેષ સે ચક્ષુ મેં યોગ્ય દેશ કી અપેક્ષા દેહી જાતી હૈ । તાત્પર્ય ઇમકા યત્ હૈ કિ ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી હોને પર મી યોગ્ય દેશસ્થિત વસ્તુ કા હી પ્રકાશન કરગા, કારણ ડસકા એસા હી સ્વભાવ હૈ । અયોગ્ય દેશસ્થિત વસ્તુ કે પ્રકાશન કરને કા ડસકા સ્વભાવ નહીં હૈ । જિસ પ્રકાર ધુવક પથર કા સ્વભાવ અપ્રાપ્ત લોહે કો આકર્ષણ કરને કા હૈ તો ઇસકા તાત્પર્ય યહ થોદે હી હોતા હૈ કિ વહ સસારમર કે લોહે કા આકર્ષણ કરે । ઘર તો યોગ્ય દેશસ્થિત લોહે કા હી આકર્ષણ કરેગા, કારણ કિ ડસકા એસા હી સ્વભાવ હૈ । ઇસી તરફ ચક્ષુ કા મી

હોય છે, અનિયત વિષયના નહી, એટલે કે યોગ્ય દેશમાં રહેલ રૂપનું પ્રકાશન કરે છે, વિષયમૂત સ્થાનમાં રહેલ રૂપનું નહી આ રીતે એ વાત સમજવામાં વાર થતી નથી કે ચક્ષુ વ્યવહિત પદાર્થોનું તથા દૂર રહેલ પદાર્થનું પ્રકાશન કરતા નથી, તેથી આ પ્રકારનો પ્રસંગ ને શકા કરનારે અપ્રાપ્યકારીની માન્યતા માટે આપેલ છે તે યોગ્ય નથી

તથા-તે પ્રકારના સ્વભાવ વિશેષથી ચક્ષુમાં યોગ્ય દેશની અપેક્ષા દેખાય છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી હોવા છતાં પણ યોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ પદાર્થનું જ પ્રકાશન કરશે, કારણ કે તેનો એવો સ્વભાવ છે અયોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ વસ્તુનું પ્રકાશન કરવાનો તેનો સ્વભાવ જ નથી જેમ લોહ-ધુવકનો સ્વભાવ અપ્રાપ્ત લોહને આકર્ષવાનો છે તે તેનું તાત્પર્ય એ થોડું છે કે તે આખા સસારના લોહને આકર્ષે । તેનો યોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ લોહનું આકર્ષણ કરશે, કારણ કે તેનો એવો જ સ્વભાવ છે એવ પ્રમાણે ચક્ષુને

અત્ર કેચિત્-વદન્તિ અયસ્કાન્તોઽપિ પ્રાપ્યકારી ભવતિ અયસ્કાન્તઞ્ચાયાઽણુમિઃ
સહ સમાકૃષ્યમાણવસ્તુનઃ સમ્યન્ધાત્, કેવલં તે છાયાણવઃ સૂક્ષ્મસ્વાશ્વોપલભ્યન્તે
ઇતિ તદસત્, તદ્ગ્રાહકપ્રમાણાભાવાત્, નહિ તત્ર છાયાણુસમઘગ્રાહકં પ્રમાણમસ્તિ,
પ્રમાણરહિત ન કિમપિ સ્વીકર્તું શક્યમઃ ।

નન્વત્ર છાયાણુસંભવે પ્રમાણમનુમાનમસ્તિ, ઇહ હિ-‘યદાકર્ષણં, તત્ સંસર્ગ
પૂર્વક, યથાઽયોગોલોરુપ્યાકર્ષણ સદશેન વા અયસ્કાન્તેન વા ભવતિ, તત્રાયસ્કાન્તે
સાક્ષાત્સર્ગઃ ક્વચિદપિ ન દૃષ્ટ ઇતિ સાક્ષાત્સર્ગ. પ્રત્યક્ષઘાથિત, તતશ્ચ તત્ર
તઞ્ચાયાણુમિ સસર્ગો મન્તવ્ય ઇતિ चेन्न, हेतोरनैकान्तिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचा
रात्, मन्त्र' स्मर्यमाणोऽपि विवक्षित वस्तु आकर्षति, न च तत्र कोऽपि ससर्ग इति ।

ऐसा ही स्वभाव है कि वह अप्राप्यकारी होता हुआ भी योग्य देशस्थित
पदार्थ का ही प्रकाशन करता है, देशभर के सब पदार्थों का नहीं ।

कोई २ ऐसा कहते हैं कि अयस्कान्त (जुम्हक पत्थर) अप्राप्यका
रित्व की सिद्धि में दृष्टान्तभूत नहीं बन सकता है, कारण कि वह स्वयं
प्राप्यकारी है । अयस्कात जो लोहे का आकर्षण करता है वह अप्राप्त
होकर उसका आकर्षण नहीं करता है किन्तु आकृष्यमाण वस्तु के साथ
में उसके छायाणुओं का सम्यग् होता है, इसी से वह उसका आकर्षण
करता है । वे छायाणु अत्यन्त सूक्ष्म होनेसे देखे नहीं जाते हैं । ऐसा
कथन भी ठीक नहीं है, कारण कि छायाणुका ग्राहक कोई प्रमाण नहीं
है । जिसका ग्राहक प्रमाण नहीं होता है वह केवल कहने मात्रसे स्वी-
कार करने योग्य नहीं होता है ।

પણ એવો સ્વભાવ છે કે તે અપ્રાપ્યકારી હોવા છતાં પણ યોગ્ય પ્રદેશમાં રહેલ
પદાર્થનું જ પ્રકાશન કરે છે, સમસ્ત દેશના સમસ્ત પદાર્થોનું નહીં.

કોઈ કોઈ એવું કહે છે કે અયસ્કાન્ત (જુમ્હક પથ્થર) અપ્રાપ્યકારીત્વની
સાબીતીમાં દૃષ્ટાન્તરૂપ બની શકતો નથી, કારણ કે તે પોતે જ પ્રાપ્યકારી છે
જુમ્હક પથ્થર જે હોવાનું આકર્ષણ કરે છે તે અપ્રાપ્ત થઈને તેનું આકર્ષણ કરતો
નથી પણ આકર્ષણી વસ્તુની સથે તેના છાયાણુઓનો સંબંધ હોય છે, તેથી તે
તેનું આકર્ષણ કરે છે એ છાયાણુ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતા નથી. એવું
કથન પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે છાયાણુનો ગ્રાહક કોઈ પ્રમાણ નથી જેનો
ગ્રાહક (ગ્રહણ કરનાર) પ્રમાણ ન હોય તે કદાચ કહેવા માગ્યથી સ્વીકાર
કરવામાં આવતું નથી.

શકા—‘છાયાણુ છે’ હસ યાત્રકા સવાદક અનુમાન પ્રમાણ છે ઓર વહ હસ તરહસે છે “જો ૨ આકર્ષણ હોતા છે વહ ૨ સમર્ગપૂર્વક હોતા છે, જૈસે અયોગોલકકા આકર્ષણ મઢામીસે હોતા છે, અથવા અયસ્કાત સે હોતા છે। સઢાસી સે જો અયોગોલકકા આકર્ષણ હોતા છે ઉમમે સંઢાસી ઓર અયોગોલકકા સમર્ગ સાક્ષાત દિગ્વતા છે, પરન્તુ અયસ્કાતકે દ્વારા જય અયોગોલકકા આકર્ષણ હોતા છે ઉમ મમય અયસ્કાતમે વહ સસર્ગ સાક્ષાત્ નહીં દિગ્વતા છે, કયોં કિ અયસ્કાતમે સાક્ષાત્ સંસર્ગ કહીં પર મી દેગ્વા નહીં ગયા છે, હસ લિયે સાક્ષાત્સસર્ગ વહા પ્રત્યક્ષસે યાદિત હોતા છે, પરન્તુ જય જેમી વ્યાસિ છે કિ જો ૨ આકર્ષણ હોતા છે વહ ૨ સંસર્ગપૂર્વક હોતા છે તય વહ માનના પડતા છે કિ અયસ્કાતકે છાયાણુઝોંકે સાથ હોહેકા મસર્ગ છે।

ઉત્તર—હસ પ્રકારકા કથન મી ઠીક નહીં છે, કારણ વહ વ્યાસિ યુક્તિયુક્ત નહીં છે। નિર્દોષ વ્યાસિસે ઉત્પન્ન અનુમાન હી પ્રમાણકોટિ મેં આતા છે। યુક્તિયુક્ત નહીં હોનેકે કારણ વહ છે કિ—દેસ્વો મઘાદિકોં કે દ્વારા મી તો આકર્ષણ હોતા છે, પરન્તુ આકર્ષણીય વસ્તુકે સાથ હસકા કોઈ સંસર્ગ નહીં હોતા છે। હસ તરહ સાધ્યામાવમેં હેતુકે રહને સે આકર્ષક હેતુ વ્યભિચરિત હો જાતા છે। હસમેં સમઘાને જૈસી કોઈ

શકા—“છાયાણુ છે” આ વાતનુ સવાદક અનુમાન પ્રમાણ છે અને તે આ પ્રમણ છે—“જે જે આકર્ષણ યાય છે તે તે સસર્ગપૂર્વક યાય છે જેમકે મયોગોલકનુ આકર્ષણ સઢાસીથી યાય છે, અથવા યુગલ પચ્ચરથી યાય છે સઢાસીથી અયોગોલકનુ જે આકર્ષણ યાય છે, તેમાં સઢાસી અને અયોગોલકનું સસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પણ યુગલ પચ્ચરના દ્વારા બ્યારે અયોગોલકનુ આકર્ષણ યાય છે તે સમયે યુગલ પચ્ચરમાં આ સસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી, કારણ કે લોકકાન્તમા સાક્ષાત્ સસર્ગ કયાંય પણ બેવામાં આવ્યો નથી, તેથી ત્યાં સાક્ષાત્ સસર્ગ ત્યાં પ્રત્યક્ષથી યાદિત યાય છે, પણ બ્યારે બેવી વ્યાસિ છે કે જે જે આકર્ષણ યાય છે તે તે સસર્ગપૂર્વક યાય છે ત્યારે તો બે માનવ પડે છે કે લોકકાન્તના છાયાણુઓની સાથે લોકકાનો સસર્ગ છે

ઉત્તર—બે પ્રકારનુ કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ વ્યાસિ યુક્તિયુક્ત નથી. નિર્દોષ વ્યાસિથી ઉત્પન્ન અનુમાન જે પ્રમાણ કોટિનુ છે યુક્તિયુક્ત ન હોવાનુ કારણ બે છે કે—મઘાદિ દ્વારા પણ આકર્ષણ યાય છે પણ આકર્ષણીય વસ્તુની સાથે તેનો કોઈ સસર્ગ થતો નથી, આ રીતે સાધ્ય આવમાં હેતુના રહેવાથી આકર્ષણ હેતુ વ્યભિચરિત થઈ બચ છે તેમા અમ

અપિ ચ—યયા છાયાણવઃ પ્રાપ્તમેવ લોહ સમાકર્ષન્તિ, તયા કાષ્ઠાદિકમપિ પ્રાપ્તં કસ્માન્ન સમાકર્ષન્તિ । યદિ પ્રતિનિયતશક્તિમત્વાત્ કાષ્ઠાદિક નાકર્ષન્તી-
ત્યુચ્યતે, તર્હિ મનસોઽપિ શક્તિઃ પ્રતિનિયતૈવેતિ મનો યયા સૂક્ષ્મેષ્વર્થેષુ ક્વચિન્ન
જ્ઞાનમુત્પાદયતિ, શક્તિપ્રતિનિયમાત્, તથા ચક્ષુરપિ વ્યવહિતદૂરદેશસ્થિતાન્ વિપ
યાન્ ગૃહ્ણતીતિ મન્તવ્યમ્, કિમનેન છાયાણુપરિકલ્પનેનેતિ ।

યાત નહીં હૈ કિ—મગ્રકા જય માત્રિક સ્મરણ કરતા હૈ તય ઉસકે દ્વારા
વિવક્ષિત વસ્તુકા આકર્ષણ હોતા હૈ ।

ફિર મી ઉત્તર યહ હૈ કિ—જિસ તરહ છાયાણુ, પ્રાપ્ત હુન લોહકા
આપકે મન્તવ્યાનુસાર આકર્ષણ કરતે હૈં તો હસી તરહ ઘે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિક
કા આકર્ષણ ક્યોં નહીં કરતે હૈં ? યદિ હસકે સમાધાનમેં એસા કહા
જાય કિ ઉનકી શક્તિ પ્રતિ નિયત હૈ, પ્રતિ નિયત શક્તિવિશિષ્ટ હોનેસે
હી ઘે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકકા આકર્ષણ નહીં કરતે હૈં તો ફિર યહી યાત મનમેં
મી માન લેની વાહિયે, અર્થાત્ મનકી શક્તિ મી પ્રતિનિયત હી હૈ હસી
લિયે વહ સૂક્ષ્માદિક અર્થોં મેં જ્ઞાનકા ઉત્પાદક નહીં હોતા હૈ, અતઃ
જિસ પ્રકાર પ્રતિનિયત શક્તિવાલા હોનેસે મન કહીં સૂક્ષ્માદિક પદાર્થોં
મેં જ્ઞાનકા ઉત્પાદક નહીં હોતા, વસી પ્રકાર ચક્ષુ મી વ્યવહિત ઇવં દૂર
દેશસ્થિત વિપયોંકા પ્રકાશક નહીં હોતા હૈ ફિર અપની યાતકો સિદ્ધ
કરનેકે લિયે અપ્રસિદ્ધ છાયાણુઓંકી કલ્પના કરનેસે કયા લાભ ? ।

બવવા જેવી કોઈ વાત નથી દે—જ્યારે માત્રિક મત્રનુ સ્મરણ કરે છે ત્યારે ત્યારે
તેના દ્વારા વિવક્ષિત વસ્તુનુ આકર્ષણ થાય છે

વળી બીજે જવાબ એ છે કે જેમ છાયાણુ, પ્રાપ્ત થયેલ દોહાનુ આપના
મત પ્રમાણે આકર્ષણ કરે છે તો એ જ પ્રમાણે તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણ
કેમ કરતા નથી ? એ તેના સમાધાનરૂપે જેમ કહેવામા આવે કે તેની શક્તિ
પ્રતિનિયત છે પ્રતિનિયત શક્તિવિશિષ્ટ હોવાથી તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણ
કરતા નથી તો પછી એજ વાત મનની બાબતમાં પણ માનવી જોઈએ, એટલે
કે મનની શક્તિ પણ પ્રતિનિયત જ છે તેથી તે સૂક્ષ્માદિક અર્થોમા જ્ઞાનનુ
ઉત્પાદક થતુ નથી, તેથી જેમ પ્રતિનિયત શક્તિવાળુ હોવાને લીધે મન કોઈ
સૂક્ષ્માદિક પદાર્થોમા જ્ઞાનનુ ઉત્પાદક થતુ નથી એજ પ્રમાણે ચક્ષુ પણ વ્યવહિત
અને દૂર સ્થાનમા રહેલ વસ્તુનુ પ્રકાશક થતુ નથી, તો પોતાની વાત સિદ્ધ
કરવાને માટે અપ્રસિદ્ધ છાયાણુઓની કલ્પના કરવાથી શે લાભ ?

યજુ-વ્યવહાર્યાનુપલબ્ધિદર્શનાન્વચ્છુઃ પ્રાપ્યકારીતિ મન્યતે તદયુક્તમ્-
કાચા-અન્નકપટલ-સ્ફટિકૈર્વ્યવહિતસ્યાપ્યુપલબ્ધિદર્શનેન હતોરનૈકાન્તિકત્વાત્ ।

અય નયનરમ્યયો નિર્ગત્ય સમર્થે શુદ્ધન્તિ, નયનરમ્યયથ તૈજસત્વાન્ન તેજોદ્રવ્યૈઃ
પ્રતિસ્વલિતા મવન્તીતિ ચક્ષુષઃ પ્રાપ્યકારિત્વસ્વીકારે નાસ્તિ કશ્ચિદ્દોષ इति चेत्,
તદપિ ન સમીचीનम्, મહાજ્વાલાદાં સ્વલનોપલબ્ધે, તસ્માન્ચક્ષુરપ્રાપ્યકારીતિ
સ્થિતમ્ ॥

एष मनसोऽप्यप्राप्यकारित्व विज्ञेयम् । तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् ।

‘વ્યવહિત અર્થની ઉપલબ્ધિ નહીં होती’ इससे जो तुम चक्षुर्मे
प्राप्यकारिता मानते हो सो यह बात ठीक नहीं है, कारण कि काच,
एष भोदल एवं स्फटिकमणियोंसे दके हुए व्यवहित पदार्थों की भी
उपलब्धि होती देखी जाती है ।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी किरणें निकल कर उस
काच अन्नकपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती हैं । ये रश्मियां
तैजस हैं अत तैजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्वलना-रूपावट नहीं होती
है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी
धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी
स्वलना देखी जाती है । इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु
अप्राप्यकारी है ।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ सपर्क
न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये ।

“વ્યવહિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી” તમે ચક્ષુમાં જે પ્રાપ્યકારિતા
માનો છો તે વાત બરાબર નથી, કારણ કે કાચ, અન્નકપટલ અને સ્ફટિકમણીઓમાં
દેખાયેલ વ્યવહિત પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થતી દેખાય છે

જે જે બાબતમાં જોમ ઠહેવામાં આવે કે-ચક્ષુનાં કિરણો નીકળીને તે
કાચ, અન્નકપટલ, આદિથી પ્રાપ્યકારિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે જે કિરણો
તેજસ્વી છે તેથી તેજસ્વી દ્રવ્યો દ્વારા તેની રૂપાવટ થતી નથી, તેથી ચક્ષુને
પ્રાપ્યકારી માનવામાં કેઈ દોષ નથી, તો જોવી માન્યતા પણ યુક્તિયુક્ત નથી,
કારણ કે જોમ મહાજ્વાલા આદિમાં તેની રૂપાવટ દેખાય છે તે કારણે જોમ જ
માનવુ જોઈએ કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી છે જોઈ શીતે વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપ-
ઘાતનો મનની સાથે પણ સપર્ક ન હોવાથી તેને પણ અપ્રાપ્યકારી
માનવુ જોઈએ

નનુ મનસોઽપિ હર્ષાદિવ્યનુગ્રહઃ શરીરોપચયદર્શનાત્, તથાહિ-હર્ષપ્રકર્પવશાન્મ-
નસઃ પુષ્ટતા મવતિ, તદ્વશાચ્ચ શરીરસ્યોપચય' । તથા-શ્લોકાદિભિઃ શરીરદૌર્બલ્યોરઃ-
ક્ષતાદિદર્શનાત્, અતિશોકકરણેન મનસો વિઘાત' સમવતિ તતશ્ચ શરીરદૌર્બલ્યમ્,
અતિચિન્તાકરણેન તુ હૃદયરોગો મવતીતિ ચેત્ ?

ઉચ્યતે—મનસોઽપ્રાપ્યકારિત્વ વર્તતે, વિષયકૃતાનુગ્રહોપધાતામાવાત્ । વિષ-
યકૃતોઽનુગ્રહસ્તથોપધાતશ્ચ મનસો ન મવતિ, શરીરસ્યાનુગ્રહોપધાતૌ મન સ્વયં પુદ્ગ-
લમયત્વાત્ કર્તું શક્નોતિ, યથા-દૃષ્ટરૂપ આહારઃ પરિમુજ્યમાન. શરીરસ્ય પુષ્ટિ
કરોતિ, અનિષ્ટરૂપસ્ટુ હાર્નિ કરોતિ, તથા મનોઽપીષ્ટપુદ્ગલોપચિત્ત્વ હર્ષાદિકારણ
સત્ પુષ્ટિ જનયતિ, અનિષ્ટપુદ્ગલોપચિત્ત્વ ચ શ્લોકાદિચિન્તાકારણ સત્ શરીરસ્ય
હાર્નિ જનયતિ । તસ્માદ્ મનોઽપિ વિષયકૃતાનુગ્રહોપધાતામાવાદ્ અપ્રાપ્યકારીતિ
સ્થિતમ્ ।

શ્લોકા—વિષયકૃત ઉપધાત ઔર અનુગ્રહકા સંબધ મનમેં દેખા
જાતા હૈ, જૈસે જય હર્ષપરિણતિ હોતી હૈ તો મનમેં પુષ્ટતા આતી હૈ,
ઔર ઇસ પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતા કી ઘજહસે શરીરકા ઉપચય હોતા હૈ ।
હસી તરહ જય શોક આદિકા સંબધ હોતા હૈ તો ઁસ સમય મનકા
વિઘાત હોતા હૈ, ઇસસે શરીરમેં દુર્બલતા આતી હૈ । અતિ ચિન્તા કરને
સે મનુષ્ય હૃદયરોગી હોતા હુઆ દેખા જાતા હૈ । ઇસસે ઇસી ઘાતકી
પુષ્ટિ હોતી હૈ કિ મનકે ઁપર વિષયકૃત પદાર્થો કા અનુગ્રહ ઔર ઉપ-
ધાત હોતા હૈ, ફિર યહ મન અપ્રાપ્યકારી કૈસે હો સકતા હૈ ? ।

ઉત્તર—મનમેં પ્રાપ્યકારિતાકા નિપેધ હમ ઇસ લિયે કરતે હૈ કિ
ઁસમેં વિષયકૃત અનુગ્રહ ઔર ઉપધાત નહીં હોતે હૈ, કિન્તુ મન પુદ્ગલ-

શ્લોકા—વિષયકૃત ઉપધાત અને અનુગ્રહનો સંબધ મનમાં દેખાય છે
જેમ કે બ્યારે હર્ષપરિણતિ થાય છે ત્યારે મનમાં પુષ્ટતા થાય છે, અને બ્યા
પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતાને કારણે શરીરનો ઉપચય થાય છે જેજ રીતે બ્યારે શોક
આદિનો સંબધ થાય છે ત્યારે મનમાં વિઘાત થાય છે, તે કારણે શરીરમાં દુબ-
ળતા આવે છે, અતિચિન્તા કરવાથી, માણસ હૃદયરોગી થતો જોવા મળે છે,
તેથી જો ઘાતને પુષ્ટિ મળે છે કે મન ઉપર વિષયકૃત પદાર્થોનો અનુગ્રહ અને
ઉપધાત થાય છે, તો પછી બ્યા મન કેવી રીતે અપ્રાપ્યકારી હોઈ શકે ?

ઉત્તર—જેમ માનવામાં પ્રાપ્યકારિતાનો નિપેધ જો કારણે કરીએ છીએ કે
તેમાં વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપધાત થતા નથી, પણ મન પુદ્ગલમય હોવાથી

યત્તુ-વ્યવહિતાર્થાનુપલબ્ધિર્દર્શનાપ્ત્તિશ્ચ પ્રાપ્ત્યકારીતિ મન્યતે તદયુક્તમ્-
 કાચા-અન્નકપટલ-સ્ફટિકૈર્વ્યવહિતસ્યાપ્યુપલબ્ધિર્દર્શનેન હેતોરર્નકાન્તિયત્વાત્ ।

અથ નયનરમ્યયો નિર્ગત્ય સમર્થે શુદ્ધન્તિ, નયનરમ્યયથ તેજસત્વાદ્ય તેજોદ્રવ્યે.
 પ્રતિસ્ત્વલિતા ભવન્તીતિ ચક્ષુષ પ્રાપ્ત્યકારિત્વસ્વીકારે નાસ્તિ કશ્ચિદ્દોષ इति चेत्,
 તદપિ ન સમીचीનम्, મહાજ્વાલાદાં સ્વલનોપલબ્ધે, તસ્માન્ચક્ષુરપ્રાપ્ત્યકારીતિ
 સ્થિતમ્ ॥

एष मनसोऽप्यप्राप्यकारित्व विज्ञेयम् । तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् ।

‘વ્યવહિત અર્થની ઉપલબ્ધિ નહીં થતી’ હસસે જો તુમ ચક્ષુમે
 પ્રાપ્ત્યકારિતા માનતે હો સો યહ યાત ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ કાચ,
 એવ મોઢલ એવ સ્ફટિકમણિયોસે ઢકે દુગ વ્યવહિત પદાર્થો કી મી
 ઉપલબ્ધિ હોતી દેસી જાતી હૈ ।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी किरणें निकल कर उस
 काच अन्नकपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती हैं। ये रश्मियां
 तेजस हैं अतः तेजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्वलना-रूपावट नहीं होती
 है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी
 धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी
 स्खलना देखी जाती है। इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु
 अप्राप्यकारी है ।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ संपर्क
 न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये ।

“વ્યવહિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી” તમે ચક્ષુમા જે પ્રાપ્ત્યકારિતા
 માનો છો તે વાત બરાબર નથી, કારણ કે કાચ, અન્નકપટલ અને સ્ફટિકમણીઓમા
 હ કાચેલ વ્યવહિત પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થતી દેખાય છે

જો જે બાબતમા જોમ કહેવામા આવે કે-ચક્ષુનાં કિરણો નીકળીને તે
 કાચ, અન્નકપટલ, આદિથી વ્યવહિત પદાર્થને મહણ કરે છે જો કિરણો
 તેજસ્વી છે તેથી તેજસ્વી દ્રવ્યો દ્વારા તેની રૂપાવટ થતી નથી, તેથી ચક્ષુને
 પ્રાપ્ત્યકારી માનવામા કોઈ દોષ નથી, તો જોવી માન્યતા પણ મુક્તિયુક્ત નથી,
 કારણ કે જોમ મહાજ્વાળા આદિમા તેની રૂપાવટ દેખાય છે તે કારણે જોમ જ
 માનવુ જોમને કે ચક્ષુ અપ્રાપ્ત્યકારી છે જોજ રીતે વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપ
 ઘાતનો મનની સાથે પણ સંપર્ક ન હોવાથી તેને પણ અપ્રાપ્ત્યકારી
 માનવુ જોમને

નનુ મનસોઽપિ હર્ષાદિપ્વનુગ્રહ. શરીરોપચયદર્શનાત્, તથાદિ-હર્ષપ્રકર્પવશાન્મ-
નસ પુષ્ટતા મવતિ, તદ્વશાચ્ચ શરીરસ્યોપચય* । તથા-શોકાદિભિઃ શરીરદૌર્બલ્યોર-
ક્ષતાદિદર્શનાત્, અતિશોકકરણેન મનસો વિઘાત. સમવતિ તતશ્ચ શરીરદૌર્બલ્યમ્,
અતિચિન્તાકરણેન તુ હૃદયરોગો મવતીતિ ચેત્ ?

ઉચ્યતે—મનસોઽપ્રાપ્યકારિત્વ વર્તતે, વિષયકૃતાનુગ્રહોપઘાતાભાવાત્ । વિષ-
યકૃતોઽનુગ્રહસ્તથોપઘાતશ્ચ મનસો ન મવતિ, શરીરસ્યાનુગ્રહોપઘાતૌ મન. સ્વય પુદ્ગ-
લમયત્વાત્ કર્તુ શક્નોતિ, યથા-દૃષ્ટરૂપ આહારઃ પરિશુદ્ધ્યમાનઃ શરીરસ્ય પુષ્ટિ
કરોતિ, અનિષ્ટરૂપસ્ટુ હાર્નિ કરોતિ, તથા મનોઽપીષ્ટપુદ્ગલોપચિત્ત હર્ષાદિકારણ
સત્ પુષ્ટિ જનયતિ, અનિષ્ટપુદ્ગલોપચિત્ત ચ શોકાદિચિન્તાકારણ સત્ શરીરસ્ય
હાર્નિ જનયતિ । તસ્માદ્ મનોઽપિ વિષયકૃતાનુગ્રહોપઘાતાભાવાદ્ અપ્રાપ્યકારીતિ
સ્થિતમ્ ।

શકા—વિષયકૃત ઉપઘાત ઓર અનુગ્રહકા સંબધ મનમેં દેખા
જાતા હૈ, જૈસે જય હર્ષપરિણતિ હોતી હૈ તો મનમેં પુષ્ટતા આતી હૈ,
ઓર હસ પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતા કી વજહસે શરીરકા ઉપચય હોતા હૈ ।
હસી તરહ જય શોક આદિકા સંબધ હોતા હૈ તો હસ સમય મનકા
વિઘાત હોતા હૈ, હસસે શરીરમેં દુર્બલતા આતી હૈ । અતિ ચિન્તા કરને
સે મનુષ્ય હૃદયરોગી હોતા હુઆ દેખા જાતા હૈ । હસસે હસી યાતકી
પુષ્ટિ હોતી હૈ કિ મનકે ઉપર વિષયકૃત પદાર્થો કા અનુગ્રહ ઓર ઉપ-
ઘાત હોતા હૈ, ફિર યહ મન અપ્રાપ્યકારી કૈસે હો સકતા હૈ ? ।

ઉત્તર—મનમેં પ્રાપ્યકારિતાકા નિપેધ હમ હસ લિયે કરતે હૈ કિ
હસમેં વિષયકૃત અનુગ્રહ ઓર ઉપઘાત નહીં હોતે હૈ, કિન્તુ મન પુદ્ગલ-

શકા—વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહનો સંબધ મનમાં દેખાય છે
એમ કે બ્યારે હર્ષપરિણતિ થાય છે ત્યારે મનમાં પુષ્ટતા થાય છે, અને આ
પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતાને કારણે શરીરનો ઉપચય થાય છે એજ રીતે બ્યારે શોક
આદિનો સંબધ થાય છે ત્યારે મનમાં વિઘાત થાય છે, તે કારણે શરીરમાં દુર્બ-
ળતા આવે છે, અતિચિન્તા કરવાથી, માણસ હૃદયરોગી થતો એવા મળે છે,
તેથી એ વાતને પુષ્ટિ મળે છે કે મન ઉપર વિષયકૃત પદાર્થોનો અનુગ્રહ અને
ઉપઘાત થાય છે, તો પછી આ મન કેવી રીતે અપ્રાપ્યકારી હોઈ શકે ?

ઉત્તર—એમ માનવામાં પ્રાપ્યકારિતાનો નિપેધ એ કારણે કરીએ છીએ કે
તેમાં વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થતા નથી, પણ મન પુદ્ગલમય હોવાથી

અપિ ચ-શ્રોત્રેન્દ્રિયં પ્રાપ્તમેવ શબ્દ ગૃહ્ણતિ, તર્હિ ચાણ્ડાલમાપિતોઽપિ શબ્દઃ
શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સ ઇવ ગૃહ્ણતે, ય. સ્વત્વ શ્રોત્રેન્દ્રિયસાસૃષ્ટો ભવતિ તત્તથ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય
ચાણ્ડાલસ્પર્શદોષમસદ્ગઃ સ્યાદિતિ ચેત્ ?

અગ્રોચ્યતે—શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્ય યદપ્રાપ્ત્યશરિત્વ મન્યસે, તદેતન્મહામોહબિલસિ-
તમ્, યથાપિ પ્રાપ્ત એવ શબ્દઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ ગૃહ્ણતે, તથાપિ શબ્દે શક્તિવૈચિત્ર્ય
સંભવાદ્ દૂરાસન્નાદિમેદમતીતિર્ભવતિ, તથાહિ—દૂરાદાગત' શબ્દ' ક્ષીણશક્તિકત્વયા
ક્ષીણોઽસ્યષ્ટરૂપો વા ઉપલક્ષ્યતે । તત્તથ લોકો વદતિ—‘દૂરે શબ્દ’ શ્રૂયતે’ इति,
દૂરાદાગત શબ્દ શ્રૂયતે, इति તદર્થઃ ।

करती है, प्राप्त हुआ पदार्थ समीप में ही होता है, फिर इस व्यवहार
के होने का वहाँ विरोध क्यों नहीं आवेगा ? परन्तु शब्द में दूर आसन्न
आदि का भेद व्यवहार लोक में होता हुआ देखा ही जाता है । लोक
कहते हैं—यह दूर का शब्द सुनने में आ रहा है, यह नजदीक का शब्द
सुनने में आ रहा है ।

फिर भी—श्रोत्रेन्द्रिय प्राप्त हुए ही शब्द को ग्रहण करती है ऐसा
मानने पर एक यह और आपत्ति आती है कि शब्द जब चाण्डाल के
मुख से निर्गत होकर हमारे कान को प्राप्त होगा तो श्रोत्रेन्द्रिय में अस्पृ-
श्यता आ जावेगी, क्यों कि उसने चाण्डाल के अस्पृश्य शब्द को ग्रहण
किया है, अतः वह चाण्डाल के स्पर्श करने के दोष से मुक्त कैसे माना
जा सकेगा ।

उत्तर—श्रोत्रेन्द्रिय में यह आप्राप्यकारिता की मान्यता महामोह
का एक विलास है, क्यों कि यह जो कुछ कहा गया है वह विना विचार

નજીકમાં જ હોય છે તે પછી આ વ્યવહાર હોવામાં ત્યાં વિશેષ કેમ નહીં
આવે ? પણ શબ્દમાં દૂર રહેલ આદિનો ભેદ વ્યવહાર લોકમાં થતો જોવામાં
આવે છે જ લોકો કહે છે કે—આ દૂરનો શબ્દ સંભળાઈ રહ્યો છે, આ નજીકનો
શબ્દ સંભળાઈ રહ્યો છે

વળી—શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થયેલ શબ્દને શ્રદ્ધા કરે છે એવું માનવામાં આ
એક બીજી મુશ્કેલી પણ નહે છે કે શબ્દ જો આંતરજન્ય મુખમાંથી નીકળીને
અમારા કાને પહોંચે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં અસ્પૃશ્યતા આવી જશે, કારણ કે તેણે
આંતરજન્ય અસ્પૃશ્ય શબ્દને શ્રદ્ધા કર્યા છે, તેથી તે આંતરજન્ય સ્પર્શ થવાના
દોષથી મુક્ત કેવી રીતે માની શકાય ?

ઉત્તર—શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં આપ્રાપ્યકારિતાની માન્યતા મહામોહનો એક વિલાસ
છે, કારણ કે આ જે કંઈ કહેવાયું છે તે વિચાર્યા વિનાજ કહેવાયું છે પ્રાપ્ય

નનુ સ્યાદેતત્, एषमेतदपि वक्तुं शक्यते—‘दूरे रूपमुपलभ्यते’ इति । दूरा-
दागत रूपमुपलभ्यते, इति तदर्थः । ततश्च चक्षुरपि प्राप्यकारि स्यात्, न च
तदिष्यते । ततश्च शब्दे शक्तिवैचित्र्यकल्पन, श्रोत्रेन्द्रियस्य च प्राप्यकारित्वकल्पन
न युक्तमिति चेन्न ।

હી કહા ગયા છે । પ્રાપ્યકારી હોને પર મી શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ગૃહીત શબ્દ
મેં જો દૂર ઔર સમીપ આદિકા મેવ વ્યવહાર હોતા છે, વહ શબ્દશક્તિ
કી વિચિત્રતા સે હોતા છે । જય શબ્દ દૂર દેશ સે આતા છે તો ઉસકી
શક્તિ ક્ષીણ હો જાતી છે, ઉસ સમય વહ અસ્પષ્ટરૂપ સે યા મન્દરૂપ સે
સુનને મેં આતા છે, હસલિયે લોક કહતે હૈં કિ યહ શબ્દ દૂર સે આયા
હુઆ સુનાઈ દે રહા છે ।

પ્રશ્ન યદિ હસ પર યહ આક્ષેપ કિયા જાય કિ જિસ પ્રકાર “દૂર સે
આયા હુઆ શબ્દ સુનાઈ દે રહા છે” એસા યોગ હોને સે શ્રોત્રેન્દ્રિય મેં
પ્રાપ્યકારિતાકા આપ સમર્થન કરતે હૈં તો ફિર “દૂરેરૂપમુપલભ્યતે”
દૂરસે આવે હુણ રૂપકો ચક્ષુ ઇન્દ્રિય જાનતી છે, હસ પ્રકારકે યોગસે
ચક્ષુ ઇન્દ્રિય કો મી પ્રાપ્યકારી માન લેના જાહિયે, પરન્તુ હસ તરહસે ચક્ષુ
ઇન્દ્રિય પ્રાપ્યકારી તો આપને માની નહીં છે, અતઃ શબ્દમેં વિચિત્રશક્તિ
કી માન્યતા, તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયમેં પ્રાપ્યકારિતાકી કલ્પના યુક્તિયુક્ત નહીં
કહી જા સકતી ?

કારી હોવા છતાં પણ શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થયેલ શબ્દમા દૂર અને સમીપ
આદિને જે સેઠવ્યવહાર થાય છે તે શબ્દશક્તિની વિચિત્રતાને લીધે થાય છે
બ્યારે શબ્દ દૂરના સ્થાનેથી આવે છે ત્યારે તેની શક્તિ ક્ષીણ થઇ જાય છે,
તે સમયે તે અસ્પષ્ટ રૂપે મન રીતે સંભળાય છે, તેથી લોકો કહે છે કે આ
શબ્દ દૂરથી આવતો સંભળાય છે

શકા—જો તે બાબતમાં જોવો આક્ષેપ મૂકવામાં આવે કે જે પ્રકારે
“દૂરથી આવતો શબ્દ સંભળાય છે” જોવો બોધ થવાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમા પ્રાપ્ય-
કારિતાનુ આપ સમર્થન કરો છો, તો પછી “દૂરેરૂપમુપલભ્યતે” “દૂરથી આવતા
રૂપને ચક્ષુ ઇન્દ્રિય બાણે છે” આ પ્રકારના બોધથી ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને પણ પ્રાપ્ય
કારી માનવી બેઠાં પછી જો રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને તો આવે પ્રાપ્યકારી માની
નથી, તેથી શબ્દમા વિચિત્ર શક્તિની માન્યતા, તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયમા પ્રાપ્યકારિ
તાની કલ્પના યુક્તિયુક્ત કહી શકાય નહીં ?

તથા યામેવ નામરોહતિ સ્મ ષાણ્ડાલસ્તામેવારોહતિ શ્રોત્રિયોઽપિ । તથા સ પ્વ
પવનઘાણ્ડાલમપિ સ્પૃષ્ઠા શ્રોત્રિયમપિ સ્પૃશતિ, ન ચ તત્ર લોકે સ્પર્શદોષવ્યવસ્થા,
તથા શબ્દપુદ્ગલસંસ્પર્શોઽપિ લોકે સ્પર્શદોષવ્યવસ્થા ન મયતીતિ ન કોઽપિ દોષ इति ।

અપિ ચ-યદા ષાણ્ડાલઃ કેતકીપુષ્પનિચય પદ્માદિપુષ્પનિચયં ષા ગિરસિ નિષાય
શરીરે કસ્તૂરીચન્દનાદ્યનુલેપન વિધાય વીથ્યામાગત્ય તિષ્ઠતિ, તદા તત્તત્કેતકી-
પુષ્પાદિગન્ધપુદ્ગલાઃ શ્રોત્રિયાદિનાસિકાસુ પ્રવિષ્ઠા મયન્તીતિ તપ્રાપિ ષાણ્ડાલ-
સ્પર્શદોષપ્રસન્નઃ સ્યાત્, તસ્માત્ નાસિકેન્દ્રિયમપ્યપ્રાપ્યકારીતિ મન્તવ્ય, ન ચ તત્
મવતોઽપ્યાગમે ક્વચિત્ પ્રતિપાદિતમ્ । અતઃષાણ્ડાલસ્પર્શદોષપ્રસન્નઃ સ્યાદિતિ
કયનં બાલિશજલ્પિતમ્ ।

ષાણ્ડાલ સ્પર્શ કરતા હુઆ ચલતા હૈ ડસી ભૂમિ કો વીછે સે સ્પર્શ કરતા
હુઆ શ્રોત્રિય-ત્રાઘ્ચન-મી ચલતા હૈ । જિસ નાવ મેં પેઠકર ષાંડાલ
નદી પાર પહુચતા હૈ ડસી નાવ મેં શ્રોત્રિય ત્રાઘ્ચન મી સવાર હોકર
નદી પાર કરતા હૈ । જો વાયુમંડલ ષાંડાલ કા સ્પર્શકર વહતા હૈ વહી
પવન શ્રોત્રિયકો મી સ્પર્શ કરતા હૈ । હન યાતોં મેં લોકમેં જૈસે સ્પર્શ-
દોષકી વ્યવસ્થા નહીં માની જાતી હૈ, હસી પ્રકાર શબ્દ પુદ્ગલકે સંસ્પર્શ
હોને પર મી લોકમેં સ્પર્શદોષકી વ્યવસ્થા નહીં માની ગઈ હૈ, અતઃ યહ
વ્યવસ્થા કાલ્પનિક હોનેસે પારમાર્થિક નહીં હૈ ।

ફિર મી-જિસ સમય ષાણ્ડાલ કેતકીકે પુષ્પોં કો અથવા કમલાદિ
પુષ્પોંકો મસ્તક પર ઘારણ કરકે અથવા શરીરમેં કસ્તૂરી આદિકા ડબ-
ટન કરકે રસ્તેમેં આકર તહા હોતા હૈ ડસ સમય વહાર રહે હુઆ શ્રોત્રિય
આદિ વ્યક્તિયોંકી નાસિકા મેં ઘે કેતકી ઇવં કમલાદિ પુષ્પોંકે ગંધ

કેવળ કાલ્પનિક છે જુઓ-જે ભૂમિને સ્પર્શ કરતો આઠાળ આમળને આગળ
બાય છે એજ ભૂમિને પાછળથી સ્પર્શ કરતો શ્રોત્રિય-ત્રાઘ્ચન આલે છે જે
હોડીમાં બેસીને આઠાલ નદી બોળ ગે છે એજ નાવમાં બેસીને શ્રોત્રિય ત્રાઘ્ચન
પણ નદીને બોળ ગે છે જે વાયુ આંડાલને સ્પર્શ કરતો વાય છે એજ વાયુ
શ્રોત્રિયને પણ સ્પર્શ કરે છે જે બાબતોમાં જેમ હોડોમાં સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા
માનવામાં આવતી નથી એજ પ્રકારે શબ્દપુદ્ગલને સંસ્પર્શ થવાથી હોડોમાં
સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા માનવામાં આવી નથી; તેથી જે વ્યવસ્થા કાલ્પનિક હોવાથી
પારમાર્થિક નથી

વળી-જે સમયે આંડાલ કેતકીના પુષ્પોને અથવા કમલાદિ પુષ્પોને માથે
ઉપાડીને અથવા શરીર પર કસ્તૂરી આદિને લેપ કરીને રસ્તામાં જાવીને ઉભો
રહે છે, તે સમયે ત્યાં રહેલ શ્રોત્રિય આદિ બ્યક્તિઓની નાસિકામાં કેતકી અને

કેચિત્તુ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્યાપ્રાપ્યકારિત્વ મન્યન્તે, શબ્દસ્ય આકાશગુણત્વમ્, તદ-
યુક્તમ્-આકાશગુણત્વસ્વીકારે શબ્દસ્યામૂર્તત્વમસદ્ભાત્ । યો હિ યસ્ય ગુણ, સ
તત્સમાનધર્મા મવતિ, યથા-જ્ઞાનમાત્મનો ગુણ, તન્નાત્મા સત્ત્વમૂર્તસ્તતસ્તત્ત્વગુણો
જ્ઞાનમપ્યમૂર્તમેવ । તથા-શબ્દોઽપિ યથાકાશગુણસ્તર્હિ આકાશસ્યામૂર્તત્વાત્ શબ્દ
સ્યાપિતદ્ગુણત્વેનામૂર્તતાપત્તિઃ સ્યાત્ । ન ચાસૌ યુક્તિઃ સમીચીના, તલ્લક્ષણાયોગાત્ ।
મૂર્તત્વવિરહો હિ અમૂર્તતાયા લક્ષણમ્ । ન ચ શબ્દાના મૂર્તત્વવિરહઃ, સ્પર્શવત્ત્વાત્ ।

પરમાણુ ઘુસતે હું તો ફિર યહા મી ચાળદાલકે સ્પર્શ હોનેકે દોષકા
પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા, ફસલિયે નાસિકા ઇન્દ્રિયકો અપ્રાપ્યકારી માનના
ચાહિયે, પરંતુ ટેસી વ્યવસ્થા આપકે મી આગમમેં પ્રતિપાદિત નહીં હુઈ
હૈ, ફસ લિયે યહ ચાળદાલકે સ્પર્શ હોનેકા દોષ યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ ।

કિતનેક વ્યક્તિ શ્રોત્રેન્દ્રિયકો અપ્રાપ્યકારી ફસલિયે માનતે હું કિ
ઉસકા વિષય જો શબ્દ હૈ, ઘહ આકાશકા ગુણ હૈ, સો ટેસી માન્ય ના મી
ઠીક નહીં હૈ, કારણ કિ-શબ્દકો યદિ આકાશકા ગુણ માના જાયેગા
તો ઉસમેં મૂર્તતા ન આકર અમૂર્તતા હી આવેગી, ક્યોં કિ જો જિસકા
ગુણ હોતા હૈ ઘહ ઉસકે હી સમાન ધર્મવાલા હોતા હૈ, જૈસે-આત્માકા
ગુણજ્ઞાન । આત્મા અમૂર્ત હૈ તો ઉસકા ગુણજ્ઞાન મી અમૂર્ત હી હૈ ।
ફસી તરહ યદિ આકાશકા ગુણ શબ્દ હૈ તો આકાશકે અમૂર્ત હોનેકી
ઘજહસે ઉસકા ગુણ શબ્દ મી અમૂર્ત હી હોગા, પરંતુ શબ્દમેં અમૂર્તતા
હૈ નહીં, ક્યોં કિ અમૂર્તતાકા લક્ષણ શબ્દમેં ઘટિત નહીં હોતા હૈ ।

કમલાદિ પુષ્પાના ગધપરમાણુ પ્રવેશે છે તે પછી ત્યાં પણ આકાશને સ્પર્શ
થવાના હોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે, તે માટે નાસિકા ઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી
માનવી ભેદછે, પણ એવી વ્યવસ્થાતુ આપના ઓગમોમા પણ પ્રતિપાદન થયુ
નથી. તે કારણે આકાશને સ્પર્શ થવાનો એ દોષ યુક્તિયુક્ત નથી

કેટલાક વ્યક્તિઓ શ્રોત્રેન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી એ કારણે માને છે કે તેનો
વિષય જે શબ્દ છે તે આકાશનો શુદ્ધ માનવામાં આવે તો તેમાં મૂર્તતા ન
આવતા અમૂર્તતા જ આવશે, કારણ કે જે જેનો શુદ્ધ હોય છે તે તેના સમાન
ધર્મવાળો હોય છે જેમકે- આત્માનો શુદ્ધ જ્ઞાન આત્મા અમૂર્ત છે, તે તેનો
શુદ્ધ 'જ્ઞાન' પણ અમૂર્ત જ છે એજ પ્રમાણે જો આકાશનો શુદ્ધ શબ્દ હોય તો
આકાશ અમૂર્ત હોવાને કારણે તેનો શુદ્ધ 'શબ્દ' પણ અમૂર્ત જ હોય, પણ
શબ્દમા અમૂર્તતા નથી, કારણ કે અમૂર્તતાનુ લક્ષણ શબ્દમાં ઘટાવી શકાતું

તથાદિ-સ્પર્શવન્ત શબ્દા, તત્સપર્શાત્ ઉપચાતદર્શનાત્ શ્લેષ્ટાત્ । ન ચાયમસિદ્ધો
 હેતુઃ, યત્ સધોજાતશિશૂના ધર્માન્તિકાઽઽનીતગદાસ્કાન્નિવશ્ચક્રીશ્ચન્દ્રધ્રુવખતો
 ચઘિરતા ભવતીતિ દૃશ્યતે । યત્ર સ્પર્શો નાસ્તિ, તત્રોપચાતોઽપિ નાસ્તિ, યથાઽઽ-
 કાશ । તત્તથ વિપક્ષે ઉપચાતાઽમાત્રાભાનેશ્ચાન્તિકોઽપિ હેતુઃ ।

અપિ ચ-સ્પર્શવન્ત. શબ્દાઃ, તૈરભિધાતે ગિરિગદરાદિષુ શબ્દોત્પાદનાત્, લોહ
 વત્ । સીમપ્રપત્નોચ્ચારિતશબ્દામિધાતે ગિરિગદરાદિષુ પ્રતિશબ્દા ધ્રુવતે પ્રતિદિશ્ ।
 તત્તથ સ્પર્શવત્ત્વાત્ મૂર્તા એવ શબ્દા इति स्थितम्, “રૂપસ્થિતિસનિવેશો મૂર્તિ”
 -રિતિ વચનપ્રામાણ્યાત્ । અસ્માદાકાશગુણસ્વ શબ્દાનાં નોપપન્નમિતિ ।

મૂર્તત્વકા વિરહ અમૂર્તતાકા સ્વરૂપ છે, પરન્તુ શબ્દમે મૂર્તત્વકા વિરહ-
 અભાવ નહીં છે, ક્યોં કે ઉસકા સ્પર્શ હોતા છે, અર્થાત્ શબ્દ સ્પર્શ
 ગુણવાળા છે । યહ સ્પર્શ ગુણવાળા ક્ષમલિપે છે કે ઉસસે ઓત્રેન્દ્રિયમે
 ઉપચાત હોતા દેખા જાતા છે । તુર્તકે જન્મે હુણ પાલકકે કાનકે પાસ
 લાકર જય ક્ષણ્ણરી ઘડે જોરસે યજાનેમે આતી છે તો ઉસકે શબ્દકે
 સંપર્કસે ઉસકે કાનકી ક્ષિણ્ણી ફટ જાતી છે, ઓર ઘહ ઘહિરા હો જાતા
 છે । જિસમે સ્પર્શગુણ નહીં હોતા છે ઉસમે ઉપચાતકે ગુણ મી નહીં હોતા
 છે, જેસે આકાશમે । ઇસલિપે વિપક્ષ આકાશમે ઉપચાત કરનેકા અભાવ
 હોનેસે હમારા હેતુ વિપક્ષમે નહીં રહતા છે । વિપક્ષમે વર્તમાન હેતુ સ્વ
 સાધ્યકા ગમક નહીં હોતા છે । યહા સ્પર્શવત્ત્વકા વિપક્ષ આકાશ છે,
 ઉસમે યહ હેતુ નહીં રહતા અતઃ ઘહાં ઉપચાત કરનારૂપ સાધ્ય મી નહીં
 રહતા । યહ તો અપને હેતુકે સાધ્ય હી રહતા છે ।

નથી. અમૂર્તતાનો અભાવ અમૂર્તતાનું લક્ષણ છે, પણ શબ્દમાં મૂર્તતાનો અભાવ
 નથી, કારણ કે તેનો સ્પર્શ થાય છે બોલે કે શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે તે સ્પર્શ-
 ગુણવાળો તે કારણ છે કે તેનાથી ઓત્રેન્દ્રિયમાં ઉપચાત થતો દેખાય છે તરતના
 જેમનાં બાળકના કાન પાસે લઈ બેઠેને જ્યારે બોલેને ઘણા બેરથી વગાડવામાં
 આવે છે ત્યારે તેના શબ્દના સ્પર્શથી તેના કાનનો પકડો તૂટી જાય છે અને તે
 બહેરો થઈ જાય છે જેમાં સ્પર્શગુણ ન હોય તેમાં ઉપચાતક ગુણ પણ હોતો
 નથી જેમકે આકાશમાં તથી વિપક્ષ આકાશમાં ઉપચાત કરવાનો અભાવ હોવાથી
 આપણો હેતુ વિપક્ષમાં રહેતો નથી. વિપક્ષમાં વર્તમાન હેતુ સ્વસાધ્યનો અમક
 થતો નથી અહીં સ્પર્શત્વનો વિપક્ષ આકાશ છે, તેમાં તે હેતુ રહેતો નથી,
 તેથી ત્યાં ઉપચાત કરવારૂપ સાધ્ય પણ રહેતુ નથી જો તો ચોવાના હેતુની
 સાથે જ રહે છે

અપિ ચ-આકાશ કિમેકમ્ ? અનેક વા ? , યદ્યેકં, તર્હિ દૂરતરાદપિ શબ્દ શ્રૂયેત, આકાશસ્યૈકત્વેન શબ્દસ્ય ચ તદ્ગુણતયા દૂરાસન્નાદિમેદામાવમ્ । યદ્યનેકમ્, તર્હિ મુલ્લદેશ એવ શબ્દો વિદ્યતે ઇતિ કથ મિલ્લદેશવર્તિમિ. શ્રોતૃમિ શ્રૂયતે, મુલ્લદેશાકાશગુણતયા શ્રોતૃગતશ્રોત્રેન્દ્રિયા કાશસવન્ધામાવાત્ ।

ફિર મી-શબ્દ, સ્પર્શગુણવાલા છે, યહ યાત ઇસ કારણ માં સિદ્ધ હોતી છે કિ-જય ગિરિગુફામેં શબ્દકા ઉચ્ચારણ કિયા જાતા છે, તો વહા સે પ્રતિધ્વનિ હોતી છે । ઇસ તરહ સ્પર્શવસ્તુસે શબ્દમેં મૂર્તતા સિદ્ધ હોતી છે, ઓર મૂર્તતાકી સિદ્ધિસે આકાશગુણત્વામાવ સિદ્ધ હોતા છે । રૂપ રસ આદિ ગુણોંકા જહા સદ્ભાવ હોતા હૈં ઉસકા નામ મૂર્ત હ । મૂર્ત હોને સે આકાશગુણતા શબ્દમેં નહીં આતી છે ।

ઔર મી-આકાશ એક છે અથવા અનેક છે ? યદિ ' આકાશ એક છે ' જેસા માના જાય તો અત્પન્ન દૂરસે મી શબ્દ સુનનેમેં આના ચાહિયે, ક્યોં કિ સર્વત્ર આકાશ એક હી છે । શબ્દમેં દૂર આસન્ન આદિ જેસા વ્યવહાર તો હો નહીં સકતા છે । તાત્પર્ય ઇસકા યહ હૈં કિ જય આકાશ એક હૈં ઔર શબ્દ ઉસકા ગુણ હૈં તો આકાશકે સર્વત્ર એક હોનેસે જય કે ગુણરૂપ શબ્દમેં- ' યહ દૂરકા શબ્દ હૈં યહ નજદીકકા શબ્દ હૈં ' જેસા વ્યવહાર હી નહીં હો સકતા છે । યદિ આકાશ અનેક હૈં જેસા માના જાયે તો મિલ્લ દેશવર્તી પ્રત્યયોં દ્વોરા શબ્દકા શ્રવણ કૈસે હો સકેગા ? કારણ કિ શબ્દ તો વસ્તુ કે મુલ્લરૂપી આકાશ મેં હી રહેગા । વહ વસ્તુ

વળી-શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે, આ વાત એ કારણે પણ સિદ્ધ થાય છે કે-જ્યારે પર્વતની શુદ્ધતા શબ્દ બોલવામાં આવે છે, ત્યારે ત્યાથી પડેલા પડે છે આ રીતે સ્પર્શવત્વથી શબ્દમાં મૂર્તતા સિદ્ધ થાય છે, અને મૂર્તતાની સિદ્ધિથી આકાશગુણત્વામાવ સિદ્ધ થાય છે રૂપ, રસ, આદિ ગુણોનો બધા સદ્ભાવ હોય છે તેનું નામ મૂર્ત છે મૂર્ત હોવાને લીધે શબ્દમાં આકાશગુણતા આવતી નથી

વળી-આકાશ એક છે અથવા અનેક છે ? જો આકાશ એક છે જ્યેમ માનવામાં આવે તો અત્યંત દૂરથી પણ શબ્દ સંભળાવે જોઈએ, કારણ કે સર્વત્ર આકાશ એક જ છે તો શબ્દમાં દૂરથી આવતો આદિ વ્યવહાર હોઈ શકે નહીં તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જો આકાશ એક છે અને શબ્દ તેનો ગુણ છે તો સર્વત્ર એક આકાશ હોવાથી તેના ગુણરૂપ શબ્દમાં- " આ દૂરનો શબ્દ છે, આ નજીકનો શબ્દ છે " જોવો વ્યવહાર જ થઈ શકે નહીં જો આકાશ અનેક છે જ્યેમ માનવામાં આવે તો મિલ્લ સ્થાનમાં રહેલ પ્રાણીઓ દ્વારા શબ્દનું શ્રવણ કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે શબ્દ તો વસ્તુનાં મુખરૂપી આકાશમાં જ રહેશે. તે

અથ ચ શ્રોત્રેન્દ્રિયધિવરત્ત્યાંકાશસમ્યન્ધેન શબ્દસ્ય ભવણ મયતીતિ સ્ત્રીચારે શબ્દસ્પાકાશગુણત્વામ્પુપગમો ન યુજ્યતે ।

નન્વાકાશગુણત્વમન્તરેણ શબ્દસ્પાકસ્યાનમેય નોપપદ્યતે, સ્થિતિં વિના પદાર્થસ્ય સદ્ભાવ એવ ન સ્પાત્ તસ્માદ્વચસ્ય પદાર્થેન સ્થિતિમતા મથિતવ્યમ્, તત્ર સ્પરસ સ્પર્શગન્ધાનાં પૃથિવ્યાદિમહાભૂતચતુષ્ટયમાધયા, શબ્દસ્ય તુ આકાશમિતિ ચેત્, કે મુલરૂપી આકાશ કા જય ગુણ હૈ તો ફિર ઘર મિત્રદેશર્ત્તી શ્રોતા કે શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ આકાશ કે સાથ સબધ કૈસે કર સકના હૈ કિ જિસસે વહ સુનાઈ પઢ સકે ।

યદિ કહા જાવે કિ 'શબ્દ કા સબધ શ્રોત્રેન્દ્રિય કે ધિવર મેં રહે હુપ આકાશ કે સાથ હોતા હૈ' હસલિયે વહ સુનને મેં આતા હૈ, તો ફિર ઇસ માન્યતા મેં 'શબ્દ આકાશ કા ગુણ હૈ' ઘર ઘાત મિદ્ધ નહીં હોતી હૈ ।

યદિ ઇસ પર યહ કહા જાય કિ 'શબ્દ કો આકાશ કા ગુણ ન માના જાવે તો ડસકી સ્થિતિ હી નહીં યનતી હૈ, સ્થિતિ કે વિના પદાર્થ કા સદ્ભાવ માના નહીં જાતા હૈ, અતઃ જય શબ્દ સ્થિતિવાલા પદાર્થ માના જાતા હૈ તો એસી હાલત મેં કહીં ન કહીં ઇસકી સ્થિતિ મી માનની ઘાહિયે । પૃથિવ્યાદિક ભૂતોં મેં તો ઇસકી સ્થિતિ હોતી નહીં હૈ, કારણ કિ વે તો રૂપ રસાદિકોં કે હી આધારભૂત હૈ । અય રહા આકાશ સો યહ આકાશ હી શબ્દ કા આશ્રય સિદ્ધ હોતા હૈ ।

વક્તાનાં મુખરૂપી આકાશનો જો ગુણ છે, તો પછી તે બિન સ્થાનમાં રહેલ આત્માના શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ આકાશની સાથે સબધ કેવી રીતે કરી શકે છે, કે બેધી તે સબબધ શકે

જો જોમ કહેવામાં આવે કે "શબ્દનો સબધ કાનનાં પાલાણમાં રહેલ આકાશ સાથે થાય છે તેથી તે સબબધવામાં આવે છે," તો પછી જો માન્ય તાથી "શબ્દ આકાશનો ગુણ છે" જો વાત સિદ્ધ થતી નથી

જો તે વિષે જોમ કહેવામાં આવે કે "શબ્દને આકાશનો ગુણ માનવામાં ન આવે તો તેથી સ્થિતિ જ સબબતી નથી સ્થિતિ વિના પદાર્થનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) મનાતો નથી; તેથી જ્યારે શબ્દ સ્થિતિવાળા પદાર્થ મનાય છે ત્યારે જોવી હાલતમાં તેની કોઈને કોઈ સ્થિતિ પણ માનવી જોઈએ પૃથિવ્યાદિક પદાર્થોમાં તો તેની સ્થિતિ હોતી નથી, કારણ કે જો તો રૂપરસાદિકોનાં જ આધાર ભૂત છે હવે પણ આકાશ, તો જો આકાશ જ શબ્દનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે

તદયુક્તમ્, एव सति पृथिव्यादीनामप्याकाशगुणत्वप्रसङ्गात्, तेषामप्याकाशाश्रित-
त्वात्, न खल्व्वाकाशमन्तरेण पृथिव्यादीनामप्यन्य* कश्चिदाश्रय ।

न च पृथिव्यादीनामगुणत्वादाकाशगुणत्वमनुपपन्नमिति वाच्यम्, आकाशा-
श्रितत्वे सति पृथिव्यादीना भवन्मते बलार्दाप तद्गुणत्वप्रसङ्गात् ।

नन्वाश्रयणमात्रं न तद्गुणत्वપාસિકારણ, किं तु समवायः, स चास्ति शब्द-
स्याकाशे, न तु पृथिव्यादीनामिति चेत्,

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह की मान्यता से
पृथिव्यादिक भूतचतुष्टय में भी आकाशाश्रित होने से गुणत्वापत्ति आती
है । आकाश के सिवाय और कोई तो इन भूतों का आश्रय है नहीं ।
यदि कहा जाय कि 'पृथिव्यादिकभूत गुणरूप नहीं है कि जिसकी वजह
से उनमें आकाशगुणता आसकें सो ऐसा कथन भी ठीक नहीं है,
कारण कि-जय आप ऐसा कहते हैं कि 'शब्द आकाश के आश्रित
रहता है अतः वह उसका गुण है' तो फिर इस कथन के अनुसार
पृथिव्यादिकभूतों में तदाश्रयता होने से गुणत्वापत्ति का वारण कौन
कैसे कर सकता है ? । इस मान्यता में तो गुणत्वापत्ति उनमें बलात्
आ जाती है ।

यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि-‘सामान्यरूप से आश्रित होने
में गुणत्वापत्ति नहीं आती है किन्तु समवायसंबन्ध से आश्रित रहने में
गुणरूपता आती है, पृथिव्यादिकभूत आकाश में समवायसंबन्ध से आश्रित

એમ કહેવું તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે એ પ્રકારની માન્યતાથી પૃથિવ્યા
દિક બાર પદાર્થોમા પણ આકાશાશ્રિત હોવાથી ગુણત્વાપત્તિ આવે છે આકાશ
સિવાય બીજા કોઈ એ ભૂતોના (પદાર્થોના) આશ્રય નથી એ એમ કહેવામા
આવે કે “પૃથિવ્યાદિકભૂત ગુણરૂપ નથી કે જેને કારણે તેમનામાં આકાશગુણતા
આવી શકે” તો એવું કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે બ્યારે આપ એમ
કહે છે કે “શબ્દ આકાશને આશ્રિત રહે છે, તેથી તે ગુણ છે” તો પછી આ
કથન પ્રમાણે પૃથિવ્યાદિક ભૂતોમાં તે આશ્રયતા હોવાથી ગુણત્વાપત્તિનું નિવારણ
કેણ કેવી રીતે કરી શકે છે ? આ માન્યતાથી તો તેમનામા ગુણત્વાપત્તિ
બળાત્કારે આવી બચ છે

વળી એ એમ કહેવામા આવે કે “સામાન્યરૂપે આશ્રિત થવામાં ગુણ-
ત્વાપત્તિ આવતી નથી પણ સમવાયસંબંધથી આશ્રિત રહેવામા ગુણરૂપતા આવે છે
પૃથિવ્યાદિક ભૂત આકાશમા સમવાય સંબંધથી આશ્રિત રહેતા નથી, તેઓ તો

અગ્રોચ્યતે—કોડ્ય મન્નદુક્ત. સમવાય ૧, યદ્યેયપ્રગોલીભાવેનાવસ્થાન, યથા ઘટાદેસ્તદ્વતરૂપાદેશ્ચ યં સમ્પન્નં ત્ત સમવાય ઇત્યુચ્યતે, તર્હિ ઘટ્ટસ્પાકાગુણત્વ ન સમવતિ, આકાશેન સદૈશ્વ લોલીમાવેન તમ્યાનવસ્થાનાન્, ન દિ ઘટાદો રૂપાદિવત્ સદા નમસિ શબ્દસદ્ભાવોઽસ્તિ ।

અયાકાશે ઉપલમ્બમાનત્વાત્ સદ્ગુણત્વં શબ્દમ્યાસ્તીત્યુચ્યતે, તર્હિ ઉલ્કાદર-પ્યાકાશ ઉપલમ્બમાનત્વાત્ તદ્ગુણત્વમસદ્ગ્ સ્યાત્ ।

યદિ તુ ઉલ્કાદેઃ પરમાર્થતઃ સ્થાન પૃથિવ્યાદિકમ્, આકાશે તદ્ગુણત્વમસ્તુ પવનેન સંચાર્યમાણત્વાદિત્યુચ્યતે, તર્હિ તથૈશ્વ શબ્દસ્પાપિ પરમાર્થતઃ સ્થાનમાકાશં નાસ્તિ, કિં તુ શ્રોત્રાદિકમિતિ દ્રૂમ' । યત્તુ આકાશે તદવમ્યાનમુપલમ્બ્યતે, તત્ પવનેન સંચાર્યમાણત્વાદિતિ ઘોષ્યમ્, તથાહિ યત્ર યત્ર પવન સચરતિ, તત્ર તત્ર શબ્દોઽપિ ગચ્છતિ, પવનમતિકૂલગમન શબ્દમ્પ નાસ્તિ । ઉક્તચ્ચ—

‘નહીં રહતે હૈ, વે તો ઘટ્ટાં મયોગસંયંધ સે આશ્રિત રહતે હૈ’ એસા કહના હસ પ્રશ્ન કો સ્થાન દેને કે લિયે યાચ્ય ફરતા હૈ કિ યત્ર સમવાય કયા ઘસ્તુ હૈ ? કયા ઇક્ષત્ર લોલીભાવ સે રહના યહી સમવાય હૈ જૈસા ઘટા દિક ઓર ઉસકે રૂપાદિકોં મેં હૈં ? । સો હસ કથન સે તો શબ્દ મેં આકાશગુણતા નહીં આતી હૈ, કારણ કિ—શબ્દ ઓર આકાશ મેં હસ પ્રકાર કા લોલીભાવરૂપ સમવાયસંયંધ નહીં હૈ । જિસ પ્રકાર ઘટાદિક મેં સદા રૂપાદિક કા ઇક્ષત્ર લોલીભાવ રહા કરતા હૈ ઉસ પ્રકાર સે આકાશ મેં શબ્દ કા સદા લોલીભાવ નહીં રહતા હૈ ।

યદિ કહા જાવે કિ ‘આકાશ મેં શબ્દ કી ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ અતઃ વહ ઉસકા ગુણ હૈ’ સો એસી માત તો ઉલ્કાદિક મેં બી હોતી હૈ અતઃ ઉનમેં બી આકાશગુણતા માનની પડેગી ।

ત્યા સંયોગ સંબંધે આશ્રિત રહે છે ” એમ કહેવું તે બા પ્રશ્નને સ્થાન દેવા માટે ફરજ પાડે છે કે એ સમવાય શી વસ્તુ છે ? શુ એક્ષત્ર લોલીભાવથી રહેવું એજ સમવાય છે, જેવો ઘટાદિક અને તેના રૂપાદિકોમાં છે ? તો બા કથનથી તો શબ્દમાં આકાશગુણતા આવતી નથી, કારણ કે શબ્દ અને આકાશમાં બા પ્રકારનો લોલીભાવરૂપ સમવાય સંબંધ નથી જે પ્રકારે ઘટાદિકમાં હૈશ્યાં રૂપાદિકોના એક માત્ર લોલીભાવ રહ્યા કારે છે, તે પ્રકારે આકાશમાં શબ્દનો હૈશ્યાં લોલીભાવ રહી શકતો નથી

જો એમ કહેવામાં આવે કે “આકાશમાં શબ્દની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી તે તેના શુદ્ધ છે ” તો એવી પાત તો ઉલ્કાદિકમાં પણ થાય છે તેથી તેમનામાં પણ આકાશ શુદ્ધતા માનવી પડે

યથા ચ પૂર્યતે તૂલ, -માકાશે માતરિચ્ચના ।

તથા શબ્દોઽપિ કિં વાયોઃ પ્રતીપ કોઽપિ શબ્દવિત્ ॥ ૧ ॥

તસ્માન્નાકાશશુણ' શબ્દ', કિંતુ પુદ્ગલમય ઇતિ સ્થિતમ્ । વ્યક્તનાવગ્રહસ્ય
દૃષ્ટાન્તો મહત્ક ઇતિ ટીકાન્તે દ્રષ્ટવ્ય' ॥ મૃ૦ ૨૮ ॥

॥ ઇતિ વ્યક્તનાવગ્રહપ્રકરણમ્ ॥

અર્થ—જો હવે પર એમા કહ્યા જાવે કે 'ઉલ્કાદિકોં કા પરમાર્થતઃ સ્થાન
તો પૃથિવી આદિક હી હૈં પરન્તુ એ જો આકાશ મેં ઉપલબ્ધ હોતે હૈં ઉસકા
કારણ પવન દ્વારા ઉનકા વહા સચરણ કરવાના હૈ' તો ફિર ઇસી તરહ
સે યહ બી માન લેના ચાહિયે કિ પરમાર્થત' શબ્દ કા સ્થાન આકાશ
નહીં હૈ કિન્તુ ઓત્રાદિક હી હૈ, પરન્તુ આકાશ મેં જો ઉસકા અવસ્થાન
માલુમ પડતા હૈ વહ પવન કે દ્વારા ઉનકા વહાં સચરણ હોના હૈ । જહા
જહાં પવન કા સંચાર હોતા હૈ વહાં વહા શબ્દ બી જાતા હૈ, શબ્દ કા
પવન કે પ્રતિકૂલ ગમન નહીં હોતા હૈ । કહા બી હૈ—

“યથા ચ પૂર્યતે તૂલ, -માકાશે માતરિચ્ચના ।

તથા શબ્દોઽપિ કિં વાયોઃ, પ્રતીપકોઽપિ શબ્દવિત્” ॥ ૧ ॥

અર્થ—જેસે પવન સૂઈ કો ઉઢાકર આકાશમેં ખરવેતા હૈ, ઉસીતરહ
શબ્દ કો બી આકાશ મેં ખરવેતા હૈ । કયા પવન કી પ્રતિકૂલતા મેં કોઈ
બી મનુષ્ય કિસીકે શબ્દ કો સમજ પાતા હૈ ? અર્થાત કોઈ બી નહીં
સમજ પાતા હૈ ।

એ તે વિષે એમ કહેવામાં આવે કે “ઉલ્કાદિકોં કા પરમાર્થતઃ સ્થાન તો
પૃથ્વી આદિ જ છે, પણ આકાશમાં તેઓ જે પ્રાપ્ત થાય છે તેનું કારણ પવન
દ્વારા તેમનું ત્યા સચરણ કરાવવાની ક્રિયા જ છે” તો પછી એજ રીતે એ પણ
માની લેવું એઈએ કે પરમાર્થતઃ શબ્દનું સ્થાન આકાશ નથી પણ ઓત્રાદિક
જ છે પણ આકાશમાં જે તેનું અવસ્થાન માલુમ પડે છે તે પવનના દ્વારા તેનું
ત્યા સચરણ થવાની ક્રિયા છે, જ્યાં જ્યાં પવનનો સંચાર થાય છે ત્યાં ત્યા
શબ્દ પણ જાય છે શબ્દનું અમત પવનથી પ્રતિકૂળ હોતું નથી કહ્યું પણ છે—

“યથા ચ પૂર્યતે તૂલ, માકાશે માતરિચ્ચના

તથા શબ્દોઽપિ કિં વાયોઃ, પ્રતીપ કોઽપિ શબ્દવિત્” ॥ ૧ ॥

અર્થ—એમ પવન રૂપે ઉઠાડીને આકાશમાં ભરીડે છે, તેવી જ રીતે શબ્દને
પણ આકાશમાં ભરી દે છે શું ? પવનની પ્રતિકૂલતામાં કોઈ પણ માણસ
કોઈના શબ્દને સમજી શકે છે ? અર્થાત કોઈપણ સમજી શકતા નથી

અર્થાવગ્રહઃ પ્રોચ્યતે—

મૂલમ્—સે કિં ત અત્યુગ્ગહે ? । અત્યુગ્ગહે છવિહે પળ્લન્તે, ત જહા-સોઢદિય-અત્યુગ્ગહે ૧, ચર્મિલ્લદિય અત્યુગ્ગહે ૨, ઘાળિ-દિય અત્યુગ્ગહે ૩, જિર્મિલ્લદિય અત્યુગ્ગહે ૪, ફાસિદિય અત્યુગ્ગહે ૫, નોઢદિય અત્યુગ્ગહે ॥ સૂ. ૨૯ ॥

છાયા—અવ યઃ સોઢર્થાવગ્રહઃ ? । અર્થાવગ્રહ પશ્ચિષ મત્તમ । તદ્ યથા—ઓત્રેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ ૧, ચક્ષુરિન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ ૨, ઘ્રાણેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ ૩, નિર્ભ્રેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ ૪, સ્પર્શેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ ૫, નોઢેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ ૬ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

ટીકા—‘સે કિં ત અત્યુગ્ગહે’ । ઇત્યાદિ । યતિવિષોઢસાવર્થાવગ્રહ ઇતિ શિષ્યમત્તઃ । ઉત્તરમાઢ—‘અત્યુગ્ગહે છવિહે પળ્લન્તે’ । ઇત્યાદિ । અર્થસ્યાવગ્રહ-ળમ્—અર્થાવગ્રહ । સકલરૂપાદિવિશેષનિરપેક્ષાઢનિર્દેશ્યસામાન્યમાત્રાર્થમગ્રહ રૂપઃ । પ્રથમપરિચ્છેદનમર્થાવગ્રહ ઇતિ નિર્વિલ્પક જ્ઞાન દર્શનરૂપમિત્યુચ્યતે । અયં ચ નૈશ્વયિક એકસામાયિકઃ, યસ્તુ વ્યાવહારિક ‘શબ્દોઢયમ્’ ઇત્યાદ્યુલ્લેસ ધાન્ સ આન્તર્મોહર્તિક ઇતિ । અર્થાવગ્રહઃ—મન-સહિતેન્દ્રિયપચ્ચક્રજન્યત્વાત્ પોઢા

ઇસલિપે શબ્દ આકાશ કા ગુણ નહીં હૈ, કિન્તુ વહ પુત્રલ કી એક પર્ચાય હૈ, યહ સિદ્ધ હો જાતા હૈ ।

વ્યજ્ઞનાવગ્રહ કા દષ્ટાન્ત મલ્લક—મૂત્તિકા કા નવીન સકોરા—બતલાયા ગયા હૈ વહ ટીકા કે અન્ત મેં દિયા ગયા હૈ અતઃ વહાં સે સમક્ષ લેના ચાહિયે ॥ સૂ. ૨૮ ॥

॥ ઇસ પ્રકાર યહ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ ક્રુઆ ॥

અબ સૂત્રકાર અર્થાવગ્રહકો કહતે હૈ—‘સે કિં ત અત્યુગ્ગહે’ । ઇત્યાદિ । પ્રશ્ન—હૈ મદત ! પૂર્વેનિર્દિષ્ટ અર્થાવગ્રહકા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

તેથી ૨૦૬ આકાશનો શુષ્ક નથી, પણ તે પુદ્ગલની એક પર્યાય છે એ સિદ્ધ થઈ જાય છે

વ્યજ્ઞનાવગ્રહનું રૂપાંત મલ્લક—માટીનું નવીન શકોદ—ખતાવવામાં આવેલ છે તે ટીકાને અતે આપેલ છે તેથી ત્યાંથી સમજી લેવું ॥ સૂ. ૨૮ ॥

॥ આ પ્રકારે આ વ્યજ્ઞનાવગ્રહનું વર્ણન થયું ॥

હવે સૂત્રકાર અર્થાવગ્રહનું વર્ણન કરે છે—‘સે કિં ત અત્યુગ્ગહે’ । ઇત્યાદિ પ્રશ્ન—હે બાહ્ય ! પૂર્વેનિર્દિષ્ટ અર્થાવગ્રહનું શું સ્વરૂપ છે ?

મન્વતીત્યાહ-‘અત્યુગ્રાહે’ ઇતિ । અર્થાવગ્રહ પદ્ધતિઃ પ્રણત્ । ઓત્રેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ ઓત્રેન્દ્રિયેણ, એવ ચક્ષુરિન્દ્રિયાર્થાવગ્રહાદિષુ વિષ્ણેયમ્ । ઇદમત્ર વોધ્યમ્-ચક્ષુર્મેનસોસ્તુ વ્યક્તનાવગ્રહોન મન્વતિ, તતસ્તયોરર્થાવગ્રહ એવ મન્વતિ । તત્ર પ્ષ્ટમેદમાહ-‘નો ઇન્દિય-અત્યુગ્રાહે’ ઇતિ । નો ઇન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ-નો ઇન્દ્રિયેણ=માવમનસાઽર્થાવગ્રહો દ્રવ્યન્દ્રિય વ્યાપારનિરપેક્ષો ઘટાદ્યર્થસ્વરૂપપરિમાવનાઽમિમુલ્લઃ । પ્રથમમેકસામયિકો રૂપાદ્યર્થા-કારાદિવિશેષચિન્તારહિતોઽનિર્દેશ્યસામાન્યમાત્રચિન્તાત્મકો વોધઃ । - નો ઇન્દ્રિયાર્થાવગ્રહઃ-નો ઇન્દ્રિય હિ મનઃ, સત્ત્વ દ્વિધા-દ્રવ્યરૂપ માવરૂપ ચ । તત્ર મન, પર્યાપ્તિ નામકર્મોદયાદ્ યન્મન પ્રાયોગ્યવર્ગણાદલિકાનાદાય મનસ્ત્વેન પરિણમતિ તદ્ દ્રવ્યરૂપ મન । તથા દ્રવ્યમનોઽવપ્ટમ્મેન જીવસ્ય યો મનનપરિણામ સ માવમનઃ । તત્રેહ માવમનો ઘટ્ણતે । તદ્ગ્રહણે હિ દ્રવ્યમનસોઽપિ ગ્રહણ મન્વત્યેવ, દ્રવ્યમનો વિના માવમનસોઽસમવાત્, માવમનો વિનાઽપિ ચ દ્રવ્યમનો મન્વતિ ॥ સૂ૦ ૨૯ ॥

ઉત્તર-અર્થાવગ્રહ છહ પ્રકારકા થતલાયા ગયા હૈ, વે હસ પ્રકાર હૈ-૧ ઓત્રેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ, ૨ ચક્ષુરિન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ, ૩ જિહ્વેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ, ૪ ઘ્રાણેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ, ૫ સ્પર્શેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ ઓર ૬ નો ઇન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ । અર્થ કા અવગ્રહ હોના હસકા નામ અર્થાવગ્રહ હૈ । સકલ રૂપાદિક વિશેષ સે નિરપેક્ષ હોને કી વજહ સે અનિર્દેશ્ય સામાન્ય માત્ર અર્થ કા જાનના, જૈસે ‘યહ કુલ હૈ’ હસકા નામ અર્થાવગ્રહ હૈ । નૈશ્ચયિક ઓર વ્યાવહારિક રૂપ સે અર્થાવગ્રહ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ । નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ કા કાલ એક સમયમાત્ર હૈ । યહ નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન રૂપ હોતા હૈ । નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન, દર્શનરૂપ હોતા હૈ । તથા જો વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હોતા હૈ, અર્થાવ-‘યહ શબ્દ હૈ’ હત્યાદિ પ્રકાર કે

ઉત્તર-અર્થાવગ્રહ છ પ્રકારના બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે-(૧) ઓત્રેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૩) જિહ્વેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૪) ઘ્રાણેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૫) સ્પર્શેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ (૬) નો ઇન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ અર્થનો અવગ્રહ થવો તેનું નામ અર્થાવગ્રહ છે સકલ રૂપાદિક વિશેષથી નિરપેક્ષ હોવાને કારણે અનિર્દેશ્ય સામાન્યમાત્ર અથનું બહુવુ, જેમકે “આ ઠંડક છે” તેનું નામ અર્થાવગ્રહ છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિક રૂપે અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહનો કાળ એક સમયમાત્ર છે એ નિર્વિકલ્પક જ્ઞાનરૂપ હોય છે નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન દર્શનરૂપ હોય છે તથા જે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માટે છે એટલે કે “આ શબ્દ છે” હત્યાદિ પ્રકારના ઉલ્લેખવાળો હોય છે, તેનો

ઉલ્લેખ ગાળા હોતા હેં ઉમકા કાલ અન્તર્મુદર્ત કા હેં । યદ અથાવગ્રહ મન ઓર પાચ ઇન્દ્રિયોં સે ઉત્પન્ન હોને કે કારણ છદ પ્રકાર કા ચતલાયા ગયા હેં । યદ યાત પરિલે વ્યજનાચગ્રહ કે પ્રકરણ મેં કરી જા ચુકી હેં કિં ચક્ષુ ઓર મન અપ્રાપ્યકારી હોને કે કારણ ઇનસે વ્યજનાચગ્રહ નહીં હોતા હેં અર્થાત્ ઇનસે અર્થાવગ્રહ હીં હોના હેં । સૂત્ર મેં “નો ઇન્દ્રિય” શબ્દ સે ભાવમન ગૃહીત છુટા હેં । મન દો પ્રકાર કા ચતલાયા ગયા હેં । ઇક દ્રવ્ય મન ઓર દુસરા ભાવમન । ભાવમન કે યારા જો અર્થ કા ગ્રહણ હોતા હેં—જિસમેં કિં દ્રવ્યેન્દ્રિય કે વ્યાપાર કી અપેક્ષા નહીં હોતી હેં, તથા ઘટાદિકરૂપ પદાર્થ કે સ્વરૂપ કી વિચારણા કે જો સન્નુમ્બ હોતા હેં, વિશેષ કા જિસમેં કોઈ વિચાર નહીં હોતા હેં કિન્તુ અનિર્દેહ્ય સામાન્ય-માત્ર કા હીં જિસમેં યોગ રહા કરતા હેં—ઉસકા નામ નો ઇન્દ્રિયાર્થા-વગ્રહ હેં । મન પ્રયાસિ નામ કર્મ કે ઉદય સે યુક્ત જીવ મન પ્રાયોગ્ય ધર્મગણાલિકોં કો ગ્રહણ કરકે જો ઉન્હેં મનરૂપ સે પરિણમાતા હેં ઇસકા નામ દ્રવ્યમન હેં । તથા દ્રવ્યમન કી સહાયતા સે જીવ કા જો મનનરૂપ પરિણામ હોતા હેં વહ ભાવમન હેં । તાત્પર્ય ઇસકા ઇસ પ્રકાર હેં—મનો ધર્મગણાઓં કા મનરૂપ સે પરિણમન હોના ઇસકા નામ દ્રવ્યમન, તથા ઇસ દ્રવ્યમન કી મહાયતા સે જીવ કે જો ઇન ૨ પદાર્થોં કા વિચાર

કાળ અન્તર્મુદર્તને છે આ અર્થાવગ્રહ મન અને પાંચ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થવાને કારણે છ પ્રકારનો બતાવ્યો છે એ વાત પહેલાં વ્યજનાવગ્રહના પ્રકરણમાં કહેવાઈ ગઈ છે કે ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી હોવાથી તેમના વડે વ્યજનાવગ્રહ થતો નથી, એટલે કે તેમનાથી અર્થાવગ્રહ જ થાય છે સૂત્રમાં “નો ઇન્દ્રિય” શબ્દથી ભાવ મન શ્રેણી કરેલ છે મન બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે (૧) દ્રવ્ય મન, (૨) ભાવ મન.

“ભાવમનનાદ્વારા જે અર્થોનું શ્રેણી થાય છે, “જેમા દ્રવ્યેન્દ્રિયના વ્યાપારની અપેક્ષા રહેતી નથી, તથા ઘટાદિકરૂપ પદાર્થના સ્વરૂપની વિચારણાની જે સમીપ હોય છે, વિશેષને જેમા કોઈ વિચાર થતો નથી, પણ અનિર્દેશ્ય સામાન્યમાત્રને જ જેમા ઘ્રાણ રહ્યા કરે છે” તેનું નામ નો ઇન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ છે મનઃપ્રયાસિ નામકર્મના ઉદયથી યુક્ત જીવ મનાપ્રાયોગ્ય ધર્મગણાલિકોને શ્રેણી કરીને તેમને જે મનરૂપે પરિણમાવે છે, તેનું નામ દ્રવ્યમન છે તથા દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવનું જે મનનરૂપ પરિણામ આવે છે, તે ભાવમન છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—મનોવશબ્દજોનું મનરૂપે પરિણમન થવું તેનું મ દ્રવ્યમન, તથા તે દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવને તે તે પદાર્થોને

મૂલમ્—તસ્સ ણ ઇમે ષ્ઠદ્વિયા નાનાઘોષા નાનાવજના પચ્ચ નામધિજ્ઞા ભવતિ, ત જહા-ઓગેપહણયા, ઉવધારણયા, સવણયા, અવલવણયા, મેધા । સે ત ઉગ્ગહે ॥ સૂ૦ ૩૦ ॥

છાયા—તસ્સ સ્વલ્લુ ઇમાનિ એકાર્થિકાનિ નાનાઘોષાણિ નાનાઘ્યજ્ઞનાનિ, પચ્ચ-નામધેયાનિ મયન્તિ, તત્થ યથા-અવગ્રહણતા, ઉપધારણતા, ધવણતા, અવલમ્બનતા, મેધા । સ એપોજ્વમ્મહ ॥ સ૦ ૩૦ ॥

ટીકા—‘તસ્સ ણ૦’ ઇત્યાદિ । તસ્ય=અવગ્રહસ્ય સ્વલ્લુ ઇમાનિ=અનન્ત-સ્વરૂપમાણાનિ, નાનાઘોષાણિ = નાના - અનેકવિધા. ઘોષા = ઉદાસાદયો યત્ર તાનિ । તથા નાનાઘ્યજ્ઞનાનિ - નાના = અનેકવિધાનિ, ઘ્યજ્ઞનાનિ=વ્યજ્ઞનવર્ણાઃ કકરાદયો યત્ર તાનિ, પચ્ચ=પચ્ચસંસ્કૃતકાનિ, નામધેયાનિ=નામાનિ એકાર્થિકાનિ=અવગ્રહસામાન્યાપેક્ષયા અભિન્નાર્થકાનિ । અવગ્રહવિશેષાપેક્ષયા તુ

હુઆ કરતા હૈ વહ્ ભાવમન હૈ । યહા ભાવમન કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસીસે દ્રવ્ય મન કા મી ગ્રહણ હો જાતા હૈ, કારણ કિ-દ્રવ્યમન કે વિના ભાવમન નહીં હોતા । ભાવમન કે વિના દ્રવ્યમન તો હો જાતા હૈ । હસી તરહ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સે જો અર્થ કા અવગ્રહ હોતા હૈ વહ્ શ્રોત્રેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય સે જો અર્થ કા અવગ્રહ હોતા હૈ વહ્ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ હૈ, ઇત્યાદિ રૂપ સે શેષ ઇન્દ્રિયોં મેં મી જાન લેના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૨૯ ॥

‘તસ્સ ણ૦’ ઇત્યાદિ ।

અવગ્રહ કે નાના ઉદાસ આદિ ઘોષ તથા અનેક વિધ ઘ્યજન-કકાર આદિ ઘ્યજન-વર્ણ વાલે એકાર્થક પાંચ નામ હૈં । અર્થાત્થ યે પાચ

થયા કરે છે તે ભાવમન છે અહીં ભાવમન શ્રદ્ધણ કરેલ છે તેથી દ્રવ્યમનનુ પચ્ચ શ્રદ્ધણ થઈ બાધ છે, કારણ કે દ્રવ્યમન વિના ભાવમન હોતુ નથી ભાવ મન વિના દ્રવ્યમન હોઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી જે અર્થને અવગ્રહ થાય છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ, ચક્ષુર્દ્રિયથી જે અર્થને અવગ્રહ થાય છે તે ચક્ષુર્દ્રિય અર્થાવગ્રહ છે, ઇત્યાદિ રીતે બાકીની ઇન્દ્રિયોમા પચ્ચ સમજ લેવું ॥ સૂ ૨૬ ॥

“તસ્સ ણ૦” ઇત્યાદિ—

અવગ્રહના અનેક ઉદાત્ત આદિ ઘોષ તથા અનેકવિધ ઘ્યજન-કકાર આદિ ઘ્યજન-વર્ણવાળા એકાર્થક પાંચ નામ છે એટલે કે એ પાંચ નામ અવ

કથંચિદ્ ભિન્નાર્થકાનિ । તથાદિ-इह अग्रहसिपा-व्यञ्जनानग्रह', सामान्यार्था-
 वग्रहः, विशेषसामान्यार्थावग्रहमेति । तत्र विशेषसामान्यार्थावग्रह औपचारिक',
 स चानन्तरमेवाग्रे प्रदर्शयिष्यते । अवग्रहस्य पञ्चनामानि प्रदर्शयितुमाह—'त जहा'
 इत्यादि । तद्यथा-तानि यथा—'अवग्रहणता' इति । अवग्रहणतः अनेनेत्यवग्रहणम्-
 व्यञ्जनावग्रह-प्रथमसमयप्रविष्ट-शब्दादि-पुद्गलाऽऽदानपरिणाम इत्यर्थः । अवग्रहण-
 मेव-अवग्रहणता । स्वार्थे तल् प्रत्यय आर्पत्वात् । एवमग्रेऽपि तद् प्रत्ययो बोध्यः ॥१॥

નામ અવગ્રહ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે સમાન અર્થ યાછે હું । તથા અવગ્રહ
 વિશેષ કી અપેક્ષા યે પાચીં હી નામ કથંચિત્ ભિન્નાર્થક બી હું । અવગ્રહ
 ત્રીન પ્રકાર કા હૈ-વ્યજ્ઞનાવગ્રહ, સામાન્યાર્થાવગ્રહ તથા વિશેષ સામાન્ય
 ર્થાવગ્રહ । इनमें तीसरा भेद जो विशेष सामान्यार्थावग्रह है वह औप
 चारिक है । यह बात अभी आगे प्रदर्शित की जावेगी । अवग्रह के पांच
 नाम ये हैं-अवग्रहता १, उपधारणता २, श्रवणता ३, अवलम्बनता ४,
 भेदा ५ । व्यञ्जनावग्रह कि जिसकी स्थिति अन्तर्मुद्गता की है उसके
 प्रथम समय में प्रविष्ट शब्दादिक पुद्गलों के ग्रहण करने रूप परिणाम
 का नाम अवग्रहणता है १ । व्यञ्जनावग्रह के द्वितीय आदि समय से
 लेकर व्यञ्जनावग्रह की समाप्ति पर्यन्त प्रतिसमय अपूर्व २ प्रविष्ट शब्दा
 दिक पुद्गलों के ग्रहण पूर्वक प्राक्तन प्रतिसमयगृहीत शब्दादिक पुद्गलों
 का जो धारणापरिणाम है वह उपधारणा है २ । तात्पर्य इसका यह है
 कि व्यञ्जनावग्रह का अन्त अर्थावग्रह के होने का प्रथम समय पर्यन्त

અહ સામાન્યની અપેક્ષાએ સમાન અર્થવાળા છે તથા અવગ્રહવિશેષની અપેક્ષાએ
 પાંચે નામ ઠીકે ભિન્નાર્થક પણ છે અવગ્રહ ત્રણ પ્રકારના છે-વ્યજ્ઞનાવગ્રહ,
 સામાન્યાર્થાવગ્રહ, તથા વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ આમાં ત્રીજો ભેદ-વિશેષ સામા
 ન્યાર્થાવગ્રહ ઔપચારિક છે આ વાત હવે આગળ બતાવવામાં આવશે અવગ્રહના
 આ પાંચ નામ છે-(૧) અવગ્રહણતા, (૨) ઉપધારણતા (૩) શ્રવણતા (૪)
 અવલંબનતા અને (૫) ભેદા

(૧) જે વ્યજ્ઞનાવગ્રહની સ્થિતિ અન્તર્મુદ્ગતાની છે, તેના પ્રથમસમયમાં
 પ્રવિષ્ટ શબ્દાદિક પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવારૂપ પરિણામનું નામ અવગ્રહણતા છે

(૨) વ્યજ્ઞનાવગ્રહના દ્વિતીય આદિ સમયથી લઈને વ્યજ્ઞનાવગ્રહની
 સમાપ્તિ સુધી, પ્રતિ સમય અપૂર્વ અપૂર્વ પ્રવિષ્ટ શબ્દાદિક પુદ્ગલોના ગ્રહણ
 પૂર્વક પ્રાકૃતન પ્રતિસમયગૃહીત શબ્દાદિક પુદ્ગલોનું જે ધારણા પરિણામ છે, તે
 ઉપધારણા છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે વ્યજ્ઞનાવગ્રહનો અંત અર્થાવગ્રહ

‘ઉપધારણતા’ ઇતિ । ધાર્યતેઽનેનેતિ ધારણમ્ । ઉપ=સામીપ્યેન ધારણમ્
ઉપધારણમ્, વ્યજ્ઞનાવગ્રહ-દ્વિતીયાદિ-સમયેષ્વચસાનપર્યન્તં પ્રતિસમયમપૂર્વાપૂર્વ-
પ્રવિષ્ટશબ્દાદિપુદ્ગલગ્રહણપુરસ્સરમાક્તનપ્રતિસમયગૃહીતશબ્દાદિપુદ્ગલધારણપરિણામ ઇ
ત્યર્થઃ । તદેવોપધારણતા । અગ્રગ્રહણતોપધારણતા ચેતિ દ્વય વ્યજ્ઞનાવગ્રહરૂપમ્ ॥૨॥

‘શ્રવણતા’ ઇતિ । શ્રૂયતેઽનેનેતિ શ્રવણમ્, એકસામાયિકસામાન્યાર્યાવગ્રહ-
રૂપો ઘોષપરિણામ ઇત્યર્થઃ । તદેવ શ્રવણતા ॥ ૩ ॥

‘અવલમ્બનતા’ ઇતિ । અલમ્બ્યત ઇત્યવલમ્બનમ્ । વિશેષસામાન્યાર્યાવગ્રહ
ઇત્યર્થઃ । તદેવ અવલમ્બનતા ॥ ૪ ॥

માના ગયા હૈ । યહ પછિલે યનલાયા જા શુકા હૈ કિ-અર્થાવગ્રહ કા
પૂર્થવર્તીજ્ઞાનવ્યાપાર વ્યજન સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ઉસ વ્યજન કી
પુષ્ટિ કે સાથ પુષ્ટ હોતા ચલા જાતા હૈ, અતઃ વ્યજનાવગ્રહ કા પ્રથમ
ક્ષણવર્તી જિતના ખી જ્ઞાનવ્યાપાર હૈ વહ અવગ્રહગતા ૧ ઓર દ્વિતીય
આદિ સમય સે લેકર અન્ત સમય તક જો અપૂર્વ ૨ જ્ઞાનવ્યાપાર હૈ વહ
સય ઉપધારણતા હૈ ૨ । યહ ઉપધારણતા યહ કરતી હૈ કિ વ્યજનાવગ્રહ
કે જન દ્વિતીયાદિ સમયો સે લેકર જો અન્તસમય તક અપૂર્વ ૨ જ્ઞાન-
વ્યાપાર પુષ્ટ હોના જાતા હૈ ઉસ સય કો અપને મેં જમા કરતી જાતી હૈ ।
તથા દ્વિતીયાદિ સમય કે જ્ઞાનવ્યાપાર કો આગે ૨ કે સમયો મેં છુપ
જ્ઞાનવ્યાપાર કે સાથ જોડતી રહતી હૈ । ઇસ તરહ ઉન સમયો કે જ્ઞાન-
વ્યાપાર કી અન્તતક એક ધારા ચિત્ત મેં જમતી ચલી જાતી હૈ । ઇસી કા
નામ ઉપધારણતા હૈ ૨ । ઇસ ઉપધારણતા કે અનન્તર સમય મેં હી

પ્રથમ સમય સુધી જ્ઞાનવામા આવેલ છે એ પહેલા બતાવવામા આવી ગયુ
છે કે-અર્થાવગ્રહનો પૂર્વવર્તી જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યજનથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે
વ્યજનની પુષ્ટિની સાથે જ પુષ્ટ થતો બાય છે, તેથી વ્યજનાવગ્રહનો પ્રથમ ક્ષણ
વર્તી જેટલો જ્ઞાનવ્યાપાર છે તે અવગ્રહણતા અને દ્વિતીય આદિ સમયથી લઈને
અન્ત સમય સુધી જે અપૂર્વ અપૂર્વ જ્ઞાનવ્યાપાર છે તે બધી ઉપધારણતા
છે આ ઉપધારણતા એ કામ કરે છે કે વ્યજનાવગ્રહના એ દ્વિતીયાદિ સમયોથી
લઈને અન્ત સમય સુધી જે અપૂર્વ અપૂર્વ જ્ઞાન વ્યાપાર પુષ્ટ થતો બાય છે તે
બધાને પોતાની અદર જમા કરતી બાય છે તથા દ્વિતીયાદિ સમયના જ્ઞાન
વ્યાપારને આગળ આગળના સમયોમા થયેલ જ્ઞાનવ્યાપારની સાથે જોડતી રહે
છે આ રીતે તે સમયોના જ્ઞાનવ્યાપારની અત સુધી એક ધારા ચિત્તમાં જામતી
બાય છે એનું જ નામ ઉપધારણતા છે ૨ આ ઉપધારણતા બાદના સમયે જ

નનુ કય વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહોઽવલમ્બનમિતિ चेत्, उच्यते—इदं ‘शब्दोऽयम्’ इत्यपि ज्ञानविशेषावगमस्त्वदावयवज्ञानम् । तथाहि—‘शब्दोऽयं नागशब्दोऽयं’ इत्यादिरिति शब्दस्यरूपावधारणविशेषावगमः । अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणमेकसामान्यमिदं स पारमार्थिकोऽर्थोऽग्रहः । तत उच्यते यत् ‘किमिदं’—मिति विमर्शने सा ईदृशः । तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं ‘शब्दोऽयम्’ इति मन्वति

“यह कुछ है” ऐसा अर्थावग्रह होना है । अवग्रहता और उपधारणता ये दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यंजनावग्रह स्वरूप होते हैं । एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप યોગ પરિણામ होता है वह श्रवणता है ३ । तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप યોગ પરિણામ होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवलम्बनता है ४ ।

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ કો આપ અવલમ્બન કૈસે કાતે છે ?

ઉત્તર—‘શબ્દોઽયમ્’—યહ શબ્દ છે, ઇસ પ્રકાર કા જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોને સે અવાયજ્ઞાન છે, ક્યોં કિ યહ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નહીં છે, ઇસ પ્રકાર શબ્દસ્વરૂપ કે અવધારક હોને સે યહ અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે । અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર હોતા છે । સર્વ પ્રથમ જો અનિર્દેશ્ય એક સમયપર્યન્ત સામાન્ય માત્ર કા ગ્રહણ હોતા છે વહ પારમાર્થિક અર્થાવગ્રહ છે । ઇસ પ્રકાર અર્થાવગ્રહ હોને કે પાદ જો ‘શબ્દોઽયમ્’—ઇસ પ્રકાર શબ્દસ્વરૂપ કા અવધારણ હોતા છે

“આ કંઈક છે” એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બન્ને પ્રકારથી જ્ઞાનવ્યાપાર બંનેના અવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ યોગ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે અવગ્રહતા છે ૩, તથા વિશેષરૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ યોગ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલમ્બનતા છે ૪

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલમ્બન કેવી રીતે કહો છે ?

ઉત્તર—‘શબ્દોઽયમ્’ આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોય છે સર્વપ્રથમ જે અનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિક અર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે “શબ્દોઽયમ્” આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

નનુ કય વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહોઽગમ્યનમિતિ चेत्, उच्यते—इह ‘शब्दो-
 ऽयम्’ इत्यपि ज्ञान विशेषावगमस्वरूपादवायमानम् । तथाहि—‘शब्दोऽयं नाशब्दो
 रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारण विशेषावगमः । जतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्य-
 मात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थोऽवग्रहः’ । ततः उभे त्वं यत् ‘किमिदं’
 —मिति विमर्शने सा ईहा । तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारण ‘शब्दोऽयम्’ इति मरति

“यह कुछ है” ऐसा अर्थावग्रह होता है । अवग्रहता और उपधारणता ये
 दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यवजनावग्रह स्वरूप होते हैं । एक सामयिक
 जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह ध्रुवणता
 है ३ । तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध
 परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका
 नाम अवगम्यनता है ४ ।

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ કો આપ અવલમ્બન કેસે કહતે છે ?

ઉત્તર—‘શબ્દોઽયમ્’—યહ શબ્દ છે, હસ પ્રકાર કા જ્ઞાન વિશેષા
 વગમરૂપ હોને સે અવાયજ્ઞાન છે, ક્યોં કિ યહ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ
 નહોં છે, હસ પ્રકાર શબ્દસ્વરૂપ કે અવધારક હોને સે યહ અવાયજ્ઞાન
 વિશેષાવગમ છે । અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ હસ પ્રકાર હોતા છે ।
 સર્વ પ્રથમ જો અનિર્દેશ્ય એક સમયપર્યન્ત સામાન્ય માત્ર કા ગ્રહણ
 હોતા છે વહ પારમાર્થિક અર્થોગ્રવહ છે । હસ પ્રકાર અર્થોગ્રવહ હોને કે
 બાદ જો ‘શબ્દોઽયમ્’—હસ પ્રકાર શબ્દસ્વરૂપ કા અવધારણ હોતા છે

“આ કંઈક છે” એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ
 બંને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર બ્યવજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના
 અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે અવણતા છે ૩, તથા વિશેષ
 રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે
 જે વિશેષસામાન્યાર્થોગ્રવહ થાય છે તેનું નામ અવલમ્બનતા છે ૪

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થોગ્રવહને આપ અવલમ્બન કેવી રીતે કહો છે ?

ઉત્તર—“શબ્દોઽયમ્” આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ
 હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે
 શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશે
 પાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોય છે સર્વપ્રથમ જે અનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી
 સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિકઅર્થોગ્રવહ છે, આ રીતે અર્થો
 ગ્રવહ થયા પછી જે “શબ્દોઽયમ્” આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

તદવાયજ્ઞાનમ્ । તત્રાપિ યદા ચત્તરપર્મજિજ્ઞાસા ભવતિ-‘કિમય શબ્દ’ શાસ્ત્ર ? ,
કિં વા શાસ્ત્ર ? ?’ હતિ, તદા ‘શબ્દ’ હતિ જ્ઞાનમુત્તરકાલમાધિવિશેષજ્ઞાનાપેક્ષયા
સામાન્યમાત્રાઽઽલમ્બનમિત્યવગ્રહ ઇત્યુપચર્યતે । સ ચ પરમાર્થત સામાન્યવિશેષરૂપા-
ર્થાલમ્બન હતિ વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ ઇત્યુપચર્યતે । इदमेव हि ‘शब्द’ इति
જ્ઞાનમવલમ્બ્ય ‘કિમયં શબ્દ શાસ્ત્ર ? , કિં વા શાસ્ત્ર ?’ હતીદારૂપ જ્ઞાનમુત્પત્તયતે ।
તતઃ વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહોઽવલમ્બનમિત્યુક્તમ્ ।

‘કિમય શબ્દ શાસ્ત્ર ? , કિં વા શાસ્ત્ર ?’ ઉત્તીર્ણાનન્તર યત્-શાસ્ત્ર એવ, શાસ્ત્ર
એવ’ હતિ જ્ઞાનમુત્પત્તયતે, તદવાયજ્ઞાનમ્ । તદપિ ચ ‘કિમય શાસ્ત્રોઽપિ શબ્દો
ઘઠ અવાયજ્ઞાન હૈ । યઠ અવાયજ્ઞાન શબ્દેતરરૂપાદિ કી વ્યાવૃત્તિ કરકે
શબ્દ કા નિશ્ચાયક હોતા હૈ, ઇસલિયે યહ વિશેષાવગમ સ્વરૂપ હૈ । ઇસ
પ્રકાર ‘યહ શબ્દ હૈ’ ઇસ અવાયજ્ઞાન કે હોને કે ઘાદ ફિર ઉત્તરકાલિક
જિજ્ઞાસા હોતી હૈ-‘યહ શબ્દ શબ્દ કા હૈ ? યા શબ્દ કા હૈ ?’ ।
ઇસ જિજ્ઞાસા કે ઘાદ જો વિશેષજ્ઞાન હોતા હૈ ડસકી અપેક્ષા ‘યહ શબ્દ
હૈ’ યહ જ્ઞાન સામાન્યમાત્રાવલમ્બન હૈ, ઇસલિયે યહ અવગ્રહ શબ્દ સે
ઉપચરિત હોતા હૈ । ઘઠ અવગ્રહ મામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવલમ્બન વાલા
હૈ ઇસલિયે ઘઠ ‘વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ’ ઇસ શબ્દ સે ઉપચરિત હોતા
હૈ, ક્યોં કિ ‘યહ શબ્દ હૈ’-ઇસ પ્રકાર કે જ્ઞાન કા અવલમ્બન કરકે
‘યહ શબ્દ શબ્દ કા હૈ યા શૃંગ કા હૈ ?’ ઇસ પ્રકાર કી રૂપજ્ઞાન
ઉત્પન્ન હોતા હૈ, ઇસીલિયે ‘વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ અવલમ્બન હૈ’ યહ
કહા હૈ । યહ શાંસ્ત્ર કા શબ્દ હૈ અથવા શૃંગ કા ? ઇસ પ્રકાર કી રૂપા કા
ઘાદ જો ‘યહ-શાંસ્ત્ર કા હી શબ્દ હૈ અથવા શૃંગ કા હી શબ્દ હૈ’ એસા જો

અવાયજ્ઞાન છે આ અવાયજ્ઞાન શબ્દેતર રૂપાદિની વ્યાવૃત્તિ કરીને શબ્દનું નિશ્ચય
યઠ હોયછે, તેથી તે વિશેષાવગમસ્વરૂપ છે આ રીતે “આ શબ્દ છે” આ
અવાયજ્ઞાન થયાં પછી વળી ઉત્તરકાલિકધર્મનીજિજ્ઞાસા થાય છે-“ આ શબ્દ
શબ્દો છે કે ગુણો છે ? ” આ જિજ્ઞાસા બાદ જે વિશેષજ્ઞાન થાય છે તેના
કર્તા “આ શબ્દ છે” એ જ્ઞાન સામાન્યમાત્રાવલમ્બન છે તેથી તે અવગ્રહ
શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે તે અવગ્રહ સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવલમ્બનવાળો છે
તેથી તે “વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ” એ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, કારણ કે
“આ શબ્દ છે” આ પ્રકારના જ્ઞાનનું અવલમ્બન લઇને “આ શબ્દ શબ્દો
છે કે ગુણો છે ? ” આ પ્રકારનું ઈદારૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી “વિશેષ
સામાન્યાર્થાવગ્રહ અવલમ્બન છે” એમકહ્યું છે “ આ શબ્દો શબ્દ છે કે
ગુણો ? ” આ પ્રકારની ઈદા પછી જે “આ શબ્દો જ શબ્દ છે કે ગુણો

નનુ કથં વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહોઽવગમ્યનમિતિ चेत्, उच्यते—इदं ‘शब्दोऽयम्’ इत्यपि ज्ञानं विशेषावगमस्वरूपावगमज्ञानम् । तथाहि—शब्दोऽयं नाशब्दो रूपादिरिति शब्दम्वरूपावधारणं विशेषावगमः । अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्य-
मात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः । तत उच्यते तु यत् ‘किमिदं’
—मिति विमर्शनं सा ईहा । तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं ‘शब्दोऽयम्’ इति भवति

“यह कुछ है” ऐसा अर्थावग्रह होता है । अवग्रहता और उपधारणता ये दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यजनावग्रह स्वरूप होते हैं । एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रह रूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता है ३ । तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रह रूप बोध परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवगम्यनता है ४ ।

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ કો આપ અવલમ્બન કેસે કહાતે હું ?

ઉત્તર—‘શબ્દોઽયમ્’—યહ શબ્દ હૈ, ઇસ પ્રકાર કા જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોને સે અવાયજ્ઞાન હૈ, કયોં કિ યહ શબ્દ હૈ, અશબ્દ રૂપાદિ નહીં હૈ, ઇસ પ્રકાર શબ્દસ્વરૂપ કે અવધારક હોને સે યહ અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ હૈ । અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ ઇસ પ્રકાર હોતા હૈ । સર્વ પ્રથમ જો અનિર્દેશ્ય એક સમયપર્યન્ત સામાન્ય માત્ર કા ગ્રહણ હોતા હૈ વહ પારમાર્થિક અર્થાવગ્રહ હૈ । ઇસ પ્રકાર અર્થાવગ્રહ હોને કે યાદ જો ‘શબ્દોઽયમ્’—ઇસ પ્રકાર શબ્દસ્વરૂપ કા અવધારણ હોતા હૈ

“આ કંઈક છે” એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બંને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર બ્યજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે અવગ્રહતા છે ૩, તથા વિશેષરૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવગમ્યનતા છે ૪

શકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલમ્બન કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—“શબ્દોઽયમ્” આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકાર શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોય છે સર્વપ્રથમ જે અનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિક અર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે “શબ્દોઽયમ્” આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

इदमत्र तच्च बोध्यम्—उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-
हादयः प्रवर्तन्ते—‘किमयं शब्द’ शास्त्रः किं वा शार्ङ्गः ?’ इत्यादि । अतः शब्दादि-
ज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-
मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणां स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्म—अर्थावग्रहो द्विविधः
—नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित
पारमार्थिक* सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि
परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उપચાર કા કારણ રહતા હી નહીં । ઉપચાર કે કારણ કે અમાલમે અન્તિમ
વિશેષાવગમ અવાયજ્ઞાન સ્વરૂપ હી રહતા હૈ । અન્તિમ વિશેષાવગમ કે
વાદ અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત હોતી હૈ । વાસનારૂપ સ્મૃતિરૂપ ધાગ્ણા
તો સમી વિશેષાવગમોં મેં હોતી હૈ ।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि—उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा
होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे
क्या यह शब्द शस्त्र का है अथवा शृङ्ग का है ? इसलिये शब्दादि ज्ञान के
वाद् ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव—विशेषसामान्यार्थावग्रह
को अवलम्बन कहा है ।

શિષ્યોં કો સ્પષ્ટરૂપસે સમજાને કે લિવે ફિર મી હસકો સ્પષ્ટ કરતેહેં—
નૈશ્ચયિક ઔર વ્યાવહારિક કે મેદ સે અર્થાવગ્રહ દો પ્રકાર કા હૈ ।
નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમય કા હોતા હૈ । હસમેં કિસી મી પ્રકાર
કા ઉપચાર નહીં હોતા હૈ । અતઃ યહ પરમાર્થિક હૈ । હસકા વિષય કેવલ

છે, તેથી જ ત્યા ઉપચારનું કારણ રહેતું જ નથી ઉપચારના કારણના અભાવે
અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની
પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા
તો સમજા વિશેષાવગમોમા હોય છે

पूर्वोक्त कथननु तात्पर्यं को छे के—उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा यता
शब्दादि ज्ञाननु अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त થાય છે, જેમ કે “ શુ આ
શબ્દ શ અને છે કે શ્ર અને છે ? ” તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની
પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલમ્બન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણ તેને સ્પષ્ટ કરે છે
નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના લેખથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થ
અગ્રહ બે સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

મન્દ્ર' (ગમ્भीર) 'કિં વા તાર' 'ઇત્યુત્તરવિશેષજિજ્ઞાસાયાં સામાન્યાવલમ્બનમિત્યક્ષર
 ઇત્યુપચર્યતે । કિં મન્દ્રઃ કિં વા તાર' ' ' ઇતીહાનન્તર ' મન્દ્ર એવાય, તાર એવાય ચે'
 —તિ જ્ઞાન યદુત્પદ્યતે, તદવાયરૂપમ્ । ણ્વમુત્તરોત્તરવિશેષજિજ્ઞાસાયાં પૂર્વં પૂર્વમથા
 વાયજ્ઞાનમુત્તરોત્તરવિશેષાવગમાપેક્ષયા સામાન્યાર્થાવલમ્બનમિત્યવગમ્ ઇત્યુપચર્યતે ।
 યદા તુત્તરધર્મજિજ્ઞાસા ન મવતિ, તદા તદન્ત્ય વિશેષજ્ઞાનમગ્રાયજ્ઞાનમેવ, ન તન્નો
 પચાર', ઉપચારકારણાભાવાત્, તદનન્તર દિ વિશેષાકાક્ષાયા અપગમાત્ । અતસ્ત-
 દનન્તરમવિચ્યુવિરૂપા ધારણા પ્રવર્તતે । વાસનારૂપા સ્મૃતિરૂપા તુ ધારણા સર્વેષ
 પિ વિશેષાવગમેષુ દ્રષ્ટવ્યા ।

હોતા હૈ વહ અવાયજ્ઞાન હૈ । ઉસકે યાદ 'યહ શબ્દ કા શબ્દ મન્દ્ર
 (ગંભીર) હૈ અથવા તાર હૈ' 'ઇસ પ્રકાર વિશેષ જિજ્ઞાસા હોને પર 'યહ શબ્દ
 કા શબ્દ હૈ'—યહ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલમ્બન હોને કે કારણ અવગ્રહ
 શબ્દ સે ઉપચરિત્ હોતા હૈ । ફિર 'મન્દ્ર હૈ અથવા તાર હૈ?' 'ઇસ રીઝા કે
 યાદ યહ મન્દ્ર હી હૈ અથવા તાર હી હૈ' 'ઇસ પ્રકાર કા જો નિશ્ચયાત્મક
 જ્ઞાન હોતા હૈ વહ અવાયજ્ઞાન હૈ । ઇસ પ્રકાર ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા
 હોને પર પૂર્વ પૂર્વ કા અવાયજ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમ કી અપેક્ષા
 સામાન્યાર્થાવલમ્બન હોને સે અવગ્રહ શબ્દ સે ઉપચરિત્ હોતા હૈ । જબ
 ઉત્તર કાલ મેં જિજ્ઞાસા નહીં હોતી તથ વહ અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાય
 જ્ઞાન હી રહ્તા હૈ, ક્યોં કિ વહા ઉપચાર નહીં હોતા । ઉપચાર તો તથ
 હોતા હૈ જબ ઉપચાર કા કારણ રહે, અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન હોને પર ઉપચાર
 કે કારણ વિશેષાકાક્ષા કા અપગમ હો જાતા હૈ, અત્ એવ વહાં

જ શબ્દ છે" એવુ જે જ્ઞાન થાય છે તે અવાયજ્ઞાન છે ત્યાર બાદ "આ
 શબ્દને શબ્દ મન્દ્ર (ગંભીર) છે કે મોટો છે" આ રીતે વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા
 "આ શબ્દને શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલમ્બન હોવાને કારણે
 અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત્ થાય છે વળી "મહ છે કે મોટો છે?" આ ઇલા
 પછી આ મહ જ છે કે મોટો છે" એવા પ્રકારનુ જે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય
 છે તે અવાય જ્ઞાન છે આ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા આગળ આજ
 ણનુ અવાય જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમની અપેક્ષાએ સામાન્યાવલમ્બન
 હોવાથી અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત્ થાય છે, આરે ઉત્તર ધર્મમાં જિજ્ઞાસા
 થતી નથી ત્યારે તે અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાયજ્ઞાન જ રહે છે કારણ કે ત્યાં
 ઉપચાર થતો નથી. ઉપચાર તો ત્યારે થાય છે કે આરે ઉપચારનુ કારણ રહે,
 અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન થતાં ઉપચારની કારણ વિશેષ આકાક્ષાને અપગમ થઈ અન્ત્ય

इदमत्र तत्त्व बोध्यम्—उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-
हादय' प्रवर्तन्ते—'किमय शब्द शङ्कः किं वा शङ्कः ?' इत्यादि। अतः शब्दादि-
ज्ञानान्तरमेव ईहादे. प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-
मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणां स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्म'—अर्थावग्रहो द्विविध.
—नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित
पारमार्थिक सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि
परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं । उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम
विशेषावगम अवायजान स्वरूप ही रहता है । अन्तिम विशेषावगम के
बाद अविच्छ्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है । वासनारूप स्मृतिरूप धारणा
तो सभी विशेषावगमों में होती है ।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि—उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा
होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे
क्या यह शब्द शंख का है अथवा शृङ्ग का है ? । इसलिये शब्दादि ज्ञान के
बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव—विशेषसामान्यार्थावग्रह
को अवलम्बन कहा है ।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करते हैं—
नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है ।
नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है । इसमें किसी भी प्रकार
का उपचार नहीं होता है । अतः यह परमार्थिक है । इसका विषय केवल

છે, તેથી જ ત્યાં ઉપચારનું કારણ રહેતું જ નથી ઉપચારના કારણના અભાવે
અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની
પછી અવિચ્છુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા
તો સમગ્ર વિશેષાવગમોમાં હોય છે

પૂર્વોક્ત ઠયનનુ તાત્પર્ય એ છે કે—ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા
શબ્દાદિ જ્ઞાનનુ અવલમ્બન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે “ શુ આ
શબ્દ શખનો છે કે શૃંગનો છે ? ” તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની
પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલમ્બન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણ તેને સ્પષ્ટ કરે છે
નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના બેઢથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થ
અગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

મન્દ્ર (ગમ્મીર) કિં ધા તાર' ઇત્યુત્તરવિશેષજિજ્ઞાસાયાં સામાન્યાવલમ્બનમિત્યવગ્રહ
 ઇત્યુપચર્યતે । કિં મન્દ્રઃ કિં ધા તાર' ' ઇતીદાનન્તર ' મન્દ્ર એવાય, તાર એવાય વે'
 -તિ જ્ઞાન યદુત્પદ્યતે, તદવાયરૂપમ્ । અવ્યુત્તરોત્તરવિશેષજિજ્ઞાસાયાં પૂર્વં પૂર્વમથા
 ધાયજ્ઞાનમુત્તરોત્તરવિશેષાવગમાપેક્ષયા સામાન્યાર્થાવલમ્બનમિત્યવગ્રહ ઇત્યુપચર્યતે ।
 યદા તુત્તરધર્મજિજ્ઞાસા ન મવતિ, તદા તદન્ત્ય વિશેષજ્ઞાનમવાયજ્ઞાનમેવ, ન તત્રો-
 પચારઃ, ઉપચારકારણામાવાત્, તદનન્તર હિ વિશેષાકાદ્ધાયા અપગમાત્ । અતસ્ત-
 દનન્તરમવિવ્યુતિરૂપા ધારણા પ્રવર્તતે । વાસનારૂપા સ્મૃતિરૂપા તુ ધારણા સર્વેષ્વ
 પિ વિશેષાવગમેષુ દ્રષ્ટવ્યા ।

હોતા હૈ વહ અવાયજ્ઞાન હૈ । ડસકે ષાદ 'યહ શસ્ત્ર કા શન્દ મન્દ્ર
 (ગમ્મીર) હૈ અથવા તાર હૈ' હસ પ્રકાર વિશેષ જિજ્ઞાસા હોને પર 'યહ શસ્ત્ર
 કા શન્દ હૈ' -યહ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલમ્બન હોને કે કારણ અવગ્રહ
 શન્દ સે ઉપચરિત હોતા હૈ । ફિર 'મન્દ્ર હૈ અથવા તાર હૈ ?' હસ રૂઝા કે
 ષાદ યહ મન્દ્ર હી હૈ અથવા તાર હી હૈ' હસ પ્રકાર કા જો નિમ્નયાત્મક
 જ્ઞાન હોતા હૈ વહ અવાયજ્ઞાન હૈ । હસ પ્રકાર ડસરોસર વિશેષ જિજ્ઞાસા
 હોને પર પૂર્વ પૂર્વ કા અવાયજ્ઞાન ડસરોસર વિશેષાવગમ કી અપેક્ષા
 સામાન્યાર્થાવલમ્બન હોને સે અવગ્રહ શન્દ સે ઉપચરિત હોતા હૈ । જવ
 ડસર કાલ મેં જિજ્ઞાસા નહીં હોતી તથ વહ અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાય-
 જ્ઞાન હી રહતા હૈ, ક્યોં કિ વહાં ઉપચાર નહીં હોતા । ઉપચાર તો તથ
 હોતા હૈ જવ ઉપચાર કા કારણ રહે, અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન હોને પર ઉપચાર
 કે કારણ વિશેષાકાદ્ધક્ષા કા અપગમ હો જાતા હૈ, અત એવ વહાં

જ શબ્દ છે" એવુ જે જ્ઞાન થાય છે તે અવાયજ્ઞાન છે ત્યાર બાદ "આ
 શબ્દનો શબ્દ મન્દ્ર (ગમ્મીર) છે કે મોટો છે" આ રીતે વિશેષ જિજ્ઞાસા થતાં
 "આ શબ્દનો શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલમ્બન હોવાને કારણે
 અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે વળી "મહ છે કે મોટો છે ?" આ બંધા
 પછી આ મહ જ છે કે મોટો છે" એવા પ્રકારનુ જે નિમ્નયાત્મક જ્ઞાન થાય
 છે તે અવાય જ્ઞાન છે આ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા આગળ આગ
 જનુ અવાય જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમની અપેક્ષાએ સામાન્યાર્થાવલમ્બન
 હોવાથી અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, ત્યારે ઉત્તર ધર્મમાં જિજ્ઞાસા
 થતી નથી ત્યારે તે અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાયજ્ઞાન જ રહે છે કારણ કે ત્યાં
 ઉપચાર થતો નથી. ઉપચાર તો ત્યારે થાય છે કે ત્યારે ઉપચારનુ કારણ રહે;
 અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન થતાં ઉપચારની કારણ વિશેષ આકાંક્ષાને અપગમ થઈ અથ

इदमत्र तच्च बोध्यम्—उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्या शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-
हादय' प्रवर्तन्ते—'किमय शब्द' शास्त्रं किं वा शार्ङ्ग ?' इत्यादि । अतः शब्दादि-
ज्ञानान्तरमेव ईहादे प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-
मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणां स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्म.—अर्थावग्रहो द्विविधः
—नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरूपचरित
पारमार्थिक' सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि
परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । वस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं । उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम
विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है । अन्तिम विशेषावगम के
बाद अविन्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है । सामान्यरूप स्मृतिरूप धारणा
तो सभी विशेषावगमों में होती है ।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि—उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा
होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे
क्या यह शब्द शूल का है अथवा मृग का है ? इसलिये शब्दादि ज्ञान के
बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव—विशेषसामान्यार्थावग्रह
को अवलम्बन कहा है ।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करते हैं—

नैશ્ચયિક ઔર વ્યાવહારિક કે મેદ સે અર્થાવગ્રહ દો પ્રકાર કા હૈ ।
નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમય કા હોતા હૈ । ઇસમેં કિસી સો પ્રકાર
કા ઉપચાર નહીં હોતા હૈ । અતઃ યહ પરમાર્થિક હૈ । ઇસકા વિવેચ કેવલ

છે, તેથી જ ત્યાં ઉપચારનું કારણ રહેતું જ નથી ઉપચારના કારણના અભાવે
અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની
પછી અવિન્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા
તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

પૂર્વોક્ત કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા
શબ્દાદિ જ્ઞાનનું અવલમ્બન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે “ શુ આ
શબ્દ શયનો છે કે મૃગનો છે ? ” તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની
પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલમ્બન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણ તેને સ્પષ્ટ કરે છે
નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના બેઢથી અર્થાવગ્રહ એ પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થ
અગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

છદ્ધસ્યન્યવહારિભિરપિ વ્યવજિયતે, સ વ્યાવહારિક ઉપચરિતોઽર્થાવગ્રહ ઉચ્યતે । નૈશ્ચયિકાર્થાવગ્રહાદનન્તરમીદ્રિતસ્ય વસ્તુવિશેષસ્ય યોઽવાય* સ પુનર્ભાવિનીમીદ્રાપ્ અવાય ચાપેક્ષ્ય ઉપચરિતોઽર્થાવગ્રહ । ભાવિવિશેષાપેક્ષયા સામાન્યમવાયોઽપિ સ્ત ગૃહ્ણતિ । યદ્ધ સામાન્ય ગૃહ્ણતિ, સોઽર્થાવગ્રહ*, યથા પ્રથમો નૈશ્ચયિકાર્થાવગ્રહ ।

इदमत्र तात्पर्यम् । प्रथम नैश्चयिकेऽर्थावग्राहे रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्त शब्द सामान्यं वस्तु गृहीतं भवति । ततस्तस्मिन्नीदृते सति 'शब्द एवायम्' इत्यादि-

સામાન્ય હૈ સમયમાત્રામયી જ્ઞાનાદિકોં કો નિશ્ચયવેદી પરમયોગી જન હી જાનતે હું, હસીલિયે હસકા નામ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ હૈ । તાત્પર્ય નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ કો છદ્ધસ્થજન નહીં જાનતે હું । છદ્ધસ્થજનોં કો જો વ્યવહારમેં આતા હૈ વહ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હું ઓર યહ પારમાર્થિક નહીં હૈ ઉપચરિત હૈ, કયોં કિ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ કે અનન્તર જો હૈદિત વસ્તુ વિશેષ કા અવાયજ્ઞાન હોતા હૈ વહ પુનર્ભાવિની હૈદા ઓર અવાયકી અપેક્ષા કરકે ઉપચરિત અર્થાવગ્રહરૂપ સે માના જાતા હૈ । ઉસ અવાયજ્ઞાન કા વિષય ભાવિવિશેષ કી અપેક્ષા સામાન્ય હો જાતા હૈ; ઓર હસ તરહ વહ અવાયજ્ઞાન ઉસ સામાન્ય કો વિષય રચ્વતા હૈ, હસી લિયે સામાન્ય કો વિષય કરનેવાલા હોને સે અવાયજ્ઞાન અર્થાવગ્રહ ઉપચાર સે માન લિયા જાતા હૈ, કયોં કિ જો સામાન્ય કો વિષય કરતા હૈ વહ પ્રથમ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ કી તરહ અર્થાવગ્રહ હૈ ।

નિષ્કર્ષ હસકા યહ હૈ કિ-પ્રથમ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહમેં રૂપાદિકોં દ્વારા અનિર્દેશ્ય અવ્યક્ત જેસી શબ્દસામાન્યરૂપ વસ્તુ ગૃહીત હોતી, હૈ

તે પરમાર્થિક છે તેનો વિષય કહત સામાન્ય છે સમયમાત્રામયી જ્ઞાનાદિકોં નિશ્ચયવેદી પરમયોગી જન જાણે છે, તેથી તેનું નામ નૈશ્ચયિકઅર્થાવગ્રહ છે તાત્પર્ય- નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહને છદ્ધસ્થ જન જાણતા નથી છદ્ધસ્થજનોના વ્યવહારમા જે આવે છે તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે અને તે પારમાર્થિક નથી, ઉપચરિત છે, કારણ કે નૈશ્ચયિકઅર્થાવગ્રહની પછી જે ઇદ્રિત વસ્તુ વિશેષનું અવાયજ્ઞાન થાય છે, તે પુનર્ભાવિની ઇદ્રા અને અવાયની અપેક્ષાએ કરીને ઉપચરિતઅર્થાવગ્રહરૂપે મનાય છે તે અવાયજ્ઞાનનોવિષય વાવવિશેષની અપેક્ષાએ સામાન્યથર્થ જાય છે, અને આ રીતે તે અવાયજ્ઞાન તે સામાન્યને વિષય કરે છે, તેથી સામાન્યને વિષયકરનાર હોવાથી અવાયજ્ઞાનઅર્થાવગ્રહ ઉપચારથી માની લેવાય છે, કારણ કે જે સામાન્યને વિષય કરે છે, તે પ્રથમ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહની જેમ અર્થાવગ્રહ છે

તેનો સાર એ છે કે-પ્રથમ નૈશ્ચયિકઅર્થાવગ્રહમા રૂપાદિકેદ્વારા અનિ

નિશ્ચયરૂપોઽવાયો ભવતિ । અર્થાવગ્રહેણ પ્રમાતા શબ્દમાત્ર રૂપરસાદિવ્યાવૃત્તયાઽન-
વધારિતત્વાત્ શબ્દતયા અનિશ્ચિત ગૃહ્ણતીતિ । एतावताऽंशेन शब्दोऽवग्रहज्ञानविषयो
भवति, न तु शब्दबुद्ध्या 'शब्दोऽयम्' इत्यध्यवसायेन शब्दस्य ग्रहणं भवति,
शब्दनिश्चयस्य आन्तर्मुहूर्तिकत्वात्, अर्थावग्रहस्य तु एकमामयिकत्वात्तदसमत्वात् ।
अर्थात् नैશ્ચયિક अर्थावग्रहका विषय केवल अनिर्देश्य सामान्य है ।

જયે હસ મામાન્ય કો વિશેષરૂપમે જાનને કી અમિલાયા જ્ઞાતા કે ચિત્ત
મેં જગતી હૈ તય વહ યહ નિશ્ચય કરતા હૈ કિ “યહ શબ્દ હી હૈ” હસી કા
નામ અવાય હૈ । અર્થાવગ્રહ કે ઢારા પ્રમાતા અનુભવ કરનેવાલા શબ્દ
સામાન્ય રૂપ વસ્તુકો જાનતા હૈ, હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ વહ શબ્દ મામાન્ય
રૂપ વસ્તુ, રૂપ રસાદિકોં કો વ્યાવૃત્તિ સે ઉસ સમય અનવધારિત હોતી હૈ
હમી લિયે વહ શબ્દ રૂપસે નિશ્ચિત નહીં હોતી હૈ, કિન્તુ “યહ કુહ હૈ”
ગેમા હી જ્ઞાન વહા ઉસકો હોતા હૈ, અતઃ ઇનકે હી અંશ કો લેકર વહ
શબ્દ અવગ્રહ જ્ઞાન કા વિષય માના જાતા હૈ । ઉસ સમય ‘યહ શબ્દ હૈ’
હસ પ્રકાર કે અધ્યવસાય સે યુક્ત હોકર પ્રમાતા કે ઢારા વહ શબ્દ
ગૃહીત નહીં હોતા હૈ, કારણ કિ “યહ શબ્દ હૈ” ઇસ પ્રકાર કા નિશ્ચય
તો પ્રમાતા કો અન્તર્મુહૂર્ત કાલમેં હોતા હૈ । હતના કાલ અર્થાવગ્રહ કા
માના નહીં ગયા હૈ । અર્થાવગ્રહ કા કાલ તો કેવલ ણક સમય કા હૈ ।

દેશ્ય, અવ્યક્ત એવી શબ્દસામાન્યરૂપ વસ્તુ અહણ થાય છે, એટલે કે નૈશ્ચયિક
અર્થાવગ્રહનો વિષય કેવળ અનિર્દેશ્યસામાન્ય છે

બીચારે આ સામાન્યને વિશેષરૂપે બાણવાની અભિલાષા જ્ઞાતાના ચિત્તમા
બાળે છે ત્યારે તે એ નિશ્ચય કરે છે કે “આ શબ્દ જ છે” એવું જ નામ
અવાય છે અર્થાવગ્રહદ્વારા પ્રમાતા શબ્દસામાન્યરૂપવસ્તુને બાણે છે, તેવું
તાત્પર્ય એ છે કે તે શબ્દસામાન્યરૂપવસ્તુ, રૂપ, રસાદિકોની વ્યાવૃત્તિથી તે
સમયે અનવધારિત હોય છે, તેથી જ તે શબ્દરૂપે નિશ્ચિત હોતી નથી પણ
“આ કંઈક છે” એવું જ જ્ઞાન ત્યાં તેને થાય છે, તેથી એટલા જ અંશને
લઈને તે શબ્દ અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય મનાય છે તે સમયે “આ શબ્દ છે”
આ પ્રકારના અધ્યવસાયથી યુક્ત યદિન પ્રમાતા દ્વારા તે શબ્દ ગૃહીત થતો નથી,
હાજુ કે “આ શબ્દ છે” એ પ્રકારનો નિશ્ચય તો પ્રમાતાને અન્તર્મુહૂર્તમા
થાય છે એટલે કાળ અર્થાવગ્રહનો માનવાર્માઆબ્ધોનથી અર્થાવગ્રહનો કાળતો
દેશ્ય એક સમયનો છે

નનુ પ્રથમસમય એવ રૂપાદિપરિહારણ ‘શબ્દોડયમ્’ इति જ્ઞાનમર્યાવગ્રહત્વેન મન્યતામ્, શબ્દમાત્રત્વેન સામાન્યત્વાત્, તદુત્તરકાલ તુ પ્રાયો માધુર્યાદય શબ્દ-શબ્દધર્મા અત્ર ઘટન્તે, ન તુ શાર્કધર્માઃ સ્વર્કર્કશત્વાદય इति વિમર્શબુદ્ધિરીદા મચિ-પ્યતિ । તતથ ‘શાર્ક એવાય શબ્દ’ इति શબ્દવિશેષાવગમોડવાયોડસ્તુ ? इति ચેત્, શ્રુ-યદિ શબ્દબુદ્ધિમાત્ર ‘શબ્દોડયમ્’ इति નિશ્ચયજ્ઞાનમપિ મચતાડ્યાવગ્રહો મન્યતે, શબ્દવિશેષજ્ઞાનમવાય इति મેદોડ્ગ્રીક્રિયતે, તર્હિ અવગ્રહાભાવમસદ્ગ્ સ્યાત્, અવગ્રહસ્થાનેડ્યાયસ્યૈવાગ્રીકારાત્ ।

શકા—રૂપરસાદિક કે પરિહાર સે પ્રથમ સમય મેં હી ‘યહ શબ્દ હૈ, અશબ્દ—રૂપાદિક નહીં હૈ,’ એસા જ્ઞાન અર્થાવગ્રહરૂપ સે માન લેના ચાહિયે, ક્યોં કિ અર્થાવગ્રહ કા વિષય આપ સામાન્ય કરતે હૈં ઓર “યહ શબ્દ હૈ” એસા જ્ઞાન માત્ર કી અપેક્ષા સામાન્ય પડ જાતા હૈ । અપ હસમેં ઈહાં મી ઉત્તર કાલ મેં ઉત્પન્ન હો જાવેગી—જય એસા વિમર્શ હોગા કિ શાર્ક શબ્દ કે ધર્મ સ્વર્કર્કશતા આદિ હસમેં ઘટિત નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ પ્રાયઃ માધુર્ય આદિ શંભ શબ્દ કે ધર્મ યહા ઘટિત હો રહે હૈં । હસકે બાદ એસા શબ્દ વિશેષ કા નિર્ણય હોને પર કિ “યહ શંભ કા હી શબ્દ હૈ” અવાયજ્ઞાન માન લિયા જાયગા ।

ઉત્તર—એસા મન્તવ્ય મી ઠીક નહીં માના જા સકતા હૈ ક્યોં કિ “શબ્દોડયમ્” યહ શબ્દ હૈ । એસી શબ્દબુદ્ધિ મી યદિ અર્થાવગ્રહરૂપ સે માની જાવેગી, ઓર શબ્દ વિશેષ કા નિર્ણય અવાયરૂપ સે માના જાવેગા તો ફિર અવગ્રહ જ્ઞાન ક્યા હોગા—એસી કલ્પના મેં તો અવગ્રહ કા અભાવ

શકા—રૂપરસાદિકનાપરિહારમી પ્રથમસમયમાં “આ શબ્દ છે, અશબ્દ—રૂપાદિક નથી,” એવું જ્ઞાન અથવાઅહ રૂપે માની લેવું એમએ કારણ કે અર્થાવગ્રહનો વિષય આપ સામાન્ય કહો છે અને “આ શબ્દ છે” એવું જ્ઞાન શબ્દમાત્રની અપેક્ષાએ સામાન્ય જ લાગે છે હવે તેમા ઈલા પછુ ઉત્તરકાલમાં ઉત્પન્ન થઈ જશે, જ્યારે એવો અનુભવ યશેકે શુગ શબ્દના ધર્મ વીખા અને કઠોર આદિ તેમા ઘટાવીશકતા નથી, પછુ સામાન્ય રીતે માધુર્ય આદિ શબ્દ શબ્દ નાધર્મો તેમાં ઘટાવીશકાય છે ત્યાર બાદ શબ્દ વિશેષનો “આ શબ્દનો જ અવાજ છે” એવો નિષ્ક્રય થતા તેને અવાયજ્ઞાન માનીલેવાશે.

ઉત્તર—એવી માન્યતા પછુ સાચીમાનીશકાયતેમનથી કારણ કે “શબ્દો ડયમ્” આ શબ્દ છે એવી શબ્દબુદ્ધિ પછુ એ અર્થાવગ્રહરૂપે મનાય, અને શબ્દવિશેષનો નિષ્ક્રય અવાયરૂપેમનાય તો પછી અવગ્રહજ્ઞાન શુ હશે ?—

નનુ ‘શબ્દોઽય’-મિતિ જ્ઞાનસ્ય કથમવાયત્વમિતિ ચેદ્, ઉચ્યતે-તસ્યાપિ વિશેષગ્રાહકત્વાત્, વિશેષજ્ઞાનસ્ય આવાયત્વાત્ ।

નનુ ‘શબ્દ એવાય શબ્દ’-મિતિ તદુત્તરકાલમાવિ જ્ઞાન વિશેષાર્થગ્રાહક, શબ્દજ્ઞાને તુ શબ્દસામાન્યસ્યેવ પ્રતિભાસનાત્ કથમવિશેષપ્રતિભાસ, યેનાવાયપ્રસન્ન-સ્યાદિતિ ચેત્, ઉચ્યતે—શબ્દોઽયમિત્યપિ જ્ઞાન વિશેષગ્રાહકમેવ, તથાહિ-‘શબ્દોઽય નાશબ્દ’-મિતિ વિશેષપ્રતિભાસ એવંચ । યસ્માદ્ન રૂપાદિરય, તેભ્યો વ્યાવૃત્તત્ત્વેન ગૃહીતૃત્વાત્, અતો ‘નાશબ્દોઽય’-મિતિ નિમ્નીયતે । યદિ તુ રૂપાદિ-હી પ્રસન્ન હોગા, કારણ કિ અવગ્રહ કા સ્થાન અવાય છે હેતા હૈ । યદિ કહો કિ-‘યહ શબ્દ હૈ’-એસા સામાન્ય જ્ઞાન અવાય કૈસે માના જાવેગા ? હસકા ઉત્તર હસ પ્રકાર હૈ-યહ જ્ઞાન સામાન્ય નહીં હૈ કિન્તુ વિશેષ હૈ । વિશેષગ્રાહક જ્ઞાન અવાય માના ગયા હૈ ।

પ્રશ્ન—યદિ ફિર મી એસા કહા જાય કિ “શબ્દ કા હી યહ શબ્દ હૈ” હસ પ્રકાર કા ઉત્તર કાલમાવીજ્ઞાન હી શબ્દવિશેષ કા ગ્રાહક હોને સે વિશેષગ્રાહક જ્ઞાન માના જાવેગા, “યહ શબ્દ હૈ” એસા જ્ઞાન નહીં, અર્થાત્-યહ તો શબ્દ સામાન્ય કા ગ્રાહક હોને સે સામાન્ય જ્ઞાન હી માના જાવેગા, ક્યોં કિ હસમેં શબ્દ સામાન્ય કા હી પ્રતિભાસ હોતા હૈ, વિશેષ કા નહીં । અતઃ “યહ શબ્દ હૈ” એસા સામાન્ય પ્રતિભાસવાલે જ્ઞાન કો અવાય પ્રાપ્ત હોને કા પ્રસંગ કૈસે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ।

એવી કહપનામા તો અવગ્રહનો અભાવ જ પ્રસન્ન હશે, કારણ કે અવગ્રહનું સ્થાન અવાયલઈ છે

એ આપ એમકહો કે “આ શબ્દ છે” એવા સામાન્યજ્ઞાનને અવાય કેમ મનાય ? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-આ જ્ઞાન સામાન્ય નથી પણ વિશેષ છે વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનને અવાય માનવામા આવેલ છે

પ્રશ્ન—એ ફરીથી પણ એમ કહેવામાં આવેકે “શબ્દનો જ આ શબ્દ છે” આ પ્રકારનું ઉત્તર કાલમાવીજ્ઞાન જ શબ્દવિશેષનું ગ્રાહક હોવાથી વિશેષ ગ્રાહકજ્ઞાન માનીશકારે, “આ શબ્દ છે” એવું જ્ઞાન નહીં, એટલે કે એ તો શબ્દ સામાન્યનું ગ્રાહક હોવાથી સામાન્યજ્ઞાન જ માનવામાં આવશે; કારણ કે તેમાં શબ્દ સામાન્યનો જ પ્રતિભાસ થાય છે, વિશેષનો નહીં તેથી “આ શબ્દ છે” એવા સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનને અવાય પ્રાપ્ત હોવાનો પ્રસંગ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત થયો છે ?

નતુ પ્રથમસમય એવ રૂપાદિપરિહારણ 'શબ્દોડયમ્' ઇતિ જ્ઞાનમર્થાવગત્ત્વેન મન્યતામ્, શબ્દમાત્રત્વેન મામાન્યત્વાત્, તદુત્તરકાલ તુ પ્રાપ્તો માધુર્યાન્ય' શબ્દ-શબ્દધર્મા અત્ર ઘટન્તે, ન તુ શાર્દધર્મા ત્વાર્કર્કશત્ત્વાદય ઇતિ વિમર્શવૃદ્ધિરીદા મરિ-પ્યતિ । તત્તથ 'શાઢ એવાયં શબ્દઃ' ઇતિ ગન્વિજ્ઞાવાગમાઝ્યાગોડ્મુ? ઇતિ શ્વેત્, મૃદુ-યદિ શબ્દવૃદ્ધિમાર્થ 'શબ્દોડયમ્' ઇતિ નિમગજ્ઞાનમપિ મરતાઝ્યાવાગમો મન્યતે, શબ્દવિશેષજ્ઞાનમવાય ઇતિ મેદોઝ્ઝીવિગતે, તર્દિ અવગઢામાવમસઢ સ્વાત્, અવગઢસ્થાનેઝ્યાવસ્થેવાઢીકારાત્ ।

શકા—રૂપરસાદિક કે પરિહાર સે પ્રથમ સમય મેં જી 'યહ શબ્દ હૈ, અશબ્દ-રૂપાદિક નહીં હૈ,' જેસા જ્ઞાન અર્થોવગ્રહરૂપ સે માન હેના ઘાહિયે, ક્યોં કે અર્થોવગ્રહ કા વિષય આપ સામાન્ય કહતે હૈં ઓર "યહ શબ્દ હૈ" જેસા જ્ઞાન માત્ર કી અપેક્ષા સામાન્ય પડ જાતા હૈ । અય હસમેં ઈહાં મી ઉત્તર કાલ મેં ઉત્પન્ન જો જાવેગી-જય જેસા વિમર્શ હોગા કે શાર્દ શબ્દ કે ધર્મ ત્વર્કર્કશતા આદિ હસમેં ઘટિત નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ પ્રાય માધુર્ય આદિ શબ્દ શબ્દ કે ધર્મ યહા ઘટિત હો રહે હૈં । હસકે વાદ જેસા શબ્દ વિશેષ કા નિર્ણય જોને પર કે "યહ શબ્દ કા હી શબ્દ હૈ" અવાયજ્ઞાન માન લિયા જાયગા ।

ઉત્તર—જેસા મન્તવ્ય મી ટીક નહીં માના જા સકના હૈં ક્યોં કે "શબ્દોડયમ્" યહ શબ્દ હૈ । જેસી શબ્દવૃદ્ધિ મી યદિ અર્થોવગ્રહરૂપ સે માની જાવેગી, ઓર શબ્દ વિશેષ કા નિર્ણય અવાયરૂપ સે માના જાવેગા તો ફિર અવગઢ જ્ઞાન ક્યા હોગા-જેસી કલ્પના મેં તો અવગ્રહ કા અમાઢ

શકા—રૂપરસાદિકનાપરિહારથી પ્રથમઅમયમાં "આ શબ્દ છે, અશબ્દ-રૂપાદિક નથી," જોવું જ્ઞાન અર્થોવગ્રહ રૂપે માની લેવું જોઈએ કારણ કે અર્થોવગ્રહનો વિષય આપ સામાન્ય કહો છે અને "આ શબ્દ છે" જોવું જ્ઞાન શબ્દમાત્રની અપેક્ષાએ સામાન્ય જ લાગે છે હવે તેમા ઈલા પછુ ઉત્તરકાલમાં ઉત્પન્ન થઈ જશે, ત્યારે જોવો અનુભવ થશેકે મુગ શબ્દના ધર્મ તીખા અને કઠોર આદિ તેમા ઘટાવીશકતા નથી, પછુ સામાન્ય રીતે માધુર્ય આદિ શબ્દ શબ્દ નાધર્મો તેમા ઘટાવીશકાય છે ત્યાર બાદ શબ્દ વિશેષનો "આ શબ્દનો જ અવાજ છે" જોવો નિર્ણય થતા તેને અવાયજ્ઞાન માનીલેવાશે

ઉત્તર—જોવી માન્યતા પછુ સાચીમાનીશકાયતેમનથી કારણ કે "શબ્દો ડયમ્" આ શબ્દ છે જોવી શબ્દવૃદ્ધિ પછુ જો અર્થોવગ્રહરૂપે મનાય, અને શબ્દવિશેષનો નિર્ણય અવાયરૂપેમનાય તો પછી અવગ્રહજ્ઞાન શુ હશે ।

નતુ ‘શબ્દોઽય’-મિતિ જ્ઞાનસ્ય કથમવાયત્વમિતિ चेद्, उच्यते-तस्यापि विशेषग्राहकत्वात्, विशेषज्ञानस्य चावायत्वात् ।

નતુ ‘શબ્દ એવાય શબ્દ’ ઇતિ તદુપરકાલમાત્રિ જ્ઞાનં વિશેષાર્થગ્રાહક, શબ્દજ્ઞાને તુ શબ્દસામાન્યસ્ત્યેવ પ્રતિભાસનાત્ કથ વિશેષપ્રતિભાસ, येनावायप्रसङ्ग-स्यादिति चेत्, उच्यते—शब्दोऽयमित्यपि ज्ञान विशेषग्राहकमेव, तथाहि—‘शब्दो-ऽय नाशब्द’ इति विशेषप्रतिभास एव । यस्मात् न रूपादिरय, तेभ्यो व्यावृ-त्तत्वेन गृहीतत्वात्, अतो ‘नाशब्दोऽय’-मिति निष्पीयते । यदि तु रूपादि-ही प्रसक्त होग, कारण कि अवग्रह का स्थान अवाय छे छेता है । यदि कहो कि—‘यह शब्द है’ ऐसा सामान्य ज्ञान अवाय कैसे माना जावेगा ? इसका उत्तर इस प्रकार है—यह ज्ञान सामान्य नहीं है किन्तु विशेष है । विशेषग्राहक ज्ञान अवाय माना गया है ।

પ્રશ્ન—યદિ ફિર મી જેસા કહા જાય કિ “શબ્દ કા હી યહ શબ્દ હૈ” હસ પ્રકાર કા ઉત્તર કાલમાત્રીજ્ઞાન હી શબ્દવિશેષ કા ગ્રાહક હોને સે વિશેષગ્રાહક જ્ઞાન માના જાવેગા, “યહ શબ્દ હૈ” જેસા જ્ઞાન નહીં, અર્થાત્—યહ તો શબ્દ સામાન્ય કા ગ્રાહક હોને સે સામાન્ય જ્ઞાન હી માના જાવેગા, ક્યોં કિ હસમેં શબ્દ સામાન્ય કા હી પ્રતિભાસ હોતા હૈ, વિશેષ કા નહીં । અતઃ “યહ શબ્દ હૈ” જેસા સામાન્ય પ્રતિભાસવાલે જ્ઞાન કો અવાય પ્રાપ્ત હોને કા પ્રસંગ કૈસે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ।

એવી કલ્પનામા તો અવગ્રહનો અભાવ જ પ્રસક્ત હશે, કારણ કે અવગ્રહનું સ્થાન અવાયલઇલે છે

એ આપ એમકહો કે “આ શબ્દ છે” એવા સામાન્યજ્ઞાનને અવાય કેમ મનાય ? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—આ જ્ઞાન સામાન્ય નથી પણ વિશેષ છે વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનને અવાય માનવામા આવેલ છે

પ્રશ્ન—એ દ્રશીથી પણ એમ કહેવામાં આવેકે “શબ્દનો જ આ શબ્દ છે” આ પ્રકારનું ઉત્તર કાલમાત્રીજ્ઞાન જ શબ્દવિશેષનું ગ્રાહક હોવાથી વિશેષ ગ્રાહકજ્ઞાન માનીશકારો, “આ શબ્દ છે” એવું જ્ઞાન નહીં, એટલે કે એ તો શબ્દ સામાન્યનું ગ્રાહક હોવાથી સામાન્યજ્ઞાન જ માનવામાં આવશે; કારણ કે તેમાં શબ્દ સામાન્યનો જ પ્રતિભાસ થાય છે, વિશેષનો નહીં તેથી “આ શબ્દ છે” એવા સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનને અવાય પ્રાપ્ત હોવાનો પ્રસંગ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કર્યો છે ?

મ્યોડપિ વ્યાવૃત્તિર્ગૃહીતા ન સ્યાત્, તદા 'શબ્દોડય'—મિતિ નિશ્ચયોડપિ ન સ્યાત્ । તસ્માત્ 'શબ્દોડય નાશબ્દઃ' इति વિશેષજ્ઞાનમેવ । તથા ચ 'શબ્દોડય'—મિતિ જ્ઞાનસ્ય વિશેષમાદૃક્ત્વાભિધેયરૂપત્વાદ્યાવાય ણ્ય, ન તુ અવગ્રહ इति ।

ઉત્તર—“યહ શબ્દ હૈ” એસા જ્ઞાન મી વિશેષગ્રાહક હી માના જાવેગા, કારણ કિ—“યહ શબ્દ હૈ—અશબ્દ નહીં હૈ—અર્થાત્ યહ રૂપાદિક નહીં હૈ” એસા જ્ઞાન, વિશેષ કા પ્રતિભાસ સ્વરૂપ હોને સે વિશેષપ્રતિ-ભાસાત્મક હી હૈ, કારણ કિ—હસ જ્ઞાનમેં શબ્દ કો રૂપાદિક સે વ્યાવૃત્તિ-રૂપમેં—પૃથક્કરૂપ—ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ, નહીં તો “યહ શબ્દ નહીં હૈ” હસ પ્રકાર કા નિશ્ચય શબ્દમેં કેસે કિયા જા સકતા હૈ । રૂપાદિકોસે મિશ્રતા જય તક શબ્દમેં નહીં જાની જાવેગી જય તક યહ કેસે યોધ હો સકેગા કિ—“યહ અશબ્દ નહીં હૈ—શબ્દ હૈ” હસ પ્રકાર કી મિશ્રતાકા ઉસમેં યોધ હોને સે શબ્દ કા યોધ હોતા હૈ, તય યહ જ્ઞાન સામાન્યપ્રતિભાસ વાલા ન હોકર વિશેષ પ્રતિભાસ વાલા હી માના ગયા હૈ । સામાન્યપ્રતિ-ભાસ વાલે જ્ઞાનમેં પર કી વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક અપને વિષયકા નિશ્ચય નહીં હોતા હૈ, વહા તો સામાન્યરૂપ સે હી યોધ રહા કરતા હૈ, અતઃ અશબ્દ વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક હુઆ યહ શબ્દ કા નિશ્ચય અવાયજ્ઞાન હૈ એસા માન લેના ચાહિયે—અવગ્રહરૂપ નહીં માનના ચાહિયે ।

ઉત્તર—“આ શબ્દ છે” એવું જ્ઞાન પણ વિશેષ ગ્રાહક માની શકાય. કારણ કે “આ શબ્દ છે—અશબ્દ નથી. એટલે કે રૂપાદિક નથી” એવું જ્ઞાન વિશેષના પ્રતિભાસ સ્વરૂપ હોવાથી વિશેષ પ્રતિભાસાત્મક જ છે, કારણ કે—આ જ્ઞાનમાં—શબ્દને રૂપાદિકથી વ્યાવૃત્તિરૂપે પૃથક્કરૂપે—અલગ કરાયેલ છે, નહીં તો “આ અશબ્દ નથી” એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમાં કેવી રીતે કરી શકાય છે રૂપાદિકથી બધા સુધી શબ્દમાં મિશ્રતા નહીં બાજુવામાં આવે ત્યાં સુધી એવો યોધ કેવી રીતે થશે કે “આ અશબ્દ નથી” એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમાં કેવી રીતે કરી શકાય છે રૂપાદિકથી બધા સુધી શબ્દમાં મિશ્રતા નહીં બાજુ વામાં આવે ત્યાં સુધી એવો યોધ કેવી રીતે થશે કે “આ અશબ્દ નથી, શબ્દ છે આ પ્રકારની મિશ્રતાનો તેમાં યોધ થવાથી શબ્દનો યોધ થાય છે, ત્યારે જ આ જ્ઞાન સામાન્ય પ્રતિભાસવાળું ન બહુતા વિશેષ પ્રતિભાસવાળું જ ગણાય છે સામાન્ય પ્રતિભાસવાળાં જ્ઞાનમાં પરની વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક પોતાના વિષયને નિશ્ચય થતો નથી, ત્યાં તો સામાન્યરૂપે જ બાધશ્યામકરૂપે તેથી અશબ્દ વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક થયેલ આ શબ્દનો નિશ્ચય અવાયજ્ઞાનરૂપ છે, એવું માની લેવું બેધ—એ—અવગ્રહરૂપ ન માનવું બેધ

નનુ સ્તોકવિશેષગ્રાહક જ્ઞાનમવગ્રહોઽસ્તુ, વૃદ્ધિવિશેષગ્રાહક જ્ઞાન તુ અવાય' ઇતિ, એવ સતિ શબ્દમાત્રરૂપસ્ય વિશેષસ્ય ગ્રાહકતયા 'શબ્દોઽય'—મિતિ જ્ઞાનમગ્રહ', 'શાસ્ત્રોઽયશબ્દ' ઇત્યાદિવિશેષણવિશિષ્ટ યદ્ જ્ઞાન તદવાય', વૃદ્ધિવિશેષાવગ્રહ-કત્વાત્ ? ઇતિ ચેત્,

ઉચ્યતે—'યત્ યત્ સ્તોક તત્તત્તવાય' ઇતિ સ્વીકારે ભવન્મતેજ્વાયાભાવપ્રસક્ત', ઉત્તરોત્તરાર્થવિશેષમગ્રહણાપેક્ષયા પૂર્વપૂર્વાર્થવિશેષાવગ્રહસ્ય સ્તોકત્વાત્ ।

પ્રશ્ન—થોડે સે વિશેષકો ગ્રહણ કરનેવાલા જો જ્ઞાન હોગા વદ અવ-ગ્રહ માનલિયા જાવેગા, તથા અધિક વિશેષકો ગ્રહણ કરને વાલા જો જ્ઞાન હોગા વદ અવાય માન લિયા જાવેગા । ઇસ તરહ અવગ્રહ ઔર અવાય કા સ્વરૂપ નિર્ધારણ કરહેને પર અય ઇસ વાત કે સમજાનેમેં દેર નહીં લગેગી કિ—“શબ્દોઽયમ્” યહ જ્ઞાન અવગ્રહ ઔર ‘યહ શસ્ત્ર કા શબ્દ હૈ’ તેસા જ્ઞાન અવાય હોગા, કારણ કિ અવગ્રહમેં જો શબ્દ વિષય હુઆ હૈ વદ સ્તોક વિશેષ કો લેકર હુઆ હૈ । શબ્દ માત્ર હી વદા અવગ્રહ કા વિષય હૈ । જય ‘યહ શસ્ત્ર કા શબ્દ હૈ’ તેસા વિશેષણવિશિષ્ટ શબ્દ વિષય હોગા તો અધિક વિશેષ કો વિષય કરનેવાલા હોને સે યહ જ્ઞાન અવાય માન લિયા જાવેગા ।

ઉત્તર—‘જો જો થોડે વિશેષ કો ગ્રહણ કરનેં વાલા હોગા વદ અવાય નહીં હોગા’ ઇસ પ્રકાર કે મન્તવ્યમેં અવાય કા અમાવપ્રસક્ત-હોગા, કારણ કિ—ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષ ગ્રહણ હોને કી અપેક્ષા પૂર્વ પૂર્વકા અર્થવિશેષકા યોગ સય હી સ્તોક હોને સે અવગ્રહ રૂપ હી કહા જાવેગા ।

પ્રશ્ન—શોદાસરખાવિશેષનેગ્રહણકરનાર જે જ્ઞાનહરે તે અવગ્રહમાની લેવાશે તથા અધિકવિશેષનેગ્રહણકરનાર જે જ્ઞાનહરે, તેને અવાય, માની લેવાશે આ પ્રમાણે અવગ્રહ અને અવાયનું સ્વરૂપ નક્કી થયો પછી એ વાતને સમજવામાં વાર નહીં લાગે કે “શબ્દોઽયમ્” એ જ્ઞાન અવગ્રહ અને “આ શ ખનો શબ્દ છે” એવું જ્ઞાન અવાય હશે, કારણ કે અવગ્રહમાં જે શબ્દ વિષય થયો છે તે સૂક્ષ્મ વિશેષને લીધે થયો છે શબ્દ માત્ર જ ત્યાં અવગ્રહને વિષય છે જ્યારે “આ શ ખનો શબ્દ છે” એવો વિશેષણવિશિષ્ટશબ્દ વિષય થશે તો અધિકવિષયને વિષયકરનારહોવાથી એ જ્ઞાન અવાય માની લેવાશે.

ઉત્તર—“જે જે શોદા વિષયને ગ્રહણ કરનાર હશે તે અવાય નહીં હોય” આ પ્રકારના મતવ્યમાં અવાયનો અભાવ પ્રસક્ત હશે, કારણ કે ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષ ગ્રહણથવાની અપેક્ષાએ પૂર્વપૂર્વના અર્થવિશેષનો યોગ બધુ જ સૂક્ષ્મ હોવાથી અવગ્રહરૂપ જ કહેવાશે.

तथाहि-शास्त्रशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्त्रमधुरत्वादयः, तरुणमध्यमवृद्धस्त्रीपुंस-जन्यत्वादयश्च, तदपेक्षायां सत्यामिदमपि-‘शास्त्रोऽयं-शब्द’ इत्यादि ज्ञानं स्तोक-विशेषग्राहकमेव-इति नावायः स्यात्। एवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदु-त्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोकत्वादवायामात्र एव स्यादिति। तस्मात् ‘शब्दोऽयं’-मिति निश्चयोऽवाय एव मन्तव्यः। तदनन्तरं तु ‘शब्दोऽयं किं शास्त्र, शास्त्रो वा’ इत्यादि-शब्दविशेषविषया पुनरीक्षा प्रवर्तिष्यते। ‘शास्त्र एवायं शब्द’ इत्यादिशब्द-

जब ऐसा ज्ञान होगा कि-‘यह शब्द शास्त्र का है’ तो यह अवाय इसलिये नहीं हो सकेगा कि इसमें उत्तरोत्तर मन्त्रता मधुरता आदि की, तथा तरुण मध्यम, वृद्ध, स्त्री आदि के द्वारा बोले गये आदिकी, अपेक्षा रहेगी, अतः यह स्तोक विशेष का ग्राहक माना जावेगा, इस लिये ‘जो ज्ञान स्तोकविशेष का ग्राहक होगा वह अवग्रह एवं जो वृह-विशेषका ग्राहक होगा वह अवाय है’ ऐसा नियम बनना किसी प्रकार से भी उचित नहीं माना जा सकता। इस तरह की एकान्तमान्यतामें उत्तरोत्तर विशेषग्राही जितने भी ज्ञान होंगे वे सब उत्तरोत्तर भेदोंकी अपेक्षा स्तोकविषयवाले रहेंगे, इस तरह अवाय का सर्वथा अभाव ही होगा, अतः अवाय का लोपन हो इस तरह “यह शब्द है” इस ज्ञान को अवाय मानना ही उचित है। इसके बाद-‘यह शब्द शास्त्र का है या भृगु का है’ इत्यादि आकांक्षा का जो कि शब्द विशेष को इहित करती हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमें जब ऐसा निर्णय हो जावेगा कि “यह शब्द शास्त्र का ही है” तो यह शब्द विशेष को विषय

ज्यासे जेवुं ज्ञान यशे के-“आ शब्दश यनो छे” त्यासे ते ज्ञानाय ते कारखे नही छे। छिठे के तेमां उत्तरोत्तर गभिरता, मधुरता, आदिनि, तथा तरुण, मध्यम, वृद्ध, स्त्री, आदि द्वारा ज्ञाताया आदिनी अपेक्षा रखेथे, तेथी ते स्तोकविशेषनु ग्राहक भनाथे, ते कारखे “जे ज्ञान स्तोकविशेषनु ग्राहक यशे ते अवग्रह, अने जे वृद्ध विशेषनु ग्राहक यशे ते अवाय छे” जेवो नियम करवो ते छे। छिपणु शीते उचित भानी शक्य नही आ प्रकारनी जेकान्त मान्यतामां उत्तरोत्तर विशेषग्राही जेटकापणु ज्ञानयशे ते जधां उत्तरोत्तर जेदोनी अपेक्षाजे सूक्ष्मविषयवाणां रखेथे आ शीते ज्ञानयनो सर्वथा ज्ञानाय न छेथे, तेथी ज्ञानयनो दीप न थाय जेरते “आ शब्द छे” जे ज्ञानने ज्ञानाय मानवुं जेअ उचित छे त्यारणाद “आ शब्द श यनो छे के भृगुनो छे” इत्यादि आकांक्षानी के जे शब्दविशेषने छित्तकरे छे छिहाज्ञान रूपे प्रवृत्ति यशे आ प्रवृत्तिमां ज्यासे जेवो निर्णय यशे जेथे के “आ शब्द

વિશેષવિષયોઽવાયશ્ચ યો મવિષ્યતિ, તદપેક્ષયા 'શબ્દ એવાયમ્' इति निश्चयः
 પ્રયમોઽવાયોઽપિ સન્ ઉપચારાદર્યાવગ્રહ ઉચ્યતે । યદનન્તરમીદાઽવાયૌ પ્રવર્તેતે
 યશ્ચ સામાન્યં શૂદ્ધાતિ, સોઽર્થાવગ્રહ' । યથા-આદ્યો નૈશ્ચયિક । 'શબ્દ એવાય'
 મિત્યાદિમાયાનન્તરં પુનરીદાઽવાયૌ ચ પ્રવર્તેતે । 'શાક્ષોઽય'—મિત્યાદિમાવિવિશે
 પાપેક્ષયા શબ્દઃ સામાન્યમ્, તસ્માદર્યાવગ્રહો માવિવિશેષાપેક્ષયા સામાન્ય
 શૂદ્ધાતીત્યુક્તમ્ ।

તતશ્ચ સામાન્યેન શબ્દનિશ્ચયરૂપાત્ મથમાવાયાદનન્તર 'કિમય શબ્દ' શાક્ષ',
 શાક્ષોં વા ' इत्यादिरूपा ईहा प्रवर्तते । તતઃ 'શાક્ષ એવાયમ્' इत्यादिरूपेण शब्द-
 વિશેષસ્ય નિશ્ચયરૂપોઽવાયો મવતિ । અયમપિ ચ પુનર્વિશેષાકાદૃક્ષાવત પ્રમાતુર્મા-
 વિનીમીદામવાય ચાપેક્ષ્ય માવિવિશેષાપેક્ષયા સામાન્યાલમ્બનત્વાદ અર્થાવગ્રહ
 ઇત્યુપવર્ચયેતે ।

करने वाला ज्ञान अवाय हो जावेगा । अथ इस अवाय ज्ञान की अपेक्षा
 से पहिले जो ऐसा अवाय ज्ञान हुआ है कि "यह शब्द ही है" वह
 उपचार से अर्थावग्रह कहा जावेगा । जिस के बाद ईहा और अवाय ज्ञान
 प्रवृत्त होते हैं, तथा जो सामान्य को ग्रहण करता है वह अर्थावग्रह है,
 जैसे आदि का नैश्चयिक अर्थावग्रह । "यह शब्द ही है" इत्यादि अवा-
 यज्ञान के अनन्तर पुन' ईहा और अवाय प्रवृत्त होते हैं इसलिये "यह
 शब्द ही है" यह अवायज्ञान होते हुए भी उपचारसे अवग्रहरूप माना
 जावेगा, कारण कि इसमें "यह शब्द शस्त्रका है" इत्यादिरूपसे भावी
 विशेषों की आकाक्षा रहती है, अत इस अपेक्षा से शब्द, सामान्य
 बन जाता है, इसलिये अर्थावग्रह भावीविशेष की अपेक्षा सामान्य को
 ग्रहण करता है, ऐसा कहा है ।

શબ્દો જ છે" ત્યારે એ શબ્દ વિશેષને વિષયકરનાર જ્ઞાન અવાય ધર્મ જશે
 હવે અવાયજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પહેલાં ને એવું અવાયજ્ઞાન થયું છે કે "આ
 શબ્દ જ છે" તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ કહેવાશે, જેના પછી ઈહા અને અવાય
 જ્ઞાન પ્રવૃત્તથાય છે, તથા ને સામાન્યનેગ્રહણકરે છે તે અર્થાવગ્રહ છે, જેમકે
 આદિનો નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ "આ શબ્દ જ છે" ઇત્યાદિ અવાયજ્ઞાન બાદ
 ફરીથી ઈહા અને અવાય પ્રવૃત્તથાય છે તેથી "આ શબ્દ જ છે" આ અવા
 યજ્ઞાન હોવા છતાં પણ ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ મનાશે. કારણ કે તેમા "આ
 શબ્દ શબ્દો છે" ઇત્યાદિ રૂપે ભાવીવિશેષોની આકાક્ષારહે છે તેથી આ
 અપેક્ષાએ શબ્દ, સામાન્યબનીબાય છે, તે કારણે અર્થાવગ્રહ ભાવીવિશેષની
 અપેક્ષાએ સામાન્યનેગ્રહણકરે છે એમ કહ્યું છે

તથાદિ-શાસ્ત્રશબ્દસ્ય ચેત્તરોત્તરમેદાઃ મન્ત્રમધુરતાદય', તરુણમધ્યમદૃઢસ્ત્રીપુરુષ-
જન્યત્વાદયશ્ચ, તદપેક્ષાયાં સત્યામિદમપિ- 'શાસ્ત્રોડ્ય-શબ્દ' इत्यादि ज्ञानं स्तोक-
विशेषग्राहकमेव-इति नात्रायः स्यात् । एवमुत्तरोत्तरविशेषमादिष्टानामपि ज्ञानानां तदु-
त्तरोत्तरमेदापेक्षया स्तोकत्वादथायामात्र एव स्यादिति । तस्मात् 'शब्दोऽय' -मिति
निश्चयोऽघाय एव मन्तव्यः । तदनन्तरं तु 'शब्दोऽयं किं शास्त्र, शास्त्रो वा' इत्यादि-
शब्दविशेषविषया पुनरीष्टा प्रवर्तिष्यते । 'शास्त्र एवायं शब्द' इत्यादिशब्द

જય એસા જ્ઞાન હોગા ફિ- 'યહ શબ્દ શાંલ કા હૈ' તો યહ અઘાય
હસલિયે નહીં હો સકેગા ફિ હસમેં ઉત્તરોત્તર મન્ત્રતા મધુરતા આદિ
કી, તથા તરુણ મધ્યમ, દૃઢ, સ્ત્રી આદિ કે દ્વારા ઘોલે ગયે આદિકી,
અપેક્ષા રહેગી, અતઃ યહ સ્તોક વિશેષ કા ગ્રાહક માના જાવેગા, હસ
લિયે 'જો જ્ઞાન સ્તોકવિશેષ કા ગ્રાહક હોગા વહ અઘગ્રહ એવં જો દૃઢ-
વિશેષકાગ્રાહક હોગા વહ અઘાય હૈ' એસા નિયમ બનના કિસી પ્રકાર
સે ખી ઉચિત નહીં માના જા સકતા। હસ તરહ કી એકાન્તમાન્યતામેં
ઉત્તરોત્તર વિશેષાગ્રાહી જિતને ખી જ્ઞાન હોંગે ઘે સય ઉત્તરોત્તર મેદોંકી
અપેક્ષા સ્તોકવિષયવાળે રહેંગે, હસ તરહ અઘાય કા સર્વથા અઘાય હી
હોગા, અતઃ અઘાય કા લોપન હો હસ તરહ "યહ શબ્દ હૈ" હસ જ્ઞાન
કો અઘાય માનના હી ઉચિત હૈ। હસકે યાદ- 'યહ શબ્દ શાંલ કા હૈ યા
શ્રૃંગ કા હૈ' इत्यादि आर्काक्षા का जो कि शब्द विशेष को ईहित करती
हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमें जब ऐसा निर्णय हो
जावेगा कि "यह शब्द शांल का ही है" तो यह शब्द विशेष को विषय

બ્યારે એવું જ્ઞાન થયે કે- "આ શબ્દ શબ્દોના છે" ત્યારે તે અઘાય તે
કારણે નહીં હોઈ શકે કે તેમાં ઉત્તરોત્તર ગભિરતા, મધુરતા, આદિ, તથા
તરુણ, મધ્યમ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, આદિ દ્વારા ઘોલાયા આદિની અપેક્ષા રહેશે, તેથી
તે સ્તોકવિશેષનું ગ્રાહકમનાશે, તે કારણે "જે જ્ઞાન સ્તોકવિશેષનું ગ્રાહક
થશે તે અવગ્રહ, અને જે બૃહદ્ વિશેષનું ગ્રાહક થશે તે અઘાય છે" એવો
નિયમ કરવો તે કોઈ પણ રીતે ઉચિતમાનીશકામનહીં આ પ્રકારની એકાન્ત
માન્યતામાં ઉત્તરોત્તર વિશેષગ્રાહી જેટલાપણજ્ઞાનથશે તે બધાં ઉત્તરોત્તર
લેટોની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મવિષયવાળા રહેશે આ રીતે અઘાયનો સર્વથા અઘાય
જ રહેશે; તેથી અઘાયનો લોપ ન થાય એરીતે "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાનને
અઘાય માનવું એજ ઉચિત છે ત્યારબાદ "આ શબ્દ શબ્દોના છે કે શ્રૃંગોના
છે" इत्यादि आर्काक्षानी કે જે શબ્દવિશેષને ઈહિતકરે છે. ઈહાજ્ઞાન રૂપે
પ્રવૃત્તિ થશે. આ પ્રવૃત્તિમાં બ્યારે એવો નિર્ણય થઈ જશે કે "આ શબ્દ

અન્યવિશેષેષુ યતો વિશેષાત્ પરત પ્રમાતુસ્તજ્ઞિજ્ઞાસા નિવર્તતે સોઽન્ય । અન્ય-
વિશેષાપેક્ષયા ચ વ્યાવહારિકાર્થાવગ્રહઃ સ્વાયાર્થ સામાન્યવિશેષાપેક્ષા કર્તવ્યા ।
તસ્માદુત્તરોત્તરવિશેષાકાઙ્ક્ષા યાવત્ પ્રવર્તતે, તાવત્ સર્વત્ર યો યોઽવાય મ સ
ઉપચારતોઽર્થાવગ્રહ । યદા તુ પ્રમાતુસ્તજ્ઞિજ્ઞાસા નિવર્તતે, તદા તદ્વિશેષાર્થનિશ્ચય-
રૂપોઽવાયો નાવગ્રહ ઇતિ વિમાત્રનીયમ્ ॥ ૪ ॥

‘મેધા’ ઇતિ । શબ્દોઽયમિત્યાકારકં પ્રથમ વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ વિગ્નાય,
ઉત્તર’ સર્વોઽપિ વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહો ‘મેધા’ ઇત્યુચ્યતે । યદા-‘શબ્દોઽય

અન્ય વિશેષોં કે રહને પર મી જિમ વિશેષ સે આગે પ્રમાતા કો ફિર
વિશેષવિષયક જિજ્ઞાસા નહીં હોતી હો વહ અન્ય હૈ । અન્યવિશેષ
અપેક્ષા સે હી વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હૈલા ઓર અવાય કે લિયે સામાન્ય
વિશેષ કી અપેક્ષા કરની પડતી હૈ ઇસલિયે જયતક અપને વિષય મેં
ઉત્તરોત્તર વિશેષ કી આકાંક્ષા ચાલુ રહતી હૈ તયતક સર્વત્ર જો જો
અઘાયજ્ઞાન હોતા હૈ વહ ઉપચાર સે અર્થાવગ્રહ માન લિયા જાતા હૈ ।
જૈસે હી પ્રમાતા કી અપને વિષય મેં વિશેષ કો જાનને કી આકાંક્ષા ઝાત
હો જાતી હૈ કિ વૈસે હી વહ અઘાય અપને વિષય કો નિશ્ચય કરને વાલા
અઘાય હી રહતા હૈ, અર્થાવગ્રહ નહીં હોતા હૈ ॥ ૪ ॥

“યહ શબ્દ હૈ” ઇત્યાકારક જો પ્રથમ સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થા-
વગ્રહ હોતા હૈ ઉસકો છોડકર ઇસકે યાદ કે જિતને મી સામાન્યવિશેષ
રૂપ અર્થાવગ્રહ હૈ વે સય મેધા શબ્દ વાન્ય માને ગયે હૈ । અર્થાત-“યહ

રહેવા છતાં પણ જે વિશેષની આગળ પ્રમાતાને વિશેષવિષયક જિજ્ઞાસા થતીનથી
તે અન્ય છે અર્થવિશેષની અપેક્ષાએ જે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હોતા અને
અવાયને માટે સામાન્ય વિશેષની અપેક્ષાકરવીપડે છે તે કારણે બન્યા મુધાં પોતાના
વિષયમાં ઉત્તરોત્તરવિશેષની આકાંક્ષા ચાલુરહે છે ત્યાંમુધી સર્વત્ર જે જે અવાય-
જ્ઞાન થાય છે તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ માનીલેવાય છે જેવી પ્રમાતાની પોતાના
વિષયમાં વિશેષ નાણુવાની આકાંક્ષા ચાલતપડીનથી છે, એવું જે તે અવાય
પોતાનાવિષયનેનિશ્ચિતકરનારૂં અવાયજરહે છે અર્થાવગ્રહ યતો નથી. ॥ ૪ ॥

“આ શબ્દ છે” ઇત્યાકારક જે પ્રથમ સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ થાય છે,
તેને એડી કદને ત્યારબાદ જેટલા સામાન્ય વિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે એ મેધા

इयं च सामान्यविशेषापेक्षा तावत् कर्तव्या, यावदन्त्यो रस्तुनो विशेष । यस्माच्च विशेषात् परतोऽन्ये विशेषा न समवन्ति, सोऽन्त्यः । अथवा-समवत्स्वपि

फिर-सामान्यत शब्द का निश्चय करने वाले प्रथम अवायज्ज्ञान के बाद “ किमय शब्दः शङ्खः शार्ङ्गोवा-क्या यह शब्द शङ्ख का है अथवा शृङ्ग का है ” इत्यादि रूप से ईहा ज्ञानकी प्रवृत्ति होती है। इसके बाद “ शङ्ख का ही यह शब्द है ” इत्यादि रूप से शब्दविशेष का निश्चयरूप अवाय ज्ञान होता है। इस तरह का यह अवायज्ज्ञान भी उपचार से अर्थात् समग्र रूप तय माना जाता है जय कि प्रमाता को उसमें और भी विशेष जानने की आकाक्षा होती है। इस आकाक्षामें अवाय के विषयभूत यने हुए उस शङ्ख के शब्दमें प्रमाता को ईहा और अवाय पुन होते हैं। इस तरह “ शङ्ख का ही यह शब्द है ” यह अवायज्ञान होने पर भी उसमें भावि विशेष को जानने की आकाक्षा की अपेक्षा लेकर होनेवाली ईहा और अवायज्ञान की अपेक्षा से प्रमाता का वह अवायज्ञान सामान्य को विषय करनेवाला मान लिया जाता है, अतः उह उपचार से अर्थावग्रह कह दिया जाता है।

यह सामान्यविशेष की अपेक्षा तयतक करनी चाहिये जबतक वस्तु का अन्य विशेष निर्णीत न हुआ हो। जिस विशेष को आगे फिर अन्यविशेष की समावना नहीं होती हो वह विशेष अन्त्य है। अथवा

તથા—સામાન્યરીતે શબ્દને નિશ્ચયકરનારા પ્રથમ અવયજ્ઞાનના પછી “ કિમય શબ્દઃ શાંકાઃ શાર્દંગોવા-શુ આ શબ્દ શબ્દોછે કે શૃંગો છે ” ઇત્યાદિ રૂપે ઇહાજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિથાયછે ત્યારબાદ “ શબ્દો જ આશબ્દો ” ઇત્યાદિ રૂપે શબ્દવિશેષના નિશ્ચયરૂપ અવાયજ્ઞાનથાયછે આ પ્રકારતુ આ અવાયજ્ઞાન પણ ઉપચારથી અર્થાવગ્રહરૂપ ત્યારેમનાયછે કે ત્યારે પ્રમાતાને તેમા હજી પણ વિશેષ બહુવાની આકાક્ષા થાય છે આ આકાક્ષામા અવાયના વિષયભૂત બનેલ તે શબ્દના શબ્દમા પ્રમાતાને ઇહા અને અવાય કરીથી થાય છે આ રીતે “ શબ્દો જ આ શબ્દો ” આ અવાયજ્ઞાન થવા છતાં પણ તેમા ભાવિવિશેષને બહુવાની આકાક્ષાની અપેક્ષાએ યનારી ઇહા અને અવાયજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પ્રમાતાનું તે અવાયજ્ઞાન સામાન્યને વિષય કરનાર માનવામાં આવે છે, તેથી તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ કહી દેવાય છે

આ સામાન્યવિશેષની અપેક્ષા ત્યાં સુધી કરવીએઈએકે, ત્યાંસુધી વસ્તુનું અન્યવિશેષ નિર્મિત ન થયું હોય જે વિશેષથી આગળ કરીથી અન્ય વિશેષની સમાવના ન શકેતી હોય તે વિશેષ અન્ત્ય છે અથવા અન્યવિશેષોના

સા પદ્ધતિયા પ્રવ્રતા । તદ્ યથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયેહા-હત્યાદિ । શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ ઈંદ્રા-શ્રોત્રેન્દ્રિયાર્યાવગ્રહમધિકૃત્ય યા પ્રવ્રતા ઈંદ્રા સા શ્રોત્રેન્દ્રિયેહા, હત્યર્થ' । એવ શેપાશ્વરિન્દ્રિયેહાદયોઽપિ સાધનોયા' । 'સીસે જા' 'હત્યાદિ । તસ્યા:=ઈંદ્રાયા' । અન્યત્ સુગમમ્ । નવર સામાન્યાપેક્ષયા ઇકાર્યકાનિ । વિશેષચિન્તાર્યા તુ મિભાર્યકાનિ ।

‘સે કિં ત ઈંદ્રા ?’ હત્યાદિ૦ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ કિ હે મદત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ ઈંદ્રા કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?
ઉત્તર-ઈંદ્રા છત્ર પ્રકાર કી ઘતલાઈ ગઈ હૈ । વહ ઇસ પ્રકાર હૈ-શ્રોત્ર
ઈન્દ્રિય ઈંદ્રા ૧, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ઈંદ્રા, ગ્રાણ ઇન્દ્રિય ઈંદ્રા ૩, જિહ્વા ઇન્દ્રિય
ઈંદ્રા ૪, સ્પર્શઇન્દ્રિય ઈંદ્રા ૫, નો ઇન્દ્રિય ઈંદ્રા ૬ । ઉસકે યે નાના ઘોપ-
વાલે તથા નાના વ્યજનાવાલે ઇકાર્યક પાંચ નામ હૈ । જૈસે-આમોગનતા,
માર્ગણતા ૨, ગવેપણતા ૩, ચિન્તા ૪, ઓર વિમર્શ ૫, ઇસ પ્રકાર યે
પાંચ ઈંદ્રા કે નામ હૈ । વસ્તુ કે નિર્ણય કે લિયે જો વિચારણા હોતી હૈ
ઉસકા નામ ઈંદ્રા હૈ । શ્રોત્રેન્દ્રિય સે જન્ય અર્થાવગ્રહ કે યાદ જો વિચારણા
ચલતી હૈ ઉસકા નામ શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈંદ્રા હૈ । ઇસી તરફ અવશિષ્ટ ઇન્દ્રિયો
કી ઈંદ્રા મી ઉન ૨ ઇન્દ્રિયો કે અર્થાવગ્રહ કે યાદ હુઈ વિચારણા સ્વરૂપ
જાનની ચાહિયે । ઇસ ઈંદ્રા કે જો પાચ નામ ઇકાર્યક ઘતલાયે ગયે હૈ
યે સામાન્ય કી અપેક્ષા હી ઘતલાયે ગયે જાનના ચાહિયે, વિશેષ કી
અપેક્ષા નહીં, કારણ-વિશેષ કી અપેક્ષા યે સય મિશ્ર ૨ અર્થવાલે હો

“સે કિં ત ઈંદ્રા ?” હત્યાદિ—

શિષ્યપૂછે-હે મદત ! પૂર્વનિર્દિષ્ટ “ઈંદ્રા”નું શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર-ઈંદ્રા ના છ પ્રકારના બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય
ઈંદ્રા, (૨) ચક્ષુઈન્દ્રિય ઈંદ્રા, (૩) ગ્રાણેન્દ્રિય ઈંદ્રા, (૪) જિહ્વાઈન્દ્રિય ઈંદ્રા, (૫)
સ્પર્શેન્દ્રિય ઈંદ્રા, અને (૬) નો ઈન્દ્રિય ઈંદ્રા. તેના વિવિધ ઘોપવાળા તથા
વિવિધ વ્યજનવાળા ઇકાર્યક પાંચનામ છે જેવા કે (૧) આમોગનતા, (૨)
માર્ગણતા, (૩) ગવેપણતા, (૪) ચિન્તા, અને (૫) વિમર્શ આ પ્રકારે ઈંદ્રાના
પાંચ નામ છે વસ્તુના નિષ્ણય માટે જે વિચારણા થાય છે તેનું નામ ઈંદ્રા છે
શ્રોત્રેન્દ્રિય જનિત અર્થાવગ્રહણાદ જે વિચારણા થાય છે તેનું નામ શ્રોત્રે
ન્દ્રિય ઈંદ્રા છે જે જરીતે બાહ્યની ઈન્દ્રિયોની ઈંદ્રા પણ તે તે ઈન્દ્રિયોના
અર્થાવગ્રહ ણાદ થયેલ વિચારણા સ્વરૂપ સમજી લેવી આ ઈંદ્રાના જે પાંચ
ઇકાર્યક નામ બતાવ્યા છે, તે સામાન્યની અપેક્ષાએ જ બતાવેલ માનવાને ઈંદ્રા,
વિશેષની અપેક્ષાએ નહીં, કારણ કે વિશેષની અપેક્ષાએ એ બધા મિશ્ર મિશ્ર

શબ્દ: ' इत्यारभ्यान्त्यविशेषात् प्राक् यो यो विशेषसामान्यार्थावग्रह स सर्वोऽपि ' मेधा ' इति विशेषः । तथा च श्रवणताऽवलम्बनता मेधा चेत्येतत् त्रयमर्थवग्रहरूप बोध्यम् । ' अवग्रहणता, उपधारणता चेत्प्येतद् द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपमिति प्रागुक्तम् ॥ ५ ॥ अवग्रहो वर्णित इत्याह—' सेत ' इति । स एषोऽवग्रह इति ॥ मू० ३० ॥

મૂલ્ય—સે કિં ત ર્હા ? । ર્હા છવિહા પળણતા, ત જહા-સોરદિય ર્હા । ચર્ક્તિવદિય-ર્હા । ધાર્ણિદિય-ર્હા । જિર્ભિ-દિય-ર્હા । ફાર્સિદિય-ર્હા । નોરદિય-ર્હા । તીસે જ ર્હમે ષગઢિયા નાનાઘોસા નાનાવજળા પચનામધિજ્જા ભવતિ, ત જહા-આમોગળયા, મગળયા, ગવેસળયા, ચિંતા, વીમસા । સે ત ર્હા ॥ સૂ० ૩૧ ॥

છાયા—અથ કા સા ર્હા ? , ર્હા પદ્ધિધા મક્કસા, તદ્ યયા—શ્રોત્રેન્દ્રિયેહા । ચક્ષુરિન્દ્રિયેહા । ઘ્રાણેન્દ્રિયેહા, જિહ્વેન્દ્રિયેહા, સ્પર્શેન્દ્રિયેહા , નોરિન્દ્રિયેહા । તસ્યા ર્હમાનિ—અર્થકાનિ નાનાઘોપાણિ નાનાવ્યમનાનિ પચ્ચ નામધેયાનિ ભવન્તિ । તદ્ યયા—આમોગળતા, માર્ગળતા, ગવેપળતા, ચિન્તા, વિમર્શઃ (મીમાંસા) । સા ઇયા ર્હા ॥ મૂ० ૩૧ ॥

ટીકા—શિષ્યઃ પૂછતિ—' સે કિં તં ર્હા ? ' ઇત્યાદિ । અથ કા સા ર્હા ? । ઉત્તરમાહ—' ર્હા છવિહા પળણતા ' ઇત્યાદિ । વસ્તુનિર્ણયાર્થ વિચારણા ર્હા,

શબ્દ કા શબ્દ હૈ ” હસ પ્રકાર કે યોગ સે લગાકર અન્ત્યવિશેષ કે પહિલે પહિલે કા જો સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ હૈ વહ સબ મેધા હૈ ॥ ૫ ॥ હસ તરહ શ્રવણતા અવલમ્બનતા ઓર મેધા યે ત્રીન અર્થવિગ્રહરૂપ, તથા અવગ્રહતા, ઉપધારણતા યે દો વ્યજનાવગ્રહરૂપ હોતે હૈ એસા જાનના વાહિયે ॥ હસ પ્રકાર યહ અવગ્રહ કા વર્ણન હૈ ॥ સૂ० ॥ ૩૦ ॥

મેધા શબ્દવાચ્યમનાયા છે એટલે કે “ આ શબ્દનો અર્થ છે ” આ પ્રકારના બોધથી લઈને અન્ત્યવિશેષની આગળ આગળનો જે સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થવિગ્રહ છે તે સૌ મેધા છે ॥ ૫ ॥ આ પ્રકારે અવગ્રહતા અવલમ્બનતા અને મેધા એ ત્રણ અર્થવિગ્રહરૂપ, તથા અવગ્રહણતા, ઉપધારણતા એ બે વ્યજનાવગ્રહરૂપ હોય છે એમ બાવું બોધ્યું આ પ્રકારે આ અવગ્રહનું વર્ણન છે ॥ સૂ ૩૦ ॥

सा पट्टविधा प्रज्ञप्ता । तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियेहा-इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण ईहा-श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या मवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा, इत्यर्थः । एव शेषाश्चन्द्रियेहादयोऽपि साधनीयाः । 'तीसे ण०' इत्यादि । तस्या-ईहायाः । अन्यत् सुगमम् । नवर सामान्यापेक्षया एकार्थकानि । विशेषचिन्तायां तु मिश्रार्थकानि ।

‘से किं त ईहा ?’ इत्यादि० ।

शिष्य पूछता है कि हे भदत ! पूर्वनिर्दिष्ट ईहा का क्या स्वरूप है ? उत्तर-ईहा छह प्रकार की घतलाई गई है । वह इस प्रकार है-श्रोत्र इन्द्रिय ईहा १, चक्षु इन्द्रिय ईहा, घ्राण इन्द्रिय ईहा ३, जिह्वा इन्द्रिय ईहा ४, स्पर्शइन्द्रिय ईहा ५, नो इन्द्रिय ईहा ६ । उसके ये नाना घोष-वाले तथा नाना व्यंजनावाले एकार्थक पांच नाम हैं । जैसे-आभोगनता, मार्गणता २, गवेपणता ३, चिन्ता ४, और विमर्श ५, इस प्रकार ये पांच ईहा के नाम हैं । वस्तु के निर्णय के लिये जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा है । श्रोत्रेन्द्रिय से जन्य अर्थावग्रह के बाद जो विचारणा चलती है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहा है । इसी तरह अवशिष्ट इन्द्रियों की ईहा भी उन २ इन्द्रियों के अर्थावग्रह के बाद हुई विचारणा स्वरूप जाननी चाहिये । इस ईहा के जो पांच नाम एकार्थक घतलाये गये हैं वे सामान्य की अपेक्षा ही घतलाये गये जानना चाहिये, विशेष की अपेक्षा नहीं, कारण-विशेष की अपेक्षा ये मय मिस्र २ अर्थवाले हो

“से किं त ईहा ?” इत्यादि—

शिष्यपूछेछे-हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट ‘ईहा’ तु शु स्वरूपे ?

वृत्तर-ईहा ना छ प्रकारघताव्याछे ते आग्रभाछे छे-(१) श्रोत्रेन्द्रिय ईहा, (२) चक्षुइन्द्रिय ईहा, (३) घ्राणेन्द्रिय ईहा, (४) जिह्वाइन्द्रिय ईहा, (५) स्पर्शेन्द्रिय ईहा, अने (६) नो इन्द्रिय ईहा तेना विषयघोषवाणा तथा विषयव्यञ्जनवाणा कोठार्थक पांचनामछे जेवा के (१) आभोगनता, (२) मार्गणता, (३) गवेपणता, (४) चिन्ता, अने (५) विमर्श आ प्रकारे ईहाना पांच नाम छे वस्तुनानिबुधभाटे जे विचारणुयायछे तेनुनाम ईहाछे

श्रोत्रेन्द्रियजनितअर्थावग्रहभाट जे विचारणुयाय छे तेनुनाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहाछे जेजरीते जाहीनीइन्द्रियोनी ईहा पख ते ते इन्द्रियोना अर्थावग्रह भाट थयेतविचारणुस्वरूपसमलसेवी आ ईहाना जे पांच कोठार्थक नाम पठाव्याछे, ते सामान्यनीअपेक्षाजे ज पतावेसमानवालोछे, विशेषनी अपेक्षाजो नही, कारण के विशेषनीअपेक्षाजे जे अभा मिलमिल

અન્દઃ' ઇત્યારમ્પ્રાન્ત્યવિશેષાત્ પ્રાક્ યો યો વિશેષસામાયાર્થાવગ્રહઃ સ સર્વોઽપિ
'મેષા' ઇતિ વિશેષઃ । તથા ચ અવગતાઅવલમ્બનતા મેષા ચેત્યેતત્ પ્રયમર્યાવગ્રહ
રૂપ ધોમ્પ્યમ્ । 'અવગ્રહણતા, ઉપધારણતા ચેત્યેતત્ દ્વય વ્યવજનાવગ્રહરૂપમિતિ પ્રાગુ
ક્તમ્ ॥ ૫ ॥ અવગ્રહો ઘર્ણિત ઇત્યાહ—'સેત' ઇતિ । સ ણ્ણોઽવગ્રહ ઇતિ ॥ મૂ० ૩૦ ॥

મૂલમ્—સે કિં ત ઈહા ? । ઈહા છત્વિહા પળ્ળતા, તં જહા-
સોઽદિય-ઈહા । ચર્કિલ્લદિય-ઈહા । ઘાણિંદિય ઈહા । જિર્લિમ-
દિય-ઈહા । ફાસિંદિય-ઈહા । નોઽદિય-ઈહા । તીસે ણ ઇમે
ણગટ્ટિયા નાણાઘોસા નાણાવજણા પવનામધિજ્જા ભવતિ, ત
જહા-આમોગણયા, મગ્ગણયા, ગવેસણયા, ચિંતા, વીમસા ।
સે ત ઈહા ॥ સૂ० ૩૧ ॥

છાયા-અપ કા સા ઈહા ? , ઈહા પરવિધા પ્રજ્ઞા, તત્ યયા—ધોત્રેન્દ્રિયેહા ।
ચત્તુરિન્દ્રિયેહા । ઘ્રાણેન્દ્રિયેહા, જિહ્વેન્દ્રિયેહા, સ્પર્શેન્દ્રિયેહા , નોઽન્દ્રિયેહા । તત્સ્યા
ઈમાનિ-પ્રકાર્યકાનિ નાનાધોપાણિ નાનાવ્યવજનાનિ પશ્ચ નામધેયાનિ ભવન્તિ ।
તત્ યયા-આમોગનતા, માર્ગણતા, ગવેસણતા, ચિન્તા, વિમર્શઃ (મીમાંસા) ।
સા ણયા ઈહા ॥ સૂ० ૩૧ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—'સે કિં ત ઈહા ?' રૂપાદિ । અપ કા સા ઈહા ?
ઉત્તરમાહ—'ઈહા છત્વિહા પળ્ળતા' ઇત્યાદિ । વસ્તુનિર્ણયાર્થે વિચારણા ઈહા,

શસ્ત્ર કા શબ્દ હૈ" હસ પ્રકાર કે ધોષ સે લગાકર અન્ત્યવિશેષ કે પહિલે
પહિલે કા જો સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ હૈ વહ સવ મેષા હૈ ॥ ૫ ॥
હસ તરહ અવગતા અવલમ્બનતા ઓર મેષા યે સીન અર્થાવગ્રહરૂપ, તથા
અવગ્રહતા, ઉપધારણતા યે દો વ્યવજનાવગ્રહરૂપ હોતે હૈ પેસા જાનના
ચાહિયે ॥ હસ પ્રકાર વહ અવગ્રહ કા ઘર્ણન હૈ ॥ સૂ० ॥ ૩૦ ॥

મેષા શબ્દવાચ્યમનામાછે એટલે કે "આ શબ્દને(શબ્દ છે)" આ પ્રકારના બોધથી
લઈને અન્ત્યવિશેષનીઆગળ આગળનો જે સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે તે
સી મેષા છે ॥૫॥ આ પ્રકારે અવગ્રહતા અવલમ્બનતા અને મેષા એત્રણ બધોવ
ગ્રહરૂપ, તથા અવગ્રહણતા, ઉપધારણતા એ બે વ્યવજનાવગ્રહરૂપ હોય છે એમ
બાણુ બોધે આ પ્રકારે આ અવગ્રહનું વર્ણન છે ॥ સૂ ૩૦ ॥

તથા-અવાયઃ=નિશ્ચય, સર્વથા ર્જ્ઞાતો વિનિવૃત્તસ્યાવધારણાવધારિતમર્થમવગચ્છતો
જીવસ્ય યો બોધવિશેષ સોઽવાયઃ ॥ ૩ ॥ તથા-બુદ્ધિ-તતસ્તમેવાવધારિતમર્થ
સયોપશ્મવિશેષાત્ સ્થિરતયા પુન પુન સ્પષ્ટતરમવ્યુહ્યમાનસ્ય યા બોધપરિણતિ
સા બુદ્ધિઃ ॥ ૪ ॥ તથા-વિજ્ઞાન=વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિજ્ઞાન, સયોપશ્મવિશેષાદેવ અવ
ધારિતાર્થવિષયક એવ ત્રીયતરધારણાદેતુર્બોધવિશેષ इत्यर्थ. ॥૫॥ સ યપોઽવાયો
વર્ણિતઃ ॥ સૂ. ૩૨ ॥

જैसे-આવર્તનતા ૧, પ્રત્યાવર્તનતા ૨, અવાય ૩, બુદ્ધિ ૪, ઓર
વિજ્ઞાન ૫ । इस तरह पूर्वोक्त अवाय ज्ञान का यह स्वरूप है । ओन्नन्त्रिय
से उत्पन्न ईहाज्ञान के बाद जो ऐसा ज्ञान होता है कि ' यह शब्द अमुक
का ही है ' इसका नाम ओन्नन्त्रियजन्य अवाय है । जैसे यह शब्द का
ही शब्द है । इसी तरह शेष इन्द्रियों के विषयोंमें उत्पन्न ईहा के बाद
जो उस उस विषय के निश्चयका ज्ञान होता है, वह तत्तत् इन्द्रियजन्य
अवाय जानना चाहिये । आवर्तनता आदि पांच नामोंमें जो एकार्थकता
घटलाई गई है, वह सामान्य अवाय की विचक्षासे घटलाई गई जाननी
चाहिये । जिस बोध परिणाम द्वारा ईहा से निवृत्त होकर जीव अवाय-
भाव की तरफ झुकाया जाता है उसका नाम आवर्तनता १ । इस आव
र्तन के प्रति जो बोध विशेष होता है कि जिस बोध से जीव उत्तरोत्तर
अर्थविशेषोंमें विवक्षित अवाय के घिलकूल समीप आ जाता है उसका
नाम प्रत्यावर्तनता है २ । ईहा से हटकर जीव के लिये जो उस ईहित

આવર્તનતા, (૨) પ્રત્યાવર્તનતા, (૩) અવાય, (૪) બુદ્ધિ, અને (૫) વિજ્ઞાન. આ
રીતે પૂર્વોક્ત અવાયજ્ઞાનનું આ સ્વરૂપ છે ઓન્નન્દ્રિયથીઉત્પન્નથયેલ ઈહાજ્ઞાન
બાદ જે બોધ જ્ઞાનથાય છે કે “ આ શબ્દ અમુકનો છે ” તેનું નામ
ઓન્નન્દ્રિયજન્યઅવાય છે જેમ કે આ શબ્દનોજ શબ્દ છે એમ પ્રકારે
બાકીની ઇન્દ્રિયોનાવિષયમા ઉત્પન્નથયેલ ઈહાની પછી જે તે તે વિષયના
નિશ્ચયનું જ્ઞાનથાય છે, તે જ્ઞાનને તે તે ઇન્દ્રિયજન્ય અવાયજ્ઞાન માનવું
આવર્તનતા આદિ પાંચનાઓમા જે એકાર્થતા બતાવેલ છે તે સામાન્ય
અવાયની વિવક્ષાથી બતાવાઈ છે એમ સમજવું (૧) જે બોધ પરિણામદ્વારા
ઈહાથી નિવૃત્તથઈને જીવ અવાયભાવ તરફ ઝુકાવાતો બન્ય છે તેનું નામ
આવર્તનતા છે (૨) આ આવર્તનતા પ્રતિ જે બોધ વિશેષ થાય છે, અને જે
બોધથી જીવ ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષોમા વિવક્ષિત અવાયની બિલકુલ સમીપ
આવે છે તેનું નામ પ્રત્યાવર્તનતા છે (૩) ઈહાથી દૂરથઈને જીવને માટે ને

छाया—अथ कः सोऽवायः ? । अवायः पद्विधः प्रसृतः । तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियावायः १ । चक्षुरिन्द्रियावायः २ । घ्राणेन्द्रियावायः ३ । जिह्वेन्द्रियावायः ४ । स्पर्शेन्द्रियावायः ५ । नोइन्द्रियावायः ६ । तस्य खलु इमानि एकार्यकानि नाना घोषाणि, नानाव्यञ्जनानि, पञ्च नामधेयानि भवन्ति, तद् यथा—आवर्तनता १, मत्प्रावर्तनता २, अवायः ३, पुद्भिः ४, विज्ञानम् ५ । स एषोऽवायः ॥ सू० ३२॥

टीका—शिष्य पृच्छति—‘से किं तं’ इत्यादि । अथ कः सोऽवायः ? इति उत्तरमाह—‘अवायं छविहे पणत्ते०’ इत्यादि । अवायो निश्चयात्मकावबोधः । स पद्विधः प्रसृतः, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियावायः—इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियावायः—श्रोत्रेन्द्रियावायः । श्रोत्रेन्द्रियेहामधिकृत्य यः प्रवृत्तोऽवायो—निश्चयः, स श्रोत्रेन्द्रियावाय इत्यर्थः । एष चक्षुरिन्द्रियावायादयः साधनीयाः । तस्य=अवायस्य खलु इमानि एकार्यकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति । एतेषां व्याख्या प्राग्वत् । नवर अवायसामान्यविषयता एकार्यकानि । तद्विशेषविन्तार्यास्तु नानार्थकानि । तत्र—आवर्तते—आ=मर्यादया वर्तते—ईदृशतो निवृत्त्या अवायमात्रं प्रति अभिमुखो वर्तते येन बोधपरिणामेन स आवर्तनः, स एवावर्तनता ॥ १ ॥

तथा—प्रत्यावर्तनता—आवर्तनं प्रति गतो योऽर्थविशेषेषु उत्तरोत्तरेषु विवक्षितावायमत्प्रावर्तनतरो बोधविशेषः स प्रत्यावर्तनः, स एव प्रत्यावर्तनता ॥ २ ॥

‘से किं तं अवायं’ इत्यादि ।

शिष्य पृच्छता है—पूर्वनिर्दिष्ट अवाय ज्ञान का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—अवायज्ञान छह प्रकार का कहा गया है । वे प्रकार ये हैं—श्रोत्रहन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, २ चक्षुहन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय २ घ्राणेन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, ३ जिह्वा इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ४, स्पर्श इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ५ तथा नो इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ६ । उस अवाय के ये नाना घोषवाछे तथा नाना व्यञ्जनवाछे एकार्यक पाँच नाम हैं ।

“से किं तं अवायं” इत्यादि—

शिष्यपृच्छते—“पूर्वनिर्दिष्ट अवायज्ञानं तु स्वरूपं ?

उत्तर—अवायज्ञानं षोडशप्रकारेण प्रकृतं भवेत्तत्—(१) श्रोत्रेन्द्रियधी

प्राप्तयेव अवाय (२), चक्षुहन्द्रियधी प्राप्तयेव अवाय, घ्राणेन्द्रियधी प्राप्तयेव अवाय (४), जिह्वाहन्द्रियधी प्राप्तयेव अवाय (५), स्पर्शेन्द्रियधी प्राप्तयेव अवाय, तथा (६) नो इन्द्रियधी प्राप्तयेव अवाय, ते अवायनाञ्जे विविध बोधवाणा तथा व्यञ्जनवाणा एकार्यक पाँचनामके, जेवाके (१)

તથા-અવાય,=નિશ્ચય, સર્વથા ઈહાતો વિનિવૃત્તસ્યાવધારણાવધારિતમર્થમવગચ્છતો
જીવસ્ય યો બોધવિશેષઃ સોઽવાયઃ ॥ ૩ ॥ તથા-બુદ્ધિ-તતસ્તમેવાવધારિતમર્થ
સયોપશ્મવિશેષાત્ સ્થિરતયા પુન પુન સ્પષ્ટતરમશ્ચુચ્ચમાનસ્ય યા બોધપરિણતિઃ
સા બુદ્ધિ ॥ ૪ ॥ તથા-વિજ્ઞાન=વિશિષ્ટ જ્ઞાન વિજ્ઞાન, સયોપશ્મવિશેષાદેવ અવ
ધારિતાર્થવિષયક એવ તીવ્રતરધારણાદેતુર્બોધવિશેષ इत्यर्थः ॥ ૫ ॥ સ ઇપોઽવાયો
વર્ણિત ॥ સૂ. ૩૨ ॥

જैसे-આવર્તનતા ૧, પ્રત્યાવર્તનતા ૨, અવાય ૩, બુદ્ધિ ૪, ઓર
વિજ્ઞાન ૫ । હસ તરહ પૂર્વોક્ત અવાય જ્ઞાન કા યહ સ્વરૂપ હૈ । ઓરનિશ્ચય
સે ઉત્પન્ન ઈહાજ્ઞાન કે વાદ જો એસા જ્ઞાન હોતા હૈ કિ ' યહ શબ્દ અમુક
કા હી હૈ ' હસકા નામ ઓરનિશ્ચયજન્ય અવાય હૈ । જૈસે યહ શંકા કા
હી શબ્દ હૈ । હસી તરહ શેષ હનિયોં કે વિષયોંમે ઉત્પન્ન ઈહા કે વાદ
જો ઉસ ઉમ વિષય કે નિશ્ચયકા જ્ઞાન હોતા હૈ, યહ તત્તત્ હનિયજન્ય
અવાય જાનના વાહિયે । આવર્તનતા આદિ પાચ નામોંમે જો ઈકાર્યકતા
પતલાઈ ગઈ હૈ, યહ સામાન્ય અવાય કી વિવક્ષા સે પતલાઈ ગઈ જાનની
વાહિયે । જિસ યોધ પરિણામ દ્વારા ઈહા સે નિવૃત્ત હોકર જીવ અવાય-
નાવકી તરફ ઝુકાયા જાતા હૈ ઉસકા નામ આવર્તનતા ૧ । હસ આવ
ર્તન કે પ્રતિ જો યોધ વિશેષ હોતા હૈ કિ જિમ યોધ સે જીવ ઉત્તરોત્તર
અર્થવિશેષોંમે વિવક્ષિત અવાય કે ચિલકુલ સમીપ આ જાતા હૈ ઉસકા
નામ પ્રત્યાવર્તનતા હૈ ૨ । ઈહા સે હટકર જીવ કે લિયે જો ઉસ ઈહિત

આવર્તનતા, (૨) પ્રત્યાવર્તનતા, (૩) અવાય, (૪) બુદ્ધિ, અને (૫) વિજ્ઞાન. આ
રીતે પૂર્વોક્ત અવાયજ્ઞાનનું આ સ્વરૂપ છે ઓરનિશ્ચયથીઉત્પન્નથયેલ ઈહાજ્ઞાન
બાદ જે એવું જ્ઞાનથાય છે કે " આ શબ્દ અમુકનો છે " તેનું નામ
ઓરનિશ્ચયજન્યઅવાય છે જેમ કે આ શબ્દનોજ શબ્દ છે એજ પ્રકારે
બાકીની ઈન્દ્રિયોનાવિષયમા ઉત્પન્નથયેલ ઈહાની પછી જે તે તે વિષયનાં
નિશ્ચયનું જ્ઞાનથાય છે, તે જ્ઞાનને તે તે ઈન્દ્રિયજન્ય અવાયજ્ઞાન માનવું
આવર્તનતા આદિ પાચનાયોમા જે એકાધર્તા બતાવેલ છે તે સામાન્ય
અવાયની વિવક્ષાથી બતાવાઈ છે એમ સમજવું (૧) જે બોધ પરિણામદ્વારા
ઈહાથી નિવૃત્તથઈને એવ અવાયનાવ તરફ ઝુકાવાતો બધ છે તેનું નામ
આવર્તનતા છે (૨) આ આવર્તનતા પ્રતિ જે બોધ વિશેષ થાય છે, અને જે
બોધથી એવ ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષોમા વિવક્ષિત અવાયની ચિલકુલ સમીપ
આવે છે તેનું નામ પ્રત્યાવર્તનતા છે (૩) ઈહાથી દૂરથઈને એવનેમાટે જે

અથ ધારણાસ્વરૂપમાહ—

મૂલ્મ—સે કિં ત ધારણા ? । ધારણા છત્વિહા પળ્ળત્તા, ત જહા—સોદ્દિયધારણા । ચર્ક્ષિવદિયધારણા । ઘાર્ણિદિયધારણા । જિર્ઘિમદિયધારણા । ફાર્સિદિયધારણા । નોદ્દિયધારણા । તીસે પંં ઇમે યગટ્ટિયા નાળાઘોસા નાળાવજળા પચ નામધિજ્ઞા ભવતિ, ત જહા—ધરણા૧, ધારણા૨, ઠવણા૩, પઢ્ઢા૪, કોદ્દે૫ । સે ત ધારણા ॥ સૂ૦ ૩૩ ॥

છાયા—અથ કા સા ધારણા ? । ધારણા પદ્ધિધા મજ્ઞતા; તદ્ યથા—શ્રોત્રેન્દ્રિયધારણા ૧ । ચક્ષુરિન્દ્રિયધારણા ૨ । ગ્રાણેન્દ્રિયધારણા ૩ । જિહ્વેન્દ્રિય ધારણા ૪ । સ્પર્શેન્દ્રિયધારણા ૫ । નોદ્દિયધારણા ૬ । તસ્યા ડમાનિ એકાર્થકાનિ નાનાઘોષાણિ નાનાબ્યજ્ઞનાનિ પચ્ચ નામધેયાનિ ભવન્તિ; તદ્ યથા—ધરણા ૧, ધારણા ૨, સ્થાપના ૩, મતિષ્ઠા ૪, કોષ્ઠ ૫ । સા એવા ધારણા ॥ સૂ૦ ૩૩ ॥

ટીકા—‘સે કિં ત ધારણા’ ઇત્યાદિ । શિષ્યઃ પૂછતિ—અથ કા સા ધારણા ઇતિ । ઉત્તરમાહ—‘ધારણા છત્વિહા પળ્ળત્તા’ ઇત્યાદિ । ધારણા—નિર્ણીતાર્થવિશેષ પદાર્થ કા ચિલકુલ નિશ્ચિતજ્ઞાન હોતા હૈ વહ અવાય હૈ ૩ । હસ અવાય કે દ્વારા નિશ્ચિત કિયે ગયે પદાર્થ કા જો સ્થિરરૂપ સે પુનઃ પુનઃ સ્પષ્ટતર બોધ હોતા હૈ ઉસકા નામ બુદ્ધિ હૈ ૪ । હસ બુદ્ધિ કે વાદ જો એસા જીવ કો બોધ હોતા હૈ કિ જિસકે વલ પર જીવ ધારણા કે નિકટ પહુચ જાતા હૈ—જો ધારણા કી ઉત્પત્તિમેં હેતુમૂત હોતા હૈ—ઉસ વિશિષ્ટ જ્ઞાન કા નામ વિજ્ઞાન હૈ ૫ । વહ અવાય કા સ્વરૂપ જુઆ ॥ સૂ૦ ૩૨ ॥

અથ ધારણાકા સ્વરૂપ કહા જાતા હૈ—‘સે કિં ત ધારણા૦’ ઇત્યાદિ

ઉદ્ધિત પદ્યમેંનુ જે વહન નિશ્ચિત જ્ઞાન થાયછે તે અવાયછે (૪) આ અવાય દ્વારા નિશ્ચિતકરાર્થેષ પદ્યમેંનો જે સ્થિરરૂપે ફરીને સ્પષ્ટતર બોધથાયછે તેનું નામ બુદ્ધિછે (૫) જે બુદ્ધિની પછી જે એવા જીવને બોધ થાય છે કે જેના આધારે જીવ ધારણાની સમીપ પહોંચીશક્યછે—જે ધારણાની ઉત્પત્તિમાં હેતુમૂત થાયછે—જે વિશિષ્ટજ્ઞાનનું નામવિજ્ઞાનછે આ અવાયના સ્વરૂપનું વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૩૨ ॥

હવે ધારણાનું સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે—‘સે કિં ત ધારણા૦’ ઇત્યાદિ

पस्य धारणम्=अविस्मरणम् । सा पञ्चविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—‘ श्रोत्रेन्द्रिय धारणा’ इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण या धारणा सा श्रोत्रेन्द्रियधारणा । एष चक्षुरिन्द्रियधारणा-दयः साधनीया । तस्याः=धारणायाः । अन्यत् सुगमम् । अत्रापि सामान्यविवक्षया एकार्थकानि । विशेषार्थचिन्ताया तु मिश्रार्थानि । तत्रावायानन्तरमवगतस्यार्थ-स्याविच्युत्या अन्तर्मुहूर्तकाल यावत् धरण धारणा ॥१॥ ततस्तम्यैवार्थस्योपयोगाच्च्यु-तम्य जयन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः सग्व्येयाऽसख्येयकालपर्यन्त यत् स्मरण सा धारणा ॥२॥ तथा—स्थापन—स्थापना । अवाययधारितस्यार्थस्य इदि स्थापन, जलपूर्ण-

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट धारणा का क्या स्वरूप है ? उत्तर—धारणा छह प्रकार की कही गई है । उसके छह प्रकार ये हैं—श्रोत्रेन्द्रिय से होने वाली धारणा १, चक्षु इन्द्रिय से होने वाली धारणा २, घ्राणेन्द्रिय से होनेवाली धारणा ३, जिह्वा इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ४, स्पर्शेन्द्रिय से होनेवाली धारणा ५, तथा नो इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ६ । उस धारणा में ये पांच नानायोग एव नाना व्यजनवाले एकार्थक नाम हैं । जैसे—धारणा १, धारणा २, स्थापना ३, प्रतिष्ठा ४, तथा कोष्ठ ५ ।

निर्णीत अर्थ का नहीं भूलना इसका नाम धारणा है । यह छह प्रकार की है । श्रोत्र इन्द्रिय के विषयभूत शब्दरूप पदार्थमें जो अवाय ज्ञान के बाद उस विषय की धारणा होती है कि जिममें जीव उस विषय को कालान्तरमें भी नहीं भूलता है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय धारणा है । इसी तरह उस २ इन्द्रिय के विषयभूत पदार्थोंमें अवाय ज्ञान के बाद जो उस २ विषय की धारणा जीव को होती है वह चक्षु आदि इन्द्रियों

प्रश्न—पूर्व निर्दिष्ट धारणातु शु स्वरूपछे ? उत्तर—धारणा नीचेप्रमाणे छ प्रकारनी बतावेछे—(१) श्रोत्रेन्द्रियधी यनारी धारणा, (२) चक्षु इन्द्रियधी यनारी धारणा, (३) घ्राणेन्द्रियधी यनारी धारणा, (४) जिह्वा इन्द्रियधी यनारी धारणा, (५) स्पर्शेन्द्रियधी यनारी धारणा, अने (६) नो इन्द्रियधी यनारी धारणा ते धारणांना आ पाय विविध बोधवाणा अने विविध व्यजनवाणा ओकार्थक नाम छे—(१) धारणा, (२) धारणा, (४) स्थापना, (४) प्रतिष्ठा, तथा (५) कोष्ठ ।

निर्णीत अर्थने न भूलवो तेनुनाम धारणाछे ते छ प्रकारनीछे श्रोत्रेन्द्रियना विषयभूत शब्दरूप पदार्थभा ने अवायज्ञाननी पछी ते विषयनी धारणा यायछे के नेधी एव ते विषयने कालान्तरे पक्षु भूलतो नभी तेनु नाम श्रोत्रेन्द्रियधारणा छे ओअप्रमाणे ते ते इन्द्रियोना विषयभूत पदार्थभा अवायज्ञाननी पछी ते ते विषयनी धारणा एवनेयायछे ते चक्षु आदि

ઉત્થાપનવત્, વાસનેત્પર્યઃ ॥૩॥ તથા-પ્રતિષ્ઠાનં-પ્રતિષ્ઠા-અવાયાવધારિતસ્યૈવા
 સ્ય હૃદિ પ્રમેદેન પ્રતિષ્ઠાપનમિત્પર્યઃ, યથા-જલે ઉપલપ્તપ્રપતિષ્ઠા મન્વતિ ॥૪॥
 કોષ્ઠઃ ' ઇતિ, કોષ્ઠ ઇય કોષ્ઠ । અવિનષ્ટસૂત્રાર્યવીજ ધારણાત્ કોષ્ઠવદ્ યા ધારણા,
 તા કોષ્ઠ ઇત્યુચ્યતે ॥ ૫ ॥ સૂ. ૩૩ ॥

કે ધિપયમેં મી સમજા લેના ચાહિયે । ધારણા કે પાચ નામોમેં જો ગ્ઠા
 ર્થકતા ઘતલાઈ ગઈ હૈ વહ ધારણા સામાન્ય કી અપેક્ષા સે કરી ગઈ હૈ ।
 વૈસે તો વિશેષ-અર્થ કી અપેક્ષા સે હનમેં મિદ્યાર્થતા મી હૈ । અવાય કે
 દ્વારા નિર્ણીત પદાર્થ કે હો જાને પર ઉસ પદાર્થકી જો અવિચ્યુતિ ઢારા
 અન્તર્મુદ્ધર્ત કાલ તક ધારણા યની રહતી હૈ ઉસકા નામ ધારણા હૈ ૧ ।
 અવાયજ્ઞાન દ્વારા નિર્ણીત પદાર્થ કી તરફ સે જીવ કા ઉપયોગ હટ જાને
 પર મી કમ સે કમ અન્તર્મુદ્ધર્તતક ઓર જ્યાદા સરુયાત ઓર અસંલ્યાત
 કાલતક ઉસ પદાર્થકી જો સ્મૃતિ યની રહતી હૈ ઉસકા નામ ધારણા હૈ
 ૨ । અવાય દ્વારા નિશ્ચિત કિયે ગયે અર્થકા હૃદયમેં જો જલપૂર્ણકુમ કી
 તરહ સ્થાપન હો જાના હૈ વહ સ્થાપના હૈ, હસકા દૂસરા નામ વાસના
 મી હૈ ૩ । અવાય કે દ્વારા અવધારિત અર્થ કા જો હૃદયમેં મેદપ્રમેદ સે
 સ્થાપન હોતા હૈ ઉસકા નામ પ્રતિષ્ઠા હૈ ૪ । અવિનષ્ટ સૂત્રાર્યરૂપ વીજ
 કે ધારણ સે જો ધારણા કોષ્ઠ કી તરહ હોતી હૈ વહ કોષ્ઠ હૈ ૫ । યહ
 ધારણા કા સ્વરૂપ જુઝા ॥ સૂ. ૩૩ ॥

ધનિચેનાવિષયમાપણુ સમજાવેલીએઢાએ ધારણાના પાચનામોમા ને એકા
 ર્થતા બતાવવામાં આવેલ છે તે ધારણા સામાન્યની અપેક્ષાએ બતાવવામાં
 આવી છે એમ તો વિશેષઅર્થનીઅપેક્ષાએ તેમનામાં મિત્રતાપણુછે
 (૧) અવાય દ્વારા પદાર્થ નિર્ણીતથઈજતા તે પદાર્થની ને અવિચ્યુતિ દ્વારા
 અન્તર્મુદ્ધર્તકાળ સુધી ધારણા બની રહેછે તેનુનામ ધારણાછે (૨)
 અવાયજ્ઞાન દ્વારા નિર્ણીત પદાર્થની તરફથી જીવને ઉપયોગ દૂર થતાં પણુ
 એકાગ્રતા એકાધી અન્તર્મુદ્ધર્ત સુધી અને વધારેમાવધારે સખ્યાત અને
 અસખ્યાતકાળસુધી તે પદાર્થની ને સ્મૃતિ બનીરહેછે તેનુનામ ધારણા
 છે (૩) અવાયદ્વારા નિશ્ચિત કરાયેલ અર્થનું હૃદયમા જલપૂર્ણકુમની જેમ
 સ્થાપન થવુ તે સ્થાપના કહેવાય છે, તેનુ બીજુનામ વાસનાપણુછે
 (૪) અવાયદ્વારા અવધારિત અર્થનું હૃદયમાં ને મેદપ્રમેદથી સ્થાપના થાય
 છે તેનુ નામ પ્રતિષ્ઠા છે (૫) અવિનષ્ટ સૂત્રાર્યરૂપ બીજના ધારણથી ને ધારણા
 કોષ્ઠની જેમ થાય છે તેનુ નામ કોષ્ઠ છે આ ધારણાનુ સ્વરૂપ થયું ॥ સૂ. ૩૩ ॥

અવગ્રહાદીનાં કાલમાનમાહ—

મૂલમ્—ઉગ્રહે દૃક્ષસમૈષ, અતોમુદ્વૃત્તિયા ઈહા, અતોમુદ્વૃત્તિષ
અવાય, ધારણા સર્વેજ્જ વા કાલ અસર્વેજ્જ વા કાલ ॥ સૂ. ૩૪ ॥

છાયા—અવગ્રહ પક્ષસામાયિક । આન્તર્મોહર્તિકી ઈહા । આન્તર્મોહર્તિકો-
જ્વાય* । ધારણા—સર્વેય વા કાલમ્, અસર્વેય વા કાલમ્ ॥ સૂ. ૩૪ ॥

ટીકા—‘ઉગ્રહે’ ઇત્યાદિ । અવગ્રહઃ=નૈશ્ચયિકોઽર્થાવગ્રહ, સ એક સામ
યિકો ભવતિ । ઈહા આન્તર્મોહર્તિકી ભવતિ । અવાય આન્તર્મોહર્તિકો ભવતિ ।
ધારણા ત્રિવિધા—અવિચ્ચુતિ—વાસના — સ્મૃતિમેદાત્ । તત્ર—વાસનારૂપા ધારણા,
સર્વેય વા કાલ ભવતિ, અસર્વેય વા કાલ ભવતિ । તત્ર સર્વેયવર્ષાપુષ્કાણાં
સર્વેયકાલમ્, અસર્વેયવર્ષાપુષ્કાણામસર્વેય કાલ યુગલાધિપેક્ષયા ભવતિ ।
અવિચ્ચુતિરૂપા, સ્મૃતિરૂપા ચ ધારણા પ્રત્યેકમન્તર્મુદ્વૃત્તે ભવતિ ॥ સૂ. ૩૪ ॥

અથ હન અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોં કા કાલમાન કિતના હૈ યહ સૂત્રકાર
સ્પષ્ટ કરતે હૈ—‘ઉગ્રહે’ ઇત્યાદિ ।

નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ કા કાલ એક સમય કા હૈ । ઈહાજ્ઞાન કા કાલ
અન્તર્મુદ્વૃત્ત કા હૈ । અવાયજ્ઞાન કા મી કાલ હનના હી હૈ । અવિચ્ચુતિ,
વાસના ઓર સ્મૃતિ કે મેદ સે ધારણા ત્રીન પ્રકાર કી હૈ । હનમેં વાસના-
રૂપ ધારણા કા કાલ સખ્યાત અથવા અસખ્યાત કાલ હૈ । જિનકી સખ્યાત
વર્ષ કી આયુ હોતી હૈ ઉનકી અપેક્ષા સખ્યાતકાલ, તથા જિન જીવોં કી
અસખ્યાતવર્ષ કી આયુ હોતી હૈ ઉનકી અપેક્ષા અસખ્યાત કાલ જાનના
વાહિયે । અવિચ્ચુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણા કા કાલ અન્તર્મુદ્વૃત્ત પ્રમાણ
હૈ । ॥ સૂ. ૩૪ ॥

હવે એ અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોનું કાલમાન કેટલું છે તે સૂત્રકાર સ્પષ્ટ
કરે છે—“ઉગ્રહે” ઇત્યાદિ,

નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહને કાળ એક સમયનો છે ઇહાજ્ઞાનનો કાળ અન્તર્મુ-
દ્વૃત્તનો છે અવાયજ્ઞાનનો કાળ પણ એટલો જ છે અવિચ્ચુતિ, વાસના અને
સ્મૃતિ એ ત્રણ સેદશી ધારણા ત્રણ પ્રકારની છે તેમનામાં વાસનારૂપ ધારણાનો
કાળ સખ્યાત અથવા અસખ્યાત સમય છે જેમની સખ્યાત વર્ષની આયુ
હોય છે તેમની અપેક્ષાએ સખ્યાતકાળ, તથા જે જીવોની અસખ્યાતવર્ષની
આયુ હોય છે તેમની અપેક્ષાએ અસખ્યાતકાળ સમય હોય એઈએ અવિ-
ચ્ચુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણાનો કાળ અન્તર્મુદ્વૃત્તપ્રમાણ છે ॥ સૂ. ૩૪ ॥

“एवं अद्वावीसह विहस” ઇત્યાદિ

मूलम्—एव अट्टावीसइविहस्स आभिणिवोहियनाणस्स (परू-
वण करिस्सामि, तत्थ ण पढम) वजणुग्गहस्स परूवण करिस्सा-
मि पडिवोहगादिट्ठतेण, मल्लगदिट्ठतेण य ।

से किं त पडिवोहगदिट्ठतेणं ? । पडिवोहगदिट्ठतेण से जहा-
नामए केइ पुरिसे कचि पुरिस सुत्त पडिवोहिज्जा—अमुगा अमु
गत्ति । तत्थ चोयगे पन्नवग एव वयासी—किं एगसमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छति ? , दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमाग
च्छति ? जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति ?
सखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति ? असखिज्ज-
समयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति ? । एव वयत चोयग
पणवए एव वयासी—नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गह-
णमागच्छति, नो दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति, जाव
नो दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति, नो सखिज्ज-
समयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति, असखिज्जसमयपविट्ठा
पुग्गला गहणमागच्छति । से त पडिवोहगदिट्ठतेणं ॥

छाया—एवमष्टाविंशतिविधस्य आभिनिवोधिकज्ञानस्य [प्ररूपण करिज्यामि
तत्र खलु प्रथम] व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपण करिज्यामि प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लक
दृष्टान्तेन च ।

अयं किं तत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन ? । प्रतिबोधकदृष्टान्तेन—स यथानामकः
कश्चित् पुरुष कंचित् पुरुषं सुप्तं प्रतिबोधयेत्—अमुक—अमुक ! इति । तत्र नोदक
प्रज्ञापकमेवमवादीत् किमेकसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ? , द्विसमयप्रविष्टाः
पुद्गलाः ग्रहणमागच्छन्ति ? यावद्वयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ? , सरूपेय
समयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ? , असरूपेयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमाग-

ચ્છન્તિ ? એવ વદન્ત નોદક પ્રજ્ઞાપક એવમવાદીત્-નો એકસમયપ્રવિષ્ટા પુદ્ગલા ગ્રહણ માગચ્છન્તિ, નો દ્વિસમયપ્રવિષ્ટા પુદ્ગલા ગ્રહણમાગચ્છન્તિ, યાવન્નો દશસમયપ્રવિષ્ટા પુદ્ગલા ગ્રહણમાગચ્છન્તિ, નો સત્ત્વેયમમયપ્રવિષ્ટા પુદ્ગલા ગ્રહણમાગચ્છન્તિ, અસ-
ત્ત્વેયસમયપ્રવિષ્ટા પુદ્ગલા ગ્રહણમાગચ્છન્તિ । સદેતત્ (પ્રરૂપણ) પ્રતિયોધક-
દૃષ્ટાન્તેન ॥

ટીકા—‘એવ અદ્વાવીસઃ વિહસ્સ’ ઇત્યાદિ । એવમ્=પૂર્વોક્તેન પ્રકારેણ, અષ્ટાવિંશતિવિધસ્ય=ચતુર્દ્વા વ્યજ્ઞનાથગ્રહ, પદ્વિવિધોઽર્થાવગ્રહ પદ્વિધા ઈદા, પદ્વિવિધોઽવાય, પદ્વિધા ધારણા, ઇત્યષ્ટાવિંશતિપ્રકારકમ્ય, આભિનિયોધિક-
જ્ઞાનસ્ય પ્રરૂપણ કરિષ્યામિ । તત્ર ત્વલુ પ્રથમ=પૂર્વ વ્યજ્ઞનાથગ્રહસ્ય પ્રરૂપણ=વર્ણન

સૂત્રકાર કહેતે હૈં—હમ તરહ આભિનિયોધિકજ્ઞાન કે અદ્વાઈસ મેદ
હો જાતે હૈં, ઉમ્મકી મે પ્રરૂપણા કર્ત્ત્વા । મતિજ્ઞાન અદ્વાઈસ પ્રકાર કા હસ
તરહ હોતા હૈ—વ્યજ્ઞનાથગ્રહ ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ । અથુ એવ મન સે
યહ અવગ્રહ હોતા નહીં હૈ, રોપ ચાર ઇન્દ્રિયોં સે હી હોતા હૈ । તથા વ્યંજન
કે ઈદા, અવાય, એવ ધારણા યે પ્રકાર હોતે નહીં હૈ ઇસલિયે વ્યંજન કા અવ-
ગ્રહ હી હોતા હૈ, ઓર યહ અવગ્રહ ચાર ઇન્દ્રિયોં સે હોતા હૈ, અતઃ વ્યંજ-
નાથગ્રહ ચાર પ્રકારકા હોતા હૈ ૪ । અર્થ કા અવગ્રહ પાચ ઇન્દ્રિય ઓર
મન સે હોતા હૈ ઇસલિયે વહ છહ પ્રકાર કા હોતા હૈ ૬ । ઇસી તરહ ઈદા
મી છહ પ્રકાર ફી હોતી હૈ ૧૦ । અવાય મી છહ પ્રકાર કા ૧૮, તથા
ધારણા મી છહ પ્રકાર ફી ૨૪, હસ તરહ યે સય ચોવીસ મેદ હોતે હૈ ।
હસ પ્રકાર મતિજ્ઞાન અદ્વાઈસ પ્રકાર કા હોતા હૈ । સૂત્રકાર કહેતે હૈં

એવ અદ્વાવીસઃ વિહસ્સ ઇત્યાદિ

સૂત્રકાર કહે છે—આ રીતે આભિનિયોધિક જ્ઞાનના જે અદ્વાવીસ ભેદ પડે
છે, તેની હું પ્રરૂપણા કરું છું મતિજ્ઞાન આ રીતે અદ્વાવીસ પ્રકારનું થાય છે—
વ્યંજનાથગ્રહ ચાર પ્રકારનો થાય છે અથુ અને મનથી તે અવગ્રહ થતો નથી,
બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયોથીજ થાય છે તથા વ્યંજનના ઇદા, અવાય અને
ધારણા એ પ્રકાર પડતા નથી, તે કારણે વ્યંજનનો અવગ્રહ જ થાય છે, અને તે
અવગ્રહ ચાર ઇન્દ્રિયો વડે થાય છે, તેથી વ્યંજનાથગ્રહ ચાર પ્રકારનો હોય
છે ૪ અર્થનો અવગ્રહ પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી થાય છે તે કારણે તે એ છ
પ્રકારનો હોય છે ૬ આજ પ્રકારે ઇદા પણ છ પ્રકારની હોય છે ૧૦ અવાય
પણ છ પ્રકારનો ૧૮, તથા ધારણા પણ છ પ્રકારની ૨૪ આ રીતે એ બધા
મળીને ચોવીસ ભેદ થાય છે આ પ્રકારે મતિજ્ઞાન અદ્વાવીસ પ્રકારનું હોય છે

કરિષ્યામિ । સ્પષ્ટતરસ્વરૂપપ્રતિબોધનાર્થમિતિ માત્ર । કથ તત્ પ્રસ્પષ્ણ કરિષ્યતીત્યાકાઠ્ઠાયામાહ—‘પઠિશોઘગદિદ્વિતેણ૦’ ઇત્યાદિ । પ્રતિબોધકદૃષ્ટાન્તેન, મહુકદૃષ્ટાન્તેન ચ । તત્ર-પ્રતિબોધયતીતિ પ્રતિબોધક=સુસમ્યોત્યાપક’, સ એવ દૃષ્ટાન્ત’ - પ્રતિબોધકદૃષ્ટાન્તસ્તેન । તથા મહુક=શ્રવાય, તદેવ દૃષ્ટાન્તો મહુકદૃષ્ટાન્તસ્તેન ચ । ‘સે કિં ત૦’ ઇત્યાદિ । અય યિં તત્ પ્રતિબોધકદૃષ્ટાન્તેન વ્યજનાવગ્રહસ્ય પ્રસ્પષ્ણમિતિ પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ-પ્રતિબોધકદૃષ્ટાન્તેન વ્યજનાવગ્રહપ્રસ્પષ્ણમેવં ભવતિ-સ યથાનામક-યત્કિંચિન્નામધારયઃ-અનિર્દિષ્ટ-નામક ઇત્યર્થ, કથિત્ પુરુષ, યદ્વા-‘સે’ ઇતિ સ=દૃષ્ટાન્તરૂપોઽર્થ, યથા=યેન પ્રકારેણ, ‘નામ’ સમાધ્યતે, ત વર્ણયामीત્યર્થ । ‘અ’ ઇતિ યાચ્યાલકારે । કથિત્ પુરુષ’ કચિત્=અનિર્દિષ્ટનામાન યથાસમવનામક-દેવદત્તાદિય પુરુષ સુત સન્ત પ્રતિબોધયેત્ । કથ પ્રતિબોધયેદિત્યાહ—‘અમુક ! અમુક !’ ઇતિ । તત્રૈવમુચ્યતે સતિ જ્ઞાનાવરણીયકર્મોદયાત્ કથિતમપિ સૂત્રાર્થમનવબુધ્યમાનો નોદક = પ્રશ્નકર્તા શિષ્ય પ્રજ્ઞાપક - યથાઽવસ્થિતમૂત્રાર્થ પ્રજ્ઞાપયતીતિ પ્રજ્ઞાપકસ્ત-ગુરુ, એવમ્=વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ, અવાદીત્=અપૃચ્છત્ । હિ ભૂતકાલ-

કિં હિ અઘાઈસ પ્રકાર કે મતિજ્ઞાન કી પ્રસ્પષ્ણામેં હમ પહિલે સ્પષ્ટ-તર સ્વરૂપ સમજાને કે લિયે વ્યજનાવગ્રહ કી પ્રસ્પષ્ણા કરેંગે । યહ પ્રસ્પષ્ણા પ્રતિબોધક તથા નવીનમહુક (શરાવા) કે દૃષ્ટાન્ત સે કી જાવેગી । પ્રતિબોધક કા દૃષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર સે હે—

કોઈ એક પુરુષ ગાઢનિદ્રામેં સોયે જુપ ફિસી પુરુષ કો પુકાર પુકાર કર જગાતા હૈ, પરન્તુ વહ શબ્દ ઉસકે કાનમેં નહીં પહુંચા હો જૈસા હો જાતા હૈ । તથ હસ પર જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ઉદય સે કથિત સૂત્રાર્થ કો બી નહીં જાનને ચાલા શિષ્ય સૂત્રાર્થ કી યથાવસ્થિત પ્રસ્પષ્ણા કરનેચાલે ગુરુ મહારાજ સે પ્રશ્ન કરતા હૈ કિં હે ભદન્ત ! યહ જગાને પર બી કયોં

સૂત્રકાર કહે છે કે આ અઘાઈસ પ્રકારનાં મતિજ્ઞાનની પ્રત્યક્ષામાં બે પ્રકારનાં પદો પદાર્થ સ્પષ્ટસ્વરૂપે સમજાવવાને માટે વ્યજનાવગ્રહની પ્રત્યક્ષા કરશું

આ પ્રત્યક્ષા પ્રતિબોધક તથા નવીનમહુક (શરાવા) ના દૃષ્ટાન્તથી કરાયે પ્રતિબોધકનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે—

કોઈ એક પુરુષ ગાઢનિદ્રામાં પડેલ કોઈ પુરુષને અવાજ કરીકરીને જગાડે છે, પણ તે શબ્દ તેના કાને પહોંચતો જ ન હોય એવું થાય છે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ઉદયથી કહેલ સૂત્રાર્થને પણ ન જાણનાર શિષ્ય સૂત્રાર્થની યથાવસ્થિત પ્રત્યક્ષા કરનાર ગુરુમહારાજને પ્રશ્ન પૂછે છે કે-કે ભદન્ત ! તે જગાડવા છતાં પણ કેમ જાગતો નથી ? શું તેના કાનમાં એક

નિર્દેશસ્તુ 'આગમોડયમનાદિ'—રિતિ પ્રતિષેધનાર્યં'। શિષ્ય' કિમવાદો ? દિત્યાહ
 —'કિં એગસમયપ્પવિટ્ટાં' 'ઇત્યાદિ । મદન્ત ! કિમ્ એકસમયપ્રવિટ્ટાઃ પુદ્ગલાઃ,
 પ્રહણમાગચ્છન્તિ=ગ્રાહ્યા મવન્તિ ?, યાવત્ અસંખ્યેયસમયપ્રવિટ્ટાઃ પુદ્ગલાઃ પ્રહણ-
 માગચ્છન્તિ=ગ્રાહ્યા મવન્તીતિ મશ્ન । એવ વદન્ત નોદક મશ્નાપક એવમવાદીત્—
 'નો એગસમયપ્પવિટ્ટાં' 'ઇત્યાદિ । એકસમયપ્રવિટ્ટા પુદ્ગલા યાવત્ સંખ્યેયસમયપ્ર-
 વિટ્ટા પુદ્ગલા ન ગ્રાહ્યા મવન્તીત્યર્થ । અર્થ પ્રતિષેધ સ્ફુટપ્રતિભાસરૂપાર્થાવગ્રહ-
 ણવિજ્ઞાનગ્રાહ્યતામવિક્રમ્ય વિજ્ઞેય । યાવતા પુનઃ પ્રથમસમયાદારમ્ય કિંચિદ-
 અપ્યક્ત પ્રહણમાગચ્છન્ત્યેવેતિ પ્રતિપત્તવ્યમ્ । 'અસંખ્યેજ્જ' 'ઇત્યાદિ । આદિત આરમ્ય
 પ્રતિસમયપ્રવેશનેન અસંખ્યેયાન્ સમયાન્ યાવત્ ય પ્રવિટ્ટાસ્તે અસંખ્યેયસમયપ્રવિટ્ટા
 ન તુ વિંશત્યાડહોમિ પચિન્નગૃહપ્રવેશવદપાન્તરાભાગમનસમયાપેક્ષયાઽસંખ્યેયસ-
 મયપ્રવિટ્ટા ઇતિ । પુદ્ગલાઃ=અબુદ્ધવ્યવિશેષાઃ, પ્રહણમાગચ્છન્તિ=અર્થાવગ્રહજ્ઞાનહે-
 તવો મવન્તીતિ ભાવ । પુદ્ગલેષુ અસંખ્યેયસમયપ્રવિટ્ટેષુ ચરમસમયેડર્થાવગ્રહજ્ઞાન
 નહીં જગતા છે ? કયા ઉસકે કાનમેં એકસમયપ્રવિટ્ટ પુદ્ગલોં સે લગા-
 કર અસંખ્યાત સમય પ્રવિટ્ટ પુદ્ગલ ભરતે નહીં છે ? યદિ ભરતે છે તો
 ઉસકો જગ જાના ચાહિયે, ફિર કયોં નહીં જગતા ? આચાર્યં હસકા
 ઉત્તર દેતે છે કિ એક સમય સે લેકર અસંખ્યાત સમય તક પ્રવિટ્ટ હુણ
 પુદ્ગલ ઉસકે કાનમેં પડતે છે, પર વે છુસ હો જાતે છે, યહી કારણ છે કિ વર
 દો ત્રીન વાર જગાને પર ની નહીં જાગતા છે, પરન્તુ જ્યોં હી વે મન્દ ૨
 રીતિ સે વાર-પાચ વાર જગાને પર ઉસકે કાનમેં ભર જાતે છે ઓર
 છુસ નહીં હોતે હ તો વર વ્યક્તિ શીઘ્ર જગ ઉઠતા છે । હસકા તાત્પર્ય
 યહી છે કિ વે અધિક ઘોલે ગયે શબ્દ જણ ઉસકે કાનમેં ભર જાતે છે—
 ઉસકે ગ્રહણ મેં આને લગતે છે—નો વર જગ જાતા છે, અર્થાત્—વે શબ્દ-

સમય-પ્રવિટ્ટ પુદ્ગલોથી માંડીને અસંખ્યાત સમય-પ્રવિટ્ટ-પુદ્ગલ ભરાતા નથી ?
 જો ભરાતા હોય તો તેણે બાગી જુલુ બેઈએ છતાં પણ કેમ બાગતો નથી ?
 આચાર્ય તેના જવાબ આપે છે કે એક સમયથી માંડીને અસંખ્યાત સમય
 સુધી પ્રવિટ્ટ થયેલ પુદ્ગલ તેના કાનમાં પડે છે, પણ તે હુપ્ત થઈ જાય છે,
 એજ કારણે તે એ ત્રણવાર જગાડવા છતાં પણ બાગતો નથી, પણ જેવા તે
 મહ મહ રીતે ચાર પાંચ વાર જગાડતા તેના કાનમાં ભરાઈ જાય છે, અને
 છુસ થતાં નથી તેવા જ તે માણસ બાગી ઊઠે છે એવું તાત્પર્ય એ છે કે તે
 અધિક બોલાયેલ શબ્દો બ્યારે તેના કાનમાં ભરાઈ જાય છે તેનાથી અહણ થવા
 માંડે છે, ત્યારે તે બાગી જાય છે એટલે કે તે શબ્દ પુદ્ગલ અર્થાવગ્રહણ કારણ

મુપજાયતે इत्यर्थ । अर्थावग्रहचिह्नानाद्य प्राक् सर्वोऽपि ध्यग्रनाग्रह । चरमसमये जायमानोऽर्थाग्रह एवसमयमान परमयोगिना स्फुटगम्य । न्यग्रनावग्रहस्य च कालो जघपत आवलिकाऽसंख्येयभागः, चत्कर्णत मन्वेया आगलिका' । ता अपि संख्येया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासनिश्वास) - पृथक्कालमाना वे दितव्याः । तदेतत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणम् ॥

પુટ્ટલ અર્થાવગ્રહ કે કારણ હો જાતે હેં । એક સમય સે લેકર અસંખ્યાત સમયતક કે શબ્દ પુટ્ટલ જેસે હેં જો ઉસકે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાન કે હેતુ નહીં હોતે હેં, કિન્તુ અન્તિમ સમય મેં હી યહ અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાન કા હેતુ હોતા હૈ, અન એક સમય કે ઉન શબ્દ પુટ્ટલોં સે લેકર અસંખ્યાત સમય તક કે યે જિતને શબ્દપુટ્ટલ હેં વે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક ન હો સકતે કે કારણ વ્યજનાવગ્રહરૂપ હી હેં ।

જિસ અન્તિમ શબ્દ પુટ્ટલ કે ગ્રહણ મેં સ્પષ્ટજ્ઞાન હુઆ હૈ ઘટ અન્તિમ પુટ્ટલ હી અર્થાવગ્રહ કા જનક હુઆ હૈ । હસકા કાલ એક સમય પ્રમાણ હૈ, યહ પરમયોગિયોં કે જ્ઞાન કા વિષય હૈ । વ્યજનાવગ્રહ કા જઘન્ય સમય આવલિકા કે અસંખ્યાતવેં ભાગ પ્રમાણ હૈ, તથા ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે સંખ્યાત આવલિકા પ્રમાણ હૈ । વે સંખ્યાત આવલિકાએ પ્રાણાપાનપૃથક્ત્વ અર્થાત્-દોસે નઘ તક ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ-પરિમિત કાલપ્રમાણ ઘાલી સમજના ચાહિયે । યહ વ્યજનાવગ્રહ કા સ્વુલાસા પ્રતિબોધક કે દૃષ્ટાન્ત સે હુઆ ॥

યર્થ બ્ય છે, એક સમયથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના શબ્દપુટ્ટલ એવા છે જે તેના અર્થાવગ્રહ રૂપ જ્ઞાનનું કારણ થતાં નથી, પણ અંતિમ સમયમાં જ તે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનનું કારણ બને છે, તેથી એક સમયના તે શબ્દપુટ્ટલથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના એ બેટલા શબ્દપુટ્ટલ છે તે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક હોઈ ન શકવાને કારણે વ્યજનાવગ્રહરૂપ જ છે જે અન્તિમ શબ્દપુટ્ટલના પ્રદર્શથી સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું છે તે અન્તિમપુટ્ટલ જ અર્થાવગ્રહનું જનક થયું છે તેનો કાળ એકસમયનો છે તે પરમયોગીઓના જ્ઞાનનો વિષય છે વ્યજનાવગ્રહનો જઘન્ય સમય આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાતઆવલિકાપ્રમાણ છે તે સંખ્યાત-આવલિકાઓ પ્રાણાપાનપૃથક્ત્વ એટલે કે બેથી નવ સુધી ઉચ્છ્વાસ-નિશ્વાસ-પરિમિતકાલ-પ્રમાણવાળી સમજવાી બોધે એ વ્યજનાવગ્રહનો આ સુલાસો પ્રતિ બોધકના દૃષ્ટાંતથી થયો.

मूलम्—से किं त मल्लगदिदृतेण ? । मल्लगदिदृतेण—से जहा—
नामए केड पुरिसे आवागसीसाओ मल्लग गहाय तत्येग उद
गर्विदु पक्खेविज्जा से नट्टे, अण्णेऽवि पक्खित्ते सेऽवि नट्टे, एव
पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगर्विदू, जे ण त
मल्लग रावेहिइत्ति, होही से उदगर्विदू जे ण तसि मल्लगसिठाहिति,
होही से उदगर्विदू जे ण त मल्लग भरिहिति, होही से उद-
गर्विदू जे ण मल्लग पवाहेहिति । एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं पक्खि-
प्पमाणेहिं अणत्तेहिं पुग्गलेहिं जाहे त वजण पूरिय होइ ताहे
'हु' ति करेइ, नो चेव ण जाणइ के एस मदाइ ? । तओ ईह
पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सदाइ । तओ अवाय पविसइ
तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ
सखिज्ज वा काल, असखिज्ज वा काल ॥

छाया—अय किं तत् मल्लकदृष्टान्तेन ? । मल्लकदृष्टान्तेन—स यथानामक
कश्चित् पुरुष आपाकशीर्षतो मल्लक गृहीत्वा तत्रैकमुदकविन्दुं प्रक्षिपेत् स नष्ट,
अन्योऽपि प्रक्षिप्त सोऽपि नष्ट । एव प्रक्षिप्यमाणेषु २ भविष्यति स उन्क-
विन्दुर्यो नु त मल्लकम् आर्द्रयिष्यति, भविष्यति स उदकविन्दुर्यो नु तस्मिन् मल्लके
स्यास्यति, भविष्यति स उदकविन्दुर्यो नु त मल्लकं भरिष्यति, भविष्यति स
उदकविन्दुर्यो नु त मल्लकं प्रवाहयिष्यतीति, एवमेव प्रक्षिप्यमाणैः अनन्तैः
पुद्गलैर्यथा तद् व्यञ्जन पूरित भवति, तदा 'हु'—मिति करोति, नो चैव खलु
जानाति क एष शब्द ? इति । तत ईहां प्रविशति, ततो जानाति अमुक एष
शब्द इति । ततोऽप्यायं प्रविशति, तत स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रवि-
शति, तत खलु धारयति संख्येय वा कालमसंख्येय वा कालम् ॥

टीका—क्षिप्य पृच्छति—' से किं तं मल्लगदिदृतेण० ' इत्यादि । अय कि
तत्—प्ररूपण मल्लकदृष्टान्तेन ? इति । उत्तरमाह—मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रह-

મુપજાયતે इत्यर्थ. । अर्थावग्रहविज्ञानाद्य प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रह । चरमसमय जायमानोऽर्थावग्रह एवसमयमान परमयोगिनां स्फुटगम्य । व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघपत आवलिकाऽसख्येयभागः, उत्कर्षत मन्ग्येया आप्रलिका । ता अपि संख्येया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासमनि श्वास) - पृथक्कालमाना वे दितव्या । तदेतत् प्रतियोग्यदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्रस्पणम् ॥

પુટ્ટલ અર્થાવગ્રહ કે કારણ હો જાતે હિં । એક સમય સે લેકર અસંખ્યાત સમયતક કે શબ્દ પુટ્ટલ એસે હિં જો ડસકે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાન કે હેતુ નહીં હોતે હિં, કિન્તુ અન્તિમ સમય મેં હી યત્ અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાન કા હેતુ હોતા હૈ, અતઃ એક સમય કે ડન શબ્દ પુટ્ટલોં સે લેકર અસંખ્યાત સમય તક કે યે જિતને શબ્દપુટ્ટલ હિં વે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક ન હો સકને કે કારણ વ્યજનાવગ્રહરૂપ હી હિં ।

જિસ અન્તિમ શબ્દ પુટ્ટલ કે ગ્રહણ મેં સ્પષ્ટજ્ઞાન હુઆ હૈ વતઃ અન્તિમ પુટ્ટલ હી અર્થાવગ્રહ કા જનક હુઆ હૈ । ઇસકા કાલ એક સમય પ્રમાણ હૈ, યહ પરમયોગિયોં કે જ્ઞાન કા વિષય હૈ । વ્યજનાવગ્રહ કા જઘન્ય સમય આવલિકા કે અસંખ્યાતવે ભાગ પ્રમાણ હૈ, તથા ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે સંખ્યાત આવલિકા પ્રમાણ હૈ । વે સંખ્યાત આવલિકાન પ્રાણાપાનપૃથક્ત્વ અર્થાત્-દોસે નવ તક ઉચ્છ્વાસ-નિ શ્વાસ-પરિમિત કાલપ્રમાણ વાલી સમજના ચાહિયે । યહ વ્યજનાવગ્રહ કા ચુલાસા પ્રતિયોગક કે દૃષ્ટાન્ત સે હુઆ ॥

ધર્ધ બય છે, એક સમયથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના શબ્દપુટ્ટલ એવા છે જે તેના અર્થાવગ્રહ રૂપ જ્ઞાનનું કારણ થતા નથી, પણ અતિમ સમયમાં જ તે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનનું કારણ બને છે; તેથી એક સમયનાં તે શબ્દપુટ્ટલોથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના જે જેટલા શબ્દપુટ્ટલ છે તે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક હોઈ ન શકવાને કારણે વ્યજનાવગ્રહરૂપ જ છે જે અન્તિમ શબ્દપુટ્ટલના શ્રદ્ધાથી સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું છે તે અન્તિમપુટ્ટલ જ અર્થાવગ્રહનું જનક થયું છે તેનો કાળ એકસમયનો છે તે પરમયોગીઓના જ્ઞાનનો વિષય છે વ્યજનાવગ્રહનો જઘન્ય સમય આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાતઆવલિકાપ્રમાણ છે તે સંખ્યાત-આવલિકાઓ પ્રાણાપાનપૃથક્ત્વ એટલે કે બેથી નવ સુધી ઉચ્છ્વાસ-નિ.શ્વાસ-પરિમિતકાલ-પ્રમાણવાળી સમજવી એઈ જો વ્યજનાવગ્રહનો આ ખુલાસો પ્રતિ બોધકના દૃષ્ટાંતથી થયો.

ઉદયવિન્દુર્યં ચ્વલુ તં મહ્યક પ્રવાહયિપ્યતિ—શરાવાદ્ વહિર્નિર્ગતો ભવિષ્યતીત્યર્થ ।
 એવમેવ—ઉદયવિન્દુભિગ્નિ, નિગ્નત્તર પ્રસિપ્યમાણૈ પ્રસિપ્યમાણૈરનન્તૈ પુદ્ગલં =અન્દરુ
 પતયા પરિણતૈર્થદા તદ્ વ્યજ્ઞનં=શ્રોત્રરૂપમુપકરણેન્દ્રિય પૂરિત ભવતિ, તદા—‘હુ’
 ઇતિ કરોતિ—અર્થાવગ્રહરૂપેણ જ્ઞાનેન તમર્થ સ્પૃક્ષાતિ—નામજાત્યાદિકલ્પનારહિતમેવ
 જાનાતિ, નત્તેવ જાનાતિ ‘ક એપ શબ્દ ’? ઇતિ—‘કથમ્ભૂતોઽય શબ્દ, કસ્ય
 વાઽય શબ્દ’—ઇત્યાદિ ન જાનાતિ । સ્વરૂપદ્વયગુણક્રિયાધિશેષલ્પનારહિતમનિર્દેશ્યં
 સામાન્યમાત્રમમરચેયસમયેષુ ચરમસમયે જાનાતિ । અર્થાવગ્રહસ્ય એકસામાયિક-
 કતાત્ સામાન્યમાત્રગ્રહણકારણત્વાન્ચ । અસ્માત્ પ્રાક્ સર્વોઽપિ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ એવ ।
 તદેતત્ મહ્યકવદાન્તેન વ્યજ્ઞનાવગ્રહસ્ય પરુપણ કૃતમ્ । ઇહ હુકારકરણ ચાર્થાવ
 ગ્રહજનિતમ્ । તત્ =તદનન્તરમ્, ઈદં પ્રવિશતિ=‘કિમિદ કિમિદ’—મિતિ વિમર્શ-
 કરણે પ્રવૃત્તો ભવતિ । તત્ =ઈદાનન્તરમ્, જાનાતિ—‘અમુક એપ શબ્દ ’ ઇતિ, તદા
 ધાયોપશ્ચમવિશેષોત્પત્તેરિતિ માત્ર । તત્ =તદા—ઈદમે જ્ઞાનપરિણામે જાતે મતિ
 સ પુરુષોઽવાય પ્રવિશતિ । તત્ =તદા—અવાયકાલેઽન્તર્મુહર્તકાલ યાવત્ સ શબ્દ ઉપ-
 ગેસી હોતી હૈ જો ઉમ શરાવે કો વહા દેતી હૈ, અર્થાત્—શરાવે સે જલ
 યાહર નિકલને લગતા હૈ । ઇસી તરહ પ્રસિપ્યમાણ—મરે જાને વાલે
 અનત પુદ્ગલો સે જય વહ શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય મર જાતી હૈ તય
 વહ સોયા હુઆ પુરુષ ‘હુ’ ઇસ પ્રકાર કે શબ્દ કો કરતા હૈ, અર્થાત્
 અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાન સે નામજાત્યાદિ કી કલ્પના સે રહિત હી ઉસ અર્થ
 કો જાનતા હૈ, પર વહ યહ નહીં જાનતા હૈ કિ યહ શબ્દ કયા હૈ? ઇમ્કે
 યાદ જય વહ ઈદા જ્ઞાન મેં પ્રવિષ્ટ હોતા હૈ તય જાન જાતા હૈ કિ ‘યહ
 અમુક શબ્દ હૈ’ યાદ મેં વિશેષ નિશ્ચય કરને કે લિયે વહ અવાય મેં
 પ્રવિષ્ટ હોતા હૈ તય વહ ઉસસે પરિચિત્ત હો જાતા હૈ । યાદ મેં વહ જય

છે કાઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તે શકારાને છલકાવી નાખે છે એજ
 પ્રમાણે પ્રસિપ્યમાણ—સારાઈબનારા અનતપુદ્ગલોથી બ્યારે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ
 ઉપકરણેન્દ્રિય સારાઈ બાય છે ત્યારે તે સૂતેલો માણસ “હુ” એવો શબ્દ
 બોલીને, એટલે કે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનવડે નામ, બલિઆદિની કલ્પનાથી
 રહિત જ તે અર્થને બાણે છે, પણ તે એ નથી બાણુતો કે આ શબ્દ શો
 છે? ત્યારબાદ બ્યારે તે ઈદાજ્ઞાનમા પ્રવિષ્ટ થાય છે ત્યારે બાણી બાય છે કે
 “આ અમુક શબ્દ જ છે” ત્યારબાદ વિશેષ નિષ્ક્રિય કરવાને માટે તે અવાયમા
 પ્રવિષ્ટ થાય છે ત્યારે તે તેનાથી પરિચિત થઈ બાય છે ત્યારબાદ તેબ્યારે ધારણાને

પ્રસ્પર્શનમેવ ભવતિ-સ યથાનામક =યત્કિંચિન્નામક યદિત્ પુરુષ, આપાકશીર્ષત
 -આપાકે =કુસ્મકારસ્ય માણ્ડપાપસ્થાને સ્થાપિતો માણ્ડરાશ્ચિ, તસ્ય શીર્ષત-
 શીર્ષમિવ શીર્ષમ્-ઉપરિતનો ભાગસ્તસ્માત્, મહ્લક=શરાવં ગૃહીત્વા, તત્રૈકમુદકચિન્દુ
 પ્રસિપેત્=પ્રસિપ્ત કુર્યાત્, સ ઉદકચિન્દુર્નષ્ટ-સર્વથા નૂતનશગવસ્ય રુક્ષતાત્ તત્રેવ
 તદ્ભાવપરિણતિમાપન્ન इत्यर्थः । तदनन्तरम् अन्योऽपि जलचिन्दु* प्रक्षिप्त, मोऽपि
 नष्ट*, एव प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकचिन्दुर्य, खलु तं मल्लक
 =शराव (रावेदिति) आर्द्रयिष्यति-आर्द्र करिष्यतीति । 'रावेदिति' इति 'राव'
 इति देशीयघातोर्भविष्यति रूपम् । भविष्यति स उदकचिन्दुर्य खलु तस्मिन् मल्लक
 स्थास्यति । भविष्यति स उदक चिन्दुर्य खलु त मल्लकं भरिष्यति । भविष्यति स

અમ મલ્લક કે દૃષ્ટાન્ત સે હસકા ચુલાગા કરતે જે—‘સે કિં ત
 મલ્લગદિદ્વતેજ૦ ?’ હત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! મલ્લકદૃષ્ટાન્ત કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?
 ઉત્તર-મલ્લક દૃષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર હૈ-જૈસે કોઈ પુરુષ કુંભાર કે આઘા
 મેં સે એક નવીન મલ્લક-શરાવે કો લાવે, ઓર ઉસમેં એક પાની કી
 બુંદ ઢાલે પરન્તુ વહ પાની કી એક બુંદ ઉસ પર ઢાલતે હી નષ્ટ હો જાતી
 હૈ, ક્યોં કિ વહ સર્વથા રુક્ષ હોતા હૈ । હસી તરહ દૂસરી પાની કી બુંદ
 બી ઉસમેં ઢાલી જાને પર નષ્ટ હો જાતી હૈ । હસ તરહ ઘાર ૨ ઢાલી
 જાને પર ઉન જલ કી ચિન્દુઓં મેં કોઈ એક બુંદ એસી હોતી હૈ જો ઉસ
 શરાવે કો ગીલા કર દેતી હૈ । તથા કોઈ બુંદ એસી હોતી હૈ જો ઉસમેં
 ઠહરતી હૈ । કોઈ બુંદ એસી હોતી હૈ જો ઉસકો ભર દેતી હૈ । કોઈ બુંદ

હવે મલ્લકનાં દૃષ્ટાન્તી તેનું સ્વપ્રીકરણ કરે છે—

“સે કિં ત મલ્લગદિદ્વતેજ૦ ?” હત્યાદિ—

શિષ્ય પૂછે છે હે મદન્ત ! મલ્લકદૃષ્ટાન્તનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર-મલ્લકદૃષ્ટાન્ત આ પ્રમાણે છે-જેમકે કોઈ પુરુષ કુંભારના નિસાડા

માથી એક નવુંશકેઈ લાવે જાને તેમા પાણીનું એક ટીપું નાખે, પણ તે
 પાણીનું એક ટીપું તેના પર નાખતા જ નાશ પામે છે કારણકે તે તદ્દન
 સૂકું હોય છે એજ પ્રમાણે તેમાં પાણીનું બીજું ટીપું પણ નખાતા તેના પણ
 નાશ થાય છે આ રીતે વારંવાર નખાતા તે પાણીના ટીપાઓમાથી કોઈ એક
 ટીપું એવું હોય છે કે જે તે શકેશને બીનું કરે છે તથા કોઈ ટીપાં એવાં
 હોય છે કે જે તેમા ટકે છે કોઈ ટીપાં એવાં હોય છે કે જે તેને ભરી દે

જ્ઞાત હોને લગતી છે તો ક્યાંય આર્દ્રતા પહિલે-પહિલ હી ઉસમેં આઈ છે इसके पूर्वमें वह उसमें जलबिन्दुओं के डालने पर नहीं आई थी ? परन्तु ऐसा नहीं है, जब से उसमें जलबिन्दुओं का डालना प्रारंभ किया गया तब ही से उसमें आर्द्रता का आना प्रारंभ हो गया, परन्तु वह उसमें ज्ञात जो नहीं होती थी उसका कारण उसमें उसका तिरोभाव हो जाना था । जैसे २ जल की मात्रा बढी और सराबेमें पानी को सोखने की शक्ति कम होने लगी, तब कहीं उसमें आर्द्रता स्पष्ट ज्ञात होने लगी । इसी प्रकार जब किसी सुप्त व्यक्ति को पुकारा जाता है तब वह शब्द उसके कानमें लुप्त सा हो जाता है । दो चार बार पुकारने से उसके कानमें जब पौटलिक शब्दों की मात्रा काफी रूपमें भर जाती है तब जल-कणों से पहिले-पहिल आर्द्र होने वाले शराबे की तरह उस सुप्त व्यक्ति के कान भी शब्दों से परिपूरित होकर उनको सामान्यरूप से जाननेमें समर्थ हो जाते हैं ।

“यह क्या है ?”—यही सामान्यज्ञान है जो शब्द को पहिले-पहिल स्फुटतया जानता है । इस के बाद विशेषज्ञान का क्रम प्रारंभ होता है । इसमें ईहा, अवाय और धारणा का समर्थ रहा हुआ है । धारणा से यहाँ पर उसका मेद रूप वासना का ग्रहण किया गया है । यदि

દેખાવા લાગે છે, ત્યારે જ શું પહેલ પહેલી જ તે તેમા આવી છે, તેના પહેલા પાણીના ટીપાં નાખતાં શું તે આવી ન હતી ? પણ એવું નથી, બ્યારથી તેમા પાણીનાં ટીપાં નાખવાનું શરૂ થયું ત્યારથી જ તેમા આર્દ્રતાનું આવવું શરૂ થયું, પણ તે તેમાં જણાવી ન હતી, તેનું કારણ તેમા તેના તિરેભાવ થઈ જતો તે હતું જેમ જેમ પાણીનું પ્રમાણ વધ્યું, અને શકેરાની પાણી શોષવાની શક્તિ ઘટી, ત્યારે જ તેમાં બીનાશ સ્પષ્ટરૂપે જણાવા લાગી એજ રીતે બ્યારે કોઈ ઉઘટી વ્યક્તિને જોણાવવામા આવે છે ત્યારે તે શબ્દ તેના કાનમાં બહુ લુપ્ત થઈ જાય છે જે ચાર વાર જોણાવવાથી બ્યારે તેના કાનમાં પૌટલિક શબ્દોની માત્રા પુરતા પ્રમાણમા ભરાઈ જાય છે ત્યારે જલકણોથી પહેલ પહેલા બીના ઘટાં શકેરાની જેમ તે ઉઘટી વ્યક્તિના કાન પણ શબ્દોથી પરિપૂર્ણ થઈને તેમને સામાન્યરૂપે જણવાને સમર્થ થઈ જાય છે

“આ શું છે” એજ સામાન્યજ્ઞાન છે, જે શબ્દને પહેલ પહેલા સ્પષ્ટ રીતે બહુ છે ત્યાર બાદ વિશેષજ્ઞાનનો ક્રમ શરૂ થાય છે, તેમા ઈહા, અવાય અને ધારણાનો સમર્થ રહેલ છે ધારણાથી અહીં તેના ચેદરૂપ વાસનાનું

ગતો ભવતિ=નિશ્ચયેન જ્ઞાતો ભવતિ-નિર્ણયાત્મકજ્ઞાનવિષયો મનતીત્યર્થ । તત્તો ધારણાં પ્રવિશતિ । સા ચ ધારણા વાસનામ્પા દ્રષ્ટવ્યા । તત્=ધારણાયાં પ્રવશત્ સંખ્યેયં ધા અસંખ્યેય ધા વાલ દ્વિધિ ધારયતિ । તત્ર સંખ્યેયવર્ષાપુષ્ક મન્યયક્ષા-લમ્, અસંખ્યેયવર્ષાપુષ્કસ્તુ અસંખ્યેય કાલમિત્યર્થ ॥

સુત પુરુષમદ્વીકૃત્ય પૂર્વોક્ત* સર્વોઽપિ પ્રકાર* સપટતે, જાપતસ્તુ કથમવગ્રહા દીના ક્રમ સપટતે, જાપદયસ્થાયાં શબ્દશ્રવણસમનન્તરમવાવગ્રહેહાવ્યતિરક્ષણાવાય જ્ઞાનમુપજાયતે, તથૈવ પ્રતિગ્રાણિ સવદનાદિસ્થાશક્ત્યા નિવારણાર્થ મહુદદષ્ટાન્તે નૈવ પદ્ધિધિવાનર્થાવગ્રહાદીન વર્ણયતિ—

ધારણા કા વિષય હોતા હૈ તવ નિશ્ચય સે વહ ઉસકો ડન તરફ કે હૃદય મેં ધારણ કર લેના હૈ કિ જિમસે વહ મરણ્યાતકાલ અથવા અસંખ્યાત કાલતક વિસ્મૃત નહીં હોતા હૈ । ડસ સૂત્ર કા તાત્પર્ય ડસ પ્રકાર હૈ—

જિસ પ્રકાર કુમાર કે આગ મેં પકા જુઆ ઉસી સમય કા નયા સકોરા ઇક વ્યક્તિ અપને ઘર પર લાવે ઓર ઉસમેં ઇક ઘૂદ પાની કી ડાલે તો સકોરા ઉસી વસ્તુ ઉસકો સોલ લેગા, યહાં તક કિ ઉસકા વઢા નામોનિશા તક નહીં રહેગા । ડસી તરફ આગે ની ઇક ૨ કર ડાલે ગયે અનેક જલપિન્દુઓં કો વહ સકોરા સોલલેગા, પર અન્તમેં ઇસા સમય આવેગા કિ જય વહ જલપિન્દુઓં કો સોલ્વનેમેં અસમર્થ થન જાયગા । ફિર વહ ઉન્હે ન સોલ્વકર ઉનસે ગીલા હોને લગેગા । તથા ઉસમેં ડાલે ગયે જલકળ ડકઢે હોકર વિસ્તલાઈ દેને લગેગે । અપ યહા પર વિચાર કરને કી વાત હૈ કિ શરાબે કી આર્દ્રતા જય પહિલે-પહિલ

વિષય થાય છે ત્યારે નિશ્ચયથી તે તેને એ પ્રકારે હૃદયમાં ધારણ કરી લે છે કે નેથી તે સખ્યાત કાળ અથવા અસખ્યાત કાળ સુધી જુસાતો નથી આ સૂત્રનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે

તે પ્રકારે કુમારના નિભાડામાં પકાવેલ એજ સમયનું નવું શકેડ એક માણસ પોતાને ઘેર લાવે અને તેમાં પાણીનું ટીપું નાખે તો શકેડ ત્યારે જ તેને શોષી લે છે, જોટલે સુધી કે ત્યાં તેનું નામનિશાન પણ રહેશે નહીં એબરીતે પછીપણ એકે એક નાખવામાં આવેલ પાણીનાં ટીપાંઓને તે શકેડ શોષી લેશે, પણ છેવટે જોવો સમય આવશે કે ત્યારે તે શકેડ પાણીનાં ટીપાંઓને શોષવાને અસમર્થ થશે ત્યારે તે તેને શોષતાં થીનું ન થવાં લાગશે અને તેમાં નાખેલા ટીપાંઓ એકત્ર થઈને ડેળાવા લાગશે હવે આ જગ્યાએ વિચારવાની વાત એ છે કે શકેડાની આર્દ્રતા ત્યારે પડેલ વહેલી

જ્ઞાત હોને લગતી છે તો કયા યહ આર્દ્રતા પહિલે-પહિલ હી ઉસમેં આઈ છે હસકે પૂર્વમેં ઘહ વસમેં જલચિન્દુઓં કે ઢાલને પર નહીં આઈ થી ? પરન્તુ એસા નહીં છે, જય સે ઉસમેં જલચિન્દુઓં કા ઢાલના પ્રારંભ કિયા ગયા તથ હી સે ઉસમેં આર્દ્રતા કા આના પ્રારંભ હો ગયા, પરન્તુ ઘહ વસમેં જ્ઞાત જો નહીં હોતી થી ઉસકા કારણ ઉસમેં ઉસકા તિરોમાવ હો જાના થા । જૈસે ૨ જલ કી માત્રા થઢી ઓર સરાવેમેં પાની કો સોવને કી શક્તિ કમ હોને લગી, તથ કહીં ઉસમેં આર્દ્રતા સ્પષ્ટ જ્ઞાત હોને લગી । હસી પ્રકાર જય કિસી સુસ વ્યક્તિ કો પુકારા જાતા છે તથ ઘહ શબ્દ ઉસકે કાનમેં લુપ્ત સા હો જાતા છે । ઘો ચાર ધાર પુકારને સે ઉસકે કાનમેં જય પૌદ્ગલિક શબ્દોં કી માત્રા કાફી રૂપમેં ભર જાતી છે તથ જલ-કળોં સે પહિલે-પહિલ આર્દ્ર હોને વાલે શરાવે કી તરહ ઉસ સુસ વ્યક્તિ કે કાન મી શબ્દોં સે પરિપૂરિત હોકર ઉનકો સામાન્યરૂપ સે જાનનેમેં સમર્થ હો જાતે હૈં ।

“યહ કયા છે ?”-યહી સામાન્યજ્ઞાન છે જો શબ્દ કો પહિલે-પહિલ સ્ફુટતયા જાનતા છે । હસ કે યાદ વિશેષજ્ઞાન કા ક્રમ પ્રારંભ હોતા છે । હસમેં ઈંહા, અવાય ઓર ધારણા કા સમ્બંધ રહ્યા હુઆ છે । ધારણા સે યહા પર ઉસકા મેદ રૂપ વાસના કા ગ્રહણ કિયા ગયા છે । યદિ

હેમાવા લાગે છ, ત્યારે જ શુ પહેલ વહેલા જ તે તેમાં આવી છે, તેના પહેલા પાણીના ટીપાં નાખતાં શુ તે આવી ન હતી ? પણ એવું નથી, બ્યારથી તેમાં પાણીનાં ટીપાં નાખવાનું શરૂ થયું ત્યારથી જ તેમાં આર્દ્રતાનું આવવું શરૂ થયું, પણ તે તેમાં જણાવી ન હતી, તેનું કારણ તેમાં તેનો વિશેષભાવ થઈ જતો તે હતું જેમ જેમ પાણીનું પ્રમાણ વધ્યું, અને શકેરાની પાણી શોષવાની શક્તિ થી, ત્યારે જ તેમાં બીનાથ સ્પષ્ટરૂપે જણાવા લાગી. એજ રીતે બ્યારે કોઈ ઉઘટી વ્યક્તિને જોલાવવામાં આવે છે ત્યારે તે શબ્દ તેના કાનમાં બહુ હુપ્ત થઈ જાય છે જે ચાર વાર જોલાવવાથી બ્યારે તેના કાનમાં પૌદ્ગલિક શબ્દોની માત્રા પુરતાં પ્રમાણમાં ભરાઈ જાય છે ત્યારે જલકણ્ઠથી પહેલ વહેલા બીના થતાં શકેરાની જેમ તે ઉઘટી વ્યક્તિના કાન પણ શબ્દોથી પરિપૂરિત થઈને તેમને સામાન્યરૂપે જણવાને સમર્થ થઈ જાય છે

“આ શુ છે” એજ સામાન્યજ્ઞાન છે, જે શબ્દને પહેલ વહેલા સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે ત્યાર બાદ વિશેષજ્ઞાનનો ક્રમ શરૂ થાય છે, તેમાં ઈંહા, અવાય અને ધારણાનો સમ્બંધ રહેલ છે ધારણાથી અહીં તેના લેહરૂપ વાસનાનું

મૂલમ્—સે જહાનામણ કેહ પુરિસે અવત્ત સદ્ સુણિજા,
તેણ સદોત્તિ ઉગ્ગહિણ, નો ચેવ ન જાણહ કે વેસ સદાહ । તઓ
ઈહ પવિસહ । તઓ જાણહ અમુગે एस सदे । तओ अवाय
पविसह । तओ से उवगय हवह । तओ धारण पविसह ।
तओ न धारेह—सखेज वा काल, असखेज वा काल ।

સે જહાનામણ કેહ પુરિસે અવત્ત રૂવ પાસિજા, તેણ
રૂવેત્તિ ઉગ્ગહિણ, નો ચેવ ન જાણહ, કે વેસ રૂવત્તિ । તઓ

यह वासनारूप धारणा सख्यात वर्पकी आयुवाले के हृदयमें जम गई
है तो उसकी अपेक्षा यह सख्यातकाल की जाननी चाहिये, और यदि
यह असख्यातकाल वाले भोगभूमिया आदि जीवों के हृदयमें जमी है
तो इस अपेक्षा यह असख्यातकाल की जाननी चाहिये ।

यह पूर्वोक्त अवग्रहादिक का समस्त प्रकार का क्रम सुप्त पुरुष की
अपेक्षा लेकर तो ठीक पैठ जाता है, परन्तु जाग्रत व्यक्तियों में वह अव-
ग्रहादिक का क्रम किस प्रकार घटित हो सकता है ? कारण—वहां तो
शब्दश्रवण के अनन्तर ही अवग्रह ईहा को छोड़कर अवायज्ञान हो
जाता है । यह बात हर एक प्राणी जानता है । इस आशका की निवृत्ति
के लिये सूत्रकार मल्लक के दृष्टान्त से ही छद्म प्रकार के अवग्रह आदि
का प्रदर्शन करते हैं—‘से जहानामण०’ इत्यादि ।

શ્રદ્ધુ કરાયુ છે એ આ વાસનારૂપ ધારણા સખ્યાત વર્ષની આયુવાળાનાં
હૃદયમાં ભરી ગઈ હોય તો તેની અપેક્ષાએ તે સખ્યાતકાળની બાબતી બેઠએ,
અને એ તે અસખ્યાતકાળવાળા ભોગભૂમિયા આદિ જીવોના હૃદયમાં ભરી
હોય તો તે અપેક્ષાએ તે અસખ્યાતકાળની બાબતી બેઠએ.

આ પૂર્વોક્ત અવગ્રહાદિકના સમસ્ત પ્રકારનો ક્રમ સુપ્ત પુરુષની અપેક્ષાએ
તો બરાબર બધ બેસતો આવે છે પણ બાહ્ય પુરુષોમાં આ અવગ્રહાદિકનો
ક્રમ કેવી રીતે ઘટાવી શકાય ? કારણ કે ત્યાં તો શબ્દશ્રવણ પછી જ અવગ્રહ
ધકાને છોડીને અવાયજ્ઞાન થઈ બાક છે આ વાત કદેક પ્રાણી બાકે છે આ
અજ્ઞાતાનાં નિવારણ માટે સૂત્રકાર શકેશનાં દૃષ્ટાંતથી જ છ પ્રકારના અવગ્રહ
આદિનું પ્રદર્શન કરે છે —“સે જહાનામણ” ઇત્યાદિ

ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रूवे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अब्वत्त गध अग्घाइज्जा, तेण गधति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ-के वेस गधेत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गधे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अब्वत्त रस आसाइज्जा, तेण रसोत्ति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रसे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अब्वत्त फास पडिसवेइज्जा, तेण फासेत्ति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ-के वेस फासओत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस फासे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अब्वत्त सुमिण पासिज्जा, तेण सुमिणोत्ति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ-के वेस सुमिणेत्ति ? ।

મૂલમ્—સે જહાનામખ કેઈ પુરિસે અવ્વત્ત સહ સુણિજા, તેણસહોત્તિ ઉગ્ગહિય, નો ચેવ ણં જાણહ કે વેસ સહાહ । તઓ ર્હ પવિસહ । તઓ જાણહ અમુગે एस सदे । तओ अवाय पविसह । तओ से उवगय हवह । तओ धारण पविसह । तओ ण धारेह—सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

સે જહાનામખ કેઈ પુરિસે અવ્વત્ત રૂવ પાસિજા, તેણ રૂવેત્તિ ઉગ્ગહિય, નો ચેવ ણ જાણહ, કે વેસ રૂવત્તિ । તઓ યહ ઘાસનારૂપ ધારણા સગ્ગ્યાત ચર્પકી આયુવાલે કે હૃદયમેં જમ ગર્હ હૈ તો ડસકી અપેક્ષા યહ સરયાતકાલકી જાનની વાહિયે, ઓર યદિ યહ અસંખ્યાતકાલ વાલે ભોગમૂમિયા આદિ જીવોં કે હૃદયમેં જમી હૈ તો હસ અપેક્ષા યહ અસંખ્યાતકાલ કી જાનની વાહિયે ।

યહ પૂર્વોક્ત અવગ્રહાદિક કા સમસ્ત પ્રકાર કા ક્રમ સુષ્ટ પુરુષ કી અપેક્ષા હેકર તો ઠીક પૈઠ જાતા હૈ, પરન્તુ જાગ્રત વ્યક્તિયોં મેં વહ અવ ગ્રહાદિક કા ક્રમ કિસ પ્રકાર ઘટિત હો સકતા હૈ ? કારણ—વહા તો શબ્દગ્રવણ કે અનન્તર હી અવગ્રહ ર્હા કો છોડકર અવાયજ્ઞાન હો જાતા હૈ । યહ વાત હરેક પ્રાણી જાનતા હૈ । હસ આશંકા કી નિવૃત્તિ કે લિયે સૂત્રકાર મહ્તક કે દષ્ટાન્ત સે હી છહ પ્રકાર કે અવગ્રહ આદિ કા પ્રવર્દ્શન કરતે હૈ—‘સે જહાનામખ૦’ ર્હયાદિ ।

શ્રદ્ધ ઠરાયુ છે એ આ વાસનારૂપ ધારણા સખ્યાત વર્ષની આયુવાળાનાં હૃદયમા બની ગઈ હોય તો તેની અપેક્ષાએ તે સખ્યાતકાળની બાબતી બેઈએ, અને એ તે અસખ્યાતકાળવાળા ભોગમૂમિયા આદિ છવોનાં હૃદયમાં બની હોય તો તે અપેક્ષાએ તે અસખ્યાતકાળની બાબતી બેઈએ.

આ પૂર્વોક્ત અવગ્રહાદિકના સમસ્ત પ્રકારનો ક્રમ સુષ્ટ પુરુષની અપેક્ષાએ તો બરાબર બધ બેસતો આવે છે પણ બીજા પુરુષોમા આ અવગ્રહાદિકનો ક્રમ ઠેવી રીતે બટાવી શકાય ? કારણ કે ત્યાં તો ચન્દ્રગ્રવણ પછી જ અવગ્રહ ધકાને છોડીને અવાયજ્ઞાન થઈ બધ છે આ વાત હરેક પ્રાણી બાણે છે આ અજ્ઞાનાં નિવારણ માટે સૂત્રકાર શકેશનાં દર્શાવથી જ છ પ્રકારના અવગ્રહ આદિનુ પ્રવર્દ્શન કરે છે—“સે જહાનામખ૦” ર્હયાદિ.

ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रूवे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त गध अग्घाइज्जा, तेण गधति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ-के वेस गधेत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गधे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रस आसाइज्जा, तेण रसोत्ति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रसे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त फास पडिसवेइज्जा, तेण फासेत्ति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ-के वेस फासओत्ति ? । तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस फासे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सुमिण पासिज्जा, तेण सुमिणोत्ति उग्गहिण, नो चेव ण जाणइ-के वेस सुमिणेत्ति ? ।

तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ—अमुगे एस सुमिणे । तओ
अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारण पविसइ ।
तओ णं धारेइ—सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल । से त
मल्लगदिद्वतेण ॥ सू० ३५ ॥

छाया—स यथानामकं कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं शब्दं शृणुयात्, तेन शब्दं
इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वैष शब्द इति ? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
एष शब्दः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम्, असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं रूपं पश्येत्, तेन रूपमित्यवगृहीतम्,
नो खलु चैव जानाति—किं वा एतद् रूपमिति । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
कमेतद् रूपम् । ततोऽवायं प्रविशति । ततस्तदुपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति ।
ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालमसख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं गन्धमाजिघ्रेत्, तेन गन्ध इत्यवगृहीतम्,
नो चैव खलु जानाति—को वैष गन्ध इति ? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
एष गन्ध इति । ततोऽवायं प्रविशति, ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रवि
शति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम् असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं रसमास्वादयेत्, तेन रस इत्यवगृहीतम्,
नो चैव खलु जानाति—को वैष रस इति । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
एष रसः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति ।
ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम्, असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं स्पर्शं प्रतिसंवेदयेत्, तेन स्पर्श इत्यव-
गृहीतम्, नो चैव खलु जानाति को वैष स्पर्श इति ? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति
—अमुक एष स्पर्शः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां
प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम्, असख्येयं वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं स्वप्नं पश्येत्, तेन स्वप्न इत्यवगृहीतम्,
नो चैव खलु जानाति—को वैष स्वप्न इति ? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक
एष स्वप्नः । ततोऽवायं प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येयं वा कालम् अस
ख्येयं वा कालम् । तदेतद् मल्लकदृष्टा तेन ॥ सू० ३५ ॥

ટીકા—‘સે જહાનામણ’ ઇત્યાદિ । સ યથાનામકઃ કથિત્ પુરુષોઽવ્યક્ત શબ્દ
પ્રણુયાત્, અવ્યક્તમિત્યનેન નામજાત્યાદિકલ્પનારહિતમનિર્દેશ્યમિતિ ગમ્યતે, તથા-
ચાર્યાવગ્રહજ્ઞાનમુક્તમ્ । અર્થાવગ્રહશ્ચ શ્રોત્રેન્દ્રિયસમ્બધી વ્યક્તનાવગ્રહ વિના ન
મવતીતિ પૂર્વ વ્યક્તનાવગ્રહો મવતીત્યપિ સૂચિતમ્ ।

નન્વેવ ક્રમો નોપલભ્યતે, કિંતુ પ્રથમત એવ શબ્દસ્વાભાવજ્ઞાન જાયતે, ઇહ

જૈસે કોઈ પુરુષ જય નામ, જાતિ આદિ કી કલ્પના સે રહિત શબ્દ
કો સુનતા હૈ તય ઉસે ણેસા સામાન્ય ઘોષ હોતા હૈ કિ યહ શબ્દ હૈ ।
હસી ઘોષ કા નામ અર્થાવગ્રહ હૈ । હસ ઘોષ મેં ઉસકો ણેસા જ્ઞાન નહીં
હોતા હૈ કિ યહ શબ્દ કિસ સ્વરૂપ વાલા, અથવા કિસકા હૈ । કારણ
અર્થાવગ્રહ મેં સામાન્ય ઘોષ રહતા હૈ, વિશેષ નહીં । યહા જો શબ્દ કા
સામાન્ય ઘોષ ઉરા સુનને વાલે કો હુઆ હૈ યહ શ્રોત્રેન્દ્રિય-સંબધી
અર્થાવગ્રહ હૈ । યહ નિયમ હૈ કિ અર્થાવગ્રહ કે પહિલે વ્યક્તનાવગ્રહ
હોતા હી હૈ, અતઃ અય શ્રોત્રેન્દ્રિય-સંબધી અર્થાવગ્રહ હુઆ હૈ તો સ્વતઃ
સિદ્ધ હો જાતા હૈ કિ ઉસકો પહિલે વ્યક્તનાવગ્રહ હો જુકા હૈ । જય વહ
આગે જાનને કી આકાંક્ષા મેં પ્રવિષ્ટ હોતા હૈ તો યહ શબ્દવિષયક ઈદ્દા-
જ્ઞાન મેં અપને કો પાતા હૈ । તય વહ યહ જાનને કી તરફ મુક્તા હૈ
કિ યહ શબ્દ યહ સ્વરૂપવાલા હોના આશિયે ।

શંકા—જાગ્રત અવસ્થા મેં પુરુષ કો ણેસા ક્રમ તો માલૂમ પડતા
નહીં હૈ, કિન્તુ પહિલે સે હી ઉસકો શબ્દ કા અવાયરૂપ જ્ઞાન હો જાતા હૈ ।

જેમ કેઈ પુરુષ ન્યારે નામ, જાતિ આદિની કલ્પનાથી રહિત શબ્દને સાંભળે
છે, ત્યારે એવો સામાન્ય ઘોષ થાય છે કે આ શબ્દ છે એજ ઘોષનું નામ
અર્થાવગ્રહ છે તે ઘોષમાં તેને એવું જ્ઞાન નથી થતું કે આ શબ્દ કયા સ્વરૂપ
વાળો અથવા કેનો છે ? કારણ કે અર્થાવગ્રહમાં સામાન્ય ઘોષ રહે છે વિશેષ
નહીં, ને સાંભળનારને જે શબ્દનો સામાન્ય ઘોષ થયો છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય સંબધી
અર્થાવગ્રહ છે એ નિયમ છે કે અર્થાવગ્રહના પહેલા વ્યક્તનાવગ્રહ થાય જ છે;
તેથી ન્યારે શ્રોત્રેન્દ્રિયસંબધી અર્થાવગ્રહ થયો છે, ત્યારે એ આયોઆય સિદ્ધ
થાય છે કે તેને પહેલાં વ્યક્તનાવગ્રહ થઈ ગયો છે ન્યારે તે આગળ બહુવાની
ઈશ્વરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે શબ્દવિષયક ઈદ્દાજ્ઞાનમાં પોતાને પામે છે
ત્યારે તે એ બહુવા તરફ જુકે છે કે આ શબ્દ આ સ્વરૂપવાળો કેવો એઈએ

શંકા—અગત અવસ્થામાં પુરુષને એવો ક્રમ તો જણાતો નથી, પણ પહે-
લેથી જ તેને શબ્દનું અવાયરૂપ જ્ઞાન થઈ ગયું છે સૂત્રમાં શબ્દનું “અવ્યક્ત”

દવચ્ચ યો વાતુવિશેષનિશ્ચય' સ ઈદાપૂર્વક' । શબ્દોડ્યમિતિ ચ નિશ્ચયો રૂપાદિ
 વ્યવચ્છેદાત્ । તતોડવચ્ચમિત' પૂર્વમીદયા મયિતવ્યમ્ । ઈદા ચ પ્રથમત' સામાન્ય-
 રૂપેણાવગૃહીતે સતિ મવતિ, ન ત્વનવગૃહીતે । ન ચલુ સર્વથા નિરાલમ્બનમીદન
 મવદુપલમ્બયે । ન ચાનુપલમ્બમાન પ્રતિપત્તુ 'વનુમ', સમાત્ ઈદાયા' માગ્ અવ
 ગ્રહોડપિ નિયમેન મવતીતિ મન્તવ્યમ્ । અવગ્રહશ્ચ 'શબ્દોડ્ય'—મિતિ જ્ઞાનાત્ પૂર્વ
 મવર્તમાનોડનિર્દેશ્યસામાન્યમાત્રગ્રહણરૂપ ઇવોપપદ્યતે નાન્ય' । અત ઇવોક્ત મગવતા
 —' અવ્વત્ત સદ્ ધુણિજ્જા ' ઇતિ । સ હિ પરમાર્થત શબ્દ ઇવ, વિતુ અવ્યક્તમિતિ

સશય યના હુઆ હૈ । ધૂમવિપયક સશય કી નિષ્ઠિતિ જોતે હી 'યહ
 ધૂમ હૈ' એસા ઉસકો નિશ્ચય હો જાતા હૈ, અતઃ યહ માનના પઢતા હૈ
 કિ વસ્તુ કા જો નિર્ણયજ્ઞાન હૈ ઘહ ઈદાજ્ઞાનપૂર્વક હી હોતા હૈ । જબ
 ઓતા "યહ શબ્દ હૈ" એસા નિશ્ચયજ્ઞાન કર હેતા હૈ તો હસકા તાત્પર્ય
 યહ હૈ કિ ઉસકો યહ નિશ્ચય હો ચુકા હૈ કિ 'યહ શબ્દ હી હૈ, રૂપાદિક
 નહીં હૈ' । હસ પ્રકાર રૂપાદિક કે વ્યવચ્છેદ સે જય ઘહ શબ્દ કા નિશ્ચય
 કર હેતા હૈ તો યહ જ્ઞાન ઉસકો ઈદાપૂર્વક હુઆ હી માના જાવેગા,
 ઓર યહ ઈદાજ્ઞાન ચિના અવગ્રહ કે હોતા નહીં હૈ, અત ઈદા કે સર્વ-
 ભાવ સે શબ્દ કા અવગ્રહરૂપજ્ઞાન ઉસકો હુઆ હૈ, યહ ઘાત મી સ્વીકાર
 કરની પડેગી, કયોં કિ ઈદાજ્ઞાન કા આધાર અવગ્રહજ્ઞાન હોતા હૈ । અવ-
 ગ્રહ કા વિષય સામાન્ય હૈ, હસલિયે "યહ શબ્દ હૈ" એસા જો અવગ્રહ-
 જ્ઞાન કા વિષય શબ્દ હુઆ હૈ ઘહ વિશેષજ્ઞાન રૂપ નહીં હૈ, કિન્તુ અવ્યક્ત

કે હલુ યુધી તેનો તે વિષે સશય શહેદોજ છે ધુમાડા વિષેના સશયનુ નિરા-
 કરણ થતા જ "આ ધુમાડો છે" જોવો તેનો નિર્ણય થઈ બાધ છે, તેથી જો
 માનવુ પડે છે કે વસ્તુનું જે નિર્ણયજ્ઞાન છે તે ઈદાજ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે જો
 ઓતા "આ શબ્દ છે" જોવું નિશ્ચયજ્ઞાન કરી હે છે, તો તેનું તાત્પર્ય જો છે કે
 તેને જો નિશ્ચય થઈ ચુક્યો છે કે "આ શબ્દ જ છે, રૂપાદિક નથી" આ
 પ્રકારે રૂપાદિકના વ્યવચ્છેદથી જ્યારે તે શબ્દનો નિશ્ચય કરી હે છે, ત્યારે તેનું
 જો જ્ઞાન ઈદાપૂર્વક જ માની શકાશે, અને જો ઈદાજ્ઞાન અવગ્રહ વિના થતું
 નથી, તેથી ઈદાના સદ્ભાવથી તેને શબ્દનું અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન થયું છે, જો વાત
 પણ સ્વીકારવી પડશે કારણ કે ઈદાજ્ઞાનનો આધાર અવગ્રહજ્ઞાન હોય છે
 અવગ્રહનો વિષય સામાન્ય છે, તે કારણે "આ શબ્દ છે" જવાબે જે અવગ્રહ
 જ્ઞાનનો વિષય શબ્દ થયો છે તે વિશેષજ્ઞાનરૂપ નથી, પણ અવ્યક્ત નામના ત્યા

વ્યક્ત ન જૂનોતિ, કિંતુ સામાન્યમાત્રમનિર્દેશ્ય શૂદ્ધાતીત્યર્થ । યદપિ ચોક્તમ્-તેન શ્રોત્રા શબ્દ इत्यवगृहीतमिति, तदिदमवग्रहप्रतिपादनार्थमुक्तम्, न तु तेन श्रौत्रा 'शब्दः' इति निश्चयेन ज्ञातम्, अत एव तस्य विवरणं कुर्वन् भगवानाह—'नो चेव ण' इत्यादि । नो चेव जानाति-क एष शब्दः ? इति-शब्दतया तमर्थं न जानातीत्यर्थः, अर्थावग्रहस्य अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिमासकत्वात् । अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियघ्राणेन्द्रियादीनां व्यज्ज्ञनावग्रहपूर्वक इति पूर्वं व्यज्ज्ञनावग्रहोऽपि द्रष्टव्यः । तदेव

નામજાત્યાદિક સે અનિર્દેશ્ય માત્ર સામાન્યરૂપ હી હૈ । યહી યાત સૂત્ર-કારને "અન્યસં સહ સુણિજ્જા" હસ સૂત્રાંશ સે પ્રકટ કી હૈ । શ્રોતા કે જ્ઞાનમેં પડતે હી વહ યહ જાન લેતા હૈ કિ 'યહ પરમાર્થત શબ્દ હી હૈ કિન્તુ અવ્યક્ત હૈ' વ્યક્તરૂપ-વિશેષરૂપ-સે વહ ઉસે ગ્રહણ નહીં કરતા હૈ-માત્ર સામાન્યરૂપ સે હી વહ ઉસે જાનતા હૈ । સૂત્રકારને જો એસા કહા હૈ કિ ઉસ શ્રોતા ને 'યહ શબ્દ હૈ' એમા જો જાના હૈ સો ઉસકા તાત્પર્ય યહી હૈ કિ ઉસને ઉસકો અવગ્રહજ્ઞાન કે દ્વારા હી જાના હૈ । હસ તરહ સૂત્રકાર કા યહ કથન અવગ્રહ કે પ્રતિપાદન નિમિત્ત જાનના ચાહિયે । હસકા તાત્પર્ય યહ નહીં હૈ કિ ઉસ શ્રોતા ને શબ્દ કા નિશ્ચય કર લિયા હૈ । હસી યાત કા વિવરણ કરતે હુણ સૂત્રકાર આગે કહ રહે હૈ-કિ "નો ચેવ ણ" હપાદિ । 'યહ શબ્દ કિસકા હૈ' અથવા 'કિસ સ્વરૂપ વાલા હૈ' યહ યાત ઉસ સમય શ્રોતા નહીં જાનતા હૈ । અવગ્રહ દો પ્રકાર કા હૈ-(૧) વ્યજ્ઞનાવગ્રહ (૨) અર્થાવગ્રહ । વ્યજ્ઞનાવગ્રહ કી હી

હિકથી અનિર્દેશ્ય માત્ર સામાન્યરૂપ જ છે એજ વાત સૂત્રકારે "અવ્યક્ત સહ સુણિજ્જા" આ સૂત્રાંશથી પ્રગટ કરેલ છે શ્રોતાનાકાને પડતા જ તે એ જાણી લે છે કે "આ પરમાર્થતા શબ્દ જ છે પણ અવ્યક્ત છે" વ્યક્તારૂપ વિશેષરૂપે તે તેને શ્રદ્ધા કરતો નથી. માત્ર સામાન્યરૂપે જ તે તેને બાણ છે સૂત્રકારે જે એમ કહ્યું કે શ્રોતાએ "આ શબ્દ છે" એવું જે બાણ છે, તેનું તાત્પર્ય એજ છે કે તેણે તેને અવગ્રહજ્ઞાન દ્વારા જ બાણ છે આ રીતે સૂત્રકારનું આ કથન અવગ્રહના પ્રતિપાદન નિમિત્ત બાણનું બોધ એ. તેનું તાત્પર્ય એ નથી કે શ્રોતાએ શબ્દનો નિશ્ચય કરી લીધો છે એજ વાતનું વિવરણ કરતા સૂત્રકાર આગળ કહે છે કે-"નો ચેવ ણ" હત્યાદિ. "આ શબ્દ કોનો છે" અથવા "કયા સ્વરૂપવાળો છે" આ વાત તે સમયે શ્રોતા બાણતો નથી અવગ્રહ કે પ્રકારનો છે-(૧) વ્યજ્ઞનાવગ્રહ, (૨) અર્થાવગ્રહ. વ્યજ્ઞનાવગ્રહની જ પુણ પર્વાય અર્થાવગ્રહ છે, આ વાત હંમણાં જ બતાવાઈ ગઈ છે અર્થાવગ્રહનો

સર્વત્રાપિ અવગ્રહેદ્દાપૂર્વમવાયજ્ઞાનમુત્પદ્યતે, કેચન્મમ્યાસદશામાપન્નસ્ય શ્રીગ્રંથતરમ્
ગ્રહાદયઃ પ્રવર્તન્તે ઇતિ કાલસૌંદર્યાત્ તે સ્પષ્ટં ન સંવેદ્યતે । યથા ઉત્પલપન્નત્ત
મેદને કાલમેદો દુર્લભ્યસ્તથાઽવગ્રહેદ્દાકાલસ્ય દુર્લભ્યતયા સુસ્પષ્ટબોધો ન ભવતિ ।

પુષ્ટપર્યાય અર્થાવગ્રહ હૈ, યદ્ યાત અમી યતર્લાઈ હી જા શુકી હૈ । અર્થ
વગ્રહ કા વિષય માત્ર સામાન્ય હૈ ઓર યદ્ ઓષ્ટેન્દ્રિય જન્ય અર્થાવગ્રહ
અથવા ઘાષેન્દ્રિય આદિ જન્ય અર્થાવગ્રહ બ્યંજનાવગ્રહપૂર્વક હી હોતા હૈ ।
હસલિયે યદ્ યાત સર્વત્ર પદાર્થ કા જ્ઞાન હોતે સમય સ્વીકાર કરની
ચાહિયે કિ અવાયજ્ઞાન અવગ્રહ તથા હૈદાપૂર્વક હી હોતા હૈ, વિના इनके
નहीं । हां ! जो अभ्यासदशासपन्न व्यक्ति हैं उनमें ये अवग्रहादिक शीघ्रतर
प्रवर्तित होते रहते हैं, अतः काल की सूक्ष्मता से स्पष्टरूप से अनुभवमें नहीं
आते, और ऐसा ज्ञान होता है कि अवग्रह ईश के बिना भी अवायज्ञान हो
गया है । कमल के सौ पत्तों को एक पर एक रखकर जब कोई व्यक्ति
उन्हे सुई से छेदता है तो उसे ऐसा ही मालूम होता है कि ये सब पत्ते
एक ही साथ छिदे गये हैं, परन्तु ये सब पत्ते एक साथ नहीं छिदे हैं,
क्रमशः ही छिदे हैं, परन्तु काल की सूक्ष्मता एक साथ छिदे ही ज्ञात होते
हैं । इसी तरह अभ्यासदशामें अवग्रह आदि का काल अतिसूक्ष्म होने
से दुर्लभ्य होता है, अतः वहां इनका समयमेद अनुभवमें नहीं
आता है ।

વિષય માત્ર સામાન્ય છે, અને આ ઓષ્ટેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહ, અથવા ઘાષેન્દ્રિય
આદિ જન્ય અર્થાવગ્રહ, બ્યંજનાવગ્રહપૂર્વક જ થાયછે તે કારણે આ યાત
સર્વત્ર પદાર્થનું જ્ઞાન થતી વખતે સ્વીકારવી જોઇએ કે અવાયજ્ઞાન, અવગ્રહ
તથા હૈદાપૂર્વક જ થાય છે, તેમના વિના નહીં હા, જે અભ્યાસદશાસપન્ન
વ્યક્તિઓ છે તેમનામાં અવગ્રહાદિક વધારેજલપથી પ્રવર્તિત થતા રહે છે તેથી
કાળની સૂક્ષ્મતાથી તેઓ સ્પષ્ટરૂપે અનુભવવામાં આવતા નથી, અને જોવું હોય
છે કે અવગ્રહ હૈદા વિના પણ અવાયજ્ઞાન થઈ જાય છે કમળનાં સો પાનને
જોઈ ઉપર જોઈ ગોઠવીને જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ તેમને સોય વડે છેદે છે, તો તેને
જોમ જ હોય છે કે જો સંઘર્ષ પાન જોઈ જ સાથે છેકાઈ ગયા છે પણ તે બધાં
પાન જોઈસાથે છેકાયાં નથી, વારા ફરતી છેકાયાં છે, તોપણ કાળની સૂક્ષ્મ
તાને લીધે તેઓ જોઈસાથે છેકાયા હોય જોવું હોય છે જોઈ રીતે અભ્યાસદશામાં
અવગ્રહઆદિના કાળ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી દુર્લભ્ય થાય છે, તેથી ત્યાં તેમનો
સમયમેદ અનુભવવામાં આવતો નથી.

નનુ ઈદાડપિ 'કિમય શાસ્ત્રઃ, કિં વા શાસ્ત્રઃ?' इत्येवरूपतया प्रवर्तते, सश योऽपि चैवमेव, ततः कोऽनयो* प्रतिविशेषः १,

उच्यते—इह यद् ज्ञान शास्त्रशास्त्रादिविशेषान् अनेकान् आलम्ब्यते, न चा-
सद्भूत विशेषमपहातुं शक्नोति, किं तु सर्वात्मना शयानमिव वर्तते—कुण्ठीभूत
तिष्ठतीत्यर्थः, तदसद्भूतविशेषोपायुदासपरिकुण्ठित सशयज्ञानमुच्यते । यच्च ज्ञान
सद्भूतार्थविशेषविषये हेतूपपत्तिव्यापारतया सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखमसद्भू-
तविशेषव्यापारभिमुख च तदीया । इह यदि वस्तु सुबोध भवति, विशिष्टश्च मतिज्ञा

શાંકા—“કયા યહ શાસ્ત્ર કા શબ્દ હૈ અથવા સીંગ કા શબ્દ હૈ”
इसरूप से प्रवर्तित होने वाले ज्ञान को आप ईहा कह रहे हैं तो फिर सश-
यमें और ईहामें क्या भेद रहेगा, कारण सशयज्ञान भी इसी तरह से
प्रवर्तित होता है ?।

उत्तर—जो ज्ञान शास्त्र और शास्त्र आदि परस्पर विरुद्ध अनेक
विशेषों को विषय करता है—उनका परित्याग नहीं करता है, किन्तु उन
परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियोंमें सोया हुआ जैसा रहता है—किसी भी
विशेष का निश्चय नहीं कर सकता है, ऐसे ज्ञान का नाम सशय है ।
ऐसा ज्ञान ईहा नहीं है, क्योंकि इस ज्ञानमें सद्भूतार्थविशेषविषयता
रहती है, कारण यह ज्ञान हेतु आदि के व्यापार से सद्भूतार्थविशेष
को उपादान करने की तर्फ झुका रहता है, तथा असद्भूतविशेष का
इसमें परित्याग रहता है । तात्पर्य इसका यह है—सशयज्ञानमें ऐसा
बोध रहता है कि ‘यह शास्त्र का शब्द है अथवा सींग का शब्द है’ ।

શાંકા—“શુ “આ શબ્દનો શબ્દ છે અથવા શિંગડાનો શબ્દ છે” એ રૂપે
પ્રવર્તિત થનારા જ્ઞાનને આપ ઇહા કહો છો, તો પછી સશયમાં અને ઇહામાં
શો ભેદ હશે, કારણ કે સશયજ્ઞાન પણ એજ રીતે પ્રવર્તિત થાય છે ?

ઉત્તર—જો જ્ઞાન શાસ્ત્ર અને શિંગડા આદિ પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક
વિશેષોને વિષય કરે છે તેમનો પરિત્યાગ કરતું નથી, પણ એ પરસ્પરવિરુદ્ધ
અનેક કોટીઓમાં સુત હોય એમ રહે છે—કોઈપણ વિશેષનો નિર્ણય કરી
શકતું નથી, એવાં જ્ઞાનનું નામ સશય છે એવું જ્ઞાન ઇહા નથી, કારણ કે
આ જ્ઞાનમાં સદ્ભૂતાર્થવિશેષવિષયતા રહે છે, કારણ કે આ જ્ઞાન હેતુ આદિના
વ્યાપારથી સદ્ભૂતાર્થવિશેષને ઉપાદાન કરવાની તરફ ઝુકેલ રહે છે, તથા અસ-
દ્ભૂતવિશેષોને તેમાં પરિત્યાગ રહ્યા કરે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—સશય
જ્ઞાનમાં એવો બોધ રહે છે કે “આ શબ્દનો શબ્દ છે કે શિંગડાનો શબ્દ છે”

નાવરણક્ષયોપશમો વર્તેતે, તત્તોઽન્તર્મુહર્તકાલેન નિયમાત્ તદ્વસ્તુ નિષ્ક્રિયોતિ । યદિ તુ વસ્તુ દુર્વોધ મવતિ, ન ચ તથાવિધો વિશિષ્ટો મતિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમસ્તત ઈદ્યોપયોગા દચ્ચુત પુનરપ્યન્તર્મુહર્તકાલમીદતે ।

આ પ્રકારે પરસ્પર ચિમ્બદ્ અનેક કોટિયોંકો અવલંબન કરનેવાલા સદાય જ્ઞાન હોતા હૈ તપ કિ ર્દેશમેં 'યહ શલ્ક કા શબ્દ હોના ચાહિયે અથવા સોંગ કા શબ્દ હોના ચાહિયે' જેસા હી ણક તર્ફ નિર્ણયાભિમુખ્ બોધ રહતા હૈ । 'યહ શલ્ક કા શબ્દ હોના ચાહિયે; ક્યોં કિ હસકે હી માધુર્ય આદિ અમુક ૨ વિશેષ ધર્મ પાપે જાતે હૈ, સોંગ કા યહ શબ્દ નહોં હોના ચાહિયે, ક્યોં કિ ઉસકે કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક ૨ વિશેષ ધર્મ યહા ઉપલબ્ધ નહોં હો રહે હૈં ।' હસ તરફ ર્દેશજ્ઞાનમેં વિશેષાર્થ કે નિર્ણય કે સન્તુલ્ક હુણ તથા અસદ્મૂતવિશેષ અર્થ કે પરિત્યાગ કી તરફ હુકે હુણ બોધ કા ઉદય રહતા હૈ । સદાયમેં જેસા નહોં હોતા । હસલિયે ર્દેશ જ્ઞાનમેં ઓર સદાયજ્ઞાનમેં ઘટ્ટા અન્તર હૈ । ર્દેહિત વસ્તુ યદિ સુબોધ હોતી હૈ, તથા મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ ઉસ જીવ કે હોતા હૈ તો વહ વસ્તુ અન્તર્મુહર્તકાલમેં નિયમસે નિષ્ક્રિય હો જાતી હૈ । યદિ વહ ર્દેહિત વસ્તુ દુર્જેય હૈ, તથા જ્ઞાતા કે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ નહોં હૈ તો વહ જ્ઞાતા ર્દેશરૂપ ઉપયોગ સે અચ્ચુત બના હુઆ હી

આ પ્રકારે પરસ્પરચિમ્બદ્ અનેક કોટીઓનું અવલંબન કરનાર સદાયજ્ઞાન હોય છે, ત્યારે ઇકામ્ " આ શબ્દનો શબ્દ હોવો બોધબો અથવા શિંગડાનો શબ્દ હોવો બોધબો " એવો એક તરફના નિર્ણય તરફ ઝુકતો બોધ રહ્યા કરે છે " આ શબ્દનોશબ્દ હોવોબોધબો, કારણ કે તેમા તેના જ માધુર્ય આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણો મળે છે, શિંગડાનો આ શબ્દ ન હોવો બોધબો, કારણ કે તેના કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણ અહીં પ્રાપ્ત થતા નથી " આ રીતે ઇકાજ્ઞાનમાં વિશેષાર્થના નિર્ણયનીતરફ અને અસદ્મૂતવિશેષ અર્થના પરિત્યાગ તરફ ઝુકેલ બોધનો ઉદય રહે છે સદાયમાં એવું થતું નથી તે કારણે ઇકાજ્ઞાન અને સદાયજ્ઞાન વચ્ચે મોટો ભેદ છે ઇકાજ્ઞિત વસ્તુ બે સુબોધ હોય છે તથા તે જીવને મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ યાચે, તો તે વસ્તુ અન્તર્મુહર્તકાળમાં નિયમથી નિષ્ક્રિય થઈ જાય છે બે તે ઇકાજ્ઞિત વસ્તુ દુર્જેય હોય તથા જ્ઞાતાના મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ ન થયો હોય, તો તે જ્ઞાતા ઇકાજ્ઞિત ઉપયોગથી અચ્ચુત બનીને જ દુર્જેય અન્તર્મુહર્તકાળમાં

યાવદીહતે। તત્ત્વજ્ઞાનનિર્જાનાતિ-‘અમુક ઇવોડ્યર્થ શબ્દ’-ઇતિ-અયમર્થ શબ્દ એવ ન તુ રૂપાદિરિતિ । શ્વેત સ્વ જ્ઞાનમવાયરૂપમ્ । તત્ત્વ-તદા સ-શબ્દરૂપોડ્યર્થ ઉપગતઃ-જ્ઞાતો મવતિ-તદવાયજ્ઞાનમાત્મનિ પરિણત મવતીતિ માવ । તતો ધારણા પ્રવિશતિ, શ્વેત ધારણા કાલાન્તરેડપ્યવિસ્મરણરૂપા । તત્ત્વ સ્વલ ધારયતિ-સચ્ચેયં વા કાલમ્, અસચ્ચેય વા કાલમ્ ।

ચતુરિન્દ્રિયેણ યયાડ્યગ્રહાદયો મવન્તિ, તથા વર્ણયતિ-‘સે જહાનામણ કેહ પુરિસે અવ્યત્ત રૂપ પાસિજ્ઞા’-‘ઇત્યાદિ । સ યથાનામક કશ્ચિત્ પુરુષોડ્યત્ત પુન અન્તર્મુહર્તકાલતક ઉસ વસ્તુ કા શ્વેતજ્ઞાન કા વિષયભૂત ધનતા હૈ । શ્વેત તરત્ત્વ શ્વેતરૂપ ઉપયોગ કે અવિચ્છેદ સે ઉસકે અનેક અન્તર્મુહર્ત શ્વેતજ્ઞાનમેં નિકલ જાતે હૈં તથ યજ્ઞ જાનતા હૈં કિ “અમુક ઇવોડ્યર્થ શબ્દ.” યજ્ઞ શબ્દ હી હૈં, રૂપાદિક નહીં હૈં । શ્વેતકે વાદ વજ્ઞ અવાયજ્ઞાનમેં પ્રવિષ્ટ હોતા હૈં, તથ ઉસકો વજ્જ શબ્દરૂપ અર્થ ઉપગત-જ્ઞાત હોતા હૈં । અવાયજ્ઞાન જિસ સમય આત્મામેં પરિણત હો જાતા હૈં તો વજ્જ જ્ઞાતા ઉસ શબ્દરૂપ અર્થ કો હૃદયમેં ધારણ કરને કે લિયે ધારણારૂપ જ્ઞાનમેં પ્રવેશ કરતા હૈં । ધારણા આત્મામેં ઇસા સસ્કાર ઉત્પન્ન કર દેની હૈં કિ જિસસે આત્મા ઉસ વસ્તુ કો કાલાન્તરમેં બી નહીં મૂલતા હૈં । સંખ્યાતકાલ તક અથવા અસંખ્યાત કાલ તક વજ્જ વસ્તુ અવધારિત ધની રહતી હૈં ॥

અય ચક્ષુ ઇન્દ્રિય સે અવગ્રહાદિક જિમ્મ તરત્ત્વ સે હોતે હૈં સૂત્રકાર વજ્જ વર્ણન કરતે હૈં-‘સે જહાનામણ’-‘ઇત્યાદિ ।

હૃત્કાળસુધી, એ વસ્તુને ઇહાજ્ઞાનના વિષયભૂત બનાવે છે આરીતે ઇહાડ્ય ઉપયોગના અવિચ્છેદથી તેનાં અનેક અન્તર્મુહર્ત ઇહાજ્ઞાનમા વીતી જાય છે, ત્યારે તે બધું છે કે “અમુક ઇવોડ્યર્થ શબ્દ” આ શબ્દ છે રૂપાદિક નથી ત્યારબાદ તે અવાયજ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે તેને તે શબ્દરૂપ અર્થ ઉપગત-જ્ઞાત થાય છે અવાયજ્ઞાન જે સમયે આત્મામા પરિણત થઈ જાય છે, ત્યારે તે જ્ઞાતાવ્યક્તિ તે શબ્દરૂપ અર્થને હૃદયમા ધારણકરવાને માટે ધારણા રૂપ જ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે ધારણા આત્મામા એવા સસ્કાર ઉત્પન્ન કરી નાખે છે કે જેથી આત્મા તે વસ્તુને કાલાન્તરે પણ જાણતો નથી સંખ્યાતકાળ સુધી અથવા અસંખ્યાત કાળ સુધી તે વસ્તુ અવધારિત બની રહે છે

હવે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી અવગ્રહાદિક કેવી રીતે થાય છે તેનું સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે-“સે જહાનામણ”-‘ઇત્યાદિ

નાવરણક્ષયોપશમો વર્તેતે, તથોઽન્તર્મુહર્તકાલેન નિયમાત્ તદ્વસ્તુ નિશ્ચિનોતિ । યદિ તુ
 વસ્તુ દુર્ઘોષ મવતિ, ન ચ તથાવિધો વિશિષ્ટો મતિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમસ્તત ઈહોપયોગા
 દચ્યુત પુનરપ્યન્તર્મુહર્તકાલમીહતે । એવમીહોપયોગાવિન્હેદન મમૂતાન્યન્તર્મુદુર્તાનિ

હસ તરફ પરસ્પર વિરુદ્ધ અનેક કોટિયોં કો અઘલપન કરનેવાલા સશય
 જ્ઞાન હોતા છે તથા કિં ઈહામેં ‘યદ શસ્ત્ર કા શબ્દ હોના ધ્યાત્વિયે અથવા
 સીંગ કા શબ્દ હોના ધ્યાત્વિયે’ એસા હી એક તર્ક નિર્ણયામિમુલ્લ બોધ
 રહતા હૈ । ‘યદ શસ્ત્ર કા શબ્દ હોના ધ્યાત્વિયે, કયોં કિં હસકે હી માધુર્ય
 આદિ અમુક ૨ વિશેષ ધર્મ પાવે જાતે હૈ, સીંગ કા યદ શબ્દ નહોં હોના
 ધ્યાત્વિયે, કયોં કિં હસકે કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક ૨ વિશેષ ધર્મ
 યદા ઉપલબ્ધ નહોં હો રહે હૈ ।’ હસ તરફ ઈજ્ઞાજ્ઞાનમેં વિશેષાર્થ કે નિર્ણય
 કે સન્નુલ્લ હુઅ તથા અસદ્મૂતવિશેષ અર્થ કે પરિત્યાગ કી તરફ હુકે
 હુઅ બોધ કા ઉદય રહતા હૈ । મશયમેં એસા નહોં હોતા । હસલિયે ઈજ્ઞા
 જ્ઞાનમેં ઔર સશયજ્ઞાનમેં યદા અન્તર હૈ । ઈદિત વસ્તુ યદિ સુબોધ હોતી
 હૈ, તથા મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કા વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ હસ જીવ કે હોતા
 હૈ તો વદ વસ્તુ અન્તર્મુહર્તકાલમેં નિયમસે નિશ્ચિત હો જાતી હૈ । યદિ
 વદ ઈદિત વસ્તુ દુર્ઘોષ હૈ, તથા જ્ઞાતા કે મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કા વિશિષ્ટ
 ક્ષયોપશમ નહોં હૈ તો વદ જ્ઞાતા ઈહારૂપ ઉપયોગ સે અચ્યુત ઘના હુઆ હી

આ પ્રકારે પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓતુ અવલંબન કરનાર સશયજ્ઞાન હોય
 છે, ત્યારે ઇહામા “ આ શખનો શબ્દ હોવો બેઠબે અથવા શિંગડાનો શબ્દ
 હોવો બેઠબે ” એવો એક તરફના નિષ્કૃંપ તરફ ઝુકેલો બોધ રહ્યા કરે છે ”
 આ શખનોશબ્દ હોવોબેઠબે, કારણ કે તેમા તેના જ માધુર્ય આદિ અમુક
 અમુક વિશેષગુણો મળે છે, શિંગડાનો આ શબ્દ ન હોવો બેઠબે, કારણ કે
 તેના કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણો અહીં પ્રાપ્ત થતા નથી.”
 આ રીતે ઇહાજ્ઞાનમા વિશેષાર્થના નિષ્કૃંપનીતરફ અને અસદ્મૂતવિશેષ અર્થના
 પરિત્યાગ તરફ ઝુકેલ બોધનો ઉદય રહે છે સશયમાં એવું થતું નથી તે કારણે
 ઇહાજ્ઞાન અને સશયજ્ઞાન વચ્ચે થોડો ભેદ છે ઇદિત વસ્તુ બે સુબોધ
 હોય છે તથા તે બંને મતિજ્ઞાનાવરણ કરમનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થાય છે,
 તો તે વસ્તુ અન્તર્મુહર્તકાળમા નિયમથી નિશ્ચિત થઈ જાય છે બે તે ઇદિત
 વસ્તુ દુર્ઘોષ હોય તથા જ્ઞાતાના મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ ન
 થયો હોય, તો તે જ્ઞાતા ઇહારૂપ ઉપયોગથી અચ્યુત બનીને જ ફરિશી અન્તર્મુ

નોઈન્દ્રિયજનિતાવગ્રહાદીન ધર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણ ’ ઇત્યાદિ । સ યથા-
નામક કથિત પુરુષોઽવ્યક્ત સ્વપ્ન પश्येत् । अव्यक्तं=सकलविशेषरहितम्, अनि-
र्देश्यमित्यर्थः । तेन स्वप्न इत्यवगृहीतम्, स्वप्न. परमार्थतया यद्यपि दृष्टः परन्तु
विशेषरहितोऽनमिव्यक्त सामान्यरूप एव ज्ञात इत्यर्थः । तमेवार्थमाह-‘ नो चेव
जाणइ० ’ ઇત્યાદિ । નો ચૈવ જાનાતિ-‘ કો વા એપ સ્વપ્ન ’ ઇતિ, સ્વપ્નોઽયમિત્યપિ
ન નિશ્ચિનોતીત્યર્થ । અત એવ માહ-‘ તઓ રૂઢ પવિસઈ ’ ઇત્યાદિ । તત રૂઢાં
પ્રવિશ્નતીત્યાદિ । એવ સ્વપ્નમધિકૃત્ય જાગ્રદવસ્થાયાં નોઈન્દ્રિયસ્યાર્થાવગ્રહાદયો-
વોધ્યા । રૂઢાપિ ન્યજ્ઞનાવગ્રહો ન વ્યાખ્યેય, મનસોઽપ્રાપ્યકારિત્વાત્ ।

સમતિ મહાકવ્યદાન્ટાન્ટમુપસહરન્ પ્રાહ-‘ સે તં મહાકવિદંતેણ ’ ઇતિ । તદે-
ત્ત મહાકવ્યદાન્ટેનાપ્ટાવિંશતિવિધસ્યાઽમિનિવોધકજ્ઞાનસ્ય પ્રરૂપણં કૃતમિત્યર્થ ।

આહિયે । નોઈન્દ્રિયજનિત અર્થાવગ્રહકે પહિલે વ્યજ્ઞનાવગ્રહ નહીં હોતા હૈ ।
યહ યાત ઘતલાઈ જા ખુકી હૈ, કર્યો કિ મન અપ્રાપ્યકારી હૈ ।

અય મૂત્રકાર મહાકવ્યકે દષ્ટાન્તકા ઉપસંહાર કરતે હુએ કહતે હૈ કિ
મહાકવ્યકે દષ્ટાન્તસે અઠાઈસ પ્રકારકે આમિનિયોધિક જ્ઞાનકી યહ પ્રરૂ-
પણા કી હૈ । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ યદુ આમિનિયોધિક જ્ઞાન પાંચ
ઈન્દ્રિય ઓર છઠ્ઠે મનસે હોતા હૈ । પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયસે જ્ઞાત પદાર્થ મેં અવગ્રહ,
રૂઢા, અવાય ઓર ધારણા, યે સય હોતે હૈ । હસ તરહ અર્થાવગ્રહકી
અપેક્ષા ઓઈસ મેદ હોતે હૈ । તથા વ્યજ્ઞનાવગ્રહકી અપેક્ષા ચાર મેદ
ઓર હોતે હૈ । હસ તરહ આમિનિયોધિક જ્ઞાન અઠાઈસ પ્રકારકા યહ
મહાકવ્યકે દષ્ટાન્તસે લેકર ઘર્ણિત હો ખુકા હૈ ।

ઈન્દ્રિયજનિત અર્થાવગ્રહની પહેલાં વ્યજ્ઞનાવગ્રહ થતો નથી આ વાત સમજાવી
દેવામાં આવી છે, કારણ કે મન અપ્રાપ્યકારી છે

હવે સૂત્રકાર મહાકવ્ય (ચક્રેશ્વર)ના દષ્ટાન્તનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે
મહાકવ્યના દષ્ટાન્તથી અઠાવીસ પ્રકારના આમિનિયોધિક જ્ઞાનની આ પ્રરૂપણા કરી છે
તેનું તાત્પર્ય એ છે કે આ આમિનિયોધિકજ્ઞાન પાંચઈન્દ્રિય અને મનથી
થાય છે પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયથી જ્ઞાત પદાર્થમાં અવગ્રહ, રૂઢા, અવાય, અને ધારણા
એ બધું થાય છે આરીતે અર્થાવગ્રહની અપેક્ષાએ યોગીસ લેકપડે છે તથા
વ્યજ્ઞનાવગ્રહની અપેક્ષાએ બીજા ચારલેકપડે છે આરીતે અઠાવીસપ્રકારના
આમિનિયોધિકજ્ઞાનની પ્રરૂપણા મહાકવ્ય દષ્ટાન્ત લઈને પૂર્ણ થઈ

રૂપ પડ્યેત્ । અમ્ય વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ । નવરમ્-રહ વ્યજ્ઞનાવગ્રહો ન વ્યાખ્યેય ,
 ચક્ષુષોઽપ્રાપ્યકારિત્વાત્ । ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિષુ તુ વ્યાખ્યેય ।

ઘ્રાણેન્દ્રિયજનિતાનવગ્રહાદીન્ ઘર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણં ’ ઇત્યાદિ ।
 વ્યાખ્યા પ્રાગ્વત્ ।

રસનેન્દ્રિયજનિતાનવગ્રહાદીન્ ઘર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણં ’ ઇત્યાદિ । મુગમમ્ ।
 સ્પર્શેન્દ્રિયજનિતાનવગ્રહાદીન્ ઘર્ણયતિ-‘ સે જહાનામણં ’ ઇત્યાદિ । મુગમમ્ ।

હસકા અર્થ ઓત્રહન્દ્રિયકે વિષયમેં કિયે ગયે અર્થકે સમાન હી હૈ ।
 પરન્તુ યહા વિશેષતા યહ હૈ કિ ઓત્રેન્દ્રિયકે વિષયમૂત પદાર્થમેં ઓ
 ત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહકે પહિલે જૈસા વ્યજ્ઞનાવગ્રહકા હોના કહા ગયા
 હૈ યહા વહ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ નહીં હોતા હૈ, હસકા કારણ યહ હૈ કિ યે દોનોં
 હન્દ્રિયાં અપ્રાપ્યકારી હૈં । શેષ હન્દ્રિયોંકે વિષયમૂત પદાર્થ મેં હી યહ
 વ્યજ્ઞનાવગ્રહકે પહિલે હોતા હૈ, કારણ યે ચાર હન્દ્રિયાં અપ્રાપ્યકારી હૈં,
 શેષ પદોં કા વ્યાખ્યાન ઓત્રેન્દ્રિયસમ્બન્ધી સૂત્રમેં રહે હુગ પદોંકે અનુ-
 સાર જાનના ચાહિયે ।

અથ સૂત્રકાર ઘ્રાણેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોં કા વર્ણન કરતે હૈ-
 ‘સે જહા નામણં ’ ઇત્યાદિ । હન પદોંકી વ્યાખ્યા મી પૂર્વવત્ જાનની
 ચાહિયે । હસી તરહ રસનેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંકા, સ્પર્શેન્દ્રિયજનિત
 અવગ્રહાદિકોંકા, નોહન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંકા વર્ણન મી જાનના

આનોઅથ ઓત્રેન્દ્રિયના વિષયમા કરાયેલ અથ સમાનજ છે, પણ અહીં,
 એ વિશેષતા છે કે ઓત્રેન્દ્રિયના વિષયમૂતપદાર્થમા ઓત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહના
 પહેલાં જેવો વ્યજ્ઞનાવગ્રહ થવાનું કહ્યું છે, એવો વ્યજ્ઞનાવગ્રહ અહીં થતો નથી.
 તેનું કારણ એ છે કે એ જાને ઈન્દ્રિયો અપ્રાપ્યકારી છે શેષ ઈન્દ્રિયોના
 વિષયમૂત પદાર્થમા જ આ વ્યજ્ઞનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના પહેલાં થાય છે, કારણ કે
 ચાર ઈન્દ્રિયો પ્રાપ્યકારી છે બાકીના પદોનું વ્યાખ્યાન ઓત્રેન્દ્રિ વિષેનાં સૂત્રમાં
 રહેલ પદોપ્રમાણેજ સમજવાનું છે

હવે સૂત્રકાર ઘ્રાણેન્દ્રિય જનિત અવગ્રહાદિકોંનું વર્ણન કરે છે-“ સે જહા
 નામણં ” ઇત્યાદિ આપદોની વ્યાખ્યા પણ પહેલાંની જેમજ સમજવાની છે એજ
 પ્રમાણે રસનેન્દ્રિય જનિત અવગ્રહાદિકોંનું, સ્પર્શેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંનું
 અને નો ઈન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોંનું વર્ણન પણ સમજી લેવું એજ એ નો

ધાગ્રહઃ ૩, એકવિધાઽવગ્રહ ૪, સિપ્રાવગ્રહ ૫, ચિરાવગ્રહઃ ૬, અનિશ્રિતાવગ્રહ ૭, નિશ્રિતાવગ્રહ ૮, અસંદિગ્ધાવગ્રહ ૯, સદિગ્ધાવગ્રહ ૧૦, ધ્રુવાવગ્રહ ૧૧, અધ્રુવાવગ્રહ ૧૨, इत्येव श्रोत्रावग्रहस्य द्वादशभेदा, एवं चक्षुरिन्द्रियावग्रहादेरपि द्वादश-द्वादशभेदा बोध्या । उक्तभेदा मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्योत्कर्षादपकर्षाच्च भवन्तीति बोध्यम् ।

નન્વવગ્રહ' શાસ્ત્રે એકસામાયિકઃ પ્રોક્તઃ, યદ્યપ્યવગ્રહાદેરેકસ્મિન્ સમયે નાસ્તિ સંમવસ્તસ્ય વિશેષગ્રાહકત્વાદિતિ ચેત્,

હોતા હૈ, કેવલ ચાર ઇન્દ્રિયોં કે વિષયોં મેં હી હોતા હૈ । ઇસ લિયે વહ ચાર પ્રકારકા હૈ । उन चार प्रकारों में प्रत्येक क्षिप्रादि भेदसे बारह बारह प्रकारके होते हैं । अतः मय भेदों के जोड़नेसे वही ४८ प्रकारका होता है । पूर्वोक्त २८८ अर्थावग्रहके भेदोंमें व्यञ्जनावग्रहके ४८ भेदोंको जोड़नेसे ३३६ भेद होते हैं । इस प्रकार आभिनियोषिक ज्ञान तीनसौछत्तीस (३३६) भेदवाला होना है । ये भेद मतिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशमकी उत्कर्षता और अपकर्षताको छे कर होते हैं ।

શક્ત્વા—અવગ્રહકા કાલ શાસ્ત્રમેં એકસમય કહા હૈ । યદ્યપ્યવગ્રહ, યદ્યપિચ અવગ્રહ આદિરૂપ અવગ્રહ જો ચારહ પ્રકારકા અમી ઘતલાયા ગયા હૈ વહ એક સમય પ્રમાણવાલા કૈસે હો સકતા હૈ, ક્યોં કિ ય અવગ્રહ વિશેષકા ગ્રાહક હોતા હૈ ।

વ્યજનાવગ્રહ વ્યજ્ઞાને મનનાવિષયમા યતો નથી કહેલ ચાર ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં જ થાય છે તેથી તે ચાર પ્રકારનો છે તે ચારપ્રકારમાંના દરેક ક્ષિપ્રાદિભેદથી બાર બાર પ્રકારના હોય છે તેથી બધા ભેદ મળીને તે વ્યજનાગોષ (૪૮) પ્રકારનો થાય છે પૂર્વોક્ત ૨૮૮ અર્થાવગ્રહનાભેદોમાં વ્યજનાવગ્રહના ૪૮ ભેદો ઉમેરતા કુલ ૩૩૬ ભેદ થાય છે આ રીતે આભિનિયોષિક જ્ઞાન ત્રણસો છત્રીસ (૩૩૬) ભેદવાળું હોય છે એ ભેદ મતિજ્ઞાનવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાને લીધે થાય છે

શ કા—અવગ્રહનો કાળ શાસ્ત્રમાં એકસમય કહ્યો છે બહુ અવગ્રહ, બહુવિધ અવગ્રહ, આદિરૂપ જે બાર પ્રકારના અવગ્રહ હમણા બતાવવામાં આવ્યા છે, તે એકસમયપ્રમાણવાળા કેવી રીતે હોઈ શકે છે, કારણ કે આ અવગ્રહવિશેષનો ગ્રાહક થાય છે ?

एते चावग्रहादयोऽष्टाविंशतिभेदाः प्रत्येकं षट्पादमिस्तद्धि नैष षट्पादसंख्य
 कैर्भेदमिधमानाः षट्त्रिंशदधिकशतप्रय (३३६) सख्यका भवन्ति । तथाहि—अवग्र-
 हादयः खलु बहु-बहुविध-क्षिप्र-अनिश्चित-असदिग्ध-ध्रुव-भेदेन षड्विधानां
 तद्धिमानां च पर्विधानां शब्दाद्यर्थानां ग्राहका भवन्ति । बह्वर्थमिषः स्तोकार्यः ।
 बहुविध इत्यस्माद् भिन्नोऽर्थ एकविधः, क्षिप्रमित्यस्माद्धिन्न चिरमिति । एव चाव-
 ग्रहो बहुवर्गह्राति १, अल्पमवर्गह्राति २, बहुविधमवर्गह्राति ३, एकविधमवर्गह्राति
 ४, क्षिप्रमवर्गह्राति ५, चिरेणावर्गह्राति ६, अनिश्चितम्—(अनुमानागम्यम्)
 अवर्गह्राति ७, निश्चितम् (अनुमानागम्यम्) अवर्गह्राति ८ । असदिग्ध (सदेह-
 रहितम्) अवर्गह्राति ९, सदिग्धम्—(सदेहयुक्तम्) अवर्गह्राति १०, ध्रुवमव-
 र्गह्राति ११, अवग्रमवर्गह्राति १२, तस्मात्-बहुवग्रहः १, अल्पावग्रहः २, बहुवि-

अय सૂત્રકાર આભિનિયોધિક જ્ઞાનકે-મતિજ્ઞાનકે-ત્રીનસૌછસીસ
 (૩૩૬) ભેદ કિસ પ્રકારસે હોતે હેં યહ પાત પ્રકટ કરતે હેં—બહુ ૧,
 બહુવિધ ૨, ક્ષિપ્ર ૩, અનિશ્ચિત ૪, અસદિગ્ધ ૫ ઓર ધ્રુવ ૬, इन भेदों
 से, तथा इनके उल्टे एक १, एकविध २, अक्षिप्र ३, निश्चित ४, सदिग्ध
 ५ और अध्रुव ६, इन भेदोंसे शब्दादिक पदार्थ बारह बारह प्रकार के
 होते हैं ।

ये बारह बारह प्रकारके शब्दादि पदार्थ ओत्रेन्त्रियादि छ से यथा
 योग्य गृहीत होते हैं । इस लिये बारहको छ से गुणा करने पर बहस्तर
 भेद होते हैं । इन बहस्तरमें भी प्रत्येक अवग्रह, ईहा, अवाय और भार
 णाके भेदसे चार चार प्रकारका होता है । इस प्रकार सषको जोड़नेसे
 २८८ भेद होते हैं । तथा व्यञ्जनावग्रह चक्षु और मनके विषयोंमें नहीं

હવે સૂત્રકાર આભિનિયોધિકજ્ઞાનના-મતિજ્ઞાનના-ત્રણસો છત્રીસ (૩૩૬)
 ભેદ કહી રીતે થાય છે એ વાત પ્રકટ કરે છે (૧) બહુ, (૨) બહુવિધ, (૩) ક્ષિપ્ર,
 (૪) અનિશ્ચિત, (૫) અસદિગ્ધ, અને (૬) ધ્રુવ આ ભેદોથી તથા તેના ઉલટા
 (૧) એક, (૨) એકવિધ, (૩) અક્ષિપ્ર, (૪) નિશ્ચિત, (૫) સદિગ્ધ, (૬) અધ્રુવ
 એ ભેદોથી શબ્દાદિક પદાર્થ બાર બાર પ્રકારના હોય છે

એ બાર બાર પ્રકારના શબ્દાદિપદાર્થ ઓત્રેન્ત્રિયાદિ છ વડે યથાભોગ્ય
 ગૃહીત થાય છે તેથી બારને છ વડે ગુણતા બેતેર ભેદ થાય છે એ બેતેરમાં
 પણ પ્રત્યેક અવગ્રહ, ઈહા, અવાય, અને બારણાના ભેદથી બાર બાર પ્રકારના
 હોય છે આ પ્રકારે બધા મળીને બસો આઠાસી (૨૮૮) ભેદ થાય છે તથા

આવાય' પુનરવગ્રહ ઇત્યુપચર્યતે । ઉત્તરોચરવર્તિનીમીઠામવાયં આથિત્ય પૂર્વપૂર્વોઽવાયઃ
સામાન્યગ્રાહકો ભવતીત્યતસ્ત્ર તગ્રાવગ્રહત્વોપચારઃ । યદા તુ-અપરં વિશેષ નાકા-
રૂક્ષતિ, તદાઽવાય એવ ભવતિ, ન તત્રોપચારઃ, તસ્યાવાયસ્ય સામાન્યરૂપત્વામાવાત્ ।
તસ્માદ્ વહ્નવગ્રહાદિ રૌપચારિકો વિશેષસામાન્યાવગ્રહરૂપોઽવગ્રહ, ન ત્વેકસમયવર્તી
નૈશ્ચયિકોઽવગ્રહ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

કરને ચાલા હોતા હૈ તો હમ અપેક્ષા “શબ્દોઽયમ્” યહ યોધ સામાન્ય-
વિષયક માના જાતા હૈ । સામાન્ય વિષય કરનેચાલા અવગ્રહ હોતા હૈ,
અતઃ ઇસ અવાય કો ઉપચાર સે અવગ્રહ માન લિયા હૈ । તાત્પર્ય ઇસકા
યહ હૈ જો પહિલે પહિલ સામાન્યમાત્ર કો વિષય કરતા હૈ વહ નૈશ્ચયિક
અવગ્રહ હૈ । તથા જિસ વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાન કે ઘાદ અન્યાન્ય વિશેષો
કી જિજ્ઞાસા ઓર અવાય હોતે રહતે હૈં વે સામાન્યવિશેષગ્રાહી અવાય-
જ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હૈં । જિસકે ઘાદ અન્યવિશેષો કી જિજ્ઞાસા
ન હો વહ અવાયજ્ઞાન વ્યવહારિક, અર્થાવગ્રહ નહીં માના ગયા હૈ । અન્ય
સમી અવાયજ્ઞાન જો અપને ઘાદ નયે નયે વિશેષો કી જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન
કરતે હૈં વે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હૈં । યહી ઘાત ટીકાકાર ને “ઉત્તરો-
ચરવર્તિનીમીઠામવાય આથિત્યપૂર્વપૂર્વોઽવાયઃ સામાન્ય ગ્રાહકો ભવતીત્ય-
તસ્ત્ર તગ્રાવગ્રહત્વોપચારઃ । યદા તુ અપર વિશેષનાકારૂક્ષતિતદાઅવાય
એવ ભવતિ ન તત્રોપચારઃ, તસ્ય અવાયસ્ય સામાન્યરૂપત્વામાવાત્ । તસ્માત્
વહ્નવગ્રહાદિ રૌપચારિકો વિશેષસામાન્યાવગ્રહરૂપોઽવગ્રહ, નત્વેક સમય

તો એ અપેક્ષાએ “શબ્દોઽયમ્” એ યોધ સામાન્યવિષયક મનાય છે સામા-
ન્યને વિષય કરનાર અવગ્રહ હોય છે તેથી આ અવાયને ઔપચારિક રીતે અવગ્રહ
માની લીધો છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પહેલપહેલું સામાન્ય માત્રને
વિષય કરે છે, તે નૈશ્ચયિક અવગ્રહ છે તથા જે વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાનની પછી
અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા અને અવાય થતા રહે છે, તે સામાન્ય વિશેષ
ગ્રાહી અવાયજ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે જેના પછી અન્ય વિશેષોની
જિજ્ઞાસા ન થાય, તે અવાયજ્ઞાનને વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માનેલ નથી. બીજા
અર્થા અવાયજ્ઞાન જે પોતાના પછી નવા નવા વિશેષોની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે
છે, તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે એજ ઘાત ટીકાકારે “ઉત્તરોચર વર્તિનીમીઠા
મવાય આથિત્ય પૂર્વ પૂર્વોઽવાય સામાન્ય ગ્રાહકો ભવતીત્યતસ્ત્ર તગ્રાવગ્રહત્વોપચાર ।
યદા તુ અપર વિશેષ નાકારૂક્ષતિ તદા અવાય એવ મયતિ ન તત્રોપચાર, ઇત્ય
અવાયસ્ય સામાન્યરૂપત્વામાવાત્ । તસ્માદ્ વહ્નવગ્રહાદિ રૌપચારિકો વિશેષ સામાન્યા

ઉચ્ચતે—સત્યમેવૈતત્, કિન્તુ અવગ્રહો દ્વિધા-નૈશ્વર્યિકો વ્યાવહારિકઃ । તત્ત
 નૈશ્વર્યિકો નામ સામાન્યપરિચ્છેદઃ, સ 'ચૈકસામાયિક' પરમયોગિનાં સ્ફુટગમ્ય
 ઇતિ । તત્તો નૈશ્વર્યિકાદનન્તરમીદા પ્રવર્તતે । તદનન્તરમગમ્યો ભવતિ । અય ધાવાયઃ
 -અવગ્રહ ઇત્યુપવર્ચતે । 'શબ્દોડયમ્' ઇત્યવાયાનન્તર પુનરીદા પ્રવર્તતે-'શાક્તોડયં
 શબ્દઃ, કિમ્મત શાક્તઃ ?' ઇતિ । તદનન્તર 'શાક્ત એવાયં શબ્દ ' ઇતિ શબ્દવિશેષ-
 વિષયકોડવાયો ભવતિ । તદપેક્ષયા શબ્દોડયમિત્યસ્ય સામાન્યવિષયત્વાત્ । અયમપિ

ઉત્તર—શાક્ત—ઠીક છે, કિન્તુ વિચાર કરનેસે સમાધાન મિલ
 જાતા છે । વહ ઇસ પ્રકાર છે—અવગ્રહ દો પ્રકાર કા કહા ગયા છે (૧)
 નૈશ્વર્યિક, (૨) વ્યાવહારિક । નૈશ્વર્યિક અવગ્રહકા હી કાલ એક સમયકા
 છે, ઇસકા વિષય સામાન્ય છે, ઓર યહ પરમ યોગિજ્ઞાન ગમ્ય છે । ઇસ
 નૈશ્વર્યિક અવગ્રહકે ઘાદ રૂઢા, ઓર રૂઢાકે ઘાદ અવાય પ્રવર્તિત હોતા
 છે । યહ જો અવાયજ્ઞાન છે વહ ઉપચારસે અવગ્રહરૂપ માન લિયા જાતા
 છે, ક્યોં કિ ઇસકે ઘાદ અન્યાન્ય વિશેષોં કી જિજ્ઞાસા હોતી છે । જબ
 “યહ શબ્દ છે” ઇસ પ્રકાર કા અવાયજ્ઞાન હો જાતા છે તય યહ જિજ્ઞાસા
 હોતી છે કિ—“યહ શબ્દ કિસ કા છે—કયા શંખ કા છે અથવા સીંગે કા
 છે ? શંખ કા હોના ચાહિયે” ઇસ પ્રકાર નિર્ણયામિમુખ જો યોગ હોતા
 છે વહ રૂઢા છે । ઇસ રૂઢા કે ઘાદ અવાય હોતા છે કિ “યહ શબ્દ શંખ
 કા હી છે ।” ઇસ પ્રકાર જબ યહ અવાયજ્ઞાન શબ્દ વિશેષ કો વિષય

ઉત્તર—શ કા બરાબર છે, પણ વિચારકરવાથી તેનું સમાધાન મળી જાય
 છે તે આ પ્રકારે છે—અવગ્રહ બે પ્રકારના બતાવ્યા છે (૧) નૈશ્વર્યિક, (૨) વ્યાવ
 હારિક નૈશ્વર્યિક અવગ્રહનો જ કાળ એકસમયનો છે, તેનો વિષય સામાન્ય છે,
 અને તે પરમયોગિજ્ઞાનગમ્ય છે આ નૈશ્વર્યિક અવગ્રહની પછી ઈદા, અને
 ઈદા પછી અવાય પ્રવર્તિત થાય છે આ બે અવાયજ્ઞાન છે તે ઔપચારિક રીતે
 અવગ્રહરૂપ માની લેવાય છે, કારણ કે તેના પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા
 થાય છે

બીજા “આ શબ્દ છે” આ પ્રકારનું અવાયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે એ
 જિજ્ઞાસા થાય છે કે “આ શબ્દ કોનો છે ? શું શબ્દો છે અથવા શ્રુતો
 છ ?” શબ્દો કોવો એકબીજા આ પ્રમાણે નિષ્ક્રમ તરફ હળોતો બે બાજુ
 થાય છે તે ઈદા છે આ ઈદા પછી અવાય થાય છે કે “આ શબ્દ શબ્દો
 જ છે” આ પ્રકારે એ આ અવાયજ્ઞાન શબ્દવિશેષને વિષય કરતાં કોવ છે

ચાવાય. પુનરવગ્રહ ઇત્યુપચર્યતે । ઉત્તરોત્તરવર્તિનીમીહામવાય ચાશ્રિત્ય પૂર્વપૂર્વોઽવાયઃ
સામાન્યગ્રાહકો ભવતીત્યતસ્ત્ર તગ્રાવગ્રહસ્થોપચાર । યદા તુ-અપરં વિશેષ નાકા-
દ્દક્ષતિ, તદાઽવાય એવ ભવતિ, ન તત્રોપચાર, તસ્યાવાયસ્ય સામાન્યરૂપત્વામાવાત્ ।
તસ્માદ્ વહ્લવગ્રહાદિ રૌપચારિકો વિશેષસામાન્યાવગ્રહરૂપોઽવગ્રહ, ન ત્વેકસમયવર્તી
નૈશ્ચયિકોઽવગ્રહ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

કરને ઘાલા હોતા હૈ તો હસ અપેક્ષા “શબ્દોઽયમ્” યહ ઘોષ સામાન્ય-
વિષયક માના જાતા હૈ । સામાન્ય વિષય કરનેવાલા અવગ્રહ હોતા હૈ,
અતઃ’ હસ અવાય કો ઉપચાર સે અવગ્રહ માન લિયા હૈ । તાત્પર્ય હસકા
યહ હૈ જો પહિલે પહિલ સામાન્યમાત્ર કો વિષય કરતા હૈ વહ નૈશ્ચયિક
અવગ્રહ હૈ । તથા જિસ વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાન કે ઘાદ અન્યાન્ય વિશેષો
કી જિજ્ઞાસા ઓર અવાય હોતે રહતે હૈં વે સામાન્યવિશેષગ્રાહી અવાય-
જ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હૈં । જિસકે ઘાદ અન્યવિશેષો કી જિજ્ઞાસા
ન હો વહ અવાયજ્ઞાન વ્યવહારિક, અર્થાવગ્રહ નહીં માના ગયા હૈ । અન્ય
સમી અવાયજ્ઞાન જો અપને ઘાદ નયે નયે વિશેષો કી જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન
કરતે હૈં વે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ હૈં । યહી ઘાત ટીકાકાર ને “ઉત્તરો-
ત્તરવર્તિનીમીહામવાય ચાશ્રિત્યપૂર્વપૂર્વોઽવાય સામાન્ય ગ્રાહકો ભવતીત્ય-
તસ્ત્ર તગ્રાવગ્રહસ્થોપચાર । યદા તુ અપર વિશેષનાકાદ્દક્ષતિદાઅવાય
એવ ભવતિ ન તત્રોપચાર, તસ્ય અવાયસ્ય સામાન્યરૂપત્વામાવાત્ । તસ્માદ્
વહ્લવગ્રહાદિ રૌપચારિકો વિશેષસામાન્યાવગ્રહરૂપોઽવગ્રહઃ, નત્વેક સમય

તો એ અપેક્ષાએ “શબ્દોઽયમ્” એ ઘોષ સામાન્યવિષયક મનાય છે સામા-
ન્યને વિષય કરનાર અવગ્રહ હોય છે તેથી આ અવાયને ઔપચારિક રીતે અવગ્રહ
માની લીધા છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પહેલપહેલું સામાન્ય માત્રને
વિષય કરે છે, તે નૈશ્ચયિક અવગ્રહ છે તથા જે વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાનની પછી
અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા અને અવાય થતા રહે છે, તે સામાન્ય વિશેષ
ગ્રાહી અવાયજ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે જેના પછી અન્ય વિશેષોની
જિજ્ઞાસા ન થાય, તે અવાયજ્ઞાનને વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માનેલ નથી બીજા
અથવા અવાયજ્ઞાન જે પોતાના પછી નવા નવા વિશેષોની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે
છે, તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે એજ ઘાત ટીકાકારે “ઉત્તરોત્તર વર્તિનીમીહા
મવાય ચાશ્રિત્ય પૂર્વ પૂર્વોઽવાય સામાન્ય ગ્રાહકો ભવતીત્યતસ્ત્ર તગ્રાવગ્રહસ્થોપચાર ।
યદા તુ અપર વિશેષ નાકાદ્દક્ષતિ તદા અવાય એવ ભવતિ ન તત્રોપચાર”, ઇત્ય
અવાયસ્ય સામાન્યરૂપત્વામાવાત્ । તસ્માદ્ વહ્લવગ્રહાદિ રૌપચારિકો વિશેષ સામાન્યા-

સત્ર યદ્વગ્રહાદિઃ શબ્દમધિકૃત્ય યજ્યતે-શદ્વપટદ્વાદિનાનાશબ્દસમૂહ પૂર્ણે
 ફેકં યદાઽવગ્રહાતિ, તદા વહ્વગ્રહઃ ૧। યદા તુ ણ્કમેય કંચિત્ શબ્દમવગ્રહાતિ, તદા
 અલ્પાવગ્રહઃ ૨। યદા શદ્વપટદ્વાદિનાનાશબ્દસમૂહમધ્યે એકેક શબ્દમનેકે પર્વાયૈઃ
 સ્તિગ્ધગામ્ભીર્યાદિભિર્વિશિષ્ટ યથાવસ્થિતમવગ્રહાતિ, તદા સ વહુત્રિધાવગ્રહઃ ૩। યદા
 વર્તીનૈશ્વયિકોઽવગ્રહ इति स्थितम्” इति पक्षियों द्वारा स्पष्ट की है। वे
 कहते हैं कि उत्तरोत्तर-वर्ती ईश, और अवाय, की अपेक्षा करके पूर्व पूर्व
 का अवायज्ञान सामान्याग्राहक हो जाता है। हमलिये सामान्यग्राहक
 होने की वजह से उस अवायज्ञान में अवग्राहरूपता का उपचार कर
 लिया जाता है। जब वह अवायज्ञान उत्तर काल में अपर विशेष की
 आकाक्षा नहीं करता है तो वह अवाय ही रहता है, उपचार से उसमें
 अवग्राहरूपता कल्पित नहीं की जाती है, कारण उसमें सामान्यरूपता
 उस समय नहीं आती है। हमलिये यह आदि धारण प्रकार के पदार्थों
 अवग्राहरूप ज्ञान एक समयवर्ती नैश्चयिक अर्थावग्राहरूप नहीं माना गया
 है किन्तु व्यावहारिक अर्थावग्राहरूप ही माना गया है क्योंकि इसमें
 सामान्यविशेष का ज्ञान होता है, अतः यह अवायरूप होकर उपचार
 से अवग्राहरूप मान लिया गया है।

अब यह स्पष्ट किया जाता है कि यह आदिक पदार्थविषयक अव
 ग्राह शब्द में किस प्रकार होते हैं ?—

‘‘વગ્રહ રૂપોઽવગ્રહ’, નત્તેક સમયવર્તી નૈશ્ચયિકોઽવગ્રહ इति स्थितम्” આ પ ક્ષિત્તો
 દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેઓ કહે છે કે ઉત્તરોત્તરવર્તી ઈશ અને અવાયની
 અપેક્ષાએ કરીને પૂર્વ પૂર્વનું અવાયજ્ઞાન સામાન્ય ગ્રાહક થઈ બાક છે તેથી
 સામાન્ય ગ્રાહક હોવાને કારણે તે અવાય જ્ઞાનમાં અવગ્રહ રૂપતાને ઉપચાર
 કરી લેવામાં આવે છે જ્યારે તે અવાયજ્ઞાન ઉત્તરકાળમાં અપર વિશેષની
 આકાંક્ષા કરતું નથી ત્યારે તે અવાય જ રહે છે, ઉપચારથી તેમાં અવગ્રહરૂપતા
 કલ્પવામાં આવતી નથી, કારણ કે તેમાં સામાન્યરૂપતા તે સમયે આવતી નથી
 તે કારણે બહુ આદિ બાર પ્રકારના પદાર્થોનું અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન એક સમયવર્તી
 નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહરૂપ માનવામાં આવ્યું નથી, પણ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહરૂપ જ
 માન્યું છે કારણ કે તેમાં સામાન્ય વિશેષનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે અવાય
 રૂપ હોવાથી ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ માની લેવામાં આવેલ છે

હવે એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે કે બહુ આદિક પદાર્થ વિષયક અવગ્રહ
 શબ્દમાં કેવી રીતે થાય છે ?

તુ એકમનેકવા શબ્દમેકપર્યાયવિશિષ્ટમ્, અર્થાત્-ગામ્ભીર્યમાધુર્યાદિકમેક પર્યાયવિ-
શિષ્ટમેવ જાનાતિ, તદા સ એકવિધાગ્રહઃ ૪ । યદા તમેવ શબ્દ ક્ષિપ-શીઘ્ર જા-
નાતિ, તદા સિમાવગ્રહઃ ૫ । યદા તુ ઘટ્ટના કાલેન જાનાતિ, તદા ચિરાવગ્રહઃ ૬ ।

યહા ઘટ્ટ કા તાત્પર્ય અનેક સે હૈ । જય શ્રોતા શંખ, પટ્ટ, આદિ
નાના શબ્દ સમૂહ મેં સે પૃથક્ ૨ એક એક કે શબ્દ કો અવગ્રહ
જ્ઞાનકા વિપયભૂત કરતા હૈ હસકા નામ ઘટ્ટના અવગ્રહ । ક્રમશઃ દો યા
હસસે અધિક શબ્દોંકા જ્ઞાન હસ ઘટ્ટકે અવગ્રહમેં વિવક્ષિત હુઆ હૈ ૧ ।
જય શ્રોતા એક હી કિસી શબ્દકો સુનતા હૈ તો ઘટ્ટ હસ સે વિપરીત
અલ્પકા અવગ્રહ જ્ઞાન માના જાતા હૈ ૨ । જિસ સમય શંખ પટ્ટ આદિ
કે અનેક શબ્દસમૂહમેં સે એક એક શબ્દકો સ્નિગ્ધ, ગામ્ભીર્ય આદિ અનેક
પર્યાયોં સે વિશિષ્ટ જય શ્રોતા જાનતા હૈ તય હસ પ્રકારકા જ્ઞાન ઘટ્ટવિષ
કા અવગ્રહ કહલાતા હૈ ૩ । ઓર જય શ્રોતા એક યા અનેક શબ્દોંકો
એક હી પર્યાયસે વિશિષ્ટ જાનતા હૈ તય વહ જ્ઞાન એકવિધકા અવગ્રહ
કહલાતા હૈ ૪ । ઘટ્ટવિષ મેં અપની પર્યાયોંમેં વિવિધતા રખનેવાલે અનેક
પદાર્થોં કા જ્ઞાન વિવક્ષિત હુઆ હૈ । તય કિ અપની પર્યાયોં મેં એક પ્રકાર
રતા રખનેવાલે પદાર્થોં કા જ્ઞાન એકવિધમેં વિવક્ષિત હુઆ હૈ । શબ્દકો
શીઘ્ર જાનના યહ ક્ષિપ્રકા અવગ્રહ હૈ ૫ । ઘટ્ટનાકાલમેં શબ્દકા જ્ઞાન
હોના હસકા નામ ચિરકા અવગ્રહ હૈ ૬ । યહ દેખા જાતા હૈ કિ હન્નિય

જહી બહુનુ તાત્પર્ય અનેક છે ત્યારે શ્રોતા શંખ, પટ્ટ, આદિ વિવિધ શબ્દ
સમૂહમાંથી એક એકના શબ્દને અવગ્રહજ્ઞાનના વિપયભૂત કરે છે, ત્યારે તેનું
નામ 'ઘટ્ટ'નો અવગ્રહ છે ક્રમશઃ બે કે તેથી વધુ શબ્દોનું જ્ઞાન આ બહુના
અવગ્રહમાં વિવક્ષિત થયું છે ૧. ત્યારે શ્રોતા એક જ કોઈ શબ્દને સાંભળે છે
ત્યારે તે તેનાથી 'અલ્પ'નું અવગ્રહજ્ઞાન મનાય છે ૨ જે સમયે શ્રોતા શંખ
પટ્ટ આદિના અનેક શબ્દસમૂહમાંથી એક એક શબ્દને સ્નિગ્ધ, ગામ્ભીર્ય
આદિ અનેક પર્યાયોથી વિશિષ્ટ બાંધે છે, ત્યારે તે પ્રકારનું જ્ઞાન 'ઘટ્ટવિષ'નો
અવગ્રહ કહેવાય છે ૩ અને ત્યારે શ્રોતા એક કે અનેક શબ્દોને એક જ
પર્યાયથી વિશિષ્ટ બાંધે છે ત્યારે તે જ્ઞાન એકવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે
બહુવિધમાં પોતાની પર્યાયોમાં વિવિધતા રાખનાર અનેક પદાર્થોનું જ્ઞાન
વિવક્ષિત થયું છે, ત્યારે પોતાની પર્યાયોમાં એક પ્રકારતા રાખનાર પદાર્થોનું
જ્ઞાન એકવિધમાં વિવક્ષિત થયું છે ૪ શબ્દને જહી બાંધવે તે ક્ષિપ્રનો
અવગ્રહ છે ૫. લાંબે કાળે શબ્દનું જ્ઞાન થયું તેનું નામ ચિરનો અવગ્રહ છે ૬

તત્ર મહુવગ્રહાદિઃ શબ્દમધિકૃત્ય ચમ્યતે-શબ્દપટ્ટહાદિનાનાશબ્દસમૂહ પૃથગે
 કેષુ યદાશ્વગૃહ્ણતિ, તદા મહુવગ્રહઃ ૧। યદા તુ એકમેવ કચિત્ શબ્દમવગૃહ્ણતિ, તદા
 અલ્પાવગ્રહઃ ૨। યદા શબ્દપટ્ટહાદિનાનાશબ્દસમૂહમધ્યે એકેષુ શબ્દમનેકૈઃ પર્વાયૈઃ
 સ્તિગ્ધગામ્મીર્યાદિભિર્વિશિષ્ટ યથાવસ્થિતમવગૃહ્ણતિ, તદા સ મહુનિધાવગ્રહઃ ૩। યદા
 ચતૃત્તૈર્નૈશ્ચયિકોઽવગ્રહઃ इति स्थितम् ” ઇતિ પત્તિયોં દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે । જે
 કહેતે છે કે ઉત્તરોત્તરચતૃત્તૈર્નૈશ્ચ, ઓર અવાય, કી અપેક્ષા કરકે પૂર્વ પૂર્વ
 કા અવાયજ્ઞાન સામાન્યાગ્રાહક હો જાતા હૈ । ઇસલિયે સામાન્યગ્રાહક
 હોને કી વજહ સે ઉસ અવાયજ્ઞાન મેં અવગ્રહરૂપતા કા ઉપચાર કર
 લિયા જાતા હૈ । જય વહ અવાયજ્ઞાન ઉત્તર કાલ મેં અપર વિશેષ કી
 આકાશ્કા નહીં કરતા હૈ તો વહ અવાય હી રહતા હૈ, ઉપચાર સે ઉસમેં
 અવગ્રહરૂપતા કલ્પિત નહીં કી જાતી હૈ, કારણ ઉસમેં સામાન્યરૂપતા
 ઉસ સમય નહીં આતી હૈ । ઇસલિયે મહુ આદિ ચારત્ર પ્રકાર કે પદાર્થો
 અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન એક સમયચતૃત્તૈર્નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહરૂપ નહીં માના ગયા
 હૈ કિન્તુ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહરૂપ હી માના ગયા હૈ ક્યોં કે ઇસમેં
 સામાન્યવિશેષ કા જ્ઞાન હોતા હૈ, અતઃ યહ અવાયરૂપ હોકર ઉપચાર
 સે અવગ્રહરૂપ માન લિયા ગયા હૈ ।

અય યહ સ્પષ્ટ કિયા જાતા હૈ કે મહુ આદિક પદાર્થવિવચક અવ
 ગ્રહ શબ્દ મેં કિસ પ્રકાર હોતે હૈ ?—

મહુ રૂપોઽવગ્રહઃ, નત્તેક સમયચતૃત્તૈર્નૈશ્ચયિકોઽવગ્રહઃ इति स्थितम् ” આ પ કિત્તે
 દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેઓ કહે છે કે ઉત્તરોત્તરચતૃત્તૈર્નૈશ્ચ અને અવાયની
 અપેક્ષાએ કરીને પૂર્વ પૂર્વનું અવાયજ્ઞાન સામાન્ય ગ્રાહક થઈ જાય છે તેથી
 સામાન્ય ગ્રાહક હોવાને કારણે તે અવાય જ્ઞાનમા અવગ્રહ રૂપતાને ઉપચાર
 કરી લેવામા આવે છે જ્યારે તે અવાયજ્ઞાન ઉત્તરકાળમા અપર વિશેષની
 આકાશ્કા કરતું નથી ત્યારે તે અવાય જ રહે છે, ઉપચારથી તેમા અવગ્રહરૂપતા
 કલ્પવામા આવતી નથી, કારણ કે તેમા સામાન્યરૂપતા તે સમયે આવતી નથી
 તે કારણે બહુ આદિ બાર પ્રકારના પદાર્થોનું અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન એક સમયચતૃત્તૈર્
 નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહરૂપ માનવામા આવ્યું નથી, પણ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહરૂપ જ
 માન્યું છે કારણ કે તેમા સામાન્ય વિશેષનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે અવાય
 રૂપ હોવાથી ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ માની લેવામા આવેલ છે

હવે એ સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે બહુ આદિક પદાર્થ વિવચક અવગ્રહ
 શબ્દમાં કેવી રીતે થાય છે ?

તુ એકમનેકવા શબ્દમેકપર્યાયવિશિષ્ટમ્, અર્થાત્-ગામ્भीર્યમાધુર્યાદિકમેક પર્યાયવિ-
શિષ્ટમેવ જાનાતિ, તદા સ એકવિધાવગ્રહઃ ૪ । યદા તમેવ શબ્દ ક્ષિપ્ર-શીઘ્ર જા-
નાતિ, તદા સિમાવગ્રહઃ ૫ । યદા તુ વહુના કાલન જાનાતિ, તદા ચિરાવગ્રહ ૬ ।

યહા યદુ કા તાત્પર્ય અનેક સે હૈ । જય ઓતા શબ્દ, પટહ, આદિ
નાના શબ્દ સમૂહ મેં સે પૃથક્ ૨ એક એક કે શબ્દ કો અવગ્રહ
જ્ઞાનકા વિષયમૂત કરતા હૈં ફસકા નામ યદુકા અવગ્રહ । ક્રમશઃ દો યા
ફસસે અધિક શબ્દોંકા જ્ઞાન ફસ યદુકે અવગ્રહમેં વિવક્ષિત હુઆ હૈં ૧ ।
જય ઓતા એક હીં કિસી શબ્દકો સુનતા હૈં તો વહ ફસ સે વિપરીત
અન્પકા અવગ્રહ જ્ઞાન માના જાતા હૈં ૨ । જિસ સમય શબ્દ પટહ આદિ
કે અનેક શબ્દસમૂહમેં સે એક એક શબ્દકો સ્તિગ્ધ, ગામ્भीર્ય આદિ અનેક
પર્યાયોં સે વિશિષ્ટ જય ઓતા જાનતા હૈં તય ફસ પ્રકારકા જ્ઞાન યદુવિધ
કા અવગ્રહ કહલાતા હૈં ૩ । ઓર જય ઓતા એક યા અનેક શબ્દોંકો
એક હીં પર્યાયસે વિશિષ્ટ જાનતા હૈં તય વહ જ્ઞાન એકવિધકા અવગ્રહ
કહલાતા હૈં ૪ । યદુવિધ મેં અપની પર્વાયોં મેં વિવિધતા રખનેવાલે અનેક
પદાર્થોં કા જ્ઞાન વિવક્ષિત હુઆ હૈં । તય કિ અપની પર્વાયોં મેં એક પ્રકા-
રતા રખનેવાલે પદાર્થોં કા જ્ઞાન એકવિધમેં વિવક્ષિત હુઆ હૈં । શબ્દકો
શીઘ્ર જાનના યહ ક્ષિપ્રકા અવગ્રહ હૈં ૫ । યદુતકાલમેં શબ્દકા જ્ઞાન
હોના ફસકા નામ ચિરકા અવગ્રહ હૈં ૬ । યહ દેસ્તા જાતા હૈં કિ ફન્નિય

અહીં બહુનું તાત્પર્ય અનેક છે જ્યારે ઓતા શબ્દ, પટહ, આદિ વિવિધ શબ્દ
સમૂહમાંથી એક એકના શબ્દને અવગ્રહજ્ઞાનના વિષયમૂત કરે છે, ત્યારે તેનું
નામ 'યદુ'નો અવગ્રહ છે ક્રમશઃ બે કે તેથી વધુ શબ્દોનું જ્ઞાન આ બહુનું
અવગ્રહમાં વિવક્ષિત થયું છે ૧ જ્યારે ઓતા એક જ કોઈ શબ્દને સ્થળે છે
ત્યારે તે તેનાથી 'અન્પ'નું અવગ્રહજ્ઞાન મનાય છે ૨ જે સમયે ઓતા શબ્દ
પટહ આદિના અનેક શબ્દસમૂહમાંથી એક એક શબ્દને સ્તિગ્ધ, ગામ્भीર્ય
આદિ અનેક પર્યાયોથી વિશિષ્ટ બાંધે છે, ત્યારે તે પ્રકારનું જ્ઞાન યદુવિધનો
અવગ્રહ કહેવાય છે ૩ અને જ્યારે ઓતા એક કે અનેક શબ્દોને એક જ
પર્યાયથી વિશિષ્ટ બાંધે છે ત્યારે તે જ્ઞાન એકવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે
યદુવિધમાં પોતાની પર્યાયોમાં વિવિધતા રાખનાર અનેક પદાર્થોનું જ્ઞાન
વિવક્ષિત થયું છે, ત્યારે પોતાની પર્યાયોમાં એક પ્રકારતા રાખનાર પદાર્થોનું
જ્ઞાન એકવિધમાં વિવક્ષિત થયું છે ૪ શબ્દને જલ્દી બાંધવો તે ક્ષિપ્રનો
અવગ્રહ છે ૫. લાંબે કાળે શબ્દનું જ્ઞાન થવું તેનું નામ ચિરનો અવગ્રહ છે ૬

મેવ શબ્દ યદા સ્વરૂપેણ જાનાતિ, ન ત્વનુમાનેન, તદા અનિશ્ચિતાવગ્રહ ૭ । યદા
 અનુમાનેન જાનાતિ, તદા નિશ્ચિતાવગ્રહ ૮ । યદા-અસદિગ્ધર્મ-નિ સંદેહ સ્વ-
 ણાતિ, તદા-અસદિગ્ધાવગ્રહ ૯ । યદા તુ સદિગ્ધર્મવગ્રહણાતિ, તદા સદિગ્ધાવ-
 ગ્રહ ૧૦ । સર્વદેવ યદ્વાદિરૂપેણાવગ્રહણતો ધ્રુવાવગ્રહ ૧૧ । કદાચિદેવ તુ યદ્વાદિ-
 રૂપેણાવગ્રહણતોઽધ્રુવાવગ્રહ ૧૨ ઇતિ ॥ સુ૦ ૩૬ ॥

વિષય આદિ સય યાણ મામગ્રી ધરાવર હોને પર મી કેવલ ક્ષયોપશમ
 ની પદ્ધતાકે કારણ એક મનુષ્ય ઉસ વિષયકા જ્ઞાન જન્દી કર લેતા હૈ ।
 મૌર ક્ષયોપશમની મન્દતાકે કારણ દૂસરા મનુષ્ય દેરસે કરતા હૈ ૭ ૬ ।
 શબ્દ સ્વરૂપસે શબ્દકો જાનના, અનુમાનસે નહીં, હસકા નામ અનિ-
 શ્ચિતાવગ્રહ હૈ ૭ । અનુમાનસે શબ્દકો જાનના હસકા નામ નિશ્ચિતાવ-
 ગ્રહ હૈ ૮ । સદેહરહિત હો કર શબ્દકો જાનના અસદિગ્ધાવગ્રહ હૈ ૯ ।
 સંદેહયુક્ત શબ્દકા જ્ઞાન હોના હસકા નામ સદિગ્ધાવગ્રહ હૈ ૧૦ । સદા
 વગ્રહ આદિ રૂપસે શબ્દકા જાનના ધ્રુવાવગ્રહ ૧૧, ઓર કમી ૨ જાનના
 અધ્રુવાવગ્રહ હૈ ૧૨ । અસદિગ્ધાવગ્રહકા તાત્પર્ય હસ પ્રકાર હૈ-જૈસે
 ‘યહ શબ્દ મનુષ્યકા હી અન્યકા નહીં’ । સંદિગ્ધાવગ્રહમેં હસ પ્રકાર
 જ્ઞાન હોગા કિ ‘યહ શબ્દ મનુષ્યકા હૈ અથવા ઓર કિસીકા હૈ’ ।
 ધ્રુવકા તાત્પર્ય અવશ્યભાવી ઓર અધ્રુવકા તાત્પર્ય કદાચિત્ ભાવી
 હૈ ॥ સુ૦ ૩૬ ॥

એવુ એવામા આવે છે કે ઇન્દ્રિય વિષય આદિ સઘળી બાહ્ય સામગ્રી બરાબર
 હોવા છતાં પણ ક્ષયોપશમની પદ્ધતાને કારણે એક માણસ તે વિષયનું
 જ્ઞાન જલ્દી પ્રાપ્ત કરી લે છે, અને ક્ષયોપશમની મન્દતાને કારણે બીજા
 માણસ મોડું પ્રાપ્ત કરે છે (૫-૬) શબ્દસ્વરૂપથી શબ્દને બાણવો, અનુ-
 માનથી નહીં, તેનું નામ અનિશ્ચિતાવગ્રહ છે ૭ અનુમાનથી શબ્દને બાણવો
 તેનું નામ નિશ્ચિતાવગ્રહ છે ૮ સંદેહરહિત થઈને શબ્દને બાણવો તેનું નામ
 અસદિગ્ધાવગ્રહ છે ૯ સંદેહયુક્ત શબ્દનું જ્ઞાન થવું તેનું નામ સદિગ્ધાવગ્રહ
 છે ૧૦ સદા બહુ આદિ રૂપથી શબ્દને બાણવો તેનું નામ ધ્રુવાવગ્રહ છે ૧૧
 અને કોઈ કોઈ વાર બાણવો તેનું નામ અધ્રુવાવગ્રહ છે ૧૨ અસદિગ્ધ
 અવગ્રહનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે જેમકે “આ શબ્દ મનુષ્યનો જ છે બીજાનો
 નહીં સદિગ્ધાવગ્રહમા આ પ્રકારનું જ્ઞાન થશે કે “આ શબ્દ મનુષ્યનો છે
 અથવા બીજા કોઈનો છે” ધ્રુવનું તાત્પર્ય અવશ્ય બનનાર, અને અધ્રુવનું
 તાત્પર્ય કદાચ બનનાર છે ॥ સુ. ૩૬ ॥

संप्रति मतिज्ञानस्य द्रव्यादिभेदचतुःप्रकारस्तामाह—

मूलम्—त समासओ चउव्विह पणत्त, त जहा—दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दव्वओ णं आभिणिवोहियनाणी आप्सेणं सव्वाइ दव्वाइ जाणइ, न पासइ । खेत्तओ णं आभिणिवोहियनाणी आप्सेणं सव्व खेत्त जाणइ न पासइ । कालओ णं आभिणिवोहियनाणी आप्सेणं सव्व काल जाणइ, न पासइ । भावओ णं आभिणिवोहियनाणी आप्सेणं सव्वे भावे जाणइ, न पासइ ॥

छाया—तत्समासतश्चतुर्विधं प्रश्नम् । तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः । तत्र द्रव्यतः खलु आमिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वाणि द्रव्याणि जानाति, न पश्यति । क्षेत्रतः खलु आमिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वं क्षेत्रं जानाति, न पश्यति । कालतः खलु आमिनियोधियज्ञानी आदेशेन सर्वं कालं जानाति, न पश्यति । भावतः खलु आमिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वान् भावान्, न पश्यति ॥

टीका—‘त समासओ०’ इत्यादि । तत्=मतिज्ञान, समासतः=संक्षेपेण, चतुर्विधं प्रश्नम्=प्ररूपितं तीर्थकरादिभिरित्यर्थः । तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु आमिनिबोधिकज्ञानी=मतिज्ञानी, आदेशेन=आदेश —

अथ सूत्रकार मतिज्ञानके द्रव्य, क्षेत्र आदिकी अपेक्षा चार भेद धनलाते हैं—‘त समासओ चउव्विह०’ इत्यादि ।

द्रव्य, क्षेत्र, काल ओर भावकी अपेक्षा मतिज्ञान संक्षेपसे चार प्रकारका कहा गया है । इन द्रव्यकी अपेक्षा आमिनिबोधिक ज्ञानी—मतिज्ञानी आत्मा—आदेशसे द्रव्य जातिरूप सामान्य प्रकारसे धर्मास्तिकाया-

इवे सूत्रकार मतिज्ञानना द्रव्य, क्षेत्र, आदिनी अपेक्षाके चार भेद बतावे छे—“त समासओ चउव्विह०” इत्यादि

द्रव्य, क्षेत्र, भावा अने भावनी अपेक्षाके मतिज्ञान संक्षिप्तमा चार प्रकारनु कहेल छे को द्रव्यनी अपेक्षाके आमिनिबोधिकज्ञानी—मतिज्ञानी आत्मा—आदेशसे द्रव्य जातिरूप सामान्य प्रकारे धर्मास्तिकाया आदिके अमस्त द्रव्येने

પ્રકાર, સ ચ દ્વિધા-સામાન્યરૂપો વિશેષરૂપશ્ચ, તન્નૈદ માયઃ સામાન્યરૂપો માત્રઃ, તત્તથ-આદેશેન-દ્રવ્યજાતિરૂપસામાન્યમપારેણ, સર્વદ્રવ્યાણિ=ધર્માસ્તિકાયાદીનિ જાનાતિ । કિંચિદ્ વિશેષતોઽપિ જાનાતિ । યથા-ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશમ્, તથા-ધર્માસ્તિકાયો ગત્યુપપ્તમ્મહતુરમૂર્તો લોકાકાશ પ્રમાણ ઇત્યાદિ । ન પશ્યતિ=સર્વાત્મના, ધર્માસ્તિકાયાદીન ન પશ્યતિ, ઘટાદીંસ્તુ યોગ્યદેશાવસ્થિતાન્ પશ્યત્યપિ । અથવા-આદેશ ઇતિ મુખ્યાદેશ, તેન મુખ્યાદેશેન=મુખ્યાદેશ સર્વદ્રવ્યાણિ-ધર્માસ્તિકાયદીનિ જાનાતિ, ન તુ સાક્ષાત્ પશ્યતિ ।

વિક સમસ્ત દ્રવ્યોંકો જાનતા હૈ । યદ્દાં આદેશકા સાત્પર્ય પ્રકારસે હૈ । સામાન્ય ઔર વિશેષકી અપેક્ષા યદ્ પ્રકાર દો તરહકા કહા ગયા હૈ । યદ્દા સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિવક્ષિત હુઆ હૈ । યદ્યપિ મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોંકો સામાન્યરૂપસે હી જાનતા હૈ, ફિર મી જહ્ ઉનકે વિષયમેં કુછ ૨ વિશેષરૂપસે મી જાનતા હૈ । જેસે-ધર્માસ્તિકાય કા કાર્ય જીવ પુદ્ગલોં કો ગમનમેં સહાયતા પ્રદાન કરના હૈ । યદ્ દ્રવ્ય અમૂર્તિક એવં લોકાકાશવ્યાપી હૈ । હમકે અસંખ્યાત પ્રદેશ હૈ । હસે યદ્ મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોંકો સામાન્યરૂપસે જાનતા હુઆ મી ઉન્હેં કુછ ૨ વિશેષરૂપસે મી જાનતા હૈ । જાનતા હૈ, પરન્તુ ઉન્હેં સાક્ષાત્ રૂપસે સર્વાત્મતા દેખતા નહીં હૈ । જા, જો ઘટાદિક દ્રવ્ય યોગ્ય દેશાવસ્થિત હોતે હૈ ઉન્હેં યદ્ દેવતા મી હૈ । અથવા આદેશ શબ્દકા અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હૈ । સૂત્ર-આગમ-કી આજ્ઞા કે અનુસાર મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોં કો કેવલ જાનતામાત્ર હૈ, ઉન્હેં સાક્ષાત્ દેખતા નહીં હૈ ।

બાણે છે એહી આદેશનો બાવાજી પ્રકાર છે સામાન્ય અને વિશેષની અપેક્ષાએ આ પ્રકાર બે બાતને બતાવ્યો છે એહી સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિવક્ષિત થયો છે, જે કે મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્યરૂપ બે બાણે છે, તો પણ તે તેમના વિશેષ કઈક કઈક વિશેષરૂપે પણ બાણે છે જેમકે— ધર્માસ્તિકાયનું કાર્ય જીવ અને પુદ્ગલોને ગમનમાં સહાયતા આપવાનું છે આ દ્રવ્ય અમૂર્તિક અને લોકાકાશવ્યાપી છે તેનામાં અસંખ્યાત પ્રદેશ છે આ રીતે તે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્ય રૂપે બાણવા છતાં પણ તેમને ઘોડા ઘોડા વિશેષરૂપે પણ બાણે છે, બાણે છે, પણ તેમને પ્રત્યક્ષરૂપે સર્વાત્મના દેખતો નથી જા, જે ઘટો આદિ દ્રવ્ય યોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ હોય તેમને તે દેખે પણ છે અથવા ‘આદેશ’ શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા છે સૂત્ર-આગમનની આજ્ઞા પ્રમાણે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને કેવળ બાણે બે છે, તેમને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી

નનુ સૂત્રાદેશતો યદ્ જ્ઞાનમુપજાયતે, તત્ સ્વલુ શ્રુતજ્ઞાનં ભવતિ, તસ્ય શબ્દાર્થ-
પરિજ્ઞાન રૂપત્વાત્, અત્ર તુ મતિજ્ઞાનમુચ્યતે, તત્ કયમિદ્ સૂત્રાદેશો વ્યાખ્યાયતે ?
इति चेत्, तदयुक्तम्, सम्प्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् । इह हि श्रुतमावित्तमतेः
श्रुतोपलब्धेष्वपि अर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येज्वग्रહેहावायादयो જ્ઞાનવિશેષા, પ્રાદુર્ભ-
વન્તિ, તે મતિજ્ઞાનમેવ, ન તુ શ્રુતજ્ઞાનં, સૂત્રાનુસારનિરપેક્ષત્વાત્ ૧ ।

एष क्षेत्रादिवपि वाच्यम् । क्षेत्रं लोकालोकात्मकम् २ । कालः सर्वादारूपः,
अतीतानागतवर्तमानरूपो वा ३ । मायाश्च पञ्चसरयका-—औदयिकादय ४ ॥

શક્તા—જય આદેશ શબ્દ કા અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હૈ, ઓર યહ કહા જાતા
હૈ કિ મતિજ્ઞાની આત્મા આગમ કી આજ્ઞા કે અનુસાર ધર્માદિક દ્રવ્યોં
કો જાનતા હૈ, તો સૂત્ર સે જો જ્ઞાન હોતા હૈ વહ તો શ્રુતજ્ઞાન કહલાતા
હૈ યહા પ્રકરણ ચલ રહા હૈ મતિજ્ઞાન કા, ફિર વહ જ્ઞાન મતિજ્ઞાન
કૈસે કહલાવેગા ? ।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों
कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभाषित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतो-
पलब्ध पदार्थों में भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायज्ञान होते हैं
वे मतिज्ञान ही हैं श्रुतज्ञान नहीं, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनु-
सरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं । इसी तरह का संबंध क्षेत्र आदिकों
में लगा लेना चाहिये । क्षेत्र की अपेक्षा जय विचार किया जाता है तो
मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार
लोकालोकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

શ કા—જો 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હોય, અને જોમ કહેવામાં
આવે છે કે મતિજ્ઞાની આત્મા આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોને જાણે
છે, તો સૂત્રથી જે જ્ઞાન થાય છે તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે અહીં મતિજ્ઞાનનું
પ્રકરણ આવી રહ્યું છે, તો તે જાન મતિજ્ઞાન કેવી રીતે કહેવાય ?

উত্তর—আ প্রশ্ন তত্ত্বনে সমজ্ঞা বিনা করাযে, কারণে কে জ্ঞেমনী মতি
শ্রুতজ্ঞানથી পরিভাষিত থাধ় রহী છે, જોવા પુરુષોને શ્રુતોપલબ્ધ પદાર્થોમાં પણ
સૂત્રાનુસારી જે અવગ્રહ, ઈહા, અવાયજ્ઞાન થાય છે, જો મતિજ્ઞાન જ છે, શ્રુત
જ્ઞાન નહીં કારણ કે તે સમયે તેઓ સૂત્રને અનુસરવાની અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ
હોય છે જોમ પ્રકારનો સબંધ ક્ષેત્ર આદિકોમાં સમજી લેવો જોઈએ, ક્ષેત્રની
અપેક્ષાએ જ્યારે વિચાર કરાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાની આત્મા સામાન્યરૂપે અથવા
સૂત્રની આજ્ઞા અનુસાર લોકાલોકાત્મક સમસ્ત ક્ષેત્રને દ્રક્ષ્તા જાણે જ છે, તેને
જા ૫૪

પ્રકાર', સ ચ દ્વિધા-સામાન્યરૂપો વિશેષરૂપઘ, તથા પ્રાયઃ સામાન્યરૂપો પ્રાજ્ઞ, તત્તથ-આદેશેન-દ્રવ્યજાતિરૂપસામાન્યમકારેણ, સર્વદ્રવ્યાણિ=ધર્માસ્તિકાયાદીનિ જાનાતિ । કિંચિદ્ વિશેષતોઽપિ જાનાતિ । યથા-ધર્માસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાયસ્ય પ્રદેશમ્, તથા-ધર્માસ્તિકાયો ગત્યુપપ્તમ્મહેતુરમૃતો લોકાકાઞ્ પ્રમાણ ઇત્યાદિ । ન પશ્યતિ=સર્વાત્મના, ધર્માસ્તિકાયાદીન ન પશ્યતિ, ઘટાદીંસ્તુ યોગ્યદેશાવસ્થિતાન પશ્યત્યપિ । અથવા-આદેશ ઇતિ મુખ્યાદેશ, તેન મુખ્યાદેશેન=મુખ્યાગ્રયા સર્વદ્રવ્યાણિ-ધર્માસ્તિકાયાદીનિ જાનાતિ, ન તુ સાક્ષાત્ પશ્યતિ ।

દિક સમસ્ત દ્રવ્યોંકો જાનતા હૈ । યદા આદેશકા તાત્પર્ય પ્રકારસે હૈ । સામાન્ય ઔર વિશેષકી અપેક્ષા યદ પ્રકાર દો તરફકા કહા ગયા હૈ । યદા સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિચક્ષિત હમા હૈ । યદપિ મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોંકો સામાન્યરૂપસે હી જાનતા હૈ, ફિર મી વદા ઉનકે વિષયમેં કુછ ૨ વિશેષરૂપસે મી જાનતા હૈ । જંસે-ધર્માસ્તિકાયા કા કાર્ય જીઘ પુઝલોં કો ગમનમેં સહાયતા પ્રદાન કરના હૈ । યદ દ્રવ્ય અમૂર્તિક ઈવં લોકાકાશવ્યાપી હૈ । હસકે અસખ્યાત પ્રદેશ હૈ । હસે યદ મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોંકો સામાન્યરૂપસે જાનતા હમા મી ઉન્હેં કુછ ૨ વિશેષરૂપસે મી જાનતા હૈ । જાનતા હૈ, પરંતુ ઉન્હેં સાક્ષાત્ રૂપસે સર્વાત્મતા દેખતા નહીં હૈ । જાં, જો ઘટાદિક દ્રવ્ય યોગ્ય દેશાવસ્થિત હોતે હૈ ઉન્હેં યદ દેખતા મી હૈ । અથવા આદેશ શબ્દકા અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હૈ । સૂત્ર-આગમ-કી આજ્ઞા કે અનુસાર મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોં કો કેવલ જાનતામાત્ર હૈ, ઉન્હેં સાક્ષાત્ દેખતા નહીં હૈ ।

બાણે છે અહીં આદેશનો ભાવાર્થ પ્રકાર છે સામાન્ય અને વિશેષની અપેક્ષાએ આ પ્રકાર બે બતાવે બતાવ્યો છે અહીં સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિવક્ષિત થયો છે, બે દે મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્યરૂપ બે બાણે છે, તો પણ તે તેમના વિષે કઈક કઈક વિશેષરૂપે પણ બાણે છે જેમકે— ધર્માસ્તિકાયનું કાર્ય જીવ અને પુઝલોને ગમનમાં સહાયતા આપવાનું છે આ દ્રવ્ય અમૂર્તિક અને લોકાકાશવ્યાપી છે તેનામાં અસખ્યાત પ્રદેશ છે આ રીતે તે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્ય રૂપે બાણવા છતાં પણ તેમને થોડા થોડા વિશેષરૂપે પણ બાણે છે, બાણે છે, પણ તેમને પ્રત્યક્ષરૂપે સર્વાત્મના દેખતો નથી હો, જે થોડા આદિ દ્રવ્ય યોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ હોય તેમને તે દેખે પણ છે અથવા 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા છે સૂત્ર-આગમનની આજ્ઞા પ્રમાણે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને કેવળ બાણે જ છે, તેમને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી

નનુ સૂત્રાદેશતો યદ્ જ્ઞાનમુપજાયતે, તત્ સ્વલુ શ્રુતજ્ઞાનં મવતિ, તસ્ય શબ્દાર્થ-
પરિજ્ઞાન રૂપત્વાદ્, અત્ર તુ મતિજ્ઞાનમુચ્યતે, તત્ કયમિદ્ સૂત્રાદેશો વ્યાખ્યાયતે ?
ઇતિ ચેત્, તદ્યુક્તમ્, સમ્યગ્વસ્તુતત્ત્વાપરિજ્ઞાનાત્ । इह हि श्रुतमावितमतेः
શ્રુતોપલબ્ધેષ્વપિ અર્થેષુ સૂત્રાનુસારમાત્રેણ ચેઽવગ્રહેઠાવાયાદયો જ્ઞાનવિગેષાઃ પ્રાદુર્મ-
વન્તિ, તે મતિજ્ઞાનમેવ, ન તુ શ્રુતજ્ઞાનં, સૂત્રાનુસારનિરપેક્ષત્વાત્ १ ।

एष क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम् । क्षेत्र लोकोलौकात्मकम् २ । काल' सर्वादारूप',
અતીતાનાગતવર્તમાનરૂપો વા ૩ । मायाश्च पञ्चसख्यका'-औदयिकादयः ४ ॥

શકા—જય આદેશ શબ્દ કા અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હૈ, ઔર यह कहा जाता
है कि मतिज्ञानी आत्मा आगम की आज्ञा के अनुसार धर्मादिक द्रव्यों
को जानता है, तो सूत्र से जो ज्ञान होता है वह तो भुनज्ञान कहलाता
है यहा प्रकरण चल रहा है मतिज्ञान का, फिर वह ज्ञान मतिज्ञान
कैसे कहलावेगा ? ।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों
कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभावित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतो-
पलब्ध पदार्थों में भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायज्ञान होते हैं
वे मतिज्ञान ही हैं भुनज्ञान नहीं, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनु-
सरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं । इसी तरह का संबंध क्षेत्र आदिकों
में लगा लेना चाहिये । क्षेत्र की अपेक्षा जय विचार किया जाता है तो
मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार
लोकोलौकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

શકા—જો ' આદેશ ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હોય, અને એમ કહેવામાં
આવે છે કે મતિજ્ઞાની આત્મા આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોને જાણે
છે, તો સૂત્રથી જે જ્ઞાન થાય છે તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે અહીં મતિજ્ઞાનનું
પ્રકરણ આવી રહ્યું છે, તો તે જ્ઞાન મતિજ્ઞાન કેવી રીતે કહેવાય ?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન તત્ત્વને સમજ્યા વિના કરાયો છે, કારણ કે જેમની મતિ
શ્રુતજ્ઞાનથી પરિભાવિત થઈ રહી છે એવા પુરુષોને શ્રુતોપલબ્ધ પદાર્થોમાં પણ
સૂત્રાનુસારી જે અવગ્રહ, ઈહા, અવાયજ્ઞાન થાય છે, એ મતિજ્ઞાન જ છે, શ્રુત
જ્ઞાન નહીં કારણ કે તે સમયે તેઓ સૂત્રને અનુસરવાની અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ
હોય છે એજ પ્રકારનો સબધ્ધ ક્ષેત્ર આદિકોમાં સમજી લેવો જોઈએ, ક્ષેત્રની
અપેક્ષાએ બ્યારે વિચાર કરાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાની આત્મા સામાન્યરૂપે અથવા
સૂત્રની આજ્ઞા અનુસાર લોકાલૌકાત્મક સમસ્ત ક્ષેત્રને જ્ઞાત જાણે જ છે, તેને

समति मतिज्ञानविषये संग्रहगाथा आह—

मूलम्—

गाहा—उग्गह ईहाऽवाओ, य धारणा एव हुति चत्तारि ।
 आभिणिवोहियनाण,—स्स भेयवत्थू समासेण ॥ १ ॥
 अत्थाण उग्गहण,—मि उग्गहो तह वियालणे ईहा ।
 ववसायमि अवायो, धरण पुण धारण वित्ति ॥ २ ॥
 उग्गह इक्के समय, ईहावाया मुहुत्तमद्ध तु ।
 कालमसख सख, च धारणा होइ नायव्वा ॥ ३ ॥
 पुट्ट सुणेइ सइ, रूव पुण पासइ अपुट्ट तु ।
 गध रस च पास, च वद्धपुट्ट वियागरे ॥ ४ ॥
 भासा समसेढीओ, सइ ज सुणइ मीसिय सुणइ ।
 वीसेढी पुण सइ सुणेइ, नियमा पराघाए ॥ ५ ॥
 ईहा—अपोह—वीमसा, मग्गणा य गवेसणा ।
 सझा सई मई पझा, सव्व आभिणिवोहिय ॥ ६ ॥

नहीं है । काल की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार सर्वाक्षरूप निश्चयकाल को या भूत, भविष्यत, वर्तमानरूप व्यवहार काल को जानता मात्र है, उसे साक्षात् देखता नहीं है । इसी तरह भाव की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार समस्त भावों को—पर्यायों को—जानता मात्र है, उन्हें देखता नहीं है ॥

प्रत्यक्ष देखता नहीं । ज्ञान की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा अनुसार सर्वाक्षरूप निश्चय काल को या भूत, भविष्य वर्तमानरूप व्यवहार काल को मात्र जाने व छे, तेने प्रत्यक्ष देखता नहीं । जेव भ्रमावे भाव की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा अनुसार समस्त भावों को पचोने मात्र जाने व छे, तेमने देखता नहीं ।

છાયા—અવગ્રહ ईहाज्वायश्च, धारणा एव भवन्ति चत्वारि ।
 आमिनिबोधिकज्ञानस्य, भेदवस्तूनि समासेन ॥ १ ॥
 अर्पानामवग्रहणे, अवग्रहस्तथा विचारणे ईहा ।
 व्यवसायेज्वाय, धरण पुनर्धारणां द्युवते ॥ २ ॥
 अवग्रह एकं समयम् ईहाज्वायौ गृह्यतमर्घं तु ।
 कालमसख्य सख्य, च धारणा भवति ज्ञातव्या ॥ ३ ॥
 स्पृष्ट शृणोति शब्द, रूप पुन' पश्यत्यस्पृष्ट तु ।
 गन्ध रस च स्पर्श च, वदस्पृष्ट व्यागृणीयात् ॥ ४ ॥
 भाषासमर्थेणीतः, शब्द य शृणोति मिश्रित शृणोति ।
 विधेर्णि पुनः शब्द, शृणोति नियमात् पाराधाते ॥ ५ ॥
 ईहाज्पोहविमर्शा, मार्गणा च गवेपणा ।
 सज्ञा स्मृतिर्मति प्रज्ञा, सर्वमामिनिबोधिकम् ॥ ६ ॥

સે ત આભિણિવોહિયનાણપરોક્ત્વ । સે ત મહનાણ ॥ સૂ. ૦૩૬ ॥

તદેતદ્ આમિનિબોધિકજ્ઞાનપરોક્તમ્ । તદેતન્મતિજ્ઞાનમ્ ॥ છૂ. ૦૩૬ ॥

ટીકા—‘ ડગ્ગહ૦ ’ ઇત્યાદિ । આમિનિબોધિકજ્ઞાનસ્ય=મતિજ્ઞાનસ્ય, સમા
 સેન=સક્ષેપેન, ભેદવસ્તૂનિ=ભેદા પ્રકારાસ્ત એવ વસ્તૂનિ-પદાર્થા, એવમ્, અને
 નૈવ ક્રમેણ ચત્વારિ=મવન્તિ, તદ્ યયા-અવગ્રહ ૧, ईहा ૨, અવાય ૩, ધારણા ૪
 ચ । ચકારઃ સમુચ્ચયાર્થક । નન્વેવ ક્રમઃ કયમવગ્રહાદોના ? મિતિ ચેત્-ઉચ્યતે-
 યતોડનવગૃહીતસ્યેહા ન ભવતિ, અનોદિતસ્ય ચાવાયો ન ભવતિ, અનવગતસ્ય ચ

મતિજ્ઞાન કે વિષય મેં સંગ્રહ ગાથાઈ હસ પ્રકાર હૈ—‘ ડગ્ગહ ईहा० ’
 ઇત્યાદિ । ગાથાઓં કા અર્થ-મતિજ્ઞાન કે સક્ષેપ સે ચાર ભેદ હૈ । વે હસ
 પ્રકાર હૈ-અવગ્રહ ૧, ईहा ૨, અવાય ૩ ઓર ધારણા ૪ । હસ પ્રકાર હનકે
 ક્રમ કા કારણ હૈ કિ-જયમક પદાર્થ કા અવગ્રહ જ્ઞાન નહીં હોતા હૈ તપતક
 હસકી ईहा નહીં હોતી હૈ । ईहा કે નહીં હોને પર અવાય નહીં હોતા હૈ

મતિજ્ઞાનના વિષયમાં આ પ્રમાણે સંગ્રહ ગાથાઓ છે—“ ડગ્ગહ ईहा० ”
 ઇત્યાદિ ગાથાઓનો અર્થ-મતિજ્ઞાનના સક્ષેપથી ચાર ભેદ છે એ આ પ્રકારે
 છે અવગ્રહ ૧, ईहा ૨, અવાય ૩, અને ધારણા ૪ તેમના આ પ્રકારના હેતુ કારણ
 એ છે કે-જ્યાં સુધી પદાર્થનું અવગ્રહજ્ઞાન થતું નથી ત્યાંસુધી તેની ईहा થતી
 નથી. ईहा ન થાય તો અવાય થતું નથી તથા અવાયજ્ઞાનના અભાવે ધારણા

ધારણા ન ભવતીતિ ॥ ૧ ॥ અવગ્રહાદીનાં સ્વરૂપમાહ—‘અન્યાણં’ ઇત્યાદિ । અર્થાનાં=શબ્દાદીનામ્; અવગ્રહણે સતિ=પ્રથમદર્શનાન્તરમ્—વ્યજનાવગ્રહાનન્તર-મિત્યર્પ, અવગ્રહો ભવતિ । નનુ વસ્તુન સામાન્યવિશેષાત્મકતયા વિશિષ્ટત્વાત્ કય પ્રથમં દર્શનં તતો જ્ઞાન ? મિતિ चेत्, उच्यते—જ્ઞાનમ્ પ્રવચ્ચાવરણવચ્ચાત્, દર્શનસ્ય ચાલ્પાવરણવચ્ચાદિતિ । અર્થાનામિત્યસ્યાગ્રહર્પિ સમ્બન્ધ’ । તથા અર્થાનાં વિચારણે=વર્ણાલોચને ર્હા ભવતિ । તથા—અર્થાના વ્યવસાયે નિશ્ચયે અત્રાપો

તથા, અવાયજ્ઞાન કે અભાવ મેં ધારણા નહીં હોતી છે । અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોં કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર છે—શબ્દાદિક પદાર્થોં કા જો પ્રથમ દર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહ કે ઘાદ સામાન્ય પોથ હોતા છે ઉસકા નામ અવગ્રહ છે ? ।

શકા—જય વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક છે તો કયા કારણ છે જો ઉસકા સર્વ પ્રથમ દર્શન હી હોતા છે જ્ઞાન નહીં હોતા ? ઓર કયોં દર્શન કે ઘાદ જ્ઞાન હોતા છે ? ।

ઉત્તર—જ્ઞાન કા જો આવરણ છે વહ દર્શન કા આવરણ અલ્પ છે, હસલિયે પ્રચલ આવરણવાલા હોને સે દર્શન કે ઘાદ હી જ્ઞાન હોતા છે । દર્શન કા આવરણ જલ્દી હટ જાતા છે ઓર જ્ઞાન કા આવરણ ઘેર સે હટતા છે, હસલિયે જ્ઞાનકી અપેક્ષા દર્શન પહિલે હોતા છે, ઘાદ મેં જ્ઞાન ।

અર્થોં કી જો વિચારણા હોતી છે ઉસકા નામ ર્હા ૨ । ઓર ઉનકા

થતી નથી, અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોં સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—શબ્દાદિક પદાર્થોંના પ્રથમદર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહની પછી જે સામાન્યપોથ થાય છે, તેનું નામ અવગ્રહ છે (૧)

શકા—જો વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હોય છે, તો કયા કારણે તેનું સર્વપ્રથમ દર્શન જ થાય છે, પણ જ્ઞાન થતું નથી ? અને આ કારણે દર્શન પછી જ્ઞાન થાય છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનનું જે આવરણ છે તે દર્શનનાં આવરણ કરતા પ્રબળ છે અને દર્શનનું આવરણ અલ્પ છે, તેથી પ્રબળ આવરણવાળું હોવાથી દર્શન પછી જ જ્ઞાન થાય છે દર્શનનું આવરણ જલ્દી ખસી જાય છે, અને જ્ઞાનના આવરણને ખસતા વાર લાગે છે તે કારણે જ્ઞાન કરતાં દર્શન પહેલું થાય છે, અને પછી જ્ઞાન થાય છે

અર્થોંની જે વિચારણા થાય છે તેનું નામ ર્હા ૨. અને તેમને જે

મવતિ । તથા-ધરણમ્=વાસનાદિરૂપેણ યદ્ધારણ, તત્, ધારણાં ધ્રુવતે=વદન્તિ તીર્થકરાદય इत्यर्थः ॥ ૨ ॥

અવગ્રહાદીનાં સ્થિતિમાનમાહ-‘ઉગ્રહ ઇષ્કે’ ઇત્યાદિ । અવગ્રહ.-એક સમય મવતિ । રૂઢાવગ્રહજન્દને નૈશ્ચયિકોર્થ્યાવગ્રહો ગૃહ્યતે । સર્વજઘન્ય. કાલવિશેષઃ સમય’ । સ ચ પ્રવચનોક્તાદુત્પલપગ્રણતવ્યતિમેદોદાહરણાત્, અસ્તપટશાટિકાપાટનદૃષ્ટાન્તાશ્ચ વિદ્યેય’ । તમેકે સમયમવગ્રહો વર્તતે, ન તુ તત પરમિત્યર્થઃ । વ્યજ્ઞનાવગ્રહ-વ્યાવહારિકાર્થાવગ્રહૌ ચ પ્રત્યેકમન્તર્મુહૂર્તે મવતિ ઇતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ । રૂઢાવાયૌ તુ અર્થ મુહૂર્તે મવતિ । મુહૂર્તૌ ઘટિકાઢ્યપમાણઃ કાલવિશેષ । અર્થ મુહૂર્તમિતિ વ્યવહારાપેક્ષયા કથિતમ્ । પરમાર્થતસ્તુ રૂઢ ‘મુહુચમદ’ ઇત્યનેનાન્તર્મુહૂર્તમેવ મન્તવ્યમ્ । તુ શ્વદઃ સમુદયો

જો નિશ્ચય હોતા હે ઉસકા નામ અવાય ૩ । તથા ઉન શબ્દાદિક પદાર્થો કા જો વાસના આદિ રૂપ સે હૃદય મેં ધારણ હોતા હે ઉસકા નામ ધારણા હે ૪ । તેમા તીર્થકર ગણધરોં ને કહા હે । ઇનકા કાલમાન ઇસ પ્રકાર હે-

અવગ્રહ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ-કા કાલ એક સમય માત્ર હૈ । કાલકા સપસે જઘન્ય મેદ સમય કહા હે । ઉત્પલકે જ્ઞાતપત્રોંકો એક સાથ હેદને મેં તથા જીર્ણ વસ્ત્રાદિકકે પાઢનેમેં અસહ્યાત મમય હો જાતે હેં, ઇસસે જાના જાતા હૈ કિ સમય, કાલકા સપસે સૂક્ષ્મ મેદ હૈ । નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમય તક હી રહતા હૈ, ઇસકે બાદ નહીં । વ્યજ્ઞનાવગ્રહ તથા વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ, ઇનકા કાલ પ્રત્યેકકા અન્તર્મુહૂર્ત હૈ । રૂઢા તથા અવાય, ઇનકા કાલ આઘા મુહૂર્તકા હૈ । દો ઘડીકા એક મુહૂર્ત હોતા હૈ । યહાં જો આઘા મુહૂર્તકાલ યતલાયા ગયા હૈ વહ વ્યવહારકી અપેક્ષા કહા

નિશ્ચય યાય છે તેનુ નામ અવાય ૩ તથા એ શબ્દાદિક પદાર્થોનુ જે વાસના આદિ રૂપે હૃદયમાં ધારણા યાય છે તેનુ નામ ધારણા છે ૪ એનુ તીર્થકર ગણધરોંએ કહ્યું છે તેમનુ કાળમાન આ પ્રમાણે છે-

અવગ્રહ-નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ-નો કાળ માત્ર એક સમયનો છે કાળનો સૌથી જઘન્ય ભેદ સમય કહેવાય છે ઉત્પલના સો પાનને એક સાથે છેદવામા તથા ભૂર્ષ પત્રાદિકને ફાડવામા અસહ્યાત સમય લાગે છે; તેથી બહુી શકાય છે કે સમય, કાળનો સૌથી સૂક્ષ્મ ભેદ છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમય સુધી જ રહે છે, ત્યારબાદ રહેતો નથી વ્યજ્ઞનાવગ્રહ તથા વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ એ પ્રત્યેકનો કાળ અન્તર્મુહૂર્ત છે, ઇંહા તથા અવાયનો કાળ અર્થો સુદ્ધ વર્તનો છે જે ઘડીનુ એક મુહૂર્ત યાય છે, આંહા જે અર્થો સુદ્ધતાકાળ અતાવ્યો

ધારણા ન મળતીતિ ॥ ૧ ॥ અવગ્રહાદીનાં સ્વરૂપમાદ—‘અત્યાણ૦’ ઇત્યાદિ અર્થાનાં—શબ્દાદીનામ્; અવગ્રહણે સતિ—પ્રથમદર્શનાન્તરમ્—અવગ્રહનાવગ્રહાનન્તર-મિત્પર્ય, અવગ્રહો મળતિ । નનુ વસ્તુન સામાન્યવિશેષાત્મકતયા વિશિષ્ટત્વાત્ કથમથમ દર્શન તતો જ્ઞાન ? મિતિ ચેત્, ઉચ્યત—જ્ઞાનમ્ પ્રવલાવરણવચ્ચાત્ દર્શનસ્ય વાલ્પાવરણવચ્ચાદિતિ । અર્થાનામિત્યસ્યાગ્રંડપિ સમ્બન્ધ । તયા અર્થાના વિચારણે—વર્ણાલોચને ર્હા મળતિ । તથા—અર્થાના વ્યવસાયે નિશ્ચયે અવાય તથા, અવાયજ્ઞાન કે અભાવ મેં ધારણા નહીં હોતી હે । અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોં કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર હૈ—શબ્દાદિક પદાર્થોં કા જો પ્રથમ દર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહ કે પાદ સામાન્ય ઘોષ હોતા હૈ ઉસકા નામ અવગ્રહ હૈ ?

શકા—જય વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હૈ તો કયા કારણ હૈ જો ઉસકા સર્વ પ્રથમ દર્શન હી હોતા હૈ જ્ઞાન મહીં હોતા ? ઓર કયે દર્શન કે પાદ જ્ઞાન હોતા હૈ ?

ઉત્તર—જ્ઞાન કા જો આવરણ હૈ વહ દર્શન કા આવરણ અલ્પ હૈ, હસલિયે પ્રવલ આવરણવાલા હોને સે દર્શન કે પાદ હી જ્ઞાન હોતા હૈ, દર્શન કા આવરણ જલ્દી હટ જાતા હૈ ઓર જ્ઞાન કા આવરણ દેર સે હટતા હૈ, હસલિયે જ્ઞાનકી અપેક્ષા દર્શન પહિલે હોતા હૈ, પાદ મેં જ્ઞાન અર્થોં કી જો વિચારણા હોતી હૈ ઉસકા નામ ર્હા ૨ । ઓર ઉનકા

થતી નથી, અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોંનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—શબ્દાદિક પદાર્થોના પ્રથમદર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહની પછી જે સામાન્યઘોષ થાય છે, તેનું નામ અવગ્રહ છે (૧)

શકા—જો વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હોય છે, તો કયાં કારણે તેનું સર્વપ્રથમ દર્શન જ થાય છે, પણ જ્ઞાન થતું નથી ? અને શા કારણે દર્શન પછી જ્ઞાન થાય છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનનું જે આવરણ છે તે દર્શનના આવરણ કરતા પ્રબળ છે અને દર્શનનું આવરણ અલ્પ છે, તેથી પ્રબળ આવરણવાળું હોવાથી દર્શન પછી જ જ્ઞાન થાય છે, દર્શનનું આવરણ જલ્દી ખસી જાય છે, અને જ્ઞાનના આવરણને ખસતા પાર લાગે છે તે કારણે જ્ઞાન કરતાં દર્શન પહેલું થાય છે, અને પછી જ્ઞાન થાય છે

અર્થોની જે વિચારણા થાય છે તેનું નામ ઈદા ૨. અને તેમને જે

તદેવમવગ્રહાદીનાં સ્વરૂપ કાલપ્રમાણ ચામિધાય શ્રોત્રેન્દ્રિયાદીનાં પ્રાપ્તાપ્રાપ્ત વિપયતામાહ—‘પુદ્ગ સુણેહ૦’ ઇત્યાદિ । સ્પૃષ્ટ—શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સ્પૃષ્ટમાત્ર શબ્દ શૃણોતિ । અયમર્થ—યથા શરીરોપરિ ધૂલિક્ષણસંપાતસ્તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ સહ શબ્દસ્પર્શમાત્ર સતિ શબ્દ જાનાતીતિ ।

નનુ કય સ્પૃષ્ટમાત્ર શબ્દ શૃણોતી ? તિ ચેત્, ઉચ્યતે—હહ શ્રેયેન્દ્રિયગણાપે-
ક્ષયા શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાય. પદુતરમ્, તથા ગન્ધાદિદ્રવ્યોપેક્ષયા શબ્દદ્રવ્યાણિ સદ્માણિ
કી અપેક્ષા સંખ્યાતવર્ષ પ્રમિત કાલવાલી માની જાતી છે. ઓર જો
પલ્યોપમ આદિ અસંખ્યાતવર્ષ કી આયુવાલે જીવ હોતે છે ઉનકી અપેક્ષા
અસંખ્યાતવર્ષ પ્રમિત કાલ વાલી માની જાતી છે । હસ અપેક્ષા હસકા
કાલ સંખ્યાત તથા અસંખ્યાત વર્ષ કા થતલાયા છે ॥ ૩ ॥

હસ પ્રકાર અવગ્રહ આદિ કા સ્વરૂપ ઇષ કાલ પ્રમાણ થતલાકર
અથ શ્રોત્ર હન્દ્રિય આદિકોં મેં પ્રાપ્યકારિતા તથા અપ્રાપ્યકારિતા પ્રકટ
કરતે છે—“પુદ્ગ સુણેહ સહ૦” ઇત્યાદિ । જો શ્રોત્ર હન્દ્રિય છે વહ સ્પૃષ્ટમાત્ર
શબ્દ કો સુનતી છે, હસલિયે વહ પ્રાપ્યકારી છે । જિસ પ્રકાર શરીર કે
ઉપર ધૂલિકણોં કા સંપાત હોતા છે ઉસી તરફ શ્રોત્ર હન્દ્રિય કે સાથ
શબ્દ કા સ્પર્શમાત્ર હોતે હી વહ ઉસે જાન લેતી છે ।

શકા—સ્પૃષ્ટમાત્ર હોને પર શ્રોત્રેન્દ્રિય શબ્દ કો કેસે સુન લેતી છે ?

ઉત્તર—શ્રેય હન્દ્રિયોં કી અપેક્ષા શ્રોત્ર હન્દ્રિય પ્રાય પદુતર હોતી છે,
તથા ગંધ આદિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા શબ્દ, દ્રવ્ય, સૂક્ષ્મ, પ્રમૂત, ઓર માધુક

વર્ષના આયુષ્યવાળા પ્રાણીઓની અપેક્ષાએ સંખ્યાત વર્ષ પ્રમિત કાળવાળી
મનાય છે, અને જે પલ્યોપમ આદિ અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છવ હોય
છે તેમની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત વર્ષ પ્રમિત કાળવાળી મનાય છે તે અપેક્ષાએ
તેનો કાળ અસંખ્યાત તથા સંખ્યાત વર્ષનો બતાવ્યો છે ॥ ૩ ॥

આ રીતે અવગ્રહ આદિનું સ્વરૂપ અને કાળપ્રમાણ બતાવીને હવે
શ્રોત્રેન્દ્રિય આદિમાં પ્રાપ્યકારિતા તથા અપ્રાપ્યકારિતા પ્રકટ કરે છે—
“પુદ્ગ સુણેહ સહ૦” ઇત્યાદિ જે શ્રોત્ર હન્દ્રિય છે, તે માત્ર સ્પૃષ્ટ શબ્દને જ
સામળે છે તે કારણે તે પ્રાપ્યકારી છે જેમ શરીર ઉપર ધૂલિકણોના સંપાત
થાય છે એજ પ્રમાણે શ્રોત્રેન્દ્રિયની સાથે શબ્દનો સ્પર્શ માત્ર થતાં જ તે તેને
બાધી લે છે

શકા—સ્પર્શમાત્ર થતાં જ શ્રોત્રેન્દ્રિય શબ્દને કેવી રીતે સામળે છે ?

ઉત્તર—બાધીની હન્દ્રિયો કરતાં શ્રોત્ર હન્દ્રિય સામાન્ય રીતે વધારે અપળ
હોય છે, તથા એક આદિ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ શબ્દદ્રવ્ય, સૂક્ષ્મ, પ્રમૂત અને

ધારણા-અસંખ્ય સંખ્ય ચ કાલ જ્ઞાતવ્યા ભવતિ । અસંખ્ય-ન વિચિત્રે સંખ્યા-પક્ષ-
માસ-ઋતુ-અયન-સવત્સરાદિકો યસ્યાસાવસંખ્ય-પલ્લોપમાદિલક્ષણસ્ત કાલમર્ત-
સંખ્યમ્, તથા-સંખ્યાયતે, इति संख्याः-પક્ષમાસર્ત્વયનાદિપ્રમિત इत्यर्थ- । તે સંખ્ય,
ચ શબ્દાદન્તર્મુહર્તે ચ કાલ ધારણા ભવતીત્યર્થ- । इदमुक्त भवति-અવિચ્યુતિ-
વાસનાસ્મૃતિમેદાદ ધારણા ત્રિવિધા । તન્નાવિચ્યુતિરૂપા સ્મૃતિરૂપા ચ પ્રત્યેકમન્ત-
ર્મુહર્તે ભવતિ । યા તુ તદર્થજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમરૂપા સ્મૃતિવીજરૂપા વાસનારૂપા
ધારણા સા સંખ્યેયવર્ષાણાં પ્રાણિના સંસ્કારેયકાલમ્, અસંખ્યેયવર્ષાણાં તુ પર્યો-
પમાદિજીવિનામસંખ્યેય કાલ ભવતીતિ ॥ ૩ ॥

ગયા જાનના વાહિયે । વૈસે તો વાસ્તવિક રૂપમેં જનકા કાલ “મુહુત્તમદ્”
જસ કથનસે અન્તર્મુહર્તકા હી માનના વાહિયે । ધારણા કા સમય
સંખ્યાત અસંખ્યાત-કાલરૂપ કહા ગયા હૈ । પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન,
સવત્સર આદિરૂપ સંખ્યા જિસમેં નહીં હોતી હૈ એસા જો પલ્લોપમ આદિ
રૂપ કાલ હૈ ઉસકા નામ અસંખ્યાત કાલ હૈ, તથા જિસમેં પક્ષ માસ
ઋતુ આદિકા વ્યવહાર હોતા હૈ વહ સંખ્યાતકાલ હૈ । તથા “ચ” શબ્દ
સે યહ ઘાત મી જાની જાતી હૈ કિ જસકા કાલ અન્તર્મુહર્ત મી હૈ । જસ
કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ શાસ્ત્રોં મેં ધારણા કે (૧) અવિચ્યુતિ, (૨) વાસના
તથા (૩) સ્મૃતિ, જસ તરહ ત્રીન મેદ યતલાયે હૈ । જનમેં અવિચ્યુતિ તથા
સ્મૃતિરૂપ ધારણ કા કાલ પ્રત્યેક કા અન્તર્મુહર્ત કા હૈ । તથા વાસનારૂપ
જો ધારણા હૈ, કિ જિસસે સ્મૃતિ હોતી હૈ એવ જો તત્સત્ અર્થ કે જ્ઞાના-
ધરણ કે ક્ષયોપશમરૂપ હોતી હૈ, વહ સંખ્યાત વર્ષ કી આયુવાલે પ્રાણિયોં

છે તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ કહેલ છે એમ સમજવાનું છે આમ તો વાસ્તવિક
રૂપે તેનો કાળ “મુહુત્તમદ્” આ કથનથી અન્તર્મુહર્ત જ માનવો બેઠકો
ધારણાનો કાળ અસંખ્યાત અને સંખ્યાતકાળરૂપ કહેવાય છે પક્ષ, માસ, ઋતુ,
અયન, સવત્સર આદિરૂપ સંખ્યા જેમા હોતી નથી એવો જે પલ્લોપમ આદિ
રૂપ કાળ છે તેનું નામ અસંખ્યાત કાળ છે, તથા જેમાં પક્ષ, માસ, ઋતુ
આદિનો વ્યવહાર થાય છે તે સંખ્યાત કાળ છે તથા “ચ” શબ્દથી આ ઘાત
પણ બણવા મળે છે કે તેનો કાળ અન્તર્મુહર્ત પણ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે
શાસ્ત્રોમા ધારણાના, (૧) અવિચ્યુતિ, (૨) વાસના, તથા (૩) સ્મૃતિ એ રીતે
ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે તેઓમા અવિચ્યુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણા એ પ્રત્યેકનો
કાળ અન્તર્મુહર્તનો છે અને વાસનારૂપ જે ધારણા છે કે જેથી સ્મૃતિ થાય
છે, અને જે તે તે અર્થનાં જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમરૂપ હોય છે, તે સંખ્યાત

ગંધ રસ ચ સ્પર્શ ચ ઘટસ્પૃષ્ટ-વદ્ધમ્=અશ્લિષ્ટમ્ આત્મપ્રદેશૈરાત્મીકૃત-દુગ્ધે જલ-
મિથેત્યર્થ', સ્પૃષ્ટ=સ્પૃષ્ટમાત્રમ્, શરીરે રજઃકળવત્ । આર્પત્વાત્-'વદ્ધપુદ્ધ' ઇતિ ।
અર્થસ્તુ સ્પૃષ્ટ વદ્ધં ચ સ્પૃષ્ટવદ્ધમિતિ બોધ્યમ્, પૂર્વે સ્પૃષ્ટ પશ્ચાદ્ વદ્ધં સ્પૃષ્ટવદ્ધમ્,
સ્પર્શમાત્રાઽનંતરમાત્મપ્રદેશૈરાગૃહીતમિત્યર્થઃ । ઘ્રાણાદિભિરિન્દ્રિયૈર્જાનાતીતિ ધ્યાન-
નાતિ=તીર્થંકર' કથયતિ ।

इह शब्दमुत्कर्षतो द्वादशयोजनेभ्य आगतं जीवः शृणोति । गन्धरसस्पर्श
द्रव्याणि तु प्रत्येकमुत्कर्षतो नवभ्यो योजनेभ्य आगतानि घ्राणरसनस्पर्शनेन्द्रियै-
र्ज्ञाते गृह्णाति । जघन्यतस्त्वरूप विहाय शब्दादिद्रव्याणि अङ्गुलसख्येयमागादा-
गतानि गृह्णाति । चक्षुषा तु जघन्यतो योग्यदेशस्थयोग्यविषयमङ्गुलसख्येय-
भागवर्ति द्रव्य गृह्णाति । उत्कर्षतस्तु आत्माङ्गुलेन सातिरेकयोजनलक्षणवर्ति
इन्द्रिय, रसनाइन्द्रिय तथा स्पर्शइन्द्रिय, ये अश्लिष्ट एव स्पृष्ट हुए अपने
विषय को-गंध रस एव स्पर्श को जानती हैं । “वद पुद्” यह आर्पवाक्य
है अतः यद्वा ‘पुद् वद’ ऐसा समझना चाहिये, अर्थात् इन इन्द्रियों
का विषय पहिले इन इन्द्रियोंके साथ स्पृष्ट होता है बादमें वद होता है ।
ऐसा तीर्थंकर गणधरोने कहा है ।

चारह योजनसे आये हुए शब्दको कर्ण इन्द्रियके द्वारा जीव उत्कृष्ट
की अपेक्षा विषय कर लिया करता है । इसी तरह उत्कृष्टकी अपेक्षा
नौ २ योजन तक के गंध, रस, और स्पर्श द्रव्यों को घ्राण आदि इन्द्रियों
के द्वारा जीव विषय कर लिया करता है । जघन्यकी अपेक्षा रूपको
छोड़ कर अंगुलके असख्यातवें भागसे आये हुए शब्दादिक द्रव्योंको

અર્થમાં આવ્યો છે પ્રાણેન્દ્રિય, રસનાઇન્દ્રિય તથા સ્પર્શઇન્દ્રિય, એ અશ્લિષ્ટ
અને સ્પૃષ્ટ યથેત્ પોતાના વિષયને—નંધ, રસ અને સ્પર્શને બાંહે છે “વદ્ધ
પુદ્ધ” એ આર્પવાક્ય છે તેથી અહીં “પુદ્ધ વદ્ધ” એમ સમજવાનું છે
એટલે કે એ ઇન્દ્રિયોના વિષય પહેલાં એ ઇન્દ્રિયોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે, પછી
વદ્ધ થાય છે એવું તીર્થંકર ગણધરોએ કહ્યું છે

બાર યોજનથી આવેલ શબ્દને છવ ઠણ્ઠન્દ્રિય દ્વારા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ
વિષય કરી લે છે એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નવ, નવ, યોજન સુધીના
ગંધ, રસ અને સ્પર્શ દ્રવ્યોને પ્રાણેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયો દ્વારા છવ વિષય કરી
લે છે જઘન્યની અપેક્ષાએ રૂપને છોડીને અંગુલના અસખ્યાતમાં ભાગથી
૪૦ ૫૫

મૂતાનિ માતૃકાનિ ચ, અર્થાત્-શ્રોત્રેન્દ્રિયસસર્ગેણ તથાવિષયપરિણમનશીલાનિ, શબ્દપુદ્ગલા एव सर्वतस्तदिन्द्रिय व्याप्नुवन्ति । તતઃ સ્પષ્ટમાત્રાપ્યપિ શબ્દદ્રવ્યાનિ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ ગ્રહીતુ શક્યન્તે ।

રૂપં પુનરસ્પષ્ટમેવ=અસપદ્મમેવ પશ્યતિ=વૃદ્ધાતિ । પુન' શબ્દાદસ્પષ્ટમપિ યોગ્યદેશાવસ્થિતમેવ વૃદ્ધાતિ, નત્વયોગ્યદેશાવસ્થિતમધોલોકાદિસ્થિતમ્, ચક્ષુષોઽપ્રાપ્ય કારિત્વાત્, પરિમિતદેશસ્થવિષયગ્રાહિત્વાચ । 'તુ' શબ્દ ણ્વકારાર્થે વર્તતે । તથા હોતે હૈં, અર્થાત્-શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય કે માધ્ય શબ્દ દ્રવ્ય કા સસર્ગ હોતે હી ઉસમેં તથાવિષય પરિણમન્ શીલતા આ જાતી હૈ । શબ્દ પુદ્ગલ હી સર્વ તરફ સે ઉસ ઇન્દ્રિય કો વ્યાપ્ત કર લેતે હૈં, ઇસલિયે સ્પષ્ટમાત્ર શબ્દ દ્રવ્ય શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ કિયે જાતે હૈં, અતઃ વહ પ્રાપ્યકારી બત લાઈ ગઈ હૈ । યહી યાત ગાથાકારને "પુદ્ગ સુણેડસહ" 'સ્પષ્ટ મૃણોતિ શબ્દમ્' હસ ગાથાશ દ્વારા સ્પષ્ટ કી હૈ । ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પષ્ટરૂપ કો દેખતી હૈ, અતઃ વહ અપ્રાપ્યકારી કહી ગઈ હૈ । ગાથા મેં પુનઃ શબ્દ હસ યાત કી સૂચના કે નિમિત્ત હૈ કિ યગપિ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પષ્ટરૂપ કો હી જાનતી હૈ તો ખી વહ યોગ્ય દેશ મેં અવસ્થિત હુએ હી ઉસ રૂપ કો ગ્રહણ કરતી હૈ, અધોલોક આદિ અયોગ્ય દેશ મેં સ્થિતરૂપ કો નહીં, ક્યોં કિ યહ અપ્રાપ્યકારી માની ગઈ હૈ । તથા હસ ઇન્દ્રિય કા સ્વભાવ હી કુછ પેસા હૈ કિ જિસકી વજહ સે યહ પરિમિત દેશ મેં રહે હુએ વિષય કો ગ્રહણ કરતી હૈ । ગાથા મેં 'તુ' શબ્દ 'एव' કે અર્થ મેં બાયા હૈ । પ્રાણ-

બાણક હોય છે, એટલે કે-શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયની સાથે શબ્દદ્રવ્યનો સસર્ગ થતા જ તેમાં તે પ્રકારની પરિણમન શીલતા આવી જાય છે । શબ્દ પુદ્ગલ જ અધી તરફથી તે ઇન્દ્રિયને આવરી લે છે તે કારણે શબ્દદ્રવ્યનો સ્પર્શમાત્ર શ્રોત્રેન્દ્રિય વડે ગ્રહણ થાય છે, તેથી તેને પ્રાપ્યકારી કહાવી છે । એજ વાત સૂત્ર કારે " પુદ્ગ સુણે સહ " -સ્પષ્ટ મૃણોતિ શબ્દમ્" એ ગાથાશ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે । ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શ રૂપને દેખે છે, તેથી તેને અપ્રાપ્યકારી કહેલ છે । ગાથામાં પુનઃ શબ્દ એ બાબતની સૂચનાને માટે છે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શ રૂપને જ બહે તો પણ તે ચોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ તે રૂપને જ ગ્રહણ કરે છે, અધોલોક આદિ અયોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ રૂપને નહીં, કારણ કે તે અપ્રાપ્યકારી ગણેલ છે તથા આ ઇન્દ્રિયનો સ્વભાવ જ કઈક અલગ છે કે જેને કારણ તે અર્થાદિત સ્થાનમાં રહેલ વિષયને ગ્રહણ કરે છે । ગાથામાં "તુ" શબ્દ "एव"ના

ઉચ્ચતે—ન કેવલાનિ શબ્દપ્રયોગાનિ સૂતાનિ શબ્દદ્રવ્યાણિ શૃણોતિ। યત' કેવલા નિવાસકાનિ, તથા—શબ્દયોગ્યાનિ ચ દ્રવ્યાણિ સકલલોકવ્યાપ્તાનિ, અતસ્તદ્ભાવિતાનિ વિના કેવલાનામસત્ત્વાત્ કેવલાનિ ન શ્રોતુ શક્યન્તે । કિંતુ તદ્ભાવિતાનિ મિથ્યાણિ વા શૃણોતિ । અમુમર્થ પ્રતિવોધયિતુમાહ—‘ માસા ’ ઇતિ । માપ્યતે ઇતિ માપા= વાક્ । શબ્દરૂપતયા નિસૂતા પુદ્ગલદ્રવ્યસહનિરિત્યર્થ । સા ચ દ્વિવિધા—વર્ણાત્મિકા

શાંકા—મનુષ્ય કર્ણ ઇન્દ્રિય દ્વારા સ્પૃષ્ટ શબ્દકો સુનતા હૈ એસા જો કહના હૈ ઉસ વિષયમેં યહ પ્રશ્ન હૈ કિ મનુષ્ય કર્ણ ઇન્દ્રિયદ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતે સમય નિકલે હુए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है ? अथवा इनसे जुदे तद्भाविता शब्दोंको ? अथवा मिश्र शब्दोंको सुनता है ?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણ ઇન્દ્રિય દ્વારા કેવલ શબ્દ પ્રયોગ નિસૂત શબ્દ દ્રવ્યોં કો નહીં સુનતા હૈ, ક્યોં કિ જે ઉસ સમય વાસક (સંસ્કારક) હોતે હૈં । તથા શબ્દ યોગ્ય દ્રવ્ય સકલ લોકમેં વ્યાપ્ત રહતે હૈં, હસ લિયે તદ્ભાવિત શબ્દોં કે વિના કેવલ શબ્દ દ્રવ્યોંકા કર્ણ ઇન્દ્રિયદ્વારા સુનના અસમ્ભવ હૈ, અતઃ તદ્ભાવિત શબ્દોંકા અથવા મિશ્ર શબ્દોંકા હી સુનના સમ્ભવ હૈ, હસ લિયે શ્રોતા એસે શબ્દોંકો હી સુનતા હૈ, કેવલ શબ્દ દ્રવ્યોંકો નહીં ॥ ૪ ॥ યહી વાત સૂત્રકાર અગલી ગાથાસે સ્પષ્ટ કરતે હૈં—‘ માસા સમસેવીઓં ’ ઇત્યાદિ । શબ્દ રૂપસે પરિણત હો કર નિકલે હુए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते हैं । यह भाषा वर्णस्वरूप

શાંકા—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સ્પૃષ્ટ શબ્દને સાબળે છે એમ જે કહેલું છે, તે વિષયમાં આ પ્રશ્ન છે કે—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતી વખતે નિકળેલ એક માત્ર શબ્દ દ્રવ્યોને સાબળે છે ? અથવા તેમનાથી જુદા તદ્ભાવિત શબ્દોને ? અથવા મિશ્ર શબ્દોને સાબળે છે ?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા કૃષ્ટ શબ્દ પ્રયોગ નિસૂત શબ્દ દ્રવ્યોને સાબળતો નથી, કારણે કે તેઓ તે સમયે વાસક (સંસ્કારક) હોય છે તથા શબ્દયોગ્ય દ્રવ્ય સકળ લોકમાં વ્યાપ્ત રહ્યા કરે છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દો વિના કૃષ્ટ શબ્દ દ્રવ્યોનું કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સંભળાવું તે અસંભવિત છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દોનું અથવા મિશ્ર શબ્દોનું જ સંભળાવું સંભવિત છે, તે કારણે શ્રોતા એવા શબ્દોને જ સાબળે છે કૃષ્ટ શબ્દ દ્રવ્યોને જ નહીં ॥ ૪ ॥ એ જ વાત સૂત્રકાર હવે પછીની ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે—

“ માસા સમસેવીઓં ” ઇત્યાદિ

શબ્દરૂપે પરિણત થઈને નિકળેલ પુદ્ગલ દ્રવ્યસમૂહને ભાષા કહે છે

દ્રવ્યમ્ । एतदपि भास्वरद्रव्यमधिकृत्योच्यते । भास्वरद्रव्यमेकविंशतिपोजनवक्षे
 'भ्योऽपि परत' पश्यन्ति । यथा पुष्करवरीपार्श्वे मानुषोत्तरपर्वतप्रत्यासन्नवर्तिने
 मनुष्या कर्कसक्रान्तौ सूर्यविम्ब पश्यन्तीति विज्ञेयम् । तथाचोक्तम्—

लवखेहि एगवीसा,—ए साहरेगेहि पुक्खरद्वम्मि ।

उदए पेच्छंति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे ॥ १ ॥

છાયા—છસૈરેકવિંશત્યા, સાતિરેકે પુષ્કરાર્ષે ।

उदये प्रेक्षते नरा, सूर्यम् उत्कर्षके दिवसे ॥१॥ इति ॥४॥

નત્તુ 'સ્પૃષ્ટ ધ્રુણોતિ શબ્દ'—મિત્યુક્તમ્, તત્ર કિં શબ્દપ્રયોગનિઃસૃતાન્યેષ કેષ
 લાનિ શબ્દ દ્રવ્યાણિ ધ્રુણોતિ, ઉત્તાન્યાન્યેષ તદ્વાચિતાનિ, આહોશ્વિત મિધ્રાણોતિ ।

जीव जान लेता है । जघन्यकी अपेक्षा चक्षुके द्वारा जीव अगुलके सख्या
 तवें भागवर्ति, योग्य देशस्थित गेसे योग्य विषयरूप द्रव्यको जान लेता
 है । तथा उत्कृष्टकी अपेक्षा आत्माङ्गुलके मापसे कुछ अधिक एक लाख
 योजनवर्ती द्रव्यको जान लेता है । यह कथन भास्वर—चमकता हुआ द्रव्यकी
 अपेक्षा कहा गया जानना चाहिये । जीव चक्षु इन्द्रियके द्वारा इकीस
 लाख योजनसे भी दूर रहे हुए भास्वर द्रव्यको देख लेता है, जैसे—कर्क
 संक्रान्तिमें पुष्कर द्वीपार्धमें रहे हुए मानुषोत्तर पर्वतके प्रत्यासन्नवर्ती—
 जीव सूर्य के विम्बको देख लिया करते हैं । कहा भी है—

“ लवखेहि एगवीसाए, साहरेगेहि पुक्खरवरद्वम्मि ।

उदये पेच्छंति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे ” ॥ १ ॥

આવેલ શબ્દાદિક દ્રવ્યોને એવ બાણી છે છે જઘન્યની અપેક્ષાએ ચક્ષુ દ્વારા
 એવ અગુલના અસખ્યાતર્માં ભાગવર્તિ, યોગ્ય સ્થાનમાં રહેલ એવા યોગ્ય
 વિષયરૂપ દ્રવ્યોને બાણી છે છે તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આત્માઙ્ગુલના માપથી
 કંઈન વધારે એક લાખ યોજનવર્તી દ્રવ્યને બાણી છે છે આ કથન ભાસ્વર
 દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કહેલ છે, જોમ સમજવાનુ છે એવ ચક્ષુઇન્દ્રિય દ્વારા એકવીસ
 લાખ યોજનથી પણ દૂર રહેલ ભાસ્વર દ્રવ્ય જોવે છે જેમકે કંઈ સંક્રાન્તિમાં
 પુષ્કવર દ્વીપાર્ધમાં રહેલ માનુષોત્તર પર્વતના પ્રત્યાસન્નવર્તી એવ સૂર્યના વિમ્બને
 જોવે છે કહ્યુ પણ છે—

“ લવખે હિ એગવીસાએ સાહ રેગે હિ પુક્કર વરદ્વમ્મિ ।

उदये पेच्छंति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे ” ॥१॥

ઉચ્ચતે-ન કેવલાનિ શબ્દપ્રયોગાનિ; સૂતાનિ શબ્દદ્રવ્યાણિ શૃણોતિ। યત્. કેવલા નિવાસકાનિ, તથા-શબ્દયોગ્યાનિ ચ દ્રવ્યાણિ સર્વલોકવ્યાપ્તાનિ, અતસ્તદ્ભાવિતાનિ વિના કેવલાનામસત્ત્વાત્ કેવલાનિ ન શ્રોતુ શક્યન્તે । કિંતુ તદ્ભાવિતાનિ મિશ્રાણિ વા શૃણોતિ । અમૃતમર્થ પ્રતિરોધયિતુમાહ—‘ માસા ’ इति । माप्यते इति मापा= माक् । शब्दरूपतया निश्चिता पुद्गलद्रव्यसहनिरित्यर्थः । सा च द्विविधा-वर्णात्मिका

શંકા—મનુષ્ય કર્ણ ઇન્દ્રિય દ્વારા સ્પૃષ્ટ શબ્દકો સુનતા હૈ એસા જો કહના હૈ ઉસ વિષયમેં યહ પ્રશ્ન હૈ કિ મનુષ્ય કર્ણ ઇન્દ્રિયદ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતે સમય નિકલે હુए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है ? अथवा इनसे जुड़े तद्भाषित शब्दों को ? अथवा मिश्र शब्दोंको सुनता है ?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણ ઇન્દ્રિય દ્વારા કેવલ શબ્દ પ્રયોગ નિશ્ચિત શબ્દ દ્રવ્યોં કો નહીં સુનતા હૈ, ક્યોં કિ વે ઉસ સમય વાસક (સંસ્કારક) હોતે હૈ । તથા શબ્દ યોગ્ય દ્રવ્ય સર્વલ લોકમેં વ્યાપ્ત રહતે હૈ, ઇસ લિયે તદ્ભાવિત શબ્દોં કો વિના કેવલ શબ્દ દ્રવ્યોંકા કર્ણ ઇન્દ્રિયદ્વારા સુનના અસમ્ભવ હૈ, અત તદ્ભાવિત શબ્દોંકા અથવા મિશ્ર શબ્દોંકા હી સુનના સમ્ભવ હૈ, ઇસ લિયે શ્રોતા એસે શબ્દોં કો હી સુનતા હૈ, કેવલ શબ્દ દ્રવ્યોં કો નહીં ॥ ૪ ॥ યહી થાત સૂત્રકાર અગલી ગાથાસે સ્પષ્ટ કરતે હૈ—‘ માસા સમસેદીઓં ’ इत्यादि । शब्द रूपसे परिणत हो कर निकले हुए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते हैं । यह भाषा वर्णस्वरूप

શંકા—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સ્પૃષ્ટ શબ્દને સામળે છે એમ જે કહેલું છે, તે વિષયમાં આ પ્રશ્ન છે કે-મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતી વખતે નિકળેલ એક માત્ર શબ્દ દ્રવ્યોને સામળે છે ? અથવા તેમનાથી જુદા તદ્ભાવિત શબ્દોને ? અથવા મિશ્ર શબ્દોને સામળે છે ?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા ફક્ત શબ્દ પ્રયોગ નિશ્ચિત શબ્દ દ્રવ્યોને સામળતો નથી, કારણે કે તેઓ તે સમયે વાસક (સંસ્કારક) હોય છે તથા શબ્દયોગ્ય દ્રવ્ય સર્વલ લોકમાં વ્યાપ્ત રહ્યા કરે છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દો વિના ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોનું કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સમળાવું તે અસમ્ભવિત છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દોનું અથવા મિશ્ર શબ્દોનું જ સમળાવું સમ્ભવિત છે, તે કારણે શ્રોતા એવા શબ્દોને જ સામળે છે ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોને જ નહીં ॥ ૪ ॥ એ જ વાત સૂત્રકાર હવે પછીની ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે—

“ માસા સમસેદીઓં ” इत्यादि

શબ્દરૂપે પરિણત થઈને નિકળેલ પુદ્ગલ દ્રવ્યસમૂહને ભાષા કહે છે

અર્ણાત્મિકા ચ । તત્ર ઘર્ણાત્મિકા શ્રોયવ્યવહારરૂપા, અર્ણાત્મિકા ચ મેરીમાફા
રાદિરૂપા । તસ્યા સમા^૧ શ્રેણય^૨-ભાષાસમથેણયઃ । ૬૬ શ્રેણય. ક્ષેત્રપ્રદેશે પક્ષ્ય
ઉચ્યન્તે । તાશ્ચ સર્વસ્યૈવ ભાષમાણસ્ય પદસુ દિક્ષુ વિઘન્તે । યાસુ શ્રેણિપુ નિઃસૃતા
સતી ભાષા પ્રથમસમય ણ્વ શ્લોકાન્તમનુષાયતિ, તા ઇત^૩=ગત-માત્ર-ભાષાસમ
શ્રેણીત^૪=ભાષાસમથેણિવ્યવસ્થિત ઇત્યર્થઃ, ય શબ્દ^૫=પુરુષાદિસમ્બન્ધિન^૬ મેર્યાદિ-
સમ્બન્ધિન યા શૃણોતિ=જાનાતિ, યત્તચ્છબ્દયોર્નિત્યસમ્બન્ધાત્ ત મિશ્રિત શૃણોતિ-
નિ સૃતશબ્દ દ્રવ્યભાવિતાડપાન્તરાલસ્યશબ્દદ્રવ્યમિત્યર્થઃ । વિશ્રેણિ પુન ઇત ઇતિ
યોજ્યમ્ । વિશ્રેણિમ્ ઇતઃ=ગતઃ-માત્ર-વિશ્રેણિવ્યવસ્થિત ઇત્યર્થઃ । અથવા-વિશ્રે-
ણિસ્થિતો વિશ્રેણિરિત્યુચ્યતે, પદેડપિ પદાવયવપ્રયોગદર્શનાત્, યથા-‘મીમસેન’
સેન, સત્યમામા મામા’ ઇતિ । ન તુ નિયમાત્ પરાધાતે સતિ શબ્દ શૃણોતિ । અય ભાવ
યાનિ વાસિતાનિ શબ્દદ્રવ્યાણિ તાન્યેવ નિ સૃતશબ્દદ્રવ્યામિધાતે સતિ શૃણોતિ,
ન તુ નિઃસૃતાનિ કેવલાનિ, તેષામનુશ્રેણિગમનાત્ પ્રતિધાતામાવાચ્ચેતિ ॥૫॥

ઔર અઘર્ણ સ્વરૂપસે દો પ્રકારકી હોતી હૈ । જિસ્ ભાષામેં લોકવ્યવહાર
ચલતા હૈ વહ ઘર્ણાત્મક ભાષા હૈ, તથા મેરી આદિકી ધ્વનિરૂપ ભાષા
અઘર્ણસ્વરૂપ હૈ । ભાષાકી સમથેણી કા તાત્પર્ય હૈ-ભાષાકે ક્ષેત્રપ્રદેશમેં
સમાન પક્તિકા હોના । યે શ્રેણિયાં યોલનેવાલે વ્યક્તિકો હજોં દિશાઓં
મેં હુઆ કરતી હૈ । इन्हीं मे से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके
અન્ત તક પહુંચ જાતી હૈ, અત ભાષાકી સમથેણિમેં વ્યવસ્થિત હુઆ
જય કિસી શબ્દકો સાહે વહ પુરુષ આદિ સબધી હો યા મેરી આદિ
સંબધી હો સુનતા હૈ તો વહ ઉસે મિશ્રિત હી સુનતા હૈ । તથા જો વ્યક્તિ
ભાષાકી સમથેણીમેં સ્થિત નહીં હૈ કિન્તુ વિશ્રેણિમેં સ્થિત હૈ વહ નિય
મતઃ પરાધાત હોને પર વાસિત શબ્દ દ્રવ્યોકો હી સુનતા હૈ, કેવલ

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય છે જે ભાષામાં
લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા મેરી આદિના ધ્વનિરૂપ
ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમથેણીનું તાત્પર્ય આ છે-

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમાં સમાન પક્તિનું હોવું એ શ્રેણિએ બોલનાર
વ્યક્તિની જણે દિશાઓમાં થાય છે તેમની અદરથી ભાષા પ્રથમ સમયમાં જ
લોકના અન્ત સુધી પહોંચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમથેણીમાં રહેલ શ્રોતા
ન્યાયે કોઈ શબ્દને-ભલે તે પુરુષ આદિ સંબધી હોય કે મેરી આદિ સંબધી
હોય-સાંભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાંભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની
સમથેણીમાં રહેલ નથી પણ વિશ્રેણીમાં રહેલ છે, તે નિયમતઃ પરાધાત થતા
વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાંભળે છે ક્ષત નિશ્ચત શબ્દોને નહીં, કારણ કે તે

સપતિ મતિજ્ઞાનપર્યાયશબ્દાનાહ—‘ઈહા૦’ ઇત્યાદિ । ઈહનમ્ ઈહા=સદર્થ-
પર્યાલોચનમ્ । અપોહ.=નિઘયઃ । વિમર્શ=વિમર્શનમ્-અવાયાત્ પૂર્વે ઈહાયાધો-
ત્તરઃ પ્રાય’ ‘શિરઃ’ગ્ણ્યનાદયઃ પુરુષધર્મા ઈહ ન ઘટન્તે’-ઇતિ સમત્યય’, ઈહાઽ-
વાયમધ્યવર્તો પ્રત્યય ઇત્યર્થઃ । તથા-માર્ગણા-અન્વયધર્માન્વેષણરૂપા । ચ શબ્દઃ
સમુચ્ચયાર્થઃ । ગવેષણા=વ્યતિરેકધર્માઽઽલોચનમ્ । તથા-સજ્ઞા-સજ્ઞાન, વ્યજ્ઞનાવ
પ્રહોત્તરકાલમાધી મતિવિશેષ ઇત્યર્થઃ । સ્મૃતિ =સ્મરણ-પૂર્વાનુભૂતાર્થાલ્લમ્બન પ્રત્યય-

નિસૃત શબ્દોં કો નહીં, કારણ કે વે શ્રેણિકે અનુમાર ગમન કર જાતે હૈ
ઔર उनमें प्रतिधातका उस समय अभाव रहता है ॥ ७ ॥

अब मतिज्ञानके पर्यायवाची शब्दों को सूत्रकार घनलाते हैं—
‘ईहा०’ इत्यादि ।

મતિજ્ઞાનકે પર્યાયવાચી નૌ નામ ઇસ પ્રકાર હૈ—ઈહા ૧, અપોહ ૨,
વિમર્શ ૩, માર્ગણા ૪, ગવેષણા ૫, સંજ્ઞા ૬, સ્મૃતિ ૭, મતિ ૮, પ્રજ્ઞા ૯ ।
સદર્થકા વિચાર કરના ઇસકા નામ ઈહા ૧, ઉસ વસ્તુકા નિશ્ચય હો
જાના અપોહ ૨, અવાય કે પરિહે એવ ઈહાકે યાદ હોનેવાલે વિચારકે
નામ વિમર્શ ૩, એવ અન્વય ધર્મોં કા અન્વેષણ કરના માર્ગણા હૈ ૪ ।
વ્યતિરેક ધર્મોં કી આલોચના કરના ઇસકા નામ ગવેષણા હૈ ૫ । વ્યજ્ઞ-
નાવગ્રહકે ઉત્તરકાલમેં જો મતિવિશેષ હોતા હૈ વહ સજ્ઞા હૈ ૬ । પૂર્વ મેં
અનુભૂત અર્થકા સ્મરણ કરના ઇસકા નામ સ્મૃતિ હૈ ૭ । અર્થકા પરિ-
ચ્છેદ હો જાને પર મી ઉસ અર્થકે સૂક્ષ્મ ધર્મોં કા આલોચન કરના

શ્રેણિ પ્રમાણે ઝમન કરે છે અને તેમનામા તે સમયે પ્રતિધાતનેા અભાવ
રહે છે ॥ ૫ ॥

હવે મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો સૂત્રકાર બતાવે છે—“ઈહા” ઇત્યાદિ

મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી નવ નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) ઈહા, (૨) અપોહ,
(૩) વિમર્શ, (૪) માર્ગણા, (૫) ગવેષણા, (૬) સજ્ઞા, (૭) સ્મૃતિ, (૮) મતિ
અને (૯) પ્રજ્ઞા (૧) અર્થનેા વિચાર કરવો તેનું નામ ‘ઈહા’ (૨) તે વસ્તુનેા
નિશ્ચય થઈ જવો તેનું નામ “અપોહ” (૩) અચાચની પહેલા અને ઈહાની
પછી થનાર વિચારનું નામ “વિમર્શ” (૪) અને અન્વયધર્મોનું અન્વેષણ કરવું તે
“માર્ગણા” છે (૫) વ્યતિરેક ધર્મોની આલોચના કરવી તેનું નામ “ગવેષણા”
છે (૬) વ્યજ્ઞનાવગ્રહના ઉત્તર કાળમા જે મતિવિશેષ થાય છે તેનું નામ “સજ્ઞા”
છે (૭) પૂર્વે અનુભવેલ અથવા સ્મરણ કરવું તેનું નામ “સ્મૃતિ” છે (૮)
અર્થનેા પરિચ્છેદ થઈ જવા પછી પણ તે અર્થના સૂક્ષ્મધર્મોનું આલોચન કરવું

અવર્ણાત્મિકા ચ । તત્ર વર્ણાત્મિકા લોચવ્યવહારરૂપા, અવર્ણાત્મિકા ચ મેરીમાઝા
રાદિરૂપા । તસ્યા સમા શ્રેણય'-ભાષાસમશ્રેણય' । ૬૨ શ્રેણયઃ ક્ષેત્રપ્રદેશે પક્ક્ય
ઉચ્યન્તે । તાશ્ચ સર્વસ્યૈવ ભાષમાણસ્ય પદસુ દિસુ વિધન્તે । યામુ શ્રેણિપુ નિઃસૃતા
સતી ભાષા પ્રથમસમય ણ્વ લોકાન્તમનુષાવતિ, તા ઇત'='ગત-પ્રાપ્ત'-ભાષાસમ
શ્રેણીત'='ભાષાસમશ્રેણિવ્યવસ્થિત' इत्यर्थ, यं शब्दं=पुरुषादिसम्बन्धिनं भेर्यादि
सम्बन्धिनं वा शृणोति=जानाति, यत्तच्छब्दयोर्नित्यसम्बन्धात् स मिश्रित शृणोति-
निःसृतशब्द द्रव्यभाविताऽपान्तरालस्थशब्दद्रव्यमित्यर्थ । વિથેણિ પુન ઇત ઇતિ
યોજ્યમ્ । વિથેણિમ્ ઇતઃ=ગત-પ્રાપ્ત-વિથેણિવ્યવસ્થિત' इत्यर्थ. । અયત્ત-વિથે
ણિસ્થિતો વિથેણિરિત્યુચ્યતે, પદેઽપિ પદાવયવપ્રયોગદર્શનાત્, યથા-'મીમસેન
સેન, સત્યમામા મામા' इति । સ તુ નિયમાત્ પરાઘાતે સતિ શ્વદ્ શ્રુણોતિ । અય માવઃ
યાનિ ઘાસિતાનિ શ્વદ્દ્રવ્યાણિ તાન્યેવ નિ સૃતશ્વદ્દ્રવ્યાભિઘાતે સતિ શ્રુણોતિ,
ન તુ નિઃસૃતાનિ કેવલાનિ, તેપામનુશ્રેણિગમનાત્ પ્રતિઘાતાભાવાચ્ચેતિ ॥૫॥

और अवर्ण स्वरूपसे दो प्रकारकी होती है । जिस भाषामें लोकव्यवहार
चलता है वह वर्णात्मक भाषा है, तथा मेरी आदिकी ध्वनिरूप भाषा
अवर्णस्वरूप है । भाषाकी समश्रेणी का तात्पर्य है-भाषाके क्षेत्रप्रदेशमें
समान पक्तिका होना । ये श्रेणिया बोलनेवाले व्यक्तिकी छहों दिशाओं
में हुआ करती हैं । इन्हीं में से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके
अन्त तक पहुंच जाती है, अत भाषाकी समश्रेणिमें व्यवस्थित हुआ
जय किसी शब्दको चाहे वह पुरुष आदि संबंधी हो या मेरी आदि
संबंधी हो सुनता है तो वह उसे मिश्रित ही सुनता है । तथा जो व्यक्ति
भाषाकी समश्रेणीमें स्थित नहीं है किन्तु विथेणिमें स्थित है वह निय-
मत पराघात होने पर वासित शब्द द्रव्योंको ही सुनता है, केवल

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય છે એ ભાષામાં
લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા મેરી આદિના ધ્વનિરૂપ
ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમશ્રેણીનું તાત્પર્ય આ છે-

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમાં સમાન પક્તિનું હોવું એ શ્રેણિઓ બોલનાર
વ્યક્તિની છબે દિશાઓમાં થાય છે તેમની અંદરથી ભાષા પ્રથમ સમયમાં જ
લોકના અન્ત સુધી પહોંચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમશ્રેણિમાં રહેલ શ્રોતા
જ્યારે કાઈ શબ્દને-બલે તે પુરુષ આદિ સંબંધી હોય કે મેરી આદિ સંબંધી
હોય-સાંભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાંભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની
સમશ્રેણિમાં રહેલ નથી પણ વિથેણિમાં રહેલ છે, તે નિયમત. પરાઘાત થતા
વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાંભળે છે ફક્ત નિસૃત શબ્દોને નહીં, કારણ કે તે

સમતિ મતિજ્ઞાનપર્યાયશબ્દાનાહ—‘ઈહા૦’ ઇત્યાદિ । ઈહનમ્ ઈહા=સદર્થ-પર્યાલોચનમ્ । અપોહ=નિશ્ચયઃ । વિમર્શઃ=વિમર્શનમ્-અવાયાત્ પૂર્વ ઈહાયાથો-ત્તર. પ્રાયઃ ‘શિર,કણ્ઠ્યનાદય. પુરુષધર્મા ઈહ ન ઘટન્તે’-ઠતિ સમત્યય’, ઈહાઽ-વાયમધ્યવર્તી પ્રત્યય ઇત્યર્થ. । તથા-માર્ગણા-અન્વયધર્માન્વેષણરૂપા । ચ શબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થ । ગવેષણા=વ્યતિરેકધર્માઽઽલોચનમ્ । તથા-સજ્ઞા-સજ્ઞાન, વ્યજ્ઞનાવ પ્રહોત્તકાલમાવી મતિવિશેષ ઇત્યર્થ’ । સ્મૃતિ =સ્મરણ-પૂર્વાનુભૂતાર્થાભિમ્વન પ્રત્યય-

નિસૃત શબ્દોં કો નહીં, કારણ કે જે શ્રેણિકે અનુસાર ગમન કર જાતે હૈં
ઔર उनमें प्रतिघातका उस समय अभाव रहता है ॥ ५ ॥

અય મતિજ્ઞાનકે પર્યાયવાચી શબ્દોં કો સૂત્રકાર યતલાતે હૈં—
‘ઈહા૦’ ઇત્યાદિ ।

મતિજ્ઞાનકે પર્યાયવાચી નૌ નામ ઇસ પ્રકાર હૈં—ઈહા ૧, અપોહ ૨, વિમર્શ ૩, માર્ગણા ૪, ગવેષણા ૫, સંજ્ઞા ૬, સ્મૃતિ ૭, મતિ ૮, પ્રજ્ઞા ૯ । સદર્થકા વિચાર કરના ઇસકા નામ ઈહા ૧, ઉસ વસ્તુકા નિશ્ચય હો જાના અપોહ ૨, અવાય કે પહિલે એવ ઈહાકે યાદ હોનેવાલે વિચારકે નામ વિમર્શ ૩, એવ અન્વય ધર્મોં કા અન્વેષણ કરના માર્ગણા હૈ ૪ । વ્યતિરેક ધર્મોં કી આલોચના કરના ઇસકા નામ ગવેષણા હૈ ૫ । વ્યજ્ઞ-નાયપ્રહકે ઉત્સરકાલમેં જો મનિવિશેષ હોતા હૈ વહ સજ્ઞા હૈ ૬ । પૂર્વ મેં અનુભૂત અર્થકા સ્મરણ કરના ઇસકા નામ સ્મૃતિ હૈ ૭ । અર્થકા પરિ-ચ્છેદ હો જાને પર મી ઉસ અર્થકે સૂક્ષ્મ ધર્મોં કા આલોચન કરના

મેષ્ટિ પ્રમાણે ગમન કરે છે અને તેમનામા તે સમયે પ્રતિઘાતનેા અભાવ રહે છે ॥ ૫ ॥

હવે મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો સૂત્રકાર બતાવે છે—“ઈહા” ઇત્યાદિ મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી નવ નામ આ પ્રમાણે છે—(૧) ઈહા, (૨) અપોહ, (૩) વિમર્શ, (૪) માર્ગણા, (૫) ગવેષણા, (૬) સંજ્ઞા, (૭) સ્મૃતિ, (૮) મતિ અને (૯) પ્રજ્ઞા (૧) સદર્થનેા વિચાર કરવો તેનુ નામ ‘ઈહા’ (૨) તે વસ્તુનેા નિશ્ચય થઈ જવો તેનુ નામ “અપોહ” (૩) અવાયની પહેલા અને ઈહાની પછી થનાર વિચારનુ નામ “વિમર્શ” (૪) અને અન્વયધર્મોનુ અન્વેષણ કરવું તે “માર્ગણા” છે (૫) વ્યતિરેક ધર્મોની આલોચના કરવી તેનુ નામ “ગવેષણા” છે (૬) વ્યજ્ઞનાવપ્રહના ઉત્તર કાળમા જે મતિવિશેષ થાય છે તેનુ નામ “સજ્ઞા” છે (૭) પૂર્વે અનુભવેલ અર્થનુ સ્મરણ કરવું તેનુ નામ “સ્મૃતિ” છે (૮) અર્થનેા પરિચ્છેદ થઈ ગયા પછી પણ તે અર્થના સૂક્ષ્મધર્મોનુ આલોચન કરવું

વિશેષ । મતિ = મનન — કથચિદર્થપરિચ્છેદેડપિ સૂક્ષ્મધર્માલોચનરૂપા મુદ્ધિઃ । તથા — પ્રજ્ઞા = વિશિષ્ટધર્મોપશમનન્યા પ્રમૂતવસ્તુગતયથાથસ્થિતધર્માલોચનરૂપા સચિત્ । સર્વમિદમામિનિબોધિકં મતિજ્ઞાનમિત્યર્થઃ । કથચિત્ કિંચિદ્ મદદર્શનેડપિ તત્ત્વતઃ સર્વે મતિજ્ઞાનમેવેદમિતિ ખ્યાન ॥ ૬ ॥

તદેતત્ આમિનિબોધિકજ્ઞાનપરોક્ષમ્ । તદેતન્મતિજ્ઞાન ઘર્ણિતમિતિ શેષ ॥ મૂ० ૩૬ ॥

સમતિ સફલચરણકરણક્રિયાધારશ્રુતજ્ઞાનસ્વરૂપ ઘર્ણયતિ—

મૂલમ્—સે કિં ત સુચનાણપરોક્ષવ? સુચનાણપરોક્ષવ ચોદસત્રિહ પળજત, ત જહા—અક્ષરસુચ ૧, અળક્ષરસુચ ૨, સણિણસુચ ૩, અસણિણસુચ ૪, સમ્મસુચ ૫, મિચ્છાસુચ ૬, સાદ્ય ૭, અણાદ્ય ૮, સપજ્જવાસિય ૯, અપજ્જવાસિય ૧૦, ગમિય ૧૧, અગમિય ૧૨, અગપવિદ્ ૧૩, અળગપવિદ્ ૧૪ ॥ સૂ० ૩૭ ॥

છાયા—અથ કિં તચ્છુતજ્ઞાનપરોક્ષમ્ ? શ્રુતજ્ઞાનપરોક્ષ ચતુર્દશવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—અક્ષરશ્રુતમ્ ૧, અનક્ષરશ્રુતમ્ ૨, સન્નિશ્રુતમ્ ૩, અસન્નિશ્રુતમ્ ૪, સમ્યક્શ્રુતમ્ ૫, મિથ્યાશ્રુતમ્ ૬, સાદિકમ્ ૭, અનાદિકમ્ ૮, સપર્યવસિતમ્ ૯, અપર્યવસિતમ્ ૧૦, ગમિકમ્ ૧૧, અગમિકમ્ ૧૨, અદ્વપચિદ્ ૧૩, અનદ્વપચિદ્ ૧૪ ॥ મૂ० ૩૭ ॥

મતિ ૮ । તથા ઉસ પદાર્થકે યથાર્થ પ્રમૂલ ધર્મોં કા વિચાર કરના પ્રજ્ઞા હૈ? યે સય મનિજ્ઞાનકે હી પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ । યથાપિ ફનમેં જ્ઞાન્વિક મેદ હૈ તો સી મતિજ્ઞાનરૂપતા કી સમાનતા હોનેસે યે સય મતિજ્ઞાન સ્વરૂપ હી હૈ । યહ આમિનિબોધિક જ્ઞાન પરોક્ષજ્ઞાન હૈ । ફસ તરહ મતિજ્ઞાનકા ઘર્ણન કિયા ॥ મૂ० ૩૬ ॥

અથ સકલ ચરણ કરણક્રિયાકે આધારમૂલ શ્રુતજ્ઞાનકા ઘર્ણન કરતે હૈ—‘સે કિં ત સુચનાણ પરોક્ષવં ?’ ઇત્યાદિ ।

તે “મતિ” છે (૮) તથા તે પદાર્થને યથાર્થ પ્રમૂલ ધર્મના વિચાર કરવો તે “પ્રજ્ઞા” છે જો બધા મતિજ્ઞાનનાં જ પર્યાયવાચી શબ્દો છે જો કે તેમનામાં શાબ્દિક ભેદ છે તો પણ મતિજ્ઞાન રૂપતાની સમાનતા હોવાથી જો બધા મતિજ્ઞાન સ્વરૂપ જ છે આ આમિનિબોધિક જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન છે આ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનનું વર્ણન કરાયું ॥ મૂ० ૩૬ ॥

હવે સકળ ચરણ કરણ ક્રિયાના આધારમૂલ શ્રુતજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે—
“સે કિં ત સુચનાણ પરોક્ષવં ?” ઇત્યાદિ

ટીકા—‘સે કિં ત મુચનાણપરોક્ષ’ ઇતિ । અથ કિં તન શ્રુતજ્ઞાનપરોક્ષ-મિતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—શ્રુતજ્ઞાનપરોક્ષ=શ્રુતજ્ઞાનરૂપ પરોક્ષજ્ઞાન ચતુર્દશધિ પદ્મપ્ત=ધીર્યકરૈઃ પરૂપિતમ્ । તદ્ યથા—અક્ષરશ્રુતમ્ ૧, અનક્ષરશ્રુતમ્ ૨ ઇત્યાદિ । एतेषां મેદાના સ્વરૂપમગ્રે વક્ષ્યતે । અક્ષરશ્રુતાનક્ષરશ્રુતમેદદ્વયે સન્નિશ્ચાદીનાં શ્લેષમે-દાનામન્તર્માર્થેઽપિ પૃથગુપન્યાસો મન્દમતીનાં શિષ્યાણામનુગ્રહાયકૃત ઇતિ ॥૪૦૩૭॥

અય સૂત્રકાર* શ્રુતજ્ઞાનમ્ય ચતુર્દશ મેદાન્ વર્ણયતિ—

મૂલમ્—સે કિં ત અક્ષરસુચ ? । અક્ષરસુચ તિવિહ પળ્લત્ત । ત જહા—સન્નક્ષર ૧, વજળક્ષર ૨, લલ્હિઅક્ષર ૩ । સે કિ ત સન્નક્ષર ? સન્નક્ષર—અક્ષરસ્સ સઠાણાગિર્ઠ, સે ત સન્ન-ક્ષર । સે કિં ત વજળક્ષર ? । વજળક્ષર—અક્ષરસ્સ વજ-ળાભિલાવો । સે ત વજળક્ષર । સે કિં ત લલ્હિઅક્ષર ? । લલ્હિઅક્ષર—અક્ષરલલ્હિયસ્સ લલ્હિ અક્ષર સમુપ્પવ્જઙ્ઠ । ત છલ્લિવિહ પળ્લત્ત ત જહા—સોઠ્ઠિદિયલલ્હિ—અક્ષર, ચર્ધિસ્થદિય-લલ્હિ અક્ષર, ઘાળિંદિયલલ્હિ અક્ષર, રસણિંદિયલલ્હિ—અક્ષર, ફાસિંદિયલલ્હિ અક્ષર, નોઠ્ઠિદિયલલ્હિ—અક્ષર । સે ત લલ્હિ-અક્ષર, સે ત અક્ષરસુચ ।

પૂર્વવર્ણિત શ્રુતજ્ઞાન કિ જિસકા પરોક્ષરૂપસે વર્ણન કિયા ગયા હૈ ઉસકા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—શ્રુતજ્ઞાન કિ જિસકો પરોક્ષ કહા ગયા હૈ વહ ચૌદહ પ્રકારકા કહા ગયા હૈ । ઘે ચૌદહ પ્રકાર યે હૈ—અક્ષરશ્રુત ૧, અનક્ષરશ્રુત ૨, સંજ્ઞીશ્રુત ૩, અસંજ્ઞીશ્રુત ૪, ઇત્યાદિ ॥ ૪૦૩૭ ॥

પૂર્વ વર્ણિત શ્રુતજ્ઞાન કે જેનું પરોક્ષરૂપે વર્ણન કરાયું છે, તેનું શ્રુત સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—શ્રુતજ્ઞાન કે જેને પરોક્ષ કહેવાયું છે તે ચૌદ પ્રકારનું છે તે ચૌદ પ્રકાર બધા પ્રમાણે છે—(૧) અક્ષર શ્રુત, (૨) અનક્ષર શ્રુત, (૩) સંજ્ઞીશ્રુત, (૪) અસંજ્ઞીશ્રુત. ઇત્યાદિ ॥ ૪૦૩૭ ॥

સે કિં ત અણક્વરસુય ? । અણક્વરસુય અણેગવિહ
પણ્ણત્ત । ત જહા—

ગાહા—ઉત્તસિય નીસસિય, નિચ્છૂઠ્ઠા સ્વાસિય ચ છીય ચ ।

નિસ્સિધિયમણુસાર, અણક્વર છેલિયાઈય ॥ ૧ ॥

સે ત્તઅણક્વરસુય ॥ સૂ૦ ૩૮ ॥

છાયા—અથ કિં તદક્ષરશ્રુતમ્ ? । અક્ષરશ્રુત ત્રિવિધ મહત્તમ્ । તદ્ યથા—
સજ્ઞાક્ષરં ૧, વ્યજ્ઞનાક્ષર ૨, લઙ્ઘ્યક્ષર ૩ । અથ કિં તત્ સજ્ઞાક્ષરમ્ ? । સજ્ઞાક્ષરમ્—
અક્ષરસ્ય સંસ્થાનાઽઙ્કતિ । તદેતત્ સજ્ઞાક્ષરમ્ । અથ કિં તદ્ વ્યજ્ઞનાક્ષરમ્ ? ।
વ્યજ્ઞનાક્ષરમ્—અક્ષરસ્ય વ્યજ્ઞનામિલાપ । તદેતત્ વ્યજ્ઞનાક્ષરમ્ । અથ કિં તદ્
લઙ્ઘ્યક્ષરમ્ ? । લઙ્ઘ્યક્ષરમ્—અક્ષરલઙ્ઘ્યક્ષરસ્ય લઙ્ઘ્યક્ષરં સમુત્પદ્યતે । તત્ વરુષિષં
મહત્ત, તદ્ યથા—શ્રોત્રેન્દ્રિયલઙ્ઘ્યક્ષરમ્ ૧, ચક્ષુરિન્દ્રિયલઙ્ઘ્યક્ષરમ્ ૨, ઘ્રાણેન્દ્રિ-
યલઙ્ઘ્યક્ષરમ્ ૩, રસનેન્દ્રિયલઙ્ઘ્યક્ષરમ્ ૪, સ્પર્શેન્દ્રિયલઙ્ઘ્યક્ષરમ્ ૫, નોઃન્દ્રિયલઙ્ઘ્ય
ક્ષરમ્ ૬ । તદેતલ્લઙ્ઘ્યક્ષરમ્ । તદેતદક્ષરશ્રુતમ્ ।

અથ કિં તદનક્ષરશ્રુતમ્ ? । અનક્ષરશ્રુતમનેકવિધ મહત્તમ્ । તદ્ યથા—

ગાયા—ઉચ્છ્વાસિત નિઃશ્વાસિત, નિષ્ઠૂત કાસિત ચ શ્રુત ચ ।

નિસ્સિદ્ધિત્તમનુસાર, અનક્ષરં ચેલિતાવિકમ્ ॥ ૧ ॥

તદેતદનક્ષરશ્રુતમ્ ॥ સૂ૦ ૩૮ ॥

ટીકા—‘ સે કિં ત અક્વરસુયં ’ ઇતિ । અથ કિં તદ્ અક્ષરશ્રુતમિતિ । પૂર્વ
નિર્દિષ્ટસ્યાક્ષરશ્રુતસ્ય કિં સ્વરૂપમિત્યર્થઃ । ઉત્તરમાહ—‘ અક્વરસુય તિવિદં
પણ્ણત્ત ’ ઇત્યાદિ । અક્ષરશ્રુત ત્રિવિધં મહત્તમ્ । તદ્ યથા—સજ્ઞાક્ષરં, વ્યજ્ઞનાક્ષરં,

અથ સૂત્રકાર શ્રુતજ્ઞાનકે ચોદહ મેદોંકા ઘર્ણન કરતે હૈ—‘ સે કિં તં
અક્વર સુયં ૦ ? ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રશ્ન—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અક્ષરશ્રુતકા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—પૂર્વનિર્દિષ્ટ
અક્ષરશ્રુત ત્રીન પ્રકારકા યતલાયા ગયા હૈ । ઊસકે ત્રીન પ્રકાર યે હૈ ।

હવે સૂત્રકાર શ્રુતજ્ઞાનના ચોદ લોકનુ વર્ણન કરે છે—“ સે કિં ત અક્વર
સુય ? ” ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અક્ષરશ્રુતનુ શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અક્ષરશ્રુત ત્રણ પ્રકારનુ બતાવ્યું છે તે ત્રણ પ્રકારે.

લઘ્યક્ષર ચ । નનુ અક્ષરશ્રુતમિત્યસ્ય કઃ શબ્દાર્થઃ ? , ઉચ્યતે—ન ક્ષરતિ—ન ચલ-
ત્યનુપયોગેઽપિ ન વિનશ્યતિ—इत्यक्षर—सामान्यज्ञानम् । तदि जीवस्वभावतयाऽनु-
पयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवते । यद्यपि मत्पादिक सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर भवति,
तथापीह श्रुतज्ञानस्य प्रस्तावादक्षर श्रुतज्ञानमेव द्रष्टव्यम् । अस्य श्रुतज्ञानरूपस्य भा-
वाक्षरस्य कारण चाकारादिवर्णवृन्दम्, सतोऽकारादिवर्णोऽप्युपचारादक्षरमुच्यते ।
तस्मात्—अक्षर—ज्ञानरूपं च तच्छ्रुतम् अक्षरश्रुतं—भावश्रुतमित्यर्थः । तथा—अक्षरम्=
अकारादिवर्णरूपं श्रुतम्—अक्षरश्रुत, द्रव्यश्रुतमित्यर्थः । अक्षरश्रुतमित्यनेन द्रव्य-
श्रुत, भावश्रुतमितिद्वय बोध्यम् । तत्र द्रव्यश्रुतस्य द्वौ भेदौ । सप्ताक्षर, व्यञ्जनाक्षर
च । भावश्रुतं च लघ्व्यक्षररूपमिति बोध्यम् ।

સંજ્ઞાક્ષરશ્રુત ૧, વ્યજ્ઞનાક્ષરશ્રુત ૨, એવ લઘ્વ્યક્ષરશ્રુત ૩ । અક્ષર શબ્દકા
કયા અર્થ હૈ ? અક્ષર શબ્દકા અર્થ હૈ—સામાન્ય જ્ઞાન । અનુપયોગ અવસ્થા
મેં મી જો નષ્ટ નહીં હોતા હૈ વહ અક્ષર હૈ, એસી અક્ષરકી વ્યુત્પત્તિ હૈ ।
જ્ઞાન સામાન્ય જીવકા લક્ષણ હૈ, અતઃ અક્ષર શબ્દકા વાચ્યાર્થ સામાન્ય
જ્ઞાન હોતા હૈ । યદ્યપિ મતિજ્ઞાન આદિ સમસ્ત વિશેષ જ્ઞાન સામાન્યરૂપ
સે અક્ષર રૂપ હૈં તૌ મી યહા શ્રુતજ્ઞાનકા સંબધ ચલ રહા હૈ અતઃ “અક્ષર”
સે શ્રુતજ્ઞાન હી યહાં ગૃહીત હુઆ હૈ અન્ય જ્ઞાન નહીં । હસ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ
ભાવાક્ષરકા કારણ અકાર આદિ વર્ણસમૂહ હૈ, અતઃ અકાર આદિ વર્ણ
મી ઉપચારસે અક્ષરરૂપ માન લિયે ગયે હૈં, હસ લિયે જ્ઞાનરૂપ જો શ્રુત
હૈ વહ અક્ષરશ્રુત—ભાવશ્રુત હૈ । ઔર હસ ભાવશ્રુતકા કારણ હોનેસે અકા-
રાદિ અક્ષર દ્રવ્યશ્રુત હૈ । અક્ષરશ્રુતપદસે દ્રવ્યશ્રુત ઔર ભાવશ્રુત હન

નીચે પ્રમાણે છે—(૧) સપ્તાક્ષર શ્રુત, (૨) વ્યજ્ઞનાક્ષર શ્રુત, અને (૩) લઘ્વ્યક્ષર
શ્રુત અક્ષર શબ્દનો શો અર્થ છે ? અક્ષર શબ્દનો અર્થ “સામાન્ય જ્ઞાન” છે
અનુપયોગ અવસ્થામાં પણ જે નાશ પામતું નથી તે અક્ષર છે, કોવી અક્ષરની
વ્યુત્પત્તિ છે જ્ઞાનસામાન્ય છવનું લક્ષણ છે, તેથી અક્ષર શબ્દનો વાચ્યાર્થ
સામાન્યજ્ઞાન થાય છે જો કે મતિજ્ઞાન આદિ સમસ્ત વિશેષજ્ઞાન સામાન્યરૂપે
અક્ષરરૂપ છે, તો પણ બહી શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય આવી રહ્યો છે, તેથી “અક્ષર”
વડે બહી શ્રુતજ્ઞાન જ બંધાયું કરાયું છે, બીજું જ્ઞાન બહી આ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ
ભાવાક્ષરનું કારણ અકાર આદિ વર્ણસમૂહ છે, તેથી આકાર આદિ વર્ણ પણ
ઓપચારિક રીતે અક્ષરરૂપ માની લેવામાં આવ્યા છે, તે કારણે જ્ઞાનરૂપ જે શ્રુત
છે તે અક્ષરશ્રુત—ભાવશ્રુત છે અને આ ભાવશ્રુતનું કારણ ભાવાધી અકારાદિ અક્ષર
દ્રવ્યશ્રુત છે અક્ષરશ્રુત પદથી દ્રવ્યશ્રુત અને ભાવશ્રુત જો બન્ને બંધાયું કરાયા

अयं किं तत् सज्ञाक्षरम् ? इति शिष्यप्रश्नः ? । उत्तरमाह—‘समस्तर’
इत्यादि। सज्ञाक्षरम् — अक्षरस्य = अकारादेर्वर्णस्य सम्भानाऽऽकृतिः—अयमर्थ—
सम्भानम्—अवबोध—सज्ञा, अथवा—सम्भायतेऽनयेति सज्ञा, तत्कारणम्—अक्षर सज्ञा
क्षरम् । सज्ञायाश्च — कारणमाकृतिविशेषः, आकृतिविशेष एव नाम्नः कारणाद्
व्यवहरणाच्च । ततोऽक्षरस्य पट्टिकादौ लिखितस्य सम्भानाकृतिः सज्ञाऽक्षरमुच्यते ।
तच्च ब्राह्मणादिलिपिभेदतोऽनेकप्रकारम् । तच्च समवायाङ्गसूत्रेऽष्टादशे समवाये
द्रष्टव्यम् । तदेतत् सज्ञाक्षर वर्णितम् ।

दोनોં का ग्रहण हुआ है, इनमें द्रव्यश्रुतके संज्ञाक्षर एवं व्यञ्जनाक्षर, ये
दो भेद हैं । तथा भावश्रुतका लब्ध्याक्षररूप एक भेद है, कारण—भावभूत
लब्ध्याक्षररूप होता है ।

फिर शिष्य पूछता है—पूर्वनिर्दिष्ट सज्ञाक्षरका क्या स्वरूप है ?
उत्तर—अकार आदि वर्णका जो संस्थाना कृति—रचना विशेष है वह
संज्ञाक्षर है । संज्ञा शब्दका अर्थ—अवबोध—ज्ञान है, अथवा जिसके द्वारा
पदार्थका भान होता है वह सज्ञा है, इसका जो कारण है वह संज्ञाक्षर
है । सज्ञाका कारण आकृति विशेष होता है । आकृति विशेषमें ही तो
नाम किया जाता है, और व्यवहारमें भी उसे ही काममें लिया जाता है,
इसलिये पट्टिका आदिमें लिखित अक्षर की जो संस्थानाकृति है वह सज्ञा
क्षर है, ऐसा इसका फलितार्थ होता है । यह सज्ञाक्षर ब्राह्मी आदि लिपि
के भेदसे अठारह प्रकारका बतलाया गया है । यह बात समवायाङ्ग सूत्रमें
अठारहवें समवायमें कही गई है, अतः जिज्ञासुओं को वहाँ देख लेना

છે, તેમનામાં દ્રવ્યશ્રુતના સંજ્ઞાક્ષર અને વ્યંજનાક્ષર એ બે ભેદ છે, તથા ભાવ
શ્રુતના લબ્ધ્યાક્ષર રૂપ એકે ભેદ છે કારણ કે ભાવશ્રુત લબ્ધ્યાક્ષર રૂપ હોય છે
વળી શિષ્ય પૂછે છે—પૂર્વનિર્દિષ્ટ સંજ્ઞાક્ષરનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અકાર આદિ વર્ણની જે સંસ્થાકૃતિ—રચના વિશેષ છે તે સંજ્ઞા
ક્ષર છે સંજ્ઞા શબ્દનો અર્થ—અવબોધ—જ્ઞાન છે અથવા જેના દ્વારા પદાર્થનું
ભાન થાય છે તે સંજ્ઞા છે તેનું જે કારણ છે તે સંજ્ઞાક્ષર છે સંજ્ઞાનું કારણ
આકૃતિ વિશેષ હોય છે આકૃતિવિશેષમાં જ તો નામ કરાય છે, અને વ્યવહારમાં
પણ તેને જ કામમાં લેવાય છે તે કારણે પાટી આદિમાં લખેલ અક્ષરની જે
સંસ્થાનાકૃતિ છે તે સંજ્ઞાક્ષર છે એવો તેના ફલિતાર્થ થાય છે આ સંજ્ઞાક્ષર
બ્રાહ્મી આદિ લિપિના ભેદથી અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે આ વાત સમવાયાજ
સૂત્રના અઠારમા અધ્યયનમાં કહી છે, તેથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યાં ભેઠ લેવી

અથ કિં તત્ત્વ વ્યંજનાક્ષરમ્ ? इति शिष्य प्रश्न । उत्तरमाह ' वज्रणक्खर० ' इत्यादि । व्यंजनाक्षरम्-अक्षरस्य व्यंजनामिलाप इति । व्यञ्ज्यते-प्रकाश्यते-अने-नार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनम्-उच्चार्यमाणमकारादिक वर्णजातम्, तस्य विवक्षितार्थाभिव्यञ्जकत्वात् । व्यञ्जनं च तदक्षरं चेति व्यंजनाक्षरम् । अमुमर्थमाश्रित्याह ' वज्रणक्खर अक्खरस्स वंजणामिलापो ' इति । व्यंजनाक्षरमक्षरस्य व्यञ्जनामिलापः । अक्षरस्य=अकारादेर्वर्णसमूहस्य, व्यञ्जनामिलापः-व्यञ्जनेन=व्यञ्जकत्वेन, अभिलापः=उच्चारणम् । अर्थव्यञ्जकत्वेनोच्चार्यमाणमकारादिवर्णजातमित्यर्थः ।

इह प्रसङ्गवशाद् व्यंजनाक्षरस्य मेदा प्रदर्श्यन्ते —

अर्थाभिव्यञ्जकं तद् व्यंजनाक्षरं द्विविधम्-यथार्थनियतम्, अयथार्थनियतं च । तत्र-यथार्थनियतम्-अन्वर्थयुक्तम् । यथा-क्षपयतीति क्षपणः=मुनि, तपसा कर्म-चाहिये । इत्थं प्रकार यह सज्ञाक्षर है ? ।

प्रश्न—व्यंजनाक्षर क्या है ? उत्तर—दीपकके द्वारा जिम्न तरहसे घट प्रकाशित किया जाता है, उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थका प्रकाशन होता है वह व्यंजनाक्षर है । इस तरह उच्चार्यमाण अकार आदि समूह का नाम व्यंजनाक्षर कहा गया है, क्योंकि कि इसीके द्वारा ही विवक्षित अर्थका बोध हुआ करता है । व्यंजनाक्षर भूत यथार्थनियत १ और अयथार्थनियत २ के मेदसे दो प्रकारका है । सार्थक नामसंपन्न जो अक्षर-होता है उसका नाम यथार्थनियत है जैसे क्षपण शब्द । यह शब्द “क्षपयतीति क्षपण ” जो कर्मों को नष्ट करे यह क्षपण-मुनि कहलाता है, इस सार्थक नाम वाला है, इसलिये इस शब्द को अपने अर्थ के साथ नियत माना गया है । इसी तरह तपन-सूर्य आदि शब्द भी इसी तरह के

આ પ્રકારનું આ સજ્ઞાક્ષર છે (૧)

પ્રશ્ન—વ્યંજનાક્ષર શું છે ? ઉત્તર—જે રીતે હીવા વડે ઘડાને પ્રકાશિત કરાય છે એજ રીતે જેના દ્વારા અર્થ પ્રકાશિત થાય છે, તે વ્યંજનાક્ષર છે આ રીતે ઉચ્ચાર્યમાણ અક્ષર આદિ સમૂહનું નામ વ્યંજનાક્ષર કહેલ છે, કારણ કે તેના દ્વારા જ વિવક્ષિત અર્થનો બોધ થાય છે વ્યંજનાક્ષરશ્રુતના જે સેદ છે—(૧) યથાર્થ નિયત, અને (૨) અયથાર્થ-નિયત. સાર્થક નામ સંપન્ન જે અક્ષર હોય છે, તેનું નામ યથાર્થ નિયત છે જેમકે ક્ષપણ શબ્દ. આ શબ્દ “ક્ષપયતીતિ ક્ષપણ ” જે કર્મોનો ક્ષય કરે તે ક્ષપણ-મુનિ કહેવાય છે એ સાર્થક નામવાળો છે, તે કારણે એ શબ્દને પોતાના અર્થની સાથે નિયત માનેલ છે એજ રીતે તપન આદિ શબ્દને પણ એજ પ્રકારના અણવા અપયથાર્થનિયત તે છે કે જે સાર્થક

સપક્ષવાત્ । તપતીતિ તપનઃ=સૂર્યઃ-इत्यादि । अयथार्थनियत यथा-इन्द्र न गो पायति=न पालयति, तथापीन्द्र-गोपक' कीटविशेषः । न पलमश्नाति=न मांसं भक्षति तथापि पलाशः इत्यादि ।

अथवा-तद् व्यजनाक्षर द्विविधम्-एकपर्यायम्, अनेकपर्याय च । एक' पर्यायोऽभिधेयो यस्य तदेकपर्यायम् । यथा - अलोक', स्थण्डिलम्-इत्यादि । अलोकशब्देन हि अलोकाकाशलक्षण एक एव पर्यायोऽभिधीयते । स्थण्डिलशब्देन च स्थण्डिलरूप एक एव पर्यायः । अनेके पर्याया अभिधेया यस्य तदनेक पर्यायम् । यथा-लोक इति । जगत्, भुवनम्, संसार, इत्यनेके पर्याया लोका-शब्दस्य सन्ति ।

જાનના ધાહિયે । અયથાર્થનિયત વહ છે જો સાર્થક નામવાલા નહીં હૈ-જૈસે-इन्द्रगोपक शब्द । इन्द्रगोपक कीटविशेष का नाम है । यह शब्द अपने अर्थ से संपन्न नहीं है, कारण वह इन्द्र की रक्षा थोड़े ही करता है । केवल इसका नाम ही नाम है । ऐसे अर्थशून्य शब्द अयथार्थनियत माने गये हैं । इसी तरह पलाश आदि शब्द भी इसी श्रेणी के जानना चाहिये, कारण पल-मांस को जो खाता है उसका नाम पलाश होता है, परन्तु पलाश-ढाक मांस को खाने के कारण पलाश नहीं कहा गया है किन्तु वह तो उसका नाम ही नाम है ।

અથવા-दूसरी तरह से भी व्यजनाक्षर दो प्रकार का बतलाका गया है-एक पर्याय जिसका अभिधेय-नाम होता है वह एक पर्याय वाला व्यजनाक्षर है और अनेक पर्याय जिसका अभिधेय नाम होते हैं वह अनेक पर्यायवाला व्यजनाक्षर है । एक पर्यायवाला व्यजनाक्षर अलोक स्थण्डिल आदि शब्द हैं, क्योंकि अलोक शब्द का अभिधेय-वाच्य-

નામવાળું નથી. જેમકે ઇન્દ્રગોપક શબ્દ. ઇન્દ્રગોપક ખાસ પ્રકારનું જંતુ છે તે શબ્દ પોતાના અર્થથી સંપન્ન નથી, કારણ તે ઇન્દ્રની રક્ષા થોડી જ કરે છે ! ફક્ત તેનું નામ જ એ પ્રકારનું છે જાવા અર્થશૂન્ય શબ્દ અયથાર્થનિયત મનાય છે એજ રીતે પલાશ આદિ શબ્દ પણ એજ પ્રકારના બાલુવા, કારણ કે પલ માંસને જ ખાય છે તેનું નામ પલાશ છે, પણ પલાશ-ખાખરાને માંસ ખાવાને કારણે પલાશ કહેતા નથી, પણ એ તો ફક્ત તેનું નામ જ છે અથવા બીજી રીતે પણ વ્યજનાક્ષર બે પ્રકારના બતાવ્યા છે-જેનું અભિધેય-નામ એક પર્યાય હોય છે તે એક પર્યાયવાળું વ્યજનાક્ષર છે અને જેનું અભિધેય-નામ અનેક પર્યાય હોય છે તે અનેક પર્યાયવાળું વ્યજનાક્ષર છે એક પર્યાયવાળું વ્યજનાક્ષર અલોક સ્થંડિલ આદિ શબ્દ છે. કારણ કે અલોક શબ્દનું અભિધેય-વાચ્ય

एवमेव एकाक्षरानेकाक्षरभेदेन व्यञ्जनाक्षर द्विविधम् । तत्रैकाक्षर-धीः श्रीरित्यादि । अनेकाक्षरं-वीणा, लता, माला, इत्यादि । अथवा-संस्कृतप्राकृतभाषाभेदेन द्विविधम् । यथा-वृक्षः, रुक्खो-इति । तथा-नानादेशानाश्रित्य तद् व्यञ्जनाक्षरमनेकविधम् । यथा-मागधानाम्-ओदनः, 'चावल' इति भाषा प्रसिद्धः, छाटाना 'कूरः', द्राविडानां 'चौरः', आध्रानाम्-'इडाकु'-रिति नाम प्रसिद्धम् । केवल एक अलोकाकाशरूप पर्याय ही है । इसी तरह स्थण्डिल शब्द का अभिधेय एक स्थण्डिलरूप पर्याय ही है ।

“लोक” यह व्यंजनाक्षर अनेक पर्यायवाला है, क्योंकि इसके जगत, सुवन, संसार आदि अनेक अभिधेय-नाम होते हैं ।

एकाक्षर, अनेकाक्षर, इस तरह से भी व्यंजनाक्षर दो प्रकार का घतलाया गया है । जिसमें केवल एक ही अक्षर होता है वह एकाक्षर व्यंजनाक्षर है-जैसे-धी, (बुद्धि) श्री आदि अक्षर । अनेक अक्षर जिसमें होते हैं वह अनेकाक्षर व्यंजनाक्षर है, जैसे-वीणा, लता, माला आदि शब्द ।

अथवा संस्कृत एवं प्राकृत आदि के भेद से भी यह व्यंजनाक्षर दो प्रकार का माना गया है-‘वृक्ष’ शब्द संस्कृत और ‘रुक्ख’ शब्द प्राकृत है । अथवा नाना देशों की अपेक्षा व्यंजनाक्षर अनेक प्रकार का भी घतलाया गया है-जैसे-मगधदेश में चावलों को ‘ओदन’ कहते हैं, छाटदेश में ‘कूर’ कहते हैं, द्राविडदेश में ‘चौर’ कहते हैं और आध्रदेश में ‘इडाकु’ कहते हैं ।

કેવળ એક અલોકાકાશ રૂપ પર્યાય જ છે એજ રીતે સ્થંડિલ શબ્દનું અભિધેય એક સ્થંડિલરૂપ પર્યાય જ છે

“લોક” આ વ્યંજનાક્ષર અનેક પર્યાયવાળો છે કારણ કે તેના જગત, સુવન, સંસાર આદિ અનેક અભિધેય થાય છે

એકાક્ષર, અનેકાક્ષર, આ રીતે પણ વ્યંજનાક્ષર બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે જેમાં ફક્ત એક જ અક્ષર હોય છે તે એકાક્ષર વ્યંજનાક્ષર છે જેમકે-ધી, શ્રી આદિ અક્ષર જેમાં અનેક અક્ષર હોય છે તે અનેકાક્ષર વ્યંજનાક્ષર છે; જેમકે વિણા, લતા, માલા, આદિ શબ્દ

અથવા સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત આદિના ભેદથી પણ એ વ્યંજનાક્ષર બે પ્રકારનું મનાય છે “વૃક્ષ” શબ્દ સંસ્કૃત અને “રુક્ષ” શબ્દ પ્રાકૃત છે, અથવા વિવિધ દેશોની અપેક્ષાએ વ્યંજનાક્ષર અનેક પ્રકારનું પણ બતાવ્યું છે જેમકે મગધ દેશમાં ઓખાને ‘ઓદન’ કહે છે, છાટમાં “કૂર” કહે છે દ્રાવિડ દેશમાં “ચૌર” કહે છે અને આધ્ર દેશમાં “ઈડાકુ” કહે છે

તથા—વ્યજ્ઞનાક્ષર સ્વામિધેયાદ્ મિત્રમમિત્ર ચ । તત્ર તાદાત્મ્યામાવાદ્ મિત્રમ્ । તથાદિ-ધુરશ્ચ્ચોદોગારણે, અગ્નિશ્ચ્ચોદોગારણે મોદકશ્ચ્ચોદોગારણે ચ યથા ક્રમ વદતો મુલસ્ય, શૃણ્વત શ્રવણસ્ય ન દેદો, નાપિ દાદો, નાપિ પૂરણ મત્તિ, અતો જ્ઞાયતેસ્વામિધેયાદિષ્ઠ શ્ચ્ચ' । અન્યથા—તાદાત્મ્યમદ્વાવે ધુરાદયોઽપિ તત્ર સન્તીતિ મુલસ્ય શ્રવણસ્ય ચ છેદાદિમસત્ત્વ ।

અમિત્રત્વ=સમ્પદત્વમ્ । ય ચલ સમ્પદ સ લોકેઽપ્યમિત્ર ઇત્યુચ્યતે । યથા—યસ્ય યન સદાગ્નપાન સમ્પદ્, સ તદમિત્ર ઇત્યુચ્યતે 'અયમસ્માકમમિત્ર' ।

વ્યજ્ઞનાક્ષર અપને અમિધેય સે કથચિત્ મિત્ર મી હૈ ઓર કથંચિત્ અમિત્ર મી હૈ । મિત્ર હસલિયે હૈ કિ શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થ કા તાદાત્મ્ય સંબંધ નહીં હૈ । યદિ તાદાત્મ્ય સંબંધ હોતા તો ધુર શબ્દ કે ઉચ્ચારણ કરને પર મુલ કટ જાના ઇચ્છિયે, ઓર સુનને વાલે કે કાન મી કટ જાના ઇચ્છિયે । ઇસી તરહ અગ્નિ શબ્દ કે ઉચ્ચારણ કરને પર ઉચ્ચારણ કસ્ટા કે મુલ મેં વાહ, ઓર સુનને વાલે કે કાનોં મેં જલન પૈદા હો જાની ઇચ્છિયે મોદક શબ્દ કે યોલને પર મુલ કા મરના ઓર સુનને વાલે કે કાનોં કા મરના હો જાના ઇચ્છિયે, પરન્તુ એસા હોતા નહીં હૈ, અત માલૂમ હોતા હૈ કિ શબ્દકા ઓર ઉસકે અર્થકા તાદાત્મ્ય સંબંધ નહીં હૈ, કિન્તુ શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થ મેં પરસ્પર મિત્રતા હૈ ।

અમિત્ર કા તાત્પર્ય હૈ અપને અર્થ કો ચતલાના—યોધ કરાના । અપને અર્થ કે સાથ શબ્દ કા સમ્પદ્ હોના । લોક મેં મી જિસકા જિસકે

વ્યજ્ઞનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કઈક મિત્ર પણ છે અને કઈક અમિત્ર પણ છે મિત્ર એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદૃશ્ય સંબંધ નથી ને તાદૃશ્ય સંબંધ હોવ તો ધુર શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતા જ મોડું કપાઈ જવું જોઈએ અને સાંભળનારના કાન પણ ફાટી જવા જોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારનાં મુખમા બળતરા અને ઓતાના કાનમાં પણ ફાટ પેદા થવા જોઈએ. 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનું મોડું ભરાઈ જવું જોઈએ, અને ઓતાના કાન ભરાઈ જવા જોઈએ, પણ એવું થતુ નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદૃશ્ય સંબંધ નથી, પણ શબ્દ અને તેના અર્થમાં અન્યોન્ય મિત્રતા છે ।

અમિત્રનું તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવે—બોધ કરાવે—પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સંબંધ હોવો. લોકમાં પણ જેનો જેની અર્થ જાણવા

મોદકશબ્દે સ્વચ્ચારિતે મોદકવિષય એવ પ્રત્યયો ભવતિ । મોદકરૂપાર્થાન્નિમિત્તે
સમ્બદ્ધત્વે ચ સતિ, તત્ર નિયમેન મોદકરૂપાર્થસ્ય પ્રત્યયો ન સ્યાત્ । સમ્બન્ધાભા-
વતો નિયામકાભાવેનાન્યગ્રાપિ મોદકાર્થ પ્રત્યયસ્ય પ્રસજ્ઞ આપદ્યેત । તસ્માદ્ જ્ઞાયતે
—અર્થાદમિષ્ઠ' શબ્દ ઇતિ । અર્થેન સદ્ ધાન્યધાત્વકભાવસમ્બન્ધ, શબ્દસ્યેતિ ।

સાથ જાના પીના સમ્યક્ રહતા હૈ વહ ઉમસે અમિષ્ઠ માના જાતા હૈ ।
જય ઉચારણ કર્તામોદક આદિ શબ્દોં કા ઉચારણ કરતા હૈ તો સુનને
વાલે કો સકેત કે વશસે મોદકરૂપ અર્થ કા હી યોગ હોતા હૈ અન્ય અર્થ
કા નહીં । યદિ મોદકરૂપ અર્થ સે મોદક (લહ્ક)શબ્દ સર્વથા મિષ્ઠતથા
અસષ્ઠ માના જાવે તો મોદક શબ્દ સે મોદકરૂપ અર્થ કી નિયમત
પ્રતીતિ નહીં હો સકતી હૈ । જય મોદકરૂપ અર્થ કે સાથ મોદક શબ્દ
સમ્યક્ હી નહીં હોગા તો ફિર સયધ કે અભાવ સે મોદક શબ્દ દ્વારા અન્ય
પદાર્થ કા મી યોગ હોને લગેગા । ઇસ તરહ નિયામક કે અભાવ મેં શબ્દ
સ્વામિધેય કા પ્રત્યાયક—યોગક નહીં હો સકને કે કારણ હરેક પદાર્થ કા
પ્રત્યાયક—યોગક હો જાવેગા તય વિવક્ષિત અર્થ કી પ્રતીતિ ઉસસે કૈસે હો
સકેગી । પરન્તુ ન્યવહાર મેં એસા નહીં હોતા હૈ । વિવક્ષિત શબ્દ સે વિવ
ક્ષિત અર્થ કી પ્રતીતિ હોતી હૈ, અતઃ યહ માનના ચાહિયે કિ શબ્દ સે
અર્થ કથંચિત્ અમિષ્ઠ મી હૈ । ઇસ અમિષ્ઠતા મેં હી શબ્દ ઔર અર્થ કા
ધાન્ય ધાત્વક સયધ સિદ્ધ હોતા હૈ । શબ્દ ઔર અર્થ કા યહ સમ્યન્ધ હી
ઇન દોનોં કી અમિષ્ઠતા કા કથંચિત્ પ્રત્યાયક—યોગક માના ગયા હૈ ।

પીવાનો સળધ હોય છે, તે તેનાથી અમિષ્ઠ મનાય છે બ્યારે મોહનાર મોહક
આદિ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે ત્યારે સાંભળનારને સ કેતને કારણે મોહકરૂપ
અર્થનો જ યોગ થાય છે, પીવા અર્થનો નહીં એ મોહકરૂપ અર્થથી મોહક
શબ્દ તદ્દન બિજા તથા અસબદ્ધ માનવામા આવે તો મોહક શબ્દથી મોહકરૂપ
અર્થની નિયમતા પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી. એ મોહકરૂપ અર્થ સાથે મોહક
શબ્દ સબદ્ધ જ ન હોય તો ઘણી સળધને અભાવે મોહક શબ્દ દ્વારા પીવા
પદાર્થનો પણ યોગ થવા લાગશે. આ રીતે નિયામકને અભાવે શબ્દ સ્વામિ
ધેયનું પ્રત્યાયક—યોગક નહીં થઈ શકવાને કારણે દરેક પદાર્થનું યોગક થઈ જશે
ત્યારે તેનાથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકશે ? પણ વ્યવહારમા એવું
થતું નથી. વિવક્ષિત શબ્દથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી એ
માનવુ જોઈએ કે શબ્દથી અર્થ ક્યારેક અમિષ્ઠ પણ હોય છે આ અમિષ્ઠ
તામાં જ શબ્દ અને અર્થનો વાચ્યવાચક સળધ સિદ્ધ થાય છે શબ્દ અને
અર્થનો, આ સળધ જ એ બન્નેની અમિષ્ઠતાનો ક્યારેક યોગક મનાય છે

તથા—વ્યજનાક્ષર સ્વામિધેયાદ્ મિશ્રમમિશ્ર ચ । તથા તાદાત્મ્યામાનાવ્ મિશ્રમ્ । તથાદિ—હુરશ્ચ્ચોચારણે, અગ્નિશ્ચ્ચોચારણે મોદકમ્ચ્ચોચારણે ચ યથા કમ વદતો મુલ્લસ્ય, શુણ્વત્ ધ્રવણસ્ય ન છેદો, નાપિ દાહો, નાપિ પૂરણ ભવતિ, અતો જ્ઞાયતેસ્વામિધેયાદ્મિશ્ર શબ્દ । અન્યથા—તાદાત્મ્યસદ્ભાવે હુરાદયોઽપિ તથા સન્તીતિ મુલ્લસ્ય ધ્રવણસ્ય ચ છેદાદિપ્રસન્ન ।

અમિશ્રત્વ=સમ્યદ્ભવત્ । ય સ્વલુ સમ્યદ્ભવત્ સ લોકેઽપ્યમિશ્ર ઇત્યુચ્યતે । યથા—યસ્ય યન સહાશનપાન સમ્યદ્ભવત્, સ તદમિશ્ર ઇત્યુચ્યતે ‘અયમસ્માકમમિશ્ર’

વ્યજનાક્ષર અપને અભિધેય સે કથંચિત્ મિશ્ર મી છે ઓર કથંચિત્ અમિશ્ર મી છે । મિશ્ર ઇત્સલિયે છે કે શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થ કા તાદાત્મ્ય સબધ નહીં છે । યદિ તાદાત્મ્ય સબધ હોતા તો હુર શબ્દ કે ઉચ્ચારણ કરને પર મુલ્લ કટ જાના ચાલિયે, ઓર સુનને વાલે કે કાન મી કટ જાના ચાલિયે । ઇસી તરહ અગ્નિ શબ્દ કે ઉચ્ચારણ કરને પર ઉચ્ચારણ કર્તા કે મુલ્લ મેં દાહ, ઓર સુનને વાલે કે કાનોં મેં જલન પૈદા હો જાની ચાલિયે મોદક શબ્દ કે યોલને પર મુલ્લ કા ભરના ઓર સુનને વાલે કે કાનોં કા ભરના હો જાના ચાલિયે, પરન્તુ એસા હોતા નહીં છે, અતઃ માલૂમ હોતા છે કે શબ્દકા ઓર ઉસકે અર્થકા તાદાત્મ્ય સંબંધ નહીં છે, કિન્તુ શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થ મેં પરસ્પર મિશ્રતા છે ।

અમિશ્ર કા તાત્પર્ય છે અપને અર્થ કો ઘતલાના—બોધ કરાના । અપને અર્થ કે સાથ શબ્દ કા સમ્યદ્ભવત્ હોના । લોક મેં મી જિસકા જિસકે

વ્યજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કંઈક બિલ પશુ છે અને કંઈક અભિન્ન પશુ છે બિલ એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદૃશ્ય સબધ નથી જો તાદૃશ્ય સબધ હોત તો હુર શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતા જ મોડું કપાઈ જતું બોધજો અને સામળનારના કાન પશુ કાટી જવા બોધજો એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારનાં મુખમા બળતણ અને થોતાના કાનમાં પશુ કાહ પેદા થવા બોધજો. ‘લાડુ’ શબ્દ બોલતાજ બોલનારનું મોડું ભરાઈ જતું બોધજો, અને થોતાના કાન ભરાઈ જવા બોધજો, પશુ એવું યતુ નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદૃશ્ય સબધ નથી, પશુ શબ્દ અને તેના અર્થમાં અન્યોન્ય બિલતા છે

અભિન્નનું તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો—બોધ કરાવવો—પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સબધ હોવો. લોકમાં પશુ જેનો જેની આવા

મોદકશબ્દે ઉચ્ચારિતે મોદકવિષય एव प्रत्ययो भवति । मोदकरूपार्थान्निशत्वे ऽसम्बद्धत्वे च सति, तत्र नियमेन मोदकरूपार्थस्य प्रत्ययो न स्यात् । सम्बन्धामा-
षतो नियामकाभावेनान्यत्रापि मोदकार्थं प्रत्ययस्य प्रसङ्ग आपद्येत । तस्माद् ज्ञायते
—अर्थादभिन्न' शब्द इति । अयेन मह वाच्यवाचकभावसम्बन्ध' शब्दस्येति ।

સાથ સ્થાના પીના સમ્યક્ રહતા હૈ વહ ઉમસે અભિન્ન માના જાતા હૈ ।
જય ઉચ્ચારણ કર્તામોદક આદિ શબ્દોં કા ઉચ્ચારણ કરતા હૈ તો સ્તુતને
વાલે કો સકેત કે વચ્ચે મોદકરૂપ અર્થ કા હી ઘોષ હોતા હૈ અન્ય અર્થ
કા નહીં । યદિ મોદકરૂપ અર્થ સે મોદક (લઢ્ઢ)શબ્દ સર્વથા ભિન્ન તથા
અસમ્યક્ માના જાયે તો મોદક શબ્દ સે મોદકરૂપ અર્થ કી નિયમત
પ્રતીતિ નહીં હો સકતી હૈ । જય મોદકરૂપ અર્થ કે સાથ મોદક શબ્દ
સમ્યક્ હી નહીં હોગા તો ફિર સમય કે અભાવ સે મોદક શબ્દ દ્વારા અન્ય
પદાર્થ કા બી ઘોષ હોને લગેગા । હમ તરહ નિયામક કે અભાવ મેં શબ્દ
સ્વામિધેય કા પ્રત્યાયક-યોષક નહીં હો સકને કે કારણ હરેક પદાર્થ કા
પ્રત્યાયક-યોષક હો જાવેગા તથ વિવક્ષિત અર્થ કી પ્રતીતિ ઉસસે કૈસે હો
સકેગી । પરન્તુ ન્યવહાર મેં એસા નહીં હોતા હૈ । વિવક્ષિત શબ્દ સે વિવ
ક્ષિત અર્થ કી પ્રતીતિ હોતી હૈ, અતઃ યહ માનના ચાહિયે કિ શબ્દ સે
અર્થ કથંચિત્ અભિન્ન બી હૈ । હસ અભિન્નતા મેં હી શબ્દ ઔર અર્થ કા
વાચ્ય વાચક સમય સિદ્ધ હોતા હૈ । શબ્દ ઔર અર્થ કા યહ સમ્બન્ધ હી
હન દોનોં કી અભિન્નતા કા કથંચિત્ પ્રત્યાયક-યોષક માના ગયા હૈ ।

પીવાનો સમય હોય છે, તે તેનાથી અભિન્ન બનાય છે ત્યારે બોલનાર મોદક
આદિ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે ત્યારે સાંભળનારને સ કેવળે કારણે મોદકરૂપ
અર્થનો જ યોષ થાય છે, બીજા અર્થનો નહીં એ મોદકરૂપ અર્થથી મોદક
શબ્દ તથા બિન્ન તથા અસમ્યક્ માનવામા આવે તો મોદક શબ્દથી મોદકરૂપ
અર્થની નિયમતા પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી એ મોદકરૂપ અર્થ સાથે મોદક
શબ્દ સમ્યક્ જ ન હોય તો યદી સમયને અભાવે મોદક શબ્દ દ્વારા બીજા
પદાર્થનો પણ યોષ થવા લાગશે. આ રીતે નિયામકને અભાવે શબ્દ સ્વામિ
ધેયનું પ્રત્યાયક-યોષક નહીં થઈ શકવાને કારણે દરેક પદાર્થનું યોષક થઈ જશે
ત્યારે તેનાથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકશે ? પણ બ્યવહારમા એવું
થતું નથી. વિવક્ષિત શબ્દથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી એ
માનવ એમને કે શબ્દથી અર્થ કયારેક અભિન્ન પણ હોય છે આ અભિન્ન
તામા જ શબ્દ અને અર્થનો વાચ્યવાચક સમય સિદ્ધ થાય છે શબ્દ અને
અર્થનો આ સમય જ એ બન્નેની અભિન્નતાને કયારેક યોષક બનાય છે

તથા-અગ્નનાશ્વર સ્વામિભેયાદ મિત્રમમિત્ર ચ । તપ્ર તાદાસ્મ્યામાત્રાઙ્ મિત્રમ્ । તથાદિ-હુરશ્ચન્દોઘારણે, અગ્નિશ્ચન્દોઘારણે મોદકશ્ચન્દોઘારણે ચ યથા ક્રમ વદતો મુલ્લસ્ય, શૃણ્વતઃ શ્રવણસ્ય ન છેદો, નાપિ દાહો, નાપિ પૂરણ મન્વતિ, અતો જ્ઞાયતેસ્વામિભેયાદિન્નિ શ્ચન્દઃ । અન્યથા-તાદાસ્મ્યસદ્ધામે હુરાદયોઽપિ તપ્ર સન્તીતિ મુલ્લસ્ય શ્રવણસ્ય ચ છેદાદિપસદ્ધઃ ।

અમિત્તત્વ=સમ્યદ્વત્ત્વમ્ । ય સ્વલ્લ સમ્બદ્ધ સ લોકેઽપ્યમિત્ર ઇત્યુચ્યતે । યથા-યસ્ય યેન સદાશનપાન સમ્યદ્ધ, સ તદમિત્ર ઇત્યુચ્યતે 'અયમસ્માકમમિત્ર'

વ્યંજનાક્ષર અપને અભિધેય સે કથંચિત્ મિત્ર મી હૈ ઓર કથચ્ચિત્ અમિત્ર મી હૈ । મિત્ર ઇસલિયે હૈ કિ શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થ કા તાદા સ્મ્ય સમ્બધ નહીં હૈ । યદિ તાદાસ્મ્ય સમ્બધ હોતા તો હુર શબ્દ કે ઉચ્ચારણ કરને પર મુલ્લ કટ જાના યાહિયે, ઓર સુનને ઘાલે કે કાન મી કટ જાના યાહિયે । ઇસી તરહ અગ્નિ શબ્દ કે ઉચ્ચારણ કરને પર ઉચ્ચારણ કર્તા કે મુલ્લ મેં દાહ, ઓર સુનને ઘાલે કે કાનોં મેં જલન પૈદા હો જાની યાહિયે મોદક શબ્દ કે યોલને પર મુલ્લ કા મરના ઓર સુનને ઘાલે કે કાનોં કા મરના હો જાના યાહિયે, પરન્તુ એસા હોતા નહીં હૈ, અતઃ માલૂમ હોતા હૈ કિ શબ્દકા ઓર ઉસકે અર્થકા તાદાસ્મ્ય સમ્બધ નહીં હૈ, કિન્તુ શબ્દ ઓર ઉસકે અર્થ મેં પરસ્પર મિત્રતા હૈ ।

અમિત્ર કા તાત્પર્ય હૈ અપને અર્થ કો ઘસલના-યોધ કરાના । અપને અર્થ કે સાથ શબ્દ કા સમ્યદ્ધ હોના । લોક મેં મી જિસકા જિસકે

વ્યંજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી ઠઠકે બિલ પલ્લ છે અને ઠઠકે અભિન્ન પલ્લ છે બિલ એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદાસ્મ્ય સમ્બધ નથી એ તાદાસ્મ્ય સમ્બધ હોત તો હુર શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરતા જ મોઢું કપાઈ જવું બોઈએ અને સાંભળનારના કાન પલ્લ ફાટી જવા બોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારનાં મુખમા બળતણ અને શ્વેતાના કાનમાં પલ્લ ફાટ પેલા થવા બોઈએ 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનું મોઢું ભરાઈ જવું બોઈએ, અને શ્વેતાના કાન ભરાઈ જવા બોઈએ, પલ્લ એવું થતું નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદાસ્મ્ય સમ્બધ નથી, પલ્લ શબ્દ અને તેના અર્થમા અન્યો-ન્ય ભિન્નતા છે ।

અભિજનું તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો-બોધ કરાવવો-પોતાના અર્થની સામે શબ્દનો સમ્બધ હોવો લોકમાં ગમે એનો એની માના

તે સ્વપર્યાયાઃ પરપર્યાય એકેકે દ્વિધા ભવન્તિ । તદ્ યથા-સમ્બદ્ધાઃ અસવદ્વાદ્યા
યે અકારસ્ય સ્વપર્યાયાસ્તે તત્રાસ્તિત્વેન સમ્બદ્ધા ભવન્તિ । નાસ્તિત્વેન પુનસ્ત્વ એવ
સર્વેઽપ્યસમ્બદ્ધાઃ । તથા તેષાં નાસ્તિત્વાભાવાત્ । એવમેવાસન્ત પરપર્યાયા અપિ ના-
સ્તિત્વેન સમ્બદ્ધા ભવન્તિ । તે ચ પરપર્યાયા અસ્તિત્વેનાસમ્બદ્ધાઃ, તેષામસ્તિત્વસ્ય
તત્રાભાવાત્ । યથા-ઘટશબ્દે ઘકારટકારાકારા યે પર્યાયાસ્ત્વ એતે તત્રાસ્તિત્વેન સમ્બદ્ધા

જાન એના ચાહિયે । યે જો પરપર્યાયે હૈં વે ઉસ વ્યક્તનાક્ષરકી હી સ્વપ-
ર્યાયકી તરહ પર્યાયે હૈં । અર્થાત્-જિસ પ્રકાર સ્વપર્યાયે વ્યક્તનાક્ષરકી
નિજ પર્યાયે કહી ગઈ હૈં, ડસી પ્રકાર પરપર્યાયે ખી ઉસ વ્યક્તનાક્ષર કી
માની જાતી હૈં, ક્યોં કિ વે વહા વ્યવચ્છેદ્ય હૈં ઓર હસી લિયે ઉસ વિવ-
ક્ષિત અકારાદિ અક્ષરકી વે વિશેષક હોતી હૈં, જૈસે-કહા જાતા હૈ કિ-
'યહ મેરા શબ્દુ હૈ ।'

સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય યે દોનોં દો ૨ પ્રકારકી બતલાઈ ગઈ હૈં
એક સષદ્ઢ ઓર દસરી અમયદ્ઢ । વિવક્ષિત શબ્દકી જો સ્વપર્યાયે હુઆ
કરતી હૈં વે વહા અસ્તિત્વ ધર્મસે સંબંધિત રહા કરતી હૈં, ઓર જો પર-
પર્યાયે હુઆ કરતી હૈં વે વહાં નાસ્તિત્વ ધર્મસે સંબંધિત રહા કરતી હૈં ।
સ્વપર્યાયે નાસ્તિત્વ ધર્મ સે સંબંધિત નહીં હોતી હૈં, ક્યોં કિ વસ્તુ કી
સ્વપર્યાયે વસ્તુ મેં અસ્તિત્વ ધર્મ સે સંબંધિત ઓર નાસ્તિત્વ ધર્મ સે
અસંબંધિત માની ગઈ હૈં । હસી તરહ પર પર્યાયે વસ્તુ મેં નાસ્તિત્વ ધર્મ

અધી પરપર્યાયો છે એ જ પ્રકારે ઇવણ્ આદિ વ્યક્તનાક્ષરોમા પણ સ્વપર્યાય
અને પરપર્યાય સમજાવેલી જોઈએ એ જ પરપર્યાયો છે તે તે વ્યક્તનાક્ષરની જ
સ્વપર્યાયના જેવી પર્યાયો છે એટલે કે જેમ સ્વપર્યાયો વ્યક્તનાક્ષરની પોતાની
પર્યાયો કહેવામાં આવી છે તેમ પરપર્યાયો પણ તે વ્યક્તનાક્ષરની માનવામાં
આવે છે, કારણ કે તેઓ ત્યાં વ્યવચ્છેદ્ય છે અને તેથી તે વિવક્ષિત અકારાદિ
અક્ષરની તેઓ વિશેષક હોય છે, જેમકે “આ માટે શબ્દુ છે” જેમ
કહેવામાં આવે છે

સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય એ બન્ને જો જો પ્રકારની બતાવી છે એક
સબદ્ઢ અને બીજી અસબદ્ઢ વિવક્ષિત શબ્દની જે પર્યાયો થયા કરે છે તેઓ
ત્યાં અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત રહ્યા કરે છે, અને જે પરપર્યાયો હોય છે તેઓ
ત્યાં નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત રહ્યા કરે છે સ્વપર્યાયો નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત
હોતી નથી, કારણ કે વસ્તુની સ્વપર્યાયો વસ્તુમા અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત અને
નાસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધિત માનવામાં આવી છે એજ પ્રમાણે પરપર્યાયો
વસ્તુમાં નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત અને અસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધિત બતાવવામાં

तथा-व्यञ्जनाक्षरस्यैकैकस्य द्विविधा पर्याया भवन्ति । यथा-स्वपर्यायाः, परपर्यायाश्च । तत्रैतत् स्वपर्याया अर्णस्य भवन्ति, अवर्णस्त्रिधा-ऋस्वो दीर्घः प्लुतश्च । पुनरेकैकस्त्रिधा-उदात्तोऽनुदात्त स्वरितश्च । पुनरेकैको द्विधा-अनुनासिको निरनुनासिकश्च । एवमष्टादशप्रकारोऽवर्णः । तथा ये गणैकाक्षरसयोगतोऽक्षरसयोगत एव यावन्त सयोगा घटन्ते, तावत्सयोगवशतो येऽयस्थाविशेषाः, ये च तत्तदर्थमिषा-यकत्वस्वभावास्तेऽपि तस्य स्वपर्यायाः । ये तु तन्नामन्तस्ते परपर्यायाः । एवमि-
षणादीनामपि स्वपर्यायाः परपर्यायाः यक्तव्याः । येऽपि परपर्यायास्तेऽपि तस्येति व्यपदिश्यन्ते, व्यवच्छेद्यतया तेषां तद्विज्ञेयत्वाद् । यथाऽयं मे शत्रुरिति ।

तथा-एक एक व्यञ्जनाक्षरकी दो २ प्रकारकी पर्याये होती हैं। इनका नाम स्वपर्याय और परपर्याय है। अर्थात् स्वपर्याय और परपर्याय के भेदसे ये पर्याये दो प्रकारकी होती हैं। जैसे-अकार यह अक्षर ह्रस्व दीर्घ और प्लुत के भेद से तीन प्रकार का कहा गया है, तथा ह्रस्व दीर्घ और प्लुत ये भी प्रत्येक उदात्त, अनुदात्त और स्वरित के भेद से तीन तीन प्रकारके बतलाये गये हैं, ऐसे ये नौ भेद हुए। ये भी सानुनासिक और निरनुनासिकके भेद से दो दो प्रकारके होनेसे अवर्ण अठारह (१८) प्रकारका हो जाता है। ये स्वपर्याय हैं। इसी तरह एक एक अक्षरके संयोग से जितने संयोग अक्षरोंके निष्पन्न होते हैं तथा इन संयोगोंके वश से जो अक्षरोंकी अवस्थाएँ होती हैं, तथा इन अवस्थाओं में वे वे शब्द जो अपने २ तत्सदर्थके अभिधायक स्थमावधाले होते हैं ये सब भी व्यञ्जनाक्षरकी स्वपर्याये हैं। जो पर्याये इनमें नहीं हैं वे सब पर पर्याये हैं। इसी प्रकार इषर्ण आदि व्यञ्जनाक्षरों में भी स्वपर्याय और परपर्याय

તથા—એક એક વ્યવનાસરની બે બે પ્રકારની પર્યાયો થાય છે તેમજ નામ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય છે. એટલે કે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયના લેદથી એ પર્યાયો બે પ્રકારની હોય છે જેમકે—અકાર આ અક્ષર હ્રસ્વ, દીર્ઘ અને ઋતના લેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે, તથા હ્રસ્વ, દીર્ઘ, અને ઋત, એ પણ પ્રત્યેક ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના લેદથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારના બતાવ્યા છે. એમ આ નવ લેક થયા એ પણ સાનુનાસિક, અને નિરનુનાસિકના લેદથી બે બે પ્રકારના હોવાથી અવર્ણુ અકાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે એક એક અક્ષરના સંયોગથી અક્ષરોના જેટલા સંયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા એ સંયોગોને કારણે અક્ષરોની જે અવસ્થાઓ થાય છે, તથા તે અવસ્થાઓમાં તે તે શબ્દો જે પોતપોતાના તે તે અર્થના અભિધાયક સ્વભાવવાળા હોય છે, એ સંબંધી પણ વ્યવનાસરની સ્વપર્યાયો છે જે પર્યાયો ને નથી તે

તે સ્વપર્યાયાઃ પરપર્યાય એકૈકે દ્વિધા ભવન્તિ । તદ્ યથા—સમ્બદ્ધાઃ અસમ્બદ્ધાઃ
યે અકારસ્ય સ્વપર્યાયાસ્તે તત્રાસ્તિત્વેન સમ્બદ્ધા ભવન્તિ । નાસ્તિત્વેન પુનસ્ત્વ એવ
સર્વેઽપ્યસમ્બદ્ધા' । તત્ર તેષા નાસ્તિત્વાભાવાત્ । એવમેવાસન્ત' પરપર્યાયા અપિ ના-
સ્તિત્વેન સમ્બદ્ધા ભવન્તિ । તે ચ પરપર્યાયા અસ્તિત્વેનાસમ્બદ્ધા , તેષામસ્તિત્વસ્ય
તત્રાભાવાત્ । યથા—ઘટશબ્દે ઘઙ્ઘારટકારાકારા યે પર્યાયાસ્ત્વ એવે તત્રાસ્તિત્વેન સમ્બદ્ધા
જાન લેના આહિયે । યે જો પરપર્યાયે હું વે ઉસ વ્યંજનાક્ષરકી હી સ્વપ-
ર્યાયકી તરહ પર્યાયે હું । અર્થાત્—જિસ પ્રકાર સ્વપર્યાયે વ્યંજનાક્ષરકી
નિજ પર્યાયે કહી ગઈ હું, ઉસી પ્રકાર પરપર્યાયે મી ઉસ વ્યંજનાક્ષર કી
માની જાતી હું, ક્યોં કિ વે વહા વ્યવચ્છેદ્ય હું ઓર હસી લિયે ઉસ વિવ-
ક્ષિત અકારાદિ અક્ષરકી વે વિશેષક હોતી હું, જૈસે—કહા જાતા હૈ કિ-
'યહ મેરા શત્રુ હૈ ।'

સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય યે દોનોં વો ૨ પ્રકારકી બતલાઈ ગઈ હું
એક સંબદ્ધ ઓર દૂસરી અસંબદ્ધ । વિવક્ષિત શબ્દકી જો સ્વપર્યાયે હુઆ
કરતી હું વે વહાં અસ્તિત્વ ધર્મસે સંબંધિત રહા કરતી હું, ઓર જો પર-
પર્યાયે હુઆ કરતી હું વે વહા નાસ્તિત્વ ધર્મસે સંબંધિત રહા કરતી હું ।
સ્વપર્યાયે નાસ્તિત્વ ધર્મ સે સંબંધિત નહીં હોતી હું, ક્યોં કિ વસ્તુ કી
સ્વપર્યાયે વસ્તુ મેં અસ્તિત્વ ધર્મ સે સંબંધિત ઓર નાસ્તિત્વ ધર્મ સે
અસંબંધિત માની ગઈ હું । હસી તરહ પર પર્યાયે વસ્તુ મેં નાસ્તિત્વ ધર્મ

બધી પરપર્યાયો છે એ જ પ્રકારે ઇવણ્ આદિ વ્યંજનાક્ષરોમાં પણ સ્વપર્યાય
અને પરપર્યાય સમજાવેલી એઈએ એ જ પરપર્યાયો છે તે તે વ્યંજનાક્ષરની જ
સ્વપર્યાયના જેવી પર્યાયો છે એટલે કે જેમ સ્વપર્યાયો વ્યંજનાક્ષરની પોતાની
પર્યાયો કહેવામાં આવી છે તેમ પરપર્યાયો પણ તે વ્યંજનાક્ષરની માનવામાં
આવે છે, કારણ કે તેઓ ત્યાં વ્યવચ્છેદ્ય છે અને તેથી તે વિવક્ષિત અકારાદિ
અક્ષરની તેઓ વિશેષક હોય છે, જેમકે “આ મારો શત્રુ છે” જેમ
કહેવામાં આવે છે

સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય એ બન્ને બે બે પ્રકારની બતાવી છે એક
સંબદ્ધ અને બીજી અસંબદ્ધ વિવક્ષિત શબ્દની જે પર્યાયો થયા કરે છે તેઓ
ત્યાં અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત રહ્યા કરે છે, અને જે પરપર્યાયો હોય છે તેઓ
ત્યાં નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત રહ્યા કરે છે સ્વપર્યાયો નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત
હોતી નથી, કારણ કે વસ્તુની સ્વપર્યાયો વસ્તુમાં અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત અને
નાસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધિત માનવામાં આવી છે એ જ પ્રમાણે પરપર્યાયો
વસ્તુમાં નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત અને અસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધિત બતાવવામાં
ગળ ૫૭

भवन्ति, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । त एव घटादृशकारणपर्याया रथग्रन्थादिषु अस्तित्वेनाऽसम्बद्धा भवन्ति, तेषां तत्राभावात् । तद्वै स्वपर्याया अस्तित्वेन तत्र सम्बद्धा अन्यत्र चाऽसम्बद्धा भवन्ति । त एव स्वपर्याया नास्तित्वेन तत्रासम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धा भवन्ति ।

तथा—ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा, तेषां तत्र स्थिमानत्वात् । घटशब्दे त्वसम्बद्धा, तेषां तत्रासत्त्वात् । त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनासम्बद्धा, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति तदेतद् ग्रन्थाक्षरवर्णितमिति शेषः ।

સે સંબંધિત ઓર અસ્તિત્વ ધર્મ સે અસંબંધિત કહી ગઈ છે । જૈસે-ઘટ શબ્દ મેં “ઘ, ટ, અ” રૂપ અર્થાત્-ચકાર, ટકાર, અકારરૂપ જો પર્યાયે છે, એ વહા (ઘટ મેં) અસ્તિત્વ ધર્મ સે સંબંધ રચવે વાલી છે, વયોં કિં હનકી વહા વિદ્યમાનતા છે । તથા રથ આદિ શબ્દોં મેં હનકી વિદ્યમાનતા નહીં હોને કે કારણ એ વહા રથ આદિ મેં અસ્તિત્વ ધર્મ સે અસંબંધિત છે । હસ તરહ સ્વપર્યાય વહા (ઘટ શબ્દ મેં) અસ્તિત્વ સે સંબંધ છે ઓર અન્યત્ર રથ આદિ મેં અસ્તિત્વ સે વહા સંબંધ નહીં છે, તથા યહી સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વ સે વહાં અસંબંધ છે, ઓર અસ્તિત્વ સે સંબંધ છે । હસી તરહ રથ આદિ શબ્દોં કી જો સ્વપર્યાયે છે એ વહા અસ્તિત્વ ધર્મ સે સુસંબંધિત છે, કારણ હનકી હી વહા વિદ્યમાનતા છે, ઘટ શબ્દ મેં હનકી વિદ્યમાનતા નહીં હોને સે એ વહાં અસંબંધિત છે । રથ શબ્દ મેં ય નાસ્તિત્વ ધર્મ સે અસંબંધ હસ લિયે માની ગઈ છે કિં વહા હનકી (ર, ધ, અ) કી વિદ્યમાનતા છે ઓર ઘટ શબ્દ મેં નાસ્તિત્વ ધર્મસે સંબંધિત હસલિયે

આવેલ છે જેમકે ‘ઘટ’ શબ્દમાં “ઘ, ટ, અ,” રૂપ બોલે કે ધકાર, ટકાર, અકાર રૂપ જે પર્યાયો છે તેઓ ત્યાં (ઘટમાં) અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત નથી, કારણ કે તેમની ત્યાં હાજરી છે તથા ‘રથ’ આદિમાં તેમની વિદ્યમાનતા (હાજરી) ન હોવાને કારણે તેઓ ત્યાં (રથ આદિમાં) અસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધિત છે આ રીતે સ્વપર્યાય ત્યાં (ઘટ શબ્દમાં) અસ્તિત્વથી સંબંધ છે અને અન્યત્ર (રથ આદિમાં) અસ્તિત્વથી તે સંબંધ નથી, તથા બેજ સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વથી ત્યાં અસંબંધ છે અને અસ્તિત્વથી સંબંધ છે બેજ પ્રમાણે રથ આદિ શબ્દોની જે સ્વપર્યાયો છે તેઓ ત્યાં અસ્તિત્વધર્મથી સુસંબંધિત છે, કારણ કે તેમની જ ત્યાં વિદ્યમાનતા છે, ‘ઘટ’ શબ્દમાં તેમની વિદ્યમાનતા ન હોવાથી તેઓ ત્યાં અસંબંધિત છે ‘રથ’ શબ્દમાં તેઓ નાસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધ તે કારણે માની છે કે ત્યાં તેમની (ર થ અ) વિદ્યમાનતા છે અને ઘટ શબ્દમાં નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત તે કારણે મનેહી

શિષ્ય પૂછતિ—‘ સે કિં તં ’ ઇત્યાદિ । અથ કિં તદ્ લઘ્વ્યક્ષરમિતિ ।
 ઉત્તરમાહ—‘ લઘ્વિઅક્ષરં ’ ઇત્યાદિ । લઘ્વ્યક્ષરમ્-લઘ્વિઃ=ઉપયોગરૂપા, સાં વેહ
 પ્રસ્તુત્વાત્ શબ્દાર્થપર્યાલોચનાનુસારિણી શુદ્ધતે । લઘ્વિરૂપમક્ષર લઘ્વ્યક્ષર ભાવશ્રુત-
 મિત્યર્થ, અક્ષરલઘ્વિકસ્ય-અક્ષરે=અક્ષરોદ્ધારણે અક્ષરાવબોધે વા લઘ્વિ=ઉપયોગો
 यस્ય સોક્ષરલઘ્વિકસ્તસ્ય-અકારાદ્યક્ષરાનુગતશ્રુતલઘ્વિસમન્વિતસ્યેત્યર્થ, લઘ્વ્ય-
 ક્ષર=ભાવશ્રુત સમુત્પદ્યતે-શબ્દાદિગ્રહણસમનન્તરમિન્દ્રિયમનોનિમિત્ત શબ્દાર્થ-
 પર્યાલોચનાનુસારિ ‘ શાક્ષોડ્યમ્ ’ ઇત્યાદ્યક્ષરાનુગત વિજ્ઞાનમુપજાયતે ઇત્યર્થ. ।

માની ગઈ છે કે વહાં ડનકી (ર, ધ, અ, કી) અવિચ્છિન્નમાનતા છે । ઇસ
 તરહ સ્વપર્યાય ઓર પરપર્યાય, યે ડોનોં પ્રકારકી પર્યાયે અપને વ્યજના
 ક્ષરોંમેં સયદ્ધ ઓર અસયદ્ધ મેંદલાલી સિદ્ધ હો જાત્રી હેં । ઇસ પ્રકાર
 યહાં તક વ્યજનાક્ષરકા વર્ણન હુઆ ॥

શિષ્ય લઘ્વ્યક્ષરકે વિષયમેં પૂછતા છે—‘ સે કિં તં લઘ્વિ-અક્ષરં ’
 ઇત્યાદિ ।

લઘ્વ્યક્ષરકા કયા સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—લઘ્વિ નામ છે ઉપયોગકા,
 યહ ઉપયોગ, શબ્દ ઓર અર્થકા જો પર્યાલોચનરૂપ વ્યાપાર હોતા છે
 ડસકા સ્વરૂપ યહાં ગ્રહણ કિયા ગયા છે । ઇસ તરહ લઘ્વિરૂપ જો અક્ષર
 છે યહ લઘ્વ્યક્ષર છે, ઓર યહ ભાવશ્રુતરૂપ છે । અક્ષરલઘ્વિક-અર્થાત્
 અક્ષરકે ઉચ્ચારણ કરનેમેં અથવા અક્ષરકે અવબોધ કરનેમેં ઉપયોગયુક્ત-
 વ્યક્તિકો યહ ભાવશ્રુત ઉત્પન્ન હોતા છે । આકારાદિ અક્ષરાનુગતશ્રુત-
 લઘ્વિ સમન્વિત પ્રાણીકો શબ્દાદિ ગ્રહણકે યાદ્ ઇન્દ્રિય ઓર મન નિમિ-

ત્તે કે ત્યાં તેનની (ર, ધ, કી) અવિચ્છિન્નમાનતા છે આ રીતે સ્વપર્યાય અને
 પરપર્યાય, જે બન્ને પ્રકારની પર્યાયો પોતપોતાના વ્યજનાક્ષરે માં સબદ્ધ અને
 અસબદ્ધ કોડવાળી સિદ્ધ થાય છે આ પ્રકારે અહીં સુધી વ્યજનાક્ષરનું
 વર્ણન થયું.

શિષ્ય લઘ્વ્યક્ષરના વિષયમાં પૂછે છે—‘ સે કિં તં લઘ્વિઅક્ષરં ’ ઇત્યાદિ
 લઘ્વ્યક્ષરનું શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—લઘ્વિ ઉપયોગનું નામ છે, આ ઉપયોગ
 શબ્દ અને અર્થને જે પર્યાલોચનરૂપ વ્યાપાર હોય છે તેનું સ્વરૂપ અહીં
 શરૂ થઈ રહ્યું છે આ રીતે લઘ્વિરૂપ જે અક્ષર છે તે લઘ્વ્યક્ષર છે, અને તે
 ભાવશ્રુતરૂપ છે અક્ષરલઘ્વિક-એટલે કે અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરવામાં અથવા
 અક્ષરને અવબોધ કરવામાં ઉપયોગ-યુક્ત વ્યક્તિને જે ભાવશ્રુત ઉત્પન્ન થાય
 છે આકારાદિ અક્ષરાનુગત-શ્રુતલઘ્વિ સમન્વિત પ્રાણીને શબ્દાદિ શરૂ થયો

મવન્તિ, તેર્ણ તત્ર વિચિમાનત્વાત્ । ઘ એવ ઘકાસ્ટગારાઝારપર્યાયા રથગ્રમ્માદિષુ અસ્તિત્વેનાઽસમ્બદ્ધા મવન્તિ, તેર્ણ તત્રામાનાત્ । તદન્વ સ્વપર્યાયા અસ્તિત્વેન તત્ર સમ્બદ્ધા અન્યત્ર ઘાઽસમ્બદ્ધા મવન્તિ । ત ગ્વ સ્વપર્યાયા નાસ્તિત્વેન તત્રાસમ્બદ્ધા, અન્યથ તુ સમ્બદ્ધા મવન્તિ ।

તથા—યે રથશબ્દસ્ય સ્વપર્યાયાન્તે તત્રાસ્તિત્વેન સમ્બદ્ધા, તેર્ણ તત્ર વિચિમાનત્વાત્ । ઘટશબ્દે ત્વસમ્બદ્ધા, તેર્ણ તત્રાસત્ત્વાત્ । ત એવ ઘ રથશબ્દે નાસ્તિત્વેનાસમ્બદ્ધા, ઘટશબ્દે તુ સમ્બદ્ધા ઇતિ તદેતદ્ ગ્વનાક્ષર વર્ણિતમિતિ શેષ ।

સે સંબંધિત ઓર અસ્તિત્વ ધર્મ સે અસંબંધિત કહી ગઈ હૈ । જૈસે—ઘટ શબ્દ મેં “ઘ, ટ, ઠ” રૂપ અર્થાત્—ઘકાર, ટકાર, અકારરૂપ જો પર્યાયે હૈ યે વહા (ઘટ મેં) અસ્તિત્વ ધર્મ સે સંબંધ રચને વાલી હૈ, રયોં કિ ઇનકી યજ્ઞ વિચિમાનતા હૈ । તથા રથ આદિ શબ્દોં મેં ઇનકી વિચિમાનતા નહીં હોને કે કારણ યે વહા રથ આદિ મેં અસ્તિત્વ ધર્મ સે અસંબંધિત હૈ । ઇસ તરહ સ્વપર્યાય વહા (ઘટ શબ્દ મેં) અસ્તિત્વ સે સંબદ્ધ હૈ ઓર અન્યત્ર રથ આદિ મેં અસ્તિત્વ સે વહા સંબદ્ધ નહીં હૈ, તથા યદી સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વ સે વહા અસંબદ્ધ હૈ, ઓર અસ્તિત્વ સે સંબદ્ધ હૈ । ઇસી તરહ રથ આદિ શબ્દોં કી જો સ્વપર્યાયે હૈ યે વહા અસ્તિત્વ ધર્મ સે સુસંબંધિત હૈ, કારણ ડનકી હી વહા વિચિમાનતા હૈ, ઘટ શબ્દ મેં ઇનકી વિચિમાનતા નહીં હોને સે યે વહા અસંબંધિત હૈ । રથ શબ્દ મેં યે નાસ્તિત્વ ધર્મ સે અસંબદ્ધ ઇસ લિયે માની ગઈ હૈ કિ વહા ડનકી (ર, થ, અ) કી વિચિમાનતા હૈ ઓર ઘટ શબ્દ મેં નાસ્તિત્વ ધર્મસે સંબંધિત ઇસલિયે

આવેલ છે જેમકે ‘ઘટ’ શબ્દમા “ઘ, ટ, ઠ,” રૂપ બોલે કે ઘકાર, ટકાર, અકાર રૂપ જે પર્યાયો છે તેઓ ત્યાં (ઘટમાં) અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધ ધારી નારી છે, કારણ કે તેમની ત્યાં હાજરી છે તથા ‘રથ’ આદિમા તેમની વિચિમાનતા (હાજરી) ન હોવાને કારણે તેઓ ત્યાં (રથ આદિમા) અસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધિત છે જા રીતે સ્વપર્યાય ત્યાં (ઘટ શબ્દમા) અસ્તિત્વથી સંબદ્ધ છે અને અન્યત્ર (રથ આદિમા) અસ્તિત્વથી તે સંબદ્ધ નથી, તથા બોલ સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વથી ત્યાં અસંબદ્ધ છે અને અસ્તિત્વથી સંબદ્ધ છે બોલ પ્રમાણે રથ આદિ શબ્દોની જે સ્વપર્યાયો છે તેઓ ત્યાં અસ્તિત્વધર્મથી સુસંબંધિત છે, કારણ કે તેમની જ ત્યાં વિચિમાનતા છે, ‘ઘટ’ શબ્દમાં તેમની વિચિમાનતા ન હોવાથી તેઓ ત્યાં અસંબંધિત છે ‘રથ’ શબ્દમા તેઓ નાસ્તિત્વધર્મથી અસંબદ્ધ તે કારણે માની છે કે ત્યાં તેમની (ર થ અ) વિચિમાનતા છે અને ઘટ શબ્દમાં નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત તે કારણે અનેથી

માવશ્યુતં ચ શબ્દાર્થ પર્યાલોચનાનુસારિ વિજ્ઞાનમ્ । શબ્દાર્થપર્યાલોચન ચાક્ષરં વિના ન સમ્ભવતીતિ ચેત્ ૧,

સત્યમેતત્—કિંતુ યદ્યપિ તેષામેકેન્દ્રિયાદીનાં પરોપદેશશ્રવણાશ્ચ સમ્ભવસ્તથાપિ તેષા તથાત્રિધક્ષયોપશમભાવતઃ કાચિદવ્યક્તાશ્ચરલલ્લિર્ભવતિ, યદ્વશાદક્ષરાનુપક્ત શ્રુતજ્ઞાનમુપજાયતે । इत्य चैतदङ्गीकर्तव्यम्, तथाहि—तेषामप्याहाराद्यभिलाप उपजायते, अमिलापश्च प्रार्थना, सा च ‘ यदीदमहं प्राप्नोमि, ततो मय्य भवती’—स्याद्यक्षरानुगतैव ।

“દ્રવ્યસુયામાવમિ ધિ, માવસુય પત્થિવાર્ણ” इति द्रव्यश्रुतके अभावमें भी पृथिव्यादि एकेन्द्रियादिक जीवोंमें भावश्रुत होता है, परन्तु जब भावश्रुतका अर्थ “ शब्द और अर्थका पर्यालोचन करना भावश्रुत है ” ऐसा किया जाता है, तब उनमें भावश्रुतका सद्भाव कैसे सिद्ध हो सकता है, ? क्यों कि शब्द और अर्थका पर्यालोचनरूप भावश्रुत अक्षरके बिना संभवित नहीं होता है ।

उत्तर—शङ्का ठीक है । परन्तु जब इसका विचार किया जाता है तो यह बात समझमें आ ही जाती है । हा यह उचित है कि उन एकेन्द्रियादिक जीवों में परोपदेश श्रवण की समझता नहीं है, परन्तु फिर भी उनमें इस प्रकार का क्षयोपशम अवश्य है कि जिससे उनमें अव्यक्त अक्षर-लल्लि होती है, और इसीसे अक्षरानुसप्त श्रुतज्ञान उनके होता है । यह बात इस तरह से उनमें जानी जाती है कि आहार, भय, मैथुन और

“દ્રવ્યસુયામાવમિ ધિ, માવસુય પત્થિવાર્ણ” ઇતિ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમા પણ પૃથિવ્યાદિ—એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમાં ભાવશ્રુત થાય છે, પણ એ ભાવશ્રુતનો અર્થ “ શબ્દ અને અર્થનું પર્યાલોચન કરવું તે ભાવશ્રુત છે ” એ પ્રમાણે કરાય તો તેમનામાં ભાવશ્રુતનો સદ્ભાવ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે, કારણ કે શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત અક્ષરના વિના સંભવિત હોતું નથી

ઉત્તર—શંકા બરાબર છે, પણ એ તેના પર વિચાર કરવો આવે તો એ વાત સમજવામાં આવી જાય છે હા, એ ઠીક છે કે એ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમાં પરોપદેશ શ્રવણની સંભવિતતા નથી, છતાં પણ તેમનામાં એ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ અવશ્ય છે, કે જેથી તેમનામાં અવ્યક્ત અક્ષરલલ્લિ હોય છે, અને તેથી જ અક્ષરોપકત શ્રુતજ્ઞાન તેમને થાય છે એ વાત આ રીતે તેમનામાં અર્થી થાય છે કે આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિશ્રમ, એ ચાર પ્રકારની જે

નન્વિદ્ લઙ્ઘ્યક્ષર સજ્ઞિનામેવ પુરુષાદીના સમ્ભવતિ, નત્વસજ્ઞિનામેકેન્દ્રિયા
દીનામ્, તેપામકારાદિવર્ણનામવગમે ઉચારણે ષા લઙ્ઘ્યમસમ્ભવાત્ । નદિ તેષાં
પરોપદેશથવળ સમ્ભવતિ, યેનાઽકારાદિવર્ણનામવગમાદિર્મવેત્ । અથ ચ-એકેન્દ્રિ-
યાદીનામપિ માવશ્રુતરૂપ લઙ્ઘ્યક્ષરમિપ્યતે । તથાદિ-પૃથિગ્વાદીનામપિ માવશ્રુત
વર્ણિતમ્—

તથા ચોક્તમ્—‘દ્વ્યસુયામાયમિ ત્રિ, માયસુય પતિથિર્વાર્ણ’ ઇતિ ।

છાયા—‘દ્વ્યશ્રુતામાયેઽપિ માવશ્રુત પાર્થિવાદીનામ્’ ઇતિ ।

ત્તક જો શબ્દ ઓર અર્થકી પર્યાલોચનાકે અનુસાર જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ
યહી માવશ્રુત હૈ । જૈસે શાલ્વકા શબ્દ જય કાનમેં પડતા હૈ તબ ઓતા
કો એસા જો વિચાર હોતા હૈ કિ ‘યહ અન્યકા શબ્દ નહીં હૈ યહ તો
શાલ્વકા શબ્દ હૈ’ હસીકા નામ માવશ્રુત હૈ ।

શાકા—લઙ્ઘ્યક્ષરરૂપ માવશ્રુતકા જો એસા આપ સ્વરૂપ પ્રકટ
કર રહે હૈ ઘહ તો સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પ્રાણીકે હી ઘટિત હો સકતા હૈ, અ
સજ્ઞી એકેન્દ્રિયાદિકોં કે નહીં ક્યોં કિ ઉનમેં એસી લઙ્ઘિ નહીં હૈ, કિ
જિસસે વે અકાર આદિ અક્ષરોંકા અવગમ, અથવા ઉચ્ચારણ કર સકે ।
અકાર આદિ અક્ષરોંકા જો અવગમ આદિ હોતા હૈ, ઘહ પરકે ઉપદેશ
શ્રવણપૂર્વક હોતા હૈ । ઉનમેં કર્ણ ઇન્દ્રિય ઓર મનકા અભાવ હોનેસે
પરોપદેશ શ્રવણતા આતી નહીં હૈ, પરન્તુ લઙ્ઘ્યક્ષરરૂપ યહ માવશ્રુત તો
એકેન્દ્રિય આદિ પ્રાણિયોં મેં આ શાસ્ત્રકારોંને બતાલાયા હૈ । જૈસે કહા હૈ—

પછી, ઇન્દ્રિય અને મન નિમિત્તક જે શબ્દ અને અથ ની પર્યાલોચના અનુસાર
જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એજ માવશ્રુત છે જેમકે શબ્દનો શબ્દ ન્યારે કાને પડે
છે, ત્યારે ઓતાને એવો જે વિચાર થાય છે કે “આ બીજાનો શબ્દ નથી,
આ તો શબ્દનો શબ્દ છે” એવું નામ માવશ્રુત છે

શકા—લઙ્ઘ્યક્ષરરૂપ માવશ્રુતનું આપ જે સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે, તે તો
સજ્ઞીપચેન્દ્રિય પ્રાણીમાં જ થયેલી શકાય છે, અસજ્ઞી એકેન્દ્રિયાદિકામાં નહીં,
કારણ કે તેમનામાં એવી લઙ્ઘિ નથી કે જેથી તેઓ અકાર આદિ અક્ષરોનો
અવગમ અથવા ઉચ્ચારણ કરી શકે અકાર આદિ અક્ષરોનું જે અવગમ
આદિ થાય છે તે પરના ઉપદેશ શ્રવણ પૂર્વક થાય છે તેમનામાં ઇન્દ્રિય
અને મનનો અભાવ હોવાથી પરોપદેશ અવશ્યતા આવતી નથી પણ લઙ્ઘ્યક્ષરરૂપ
આ માવશ્રુત તો એકેન્દ્રિય આદિ પ્રાણિઓમાં પણ શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યું છે
જેમકે કહ્યું છે કે—

માવશ્રુતં ચ શબ્દાર્થ પર્યાલોચનાનુસારિ વિજ્ઞાનમ્ । શબ્દાર્થપર્યાલોચન ચાક્ષર વિના ન સમ્ભવતીતિ ચેત્ ૧,

સત્યમેતત્—કિંતુ યદ્યપિ તેષામેકેન્દ્રિયાદીનાં પરોપદેશશ્રવણાઽસમ્ભવસ્તથાપિ તેષા તથાત્રિધક્ષયોપશમભાવત ક્વાચિદવ્યક્તાઽક્ષરલઘ્વિર્ભવતિ, યદ્દશાદક્ષરાનુપક્ત શ્રુતજ્ઞાનમુપજાયતે । इत्य चैतदङ्गीकर्तव्यम्, तथाहि—तेषामप्याहाराद्यमिलाप उपजायते, अमिलापश्च प्रार्थना, सा च ‘ यदीदमहं प्राप्नोमि, ततो मन्य भवती’—स्याद्यक्षरानुगतैव ।

“વ્યવસુયામાવંમિ ચિ, માવસુય પત્થિવાર્ણ” इति द्रव्यश्रुतके अभावमें भी पृथिव्यादि एकेन्द्रियादिक जीवोंमें भावश्रुत होता है, परन्तु जब भावश्रुतका अर्थ “ शब्द और अर्थका पर्यालोचन करना भावश्रुत है ” ऐसा किया जाता है, तब उनमें भावश्रुतका सद्भाव कैसे सिद्ध हो सकता है, ? क्यों कि शब्द और अर्थका पर्यालोचनरूप भावश्रुत अक्षरके बिना सम्भवित नहीं होता है ।

उत्तर—शङ्का ठीक है । परन्तु जब इसका विचार किया जाता है तो यह बात समझमें आ ही जाती है । हा यह उचित है कि उन एकेन्द्रियादिक जीवों में परोपदेश श्रवण की संभवता नहीं है, परन्तु फिर भी उनमें इस प्रकार का क्षयोपशम अवश्य है कि जिससे उनमें अव्यक्त अक्षर-लघ्वि होती है, और इसीसे अक्षरानुसङ्ग श्रुतज्ञान उनके होता है । यह बात इस तरह से उनमें जानी जाती है कि आहार, भय, मैथुन और

“વ્યવસુયામાવંમિ ચિ, માવસુય પત્થિવાર્ણ” ઇતિ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમા પણ પૃથિવ્યાદિ—એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમાં ભાવશ્રુત થાય છે, પણ એ ભાવશ્રુતનો અર્થ “ શબ્દ અને અર્થનું પર્યાલોચન કરવું તે ભાવશ્રુત છે ” એ પ્રમાણે કરાય તો તેમનામાં ભાવશ્રુતનો સદ્ભાવ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે, કારણ કે શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત અક્ષરના વિના સંભવિત હોતું નથી

ઉત્તર—શંકા બરાબર છે, પણ એ તેના પર વિચાર કરવા માં આવે તો એ વાત સમજવામાં આવી જાય છે હા, એ ઊચિત છે કે એ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમાં પરોપદેશ શ્રવણની સંભવિતતા નથી, છતાં પણ તેમનામાં એ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ અવશ્ય છે, કે જેથી તેમનામાં અવ્યક્ત અક્ષરલઘ્વિ હોય છે, અને તેથી જ અક્ષરનુસંગ શ્રુતજ્ઞાન તેમને થાય છે એ વાત આ રીતે તેમનામાં ભણી શકાય છે કે આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિશ્રમ, એ ચાર પ્રકારની જે

તતસ્તેપામપિ પાગિદ્યક્તાક્ષરલ્પિરવશ્યમત્રીકર્તવ્યા । તતસ્તેપામપિ લ
ગ્યક્ષર મવતીતિ ન કથિદોષ' ।

તત્ત્વ લગ્યક્ષર પદ્ધિ પ્રશ્નમ્ । તદ્ યથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયલગ્યક્ષરમિત્યાદિ ।
હ યત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ શબ્દશ્રવણે સતિ 'શાસ્ત્રોચ્યમ્' इत्याद्यક્ષરાનુગત શબ્દાર્થપર્યા
લોચનાનુસારિ વિજ્ઞાન, તત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયલગ્યક્ષરમ્, તસ્ય શ્રોત્રેન્દ્રિયનિમિત્તત્વાદ્ ।

પરિગ્રહ, જે ચાર પ્રકાર કી જો ખજાનું શાસ્ત્રકારોં ન યતલાઈ હેં જે इन
એકેન્દ્રિયાદિ જીરોં મેં મી હોની હેં । જે આહાર આદિ સજાનું અમિલાપા
સ્વરૂપ માની ગઈ હેં । અમિલાપા કા તાત્પર્ય યહા ઇસ પ્રકાર કા હૈ
કિ-“યદિ મેં ઇસે પ્રાપ્ત કર લેતા હુ તો યહ યદ્દુત અચ્છી યાત હોતી
હૈ” । જય ઇસ પ્રકાર કી અમિલાપા उनमें હૈ તો યહ માનના હી પડતા
હૈ કિ उनमें અક્ષરાનુપક્ત ધુનજ્ઞાન મી હૈ, ર્પો કિ યહ પ્રાર્થના રૂપ
અમિલાપા અક્ષરાનુસયદ્દ હી હૈ, ઇસલિયે उनमें મી થોડી યદ્દુત અવ્યક્ત
અક્ષરલગ્ધિ અવશ્ય અગીકાર કરનો ચાહિયે । જય યહ યાત માન લી
જાતી હૈ તો उनके मी लग्यक्षररूप भावधुत है, યહ સિદ્ધાન્ત સંગત
પેઠ જાતા હૈ ।

યહ લગ્યક્ષર છહ પ્રકાર કા યતલાયા ગયા હૈ-શ્રોત્રેન્દ્રિય લગ્યક્ષર,
ચક્ષુ ઇન્દ્રિય લગ્યક્ષર इत्यादि । શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય સે શબ્દસુનને પર જય
એસા માન હોતા હૈ કિ “યહ શબ્દ શાસ્ત્ર કા હૈ” તય યહ જ્ઞાન અક્ષરા
નુગત શબ્દ ઓર અર્થકી પર્યાલોચના કે અનુસાર ઉદ્ભૂત હોને કે કારણ

સ જ્ઞાઓ શાસ્ત્રકારોએ બનાવા છે, તે એ એકેન્દ્રિયાદિ છત્રેમા પણ હોય છે
એ આહાર આદિ સ જ્ઞાઓ અમિલાપા સ્વરૂપ માનવામા આવી છે અમિલાપાનુ
તાત્પર્ય એહી એ પ્રકારની પ્રાર્થના છે કે “એ હું તેને પ્રાપ્ત કરે તો એ
ધણી સરસ વાત છે” બ્યારે આ પ્રકારની અમિલાપા તેઓમા છે, ત્યારે એ
માનવુ જ પડે છે કે તેમનામા અક્ષરાનુપક્ત ધુનજ્ઞાન પણ છે કારણ કે
એ પ્રાર્થના રૂપ અમિલાપા અક્ષરાનુગત જ છે, તે કારણે તેઓમા પણ
થોડી ઓછી અવ્યક્ત અક્ષરલગ્ધિ અવશ્ય અગીકાર કરવી એઇએ. એ એ વાત
સ્વીકારીએ તો તેમનામા પણ લગ્યક્ષરરૂપ આવશ્યુત છે આ સિદ્ધાન્ત સુસંગત
યઈ બાય છે

આ લગ્યક્ષર છ પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય લગ્યક્ષર, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય
લગ્યક્ષર ઇત્યાદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દ સંબન્ધતા બ્યારે એવુ જ્ઞાન થાય છે કે
“આ શબ્દ શબ્દો છે” ત્યારે તે જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ અને અર્થની
પર્યાલોચના અનુસાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે શ્રોત્રેન્દ્રિય લગ્યક્ષર ૮ છે

યતુ ચક્રુણા આમ્રપલાદિકમુપલ્ભ્ય 'આમ્રપલમ્' इत्याद्यभरानुगत शब्दार्थपर्या-
लोचनात्मक प्रज्ञान, तच्चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरम् । एव शेषेन्द्रियलब्ध्यक्षरमपि बोध्यम् ।

શિષ્યઃ પૂછતિ—' સે કિ ત ' इति । अथ किं तदनक्षरश्रुतमिति । उत्तरमाह—
'अणक्खरसुय०' इत्यादि । अनक्षरात्मकम्-अक्षररहित श्रुतम्-अनक्षरश्रुतम्, तत्
अनेकविधं प्रज्ञप्तम्, तद् यथा-उच्छ्वसितमित्यादि । उच्छ्वसितम्=उच्छ्वसनम् ।
नि श्वसित=नि श्वसनम् । निष्पृथ त निष्ठीवनम् । कासितम्=कासनम् । च शब्द
समुच्चयार्थ । क्षुत=क्षणम्-'छीक' इति मापाप्रसिद्धम् । नि सिद्धितम्=नि सि
द्धनम्-नासिनाजन्य शब्द , अनुसार='अनुसरणम्-अधोवायोर्निसरण, तज्जनित

શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર હૈ, कारण यह श्रोत्रेन्द्रिय के निमित्त से उत्पन्न हुआ
है । आम्ब से आम्रफल आदि को देखकर जो ऐसा विचार होता है कि
“यह आम्र का फल है” यह चक्षुर्इन्द्रिय लब्ध्यक्षर है, क्योंकि कि “यह
आम्र का फल है” इस प्रकार के अक्षर से यह ज्ञान मिला हुआ है
और इसमें शब्द एव उसके अर्थ की पर्यालोचना हो रही है । इसी
तरह से शेषेन्द्रिय लब्ध्यक्षर भी जान लेना चाहिये ।

फिर शिष्य पूछता है—'से किं त अणक्खर सुय०' इत्यादि ।

અનક્ષરરૂપ શ્રુતજ્ઞાન કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? उत्तर-अनक्षररूप श्रुतज्ञान
अनेक प्रकार का घनलाया गया है-(१) उच्छ्वसित, (२) नि श्वसित
(३) निष्पृथ, (४) कासित, (५) क्षुत, (छीक) (६) नि सिद्धित, (७) अनु-
सार, (८) खेलित, आदि (श्लेष्मित, चीत्कार आदि) । नामिकाजन्य शब्द

તે શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયું છે આખથી અમ્રફળ આદિને જોઈને
જે એવો વિચાર આવે છે કે “આ આમ્રફળ છે” એ ચક્ષુર્ઇન્દ્રિયલબ્ધ્યક્ષર
છે, કારણ કે “આ આમ્રફળ છે” આ પ્રતરના અક્ષરથી આ જ્ઞાન મળેલું છે,
અને તેમાં શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચના થઈ રહી છે એજ પ્રકારે
બાકીની ઇન્દ્રિયોનું લબ્ધ્યક્ષર પણ સમજી લેવું

વળી શિષ્ય પૂછે છે—“ સે કિ ત અણક્ષર સુય ૦ ” इत्यादि

અનક્ષરરૂપ શ્રુતજ્ઞાનનું શુ સ્વરૂપ છે ।

उत्तर-अनक्षररूप श्रुतज्ञान अनेक प्रकारनु ज्ञातव्यु છે-(१) उच्छ्वसित
(२) नि श्वसित, (३) निष्पृथ (४) कासित, (५) क्षुत (छीक), (६) नि सि
द्धित, (७) अनुसार (८) खेलित आदि (श्लेष्मित, चीत्कार, आदि) नामिका

તતસ્તેપામપિ ફારિદ્યક્ટાઽક્ષરલઘ્વિરવશમદ્વીર્તવ્યા । તતસ્તપામપિ લઘ્યક્ષર ભવતીતિ ન વધિહોષ ।

તત્ત્વ લઘ્યક્ષર પદ્ધતિ પ્રણમ્ । તદ્ યથા-શ્રોત્રેન્દ્રિયલઘ્યક્ષરમિત્યાદિ ।
 હ્ યત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયેણ શબ્દશ્રવણે સતિ 'શાક્તોઽયમ્' ઇત્યાદ્યક્ષરાનુગત શબ્દાર્થપર્યા
 લોચનાનુસારિ વિજ્ઞાન, તત્ શ્રોત્રેન્દ્રિયલઘ્યક્ષરમ્, તસ્ય શ્રોત્રેન્દ્રિયનિમિત્તત્વાદ્ ।

પરિગ્રહ, જે ચાર પ્રકાર ફી જો બજાઈ શાક્તકારો ન ઘતલાઈ હે જે હન
 ંકેન્દ્રિયાદિ જીયો મેં મી લોની હે । જે આહાર આદિ સજાઈ અભિલાષા
 સ્વરૂપ માની ગઈ હે । અભિલાષા ફા તાત્પર્ય યહા હમ પ્રકાર ફા હે
 ફિ-“યદિ મેં હસે પ્રાપ્ત ફર લેતા હ તો યહ ઘટુત અઘ્છી ઘાત હોતી
 હે” । જય હસ પ્રકાર ફી અભિલાષા હનમેં હે તો યહ માનના લી પઢતા
 હે ફિ હનમેં અક્ષરાનુપક્ત ધુનજ્ઞાન મી હે, ફયો ફિ યહ પ્રાર્થના રૂપ
 અભિલાષા અક્ષરાનુસમદ્ધ હી હે, હસલિયે હનમેં મી ધોઢી ઘટુત અન્યક્ત
 અક્ષરલઘ્વિ અવશ્ય અગીકાર ફરનો ઘાહિયે । જય યહ ઘાત માન લી
 જાતી હે તો હનકે મી લઘ્યક્ષરરૂપ આવશ્યુત હે, યહ સિદ્ધાન્ત સંગત
 ઘેઠ જાતા હે ।

યહ લઘ્યક્ષર હ્ પ્રકાર ફા ઘતલાયા ગયા હે-શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘ્યક્ષર,
 ઘટુ હન્દ્રિય લઘ્યક્ષર ઇત્યાદિ । શ્રોત્રેન્દ્રિય સે શબ્દસુનને પર જય
 ંસા માન હોતા હે ફિ “યહ શબ્દ શાલ ફા હે” તય યહ જ્ઞાન અક્ષરા
 નુગત શબ્દ ઔર અર્થ ફી પર્યાલોચના ફે અનુસાર ઉદ્ભૂત હોને ફે કારણ

સ જ્ઞાઓ શાલકારોએ બનાવા છે, તે એ એકેન્દ્રિયાદિ હોએ મા પણ હોાય છે
 એ આહાર આદિ સ જ્ઞાઓ અભિલાષા સ્વરૂપ માનવામા આવી છે અભિલાષાનુ
 તાત્પર્ય એહી એ પ્રકારની પ્રાર્થના છે કે “એ હું તેને પ્રાપ્ત કરે તો એ
 ઘણી સરસ વાત છે” જ્યારે આ પ્રકારની અભિલાષા તેઓમા છે, ત્યારે એ
 માનવુ જ પડે છે કે તેમનામાં અક્ષરાનુષાત ધુનજ્ઞાન પણ છે કારણ કે
 એ પ્રાર્થના રૂપ અભિલાષા અક્ષરાનુગત જ છે, તે કારણે તેઓમાં પણ
 ઘોઢી ઝાઝી અન્યક્ત અક્ષરલઘ્વિ અવશ્ય અગીકાર કરવી એહએ ને એ ઘાત
 સ્વીકારીએ તો તેમનામાં પણ લઘ્યક્ષરરૂપ આવશ્યુત છે આ સિદ્ધાન્ત સુસંગત
 ધર્મ બાય છે

આ લઘ્યક્ષર હ પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે-શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘ્યક્ષર, ઘટુ હન્દ્રિય
 લઘ્યક્ષર ઇત્યાદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દ સંભગતા જ્યારે એવુ માન યાય છે કે
 “આ શબ્દ શબ્દો છે” ત્યારે તે જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ અને અર્થની
 પર્યાલોચના અનુસાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે શ્રોત્રેન્દ્રિય લઘ્યક્ષર છે, ૧૨૪ કે

શ્રુતમિત્યત્ર શ્રુતશબ્દાર્થાશ્રયણાત્ । તથાદિ-શ્રૂયતે યત્ સ્ત્રુતમિત્યુચ્યતે । કરા-
દિષ્ટેષા તુ ન શ્રૂયતે, તતો ન તત્ર દ્રવ્યશ્રુતત્વપસન્ન । ઉચ્છ્વસિતાદિકં તુ શ્રૂયતે,
અનસરાત્મક ચ । અતસ્તદનક્ષરશ્રુતમિત્યુક્તમ્ । તદેતદનક્ષરશ્રુતવર્ણિતમ્ ॥૬૦૩૮॥

અય સઙ્ગિશ્રુત વર્ણયતિ ।

મૂલમ્-સે કિં ત સણિણસુય ? । સણિણસુયં તિવિહ પળ્લણત્તં,
ત જહા કાલિઓવણ્ણસેણ, હેઝવણ્ણસેણ, દિઢિવાઓવણ્ણસેણ । સે
કિં ત કાલિઓવણ્ણસેણ ? । કાલિઓવણ્ણસેણ-જસ્સ ણ અત્થિ ઈહા,
અવોહો, મગ્ગણા, ગવેસણા, ચિંતા, વીમસા, સે ણં સળ્ણીતિ
લબ્ભઈ । જસ્સ ણ નત્થિ ઈહા, અવોહો, મગ્ગણા, ગવેસણા,
ચિંતા, વીમસા, સેણં અસળ્ણીતિ લબ્ભઈ । સેત્ત કાલિઓવણ્ણસેણ ।

સે પ્રયોક્તા કે શાર્દિક ભાવોંકા પતા લગ જાતા હૈ, ઈવં પ્રયોક્તા હસે જાન
બૂઝકર કહતા હૈ અત ઉચ્છ્વસિત આદિ કી तरह યહ બી ભાવશ્રુત
કા કાર્ય ઈવં ભાવશ્રુત કા જનક હૈ ।

ઉત્તર-—ઇસ પ્રકાર કી શાકા ઠીક નહીં હૈ, કારણ-“શ્રુત” યહા
શ્રુતશબ્દ કે અર્થ કા આશ્રય લિયા ગયા હૈ, ઔર હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ-“શ્રૂયતે યસાદિતિ શ્રુતમિત્યુચ્યતે ” અર્થાત્ જો સુના જાવે વહ શ્રુત
હૈ । હસ્તાદિ કી ચેષ્ટા સુની નહીં જાતી હૈ વહ તો દેખી જાતી હૈ હસલિયે
વહ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ નહીં માની ગઈ હૈ । યે ઉચ્છ્વસિત આદિ સુને જાતે હૈ
ઔર સ્વય અક્ષર સે રહિત હૈ હસલિયે યે અનક્ષરશ્રુતરૂપ માને ગયે હૈ ।
હસ તરહ અનક્ષરશ્રુત કા વર્ણન જુઝા ॥ સૂ૦ ૩૮ ॥

ભાવની ખબર પડી બાધ છે અને પ્રયોક્તા એને બાળી બોધને કરે છે, તેથી
ઉચ્છ્વસિત આદિની જેમ, એ પણ ભાવશ્રુતનું કાર્ય અને ભાવશ્રુતનું જનક છે

ઉત્તર-—આ પ્રકારની શકા ચોખ્ખી નથી, કારણ કે “શ્રુત” અહીં શ્રુત
શબ્દના અર્થને આધાર દેવાયો છે અને તેનું તાત્પર્ય એ છે કે “શ્રૂયતે યત્
વિવિશ્રુતમિત્યુચ્યતે ” એટલે કે જે સંભળાય છે તે શ્રુત છે હસ્તાદિની ચેષ્ટા
સંભળાતી નથી, તે તો બોવાય છે, તે કારણે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ મનાઈ નથી. એ
ઉચ્છ્વસિત આદિ સંભળાય છે અને સ્વય અક્ષર રહિત છે તેથી, તેને અનક્ષર-
શ્રુતરૂપ માન્યા છે આ રીતે આ અનક્ષરશ્રુતનું વર્ણન થયું છે ॥ સૂ. ૩૮ ॥

અન્યથા । खेलितादिकम्-खेलितमादिर्यस्य तत् खेलितादिकम्, स्वेष्टितम्=स्वेष्टितं
 स्वेष्टितशब्दः, आदिशब्देन चीत्कारादिकम्, एतात्सर्वम् अनभारम्=अनक्षरश्रुत बोध्यम् ।

इहोच्छ्रमितादिकं द्रव्यश्रुतं द्रष्टव्यम्, ध्वनिमात्रत्वात् भावश्रुतजनकत्वात् भा-
 वश्रुतकार्यत्वाच्च । तथा हि-यदाऽन्यं कश्चित् पुरुषं प्रति कम्प्यर्थं बोधयितुमसि-
 ण्धिपूर्वकं सविशेषतरमुच्छ्रमितादिकं क्रियते, तदा तदुच्छ्रमितादिकं प्रयोक्तुमात्र-
 श्रुतस्य फलम्, श्रोतुश्च भावश्रुतस्य कारणं भवति । तस्माद् द्रव्यश्रुतमित्युच्यते ।

नन्वेव तर्हि वरादिष्वेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वमसद्, साऽपि हि बुद्धिपूर्विका
 क्रियते, सा च कर्तुमाविश्रुतस्य फलं, द्रष्टुश्च भावश्रुतस्य कारणम् ? इति चेन्न,

का नाम नि सिद्धिम् है । तथा अधोचायु के नि सरण होते समय जो
 शब्द होता है उसका नाम अनुमार-अनुमरण है । ये सब अनक्षरात्मक
 श्रुत हैं । ये उच्छ्रवसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक
 होनेसे एवं भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये हैं । तात्पर्य इसका
 यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष बातको समझानेके लिये
 इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्रवमित आदिका प्रयोग करता है, तब
 ये उच्छ्रवसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं,
 और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें
 द्रव्यश्रुतरूप बतलाया गया है ।

शका—इस तरह यदि उच्छ्रवसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप
 मानते हैं, तो फिर हस्मादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये
 कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तथा चेष्टा

અન્ય શબ્દનું નામ નિ સિદ્ધિ છે તથા અધોચાયુનું નિ સરણ થતી વખતે જે
 શબ્દ થાય છે તેનું નામ અનુસાર-અનુસરણ છે એ બધા અનક્ષરાત્મક શ્રુત
 છે એ ઉચ્છ્રવસિત આદિ બધા ધ્વનિમાત્ર હોવાથી ભાવશ્રુતના જનક હોવાથી
 અને ભાવશ્રુતના કાર્ય હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવામાં આવ્યા છે તેનું તાત્પર્ય
 એ છે કે-જ્યારે કેઈ પ્રયોક્તા કેઈ વિશેષ વાતને સમજાવવાવાને માટે ઈચ્છા
 પૂર્વક કોઈના તરફ એ ઉચ્છ્રવસિત આદિનો પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે એ ઉચ્છ્રવ-
 સિત આદિ તે પ્રયોક્તાના ભાવશ્રુતના ફળરૂપ હોય છે અને શ્રોતાના એ
 જ્ઞાનનું-ભાવશ્રુતનું જનક હોય છે, તે કારણે તેમને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ બતાવ્યું છે

શકા—આ રીતે એ આપ ઉચ્છ્રવસિત આદિને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનેા છે
 તે પછી હસ્તાદિની ચેષ્ટાને પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવી એઈએ, કારણ કે એ
 પણ પ્રયોક્તા દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક જ કરાય છે, તથા એ ચેષ્ટાથી પ્રયોક્તાના હાર્દિક

શ્રુતમિત્યપ્ર શ્રુતશબ્દાર્થાશ્રયણાત્ । તથાદિ-શ્રૂયતે યત્ તન્નશ્રુતમિત્યુચ્યતે । કરા-
દિચેષ્ટા તુ ન શ્રૂયતે, તતો ન તપ્ર દ્રવ્યશ્રુતત્વપ્રસક્ત્ । ઉચ્છ્વસિતાદિક તુ શ્રૂયતે,
અનક્ષરાત્મક ચ । અતસ્તદનક્ષરશ્રુતમિત્યુક્તમ્ । તદેતદનક્ષરશ્રુત વર્ણિતમ્ ॥ સૂ. ૩૮ ॥

અથ સઠિશ્રુત વર્ણયતિ ।

મૂલમ્—સે કિં ત સણિસુય ? । સણિસુયં તિવિહ પળ્લત્ત,
ત જહા-કાલિઓવણ્ણસેણ, હેઊવણ્ણસેણ, દિઢિવાઓવણ્ણસેણં । સે
કિં ત કાલિઓવણ્ણસેણ ? । કાલિઓવણ્ણસેણ-જસ્સ ણ અત્થિ ઈહા,
અવોહો, મગ્ગણા, ગવેસણા, ચિંતા, વીમસા, સે ણ સણ્ણીતિ
લબ્ભઈ । જસ્સ ણં નત્થિ ઈહા, અવોહો, મગ્ગણા, ગવેસણા,
ચિંતા, વીમસા, સેણં અસણ્ણીતિ લબ્ભઈ । સેત્ત કાલિઓવણ્ણસેણ ।

સે પ્રયોક્તા કે હાર્દિક ભાષોંકા પતા લગ જાતા હૈ, એવ પ્રયોક્તા હસે જાન
બુઝકર કહતા હૈ અત ઉચ્છ્વસિત આદિ કી તરહ યહ ભી ભાવશ્રુત
કા કાર્ય એવં ભાવશ્રુત કા જનક હૈ ।

ઉત્તર—હસ પ્રકાર કી શકા ઠીક નહીં હૈ, કારણ—“શ્રુત” યહાં
શ્રુતશબ્દ કે અર્થ કા આશ્રય મિયા ગયા હૈ, ઓર હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ
કિ—“શ્રૂયતે યત્સદિતિ શ્રુતમિત્યુચ્યતે” અર્થાત્ જો સુના જાવે વહ શ્રુત
હૈ । હસ્તાદિ કી ચેષ્ટા સુની નહીં જાતી હૈ વહ તો દેખી જાતી હૈ હસલિયે
વહ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ નહીં માની ગઈ હૈ । યે ઉચ્છ્વસિત આદિ સુને જાતે હૈ
ઓર સ્વય અક્ષર સે રહિત હૈ હસલિયે યે અનક્ષરશ્રુતરૂપ માને ગયે હૈ ।
હસ તરહ અનક્ષરશ્રુત કા વર્ણન જુઆ ॥ સૂ. ૩૮ ॥

ભાવની ખબર પડી બાથ છે અને પ્રયોક્તા જોને બાળી બેઈને કરે છે, તેથી
ઉચ્છ્વસિત આદિની જેમ, જો પણ ભાવશ્રુતનું કાર્ય અને ભાવશ્રુતનું જનક છે

ઉત્તર—આ પ્રકારની શકા યોગ્ય નથી, કારણ કે “શ્રુત” અહીં શ્રુત
શબ્દના અર્થને આધાર દેવાયો છે અને તેનું તાત્પર્ય જો છે કે “શ્રૂયતે યત્
વિવિશ્રુતમિત્યુચ્યતે” જોટલે કે જે સંભળાય છે તે શ્રુત છે હસ્તાદિની ચેષ્ટા
સંભળાતી નથી, તે તો બેવાય છે, તે કારણે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ સનાઈ નથી. જો
ઉચ્છ્વસિત આદિ સંભળાય છે અને સ્વય અક્ષર રહિત છે તેથી, તેને અનક્ષર
શ્રુતરૂપ માન્યા છે આ રીતે આ અનક્ષરશ્રુતનું વર્ણન થયું છે ॥ સૂ. ૩૮ ॥

અર્થ । खेलितादिकम्-खेलितमादिकस्य तत् खेलितादिकम्, खेलितम्=अपेक्षितं
श्लेषशब्द , आदिशब्देन चीत्कारादिकम्, पतत्सर्गम् अनशरम्=अनशरश्रुत बोध्यम्।

इहोच्छ्वसितादिकं द्रव्यश्रुत द्रष्टव्यम्, भ्रानिमाप्रत्वात् भावश्रुतजनकत्वात् भा
वश्रुतकार्यत्वञ्च । तथा हि-यदाऽन्य कश्चित् पुरुष मति कमप्यर्थं बोधयितुमस्मि
न्धिपूर्वकं सविशेषतरमुच्छ्वसितादिक क्रियते, तदा तदुच्छ्वसितादिक प्रयोक्तुर्भावं
श्रुतरस्य फलम्, श्रोतुश्च भावश्रुतरस्य कारणं भवति । तस्माद् द्रव्यश्रुतमित्युच्यते ।

नन्वेव तर्हि परादिषेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वमसद् , साऽपि हि बुद्धिपूर्विका
क्रियते, सा च कर्तुर्भावश्रुतस्य फल, द्रष्टुश्च भावश्रुतस्य कारणम् ? इति चेन्न,

का नाम नि सिद्धिर्न है । तत्र अधोवायु के नि सरण होते समय जो
शब्द होता है उसका नाम अनुसार-अनुसरण है । ये सब अनक्षरात्मक
श्रुत हैं । ये उच्छ्वसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक
होनेसे एव भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये हैं । तात्पर्य इसका
यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष बातको समझानेके लिये
इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्वसित आदिका प्रयोग करता है, तब
ये उच्छ्वसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं,
और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें
द्रव्यश्रुतरूप मतलाया गया है ।

शका-इस तरह यदि उच्छ्वसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप
मानते हैं, तो फिर हस्तादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये
कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तथा चेष्टा

અન્ય શબ્દનું નામ નિ સિદ્ધિત છે તથા અધોવાયુનું નિ સરણ થતી વખતે જે
શબ્દ થાય છે તેનું નામ અનુસાર-અનુસરણ છે એ બધા અનક્ષરાત્મક શ્રુત
છે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ બધા ધ્વનિમાત્ર હોવાથી ભાવશ્રુતના જનક હોવાથી
અને ભાવશ્રુતના કાર્ય હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવામાં આવ્યાં છે તેનું તાત્પર્ય
એ છે કે-જ્યારે કેઈ પ્રયોક્તા કેઈ વિશેષ વાતને સમજાવવાવાને માટે ઉચ્છ્વા
પૂર્વક કેઈના તરફ એ ઉચ્છ્વસિત આદિનો પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે એ ઉચ્છ્વ
સિત આદિ તે પ્રયોક્તાના ભાવશ્રુતના ફળરૂપ હોય છે અને શ્રોતાના એ
જ્ઞાનનું-ભાવશ્રુતનું જનક હોય છે, તે કારણે તેમને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ મતાવ્યું છે

શકા-આ રીતે એ આપ ઉચ્છ્વસિત આદિને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માને છે
તો પછી હસ્તાદિની ચેષ્ટાને પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવી જોઈએ, કારણ કે એ
પણ પ્રયોક્તા દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક જ કરાય છે, તથા એ ચેષ્ટાથી પ્રયોક્તાના હાથકે

નત્રુ યદિ સજ્ઞાયા સમ્બન્ધાત્ સજ્ઞી ભવતીત્યુચ્યતે, તર્હિ સજ્ઞાસમ્બન્ધેન સર્વે-
ડપ્યેકેન્દ્રિયાદયો જીવાઃ સન્નિન સ્યુઃ, ન તુ કેડપ્યસંનિનઃ, તથા હિ સર્વજીવાના-
મેકેન્દ્રિયાદીનામપિ પ્રજ્ઞાપનાદૌ દશવિધા સજ્ઞા પ્રરૂપિતા, તદ્ યથા—

“ઈન્દિયાણ મતે ! કહ્વિહા સજ્ઞા પજ્ઞાત્તા ? ગોયમા ! દસવિહા પજ્ઞ-
ત્તા; ત જહા-આહારસજ્ઞા ૧, મયસજ્ઞા ૨, મૈયુનસજ્ઞા ૩, પરિગ્રહસજ્ઞા ૪,
ક્રોહસજ્ઞા ૫, માણસજ્ઞા ૬, માયાસજ્ઞા ૭, લોહસજ્ઞા ૮, ઓહસજ્ઞા ૯,
લોગસજ્ઞા ૧૦ ।”

છાયા—એકેન્દ્રિયાણા મદન્ત ! કતિવિધા સજ્ઞા પ્રજ્ઞા ? ગૌતમ ! દશવિધા
પ્રજ્ઞા, તદ્ યથા—આહારસજ્ઞા ૧, મયસજ્ઞા ૨, મૈયુનસજ્ઞા ૩, પરિગ્રહસજ્ઞા ૪,
ક્રોધસજ્ઞા ૫, માનસજ્ઞા ૬, લોમસજ્ઞા ૮, ઓષસજ્ઞા ૯, લોકસજ્ઞા ૧૦ ।

શકા—યદિ સજ્ઞા કે સબધ સે જીવ સજ્ઞી માના જાય તો ફિર હસ
પ્રકાર સે કોઈ બી પ્રાણી અસજ્ઞી નહીં માના જાસકતા હૈ, કારણ પ્રજ્ઞાપ-
નાદિ સૂત્રો મેં સમસ્ત એકેન્દ્રિયાદિ જીવોં કે બી દશપ્રકાર કી સંજ્ઞાઈ પ્રરૂ-
પિત કી ગઈ હૈ, અતઃ વે બી સજ્ઞા કે સબધ સે સજ્ઞી સિદ્ધ હો જાતે હૈ । જૈસે—

“ઈન્દિયાણ મતે ! કહ્વિહા સજ્ઞા પજ્ઞાત્તા ? ગોયમા ! દસવિહા
પજ્ઞાત્તા” હત્યાદિ હસ પાઠ સે કિ જિસમેં યહોં થતલાયા હુઆ હૈ કિ
એકેન્દ્રિય જીવોં કે આહારસંજ્ઞા ૧, મયસંજ્ઞા ૨, મૈયુનસંજ્ઞા ૩, પરિગ્રહ-
સંજ્ઞા ૪, ક્રોધસંજ્ઞા ૫, માનસંજ્ઞા ૬, માયાસંજ્ઞા ૭, લોમસંજ્ઞા ૮, ઓષ-
સંજ્ઞા ૯, ઓર લોકસંજ્ઞા ૧૦, વે દશ પ્રકાર કી સંજ્ઞાઈ હૈ । હસી પ્રકાર
દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોં મેં બી વે હી વસ પ્રકાર કી સંજ્ઞાઈ જાનની ચાહિયે,
અતઃ જય યહ યાત હૈ તય ‘સંજ્ઞા કે સબધ સે જીવ સજ્ઞી હૈ’

શકા—એ સજ્ઞાના સબધથી એવ સજ્ઞી ગણાય તો પછી એ પ્રકારે
તો કોઈ પણ પ્રાણી અસજ્ઞી માની શકાય નહી, કારણ કે પ્રજ્ઞાપન આદિમા
સમસ્ત એકેન્દ્રિયાદિ એવાને પણ હસ પ્રકારની સજ્ઞાઓ પ્રરૂપિત કરેલ છે,
તેથી તેઓ પણ સજ્ઞાના સબધથી સજ્ઞી સિદ્ધ થઈ બચ છે જેમકે—

“ઈન્દિયાણ મતે ! કહ્વિહા સજ્ઞા પજ્ઞાત્તા ? ગોયમા ! દસવિહા પજ્ઞાત્તા ”
હત્યાદિ આ પાઠથી કે જેમા એજ બતાવ્યું છે કે એકેન્દ્રિય એવાને
(૧) આહાર સજ્ઞા, (૨) ભય સજ્ઞા, (૩) મૈયુન સજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહ સજ્ઞા,
(૫) ક્રોધ સજ્ઞા, (૬) માન સજ્ઞા, (૭) માયા સજ્ઞા, (૮) લોભ સજ્ઞા, (૯) ઓષ
સજ્ઞા, અને (૧૦) લોક સજ્ઞા એ હસ પ્રકારની સજ્ઞાઓ હોય છિ એજ
પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય આદિ એવામા પણ એજ હસ પ્રકારની સજ્ઞાઓ બાણવી
બોધે, તેથી બ્યારે આમ વાત છે ત્યારે “ સજ્ઞાના સબધથી એવ સજ્ઞી છે ”

સે કિં ત હેઝવણસેણ ? । હેઝવણસેણ—જસ્સ ણ અત્થિ અભિસ-
ધારણપુઞ્ચિયા કરણસત્તી સે ણ સણ્ણાતિ લઘ્મહ । જસ્સ ણ
નત્થિ અભિસધારણપુઞ્ચિયા કરણસત્તી સે ણ અસણ્ણાતિ લઘ્મહ ।
સે ત હેઝવણસેણ । સે કિં ત દિઢિવાઓવણસેણ ? દિઢિવાઓ-
વણસેણ—સણ્ણિસુયસ્સ ચ્ચઓવસમેણ સણ્ણા લઘ્મહ, અસણ્ણિ-
સુયસ્સ ચ્ચઓવસમેણ અસણ્ણા લઘ્મહ । સે ત્ત દિઢિવાઓવણ-
સેણ । સે ત્ત સણ્ણિસુય । સે ત્ત અસણ્ણિસુય ॥ સૂ. ૩૯ ॥

છાયા—અય કિં તત્ સંશ્ચિન્નત્વમ્ ? । સંશ્ચિન્નત્વમ્ ત્રિવિધ મદ્દત્તમ્ ; તદ્ યયા-
કાલિક્કયુપદેશેન, હેતુપદેશેન, દષ્ટિવાદોપદેશેન । અય કોઽસૌ કાલિક્કયુપદેશેન
(સંગ્રી) ? કાલિક્કયુપદેશેન—યસ્ય ચ્ચલુ અસ્તિ રૂઢા, અપોહ, માર્ગણા, ગવેષણા,
ચિન્તા, વિમર્શઃ, સ સંગ્રીતિ લભ્યતે । યસ્ય ચ્ચલુ નાસ્તિ રૂઢા, અપોહઃ, માર્ગણા,
ગવેષણા, ચિન્તા, વિમર્શઃ, સોઽસગ્રીતિ લભ્યતે । સ એવ કલિક્કયુપદેશેન (સંગ્રી) ।
અય કોઽસૌ હેતુપદેશેન (સંગ્રી) ? । હેતુપદેશેન—યસ્ય ચ્ચલુ અસ્તિ અભિસધારણપૂર્વિકા
કરણશક્તિઃ, સ સગ્રીતિ લભ્યતે, યસ્ય ચ્ચલુ નાસ્તિ અભિસધારણપૂર્વિકા કરણ-
શક્તિઃ સોઽસગ્રીતિ લભ્યતે । સ એવ હેતુપદેશેન (સંગ્રી) ।

અય કોઽસૌ દષ્ટિવાદોપદેશેન (સંગ્રી) ? । દષ્ટિવાદોપદેશેન—સંશ્ચિન્નત્વસ્ય ત્રયો-
પચમેન સગ્રી લભ્યતે, અસંશ્ચિન્નત્વસ્ય ત્રયોપચમેન અસગ્રી લભ્યતે । સ એવ દષ્ટિવા-
દોપદેશેન (સંગ્રી) । તદેતત્ સંશ્ચિન્નત્વમ્ । તદેતત્સંશ્ચિન્નત્વમ્ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘ સે કિં ત સણ્ણિસુય ’ इति । અય કિં તત્ સંશ્ચિ-
ન્નત્વમ્ ? इति । ઉત્તરમાહ—‘ સણ્ણિસુયં ૦ ’ इत्यादि । સંશ્ચિન્નત્વમ્ ત્રિવિધ મદ્દત્તમ્, તદ્
યયા—કાલિક્કયુપદેશેન, હેતુપદેશેન, દષ્ટિવાદોપદેશેન ।

અય સંશ્ચિન્નત્વ કા ઘર્ણન કરતે હૈ—‘ સે કિં ત સણ્ણિસુયં ૦ ’ इत्यादि ।
શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મહન્ત ! પૂર્વઘર્ણિત સંશ્ચિન્નત્વ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ।
ઉત્તર—સંશ્ચિન્નત્વ ત્રીન પ્રકાર કા કહા હૈ । એ હસ પ્રકાર—કાલિકી ઉપદેશ
સે ૧, હેતુ ઉપદેશ સે ૨, તથા દષ્ટિવાદ કે ઉપદેશ સે ૩ ।

હવે સંશ્ચિન્નત્વનું વર્ણન કરે છે—સે કિં ત સણ્ણિસુયં ૦ ” इत्यादि—
શિષ્ય પૂછે છે—હે મહન્ત ! પૂર્વઘર્ણિત સંશ્ચિન્નત્વનું શું સ્વરૂપ છે ?
ઉત્તર—સંશ્ચિન્નત્વ ત્રણ પ્રકારનું હજી છે તે આ પ્રકારે છે—(૧) કાલિકી
ઉપદેશથી, (૨) હેતુ ઉપદેશથી, અને (૩) દષ્ટિવાદના ઉપદેશથી

યથા લોકે વહુદ્રવ્ય એવ ધનવાનિત્યુચ્યતે, પ્રશસ્તરૂપ એવ રૂપવાનિતિ વ્યપદિશ્યતે, તથાઽત્રાપિ મહત્યા શોમનયા ચ સંજ્ઞયા જ્ઞાનાવરણીકર્મસ્યોપશ્મમજન્યમનોજ્ઞાનરૂપયા સજ્ઞી વ્યપદિશ્યતે । સંજ્ઞાન-સજ્ઞા, મનોજ્ઞાનમિતિ તદર્થઃ । મનોજ્ઞાનરૂપા સંજ્ઞા મહતી શોમના ચાસ્તીતિ સૈવ ઘટ્ટતે, ન ત્વન્યા । તતશ્ચ મનોજ્ઞાનરૂપા સંજ્ઞા યેપામ સ્તિ ત એવ સંજ્ઞિન ઇતિ બોધ્યમ્ ।

અય કોઽસૌ કાલિક્યુપદેશેન સજ્ઞી ?-તિ શિષ્ય પ્રશ્ન* । દીર્ઘકાલિકી સજ્ઞા કાલિકીત્યુચ્યતે, તસ્યા ઉપદેશઃ=કથન તેન સજ્ઞી કીદશો મવતી ?તિ માથ ।

સે સઘ જીવોં મેં પાઈં જાનેચાલી ફન આહાર આદિ સંજ્ઞાઓં કે સંઘસે કોઈં ખી જીવ સજ્ઞી નહીં થતલાયા ગયા હૈ, અત જિસ પ્રકાર વહુત દ્રવ્ય કે સદ્ભાવ મેં પ્રાણી ધનશાલી માના જાતા હૈ, તથા પ્રશસ્તરૂપ કે હોને પર રૂપસપદ્મ ગિના જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર યહા ખી મહતી-વિશિષ્ટ એવ શોમન-સુન્દરસજ્ઞા સે અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય કર્મકે ક્ષયોપશમજન્ય જો મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા હૈ ઉસસે જો જીવ યુક્ત હોતા હૈ વહ સંજ્ઞી કહા ગયા હૈ । યહ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા મહતી એવ શોમનીય હૈ, ઇસલિયે યહ સજ્ઞા જિન જીવોં કે પાઈં જાતી હૈ વે હી શાસ્ત્રકારોં કી દૃષ્ટિ મેં સજ્ઞીરૂપ સે વ્યપદિષ્ટ હુઈ હૈ, અન્ય સંજ્ઞાઓં કે સઘસે નહીં ।

શિષ્ય સંજ્ઞિશ્રુત કે મેદ પૂછતા હૈ-હે મદન્ત ! કાલિક્યુપદેશ કે સંઘસે સજ્ઞી જીવ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? શિષ્ય કે ઇસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ દીર્ઘકાલિકી સજ્ઞા કા નામ કાલિકી હૈ, ઇસ કાલિકી કે કથન સે જો સંજ્ઞી જીવ કહેં ગયે હૈ ઉનકા કયા સ્વરૂપ હૈ-વે કૈસે હોતે હૈ ? ।

રૂપાણુ કહેવાતુ નથી, જોજ પ્રકારે સામાન્યરૂપવાણી-અમાનરૂપે સમજાના છવોમા દેખાતી જો આહાર આદિ સજ્ઞાઓના સમઘથી કોઈં પણ છવને સજ્ઞી બતાવ્યો નથી, તેથી જોમ વધારે દ્રવ્યના સદ્ભાવથી પ્રાણી ધનવાન મનાય છે, તથા પ્રશસ્તરૂપ હોવાથી રૂપાણે ગણાય છે જોજ પ્રકારે બહોી પણ મહતી-વિશિષ્ટ અને શોભન-સુન્દર સજ્ઞાથી જોટલે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ જન્ય જે મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા છે તેના વડે જે છવ યુક્ત હોય છે તેને સજ્ઞી કહેવ છે આ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા મહતી અને શોભનીય છે, તેથી તે સજ્ઞા જે છવોમા જોવા મળે છે તે છવો જ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ સજ્ઞી રૂપે પ્રરૂપીત થયા છે, બીજી સજ્ઞાઓના સમઘથી નહીં

શિષ્ય સંજ્ઞિશ્રુતના એક પૂછે છે-હે મદન્ત ! કાલિકી ઉપદેશના સમઘથી સજ્ઞી છવનુ શુ સ્વરૂપ છે ? શિષ્યના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય જો છે કે-દીર્ઘકાલિની સજ્ઞાનુ નામ કાલિકી છે, જો કાલિકીના કથનથી જે સજ્ઞી છવ કહેવાયા છે તેમનુ શુ સ્વરૂપ છે-તેઓ કેવા હોય છે ?

एष द्वीन्द्रियादीना षान्यम् । तत् कथं जीवा असन्निन. प्रोक्ताः ? इति चेत् ।

उत्पत्ते—अत्र सा दशविधा सज्ञा नाधिक्रियते । यतस्तत्र काचित् स्कन्धा भवति, यथा—ओघसज्ञेति । तथा सज्ञया सज्ञीति ध्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्पाष्कमात्रसज्ञावे धनवानित्युच्यते लोके । आहार—भय—परिग्रह—मैथुनादिसज्ञा अप्याश्रित्य सञ्ज्ञीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासां मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वस्योभयतया । लोकेऽप्यविशिष्टेन रूपमात्रेण रूपवानिति न व्यवह्रियते । तस्मात्

इस कथન में कोई भी जीव असञ्ज्ञी नहीं सिद्ध होता है फिर "असञ्ज्ञी जीव है" यह बात केवल असंपन्न ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि इस तरह कोई भी असञ्ज्ञी जीव नहीं होता है ? ।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका उपस्थित की गई है । सञ्ज्ञी शब्द के अर्थ का जहा विचार किया गया है वहाँ इन दश प्रकार की सज्ञा का संयध विवक्षित नहीं है, कारण कि कोई २ सज्ञाएँ वहा अल्प भी होती हैं, जैसे—ओघसज्ञा । यदि इन सज्ञाओं को लेकर सञ्ज्ञी जीव माने जाते तो ओघ सज्ञा की अल्पता में सञ्ज्ञीपना वहाँ नहीं आ सकता । कोड़ी मात्र धन के होने पर कोई जीव ससार में धनी नहीं माना जाता है । आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञाओं के संयध को लेकर भी जीव में "सञ्ज्ञी" इस प्रकार का निर्देश नहीं किया गया है, क्यों कि ये सज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं, तथा अशोभन हैं । जैसे—लोक में सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी रूपवान् नहीं कहा जाता है वही प्रकार सामान्यरूप वाली—समानरूप

આ કથનથી કોઈ પણ જીવ અસજ્ઞી સિદ્ધ થતો નથી તે "અસજ્ઞી જીવ છે" એ વાત કેવળ અસંપન્ન જ માનવી એકએ, કારણ કે આ રીતે કોઈ પણ અસજ્ઞી જીવ હોવા નથી ?

ઉત્તર—કથનને નહીં સમજવાને કારણે આ પ્રકારની શકા ઉઠાવવામાં આવી છે સજ્ઞી શબ્દના અર્થનો બધા વિચાર કરાયો છે, ત્યાં આ દશ પ્રકારની સજ્ઞાનો સંબધ વિવક્ષિત નથી કારણ કે કોઈ કોઈ સજ્ઞાઓ ત્યાં અલ્પ પણ હોય છે, જેમકે ઓઘ સજ્ઞા એ આ સજ્ઞાઓને લીધે સજ્ઞી જીવ માનવામાં આવે તો ઓઘસજ્ઞાની અલ્પતામાં ત્યાં સજ્ઞીપણું આવી શકે નહીં માત્ર એકે કોડી ધન હોય તો એવો કોઈ જીવ સસારમાં ધનિક મનાય નહીં આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન આદિ સજ્ઞાઓના સંબધને લીધે પણ જીવમાં "સજ્ઞી" એવા પ્રકારનો નિર્દેશ કરાયો નથી, કારણ કે એ સજ્ઞાઓ મોહાદિજન્ય હોવાથી સામાન્યરૂપ છે, તથા અશોભન છે જેમ લોકમાં સામાન્યરૂપને લીધે, કોઈ પ્રાણી

યયા લોકે ઘટુદ્રવ્ય એવ ધનવાનિત્યુચ્યતે, પ્રશસ્તરૂપ એવ રૂપવાનિતિ વ્યપદિશ્યતે, તથાઽપ્રાપિ મહત્યા શોમનયા ચ સંજ્ઞયા જ્ઞાનાવરણીકર્મસયોપશમજન્યમનોજ્ઞાનરૂપયા સજ્ઞી વ્યપદિશ્યતે । સજ્ઞાન-સજ્ઞા, મનોજ્ઞાનમિતિ તદર્થઃ । મનોજ્ઞાનરૂપા સંજ્ઞા મહતી શોમના ચાસ્તીતિ સૈવ શુદ્ધતે, ન ત્વન્યા । તતથ મનોજ્ઞાનરૂપા સંજ્ઞા યેપામસ્તિ ત એવ સંક્ષિપ્ત ઇતિ યોગ્યમ્ ।

અય કોઝાં કાલિક્યુપદેશેન સજ્ઞી ?-તિ શિષ્ય પ્રશ્નઃ । દીર્ઘકાલિકી સજ્ઞા કાલિકીત્યુચ્યતે, તસ્યા ઉપદેશઃ=કથનં તેન સજ્ઞી કીદશો ભવતી ?તિ માવઃ ।

સે સય જીવોં મેં પાઈ જાનેવાલી જન આહાર આદિ સજ્ઞાઓં કે સંયથ સે કોઈં ખી જીવ સજ્ઞી નહીં ઘતલાયા ગયા હૈ, અતઃ જિસ પ્રકાર ઘટુદ્રવ્ય કે સદ્ભાવ મેં પ્રાણી ધનશાલી માના જાતા હૈ, તથા પ્રશસ્તરૂપ કે હોને પર રૂપસંપન્ન ગિના જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર યહા ખી મહતી-વિશિષ્ટ એવં શોમન-સુન્દરસજ્ઞા સે અર્થાત્ જ્ઞાનવરણીય કર્મકે ક્ષયોપશમજન્ય જો મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા હૈં ઉસસે જો જીવ યુક્ત હોતા હૈં વહ સંજી કહા ગયા હૈ । યહ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા મહતી એવ શોમનીય હૈં, હસલિયે યહ સજ્ઞા જિન જીવોં કે પાઈ જાતી હૈં યે હી શાસ્ત્રકારોં કી દૃષ્ટિ મેં સજ્જીરૂપ સે વ્યપદિષ્ટ હુએ હૈં, અન્ય સજ્ઞાઓં કે સથથ સે નહીં ।

શિષ્ય સંક્ષિપ્ત કે ભેદ પૂછતા હૈ-હે ભદ્રન્ત ! કાલિક્યુપદેશ કે સથથ સે સજી જીવ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? શિષ્ય કે હસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય યહ હૈં કિ દીર્ઘકાલિકી સંજ્ઞા કા નામ કાલિકી હૈ, હસ કાલિકી કે કથન સે જો સજી જીવ કહેં ગયે હૈં ઉનકા કયા સ્વરૂપ હૈ-યે કેસે હોતે હૈં ? ।

રૂપાણુ કહેવાતુ નથી, એજ પ્રકારે સામાન્યરૂપવાળી-સમાનરૂપે સઘળાં જીવોમા હેખાતી એ આહાર આદિ સજ્ઞાઓના સંબધથી કોઈં પણ જીવને સજી બતાવ્યો નથી, તેથી જેમ વધારે દ્રવ્યના સદ્ભાવથી પ્રાણી ધનવાન મનાય છે, તથા પ્રશસ્તરૂપ હોવાથી રૂપાણો ગણાય છે એજ પ્રકારે બહીં પણ મહતી-વિશિષ્ટ અને શોમન-સુન્દર સજ્ઞાથી એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ જન્ય જે મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા છે તેના વડે જે જીવ યુક્ત હોય છે તેને સજી કહેવ છે આ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા મહતી અને શોમનીય છે, તેથી તે સજ્ઞા જે જીવોમા જોવા મળે છે તે જીવો જ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ સજી રૂપે પ્રકીર્તિ થયાં છે, બીજી સજ્ઞાઓના સંબધથી નહીં

શિષ્ય સંક્ષિપ્તના ભેદ પૂછે છે-હે ભદ્રન્ત ! કાલિકી ઉપદેશના સંબધથી સજી જીવનું શું સ્વરૂપ છે ? શિષ્યના આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે-દીર્ઘકાલિકી સજ્ઞાનું નામ કાલિકી છે, એ કાલિકીના કથનથી જે સજી જીવ કહેવાયા છે તેમનું શું સ્વરૂપ છે-તેઓ કેવા હોય છે ?

एव द्वान्द्रियादीना वाच्यम् । तत् कथं जीवा असंज्ञिनः प्रोक्ताः । इति चेत् ।

उच्यते—अत्र सा दशविधा सज्ञा नापिक्रियते । यतस्तत्र काचित् स्वल्पा भवति, यथा—ओघसंज्ञेति । तथा सज्ञया सज्ञीति व्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्पाष्णमात्रसद्भावे धनवानित्युच्यते लोके । आहार-भय-परिग्रह-मैथुनादिसज्ञा अप्याश्रित्य सज्ञीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासां मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वादभ्यो मनत्वान्त्व । लोकेऽप्यविशिष्टेन रूपमात्रेण रूपवानिति न व्यवह्रियते । तस्मात्

इस कथન में कोई भी जीव असंज्ञी नहीं सिद्ध होता है फिर “असंज्ञी जीव है” यह बात केवल असत्य ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि इस तरह कोई भी असंज्ञी जीव नहीं होता है ? ।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका उपस्थित की गई है । सज्ञी शब्द के अर्थ का जरा विचार किया गया है वहाँ इन दश प्रकार की संज्ञा का सयध विवक्षित नहीं है, कारण कि कोई २ संज्ञाएँ वहा अल्प भी होती हैं, जैसे—ओघसंज्ञा । यदि इन संज्ञाओं को लेकर सज्ञी जीव माने जाते तो ओघ संज्ञा की अल्पता में सज्ञीपना वहाँ नहीं आ सकता । कोड़ी मात्र धन के होने पर कोई जीव संसार में धनी नहीं माना जाता है । आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि संज्ञाओं के सयध को लेकर भी जीव में “सज्ञी” इस प्रकार का निर्देश नहीं किया गया है, क्यों कि ये संज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं, तथा अशोभन हैं । जैसे—लोक में सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी रूपवान् नहीं कहा जाता है उसी प्रकार सामान्यरूप वाली—समानरूप

આ કથનથી કેઈ પણ જીવ અસંજી સિદ્ધ થતો નથી તો “અસંજી જીવ છે” એ વાત કેવળ અસત્ય જ માનવી બેઠબે, કારણ કે આ રીતે કેઈ પણ અસંજી જીવ હોતા નથી ?

ઉત્તર—કથનને નહીં સમજવાને કારણે આ પ્રકારની શકા ઉઠાવવામાં આવી છે સજી શબ્દના અર્થનો બન્યા વિચાર કરાયો છે, ત્યાં આ દશ પ્રકારની સજ્ઞાને સબધ વિવક્ષિત નથી. કારણ કે કેઈ કેઈ સજ્ઞાઓ ત્યાં અલ્પ પણ હોય છે, જેમકે ઓઘ સજ્ઞા એ આ સજ્ઞાઓને લીધે સજી જીવ માનવામાં આવે તો ઓઘસજ્ઞાની અલ્પતામાં ત્યાં સજીપણું આવી શકે નહીં માત્ર એક કોડી ધન હોય તો એવો કેઈ જીવ સંસારમાં ધનિક મનાય નહીં આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન આદિ સજ્ઞાઓના સબધને લીધે પણ જીવમાં “સજી” એવા પ્રકારનો નિર્દેશ કરાયો નથી, કારણ કે એ સજ્ઞાઓ મોહાદિજન્ય હોવાથી સામાન્યરૂપ છે, તથા અશોભન છે જેમ દોઢા સામાન્યરૂપને લીધે, કેઈ પ્રાણી

एष च प्राय सर्वमप्यर्थे स्फुटरूपमुपलभते । तथाहि—यथा चक्षुष्मान् प्रदी-
पादिप्रकाशेन स्फुटमर्थमुपलभते, तद्वदय मनोलब्धिसम्पन्नो मनोद्रव्याऽऽत्मन
समुत्पन्नविमर्शवशात् पूर्वापरानुसंधानेन यथावस्थित स्फुटमर्थमुपलभते ।

अयं भाव —य* कश्चिन्मनोह्वानावार कर्मसंयोगपश्चाद् मनोलब्धिसंपन्नो मनो-
योग्यानतन्तान् स्कन्धान् मनोवर्गणाम्यो गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणमय्य चिन्तनीय
वस्तुजानाति, स कालिक्युपदेशेन संक्षी विज्ञेय* । स च गर्भजस्तिर्यग् मनुष्यो वा
देवो नारकश्चेति ।

પુરુષ તથા તિર્યચ્છ એવ ઔપપાતિક જન્મચાલે દેવ ઔર નારકી હોતે હેં ।
इन सब के मन पर्याप्ति होती है और इसीसे ये भूत, भविष्यत् और
वर्तमान काल संबंधी वस्तु का विचार आदि कर सकते हैं ।

यह सजी जीव प्रायः समस्त पदार्थों को स्फुटरूप से जान लेता है ।
जैसे अच्छी दृष्टि वाला व्यक्ति दीपादि के प्रकाश की सहायता से
पदार्थों को जैसे का तैसा जान लेता है उसी प्रकार मनोलब्धि संपन्न
प्राणी मनोद्रव्य के अवलम्बन से उत्पन्न विमर्श के वश से पूर्वापरानु
संधानपूर्वक यथावस्थित पदार्थ को स्फुटरूप से जान लिया करता है ।

તાત્પર્યેં હસકા યહ હેં કિ જો પ્રાણી મનોજ્ઞાન કો આવરણ કરને
ચાલે કર્મકે ક્ષયોપશમ કે વશસે મનોલબ્ધિયુક્ત હોતા હુઆ મનોયોગ્ય
અનત સ્કન્ધોં કો મનોવર્ગણાઓં સે ગ્રહણ કરકે ઉન્હેં નનરૂપ સે પરિ-
ણમાકર ચિન્તનીય જાનને યોગ્ય વસ્તુ કો જાનતા હેં વહ કાલિકી-ઉપ-
દેશ કે સવધ સે સજીજીવ કહા ગયા હેં । એસે જીવ ગર્ભજન્મ ચાલે
મનુષ્ય એવ તિર્યચ્છ તથા દેવ એવ નારકી હેં ।

ગર્ભજન્મવાળા પુરુષ તથા તિર્યચ્છ અને ઔપપાતિક જન્મવાળા દેવ અને
નારકી હોય છે એ બધાને મન પર્યાપ્તિ હોય છે, અને તે વડે તેઓ ભૂત,
ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી વસ્તુનો વિચાર આદિ કરી શકે છે

એ સરીજીવ સામાન્ય રીતે સમસ્ત પદાર્થોને સ્ફુટરૂપે બાણી દે છે જેમ સારી
નજીવાળી વ્યક્તિ પ્રદીપાદિના પ્રકાશની મદદથી પદાર્થોને તાદરશ સ્વરૂપે બાણી
દે છે એજ પ્રકારે લબ્ધિસંપન્ન પ્રાણી મનોદ્રવ્યને આધારે ઉત્પન્ન વિમર્શને
કારણે પૂર્વાપરાનુ સંધાનપૂર્વક યથાવસ્થિત પદાર્થોને સ્ફુટરૂપે બાણી દે તેનું તાત્પર્ય
એ છે કે જે પ્રાણી મનોજ્ઞાનનું આવશ્યક કરનાર કર્મના ક્ષયોપશમને કારણે
મનોલબ્ધિયુક્ત થઈને મનોયોગ્ય અનત સ્કન્ધોને મનોવર્ગણાઓથી ગ્રહણ કરીને
તેમને મનરૂપથી પરિણમાવીને ચિન્તનીય બાણવાયોગ્ય-વસ્તુને બાણી દે તે
ઠાણી-ઉપદેશના સંબંધથી સરીજીવ કહેલ છે એવા જીવ ગર્ભજન્મવાળા
મનુષ્ય અને તિર્યચ્છ તથા દેવ અને નારકી છે

ઉત્તરમાહ—‘કાલિઓવદસેણ જસમ જા૦’ ઇત્યાદિ । યાન્નિયુપદ્ધેન સમી સ ઉચ્યતે, યસ્ય પ્રાણિનઃ સ્વલુ ર્હા=સદર્થ પર્યાલોચનરૂપા, અસ્તિ-વિદ્યતે । તથા-અપોહ = નિશ્ચય, માર્ગણા=અન્વયધર્માન્વેષણમ્, ગવેષણા = વ્યતિરેકધર્મસ્વરૂપ પર્યાલોચનમ્, તથા-ચિન્તા=‘ઇદં કેન પ્રકારેણ જાત, ઇદં સંપતિ કેન પ્રકારેણ વર્તતે, કેન પ્રકારેણ ચૈતદ્ ભવિષ્યતી’-તિ પર્યાલોચનમ્, તથા-વિમર્શ=વિમર્શનમ્—‘ઇદમિત્યમેવ ઘટતે, ઇત્ય ચા તદ્ ભૂતમ્, ઇત્યમેવ યા તદ્ ભવિષ્યતી’-તિ યથાઽવસ્થિતવસ્તુસ્વરૂપનિર્ણય, અસ્તિ=વિદ્યતે સ પ્રાણી મંહીતિ લખ્યતે । સ ચ ગર્મવ્યુત્ક્રાન્તિકો મનુષ્યાદિ ઔપણતિશ્ચ દેવાદિર્મન પર્યાપ્તિયુક્તો વિગ્રેય । તસ્યૈવ ત્રિકાલવિષયચિન્તાવિમર્શાદિસમ્મયાત્ ।

ઉત્તર—કાલિકી કે ઉપદેશ કે સમય સે સંજી જીવ ઘટ છે કે જિસકે ર્હા આદિ જ્ઞાન હોતે હૈ । સદર્થ કી પર્યાલોચના કા નામ ર્હા હૈ ૧ । અપોહ વસ્તુ કા નિશ્ચય હોના ૨ । ‘માર્ગણા’-શબ્દ કા અર્થ હૈ વસ્તુ મેં અન્વય ધર્મ કી ગવેષણા કરના, જૈસે—‘યહ અમુક વસ્તુ હી હૈ, ક્યોં કિ હસમેં હનકે સાથ સમય રચ્વને વાલે અમુક ૨ ધર્મ પાયે જાતે હૈ’ ૩ । ગવેષણા શબ્દ કા અર્થ હૈ વ્યતિરેક ધર્મોં કે સ્વરૂપ કી વસ્તુ મેં પર્યાલોચના કરના ૪ । “યહ કિસ તરહ સે હુઆ હૈ, હસ સમય યહ કિસ તરહ હૈ, આગે કિસ તરહ સે હોગા” હસ પ્રકાર કી વિચાર વારા કા નામ ચિન્તા હૈ ૫ । “યહ હસી તરહ સે ઘટિત હોતા હૈ, પહિલે બી યહ હસી તરહ સે ઘટિત હુઆ થા, આગે બી યહ હસી રૂપ સે ઘટિત હોગા” હસ તરહ વસ્તુ કા જો સ્વરૂપ હૈ ઉસકા નિર્ણય હોના સો વિશર્મ હૈ ૬ । યે સમય યાતે જિન મેં પાર્હ જાતી હૈ વે સંજી જીવ ગર્મજન્મવાલે

ઉત્તર—કાલિકીના ઉપદેશના સમયથી સરી જાય તે છે કે જેમને ઈહા આદિ જ્ઞાન હોય છે (૧) સદર્થની પર્યાલોચનાનું નામ ઈહા છે (૨) વસ્તુનો નિર્ણય થવો તે અપોહ છે (૩) “માર્ગણા” શબ્દનો અર્થ છે—વસ્તુમાં અન્વય-ધર્મની અવેષણા કરવી જેમકે—“આ અમુક વસ્તુ જ છે, કારણ કે તેમાં તેની સાથે સમય સાખનાર અમુક અમુક ધર્મ મળે છે (૪) “ગવેષણા” શબ્દનો અર્થ છે—વ્યતિરેક ધર્મોનાં સ્વરૂપની વસ્તુમાં પર્યાલોચના કરવી “આ દેવી રીતે થયું છે, આ સમયે આ કયા પ્રકારનું છે, આગળ દેવી રીતે હશે. આ પ્રકારની વિચાર ધારાનું નામ ચિન્તા છે (૫) આ રીતે ઘટાવી શકાય છે, પહેલાં પણ આ રીતે જ ઘટિત થયું હતું, આગળ પણ તે આ રીતે જ ઘટાવી શકાયે” આ રીતે વસ્તુનું જે સ્વરૂપ છે તેનો નિર્ણય થવો તે “વિમર્શ” છે (૬) જે બધી વાત જેમનામાં જોવા મળે છે તેઓ સરીજાય છે સરીજાય

જ્ઞાનચન્દ્રિકા ટીકા-હેતુપદેશોન સંક્ષિપ્તમ્

અય કોડસૌ હેતુપદેશોન સંક્ષીતિ શિવ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-‘હેતુવપસેણં’
 હ્યાદિ । હેતુપદેશોન-હેતુ=કારણ, તસ્યોપદેશ=કથન, હેતુપદેશસ્તેન-કારણોપદે
 શોનેત્પર્ય । કારિક્યુપદેશોનાઽસંશ્યપિ ય સક્ષિત્વકારણમુપલમ્ય સંક્ષીતિ વ્યપદિ-
 શ્યતે, સ એવ મવતિ-યસ્ય પ્રાણિનં સ્વલુ અમિસંધારણપૂર્વિકા=અમિસંધારણમ્=
 અવ્યક્તેન વ્યક્તેન વા વિજ્ઞાનેન આલોચન, તત્પૂર્વિકા=તત્કારણિકા, કરણશક્તિ-
 કરણ=ક્રિયા, તસ્યાં શક્તિઃ=પ્રવૃત્તિઃ, અસ્તિ=વિષયતે, સ પ્રાણી સ્વલુ હેતુપદેશોન
 સંક્ષીતિ લમ્યતે । અય ચ દ્વીન્દ્રિયાદિ સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયપર્યન્તો વિજ્ઞેય ।

ફિર શિષ્ય પૂછતા છે-હે મદન્ત ! હેતુપદેશ સે સયષ સે સંજી કા
 ક્યા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર-જિસ જીવ મેં અમિસધારણપૂર્વિકા કારણ શક્તિ
 હોતી હૈ વહ જીવ હેતુપદેશ કે સયષ સે સંજી માના ગયા હૈ । તાત્પર્ય
 હિસકા યહ હૈ-યથાપિ એસા જીવ કાલિકી ઉપદેશ કી અપેક્ષા સંજી નહીં
 માના જાતા હૈ, પરન્તુ સંજીપને કે કારણોં સે ઉસે સંજી કહદિયા જાતા
 હૈ । અમિસધારણપૂર્વિકા કરણશક્તિ કા તાત્પર્ય હિસ પ્રકાર હૈ-વ્યક્ત
 તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાન સે જો આલોચના હોતી હૈ-વિચાર ઘારા ચલતી
 હૈ-ઉસકા નામ અમિસધારણ હૈ, ક્રિયામેં જો પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ વહ
 અમિસધારણ પૂર્વિકા કરણ શક્તિ હૈ । યહ અમિસધારણ પૂર્વિકાકરણ-
 શક્તિ હી યહ હેતુપદેશ હૈ । યહા હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સંજીપના અસંજી
 સંમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ સે હેકર દ્વીન્દ્રિય જીવોં તક માના ગયા હૈ ।
 તાત્પર્ય હિસકા યહ હૈ, જો જીવ અપને શરીર કે પાલન કે લિયે

વળી શિષ્ય પૂછે છે-હે મદન્ત ! હેતુપદેશના સબધથી સંજીવ શું
 સ્વરૂપે છે ?
 ઉત્તર-હે જીવમા અમિસધારણ પૂર્વિકા કારણ શક્તિ હોય છે તે
 જીવ હેતુપદેશના સબધથી સંજી માનવામા આવ્યો છે તેવું તાત્પર્ય એ છે
 કે એવો જીવ કાલકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સંજી માનવામાં આવતો
 નથી, પણ સંજીપણના કારણથી તેને સંજી કહી દેવાય છે અમિસધારણ
 પૂર્વિકા કારણ શક્તિનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાનથી
 જે આલોચના થાય છે વિચારધારા બાદે છે તેવું નામ અમિસધારણ છે, ક્રિયામાં
 જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે કારણશક્તિ છે અમિસધારણ પૂર્વિકા જે ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ
 થાય છે તે અમિસધારણ પૂર્વિકા કારણશક્તિ છે આ અમિસધારણપૂર્વિકા
 કારણશક્તિ જ અહીં હેતુપદેશ છે આ હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સંજીપણ અસંજી
 સંમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય જીવથી લઈને દ્વીન્દ્રિયજીવો સુધી માનવામા આવેલ છે

યસ્ય તુ ઈદાઽપોહો માર્ગેણા ગવેષણા ચિન્તા વિમર્શઃ નાસ્તિ સ સ્વત્વમસત્રીતિ
 સમ્યક્તે । સ ચાત્પમનોલબ્ધિત્વાત્ સમૂર્જિતમપચ્ચેન્દ્રિયોઽસ્ફુટમર્થ જાનાતિ । તતોઽ-
 પ્યસ્ફુટં ચતુરિન્દ્રિયો જાનાતિ । તતોઽપ્યસ્ફુટતર ત્રોન્દ્રિય । તતોઽપ્યસ્ફુટતમં
 દ્વીન્દ્રિય* । તતોઽપ્યસ્ફુટતમયેકેન્દ્રિયો જાનાતિ, તસ્ય દિ દ્રવ્યમનો નાસ્તિ, કિં
 તુ અલ્પતરમવ્યક્ત માવમનો વિધતે, યદ્વશાદાહારાદિસના અવ્યક્તરૂપા પ્રાદુર્ભવન્તિ ।
 સ એવ કાલિકપ્રપદેશેન સંજ્ઞી ઘર્ણિત । અસાઽયપિ ઘર્ણિત ॥

જિસ જીવ કે ઈદા, અપોહ, માર્ગેણા, ગવેષણા ચિન્તા તથા વિમર્શ,
 એ નહીં હોતે હૈં એ અસંગી હૈં, એસા જાનના ચારિયે । એસા જીવ અત્પ
 મનોલબ્ધિવાળા હોતા હૈ, ઓર યહ સમૂર્જિતમ પચ્ચેન્દ્રિય યદા ગ્રહ ગ કિયા
 ગયા હૈ । યહ પદાર્થ કો સ્ફુટરૂપ સે નહીં જાનતા હૈ, કિન્તુ અસ્ફુટરૂપ
 સે જાનતા હૈ । હસકી અપેક્ષા ચતુરિન્દ્રિયવાળા જીવ પદાર્થ કો અસ્ફુટરૂપ
 સે જાનતા હૈ, તથા ચતુરિન્દ્રિયવાળે જીવ કી અપેક્ષા ત્રીન ઈન્દ્રિય વાળા
 જીવ પદાર્થ કો ઓર અધિક અસ્ફુટરૂપ સે, તથા ત્રીન ઈન્દ્રિયવાળે જીવ
 કી અપેક્ષા દો ઈન્દ્રિય વાળા જીવ પદાર્થ કો ઓર અધિક અસ્ફુટરૂપ સે,
 એવં દો ઈન્દ્રિય વાળે જીવ કી અપેક્ષા એકેન્દ્રિય જીવ પદાર્થ કો ઓર
 અધિક અસ્ફુટરૂપ સે જાનતા હૈ । હસ અસંજ્ઞી જીવ કે દ્રવ્ય મન નહીં
 હોતા હૈ, કિન્તુ અત્પત્પ અવ્યક્ત માવ મન હોતા હૈ, હસીસે આહાર
 આદિ સજ્ઞાઈ અવ્યક્તરૂપ મેં હસકે ક્રિયા કરતી હૈં । હસ તરહ યહ કાલિકી-
 ઉપદેશ કે સંબંધ સે સંજ્ઞી કા ઓર તદ્વિપરીત અસંજ્ઞી કા યહાં તક
 કથન-વર્ણન ક્રિયા ।

જે જીવને ઈદા, અપોહ, માર્ગેણા, ગવેષણા, ચિન્તા તથા વિમર્શ હોવા
 નથી તે અસંજ્ઞી છે, એમ સમજવું જોવું જીવ અલ્પમનોલબ્ધિવાળો હોય છે,
 અને તે સમૂર્જિતમ પચ્ચેન્દ્રિય બહી પ્રકૃષ્ટ કરવામાં આવેલ છે એ પદાર્થને
 સ્ફુટરૂપે જાણવા નથી પણ અસ્ફુટરૂપે જાણે છે, તેના કરતાં ચતુરિન્દ્રિય જીવ
 પદાર્થને અસ્ફુટરૂપે જાણે છે તથા ચતુરિન્દ્રિયવાળા જીવ કરતાં ત્રણ ઈન્દ્રિય
 વાળો જીવ પદાર્થને તેનાથી પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે તથા ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા
 કરતાં બે ઈન્દ્રિયવાળો જીવ પદાર્થને વધારે અસ્ફુટરૂપે અને બે ઈન્દ્રિયવાળા
 જીવ કરતાં એકેન્દ્રિયજીવ પદાર્થને તેના કરતાં પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે જાણે
 છે, આ અસંજ્ઞી જીવને દ્રવ્યમન હોતું નથી, પણ અલ્પ અલ્પ અવ્યક્ત માવ
 મન હોય છે, તેથી તેમને આહાર આદિ સજ્ઞાઓ અવ્યક્તરૂપે થયા કરે છે
 આ રીતે આ કાલિકી-ઉપદેશના સંબંધી સંજ્ઞી અને તેનાથી વિપરીત અસં-
 જ્ઞીનું વર્ણન બહી સુધી થયું

અય કોડસૌ હેતુપદેશેન સઙ્ગીતિ શિષ્યપ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ-‘હેતુવપસેર્ણ૦’
 ઇત્યાદિ । હેતુપદેશેન-હેતુઃ=કારણ, તસ્યોપદેશ=કથન, હેતુપદેશસ્તેન-કારણોપદે-
 શેનેત્યર્થઃ । કાલિક્યુપદેશેનાઽસંશયપિ ય. સંશ્લિષ્ટકારણમુપલમ્ય સઙ્ગીતિ વ્યપદિ-
 શ્યતે, સ ઇવ મવતિ-યસ્ય પ્રાણિન* સ્વલુ અમિસંધારણપૂર્વિકા=અમિસન્ધારણમ્=
 અવ્યક્તેન વ્યક્તેન વા વિજ્ઞાનેન આલોચન, તત્પૂર્વિકા=તત્કારણિકા, કરણશક્તિઃ-
 કરણ=ક્રિયા, તસ્યાં શક્તિઃ=પ્રવૃત્તિ, અસ્તિ=વિદ્યતે, સ પ્રાણી સ્વલુ હેતુપદેશેન
 સંશ્લિષ્ટમ પંચેન્દ્રિયપર્યન્તો વિગ્રેય ।

ફિર શિષ્ય પૂછતા હૈ-હે મદન્ત ! હેતુપદેશ સે સયધ સે સઙ્ગી કા
 વ્યા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર-જિસ જીવ મેં અમિસંધારણપૂર્વિકા કારણ શક્તિ
 હોતી હૈ વહ જીવ હેતુપદેશ કે સયધ સે સઙ્ગી માના ગયા હૈ । તાત્પર્ય
 હસકા યહ હૈ-યથપિ ણેસા જીવ કાલિકી ઉપદેશ કી અપેક્ષા સઙ્ગી નહીં
 માના જાતા હૈ, પરન્તુ સઙ્ગિપને કે કારણોં સે ઉસે સઙ્ગી કહદિયા જાતા
 હૈ । અમિસંધારણપૂર્વિકા કરણશક્તિ કા તાત્પર્ય હસ પ્રકાર હૈ-વ્યક્ત
 તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાન સે જો આલોચના હોતી હૈ-વિચાર ધારા ચલતી
 હૈ-ઉસકા નામ અમિસંધારણ હૈ, ક્રિયામેં જો પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ વહ
 કરણશક્તિ હૈ । અમિસંધારણપૂર્વિક જો ક્રિયામેં પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ વહ
 અમિસંધારણ પૂર્વિકા કરણ શક્તિ હૈ । યહ અમિસંધારણ પૂર્વિકાકરણ-
 શક્તિ હી યહ હેતુપદેશ હૈ । યહાં હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સઙ્ગીપના અસઙ્ગી
 સંશ્લિષ્ટમ પંચેન્દ્રિય જીવ સે લેકર દ્વીન્દ્રિય જીવોં તક માના ગયા હૈ ।

તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ, જો જીવ અપને શરીર કે પાલન કે લિયે

વળી શિષ્ય પૂછે છે-હે મદન્ત ! હેતુપદેશના સબધથી સઙ્ગીતુ શુ
 સ્વરૂપે છે ?

ઉત્તર-જે જીવમાં અભિસંધારણ પૂર્વિકા કારણ શક્તિ હોય છે તે
 જીવ હેતુપદેશના સબધથી સઙ્ગી માનવામાં આવ્યો છે તેનું તાત્પર્ય એ છે
 કે જોવો જીવ કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સઙ્ગી માનવામાં આવતો
 નથી, પણ સઙ્ગીપણના કારણથી તેને સઙ્ગી કહી દેવાય છે અભિસંધારણ
 પૂર્વિકા કરણ શક્તિનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાનથી
 જે આલોચના થાય છે વિચારધારા આવે છે તેનું નામ અભિસંધારણ છે, ક્રિયામાં
 જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે કરણશક્તિ છે અભિસંધારણ પૂર્વિક જે ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ
 થાય છે તે અભિસંધારણ પૂર્વિકા કારણશક્તિ છે આ અભિસંધારણપૂર્વિકા
 કરણશક્તિ જ અહીં હેતુપદેશ છે આ હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સઙ્ગીપણ અસઙ્ગી
 સંશ્લિષ્ટમ પંચેન્દ્રિય જીવથી લઈને દ્વીન્દ્રિયજીવો સુધી માનવામાં આવેલ છે

અર્થ માત્ર—યો ધુદ્ધિપૂર્વકં સ્વદેહપરિપાલનાર્થમિષ્ટેષ્યાહારેષુ વસ્તુ પ્રવર્તતે, અનિષ્ટેષ્યથ નિવર્તતે, સ હેતુપદ્ધતેન સમી । સ ચ દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ વેદિતવ્ય । તથાદિ—ઇષ્ટાનિષ્ટવિષયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિચિન્તન, ન મનોવ્યાપાગમન્તરેણ સમ્ભવતિ । મનસા ચ પર્યાલોચન મદ્યા । સા ચ દ્વીન્દ્રિયાદેરપિ વિદ્યતે, તમ્યાપિ પ્રતિનિયતેષ્ટાનિષ્ટવિષયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિદર્શનાત્ । સતો દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ હેતુપદ્ધતેન સમી લખ્યતે । નવરમ્—અસ્ય સંચિન્તનં પ્રાયો વર્તમાનકાલવિષયં મત્તિ, ન તુ ભૂતમવિષ્યદિવિષયમ્, અસ્ય માવમનસ્સ્ત્વાદિતિ ન કાલિસ્પુપદ્ધતેન સમી લખ્યતે ।

ધુદ્ધિપૂર્વક હૃષ્ટ આહારમેં પ્રવર્તિત હોતા હૈ તથા અનિષ્ટ આહાર સે નિવર્તિત હોતા હૈં વહ હેતુપદેષની અપેક્ષા સમી કરા ગયા હૈં । તેસા પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ મી હૈ, કયોં કિ હસકે જો હૃષ્ટ ંવ અનિષ્ટ પદાર્થોમેં પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ યા ચિન્તન હોતા હૈં વહ માનસિક વ્યાપાર કે વિના નહીં હોતા હૈં । માનસિક વ્યાપારકા નામ હી સજ્ઞા હૈં । જય હસ પ્રકાર કી સજ્ઞા યહા હૈ તો ફિર યે મી સજ્ઞી હી હૈં, અર્થાત્ હસ તરહ હેતુપદેશ કી અપેક્ષા અસજ્ઞી જીવ મી સજ્ઞી માન લિયે જાતે હૈં, કયોં કિ હન જીવોમેં મી પ્રતિનિયત વિષયોં કે પ્રતિ પ્રવૃત્તિ ઔર નિવૃત્તિ લક્ષિત હોતી હૈ । દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમેં જો હૃષ્ટાનિષ્ટ વિષયોં કે પ્રતિ ચિન્તન હોતા હૈં વહ વર્તમાન કાલિક હી હોતા હૈ—ભૂત મવિષ્યત કાલીન વિષયોંકો લેકર નહીં હોતા । હસ હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સંજ્ઞીપને કે વિચારમેં માવમન કી અપેક્ષા રહી ગઈ હૈ, ઔર કાલિકી ઉપદેશ કી અપેક્ષા સે

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ પોતાના શરીરના પાલનને માટે ધુદ્ધિપૂર્વક ઈષ્ટ આહારમાં પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સમી કહેલ છે એવું પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિંતન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતું નથી. માનસિક વ્યાપારનું નામ જ સજ્ઞા છે એ આ પ્રકારની સજ્ઞા જાહી છે તો તેઓ પણ સમી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતુપદેશની અપેક્ષાએ અસજ્ઞીજીવ પણ સમી માની લેવાય છે, કારણ કે એ જીવોમાં પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમાં જે ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયોનું ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે—ભૂત મવિષ્ય વિષયોને લઈને થતું નથી. આ હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સમીપણુના વિચારમાં માવમનની અપેક્ષા રાખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સમીપણુના વિચારમાં મનોમનની એ રીતે

યસ્ય તુ खलु नास्त्यभिसंधारणपूर्विका कारणशक्तिः स प्राणी खलु हेतुपदेशे-
नाप्यसंज्ञीति लभ्यते । स च पृथिव्यादिरेकेन्द्रियो विज्ञेयः । तस्याभिसन्धिपूर्वक-
मिष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्त्यसंभवात् । याश्चाहारादिसंज्ञा पृथिव्यादीना वर्तन्ते, ता-
अप्यत्यन्तमव्यक्तरूपा इति तदपेक्षयाऽपि न तेषा संमित्वव्यपदेशः ।

स एव हेतुपदेशेन सञ्जी वर्णितः, असश्यपि वर्णितः ।

अथ कोऽसी दृष्टिवादेन संज्ञी ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—‘दिङ्मिवा
ओवण्सेण०’ इत्यादि । दृष्टિवादोपदेशेन—दृष्टिर्दर्शनं सम्यक्त्वादि, दृष्टीना वादो
दृष्टિवादः, तदुपदेशेन—तदपेक्षया संज्ञी स भवति यः सन्निभ्रुतस्य ज्ञयोपशमेन

સાંજીપને કે ધિચારમેં દ્રવ્યમન કી । હસ તરહ માવમન કી અપેક્ષા સે જો
કિ આત્મસ્વરૂપ હોતા હૈ ઈન્દ્રિયાદિક અસાંજી જીવ સંજી કહ દિયે જાતે
હૈ । જિન જીવોમેં અભિસંધારણપૂર્વક કારણશક્તિ નહીં હૈ વે હેતુપદેશ
કી અવેક્ષા સે સી સંજી નહીં હૈ કિન્તુ અસાંજી હી હૈ । એસે જીવ પૃથિ-
વ્યાદિક એકેન્દ્રિય માને ગયે હૈ, ક્યોં કિ હન જર્ષો કી જો ઇષ્ટાનિષ્ટ
પદાર્થોમેં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ હોતી હૈ વહ અભિસંધારણ પૂર્વક નહીં હોતી
હૈ । તથા જો આહાર આદિ સંજ્ઞાએં હન પૃથિવ્યાદિકોમેં હૈ વે સી અત્યન્ત
અવ્યક્તરૂપમેં હૈ, અતઃ હસ અપેક્ષા સે સી ઊનમેં સંજીપને કા વ્યપદેશ
નહીં થન સકતા હૈ । હસ તરહ યહાં તક હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સંજી જીવ
કા વર્ણન હુઆ । તથા હસકે સંયંત્ર સે અસાંજી જીવ કા સી વર્ણન હુઆ ।

फिर शिष्य पूछता है—हे भदन् ! दृष्टिवाद की अपेक्षा से संज्ञी
जीव का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—दृष्टिवाद की अपेक्षा से सञ्जी जीव का स्वरूप यह है—जो

ભાવમનની અપેક્ષાએ જે કે આત્મસ્વરૂપ હોય છે ઈન્દ્રિયાદિકે અસાંજી જીવ સંજી
કહેવાય છે જે જીવોમાં અભિસંધારણપૂર્વક કારણશક્તિ હોતી નથી તેઓ હેતુ
પદેશની અપેક્ષાએ પણ સંજી નથી પણ અસાંજી જ છે એવા જીવ પૃથિવ્યા
દિક એકેન્દ્રિય માનવામાં આવ્યા છે, કારણ કે તે જીવોની જે ઇષ્ટાનિષ્ટ
પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ થાય છે તે અભિસંધારણપૂર્વક થતી નથી. તથા જે
આહારાદિ સંજ્ઞા તે પૃથિવ્યાદિકોમાં છે તે પણ અત્યંત અવ્યક્તરૂપમાં છે, તેથી
જે અપેક્ષાએ પણ તેમનામાં સંજીપણાનું આરોપણ શક્ય નથી. આ રીતે અહીં
સુધી હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સંજી જીવનું વર્ણન થયું તથા તેના સંબંધથી
અસાંજીજીવનું પણ વર્ણન થયું.

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ ! દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સંજીજીવનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સંજીજીવનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

અય માત્ર-યો ધુદ્ધિપૂર્વકં સ્વદેહપરિપાલનાર્થમિષ્ટેષ્વાહારેણ વસ્તુનુ પ્રવર્તતે, અનિષ્ટેષ્વથ નિવર્તતે, સ હેતુપદ્ધતેન સમી । સ ચ દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ વદિતવ્યઃ । તથાહિ-ઈષ્ટાનિષ્ટવિષયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિચિન્તન, ન મનોવ્યાપારમન્તરેણ સમ્ભવતિ । મનસા ચ પર્યાલોચનં સમ્મા । સા ચ દ્વીન્દ્રિયાદેરપિ વિધતે, તસ્યાપિ પ્રતિનિયતેષ્ટા-નિષ્ટવિષયપ્રવૃત્તિનિવૃત્તિર્દર્શનાત્ । સતો દ્વીન્દ્રિયાદિરપિ હેતુપદ્ધતેન સમી લભ્યતે । નવરમ્-અસ્ય સંચિન્તનં પ્રાયો વર્તમાનકાલવિષય મથતિ, ન તુ ભૂતભવિષ્યદ્વિ-પયમ્, અસ્ય માવમનસ્કત્વાદિતિ ન કાલિક્યુપદેશેન સમી લભ્યતે ।

ધુદ્ધિપૂર્વકં ઇષ્ટ આહારમેં પ્રગતિત્ હોતા હૈ તથા અનિષ્ટ આહાર સે નિવર્તિત્ હોતા હૈં વહ્ હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સજી કહા ગયા હૈં । જેસા પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ મી હૈ, ક્યોં કિ હસકે જો ઇષ્ટ અથ અનિષ્ટ પદાર્થોમેં પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ યા ચિન્તન હોતા હૈં વહ્ માનસિક વ્યાપાર કે વિના નહીં હોતા હૈં । માનસિક વ્યાપારકા નામ હી સજા હૈં । જય હસ પ્રકાર કી સંજ્ઞા યહા હૈં તો ફિર યે મી સજી હી હૈં, અર્થાત્ હસ તરહ હેતુપદેશ કી અપેક્ષા અસજી જીવ મી સજી માન લિયે જાતે હૈં, ક્યોં કિ હન જીવોમેં મી પ્રતિનિયત વિષયોં કે પ્રતિ પ્રવૃત્તિ ઓર નિવૃત્તિ લક્ષિત્ હોતી હૈં । દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમેં જો ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોં કે પ્રતિ ચિન્તન હોતા હૈં વહ્ વર્તમાન કાલિક હી હોતા હૈં-ભૂત ભવિષ્યત કાલીન વિષયોંકો લેકર નહીં હોતા । હસ હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સજીપને કે વિચારમેં માવમન કી અપેક્ષા રહી ગઈ હૈં, ઓર કાલિકી ઉપદેશ કી અપેક્ષા સે

તેનુ વાતપથ્ય એ છે કે જે જીવ પોતાનાં શરીરના પાલનને માટે ધુદ્ધિપૂર્વક ઇષ્ટ આહારમાં પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સજી કહેલ છે એવું પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિન્તન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતું નથી માનસિક વ્યાપારનું નામ જ સજા છે જે આ પ્રકારની સજા બધી છે તો તેઓ પણ સજી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતુપદેશની અપેક્ષાએ અસજીજીવ પણ સજી માની લેવાય છે, કારણ કે જે જીવોમાં પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમાં જે ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોનું ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે-ભૂત ભવિષ્ય વિષયોને લઈને થતું નથી આ હેતુપદેશની અપેક્ષાએ સજીપણના વિચારમાં ભાવમનની અપેક્ષા રાખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજીપણના વિચારમાં દ્રવ્યમનની એ 'તે

તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ, યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણ. ।

તમસઃ ક્રુતોઽસ્તિ શક્તિઃ, -ર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્ ॥ ૧ ॥

અન્યસ્તુ મિથ્યાદૃષ્ટિરસંઘી વિદ્યેય ઇત્યાદિ-‘અસણિસુયસ્સ’ ઇત્યાદિ ।
અસંક્ષિપ્તસ્ય=મિથ્યાશ્રુતસ્ય, ક્ષયોપશમેનાઽસંઘીતિ લમ્પતે । સ એવ દૃષ્ટિવાદોપ-
દેશેન સંઘી વર્ણિતઃ, અસંઘી ચ વર્ણિતઃ ।

નનુ પ્રથમ હેતૂપદેશેન સંઘી વક્તુ યુજ્યતે, હેતૂપદેશેન અલ્પમનોલઙ્ઘિસંપન્નસ્યાપિ
ઘ્નીન્દ્રિયાદેઃ સંક્ષિત્વેન સ્વીકારાત્, તસ્ય ચાવિશુદ્ધતરત્વાત્, હેતૂપદેશેન ય’ સંઘી
જીવસ્તદપેક્ષયા કાલિક્ષુપદેશેન સંઘિનો મન પયાપિયુક્તતયા વિશુદ્ધત્વાત્, તત્
કિર્મર્યમુક્તમેણોપન્યાસ કૃતઃ ? ઇતિ ચેત્,

હી મેરે સમ્યગ્દૃષ્ટિવ્હી શોભા હૈ, અન્યથા-હિતમેં પ્રવૃત્તિ ઓર અહિતમેં
નિવૃત્તિ કા અભાવ હોને સે મુક્તમેં યથાર્થત સમ્યગ્દૃષ્ટિવ્હી કા અયોગ હી
માના જાયગા ।

કહા મી હૈ-“તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ, યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણ ।

“તમસઃ ક્રુતોઽસ્તિ શક્તિઃ, -ર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્” ॥૧॥

વસ જ્ઞાન સે જીવ કો લામ હી કયા હો સકતા હૈ કિ જિસકે હોને
પર મી રાગાદિકોં કા સદ્ભાવ આત્મામેં થના રહતા હૈ । સૂર્ય કે સદ્ભાવમેં
અન્યકાર કા સદ્ભાવ કેસે હો સકતા હૈ ॥ ૧ ॥

અસંઘી-શ્રુત કે ક્ષયોપશમ સે-મિથ્યાશ્રુત કે સદ્ભાવ સે-જીવ અસંઘી
માના ગયા હૈ । તાત્પર્યં યહ હૈ કિ દૃષ્ટિવાદ કી અપેક્ષા સે સમ્યગ્દૃષ્ટિ
જીવ સંઘી તથા મિથ્યા દૃષ્ટિ જીવ અસંઘી કહા ગયા હૈ ।

એ તત્પર રહુ તેજ ભારાં સમ્યગ્દૃષ્ટિવની શોભા છે અન્યથા હિતમા પ્રવૃત્તિ
અને અહિતમા નિવૃત્તિનેા અભાવ હોવાથી ભારામા વાસ્તવિક રીતે સમ્યગ્
દૃષ્ટિવનેા અયોગ જ માનવામા આવશે. કહ્યુ પણ છે—

“તજ્ઞાનમેવ ન ભવતિ, યસ્મિન્નુદિતે વિભાતિ રાગગણ ।

તમ ક્રુતોઽસ્તિ શક્તિઃ, -ર્દિનકરકિરણાગ્રતઃ સ્થાતુમ્” ॥૧॥

તે જ્ઞાનથી જીવને લાભ જ શો હોઈ શકે કે જે હોવા છતાં પણ તે
આત્મામા રાગાદિકોના સદ્ભાવ ટકી રહે. સૂર્યના સદ્ભાવમાં અધકારનેા
સદ્ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે ? ॥ ૧ ॥

અસંઘી-શ્રુતના ક્ષયોપશમથી-મિથ્યાશ્રુતના સદ્ભાવથી-જીવ અસંઘી મનાયો
છે તેનું તાત્પર્યં એ છે કે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સંઘી તથા
મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અસંઘી કહેવાયો છે

સંજ્ઞીતિ લમ્પતે । અયમર્થ -સંજ્ઞા=સમ્યગ્જ્ઞાન, સાઽસ્પાસ્તીતિ સંજ્ઞી=સમ્યગ્દષ્ટિ, તસ્ય શ્રુત સંજ્ઞીશ્રુત-સમ્યક્શ્રુતમિત્યર્થ. । તસ્ય=તદાવરકરસ્ય કર્મણ, ક્ષયોપશમ માવેન સંજ્ઞીતિ લમ્પતે । અય માવ-ય સમ્યગ્દષ્ટિઃ ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનયુક્ત, સ દષ્ટિવાદોપદેશેન સંજ્ઞીતિ વ્યપદિશ્યતે । સ ચ યથાશક્તિ રાગાદિનિગ્રહપરો મહાપુરુષો વિશેષ, સ દિ સમ્યગ્દષ્ટિઃ ય સમ્યગ્જ્ઞાનીવ રાગાદીન્ નિવૃત્ત્વાતિ, અન્યથા રિતા રિતેષુ મઠ્ઠત્તિનિવૃત્ત્યમાવાત્ સમ્યગ્દષ્ટિત્વાયોગાત્ । ઉક્તચ્ચ—

સંજ્ઞી શ્રુત કે આચારક કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જીવ ‘સંજ્ઞી’ હસ તરહ કે વ્યપદેશ સે યુક્ત હૈ । સમ્યક્જ્ઞાન કા નામ સજ્ઞા હૈ । યહ સજ્ઞા જિસ જીવ મૈ પ્રાપ્ત હૈં વહ સજ્ઞી માના ગયા હૈ । હસ અપેક્ષા સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ હી યહાં સજ્ઞીપદ સે વ્યવહત હુઆ હૈ । સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ કા જો શ્રુત હૈ વહ, સજ્ઞી શ્રુત સમ્યક્શ્રુત હૈ । હસ સંજ્ઞીશ્રુત કે આચારક કર્મ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મ-કે ક્ષયોપશમ સે જિસ જીવમૈ “સજ્ઞી” હસ તરહ કા વ્યપદેશ હુઆ હૈ વહ દષ્ટિવાદ કી અપેક્ષા સે સજ્ઞી માના ગયા હૈ । ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન શાલી સમ્યક્ દષ્ટિ જીવ હી દષ્ટિવાદ કી દષ્ટિ સે સંજ્ઞીપદ કા વાચ્યાર્થ કહા ગયા હૈ । યહ જીવ અપની શક્તિ કે અનુસાર રાગાદિક દોષો કો દૂર કરનેમૈ તત્પર રહતા હૈ, ઓર હસકી આત્મા અન્ય સાધારણ જીવો કી અપેક્ષા વિશેષ મહત્વશાલી હુઆ કરતી હૈ । સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ જિસ તરહ અનંતસંસાર કે કારણમૂત રાગાદિકો કો સર્વથા વિલીન કરનેમૈ ઉચ્ચોગ શાલી રહતા હૈ ડસી તરહ યહ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ સી યહી વિચાર કિયા કરતા હૈ કિમૈ સી રાગાદિકો કે નિગ્રહ કરનેમૈ જબ તત્પર રહૂંગા તબ

સંજ્ઞીશ્રુતના આચારક કર્મના ક્ષયોપશમથી એવ “સજ્ઞી” એ પ્રકારના વ્યપદેશથી યુક્ત છે સમ્યક્જ્ઞાનનું નામ સજ્ઞા છે આ સજ્ઞા જે એવને પ્રાપ્ત છે તે સજ્ઞી મનાય છે એ અપેક્ષાએ સમ્યગ્દષ્ટિ એવજ અહી સજ્ઞી પદથી વ્યવહાર થયેલ છે સમ્યગ્દષ્ટિ એવનું જે શ્રુત છે તે સંજ્ઞીશ્રુત સમ્યક્શ્રુત છે આ સંજ્ઞીશ્રુતના આચારક કર્મ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે એવમાં “સજ્ઞી” આ પ્રકારનો વ્યપદેશ થયો છે તે દષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સજ્ઞી મનાયો છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો સમ્યગ્દષ્ટિ એવજ દષ્ટિવાદની દષ્ટિએ સંજ્ઞીપદનો વાચ્યાર્થ કહેલ છે એ એવ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સગાઠિક દોષોને દૂર કરવાને તત્પર રહે છે, અને તેનો આત્મા ખીબ સાધારણ એવો કરતાં વિશેષ મહત્વવાળો હોય છે સમ્યક્જ્ઞાની એવ જે રીતે અનંત સંસારના કારણમૂત રાગાદિકોનો સર્વથા નાશ કરવામાં ઉઘોગી રહે છે, એજ રીતે આ સમ્યગ્દષ્ટિ એવ પણ એજ વિચાર કથી કરે છે કે હું પણ સગાઠિકોનો નિગ્રહ કરવાને

तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण* ।

तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकरकिरणाग्रतः स्यातुम् ॥ १ ॥

अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसङ्गी विक्षेप इत्याह—‘असंख्यसुखसं०’ इत्यादि । असंख्यतस्य=मिथ्याश्रुतस्य, क्षयोपशमेनाऽसङ्गीति लभ्यते । स एष दृष्टिवादोपदेशेन सङ्गी वर्णितः, असङ्गी च वर्णितः ।

ननु प्रथमं हेतूपदेशेन सङ्गी वक्तुं युज्यते, हेतूपदेशेन अल्पमनोलब्धिसंपन्नस्यापि द्वीन्द्रियादः साक्षित्वेन स्वीकारात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, हेतूपदेशेन यः सङ्गी जीवस्तदपेक्षया काल्पित्युपदेशेन सङ्गिनो मनः पर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत् किमर्थमुक्तमेणोपन्यासः कुतः ? इति चेत्,

ही मेरे सम्पददृष्टि का शोभा है, अन्यथा—हितमें प्रवृत्ति और अहितमें निवृत्ति का अभाव होने से सुखमें घथार्थत सम्पददृष्टि का अयोग ही माना जायगा ।

कहा भी है—“तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण ।

“तमसः कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकरकिरणाग्रतः स्यातुम्” ॥१॥

उस ज्ञान से जीव को लाभ ही क्या हो सकता है कि जिसके होने पर भी रागादिकों का सङ्काव आत्मामें घना रहता है । सूर्य के सङ्कावमें अन्वकार का सङ्काव कैसे हो सकता है ॥ १ ॥

असङ्गी—श्रुत के क्षयोपशम से—मिथ्याश्रुत के सङ्काव से—जीव असङ्गी माना गया है । तात्पर्य यह है कि दृष्टिवाद की अपेक्षा से सम्पददृष्टि जीव सङ्गी तथा मिथ्या दृष्टि जीव असङ्गी कहा गया है ।

जो तत्पर रहूँ तो मैं भरा सम्पददृष्टि की शोभा से अन्यथा हितमा प्रवृत्ति और अहितमा निवृत्तिना अभाव होवाही भाराभा वास्तविक रीते सम्पददृष्टिना अयोग व मानवाभा आवये कछु पछु छे—

“तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण ।

तमः कुतोऽस्ति शक्तिः,—दिनकरकिरणाग्रतः स्यातुम्” ॥१॥

ते ज्ञानही एवने बाका व शो होई थके के ने होवा छता पछु ते आत्ममा सङ्गादिकेना सङ्काव टोरी रहे सूर्यना सङ्कावमा अंधकारना सङ्काव केवी रीते होई थके ? ॥ १ ॥

असङ्गी—श्रुतना क्षयोपशमही—मिथ्याश्रुतना सङ्कावही—एव असङ्गी बनाये छे तेनु तात्पर्य छे छे के दृष्टिवादी अपेक्षाने सम्पददृष्टि एव सङ्गी तथा मिथ्यादृष्टि एव असङ्गी कहवाये छे

અન્યતે—ફલ સર્વપ્ર સૂત્રે યપ્ર કવચિત્ સંગ્રી અતત્તી યા પરિગૃહ્યતે, તપ્ર સર્વ શ્રાપિ પ્રાય કાલિકપુપ્પેશન શ્યતે, ન હત્તપ્પદેશન, નાપિ દષ્ટિવાદોપદેશન । તસ્મા

શકા—સૂત્રકારકો સૂત્રમેં મર્યપ્રથમ હેતુપદેશસે સહી જીવકા કથન કરના ચાલિયે થા, કારણ કિ હમ કથનકી દષ્ટિ સે અલ્પમનોલબ્ધિ સાપદ્ધ યીન્નિયાદિક જીવ ખી સહીરૂપ સે સિદ્ધ હો જાતે હૈ । યહ યાન સૂત્રકાર ને ખી માની હૈ । હેતુપદેશકી અપેક્ષા જો જીવ સહી સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ ઉસકો અવિશુદ્ધતર માના ગયા હૈ, કારણ કિ યહ મન પર્યાસિયુક્ત નહીં હોતા હૈ । હસકી અપેક્ષા કાલિકી ઉપદેશ સે જો જીવ સહી કલા ગયા હૈ યહ વિશુદ્ધતર માના ગયા હૈ, કારણ યહ મન:પર્યાસિ યુક્ત ધનલાયા ગયા હૈ, અત સૂત્રકાર ને જેસા ક્રમ ન રચકર જો કાલિકી ઉપદેશ સે સહી જીવ કા પ્રથમ કથન કિયા હૈ યહ ઉત્ક્રમ હૈ । જેસા કર્યો કિયા ?

ઉત્તર—શકા ઠીક હૈ પરન્તુ યહા સૂત્રમેં જો સૂત્રકાર ને જેસા કથન કિયા હૈ, ઉમકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ સહી ઔર અસહી કા કથન જહા ખી હુઆ હૈ યહા હસી કાલિકી ઉપદેશકી અપેક્ષા સે હુઆ હૈ । હેતુપદેશ તથા દષ્ટિવાદ કે ઉપદેશ સે સહી તથા અસહી પનેકા વિચાર નહીં હુઆ હૈ ।

શકા—સૂત્રકાર સૂત્રમાં સોધી પહેલા હેતુપદેશથી સહી જીવનું કથન કરવું બોધવું હતું, કારણ કે આ કથનની દૃષ્ટિએ અલ્પમનોલબ્ધિયુક્ત ધીન્નિયાદિક જીવ પણ સહી રૂપે સિદ્ધ થઈ જાય છે આવા સૂત્રકારે પણ માન્ય કરી છે હેતુપદેશની અપેક્ષાએ જે જીવ સહી તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમને અવિશુદ્ધતર માન્યા છે, કારણ કે તે મન:પર્યાસિયુક્ત હોતા નથી. તેના કરતાં કાલિકી ઉપદેશથી જે જીવ સહી કહેવાયા છે તે વિશુદ્ધતર માન્યું છે, કારણ કે તે મન:પર્યાસિયુક્ત બતાવેલ છે, તેથી સૂત્રકારે આવો ક્રમ ન રાખતા જે કાલિકી ઉપદેશથી સહી જીવનું પ્રથમ કથન કર્યું તે ઉત્ક્રમ છે એવું કેમ કર્યું ?

ઉત્તર—શકા ઠીક છે, પણ બહી સૂત્રમાં સૂત્રકારે જે એવું કથન કર્યું છે, તેના બાવાર્થ એ છે કે સહી અને અસહીનો ઉદ્દેશ બન્યા થયો હોય ત્યાં એજ કાલિકી ઉપદેશ અપેક્ષાએ થયેલ છે હેતુપદેશ તથા દષ્ટિવાદના સહી તથા અસહી કરાયો નથી

દેતપ્રતિવોધનાયં પ્રથમ કાલિક્યુપદેશેન સંશ્લિનો ગ્રહણમ્ । તદનન્તરમપ્રધાનત્વાદ્દે-
ત્પદેશેન સંશ્લિનો ગ્રહણ, તતઃ સર્વપ્રધાનત્વાદન્તે દૃષ્ટિવાદોપદેશેન સંશ્લિનો ગ્રહણમિતિ ।

તદેતત્ સંશ્લિશ્રુત વર્ણિતમ્ । અસંશ્લિશ્રુતમપિ વર્ણિતમિત્યાશ્ચયેનાહ-‘ સે ત
અસણિસુય૦ ’ ઇતિ । તદેતત્ અસંશ્લિશ્રુત વર્ણિતમિત્યર્થઃ ॥ સૂ૦ ૩૯ ॥

સંપ્રતિ સૂત્રકારઃ સમ્યક્શ્રુત વર્ણયતિ—

મૂલ્મ—સે કિં ત સમ્મસુય ? સમ્મસુય જ ઇમ અરિહતેહિ
ભગવતેહિ ઉપ્પણનાણદસણધરંહિ તેલુક્કનિરિક્ખિયમહિયપૂઢ-
પહિં તીયપહુપ્પણમણાગયજાણપહિં સવ્વણ્ણહિં સવ્વદરિસાંહિં
પર્ણાય દુવાલસગ ગણિપિઢગ, ત જહા—આયારો ૧, સૂયગઢે ૨,
ઠાણ ૩, સમવાઓ ૪, વિવાહપણ્ણત્તો ૫, નાયાધમ્મકહાઓ ૬,
ઉવાસગદસાઓ ૭, અતગહદસાઓ ૮, અણુત્તરોવવાહ્યદસાઓ ૯,
પણ્ણવાગરણાહ ૧૦, વિવાગસુય ૧૧, દિઢિવાઓ ૧૨, ઇચ્ચેય
દુવાલસગ ગણિપિઢગ ચોદસપુવ્વિસ્સ સમ્મસુય, અભિણ્ણદસપુ-
વ્વિસ્સ સમ્મસુય, તેણ પર ભિણ્ણેસુ ભયણા । સેત્ત સમ્મસુય ॥ સૂ૦ ૪૦ ॥

અર્થાત્—જહા પર મી જીવ કો સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી માનાગયા હૈ વહ
કાલિ કી ઉપદેશ સે હી માના ગયા જાનના ચાહિયે, હેતુપદેશ તથા
દૃષ્ટિવાદ કી અપેક્ષા સે નહીં । હસી ઘાત કો સમજાને કે લિયે સૂત્રકાર
ને સૂત્રમેં સર્વપ્રથમ કાલિકી ઉપદેશ કી અપેક્ષા સંજ્ઞી જીવ કા કથન કિયા
હે । પચ્ચાત્ અપ્રધાન હોને સે હેતુપદેશ કી અપેક્ષા સે ઓર સર્વપ્રધાન
હોને સે અન્તમેં દૃષ્ટિવાદ કી અપેક્ષા સે સંજ્ઞી જીવ કા કથન કિયા હે ।
હસ પ્રકાર યહાતક સંશ્લિશ્રુત ઓર ઉસકે સંબંધ સે અસંશ્લિશ્રુતકા વર્ણન
હુઆ ॥ સૂ૦ ૩૯ ॥

એટલે કે જે કાલિકી ઉપદેશની જ માનવામાં આવ્યો છે તેમ સમજવું હેતુપદેશ તથા
દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ નહીં એવા વાતને સમજાવવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં ચોથી
પહેલા કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સરી જવું વર્ણન કર્યું છે ત્યાર બાદ અપ્ર-
ધાન હોવાથી હેતુપદેશની અપેક્ષાએ અને સર્વપ્રધાન હોવાથી અન્તે દૃષ્ટિવાદની
અપેક્ષાએ સરી જવું કથન કર્યું છે આ રીતે બંને સુધી સરીશ્રુત અને તેના
સંબંધથી અસંશ્લિશ્રુતનું વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૩૯ ॥

ઉત્તર—ઈદ સર્વત્ર સૂત્રે યત્ર કચિત્ સંજ્ઞી અસંજ્ઞી યા પરિણ્યતે, તત્ર સર્વ શ્રાપિ પ્રાય. કાલિક્ષુપ્તેશન યદ્યતે, ન હતૂપદેશન, નાપિ દષ્ટિવાદાપદેશન. તસ્મા

શકા—સૂત્રકારકો સૂત્રમેં મર્યપ્રથમ હેતૂપદેશસે સજ્ઞી જીવકા કથન કરના પાલિયે થા, કારણ કિ હસ કથનકી દષ્ટિ સે અલ્પમનોલગ્નિ સપન્ન યીન્દ્રિયાદિક જીવ મી સજ્ઞીરૂપ સે સિદ્ધ હો જાતે હૈ. યહ થાન સૂત્રકાર ને મી માની હૈ. હેતૂપદેશકી અપેક્ષા જો જીવ સજ્ઞી સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ ડસકો અવિશુદ્ધતર માના ગયા હૈ, કારણ કિ વહ મન પર્યાસિયુક્ત નહીં હોતા હૈ. ડસકી અપેક્ષા કાલિકી ઉપદેશ સે જો જીવ સજ્ઞી કહા ગયા હૈ વહ વિશુદ્ધતર માના ગયા હૈ, કારણ યહ મન પર્યાસિ યુક્ત થતલાયા ગયા હૈ, અત સૂત્રકાર ને જેસા ક્રમ ન રલ્લકર જો કાલિકી ઉપદેશ સે સજ્ઞી જીવ કા પ્રથમ કથન કિયા હૈ વહ ઉત્ક્રમ હૈ. જેસા ક્યોં કિયા ?

ઉત્તર—શકા ઠીક હૈ પરન્તુ યહા સૂત્રમેં જો સૂત્રકાર ને જેસા કથન કિયા હૈ, ડસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ સજ્ઞી ઓર અસંજ્ઞી કા કથન જહા મી હુઆ હૈ વહા ડસી કાલિકી ઉપદેશકી અપેક્ષા સે હુઆ હૈ. હેતૂપદેશ તથા દષ્ટિવાદ કે ઉપદેશ સે સજ્ઞી તથા અસજ્ઞો પનેકા વિચાર નહીં હુઆ હૈ.

શકા—સૂત્રકાર સૂત્રમાં સોધી પહેલા હેતૂપદેશથી સજ્ઞી જીવનું કથન કરવું ભેદિતું હતું, કારણ કે આ કથનની દૃષ્ટિએ અલ્પમનોલગ્નિયુક્ત/દીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ સજ્ઞી રૂપે સિદ્ધ થઈ જાય છે આવા સૂત્રકારે પણ માન્ય કરી છે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ જે જીવ સજ્ઞી તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમને અવિશુદ્ધતર માન્યા છે, કારણ કે તે મન:પર્યાસિયુક્ત હોતા નથી. તેના કરતાં કાલિકી ઉપદેશથી જે જીવ સજ્ઞી કહેવાયા છે તે વિશુદ્ધતર માન્યું છે, કારણ કે તે મન:પર્યાસિયુક્ત બતાવેલ છે, તેથી સૂત્રકારે આવો ક્રમ ન રાખતા જે કાલિકી ઉપદેશથી સજ્ઞી જીવનું પ્રથમ કથન કર્યું તે ઉત્ક્રમ છે એવું કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર—શકા ઠીક છે, પણ અહીં સૂત્રમાં સૂત્રકારે જે જીવ કથન કર્યું છે, તેના સાવાય એ છે કે સજ્ઞી અને અસજ્ઞીનો ઉત્તરેષ જન્યા થયો હોય ત્યાં એજ કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ થયેલ છે હેતૂપદેશ તથા દષ્ટિવાદના સજ્ઞી તથા અસજ્ઞીપણાનો વિચાર કરાયો નથી

પૂજિતાથેતિ સમાસઃ । ત્રલોક્યેન નિરીક્ષિતમહિતપૂજિતાઃ-ત્રૈલોક્યનિરીક્ષિતમહિત
પૂજિતામૈરિતિ વિગ્રહ । ત્રૈલોક્યશબ્દેન મત્રનપતિ ૧-અનુત્તર-નર-ત્રિધાપર-જ્યો-
તિષ્ક ૨-વૈમાનિકાનાં ૩ ગ્રહણમ્ । તત્ર નિરીક્ષિતા =મનોરથપરપરાસંપત્તિસમવ-
ચિનિષ્ણયસમુત્થસામદવિકાશિલોચનૈર્મક્તિનત્રૈરાલોકિતાઃ, મહિતાઃ=અનન્યસાધા-
રણગુણોત્કીર્તનેન પ્રશસિતાઃ, પૂજિતાઃ=પ્રશસ્તમાવેન કાપેન નમસ્કૃતાઃ વીતરા-
ગાણા પુષ્પાદિમિ સાવધપૂજાયા નિપિદ્ધત્વાત્ । તથા-અતીતપ્રત્યુત્પન્નાનાગત
જ્ઞાયકૈ-અતીત=પૂતકાલિકં, પ્રત્યુત્પન્ન=વર્તમાનકાલિકમ્, અનાગત=ભવિષ્યત્કા-
લિક તેષાં જ્ઞાયકાઃ=જ્ઞાતારસ્તૈઃ, તથા સર્વજ્ઞૈ-સર્વ=સમસ્ત દ્રવ્યપ્રદેશપર્યાયરૂપ વસ્તુ
જાનન્તીતિ સર્વજ્ઞાસ્તૈઃ, તથા સર્વદર્શિમિઃ=સર્વમાણિગણમાત્મવત્ પश्यन्तीતિ સર્વદર્શિ-
નસ્તૈઃ, પ્રણીતમ્=અર્થકથનદ્વારેણ પ્રરૂપિતમ્, દ્વાદશાઙ્ગ=દ્વાદશ અઙ્ગાનિ આચારાદીનિ
યસ્મિન્સ્તત્ દ્વાદશાઙ્ગમ્ । ગણિપિટકઃ=ગણો ગચ્છ, ગુણગણો વાડ્યાસ્તીતિ ગણી
આચાર્યસ્તસ્ય પિટક=મન્ત્રરૂપા, પિટક इव पिटक-સર્વસ્વમિત્યર્થઃ । સર્વજ્ઞૈ સર્વ-
દર્શિમિસ્તીર્થકરૈર્યદ્ ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાઙ્ગ પ્રણીત તત્ સમ્યક્ધ્રુવમિતિ નિષ્કર્ષઃ ।

આનન્દ-વિકસિત લોચનો કે આલાકિત, મહિત=અનન્ય સાધારણ ગુણો-
ત્કીર્તન પૂર્વક પ્રશસિત પૂજિત=વિતરાગોં કી પુષ્પાદિ સામગ્રી સે કી ગયી
સાવધપૂજા નિપિદ્ધ હોને કે કારણ પ્રશસ્ત ભાવ યુક્ત શરીર સે નમસ્કૃત,
એસે અરિહંત પ્રભુ દ્વારા અર્થકથન-પૂર્વક પ્રરૂપિત હુઆ હૈ । યે અર્હંત પ્રભુ
અતીત-પૂત, પ્રત્યુત્પન્ન-વર્તમાન, તથા અનાગત-ભવિષ્યત્કાલ સંબંધી
સમસ્ત પદાર્થોં કે જ્ઞાતા, તથા સર્વજ્ઞ-સમસ્ત-દ્રવ્યોં કે તથા ઉનકી
સમસ્ત પર્યાયોં કે વેસા, એવ સર્વદર્શી-ત્રિલોક-વર્તી સમસ્ત જીવ
રાશિ કો અપને તુલ્ય દેખનેવાલે હોતે હૈ । સર્વજ્ઞ એવ સર્વદર્શી તીર્થ-
કર પ્રભુને જિસકા અર્થત પ્રરૂપણ કિયા હૈ અહ દ્વાદશાઙ્ગગણિપિટક હૈ ।

નોથી આલોકિત, મહિત=અનન્ય સાધારણ ગુણોત્કીર્તન પૂર્વક પ્રશસિત,
પૂજિત=વીતરાગોની પુષ્પાદિ સામગ્રીથી કરાલી સાવધ પૂજા નિપિદ્ધ હોવાને
કારણે પ્રશસ્ત ભાવયુક્ત શરીરથી નમસ્કૃત, એવા અરિહંત પ્રભુ દ્વારા અર્થ
કથન પ્રરૂપિત થયું છે તે અર્હંત પ્રભુ જ્ઞાતા, વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ સંબંધી
સમગ્ર પદાર્થોના જ્ઞાતા, તથા સર્વજ્ઞ-સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોના તથા તેમની
પર્યાયોના બહુનારા, અને સર્વદર્શી-ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત જીવરાશિને પોતાની
જેમ દેખનારા હોય છે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી તીર્થ કર પ્રભુએ જેનું અર્થપૂર્વક
પ્રરૂપણ કર્યું છે તે દ્વાદશાઙ્ગગણિ પિટક છે તેને ગણિપિટક તે કારણે કહ્યું છે
જા ૬૦

छाया—अथ किं तत् सम्यक्श्रुतम् ? सम्यक्श्रुत-यदिदम् अर्हन्निर्मगवद्भि
रुत्पन्नज्ञानदर्शनधरैर्लोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः, अतीवप्रत्युत्पन्नानागतज्ञापकैः
सर्वज्ञ सर्वदर्शिभिः प्रणीत द्वादशाङ्ग गणिपिटकं, तद्वया-आचार १, मृत्कृत्स्न २,
स्यानम् ३, समवायः ४, विवाहप्रज्ञप्ति ५, ज्ञाताधर्मकथा ६, उपासकदशा ७,
अन्तकृद्दशा ८, अनुत्तरोपपातिकदशा ९, प्रश्नव्याकरणानि १०, विपाकश्रुतम् ११,
दृष्टिवाद १२, इत्येष द्वादशाङ्गगणिपिटकश्चतुर्दशपूर्विण सम्यक्श्रुतम् । अभिमद्व-
पूर्विण सम्यक्श्रुतम् । ततः परं भिन्नेषु मज्जना । तदेतत् सम्यक्श्रुतम् ॥ सू०४०॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं तं सम्मसुय’ इति । अथ किं तत्
सम्यक्श्रुतमिति । सम्यक्श्रुतस्य किं स्वरूपं ? मिति प्रश्नः । उत्तरमाह—‘सम्मसुय’
इत्यादि । सम्यक्श्रुतं तदुच्यते, यदिदम् अर्हन्निर्भरैः, भगवद्भिः—भगः
समग्रैश्वर्यादिः, उक्तञ्च—

“ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसं धियः ।

धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, पण्णां मगं इतीहना” ॥ १ ॥ इति ।

भगो विद्यते येषां ते भगवन्तस्तैः—समग्रैश्वर्यसमग्ररूपादियुक्तैः, तथा उत्पन्न
ज्ञानदर्शनधरैः—उत्पन्ने ज्ञानदर्शने—केवलज्ञानकेवलदर्शने, उत्पन्नज्ञानदर्शने तयोर्भराः,
उत्पन्नज्ञानदर्शनधरास्तैः, तथा त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः—निरीक्षिताश्च महितश्च

अथ सूत्रकारः सम्यक्श्रुतं का वर्णनं करते हैं—‘से किं तं सम्म
सुय ?’ इत्यादि—

शिष्यः पूछता है—हे भवन्त ! पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत वह है जो भगवान्—समग्रऐश्वर्य १,
रूप २, यश ३, लक्ष्मी ज्ञानादिलक्ष्मी ४, धर्म ५, और प्रयत्न ६, इन छहों
अर्थों से संपन्न तथा अनंतज्ञान अनंतदर्शन शाली, तथा त्रैलोक्यद्वारा—
भवनपति, व्यन्तर, नर, विद्याधर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों द्वारा—
निरीक्षित—अर्थात्—मनोरथों से परिपूर्ण होने के निश्चय से समुत्पन्न

इसे सूत्रकार सम्यक्श्रुतनु वर्णन करे छे—से किं तं सम्मसुय ? इत्यादि

शिष्य पूछे छे—हे भवन्त ! पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुतनु शुं स्वरूप छे ?

उत्तर—पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत को छे छे भगवान्—(१) समग्र ऐश्वर्य,

(२) रूप (३) यश (४) लक्ष्मी (ज्ञानादि लक्ष्मि) (५) धर्म अने (६) प्रयत्न

को छे अर्थात् मुक्त तथा अनंत ज्ञान अनंत दर्शनशाली, तथा त्रैलोक्य द्वारा—

भवनपति, व्यन्तर, नर, विद्याधर, ज्योतिष्क अने वैमानिक देवों द्वारा—निरीक्षित

को छे छे मनोरथों से परिपूर्ण भवाना निश्चयभी प्राप्त ज्ञान—विदित—दोष-

पूजिताश्चेति समासः । त्रिलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिताः—त्रैलोक्यनिरीक्षितमहित
पूजितास्तैरिति विग्रहः । त्रैलोक्यघटनेन भवनपति १—व्यन्तर—नर—विद्याधर—ज्यो-
तिष्क २—वैमानिकानां ३ ग्रहणम् । सत्र निरीक्षिता = मनोरयपरपरासंपत्तिसंभव-
विनिश्चयसमुत्थसमदविकाशिलोचनैर्मक्तिनयैरालोकिताः, महिताः = अनन्यसाधा-
रणगुणोत्कीर्तनेन प्रशंसिताः, पूजिताः = प्रशस्तभावेन कायेन नमस्कृताः वीतरा-
गाणां पुष्पादिभिः सावधपूजाया निषिद्धत्वात् । तथा—अतीतप्रत्युत्पन्नानागत
हायकै—अतीत=भूतकालिक, प्रत्युत्पन्न=वर्तमानकालिकम्, अनागत—भविष्यत्का-
लिक तेषां हायकाः = हातारस्तैः, तथा सर्वज्ञैः—सर्व=समस्त द्रव्यमदेशपर्यायरूप वस्तु
जानन्तीति सर्वज्ञास्तैः, तथा सर्वदर्शिभिः—सर्वप्राणिगणमात्मवत् पश्यन्तीति सर्वदर्शि-
नस्तैः, प्रणीतम् = अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम्, द्वादशाङ्गं = द्वादश अङ्गानि आचारादीनि
यस्मिंस्तत् द्वादशाङ्गम् । गणिपिटकाः = गणो गच्छ, गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी
आचार्यस्तस्य पिटक = मञ्जूषा, पिटक इव पिटकाः—सर्वस्वमित्यर्थः । सर्वज्ञैः सर्व-
दर्शिभिस्तीर्थकरैर्यद् गणिपिटकरूप द्वादशाङ्गं प्रणीतं तत् सम्यक्सूत्रमिति निष्कर्षः ।

आनन्द—विकसित लोचनो के आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणो-
त्कीर्त्तन पूर्वक प्रशंसित पूजित=वितरागों की पुष्पादि सामग्री से की गयी
सावधपूजा निषिद्ध होने के कारण प्रशस्त भाव युक्त शरीर से नमस्कृत,
ऐसे अरिहत प्रभु द्वारा अर्थकथन—पूर्वक प्ररूपित हुआ है । ये अर्हंत प्रभु
अतीत—भूत, प्रत्युत्पन्न—वर्तमान, तथा अनागत—भविष्यत्काल संबंधी
समस्त पदार्थों के ज्ञाना, तथा सर्वज्ञ—समस्त—द्रव्यों के तथा उनकी
समस्त पर्यायों के वेसा, एवं सर्वदर्शी—त्रिलोक—बर्ती समस्त जीव
राशि को अपने तुल्य देखनेवाले होते हैं । सर्वज्ञ एवं सर्वदर्शी तीर्थ-
कर प्रभुने जिसका अर्थतः प्ररूपण किया है वह द्वादशाङ्गगणिपिटक है ।

नोधी आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणोत्कीर्त्तन पूर्वक प्रशंसित,
पूजित=वीतरागोनी पुष्पादी सामग्रीधी कशती सावध पूजा निषिद्ध होवाने
कारण प्रशस्त भावयुक्त शरीरधी नमस्कृत, ज्येवा अरिहत प्रभु द्वारा अर्थ
कथन प्ररूपित यद्यु छे ते अर्हंत प्रभु श्रुत, वर्तमान तथा भविष्यत्काल संधी
समजा पदार्थोना ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ—समस्त द्रव्योना प्रहेयोना तथा तेभनी
पर्यायोना ज्ञानासा, अने सर्वदर्शी—त्रिलोकवर्ती समस्त जीवराशिने पोतानी
जेम होभनासा ज्ञाय छे सर्वज्ञ अने सर्वदर्शी तीर्थकर प्रभुज्ये जेनु अर्थपूर्वक
प्ररूपण कयु छे ते द्वादशाङ्गगणि पिटक छे तेने गणिपिटक ते कारणे कयु छे

પાનિ તાનિ દ્વાદશાંગાનીતિ જિજ્ઞાસાયામાહ-‘તં જહા૦’ इत्यादि । तद् यया-तानि
 द्वादशाङ्गानि यथा सन्ति तथा वर्णयामीत्यर्थः । आचाराः=आचाराङ्गम् १ । सूत्रकृत-
 सूत्रकृताङ्गम् २ । स्थान=स्थानाङ्गम् ३ । समवाय=समवायाङ्गम् ४ । विवाहप्रजप्ति =
 भगवतीसूत्रम् ५ । ज्ञातधर्मकथा=ज्ञाताधर्मकथाङ्गम् ६ । उपासकदशा=उपासक-
 दशाङ्गम् ७ । अन्तकृदशा=अन्तकृदशाङ्गम् ८ । अनुत्તरोपपातिकदशा=अनुत्तरोप-
 पातिकदशाङ्गम् ९ । प्रश्नव्याकरणानि=प्रश्नव्याकरणसूत्रम् १० । विपाकश्रुत=विपाक-
 श्रुतसૂत्रम् ११ । दृष्टिवादः १२ । इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकरूपं चतुर्दशपूर्व-
 सम्यक्श्रुतम् । यश्चतुर्दशपूर्व, तस्य सकलमपि सामायिकादि-विन्दुसारपर्यन्तं श्रुतं
 नियमात् सम्यक्श्रुतम् । ततोऽधोमुखपरिधान्या नियमतं सर्वं सम्यक्श्रुतं तावद्
 वक्तव्यं यावदमिन्द्रदशपूर्वनिः=संपूर्णदशपूर्वधरस्यापि सम्यक्श्रुतम् । संपूर्णदशपूर्व-

गणिपिटक इसे इस लिये कहा गया है कि यह गणी-आचार्यका
 पिटक मजूपाके समान माना गया है । वह इस प्रकार है-१ आचारांग,
 २ सूत्रकृताङ्ग, ३ स्थानाङ्ग, ४ समवायाङ्ग, ५ विवाहप्रजप्ति-भगवतीसूत्र,
 ६ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग, ७ उपासकदशाङ्ग, ८ अन्तकृतदशाङ्ग, ९ अनुत्तरोप-
 पातिकदशाङ्ग, १० प्रश्नव्याकरणसूत्र, ११ विपाकश्रुत, १२ दृष्टिवाद ।
 यह चतुर्दशपूर्वधारीका गणिपिटकरूप द्वादशाङ्ग सम्यक्श्रुत है । तात्पर्य
 यह है कि चौदह पूर्वपाठीका जितना भी सामायिक आदिसे ले कर
 विन्दुसार पर्यन्त श्रुत है, वह समस्त सम्यक्श्रुत है । इस प्रकार पञ्चानु-
 पूर्वसे कम से कम अमिन्द्रदशपूर्वधारीका-समस्त दशपूर्वपाठीकाश्रुत
 है वह भी सम्यक्श्रુत है, कारण ये सम्पूर्ण दशपूर्वनियमतः सम्यग्दृष्टि
 जीवके होते हैं-मिथ्यादृष्टिके नहीं । तात्पर्य कहनेका यह है कि पूरे दश

‘કે તે બધી-આચાર્યનું પિટક-પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે-

(૧) આચારાંગ, (૨) સૂત્રકૃતાંગ (૩) સ્થાનાંગ (૪) સમવાયાંગ (૫)
 વિવાહપ્રજાપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ (૭) ઉપાસક દશાંગ (૮)
 અન્તકૃત દશાંગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧)
 વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારિકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાંગ
 સમ્યક્શ્રુત છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઈને
 વિન્દુસાર સુધી જેટલાં શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પંચાનુપૂર્વથી
 બોધમાં બોધ અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના-સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનું શ્રુત છે તે
 પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સંપૂર્ણ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ લવને
 હોય છે-મિથ્યાદૃષ્ટિને નહીં. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ પૂર્વ-

રત્નાદિક હિ નિયમતઃ સમ્યગ્દષ્ટેરેવ, ન તુ મિથ્યાદષ્ટે, તથા સ્વામાખ્યાત્ । તથા હિ—યથા અમલ્યો ગ્રન્થિદેશમુપાગતોઽપિ તથાસ્વમાવત્વાન્ન ગ્રન્થિમેદમાધાતું સમર્થઃ, એવ મિથ્યાદષ્ટિરપિ શ્રુતમવગાહમાનઃ પ્રકર્ષતોઽપિ તાવદવગાહતે, યાવત્ કિંચિન્ન્યૂનાનિ દશપૂર્વાણિ ભવન્તિ, પરિપૂર્ણાનિ તુ તાનિ નાવગાહિતુ શ્વનોતિ, તથા—સ્વમાવત્વાદિતિ ।

તતઃ પરં=સર્પવશ્નપૂર્વધરત્વાત્ પશ્ચાન્નુપૂર્વાઃ પર મિન્નેપુન્ન્યુનેષુ દશસુ પૂર્વેષુ, મજના=વિકલ્પના । કદાચિત્ સમ્યક્શ્રુત, કદાચિત્ મિથ્યાશ્રુતમિત્યર્થઃ ।

પૂર્વશ્રુતકો જિસને પદ લિયા હૈ એસા જીવ નિયમસે સમ્યગ્દષ્ટિ હી હોતા હૈ, મિથ્યાદષ્ટિ નહી, ક્યોં કિ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સમ્પૂર્ણ દશ પૂર્વોં કા અધ્યેતા નહીં હો સકતા હૈ, યહ નિયત હૈ । જિસ પ્રકાર અમલ્ય જીવ રાગદ્વેષરૂપી ગ્રન્થિદેશતક આકર મી ઉસે મેદ નહીં સકતા,—કારણ ઉસકા સ્વમાય હી કુછ એસા હોતા હૈ કિ, જિસ કારણસે ઉસસે ઉસ ગ્રન્થિકા મેદ કરના નહીં થન સકતા હૈ । રાગદ્વેષરૂપી હસ ગ્રન્થિકા મેદ-વિનાશ તો જો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ હુઆ કરતે હૈં । હસી તરહ મિથ્યાદષ્ટિ જીવ મી શ્રુતકા અધ્યયન કરતા હુઆ મી ઉસે યહા તક પદ લેતા હૈ કિ જિસસે ઘહ કુછ કમ દશપૂર્વકા પાઠી થન જાતા હૈ, પરન્તુ ફિર મી ઉસકા મિથ્યાત્વ નહીં જાતા, અતઃ ઉસ કારણસે ઘહ સમ્પૂર્ણ દશ-પૂર્વકા પાઠી નહીં થન સકતા હૈ । જો સમ્પૂર્ણ દશ પૂર્વકે પાઠી નહીં હોતે હૈં ઉનમેં સમ્યક્શ્રુતકી મજના હૈ અર્પાત્ ઉનમેં કમી સમ્યક્શ્રુત ઔર કમી મિથ્યાશ્રુત હોતા હૈ । હસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જિન સમ્યગ્દષ્ટિ

વાચી લીધા છે એવો જીવ નિયમથી સમ્યગ્દષ્ટિ જ હોય છે, મિથ્યાદષ્ટિ નહીં કારણ કે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ સંપૂર્ણ દશપૂર્વનો અભ્યાસ થઈ શકતો નથી, એ નિયત છે જે પ્રકારે અમલ્યજીવ રાગદ્વેષરૂપી ગ્રન્થિદેશ સુધી આવીને પણ તેને લેલી શકતો નથી, કારણ કે તેનો સ્વભાવજ કઈક એવો હોય છે કે જે કારણે તેનાથી તે ગ્રન્થિને લેવાનું બની શકતું નથી. રાગદ્વેષરૂપી આ ગ્રન્થિનો નાશ તો જે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ હોય છે તેઓજ કરે છે આ રીતે મિથ્યાદષ્ટિ જીવ પણ શ્રુતનું અધ્યયન કરવા છતાં પણ તેનો ત્યાં સુધી અભ્યાસ કરી લે છે કે જેથી તે દશપૂર્વના પાઠી કરતા કઈક ન્યૂન થઈ શકે છે, પણ તે છતાં તેનું મિથ્યાત્વ જતું નથી, તેથી તે કારણે તે સંપૂર્ણ દશપૂર્વનો પાઠી બની શકતો નથી જે સંપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી હોતા નથી, તેમનામાં સમ્યક્શ્રુતની ભજના છે એટલે કે તેમનામાં ક્યારેક સમ્યક્શ્રુત અને ક્યારેક મિથ્યાશ્રુત હોય છે.

ફાનિ તાનિ દ્વાદશાદ્વાનીતિ જિજ્ઞાસાયામાહ-‘સં જહાં’ इत्यानि । तद् यथा-तानि द्वादशाङ्गानि यथा सन्ति तथा वर्णयामीत्यर्थः । आचार’=आचाराङ्गम् १ । सूत्रकृत=सूत्रकृताङ्गम् २ । स्थान=स्थानाङ्गम् ३ । समवाय’=समवायाङ्गम् ४ । विवाहप्रज्ञप्ति’=भगवतीसूत्रम् ५ । ज्ञातधर्मकथा’=ज्ञातधर्मकथाङ्गम् ६ । उपासकदशा’=उपासकदशाङ्गम् ७ । अन्तकृद्दशा’=अन्तकृद्दशाङ्गम् ८ । अनुत्तरोपपातिकदशा’=अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गम् ९ । प्रश्नव्याकरणानि=प्रश्नव्याकरणसૂत्रम् १० । विपाकश्रुत=विपाकश्रुतसૂत्रम् ११ । दृष्टિवाद’ १२ । इत्येतद् દ્વાદશાંગં ગણિપિટકરૂપ ચતુર્દશપૂર્વિકાં સમ્યક્શ્રુતમ્ । યશ્ચતુર્દશપૂર્વી, તસ્ય સકલમપિ સામાયિકાદિ-વિન્દુસારપર્યન્ત શ્રુત નિયમાત્ સમ્યક્શ્રુતમ્ । તતોડ્પોશ્ચલપરિહાન્યા નિયમત સર્વં સમ્યક્શ્રુત તાવદ્ વક્તવ્ય યાવદમિદ્દશપૂર્વિકાં=સપૂર્ણદશપૂર્વધરસ્યાપિ સમ્યક્શ્રુતમ્ । સપૂર્ણદશપૂર્વિકાં

ગણિપિટક હસે હસ લિયે કહ્યા ગયા હૈં કિ યહ ગણી-આચાર્યકા પિટક મજૂપાકે સમાન માના ગયા હૈં । વહ હસ પ્રકાર હૈં-૧ આચારાંગ, ૨ સૂત્રકૃતાંગ, ૩ સ્થાનાંગ, ૪ સમવાયાંગ, ૫ વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ-ભગવતીસૂત્ર, ૬ જ્ઞાતાધર્મકથાંગ, ૭ ઉપાસકદશાંગ, ૮ અન્તકૃતદશાંગ, ૯ અનુસરોપપાતિકદશાંગ, ૧૦ પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર, ૧૧ વિપાકશ્રુત, ૧૨ દૃષ્ટિવાદ । યહ ચતુર્દશપૂર્વધારીકા ગણિપિટકરૂપ દ્વાદશાંગ સમ્યક્શ્રુત હૈં । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ ચૌદહ પૂર્વપાઠીકા જિતના મ્હી સામાયિક આદિસે છે કર વિન્દુસાર પર્યન્ત શ્રુત હૈં, વહ સમસ્ત સમ્યક્શ્રુત હૈં । હસ પ્રકાર પચ્ચાનુ-પૂર્વીસે કમ સે કમ અમિદ્દશપૂર્વધારીકા-સમસ્ત દશપૂર્વપાઠીકાશ્રુત હૈં વહ મ્હી સમ્યક્શ્રુત હૈં, કારણ યે સમ્પૂર્ણ દશપૂર્વનિયમત સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવકે હોતે હૈં-મિથ્યાદૃષ્ટિકે નહીં । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈં કિ પૂરે દશ

કે તે ગણી-આચાર્યનું પિટક-પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) આચારાંગ, (૨) સૂત્રકૃતાંગ (૩) સ્થાનાંગ (૪) સમવાયાંગ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાંગ (૭) ઉપાસક દશાંગ (૮) અન્તકૃત દશાંગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાંગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧) વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારીકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાંગ સમ્યક્શ્રુત છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઈને વિન્દુસાર સુધી બેટલાં શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પચ્ચાનુપૂર્વીથી જોખમાં જોખ અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના-સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનું શ્રુત છે તે પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સર્વ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે-મિથ્યાદૃષ્ટિને નહીં તેનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ

ચેત્, સ્તુત્યતે-શુદ્ધદ્રવ્યાસ્તિકનયમાનુસારિભિઃ કૈશિદનાદિસિદ્ધા મુક્તા અર્હ-
સ્થેન સ્વીક્રિયન્તે । સત્ત્વચ્ચૈ-—

“જ્ઞાનમપ્રતિષ્ઠ યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ।

એશ્વર્યં ચૈવ ધર્મશ્ચ, સહસિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

હત્યાદિ । તેપામિદ્ ગ્રહણ નાસ્તીતિ વોધયિતુ મગવદ્ધિરિતિ વિશેષણમ્ ।

શંકા—સૂત્ર મેં જય “અર્હદ્ધિ” એસા પદ સૂત્રકાર ને રચા હૈ તય
હસ ઇક પદ સે હી મગવદ્ધિ અર્થ કા ઘોષ હો જાતા હૈ તો ફિર
“મગવદ્ધિ” હસ વિશેષણ કા સ્વતન્ત્રરૂપ સે સૂત્ર મેં ગ્રહણ કર્યો
કિયા ગયા હૈ ? ।

ઉત્તર—કિતનેક એસે મી પ્રાણી હૈ જો શુદ્ધદ્રવ્યાસ્તિકનય કી
માન્યતા કો લેકર એસા કહતે હૈ કિ મુક્ત જીવ અનાદિ કાલ સે સિદ્ધ
હૈ ઓર ઘે અર્હત પદ વાચ્ય માને ગયે હૈ । જૈસે—

“જ્ઞાનમપ્રતિષ્ઠ યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ।

એશ્વર્યં ચૈવ ધર્મશ્ચ, સહ સિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિષ્ઠ-અનંત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, એશ્વર્ય ઇશ્વર ધર્મ ઘે ચાર વાતે જગ-
ત્પતિ પ્રભુ મેં સ્વામાધિકરૂપ સે સિદ્ધ હૈ સો એસે અનાદિસિદ્ધ પરમાત્મા
કા ઘણાં “મગવતેહિ” પદ સે ગ્રહણ નહીં જુઝા હૈ, હસ વાત કો પ્રકટ
કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને સૂત્ર મેં “મગવતેહિ” યહ પદ રચા હૈ ।

શંકા—સૂત્રમાં જો “અર્હદ્ધિ” એવું પદ સૂત્રકારે મૂક્યું છે, તો જો એક
પદથી જ ભાગવદ્ધિ અર્થનો બોધ થક બાપ છે તો પછી “મગવદ્ધિ” આ
વિશેષણને સ્વતન્ત્રરૂપે સૂત્રમાં કેમ શ્રવણ થયું છે ?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતાને
લીધે એવું કહે છે કે મુક્તજીવ અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અર્હત
પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

“જ્ઞાનમપ્રતિષ્ઠ, યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ॥

એશ્વર્યં ચૈવ, ધર્મશ્ચ સહ સિદ્ધ ચતુષ્ટયમ્” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિષ્ઠ-અનંત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, એશ્વર્ય અને ધર્મ જો ચાર વાત જગ-
ત્પતિ પ્રભુમાં સ્વામાધિકારી રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માનું
અર્હત “મગવતેહિ” પદથી શ્રવણ થયું નથી, જો વાતને પ્રકટ કરવા માટે
સૂત્રકારે સૂત્રમાં “મગવતેહિ” એ પદ મૂક્યું છે “મગવત” પદથી એવા પર-

ચેત્, ઉચ્યતે—શુદ્ધદ્રવ્યાસ્તિકનયમતાનુસારિમ્' કૈશ્વિદનાદિસિદ્ધા મુક્તા અર્હ-
ત્ત્વેન સ્વીક્રિયન્તે । ઉક્તશ્ચ તૈઃ—

“જ્ઞાનમપ્રતિય યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्ध चतुष्टयम्” ॥ ૧ ॥

इत्यादि । तेषामिह ग्रहण नास्तीति बोधयितुं भगवद्भिरिति विशेषणम् ।

શંકા—સૂત્ર મેં જય “અર્હદ્વિઃ” એસા પદ સૂત્રકાર ને રચ્યા હૈ તય
इस एक पद से ही भगवद् रूप अर्थ का बोध हो जाता है तो फिर
“भगवद्भि” इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप से सूत्र में ग्रहण क्यों
किया गया है ? ।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्तिकनय की
मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि काल से सिद्ध
हैं और वे अर्हत पद वाच्य माने गये हैं । जैसे—

“જ્ઞાનમપ્રતિય યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ’ ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सह सिद्ध चतुष्टयम्” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિય-અનત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, એશ્વર્ય એવં ધર્મ યે ચાર વાતે જગ-
ત્પતિ પ્રભુ મેં સ્વાભાવિકરૂપ સે સિદ્ધ હૈં સો એસે અનાદિસિદ્ધ પરમાત્મા
का यहां “भगवतेहि” पद से ग्रहण नहीं हुआ है, इस बात को प्रकट
करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में “भगवतेहि” यह पद रखा है ।

શંકા—સૂત્રમાં એ “અર્હદ્વિઃ” એવુ પદ સૂત્રકારે મૂક્યુ છે, તો એ એક
પદથી જ ભાગવદ્ રૂપ અર્થનો બોધ થઇ જાય છે તો પછી “ભગવદ્ભિ” આ
વિશેષણને સ્વતન્ત્રરૂપે સૂત્રમાં કેમ ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતાને
લીધે એવુ કહે છે કે મુક્તજીવ અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અર્હત
પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

“જ્ઞાનમપ્રતિય, યસ્ય, વૈરાગ્ય ચ જગત્પતેઃ ॥

ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्ध चतुष्टयम्” ॥ ૧ ॥

અપ્રતિય-અનત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, એશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર વાત જગ
ત્પતિ પ્રભુમાં સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માનુ
અહીં “ભગવતેહિ” પદથી ગ્રહણ થયુ નથી, એ વાતને પ્રગટ કરવા માટે
સૂત્રકારે સૂત્રમાં “ભગવતેહિ” એ પદ મૂક્યુ છે “ભગવત્” પદથી એવા પર-

चेत्, उच्यते—शुद्धव्यास्तिकनयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादिभिर्ज्ञातृणां चैव
स्वेन स्वीक्रियन्ते । उक्तञ्च तैः—

“ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगन्पते ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम्” ॥ ३ ॥

इत्यादि । तेषामिह ग्रहणं नास्तीति बोधयितुं भावयितुं शक्यम् ।

शंका—सूत्र में जय “अर्हद्भिः” ऐसा पद सूत्रग्रन्थ में नहीं है ।
इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाना है कि
“भगवद्भिः” इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप से सूत्र में उल्लेख क्यों
किया गया है ? ।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धव्यास्तिकनयमत को
मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि काल से मुक्त
हैं और वे अर्हत पद वाच्य माने गये हैं । जैसे—

“ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगन्पते ।

ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम् ॥ ३ ॥

अप्रतिघ-अनत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एवं धर्म ये चतुष्टय भगवत्
स्वर्ग प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादि काल से
का यहा “भगवतेहि” पद से ग्रहण नहीं हुआ है, इसका उल्लेख
करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में “भगवद्भिः” उल्लेख किया है ।

शंका—सूत्रभा को “अर्हद्भिः” ऐसे पद सूत्रग्रन्थ में नहीं है ।
पक्षी व भगवद्रूप अर्थको बोध दिये जाय के लिये “भगवद्भिः”
विशेषणने स्वतन्त्ररूपे सूत्रभा के अर्थ को दृष्टि में रखते हैं ।

उत्तर—हेतुवत्क वेला प्राणीको छे के शुद्धव्यास्तिकनयमत को मान्यता
दीये ऐसे छे के मुक्तजीव आनादि उल्लेख किया है कि वे भगवत्पद वाच्य
यहवाच्य मान्य छे के छे—

“ज्ञानमप्रतिघं, यस्य, वैराग्यं च जगन्पते ।

ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सहसिद्धं चतुष्टयम्” ॥ ३ ॥

अप्रतिघ-अनत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एवं धर्म ये चतुष्टय भगवत्
स्वर्ग प्रभु में स्वाभाविक रीति सिद्ध हैं, सो ऐसे अनादि काल से
अर्हद्भिः “भगवतेहि” पक्षी अर्थको दृष्टि में रखते हैं कि वे भगवत्पद वाच्य
सूत्रभा के सूत्रभा “भगवद्भिः” ऐसे पद सूत्रग्रन्थ में नहीं है ।

અર્થ માવ:-સમ્યક્દષ્ટે પ્રશમાદિગુણગણોપેતસ્ય સમ્યક્શ્રુત ભવતિ, યથાવસ્થિતાર્થ તથા તસ્ય સમ્યક્ પરિણમનાત્ । મિથ્યાદષ્ટેસ્તુ મિથ્યાશ્રુત ભવતિ, ચિપરીતાર્થતથા તસ્ય પરિણમનાત્ । ઉદેતત્ સમ્યક્શ્રુતમ્ ।

અર્થ ‘મગવતેહિં’ इत्यादि विशेषणानां सार्थक्यमुच्यते—अर्थाद्विरित्युक्त्यैव भगवद्रूपार्थस्य बोधः समवति, पुनः ‘मगवद्भि’रिति विशेषणोपादानं किमर्थमिति जीवों में प्रशम आदि गुण मौजूद हों वे यद्यपि सम्पूर्ण दशापूर्वके पाठी न भी हों तो भी उनका जितना भी श्रुत है वह सम्यक् श्रुत है तथा जिन जीवों में मिथ्यात्व भरा हुआ है ऐसे जो मिथ्यादृष्टि जीव हैं उनका जितना भी श्रुत है वह सब मिथ્યાશ્રુત है । सम्यक्दृष्टि जीव के श्रुत को सम्यक् श्रुत कहने का कारण यह है कि वह पदार्थ के स्वरूप को यथार्थरूप से जानता है । तथा मिथ्यादृष्टि जीव पदार्थ के स्वरूप को मिथ्यात्व के प्रभाव से यथार्थरूप से नहीं जानता, अतः किञ्चित् न्यून दशापूर्व के पाठी दो जीवों में एक का श्रुत सम्यक्श्रुत, तथा दूसरे का श्रुत मिथ्याश्रुत कहा गया है । इसीलिये किञ्चित् न्यून दशापूर्वपाठी जीवों में सम्यक्श्रुत की भजना यतलाई गई है । इस तरह यहा तक सम्यक्श्रुत का वर्णन हुआ ॥

अब टीकाकार सूत्र में रहे हुए “मगवतेहिं” आदि विशेषणपदों की सार्थकता प्रकट करते हैं—

તેન વાતપર્થ એ છે કે જે સમ્યક્દષ્ટિ ઇવોમાં પ્રશમ આદિ શુદ્ધ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સર્વ દશાપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનું જેટલું પણ શ્રુત છે તે બધું સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે ઇવોમાં મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદષ્ટિ ઇવ છે તેમનું જેટલું પણ શ્રુત છે તે બધું મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યક્દષ્ટિ ઇવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનું કારણ એ છે કે તે પદાર્થનાં સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે બોલે છે તથા મિથ્યાદષ્ટિ ઇવ પદાર્થનાં સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે બોલતો નથી, તેથી દશાપૂર્વ કરતાં ઘણા ન્યૂનના પાઠી જે ઇવોમાં એકનું શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનું શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યું છે તેથી દશાપૂર્વ કરતાં ઠીક ન્યૂનના પાઠી ઇવોમાં સમ્યક્શ્રુતની ભજના દર્શાવવામાં આવી છે આ રીતે બહી સુધી સમ્યક્શ્રુતનું વર્ણન થયું હવે સૂત્રકાર સૂત્રમાં આવેલ “મગવતેહિં” આદિ વિશેષણપદોની સાર્થકતા પ્રગટ કરે છે—

નતુ તર્હિ 'ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરૈ' 'ઇત્યેતાવન્માત્ર વિશેષણમસ્તુ ચલ 'મગવદ્મિ' "

વત્તા કા અમાવ આપ કૈસે કહ સકતે હૈં । હસ પ્રકાર કી દૂસરી શકા કી નિવૃત્તિ કે લિયે સૂત્રકારને સૂત્ર મેં "ઉપ્પણનાણ વસણધરે હિં" યહ પદ રચા હૈં । હસ પદ દ્વારા સૂત્રકાર યહ પ્રમાણિત કરતે હૈં કિ જો અનાદિસિદ્ધ માને ગયે હૈં વે ઉત્પન્ન હુણ જ્ઞાન ણથ દર્શન કો ધારણ કરને ઘાલે નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ વે તો નિત્યસિદ્ધ જ્ઞાન ચૈરાગ્ય આદિ કે અધિ-પતિ હોતે હૈં, અતઃ યહા એસે હી અર્હતપ્રભુ કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈં, જો મગ-વંત હૈં તથા ઉત્પન્ન હુણ જ્ઞાન દર્શન કો ધારણ કરનેવાલ હૈં । તાત્પર્ય હસકા હસ પ્રકાર હૈં કિ પર સમત અનાદિસિદ્ધ પરમાત્મા મહે હી અપને શરીર કા સ્વેચ્છા સે નિર્માણ કરલેં ઇતાવતા ડનમેં મગવત્તા મહે હી આજાવે પરન્તુ ઇતને માત્ર સે ડનમેં અર્હતતા નહીં આસકતી હૈ, કિન્તુ અર્હતતા આનેકે લિયે સૂત્રકાર કી દૃષ્ટિ મેં ઉત્પન્ન હુણ જ્ઞાન ઔર દર્શન કો ધારણકરનાપના મી આવશ્યકીય હૈં । અનાદિસિદ્ધોં મેં યહ યાત યનતી નહીં હૈં, અતઃ ડનમેં અર્હતતા ઘટિત નહીં હોતી । ૨ ।

શંકા—જય એસી યાત હૈ તો ફિર "અર્હતતા" પ્રકટ કરને કે લિયે "ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધરૈ" યહી એક પદ કાફી હૈ । વ્યર્થ મેં "મગવદ્મિ" " હસ પદ કા ન્યાસ ક્યોં કિયા ગયા હૈ ? "

જાનો અભાવ કેવી રીતે કહી શકે છે? આ પ્રકારની બીજી શકાની નિવૃત્તિને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં "ઉત્પણનાણવસણધરે હિં" આ પદ મૂક્યું છે આ પદ દ્વારા સૂત્રકાર એ સાબિત કરે છે કે જે અનાદિ સિદ્ધ માન્ય છે તેઓ ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરનાર હોતા નથી, પણ તેઓ તો નિત્યસિદ્ધ જ્ઞાન વૈરાગ્ય આદિના અધિપતિ હોય છે, તેથી અહીં એવા જ અહં ત પ્રભુ અહંણુ કરવામાં આવ્યા છે કે જે મગવત હોય અને ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનદર્શનને ધારણ કરનાર હોય તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે પર સમત અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્મા ભલે પોતાના શરીરનું સ્વેચ્છાથી નિર્માણ કરી દે, એટલા પ્રમાણમાં તેમનામાં ભલે મગવત્તા આવી બસ પણ માત્ર એટલાથી જ તેમનામાં અર્હંતતા આવી શકતી નથી, પણ અહં તતા આવવાને માટે સૂત્રકારની દૃષ્ટિએ ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરવું તે પણ આવશ્યક છે અનાદિ સિદ્ધોમાં આ વાત યનતી નથી, એટલા માટે એમનામાં અર્હંતતા ઘટતી નથી ॥૨॥

શકા—જો એવી વાત છે તો પછી "અર્હતતા" પ્રગટ કરવાને માટે "ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શનધરૈ" એજ એક પદ પુરતું છે "મગવદ્મિ" એ પદનો ઉપયોગ આ માટે ક્યોં છે ?

અનાદિસિદ્ધા અર્હન્તો હિ સ્વામાવાદય સમગ્રરૂપયન્તો ન ભવન્તિ, અગ્રીરિત્વાત્, શરીરસ્ય ચ રાગાદિકાર્યત્વાત્, તેષા ચ રાગાદ્યમાયાદિતિ તેષાં ભગવત્ચ નોપપદ્યતે ।

નનુ પરસમ્મતા અપિ સિદ્ધા સ્વેન્છયા શરીર નિર્માતું શસ્ત્રુવન્તીતિ તેઽપિ ભગવન્ત સ્પુરતી વિશેષણાન્તરમાહ—‘ઉપ્પણનાણદમણધરેહિ’—ઉત્પન્નજ્ઞાન-દર્શનધરે’રિતિ । તેઽનાદિસિદ્ધા જ્ઞાનપૈરાગ્યાદિચતુષ્ટયસ્ય નિત્યસિદ્ધત્વાદ્ ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધરા ન ભવન્તીતિ નેહ તેષા પ્રદણમ્ ।

“ભગવત્” પદ સે જેસે પરમાત્મા કા પાર્થક્ય ઇમલિયે હો જાતા હૈ કિ અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત મેં શરીર કે અમાય સે સમગ્રરૂપજાલિતા નહીં આતી હૈ, કારણ જો અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત હોંગે उनमें रागादिक का कार्यरूप शरीर का सद्भाव कैसे घन सकता है । यदि शरीर उनमें माना जाय तो उनमें रागादिक का अभाव एव अनादिसिद्धता नहीं मानी जा सकती, परन्तु ऐसी मान्यता तो है नहीं, वरदा तो रागादिक का अभाव माना ही गया है, अत यह निश्चय है कि अनादिसिद्ध अर्हन्त, भगवन्त नहीं घन सकते हैं, किन्तु जो सादि सिद्ध अर्हन्त होंगे वे ही भगवत बन सकेंगे, इस घात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में “भगवतेहि” यह पद स्वतन्त्ररूप से निवेदित किया । १ ।

શકા—જો અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત પરમાત્મા દૂસરોં ને માને હેં વે ભગવત્ મી યન સકતે હેં, કારણ उनमें जब शरीर निर्माण करने की इच्छा होती है तब वे शरीर का भी निर्माण कर लिया करते हैं, फिर उनमें भग

માત્માનુ પાર્થક્ય જો કારણે થઈ બધ છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હન્તમાં શરીરને અભાવે સમગ્ર રૂપશાલીતા આવતી નથી, કારણ કે જે અનાદિ સિદ્ધ અર્હન્ત હશે તેમનામાં રાગાદિકના કાયરૂપ શરીર કેવી રીતે હોઈ શકે ! જો તેઓને શરીર હોય છે જોમ અનવામાં આવે તો તેઓમાં રાગાદિકના અભાવ અને અનાદિ સિદ્ધતા માની શકાય નહીં, પણ એવી માન્યતા તો નથી, ત્યાં તો રાગાદિકના અભાવ માનવામાં આવ્યો જ છે, તેથી તે નક્કી થાય છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હન્ત ભગવન્ત બની શકતા નથી, પણ જે સાદિ સિદ્ધ અર્હન્ત હશે તેઓ જ ભગવત બની શકશે, જો વાતને પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં “ભગવતેહિ” આ પદ સ્વતન્ત્ર રીતે મૂક્યું છે ॥૧॥

શકા—જે અનાદિસિદ્ધ અર્હન્ત પરમાત્મા બીજા લોકોએ માન્યા છે તેઓ ભગવત પણ બની શકે છે કારણ કે તેમને જ્યારે શરીર નિર્માણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે; ત્યારે તેઓ શરીરનું નિર્માણ કરી લે છે, છતાં આપ તેમનામાં ભગવ

પૂજ્યર્હિ' इति । त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति । न च ते तथा भवन्तीति ।

નનુ સૌગતમતેડપિ પર્યાયાસ્તિકનયમતાનુસારિભિઃ સુગતાસ્ત્રલોક્યનિરીક્ષિત-મહિતપૂજિતા એવ સ્વીક્રિયન્તે, તતથ તતુલ્યતાપતિ' સ્પાદત આહ—'તીયપદ્મુપ્પણ-મણાગયજાણર્હિ' इति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति । सुगता स्वलुब्धतीत-प्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सम्भवन्ति, तेषामेकान्तसण्णिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीताना-गतयोरसत्त्वात्, असतां च ग्रहणाऽसम्भवात् । ननु व्यवहारनयमतानुसारिमिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अनंतज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो जाता है परन्तु ऐसे सय जीव अर्हत नहीं होते हैं। अर्हत प्रभु ही त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित हुआ करते हैं, कारण इनके तीर्थंकर प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नहीं । ४ ।

શકા—यदि अर्हत बननेमें त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजितपना कारण हो तो यौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानु-सारी है कल्पित बुद्ध भी अर्हत माने जावेगे कारण वे भी त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये हैं, इस तरह उभयप्रतुल्यता की आपत्ति आती है ।

ઉત્તર—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण अर्हत बननेमें जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित पूजितता कारण है उसी प्रकार “तીય પદ્મુપ્પણ મણાગય જાણર્હિ” અતીત પ્રત્યુત્પન્ન એવં અના-ગત વિષયોંકા જાપકપના મીં કારણ હૈ । बुद्ध मछे ही उनकेमानने वालों द्वारा

છે તેજુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—જે જીવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શન ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, પણ જોવા બધા જીવ અર્હંત થતા નથી. અર્હંત પ્રભુ જ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય રહે છે અન્યનો નહીં (૪)

શકા—જો અર્હંત બનવામાં ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણું કારણ હોય તો બૌદ્ધ સિદ્ધાંત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે, કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હંત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હંત બનવામાં જે રીતે ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતતા કારણરૂપ છે જોઈ પ્રકારે “તીય પદ્મુપ્પણ મણાગય જાણર્હિ” ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની બહુકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોક્ય નિરી-

इति विशेषणोपन्यासेन ? इति चेत्, उच्यते—सामान्यकेवलिनोऽपि हि—उत्पन्नज्ञान-
दर्शनधरा भवन्ति किं तु तेषां समग्रैश्वर्यरूपाद्यभावात्ते तीर्थंस्वयद् भगवन्तो न भवन्ति,
तस्मात् समग्रैश्वर्यादिगुणप्रतिबोधनाय 'भगवद्भि' इति विशेषणोपादानमावश्यकमिति ।

उक्तविशेषणैः शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां
व्यवच्छेदः कृतः । सप्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिता ये मुक्तास्ते
ऽप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्यावृत्त्यर्थमाह—'तेल्लुक्क निरिक्खिय मय्यिय

उत्तर—अर्हत्ता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को
धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्ता
भी कारण है । यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों
पद स्थापित किये हैं । उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्वं सामान्यकेवलियों में भी
होता है, परन्तु वहा समग्ररूपादिमुक्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थकार
प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हत्त यनने में समग्र ऐश्व-
र्यादिगुण चाहिये यह बात "भगवद्भि" इस पद से सूत्रकार ने
स्थापित की है । ३ ।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को
लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता
है । अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादि-
सिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें
अर्हत्ता नहीं आती है, कारण अर्हत्ता आनेमें "तेल्लुक्क निरिक्खिय
मय्यिय पुहण्हि" कारण माना गया है । तात्पर्य इसका इस प्रकार—जो

ઉત્તર—અર્હતતા આવવાને માટે ફક્ત ઉત્પન્નજ્ઞાન, અને દર્શનને ધારણ
કરવું જોઈ કારણ બનાવું નથી, પણ સાથે ભગવત્તા પણ કારણ છે જોઈ વાત
પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં બંને પદ મૂક્યાં છે ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન
ધારકતા સામાન્ય કેવળીઓમાં પણ હોય છે પણ ત્યાં સમગ્ર રૂપાદિમત્તા હોવી
નથી તેથી તેઓ તીર્થંકર પ્રભુની જેમ ભગવાન થતા નથી, તેથી અર્હત બન
વામાં સમગ્ર જૈશ્વર્યાદિ શુભ જોઈએ એ વાત "ભગવદ્ભિ" આ પદથી સૂત્રકારે
સ્થાપિત કરી છે (૩)

આ રીતે એ વિશેષણો દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે
અનાદિ સિદ્ધ મુક્ત માનનારા છે, તેમનું બંધન શૂં બચ છે હવે પર્યાયાર્થિક
નયની માન્યતાને લીધે જે વ્યક્તિઓએ સાદિ સિદ્ધ મુક્ત માન્યા છે તેઓ
એ કે ઉત્પન્ન દર્શન જ્ઞાનધારી હોય છે પણ તેમનામાં અર્હતતા આવતી નથી,
કારણ કે અર્હતતા આવવામાં "તેલુક્ક નિરિક્કય મય્યિયપુહણ્હિ" કારણ

પૂરુષર્હિ' રૂતિ । ત્રૈલોક્યનિરીક્ષિતમહિતપૂજિતૈરિતિ । ન ચ તે તથા મવન્તીતિ ।

નનુ સૌગતમતેઽપિ પર્યાયાસ્તિકનયમતાનુસારિભિઃ સુગતાસ્ત્રૈલોક્યનિરીક્ષિત-
મહિતપૂજિતા એવ સ્વીક્રિયન્તે, તતશ્ચ તતુલ્યતાપચિ' સ્પાદત આહ—'તીયપદ્મપ્પણ-
મણાગયજાણર્હિ' રૂતિ । અતીતપ્રત્યુત્પન્નાનાગતજ્ઞાયકૈરિતિ । સુગતા સ્વલુભતીવ-
પ્રત્યુત્પન્ના નાગતજ્ઞા ન સમવન્તિ, તેપામેફાન્તક્ષણિક્ત્વામ્યુપગમેન સર્વથાઽતીતાના-
ગતયોરમત્ત્વાત્, અસર્તાં ચ ગ્રહણાઽસમ્મવાત્ । નનુ વ્યવહારનયમતાનુસારિભિસ્તુ

જીવ માદિસિદ્ધ હોતે હૈં ડનમેં અનતજ્ઞાન ઓર અનન્તદર્શન ઉત્પન્ન હો
જાતા હૈં પરન્તુ એસે સબ જીવ અર્હંત નહીં હોતે હૈં । અર્હંત પ્રસુ હી ત્રૈલોક્ય
દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત એવ પૂજિત હુઆ કરતે હૈં, કારણ ઇન્કે તીર્થંકર
પ્રકૃતિ કા ઉદય રહતા હૈં, અન્ય કે નહીં । ૪ ।

શકા—પદિ અર્હંત યનનેમેં ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત એવ પૂજિ-
તપના કારણ હો તો પૌદ્વસિદ્ધાન્ત દ્વારા કિ જો પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુ-
સારી હૈં કલ્પિત બુદ્ધ મી અર્હંત માને જાવે ગે કારણ ઘે મીં ત્રૈલોક્ય દ્વારા
નિરીક્ષિત, મહિત એવ પૂજિત માને ગયે હૈં, ઇસ તરહ ઉભયત્રતુલ્યતા
કી આપત્તિ આતી હૈં ।

ઉત્તર—ઇસ તરહ તુલ્યતા કી આપત્તિ નહીં આસકતી હૈં, કારણ
અર્હંત યનનેમેં જિસ તરહ ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત મહિત પૂજિતતા કારણ હૈં
ઉસી પ્રકાર "તીય પદ્મપ્પણ મણાગય જાણર્હિ" અતીત પ્રત્યુત્પન્ન એવ અના-
ગત વિપયોંકા જ્ઞાપકપના મી કારણ હૈં । બુદ્ધ મલે હી ડનકેમાનને વાલોં દ્વારા

છે તેનુ તપ્તપથ' આ પ્રમાણુ છે-જે છવ સાહસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનંત
જ્ઞાન અને અનંત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ બાય છે, પણ એવા બધા છવ અર્હંત
થતા નથી. અર્હંત પ્રસુ જ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય
છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિના ઉદય રહે છે અન્યનેા નહી (૪)

શકા—જે અર્હંત બનવામા ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ
કારણ હોય તો બોદ્ધ સિદ્ધાન્ત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે,
કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હંત મનાયે કારણ કે તેઓ પણ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત,
મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની ઝુસ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની ઝુસ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હંત
બનવામા જે રીતે ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતતા કારણરૂપ છે એવ પ્રકારે
"તીય પદ્મપ્પણ મણાગય જાણર્હિ" ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની
બાધકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોક્ય નિરી-
ખ ૬૧

इति विशेषणोपन्यासेन ? इति चेत्, उच्यते—सामान्यकेवलिनोऽपि हि—उत्पन्नज्ञान-
दर्शनधरा भवन्ति किन्तु तेषां समग्रैश्वर्यरूपाद्यभावात्ते तीर्थंकरवद् भगवन्तो न भवन्ति,
तस्मात् समग्रैश्वर्यादिगुणप्रतिबोधनाय 'भगवद्भि.' इति विशेषणोपादानमावश्यकमिति ।

उक्तविशेषणै शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां
व्यवच्छेद कृत' । सप्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिता ये मुक्तास्ते
उप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्यावृत्त्यर्थमाह—'तेलुफानिरिक्खियमहिय-

उत्तर—अर्हतता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को
धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्ता
भी कारण है । यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों
पद स्थापित किये हैं । उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्व सामान्यकेवलियों में भी
होता है, परन्तु वहा समग्ररूपादिमुक्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थंकर
प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हत बनने में समग्र ऐश्व-
र्यादिगुण चाहिये यह बात "भगवद्भि" इस पद से सूत्रकार ने
स्थापित की है । ३ ।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को
लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता
है । अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादि-
सिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें
अर्हतता नहीं आती है, कारण अर्हतता आनेमें "तेल्लुक्क निरिक्खिय
महिय पुइयहि" कारण माना गया है । तात्पर्य इसका इस प्रकार—जो

ઉત્તર—અર્હતતા આવવાને માટે ફક્ત ઉત્પન્નજ્ઞાન, અને દર્શનને ધારણ
કરવું એજ કારણ મનાયુ નથી, પણ સાથે ભગવત્તા પણ કારણ છે એજ વાત
પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં બન્ને પદ મૂક્યાં છે ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન
ધારકતા સામાન્ય કેવળીઓમા પણ હોય છે પણ ત્યાં સમગ્ર રૂપાદિમુક્તા હોવી
નથી તેથી તેઓ તીર્થંકર પ્રભુની જેમ ભગવાન થતા નથી, તેથી અર્હત બન
વામાં સમગ્ર એશ્વર્યાદિ ગુણ એઈએ એ વાત "ભગવદ્ભિ" આ પદથી સૂત્રકારે
સ્થાપિત કરી છે (૩)

આ રીતે એ વિશેષણો દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે
અનાદિ સિદ્ધ મુક્ત માનનારા છે, તેમનું ખડન થઈ જાય છે હવે પર્યાયાર્થિક
નયની માન્યતાને લીધે જે વ્યક્તિઓએ સાદિ સિદ્ધ મુક્ત માન્યા છે તેઓ
એ કે ઉત્પન્ન દર્શન જ્ઞાનધારી હોય છે પણ તેમનામાં અર્હતતા આવતી નથી,
કારણ કે અર્હતતા આવવામાં "તેલુક્ક નિરિક્કય મહિયપુઈયહિ" કારણ

પૂજર્ણ ' ઇતિ । ત્રૈલોક્યનિરીક્ષિતમહિતપૂજિતૈરિતિ । ન ચ તે તથા ભવન્તીતિ ।

નનુ સૌગતમતેઽપિ પર્યાયાસ્તિકનયમતાનુસારિભિઃ સુગતાશ્ચૈલોક્યનિરીક્ષિત-
મહિતપૂજિતા એવ સ્વીક્રિયન્તે, તત્ત્વમ્ તત્ત્વલ્યતાપત્તિઃ સ્યાદત્ત આહ—'ત્રીયપદુષ્પણ-
મળાગયજાળર્ણિ' ઇતિ । અતીતપ્રત્યુત્પન્નાનાગતઘાયકૈરિતિ । સુગતા સ્વલુઅતીત-
પ્રત્યુત્પન્ના નાગતઘા ન સમવન્તિ, તેપામેકાન્તક્ષણિકત્વામ્યુપગમેન સર્વથાઽતીતાના-
ગતયોરમત્ત્વાત્, અસતા ચ ગ્રહણાઽસમ્ભવાત્ । નનુ વ્યવહારનયમતાનુસારિભિસ્તુ

જીવ સાદિસિદ્ધ હોતે હૈં ડનમેં અનતજ્ઞાન ઓર અનન્તદર્શન ઉત્પન્ન હો
જાતા હૈં પરન્તુ ઇસે સય જીવ અર્હત નહીં હોતે હૈં । અર્હત પ્રમુ હી ત્રૈલોક્ય
દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત ઇવં પૂજિત હુઆ કરતે હૈં, કારણ ઇનકે તીર્થંકર
પ્રકૃતિ કા ઉદય રહતા હૈ, અન્ય કે નહીં । ૪ ।

શકા—યદિ અર્હત ઘનનેમેં ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત ઇવં પૂજિ-
તપના કારણ હો તો યૌદ્ધસિદ્ધાન્ત દ્વારા કિ જો પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુ-
સારી હૈં કલ્પિત બુદ્ધ મી અર્હત માને જાવે ગે કારણ કે મીં ત્રૈલોક્ય દ્વારા
નિરીક્ષિત, મહિત ઇવં પૂજિત માને ગયે હૈં, ઇસ તરહ ઉભયત્રતુલ્યતા
કી આપત્તિ આતી હૈ ।

ઉત્તર—ઇસ તરહ તુલ્યતા કી આપત્તિ નહીં આસકતી હૈ, કારણ
અર્હત ઘનનેમેં જિસ તરહ ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત મહિત પૂજિતતા કારણ હૈ
વસી પ્રકાર "ત્રીય પદુષ્પણ મળાગય જાળર્ણિ" અતીત પ્રત્યુત્પન્ન ઇવં અના-
ગત વિપયોંકા જ્ઞાપકપના મી કારણ હૈ । બુદ્ધ મહે હી ડનકેમાનને વાલોં દ્વારા

છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—જે છવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનત
જ્ઞાન અને અનત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ ગય છે, પણ એવા બધા છવ અર્હત
થતા નથી. અર્હત પ્રમુ જ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય
છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિને ઉદય રહે છે અન્યને નહીં (૪)

શકા—જો અર્હત બનવામા ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ
કારણ હોય તો યૌદ્ધ સિદ્ધાન્ત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે,
કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત,
મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હત
બનવામા જે રીતે ત્રૈલોક્ય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતતા કારણરૂપ છે એવ પ્રકારે
"ત્રીય પદુષ્પણ મળાગય જાળર્ણિ" ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની
બધુકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને આનંદારાઓએ ત્રૈલોક્ય નિરી-

કૈષિદિપ્યન્તેઝીતાનાગતવર્તમાનાર્થઘાયકા ઋપયઃ । ઉક્તઃ—

“ ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ ફલમૂલાઙ્ગિણાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાઙ્ગાગતાન્ માવાન, વર્તમાનાશ્ચ ભારત ! ।

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥

પ્રેલોક્ય નિરીક્ષિત મશિત ગદ્ય પૂજિત સ્વીકૃત કિયે ગયે હોં, પરન્તુ ઉનમેં અતીત, પ્રત્યુત્પન્ન એવ અનાગત વિષયોંની જ્ઞાપકતા નહીં હૈ, કારણ ઉનકે સિદ્ધાન્તાનુસાર અતીત ઓર અનાગતતા સિદ્ધ હી નહીં હોતી । યહ સિદ્ધાન્ત એકાન્તતઃ ક્ષણિક વાદી હૈ, અતઃ ઇસમેં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણ કા હી અસ્તિત્વ સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ । ઇસ તરફ અતીત ઓર અનાગત ક્ષણોં કા અસત્ત્વ હોને સે ઉનકા ગ્રહણ ઉનકે ઢારા નહીં હો સકતા હૈ । ઇસ પ્રકાર તુલ્યતા કી આપત્તિ હટ જાતી હૈ । ૫ ।

શંકા—વ્યવહારનય કી માન્યતા કો માનનેવાલે કિતનેક વ્યક્તિ ઇસ વાત કો સ્વીકાર કરતે હૈં કિ ઋપિજન અતીત, અનાગત એવ પ્રત્યુત્પન્ન વિષયોં કે જ્ઞાતા હોતે હૈં । કહા મી હૈ—

“ ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ, ફલ મૂલા નિલાશના ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાનાગતાન્ માવા, વર્તમાનાંશ્ચ ભારત ! ।

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥

ક્ષિત મહિત અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યો હોય, પણ તેમનામા જૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની બાબુકારી નથી. કારણ કે તેમના સિદ્ધાંત પ્રમાણે જૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધજ નથી થતી. એ સિદ્ધાંત એકાન્તતઃ ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમાં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે અતીત(જૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનું અસત્ત્વ હોવાથી તેમનું શ્રદ્ધણુ તેમના દ્વારા થઈ શકતું નથી. આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી ઘટ થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન જૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના બાબુકાર હોય છે કહ્યું પણ છે—

“ ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ ફલમૂલા નિલાશના ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

“ અતીતા નાગતાશ્ચ માવાન, વર્તમાનાંશ્ચ ભારત ?

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥

અતસ્તત્તુલ્યતાપત્તિઃ સ્યાદત આહ—‘સન્વળ્ણૂર્હિ સન્વદરિસીર્હિ’—સર્વજ્ઞે, સર્વદર્શિભિરિતિ । તે તુ ઋપયો ન ભવન્તિ સર્વજ્ઞાઃ—સર્વદ્રવ્યપ્રદેશપર્યાયજ્ઞાનામાવાત્, તથા તે સર્વદર્શિનોઽપિ ન ભવન્તિ, ફલમૂલાનિલાઘાહારકરણેન સર્વપ્રાણિજ્વાત્મ-તુલ્યદૃષ્ટ્યમાવાત્ ।

તદેષ દ્રવ્યાસ્તિકપર્યાયાસ્તિકનયમતાનુસારિપરિકલ્પિતમુક્તેભ્યો મિત્રાસ્તીર્થ-કરા इत्युक्तम् ॥ સુ૦ ૪૦ ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हत होने में कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले किननेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋषियों में भी अर्हतता आ जावेगी । इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपसि खड़ी ही रहती ? ।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपसि नहीं आती है, कारण सूत्र में इस बात की निवृत्ति के लिये “सन्वળ्णूर्हि सन्वदरिસीर्हि” ये पद रक्खे गये हैं । ये पद यह स्पष्ट करते हैं कि तीर्थंकर अर्हत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी हैं, ये ऋषिजन नहीं । इनमें सर्वज्ञता इसलिये नहीं आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नहीं होते हैं । तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नहीं आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते हैं । फलमूल आदि के आहार करने वालों में समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है । इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને બાણુવા તે અર્હંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો બવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર કેટલીક વ્યક્તિ એ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હંતતા આવી જશે આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે ?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમા તે વાતના નિરાકરણ માટે “સન્વળ્ણૂર્હિ સન્વદરિસીર્હિ” એવા પદો મૂક્યા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થંકર અર્હંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતાએ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના બાણુકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ફળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે ફળમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દૃષ્ટિ રહેતી નથી. આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

કૈધિદિપ્યન્તેઽતીતાનાગતવર્તમાનાર્થઘાયકા ઋપયઃ । ઉક્તશ્ચ—

“ ઋપયઃ સંયતાત્માનાઃ ફલમૂલાનિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, ત્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાઽનાગતાન્ માવાન, વર્તમાનાંશ્ચ મારત્ ॥

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, સ્પક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥ ઇત્યાદિ ।

ત્રેલોક્ય નિરીક્ષિત મહિત એવ પૂજિત સ્વીકૃત કિયે ગયે હોં, પરન્તુ ઉનમેં અતીત, પ્રત્યુત્પન્ન એવં અનાગત વિષયોં ફી જ્ઞાપકતા નહીં હે, કારણ ઉનકે સિદ્ધાન્તાનુસાર અતીત ઓર અનાગતતા સિદ્ધ હી નહીં હોતી । યહ સિદ્ધાન્ત એકાન્તતઃ ક્ષણિક વાદી હે, અતઃ હસમેં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણ ફા હી અસ્તિત્વ સ્વીકાર કિયા ગયા હે । હસ તરહ અતીત ઓર અનાગત ક્ષણોં ફા અસત્ત્વ હોને સે ઉનફા ગ્રહણ ઉનકે દ્વારા નહીં હો સકતા હે । હસ પ્રકાર તુલ્યતા ફી આપત્તિ હટ જાતી હે । ૬ ।

શંકા—વ્યવહારનય ફી માન્યતા ફો માનનેવાલે કિતનેક વ્યક્તિ હસ વાત ફો સ્વીકાર કરતે હેં ફિ ઋપિજન અતીત, અનાગત એવ પ્રત્યુત્પન્ન વિષયોં ફે જ્ઞાતા હોતે હે । કહા મી હે—

“ ઋપયઃ સંયતાત્માનાઃ, ફલ મૂલા નિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, ત્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાનાગતાન્ માવા, વર્તમાનાંશ્ચ મારત્ ॥

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, સ્પક્તસંગા જિતેન્દ્રિયાઃ ” ॥ ૨ ॥

ક્ષિત મહિત અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યો હોય, પણ તેમનામા શૂન, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની બાબુકારી નથી. કારણ કે તેમના સિદ્ધાંત પ્રમાણે શૂન અને ભવિષ્યના સિદ્ધિ નથી થતી. એ સિદ્ધાંત એકાન્તતઃ ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમાં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે અતીત (શૂન) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનું અસત્ત્વ કોવાધી તેમનું શ્રદ્ધા તેમના દ્વારા થઈ શકતું નથી. આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી ફર થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋપિજન શૂન, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના બાબુકાર હોય છે કશું પણ છે—

“ ઋપયઃ સંયતાત્માનાઃ ફલમૂલા નિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, ત્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

“ અતીતા નાગતાન્ માવાન, વર્તમાનાંશ્ચ મારત્ ?

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, સ્પક્તસંગા જિતેન્દ્રિયાઃ ” ॥ ૨ ॥

અતસ્તત્તુલ્યતાપત્તિઃ સ્યાદત આદિ—‘સર્વજ્ઞર્હિ સર્વદરિસીર્હિ’—સર્વજ્ઞે સર્વદર્શિમિરિતિ । તે તુ ઋપયો ન ભવન્તિ સર્વજ્ઞા—સર્વદ્રવ્યપ્રદેશપર્યાયજ્ઞાનામાત્રાત્, તથા તે સર્વદર્શિનોઽપિ ન ભવન્તિ, ફલમૂલનિલાઘાહારકરણેન સર્વપ્રાણિજ્વાત્મ-તુલ્યદૃષ્ટ્યમાત્રાત્ ।

તદેવ દ્રવ્યાસ્તિક્ષપર્યાયાસ્તિકનયમતાનુસારિપરિકલ્પિતમુક્તેભ્યો મિત્રાસ્તીર્થ કરા હત્યુક્તમ્ ॥ સૂ૦ ૪૦ ॥

યદિ અતીત, અનાગત એવ પ્રત્યુત્પન્નવિષયોં કા જાનના અર્હત હોને મેં કારણ માના જાય તો વ્યવહારનય કી માન્યતા કે અનુસાર ચલને વાળે કિતનેક વ્યક્તિયોં દ્વારા કલ્પિત ઋપિયોં મેં મી અર્હતતા આ જાવેગી । હસ તરહ્ હનકે સાથ તુલ્યતા કી આપત્તિ સઢી હી રહતી ? ।

ઉત્તર—હસ તરહ્ સે મી તુલ્યતા કી આપત્તિ નહીં આતી હૈ, કારણ સૂત્ર મેં હસ વાત કી નિષ્પત્તિ કે લિયે “સર્વજ્ઞર્હિ સર્વદરિસીર્હિ” યે પદ રક્ષે ગયે હૈ । યે પદ યહ્ સ્પષ્ટ કરતે હૈં કિ તીર્થકર અર્હત હી સર્વજ્ઞ ઓર સર્વદર્શી હૈં, યે ઋપિજન નહીં । હનમેં સર્વજ્ઞતા હસલિયે નહીં આતી હૈ કિ યે સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોં કે પ્રદેશ ઓર હનકી પર્યાયોં કે જ્ઞાતા નહીં હોતે હૈ । તથા સર્વદર્શિત્વ હસલિયે નહીં આતા હૈ કિ યે ફલમૂલ આદિ કા આહાર કરતે હૈ । ફલમૂલ આદિ કે આહાર કરને વાલોં મેં સમસ્ત પ્રાણિયોં કે સાથ આત્મતુલ્યતા કી દૃષ્ટિ નહીં રહતી હૈ । હસ તરહ્ દ્રવ્યાર્થિક એવં પર્યાયાર્થિકનય કી માન્યતા કે અનુસાર પરિકલ્પિત

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને બાણવા તે અર્હત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર ડેટલીક વ્યક્તિ-ઓ દ્વારા ઠદ્ધિપત ઋપિઓમા પણ અર્હતતા આવી જશે. આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે ?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમાં તે વાતના નિરાકરણ માટે “સર્વજ્ઞર્હિ સર્વ દરિસીર્હિ” જોવા પડેા મૂક્યાં છે એ પડેા એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થ કર અર્હત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, જો ઋપિજન નથી તેમનામાં સર્વજ્ઞતાએ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના બાણકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ક્ષણભૂળ આદિનો આહાર કરે છે ક્ષણભૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દૃષ્ટિ રહેતી નથી. આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

કૈશિદિપ્યન્તેઽતીતાનાગતવર્તમાનાર્થઘાયકા ઋપયઃ । ઉક્તઞ્ચ—

“ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ ફલમૂલાઽનિલાશના ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાઽનાગતાન્ માવાન્, વર્તમાનાઞ્ચ ભારત ॥

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥ इत्यादि।

પ્રેલોક્ય નિરીક્ષિત મહિત ણ્ધ પૂજિત સ્વીકૃત કિયે ગયે હોં, પરન્તુ ઉનમેં અતીત, પ્રત્યુત્પન્ન એવ અનાગત વિષયોં કી જ્ઞાપકના નહીં હૈ, કારણ ઉનકે સિદ્ધાન્તાનુસાર અતીત ઔર અનાગતતા સિદ્ધ હી નહીં હોતી । યહ સિદ્ધાન્ત ંકાન્તતઃ ક્ષણિક ચાદી હૈ, અત હસમેં ંકાન્ત વર્તમાન ક્ષણ કા હી અસ્તિત્વ સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ । ડસ તરફ અતીત ઔર અનાગત ક્ષણોં કા અસત્ત્વ હોને સે ઉનકા ગ્રહણ ઉનકે ઠારા નહીં હો સકતા હૈ । હસ પ્રકાર તુલ્યતા કી આપત્તિ હટ જાતી હૈ । ૭ ।

શંકા—વ્યવહારનય કી માન્યતા કો માનનેવાલે કિતનેક વ્યક્તિ હસ યાત કો સ્વીકાર કરતે હૈં કિ ઋપિજન અતીત, અનાગત ંધ પ્રત્યુત્પન્ન વિષયોં કે જ્ઞાતા હોતે હૈં । કહા ંધી હૈ—

“ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ, ફલ મૂલા નિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાનાગતાન્ માવા, વર્તમાનાઞ્ચ ભારત ॥

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥

ક્ષિત મહિત અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાયો હોય, પણ તેમનામાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની બાબુકારી નથી કારણ કે તેમના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ભૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધ જ નથી થતી. એ સિદ્ધાંત એકાન્તવ ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમાં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાયું છે આ રીતે અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનું અસત્ત્વ હોવાથી તેમનું ગ્રહણ તેમના દ્વારા યથ શકતું નથી. આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ યાતને સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના બાબુકાર હોય છે કહ્યું પણ છે—

“ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ ફલમૂલા નિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

“અતીતા નાગતાન્ માવાન્, વર્તમાનાઞ્ચ ભારત ?

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥

અતસ્તુતુલ્યતાપતિ. સ્યાદત આદ્ય-‘સર્વજ્ઞૃહિં સર્વદરિસીહિં’-સર્વજ્ઞૃ સર્વદર્શિમિરિતિ । તે તુ ઋપયો ન મનન્તિ સર્વજ્ઞા -સર્વદ્રવ્યપ્રદેશપર્યાયજ્ઞાનામાવાત્, તથા તે સર્વદર્શિનોઽપિ ન મનન્તિ, ફલમૂલાનિલાધાહારકરણેન સર્વપ્રાણિજ્વાત્મ-તુલ્યદૃષ્ટ્યમાવાત્ ।

તદેવ દ્રવ્યાસ્તિકપર્યાયાસ્તિકનયમતાનુસારિપરિકલ્પિતમુક્તેભ્યો મિદ્ધાસ્તીર્થ-કરા હત્યુક્તમ્ ॥ સૂ૦ ૪૦ ॥

યદિ અતીત, અનાગત એષ પ્રત્યુત્પન્નચિપયોં કા જાનના અર્હત હોને મેં કારણ માના જાય તો વ્યવહારનય કી માન્યતા કે અનુસાર ચલને વાલે કિતનેક વ્યક્તિયોં છારા કલ્પિત ઋપિયોં મેં મી અર્હતતા આ જાવેગી । હસ તરહ્ હનકે સાથ તુલ્યતા કી આપત્તિ સ્વહી હી રહતી ? ।

ઉત્તર—હસ તરહ્ સે મી તુલ્યતા કી આપત્તિ નહીં આતી હૈ, કારણ સૂત્ર મેં હસ યાત કી નિષ્કૃત્તિ કે લિયે “સર્વજ્ઞૃહિં સર્વદરિસીહિં” યે પદ રક્ષે ગયે હૈ । યે પદ યહ સ્પષ્ટ કરતે હૈ કિ તીર્થકર અર્હત હી સર્વજ્ઞ ઓર સર્વદર્શી હૈ, યે ઋપિજન નહીં । હનમેં સર્વજ્ઞતા હસલિયે નહીં આતી હૈ કિ યે સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોં કે પ્રદેશ ઓર ઉનકી પર્યાયોં કે જ્ઞાતા નહીં હોતે હૈ । તથા સર્વદર્શિત્વ હસલિયે નહીં આતા હૈ કિ યે ફલમૂલ આદિ કા આહાર કરતે હૈ । ફલમૂલ આદિ કે આહાર કરને વાલોં મેં સમસ્ત પ્રાણિયોં કે સાથ આત્મતુલ્યતા કી દૃષ્ટિ નહીં રહતી હૈ । હસ તરહ્ દ્રવ્યાર્થિક એવં પર્યાયાર્થિકનય કી માન્યતા કે અનુસાર પરિકલ્પિત

એ ભૂત, અવિધ્ય અને વર્તમાન વિષયોને બાણુવા તે અહંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે આહાર કેટલીક બહિષ્કરણ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હતતા આવી જશે. આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે ?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમાં તે વાતના નિરાકરણ માટે “સર્વજ્ઞૃહિં સર્વ દરિસીહિં” એવા પદો મૂક્યા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થ કર અહંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતા એ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના બાણુકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતું નથી કે તેઓ કળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે કેલમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની ધૃષ્ટિ રહેતી નથી. આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

કૈશિદિપ્યન્તેઝીતાનાગતવર્તમાનાર્થશાયકા ઋપયઃ । ઉક્તઞ્ચ—

“ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ ફલમૂલાનિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાનાગતાન્ માવાન્, વર્તમાનાન્ ચ મારત્ ॥

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયાઃ ” ॥ ૨ ॥ અન્યાદિ ।

પ્રેલોક્ય નિરીક્ષિત મશિત એવ પૂજિત સ્વીકૃત કિયે ગયે હોં, પરન્તુ ઉનમેં અતીત, પ્રત્યુત્પન્ન એવ અનાગત વિષયોંની જ્ઞાપકના નહીં હૈ, કારણ ઉનકે સિદ્ધાન્તાનુસાર અતીત ઓર અનાગતતા સિદ્ધ થી નહીં હોતી । યહ સિદ્ધાન્ત ‘ઁકાન્તત’ ક્ષણિક ગાદી હૈ, અત’ હસમેં ‘ઁકાન્ત વર્તમાન ક્ષણ કા હી અસ્તિત્વ સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ । ઇસ તરહ અતીત ઓર અનાગત ક્ષણોં કા અસત્ત્વ હોને સે ઉનકા ગ્રહણ ઉનકે દ્વારા નહીં હો સકતા હૈ । હસ પ્રકાર તુલ્યતા કી આપત્તિ હટ જાતી હૈ । ૫ ।

શંકા—વ્યવહારનય કી માન્યતા કો માનનેવાલે કિતનેક વ્યક્તિ હસ ઘાત કો સ્વીકાર કરતે હૈં કિ ઋપિજન અતીત, અનાગત એવ પ્રત્યુત્પન્ન વિષયોં કે જ્ઞાતા હોતે હૈં । કહા મી હૈ—

“ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ, ફલ મૂલા નિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

અતીતાનાગતાન્ માવા, વર્તમાનાન્ ચ મારત્ ॥

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયાઃ ” ॥ ૨ ॥

ક્ષિત મહિત અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, પણ તેમનામા ભૂત, વર્તમાન અને અવિધ્યના વિષયોની જાણકારી નથી. કારણ કે તેમના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ભૂત અને અવિધ્યતા સિદ્ધ જ નથી થતી. એ સિદ્ધાંત એકાન્તવ ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમાં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે જાતીવ(ભૂત) અને અનાગત (અવિધ્ય) ક્ષણોનું અસત્ત્વ હોવાથી તેમનું શક્ય તેમના દ્વારા થઈ શકતું નથી. આ રીતે તુલ્યતાની શુદ્ધિથી દૂર થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ ઘાતને સ્વીકાર કરે છે કે અવિજન ભૂત, અવિધ્ય અને વર્તમાન વિષયોના જાણકાર હોય છે કશું પણ છે—

“ઋપયઃ સંયતાત્માનઃ ફલમૂલા નિલાશનાઃ ।

તપસૈવ પ્રપશ્યન્તિ, પ્રેલોક્ય સચરાચરમ્ ॥ ૧ ॥

“અતીતા નાગતાન્ માવાન્, વર્તમાનાન્ ચ મારત્ ?

જ્ઞાનાલોકેન પશ્યન્તિ, ત્યક્તસંગા જિતેન્દ્રિયા ” ॥ ૨ ॥

કાપિલિકમ્ ૧૩, લૌકાયતિકમ્ ૧૪, પૃથિવન્તમ્ ૧૫, માઠરમ્ ૧૬, પુરાણમ્ ૧૭, વ્યાકરણમ્ ૧૮, માગવતમ્ ૧૯, પાતઞ્જલમ્ ૨૦, પુણ્યદૈવતમ્ ૨૧, છેલ્લમ્ ૨૨, ગણિતમ્ ૨૩, શકુનસ્તમ્ ૨૪, નાટકાનિ ૨૫, અથવા-દ્વાસપ્તતિ' કલા., ચત્વા-રશ્વ વેદાઃ સાક્ષોપાક્ષાઃ, એતાનિ મિથ્યાદૃષ્ટેર્મિથ્યાસ્ત્વપરિગૃહીતાનિ મિથ્યાશ્રુતમ્ । એતાનિ ચૈવ સમ્યગ્દૃષ્ટેઃ સમ્યક્ત્વપરિગૃહીતાનિ સમ્યક્શ્રુતમ્ । અથવા મિથ્યાદૃષ્ટે-રપ્યેતાનિ ચૈવ સમ્યક્શ્રુતમ્, કસ્માત્ ? સમ્યક્ત્વહેતુવાત્, યસ્માત્ચે મિથ્યાદૃષ્ટ-યસ્તૈથૈવ સમયેનોદિતા સન્ત કેચિત્ સ્વપક્ષદૃષ્ટીસ્ત્યજન્તિ । તદેતન્મિથ્યાશ્રુતમ્ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘ સે કિં તં મિચ્છાસુય૦ ’ ઇતિ । અથ કિં તન્મિ-થ્યાશ્રુતમ્ ઇતિ । ઉત્તરમાહ—મિચ્છાસુય૦ ’ ઇત્યાદિ । તત્ સ્વછ મિથ્યાશ્રુતં મવતિ, યદિદમ્ અજ્ઞાનિકૈ = અલ્પમતિમિ મિથ્યાદૃષ્ટિમિઃ = મિથ્યાત્વિમિઃ, સ્વચ્છન્દગુદ્ધિ-મતિવિકલ્પિતમ્, તત્ર બુદ્ધિઃ = અવગ્રહેદારૂપા, મતિઃ = અવાયધારણારૂપા, સ્વચ્છન્દેન = સ્વામિપ્રાયેણ, ન તુ સર્વજ્ઞપ્રણીતાર્યાનુસારેણ, બુદ્ધિમતિમ્યાં વિકલ્પિતમ્, સ્વબુદ્ધિ

અથ સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુત કા વર્ણન કરતે હૈં—‘ સે કિં ત મિચ્છાસુય૦ ’ ઇત્યાદિ । શિષ્ય પૂછતા હૈં—‘ સે મદન્ત ! મિથ્યાશ્રુત કા ક્યા સ્વરૂપ હૈ ! ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત વહ હૈ કિ જિસે અજ્ઞાની—અલ્પમતિયુક્ત—મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોં ને અપની સ્વચ્છદ મતિ એથ બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કિયા હૈ । યહાં જો “ સ્વચ્છદ મતિ બુદ્ધિ ” એસા કહા હૈ ઉસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ જો મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ હુઆ કરતે હૈં વે સર્વજ્ઞ પ્રણીત અર્થકે અનુસાર પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા નહીં કરતે, કિન્તુ અપને અભિપ્રાય કે અનુસાર જો અપની બુદ્ધિ ઓર મતિમેં આતા હૈ ઉસે હી સત્ય કલ્પિત કર લિયા કરતે હૈં । યહા અવગ્રહ એથ ઈંદ્રિયરૂપ માન્યતા કા નામ બુદ્ધિ હૈ, તથા અવાય એથ ધારણારૂપ માન્યતા કા નામ મતિ હૈ । હસ તરહ બુદ્ધિ ઓર મતિમેં મેદ

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુતવુ વષુ ન કરે છે—“ સે કિં ત મિચ્છાસુય૦ ” ઇત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે—‘ સે મદન્ત ! મિથ્યાશ્રુતવુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત તે છે કે જેને અજ્ઞાની—અલ્પમતિવાળા—મિથ્યાદૃષ્ટિ છોવોએ પોતાની સ્વચ્છદ મતિ અને બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કર્યું છે અહીં જે “ સ્વચ્છદ મતિ બુદ્ધિ ” એમ કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે મિથ્યાદૃષ્ટિ છવ હોય છે તેઓ સર્વજ્ઞ પ્રણીત અથ પ્રમાણે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે પોતાની બુદ્ધિ અને મતિમાં આવે છે એને જ સત્ય કહી લે છે અહીં અવગ્રહ અને ઈંદ્રિયરૂપ માન્યતાનું નામ બુદ્ધિ છે,

અય મિધ્યાશ્રુત ઘર્ણયતિ—

મૂલમ્—સે કિં ત મિચ્છાસુય ? । મિચ્છાસુય જ હમ અણ્ણા-
ણિણ્હિં મિચ્છાદિદ્વિણ્હિં સચ્છદબુદ્ધિમહવિગપ્પિય, ત જહા-
ભારહ ૧, રામાયણ ૨, મીમાસુરુક્ક ૩, કોઠિલ્લય ૪, સગડમહિ-
યાઓ ૫, લોહ—(લોહ) મુહ ૬, કપ્પાસિય ૭, નાગસુહુમ ૮,
કળાસત્તરી ૯, વહસેસિય ૧૦, બુદ્ધવયણ ૧૧, તેરાસિય ૧૨,
કાવિલિય ૧૩, લોગાયય ૧૪, સદ્ધિતત ૧૫, માઢર ૧૬, પુરાણ ૧૭,
વાગરણ ૧૮, ભાગવય ૧૯, પાયજલી ૨૦, પુસ્સદેવય ૨૧, લેહ ૨૨,
ગણિય ૨૩, સડણરુય ૨૪, નાહયાહ ૨૫, અહવા વાવત્તરિ-
કલાઓ, ચત્તારિ ય વેયા સગોવગા । ઇયાહ મિચ્છાદિદ્વિસ્સ
મિચ્છત્તપરિગ્ગહિયાહ મિચ્છાસુય । ઇયાહ ચેવ સમ્મદિદ્વિસ્સ
સમ્મત્તપરિગ્ગહિયાહ સમ્મસુય । અહવા—મિચ્છદિદ્વિસ્સ વિ
ઇયાહ ચેવ સમ્મસુય, કમ્હા ? સમ્મત્તહેડત્તણઓ, જમ્હા તે
મિચ્છદિદ્વિયા તેહિં ચેવ સમ્મણ્હિં ચોહયા સમાણા કેહ સપક્ક-
દિદ્વિઓ ચયતિ । સે ત મિચ્છાસુય ॥ સૂ૦ ૪૧ ॥

છાયા—અય કિં તન્નિધ્યાશ્રુતમ્ ૧ । મિધ્યાશ્રુત યદિદમ્મ ાનિકૈર્મિધ્યાદિદ્વિકૈઃ
સ્વચ્છન્દબુદ્ધિમતિવિકલ્પિતમ્, તદ્ યથા—ભારતમ્ ૧, રામાયણમ્ ૨, મીમાસુરુક્કમ્
૩, કૌટિલ્યકમ્ ૪, શકટમત્રિકા ૫, લોહા (લોહ) મુલમ્ ૬, કાર્પાસિકમ્ ૭,
નાગસુહુમ્ ૮, કનકસત્તતિઃ ૯, વૈશ્ણેપિકમ્ ૧૦, બુદ્ધવચનમ્ ૧૧, પ્રેરાસિકમ્ ૧૨,

મુક્ત જીવોં સે મિત્ત તીર્થકર અર્હત પ્રમુ હે, યહ વાત હન વિશેષણોં દ્વારા
પ્રતિપાદિત ફો ગઈ હે ૬ ॥ સૂ૦ ૪૦ ॥

પરિહરિત મુક્ત જીવોં તીર્થ કર અર્હત પ્રમુ હે, એ વાત એ વિશે-
ષણોં દ્વારા પ્રતિપાદિત આવી છે (૬) ॥ સૂ ૪૦ ॥

કાપિલિકમ્ ૧૩, લૌકાયતિકમ્ ૧૪, પૃથિત્ત્વમ્ ૧૫, માઠરમ્ ૧૬, પુરાણમ્ ૧૭, વ્યાકરણમ્ ૧૮, ભાગવતમ્ ૧૯, પાતંજલમ્ ૨૦, પુણ્યદૈવતમ્ ૨૧, લેખમ્ ૨૨, ગણિતમ્ ૨૩, શકુનસ્તમ્ ૨૪, નાટકાનિ ૨૫, અથવા-દ્વાસપ્તતિ. કલાઃ, ચત્વા-રશ્વ ઘેદાઃ સાક્ષોપાદ્ધાઃ, એતાનિ મિથ્યાદષ્ટેર્મિથ્યાત્વપરિણીતાનિ મિથ્યાશ્રુતમ્ । એતાનિ ચૈવ સમ્યગ્દષ્ટ. સમ્યક્ત્વપરિણીતાનિ સમ્યક્શ્રુતમ્ । અથવા મિથ્યાદષ્ટે-રપ્યેતાનિ ચૈવ સમ્યક્શ્રુતમ્, કસ્માત્ ? સમ્યક્ત્વહેતુત્વાત્, યસ્માત્તે મિથ્યાદષ્ટ-યસ્તૈશ્ચૈવ સમયેર્નોદિતા સન્તઃ કેચિત્ સ્વપ્નદષ્ટીસ્ત્યજન્તિ । તદેતન્મિથ્યાશ્રુતમ્ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘ સે કિં તં મિચ્છાસુયં ’ ઇતિ । અથ કિં તન્મિ-થ્યાશ્રુતમ્ ઇતિ । ઉત્તરમાહ—‘ મિચ્છાસુયં ’ ઇત્યાદિ । તત્ સ્વદ્ મિથ્યાશ્રુત મ્ભવતિ, યદિદમ્ અજ્ઞાનિકૈઃ=અલ્પમતિમિ મિથ્યાદષ્ટિમિ=મિથ્યાત્તિમિ, સ્વચ્છન્દબુદ્ધિ-મતિવિકલ્પિતમ્, તત્ર બુદ્ધિ=અવગ્રહેદારૂપા, મતિઃ=અભિપ્રાયધારણારૂપા, સ્વચ્છન્દેન=સ્વામિપ્રાયેણ, ન તુ સર્વજ્ઞપ્રણીતાર્યાનુસારેણ, બુદ્ધિમતિમ્યાં વિકલ્પિતમ્, સ્વબુદ્ધિ

અથ સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુત કા ઘર્ણન કરતે હૈ—‘ સે કિં ત મિચ્છાસુયં ’ ઇત્યાદિ । શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! મિથ્યાશ્રુત કા કયા સ્વરૂપ હૈ ! ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત વહ હૈ કિ જિસે અજ્ઞાની—અલ્પમતિયુક્ત—મિથ્યાદષ્ટિ જીવોં ને અપની સ્વચ્છન્દ મતિ એવ બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કિયા હૈ । યહાં જો “ સ્વચ્છન્દ મતિ બુદ્ધિ ” એસા કહા હૈ ઉસકા અભિપ્રાય યહ હૈ કિ જો મિથ્યાદષ્ટિ જીવ હુઆ કરતે હૈ વે સર્વજ્ઞ પ્રણીત અર્થકે અનુસાર પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા નહીં કરતે, કિન્તુ અપને અભિપ્રાય કે અનુસાર જો અપની બુદ્ધિ ઓર મતિમેં આતા હૈ ઉસે હી સત્ય કલ્પિત કર લિયા કરતે હૈ । યહા અવગ્રહ એવ ઈદારૂપ માન્યતા કા નામ બુદ્ધિ હૈ, તથા અભિપ્રાય એવ ધારણારૂપ માન્યતા કા નામ મતિ હૈ । ઇસ તરહ બુદ્ધિ ઓર મતિમેં મેદ

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુતવુ વર્ણન કરે છે—“ સે કિં ત મિચ્છાસુયં ” ઇત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે—હે મદન્ત ! મિથ્યાશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત તે છે કે જેને અજ્ઞાની—અલ્પમતિવાળા—મિથ્યાદષ્ટિ છોવોએ પોતાની સ્વચ્છન્દ મતિ અને બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કર્યું છે અહીં જે “ સ્વચ્છન્દ મતિ બુદ્ધિ ” એમ કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે મિથ્યાદષ્ટિ છત્ર હોય છે તેઓ સર્વજ્ઞ પ્રણીત અથ પ્રભાણે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે પોતાની બુદ્ધિ અને મતિમા આવે છે એને જ સત્ય કહ્યો હો છે અહીં અવગ્રહ અને ઇદારૂપ માન્યતાનું નામ બુદ્ધિ છે,

પરિકલ્પિતમિત્યર્થઃ, યદ્ યથા-તત્=મિથ્યાશ્રુત, યથા=યન પ્રકારેણ મગવતા કથિતં તથા કથયમામીત્યર્થઃ । ભારત ૧, રામાયણમ્ ૨, મીમાસુરોક્ત=મીમાસુરેણ રચિત શાસ્ત્રમ્ ૩, કૌટિલ્યક-કૌટિલ્યેન=ચાણક્યેન નિર્મિતમ્ અર્થશાસ્ત્રમ્ ૪, શકટમટ્રિકા. ૫, ઘોટકમુલ્ક=ઘોટકમુલ્કનામક શાસ્ત્ર ૬, કાપાસિક ૭, નાગમ્ ૮, કનકસપ્તતિ ૯, વૈશેષિક=કળાદર્શનમ્ ૧૦, ઘુલ્પદૈવત=ત્રિપિટકરૂપં ૧૧, ત્રૈરાશિક-ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાયસમ્બન્ધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, કાપિલક=સાંખ્યશાસ્ત્રમ્ ૧૩, લૌકાયતિક=ચાર્વાકદર્શનમ્ ૧૪, પલ્લિતન્ત્ર=સાંખ્યશાસ્ત્રગ્રન્થવિશેષ ૧૫, માઠર-માઠરનિર્મિત શાસ્ત્ર પોઢશતન્ત્રસ્થાપકો ન્યાયશાસ્ત્રવિશેષઃ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, માગવત ૧૯, પાતઝલ ૨૦, પુલ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુનરુત ૨૪, નાટકાનિ ૨૫ इति । અથવા-અથ ચેત્યર્થઃ । દ્વાસપ્તતિઃ કલા, ચત્વારો વેદાઃ સાક્ષોપાદ્યા । એવાનિ ભારતાદીનિ શાસ્ત્રાણિ, યદા મિથ્યાદૃષ્ટિર્મિથ્યાત્વેન પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તદા વિપરીતામિનિવેશદ્વિદેહત્વાન્મિથ્યાશ્રુતં

જાનના ચાહિયે । વે મિથ્યાશ્રુત યે હૈ-ભારત ૧, રામાયણ ૨, મીમાસુર કેદારારચિત શાસ્ત્ર, ચાણક્ય કે દારા બનાયા હુઆ અર્થશાસ્ત્ર ૪, શકટમટ્રિકા ૫, ઘોટકમુલ્ક નામકા શાસ્ત્ર ૬, કાપાસિક ૭, નાગસૂક્ષ્મ ૮, કનકસપ્તતિ ૯, વૈશેષિકદર્શન ૧૦, પિટકત્રય ૧૧, ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાય સંબંધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, સાંખ્યશાસ્ત્ર ૧૩, ચાર્વાક દર્શન ૧૪, પલ્લિતન્ત્ર સાંખ્યોં કા ગ્રન્થ વિશેષ ૧૫, માઠર-સોલહ તત્ત્વોં કી સ્થાપના કરનેવાલા ન્યાયશાસ્ત્ર કા ગ્રન્થવિશેષ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, માગવત ૧૯, પાતઝલ ૨૦, પુલ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુનરુત ૨૪, એવં નાટક ૨૫, । તથા યદ્હત્તર કલાર્થે સાગોપાદ્યા ચારોંવેદ । યે ભારતાદિકશ્રુત જપ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોં દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત

તથા અવામ અને ધારણ્યરૂપ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે લેઈ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) મીમાસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) વ્યાલેક્યે બનાવેલુ અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકટ મટ્રિકા, (૬) ઘોટકમુલ્ક નામનુ શાસ્ત્ર, (૭) કાપાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ, (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સમ્પ્રદાય સંબંધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાંખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) પલ્લિતન્ત્ર-સાંખ્યોના ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર-સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરુષ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) માગવત, (૨૦) પાતઝલ, (૨૧) પુલ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોલેર કળાઓ સાગોપાદ્યા ચારે વેદ એ ભારતારિક શ્રુત બ્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ છલે દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

મવન્તિ । એતાન્યેવ ચ મારતાદીનિ શાસ્ત્રાણિ, સમ્યગ્દષ્ટે સમ્યક્ત્વપરિગૃહીતાનિ-
સમ્યક્ત્વેન=યથાવસ્થિતાઽસારતાપરિમાત્વેન રૂપેણ પરિગૃહીતાનિ મવન્તિ, તસ્ય સમ્ય-
ક્શ્રુતમ્, તદ્વતાઽસારતાદર્શનેન સ્થિરતરસમ્યક્ત્વપરિણામજનકત્વાત્ ।

અથવેત્યાદિ । અથવા-મિથ્યાદષ્ટેરપિ કસ્યચિત્, એતાનિ-મારતાદીનિ શાસ્ત્રાણિ
સમ્યક્શ્રુતં મવતિ । શિષ્યઃ પૃચ્છતિ—‘કમ્હા ?’ इति । कस्मात् ? सम्यक्त्व-
हेतुत्वात् । सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति—‘जम्हा०’ इत्यादि ।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैर्धैव समयै =मारताद्युक्तैरेव त्रसिद्धान्तैः, पूर्वापर-
विरोधेन, यद्वा रागादिपरीत पुरुषस्तावन्मातीन्द्रियमर्थमवबुध्यते, रागादिपरीत

કિયે જાતે હું ઉસ સમય યે વિપરીત અભિનિવેશ કો ઘટાને કે કારણ
હોને સે મિથ્યાશ્રુત માને જાતે હું । તથા જિસ સમય યે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો
દ્વારા સમ્યક્ત્વપૂર્વક ગૃહીત કિયે જાતે હૈ ઉસ સમય યે ઉસે અપને
મીતર રહી હુઈ અસારતા કે પ્રદર્શક હોતે હૈ । ફસસે ઉસકી આત્મામેં
સમ્યક્ત્વ પરિણામ સ્થિરતર હો જાતા હૈ અત ઉસ સમ્યગ્દષ્ટિ કી અપેક્ષા
યે સમ્યક્ત્વ રૂપસે મી માને જાતે હું । અથવા-કિસી મિથ્યાદષ્ટિ જીવ
કે લિયે મી યે મારતાદિકશ્રુત સમ્યક્શ્રુતરૂપ સે પરિણમિત હો જાતે હું,
કારણ કિયે ઉસ આત્મામેં સમ્યક્ત્વ કે કારણ ઘન જાતે હું । સમ્યક્ત્વ
કે કારણ યે ઉસકો કિસ તરહ સે ઘનતે હું ? યહી યાત યહા સ્પષ્ટ કી
જાતી હૈ-મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જય મારતાદિ શાસ્ત્રોમેં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાન્તોં
કા અવલોકન કરતા હૈ, તો જય ઉસે ઘહાં પૂર્વાપરવિરોધ દષ્ટિગત હોતા
હૈ અથવા ઘહ પેસા મી વિચાર કરતા હૈ કિ ફન વેદાદિક શાસ્ત્રોમેં પ્રાયઃ

તે વખતે તે વિપરીત અભિનિવેશને વધારવાનું કારણ હોવાથી મિથ્યાશ્રુત
મનાય છે તથા જે સમયે એ સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો દ્વારા સમ્યક્ત્વપૂર્વક અર્થજ્ઞ
કરોય છે, ત્યારે તેઓ તેને પોતાની અંદર રહેલ અસારતાના પ્રદર્શક ધાય છે
તેથી તેના આત્મામાં સમ્યક્ત્વ પરિણામ વધારે સ્થિર થાય છે તેથી તે
સમ્યગ્દષ્ટિની અપેક્ષાએ તેમને સમ્યક્શ્રુતરૂપે પણ મનાય છે અથવા કોઈ
કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ જીવને માટે પણ એ ભારત્યાદિક શ્રુત સમ્યક્શ્રુતરૂપે પરિણ-
મિત થાય છે, કારણ કે તેઓ તે આત્મામાં સમ્યક્ત્વનું કારણ બને છે તેઓ
તેને માટે સમ્યક્ત્વનું કારણ કેવી રીતે બને છે ? એજ યાત અહીં સ્પષ્ટ કર-
વામાં આવે છે-મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જ્યારે ભારત્યાદિ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાન્તોનું
અવલોકન કરે છે ત્યારે એ તેને પૂર્વાપર વિરોધ નબરે પડે છે અથવા તે એવો

પરિકલ્પિતમિત્યર્થ, તદ્ યથા-તત્=મિથ્યાશ્રુતં, યથા=યેન પ્રચારણ મગતતા કવિત્વં
તથા કથયમામીત્યર્થ । ભારત ૧, રામાયણમ્ ૨, મીમામુરોક્ત=મીમાસુરણ રચિત
શાસ્ત્રમ્ ૩, કૌટિલ્યક-કૌટિલ્યેન=ચાણક્યેન નિર્મિતમ્ અર્થશાસ્ત્રમ્ ૪,
શકટમદ્રિકા ૫, ઘોટકમુખં=ઘોટકમુખનામક શાસ્ત્રં ૬, કાર્પાસિકં ૭, નાગમ્
ક્ષમ્ ૮, કનકસસતિ ૯, વૈશેષિક=કળાદર્શનમ્ ૧૦, પુદ્ગલચન=ત્રિપિટકરૂપં ૧૧
ત્રૈરાશિક-ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાયસમ્બન્ધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, કાપિલક-સાખ્યશાસ્ત્રમ્
૧૩, લૌકાયતિક=ચાર્વાકદર્શનમ્ ૧૪, પષ્ટિતન્ત્ર=સાખ્યશાસ્ત્રગ્રન્થવિશેષ ૧૫,
માઠર-માઠરનિર્મિત શાસ્ત્ર પોડશતન્ત્રસ્થાપકો ન્યાયશાસ્ત્રવિશેષ ૧૬, પુરાણ ૧૭,
વ્યાકરણ ૧૮, ભાગવત ૧૯, પાતંજલ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩,
શકુનસ્ત ૨૪, નાટકાનિ ૨૫ इति । અથવા-અથ કેત્યર્થ । દ્વાસસતિ કલા,
ચત્વારો વેદા સાક્ષોપાદ્ધા । એતાનિ ભારતાદીનિ શાસ્ત્રાણિ, યદા મિથ્યાદૃષ્ટિર્મિ
થ્યાત્વેન પરિગૃહીતાનિ ભવન્તિ, તદા વિપરીતાભિનિવેશદ્વિદિહેતુત્વાન્મિથ્યાશ્રુત

જાનના વાહિયે । વે મિથ્યાશ્રુત યે હૈ-ભારત ૧, રામાયણ ૨, મીમાસુર
કેદ્વારા રચિત શાસ્ત્ર, ચાણક્ય કે દ્વારા બનાવ્યા હુઆ અર્થશાસ્ત્ર ૪,
શકટમદ્રિકા ૫, ઘોટકમુખ નામકા શાસ્ત્ર ૬, કાર્પાસિક ૭, નાગસૂક્ષ્મ
૮, કનકસસતિ ૯, વૈશેષિકદર્શન ૧૦, પિટકત્રય ૧૧, ત્રૈરાશિકસમ્પ્ર
દાય સર્વંધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, સાખ્યશાસ્ત્ર ૧૩, ચાર્વાક દર્શન ૧૪,
પષ્ટિતંત્ર સાખ્યોં કા ગ્રન્થ વિશેષ ૧૫, માઠર-સોલહ તત્ત્વોં કી સ્થાપના
કરનેવાલા ન્યાયશાસ્ત્ર કા ગ્રન્થવિશેષ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮,
ભાગવત ૧૯, પાતંજલ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુ
નસ્ત ૨૪, એવ નાટક ૨૫, । તથા યદ્યસર કલારે સાંગોપાદ્ધ ચારોવેદ ।
યે ભારતાદિકશ્રુત જય મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોં દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત

તથા અવાય અને ધારણાદ્ય માન્યતાનુ નામ ભતિ છે આ રીતે ભતિ અને
બુદ્ધિ વચ્ચે લેહ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) ભારત,
(૨) રામાયણ (૩) મીમાસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણક્યે બનાવેલું અર્થ-
શાસ્ત્ર, (૫) શકટ મદ્રિકા, (૬) ઘોટકમુખ નામનું શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮)
નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સસત્ર, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨)
ત્રૈરાશિક સમ્પ્રદાય સંબંધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન,
(૧૫) પષ્ટિતંત્ર-સાખ્યોના ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર-સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના
કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરુષ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગ
વત, (૨૦) પાતંજલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) અષ્ટિત, (૨૪) શકુ
નસ્ત અને (૨૫) નાટક તથા યોતિર કળાઓ સંગોપાદ્ધ ચારે વેદ એ ભાર
તાદિક શ્રુત બનાવે મિથ્યાદૃષ્ટિ છોલે દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

भवन्ति । एतान्येव च भारतादीनि शास्त्राणि, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि-
सम्यक्त्वेन=यथावस्थिताऽसारतापरिमावेन रूपेण परिगृहीतानि भवन्ति, तस्य सम्य-
कश्रुतम्, तद्वताऽसारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामजनकत्वात् ।

अथवेत्यादि । अथवा-मिथ्यादृष्टेरपि कस्यचित्, एतानि-भारतादीनि शास्त्राणि
सम्यक्श्रुत भवति । शिष्य पृच्छति—‘कम्हा ?’ इति । कस्मात् ? सम्यक्त्व-
हेतुत्वात् । सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति—‘जम्हा०’ इत्यादि ।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैश्चैव समयै =भारताद्युक्तैरेव स्वसिद्धान्तै, पूर्वापर-
विरोधेन, यद्वा रागादिपरीत પુરુષસ્તાવમાતીન્દ્રિયમર્થમવબુધ્યતે, રાગાદિપરીત

કિયે જાતે હૈં ઉસ સમય યે વિપરીત અભિનિવેશ કો યદાને કે કારણ
હોને સે મિથ્યાશ્રુત માને જાતે હૈં । તથા જિસ સમય યે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો
દ્વારા સમ્યક્ત્વપૂર્વક ગૃહીત કિયે જાતે હૈં ઉસ સમય યે ઉસે અપને
ખીતર રહી હુઈ અસારતા કે પ્રદર્શક હોતે હૈં । હસસે ઉસકી આત્મામેં
સમ્યક્ત્વ પરિણામ સ્થિરતર હો જાતા હૈં અતઃ ઉસ સમ્યગ્દષ્ટિ કી અપેક્ષા
યે સમ્યક્ત્વ રૂપસે ખી માને જાતે હૈં । અથવા-વિસી મિથ્યાદષ્ટિ જીવ
કે લિયે ખી યે ભારતાદિકશ્રુત સમ્યક્શ્રુતરૂપ સે પરિણમિત હો જાતે હૈં,
કારણ કિયે ઉસ આત્મામેં સમ્યક્ત્વ કે કારણ ઘન જાતે હૈં । સમ્યક્ત્વ
કે કારણ યે ઉસકો કિસ તરહ સે ઘનતે હૈં ? યહી ઘાત યહા સ્પષ્ટ કી
જાતી હૈં-મિથ્યાદષ્ટિ જીવ જય ભારતાદિ શાસ્ત્રોમેં પ્રતિપાદિત સિદ્ધાન્તોં
કા અવલોકન કરતા હૈં, તો જય ઉસે યહા પૂર્વાપરવિરોધ દષ્ટિગત હોતા
હૈં. અથવા વહ એસા ખી ચિચાર કરતા હૈં કિ હન વેદાદિક શાસ્ત્રોમેં પ્રાયઃ

તે વખતે તે વિપરીત અભિનિવેશને વધારવાનું કારણ હોવાથી મિથ્યાશ્રુત
મનાય છે તથા જે સમયે જો સમ્યગ્દષ્ટિ જીવો દ્વારા સમ્યક્ત્વપૂર્વક શ્રદ્ધ
કરાય છે, ત્યારે તેઓ તેને પોતાની અંદર રહેલ અસારતાના પ્રદર્શક થાય છે
તેથી તેના આત્મામા સમ્યક્ત્વ પરિણામ વધારે સ્થિર થાય છે તેથી તે
સમ્યગ્દષ્ટિની અપેક્ષાએ તેમને સમ્યક્શ્રુતરૂપે પણ મનાય છે અથવા કોઈ
કોઈ મિથ્યાદષ્ટિ જીવને માટે પણ જો ભાસ્તાદિક શ્રુત સમ્યક્શ્રુતરૂપે પરિણ-
મિત થાય છે, કારણ કે તેઓ તે આત્મામા સમ્યક્ત્વનું કારણ બને છે તેઓ
તેને માટે સમ્યક્ત્વનું કારણ કેવી રીતે બને છે ? જોગ વાત બહી સ્પષ્ટ કર
વામા આવે છે-મિથ્યાદષ્ટિ જીવ બ્યારે ભારતાદિ શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદિત સિદ્ધાન્તોનું
અવલોકન કરે છે ત્યારે જો તેને પૂર્વાપર વિરોધ નબંદે પડે છે અથવા તે જોવે

પરિકલ્પિતમિત્યર્થ', સદ્ યથા-તત્=મિથ્યાશ્રુતં, યથા=યેન પ્રકારેણ ભગવતા કથિત તથા કથયમામીત્યર્થ'. ૧. મારત ૧, રામાયણમ્ ૨, મીમાસુરોક્ત=મીમાસુરેણ રચિત શાસ્ત્રમ્ ૩, કૌટિલ્યક-કૌટિલ્યેન=વાણસ્થેન નિર્મિતમ્ અર્થશાસ્ત્રમ્ ૪, શકટમદ્રિકાઃ ૫, ઘોટકમુલ્લ=ઘોટકમુલ્લનામક શાસ્ત્રં ૬, કાપાસિકં ૭, નાગમ્ ૮, કનકસપ્તતિ ૯, વૈશેષિક=કળાદર્શનમ્ ૧૦, પુષ્પદૈવત=ત્રિપિટકરૂપં ૧૧ ત્રૈરાશિક-ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાયસમ્બન્ધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, કાપિલક=સાંખ્યશાસ્ત્રમ્ ૧૩, લૌકાયતિક=ચાર્વાકદર્શનમ્ ૧૪, પષ્ટિતત્ત્વ=સાંખ્યશાસ્ત્રગ્રન્થવિશેષ ૧૫, માઠર-માઠરનિર્મિત શાસ્ત્ર પોઢશતત્ત્વસ્થાપકો ન્યાયશાસ્ત્રવિશેષ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, ભાગવત ૧૯, પાતજ્જલ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુનરૂતમ્ ૨૪, નાટકાનિ ૨૫ इति । अथवा-अथ चेत्पर्य' । द्वाप्तसति कलाः, चत्वारो वेदा साङ्गोपाङ्गा । एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशाद्दिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुतं

જાનના ચાહિયે । એ મિથ્યાશ્રુત એ હૈં-મારત ૧, રામાયણ ૨, મીમાસુર કેદારારચિત શાસ્ત્ર, વાણસ્થ કે દારા ધનાયા હુઆ અર્થશાસ્ત્ર ૪, શકટમદ્રિકા ૫, ઘોટકમુલ્લ નામકા શાસ્ત્ર ૬, કાપાસિક ૭, નાગસૂક્ષ્મ ૮, કનકસપ્તતિ ૯, વૈશેષિકદર્શન ૧૦, પિટકગ્રંથ ૧૧, ત્રૈરાશિકસમ્પ્રદાય સંબંધી ગ્રન્થવિશેષ ૧૨, સાંખ્યશાસ્ત્ર ૧૩, ચાર્વાક દર્શન ૧૪, પષ્ટિતત્ત્વ સાંખ્યોં કા ગ્રન્થ વિશેષ ૧૫, માઠર-સોલહ તત્ત્વોં કી સ્થાપના કરનેવાલા ન્યાયશાસ્ત્ર કા ગ્રન્થવિશેષ ૧૬, પુરાણ ૧૭, વ્યાકરણ ૧૮, ભાગવત ૧૯, પાતજ્જલ ૨૦, પુષ્પદૈવત ૨૧, લેખ ૨૨, ગણિત ૨૩, શકુનરૂત ૨૪, એવ નાટક ૨૫, । तथा यहत्तर कलाएँ साङ्गोपाङ्ग चारोंवेद । ये भारतादिकश्रुत जय मिथ्यादृष्टि जीवों द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

તથા અવાચ અને ધારણરૂપ માન્યતાનું નામ ભતિ છે આ રીતે ભતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે લેહ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) મારત, (૨) રામાયણ (૩) મીમાસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) વાણસ્થે બનાવેલું અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકટ મદ્રિકા, (૬) ઘોટકમુલ્લ નામનું શાસ્ત્ર, (૭) કાપાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ, (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકગ્રંથ, (૧૨) ત્રૈરાશિક સમ્પ્રદાય સંબંધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાંખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) પષ્ટિતત્ત્વ-સાંખ્યોના ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર-સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરુષ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતજ્જલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરૂત અને (૨૫) નાટક તથા બોતેર કળાઓ સાંગોપાંગ વ્યારે વેદ એ ભારતીય શ્રુત બન્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ એવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત થાય છે,

सम्पत्ति सम्यक्त्वतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसिततां च वर्णयति—

मूलम्—से किं त साइय सपज्जवसिय ? । अणाइय अपज्जवसिय च ? इच्चेइय दुवालसग गणिपिडग बुच्छित्तिनयद्वयाए साइय सपज्जवसिय, अव्वुच्छित्तिनयद्वयाए अणाइय अपज्जवसिय, त समासओ चउव्विह पणत्त, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दव्वओ ण सम्मसुय एग पुरिस पडुच्च साइय सपज्जवसिय, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । खेत्तओ ण पच भरहाइ पचेरवयाइ पडुच्च साइय सपज्जवसिय, पचमहाविदेहाइ पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । कालओ ण उस्सप्पिणि ओसप्पिणि च पडुच्च साइय सपज्जवसिय, नो उस्सप्पिणि नो ओसप्पिणि च पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । भावओ ण जे जया जिणपन्नत्ता भावा आद्यविज्जति, पणविज्जति, परुविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति तथा ते भावे पडुच्च साइय सपज्जवसिय, खाओवसमिय पुण भाव पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय, अहवा भवसिद्धियस्स सुय साइय सपज्जवसिय च अभवसिद्धियस्स सुय अणाइय अपज्जवसिय । सव्वागासपसग्ग सव्वागासपससेहिं अणंतगुणिय पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ । सव्वजीवाण पि इ णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चु ग्घाडिओ चिट्ठइ । जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते ण जीवो अजीवत्त पाविज्जा—

સ્વાદસ્માદશયત્ । વેદેષુ યાતીન્દ્રિયા અર્ગા પ્રાયો ઘર્ણિતા* । પરન્ત્યતીન્દ્રિયાર્થદર્શી
 ચ વીતરાગ સર્વજ્ઞ*, સ ચ સદ્વક્તા નાસ્તિ તત્ર પરસ્પરવિરુદ્ધાર્થદર્શનાત્, તત્
 કથ વેદાર્થપ્રતીતિરિત્યેષ નોદિતા સન્ત કેચિન્ વિવેકેન. સત્યક્યાદય इव स्व-
 સદૃષ્ટીઃ=સ્વદર્શનાનિ ત્યજન્તિ અર્હતો ભગવત્* સર્ગસ્ય શાસન સ્વીકુર્વન્તિ ।
 તદેષ સમ્યક્ત્વ હેતુત્વાદ્ વેદાદીન્યપિ શાસ્ત્રાણિ કસ્યચિન્મિધ્યાદૃષ્ટેરપિ સમ્યક્ક્ર્યુત્
 ભવતિ । તદેતન્મિધ્યાશ્રુત ઘર્ણિતમ્ ॥ સૂ. ૪૧ ॥

અતીન્દ્રિયાર્થોં કા પ્રતિપાદન ક્રિયા ગયા છે, પરન્તુ इनके પ્રતિપાદન કરને
 ઘાલે વીતરાગ સર્વજ્ઞ નથી હે, જિન્નેને ઉન્હે પ્રતિપાદન ક્રિયા છે તેતો
 હમારે જૈસે રાગાદિક દોષોં સે હી દૂષિત વ્યક્તિ હે, અતઃ इनके દ્વારા
 અતીન્દ્રિય અર્થોં કા પ્રતિપાદન સમીચીન રૂપ સે નહીં હો સકતા હે કારણ
 યે ઉસ વિષય કો પૂર્ણરૂપસે સમજ્ઞ હી નહીં સકે હે, ઇસી લિયે इन શાસ્ત્રોંમેં
 પરસ્પર વિરુદ્ધાર્થ પ્રરૂપણતા દેખી જાતી હે, અતઃ જયતેસી યાત હે તો
 ફિર વેદાદિકોં દ્વારા વાસ્તવિક અર્થ કી પ્રતીતિ મી કૈસે હો સકતી
 હે? ઇસ તરહ પૂર્વાપર વિરોધ કો વિચાર સે પ્રેરિત હુણ કિતનેક-
 વિવેકી મિધ્યાદૃષ્ટિ જીવ અપને ૨ દર્શનોં કા પરિત્યાગ કર વેતે હે
 ઔર અર્હત ભગવાન સર્વજ્ઞ કો શાસન કો અગીકાર કર લેતે હે । ઇસ
 તરહ કિસી ૨ મિધ્યાદૃષ્ટિ જીવ મેં સમ્યગ્દૃષ્ટિ જગાને મેં કારણ હોનેસે
 વેદાદિક શાસ્ત્ર ઉસકી અપેક્ષા સમ્યક્ક્ર્યુત મી માન લિયે જાતે હે । ઇસ
 પ્રકાર યહાં તક મિધ્યાશ્રુત કા ઘર્ણન ક્રિયા ॥ સૂ. ૪૧ ॥

પણ વિચાર કરે છે કે આ વેદાદિક શાસ્ત્રોમાં મોટે ભાગે અતીન્દ્રિયાર્થોનું સમર્થન
 ક્યું છે પણ તેનું સમર્થન કરનારા વિતરાગ સર્વજ્ઞ નથી, જેમણે તેમનું સમ-
 ર્થન ક્યું છે તેઓ તો આપણા જેવી રાગાદિક દોષોથી દૂષિત બંધિત છે, તેથી
 તેમના દ્વારા અતીન્દ્રિય અર્થોનું પ્રતિપાદન સમીચીન રીતે થઈ શકે નહીં કારણ
 કે તેઓ એ વિષયને પણ રીતે સમજી જ શક્યા નથી, તે કારણે એ શાસ્ત્રોમાં
 પરસ્પર વિરુદ્ધાર્થ પ્રરૂપણતા નજરે પડે છે, તેથી એ વાત એ પ્રમાણે છે તો
 પછી એ વેદાદિક દ્વારા વાસ્તવિક અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકે? આ
 પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધના વિચારથી પ્રેરણા કેટલાક વિવેકી મિધ્યાદૃષ્ટિ છૂપ
 પોત પોતાનાં દર્શનોના પરિત્યાગ કરે છે અને અર્હત ભગવાન સર્વજ્ઞના શાસનને
 અગીકાર કરે છે આ રીતે કોઈ કોઈ મિધ્યાદૃષ્ટિ છૂપમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ પેદા કર
 વાને કારણરૂપ દોષોથી વેદાદિક શાસ્ત્ર તેની અપેક્ષાએ સમ્યક્ક્ર્યુત પણ માની
 લેવામાં આવે છે આ રીતે અહીં સુધી મિધ્યાશ્રુતનું વર્ણન થયું ॥

सम्पत्ति सम्यक्त्वतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसिततां च वर्णयति—

मूलम्—से किं त साइय सपज्जवसिय ? । अणाइय अपज्जवसिय च ? इच्चेइय दुवालसग गणिपिडग बुच्छित्तिनयट्ठयाए साइय सपज्जवसिय, अव्वुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइय अपज्जवसिय, त समासओ चउव्विह पण्णत्त, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दव्वओ ण सम्मसुय एग पुरिस पडुच्च साइय सपज्जवसिय, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । खेत्तओ ण पच भरहाइ पचेरवयाइ पडुच्च साइय सपज्जवसिय, पचमहाविदेहाइ पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । कालओ ण उस्सप्पिणि ओसप्पिणि च पडुच्च साइय सपज्जवसिय, नो उस्सप्पिणि नो ओसप्पिणि च पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय । भावओ ण जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जति, पण्णविज्जति, परूविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति तथा ते भावे पडुच्च साइय सपज्जवसिय, खाओवसमिय पुण भाव पडुच्च अणाइय अपज्जवसिय, अहवा भवसिद्धियस्स सुय साइय सपज्जवसिय च अभवसिद्धियस्स सुय अणाइय अपज्जवसिय । सव्वागासपपसग सव्वागासपपसेहिं अणंतगुणिय पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ । सव्वजीवाण पि इ णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चु ग्घाडिओ चिट्ठइ । जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते णं जीवो अजीवत्त पाविज्जा—

ત્વાદસ્માદશવત્ । વેદેષુ ધાતીન્દ્રિયા અર્થાઃ પ્રાયો ઘર્ણિતાઃ । પરન્ત્વતીન્દ્રિયાર્થદર્શી
 ચ ધીતરાગઃ સર્વજ્ઞઃ, સ ય તદ્વક્તા નાસ્તિ તત્ર પરસ્પરવિરુદ્ધાર્થદર્શનાત્, તત્
 કથં વેદાર્થમધીતિરિત્યેવ નોન્તિ સન્તઃ કેચિદ્ વિવેકેન સત્યવ્યાદય ઇવ સ્વપ-
 સદૃષ્ટીઃ=સ્વદર્શનानि त्यजन्ति अर्हतो भगवतः सर्वज्ञस्य शासनं स्वीकुर्वन्ति ।
 તદેવ સમ્યક્ત્વ દેતુત્વાદ્ વેદાદીન્યપિ શાસ્ત્રાણિ કસ્પચિન્મિથ્યાદૃષ્ટરપિ સમ્યક્શ્રુત્
 ભવતિ । તદેવમિથ્યાશ્રુત ઘર્ણિતમ્ ॥ સૂ૦ ૪૧ ॥

અતીન્દ્રિયાર્થોં કા પ્રતિપાદન ક્રિયા ગયા છે, પરન્તુ इनके प्रतिपादन करने
 वाले धीतराग सर्वज्ञ नहीं हैं, जिन्होंने उन्हें प्रतिपादन किया है वेतो
 हमारे जैसे रागादिक दोषों से ही दूषित व्यक्ति हैं, अतः इनके द्वारा
 अतीन्द्रिय अर्थों का प्रतिपादन समीचीन रूप से नहीं हो सकता है कारण
 ये उस विषय को पूर्णरूपसे समझ ही नहीं सके हैं, इसी लिये इन शास्त्रोंमें
 परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता देखी जाती है, अतः जय तेसी बात है तो
 फिर वेदादिकों द्वारा वास्तविक अर्थ की प्रतीति भी कैसे हो सकती
 है ? इस तरह पूर्वापर विरोध के विचार से प्रेरित हुए कितनेक-
 विवेकी मिथ्यादृष्टि जीव अपने २ दर्शनों का परित्याग कर देते हैं
 और अहत भगवान सर्वज्ञ के शासन को अंगीकार कर लेते हैं । इस
 तरह किसी २ मिथ्यादृष्टि जीव में सम्यग्दृष्टि जगाने में कारण होनेसे
 वेदादिक शास्त्र उसकी अपेक्षा सम्यक्श्रुत भी मान लिये जाते हैं । इस
 प्रकार यहाँ तक मिथ्याश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ४१ ॥

પણ વિચાર કરે છે કે આ વેદાદિક શાસ્ત્રોમાં આટલાં ભાગે અતીન્દ્રિયાથીજ સમજન
 થયું છે પણ તેજ સમર્થન કરનારા વિતરાગ સર્વજ્ઞ નથી, જેમણે તેમજ સમ
 થઈ ન થયું છે તેઓ તેા જાણાર જેવી રાગાદિક દોષોથી દૂષિત બ્રહ્મિત છે, તેથી
 તેમના દ્વારા અતીન્દ્રિય અર્થોજ પ્રતિપાદન સમીચીન રીતે થઈ શકે નહીં કારણ
 કે તેઓ જે વિષયને પૂછું રીતે સમજી જ શક્યા નથી, તે કારણે જે શાસ્ત્રોમાં
 પરસ્પર વિરુદ્ધાર્થ પ્રરૂપણતા નજરે પડે છે, તેથી જે વાત જે પ્રમાણે છે તેા
 પછી જે વેદાદિકો દ્વારા વાસ્તવિક અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ
 પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધના વિચારથી પ્રેરાતા કેટલાક વિવેકી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ
 પોત પોતાનાં દર્શનોનો પરિત્યાગ કરે છે અને બીજાં ભગવાન સર્વજ્ઞના શાસનને
 અંગીકાર કરે છે આ રીતે કોઈ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવમાં સમ્યક્દૃષ્ટિ પેદા કર
 વાને કારણરૂપ હોવાથી વેદાદિક શાસ્ત્ર તેની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત પણ માની
 લેવામાં આવે છે આ રીતે બહી સુધી મિથ્યાશ્રુતજીવ વર્ણન થયું ॥ સૂ ૪૧ ॥

ઉત્તરમાહ—‘ફલ્લે ઇય દુવાલસગ૦’ ઇત્યાદિ । ઇત્યેત્-પૂર્વોક્તમેતત્ દ્વાદશાંગ ગણિપિટકઃ=આચારાદ્ધારુપઃ યદ્ ગણિનઃ સર્વસ્વ, તદેવ વ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતયા=વ્યવચ્છિત્તિ ઘોષકો નયઃ-વ્યવચ્છિત્તિનય પર્યાયાર્થિક ઇત્યર્થઃ, તસ્યાર્થઃ-વ્યવચ્છિત્તિનયાર્થઃ, તદ્ભાવઃ-વ્યવચ્છિત્તિ નયાર્થતા, તયા, પર્યાયાર્થિકનયા પેક્ષયેત્યર્થઃ, સાદિક-સપર્યવસિતમ્=આદિસહિતમ્, અન્તસહિત ચ સમ્યક્શ્રુતમ્ । તથા-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતયા=અવ્યવચ્છિત્તિપ્રતિપાદનપરોનયઃ-અવ્યવચ્છિત્તિનયઃ, દ્રવ્યાર્થિક ઇત્યર્થ, તસ્યાર્થઃ-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થઃ, તદ્ભાવઃ-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતા, તયા દ્રવ્યાર્થિકનયાપેક્ષયેત્યર્થઃ । અનાદિકમપર્યવસિતમ્=અનાદ્યનન્ત ચ સમ્યક્શ્રુતમ્ ।

ઉત્તર—યહ પૂર્વોક્ત ગણિપિટકસ્વરૂપ દ્વાદશાંગશ્રુત પર્યાયાધિકનય કી અપેક્ષા સે આદિ અન્ત સહિત હૈ । વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દ કા અર્થ હૈ પર્યાય । ઇસ પર્યાય કા ઘોષક જો નય હૈ ડસકા નામ વ્યવચ્છિત્તિનય હૈ । તયા દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા સે યહ અનાદિ અનતરૂપ હૈ । યહાં અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દ કા અર્થ દ્રવ્ય હૈ । ઇસ દ્રવ્ય કો જો નય, પ્રધાનતયા વિષય કરતા હૈ યહ દ્રવ્યાર્થિનય અવ્યવચ્છિત્તિનય હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જય સમ્યક્શ્રુત કા પર્યાયાર્થિકનય કી અપેક્ષા વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ તો યહ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ ઓર સાંત હોતા હૈ, કારણ-પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્ય કો પ્રધાનપને વિષય નહીં કરતા-પર્યાય કો હી પ્રધાનતયા વિષય કરતા હૈ । પર્યાય કોઈ બી નિત્ય નહીં હોતી હૈ । સબ હી પર્યાયે સાદિ ઓર સાંત હોતી હૈ । ઇસ તરહ જય ગણિપિટકરૂપ યહ દ્વાદશાંગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માના જાયગા તો ઇસમેં

ઉત્તર—આ પૂર્વોક્ત ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાંગશ્રુત પર્યાયાધિકનયની અપેક્ષાએ આદિ અન્ત સહિત છે વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ છે “પર્યાય” આ પર્યાયનો ઘોષક જે નય છે તેનું નામ વ્યવચ્છિત્તિનય છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનાદિ અનતરૂપ છે અહીં અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યને જે નય મુખ્યત્વે વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિનય અવ્યવચ્છિત્તિ નય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે એ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ અને અતસહિત હોય છે, કારણ કે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્યને મુખ્યત્વે વિષય કરતો નથી પણપને જ મુખ્યત્વે વિષય કરે છે કોઈ પણ પર્યાય નિત્ય હોતી નથી. સઘળી પર્યાયો સાદિ (આદિ સહિત) અને સાંત (અત સહિત) હોય છે આ રીતે એ ગણિપિટકરૂપ એ દ્વાદશાંગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માનવામાં

“सुदृढं वि मेहसमुदये, होइ पभाचदसूराणं ।”

से त साइय सपज्जवसिय, से त अणाइय अपज्जवसिय ॥ सू० ४२॥

छाया—अयं किं तत् सादिकं सपर्यवसितम् ? । अनादिकमपर्यवसितं च ? इत्येतद् द्वादशाहं गणिषिट्कं न्यवच्छिन्नितिनियार्थतया सादिकं सपर्यवसितम् । अव्यवच्छिन्नितिनियार्थतयाऽनादिकमपर्यवसितम्, तत् समासतश्चतुर्विधं प्राज्ञम् । त्वं यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतः ।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम्—एकं पुरुषं प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, बहून् पुरुषांश्च प्रतीत्य अनादिकमपर्यवसितम् । क्षेत्रतः खलु पञ्च भरतानि पञ्चैरवतानि प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, पञ्चमहाविदेहान् प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । कालत उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं च प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । भावतः खलु ये यदा जिनप्रज्ञाभावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, परुष्यन्ते, दर्शयन्ते, निदर्शयन्ते, उपदर्शयन्ते, तदा तान् भावान् प्रतीत्य सादिकं सपर्यवसितम्, सायोपशमिकं पुनर्भावं प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । अथवा भवसिद्धिकस्य श्रुतं सादिकं सपर्यवसितं च । अमवसिद्धिकस्य श्रुतमनादिकमपर्यवसितं च । सर्वाकाशप्रदेशाग्र सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तगुणितं पयवा-प्रासरं निष्पद्यते, सर्वजीवानामपि च अक्षरस्यानन्तमागो नित्यमुद्घाटितं तिष्ठति, यदि पुनः सोऽपि आव्रियेत, तेन जीवोऽजीवत्वं प्राप्नुयात् ।

‘सुप्स्वपि मेघसमुदये भवति प्रभाचन्द्रसूर्यणाम् ।’

तदेतत् सादिकं सपर्यवसितम्, तदेतदनादिकमपर्यवसितम् ॥ सू० ४२ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘से किं त०’ इत्यादि । हे भवन्त ! अयं किं तत् सादिकम्—आदिसहितं, सपर्यवसितम्—अन्तसहितं सम्यक्श्रुतम्, तथा अनादिकम्—आदिरहितम्, अपर्यवसितम्—अन्तरहितं सम्यक्श्रुतं किमिति प्रश्नः ।

अयं सम्यक्श्रुतः का सादिपर्यवसितः और अनादि अपर्यवसित रूप से वर्णन करते हैं—‘से किं त साइयं सपज्जवसियं० ?’ इत्यादि ।

शिष्य पूछता है—हे भवन्त ! आदि एवं अन्त सहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ? तथा अनादि एवं अन्तरहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ?

इसे सम्यक्श्रुतनु सादिपर्यवसित जाने अनादि अपर्यवसित रूप वर्णन ४२ छ—‘से किं त साइयं सपज्जवसियं० ?’ इत्यादि

शिष्य पूछे छ—हे भवन्त आदि जाने अन्त सहित सम्यक्श्रुतनु का स्वरूप छ ? तथा अनादि जाने अन्तरहित सम्यक्श्रुतनु का स्वरूप छ ?

ઉત્તરમાહ—‘હલ્વે ઇય દુધાલસગ૦’ ઇત્યાદિ । ઇત્યેત્-પૂર્વોક્તમેતત્ દ્વાદશાંગ ગણિપિટકઃ=આચારાદિરૂપઃ યદ્ ગણિનઃ સર્વસ્વં, તદેવ વ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતયા=વ્યવચ્છિત્તિ ઘોષકો નય-વ્યવચ્છિત્તિનય. પર્યાયાર્થિક ઇત્યર્થઃ, તસ્યાર્થઃ-વ્યવચ્છિત્તિનયાર્થઃ, તદ્વાદ-વ્યવચ્છિત્તિ નયાર્થતા, તયા, પર્યાયાર્થિકનયા પેક્ષયેત્યર્થઃ, સાદિકં-સપર્યવસિતમ્=આદિસહિતમ્, અન્તસહિત ચ સમ્યક્શ્રુતમ્ । તથા-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતયા=અવ્યવચ્છિત્તિપ્રતિપાદનપરોનયઃ-અવ્યવચ્છિત્તિનયઃ, દ્રવ્યાર્થિક ઇત્યર્થઃ, તસ્યાર્થ-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થઃ, તદ્વાદ-અવ્યવચ્છિત્તિનયાર્થતા, તયા દ્રવ્યાર્થિકનયાપેક્ષયેત્યર્થઃ । અનાદિકમપર્યવસિતમ્=અનાદ્યનન્ત ચ સમ્યક્શ્રુતમ્ ।

ઉત્તર—યહ પૂર્વોક્ત ગણિપિટકસ્વરૂપ દ્વાદશાંગશ્રુત પર્યાયાર્થિકનય કી અપેક્ષા સે આદિ અન્ત સહિત હૈ । વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દ કા અર્થ હૈ પર્યાય । હસ પર્યાય કા ઘોષક જો નય હૈ ઉસકા નામ વ્યવચ્છિત્તિનય હૈ । તથા દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા સે યહ અનાદિ અનન્તરૂપ હૈ । યહા અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દ કા અર્થ દ્રવ્ય હૈ । હસ દ્રવ્ય કો જો નય, પ્રધાનતયા વિષય કરતા હૈ વહ દ્રવ્યાર્થિકનય અવ્યવચ્છિત્તિનય હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જય સમ્યક્શ્રુત કા પર્યાયાર્થિકનય કી અપેક્ષા વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ તો યહ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ ઓર સાત હોતા હૈ, કારણ-પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્ય કો પ્રધાનપને વિષય નહીં કરતા-પર્યાય કો હી પ્રધાનતયા વિષય કરતા હૈ । પર્યાય કોઈ બી નિત્ય નહીં હોતી હૈ । સબ હી પર્યાયે સાદિ ઓર સાત હોતી હૈ । હસ તરહ જય ગણિપિટકરૂપ યહ દ્વાદશાંગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માના જાયગા તો હસમેં

ઉત્તર—આ પૂર્વોક્ત ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાંગશ્રુત પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આદિ અન્ત સહિત છે વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ છે “પર્યાય” આ પર્યાયનો ઘોષક જે નય છે તેનું નામ વ્યવચ્છિત્તિનય છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનાદિ અનન્તરૂપ છે અહીં અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યને જે નય મુખ્યત્વે વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિકનય અવ્યવચ્છિત્તિ નય છે કહેવાનું તાત્પર્ય છે એ કે બ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે એ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ અને અન્તસહિત હોય છે, કારણ કે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્યને મુખ્યત્વે વિષય કરતો નથી પર્યાયને જ મુખ્યત્વે વિષય કરે છે કોઈ પણ પર્યાય નિત્ય હોતી નથી. સમગ્રી પર્યાયો સાદિ (આદિ સહિત) અને સાત (અન્ત સહિત) હોય છે આ રીતે એ ગણિપિટકરૂપ એ દ્વાદશાંગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માનવામાં

તત્-સમ્યક્શ્રુતં તમાસત.-સક્ષેપત, ચતુર્વિધં પ્રશ્નમ્, તદ્ યથા-દ્રવ્યત.
ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતથા ।

તત્ દ્રવ્યત. સ્વલ્પ સમ્યક્શ્રુતમ્ એકં પુરુષ પ્રતીત્ય, સાદિ સપર્યવસિતમ્ । તથા
દિ-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તૌ, તત્પ્રથમપાઠતો વા સાદિ, પુનર્મિથ્યાત્વપ્રાપ્તૌ, સમ્યક્ત્વે વા
સતિ પ્રમાદવશાત્ ગ્લાનત્વાઠા પરલોકગમનસમવાદ વા વિસ્મૃતિપ્રપાગત સતિ, તથા
-કેવલજ્ઞાનોત્પત્ત્યા સર્વથા ત્રિનષ્ટે ચ મતિ સપર્યવસિત-સપર્યવસાન સાન્તં ભવતિ ।
સાદિ ઓર સાતતા આતી હૈ । તથા જય હસકા દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા
વિચાર કિયા જાતા હૈ તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોતા હૈ । દ્રવ્યાર્થિકનય
પ્રધાનતયા દ્રવ્ય કો હી વિષય કરતા હૈ । હસ અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત અનાદિ
ઓર અપર્યવસિત-અન્તરહિત માના જાતા હૈ । દ્રવ્ય કા મૌલિક સ્વરૂપ
હી અનત અનતરૂપ હૈ ।

યદ્દ સમ્યક્શ્રુત સક્ષેપ સે ચાર પ્રકાર કા ઘર્ણિત ક્રિયા ગયા હૈ ?
ઉસકે ચાર પ્રકાર યે હૈ-એક પ્રકાર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, દૂસરા પ્રકાર ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા, ત્રીસરા પ્રકાર કાલ કી અપેક્ષા, ઈવ ચૌથા પ્રકાર ભાવ કી અપેક્ષા ।

દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જો પ્રથમ પ્રકાર હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યદ્દ હૈ, કિ જય એક
પુરુષ કી અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત કા વિચાર કિયા જાતા હૈ, તો ઉસમેં ઉસકી
અપેક્ષા સાદિ સાતતા હી આતી હૈ કારણ જય યદ્દ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત પુરુષ
કો હોગા, તથા હી ઉસકે દ્વારા ગૃહીત ઉસ શ્રુત મેં સમ્યક્પના આજાવેગા,

આવે તો તેમા સાદિ અને સાતતા આવે છે તથા જો તેનો દ્રવ્યાર્થિકનયની
અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોય છે દ્રવ્યાર્થિક
નય સુખ્યત્વે દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે આ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત અનાદિ અને
અપર્યવસિત-અન્તરહિત મનાય છે દ્રવ્યનું મૌલિક સ્વરૂપ જ અનત
અનતરૂપ છે

આ સમ્યક્શ્રુત સક્ષિપ્તમાં ચાર પ્રકારનું વર્ણવેલું છે તે ચાર પ્રકાર આ
પ્રમાણે છે-એક પ્રકાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, બીજા પ્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ત્રીજા
પ્રકાર કાળની અપેક્ષાએ, અને ચોથા પ્રકાર ભાવની અપેક્ષાએ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પહેલા પ્રકાર છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે બ્યારે
એક પુરુષની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર કરાય છે ત્યારે તેમા તેની અપે
ક્ષાએ સાદિ સાતતા જ આવે છે, કારણ કે બ્યારે તે સમ્યક્ત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થયે
ત્યારે જ તેના દ્વારા ગૃહીત તે શ્રુતમાં સમ્યક્પણું આવશે, અથવા તે સમ્યક્

યદૂન પુરુષાન-કાલવયવર્તિ ન પુન પ્રતીત્ય અનાઅપર્યયસિત્ત્વમ્ પ્રવાદરૂપેણ પ્રવૃત્ત
ત્વાત્ કાલવદિતિ માવઃ ।

અથવા વહ સમ્યક્ દૃષ્ટિ જીવ જય ઉસકા સર્વ પ્રથમ પાઠ કરેગા તય
વહ સમ્યક્શ્રુત કહલાવેગા । હમ તરહ સમ્યક્દૃષ્ટિ એક જીવ કી અપેક્ષા
ઉસમેં સાદિતા આતી હૈ । જય જીવ કો સમક્ષિત હોકર છૂટ જાતા હૈ
ઔર વહ મિથ્યાત્વદશા સપન્ન થન જાતા હૈ તય અથવા સમ્યક્ત્વ કી
પ્રાપ્તિ હોને પર મી યદિ પ્રમાદ સે યા ગ્લાન અવસ્થામેં પતિત હો જાને કે
કારણ, યા મૃત્યુ કી સમાવનામેં આજાને કે કારણ સે વહ જીવ જય હસે
મૂલ જાતા હૈ યા કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોને સે જય વહ નષ્ટ હો
જાતા હૈ, તય વહ સમ્યક્શ્રુત અત્ સહિત મી માના ગયા હૈ । હસ
અવસ્થામેં ઉસ જીવ કી અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત કા અસ્તિત્વ નહીં રહતા હૈ ।
હસ પ્રકાર એક સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ કી અપેક્ષા ઉસ શ્રુત કી ઉસે પ્રાપ્તિ
હોને કે કારણ, ઔર ઉસકે દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામેં
પરિત્યક્ત હોને કે કારણ સમ્યક્શ્રુતમેં સાદિ સાન્તતા હોતી હૈ ।
અથ સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતમેં નાના જીવોં કી અપેક્ષા અનાદિ અનંતતા
પ્રકટ કરતે હુએ કહતે હૈ-જય સમ્યક્ શ્રુતકા ઘિચાર નાના પુરુષોં કી
અપેક્ષા કિયા જાતા હૈ, તો હસમેં અનાદિ અનંતતા હી આતી હૈ । વહ

દૃષ્ટિ એવ ન્યારે તેનો સર્વ પ્રથમ પાઠ કર્યો ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત ઠહેવાશે.
આ રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ એક એવની અપેક્ષાએ તેમા સાદિતા આવે છે ન્યારે
એવને સમક્ષિત થઇને છૂટી બાંધ છે, અને તે મિથ્યાત્વ દશાવાળો બની બાંધ
છે ત્યારે, અથવા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ એ પ્રમાદથી કે ગ્લાન
અવસ્થામા પતિત થઈ જવાને કારણે, કે મૃત્યુની સમાવનામા આવી જવાને
કારણે તે એવ ન્યારે તેને મૂલી બાંધ છે, કે કેવળજ્ઞાન પેઠા થવાથી ન્યારે
તે નષ્ટ થઈ બાંધ છે, ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત અત્ સહિત પણ માનવામા આબંધુ
છે તે અવસ્થામા તે એવની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનુ અસ્તિત્વ રહેતું નથી.
આ પ્રકારે એક સમ્યક્દૃષ્ટી એવની અપેક્ષાએ તે શ્રુતની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે
અને તેના દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામા પરિત્યક્ત થવાને કારણે સમ્યક્-
શ્રુતમાં સાદિ સાતતા હોય છે હવે સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતમા વિવિધ એવોની
અપેક્ષાએ અનાદિ અનંતતા પ્રગટ કરતા કહે છે-ન્યારે સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર
વિવિધ પુરુષોની અપેક્ષાએ કરવામા આવે છે ત્યારે તેમા અનાદિ અનંતતા જ

તત્-સમ્યક્શ્રુત સમાસત-સંક્ષેપત, ચતુર્થિ પ્રસન્નમ્, તત્ યયા-દ્રવ્યતઃ
ક્ષેત્રતઃ કાલતો ભાવતથા ।

તત્ર દ્રવ્યતઃ. સ્વલ્લ સમ્યક્શ્રુતમ્ એકં પુરુષ પ્રતીત્ય, સાદિ સપર્યવસિતમ્ । તથા
દિ-સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તૌ, તત્પ્રથમપાઠતો યા સાદિ, પુનર્મિશ્યાત્વપ્રાપ્તૌ, સમ્યક્ત્વે ચા
સતિ પ્રમાદવશાત્ ગ્લાનત્વાદ્વા પરલોકગમનસમવાદ્ યા વિસ્મૃતિમુપાગતે સતિ, તથા
-કેવલજ્ઞાનોત્પત્ત્યા સર્વથા ચિન્ટ્યે ચ સતિ સપર્યવમિત-સપર્યવસાન સાન્તં ભવતિ ।

સાદિ ઓર સાતતા આતી હૈ । તથા જય હસકા દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા
વિચાર કિયા જાતા હૈ તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોતા હૈ । દ્રવ્યાર્થિકનય
પ્રધાનતયા દ્રવ્ય કો હી ચિપય કરતા હૈ । હસ અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત અનાદિ
ઓર અપર્યવસિત-અન્તરહિત માના જાતા હૈ । દ્રવ્ય કા મૌલિક સ્વરૂપ
હી અનત અનતરૂપ હૈ ।

યહ સમ્યક્શ્રુત સંક્ષેપ સે ચાર પ્રકાર કા ઘર્ણિત કિયા ગયા હૈ ?
ઉસકે ચાર પ્રકાર યે હૈ-એક પ્રકાર દ્રવ્ય કી અપેક્ષા, દૂસરા પ્રકાર ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા, તીસરા પ્રકાર કાલ કી અપેક્ષા, એવ ચૌથા પ્રકાર ભાવ કી અપેક્ષા ।

દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જો પ્રથમ પ્રકાર હૈ ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ, કિ જબ એક
પુરુષ કી અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત કા વિચાર કિયા જાતા હૈ, તો ઉસમેં ઉસકી
અપેક્ષા સાદિ સાતતા હી આતી હૈ કારણ જય યહ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત પુરુષ
કો હોગા, તથા હી ઉસકે દ્વારા ગૃહીત ઉસ શ્રુત મેં સમ્યક્પના આજાવેગા,

આવે તો તેમાં સાદિ અને સાતતા આવે છે તથા જો તેનો દ્રવ્યાર્થિકનયની
અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો દ્રવ્ય અનાદિ અનત હોય છે દ્રવ્યાર્થિક
નય અપેક્ષાએ દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે આ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત અનાદિ અને
અપર્યવસિત-અન્તરહિત મનાય છે દ્રવ્યનું મૌલિક સ્વરૂપ જ અનત
અનતરૂપ છે

આ સમ્યક્શ્રુત સંક્ષેપમાં ચાર પ્રકારનું વર્ણવેલું છે તે ચાર પ્રકાર આ
પ્રમાણે છે-એક પ્રકાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, બીજો પ્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ત્રીજો
પ્રકાર કાળની અપેક્ષાએ, અને ચોથો પ્રકાર ભાવની અપેક્ષાએ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જો પહેલો પ્રકાર છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે
એક પુરુષની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર કરાય છે ત્યારે તેમાં તેની અપે
ક્ષાએ સાદિ સાતતા જ આવે છે, કારણ કે જ્યારે તે સમ્યક્ત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થશે
ત્યારે જ તેના દ્વારા ગૃહીત તે શ્રુતમાં સમ્યક્પણું આવશે, અથવા તે સમ્યક્

યદ્વત્ પુરુષાન-કાલત્રયવર્તિ ન પુન પ્રતીત્ય અનાદ્યપર્યવસિતમ્ પ્રવાહરૂપેણ પ્રવૃત્ત ત્વાત્ કાલવદિતિ માત્રઃ ।

અથવા વહ સમ્યક્ દૃષ્ટિ જીવ જય ઉસકા સર્વ પ્રથમ પાઠ કરેગા તય વહ સમ્યક્શ્રુત કહલાવેગા । હસ તરહ સમ્યક્દૃષ્ટિ એક જીવ કી અપેક્ષા હસમેં સાદિતા આતી હૈ । જય જીવ કો સમકિત હોકર છૂટ જાતા હૈ ઓર વહ મિથ્યાત્વદશા સપન્ન થન જાતા હૈ તય અથવા સમ્યક્ત્વ કી પ્રાપ્તિ હોને પર મી યદિ પ્રમાદ સે યા ગ્લાન અવસ્થામેં પતિત હો જાને કે કારણ, યા મૃત્યુ કી સમાવનામેં આજાને કે કારણ સે વહ જીવ જય હસે મૂલ જાતા હૈ યા કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોને સે જય વહ નષ્ટ હો જાતા હૈ, તય વહ સમ્યક્શ્રુત અત્ સહિત મી માના ગયા હૈ । હસ અવસ્થામેં હસ જીવ કી અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત કા અસ્તિત્વ નહીં રહતા હૈ । હમ પ્રકાર એક સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ કી અપેક્ષા હસ શ્રુત કી હસે પ્રાપ્તિ હોને કે કારણ, ઓર હસકે દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામેં પરિત્યક્ત હોને કે કારણ સમ્યક્શ્રુતમેં સાદિ સાન્તતા હોતી હૈ । અય સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતમેં નાના જીવોં કી અપેક્ષા અનાદિ અનતતા પ્રકટ કરતે હુએ કહતે હૈ-જય સમ્યક્ શ્રુતકા વિચાર નાના પુરુષોં કી અપેક્ષા કિયા જાતા હૈ, તો હસમેં અનાદિ અનતતા હી આતી હૈ । વહ

દૃષ્ટિ હવ બ્યારે તેના સર્વ પ્રથમ પાઠ કરશે ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત કહેવાશે. આ રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ એક હવની અપેક્ષાએ તેમા સાદિતા આવે છે બ્યારે હવને સમકિત થઇને છૂટી બાધ છે, અને તે મિથ્યાત્વ દશાવાળો બની બાધ છે ત્યારે, અથવા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા છતાં પણ એ પ્રમાદથી કે જ્ઞાન અવસ્થામા પતિત થઈ જવાને કારણે, કે મૃત્યુની સમાવનામા આવી જવાને કારણે તે હવ બ્યારે તેને ભૂલી બાધ છે, કે કેવળજ્ઞાન પેદા થવાથી બ્યારે તે નષ્ટ થઈ બાધ છે, ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત અત સહિત પણ માનવામા આવ્યું છે તે અવસ્થામા તે હવની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનું અસ્તિત્વ રહેતું નથી આ પ્રકારે એક સમ્યક્દૃષ્ટી હવની અપેક્ષાએ તે શ્રુતની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અને તેના દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામા પરિત્યક્ત થવાને કારણે સમ્યક્ શ્રુતમા સાદિ સાન્તતા હોય છે હવે સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતમા વિવિધ હવોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનતતા પ્રગટ કરતા કહે છે-બ્યારે સમ્યક્શ્રુતને વિચાર વિવિધ પુરુષોની અપેક્ષાએ કરવામા આવે છે ત્યારે તેમા અનાદિ અનતતા જ

તથા—ક્ષેત્રતઃ સ્વલુ પચ્ચ ભરતાનિ, પચ્ચ પેરવતાનિ પ્રતીત્ય, સાદિ સર્વપર્યવસિતમ્ । તથાદિ—તેષુ ક્ષેત્રેષુ અવસર્પિણ્યાં સુપમદુષ્પમાપર્યવસાને, ઉત્સર્પિણ્યાં તુ દુઃષ્પમસુપમાપર્યવસાને તીર્થકર્મસંધાનાં તત્પ્રયમવયોત્પત્તિ સાદિ ભવતિ, ઇકાન્તદુઃષ્પમાદીકાલે ચ તદમાવાત્ સર્વપર્યવસિત—મન્તસહિતં ભવતિ । તથા—મહાવિદેહાન્ પ્રતીત્ય અનાદ્યપર્યવસિત, તત્ર પ્રવાહરૂપેણ તીર્થક્રાદીના વ્યવચ્છેદામાવાદિતિ માતઃ ‘મહાવિદેહાઈ’ इत्यत्र सौनत्वाग्रगुसत्वम् ।

इस प्रकार से—भूत, भविष्यत् एवं वर्तमानकालमें कोई न कोई पुरुष इस सम्पकृष्टुत का धारक बना ही रहता है, अतः प्रवाहरूप से वर्तमान रहने के कारण काल की तरह यह अनादि अनंत रूप माना जाता है। इस तरह द्रव्य की अपेक्षा सम्पकृष्टुतमें कथंचित् सादि सातता और कथंचित् अनादि अनन्तता सूत्रकारने प्रकट की है १।

अब क्षेत्र की अपेक्षा वे इसे स्पष्ट करते हैं—पांच भरतक्षेत्र, एवं पांच ऐश्वर्य क्षेत्रमें अवसर्पिणीकाल के सुपमदुष्पमा आरा के अन्तमें, तथा उत्सर्पिणी के दुष्पम सुपमा आरा के प्रारम्भमें तीर्थकर, धर्म एवं संघ की सर्वप्रयम उत्पत्ति होती है, इस अपेक्षा यह सम्पकृष्टुत सादि है और एकान्ततः दुःस्वरूप दुष्पमादि कालमें तीर्थकर आदिका सर्वथा अभाव हो जाता है इस कारण यह सम्पकृष्टुत—पर्यवसित—अन्त सहित भी है। तथा पांच महाविदेह क्षेत्रोंमें मदाद्यतुर्यकाल वर्तमान रहता है। इस अपेक्षा वहा तीर्थकर आदिका सदा सद्भाव माना गया है, इसलिये

આવે છે તે આ પ્રકારે—ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમાં કોઈને કોઈ પુરુષ આ સમ્પકૃષ્ટુતને ધારક બની રહે છે જ, તેથી પ્રવાહરૂપે વર્તમાન રહેવાને કારણે કાળની જેમ તે અનાદિ અનંતરૂપ માનાય છે આ રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમ્પકૃષ્ટુતમાં કઈકે સાદિ સાતતા અને કઈકે અનાદિ અનંતતા સૂત્રકારે પ્રગટ કરી છે (૧)

હવે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેને સ્પષ્ટ કરે છે—પાંચ ભરતક્ષેત્ર અને પાંચ ઐશ્વર્ય ક્ષેત્રમાં અવસર્પિણીકાળના સુપમદુષ્પમા આરાના અંતે, તથા ઉત્સર્પિણીના દુષ્પમ સુપમા આરાના પ્રારંભમાં તીર્થકર, ધર્મ અને સંઘની સર્વ પ્રથમ ઉત્પત્તિ થાય છે, તે અપેક્ષાએ આ સમ્પકૃષ્ટુત સાદિ છે અને એકાન્તતઃ દુઃષ્પમ સ્વરૂપ દુષ્પમાદિ કાળમાં તીર્થકર આદિનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે તે કારણે આ સમ્પકૃષ્ટુત—પર્યવસિત—અંત સહિત પણ છે, તથા પાંચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમાં સદા અતુર્યકાળ વર્તમાન રહે છે એ અપેક્ષાએ ત્યાં તીર્થકર આદિને સદા

કાલતઃ સ્વલુ ઉત્તર્પિણીમવસર્પિણીં ચ પ્રતીત્ય સાદિકમ્-આદિસહિતમ્-સપર્ય-
વસિતમ્-અન્તસહિત મવતિ । તથાહિ-ઉત્તર્પિણ્યાં દ્વયો' સમયોઃ-દુઃપમસુપમા-સુપમ
દુઃપમા રૂપયોર્મયતિ, ન પરતઃ । અવસર્પિણ્યાં તુ તિષ્ઠન્નેવ સમાસુ સુપમદુઃપમા-દુપમ-
સુપમા દુપમારૂપાસુ મવતિ તસ્માત્ સાદિ સપર્યવસિતમ્ । નો ઉત્તર્પિણીં નો અવસર્પિણીં
ચ પ્રતીત્યાનાદિકમપર્યવસિતમ્ । મહાધિદેહેષુ હિ ઉત્તર્પિણીરૂપસ્તથાડવસર્પિણી
રૂપમકાલો નાસ્તિ, તત્ર ચ સદૈવાવસ્થિત સમ્યક્શ્રુતમ્, તસ્માદનાધપર્યવસિતમ્ ।

પ્રવાહરૂપ સે વહાં તીર્થંકર આદિ કા અસ્તિત્વ હોને કે કારણ સમ્યક્શ્રુતમે
ડસ અપેક્ષા અનાદિ અનંતતા ઘટિત હોતી હૈ ૨ ।

કાલ કી અપેક્ષા જય સમ્યક્શ્રુતમે સાદિ સાતતા एवं અનાદિ-
અનંતતા કા વિચાર કિયા જાતા હૈ, તો ફલિતાર્ય યહ નિકલતા હૈ કિ
ઉત્તર્પિણી કાલકે બુદ્ધ્યમ સુપમા તથા સુપમબુદ્ધમા, इन दो आरों में
होता है, बाकी में नहीं । इसी तरह अवसर्पिणी के सुपमबुद्ध्यमा, बुद्ध्यम-
सुपमा, तथा बुद्ध्यमा, इन तीन आरों में होता है, अवशिष्ट आरों में
नहीं । इस तरह इन दोनों उत्तर्पिणी और अवसर्पिणी काल की अपेक्षा
इसमें सादि सातता आती है । जहां पर उत्तर्पिणी एव अवसर्पिणी-
रूप काल नहीं है ऐसे महाधिदेह क्षेत्र की अपेक्षा इसमें सदा अवस्थित
होने के कारण इसकी अनादि अनंतता मानी जाती हैं । यही बात सूत्र-
कार “नो उत्तर्पिणि नो ओ सर्पिणि च पदुष्वा अणाइय अपज्जवसियं”

સદૃશાવ માનવામાં આવ્યો છે, તે કારણે પ્રવાહરૂપે ત્યાં વીર્થ'કર આદિજ
અસ્તિત્વ હોવાને કારણે સમ્યક્શ્રુતમાં તે અપેક્ષાએ અનાદિ અનંતતા ઘટાવી
શકાય છે (૨)

જાળની અપેક્ષાએ જ્યારે સમ્યક્શ્રુતમાં સાદિ સાતતા અને અનાદિ
અનંતતાનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે ફલિતાર્ય' એ નિકળે છે કે ઉત્ત-
ર્પિણી જાળના દુષ્પ્રમસુપમા તથા સુપ્રમદુષ્પમા, એ બે આશમાં થાય છે,
બાકીનામાં નહીં એ જ રીતે અવસર્પિણીના સુપ્રમદુષ્પમા, દુષ્પ્રમસુપમા, તથા
દુષ્પમા એ ત્રણે આશમાં થાય છે, બાકીના આશમાં નહીં. આ રીતે એ બન્ને
ઉત્તર્પિણી અને અવસર્પિણીજાળની અપેક્ષાએ તેમાં સાદિ સાતતા આવે છે
જ્યાં ઉત્તર્પિણી અને અવસર્પિણી રૂપજાળ જાળ નથી એવાં મહાધિદેહ ક્ષેત્રની
અપેક્ષાએ તેમાં સદા અવસ્થિત હોવાને કારણે તેની અનાદિ અનંતતા મનાય
છે એજ વાત સૂત્રકાર “ નો ઉત્તર્પિણિ નો ઓ સર્પિણિ ચ પદુષ્વા અણાઇય

માવતઃ સ્વલુ યે કેચિત-પૂર્વાદ્વાદૌ જિનમણ્ણા ભાગા = જીનાદય પદાર્થા, આગ્યાયન્તે-સામાન્યરૂપતયા, વિશેષરૂપતયા વા દશનારૂપેણ યજ્યન્તે इत्यर्थः । પ્રજ્ઞાપ્યન્તે-મેદકથનેનાર્યાયન્તે, પ્રસ્પ્યન્તે-મેદાનાં સ્વરૂપકથનને પ્રચ્યાયન્તે । તથા-દર્શ્યન્તે-ઉપમાનમાગ્રપ્રદર્શનેન પ્રકટીક્રિયન્તે, યથા 'ગૌરિવ ગત્યઃ' इत्यादि । નિદર્શ્યન્તે-હેતુદૃષ્ટાન્તોપદર્શનેન સ્પષ્ટતરી ક્રિયન્તે । ઉપદર્શ્યન્તે-ઉપનય નિગમનામ્યા નિ શક્ત શિષ્યશુદ્ધૌ સ્થાપ્યન્તે । તાન ભાવાન તદા-તસ્મિન્કાળે, પ્રતીત્ય સાદિ સપર્યવસિતમ્, પ્રજ્ઞાપકોપયોગસ્વરપ્રયત્નાસનમેદાત્ પ્રતિસમયમન્યથા ચાન્યથા ચ મવનાદિતિ માવ । ક્ષાયોપશમિક માવ પુનઃ પ્રતીત્ય અનાદ્યપર્યવસિ

" નો ઉત્સર્પિણી નો અવસર્પિણી ચ પ્રતીત્ય અનાદિકમ્ અપર્યવસિતમ્ "

इन पदों द्वारा प्रकट की है ।

માવ કો અપેક્ષા સાદિ સાંતતા તથા અનાદિ અનતતા ગ્રહા ફસ પ્રકાર આતી છે કિ જો પરપરારૂપ સે જિન દેવોં દ્વારા પ્રજ્ઞસ જીવાદિક પદાર્થ વિવક્ષિત કિસી તીર્થકર આદિ દ્વારા પૂર્વાદ્ આદિ જિસ સમય મેં સામાન્ય વિશેષરૂપ સે કથિન કિયે જાતે હેં, મેદકથનપૂર્વક સમજાયે જાતે હેં, મેદોં કા સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરતે દૃષ્ટ પતલાયે જાતે હેં, તથા ઉપમાન ઉપમેય ભાવપુરસ્સ્વર સ્પષ્ટરૂપ સે ક્ષલકા દિયે જાતે હેં, ઔર હેતુ, દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સમર્થિત કિયે જાતે હેં, તથા ઉપનય એવં નિગમન દ્વારા શિષ્ય કી બુદ્ધિ મેં દૃઢતરરૂપ સે સ્થાપિત કર દિયે જાતે હેં ઉસ સમય ઉન પદાર્થોં કી પ્રરૂપણા કરનેમેં પ્રજ્ઞાપક કે ઉપયોગ, સ્વર, પ્રયત્ન, એવં આસન આદિ ભાવોમેં મેદ આજાને કે કારણ તથા પ્રતિસમયમેં ઉન પ

અપર્યવસિય (નો ઉત્સર્પિણી નો અવસર્પિણી ચ પ્રતીત્ય અનાદિકમ્ અપર્યવસિતમ્) આ પદો દ્વારા પ્રગટ કરી છે

ભાવની અપેક્ષાએ સાદિ સાંતતા તથા અનાદિ અનતતા અહીં આ રીતે આવે છે કે જે પરપરારૂપે જિનદેવો દ્વારા પ્રજ્ઞસ જીવાદિક પદાર્થ વિવક્ષિત કોઈ તીર્થકર આદિ દ્વારા પૂર્વાદ્ આદિ જે સમયમાં સામાન્ય વિશેષરૂપે કહેવાય છે, મેદકથન સહિત સમજાવાય છે, મેદોં સ્પષ્ટ કરીને બતાવાય છે, તથા ઉપમાન ઉપમેય ભાવપૂર્વક સ્પષ્ટરૂપે પ્રકાશિત કરાય છે, અને હેતુ, દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સમર્થિત કરાય છે, તથા ઉપનય અને નિગમન દ્વારા શિષ્યની બુદ્ધિમાં દૃઢતર રીતે સ્થાપવામાં આવે છે ત્યારે તે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરવામાં પ્રજ્ઞાપકના ઉપયોગ, સ્વર, પ્રયત્ન અને આસન આદિ ભાવોમાં મેદ આવી જવાને કારણે તથા પ્રતિસમયે પદાર્થોમાં પણ પરિવર્તન થતું રહેતું હોવાથી

તમ્ , પ્રવાહરૂપેણ ક્ષાયોપશમિકભાવસ્ય અનાદ્યપર્યવસિતત્વાત્ । યદ્વા-અત્ર ચતુર્મઙ્ગિકા-સાદિસપર્યવસિત ૧, સાદ્યપર્યવસિત ૨, અનાદિસપર્યવસિતમ્ ૩, અનાદ્યપર્યવસિતમ્ ૪ । તત્ર પ્રથમમઙ્ગપ્રદર્શનાયાદ-‘અહવા૦’ ઇત્યાદિ । અથવા-ભવસિદ્ધિકસ્ય=ભવ-સિદ્ધિકો મવ્યસ્તસ્ય શ્રુત=સમ્યક્શ્રુત સાદિક સપર્યવસિત ચ, સમ્યક્ત્વલામે તદુત્પત્તેઃ, પુનર્મિધ્યાત્વપ્રાપ્તૌ કેવલોત્પત્તૌ ષા તદ્વિનાશાત્ । દ્વિતીયસ્તુ મઙ્ગશૂન્ય;

દાર્થોર્મે ભી પરિવર્તન હોતા રહને કે કારણ સમ્યક્શ્રુતમે સાદિ માંતતા હોતી હૈ, ઔર પ્રવાહરૂપ સે અનાદિ ઔર અપર્યવસિતરૂપ ક્ષાયોપશમિક ભાવ કો લેકર સમ્યક્શ્રુતમે અનાદિ અનતતા હોતી હૈ । અથવા યહાં ચતુર્મઙ્ગી ભી ઘનતી હૈ, જો ઇસ પ્રકાર સે હૈ-૧ સાદિમાત, ૨ સાદિ અનંત, ૩ આનાદિ સાત તથા ૪ અનાદિ અનત । પ્રથમ ભગ કિસ પ્રકાર ઘટિત હોતા હૈ યહ સુત્રકાર કહતે હૈ-‘અહવા૦’ ઇત્યાદિ । જો જીવ ભવસિદ્ધિક (એક ભવસે અથવા અનેક ભવો સે સિદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરનેવાળા) હૈ ઉસમે સમ્યક્શ્રુત કી ઉત્પત્તિ સમ્યક્ત્વ કે લાભ હોને પર હોતી હૈ, ઇસ અપેક્ષા સમ્યક્શ્રુત કી પ્રારમ્ભતા ઘઠાં આતી હૈ, તથા જય ઘહ મિધ્યાત્વ-દશામે આ જાતા હૈ, અથવા કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ સે વિશિષ્ટ બન જાતા હૈ તો ઇમ અવસ્થામે સમ્યક્શ્રુત ઘહા નહીં રહતા-ઉસકા ઉસમે અભાવ હો જાતા હૈ, ઇમલિયે ઇસ રૂપસે સમ્યક્શ્રુત કા ઘઠા અત માન લિયા જાતા હૈ । યહ પ્રથમ ભગ હૈ ૧ । દ્વિતીયમઙ્ગ શૂન્ય હૈ, કારણ વાહે મિધ્યા

સમ્યક્શ્રુતમા સાદિ સાતતા હોય છે, અને પ્રવાહરૂપે અનાદિ અને અપર્યવસિત રૂપ ક્ષાયોપશમિક ભાવને લીધે સમ્યક્શ્રુતમા અનાદિ અનતતા હોય છે અથવા અહીં ચતુર્ભંગી પણ બને છે જે આ પ્રમાણે છે-(૧) સાદિ સાત (૨) સાદિ અનંત (૩) અનાદિ સાત તથા (૪) અનાદિ અનંત. પ્રથમ ભગ ઠેવી રીતે ઘટિત થાય છે તે સૂચકાર કહે છે-“અહવા૦” ઇત્યાદિ

જે જીવ ભવસિદ્ધિક (એક ભવે અથવા અનેક ભવે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનાર) છે તેનામાં સમ્યક્શ્રુતની ઉત્પત્તિ સમ્યક્ત્વનો લાભ થતા થાય છે, એ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતની પ્રારમ્ભતા ત્યાં આવે છે, તથા બ્યારે તે મિધ્યાત્વ દશામાં આવી જાય છે, અથવા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિથી વિશિષ્ટ બની જાય છે ત્યારે એ અવસ્થામાં ત્યાં સમ્યક્શ્રુત રહેતું નથી, તેનો તેનામાં અભાવ ઘઈ જાય છે, તે કારણે તે રૂપે સમ્યક્શ્રુતનો ભાં અત માની લેવાય છે આ પહેલો ભગ છે (૧)

નહિ સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાશ્રુત યા સાદિ ભૂત્યા અપર્યવસિત સમયતિ, મિથ્યાત્વપ્રાપ્તૈ
 કેવલોત્પત્તૌ યા નિયમેન સમ્યક્શ્રુતસ્ય વિનાશાત્ । મિથ્યાશ્રુતસ્યાપિ ચ સાદેરવશં
 કાલાન્તરે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તૌ તસ્ય પર્યવસિતત્વાત્ । તૃતીયમગ્રસ્તુ મિથ્યાશ્રુતાપેક્ષયા
 ધોધ્ય-અભ્યસ્યાનાદિમિથ્યાદૃષ્ટેર્મિથ્યાશ્રુતમનાદિ મયતિ, સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તૌ ચ
 તદપયાતીતિ સપર્યવસિતં મયતિ । અથ ચતુર્થમગ્રમુદર્શયતિ-‘અમવસિદિયસ્સ૦’
 ઇત્યાદિ । અમવસિદિયસ્ય=અમવસિદિવિષયોઽમવ્યસ્તસ્ય શ્રુત-મિથ્યાશ્રુતમ્, અના

શ્રુત હો યા સમ્યક્શ્રુત હો, પેસા કોઈ મી શ્રુત નહીં હૈ જો સાદિ હોકર
 અપર્યવસિત હો જાય । સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાત્વ કી પ્રાપ્તિ હોને પર, અથવા
 કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિ હોને પર નિયમ સે નષ્ટ હો જાતા હૈ । મિથ્યાશ્રુત
 મી જીવ કો જય સમ્યક્શ્રુત પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ તય ચલા જાતા હૈ ૨ ।
 તૃતીયમગ્ર મિથ્યાશ્રુત કી અપેક્ષા જાનના ચાહિયે, જેસે કોઈ અનાદિ
 મિથ્યાદૃષ્ટિ અભ્યજીવ કો જયતક સમ્યક્ત્વ કા લાભ નહીં હુઆ હૈ તથા-
 તક ઉસકે સાથ લગા હુઆ મિથ્યાશ્રુત અનાદિ હી માના ગયા હૈ, પરન્તુ
 જ્યો હી હસ આત્મા કે સમકિત હો જાતા હૈ તો વહ મિથ્યાશ્રુત નષ્ટ હો
 જાતા હૈ । હસ અપેક્ષા અનાદિ સાત વહ તૃતીય મગ્ર બન જાતા હૈ ૩ ।
 અથ ચતુર્થમગ્ર કહતે હૈ-‘અમવસિદિયસ્સ૦’ ઇત્યાદિ । જો અમભ્ય જીવ
 હુઆ કરતે હૈ ઉનકા મિથ્યાશ્રુત અનાદિ અનત હુઆ કરતા હૈ, કારણ-
 હન અમભ્ય જીવોમૈં કિસી મી સમયમૈં સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણો કા લાભ
 નહીં હોતા હૈ અતઃહસ અપેક્ષા મિથ્યાશ્રુત કી હનમૈં અનાદિતાકે સાથ ૨

બીજે ભગ શૂન્ય છે, કારણ કે ભલે મિથ્યાશ્રુત હોય કે સમ્યક્શ્રુત
 હોય, પણ જોવું કેઈ શ્રુત નથી જે સાદિ હોવા છતાં અપર્યવસિત થઈ અથ
 સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થતાં, અથવા કેવળજ્ઞાન પેદા થતાં નિયમથી જ
 નાશ પામે છે જ્યારે જીવને સમ્યક્શ્રુત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મિથ્યાશ્રુત પણ
 વ્યભ્યુ બાય છે (૨) ત્રીજે ભગ મિથ્યાશ્રુતની અપેક્ષાએ સમજવો, જેમકે કેઈ
 અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ભવ્ય જીવને જ્યાં સુધી સમ્યક્ત્વનો લાભ થયો નથી ત્યાં
 સુધી તેને લાગેલું મિથ્યાશ્રુત અનાદિ જ માનવામાં આવ્યું છે, પણ જોવું તે
 આત્માને સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે કે તરત જ તે મિથ્યાશ્રુત નાશ પામે છે તે
 અપેક્ષાએ જો ત્રીજે ભગ અનાદિ સાત બની બાય છે (૩) હવે ચોથા ભગ
 કહે છે-“અમવસિદિયસ્સ૦” ઇત્યાદિ જે અભવ્યજીવ હોય છે તેમજ મિથ્યા
 શ્રુત અનાદિ અનત હોય છે; કારણ કે તે અભવ્ય જીવોમાં કેઈ પણ સમયે
 સમ્યક્ત્વ આદિ શુદ્ધોનો લાભ થતો નથી. તેથી તે અપેક્ષાએ તેમનામાં મિથ્યાશ્રુતની

ધર્પયવસિત તસ્ય સદૈવ સમ્યક્ત્વાદિગુણહીનત્વાત્ । एषा चतुर्भङ्गिका यथा श्रुतस्यो-
क्ता, तथा मतेरपि द्रष्टव्या, मतिश्रुतयोर्न्यानुगतत्वात्, परत्विह श्रुतमेव प्रकान्त,
ततસ્त्वस्यैव चतुर्भङ्गी प्रदर्शिता ।

નનુ તૃતીયમન્ત્રે ચતુર્થમન્ત્રે વા શ્રુતસ્યાનાદિમાત્ર ઉક્ત સ ચ કિં જઘન્યઃ, ઉત
મધ્યમઃ, આહોભિત્ ઉત્કૃષ્ટઃ ? इति ।

જન્યતે—જઘન્યો મધ્યમો વા નતૂત્કૃષ્ટઃ, યતસ્તસ્યેદ માનમિત્યાહ—
सन्वागासपएसग्गं सन्वागासपएसेहिं अणतगुणिय पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ” इति
सर्वाकाशप्रदेशाग्र=सर्वं च तत् आकाशं च सर्वाकाश-लोकालोकाकाशमित्यर्थः तस्य

અનતતા મી સુઘટિત હો જાતી હૈ ૪ । यह चतुर्भङ्गी जिस प्रकार सामा-
न्यरूप से श्रुतमें घटितकर यतलाई गई है उसी प्रकार से मतिज्ञानमें भी
घटित कर लेना चाहिये, कारण मति और श्रुत ये दोनों साथ २ ही जीवोंमें
रहते हैं परन्तु फिर भी यहां पर श्रुतज्ञान का प्रकरण चल रहा है अतः
उसीमें यह चतुर्भङ्गी प्रदर्शित करनेमें आई हैं ।

यहां कोई शका करता है—तृतीयमगमें अथवा चतुर्थमंगमें श्रुतमें
जो अनादिता प्रकट करनेमें आई है वह जघन्यरूप से है या मध्यमरूप
से है अथवा उत्कृष्ट रूप से है ?

उत्तर—श्रुतकी अनादिता उत्कृष्टरूप से नहीं है किन्तु वह जघन्य
एवं मध्यमरूप से है, क्योंकि इसका मान इस प्रकार है—

“सन्वागासपएसग्गं सन्वागासपएसेहिं अणतगुणियपज्जवग्गक्खर
निप्फज्जइ” तात्पर्य यह है कि सर्वाकाश से लोकाकाश और अलोका-

અનાદિતાની સાથે સાથે અનતતા પણ સુઘટિત થઈ બાધ છે (૪) આ ચતુ
ર્ભંગી જે પ્રકારે સામાન્યરૂપે શ્રુતમાં ઘટિત કરી બતાવાઈ છે એજ પ્રકારે મતિ
જ્ઞાનમાં પણ ઘટિત કરી લેવી, કારણ કે જીવોમાં મતિ અને શ્રુત સાથે જ રહે
છે, છતાં પણ અહીં શ્રુતજ્ઞાનનું પ્રકરણ બાકી છે તેથી તેમાં જ આ ચતુર્ભંગી
દર્શાવવામાં આવી છે

અહીં કોઇ શકા કરે છે કે—તૃતીયભગમાં અને ચતુર્થભગમાં શ્રુતમાં જે
અનાદિતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે, તે જઘન્યરૂપે છે કે મધ્યમરૂપે છે કે
ઉત્કૃષ્ટરૂપે છે ?

ઉત્તર—શ્રુતની અનાદિતા ઉત્કૃષ્ટરૂપે નથી પણ તે જઘન્ય અને મધ્યમ
રૂપે છે, કારણ કે તેનું માન (પ્રમાણ) આ પ્રમાણે છે—

“સન્વાગાસપસગ્ગા સન્વાગાસપસેહિં અણતગુણિય પજ્જવગ્ગક્કર
નિપ્પજ્જઈ” તાત્પર્ય એ છે કે સર્વોકાશથી લોકાકાશ અને અવલોકાકાશ, એ બન્નેને

પ્રદેશઃ=નિર્વિભાગા ભાગા; સર્વાકાશપ્રદેશાસ્તેષામગ્ર-પરિમાણ, સર્વાકાશપ્રદેશૈઃ, અનન્તગુણિતમ્-અનન્તશોગુણિતમ્, એકૈકસ્મિન્નાકાશપ્રદેશેઽનન્તાગુરુલઘુપર્યાયામા યાત્, પર્યાયામ્રાક્ષર=પર્યાયપરિમાણામ્-અક્ષર-નિષ્પન્નતે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ મવતીત્યર્થ' । હ્રમગ્ર યોગ્યમ્-સર્વાકાશપ્રદેશપરિમાણ સર્વાકાશપ્રદેશૈરનન્તશોગુણિત યાવત્ પરિમાણ મવતિ, તાવત્ પરિમાણ સર્વાકાશપ્રદેશપર્યાયાણામગ્ર-પરિમાણ મવતિ । એકૈકસ્મિન્ આકાશપ્રદેશે યાનન્તોઽગુરુલઘુપર્યાયાસ્તે સર્વેઽપિ એકમ પિ ણ્ડિતા યાવન્તો મવેયુઃ, એતાયત્પ્રમાણ ચાક્ષર મવતિ । શ્વ સ્તોરુત્વાદ્ ધમાસ્તિકા યાદય' સાક્ષાત્ મૂલે નોક્તા । અર્થતસ્તુ તેઽપિ ઘૃષીતા એવ । અયમર્થ'-સર્વદ્રવ્ય

કાશ, હન દોનોં કા ગ્રાણ હુઆ હૈ । હમ સર્વાકાશ કે જો નિર્વિભાગ ભાગ હૈં ઉનકા નામ પ્રદેશ હૈ । હન પ્રદેશોં કે પરિમાણ કા નામ અગ્ર હૈ । હસ તરત્ 'સર્વાકાશ પ્રદેશામ્રમ' હમ પદકા "સમસ્ત આકાશકે પ્રદેશોં કા પરિમાણ" જેસા વાચ્યાર્થ હોતા હૈ । યહ સમસ્ત આકાશ કે પ્રદેશોંકા પરિમાણ સમસ્ત આકાશ કે પ્રદેશોં સે અનતગુણિત કરને પર પર્યાયામ્રાક્ષર-પર્યાયપરિમાણ અક્ષર નિષ્પન્ન હોતા હૈ, કારણ એક ૨ આકાશ કે પ્રદેશ પર અનત ૨ અગુરુલઘુ પર્યાયોં કા સદ્વાચ માના ગયા હૈ । હસ તરત્ સમસ્ત આકાશ કે પ્રદેશોંકી પર્યાયોં કા યહ પરિમાણ નિકલ આતા હૈ । ઓર હતના હી પ્રમાણ અક્ષર કા વતલાયા ગયા હૈ । વાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ એક ૨ આકાશકે પ્રદેશ ઉપર જિતનીં મીં અગુરુલઘુ પર્યાયે હૈં ષે સપ એકમ્ર જોડલી જાને પર જિતના ઉનકા પ્રમાણ આવે ઉતના હી પ્રમાણ અક્ષર કા હૈ । યદ્યપિ સૂત્રમેં સૂત્રકારને આકાશ

મઠલુ કહેલ છે આ સર્વાકાશના જે નિર્વિભાગ ભાગ છે તેમનું નામ પ્રદેશ છે એ પ્રદેશોના પરિમાણનું નામ અગ્ર છે આ રીતે "સર્વાકાશ પ્રદેશામ્રમ્" આ પદને "સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોનો પરિમાણ" એવો વાચ્યાર્થ થાય છે આ સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોનો પરિમાણ સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોથી અનત ગણે કરતા પર્યાયામ્રાક્ષર-પર્યાયપરિમાણ અક્ષર નિષ્પન્ન થાય છે, કારણ કે એક એક આકાશના પ્રદેશ પર અનત અનંત અગુરુલઘુ પર્યાયોનો સમાવેશ માનવામાં આવ્યો છે આ રીતે સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોની પર્યાયોનું આ પરિમાણ નીકળે છે અને એટલું જ પ્રમાણ અક્ષરનું બતાવવામાં આવ્યું છે તેનું તત્પર્ય છે કે એક એક આકાશના પ્રદેશ ઉપર જેટલી અગુરુલઘુ પર્યાયો છે તે બધી એકઠી કરતા જેટલું તેમનું પ્રમાણ આવે એટલું જ પ્રમાણ અક્ષરનું છે

દેશાગ્ર સર્વદ્રવ્યપ્રદેશૈરનન્તગુણિત યાવત્ પરિમાણ મવતિ તાવત્ પરિમાણ સર્વદ્રવ્ય-
પર્યાય પરિમાણ, એતાવત્ પરિમાણ ચાક્ષર મવતિ । તદપિ ચાક્ષરં ત્રિધા—જ્ઞાનમ્,
અકારાદિ વર્ણજાત ચ । ઉભયત્રાપ્યર્યેપ્યક્ષરશબ્દમટ્ટચેરુહસ્વાત્, દ્વિવિધમપિ ચેહ
શૃણ્વતે વિરોધામાવાત્, ઇતિ ।

નત્તુ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણમક્ષર મવતીત્યુક્ત, તથાક્ષરશબ્દેન જ્ઞાનમકારાદિ વ-
ર્ણજાત ચેત્યુભયં શૃણ્વતે ઇતિ યદુક્ત તથોપપદ્યતે, તથાહિ—યદ્યપિ જ્ઞાન સર્વદ્રવ્યપર્યાય
પદકા હી સાક્ષાત્ ઉપાદાન ક્રિયા હૈ—ધર્માસ્તિકાય આદિકા નહીં સો
હસકા કારણ યત્ત હૈ કિ યે આકાશ કી અપેક્ષા સ્તોક હૈં, પરન્તુ અર્થત
સૂત્રકારને ધર્માસ્તિકાય આદિ કા બી ગ્રહણ ક્રિયા હી હૈ । હસ અપેક્ષા
અર્થ કી સગતિ હસ પ્રકાર હોતી હૈ—સમસ્ત દ્રવ્યોં કૈ પ્રદેશોં કા પરિ-
માણ ઉનકૈ સમસ્ત પ્રદેશોં સે અનન્તગુણિત હૈ, ઓર હતના હી પરિમાણ
ઉન સમસ્ત દ્રવ્યોં કી પર્યાયોં કા આતા હૈ । હસ તરહ સમસ્ત દ્રવ્યોં કી
જિતની પર્યાયે હૈં ઉતના પ્રમાણ એક અક્ષર કા યતલાયા ગયા હૈં । યદ્યપિ
સમસ્ત દ્રવ્યોં કા પર્યાય પ્રમાણ એક અક્ષર કા પ્રમાણ કહા ગયા હૈ, ફિર
બી જ્ઞાન ઓર અકાર આદિ વર્ણ સમૂહ કૈ મેદ સે અક્ષર દો પ્રકાર કા
બી કહા હૈ । અક્ષર કૈ યે દોનોં હી પ્રકાર યહા ગૃહીત હુએ હૈં । હસમેં
કોઈ વિરોધ નહીં આતા હૈ ।

શંકા—જ્ઞાન ઓર અકાર આદિવર્ણ કૈ મેદ સે જો આપને અક્ષર

એ કે સૂત્રકારે સૂત્રમાં આકાશપદનું જ પ્રત્યક્ષ ઉપાદાન કયું છે, ધર્માસ્તિકાય
આદિનું નહીં તો તેનું કારણ એ છે કે તેઓ આકાશની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ છે,
પણ અર્થત સૂત્રકારે ધર્માસ્તિકાય આદિને પણ શ્રદ્ધણું કરેલ છે એ અપેક્ષાએ
અર્થની સગતતા આ પ્રમાણે થાય છે—સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોનું પરિમાણ
તેમના સમસ્ત પ્રદેશોથી અનન્તગણુ છે, અને એટલું જ પરિમાણ તે સમસ્ત
દ્રવ્યોની પ્રયાથોનું આવે છે આ રીતે સમસ્ત દ્રવ્યોની એટલી પ્રયાથો છે
એટલું પ્રમાણ એક અક્ષરનું બતાવવામાં આવ્યું છે એ કે સમસ્ત દ્રવ્યોનું
પર્યાય પ્રમાણ એક અક્ષરનું પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યું છે તો પણ જ્ઞાન અને
અકાર આદિ વર્ણસમૂહના લેહથી અક્ષર બે પ્રકારના કહ્યા છે અક્ષરના એ
બન્ને પ્રકાર અહીં શ્રદ્ધણું કરવામાં આવ્યા છે તેમાં કોઈ વિશેષ આવતો નથી.

શંકા—જ્ઞાન અને અકાર આદિ વર્ણના લેહથી આપે બે અક્ષર શબ્દ

પરિમાણ સમવતિ, યતો જ્ઞાનમિદાવિશેષોક્ત્યા સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણતુલ્યતામિ-
ધાનાત્ પ્રક્રમાદ્ વા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત્યત, તથા સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ ઘટતે એવં ।
તથાદિ=વાવન્તો જગતિ રુપિ દ્રવ્યાણામરુપિ દ્રવ્યાણાં વા યે ગુરુલઘુપર્યાયાસાન્
સર્વાનપિ ભગવાન્ સાક્ષાત્ કરતલકનિઘ્નુક્તાફલમિવ કવલાલોકેન પ્રતિક્ષણમશ્વસે
ક્રતે । યેન સ્વભાવેનૈક પર્યાય જાનાતિ, તે નૈવ સ્વભાવેન પર્યાયાન્તર ન જાનાતિ
તયોઃ પર્યાયયોરેકસ્વમસન્તેઃ તથાદિ-ઘટપર્યાયપરિચ્છેદન સ્વભાવ યદ્ જ્ઞાન, તદ્

શબ્દ દ્વારા દ્વિવિધ અક્ષર કા સૂત્રમાં ગ્રહણ હુઆ પતલાયા છે સો યદ્ જ્ઞાન
સમક્ષમાં નહીં આતી, કારણ અકારાદિ અક્ષરમાં સર્વદ્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણતા
કા વિરોધ આતા છે । જ્ઞાનમાં યદ્ જ્ઞાન ઘટ સકતી છે, કારણ જ્ઞાન સે
અન્ય મતિ આદિ જ્ઞાનો કા ગ્રહણ ન હોકર પ્રકરણવશ કેવલજ્ઞાન કા
હી જય ગ્રહણ હોગા તો ઉસ અપેક્ષા ઉસમાં યદ્ સર્વ દ્રવ્યપર્યાય પ્રમા
ણતા ઘટિત હોનેમાં કોઈ યાવા નહીં આતી હે, કારણ-જગતમાં રુપિદ્રવ્યો
કી તથા અરૂપીદ્રવ્યો કી જિતની મી ગુરુલઘુપર્યાયે એવં અગુરુલઘુપર્યાયે
હે ઉન સય કો કેવલજ્ઞાની ભગવાન્ સાક્ષાત્ કરતલ મેં રલે હુએ મોતી
કે સમાન કેવલજ્ઞાનરુપ આલોક સે પ્રતિક્ષણ જાનતે ઔર દેલ્લતે હે ।
અય હસ કેવલજ્ઞાનરુપ આલોક મેં સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા હસ પ્રકાર
ઘટ જાતી હે કિ પ્રમુ જય જિસ સ્વભાવ સે ણક પર્યાય કો-જાનતે હે
ઉસી સ્વભાવ સે દૂસરી પર્યાય કો નહીં જાનતે હે, કિન્તુ ઉસ સમય

દ્વારા દ્વિવિધ અક્ષરનુ સૂત્રમાં ગ્રહણ થયેલ થયોન્તુ છે જે વાત સમજવામાં
આવતી નથી, કારણ કે અકાર આદિ અક્ષરમાં સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતાનો
વિશેષ નહે છે જ્ઞાનમાં જે વાત બધેબેસતી થતી નથી કારણ કે જ્ઞાનથી
અન્ય મતિ આદિ જ્ઞાનોનુ ગ્રહણ ન થતા પ્રકરણવશ કેવલજ્ઞાનનુ જ જે ગ્રહણ
થયે તે તે અપેક્ષાજે આ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા ઘટાવવામાં કોઈ સુસ્કેલી
નહતી નથી, કારણ કે જગતમાં રૂપીદ્રવ્યોની તથા અરૂપીદ્રવ્યોની જેટલી ગુરુ
લઘુ પર્યાયો અને અગુરુલઘુ પર્યાયો છે તે બધીને કેવલજ્ઞાની ભગવાન પ્રત્યક્ષ
હૃદયેથી જાણેલ થાતી સમાન કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ બાંધે
અને દેખે છે હવે તે કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ બાંધે અને દેખે
છે હવે તે કેવલજ્ઞાનરૂપ આલોકમાં સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા આ પ્રકારે
ઘટિત થાય છે કે પ્રમુ બ્યારે જે સ્વભાવથી એક પર્યાયને બાંધે છે જેવ
સ્વભાવથી બીજી પર્યાયને બાંધતુ નથી, પણ ત્યારે તેને બાંધવામાં સિન્ન

યદા પટપર્યાયપરિચ્છેદન કુર્યાત્, તદા પટપર્યાયસ્યાપિ ઘટપર્યાયરૂપતાપચિ' સ્યાત્
અન્યથા-તસ્ય તત્પરિચ્છેદકત્વાનુપપત્તે', તથારૂપસ્વભાવાત્ । તતો યાવન્ત' પરિ-
ચ્છેદ્યાઃ પર્યાયાસ્તાવન્તઃ પરિચ્છેદકાજ્ઞાનપર્યાયાસ્તસ્ય કેવલજ્ઞાનસ્ય સ્વભાવા
વિજ્ઞેયા' । સ્વભાવાશ્ચ પર્યાયા' । તસ્માત્ પર્યાયાનધિકૃત્ય સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણં
જ્ઞાનમુપપદ્યતે, પરંતુ યદકારાદિક ઘર્ણજાત તત્ કથં સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ મવિ-
તુમર્હતિ, ઘર્ણપર્યાયરાશે' સર્વદ્રવ્યપર્યાયાનામનન્તતમે ભાગે વર્તમાનત્વાદિતિ ચેત્ ૧,

ઉસકો જાનને મેં મિશ્ર સ્વભાવતા આજાતી હૈ । યદિ એસા નહીં માના
જાતા હૈ તો ફિર એક સ્વભાવાધિગત હોને સે ઉન દોનોં મેં એકત્વાપસિ
કા પ્રસંગ હોગા । ઘટ પ્રયાય કો જાનને કે સ્વભાવલા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન ઉસી
સ્વભાવ દ્વારા યદિ પટપર્યાય કો જાનેગા તો પટપર્યાય મેં ઘટપર્યાયરૂપતા
કે આને મેં બાધક હી કૌન હો સકતા હૈ । યદિ એસા નહીં હોગા તો ફિર
ઉસકે દ્વારા પટપર્યાય કા અધિગમ હો હી નહીં સકેગા, હસલિયે યહ
અવશ્ય માનના પડતા હૈ કિ જગત મેં જિતને પરિચ્છેદ્ય-પદાર્થ હૈ-પર્યાયે
હૈ-ઉત્તની હી ઉન્હે જાનને ઘાલી ઉસ જ્ઞાન કી પર્યાયે હૈ । યે સમસ્તપર્યા-
યે ઉસ કેવલજ્ઞાન કી સ્વભાવમૂલ પર્યાયે હૈ । હસલિયે પર્યાયોં કી અપેક્ષા
સમસ્તદ્રવ્યોં કી પર્યાયોં કે પ્રમાણાનુસાર જ્ઞાનમેં સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા
આજાતી હૈ । પરન્તુ જો અકાર આદિ ઘર્ણ સમૂહ હૈ ઉસમેં સર્વદ્રવ્ય
પર્યાય પ્રમાણતા કેસે આ સકતી હૈ, કારણ જો ઘર્ણ પર્યાયરાશિ હૈ શ્રેષ્ઠ
સર્વદ્રવ્યપર્યાયોં કે અનતતમભાગમેં વર્તમાન કહી ગઈ હૈ ।

સ્વભાવતા આવી જાય છે ને એમ માનવામાં ન આવે તો એક સ્વભાવા
ધિગત હોવાથી તે બન્નેમા એકત્વ આપતિને પ્રસંગ આવશે. ઘટ પર્યાયને
બહુવાના સ્વભાવવાળો તે જાની એજ સ્વભાવ દ્વારા ને પટ પર્યાયને બહુથે
પટ પર્યાયમાં ઘટ પર્યાયરૂપતા આવવામાં બાધક જ હોવા થઈ શકે છે ને એમ
ન થાય તો પછી તેના દ્વારા પટપર્યાયની સમજણ પડી જ ન શકે, તે કારણે
એ અવશ્ય માનવું પડે છે કે જગતમા જેટલા પરિચ્છેદ્ય-પદાર્થ છે-પર્યાયો છે
એટલી જ તેને બહુનારી તે જાનની પર્યાયો છે એ સમસ્ત પર્યાયો તે કેવળ
જ્ઞાનની સ્વભાવમૂલ પર્યાયો છે તેથી પર્યાયોની અપેક્ષાએ સમસ્ત દ્રવ્યોની
પર્યાયોના પ્રમાણાનુસાર જ્ઞાનમાં સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણના આવી જાય છે પણ
જે અકાર આદિ વર્ણસમૂહ છે તેમાં સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા કેવી રીતે આવી
શકે છે, કારણ કે જે વર્ણપર્યાય રાશિ છે તે સર્વદ્રવ્ય પર્યાયોના અનતતમ
ભાગમાં વર્તમાન કહેવામાં આવી છે

ઉચ્યતે—અકારાદેરપિર્ણસ્ય સ્વપરપર્યાયમેન્મિશ્રતયા સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ તુલ્યત્વાદકારાદિર્ણજ્ઞાતમપિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ મવતીતિ ।

નન્ધકારાદર્ધર્ણસ્ય સ્વપરપર્યાયાપેક્ષયા સર્વદ્રવ્યપર્યાયરાશિતુલ્યતા કેન પ્રકારેષ મવતી ? તિ ચેત્,

ઉચ્યતે—ઈદં ‘અ, અ, અ,’ इत्यकार उदात्तोऽनुदात्त. स्वरित । स पुनरेकैको द्विधा—सानुनासिको निरनुनासिकश्चेत्यकारस्य परमेदा । एव इत्थो दीर्घप्लुतश्च । तदेवमष्टादशपरमेदान् केवलोऽकारो लभते । तथा—अन्यघर्णसहितोऽप्यकारोऽनेकान् भेदान् लभते । तथाहि—अकारेण संयुक्तोऽकारोऽष्टादशभेदान् लभते । एव स्वकारेण ।

ઉત્તર—ઠીક છે, પરન્તુ અકાર આદિ જો ઘર્ણ છે તેનાં સ્વ પર્યાય ઓર પરપર્યાય કી અપેક્ષા અનેક ભેદ હો જાતે છે, ફસલિયે તેનાં સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા સુઘટિત થોનેમાં કોઈ ઘાઘા નહીં આતી છે ।

શ્રુકા—અકાર આદિ ઘર્ણોમાં સ્વ ઓર પરપર્યાય કી અપેક્ષા સર્વ દ્રવ્યપર્યાય રાશિતુલ્યતા કૈસે ઘટતી છે ?

ઉત્તર—સુનો—અકાર—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત ઓર સ્વરિત કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા કહા હુઆ છે । ઉદાત્ત અકાર કે, અનુદાત્ત અકાર કે, ઓર સ્વરિત અકાર કે સાનુનાસિક ઓર નિરનુનાસિક, ફસ તરહ ઓર સી દો દો ભેદ કિયે ગયે છે । ફન છત્ર ભેદોં કે સી હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત એસે ઓર સી ત્રીન ત્રીન ભેદ હોતે છે । ફસ તરહ અકેલા અકાર અઠારહ પ્રકાર કા હો જાતા છે । ફસી તરહ અન્યઘર્ણો સે સમન્વિત હુઆ અકાર સી અનેક ભેદોં ચાલા બન જાતા છે । જૈસે—“ક” માં મિલા હુઆ “અ”

ઉત્તર—શ્રુકા બરાબર છે પણ અકાર આદિ જે વર્ણ છે તેમના પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક ભેદ થઈ જાય છે, તે કારણે તેમનામાં પણ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા સુઘટિત થવામાં કોઈ અડચણી નહીં

શ્રુકા—અકાર આદિ વર્ણોમાં સ્વ અને પર પર્યાયની અપેક્ષાએ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય રાશિતુલ્યતા કેવી રીતે ઘટાવી શકાય છે ?

ઉત્તર—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના એકથી અકાર ત્રણ પ્રકારના થાય છે ઉદાત્ત અકારના, અનુદાત્ત અકારના અને સ્વરિત અકારના સાનુનાસિક અને નિરનુનાસિક, આ રીતે બીજા પણ બે બે ભેદ પડે છે એ છ ભેદોના પણ હસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત એવાં બીજા પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે આ પ્રકારે એકલો અકાર અઠાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે અન્યવર્ણો સાથે ભેદાયેલ અકાર પણ અનેક ભેદોવાળો થઈ જાય છે જેમકે—“ક” માં મળેલા ‘અ’

एव यावत् हकारेण । एवमेकैक केवल व्यञ्जन सयोगे इव सजातीय विजातीय व्यञ्जन-
द्विक सयोगेऽपि । तथा स्वरान्तर सयुक्त तच्चद्वयञ्जनसहितोऽप्यनेकान् मेदान्
लभते । अपि चैकैकोऽप्युदात्तादिको मेदो वक्तुः स्वर विशेषादनेक मेदो भवति ।
वाच्यमेदादपि च समानवर्णश्रेणीकस्यापि शब्दस्य मेदो जायते । तथाहि-करशब्दो
हस्तरूपमर्थं येन स्वभावेन बोधयति, नहि तेनैव स्वभावेन किरणरूपमर्थम्, किंतु
स्वभावमेदेन । तथा-अकारोऽपि तेन तेन ककारादिना संयुज्यमानस्त तमर्थं

અઠારહ પ્રકાર કા ઘન જાતા હૈ, હસી પ્રકાર “ख” में मिला हुआ तथा
“ग” से लेकर “ह” तक मिला हुआ “अ” भी अठारह प्रकार का घन
जाता है । जिस तरह यह “अ” केवल एक २ व्यजनों के साथ मिलने
पर अनेक प्रकार का प्रकट किया गया है उसी प्रकार जब यह सजातीय
एव विजातीय दो दो व्यञ्जनो के साथ तथा स्वरान्तरसयुक्त उन २ व्यज-
नों के साथ मिलना है तब अनेक मेद बाला हो जाता है, यह जानना
आहिये-अधिक और क्या कहा जाय एक २ भी उदात्तादिक मेद वक्ता
के स्वरों के मेद से अनेक मेदवाला घन जाया करता है । वाच्यमेद से
भी समानवर्ण श्रेणी वाले शब्दमें भी मेद आ जाता है, जैसे ‘कर’ शब्द
जिस स्वभाव से हस्तरूप अर्थ का बोधन करता है उसी स्वभाव से वह
किरणरूप अर्थ का बोधन नहीं करता है, किन्तु स्वभाव मेद से ही करता
है । तात्पर्य कहने का यह है कि-करशब्द का अर्थ हाथ है, किरण है,
परन्तु जिस स्वभाव से ‘कर’ शब्द अपने हाथ रूप वाच्यार्थ का प्रतिपादन

અઠાર પ્રકારનો ધની બાય છે, એજ પ્રમાણે “ख”મા મળેલ તથા “ग”થી
લઈને “ह” સુધી મળેલો ‘अ’ પણ અઠાર પ્રકારનો ધર્મ બાય છે જે રીતે
આ ‘अ’ ફક્ત એક એક વ્યંજનની સાથે મળતા અનેક પ્રકારનો પ્રગટ કરે
છે એજ પ્રકારે બ્યારે તે સજાતીય અને વિજાતીય બંને વ્યંજનોની સાથે
તથા સ્વરાન્તર સયુક્ત તે તે વ્યંજનોની સાથે મળે છે ત્યારે અનેક લેદવાળો
ધર્મ બાય છે, એમ સમજવું વધારે શું કરેવું । એક એક પણ ઉદાત્તાદિક
લેદ બોલનારના સ્વરોના લેદથી અનેક લેદવાળો ધની બાય છે વાચ્યલેદથી
પણ સમાનવર્ણ શ્રેણીવાળા શબ્દમા પણ લેદ આવી બાય છે, જેમકે “हर”
શબ્દ જે સ્વાભાવથી હસ્તરૂપ અર્થનો બોધ કરે છે એજ સ્વાભાવથી તે કિરણ
રૂપ અર્થનો બોધ કરતો નથી, પણ સ્વાભાવ લેદથી જ કરે છે કરેવાનું
તાત્પર્ય એ છે કે-“हर” શબ્દનો અર્થ હાથ છે, કિરણ છે, પણ જે સ્વાભા
વથી “हर” શબ્દ પોતાના હાથરૂપ વાચ્યાર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે એજ

ધોષયન્ મિશ્રસ્વમાયો વેદિતઃ* । તે ચ સ્વમાયા અનન્તા ભવન્તિ, ઉચ્ચાર્યમાન-
શબ્દસ્ય પરમાણુદ્વયણુકાદિભેદેનાડનન્તત્વાત્ । ધ્વનેઃ તથા તથાડમિધાયકત્વપરિ-
ણામે સત્યેવ તત્તદર્થપ્રતિપાદયત્વાત્ । एते च सर्वेऽप्यकारस्य स्वपर्याया श्रेषास्तु
सर्वेऽपि घटादिपर्याया* परपर्याया* । ते च स्वपर्यायेभ्योऽनन्तगुणाः । परपर्याया
अप्यकारस्य सम्बन्धितया विज्ञेया*

કરતા હૈ उसी स्वभाव से यह किरणरूप अर्थका नहीं, कारण अपने २
वाच्यार्थ के प्रतिपादन करनेमें शब्दोंमें मिश्र २ स्वभावता मानी गई है ।
हमी तरह अकार भी मिश्र २ फकार आदि शब्दों के साथ संगत होकर
मिश्र २ स्वभाव से मिश्र २ अर्थों का प्रत्यायक होता है । इस तरह एक
ही अकेले अकारमें अनंत स्वभाव समाविष्ट हुए माने गये हैं । जो शब्द
उच्चरित होता है उसमें परमाणु तथा द्वयाणुक आदि के भेद से अनं
तता आती है । तात्पर्य इसका यह है कि शब्द पौंड्रलिक है, अतः पुद्गल-
जन्य इस शब्दमें परमाणुक द्वयाणुक आदि की मिश्रता से भिन्नता आती
है और यह मिश्रता अनंतरूपमें परिणत हो जाती है । इसी तरह पदार्थ
अनंत है और उन पदार्थों को प्रतिपादन करने का परिणाम ध्वनी-शब्द
में रहा हुआ है तभी जाकर वह उन २ पदार्थों का प्रतिपादन किया
करता है । इस तरह से समस्त अकार की निज पर्याये हैं तथा इनसे
मिश्र जो घटादि पर्याय हैं वे इस की पर पर्याय हैं । ये पर पर्याये अपनी

સ્વભાવથી તે કિરણરૂપ અર્થનું પ્રતિપાદન કરતો નથી, કારણ કે પોતપોતાના
વાચ્યાર્થનું પ્રતિપાદન કરવામાં શબ્દોમાં મિશ્ર મિશ્ર સ્વભાવતા માનવામાં આવી
છે એજ રીતે 'અકાર' પણ મિશ્ર મિશ્ર ઠકાર આદિ શબ્દોની સાથે સંગત
થઈને મિશ્ર મિશ્ર સ્વભાવથી ભિન્ન ભિન્ન અર્થોનો પ્રત્યાયક થાય છે આ
રીતે એકલા અકારમાંજ અનંત સ્વભાવનો સમાવેશ થયેલ મનાયો છે જે
શબ્દ બોલાય છે તેમાં પરમાણુ તથા દ્વયણુક આદિના ભેદથી અનંતતા આવે
છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે શબ્દ પૌંદ્રલિક છે તેથી પુદ્ગલજન્ય તે શબ્દમાં
પરમાણુ, દ્વયણુક આદિની ભિન્નતાથી ભિન્નતા આવે છે, અને તે ભિન્નતા
અનંતરૂપે પરિણમે છે આ રીતે પદાર્થ અનંત છે અને તે પદાર્થોનું પ્રતિ
પાદન કરવાનો પરિણામ ધ્વનિ-શબ્દમાં રહેલ છે ત્યારેજ જઈને તે, તે તે
પદાર્થોનું પ્રતિપાદન થયો કરે છે આ રીતે સમસ્ત અકારની પોતાની પર્યાય છે
તથા તેમનાથી ભિન્ન જે ઘટાદિ પર્યાય છે એ તેની પરપર્યાય છે એ પર-

નનુ ये स्वपर्यायास्ते तस्य सम्यन्धिना भवन्तु, ये तु परपर्यायास्ते भिन्नव
स्त्वाश्रयत्वात् कथं तस्य सम्यन्धिनः स्थिति चेत् ?

उच्यते—इह द्विधा सम्यन्धो भवति, अस्तित्वेन नास्तित्वेन च । तत्रास्तित्वेन
सम्यन्धः स्वपर्यायै सह भवति, यथा—घटस्य रूपादिभि नास्तित्वेन सवन्धः
परपर्यायै. सह भवति तेषां तत्रासमवात् । यथा—घटावस्थायां मृत्पिण्डाकारेण

पर्याયોં સે અનંતગુણી હે. સ્વપર્યાયે જિસ પ્રકાર અકાર કી સઘઘી
માન જાતી હૈ ઉસી પ્રકાર પર પર્યાયેં બી હસકી સઘઘી માની ગઈ હે. ।

શકા—યહ તો ઠીક હૈ કિ અકાર કી જિતની બી નિજ પર્યાયેં હે
બે સય હસકી સઘઘી માની જાવેં—પર જો પરપર્યાયેં હે બે હસકી સઘઘી
કૈસે માની જા સકતી હે ? । કારણ—યે પરપર્યાયેં મિલ્લ વસ્તુ કે સાથ રહી
હુઈ હોતી હે. । અતઃ ઉસીકી સઘઘી માની જાવેગી ?—

ઉત્તર—સઘઘ દો પ્રકાર સે હુઆ કરતા હૈ—અક અસ્તિત્વ મુલ્લ સે,
ઔર દૂસરા નાસ્તિત્વમુલ્લ સે । અસ્તિત્વમુલ્લ સે જો સઘઘ હોતા હૈ, વહ
અપની પર્યાયોં કે સાથ પર્યાયીકા હોતા હૈ । જૈસે રૂપાદિકોં કે સાથ ઘટ
કા હોતા હૈ । નાસ્તિત્વમુલ્લ સે જો સઘઘ હુઆ કરતા હૈ વહ પરપર્યાયોં કા
પર્યાયી કે સાથ હુઆ કરતા હૈ । કારણ યે પરપર્યાયેં ઉસમેં રહતી નહીં
હે. । જૈસે મિટી સે જઘ ઘટ ઘન કર તૈયાર હો જાતા હૈ, તય ઉસમેં પિણ્ડાકાર

પર્યાયો પોતાની પર્યાયોથી અનેકગણી છે સ્વપર્યાયો જેમ અકારની સઘઘી
માનવામા આવે છે એજ પ્રકારે પરપર્યાયો પણ તેની સઘઘી માનવામા
આવી છે

શકા—એ તો બરાબર છે કે અકારની જેઠલી સ્વપર્યાયો છે તે બધી
તેની સઘઘી બનાય, પણ જે પરપર્યાયો છે તે તેની સઘઘી કેવી રીતે માની
શકાય ? કારણ કે એ પરપર્યાયો બિન્ન વસ્તુની સાથે રહેલ હોય છે તેથી
તેની જ સઘઘી માની શકાશે.

ઉત્તર—સઘઘ બે રીતે થયા કરે છે—એક અસ્તિત્વમુખથી અને બીજો
નાસ્તિત્વમુખથી અસ્તિત્વમુખથી જે સઘઘ થાય છે તે સ્વપર્યાયોની સાથે
પર્યાયોનો હોય છે જેમ રૂપાદિકોની સાથે ઘડાનો હોય છે નાસ્તિત્વમુખથી
જે સઘઘ થયા કરે છે તે પરપર્યાયોનો પર્યાયોની સાથે થયા કરે છે કારણ
કે—તે પર્યાયો તેમા રહેલી નથી. જેમકે માટીમાંથી બ્યારે ઘડો તૈયાર થાય

પર્યાયિણ સહ સમ્યન્થો નાસ્તિત્વ સમ્યન્થેન । યતોઽસી પિઙ્ઘાકાર' પર્યાયસ્તસ્પતદાની
નાસ્તીતિ નાસ્તિત્વ સમ્યન્થેન સમ્યન્થ । અતઽપ્ય ય સ પરપર્યાય ઇતિ વ્યપદિશ્યતે ।
અન્યથા તસ્યાપિ તનાસ્તિત્વ સ્વીકારે સોઽપિ સ્વપર્યાય એવ સ્થાત્ ।

નતુ યે યત્ર ન ત્રિધન્તે તે કથ 'તસ્યે'—તિ વ્યપદિશ્યન્તે । ધન દરિદ્રસ્ત
નાસ્તીતિ 'ધન તસ્ય સમ્યન્થી'—તિ વ્યપદાદ્નુ ન શક્યમ્, અન્યથા પરપર્યાયસ્થાપિ
સમ્યન્થિત્વે લોઽન્યપદારાતિક્રમ પ્રસન્નઃ ? ઇતિ ચેન્ન,

યદિ નામ તે—પરપર્યાયા નાસ્તિત્વ સમ્યન્થમધિકૃત્ય 'તસ્યે'—તિ ન વ્યપ
પર્યાય નહીં રહતી હૈ । અતઃ ઉસ ઘટ કે સાથ પિઙ્ઘાકાર પર્યાય કા સંબંધ
નાસ્તિત્વમુલ્લ સે માના જાયગા । હસીલિયે વહ પિઙ્ઘાકાર પર્યાય પરપ
ર્યાય હોને સે નિજ પર્યાય નહીં હૈ । અન્યથા ઘટમેં ઉસકા અસ્તિત્વ હોને
સે વહ ઉસકી નિજપર્યાય માની જાવેગી । અતઃ વહ અવશ્ય સ્વીકાર
કરના ચાહિયે કિ પર્યાયોંકા સંબંધ પદાર્થમેં નાસ્તિત્વમુલ્લ સે હી
રહા કરતા હૈ ।

શકા—દરિદ્ર કે પાસ ધન જિસ પ્રકાર નહીં હોને સે વહ ઉસકા
સંબંધી નહીં કહા જાતા હૈ, ઉસી પ્રકાર જો જહા નહીં હૈ વહ ઉસકા સંબંધી
કૈસે કહા જા સકેગા ? પરપર્યાય પર પદાર્થમેં હોતી હૈ વહ વિવક્ષિત
પદાર્થ કી સંબંધી કૈસે માની જા સક્તી હૈ યદિ હસ પ્રકાર કા વ્યવહાર
હોને છો તો ફિર લોક વ્યવહાર કા હી અતિક્રમ કરના કહલાયેગા ।

ઉત્તર—પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થ કી સંબંધી હૈં હસકા તાત્પર્ય વહ

છે ત્યારે તેમાં પિઙ્ઘાકાર પર્યાય રહેતી નથી. તેથી તે ઘડાની સાથે પિઙ્ઘાકાર
પર્યાયને સંબંધ નાસ્તિત્વમુખથી માનવામાં આવશે. તે કારણે તે પિઙ્ઘાકાર
પર્યાય પરપર્યાય હોવાથી સ્વપર્યાય નથી નહીં તો ઘડામાં તેનું અસ્તિત્વ
હોવાથી તે તેની સ્વપર્યાય માનવામાં આવે તેથી જો અવશ્ય સ્વીકારવું બેઠકે
કે પરપર્યાયોના સંબંધ પદાર્થમાં નાસ્તિત્વમુખથી શક્ય કરે છે

શકા—જેમ દરિદ્રની પાસે ધન ન હોવાથી તે તેનો સંબંધી કહેવાતો
નથી એજ પ્રકારે જે બધાં નથી તે તેનું સંબંધી કેવી રીતે કહી શકાય ?
પરપર્યાય પર પદાર્થમાં હોય છે તે વિવક્ષિત પદાર્થની સંબંધી કેવી રીતે માની
શકાય, જે આ પ્રકારનો વ્યવહાર થવા લાગે તો પછી લોક વ્યવહારનો જ
અતિક્રમ કયો કહેવાય.

ઉત્તર—પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થની સંબંધી છે તેનું તાત્પર્ય એવું

દિશ્યન્તે, તર્હિ સામાન્યતો ન સન્વીતિ પ્રાપ્તમ્। તથા ચ તે સ્વરૂપેનાઽપિ ન મથેયુઃ, ન ચૈતદ્ દ્રષ્ટ શ્રુત વા તસ્માદવશ્ય તે નાસ્તિત્વ સમ્યન્ધમગ્નીકૃત્ય 'તસ્યે'—તિ વ્યપદેશ્યાઃ। ધનમપિ ચ નાસ્તિત્વ સમ્યન્ધમધિકૃત્ય 'દરિદ્રસ્યે'—તિ વ્યપદિશ્યતે એવ। તથા—' ધનમસ્ય દરિદ્રસ્ય ન વિધતે ' इति लोकरादः।

यदपि चोक्त 'तत् तस्ये'—ति व्यपदेष्टु न शक्यमिति, तत्रापि तदस्तित्वेन तस्येति व्यपदेष्टु न शक्य, न तु नास्तित्वेनापि। ततो न कश्चित् लौकिक व्यवहारातिक्रमः।

नहीं है कि वे उसमें अस्तित्व मुख से संघटित हैं। यह शका तो उचित उस समय मानी जाती कि जब उसे विवक्षित पदार्थमें अस्तित्वमुख से संघटित की जाती। यहा तो ऐसा कहा जाता है कि—पदार्थमें एक दूसरे पदार्थ की पर्यायों का जो इतरेतराभाव—अन्योन्याभाव रूप से संघट है वह वहा नास्तित्वमुख से है। यदि नास्तित्वमुख से वे परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की संघटी हैं तो इसमें क्या आपत्ति हो सकती है। यदि नास्तित्व के संघटसे वे पर पर्यायें विवक्षित पदार्थ की संघटी न मानी जावे तो इसका तात्पर्य यह होता है कि ये सामान्यरूप से भी अस्तित्व विशिष्ट नहीं हैं। इस तरह स्वरूपतः भी इनका कोई अस्तित्व नहीं धन सकेगा। नास्तित्व संघट से धन भी दरिद्र का संघटी माननेमें कोई बाधा नहीं है। ऐसा व्यपदेश होता ही है। नास्तित्व संघट से धन दरिद्रव्यक्ति का है इसका तात्पर्य यही है कि दरिद्र के पास धन नहीं है।

નથી કે તેઓ તેમાં અસ્તિત્વમુખથી સંઘટિત છે આ શકા તો ત્યારે થોડા બનાય કે બ્યારે તેને વિવક્ષિત પદાર્થમાં અસ્તિત્વમુખથી સંઘટિત કરવામાં આવે. બહીં તો એવું કહેવામાં આવે છે કે—પદાર્થમાં એક બીજા પદાર્થની પર્યાયોના જે ઇતરેતરા ભાવ રૂપે સંઘટ છે તે ત્યાં નાસ્તિત્વમુખથી છે એ નાસ્તિત્વમુખથી તે પર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સંઘટી હોય તો તેમાં શી સુશ્કેલી હોઈ શકે છે? એ નાસ્તિત્વના સંઘટથી તે પર પર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સંઘટી બનાય નહીં તો તેનું તાત્પર્ય એ થાય છે કે તેઓ સામાન્ય રૂપ પણ અસ્તિત્વ વિશિષ્ટ નથી આ રીતે સ્વરૂપથી પણ તેમનું કોઈ અસ્તિત્વ બની શકશે નહીં નાસ્તિત્વ સંઘટથી ધનને પણ દરિદ્રનું સંઘટી માનવામાં કોઈ વાધા નથી. એવો વ્યપદેશ હોય છે જ નાસ્તિત્વ સંઘટથી ધન દરિદ્ર વ્યક્તિનું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે દરિદ્રની પાસે ધન નથી. આ રીતે પર

નન્તુ નાસ્તિત્વમભાવરૂપમ્, અભાવઃ સ્વરૂપશૂન્યસ્તેન સહ કથ્ય સમ્બન્ધઃ, ચ
ન્યસ્ય સકલશક્તિ વિશિષ્ટતયા સમ્બંધશતેરભાવાત્ ।

અન્યથા—યદિ પરપર્યાયાણાં સત્ર નાસ્તિત્વ, તર્હિ નાસ્તિત્વેન સહ સમ્બન્ધો
મન્વતુ, પરપર્યાયૈસ્તુ કથ્ય સમ્બન્ધઃ ? । ઘટં પટાભાવેન સયદ્ ઇતિ ન પટેનાપિ
સહ સમ્બન્ધો મન્વિતુમર્હતિ, તથા પ્રતીતેરભાવાત્ ? ।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वमयं से विवक्षित पदार्थ की संबंधी हैं
इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि ये उसमें नहीं हैं । “परपर्यायें विवक्षित
पदार्थ की हैं” इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो
कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है । शास्त्र भी तो यही कहते हैं
कि अस्तित्व मुग्व से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं ऐसा व्यापदेश
नहीं हो सकता है । परन्तु नास्तित्वमुग्व से वहा उनका व्यपदेश होनेमें
कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है ।

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોતા હૈ । અભાવ કા તાત્પર્ય હોતા હૈ
સ્વરૂપશૂન્યતા । તો ફિર પદાર્થ કા હમ સ્વરૂપશૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વ કૈ સાથ
સંબધ કૈસે પન સકતા હૈ । કયોં કિ શૂન્યમેં સકલ શક્તિ કી વિકલતા
હોને સે સંબધ સ્થાપિત કરને કી શક્તિ કા સદ્ભાવ માના હી કૈસે જા
સકતા હૈ । દસરી બાત ઇક યહ બી હૈ કિ “વિવક્ષિત પદાર્થમેં પરપર્યા-
યોંકા નાસ્તિત્વ હૈ” હસ પ્રકાર કૈ કથનમેં યહી ફલિતાર્થ નિકલતા હૈ કિ
પદાર્થ કા ઊન પર્યાયાં કૈ સાથે સંબધ નહીં હૈ કિન્તુ નાસ્તિત્વ કૈ સાથ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સંબધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સંબધી છે તેનુ તાત્પર્ય પણ
એજ છે કે એ તેમાં નથી “પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે” આ રૂપે
તેમનો વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, એમ જે કહેવુ છે તેમાં કોઈ આપત્તિ નથી.
શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વઅનુબધી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે
એવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વઅનુબધી ત્યાં તેવો વ્યપદેશ
થવામાં કોઈ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનુ તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા
તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સંબધ કેવી રીતે
બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમાં સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સંબધ
સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? બીજી
એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમાં પરપર્યાયોનુ નાસ્તિત્વ છે આ
પ્રકારના ઠકનમાં એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે
સંબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે “ઘટ પરાભવથી સંબધ

ઉચ્યતે—અયુક્તમેતત્, સમ્યગ્ વસ્તુત્ત્વાપરિજ્ઞાનાત્ । તથાહિ—નાસ્તિત્વ નામ તેન તેન રૂપેણાઽભવનમિષ્યતે, તથા તેન તેન રૂપેણાઽભવન વસ્તુપરમસ્તતો નૈકાન્તેન તદ્દન્યરૂપમિતિ ન સદ્ સમ્બન્ધાભાવઃ । તદપિ ચ તેન રૂપેણાઽભવન ત ત પર્યાયમપેક્ષ્ય ભવતિ, નાન્યથા । તથાહિ—યો યો ઘટાદિગત' પર્યાયસ્તેન તેન રૂપેણ છે । જૈસે—“ ઘટ પરામાવ સે સંયદ્ધ હૈ ” હસ પ્રકાર કે ઘાઁચ્યાર્થ મેં યહ તાત્પર્ય ઘોઁ હી નિકલ સક્તા હૈ કિ ઘટ પટ કે સાથ સંયંધિત હૈં । કિન્તુ ઘટ પટામાવ સે હી યુક્ત હૈ, પટ સે નહીં, યહી યોધ હોતા હૈ । હસી પ્રકાર પરપર્યાયોં કા અમાવ વિષક્ષિત પદાર્થ મેં હૈ હસકા ખી યહી તાત્પર્ય નિકલતા હૈ કિ પરપર્યાયોં કા અમાવ હી વિષક્ષિત પદાર્થ કે સાથ સંયંધ હૈ—પરપર્યાયોં નહીં ।

ઉત્તર—વસ્તુત્ત્વ કા સમીચીન પરિજ્ઞાન નહીં હોને સે યહ શકા ફી ગઈ હૈ । જય નાસ્તિત્વ કા “ ઉસ ઉસ રૂપ સે નહીં હોના ” એસા તાત્પર્ય હૈ તો ફિર યહ વસ્તુ કા હી નિજધર્મ હૈ । નિજધર્મ જો હોતા હૈ યહ ઇકાન્તત શૂન્યરૂપ નહીં હોતા હૈ । હસ તરહ નાસ્તિત્વ કે સાથ સંયંધ હોને મેં કોઈ વિરોધ નહીં હૈ । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ શકાકાર ને “ નાસ્તિત્વ ” કા તાત્પર્ય “ સ્વરૂપશૂન્ય ” માનકર જો ઉસકા પદાર્થ કે સાથ સંયંધામાવ સ્થાપિત કિયા યા ઉસકા યહાં યહ ઉત્તર દિયા ગયા હૈ । નાસ્તિત્વ કા ભાવ સ્વરૂપશૂન્યતા નહીં હૈ કિન્તુ ઉસ ઉસ રૂપ

છે ” આ પ્રકારના વાઁચ્યાર્થના ઁ તાત્પર્ય થોડું જ નીકળે છે કે ઘટ (ઘટો) પટની સાથે સંબંધિત છે, પણ ઘટ પટાભાવથી જ યુક્ત છે, પટથી નહીં, ઁજ બોધ થાય છે ઁજ પ્રકારે પરપર્યાયોના અભાવ વિવક્ષિત પદાર્થનાં છે ઁનુ પણ ઁજ તાત્પર્ય નીકળે છે કે પરપર્યાયોના અભાવ જ વિવક્ષિત પદાર્થની સાથે સંબંધ છે—પરપર્યાયો નહીં

ઉત્તર—વસ્તુત્ત્વનુ સંપૂર્ણ પરિજ્ઞાન ન હોવાથી આ શકા ઉઠાવવામાં આવી છે ઁ નાસ્તિત્વનુ ” તે તે રૂપે ન હોવું ” ઁવુ તાત્પર્ય છે તો ઁ વસ્તુનો જ ચોતાનો ધર્મ છે જ ચોતાનો ધર્મ હોય છે તે ઁકાન્તત શૂન્યરૂપ હોતો નથી આ રીતે નાસ્તિત્વની સાથે સંબંધ હોવામાં કોઈ વિરોધ નથી. તેવું તાત્પર્ય ઁ છે કે શકાકારે “ નાસ્તિત્વ ” નુ તાત્પર્ય “ સ્વરૂપશૂન્ય ” માનીને તેનો પદાર્થની સાથે જ સંબંધાભાવ સ્થાપિત કર્યો હતો તેનો બહી આ ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે નાસ્તિત્વનો અર્થ સ્વરૂપશૂન્યતા નથી પણ “ તે તે

નનુ નાસ્તિત્વમભાવરૂપમ્, અભાવઃ સ્વરૂપશૂન્યસ્તેન સહ કથ્ય સમ્બન્ધઃ, શૂન્યસ્ય સફળશક્તિ વિચલ્લતયા સમ્બધશતેરભાગાત્ ।

અન્યથા—યદિ પરપર્યાયાણાં તથા નાસ્તિત્વ, તર્હિ નાસ્તિત્વેન સહ સમ્બન્ધો ભવતુ, પરપર્યાયૈસ્તુ કથ્ય સમ્બન્ધઃ ? । ઘટ' પટાભાવેન સમ્બદ્ધ ઇતિ ન પટેનાપિ સહ સમ્બદ્ધો ભવિતુમર્હતિ, તથા પ્રતીતેરભાગાત્ ? ।

હસી તરફ પરપર્યાયે નાસ્તિત્વમપ્યથા સે વિવક્ષિત પદાર્થ કી સંબધી હૈ હસકા ખી તાત્પર્યાર્થ યહી હૈ ફિ યે ઉસમેં નહીં હૈ । “પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ” હસ રૂપસે ઉનકા વ્યાપદેશ નહીં હો સકતા હૈ, તેસા જો કહના હૈ સો હસમેં કોઈ આપત્તિ નહીં હૈ । શાસ્ત્ર ખી તો યહી કહતે હૈ ફિ અસ્તિત્વ મુખ્ય સે પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ એસા વ્યાપદેશ નહીં હો સકતા હૈ । પરન્તુ નાસ્તિત્વમુખ્ય સે વહા ઉનકા વ્યપદેશ હોનેમેં કોઈ લૌકિક વ્યવહાર કા અતિક્રમ નહીં હોતા હૈ ।

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોતા હૈ । અભાવ કા તાત્પર્ય હોતા હૈ સ્વરૂપશૂન્યતા । તો ફિર પદાર્થ કા હસ સ્વરૂપશૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વ કે સાથ સંબધ કૈસે થન સકતા હૈ । ક્યોં ફિ શૂન્યમેં સકલ શક્તિ કી વિકલતા હોને સે સંબધ સ્થાપિત કરને કી શક્તિ કા સદ્ભાવ માના હી કૈસે જા સકતા હૈ । દુસરી યાત એક યહ ખી હૈ ફિ “વિવક્ષિત પદાર્થમેં પરપર્યાયોંકા નાસ્તિત્વ હૈ” હસ પ્રકાર કે કથનમેં યહી ફલિતાર્થ નિકલતા હૈ ફિ પદાર્થ કા ઉન પર્યાયાં કે સાથે સંબધ નહીં હૈ કિન્તુ નાસ્તિત્વ કે સાથ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સબધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનું તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમા નથી. “પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે” આ રૂપે તેમને વ્યપદેશ થઈ શકતો નથી, એમ જે કહેવું છે તેમાં કોઈ આપત્તિ નથી. શાસ્ત્રી પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઈ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યા તેવો વ્યપદેશ થવામાં કોઈ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી.

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનું તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સબધ કેવી રીતે બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમાં સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સબધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? ખીલ એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમા પરપર્યાયોનું નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના ઠપનમાં એજ દ્વિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે “ઘટ પરાભવથી સબધ

ઉચ્ચતે—અયુક્તમેતત્, સમ્યક્ વસ્તુતત્ત્વાપરિજ્ઞાનાત્ । તથાહિ—નાસ્તિત્વ નામ તેન તેન રૂપેણાઽમવનમિપ્યતે, તથ્થ તેન તેન રૂપેણાઽમવન વસ્તુધર્મસ્તતો નૈકાન્તેન ત્વદ્શૂન્યરૂપમિતિ ન સદ્ સમ્બન્ધામાવ. । તદપિ ષ તેન રૂપેણાઽમવન ત ત પર્યાયમપેક્ષ્ય મયતિ, નાન્યથા । તથાહિ—યો યો ઘટાદિગત પર્યાયસ્તેન તેન રૂપેણ હૈ । જૈસે—“ ઘટ પરામાવ સે સંયદ્ધ હૈ ” હસ પ્રકાર કે શાચ્યાર્ય મેં યહ તાત્પર્ય ધોરે હી નિકલ સકતા હૈ ફિ ઘટ પટ કે સાથ સંબંધિત હૈં । કિન્તુ ઘટ પટામાવ સે હી યુક્ત હૈ, પટ સે નહીં, યહી યોધ હોતા હૈ । હસી પ્રકાર પરપર્યાયોં કા અમાવ વિવક્ષિત પદાર્થ મેં હૈ હસકા ખી યહી તાત્પર્ય નિકલતા હૈ ફિ પરપર્યાયોં કા અમાવ હી વિવક્ષિત પદાર્થ કે સાથ સયધ હૈ—પરપર્યાયોં નહીં ।

ઉત્તર—વસ્તુતત્ત્વ કા સમીચીન પરિજ્ઞાન નહીં હોને સે યહ શકા કી ગઈ હૈ । જય નાસ્તિત્વ કા “ ઉસ ઉસ રૂપ સે નહીં હોના ” એસા તાત્પર્ય હૈ તો ફિર યહ વસ્તુ કા હી નિજધર્મ હૈ । નિજધર્મ જો હોતા હૈ યહ ઇકાન્તત શૂન્યરૂપ નહીં હોતા હૈ । હસ તરહ નાસ્તિત્વ કે સાથ સંબંધ હોને મેં કોઈ વિરોધ નહીં હૈ । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ ફિ શકાકાર ને “ નાસ્તિત્વ ” કા તાત્પર્ય “ સ્વરૂપશૂન્ય ” માનકર જો ઉસકા પદાર્થ કે સાથ સંબધામાવ સ્થાપિત કિયા થા ઉસકા યહા યહ ઉત્તર દિયા ગયા હૈ । નાસ્તિત્વ કા માવ સ્વરૂપશૂન્યતા નહીં હૈ કિન્તુ ઉસ ઉસ રૂપ

છે” આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમાં એ તાત્પર્ય થોડું જ નીકળે છે કે ઘટ (ઘટો) પટની સાથે સંબંધિત છે, પણ ઘટ પટાભાવથી જ મુક્ત છે, પટથી નહીં, એજ બોધ થાય છે એજ પ્રકારે પરપર્યાયોના અભાવ વિવક્ષિત પદાર્થમાં છે એવું પણ એજ તાત્પર્ય નીકળે છે કે પરપર્યાયોના અભાવ જ વિવક્ષિત પદાર્થની સાથે સંબધ છે—પરપર્યાયો નહીં

ઉત્તર—વસ્તુતત્ત્વનું સંપૂર્ણ પરિજ્ઞાન ન હોવાથી આ શકા ઉદ્ભવવામાં આવી છે એ નાસ્તિત્વનું “ તે તે રૂપે ન હોવું ” એવું તાત્પર્ય છે તો એ વસ્તુનો જ ચોતાનો ધર્મ છે એ ચોતાનો ધર્મ હોય છે તે એકાન્તત. શૂન્યરૂપ હોતો નથી આ રીતે નાસ્તિત્વની સાથે સંબધ હોવામાં કોઈ વિરોધ નથી. તેવું તાત્પર્ય એ છે કે શકાકારે “ નાસ્તિત્વ ” નું તાત્પર્ય “ સ્વરૂપશૂન્ય ” માનીને તેનો પદાર્થની સાથે એ સંબધાભાવ સ્થાપિત કર્યો હતો તેનો અહીં આ ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે નાસ્તિત્વનો અર્થ સ્વરૂપશૂન્યતા નથી પણ “ તે તે

નનુ નાસ્તિત્વમમાયરૂપમ્, અમાયથ સ્વરૂપશૂન્યસ્તેન મદ કય સમ્બન્ધ', શૂન્યસ્ય સકલશક્તિ વિશ્લતયા સમ્બધશયતેરમાયાત્ ।

અન્યથ—યદિ પરપર્યાયાણાં સથ નાસ્તિત્વ, તર્હિ નાસ્તિત્વેન સદ સમ્બન્ધો ભવતુ, પરપર્યાયૈસ્તુ કય સમ્બન્ધ ? । ઘટ પટામાયેન સયદ્ ઇતિ ન પટેનાપિ સદ સમ્બન્ધો મચિતુમર્હતિ, તથા પ્રતીતેરમાયાત્ ? ।

હસી તરહ પરપર્યાયે નાસ્તિત્વસંબધ સે વિવક્ષિત પદાર્થ કી સંબધી હૈ હસકા ખી તાત્પર્યાર્થ યહી હૈ કિ યે ઉસમેં નહીં હૈ । “પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ” હસ રૂપસે ઉનકા વ્યાપદેશ નહીં હો સકતા હૈ, જેસા જો કહના હૈ મો હસમેં કોઈ આપત્તિ નહીં હૈ । શાસ્ત્ર ખી તો યહી કહતે હૈ કિ અસ્તિત્વ મુખ સે પરપર્યાયે વિવક્ષિત પદાર્થ કી હૈ જેસા વ્યાપદેશ નહીં હો સકતા હૈ । પરન્તુ નાસ્તિત્વમુખ સે વહા ઉનકા વ્યપદેશ હોનેમેં કોઈ લૌકિક વ્યવહાર કા અતિક્રમ નહીં હોતા હૈ ।

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોતા હૈ । અભાવ કા તાત્પર્ય હોતા હૈ સ્વરૂપશૂન્યતા । તો ફિર પદાર્થ કા હસ સ્વરૂપશૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વ કે સાથ સબધ કૈસે થન સકતા હૈ । ક્યોં કિ શૂન્યમેં સકલ શક્તિ કી વિકલતા હોને સે સંબધ સ્થાપિત કરને કી શક્તિ કા સદ્ભાવ માના હી કૈસે જા સકતા હૈ । દુસરી યાત ંક યહ ખી હૈ કિ “વિવક્ષિત પદાર્થમેં પરપર્યાયોંકા નાસ્તિત્વ હૈ” હસ પ્રકાર કે કથનમેં યહી ફલિતાર્થ નિકલતા હૈ કિ પદાર્થ કા ઉન પર્યાયાં કે સાથે સબધ નહીં હૈ કિન્તુ નાસ્તિત્વ કે સાથ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સંબધી વિવક્ષિત પદાર્થની સંબધી હે તેનુ તાત્પર્ય પણ જોજ હે કે જો તેમાં નથી. “પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની હે” આ રૂપે તેમનો વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, જોમ જે કહેવુ હે તેમાં કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ જોજ કહે હે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની હે જોવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યાં તેવો વ્યપદેશ થવામાં કોઈ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય હે અભાવનુ તાત્પર્ય હે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સંબધ કેવી રીતે બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમાં સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સંબધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? બીજી જોઈ વાત જો પણ હે કે વિવક્ષિત પદાર્થમાં પરપર્યાયોનુ નાસ્તિત્વ હે આ પ્રકારના કથનમાં જોજ ફલિતાર્થ નીકળે હે કે પદાર્થનો જો પર્યાયો સાથે સંબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે હે જોમકે “ઘટ પરબાવથી સંબધ

તથા ચાત્ર પ્રયોગ.—યદનુપલબ્ધૌ યસ્યાનુપલબ્ધિઃ સ તસ્ય સમ્બન્ધી । યથા ઘટસ્ય રૂપાદય* । ઘટાદિ પર્યાયાનુપલબ્ધૌ ધાકારસ્ય ન યથાવસ્થિત સ્વરૂપેણોપલબ્ધિરિતિ તે તસ્ય સમ્બન્ધિન* ।

ન ધાયમસિદ્ધો હેતુઃ, ઘટાદિ પર્યાયરૂપપ્રતિયોગ્યપરિજ્ઞાનાત્ તદમાષાત્મક-સ્પાકારસ્ય તત્ત્વતો જ્ઞાતૃત્વાયોગાત્ ।

મેં તમી હો સકતા હૈ કિ જય ઉસમેં પર કે-ઘટાદિ પર્યાયોં કે-અમાવ કા યોધ હો । જય તક હનકા ઉનમેં અમાવ કા યોધ નહીં હોગા તથ તક અકાર કા વાસ્તવિકરૂપ સે પરિજ્ઞાન નહીં હો સકેગા । હસ તરહ અકાર કા યથાર્થયોધ હોને કે લિયે ઘટાદિ પર્યાયોં કા યોધ હોના આવશ્યક હૈ । હસ દૃષ્ટિ સે ઘટાદિ પર્યાય ખી અકાર કે સર્વધી હૈ એસા કહા જાતા હૈ ।

યહા પ્રયોગ હસ પ્રકાર હૈ-જિસકી અનુપલબ્ધિ હોને પર જિસકી અનુપલબ્ધિ હોતી હૈ, વહ ઉસકા સર્વધી હોતા હૈ-જૈસે રૂપાદિક કી અનુપલબ્ધિ હોને પર ઘટ કી અનુપલબ્ધિ હોતી હૈ । હસી પ્રકાર સે ઘટાદિપર્યાયોં કી અનુપલબ્ધિ મેં અકાર કી યથાવસ્થિતરૂપ સે ઉપલબ્ધિ નહીં હોતી હૈ હસલિયે વે ઉસકી સર્વધિની હૈ એસા માના જાતા હૈ । હસ અનુમાન પ્રયોગ મેં હેતુ અસિદ્ધ નહીં હૈ કારણ ઘટાદિપર્યાયરૂપ જો પ્રતિયોગી પદાર્થ હૈ વહ જયતક પરિજ્ઞાત નહીં હો જાતા હૈ જયતક ઉસકે અમાવરૂપ અકાર કા તત્ત્વતઃ જ્ઞાન નહીં હો સકતા હૈ । હસલિયે યહ

જ યદ શકે છે કે બ્યારે તેમા પરના-અગાદિ પર્યાયોના-અભાવનો બોધ થાય બ્યારે સુધી તેમનામાં તેમના અભાવનો બોધ નહીં થાય ત્યા સુધી આઠ રતુ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઈ શકશે નહીં આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે બગાદિ પર્યાયોના બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સર્વધી છે એમ કહેવામાં આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે-જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનું સર્વધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘટાની અનુપલબ્ધિ હોય છે; એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમાં અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સર્વધિની છે એમ માનવામાં આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમાં હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તે બ્યાં સુધી પરિજ્ઞાત થઈ જતો નથી ત્યાં સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનું તત્ત્વતઃ જ્ઞાન થઈ શકતું નથી તે

પરપર્યાયા ન મથેયુસ્તર્હિ 'અકારસ્ય સ્વપર્યાયા' ' ' इति न व्यपदिश्येरन्, परा
पेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात् । तत स्वपर्यायव्यपदेशकारणतया तेषु परपर्याया
स्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति व्यपदिश्यते । २ ।

અપિ ચ — સર્વે વસ્તુ પ્રતિનિયતસ્વભાવ, પ્રતિનિયતસ્વમાવતા ન પ્રતિયોગ્યમા
લાત્મકતાનિવંધના । તતો યાગ્રશ્ચ પ્રતિયોગિવિજ્ઞાન મયતિ, તાવન્નાધિકૃત વસ્તુ
તદભાવાત્મક તત્ત્વતો જ્ઞાતુ શક્યતે । તથા ચ સતિ ઘટાદિ પર્યાયાણામપિ અમાત્ર
પ્રતિયોગિત્વાત્ તદવિજ્ઞાન યાવદ્ મવતિ તાવન્નાધિકૃત વસ્તુ તદભાવાત્મક પરિ
જ્ઞાતમિતિ નાકારો યથાત્મનાઽવગન્તુ શક્યતે, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्याया

यदि वे परपर्याये न हों तो ये अकार की स्वपर्याये हैं ऐसा व्यपदेश
ही नहीं हो सकेगा । कारण स्व व्यपदेश परापेक्ष है । इसलिये पर्यायों
में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्याये भी उस विवक्षित पदार्थ
की उपयोगी हैं अतः उनमें "तस्य" ऐसा व्यपदेश होता है ॥ २ ॥

फिर भी—ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्व
भाव वाली हैं । और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ
के अभाव को लेकर ही आई हुई है । इसलिये यह भ्रुव सत्य है कि
वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के
लिये प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये । तभी जाकर विवक्षित
वस्तु में "प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है" ऐसा कहा जा
सकता है ।

और भी "अकार की ये निज पर्याये हैं" ऐसा बोध अकार पर्यायों

છે ત્યારે જ 'સ્વ' ની શોધા છે એ એ પરપર્યાયો ન હોત તે એ આકારની
સ્વપર્યાયો છે એવો વ્યપદેશ જ થઈ શકત નહી કારણ કે સ્વ વ્યપદેશ
પરાપેક્ષ છે તે કારણે પર્યાયોમાં સ્વ વ્યપદેશતુ કારણ હોવાથી એ પરપર્યાયો
પણ તે વિવક્ષિત પદાર્થને ઉપયોગી થાય છે, તેથી તેમનામાં "તસ્ય" એવો
વ્યપદેશ થાય છે ॥ ૨ ॥

વળી સસારની બેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી પ્રતિનિયત સ્વભાવવાળી છે.
અને એ પ્રતિનિયત સ્વભાવતા તેમનામાં પ્રતિયોગી પદાર્થના અભાવને લીધે જ
આવેલી છે તે કારણે એ બ્રુવ સત્ય છે કે વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં પ્રતિનિયત
છે એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજવાને માટે પ્રતિયોગી પદાર્થનું જ્ઞાન હોવું બેઈએ.
ત્યારે જ વિવક્ષિત વસ્તુમાં "પ્રતિયોગી પદાર્થનો અભાવ રહેલ છે" એમ
ઠઠી શકાય છે

વળી—"અકારની એ સ્વપર્યાયો છે" એવો બીજા અકાર પર્યાયોમાં ત્યારે

તથા ધાત્ર પ્રયોગ-—યદનુપલબ્ધૌ યસ્યાનુપલબ્ધિઃ સ તસ્ય સમ્બન્ધી । યથા ઘટસ્ય રૂપાદયઃ । ઘટાદિ પર્યાયાનુપલબ્ધૌ ધાકારસ્ય નયથાવસ્થિત સ્વરૂપેણોપલબ્ધિરિતિ તે તસ્ય સમ્બન્ધિનઃ ।

ન ધાયમસિદ્ધો હેતુઃ, ઘટાદિ પર્યાયરૂપપ્રતિયોગ્યપરિજ્ઞાનાત્ તદમાવાત્મક-સ્થાકારસ્ય તત્ત્વતો જ્ઞાતત્વાયોગાત્ ।

મેં તમી હો સકતા હૈ કિ જય ઉસમેં પર કે-ઘટાદિ પર્યાયોં કે-અભાવ કા ધોષ હો । જય તક इनका उनमें अभाव क़ा धोष नहीं होगा तय तक अकार क़ा वास्तविकरूप से परिज्ञान नहीं हो सकेगा । इस तरह अकार क़ा यथार्थધોष होने के लिये घटादि पर्यायों क़ा धोष होना आवश्यक हॆ । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के संबन्धी हॆँ ऐसा कहा जाता हॆ ।

यह प्रयोग इस प्रकार हॆ-जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती हॆ, वह उसका संबन्धी होता हॆ-जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती हॆ । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि में अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नहीं होती हॆ इसलिये वे उसकी संबन्धिनी हॆँ ऐसा माना जाता हॆ । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नहीं हॆ कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ हॆ वह जयतक परिज्ञात नहीं हो जाता हॆ जयतक उसके अभावरूप अकार क़ा तत्त्वतः ज्ञान नहीं हो सकता हॆ । इसलिये यह

જ શર્થ શકે છે કે જ્યારે તેમ પરના-ઘટાદિ પર્યાયોના-અભાવનો બોધ થાય જ્યાં સુધી તેમનામા તેમના અભાવનો બોધ નહીં થાય ત્યાં સુધી આઠ શ્વ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન યદ શકશે નહીં આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે ઘટાદિ પર્યાયોનો બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ આકારની સંબન્ધી છે જોમ કહેવામા આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે-જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનું સંબન્ધી ક્ષેત્ર છે જેમકે સ્પર્શિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા મટાની અનુપલબ્ધિ ક્ષેત્ર છે, જોજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમા આકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સંબન્ધિની છે જોમ માનવામા આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તેજ્યાં સુધી પરિજ્ઞાત યદ જતો નથી ત્યાં સુધી તેના અભાવરૂપ અકારશ્વ તત્ત્વતઃ જ્ઞાન યદ શક્ય નથી તે

પરપર્યાયા ન મળેયુસ્તર્થિ 'અકારસ્ય સ્વપર્યાયાઃ' इति न व्यपदिश्यन्, परा
पेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात् । ततः स्वपर्यायव्यपदेशाकारणतया तेषां परपर्याया
स्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति व्यपदिश्यते । २ ।

अपि च — सर्वे यस्तु प्रतिनियतस्वभाव, प्रतिनियतस्वभावता च प्रतियोग्यमा-
वात्मकतानिवन्धना । ततो यावत् प्रतियोगिविज्ञान भवति, तावन्नाधिकृत वस्तु
तदभावात्मक तत्त्वतो ज्ञातुं शक्यते । तथा च सति घटादि पर्यायाणामपि अभाव
प्रतियोगित्वात् तदविज्ञान यावद् भवति तावन्नाधिकृत वस्तु तदभावात्मक परि-
ज्ञातमिति नाकारो यथात्मनाऽवगन्तुं शक्यते, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्याया-
यदि चे परपर्याये न हों तो ये अकार की स्वपर्याये हैं ऐसा व्यपदेश
ही नहीं हो सकेगा । कारण स्व व्यपदेश परापेक्ष है । इसलिये पर्यायों
में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्याये भी उस विवक्षित पदार्थ
की उपयोगी हैं अतः उनमें "तस्य" ऐसा व्यपदेश होता है ॥ २ ॥

फिर भी—ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्व-
भाव वाली हैं । और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ
के अभाव को लेकर ही आई हुई है । इसलिये यह ध्रुव सत्य है कि
वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के
लिए प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये । तभी जाकर विवक्षित
वस्तु में "प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है" ऐसा कहा जा
सकता है ।

और भी "अकार की ये निज पर्याये हैं" ऐसा बोध अकार पर्यायों

છે ત્યારે જ 'સ્વ' ની શોધા છે એ એ પરપર્યાયો ન હોત તો એ આકારની
સ્વપર્યાયો છે એવો વ્યપદેશ જ થઈ શકત નહીં કારણ કે સ્વ વ્યપદેશ
પરાપેક્ષ છે તે કારણે પર્યાયોમાં સ્વ વ્યપદેશનું કારણ હોવાથી એ પરપર્યાયો
પણ તે વિવક્ષિત પદાર્થને ઉપયોગી થાય છે, તેથી તેમનામાં "તસ્ય" એવો
વ્યપદેશ થાય છે ॥ ૨ ॥

વળી સસારની બેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી પ્રતિનિયત સ્વભાવવાળી છે
અને એ પ્રતિનિયત સ્વભાવતા તેમનામાં પ્રતિયોગી પદાર્થના અભાવને લીધે જ
આવેલી છે તે કારણે એ ધ્રુવ સત્ય છે કે વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમાં પ્રતિનિયત
છે એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજવાને માટે પ્રતિયોગી પદાર્થનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ.
ત્યારે જ વિવક્ષિત વસ્તુમાં "પ્રતિયોગી પદાર્થનો અભાવ રહેલ છે" એમ
કહી શકાય છે

વળી—"આકારની એ સ્વપર્યાયો છે" એવો જોધ આકાર પર્યાયોમાં ત્યારે

તથા ષાત્ર પ્રયોગ.-યદનુપલબ્ધૌ યસ્યાનુપલબ્ધિઃ સ તસ્ય સમ્બન્ધી । યથા ઘટસ્ય રૂપાદય. । ઘટાદિ પર્યાયાનુપલબ્ધૌ ષાકારસ્ય ન યથાવસ્થિત સ્વરૂપેણોપલબ્ધિરિતિ તે તસ્ય સમ્બન્ધિન ।

ન ચાયમસિદ્ધો હેતુઃ, ઘટાદિ પર્યાયરૂપપ્રતિયોગ્યપરિજ્ઞાનાત્ તદમાવાત્મક-સ્પાકારસ્ય તત્ત્વતો જ્ઞાતત્વાયોગાત્ ।

મેં તમી હો સકતા હૈ કિ જય ઉસમેં પર કે-ઘટાદિ પર્યાયોં કે-અમાવ કા ઘોષ હો । જય તક इनका उनमें अभाव का घोष नहीं होगा तब तब अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नहीं हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थघोष होने के लिये घटादि पर्यायों का घोष होना आवश्यक है । इस दृष्टि से घटादि पर्याय मी अकार के संबंधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहा प्रयोग इस प्रकार है-जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका संबंधी होता है-जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि में अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नहीं होती है इसलिये वे उसकी संबन्धिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नहीं है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जयतक परिज्ञात नहीं हो जाता है जयतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नहीं हो सकता है । इसलिये यह

જ ચર્ચ શકે છે કે જ્યારે તેમા પરના-બગાદિ પર્યાયોના-અભાવનો ઘોષ થાય જ્યાં સુધી તેમનામાં તેમના અભાવનો ઘોષ નહીં થાય ત્યાં સુધી આઠ રત્ન વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઈ શકશે નહીં આ રીતે આકારનો યથાથ ઘોષ થવાને માટે બગાદિ પર્યાયોના ઘોષ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સબધી છે એમ કહેવામાં આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે-જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનું સબધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘટાની અનુપલબ્ધિ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમાં અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સબધિની છે એમ માનવામાં આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમાં હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તેજ્યાં સુધી પરિજ્ઞાત થઈ જતો નથી ત્યાં સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનું તત્ત્વતઃ જ્ઞાન થઈ શકતું નથી તે

તસ્માદ્ ઘટાદિપર્યાયા અપ્યક્ષારસ્ય સમ્યન્વિન ઇતિ સ્વપર્યાયાપેક્ષયાઞ્કારઃ
સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પરિમાણ' ।

एषमाकारादयोऽपि वर्णा सर्वे प्रत्येकं सर्वं द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः।
एव घटादिकमपि प्रत्येकं सर्वं वस्तु जात परिमाणीयं, न्यायस्य समानत्वात् । न
चैतदनापं, यत् उक्तमाचारात्—

“जे एग जाणइ, से सब्ब जाणइ । जे सब्ब जाणइ, से एग जाणइ ।”

अयमर्थ —य एकं वस्तु सर्वपर्यायै सह जानाति, स नियमेन सर्वं वस्तु
जानाति । सर्वोपलब्धिमन्तरेण विवक्षितस्यैकस्य स्वपर्यायभेदभिन्नतया सर्वात्मना-
ऽवगन्तुमशक्यत्वात् यश्च सर्वं सर्वात्मनासाक्षाद् जानाति, स एक स्वपर्यायभेद
मिन्न जानाति ।

मानના વાહિયે કિ ઘટાદિ પરપર્યાયે મી અકાર કી સબધી હૈં । હસ
તરહ અકાર સર્વદ્રવ્ય પર્યાય મી પરિમાણવાલા સિદ્ધ હો જાતા હૈ ।
હસ તરહ ઔર મી આકાર આદિ જો વર્ણ હૈં વે મી પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્ય
પર્યાયપ્રમાણાનુરૂપ હૈં યહ સિદ્ધ હો જાતા હૈં । ઘટાદિક જો વસ્તુએ હૈં
उनमें मी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो
जाती है । हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं
पड़ता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है—“जे एग जाणइ से
सब्ब जाणइ, जे सब्ब जाणइ से एग जाणइ” इति । इसका भाव यह
है कि जो एक जीवाविक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता
है वह नियम से समस्त वस्तुओं को जानता है । विवक्षित एक वस्तु
का “यह अपनी समस्त पर्यायों से सहित है तथा परपर्यायों का इसमें

કારણે એમ માનવું જોઈએ કે ઘટાદિ પરપર્યાયો પણ અકારની સબધી છે આ
રીતે અકાર સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિણામવાળો સિદ્ધ થઈ બાક છે એજ રીતે બીજા
પણ અકાર આદિ જે વર્ણન છે તેઓ પણ પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણાનુરૂપ
છે તે સિદ્ધ થઈ બાક છે ઘટાદિક જે વસ્તુઓ છે તેમનામા પણ આ ન્યાયથી
સમાનતા હોવાથી સર્વપર્યાય પ્રમાણતા ઘટિત થઈ બાક છે અમારૂં એ પ્રકારનું
આ કથન આગમથી વિરૂદ્ધ જતું નથી કારણ કે આચારાગમમાં એવું જ કહ્યું
છે—“જે એગ જાણइ સે સબ્બ જાણइ, જે સબ્બ જાણइ સે એગ જાણइ” તેનું
તાત્પર્ય એ છે કે જે એક જીવાવિક વસ્તુને પોત પોતાની સમસ્ત પર્યાયો
સહિત બાણે મેથી સમસ્ત વસ્તુઓને બાણે છે વિવક્ષિત એક વસ્તુનો
“આ પોત મી સુક્ષ્મ છે તથા પરપર્યાયોનો તેમાં અભાવ છે”

અન્યત્રાપ્યુક્તમ્—

“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः,
सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।

सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः,
एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ” ॥ १ ॥

તદેષમકારાદિકર્માપિ વર્ણજાતં કેવલજ્ઞાનવત્ સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણમિતિ ન કથિદિરોધ ।

અપિ ચ—કેવલજ્ઞાનપિ સ્વપરપર્યાયમેદમિન્ન મવતિ । તત્ત્વાત્મસ્વભાવરૂપ ન અભાવ હૈ ” એસા યોગ જયતક નહીં હોગા તપતક ઘટ વસ્તુ સર્વાત્મના જાની હુઈ નહીં કહલા સકેગી । અતઃ જય વહ્ હસ રૂપ સે જાન લી જાતી હૈ તો હસકા તાત્પર્ય હી યહ હૈ કિ ડસ જાનને વાલે કો સર્વ પદાર્થ કી ઉપલબ્ધિ હો ચુકી હૈ તમી વહ વિવક્ષિત વસ્તુ કો સર્વ પર્યાયો સહિત જાન સકા હૈ । હસી તરહ જો સર્વ વસ્તુ કો સર્વાત્મના સાક્ષાત્ જાનતા હૈ વહ્ એક વસ્તુ કો સ્વપરપર્યાય કે મેદરૂપ સે જાનતા હૈ । અન્યત્ર મી હસી યાત કી પુષ્ટિ હસ પ્રકાર સે કી હૈ—

“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥” इति ।
હસ તરહ અકાર આદિ સમસ્ત વર્ણ સમૂહ કેવલજ્ઞાન કી તરહ સર્વદ્રવ્યપર્યાયો કે પ્રમાણાનુરૂપ હૈ હસ કથન મેં કોઈ વિરોધ નહીં આતા હૈ ।

એવો ભાવ બધાં સુધી નહીં થાય ત્યાં સુધી તે વસ્તુ સર્વાત્મના બાણેલી કહી શકાયે નહીં તેથી એ તે એ રૂપે બાણી લેવાય છે તો તેનું તાત્પર્ય જ એ છે કે તે બાણનારને સર્વ પદાર્થની ઉપલબ્ધિ થઈ ગઈ છે ત્યારે જ તે વિવક્ષિત વસ્તુને સર્વપર્યાયે સહિત બાણી શકે છે આ રીતે જે સર્વવસ્તુને સર્વાત્મના પ્રત્યક્ષ પછે છે તે એક વસ્તુને સ્વરૂપ પર્યાયના લેદરૂપથી બાણે છે અન્યત્ર પણ એજ વાતની પુષ્ટિ આ રીતે કરી છે—

“एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः ।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः, एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः ॥ १ ॥”

આ રીતે અકાર આદિ સમસ્ત વર્ણસમૂહ કેવલજ્ઞાનની જેમ સર્વદ્રવ્ય પર્યાયોના પ્રમાણાનુરૂપ છે આ કથનમા કોઈ વિશેષ નહોતો નથી

તસ્માદ્ ઘટાદિપર્યાયા અપ્યકારસ્ય સમ્યન્ધિન इति स्वपर्यायापेक्षयाऽकारः
सर्वद्रव्य पर्याय परिमाणः ।

एवमाकारादयोऽपि वर्णाः सर्वे प्रत्येक सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः ।
एव घटादिकमपि प्रत्येक सर्व वस्तु जात परिभावेर्नीयं, न्यायस्य समानत्वात् । न
चैतदनार्थं, यत् उक्तमाचाराद्रे—

“ जे एग जाणइ, से सब्ब जाणइ । जे सब्ब जाणइ, से एगं जाणइ । ”

અયમર્થ.—ય એક વસ્તુ સર્વપર્યાયે. સહ જાનાતિ, સ નિયમેન સર્વ વસ્તુ
જાનાતિ । સર્વોપલબ્ધિમન્તરેણ વિવક્ષિતસ્પેકસ્ય સ્વપર્યાયમેદમિશ્રતયા સર્વાત્મના
ડયગન્તુમશ્ચયત્વાત્ યથ સર્વ સર્વાત્મનાસાક્ષાદ્ જાનાતિ, સ એક સ્વપર્યાયમેદ
મિર્ન્ જાનાતિ ।

मानना चाहिये कि घटादि परपर्याये भी अकार की संपत्ती हैं । इस
तरह अकार सर्वद्रव्य पर्याय भी परिमाणवाला सिद्ध हो जाता है ।
इस तरह और भी आकार आदि जो वर्ण हैं वे भी प्रत्येक सर्वद्रव्य
पर्यायप्रमाणानुरूप हैं यह सिद्ध हो जाता है । घटादिक जो वस्तुएँ हैं
उनमें भी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो
जाती है । हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं
पड़ता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है—“ जे एग जाणइ से
सब्ब जाणइ, जे सब्ब जाणइ से एग जाणइ ” इति । इसका भाव यह
है कि जो एक जीवादिक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता
है वह नियम से समस्त वस्तुओं को जानता है । विवक्षित एक वस्तु
का “ यह अपनी समस्त पर्यायों से सहित है तथा परपर्यायों का इसमें

કારણે એમ માનવું એઇએ કે ઘટાદિ પરપર્યાયો પણ અકારની સંપત્તી છે આ
રીતે અકાર સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિણામવાળો સિદ્ધ થઈ બાક છે એવ રીતે બીજા
પણ અકાર આદિ ને વર્ણન છે તેઓ પણ પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણાનુરૂપ
છે તે સિદ્ધ થઈ બાક છે ઘટાદિક ને વસ્તુઓ છે તેમનામાં પણ આ ન્યાયથી
સમાનતા હોવાથી સર્વપર્યાય પ્રમાણતા ઘટિત થઈ બાક છે અમારે એ પ્રકારનું
આ કથન આગમથી વિરુદ્ધ જતું નથી કારણ કે આચારાંગમાં એવું જ કહ્યું
છે—“ જો એક જાણઈ સે સબ્બ જાણઈ, જો સબ્બ જાણઈ સે એક જાણઈ ” તેવું
તાત્પર્ય એ છે કે જે એક જીવાદિક વસ્તુને પોત પોતાની સમસ્ત પર્યાયો
સહિત બાંહે છે તે નિયમથી સમસ્ત વસ્તુઓને બાંહે છે વિવક્ષિત એક વસ્તુને
“ આ પોતાની સમસ્ત પર્યાયોમુક્ત છે તથા પરપર્યાયોનો તેમાં અભાવ છે ”

સર્વદ્રવ્યપર્યાયાણામનન્તમાગફલ્પા, પરપર્યાયાસ્તુ સ્વપર્યાયરૂપાનન્તતમમાગોનાઃ
સર્વદ્રવ્યપર્યાયા' । તસ્માદકારાદિક્ સ્વપરપર્યાયૈરેવ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ ભવતિ ।

યથા ષાડકારાદિક સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ તથા મત્યાદીન્યપિ જ્ઞાનાનિ દ્રષ્ટ-
વ્યાનિ, ન્યાયસ્ય સમાનત્વાત્ ।

૩૬ યદ્યપિ સર્વ જ્ઞાનમવિશેષેણાક્ષર મુચ્યતે, સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ ચ ભવતિ,
તથાપિ શ્રુતાધિકારાદિહાસરં શ્રુતજ્ઞાન ગ્રાહ્યમ્ । શ્રુતજ્ઞાન ચ મતિજ્ઞાનાવિનામૂત,
તત્તો મતિ જ્ઞાનમપિ । તદેવ શ્રુતજ્ઞાનમકારાદિકં ચોત્કર્ષતઃ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ,

સ્વ ઓર પરપર્યાયો ઢારા જાનની ષાહિયે । અકાર આદિ ષર્ણો મેં જો
સ્વપર્યાયે હું વે તો સર્વ દ્રવ્યપર્યાયો કે અનન્તવે માગ પ્રમાણ હું, તથા
જો પરપર્યાયે હું વે વહાં સ્વપર્યાયરૂપ અનન્તવે માગહીન સર્વદ્રવ્યપર્યાય-
પ્રમાણ હું । ઇસલિયે અકારાદિ મેં સ્વ ઇવ પરપર્યાયો ઢારા હી સર્વદ્રવ્ય-
પર્યાયપ્રમાણતા સિદ્ધ હોતી હૈ ।

જિસ પ્રકાર અકારાદિ સર્વ દ્રવ્યપર્યાય પરિમાણવાલે પ્રકટ કિયે ગયે હું
ઉસી પ્રકાર મતિ આદિ જ્ઞાનો મેં સી યહ સર્વ દ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા જાન
છેની ષાહિયે । ક્યોં કિ ન્યાય સર્વત્ર સમાન હોતા હૈ ।

યહાં પર યદ્યપિ સામાન્યરૂપસે સમસ્ત જ્ઞાન અક્ષરરૂપસે કહા ગયા
હૈ ઓર વહ સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણરૂપ ઘતલાયા ગયા હૈ, તો સી શ્રુત
કા અધિકાર હોનેસે યહા અક્ષર શબ્દસે શ્રુતજ્ઞાનકા ગ્રહણ કરના
ષાહિયે । શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનકા અવિનામાધી હોતા હૈ ઇસ અપેક્ષાસે
ઉસમેં સી સર્વ દ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણતા સિદ્ધ હો જાતી હૈ । ઇસ તરહ શ્રુતજ્ઞાન

આદિ વર્ણોમા જે સ્વપર્યાયો છે તે તો સર્વદ્રવ્યપર્યાયોના અનતમાંમાગ પ્રમાણ
છે, તથા જે પરપર્યાયો છે તે ત્યા સ્વપર્યાયરૂપ અનતમાં માગહીન સર્વદ્રવ્ય
પર્યાયપ્રમાણ છે તે ઢારણે અકારાદિમાં સ્વ અને પરપર્યાયો ઢારા જે સર્વદ્રવ્ય
પર્યાય પ્રમાણતા સિદ્ધ થાય છે

જે રીતે અકારાદિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયવાળા પ્રગટ કરેલ છે એજ રીતે મતિ
આદિ જ્ઞાનોમા પણ એ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા સમણ લેવી ઢારણ કે સર્વત્ર
ન્યાય સમાન જે હોય છે

અહીં જે કે સામાન્યરૂપે સમસ્તજ્ઞાન અક્ષરરૂપે કહેવામા આવ્યું છે અને
તે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણરૂપ અતાવવામાં આવ્યું છે, તો પણ શ્રુતને અધિકાર
હોવાથી અહીં અક્ષર શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાનને ગ્રહણ કરવું એધએ શ્રુતજ્ઞાન મતિ
જ્ઞાનનું અવિનામાધી હોય છે તે અપેક્ષાએ તેમાં પણ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા

તુ ઘટાદિવસ્તુસ્વમાયાત્મકમ્ । તસ્માદ્ યે ઘટાદિયસ્તુન. સ્વમાયાસ્ત કેવલજ્ઞાનસ્ય પરપર્યાયા, ય તુ પરિચ્છેદકસ્ય સ્વમાયાસ્તે સ્વપર્યાયાઃ । પરપર્યાયા અપિ પૂર્વોક્તયુક્તેસ્તસ્ય સમ્યન્વિન ઇતિ સ્વપરપર્યાયભેદમિન્ન મત્તિ ।

તત્ત્વ સ્વપર્યાયપરિમાણચિન્તાયાં પરમાર્થતો ન કશ્ચિદકારાદિ સંયુક્તશ્રુત-કેવલજ્ઞાનયોર્વિશેષ' । एतावानेव विशेष.—કેવલજ્ઞાન સ્વપર્યાયેરેવ સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણતુલ્યમ્ । અકારાદિક તુ સ્વપર્યાયેઃ । તયાદિ—અકારસ્ય સ્વપર્યાયા.—

ફિર 'મી—કેવલજ્ઞાન મેં મી સ્વપર્યાય કી ભિન્નતા સે ભેદ સિદ્ધ હોતા હૈ । આત્મસ્વભાવરૂપતા યા કેવલજ્ઞાનકી નિજ પર્યાય હૈ । તયા ઘટાદિ રૂપ જો વસ્તુ હૈં તદાત્મકતા ઉસમેં નહીં હૈ યા કેવલજ્ઞાન કી પરપર્યાય હૈ । કેવલજ્ઞાન મેં આત્મસ્વભાવરૂપતા જો નિજપર્યાય હૈં ઉસકા તાત્પર્ય પદાર્થ પરિચ્છેદક સ્વભાવ સે હૈં । જિમ પ્રકાર નિજપર્યાય કેવલજ્ઞાન કી સબધી માની ગઈ હૈં ઉસી પ્રકાર પૂર્વોક્તયુક્તિ કે અનુસાર પરપર્યાય 'મી' ઉસકી સબધી દોતી હૈં । ઇસ તટ્ટર કેવલજ્ઞાન મેં ઇન દોનોં પર્યાયોં કી ભિન્નતા સે ભેદ આ જાતા હૈ ।

જમ ઇસ પ્રકાર સે સ્વપર્યાયપરિમાણ કા વિચાર કિયા જાતા હૈ તત્ત્વ પરમાર્થત, અકારાદિ સયુક્ત શ્રુતજ્ઞાન મેં ઓર કેવલજ્ઞાન મેં યદ્યપિ કોઈ ભેદ નહીં પ્રતીત હોતા હૈ । પરન્તુ ફિર 'મી' કેવલજ્ઞાન મેં જો સર્વદ્રવ્ય-પર્યાય પરિમાણ તુલ્યતા કહી ગઈ હૈં ત્ત્વ સ્વપર્યાયોં સે હી જાનની જાહિયે । પરપર્યાયોં દ્વારા નહીં । ઓર અકારાદિકોં મેં ત્ત્વ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણતા

તયા—કેવલજ્ઞાનમાં પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની ભિન્નતાથી એક સિદ્ધ થાય છે આત્મસ્વભાવરૂપતા એ કેવલજ્ઞાનની સ્વપર્યાય છે તયા ઘટાદિરૂપ ને વસ્તુઓ છે તેમાં તદાત્મકતા નથી, તે કેવલજ્ઞાનની પરપર્યાય છે કેવલજ્ઞાનમાં આત્મસ્વભાવરૂપતા ને સ્વપર્યાય છે તેનું તાત્પર્ય 'પદાર્થ પરિચ્છેદક સ્વભાવ છે જેમ સ્વપર્યાય કેવલજ્ઞાનની સબધી માનવામાં આવી છે એમ પૂર્વોક્ત શ્રુતિવ પ્રમાણે પરપર્યાય પણ તેની સબધી હોય છે આ રીતે એ બન્ને પર્યાયોની ભિન્નતાથી કેવલજ્ઞાનમાં એક આવી જાય છે

અર્થાત્ આ રીતે સ્વપર્યાય પરિમાણનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે પરમાર્થત આકારાદિ સયુક્ત શ્રુતજ્ઞાનમાં અને કેવલજ્ઞાનમાં એ કે કેટલો એક લાગતો નથી, છતાં પણ કેવલજ્ઞાનમાં ને સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણ તુલ્યતા કહેલ છે તે સ્વપર્યાયોથી જ જાણવી જોઈએ, પરપર્યાયો દ્વારા નહીં. અને અકારાદિકોમાં આ સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણતા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જાણવી જોઈએ આકાર

સર્વદ્રવ્યપર્યાયાણામનન્તમાગકલ્પા, પરપર્યાયાસ્તુ સ્વપર્યાયરૂપાનન્તતમમાગોનાઃ
સર્વદ્રવ્યપર્યાયાઃ । તસ્માદકારાદિકં સ્વપરપર્યાયૈરેવ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણ મયતિ ।

યથા ચાઽકારાદિક સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણં તથા મત્પાદીન્યપિ જ્ઞાનાનિ દ્રષ્ટ-
વ્યાનિ, ન્યાયસ્ય સમાનત્વાત્ ।

इह यद्यपि सर्वे ज्ञानमविशेषेणाक्षरं श्रुन्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं च भवति,
तथापि श्रुताधिकारादिहाक्षरं श्रुतज्ञानं ग्राह्यम् । श्रुतज्ञानं च मतिज्ञानाविनाभूतं,
ततो मतिं ज्ञानमपि । तदेवं श्रुतज्ञानमकारादिकं चोत्कर्षतः सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं,

स्व और परपर्यायों द्वारा जाननी चाहिये । अकार आदि वर्णों में जो
स्वपर्याय हैं वे तो सर्व द्रव्यपर्यायों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं, तथा
जो परपर्याय हैं वे वही स्वपर्यायरूप अनन्तवें भागहीन सर्वद्रव्यपर्याय-
प्रमाण हैं । इसलिये अकारादि में स्व एवं परपर्यायों द्वारा ही सर्वद्रव्य-
पर्यायप्रमाणता सिद्ध होती है ।

जिस प्रकार अकारादि सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणवाले प्रकट किये गये हैं
उसी प्रकार मति आदि ज्ञानों में भी यह सर्व द्रव्यपर्यायप्रमाणता जान
छेनी चाहिये । क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है ।

यहा पर यद्यपि सामान्यरूपसे समस्त ज्ञान अक्षररूपसे कहा गया
है और वह सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणरूप बतलाया गया है, तो भी श्रुत
का अधिकार होनेसे यहां अक्षर शब्दसे श्रुतज्ञानका ग्रहण करना
चाहिये । श्रुतज्ञान मतिज्ञानका अविनाभावी होता है इस अपेक्षासे
उसमें भी सर्व द्रव्यपर्याय प्रमाणता सिद्ध हो जाती है । इस तरह श्रुतज्ञान

આદિ વર્ણોમાં જે સ્વપર્યાયો છે તે તો સર્વદ્રવ્યપર્યાયોના અનતમાંભાગ પ્રમાણ
છે, તથા જે પરપર્યાયો છે તે ત્યાં સ્વપર્યાયરૂપ અનતમા ભાગહીન સર્વદ્રવ્ય
પર્યાયપ્રમાણ છે તે કારણે અકારાદિમાં સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જ સર્વદ્રવ્ય
પર્યાય પ્રમાણતા સિદ્ધ થાય છે

જે રીતે અકારાદિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયવાળા પ્રગટ કરેલ છે એજ રીતે મતિ
આદિ જ્ઞાનોમાં પણ એ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા સમજી લેવી કારણ કે સર્વત્ર
ન્યાય સમાન જ હોય છે

અહીં જે કે સામાન્યરૂપે સમસ્તજ્ઞાન અક્ષરરૂપે કહેવામા આવ્યું છે અને
તે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણરૂપ અતાવવામાં આવ્યું છે, તો પણ શ્રુતનો અધિકાર
હોવાથી અહીં અક્ષર શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાનને ગ્રહણ કરવું એઈએ શ્રુતજ્ઞાન મતિ
જ્ઞાનનું અવિનાશી હોય છે તે અપેક્ષાએ તેમાં પણ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા

તથા સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેયશ્ચિનો દ્વાન્દ્વાદ્વિદ' સંમયતિ. ન તુ જ્ઞેયસ્ય । તસ્માદ્ અનાદિમાવઃ શ્રુતસ્ય જન્તના જથ્થાનો મધ્યમો યા દ્રષ્ટવ્યો ન ત્ત્કૃષ્ટ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

નનુ શ્રુતસ્યાનાદિમાવઃ પચમ્યપસપદ્યતે-યદા દિ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ-સ્થાનદ્વિનિદ્ધારૂપદર્શનાવરણોદય -સંમયતિ, તદા સાધ્યન્યેન શ્રુતસ્યાવરણ સમા-વ્યતે, યથાડવધ્યાદિ જ્ઞાનમ્ય । તસ્માદવધ્યાદિજ્ઞાનમિવ શ્રુતમપિ-આદિમથિતિદ્વ-તૃતીય ચતુર્થમદ્વસમયસ્તત્ આહ-' સત્ત્વ લીલાણપિ૦ ' ઇત્યાદિ । મર્ચજીવાનામપિ ચ

ઔર અકાર આદિ અક્ષરોંમેં જો યહ ઉત્કૃષ્ટરૂપસે સર્વવ્ય પર્યાપ્રમા-ણતા પ્રકટ ફી ગઈ હૈ યહ છાદશાંગકે પાટી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલીકી અપેક્ષાસે હી જાનની વાલિયે । ક્યોં કિ વહોં પર યહ ઉત્કૃષ્ટતા સમક્ષિ-હોતી હૈ અન્ય જીવોં કે શ્રુતજ્ઞાન આદિમેં નહોં । કારણ કિ વહોં પર શ્રુતકા અનાદિમાવ જથ્થા યા મધ્યમરૂપસે ઘતલાયા ગયા હૈ । ઉત્કૃષ્ટ રૂપસે નહોં ।

શકા—શ્રુતમેં જો અનાદિતા પ્રકટ ફી ગઈ હૈ યહ સમક્ષમેં નહોં આતી હૈ । કારણ જથ જીવ કે સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણકા સ્થાનદ્વિકા-પંચ નિદ્ધારૂપ દર્શનાવરણ કર્મકા ઉદય હોતા હૈ તથા ઉસ સ્થિતિમેં સર્પૂર્ણ રૂપસે શ્રુતકા આવરણ હો જાતા હૈ । જિસ પ્રકાર કિ અવધિજ્ઞાનાવરણી-કે ઉદયમેં અવધિ જ્ઞાનકા આવરણ હો જાતા હૈ । અતઃ યહ કૈસે માના-જા સકતા હૈ કિ શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ હૈ । અવધિજ્ઞાન આદિ ફી તરહ વહ-મ્હી સાદિ હી હૈ ઔર હસ તરહ ઉસમેં યે તૃતીય ઔર ચતુર્થ મંગ સમક્ષિત નહોં હોતે હૈ ।

સિદ્ધ થઈ બંધ છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોંમાં જે આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપે સર્વોદ્યપયાંપ્રમાણતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે તે દ્વાદશાંગના પાટી સર્વો-ત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવળીની અપેક્ષાએ જ બાધવી બોઈએ કારણ કે ત્યાં જ તે ઉત્કૃષ્ટતા સંભવિત હોય છે અન્ય જીવોના શ્રુતજ્ઞાન આદિમાં નહીં કારણ કે ત્યાં ઘટનો અનાદિ માવ જથ્થાને કે મધ્યમરૂપે બતાવવામાં આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહીં

શકા—શ્રુતમાં જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે તે સમજાતી નથી કારણ કે બ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્થાનદ્વિકા અને નિદ્ધારૂ-પ દર્શનાવરણ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમાં સર્પૂર્ણરૂપે શ્રુતનું આવરણ થઈ બંધ છે, જેમ અવધિજ્ઞાનાવરણીના ઉદયમાં અવધિજ્ઞાનનું આવરણ થઈ બંધ છે તેમ શ્રુતમાં પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી રીતે માની શકાય ! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ રીતે તેમાં એ ત્રીજો અને ચોથો ભાગ સંભવિત હોતો નથી

અક્ષરસ્ય શ્રુતજ્ઞાનસ્ય, શ્રુતજ્ઞાનં ચ મતિજ્ઞાનાવિનાભાવિ, અતો મતિજ્ઞાનસ્યાપીત્યર્થઃ, અનન્તભાગ'—અનન્તમો ભાગઃ, નિત્યોદ્દાદિતઃ—સદાજ્ઞાનૃત્તસ્તિષ્ઠતીત્યર્થ' । સ પુનરનન્તતમમાગોઽપ્યનેકવિધઃ । તત્ર સર્વજયન્યોભાગૈસન્યમાત્રમ્ । તત્પુન' સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતાવરણ—સ્ત્યાનર્દિન્નિદ્રોદયમાથેઽપિ ના ધ્રિયતે, તથા જીવસ્વભાવત્વાત, તદેવાહ—' જહ્નુપુન' ।' ઇત્યાદિ । યદિ પુનઃ સોઽપિ આધ્રિયેત, તેન—આધરણેન, જીવ'—ચૈતન્યલક્ષણ, અજીત્વ માપ્નુયાત—સ્વલક્ષણપરિત્યાગાદિતિ માત્ર । ન ચૈતદ્ દૃષ્ટ મિદં

ઉત્તર—સમસ્ત જીવોંકા જો ઃ તજ્ઞાન હૈ તથા મતિજ્ઞાન હૈ વહ સદા અપને અનન્તવૈ ભાગ મૈ અનાવૃત્ત હી રહા કરતા હૈ અતઃ ઉત્તર આકરણ નહીં હોતા હૈ । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ જો શકાકારને શ્રુતજ્ઞાનમૈ અનાદિતાકા આકરણ દશામૈ અસદ્રાઘ પ્રકટ કિયા હૈ ઉત્તર વેતે છુપ સૂત્રકાર કહતે હૈ કિ ટીક હૈ આકરણ દશામૈ યથાપિ અથધિ આદિ જ્ઞાન ધિલકુલ આવૃત્ત હો જાતે હૈ પરન્તુ મતિજ્ઞાન એવં શ્રુતજ્ઞાનમૈ એસા નહીં હૈ । વે તો અપની આવૃત્તદશામૈ મી અનન્તવૈ ભાગ મૈ સદા અનાવૃત્ત રહા કરતે હૈ । મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનકા જો અનન્તવાં ભાગ હૈ વહ અનેક પ્રકારકા ચતલાયા ગયા હૈ । ઉત્તરમૈ સર્વ જયન્ય જો ભાગ હૈ વહ માત્ર ચૈતન્યરૂપ પડતા હૈ । યહ ચૈતન્યરૂપ સર્વ જયન્ય ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતાવરણ, સ્ત્યાનર્દિ એવં નિદ્રાવરણ કર્મકે ઉદયમૈ મી આવૃત્ત નહીં હોતા હૈ કારણ જીવકા સ્વભાવ હી એસા હૈ । યદિ યહ સ્વભાવ મી આવૃત્ત માના જાવે તો હસ દશામૈ ચૈતન્ય લક્ષણ જીવમૈ અપને લક્ષણકે પરિત્યાગકે

ઉત્તર—સમસ્ત જીવોંકા જો શ્રુતજ્ઞાન તથા મતિજ્ઞાન છે, તે સદા પોતાના અનન્તમાં ભાગમાં અનાવૃત્ત જ રહ્યા કરે છે તેથી તેનું આવરણ હોતું નથી તેનું તાત્પર્ય એ છે કે શકાકરનારે જે શ્રુતજ્ઞાનમાં અનાદિતાને આવરણ દશામાં અસદ્રાઘપ્રકટ કર્યો છે તેના જવાબ આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે આવરણ દશામાં એ કે અથધિ આદિ જ્ઞાન ધિલકુલ આવૃત્ત થઈ જાય છે પણ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં એવું થતું નથી તે તો પોતાની આવૃત્ત દશામાં પણ અનન્તમાં ભાગમાં સદા અનુવૃત્ત રહ્યા કરે છે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનનો જે અનન્તમો ભાગ છે તે અનન્ત પ્રકારનો બતાવ્યો છે તેમાં સર્વજયન્ય જે ભાગ છે તે માત્ર ચૈતન્યરૂપ પડે છે આ ચૈતન્યરૂપ સર્વજયન્ય ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતાવરણ, સ્ત્યાનર્દિ અને નિદ્રાવરણ કર્મના ઉદયમાં પણ આવૃત્ત થતો નથી, કારણ કે જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે એ તે સ્વભાવ પણ આવૃત્ત માનવામાં આવે તો એ દશામાં ચૈતન્યલક્ષણ જીવમાં પોતાના લક્ષણના પરિત્યાગને કારણે અજીવત્વની પ્રસન્નિ

તથા સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલિનો દ્વાન્દ્વાદ્વિદ્ સંમવતિ ન તુ ગ્રેષમ્ય । તસ્માન્
અનાદિમાય શ્રુતસ્ય જન્તનાં જગન્મો મધ્યમો યા દ્રષ્ટવ્યો નતત્કૃષ્ટ ઇતિ સ્થિતમ્ ।

નતુ શ્રુતસ્થાનાદિમાય ણ્વકથમુપસપધતે-યદા દિ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનાવરણ-
સ્થાનદ્વિનિદ્રારૂપદર્શનાવરણોદય-સંમવતિ, તદા સાપન્થ્યેન શ્રુતસ્થાવરણ સમા-
વ્યતે, યયાઽવધ્યાદિ જ્ઞાનમ્ય । તસ્માદવધ્યાદિજ્ઞાનમિથ શ્રુતમપિ-આદિમથિતિક્ષ્ણ
તૃતીય ચતુર્થમદ્વસમવસ્તવ આદ-‘સત્ત્વ જીરાણપિ૦’ ઇત્યાદિ । મર્ત્તજીવાનામપિ ચ
ઔર અકાર આદિ અક્ષરોંમેં જો યદ્ ઉત્કૃષ્ટરૂપસે સર્વવ્રત્ય વર્ણાયપ્રમા-
ણતા પ્રકટ ફી ગઈ હૈ ઘદ્ ઠાદજાંગકે પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવલીકી
અવેક્ષાસે હી જાનની યાલ્પિયે । કયોં ફિ યહોં પર યદ્ ઉત્કૃષ્ટતા સમક્ષિ
હોતી હૈ અન્ય જીવોં કે શ્રુતજ્ઞાન આદિમેં નહોં । કારણ ફિ વહાં પર
શ્રુતકા અનાદિમાય જધન્ય યા મધ્યમરૂપસે યતલાયા ગયા હૈ । ઉત્કૃષ્ટ
રૂપસે નહોં ।

શકા-શ્રુતમેં જો અનાદિતા પ્રકટ ફી ગઈ હૈ ઘદ્ સમજમેં નહોં
આતી હૈ । કારણ જય જીવ કે સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણકા સ્થાનદ્વિકા
ઈવં નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણ કર્મકા ઉદય હોતા હૈ તથ ઉસ સ્થિતિમેં સંપૂર્ણ
રૂપસે શ્રુતકા આવરણ હો જાતા હૈ । જિસ પ્રકાર ફિ અવધિજ્ઞાનાવરણી
કે ઉદયમેં અવધિ જ્ઞાનકા આવરણ હો જાતા હૈ । અતઃ યદ્ કૈસે માના
જા સકતા હૈ ફિ શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ હૈ । અવધિજ્ઞાન આદિ ફી તરહ વદ્
મી સાદિ હી હૈ ઔર હસ તરહ ઉસમેં ચે તૃતીય ઔર ચતુર્થ મંગ
સંમથિત નહોં હોતે હૈ ।

સિદ્ધ ઘઈ બાય છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોંમાં બે આ ઉત્કૃષ્ટ
રૂપે સર્વવ્રત્યવર્ણાયપ્રમાણતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે તે દ્વાદ્વાંગના પાઠી સર્વો
ત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવળીની અવેક્ષાએ જ બાણવી બેઈએ કારણ કે ત્યાં જ તે ઉત્કૃષ્ટતા
સંભવિત હોય છે અન્ય જીવોનાં શ્રુતજ્ઞાન આદિમાં નહીં કારણ કે ત્યાં શ્રુતનો
અનાદિ ભાવ બધન્ય કે મધ્યમરૂપે બતાવવામાં આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહીં

શકા-શ્રુતમાં બે અનાદિતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે તે સમજતી નથી
કારણ કે બ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્થાનદ્વિકા અને નિદ્રારૂપ
દર્શનાવરણ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમાં સંપૂર્ણરૂપે શ્રુતનું આવરણ
ઘઈ બાય છે, જેમ અવધિજ્ઞાનવરણીના ઉદયમાં અવધિજ્ઞાનનું આવરણ ઘઈ
બાય છે તેમ શ્રુતમાં પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી
રીતે માની શકાય! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ
રીતે તેમાં બે ત્રીજા અને ચોથા ભાગ સંભવિત હોતો નથી

‘સે ત૦’ ઇત્યાદિ । તદેતત્ સાદિકં સપર્યવસિત શ્રુત વર્ણિતમ્ । તથા—તદેતદનાદિક-
મપર્યવસિતં ચ શ્રુત વર્ણિતમ્ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

મૂલ્મ—સે કિં ત ગમિય ? । ગમિય દિદ્વિવાઓ । સે કિં ત
અગમિય ? । અગમિય કાલિય સુય । સે ત ગમિય । સે ત
અગમિય ॥

છાયા—અય કિં તદ્ ગમિકમ્ ? । ગમિક દષ્ટિવાદ. । અય કિં તદગમિ-
કમ્ ? અગમિક કાલિક શ્રુતમ્ । તદેતત્ ગમિકમ્ । તદેતત્ અગમિકમ્ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં તં ગમિય૦’ ઇતિ । અય કિં તદ્ ગમિકમ્ ?
ઇતિ શિષ્ય પ્રશ્ન ? । ઉત્તરમાહ—‘ગમિય૦’ ઇત્યાદિ । ગમિક દષ્ટિવાદ ઇતિ । ગમો
નામ આદિ મધ્યાવસાનેષુ કિંચિદ્ વિશેષતો મૂયોમૂયસ્તસ્યૈવ પાઠસ્યોચ્ચારણમ્ ।
યયાસૂત્રાદૌ—સૂય મે આ ઉસતેણ મગવયા એવ મક્ત્વાય્મ્ હ્મ સ્વલ્લુ ઇત્યાદિ । એવ
મધ્યેજ્વસાને વા યયા સમર્વ દ્રણ્યમ્ । ગમોઽસ્ય વિધતે, ઇતિ ગમકમ્ । તથા
માગ નિત્ય ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ હોતા હૈ । હસ તરહ મતિજ્ઞાન એવં શ્રુતજ્ઞાન
મેં અનાદિતા કા કથન વિરુદ્ધ નહીં પડતા હૈ । હસ તરહ યહાં તક
સાદિસાંત ઓર અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાન કા યહ વર્ણન ક્રુઆ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

‘સે કિં ત ગમિય૦’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—મદન્ત ! ગમિક શ્રુતકા કયા લક્ષણ હૈ ? ઉત્તર—
પારહ્વે દષ્ટિવાદકા નામ ગમિક હૈ । આદિ મધ્ય ઓર અન્તમેં કુછ ૨
વિશેષતાસે જો ઉસી પાઠકા પુનઃ ૨ ઉચ્ચારણ કિયા જાતા હૈ ઉસકા
નામ ગમ હૈ । જૈસે સૂત્રકી આદિમેં “સૂય મે આ ઉસતેણ મગવયા
એવ મક્ત્વાય્મ્ હ્મ સ્વલ્લુ” ઇત્યાદિ, એસા પાઠ કહ દિયા જાતા હૈ ।

—માગ સદા ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ થાય છે એ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં અના-
દિતાનું કથન વિરુદ્ધ પડતું નથી આ રીતે બહી મુખી સાદિસાત અને અનાદિ
અનત શ્રુતજ્ઞાનનું આ વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૪૨ ॥

“સે કિં ત ગમિય૦” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે બદન્ત ! ગમિક શ્રુતનું શું લક્ષણ છે ?

ઉત્તર—પારમા દષ્ટિવશનું નામ ગમિક છે આદિ મધ્ય અને અન્તમાં
કોઈક કોઈક વિશેષતાથી જે એજ પાઠનું ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ કરાય છે તેનું
નામ ગમ છે જેમ કે સૂત્રના પ્રારંભે “સૂય મે આઉસતેણ મગવયા એવમક્ત્વાય્મ્ હ્મ
સ્વલ્લુ” ઇત્યાદિ, એવો પાઠ કહેવામાં આવે છે એ રીતે મધ્ય અને અન્તમાં

या सर्वस्य जीनादिपदार्थस्य सर्वथा स्वभावरिहारसंग्रहान् । अत्र दृष्टान्तमाह-
 'सुदृढं चि०' इत्यादि । सुष्ठु अपि मेघममुदये-चन्द्रसूर्यप्रभा पटलाच्छादके मति
 चन्द्रसूर्ययोः प्रभा-प्रकाशः, भवति-तिष्ठति । अयं भावः-यथा निविडतरमेघपट-
 लैराच्छादितयोरपि चन्द्रसूर्ययोरनन्तान्तेन तन्ममानाशो भवति, सर्वस्य सर्वथास्वभावा-
 नयनस्य फलमशक्यत्वात् । एवमनन्तानन्तेरपि ज्ञानदर्शनावरणकर्मपरमाणुमिरैकैकस्या-
 त्मप्रदेशस्य समाच्छादितस्यापि नैकान्तेन चैतन्यमात्रस्याऽभावो भवति । यतः सर्व-
 जघन्य तन्मतिश्रुतात्मकम्, अतोऽक्षरस्यानन्ततमोभागो नित्योद्घाटित इति सिद्धम् ।
 तथा च सति मतिज्ञानस्य श्रुतज्ञानस्य बाधनादि भावो न विरुध्यते, इति स्थितम् ।
 कारण अजीवत्वकी प्रसक्ति आवेगी परन्तु ऐमी स्थिति जीव पदार्थ की न
 कभी देखी गई है और न किसी को यह दृष्ट ही है क्यों कि समस्त
 जीवादि पदार्थों के अपने २ स्वभाव का सर्वथा परिहार होना असंभव
 है । अथ सूत्रकार इसी विषय को दृष्टान्त द्वारा स्पष्ट करते हैं-जिस
 प्रकार निविडतर मेघपटलों द्वारा चंद्र और सूर्य आवृत्त हो जाते हैं,
 परन्तु इनकी प्रभा एकांततः आवृत्त नहीं होती है-नष्ट नहीं होती है,
 कारण उन मेघपटलों में ऐसी शक्ति नहीं है, जो वे चंद्र सूर्य के प्रभा
 स्वरूप स्वभाव का सर्वथा अपनयन कर सकें । इसी प्रकार भले ही
 अनन्तानन्त भी ज्ञान दर्शनावरण कर्मपरमाणुओं द्वारा एक एक आत्मा
 का प्रदेश ढक दिया जावे तो भी एकान्ततः चैतन्य मात्र का उस अवस्था
 में अभाव नहीं हो सकता है । यह जो सर्व जघन्य चैतन्यमात्र अवस्था
 है यही मतिश्रुतज्ञान का अनन्तवा भाग है । इसलिये अक्षर का अनन्तवा

भावसे यह अवधारणा की स्थिति है कि जेवाभां ज्ञाती नहीं ज्ञाने के अन्ते
 ते धृष्टं यक्षु नहीं कारण के समस्त एवादि यक्षुर्वा ना घातघाताना स्वभावना
 त्याग यवे असंभवित है जेवे सूत्रकार जेव विषयने दृष्टांत द्वारा स्पष्ट करे
 छे-जे रीते बाध बाधणो द्वारा यद्र ज्ञाने सूर्य के बाध व्यय छे यक्षु तेमनु तेव
 जेकान्ततः के बाधु नहीं नाश यामनु नहीं कारण के ते मेघपटलोभा जेवी
 शक्ति होवी नहीं के तेजो यद्र सूर्यना प्रकाशवत्त्व स्वभावना सर्वथा नाश
 करी शके, जेव रीते भवे अनन्तानन्त ज्ञान दर्शनावरण कर्मपरमाणुजो द्वारा
 जेक आत्मानो प्रदेश बांधी देवाय तो यक्षु जेकान्ततः चैतन्य भावना ते
 अवस्थाभां अभाव होई शकतो नहीं ज्ञा जे सर्वजघन्य चैतन्य मात्र अवस्था
 छे जेव मतिश्रुत ज्ञानना अनन्तवा भाग छे ते कारणे अक्षरना अनन्तवा

‘સે તં’ ઇત્યાદિ । તદેતત્ સાદિક સપર્યવસિતં શ્રુત વર્ણિતમ્ । તથા—તદેતદનાદિક-મપર્યવસિતં ચ શ્રુત વર્ણિતમ્ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

મૂલમ્—સે કિં ત ગમિય ? । ગમિય દિદ્ધિવાઓ । સે કિં તં અગમિય ? । અગમિય કાલિય સુય । સે ત ગમિય । સે ત અગમિય ॥

છાયા—અય કિં તદ્ ગમિકમ્ ? । ગમિક દ્દિવાદ* । અય કિં તદગમિકમ્ ? અગમિકં કાલિક શ્રુતમ્ । તદતદ્ ગમિકમ્ । તદેતદ્ અગમિકમ્ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં ત ગમિય’ ઇતિ । અય કિં તદ્ ગમિકમ્ ? ઇતિ શિષ્ય પ્રશ્ન ? । ઉત્તરમાહ—‘ગમિય’ ઇત્યાદિ । ગમિક દ્દિવાદ ઇતિ । ગમો નામ આદિ મધ્યાવસાનેષુ કિંચિદ્ વિશેષતો ભૂયોભૂયસ્તસ્યૈવ પાઠસ્યોચ્ચારણમ્ । યયાસૂત્રાદૌ—સુય મે આ ઉસંતેણં મગબયા એવ મક્ત્વાય્ હ્ હ સ્વલ્લુ ઇત્યાદિ । એવ મધ્યેષ્વસાને વા યયા સમર્થ દ્રષ્ટવ્યમ્ । ગમોઽસ્ય વિદ્યતે, ઇતિ ગમિકમ્ । તથા

ભાગ નિત્ય ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ હોતા હૈ । હસ તરહ મતિજ્ઞાન એવં શ્રુતજ્ઞાન મેં અનાદિતા કા કયન વિરુદ્ધ નહીં પડતા હૈ । હસ તરહ યહાં તક સાદિસાત ઓર અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાન કા યહ વર્ણન હુઆ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

‘સે કિં તં ગમિયં ?’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—મદન્ત ! ગમિક શ્રુતકા કયા લક્ષણ હૈ ? ઉત્તર—પારહ્વે દ્દિવાદકા નામ ગમિક હૈ । આદિ મધ્ય ઓર અન્તમેં કુછ ૨ વિશેષતાસે જો ડસી પાઠકા પુનઃ ૨ ઉચ્ચારણ કિયા જાતા હૈ ડસકા નામ ગમ હૈ । જૈસે સૂત્રકી આદિમેં “સુય મે આ ઉસંતેણ મગબયા એવ મક્ત્વાય્ હ્ હ સ્વલ્લુ” ઇત્યાદિ, એસા પાઠ કહ દિયા જાતા હૈ ।

—ભાગ સદા ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ થાય છે એ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમાં અનાદિતાત્વ કયન વિરુદ્ધ પડતું નથી આ રીતે બહી મુખી સાદિસાત અને અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાનનું આ વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૪૨ ॥

“સે કિં ત ગમિય” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે મદન્ત ! ગમિક શ્રુતનું શું લક્ષણ છે ?

ઉત્તર—પારમાં દ્દિવલ્લુ નામ ગમિક છે આદિ મધ્ય અને અન્તમાં કાંઈક કાંઈક વિશેષતાથી જે એજ પાઠનું ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ કરાય છે તેનું નામ ગમ છે જેમ કે સૂત્રના પ્રારંભે “સુય મે આસંતેણ મગબયા એવમક્ત્વાય્ હ્ હ સ્વલ્લુ” ઇત્યાદિ, એવો પાઠ કહેવામાં આવે છે એ રીતે મધ્ય અને અન્તમાં

પ્રાયો દષ્ટિવાદ इति । अयं पुनः शिष्यः पृच्छति—‘से किं त०’ इत्यादि । अयं किं तद् अगमिकः? मिति । उत्तरमाह—‘अगमिय०’ इत्यादि । अगमिकं कालिकं श्रुतम् । अगमिकं—गमिकायु भिन्नम् । तत्र कालिकं—प्रायः आचारादि श्रुतम्, आदी यथा पाठोऽस्ति—‘सूर्य मे आउसतेण’ इति, तथा मध्येऽवस्थाने च पुनः पाठो नास्तीति गमिकत्वाभावात् । तदेतद् गमिकं श्रुतम् अगमिकं च श्रुतं वर्णितम् ॥

मूलम्—अहवा त समासओ दुविह पण्णत्त । त जहा अग पविट्ठ, अगवाहिर च । से किं त अंगवाहिर? । अगवाहिर दुविह पण्णत्त । त जहा—आवस्सय च आवस्सय—वइरित्त च । से किं त आवस्सय? । आवस्सय छविह पण्णत्त । त जहा—सामाइय १, चउवीसत्थओ २, वदणय ३, पडिक्कमण ४, काउ स्सग्गो ५, पच्चक्खाण ६ । से त आवस्सयं ॥

इसी तरहसे मध्य एवं अवस्थानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण यथासंभव जान लेना चाहिये । इस प्रकारका गम जिस श्रुतमें होता है उसका नाम गमिकश्रुत है । यह गमिकश्रुत—प्रायः पारहर्षा दृष्टिवाद अग है । शिष्य पुनः पूछता है । हे भदन्त ! आगमिक श्रुत क्या है ? उत्तर—कालिक श्रुतका नाम आगमिक श्रुत है, क्योंकि यह गमिक श्रुतसे भिन्न पड़ता है । यह प्रायः आचारादि श्रुतरूप होता है । गमिक श्रुतमें सूत्र की आदिमें “सूर्य मे आउसतेण” यह पाठ उच्चारित होता है उसी तरह से मध्य और आदिमें पुनः इस पाठका उच्चारण अगमिक श्रुतमें नहीं किया है, अतः अगमिक श्रुतमें गमिक श्रुतसे भिन्नता आ जाती है । यह गमिकश्रुत और अगमिक श्रुतका वर्णन हुआ ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસંભવ સમજી લેવું એમએ એ પ્રકારનો જમ જે જે શ્રુતમાં થાય છે તેનું નામ ગમિકશ્રુત છે આ ગમિકશ્રુત—પ્રાયઃ આરમાં દષ્ટિવાદ અગ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે—હે ભદન્ત ! અગમિક શ્રુત શું છે? ઉત્તર—કાલિક શ્રુતનું નામ અગમિક શ્રુત છે, કારણ કે તેમાં ગમિક શ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ શ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક શ્રુતમાં સૂત્રને પ્રારંભે “સૂર્ય મે આ ઉસતેણ” આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે મધ્ય અને આદિમાં ફરીથી આ પાઠનું ઉચ્ચારણ અગમિક શ્રુતમાં કરાતું નથી, તેથી અગમિક શ્રુતમાં ગમિક શ્રુત કરતાં ભિન્નતા આવે છે આગમિક શ્રુત અને અગમિક શ્રુતનું વર્ણન થયું

છાયા—અથવા તત્ સમાસતો દ્વિવિધ પ્રશ્નમ્ । તદ્ યથા—અઙ્ગપ્રવિષ્ટમ્, અઙ્ગવાણં ચ । અથ કિં તત્ અઙ્ગવાણમ્ ? । અઙ્ગવાણં દ્વિવિધં પ્રશ્નમ્ । તદ્ યથા—આવશ્યકં ચ, આવશ્યકવ્યતિરિક્તં ચ । અથ કિં તદાવશ્યકમ્ । આવશ્યક પદ્ધિવિધં પ્રશ્નમ્—તદ્ યથા સામાયિક ૧, ચતુર્વિંશતિસ્તવઃ ૨, વન્દનક ૩, પ્રતિક્રમણ ૪, કાયોત્સર્ગઃ ૫, પ્રત્યાખ્યાનમ્ ૬ । તદેતદ્ આવશ્યકમ્ ॥

ટીકા—‘અહવા૦’ ઇત્યાદિ । અથવા તત્ શ્રુતમ્ અર્હદુપદેશાનુસારિ શ્રુતમિત્યર્થઃ સમાસતઃ—સંક્ષેપેણ દ્વિવિધ પ્રશ્નમ્ । તત્ યથા—અઙ્ગપ્રવિષ્ટમ્, અઙ્ગવાણં ચ ।

નતુ પૂર્વમેવ ચતુર્દશમેદકયનાધિકારે ત્રયોદશચતુર્દશમેદરૂપેણ અઙ્ગપ્રવિષ્ટમનઙ્ગપ્રવિષ્ટમિત્યુપન્યસ્તમ્, તત્ કિમર્થમિદ્—“અહવા ત સમાસઞો દુવિહં પળ્ળત્” ઇત્યાદ્યુપન્યાસેન તદેવ પુનરુચ્યતે ? ઇતિ ચેત્ ?

ઉચ્યતે—ઇદં સર્વં શ્રુતમેદા અઙ્ગપ્રવિષ્ટાનઙ્ગપ્રવિષ્ટરૂપમેદદ્વય એવાન્તર્મવન્તિ ।

“અહવા ત સમાસઞો૦” ઇત્યાદિ ।

અથવા—અર્હન્ત મગવાનકે ઉપદેશકા અનુસરણ કરનેવાલા વહ શ્રુત સંક્ષેપસે દો પ્રકારકા મી કહા ગયા હૈ, એ દો પ્રકાર એ હૈ—૧ અંગપ્રવિષ્ટ—૨ અંગવાણ ।

શંકા—પહિલે હી ચૌદહ મેદોં કે કથનકે અધિકારમેં તેરહ ઓર ચૌદહ મેદોંકે રૂપસે અંગપ્રવિષ્ટ તથા અનંગપ્રવિષ્ટ એસા કહ દિયા ગયા હૈ ફિર યહાં દુવારા “અહવા ત સમાસઞો દુવિહં પળ્ળત્” ઇસ પ્રકાર કે કથન કી ક્યા આવશ્યકતા થી ? ।

ઉત્તર—ઇસ તરહ જો યહાં પર પુન પ્રગટ કરનેમેં આયા હૈ ઉત્તરકા કારણ યહ હૈ કિ સૂત્રકાર યહ કહના ચાહતે હૈ કિ જિતને મી સમસ્ત શ્રુતકે મેદ હૈ એ સય ઇન્હોં દો મેદોંમેં અન્તર્મૂત હો જાતે હૈ । તથા

“અહવા ત સમાસ ઞો૦” ઇત્યાદિ

અથવા—અર્હન્ત મગવાનના ઉપદેશને અનુસારના તે શ્રુત સંક્ષિપ્તમાં આ પ્રમાણે બે પ્રકારનાં કહેલ છે—(૧) અંગ પ્રવિષ્ટ, (૨) અંગ વાણ

શંકા—પહેલાં ૧ ચૌદ કોટોનાં કથનનાં અધિકારમાં તેર અને ચૌદ કોટોનાં ૩૫ અંગપ્રવિષ્ટ તથા અનંગપ્રવિષ્ટ એમ કહેવાઈ ગયું છે તે પછી અર્હો બીજા વાર “અહવા ત સમાસઞો દુવિહં પળ્ળત્” આ પ્રકારના કથનની શી આવશ્યકતા હતી ?

ઉત્તર—આ રીતે બે અર્હો કરીથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે સૂત્રકાર એ કહેવા માગે છે કે જેટલા સમસ્ત શ્રુતના કોટ છે તે બધાને

માયો દષ્ટિવાદ इति । अथ पुनः शिष्यः पृच्छति—‘से किं त०’ इत्यादि । अथ किं तद् अगमिकं ? मिति । उत्तरमाह—‘अगमिय०’ इत्यादि । अगमिकं कालिक ध्रुतम् । अगमिकं—गमिकात् मिमम् । तत्र कालिक—प्रायः । आचारादिभ्रुतम्, आदौ यथा पाठोऽस्ति—‘सुय मे आउसतेण’ इति, तथा मध्येऽवस्थाने च पुनः ‘पाठोनास्तीति गमिकत्वामायात् । तदेतद् गमिकध्रुतम् अगमिकं च भ्रुत वर्णितम् ॥

मूलम्—अहवा त समासओ दुविह पण्णत्त । त जहा अग पविट्ठ, अगवाहिर च । से किं त अगवाहिर ? । अगवाहिर दुविह पण्णत्त । त जहा—आवस्सय च आवस्सय—वइरित्त च । से किं त आवस्सय ? । आवस्सय छव्विह पण्णत्त । त जहा—सामाइय १, चउवीसत्थओ २, वदणय ३, पडिक्कमण ४, काउ स्सग्गो ५, पच्चक्खाण ६ । से त आवस्सयं ॥

इसी तरहसे मध्य एव अवस्थानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण यथासंभव जान लेना चाहिये । इस प्रकारका गम जिस भ्रुतमें होता है उसका नाम गमिकध्रुत है । यह गमिकध्रुत—प्रायः पारह्वां दृष्टिवाद अग है । शिष्य पुनः पूछता है । हे भदन्त ! आगमिक ध्रुत क्या है ? उत्तर—कालिक ध्रुतका नाम आगमिक ध्रुत है, क्योंकि यह गमिक ध्रुतसे भिन्न पड़ता है । यह प्रायः आचारादि भ्रुतरूप होता है । गमिक ध्रुतमें सूत्र की आदिमें “सुयं मे आउसतेण” यह पाठ उच्चरित होता है उसी तरह से मध्य और आदिमें पुनः इस पाठका उच्चारण अगमिक ध्रुतमें नहीं किया है, अतः अगमिक ध्रुतमें गमिक ध्रुतसे भिन्नता आ जाती है । यह गमिकध्रुत और अगमिक ध्रुतका वर्णन हुआ ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસંભવ સમજાવેલું એઇએ એ પ્રકારેના બમ જે જે ભ્રુતમાં થાય છે તેનું નામ અગમિકભ્રુત છે આ અગમિકભ્રુત—પ્રાય પારમાં દષ્ટિવાદ બમ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે—હે ભદન્ત ! અગમિક ભ્રુત શું છે ? ઉત્તર—કાલિક ભ્રુતનું નામ અગમિક ભ્રુત છે, કારણ કે તેમાં ગમિક ભ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ ભ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક ભ્રુતમાં સૂત્રને પ્રારંભે “સુય મે આઉસતેણ” આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે મધ્ય અને આદિમાં ફરીથી આ પાઠનું ઉચ્ચારણ અગમિક ભ્રુતમાં કરાતું નથી, તેથી અગમિક ભ્રુતમાં ગમિક ભ્રુત કરતા ભિન્નતા આવે છે આગમિક ભ્રુત અને અગમિક ભ્રુતનું વર્ણન થયું

છાયા—અથવા તત્ સમાસતો દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—અગ્રપ્રવિષ્ટમ્, અગ્રવાદ્ય ચ । અથ કિં તદ્ અગ્રવાદ્યમ્ ? । અગ્રવાદ્ય દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—આવશ્યકં ચ, આવશ્યકચ્ચવિરિક્તં ચ । અથ કિં તદાવશ્યકમ્ । આવશ્યક પદ્ધવિધં પ્રજ્ઞસમ્—તદ્ યથા સામાયિક ૧, ચતુર્વિંશતિસ્તવઃ ૨, ઘનનકં ૩, પ્રતિક્રમણ ૪, કાયોત્સર્ગઃ ૫, પ્રત્યાખ્યાનમ્ ૬ । સદેતદ્ આવશ્યકમ્ ॥

ટીકા—‘અહવા૦’ ઇત્યાદિ । અથવા તત્ શ્રુતમ્ અર્હદુપદેશાનુસારિ શ્રુતમિત્યર્થઃ સમાસતઃ—સક્ષેપેણ દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તત્ યથા—અગ્રપ્રવિષ્ટમ્, અગ્રવાદ્યં ચ ।

નતુ પૂર્વમેવ ચતુર્દશમેદકથનાધિકારે ત્રયોદશચતુર્દશમેદરૂપેણ અગ્રપ્રવિષ્ટમનગ્રપ્રવિષ્ટમિત્યુપન્યસ્તમ્, તત્ કિમર્થમિદ્—“અહવા ત સમાસઓ દુવિહ પળ્ણવ ” ઇત્યાદ્યુપન્યાસેન તદેવ પુનરુચ્યતે ? ઇતિ ચેત્ ?

ઉચ્યતે—ઈદં સર્વં શ્રુતમેદા અગ્રપ્રવિષ્ટાનગ્રપ્રવિષ્ટરૂપમેદદ્વય પવાન્તર્મવન્તિ ।

“અહવા ત સમાસઓ૦” ઇત્યાદિ ।

અથવા—અર્હન્ત મગવાનકે ઉપદેશકા અનુસરણ કરનેવાલા વહ શ્રુત સક્ષેપસે દો પ્રકારકા મી કહા ગયા હૈ, ષે દો પ્રકાર યે હૈ—૧ અગ્રપ્રવિષ્ટ-૨ અગ્રવાદ્ય ।

શંકા—પહિલે હી ચૌદહ મેદોં કે કથનકે અધિકારમેં તેરહ ઔર ચૌદહ મેદોંકે રૂપસે અગ્રપ્રવિષ્ટ તથા અનંગપ્રવિષ્ટ એસા કહ દિયા ગયા હૈ ફિર યહાં દુબારા “અહવા ત સમાસઓ દુવિહ પળ્ણવ ” હસ પ્રકાર કે કથન કી ક્યા આવશ્યકતા થી ? ।

ઉત્તર—હસ તરહ જો યહા પર પુન પ્રગટ કરનેમેં આયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ સ્વરૂપકાર યહ કહના ચાહતે હૈ કિ જિતને મી સમસ્ત શ્રુતકે મેદ હૈ ષે સચ હન્તોં દો મેદોંમેં અન્તર્મૂત હો જાતે હૈ । તથા

“અહવા ત સમાસ ઓ૦” ઇત્યાદિ

અથવા—અર્હન્ત મગવાનના ઉપદેશને અનુસારના તે શ્રુત સક્ષિપ્તમાં આ પ્રમાણે બે પ્રકારનું કહેલ છે—(૧) અગ્ર પ્રવિષ્ટ, (૨) અગ્ર વાદ્ય

શંકા—પહેલાં જ ચૌદ લેહોના કથનનાં અધિકારમાં તેર અને ચૌદ લેહોના રૂપે અગ્રપ્રવિષ્ટ તથા અનંગપ્રવિષ્ટ એમ કહેવાઈ ગયું છે તો પછી અહીં બીજી વાર “અહવા ત સમાસઓ દુવિહ પળ્ણવ ” આ પ્રકારનાં કથનની શી આવશ્યકતા હતી ?

ઉત્તર—આ રીતે જે અહીં ફરીથી પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે સ્વરૂપ એ કહેવા માગે છે કે જેટલા સમસ્ત શ્રુતના લેહ છે તે બધાનો

एतमर्थं बोधयितुं पुनरुपन्यासः । अग्रा सर्वा श्रुतमेदेष्यमप्रविष्टमेदो
रहदुपदेशानुसारित्यात् प्राधान्यमस्तीति बोधयितुं पुनस्तदुपादानमिति न दोषः ।

अप्रविष्टमिति । इह यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, “ द्वा चरणी, द्वे
जह्वे, द्वे उरुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च ।

तथा चोक्तम्—

पादद्वयं जंघोरु, गात्रद्वयं तु दो य बाह्वो ।

ग्रीवा सिर च पुरिसो, चारस अंगो म्रियसिद्धो ॥ १ ॥

छाया—पादद्विकं જઘ્ઘોરુ ગાત્ર દ્વિકાર્ધં તુ દ્વૌ ચ બાહુ ।

ગ્રીવા શિરશ્ચ પુરુષો દ્વાદશાંગઃ શ્રુતવિષ્ટિઃ ॥ ૧ ॥

તથા શ્રુતરૂપસ્યાપિ પરમપુરુષસ્ય દ્વાદશાંગાનિ આચારાદીનિ સન્તીતિ વેદિ
તવ્યમ્ । શ્રુતપુરુષસ્યાદ્રેષુ પ્રવિષ્ટમ્ અદ્ભુતમાત્રેણ વ્યવસ્થિતમિત્યર્થઃ । અદ્ભુતમાત્રમિતિ ।
યત્તુ તસ્યૈવ દ્વાદશાંગાત્મકસ્ય શ્રુતપુરુષસ્યાર્યાવગમે પરમોપકારકત્વેન સ્થિતં શ્રુતં
તદદ્ભુતમાત્રમ્ તદેવાનદ્ભુતવિષ્ટમિતિ ।

તત્રાલ્પવક્તવ્યતયા પ્રથમમદ્ભુતમાત્રમધિકૃત્ય પૃચ્છતિ—‘ સે કિં ત૦ ’ ઇત્યાદિ ।
અથ કિં તદ્ અદ્ભુતમાત્ર ? મિતિ ક્ષિપ્ય પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘ અંગનાદિર૦ ’ ઇત્યાદિ ।

સમસ્ત શ્રુતકે મેદોં મેં રહ્નીં દો મેદોંકી પ્રધાનતા હૈ, કારણ इनमें ही
अर्हन्त प्रभुके उपदेश की अनुसारिता रहती है । जिस प्रकार पुरुषके ये
दो पैर २, दो जाँघें ४, दो उरु ६, दो पार्श्वभाग ८, दो बाहु १०, ग्रीवा
११ और शिर १२, ये चारह अंग होते हैं उसी प्रकारसे श्रुतरूप परम
पुरुषके भी ये आचारांग आदि चारह अंग होते हैं । इन चारह अंगोंमें
जो श्रुतनिबद्ध हुआ है वह अंगप्रविष्ट श्रुत है । तथा जो श्रुत द्वादशां
गात्मकश्रुत पुरुषके अर्थावगममें परम सहायक होता है वह अंगबाह्य
श्रुत है । अंगबाह्यश्रुतका कुसरा नाम अनंगप्रविष्ट भी है ।

જ્યા બે લેદોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે તથા શ્રુતના સમસ્ત લેદોમાં જો બે
લેદોની પ્રધાનતા છે, કારણ કે તેમનામાં જ અદ્ભુત અંગવત્તાનના ઉપદેશની
અનુસારિતા રહે છે એ પ્રકારે પુરુષના બે પગ ૨, બે જાંઘા ૪, બે ઉરુ ૬,
બે પાર્શ્વભાગ ૮, બે શૂભા ૧૦, ગ્રીવા ૧૧, અને શિર ૧૨, બે બાર અંગ
હોય છે. જો બાર અંગોમાં જે શ્રુત નિબદ્ધ થયું છે તે અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે
તથા જે શ્રુત દ્વાદશાંગાત્મકશ્રુત પુરુષના અર્થાવગમમાં પરમ સહાયક થાય છે તે
અંગબાહ્યશ્રુત છે અંગબાહ્યશ્રુતનું બીજું નામ અનંગપ્રવિષ્ટ પણ છે

અક્ષવાદો શ્રુતં દ્વિવિધ પ્રજ્ઞપ્તમ્ । તદ્ યથા—આવશ્યકં ચ આવશ્યકવ્યતિરિક્ત ચ ।
પુનઃ પૃચ્છતિ—‘ સે કિં ત૦ ’ इत्यादि । अथ किं तदावश्यक ? मिति । प्रश्नः ।
उत्तरमाह—‘ आवस्तय० ’ इत्यादि । आवश्यकमिति । अवश्य कर्तव्यम् आवश्यकम्,
श्रमणादिभिरवश्यमुभयकाल यत् क्रियते तदित्यर्थ । यद्वा—आ—समन्ताद्, वक्ष्या
इन्द्रियकपायादि भावश्रवणे यस्मात् तदावश्यकम् । यद्वा—ज्ञानादिगुणकदम्बक मोक्षो
वा आ—समन्ताद्, वक्ष्य’ क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकम् । आवश्यकप्रतिपादक यत् श्रुत तद-
प्यावश्यकम् । आवश्यक पञ्चविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—सामायिकम् १, चतुर्वि-
ंशतिस्तव २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्ग ५, प्रत्याख्यानम् ६, सामा-

અક્ષપ્રવિષ્ટ ઔર અક્ષવાદાં હન દોનોં મેદોંમેં સે અલ્પવક્તવ્યતા
હોનેકે કારણ શિષ્ય પ્રથમ અક્ષવાદાંકે વિષયમેં પૂછતા હૈ—હે ભદન્ત !
અંગવાદ્યશ્રુતકા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—અમવાદ્યશ્રુતજ્ઞાન દો પ્રકારકા
કહા ગયા હૈ, વે દો પ્રકાર યે હૈ—આવશ્યકશ્રુત ૧, આવશ્યક વ્યતિ
રેકશ્રુત ૨ । સાધુ શ્રાવક આદિ જો કૃત્ય ઉભયકાલમેં અવશ્ય કરતે હૈં
વહ આવશ્યક હૈ, અથવા જિસસે ઇન્દ્રિય, કપાય આદિ ભાવશ્રત અચ્છી
તરહસે વશમેં કિયે જાતે હૈ વહ આવશ્યક હૈ, અથવા જિસકે દ્વારા
જ્ઞાનાદિ ગુણોંકા સમૂહ ય મોક્ષ મહે પ્રકારસે સ્વાધીન કિયા જા સકતા
હૈ વહ આવશ્યક હૈ । હસ આવશ્યક વાચ્યાર્થ કા પ્રતિપાદકક જો શ્રુત
હૈ વહ આવશ્યક શ્રુત હૈ । યહ આવશ્યક છહ પ્રકારકા યતલાયા હૈ, વે
છહ પ્રકાર યે હૈ—સામાયિક ૧, ચતુર્વિંશતિસ્તવ ૨, વન્દનક ૩, પ્રતિક્ર-
મણ ૪, કાયોત્સર્ગ ૫ ઔર પ્રત્યાખ્યાન ૬ । હન છહ આવશ્યકોં કી

અગપ્રવિષ્ટ અને અગબાદાંને બંને બેદોમાંથી અલ્પવક્તવ્યતા હોવાને
કારણે શિષ્ય પ્રથમ અગબાદાંને વિષે પૂછે છે—હે ભદન્ત ! અગબાદાં શ્રુતનું
શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અગબાદાં શ્રુતજ્ઞાન નીચે પ્રમાણે બે પ્રકારનું છે (૧) આવશ્યક
શ્રુત, (૨) આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુત સાધુ, શ્રાવક આદિ જે ક્રિયા બંને
કાળે અવશ્ય કરે છે તે આવશ્યક છે અથવા જે વટે ઇન્દ્રિય, કપાય આદિ
ભાવશ્રુત સારી રીતે કાળુમાં લેવાય છે તે આવશ્યક છે અથવા જેના દ્વારા
જ્ઞાનાદિ ગુણોના સમૂહ અથવા મોક્ષ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે આવ
શ્યક છે આ આવશ્યક વાચ્યાર્થનું પ્રતિપાદક જે શ્રુત છે તે આવશ્યક શ્રુત છે
જે આવશ્યક છ પ્રકારના બતાવ્યા છે—તે છ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે—(૧) સામા
યિક, (૨) ચોવીસ સ્તવ, (૩) વદણા, (૪) પ્રતિક્રમણ, (૫) કાયોત્સર્ગ, અને
(૬) પ્રત્યાખ્યાન ૨, જે છ આવશ્યકોની વ્યાખ્યા અને ઉત્તરાધ્યાન સૂત્રની પ્રથ

एतमर्थं घोषयितुं पुनरुपन्यासः । अथवा सर्वेषु श्रुतमेदेन्द्रमयिष्टान्प्रविष्टमेदयो-
रहदुपदेशानुसारित्वात् प्राधान्यमस्तौषि घोषयितुं पुनस्तदुपादानमिति न दोषः ।

अङ्गप्रविष्टमिति । इह यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, “ द्वौ चरन्, द्वे
जह्वे, द्वे करुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च ।

तथा चोक्तम्—

पादद्वयं जघोरु, गात्रद्वयं तु दो य बाह्वो ।

ग्रीवा सिर च पुरिसो, वारस अंगो मयविशिष्टो ॥ ૧ ॥

छाया—पादद्विकं જઘોરુ ગાત્ર દ્વિકાર્ધં તુ દ્વૌ ચ બાહુ ।

ગ્રીવા શિરશ્ચ પુરુષો દ્વાદશાઙ્ગ શ્રુતવિશિષ્ટ ॥ ૧ ॥

તથા શ્રુતરૂપસ્યાપિ પરમપુરુષસ્ય દ્વાદશાઙ્ગાનિ આચારાદીનિ સન્તીતિ વેદિ-
ત્યમ્ । શ્રુતપુરુષસ્યાઙ્ગેષુ પ્રવિષ્ટમ્ અઙ્ગભાવેન વ્યવસ્થિતમિત્યર્થઃ । અઙ્ગવાચ્યમિતિ ।
યત્તુ તત્સૈવ દ્વાદશાઙ્ગાત્મકસ્ય શ્રુતપુરુષસ્યાર્થાવગમે પરમોપકારકત્વેન સ્થિત શ્રુત
તદઙ્ગવાચ્યમ્ તદેવાનઙ્ગપ્રવિષ્ટમિતિ ।

તત્રાલ્પવક્તવ્યતયા પ્રથમમઙ્ગવાચ્યમધિકૃત્ય પૃચ્છતિ—‘ સે કિં ત૦ ’ ઇત્યાદિ ।
અથ કિં તદ્ અઙ્ગવાચ્ય ? મિતિ શિષ્ય પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમાહ—‘ અંગવાહિર૦ ’ ઇત્યાદિ ।

સમસ્ત શ્રુતકે મેદોં મેં इन्हीं दो मेदोंकी प्रधानता है, कारण इनमें ही
अर्हन्त प्रभुके उपदेश की अनुसारिता रहती है । जिस प्रकार पुरुषके ये
दो पैर २, दो जाँचे ४, दो उरू ६, दो पार्श्वभाग ८, दो बाहु १०, ग्रीवा
११ और शिर १२, ये बारह अंग होते हैं उसी प्रकारसे श्रुतरूप परम
पुरुषके भी ये आचारांग आदि बारह अंग होते हैं । इन बारह अंगोंमें
जो श्रुतनिषिद्ध हुआ है वह अंगप्रविष्ट श्रुत है । तथा जो श्रुत द्वादशा-
ंगात्मकश्रुत पुरुषके अर्थावगममें परम सहायक होता है वह अंगवाच्य-
श्रुत है । अंगवाच्यश्रुतका दूसरा नाम अनङ्गप्रविष्ट भी है ।

આ બે ભેદોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે તથા શ્રુતના સમસ્ત ભેદોમાં એ બે
ભેદોની પ્રધાનતા છે, કારણ કે તેમનામાં જ અહ ત ભગવનાનના ઉપદેશની
અનુસારિતા રહે છે એ પ્રકારે પુરુષના બે પગ ૨, બે જવા ૪, બે ઉરૂ ૬,
બે પાર્શ્વભાગ ૮, બે બાહુ ૧૦, ગ્રીવા ૧૧, અને શિર ૧૨, એ બાર અંગ
હોય છે. એ બાર અંગોમાં એ શ્રુત નિષિદ્ધ થયું છે તે અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે.
તથા એ શ્રુત દ્વાદશાંગાત્મકશ્રુત પુરુષના અર્થાવગમમાં પરમ સહાયક માય છે તે
‘ અંગવાચ્યશ્રુત ’ છે અંગવાચ્યશ્રુતનું બીજું નામ અનઙ્ગપ્રવિષ્ટ પણ છે

ચન્દ્રકલ્પે ૧૫, સૂર્યપ્રજ્વલિ ૧૬, પૌરુષીમણ્ડલ ૧૭, મણ્ડલમણ્ડલ ૧૮, વિદ્યા-
ચરણ વિનિશ્ચય ૧૯, ગણિવિદ્યા ૨૦, ધ્યાનધિમત્તિ ૨૧, મરણવિમત્તિ ૨૨,
આત્મવિશોધિ ૨૩, ચીતરાગશ્રુત ૨૪, સલેલનાશ્રુત ૨૫, વિહારકલ્પ ૨૬,
ચરણવિધિ ૨૭, આતુરમત્યાલ્યાન ૨૮, મહાપ્રત્યાલ્યાન ૨૯, પવમાદિ ।
તદેતદુત્કાલિકમ્ ॥

ટીકા—શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં તૃ’ ઇત્યાદિ । અથ કિં તદાવશ્યકવ્ય-
તિરિક્તમ્ ?, ઇતિ શિષ્ય પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—‘આવસ્સયવહરિત્તૃ’ ઇત્યાદિ । આવ-
શ્યકવ્યતિરિક્ત દ્વિવિધ મમ્મમ્ । તદ્ યથા—કાલિકમ્, ઉત્કાલિક ચ । તત્ર યદ્
દિવસે રાત્રી ચ પ્રથમ ચરમપૌરુષી દ્વયે એવ પઢ્યતે, તત્ કાલિકમ્, કાલેન નિર્ણય
કાલિક મિતિ વ્યુત્પત્તે । યત્ કાલવેલાવર્જ પઠ્યતે, તદુત્કાલિકમ્ । તત્રાલ્પવક્ત-
વ્યત્પા પ્રથમમુત્કાલિકમપિકૃત્ય શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં તૃ’ ઇત્યાદિ । અથ
કિં તદુત્કાલિક શ્રુત ?—મિતિ શિષ્યપ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—‘ઉત્કાલિકૃ’ ઇત્યાદિ ।

‘સે કિં ત આવસ્સયવહરિત્તૃ’ ઇત્યાદિ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! આવશ્યક વ્યતિરિક્તશ્રુત કયા
સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—આવશ્યક વ્યતિરિક્તશ્રુત દો પ્રકાર કા ચતલાયા ગયા
હૈ, હે ઉત્તરે દો પ્રકાર યે હૈ—૧ કાલિક ૨ ઉત્કાલિક । દિન તથા રાત્રિ
મેં જો પ્રથમ ચરમપૌરુષીદ્વય મેં હી પઠિત હોતા હૈ વહ કાલિક, એ જો
અસ્વાધ્યાયરૂપ કાલ કો છોડકર પઠિત હોતા હૈ વહ ઉત્કાલિક હૈ ।

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! ઉત્કાલિકશ્રુત કયા સ્વરૂપ હૈ ?
યહા પર મી શિષ્ય ને જો યહ પ્રશ્ન વ્યતિક્રમ સે કિયા હૈ ઉત્તર તાત્પર્ય
યહી હૈ કિ સૂત્રકાર કો ઉત્કાલિક કે વિષય મેં અલ્પરૂપ સે કહના હૈ
અત કાલિક કે વિષય મેં શિષ્ય કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર આપન કરકે ઉત્કાલિક
કે વિષય મેં હી સર્વપ્રથમ સૂત્રકાર ને પ્રશ્ન કા ઉત્તર આપન કિયા હૈ ।

“સે કિં ત આવસ્સયવહરિત્તૃ” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે મદન્ત ! આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુત શું સ્વરૂપ છે ?
ઉત્તર—આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુત બે પ્રકારન બતાવ્યું છે તે આ પ્રમાણે છે—
(૧) કાલિક, (૨) ઉત્કાલિક, દિવસ તથા રાત્રે જેનો પ્રથમ ચરમ પૌરુષીદ્વયમાં
જ પાઠ થાય છે તે કાલિક, અને જેનો કાળને છોડીને પાઠ કરાય છે તે ઉત્કાલિક છે

શિષ્ય પૂછે છે—હે મદન્ત ! ઉત્કાલિક શ્રુત શું સ્વરૂપ છે ? અહીં પણ
શિષ્યે જે આ પ્રશ્ન વ્યતિક્રમથી કર્યો છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂત્રકારને ઉત્કા-
લિકને વિષે થોડા પ્રમાણમાં જ કહેવાનું છે તેથી કાલિકના વિષે શિષ્યને પ્રશ્ન
કર્યો ન કરતાં ઉત્કાલિકના વિષયમાં જ સૌથી પહેલાં સૂત્રકારે પ્રશ્ન કર્યો છે ?

યિકાદીનાં વ્યાખ્યાસ્માભિરુચરાધ્યયન સૂત્રસ્ય પ્રિયદર્શની ટીકાયામેકોનર્મિદ્ય-
માપ્યયને કૃતેતિ તત્ર દ્રષ્ટવ્યા જિજ્ઞાસુભિઃ । તદત્તદાવશ્યકં ઘર્ણિતમ્ ॥

મૂલમ્—સે કિં ત આવસ્સયવદ્ઠરિત્ત ? । આવસ્સયવદ્ઠરિત્તં
દુવિહ પળ્લવ્વત્ત । ત જહા—કાલિય ચ, ઉક્કાલિય ચ । સે કિં ત
ઉક્કાલિય ? । ઉક્કાલિય અળેગવિહ પળ્લવ્વત્ત । ત જહા—દસવેયા-
લિયં ૧, કપ્પિયાકપ્પિય ૨, સુલ્લકપ્પસુય ૩, મહાકપ્પસુય ૪,
ઉવવાહ્ય ૫, રાયપસેણિય ૬, જીવાભિગમો ૭, પળ્લવ્વણા ૮,
મહાપળ્લવ્વણા ૯, પમાયપ્પમાય ૧૦, નદી ૧૧, અણુઓગદારાહ ૧૨,
દેવિંદત્થઓ ૧૩, તદુલવેયાલિય ૧૪, ચદાવિજ્ઞય ૧૫, સૂરપ
ળ્લવ્વત્તી ૧૬, પોરિસિમહલ ૧૭, મહલપવેસો ૧૮, વિજ્ઞાચરણ
વિણિચ્છઓ ૧૯, ગણિવિજ્ઞા ૨૦, જ્ઞાણવિભત્તી ૨૧, મરણવિ
ભત્તી ૨૨, આયવિસોહી ૨૩, વીયરાગસુય ૨૪, સલેહ્ણાસુય ૨૫,
વિહારકપ્પો ૨૬, ચરણવિહી ૨૭, આરપચ્ચક્ખાણ ૨૮, મહા-
પચ્ચક્ખાણ ૨૯, પવમાહ । સે ત ઉક્કાલિય ॥

છાયા—અય કિં તદાવશ્યકવ્યતિરિત્તમ્ ? આવશ્યકવ્યતિરિત્તં દ્વિવિધં
પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—કાલિકં ચ, ઉત્કાલિકં ચ । અય કિં તદુત્કાલિકમ્ ? ।
ઉત્કાલિકમનેકવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—દશવૈકાલિકમ્ ૧, કલ્પિકાકલ્પિકમ્,
(કલ્પાકલ્પમ્) ૨, સુલ્લ- (સુલ્લ) કલ્પશ્રુતમ્ ૩, મહાકલ્પશ્રુતમ્ ૪, ઔપપાત્તિકં
૫, રાજપ્રત્નીયમ્ ૬, જીવાભિગમઃ ૭, પ્રજ્ઞાપના ૮, મહાપ્રજ્ઞાપના ૯, પ્રમાદાપ્રમાદં
૧૦, નન્દિઃ ૧૧, અનુયોગદ્વારાણિ ૧૨, દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલ્લવેચારિકં ૧૪,

વ્યાખ્યા હમને ઉપસરાધ્યયન સૂત્રકી પ્રિયદર્શની ટીકામેં ઉનતીસવે અધ્ય-
યનમેં કી હે અત્ત જિજ્ઞાસુજન હસ વિષયકો વહાંસે જાન સકતે હે ।
હસ પ્રકાર આવશ્યકકા યહ છહ મેદ્ રૂપ કથન હે ॥

હસની ટીકામાં ઓગણત્રીસમાં અધ્યાયનમાં કરી છે તે જિજ્ઞાસુઓ એ વિષયને
તેમાંથી સમજી શકે છે આ રીતે આવશ્યકકા આ છ બેદરૂપ કથન છે

તત્ર યદલ્પગ્રન્થમલ્પાર્થે ચ તત્ સુલ્લકલ્પશ્રુતમ્ ૩, ચતુમહાગ્રન્થ્ય-મહાર્થે ચ તન્મહા-
ફલ્પશ્રુતમિતિ ૪, કલ્પિકાકલ્પિકાદિક ત્રય વિચ્છિન્નમ્ । ઔપપાતિક ૫, રાજ-
પ્રશ્નીય ૬, જીવામિગમ ૭, એતન્નયં પ્રસિદ્ધમ્, ' પ્રજ્ઞાપના, મહાપ્રજ્ઞાપના ' ઇતિ ।
જીવાદોનાં પદાર્થોનાં પ્રજ્ઞાપન પ્રજ્ઞાપના, તથા સૂત્ર પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમ્ । એતદુપલમ્પતે ૮,
સૈવવૃદ્ધચરા મહાપ્રજ્ઞાપના, તથા સૂત્ર મહાપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર તદ્વિચ્છિન્નમ્ ૯ । તથા-
પ્રમાદાપ્રમાદમ્=પ્રમાદાપ્રમાદસ્વરૂપ મેદફલ પ્રતિપાદકં સૂત્રમિત્યર્થ । તત્ર પ્રમાદ
સ્વરૂપં ચૈવમુક્તમ્-પ્રચુરકર્મેન્ધન પ્રમદ-નિરન્તરાઽધિધ્માતશારીરમાનસાનેકદુ સ્વહુત-
વહ્જ્વાલાકલાપરીતમશેષમેવસસારવાસગૃહ પશ્યસ્તન્મધ્યવર્ત્યપિ, સતિ ચ તન્નિર્ગ-

હૈ વહ સુલ્લકલ્પશ્રુત હૈ ૩, એવ જો શ્રુત, ગ્રન્થ ઓર અર્થ કી અપેક્ષા મહાન
હૈ વહ મહાકલ્પ શ્રુત હૈ ૪ । એ કલ્પિકા કલ્પિક આદિ ત્રીન વિચ્છિન્ન
હો ગયે હૈ । ઔપપાતિક સૂત્ર ૫, રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર ૬ ઓર જીવામિગમ
સૂત્ર ૭, એ ત્રીન પ્રસિદ્ધ હૈ । જીવાદિક પદાર્થોં કે સ્વરૂપકા પ્રતિપાદક જો
સૂત્ર હૈ વહ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર હૈ । યહ સૂત્ર અમી ઉપલબ્ધ હોતા હૈ ૮ । મહા
પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન્ન હો ગયા હૈ ૯ । જિસ સૂત્રમે પ્રમાદ તથા અપ્રમા-
દકે સ્વરૂપકા ઉનકે મેદોંકા તથા ફલકા પ્રતિપાદન હુઆ હૈ વહ પ્રમાદા-
પ્રમાદ સૂત્ર હૈ, ઇસ સૂત્રમે પ્રમાદકા સ્વરૂપ ઇસ પ્રકારસે કહા હૈ-" યહ
સસારી જીવ અઞ્છી તરહ સે દેખ રહા હૈ કિ મૈં જિસ સસારરૂપી નિવા
સગૃહકે મીતર રહતા હુ વહ પ્રચુર કર્મરૂપી ઇન્ધનસે ઉત્પન્ન હુઈ અનેક
પ્રકારકે શારીરિક તથા માનસિક દુ સ્વરૂપી અગ્નિજ્વાલાસે કિ જો કમી
બુઝનેવાલી નહીં હૈ બહુત ઘુરી તરહ ચારોં ઓર સે ઘિરા હુઆ હૈ, તથા

અથ અને અર્થની અપેક્ષાએ અલ્પ છે તે સુલ્લકલ્પશ્રુત છે (૩) તેમજ જે શ્રુત,
ગ્રન્થ અને અર્થની અપેક્ષાએ મહાન છે તે મહાન કલ્પશ્રુત છે (૪) એ કલ્પિકા
કલ્પિક આદિ ત્રણ વિચ્છિન્ન થઈ ગયાં છે ઔપપાતિક સૂત્ર, (૫) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૬)
અને જીવામિગમ સૂત્ર (૭) એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ છે જીવાદિક પદાર્થોના સ્વરૂપનું પ્રતિ-
પાદક જે સૂત્ર છે તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર છે આ સૂત્ર અત્યારે ઉપલબ્ધ છે ૮ મહા
પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઈ ગયું છે ૯ જે સૂત્રમાં પ્રમાદ તથા અપ્રમાદના સ્વરૂ-
પનું, વામના સેદોનું તથા ફળનું પ્રતિપાદન થયું છે તે પ્રમાદા પ્રમાદ સૂત્ર
છે, તે સૂત્રમાં પ્રમાદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલું છે-" આ સસારી જીવ સારી
રીતે ભેઈ રહ્યો છે કે દુ જે સસારરૂપી નિવાસગૃહની બહાર રહું છું તે બપોર
કર્મરૂપી ઇન્ધનથી ઉત્પન્ન થયેલ અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુઃખ
રૂપી અગ્નિજ્વાળાથી, કે જે કદી બુઝતી નથી, ઘણી " ખરાબ રીતે આરે
બાબુથી ઘેરાયેલ છે, તથા તેમાંથી નીકળવાનો ઉપાય બો કે વીતરાગ પ્રણામ

उत्कालिक श्रुतमनेकविधं प्रसिद्धम् । तद् यथा—‘दशवैकालिकम्’ इत्यादि । त्व
दशवैकालिकं सुप्रसिद्धम् । तथा—कल्पिकाकल्पिक—कल्पाकल्पप्रतिपादक सूत्र-
नित्यार्थः २ । तथा—बुद्धकल्पश्रुत ३, महाकल्पश्रुतमिति । कल्प—स्थविरादिकल्पः ।
तत्प्रतिपादकं श्रुत—कल्पश्रुतम् । तच्च द्विविध—बुद्धकल्पश्रुत महाकल्पश्रुतमिति ।

उत्तर—उत्कालिकश्रुत अनेक प्रकार का कहा गया है, जैसे—दश-
वैकालिक १, कल्पिकाकल्पिक—कल्पाकल्पप्रतिपादकसूत्र २, बुद्धकल्प-
श्रुत ३, महाकल्पश्रुत ४, औपपातिक ५, राजप्रश्रीय ६, जीवामिगम ७,
प्रज्ञापना ८, महाप्रज्ञापना ९, प्रमादाप्रमाद १०, नन्दि ११, अनुयोगद्वार १२,
देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४, चन्द्रकवेध १५, सूर्यप्रसप्ति १६,
पौरुषीमण्डल १७, मण्डलप्रवेश १८, विद्याचरणविनिर्गम १९, गणि-
विद्या २०, ध्यानविभक्तिः २१, मरणविभक्ति २२, आत्मविशोधि २३,
वीतरागश्रुत २४, सखेलनाश्रुत २५, विहारकल्प २६, चरणविधि २७,
आतुरप्रत्याख्यान २८, महाप्रत्याख्यान २९, इत्यादि, ये समस्त श्रुत
उत्कालिक हैं ।

इनमें दशवैकालिक प्रसिद्ध है । कल्पाकल्प का प्रतिपादकश्रुत
कल्पिकाकल्पिक है । स्थविर भावि के कल्प का प्रतिपादक जो श्रुत है
वह कल्पसूत्र है । यह बुद्धकल्पश्रुत तथा महाकल्पश्रुत के भेद से दो
प्रकार का बतलाया गया है । जो श्रुत, ग्रन्थ एवं अर्थ की अपेक्षा अल्प

उत्तर—उत्कालिकश्रुत अनेक प्रकारના કહેલ છે, જેવાં છે (૧) દશવૈકાલિક,
(૨) કલ્પિકા કલ્પિક-કલ્પાકલ્પ પ્રતિપાદક સૂત્ર, (૩) બુદ્ધકલ્પશ્રુત, (૪) મહા
કલ્પ શ્રુત, (૫) ઔપપાતિક, (૬) રાજપ્રશ્રીય, (૭) જીવામિગમ, (૮) પ્રજ્ઞા
પના, (૯) મહાપ્રજ્ઞાપના, (૧૦) પ્રમાદપ્રમાદ, (૧૧) નન્દી, (૧૨) અનુયોગદ્વાર,
(૧૩) દેવેન્દ્રસ્તવ, (૧૪) તન્દુલ વૈચારિક, (૧૫) ચન્દ્રક વેધ, (૧૬) સૂર્ય
પ્રસપ્તિ, (૧૭) પૌરુષી મઠલ, (૧૮) મઠલ પ્રવેશ, (૧૯) વિદ્યાચરણ વિનિર્ગમ,
(૨૦) ગણિવિદ્યા, (૨૧) ધ્યાનવિભક્તિ, (૨૨) મરણ વિભક્તિ, (૨૩) આત્મ
વિશોધિ, (૨૪) વીતરાગ શ્રુત, (૨૫) સંઘેળના શ્રુત, (૨૬) વિહાર કલ્પ,
(૨૭) ચરણવિધિ, (૨૮) આતુર પ્રત્યાખ્યાન. મહાપ્રત્યાખ્યાન ઇત્યાદિ આ સર્વજ્ઞ
ઉત્કાલિક શ્રુત છે.

તેઓમાં દશવૈકાલિક પ્રસિદ્ધ છે ૧ કલ્પાકલ્પશ્રુત પ્રતિપાદક શ્રુત કલ્પિકા-
કલ્પિક છે ૨ સ્થવિર ભાવિના કલ્પશ્રુત પ્રતિપાદક જે શ્રુત છે તે કલ્પસૂત્ર છે. તે
બુદ્ધકલ્પશ્રુત તથા મહાકલ્પશ્રુત જે બેદથી બે પ્રકારનાં થાનુ - જે શ્રુત

તત્ર યદલ્પગ્રન્થમલ્પાર્થ ચ તત્ ચુલ્લકલ્પશ્રુતમ્ ૩, યત્તુમહાગ્રન્થ-મહાર્થ ચ તન્મહા-
 કલ્પશ્રુતમિતિ ૪, કલ્પિકાકલ્પિકાદિક ત્રય વિચ્છિન્નમ્ । ઔપપાતિક ૫, રાજ-
 પ્રશ્નીય ૬, જીવામિગમ ૭, એતન્નય પ્રસિદ્ધમ્, ' પ્રજ્ઞાપના, મહાપ્રજ્ઞાપના ' રૂતિ ।
 જીવાદીનાં પદાર્થાનાં પ્રજ્ઞાપન પ્રજ્ઞાપના, તથા સૂત્ર પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમ્ । એતદુપલબ્યતે ૮,
 સૈવવૃહચરા મહાપ્રજ્ઞાપના, તથા સૂત્ર મહાપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર તદ્વિચ્છિન્નમ્ ૯ । તથા-
 પ્રમાદાપ્રમાદમ્=પ્રમાદાપ્રમાદસ્વરૂપ ભેદફલ પ્રતિપાદક સૂત્રમિત્યર્થ । તત્ર પ્રમાદ
 સ્વરૂપ ચૈવશ્રુતમ્-પ્રચુરકર્મેન્ધન પ્રમવ-નિરન્તરાઽવિષ્માતશારીરમાનસાનેકદુઃખહુત-
 વજ્જ્વાલાકલાપપરીતમશેષમેવસંસારવાસગૃહ પચ્યસ્તન્મધ્યવર્ત્યપિ, સતિ ચ તન્નિર્ગ-

હૈ વહ ચુલ્લકલ્પશ્રુત હૈ ૩, એવ જો શ્રુત, ગ્રન્થ ઔર અર્થ કી અપેક્ષા મહાન્ત
 હૈ વહ મહાકલ્પ શ્રુત હૈ ૪ । એ કલ્પિકાકલ્પિક આદિ ત્રીન વિચ્છિન્ન
 હો ગયે હૈ । ઔપપાતિક સૂત્ર ૫, રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર ૬ ઔર જીવામિગમ
 સૂત્ર ૭, એ ત્રીન પ્રસિદ્ધ હૈ । જીવાદિક પદાર્થો કે સ્વરૂપકા પ્રતિપાદક જો
 સૂત્ર હૈ વહ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર હૈ । યહ સૂત્ર અમી ઉપલબ્ધ હોતા હૈ ૮ । મહા
 પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન્ન હો ગયા હૈ ૯ । જિસ સૂત્રમે પ્રમાદ તથા અપ્રમા-
 દકે સ્વરૂપકા ઉનકે ભેદોંકા તથા ફલકા પ્રતિપાદન હુઆ હૈ વહ પ્રમાદા-
 પ્રમાદ સૂત્ર હૈ, હસ સૂત્રમે પ્રમાદકા સ્વરૂપ હસ પ્રકારસે કહા હૈ-" યહ
 સંસારી જીવ અઘી તરહ સે દેખ રહા હૈ કિ મેં જિસ સંસારરૂપી નિવા-
 સગૃહકે ખીતર રહતા હૈ વહ પ્રચુર કર્મરૂપી ઈન્ધનસે ઉત્પન્ન હુઈ અનેક
 પ્રકારકે શારીરિક તથા માનસિક દુઃખરૂપી અગ્નિજ્વાલાસે કિ જો કમી
 ઘસનેવાલી નહીં હૈ યહુત ઘુરી તરહ ચારોં ઔર સે ઘિરા હુઆ હૈ, તથા

અથ અને અર્થની અપેક્ષાએ અલ્પ છે તે ચુલ્લકલ્પશ્રુત છે (૩) તેમજ ને શ્રુત,
 અથ અને અર્થની અપેક્ષાએ મહાન છે તે મહાન કલ્પશ્રુત છે (૪) એ કલ્પિકા
 કલ્પિકા આદિ ત્રણ વિચ્છિન્ન થઈ ગયા છે ઔપપાતિક સૂત્ર, (૫) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૬)
 અને જીવામિગમ સૂત્ર (૭) એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ છે જીવાદિક પદાર્થોના સ્વરૂપનું પ્રતિ-
 પાદક ને સૂત્ર છે તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર છે આ સૂત્ર અત્યારે ઉપલબ્ધ છે ૮ મહા
 પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઈ ગયું છે ૯ ને સૂત્રમા પ્રમાદ તથા અપ્રમાદના સ્વરૂ-
 પનું, તમના ભેદોનું તથા ફળનું પ્રતિપાદન થયું છે તે પ્રમાદા પ્રમાદ સૂત્ર
 છે, તે સૂત્રમા પ્રમાદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલ છે-" આ સંસારી જીવ સારી
 રીતે ભેઈ રહ્યો છે કે હું ને સંસારરૂપી નિવાસગૃહની અંદર રહું છું તે અપાર
 કર્મરૂપી ઈન્ધનથી ઉત્પન્ન થયેલ અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુઃખ
 રૂપી અગ્નિજ્વાલાથી, કે ને કહી શકતી નથી, યહી " ખરાબ રીતે ચારે
 બાજુથી ઘેરાયેલ છે, તથા તેમાંથી નીકળવાનો ઉપાય નો કે વીતરાગ પ્રણીત

મનોપાયે ધીતરાગપ્રણીતચિન્તામણી યતો વિચિત્રકર્મોદયસાહાય્યજનિતાત્ પરિણામ-
વિશેષાદપદ્યશિવ તદ્વ્યમચિગ્ગણ્ય વિશિષ્ટ પરલોકક્રિયાવિમુક્તવાસ્ત્વે જીવા,
સ સ્વલ્પ પ્રમાદઃ । તસ્ય ચ પ્રમાદસ્ય યે દેતવો મદ્યાદયસ્તેઽપિ પ્રમાદાઃ,
તત્કારણત્વાત્ । ઉક્તઃ—

“મજ્જં વિસય કસાયા, નિહા વિગહા ય પચમા મણિયા ।

एए पच पमाया, जीव पाडेंति संसारे ॥ १ ॥”

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फल चतुर्गतिक संसारपतनम् ।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि धीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो
बहु मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र
कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका बजह
से मेरी दृष्टि उस ओर जानी ही नहीं है, और न इस संसार निवा-
सगृहमें रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं
विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूँ” इस तरहकी
परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है । तात्पर्य यह कि जानबूझ कर
भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना
रहता है । इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक यतलाये गये हैं वे भी प्रमाद
में ही परिगणित होते हैं । कहा भी है—

“मज्जं विसयकसाया, निहा विगहा य पचमा मणिया ।

एए पच पमाया, जीव पाडेंति संसारे ” ॥ १ ॥

ધર્મરૂપી ચિન્તામણી છે તે મારી નજરે પડતું નથી કારણ કે મારી આંધર
કાંઈ એવા વિચિત્ર કર્મોદયની સહાયતાથી પરિણામ વિશેષ આવી ગયું છે કે
જેને કારણે મારી નજર તેની તરફ ચલી જ નથી, જોને આ સંસારરૂપી નિવા-
સગૃહમાં રહેવા એવા મને કાંઈ ભય પણ લાગતો નથી, તે કારણે હું વિશિષ્ટ
પરલોકની ક્રિયાઓથી વિમુખ રહ્યો છું ” આ પ્રકારની પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન
કરનાર પ્રમાદ છે તાત્પર્ય એ કે બાણવા છતાં છવ પ્રમાદને કારણે જ આત્મ
કલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ રહે છે આ પ્રમાદના મદ્યાદિક જે કારણો બતાવ્યા
છે તે પણ પ્રમાદમાં જ પરિગણિત થયા છે કહ્યું પણ છે—

“મજ્જં વિસય કસાયા, નિહા વિગહા ય પચમા મણિયા ।

ए ए पंच पमाया, जीव पाडेंति संसारे ” ॥ १ ॥

“શ્રેયો વિપદ્વપમોક્તુ, ક્ષમ મહેત્ ક્રીઢિતું હુતાશેન ।
 જીવૈરિહ સસારે, ન તુ પ્રમાદઃ ક્ષમઃ કર્તુમ્ ॥ ૧ ॥
 અસ્યામેવ હિ જાતૌ, નરમુપદન્યાદ્ વિપ હુતાશો વા ।
 આસેવિતઃ પ્રમાદો, હન્યાજ્જન્માન્તરશતાનિ ॥ ૨ ॥
 યન્ન પ્રયાન્તિ પુરુષા, સ્વર્ગ યન્ન પ્રયાન્તિ વિનિપાતમ્ ।
 તન્ન નિમિત્તમનાર્ય, પ્રમાદ ઇતિ નિશ્ચિતમિદ મે ॥ ૩ ॥

મથ ૧, વિષય ૨, કપાય ૩, નિદ્રા ૪ તથા વિકયા ૫, યે પાન્વ પ્રમાદ હૈ, ઔર યે જીયકો સસારમેં ગિરાતે હૈ યહી હનકે સેવનકા ફલ હૈ । હસ પ્રમાદકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર કહા હૈ—

“શ્રેયો વિપદ્વપમોક્તુ, ક્ષમ મહેત્ ક્રીઢિતું હુતાશેન ।
 જીવૈરિહ સંસારે, ન તુ પ્રમાદઃ ક્ષમ કર્તુમ્” ॥ ૧ ॥

વિપ રા છેના અચ્છા હૈ, અગ્નિકે સાથ ક્રીઢા કરના ઠીક હૈ પરન્તુ મનુષ્યોંકો હસ સંસારમેં ઇક ક્ષણકા ખી પ્રમાદ કરના ઉચિત નહીં હૈ । ૧ ।

“અસ્યામેવ હિ જાતૌ, નરમુપદન્યાદ્ વિપ હુતાશો વા ।
 આસેવિતઃ પ્રમાદો, હન્યાજ્જન્માન્તર શતાનિ” ॥ ૨ ॥

કારણ ગ્વાયા હુઆ વિપ અથવા સેવિત હુઈ અગ્નિ પ્રાણીકો હસી પર્યાય મેં જીવિતસે વિમુક્ત કર દેતી હૈ, પરન્તુ સેવિત કિયા ગયા પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર તકમેં ખી હસ જીવકો મારતા રહતા હૈ ॥ ૨ ॥

(૧) મથ, (૨) વિષય, (૩) કપાય, નિદ્રા (૪) તથા (૫) વિકયા એ પાન્વ પ્રમાદ છે, અને તે જીવને સંસારમા પાડે છે એજ એમના સેવનનુ ક્ષણ છે તે પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“શ્રેયો વિપદ્વપમોક્તુ, ક્ષમ મહેત્ ક્રીઢિતું હુતાશેન ।
 જીવૈરિહ સંસારે, ન તુ પ્રમાદઃ ક્ષમઃ કર્તુમ્” ॥ ૧ ॥

ઔર ખાતુ સાફ છે, અગ્નિની સાથે જોડવુ પણ સાફ છે પરન્તુ મનુષ્યે આ સંસારમા જોડ લગુનો પણ પ્રમાદ કરવો તે યોગ્ય નથી. ॥૧॥

“અસ્યામેવ હિ જાતૌ, નરમુપદન્યાદ્ વિપ હુતાશો વા ।

આસેવિતઃ પ્રમાદો, હન્યાજ્જન્માન્તર શતાનિ” ॥ ૨ ॥

કારણ કે ખાવામા આવેલ ઔર અથવા સેવવામા આવેલ અગ્નિ પ્રાણીએ એજ પર્યાયમા જીવનથી વિમુક્ત કરી નાખે છે પણ સેવવામાં આવેલ પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર સુધીમા પણ આ જીવને મારતો રહે છે ॥ ૨ ॥

મનોપાયે ધીતરાગપ્રણીતચિન્તામણી યતો ચિચિત્રકર્મોદયસાહાય્યજનિતાત્ પરિણામ
વિશેષાદપશ્યશિવ તદ્વ્યયમવિગણ્ય ચિન્નિષ્ટ પરલોકક્રિયાવિમુક્તિવાડ્ઽસ્તે જીવઃ,
સ ચલુ પ્રમાદઃ । તસ્ય ચ પ્રમાદસ્ય યે હૃતયો મધ્યાદયસ્તેઽપિ પ્રમાદા,
વત્કારણત્વાત્ । ઉક્તઃ—

“મજ્જં વિસય કસાયા, નિદા વિગદા ય પચમા મણિયા ।

ए ए पंच पमाया, जीव पाठेति संसारे ॥ १ ॥”

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फल चतुर्गतिक संसारपतनम् ।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि धीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो
बहु मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र
कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका बज्र
से मेरी दृष्टि उस ओर जानी ही नहीं है, और न इस संसार निवा-
सगृहमें रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं
विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूँ” इस तरहकी
परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है । तात्पर्य यह कि जानबूझ कर
भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना
रहता है । इस प्रमादके जो कारण मध्यादिक यत्नलाये गये हैं वे भी प्रमाद
में ही परिगणित होते हैं । कहा भी है—

“मज्जं विसयकसाया, निदा विगदા ય પચમા મણિયા ।

ए ए पंच पमाया, जीव पाठेति संसारे ” ॥ १ ॥

ધર્મરૂપી ચિન્તામણી છે તે મારી નજરે પડતું નથી કારણ કે મારી અંદર
કોઈ એવા વિચિત્ર કર્મોદયની સહાયતાથી પરિણામ વિશેષ આવી ગયું છે કે
જેને કારણે મારી નજર તેની તરફ થતી જ નથી, અને આ સંસારરૂપી નિવા-
સગૃહમાં રહેતા એવા મને કોઈ ભય પણ લાગતો નથી, તે કારણે હું વિશિષ્ટ
પરલોકની ક્રિયાઓથી વિમુખ રહ્યો છું ” આ પ્રકારની પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન
કરનાર પ્રમાદ છે તાત્પર્ય એ કે જાણવા છતાં છવ પ્રમાદને કારણે જ આત્મ
કલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ રહે છે આ પ્રમાદના મધ્યાદિક બે કારણો બતાવ્યા
છે તે પણ પ્રમાદમાં જ પરિગણિત થયા છે કહ્યું પણ છે—

“મજ્જં વિસય કસાયા, નિદા વિગદા ય પચમા મણિયા ।

ए ए पंच पमाया, जीव पाठेति संसारे ” ॥ १ ॥

“શ્રેયો વિપમ્બપમોક્તુ, ક્ષમ મવેત્ ક્રીડિતુ હુતાશેન ।
 જીવૈરિહ સસારે, ન તુ પ્રમાદ* ક્ષમઃ કર્તુમ્ ॥ ૧ ॥
 અસ્મામેવ હિ જાતૌ, નરમ્બપહન્યાદ્ વિપ હુતાશો વા ।
 આસેવિત* પ્રમાદો, હન્યાજ્જન્માન્તરશતાનિ ॥ ૨ ॥
 યન્મ પ્રયાન્તિ પુરુષાઃ, સ્વર્ગ યન્મ પ્રયાન્તિ વિનિપાતમ્ ।
 તન્ન નિમિત્તમનાર્ય, પ્રમાદ ઇતિ નિશ્ચિતમિદ મે ॥ ૩ ॥

મથ ૧, વિપય ૨, કપાય ૩, નિદ્રા ૪ તથા વિકથા ૫, એ પાંચ પ્રમાદ હૈં, ઓર એ જીવકો સસારમેં ગિરાતે હૈં યહી इनके सेवनका फल है । इस प्रमादका स्वरूप इस प्रकार कहा है—

“શ્રેયો વિપમ્બપમોક્તુ, ક્ષમ મવેત્ ક્રીડિતુ હુતાશેન ।
 જીવૈરિહ સંસારે, ન તુ પ્રમાદ* ક્ષમ કર્તુમ્” ॥ ૧ ॥

વિપ રા લેના અચ્છા હૈ, અગ્નિકે સાથ ક્રીડા કરના ઠીક હૈ પરન્તુ મનુષ્યોંકો इस संसारमें एक क्षणका भी प्रमाद करना उचित नहीं है । १ ।

“અસ્મામેવ હિ જાતૌ, નરમ્બપહન્યાદ્ વિપ હુતાશો વા ।
 આસેવિત પ્રમાદો, હન્યાજ્જન્માન્તર શતાનિ” ॥ ૨ ॥

કારણ ગ્વાયા હુઆ વિપ અથવા સેવિત હુઈ અગ્નિ પ્રાણીકો હસી પર્યાય મેં જીવિનસે વિમુક્ત કર દેતી હૈ, પરન્તુ સેવિત કિયા ગયા પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર તકમેં બી इस जीवको मारता रहता है ॥ २ ॥

(૧) મથ, (૨) વિપય, (૩) કપાય, નિદ્રા (૪) તથા (૫) વિકથા એ પાંચ પ્રમાદ છે, અને તે જીવને સંસારમાં પાડે છે જોજ એમના સેવનનું ફળ છે તે પ્રમાદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“શ્રેયો વિપમ્બપમોક્તુ, ક્ષમ મવેત્ ક્રીડિતુ હુતાશેન ।
 જીવૈરિહ સંસારે, ન તુ પ્રમાદ ક્ષમઃ કર્તુમ્” ॥ ૧ ॥

એર ખાવુ સાડ છે, અગ્નિની સાથે ખેલવુ પણ સાડ છે પરન્તુ મનુષ્યે આ સંસારમાં એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરવો તે યોગ્ય નથી. ॥૧॥

“અસ્મામેવ હિ જાતૌ, નરમ્બપહન્યાદ્ વિપ હુતાશો વા ।

આસેવિત પ્રમાદો, હન્યાજ્જન્માન્તર શતાનિ” ॥ ૨ ॥

કારણ કે ખાવામાં આવેલ એર અથવા સેવવામાં આવેલ અગ્નિ પ્રાણીએ જોજ પર્યાયમાં જીવનથી વિમુક્ત કરી નાખે છે પણ સેવવામાં આવેલ પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર સુધીમાં પણ આ જીવને મારતો રહે છે ॥ ૨ ॥

મનોપાયે ધીતરાગપ્રણીતચિન્તામણી યતો વિચિત્રકર્મોદયસાદાય્યજનિતાત્ પરિણામ-
વિશેષાદપશ્યન્નિવ તદ્વ્યયમવિગણ્ય વિશિષ્ટ પરલોકક્રિયાવિમુક્તિવાડસ્તેજીવા,
સ સ્વલ્પ પ્રમાદઃ । તસ્ય ચ પ્રમાદસ્ય યે હેતવો મધ્યાદયસ્તેઽપિ પ્રમાદાઃ,
સ્તત્કારણત્વાત્ । ઉક્તચ્ચ—

“મર્જ્જં વિસય કસાયા, નિદા વિગ્રહા ય પંચમા મણિયા ।

एए पंच पमाया, जीव पाठेति संसारे ॥ १ ॥”

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फल चतुर्गतिक संसारपतनम् ।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि धीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो
बहु मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र
कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका बजह
से मेरी दृष्टि उस ओर जानी ही नहीं है, और न इस संसार निवा-
सगृहमें रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं
विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूँ ” इस तरहकी
परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है । तात्पर्य यह कि जानबूझ कर
मैं जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना
रहता हूँ । इस प्रमादके जो कारण मध्यादिक यत्नलाये गये हैं वे भी प्रमाद
में ही परिगणित होते हैं । कहा भी है—

“मर्ज्जं विसयकसाया, निदा विग्राह य पंचमा मणिया ।

एए पंच पमाया, जीव पाठेति संसारे ” ॥ १ ॥

ધર્મરૂપી ચિન્તામણી છે તે મારી નજરે પડતું નથી કારણ કે મારી આંધર
ઠાઈ એવાં વિચિત્ર કર્મોદયની સહાયતાથી પરિણામ વિશેષ આવી ગયું છે કે
એને કારણે મારી નજર તેની તરફ થતી જ નથી, અને આ સંસારરૂપી નિવા-
સગૃહમાં રહેતા એવા મને કોઈ ભય પણ લાગતો નથી; તે કારણે હું વિશિષ્ટ
પરલોકની ક્રિયાઓથી વિમુખ રહ્યો છું ” આ પ્રકારની પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન
કરનાર પ્રમાદ છે તાત્પર્ય એ કે બાણવા છતાં છવ પ્રમાદને કારણે જ આત્મ
કલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ રહે છે આ પ્રમાદના મધ્યાદિક બે કારણો બતાવ્યા
છે તે પણ પ્રમાદમાં જ પરિગણિત થયા છે કહ્યું પણ છે—

“મર્જ્જં વિસય કસાયા, નિદા વિગ્રહા ય પંચમા મણિયા ।

एए पंच पमाया, जीव पाठेति संसारे ” ॥ १ ॥

કાવ્યનિમિત્તકા ટીકા-મહાવાલ્યસુતમેદા

इह हि प्रमत्तमनस, सोन्मादवदनिमृतेन्द्रियाक्षपला ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥

तेषामभिपતितानા-મુદ્ધ્રાન્તાના પ્રમત્તહૃદયાનામ્ ।
વર્ષન્ત એ દોષાઃ, વનતરવશ્યામ્સુસેકેન ॥ ૭ ॥

માનવ પર્યાયકી દૃષ્ટિસે હાથ પૈર આદિ અવયવોં કી સમાનતા છોને
પર મી જો પ્રાણી એક વૃક્ષરેકી પરાધીનતા મોગ રહ્યા હૈ-નાના પ્રકાર કી
દાસવૃત્તિ કર રહ્યા હૈ-યહ સય પ્રમાદકા હી ફલ હૈ ॥ ૬ ॥

“इह हि प्रमत्तमनस, सोन्मादवदनिमृतेन्द्रियाक्षपला ।
यत् कृत्यं तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति” ॥ ६ ॥
યહ કિતને વુ-શ્વકી યાત હૈ કિ યહ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત હો કર ઉન્માદી
પુરુષકી તરહ્ ઇન્દ્રિયોંકા દાસ થન કર જો કર્તવ્ય કાર્ય હૈ ઉસે તો કરતા
નહીં હૈ તથા જો નહીં કરને યોગ્ય હૈ ઉસે હી રાત દિન કરતા રહતા હૈ ॥ ૬ ॥

“तेषामभिपतिताना, मुद्व्रान्तानां प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्षन्त एष दोषा, वनतरवश्याम्वुसेकेन” ॥ ७ ॥
જિસ પ્રકાર જલકે સિંચન સે જંગલકે વૃક્ષ યદ જાતે હૈં ઉસી પ્રકાર
પ્રમત્ત હૃદયવાલે વ્યક્તિયોં મેં મી ઉદ્ધ્રાન્ત ચિત્તતા ઇવં વિપયકપાયોંમેં
પતનશીલતા આદિ અનેક પ્રકારકે વુર્ગુણ યદ જાતે હૈં ॥ ૭ ॥

માનવ પર્યાયની દૃષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા
છતાં પણ એ પ્રાણી એક બીજાની પરાધીનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રકારની
શુભામી કરી રહ્યા છે આ બધું પ્રમાદનું જ ફળ છે ॥ ૬ ॥

“इह हि प्रमत्तमनस, सोन्मादवदनिमृतेन्द्रियाक्षपला ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति” ॥ ६ ॥
એ કેટલા ઇન્દ્રિયોંની યાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત થઈને ઉન્માદી
પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોંનું શુભામ બનીને એ કર્તવ્ય બજાવવાનું છે તે તો બબ
વત્ર નથી પણ એ કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતું રહે છે ॥ ૬ ॥

“तेषामभिपतितानामुद्व्रान्तानां प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्षन्त एष दोषा वनतरवश्याम्वुसेकेन” ॥ ७ ॥
જેમ જાળના સિંચનથી જ ગલનાં વૃક્ષો વધી બંધ છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત
હૃદયવાળી વ્યક્તિઓમાં પણ ઉદ્ધ્રાન્ત ચિત્તતા અને વિષય કષાયોમાં પતન
શીલતા આદિ અનેક પ્રકારનાં ઇશુર્ણ વધી બંધ છે ॥ ૭ ॥

સંસાર વન્ધનગતો, જાતિ જરાવ્યાધિ મરણ દુઃખાર્તઃ ।

યજ્ઞો દ્વિજતે સત્ત્વઃ, સોઽપ્યપરાધઃ પ્રમાદસ્ય ॥ ૪ ॥

અજ્ઞાપ્યતે યદવશ, સ્તુલ્યોદર પાણિપાદવદનેન ।

કર્મં ચ કરોતિ યદુવિષ, મેતદપિ ફલ પ્રમાદસ્ય ॥ ૫ ॥

“યજ્ઞ પ્રયાન્તિ પુરુષા, સ્વર્ગં યચ્ચ પ્રયાન્તિ વિનિપાતમ્ ।

તત્ર નિમિત્તમનાર્થ, પ્રમાદ इति निश्चितमिदमे” ॥૩॥

પુરુષ-આત્મા જો સ્વર્ગ કો પ્રાપ્ત નહીં કરતે હેં તથા કેવલ અર્ધોગતિ કે હી પાત્ર બનતે હેં इसमें प्रधानकारण एक यह अनार्थ प्रमाद ही है यह निश्चित बात है ॥ ૩ ॥

“સંસારવન્ધનગતો, જાતિ જરા વ્યાધિ મરણ દુઃખાર્તઃ ।

યજ્ઞોદિજતે સત્ત્વ, સોઽપ્યપરાધઃ પ્રમાદસ્ય” ॥ ૪ ॥

इस संसाररूपी कारागारमें पड़ा हुआ यह प्राणी जो जन्म, जरा एवं मरणके दु खों से सत्रस्त हो रहा है, तथा ऐसी परिस्थितिको भोगता हुआ भी जो यहां से उद्दिग्ध चित्त नहीं होता है इसमें यदि कोई अपराधी है तो वह एक प्रमाद ही है ॥ ४ ॥

“આજ્ઞાપ્યતે યદવશ, સ્તુલ્યોદર પાણિપાદવદનેન ।

કર્મં ચ કરોતિ યદુવિષ, મેતદપિ ફલ પ્રમાદસ્ય” ॥૫॥

“યજ્ઞ પ્રયાન્તિ પુરુષાઃ, સ્વર્ગં યચ્ચ પ્રયાન્તિ વિનિપાતમ્ ।

તત્ર નિમિત્તમનાર્થઃ પ્રમાદ इति निश्चितमिदं मे” ॥ ૩ ॥

પુરુષ-આત્મા, જે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરવા નથી તથા ક્ષત અર્ધોગતિને જ પાત્ર થાય છે તેમાં એક સુખ કારણ આ અનાર્થ પ્રમાદ જ છે એ વાત નિશ્ચિત છે ॥૩॥

“સંસાર વન્ધનગતો, જાતિ જરાવ્યાધિ મરણ દુઃખાર્તઃ ।

યજ્ઞો દ્વિજતે સત્ત્વઃ, સોઽપ્યપરાધઃ પ્રમાદસ્ય” ॥ ૪ ॥

આ સંસારરૂપી કારાગારમાં પડેલ આ પ્રાણી જે જન્મ, જરા, અને મરણના દુઃખોથી ત્રાસી ગયેલ છે, તથા એવી પરિસ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા પણ જે અહીંથી ઉદ્ધિગ્ન ચિત્ત નથી થતા તેમાં એ કાઈ અપરાધી હોય તો એક પ્રમાદ જ છે ॥૪॥

“આજ્ઞાપ્યતે યદવશ-સ્તુલ્યોદર પાણિ પાદ વદનેન ।

કર્મં ચ કરોતિ યદુ વિષ, મેતદપિ ફલં પ્રમાદસ્ય” ॥ ૫ ॥

इह हि प्रमत्तमनस', सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाक्षपलाः ।

यत् कृत्यं तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपતन्ति ॥ ६ ॥

तेषामभिપતિતાના-મુદ્ધ્રાન્તાનાં પ્રમત્તહૃદયાનામ્ ।

વર્ધન્ત एष दोषाः, वनतरवक्ष्याम्युसेकेन ॥ ७ ॥

માનવ પર્યાયકી દૃષ્ટિસે હાથ પેર આદિ અવયવોં કી સમાનતા હોને પર ખી જો પ્રાણી એક દુસરેકી પરાધીનતા મોગ રહ્યા હૈ-નાના પ્રકાર કી દાસવૃત્તિ કર રહ્યા હૈ-યહ સય પ્રમાદકા હી ફલ હૈ ॥ ૬ ॥

“इह हि प्रमत्तमनस', सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाक्षपलाः ।

यत् कृत्यं तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति” ॥ ६ ॥

યહ કિતને બુઁશ્વકી યાત હૈ કિ યહ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત હો કર ઉન્માદી પુરુષકી તરહ ઇન્દ્રિયોંકા દાસ થન કર જો કર્તવ્ય કાર્ય હૈ ઉસે તો કરતા નહીં હૈ તથા જો નહીં કરને યોગ્ય હૈ ઉસે હી રાત દિન કરતા રહતા હૈ ॥ ૬ ॥

“तेषामभिपतितानા, -મુદ્ધ્રાન્તાનાં પ્રમત્તહૃદયાનામ્ ।

वर्धन्त एष दोषाः, वनतरवक्ष्याम्युसेकेन” ॥ ७ ॥

જિસ પ્રકાર જલકે સિંચન સે જંગલકે વૃક્ષ ઘટ જાતે હૈં ઉમી પ્રકાર પ્રમત્ત હૃદયવાળે વ્યક્તિયોં મેં ખી ઉદ્ધ્રાન્ત ચિત્તાતા એવં વિષયકષાયોંમે પતનશીલતા આદિ અનેક પ્રકારકે દુર્ગુણ ઘટ જાતે હૈં ॥ ૭ ॥

માનવ પર્યાયની દૃષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા છતાં પણ તે પ્રાણી એક બીજાની પરાધીનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રકારની શુભાખી કરી રહ્યા છે આ બધું પ્રમાદજનુ જ ફળ છે ॥ ૬ ॥

“इह हि प्रमत्तमनस', सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाक्षपलाः ।

यत् कृत्यं तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति” ॥ ६ ॥

એ કેટલા દુઃખની યાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત ધર્મને ઉન્માદી પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોતુ શુભાખ બનીને જે કર્તવ્ય બજાવવાતુ છે તે તે બજાવતુ નથી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતુ વહે છે ॥ ૬ ॥

“तेषामभिपतितानामुદ્ધ્રાન્તાનાં પ્રમત્તહૃદયાનામ્ ।

वर्धन्त एष दोषाः वनतरवक्ष्याम्युसेकेन” ॥ ७ ॥

જેમ જાળના સિંચનથી જ બહારનાં વૃક્ષ વધી જાય છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત હૃદયવાળી વ્યક્તિઓમા પણ ઉદ્ધ્રાન્ત ચિત્તાતા અને વિષય કષાયોમાં પતન શીલતા આદિ અનેક પ્રકારનાં દુર્ગુણ વધી જાય છે ॥ ૭ ॥

દૃષ્ટાઽઽપ્યાલોકં નૈવ વિશ્રમ્મિતઘ્યં, તીરં નીતાં શ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઙ્ઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુષ્ટયોગ' પ્રમાદાત્, શ્રૂયો ભૂયઃ સંસૃતૌ ધમ્મમીતિ ॥ ૮ ॥

અથ પ્રમાદમતિપક્ષસ્થાપ્રમાદસ્ય સ્વરૂપાદયો વાન્યાઃ ૧૦ । નન્દિ' ૧૧,

અનુયોગદ્વારાણિ એતદ્ સૂત્રદ્વયમુપલમ્યતે ૧૨ । દેવેન્દ્રસ્તવઃ ૧૩, તન્દુલવૈચારિકં ૧૪, ચન્દ્રકવેધ્યમ્ ૧૫, એતત્ પ્રય નોપલમ્યતે । યતુ તન્દુલવૈચારિકનામ્નાવકિ-
દિદાનીમુપલમ્યતે, તદન્યદેવેતિ વિજ્ઞેયમ્ । સૂર્યપ્રગતિ-સૂર્યચરિત પ્રજ્ઞાપ્તં

“દૃષ્ટાઽઽપ્યાલોકં નૈવ વિશ્રમ્મિતઘ્યં, તીરં નીતાં શ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઙ્ઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુષ્ટયોગ' પ્રમાદાત્, શ્રૂયો ભૂયઃ સંસૃતૌ ધમ્મમીતિ ॥ ૮ ॥

જિસ તરફ તીર પર આઈ દુઈ મી નૌકા વાયુકે કોકોસે કપિત
હો લઠતી હૈ ડસી પ્રકાર પ્રમાદી જીવ આલોક પાકર મી-ગુર્વાદિકકા
ઉપદેશ પ્રાપ્ત કર મી સસારકી વાસનાઓં સે હી કપિત હોતા રહતા હૈ ।
વૈરાગ્યકા સમય પા કર મી ઘટ્હ ઉસ યોગસે પ્રમાદકે કારણ બંધિત હો
જાતા હૈ । હસ તરફ યહ અભાગા ચાર ૨ સસારમેં હી ચકર કાઠા
કરતા હૈ ॥ ૮ ॥

હસસે વિપરીત અપ્રમાદકા સ્વરૂપ સમજ્ઞ લેના વાઢિયે ॥ ૧૦ ॥
નન્દિ ૧૧ તથા અનુયોગદ્વાર ૧૨ યે દોનોં સૂત્ર અવ મી ઉપલબ્ધ હોતે
હૈ । દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલ વૈચારિક ૧૪ એવ ચન્દ્રકવેધ્ય ૧૫, યે ત્રીન
સૂત્ર નહીં મિલતે હૈ । અવ મી જો તન્દુલ વૈચારિક નામસે કહીં ૨ સૂત્ર
ઉપલબ્ધ હોતા હૈ યહ ઘટ્હ તન્દુલ વૈચારિક સૂત્ર નહીં હૈ-યહ તો ઉસસે
જુદા હી હૈ । જિસ આગમપદ્ધતિમેં સૂર્ય સમ્યગ્ની ચરિત કી પ્રજ્ઞા

“દૃષ્ટાઽઽપ્યાલોકં નૈવ વિશ્રમ્મિતઘ્યં, તીરં નીતાં શ્રામ્યતે વાયુના નૌઃ ।

લઙ્ઘ્વા વૈરાગ્ય ધ્રુષ્ટયોગ' પ્રમાદાત્, શ્રૂયો ભૂયઃ સંસૃતૌ ધમ્મમીતિ ॥ ૮ ॥

ને રીતે કાઠે બાવેલી ઢોલી પણ વાયુની લહેરથી ઢોલી ઉઠે છે એજ
પ્રમાદ પ્રમાદી છવ બાલોક પામીને પણ-શુર બાહિને ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ
સ સારની વાસનાઓથી ઢોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામવા છતાં
પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વચ્ચિત થાય છે આ રીતે તે અભાગીઓ
વારવાર સ સારમાં અટવાયા કરે છે ॥ ૮ ॥

જોનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનું સ્વરૂપ સમજ્ઞ લેવું નેઈ જો ૧૦
નન્દિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વારા ૧૨ જો બન્ને સૂત્રો ઉપલબ્ધ છે
દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રકવેધ્ય ૧૫ જો ત્રણ સૂત્રો મળતા નથી
હાલમાં પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનું સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે
અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કરતાં શુદ્ધ જ છે ને

યસ્યામાગમપદ્મતૌ સા સૂર્યપ્રજ્ઞસિઃ ૧૬ । તથા-પૌરુષીમખ્ડલમ્-પુરુષ -શ્નઙ્કુઃ શરીર
વા, તસ્માન્નિપ્પન્ના પૌરુષી । અય માવ-યદા સર્વસ્ય વસ્તુનઃ સ્વપ્રમાણા છાયા
જાયતે તદા પૌરુષી મવતિ, इत्येतच्च पौरुषीमानमुत्तरायणान्ते दक्षिणायनादौ-
ર્ધ્વકदिन मवति, तत ऊर्ध्वमङ्गुलस्याष्टावेकपट्टिमाणा दक्षिणायने वर्धन्ते उत्तरा-
यणे च हसन्तीति । एव पौरुषी, मण्डले २ अन्यार प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमिति
૧૭ । इतः प्रवृत्ति महाप्रत्याख्यान पर्यन्तानि सर्वाणि सूत्राणि विच्छिन्नानि,
तथापि तानि नामतः प्रदर्शयन्ते—

મખ્ડલપ્રવેશઃ-યત્ર ચન્દ્રસૂર્યયોર્દક્ષિણોત્તરેષુ મખ્ડલેષુ પ્રવેશો વર્ણ્યતે તદધ્યયન
મિતિ । ૧૮ । વિદ્યાચરણવિનિશ્ચય इति-विद्या-ज्ञान, तच्च सम्यग्दर्शनसहित

पना यतलाई गई है वह सूर्य प्रज्ञसि सूत्र है । १६ । पौरुषी मण्डल, यह
एकाध्ययनात्मक एक शास्त्रका नाम है । पुरुष नाम शङ्कु अथवा शरीर
का है, उससे जो निष्पन्न हो उसका नाम पौरुषी है । इसका अभिप्राय
यह है-जिस कालमें सभी पदार्थों की अपने प्रमाण परिमित छाया होती
है । यह पौरुषीमान उत्तरायणके अन्तमें और दक्षिणायनके आदिमें एक
दिनका होता है । उसके बाद दक्षिणायनमें अङ्गुलका एकसठिया आठ
भाग बढ़ता है और उत्तरायण में उतना ही कम होता है । इस प्रकार
मण्डल मण्डलमें भिन्न भिन्न पौरुषीका प्रतिपादन जहा किया गया है
वह अध्ययन पौरुषी मण्डल कहलाता है १७ । यहासे लेकर महाप्रत्या-
ख्यान तकके समस्त सूत्र विच्छिन्न हो चुके हैं तो भी वे नामसे दिख
छाये जाते हैं-मण्डल प्रवेश, जहा चन्द्र और सूर्य के दक्षिण और उत्तर

પદ્ધતિમાં સૂર્ય વિષેના ચરિતની પ્રજ્ઞાપના બતાવી છે તે સૂર્યપ્રજ્ઞસિ સૂત્ર છે ૧૬
પૌરુષી મંડલ, એ એકાધ્યયનાત્મક એક શાસ્ત્રનું નામ છે પુરુષ શકુ અથવા
શરીરનું નામ છે, તેનાથી જે પ્રતિપાદિત થાય તેનું નામ પૌરુષી છે તેનું
તાત્પર્ય આ છે-જે કાળે સમસ્ત પદાર્થોની પોતાના પ્રમાણ જેટલી છાયા હોય
છે ત્યારે પૌરુષી થાય છે આ પૌરુષી પ્રમાણ ઉત્તરાયણને અન્તે અને દક્ષિણ
યણને પ્રારંભે એક દિનનું થાય છે ત્યાર બાદ દક્ષિણાયણમાં અંગુલના એક
અઠમા આઠ ભાગ જેટલું વધે છે અને ઉત્તરાયણમાં એટલું જ ઘટે છે આ
પ્રકારે મઠળે મઠળે ભિન્ન ભિન્ન પૌરુષીનું પ્રતિપાદન જ્યાં કરવામાં આવ્યું છે
તે અધ્યયનને પૌરુષી મંડલ કહે છે ૧૭ અહીંથી લઈને મહાપ્રત્યાખ્યાન સુધીના
સંખ્યા સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઈ ગયા છે તે પછી તેમને નામથી બતાવવામાં આવે છે-

દૃષ્ટાઽઽપ્યાલોકં નૈવ વિશ્રમ્ભિતમ્યં, તીરં નીતા શ્રામ્યતે વાયુના નૌ ।

લઙ્ઘ્યા વૈરાગ્યં ષ્રષ્ટયોગઃ પ્રમાદાત્, મૂયો મૂયઃ સંસૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

एष प्रमादप्रतिपक्षस्याप्रमादस्य स्वरूपादयो धाव्याः १० । नन्दिः ११,

अनुयोगद्वाराणि एतत् सूत्रद्वयमुपलभ्यते १२ । देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुलवैचारिकं १४, चन्द्रकवेष्यम् १५, एतत् प्रय नोपलभ्यते । यत्तु तन्दुलवैचारिकनाम्नाव्यभि-
दिदानीमुपलभ्यते, तदन्यदेवेति विशेषम् । सूर्यप्रगति-सूर्यचरित प्रज्ञा

“ दૃષ્ટાઽઽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતમ્ય, તીરં નીતા શ્રામ્યતે વાયુના નૌ ।

લઙ્ઘ્યા વૈરાગ્ય ષ્રષ્ટયોગ' પ્રમાદાત્, મૂયો મૂય' સંસૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

जिस तरह तीर पर आई हुई भी नौका वायुके झोकोंसे कपित हो उठती है उसी प्रकार प्रमादी जीव आलोक पाकर भी-गुर्वादिकका उपदेश प्राप्त कर भी ससारकी वासनाओंसे ही कपित होता रहता है ।
वैराग्यका समय पा कर भी वह उस योगसे प्रमादके कारण बंधित हो जाता है । इस तरह यह अमागा धार २ ससारमें ही चकर काटा करता है ॥ ८ ॥

इससे विपरीत अप्रमादका स्वरूप समझ लेना चाहिये ॥ १० ॥
नन्दि ११ तथा अनुयोगद्वार १२ ये दोनों सूत्र अब भी उपलब्ध होते हैं । देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४ एष चन्द्रकवेष्य १५, ये तीन सूत्र नहीं मिलते हैं । अब भी जो तन्दुल वैचारिक नामसे कहीं २ सूत्र उपलब्ध होता है यह वह तन्दुल वैचारिक सूत्र नहीं है-यह तो उससे जुदा ही है । जिस आगमपद्धतिमें सूर्य सम्बन्धी चरित की प्रज्ञा

“ દૃષ્ટાઽઽપ્યાલોક નૈવ વિશ્રમ્ભિતમ્ય, તીરં નીતા શ્રામ્યતે વાયુના નૌ ।

લઙ્ઘ્યા વૈરાગ્ય ષ્રષ્ટયોગ' પ્રમાદાત્, મૂયો મૂય સંસૃતૌ વમ્ભ્રમીતિ ॥ ૮ ॥

જે રીતે ઠોઠે આવેલી ઢોઠી પણ વાયુની લહેરથી ઢોઠી ઉઠે છે એજ પ્રકારે પ્રમાદી જીવ આલોક પામીને પણ-શુરુ આદિનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ સસારની વાસનાઓથી ઢોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામ્યા છતાં પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વચિત થાય છે આ રીતે તે અભાગીએ વારવાર સસારમાં અટવાયા કરે છે ॥ ૮ ॥

જોનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનું સ્વરૂપ સમજી લેવું જોઈએ. ૧૦ નન્દિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વારા ૧૨ જે બન્ને સૂત્રો હજી પણ ઉપલબ્ધ છે. દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રકવેષ્ય ૧૫ જે ત્રણ સૂત્રો મળતાં નથી. કાલમાં પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનું સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કક્ષતાં જુદા જ છે જે આગમ

છાયા—જ્યોતિષ નિમિત્ત જ્ઞાન, ગણિના પ્રયાજનાદિ કાર્યેષુ ।

ઉપયુજ્યતે તિથિકરણા,—દિ જ્ઞાનાર્થ મન્યથા દોષઃ ॥ ૧ ॥ ૨૦ ॥

ધ્યાનવિમક્તિરિતિ, ધ્યાનાનિ—આર્તધ્યાનાદીનિ, તેષા વિમક્તિઃ—વિમાગો યસ્યા-
માગમપદ્ધતૌ સા ધ્યાનવિમક્તિઃ ૨૧ । તથા—મરણવિમક્તિરિતિ, મરણાનિ-પ્રાણત્યાગલ-
ક્ષણાનિ, તાનિ દ્વિવિધાનિ ભવન્તિ—પ્રશસ્તાનિ, અપ્રશસ્તાનિ । તેષા વિમક્તિઃ વિમાગઃ,
પાર્થક્યેન સ્વરૂપપ્રકટનં યસ્યામાગમપદ્ધતૌ સા મરણવિમક્તિઃ ૨૨ । આત્મવિશોધિ-
રિતિ, આત્મનોવિશોધિ—આલોચનાપ્રાયશ્ચિત્તપ્રતિપત્યાદિ પ્રકારેણ કર્મમલાપગમલ-
ક્ષણા યન્ન પ્રતિપાદ્યતે સા આત્મવિશોધિ ૨૩ । તથા વીતરાગશ્રુતમિતિ, સરાગ-
પ્રતિપેદ્યેન વીતરાગસ્વરૂપ પ્રતિપાદ્યતે યન્ન શ્રુતે તદ્ વીતરાગશ્રુતમ્ ૨૪ । તથા—
સંલેખનાશ્રુતમિતિ, દ્રવ્યમાવ સંલેખના યન્ન શ્રુતે પ્રતિપાદ્યતે તત્ સંલેખનાશ્રુતમ્

“ જોહસ નિમિત્તનાળ, ગણિના પન્વાયણા હ કજ્જેસુ ।

ઉચ્ચુજ્જહ તિહિકરણા,—હ જાણણદ્વઝ્ઞહા દોસો ” ॥ ૧ ॥ ૨૦ ॥

ધ્યાનવિમક્તિનામક સૂત્ર મેં આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન આદિ ચાર પ્રકાર
કે ધ્યાનોં કા વિમાગ ઘતલાયા ગયા હૈ । ૨૧ । મરણવિમક્તિનામક સૂત્ર
મેં પ્રશસ્તમરણ એવ અપ્રશસ્તમરણ કા પૃથક્ ૨ રૂપ સે સ્વરૂપ પ્રકટ કિયા
ગયા હૈ ૨૨ । આત્મવિશોધિસૂત્ર મેં—“ આલોચના પ્રતિક્રમણ આદિ
પ્રાયશ્ચિત્તોં કૈ છારા યહ આત્મા અપને સાથ લગે છૂપ કર્મમલ કા અભાવ
કૈસે કર સકતા હૈ ” યહ વિષય પ્રતિપાદિત હુઆ હૈ ૨૩ । વીતરાગશ્રુત
મેં—યહ વિષય સમજાયા ગયા હૈ કિ સરાગતા કા ત્યાગ કર વીતરાગતા
કો ધારણ કરના ચાહિયે । તથા વીતરાગ કા સ્વરૂપ અમુક ૨ પ્રકાર સે
હૈ ૨૪ । સંલેખનાશ્રુત મેં—દ્રવ્ય એવં માય કો અપેક્ષા દ્વિવિધ સંલેખના

“ જોહસ નિમિત્તનાળ, ગણિના પન્વાયણા હ કજ્જેસુ ।

ઉચ્ચુજ્જહ તિહિકરણા,—હ જાણણદ્વઝ્ઞહા દોસો ” ॥ ૧ ॥ ૨૦ ॥

ધ્યાન નિમિત્ત નામના સૂત્રમા આર્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, આદિ ચાર પ્રકારનાં
ધ્યાનોનો વિભાગ બનાવ્યો છે (૨૧) મરણ વિશિષ્ટ નામના સૂત્રમાં પ્રશસ્ત
મરણ અને અપ્રશસ્ત મરણનું અલગ અલગ રીતે સ્વરૂપ પ્રગટ કર્યું છે (૨૨)
આત્મવિશોધિ સૂત્રમાં “ આલોચના પ્રતિક્રમણ આદિ પ્રાયશ્ચિત્તો દ્વારા આ
આત્મા પોતાને લાગેલા કમ મળતો અશાવ કેવી રીતે કરી શકે છે ” એ વિષય
નું પ્રતિપાદન થયું છે (૨૩) વીતરાગશ્રુતમાં એ વિષય સમજાવ્યો છે કે સરા-
ગતાનો ત્યાગ કરીને વીતરાગને ધારણ કરવો એક એક તથા વીતરાગનું સ્વરૂપ
અમુક અમુક પ્રકારે છે (૨૪) સંલેખના શ્રુતમાં દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષાએ

દૃષ્ટાન્તે, અન્યથા જ્ઞાનત્વાયોગાત, ધરણ-ચારિત્રમ્, ણ્તેષાં પત્રિનિશ્ચયપ્રતિપાદક આગમ-વિદ્યાચરણવિનિશ્ચયઃ ૧૯ । તથા-ગણિવિદ્યા-ચારુદ્રસહિતો ગચ્છો ગણ', સોઽસ્પાસ્તીતિ ગણી-આચાર્ય' તમ્ય વિદ્યા-જ્ઞાન ગણિવિદ્યા । સા ચેહ જ્યોતિષ્ક નિમિત્તાદિ પરિજ્ઞાનરૂપા બેદિતવ્યા । જ્યોતિષ્કનિમિત્તાદિક્ક ઠિ મમ્યક પરિજ્ઞાન પ્રધાજન-સામાયિકારોપણો - પમ્યાપન-શ્રુતોદેશાનુજ્ઞા-ગણારોપણ - વિશાનુજ્ઞા-વિહારક્રમાદિપુ પ્રયોજનેપૂપસ્થિતેષુ પ્રગસ્તે તિથિય રણમૂહર્તનહપ્રયોગે યદ્ યત્ર કર્તવ્ય મવતિ, વત્ તત્ર ગણિના કર્તવ્યમ્ । તથા ચેત્ર કરોતિ, ઈદિ મહાન્ દોષ' ।

ઉક્તચ્ચ—

“ જોહસ નિમિત્ત નાળ, ગણિના પચ્ચાયણા ૬ કજ્જેસુ ।

ઉવજુજ્જહ તિદિકરણા, ૬ જાણણદુઝ્ઞહા દોસો ” ॥ ૧ ॥

મળદર્શી મેં પ્રવેશ કા ઘર્ણન કિયા જાતા હૈ વહ અધ્યયન મળદર્શ પ્રવેશ હૈ । ૧૮ ।

વિદ્યાચરણ વિનિશ્ચય સૂત્રમેં સમ્યગ્દર્શન સહિત સમ્યક્જ્ઞાનકા તથા ચારિત્રકા કયા ફલ હોતા હૈ ? હસ ખાતકા નિશ્ચય કિયા હુઆ હૈ । ૧૯ ।

ગણિવિદ્યા સૂત્રમેં યહ પતલાયા ગયા હૈ કિ આચાર્ય કો ચાહિયે કિ વહ જ્યોતિષ અથવા નિમિત્ત આદિ વિદ્યાઓં મેં પડુ હો કર ઉનકે દ્વારા પ્રધાજન, સામાયિકારોપણ, ઉપસ્થાપન, શ્રુતોદેશાનુજ્ઞા, ગણારોપણ, વિશાનુજ્ઞા તથા વિહારક્રમ આદિ પ્રયોજનોં કો ઉપસ્થિત હોને પર પ્રશસ્ત, તિથિ, નક્ષત્ર ઇર્ષ કરણ આદિ કા યોગ દેસે ઓર જિસ સમય જો કર્તવ્ય હો વહ કરે । યદિ અહ પેસા નહીં કરતા હૈ તો દોષ કા પાત્ર ઉસે હોના પડતા હૈ । કહા ચી હૈ—

મહા પ્રવેશ, બ્યાં ચન્દ્ર અને સૂર્યના દક્ષિણ અને ઉત્તર મહોત્તમ પ્રવેશન વર્ષન કશય છે તે અધ્યયન મહા પ્રવેશ છે ૧૮

વિદ્યાચરણ વિનિશ્ચય સૂત્રમા સમ્યક્ દર્શન સહિત સમ્યક્જ્ઞાનનુ તથા ચારિત્રનુ શુ ફળ હોય છે તે વાતનો નિશ્ચય કરેલ છે ૧૯ ગણિવિદ્યાસૂત્રમાં કો બતાવ્યુ છે કે આચાર્યે જ્યોતિષ અથવા નિમિત્ત આદિ વિદ્યાઓમા પ્રવીણ થઈને તેમના દ્વારા પ્રધાજન, સામાયિકારોપણ, ઉપસ્થાપન, શ્રુતોદેશાનુજ્ઞા, ગણારોપણ, વિશાનુજ્ઞા, તથા વિહારક્રમ આદિ પ્રયોજન ઉપસ્થિત થતાં પ્રશસ્ત તિથિ, નક્ષત્ર અને કરણ આદિનો યોગ જોવે અને જે સમયે જે કરવા યોગ્ય હોય તે કરે. જો તે જોમ કરતા નથી તો તેમને દોષપાત્ર થવુ પડે છે ૧૯ પલુ છે—

સહેલનાં કૃત્વા નિર્વ્યાધાત સચેષ્ટા એવ મવ ધરમ પ્રત્યાખ્યાન્તિ, એત્ સવિસ્તર યત્રાધ્યયને વર્ણ્યતે તદધ્યયન મહાપ્રત્યાખ્યાનમિતિ । ૨૯ । એવમાદિ । એવમન્યદપિ ઉત્કાલિક શ્રુત વોધ્યમ્, સપલક્ષણમેતદિતિ માવઃ । ૩૦ પૌરુષી મળ્લક સૂત્રાદારમ્ય મહાપ્રત્યાખ્યાન પર્યન્ત સૂત્રત્રયોદશકમપિ નોપલમ્યતે । ઉક્તમર્ય નિગમયતિ-‘સે તં૦’ ઇત્યાદિ । તદેતદુત્કાલિક શ્રુત વર્ણિતમિતિ ॥ સૂ૦ ૪૩ ॥

અથ કાલિક શ્રુતમાહ—

મૂલમ્—સે કિં ત કાલિય ? । કાલિય અણેગવિહ પળ્લન્ત । ત જહા—ઉત્તરજ્ઞયણ ૧, દસાઓ ૨, કપ્પો, ૩, વવહારો ૪, નિસીહ ૫, મહાનિસીહ ૬, ઇસિમાસિય ૭, જબ્બુદીવપન્નત્તી ૮, દીવસાગરપન્નત્તી ૯, ચદપન્નત્તી ૧૦, સુહિયાવિમાણપવિમત્તી ૧૧, મહહિયાવિમાણપવિમત્તી ૧૨, અગચૂલિયા ૧૩, વગ્ગચૂલિયા ૧૪, વિવાહચૂલિયા ૧૫, અરુણોવવાણ ૧૬, વરુણોવવાણ ૧૭, ગરુલોવવાણ ૧૮, ધરણોવવાણ ૧૯, વેસમણોવવાહ ૨૦, વેલધરોવવાણ ૨૧, દેવિંદોવવાણ ૨૨, ઉદ્દાણસુય ૨૩, સમુદ્દાણસુય ૨૪, નાગપરિ-

ર્વર્જિત ધરમ મવકા પ્રત્યાખ્યાન કરતે હૈં । જિનકલ્પિક મુનિ તો યથાપિ વિહારસે હી સહેલના યુક્ત હોતે હૈં તથાપિ વે યથાયુક્ત સહેલના કરકે અન્તર્મે સચેષ્ટ અર્થાત્ સાવધાન હી વ્યાધાતર્વર્જિત ધરમ મવકા પ્રત્યાખ્યાન કરતે હૈં । હસ વિષયકા જિસ અધ્યયનર્મે વર્ણન કિયા ગયા હૈ વહ અધ્યયન મહાપ્રત્યાખ્યાન હૈ ૨૯ । હસ તરહ સે ઓર મી અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર હૈં । યહ ઉત્કાલિક સૂત્રકા વર્ણન હુઆ ॥ સૂ૦ ૪૨ ॥

મુખી સહેલના કરીને અન્તે સચેષ્ટ એટલે કે સાવધાન બ વ્યાધાત વર્જિત ધરમ મવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જિન કલ્પિક મુનિતો એ કે વિહારથી બ સહેલના યુક્ત થાય છે છતાં પણ તેઓ યથાયોગ્ય સહેલના કરીને અન્તે સચેષ્ટ એટલે કે સાવધાન બ વ્યાધાત વર્જિત ધરમ મવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ વિષયનુ બે અધ્યયનમાં વર્ણન કરાણુ છે તે અધ્યયનનુ નામ મહાપ્રત્યાખ્યાન છે (૨૬) આ રીતે બીજા પણ અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર છે આ ઉત્કાલિક સૂત્રનુ વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૪૨ ॥

૨૫ । તથા-વિહારકલ્પ इति, विहारस्यकल्पो व्यवस्था-स्थविरकल्पादिरूपा यत्र-
गमेवर्ण्यते स विहारकल्पः २६ । तथा-चरणविधि.=चरण-चारित्र तस्य विधिर्षत्र
वर्ण्यते स चरणविधिः २७ । तथा-आतुर प्रत्याख्यानमिति, आतुर-व्याधि
तस्य या चिकित्सा तस्याः प्रत्याख्यानं यत्र विधिपूर्वकं ग्रहणं वर्ण्यते तदातुरप्रत्याख्या-
नम्, तत्राय विधेक-जिनकल्पिकस्य सर्वथा चिकित्सा प्रत्याख्यानम् । स्थविर
कल्पिकस्य तु सावद्य चिकित्सा प्रत्याख्यानमिति २८ । तथा-महाप्रत्याख्यान
मिति, महद्य तत् प्रत्याख्यानं चेति समास । चरम प्रत्याख्यानमित्यर्थः । अयं
भावः-स्थविरकल्पेन जिनकल्पेन वा विद्वत्पान्ते स्थविरकल्पिका द्वादशवर्षाणि
सलेखना कृत्वा, जिनकल्पिका पुनर्विहारेणैव सलेखनायुक्ताः, तथापि यथा युक्तं

का कथન किया गया है २५ । स्थविरकल्पादिरूप विहार की व्यवस्था
जिस आगम में वर्णित हुई है वह विहारकल्प है २६ । तथा चारित्र की
विधि का जहा पर वर्णन हुआ है वह चरणविधि है २७ । व्याधि से
युक्त हुए सयमी की चिकित्सा के प्रत्याख्यान का सबिधि कथन जिस
आगम में आया है वह आतुर प्रत्याख्यान सूत्र है । जिनकल्प साधुओं
के लिये तो चिकित्सा करवाने का सर्वथा निषेध ही है, स्थविरकल्पियों
के लिये ऐसा नहीं है पर वे सावद्य चिकित्सा नहीं करवा सकते हैं
निरवद्य चिकित्सा ही करवा सकते हैं । इस प्रकार का विधान आतुर
प्रत्याख्यान सूत्र में यतलाया गया है २८ । महाप्रत्याख्यान-महाप्रत्या-
ख्यान का अर्थ है-चरम प्रत्याख्यान । मुनि दो प्रकार के होते हैं
स्थविरकल्पिक और जिनकल्पिक । उनमें स्थविरकल्पिक मुनि बारह
वर्ष तक संलेखना करके अन्तमें संश्लेष अर्थात् सावधान ही व्याघात-

द्विविध સંલેખનાનું વર્ણન કરેલ છે (૨૫) સ્થવિર કલ્પાદિ રૂપ વિહારની વ્યવ-
સ્થાનું જે આગમમાં વર્ણન થયું છે તે વિહારકલ્પ છે (૨૬), તથા ચારિત્રની
બધાં વર્ણન થયું છે તે ચરણવિધિ સૂત્ર છે (૨૭) વ્યાધિથી યુક્ત થયેલ સયમીની
ચિકિત્સાના પ્રત્યાખ્યાનનું વિધિપૂર્વકનું વર્ણન જે આગમમાં આવે છે તે આતુર
પ્રત્યાખ્યાન સૂત્ર છે જિન કલ્પિક સાધુઓને માટે તો ચિકિત્સા કરાવવાનો તકન
નિષેધ છે; સ્થવિર કલ્પીઓને માટે બેંબુ નથી, પણ તેઓ સાવધ ચિકિત્સા
કરાવી શકતા નથી નિરવધ ચિકિત્સા જ કરાવી શકે છે આ પ્રકારનું વિધાન
આતુર પ્રત્યાખ્યાન સૂત્રમાં જતાવવામાં આવ્યું છે (૨૮) મહાપ્રત્યાખ્યાન-મહા
પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ છે ચરમ પ્રત્યાખ્યાન. મુનિ બે બે પ્રકારના હોય છે.
સ્થવિર કલ્પિક અને જિન કલ્પિક તેઓમાં સ્થવિર કલ્પિક મુનિ બાર વર્ષ

સહેલનાં કૃત્વા નિર્વ્યાધાત સચેષ્ટા એવ મત્ત ચરમ પ્રત્યાખ્યાન્તિ, એવ સવિસ્તર યજ્ઞાધ્યયને વર્ણ્યતે તદધ્યયનં મહાપ્રત્યાખ્યાનમિતિ । ૨૯ । એવમાદિ । એમન્યદપિ ઉત્કાલિક શ્રુત ધોષ્યમ્, સપલક્ષણમેતદિતિ માત્રઃ । ૩૬ પૌરુષી મળ્હલ સૂત્રાદારમ્ય મહાપ્રત્યાખ્યાન પર્યન્ત સૂત્રત્રયોદશક્રમપિ નોપલમ્પયતે । ઉક્તમર્થ નિગમયતિ-‘સેતં’ ઇત્યાદિ । તદેતદુત્કાલિક શ્રુત વર્ણિતમિતિ ॥ સૂ. ૪૩ ॥

અથ કાલિક શ્રુતમાહ—

મૂલમ્—સે કિં ત કાલિય ? । કાલિય અણેગાવિહ પપ્પણ્ણત્ત । તં જહા—ઉત્તરજ્ઞયણ ૧, દસાઓ ૨, કપ્પો, ૩, વવહારો ૪, નિસીહ ૫, મહાનિસીહ ૬, ઇસિમાસિય ૭, જવૂદીવપ્પણ્ણત્તી ૮, દીવસાગરપ્પણ્ણત્તી ૯, ચંદપ્પણ્ણત્તી ૧૦, સુહિયાવિમાણપવિભત્તી ૧૧, મહલ્હિયાવિમાણપવિભત્તી ૧૨, અગ્ગચૂલિયા ૧૩, વગ્ગચૂલિયા ૧૪, વિવાહચૂલિયા ૧૫, અરુણોવવાપ્ ૧૬, વરુણોવવાપ્ ૧૭, ગરુલોવવાપ્ ૧૮, ધરણોવવાપ્ ૧૯, વેસમણોવવાહ ૨૦, વેલધરોવવાપ્ ૨૧, દેવિંદોવવાપ્ ૨૨, ઉદ્દાણસુય ૨૩, સસુદ્દાણસુય ૨૪, નાગપરિ-

વર્જિત ચરમ મત્તકા પ્રત્યાખ્યાન કરતે હૈં । જિનકલ્પિક મુનિ તો યથાપિ વિહારસે હી સહેલના યુક્ત હોતે હૈં તથાપિ વે યથાયુક્ત સહેલના કરકે અન્તમેં સચેષ્ટ અર્થાત્ સાધધાન હી વ્યાધાતવર્જિત ચરમ મત્તકા પ્રત્યાખ્યાન કરતે હૈં । હસ વિપયકા જિસ અધ્યયનમેં વર્ણન કિયા ગયા હૈં વહ અધ્યયન મહાપ્રત્યાખ્યાન હૈ ૨૯ । હસ તરહ સે ઓર મી અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર હૈં । યહ ઉત્કાલિક સૂત્રકા વર્ણન હુઆ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

મુધી સહેલના કરીને અન્તે સચેષ્ટ એટલે કે સાધધાનજ વ્યાધાત વર્જિત ચરમ મત્તકા પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જિન કલ્પિક મુનિતો એ કે વિહારથી જ સહેલના યુક્ત થાય છે છતાં પણ તેઓ યથાયોગ્ય સહેલના કરીને એ તે સચેષ્ટ એટલે કે સાધધાનજ વ્યાધાત વર્જિત ચરમ મત્તકા પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ વિષયનું બે અધ્યયનમાં વર્ણન કરાયું છે તે અધ્યયનનું નામ મહાપ્રત્યાખ્યાન છે (૨૬) આ રીતે જીવે પણ અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર છે આ ઉત્કાલિક સૂત્રનું વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૪૨ ॥

यावणियाओ २५, निरयावलियाओ-रुप्पियाओ २६, कप्पवड
सियाओ २७, पुप्फियाओ २८, पुप्फचूलियाओ २९, वणिइ
दसाओ ३०, आसीविसभावण १, दिट्ठिविसभाणं २, सुमिण
भावण ३, महासुमिणभावण ४, तेयगिनिसग्ग ५, एवमाइ
याइ चउरासीइं पइन्नगसहस्साइ भगवओ अरहओ उसहसा
मिस्स आइत्तिथयरस्स । तहा सखिज्जाइ पइन्नगसहस्साइ
मज्झिमगण जिणवराण । चोइसपइन्नगसहस्साइ भगवओ वड
माणसामिस्स । अहवा जस्स जत्तिया सीसा उप्पत्तियाए वेण
इयाए कम्मयाए परिणामियाए चउट्ठिहाए चुट्ठीए उववेया,
तस्स तत्तियाइ पइन्नगसहस्साइ, पत्तेयचुट्ठा वि तत्तिया चेव । से त
कालिय । से त आवस्सयवइरित्त । से त अणगपविट्ठ ॥ सू० ४३ ॥

छाया—अथ किं तत् कालिकम् ? । कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—
उत्तराध्ययनम् १, दशा २, कल्पः ३, व्यवहारः ४, निशीथम् ५, महानिशीथम् ६,
श्रुतिमापितम् ७, जम्बूद्वीपमहासिः ८, द्वीपसागरमहासि ९, चन्द्रमहासि १०, वृद्धि-
काविमानप्रविमक्ति ११, महाट्टिका (महा) विमानप्रविमक्तिः १२, अश्वचूलिका
१३, वृक्षचूलिका १४, विषाहचूलिका १५, अरुणोपपात १६, वस्त्रो-
पपात १७, गरुडोपपात १८, भरणोपपात १९, वै श्रमणोपपातः २०,
वेलंघरोपपातः २१, देवेन्द्रोपपात २२, उत्थानभुतं २३, समुत्थानभुत
२४, नागपरिक्षापनिका २५, निरयावलिका — कल्पिकाः २६, कल्याण-
सिका २७, पुष्पिकाः २८, पुष्पचूलिकाः २९, वृष्टिदशाः ३० । आशीविषमा-
वनम् १, दृष्टिविषमावनम् २, स्वप्नमावनम् ३, महास्वप्नमावनम् ४, तेजोऽग्नि-
निसर्गम् ५, एवमादिकानि चतुरशीति प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतोऽर्हंत ऋषयस्वा-
मिन आदि तीर्थेकरस्य । तथा—संख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमकानां भिन-
वराणाम् । चतुर्दश प्रकीर्णक सहस्राणि सगवता वर्धमानस्वामिनः । अथवा—यस्य
पावन्तः शिष्या औत्पत्तिक्या वैनयिक्या कर्मजया पारिणामिक्या चतुर्विधया पुद्गलो-
पपेताः तस्य तावन्ति प्रकीर्णकसहस्राणि प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्तमैव । तदेतत्
कालिकम् । तदेतदावश्यकम्पतिरिक्तम् । तदेतदनङ्गप्रविष्टम् ॥ सू० ४३ ॥

ટીકા-શિષ્ય પૂછતિ—‘સે કિં સં૦’ ઇત્યાદિ । અથ કિં સત્ કાલિકમિતિ શિષ્ય પ્રશ્ન । ઉત્તરમાહ—‘કાલિયં૦’ ઇત્યાદિ । કાલિક શ્રુતમનેકવિધ પ્રાપ્તમ્ । સ્વયયા-ઉત્તરાધ્યયનમ્=ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રમ્ ૧, દશા=દશાશ્રુતસ્કન્ધસૂત્રમ્ ૨, કલ્પ=વૃહત્કલ્પસૂત્રમ્ ૩, વ્યવહાર=વ્યવહારસૂત્રમ્ ૪, નિશીથ=નિશીથસૂત્રમ્ ૫ । મહાનિશીથ=મહાનિશીથસૂત્ર સપતિ નોપલભ્યતે, યત્તુ મહાનિશીથસૂત્ર ક્વચિદ્પલભ્યમાન તદન્યદેતદ્ ધોધ્યમ્ ૬ । ઋપિમાપિતમ્=ઋપિમાપિતસૂત્રમ્ ૭ । એતદપિ નોપલભ્યતે । તથા-જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ-જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિસૂત્રમ્ ૮ । દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞસિ-દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞસિસૂત્ર વિચ્છિન્નમ્ ૯ । ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિ ૧૦, ક્ષુદ્રિકાવિમાનપ્રવિભક્તિ ૧૧, મહાવિમાનપ્રવિભક્તિ ૧૨, અગ્નિચૂલિકા ૧૩, વર્ગચૂલિકા ૧૪, વિવાહચૂલિકા ૧૫, અરુણોપપાત ૧૬, વરુણોપપાત ૧૭, ગરુડોપપાત ૧૮, ધરણોપપાત ૧૯,

અથ કાલિક સૂત્રકા વર્ણન કરતે હૈ—‘સે કિં ત કાલિયં૦’ ઇત્યાદિ । શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે ભદ્રન્ત ! કાલિકશ્રુતકા કયા સ્વરૂપ હૈ ? ઉત્તર—કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારકા કહા ગયા હૈ જૈસે—ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ૧, દશાશ્રુતસ્કન્ધસૂત્ર ૨, વૃહત્કલ્પસૂત્ર ૩, વ્યવહારસૂત્ર ૪, નિશીથસૂત્ર ૫, એ પાંચ સૂત્ર ઉપલબ્ધ હૈ । મહાનિશીથસૂત્ર, યહ સૂત્ર ઉપલબ્ધ નહીં હૈ । યથાપિ કહીં ૨ હસ નામકા સૂત્ર અથ મી મિલતા હૈ પરન્તુ યહ વહ નહીં હૈ ૬ । ઋપિમાપિતસૂત્ર યહ ઉપલબ્ધ નહીં હૈ ૭ । જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ સૂત્ર, યહ ઉપલબ્ધ હૈ ૮, દ્વીપસાગર-પ્રજ્ઞસિસૂત્ર-યહ ઉપલબ્ધ નહીં ૯, ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિ યહ ઉપલબ્ધ હોતા હૈ ૧૦ । ક્ષુદ્રિકાવિમાનપ્રવિભક્તિ ૧૧, મહાવિમાનપ્રવિભક્તિ, ૧૨, અગ્નિચૂલિકા ૧૩, વર્ગચૂલિકા ૧૪, વિવાહચૂલિકા ૧૫, અરુણોપપાત ૧૬, વરુણોપપાત ૧૭, ગરુડોપપાત ૧૮, ધરણોપપાત,

હવે કાલિક સૂત્રનુ વર્ણન કરે છે—“સે કિં ત કાલિયં૦” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદ્રન્ત ! કાલિકશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારનુ કહેલ છે, જેવાં કે (૧) ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્ર, (૨) દશાશ્રુત સ્કન્ધ સૂત્ર, (૩) વૃહત્કલ્પસૂત્ર, (૪) વ્યવહાર સૂત્ર, (૫) નિશીથ સૂત્ર, આ પાંચ સૂત્ર ઉપલબ્ધ છે (૬) મહાનિશીથ સૂત્ર, આ ઉપલબ્ધ નથી છતાં પણ કોઈ કોઈ સ્થળે એ નામનુ સૂત્ર હાલમાં પણ મળે છે પણ તે અસલ નથી. (૭) ઋપિમાપિત સૂત્ર-તે ઉપલબ્ધ નથી (૮) જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞસિ સૂત્ર, તે ઉપલબ્ધ છે, (૯) દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞસિ સૂત્ર-તે ઉપલબ્ધ નથી. (૧૦) ચન્દ્ર પ્રજ્ઞસિ-તે ઉપલબ્ધ છે (૧૧) ક્ષુદ્રિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ, (૧૨) મહાવિમાનપ્રવિભક્તિ, (૧૩) અગ્નિચૂલિકા, (૧૪) વર્ગચૂલિકા, (૧૫) વિવાહ ચૂલિકા, (૧૬) અરુણોપપાત, (૧૭) વરુણોપપાત, (૧૮) ગરુડોપપાત, (૧૯) ધરણોપપાત, (૨૦)

વૈશ્રવણોપપાત' ૨૦, વેલધરોપપાત' ૨૧, દેવેન્દ્રોપપાત' ૨૨, ઉત્થાનશ્રુત ૨૩, છુદ્રિકાવિમાનપ્રવિભક્તિસૂત્રાદારમ્પોત્થાનશ્રુતપર્યન્ત નોપલબ્ધ્યતે । સમુત્થાનશ્રુત ૨૪, શ્દમિદાનીમુપલબ્ધ્યતે । 'નાગપરિજ્ઞાપનિકા' 'ઈતિ, નાગાઃ-નાગકુમારાસ્તેષાં પરિજ્ઞાપન યસ્યામાગમપદ્ધતૌ સા નાગપરિજ્ઞાપનિકા, શ્દ સૂત્ર નોપલબ્ધ્યતે ૨૫ । નિરયાબલિકા='આવલિકાપ્રવિષ્ટા શ્રેણિરુપેણ વ્યવસ્થિતા', નરકાવાસાઃ પ્રસજ્જ-તસ્તદ્દામિનોનરાસ્તિર્યશ્ચ વર્ણ્યન્તે યત્ર તા નિરયાબલિકાઃ । એકસ્મિન્નાગમે વાલ્યે બહુવચનપ્રયોગ' શક્તિસ્વામાધ્યાત્, યથા 'પચ્ચાલાઃ' ઇત્યાદૌ । 'કલ્પિકા' ઇતિ, નિરયાબલિકા સૂત્રસ્ય નામાન્તરમ્ । નરકાવાસમધિકૃત્ય 'નિરયાબલિકાઃ' ઇત્યુચ્યતે । ચેટકમધિકૃત્ય 'કલ્પિકા' ઇત્યુચ્યતે । ચેટકો હિ કલ્પસમુત્પન્ન ઇતિ તત્ર વર્ણ્યતે । મૂત્રમિદમ્ અન્તકૃદશાસ્ત્રોપાદ્યમ્ ૨૬ । તથા-કલ્પાવતસિકા ઇતિ । યત્ર કરાગવતસકાદેવવિમાનાનાં વર્ણન વિધતે તાઃ કલ્પાવતસિકાઃ । અનુષ-

૧૯, વૈશ્રમણોપપાત ૨૦, વેલધરોપપાત ૨૧, દેવેન્દ્રોપપાત ૨૨, ઉત્થાન શ્રુત ૨૩, છુદ્રિકાવિમાનપ્રવિભક્તિસૂત્ર સે છે કરે હસ ઉત્થાનશ્રુત તકકે તેરહ સૂત્ર ઉપલબ્ધ નહીં હૈ ૨૩, સમુત્થાનશ્રુત યહ હસ સમય ઉપલબ્ધ હૈ ૨૪, નાગપરિજ્ઞાપનિકા હસ સૂત્રમે નાગકુમાર જાતિકે દેવોંકા વર્ણન કિયા ગયા હૈ, યહ હસ સમય ઉપલબ્ધ નહીં હૈ ૨૫, નિરયાબલિકા હસમે શ્રેણિ રૂપસે વ્યવસ્થિત નરકોંકા, પ્રસજ્જતઃ ઉનમે જાનેવાલે મનુજ્ય ઇષ તિર્યજોંકા વર્ણન કિયા ગયા હૈ । કલ્પિકા યહ નિરયાબલિકા સૂત્રકા હી દૂસરા નામ હૈ । નરકાવાસકી અપેક્ષા હસકા નામ નિરયાબલિકા તથા કલ્પસમુત્પન્ન ચેટકકા હસમે વર્ણન હોનેસે 'કલ્પિકા' એસા નામ પ્રપિત હુઆ હૈ । યહ સૂત્ર અન્તકૃત વર્ણાંગકા ઉપાંગ હૈ ૨૬ । જિસ સૂત્ર

વૈશ્રમણોપપાત, (૨૧) વેલધરોપપાત, (૨૨) દેવેન્દ્રોપપાત, (૨૩) ઉત્થાનશ્રુત.

છુદ્રિકાવિમાન પ્રવિભક્તિ સૂત્રથી લઇને ઉત્થાનશ્રુત સુધીના તેર સૂત્ર ઉપલબ્ધ નથી (૨૪) સમુત્થાનશ્રુત. એ અત્યારે ઉપલબ્ધ છે (૨૫) નાગપરિ જ્ઞાપનિકા-આ સૂત્રમાં નાગકુમાર બાતિના દેવોનું વર્ણન કરેલ છે તે હાલમાં ઉપલબ્ધ નથી (૨૬) નિરયાબલિકા-તેમાં શ્રેણીરૂપે વ્યવસ્થિત નરકોનું, પ્રસજ્જતઃ તેમાં બનાર મનુજ્ય અને તિર્યજોનું વર્ણન કરેલ છે આ નિરયાબલિકા સૂત્રનું બીજું નામ કલ્પિકા છે નરકાવાસની અપેક્ષાએ તેનું નામ નિરયાબલિકા તથા કલ્પસમુત્પન્ન ચેટકનું તેમાં વર્ણન હોવાથી "કલ્પિકા" એવું નામ પ્રચલિત થયું છે આ સૂત્ર અન્તકૃત વર્ણાંગનું ઉપાંગ છે

રોપપાતિકદશાશ્વસ્યોપાદ્ધમ્ ૨૭ । તથા-‘પુષ્પિતા’ ઇતિ । યત્રાગમપદ્ધતી ગૃહવા-
સમુકુલનપરિત્યાગેન પ્રાણિનઃ સયમભાવપુષ્પિતા સુખિતાઃ, પુનઃ સયમભાવપરિત્યા-
ગતો દુઃસ્વપ્રાપ્તિપ્રકુલિતાઃ, પુનસ્તત્પરિત્યાગાદેવ પુષ્પિતાઃ પ્રતિપાદ્યન્તે, તા’
પુષ્પિતા ઉચ્યન્તે । પુષ્પિતા મૂત્ર પ્રશ્ન વ્યાકરણમત્રસ્યોપાદ્ધમ્ ૨૮ । તથા-‘પુષ્પ-
ચૂલિકા’ ઇતિ, અધિકૃતાડ્યં વિશેષપ્રતિપાદિકા, પુષ્પચૂલિકા । પુષ્પચૂલિકામુત્રં
વિપાકમુત્રસ્યોપાદ્ધમ્ ૨૯ । તથા-‘વૃષ્ટિદશા’ ઇતિ, અન્ધકવૃષ્ટિ નરાધિપકુલેયે
જાતાસ્તેઽપિ અન્ધકવૃષ્ટાય, ઇહ વૃષ્ટિ શબ્દેન તથેવ ગૃહ્યન્તે । તેષાં દશા-અવસ્થા-
શ્રિતિગતિ સિદ્ધિગમનલક્ષણા યાસુ વર્ણ્યન્તે તા વૃષ્ટિ દશા । અથવા-અન્ધકવૃષ્ટિ
ચરિત્રપ્રતિપાદિકા દશા-અધ્યયનાનિ વૃષ્ટિદશા । વૃષ્ટિદશામુત્ર દૃષ્ટિવાદ મુત્રસ્યો-
પાદ્ધમ્ ૩૦ । આશીવિપમાવનમ્ ૧, દૃષ્ટિવિપમાવનમ્ ૨, સ્વપ્નમાવનમ્ ૩, મહાસ્વ-

મેં કલ્પાવતસક દેવવિમાનોં કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ ઘઠ કલ્પાવતંત્રિકા
સૂત્ર હૈ । યજ્ઞ સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક દશાંગકા ઉપાદ્ધ હૈ ૨૭ । જિસ આગમ
મેં ગૃહવાસ કા પરિત્યાગ કર પ્રાણી સયમભાવકો ગ્રહણ કર સુસ્ત્રી હુણ
વર્ણિત કિયે ગયે હૈ, તથા ‘સંયમભાવકા પરિત્યાગ કર દુઃસ્વ પ્રાપ્ત કરને
વાલે થને હૈ, તથા યદિ સુગ્વી હુણ હૈ તો વે સયમભાવ સે હી હુણ હૈ’
એસા વર્ણન કિયા ગયા હૈ વહ પુષ્પિતા સૂત્ર હૈ । યજ્ઞ સૂત્ર પ્રશ્ન વ્યાકરણ
સૂત્રકા ઉપાદ્ધ હૈ । ૨૮ । પુષ્પિતા સૂત્ર કથિત વિષય કો જો વિશેષરૂપસે
પ્રતિપાદન કરતા હૈ વહ પુષ્પ ચૂલિકા સૂત્ર હૈ । યજ્ઞ સૂત્ર વિપાક સૂત્ર કા
ઉપાદ્ધ હૈ ૨૯ । અન્ધકવૃષ્ટિ રાજા કે કુલ મેં જો ઉત્પન્ન હુણ હૈ વે સી
અન્ધકવૃષ્ટિ માને ગયે હૈ । યજ્ઞ વૃષ્ટિ શબ્દ સે અન્ધકવૃષ્ટિ રાજા કે

(૨૭) જે સૂત્રમા કલ્પાવતસક દેવવિમાનોનું વર્ણન કરેલ છે તે કલ્પા-
વતસિકા સૂત્ર છે આ સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક દશાંગનું ઉપાંગ છે

(૨૮) જે આગમમા “ગૃહવાસનો પરિત્યાગ કરીને પ્રાણી સયમ ભાવને
શ્રદ્ધલુ કરવાથી મુખી થતા વર્ણ્યું છે, તથા સયમ ભાવનો પરિત્યાગ કરીને
દુઃસ્વ પ્રાપ્ત કરનાર અને છે, અને જે મુખી થયા છે તો તેઓ સયમ ભાવથી
જ થયા છે” એવું વર્ણન કરવામા આવ્યું છે તે પુષ્પિતાસૂત્ર છે આ સૂત્ર
પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રનું ઉપાંગ છે (૨૯) પુષ્પિતાસૂત્રમા કથિત વિષયનું જે
વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે, તે પુષ્પચૂલિકા સૂત્ર છે આ સૂત્ર વિપાક સૂત્રનું
ઉપાંગ છે

(૩૦) અન્ધકવૃષ્ટિ રાજાના કુળમાં જેઓ ઉત્પન્ન થયા છે તેઓ પશુ
અન્ધક વૃષ્ટિ મનાયા છે અહીં વૃષ્ટિ શબ્દથી અન્ધક વૃષ્ટિ રાજાના કુળમાં
જન્મેલાનું જ શ્રદ્ધલુ થયું છે તેમની આવસ્થાઓનું-ચરિત્રગતિનું, ચરિત્ર

પ્રમાયનમ્ ૪, તેજોઽગ્નિનિસર્ગમ્ ૫, એવાદિકાનિ-અત્યમ્ પ્રતીનિ-‘ચરારાસીશ્વ-
ભગસસ્સાઃ’ ઇતિ । ચતુરશીતિ પ્રકીર્ણક સદ્માણિ ભગવતોઽર્હત-કૃપમસ્વામિન
આદિ તીર્થદ્વરસ્યેતિ । અપમર્થ-પ્રથમતીર્થદ્વરસ્ય ભગવત, શ્રી કૃપમદેવસ્વામિન
પ્રકીર્ણકાનિ ચતુરશીતિ સદ્સ સંખ્યકાનિ યથૂચુ’ । તથા-મધ્યમસ્વાના-ક્રિતીય
તીર્થદ્વરાદારમ્ય પ્રયોગિશતિતમતીર્થદ્વરપર્યન્તાનાં, જિનચરાણા પ્રકીર્ણકાનિ સંખ્યા
સદ્સ સંખ્યકાનિ યથૂચુ’ । તથા-ભગવત’ શ્રી વર્ધમાનસ્વામિનઃ પ્રકીર્ણકાનિ ચતુ
ર્દશસદ્સસંખ્યકાનિ આસન્ । ‘અહવાં’ ઇત્યાદિ સુગમમ્ । તદેતદ્ કાલિકશ્રુત
વર્ણિતમ્ । તથા-આવશ્યકવ્યતિરિચ્ત વર્ણિતમ્ । તથા-પ્રનદ્વ્યવિષ્ણુત્ વર્ણિતમ્ ॥૪૩॥

કુલ મેં જન્મ લેને ઘાલોં કા હી ગ્રાણ કિયા ગયા હે । ઇનકી અવસ્થાઓ
કા-ચરિતગતિકા-ચારિત્ર પ્રાસિ કા મુક્તિ પ્રાસિ કા-જિસ સૂત્ર મેં વર્ણન
કુઆ હે વહ વૃષ્ટિદશા સૂત્ર હે । અથવા જિસ મૂત્ર મેં અધકવૃષ્ટિ કી
અવસ્થાઓ કા વર્ણન કરને ઘાલે અખ્યયન છોં વહ મી વૃષ્ટિદશાસૂત્ર
હે । યહ દૃષ્ટિવાદ સૂત્ર કા ઉપાદ્ધિ હે ૩૦ । યે તથા ઇનસે અતિરિક્ત ઓર
મી જો શ્રુત હેં યે સમ કાલિક શ્રુત હેં । જૈસે-આશીવિષ્ણુમાવન ૧, દૃષ્ટિ
વિષ્ણુમાવન ૨, સ્વપ્નમાવન ૩, મહાસ્વપ્નમાવન ૪, તેજોઽગ્નિનિસર્ગ ૫
ઇત્યાદિ । પ્રથમતીર્થકર શ્રીકૃપમદેવ સ્વામી કે ચોરાસી હજાર પ્રકીર્ણક
શ્રુત યે । તથા દ્વિતીયતીર્થકર શ્રી અજિતનાથ સે લેકર તેર્હસવેતીર્થકર
શ્રીપાર્શ્વનાથસ્વામી પર્યન્ત પાઈસ તીર્થકરોં કે પ્રકીર્ણક શ્રુતસંખ્યાત હજાર
યે । તથા શ્રીવર્ધમાનસ્વામી કે પ્રકીર્ણક ચૌદહ હજાર યે । અથવા
ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી, કર્મજા ઇથં પારિણામિકી, ઇન ચાર પ્રકાર કી

પ્રાસિતુ મોક્ષ પ્રાસિતુ જેમાં વચ્ચેન યથુ છે તે વૃષ્ટિ દશાસૂત્ર છે અથવા જે
સૂત્રમાં અધિક વૃષ્ટિની અવસ્થાઓનું વચ્ચન કરનારા અખ્યયન હોય તે પણ
વૃષ્ટિ દશાસૂત્ર છે તે દૃષ્ટિવાદ સૂત્રનું ઉપાગ છે એ તથા તેમના સિવાયના
બીજા પણ જે શ્રુત છે તે બધા કાલિકશ્રુત છે જેવા કે (૧) આશીવિષ્ણુમાવન,
(૨) દૃષ્ટિ વિષ્ણુમાવન, (૩) સ્વપ્ન માવન, મહાસ્વપ્ન માવન, તેજો અગ્નિનિ
સર્ગ વગેરે પહેલાં તીર્થકર શ્રી કૃપમદેવ સ્વામીના ચોરાસી હજાર પ્રકીર્ણક
શ્રુત હતાં. તથા બીજા તીર્થકર અજિતનાથથી માંડીને ત્રેવીસમાં તીર્થકર શ્રી
પાર્શ્વનાથ સ્વામી સુધીના બાવીસ તીર્થકરોના પ્રકીર્ણક સખ્યાત હજાર શ્રુત
હતાં. તથા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીનાં પ્રકીર્ણક ચૌદ હજાર શ્રુત હતા, અથવા
ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી, કર્મજા અને પારિણામિકી, એ ચાર પ્રકારની મતિથી

સામ્પ્રતમક્ષપ્રવિષ્ટશ્રુતમાહ—

મૂલ્મ—સે કિં ત અગપવિષ્ટ ? । અગપવિષ્ટ દુવાલસવિહ
પળ્લત્ત । ત જહા—આચારો ૧ સૂચગડો ૨ ઠાણ ૩ સમવાયો ૪,
વિવાહપન્નત્તી ૫, નાયાધમ્મકહાઓ ૬ ઉવાસગદસાઓ ૭,
અતગુદસાઓ ૮, અણુત્તરોવવાહ્યદસાઓ ૯, પળ્હાવાગરણ ૧૦,
વિવાગસુચ ૧૧, દિટ્ઠિવાઓ ૧૨ ॥ સૂ. ૪૪ ॥

છાયા—અય કિં તદ્ અક્ષપ્રવિષ્ટ ? અક્ષપ્રવિષ્ટ દ્વાદશવિધં મક્ષત્તમ્ । તદ્ યથા
આચાર' ૧, સૂત્રકૃતમ્ ૨, સ્થાનમ્ ૩, સમવાય ૪, વિવાહપ્રજ્ઞતિ. ૫, જ્ઞાતાધર્મ-
કયા' ૬, ઉપાસકદશા ૭, અન્તરુદ્દશા ૮, અનુત્તરોપપાતિકદશાઃ ૯, મક્ષવ્યાક-
રણમ્ ૧૦, વિપાકશ્રુતમ્ ૧૧, દિટ્ઠિવાદ ૧૨ ॥ સૂ. ૪૪ ॥

ટીકા—સુગમમ્ ॥ સૂ. ૪૪ ॥

બુદ્ધિયોં સે સમન્વિત જિતને શિષ્યજન જિન ૨ તીર્થકરોં કે યે ઉન કે
ચારે મેં ઉતને હી હજાર પ્રકોર્ણક યે । તથા પ્રત્યેક બુદ્ધ મી ઉતને હી યે ।
યહ આવશ્યક વ્યતિરિક્ત કે મેદરૂપ કાલિક શ્રુતકા વર્ણન હુવા । યહાં
તક અનંગપ્રવિષ્ટ કા કથન હુવા ॥ સૂ. ૪૩ ॥

અય અક્ષપ્રવિષ્ટ શ્રુત કહતે હૈ—‘સે કિં ત અગપવિષ્ટ’ ॥ ૧ ॥

શિષ્ય પૂછતા હૈ—હે મદન્ત ! અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત કા કયા સ્વરૂપ હૈ ।

ઉત્તર—અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત ચારહ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, જૈસે—આચાર-
રાગ ૧, સૂત્રકૃતનાગ ૨, સ્થાનાગ ૩, સમવાયાગ ૪, વિવાહપ્રજ્ઞતિ ૫,

સુક્ત બેટલા શિષ્યજન, જે જે તીર્થકરના હતા તેમના પણ બેટલા જ
હજાર પ્રકોર્ણક શ્રુત હતા તથા પ્રત્યેક બુદ્ધ પણ બેટલા જ હતા. આ આવ
શ્યક વ્યતિરિક્તના ભેદરૂપ કાલિક શ્રુતનું વર્ણન થયું અહીં સુધી અનંગ
પ્રવિષ્ટનું વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૪૩ ॥

હવે અગ પ્રવિષ્ટ સૂત્રનું વર્ણન કરે છે—“સે કિં ત અગપવિષ્ટ” ॥ ૧ ॥

શિષ્ય પૂછે છે—હે મદન્ત ! અગપ્રવિષ્ટ સૂત્રનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અગપ્રવિષ્ટ શ્રુત ચાર પ્રકારનું કહેલ છે—(૧) આચારાંગ, (૨)
સૂત્રકૃતિંગ, (૩) સ્થાનાંગ, (૪) સમવાયાગ, (૫) વિવાહ પ્રજ્ઞતિ, (૬) જ્ઞાતા

अर्थपां पृथक् पृथक् स्वल्प वर्णयितुकाम मथममाचारास्वरूप दर्शयति—

मूलध—से किं त आयारे? आयारे ण समणाण निग्गधाण
आयार—गोयर—विणय—वेणइय—सिक्खा—भासा ऽभासा—चरण
—करण—जाया—माया—वित्तीओ आघविज्जति ।

से समासओ पचविहे पणत्ते, त जहा—नाणायारे, दस
णायारे, चरित्तायारे, तवायारं, वीरियायारे । आयारे ण परित्ता
वायणा, सखेज्जा अणुओगदारा, सखिज्जावेढा, सखेज्जा सिलोगा,
सखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, सखिज्जाओ पडिवत्तीओ । से ण अग
ट्टयाए पढमे अगे, दो सुयक्खधा, पणवीस अज्झयणा, पचा
सीई उद्देसणकाला, पचासीइ समुद्देसणकाला, अट्टारस—पय—
सहस्साइ पयग्गेण, सखिज्जा अक्खरा, अणत्ता गमा, अणत्ता
पज्जवा, परित्ता तत्ता, अणत्ता यावरा, सासय—कड—निवद्ध
निकाइया जिणपणत्ता भावा आघविज्जति, पन्नविज्जति,
परुविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति । से एव
आया, एव नाया, एव विण्णाया, एव चरण करण परुवणा
आघविज्जइ, पणविज्जइ, परुविज्जइ, दसिज्जइ, निदसिज्जइ,
उवदसिज्जइ । से त आयारे ॥ सू० ४५ ॥

छाया—अथ क स आचारः ? । आचारे खलु श्रमणाना निर्ग्रन्थानामाचार-
गोचर विनयवैनयिक शिक्षा भाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते ।
स समास्त पञ्चविध प्रकृतः । तद् यथा—ज्ञानाचार १, दर्शनाचार २,

ज्ञाताधर्मकथाग ६, उपासकदशाग ७, अन्तकूलदशाग ८, अनुसरोप
पातिकदशाग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद २२,
॥ सू० ४४ ॥

धर्मकथाग, (६) उपासकदशाग, (८) अन्तकूलदशाग, (९) अनुसरोपपातिक
दशाग, (१०) प्रश्न व्याकरण, (११) विपाकश्रुत, तथा दृष्टिवाद २२ ४४ ॥

चारित्र्याचार ३, तप आचार. ४, वीर्याचार ५। आचारे खलु परीता (परिमिता) वाचना, सख्येयानि-अनुयोगद्वाराणि, सख्येया चेष्टका, सख्येयाः श्लोका, सख्येया निर्युक्तय, सख्येया प्रतिपत्तय । स खलु अकार्यतया प्रथममङ्गम्, द्वौ श्रुतस्कंधौ, पञ्चविंशतिरध्ययनानि, पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः, पञ्चाशीति समुद्देशनकाला, अष्टादश पदसहस्राणि पदाग्रेण, सख्येयान्यक्षराणि, अनन्तागमा, अनन्ता. पर्यवा, परीतास्त्रसा अनन्ता स्थावरा, शाश्वतकृतनिबद्ध निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दृश्यन्ते निदृश्यन्ते, उपदृश्यन्ते । स एवमात्माज्ञाता, एव विज्ञाता, एव चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते, प्रज्ञाप्यते, प्ररूप्यते, दृश्यते, निदृश्यते, उपदृश्यते, स एव आचारः ॥ सू० ४५ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—‘ से किं तं आचारे० ’ इति ।

अथ क स आचार इति । हे मदन्त ! यो भवता द्वादशारङ्गश्रुतपुरुषस्य प्रथमाज्ञतयाऽऽचारोऽनुपदमेवोक्त स आचार. कीदृक् स्वरूप ? इति प्रश्नः । उत्तरमाह—आचारेणं० ’ इत्यादि । हे शिष्य ! आचारे=आचारारङ्गसूत्रे खलु भ्रमणानां=साधूनाम्, कीदृशानामित्याह—‘ निगगयाण ’ इति । निर्ग्रन्थानां=वाक्साभ्यन्तरग्रन्थरहितानाम्, इदं विशेषण आख्यादिभ्रमणनिवृत्त्यर्थम् । भ्रमणा हि पञ्चविधा भवन्ति । उक्तञ्च—

अथ इन सयक्ता स्वरूप सूत्रकार भिन्न २ सूत्रों द्वारा स्पष्ट करते हैं—
‘ से किं तं आचारे० ’ इत्यादि—

शिष्य पूछता है— हे मदन्त ! आपने अभी जो द्वादशांग श्रुत पुरुष का प्रथम अंग आचारारङ्गसूत्र बतलाया है उसका क्या स्वरूप है ?

उत्तर—आचारारङ्गसूत्रमें निर्ग्रन्थ भ्रमणों के आचार, गोचर, विनय, वैनयिक, भाषा, अभ्याषा, चरण, करण, यात्रा, मात्रा, एवं वृत्ति का कथन किया गया है । ग्रन्थ नाम परिग्रह का है । यह याद और आभ्य-

हवे को पधानु स्वरूप सूत्रकार अलग अलग सूत्रों द्वारा स्पष्ट करे थे—
‘ से किं तं आचारे० ’ इत्यादि.

शिष्य पूछे थे—हे मदन्त ! आपने अभी जो द्वादशांगश्रुत पुरुष का प्रथम अंग आचारारङ्गसूत्र बतलाया है उसका क्या स्वरूप है ?

उत्तर—आचारारङ्गसूत्रमा निर्ग्रन्थ भ्रमणानां आचार, गोचर, विनय, वैनयिक, भाषा, अभ्याषा, चरण, करण, यात्रा मात्रा अने वृत्तिषु वर्णन किये हैं । परिग्रहण नाम ग्रन्थ है ते भाव अने आभ्यन्तरना लेखी के प्रकारने

अर्थपां पृथक् पृथक् स्वरूप वर्णयितुकाम मधममागाराद्रस्वरूप दर्शयति—

मूल—से किं त आयारे ? आयारे ण समणाण निग्गथाण
आयार—गोयर—विणय—प्रेणइय—सिक्खा—भासा ऽभासा—चरण
—करण—जाया—माया—वित्तीओ आघविज्जति ।

से समासओ पचविहे पणत्ते, त जहा—नाणायारे, दस
णायारे, चरित्तायारे, तवायारं, वीरियायारे । आयारे ण परित्ता
वायणा, सखेज्जा अणुओगदारा, सखिज्जावेढा, सखेज्जा सिलोगा,
सखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, सखिज्जाओ पडिवत्तीओ । से ण अग
ट्टयाए पढमे अगे, टो सुयक्खधा, पणवीस अज्झयणा, पचा
सीई उद्देसणकाला, पचासीई समुद्देसणकाला, अट्टारस—पय—
सहस्साइ पयग्गेण, सखिज्जा अक्खरा, अणता गमा, अणता
पज्जवा, परित्ता तसा, अणता थावरा, सासय—कड—निवद्ध
निकाइया जिणपणत्ता भावा आघविज्जति, पन्नविज्जति,
परुविज्जति, दसिज्जति, निदसिज्जति, उवदसिज्जति । से एव
आया, एव नाया, एव विण्णाया, एव चरण करण परुवणा
आघविज्जइ, पणविज्जइ, परुविज्जइ, दसिज्जइ, निदसिज्जइ,
उवदसिज्जइ । से त आयारे ॥ सू० ४५ ॥

छाया—अथ कं स आचारः ? । आचारे खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानामाचार
मोचर विनयवैनयिक शिक्षा भाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामाश्रावृत्तय आख्यायन्ते ।

स समास्तः पञ्चविधः प्रसङ्गः । तद् यथा—ज्ञानाचार १, दर्शनाचार २,
ज्ञाताधर्मकर्थांग ६, उपासकदर्शांग ७, अन्तकृमदर्शांग ८, अनुत्तरोप
पातिकदर्शांग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद २२,
॥ सू० ४४ ॥

धर्म० ४४यांग, (६) विपाकदर्शांग, (८) अन्तकृमदर्शांग, (९) अनुत्तरोपपातिक
दर्शांग, (१०) प्रश्न व्याकरण, (११) विपाकश्रुत, तथा दृष्टिवाद म सू. ४४ ॥

આસેવનશિક્ષા ચ, યદ્વા-શિષ્યશિક્ષા, માપા-સત્યા અસત્યા મૃપા ચ, અમાપા-
અસત્યા સત્યમૃપા ચ, ચરણ-વ્રતાદિક, કરણ-પિણ્ડ-વિશુદ્ધ્યાદિકમ્ । ઉક્તચ્ચ—

(૫) (૧૦) (૧૭) (૧૦) (૯)
વય સમણધમ્મ સજમ, વેયાવચ્ચ ચ ધમગુત્તીઓ ।

(૩) (૧૨) (૪) (૭૦)
ળાળાહતિય ત્વ કોહનિગ્ગહાર્દ્ર ચરણમેય ॥૭૦॥

(૪) (૫) (૧૨) (૧૩) (૫)
પિંઢવિસોહી સમિદ્, માવળ પઢિમા ય હિદિયનિરોહો ।
(૨૫) (૩) (૪) (૭૦)

પહિલેહ્ણ ગુત્તીઓ, અમિગ્ગહા ચેવ કરણ તુ ॥

હે । વિનય જન્ય કર્મક્ષેપાદિ રૂપ ફલ કા નામ વૈનયિક છે । ગ્રહણશિક્ષા
તથા આસેવનશિક્ષા કે ભેદ સે શિક્ષા દો પ્રકાર કી થતલાઈ ગઈ છે ।
અથવા મુનિજન જો અપને શિષ્યવર્ગ કો શિક્ષા દેતે હૈં વહ શિક્ષા મી
શિક્ષા શબ્દ સે યહાં ગૃહીત હુઈ છે । માપા-સત્ય, અસત્યામૃપારૂપ,
અમાપા-અસત્ય, સત્યમૃપારૂપ છે । વ્રતાદિકકા આચરણ યહ ચરણ છે ।
પિણ્ડવિશુદ્ધિ આદિ કરણ છે । કહા મી છે—

(૫) (૧૦) (૧૭) (૧૦) (૯)
“વય સમણધમ્મ સજમ, વેયાવચ્ચ ચ ધમગુત્તીઓ ।

(૩) (૧૨) (૪)
ળાળાહતિય ત્વ કોહ નિગ્ગહાર્દ્ર ચરણમેય (૭૦) ॥૧॥

વિનયજન્ય કર્મક્ષેપાદિરૂપ ફળનુ નામ વૈનયિક છે શિક્ષા બે પ્રકારની બતાવી
છે—(૧) શ્રદ્ધ સિક્ષા, તથા (૨) આસેવન શિક્ષા અથવા મુનિજન પોતાના
શિષ્યોને જે શિક્ષા આપે છે તે પણ શિક્ષા શબ્દથી અહીં શ્રદ્ધ કરવામા
આવેલ છે માપા-સત્ય, અસત્યામૃપારૂપ, અમાપા-અસત્ય, સત્યમૃપારૂપ છે
વ્રતાદિકનુ આચરણ તે ચરણ કહેવાય છે પિંડવિશુદ્ધિ આદિ કરણ છે કહું પણ છે—

“વય સમણધમ્મ સજમ, વેયાવચ્ચ ચ ધમગુત્તીઓ ।

ળાળાહતિય ત્વ કોહ નિગ્ગહાર્દ્ર ચરણમેય (૭૦) ॥૧॥

“નિર્ગ્રન્થસપ્તાવસરેણ આજીવ પચહા સમણા” ।

છાયા—નિર્ગ્રન્થ-શાક્ય-તાપસ-ગૈરિકા જીવા પચ્છા શ્રમણ. । ઇતિ ॥

આચારગોચર વિનયવૈનયિક શિક્ષામાપાઽમાપાચરણકરણયાત્રામાત્રાકૃત્ય આગ્યાયન્તે । તત્રાચારઃ-જ્ઞાનાચારાદ્યનેકમદમિશ્નઃ, ગોચર = મિશ્નાગ્રહણવિધિઃ-યથાગૌઃ પરિચિતાપરિચિતોભયક્ષેત્રે ગાસાય પ્રવર્તતે તથા સાધુરપિ પરિચિતા પરિક્ષિતો મયકુલે મિશ્નાર્થ ચરતીષિ માત્ર । વિનયઃ-વિનીયત અપનીયતે કર્માનેનેતિ વિનય જ્ઞાનાદિ રૂપ, વૈનયિકમ્-વિનયજન્ય કર્મસયાદિરૂપ ફલમ્, શિક્ષા-ગ્રહણશિક્ષા

નત્તર કે મેદ સે દો પ્રકાર કા ઘતલાયા ગયા હૈ । શ્રમણોં કા જો યહ નિર્ગ્રન્થપદ વિશેષણરૂપ સે સૂત્રમેં રખા ગયા હૈ । ઉત્તકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જૈન મુનિ હસ દોનોં પ્રકાર કે ગ્રન્થ સે રહિત હુઆ કરતે હૈ । શાક્યાદિ શ્રમણ ણેસે નહીં હોતે । પાંચ પ્રકાર કે શ્રમણ ઘતલાયે ગયે હૈ-નિર્ગ્રન્થ ૧, શાક્ય ૨, તાપસ ૩, ગૈરિક ૪, આજીવક ૫, इनमें निर्ग्रन्थ जैन श्रमण ही होते हैं । मुनिजन जिसे अपने दैनिक आचरणमें लाते है वह आचार है, यह ज्ञानाचार आदि के भेद से अनेक प्रकार का होता है । भिक्षा ग्रहण करने की जो विधि है वह गोचर है । जैसे गाय परिचित एवं अपरिचित उभयप्रकार के क्षेत्रमें चरती है उसी प्रकार निर्ग्रन्थमुनिजन भी परिचित एवं अपरिचित उभयप्रकार के घरोंमें भिक्षा के लिये जाते हैं । इस प्रकार जी भिक्षा की विधि है वह गोचर है । कर्मरूप मूल जिसके द्वारा दूर किया जाता है वह विनय है । ज्ञानादिरूप से विनय भी अनेकप्रकार का घतलाया गया

બતાવેલ છે । શ્રમણોં ને આ નિર્ગ્રન્થપદ વિશેષણરૂપે સૂત્રમા મૂકવામા આબુ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જૈન મુનિ એ બંને પ્રકારના ગ્રન્થથી રહિત હોય છે શાક્યાદિ શ્રમણ એવાં હોવા નથી પાંચ પ્રકારના શ્રમણ બતાવવામા આબુ છે-(૧) નિર્ગ્રન્થ, (૨) શાક્ય, (૩) તાપસ, (૪) ગૈરિક, અને (૫) આજીવક એમનામા જૈનશ્રમણ ને નિર્ગ્રન્થ હોય છે મુનિઓ જેના પોતાના દૈનિક આચરણમા ઉપયોગ કરે છે તે આચાર છે, તે જ્ઞાનાચાર આદિના હેતુથી અनेक प्रकारના હોય છે ભિક્ષાગ્રહણ કરવાની ને વિધિ છે તે ગોચર કહેવાય છે જેમ ગાય પરિચિત અને અપરિચિત બંને પ્રકારના ખેતશમા ચરે છે એજ પ્રકારે નિર્ગ્રન્થ મુનિ પણ પરિચિત અને અપરિચિત બંને પ્રકારના ઘરે ભિક્ષાને માટે આવે છે, આ રીતે ભિક્ષાની ને વિધિ છે તેને ગોચર કહે છે જેના દ્વારા કર્મરૂપ મેલ દૂર કરાય છે તે વિનય છે જ્ઞાનાદિરૂપે વિનય પણ અनेક પ્રકારના બતાવ્યા છે

શબ્દાના ઇન્દ્ર । આચારાદિ વૃત્ત્યન્તા* અવાચારાક્ષરે કથ્યન્તે इति भावः । स पूर्वोक्त आचार समासत—सक्षेपत पञ्चविध. प्रज्ञप्त*, पञ्चविधत्वमेवाह—‘त जहा०’ इत्यादिना । तत्र प्रथमे आचारो ज्ञानाचारः—स हि श्रुतज्ञानविषयः काल विनयबहुमानोपधानानिहव व्यञ्जनार्थं तदुभयरूपोऽष्टविध, व्यञ्जनशब्दोऽत्र पद वाचकः, तन्त्र सूत्रस्थपदानां सम्प्रगुच्चारणम् । उक्तञ्च ज्ञानाचारस्वरूपम्—

“કાલે વિનયે વહુમાણે ઉપહાણે તથા અનિહ્વણે ।

વજ્રણ તત્ત્વ તદુભયે અદ્વિષ્ઠો જાણમાયારો ” ॥ ૧ ॥

છાયા—કાલો વિનયો વહુમાન ઉપધાન તથા અનિહ્વનમ્ ।

વ્યજ્ઞનમર્થસ્તદુભયમ્ અદ્વિષ્ઠો જ્ઞાનાચાર ॥ इति ।

મયાત્રા છે । તથા હસ રત્નત્રયરૂપ મયમ કે નિર્વાહ નિમિત્ત જો પરિમિત માત્રામેં આહાર ગ્રહણ ક્રિયા જાતા હૈ વહ માત્રા હૈ । તથા અનેક પ્રકાર કે અભિગ્રહોં કા ધારણ કરના યહ ઘૃત્તિશબ્દ કા અર્થ હૈ । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ ઇન સાધુ કે આચાર આદિ સમસ્ત કર્તવ્યોં કા આચારાગ્રસ્રમ્મેં વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ ।

વહ આચાર સક્ષેપ સે પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, જૈસે-જ્ઞાનાચાર ૧, દર્શનાચાર ૨, ચારિત્રાચાર ૩, તપ આચાર ૪, ઔર વીર્યાચાર ૫ । ઇનમેં જ્ઞાનાચાર શ્રુતજ્ઞાન કે વિષયમેં હોતા હૈ । યહ-કાલ ૧, વિનય ૨, વહુમાન ૩, ઉપધાન (ઉપવાસાદિતપ) ૪, અનિહ્વ ૫, વ્યજન ૬, અર્થ ૭, ઈવં તદુભય ૮, હસ રૂપ સે આઠ પ્રકાર કા ઘટલાયા ગયા હૈ । સૂત્રસ્થિત પદોં કા અછ્છી તરહ સે ઉચ્ચારણ કરના હસકા નામ વ્યજન હૈ ૧ ।

અથમયાત્રા છે તથા તે રત્નત્રયરૂપ અથમના નિર્વાહ માટે જે પરિમિતમાત્રામા આહાર શ્રદ્ધલુ કરાય છે તેનું નામ માત્રા છે તથા અનેક પ્રકારના અભિગ્રહોને ધારણ કરવો એવો વૃત્તિ થઈને અર્થ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે એ સાધુ જોના આચાર આદિ સમસ્ત કર્તવ્યોનું આચારાગ્ર સૂત્રમાં વર્ણન કરવામાં આવેલ છે

એ આચાર સંક્ષિપ્તમા પાંચ પ્રકારના કહેલ છે-(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) દર્શનાચાર, (૩) ચારિત્રાચાર, (૪) તપ આચાર, અને (૫) વીર્યાચાર તેઓમાં જ્ઞાનાચાર શ્રુતજ્ઞાનના વિષયમાં થાય છે એ (૧) કાળ, (૨) વિનય, (૩) બહુમાન, (૪) ઉપધાન, (૫) અનિહ્વ, (૬) વ્યજન, (૭) અર્થ અને (૮) તદુભય, એમ આઠ પ્રકારનો બતાવ્યો છે સૂત્રમાં રહેલ પ્રકારોનું સારી રીતે ઉચ્ચારણ કરવું તેનું નામ વ્યજન છે (૧) દર્શનાચાર સમ્યક્ત્વિયોનો આચાર, તે આઠ

छाया—व्रत—ध्रुवणधर्म सयम—धैर्यावृत्त्य न धामगमयः ।

ज्ञानादिभिर्यं तप क्रोधनिग्रादि चरणमेतत् ॥

पिण्डविशुद्धि समितिः भावना प्रतिमा च इन्द्रियनिरोध ।

प्रतिलेखना गुणाय अभिग्रहाध्व करण तु ॥ इति ॥

सधा—यात्रा—सयमयात्रा—रत्नत्रयाराधनलक्षणा, मात्रा—तन्निर्वाहार्थमेव परि
मिताहाग्रहणलक्षणा, वृत्ति—विविधैरभिग्रहविशेषैर्वर्तनम्, आचारादिवृत्तिपर्यन्तानां

(५) पिण्डविसोढी (५) समिर्ह, (१२) भावण (१३) पडिमा य इन्द्रियनिरो हो ।

(२५) प्रतिलेखण (३) गुत्तीओ, (४) अभिग्रहा धेव करण (७०) तु ॥२॥

पाँच प्रकार का महाव्रत दस प्रकार का भ्रमण धर्म, मन्त्र प्रकार का संयम, दस प्रकार का धैर्यावृत्त्य, नौ प्रकार की व्रतार्थगुप्ति, ज्ञानादि तीन, चार प्रकार का तप, चार प्रकार के क्रोधादिकों का निग्रह ७०, इस तरह यह चरण सत्तरी है। इस चरण सत्तरी का ही यहाँ चरण शब्द से ग्रहण हुआ है। चार प्रकार की पिण्डविशुद्धि, पाँच प्रकार की समिति, चार प्रकार की भावना, चार प्रकार की प्रतिमा, पाँच प्रकार का इन्द्रियनिरोध, पचीस प्रकार की प्रतिलेखना, तीन गुप्ति तथा चार प्रकार का अभिग्रह ७०, ये सब करण सत्तरी है। इसका ग्रहण यहाँ करण शब्द से हुआ है। रत्नत्रयरूप संयम का निर्वाह करना यह संय

पिण्ड विसोढी समिर्ह भावण पडिमा य इन्द्रिय निरोहो ।

प्रतिलेखण गुत्तीओ, अभिग्रहा धेव करण (७०) तु ॥२॥

पाँच प्रकारनां महाव्रत, दस प्रकारनां भ्रमण धर्म, सत्तर प्रकारना संयम
इत्य प्रकारनु धैर्यावृत्त्य, नव प्रकारनी व्रतार्थ गुप्ति, ज्ञानादि त्रय, चार प्रका
रनां तप, चार प्रकारना क्रोधादिना निग्रह, (७०) आ रीते आ चरखसत्तरी छे
आ चरख सत्तरीनु न अहो चरख शब्दथी अहंथु थयेत छे चार प्रकारनी
पिण्ड विशुद्धि, पाँच प्रकारनी समिति, चार प्रकारनी भावना, चार प्रकारनी
प्रतिमा, पाँच प्रकारना इन्द्रियनिरोध, पचीस प्रकारनी प्रतिलेखना, त्रय गुप्ति
तथा चार प्रकारना अभिग्रह (७०) आ यथां करख सत्तरी छे अहो करख
शब्दथी तेनु अहंथु करवार्मा आण्यु छे रत्नत्रयरूप संयमना निरोध करवे ते

વીર્યાચાર - જ્ઞાનદર્શનાધારાધને ધાક્ષાઅપ્યન્તર વીર્યસ્યાગોપનમ્ । ઉક્તચ્ચ—

અણિગૃહિયલવિરિઓ, પરક્રમઇ જો જહુત્તમાવઓ ।

જુજઇ ય જહા થામ, ણાયવ્ઓ વીરિયારા ॥

છાયા-અનિગૃહિતલવીર્ય પરાક્રમતિ યો યથોક્તમાયુક્ત. ।

યુનક્તિ ચ યયાસ્યામ, જ્ઞાતન્યો વીર્યાચારઃ ॥ ઇતિ ॥

एव पञ्चविध आचार प्ररूपित । तथा-आचारे=आचाराङ्गे खलु वाचनाः=सूत्रार्थाध्यापनलक्षणा' परीता सख्याता सन्ति । आचारादस्य आद्यन्तोपलब्ध्या वाचना सख्येया विज्ञेया । इदमवसर्पिणी कालमाश्रित्योक्तम् । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीकालोभयमाश्रित्य तु कालत्रयापेक्षया अनन्ता अपि वाचना भवेयुः । तथा-अनुयोगद्वाराणि सूत्रार्थस्य कथनविधिरनुयोग, द्वाराणीव द्वाराणि, अनुयोगस्य द्वाराणि-अनुयोग द्वाराणि=उपक्रमनिक्षेपाधिगम नय रूपाणि संख्येयानि=सख्या-

ભેદ સે ધારહ પ્રકાર કા યતલાયા ગયા હે । હસ કો મુનિજન આચરણમે લાતે હે । ૪ । જ્ઞાન એવ દર્શન કે આરાધનમે ધાક્ષા ઓર અપ્યન્તર વીર્યકા ગોપન નહીં કરના, અર્થાત્ શક્તિ કે અનુસાર જ્ઞાન દર્શન આદિ કી આરાધનામે લગના યહ વીર્યાચાર હૈ । હસ તરહ પાચ પ્રકાર કા આચાર કહા હૈ । હસ આચારાગમે નિશ્ચય સે સૂત્ર ઓર અર્થ કે અધ્યાપનરૂપ વાચનાઈ સંખ્યાત હે । યહ કથન અવસર્પિણી કાલ કી અપેક્ષા સે કહા ગયા જ્ઞાનના આદિપે । ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણી હન દોનો કાલો કો લેકર તો કાલત્રય કી અપેક્ષા સે હસકી અનન્ત વાચનાઈ હો સકતી હે । સૂત્ર ઓર અર્થ કે કહને કી વિધિ કા નામ અનુયોગ હૈ । દ્વાર સદશ હોને સે દ્વાર હૈ અનુયોગ કે જો દ્વાર હે ઉન્હે અનુયોગ દ્વાર કહતે હે । યે દ્વાર ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અધિગમ એવ નયરૂપ હોતે હે । યે ઉપક્રમ આદિ

આચાર છે બાહ્ય અને આશ્યન્તરના બેદથી તપ બાર પ્રકારનુ બનાવ્યુ છે તેને મુનિજન આચરણમાં મૂકે છે (૪) જ્ઞાન અને દશનના આરાધનમાં બાહ્ય અને આશ્યન્તર વીર્યનુ ગોપન ન કરવું એટલે કે શક્તિ અનુસાર જ્ઞાન દર્શન આદિની આરાધનામાં લાગવું તે વીર્યાચાર છે આ રીતે પાંચ પ્રકારના આચાર છે આ આચારાંશમાં નિશ્ચયથી સૂત્ર અને અર્થના અધ્યાપનરૂપ વાચનાઓ સંખ્યાત છે આ કથન અવસર્પિણી કાળની અપેક્ષાએ કહેલ માનવુ બેદથી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બન્ને કાળોને લઈને તો કાળાત્રયની અપેક્ષાએ તેની અનન્ત વાચનાઓ થઈ શકે છે સૂત્ર અને અર્થને કહેવાની વિધિનુ નામ અનુયોગ છે દ્વાર સમાન હોવાથી, અનુયોગના બે દ્વાર છે તેમને અનુયોગ દ્વાર કહે છે એ દ્વાર ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અધિગમ અને નયરૂપ હોય છે એ

દર્શનાચાર'—સમ્યક્ત્વવર્તાં નિ શક્તિ ૧, નિષ્કાક્ષિત ૨, નિર્વિચિકિત્સા ૩, અમૂઢદષ્ટિ ૪, ઉપગ્રંહા ૫, સ્થિરીકરણ ૬, વાત્સલ્ય ૭—પ્રમાવના ૮ રૂપઃ ઉપગ્રંહા સાધર્મિણાં વૃદ્ધિકરણ પોષણ ચ ।

ઉક્તઞ્ચ દર્શનાચાર સ્વરૂપમ્—

ણિસ્સકિય ણિય્ગ્ગકિય ણિન્નિતિગિન્નઞ્ચ અમૂઢદિટ્ઠીય ।

ઉવ્વહ ધિરીકરણે, ઘચ્છછપમાવણે અદ્ધ ॥

છાયા—નિ શક્તિ ૧ નિષ્કાક્ષિત ૨ નિર્વિચિકિત્સા ૩ અમૂઢદષ્ટિ ૪ ।

ઉપગ્રંહા ૫ સ્થિરીકરણ ૬ વાત્સલ્ય ૭ પ્રમાવના ૮ અદ્ધ ॥ इति ॥

ચારિત્રાચાર—ચારિત્રવર્તાં સમિતિગુપ્ત્યાદિ પાલનરૂપો વ્યવહાર । ઉક્તઞ્ચ—

“પણિદ્વાળ જોગજુત્તો, પંચહિં સમિતિહિં તિહિં ય ગુત્તીંહિં ।

એસ ચરિત્તા યારો, અદ્ધવિહો હોડ ણાયન્નો ॥

છાયા—પ્રણિધાનયોગયુક્તઃ પચ્ચમિ સમિતિમિસ્તિસુમિધ્ધ ગુમ્મિમિ ।

એપ ચારિત્રાચાર, અદ્ધવિયો મવતિ જ્ઞાતવ્યઃ ॥ इति ॥

તપ આચાર—અનશનશિ દ્વાદશવિધતપઃ—સમાચરણલક્ષણ । ઉક્તઞ્ચ—

“વારસવિહમ્મિ વિ તથે, સન્નિમત્તર વાહિરે જિણુવદિદ્ધે ।

અગિલાપ આણાજીવી, ણાયન્નો સો તથાયારો ” ॥

છાયા—દ્વાદશવિધેઽપિ તપસિ સામ્યન્તર વાજ્ઞે જિનોપદિષ્ટે ।

અગ્લાનઃ અનાજીવી, જ્ઞાતવ્ય સ તપ આચાર ॥ इति ।

દર્શનાચાર—સમ્યક્ત્વવર્ત્યોં કા આચાર, યહ આઠ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે—નિ શક્તિ ૧, નિષ્કાક્ષિત ૨, નિર્વિચિકિત્સા ૩, અમૂઢદષ્ટિ ૪, ઉપગ્રંહા ૫, સ્થિરીકરણ ૬, વાત્સલ્ય ૭, ઓર પ્રમાવના ૮ । સાધર્મીં જનોંકી વૃદ્ધિ કરના તથા ઉનકા પોષણ કરના યહ ઉપગ્રંહા હૈ । યે સમ્યક્ત્વ કે આઠ અંગ હૈ । હન્હે સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પાલન કરતા હૈ ૨ । ચારિત્ર શાલી જીવોં કા ગુપ્તિ, સમિતિ આદિકા પાલન કરને રૂપ જો વ્યવહાર હૈ ઉસકા નામ ચારિત્રાચાર હૈ । ૩ । અનશન આદિ ચારહ પ્રકાર કે તપોં કા પાલન કરના યહ તપ આચાર હૈ । તપ વાજ્ઞ ઓર અમ્યન્તર કે

પ્રકારનો કહેલ છે, જેવાં કે—(૧) નિ-શક્તિ, (૨) નિષ્કાક્ષિત, (૩) નિર્વિચિકિત્સા, (૪) અમૂઢ દષ્ટિ, (૫) ઉપગ્રહ, (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય અને પ્રમાવના સાધર્મીં જનોનો વધારો કરવો તથા તેમનું પોષણ કરવું તે ઉપગ્રહ છે એ સમ્યક્ત્વનાં આઠ અંગ છે સમ્યગ્દષ્ટિએ તેમને પાળે છે (૨) ચારિત્રશાળી જીવોનો ગુપ્તિ, સમિતિ આદિનું પાલન કરવારૂપ જે વ્યવહાર છે તેનું નામ ચારિત્રાચાર છે (૩) અનશન આદિ બાર પ્રકારના તપનું પાલન કરવું તે તપ

વાદાદ્ પ્રથમમ્, તસ્ય સર્વપ્રવચનાપેક્ષયા પૂર્વમુક્તત્વાત્ । અસ્ય દ્વૌ શ્રુતસ્કર્ધો-
અધ્યયનસમૂહૌ, પञ्चविंशतिरध्ययनानिપ્રથમે શ્રુતસ્કન્ધે નવ, દ્વિતીયે પોઢશ, इति
पञ्चविंशति । एषां नामानि एव विज्ञेयानि-શસ્ત્રપરિજ્ઞા ૧, લોકવિજય. ૨, શ્રીતો
ળ્ળીયમ્ ૩, સમ્યક્ત્વમ્ ૪, આવન્તી ૫, ઘુત ૬, વિમોહ ૭, મહાપરિજ્ઞા ૮, ઉપ
ધાનશ્રુતમ્ ૯, इति प्रथम श्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि । पिण्डैषणा ૧, શય્યૈષણા ૨,
ईर्यैषणा ૩, ભાવૈષણા ૪, વસ્ત્રૈષણા ૫, પાત્રૈષણા ૬, અવગ્રહપ્રતિમા ૭, સસસત્તૈ-
કિકા-અસ્યા સ્થાનસત્તૈકક ૧-નૈપેધિકી સત્તૈકક ૨-સ્થણ્ડિલ સત્તૈકક ૩-શબ્દ-
સત્તૈકક ૪-રૂપસત્તૈકક ૫-પરક્રિયા સત્તૈકક ૬-અન્યોન્યક્રિયાસત્તૈકક ૭-તિ સત્તા

ક્રિયા ગયા છે । વૈસે રચના કી અપેક્ષા તો યારહવા જો દષ્ટિવાદ અગ
હૈ ઘહી પ્રથમ અગમાના ગયા હૈ, ક્યોં કિ સર્વપ્રવચન કી અપેક્ષા ઉસકો
પહિલે કહા ગયા હૈ । इस आचारांगमूत्र के दो श्रुतस्कंध-अध्ययन समूह
हैं । प्रथम श्रुतस्कन्धमें नव अध्ययन तथा द्वितीय श्रुतस्कन्धमें सोलह अध्य-
यन, इस प्रकार दोनों श्रुतस्कंधोंमें पचीस अध्ययन हैं । प्रथम श्रुतस्कन्धमें
कहे गये नौ अध्ययनों के नाम ये हैं—शस्त्रपरिज्ञा ૧, लोकविजय ૨,
शीतोष्णीय ૩, सम्यक्त्व ૪, आवन्ती ૫, घृत ૬, विमोह ૭, महापरिज्ञा
૮, तथा उपधानश्रुत ૯ । दूसरे श्रुतस्कन्धमें कहे गये सोलह अध्ययनों के
ये नाम हैं—पिण्डैषणा ૧, शय्यैषणा ૨, ईर्यैषणा ૩, भावैषणा ૪, वस्त्रै-
षणा ૫, पात्रैषणा ૬, अवग्रह प्रतिमा ૭, तथा ससप्ततैकिका ૧૪, यथा
स्थानसप्तैकक ૮, नैपेधिकी-सप्तैकक ૯, स्थण्डिल सप्तैकक ૧૦, शब्द
सप्तैकक ૧૧, रूपसप्तैकक ૧૨, परक्रिया सप्तैकक ૧૩, अन्योन्यक्रिया

લઘનિ જ્ઞાને પ્રથમ અગ ૩પે પ્રગટ કરવામા આવેલ છે જ્ઞાન તો રચનાની
અપેક્ષાએ તો બારમુ જે દષ્ટિવાદ અગ છે જોને બ પ્રથમ અગ માનેલ છે,
કારણ કે સવ પ્રવચનની અપેક્ષાએ તેને પહેલુ કહ્યુ છે આ આચારાંગ સૂત્રના
જે શ્રુત સ્કન્ધ-અધ્યયન સમૂહ છે પહેલા શ્રુત સ્કન્ધમા નવ અધ્યયન જ્ઞાને
બીજા શ્રુતસ્કન્ધમા સોળ અધ્યય, આ રીતે બન્ને શ્રુતસ્કન્ધોમા મળીને પચીસ
અધ્યયન છે પહેલા શ્રુતસ્કન્ધમાં આ નવ અધ્યયનો છે-(૧) શાસ્ત્રપરિજ્ઞા
(૨) લોક વિજય, (૩) શીતોષ્ણીય, (૪) સમ્યક્ત્વ, (૫) આવન્તી, (૬) ઘુત,
(૭) વિમોહ, (૮) મહાપરિજ્ઞા તથા, (૯) ઉપધાન શ્રુત. બીજા શ્રુતસ્કન્ધમાં
આવતા સોળ અધ્યયનોના નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) પિંડૈષણા, (૨) શય્યૈષણા,
(૩) ઈર્યૈષણા, (૪) ભાવૈષણા, (૫) વસ્ત્રૈષણા, (૬) પાત્રૈષણા, (૭) અવગ્રહ પ્રતિમા,
(૮) યથા-સ્થાનસત્તૈકક, (૯) નૈપેધિકી, સત્તૈકક, (૧૦) સ્થણ્ડિલ સત્તૈકક,
(૧૧) શબ્દ સત્તૈકક, (૧૨) રૂપસત્તૈકક, (૧૩) પરક્રિયા સત્તૈકક, (૧૪) અન્યો

तानि-परिमितानि सन्ति । तथा-घेष्टकाः=ज्ञानाद्ययतमधिपय प्रतिपादकरत्वन
सन्दर्भरूपा , आर्योपगीत्यादिच्छन्दो विशेषा वा सख्येया सन्ति । तथा-श्लोका
-अनुष्टुवादयः सख्येयाः सन्ति । तथा-निर्युक्तय -निर्युक्तना सूत्राभिमतार्थाना
युक्तया=संयोजनानि निर्युक्तयः, अत्र आर्पत्वाद् युक्त शब्दलोपो द्रष्टव्यः, यद्वा-
निश्चयेन अर्थ प्रतिपादिका युक्तयः-निर्युक्तयः सख्येयाः सन्ति । तथा-प्रतिपत्तय
-परमतपदार्थ प्रदर्शनरूपा भिक्षुप्रतिमाद्यभिग्रहप्रतिपत्तय वा सख्येयाः सन्ति । स
आचार खलु अर्थात्तथा=भूतपुरुषस्याङ्गरूपतया प्रथममङ्गम् । अङ्गाना रचनानन्तर
यस्तेषा क्रमस्तमपेक्षयेदमाचारार्थं प्रथममङ्गमुक्तम् । रचनापेक्षया तु द्वादश दृष्टि

अनुयोग द्वार आचारागमैः संख्यात है । ज्ञान आदिरूप किसी एक विष
यको प्रतिपादन करने वाले जो वाक्य हैं उनका नाम वेष्टक है । अथवा-
आर्या, उपगीति आदि छंद विशेषों का नाम भी वेष्टक है । ये भी उसमें
संख्यात हैं । तथा अनुष्टुप् आदि श्लोक भी संख्यात हैं । निर्युक्तिया भी
संख्यात ही हैं । सूत्र अभिमत अर्थ का संयोजन करना इसका नाम
निर्युक्ति है । अथवा-निश्चयसे अर्थप्रतिपादन करने वाली जो युक्ति है वह
निर्युक्ति है । इस प्रकारकी निर्युक्तिया आचारागसूत्रमें संख्यात हो हैं । तथा
प्रतिपत्तिया भी संख्यात हैं । अन्यथादि समत पदार्थों का प्रदर्शन करना
अथवा भिक्षु प्रतिमा आदिके अभिग्रहों का कथन करना ये सब प्रति
पत्ति शब्द के वाच्यार्थ हैं । इस आचाराग को जो प्रथम अंग कहा गया है
उसका कारण यह है कि यह भूतपुरुष का सर्वप्रथम अंग है । जब अंगों
की रचना हुई तब उनके क्रम को लेकर हमको प्रथम अंगरूप से प्रकट

उपक्रम आदि अनुयोग द्वार आचारागमा संख्यात है ज्ञान आदि रूप के
केक विषयनु प्रतिपादन करने के वाक्यो केय है तेमनु नाम वेष्टक है के
पक्षु तेमा संख्यात है तथा अनुष्टुप् आदि श्लोक पक्षु संख्यात है निर्युक्तिओ
पक्षु संख्यात है सूत्र अभिमत अर्थनु संयोजन करवु तेनु नाम निर्युक्ति
है अथवा-निश्चयशी अर्थनु प्रतिपादन करनारी के युक्ति है ते निर्युक्ति
है आचाराग सूत्रमा के प्रकारनी संख्यात निर्युक्तिओ है तथा प्रतिपत्तिओ
पक्षु संख्यात है अन्यथादि समत पदार्थोनु समर्शन करवु, अथवा भिक्षु प्रतिमा
आदिना अभिग्रहोनु कथन करवु के तथा प्रतिपत्ति शब्दना वाच्यार्थ है आ
आचारजने के पक्षेहु अंग ठहेवामा आवेस है तेनु करवु के छे के ते
भूतपुरुषनु सीधी पक्षेहु अंग है न्याये अजनी रचना यध आरे तेमना कम्ने

દશ ૧૦, ત્રય ૧૧, ત્રય ૧૨, ટ્રી ૧૩, ટ્રી ૧૪, ટ્રી ૧૫, ટ્રી ૧૬, इति पद सप्तति
 रुद्देशनकालाजाता' । अवशिष्टेषु सप्तमसैकिका-भावना-विमुक्तिनामकेषु नवस्वर्ग
 यनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सद्भावविबोद्देशनकाला जाता
 इति सर्वसंकलनयापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति । एष पञ्चाशीति' समुद्देशनकाळा
 सूत्रार्थाध्यापनकाला अग्रन्तव्याः । अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशमहस्राणि
 पदानि पदग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति । इह पदमर्थवद् विज्ञेयम् ।

दूसरे श्रव्यैषणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्ष्यैषणा अध्ययन के तीन
 ३, चौथे भावैषणा अध्ययन के दो २ पाचवे चतुषैषणा अध्ययन के दो २,
 छठे पात्रैषणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो
 २, आठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैषेधिकी सप्तैकक
 अध्ययन का एक १, दशवे स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १,
 ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्य-
 यन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवें
 अन्योन्यक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का
 एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १ । इस प्रकार दूसरे
 श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के बीतीस ३४ उद्देशनकाल
 होते हैं । इस तरह आचाराग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें
 सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते हैं । तथा सूत्र और अर्थ को पढ़ाने
 रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ हैं और उनकी गणना भी

અધ્યયનના ત્રણ ૩, ત્રીજા ઈર્ષ્યૈષણા અધ્યયનના ત્રણ ૩, ચોથા ભાવૈષણા અધ્યયનના
 બે ૨, પાચમા વસૈષણા અધ્યયનના બે ૨, છઠ્ઠા પાત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, સાતમા
 અવગ્રહ પ્રતિમા અધ્યયનના બે ૨, આઠમાં સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક ૧, નવમા
 નૈષેધિકી સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, દસમા સ્થંડિલ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક,
 અગીયારમાં શબ્દ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, બારમા રૂપસપ્તૈકક અધ્યયનનો
 એક, તેરમા પરક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, ચૌદમાં અન્યોન્ય ક્રિયા સપ્તૈકક
 અધ્યયનનો એક, પંદરમાં ભાવના અધ્યયનનો એક અને સોળમાં વિમુક્તિ અધ્ય-
 યનનો એક આ પ્રમાણે બીજા શ્રુતસ્કંધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના કુલ
 ચોત્રીસ (૩૪) ઉદ્દેશન કાળ થાય છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને શ્રુત
 સ્કંધોના પચીસ અધ્યયનોમા બધા મળીને પચાસી (૮૫) ઉદ્દેશનકાળ થાય છે
 તથા સૂત્ર અને અર્થને બહુાવવા રૂપ બે સમુદ્દેશનકાળ છે તે પણ પચાસી (૮૫) છે

અધ્યયનાનિ સન્તિ ૧૪, તથા-ભાવના ૧૫, વિમુક્તિ ૧૬, इति પોઢશાધ્યયનાનિ
 દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધે । અયમેતાનિ નિશીધાધ્યયનવર્જિતાનિ પચ્ચવિંશતિરધ્યયનાનિ ।
 પચ્ચાશીતિરુદ્દેશનકાલાઃ=પચ્ચાધ્યાપનકાલાઃ । ઉદ્દેશનકાલસ્ય પચ્ચાશીતિસમ્યક્કન્ધયેષ
 વિજ્ઞેયમ્-શસ્ત્રપરિજ્ઞાધારમ્ય અવગ્રહમતિમાપર્યન્તેષુ પોઢશાધ્યયનેષુ ક્રમેણ-સપ્ત ૧,
 પદ ૨, ચત્વાર ૩, ચત્વાર ૪, પદ ૫, પચ્ચ ૬, અષ્ટ ૭, સપ્ત ૮, ચત્વાર ૯, એકા
 સપ્તૈકક ૧૦, ભાવના ૧૦ તથા વિમુક્તિ ૧૬ ચ નિશીધાધ્યયનવર્જિત
 સોલહ અધ્યયન દૂસરે શ્રુતસ્કન્ધમેં હૈ । હમ તરહ યે સવ મિલકર પચ્ચીસ
 અધ્યયન આચારાગ મુદ્રા કે દોનોં શ્રુતસ્કન્ધોં કે હૈ । મુદ્રાધ્યાપનરૂપ જો
 ઉદ્દેશન કાલ હૈ વે પચામો ૮૫ હૈ, ગણના ઉનકી હસ પ્રકાર સે હૈ-પહેલે
 શ્રુતસ્કન્ધમેં નૌ અધ્યયન હૈ, ઉનમેં પ્રથમ શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયન કે સાત
 ૭ ઉદ્દેશનકાલ હૈ, દૂસરે લોકવિજય કે છહ ૬, તીસરે શીતોષ્ણીય અધ્ય
 યન કે ચાર ૪, ચૌથે સમ્યક્સ્વ અધ્યયન કે ચાર ૪, પાંચવે લોકસાગ
 અધ્યયન કે છહ ૬ છટે શ્રુત અધ્યયન કે પાંચ ૫, સાતવે વિમોહ અધ્ય
 યન કે આઠ ૮, આઠવે મહાપરિજ્ઞા અધ્યયન કે સાત ૭, ઓર નૌવે
 ઉપધાન શ્રુત અધ્યયન કે ચાર ૪ ઉદ્દેશન કાલ હૈ । હસ પ્રકાર પ્રથમશ્રુત
 સ્કન્ધ કે નૌ અધ્યયનોંમેં સવ એકાવન (૫૧) ઉદ્દેશનકાલ હોતે હૈ ।

દૂસરે શ્રુતાકન્ધ કે સોલહ (૧૬) અધ્યયનોં કે ઉદ્દેશનકાલ હસ
 પ્રકાર હૈ-પ્રથમ પિઠૈષણા અધ્યયન કે ચારહ ૧૧ ઉદ્દેશન કાલ હૈ,

ન્યક્ષિયા સપ્તૈકક, (૧૫) ભાવના, તથા (૧૬) વિમુક્તિ એ નિશીધાધ્યયન વર્જિત
 સોળ અધ્યયન બીજા સ્કન્ધશ્રુતમા છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને સ્ક
 ધાના મળીને પચ્ચીસ અધ્યયન છે સૂત્રાધ્યાપનરૂપ જે ઉદ્દેશનકાલ છે તે પચાશી
 (૮૫) છે તેમની ગણતરી આ પ્રમાણે છે પહેલા શ્રુતસ્કન્ધમા નવ અધ્યયન છે
 તેમાં પ્રથમ શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયનના સાત (૭) ઉદ્દેશનકાલ છે, બીજા લોક
 વિજયના છે ત્રીજા શીતોષ્ણીય અધ્યયનના ચાર, ચોથા સમ્યક્સ્વ અધ્યયનના
 ચાર, પાંચમા લોકસાગર અધ્યયનના છ, છઠ્ઠા શ્રુત અધ્યયનના પાંચ, સાતમા
 વિમોહ અધ્યયનના આઠ, આઠમા મહા પરિજ્ઞા અધ્યયનના સાત, અને નવમા
 ઉપધાનશ્રુત અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશનકાલ છે આ પ્રકારે પહેલા શ્રુતસ્કન્ધના નવ
 અધ્યયનોના કુલ એકાવન (૫૧) ઉદ્દેશનકાલ છે

બીજા શ્રુતસ્કન્ધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના ઉદ્દેશનકાલ આ પ્રમાણે છે-
 પહેલા પિઠૈષણા અધ્યયનના અબીચાર (૧૧) ઉપદેશન કાલ છે, બી અધ્યયન

દશ ૧૦, ત્રય ૧૧, ત્રય ૧૨, દ્વૌ ૧૩, દ્વૌ ૧૪, દ્વૌ ૧૫, દ્વૌ ૧૬, इति पट् सप्तति
 रुदेशनकाला जाता । अवशिष्टेषु सप्तसप्तैकिका-भावना-विमुक्तिनामकेषु नवस्वध्व
 यनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सद्भावाभावोद्देशनकाला जाता
 इति सर्वसंकल्पनापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति । एव पञ्चाशीति समुद्देशनकाला
 ध्वनार्थाध्यापनकाला अवगन्तव्याः । अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशसहस्राणि
 पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति । इह पदमर्थवद् विज्ञेयम् ।

दूसरे शय्यपणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्यपणा अध्ययन के तीन
 ३, चौथे भावपणा अध्ययन के दो २ पाचवे वक्षपणा अध्ययन के दो २,
 छठे पात्रपणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो
 २, आठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैवेधिकी सप्तैकक
 अध्ययन का एक १, दशवे स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १,
 ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्य-
 यन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवे
 अन्योन्यक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का
 एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १ । इस प्रकार दूसरे
 श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के चोतीस ३४ उद्देशनकाल
 होते हैं । इस तरह आचारांग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें
 सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते हैं । तथा सूत्र और अर्थ को पढ़ाने
 रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ हैं और उनकी गणना भी

अध्ययनના ત્રણ ૩, ત્રીજા ઈર્યપણા અધ્યયનના ત્રણ ૩, ચોથા ભાવપણા અધ્યયનના
 બે ૨, પાચમા વક્ષપણા અધ્યયનના બે ૨, છઠ્ઠા પાત્રપણા અધ્યયનના બે ૨, સાતમા
 અવગ્રહ પ્રતિમા અધ્યયનના બે ૨, આઠમાં સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક ૧, નવમા
 નૈવેધિકી સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, દસમા સ્થંડિલ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક,
 અગીયારમાં શબ્દ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, બારમાં રૂપસપ્તૈકક અધ્યયનનો
 એક, તેરમા પરક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, ચૌદમાં અન્યોન્ય ક્રિયા સપ્તૈકક
 અધ્યયનનો એક, પંદરમાં ભાવના અધ્યયનનો એક અને સોળમા વિમુક્તિ અધ્ય-
 યનનો એક આ પ્રમાણે ણીલા શ્રુતસ્કંધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના કુલ
 ચોત્રીસ (૩૪) ઉદ્દેશન કાળ થાય છે આ રીતે આચારાંગ સૂત્રના બન્ને શ્રુત-
 સ્કંધોના પચીસ અધ્યયનોમા બધા મળીને પચાસી (૮૫) ઉદ્દેશનકાળ થાય છે
 તથા સૂત્ર અને અર્થને ભણાવવા રૂપ જે સમુદ્દેશનકાળ છે તે પણ પચાસી (૮૫) છે

નનુ અષ્ટાદશ સહસ્રાત્મક પદ પરિમાણયુક્તમ્, તત્પરિમાણ યદિ પચાસીત્વ-
અધ્યયનાત્મકસ્ય શ્રુતસ્કન્ધદ્વયસ્ય, તદા 'નવમચેરમહો અઠારસપય સહ સ્તિઓ
વેઓ' इति यदुक्तं तद्विरुध्यते ? इति चेदुच्यते—

‘દો સુચકાંધા, પચીસ અધ્યયણા, પચાસીઃ ઉદ્દેશનકાળા પચાસીઃ સમુદ્દે-
શનકાળા’ इति यदुक्तं तदाचारादस्य प्रमाणयुक्तम्, यत्पुनरुक्तम् ‘अष्टारस पय
सहस्राः पयगेण’ इति, तद् नवमचर्याध्ययनात्मकस्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्य
प्रमाणे विरोधम् ।

उक्त प्रकार से ही होती है। आचारांग सूत्रमें पदों की संख्या अठारह
१८ हजार है। अर्थात्-आचारांग सूत्रमें अठारह १८ हजार पद हैं।
सार्यक शब्दों का नाम पद है।

शंका—आचारांगसूत्रमें अठारह १८ हजार पद जो कहे जाते हैं वे
यदि संपूर्ण पचीस अध्ययनवाले आचारांग सूत्र के पद हैं तो “नव म
चेर मह ओ अठारस पय सहस्तिओ वे ओ” इस कथन से उसका
विरोध आता है ?।

उत्तर—यह बात नहीं है। कारण जो ऐसा कहा गया है कि आचा-
रांगमें दो श्रुतस्कंध, पच्चीस अध्ययन, पचासी ८५ उद्देशनकाल,
पचासी ८५ समुद्देशनकाल हैं वह तो समस्त आचारांग सूत्र का प्रमाण
कहा है। तथा ऐसा जो कहा है कि आचारांगमें अठारह १८ हजार पद
हैं यह कथन ब्रह्मचर्यात्मक प्रथम श्रुतस्कन्ध का है ऐसा जानना चाहिये।
अतः इस कथनमें कोई विरोध नहीं आता है।

અને તેમની મહત્તરી પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે થાય છે આચારાંગ સૂત્રમાં પહેલી
સખ્યા અઠાર (૧૮) હજાર છે. બેટલે કે આચારાંગ સૂત્રમાં અઠાર હજાર પદ છે
સાર્યક શબ્દોનું નામ પદ છે

શંકા—આચારાંગ સૂત્રમાં અઠાર હજાર પદ જે કહેવામાં આવે છે તે
તે સંપૂર્ણ પચીસ અધ્યયનવાળા આચારાંગ સૂત્રના પદ હોય તો “નવ મચેર
મહો અઠારસ પયસહસ્તિ ઓ વે ઓ” આ કથનથી તે વિરુદ્ધ બન્યું છે ?

ઉત્તર—જોમં પાત નથી કારણ કે જે કોમ કહેવામાં આવ્યું છે કે
આચારાંગમાં બે શ્રુતસ્કંધ, પચીસ અધ્યયન, પચાસી અધ્યયનકાળ, પચાસી
સમુદ્દેશનકાળ છે તે તો સમસ્ત આચારાંગ સૂત્રનું પ્રમાણ કહ્યું છે તથા જો
જે કહ્યું છે કે આચારાંગમાં અઠાર હજાર પદ છે તે કથન બ્રહ્મચર્યાત્મક પ્રથમ
શ્રુતસ્કંધનું છે જોમં સમજવું જોઈએ તેથી તે કથનમાં કોઈ વિરોધ લાગતો નથી

તથા—સર્વેયાનિ અક્ષરાણિ—વેષ્ટકાદીનાં સંખ્યેયત્વાત્ સંખ્યેયાન્યક્ષરાણિ ।
અનન્તા ગમા, ગમા—અર્થગમાઃ—અર્થપરિચ્છેદા इत्यર્થ, તે ચ અનન્તાઃ—અન્તરહિતા
આનન્ત્યં ચૈવામ્—‘એગે આયા૦’ ઇત્યાદિ રૂપાત્ એકસ્માદેવદ્વ્યાચત્તદર્મવિશિષ્ટા
નન્તધર્માત્મક વસ્તુમતિપત્તે । યદ્વા—અભિધાનામિધેયવશાદ્ ગમા મવન્તિ । તે
ચાનન્તા મવન્તિ । આનન્ત્ય ચૈવામિધેયવશાદેવં વિશ્લેષમ્—

“સર્વેજ્ઞા અક્ષરા” આચારાગમેં અક્ષરોં કા પ્રમાણ સંખ્યાત હૈ,
કારણ વેષ્ટક આદિક સ્વય સંખ્યાત હૈં । તથા ગમા-પદાર્થોં કા નિર્ણય
અનંત હૈં—અન્ત રહિત હૈં । હનકા જો આનન્ત્ય કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ
યહ હૈ કિ—“એગે આયા૦” ઇત્યાદિરૂપ એક હી સૂત્ર સે તત્તવન્ત ધર્મા-
ત્મક વસ્તુ કા ઘોષ શ્રોતા કો હોતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ જિવા-
દિક સમસ્ત વસ્તુ અનંત ધર્માત્મક હૈ—કોઈ મો વસ્તુ એકાન્તરૂપ સે એક
ધર્મ વિશિષ્ટ નહીં હૈ એમી માન્યતા જૈનધર્મ કી હૈ, અતઃ જય સિદ્ધાન્તા-
નુસાર કિસી મો સૂત્રદ્વારા જીવાદિક વસ્તુઓં કા પ્રતિપાદન હોગા તો
યહ ઉસી રૂપમેં હોગા જૈસે—“એગે આયા” આત્મા એક હૈ ” યહ સૂત્ર
આત્મામેં એકતા કો પ્રદર્શિત કરતા હુવા યહ નિરૂપણ કરતા હૈ—કિ
આત્મા ત્રિકાલવર્તી અનત પર્યાયો સે યુક્ત હૈ, તથા વહ અનતશક્તિ-
રૂપ અનતધર્મવાલા હૈ । ‘અનતા ગમા’ હસ તરહ સે અર્થપરિચ્છેદ-
જીવાદિક પદાર્થોં કા જ્ઞાન હસ સૂત્ર દ્વારા હોતા હૈ, અતઃ યહ માનના
પડતા હૈ કિ હસ સૂત્રમેં હસ પ્રકાર સે અર્થઘોષકના રહી છુઈ હૈ ।

“સર્વેજ્ઞા અક્ષરા” આચારાગમાં અક્ષરેણુ પ્રમાણુ સંખ્યાત છે, કારણુ
કે વેષ્ટકાદિક પોતે જ સંખ્યાત છે તથા ગમા-પદાર્થોને નિર્ણય અનત છે
તેમની જે અનવતા કહેવામા આવી છે તેનું કારણુ એ છે કે “એગેઆયા૦”
ઈત્યાદિ રૂપ એક જ સૂત્રથી તે તે અનત ધર્માત્મક વસ્તુનો બોધ શ્રોતાને થાય
છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવાદિક સમસ્ત વસ્તુઓ અનત ધર્માત્મક
છે—કેઈ પણ વસ્તુ એકાન્ત રૂપથી એક ધર્મ વિશિષ્ટ નથી, એવી નૈન ધર્મની
માન્યતા છે, તેથી સઘળા સિદ્ધાંત અશ્રેયના કેઈ પણ સૂત્ર દ્વારા જીવાદિક
વસ્તુઓનું પ્રતિપાદન થશે તો તે એજ રૂપે થશે, એમ કે “એગે આયા” આ
સૂત્ર આત્મામાં એકતા બતાવતા એ બતાવે છે—કે આત્મા ત્રિકાલવર્તી અનેક
પર્યાયોથી યુક્ત છે તથા તે અનત શક્તિરૂપ અનત ધર્મવાળો છે “અનતાગમા”
આ રીતે અર્થપરિચ્છેદ જીવાદિક પદાર્થોનું જ્ઞાન આ સૂત્ર દ્વારા થાય છે, તેથી
એમ માનવું પડે છે કે આ સૂત્રમાં આ પ્રકારે અર્થબોધકતા રહેલી છે એજ
પા ૦ ૭૧

સુધર્માસ્વામી જન્મુત્થામિનં પ્રત્યાહ—“સુય મે આઠસ તેણ મગવયા એવમ-
ક્ષ્ણાય” ઇતિ । તપ્રાયમર્થ—શ્રુત મયા હે આયુષ્મન્ ! તેન મગવતાવર્ધમાનસ્વામિના
એવમાર્યાતમ્ (૧) । અથવા શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે—આયુષ્મતો મગવતો વર્ધમાન-
સ્વામિનોઽન્તે—સમીપે, ‘જ’ ઇતિ વાક્યાલકારે, તથાચ—મગવતા એવમાર્યા-
યદી ગમ હૈ ઓર એસે ગમ હસ આચારાગ શ્રુતમેં અનત હૈં । અપચા-
હસકા તાત્પર્ય યહ મી હોતા હૈ કિ અભિધાન તથા અભિધેય કે
અનુસાર હી ગમ અર્થ યોગ્ય હોતા હૈ ઓર યહ અનત રૂપમેં હોતા હૈ—એક
રૂપમેં નહીં । જૈસે—સુધર્માસ્વામી ને જંનુસ્વામી સે કહા—“સુયમે આઠસ
તેણ મગવયા એવમક્ષ્ણાય” “શ્રુતમયા આયુષ્મન્ ! તેન મગવતા એવમ
આર્યાતમ્” હે આયુષ્મન્ ! જન્મુ મૈને સુના હૈ કિ ઉન મગવાન
વર્ધમાન સ્વામીને એસા કહા હૈ એક તો इन पदों का यह तात्पर्य होता
है १ । दूसरा अर्थ इस प्रकार होता है कि “सुय मे आठसतेण मग-
वया एवमक्क्षाय” “श्रुत मया आयुष्मदन्ते मगवता एवम आर्यातम्”
मैने आयुष्मान् मगवान् महावीर स्वामी के पास सुना है कि उन्होंने
ऐसा कहा है । इस प्रकार के वाच्यार्थमें “जं” यह शब्द वाक्यालकार रूप
से प्रयुक्त मान लिया जावेगा २ । पहिले अर्थमें “आठस” यह पद जन्-
स्वामी का “आयुष्मन्” रूप से विशेषणरूपमें प्रयुक्त हुआ था, अब इस
द्वितीय अर्थमें “आयुष्मदन्ते” यह पद मगवान वर्धमान स्वामीका

“ગમ” છે અને એવાં ‘ગમ’ આ આચારાંગશ્રુતમાં અનેક છે અથવા તેનું
તાત્પર્ય એ પણ થાય છે કે અભિધાન તથા અભિધેયના અનુસાર જ ગમ-
અર્થબોધ થાય છે, અને તે અનતરૂપે થાય છે, એક રૂપે નહીં જેમ કે સુધર્મા
સ્વામીએ જ જૂસ્વામીને કહ્યું—“સુય મે આઠસ તેણ મગવયા એવમક્ષ્ણાય”
“શ્રુત મયા આયુષ્મન્ ! તેન મગવતા એવમ આર્યાતમ્” “હે આયુષ્મન ! મે
સાંભળ્યું છે કે તે ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ એવું કહ્યું છે” એક તો એ
પહેલું આ તાત્પર્ય થાય છે (૧) બીજો અર્થ આ પ્રકારે થાય છે “સુય મે
આઠસતેણ મગવયા એવમક્ષ્ણાય” “શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે મગવતા એવ આર્યાતમ્”
મે આયુષ્માન્ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસે સાંભળ્યું છે કે તેમણે જામ કહ્યું
છે આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમાં “જ” આ શબ્દ વાક્યાલકારરૂપે વપરાયેલ માની
લેવાશે (૨) પહેલા અર્થમાં “આઠસ” એ પદ જન્મુસ્વામીના “આયુષ્મન્”
રૂપથી વિશેષણરૂપે વપરાયું હતું, હવે આ બીજા અર્થમાં “આયુષ્મદન્તે” આ

તમ્ ૨, અથવા શ્રુત મયા આયુષ્મતા ૩, અથવા શ્રુત મયા મગવત્પાદારવિન્દયુગ-
લમામૃશતા ૪, અથવા શ્રુત મયા ગુરુકુલમાવસતા ૫, અથવા શ્રુત મયા હે આયુ-
ષ્યમન્ ! 'તેણ' તત્, પ્રથમાર્થે તૃતીયા, મગવતા એવાખ્યાતમ્ ૬, અથવા-શ્રુત
મયા હે આયુષ્મન્ ! 'તેણ' તદા મગવતા એવાખ્યાતમ્ ૭, અથવા-શ્રુત મયા

બોધક હો જાતા હૈ ૨ । ત્રીસરા અર્થબોધ હસ પ્રકાર સે હૈ "શ્રુત મયા
આયુષ્મતા" મુદ્ધ આયુષ્માન્ દ્વારા સુના ગયા હૈ" હસ કથનમેં યહ
"આયુષ્મતા" વિશેષણ સુધર્માસ્વામી કે સાથ પ્રયુક્ત હોતા હુઆ
પ્રતીત હોતા હૈ ૩ । "શ્રુત મયા આમૃશતા" યહા "આડસંતેણ" કી છાયા
"આમૃશતા" હુઈ હૈ, હસલિયે ચતુર્થ અર્થ એસા હોતા હૈ કિ "મગવાન્ કે
પાદારવિન્દયુગલ કો સ્પર્શ કરને ઘાલે મેંને સુના હૈ" ૪ । અથવા-"આડ-
સંતેણ" કી છાયા 'આવસતા' મી હોતી હૈ જિસકા અર્થ હોતા હૈ કિ
"ગુરુકુલમેં નિવાસ કરતે હુઈ મેંને સુના હૈ" ૫ । "તેણ" યહ પદ જય
પ્રથમા કે અર્થમેં તૃતીયારૂપ સે પ્રયુક્ત હુઆ માના જાવેગા તથ "તેણ" કી
છાયા "તત્" હોગી, તથ એસા અર્થ બોધ હોગા કિ-"શ્રુત મયા આયુષ્મન્ ।
તત્ મગવતા એવાખ્યાતમ્" હે આયુષ્મન્ ! મેં ને સુના હૈ જિન જીવાદિ-
વસ્તુઓં કો મગવાન્ ને હસ પ્રકાર સે પ્રતિપાદિત કિયા હૈ ૬ । અથવા-
"તેણ" યહ પદ "તદા" કે રૂપમેં પ્રયુક્ત હુઆ જય માના જાવેગા તથ
"શ્રુત મયા આયુષ્મન્ તદા મગવતા એવાખ્યાતમ્" એસા અર્થ બોધ હોગા"
અર્થાત્-હે આયુષ્મન્ ! જબૂ ! મેં ને તથ સુના યા જય મગવાન્ ને એસા

૫૬ મગવાન્ મહાવીર સ્વામીનુ બોધક બની જાય છે (૨) ત્રીજો અર્થબોધ આ
પ્રમાણે છે-"શ્રુત મયા આયુષ્મતા" આશુભાન એવા મારા દ્વારા સંભળાયું
છે" આ કથનમાં આ "આયુષ્મતા" વિશેષણ સુધર્માસ્વામીની સાથે વપરાયું
હોય તેમ લાગે છે (૩) શ્રુત મયા આમૃશતા" અર્થા "આવસંતેણ" ની છાયા
"આમૃશતા" યહ છે, તેથી ચોથો અર્થ એવો થાય છે કે "મગવાનના પાદાર
વિન્દયુગલને સ્પર્શ કરનાર મેં સાંભળ્યું છે" (૪) અથવા "આડસંતેણ" ની
છાયા "આવસતા" પણ થાય છે જેનો એવો અર્થ થાય છે કે "ગુરુકુલમાં
નિવાસ કરતા એવા મેં સાંભળ્યું છે" (૫) "તેણ" આ ૫૬ નો પ્રથમાના
અર્થમાં તૃતીયારૂપે વપરાયેલ માનવામાં આવે તો "તેણ"ની છાયા "તત્" થશે,
બારે આ પ્રમાણે અર્થનો બોધ થશે કે-"શ્રુત મયા આયુષ્મન્ । તત્ મગવતા
એવાખ્યાતમ્" હે આશુભાન । જે જીવાદિ વસ્તુઓને મગવાને આ પ્રકારે પ્રતિ
પાદિત કરેલ છે તે મેં સાંભળ્યું હતું (૬) અથવા "તેણ" આ ૫૬ તદા ના
રૂપે વપરાયેલુ એ માની લેવાય તો "શ્રુત મયા આયુષ્મન્ તદા મગવતા એવા

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂગ્યામિનં પ્રત્યાહ—“સુયં મે આઠસ તેજ મગવયા એવમ-
ક્ત્વાય” ઇતિ । તથાયમર્થ—શ્રુત મયા હે આયુષ્મન્ ! તેન મગવતાવર્ધમાનસ્વામિના
એવાભ્યાતમ્ (૧) । અથવા શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે—આયુષ્મતો મગવતો વર્ધમાન-
સ્વામિનોઽન્તે—સમીપે, ‘જ’ ઇતિ શાક્યાલકારે, તયાચ—મગવતા એવાભ્યા-

યદી ગમ છે ઓર પેસે ગમ હસ આચારાગ શ્રુતમેં અનત હૈ । અથવા-
હસકા તાત્પર્ય યહ બી હોતા હૈ કિ અભિધાન તથા અભિધેય કે
અનુસાર હી ગમ અર્થ ઘોષ હોતા હૈ ઓર વા અનંત રૂપમેં હોતા હૈ—એક
રૂપમેં નહીં । જૈસે—સુધર્માસ્વામી ને જંબૂસ્વામી સે કહા—“સુયમે આઠસ
તેજ મગવયા એવમક્ત્વાય” “શ્રુતમયા આયુષ્મન્ ! તેન મગવતા એવમ
આભ્યાતમ્” હૈ આયુષ્મન્ ! જમ્બૂ મૈને સુના હૈ કિ ઉન મગવાન
વર્ધમાન સ્વામીને પેસા કહા હૈ એક તો હન પદોં કા યહ તાત્પર્ય હોતા
હૈ ૧ । દુસરા અર્થ હસ પ્રકાર હોતા હૈ કિ “સુય મે આઠસતેજ મગ-
વયા એવમક્ત્વાય” “શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે મગવતા એવમ આભ્યાતમ્”
મૈને આયુષ્માન્ મગવાન્ મહાવીર સ્વામી કે પાસ સુના હૈ કિ ઉન્હેને
પેસા કહા હૈ । હસ પ્રકાર કે શાક્યાર્યમેં “જ” યહ શબ્દ શાક્યાલકાર રૂપ
સે પ્રયુક્ત માન લિયા જાવેગા ૨ । પહિલે અર્થમેં “આઠસ” યહ પદ જંબૂ-
સ્વામી કા “આયુષ્મન્” રૂપ સે વિશેષણરૂપમેં પ્રયુક્ત હુઆ થા, અબ હસ
દ્વિતીય અર્થમેં “આયુષ્મદન્તે” યહ પદ મગવાન વર્ધમાન સ્વામીકા

“ગમ” છે અને એવાં ‘ગમ’ આ આચારાગસૂત્રમાં અનેક છે અથવા તેનું
તાત્પર્ય એ પણ થાય છે કે અભિધાન તથા અભિધેયના અનુસાર જ ગમ-
અર્થઘોષ થાય છે, અને તે અનવરૂપે થાય છે, એક રૂપે નહીં એમ કે સુધર્મા
સ્વામીએ જ ખૂસ્વામીને કહ્યું—“સુય મે આઠસ તેજ મગવયા એવમક્ત્વાય”
“શ્રુત મયા આયુષ્માન્ ! તેન મગવતા એવમ આભ્યાતમ્” “હે આયુષ્માન ! મે
સાંભળ્યું છે કે તે મગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ એવું કહ્યું છે” એક તો એ
પદોનું આ તાત્પર્ય થાય છે (૧) બીજો અર્થ આ પ્રકારે થાય છે “સુય મે
આઠસતેજ મગવયા એવમક્ત્વાય” “શ્રુત મયા આયુષ્મદન્તે મગવતા એવ આભ્યાતમ્”
મે આયુષ્માન્ મગવાન મહાવીર સ્વામી પાસે સાંભળ્યું છે કે તેમણે જામ કહ્યું
છે આ પ્રકારના વાક્યાર્થમાં “જ” આ શબ્દ વાક્યાલકારરૂપે વપરાયેલ આની
દેવાશે (૨) પહેલા અર્થમાં “આઠસ” એ પદ જંબૂસ્વામીના “આયુષ્મન્”
રૂપથી વિશેષણરૂપે વપરાયું હતું, હવે આ બીજા અર્થમાં “આયુષ્મદન્તે” આ

મવન્તિ । એવ મૃતા ગમા અનન્તા મવન્તિ । તથા-પર્યવાઃ=પર્યાયા=પદાર્થધર્માઃ
અનન્તા મવન્તિ, તે ચ સ્વપરમેદમિત્તા અક્ષરાર્થગોચરા વેદિતવ્યા । તથા-ત્રસા
પ્રસ્યન્તિ ઊષ્ણાદ્યમિસતપ્તા* સ્વાધિષ્ઠિતોષ્ણાદિ સ્થાનાત્ ઉદ્વિજન્તે ગચ્છન્તિ ષ
છાયાદ્યાસેવનાર્થ સ્થાનાન્તરમિતિ ત્રસા*-દ્વીન્દ્રિયાદય. પરીતાઃ=અસંખ્યાતા. સન્તિ

‘સુયં મે આઠસતેજ’ ‘આઠસ સુય મે’ ‘મે સુય આઠસ’ इत्यादि ।
इस तरह अर्थ के भेद से पदों का उस उस रूप से संयोजन हो जायगा ये
अभिधान के अनुसार गम कहे जायेंगे । इस तरह के गम अनंत होते हैं ।

‘अनन्ता पञ्जषा’-आचारागसूत्र में पर्यव-पर्याये-पदार्थधर्म-अनंत
होते हैं यह दिखलाया गया है । स्वपर्याय एव परपर्याय, इस तरह से
पर्यायों के ये दो भेद कहे गये हैं, और ये पदार्थ के ही धर्मरूप से
प्रतिपादित हुए हैं । यह अभी कहा जायुका है कि निजपर्यायों का
संबंध पदार्थ के साथ अस्तित्व धर्म द्वारा होता है, तथा परपर्यायों का
संबंध वहां नास्तित्वधर्म के द्वारा होता है । हर एक पदार्थ स्वपर्यायों से
युक्त है एवं परपर्यायों से विहीन है । ‘परित्ता तसा’ त्रस नामकर्म के
उदय से युक्त जो जीव उष्ण आदि से संतप्त होकर दुःखी होते हैं एव
उष्णादि समन्वित स्वस्थान का परित्याग कर छाया से समन्वित हुए दूसरे
स्थान में छाया के सेवन के लिये चले जाते हैं वे त्रस जीव हैं । द्वीन्द्रिय,
तेइन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय एवं पंचेन्द्रिय, इस तरह इनके अनेक भेद हैं ।

“सुय मे आठसतेज” “आठस सुय मे” “मे सुय आठस” इत्यादि
આ રીતે અર્થના ભેદથી પદોનુ તે તે રૂપે સંયોજન થઈ જશે. તે અભિધાન
અનુસાર ગમ કહેવાશે. આ પ્રકારના ગમ અનંત હોય છે

“અનન્તા પજ્જષા” આચારાગ સૂત્રમાં પર્યવ-પર્યાયો-પદાર્થ-ધર્મ-અનંત
હોય છે તે બતાવવામાં આવ્યું છે. સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય, આ રીતે પર્યાયોના
બે ભેદ બતાવ્યા છે, અને એ પદાર્થના જ ધર્મરૂપે પ્રતિપાદિત થયા છે એ
હમણા જ બતાવવામાં આવ્યું છે કે નિજપર્યાયોનો સબંધ પદાર્થની સાથે અસ્તિત્વ
ધર્મ દ્વારા થાય છે, તથા પરપર્યાયોનો સબંધ ત્યા નાસ્તિત્વ ધર્મ દ્વારા થાય
છે. દરેક પદાર્થ સ્વપર્યાયો વાળો છે અને પરપર્યાયો વિનાનો છે. “પરિત્તા તસા”
ત્રસ નામકર્મના ઉદયથી યુક્ત જે જીવ ઉષ્ણ આદિથી ત્રાસીને દુઃખી થાય છે
અને ઉષ્ણાદિ સમન્વિત પોતાના સ્થાનનો પરિત્યાગ કરીને છાયાથી સમન્વિત
એવા બીજા સ્થાને છાયાના સેવનને માટે ચાલ્યા જાય છે તે ત્રસ જીવ છે.
દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય, આ રીતે તેમના અनेક ભેદ પડે છે

દે આયુષ્યમન્ ! 'તેણ' તત્ર=પદ્મજીવનિકાય વિષય ૮, તત્ર વા સમક્ષરણે સ્થિ-
તેન મગવતા એવારૂપાતમ્ ૯, અથવા-ધ્રુત મમ હ આયુષ્મન્ ! વર્તતે, યતસ્તેન
મગવતા એવારૂપાતમ્ ૧૦, એવાદયસ્ત તમર્થમધિકૃત્ય ગમા મન્વન્તિ ।

અભિધાનવશાત્પુનરેવ ગમા મન્વન્તિ- 'સુય મે આવસતેણ' 'આઠસં સુય મે'
'મે સુય આઠસં' । અર્થમેયેન પદાનાં તથા તથા સંયોજને અભિધાનગમા

કહા ૭ । અથવા-"તેણ"ની છાયા 'તત્ર'કે રૂપમેં જય કી જાવેગી તથ એસા
અર્થ યોગ હોગા કિ-"ધ્રુત મયા આયુષ્મન્ તત્ર-પદ્મજીવનિકાયવિષયે",
હે આયુષ્યમન્ જન્મ્ । મેને સુના હૈ જો મગવાન્ ને પદ્મજીવનિકાય કે
વિષય મેં એસા કહા હૈ ૮ અથવા-"તત્ર-સમક્ષરણે મગવતા એ-
વારૂપાતમ્" મેને સુના હૈ જો સમક્ષરણ મેં સ્થિત છુપ મગવાન્ ને
એસા કહા હૈ ૯ । અથવા "મે"ની છાયા તૃતીયા વિભક્તિ "મયા"કે
રૂપ મેં ન કરકે જય "મે"ની છાયા "મમ"કે રૂપ મેં કી જાવેગી
તથ એસા અર્થયોગ હોગા-"ધ્રુત મમ આયુષ્મન્ ! વર્તતે યતસ્તેન મગવતા
એવારૂપાતમ્" ઉન મગવાન્ ને જો એસા કહા હૈ વહ મેંને સુન હી
રક્ષા હૈ" ૧૦ ।

હસ તરહ મિલ્લ ૨ અર્થ કો ટેકર હન પદોં સે જો યોગ હોગા વહ
અભિધેય કે વશ સે જુગ ગમ જાનને વાહિયે ।

અભિધાન અર્થાત્નામ કે વશ સે જો ગમ હોતે હૈં વે હસ પ્રકાર હૈં—

જ્ઞાતમ્" એવો અર્થોપાધ થયે એટલે કે—"હે આયુષ્મન્ ! જાણુ ! જ્યારે ભગ-
વાને આમ કહ્યું ત્યારે મે સાંભળ્યું હતું (૭) અથવા "તેણ"ની છાયા "તત્ર"
ના રૂપે જ્યારે વપક્ષય ત્યારે એવો અર્થોપાધ થયે કે "ધ્રુત મયા આયુષ્મન્
તત્ર-પદ્મ જીવ મિકાય વિષયે" હે આયુષ્માન્ જાણુ ! મે સાંભળ્યું છે કે ભગ-
વાને છ છવ નિકાયના વિષયના આ પ્રમાણે કહ્યું છે (૮) અથવા "સમક્ષરણે
મગવતા એવારૂપાતમ્" મે સાંભળ્યું છે કે સમક્ષરણમાં રહેલ ભગવાને આમ
કહ્યું છે" (૯) અથવા "મે"ની છાયા તૃતીય વિભક્તિ "મયા"ના રૂપે ન
કરતા ને "મે"ની છાયા "મમ"ના રૂપે કરાય તો આ પ્રમાણે અર્થોપાધ થયે
"ધ્રુત મમ આયુષ્મન્ ! વર્તતે યતસ્તેન મગવતા એવારૂપાતમ્" એ ભગવાને જે
એવું કહ્યું છે તે મે સાંભળી જ રાખ્યું છે (૧૦)

આ રીતે બિલ્લ બિલ્લ અર્થને લીધે એ પદોથી જે યોગ થયે તે અભિ-
ધેયના વશથી થયેલ ગમ આજુબા બોધે

અભિધાનને કારણે જે ગમ થાય છે તે આ પ્રમાણે છે—

મગ્નતાઃ ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધા યામભોગા મગ્નતા , તથા-રુચા , રુપાણિ, કવા , રસાઃ, સ્પર્શાઃ, । જીવા સ્વલ્પ ભદન્ત ! કિં કામિન , મોગિનઃ ? ગૌતમ ! જીવાઃ કામિનોઽપિ, મોગિનોઽપિ । તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે જીવાઃ કામિનોઽપિ, મોગિનોઽપિ ? ગૌતમ ! ધ્યોત્રેન્દ્રિયચત્તુરિન્દ્રિય પ્રતીત્ય કામિન , ધ્રાણેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયાણિ પ્રતીત્ય મોગિન , તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ !

મતે ! કામભોગા પળ્ળતા) હે ભદન્ત ! કામભોગ કિત્તને પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પચ્ચવિદ્ધા કામભોગા પળ્ળતા) કામભોગ પાચ પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । (તજહા) વે ઇસ પ્રકારસે હૈં (સદ્ધા, રુચા, ગદ્ધા, રસા, કાસા) શબ્દ, રુપ, ગદ્ય, રસ ઓર સ્પર્શી (જીવા ણ મતે ! કિં કામી, મોગી ?) હે ભદન્ત ! જીવ કયા કામી હૈં કિં મોગી હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જીવા કામી વિ મોગી વિ) જીવ કામી મી હૈં ઓર મોગી મી હૈં । (સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ બુચ્છ, જીવા કામી વિ,) હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણસ કહતે હૈં કિં જીવકામી મી હૈં ઓર મોગી મી હૈં ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સોહદિયચર્વિસ્વદિયાઈ પડુચ્છ કામી, ધાર્ણિદિય-જિર્મિદિય-કાસિદિયાઈ પડુચ્છ મોગી, સે તેળદ્દેણ ગોયમા ! જાવ મોગી વિ) ધ્યોત્રેન્દ્રિય ઓર ચક્ષુહિન્દ્રિયકો આશ્રય કરકે જીવ કામી કહલાતે હૈં, ધ્રાણિન્દ્રિય, જિહ્વાહિન્દ્રિય ઓર સ્પર્શિન્દ્રિયકો આશ્રય કરકે જીવ મોગી કહલાતે

હેવા પ્રકારના કહ્યા છે ? (ગોયમા ! પચ્ચવિદ્ધા કામભોગા પળ્ળતા) હે ગૌતમ ! કામભોગ પાચ પ્રકારના કહ્યા છે (તજહા) વે પાચ પ્રકારે આ પ્રમાણે છે-(સદ્ધા, રુચા, ગંધા, રસા, કાસા) (૧) શબ્દ, (૨) રૂપ, (૩) ગદ્ય, (૪) રસ અને (૫) સ્પર્શ (જીવા ણ મતે ! કિં કામી, મોગી ?) હે ગૌતમ ! એવ શુ કામી કહેવ છે, કે લોગી કહેવ છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (જીવા કામી વિ, મોગી વિ) એવ કામી પણ કહેવ છે અને લોગી પણ કહેવ છે (સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ બુચ્છ, જીવા કામી વિ મોગી વિ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે એવા કામી પણ કહેવ છે અને લોગી પણ કહેવ છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સોહદિય, ચર્વિસ્વદિયાઈ પડુચ્છ કામી, ધાર્ણિદિય-જિર્મિદિય-કાસિદિયાઈ પડુચ્છ મોગી, સે તેળદ્દેણ ગાયમા ! જાવ મોગી વિ) ધ્યોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુહિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ એવા કામી કહેવાય છે અને ધ્રાણેન્દ્રિય, સ્વાદેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ એવાને

યાવત્-મોગિનોઽપિ । નૈરયિકા સ્વલ્પ મદન્ત ! કિં કામિન, મોગિન ?
 એવમેન । એવમ્ અમુરકુમારા યાવત્-સ્તનિતકુમારા । પૃથિવીકાયિકાના
 પુચ્છા ? ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકા નો કામિન, મોગિન । તત્કેનાર્યેન
 યાવત્-મોગિન ? ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિય પ્રતીત્ય, તત્ તેનાર્યેન યાવત્-મોગિનઃ ।
 એવ યાવત્-વનસ્પતિકાયિકા । દ્વીન્દ્રિયા એવમેવ નવર-જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયે
 પ્રતીત્ય મોગિન । ત્રીન્દ્રિયા અપિ એવમેવ, નવર-ગ્રાણેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય-

હું । હસ કારણ છે ગૌતમ ! મને જેસા કહ્યા હૈં કિં જીવ કામી
 મો હૈં ઓર મોગી મી હૈં । 'નેરફયા ણ મતે ! કિં કામી મોગી ?
 હે મદન્ત ! નારકજીવ કયા કામી હૈં યા મોગી હૈં ? [એવ એવ
 એવ જાવ યણિયકુમારા] હે ગૌતમ ! જેસા પહિલે કહ્યા હૈં એસા હી
 જાનના ધાહિયે હસી તરછ સે યાવત્ સ્તનિતકુમારોં કે મી જાનના
 ધાહિયે । (પુઠવિકાઢ્યાણ પુચ્છા) હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક કયા
 કામી હૈં કિં મોગી હૈં ? [પુઠવિકાઢ્યા ણો કામી, મોગી] હે
 ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક કામી નહોં હૈં મોગી હૈં [સે કેળટ્ટેણ જાવ મોગી]
 હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિં પૃથિવીકાયિક
 કામી નહોં હૈં, મોગી હૈં ? [એવમા ! ફાસિંદિય પઢુચ્ચ સે તેળટ્ટેણ જાવ
 મોગી] હે ગૌતમ ! સ્પર્શન ઢન્દ્રિય કો આશ્રિત કરકે મને એસા કહ્યા
 હૈં કિં પૃથિવીકાયિક કામી નહોં હૈં મોગી હૈં । [એવ જાવ ઘણસ્સઢ
 ફાઢ્યા, વેઢદિયા એવ એવ, નવરં જિર્મિદિયફાસિંદિયાઢ પઢુચ્ચ મોગી]

સોગી ઢહેવામ છે હે ગૌતમ । તે કાવજે મે એવું કહ્યું છે કે જીવો કામી પણ હોય છે,
 અને સોગી પણ હોય (નેરફયાણ મતે ! કિં કામો, મોગી ?) હે મદન્ત ! નારકો
 શુ કામી હોય છે કે સોગી હોય છે ? (એવ એવ એવ જાવ યણિયકુમારા)
 હે ગૌતમ ! તેમના વિષયમા પણ સામાન્ય જીવોના જેવું જ કથન સમજવું સ્તનિતકુમાર
 સુધીના જીવોના વિષયમા પણ એવું જ કથન સમજવું (પુઠવિકાઢ્યાણ પુચ્છા)
 હે મદન્ત ! પૃથ્વીકાયિકો કામી છે કે સોગી છે ? (પુઠવિકાઢ્યા ણો કામી, મોગી)
 હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકો કામી નથી પણ તેઓ સોગી છે (સે કેળટ્ટેણ જાવ મોગી ?)
 હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે પૃથ્વીકાયિકો કામી હોતા નથી પણ
 સોગી હોય છે ? (એવમા ! ફાસિંદિય પઢુચ્ચ-સે તેળટ્ટેણ જાવ મોગી)
 હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિકોમા સ્પર્શેન્દ્રિયનો સદ્ભાવ હોય છે હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિયના
 સદ્ભાવની અપેક્ષાએ મે એવું કહ્યું છે કે પૃથ્વીકાયિકો કામી નથી, પણ સોગી છે
 (એવ જાવ ઘણસ્સઢફાઢ્યા, વેઢદિયા એવ એવ, નવરં જિર્મિદિયફાસિંદિય

સ્પર્શેન્દ્રિયાણિ પ્રતીત્ય મોગિનઃ । ચતુરિન્દ્રિયાણાં પુચ્છા ? ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિયાઃ
કામિનોઽપિ, મોગિનોઽપિ, તત્ કેનાર્થેન યાત્-મોગિનોઽપિ ? મૌત્સ્ય !
ચતુરિન્દ્રિય પ્રતીત્ય કામિનઃ, ઘ્રાણેન્દ્રિય-જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયાણિ પ્રતીત્ય
મોગિન, તત્ તેનાર્થેન યાત્-મોગિનોઽપિ । અવશેષા યથા જીવા, યાત્-

इसी प्रकारसे यादत वनस्पतिकायिकोंके जानना चाहिये । दो इन्द्रियों
के भी इसी प्रकारसे जानना चाहिये-परन्तु जिह्वाइन्द्रिय और स्पर्शा
इन्द्रियकी अपेक्षालेकर वे भोगी हैं । [तेइदिया वि एव चैव,
नवर घ्राणिदिय जिर्निमदिय फासिदियाइ पञ्च भोगी] तेइन्द्रियजीवोंके
भी इसी प्रकारसे जानना चाहिये । परन्तु ये घ्राणेन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय
और स्पर्शनइन्द्रियकी अपेक्षा लेकरके भोगी हैं । (चउरिंदियाण पुच्छा)
हे भदन्त ! चौइन्द्रियजीव कामी हैं कि भोगी हैं ? (गोयमा) हे
गौतम ! (चउरिंदिया कामी वि भोगी वि) हे गौतम ! चौइन्द्रियजीव
कामी भी हैं और भोगी भी हैं । (से केणट्टेण जाव भोगी वि ?) हे
भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि चौइन्द्रियजीव
कामी भी हैं और भोगी भी हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (चविसिदिय
पञ्च कामी, घ्राणिदियजिर्निमदियफासिदियाइ पञ्च भोगी से तेणट्टेण
जाव भोगी वि) चौइन्द्रिय जीव, चक्षुरिन्द्रियकी अपेक्षा लेकर के तो
कामी हैं और घ्राणेन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय, एव स्पर्शइन्द्रियकी अपेक्षा
लेकर भोगी हैं । (से तेणट्टेण जाव भोगी वि) इस कारण हे गौतम !

પણુચ ભાગી) એજ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયિક પદ્ધન્તના જીવોના વિષયમાં પણ
સમજવું ઈન્દ્રિય જીવો પણ કામી હોતા નથી પણ ભોગી હોય છે
પરન્તુ તેઓ જિહ્વાઈન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ લોગી છે, એમ
સમજવું (તેइदिया वि एव चैव, नवर घ्राणिदिय, जिर्निमदिय, फासिदियाइ
पञ्च भोगी) तेइन्द्रिय जिवो પણ કામી હોતા નથી પણ ભોગી હોય છે તેમને
આજેન્દ્રિ જિહ્વ ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ લોગી કહેવ છે (चउरिंदिया ण
पुच्छा) हे भदन्त ! चतुरिन्द्रिय जिवो कामी છે કે ભોગી છે ? (गोयमा) हे गौतम
(चउरिंदिया कामी वि भोगी वि) चतुरिन्द्रिय जिवो कामी પણ છે અને લોગી
પણુ છે (से केणट्टेण जाव भोगी वि) हे भदन्त ! आप शा मध्ये कहे जे
चतुन्द्रिय जिवो कामी પણ છે અને લોગી પણ છે ? (गोयमा) हे गौतम !
(चविसिदिय पञ्च कामी घ्राणिदियजिर्निमदियफासिदियाइ पञ्च भोगी
से तेणट्टेण जाव भोगी वि) चतुरिन्द्रिय जिवो चक्षु इन्द्रियनी अपेक्षाએ कामી છે,

વૈમાનિકા । एतेषां खलु भदन्त ! जीवानां कामभोगिना, नोकामिना, नो भोगिनाम्, भोगिना च कतरे कतरेभ्यो यावत्-विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका जीवा कामभोगिन, नोकामिन. नोभोगिनः अनन्तगुणा, भोगिन अनन्तगुणा. ॥मृ २॥

ટોકા-‘રૂચી મતે ! કામા, અરૂચી કામા.’ ગૌતમ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કામાઃ કામ્યન્તે અમિલ્પ્યન્તે એવ નહુ ત્રિશિષ્ટશરીરસસ્પર્શદ્વારા ઉપશ્લુજ્યન્તે મૈને એસા કહ્યા હૈ કિ ચૌહિન્દ્રિય જીવ યાવત્ ભોગી મી હૈ । (અવ-સેસા જહા જીવા જાવ વેમાણિયા) ચાકી કે વૈમાનિકતકકે જીવ સામાન્યજીવોંકી તરઢ જાનના ધાહિયે । (એર્સિ ણ મતે ! જીવા ણ કામભોગીણ, નો કામીણ નોભોગીણભોગીણય કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા) હે મદન્ત ! કામભોગી, નો કામી, નો ભોગી ઓર ભોગી જીવોં મેં કૌન જીવ કિન જીવોંકી અપેક્ષાસે યાવત વિશેષાધિક હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સવ્વત્થોવા જીવા કામભોગી, નોકામી નોભોગી અણતગુણા) કામભોગી મનુષ્ય સયસે કમ હૈ । નોકામી, નોભોગી જીવ અનતગુણે હૈ । ભોગી મી અનન્તગુણે હૈ ।

ટીકાર્થ-જીવ અનગાર કામભોગોંકે પરિત્યાગ કરનેસે હી સવર ધાલા ઘનતા હૈ અત વે કામભોગ કયા હૈ ઇસી ઘાતકો દિશાનેકે લિયે યહા સૂત્રકારને યહ સૂત્રકહ્યા હૈ ઇસમેં ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા

અને ધાહ્યેન્દ્રિય, જિહ્વાઈન્દ્રિય અને સ્પર્શે ઈન્દ્રિયની અપેક્ષાએ લોગી પણ છે કે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવું કહ્યું છે કે ચતુન્દ્રિય જીવો કામી પણ છે અને લોગી પણ છે

(અવસેસા જહા જીવા જાવ વેમાણિયા) બાકીના વૈમાનિક સુધીના જીવોનું કથન સામાન્ય જીવના કથન પ્રમાણે જ સમજવું (એર્સિ ણ મતે ! જીવાણ કામભોગીણ નોકામીણ નોભોગીણ ભોગીણય કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા) કે ભદન્ત ! કામલોગી નો કામી, નો લોગી અને લોગી જીવોની સખ્યાની અપેક્ષાએ સરખામણી કરવામાં આવે તો કયા કયા જીવો કયા કયા જીવો કરતા ઓછા છે, (યાવત્) કયા કયા જીવો કરતા વિશેષાધિક છે ? (સવ્વત્થો જીવા કામભોગી, નો કામી નો ભોગી અણતગુણા, ભોગી અણતગુણા) કે ગૌતમ ! કામલોગી જીવો સૌથી ઓછા છે નો કામી અને નો લોગી જીવો અત ગણા છે લોગીજીવો અનતગણા છે

ટીકાર્થ-અણુગાર કામલોગોનો પરિત્યાગ કરવામાં જ સપરવાણા બને છે તેથી સૂત્રકાર આ સૂત્રકારા તે કામલોગનું સ્વરૂપ બતાવે છે

આ વિષયન અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને જોવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે “રૂચી મતે કામા, અરૂચી કામા” કે ભદન્ત ! કામ રૂપી છે, કે અરૂપી છે !

યે તે કામા. = મનોજ્ઞા. શબ્દાઃ મનોજ્ઞાનિ સસ્થાનાનિ, મનોજ્ઞા વર્ણાંશ્ચ કિં રૂપિણ્, રૂપ મૂર્તૃત્વ તદસ્તિ ય્યા તે રૂપિણ સન્તિ ? અથવા કામા. કિમ્ અરૂપિણ સન્તિ ? મગવાનાદ-‘ગાયમા ! રૂચી કામા, ણો અરૂચી કામા’ હે ગૌતમ ! કામા રૂપિણઃ સન્તિ, નો અરૂપિણ. કામા., તેષાં સ્વલ્પ કામાના પુદ્ગલ

પૂછા છે ‘રૂચી મંતે ! કામા, અરૂચીકામા ?’ હે મદન્ત ! કામરૂપી હૈં યા કામ અરૂપી હૈં ? જો કેવલ અભિલાષા કે હો વિષયમૂત હૈં વિશિષ્ટ શારીરિક સ્પર્શદ્વારા ભોગનેમૈં જો ન આવે એ યહા કામ પદ કે ધાત્ય અર્થ પ્રકટ કિયે હૈં જૈસે મનોજ્ઞ સસ્થાન, મનોજ્ઞવર્ણ ય સય ઇચ્છાકે હો વિષયમૂત હોતે હૈં પરન્તુ વિશિષ્ટ શરીરસ્પર્શદ્વારા ઇનકા ઉપભોગ નહીં હોતા હૈં । રૂપનામ મૂર્તૃત્વકા હૈં યહ જિસમેં હોતા હૈં ઘઠ રૂપી હૈં । રૂપસે કેવલ એકરૂપ ગુણકોહી ગ્રહણ નહીં કિયા ગયા હૈં કિન્તુ ઇસે ઉપલક્ષ્ય પદ માનકર રસ, ગંધ, ઓર સ્પર્શ ઇન સયકો ગ્રહણ કિયા ગયા હૈં અત રૂપ, રસ, ગંધ ઓર સ્પર્શ એ ચારો ગુણ જિસમેં પાયે જાતે હૈં ઉસકા નામ રૂપી હૈં એસા જાનના ચાહિયે । ઇસ પ્રશ્નકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! ‘રૂચી કામા ણો અરૂચીકામા’ કામ મનોજ્ઞશબ્દ, મનોજ્ઞ સસ્થાન ઓર મનોજ્ઞવર્ણ એ સય રૂપી મૂર્તિક હૈં ઇન્દ્રિયોકે વિષયમૂત હૈં । અરૂપી અમૂર્તિક નહીં હૈં । ક્યોં કિ એ કામ પુદ્ગલ કે ધર્મ

(જે કેવળ ઇચ્છાના વિષયરૂપ જ છે વિશિષ્ટ શારીરિક સ્પર્શ દ્વારા જેને જોતવવામા આવી શકતા નથી તેને અહીં કામ પદની વાત્પ્રાપ્તિ રૂપે પ્રકટ કરવામા આવેલ છે જેમકે મનોજ્ઞ શબ્દ મનોજ્ઞ આકાર અને મનોજ્ઞ વસ્તુ, એ વસ્તુઓ ઇચ્છાના વિષયરૂપ જ હોય છે, પરન્તુ વિશિષ્ટ સ્પર્શ દ્વારા તેમને ઉપભોગ થઈ શકતો નથી. ‘રૂપ’ એટલે મૂલતા જે વસ્તુમા મૂર્તૃત્વ હોય છે તે વસ્તુને રૂપી કહે છે અહીં રૂપ પદ દ્વારા એકલા રૂપશબ્દને જ શ્રદ્ધા કરવામા આવેલ નથી પણ તેને ઉપલક્ષ્ય પદ માની ને રસ, ગંધ અને સ્પર્શને પણ શ્રદ્ધા કરવામા આવેલ છે તેથી રૂપ રસ, ગંધ અને સ્પર્શ, આ ચારે શબ્દોના જેવામા સમ્મિલન હોય છે તેને જ રૂપી કહે છે, એમ સમજવું)
ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નો ઉપર આપતા મહાવીર પ્રશ્નને કહે છે કે ‘ગૌતમ “ રૂચી કામા, ણો અરૂચી કામા ” કામ મનોજ્ઞ શબ્દ, મનોજ્ઞ સસ્થાન (આકાર) અને મનોજ્ઞ વસ્તુ, એ સૌ રૂપી (મૂર્તિક) છે અને ઇન્દ્રિય ગમ્ય છે કામ અરૂપી અમૂર્તિક નથી. એ કામ પુદ્ગલના ધર્મરૂપ હોવાથી મૂર્તિક (રૂપી) છે મનોજ્ઞ શબ્દ અને મનોજ્ઞ આકારમા તે પુદ્ગલના ચારે શબ્દોના સમ્મિલન એવામા આવે

ધર્મત્વેન મૂર્તત્વાત્ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સચિત્તા મતે ! કામા, અચિત્તા કામા ?’
 હે મદન્ત ! કામા. કિં સચિત્તા. સન્તિ ? અથવા કામા અચિત્તા સન્તિ ?
 મગવાનાહ-‘ગોયમા ! સચિત્તા ત્રિ કામા, અચિત્તા વિ કામા’ હે ગૌતમ !
 કામા સઙ્ગિપ્રાણિરૂપાપેક્ષયા સચિત્તા અપિ સ્યુ, અથ ચ તે કામા. શબ્દદ્રવ્યા
 પેક્ષયા અસઙ્ગિજીવ શરીરરૂપાપેક્ષયા ચ અચિત્તા અપિ સ્યુ । ગૌતમ. પૃચ્છતિ-
 હોનેસે મૂર્તિકા હૈં । મનોજ્ઞશબ્દ, મનોજ્ઞસસ્થાન હનમેં તો પુદ્ગલકે ચારોં
 હી ગુણ પાવે જાતે હૈં । વર્ણ સ્વયં પુદ્ગલકા એક ગુણ હૈ અતઃ. ગુણમેં
 ઓર ગુણ રહતે નહીં હૈં હસલિયે પુદ્ગલકા ગુણ હોનેકે કારણ યહ
 કામરૂપ હૈં એસા જાનના ચાહિયે । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે એમા
 પૂછતે હૈં કિ ‘સચિત્તા મતે ! કામા અચિત્તા કામા’ હે મદન્ત !
 કામ સચિત્તા હૈં યા કામ અચિત્ત હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં
 કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સચિત્તા વિ કામા અચિત્તા વિ કામા’
 કામ સચિત્ત ધી હૈં ઓર અચિત્ત ધી હૈં । સઙ્ગી પ્રાણીકે રૂપકી
 અપેક્ષા સે સચિત્ત હૈં તથા શબ્દ દ્રવ્યકી અપેક્ષાસે ઓર અસઙ્ગી
 જીવકે શરીરકે રૂપકી અપેક્ષાસે અચિત્ત ધી હૈં । તાત્પર્ય કહનેકા
 યહ હૈં કિ કામકો વિષયભૂત સઙ્ગીજીવકા મન કરતા હૈં મનસે યહા
 પર ભાવમન લેના ચાહિયે । કયોંકિ યહી સચિત્ત હૈં અતઃ જય યે
 સઙ્ગીજીવકે મનકે દ્વારા વિષયભૂત હોતે હૈં તથ વિષયમેં અમેદ માન
 કર યહા હન્હેં સચિત્ત પ્રકટ કિયા ગયા હૈં, ઓર જય યે અસઙ્ગી

છે વષુ પોતે જ પુરુષના એક ગુણરૂપ છે તેથી ગુણમા બીજા ગુણો રહેતા નથી.
 આથી તે વષુ પુરુષના એક ગુણ હોવાને કારણે કામરૂપ છે એમ સમજવું હવે
 ગૌતમ સ્વામી એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘સચિત્તા મતે કામા, અચિત્તા કામા !’
 હે મદન્ત ! કામ સચિત્ત છે કે કામ અચિત્ત છે ?

ઉત્તર “સચિત્તા ત્રિ કામ, અચિત્તા વિ કામા” હે ગૌતમ ! કામ સચિત્ત
 પણ છે અને અચિત્ત પણ છે સઙ્ગી પ્રાણીના રૂપની અપેક્ષાએ સચિત્ત છે, અને શબ્દ
 દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અને અસઙ્ગી જીવાના શરીરના રૂપની અપેક્ષાએ અચિત્ત પણ છે
 આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે સઙ્ગી જીવનું મન કામને વિષય ભૂત કરે છે ‘મન’
 પદથી અહીં કામમન અલ્પ કરવું જોઈએ કારણ કે એજ સચિત્ત છે તેથી બ્યારે તે
 સઙ્ગી જીવના મન દ્વારા વિષયભૂત થાય છે ત્યારે વિષય અને વિષયીમાં અલેદ માની
 ને અહીં તેમને સચિત્ત પ્રકટ કરવામા આવેલ છે પણ બ્યારે તે (કામ) અસઙ્ગી

‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે ! કામા ?’ હે મદન્ત ! કામા, કિં જીવા ? અથવા કામાઃ સ્મિ અજીવા સ્યુઃ ? હે ગૌતમ ! કામા ત્રીવશરીર રૂપાપેક્ષયા જીવા અપિ સ્યુ, અથ ચ કામા. શબ્દાપેક્ષયા ત્રિવિદ્યાત્મકમજ્જિકા રૂપાપેક્ષયા ચ અજીવા અપિ સ્યુ. । ગૌતમ પૃચ્છતિ—‘જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા ?’ હે મદન્ત ! જીવાનાં કામા ભવન્તિ ? અથવા અજીવાનાં કામા ભવન્તિ ? મગયાનાહ—‘ગોયમા ! જીવાણ કામા, ણો અજીવાણ કામા’ હે ગૌતમ ! જીવાનામેવ કામા ભવન્તિ, કામહેતુત્વાત્, નો અજીવાના કામા

જીવ કે શરીર કે વિષયભૂત હોતે છે તપ એ અચિત્ત માને જાતે છે ક્યોંકિ અસજ્ઞી જીવકા શરીર પૌદ્ગલિક હોને કે કારણ અચિત્ત છે ! અથ ગૌતમ પૂછતે છે કિ ‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે કામા’ હે મદન્ત ! કામ કયા જીવરૂપ છે યા કામ અજીવરૂપ છે ? ઉત્તરમે પ્રશ્ન કહતે છે, હે ગૌતમ ! જીવ શરીરરૂપકી અપેક્ષા કામજીવ મી છે ઓર શબ્દકી અપેક્ષા તથા ત્રિવિદ્યાત્મકમજ્જિકા કે રૂપકી અપેક્ષા કામ અજીવ મી છે । પ્રશ્ન સે અથ ગૌતમસ્વામી યેસા પૂછતે છે કિ ‘જીવા ણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! કામજીવોંકિ હોતે છે યા અજીવોંકિ હોતે છે ? ઉત્તરમે પ્રશ્ન કહતે છે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા ણ કામા, ણો અજીવાણ કામા’ જીવોંકિ હી કામ હોતે છે, અજીવોંકિ કામ નહીં હોતે છે । ક્યોંકિ કામ જીવોંમે હી કામકે હેતુ હોતે છે અજીવોંમે નહીં ક્યોંકિ ઉનમે કામકી અસંમ

જીવના શરીરના વિષયભૂત થાય છે, ત્યારે તેમને અચિત્ત માનવામાં આવે છે કારણ કે અસજ્ઞી જીવનું શરીર પૌદ્ગલિક હોવાને કારણે અચિત્ત હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવા કામા ’ હે મદન્ત ! કામ જીવરૂપ છે કે અજીવરૂપ છે !

ઉત્તર—હે ગૌતમ ! જીવોના શરીર રૂપની અપેક્ષાએ કામ જીવરૂપ થયું છે અને શબ્દની અપેક્ષાએ તથા ત્રિવિદ્યાત્મકમજ્જિકાના પૂર્ણરૂપની અપેક્ષાએ કામ અજીવરૂપ થયું છે

ગૌતમ સ્વામી કીશો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! જીવોના કામ હોય છે કે અજીવોના કામ હોય છે ?

ઉત્તર—‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ । ‘ જીવાણ કામા ણો અજીવાણ કામા ’ જીવોના જ કામનો સંબંધ હોય છે અજીવોના કામનો સંબંધ હોતો નથી કારણ કે

મવન્તિ, તેર્પા કામાસમવાત્ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘કઙ્ઘવિહાણ મતે ! કામા પ્ણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! કૃત્તિવિધા = ક્રિયત્પ્રકારા સ્થલુ કામાઃ પ્રહ્ણ્ણત્તા ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! દુવિહા કામા પ્ણ્ણત્તા, તજહા-સધાય, રૂવાય’ હે ગૌતમ ! દ્વિવિધા=દ્વિપ્રકારકા* કામા* પ્રહ્ણ્ણત્તા, તથા-શબ્દાશ્ચ, રૂપાણિ ચ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘રૂવી મતે ! મોગા, અરૂવી મોગા ?’ હે મદન્ત ! મોગા કિં રૂપિણ સન્તિ, અથવા મોગા અરૂપિણ, સન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! રૂવી મોગા, ણો અરૂવી મોગા’ હે ગૌતમ ! મોગા. મુજ્યન્તે ઉપભોગવિપયીક્રિયન્તે શરીરેણ ઇતિ મોગા. ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાત્મકા રૂપિણો મવન્તિ, તેર્પા મોગાના પુદ્ગલધર્મત્વેન મૂર્ત્તિવાત્, નો અરૂપિણો મોગા મવન્તિ । ગૌતમ

વિતા હૈ । અય ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિ ‘કઙ્ઘ વિહાણ મતે ! કામા ! પ્ણ્ણત્તા’ હૈ મદન્ત ! કામ કિતને પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ! ‘દુવિહા કામા પ્ણ્ણત્તા’ કામ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । ‘તજહા’ જૈસે શબ્દ ઔર રૂપ ।

અય ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પેસા પૂછતે હૈં કિ ‘રૂવી મતે ! મોગા, અરૂવી મોગા’ હૈ મદન્ત ! મોગરૂપી હૈ ? યા અરૂપી હૈં ઇસ્કે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ ‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ! રૂવી મોગા’ ણો અરૂવી મોગા’ મોગ રૂપી હૈં । મોગ અરૂપી નહીં હૈં । જો ઉપભોગકે વિપયમૂત જોવોં દ્વારા શરીરસે કિયે જાતે હૈં વે મોગ હૈં એસે મોગ ગન્ધ, રસ ઔર સ્પર્શાત્મક હૈં ઔર વે રૂપી હૈં । ક્યોં કિ વે મોગ પુદ્ગલ કે ધર્મ હૈં । ઇસલિયે વે મૂર્ત્તિક હૈં । મોગ અરૂપી નહીં હોતે હૈં ।

કામના કારણેનો સદ્ભાવ જોવામાં હોય છે અજોવામાં સભવી શકતો નથી. અજોવામાં તો કામનો સદ્ભાવ જ અસંભવિત છે

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન ‘કઙ્ઘવિહાણ મતે ! કામા પ્ણ્ણત્તા ?’ કે સદન્ત કામ કેટલા પ્રકારનાં હશે ? ઉત્તર ‘દુવિહા કામા પ્ણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! કામના બે પ્રકાર હશે । ‘તજહા’ જેમકે (૧) શબ્દ અને (૨) રૂપ.

હવે ગૌતમ સ્વામી લોગને વિષ્ણુ પ્રશ્ન પૂછે છે ‘રૂવી મતે મોગા અરૂવી મોગા’ હે સદન્ત મોગ રૂપી છે કે અરૂપી છે ? ઉત્તર ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! રૂવી મોગા ણો અરૂવી મોગા’ મોગ રૂપી છે અરૂપી નથી.

જે ઉપભોગને વિપયમૂત જોવા દ્વારા શરીરથી કરાય છે, તેમને મોગ કહેવાય છે એવા મોગ યથા રસ અને સ્પર્શાત્મક હોય છે અને તેઓ રૂપી હોય છે, કારણ કે તે મોગ પુદ્ગલના ધર્મ છે તેથી જ તેમને રૂપી કહ્યા છે અરૂપી કહ્યા નથી.

‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે ! કામા ?’ હે મદન્ત ! કામા. કિં જીવા ? અથવા કામા. કિમ્ અજીવા. સ્યુઃ ? હે ગૌતમ ! કામા ત્રીવચ્ચરીર રૂપાપેક્ષયા જીવા અપિ સ્યુ., અથ ચ કામા. શબ્દાપેક્ષયા ત્રિવચ્ચાલમજ્ઞિકા રૂપાપેક્ષયા ચ અજીવા અપિ સ્યુ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા ?’ હે મદન્ત ! જીવાના કામા ભવન્તિ ? અથવા અજીવાનાં કામા ભવન્તિ ? મગરાનાહ-‘ગોયમા ! જીવાણ કામા, જો અજીવાણ કામા’ હે ગૌતમ ! જીવાનામવ કામા ભવન્તિ, કામદેતૃત્વાત્, નો અજીવાના કામા

જીવ કે શરીર કે વિષયમૂત્ત હોતે હૈં તપ યે અવિષ્ત માને જાતે હૈં ક્યૉંકિ અસજ્ઞી જીવકા શરીર પૌદ્ગલિક હોને કે કારણ અવિષ્ત હૈં ! અથ ગૌતમ પૂછતે હૈં કિ ‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે કામા’ હે મદન્ત ! કામ કયા જીવરૂપ હૈં યા કામ અજીવરૂપ હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં, હે ગૌતમ ! જીવ શરીરરૂપકી અપેક્ષા કામજીવ મી હૈં ઔર શબ્દકી અપેક્ષા તથા ત્રિવચ્ચાલમજ્ઞિકા કે રૂપકી અપેક્ષા કામ અજીવ મી હૈં । પ્રશ્ન સે અથ ગૌતમસ્વામી યેસા પૂછતે હૈં કિ ‘જીવા ણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! કામજીવોકિ હોતે હૈં યા અજીવોકિ હોતે હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા ણ કામા, જો અજીવાણ કામા’ જીવોકિ હી કામ હોતે હૈં, અજીવોકિ કામ નહીં હોતે હૈં । ક્યૉંકિ કામ જીવોમેં હી કામકે હેતુ હોતે હૈં અજીવોમેં નહીં ક્યૉંકિ ઇનમેં કામકી અસંભ

શ્વના શરીરના વિષયમૂત્ત થાય છે, ત્યારે તેમને અવિષ્ત માનવામાં આવે છે મરણ કે અસજ્ઞી શ્વનું શરીર પૌદ્ગલિક હોવાને કારણે અવિષ્ત હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી ત્રીન્ને પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવા કામા ’ હે મદન્ત ! કામ જીવરૂપ છે કે અજીવરૂપ છે ?

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! જીવાના શરીર રૂપની અપેક્ષાએ કામ જીવરૂપ પણ છે અને શબ્દની અપેક્ષાએ તથા ત્રિવચ્ચાલમજ્ઞિકાન પૂતળી રૂપની અપેક્ષાએ કામ અજીવરૂપ પણ છે

ગૌતમ સ્વામી થોથો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! જીવાના કામ હોય છે, કે અજીવાના કામ હોય છે ?

ઉત્તર-‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ જીવાણ કામા જો અજીવાણ કામા ’ જીવાના જ કામનો સદ્ભાવ હોય છે અજીવાના કામનો સદ્ભાવ હોતો નથી કારણ કે

મવન્તિ, તેર્પાં કામાસમવાત્ । ગૌતમ પૃચ્છતિ—‘કઙ્ઘિહાણ મતે ! કામા પ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! કૃતિવિધા = ક્રિયત્પ્રકારા સ્વલ્પ કામા પ્રપ્ત્તા. ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! દુવિહા કામા પ્ણત્તા, તજહા-સદાય, રુવાય’ હે ગૌતમ ! દિવિધા=દ્વિપ્રકારકા કામા પ્રપ્ત્તા., તથા-ગન્દાશ્ચ, રૂપાણિ ચ । ગૌતમ પૃચ્છતિ—‘રૂવી મતે ! મોગા, અરૂવી મોગા ?’ હે મદન્ત ! મોગા કિં રૂપિણ સન્તિ, અથવા મોગા અરૂપિણ, સન્તિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! રૂવી મોગા, ણો અરૂવી મોગા’ હે ગૌતમ ! મોગા. શ્રુજ્યન્તે ઉપભોગવિપયીક્રિયન્તે શરીરેણ ઇતિ મોગા. ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાત્મકા રૂપિણો મવન્તિ, તેર્પાં મોગાનાં પુદ્ગલધર્મત્વેન મૂર્તિત્વાત્, નો અરૂપિણો મોગા મવન્તિ । ગૌતમ

વિતા હૈ । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિ ‘કઙ્ઘિ હિહાણં મતે ! કામા ! પ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! કામ કિતને પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા કામા પ્ણત્તા’ કામ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । ‘તજહા’ જેસે શબ્દ ઓર રૂપ ।

અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પેસા પૂછતે હૈં કિ ‘રૂવી મતે ! મોગા, અરૂવી મોગા’ હે મદન્ત ! મોગરૂપી હૈં ? યા અરૂપી હૈં ઇસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ડનસે કહતે હૈં કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! રૂવી મોગા’ ણો અરૂવી મોગા’ મોગ રૂપી હૈં । મોગ અરૂપી નહીં હૈં । જો ઉપભોગકે વિષયમૂત જોવોં યારા શરીરસે કિયે જાતે હૈં વે મોગ હૈં એસે મોગ ગન્ધ, રસ ઓર સ્પર્શાત્મક હૈં ઓર યે રૂપી હૈં । ક્યોં કિ યે મોગ પુદ્ગલ કે ધર્મ હૈં । ઇસલિયે યે મૂર્તિક હૈં । મોગ અરૂપી નહીં હોતે હૈં ।

કામના કારણેના સદ્ભાવ જીવેમા જોગ છે અજીવેમા સભવી શકતો નથી અજીવેમા તો કામને સદ્ભાવ જ અસંભવિત છે

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન ‘કઙ્ઘિહાણ મતે ! કામા પ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત કામ કેટલા પ્રકારનાં હશે ? ઉત્તર ‘દુવિહા કામા પ્ણત્તા’ હે ગૌતમ । કામના બે પ્રકાર હશે ‘ તજહા ’ જેમકે (૧) શબ્દ અને (૨) રૂપ

જે ગૌતમ સ્વામી જોગને વિષ ડાહો પૂછે છે ‘રૂવી મતે મોગા અરૂવી મોગા’ હે મદન્ત જોગ રૂપી છે કે અરૂપી છે ? ઉત્તર ‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! રૂવી મોગા ણો અરૂવી મોગા’ જોગ રૂપી છે અરૂપી નથી

જે ઉપજોગને વિષયમૂત જીવે દ્વારા શરીરથી કરાય છે તેમને મોગ કહેવાય છે એવા જોગ ગન્ધ રસ અને સ્પર્શાત્મક હોય છે અને તેઓ રૂપી હોય છે, કારણ કે તે જોગ પુદ્ગલના ધર્મ છે તેથી જ તેમને રૂપી કહ્યા છે અરૂપી કહ્યા નથી

‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે ! કામા ?’ હે મદન્ત ! કામાઃ કિં જીવા ? અથવા કામાઃ કિમ્ અજીવાઃ સ્યુઃ ? હે ગૌતમ ! કામા જીવશરીર રૂપાપેક્ષયા જીવા અપિ સ્યુઃ, અથ ચ કામાઃ શબ્દાપેક્ષયા ત્રિવિદ્યાલક્ષણ-રૂપાપેક્ષયા ચ અજીવા અપિ સ્યુઃ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા ?’ હે મદન્ત ! જીવાના કામા મવન્તિ ? અથવા અજીવાનાં કામા મવન્તિ ? મગનાનાહ-‘ગોયમા ! જીવાણ કામા, ણો અજીવાણ કામા’ હે ગૌતમ ! જીવાનામેવ કામા મવન્તિ, કામહેતુત્વાત્, નો અજીવાના કામા

જીવ કે શરીર કે વિષયમૂત હોતે હૈં તય યે અચિત્ત માને જાતે હૈં ક્યોંકિ અસંજી જીવકા શરીર પૌદ્ગલિક હોને કે કારણ અચિત્ત હૈં ! અથ ગૌતમ પૂછતે હૈં કિ ‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે કામા’ હે મદન્ત ! કામ કયા જીવરૂપ હૈં યા કામ અજીવરૂપ હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં, હે ગૌતમ ! જીવ શરીરરૂપકી અપેક્ષા કામજીવ મી હૈં ઓર શબ્દકી અપેક્ષા તથા ત્રિવિદ્યાલક્ષણિકા કે રૂપકી અપેક્ષા કામ અજીવ મી હૈં । પ્રશ્ન સે અથ ગૌતમસ્વામી એસા પૂછતે હૈં કિ ‘જીવા ણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! કામજીવોંકિ હોતે હૈં યા અજીવોંકિ હોતે હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા ણ કામા, ણો અજીવાણ કામા’ જીવોંકિ હી કામ હોતે હૈં, અજીવોંકિ કામ નહીં હોતે હૈં । ક્યોંકિ કામ જીવોંમેં હી કામકે હેતુ હોતે હૈં અજીવોંમેં નહીં ક્યોંકિ ઉનમેં કામકી અસંમ

જીવના શરીરના વિષયભૂત થાય છે, ત્યારે તેમને અચિત્ત માનવામાં આવે છે. પ્રશ્ન કે અસંજી જીવનું શરીર પૌદ્ગલિક હોવાને કારણે અચિત્ત હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવા કામા ’ હે મદન્ત ! કામ જીવરૂપ છે કે અજીવરૂપ છે ?

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! જીવાના શરીર ફળની અપેક્ષાએ કામ જીવરૂપ પણ છે અને અજીવની અપેક્ષાએ તથા ત્રિવિદ્યાલક્ષણિકાન પૂતળી રૂપની અપેક્ષાએ કામ અજીવરૂપ પણ છે

ગૌતમ સ્વામી યોથો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! જીવામા કામ હોય છે કે અજીવોમાં કામ હોય છે ?

ઉત્તર-‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ જીવાણ કામા ણો અજીવાણ કામા ’ જીવામા જ કામનો સદ્ભાવ હોય છે અજીવોમાં કામનો સદ્ભાવ હોતો નથી કારણ કે

મવન્તિ, તેર્પાં કામાસમવાત્ । ગૌતમ પૃચ્છતિ—‘કઙ્કિવિહાણ મતે ! કામા પ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! કતિવિધા = કિયત્પ્રકારાં સ્વલ્લુ કામાઃ પ્રણ્ણતાઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! દુવિહા કામા પ્ણત્તા, તજહા-સઘાય, રૂવાય’ હે ગૌતમ ! દિવિધા=દ્વિપ્રકારકા કામા. પ્રણ્ણતા., તથા-શબ્દાશ્ચ, રૂપાણિ ચ । ગૌતમ . પૃચ્છતિ—‘રૂવી મતે ! મોગા, અરૂવી મોગા ?’ હે મદન્ત ! મોગા કિં રૂપિણ સન્તિ, અથવા મોગા અરૂપિણ, સન્તિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! રૂવી મોગા, ણો અરૂવી મોગા’ હે ગૌતમ ! મોગા. મુજ્યન્તે ઉપભોગવિષયીક્રિયન્તે શરીરેણ ઇતિ મોગા. ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાત્મકા રૂપિણો મવન્તિ, તેર્પા મોગાના પુદ્ગલધર્મત્વેન મૂર્તત્વાત્, નો અરૂપિણો મોગા મવન્તિ । ગૌતમ

વિતા હૈ । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે પૂછતે હૈં કિ ‘કઙ્કિ વિહાણં મતે ! કામા । પ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! કામ કિતને પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા કામા પ્ણત્તા’ કામ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં । ‘તજહા’ જેસે શબ્દ ઓર રૂપ ।

અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં કિ ‘રૂવી મતે ! મોગા, અરૂવી મોગા’ હે મદન્ત ! મોગરૂપી હૈ ? યા અરૂપી હૈં ઇસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! રૂવી ‘મોગા’ ણો અરૂવી ‘મોગા’ મોગ રૂપી હૈં । મોગ અરૂપી નહીં હૈં । જો ઉપભોગકે વિષયમૂત જોવોં દ્વારા શરીરસે કિયે જાતે હૈં વે મોગ હૈં એસે મોગ ગન્ધ, રસ ઓર સ્પર્શાત્મક હૈં ઓર યે રૂપી હૈં । ક્યોં કિ યે મોગ પુદ્ગલ કે ધર્મ હૈં । ઇસલિયે યે મૂર્તિક હૈં । મોગ અરૂપી નહીં હોતે હૈં ।

કામના કારણેના સહભાવ જીવેઆજ હોય છે અજીવેઆ સહવી શકતો નથી. અજીવેઆ તો કામને સહભાવ જ અસંભવિત છે

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન ‘કઙ્કિવિહાણં મતે ! કામા પ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત કામ કેટલા પ્રકારનાં કલા છે ? ઉત્તર ‘કુવિહા કામા પ્ણત્તા’ હે ગૌતમ । કામના બે પ્રકાર કલા છે ‘તંજહા’ જેમકે (૧) શબ્દ અને (૨) રૂપ.

હવે ગૌતમ સ્વામી લોગને વિષ પ્રશ્ન પૂછે છે ‘રૂવી મતે મોગા અરૂવી મોગા’ હે મદન્ત લોગ રૂપી છે કે અરૂપી છે ? ઉત્તર ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! રૂવી મોગા ણો અરૂવી મોગા’ લોગ રૂપી છે અરૂપી નથી.

જે ઉપલોગને વિષયમૂત જીવે દ્વારા શરીરથી કરાય છે, તેમને ભોગ કહેવાય છે એવા ભોગ તથા રસ અને સ્પર્શાત્મક હોય છે અને તેઓ રૂપી હોય છે, કારણ કે તે ભોગ પુદ્ગલના ધર્મ છે તેથી જ તેમને રૂપી કલા છે અરૂપી કલા નથી

‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે ! કામા ?’ હે મદન્ત ! કામા. કિં જીવાઃ ? અથવા કામાઃ સ્મિં અજીવાઃ સ્યુ ? હે ગૌતમ ! કામા જીવશરીર રૂપાપેક્ષયા જીવા અપિ સ્યુ., અથ ચ કામા શબ્દાપેક્ષયા ચિત્રશાલમજ્જિકા રૂપાપેક્ષયા ચ અજીવા અપિ સ્યુ. । ગૌતમ પૂછતિ-‘જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા ?’ હે મદન્ત ! જીવાના કામા મવન્તિ ? અથવા અજીવાનાં કામા મવન્તિ ? મગરાનાહ-‘ગોયમા ! જીવાણ કામા, જો અજીવાણ કામા’ હે ગૌતમ ! જીવાનામવ કામા મવન્તિ, કામહેતુત્વાત્, નો અજીવાનાં કામા

જીવ કે શરીર કે વિષયભૂત હોતે હૈં તય યે અવિચ્છ માને જાતે હૈં ક્યોંકિ અસજ્જી જીવકા શરીર પૌદ્ગલિક હોને કે કારણ અવિચ્છ હૈં ! અથ ગૌતમ પૂછતે હૈં કિ ‘જીવા મતે ! કામા, અજીવા મતે કામા’ હે મદન્ત ! કામ કયા જીવરૂપ હૈં યા કામ અજીવરૂપ હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં, હે ગૌતમ ! જીવ શરીરરૂપકી અપેક્ષા કામજીવ મી હૈં ઓર શબ્દકી અપેક્ષા તથા ચિત્રશાલમજ્જિકા કે રૂપકી અપેક્ષા કામ અજીવ મી હૈં । પ્રશ્ન સે અથ ગૌતમસ્વામી પેસા પૂછતે હૈં કિ ‘જીવા ણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! કામજીવોંકિ હોતે હૈં યા અજીવોંકિ હોતે હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા ણ કામા, જો અજીવાણ કામા’ જીવોંકિ હી કામ હોતે હૈં, અજીવોંકિ કામ નહીં હોતે હૈં । ક્યોંકિ કામ જીવોંમેં હી કામકે હેતુ હોતે હૈં અજીવોંમેં નહીં ક્યોંકિ ઉનમેં કામકી અસમ

જ્ઞાના શરીરના વિષયભૂત થાય છે, ત્યારે તેમને અવિચ્છ માનવામાં આવે છે. મદનુ કે અસજ્જી જીવનું શરીર પૌદ્ગલિક હોવાને કારણે અવિચ્છ હોય છે હવે ગૌતમ સ્વામી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવા કામા ’ હે મદન્ત ! કામ જીવરૂપ છે કે અજીવરૂપ છે ?

ઉત્તર-હે ગૌતમ ! જીવાના શરીર કે ની અપેક્ષાએ કામ જીવરૂપ પણ છે અને શબ્દની અપેક્ષાએ તથા ચિત્રશાલમજ્જિકાના પૂર્ણી રૂપની અપેક્ષાએ કામ અજીવરૂપ પણ છે ગૌતમ સ્વામી ચોથો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવાણ મતે ! કામા, અજીવાણ કામા’ હે મદન્ત ! જીવાના કામ હોય છે કે અજીવાનાં કામ હોય છે ?

ઉત્તર-‘ ગોયમા ’ હે ગૌતમ ! ‘ જીવાણ કામા જો અજીવાણ કામા ’ જીવાના જ કામનો સદ્ભાવ હોય છે અજીવાનાં કામનો સદ્ભાવ હોતો નથી કારણ કે

યુક્તત્વાદ્ જીવસ્વરૂપા અપિ ભવન્તિ, અજીવદ્રવ્યાણા ગન્ધાદિગુણોપેતત્વાત્
અજીવસ્વરૂપા અપિ ભોગા ભવન્તિ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘જીવાણ ભતે ! ભોગા,
અજીવાણ ભોગા ?’ હે મદન્ત ! જીવાના ભોગા ભવન્તિ ? અથવા અજીવાના
ભોગા ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જીવાણ ભોગા, ણો અજીવાણ ભોગા’
હે ગૌતમ ! જીવાનાં ભોગા ભવન્તિ તેષા સચ્છિદ્રતયા ભોગસમપાત્, નો અજી
વાના ભોગા ભવન્તિ, તેષામ્ ચેતનારાદિત્યેન ભોગાસમપાત્ । ગૌતમ પૃચ્છતિ
‘કહ્વિદ્ધા ણ ભતે ! ભોગા પળ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! કતિવિદ્યા ચલ્લ ભોગા
મદ્દસા ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! તિવિદ્ધા ભોગા પળ્ણત્તા, ત જહા-ગધા, રસા,

ભોગ જીવ સ્વરૂપ મી હોતે હૈં ઓર અજીવ દ્રવ્ય ગધાદિ ગુણયુક્ત
હોતે હૈં, ફસલિયે ભોગ અજીવ સ્વરૂપ મી હોતે હૈં । અથ ગૌતમ-
સ્વામી પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં કિ ‘જીવાણ ભતે ! ભોગા અજીવાણ
‘ભોગા’ હે મદન્ત ! ભોગ જીવોંકે હોતે હૈં યા અજીવોંકે હોતે હૈં ?
ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ‘જીવા ણ ભોગા, ણો
અજીવાણ ભોગા’ જીવોં કે ભોગ હૈં, અજીવોંકે ભોગ નહીં હોતે હૈં ।
જીવ સજ્જી હોતે હૈં ફસલિયે ઉનકે ભોગ સમવિત હૈં અજીવોંકે
ચેતના રહિત હોનેકે કારણ ભોગોંકા હોના અસંભવ હૈં । અથ ગૌતમ
સ્વામી પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં યિ ‘કહ્વિદ્ધાણ ભતે ! ભોગા પળ્ણત્તા’
હે મદન્ત ! ભોગ કિતને પ્રકારકે કહે ગયે હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે
હૈં ગૌતમ ! ‘તિવિદ્ધા ભોગા પળ્ણત્તા’ ભોગ ત્રીન પ્રકારકે કહે ગયે
હૈં । ‘તજહા’ લે ફસ પ્રકારસે હૈં ‘ગંધા, રસા ફાસા’ ગધ, રસ ઓર

હોય છે તે કારણે ભોગને જીવરૂપ કહ્યા છે અજીવ દ્રવ્ય પણ ગધાદિથી યુક્ત હોય
શકે છે તેથી ભોગને અજીવરૂપ પણ કહ્યા છે

હવે ભોગના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી ગોચે પ્રશ્ન આ પ્રશ્નપૂછે છે ‘જીવાણ
ભતે ! ભોગા, અજીવાણ ભોગા ?’ હે મદન્ત ભોગનું અસ્તિત્વ જીવમાં હોય છે કે
અજીવમાં હોય છે ? ઉત્તર ‘ગોયમા ! જીવાણ ભોગા, ણો અજીવાણ ભોગા’
હે ગૌતમ ! જીવમાં જ ભોગનો સદ્ભાવ હોય છે કારણ કે જીવો સજ્જીવિય છે તેથી
તેમનામાં ભોગો સભવી શકે છે અજીવમાં ભોગોનો સદ્ભાવ નથી કારણ કે તેઓ
ચેતનાથી રહિત હોય છે તેથી અજીવમાં ભોગો સભવી શકતા નથી

ગૌતમ સ્વામી હવે ભોગના પ્રકારો વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે ‘કહ્વિદ્ધાણ ભતે
ભોગા પળ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ભોગ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ઉત્તર ‘તિવિદ્ધા
ભોગા પળ્ણત્તા હે ગૌતમ ભોગ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે ‘તજહા’ તે ત્રણ પ્રકારો

પૃચ્છતિ-‘સચિત્તા મતે ! મોગા, અચિત્તા મોગા ?’ હે મદન્ત ! મોગા! કિં સચિત્તા’ મવન્તિ ? કિંવા અચિત્તા મોગા મવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! મચિત્તા વિ મોગા, અચિત્તા વિ મોગા,’ હે ગૌતમ ! મોગા ગન્ધાદિમધાન જીવશરીરાણા કતિપયાના સઠિશ્વત્વાત્ સચિત્તા અપિ મવન્તિ, અય ચ કતિ-પયાનાં ગન્ધાદિમધાનજીવશરીરાણામ્ અસઠિશ્વત્વાત્ મોગા અચિત્તા અપિ મવન્તિ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘જીવા ણ મતે ! મોગા ? પુચ્છા ?’ હે મદન્ત ! મોગા! કિં જીવા સ્વલુ મવન્તિ ? કિંવા મોગા અજીવા મવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જીવા વિ મોગા, અજીવા વિ મોગા’ હે ગૌતમ ! મોગા. જીવશરીરાણાં ગન્ધાદિ

અય ગૌતમસ્વામી મધુસે પૂછતે હું કિ ‘સચિત્તા મતે ! મોગા, અચિત્તા મોગા’ હે મદન્ત ! મોગ સચિત્ત હું યા મોગ અચિત્ત હું ? ઉત્તરમે મધુ કહતે હું કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! સચિત્તા વિ મોગા, અચિત્તા વિમોગા’ મોગ સચિત્ત મી હું ઓર મોગ અચિત્ત મી હું । ગન્ધ આદિ હું મધાન જિનમેં એસે કિતનેક જીવશરીર સજી હોતે હું હસલિયે મોગ સચિત્ત મી હોતે હું તથા કિતને ગન્ધાદિમધાન બાહે જીવ શરીર અસજી હોતે હું હસલિય મોગ અચિત્ત મી હોતે હું । અય ગૌતમ પૂછતે હું ‘જીવાણ મતે મોગા પુચ્છા’ હે મદન્ત ! મોગ કયા જીવસ્વરૂપ હોતે હું યા મોગ અજીવ સ્વરૂપ હોતે હું ? મગવાના હસકે ઉત્તરમેં કહતે હું ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા વિ મોગા, અજીવા વિ મોગા’ જીવોકે શરીર ગન્ધાદિસે યુક્ત હોતે હું હસલિયે

હવે ગૌતમ સ્વામી મોગ વિષે બીજો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘સચિત્તા મતે ! મોગા, અચિત્તા મોગા !’ હે મદન્ત મોગ સચિત્ત છે કે અચિત્ત છે ?

ઉત્તર - ‘ ગોયમા સચિત્તા ત્રિ મોગા, અચિત્તા વિ મોગા ?’ હે ગૌતમ મોગ સચિત્ત પણ છે અને મોગ અચિત્ત પણ છે જેમનામા ગન્ધ આદિ મધાન હોય છે એવા કે/લાક જીવ-શરીર સજી હોય છે તેથી મોગ અચિત્ત પણ હોય છે તથા કે/લાક ગન્ધાદિમધાન અસજી હોય છે, તેથી મોગ સચિત્ત પણ હોય છે હા ત ગન્ધયુક્ત કુલ સચિત્ત છે અતર અચિત્ત છે

હવે મોગને વિષે ગૌતમ સ્વામી ત્રીજો પ્રશ્ન પૂછે છે ‘ જીવા ણ મતે ! મોગા પુચ્છા ?’ હે મદન્ત ! શુ મોગ જીવ સ્વરૂપ હોય છે કે મોગ અજીવ સ્વરૂપ હોય છે ? ઉત્તર - ‘,ગોયમા જીવા વિ મોગા, અજીવા વિ મોગા ’ હે ગૌતમ ! મોગ જીવસ્વરૂપ પણ હોય છે, અજીવ સ્વરૂપ પણ હોય છે જીવોના શરીરે ગન્ધાદિથી યુક્ત

કેનાર્યેન एवमुच्यते-जीवा कामिनोऽपि भवन्ति, भोगिनोऽपि भवन्ति ? भगवान् हेतु कथयति-‘गोयमा ! सोइदियचर्चिखदियाइ पडुच्च कामी, घाणि दिय-जिन्मिदिय-फासिदियाइ पडुच्च भोगी’ हे गौतम ! जीवा श्रोत्रेन्द्रिय-चक्षुरिन्द्रिये प्रतीत्य=अपेक्ष्य कामिनो भवन्ति श्रोत्रचक्षुरिन्द्रिययो. शब्दरूपग्राहकतया तयोरपेक्षया जीवाना कामवत्त्वसम्भावात्, अथ च घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य अपेक्ष्य जीवा. भोगिनो भवन्ति, तेषामिन्द्रियाणा गन्ध-रस स्पर्शात्मकमोगग्राहकत्वात् तदपेक्षया जीवाना मोगवत्त्वसम्भावात् । तदुपसहरति-‘से तेणद्वेण गोयमा ! जाव भोगी वि’ हे गौतम ! तत् तेना

वि’ हे भदत्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जीव कामी भी होते हैं और भोगवाले भी होते हैं ? इसमें हेतुका प्रदर्शन करते हुए प्रभु उनसे कहते हैं कि ‘गोयमा’ हे गौतम ! सोइदियचर्चिखदियाइ पडुच्च कामी, घाणिदियजिन्मिदियफासिदियाइ पडुच्च भोगी’ श्रोत्रेन्द्रिय और चक्षुरिन्द्रिय की अपेक्षासे तो जीव कामी होते हैं और घ्राणेन्द्रिय, जिह्वाइन्द्रिय एव स्पर्शन इन्द्रियकी अपेक्षासे जीव भोगी होते हैं । क्योंकि श्रोत्रइन्द्रिय चक्षुरिन्द्रिय शब्द और रूप के ग्राहक होते हैं अतः इनकी अपेक्षासे जीवों में कामवत्ता तथा गंध रस और स्पर्श इनरूप भोगों को ग्रहण करने वाली जिह्वा रसना और स्पर्शन इन्द्रियां होती हैं अतः इनकी अपेक्षासे उनमें भोगवत्ता सघजानी है ‘से तेणद्वेण गोयमा ! जाव

वि, भोगી वि, !’ હે ભદ્રત આપ શા કારણે એવું કહે છે કે જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે ?

તેનું સમાધાન કરતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! સોઈદિયચર્ચિખદિયાઈ પડુચ્ચ કામી, ઘાણિદિય, જિન્મિદિય, ફાસિદિયાઈ પડુચ્ચ ભોગી ’ તેઓ શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ કામી હોય છે, અને ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાઈન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ ભોગી હોય છે શબ્દને શ્રોત્રેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે અને રૂપને નેત્રેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે, તે કારણે તેઓ કામી છે તથા ગંધ રસ અને સ્પર્શરૂપ ભોગોને ઉપભોગ કરાવનારી ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાઈન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયને પણ તેમનામાં સહભાવ હોય છે તે ઇન્દ્રિયોને ઘી તેમનામાં ભોગવત્તા (ભોગી અવસ્થા) પણ સિદ્ધ થાય છે ‘ સે તેણદ્વેણ ગોયમા ! જાવ ભોગી વિ ’ હે ગૌતમ ! કે કારણે એ એવું કહ્યું છે કે જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે

ફાસા' હે ગૌતમ ! ત્રિવિધા મોગા. પ્રજ્ઞતા, તથા-ગન્ધા, રસા, સ્પર્શાશ્ચ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘કઙ્કવિદ્યા ણ મતે ! કામમોગા પણ્ણત્તા ?’ હે મદન્ત ! કતિ-વિધાઃ સ્વલ્લ કામમોગા. પ્રજ્ઞતા ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! પચવિદ્યા કામમોગા પણ્ણત્તા, ત જહા-સદ્ધા, રૂપા, ગધા, રસા, ફાસા’ હે ગૌતમ ! પચવિધાઃ કામમોગાઃ પ્રજ્ઞતા, તાનેવાહ-તથા-શ્વન્દા, રૂપાણિ, ગધા, રસા, સ્પર્શાશ્ચ । અથ સમુચ્ચયજીવાનાતિત્થ ગૌતમ. પૃચ્છતિ-‘જીવા ણ મતે ! કિં કામી, મોગી ?’ હે મદન્ત ! જીવા. સ્વલ્લ કિં કામિનિ. = કામવન્ત મવન્તિ ? અથ ચ કિં મોગિન મોગવન્તો મવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જીવા કામી વિ મોગી વિ’ હે ગૌતમ ! જીવા કામિનોડપિ, અથ ચ મોગિનોડપિ મવન્તિ । ગૌતમસ્તથ કારણ પૃચ્છતિ ‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ યુચ્છ-જીવા કામી વિ, મોગી વિ ?’ હે મદન્ત ! તત્ સ્પર્શ । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રમુસે પૂછતે હું ‘કઙ્કવિદ્યા ણ મતે ! કામમોગા’ પણ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! કામમોગ કિતને પ્રકારકે કહે ગયે હું ? ઉત્તરમે પ્રમુ કહતે હું ‘પચવિદ્યા કામમોગા પણ્ણત્તા તજહા સદ્ધા, રૂપા ગધા, રસા, ફાસા’ હે ગૌતમ ! કામમોગ પાંચ પ્રકારકે કહે ગયે હું જૈસે શબ્દ, રૂપ ગધ, રસ ઔર સ્પર્શ । અથ ગૌતમસ્વામી સમુચ્ચયજીવોંકો આશ્રિત કરકે પ્રમુસે પૂછતે હું ‘જીવાણ મતે કિં કામી મોગી ?’ હે મદન્ત ! જીવ કયા કામવાલે હોતે હું યા મોગ વાલે હોતે હું ? ઉત્તરમે પ્રમુ કહતે હું ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! જીવા કામી વિ, મોગી વિ’ જીવ કામવાલે મી હોતે હું, ઔર મોગવાલે મી હોતે હું । ‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ યુચ્છ, જીવા કામી વિ, મોગી

પ્રમાણે છે ગંધા, રસા, ફાસા, (૧) ગધ (૨) રસ (૩) સ્પર્શ હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રમુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘કઙ્કવિદ્યા ણ મતે કામમોગા પણ્ણત્તા !’ હે મદન્ત ! કામ મોગના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે ?

ઉત્તર ‘પચ વિદ્યા કામમોગા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ કામ મોગના પાચ પ્રકાર કહ્યા છે ‘તજહા’ એમકે ‘સદ્ધા, રૂપા, ગધા, રસા, ફાસા’ (૧) શબ્દ (૨) રૂપ, (૩) ગધ (૪) રસ અને (૫) સ્પર્શ

હવે સમુચ્ચય જીવના વિષયમા ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે ‘જીવાણ મતે ! કિં કામી મોગી !’ હે મદન્ત ! એવો કામી કોય છે કે મોગી કોય છે ? ઉત્તર ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા કામી વિ મોગી વિ’ એવો કામી (કામયુક્ત) પણ કોય છે અને મોગી (મોગયુક્ત) પણ કોય છે

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન- ‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ યુચ્છ, જીવા કામી

पृथिवीकायिका किं कामिनो भवन्ति, अथ च भोगिन भवन्ति ? इति प्रश्नः, भगवानाह 'गोयमा ! पृथ्वीकाइया णो कामी, भोगी' हे गौतम ! पृथिवीकायिका नो कामिनो भवन्ति, अपि तु भोगिनो भवन्ति, गौतम. पृच्छति-से केण द्वेण जाव भोगी ?' हे भदन्त ! तत्केनार्येण यावत् पृथिवीकायिका नो कामिनो भवन्ति, अपितु भोगिनो भवन्ति ? भगवानाह-'गोयमा ! कामिंदिय पडुच्च' हे गौतम ! पृथिवीकायिका स्पर्शेन्द्रिय प्रतीत्य-अपेक्ष्य भोगिनो भवन्ति, पृथिवीकायिकानां स्पर्शेन्द्रियातिरिक्तेन्द्रियमाधेन कामित्वासम्भवात् । 'से तेणद्वेण जाव-भोगी' हे गौतम ! तत् तेनार्येण यावत्-पृथिवीकायिका नो कामिनो भवन्ति, अपितु भोगिनो भवन्ति । 'एव जाव वणस्सइकाइया' एव पृथिवीकायिका-वदेव यावत्-अकायिका, तेजस्कायिकाः, वायुकायिका, वनस्पतिकायिका अपि स्पर्शेन्द्रियमात्रकेन्द्रियतया केवल भोगिनो भवन्ति, नो कामिनः । 'वे-

जीव कामी होते हैं ? या भोगी होते हैं उत्तरमें प्रश्न कहते हैं कि गौतम पृथिवीकायिक जीव 'णो कामी' कामी नहीं होते हैं किन्तु भोगी होते हैं । हे भदन्त ! 'से केणद्वेण जाव भोगी' ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि पृथिवीकायिक जीव कामी नहीं होते हैं किन्तु भोगी होते हैं ? इसके उत्तरमें प्रश्न उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' फासिंदिय पडुच्च' मैंने जो पृथिवीकायिक कामी नहीं होते हैं भोगी होते हैं ऐसा जो कहा है वह स्पष्टान इन्द्रियको लेकर कहा है क्यों कि इन जीवोंके केवल एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होती है अन्य इन्द्रियां होती नहीं हैं । अतः उनमें कामित्वका सम्भाव नहीं हो सकता है । (एव जाव वणस्सइकाइया) इसी तरहसे अकायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक जीव भी कामी नहीं होते हैं भोगी

होय छे ! भट्टापीर प्रश्न छे छे छे गौतम । पृथ्वीकायिका 'णो कामी भोगी' कामी होता नहीं पक्ष भोगी होय छे गौतम स्वामी तेनुं क्षरक्षु अक्षुवा भोट पछे छे छे 'से केणद्वेण जाव भोगी' छे भदन्त ! आप या क्षरक्षु अक्षुं कहे छे छे पृथ्वी कायिका कामी नहीं पक्ष भोगी छे ! तेना उत्तर आपता भट्टापीर प्रश्न छे छे छे 'फासिंदिय पडुच्च' छे गौतम ! पृथ्वीकायिका का द्वय स्पर्शेन्द्रियनो न सदभव होय छे श्रोत्रेन्द्रिय अने यक्षुरिन्द्रियनो अभावो तेभनानां कामीपक्षु स भवी शक्तु नहीं पक्षु स्पर्शेन्द्रियनो सद्भाव होवायी बोली पक्षु स भवी शके छे 'एव जाव वणस्सइ काइया' जेन प्रभाव अकायिक, तेजस्कायिक वायुकायिक अने वनस्पतिकायिक छेवा पक्ष कामी होता नहीं पक्ष भोगी न होय छे अथ जथा छेवाभा द्वय

યેન યાવત્-જીવા. કામિનોઽપિ ભવન્તિ, અથ ચ મોગિનોઽપિ ભવન્તિ । અથ નૈરયિકાદિજીવવિશેષાનાશ્રિત્ય પૃચ્છતિ-‘નૈરઙ્યાણ મતે ! કિં કામી, મોગી ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિકા સત્ત્વ કિં કામિનો ભવન્તિ, અથવા મોગિનો ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘એવ જાવ યણિયકુમારા’ હે ગૌતમ ! એવમેવ સમુચ્ચયજીવવદેવ નૈરયિકા અપિ કામિનોઽપિ ભવન્તિ, અથ ચ મોગિનોઽપિ ભવન્તિ, એવ નૈરયિકવદેવ અસુરકુમારા યાવત્ સ્તનિતકુમારા, યાવત્પદેન નાગકુમારા, સુવર્ણકુમારા, વિશુલ્લુમારા, અગ્નિકુમારા, દ્રીપકુમાર, દિક્કુમાર, વાયુકુમાર ઉદધિકુમારા, સ્તનિતકુમારા, ઇતિ સગ્રાણમ્ । એતે સર્વેઽપિ કામિનોઽપિ ભવન્તિ, મોગિનોઽપિ ભવન્તિ । ગૌતમ પૃથિવીકાયિકાદિવિષયે પૃચ્છતિ-‘પુઢવિકાઙ્યાણ પુચ્છા ?’ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાના પૃચ્છા મરનો વર્તેતે, તથા ચ ‘મોગી વિ’ ઇસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહ્યા હૈં કિં જીવ કામી મો મો હોતે હૈં ઓર મોગી મો હોતે હૈં ।

અથ ગૌતમસ્વામી નૈરયિક આદિ જીવ વિશેષોંકો આશ્રિત કરકે પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં કિં ‘નૈરઙ્યાણ મતે કિં કામી મોગી ?’ હે મદન્ત ! નૈરયિક જીવ કામી હોતે હૈં યા મોગી હોતે હૈં ? ઉચ્ચરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિં એવ એવ એવ જાવ યણિયકુમારા’ હે ગૌતમ ! સમુચ્ચય જીવકી તરહ હો નૈરયિક મો કામી હોતે હૈં ઓર મોગી મો હોતે હૈં । તથા નૈરયિક કી તરહ હી અસુરકુમાર યાવત્ સ્તનિત કુમાર, નાગકુમાર, વિશુલ્લુકુમાર, સુવર્ણકુમાર અગ્નિકુમાર, વાયુકુમાર ઉદધિકુમાર, દ્રીપકુમાર, દિક્કુમાર, યે સબહી કામી મો હોતે હૈં ઓર મોગી મો હોતે હૈં । અથ ગૌતમસ્વામી પૃથિવીકાયિક આદિકે વિષયમેં પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં ‘પુઢવિકાઙ્યાણ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકાદિ જીવોના વિષયમા એવો ‘જ પ્રશ્ન પૂછે છે ‘નૈરઙ્યાણ મતે ! કિં કામી મોગી ?’ હે મદન્ત ! નારક જીવો કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે ? મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે કે ‘એવએવ, એવ જાવ યણિયકુમારા’ હે ગૌતમ ! સામાન્ય જીવોની જેમજ નારકો પણ કામી હોય છે અને ભોગી પણ હોય તથા નારકોની જેમ જ અસુરકુમાર નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર, વિશુલ્લુકુમાર અગ્નિકુમાર, દ્રીપકુમાર ઉદધિકુમાર દિશાકુમાર પવનકુમાર અને સ્તનિતકુમાર દેવો કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે હવે ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાય આદિ જીવો વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે ‘પુઢવિકાઙ્યાણ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! પૃથ્વીકાયિક જીવો કામી હોય છે કે ભોગી

ચતુરિન્દ્રિયાણાં જીવાનાં પૃચ્છા વર્તેતે, તથા ચ ચતુરિન્દ્રિયા કિં કામિનો ભવન્તિ ? અથ ચ મોગિનો ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! ચરિરિદિયા કામી વિ; મોગી વિ’ હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિયા કામિનોઽપિ ભવન્તિ, અથ ચ મોગિનોઽપિ ભવન્તિ, ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘સે કેળદ્દેણ જાવ મોગી વિ ?’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્યેન યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયા, કામિનોઽપિ મોગિનોઽપિ ચ ભવન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! ચર્ક્સિદિય પઙ્કચ કામી, ધાણિં દિય જિન્મિદિય ફાસિદિયાહ પઙ્કચ મોગી’ હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિયા ચક્ષુરિન્દ્રિય પ્રતોત્ય=અપેક્ષ્ય કામિનો ભવન્તિ, ધ્રાણેન્દ્રિય જિહ્વેન્દ્રિય સ્પર્શેન્દ્રિયાણિ પ્રતીત્ય અપેક્ષ્ય મોગિનો ભવન્તિ, ‘સે તેળદ્દેણ જાવ મોગી વિ’ હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્યેન યાવત્-ચતુરિન્દ્રિયા કામિનોઽપિ ભવન્તિ, અથ ચ મોગિનોઽપિ

સમજાઈ ગઈ છે. અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે એસા પૂછતે છે ‘ચરિરિદિયાણ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! ચૌંદ્રિયજીવ કયા કામી હોતે છે યા મોગી હોતે છે ? હસકે ઉચ્ચરમેં પ્રશ્ન કહતે છે કિ-‘ગોયમા ! ચરિરિદિયા કામી વિ મોગી વિ’ ગૌતમ ! ચૌંદ્રિયજીવ કામી મી હોતે છે. ઓર મોગી મી હોતે છે ‘સે કેળદ્દેણ જાવ મોગી વિ’ હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે છે કિ ચૌંદ્રિય જીવ કામી મી હોતે છે ઓર મોગી મી હોતે છે ? હસકે ઉચ્ચર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે છે કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચર્ક્સિદિય પઙ્કચ કામી, ધાણિંદિયજિન્મિદિયફાસિદિયાહ પઙ્કચ મોગી’ ચૌંદ્રિય જીવ ચક્ષુ હિન્દ્રિય કી અપેક્ષા તો કામી હાતે, છે ઓર ધ્રાણેન્દ્રિય તથા જિહ્વા હિન્દ્રિય કી અપેક્ષા વે મોગી હોતે છે ઓર. ‘સે તેળદ્દેણ જાવ મોગી વિ’ હસ કારણ મેંને હે ગૌતમ ! એસા કહા છે કિ

આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા ! ચરિરિદિયા કામી વિ, મોગી વિ’ હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ હોય છે અને મોગી પણ હોય છે તેનું કારણ બાણવા નિમિત્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘સે કેળદ્દેણ મતે ! જાવ મોગી વિ ?’ હે મદન્ત આપ તો કારણે એવું કહે છે કે ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ હોય છે અને મોગી પણ હોય છે તેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા ! ચર્ક્સિદિય પઙ્કચ કામી, ધાણિંદિય જિન્મિદિય ફાસિદિયાહ પઙ્કચ મોગી’ હે ગૌતમ ! ચતુરિન્દ્રિય જીવો ચક્ષુરિન્દ્રિયની અપેક્ષાએ કામી હોય છે અને ધ્રાણેન્દ્રિય રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયની અપેક્ષાએ મોગી હોય છે ‘સે તેળદ્દેણ જાવ મોગી વિ’ હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે

‘ઇદિયા एव चेव’ ધ્રીન્દ્રિયા અપિ एवमेव एकेन्द्रियवदेव કેવલ મોગિનો મન્વન્તિ, નો કામિનઃ, તેષાં શ્રોત્રચક્ષુઘ્માંણેન્દ્રિયાભાવાત્, કિન્તુ ‘નવર જિર્નિમિદિયફાસિ દિયાઈ પઢુષ્ઠ મોગી’ નવર વિશેષન્તુ एतावानेव यत्-एकन्द्रियापेक्षया ધ્રીન્દ્રિયા જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયે પ્રતીત્ય=અપેક્ષ્ય મોગિનો મન્વન્તિ । ‘તેઈદિયા વિ एव चेવ’ ધ્રીન્દ્રિયા અપિ एवમેव-ધ્રીન્દ્રિયવદેવ, કેવલ મોગિનો મન્વન્તિ, નતુ કામિનઃ, કિન્તુ ‘નવર ઘાણિદિય-જિર્નિમિદિય-ફાસિદિયાઈ પઢુષ્ઠ મોગી’ નવર વિશેષો યત્-ધ્રીન્દ્રિયા જોવા ઘ્રાણેન્દ્રિય જિહ્વેન્દ્રિય સ્પર્શેન્દ્રિયાણિ પ્રતીત્ય=અપેક્ષ્ય મોગિનો મન્વન્તિ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘ચરિરિદિયાણ પુચ્છા’ હે મન્વન્ત !

હી હોતે હૈં । ક્યોંકિ ઇન સવ જીવોંકે કેવલ एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होता है । ‘वेइदिया एव चेव’ दो इन्द्रियजीव भी एकेन्द्रियजीवोंकी तरह केवल ‘मोगी’ ही होते हैं कामी नहीं होते । क्योँकि इनमें श्रोत्र, चक्षु और घ्राण इनइदियाका अभाव रहता है । ‘नवर जिर्निमिदिय फासिदियाइ पडुष्ठ मोगी’ अतु, दा इन्द्रिय जीवों में जो ‘मोगी’ पना प्रकट किया गया है वह स्पर्शन और रसना इन्द्रियको आश्रित करके कहा गया है । ‘तेइदिया वि एवचेव’ दो इन्द्रियजीवोंकी तरह ते इन्द्रिय जीव भी ऐसे ही होते हैं । अर्थात् ते इन्द्रियजीवों में केवल ‘मोगीपनाही’ है, कामीपना नहीं है और यह ‘मोगीपना’ उनमें स्पर्शन, रसना एवं घ्राण इन्द्रिय को लेकर है । यही बात ‘नवर घाणिदिय, जिर्निमिदिय फासिदियाइ पडुष्ठ मोगी’ इस सूत्राश द्वारा

स्पर्शेन्द्रियेन० एव सइभाव होय छे, तथी तेमने ‘मोगी’ कहा छे । ‘वेइदिया एवचेव’ ધ્રીન્દ્રિય જીવો પશુ ‘મોગી’ જ હોય છે, કામી હોતા નથી, કારણ કે તેમનામાં શ્રોત્ર ચક્ષુ અને ઘ્રાણ, જે ત્રણે ઇન્દ્રિયો નો અભાવ હોય છે, પરન્તુ “નવર જિર્નિમિદિયફાસિદિયાઈ પઢુષ્ઠ મોગી” તેમનામાં જિહ્વા ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો સહભાવ હોવાથી તેઓ રસ અને સ્પર્શસુખ લેખવી શકે છે તે કારણે તેમને (ધ્રીન્દ્રિય જીવોને) ‘મોગી’ કહ્યું છે । ‘તેઈદિયા વિ एव चेव’ ધ્રીન્દ્રિય જીવો પશુ ‘મોગી’ જ હોય છે, કામી હોતા નથી તેધ્રીન્દ્રિય જીવોમાં સ્પર્શેન્દ્રિય ઘ્રાણેન્દ્રિય અને રસનાધ્રીન્દ્રિયનો સહભાવ હોય છે, તે કારણે તેમને ‘મોગી’ કહ્યા છે, તેઓમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયનો અભાવ હોવાથી તેઓમાં કામીપણ સલાવી શકાય નથી । એ જ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્રાશદ્વાર પ્રકટ કરી છે-‘નવર ઘાણિદિય, જિર્નિમિદિય, ફાસિદિયાઈ પઢુષ્ઠ મોગી’

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને જોવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘ચરિરિદિયાણ પુચ્છા’ કે અનન્દ ! ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી હોય છે કે ‘મોગી’ હોય છે ? તેના ઉત્તર

चतुरिन्द्रियाणा जीवाना पृच्छा वर्तते, तथा च चतुरिन्द्रिया किं कामिनो भवन्ति ? अथ च भोगिनो भवन्ति ? भगवानाह—‘गोयमा ! चउरिदिया कामी वि; भोगी वि’ हे गौतम ! चतुरिन्द्रिया कामिनोऽपि भवन्ति, अथ च भोगिनोऽपि भवन्ति, गौतम. पृच्छति—‘से केणट्ठेण जाव भोगी वि?’ हे भदन्त ! तत् केनार्येण यावत् चतुरिन्द्रिया कामिनोऽपि भोगिनोऽपि च भवन्ति ? भगवानाह—‘गोयमा ! चविखदिय पडुच्च कामी, घाणिदिय जिग्मिदिय-फासिदियाइ पडुच्च भोगी’ हे गौतम ! चतुरिन्द्रियाः चक्षुरिन्द्रिय प्रतीत्य=अपेक्ष्य कामिनो भवन्ति, घ्राणेन्द्रिय जिह्वेन्द्रिय स्पर्शेन्द्रियाणि प्रतीत्य अपेक्ष्य भोगिनो भवन्ति, ‘से तेणट्ठेण जाव भोगी वि’ हे गौतम ! तत् तेनार्येण यावत्-चतुरिन्द्रिया कामिनोऽपि भवन्ति, अथ च भोगिनोऽपि

समझाई गई है। अथ गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं ‘चउरिदियाण पुच्छा’ हे भदन्त ! चो इन्द्रियजीव क्या कामी होते हैं या भोगी होते हैं ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि—‘गोयमा ! चउरिदिया कामी वि भोगी वि’ गौतम ! चोइन्द्रियजीव कामी भी होते हैं। और भोगी भी होते हैं ‘से केणट्ठेण जाव भोगी वि’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि चोइन्द्रिय जीव कामी भी होते हैं और भोगी भी होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘चविखदिय पडुच्च कामी, घाणिदियजिग्मिदियफासिदियाइ पडुच्च भोगी’ चोइन्द्रिय जीव चक्षु इन्द्रिय की अपेक्षा तो कामी होते हैं और घ्राणेन्द्रिय तथा जिह्वा इन्द्रिय की अपेक्षा वे भोगी होते हैं और। ‘से तेणट्ठेण जाव भोगी वि’ इस कारण मैंने हे गौतम ! ऐसा कहा है कि

आपता भट्ठावीर प्रभु कहे छे हे ‘गोयमा ! चउरिदिया कामी वि, भोगी वि’ हे गौतम ! चतुरिन्द्रिय छेवे कामी पणु होय छे अने भोगी पणु होय छे तेनुं करणु अणुवा निमित्तो गौतम स्वामी भट्ठावीर प्रभुने जेवा प्रश्न पूछे छे हे ‘से केणट्ठेण भवते ! जाव भोगी वि?’ हे भदन्त आप या करणु जेवु कहे छे हे चतुरिन्द्रिय छेवे कामी पणु होय छे अने भोगी पणु होय छे । तेनो उत्तर आपता भट्ठावीर प्रभु कहे छे हे ‘गोयमा ! चविखदिय पडुच्च कामी, घाणिदिय जिग्मिदिय फासिदियाइ पडुच्च भोगी’ हे गौतम ! चतुरिन्द्रिय छेवे चक्षुरिन्द्रियनी अपेक्षाजे कामी होय छे अने घ्राणेन्द्रिय रसनेन्द्रिय अने स्पर्शेन्द्रियनी अपेक्षाजे भोगी होय छे ‘से तेणट्ठेण जाव भोगी वि’ हे गौतम ! ते करणु मे जेवुं कहुं छे हे

ઈદિયા એવ ચેવ' ઘ્રીન્દ્રિયા અપિ એવમેવ એકેન્દ્રિયવદેવ કેવલ ભોગિનો ભવન્તિ, નો કામિન., તેમાં શ્રોત્રચક્ષુઘ્નાનેન્દ્રિયાભાવાત્, કિન્તુ 'નવર જિન્મિદિયકાસિ-દિયાઈ પદુષ્ઠ મોગી' નવર વિશેષસ્તુ એતાવાનેવ યત્-એકેન્દ્રિયાપેક્ષયા ઘ્રીન્દ્રિયા જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયે પ્રતીત્ય=અપેક્ષ્ય ભોગિનો ભવન્તિ । 'તેઈદિયા વિ એવ ચેવ' ઘ્રીન્દ્રિયા અપિ એવમેવ-ઘ્રીન્દ્રિયવદેવ, કેવલ ભોગિનો ભવન્તિ, નતુ કામિન કિન્તુ 'નવર ઘાણિદિય-જિન્મિદિય-કાસિદિયાઈ પદુષ્ઠ મોગી' નવર વિશેષો યત્-ઘ્રીન્દ્રિયા, જોવા ઘ્રાણેન્દ્રિય જિહ્વેન્દ્રિય-સ્પર્શેન્દ્રિયાણિ પ્રતીત્ય=અપેક્ષ્ય ભોગિનો ભવન્તિ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-'ચરિદિયાણ પુચ્છા' હે ભવન્ત !

હી હોતે હૈં । ક્યોંકિ ઇન સય જીવોંકે કેવલ ણક સ્પર્શન ઇન્દ્રિય હો હોતી હૈં । 'વેઈદિયા એવ ચેવ' દો ઇન્દ્રિયજીવ ખી એકેન્દ્રિયજીવોંકી તરહ કેવલ 'મોગી' રી હોતે હૈં કામી નહીં હોતે । ક્યોંકિ ઇનમેં શ્રોત્ર, ચક્ષુ ઓર ઘ્રાણ ઇન્દ્રિયોંકા અભાવ રહતા હૈં । 'નવર જિન્મિદિય કાસિદિયાઈ પદુષ્ઠ મોગી' અતુ દા ઇન્દ્રિય જીવોં મેં જો 'મોગી' પના પ્રકટ કિયા ગયા હૈં વહ સ્પર્શન ઓર રસના ઇન્દ્રિયકો અભિત કરકે કહા ગયા હૈં । 'તેઈદિયા વિ એવચેવ' દો ઇન્દ્રિયજીવોંકી તરહ તે ઇન્દ્રિય જીવ ખી એસે હી હોતે હૈં । અર્થાત્ તે ઇન્દ્રિયજીવોં મેં કેવલ 'મોગી'પનાહી હૈં, કામીપના નહીં હૈં ઓર યહ 'મોગી'પના ઇનમેં સ્પર્શન, રસના એવ ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય કો લેખર હૈં । યહી બાત 'નવર ઘાણિદિય, જિન્મિદિય કાસિદિયાઈ પદુષ્ઠ મોગી' ઇસ સૂત્રાશ દ્વારા

સ્પર્શેન્દ્રિયનો જ સહભાવ હોય છે, તેથી તેમને ભોગી કહ્યા છે 'વેઈદિયા એવચેવ' ઘ્રીન્દ્રિય જીવો પશુ ભોગી જ હોય છે, કામી હોતા નથી, કારણ કે તેમનામાં શ્રોત્ર ચક્ષુ અને ઘ્રાણ, એ ત્રણે ઇન્દ્રિયો નો અભાવ હોય છે પરન્તુ "નવર જિન્મિદિયકાસિદિયાઈ પદુષ્ઠ મોગી" તેમનામાં બિહવા ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિયનો સહભાવ હોવાથી તેઓ રસ અને સ્પર્શસુખ ભોગવી શકે છે તે કારણે તેમને (ઘ્રીન્દ્રિય જીવોને) ભોગી કહ્યા છે 'તેઈદિયા વિ એવ ચેવ' ઘ્રીન્દ્રિય જીવો પશુ ભોગી જ હોય છે, કામી હોતા નથી તેઘ્રીન્દ્રિય જીવોમાં સ્પર્શેન્દ્રિય ઘ્રાણેન્દ્રિય અને રસનાઘ્રીન્દ્રિયનો સહભાવ હોય છે, તે કારણે તેમને ભોગી કહ્યા છે, તેઓમાં શ્રોત્રેન્દ્રિય અને ચક્ષુરિન્દ્રિયનો અભાવ હોવાથી તેઓમાં કામીપશુ સલાવી શકતુ નથી. એ જ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્રાશદ્વારા પ્રકટ કરી છે-નવર ઘાણિદિય, જિન્મિદિય, કાસિદિયાઈ પદુષ્ઠ મોગી'

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને જોવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે 'ચરિદિયાણ પુચ્છા' કે બાદ-જાણીએ ઇન્દ્રિય જીવો કામી હોય છે કે ભોગી હોય છે ? તેના ઉત્તર

મગવાનાહ—‘ગોયમા ! સન્વત્યોવા જીવા કામભોગી, નો કામી નો ભોગી અણતગુણા, ભોગી અણતગુણા’ હે ગૌતમ ! સર્વસ્તોકા જીવા કામભોગિનો મવન્તિ તે ચ ચતુરિન્દ્રિયા. પચ્ચેન્દ્રિયાથ સન્તિ, અતएव કામભોગિન સર્વેભ્યો ડહ્યાઃ । અથ ચ નો કામિનો નો ભોગિનથ સિદ્ધા પ્રાણુક્તેભ્યશ્ચતુરિન્દ્રિય પઞ્ચેન્દ્રિયેભ્યોઽનન્તગુણા મવન્તિ । અથ ચ કેવલ ભોગિન એકદ્વિત્રીન્દ્રિયાસ્તેભ્ય સિદ્ધેભ્યોઽનન્તગુણા મવન્તિ, વનસ્પતીનામનન્તગુણત્વાત્ ॥ સૂ ૨ ॥

હે ? ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્યોવા જીવા કામભોગી, નોકામી નોભોગી, અણતગુણા, ભોગી અણત ગુણા’ સવસે કમજીવ તા કામભોગી હૈં । જો જીવ નોકામી ઔર નોભોગી હૈં વે इनकी अपेक्षा अनन्त गुने हॆं । तथा जो भोगी जीव वे इनकी अपेक्षा भी अनन्त गुने हॆं । सबसे कम कामभोगी जीव हॆं ऐसा जो कहा गया है वह चोइन्द्रिय और पंचेन्द्रिय जीवोंको लेकर कहा गया है क्योंकि ये ही कामभोगी हॆं । इनके अतिरिक्त जो सिद्धजीव हॆं वे न कामी होते हॆं और न भोगी होते हॆं अत वे नो कामी नो भोगी हॆं ऐसे ये जीव चोइन्द्रिय और पंचेन्द्रिय जीवोंकी अपेक्षा अनन्तगुणे हॆं । तथा केवल जो भोगी ही हॆं, वे एकेन्द्रिय दो इन्द्रिय और तेइन्द्रिय जीव हॆं ये जीव सिद्धोंसे भी अनन्तगुणे होते हॆं । क्योंकि एकेन्द्रिय वनस्पति कायिक जीवोंका प्रमाण अनन्तगुणा कहा गया है ॥ २ ॥

ઉત્તર—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્યોવા જીવા કામભોગી નો કામી નો ભોગી અણતગુણા, ભોગી અણતગુણા કામભોગી જીવો સૌથી ઓછા છે કામભોગી કરતાં નો કામી અને નો ભોગી જીવો અનન્ત ગણ્યા છે અને ભોગી જીવો તો નો કામી અને નો ભોગી કરતાં પણ અનન્તગણ્યા છે કામભોગી જીવો સૌથી ઓછા કણ્યા છે કારણ કે ચતુરિન્દ્રિ અને પચ્ચેન્દ્રિય જીવો ન કામભોગી હોય છે ને સિદ્ધજીવો હોય છે તે કામી પણ હોતા નથી અને ભોગી પણ હોતા નથી. એવા નો કામી અને નો ભોગી જીવોની સંખ્યા ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય જીવો કરતા અનન્તગણી કહી છે, એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિય જીવો ભોગી હોય છે એ સિદ્ધો કરતા પણ અનન્તગણ્યા હોય છે કારણ કે એકેન્દ્રિય વનસ્પતિકાયિક જીવોનું પ્રમાણ અનન્તગણ્ય કહ્યું છે ॥ સૂ. ૨ ॥

મન્વતિ ! ‘અવસેસા જહા જીવા, જાવ-વેમાણિયા’ અવશેષા. યથા સમુચ્ચયમીવા
સ્તથૈવ કામિનોઽપિ મન્વતિ, અથ ન મોગિનોઽપિ, મન્વન્તિ, યાવત્-વાનવ્યન્તરા
જ્યોતિષિકા વૈમાનિકાથ વિજ્ઞેયા । ગૌતમ પૃચ્છતિ ‘एएसिण भते ! जीवाण
कामभोगीण, नो कामीण, नो भोगीण भोगीण य कयरे कयरे हितो जाव
विसेसाहिया वा ?’ हे भदन्त ! एतेषां खलु पूर्वोक्ताना जीवाना कामभोगिना
नो कामिनां नो भोगिना भोगिनां च मध्ये कतरे कियन्तो जीवा, कतरेभ्यो
जीवेभ्यो यावत्-अल्पा वा बहुका वा, तुलया वा, विशेषाधिका वा वर्तन्ते ?

चौशन्द्रियजीव कामी भी होते हैं और भोगी भी होते हैं ! ‘अवसेसा
जहा जीवा जाव वेमाणिया’ चाकी के और जो जीव इन जीवों के
सिवाय हैं-वे सब समुचय जीवोकी तरह कामी भी होते हैं और
भोगीभी होते हैं ! यहा यावत् शब्दसे वानव्यन्तर और ज्योतिषी इन
देवोंका ग्रहण हुआ है । इससे वानव्यन्तर, ज्योतिषी और वैमानिक
देव कामी और भोगी दो प्रकार के होते हैं ऐसा जानना चाहिय ।
अथ प्रश्न से गौतम ऐसा पूछते हैं-‘एएसिण भते ! जीवाण काम-
भोगीण नो कामीण, नो भोगीण भोगीण य कयरे कयरे हितो जाव
विसेसाहिया वा’ हे भदन्त ! इन कामभोगी नोकामी, नोभोगी और
भोगी जीवोंके बीचमें कौन जीव किनजीवोंकी अपेक्षा से अल्प हैं ?
कौन जीव किन जीवोंकी अपेक्षा से बहुत हैं ? कौन जीव किन
जीवोंके समान हैं ? तथा कौनजीव किन जीवोंकी अपेक्षा विशेषाधिक

ચતુરિન્દ્રિય જીવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે ‘અવસેસા જહા જીવા
જાવ વેમાણિયા’ બાકીના વૈમાનિક પર્વન્તના બધા જીવો પણ સામાન્ય જીવની
જેમ કામી પણ છે અને ભોગી પણ છે એવો છે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષી અને
વૈમાનિક દેવો કામી પણ હોય છે અને ભોગી પણ હોય છે

હવે ગૌતમ સ્વામી તેમના અશ્વપણદુત્વને અનુલક્ષીને બધા પ્રમાણે પ્રશ્ન
પૂછે છે ‘एएसिण भते ! जीवाण कामभोगीण नो कामीण, नो भोगीण
भोगीण य कयरे कयरे हितो जाव विसेसाहिया वा’ હે ભદન્ત ! તે કામભોગી
નો કામી (કામ રહિત) નો ભોગી (ભોગ રહિત) અને ભોગી જીવોના સંખ્યાની
દૃષ્ટિએ વિચાર કરવામા આવે તો કયા જીવો કયા જીવો કરતાં ઓછા છે ? કયા જીવો
કયા જીવો કરતાં વધારે છે ? કયા જીવો કયા જીવો બરાબર છે ? અને કયા જીવો કયા
જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ?

મગવાનાહ-‘ગોયમા ! સન્વત્યોવા જીવા કામભોગી, નો કામી નો ભોગી અણતગુણા, ભોગી અણતગુણા’ હે ગૌતમ ! સર્વસ્તોકા જીવા કામભોગિનો ભવન્તિ તે ચ ચતુરિન્દ્રિયા, પચ્ચેન્દ્રિયાથ સન્તિ, અતએવ કામભોગિન સર્વેભ્યો ડ્લા. । અથ ચ નો કામિનો નો ભોગિનથ સિદ્ધા પ્રાગુક્તેભ્યથતુરિન્દ્રિય પઠ્ઠેન્દ્રિયેભ્યોડનન્તગુણા ભવન્તિ । અથ ચ કેવલ ભોગિન એકદ્વિત્રીન્દ્રિયાસ્તેભ્યઃ સિદ્ધેભ્યોડનન્તગુણા ભવન્તિ, વનસ્પતીનામનન્તગુણત્વાત્ ॥ સ્વ ૨ ॥

હે ? इसके उचरमें प्रष्टु उनसे कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सन्व त्योवा जीवा कामभोगी, नोकामी नोभोगो, अणतगुणा, भोगी अणत गुणा’ सबसे कमजीव तो कामभोगी हैं । जो जीव नोकामी और नोभोगी हैं वे इनकी अपेक्षा अनन्त गुने हैं । तथा जो भोगी जीव वे इनकी अपेक्षा भी अनन्त गुने हैं । सबसे कम कामभोगी जीव हैं ऐसा जो कहा गया है वह चौइन्द्रिय और पचेन्द्रिय जीवोंको लेकर कहा गया है क्योंकि ये ही कामभोगी हैं । इनके अतिरिक्त जो सिद्धजीव हैं वे न कामी होते हैं और न भोगी होते हैं अत वे नो कामी नो भोगी हैं ऐसे ये जीव चौइन्द्रिय और पचेन्द्रिय-जीवोंकी अपेक्षा अनन्तगुणे हैं । तथा केवल जो भोगी ही हैं, वे एकेन्द्रिय दो इन्द्रिय और तेइन्द्रिय जीव हैं ये जीव सिद्धोंसे भी अनन्तगुणे होते हैं । क्योंकि एकेन्द्रिय वनस्पति कायिक जीवोंका प्रमाण अनन्तगुणा कहा गया है ॥ २ ॥

ઉત્તર-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્યોવા જીવા કામભોગી નો કામી નો ભોગી અણતગુણા, ભોગી અણતગુણા કામભોગી જીવા સૌથી ઓછા છે કામભોગી કરતાં નો કામી અને નો ભોગી જીવા અનત ગણા છે અને ભોગી જીવા તો નો કામી અને નો ભોગી કરતા પણ અનતગણા છે કામભોગી જીવા સૌથી ઓછા કણ છે કારણ કે ચતુરિન્દ્રિ અને પચ્ચેન્દ્રિય જીવા જ કામભોગી હોય છે જ સિદ્ધજીવા હોય છે તે કામી પણ હોતા નથી અને ભોગી પણ હોતા નથી. એવા નો કામી અને નો ભોગી જીવાની સખ્યા ચતુરિન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય જીવા કરતા અનતગણી કહી છે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય અને ત્રીન્દ્રિયજીવા ભોગી હોય છે એ સિદ્ધો કરતા પણ અનતગણા હોય છે કારણ કે એકેન્દ્રિય વનસ્પતિકાયિક જીવાનું પ્રમાણ અનતગણુ કહ્યું છે ॥સ્વ.૨॥

छद्मस्थादिवक्तव्यता ।

जीवाधिकारात् छद्मस्थादिमनुष्यवक्तव्यता माह—‘ छउमत्थे ण भते ’
इत्यादि ।

मूलम्—छउमत्थे ण भते ! मणूसे जे भविण् अण्णयरेसु
देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए, से णूणं भते ! से स्त्रीणभोगी
नो पमू उट्ठाणेण, कम्मणेण, वलेण, वीरिण्ण, पुरिसक्कार परक्कमेण
विउलाइ भोगभोगाइ भुजमाणे विहरित्तए ? से णूण भंते !
एयमट्ठ एव वयह ? गोयमा ! णो इण्ढे समट्ठे से केणट्ठेण
भते ! एव बुच्चइ ? गोयमा ! पमू ण से उट्ठाणेण वि, कम्मणे
वि, वलेण वि, वीरिण्ण वि, पुरिसक्कारपरक्कमेण वि अण्णय-
राइ विपुलाइ भोगभोगाइ भुजमाणे विहरित्तए, तम्हा भोगी,
भोगे परिच्चयमाणे महाणिज्जरे, महापज्जवसाणे भवइ । आहोहि-
ए ण भंते ! मणूसे जे भविण् अण्णयरेसु देवलोएसु ? एव चैव,
जह छउमत्थे जाव—महापज्जवसाणे भवइ । परमाहोहिए ण
भंते ! मणूस्से जे भविण् तेणेव भवग्गहणेण सिज्झित्तए, जाव
अत करेत्तए, से णूण भते ! से स्त्रीणभोगी ? सेस जहा
छउमत्थस्स । केवली ण भते मणूसे जे भविण् तेणेव भव
ग्गहणेण ? एव जहा परमाहोहिए, जाव — महापज्जवसाणे
भवइ ॥ सू० ३ ॥

छाया—छद्मस्थाः स्तुतु भवन्त ! मनुष्यः यो मन्यः अन्यतरेषु देवलोकेषु
देवतया उपपद्यते नून भवन्त ! स स्त्रीणभोगी नो प्रमदः उत्थानेन, कर्मणा,

વલ્લેન, વીર્યેણ, પુરુષકાર-પરાક્રમેણ વિપુલાન્ મોગમોગાન્ મુજ્જાનો વિહરતુમ્ ? તત્ત્વ નૂન મદન્ત ! એતમર્થમ્ એવ વદથ ? ! ગૌતમ ! નાયમર્થ. સમર્થ ! તત્ત્વ કેનાર્યેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે ? ! ગૌતમ ! પ્રમુ સલ્લ સ ઉત્થાનેનાપિ,

છદ્ધસ્થાદિવક્તવ્યતા-

‘છડમત્યેણ મતે !’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-(છડમત્યેણ મતે ! મળૂસે જે મવિષ અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવત્તાષ ઉવવજ્જિત્તષ) હે મદન્ત ! જો કોઈ છદ્ધસ્થ મનુષ્ય કિસી મી દેવલોકમે દેવરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હો (સે ણૂણ મતે ! સે સ્ત્રીણમોગી) વહ ક્ષીણમોગ દુર્ચલશરીર હોતા હુઆ હે મદન્ત ! વ્યા (ઉત્થાણેણ કમ્મેણ, વલ્લેણ, વીરિયેણ, પુરિસકારપરક્રમેણ વિહરિત્ત્વ મોગમોગાઃ મુજ્જમાણે વિહરિત્ત્વ નો પમ્) ઉત્થાનદ્વારા, કર્મદ્વારા, વલદ્વારા, વીર્યદ્વારા, એવ પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા વિપુલ મોગમોગો કો મોગનેકે લિયે સમર્થ નહીં હો સકતા હે (એમદ્ધ એવ વચ્છ) હે મદન્ત ! આપ વ્યા ઉસ યાતકા સમર્થન કરતે હે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ (ળો ઇણ્ઠે સમદ્ધે,) વહ અર્થ સમર્થ નહોં હે । (સે કેણદ્ધેણ મતે ! એવ વુચ્છ) હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણસે કહતે હો ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (પમ્ ણ સે ઉદ્ધાણેણ વિ, કમ્મેણ વિ વલ્લેણ વીરિયેણ વિ, પુરિસકારપરક્રમેણ વિ અણ્ણયરાઃ વિહરિત્ત્વ

છદ્ધસ્થાદિ વક્તવ્યતા-

“છડમત્યેણ મતે !” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(છડમત્યે ણ મતે ! મળૂસે જે મવિષ અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવત્તાષ ઉવવજ્જિત્તષ) હે મદન્ત ! જે છદ્ધસ્થ મનુષ્ય કોઈ એક દેવલોકમા દેવરૂપ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, (સે ણૂણ મતે ! સે સ્ત્રીણમોગી) તેનું શરીર ઇર્ષ્ય હોય (ઉત્થાણેણ કમ્મેણ, વલ્લેણ, વીરિયેણ, પુરિસકારપરક્રમેણ વિહરિત્ત્વ મોગમોગાઃ મુજ્જમાણે વિહરિત્ત્વ નો પમ્) થ તે ઉત્થાન દ્વારા, કર્મદ્વારા, વળદ્વારા વીર્યદ્વારા અને પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા વિપુલ એવ મોગને મોગવવાને સમર્થ હોતો નથી । (એમદ્ધ એવ વચ્છ) હે મદન્ત ! આપ તે વાતનું સમર્થ કયો છો ? (ગોયમા) હે ગૌતમ । (ળો ઇણ્ઠે સમદ્ધે) એવું સમર્થ થયું નથી । (સે કેણદ્ધેણ મતે ! એવ વુચ્છ ?) હે મદન્ત આપ યા કારણે એવું કહો છો ? (ગોયમા) હે ગૌતમ । (પમ્ ણ સે ઉદ્ધાણેણ વિ, કમ્મેણ વિ, વલ્લેણ વિ, વીરિયેણ વિ, પુરિસકારપરક્રમેણ વિ અણ્ણયરાઃ વિહરિત્ત્વ મોગમોગાઃ મુજ્જમાણે

छन्नस्यादिवक्तव्यता ।

जीवाधिकारात् छन्नस्यादिमनुष्यवक्तव्यता माह—‘ छउमत्थे ण भते ’
इत्यादि ।

मूलम्—छउमत्थे ण भते ! मणूसे जे भविए अण्णयरेसु
देवलोएसु देवत्ताए उववज्जित्तए, से णूणं भते । से स्त्रीणभोगी
नो पभू उट्ठाणेण, कम्मेण, वलेण, वीरिएण, पुरिसक्कार परक्कमेण
विउलाइ भोगभोगाइ भुजमाणे विहरित्तए ? से णूण भते !
एयमट्ठ एव वयह ? गोयमा ! णो इण्ढे समट्ठे से केण्ढेण
भते ! एव बुच्चइ ? गोयमा ! पमू ण से उट्ठाणेण वि, कम्मेण
वि, वलेण वि, वीरिएण वि, पुरिसक्कारपरक्कमेण वि अण्णय-
राइ विपुलाइ भोगभोगाइ भुजमाणे विहरित्तए, तम्हा भोगी,
भोगे परिच्चयमाणे महाणिज्जरे, महापज्जवसाणे भवइ । आहोहि-
ए ण भते ! मणूसे जे भविए अन्नयरेसु देवलोएसु ? एव चेव,
जह छउमत्थे जाव—महापज्जवसाणे भवइ । परमाहोहिए णं
भते ! मणूस्से जे भविए तेणेव भवग्गहणेण सिज्जित्तए, जाव
अत करेत्तए, से णूण भते ! से स्त्रीणभोगी ? सेस जहा
छउमत्थस्स । केवली ण भते मणूसे जे भविए तेणेव भव-
ग्गहणेण ? एव जहा परमाहोहिए, जाव — महापज्जवसाणे
भवइ ॥ सू० ३ ॥

छाया—छद्मस्यः स्वरूपं भवन्त ! मनुष्यः यो भव्यः भव्यतरेषु देवलोकेषु
देवतया उपपद्यते नूनं भवन्त ! स स्त्रीणभोगी नो भव्यः उत्सामेन, कर्मणा,

સેદુ, યાવત્-અન્ત કર્તુમ્, તત્ નૂન મદન્ત ! સ ક્ષીણભોગી ? શ્લેષ યથા છવ્વ-
સ્પસ્ય । કેવલી લલ્લ મદન્ત ! મનુષ્યો યો મવ્ય, તેનૈવ મવગ્રહણેન ? એવ
યથા પરમાધોઽવધિક, યાવત્-મહાપર્યવસાનો મવતિ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

વાલા હોતા હૈ । (પરમાહોહિણ મતે ! મણુસે જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ સિજ્જિત્તે જાવ અતકરેત્તે સે જૂણ મતે ! સે
લીણ મોગી) હૈ મદન્ત ! પરમાવધિજ્ઞાનવાલા મનુષ્ય જો ઉસી મવ
સે સિદ્ધ હોનેકે યોગ્ય હૈ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોંકો નાશ કરનેકે યોગ્ય
હૈ વહ ક્ષીણમોગી હોતા હુઆ મી કયા વિપુલ મોગોં કે લિયે
સમર્થ હૈ ? સેસ જહા ઝઊમત્થસ્સ) હૈ ગૌતમ ! હસ વિષયમેં સમસ્ત-
કથન છવ્વસ્થપુરુષકી તરહ જાનના ચાહિયે । (કેવલી ન મતે ! મણુસે
જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ ? હૈ મદન્ત ! કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય જો
ઉસી મવસે સિદ્ધ હોનેકે યોગ્ય હૈ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોંકો નષ્ટ
કરનેકે યોગ્ય હૈ વહ વિપુલ મોગમોગોંકો મોગનેકે લિયે સમર્થ હૈ
કયા ? (એવ જહા પરમાહોહિષ્ જાવ મહાપજ્જવસાણે મવહ) હૈ ગૌતમ !
હસ વિષયમેં સમસ્ત કથન પરમાવધિ જ્ઞાનીકી તરહસે જાનના ચાહિયે ।
યાવત્ વહ મહાપર્યવસાનવાલા હોતા હૈ ।

(પરમાહોહિણ મતે ! મણુસે જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ સિજ્જિત્તે
જાવ અત કરેત્તે સે જૂણ મતે ! સે લીણ મોગી)

હે મદન્ત ! પરમાવધિજ્ઞાનવાળો મનુષ્ય, કે જે આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ થવાને
યોગ્ય હોય છે, (યાવત્) સમસ્ત દુ ખોનેા અતકર્તા થવાને યોગ્ય હોય છે તે શુ
ક્ષીણભોગી થતા વિપુલ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરે ? (સેસ જહા
છઊમત્થસ્સ) હૈ ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ સમસ્ત કથન, છવ્વસ્થ મનુષ્યના કથન
પ્રમાણે જ સમજવું (કેવલી ન મતે ! મણુસે જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ)
હે મદન્ત ! કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય કે જે આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ બનવાને છે (યાવત્)
સમસ્ત દુ ખોનેા નાશ કરવાને યોગ્ય છે, તે શુ ક્ષીણભોગી થવા છતાં વિપુલ ભોગ્ય
ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરે ? (એવ જહા પરમાહોહિષ્ જાવ
મહાપજ્જવસાણે મવહ) હૈ ગૌતમ ! આ વિષયમાં સમસ્ત કથન પરમાવધિજ્ઞાનીના
કથન પ્રમાણે સમજવું તે મહાપર્યવસાનવાળો હોય છે, ” ત્વા સુધીનુ કથન મહી -
અલ્લુ કરુ

કર્મણાઽપિ, વલ્લેનાપિ, વીર્યેનાપિ, પુરુષકારપરાક્રમેણાપિ, અન્યતરાન્ વિપુલાન્
ભોગભોગાન્ મુજ્જાનો વિહર્તુમ્, તસ્માત્ ભોગી ભોગાન્ પરિત્યજન્ મહાનિર્જરો
મહાપર્યવસાનો ભવતિ ! આધોઽવધિકં ચલુ મદન્ત ! મનુષ્યો યો મમ્મ
અન્યતરેષુ દેવલોકેષુ ? એવમેવ, યથા હ્યસ્થ ! યાવત્-મહાપર્યવસાનો
ભવતિ । પરમાધોઽવધિકઃ ચલુ મદન્ત ! મનુષ્ય. યો મન્યઃ તેનૈવ મવગ્રહણેન

લાઈ ભોગભોગાઈ મુજમાણે વિહરિણ) જો હ્યસ્થ મનુષ્ય કિસી મી
દેવલોકમેં દેવરૂપસે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હોતા હૈ વહ દુર્બલ શરીર
હોતા હુઆ મી, કર્મદ્વારા મી, પલદ્વારા મી, વીર્યદ્વારા મી ઓર
પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા મી કિતનેક વિપુલ ભોગભોગોં કો ભોગનેકે
લિય સમર્થ હૈ । (તમ્હા ભોગી, ભોગે પરિચ્છેદમાણે મહાનિર્જરે,
મહાપજ્જવસાણે મવઈ) ઇસ કારણ વહ ભોગી ભોગોંકા પરિત્યાગ કરતા
હુઆ મહાનિર્જરા ઓર મહાપર્યવસાનવાલા હોતા હૈ । (આહોહિષ્ણ
મતે ! મણુસે જે મવિણ અન્નયરેસુ દેવલોપસુ) હૈ મદન્ત ! આધોઽ
વધિક નિયતક્ષેત્રકો અવધિજ્ઞાનદ્વારા જાનનેવાલા અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય
જો કિસી એક દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હૈ, વહ કયા ક્ષીણ
ભોગી હોતા હુઆ પુરુષકાર પરાક્રમ આદિ દ્વારા વિપુલ ભોગ ભોગોં
કો ભોગનેકે લિયે સમર્થ હૈ ? (એવ એવ જહા હ્યમત્યે જાવ મહા
પજ્જવસાણે મવઈ) હૈ ગૌતમ ! હ્યસ્થપુરુષકી તરહ સે હી આધોઽવધિક
પુરુષ કે વિષય મેં મી જાનના ઇચ્છિયે-યાવત્ વહ મી મહાપર્યવસાન

વિહરિણ) જે હ્યસ્થ મનુષ્ય કેઇ દેવલોકમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે,
તે શરીરમા દુર્બળતા આવવા છતાં પણ કર્મદ્વારા, બળદ્વારા, વીર્યદ્વારા, અને પુરુષકાર
પરાક્રમદ્વારા કેટલાક વિપુલ ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે । (તમ્હા ભોગી,
ભોગે પરિચ્છેદમાણે મહાનિર્જરે, મહાપજ્જવસાણે મવઈ) તે કારણે તે ભોગી
ભોગોને પરિત્યાગ કરતો થકો મહાનિર્જરવાળો અને મહાપર્યવસાનવાળો બને છે
(આહોહિષ્ણ મતે મણુસે જે મવિણ અન્નયરેસુ દેવલોપસુ) હૈ મદન્ત !
આધો અવધિક નિયત ક્ષેત્રને અવધિજ્ઞાન દ્વારા બલુનાશ અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કે જે કેઇ
એક દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે તે શુ ક્ષીણભોગી (દુર્બળ શરીરવાળો)
થતાં પુરુષકાર પરાક્રમ આદિદ્વારા ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ?
(એવએવ જહા હ્યમત્યે જાવ મહાપર્યવસાણે મવઈ) હૈ ગૌતમ ! આધોઽવધિક
મનુષ્યના વિષયમા પણ હ્યસ્થ મનુષ્ય પ્રમાણે જ કમન સમજવું
“ મહાપર્યવસાન વાળો બને છે ” ત્યા સુધીનું સમસ્ત કથન શ્રદ્ધા કરવું

સેદુ, યાવત્-અન્ત કર્તુમ્, તત્ નૂન મદન્ત ! સ ક્ષીણભોગી ? શેષ યથા છદ્ધ-
સ્થસ્ય । કેવલી લલ્લ મદન્ત ! મનુષ્યો યો મન્યઃ તેનૈવ મવગ્રહણેન ? એવ
યથા પરમાધોઽવધિક, યાવત્-મહાપર્યવસાનો મવતિ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

ચાલા હોતા હૈ । (પરમાહોદ્દિષ્ણ મતે ! મણુસે જે મવિષે તેણેવ મવગ્રહણેણ સિજ્જિસ્ટાએ જાવ અતકરેત્તએ સે ણૂણ મતે ! સે
ક્ષીણ મોગી) હૈ મદન્ત ! પરમાવધિજ્ઞાનવાલા મનુષ્ય જો ડસી મવ
સે સિદ્ધ હોનેકે યોગ્ય હૈ યાવત્ સમસ્ત દુ સ્વોકો નાશ કરનેકે યોગ્ય
હૈ વહ ક્ષીણમોગી હોતા હુઆ મી વ્યા વિપુલ મોગોં કે લિયે
સમર્થ હૈ ? સેસ જહા છડમત્થસ્સ) હૈ ગૌતમ ! હસ વિપયમેં સમસ્ત-
કથન છદ્ધસ્થપુરુષકી તરહ જાનના ચાહિયે । (કેવલી ણ મતે ! મણુસે
જે મવિષે તેણેવ મવગ્રહણેણ ? હૈ મદન્ત ! કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય જો
ડસી મવસે સિદ્ધ હોનેકે યોગ્ય હૈ યાવત્ સમસ્ત દુ સ્વોકો નષ્ટ
કરનેકે યોગ્ય હૈ વહ વિપુલ મોગમોગોંકો મોગનેકે લિયે સમર્થ હૈ
વ્યા ? (એવ જહા પરમાહોદ્દિષ્ણ જાવ મહાપજ્જવસાણે મવહ) હૈ ગૌતમ !
હસ વિપયમેં સમસ્ત કથન પરમાવધિ જ્ઞાનીકી તરહસે જાનના ચાહિયે ।
યાવત્ વહ મહાપર્યવસાનવાલા હોતા હૈ ।

(પરમાહોદ્દિષ્ણ મતે ! મણુસે જે મવિષે તેણેવ મવગ્રહણેણ સિજ્જિસ્ટાએ
જાવ અત કરેત્તએ સે ણૂણ મતે ! સે ક્ષીણ મોગી)

હૈ મદન્ત ! પરમાવધિજ્ઞાનવાળો મનુષ્ય, હે જે આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ થવાને
યોગ્ય હોય છે (યાવત્) સમસ્ત દુ ખેનો અતકર્તા થવાને યોગ્ય હોય છે તે શુ
ક્ષીણભોગી થતા વિપુલ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? (સેસ જહા
છડમત્થસ્સ) હૈ ગૌતમ ! આ વિષયમા પણ સમસ્ત કથન, છદ્ધસ્થ મનુષ્યના કથન
પ્રમાણે જ સમજવું (કેવલી ણ મતે ! મણુસે જે મવિષે તેણેવ મવગ્રહણેણ)
હૈ મદન્ત ! કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય હે જે આ ભવ પૂરો કરીને સિદ્ધ થનવાળો છે (યાવત્)
સમસ્ત દુ ખેનો નાશ કરવાને યોગ્ય છે, તે શુ ક્ષીણભોગી થવા છતાં વિપુલ ભોગ્ય
ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ? (એવ જહા પરમાહોદ્દિષ્ણ જાવ
મહાપજ્જવસાણે મવહ) હૈ ગૌતમ ! આ વિષયમા સમસ્ત કથન પરમાવધિજ્ઞાનીના
કથન પ્રમાણે સમજવું ‘ તે મહાપર્યવસાનવાળો હોય છે, ’ ત્યા સુધીનું કથન અહીં -
અહીં કરવું

કર્મણાઽપિ, યત્ત્રેનાપિ, વીર્યેનાપિ, પુરુષકારપરાક્રમેનાપિ, અન્યતરાન્ ત્રિપુલાન્
ભોગભોગાન્ મુજ્જાનો વિહર્તુમ્, તસ્માત્ ભોગી ભોગાન્ પરિત્યજન્ મહાનિર્જરો
મહાપર્યવસાનો ભવતિ ! આધોઽવધિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યો યો મન્ય.
અન્યતરેષુ દેવલોકેષુ ? એવમેવ, યથા હ્યસ્થ. ! યાવત્-મહાપર્યવસાનો
ભવતિ ! પરમાધોઽવધિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્ય યો મન્યઃ તેનૈવ મયગ્રહણેન

લાઙ્ મોગભોગાઙ્ મુજમાણે વિહરિત્તાળ) જો હ્યસ્થ મનુષ્ય કિસી મી
દેવલોકમે દેવરૂપસે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હોતા હૈ વહ દુર્બલ શરીર
હોતા હુઆ મી, કર્મદ્વારા મી, યત્નદ્વારા મી, વીર્યદ્વારા મી ઓર
પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા મી કિતનેક વિપુલ ભોગભોગોં કો મોગનેકે
લિય સમર્થ હૈ । (તમ્હા મોગી, મોગે પરિચયમાણે મહાનિર્જરે,
મહાપજ્જવસાણે મવઙ્) હસ કારણ વહ મોગી મોગોંકા પરિત્યાગ કરતા
હુઆ મહાનિર્જરા ઓર મહાપર્યવસાનવાલા હોતા હૈ । (આહોહિષ્ણ
મતે ! મણ્સે જે મવિષ અન્નયરેસુ દેવલોપસુ) હૈ મદન્ત ! આધોઽ
વધિક નિયતક્ષત્રકો અવધિજ્ઞાનદ્વારા જાનનેવાલા અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય
જો કિસી એક દેવલોકમે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હૈ, વહ કયા ક્ષીણ
મોગી હોતા હુઆ પુરુષકાર પરાક્રમ આદિ દ્વારા વિપુલ ભોગ મોગોં
કો મોગનેકે લિયે સમર્થ હૈ ? (એવ ક્ષેવ જહા હ્રમત્યે જાવ મહા
પજ્જવસાણે મવઙ્) હૈ ગૌતમ ! હ્યસ્થપુરુષકી તરહ સે હી આવોવધિક
પુરુષ કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે-યાવત્ વહ મી મહાપર્યવસાન

વિહરિત્ત) જે હ્યસ્થ મનુષ્ય કોઈ દેવલોકમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે,
તે શરીરમા દુર્બળતા આવવા છતાં પણ કર્મદ્વારા, બળદ્વારા, વીર્યદ્વારા, અને પુરુષકાર
પરાક્રમદ્વારા કેટલાક વિપુલ ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે (તમ્હા મોગી,
મોગે પરિચયમાણે મહાનિર્જરે, મહાપજ્જવસાણે મવઙ્) તે કારણે તે ભોગી
ભોગોને પરિત્યાગ કરતો થકે મહાનિર્જરવાળો અને મહાપર્યવસાનવાળો બને છે
(આહોહિષ્ણ મતે મણ્સે જે મવિષ અન્નયરેસુ દેવલોપસુ) હૈ મદન્ત !
અધા અવધિક નિમત્ત ક્ષેત્રને અવધિજ્ઞાન દ્વારા બાલુનારે અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કે જે કોઈ
એક દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે શુ ક્ષીણભોગી (દુર્બળ શરીરવાળો)
થતાં પુરુષકાર પરાક્રમ આદિદ્વારા ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ?
(એવક્ષેવ જહા હ્રમત્યે જાવ મહાપજ્જવસાણે મવઙ્) હૈ ગૌતમ ! અધાવધિક
મનુષ્યના વિષયમા પણ હ્યસ્થ મનુષ્ય પ્રમાણે જ કથન સમજીવું
' મહાપર્યવસાન વાળો બને છે ' ત્યા સુખીનું સમસ્ત કથન શ્રદ્ધા કરવું

સેદ્ધુ, યાવત્-અન્ત કર્તુમ્, તત્ નૂન મદન્ત ! સ ક્ષીણભોગી ? શેષ યથા છઘ્ઘ-
સ્થસ્ય । કેવલી સ્વલ્પ મદન્ત ! મનુષ્યો યો મવ્યઃ તેનૈવ મવગ્રહણેન ? એવ
યથા પરમાધોઽવધિક, યાવત્-મહાપર્યવસાનો મવતિ ॥ સૂ. ૩ ॥

વાલા હોતા હૈ । (પરમાહોદ્ધિણ મતે ! મણુસે જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ સિઝ્ઝિસષ્ જાવ અતકરેષ્ણ સે ણૂણ મતે ! સે
સ્વીણ મોગી) હૈ મદન્ત ! પરમાવધિજ્ઞાનવાલા મનુષ્ય જો ડસી મવ
સે સિદ્ધ હોનેકે યોગ્ય હૈ યાવત્ સમસ્ત દુ.સ્વોંકો નાશ કરનેકે યોગ્ય
હૈ વહ ક્ષીણમોગી હોતા હુઆ મી કયા વિપુલ મોગોં કે લિયે
સમર્થ હૈ ? સેસ જહા છઝમસ્થસ્સ) હૈ ગૌતમ ! હસ વિષયમેં સમસ્ત-
કથન છઝસ્થપુરુષકી તરહ જાનના ચાહિયે । (કેવલી ણ મતે ! મણુસે
જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ ? હૈ મદન્ત ! કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય જો
ડસી મવસે સિદ્ધ હોનેકે યોગ્ય હૈ યાવત્ સમસ્ત દુ સ્વોંકો નષ્ટ
કરનેકે યોગ્ય હૈ વહ વિપુલ મોગમોગોંકો મોગનેકે લિયે સમર્થ હૈ
કયા ? (એવ જહા પરમાહોદ્ધિષ્ જાવ મહાપજ્જવસાણે મવહ) હૈ ગૌતમ !
હસ વિષયમેં સમસ્ત કથન પરમાવધિ જ્ઞાનીકી તરહસે જાનના ચાહિયે
યાવત્ વહ મહાપર્યવસાનવાલા હોતા હૈ ।

(પરમાહોદ્ધિણ મતે ! મણુસે જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ સિઝ્ઝિસષ્
જાવ અત કરેષ્ણ સે ણૂણ મતે ! સે સ્વીણ મોગી)

હે મદન્ત ! પરમાવધિજ્ઞાનવાળો મનુષ્ય, હે ને આ ભવ પૂરે કરીને સિદ્ધ થવાને
યોગ્ય હોય છે, (યાવત્) સમસ્ત દુ ખોનો અતકર્તા થવાને યોગ્ય હોય છે. તે શુ
શ્રોત્રુભોગી યથા વિપુલ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરે ! (સેસ જહા
છઝમસ્થસ્સ) હૈ ગૌતમ ! આ વિષયમા પણ સમસ્ત કથન, છઘ્ઘસ્થ મનુષ્યના કથન
પ્રમાણે જ સમજવું (કેવલી ણ મતે ! મણુસે જે મવિષ્ તેણેવ મવગ્રહણેણ)
હે મદન્ત ! કેવલજ્ઞાની મનુષ્ય હે ને આ ભવ પૂરે કરીને સિદ્ધ થવાના છે (યાવત્)
સમસ્ત દુ ખોનો નાશ કરવાને યોગ્ય છે, તે શુ ક્ષીણભોગી થવા છતાં વિપુલ ભોગ્ય
ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરે ! (એવ જહા પરમાહોદ્ધિષ્ જાવ
મહાપજ્જવસાણે મવહ) હૈ ગૌતમ ! આ વિષયમા સમસ્ત કથન પરમાવધિજ્ઞાનીના
કથન પ્રમાણે સમજવું ‘ તે મહાપર્યવસાનવાળો હોય છે, ’ ત્યાં સુધીનું કથન અહીં -
અહીં સંતુ

કર્મણાઽપિ, ઘટેનાપિ, વીર્યેનાપિ, પુરુષકારપરાક્રમેનાપિ, મન્યતરાન્ વિદુષાન્
 મોગમોગાન્ મુદ્ધાનો વિદર્શુષ્, તસ્માત્ મોગી મોગાન્ પરિત્યજન્ મહાનિર્જરો
 મહાપર્યવસાનો ભવતિ ! આધોઽવધિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યો યો મન્ય
 -અન્યતરેષુ દેવલોકેષુ ? એવમેવ, યથા હ્યસ્થ ! યાવત્-મહાપર્યવસાનો
 ભવતિ ! પરમાધોઽવધિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યઃ યો મન્યઃ તેનૈવ મત્તગ્રહણેન

લાઠ મોગમોગાઠ મુજમાણે વિહરિત્તાળ) જો હ્યસ્થ મનુષ્ય કિસી ખી
 દેવલોકમેં દેવરૂપસે ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હોતા હૈ વહ દુર્બલ શરીર
 હોતા હુઆ ખી, કર્મદ્વારા ખી, યલદ્વારા ખી, વીર્યદ્વારા ખી ઓર
 પુરુષકાર પરાક્રમદ્વારા ખી કિતનેક વિપુલ મોગમોગોં કો મોગનેકે
 લિય સમર્થ હૈ । (તમ્હા મોગી, મોગે પરિચયમાણે મહાનિર્જરે,
 મહાપજ્જવસાણે ભવઠ) ઇસ કારણ વહ મોગી મોગોંકા પરિત્યાગ કરતા
 હુઆ મહાનિર્જરા ઓર મહાપર્યવસાનવાલા હોતા હૈ । (આહોહિણ
 મતે ! મણુસે જે મલિણ અન્નયરેસુ દેવલોણસુ) હૈ ભદન્ત ! આધોઽ
 વધિક નિયતક્ષત્રકો અવધિજ્ઞાનદ્વારા જાનનેવાલા અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય
 જો કિસી એક દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હૈ, વહ વયા ક્ષીણ
 મોગી હોતા હુઆ પુરુષકાર પરાક્રમ આદિ દ્વારા વિપુલ મોગ મોગોં
 કો મોગનેકે લિયે સમર્થ હૈ ? (એવ વેવ જહા હુઝમત્થે જાવ મહા
 પજ્જવસાણે ભવઠ) હૈ ગૌતમ ! હ્યસ્થપુરુષકી તરહ સે હી આધોઽવધિક
 પુરુષ કે વિષય મેં ખી જાનના આહિયે-યાવત્ વહ ખી મહાપર્યવસાન

વિહરિત્તાળ) ને હ્યસ્થ મનુષ્ય કોઈ દેવલોકમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે,
 તે શરીરમા દુર્બળતા આવવા છતાં પણ કર્મદ્વારા, બળદ્વારા, વીર્યદ્વારા, અને પુરુષકાર
 પરાક્રમદ્વારા કેટલાક વિપુલ ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે (તમ્હા મોગી,
 મોગે પરિચયમાણે મહાનિર્જરે, મહાપજ્જવસાણે ભવઠ) તે કારણે તે ભોગી
 ભોગોને પરિત્યાગ કરતો થઈ મહાનિર્જરશાળો અને મહાપર્યવસાનવાળો બને છે
 (આહોહિણ મતે મણુસે જે મલિણ અન્નયરેસુ દેવલોણસુ) હૈ ભદન્ત !
 આધો અવધિક નિયત ક્ષેત્રને અવધિજ્ઞાન દ્વારા બહુનાશે અવધિજ્ઞાની મનુષ્ય કે ને કોઈ
 એક દેવલોકમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે તે શુ ક્ષીણભોગી (દુર્બળ શરીરવાળો)
 થતાં પુરુષકાર પરાક્રમ આદિદ્વારા ભોગ્ય ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે ખરો ?
 (એવથેવ જહા હુઝમત્થે જાવ મહાપજ્જવસાણે ભવઠ) હૈ ગૌતમ ! આધોઽવધિક
 મનુષ્યના વિષયમા પણ હ્યસ્થ મનુષ્ય પ્રમાણે જ કથન સમજવું
 ' મહાપર્યવસાન વાળો બને છે ' ત્યા સુધીનું સમસ્ત કથન શ્રદ્ધા કરવું

દીન મુજ્જાન અનુભવન વિહર્તુ=સ્થાતુ નો પ્રશ્ન ન સમય કિમ્ ? 'સે જૂણ મતે ! એમદ્દ એવ વયહ' ?' હે મદન્ત ! તત્તૂ નૂન નિશ્ચિતમ્ એતમ્=ઉપરિ પ્રતિ પાદિતમ્ અર્થમ્ એવ યથોક્તરૂપ યુય વદ્ય ? મવન્ત સમર્થયન્તિ કિમ્ ? મગવાનાહ-ગોયમા ! જો ણો ણ્ટ્ઠે સમદ્દે' હે ગૌતમ ! નાયમર્થ સમર્થ, નૈવ સ અસમર્થ, અપિતુ મમર્થ એવેતિ કાકવા વ્યજ્યતે । 'સે કેણદ્દેણ મતે ! એવ વુચ્છહ' તત્તૂ કેનાથેન મવન્ત ! એવમુચ્યતે ? તદેવ વિશદયતિ 'પમૂ જં ગોયમા ! સે ઉદ્ધાણેણ વિ, કમ્મેણ વિ, વલ્લેણ વિ, ચીરિણવિ, પુરિસકારપરક્કમેણ વિ, અણ્ણ

મનોજ્ઞશબ્દાદિર્જોકો મોગનેકે લિયે સમર્થ નહીં હોતા હૈ ? (સે જૂણ મત ! એમદ્દ એવ વયહ' હે મદન્ત ! ક્યા આપ હસ અર્થકા સમર્થન કરતે હૈ । હસકે ઉત્તરમેં પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈ કિ 'ગોયમા ! જો ણ્ટ્ઠે સમદ્દે' હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ અર્થાત્ત જો છઠ્ઠા સ્થ મનુષ્ય દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હૈં એસા વહ મનુષ્ય શરીરસે દુર્બલ હોનેપર 'મી ઉત્થાન આદિ દ્વારા વિપુલ મોગોંકો મોગનેકે લિયે સમર્થ હી હૈ । અસમર્થ નહીં હૈ 'ક્ષીણમોગી' મોગ જિસકે હૈં ઉસકા નામ મોગી-શરીર હૈ । શરીર જિસકા તપ, રોગ આદિ દ્વારા ક્ષીણ દુર્બલ થના હુઆ હૈ વહ ક્ષાણ મોગી હૈ । 'સે કેણદ્દેણ મતે ! એવ વુચ્છહ' હે મદન્ત ! આપને જો એસા કહા હૈ સો હસમેં હેતુ ક્યા હૈ ? વહ ક્ષીણશરીરવાલા છઠ્ઠાસ્થ મનુષ્ય ઉત્થાન દ્વારા 'મી, કર્મદ્વારા 'મી ચલ

(સ્વાભિમાન વિશેષદ્વારા) અને પરાક્રમદ્વારા । સાપિત સ્વ પ્રયોજન રૂપ પુરુષકારદ્વારા) પ્રચુર ભોગ ભોગોને મનોજ્ઞ શબ્દાદિકોને ભોગવવાને માટે સમર્થ હોઈ શકતો નથી । 'સે જૂણ મતે ! એમદ્દ એવ વયહ' હે મદન્ત ! આપ શુ આ બાબતને સમર્થન આપો છો ? આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રચુર કહે છે કે 'ગોયમા ! જો ણ્ટ્ઠે સમદ્દે' હે ગૌતમ ! એવું સમર્થી શકતુ નથી એટલે કે એવો છઠ્ઠાસ્થ મનુષ્ય શરીર દુર્બલ થવા છતાં પણ ઉત્થાન આદિ દ્વારા વિપુલ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે, અસમર્થ હોતો નથી 'ક્ષીણમોગી' નો અર્થ આ પ્રમાણે છે ભોગને જે ભોગવે છે તેને મોગી કહે છે એટલી શરીરને મોગી રૂપે શ્રદ્ધ કરવામા આવ્યું છે જેનું શરીર તપ રોગ આદિ દ્વારા ક્ષીણ દુર્બલ બન્યું હોય છે તેને ક્ષીણમોગી અથવા ક્ષીણશરીર કહે છે.

ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બાણવા નિમિત્તે મહાવીર પ્રચુરે પૂછે છે કે 'સે કેણદ્દેણ મતે ! એવ વુચ્છહ ?' હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છો ? ઉત્તર- તે ક્ષીણશરીરવાળો છઠ્ઠાસ્થ મનુષ્ય ઉત્થાનદ્વારા કર્મદ્વારા બળદ્વારા, વીર્યદ્વારા અને

ટીકા—‘છઝમત્યે નં ભતે ! મળૂસે જે મવિષ અળ્યયરેસુ દેવલોપસુ દેવતાપ ઉવવઙ્ગિતપ’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! છઝસ્યઃ સ્વસુ મનુષ્ય ય’ અન્યતરેપુ દેવલોકેપુ દેવતાયા ઉપપન્નુ મન્ય =યોગ્યો વર્તતે ! ‘સે જૂણં ભતે ! સે સ્ત્રીણમોગી નો પમ્મુ ઉદ્ધાણેણ, કમ્મેણ, યલેણ, વીરિણં, પુરિસકાર પરકમેણ, વિઝલાઈ મોગમોગાઈ મુજમાણે વિહરિતપ ?’ અથ હે મદન્ત ! જૂન નિશ્ચિત સ મનુષ્ય સ્ત્રીણમોગી મોગા સતિત યસ્ય તદ્ મોગિ શરીરમ્ તદ્ સ્ત્રીણ તપોરોગાદિમિર્ષસ્ય સ સ્ત્રીણમોગી સ્ત્રીણશરીર દુર્બલ સ છઝસ્વ પુરુષ કિમ્ ઉત્થાનેન=ઋર્ધ્વામનરૂપચેષ્ટાવિશેષેણ, કર્મણા=ભ્રમણાદિક્રિયાયા, બલેન= શરીરસામર્થ્યન, વીર્યેણ=આત્મચલેન, પુરુષકારેણ=સ્વામિમાનવિશેષેણ, પરાક્રમેણ =સાધિતસ્વપ્રયોજનરૂપપુરુષકારેણ વિપુલાન=પચુરાન મોગમોગાન મનોહસદ્વા

ટીકાર્થ—જીવકા અધિકાર હોનેસં યહા પર સૂત્રકારને છઝસ્થાદિ મનુષ્યોકે વિષયકી વક્તવ્યતાકા પ્રતિપાદન કિયા હૈ इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा है ‘छउमत्येणं भते ! मणूसे जे भविष अण्ण यरेसु देवलोपसु देवताप उववज्जितप’ हे मदन्त ! जो छझस्य मनुष्य किसी एकदेवलोकमें देवकी पर्यायसे उत्पन्न होनेके योग्य होता है ‘से जूणं भते ! से स्त्रीणमोगी नो पम्मू उद्घाणेणं, कम्मेण यलेणं, वीरिणं पुरिसकारपरकमेण विजलाइ मोगमोगाई मुजमाणे विहरितप’ ऐसा वह मनुष्य यह निश्चित है कि तप या रोगादि से दुर्बल शरीरवाला होनेपर उत्थानद्वारा ऊर्ध्वामनरूप चेष्टा द्वारा स्वर्गे होनेद्वारा, कर्मद्वारा भ्रमणादि क्रियाद्वारा, बलद्वारा शरीरसामर्थ्य-द्वारा, वीर्यद्वारा आत्मचलद्वारा, पुरुषकारद्वारा स्वामिमान विशेषद्वारा, पराक्रमद्वारा साधित स्वप्रयोजनरूप पुरुषकार द्वारा प्रचुर मोग्यमोगोंको

ટીકાર્થ— છવનું નિરૂપણ બાબી રહ્યું છે તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં છઝસ્ય આદિ મનુષ્યેના વિષયમાં પ્રકાશતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘ છઝમત્યે નં ભતે મળૂસે જે મવિષ અળ્યયરેસુ દેવલોપસુ દેવતાપ ઉવવઙ્ગિતપ ’ હે મદન્ત ! જે છઝસ્ય મનુષ્ય કોઈ પણ એક દેવલોકમાં દેવની પદ્ધતિ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે “ સે જૂણ મતે ! સે સ્ત્રીણમોગી નો પમ્મુ ઉદ્ધાણેણં, કમ્મેણ, યલેણં, વીરિણં, પુરિસકારપરકમેણ, વિઝલાઈ મોગ મોગાઈ મુજમાણે વિહરિતપ ? ” તે તપ અથવા રોગાદિથી દુર્બલ શરીરવાળે બનવાથી ઉત્થાનદ્વારા (જિજ્ઞાસવાની ક્રિયા વડે) કર્મદ્વારા (ભ્રમણ આદિ ક્રિયાવડે) બળદ્વારા (શરીર સામર્થ્ય વડે) વીર્યદ્વારા (આત્મબળ વડે) પુરુષકારદ્વારા

દીન મુજ્જાન. અનુભવન વિહતુ=સ્યાતુ નો પ્રશ્ન ન સમય કિમ્ ? 'સે જૂળ મતે ! ઇયમદ્ધ એવ વચહ' ?' હે મદન્ત ! તત્તૂ નૂન નિશ્ચિતમ્ એતમ્=ઉપરિ પ્રતિ પાદિતમ્ અર્થમ્ એવ યથોક્તરૂપ યૂય વચ્ચ ? મવન્ત સમર્થયન્તિ કિમ્ ? મગવાનાહ-ગોયમા ! જો ઇણદ્ધે સમદ્ધે' હે ગૌતમ ! નાયમર્થ સમર્થ, નૈવ સ અસમર્થ. અપિતુ મમર્થ એવેતિ કાક્કા વ્યજ્યતે । 'સે કેણદ્ધેણ મતે ! એવ મુચ્છહ' તત્તૂ કેનાયેન મદન્ત ! એવમુચ્ચતે ? તદેવ વિશ્વદયતિ 'પમ્મૂ જં ગોયમા ! સે ઉદ્ધાણેણ ત્વિ, કમ્મેણ ત્વિ, વલ્લેણ ત્વિ, ચીરિણત્વિ, પુરિસકારપરકમેણ ત્વિ, અણ્ણ મનોજ્ઞશન્દાદિકોંકો મોગનેકે લિયે સમર્થ નહીં હોતા હૈ ? (સે જૂળ મત ! ઇયમદ્ધ એવ વચહ' હે મદન્ત ! કયા આપ હસ અર્થકા સમર્થન કરતે હૈ । હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્નુ ડનસે કહતે હૈ કિ 'ગોયમા ! જો ઇણદ્ધે સમદ્ધે' હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ અર્થાત્ત જો ઉચ્ચ સ્થ મનુષ્ય દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોનેકે યોગ્ય હૈ એસા વહ મનુષ્ય શરીરસે દુર્બલ હોનેપર મ્હી ઉત્થાન આદિ દ્વારા વિપુલ મોગોંકો મોગનેકે લિયે સમર્થ હી હૈ । અસમર્થ નહીં હૈ 'ક્ષીણમોગી' મોગ જિસકે હૈ ડસકા નામ મોગી-શરીર હૈ । શરીર જિસકા તપ, રોગ આદિ દ્વારા ક્ષીણ દુર્બલ થના હુઆ હૈ વહ ક્ષીણ મોગી હૈ । 'સે કેણદ્ધેણ મતે ! એવ મુચ્છહ' હે મદન્ત ! આપને જો એસા કહા હૈ સો હસમેં હેતુ કયા હૈ ? વહ ક્ષીણશરીરવાલા છઘસ્ય મનુષ્ય ઉત્થાન દ્વારા મ્હી, કર્મદ્વારા મ્હી ઘલ

(સ્વાભિમાન વિષેયદ્વારા) અને યરાકમદ્વારા । સાધિત સ્વ પ્રયોજન રૂપ પુરુષકારદ્વારા) પ્રશ્નુ ભોગ ભોગોને મનોજ્ઞ શબ્દાદિકોંકો ભોગવવાને માટે સમર્થ હોઈ શકતો નથી ! 'સે જૂળ મતે ! ઇયમદ્ધ એવ વચહ' હે મદન્ત ! આપ શુ આ બાબતને સમર્થન આપો જો ? આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્નુ કહે છે કે 'ગોયમા ! જો ઇણદ્ધે સમદ્ધે' હે ગૌતમ ! એવું સમર્થ શકતુ નથી એટલે કે એવો છઘસ્ય મનુષ્ય શરીર દુર્બલ થવા છતાં પણ ઉત્થાન આદિ દ્વારા વિપુલ ભોગોને ભોગવવાને સમર્થ હોય છે અસમર્થ હોતો નથી 'ક્ષીણમોગી' નો અર્થ આ પ્રમાણે છે ભોગને જે ભોગવે છે તેને ભોગી કહે છે અહીં શરીરને ભોગી રૂપે શ્રદ્ધા કરવામાં આવ્યું છે જેનું શરીર તપ રોગ આદિ દ્વારા ક્ષીણ દુર્બલ બન્યું હોય છે તેને ક્ષીણભોગી અથવા ક્ષીણશરીર કહે છે

ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બાજુવા નિમિત્તે મહાવીર પ્રશ્નુને પૂછે છે કે 'સે કેણદ્ધેણ મતે ! એવ મુચ્છહ ?' હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે ?

ઉત્તર- તે ક્ષીણશરીરવાળો છઘસ્ય મનુષ્ય ઉત્થાનદ્વારા કર્મ દ્વારા ભજનદ્વારા, વીય દ્વારા અને

ટીકા—‘છઠમત્યે ન મતે ! મળૂંસે જે મવિષ અળ્યયરેસુ દેવલોરસુ દેવતાપ ઉવવજિતપ’ ગૌતમ. પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! છઠ્ઠસ્યઃ સલ્લ મનુષ્ય. યઃ અન્યતરેષુ દેવલોકેષુ દેવતયા ઉપપન્નુ મન્ય.=યોગ્યો વર્તતે ! ‘સે ણૂન મતે ! સે સ્ત્રીણમોગી નો પમ્મ ઉદ્દાણેણ, કમ્મેણ, ચલેણ, વીરિણં, પુરિસકાર પરકમેણ, વિઝલાઈ મોગમોગાઈ મુજમાણે વિહરિતપ ?’ અથ હે મદન્ત ! મૂન નિશ્ચિત સ મનુષ્ય. સ્ત્રીણમોગી મોગા સન્તિ યસ્ય તદ્ મોગિ શરીરમ્ તત્ સ્ત્રીણ તપોરોગાદિમિર્યસ્ય સ સ્ત્રીણમોગી સ્ત્રીણશરીર દુર્બલ સ છઠ્ઠસ્વ. પુરુષ કિમ્ ઉત્પાનેન=ઋર્ણીમંથનરૂપચેષ્ટાવિશેષેણ, કર્મણા=ભ્રમણાદિક્રિયાયા, ચલેન= શરીરસામર્થ્યન, વીર્યેણ=આત્મચલેન, પુરુષકારેણ=સ્વામિમાનવિશેષેણ, પરાક્રમેણ =સાધિતસ્વપ્રયોજનરૂપપુરુષકારેણ વિપુલાન્=મન્ત્રુરાન્ મોગમોગાન્ મનોહરશ્વદા.

ટીકાર્થ—જીવકા અધિકાર હોનેસં યહા પર સૂત્રકારને છઠ્ઠસ્થાદિ મનુષ્યોકે વિષયકી વક્તવ્યતાકા પ્રતિપાદન કિયા હૈ इसमें गौतम ने प्रभुसे ऐसा पूछा है ‘छठमत्येण मते ! मणूसे जे भविष अण्ण यरेसु देवलोएसु देवताप उववज्जितप’ हॆ मॆदन्त ! जो छठस्थ मनुष्य किसी एकदेवलोकमें देवकी पर्यायसे उत्पन्न होनेके योग्य होता है ‘से णूणं मते ! से स्त्रीणमोगी नो पम्म उद्दाणेण, कम्मेण चलेणं, वीरिणं पुरिसकारपरकमेण विजलाइ मोगमोगाइ मुजमाणे विहरितप’ ऐसा वह मनुष्य यह निश्चित है कि तप या रोगादि से दुर्बल शरीरवाला होनेपर उत्थानद्वारा ऋर्णीमंथनरूप चेष्टा द्वारा स्वर्गे होनेद्वारा, कर्मद्वारा भ्रमणादि क्रियाद्वारा, चलद्वारा शरीरसामर्थ्य-द्वारा, वीर्यद्वारा आत्मचलद्वारा, पुरुषकारद्वारा स्वामिमान विशेषद्वारा, पराक्रमद्वारा साधित स्वप्रयोजनरूप पुरुषकार द्वारा मन्त्रुर मोग्यमोगीको

ટીકાર્થ— છવનું નિરૂપણ બાબી રહ્યું છે તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં છઠ્ઠસ્થ આદિ મનુષ્યેના વિવિધમાં વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે ‘ છઠમત્યે ન મતે મળૂંસે જે મવિષ અળ્યયરેસુ દેવલોરસુ દેવતાપ ઉવવજિતપ ’ હે મદન્ત ! જે છઠ્ઠસ્થ મનુષ્ય કોઈ પણ એક દેવલોકમાં દેવની પધ્ધતિ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે “ સે ણૂણ મતે ! સે સ્ત્રીણમોગી નો પમ્મ ઉદ્દાણેણ, કમ્મેણ, ચલેણ, વીરિણં, પુરિસકારપરકમેણ, વિઝલાઈ મોગ મોગાઈ મુજમાણે વિહરિતપ ? ” તે તપ અથવા રોગાદિથી દુર્બલ શરીરવાળો બનવાથી ઉત્થાનદ્વારા (બેસા થવાની ક્રિયા વડે) કર્મદ્વારા (ભ્રમણ આદિ ક્રિયાવડે) બળદ્વારા (શરીર સામર્થ્ય વડે) વીર્યદ્વારા (આત્મબળ વડે) પુરુષકારદ્વારા

મોગમોગાન્ મોક્તુ નો સમર્થ ? મગવાનાહ—‘એવ જહા પરમાહોરિય, જાવ મહા-
પજ્જવસાણે મવડ’ એવ તથેવ યથા પરમાધોડવધિકવિપયે । યાવત્ મહાપર્યવ-
સાનો મવતિ તથાડયમપિ મહાપર્યવસાનો મવતિ । એવ ચ ક્ષીણમોગી કેવલી મનુ-
પ્ય તેનૈવ મવગ્રહણેન સેટ્ટુ યોગ્યો મોગ પરિત્યજન્ મહાનિર્જરાવાન્ મહાપર્યવ-
સાનલક્ષણમુક્તિરૂપફલવાચ મવતીતિ ભાવ. ॥ સૂ. ૩ ॥

અસન્નિમધૃતિજીવવક્તવ્યતા ।

જીવાધિકારાત્ અસન્નિજીવાદિવક્તવ્યતામાહ—‘જે રૂમે મતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—જે રૂમે મતે ! અસન્નિણો પાણા, ત જહા—પુઢવિ
ઢાઈયા જાવ વણસ્સઈકાઈયા, છટ્ટા ય ઇગઈયા તસા, ઇણ
અધા, મૂઢા, તમ પવિટ્ટા, તમપડલ—મોહજાલપડિચ્છન્ના,
અકામનિકરણ વેયણ વેપ્પતીતિ વત્તવ સિયા ? હતા, ગોયમા ! જે
રૂમે અસન્નિણો પાણા, પુઢવિઢાઈયા છટ્ટા ય જાવ વેયણ વેપ્પતીતિ
વત્તવ સિયા । અરિથ ણ મતે ! પમ્મ વિ અકામનિકરણ વેયણ
વેપ્પ ? હતા, ગોયમા ! અત્થિ । કહ ણ મતે ! પમ્મ વિ અ-

વહ ક્ષીણ મોગવાલા હોકર વ્યા વિપુલ મોગમોગોકો મોગનેકે લિયે
સમર્થ હૈ ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ ‘એવ જહા પરમાહોરિય જાવ
મહાપજ્જવસાણે મવડ’ હૈ ગૌતમ ! જેસા કથન ક્ષીણમોગી પરમાવ-
ધિજ્ઞાનવાલે મનુષ્યકે વિષયમેં કિયા ગયા હૈ વૈસા હી કથન ક્ષીણ
મોગી હસ કેવલી મનુષ્યકે વિષયમેં મી જાનના ત્રાહિયે । અમીર
ક્ષોણમોગી પરમાવધિજ્ઞાનવાલે મનુષ્યકે યાવત્ મહાપર્યવસાનતા કહી
ગઈ હૈ, ઉસી પ્રકારસે ક્ષીણમોગી કેવલજ્ઞાનીકે મહાનિર્જારૂપ ઓર
મહાપર્યવસાનલક્ષણરૂપ મુક્તિફલ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

અને સમસ્ત દુઃખોના અતકર્તા બનવાને યોગ્ય છે, તે ક્ષીણમોગી થવા છતાં પણ
વિપુલ મોગ મોગોને મોગથી શકવાને સમર્થ હોય છે એવું ।

ઉત્તર— ‘એવ જહા પરમાહોરિય જાવ મહાપજ્જવસાણે મવડ’ હૈ અન્ત !
જેવું કથન ક્ષીણમોગી પરમાવધિજ્ઞાની મનુષ્યના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે,
જેવું જ કથન ક્ષીણમોગી કેવળી મનુષ્યના વિષયમાં પણ સમજવું એટલે કે તેઓ
પણ મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાન લક્ષણરૂપ મુક્તિફલ પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે,
એમ સમજવું ॥ સૂ. ૩ ॥

મતે ! મણુસે જે મવિષ તેણેવ મવગ્ગહણેણ સિજ્ઞિત્તપ્પ, જાવ અત કરવણ, સે પૂણ મતે ! સે સ્ત્રીણ મોગીં ?' હે મદન્ત ! પરમાધોડવધિક, પરમાવધિ જ્ઞાની સ્ત્રીણ મનુપ્પ ય. તેનેવ મવગ્ગહણેણ સેદ્ધુ યાવત્-વોદ્ધુ મોક્કુ પરિનિર્ણીત સર્વદુ સ્થાનામ્ અન્ત કર્તુમ્ મવ્યં યોગ્યો વર્તતે તત્ અથ હે મદન્ત ! નૂનં નિશ્ચિત સ ક્ષીણમોગી મનુપ્પ ત્રિપુલમોગમોગાન્ મોક્કુ નો સમયો વર્તતે !

इति प्रश्न , मगधानाह-‘सेस जहा छउमत्थस्स’ शेष यथा छद्मस्यस्य मनुष्यस्य वक्तव्यतायामुक्त तपैत्रात्रापि परमावधिज्ञानिमनुष्यविषयेऽपि अत्र सेयम् । गौतम पृच्छति-‘केवली ण मते ! मणूसे जे मविष् तेणेव भवगहणेण० ?’ हे भदन्त ! केवली खलु मनुष्यो यस्तेनेव भवग्रहणेन सेदुं यावत्-सर्वं दु स्थानामन्त कर्तुं च मव्य =योग्य , स भीणमोगी मनुष्यो विपुल

મણુસે જે મવિષ તેણેવ મવગ્ગહણેણ સિજ્ઞિત્તપ્પ જાવ અત કરવણ' इत्यादि हे भदन्त । जो मनुष्य परमावधिज्ञानवाला है और उसी भवसे वह सिद्ध, बुद्ध, मुक्त और परिनिर्मुक्त होकर समस्त दुःखोंका अन्तकरनेवाला है ऐसा वह परमावधिज्ञानवाला मनुष्य क्षीणमोगी होकर क्या विपुल भोगभोगों को भोगने के लिये समर्थ हो सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहत हैं कि 'सेस जहा छउमत्थस्स' जिस प्रकारसे छद्मस्य मनुष्यकी वक्तव्यतामें हे गौतम ! कहा गया है उसी प्रकारसे परमावधिज्ञानीके विषयमें भी जानना चाहिये । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'केवली ण मते ! मणूसे जे मविष्' इत्या०' हे भदन्त ! केवली मनुष्य जो किसी भवसे सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्मुक्त, एव समस्त दुःखोंका अन्त करनेके लिये योग्य है

મવગ્ગહણેણ સિજ્ઞિત્તપ્પ જાવ અત કરવણ' इत्यादि हे भदन्त । ने मनुष्य परमावधिज्ञानी है अने आ भव पूरे करीने सिद्ध, बुद्ध मुक्त अने परिनिर्मुक्त करने समस्त दुःखोंको अत करवाने छे ते शु क्षीणमोगी यवा छत्ता विपुल भोग भोगोंने भोगववाने समर्थ होय छे अथे ? उत्तर 'सेस जहा छउमत्थस्स' छद्मस्य मनुष्य ना विरे नेदुं कथन करवाया आण्यु छे, जेतुं न कथन परमावधिज्ञानी विषे पक्ष समर्थदु

મોનમ સ્વામીને પ્રશ્ન ' કેવલી ણ મતે ! મણૂસે જે મવિષ ' इत्यादि हे भदन्त ! केवलज्ञानी मनुष्य हे ने आ अवभाधी न सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्मुक्त

મોગમોગાન્ મોક્તુ નો સમર્થ ? મગવાનાહ—‘એવ જહા પરમાહોરિય, જાવ મહા-
પજ્જવસાણે મવઈ’ એવ તયૈવ યથા પરમાધોડવધિકત્રિપયે । યાવત્ મહાપર્યવ-
સાનો મવતિ તથાડ્યમપિ મહાપર્યવસાનો મવતિ । એવ ચ ક્ષીણમોગી કેવલી મનુ-
પ્ય તેનૈવ મવગ્રહણેન સેદ્ધુ યોગ્યો મોગ પરિત્યજન્ મહાનિર્જરાવાન્ મહાપર્યવ
સાનલક્ષણમુક્તિરૂપફલવાંશ્ચ મવતીતિ માવ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

અસન્નિપ્રમૃતિજીવચક્ત્યતા ।

જીવાધિકારાત્ અસન્નિજીવાદિવક્તવ્યતામાહ—‘જે રમે મતે’ રત્યાદિ ।

મૂલમ્—જે રમે મતે ! અસન્નિણો પાળા, ત જહા—પુઢવિ
કાઢયા જાવ વળસ્સઢકાઢયા, છટ્ટા ય ઇગઢયા તસા, ઇણં
અધા, મૂઢા, તમ પવિટ્ટા, તમપડલ—મોહજાલપડિચ્છન્ના,
અકામનિકરણ વેયણ વેણતીતિ વત્તવ સિયા ? હતા, ગોયમા ! જે
રમે અસન્નિણો પાળા, પુઢવિક્કાઢયા છટ્ટા ય જાવ વેયણ વેણતીતિ
વત્તવ સિયા । અત્થિ ણ મતે ! પમૂ વિ અકામનિકરણ વેયણ
વેણઢ ? હતા, ગોયમા ! અત્થિ । કહ ણ મતે ! પમૂ વિ અ-

વહ ક્ષીણ મોગવાલા હોકર યથા વિપુલ મોગમોગોંકો મોગનેકે લિયે
સમર્થ હૈ ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ફિ ‘એવ જહા પરમાહોરિય જાવ
મહાપજ્જવસાણે મવઈ’ હૈ ગૌતમ ! જૈસા કથન ક્ષીણમોગી પરમાવ
ધિજ્ઞાનવાલે મનુષ્યકે વિષયમેં કિયા ગયા હૈ વૈસા હૈ કથન ક્ષીણ
મોગી રસ કેવલી મનુષ્યકે વિષયમેં ની જાનના ત્રાહિયે । અમોર
ક્ષોણમોગી પરમાવધિજ્ઞાનવાલે મનુષ્યકે યાઘત્ મહાપર્યવસાનતા કહી
ગઈ હૈ, ઉસી પ્રકારસે ક્ષીણમોગી કેવલજ્ઞાનીકે મહાનિર્જારૂપ ઓર
મહાપર્યવસાનલક્ષણરૂપ મુક્તિફલ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

અને સમસ્ત દુ ખેના અતર્કતા બનવાને યોગ્ય છે, તે ક્ષીણમોગી યથા છતાં પણ
વિપુલ મોગ મોગોને ભોમવી શકવાને સમર્થ હોય છે ખરે !

ઉત્તર— ‘એવ જહા પરમાહોરિય જાવ મહાપજ્જવસાણે મવઈ’ હે શબ્દ !
એવું કથન ક્ષીણમોગી પરમાવધિજ્ઞાની મનુષ્યના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે,
એવું જ કથન ક્ષીણમોગી કેવળી મનુષ્યના વિષયમાં પણ સમબલું એટલે કે તેઓ
પણ મહાનિર્જરાવાળા અને મહાપર્યવસાન લક્ષણરૂપ મુક્તિફળ પ્રાપ્ત કરનારા હોય છે,
એમ સમબલું ॥ સૂ ૩ ॥

भते ! मणुस्से जे भविण तेणेव भवगगहणेण सिज्झित्तए, जाव अत्त करेचए, से पूण भते ! से खीण भोगी० ?' हे भदन्त ! परमापोऽवधिक, परमावधि ज्ञानी खलु मनुष्य यः तेनैव भवगगहणेन सेद्धु यावत्-बोद्धु मांत्तु परिनिर्वृत्तु सर्वदु खानाम् अन्त कर्तुम् भव्य० योग्यो वर्तते तत् अथ हे भदन्त ! नूनं निश्चितं स क्षीणभोगी मनुष्य विपुलभोगभागान् भोक्तु नो समर्थो वर्तते ! इति प्रश्न, भगवानाह- 'सेसं जहा छउमत्थस्स' ऐष यथा छद्मस्थस्य मनुष्यस्य वक्तव्यतायाद्युक्तं तथैवात्रापि परमावधिज्ञानिमनुष्यविषयऽपि अत्र सेयम् । गौतम. पृच्छति- 'केवली ण भते ! मणुस्से जे भविण तेणेव भवगगहणेण० ?' हे भदन्त ! केवली खलु मनुष्यो यस्तेनैव भवगगहणेन सेद्धु यावत्-सर्वं दु खानामन्त कर्तुं च भव्य = योग्य, स क्षीणभोगी मनुष्यो विपुल

मणुस्से जे भविण तेणेव भवगगहणेण सिज्झित्तए जाव अत्त करेचए' इत्यादि हे भदन्त ! जो मनुष्य परमावधिज्ञानवाला है और उसी भवसे वह सिद्ध, बुद्ध, मुक्त और परिनिर्वृत्त होकर समस्त दुःखोंका अन्त करनेवाला है ऐसा वह परमावधिज्ञानवाला मनुष्य क्षीणभोगी होकर क्या विपुल भोगभोगों को भोगने के लिये समर्थ हो सकता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'सेसं जहा छउमत्थस्स' जिस प्रकारसे छद्मस्थ मनुष्यकी वक्तव्यतामें हे गौतम ! कहा गया है उसी प्रकारसे परमावधिज्ञानीके विषयमें भी जानना चाहिये । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'केवली ण भते ! मणुस्से जे भविण' इत्यादि०' हे भदन्त ! केवली मनुष्य जो किसी भवसे सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत्त, एवं समस्त दुःखोंका अन्त करनेके लिये योग्य है

भवगगहणेण सिज्झित्तए जाव अत्त करेचए' इत्यादि हे भदन्त ! जो मनुष्य परमावधिज्ञानी है अने आ भव पूरा करीने सिद्ध, बुद्ध, मुक्त अने परिनिर्वृत्त करने समस्त दुःखोंको अन्त करवाने के ते शु क्षीणभोगी कहां छत्ता विपुल भोग भोगोने के भववाते समर्थ होय के अथ ? उत्तर 'सेसं जहा छउमत्थस्स' छद्मस्थ मनुष्य ना विषे केहुं कथन करवाभा आण्यु के, केहुं न कथन परमावधिज्ञानी विषे पण समर्थु

भीनम स्वाभीने। प्रश्न 'केवली ण भते ! मणुस्से जे भविण' इत्यादि हे भदन्त ! केवली मनुष्य के जो आ भवभावी न सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वृत्त

મોક્ષમોક્ષાન્ મોક્ષ
વ્યવસાજે મત્ત
સાનો મવતિ તથા
પ્ય તેનૈવ મવપ્રદ
સાનલક્ષણમુક્તિરૂપ

મ ! એ રૂપે અસહિન પ્રાણા., પૃથિવીકાયિકા., યાવત્-
પણાથ યાવત્-વેદના વેદયન્તિ ઇતિ વક્તવ્ય સ્યાત્ । અસ્તિ
પિ અકામનિકરણ વેદના વેદયતિ ? હન્ત, ગૌતમ ! અસ્તિ ।
પ્રમુરપિ અકામનિકરણ વેદના વેદયતિ ? ગૌતમ ! ય સ્વલ્લ
પેન અવધારે રૂપાણિ દ્રષ્ટુમ્, ય સ્વલ્લ નો પ્રમુ પુરતો

જા સકતા હૈ ? (હતા ગોયમા!) હા, ગૌતમ ! (જે
પુદવિકાશ્યા જાથ ઘણસ્સહકાશ્યા, છદ્ધાય જાથ વેયણ
સિયા) જો એ અસહી પ્રાણી પૃથિવીકાયિકસે લેકર
તક તથા છટે સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાલે ત્રસજીવ તક હૈ,
ત્કરણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતે હૈ એમા
ના હૈ । (અત્થિ ણ મતે ! પમ્મુ વિ અકામનિકરણ
મદન્ત ! કયા એમા હૈ કિ પ્રમુ-સમર્થ સહી હોતે
અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતે હૈ ? (હતા, અત્થિ)
જી જોય મી અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતે હૈ ।
પમ્મુ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેપ્પહ) હૈ મદન્ત !
મી જીવ અકામનિકરણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા
? (ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (જે ણ ણો પમ્મુ ઘિણા
ત્વાહ પાસિત્તપ્પ, જે ણં નો પમ્મુ પુરતો રુવાહ

) હા, ગૌતમ ! (જે રૂપે અસન્નિણો પાણા પુદવિકાશ્યા
ત્થા ય જાથ વેયણ વેપ્પતીવિ વત્તવ્વ સિયા)
[પિક પર્યન્તના શ્વે અને છટ્ટા સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા
૧. અકામનિકરણ કરે છે એટલે કે અનિચ્છાપૂર્વક
કાય છે (અત્થિ ણ મતે ! પમ્મુ વિ અકામ
! સમર્થ અથવા સહી હોય એવા શ્વે પમ્મુ શુ
? (હતા, અત્થિ) હા, ગૌતમ !
૩ (કહણ મતે ! પમ્મુ વિ
સમર્થ હોવા છતાં પણ (સ
૪ કરે છે ! (ગોયમા !) હૈ
ત્વાહ પાસિત્તપ્પ, જે
જો પમ્મુ મ
પાસનો

મીશાયિકાગ,
મૂલમ્-જે

કાડ્યા જાવ
અથા, મૂઢા,
અકામનિકરણ
રૂપે અસન્નિણો
વત્તવ્વ સિયા ।
વેપ્પહ ? હતા,

થહ ક્ષીણ મોક્ષ
સમર્થ હૈ ? રૂપ
મહાપદ્મવસાજે
ધિજ્ઞાનવાલે મનુ
મોગી રૂપ કેક
ક્ષોણમોગી પામ
ગઈ હૈ, ડમી મ
મહાપર્યવસાનરૂપ

અને સમસ્ત એ
વિપુલ જોમ એરો
ઉત્તર-
એટું કથન
એટું જ કથન
પમ્મુ મનનિ
એમ સમસ્ત

કામનિકરણ વેયણ વેણ ? ગોયમા ! જે નો પમૂ વિના પઈ
વેણ અધકારસિ રૂવાઈ પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ પુરઓ રૂવાઈ
અણિજ્ઞાઈત્તા ન પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ મગ્ગઓ રૂવાઈ અણ
વયમ્મિલ્લત્તા ન પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ પાસઓ રૂવાઈ અણવલોઈત્તા
ન પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ ઉડ્ડ રૂવાઈ અણાલોપત્તા ન પાસિત્તણ,
જેણ નો પમૂ અહે રૂવાઈ અણાલોઈત્તા ન પાસિત્તણ, એસ ન
ગોયમા ! પમૂ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેણ ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા-યે इमे भदन्त ! असन्निन माणां तथा-पृथिवीकायिका., यावत्
वनस्पतिकायिका, पृष्ठं एकं प्रसा, एते खलु अन्या, मूढा, तम प्रविष्टा,
तम-पटल-मोह जाल प्रतिच्छन्ना अकामनिकरण वेदना वेदयन्ति इति वक्तव्य

અસન્નિજીવ આવીફી વક્તવ્યતા-

‘જે इमे भते ! असन्निणोपाणा’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ-(જે इमे भते ! असन्निणो पाणा त जहा पुढविकाइया जाव
वणस्सइकाइया छट्ठा य एगइया तसा, एएण अंधा, मूढा तम पविट्ठा,
तमपटलमोहजालपट्टिगच्छन्ना, अकामनिकरण वेषण वेएतीति वसव्व-
सिया) हे भदन्त ! जोये असन्नी प्राणी हैं, जैसे कि पृथिवीकायिक
से छेकर वनस्पतिकायिक तक, तथा छठे धित्तनेक समूर्च्छिम जन्मवाले
असज्जीव ये सब अच-अज्ञानी मूढ, अज्ञानअधकाररूप मोहसे आवृत
होनेके कारण अकामनिकरण अनिच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करते हैं

અસજ્જી શવ આદિની વક્તવ્યતા

“ જે इमे भते ! असन्निणो पाणा ” इत्यादि

સૂત્રાર્થ-(જે इमे भते ! असन्निणो पाणा त जहा पुढविकाइया जाव वणस्सइ
काइया छट्ठा य एगइया तसा, एए ण अंधा, मूढा तमपविट्ठा, तमपटलमोह
जालपट्टिगच्छन्ना, अकामनिकरण वेषण वेएतीति वसव्व सिया !) हे भदन्त !
आ ने असज्जी शवो ७ नेवां के पृथ्वीकायिकથી લઇને વનસ્પતિકાયિક પથનના પાંચ
પ્રકારના ઓન્દ્રિય શવો તથા ડેટલાક સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ત્રસ શવો, તેઓ બધા
અધ (અજ્ઞાની) મૂઢ અધકારમાં રહેલા હોય એવા, અને અધકારથી મોહભ્રમથી
આવૃત હોવાને કારણે અકામનિકરણ (અનિચ્છા પૂર્વક વેદનાનું વેદન) કરે છે એવું
શુ કહી શકાય ખરું !

સ્યાત્ ? હન્ત, ગૌતમ ! યે ઇમે અસજ્ઞિન પ્રાણાઃ, પૃથિવીકાયિકાઃ, યાવત્-
વનસ્પતિકાયિકા, પશ્યાથ યાવત્-વેદના વેદયન્તિ ઇતિ વક્તવ્ય સ્યાત્ । અસ્તિ
સ્વલ્લ મદન્ત ! પ્રમુરપિ અકામનિકરણ વેદના વેદયતિ ? હત, ગૌતમ ! અસ્તિ ।
કય સ્વલ્લ મદન્ત ! પ્રમુરપિ અકામનિકરણ વેદના વેદયતિ ? ગૌતમ ! યઃ સ્વલ્લ
નો પ્રમુ વિના પ્રદીપેન અન્ધકારે રૂપાણિ દ્ર્પદુમ્, ય સ્વલ્લ નો પ્રમુ પુરતો

કયા એસા કહા જા સકતા હૈ ? (હતા ગોયમા!) હા, ગૌતમ ! (જે
અસજ્ઞિનો પાણા પુદવિકાઙ્યા જાવ વણસ્સઙ્કાઙ્યા, છદ્ધા ય જાવ વેયણ
વેણ્ણીતિ વત્તવ્વ સિયા) જો યે અસજ્ઞી પ્રાણી પૃથિવીકાયિકસે લેકર
વનસ્પતિકાયિક તક તથા છટે સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાલે ત્રસજીવ તક હૈ,
વે સય અકામનિકરણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતે હૈ એસા
કહા જા સકતા હૈ । (અત્થિ ણ મતે ! પમૂ વિ અકામનિકરણ
વેયણ વેણ્ણ) હૈ મદન્ત ! કયા એસા હૈ કિ પ્રમુ-સમર્થ સજ્ઞી હોતે
હુણ મી જીવ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતે હૈ ? (હતા, અત્થિ)
હા, ગૌતમ ! સજ્ઞી જોવ મી અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતે હૈ ।
(કહ ણ મતે ! પમૂ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેણ્ણ) હૈ મદન્ત !
સમર્થ હોતે હુણ મી જીવ અકામનિકરણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા
વેદન કેસે કરતે હૈ ? (ગોયમા) હૈ ગૌતમ ! (જે ણ ણો પમૂ વિના
પર્વેણ અધકારસિ રૂવાહ પાસિત્થ, જે ણ નો પમૂ પુરતો રૂવાહ

(હતા ગોયમા) હા, ગૌતમ ! (જે ઇમે અસજ્ઞિનો પાણા પુદવિકાઙ્યા
જાવ વણસ્સઙ્કાઙ્યા, છદ્ધા ય જાવ વેયણ વેણ્ણીતિ વત્તવ્વ સિયા)
પૃથ્વીકાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક પયન્તના ઓવા અને છઠ્ઠા સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા
ત્રસ ઓવા, જે બધા અસજ્ઞી ઓવા અકામનિકરણ કરે છે એટલે કે અનિચ્છાપૂર્વક
વેદનાનું વેદન કરે છે, એમ કહી શકાય છે (અત્થિ ણ મતે ! પમૂ વિ અકામ
નિકરણ વેયણ વેણ્ણ) હૈ મદન્ત ! સમર્થ અથવા સજ્ઞી હોવા એવા ઓવા પણ શુ
અનિચ્છા પૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે ? (હતા, અત્થિ) હા, ગૌતમ ! સજ્ઞી
ઓવા પણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે (કહ ણ મતે ! પમૂ વિ અકામ
નિકરણ વેયણ વેણ્ણ ?) હૈ મદન્ત ! જ્ય સમર્થ હોવા છતાં પણ (સજ્ઞી હોવા
છતાં પણ) અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કેવી રીતે કરે છે ? (ગોયમા !) હૈ ગૌતમ
(જે ણ ણો પમૂ વિના પર્વેણ અધકારસિ રૂવાહ પાસિત્થ, જે ણ નો
પમૂ પુરતો રૂવાહ અણિજ્ઞાત્તા ણ પાસિત્થ જે ણ નો પમૂ મગ્ગતો
રૂવાહ અણવયવિલક્ષણ ણ પાસિત્થ, જે ણ નો પમૂ પાસતો રૂવાહ

કામનિકરણ વેયણ વેણ ? ગોયમા ! જેણ નો પમૂ વિના પર્ફ
વેણ અધકારસિ રૂવાઈ પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ પુરઓ રૂવાઈ
અણિજ્ઞાઈતાણ પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ મગ્ગઓ રૂવાઈ અણ
વયમ્મિવત્તા ણ પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ પાસઓ રૂવાઈ અણવલોઈતા
ણ પાસિત્તણ, જેણ નો પમૂ ઉડ્ડ રૂવાઈ અણાલોપ્પત્તાણ પાસિત્તણ,
જેણ નો પમૂ અહે રૂવાઈ અણાલોપ્પત્તા ણ પાસિત્તણ, एस ण
ગોયમા ! પમૂ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેણ ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા-યે રૂમે મદન્ત ! અસન્નિ માણા તથા-પૃથિવીકાયિકા, યાત્ત
વનસ્પતિકાયિકા, પૃષ્ઠાથ એકે પ્રસા, એતે સ્વલુ અન્યા, મૂઢા, તમ પ્રવિષ્ઠા,
તમ-નિવલ-મોહ જાલ પ્રતિચ્છન્ના અકામનિકરણ વેદના વેદયન્તિ ઇતિ વક્તવ્ય

અસન્નિજીવ આદિકી વક્તવ્યતા-

‘જે રૂમે મંતે ! અસન્નિણોપાણા’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્ય-(જે રૂમે મંતે ! અસન્નિણો પાણા ત જહા પુદવિકાઈયા જાવ
વળસ્સઈકાઈયા છદ્ધા ય એગઈયા તસા, એણ અંધા, મૂઢા તમ પવિઢા,
તમપલ્લમોહજાલપડિગચ્છન્ના, અકામનિકરણ વેયણ વેણીતિ વક્તવ્ય
સિયા) જે મદન્ત ! જોયે અસન્ની માણી જે, જેસે કિ પૃથિવીકાયિક
સે છેકર વનસ્પતિકાયિક તક, તથા છટે કિતનેક સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાછે
અસજીવ યે સય અવ-અજ્ઞાની મૂઢ, અજ્ઞાનઅધકારરૂપ મોહસે આપૂત
હોનેકે કારણ અકામનિકરણ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતે જે

અસન્ની જીવ આદિની વક્તવ્યતા

“ જે રૂમે મંતે ! અસન્નિણો પાણા ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્ય-(જે રૂમે મંતે ! અસન્નિણો પાણા ત જહા પુદવીકાઈયા નાવ વળસ્સઈ
કાઈયા છદ્ધા ય એગઈયા તસા, એણ અંધા, મૂઢા તમપવિઢા, તમપલ્લમોહ
જાલપડિચ્છન્ના, અકામનિકરણ વેયણ વેણીતિ વક્તવ્ય સિયા !) જે મદન્ત !
અને અસન્ની જીવો છે જેવાં કે પૃથ્વીકાયિકથી લઈને વનસ્પતિમયિક પર્યંતના પાંચ
પ્રકારના કોઈન્દ્રિય જીવો, તથા કેટલાક સમૂર્ચ્છિમ જન્મવાળા ત્રસ જીવો, તેઓ બધાં
અધ (અજ્ઞાની) મૂઢ, અધકારમાં રહેલા હોય એવા, અને અધકારરૂપ મોહનાળથી
આપૂત હોવાને કારણે અકામનિકરણ (અનિચ્છા પૂર્વક વેદનાનું વેદન) કરે છે એવું
શુ કહી શકાય અરે !

टीका—‘जे इमे मते ! असंज्ञिणो पाणा, तज्जहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया’ गौतमः पृच्छति—हे मदन्त ! ये इमे असंज्ञिन प्राणा.= प्राणिन सन्ति, तानेवाह—तद्यथा—पृथिवीकायिका., यावदित्यनेन अप्कायिका, तेजस्कायिका, वायुकायिका, वनस्पतिकायिकाः ‘छद्वा य एगइया तमा’ गच्छाथ एके केचन ग्रसा. समूर्च्छिमा असंज्ञिवाः ‘एण ण अघा, मूढा, तमपघिद्धा, तमपडल—मोहजाल — पडिच्छन्ना, अकामनिकरण वेयण वेपतीति वत्तव्व सिया ?’ एते खलु पञ्च स्थावरा. समूर्च्छिमत्र—साध्व अन्धाः=अज्ञानाः, मूढा=मूर्खा तत्त्वश्रद्धारहिता, एते कीदृशा ? इत्याह—तम प्रविष्टा इव तम.प्रविष्टाः अन्धकारमविष्टा इव तमःपडल—मोहजालप्रतिच्छन्ना.—तमःपडलमिव तम.पडल—ज्ञानावरण, मोहो=मोहनीय, तदेव जाल मोहजाल, ताभ्यां प्रतिच्छन्ना आवृता, आच्छादिता इत्यर्थ, अकामनिकरणम्—अकामो वेदनाऽनुभवोऽनिच्छा अमनस्फत्वात् स एव निकरण—कारण यत्र तत् अकामनिकरणम्=अज्ञानप्रत्ययम् अनिच्छापूर्वक यथा स्यात् तथा वेदना=मुखदु खरूपा, वेदनं वा सवेदनम् वेदयन्ति=अनुभवन्ति इति

आदिकी वक्तव्यता कही है—इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि ‘जे इमे मते असंज्ञिणो पाणा तज्जहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया’ हे मदन्त ! जो ये असंज्ञी मन बिना के प्राणी हैं जैसे एकेन्द्रिय पृथिवीकायिकसे लगाकर चौइन्द्रिय जीव तक । क्योंकि ये समस्त प्राणी असंज्ञी ही होते हैं । ‘छद्वाय एगइया तमा’ अथ रहे पचेन्द्रिय जीव, सो जो गर्भज हैं वे तो संज्ञी ही हैं, तथा जो समूर्च्छिम जन्मसे उत्पन्न हैं वे अथ असंज्ञी ही हैं इस तरह एकेन्द्रिय से लेकर समूर्च्छिम पचेन्द्रिय प्राणी तक जितने भी प्राणी हैं सो ‘एण’ ये सब के सब प्राणी ‘अघा, मूढा, तम पघिद्धा, तमपडलमोह जालपडिच्छन्ना अकामनिकरण वेयण वेपतीति वत्तव्वसिया’ अन्ध

वक्तव्यतातुं कथनं कथं ? जे गौतम स्वामी असंज्ञी शब्द विषे भट्टावीर प्रभुने शब्दे प्रश्न पूछे छे ? ‘जे इमे मते ! असंज्ञिणो पाणा तज्जहा पुढविकाइया जाव वणस्सइकाइया’ हे मदन्त ! पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक, ‘छद्वा य एगइया तमा’ अने छद्वा य समूर्च्छिम अनुभवप्राणा तस्य शब्दे जेतदे के इन्द्रियधी बधने अतुन्द्रिय पर्यंतना शब्द तथा समूर्च्छिम अनुभवी उत्पन्न यथेवा पचेन्द्रिय असंज्ञी शब्द आ अघा असंज्ञी शब्द ‘एण ण अघा, मूढा, तमपघिद्धा, तमपडलमोहजालपडिच्छन्ना अकामनिकरण वेयण

रूपाणि अनिधाय खलु द्रष्टुम्, य. खलु नो प्रभु मार्गतो रूपाणि अनवेक्ष्य
खलु द्रष्टुम्, य खलु नो प्रभुः पार्श्वतो रूपाणि अनवलोक्य खलु द्रष्टुम्, य
खलु नो प्रभुः ऊर्ध्वरूपाणि अनालोक्य खलु द्रष्टुम्, य खलु नो प्रभुः अतो
रूपाणि अनालोक्य खलु द्रष्टुम्, एष खलु गौतम ! प्रभुरपि अकामनिकरण
वेदना वदयति ॥ म० ४ ॥

अणिज्झाइत्ता ण पासिचए, जे ण ना पभू मग्गओ रुवाइ अणवय
विक्खचाण पासिचए, जे ण नो पभू पासओ रुवाइ, अणवलोइत्ता ण
पासिचए, जे ण णो पभू उइद रुवाइ अणालोएत्ता ण पासिचए,
जे णं नो पभू अहेरूवाइ अणालोइत्ता ण पासिचए, एस ण गोयमा !
पभू वि अकामनिकरण वेयण वेएइ) समर्थ होते हुए भी सज्जी होते
हुए भी जैसे जीव अधिकारमें रूपोंको देखनेके लिये शक्त नहीं
होता है, सामने रखे हुए पदार्थोंको भी बिना अवलोकन किय देख
नहीं सकता है, पीछे देखे बिना जैसे पीछे रखे हुए पदार्थोंको जीव
नहीं देख सकता है, पासमें रहे हुए पदार्थोंको जीव उपयोगकी
अस्थिरतामें जैसे नहीं जान सकता है, ऊपर रखे हुए पदार्थोंको
भी जैसे बिना देखे जीव नहीं देख सकता है, इसी तरहसे हे
गौतम ! समर्थ हुआ भी जीव उपयोगाभाव दशामें अनिच्छा-
पूर्वक वेदनाका वेदन करता है ।

टीका—जीवका अधिकार होने से यहाँ सूत्रकारने असज्जी जीव

अणवलोइत्ताण पासिचए जे णं णो पभू उइद रुवाइ अणालोएत्ता णं
पासिचए, जे णं नो पभू अहेरूवाइ अणालोइत्ताण पासिचए, एस णं
गोयमा ! पभू वि अकामनिकरण वेयण वेएइ) समर्थ होया छत्ता पभू
सज्जी होया छत्ता पभू जेम एव अधिकारमा रूपोने जेधं शक्ते नथी सामे
रहेवा पदार्थने पभू जेम ते अवलोकन कर्था बिना देखी शक्ते नथी
पाछा रहेवा वस्तुने पाछा नजर कर्था बिना जेची शक्ते जेधं शक्ते नथी, पास
रहेवा वस्तुने पभू एव उपयोगनी अस्थिरतामा जेम जेधं शक्ते नथी, उपर रहेवा
पदार्थने बिन्धी नजर कर्था बिना जेम ते जेधं शक्ते नथी, नीचे रहेवा पदार्थने पभू
नीचे नजर कर्था वजर जेम एव जेधं शक्ते नथी जेधं प्रमाण समर्थ होय जेवा
एव पभू उपयोग नदित दशामें अनिच्छापूर्वक वेदानु वेदन करे छे

टीका— एवने अधिकार बाधे छे तेभी सूत्रकारने अज्जी असज्जी आदि जेवानी

त्वादिविशेषणविशिष्टाः अकामनिकरणम्=अनिच्छापूर्वक वेदना वेदयन्ति इति
वक्तव्यं स्यात् । तथा चानेन प्रश्नोत्तरालापकेन-ये खलु असङ्गिनोऽमनस्का
प्राणिनः सन्ति, ते मनसोऽभावात् इच्छाशक्ति-ज्ञानशक्तिशून्यत्वेन अनिच्छा-
पूर्वकम् अज्ञानप्रत्ययं सुखदुःखरूपां वेदना वेदयन्तीति फलितम् । गौतम
पृच्छति-अस्थि ण भते ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएति ?' हे भदन्त !
अस्ति सम्भवति खलु प्रभवोऽपि समनस्कत्वाद् यथावद्रूपादिज्ञाने समया अपि
अकामनिकरणम्=अनिच्छापूर्वकम् अज्ञानप्रत्ययं सुखदुःखरूपां वेदनां वेदयन्ति ?

छद्वाय जाव वेयणं वेएतीति वक्तव्यं सिया' हा, गौतम ! जो ये
असङ्गी जीव पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक,
वनस्पतिकायिक और समुच्छिन्न घसकायिक हैं ये मय के सय
अनिच्छापूर्वक ही वेदनाका अनुभवन करते हैं ऐसा कहा जा सकता
है । तथा च इस प्रश्नोत्तरालापक से यह फलित हुआ है कि जो
असङ्गी अमनस्क जीव है, वे मनके अभाव से इच्छा शक्ति एवं
ज्ञानशक्ति से शून्य होते हैं इसलिये अनिच्छापूर्वक अज्ञान अवस्था
में ही सुखदुःखरूप वेदनाका वेदन करते रहते हैं । गौतमस्वामी
प्रश्न से अब ऐसा पूछते हैं 'अस्थि ण भते ! पभू वि अकामनि-
करणं वेयणं वेएति' हे भदन्त ? क्या यह बात भी सम्भवित हो
सकती है कि जो प्राणी प्रभु समनस्क-मनसहित होते हैं और इसी-
लिये रूपादिके यथावत् ज्ञान करनेमें समर्थ होते हैं, वे भी अकाम
निकरण अनिच्छापूर्वक अज्ञानअवस्थामें सुखदुःखका वेदन करते हैं ?

वक्तव्यं सिया' हे गौतम ! पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक,
वनस्पतिकायिक, अने समुच्छिन्नघसकायिक, आ तथा असङ्गी जीवो अनिच्छापूर्वक व
वेदनानु वेदन करे छे अने कही शक्य छे वणी आ प्रश्नोत्तर आलापक द्वारा ओ पक्ष
क्षिप्त बाय छे छे असङ्गी (अमनस्क) जीवो छे तेजो मनना अभावे धृष्टशक्ति अने
ज्ञानशक्तिथी रहित होय छे तेथी तेजो अनिच्छापूर्वक अज्ञान अवस्थाभा व सुभ
इ-भ-इ-प वेदनानु वेदन करे छे हवे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने जीवो प्रभु पूछे छे छे
' अस्थिणं भते ! पभू वि अकामनिकरणं वेयणं वेएति ?' हे भदन्त ! शु
जीवु सभावी शके छे छे छे जीवो समर्थ होय छे अतएव छे सङ्गी (मन सहित)
होय छे अने ते मन्वे इयादि सभ-भी योग्य ज्ञान प्राप्त करवाने समर्थ होय छे
तेजो पक्ष अकामनिकरण (अनिच्छा पूर्वक) अथवा अभाष पक्ष सुभ-इ-भ-इ-प वेदन करे छे

दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नो कथमपि समर्थो भवति पुरतः अग्रे विद्यमानानि अपि रूपाणि अनिध्याय खलु उपयोगमविधाय द्रष्टुम्, उपबोग विना चक्षुष्मानपि जनः पुरोवर्चीनि रूपाणि द्रष्टुं समर्थो न भवतीत्याशयः, तथा 'जे ण नो पभू मग्गओ रुवाइ अणवयक्खिचाण पासित्तए' यः खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नैव कथमपि समर्थो भवति मार्गतः पृष्ठतो रूपाणि अनवेक्ष्य पथाद्भागमनवलोक्य खलु द्रष्टुम्, एव 'जे ण नो पभू पासओ रुवाइ अणवलोइत्ता ण पासित्तए' यः खलु चक्षुष्मानपि जीव नो प्रभुः न कथमपि समर्थो भवति पार्श्वतो रूपाणि अनवलोक्य विचारमकृत्वा खलु द्रष्टुम्, तथैव 'जे ण नो पभू उडु रुवाइ अणालोएत्ता ण पासित्तए' यः खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो खलु प्रभुः नैव कथमपि समर्थो भवति ऊर्ध्वम् उपरितनानि रूपाणि अनालोच्य खलु द्रष्टुम्, एवमेव 'जे णं नो पभू अहे रुवाइ अणालो

शक्तिसे सपन्न यना हुआ भी प्राणी आगे रखे हुए पदार्थोंको उपयोग विना देख नहीं सकता है 'जे ण नो पभू मग्गओ रुवाइ अणवयक्खिचाण पासित्तए' तथा जैसे दर्शन शक्ति सपन्न भी प्राणी पीछे रखे हुए पदार्थोंको पृष्ठभागकी ओर देखे विना देखनेके लिये समर्थ नहीं हो सकता है, 'जे ण नो पभू पासओ रुवाइ अणवलोइत्ताण पासित्तए' तथा जैसे चक्षुष्मान् भी प्राणी पासमें रहे हुए पदार्थोंको विना विचार किये जान नहीं सकता है, 'जे ण नो पभू उडु रुवाइ अणालोएत्ताण पासित्तए' तथा ऊर्ध्वमें रहे हुए पदार्थोंको जैसे देखनेकी शक्तिवाला प्राणी विना देखे नहीं जान सकता है 'जे ण नो पभू अहे रुवाइ अणालोइत्ताण पासित्तए' तथा

पासित्तए' जेची रीते अक्षु आदि दर्शन शक्तिथी युक्त एव पक्षु तेनी सामे रहेवा पदार्थने अवलोकन कर्था विना उपयोग रहित अवस्थामा भेध शकते नथी, 'जे णं नो पभू मग्गओ रुवाइ अणवयक्खिचाण पासित्तए' जेची रीते दर्शन शक्तिथी युक्त एव पक्षु पाछा रहेवा वस्तुने पाछा नजर कर्था विना भेध शकते नथी, जे णं नो पभू पासओ रुवाइ अणवलोइत्ता ण पासित्तए' जेची रीते दर्शनयुक्त एव पासिना पदार्थने पक्षु विचार कर्था विना भेध शकते नथी, 'जे णं नो पभू उडु रुवाइ अणालोएत्ता ण पासित्तए' अक्षुयुक्त एव छाने रहेवा पदार्थने पक्षु छीये जेमा विना जेची रीते देखी शकते नथी 'जे णं नो पभू अहे रुवाइ अणालोइत्ताण पासित्तए' इन्द्रियान युक्त एव नीचे पड़ेवा

મગવાનાહ-‘હતા, ગોયમા ! અત્થિ’ હે ગૌતમ ! ઇન્ત, સત્યમ્ સમનસ્કત્વામ્ સમર્થા અપિ જીવા અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાં વેદન્તિ ઇન્ત અસ્તિ સમવત્તિ, યૈત્તમ સ્તપ્પ કારણ પૃચ્છતિ-‘કહ ણ મતે ! પમ્મ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેપતિ ? હે મદન્ત ! કથ સલ્લ કેન પ્રકારેણ પ્રમરોડપિ સમનસ્કતયા ઇચ્છાશક્તિ-જ્ઞાનશક્તિયુક્તત્વાત્ સમર્થા અપિ અકામનિકરણમ્ અનિચ્છાપૂર્વકમ્ અજ્ઞાનમસ્થવ વેદનાં વેદયન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જેણ નો પમ્મ વિના પરિવેગ અધકારંસિ સ્વાહ પાસિત્તપ’ હે ગૌતમ ય સલ્લ ચાક્ષુષમત્યક્ષ્મદર્શનશક્તિસમ્પન્નોડપિ નો પ્રમ્મઃ નો સમર્થો મવતિ વિના પ્રવીપેન અન્યકારે રૂપાણિ દ્રપ્પુદ્ ‘એવ જેણ નો પમ્મ પુરત્તો સ્વાહ અણિજ્ઞાણાણ પાસિત્તપ’ ય. સલ્લ ચક્ષુરાદિ-

ઉત્તરમે પ્રમ્મ કહતે હે હતા, ગોયમા ! અત્થિ’ હા, ગૌતમ ! એસા સમવત્તિ હોતા હે કિ સમનસ્ક હોને સે સમર્થ હુએ મી જીવ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાકા અજ્ઞાન અવસ્થામે વેદન કરતે હે । અથ ગૌતમ એસા હોનેમે કારણ પૂછતે હે ‘કહ ણ મતે ! પમ્મ વિ અકામ નિકરણ વેયણ વેપતિ’ હે મદન્ત ! ઇચ્છાશક્તિ ઓર જ્ઞાનશક્તિસે યુક્ત હોનેકે કારણ સમર્થ થને હુએ મી પ્રાણી અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન અવસ્થામે વેદનાકા અનુભવન કેસે કરતે હે ? ઇસ્કે ઉત્તરમે પ્રમ્મ ઇનસે કહતે હે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જે ણ નો પમ્મ વિના પરિ વેગ અધકારંસિ સ્વાહ પાસિત્તપ’ જેસે ચાક્ષુષમત્યક્ષ્મસે પદાર્થોકો વેલ્લનેકી શક્તિસે સપમ્મ મી પ્રાણી વિના પ્રવીપકે અધકારમે રૂપોકો-પદાર્થોકો વેલ્લનેકે લિયે સમર્થ નહીં હોતા હે, તથા ‘એવ જે ણ નો પમ્મ પુરત્તો સ્વાહ અણિજ્ઞાણાણ પાસિત્તપ’ જેસે ચક્ષુરાદિ દર્શન

ઉત્તર-‘હતા ગોયમા અત્થિ’ હે ગૌતમ ! એવું સુભરી શકે છે કે સમનસ્ક હોવાથી સમર્થ હોય એવા એવા પમ્મ અનિચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે હવે તેનું કારણ બાલુવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રમુખે આ પ્રસંગે પ્રશ્ન પૂછે છે ‘કહ ણ મતે ! પમ્મ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેપતિ’ હે મદન્ત ! ઇચ્છા શક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિનો સહસ્રાવ હોવાને બીધે સમર્થ બનેલા એવા પમ્મ ઠેવી રીતે અનિચ્છાપૂર્વક બાલુ આવરણમાં વેદનાનું વેદન કરે છે !

ઉત્તર-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! જે ણ નો પમ્મ વિના પરિવેગ અધકારંસિ સ્વાહ પાસિત્તપ’ ઠેવી રીતે ચક્ષુષન્દ્રિય સપક્ક એવ પમ્મ અધકારમા રહેને (પદ્મથેનિ) એક શકવાને સમર્થ હોતા નથી. (દીપકની મહમી જે તે પદ્મથેનિ એક શકે છે) તથા ‘એવ જે ણ નો પમ્મ પુરત્તો સ્વાહ અણિજ્ઞાણાણ

दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभु नो कथमपि समर्थो भवति पुरतः अग्रे विद्यमानानि अपि रूपाणि अनिध्याय खलु उपयोगमविधाय द्रष्टुम्, उपवोग विना चक्षुष्मानपि जनः पुरोवर्तीनि रूपाणि द्रष्टुं समर्थो न भवतीत्याशयः, तथा 'जे ण नो पभू मग्गओ रुवाइ अणवयक्खिचाण पासिचए' य. खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभु नैव कथमपि समर्थो भवति मार्गतः पृष्ठतो रूपाणि अनवेक्ष्य पश्चाद्भागमनवलोक्य खलु द्रष्टुम्, एव 'जे णं नो पभू पासओ रुवाइ अणवलोइत्ता ण पासिचए' य. खलु चक्षुष्मानपि जीव. नो प्रभुः न कथमपि समर्थो भवति पार्श्वतो रूपाणि अनवलोक्य विचारमकृत्वा खलु द्रष्टुम्, तथैव 'जे ण नो पभू उडु रुवाइ अणालोएत्ता णं पासिचए' यः खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो खलु प्रभु नैव कथमपि समर्थो भवति ऊर्ध्वम् उपरितनानि रूपाणि अनालोच्य खलु द्रष्टुम्, एवमेव 'जे ण नो पभू अहे रुवाइ अणालो

शक्तिसे सपन्न बना हुआ भी प्राणी आगे रखे हुए पदार्थोंको उपयोग विना देख नहीं सकता है 'जे ण नो पभू मग्गओ रुवाइ अणवयक्खिचाण पासिचए' तथा जैसे दर्शन शक्ति सपन्न भी प्राणी पीछे रखे हुए पदार्थोंको पृष्ठभागकी ओर देखे विना देखनेके लिये समर्थ नहीं हो सकता है, 'जे णं नो पभू पासओ रुवाइ अणवलोइत्ताण पासिचए' तथा जैसे चक्षुष्मान् भी प्राणी पासमें रहे हुए पदार्थोंको बिना विचार किये जान नहीं सकता है, 'जे ण नो पभू उडु रुवाइ अणालोएत्ताणं पासिचए' तथा ऊर्ध्वमें रहे हुए पदार्थोंको जैसे देखनेकी शक्तिवाला प्राणी बिना देखे नहीं जान सकता है 'जे ण नो पभू अहे रुवाइ अणालोइत्ताणं पासिचए' तथा

पासिचए ' जेवी रीते अक्षु आइ इशंन शक्तिथी युक्त एव पण तेनी साभे सहेवा पदार्थने अवलोचन कर्था विना उपयोग रहित अवस्थामा भेध शकतो नथी, ' जे णं नो पभू मग्गओ रुवाइ अणवयक्खिचाण पासिचए ' जेवी रीते इशंन शक्तिथी युक्त एव पण पाछण सहेवी वस्तुने पाछण नजर कर्था विना भेध शकतो नथी, जे णं नो पभू पासओ रुवाइ अणवलोइत्ता णं पासिचए ' जेवी रीते इशंनयुक्त एव पासिना पदार्थने पण विचार कर्था विना भेध शकतो नथी, ' जे णं नो पभू उडु रुवाइ अणालोएत्ता णं पासिचए ' अक्षुयुक्त एव अर्थे सहेवा पदार्थने पण छिथे जेया विना जेवी रीते डेभी शकतो नथी ' जे णं नो पभू अहे रुवाइ अणालोइत्ताणं पासिचए ' इन्द्रियान युक्त एव नीचे पडेवी

इत्ता णं पासित्तए' य खलु दर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नां प्रभू. 'नेव कथमपि समर्थो भवति अधोभागे रूपाणि अनालोच्य खलु द्रष्टुम् । अथ प्रकृते बोधवति- 'एस ण गोयमा ! पभू वि अकामनिकरण वेयण वेएइ' एवमेव हे गौतम ! एष खलु समनस्कृतया प्रभुरपि ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नोऽपि जीव उपयोगा-भावदशायाम् भकामनिकरणमनिच्छापूर्वकं सुखं स्ववेदना वेदयति । तथा च यथा असङ्गी जीव अमनस्कृतया सामर्थ्याभावेन ज्ञानेच्छाशक्तिरहितत्वात् अनिच्छापूर्वकम् अज्ञानप्रत्यय वेदनां वेदयति, तथैव सङ्गी जीवः समनस्कृतया ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नोऽपि तादृशशक्तेरुपयोगं विना प्रवृत्त्यभावेन अनिच्छापूर्वकम् अज्ञानप्रत्यय वेदनां वेदयतीति सिद्धम् ॥ सू० ४ ॥

जैसे दर्शनशक्ति संपन्न भी प्राणी अधोभाग गत रूपोंको बिना देखे नहीं जान सकता है 'एस ण गोयमा ! पभू वि अकामनिकरण वेयणवेएइ' इसी तरहसे हे गौतम ! 'पभू वि अकामनिकरण वेयण वेएइ' ज्ञानशक्ति और इच्छाशक्तिसे संपन्न हुआ भी प्राणी उपयोगा-भाव दशामें उपयोगकी अस्थिरताके समयमें अनिच्छापूर्वक सुख दुःखका वेदन अज्ञान अवस्थामें करता है । तथा जिस प्रकारसे असङ्गी जीव अमनस्क होनेके कारण ज्ञानशक्ति और इच्छाशक्तिसे रहित हुआ अनिच्छापूर्वक अज्ञानदशामें वेदनाका अनुभव न करता है वसी तरहसे सङ्गी जीव भी समनस्क होने पर भी ज्ञानशक्ति और इच्छाशक्तिसे युक्त होने पर भी उपयोगके बिना उस शक्तिकी प्रवृत्तिके अभावसे अनिच्छापूर्वक अज्ञानदशामें वेदनाका अनुभव न करता है यह बात सिद्ध हो जाती है ॥ सू० ४ ॥

વસ્તુને જેવી રીતે નીચે નજર કર્યા વિના જોઈ શકતો નથી ' एस णं गोयमा ! पभू वि अकामनिकरण वेयण वेएइ ' हे गौतम ! जોवर પ્રમાણે જ્ઞાનશક્તિ અને ઇચ્છા શક્તિથી યુક્ત હોય જોવા છવ પણ ઉપયોગાભાવ (ઉપયોગ રહિત) અવસ્થામાં ઉપયોગની અસ્થિરતાને સમયે અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન અવસ્થામાં સુખદુઃખનું વેદન કરે છે તથા જેવી રીતે અસંગી છવ અમનસ્ક હોવાને કારણે જ્ઞાનશક્તિ અને ઇચ્છા શક્તિથી રહિત હોયને અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન દશામાં વેદનાનો અનુભવ કરે છે, જોવ પ્રમાણે સંગી છવ પણ સમનસ્ક હોવા છતાં પણ જ્ઞાનશક્તિ અને ઇચ્છાશક્તિથી યુક્ત હોવા છતાં પણ ઉપયોગ રહિત અવસ્થામાં તે શક્તિની પ્રવૃત્તિના અભાવે અનિચ્છાપૂર્વક-અજ્ઞાન દશામાં-વેદનાનો અનુભવ કરે છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે ॥ સૂ. ૪ ॥

सङ्गिवेदनाविशेषवक्तव्यता ।

जीवाधिकारात् सङ्गिनामेव प्रकामनिकरणवेदनाविषये प्राह - 'अत्थि ण भते' इत्यादि ।

मूलम्-अत्थि ण भंते । पभू वि पकामनिकरण वेयण वेण्ड ? हता, अत्थि, कह णं भते । पभू वि पकामनिकरण वेयणं वेण्ड ? गोयमा ! जेण नो पभू समुदस्स पार गमित्तए, जे णं नो पभू समुदस्स पारगयाइ रुवाइ पासित्तए, जे ण नो पभू देवलोग गमित्तए, जेणं नो पभू देवलोगगयाइ रुवाइ पासित्तए, एस णं गोयमा ! पभू वि पकामनिकरणं वेयणं वेण्ड, सेव भते ! सेव भते ! त्ति ॥ सू० ५ ॥

छाया-अस्ति खलु भदन्त ! प्रभुरपि प्रकामनिकरण वेदनां वेदयति ? हन्त, अस्ति, कय खलु भदन्त ! प्रभुरपि प्रकामनिकरण वेदनां वेदयति ? गौतम ! य. खलु नो प्रभुः समुद्रस्य पार गन्तुम्, य. खलु नो प्रभुः समुद्रस्य

सङ्गिवेदना विशेषवक्तव्यता-

'अत्थि ण भते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अत्थि ण भते ! पभू वि पकामनिकरण वेयणं वेण्ड) हे भदन्त ! क्या ऐसी बात है कि समर्थ भी जीव प्रकामनिकरण तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करता है ? (हंता, अत्थि) हां गौतम ! समर्थ भी प्राणी तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन करता है । (कह ण भंते ! पभू वि पकामनिकरण वेयणं वेण्ड) हे भदन्त ! समर्थ भी जीव तीव्र इच्छापूर्वक वेदनाका वेदन कैसे करता है ? (गोयमा)

सङ्गिवेदना विशेष वक्तव्यता-

'अत्थि ण भते !' इत्यादि

सूत्रार्थ- (अत्थि ण भते ! पभू वि पकामनिकरण वेयण वेण्ड ?) हे भदन्त ! शु अ वात सञ्चित के के समर्थ एव पभू प्रकामनिकरण तीव्र इच्छापूर्वक वेदनां वेदन करे ? (हता अत्थि) हां, गौतम ! समर्थ एव पभू तीव्र इच्छा पूर्वक वेदनां वेदन करे ? (कह ण भते ! पभू वि पकामनिकरण वेयण वेण्ड) हे भदन्त ! समर्थ एव पभू तीव्र इच्छापूर्वक वेदनां वेदन कैसे करता है ?

જ્ઞાના પાસિત્વ' ય સ્વલુ દર્શનશક્તિસમ્પન્નોઽપિ નાં પ્રભુ નેન કચમપિ સમર્થો
 મત્તિ અધોમાગે રૂપાણિ અનાલ્લોચ્ય સ્વલુ દ્રવ્યદુઃસ્વવેદના વદયતિ । અથ પ્રકૃતે ચોત્રવતિ-
 'એસ ન ગોયમા ! પમૂ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેપ્પ' એવમેવ હે ગૌતમ !
 એપ સ્વલુ સમનસ્કતયા પ્રથુરપિ જ્ઞાનેચ્છાશક્તિસમ્પન્નોઽપિ જીવ, ઉપયોગા-
 માવદશાયામ્ પ્રકામનિકરણમનિચ્છાપૂર્વક સુખદુઃસ્વવેદના વદયતિ । તથા ચ
 યથા અસદ્ગી જીવઃ અમનસ્કતયા સામર્થ્યાભાવે । જ્ઞાનેચ્છાશક્તિરહિતસ્થાત્ અનિ-
 ચ્છાપૂર્વકમ્ અજ્ઞાનમત્તપય વેદના વેદયતિ, તથૈવ સદ્ગી જીવ સમનસ્કતયા જ્ઞા-
 નેચ્છાશક્તિસમ્પન્નોઽપિ તાદૃશ્યપતેરુપયોગ વિના પ્રવૃત્ત્યભાવેન અનિચ્છા-
 પૂર્વકમ્ અજ્ઞાનમત્તપય વેદના વેદયતીતિ સિદ્ધમ્ ॥ સૂ. ૪ ॥

જૈસે દર્શનશક્તિ સપન્ન મી પ્રાણી અધોમાગ ગત રૂપોંકો વિના દેસે
 નહીં જાન સકતા હૈ 'એસ ન ગોયમા ! પમૂ વિ અકામનિકરણ
 વેયણવેપ્પ' હસો તરહસે હે ગૌતમ ! 'પમૂ વિ અકામનિકરણ વેયણ
 વેપ્પ' જ્ઞાનશક્તિ ઔર ઇચ્છાશક્તિસે સપન્ન હુઆ મી પ્રાણી ઉપયોગા-
 માવ દશામેં ઉપયોગકી અસ્થિરતાકે સમયમેં અનિચ્છાપૂર્વક સુખ
 દુઃસ્વકા વેદન અજ્ઞાન અવસ્થામેં કરતા હૈ । તથા જિસ પ્રકારસે
 અસદ્ગી જીવ અમનસ્ક હોનેકે કારણ જ્ઞાનશક્તિ ઔર ઇચ્છાશક્તિસે
 રહિત હુઆ અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાનદશામેં વેદનાકા અનુભવ ન કરતા
 હૈ હસી તરહસે સદ્ગી જીવ મી સમનસ્ક હોને પર મી જ્ઞાનશક્તિ
 ઔર ઇચ્છાશક્તિસે યુક્ત હોને પર મી ઉપયોગકે વિના હસ શક્તિકી
 પ્રવૃત્તિકે અભાવસે અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાનદશામેં વેદનાકા અનુભવન
 કરતા હૈ યહ વાત સિદ્ધ હો જાતી હૈ ॥ સૂ. ૪ ॥

વસ્તુને જેવી રીતે નીચે નજર કર્યા વિના જોધ શકતો નથી, 'એસ ન ગોયમા !
 પમૂ વિ અકામનિકરણ વેયણ વેપ્પ' હે ગૌતમ ! જોજ પ્રમાણે જ્ઞાનશક્તિ
 અને ઇચ્છા શક્તિથી યુક્ત હોય જોવો છવ પણ ઉપયોગાભાવ (ઉપયાગ રહિત)
 અવસ્થામા ઉપયોગની અસ્થિરતાને સમયે અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન અવસ્થામાં સુખદુઃખનું
 વેદન કરે છે તથા જેવી રીતે અસદ્ગી છવ અમનસ્ક હોવાને કારણે જ્ઞાનશક્તિ અને
 ઇચ્છા શક્તિથી રહિત હોયને અનિચ્છાપૂર્વક અજ્ઞાન દશામાં વેદનાનો અનુભવ કરે છે
 જોજ પ્રમાણે સદ્ગી છવ પણ સમનસ્ક હોવા છતા પણ જ્ઞાનશક્તિ અને ઇચ્છાશક્તિથી
 યુક્ત હોવા છતા પણ ઉપયોગ રહિત અવસ્થામા તે શક્તિની પ્રવૃત્તિના અભાવે
 અનિચ્છાપૂર્વક-અજ્ઞાન દશામાં-વેદનાનો અનુભવ કરે છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે ॥ સૂ. ૪ ॥

વર્ણનસમર્થોઽપિ જીવ. પ્રકામનિકરણ પ્રકામ:-ઈચ્છિતાર્થપ્રાપ્તિઃ પ્રવર્દ્ધમાન તીવ્રામિલાપ. સ એવ નિકરણ કારણ યત્તત્ પ્રકામનિકરણ તીવ્રેચ્છાપૂર્વક યયા સ્વાત્તથા વેદના સુસ્વદુઃસ્વરૂપાં વેદયતિ ? મગવાનાહ-‘હતા, અતિથિ’ હે ગૌતમ ! હન્ત સત્ય સશ્ચિત્વેન સમનસ્કૃતયા રૂપાદિર્દર્શન સમર્થોઽપિ તીવ્રામિલાપપૂર્વક વેદનાં વેદયતીતિ અસ્તિ સમવતિ, ગૌતમસ્તત્ર કારણ પૃચ્છતિ-‘કહ ણ મતે ! પમૂ ચિ

પ્રમુસે એસા પછા હૈ ‘અતિથિ ણ મતે ! પમૂ ચિ પ્રકામનિકરણ વેયણ વેણ્’ હે મદન્ત ! એસી યાત સમવિત હાંતી હૈ કયા ? જો પ્રાણી સજી હોને કે કારણ મનસહિત ધના હુઆ હૈ । એસા વહ પ્રાણી રૂપ દર્શનકી શક્તિસે યુક્ત હોને પર મી પ્રકામનિકરણ તીવ્ર ઇચ્છા પૂર્વક સુસ્વદુઃસ્વરૂપ વેદનાકા વેદન કરતા હૈ ? ઇચ્છિત અર્થકી પ્રાપ્તિસે પ્રવર્દ્ધમાન જો જીવકો તીવ્ર અમિલાપા હૈ વહી તીવ્ર અમિલાપા જિસ વેદનાકે વેદનમેં કારણ હૈ વહ પ્રકામનિકરણ હૈ । યહ ક્રિયા વિશેષણ હૈ । તાત્પર્ય એસા હૈ કિ સજી હોવે હુપ મી પ્રાણી ગમન શક્તિકે અભાવ મેં વહા કે પદાર્થોંકી પ્રાપ્તિ નહીં હોને પર મી તીવ્ર અમિલાપાસે હી કયા સુસ્વદુઃસ્વરૂપ વેદનાકા વેદન કર સકતા હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમેં પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈં કિ ‘હતા, અતિથિ’ હા, ગૌતમ ! તીવ્ર અમિલાપા સે જીવ સુસ્વદુઃસ્વરૂપ વેદન કર સકતા હૈ । ઇસમેં કારણ પૂછનેકી ઇચ્છાસે ગૌતમ પ્રમુસે કહતે હૈં ‘કહ ણ મતે !

પ્રમુને એવા પ્રમ પૂછે છે કે ‘અતિથિ ણ મતે ! પમૂ ચિ પ્રકામનિકરણ વેયણ વેણ્ ? હે મદન્ત ! શુ એવું સભવી શકે છે કે જે છવ સજી હોવાને ઘણે મનસહિત હોય છે, અને રૂપદર્શનની શક્તિથી યુક્ત હોય છે, તે પમુ પ્રકામનિકરણ પૂર્વક (તીવ્ર ઇચ્છા પૂર્વક) સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે ? ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે જે અતિશય પ્રયત્ન અર્પણવાળા થાય છે, અને તે અતિશય તીવ્ર અમિલાપાજે જે વેદનાનું વેદન કરવામા કારણભૂત બને છે, તે વેદનાને ‘પ્રકામનિકરણ કહે છે અને તે ક્રિયા વિશેષણ છે આ પ્રમોના બાવાય’ એવા છે કે સજી હોવા છતાં પણ ગમનશક્તિ અહિને અભાવે ત્યાં (પોતે પહેલાથી જ શકે એવે સ્થાને) રહેલા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ નહીં થવા છતાં પણ તીવ્ર અમિલાપા પૂર્વક શુ છવ સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે ?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રમોના બાવાય આપતા મહાવીર પ્રમુ કહે છે કે-‘હતા, અતિથિ’ હા, ગૌતમ ! તીવ્ર અમિલાપા સહિત છવ સુખદુઃખનું વેદન કરી શકે છે

ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બાજુવાની જિજ્ઞાસાથી આ પ્રમાણે પ્રમ પૂછે છે-

પારગતાનિ રૂપાણિ દ્રષ્ટુમ્, યઃ સ્વલ્લ નો પ્રમુઃ દેવલોક ગન્તુમ્, ચ. સ્વલ્લ નો પ્રમુઃ દેવલોકગતાનિ રૂપાણિ દ્રષ્ટુમ્, એવ સ્વલ્લ ગૌતમ ! પ્રહરણિ પ્રકામનિકરણ વેદના વેદયતિ । તવેવ મદન્ત ! તવેવ મદન્ત ! ઇતિ ॥ ૬૦ ૫ ॥

ટીકા—‘અત્યિ ણ મતે ! પમૂ વિ પકામનિકરણ વેયણ વેણ ?’ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! અસ્તિ સમવતિ સ્વલ્લ પ્રમુરણિ સન્નિત્વેન સમન્સક્કત્વા ક્વ-હે ગૌતમ ! (જે ણ નો પમૂ સમુદસ્સ પાર ગમિત્તપ, જે ણ નો પમૂ સમુદસ્સ પારગયાઙ્ગ રૂપાઙ્ગ પાસિત્તપ, જે ણ નો પમૂ દેવલોગં ગયાઙ્ગ રૂપાઙ્ગ પાસિત્તપ, એસ ણં ગોયમા ! પમૂ વિ પકામનિકરણં વેયણં વેણ સેવ મતે ! સેવ મતે ! ત્તિ) જો જીવ સમુદ્રકે પારકો પ્રાસક્ક-નેમં સમર્થ નહીં હૈ, જો જીવ સમુદ્રકે પારમેં રહે હુણ પદાર્થોકો દેવલોકે લિયે સમર્થ નહીં હૈ, જો જીવ દેવલોકમેં જાનેકે લિય સમર્થ નહીં હૈ, જો જીવ દેવલોકમેં રહે હુણ પદાર્થોકો દેવલોકે લિયે સમર્થ નહીં હૈ હે ગૌતમ ! એસા વહ જીવ સમર્થ હોતે હુણ મી તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક વેદનાકા વેદન કરતા હૈ । હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સય વિપય સર્વથા સત્થ હૈ, હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સય વિપય સર્વથા સત્થ હૈ । એસા કહકર ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હા ગયે ।

ટીકાર્થ—જીવકા અધિકાર હોને સે યહા પર સૂત્રકારને સંજી ઝોલોકે હી પ્રકામનિકરણ વેદનાકે વિષયમેં કહા હૈ ઇસમેં ગૌતમને

(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (જે ણ નો પમૂ સમુદસ્સ પારં ગમિત્તપ, જે ણ નો પમૂ સમુદસ્સ પારગયાઙ્ગ રૂપાઙ્ગ પાસિત્તપ, જે ણ નો પમૂ દેવલોગં ગમિત્તપ જે ણ નો પમૂ દેવલોગાયાઙ્ગ રૂપાઙ્ગ પાસિત્તપ, એસ ણં ગોયમા ! પમૂ વિ પકામનિકરણં વેયણ વેણ ?) ને છવ સમુદ્રને પાર જવાને સમર્થ નથી, ને છવ સમુદ્રને પાર ખેલે પાર રહેલા પદાર્થોને જોઈ શકવાને સમર્થ હોતા નથી, ને છવ દેવલોકમાં જવાને સમર્થ નથી, અને ને છવ દેવલોકમાં રહેલા પદાર્થોને જોવાને સમર્થ નથી, એવા છવ સમર્થ હોવા છતાં પણ તીવ્ર ઇચ્છાપૂર્વક વેદનાનું વેદન કરે છે

(સેવ મતે ! સેવ મતે ! ત્તિ) હે મદન્ત ! ને આપે કહું તે સર્વથા સત્થ છે, હે મદન્ત ! આ વિષયનું આપે ને પ્રવિષાદન કરું તે સર્વથા સત્થ છે, આ પ્રમાણે કહીને પ્રશ્નને વહણા નમસ્કર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા

ટીકાર્થ—છવનો અધિકાર આહુ હોવાથી સૂત્રકારે અહીં અહીં છવેલી પ્રકામ નિમણુ વેદનાનું નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુબદ્ધીને ગૌતમ સ્વામી મહાશયર

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શ ૭ ડ. ૭ સૂ ૬ સંજ્ઞીવવેદનામ્વરૂપનિરૂપણમ્ ૬૩૩

દર્શનસમર્થોઽપિ જીવઃ પ્રકામનિકરણ પ્રકામઃ-ઈચ્છિતાર્થપ્રાપ્તિઃ પ્રવર્દમાન તીવ્રામિલાપ. સ એવ નિકરણ કારણ યત્ તત્ પ્રકામનિકરણ તીવ્રેચ્છાપૂર્વક યથા સ્યાત્તથા વેદના સુખદુઃસ્વરૂપાં વેદયતિ ? મગવાનાહ-‘હતા, અત્થિ’ હે ગૌતમ ! હન્ત સત્ય સંશ્લિત્વેન સમનસ્કતયા રૂપાદિદર્શન સમર્થોઽપિ તીવ્રામિલાપપૂર્વક વેદનાં વેદયતીતિ અસ્તિ સમવતિ, ગૌતમસ્તત્ર કારણ પૂચ્છતિ-‘કહ ણ મતે ! પમૂ ચિ

પ્રમુસે એસા પછા હૈ ‘અત્થિ ણ મતે ! પમૂ ચિ પ્રકામનિકરણ વેયણ વેપ્પ’ હે મદન્ત ! એસી ઘાત સમ્બિત હાતી હૈ કયા ? જો પ્રાણી સંજ્ઞી હોને કે કારણ મનસહિત ઘના હુઆ હૈ । એસા વહ પ્રાણી રૂપ દર્શનકી શક્તિસે યુક્ત હોને પર મી પ્રકામનિકરણ તીવ્ર ઇચ્છા પૂર્વક સુખદુઃસ્વરૂપ વેદનાકા વેદન કરતા હૈ ? ઇચ્છિત અર્થકી પ્રાપ્તિસે પ્રવર્દમાન જો જીવકો તીવ્ર અમિલાપા હૈ વહી તીવ્ર અમિલાપા જિસ વેદનાકે વેદનમેં કારણ હૈ વહ પ્રકામનિકરણ હૈ । યહ ક્રિયા વિશેષણ હૈ । તાત્પર્ય એસા હૈ કિ સંજ્ઞી હોતે હુપ મી પ્રાણી ગમન શક્તિકે અભાવ મેં વહા કે પદાર્થોકી પ્રાપ્તિ નહીં હોને પર મી તીવ્ર અમિલાપાસે હી કયા સુખદુઃસ્વરૂપ વેદનાકા વેદન કર સકતા હૈ ? ઇસ્કે ઉત્તરમેં પ્રમુ ઉનસે કહતે હૈ કિ ‘હતા, અત્થિ’ હાં, ગૌતમ ! તીવ્ર અમિલાપા સે જીવ સુખદુઃસ્વરૂપ વેદન કર સકતા હૈ । ઇસમેં કારણ પૂછનેકી ઇચ્છાસે ગૌતમ પ્રમુસે કહતે હૈ ‘કહ ણ મતે !

પ્રમુને એવો પ્રમ પૂછે છે કે ‘અત્થિણં મતે ! પમૂ ચિ પ્રકામનિકરણ વેયણ વેપ્પ ? હે મદન્ત ! મુ એવું સમવી શકે છે કે જે જીવ સંજ્ઞી હોવાને બીધે મનસહિત હોય છે, અને રૂપદર્શનની શક્તિથી યુક્ત હોય છે, તે પણ પ્રકામનિકરણ પૂર્વક (તીવ્ર ઇચ્છા પૂર્વક) સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે ? ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિને માટે જે અતિશય પ્રબળ અભિલાષા થાય છે, અને તે અતિશય તીવ્ર અભિલાષાજ જે વેદનાનું વેદન કરવામા કારણભૂત બને છે, તે વેદનાને પ્રકામનિકરણ કહે છે અને તે ક્રિયા વિશેષણ છે આ પ્રમનો જાવાથ એવો છે કે સંજ્ઞી હોવા છતા પણ ગમનશક્તિ આદિને અભાવે ત્યાં (પોતે પછોથી ન શકે એવે સ્થાને) રહેલા પદાર્થોની પ્રાપ્તિ નહીં થવા છતાં પણ તીવ્ર અભિલાષા પૂર્વક મુ જીવ સુખદુઃખરૂપ વેદનાનું વેદન કરે છે ?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રમનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રમુ કહે છે કે-‘હતા, અત્થિ’ હા, ગૌતમ ! તીવ્ર અભિલાષા સહિત જીવ સુખદુઃખનું વેદન કરી શકે છે

ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બાલુવાની જિજ્ઞાસાથી આ પ્રમાણે પ્રમ પૂછે છે-

पकामनिकरण वेयण वेण्ड ?' हे भदन्त ! कथं खलु मधुरपि-समनस्कृत्वा रूपदर्शनं
समर्थोऽपि पकामनिकरण तीव्रामिच्छापूर्वकं वेदनां वेदयति ? भगवान्नाह
'गोयमा ! जे ण नो पभू समुदस्स पार गमिचए' हे गौतम ! य खलु सञ्चि
स्वेन रूपदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो मभू नैव समर्थः समुद्रस्य पारं गन्तुम्
तस्य समुद्रपारवर्तिद्रव्यमाप्स्यर्थित्वे सत्यपि पारगमनशक्तिवैकल्यात्, अत एव
'जे ण नो पभू समुदस्स पारगयाइ रुवाइ पासिचए' य खलु रूपदर्शनशक्ति
सम्पन्नोऽपि पारगमनशक्तिवैकल्यात् नो मभू नैव समर्थः समुद्रस्य पारगतामि
पारवर्त्तीनि रूपाणि द्रष्टुम्, एव 'जेण नो पभू देवलोगं गमिचए' य खलु

पभू चि पकामनिकरण वेयण वेण्ड ?' भदन्त ! इसमें कारण क्या है
जो समनस्क होने पर भी रूप दर्शनमें बना हुआ प्राणी तीव्र
अमिलापापूर्वक वेदनाका वेदन करता है ? इसके उत्तर में प्रभु उससे
कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जे ण नो पभू समुदस्स पारं गमि-
चए' जो जीव सञ्चि होनेसे रूपदर्शनकी शक्तिसे सम्पन्न भी वह
समुद्रके पार जानेके लिये शक्त नहीं हो सकता है अर्थात् समुद्र
पारवर्ती द्रव्यकी प्राप्तिकी कामनावाला बना हुआ भी प्राणी पारगमन
की शक्तिके अभावके कारण समुद्रको पार नहीं कर सकता है और
इसी कारण 'जे ण नो पभू समुदस्स पारगयाइ रुवाइ पासिचए'
जो रूपदर्शनकी शक्तिसे सम्पन्न होने पर भी पारगमनकी शक्तिके
अभावके कारण समुद्र पारगतरूपोंको पदार्थोंको देखनेके लिये समर्थ
नहीं होता है 'एव जे ण नो पभू देवलोगं गमिचए' जो समनस्क
'कह ण मते ! पभू चि पकामनिकरणं वेयण वेण्ड ?' हे भदन्त ! समनस्क
होवाथी रूपदर्शन करवाने समर्थ होवा जेवा सञ्चि एव पभू था। कारखे तीव्र
अमिलापा पूर्वक वेदनानु वेदन करे छे ? उत्तर- 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जे ण
नो पभू समुदस्स पार गमिचए' जे एव सञ्चि होवाथी रूपदर्शनकी शक्तिभी
सुकर पभू छे, जेवा एव पभू समुद्रने साभे पार करवाने शक्तिमान होई कहतो नथी
जेवे छे ते एव समुद्रने पेदे पार रहेवी परतुने प्राप्त करवानी कामनावाणे होवा
छता पारगमनकी शक्तिने अभावे समुद्रने पार नथी शकतो नथी 'जे ण नो पभू
समुदस्स पारगयाइ रुवाइ पासिचए' जे एव रूपदर्शनकी शक्तिवाणे छे पभू
पारगमनकी शक्तिने अभाव होवाने कारखे समुद्रने पेदे पार रहेवा रूपाने
(पदार्थानि) नोई शकवाने समर्थ होतो नथी अने 'जे ण नो पभू देवलोगं गमिचए'

समनस्कत्वेन रूपदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि नो प्रभुः नैव समर्थः देवलोकं गन्तुम्, तस्य देवलोकगतसुखप्राप्त्यर्थित्वे सत्यपि तद्गमनशक्तिवैकल्यात्, तथा 'जेण नो पभू देवलोगगयाइ रुवाइ पासिचए' य खलु रूपदर्शनशक्तिसम्पन्नोऽपि देवलोकगमनशक्तिवैकल्यात् नो प्रभुः नैव समर्थः देवलोकगतानि रूपाणि द्रष्टुम् 'एस ण गोयमा ! पभू वि पकामनिकरण वेयण वेएइ' हे गौतम ! एष खलु स सद्भिः समनस्कतया ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नत्वेन प्रभुरपि रूपदर्शनसमर्थोऽपि गमनशक्तिवैकल्यप्रयुक्तप्राप्तिसामर्थ्याभावात् उत्कटरागात् प्रकामनिकरण तीव्रामिच्छापपूर्वकं वेदनां वेदयति । एव च एतत्सूत्रद्वयसन्दर्भस्याऽयमाशयः—

होनेसे रूपदर्शनकी शक्तिसे सम्पन्न होने पर भी देवलोकमें जानेके लिये समर्थ नहीं होता है, अर्थात् देवलोकगत सुखोंको भोगनेकी अभिलाषावाला होने पर भी वहा पर गमन करनेकी शक्तिके अभाव से जो देवलोकमें नहीं जा सकता है तथा 'जे ण नो पभू देवलोग गयाइ रुवाइ पासिचए' जो रूपदर्शनकी शक्तिसे संपन्न होने पर भी देवलोकगमनकी शक्तिके अभावके कारण देवलोक गतरूपोंको देखने के लिये समर्थ नहीं होता है 'एस ण गोयमा ! पभू वि पकामनिकरण वेयण वेएइ' हे गौतम ! ऐसा वह सद्भि जीव समनस्क होने से ज्ञानशक्ति और इच्छा शक्तिसे सम्पन्न होनेसे रूपदर्शन करनेमें समर्थ है, तब भी गमनशक्तिके अभाव प्रयुक्त प्राप्तिके सामर्थ्यके अभावसे वह उत्कटरागको लेकर प्रकामनिकरण तीव्र अभिलाषापूर्वक वेदनाका वेदन करता है । इन सूत्रोंका आशय इस प्रकारसे है

ये समनस्क होवाथी इच्छाशक्तिथी युक्त होवा छत्ता पण देवलोकमा ज्ञाने समर्थ नथी, ओटहे ते देवलोकमा सुजोने योगववाणी अभिलाषावाणो होवा छत्ता पण त्वा जह शकवाणी शक्ति न होवाने कारणे त्या जह शक्ती नथी, तथा 'जे ण नो पभू देवलोगगयाइ रुवाइ पासिचए' ये इच्छाशक्तिथी शक्तिवाणो होवा छत्ता देवलोकमा गमन करी शकवाणी शक्तितने अभावे देवलोकमा पदयेनि जेह शकवाने समर्थ नथी, 'एस ण गोयमा ! पभू वि पकामनिकरण वेयण वेएइ' ओवा ते सद्भि एव, हे गौतम ! समनस्क होवाथी—ज्ञानशक्ति आने धम्मशक्तिवाणो होवाथी इच्छाशक्ति करवाने समर्थ छे, छत्ता पण गमनशक्तितने अभावे तेन द्वारा ते वस्तुनी प्राप्ति भव शक्ती नथी, ते कारणे ओवा एव उत्कट रागनी अपेक्षाये प्रकामनिकरण (तीव्र अभिलाषा) पूर्वक वेदानां वेदन करे छे आ सूत्रानो आशय आ प्रमाद्ये

અસંગીજીવઃ અમનસ્કતયા ઇચ્છાજ્ઞાનશક્તિવિરહાત્ અનિચ્છાપૂર્વકમજ્ઞાનપૂર્વકં ચ સુખદુઃસ્વપેદના વેદયતિ, સંગી જીવઃ સમનસ્કતયા ઇચ્છાજ્ઞાનશક્તિબુદ્ધોઽપિ ઉપયોગમાથે અનિચ્છાપૂર્વકમજ્ઞાનપૂર્વકં ચ સુખદુઃસ્વ વેદનાં વેદયતિ, કિન્તુ કવિત્ સંગી જીવઃ સમનસ્કતયા જ્ઞાનેચ્છાશક્તિસમ્પન્નોઽપિ ગમનશક્તેરભાવેન પ્રાપ્તિ-સામર્થ્યામાથે સીધાભિલાષાત્ સુખદુઃસ્વ વેદયતિ । અન્તે ગૌતમો નમ્યવદવાચ્યં સ્વીકરોતિ-‘સેવ મતે ! સેવ મતે ! સિ’ હે મદન્ત ! તદેવ-મત્કલ્પનં સત્યમેવ, હે મદન્ત ! તદેવ-મત્કલ્પન સત્યમેવેતિ ॥ ૬૦ ૫ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरु-मसिद्धवाचक-पद्मदशभाषाकण्ठि-कण्ठि-
कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रथनिर्मापक-वादिमानमर्बक-श्री-
शङ्खच्छत्रपति-कोल्हापुरराज-पदस्य “जैनशास्त्राचार्य” पदभूषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालप्रसन्नचारि-जैनाचार्य-जैन
धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालप्रतिभिरचितायां
“श्रीमगवतीमुद्रस्य” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायां सप्तमश्चतुर्कस्य सप्तमोद्देशः
समाप्तः ॥७-७॥

અસંગીજીવ અમનસ્ક હોનેકે કારણ ઇચ્છાપૂર્વક ઓર અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃસ્વરૂપ વેદનાકા વેદન કરતા હૈ । તથા સંગીજીવ સમનસ્ક હોનેકે કારણ ઇચ્છાશક્તિ ઓર જ્ઞાનશક્તિ જનદોનો શક્તિયોસે યુક્ત રહતા હૈ તય ખી ઘહ ઉપયોગ કી અસ્થિરતાસે અનિચ્છાપૂર્વક ઇવ અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃસ્વરૂપ વેદનાકા અનુભવ કરતા હૈ । કિન્તુ કોઈ ઇક સંગી જીવ સમનસ્ક હોને સે જ્ઞાનશક્તિસે સમ્પન્ન હોને પર ખી ગમનશક્તિકે અભાવસે પ્રાપ્તિ કરનેરૂપ સામર્થ્યકે અભાવસે કેવલ

છ- અસંગી જીવ અમનસ્ક હોવાથી ઇચ્છાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિથી રહિત હોય છે તેથી તે અનિચ્છાપૂર્વક અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃસ્વ વેદનાનું વેદન કરે છે. પણ સંગી જીવ સમનસ્ક હોવાથી ઇચ્છાશક્તિ અને જ્ઞાનશક્તિથી યુક્ત હોય છે છતાં પણ તે ઉપયોગની અસ્થિરતામાં અનિચ્છાપૂર્વક અને અજ્ઞાનપૂર્વક સુખદુઃસ્વ વેદનાનું વેદન કરે છે. પરંતુ કોઈક સંગી જીવ સમનસ્ક હોવાથી જ્ઞાનશક્તિ અને ઇચ્છાશક્તિથી યુક્ત હોવા છતાં પણ ગમનશક્તિને અભાવે ઇચ્છિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરી શકવાને

તીવ્ર અમિલાપાસે સુખદુઃખરૂપ વેદનાકા વેદન કરતા હૈ । અન્તર્મે ગૌતમ મગધાન્ કે વચનોં કો સ્વીકાર કરતે હુણ કહતે હૈ કિ 'સેવ મતે ! સેવ મતે ચિ' હૈ મવન્ત ! આપકા કથન સત્ય હી હૈ આપકા કથન સત્ય હી હૈ ॥ સુ ૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગધતીસૂત્ર' કી
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સપ્તમ શતકકા સપ્તમ
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૭-૭॥

સમય હોતો નથી. તેથી એવા છપ્પ તીવ્ર અમિલાપાથી યુક્ત બનીને સુખદુઃખ વેદનાનું વેદન કરે છે.

ઉદ્દેશકને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોને પ્રમાણુભૂત ગણીને કહે છે— 'સેવ મતે ! સેવ મતે ચિ' હૈ મવન્ત ! આપે જે કશું તે સર્વથા સત્ય જ છે હૈ મવન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન થયું તે સર્વથા સત્ય છે.' આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વચ્ચા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી બૃથા, સુ ૫

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગધતી'
સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સપ્તમશતકને
સાતમોડોસો સમાપ્ત ॥ ૭-૭ ॥

असंज्ञीजीवः समनस्कृतया इच्छाज्ञानशक्तिविरहात् अनिच्छापूर्वकमज्ञानपूर्वकं च सुखदुःखवेदनां वेदयति, संज्ञी जीवश्च समनस्कृतया इच्छाज्ञानशक्तिविरहात् उपयोगाभावे अनिच्छापूर्वकमज्ञानपूर्वकं च सुखदुःखवेदनां वेदयति, किन्तु कश्चित् संज्ञी जीवः समनस्कृतया ज्ञानेच्छाशक्तिसम्पन्नोऽपि गमनशक्तेरभावेन प्राप्ति-सामर्थ्याभावे सीमाभिलाषात् सुखदुःखं वेदयति । अन्ते गौतमो जन्मवद्वाक्यं स्वीकरोति—‘सेव भते ! सेव भते ! चि ! हे भदन्त ! तदेव—भवत्कथनं सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेव—भवत्कथनं सत्यमेवेति ॥ सू० ५ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरु-महोदय-पञ्चदशभाषाकवि-कवि-
कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमहर्षक-श्री-
शाहूच्छत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त “जैनशास्त्राचार्य” पदवृषित-
कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैन
धर्मविवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिरिचितायां
“भीमगवतीमूत्रस्य” प्रमेयबन्धिकाख्यायां
व्याख्यायां सप्तमशतकस्य सप्तमोद्देशः
समाप्तः ॥७-अ॥

असंज्ञीजीवः समनस्कृत होनेके कारण इच्छापूर्वक और अज्ञानपूर्वक सुखदुःखरूप वेदनाका वेदना करता है । तथा संज्ञीजीवः समनस्कृत होनेके कारण इच्छाशक्ति और ज्ञानशक्ति इनदोनों शक्तियोंसे युक्त रहता है तब भी वह उपयोग की अस्थिरतामें अनिच्छापूर्वक एवं अज्ञानपूर्वक सुखदुःखरूप वेदनाका अनुभव करता है । किन्तु कोई एक संज्ञी जीव समनस्कृत होने से ज्ञानशक्तिसे सम्पन्न होने पर भी गमनशक्तिके अभावसे प्राप्ति करनेरूप सामर्थ्यके अभावमें केवल

छ- असंज्ञी एवं समनस्कृत होवाली इच्छाशक्ति और ज्ञानशक्तिभी रहित होय छे तेही ते अनिच्छापूर्वक और अज्ञानपूर्वक सुखदुःख रूप वेदानु वेदन करे छे । पण संज्ञी एवं समनस्कृत होवाली इच्छाशक्ति और ज्ञानशक्तिभी युक्त होय छे । छतां पण ते उपयोजनी अस्थिरतामा अनिच्छापूर्वक और अज्ञानपूर्वक सुखदुःख रूप वेदानु वेदन करे छे । परन्तु होउंछ संज्ञी एवं समनस्कृत होवाली ज्ञानशक्ति और इच्छाशक्तिभी युक्त होवा छतां पण समनस्कृतने अभावे उच्छिन्न वस्तुने प्राप्त श्री वचनाने

તીવ્ર અમિલાપાસે સુખદુઃખરૂપ વેદનાકા વેદન કરતા હૈ । અન્તર્મે
ગૌતમ મગવાન્ કે વચ્ચર્નો કો સ્વીકાર કરતે છુદ્ધ કહતે હૈ' કિ 'સેવ
મતે ! સેવ મતે તિ' હૈ મદન્ત ! આપકા કથન સત્ય હી હૈ
આપકા કથન સત્ય હી હૈ ॥ સુ ૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગવતીસૂત્ર' કી
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સપ્તમ શતકકા સપ્તમ
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૭-૭॥

❀

સમર્થ હોતો નથી. તેથી એવો જીવ તીવ્ર અમિલાપાથી યુક્ત બનીને સુખદુઃખરૂપ
વેદનાનું વેદન કરે છે

ઉદ્દેશકને અન્તે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચ્ચર્નોને પ્રમાણભૂત ગણીને
કહે છે- 'સેવ મતે ! સેવ મતે તિ' હૈ મદન્ત ! આપે જે કશું તે સર્વથા સત્ય જ છે
હૈ મદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કરું તે સર્વથા સત્ય છે' આ પ્રમાણે
કહીને મહાવીર પ્રભુને વક્ષ્યા નમસ્કાર કરીને તેઓ પોતાને સ્થાને બેસી ગયા. સુ. ૫

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગવતી'

સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સપ્તમશતકનો

સાતમોઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૭-૭ ॥

❀

અથ અષ્ટમોદેશક. પ્રારમ્ભ્યતે ।

સત્તમશતકે અષ્ટમોદેશકસ્ય સત્તિમ્નિષયવિચરણમ્—

છઘસ્થો મનુષ્ય કેવલ સયમેન તપસા સિદ્ધોઽભૂત ન વા ? इति प्रश्नोक्तम्
 इस्तिनः कुन्योश्च जीर. समान एव केवल कायमात्रे विभक्तप्रभोचस्त्वं, पापकर्म
 दु.स्वरूप वर्तते । दशसद्भाववक्तव्यता निरूपणम् । नैरयिकाणां दशप्रकारक-
 वेदनावक्तव्यतानिरूपणम् । इस्तिन कुन्योश्च समाना अपत्याख्यामक्रिया ।
 आधाकर्माहारकः साधु' किं यप्नाति ? इति मदनोत्तरम् ।

છઘસ્થમનુષ્યાદિવક્તવ્યતા ।

જીવાધિકારાત્ છઘસ્થ મનુષ્યવક્તવ્યતામાહ—‘છઝમરથે ણ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્યમ્—છઝમરથે ણ ભતે ! મળૂસે તીયમળત સાસવ
 સમય કેવલેણ સજમેણ—એવ જહા પઢમસપ્ ચઝતથે ડેસપ
 તહા માણિયવ, જાવ અલમત્યુ । સે ણૂળ ભતે ! इत्थिस्स व

સાતવે શતકકા આઠવા ઉદેશક

સત્તમશતકકે રૂસ અષ્ટમ ઉદેશકકા વિષયવિચરણ સક્ષેપતે
 રૂસ પ્રકારસે હૈ છઘસ્થ મનુષ્ય કેવલ સયમ ઔર તપસે સિદ્ધ હુઆ
 હૈ યા નહીં હુઆ હૈ ? રૂસ પ્રશ્નકા ઉત્તર । હાથીકા જીવ ઔર કુન્ડુ
 કા જીવ સમાન હૈ હૈ, કેવલ કાયમાત્રમેં મેદ હૈ એસા પ્રશ્નોત્તર
 પાપકર્મદુઃસ્વરૂપ હૈ । દશ સદ્ધા સબધી વક્તવ્યતા નિરૂપણ । નૈરયિક
 જીવોંકી દશપ્રકારકી વેદનાઓંકી વક્તવ્યતાકા નિરૂપણ । હાથી ઔર
 કુન્ડુકી અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન હૈ । આધાકર્માહારક સાધુ કેસે
 કર્મકા બધ કરતા હૈ એસે પ્રશ્નકા વિચાર ।

સાતમા શતકેના આઠમા ઉદેશાનો પ્રારમ્ભ

આ ઉદેશકમા પ્રસ્થિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

‘છઘસ્થ મનુષ્ય જોડલા સયમ અને તપયા સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત્ય છે કે નહીં ?’
 આ પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર હાથીનો જીવ અને કીડીનો જીવ સમાન જ છે, પરંતુ
 હાથીની અપેક્ષાએ જ તફાવત છે. એવું પ્રતિપાદન પાપકર્મ દુષ્ટપદ છે એવું નિરૂપણ
 દશ સદ્ધા સબધી વક્તવ્યતાનું કથન નારક અનેની દશ પ્રકારની વેદનાઓનું નિરૂપણ
 હાથી અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન છે એવું કથન “આધાકર્મ આહાર
 લેનાર સાધુ કેવા કર્મનો બધ કરે છે ?” એવા પ્રશ્ન અને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર.

કુયુસ્સ ય સમે ચેવ જીવે ? હતા, ગોયમા ! હત્થિસ્સ ય, કુયુસ્સ ય એવ જહા 'રાયપ્પસેણઙ્ગે' જાવ સુહિય વા, મહાલિય વા । સે તેણદ્દેણ ગોયમા ! જાવ સમે ચેવ જીવે ॥સૂ૦૧॥

જાયા—છઘ્ઘસ્થ. સ્વલ્લ મદન્ત ! મનુષ્યઃ અતીતે અનન્તે શાશ્વતે સમયે કેવલેન સયમેન-એવ યથા પ્રથમશતકે ચતુર્થે ઉદ્દેશકે તથા મણિતબ્ધમ્, યાવત્ અલમસ્તુ । અથ નૂન મદન્ત ! હસ્તિનશ્ચ કુન્યોશ્ચ સમ એવ જીવ ? હન્ત, ગૌતમ ! હસ્તિનશ્ચ કુન્યોશ્ચ એવ યથા 'રાયપ્પસેણઙ્ગે' રાજપ્રશીયે યાવત્ શુદ્રિકાં વા, મહાલયા વા, તત્ તેનાર્યેન-ગૌતમ ! યાવત્ સમ એવ જીવ ॥સૂ૦૧॥

છઘ્ઘસ્થ મનુષ્યાદિ ચક્તવ્યતા-

'છઘમત્થેણ મતે ! મણૂસે' હત્થાદિ ।

સૂત્રાર્થ-(છઘમત્થેણ મતે ! મણૂસે તીયમણત સાસય સમય કેવલેણ સંજમેણ) હે મદન્ત ! છઘ્ઘસ્થ મનુષ્ય અનન્ત એવ શાશ્વત અતીત કાલમેં કેવલ સયમસે યાવત્ સિદ્ધ હુઆ હૈ ? (એવ જહા પદમસપ્ ચડત્થે ઉદ્દેસપ્ તથા માણિયજ્ઞ જાવ અલમત્થુ) હે ગૌતમ ! હસ વિષયમેં સમસ્ત કથન જૈસા પ્રથમ શતક કે ચતુર્થ ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા હૈ ડસી તરહ સે યાવત્ 'અલમસ્તુ' પાઠ તક જાનના ચાહિયે । (સે જૂણ મતે ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય સમેચેવ જીવે) હે મદન્ત ! હાથીકા ઓર કુયુકા ઝીવ કયા સમાન હૈ ? (હતા, ગોયમા) હાં, ગૌતમ ! (હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય-એવ જહા રાયપ્પસેણ

છઘ્ઘસ્થ મનુષ્ય આદિની વક્તવ્યતા-

"છઘમત્થેણ મતે ! મણૂસે' હત્થાદિ-

સૂત્રાર્થ-(છઘમત્થેણ મતે ! મણૂસે તીયમણત સાસય સમય કેવલેણ સંજમેણ) હે મદન્ત ! છઘ્ઘસ્થ મનુષ્ય અનન્ત અને શાશ્વત અતીતકાળમાં (શૂતાકાળમાં) કેવળ સયમ અને તપથી જ સિદ્ધપદ પ્રાપ્તો છે ખરો ! (એવ જહા પદમસપ્ ચડત્થે ઉદ્દેસપ્ તથા માણિયજ્ઞ જાવ અલમત્થુ) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં સમસ્ત કથન પહેલા શતકના ચોથા ઉદ્દેશકમાં કહા પ્રમાણે જ સમજવું 'અલમસ્તુ' સુધીવ કથન તથા પ્રકલ્પ કરવું (સે જૂણ મતે ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય સમેચેવ જીવે) હે મદન્ત ! શુ હાથીનો જીવ અને કીડીનો જીવ સમાન છે ? (હતા, ગોયમા !) હા, ગૌતમ ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય - એવ જહા રાયપ્પસેણઙ્ગે જાવ સુહિય વા મહાલિય વા - સે તેણદ્દેણ ગોયમા !

અથ અષ્ટમોદેશક. પ્રારમ્ભ્યતે ।

સપ્તમશતકે અષ્ટમોદેશકસ્ય સંક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્—

છગ્નસ્થો મનુષ્યઃ. કેવલ સયમેન તપસા સિદ્ધોઽભૂત ન વા ? इति प्रश्नोत्तरम्
इस्तिनः कुन्थोश्च जीवः समान एव केवल कायमात्रे विभेदप्रभोचरम्, पापकर्म
दुःस्वरूप वर्तते । दशसंज्ञावक्तव्यता निरूपणम् । नैरयिकानां दशप्रकारक-
वेदनान्वक्तव्यतानिरूपणम् । इस्तिनः कुन्थोश्च समाना अपत्याख्यानक्रिया ।
आधाकर्माहारकः साधु किं यज्जाति ? इति प्रश्नोत्तरम् ।

છગ્નસ્થમનુષ્યાદિવક્તવ્યતા ।

જીવાધિકારાત્ છગ્નસ્થ મનુષ્યવક્તવ્યતામાહ—‘છઝમત્થે જ’ इत्यादि ।

મૂલમ્—છઝમત્થે જ ભતે ! મળૂસે તીયમળત સાસર્થ
સમય કેવલેળ સજમેળ—एव जहा पढमसए चउत्थे उ हेसए
તહા ભાણિયવ, જાવ અલમત્યુ । સે જૂળ ભતે ! इत्यिस्स य

સાતવે શતકકા આઠવાં ઉદેશક

સપ્તમશતકકે રૂસ અષ્ટમ ઉદેશકકા વિષયવિવરણ સંક્ષેપસે
રૂસ પ્રકારસે હૈ છગ્નસ્થ મનુષ્ય કેવલ સયમ ઔર તપસે સિદ્ધ હુઆ
હૈ યા નહીં હુઆ હૈ ? રૂસ પ્રશ્નકા ઉત્તર । હાથીકા જીવ ઔર કુન્થુ
કા જીવ સમાન હી હૈ, કેવલ કાયમાત્રમેં મેદ હૈ એસા પ્રશ્નોત્તર
પાપકર્મદુઃસ્વરૂપ હૈ । દશ સંજ્ઞા સંબધી વક્તવ્યતા નિરૂપણ । નૈરયિક
જીવોંકી દશપ્રકારકી વેદનાઓંકી વક્તવ્યતાકા નિરૂપણ । હાથી ઔર
કુન્થુકી અપત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન હૈ । આધાકર્માહારક સાધુ કેસે
કર્મકા વધ કરતા હૈ એસે પ્રશ્નકા વિચાર ।

સાતમ્ શતકના આઠમા ઉદેશનો પ્રારમ્ભ

આ ઉદેશકમા પ્રસ્થિત વિષયનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

‘છગ્નસ્થ મનુષ્ય જોહલા સયમ અને તપયા સિદ્ધ પઠ પામ્યા છે કે નહીં ?’
આ પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર હાથીનો છગ્ન અને કીડીનો છગ્ન સમાન જ છે, પરંતુ
જ્ઞાની અપેક્ષાએ જ તક્ષવત છે. એવું પ્રતિપાદન પાપકર્મ દુઃખરૂપ છે એવું નિરૂપણ
દશ સંજ્ઞા સંબંધી વક્તવ્યતાનું કથન નારક જીવોની દશ પ્રકારની વેદનાઓનું નિરૂપણ
હાથી અને કીડીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન છે એવું કથન “આધાકર્મ આહાર
લેનાર સાધુ કેવા કર્મોના બંધ કરે છે ?” એવો પ્રશ્ન અને તે પ્રશ્નનો ઉત્તર.

કેવલેન વ્રહ્મચર્યવાસેન, કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ સિદ્ધઃ, બુદ્ધઃ, મુક્તઃ, સર્વ-
દુઃસ્થાનામન્ત કૃતવાન્ કિમ્ ? મગવાનાહ-નાયમર્થ સમર્થ. । ગૌતમ પૃચ્છતિ-
તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે-છદ્મસ્યો મનુષ્યઃ કેવલેન સયમાદિના
યાવત્ કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિ નો સિદ્ધઃ, નો બુદ્ધઃ, નો મુક્ત, નો વા
સર્વદુ સ્થાનામન્ત કૃતવાન્ ! ઇતિ, મગવાન્ આહ-હે ગૌતમ ! અતીતાનન્ત

સે યદ્વા પર મી કરના ધાહિયે-યાવત્ 'અલમસ્તુ' યદ્વા તક યદ્વા
યાવત્ પદ સે 'કેવલેન સવરેણ' કેવલ સવરમાત્રસે, 'કેવલેન વ્રહ્મચર્ય
વાસેન' કેવલ વ્રહ્મચર્ય સે, 'કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિ' કેવલ પ્રવચન
માતાઓકે પાલને સે, 'સિદ્ધ' સિદ્ધ હુઆ હૈ, 'બુદ્ધ' બુદ્ધ હુઆ હૈ '
'મુક્ત' મુક્ત હુઆ હૈ ? 'સર્વદુ સ્થાનામન્ત કૃતવાન્' સમસ્ત દુ સ્થોકા
અન્ત કરનેવાલા હુઆ હૈ ? ઇસકે ઉત્તરમે પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ હૈ ગૌતમ !
'નાયમર્થ સમર્થ' યદ્ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । ઇસ પર ગૌતમસ્વામી
પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ કિ- 'તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવ મુચ્યતે-છદ્મસ્યો
મનુષ્ય કેવલેન સયમાદિના યાવત્ કેવલાભિ પ્રવચનમાતૃભિઃ નો
સિદ્ધ નોબુદ્ધઃ નો મુક્ત નો વા સર્વદુ સ્થાનામન્ત કૃતવાન્' હૈ મદન્ત !
એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ છદ્મસ્ય મનુષ્ય કેવલ સયમ

અહીં 'જાવ' (યાવત્) પદથી 'કેવલેન સવરેણ, કેવલેન વ્રહ્મચર્યવાસેન,
કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિ' આ શબ્દોને બ્રહ્મ કરવાના છે હવે પ્રશ્નનો આકાર
આ પ્રમાણે બનશે- હે બદન્ત ! વ્યતીત યથેલા અનત શાશ્વતકાળમા શુ કોઈ છદ્મસ્ય
મનુષ્ય માત્ર સયમથી, માત્ર સવરથી, માત્ર બ્રહ્મચર્યના સેવનથી, માત્ર પ્રવચન
માતાઓનું પાલન કરવાથી, સિદ્ધઃ, બુદ્ધ, મુક્ત, સર્વદુ સ્થાનામન્ત કૃતવાન્
સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, અને સમસ્ત દુઃસ્થોનો અતકર્તા બન્યો છે અથે ? 'એવ જદ્વા
પદમસપ્ ચતુષ્પે ઉદેસપ્ તદ્વા માણિયન્ત જાવ અલમત્યુ' હૈ ગૌતમ । પહેલા
શતકના ચોથા ઉદેશકમા કલા પ્રમાણે જ કયન અહીં બ્રહ્મ કરવું તે કયન 'અલમસ્તુ'
શબ્દ સુધી બ્રહ્મ કરવું તે ઉદેશકમાં આ પ્રમાણે કયન ક્યું છે-

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- 'નાયમર્થઃ
સમર્થઃ' હૈ ગૌતમ । એવું સબવી શકતું નથી.

તેવું કારણ બહુવાની વિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે-
'તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે- 'છદ્મસ્યો મનુષ્ય કેવલેન સયમાદિના
યાવત્ કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિ નો સિદ્ધ, નો બુદ્ધઃ, નો મુક્ત, નો વા
સર્વદુ સ્થાનામન્ત કૃતવાન્' હૈ બદન્ત ! આપ આ કારણે એવું કહે છે કે છદ્મસ્ય

ટીકા—‘છઝમત્યે ન મતે ! મળૂંસે’ ગૌતમ! અવધિજ્ઞાન-દે અવધિજ્ઞાન !
 છઝમત્યે : અવધિજ્ઞાનવર્જિત. છઝ મનુગા : કિમ્ ‘તીયમજત સાસય સમય’
 અતીતે=અપતીતે અનન્તે=અનન્તરહિતે શાશ્વતે=નિત્યે સમયે વ્યતીતાન્તકાલ-
 કાળે ‘કેવલેણ સજમેણ’ કેવલેણ સયમેન-કેવલસયમમાત્રેણ ઉપલક્ષણાત્ કેવ-
 લેણ તપસા ‘एव जहा पदमसए चउये उरेसए तहा भाणियब्बं, जाव अल-
 मत्थु’ एव यथा प्रथमशतके चतुर्थे उदेशके उक्त तथा अत्रापि भक्तिव्यञ्ज-
 वक्तव્યम्, यावत् ‘अवमस्तु’ इत्यन्तम्, तथा च-यावत्करणात्-केवलેણ સવરેણ,

‘હજ્જે’ જાવ છુટ્ટિય વા મહાલિય વા-સે તેણદ્વેણ ગોયમા ! જાવ
 સમે વેવ જીવે) હાથી ઓર કુચુકા જીવ સમાન હૈ । જેસા ‘રાયપસે
 ણીય’ સૂત્ર મેં કહા ઉસી તરહ સે યાવત્ ‘છુટ્ટિય વા મહાલિય વા’
 હસ પાઠતક જાનના ચાહિય । હસ કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા
 હૈ કિ હાથી કા જીવ ઓર કુચુકા જીવ સમાન હી હૈ ।

ટીકાર્થ-જીવ કા અધિકાર હોને સે સૂત્રકારને યહાં પર છઝમત્ય
 મનુષ્યકી ચક્તવ્યતા કા કથન કિયા હૈ-હસ મેં ગૌતમને પ્રહસે એસા
 પૂછા હૈ કિ-‘છઝમત્યે ન મતે મળૂંસે’ હૈ અનન્ત ! અવધિજ્ઞાનવર્જિત
 છઝમત્ય મનુષ્ય વયા ‘તીયમજત સાસય સમય’ અતીત-વ્યતીત, અમન્ત
 શાશ્વતકાલ મેં-‘કેવલેણ સજમેણ’ કેવલ સયમ સે ઉપલક્ષણ સે-કેવલ
 તપ સે, ‘एव जहा पदमसए चउये उरेसए तहा भाणियब्बं जाव अल-
 मत्थु’ જેસા પ્રથમ શતકમેં ચૌથે ઉદેશક મેં કહા હૈ ઉસી તરહ

જાવ સમેવેવ જીવે) હાથી અને કીડીનેા છત્ર સમાન છે આ વિષયમાં ‘રાયપસેજીવ
 સૂત્ર’ માં કહ્યા પ્રમાણે કથન સમજવું. ‘છુટ્ટિય વા મહાલિય વા’ (છત્ર શરીર અને
 માંડુ શરીર) બહી સુધીનું કથન તે સૂત્રમાંથી બ્રહ્મ કરવું હે ગૌતમ । તે બંનેને શે
 બોલું કહ્યું છે કે હાથીનેા છત્ર અને કીડીનેા છત્ર સમાન ન છે

ટીકાર્થ-છત્રનેા અધિકાર આમ્હુ હોવાથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં છઝમત્ય મનુષ્યની
 વક્તવ્યતાનું કથન કયું છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એનો પ્રત્ત છે કે-
 ‘છઝમત્યે ન મતે ! મળૂંસે’ હે અનન્ત ! અવધિજ્ઞાનવર્જિત છઝમત્ય મનુષ્ય હું
 ‘તીયમજત સાસય સમય’ બતીત (વ્યતીત થયેલા), અનન્ત (અત રહિત) અને
 શાશ્વત (નિત્ય) સમયમાં ‘કેવલેણ સજમેણ’ કેવળ સયમથી (ઉપલક્ષણની અપેક્ષાને
 કેવળ તપથી) સિદ્ધપદ પામ્યો છે ખરો ? (एव जहा पदमसए चउये उरेसए
 तहामाणियब्बं जाव अलमत्थु) જેવી રીતે અમમ શતકના કાવા ઉદિયામાં કહ્યું
 છે, તેવીજ રીતે બહી પણ અમલ થેવું યાવત્ અવમસ્તુ બહી સુધીનું કથન બહી
 બ્રહ્મ કરવું

કેવલેન વ્રત્તચર્યવાસેન, કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ સિદ્ધઃ, બુદ્ધઃ, મુક્તઃ, સર્વદુઃસ્વાનામન્ત કૃતવાન કિમ્ ? મગવાનાહ-નાયમર્થ સમર્થઃ । ગૌતમ પૃચ્છતિ-તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે-છદ્ધસ્થો મનુષ્ય, કેવલેન સયમાદિના યાવત્ કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ નો સિદ્ધઃ, નો બુદ્ધઃ, નો મુક્તઃ, નો વા સર્વદુઃસ્વાનામન્ત કૃતવાન ! ઇતિ, મગવાન આહ-હે ગૌતમ ! અતીતાનન્ત

સે યદ્દાં પર મી કહના ચાહિયે-યાવત્ 'અલમસ્તુ' યદ્દાં તક યદ્દાં યાવત્ પદ સે 'કેવલેન સવરેણ' કેવલ સવરમાત્રસે, 'કેવલેન વ્રત્તચર્યવાસેન' કેવલ વ્રત્તચર્ય સે, 'કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ' કેવલ પ્રવચન માતાઓકે પાલને સે, 'સિદ્ધ' સિદ્ધ હુઆ હૈ, 'બુદ્ધ' બુદ્ધ હુઆ હૈ 'મુક્તઃ' મુક્ત હુઆ હૈ ? 'સર્વદુઃસ્વાનામન્ત કૃતવાન' સમસ્ત દુઃસ્વાના અન્ત કરનેવાલા હુઆ હૈ ? ઇસકે ઉસરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ હે ગૌતમ ! 'નાયમર્થ સમર્થઃ' યદ્દાં અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । ઇસ પર ગૌતમસ્યામી પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ કિ-તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવ મુચ્યતે-છદ્ધસ્થો મનુષ્ય કેવલેન સયમાદિના યાવત્ કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ નો સિદ્ધઃ નોબુદ્ધઃ, નો મુક્તઃ, નો વા સર્વદુઃસ્વાનામન્ત કૃતવાન" હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ છદ્ધસ્થ મનુષ્ય કેવલ સયમ

અહીં 'જાવ' (યાવત્) પદથી 'કેવલેન સવરેણ, કેવલેન વ્રત્તચર્યવાસેન, કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ' આ શબ્દોને શ્રવણ કરવાના છે એ પ્રશ્નનો આકાર આ પ્રમાણે બનશે- હે મદન્ત ! વ્યતીત થયેલા અનંત શાશ્વતકાળમાં શુ કોઈ છદ્ધસ્થ મનુષ્ય માત્ર સયમથી, માત્ર સવરથી, માત્ર વ્રત્તચર્યના સેવનથી, માત્ર પ્રવચન માત્રાએનું પાલન કરવાથી, સિદ્ધઃ, બુદ્ધઃ, મુક્તઃ, સર્વદુઃસ્વાનામન્ત કૃતવાન' સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, અને સમસ્ત દુઃખોનો અતકર્તા બન્યો છે ખરો ? 'એવ જહા પદમસૃજત્યે ઉદેસૃજ તદા માણિયન્ત જાવ અલમત્યુ' હે ગૌતમ ! પહેલા શતકના એવા ઉદેશકોના કલા પ્રમાણે જ કથન અહીં શ્રવણ કરવું તે કથન 'અલમસ્તુ' શબ્દ સુધી શ્રવણ કરવું તે ઉદેશકોના આ પ્રમાણે કથન કરવું છે-

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- 'નાયમર્થ સમર્થઃ' હે ગૌતમ ! એવું સભવી શક્યું નથી. તેનું કારણ બાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે- 'છદ્ધસ્થો મનુષ્ય કેવલેન સયમાદિના યાવત્ કેવલાભિઃ પ્રવચનમાતૃભિઃ નો સિદ્ધઃ, નો બુદ્ધઃ, નો મુક્તઃ, નો વા સર્વદુઃસ્વાનામન્ત કૃતવાન' હે મદન્ત ! આપ આ કારણે એવું કહો છો કે છદ્ધસ્થ

ટીકા—‘છઝમત્યે ણ મતે ! મળૂસે’ ગોતમ ! અવધિજ્ઞાન-દે અવધિજ્ઞાન !
 છઝમત્યઃ અવધિજ્ઞાનર્જિત. છઝ મનુષ્ય. ઝિમ્ ‘ત્રીયમણત સાસયં સમયં’
 અતીતે=વ્યતીતે અનન્તે=અનન્તરહિતે શારયતે=નિત્યે સમયે વ્યતીતાન્તરકાલ-
 કાલે ‘કેવલેણ સજમેણ’ કેવલેણ સમયેન-કેવલસમયમાત્રેણ ઉપલક્ષણાત્ કેવ-
 લેન તપસા ‘एव जहा पदमसए चउये उरेसए तहा भाणियव्वं, जाव अल-
 मत्थु’ एव यथा प्रथमशतके चतुर्थे उद्देशके उक्त तथा अप्रापि मभितव्व=
 वक्तव्यम्, यावत् ‘अलमस्तु’ इत्यन्तम्, तथा च-यावत्तरणात्-केवलेन सवरेण,

इज्जे’ जाव खुद्विय वा महालिय वा-से तेणद्वेण गोयमा ! जाव
 समे वेचजीवे) हाथी और कुयुका जीव समान है । जैसा ‘रायपसे
 णीय’ सूत्र में कहा उसी तरह से यावत् ‘खुद्विय वा महालिय वा’
 इस पाठतक जानना चाहिये । इस कारण है गौतम ! मैंने ऐसा कहा
 है कि हाथी का जीव और कुयुका जीव समान ही है ।

ટીકાર્થ—જીવના અધિકાર હોને સે સૂત્રકારને યહા પર અવધિજ્ઞાન
 મનુષ્યની વક્તવ્યતા કા કથન કિયા હૈ-इस में गौतमने प्रहसे ऐसा
 पूछा है कि-‘छઝમત્યે ણ મતે મળૂસે’ હૈ અવધિજ્ઞાન ! અવધિજ્ઞાનર્જિત
 છઝમત્ય મનુષ્ય કયા ‘ત્રીયમણત સાસય સમય’ અતીત-વ્યતીત, અનન્ત
 શાશ્વતકાલ મેં-‘કેવલેણ સજમેણ’ કેવલ સમય સે ઉપલક્ષણ સે-કેવલ
 તપ સે, ‘एव जहा पदमसए चउये उरेसए तहा भाणियव्वं जाव
 अलमत्थु’ जैसा प्रथम शतकमें चौथे उद्देशक में कहा है उसी तरह

जाव समेवेच जीवे) हाथी અને કીડીનેા છઝ સમાન છે આ વિવર્તમાં ‘શબપ્તેઘ્ઘીય
 સુત્ર’ મા કહ્યા પ્રમાણે કથન સમજવું. ‘खुद्विय वा महालिय वा’ (લઘુ શરીર અને
 મોટું શરીર) અહીં સુખીનું કથન તે સૂત્રમાંથી અહીં કહ્યું છે ગોતમ ! તે કારણે મે
 એવું કહ્યું છે કે હાથીનો છઝ અને કીડીનો છઝ સમાન છે

ટીકાર્થ—છઝનો અધિકાર થાય છે હાથી સુત્રારે આ સુત્રમાં અવધિજ્ઞાન મનુષ્યની
 વક્તવ્યતાનું કથન કયું છે ગોતમ ક્વાચી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રત્યક્ષ છે કે-
 ‘છઝમત્યે ણ મતે ! મળૂસે’ હૈ અવધિજ્ઞાન ! અવધિજ્ઞાનર્જિત છઝમત્ય મનુષ્ય
 ‘ત્રીયમણત સાસયં સમયં’ અતીત (વ્યતીત કયેલા), અનન્ત (અત રહિત) અને
 શાશ્વત (નિત્ય) સમયમાં ‘કેવલેણ સજમેણ’ કેવલ સમયથી (ઉપલક્ષણની અપેક્ષાએ
 કેવલ તપથી) સિદ્ધપદ પામ્યો છે અથવા ? (एव जहा पदमसए चउये उरेसए
 तहामाणियव्वं जाव अलमत्थु) એવી રીતે પ્રથમ શતકના મોટા ઉદ્દેશમાં કહ્યું
 છે, તેવીજ રીતે અહીં પણ સમજાવેલું યાવત્ અલમસ્તુ અહીં સુખીનું કથન અહીં
 અહીં કર્યું

ડમ્ત, મરતિ મરિષ્યતિ ચ ઇતિ વક્તવ્યમ્ । ગૌતમઃ પૃછતિ-હે મદન્ત ! અતીતાનન્તશાશ્વતકાલે કિં કેવલી મનુષ્ય સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત સર્વદુઃખાનામન્તકરોડમ્ત ? મગવાનાહ-‘હે ગૌતમ ! હન્ત, સસ્યમ્ અતીતાનન્ત શાશ્વતકાલે કેવલી મનુષ્ય. સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત. સર્વદુઃખાના મન્તકરોડમ્ત, મરતિ, મરિષ્યતિ ચ । ગૌતમ પૃછતિ-હે મદન્ત ! અતીતા નન્તશાશ્વતકાલે, વર્તમાનકાલે, મરિષ્યત્કાલે ચ યાવન્ત. સિદ્ધા, બુદ્ધા, મુક્તા, પરિનિર્વાતા. સર્વદુઃખાનામન્તકરાશ્ચ મૃતા, મરન્તિ, મરિષ્યન્તિ ચ, તે સર્વે

મનુષ્ય કી તરહ સે-આધોડવધિક મનુષ્ય એવ પરમાધોવધિક મનુષ્ય મી ઉત્પન્નજ્ઞાન દર્શન ધારણ કરનેવાલા અર્હત જિન કેવલી હોકર હી સિદ્ધ, બુદ્ધ ઓર મુક્ત હુઆ હૈ હોતા હૈ આગે મી ંસા હોકર હોગા ંસા કહના ચાહિયે । અય ગૌતમ પ્રમુ સે ંસા પૂછતે હૈ કિ હૈ મદન્ત ! અતીત અનન્ત શાશ્વત કાલમેં ક્યા કેવલી મનુષ્ય સિદ્ધ બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત એવ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્તકારક હુઆ હૈ, હોતા હૈ ઓર હોગા ? ઉત્તરમેં પ્રમુ કહતે હૈ-હા, ગૌતમ ! અતીત અનન્ત શાશ્વત કાલમેં કેવલી મનુષ્ય સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત એવ સમસ્ત દુઃખોંકા અન્તકારક હુઆ હૈ વર્તમાન મેં હોતા હૈ ઓર મરિષ્યત કાલ મેં હોગા । અય ગૌતમ પ્રમુસે ંસા પૂછતે હૈ કિ હૈ મદન્ત ! અતીત અનન્ત શાશ્વત કાલ મેં, વર્તમાન કાલ મેં ઓર મરિષ્યત કાલમેં જિતને મી સિદ્ધ હુય હૈ, બુદ્ધ હુય હૈ, મુક્ત હુય હૈ, પરિનિર્વાત હુય હૈ ઓર સમસ્ત દુઃખોંકે અન્તકારક

(પરમાવધિજ્ઞાની) મનુષ્ય પણ ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શન ધારણ કરનારા અર્હત જિન કેવલી થઈને જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થયા છે થાય છે અને મરિષ્યમા પણ થશે, એમ સમજવું

હે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘હે મદન્ત ! અતીત (અતીત ઘટેલા) અનન્ત શાશ્વતકાળમા શુ કેવલી (કેવળજ્ઞાની) મનુષ્ય સિદ્ધ બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોના અન્તકર્તા થયા છે? વર્તમાન સમયે પણ શુ એવું જ બને છે? મરિષ્યમા પણ શુ એવું જ બનશે?

ઉત્તર- હા ગૌતમ ! એવું જ બન્યું છે, વર્તમાનમા પણ એવું જ બને છે, અને મરિષ્યમા પણ એવું જ બનશે.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન- હે મદન્ત ! અતીત, અનન્ત શાશ્વતકાળમા, વર્તમાન કાળમા અને મરિષ્યકાળમા જટલા છવો સિદ્ધ, બુદ્ધ મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુઃખોના અન્તકર્તા થયા છે થાય છે અને થવાના છે, તેઓ બધા શુ ઉત્પન્ન

શાશ્વતકાલે ઉત્પન્નજ્ઞાનદર્શનધારી અર્હન જિનઃ કેવલી ચ ભૂતૈવ છદ્ધસ્યો મનુ-
પ્ય , સિદ્ધ , બુદ્ધ , મુક્તોઽમૂત, મવતિ, મવિવ્યતિ ચ, ન કેવલ સંયમાદિમાત્રે-
નેતિ ભાવ. । एतावता 'ज्ञानक्रियाभ्यामत्र मोक्षो भवति' इति अर्हत्प्रवचनर-
स्यम्, एष छद्वस्थमनुष्यरूपेण आधोऽवधिको मनुष्य परमाधोऽवधिको मनु-
ष्यश्चापि उत्पन्नज्ञानदर्शनधर अर्हन् जिन केवलीभूतैव सिद्ध , बुद्धः मुक्तो-
आदि से यावत् केवल प्रवचन माताओंके पालनेसे न सिद्ध हुआ है ?
न बुद्ध हुआ है, न मुक्त हुआ है और न सर्व दुःखोंका अन्त करने
वाला हुआ है ? इसके उत्तरमें प्रश्न कहते हैं कि 'अतीतानन्तशाम्भत्
काले उत्पन्न ज्ञानदर्शनधारी अर्हन् जिन, केवली च भूतैव छद्वस्थो
मनुष्य सिद्ध, बुद्ध , मुक्तोऽमूत, भवति, भविष्यति च केवल संय-
मादि मात्रेण' अतीत अनन्त शाश्वत कालमें छद्वस्थ मनुष्यरूप उत्पन्न
ज्ञान दर्शनधारी अर्हन्त जिन, केवली होकर ही सिद्ध, बुद्ध, मुक्त
हुए हैं, होते हैं और आगे भी ऐसे होकर ही होंगे । केवल समय
आदिके पालन से वे छद्वस्थ मनुष्यरूप अर्हन्त जिन न सिद्ध हुए हैं
न होते हैं और न आगे भी सिद्ध होंगे । इसी तरह बुद्ध और मुक्त
होनेके विषयमें भी जानना चाहिये । इस कथन से "ज्ञानक्रियाभ्यां
मोक्षः" ज्ञान और क्रियारूप चारित्र्य से ही मोक्ष होता है ऐसा
अर्हन्त प्रवचनरहस्य प्रकट किया गया है । इसी तरह से छद्वस्थ

મનુષ્ય ટેવળ સયમ, તપ, સવર, પ્રજ્ઞાયમ' અને પ્રવચનમાતાઓના સેવનથી સિદ્ધ
થયો નથી, બુદ્ધ થયો નથી મુક્ત થયાનથી અને સમસ્ત દુઃખોના અતર્કતા થયો નથી
તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે- 'અતીતાનન્તશામ્ભત્ કાલે ઉત્પન્ન
જ્ઞાનદર્શનધારી અર્હન્ જિનઃ કેવલી ચ ભૂતૈવ છદ્ધસ્યો મનુષ્ય' સિદ્ધ, બુદ્ધ,
મુક્તોઽમૂત, મવતિ, મવિવ્યતિ ચ કેવલ સયમાદિ માત્રેણ' કે જોતમ ! વ્યતીત
થયેલા અનંત શાશ્વતકાળમા છદ્ધસ્ય મનુષ્યરૂપ ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી અર્હન્ત જિન
ટેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને જ સિદ્ધ બુદ્ધ અને મુક્ત થયા છે, થાય છે અને ભવિષ્યમાં
પણ થશે ટેવળ સયમ આદિનું પાલન કરવાથી તે છદ્ધસ્ય મનુષ્યરૂપ અર્હન્ત જિન
સિદ્ધપદ પામ્યા નથી, પામતા નથી અને ભવિષ્યમાં પામશે પણ નહીં એ જ પ્રમાણે
બુદ્ધ અને મુક્તબળવાના વિષયમાં પણ સમજવું આ કથનદ્વારા 'જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ'
જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપ ચારિત્ર્યથી જ મોક્ષ મળે છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે,
માત્ર સયમાદિની આરાધનાથી જ મોક્ષ મળતો નથી એમ સમજવું છદ્ધસ્ય મનુષ્યની
જેમ આધિવધિક (મર્યાદિત ક્ષેત્રને જ વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાની) અને પરમાધિવધિક

પ્રતિપાદયિતુમાહ-‘સે ણૂણ મતે ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય સમે ચેવ જીવે ?’
ગૌતમ. પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! અય નૂન નિશ્ચિત્તં કિં હસ્તિન ષ્ચ વિશાલકાયસ્ય
કુન્થોશ્ચ ગ્રીન્દ્રિયધુદ્ગજીવવિશેષસ્ય અત્યન્તલઘુકાયસ્ય ચ સમ એવ સમાન
એવ જીવ-આત્મા વર્તતે ? । મગવાનાહ-‘હતા, ગોયમા ’ હત્થિસ્સ ય કુયુ-
સ્સ ય એવ જહા ‘રાયપ્પસેણઙ્ગજે’ જાવ-સુહ્રિય વા, મહાલિય વા’ હે ગૌતમ !
હન્ત, સત્યમ્ હસ્તિનઃ મહાવિશાલકાયસ્યાપિ, અય ચ કુન્થોશ્ચ ગ્રીન્દ્રિયધુદ્
ગન્તુવિશેષસ્ય અત્યન્તલઘુકાયસ્યાપિ એવ-જીવાત્મા કાયપ્રમાણાનુસાર
સકોચવિકાસશાલિત્વેऽપિ સમાન એવ વર્તતે કેવલ કાયમાત્રે વિમેદ इत्या

સૂત્રકાર જીવાત્માકે કાય પ્રમાણાનુસાર સકોચ વિકાસ સ્વભાવકા
પ્રતિપાદન કરનેકે નિમિત્ત કરતે હિં-इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है
कि-‘से णूणं मते ! हत्थिस्स य कुयुस्स य समे चेव जीवे’ हे मदन्त !
हाथीका जीव और कुयुका जीव क्या बराबर है ? पूछनेका मात्पर्य
ऐसा है कि हाथी का शरीर विशाल अवगाहनावाला होता है और
कुन्थुका शरीर बहुत ही कम अवगाहनावाला होता है-यह कुन्थु ते
इन्द्रिय जीव है । सो बड़े शरीरमें बड़ा रहता होगा और छोटे शरीर
में छोटा जीव रहता होगा इसी अभिप्राय से गौतमने प्रभु से ऐसा
प्रश्न किया है कि क्या दोनोंका जीव बराबर है-या छोटा बड़ा है ?
उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि-हता, गौयमा ! हत्थिस्स य कुयु-
स्स य एव जहा रायप्पसेणङ्गजे, जाव सुह्रिय वा महालिय वा’ हा,
गौतम ! विशाल काय हाथी का और अत्यन्त क्षुद्रकाय तेइन्द्रिय
कुन्थुका जीव बराबर है । जीव असंख्यात प्रदेशवाला सिद्धान्तमें कहा
गया है । अत जीव चाहे हाथी के शरीरमें रहे चाहे कुन्थुके शरीर

हत्थिस्स य कुयुस्स य समेचेव जीवा ?’ हे मदन्त ! शु હાથીના જીવ અને
કીડીના જીવ સરખા હોય છે ! અપ્રમાણના પ્રમાણ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે- હાથીનું શરીર
વિશાળ અવગાહનાવાળું હોય છે અને કીડીનું શરીર ઘણું જ જોડી અવગાહનાવાળું
હોય છે કીડી તેઇન્દ્રિય જીવ છે શુ મોટા શરીરમાં મોટો જીવ હોય છે અને નાના
શરીરમાં નાનો જીવ હોય છે ? કે બન્નેના શરીરમાં સમાન જીવ રહેશે હોય છે ?

ઉત્તર-હતા, ગોયમા ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય એવ જહા રાયપ્પસેણઙ્ગજે
જાવ સુહ્રિય વા મહાલિય વા’ હા, ગૌતમ ! વિશાળકાય હાથીના અને અત્યન્ત
ક્ષુદ્રકાય તેઇન્દ્રિય કીડીના જીવ સરખા જ હોય છે જીવને અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો કહ્યો છે
અદે જીવ હાથીના શરીરમાં રહે કે કીડીના શરીરમાં રહે, પણ બન્ને જગ્યાએ તે

एव किम् उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा अर्हन्तो जिनाः केवलिनो भूत्वा सिद्धाः बुद्धा मुक्ताः परिनिर्वाता मरुदु खानामन्तकता अभूवन्, भवन्ति, भविष्यन्ति च ? । भगवानाह—हे गौतम ! इन्त, सत्यम्, सर्वेऽपि ते उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा अर्हन्तो जिना केवलिनो भूत्वा सिद्धा बुद्धा मुक्ताः परिनिर्वाताः सर्वदु खानामन्तकता अभूवन्, भवन्ति, भविष्यन्ति च । गौतम पृच्छति हे मरन्त ! स उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा अर्हन् जिना केवली 'अममस्तु ज्ञानेन सर्वथा पूर्णोऽस्ति इति वक्तव्य स्यात् ? भगवानाह—हे गौतम ! स उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा अर्हन् जिना केवली ज्ञाने पूर्णोऽस्ति इति अवश्यमेव वक्तव्य स्यात्, इति सग्राह्यम् । अथ जीवात्मन कायप्रमाणानुसार सकोचविकाशशक्ति

हुए हैं, होते हैं और होंगे वे सब ही क्या उत्पन्न ज्ञान दर्शनधारी अर्हन्त जिन केवली होकर ही सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वात (कर्म-सताप वर्जित) एव सर्व दु खोंके अन्तकारक हुए हैं ? होते हैं ? होंगे ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं—हे गौतम ! हां ऐसा ही है—सर्व ही वे उत्पन्न ज्ञान दर्शन धारी अर्हन् जिन केवली होकर ही सिद्ध, बुद्ध, मुक्त, परिनिर्वात और समस्त दु खोंके अन्तकर्ता हुए हैं । होते हैं और भाग्य भी होंगे । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि—हे भदन्त ! वह उत्पन्न ज्ञान दर्शनधारी जिन केवली 'अममस्तु' ज्ञान से सर्वथा पूर्ण है ऐसा कहा जा सकता है क्या ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं—हां, गौतम ! वह उत्पन्न ज्ञानदर्शनधारी अर्हन्त जिन केवली ज्ञान में पूर्ण है ऐसा अवश्य ही कहा जा सकता है । ऐसा पाठ ग्रहण करना चाहिये । अब

ज्ञानदर्शनधारी અહંત જિન કેવલી થઈને જ સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત, પરિનિર્વાત (કર્મ-સતાપથી રહિત) અને સમસ્ત દુ ખોના અંતકર્તા થયા છે, થાય છે, અને થવાના છે ?

ઉત્તર— હા, ગૌતમ ! તેઓ બધા ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી અહંત જિન કેવલી થઈને જ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાત અને સમસ્ત દુ ખોના અંતકર્તા બન્યા છે, વર્તમાનમાં અને છે અને ભવિષ્યમાં પણ બનશે.

પ્રશ્ન— હે ભદ્રન્ત ! તુ તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી જિન કેવલી 'અમમસ્તુ' જ્ઞાનથી સર્વથા પરિપૂર્ણ છે, એમ કહી શકાય ખરું ? ઉત્તર— હા, ગૌતમ ! તે ઉત્પન્ન જ્ઞાનદર્શનધારી અહંત જિન કેવલી જ્ઞાનથી પરિપૂર્ણ હોય છે, એવું અમર્ય કહી શકાય છે ઉપર્યુક્ત પાઠ અહીં પણ અલ્પ કરવો જોઈએ.

હવે સૂત્રકાર ભવાત્માના કથ પ્રમાણાનુસાર સકુચન-વિકુચન સ્વભાવનું પ્રતિપાદન કરે છે— ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે— 'સે શૂન્ય મંતે !

પ્રતિપાદયિતુમાહ—‘સે ણૂણ ભતે ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્મ ય સમે ચેવ જીવે ?’
ગૌતમ ! પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! અથ નૂન નિશ્ચિત કિં હસ્તિન થ વિશાલકાયસ્ય
કુન્થોથ શ્રીન્દ્રિયશુદ્ધજીવવિશેષસ્ય અત્યન્તલઘુકાયસ્ય ચ સમ એવ સમાન
એવ જીવ = આત્મા ધર્તેતે ? । મગવાનાહ—‘હતા, ગોયમા !’ હત્થિસ્સ ય કુયુ
સ્સ ય એવ જહા ‘રાયપ્પસેણજ્જે’ જાવ—સુહિય વા, મહાલિય વા’ હે ગૌતમ !
હન્ત, સત્યમ્ હસ્તિનથ મહાવિશાલકાયસ્યાપિ, અથ ચ કુન્થોથ શ્રીન્દ્રિયશુદ્ધ
જન્તુવિશેષસ્ય અત્યન્તલઘુકાયસ્યાપિ એવ—જીવાત્મા કાયપ્રમાણાનુસાર
સકોચવિકાસશાલિત્વેઽપિ સમાન એવ વર્તેતે કેવલ કાયમાત્રે વિભેદ ઇત્યા

સૂત્રકાર જીવાત્માકે કાય પ્રમાણાનુસાર સકોચ વિકાસ સ્વભાવકા
પ્રતિપાદન કરનેકે નિમિષ કરતે હિં—ઇસમેં ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હે
કિ—‘સે ણૂણ ભતે ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય સમે ચેવ જીવે’ હે મદન્ત !
હાથીકા જીવ ઓર કુયુકા જીવ કયા ઘરાયર હે ? પૂછનેકા માત્પર્ય
એસા હે કિ હાથી કા શરીર વિશાલ અવગાહનાવાળા હોતા હે ઓર
કુન્થુકા શરીર ઘટ્ટ હી કમ અવગાહનાવાળા હોતા હે—યહ કુન્થુ તે
ઇન્દ્રિય જીવ હે । સો ઘટે શરીરમેં ઘટ્ટા રહતા હોગા ઓર છોટે શરીર
મેં છોટા જીવ રહતા હોગા ઇસી અમિપ્રાય સે ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા
પ્રશ્ન કિયા હે કિ કયા દોનોકા જીવ ઘરાયર હે—યા છોટા ઘટ્ટા હે ?
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હે કિ—હતા, ગોયમા ! હત્થિસ્સ ય કુન્થુ-
સ્સ ય એવ જહા રાયપ્પસેણજ્જે, જાવ સુહિય વા મહાલિય વા’ હા,
ગૌતમ ! વિશાલ કાય હાથી કા ઓર અત્યન્ત શુદ્ધકાય તેજન્દ્રિય
કુન્થુકા જીવ ઘરાયર હે । જીવ અસખ્યાત પ્રદેશવાળા સિદ્ધાન્તમેં કહા
ગયા હે । અત જીવ આહે હાથી કે શરીરમેં રહે આહે કુન્થુકે શરીર

હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય સમેચેવ જીવા ?’ હે મદન્ત ! શુ હાથીનો જીવ અને
કીડીનો જીવ સરખો હોય છે । પ્રમાણરના પ્રમાણુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે— હાથીનું શરીર
વિશાળ અવગાહનાવાળું હોય છે અને કીડીનું શરીર ઘણું જ ઓછું અવગાહનાવાળું
હોય છે કીડી તેજન્દ્રિય જીવ છે શુ મોટા શરીરમાં મોટો જીવ હોય છે અને નાના
શરીરમાં નાનો જીવ હોય છે ? હે બન્નેના શરીરમાં સમાન જીવ રહેશે હોય છે ?

ઉત્તર—હતા, ગોયમા ! હત્થિસ્સ ય કુયુસ્સ ય એવ જહા રાયપ્પસેણજ્જે
જાવ સુહિય વા મહાલિય વા’ હા, ગૌતમ ! વિશાળકાય હાથીનો અને અત્યન્ત
શુદ્ધકાય તેજન્દ્રિય કીડીનો જીવ સરખો જ હોય છે જીવને અસખ્યાત પ્રદેશવાળો કહ્યો છે
સહે જીવ હાથીના શરીરમાં રહે છે કીડીના શરીરમાં રહે, પણ બન્ને જગ્યાએ તે

શય । તત્રૈવ પ્રમાણમાદ-પર તદા 'રાગવ્યસેનજ્જે' એવ યથા રાજમશ્રીયે રાજમરનીપમ્થે વિશાલકાય સૂક્ષ્મકાયયોરાત્મવિષયે સમાનત્વદુક્ત તથા અના-
ડપિ વોધ્યમ્ તત્પ્રકરણવક્તવ્યતાવધિમાદ 'નાર સુદ્વિય વા મહાલિયં વા'

મેં રહે, દોનોં જગત્ત વહ પ્રદેશોકી અપેક્ષા યરાપર હે જેસા નહીં હૈ
કિ હાથી કે શરીરમેં રહને પર જીવ અપને પૂર્ણ પ્રદેશોંસે રહતા હૈ
ઑર છુદ્રકાયવાલે કુન્ધુ કે શરીર મેં વહ કમ પ્રદેશોં સે રહતા હૈ ।
કિન્તુ જીવકા સ્વભાવ સકોચ વિસ્તારગાલા હૈ અત વહ જેસા આધાર
પાતા હૈ વહા પર "સકોચવિસ્તારામ્યા પ્રદીપવત્" કે અનુસાર અપને
પ્રદેશોંકો સકુચિત ઑર વિસ્તૃત કર રહ જાતા હૈ । ઇસસે યહ બાત
સિદ્ધ હુઈ કિ દોનોંમા જીવ તો યરાપર હૈ-પર શરીરમેં હી વિવમતા
હૈ ઇસ કથનકે પ્રમાણરૂપ મેં રાજમશ્રીય સૂત્રકો યહા ઉપસ્થિત કિયા
ગયા હૈ । વહા પર વિશાલકાય ઑર સૂક્ષ્મકાય મેં રહનેવાલે જીવકે
વિષયમેં સમાનતા પ્રકટ ફી ગઈ હૈ । અતઃ જિસ પ્રકાર સે વહાં જીવ
કે વિષય મેં સમાનતા પ્રકટ ફી ગઈ હૈ ડસી પ્રકારસે યહા પર બી
સમાનતા જાનની ઇચ્છિયે । ડસ પ્રકરણ કી વક્તવ્યતા કી અબધિ
કહાં તક સમજની ઇચ્છિયે તો ઇસકે લિયે 'જાવ સુદ્વિય વા
મહાલિયં વા' ઇન પદોંકો કહા ગયા હૈ અર્થાત્ યહાં તક જીવ કી
સમાનતા વિષયક પ્રકરણ કહા ગયા હૈ સો યહીં તક યહ પ્રકરણ
યહાં પર ગ્રહણ કરના ઇચ્છિયે । યહાં પર દોષ કૂટાગાર શાલાદિકકે

પ્રદેશોંની અપેક્ષાએ બરાબર જ છે એવું નથી કે હાથીના શરીરમાં રહેતી વખતે તે
પોતાના પૂર્ણ પ્રદેશોંથી રહેતો હોય છે અને છુદ્રકાયવાળી કીટીના શરીરમાં ન્યૂન પ્રદેશોંથી
રહેતો હોય છે । પરંતુ જીવનો સ્વભાવ સકુચન - વિસ્તરણવાળો છે, તેથી તેને જેવો
આધાર મળે છે ત્યાં 'સકોચ વિસ્તારામ્યામ્ પ્રદીપવત્' આ કથનાનુસાર પોતાના
પ્રદેશોંને સકુચિત કરીને અથવા વિસ્તૃત કરીને રહી જાય છે આ કથન દ્વારા એ વાત
તો સિદ્ધ થાય છે કે બંનેના જીવ બરાબર છે, પણ તેમનાં શરીરોમાંજ અસમાનતા છે
આ કથનાના પ્રમાણરૂપે અહીં 'રાજમશ્રીય સૂત્રનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે તે
સૂત્રમાં એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે વિશાલકાય અને સૂક્ષ્મકાયમાં
રહેનારા જીવ સમાન હોય છે તે સૂત્રમાં જ રીતે જીવના વિષયમાં સમાનતા પ્રકટ
કરવામાં આવી છે એ જ પ્રમાણે અહીં પણ સમાનતા સમજાવી તે વક્તવ્યતા આ
સુધી પ્રકટ કરવાની છે, તે સૂત્રકારે "જાવ સુદ્વિય વા મહાલિયં વા" આ પદો
દ્વારા વ્યક્ત કરેલ છે, એટલે કે ત્યાં સુધીનું કથન જ અહીં પ્રકટ કરવું એકબે.

યાવત્ શુદ્ધિકા વા, મહાલયા વા इत्यन्तम्, અપ્ર દીપકૂટાકારશાલાદિદૃષ્ટાન્તાના
દાર્ષ્ટાન્તિકયોજના મગવાનાહ—‘एवामेव गोयमा ! जीवे जारिसिय पुव्वकम्म
निवद्ध वोदिं निव्वत्तेइ त असखेज्जेहिं जीवपएसेहिं सचिचीकरोइ खुड्डिय वा
महल्लिय वा ‘एवामेव’ एवमेव अनेनैव प्रकारेण ‘गोयमा !’ हे गौतम !
‘जीवे’ जीव = प्राणी ‘जारिसिय’ यादृशीं = यादृशाकाराम् ‘पुव्वकम्मनिवद्ध’
पूर्वकर्मनिवद्धाम् ‘वोदिं’ वोन्दि = शरीरम् ‘निव्वत्तेइ’ निर्वर्चयति = रचयति धारय
तीत्यर्थ ‘त’ तां वोन्दिम् ‘असखेज्जेहिं’ असङ्ख्येयै ‘जीवपएसेहिं’ जीवप्रदेशैः
‘सचिचीकरोइ’ ‘सचिचीकरोति चेतनायुक्ता करोति, ‘खुड्डिय वा महल्लिय वा’
क्षुद्धिका वा महालया वा वोन्दिम् । इति ।

तथा च यावत्करणात्—‘राजप्रभूये उक्तमथस्तनवाक्य स ग्राह्यम्—‘समे चेव
जीवे, से णूण मते ! इत्थीओ कुंयु अप्पकम्मतराए चेव, अप्पकिरियतराए चेव,
अप्पामवतराए चेव, कुन्धुओ इत्थी महाकम्मतराए चेव, महाकिरियतराए

दृष्टान्तો की योजना दार्ष्टान्तिक में करते हुए भगवान् ने कहा है कि—
‘एवामेव गोयमा ! जीवे जारिसिय इत्या०’ हे गौतम ! जीव पूर्वकर्म
द्वारा निवद्ध जैसा शरीर धारण करता है— उस शरीर को वह
अपने असङ्ख्यात प्रदेशों द्वारा ही चेतनायुक्त करता है— चाहे वह
शरीर क्षुद्र-छोटा हो चाहे बड़ा हो । ‘जाव खुड्डिय वा’ में जो यावत्
पद आया है— उससे राजप्रभूय सूत्र में यह वाक्य सङ्गीत किया
गया है— ‘समेचेव जीवे, से णूणं मते ! इत्थी उ कुंयु अप्पकम्म
तराएचेव इत्या०’ इस वाक्य का भाव इस प्रकार से है—जैसे दीपक
जब किसी विशाल कूटाकारशाला में रख दियो जावे—तब दीपक का

આ સૂત્રકારે દીપકૂટાગાર શાલાદિકેના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા આ વિષયનું નીચે પ્રમાણે પ્રતિપાદન
કયું છે— ‘एवामेव गोयमा ! जीवे जारिसिय इत्यादि’ हे गौतम ! जीव
प्राणाना पूर्वकर्म द्वारा निवद्ध न शरीरने धारण करे छे ते शरीरने ते प्राणाना
असङ्ख्यात प्रदेशा द्वारा न चेतना युक्त करे छे— बाबे ते शरीर क्षुद्र (नानु) होय के
भेदु होय. “जाव खुड्डिय वा” भा ने “जाव (यावत्)” पदने प्रयोग करवाभा
आयेछे तेनाद्वारा राजप्रभूय सूत्रभा आपेछा आ सूत्रपाठने ग्रहण करवाभा आये छे—
“समेचेव जीवे, से णूण मते ! इत्थी उ कुंयु अप्पकम्मतराए चेव इत्यादि”
आ वाक्यने भावार्थ नीचे प्रमाणे छे—नेम भाई दीवाने केअ विषयान् कूटाकारशालाभा
भूषवाभा आवे तो ते दीवाने प्रकाश ते समस्त कूटाकारशालाभा ईलाअ जाय छे, जेव

શય' । તત્રૈવ પ્રમાણમાદ-પર તથા 'રાયપ્પસેનજ્જે' એવ યથા રાજપ્રમુખીયે રાજપ્રમુખીયમુદ્ધે વિશાલકાય સૂક્ષ્મકાયયોરાત્મગિય સમાનત્વમુક્ત તથા અના-
ડપિ ચોધમ્ તત્પ્રકારણવક્તવ્યતાવધિમાદ 'જાવ સુદ્ધિય વા મહાલિયં વા'

મેં રહે, દોનોં જગત્ વત્ પ્રદેશોકી અપેક્ષા ધરાવર હૈ તેસા નહીં હૈ
કિ હાથી કે શરીરમેં રહને પર જીવ અપને પૂર્ણ પ્રદેશોંસે રહતા હૈ
ઔર ક્ષુદ્રકાયવાલે કુન્ધુ કે શરીર મેં વહ કમ પ્રદેશોં સે રહતા હૈ ।
ફિન્તુ જીવકા સ્વભાવ સકોચ વિસ્તારવાલા હૈ અતઃ વહ જૈસા આધાર
પાતા હૈ વહા પર "સકોચવિસ્તારામ્યાં પ્રવીપવત્" કે અનુસાર અપને
પ્રદેશોંકો સકુચિત ઔર વિસ્તૃત કર રહ જાતા હૈ । ઇસસે યહ વાત
સિદ્ધ હુઈ કિ દોનોંજા જીવ તો ધરાવર હૈ-પર શરીરમેં હી વિષમતા
હૈ ઇસ કથનકે પ્રમાણરૂપ મેં રાજપ્રમુખીય સૂત્રકો યહા ઉપસ્થિત કિયા
ગયા હૈ । વહા પર વિશાલકાય ઔર સૂક્ષ્મકાય મેં રહનેવાલે જીવકે
વિષયમેં સમાનતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અતઃ જિસ પ્રકાર સે વહાં જીવ
કે વિષય મેં સમાનતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ ડસી પ્રકારસે વહાં પર ઔ
સમાનતા જાનની ચાહિયે । ડસ પ્રકરણ કી વક્તવ્યતા કી અવધિ
કહા તક સમજની ચાહિયે તો ઇસકે લિયે 'જાવ સુદ્ધિય વા
મહાલિયં વા' ઇન પદોંકો કહા ગયા હૈ અર્થાત્ યહાં તક જીવ કી
સમાનતા વિષયક પ્રકરણ કહા ગયા હૈ સો યહીં તક યહ પ્રકરણ
યહાં પર ગ્રહણ કરના ચાહિયે । યહાં પર દીપ કૂટાગાર શાલાદિકકે

પ્રદેશોંકી અપેક્ષાએ બરાબર જ છે એવું નથી કે હાથીના શરીરમાં રહેલી વખતે તે
પોતાના પૂર્ણ પ્રદેશોંથી રહેતા હોય છે અને ક્ષુદ્રકાયવાળી કીડીના શરીરમાં ન્યૂન પ્રદેશોંથી
રહેતા હોય છે પરંતુ જીવનો સ્વભાવ સકુચન - વિસ્તરણવાળો છે, તેથી તેને જેવા
આધાર મળે છે ત્યાં 'સકોચ વિસ્તારામ્યામ્ પ્રવીપવત્' આ કથનાનુસાર પોતાના
પ્રદેશોંને સકુચિત કરીને અથવા વિસ્તૃત કરીને રહી જાય છે આ કથન દ્વારા જે વાત
તો સિદ્ધ થાય છે કે જાનેના જીવ બરાબર છે, પણ તેમનાં શરીરોમાં જ અસમાનતા છે
આ કથનના પ્રમાણરૂપે અહીં 'રાજપ્રમુખીય સૂત્રો' આધાર લેવામાં આવ્યો છે તે
સૂત્રમાં જે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે વિશાળકાય અને સૂક્ષ્મકાયમાં
રહેનારા જીવ સમાન હોય છે તે સૂત્રમાં જે રીતે જીવના વિષયમાં સમાનતા પ્રકટ
કરવામાં આવી છે, એ જ પ્રમાણે અહીં પણ સમાનતા સમજાવી. તે વક્તવ્યતા આ
સુધી પ્રકટ કરવાની છે, તે સૂત્રકારે "જાવ સુદ્ધિય વા મહાલિયં વા" આ પદો
દ્વારા વ્યક્ત કરેલ છે, એટલે કે ત્યાં સુધીનું કથન જ અહીં પ્રકટ કરવું એકેએ.

વ્યાપ્તત્વાત્ તચ્છરીરપ્રમાણો ભવતિ, ઇતિ રીત્યા કેવલ શરીરે એવ ન્યૂનાધિક તારતમ્યવૈપમ્ય ભવતિ, ન ત્વાત્માનિ કિમપિ ન્યૂનાધિકતારતમ્ય ભવતિ, અપિ તુ સર્વેષા પ્રાણિનાં જીવપ્રદેશ. સમાનાપવાવતિષ્ઠન્તે ન તુ ન્યૂનાધિકતયેતિ । સૂ. ૧ ।

નૈરયિકાદિપાપકર્મવક્તવ્યતા ।

જીવાધિકારાત્ નૈરયિકાદીના પાપકર્મવક્તવ્યતામાહ--‘નેરઙ્યાણ મતે’ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય-‘નેરઙ્યાણ મતે ! પાવે કમ્મે જેય કહે, જે ય કજ્જઙ્ગ, જે ય કજ્જિસ્સઙ્ગ, સઘ્વે સે દુક્ખે, જે નિજ્જિન્ને સે સુદ્ધે ? હતા, ગોચમા । નેરઙ્યાણ પાવે કમ્મે જાવ સુદ્ધે, એવ જાવ વેમાણિયાણ ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા-નૈરયિકાણા મદન્ત ! પાપ કર્મ યજ્ઞ કૃત, -યજ્ઞ ક્રિયતે, યજ્ઞ કરિ શરીર કો ધારણ કરતા હૈ-તય વહ કુન્થુ કે શરીર કો વ્યાપ્ત કર છેતા હૈ । હસ લિયે વહ જીવ કુન્થુ કે શરીર કે યરાયર ઘન જાતા હૈ । હમ રીતિ સે કેવલ શરીર મેં હી ન્યૂનાધિકતા આતી હૈ-આત્મા-જીવ મેં ન્યૂનાધિકતા નહીં આતી હૈ ક્યોં કિ સમસ્ત જીવોંકે પ્રદેશ સમાન હી હોતે હૈ-વે ન્યૂનાધિક નહીં હોતે હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

નૈરયિકાદિ પાપકર્મ વક્તવ્યતા-

‘નેરઙ્યાણ મતે ! પાવેકમ્મે’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ- (નેરઙ્યાણ મતે ! પાવકમ્મે જે ય કહે, જે ય કજ્જઙ્ગ, જે ય કજ્જિસ્મઙ્ગ, સઘ્વે સે દુક્ખે, જે નિજ્જિન્ને સે સુદ્ધે) હે મદન્ત ! નારક જીવોંકે દ્વારા જો પાપકર્મ ક્રિયા જા શુકા હૈ-ક્રિયા જા રહ્યા ત્યારે તે ક્ષીડિના શરીરને વ્યાપ્ત કરી લે છે અને ક્ષીડિના શરીરની બરાબર બની બાપ છે આ રીતે માત્ર શરીરમાં જ ન્યૂનાધિકતા સંભવે છે આત્મા (જીવ)માં ન્યૂનાધિકતા આવતી નથી, કારણ કે સમસ્ત જીવોના પ્રદેશ સમાન હોય છે - પ્રદેશ ન્યૂનાધિક હોતા નથી ॥ સૂ. ૧ ॥

નારકાદિ જીવોના પાપકર્મની વક્તવ્યતા-

‘નેરઙ્યાણ મતે ! પાવે કમ્મે’ ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (નેરઙ્યાણ મતે ! પાવકમ્મે જે ય કહે, જે ય કજ્જઙ્ગ, જે ય કજ્જિસ્સઙ્ગ, સઘ્વે સે દુક્ખે, જે નિજ્જિન્ને સે સુદ્ધે ?) હે મદન્ત ! નારકજીવો દ્વારા જે પાપકર્મ કરાઈ ગયા છે, જે કરવામાં આવી રહ્યા છે અને અવિધ્યમાં જે કરવામાં

ચેવ, મહાસત્તરાણ ચેવ ? રતા, ગોપમા ! કમ્મા ન મને ! રત્તિસ્સ વ કુંડુ-
સ્સ ય, સમે ચેવ જીવે ! ગોપમા ! સે નહાનામણ કૂટાગારસાલ્લ સિવા દુરળો
લિત્તા, ગુત્તા, ગુત્તદુરારા, નિવાયા, નિવાય ગંભીરા, અઠે ન કેરુ પુરિસે પર્વ
વ ય જોરુ ચ ગદ્દાય ત કૂટાગારસાલ્લ અતો અણુપરિસરુ, તીસે કૂટાગારસાલ્લાણ
સન્નવો સમતા ઘણનિચિયનિરંતરનિચ્છિટ્ટારુ દુરારવણારુ પિદેર તીસે વડુમજ્જ
દેસમાણ ત પર્વ પલીચેજ્ઞા, તણ નં સે પર્વે કૂટાગારસાલ્લ અતો અંતો આમા
સેરુ, ઉજ્જોપરુ, તવેરુ, પમાસેરુ, નો ચેવ નં વાર્હિ, અહ ન સે પુરિસે તં પર્વ
રુદુરણ પિદેજ્ઞા, તણ સે પર્વે ત રુદુરય અતો આમાસેરુ, નો ચેવ નં રુદુરમસ્સ
વાર્હિ, નો ચેવ નં કૂટાગારસાલ્લ નો ચેવ નં કૂટાગારસાલાણ વાર્હિ । પવ્વ કલિંત્રપવ્વ
ગંઢમાણિયાણ પચ્છિપિઢણ, આદણ, અદાદણ, પત્થણ, કુઢવેળ, અદ્ધ
કુઢવેળ, ચડમાર્યાણ, અદ્ધમાર્યાણ, સોલસિયાણ, વસીસિયાણ, ચડસદ્ધિયાણ,
તણ નં સે પુરિસે ત પરીવ દીવગચપણણ પિદેર, તણ નં સે પરીવે ત દીવગ-
ચપણય અતો આમાસેરુ, ણો ચેવ નં દીવગચપણયસ્સ વાર્હિ, નો ચેવ નં ચડ-
સદ્ધિય નો ચેવ નં ચડસદ્ધિયાણ વાર્હિ, નો ચેવ નં કૂટાગારસાલાણ વાર્હિ, પવ્વ
મેવ ગોપમા ! જીવે જારિસિય પુબ્બકમ્મનિવદ્ધ વોદિ નિવ્વત્તેરુ ત અસસિન્ને
દિ જીવપણ્ણેરુ સચિચીકરેરુ 'સુદ્ધિય વા મહાલિય વા' રત્તિ ।

અસ્યાય ભાવઃ—યયા વીપો વિશાલાયાં કૂટાકારશાલાયાં સ્થાપિતો મથેત્
તદા તત્પ્રકાશઃ સમસ્તાયાં કૂટાકારશાલાયાં પ્રસૂતો વર્તતે, કિન્તુ યદિ
સ વીપઃ કેનાપિ પાત્રેણ પિઠિતો મથેત્ તદા તત્પ્રકાશઃ પાત્રપરિમાણ
એવ સમ્પ્રદ્યતે, તથૈવ યદા જીવઃ હસ્તિનઃ શરીર ધારયતિ તદા હસ્તિશરીરવ્યાપ્ત-
સ્થાત્ તચ્છરીરમમાણો મવતિ, યદા તુ કુન્થોઃ શરીરં ધારયતિ તદા કુન્થુશરીર
વહ પ્રકાશ સમસ્ત હસ કૂટાકારશાલા મેં ફેલ જાતા હૈ । કિન્તુ
વહ વીપક જથ કિસી ખી પાત્રસે ઢક દિયા જાતા હૈ— તથ ઉસ
વીપ કા વહ પ્રકાશ કેવલ પાત્ર પરિમિત હી હો જાતા હૈ । હસી
તરહ સે જથ જીવ હાથી કે શરીર કો ધારણ કરતા હૈ, તથ વહ
જીવ હાથી કે પૂરે શરીર મેં વ્યાપ્ત હો જાતા હૈ, હસ લિયે વહ
જીવ હાથી કે શરીર કે ચરાચર યન જાતા હૈ । ઓર જથ કુન્થુ કે

પ્રમાણે જીવ બ્યારે હાથીનું શરીર ધારણ કરે છે ત્યારે તે જીવ હાથીના આખા
શરીરમાં વ્યાપી ભાય છે અને તે કારણે તે જીવ હાથીના શરીરની બરાબર બની
ભાય છે બ્યારે હાથી પર કોઈ પાત્ર ઢાંકી દેવામાં આવે છે, ત્યારે તે હાથીનો તે પ્રકાશ
જેમ પાત્રપરિમિત થઈ ભાય છે એ જ પ્રમાણે જીવ બ્યારે હાથીનું શરીર ધારણ કરે છે,

કર્મ તત્ સુખસ્વરૂપમોક્ષજનકત્વાત્ સુખમુચ્યતે ? ભગવાનાહ—‘હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવે કમ્મે જાવ સુહે’ હે ગૌતમ ! હન્ત ! સત્યમ્ નૈરયિકાણા પાપ કર્મ યાવત્—યથ કૃત યથ ક્રિયમાણ યથ કરિષ્યમાણ સર્વ તત્ દુઃખ, યથ નિર્જીર્ણ કર્મ, તત્ સુખમુચ્યતે, ‘એવ જાવ વેમાણિયાણ’ એવ નૈરયિકવદેવ યાવત્—ભવનપતિમારમ્ય વૈમાનિકાનાં વૈમાનિકપર્યન્તાના પાપ કર્મ યથ કૃતમ યથ ક્રિયતે, યથ કરિષ્યતે, સર્વ તત્ દુઃખમ્, અથ ચ યત્ કર્મ નિર્જીર્ણ તત્ સુખમુચ્યતે, ઇતિ માવ ॥૬૨ ॥

દ્વારા કિયે જા રહે છે, એવ આગામો કાલ મેં જો उनके દ્વારા કિયે જાને વાલે છે વે સચ કૃત, ક્રિયમાણ ઓર કરિષ્યમાણ પાપકર્મ દુઃખકે હેતુભૂત સસારકે કારણ હોને સે કયા દુઃખરૂપ કાર્યમેં કારણ કે ઉપચાર સે કહે જાતે છે ? તયા જો કર્મ उनके નિર્જીર્ણ હો જુકે છે વે સુખસ્વરૂપ મોક્ષજનક હોને સે સુખરૂપ કહે જાતે છે કયા ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન उनसे કહતે છે—‘હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવે કમ્મે જાવ સુહે’ હાં ગૌતમ સત્ય હૈ—નૈરયિકોંકે કૃત, ક્રિયમાણ ઓર કરિષ્ય માણ પાપકર્મ સચ દુઃખરૂપ કહે ગયે છે ઓર જો પાપકર્મ उनके નિર્જીર્ણ હો જુકે છે વે સુખરૂપ કહે ગયે છે । ‘એવ જાવ વેમાણિયાણ’ નૈરયિકોં કી તરહ હી યાવત્—ભવનપતિ સે લેકર વૈમાનિક દેવોં તક એસા હી કથન જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ ભવનપતિ સે લગાકર વૈમાનિક દેવોં તક જો પાપકર્મ उनके દ્વારા કિયા જા જુકા હૈ, કિયા જા રહા હૈ ઓર આગે કિયા જાનેવાલા હૈ વહ સુખ દુઃખરૂપ હૈ ઓર

તેઓ જે પાપકર્મો કરતા હોય છે અને ભવિષ્યકાળમા તેઓ જે પાપકર્મો કરવાના છે, એ બધા કૃત, ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મો દુઃખના હેતુભૂત સસારના કારણરૂપ હોવાથી શુ દુઃખરૂપ કહી શકાય ખરા ? (અહીં કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી પાપકર્મોને દુઃખરૂપ કહ્યા છે) તયા તેમના જે કર્મોની નિર્જરા થઇ ગઇ છે તે સુખરૂપ મોક્ષના જનક હોવાથી શુ સુખરૂપ કહી શકાય ખરા ?

આ પ્રશ્નને ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે— ‘હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવે કમ્મે જાવ સુહે’ હા, ગૌતમ ! તે વાત ખરી છે નારકોના કૃત (કરાઈ સુકેલા), ક્રિયમાણ (કરાઈ રહેલા), અને કરિષ્યમાણ (ભવિષ્યમા કરનારા) પાપકર્મોને દુઃખરૂપ જ કહ્યા છે, અને તેમના દ્વારા જે પાપકર્મોની નિર્જરા કરી નાખવામાં આવી છે, તે પાપકર્મોને સુખરૂપ કહ્યા છે ‘એવ જાવ વેમાણિયાણ’ ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તા દેવોના વિષયમાં પણ નારકો જેવું જ કથન સમજવું એટલે કે તેમના દ્વારા

પ્યતે, સર્વે તત્ત્વં દુઃખમ્, યદ્ નિર્જીર્ણં તત્ત્વં સુખમ્ ? इन्त, गौतम ! नैरयिकाणां
पाप कर्म यावत् सुखम्, एव यावत्-वैमानिकानाम् ॥ मृ० २ ॥

टीका-‘નેરડયાણ મંતે ! પાવે કમ્મે જેય કહે જેય કજ્જર, જેય
કજ્જિસ્સર’ગૌતમઃ પૂચ્છતિ-હે મદન્ત ! નૈરયિકાણા યદ્ વૈ. પાપકર્મ કૃત, યદ્
ક્રિયતે, યદ્ કરિષ્યત ‘સવ્વે સે દુપ્પલે’ સર્વં તત્ત્વં કૃત, ક્રિયમાણ, કરિષ્ય-
માણં ચ પાપ કર્મ દુઃખ દુઃખદેતુસસારનિવર્તનત્વાત્ દુઃખવ્યતે કારણે
કાર્યોપચારાત્, અથ ચ ‘જે નિજ્જિન્ને, સે સુદે?’ હે મદન્ત ! યદ્ નિર્જીર્ણ
હે ઓર આગે ક્રિયા જાને ચાલા હે, વહ સદ્ધ કયા દુઃસરૂપ હે ?
તથા જો ડનકા કર્મ નિર્જીર્ણ હો ચુકા હે વહ કયા સુસરૂપ હે ?
(હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવેકમ્મે જાવ સુદે-પવ જાવ વેમાણિયાણ)
હા, ગૌતમ ! નારક જીવોંકે દ્વારા જો પાપકર્મ ક્રિયા જા ચુકા હે
ક્રિયા જા રહ્યા હે ઓર આગે ક્રિયા જાનેચાલા હે વહ સદ્ધ પાપકર્મ-
રૂપ હે ઓરદુઃખ રૂપ હે ઓર જો કર્મ ડનકા નિર્જીર્ણ હો ચુકા હે
વહ સુસરૂપ હે. ઇસી તરહસે યાવત્ વૈમાનિક દેવોંકે વિષયમેં બી
જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ-જીવકા અધિકાર હોનેસે યદ્દા સૂત્રકારને નૈરયિક આદિ
કોંકે પાપકર્મકી વક્તવ્યતા કા કથન ક્રિયા હે-ઇસમેં ગૌતમને પ્રશ્નસે
પેસા પૂછા હે-‘નેરડયાણ મંતે ! પાવે કમ્મે જેય કહે, જેય કજ્જર, જેય
કજ્જિસ્સર સવ્વે સે દુપ્પલે, જે નિજ્જિન્ને સે સુદે’ હે મદન્ત ! નારક-
જીવોંકે લિયે દુપ્પ જો પાપકર્મ હે, તથા વર્તમાન મેં જો પાપકર્મ ડનકે
આવતે, ત સમસ્ત પાપકર્મો શુ દુપ્પરૂપ હોય છે ? તથા તેમના ને કર્મો નિર્જીર્ણ
યદ્ ચુક્યાં છે, તે શુ સુખરૂપ હોય છે ? (હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવે કમ્મે
જાવ સુદે-પવ જાવ વેમાણિયાણ) હા ગૌતમ ! નારકજીવો દ્વારા ને પાપકર્મો
કર્યાં કર્યાં છે, વર્તમાનમાં કર્યાં રહ્યા છે અને અવિધ્યમા કરવાનાં છે, તે બધા
પાપકર્મો દુપ્પરૂપ હોય છે તથા તેમના ને કર્મોની નિર્જીર્ણ યદ્ ચુકી હોય છે, તે
કર્મો સુખરૂપ હોય છે વૈમાનિક દેવો સુધીના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણેન કથન સમજવું
ટીકાર્થ - જીવને અધીકાર ચાલી રહ્યો છે તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં નારકાદિ
જીવોના પાપકર્મોની વક્તવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને શ્રીતમ
સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને જોવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘નેરડયાણ મંતે ! પાવેકમ્મે જેય
કહે, જેય કજ્જર, જેય કજ્જિસ્સર, સવ્વે સે દુપ્પલે, જે નિજ્જિન્ને સે સુદે ?’
હે મદન્ત ! નારકજીવોએ જીવકાળમાં ને પાપકર્મો કર્યાં હોય છે તથા વર્તમાનકાળે

કર્મ તત્ સુખસ્વરૂપમોક્ષજનકત્વાત્ સુખમુચ્યતે ? મગ્ધાનાહ—‘હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવે કમ્મે જાવ સુહે’ હે ગૌતમ ! હન્ત ! સત્યમ્ નૈરયિકાણાં પાપ કર્મ યાવત્—યદ્ધ કૃત યદ્ધ ક્રિયમાણ યદ્ધ કરિષ્યમાણ સર્વ તત્ દુઃખ, યદ્ધ નિર્જીર્ણ કર્મ, તત્ સુખમુચ્યતે, ‘એવ જાવ વેમાણિયાણ’ એવ નૈરયિકવદેવ યાવત્—ભવનપતિમારભ્ય વૈમાનિકાનાં વૈમાનિકપર્યન્તાના પાપ કર્મ યદ્ધ કૃતમ્ યદ્ધ ક્રિયતે, યદ્ધ કરિષ્યતે, સર્વ તત્ દુઃખમ્, અથ ચ યત્ કર્મ નિર્જીર્ણ તત્ સુખમુચ્યતે, ઇતિ માવ. ॥શ્ર ૨॥

દ્વારા કિયે જા રહે હૈં, એવ આગામો કાલ મેં જો અનેક દ્વારા કિયે જાને વાલે હૈં વે સય કૃત, ક્રિયમાણ ઓર કરિષ્યમાણ પાપકર્મ દુઃખકે હેતુમૂત સસારકે કારણ હોને સે કયા દુઃખરૂપ કાર્યમેં કારણ કે ઉપચાર સે કહે જાતે હૈં ? તયા જો કર્મ અનેક નિર્જીર્ણ હો જુકે હૈં વે સુખસ્વરૂપ મોક્ષજનક હોને સે સુખરૂપ કહે જાતે હૈં કયા ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન અનેક કહેતે હૈં—‘હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવે કમ્મે જાવ સુહે’ હાં ગૌતમ સત્ય હૈં—નૈરયિકોંકે કૃત, ક્રિયમાણ ઓર કરિષ્ય માણ પાપકર્મ સય દુઃખરૂપ કહે ગયે હૈં ઓર જો પાપકર્મ અનેક નિર્જીર્ણ હો જુકે હૈં વે સુખરૂપ કહે ગયે હૈં । ‘એવ જાવ વેમાણિયાણ’ નૈરયિકોં કી તરહ હી યાવત્—ભવનપતિ સે લેકર વૈમાનિક દેવોં તક એસા હી કથન જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ ભવનપતિ સે લગાકર વૈમાનિક દેવોં તક જો પાપકર્મ અનેક દ્વારા કિયા જા જુકા હૈં, કિયા જા રહા હૈં ઓર આગે કિયા જાનેવાલા હૈં વહ સુખ દુઃખરૂપ હૈં ઓર

તેઓં કે પાપકર્મો કરતા હોય છે અને ભવિષ્યકાળમાં તેઓ જે પાપકર્મો કરવાના છે, એ બધા કૃત, ક્રિયમાણ અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મો દુઃખના હેતુભૂત સસારના કારણરૂપ હોવાથી શુ દુઃખરૂપ કહી શકાય ખરા ? (અહીં કાચીમાં કારણના ઉપચારથી પાપકર્મોનિ દુઃખરૂપ કલાં છે) તથા તેમના જે કર્મોની નિર્જીરા થઈ ગઈ છે તે સુખરૂપ મેક્ષતા બનક હોવાથી શુ સુખરૂપ કહી શકાય ખરા ?

આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે— ‘હતા, ગોયમા ! નેરડયાણ પાવે કમ્મે જાવ સુહે’ હા, ગૌતમ ! તે વાત ખરી છે નારકોના કૃત (કર્મ) જુકેલા, ક્રિયમાણ (કર્મ) રહેલા, અને કરિષ્યમાણ (ભવિષ્યમાં કરાનારા) પાપકર્મોનિ દુઃખરૂપ જ કલાં છે, અને તેમના દ્વારા જે પાપકર્મોની નિર્જીરા કરી નાખવામાં આવી છે તે પાપકર્મોનિ સુખરૂપ કલાં છે ‘એવ જાવ વેમાણિયાણ’ ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તાના દેવોના વિષયમાં પણ નારકો જેવું જ કથન સમજવું એટલે કે તેમના દ્વારા

પ્યતે, સર્વે તત્ દુઃખ, યદ નિર્જીર્ણ તત્ સુખમ્ ? इन्त, गौतम ! नैरयिक्या
पाप कर्म यावत् सुखम्, एष यावत्-वैमानिकानाम् ॥ मृ० २ ॥

ટીકા-‘ નૈરઝ્યાણ મતે ! પાવે કમ્મે જેય કહે જેય કજ્જડ, જેય
કજ્જિસ્સડ ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! નૈરયિકાણા યદ્ તે પાપકર્મ કુટ, યદ્
ક્રિપતે, યદ્ ફરિપ્યત ‘સબ્બે સે દુપ્પલે’ સર્વં તત્ કુટ, ક્રિપમાણ, ફરિપ્પ-
માણં ચ પાપ કર્મ દુઃખ દુઃખહેતુસસારનિવર્ધનત્વાત્ દુઃખરૂપ્યતે કારણે
કાર્યોપચારાત્, અથ ચ ‘જે નિજ્જિન્ને, સે સુહે?’ હે મદન્ત ! યત્ નિર્જીર્ણ

है और आगे किया जाने वाला है, वह सब क्या दुःखरूप है ?
तथा जो उनका कर्म निर्जीर्ण हो चुका है वह क्या सुखरूप है ?
(इता, गौतम ! नैरय्याण पावेकम्मे जाव सुहे-एष जाव वैमाणियाण)
हा, गौतम ! नारक जीवोंके द्वारा जो पापकर्म किया जा चुका है
किया जा रहा है और आगे किया जानेवाला है वह सब पापकर्म-
रूप है और दुःख रूप है और जो कर्म उनका निर्जीर्ण हो चुका है
वह सुखरूप हैं। इसी तरहसे यावत् वैमानिक देवोंके विषयमें भी
जानना चाहिये ।

ટીકાર્થ-જીવકા અધિકાર હોનેસે યહાં સૂત્રકારને નૈરયિક આદિ
કોંકે પાપકર્મકી યત્કવ્યતા કા કથન કિયા હે-इसमें गौतमने प्रभुसे
ऐसा पूछा है-‘नैरय्याण मते ! पावे कम्मे जेय कहे, जेय कज्जड, जेय
कज्जिस्सड सब्बे से दुप्ले, जे निज्जिन्ने से सुहे’ हे मदन्त ! नारक
जीवोंके लिये हुए जो पापकर्म हैं, तथा वर्तमान में जो पापकर्म उनके

આવડે, તે સમસ્ત પાપકર્મો શુ દુઃખરૂપ હોય છે ? તથા તેમના જે કર્મો નિર્જીર્ણ
યદ્ સુક્યાં છે, તે શુ સુખરૂપ હોય છે ? (इता, गौतम ! नैरय्याण पावे कम्मे
जाव सुहे-एष जाव वैमाणियाण) हा, गौतम ! नारकजीवोंद्वारा जे पापकर्मों
कराई गया છે, वर्तमानમાં કરાઈ રહ્યા છે અને અવિધ્યમાં કરવાનાં છે તે બધા
પાપકર્મો દુઃખરૂપ હોય છે તથા તેમના જે કર્મની નિર્જીર્ણ યદ્ સુક્યાં હોય છે, તે
કર્મો સુખરૂપ હોય છે વૈમાનિક દેવો સુખીના વિષયમાં પણ આ પ્રમાણે જ કથન સમજાવું.

ટીકાર્થ- જીવનો અધીકાર માલી રહ્યો છે તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્રમાં નારકાદિ
જીવોના પાપકર્મોની વત્કવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને શ્રીતમ
સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘નૈરઝ્યાણ મતે ! પાવેકમ્મે જેય
કહે, જેય કજ્જડ, જેય કજ્જિસડ, સબ્બે સે દુપ્પલે, જે નિજ્જિન્ને સે સુહે ?’
હે મદન્ત ! નારકજીવોએ જીવકાળમાં જે પાપકર્મો કર્યાં હોય છે તથા વર્તમાનકાળે

૫-માનસજ્ઞા ૬-માયાસજ્ઞા ૭-લોભસજ્ઞા ૮-લોકસજ્ઞા ૯-ઓઘસજ્ઞા ૧૦, એવ યાવત્- વૈમાનિકાનામ્ । નૈરયિકા દશવિધાં વેદનાં પ્રત્યનુભવન્તઃ વિહરન્તિ, તદ્વયા- શીતમ્ ૧, ઉષ્ણમ્ ૨, ક્ષુધામ્ ૩, પિપાસામ્ ૪, કષ્ટમ્ ૫, પરતન્ત્રતામ્ ૬, જ્વરમ્ ૭, દાહમ્ ૮, મયમ્ ૯, શોરુમ્ ૧૦ ॥સૂ. ૩॥

ટીકા-‘કઙ્ગળ મતે ! સપ્નાઓ પળ્ણત્તાઓ ?’ ગૌતમ. પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કતિ લલ્લ કિયત્પ્રકારા સજ્ઞા પ્રજ્ઞા ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! દસ સન્નાઓ પળ્ણત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! દશ સજ્ઞા પ્રજ્ઞા, તા એવાહ-‘તજહા-આહારસજ્ઞા ૧,

ગ્રહસજ્ઞા ૪, ક્રોધસજ્ઞા ૫, માનસજ્ઞા ૬, માયાસજ્ઞા ૭, લોભસજ્ઞા ૮, લોકસજ્ઞા ૯, ઔઘ ઓઘસજ્ઞા ૧૦ (એવ જાવ વૈમાણિયાણ) इसी तरह से यावत् वैमानिकोंके जानना चाहिये । (नेरइया दसविह वेयण पच्चणुमवमाणा विहरति-त जहा-सीय उमिणं, सुह, पिवास, कडु, परज्झ, जर, दाह, मय, सोगं) हे भवन्त ! नारक जीव क्या इन दश प्रकार की वेदनाओंका अनुभव करते हैं ? जैसे शीतवेदना १, उष्णवेदना २, क्षुधावेदना ३, तृपावेदना ४, कष्ट - खाजवेदना ५, परतन्त्रतावेदना ६, ज्वरवेदना ७, दाहवेदना ८, भयवेदना ९, और शोकवेदना १० ।

ટીકાર્થ- જોવ સજ્ઞી મી હોતે હૈં । इस कारण सूत्रकार ने यहाँ सज्ज्ञा सबधी वक्तव्यता का कथन किया है- इसमें गौतम स्वामीने પ્રમુસે પેસા પૂછા હૈ- ‘કઙ્ગળ મતે ! સપ્નાઓ પળ્ણત્તાઓ’ હે મદન્ત ! સજ્ઞાઈ કિતને પ્રકારની હોતી હૈં ? ઉત્તરમે પ્રમુ કહતે હૈ- ‘ગોયમા’

(૧) માનસજ્ઞા, (૭) માયાસજ્ઞા, (૮) લોભસજ્ઞા, (૯) લોકસજ્ઞા અને (૧૦) ઓઘસજ્ઞા (એવ જાવ વૈમાણિયાણ) એ જ શીતે યાવત્ વૈમાનિક પર્યન્ત સમજવું (નેરइया दसविह वेयण पच्चणुमवमाणा विहरति-तजहा-सीय, उमिण, सुह, पिवास, कडु, परज्झ, जर, दाह, मय, सोगं) नारक जीवो आ इस प्रकारની वेदनाનો अनुभव કરે છે- (૧) શીતવેદના (૨) ઉષ્ણવેદના, (૩) ક્ષુધાવેદના, (૪) તૃપાવેદના (૫) કષ્ટવેદના (ખૂણી) (૬) પરતન્ત્રતાવેદના, (૭) જ્વરવેદના, (૮) દાહવેદના, (૯) ભયવેદના અને (૧૦) શોકવેદના

ટીકાર્થ- જોવ સજ્ઞી પણ હોય છે તે શરણે સૂત્રકારે અહીં સજ્ઞા સબધી વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું છે- સજ્ઞાને અનુભક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રમુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘કઙ્ગળ મતે ! સપ્નાઓ પળ્ણત્તાઓ ?’ હે મદન્ત ! સજ્ઞાઓ કેટલા પ્રકારની હોય છે ? તેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રમુ કહે છે- ‘ગોયમા !’

સજ્ઞાવક્તવ્યતા ।

જીવાઃ સદ્વિનોઽપિ ભવન્તિ અતઃ સજ્ઞાવક્તવ્યતામાહ-‘કઙ્ઞ ણ મતે’ इत्यादि ।

મૂઢધ્—કઙ્ઞ ણ મતે ! સન્નાઓ પળ્લણ્ણાઓ ? ગોયમા ! દસ સન્નાઓ, પળ્લણ્ણાઓ તજહા—આહારસન્ના, મયસન્ના, મેહુણસન્ના, પરિગ્ગહસન્ના, કોહસન્ના, માણસન્ના, માયાસન્ના લોહસન્ના, લોગસન્ના, ઓહસન્ના, એવ જાવ—વેમાણિયાણ । નેરહ્યા દસ વિહવેયણ પચ્છણુભવમાણા વિહરતિ, તજહા — સીય, ઉસિણ, खुह, पिवास, कङ्कु, परज्झ, जर, दाह, भय, सोर्ग ॥ સૂ ૩ ॥

ઝાયા— કવિ સ્વલ્પ મદન્ત ! સજ્ઞા પ્રશ્નઃ : ગૌતમ ! દસ સજ્ઞા પ્રશ્નઃ, તથા— આહારસજ્ઞા ૧—મયસજ્ઞા ૨—મૈથુનસજ્ઞા ૩—પરિગ્રહસજ્ઞા ૪—ક્રોધસજ્ઞા ૫—લોભસજ્ઞા ૬—મોહસજ્ઞા ૭—અજ્ઞાસજ્ઞા ૮—સંસારસજ્ઞા ૯—મરણસજ્ઞા ૧૦—જો કર્મ ઉનકા નિજીળી હો ચુકા છે વહ ઉનકા સુખરૂપ છે । એસા જાનના ચાહિયે ॥ સૂ. ૨ ॥

સજ્ઞાવક્તવ્યતા—

‘કઙ્ઞ ણ મતે ! સન્નાઓ પળ્લણ્ણાઓ’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્ય—(કઙ્ઞ ણ મતે ! સન્નાઓ પળ્લણ્ણાઓ) છે મદન્ત ! સજ્ઞાએ કિત્તની કહી ગઈ છે ? (ગોયમા) છે ગૌતમ ! (દસ સન્નાઓ પળ્લણ્ણાઓ) સજ્ઞાએ દશ કહી ગઈ છે (ત જહા) જો રૂપ પ્રકાર સે છે—(આહારસન્ના, મયસન્ના, મેહુણસન્ના, પરિગ્ગહસન્ના, કોહસન્ના, માણસન્ના, માયાસન્ના, લોભસન્ના, ઓહસન્ના) આહારસજ્ઞા ૧, મયસજ્ઞા ૨, મૈથુનસજ્ઞા ૩, પરિ

પચ્છ ને પાપકર્મો ભૂતકાળમાં કરાયા છે ને વત્તમાનમાં કરાય છે અને ભવિષ્યમાં કરાયે તે બધા પાપકર્મો હુ ખરૂં જ કહી શકાય છે અને તેમનાં ને કર્મો નિષ્કર્ણ થઈ ચુક્યાં છે તે સુખરૂપ જ કહી શકાય છે ॥ સૂ. ૨ ॥

સજ્ઞા વક્તવ્યતા—

‘કઙ્ઞ ણ મતે ! સન્નાઓ પળ્લણ્ણાઓ ?’ इत्यादि—

સૂત્રાર્ય—(કઙ્ઞ ણ મતે ! સન્નાઓ પળ્લણ્ણાઓ ?) છે મદન્ત ! સજ્ઞાઓ કેટલી કહી છે ? (ગોયમા ! દસ સજ્ઞાઓ પળ્લણ્ણાઓ—સજ્ઞા) છે ગૌતમ ! સજ્ઞાઓ દસ કહી છે, ને બધા પ્રશ્નો છે— (આહારસજ્ઞા, મયસજ્ઞા, મેહુણસજ્ઞા, પરિગ્ગહસજ્ઞા, કોહસજ્ઞા, માણસજ્ઞા, માયાસજ્ઞા, લોભસજ્ઞા, લોગસજ્ઞા ઓહસજ્ઞા) (૧) આહારસજ્ઞા (૨) મયસજ્ઞા, (૩) મૈથુનસજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહસજ્ઞા (૫) ક્રોધસજ્ઞા,

૫-માનસજ્ઞા ૬-માયાસજ્ઞા ૭-લોભસજ્ઞા ૮-લોકસજ્ઞા ૯-ઓઘસજ્ઞા ૧૦, એવ યાવત્- વૈમાનિકાનામ્ । નૈરયિકા દશવિધા વેદના પ્રત્યનુભવન્તઃ વિહરન્તિ, તથા- શીતમ્ ૧, ઉષ્ણમ્ ૨, શુષ્કમ્ ૩, પિપાસામ્ ૪, કન્ઢમ્ ૫, પરતન્ત્રતામ્ ૬, જ્વરમ્ ૭, દાહમ્ ૮, મયમ્ ૯, શોકમ્ ૧૦ ॥સૂ. ૩॥

ટીકા-‘કઙ્ઞ મતે ! સળ્ળાઓ પળ્ળતાઓ ?’ ગૌતમ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! કતિ સ્વલ્લ કિયત્પ્રકારાઃ સજ્ઞા પ્રજ્ઞતા ? મગ્ગાનાહ-‘ગોયમા ! દસ સન્નાઓ પળ્ળતાઓ’ હે ગૌતમ ! દશ સજ્ઞાઃ પ્રજ્ઞતા, તા એનાહ-‘તજ્ઞા-આહારસન્ના ૧,

મહસજ્ઞા ૪, ક્રોઘસજ્ઞા ૫, માનસજ્ઞા ૬, માયાસજ્ઞા ૭, લોભસજ્ઞા ૮, લોકસજ્ઞા ૯, ઔર ઔઘસજ્ઞા ૧૦ (એવ જાવ વૈમાણિયાળ) હસી તરહ સે યાવત્ વૈમાનિકોંકે જાનના ઑહિયે । (નેરહ્યા દસવિહ વેયળ પઘ્ણનુભવમાળા વિહરતિ-ત જહા-સોય ડમિણ, સુહ, પિવાસ, કઙ્ઞ, પરજ્ઞ, જર, દાહ, મય, સોગ) હે મદન્ત ! નારક જીવ ક્યા હન દશ પ્રકાર કી વેદનાઓંકા અનુભવ કરતે હેં ? જૈસે શીતવેદના ૧, ઉષ્ણવેદના ૨, શુષ્કાવેદના ૩, તૃપાવેદના ૪, કઙ્ઞ - સ્વાજવેદના ૫, પરતન્ત્રતાવેદના ૬, જ્વરવેદના ૭, દાહવેદના ૮, મયવેદના ૯, ઔર શોકવેદના ૧૦ ।

ટીકાર્થ- જોવ સજ્ઞી મી હોતે હેં । હસ કારણ મૂત્રકાર ને યહાં સજ્ઞા સબધી વક્તવ્યતા કા કથન કિયા હૈ- હસમેં ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈ- ‘કઙ્ઞ મતે ! સળ્ળાઓ પળ્ળતાઓ’ હે મદન્ત ! સજ્ઞાએ કિતને પ્રકારકી હોતી હેં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હેં- ‘ગોયમા’

(૧) માનસજ્ઞા (૨) માયાસજ્ઞા (૩) લોભસજ્ઞા, (૪) લોકસજ્ઞા અને (૫) ઔઘસજ્ઞા (એ જાવ વૈમાણિયાળ) એ જ રીતે યાવત્ વૈમાનિક પ્રત્યનુભવનું (નેરહ્યા દસવિહ વેયળ પઘ્ણનુભવમાળા વિહરતિ-તજ્ઞા-સોય, ડમિણ, સુહ, પિવાસ, કઙ્ઞ, પરજ્ઞ, જર, દાહ, મય, સોગ) નારક જીવ આ દસ પ્રકારની વેદનાનો અનુભવ કરે છે- (૧) શીતવેદના (૨) ઉષ્ણવેદના, (૩) શુષ્કાવેદના, (૪) તૃપાવેદના, (૫) કઙ્ઞવેદના (પૂજ્ઞી), (૬) પરતન્ત્રતાવેદના, (૭) જ્વરવેદના (૮) દાહવેદના, (૯) મયવેદના અને (૧૦) શોકવેદના

ટીકાર્થ- જીવો સજ્ઞી પણ હોય છે તે કારણે મૂત્રકાર અહીં સજ્ઞા સબધી વક્તવ્યતાનું કથન કયુ છે- સજ્ઞાને અનુભક્તીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘કઙ્ઞ મતે ! સન્નાઓ પળ્ળતાઓ ?’ હે મદન્ત ! સજ્ઞાઓ કેવા પ્રકારની હોય છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે- ‘ગોયમા !’

મયમજ્ઞા ૨, મૈથુનસજ્ઞા ૩, પરિગ્રહસજ્ઞા ૪, ક્રોધસજ્ઞા ૫, માનસજ્ઞા ૬, માયાસજ્ઞા ૭, લોભસજ્ઞા ૮, લોકસજ્ઞા ૯, ઓઘસજ્ઞા ૧૦.

તથા- આહારસજ્ઞા ૧, મયસજ્ઞા ૨, મૈથુનસજ્ઞા ૩, પરિગ્રહસજ્ઞા ૪, ક્રોધસજ્ઞા ૫, માનસજ્ઞા ૬, માયાસજ્ઞા ૭, લોભસજ્ઞા ૮, લોકસજ્ઞા ૯, ઓઘસજ્ઞા ૧૦, इति तत्र सज्ञान सज्ञा इति व्युत्पत्त्या आमोगः सज्ञाश्चार्थः, अथवा सज्ઞેતિ મનોવિજ્ઞાનમ્ । यद्वा सज्ञायतेऽनयेतिसज्ज्ञा, सा आहारादि-भेदेन दशविधा, तत्र-आहारसज्ञा-यया क्षुधावेदनीयोदयात् काश्मिकाद्याहारार्थं पुद्गलग्रहणक्रिया सज्ञायते सा १, मयसज्ञा- यया मयमोहनीयोदयाद्

हे गौतम ! 'दस सज्ઞાઓ પળ્ળણ્ણાઓ' સજ્ઞાન દસ પ્રકારની होती हैं । जैसे- आहारसज्ञा १, मयसज्ञा २, मैथुनसज्ञा ३, परिग्रहसज्ञा ४, क्रोधसज्ञा ५, मानसज्ञा ६, मायासज्ञा ७, लोभसज्ञा ८, लोकसज्ञा ९, ओघसज्ञा १० । 'सज्ञान सज्ञा' इस व्युत्पत्ति के अनुसार आमोग यह सज्ञा शब्द का अर्थ होता है, अथवा-मनोविज्ञान यह भी सज्ञा शब्दका अर्थ होता है ।

अथवा 'सज्ञायतेऽनया सा सज्ञा' जताया जावे जिसके द्वारा वह सज्ञा है । ऐसी यह सज्ञा आहार आदिके भेदसे दश १० प्रकारकी कही गई है । आहारसज्ञा- क्षुधावेदनीयके उदयसे कवलादि आहारके लिये पुद्गलोंको ग्रहण करनेकी क्रिया जिसके द्वारा 'सज्ञायते' जतायी जाती है मकट की जाती है-कही जाती है वह आहारसज्ञा है १, मयसज्ञा-मयमोहनीयके उदय से जन्य मयके कारण इष्टिका भ्रान्त

के जीवम ! 'दस सज्ઞાઓ પળ્ળણ્ણાઓ' સજ્ઞાન દસ પ્રકારની હોય છે 'તજ્ઞા' જેમકે 'આહારસજ્ઞા, મયસજ્ઞા, મૈથુનસજ્ઞા, પરિગ્રહસજ્ઞા, ક્રોધસજ્ઞા, માનસજ્ઞા, માયાસજ્ઞા, લોભસજ્ઞા, લોકસજ્ઞા, ઓઘસજ્ઞા'

'સજ્ઞાન સજ્ઞા' આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર સજ્ઞા શબ્દનો અર્થ 'આલોચન' માય છે અથવા સજ્ઞા શબ્દનો અર્થ 'મનોવિજ્ઞાન' પણ માય છે અથવા 'સજ્ઞાયતેઽનયા સા સજ્ઞા' જેના દ્વારા બતાવવામાં આવે છે તેનું નામ પણ સજ્ઞા છે એવી તે સજ્ઞાને આહારાદિના ભેદથી ૧૦ પ્રકારની કહી છે (૧) 'આહારસજ્ઞા' ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયથી આહારને માટે પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવાની ક્રિયા જેના દ્વારા સજ્ઞાયતે' પ્રકટ થાય છે- અથવા તે ક્રિયા કરવાનું જ્ઞાન જેના દ્વારા માય છે તે સજ્ઞાને આહારસજ્ઞા કહે છે. (૨) 'મયસજ્ઞા' મયમોહનીયના ઉદયથી જન્ય મયને કારણે ઇષ્ટિ ભ્રમ થયો, વચનમાં

भयोद्भ्रान्तदृष्टिचनयिकारोमाशोद्भेदादिक्रिया सञ्जायते सा २, मैथुन
सञ्जा - यया पुषेदस्त्रीवेदाशुदयान्मैथुनाय स्त्रीपुरुषाद्यङ्गप्रत्यङ्गालोकनप्रस-
रदनसस्तम्भितोरुपप्रकम्पप्रभृतिविक्षणा क्रिया सञ्जायते सा ३, परिग्रहसञ्जा-
यया लोभोदयात् प्रभानभयकारणामिष्यङ्गपूर्विका सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्य
ग्रहणक्रिया सञ्जायते सा ४, क्रोधसञ्जा- यया क्रोधोदयादायेशर्गिता
अतिरुक्षनेप्रोष्ठस्फुरणादिचेष्टा सञ्जायते सा ५, मानसञ्जा-यया मानोदया
दहङ्गाररूपोत्सेकक्रिया सञ्जायते सा ६, मायासञ्जा-यया मायोदयेनाऽशुभ
सञ्चलेशादन्तसंभाषणादिक्रिया सञ्जायते सा ७, लोभसञ्जा- यया लोभो

होना, वचनमें चिकृति आ जाना, रोमाश हो जाना, आदि क्रियाएँ
जिस के द्वारा कही जायें वह भयसञ्जा है। मैथुनसञ्जा- पुषेद,
स्त्रीवेद आदिके उदयसे मैथुनके लिये स्त्रीपुरुष आदिके अङ्ग, प्रत्यङ्गका
आलोकन, प्रसन्नरदन, सरतम्भित, उरुप्रकम्प आदिरूप क्रिया जिसके
द्वारा कही जाये वह मैथुनसञ्जा है। परिग्रहसञ्जा- लोभ के उदय से
मयकी प्रभान कारणभूत ऐसी अभिष्यङ्गपूर्विक छुई सचित्ताचित्तमिश्र
द्रव्यकी चाहनारूप क्रिया जिसके प्रकट की जाती है वह परिग्रहसञ्जा
है। क्रोधसञ्जा- क्रोधके उदयके आगेशसे गर्भित अतिरुक्ष नेत्रों के
होने रूप, होठोंके फटने रूप, आदि क्रियाएँ जिसके द्वारा प्रकट की
जाती है वह क्रोधसञ्जा है। मानसञ्जा- जिसके द्वारा मानके उदयसे
छुई अहङ्गाररूप क्रिया कही जाती है वह मानसञ्जा है। मायासञ्जा-
जिस के द्वारा माया के उदय से उत्पन्न अशुभ संकलेश से छुई

चिकृति आवयी, शर्माय चली गयी, आदि क्रियाओं सेना द्वारा प्रकट करवायी आय ७,
ते सञ्जाये वयसञ्जा कहें ७ (३) 'मैथुनसञ्जा' पुरुष रङ्ग अने स्त्रीवेद आदि ॥ उदयशी
मैथुनने गाने स्त्रीपुरुष आदिना अङ्ग, प्रत्यङ्ग आलाक १, प्रसन्नरदन, सरतम्भित,
उरुप्रकम्प आदिद्रव्य क्रियाओं से ॥ द्वारा प्रकट पाय १३ ते सञ्जाये मैथुनसञ्जा कहें १३
(४) 'परिग्रहसञ्जा' लोभ ॥ उदयशी वय ॥ गुण्य काश्चक्षुः अने सचित्त, अचित्त अने
मिश्र द्रव्य ॥ आह्वानाद्व क्रिया सेना द्वारा प्रकट पाय ७, ते सञ्जाये परिग्रहसञ्जा कहें ७
(५) 'क्रोधसञ्जा' क्रोधने उदय भवायी आगेशने काश्चक्षुः साक्ष्याङ्ग आंशो य ११, दाह
हृक्षदायवा, दंत क्यक्यावा, आदिद्रव्य क्रियाओं सेना द्वारा प्रकट पाय १३ ते सञ्जाये
क्रोधसञ्जा कहें ७ (६) 'मानसञ्जा' सेना द्वारा मानना उदयशी भवेसी अहं काश्चक्षुः क्रिया
प्रकट पाय ७, ते सञ्जाये मानसञ्जा ७ (७) 'मायासञ्जा' माया द्वारा उत्पन्न
भवेसी अशुभा स क्लेशशी अन्तर्य भाषण आदि करवाद्य क्रिया सेना द्वारा प्रकट पाय

દયાલ્લોભયુક્તા સચિત્તાચિત્તમિશ્રદ્રવ્યમાર્ગના સજ્ઞાયતે સા ૮, લોકસજ્ઞા-
યયા મતિજ્ઞાનાવરણસયાપશમેન દ્વન્દ્વાર્થગોચરા વિશેષાવયોષક્રિયા
સજ્ઞાયતે સા ૯, ઓષસજ્ઞા - યયા મતિજ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમેન ક્ષ્યાવર્થ-
ગોચરા સામાન્યાવયોષક્રિયા સજ્ઞાયતે સા ૧૦, યદ્વા-ઓષસજ્ઞા-સામાન્ય-
પ્રવૃત્તિ ૯, લોકસજ્ઞા=લોકદૃષ્ટિરિતિ ૧૦। અય નિષ્કર્ષ - આહારસજ્ઞા-ધુધાવેદનીયો-
દયે સમવતિ ૧, મય-મૈયુન-પરિગ્રહ-ક્રોધ-માન-માયા-આમરૂપા સજ્ઞા-
મોહનીયકર્મોદયે સમવન્તિ ૮, ઓષસજ્ઞા-જ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમે સમવતિ ૯,
ઓષસજ્ઞા-જ્ઞાનાવરણીયસ્યાવ્યવયોપશમે સમવતીતિ ૧૦, ।

મુખાભાષણ કરને આદિરૂપ ક્રિયા કહી જાતી છે વહ માયાસજ્ઞા છે ।
લોભસજ્ઞા- જિસકે દ્વારા લોભકે ઉદયસે હુઈ સચિત્ત, અચિત્ત ઓર
મિશ્ર દ્રવ્ય ગ્રહણ કરનેકી પરિણતિ લોભયુક્ત પ્રકટ કી જાતી છે વહ
લોભસજ્ઞા છે । લોકસજ્ઞા-મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મકે ક્ષયોપશમ સે શબ્દ
ઓર અર્થકો વિષય કરનેવાલી વિશેષ અવયોષ ક્રિયા પ્રકટ કી જાતી
છે વહ લોકસજ્ઞા છે । તથા જિસ કે દ્વારા મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મકે
ક્ષયોપશમ સે ઉત્પન્ન હુઈ શબ્દ ઓર અર્થ આદિકો વિષય કરનેવાલી
સામાન્ય અવયોષ ક્રિયા કહી જાતી છે વહ ઓષસજ્ઞા છે । અથવા-
સામાન્ય પ્રવૃત્તિકા નામ ઓષસજ્ઞા ઓર લોકદૃષ્ટિકા નામ લોકસજ્ઞા
છે । इन सज्ञाओंमें से आहारसज्ञा धुधावेदनीय कर्मके उदयमें, तथा
मयसज्ञा, मैयुनसज्ञा, परिग्रहसज्ञा, क्रोधसज्ञा, मानसज्ञा, मायासज्ञा,
लोभसज्ञा ये सातसज्ञाएं मोहनीय कर्मके उदयमें होती हैं लोकसज्ञा-
ज्ञानावरण कर्मके क्षयोपशम में और ओषसज्ञा ज्ञानावरणीय कर्म के

છે તે સજ્ઞાનું નામ માયાસજ્ઞા છે (૮) 'લોભસજ્ઞા' જેના દ્વારા સચિત્ત, અચિત્ત અને
મિશ્ર દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના પેદા થાય છે, તે સજ્ઞાને લોભસજ્ઞા કહે છે.
(૯) 'લોકસજ્ઞા' મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી શુદ્ધ અને અર્થને વિષય કરનારી
વિશેષ અવયોષ ક્રિયા જેના દ્વારા પ્રકટ થાય છે, તે સજ્ઞાને લોકસજ્ઞા કહે છે
(૧૦) ઓષસજ્ઞા જેના દ્વારા મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ શબ્દ
અને અર્થ આદિને વિષય કરનારો સામાન્ય અવયોષ ક્રિયા પ્રકટ થાય છે તે સજ્ઞાને
ઓષસજ્ઞા કહે છે અથવા સામાન્ય પ્રવૃત્તિનું નામ ઓષસજ્ઞા અને લોકદૃષ્ટિનું નામ
લોકસજ્ઞા છે

આ સ્વ સજ્ઞાઓમાંથી આહારસજ્ઞા ધુધાવેદનીય કર્મના ઉદયમાં, અને અયસજ્ઞા,
મૈયુનસજ્ઞા, પરિગ્રહસજ્ઞા, ક્રોધસજ્ઞા, માનસજ્ઞા, માયાસજ્ઞા અને લોભસજ્ઞા તે સાત

‘एव जाव-वेमाणियाण’ एव यावत् वैमानिकानाम्, एव नैरयिकादारभ्य
वैमानिकपर्यन्ताना दशप्रकारा आहारादिसज्ञा. वक्तव्या ॥

यत्र सज्ञा तत्र वेदना भवतीति वेदना वक्तव्यतामाह- ‘नैरइया’ इत्यादि ।
‘नैरइया दसविह वेयण पच्चणुभवमाणा विहरति’ नैरयिका दशविधा
वेदना प्रत्यनुभवन्तः=वेदयन्तो विहरन्ति=तिष्ठन्ति, तामेव दशविधा वेदनां
प्रदर्शयति- ‘तजहा-सीय, उसिण, खुह, पिवास, कडु, परज्झ, जर, दाह;
भय, सोग’ तद्यथा- १-शीतम्, २-उष्णम्, ३-भ्रुयाम्, ४-पिपासाम्,
५-कण्डूम्=खर्जनम्; ६-‘परज्झ’ इति पारवश्य=परतन्त्रताम्, ७-ज्वरम् कफ-
वात-पित्त-वैषम्यप्रयुक्तशारीरिकापम्, ८-दाहम्=सन्तापम्, ९-भय प्रसिद्धम्
१०-शोक मानसिक सन्ताप प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, इति पूवेण सम्बन्धः॥सू० ३॥

અલ્પ ક્ષયોપશમ મેં હોતો હૈ ।

‘एव जाव वेमाणियाण’ नैरयिकसे लेकर वैमानिक देवोंतकके भी
यही दश १० प्रकारकी आहार आदि सज्ञाएँ होती हैं । अब सूत्रकार
वेदनाकी वक्तव्यताका कथन करते हैं । क्यों कि जहाँ पर सज्ञा
होती है वहीं पर वेदना होती है । ‘नैरइया दसविहेण वेयणं पच्चणु
भवमाणा विहरति’ नैरयिक जीव दश १० प्रकार की वेदना का
अनुभव करते हैं ‘तजहा’ जो इस प्रकारसे हैं- ‘सीय, उसिण,
खुह पिवास, कंडु, परज्झ, जर, दाह, भय, सोग’ शीत १, उष्ण २,
क्षुधा ३, पिपासा ४, कण्डू ५, परतन्त्रता ६, ज्वर-कफ, वात, पित्त,
वैषम्य अन्य शारीरिक ताव ७, दाह-सन्ताप ८, भय ९, शोक-
मानसिक सन्ताप ॥सू० ३॥

સ સજ્ઞા મોહનીયકર્મના ઉદયમા થાય છે લોકસજ્ઞા જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમમા
અને જ્યોત્સજ્ઞા જ્ઞાનાવરણીય કર્મના અલ્પ ક્ષયોપશમમા થાય છે

‘एव जाव वेमाणियाण’ नारभ्यथी लक्ष्मि वैमानिके सुधीना श्रवेषा पक्ष आ
इस सज्ञाको व हेतु है ज्ञा सज्ञानु अस्तित्व हेतु है, ता वेदानु पक्ष अस्तित्व
अवश्य हेतु है, ते कारणे सनकार हवे वेदानां वक्तव्यतानु कथन करे छे- ‘नैरइया
दसविहेण वेयण पच्चणुभवमाणा विहरति’ नारभ्यथी इस प्रकारनी वेदानो
अनुभव कर्मा करे छे (तजहा) ते १० प्रकार नीचे प्रमाणे छे- ‘सीय, उसिण,
खुह, पिवास, कडु, परज्झ, जर, दाह, भय, सोग’ (१) शीत, (२) उष्णता,
(३) भूय, (४) तृष (५) भ्रूयस्ती, (६) परतन्त्रता, (७) ज्वर-कफ वात पित्त व्याधिषी
जनित ताव, (८) दाह-सन्ताप, (९) भय અને (१०) शोक-मानसिक सन्ताप आ इय
प्रमाणनी वेदानो नारहे प्रमाणे छे ॥ सू ३ ॥

व्याल्लोभयुक्ता सचित्ताचित्तमिश्रद्रव्यमार्थना सज्ञायते सा ८, लोभसज्ञा-
पया मतिज्ञानावरणक्षयोपशमेन ब्रह्मादर्थगोचरा विशेषावबोधक्रिया
सज्ञायते सा ९, ओघसज्ञा - यया मतिज्ञानावरणक्षयोपशमेन ब्रह्मादर्थ-
गोचरा सामान्यावबोधक्रिया सज्ञायते सा १०, यदा-ओघसज्ञा-सामान्य-
प्रवृत्ति ९, लोकसज्ञा=लोकदृष्टिरिति १० । अयं निष्कर्षः-आहारसज्ञा-क्षुब्धवेदनीयो-
दये स भवति १, भय-मैथुन-परिग्रह-क्रोध-मान-माया-लोभरूपा सप्त सज्ञा-
मोहनीयकर्मोदये स भवन्ति ८, लोकसज्ञा-ज्ञानावरणक्षयोपशमे स भवति ९,
ओघसज्ञा-ज्ञानावरणीयस्याल्पक्षयोपशमे स भवतीति १०, ।

सुपाभापण करने आदिरूप क्रिया रुही जाती है वह मायासज्ञा है ।
लोभसज्ञा- जिसके द्वारा लोभके उदयसे हुई सचित्त, अचित्त और
मिश्र द्रव्य ग्रहण करनेकी परिणति लोभयुक्त प्रकट की जाती है वह
लोभसज्ञा है । लोकसज्ञा-मतिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशम से शब्द
और अर्थको विषय करनेवाली विशेष अवबोध क्रिया प्रकट की जाती
है वह लोकसज्ञा है । तथा जिस के द्वारा मतिज्ञानावरण कर्म के
क्षयोपशम से उत्पन्न हुई शब्द और अर्थ आदिको विषय करनेवाली
सामान्य अवबोध क्रिया कही जाती है वह ओघसज्ञा है । अथवा-
सामान्य प्रवृत्तिका नाम ओघसज्ञा और लोकदृष्टिका नाम लोकसज्ञा
है । इन सज्ञाओंमें से आहारसज्ञा क्षुब्धवेदनीय कर्मके उदयमें, तथा
भयसज्ञा, मैथुनसज्ञा, परिग्रहसज्ञा, क्रोधसज्ञा, मानसज्ञा, मायासज्ञा,
लोभसज्ञा ये सातसज्ञाएँ मोहनीय कर्मके उदयमें होती हैं लोकसज्ञा-
ज्ञानावरण कर्मके क्षयोपशम में और ओघसज्ञा ज्ञानावरणीय कर्म के

७ ते सज्ञानुं नाम मायासज्ञा ७ (८) 'लोभसज्ञा' जेना द्वारा सचित्त, अचित्त અને
મિશ્ર દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના પેદા થાય છે તે સજ્ઞાને લોભસજ્ઞા કહે છે
(૯) 'લોકસજ્ઞા' મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી શુદ્ધ અને અર્થને વિષય કરનારી
વિશેષ અવબોધ ક્રિયા જેના દ્વારા પ્રકટ થાય છે, તે સજ્ઞાને લોકસજ્ઞા કહે છે
(૧૦) ઓઘસજ્ઞા જેના દ્વારા મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ શબ્દ
અને અર્થ આદિને વિષય કરનારી સામાન્ય અવબોધ ક્રિયા પ્રકટ થાય છે તે સજ્ઞાને
ઓઘસજ્ઞા કહે છે અથવા સામાન્ય પ્રવૃત્તિનું નામ ઓઘસજ્ઞા અને લોકદૃષ્ટિનું નામ
લોકસજ્ઞા છે.

આ સ્ત્રી સજ્ઞાઓમાંથી આહારસજ્ઞા ક્ષુબ્ધવેદનીય કર્મના ઉદયમાં, અને ભયસજ્ઞા,
મૈથુનસજ્ઞા, પરિગ્રહસજ્ઞા, ક્રોધસજ્ઞા, માનસજ્ઞા, માયાસજ્ઞા અને લોભસજ્ઞા, તે સાત

ટીકા-‘સે ણૂણ મતે ! હત્યિસ્સ ય કુયુસ્સ ય સમા ચેવ અપચ્ચક્ષાણ ફિરિયા કજ્જઈ?’ ગૌતમ પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! અય નૂન નિશ્ચિત કિમ્ હસ્તિનથ કુન્થોશ્ચ સમા એવ સમાના એવ અપત્યાહ્યાનક્રિયા ક્રિયતે=મવતિ ? મગવાનાહ-‘હતા, ગોયમા ! હત્યિસ્સ ય કુયુસ્સ ય જાવ કજ્જઈ’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ હસ્તિનથ કુન્થોશ્ચ યાવત્-સમાના એવ અપત્યાહ્યાન ક્રિયા ક્રિયતે=મવતિ । ગૌતમસ્તત્ર કારણ પૃચ્છતિ ‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ બુચ્છઈ જાવ કજ્જઈ?’ હે મદન્ત ! તત્ કનાર્યેન=કય તાવત્ એવમુચ્ચતે-

આશ્રિત કરકે કહા છે । ઇસ કારણ હાથી ઓર કુયુકી અપત્યાહ્યાન ક્રિયા સમાન હોતી છે ।

ટીકાર્થ- પહિલે વેદના કહી જા ચુકી છે । યહ વેદના કર્મ કે વશ સે જીવોંકે હોતી છે । કર્મ ક્રિયાધિશેષેસે હોતા છે । ઇસ લિયે સૂત્રકારને ઇસ સૂત્ર દ્વારા ક્રિયાકે અધિકારકા કયન ક્રિયા છે । ઇસમેં ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા પૂછા છે કિ- ‘સે ણૂણ મતે ! હત્યિસ્સ ય સમાચેવ અપચ્ચક્ષાણફિરિયા કજ્જઈ’ હે મદન્ત ! યહ નિશ્ચિત છે કયા કિ હાથીકી ઓર કુયુકી અપત્યાહ્યાન ક્રિયા એકસી હોતી છે ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હે- ‘હતા, ગોયમા !’ હા, ગૌતમ ! યહ નિશ્ચિત છે કિ હાથી કી ઓર કુયુ કી અપત્યાહ્યાન ક્રિયા સમાન હોતી છે । સમાન હોનેમેં ગૌતમ કારણ પૂછતે હે ‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ બુચ્છઈ જાવ કજ્જઈ’ હે મદન્ત એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હે-

હે ગાતમ ! અવિરાતને કારણે જ હાથીની અને કીડીની અપત્યાહ્યાન ક્રિયા સમાન હોય છે

ટીકાર્થ- પહેલા વેદનાનું નિષ્પણ્ય કરવામા આવ્યું તે વેદના કર્મને કારણે શબ્દને ભ્રમવતી પડે છે કર્મ ક્રિયાવિશેષ દ્વારા બંધાય છે તે કારણે સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા ક્રિયાના અધિકારનું કથન કર્યું છે ક્રિયાને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘સે ણૂણ મતે ! હત્યિસ્સ ય કુયુસ્સ ય સમાચેવ અપચ્ચક્ષાણફિરિયા કજ્જઈ?’ હે મદન્ત ! એ વાત શું નિશ્ચિત છે કે હાથીની અને કીડીની અપત્યાહ્યાનક્રિયા એક સરખી જ હોય છે ? તેનેા ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે કે- ‘હતા, ગોયમા !’ હા, ગૌતમ ! એ વાત તેા નિશ્ચિત જ છે કે હાથીની અને કીડીની અપત્યાહ્યાન ક્રિયા એક સરખી જ હોય છે તેનું કારણ બાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને પૂછે છે કે- ‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એવ બુચ્છઈ જાવ કજ્જઈ?’ હે મદન્ત ! આપ શા કારણે

પૂર્વે વદના પ્રેક્તા, સા ચ કર્મયશાદ્ ભવતિ, કર્મ ચ ક્રિયાનિષ્કેષાદિતિ ક્રિયાધિકારમાહ—‘સે ણૂણ ભતે’ इत्यादि ।

મૂલ્ય—‘સે ણૂણ ભતે ! હત્થિસ્સ ય કુધુસ્સ ય સમા ચેવ અપચન્નસ્વાળકિરિયા કજ્જઈ ? હતા, ગોયમા ! હત્થિસ્સ ય કુધુસ્સ ય જાવ કજ્જઈ । સે કેણદ્દેણં ભતે ! એવ વુચ્છઈ—જાવ કજ્જઈ ? ગોયમા ! અવિરઈ પડુચ્ચ, સે તેણદ્દેણ જાવ કજ્જઈ ॥ સૂ ૪॥

છાયા—અય નૂન મદન્ત ! હસ્તિનથ કુન્યોશ્ચ સમા એવ અપ્રત્યાસ્થાનક્રિયા ક્રિયતે ? હન્ત, ગૌતમ ! હસ્તિનથ કુ-યોશ્ચ યાવત્-ક્રિયતે । તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે—યાવત્-ક્રિયતે ? ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય તત્ તેનાર્થેન યાવત્-ક્રિયતે ॥ ૬૦ ૪ ॥

‘સે ણૂણ ભતે’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(સે ણૂણ ભતે ! હત્થિસ્સ ય કુધુસ્સ ય સમાચેવ અપચન્નસ્વાળકિરિયા કજ્જઈ) હે મદન્ત ! વ્યા યહ નિશ્ચિત્ત હૈ કિ હાથી કી ઓર કુધુ કી અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા સમાન હી હોતી હૈ ? (હતા, ગોયમા ! હત્થિસ્સ ય કુધુસ્સ ય જાવ કજ્જઈ) હે ગૌતમ ! હા યહ સત્ય હૈ કિ હાથીકી ઓર કુધુકી અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા સમાનહી હોતીહી. (સે કેણદ્દેણભતે ! એવ વુચ્છઈ, જાવ કજ્જઈ) હેમદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણસે કહતે હૈ કિ હાથી કી ઓર કુધુ કી અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા સમાન હી હાતી હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (અવિરઈ પડુચ્ચ—સે તેણદ્દેણ જાવ કજ્જઈ) મૈને એસા જો કહા હૈ વહ અવિરતિ કો

‘સે ણૂણ ભતે !’ इत्यादि—

સૂત્રાર્થ—(સે ણૂણ ભતે ! હત્થિસ્સ ય કુધુસ્સ ય સમાચેવ અપચન્ન-સ્વાળકિરિયા કજ્જઈ ?) હે મદન્ત ! યુ એ વાત ખરી છે કે હાથીની અને કીરીની અપ્રત્યાસ્થાની ક્રિયા સમાન જ હોય છે ? (હતા, ગોયમા !) હા ગૌતમ ! (હત્થિસ્સ ય કુધુસ્સ ય જાવ કજ્જઈ) એ વાત સાચી છે કે હાથીની અને કીરીની અપ્રત્યાસ્થાની ક્રિયા સમાન જ હોય છે (સે કેણદ્દેણ ભતે ! એવ વુચ્છઈ, જાવ કજ્જઈ ?) હે મદન્ત ! શા કારણે આપ એવું કહેા છે કે હાથીની અને કીરીની અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા સમાન જ હોય છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (અવિરઈ પડુચ્ચ સે તેણદ્દેણ જાવ કજ્જઈ) અવિરતિની અપેક્ષાએ એ એવું કહ્યું છે

टीका-‘से णूण भते ! इत्थिस्स य कुयुस्स य समा चेव अपच्चक्खाण
किरिया कज्जइ ?’ गौतम. पृच्छति-हे भदन्त ! अय नून निश्चित किम्
इस्तिनश्च कुन्योश्च समा एव समाना एव अपत्याख्यानक्रिया क्रियते=
भवति ? भगवानाह-‘हता, गोयमा ! इत्थिस्स य कुयुस्स य जाव कज्जइ’
हे गौतम ! इन्त, सत्यम् इस्तिनश्च कुन्योश्च यावत्-समाना एव अपत्याख्यान
क्रिया क्रियते=भवति । गौतमस्तत्र कारण पृच्छति ‘से केणट्ठेण भते !
एव बुच्चइ जाव कज्जइ ?’ हे भदन्त ! तत् कनार्येन=कथ तावत् एवमुच्यते-

आश्रित करके कहा है । इस कारण हाथी और कुयुकी अपत्याख्यान
क्रिया समान होती है ।

टीकार्थ- पहिले वेदना कही जा चुकी है । यह वेदना कर्म के
वश से जीवोंके होती है । कर्म क्रियाविशेषसे होता है । इस
लिये सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा क्रियाके अधिकारका कथन किया है ।
इसमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि- ‘से णूण भते ! इत्थिस्स य
समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ’ हे भदन्त ! यह निश्चित है
क्या कि हाथीकी और कुयुकी अपत्याख्यान क्रिया एकसी होती है ?
उत्तरमें प्रभु कहते हैं- ‘हता, गोयमा !’ हा, गौतम ! यह निश्चित है
कि हाथी की ओर कुयु की अपत्याख्यान क्रिया समान होती है ।
समान होनेमें गौतम कारण पूछते हैं ‘से केणट्ठेण भते ! एव बुच्चइ
जाव कज्जइ’ हे भदन्त ऐसा आप किस कारण से करते हैं-

हे गौतम ! अविवर्तने कारणे ञ्छाधीनी अने छीछीनी अपत्याख्यानक्रिया समान होयछे

टीकार्थ- पहला वेदानुं निरूपण करवाभा आब्यु ते वेदना कर्मने कारणे
छेवाने बोधवती पडे छे कर्म क्रियाविशेष द्वारा बोधाय छे ते कारणे सूत्रकार आ
सूत्र द्वारा क्रियाना अधिकारनु कथन कयुं छे क्रियाने अनुवक्षीने गौतम स्वामी
भट्टापीर प्रभुने आ प्रभावे प्रश्न पूछे छे- ‘से णूण भते ! इत्थिस्स य कुयुस्स
य समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ ?’ हे भदन्त ! ओ बात शु निश्चित
छे छे छाधीनी अने छीछीनी अपत्याख्यानक्रिया ओक सरणी ञ्छे होय छे ? तेने उत्तर
आपता भट्टापीर प्रभु कहे छे- ‘हता, गोयमा ! इत्यादि हा, गौतम ! ओ बात
तो निश्चित ञ्छे छे छाधीनी अने छीछीनी अपत्याख्यान क्रिया ओक सरणी ञ्छे होय छे
तेनु कारणे अनुवक्षीने निग्रासाधी गौतम स्वामी भट्टापीर प्रभुने पूछे छे-
‘से केणट्ठेण भते ! एव बुच्चइ जाव कज्जइ ?’ हे भदन्त ! आप या कारणे

पूर्व वदना प्रोक्ता, सा च कर्मवशाद् भवति, कर्म च क्रियाविशेषादिति क्रियाधिकारमाह—‘से णूण भते’ इत्यादि ।

मूलम्—‘से णूण भते । हत्थिस्स य कुथुस्स य समा चेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ ? हता, गोयमा । हत्थिस्स य कुथुस्स य जाव कज्जइ । से केणट्ठेणं भते । एव बुद्धइ—जाव कज्जइ ? गोयमा । अविरइ पडुच्च, से तेणट्ठेण जाव कज्जइ ॥ सू ४ ॥

छाया—अयं नूनं भदन्त ! इस्तिनध कुन्थोश्च समा एव अपस्थाख्यानक्रिया क्रियते ? इन्त, गौतम ! इस्तिनध कुयोश्च यावत्-क्रियते । तत् केनार्हेन भदन्त ! एवमुच्यते—यावत्-क्रियते ? गौतम ! अविरतिं प्रतीत्य तत् तेनार्हेन यावत्-क्रियते ॥ सू० ४ ॥

‘से णूण भते’ इत्यादि ।

सुत्रार्थ—(से णूण भते ! हत्थिस्स य कुथुस्स य समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ) हे भदन्त ! क्या यह निश्चित है कि हाथी की और कुथु की अपस्थाख्यान क्रिया समान ही होती है ? (हता, गोयमा ! हत्थिस्स य कुथुस्स य जाव कज्जइ) हे गौतम ! हा यह सत्य है कि हाथीकी और कुथुकी अपस्थाख्यान क्रिया समानही होती है। (से केणट्ठेणभते ! एव बुद्धइ, जाव कज्जइ) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि हाथी की और कुथु की अपस्थाख्यान क्रिया समान ही होती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (अविरइ पडुच्च—से तेणट्ठेण जाव कज्जइ) मैंने ऐसा जो कहा है वह अविरति को

‘से णूण भते !’ इत्यादि—

सुत्रार्थ—(से णूण भते ! हत्थिस्स य कुथुस्स य समाचेव अपच्चक्खाणकिरिया कज्जइ ?) हे भदन्त ! तु जो बात भरी है कि हाथीनी अने कीरीनी अपस्थाख्यानी क्रिया समान न होय ? (हता, गोयमा !) हे गौतम ! (हत्थिस्स य कुथुस्स य जाव कज्जइ) जो बात सारी है कि हाथीनी अने कीरीनी अपस्थाख्यानी क्रिया समान न होय ? (से केणट्ठेण भते ! एव बुद्धइ, जाव कज्जइ ?) हे भदन्त ! या कारणसे आप जो कहो है कि हाथीनी अने कीरीनी अपस्थाख्यान क्रिया समान न होय ? (गोयमा !) हे गौतम ! (अविरइ पडुच्च से तेणट्ठेण जाव कज्जइ) अविरतिनी अपेक्षासे जो जो कहो है

છાયા-આધારકર્મ સહ્ય મદન્ત ! મુજ્જાન કિં ઘઘ્નાતિ કિં પ્રકરોતિ ? કિં ચિનોતિ ? કિમ્પચિનોતિ ? એવ યયા-પ્રથમે શતે નવમે ઉદ્દેશકે તયા મણિતવ્યમ્, યાવત્-શાશ્વતઃ પણ્ઢિત , પણ્ઢિતત્વમ્ અશાશ્વત, તદેવ મદન્ત ! ઇતિ ॥૬૮-૬॥

સપ્તમશતકરૂપાષ્ટમ ઉદ્દેશ સમાપ્તઃ ॥૭-૮॥

આધારકર્મ મોક્ત્યન્ધવક્તવ્યતા-

સૂત્રાર્થ-‘આહારકર્મ ણ મતે ! મુજમાણે કિં ઘઘ્ઠ, કિં પકરેઠ, કિં ચિ ણાઠ, કિં ઉચ્ચિનાઠ ?’ હે મદન્ત ! આધારકર્મ દોષસે દૂષિત આહારકો ગ્રહણ કરનેવાલા સાધુ કેસે કર્મકા ઘઘ કરતા હૈ ? પ્રકર્પરૂપસે કયા કરતા હૈ ? કિસકા ચય કરતા હૈ ? કિસકા ઉપચય કરતા હૈ ? (એવ જહા-પદમે સપ્ત નવમે ઉદ્દેસપ્ત તહા મણિયવ્વ જાવ સાસપ્ત પઢિપ્, પઢિયત્ત અસાસય, સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ) હે ગૌતમ ! જૈસા પ્રથમ શતક મેં નાંધેં ઉદ્દેશક મેં કહા હૈ વૈસા યહાં પર મી કહના ચાહિયે । ‘ યાવત્ પઢિત શાશ્વત હૈ, પણ્ઢિતપના અશાશ્વત હૈ ’ યહા તક । હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સય સત્ય હી હૈ- હે મદન્ત ! આપકા યહ કથન સર્વ સત્ય હી હૈ । ઇસ પ્રકાર કહ કર ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાનપર વિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ- ક્રિયાકા જો પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ સો વહ ક્રિયા

આધારકર્મ આહાર ખાનારની બન્ધવકતવ્યતા-

‘આહારકર્મ ણ મતે ! મુજમાણે કિં ઘઘ્ઠ ?’ ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (આહારકર્મ ણ મતે ! મુજમાણે કિં ઘઘ્ઠ, કિં પકરેઠ, કિં ચિનાઠ, કિં ઉચ્ચિનાઠ ?) હે મદન્ત ! આધારકર્મ દોષથી દૂષિત હોય એવો આહાર ગ્રહણ કરનાર સાધુ કેવો કર્મનો બધ કરે છે ? પ્રકર્પરૂપે શુ કરે છે ? શેનો ચય કરે છે ? શેનો ઉપચય કરે છે ? (એવ જહા - પદમે સપ્ત નવમે ઉદ્દેસપ્ત તહા મણિયવ્વ જાવ સાસપ્ત પઢિપ્, પઢિયત્ત અસાસય) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમાં જે કથન કરવામા આવ્યું છે તે કથન અહીં પણ ગ્રહણ કરવું પડિત શાશ્વત છે પડિતપણુ અશાશ્વત છે, આ સૂત્રાશય પરિવર્તનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવો. ‘(સેવ મતે ! સેવ મતે સ્તિ)’ હે મદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય છે હે મદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કયું તે સુવચા સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર જીને વદણુ નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ- પહેલા સૂત્રમા ક્રિયાનું પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે તે ક્રિયા

इस्तिनश्च कुन्थोश्च समाना एव अप्रत्याख्यानक्रिया क्रियते=भवति ?
 भगवानाह—‘गोयमा ! अविरद् पटुष्व’ हे गौतम ! अविरतिम् प्रत्याख्यानकार्यं
 प्रतीक्ष्य=अपेक्ष्य इस्तिनश्च कुन्थोश्च समाना एव अप्रत्याख्यानक्रिया भवति,
 उभयोरेव अविरतेस्तुल्यत्वात् । तदुपसंहरति—‘से तेणट्ठेण जाव कज्झइ’ हे
 गौतम ! तत् तेनार्येण यावत्=इस्तिनश्च कुन्थोश्च समाना एव अप्रत्याख्यान
 क्रिया क्रियते=भवति ॥सू० ४॥

आपाकर्मभोगतत्त्ववक्तव्यता

पूर्वं क्रिया प्रोक्ता, साच—आपाकर्मभारोपभोगेन भवतीत्यापाकर्मवक्तव्यता
 माह—‘आहाकम्म ण भते’ इत्यादि ।

मूलम्—आहाकम्म ण भते । भुजमाणे किं वधइ, किं
 पकरेइ, किं चिणाइ, किं उवचिणाइ ? एव जहा—पढमे सए
 नवमे उवेसए तहा भाणियव्व, जाव सासए पडिण, पडियत्त
 असासय, सेव भते ! सेव भते त्ति’ ॥सू० ५॥

॥ सत्तमसयस्स अट्टमो उवेसो समत्तो ॥ ७—८ ॥

‘कि हाथी की और कुशु की अप्रत्याख्यान क्रिया समान होती है’
 इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अविरद्
 पटुष्व’ अविरति—प्रत्याख्यान के अभाव की अपेक्षा करके मैंने ऐसा
 कहा है कि हाथी की और कुशु की अप्रत्याख्यान क्रिया समान है ।
 क्योंकि दोनोंमें अविरति की तुल्यता है । ‘से तेणट्ठेण जाव कज्झइ’
 इस कारण पूर्वोक्त रूपसे मैंने कहा है ॥सू० ४॥

એવું કહે છે કે હાથીની અને કુશીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન હોય છે ? તેનો
 ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે કે— ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘અવિરદ્ પટુષ્વ’
 અવિરતિ એટલે પ્રત્યાખ્યાનના અભાવની અપેક્ષાએ મેં એવું કહ્યું છે કે હાથીની અને
 કુશીની અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા સમાન છે કારણ કે બન્નેમાં અવિરતિની સમાનતા છે
 ‘સ તેણટ્ઠેણ જાવ કજ્ઞઈ’ હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં પૂર્વોક્તરીતે કથન કર્યું છે ॥સૂ. ૪॥

છાયા-આધાર્મ સ્વલ્પ મદન્ત ! મુજ્જાન. કિં યઘ્નાતિ કિં પ્રકરોતિ ? કિં ચિનોતિ ? કિમ્પચિનોતિ ? એવ યથા-પ્રથમે શ્વે નવમે ઉદેશકે તથા મણિતવ્યમ્, યાવત્-શાશ્વતઃ પણ્ડિત, પણ્ડિતત્વમ્ અશાશ્વત, તદેવ મદન્ત ! ઇતિ ॥૬૮-૬૯॥

સત્તમશતકસ્પાટમ ઉદેશ સમાપ્ત. ॥૭-૮॥

આધાકર્મ મોક્તૃષન્ધવચ્ચનિરૂપણમ્

સૂત્રાર્થ-‘આહાકર્મ્મ ન મતે ! મુજમાણે કિં ઘઘઙ્, કિં પકરેઙ્, કિં ષિ ણાઙ્, કિં ઉવચિણાઙ્ ?’ હે મદન્ત ! આધાકર્મ્મ દોષસે દૂષિત આહારકો ગ્રહણ કરનેવાલા સાધુ કેસે કર્મકા ઘઘ કરતા હૈ ? પ્રકર્પરૂપસે ક્યા કરતા હૈ ? કિસકા ચય કરતા હૈ ? કિસકા ઉપચય કરતા હૈ ? (એવ જહા-પદમે સપ્ત નવમે ઉદેસપ્ત તહા ભાણિયવ્વ જાવ સાસપ્ત પઢિપ્, પઢિયત્ત અસાસપ્, સેવ મતે ! સેવ મતે ! ચિ) હે ગૌતમ ! જૈસા પ્રથમ શતક મેં નાંવેં ઉદેશક મેં કહા હૈ વૈસા યહાં પર મી કહના વાહિયે । ‘યાવત્ પઢિત શાશ્વત હૈ, પણ્ડિતપના અશાશ્વત હૈ’ યહા તક । હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સપ્ત સત્ય હી હૈ- હૈ મદન્ત ! આપકા યહ કથન સર્વ સત્ય હી હૈ । ઇસ પ્રકાર કહ કર ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાનપર વિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ- ક્રિયાકા જો પ્રતિપાદન ક્રિયા ગયા હૈ સો વહ ક્રિયા

આધાકર્મ્મ આહાર ખાનારની બન્ધવકેતવ્યતા-

‘આહાકર્મ્મ ન મતે ! મુજમાણે કિં ઘઘઙ્ ?’ ઇત્યાદિ-

સૂત્રાર્થ- (આહાકર્મ્મ ન મતે ! મુજમાણે કિં ઘઘઙ્, કિં પકરેઙ્, કિં ષિ ણાઙ્, કિં ઉવચિણાઙ્ ?) હે મદન્ત ! આધાકર્મ્મ દોષથી દૂષિત હોય એવો આહાર શ્રદ્ધા કરનાર સાધુ કેવા કર્મનો બધ કરે છે ? પ્રકર્પરૂપે શુ કરે છે ? શેનો ચય કરે છે ? શેનો ઉપચય કરે છે ? (એવ જહા - પદમે સપ્ત નવમે ઉદેસપ્ત તહા ભાણિયવ્વ જાવ સાસપ્ત પઢિપ્, પઢિયત્ત અસાસપ્) હે ગૌતમ ! આ વિષયને અનુલક્ષીને પહેલા શતકના નવમા ઉદેશકમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથન અહીં પણ શ્રદ્ધા કરવું પડિત શાશ્વત છે, પડિતપણુ અશાશ્વત છે’ આ સૂત્રાશ પર્વનાનો સૂત્રપાઠ શ્રદ્ધા કરવો. ‘(સેવ મતે ! સેવ મતે સ્મિ)’ હે મદન્ત ! આપે જે કથુ તે સત્ય છે હે મદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કયું તે સુવચા સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વહણા નમસ્કાર કરીને ગૌતમ સ્વામી પોતાને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ- પહેલા સૂત્રમાં ક્રિયાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તે ક્રિયા

હસ્તિનથ કુન્થોથ સમાના એવ અપ્રત્યાઘ્યાનક્રિયા ક્રિયતે=મવતિ !
 મગવાનાહ-‘ગોયમા ! અવિરઃ પડુષ’ હે ગૌતમ ! અવિરતિમ્ પ્રત્યાઘ્યાનામાર્ષ
 પ્રતીમ્ય=અપેક્ષ્ય હસ્તિનથ કુન્થોથ સમાના એવ અપ્રત્યાઘ્યાનક્રિયા મવતિ,
 ઉભયોરેવ અવિરતેસ્તુલ્યત્વાત્ । તદુપસરતિ-‘સે તેણદ્દેણ જાવ કઙ્ગઈ’ હે
 ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થન યાવત્-હસ્તિનથ કુન્થોથ સમાના એવ અપ્રત્યાઘ્યાન
 ક્રિયા ક્રિયતે=મવતિ ॥મૂ० ૪॥

આધાર્કર્મભોગસ્વન્યવક્તવ્યતા

પૂર્વે ક્રિયા પ્રોક્તા, સાચ-આધાર્કર્માદારોપભોગેન મવતીત્યાધાર્કર્મવક્તવ્યતા
 માહ-‘આદાકમ્મ ણ મતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્-આદાકમ્મ ણ મતે ! મુજમાણે કિં વધઈ, કિં
 પકરેઈ, કિં ચિણાઈ, કિં ઉવચિણાઈ ? એવ જહા-પઢમે સપ્પ
 નવમે ઉદ્દેસપ્પ તહા માણિયવ્વ, જાવ સાસપ્પ પડિપ્પ, પડિયત્ત
 અસાસપ્પ, સેવ મતે ! સેવ મતે ત્તિ’ ॥સૂ० ૫॥

॥ સત્તમસયસ્સ અટ્ટમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૭-૮ ॥

‘કિં હાથીનીની અને કુચીની અપ્રત્યાઘ્યાન ક્રિયા સમાન होती है’
 इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अविरः पडुष’
 अविरति-प्रत्याघ्यान के अभाव की अपेक्षा करके मैंने ऐसा
 कहा है कि हाथीकी और कुचु की अप्रत्याघ्यान क्रिया समान है ।
 क्योंकि दोनोंमें अविरातकी तुल्यता है । ‘से तेणद्वेण जाव कङ्गई’
 इस कारण पूर्वोक्त रूपसे मैंने कहा है ॥सू० ४॥

એવું કહે છે કે હાથીની અને કીડીની અપ્રત્યાઘ્યાન ક્રિયા સમાન હોય છે ? તેનો
 ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘અવિરઃ પડુષ’
 અવિરતિ એટલે પ્રત્યાઘ્યાનના અભાવની અપેક્ષાએ મેં એવું કહ્યું છે કે હાથીની અને
 કીડીની અપ્રત્યાઘ્યાન ક્રિયા સમાન છે કારણ કે બન્નેમાં અવિરતિની સમાનતા છે
 ‘સે તેણદ્દેણ જાવ કઙ્ગઈ’ હે ગૌતમ ! તે કારણે મેં પૂર્વોક્તરીતે કહ્યું છે ॥સૂ. ૫॥

મણિત તથા અત્રાપિ મણિતવ્યમ્, તત્પ્રકરણાવધિમાદ-યાવત્-શાશ્વતઃ પન્થિત. પન્થિતત્વમ્ અશાશ્વતત્વમિતિ પર્યન્ત યાવત્પદેન સગ્રાહ્યમ્ । તથા ચ પ્રથમશતકસ્ય નવમોદ્દેશે-હે ગૌતમ ! આધાર્કર્મ આહાર મુજ્જાન, સાધુઃ આયુર્કર્મ વર્જયિત્વા સમ્પન્ન કર્મપ્રકૃતી શિથિલવન્ધનવદ્દા ગાઢવન્ધનવદ્દા પ્રકરોતિ યાવત્-અનુપર્યટતિ સસારચક્રે પરિભ્રમતિ, इत्यारभ्य પન્થિત, શાશ્વત, પન્થિતત્વ મશાશ્વતમિતિ પર્યન્ત સર્વ સગ્રાહ્યમ્, અન્તે ગૌતમ આદ-‘સેવ મતે ! સેવ મતે ! ચિ’ હે મદન્ત ! તદેવ મવદુક્ત સત્યમેવ, તદેવ મવદુક્ત સત્ય મેવ ઇતિ ॥૬૦ ॥ ૫॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविर-
चिताया श्रीमगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां
सप्तमशतकस्य अष्टमोद्देशक समाप्त ॥ ७-८॥

અશાશ્વત હૈ’ યહાં તક જૈસા કહા ગયા હૈ- ચૈસા હી યહા પર કહના ચાહિયે । તથા-ચ-પ્રથમ શતકકે નૌવે ઉદ્દેશકમેં હૈ ગૌતમ ! એસા જો કહા હૈ કિ જો સાધુ આધાર્કર્મ દોષસે દૂષિત આહાર કો અપને ઉપયોગમેં લાતા હૈ વદ આયુર્કર્મ કો છોડકર શેષ સાત કર્મ પ્રકૃતિયોંકો કિ જો પહિલે શિથિલ બધવાલી હો કર બધી થીં ગાઢ વધનસે વદ્ધ કર યાંધતા હૈ યાવત્ સસારચક્રમેં પરિભ્રમણ કરતા હૈ યહાસે લેકર પન્થિત શાશ્વત હૈ, પન્થિતપના અશાશ્વત હૈ યહા તકકા પાઠ યહાં સર્વ ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । અન્તમેં ગૌતમ ‘સેવ મતે !

પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમા આ વિષયને અનુલક્ષીને જે કથન કરવામા આવ્યુ છે તે અહીં ગ્રહણ કરવું તે કથન કયા સુધી ગ્રહણ કરવું તે પ્રશ્ન કરતા સ્વકાર કહે છે કે ‘પન્થિત શાશ્વત છે પન્થિતપણુ અશાશ્વત છે આ સુત્રાશ સુધીનું કથન ત્યાથી પ્રકટ્ય કરવું પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમા આ પ્રમાણે કહ્યું છે- ‘હે ગૌતમ ! જે સાધુ આધાર્કર્મ’ શેષથી દૂષિત આહારને પોતાના ઉપયોગમા લે છે તે આયુર્કર્મ’ સિવાયની સાત કમ પ્રકૃતિયોં કે જે પહેલા શિથિલ બધવાળી હતી તેમને ગાઢ બધનથી બાધે છે અને સસારરૂપી સાગરમા પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે, આ સૂત્રપાઠથી શરૂ કરીને પન્થિત શાશ્વત છે પન્થિતપણુ અશાશ્વત છે આ સૂત્રપાઠ સુધીનું સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનને પ્રમાણભૂત માનીને કહે છે- ‘સેવ મતે ! સેવ મતે ચિ’ હે મદન્ત ! આપનું કથન સત્ય છે

टीका—आहाकम्म ण भते ! भुंजमाणे किं वधइ ? किं ककरोइ ? किं चिणाइ ? किं उपचिणाइ ?' गौतमः पृच्छति—हे भदन्त ! आधाकम्म त्वहं भुञ्जानं साधुं किम्=कीदृशं कर्म वध्नाति प्रकृतिवन्धमाप्सिस्व ?, किं=कीदृशं कर्म प्रकरोति=स्थितिबन्धापेक्षया, वद्धावस्थाऽपेक्षया वा ?, किं=कीदृशं कर्म चिनोति=समृद्धाति अनुभागवन्धापेक्षया, निधत्तारस्थापेक्षया वा ?, किं=कीदृशं कर्म उपचिनोति = प्रदेशबन्धापेक्षया निकाचनावस्थया वेति । भगवानाह—'एव जहा पढमे सए नवमे उरेसए तहा भाणियम्म जाव सासए पडिण, पडियत्त असासय' एव यथा—प्रथमं शतकं नवमे उरेसके

आधाकम्म आहारके उपभोगसे होती है— अतः सूत्रकारने यहाँ पर आधाकम्म विषयक वक्तव्यता का कथन किया है— इसमें गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है— 'आहाकम्म ण भते ! भुंजमाणे किं वधइ इत्यादि— हे भदन्त ! आधाकम्म दोष से दुष्ट हुए आहार पान का उपयोग करनेवाला साधु प्रकृतियध की अपेक्षा से कैसे कर्म का बंध करता है ? स्थितियध की अपेक्षासे अथवा वद्धावस्था की अपेक्षा से कर्मको कैसा करता है ? अनुभाग वध की अपेक्षा से अथवा निधत्तावस्था की अपेक्षा से कैसे कर्म को ग्रहण करता है ? प्रदेशबन्ध की अपेक्षा से अथवा निकाचनावस्था की अपेक्षा से कैसे कर्म का उपबन्ध करता है ? उत्तरमें प्रश्न कहते हैं— 'एव सहा पढमे सए नवमे उरेसए तहा भाणियम्म जाव सासए पडिण, पडियत्त असासय' हे गौतम ! प्रथम शतकमें नौवें उद्देशकमें 'यावत् पण्डित शास्वत है, पण्डितपना

आधाकम्म आहारना उपभोगणी माय छे (लागे छे) तेषां सूत्रकार आ सूत्रभा आधाकम्म विषयक आहारनु कथन करे छे— आ विषयने अनुध्याने नीतम स्थानी भद्रापीर प्रश्नने जेवा प्रश्न पूछे छे छे 'आहाकम्म ण भते ! भुंजमाणे किं वधइ, इत्यादि ?' के अन्तर्गत ! आधाकम्म दोषधी इषित होय जेवा आहारपाणीने उपभोग करनारी साधु प्रकृतिबन्धनी अपेक्षाके जेवा कर्मने बन्ध करे छे ? स्थितिबन्धनी अपेक्षाके अथवा वद्धावस्थानी अपेक्षाके ते कर्मने हेतु करे छे ? अनुभागबन्धनी अपेक्षाके अथवा निधत्तावस्थानी अपेक्षाके ते जेवा कर्मने ग्रहण करे छे ? प्रदेशबन्धनी अपेक्षाके अथवा निकाचनावस्थानी अपेक्षाके ते जेवा कर्मने उपबन्ध करे छे ?

तेना उत्तर आपता भद्रापीर प्रश्न करे छे छे— 'एव जहा पढमे सए नवमे उरेसए तहा भाणियम्म जाव सासए पडिण, पडियत्त असासय' के गौतम ।

મણિત તથા અનાપિ મણિતવ્યમ્, તત્પ્રકરણાવધિમાદ-યાવત્-શાશ્વતઃ પન્થિત*
પન્થિતત્વમ્ અશાશ્વતત્વમિતિ પર્યન્ત યાવત્પદેન સગ્રાણમ્ । તથા ચ પ્રથમશ્વતકસ્ય
નવમોદેશે-હે ગૌતમ ! આધાકર્મ આહાર મુજ્જાન* સાધુઃ આયુષ્કર્મ વર્જયિત્વા
સમ કર્મપ્રકૃતી શિથિલ્લબ્ધનવદ્ધા ગાઢલબ્ધનવદ્ધા* પ્રકરોતિ યાવત્-
અનુપર્યટતિ સસારચક્રે પરિભ્રમતિ, ઇત્યારમ્ય પન્થિતઃ શાશ્વત, પન્થિતત્વ
મશાશ્વતમિતિ પર્યન્ત સર્વ સગ્રાણમ્, અન્તે ગૌતમ આદ-‘સેવ મતે !
સેવ મતે ! તિ’ હે મદન્ત ! તદેવ મવદુક્ત સત્યમેવ, તદેવ મવદુક્ત સત્ય
મેવ ઇતિ ॥ સુ. ૫ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यधी-वाससीलालप्रतिवि
चिताया श्रीमगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकारूप्यायां व्याख्यायां
सप्तमश्वतकस्य अष्टमोद्देशक समाप्त ॥ ७- ८ ॥

અશાશ્વત હૈ’ યહાં તક જૈસા કહા ગયા હૈ- ચૈસા હી યહા પર
કહના ચાહિયે । તથા-ચ પ્રથમ શતકકે નૌવે ઉદ્દેશકર્મે હૈ ગૌતમ !
એસા જો કહા હૈ કિ જો સાધુ આધાકર્મ દોપસે દૂષિત આહાર કો
અપને ઉપયોગમેં લાતા હૈ વહ આયુકર્મ કો છોડકર શોષ સાત કર્મ
પ્રકૃતિયોંકો કિ જો પહિલે શિથિલ બધવાલી હો કર બધી ધીં ગાઢ
બધનસે બદ્ધ કર ઘાઘતા હૈ યાવત્ સસારચક્રમેં પરિભ્રમણ કરતા હૈ
યહાંસે લેકર પન્થિત શાશ્વત હૈ, પન્થિતપના અશાશ્વત હૈ યહા તકકા
પાઠ યહા સર્વ ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । અન્તમેં ગૌતમ ‘સેવ મતે !

પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમા આ વિષયને અનુલક્ષીને જે કથન કરવામા આવ્યુ છે
તે અહીં પ્રહસ્ય કરવું તે કથન કયા સુધી પ્રહસ્ય કરવું તે પ્રશ્ન કરતા સૂત્રકાર કહે છે કે
પંડિત શાશ્વત છે પંડિતપણુ અશાશ્વત છે આ સ્વપાઠ સુધીનું કથન ત્યાથી પ્રહસ્ય
કરવું પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમા આ પ્રમાણે કહ્યું છે- ‘હે ગૌતમ ! જે સાધુ
આધાકર્મ દોષથી દૂષિત આહારને પોતાના ઉપયોગમા લે છે તે આયુકર્મ સિવાયની
સાત કમ પ્રકૃતિયો કે જે પહેલા શિથિલ બધવાળી હતી તેમને ગાઢ બધનથી બાધે છે
અને સસારરૂપી સાગરમા પરિભ્રમણ કર્યા કરે છે, આ સ્વપાઠથી શરૂ કરીને
પંડિત શાશ્વત છે, પંડિતપણુ અશાશ્વત છે આ સ્વપાઠ સુધીનું સમસ્ત કથન
અહીં પ્રહસ્ય કરવું હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રમુખાં વચનને પ્રમાણભૂત માનીને
કહે છે- ‘સેવ મતે ! સેવ મતે તિ’ હે મદન્ત ! આપનું કથન સત્ય છે

सेव भते ! चि' हे भगवन् इस विषय में आपने जो प्रतिपादन किया है वह सर्वथा सत्य है वह सर्वथा सत्य है, इस मन्त्र कह कर अपने स्थानपर विराजमान हो जाते हैं ॥ सू० ५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सातवें शतकके आठवाँ उद्देशक समाप्त ॥ ७-८ ॥

ॐ

हे भदन्त ! आ विषयानु आपे ने प्रतिपादन कर्तुं ते सर्वथा सत्यम् हे, आ प्रमाणे कहीने अमलु भगवान् महावीरने पदव्या - नमस्कार करीने तेजो उचित स्थाने विराजमान यह नथा ॥ सू० ५ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवती' सूत्रकी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याका पहेला शतकेनो आठेनो उद्देशक समाप्त ॥ ७ - ८ ॥

ॐ

સત્તમશતકસ્ય નવમોદ્દેશક. ।

સત્તમશતકે નવમોદ્દેશકસ્ય સક્ષિપ્તવિવરણમ્—

અસદૃતોઽનગાર* યાદ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય કિમ્ એકવર્ણમ્ એકરૂપમ્
વિકુર્વિતુ સમર્થ ? इति प्रश्न* । યાદ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયૈવ એકવર્ણમ્ એક
રૂપ વિકુર્વિતુ સમર્થ, इत्युत्तरम् । મહાશિલાકણ્ઠકનામસગ્રામવક્તવ્યતા ।
મહાશિલાકણ્ઠકસગ્રામનામકરણે કો હેતુરિતિ પ્રશ્નસ્ય ઉત્તરમ્ । મહાશિલા-
કણ્ઠકે સગ્રામે કિયતા લક્ષાણા મનુષ્યાણાં સહાર ? इति प्रश्न । चतुरशीति*
લક્ષાણિ પ્રાણિનો હતા,, इति समाधानम् । સગ્રામભૂમૌ મૃત્વા કુત્ર તે ઉત્પન્ના. ?
इति प्रश्न । प्रायो नरकतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्ना । रयमुशलसग्रामवक्तव्यता ।

સાતથે શતકકે નવચા ઉદ્દેશક

ઉદ્દેશકકે વિષયોંકા સક્ષિપ્ત વિવરણ—

સત્તમશતકકે હસ નૌથે ઉદ્દેશકકા વિષયવિવરણ સક્ષેપસે હસ
પ્રકારસે હેં અસદૃત અનગાર યાદ્યાપુદ્ગલોંકો વિના ગ્રહણ કિયે ક્યા
એક વર્ણવાલે, એકરૂપ કી વિકુર્વણા કરનેકે લિયે સમર્થ હેં ? એસા
પ્રશ્ન, યાદ્યાપુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે હી એક વર્ણવાલે એક રૂપકી વહ
વિકુર્વણા કરનેકે સમર્થ હેં એસા ઉત્તર મહાશિલા કણ્ઠક નામવાલે
સગ્રામકી વક્તવ્યતા । ‘મહાશિલાકણ્ઠકસગ્રામ’ એસે નામકે કરનેમેં
ક્યા હેતુ હેં હસ પ્રશ્નકા ઉત્તર મહાશિલાકણ્ઠક સગ્રામમેં કિતને
લાલ મનુષ્યોંકા સહાર હુઆ એસા પ્રશ્ન ૮૪ લાલ પ્રાણિયોંકા સહાર
હુઆ એસા ઉત્તર સગ્રામ ભૂમિમેં મરકર વે પ્રાણી કહ્યાં પર ઉત્પન્ન
હુપ હેં એસા પ્રશ્ન પ્રાય વે નરકયોનિ ઓર તિર્યગ્યોનિમેં ઉત્પન્ન હુપ

સાતમા શતકના નવમા ઉદ્દેશક

આ ઉદ્દેશકમા જે વિષયોનું પ્રતિપાદન કરાયું છે તેનું સક્ષિપ્ત વિવરણ—

પ્રશ્ન— અસદૃત અણુગાર બાજુ પુદ્ગલોને મહણ કર્યા વિના શું એક વર્ણવાળા
એક રૂપની વિકુર્વણા કરવાને સમર્થ હોય છે ? ઉત્તર—બાજુ પુદ્ગલોને મહણ કરીનેજ
તે એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકે છે

‘મહાશિલાકણ્ઠક’ નામના સગ્રામની વક્તવ્યતા, ‘મહાશિલાકણ્ઠક’ નામ પડવાનું
કારણ. પ્રશ્ન— ‘મહાશિલાકણ્ઠક’ સગ્રામમા ફેટલા લાખ માણસોના સહાર થયો હતો ?
ઉત્તર— ૮૪ લાખ જીવોના સહાર થયો હતો.

પ્રશ્ન— રણસગ્રામમા થરીને તે માણસો ક્યા ઉત્પન્ન થયા છે ?

ઉત્તર— મોટે ભાગે તેઓ નરકયોનિમાં અને તિર્યગ્યોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે

सेव भते ! त्वि' हे भगवन् इस विषय में आपने जो प्रतिपादन किया है वह सर्वथा सत्य है वह सर्वथा सत्य है, इस प्रकार कह कर अपने स्थान पर विराजमान हो जाते हैं ॥सू० ५॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवद्गीता' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सातवें शतकके आठवाँ उद्देशक समाप्त ॥ ७-८ ॥

हे भगवन् ! त्वि' हे भगवन् इस विषय में आपने जो प्रतिपादन किया है वह सर्वथा सत्य है, इस प्रकार कह कर अपने स्थान पर विराजमान हो जाते हैं ॥सू० ५॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवद्गीता' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सातवें शतकके आठवाँ उद्देशक समाप्त ॥ ७ - ८ ॥

વૃષ્ટિવર્ણનમ્ । વરુણો મૃત્વા કુત્રોત્પન્ન. ? । વરુણો દેવલોકાત્ પ્રચ્યુત્ય મોક્ષ પ્રાપ્સ્યતિ । વરુણસ્ય મિત્ર મૃત્વા કુત્ર જગામ ? । વરુણસ્ય મિત્ર તત્, કુત્ર ગમિષ્યતિ ઇતિ ।

પ્રમત્તસાધુવક્તવ્યતા ।

અષ્ટમોદેશકાન્તે અનગારવક્તવ્યતા નિરૂપિતા, અથ નવમોદેશકારમ્મે અનગારવિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘અસબુદે ન મતે !’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય—અસબુદેષં મતે । અણગારે વાહિરણ પોગ્ગલે અપરિયાદિત્તા પમ્ પગવણ્ણ ઘગરૂવ વિડવિત્તણ ? નો ઇણદ્દે સમદ્દે । અસબુદે ન મતે ! અણગારે વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાદિત્તા પમ્ પગવણ્ણ ઘગરૂવ વિડવિત્તણ ? હતા, પમ્ । સે મતે ! કિં ઇહગણ પોગ્ગલે પરિયાદિત્તા વિડવિદ્, તત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાદિત્તા વિડવિદ્ । ઇવ ઇગવન્ન અણેગરૂવ, ચડમ્મગો જહા છદ્દસણ નવમે ઉદ્દેસણ તહા ઇહાવિ ભાણિયવ્વ, નવર અણગારે ઇહગણ, ઇહગણ ચેવ પોગ્ગલે પરિયાદિત્તા વિડવિદ્, સેસ ત ચેવ, જાવ—છુલ્લપોગ્ગલ નિદ્વપોગ્ગલત્તાણ પરિણામેત્તણ ? હતા, પમ્ ! સે મતે ! કિં ઇહગણ પોગ્ગલે પરિયાદિત્તા, જાવ નો અણત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાદિત્તા પરિણામેદ્દ ॥ સૂ. ૧ ॥

મળકા ગઘોદકપુષ્પવૃષ્ટિકા વર્ણન વરુણ મરકર કહ્યાં ઉત્પન્ન છુઆ છે એસા પ્રશ્ન । વરુણ દેવલોકસે પવકર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરેગા એસા વર્ણન વરુણકા મિત્ર મરકર કહ્યાં ગયા તથા વરુણકા મિત્ર વહાંસે ફિર કહા જાવેગા એસા કથન ।

તેના સર્વ પ્રાણાતિપાત વિરમણનું કથન ગધીદક (સુગધસુકત જળ) અને પુષ્પવૃષ્ટિનું વર્ણન ‘વરુણ મરીને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે !’ એવો પ્રશ્ન ઉત્તર—વરુણ વ્યવીન મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે. ‘વરુણનો મિત્ર મરીને ક્યાં ગયો અને ત્યાંથી પણ ફરી ક્યાં જશે આ વિષયનું કથન.

કે જિતવન્ત. ? કે ચ પરાજિતવન્ત : ? इति प्रश्नः । कृष्णिको राजा क-
चमरसाहाय्येन जितवान् । नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनः महाइक्ष मवराजाः
पराजितवन्तः । रथमुशलसग्रामनामकरणे हेतुकथनम् । तत्र मनुष्याणां पञ्च
वतिलक्षसंख्यकानां संहारः । तत्र रथमुशले सग्रामे हताः शूरा स्वर्गं गच्छ-
न्तीति अन्यतीर्थिकानां मत मिथ्या । नगस्य पौत्रो वरुणः, तस्य बहुवृक्षसग्राम-
गमनसज्जतायुक्तव्यता । वरुणस्य अभिग्रहः । युद्धे वरुणस्य अत्यधिकप्रहारः ।
वरुणस्य युद्धात् परावर्तनम् । तस्य सर्वमाणातिपातविरमणम् । मन्थोदकपुष्प

हैं ऐसा उत्तर, रथमुशल सग्रामकी वक्तव्यता कौन जीते ? कौन हारे ?
ऐसा प्रश्न कृष्णिक राजा शक्र और चमरकी सहायतासे जयशाली हुआ
तथा नवमल्लकी नवलेच्छकी जो कि १८ अठारह गणराजासे वे परा-
जित हुए । 'रथमुशल सग्राम' इस तरह के नामकरनेमें हेतु क्या
है इसका कथन ९६ लाघव मनुष्योंका इस सग्राममें विनाश हुआ
है ऐसा कथन इस रथमुशल सग्राममें मरे हुए मनुष्य कहां पर
उत्पन्न हुए ऐसा प्रश्न इनमें १८ हजार मनुष्य एक मछली की कुक्षि
में उत्पन्न हुए ऐसा कथन सग्राममें मरे हुए शूरवीर स्वर्गमें जाते
हैं ऐसा अन्य तीर्थिकों का कथन मिथ्या है ऐसा कथन नगका पौत्र
वरुण है ऐसा कथन इसके रथमुशल सग्राम में जानेकी तैयारीका
कथन वरुणके अभिग्रहका कथन युद्धमें वरुणके अत्यधिक प्रहारका
कथन वरुणका युद्धसे लौटनेका कथन इसके सर्व माणातिपात विर

રથમુશલ સગ્રામની વક્તવ્યતા- 'તેમાં કેનો વિજય થયો અને કેની હાર થઈ ?'
એવો પ્રશ્ન ઉત્તર- કૃષ્ણિક રાજા, શક્ર અને ચમરની સહાયતાથી વિજેતા થયા તથા
નવમલ્લકી ગણરાજાઓ અને નવ લિચ્છવી ગણરાજાઓ, એમ ૧૮ ગણરાજાઓ હતા
તેમનો પરાજય થયો. 'રથમુશલ સગ્રામ' ખાતું નામ પડવાના કારણેાનું કથન.
આ સગ્રામમાં ૯૬ લાખ માણસોનો સહાર થયો હતા એવું કથન.

પ્રશ્ન- 'તે રથમુશલ સગ્રામમાં માર્યા ગયેલાં મનુષ્યો કયા ઉત્પન્ન થયાં હતાં ?

ઉત્તર- તેમાંથી ૧૮ હજાર મનુષ્યો મરીને એક માછલીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયા
હતા, એવું કથન સગ્રામમાં માર્યા જનારા શૂરવીરો સ્વર્ગમાં જાય છે, એવું અને
તીર્થિકોનાં મતવ્ય અસત્ય છે એવું પ્રતિપાદન. નાગનો પૌત્ર વરુણ હતા એવું કથન,
રથમુશલ સગ્રામમાં જવા માટેની તેની તૈયારીનું કથન, વરુણના અભિગ્રહનું કથન,
યુદ્ધમાં વરુણને ઉઠા જળમ થવાનું કથન, વરુણનું યુદ્ધમાંથી પાછા ફરવાનું કથન.

વૃષ્ટિવર્ણનમ્ । વરુણો મૃત્વા કુત્રોત્પન્ન. ? । વરુણો દેવલોકાત્ પ્રચ્યુત્ય મોક્ષ પ્રાપ્સ્યતિ । વરુણસ્ય મિત્ર મૃત્વા કુત્ર જગામ ? । વરુણસ્ય મિત્ર તત. કુત્ર ગમિષ્યતિ ઇતિ ।

પ્રમત્તસાધુવક્તવ્યતા ।

અષ્ટમોદ્દેશકાન્તે અનગારવક્તવ્યતા નિરૂપિતા, અથ નવમોદ્દેશકારમ્મે અનગારવિશેષવક્તવ્યતામાહ—‘અસવુદે ણ ભતે !’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય—અસવુદે ણ ભતે ! અણગારે વાહિરણ પોગ્ગલે અપરિયાઙ્ગા પમ્મ ઇગવણ ઇગરૂવ વિઝવિત્તણ ? ણો ઇણદ્દે સમદ્દે । અસવુદે ણ ભતે ! અણગારે વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાઙ્ગા પમ્મ ઇગવણ ઇગરૂવ વિઝવિત્તણ ? હતા, પમ્મ । સે ભતે ! કિં ઇહગણ પોગ્ગલે પરિયાઙ્ગા વિઝવિદ્દ, તત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાઙ્ગા વિઝવિદ્દ । ઇવ ઇગવન્ન અણેગરૂવ, ચઠમ્મગો જહા છદ્ધસણ નવમે ઉદ્દેસણ તહા ઇહાવિ ભાણિયવ્વ, નવર અણગારે ઇહગણ, ઇહગણ ચેવ પોગ્ગલે પરિયાઙ્ગા વિઝવિદ્દ, સેસ ત ચેવ, જાવ—લુક્કપોગ્ગલ નિદ્ધપોગ્ગલત્તાણ પરિણામેત્તણ ? હતા, પમ્મ । સે ભતે ! કિં ઇહગણ પોગ્ગલે પરિયાઙ્ગા, જાવ નો અણ્ણત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાઙ્ગા પરિણામેદ્દ ॥ સૂ. ૧ ॥

મળકા ગણોદકપુષ્પવૃષ્ટિકા વર્ણન વરુણ મરકર કહ્યાં ઉત્પન્ન હુઆ હૈ એસા પ્રશ્ન । વરુણ દેવલોકસે ધવકર મોક્ષ પ્રાપ્ત કરેગા એસા વર્ણન વરુણકા મિત્ર મરકર કહ્યાં ગયા તથા વરુણકા મિત્ર વહાંસે ફિર કહા જાવેગા એસા કથન ।

તેના સર્વ પ્રાણુતિપાત વિરમણનું કથન. ગ ધોહક (સુગ ધનુકત જળ) અને પુષ્પવૃષ્ટિનું વર્ણન. ‘વરુણ મરીને કયાં ઉત્પન્ન થશે ?’ એવો પ્રશ્ન. ઉત્તર—વરુણ અધીન મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે ‘વરુણનો મિત્ર મરીને કયાં ગયો અને ત્યાંથી પશુ દરી કયા જશે આ વિષયનું કથન.

છાયા-અસદૃશઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અનગાર વાક્ષાન્ પુદ્ગલાન્ પર્વાદાય પ્રમ્નુ. પદ્મવર્ણમ્ પદ્મરૂપ વિકૃત્તિમ્ ? નાયમર્થ સમર્થઃ, અસદૃશ સ્વલુ ભદન્ત ! અનગાર. વાક્ષાન્ પુદ્ગલાન્ પર્વાદાય પ્રમ્નુ પદ્મવર્ણમ્ પદ્મરૂપ વિકૃત્તિમ્ ? ઇત્ય, પ્રમ્નુ । સ ભદન્ત ! ક્ષિમ્ રૂપગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્વાદાય વિકૃત્તિ, સમ્મતાન્,

પ્રમત્તસાધુચરુચ્યતા-

‘અસચુદ્ધેણ મતે ! અણગારે’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ-(અસચુદ્ધેણ મતે ! અણગારે બાહિરપ પોમ્મલે અપરિયાદ્ધા પમ્મુ પગવણ્ણ પગરૂપ વિરુદ્ધિત્તણ) હે ભદન્ત ! અસદૃશ અનગાર પ્રમત્ત સાધુ બાહરકે પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કિયે વિના પદ્મવર્ણબાલે રૂપકી વિકૃત્તિવર્ણના કર સક્તા હે વ્યા ? (જો રૂપદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હે । (અસચુદ્ધે જ મતે ? અણગારે બાહિરપ પોમ્મલે પરિયાદ્ધા પમ્મુ પગવણ્ણ પગરૂપ જાવ) હે ભદન્ત ! અસદૃશ અનગાર બાહરકે પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે પદ્મવર્ણબાલે પદ્મરૂપકી વિકૃત્તિવર્ણના કર સક્તા હે વ્યા ? (હતાપમ્મુ) હા ગૌતમ ! એસા બહ કર સક્તા હે । (સે મતે ! કિં રૂપગણ પોમ્મલે પરિયાદ્ધા વિરુદ્ધિ, તત્થગણ પોમ્મલે પરિયાદ્ધા વિરુદ્ધિ અણ્ણત્થગણ

પ્રમત્ત સાધુની વક્તવ્યતા-

‘અસચુદ્ધે જ મતે ! અણગારે’ इत्यादि-

સૂત્રાર્થ- ‘અસચુદ્ધે જ મતે ! અણગારે બાહિરપ પોમ્મલે અપરિયાદ્ધા પમ્મુ પગવણ્ણ પગરૂપ વિરુદ્ધિત્તણ ?) હે ભદન્ત ! અસદૃશ અણગાર (પ્રમત્ત સાધુ) બહારના પુદ્ગલોંકોને ગ્રહણ કર્યા વિના શું એક વસ્તુવાળા એક રૂપની વિકૃત્તિ કરી શકે છે ? (જો રૂપદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! એવું સંભવી શકાય નથી. (અસચુદ્ધે જ મતે ! અણગારે બાહિરપ પોમ્મલે પરિયાદ્ધા પમ્મુ પગવણ્ણ પગરૂપ જાવ) હે ભદન્ત ! અસદૃશ અણગાર શું બહારના પુદ્ગલોંકોને ગ્રહણ કરીને એક વસ્તુવાળા એક રૂપની વિકૃત્તિ કરી શકે છે ખરો ? (હતા, પમ્મુ) હા, ગૌતમ ! બાહ પુદ્ગલોંકોને ગ્રહણ કરીને તે એવું કરી શકે છે (સે મતે ! કિં રૂપગણ પોમ્મલે પરિયાદ્ધા વિરુદ્ધિ, તત્થગણ પોમ્મલે પરિયાદ્ધા વિરુદ્ધિ, અણ્ણત્થગણ પોમ્મલે પરિયાદ્ધા વિરુદ્ધિ ?) હે ભદન્ત ! તે અસદૃશ અણગાર શું અનુબ્ધલોકમાં રહેલા પુદ્ગલોંકોને ગ્રહણ કરીને વિકૃત્તિ કરે છે ? કે ત્યાં રહેલા (વિકૃત્તિ કરીને ત્યાં જવાનું હોય તે ક્ષેત્રના) પુદ્ગલોંકોને ગ્રહણ કરી વિકૃત્તિ કરે છે ? કે તે બંને સ્થાનો સિવાયના ક્ષેત્ર

पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति ?
गौतम ! इहगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, नो तत्रगतान् पुद्गलान्
पर्यादाय विकुर्वति, नो अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, एवम्
एकवर्णम् अनेकरूप चत्वारोमहा, यथा पृष्ठशते नवमे उद्देशके तथा इहापि
मणितव्यम्, नवरम् अनगारः इहगतः इहगतश्चैव पुद्गलान् पर्यादाय

पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) हे भवन्त ! वह असंशृत-अनगार
क्या मनुष्यलोकमें रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा
करता है ? या तत्रगत विकुर्वणा करके जहां पर उसे जाना
है वहां के पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा करता है ? या इन
दोनों स्थानोंसे अन्यत्र रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा
करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (इह गए पोग्गले परियाइत्ता विउ
व्वइ, णो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, णो अण्णत्थगए
पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) वह असंशृत अनगार मनुष्यलोकगत
पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है तत्रगत जहां पर उसे
जाना है वहां के पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा नहीं करता है
और न अन्यत्रगत पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ।
(एव एगवन्न अणेगरूव चउमगो जहा छट्ठसए नवमे उद्देशए तहा
इहावि भाणियव्व नवर अणगारे इहगए इहगए चेव पोग्गले परि-
याइत्ता विउव्वइ) इसी तरहसे एकवर्ण वाले अनेकरूप आदिकों की
विकुर्वणा करनेके विषयमें चार भग कर लेना चाहिये । ये चार
भग जैसे छठे शतकके नौवें उद्देशकमें कहे गये हैं वैसे ही यहां

अन्य स्थानमें रहेवा पुद्गलोंने अक्षय करीने विपुव्वेवा करे छे ? (गोयमा !) हे गौतम !
(इहगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ, णो तत्थगए पोग्गले परियाइत्ता
विउव्वइ, णो अण्णत्थगए पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) ते असंशृत असंशृत
मनुष्यलोकगत पुद्गलोंने अक्षय करीने न विपुव्वेवा करे छे, ज्यों तेने नवानुं छेय छे
त्यान्य पुद्गलोंने अक्षय करीने विपुव्वेवा करतो नथी, अने अन्यत्रगत पुद्गलोंने
अक्षय करीने पक्ष विपुव्वेवा करतो नथी (एव एगवण्ण अणेगरूव चउमगो-जहा
छट्ठसए नवमे उद्देशए तहा इहा वि भाणियव्व-नवर-अणगारे इहगए इहगए
चेव पोग्गले परियाइत्ता विउव्वइ) ओ न प्रभावे ओठ वसुपाणा अनेठ उपोनी
विपुव्वेवा करवाना विषयमें चार भग (विहए) ज्ञानाववा ज्ञेयमे छहा शतकना नवमा

ઝાયા-અસત્વતઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! અનગાર યાદ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અવતારીકા
મધુ. એકવર્ણમ્ એકરૂપ વિકૃત્વિતુમ્ ? નાયમર્થ સમર્થ., અસત્વતઃ કલ્પ મદન્ત !
અનગાર યાદ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પયાદાય મધુ એકવર્ણમ્ એકરૂપ વિકૃત્વિતુમ્ ? અતઃ,
મધુઃ । સ મદન્ત ! ક્વિમ્ રૂપગતાન્ પુદ્ગલાન્ પયાદાય વિકૃત્વિતિ, તત્ત્વગતાન્,

મમત્તસાધુવક્તવ્યતા-

‘અસત્વુઢેળ મતે ! અળગારે’ રૂત્પાદિ ।

સુધાર્થ-(અસત્વુઢેળ મતે ! અળગારે યાહિરપ પોમ્મલે અપરિયા-
રૂતા પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂવ વિરૂવ્વિત્તપ્પ) હે મદન્ત ! અસત્વત અનગાર
મમત્ત સાધુ યાહરકે પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કિયે વિના એકવર્ણબાલે એકી
વિકૃર્વણા કર સકતા હે વયા ? (ળો રૂપદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! યહ
અર્થ સમર્થ નહીં હે । (અસત્વુઢે ળ મતે ? અળગારે યાહિરપ
પોમ્મલે પરિયારૂતા પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂવ જાવ) હે મદન્ત ! અસત્વત
અનગાર યાહરકે પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કરકે એકવર્ણબાલે એકરૂપકી
વિકૃર્વણા કર સકતા હે વયા ? (હતાપમ્મુ) હા ગૌતમ ! એસા જહ
કર સકતા હે । (સે મતે ! કિં રૂપગપ્પ પોમ્મલે પરિયારૂતા
વિરૂવ્વિ, તત્ત્વગપ્પ પોમ્મલે પરિયારૂતા વિરૂવ્વિ અણ્ણત્તગપ્પ

મમત્ત સાધુની વક્તવ્યતા-

‘અસત્વુઢે ળ મતે ! અળગારે’ રૂત્પાદિ-

સુધાર્થ- ‘અસત્વુઢે ળ મતે ! અળગારે યાહિરપ પોમ્મલે અપરિયારૂતા પમ્મુ
એગવણ્ણ એગરૂવ વિરૂવ્વિત્તપ્પ ?) હે મદન્ત ! અસત્વત અણ્ણગાર (મમત્ત સાધુ)
અહારના પુરૂષોને મહણ્ણ કરી વિના રૂપ્પ એક વણ્ણવાળા એક રૂપની વિરૂવ્વિ કરી
શકે છે ! (ળો રૂપદ્વે સમદ્વે) હે ગૌતમ ! એવું સભવી શકતુ નથી. (અસત્વુઢે ળ
મતે ! અળગારે યાહિરપ પોમ્મલે પરિયારૂતા પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂવ જાવ)
હે મદન્ત ! અસત્વત અણ્ણગાર રૂપ અહારના પુરૂષોને મહણ્ણ કરીને એક વણ્ણવાળા
એક રૂપની વિરૂવ્વિ કરી શકે છે ખરે ? (હતા, પમ્મુ) હા, ગૌતમ ! બાલ
પુરૂષોને મહણ્ણ કરીને તે એવું કરી શકે છે. (સે મતે ! કિં રૂપગપ્પ પોમ્મલે
પરિયારૂતા વિરૂવ્વિ, તત્ત્વગપ્પ પોમ્મલે પરિયારૂતા વિરૂવ્વિ, અણ્ણત્તગપ્પ
પોમ્મલે પરિયારૂતા વિરૂવ્વિ ?) હે મદન્ત ! તે અસત્વત અણ્ણગાર રૂપ અણ્ણોકમાં
રહેલા પુરૂષોને મહણ્ણ કરીને વિરૂવ્વિ કરે છે ? કે ત્યા રહેલા (વિરૂવ્વિ કરીને બધા જવાનું
હાય તે સેવના) પુરૂષોને મહણ્ણ કરી વિરૂવ્વિ કરે છે ? કે તે બન્ને સ્થાનો સિવાયના કોઈ

સન્ન વૈક્રિય લબ્ધિમાન્ સ્વલ્પ અનગારઃ=સાધુ. વાદ્માન્ આત્મપ્રદેશેભ્યો
વહિર્દેશસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય=અટ્ટીત્વા એકવર્ણમ્ એકરૂપમ્ વિકુર્વિતુ
વિકુર્વણયા નિષ્પાદયિતુ પ્રશ્નઃ સમર્થો ભવતિ કિમ્ ? મગવાનાહ- જો 'જો
સમદે' હે ગૌતમ ! નાયમર્થ. સમર્થ, વૈક્રિયલબ્ધિમાન્ પ્રમત્તો=અનગારઃ વાદ્માન્
પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકવર્ણમ્ એકરૂપમ્ વિકુર્વિતુ ન સમર્થ, ઇતિ ભાવ ।
ગૌતમ પ્રત્ત્યુત્તર- 'અસવુદે જ મતે ! અનગારે વાહિરપ પોગ્ગલે પરિયાહ્તા
પમ્ એગવણ્ણ એગરૂવ વિઉવિત્તપ્ ?' હે મદન્ત ! અસવૃત્ત = પ્રમત્તઃ સ્વલ્પ
વૈક્રિયલબ્ધિમાન્ અનગાર. વાદ્માન્ આત્મપ્રદેશેભ્યો વહિર્ દેશસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્

હે કિ અસવુદેણ મતે ! અનગારે' હે મદન્ત ! જો અનગાર અસવૃત્ત
હોતા હૈ પ્રમત્ત હોતા હુઆ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા હોતા હૈ, વહ વાદ્મા
આત્મપ્રદેશોસે વહિર્દેશમે સ્થિત હુપ પુદ્ગલોકો નહીં ગ્રહણ કરકે
કયા એક વર્ણવાલે એકરૂપકી વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ કર સકનેકે
લિયે સમર્થ હૈ ? હસકે ઉત્તરમે પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ 'જો જો
સમદે' હે ગૌતમ ! વહ અર્થ યોગ્ય નહીં હૈ અર્થાત્ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા
પ્રમત્ત અનગાર વાદ્મા પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કિયે વિના એકવર્ણવાલે એકરૂપકી
વિકુર્વણા કરનેકે લિયે સમર્થ નહીં હૈ । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે
એસા પૂછતે હૈ કિ અસવુદે જ મતે ! અનગારે વાહિરપ પોગ્ગલે
પરિયાહ્તા પમ્ એગવણ્ણ એગરૂવ જાવ' વૈક્રિયલબ્ધિવાલા પ્રમત્ત
અનગાર આત્મપ્રદેશોસે વાહિર સ્થિત પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કરકે એક વર્ણ

કથન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે-અસવુદે જ મતે !
અનગારે' ક્યાંથી- હે મદન્ત ! જે અનગાર અસવૃત્ત હોય છે-પ્રમત્ત હોય છે, અને
વૈક્રિય લબ્ધિવાળો હોય છે, તે શુ બાજુ (આત્મ પ્રદેશની બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલા)
પુદ્ગલોને મહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિપ્રવર્ણા કરી શકવાને સમર્થ
હોય છે ખરે ?

મહાવીર પ્રશ્ન તેના જવાબ આપતા કહે છે- 'જો જો સમદે' હે ગૌતમ ।
એવું સંભવી શકતું નથી એટલે કે વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અનગાર બાજુ પુદ્ગલોને
મહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિપ્રવર્ણા કરી શકવાને સમર્થ હોતો નથી
ગૌતમ સ્વામીનો બીજો પ્રશ્ન- 'અસવુદે જ મતે ! અનગારે વાહિરપ પોગ્ગલે
પરિયાહ્તા પમ્ એગવણ્ણ એગરૂવ જાવ' હે મદન્ત । વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત
અનગાર આત્મપ્રદેશની બહારના પુદ્ગલોને મહણ કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની,

વિકુર્વતિ, શેષ તદેવ, યાવત્-રૂપપુદ્ગલ સ્નિગ્ધપુદ્ગલતયા પરિવર્તયિષ્ય !
 હન્ત, પ્રમુઃ, સ મદન્ત ! કિમ્ રૂપગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય, વાસ્-નો
 અન્યપ્રગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પરિણમયતિ ॥૪ ॥

ટીકા 'અસપુદે ન મતે ! અણગારે વાહિર પોગલે અપરિવાર્યા વ
 પગલ પગલ વિઝવિજવ ? ગૌતમ પૂછતિ-હે મદન્ત ! અસદ્ગતઃ પ્રમથ'

પર કહના વાહિયે વિશેષતા કેવલ રૂપની હી હી કિ રૂપલોકસ્થિત
 પુદ્ગલોંકો હી ગ્રહણ કરકે વિકુર્વણા કરતા હે । 'સેસ તં વેવ જાવ
 લુક્ષ્વપોગલ નિદ્વપોગલણા પરિણામેણ ? હંતા ૫મ્, સે મતે !
 કિ રૂપગ પોગલે પરિવાર્યા, જાવ નો અણત્યગ પોગલે પરિવા-
 ર્યા, પરિણામેઃ' યાકી કા કથન ઉસી તરત્સે 'યાવત્ રૂપ પુદ્ગલોં
 કો સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોંકે રૂપમે વહ પરિણમાનેકે લિયે સમર્થ હે ? હાં
 સમર્થ હે । તો હે મદન્ત । વહ કયા રૂપગત પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે
 પરિણમાને કે લિયે સમર્થ હે યાવત્ અન્યપ્રગત પુદ્ગલોંકો ગ્રહ
 કરકે પરિણમાને કે લિયે સમર્થ હે યાવત્ અન્યપ્રગત પુદ્ગલોંકો
 ગ્રહણ કરકે પરિણમાનેકે લિયે વહ સમર્થ નહીં હે' યદ્વાતકકા
 જાનના વાહિયે ।

ટીકાર્થ-અષ્ટમ ઉદેશકકે અન્તમે અનગાર સર્વથી વક્તવ્યતા કરી
 ગઈ હી । અથ રૂપ નૌયે ઉદેશકકે પ્રારંભમે સૂત્રકારને અનગારકી
 વિશેષ વક્તવ્યતાકા કથન કિયા હે રૂપમે ગૌતમને પ્રશ્નસે દેસા પૂછા

ઉદેશકર્તા કથા પ્રમાણે જ આર ભાગ આવી પશુ કહેવા બોધબો અણગાર વિષયક
 આર ભાગમા આટલી જ વિશેષતા છે કે 'આ લોકમા રહેલો અણગાર આ લોકમા
 રહેલો પુરુષલોને પ્રહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે' એવું કથન આવી પ્રહણ કરવું
 'સેસ તવેવ જાવ લુક્ષ્વપોગલ નિદ્વપોગલણા પરિણામેણ ?' હતા, ૫મ્
 સે મતે ! કિ રૂપગ પોગલે પરિવાર્યા જાવ નો અણત્યગ પોગલે
 પરિવાર્યા પરિણામેઃ' આવીનું સમસ્ત કથન એ જ પ્રમાણે પ્રહણ કરવું 'યુ રૂપ
 પુરુષલોને સ્નિગ્ધ પુરુષલો રૂપે પરિણમાવવાને તે સમર્થ છે હા, સમર્થ છે તે
 હે મદન્ત ! યુ તે આલોકગત પુરુષલોને પ્રહણ કરીને પરિણમાવવાને સમર્થ છે,
 (યાવત્) અન્યપ્રગત પુરુષલોને પ્રહણ કરીને પરિણમાવવાને સમર્થ નથી', આવી
 સુધીનું સમસ્ત કથન પ્રહણ કરવું બોધબો

ટીકાર્થ-આઠમા ઉદેશકને બાંતે સૂત્રકારે અણગારની વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું
 છે હવે આ નવમા ઉદેશકના પહેલાં સૂત્રમા તેજો અણગારની વિશેષ વક્તવ્યતાનું

सन् वैक्रिय लब्धिमान् खलु अनगारः=साधुः बाह्यान् आत्मप्रदेशेभ्यो
वहिर्देशस्थितान् पुद्गलान् अपर्यादाय=अगृहीत्वा एकवर्णम् एकरूपम् विकुर्वितु
विकुर्वणया निष्पादयितु प्रभुः समर्थो भवति किम् ? भगवानाह- गो इण्टे
समट्टे' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः, वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः बाह्यान्
पुद्गलान् अपर्यादाय एकवर्णम् एकरूपम् विकुर्वितु न समर्थः, इति भावः ।
गौतम पृच्छति- 'असबुद्धेण भते ! अणगारे बाहिरए पोमाछे परियाइचा
पभू एगवण्ण एगरूव विउम्भितए ?' हे भदन्त ! असदृश = प्रमत्तः खलु
वैक्रियलब्धिमान् अनगारः बाह्यान् आत्मप्रदेशेभ्यो वहिः स्थितान् पुद्गलान्

हे कि असबुद्धेण भते ! अणगारे' हे भदन्त ? जो अनगार असदृश
होता है प्रमत्त होता हुआ वैक्रियलब्धिवाला होता है, वह बाह्य
आत्मप्रदेशोंसे वहिर्देशमें स्थित हुए पुद्गलोंको नहीं ग्रहण करके
क्या एक वर्णवाले एकरूपकी विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति कर सकनेके
लिये समर्थ है ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'गो इण्टे
समट्टे' हे गौतम ! यह अर्थ योग्य नहीं है अर्थात् वैक्रियलब्धिवाला
प्रमत्त अनगार बाह्य पुद्गलोंको ग्रहण किये बिना एकवर्णवाले एकरूपकी
विकुर्वणा करनेके लिये समर्थ नहीं है । अथ गौतमस्वामी प्रभुसे
ऐसा पूछते हैं कि असबुद्धेण भते ! अणगारे बाहिरए पोमाछे
परियाइचा पभू एगवण्ण एगरूव जाव' वैक्रियलब्धिवाला प्रमत्त
अनगार आत्मप्रदेशोंसे बाहर स्थित पुद्गलोंको ग्रहण करके एक वर्ण

कथन करे छे- गौतम स्वामी भट्टापीर प्रभुने जेवो प्रभ पछे छे छे-असबुद्धेण भते !
अणगारे' उत्तराह- हे भदन्त ! न अणुगार अणवूत होय छे-प्रमत्त होय छे, अने
वैक्रिय लब्धिवाणो होय छे, ते शु भाव (आत्म प्रदेशांनी भट्टारना क्षेत्रमा रहेछां)
पुद्गलाने अणु कया विना ओठ वसुवाणा ओठ इपनी विभुवसा करी शकवाने समर्थ
होय छे भने !

भट्टापीर प्रभु तेना जवान आपता छडे छे- 'गो इण्टे समट्टे' हे गौतम !
जेवुं सभावी शक्तु नथी. जेट्ठे छे वैक्रिय लब्धिवाणो प्रमत्त अणुगार भाव पुद्गलाने
अणु कया विना ओठ वसुवाणा ओठ इपनी विभुवसा करी शकवाने समर्थ होतो नथी
गौतम स्वामीने पीछे प्रश्न- 'असबुद्धेण भते ! अणगारे बाहिरए पोमाछे
परियाइचा पभू एगवण्ण एगरूव जाव' हे भदन्त ! वैक्रिय लब्धिवाणो प्रमत्त
अणुगार आत्मप्रदेशांनी भट्टारना पुद्गलाने अणु करीने ओठ वसुवाणा ओठ इपनी,

નિકુર્વતિ, શેષ તદેવ, યાવત્-રૂપપુદ્ગલ સ્નિગ્ધપુદ્ગલત્વયા પરિવર્તિત્વ !
 હન્ત, પ્રશ્નઃ, સ મદન્ત ! કિમ્ ઇહગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય, વાસ્-કો
 અન્યગ્રગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પરિણમયતિ ॥૪ ૧॥

ટીકા 'અસવુદે ન મતે ! અણગારે વાહિર પોગલે અવરિયાઈયા પર
 પગવત્ત પગસ્વ વિઉન્નિત્તપ ? ગૌતમ* પૂચ્છતિ-હે મદન્ત ! અસહતઃ પ્રશ્ન'

પર કહના ચાહિયે વિશેષતા કેવલ હતની હી હૈ કિં હહલોકસ્મિન્
 પુદ્ગલોંકો હી ગ્રહણ કરકે વિકુર્વણા કરતા હૈ । 'સેસ ત ચેવ જાવ
 લુક્ષ્મપોગ્ગલ નિદ્ધપોગ્ગલચાપ પરિણામેત્તપ ? હતા પમ્, સે મતે !
 કિં ઇહગપ પોગ્ગલે પરિયાઈત્તા, જાવ નો અણ્ણત્થગપ પોગ્ગલે પરિયા-
 ઈત્તા, પરિણામેહ' યાકી કા કથન ઉસી તરહસે 'યાવત્ રૂપ પુદ્ગલોં
 કો સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોંકે રૂપમેં વહ પરિણમાનેકે લિયે સમર્થ હૈ ? હાં
 સમર્થ હૈ । તો હે મદન્ત । વહ કયા ઇહગત પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે
 પરિણમાને કે લિયે સમર્થ હૈ યાવત્ અન્યગ્રગત પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ
 કરકે પરિણમાને કે લિયે સમર્થ હૈ યાવત્ અન્યગ્રગત પુદ્ગલોંકો
 ગ્રહણ કરકે પરિણમાનેકે લિયે વહ સમર્થ નહીં હૈ' યહાંતકકા
 જાનના ચાહિયે ।

ટીકાર્થ-અષ્ટમ ઉદેશકકે અન્તમેં અનગાર સખી વક્તવ્યતા કરી
 ગઈ હૈ । અય હસ નૌવેં ઉદેશકકે પ્રારંભમેં સૂત્રકારને અનગારની
 વિશેષ વક્તવ્યતાકા કથન કિયા હૈ હસમેં ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા પૂછા

ઉદેશકમાં કમા પ્રમાણે જ ચાર ભાગ અહીં પણ કહેવા બોધકે અણુગાર વિષયક
 ચાર ભાગમા અહીં જ વિશેષતા છે કે 'આ લોકમા રહેલા અણુગાર આ લોકમા
 રહેલા પુણ્ણીને અહણ કરીને જ વિકુર્વણા કરે છે' એવું કથન અહીં અહણ કરવું.
 'સેસ તચેવ જાવ લુક્ષ્મપોગ્ગલ નિદ્ધપોગ્ગલચાપ પરિણામેત્તપ ?' હતા, પમ્
 સે મતે ! કિં ઇહગપ પોગ્ગલે પરિયાઈત્તા જાવ નો અણ્ણત્થગપ પોગ્ગલે
 પરિયાઈત્તા પરિણામેહ' યાકીનું સમસ્ત કથન એ જ પ્રમાણે અહણ કરવું 'યુ ઇહ
 પુણ્ણીને સ્નિગ્ધ પુણ્ણી રૂપે પરિણમાવવાને તે સમર્થ છે' હા, સમર્થ છે. તે
 હે મદન્ત ! યુ તે આલોકગત પુણ્ણીને અહણ કરીને પરિણમાવવાને સમર્થ છે,
 (યાવત્) અન્યગ્રગત પુણ્ણીને અહણ કરીને પરિણમાવવાને સમર્થ નથી' અહીં
 સુધીનું સમસ્ત કથન અહણ કરવું બોધકે

ટીકાર્થ-આઠમા ઉદેશકને અન્તે સૂત્રકારે અણુગારની વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું
 છે હવે આ નવમા ઉદેશકના પહેલાં સૂત્રમા તેજો અણુગારની વિશેષ વક્તવ્યતાનું

સન વૌક્રિય લબ્ધિમાન સ્વલ્લ અનગારઃ=સાધુઃ વાદ્માન્ આત્મપ્રદેશેભ્યો
વહિર્દેશસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય=અઘટીત્વા એકવર્ણમ્ એકરૂપમ્ વિકુર્વિતુ
વિકુર્વણયા નિષ્પાદયિતુ પ્રશ્ન સમર્થો ભવતિ કિમ્ ? મગવાનાહ-ગો ઇણદ્વે
સમદ્વે' હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, વૈક્રિયલબ્ધિમાન્ પ્રમત્તોડનગાર વાદ્માન્
પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકવર્ણમ્ એકરૂપમ્ વિકુર્વિતુ ન સમર્થ, ઇતિ માવઃ ।
ગૌતમ પ્રચ્છતિ-‘અસવુદ્ધે ન ભતે ! અણગારે વાહિરપ પોગ્ગલે પરિયાહિત્તા
પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂવ વિઝિન્નિચપ્પે ?’ હે મદન્ત ! અસવૃત્ત =પ્રમત્ત. સ્વલ્લ
વૈક્રિયલબ્ધિમાન્ અનગાર વાદ્માન્ આત્મપ્રદેશેભ્યો વહિઃ સ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્

હે કિ અસવુદ્ધેન ભતે ! અણગારે' હે મદન્ત ? જો અનગાર અસવૃત્ત
હોતા હૈ પ્રમત્ત હોતા હુઆ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા હોતા હૈ, વહ વાદ્મા
આત્મપ્રદેશોસે વહિર્દેશમે સ્થિત હુપ પુદ્ગલોકો નહીં ગ્રહણ કરકે
કયા એક વર્ણવાલે એકરૂપકી વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ કર સકનેકે
લિયે સમર્થ હૈ ? હસકે ઉત્તરમે પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ ‘ગો ઇણદ્વે
સમદ્વે' હે ગૌતમ ! યહ અર્થ યોગ્ય નહીં હૈ અર્થાત્ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા
પ્રમત્ત અનગાર વાદ્મા પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કિયે વિના એકવર્ણવાલે એકરૂપકી
વિકુર્વણા કરનેકે લિયે સમર્થ નહીં હૈ । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે
એસા પૂછતે હૈ કિ અસવુદ્ધે ન ભતે ! અણગારે વાહિરપ પોગ્ગલે
પરિયાહિત્તા પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂવ જાવ' વૈક્રિયલબ્ધિવાલા પ્રમત્ત
અનગાર આત્મપ્રદેશોસે વાહર સ્થિત પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કરકે એક વર્ણ

કથન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે-અસવુદ્ધે ન ભતે !
અણગારે' કત્યાહિ- હે મદન્ત ! ને અણગાર અસવૃત્ત હોય છે-પ્રમત્ત હોય છે, અને
વૈક્રિય લબ્ધિવાળો હોય છે, તે શુ બાજુ (આત્મ પ્રદેશોની બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલા)
પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા વિના એક વસ્તુવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકવાને સમર્થ
હોય છે ખરો ?

મહાવીર પ્રશ્ન તેનો જવાબ આપતા કહે છે- ‘ગો ઇણદ્વે સમદ્વે' હે ગૌતમ !
એવું સંભવી શકતું નથી એટલે કે વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણગાર બાજુ પુદ્ગલોને
ગ્રહણ કર્યા વિના એક વસ્તુવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકવાને સમર્થ હોતો નથી
ગૌતમ સ્વામીને બીજો પ્રશ્ન- ‘અસવુદ્ધેન ભતે ! અણગારે વાહિરપ પોગ્ગલે
પરિયાહિત્તા પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂવ જાવ' હે મદન્ત ! વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત
અણગાર આત્મપ્રદેશોની બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એક વસ્તુવાળા એક રૂપની,

વિકુર્વતિ, શેષ તદેવ, યાવત્-રૂપપુદ્ગલ સ્નિગ્ધપુદ્ગલતયા પરિવર્તિતુ !
 હન્ત, મમ્મ, સ મદન્ત ! કિમ્ શ્રગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય, વાસ્-એ
 અન્યગ્રગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પરિણમયતિ ॥૪ ॥

ટીકા 'અસવુદે ન મતે ! અનગારે બારિય પોગલે અપરિવાર્યા વ
 પગવન પગરૂવ વિડવ્વિત્તપ ? ગૌતમ. પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! અસદ્ગતઃ કમચ'

પર કહના ધાણિયે વિશેષતા કેવલ રતની હી હૈ કિ રહલોકસ્થિત
 પુદ્ગલોંકો હી ગ્રહણ કરકે ચિકુર્ધના કરતા હૈ । 'સેસ ત વેવ જાવ
 લુક્ષ્વપોગલ નિદ્વપોગલચાપ પરિણામેત્તપ ? હતા વમ્મ, સે મતે !
 કિં રહગપ પોગલે પરિયારિત્તા, જાવ નો અણ્ણત્થગપ પોગલે પરિયા-
 રિત્તા, પરિણામેરુ) યાકી કા કથન ઉસી તરહસે 'યાવત્ રૂપ પુદ્ગલોં
 કો સ્નિગ્ધ પુદ્ગલોંકે રૂપમેં વહ પરિણમાનેકે લિયે સમર્થ હૈ ? રાં
 સમર્થ હૈ । તો હૈ મદન્ત । વહ ક્યા રહગત પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે
 પરિણમાને કે લિયે સમર્થ હૈ યાવત્ અન્યગ્રગત પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ
 કરકે પરિણમાને કે લિયે સમર્થ હૈ યાવત્ અન્યગ્રગત પુદ્ગલોંકો
 ગ્રહણ કરકે પરિણમાનેકે લિયે વહ સમર્થ નહીં હૈ' યહાંતકકા
 જાનના ધાણિયે ।

ટીકાર્થ-અષ્ટમ ઉદેશકકે અન્તમેં અનગાર સબધી વક્તવ્યતા કરી
 ગઈ હૈ । અવ રસ નૌવેં ઉદેશકકે પ્રારમમેં સૂત્રકારને અનગારકી
 વિશેષ વક્તવ્યતાકા કથન કિયા હૈ રસમેં ગૌતમને પ્રસુસે એસા પૂછા

ઉદેશકમા કથા પ્રમાણે જ ચાર ભાગ બહી પણ કહેવા બેઠબે બાણુગાર વિવચક
 ચાર ભાગમા બાણુધી જ વિશેષતા છે કે 'આ લોકમા રહેલો બાણુગાર આ લોકમા
 રહેલો પુરુષોને શ્રદ્ધા કરીને જ વિકુર્વિષ્ણા કરે છે' બેવું કથન બહી શ્રદ્ધા કરવું
 'સેસ તવેવ જાવ લુક્ષ્વપોગલ નિદ્વપોગલચાપ પરિણામેત્તપ ?' હતા, વમ્મ
 સે મતે ! કિં રહગપ પોગલે પરિયારિત્તા જાવ નો અણ્ણત્થગપ પોગલે
 પરિયારિત્તા પરિણામેરુ' બાણુનું સમસ્ત કથન એ જ પ્રમાણે શ્રદ્ધા કરવું 'યુ રૂપ
 પુરુષોને સ્નિગ્ધ પુરુષો રૂપે પરિણુમાવવાને તે સમર્થ છે' હા, સમર્થ છે. તે
 હે મદન્ત ! યુ તે બાણુકગત પુરુષોને શ્રદ્ધા કરીને પરિણુમાવવાને સમર્થ છે,
 (યાવત્) અન્યગ્રગત પુરુષોને શ્રદ્ધા કરીને પરિણુમાવવાને સમર્થ છે,
 સુધીનું સમસ્ત કથન શ્રદ્ધા કરવું બેઠબે.

ટીકાર્થ- બાણુમા ઉદેશકને બાણુ સૂત્રકારે બાણુગારની વક્તવ્યતાનું કથન કર્યું
 છે. હવે આ નવમા ઉદેશકના પહેલાં સૂત્રમા તેઓ બાણુગારની વિશેષ વક્તવ્યતાનું

સન્ન વૌક્રય લબ્ધિમાન્ સ્વલ્પ અનગારઃ=સાધુ. ઘાઘાન્ આત્મપ્રદેશેભ્યો
વર્તિર્દેશસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય=અવૃત્તિત્વા એકવર્ણમ્ એકરૂપમ્ વિકુર્વિતુ
વિકુર્વણયા નિષ્પાદયિતુ પ્રશ્નઃ સમર્થો ભવતિ કિમ્ ? મગવાનાહ-ગો ઇણદ્વે
સમદ્વે' હે ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ, વૈક્રિયલબ્ધિમાન્ પ્રમત્તોઽનગારઃ ઘાઘાન્
પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકવર્ણમ્ એકરૂપમ્ વિકુર્વિતુ ન સમર્થ, ઇતિ ભાવઃ ।
ગૌતમ પૂચ્છતિ-‘અસચ્ચુદે ન મતે ! અનગારે વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાદ્ધા
પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂથ વિઉવ્વિત્તણ્ ?’ હે મદન્ત ! અસચ્ચુત્ત=પ્રમત્ત. સ્વલ્પ
વૈક્રિયલબ્ધિમાન્ અનગાર. ઘાઘાન્ આત્મપ્રદેશેભ્યો વહિઃ સ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્
હે કિ અસચ્ચુદેણ મતે ! અનગારે' હે મદન્ત ? જો અનગાર અસચ્ચુત
હોતા હે પ્રમત્ત હોતા હુઆ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા હોતા હૈ, વહ ઘાઘા
આત્મપ્રદેશોસે વહિર્દેશમે સ્થિત હુણ પુદ્ગલોકો નહીં ગ્રહણ કરકે
કયા એક વર્ણવાલે એકરૂપકી વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ કર સકનેકે
લિયે સમર્થ હે ? ઇસકે ઉત્તરમે પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈ ‘ગો ઇણદ્વે
સમદ્વે' હે ગૌતમ ! યહ અર્થ યોગ્ય નહીં હૈ અર્થાત્ વૈક્રિયલબ્ધિવાલા
પ્રમત્ત અનગાર ઘાઘા પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કિયે વિના એકવર્ણવાલે એકરૂપકી
વિકુર્વણા કરનેકે લિયે સમર્થ નહીં હૈ । અથ ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નસે
એસા પૂછતે હૈ કિ અસચ્ચુદે ન મતે ! અનગારે વાહિરણ પોગ્ગલે
પરિયાદ્ધા પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂથ જાવ' વૈક્રિયલબ્ધિવાલા પ્રમત્ત
અનગાર આત્મપ્રદેશોસે વાહન સ્થિત પુદ્ગલોકો ગ્રહણ કરકે એક વર્ણ

કથન કરે છે- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને કોવા પ્રશ્ન પૂછે છે-અસચ્ચુદે ન મતે !
અનગારે' ઇત્યાદિ- હે મદન્ત ! જે અણુગાર અણુવૃત્ત હોય છે-પ્રમત્ત હોય છે, અને
વૈક્રિય લબ્ધિવાળો હોય છે, તે શુ બાજ (આત્મ પ્રદેશોની બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલા)
પુદ્ગલોને મહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકવાને સમર્થ
હોય છે ખરી ?

મહાવીર પ્રશ્ન તેનો જવાબ આપતા કહે છે- ‘ગો ઇણદ્વે સમદ્વે' હે ગૌતમ ।
એવું સભવી શકતું નથી એટલે કે વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણુગાર બાજ પુદ્ગલોને
મહણ કર્યા વિના એક વર્ણવાળા એક રૂપની વિકુર્વણા કરી શકવાને સમર્થ હોતો નથી
ગૌતમ સ્વામીને બીજો પ્રશ્ન- ‘અસચ્ચુદેણ મતે ! અનગારે વાહિરણ પોગ્ગલે
પરિયાદ્ધા પમ્મુ એગવણ્ણ એગરૂથ જાવ' હે મદન્ત ! વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત
અણુગાર આત્મપ્રદેશોની બહારના પુદ્ગલોને મહણ કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની,

પર્યાદાય = ગૃહીત્વા એકવર્ણમ્ એકરૂપ વિકુર્વિતુ મહ સ્મર્થઃ કિમ્ ! મગવાનાહ-‘હતા, પમૂ’ હે ગૌતમ ! હન્ત, સત્યમ્ વૈક્રિયલઘ્નિમાન પ્રમત્તોડનગારઃ વાદ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકવર્ણમ્ એકરૂપ વિકુર્વિતુ સમર્થ ! ગૌતમ ઇચ્છતિ-સે મતે ! કિં હ્રગપ પોગલે પરિયાહતા વિહવ્વહ ?’ હે મદન્ત ! સ છલુ વૈક્રિયલઘ્નિમાન પ્રમત્તોડનગારઃ કિમ્ હ્રગતાન્ મપ્તુ. ગૌતમાદેરપેક્ષયા હ્ર શબ્દવાચ્યો મનુષ્યલોકઃ તત્રગતાન્ સ્વપાદર્શસ્થિતાન્ इत्यर्थ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય ગૃહીત્વા વિકુર્વિતિ ? વિકુર્વના

વાલે એકરૂપકી યાવત્ એકવર્ણવાલે અનેકરૂપોંકી, અનેક વર્ણવાલે એકરૂપકી, અનેકવર્ણવાલે અનેકરૂપાકી વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ કરનેકે લિયે સમર્થ હે કયા ? હસકે ઉત્તરમેં મપ્તુ ઉનસે કહતે હે ‘હતા, ગોયમા’ ‘પમૂ’ હાં ગૌતમ ! એસા સત્ય હે વૈક્રિયલઘ્નિવાલા અનગાર પ્રમત્તસાધુ વાદ્યપુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે એક વર્ણવાલે એક રૂપકી, એકવર્ણવાલે અનેકરૂપોંકી, અનેકવર્ણવાલે એકરૂપકી તથા અનેકવર્ણોંવાલે અનેકરૂપોંકી વિકુર્વણા દ્વારા નિષ્પત્તિ કરનેકે લિયે સમર્થ હે । અય ગૌતમસ્વામી મપ્તુસે એસા પૂછતે હેં કિ ‘સે મતે ! કિં હ્રગપ પોગલે પરિયાહતા વિહવ્વહ ?’ હે મદન્ત ! વહ વૈક્રિય લઘ્નિવાલા પ્રમત્ત અનગાર હ્રગત પૂછનેવાલે ગૌતમ આદિકી અપેક્ષા સે અપને પાસમેં રહે હુપ પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે વિકુર્વણા કરતા હે કયા ? યા ‘તત્યગપ પોગલે પરિયાહતા વિહવ્વહ’ વૈક્રિયલઘ્નિસે વિકુર્વણા કરકે જહા પર વહ જાશેગા વહા પર રહે હુપ પુદ્ગલોંકો

એક વર્ણવાળા અનેક રૂપીની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપીની, વિકુર્વણા દ્વારા સ્વચ્છા કરવાને શુ સમર્થ હોય છે !

મહાવીર પ્રશ્નને ઉત્તર- હતા, ગોયમા ! પમૂ હા, ગૌતમ ! વૈક્રિય લઘ્નિ વાળા અસ પૂત અણુગાર (પ્રમત્ત સાધુ) બાદ્ય પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની એક વર્ણવાળા અનેક રૂપીની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપીની વિકુર્વણા દ્વારા સ્વચ્છા કરવાને સમર્થ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીને ત્રીજો પ્રશ્ન- ‘સે મતે ! કિં હ્રગપ પોગલે પરિયાહતા વિહવ્વહ ?’ હે મદન્ત ! શુ તે પ્રમત્ત અણુગાર બહી રહેલા-પૂછનાર ગૌતમ આદિકી અપેક્ષાએ તેમની પાસે રહેલા-પૂછનારને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે ? કે ‘તત્યગપ પોગલે પરિયાહતા’ વૈક્રિયલઘ્નિ દ્વારા વિકુર્વણા કરીને બન્યા તેને

કરોતિ ? કિંવા 'તત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ' તત્ત્રગતાન=વૈક્રિય
લબ્ધ્યા વિકુર્વણાં કૃત્વા યત્ર ગમિષ્યતિ તત્ત્રસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય
ગૃહીત્વા વિકુર્વતિ ? કિંવા 'અણ્ણત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ ?' અન્યત્ર
ગતાન ઉક્તસ્થાનદ્વયાદન્યત્ર વ્યવસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય ગૃહીત્વા વિકુર્વતિ ?
મગ્ગવાનાહ-‘ગોયમા ! હહગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ’ હે ગૌતમ ! વૈ
ક્રિયલબ્ધિમાન્ પ્રમત્તોડનગારઃ હહગતાન પૃથ્લોકસ્થિતાનેત્ર પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય
વિકુર્વતિ, ‘જો તત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ’ નો તત્ત્રગતાન્ પુદ્
ગલાન્ પર્યાદાય ગૃહીત્વા વિકુર્વતિ, ‘જો અણ્ણત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિ-
હવ્વહ’ નો વા અન્યત્રગતાન્ ઉક્તસ્થાનદ્વયાતિરિક્તસ્થાનસ્થિતાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાય વિકુર્વતિ, ‘એવ ઇગવણ્ણ અણેગરૂવ ચહમગો’ એવમ્=પૂર્વોક્તેકવર્ણેક-

ગ્રહણ કરકે વિકુર્વણા કરતા હૈ ? યા ‘અણ્ણત્થગણ પોગ્ગલે પરિયા-
હત્તા વિહવ્વહ’ હન દોનોં સ્થાનોંસે ભિન્ન સ્થાનમેં રહે હુપ પુદ્ગલોંકો
ગ્રહણ કરકે વહ વિકુર્વણા કરતા હૈ ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે
હેં કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘હહગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ’
વૈક્રિયલબ્ધિવાલા પ્રમત્ત અનગાર હસ લોકસ્થિત હી પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ
કરકે વિકુર્વણા કરતા હૈ । ‘જો તત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહ
વ્વહ’ તત્ત્રગત પુદ્ગલોંકો વિકુર્વણા કરકે જહાં પર હસે જાના હૈ
વહકિ સ્થાનકે પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે વહ વિકુર્વણા નહીં કરતા હૈ
ઔર’ જો અણ્ણત્થગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ’ ન અન્યત્રગત
ઉક્તસ્થાનદ્વયસે અતિરિક્ત સ્થાનમેં સ્થિત હુપ પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે
વહ વિકુર્વણા કરતા હૈ । ‘એવ ઇગવણ્ણ અણેગરૂવ ચહમગો’ પૂર્વાક્ત

જવાનું હોય છે, તે ક્ષેત્રનાં પુદ્ગલોને મહણ કરીને વિદુર્વણા કરે છે ? કે ‘અણ્ણત્થગણ
પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ ?’ તે બન્ને સ્થાનોથી ભિન્ન સ્થાનમાં રહેલાં પુદ્ગલોને
મહણ કરીને વિદુર્વણા કરે છે ?

તેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે- ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !
‘હહગણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ’ વૈક્રિય લબ્ધિવાળો પ્રમત્ત અણુગાર બા
લોકમાં રહેલા પુદ્ગલોને મહણ કરીને જ વિદુર્વણા કરે છે ‘જો તત્થગણ પોગ્ગલે
પરિયાહત્તા વિહવ્વહ’ તત્ત્રગત પુદ્ગલોને (વિદુર્વણા કરીને તેને બધા જવાનું હોય
તે સ્થાનના પુદ્ગલોને) મહણ કરીને તે વિદુર્વણા કરતો નથી, અને ‘જો અણ્ણત્થગણ
પોગ્ગલે પરિયાહત્તા વિહવ્વહ’ અન્યત્રગત (ઉપર્યુક્ત બે ને સ્થાનો સિવાયના
સ્થાનના) પુદ્ગલોને મહણ કરીને પણ તે પ્રમત્ત અણુગાર વિદુર્વણા કરતો નથી.

पर्यादाय = गृहीत्वा एकवर्णम् एकरूपं विकुर्वितुं प्रभुः समर्थः किम् ? भगवानाह—‘हता, पशू’ हे गौतम ! इन्त, सत्यम् वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः याद्यान् पुद्गलान् पर्यादाय एकवर्णम् एकरूपम् विकुर्वितुं समर्थः । गौतमः पृच्छति—से भते ! किं इहगए पोग्गळे परियाइत्ता विउज्जइ ?’ हे भदन्त ! स खलु वैक्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः किम् इहगतान् प्रष्टुः गौतमादेरपेक्षया इह शब्दवाच्यो मनुष्यलोकः तत्रगतान् स्वपादर्शस्थितान् इत्यर्थं पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वितुं ? विकुर्वणा

वाले एकरूपकी यावत् एकवर्णवाले अनेकरूपोंकी, अनेक वर्णवाले एकरूपकी, अनेकवर्णवाले अनेकरूपांकी विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति करनेके लिये समर्थ है क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं ‘हता, गोयमा’ पशू’ हां गौतम ! ऐसा सत्य है वैक्रियलब्धिवाला अनगार प्रमत्तसाधु याद्यापुद्गलोंको ग्रहण करके एक वर्णवाले एक रूपकी, एकवर्णवाले अनेकरूपोंकी, अनेकवर्णवाले एकरूपकी तथा अनेकवर्णोंवाले अनेकरूपोंकी विकुर्वणा द्वारा निष्पत्ति करनेके लिये समर्थ है । अथ गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि ‘से भते ! किं इहगए पोग्गळे परियाइत्ता विउज्जइ ?’ हे भदन्त ! वह वैक्रिय लब्धिवाला प्रमत्त अनगार इहगत पूछनेवाले गौतम आदिकी अपेक्षा से अपने पासमें रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है क्या ? या ‘तत्पगए पोग्गळे परियाइत्ता विउज्जइ’ वैक्रियलब्धिसे विकुर्वणा करके जहा पर वह जावेगा वहां पर रहे हुए पुद्गलोंकी

એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, વિકુર્વણા દ્વારા રચના કરવાને શુ સમર્થ હોય છે ?

મહાવીર પ્રશ્નને ઉત્તર— હતા, ગોયમા ! પશૂ હા, ગૌતમ ! વૈક્રિય લબ્ધિ વાળો અસવૃત અણુગાર (પ્રમત્ત સાધુ) બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને એક વર્ણવાળા એક રૂપની, એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની વિકુર્વણા દ્વારા રચના કરવાને સમર્થ હોય છે

ગૌતમ સ્વામીને ત્રીજો પ્રશ્ન— ‘સે મંતે ! કિં ઇહગપ્ પોગ્ગલે પરિયાઈતા વિઉજ્જઈ ?’ છે ભદન્ત ! શુ તે પ્રમત્ત અણુગાર અહીં રહેલા—પૂછનાર ગૌતમ આદિની અપેક્ષાએ તેમની પાસે રહેલા—પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે ? કે ‘તત્પગપ્ પોગ્ગલે પરિયાઈતા વિઉજ્જઈ ?’ વૈક્રિયલબ્ધિ દ્વારા વિકુર્વણા કરીને અન્ય તેને

करोति ? किंवा 'तत्स्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' तत्रगतान्=वैक्रिय लब्ध्या विकुर्वणां कृत्वा यत्र गमिष्यति तत्रस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति ? किंवा 'अण्णत्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ ?' अन्यत्र गतान् उक्तस्थानद्वयादन्यत्र व्यवस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति ? भगवानाह—'गोयमा ! इहगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' हे गौतम ! वै क्रियलब्धिमान् प्रमत्तोऽनगारः इहगतान् एतल्लोकस्थितानेष्वपुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, 'णो तत्स्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' नो तत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय गृहीत्वा विकुर्वति, 'णो अण्णत्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' नो वा अन्यत्रगतान् उक्तस्थानद्वयातिरिक्तस्थानस्थितान् पुद्गलान् पर्यादाय विकुर्वति, 'एव एगवण्ण अणेगरूव चउमगो' एवम्=पूर्वोक्तैकवर्णक-

ग्रहण करके विकुर्वणा करता है ? या 'अण्णत्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' इन दोनों स्थानोंसे भिन्न स्थानमें रहे हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा करता है ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'इहगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' वैक्रियवन्धिवाला प्रमत्त अनगार इस लोकस्थित ही पुद्गलोंको ग्रहण करके विकुर्वणा करता है । 'णो तत्स्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' तत्रगत पुद्गलोंको विकुर्वणा करके जहाँ पर उसे जाना है वहाँके स्थानके पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा नहीं करता है और 'णो अण्णत्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' न अन्यत्रगत उक्तस्थानद्वयसे अतिरिक्त स्थानमें स्थित हुए पुद्गलोंको ग्रहण करके वह विकुर्वणा करता है । 'एव एगवण्ण अणेगरूव चउमगो' पूर्वोक्त

जवानुं डोय छे, ते क्षेत्रनां पुद्गलान्ने अहंशु करीने विमुक्खा करे छे ? के 'अण्णत्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ ?' ते अन्ने स्थानांशी भिन्न स्थानमां रडेसां पुद्गलान्ने अहंशु करीने विमुक्खा करे छे ?

तेना उत्तर आपत्ता महावीर प्रभु कहें छे— 'गोयमा !' हे गौतम ! 'इहगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' वैक्रिय लब्धिवाणे प्रमत्त अणुआर आ लोकमां रडेसां पुद्गलान्ने अहंशु करीने न विमुक्खा करे छे 'णो तत्स्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' तत्रगत पुद्गलान्ने (विमुक्खा करीने तेने जया जवानुं डोय ते स्थानमां पुद्गलान्ने) अहंशु करीने ते विमुक्खा करतो नथी, अने 'णो अण्णत्थगण पोग्गळे परियाइत्ता विउव्वइ' अन्यत्रगत (उपर्युक्त अन्ने स्थानां सिवायना स्थानमां) पुद्गलान्ने अहंशु करीने यणु ते प्रमत्त अणुआर विमुक्खा करतो नथी.

રૂપવદેવ એકવર્ણમ્ અનેકરૂપ-મિત્યાદિરીત્યા ચત્વારો મદ્ધાઃ કર્ત્ત્વ્યાઃ, તે યથા - એકઃ પૂર્વોક્ત-એકવર્ણમ્ - એકરૂપમ્ इति પ્રથમઃ ૧, એકવર્ણમ્ અનેકરૂપમ્, इति દ્વિતીયો મદ્ધ. ૨ । અનેકવર્ણમ્ એકરૂપમ્, इति તૃતીયો મદ્ધઃ ૩ । અનેકવર્ણમ્-અનેકરૂપમ્, इति ચતુર્થો મદ્ધ. ૪ । એકવર્ણમ્ ચિકુર્વતિ ? તદેવાદ-‘જહા છદ્ધસપ્ત નવમે ઉદેસપ્ત તદ્ધા ઇહાવિ માણિયજ્ઞ’ યથા પદ્ધશતકે નવમે ઉદેશકે ચતુર્મદ્ધયા એકવર્ણમ્ એકરૂપમિત્યાદિ રૂપવા ચિકુર્વતિ इति મણિત તથા ઇહાપિ અત્રાપિ મણિતવ્યમ્, કિન્તુ ‘નવર અવધારે ઇદમ્પ્ત ઇદમ્પ્ત ચેવ પોગલે પરિયાદ્ધા વિઝ્ઞ્વઃ’ નવર વિશેષ પુનરેતાવાનેવ ચત્-

એકવર્ણવાલે એકરૂપકી તરદ્ધસે હી એકવર્ણવાલે અનેકરૂપાદિકોં કે વિષયકે ચારમગ કરના ચાહિયે વે હસ પ્રકારસે હૈં એકવર્ણવાલા એકરૂપ યહ પૂર્વોક્ત પ્રથમમગ તો હૈં છી, એક વર્ણવાલે અનેકરૂપ યહ દ્વિતીયમગ હૈં । અનેક વર્ણવાલા એકરૂપ યહ તૃતીય મગ હૈં ઓર અનેકવર્ણવાલે અનેકરૂપ યહ ચતુર્થ મગ હૈં । હસ ચારમગરૂપ સે વદ્ધ વૈક્રિયલઘિવાલા પ્રમત્ત અનગાર ચિકુર્વ ણા કર સકતા હૈં । હસી વાત્ત કી પુષ્ટિકે લિયે ‘જહા છદ્ધસપ્ત નવમે ઉદેસપ્ત તદ્ધા ઇહાવિ માણિયજ્ઞ’ યહ કહા હૈં કિ જિસ પ્રકારસે છદ્ધે શતકકે નૌવે ઉદેશકમે પ્રમત્ત અનગાર એકવર્ણવાલે એકરૂપકી હસ્યાદિ રૂપ ચતુર્મગી સે ચિકુર્વ ણા કરતા હૈં એસા કહા ગયા હૈં, હસી પ્રકાર સે યહાં પર ઓ કહના ચાહિયે । પરન્તુ યહાં પર હસ કથન સે યહી વિશેષતા હૈં કિ યહાં

‘એવ એગવણ્ણ અણેગરૂપ્પ ચતુર્મગો’ એક વર્ણવાળા એક રૂપની જેમ જ એક વર્ણવાળા અનેક રૂપાદિના વિષયમાં ચાર ભાગ બનાવવા એમને તે ચાર ભાગ આ પ્રમાણે સમજવા- (૧) એક વર્ણવાળું એક રૂપ (૨) એક વર્ણવાળા અનેક રૂપ, (૩) અનેક વર્ણવાળું એક રૂપ અને (૪) અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપો. આ ચાર ભાગમાંના પહેલા ભાગ વિષયક આલાપકો તે ઉપર આપવામાં આવી ગયા છે એ જ પ્રમાણે બાકીના ભાગોને અનુલક્ષીને પણ આલાપકો બનાવી શકાય છે એ જ વાતને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે સ્પષ્ટકાર કહે છે કે ‘જહા છદ્ધસપ્ત નવમે ઉદેસપ્ત તદ્ધા ઇહાવિ માણિયજ્ઞ’ જેવી રીતે છદ્ધા શતકના નવમા ઉદેશકમાં એક વર્ણવાળા એક રૂપની, એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની વિકૃતિઓ કરવારૂપ ચાર ભાગનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એ જ પ્રકારનું કથન અહીં પણ કરવું જોઈએ. પણ ત્યાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે

અનગાર રૂઘતત્ત્વેવ મનુષ્યલોકસ્થિત એવ રૂઘતત્ત્વ એતલ્લોકસ્થિતત્ત્વ પુદ્ગલત્ત્વ
પર્યાદાય=પૃષ્ઠિત્વા વિકુર્વતિ । એવ ચૈતસ્મિન્ શતકે અનગાર રૂઘતત્ત્વ પુદ્ગલત્ત્વ
આદાય વિકુર્વતિ તત્ત્વ તુ દેવ. તત્ત્વગતત્ત્વ પુદ્ગલત્ત્વ આદાય રૂઘિ, 'સેસ ત ચેવ
જાવ લુક્ષ્વપોગ્ગલ નિદ્વપોગ્ગલત્ત્વ પરિણામિત્ત્વ ? શેય તદેવ પઠ્યશતકસ્ય નવ
મોદેશકવદેવ યાવત્-વૈક્રિયલઘ્વિમાન પ્રમત્તોડનગાર ત્રાશ્ચાન પુદ્ગલત્ત્વ પર્યાદાય
કૃષ્ણવર્ણ નીલવર્ણતયા, નીલવર્ણ કૃષ્ણવર્ણતયા કૃષ્ણ રક્તતયા, રક્ત કૃષ્ણતયા,
યાવત્ શુક્લતયા પરિણમયિતુ સમર્થ ? એવ યાવત્-રૂક્ષપુદ્ગલ મ્નિગ્ધપુદ્ગલતયા,

પર દેવ સયધી વિકુર્વણા કરને કા કથન કિયા ગયા હૈ- સો ડસમે
વહ દેવ દેવલોક સ્થિત પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે વિકુર્વણા કરતા હૈ
એસા કહા હૈ ઓર યહા પર પ્રમત્ત અનગાર રૂઘલોકસ્થિત પુદ્ગલોંકો
ગ્રહણ કરકે વિકુર્વણા કરતા હૈ એસા કહા હૈ સો ડસ કથન મેં
ઓર રૂક્ષ કથન મેં યહી વિશેષતા હૈ 'સેસ ત ચેવ-જાવ લુક્ષ્વપોગ્ગલ
નિદ્વપોગ્ગલત્ત્વ પરિણામિત્ત્વ' યાકી કા સય કથન પહિલા હી જૈસા
હૈ । અર્થાત્ છટે શતક કે નોંવે ડેશક કે સમાન હા હૈ । યહા
યાવત્ પદ સે એસા પાઠ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ કિ ગૌતમ ને પ્રમુ સે
એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ ભદન્ત ! વૈક્રિયલઘ્વિવાલા પ્રમત્ત અનગાર
યાદ્ય પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે કૃષ્ણવર્ણ કો નીલવર્ણ કે રૂપ મેં,
નીલવર્ણ કો કૃષ્ણવર્ણ કે રૂપ મેં, કૃષ્ણવર્ણ કો રક્તવર્ણ કે રૂપ મેં,
રક્તવર્ણ કો કૃષ્ણવર્ણ કે રૂપ મેં યાવત્ શુક્લવર્ણ કે રૂપ મેં પરિણ-

તે દેવની વિકુર્વણાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, અહીં જે કથન કરવાનું છે તે
પ્રમત્ત અણુગારની વિકુર્વણાના વિષયમાં કરવાનું છે ત્યાં તે દેવ દેવલોકમાં પુદ્ગલો
ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે, એમ કહ્યું છે, તેને કેટલે અહિં પ્રમત્ત અણુગાર આ લોકના
પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને વિકુર્વણા કરે છે એમ કહેવું બોધ્યું છે તે બન્ને કથન વચ્ચે
આટલો જ તફાવત છે એમ સમજવું 'સેસ તચેવ-જાવ લુક્ષ્વપોગ્ગલ નિદ્વ
પોગ્ગલત્ત્વ પરિણામિત્ત્વ' બાકીનું બધું કથન તે કથન પ્રમાણે જ સમજવું
એટલે કે છઠા શતકના નવમાં હિંદુશકમાં આપેલા કથન પ્રમાણે સમજવું અહીં જાવ
(યાવત્) પદથી નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- હે ભદન્ત ! વૈક્રિય
લઘ્વિવાણો પ્રમત્ત અણુગાર બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને શુ કૃષ્ણવર્ણને નીલવર્ણ
રૂપે અને નીલવર્ણને કૃષ્ણવર્ણરૂપે કૃષ્ણવર્ણને રક્તવર્ણરૂપે અને રક્તવર્ણને કૃષ્ણવર્ણ
રૂપે (યાવત્) કૃષ્ણવર્ણને શુક્લવર્ણરૂપે અને શુક્લવર્ણને કૃષ્ણવર્ણરૂપે પરિણમતા

रूपवदेव एकवर्णम् अनेकरूप-मित्यादिरीत्या चत्वारो भङ्गाः कर्तव्याः,
ते यथा - एकः पूर्वोक्त-एकवर्णम् - एकरूपम् इति प्रथमः १,
एकवर्णम् अनेकरूपम्, इति द्वितीयो भङ्गः २ । अनेकवर्णम् एकरूपम्, इति
तृतीयो भङ्गः ३ । अनेकवर्णम्-अनेकरूपम्, इति चतुर्थो भङ्गः ४ । एकरूपेण
विकुर्वति ? तदेवाह-‘जहा छट्सए नवमे उदेसए तहा इहावि भाणियब्ब’ यथा
पष्ठशतके नवमे उदेशके चतुर्भङ्गया एकवर्णम् एकरूपमित्यादि रूपया विकुर्वति
इति मणित तथा इहापि अत्रापि मणितव्यम्, किन्तु ‘नवरं अनगारे इहाए
इहाए चेव पोगाले परियाइत्ता विउवइ’ नवर विशेष पुनरेतावानेव यत्-

एकवर्णवाले एकरूपकी तरहसे ही एकवर्णवाले अनेकरूपादिकों के
विषयके चारभग करना चाहिये वे इस प्रकारसे हैं एकवर्णवाला
एकरूप यह पूर्वोक्त प्रथमभग तो है ही, एक वर्णवाले अनेकरूप यह
द्वितीयभग है । अनेक वर्णवाला एकरूप यह तृतीय भग है और
अनेकवर्णवाले अनेकरूप यह चतुर्थ भग है । इस चारभगरूप से
वह वैक्रियलब्धवाला प्रमत्त अनगार विकुर्वणा कर सकता है । इसी बात
की पुष्टिके लिये ‘जहा छट्सए नवमे उदेसए तहा इहावि भाणियब्ब’
यह कहा है कि जिस प्रकारसे छठे शतकके नौवें उदेशकमें प्रमत्त
अनगार एकवर्णवाले एकरूपकी इत्यादि रूप चतुर्भङ्गी से विकुर्वणा
करता है ऐसा कहा गया है, उसी प्रकार से यहाँ पर भी कहना
चाहिये । परन्तु यहा पर उस कथन से यही विशेषता है कि वहाँ

‘एव एगवण्य अणेगरूव चउमगो’ એક વર્ણવાળા એક રૂપની જેમ જ એક
વર્ણવાળા અનેક રૂપાદિના વિષયમાં ચાર ભગ બનાવવા એમજે. તે ચાર ભગ આ
પ્રમાણે હમજવા- (૧) એક વર્ણવાળું એક રૂપ (૨) એક વર્ણવાળા અનેક રૂપ,
(૩) અનેક વર્ણવાળું એક રૂપ અને (૪) અનેક વર્ણવાળા અનેક રૂપો. આ ચાર
ભગમાના પહેલા ભગ વિષયક આલાપકો તે ઉપર આપવામાં આવી ગયા છે એ જ
પ્રમાણે બાકીના ભગોને અનુલક્ષીને પણ આલાપકો બનાવી શકાય છે એ જ વાતને
વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે ‘જહા છટ્સણ નવમે ઉદેસણ તહા
ઈહા વિ માણિયવ્વ’ જેવી રીતે છઠ્ઠા શતકના નવમાં ઉદેશકમાં એક વર્ણવાળા એક
રૂપની, એક વર્ણવાળા અનેક રૂપોની, અનેક વર્ણવાળા એક રૂપની અને અનેક
વર્ણવાળા અનેક રૂપોની વિકુર્વણા કરવારૂપ ચાર ભગનું કથન કરવામાં આવ્યું છે
એ જ પ્રકારનું કથન અહીં પણ કરવું એમજે. પણ ત્યાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે

પરિણમયતિ, અન્યગ્રગતાન્ વા પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પરિણમયતિ ? મગવાનાહ-
હે ગૌતમ ! ઇહગતાનેવ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પરિણમયતિ, નો તગ્રગતાન્
પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પરિણમયતિ, નો વા અન્યગ્રગતાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય
પરિણમયતિ ઇતિ મગવત્ સમાધાનપર્યન્ત સગ્રાહ્યમ્ તથા ચ કૃષ્ણાદિવર્ણ-

પરિણમાતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને ડનસે ઁસાં કહા- હે ગૌતમ ! વહ
ધૈક્રિયલઘ્વિ વાલા પ્રમત્ત અનગાર ઇહગત પુદ્ગલોં કો હી ગ્રહણ કરકે ડન્હેં
સ્નિગ્ધ પુદ્ગલાદિક કે રૂપ મેં પરિણમાતા હૈ । તત્રગત પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ
કરકે સ્નિગ્ધપુદ્ગલાદિક કે રૂપ મેં નહીં પરિણમાતા હૈ ઓર ન
અન્યગ્રગત પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે સ્નિગ્ધપુદ્ગલ આદિ કે રૂપ મેં
પરિણમાતા હૈ । ઁસા મગવાન્ કા કથન સમાધાનપર્યન્ત યહા ગ્રહણ
કરના વાહિયે । તથા ચ-કૃષ્ણાદિવર્ણ, નીલાદિવર્ણપરિણામવિધયક દશ
આલાપક હોતે હૈ । ગન્ધવિધયક ઁક આલાપક હોતા હૈ । રસ-
વિધયક દશ આલાપક હોતે હૈ । સ્પર્શ વિધયક ૪ આલાપક હોતે
હૈ । હસ તરહ સય મિલકર કુલ ૨૫ આલાપક હો જાતે હૈ । તથા
ઁકવર્ણ ઓર ઁકરૂપ આદિ વિધયક ૪ આલાપક જો અમીર કહે
ગયે હૈ ડન ૨૫ આલાપકોંમેં મિલાદેનેસે સય આલાપક ૨૯ હો
જાતે હૈ । પાચવર્ણોંકે દશ આલાપક હસ પ્રકારસે હૈ કાલ કૃષ્ણ
વર્ણકો નીલરૂપસે વહ પરિણમાતા હૈ ૧, કાલેકો લોહિતરૂપસે વહ
પરિણમાતા હૈ ૨, કાલેકો પીતરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૩, કાલેકો શુક્લ-
વર્ણરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૪, નીલકો લોહિતવર્ણરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૫,

હે ગૌતમ ! તે વૈકલ્ય લઘ્વિવાળો પ્રમત્ત અણુગાર આ લોકત્વ પુદ્ગલોને અણુ
કરીને જ તેમને સ્નિગ્ધ પુદ્ગલાદિકરૂપે પરિણમાવે છે, ત્યાં રહેલા પુદ્ગલોને અણુ કરીને
અથવા બીજો ઠેકાણે પુદ્ગલોને અણુ કરીને તે તેમને સ્નિગ્ધ પુદ્ગલાદિકરૂપે પરિણમાવી
શક્તો નથી. એ જ પ્રમાણે કૃષ્ણાદિવર્ણ, નીલાદિવર્ણ પરિણામ વિધયક હસ આલાપક
બને છે, ગન્ધવિધયક એક આલાપક બને છે, રસવિધયક હસ આલાપક બને છે અને
સ્પર્શવિધયક ૪ આલાપક બને છે આ રીતે કુલ ૨૫ આલાપકો બની જાય છે તથા
એકવર્ણ અને એકરૂપ આદિ વિધયક ચાર આલાપકો તે ઉપર આપી લીધા છે
ઉપર્યુક્ત ૨૫ આલાપકો સાથે આ ચાર આલાપકો મેળવી દેવાથી એક કરે ૨૯ આલાપકો
બને છે પાચવર્ણ વિધયક ૧૦ આલાપકો નીચે પ્રમાણે સમજવા-

(૧) કૃષ્ણવર્ણને નીલવર્ણરૂપે તે પરિણમાવે છે (૨) કૃષ્ણવર્ણને રક્તવર્ણરૂપે
તે પરિણમાવે છે (૩) કૃષ્ણવર્ણને પીળાવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે (૪) કૃષ્ણવર્ણને શુદ્ધ

परिणमयितुं प्रभु समर्थ ? इति गौतमस्य प्रश्नमारम्भं भगवान्वाह-‘हता पम्’ ।
हे गौतम ! इन्त, सत्यम् वैक्रियलन्धिमान् प्रमत्तोऽनगार वाचान् पुद्गलान्
पर्यादाय यावत् रूक्षपुद्गल स्निग्धपुद्गलतया परिणमयितुं प्रभुः समर्थः । ततो
गौतम पृच्छति-‘से भते ! किं इहगए पोग्गळे परियाइत्ता जाव णो अण्णत्थगए
पोग्गळे परियाइत्ता परिणामेइ’ हे भदन्त ! सः अनगार, किम् इहगतान्
पुद्गलान् पर्यादाय यावत्-परिणमयति, तत्रगतान् वा पुद्गलान् पर्यादाय

माने के लिये समर्थ है क्या ? इसी तरह से यावत् रूक्ष पुद्गल को
स्निग्धपुद्गल के रूप में, स्निग्धपुद्गल को रूक्षपुद्गल के रूप में
परिणमाने के लिये वह समर्थ है क्या ? उस प्रकार के गौतम के
प्रश्न से-आरम्भ करके भगवान्ने ‘हता पम्’ हा, गौतम वह वैक्रिय-
लन्धिवाला प्रमत्त अनगार वाच्य पुद्गलों को ग्रहण करके यावत्
रूक्ष पुद्गल को स्निग्धपुद्गल के रूप में परिणमाने के लिये समर्थ
है। इस पर गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा कि-हे भदन्त यदि वह
वैक्रियलन्धिवाला प्रमत्त अनगार ऐसा करने के लिये समर्थ है तो
‘से भते’ हे भदन्त ! वह ‘किं इहगए पोग्गळे परियाइत्ता जाव णो
अण्णत्थगए पोग्गळे परियाइत्ता परिणामेइ’ अनगार क्या इहगत
पुद्गलों को ग्रहण कर यावत् परिणमाता है कि तत्रगत पुद्गलों को
ग्रहणकर परिणमाता है ? या अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके

शक्यवाने समर्थ होय छ भते ? जे न प्रभु (यावत्) इक्ष पुद्गलाने स्निग्ध
पुद्गलाने इक्ष पुद्गलाने शु परिणमयितवाने समर्थ होय छ भते ? आ प्रकारना
गौतमना प्रश्नयी शर करीने ‘हता पम्’ । ‘हता, गौतम ! ते वैक्रिय लन्धिवाणे
प्रमत्त अणुगार लक्षणना पुद्गलाने ग्रहण करीने (यावत्) इक्ष पुद्गलाने स्निग्ध
पुद्गलाने परिणमयितवाने समर्थ होय छ त्वा सुधीनु क्खन ग्रहण करवुं

हवे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने जेवो प्रश्न पूछे छे ते- छे भदन्त ! जे
वैक्रिय लन्धिवाणे ते प्रमत्त अणुगार वाच्य पुद्गलाने ग्रहण करीने जेवुं करी शकतो
होय, तो ‘से भते ! किं इहगए पोग्गळे परियाइत्ता जाव णो अण्णत्थगए
पोग्गळे परियाइत्ता परिणामेइ’ शु ते वा वाचगत पुद्गलाने ग्रहण करीने
परिणमय छे ? छे शु तत्रगत पुद्गलाने ग्रहण करीने परिणमय छे ? अन्यत्रगत
पुद्गलाने ग्रहण करीने परिणमय छे ? तेना उत्तर आपता महावीर प्रभु कहे छे ते-

परिणमयति, अन्यत्रगतान् वा पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति ? भगवानाह—
हे गौतम ! इहगतानेव पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति, नो तत्रगतान्
पुद्गलान् पर्यादाय परिणमयति, नो वा अन्यत्रगतान् पुद्गलान् पर्यादाय
परिणमयति इति भगवत् समाधानपर्यन्त सप्राप्तम् तथा च कृष्णादिवर्ण-

परिणमाता है ? उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा— हे गौतम ! वह
वैक्रियलब्धि वाला प्रमत्त अनगार इहगत पुद्गलों को ही ग्रहण करके उन्हें
स्निग्ध पुद्गलादिक के रूप में परिणमाता है । तत्रगत पुद्गलों को ग्रहण
करके स्निग्धपुद्गलादिक के रूप में नहीं परिणमाता है और न
अन्यत्रगत पुद्गलों को ग्रहण करके स्निग्धपुद्गल आदि के रूप में
परिणमाता है । ऐसा भगवान् का कथन समाधानपर्यन्त यहाँ ग्रहण
करना चाहिये । तथा च—कृष्णादिवर्ण, नीलादिवर्णपरिणामविषयक दश
आलापक होते हैं । गन्धविषयक एक आलापक होता है । रस-
विषयक दश आलापक होते हैं । स्पर्श विषयक ४ आलापक होते
हैं । इस तरह सब मिलकर कुल २५ आलापक हो जाते हैं । तथा
एकवर्ण और एकरूप आदि विषयक ४ आलापक जो अभीर कहे
गये हैं इन २५ आलापकोंमें मिला देनेसे सब आलापक २९ हो
जाते हैं । पांचवर्णोंके दश आलापक इस प्रकारसे हैं काल कृष्ण-
वर्णको नीलरूपसे वह परिणमाता है १, कालेको लोहितरूपसे वह
परिणमाता है २, कालेको पीतरूपसे परिणमाता है ३, कालेको शुक्ल-
वर्णरूपसे परिणमाता है ४, नीलको लोहितवर्णरूपसे परिणमाता है ५,

हे गौतम ! ते वैक्रम लब्धिवाणे प्रमत्त अणुगार आ वीक्ष्यत पुद्गलोने भ्रष्टं
करीने ७ तेभने स्निग्ध पुद्गलादिकरूपे परिणुभावे छे, त्या रडेआ पुद्गलोने भ्रष्टं
करीने अथवा भीले ठेकले पुद्गलोने भ्रष्टं करीने ते तेभने स्निग्ध पुद्गलादिकरूपे परिणुभावी
यकतो नथी. अ ७ प्रभावे कृष्णादिवर्ण, नीलादिवर्ण परिणाम विषयक दस आलापक
अने छे ग धविषयक ओक आलापक अने छे, रसविषयक दस आलापक अने छे अने
स्पर्शविषयक ४ आलापक अने छे आ रीते कुल २५ आलापको अनी अथ छे तथा
ओकवर्ण अने ओकरूप आदि विषयक चार आलापको ते उपर आपी दीधा छे
उपयुक्त २५ आलापको साथे आ चार आलापको मेगवी देवाथी ओक करे २९ आलापको
अने छे पाचवर्ण विषयक १० आलापको नीचे प्रभावे समञ्चा—

(१) कृष्णवर्णने नीलवर्णरूपे ते परिणुभावे छे (२) कृष्णवर्णने रक्तवर्णरूपे
ते परिणुभावे छे (३) कृष्णवर्णने पीणवर्णरूपे परिणुभावे छे (४) कृष्णवर्णने शुक्ल

નીલાદિવર્ણપરિણામવિષયકા દશ ૧૦ આભાપકા, ગમ્ભરિયકા ૧૬ ૧
આભાપકા: ૧, રસવિષયકા દશ ૧૦ આભાપકા, સ્પર્શવિષયકા ચાર ૪
આભાપકા: ૩૫ મિલિત્વા ૨૫ પદ્મવિંશતિરાભાપકા સમાતા, ૧૬૧૧-

નીલકો પીતરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૬, નીલકો શુક્લરૂપસે પરિણમાતા
હૈ ૭, લોહિતકો પીતરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૮, લોહિત કો શુક્લરૂપસે
પરિણમાતા હૈ ૯, પીતકો શુક્લરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૧૦. દો ગંધકા
૧૬ વિકલ્પ ૩૫ પ્રકારસે હૈ સુરભિગધકો દુરભિગધરૂપસે અથવા
દુરભિગધકો સુરભિગધસે ઘટ્ટ પરિણમાતા હૈ. ૧૫ રસોંકે દશ ૧૦
વિકલ્પ ૩૫ પ્રકારસે હૈ તિક્તરસકો કટુરસરૂપસે ઘટ્ટ પરિણમાતા હૈ ૧,
તિક્તરસકો કપાયરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૨, તિક્તરસકો આમ્લરસરૂપસે
પરિણમાતા હૈ ૩, તિક્તરસકો મધુરરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૪, કટુ
રસકો આમ્લરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૬, કટુરસકો મધુરરસરૂપસે
પરિણમાતા હૈ ૭, કપાયરસકો આમ્લરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૮,
કપાયરસકો મધુરરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૯, અમ્લ રસકો મધુરરસ
રૂપસે પરિણમાતા હૈ ૧૦, આઠસ્પર્શોંકે ચાર વિકલ્પ ૩૫ પ્રકારસે
હૈ શુક્લસ્પર્શકો લઘુસ્પર્શરૂપસે ઘટ્ટ પરિણમાતા હૈ ૧ શીતસ્પર્શકો ઉષ્ણ

(સંદેહ) વર્ણરૂપે તે પરિણુભાવે છે. (૫) નીલવર્ણને રક્તવર્ણ (લાલવર્ણ) રૂપે
પરિણુભાવે છે (૬) નીલવર્ણને પીત (પીળા) વર્ણરૂપે પરિણુભાવે છે (૭) નીલવર્ણને
શુક્લવર્ણરૂપે પરિણુભાવે છે (૮) રક્તવર્ણને પીતવર્ણરૂપે પરિણુભાવે છે (૯) રક્ત
વર્ણને શુક્લવર્ણરૂપે પરિણુભાવે છે અને (૧૦) પીતવર્ણને શુક્લવર્ણરૂપે પરિણુભાવે છે.
બે ગંધ વિષેના બેઃ આભાપકા આ પ્રમાણે બને છે-

તે વૈક્રિય લગ્નિધવાળા પ્રમત્ત આચુગ્રા ૧ મુગધેને દુર્ગંધરૂપે, અને દુર્ગંધને
મુગધરૂપે પરિણુભાવે છે પાંચ રસ વિષેના ૧૦ આભાપકા આ પ્રમાણે બને છે-

(૧) તે તિક્ત (ટીખા) રસને કટુ (કઠવા) રસરૂપે પરિણુભાવે છે અને કટુરસને
તિક્તરસરૂપે પરિણુભાવે છે (૨) તિક્તરસને કષાય (તરા) રસરૂપે પરિણુભાવે છે (૩)
તિક્તરસને આમ્લ (ખાટા) રસરૂપે પરિણુભાવે છે (૪) તિક્તરસને મધુરરસરૂપે (મીઠાસ)
પરિણુભાવે છે (૫) કટુરસને કષાયરસરૂપે પરિણુભાવે છે (૬) કટુરસને આમ્લ (ખાટા) રસરૂપે
પરિણુભાવે છે (૭) કટુરસને મધુરરસરૂપે પરિણુભાવે છે (૮) કષાયરસને આમ્લરસરૂપે
પરિણુભાવે છે (૯) કષાયરસને મધુરરસરૂપે પરિણુભાવે છે અને (૧૦) આમ્લરસને
મધુરરસરૂપે પરિણુભાવે છે. આઠ સ્પર્શોંના ચાર વિકલ્પ આ પ્રમાણે બને છે-

કરૂપમપ્રતિવિપયકાશ્વ પ્રાગુક્તાશ્વસ્વારો ભવન્તિ, इति सर्वसमेलनेन एकोन-
त्रिंशत् ૨૯ આલાપકા અવસેયાઃ ॥સૂ ૧॥

મહાશિલાકપ્ટકસગ્રામવક્તવ્યતા ।

મહાશિલાકપ્ટકનામસગ્રામવક્તવ્યતામાહ-‘નાયમેય’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-‘નાયમેય અરહયા, વિદ્નાયમેય અરહયા, સુયમેય
અરહયામહાસિલાકટપ્ સગામે મહાસિલાકટપ્ પં ભત્તે ।
સગામે વટ્ટમાણે કે જડત્થા, કે પરાજડત્થા ? ગોયમા ।
વજ્ઞી વિદેહપુત્રે જડત્થા । નવમહ્લઈ નવલેછ્છઈ
કાસી - કોસલગા અદ્વારસ્ત વિ ગણરાયાણો પરાજડત્થા ।
તપ્ પ્ત સે કોણિપ્ રાયા મહાસિલાકટપ્ સગામ ઉવટ્ઠિય
જાણિત્તા કોડુવિયપુરિસે સદાવેડ્ઠ, સદાવિત્તા એવ વયાસી-
સ્વિપ્પામેવ મ્મો દેવાણુપ્પિયા ’ ઉદાહ્ હત્થિરાય પઢિકપ્પેહ્, હય-
ગય-રહ-જોહ-કલિય વાડરગિણિં સેણ સન્નાહેહ, સન્નાહિત્તા મમ

સ્પર્શ રૂપસે પરિણમાતા હૈ ૨, સ્તિગ્ધસ્પર્શકો રૂક્ષસ્પર્શરૂપસે પરિણમાતા
હૈ, કર્કશસ્પર્શકો મૃદુસ્પર્શરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૪ । ચારવિકલ્પ
ચિકુર્વણા મેં ઇસ પ્રકારસે હૈં એકવર્ણવાલે એકરૂપકી ચિકુર્વણા શ્રદ્ધ
કરતા હૈ ૧ એક વર્ણવાલે અનેકરૂપોંકી ચિકુર્વણા કરતા હૈ ૨, અનેક
વર્ણવાલે એકરૂપકી ચિકુર્વણા કરતા હૈ ૩, અનેક વર્ણવાલે અનેક
રૂપોંકી ચિકુર્વણા કરતા હૈ । ઇસ તરહ યે સય ૨૯ વિકલ્પ હૈં ॥સૂ ૧॥

(૧) તે યુરુસ્પર્શને ભુરુસ્પર્શરૂપે પરિણમાવે છે, (૨) શીતસ્પર્શને ઉષ્ણસ્પર્શરૂપે
પરિણમાવે છે (૩) સ્તિગ્ધ(ચીકલા)સ્પર્શને રૂક્ષસ્પર્શરૂપે પરિણમાવે છે, (૪) કઠોરસ્પર્શને
મૃદુ(ગમળ)સ્પર્શરૂપે પરિણમાવે છે વષ્ટુ અને રૂપાના ચાર વિકલ્પો આ પ્રમાણે બને છે-

(૧) તે એક વષ્ટુવાળા એક રૂપાની ચિકુર્વણા કરે છે (૨) તે એક વષ્ટુવાળા
અનેક રૂપાની ચિકુર્વણા કરે છે, (૩) તે અનેક વષ્ટુવાળા એકરૂપાની ચિકુર્વણા કરે છે,
અને (૪) તે અનેક વષ્ટુવાળા અનેક રૂપાની ચિકુર્વણા કરે છે આ પ્રમાણે કુલ ૨૯
વિકલ્પો સમજવા. ॥સૂ ૧॥

નીલાદિવર્ણપરિણામવિષયકા દશ ૧૦ આલાપકાઃ, ગંધવિષયકા ૧૬ ૧ આલાપકઃ ૧, રસવિષયકા દશ ૧૦ આલાપકાઃ, સ્પર્શવિષયકા ચત્તાર ૪ આલાપકા ઇતિ મિલિત્વા ૨૫ પશ્ચન્નિદિશિરાલાપકા સમસ્ટાઃ, ૧૬૪૧-

નીલકો પીતરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૬, નીલકો શુક્લરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૭, લોહિતકો પીતરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૮, લોહિત કો શુક્લરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૯, પીતકો શુક્લરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૧૦. ૧૦ ગંધકા ૧૬ ૧ વિકલ્પ ઇસ પ્રકારસે હૈ સુરભિગંધકો દુરભિગંધરૂપસે અથવા દુરભિગંધકો સુરભિગંધસે વહ પરિણમાતા હૈ. ૧૦ રસોંકે દશ ૧૦ વિકલ્પ ઇસ પ્રકારસે હૈ તિક્તરસકો કટુરસરૂપસે વહ પરિણમાતા હૈ ૧, તિક્તરસકો કષાયરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૨, તિક્તરસકો આમ્લરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૩, તિક્તરસકો મધુરરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૪, કટુ રસકો આમ્લરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૬, કટુરસકો મધુરરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૭, કષાયરસકો આમ્લરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૮, કષાયરસકો મધુરરસરૂપસે પરિણમાતા હૈ ૯, અમ્લ રસકો મધુરરસ રૂપસે પરિણમાતા હૈ ૧૦, આઠસ્પર્શોંકે ચાર વિકલ્પ ઇસ પ્રકારસે હૈ ગુણસ્પર્શકો લઘુસ્પર્શરૂપસે વહ પરિણમાતા હૈ ૧. ઇતિસ્પર્શકો લઘુ

(અર્થ) વર્ણરૂપે તે પરિણમાવે છે. (૫) નીલવર્ણને રક્તવર્ણ (લાલવર્ણ) રૂપે પરિણમાવે છે (૬) નીલવર્ણને પીત (પીળા) વર્ણરૂપે પરિણમાવે છે (૭) નીલવર્ણને શુક્લવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે (૮) રક્તવર્ણને પીતવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે (૯) રક્ત વર્ણને શુક્લવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે અને (૧૦) પીતવર્ણને શુક્લવર્ણરૂપે પરિણમાવે છે એ ગંધ વિષેના એક આલાપક આ પ્રમાણે બને છે-

તે વૈક્રિય બળિવાળા પ્રમત્ત અણુગણ સુગંધને દુર્ગંધરૂપે, અને દુર્ગંધને સુગંધરૂપે પરિણમાવે છે. પાંચ રસ વિષેના ૧૦ આલાપકો આ પ્રમાણે બને છે-

(૧) તે તિક્ત (ટીખા) રસને કટુ (કડવા) રસરૂપે પરિણમાવે છે અને કટુરસને તિક્તરસરૂપે પરિણમાવે છે (૨) તિક્તરસને કષાય (તુરા) રસરૂપે પરિણમાવે છે (૩) તિક્તરસને આમ્લ (ખાટા) રસરૂપે પરિણમાવે છે (૪) તિક્તરસને મધુરરસરૂપે (મીઠા) પરિણમાવે છે (૫) કટુરસને કષાયરસરૂપે પરિણમાવે છે (૬) કટુરસને આમ્લ (ખાટા) રસરૂપે પરિણમાવે છે (૭) કટુરસને મધુરરસરૂપે પરિણમાવે છે (૮) કષાયરસને આમ્લરસરૂપે પરિણમાવે છે (૯) કષાયરસને મધુરરસરૂપે પરિણમાવે છે અને (૧૦) આમ્લરસને મધુરરસરૂપે પરિણમાવે છે આઠ સ્પર્શોના ચાર વિકલ્પ આ પ્રમાણે બને છે-

एयमाणत्तिय खिप्पामेव पच्चप्पिणह, तएण ते कोडुविय
पुरिस्ता कोणिएणं रन्ना एव वुत्ता समाणा हट्ठ तुट्ठ जाव
अजलिं कट्ठु 'एव सामी । तहत्ति' आणाए विणएण वयण
पडिसुणति, पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइ-
कपणा-विकप्पेहिं सुनिउणेहिं एव जहा उववाइए जाव भीम
सगामिय अउज्झ उदाइ हत्थिराय पडिकप्पेति, हय-गय-जाव
सन्नाहेति, सनाहित्ता जेणेव कूणियस्स रन्नो तमाणत्तिय
पच्चप्पिणति । तएण से कूणिए राया जेणेव मज्जणघर
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मज्जणघर अणुप्पविसइ,
अणुप्पविसित्ता ण्हाए, कयवलिकम्मे, कयकोउय-मगल पाय-
च्छित्ते, सवालकारविभूसिए, सन्नद्ध-वद्धवम्मियकवए, उप्पी-
लियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्ज-विमलवरवद्धचिंधपट्टे, गहि-
याउहप्पहरणे, सकोरंटमल्लदामेण छत्तेण धरिज्जमाणेण चउचा-
मरवालवीइयगे, मगलजयसहकयालोए, एव जहा उववाइए
जाव उवागच्छित्ता, उदाइ हत्थिराय दुरुठे । तएण से कूणिए
राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे जहा उववाइए जाव सेयवर-
चामराहिं उद्धवमाणीहिं उद्धवमाणीहिं हय-गय-रहपवरजोह-
कलियाए चाउरगिणीए सेणाए सद्धिं सपरिवुडे, महयाभड-
चडगरविंदपरिक्खित्ते जेणेष महाशिलाकटए सगामे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महाशिलाकटय सगाम ओयाए,

पञ्चवर्णानां दश विकल्पाः यथा—	द्वयोर्गन्धयोरेको विकल्पः १ सुरभिगन्ध-दुरभिगन्ध त्वेन, अथवा-दुरभिगन्ध सुरभिगन्धत्वेन परि- णमयति	अष्टवर्णानां चत्वारो विकल्पा यथा—
१ काल-नीलत्वेन परिण- मयति		१ गुरु-लघुत्वेन परिण- मयति
२ काल-लोहितत्वेन „		२ शीतम्-उष्णत्वेन „
३ काल-हारिद्रत्वेन „		३ स्निग्ध-कण्टत्वेन „
४ काल-शुक्लत्वेन „		४ कर्कश-मृदुत्वेन „
५ नील-लोहितत्वेन „	१ तिक्त-कटुत्वेन परिण- मयति	लघु गुरुत्वादिनामपि चत्वार एव विकल्पा भवन्ति
६ नील-हारिद्रत्वेन „	२ तिक्त-कषायत्वेन „	४ चत्वारो विकल्पा विकुर्वन्मायाम्
७ नील-शुक्लत्वेन „	३ तिक्तम्-अम्लत्वेन „	१ एकवर्णम् एकस्य विकुर्वति
८ लोहित-हारिद्रत्वेन „	४ तिक्तं मधुरत्वेन „	२ एकवर्णम्-अनेकस्य विकुर्वति
९ लोहित-शुक्लत्वेन „	५ कटु-कषायत्वेन „	३ अनेकवर्णम् एकस्य विकुर्वति
१० हारिद्र-शुक्लत्वेन „	६ कटु-अम्लत्वेन „	४ अनेकवर्णम् अनेकस्य विकुर्वति
	७ कटु-मधुरत्वेन „	सर्वे मिलित्वा एको- नविंशद्विकल्पाः २९।
	८ कषायम्-अम्लत्वेन „	
	९ कषायं मधुरत्वेन „	
	१० अम्ल-मधुरत्वेन „	

प्रमेयचन्द्रिका टीका श ७ उ. १ सू २ महाशिलाकण्टकसग्रामनिरूपणम् ६८३

नवमल्लकिन, नवलेच्छकिनः काशी-कोशलका अष्टावशापि गणराजा.
पराजयन्त = पराजितवन्त । ततः खलु स कूणिको राजा महाशिलाकण्टक
सग्रामम् उपस्थितं ज्ञात्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एवम्-
अवादीत्-सिप्रमेव भो देवानुप्रिया ! उदार्यि हस्तिराज परिकल्पयत, हयगज

और किन्होंने हार पाई ? (गोयमा) हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्र-
जइत्था, नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्टारस चि गणरा-
याणो पराजइत्था) वज्जो इन्द्र और विदेहपुत्र-कूणिक इन्होंने तो जय
प्राप्तकी, तथा नवमल्लकी और नवलेच्छकी जो की काशी एव
कोशलदेश के अठारह गणराजा थे इन्होंने हार पाई-अर्थात् वज्जी
और विदेहपुत्र जीते और ये १८ गणराजा हार गये (तएण से
कोणिण राया, महासिलाकटय सग्राम उवट्ठिय जाणिता, कोट्टुबिय
पुरिसे सहावेइ) इस के बाद कूणिक राजाने महासिलाकटक सग्राम
को उपस्थित हुआ जानकर अपने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया
(सहाविचा एव वयासी) बुलाकर उनसे ऐसा कहा-(खिप्पामेव भो
देवानुप्रिया ! उदाइ हत्थिराय पडिकप्पेह) हे देवानुप्रियों ! तुम शीघ्र ही
उदायी नामक पट्टहाथी को तैयार करो। (हय-गय-रह-जोहकलिय

(गोयमा !) हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्रे जइत्था, नवमल्लई नवलेच्छई
कासी कोसलगा अट्टारस चि गणरायाणो पराजइत्था) ते सग्रामभा वज्जो-भ-
अने विदेहपुत्र कूणिकेने विजय भये अने नवमल्ल अतिना अने नव विदेहपुत्र
अतिना-अने रीते काशी अने कोशल देशना ने १८ गणराजाओ हुता, तेभनो पराजय
भये. ओहो हे वज्जी अने विदेहपुत्र इत्था अने १८ गणराजाओ हारी गया. हुवे ते
सग्रामनु पूर्ववृत्तात आपवाभा आवे छे-

(तएण से कोणिण राया, महासिलाकटय सग्राम उवट्ठिय जाणिता,
कोट्टुबियपुरिसे सहावेइ) आपरे कूणिक राजाने महाशिलाकटक सग्राम भवाना
सभोगे उपस्थित भयेला ज्ञात्वा, तारे तेभजे पोताना कौटुम्बिक पुरुषोने पोतानी
पासे भोलाय्था, (सहाविचा एव वयासी) अने भोलायीने आ भ्राजे भु
(खिप्पामेव भो देवानुप्रिया ! उदाइ हत्थिराय पडिकप्पेह) हे देवानुप्रिये !
तमे पुस्त न उदायी नामना मुअ्य दायीने तैयार करे। हय-गय-रह-जोहकलिय

પુરજો ય સે સવ્કે દેવિંદે દેવરાયા ઇગ મહ અભેજ્જકવય વહર-
પડિરૂવગ વિરવિત્તાણ ચિટ્ઠહિ । એવ સ્વલ્લુ દો ઇદા સંગામ સગા-
મેતિ, ત જહા—દેવિંદે ય, મણુહિંદે ય । ઇગહત્થિણા વિ ણં પમ્
કણિણ રાયા પરાજિણિત્તણ । તણ્ણ સે કૂણિણ રાયા મહાસિલા-
કટય સગામ સગામેમાણે નવમલ્લહિં, નવલેચ્છહિં કાસી—કોસ-
લગા, અદ્ધારસ વિ ગણરાયાણો હયમહિયપવરવીરઘાઇયનિવહિય-
ચિંધદ્ધયપઢાગે કિચ્છપાણગણ દિસોદિસિં પડિસેહિત્થા । ॥સૂ.૦૨॥

ઢાયા—જ્ઞાતમેતદ્ અર્હતા, વિજ્ઞાતમેતદ્ અર્હતા, સ્મૃતમેતદ્ અર્હતા,
મહાશિલાકણ્ટક, સગ્રામ, મહાશિલાકણ્ટકે સ્વલ્લુ મદન્ત ! સગ્રામે
વર્તમાને કેડજયન, કે પરાજયન્ત ? ગૌતમ ! વજીરિદેહપુત્ર અજયત્

મહાશિલાકણ્ટક સગ્રામવક્તવ્યતા—

‘જાયમેય અરહયા, વિજાયમેય અરહયા’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(જાયમેય અરહયા, વિજાયમેય અરહયા, સુયમેય અરહયા,
મહાસિલાકટણ સગ્રામે મહાસિલાકટણ મતે ! સગ્રામે વહમાણે કે
જહિત્થા કે પરાજહિત્થા) અર્હત મણુને યહ જાના હૈ, અર્હતમણુને યહ
વિશેષરૂપસે જાના હૈ, અર્હતમણુને યહ યાદ જૈસા કિયા હૈ કિ
મહાશિલાકટક નામકા સગ્રામ કે હોનેપર કિન્હોને જય પ્રાપ્ત કિયા

મહાશિલાકટક સગ્રામની વક્તવ્યતા—

‘જાયમેય અરહયા, વિજાયમેય અરહયા’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(જાયમેય અરહયા, વિજાયમેય અરહયા, સુયમેય અરહયા—
મહાસિલાકટણ સગ્રામે—મહાસિલાકટણ જ મતે ! સગ્રામે વહમાણે કે જહિત્થા
કે પરાજહિત્થા ?) જ મહાશિલાકટક નામકા સગ્રામ વિષે અર્હત પ્રભુએ બોલ્યું છે,
અર્હત પ્રભુએ વિશેષરૂપે બોલ્યું છે અર્હત પ્રભુએ બોલ્યું કે તેને યાદ કરી વીધ
છે, તે મહાશિલાકટક સગ્રામમાં હોને વિજય મળ્યો, અને હોને પરાજય મળ્યો !

हस्तिराज परिकल्पयन्ति, हयगज-यावत् सभाह्वयन्ति, सन्नाह यत्रैव कूणिको राजा तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य करतल-यावत् कूणिकस्य राज्ञ ताम् आश्रितिकाम् प्रत्यर्पयन्ति। तत खलु स कूणिको राजा यत्रैव मज्जनगृहं तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य मज्जनगृहम् अनुप्रविशति, अनुप्रविश्य स्नात

उदाहृत् हस्तिराजं पट्टिकप्येति, हय गज जाव सभाह्वेति सनाहिता जेणेव कूणिणराया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता करयल जाव कूणियस्स रण्णो तमाणत्थिय पच्चप्पिणति) स्वीकार करके फिर उन्होंने ने कुशल आचार्यों के उपदेश द्वारा प्राप्त तीक्ष्ण मतिकल्पना के विकल्पों से औपपातिक सूत्र में कहे हुए अनुसार यावत् भयकर तथा जिस के समक्ष युद्धकरना बहुत ही कठिन है ऐसे उदायो हस्तिराज को तैयार किया-सजाया तथा घोड़ा हाथी इत्यादि से युक्त यावत् चतुरंग सेना को तैयार किया तैयार करके- सजा करके फिर वे जहां पर कूणिक राजा थे वहां पर आये वहां आकर उन्होंने ने राजा को बड़ी नम्रता के साथ दोनों हाथ जोड़कर कहा हे स्वामिन् । जैसी आपने आज्ञा दी है उसके अनुसार हमने सब तैयारी करली है। (तद्वत् से कूणिण राया जेणेव मज्जनघरं तेणेव उवागच्छइ) इसके बाद वे कूणिक राजा जहां पर स्नानघर था वहां पर आये (उवागच्छिता) वहां आकर के (मज्जनघरं अणु

उदाहृत् हस्तिराजं पट्टिकप्येति, हय-गज-जाव सभाह्वेति-सनाहिता जेणेव कूणिण राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिता करयल जाव कूणियस्स रण्णो तमाणत्थिय पच्चप्पिणति) राज्ञानी आज्ञानो स्वीकार करीने तेभल्ले कुशल आचार्योंना उपदेश द्वारा प्राप्त थयेली तीक्ष्ण मतिकल्पनाना विकल्पो अनुसार अने औपपातिक सूत्रमा कथा प्रमाळ्हेनी पद्धतिथी ते समयजनक अने जेनी साथे युद्ध करवुं अतिशय मुश्किल थछ पडे जेवा हस्तिराज उदायीने तैयार क्यो घोड़ा, हाथी, रथ घोड़ाज्येथी युक्त चतुरंग सेनाने पक्ष तैयार करी आ रीते हाथी तथा सेनाने तैयार करीने, तेज्जे ज्यो कूणिक राजा विराजता हुता त्या आज्ञा त्या जधने तेभल्ले बड़ी नम्रतापूर्वक अने हाथ जोडीने राज्ञने आ प्रमाळ्हे कथुं- 'हे राजन् ! आपनी आज्ञानुसारनी सधणी तैयारीजो अभे करी लीधी छ' (तद्वत् से कूणिण राया जेणेव मज्जनघरं तेणेव उवागच्छइ) तयारभाळ कूणिक राजा ज्यो स्नानगृह हुत त्या पडेज्या (उवागच्छिता) त्या जधने (मज्जनघरं अणुप्रविशइ) तेभल्ले ते

रथ योध-कलितां चातुरङ्गिणीं सेना सन्नाहयत, सन्नाह मम एताम् आह्वयित्वा
 सिममेव प्रत्यर्पयत, । तत खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः कूजिकेन राज्ञा एवमुक्ताः
 सन्तः दृष्ट वृष्टा यावत्-अजलिं कृत्वा 'एव स्वामिन् ! तमेति' आह्वया विनयेन
 वचन प्रतिगृण्वन्ति, प्रतिश्रुत्य सिममेव छेदाचार्योपदक्षमतिकल्पनाविकल्पे-
 सुनिष्ठौ , एव यथा औपपातिके यावत्-भीम साग्रामिकम् अपोध्यम् उवाचि

चातुरङ्गिणिं सेन सन्नाहेह-सन्नाहित्ता मम एयमाणचित्तिय खिप्पामेव
 पच्चप्पिणह) तथा-घोडा, हाथी, रथ, एव घोडाओं से युक्त चतुरंग
 सेना को तैयार करो तैयार करके फिर शीघ्र ही मुझे मेरी आज्ञा
 वापिस करो अर्थात् सय अपकी आज्ञानुसार तैयारी हो चुकी है
 ऐसी हमें खबर दो (तण्ण ते कौटुम्बियपुरिसा कोणिण्ण रण्णा एव
 बुत्ता समाणा इद्व तुद्व जाव अजलिं कट्ठु 'एव सामी' तहत्ति भाणाए
 विणएण वयण पडिसुणति) इस प्रकार से कूजिक राजा द्वारा कहे गये
 वे कौटुम्बिक पुरुष बहुत ही अधिक हर्षविभोरबन गये-आनन्द के
 मारे उनके हृदय उछलने लग गये। बाद में उन्होंने दोनों हाथ
 जोड़कर ऐसा कहा कि हे स्वामिन् ! ठीक है-जैसी आपकी आज्ञा।
 इस प्रकार कहकर उन्होंने यही विनय के साथ आज्ञा के वचनों को
 स्वीकार किया। (पडिसुणिचा खिप्पामेव छेयायरियोवएसमतिकप्पणा
 विकप्पेहिं सुनिउणेहिं, एव उववाइय जाव भीम सगामिय अउज्जं

चातुरङ्गिणिं सेन सन्नाहेह-सन्नाहित्ता मम एयमाणचित्तिय खिप्पामेव पच्चप्पिणह)
 तथा घोडा, हाथी रथ अने घोडाओथी युक्त चतुरंगी (चार प्रकारकी) सेनाने तैयार
 करे। अने तैयार करीने अने तेनी भणर आषी। (तण्ण ते कौटुम्बियपुरिसा
 कोणिण्ण रण्णा एव बुत्ता समाणा इद्व तुद्व जाव अजलिं कट्ठु एव सामी
 तहत्ति भाणाए विणएण वयण पडिसुणति) कूजिक राजा द्वारा ते कौटुम्बिक
 पुरुषोंने ब्यापरे आ प्रमाण कहेवाभा आप्पु त्तारे तेओना आनइने। पार न स्वी-
 तेमना हृदय आनइथी नाप्पी छिइय तेमळे ज ने हाथ ओडीने कूजिक राजाने आप्पु-
 'हे राजन् ! जेथी आपणी आज्ञा' आ प्रमाणे कहीने मण्णु व विनयपूर्वक तेमळे
 राजानी आज्ञाने स्वीकार करे। (पडिसुणिचा खिप्पामेव छेयायरियोवएसमति
 कप्पणा-विकप्पेहिं सुनिउणेहिं, एव उववाइय जाव भीम सगामिय अउज्जं

जिताङ्गः मङ्गलजयशब्दकृतालोक एव यथा औपपातिके यावत्-उपागत्य उदार्यि हस्तिराजम् दूरुढ । नतः खलु स कूणिको राजा हारावस्तृतसुकृत-रतिदवक्षा. यथा औपपातिके यावत्-श्वेतवरचामरैः उद्भूयमानैः उद्भूयमानैः इय गज रथ प्रवरयोधकलितया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्धं सपरिवृतः, महा-मटचढगरवृन्दपरिक्षिप्तो यशैव महाशिलाकण्टकः संग्रामस्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य महाशिलाकण्टक संग्रामम् उपयात, पुरतश्च स शक्रो देवेन्द्रो देवराज एक महात्तम् अमेधकवच वज्रप्रतिरूपक विकुर्वित्वा खलु तिष्ठति ।

से युक्त छत्र तना हुआ था, दोनों और उनकी चार चामर गोरे जा रहे थे । ऐसे ये कूणिक राजा कि जिनके दर्शन से मंगल तथा जय-शब्द हर एकके मुखसे निकल रहा था औपपातिक सूत्रमें कहे गये अनुसार यावत् जहां वह उदायी नामका प्रधान हाथी था वहां पर आये यहां आकर फिर वे उस पर सवार हो गये । (तए ण से कूणिण राया हारोत्थ य सुकयरइयवच्छे, जहा उववाइय जाव सेयवरचाम राहिं उद्भूवमाणीहिं, उद्भूवमाणीहिं, इय-गय-रह पवर जोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए, सद्धिं सपरिखुडे, मइया भढचढगरविंदपरि-क्खित्ते जेणेव महासिलाकटए संगामे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासिलाकटय संगाम ओयाए, पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एगं मह अमेज्जकवय वइरपडिरूवग विउन्विच्चाण चिहइ) इसके बाद,

डोरट पुण्णेणी भाजाओथी युक्त छत्र शैली रङ्ग हुआ तथा तेभने भन्ने पडजे आर अभशे डोजातां ज्ता-ते आभशे वडे भवन न आध रली होवे, आवा ते इच्छिक राव्जाना इश'न यत्ता न आरे इशाभाथी बोडो न्यनाड कस्ता हुता अने भागसिद्ध शण्डेनुं उन्मारुवु कस्ता हुता आ विषयनुं वधु'न औपपातिक सूत्रानुसार सभननुं ओवे ते इच्छिक राव्ज येताना हस्तिराज उदायी पासे आओये अने तेना छपर सवार भइ गये। (तएण से कूणिण राया हारोत्थय सुकयरइयवच्छे, जहा उववाइय जाव सेयवरचामराहिं उद्भूवमाणीहिं, उद्भूवमाणीहिं, इय - गय - रह - पवर जोहकलियाए चाउरंगिणीए सेणाए, सद्धिं सपरिखुडे, मइया-मढ-चर-गर विंद परिक्वित्ते जेणेव महासिलाकटए संगामे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासिलाकटय संगाम ओयाए, पुरओयसे सक्के देविंद देवराया एगं मह अमेज्जकवय वइरपडिरूवग विउन्विच्चाण चिहइ) त्याग्याड, हारथी युक्त होवाने

कृतवलिकर्मा, कृतकौतुकमङ्गलप्रापयिष्य सर्वालङ्कारविभूषित. सप्तद्व-वद्व-
वर्मितकवच उत्पीडितशरासनपट्टिकाः पिणदगेवेज्जविमलवरवद्विषद्वष्टः
गृहीतायुधमहरणः, सकोरिष्टकमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन, चतुष्चामरबाल्मी

प्वचिसइ) वे उस स्नानगृहमें प्रविष्ट हुए अन्दर गये (अणुप्वचिसिषा
पहाए, कयवलिकम्मे, कयकोउयमगलपायच्छिन्ते, सञ्चालकारविभूषिए,
सप्तद्वयद्वयम्मियकवण, उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणदगेवेज्जविमलवर-
वद्वविधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे, सकोरिष्टमल्लदामेण छत्रेण धरिज्जमाणे च
चउचामरबालवीइयगे, मगलजयसइकयालोए एव जहा उववाइए जाव
उवागच्छिन्ता उदाइइत्थिराय दुरुडे) वहा प्रवेशकर उन्होंने स्नान किया,
स्नानकर वायस आदिकोंके लिये अन्नादिक देनेरूप बलिकर्म किया
दु.स्वप्न आदिकोंको नष्ट करनेके निमित्त मपीतिलक आदि कौतुकोंको,
वधिअक्षत आदि मगलोंको किया यादमें उन्होंने समस्त भलंकारोंसे
विभूषित होकर सप्तद्व यद्व होकर वरुतर कवच पहिरा धनुषको
चढाकर हाथमें लिया अथवा कलाई के ऊपर शरासनपट्टिका बांधी,
कठमें हार आदि आभूषण पहिरे उचमोत्तम मेष्ठयोधा होनेके
चिह्नोंको धीरपट्टकोंको बांधा तथा आयुधोंको तथा महरणों शस्त्रोंको
धारण किया । उस समय उनके मस्तक ऊपर कोरिष्टपुष्पोंकी माला

स्नानगृहमा प्रवेश कथ्ये (अणुप्वचिसिषा पहाए, कयवलिकम्मे, कय कोउय-
मगल-पायच्छिन्ते, सञ्चालकारविभूषिए, सप्तद्व-वद्ववम्मियकवण, उप्पीलिय-
सरासणपट्टिए, पिणदगेवेज्जविमलवरवद्वविधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे,
सकोरिष्टमल्लदामेण छत्रेण धरिज्जमाणेण चउचामरबालवीइयगे, म गल-
जयसइकयालोए एव जहा उववाइए जाव उवागच्छिन्ता उदाइ इत्थिराव
दुरुडे) त्या प्रवेश करीने तेमझे स्नान कथ्युं स्नान करीने जसिठमं कथ्युं- वायस
आदिने अन्नादि दीधा, दु.स्वप्न आदिना निवारणने भाटे मपीतिलक आदि कौतुके कथ्युं
अने इधि अक्षत आदि मगणो कथ्युं त्यारणाइ तेमझे समस्त अलंकाराधी विभूषित
अने शरीर ऊपर ध्रुव कसीने जणतर जाय्थु- जणतर धारण कथ्युं त्यारणाइ तेमझे
दोरी अथवीने धनुषने तैयार कथ्युं अथवा कंठा पर शरासन पट्टिका बांधी, कठमा
हार आदि आभूषण पढेयां, उत्तमोत्तम योद्धा होवानी प्रतीति कवावती वीरतासुभक्त
पट्टीअथवा बांधी तथा आयुधाने तथा शस्त्रोने धारण कथ्युं ते वण्णते तेमना मस्तक पर

जिताङ्गः मङ्गलजयशब्दकृतालोक एव यथा औपपातिके यावत्-उपागत्य उदायि हस्तिराजम् द्रुह्य । ततः खलु स कूणिको राजा हारावस्तवसुकृत-रतिदवज्ञा. यथा औपपातिके यावत्-श्वेतवरचामरैः उद्भूयमानैः, उद्भूयमानैः हय गज रथ प्रवरपोषकलितया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्धं सपरिवृत, महा-भटचङ्कगरवृन्दपरिसिन्धो यशैव महाशिलाकण्टकः सग्रामस्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य महाशिलाकण्टक सग्रामम् उपयातः, पुरतश्च स शक्रो देवेन्द्रो देवराज एक महा-तम् अमेधकवच वज्रमतिरूपक त्रिकुर्वित्वा खलु तिष्ठति ।

से युक्त छत्र तना हुआ था, दोनों और उनकी चार चामर ढोरे जा रहे थे । ऐसे ये कूणिक राजा कि जिनके दर्शन से मगल तथा जय-शब्द हरएकके मुखसे निकल रहा था औपपातिक सूत्रमें कहे गये अनुसार यावत् जहा वह उदायी नामका प्रधान हाथी था वहा पर आये वहा आकर फिर वे उस पर सवार हो गये । (तएण से कूणिण राया हारोत्थ य सुकयरइयवच्छे, जहा उववाइय जाव सेयवरचाम राहिं उद्भूवमाणीहिं, उद्भूवमाणीहिं, हय-गय-रह पवर जोहकलियाए चाउरगिणीए सेणाए, सद्धि सपरिवुडे, महया भटचङ्कगरविंदपरि-क्खित्ते जेणेव महासिलाकटए सगामे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासिलाकटय सगाम ओयाए, पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एग मह अमेधकवय वइरपडिख्खग विउज्जित्ताण चिट्ठइ) इसके बाद,

ठारट पुण्णोनी भाजाओथी मुक्ता छत्र शैली च्छु ६८७ तथा तेभने जन्ने पडणे आर थभदे ठाजातां ६८७-ते आभदे वडे पवन न भाअ श्छो ६८७, आवा ते इण्डिक राबाना इशं यत्ता न आर इशभाथी ओठो जयनाड करता ६८७ अने अगदिक शण्डेनु डियारसु करता ६८७ आ विपयनु वरुन औपपातिक सूत्रानुसार सभजवु ओवे ते इण्डिक राजा पोताना हस्तिराज उदायी पासे आओवे अने तेना उपर सवार भइ गये। (तएण से कूणिण राया हारोत्थय सुकयरइयवच्छे, जहा उववाइय जाव सेयवरचामराहिं उद्भूवमाणीहिं, उद्भूवमाणीहिं, हय - गय - रह - पवर जोहकलियाए चाउरगिणीए सेणाए, सद्धि सपरिवुडे, महया-भट-चर-गर विंद परिक्खित्ते जेणेव महासिलाकटए सगामे, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता महासिलाकटय सगाम ओयाए, पुरओयसे सक्के देविंद देवराया एग मह अमेधकवय वइरपडिख्खग विउज्जित्ताण चिट्ठइ) तयाना ६८७ युकता देवाने

कृतबलिकर्मा, कृतकौतुकमङ्गलपायधित. सर्वालङ्कारविभूषित. सन्नद्ध-वद-
वर्मितकवच. उत्पीडितशरासनपट्टिक. पिणद्गोवज्जबिमलवरवद्विधपट्टे,
गहियाउहृष्यहरणे., सकोरिंटमल्लदामेण छत्रेण ध्रियमाणेन, वतुचामरपालवी-

प्विसइ) ये उस स्नानगृहमें प्रविष्ट हुए अन्दर गये (मणुप्विसिच्चा
पहाए, कयबलिकम्मै, कयकोउयमगलपायच्छित्ते, सञ्वालकारविभूषिण,
सन्नद्धवद्ववम्मियकवण, उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्गोवज्जबिमलवर-
वद्विधपट्टे, गहियाउहृष्यहरणे, सकोरिंटमल्लदामेण छत्रेण धरिज्जमाणे व
वतुचामरपालवीइयंगे, मगलजयसइकयालोए एव जहा उववाइए जाव
उवागच्छित्ता उदाइहत्थिराय दुरूठे) वहा प्रवेशकर उन्होंने स्नान किया,
स्नानकर वायस आदिकोंके लिये अन्नादिक देनेरूप बलिकर्म किया
दु.स्वप्न आदिकोंको नष्ट करनेके निमित्त मपीनिलक आदि कौतुकोंको,
वधिअक्षत आदि मगलोंको किया यादमें उन्होंने समस्त अलंकारोंसे
विभूषित होकर सन्नद्ध वद्व होकर वरुतर कवच पहिरा वतुषको
चढाकर हाथमें लिया अथवा कलाई के ऊपर शरासनपट्टिका बांधी,
कठमें हार आदि आभूषण पहिरे उत्तमोत्तम श्रेष्ठयोधा होनेके
चिह्नोंको वीरपट्टकोंको धाधा तथा आयुधोंको तथा प्रहरणों शस्त्रोंको
धारण किया । उस समय उनके मस्तक ऊपर कोरण्टपुष्पोंकी माला

स्नानगृहभा प्रवेश कर्था (मणुप्विसिच्चा पहाए, कयबलिकम्मै, कय कोउय-
मगल-पायच्छित्ते, सञ्वालकारविभूषिण, सन्नद्ध-वद्ववम्मियकवण, उप्पीलिय
सरासणपट्टिए, पिणद्गोवज्जबिमलवरवद्विधपट्टे, गहियाउहृष्यहरणे,
सकोरिंटमल्लदामेण छत्रेण धरिज्जमाणेण वतुचामरपालवीइयंगे, मगल-
जयसइकयालोए एव जहा उववाइए जाव उवागच्छित्ता उदाइ हत्थिराय
दुरूठे) त्था प्रवेश करीने तेमजे स्नान कर्था स्नान करीने अलिकर्म कर्था- वायस
आदिने अन्नादि दीया दु.स्वप्न आदिना निवारणुने भाटे मपीनिलक आदि कौतुके कर्था
अने वधि अक्षत आदि मगलों कर्था त्थारणाइ तेमजे समस्त अलंकारादी विभूषित
कर्था शरीर ऊपर भूष कसीने अन्तर भाङ्गु- अन्तर धारण कर्था त्थारणाइ तेमजे
होरी आभूषीने वतुषने तैयार कर्था अथवा कंठा पर शरासन पट्टिका बांधी कठमा-
लाइ आदि आभूषणो पह्यर्था, उत्तमोत्तम योद्धा होवानी प्रतीति करावती वीरतासम्बन्ध
पट्टीयो बांधी तथा आयुषीने तथा शस्त्रोने धारण कर्था ते वधते तेमना भक्तक पर

ટીકા-‘જાયમેય અરહયા, વિન્નાયમેય અરહયા, સુયમેય અરહયા’ ગૌતમ. પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! જ્ઞાત સામાન્યતો વિદિતમ્ एतद्-વક્ષ્યમાણ વસ્તુ અર્હતા મગવતા, વિજ્ઞાત કેવલજ્ઞાનેન વિશેષન્નપેણ જ્ઞાત મવેત્ एतत् વક્ષ્યમાણ વસ્તુ અર્હતા મગવતા । સ્મૃતમિવ સ્મૃત મવેત્ एतत्-વક્ષ્યમાણ વસ્તુ અર્હતા મગવતા, સ્પષ્ટપ્રતિભાસસદ્માત્રાત્, વક્ષ્યમાણમેવાહ-‘મહાશિલાકટક સગામેર’યત્-

હિત્યા) હસકે યાદ ઉનડોનોં ઇન્દ્રોમેં દેવેન્દ્ર શક્ર ઓર મનુજેન્દ્ર યોનિક રાજામેં આપસમેં યુદ્ધ મારંમ હો ગયા યોનિક રાજા એક હાથીસે ખી શત્રુપક્ષ કો જીતને કે લિયે સમર્થ હૈં ઇસીસે ઉન્હોને મહાશિલાકટક સપ્રામ કો કરતે હુપ નવમહ્લકી ઓર નવલેચ્છકી ૧૮ અઢારહ ગણ રાજાઓંકો જો ફિ કાશી ઓર કોશલ કે યે મારા, ઉનકે યોદ્ધાઓં કો મારા, ઉનકી ચિહ્નયુક્ત ધ્વજાઓં ઓર પતાકાઓંકો નષ્ટ કર દિયા ઉન્હેં કષ્ટગત માળોંવાલા બના દિયા તથા ચારોં દિશાઓંમેં હ હૈં મગા દિયા।

ટીકાર્થ-સૂત્રકારને હસ સૂત્રદ્વારા મહાશિલાકટક સપ્રામ કે વિષય કી વક્તવ્યતાકા કથન કિયા હૈં । હસમેં ગૌતમને પ્રશ્નસે પેસા પૂછા હૈં કિ મદન્ત ! ‘જાયમેય અરહયા’ જિસ વસ્તુકા કથન આગે કિયા જાનેવાલા હૈં, વહ વસ્તુ સામાન્ય રૂપસે અર્હત પ્રશ્નને જાની હૈં ‘વિજ્ઞા યમેય અરહયા’ તથા કેવલજ્ઞાનરૂપ વિશેષબોધસે ઉન્હીં અર્હત પ્રશ્નને ડસી વસ્તુકો વિશેષરૂપસે જાની હૈં તથા ઇસી વક્ષ્યમાણ વસ્તુકા ‘સુયમેય અરહયા’ ઉન્હીં અર્હત પ્રશ્નને સ્પષ્ટપ્રતિભાસકા સત્રાવ હોનેસે

અને મનુજેન્દ્ર દ્વિષ્ટિ રાજા-બન્નેએ સાથે રહી સપ્રામ શરૂ કર્યો દ્વિષ્ટિ રાજા તે એક હાથી વડે પણ શત્રુપક્ષને પરાજિત કરવાને સમર્થ હતો. તેથી તેણે મહાશિલાકટક સપ્રામમા યુદ્ધ ખેલીને કાશી અને કૌશલના નવ મહલ અને નવ વિચ્છવી મળીને કુલ ૧૮ ગણરાજાઓને હરાવ્યા. તેમના યોદ્ધાઓનો સંહાર કર્યો, અને તેમની ચિહ્નયુક્ત ધ્વજાઓ અને પતાકાઓનો નાશ કર્યો તેમને પોતાના પ્રાણ બચાવવા પણ સુરેષ્ઠ યર્ધ પડ્યા અને તેઓ ભયના માર્ગે ચારે દિશાઓમાં ભાગવા લાગ્યા.

ટીકાર્થ- સૂત્રકારે આ સૂત્રમા મહાશિલાકટક નામના સપ્રામનું નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘જાયમેય અરહયા’ છે શબ્દ-ના ! જે વસ્તુનું કથન આગળ કરવાનું છે તે વસ્તુ સામાન્ય રીતે અહીં ત પ્રશ્નને બાધી હોય છે, ‘વિજ્ઞાયમેય અરહયા’ તથા કેવલજ્ઞાનરૂપ વિશેષ બોધ વડે એ જ અર્હ ત પ્રશ્નને એ જ વસ્તુને વિશેષરૂપે બાધી હોય છે, તથા તેમના જ્ઞાન વડે તેમના દ્વારા એવામા બાધી એ જ વસ્તુને ‘સુયમેય અરહયા’

एव खलु द्वी इन्द्रो सग्राम सग्रामयेते, तद्यथा-देवेन्द्रश्च, मनुजेन्द्रश्च, एक इस्तिनाऽपि खलु प्रभुः कृणिको राजा पराजेतुम् । ततः खलु स कृणिको राजा महाशिलाकण्टक सग्राम सग्रामयमानान् नव मल्लकिन्, नव केच्छकिन्, काशी-कोशलकान् भट्टादश अपि गणराजान् इतमथितप्रवरवीरघातव- निपतितचिह्नध्वजपताकान् कृच्छमाणगतान् दिशोदिश मतिपेधितवान् ॥सू०२॥

हारसे जिनका वक्षस्थल युक्त होनेके कारण देवनेवालों के लिये मनोहर बना हुआ है, और जैसा औपपातिक सूत्रमें कहा गया है उसके अनुसार यावत् पारपार ढोरते हुए श्वेतचामरोंसे तथा हथ घोड़ा हाथी, रथ श्रेष्ठ योधाओंसे सहित चतुरगिणी सेना से एव महासुभटोंके विस्तीर्ण समूहसे घिरे हुए वे कृणिक राजा जहां पर महाशिलाकण्टक नामका सग्राम था वहां पर आये वहां आकर वे उस सग्राममें उतर पड़े, उस समय उनके समक्ष देवेन्द्र देवराज शक्र वज्र के समान एक घड़े भारी अमोघ कवचको विकुर्वणासे निष्पन्न कर खड़ा हो गया (एव खलु दो इदा सग्राम सग्रामेति, त जहा देर्वि देय मणुइदेय एगहस्थिणा वि ण पभू कृणिण राया पराजिणिणए, तएण से कृणिण राया महासिलाकटय सग्राम सग्रामेमाणे नवमल्लई, नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो हयमहियपवर वीरघाइयनिवडियविधइयपढागे किच्छपाणगए दिसोदिस पडिसे

कारण जेभनु वक्षस्थल ईश होने वषु न मनोहर लागतु छतु, अने औपपातिक सूत्रभा जे प्रभाषे कहेवाभा आव्यु छे ते अनुसार, (यावत्) पारपार आवता अभशेथी तथा घोडा, हाथी, रथ अने पाण्डुरथ चतुरगिणी सेनाथी अने महा सुभयिना विशाण समूहवी वी टणयेला ते कृणिक राजा नव्य महाशिलाकटक नामनु सग्रामवु छतु त्या आव्यु त्या आवीने तेजो ते सग्रामभा उत्तरी पड्या-अट्टले के ते सग्रामभा कान सेवा लाग्यु ते समये देवेन्द्र देवराज शक्र वज्जना जेनु, अतिशय अमोघ कवच पेटानी विडुवडा दास निर्माज करीने हृषिक राजनी समक्ष उपस्थित भये।

(एवं खलु दो इदा सग्राम सग्रामेति, त जहा देर्विदे य मणुइदे य एग हस्थिणा वि ण पभू कृणिण राया पराजिणिणए, तएण से कृणिण राया महासिलाकटय सग्राम सग्रामेमाणे नवमल्लई, नवलेच्छई कासीकोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो हयमहियपवरवीरघाइयनिवडियविधइयपढागे किच्छ- पाणगए दिसोदिस पडिसेहिस्वा) त्थार भाव ते इन्द्रो - देवेन्द्र शक्र

प्रमेयचन्द्रिका टीका अ. ७ उ ९ सू २ महाशिलाकण्टकसग्रामनिरूपणम् ६९१

च तद्भयाद् वैशाल्यां नगर्यां स्वमातामहचेटकराजसमीपे हस्तिनम् अन्त पुर-
परिवार च गृहीत्वा गतौ । कूणिकेन दूतमेपणतो याचितौ, तेन शरणागतत्वेन न
तौ प्रेषितौ । ततः कूणिकेन 'यद्येव तर्हि सग्रामाय सज्जीभव' इति चेटको
दूत द्वारा समाहूत । तेनापि 'सज्जोऽस्मि' इति ज्ञापितम् । ततः कूणिको
भिन्नमातृकान् स्वभ्रातॄन् कालादिवशकुमारान् नीत्वा युद्धे सप्राप्त । इतश्च

इन्हें इस स्थितिमें जाते हुए देखा देखते ही उसने अपने पति कूणिक
राजासे उस हाथीकी स्वाहना के लिये प्रेरणा की । कूणिकने उसकी
प्रेरणा से उनसे उस हाथीको मांगा । उन्होंने उन्हें वह हाथी नहीं
दिया और हाथीके नहीं देने से भयभीत घनकरके दोनों अपने परिवारको
और उस हाथीको लेकर वैशाली नगरीमें अपने नाना चेटकराजके पास
चले गये । कूणिकने अपने दूतको चेटकराजके पास भेजा और
कहलवाया कि इन दोनोंको वापिस चम्पानगरीमें भेज दो पर चेटक-
राजने शरणमें आये हुए उन दोनों अपने नातियों (हलविहलकुमारों)
को वापिस नहीं भेजा अन्तमें कूणिकने चेटकराजके पास अपने
दूतको पुनः भेजकर यह संदेश भेजा कि यदि तुम अपने नातियों
को वापिस नहीं करते हो तो तुम युद्धके लिये तैयार हो जाओ ।
चेटकराजने युद्धके लिये तैयार हुए ऐसा कहकर दूतको वापिस कर
दिया कूणिकने अपने अपरमाताके काल आदि दश कुमारों को साथ
में लेकर युद्धभूमिमें प्रवेश किया । कूणिकको युद्धके लिये आया

नगरनी बहार निकल्या. इक्षिं राजनी राज्ञी पद्मावतीये तेमने ते हाथी पर सवार
धने जता जेना, देखाता ज तेने ते हाथी गभी गये. तेखे तेना पति इक्षिं पासे
ते हाथी भेजनी आपुवानी मागछी करी राज्ञीनी प्रेरणाथी इक्षिंके हस्त अने विहस्त
पासेथी ते हाथी माग्यो. तेमणे हाथी आपुवानी ना पाडी. त्थार भाड इक्षिंकोना बय
बानवाथी तेजो तेमना परिवार सहित तेमना हाता (भाताना पिता) चेटक राज पासे
पैशावी नगरीमा आख्या गया. इक्षिंके चेटक राज पासे पोताना दूतने मोक्षीने
हठेवराव्यु के 'हस्त अने विहस्तने चम्पानगरीमा पाछा मोक्षी हो' पयु चेटराजने
शस्त्रे आवेक्षा पोताना जे दक्षिणेने पाछा मोक्षीमा नही. त्थार इक्षिंके करीथी पोताना
दूतने चेटक राज पासे मोक्षीने हठेवराव्यु के जे तमाश जन्ने दक्षिणे (हस्त विहस्त)ने
पाछा न सोपवा डाय तो भारी साथे युद्ध करवा भाटे तैयार रहेजे.' चेटक राजने
जे इतनी साथे जवाण मोक्षीये के 'हु युद्धने भाटे तैयार छु' इक्षिंके पोताना
अपरमान बाणजोना काल आदि दस कुमारीने पोतानी साथे राप्तीने युद्धभूमिमा
वेश क्यो. इक्षिं राज समशगजुमा आवी पहोल्यानी जणर भजता, चेटक राज

મહાશિલાકણ્ઠક. સગ્રામઃ૨ इति, महाशिलाकण्ठक इति-महाशिलेव कण्ठको जीवितभेदकत्वाद् महाशिलाकण्ठक, यत्र तजश्चमकादिनाऽप्यभिहतस्याभ्यहस्त्यादेर्महाशिलाकण्ठकेनेवाभ्याहतस्य वेदना जायते स सग्रामो महाशिलाकण्ठक उच्यते। अयं सग्राम किमर्थं जात इति तदुत्पत्तिरिक्-आसीच्चम्पाया कूणिको नाम राजा। तस्य हल्ल-विहल्ल-नामानौ द्वौ लघु-भ्रातरौ। एतौ श्रेणिकुमदत्तसेचनकहस्त्याकृतौ दिव्यकुण्डलवसनहारविभूषितौ यपेच्छ विलसन्तौ पद्मावतीदेवोप्रेरणया कूणिकेन इस्तिन याचितौ। तौ

યાદ જૈસા ક્રિયા હૈ વહ વક્ષ્યમાણ વસ્તુ કયા હૈ ? તો હસી બાત્તકો સ્પષ્ટ કરનેકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં વહ વક્ષ્યમાણ વસ્તુ મહાશિલા-કણ્ઠક સગ્રામ હૈ । ‘મહાશિલેવ કણ્ઠકો જીવિતભેદકત્વાત્ મહા-શિલાકણ્ઠક’ જિસ સગ્રામમેં તૃણ શાલાકા આદિસે બી અભિહતહુઅ અથ્વ હસ્તી આદિકો પેસી વેદના હો કિ જૈસી વેદના પ્રાણીકો મહા-શિલા એવ કણ્ઠકસે અભિહત (ઘાયલ) હોને પર હોતી હૈ । उसी सग्रामका नाम महाशिलाकण्ठक सग्राम है । इस सग्रामकी उत्पत्ति इस प्रकारसे हुई है चम्पा नगरीमें कूणिक नामके राजा थे । इनके हल्ल और विहल्ल ये दो छोटे भाई थे । श्रेणिक राजाने इन्हें एक हाथी जिसका नाम सेचनक था दिया था । एक दिनकी बात है कि ये दोनों भाई दिव्यकुण्डल, दिव्य वसन और दिव्यहारसे विभूषित होकर आनन्दोल्लास मग्न बने हुए उस हाथी पर बैठकर मगर से बाहिर निकले पद्मावती देवीने जो कि कूणिक राजाकी रानी थी

એ જ અહીં ત પ્રભુએ સ્પષ્ટ પ્રતિભાસનો સફાવ દેવાને લીધે બાણે કે માઠ જ કરી લીધી હોય છે તે વક્ષ્યમાણ વસ્તુ કહ છે, એ જ વાતને સ્વચ્છર હવે સ્પષ્ટ કરે છે - તે વક્ષ્યમાણ વસ્તુ ‘મહાશિલાકણ્ઠક સગ્રામ છે । ‘મહાશિલેવ કણ્ઠકો જીવિત ભેદકત્વાત્ મહાશિલાકણ્ઠક’ જે સગ્રામમાં તુલ્યશાલાકા આદિ વડે ઘાયલ થયેલા ઘોડા હાથી આદિને એવી વેદના થાય છે કે જેવી વેદના મહાશિલા અને કણ્ઠક વડે ઘવાયેલા પ્રાણીઓને થાય છે । એવા સગ્રામને મહાશિલાકણ્ઠક સગ્રામ કહે છે તે સગ્રામની ઉત્પત્તિ આ પ્રમાણે થઈ હતી । ચંપા નગરીમાં કૂણિક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો । તેને હલ્લ અને વિહલ્લ નામે બે ભાઈઓ હતા । તે બન્ને ભાઈઓ કૂણિકથી નાના હતા । શ્રેણિક રાજાએ તેમને સેચનક નામે એક હાથી આપ્યો હતો । હવે એક દિવસે એવું બન્યું કે તે બન્ને ભાઈઓ દિવ્ય કુન્ડલ, દિવ્ય વસ્ત્ર અને દિવ્ય હાર ધારણ કરીને ઘણા જ આનંદોલાસમાં ખસી રહ્યાં તે હાથી પર સવાર બંધને

वर्तमाने=प्रवर्तमाने केऽजयन्=जय लब्धवन्तः, के च पराजयन्त=पराजय लब्धवन्त ? भगवानाह—‘गोयमा ! वज्जी विदेहपुत्रे जइत्या’ हे गौतम ! वज्जी= शक्रः विदेहपुत्र.=कूणिकश्च जितवन्तौ जय लब्धवन्तौ ‘नव मल्लई, नव लेच्छई कासी—कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो पराजइत्या’ नव मल्लकिन, मल्लकिनामानो नव राजान नव लेच्छकिन, लेच्छकिनामानो नव राजान क्ष काशीकोशलका, काशी वाराणसी तद्वासिन आधा नव मल्लकिन., कोशला अपोध्या तद्वासिन अपरे नव लेच्छकिनो भूपा मिलित्वा एते अष्टादश अपि गणराजा* समुपस्थिते कार्ये ये गण कुर्वन्ति ते गणराजा, पराजित वन्त =पराजय लब्धवन्त । चमरेण महाशिलाकण्टके सग्रामे विकुर्विते

कि हे भवन्त ! जय महाशिलाकण्टकसग्राम हो रहा था तब उसमें कौन-२ तो परास्त हुए और कौन-२ जीते ? इसके उत्तरमें प्रभु गौतम से कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम ! वज्जी विदेहपुत्रे जइत्या’ वज्जी इन्द्र और विदेहपुत्र कूणिक इन दोनोंने जय प्राप्त की, तथा ‘नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो पराजइत्या’ काशी देशके निवासी मल्लकी नामवाले नौ ९ राजा एव कोशल अयोध्याके निवासी लेच्छकी नामवाले नौ ९ राजा ये सब अठारह गणराजा हार गये—कार्यके उपस्थित होने पर जो सब मिलकर उसका विचार करते हैं वे गणराज कहलाते हैं । चमरके द्वारा महाशिला कण्टक सग्राम जय विकुर्वित हुआ तब कूणिक राजाने क्या किया— के पराजइत्या ?’ हे भवन्त ! ने महाशिलाकण्टक सग्राम आये, तेभा डोने डोने विजय भये अने डोने डोने पराजय भये ।

तेभा उत्तर आपता महावीर प्रभु अहे छे डे— (गोयमा !) हे गौतम ! ‘वज्जी विदेहपुत्रे जइत्या,’ वज्जी (इन्द्र) अने विदेहपुत्र (कूणिक) अने अन्नेने विजय भये। ‘नवमल्लई, नवलेच्छई कासी—कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो पराजइत्या’ काशीदेश निवासी मल्ल जातिना नव गणराजभयो अने कोशल (अयोध्या) निवासी लेच्छजा जातिना नव गणराजभयो, ओभ अधा भणीने १८ गणराजभयोने पराजय भये (ते समय भारतमा गणराजभयो कुता भास प्रसंगे होके लोग भणीने निर्दोष होत। होकेना प्रतिनिधिओ सूटी कटवाभा आपता, नाथक आदिनी पखु सूटछी यती ते नाथकेने ओही गणराजभयो अहेवाभा आव्या छे) यमरेन्द्र द्वारा कथारे महाशिला कण्टक सग्रामनी विकुर्वणा करवाभा आवी तयारे इज्जिके शु भुं, ते हवे सूत्रकार प्रकट

चेदकोऽपि काशीकोसलरुदेशधिपतीन् न च लेच्छकियो न च मल्लकिराणां
दशगणराजान् सैन्यकान् आदाय सग्रामे समुपस्थितः । तयोः सग्रामे
कालादयो दश भ्रातरो दशस्वपि दिवसेषु मृताः । कूणिकः पराजितः ।
एकादशे दिवसे कूणिकेनाराधितौ शक्रचमरेन्द्रौ समागतौ । शक्रः कूणिकाय
वज्रप्रतिरूपकमभेद्यकवच दत्तवान् । चमरस्तु महाशिलाकण्टकः, रथमुल्लेखेति द्वौ
सग्रामौ विकुर्वितवानिति महाशिलाकण्टको रथमुल्लेखः सग्रामः सज्जात इति ।

तत्र वक्तव्यविषयमाह—‘महाशिलाकण्टकं न भते ! सग्रामे ब्रह्माणे
के जइत्था, के पराजइत्था ? । हे मदन्त ! महाशिलाकण्टके खलु सग्रामे

हुआ सुनकर चेटकराज भी काशी कोसल देशके अधिपति नौ
लेच्छकियोंको और नौ मल्लकियोंको जो कि अठारह गणराज थे
उन्हींकी सेनाके साथमें लेकर सग्राम भूमिमें आकर उपस्थित हो
गये । दोनों ओरसे घमासान युद्ध हुआ उसमें कूणिकराजाके काल-
कुमार आदि भाई दशदिनमें मारदिये गए । अन्तमें कूणिक परास्त
हो गया । ग्यारहवें दिन कूणिकने शक्र और चमरेन्द्रकी आराधना
की । वे दोनों उपस्थित हो गये । शक्रने कूणिकके लिये वज्रके बैसे
एक अभेद्य कवच दिया चमरेन्द्रने महाशिलाकण्टक और रथमुल्लेख
इन दो सग्रामोंकी विकुर्वणाकी । इस तरह महाशिलाकण्टक सग्राम
और रथमुल्लेख सग्राम ये दो सग्राम हुए इसी महाशिलाकण्टक
सग्रामकी वक्तव्यता के विषयमें ‘महाशिलाकण्टकं भते ! सग्रामे
ब्रह्माणे के जइत्था के पराजइत्था’ गौतम प्रभुसे इस प्रकारसे पूछते हैं

पञ्च १८ गजुराजानो साय एधने सग्रामभूमिमा आनी पछोअये। ते १८
गजुराजानोभायी नव भल्ल जतिना अने नव लिच्छवी जतिना गजुराजानो हत्ता
अने तेजो काशी अने कोशल देशमा अधिपति हत्ता। तेमनी वप्ये काय कर युद्ध भन्नु
हत्त दिवसना मुद्ध इरिमान हूजिठ राखना हाव आदि १० बाधजो सार्था गया अन्ते
हूजिठ राख पञ्च परास्त (पराजित) भई गये। अगियारये दिवसे हूजिठ राखजे शक
अने चमरेन्द्रनी आराधना करी ते जन्ने देवा तेमनी समक्ष उपस्थित भया शक
हूजिठने वज्रना जेपु ओठ असेध कवच (जपतर) आप्पु अने चमरेन्द्र महाशिला
कण्टक अने रथमुल्लेख, जे जे सग्रामानी विकुर्वणा करी आ रीते महाशिलाकण्टक अने
रथमुल्लेखस ग्राम नामना जे सग्रामो भ्या।

जे १८ महाशिलाकण्टक सग्रामना विषयमां गौतम स्वामी महावीर प्रभुने आ
प्रमाणे प्रश्न पूछे छे— ‘महाशिलाकण्टकं भते ! सग्रामे ब्रह्माणे के जइत्था,

वर्तमाने=प्रवर्तमाने केऽजयन्=जय लब्धवन्तः, के च पराजयन्त=पराजय लब्धवन्त ? भगवानाह-‘गोयमा ! वज्जी विदेहपुत्रे जइत्था’ हे गौतम ! वज्जी=शक्र विदेहपुत्र=कूणिकश्च जितवन्तौ जय लब्धवन्तौ ‘नव मल्लर्ह, नव लेच्छर्ह कासी-कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो पराजइत्था’ नव मल्लकिन, मल्लकिनामानो नव राजान. नव लेच्छकिनः लेच्छकिनामानो नव राजान भ काशीकोशलका, काशी वाराणसी तद्वासिन आधा नव मल्लकिन, कोशला अयोध्या तद्वासिन. अपरे नव लेच्छकिनो भूपा मिलित्वा एते अष्टादश अपि गणराजा. समुपस्थिते कार्ये ये गण कुर्वन्ति ते गणराजा. पराजित वन्त=पराजय लब्धवन्त । चमरेण महाशिलाकण्टके सग्रामे विकुर्विते

कि हे भदन्त ! जय महाशिलाकण्टकसग्राम हो रहा था तब उसमें कौन-तो परास्त हुए और कौन-जीते ? इसके उत्तरमें प्रभु गौतम से कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम ! वज्जी विदेहपुत्रे जइत्था’ वज्जी इन्द्र और विदेहपुत्र कूणिक इन दोनोंने जय प्राप्त की, तथा ‘नवमल्लर्ह नवलेच्छर्ह कासी कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो पराजइत्था’ काशी देशके निवासी मल्लकी नामवाले नौ ९ राजा एव कोशल अयोध्याके निवासी लेच्छकी नामवाले नौ ९ राजा ये सब अठारह गणराजा हार गये-कार्यके उपस्थित होने पर जो सब मिलकर उसका विचार करते हैं वे गणराज कहलाते हैं । चमरके द्वारा महाशिला कण्टक सग्राम जय विकुर्वित हुआ-तब कूणिक राजाने क्या किया-के पराजइत्था ?’ हे भदन्त ! ये महाशिलाकण्टक सग्राम आये, तेभा केने केने विजय भये आने केने केने पराजय भये ?

तेना उत्तर आपता महावीर प्रभु बड़े छे छे- (गोयमा !) हे गौतम ! ‘वज्जी विदेहपुत्रे जइत्था,’ वज्जी (इन्द्र) आने विदेहपुत्र (कूणिक) आनेनेने विजय भये, ‘नवमल्लर्ह, नवलेच्छर्ह कासी-कोसलगा अट्टारस वि गणरायाणो पराजइत्था’ काशीदेश निवासी मल्ल अतिना नव गणराज्ये आने काशक (अयोध्या) निवासी लेच्छवी अतिना नव गणराज्ये, ओभ आधा भणीने १८ गणराज्येने पराजय भये (ते समये भारतमा गणराज्ये छत्ता. आस प्रसजे छोडे बेग्न भणीने निर्णय वेत्ता. छोडैना प्रतिनिधिओ सूटी कहवाभा आपता, नायक आदिनी पक्ष सूटवी यती ते नायकेने अही गणराज्ये छोडैवाभा आप्या छे) अमरेन्द्र द्वारा व्यापारे महाशिला कण्टक सग्रामनी विकुर्विष्ठा करवाभा आवी तयारे इज्जिडे शु भूँ, ते हवे सूत्रकार प्रकट

चेटकोऽपि काशीकोसलरुदेशाधिपतीन् नव लेच्छकिनो नव मल्लकिन्वाहा-
दशगणराजान् ससैन्यकान् आदाय सग्रामे समुपस्थितः । तयोः सग्रामे
कालादयो दश भ्रातरो दशस्वपि दिवसेषु मृता । कूणिकः पराजितः ।
एकादशे दिवसे कूणिकेनाराधितौ शक्रचमरेन्द्रौ समागतौ । शक्रः कूणिकाय
वज्रप्रतिरूपरुमभेद्यकवच दत्तवान् । चमरस्तु महाशिलाकण्टकः रथमुलघेति द्वौ
सग्रामौ विकुर्वितवानिति महाशिलाकण्टको रथमुलघन्थ सग्रामः सञ्जात इति ।

तत्र वक्तव्यत्रिपयमाह—‘महासिलाकण्टक एण मते ! सग्रामे बह्ममाणे
के जइत्था, के पराजइत्था ? । हे मन्दन्त ! महाशिलाकण्टके लल्ल सग्रामे

हुआ सुनकर चेटकराज श्री काशी कोसल देशके अधिपति नौ
लेच्छकियोंको और नौ मल्लकियोंको जो कि अदारह गणराज थे
उन्होंकी सेनाके साथमें लेकर सग्राम भूमिमें आकर उपस्थित हो
गये । दोनों ओरसे घमासान युद्ध हुआ उसमें कूणिकराजाके काल
कुमार आदि भाई दशदिनमें मारदिये गए । अन्तमें कूणिक परास्त
हो गया । ग्यारहवें दिन कूणिकने शक्र और चमरेन्द्रको आराधना
की । वे दोनों उपस्थित हो गये । शक्रने कूणिकके लिये वज्रके जैसा
एक अभेद्य कवच दिया चमरेन्द्रने महाशिलाकण्टक और रथमुखल
इन दो सग्रामोंकी विकुर्वणाकी । इस तरह महाशिलाकण्टक सग्राम
और रथमुखल सग्राम ये दो सग्राम हुए इसी महाशिलाकण्टक
सग्रामकी वक्तव्यता के विषयमें ‘महासिलाकण्टक एण मते ! सग्रामे
बह्ममाणे के जइत्था के पराजइत्था’ गौतम प्रभुसे इस प्रकारसे पूछते हैं

पञ्च १८ अश्वराज्येना साय लघने सग्रामाभिमा आवी पडोम्ये ते १८
गजराज्येभायी नव मल्ल कतिना अने नव लिच्छवी कतिना अश्वराज्ये । इता-
अने तेजा काशी अने काशख देशना अधिपति इता । तेमनी वज्जे लय कर युद्ध भय्यु
इस दिवसना युद्ध इरिमान ह्विक्क राजना मल आदि १० बाधजा भाया गया । अन्ते
ह्विक्क राज पञ्च परास्त (पराजित) भई गये । अगियारमे दिवसे ह्विक्क राजाके शके
अने चमरेन्द्रनी आराधना करी । ते अन्ते देवा तेमनी समक्ष उपस्थित भया । शके
ह्विक्कने वज्जना केवुं जेके अखेद्य कवच (अभतर) आय्यु अने चमरेन्द्रे महाशिला
कण्टक अने रथमुखल, जे जे सग्रामाणी विकुर्वणा करी आ रीते महाशिलाकण्टक अने
रथमुखलसग्राम नामना जे सग्रामो भया ।

जे १९ महाशिलाकण्टक सग्रामना विषयमां गौतम स्वामी महावीर प्रभुने आ
प्रभावे प्रश्न पूछे छे— ‘महासिलाकण्टक एण मते ! सग्रामे बह्ममाणे के जइत्था,

प्रत्यर्पयत=निवेदयत 'तए ण ते कोडुवियपुरिसा कोणिएण रत्ता एव बुत्ता समाणा इट्ठुट्ठ जाव अजलिं कट्ठु 'एव सामी, तहत्ति' आणाए विणएण वयण पडिसुणति' तत् खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः कृणिकेन राज्ञा एव युक्तप्रकारेण उक्ता 'आज्ञप्ता' सन्त इष्ट-तृष्ठा हर्ष-तोषसुक्ताः यावत्-प्रसन्न चेतस अञ्जलिं कृत्वा 'एव स्वामिन् ! तथेति' आज्ञया विनयेन वचनं प्रति शृण्वन्ति, 'पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा-वि-कप्पेहिं सुनिउणेहिं' प्रतिश्रुत्य सिममेव छेकाचार्योपदेशमतिविकल्पैः, छेको=विदग्ध, निपुण इत्यर्थः, य आचार्यं शिष्योपदेशदाता, तस्योपदेशात् या मतिक्ल्पना - विकल्पास्तैः सुनिपुणै 'एव जहा उववाइए जाव भीम सगामिय अउज्झ उदाइ इत्थिराय पडिकप्पेति' एव यथा-औपपातिके सूत्रे यावत्-कथनानुसार

खर दो। 'तएण ते कोडुवियपुरिसा कोणिएण रत्ता एव बुत्ता समाणा इट्ठुट्ठ जाव अजलिं कट्ठु एव सामी तहत्ति आणाए विणएण वयण पडिसुणति' ऐसा कृणिक राजा का वचन सुनकर उन कौटुम्बिक पुरुषोंने हर्ष और तोष से युक्त यावत् प्रसन्नचित्त होते हुए दोनों हाथों को जोड़कर 'हे स्वामिन् आपकी आज्ञा प्रमाण है' ऐसा कहा- और कह कर आज्ञा के अनुसार विनय के साथ उनके वचनों को सुना 'पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा वि कप्पेहिं सुनिउणेहिं एव जहा उववाइए जाव भीम सगामिय अउज्झ उदाइ इत्थिराय पडिकप्पेति' सुनकर निपुण शिष्योपदेशदाता आचार्य के उपदेश से जन्य मति की कल्पना के अनुसार उन्होंने विचार कर बहुत ही अच्छी तरह से जैसा कि औपपातिक सूत्र में कहा गया

कोडुवियपुरिसा कोणिएण रत्ता एण बुत्ता समाणा इट्ठुट्ठ जाव अजलिं कट्ठु एव सामी तहत्ति आणाए विणएण वयण पडिसुणति' इष्टिक राजाना कोषा वचने। सावणीने ते कोडुविय पुरुषाने अतिशय हर्ष आने सतोष थये। तेभन्ना भनभयूर हर्षथी नाथी छेया। तेभजे न ते छेया कोडीने अतिशय विनयपूर्वक आ प्रभाजे छु - 'हे राजन् ! आपनी आज्ञा प्रभाजे न करु', आने जे प्रभाजे छडीने आज्ञानुसार विनयपूर्वक तेभना वचनेने सावज्या। 'पडिसुणित्ता खिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा-वि-कप्पेहिं सुनिउणेहिं एव जहा उववाइए जाव भीम सगामिय अउज्झ उदाइ इत्थिराय पडिकप्पेति' राजाना वचनेने सावणीने निपुण शिष्योपदेशदाता आचार्यना उपदेशजन्य बुद्धिनी कल्पना प्रभाजे विचार करी करीने तेभजे छेयाथी हस्तिशब्दने सुसन्नित्त हथे तेनु वधुन औपपातिक

सति कूणिक किं कृतवानित्याह—‘तए ण से’ इत्यादि । ‘तए ण से कोविण राया महासिलाकटय सगाम उचट्टिय जाणिता कोडुवियपुरिसे सदावेह’ ततः महाशिलाकण्टकसग्रामविकुर्वणानन्तर खलु स कूणिको राजा महाशिलाकण्टक नाम सग्रामम् उपस्थित ज्ञात्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति आहवति ‘सदाविता एव बयासी’—शब्दयित्वा एव=वक्ष्यमाण प्रकारेण अत्रादीत्—‘खिप्पामेव भो देवानुप्पिया ! उदाइ हत्थिराय पडिकप्पेह’ भो देवानुप्पिया ! क्षिप्रमेव शीघ्रमेव ‘उदाइ’ तन्नामान इस्तिराज पट्टस्तिन परिकल्पयत सज्जीकुरुत यूयम्, ‘हय गय रह जोह-कलिय चाउरंगिणि सेण सन्नाहेह’ हय गज रथ योधकलिता घोटकइस्ति शकट भट्टयुक्तां चतुरङ्गिणीं सेना सन्नाहयत=सन्नद्धा कुरुत यूयम्, ‘सन्नाहेत्ता मम एयमाणत्तिय खिप्पामेव पञ्चप्पिणह’ सन्नाह्य=सन्नदीकृत्य मम एताम् आश्रितिकाम्=आज्ञां क्षिप्रमेव

हमके उत्तर में प्रभु कहते हैं ‘तएण से कूणिण राया महासिलाकटयं सगाम उचट्टिय जाणिता कोडुवियपुरिसे सदावेह’ हे गौतम ! जब चमर के द्वारा महाशिलाकण्टकसग्राम विकुर्वित हो चुका तब कूणिक राजा ने अपने कौटुम्बिक पुरुषों को बुलाया ‘सदाविता एव बयासी’ बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा ‘खिप्पामेव भो देवानुप्पिया ! उदाइ हत्थिराय पडिकप्पेह’ हे देवानुप्पियों ! तुम लोग बहुत ही जल्दी उदायी नामके पटहाधी को सज्जित करो—‘हय-गय-रह-जोहकलिय चाउरंगिणि सेण सन्नाहेह’ तथा घोड़ा, हाथी, रथ और योधकों से युक्त चतुरङ्गिणी सेना को भी सज्जित करो । ‘सन्नाहेत्ता मम एयमाणत्तिय खिप्पामेव पञ्चप्पिणह’ सज्जित करके फिर हमें पीछे से शीघ्र ही मेरी आज्ञा के अनुसार तुमने सब काम कर लिया है ऐसी

४२ छे—‘तएण से कूणिण राया महासिलाकटय सगाम उचट्टिय जाणिता कोडुवियपुरिसे सदावेह’ हे गौतम ! ज्ञानारे चमर द्वारा महाशिलाकण्टक सग्रामनी विकुर्वणं यद्य मुक्ती त्थारे हृषिक शब्दय्ये पीताना शूद्रेणना भाषुसेने बोलाव्या ‘सदाविता एव बयासी’ अने तेमने बोलाव्हीने आ प्रभाष्ये ४३—‘खिप्पामेव भो देवानुप्पिया ! उदाइ हत्थिराय पडिकप्पेह’ हे देवानुप्पियो ! तने इस्तिराज उदायीने तुस्त सञ्ज ४२. ‘हय-गय-रह-जोहकलिय चाउरंगिणि सेण सन्नाहेह’ तथा घोड़ा, हाथी रथ अने घोड़ाजोडी मुक्त चतुरङ्गी सेना तैयार ४२. ‘सन्नाहेत्ता मम एयमाणत्तिय खिप्पामेव पञ्चप्पिणह’ हाथी तथा सेनाने सञ्ज ४२ने तुस्त अने भज्ज आये ३ ‘आपनी आज्ञानुसार सधणी तैयारी यद्य गद्य ३’ ‘तएण से

प्रत्यर्पयत=निवेदयत 'तए ण ते कोडुवियपुरिसा कोणिएण रग्गा एव वुत्ता समाणा इदुतुदु जाव अजलिं कट्टु 'एव सामी, तहत्ति' आणाए विणएण वयण पडिसुणति' तत खलु ते कौटुम्बिकपुरुषा कुणिकेन राज्ञा एव मुक्तप्रकारेण उक्ता=आज्ञप्ता सन्त इष्ट-तुष्टा हर्ष-तोषयुक्ताः यावत्-प्रसन्न चेतसः अजलिं कृत्वा 'एव स्वामिन् ! तमेति' आज्ञया विनयेन वचनं प्रति शृण्वन्ति, 'पडिसुणिता सिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा-वि-कप्पेहिं सुनिउणेहिं' प्रतिश्रुत्य सिप्रमेव छेकाचार्योपदेशमतिविकल्पैः, छेको=विदग्ध निपुण इत्यर्थः, य आचार्यं शिल्पोपदेशदाता, तस्योपदेशात् या मतिक्ल्पना-विकल्प्यास्तैः सुनिपुणै 'एव जहा उववाइए जाव भीम सगामिय अउज्झ उदाइ इत्थिराय पडिकप्पेति' एव यथा-औपपातिके सूत्रे यावत्-कयनानुसार

खबर दो। 'तएण ते कोडुवियपुरिसा कोणिएण रग्गा एव वुत्ता समाणा इदुतुदु जाव अजलिं कट्टु एव सामी तहत्ति आणाए विणएण वयणं पडिसुणति' ऐसा कूणिक राजा का वचन सुनकर उन कौटुम्बिक पुरुषोंने हर्ष और तोष से युक्त यावत् प्रसन्नचित्त होते हुए दोनों हाथों को जोड़कर 'हे स्वामिन् आपको आज्ञा प्रमाण है' ऐसा कहा-और कह कर आज्ञा के अनुसार विनय के साथ उनके वचनों को सुना 'पडिसुणिता सिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा वि कप्पेहिं सुनिउणेहिं एव जहा उववाइए जाव भीम सगामिय अउज्झ उदाइ इत्थिराय पडिकप्पेति' सुनकर निपुण शिल्पोपदेशदाता आचार्य के उपदेश से जन्य मति की कल्पना के अनुसार उन्होंने विचार कर बहुत ही अच्छी तरह से जैसा कि औपपातिक सूत्र में कहा गया

कोडुवियपुरिसा कोणिएण रग्गा एण वुत्ता समाणा इदुतुदु जाव अजलिं कट्टु एव सामी तहत्ति आणाए विणएण वयण पडिसुणति' इष्टिक राजाना जेवा वचने। सावणीने ते कौटुम्बिक पुरुषोंने अतिशय हर्ष अने सतोष थये। तेभन्ना भनभयूर हर्षथी नाथी छेया। तेभजे न ने हाथ जोडीने अतिशय विनयपूर्वक आ प्रभाजे खु - 'हे राजन् ! आपनी आज्ञा प्रभाजे न करु', अने जे प्रभाजे भरीने आज्ञानुसार विनयपूर्वक तेभना वचनेने सावज्या. 'पडिसुणिता सिप्पामेव छेयायरियोवएसमइकप्पणा-वि-कप्पेहिं सुनिउणेहिं एव जहा उववाइए जाव भीम सगामिय अउज्झ उदाइ इत्थिराय पडिकप्पेति' राजाना वचनेने सावणीने निपुण शिल्पोपदेशदाता आचार्यना उपदेशजन्य बुद्धिनी कल्पना प्रभाजे विचार करी करीने तेभजे उदायी इत्तिरायने सुसज्जित थये। तेनु वचन औपपातिक

મીમ મયદૂર દુષ્પર્યે સાંગ્રામિક રણધુરન્ધરમ્ અયોધ્ય ચાકુમચક્રવર્ત્ય
 ઉદાર્યિ તન્નામાન હસ્તિરાજ પરિકલ્પયન્તિ=સજ્જીકૃર્ષન્તિ, 'હય ગચ-ચાવસન્નાહેતિ'
 હય ગચ યાવત્ રથ યોધકલ્પિતા ચતુરગ્નિર્ણી સેના સન્નાહયન્તિ=સજ્જીકૃર્ષન્તિ ।
 'સન્નાહિતા જેનેવ કૂળિણ રાયા તેનેવ ઉવાગચ્છતિ' સન્નાહ સજ્જીકૃત્સ
 યત્રેવ યસ્મિન્નેવ મદેશે કૂળિકો નામ રાજા આસીત્ તત્રેવ તસ્મિન્નેવ પ્રવેશે
 ઉવાગચ્છન્તિ 'ઉવાગચ્છિતા કરચલ જાવ કૂળિયસ્સ રન્નો તમાણત્તિય
 પદ્ધપ્પિણતિ' ઉવાગત્પ કરત્ત-યાવત્-શિરસાવર્તે મસ્તકઽગ્ગત્તિ કૃત્વા કૂળિકસ્ય
 રાજ્ઞ. તમાણત્તિકા પ્રત્યર્પયન્તિ=નિવેદયન્તિ, 'તપ્પણ સે કૂળિણ રાયા જેનેવ
 મજ્જણધર તેનેવ ઉવાગચ્છઈ' તત્ત સલુ સ કૂળિકો રાજા યત્રેવ મજ્જણધર=
 સ્નાનાગાર વિઘટે સ્મ તત્રેવ ઉવાગચ્છતિ, 'ઉવાગચ્છિતા મજ્જણધર અણુપ્પ

હૈ ઉસ ઉદાર્યી હસ્તિરાજ કો પેમા સજ્જિત કિયા કિ જિસને બહ
 રણ મેં કિસી સે જીતા ન જાસકે ઓર સય સે ચલિષ્ઠ જ્ઞાત્ત હોને
 લગા-અર્થાત્ ઉસે દેસતે હી શત્રુ મયમીત હો જાવે' । 'હય ગચ
 જાવ સન્નાહેતિ' હસી તરહ સે ઉન્હોને ચતુરગિણી સેના કો મી ઘોડા,
 હાથી, રથ ઓર યોદ્ધાઓ સે સજ્જિત કર દિયા 'સન્નાહિતા' સજ્જિત
 કરકે ફિર વે 'જેનેવ કૂળિણ રાયા તેનેવ ઉવાગચ્છતિ' જહાં પર
 કૂળિક રાજા ચે-વહા પર ગયે । 'ઉવાગચ્છિતા કરચલ જાવ કૂળિયસ્સ
 રજ્ઞા તમાણત્તિય પદ્ધપ્પિણતિ' વહા જાકર ઉન્હો ને કૂળિક રાજા કો
 દોનોં હાથ જોબકર નમસ્કાર કિયા ઓર કહા-જો આજ્ઞા આપને હમે
 વી થી, હમને ઉસકે અનુસાર સય કો સજ્જિત કર દિયા હૈ-પેસા ઉનસે
 નિવેદન કિયા 'તપ્પણ સે કૂળિણ રાયા જેનેવ મજ્જણધર તેનેવ ઉવાગચ્છઈ'

સુત્રમા આપ્યા પ્રમાણે સમજવું તેમણે તે હાથીને એવો તો મુસલિજત કર્યો કે તેથી
 રણમા તેને કોઈપણ પદ્ધતિ કરી શકે નહીં અને તેનું સ્વરૂપ બિંદને શત્રુઓ પાસે
 બચાવીત યથ બલ્ય. હય-ગચ-રહ-જાવ સન્નાહેતિ' એ રીતે તેમણે ઘોડા, હાથી,
 રથ અને યોદ્ધાઓના મુક્ત ચતુરગી સેનાને પાસે મુસલિજત કરી. 'સન્નાહિતા'
 તેને તૈયાર કરીને તેઓ જેનેવ કૂળિણ રાયા તેનેવ ઉવાગચ્છતિ' ન્યા રૂઢિક
 રાજા હોય ત્યા ગયા. 'ઉવાગચ્છિતા કરચલ જાવ કૂળિયસ્સ રણો તમાણત્તિય
 પદ્ધપ્પિણતિ' ત્યા જમને તેમણે રૂઢિક રાજાને બન્ને હાથ એડીને નમસ્કાર કર્યો
 અને આ પ્રમાણે કહ્યું- હે રાજા! આપની આજ્ઞાનુસાર અમે હસ્તિરાજ હાથીને
 તથા ચતુરગી સેનાને સજ્જ કરી દીધી છે. 'તપ્પણ સે કૂળિણ રાયા જેનેવ
 મજ્જણધર તેનેવ ઉવાગચ્છઈ' તેમના આ પ્રકારનાં વચનોં સાંભળીને રૂઢિક રાજા
 ન્યા સ્નાનગૃહ હતું, ત્યાં ગયો. 'ઉવાગચ્છિતા મજ્જણધર અણુપ્પવિસઈ' ત્યા જમને

विमर्श' उपागम्य मज्जनगृह=स्नानगृहम् अनुप्रविशति, 'मज्जनघरं अणुप्पविसिञ्चा
 ण्हाए, कयवलिकम्मे, कयकोउयमगलपायच्छिचे' मज्जनगृहम् अनुप्रविश्य
 स्नात्वा, कृतवलिकर्मा वायसाद्यर्थम् अन्नादिदानं विधाय, कृतकौतुकमङ्गल
 प्रायश्चित्तः, कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव दुःस्वप्नादिविनाशाय अवश्यकर्तव्यतया
 प्रायश्चित्तानि येन स तथा, तत्र कौतुकानि मपीतिलकादीनि, मङ्गलानि दध्यक्ष
 तादीनि, 'सब्बालकारभूसिए, सभद्धवद्धवम्मियक्खए' सबालङ्कारभूषित
 सभद्धवद्ध-वर्मितकवचं सभद्धवद्धं कसावन्नयनं, वर्मित उर्मतया कृतोऽ
 ङ्गे निवेशनात् कवचं येन स. तादृशं, 'उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्ज-
 विमलवरवद्धविघपट्टे' उत्पीडितशरासनपट्टिक - उत्पीडिता गुणसारणेन

इस प्रकार से कौटुम्बिक जनों से सुनकर वे कृणिक राजा जहा पर
 स्नान घर था वहा पर गये। 'उवागच्छित्ता मज्जनघरं अणुप्पविसिञ्च'
 वहा जाकर स्नानगृह में प्रवेश किया 'मज्जनघरं अणुप्पविसिञ्चा
 ण्हाए कयवलिकम्मे, कयकोउयमगलपायच्छिचे' वहा दाखिल होकर
 उन्होंने ने स्नान किया, स्नान करके बलिकर्म-वायस आदिकों के लिये
 अन्नादि कों का दान किया, अन्नादिकों का दान करके दुःस्वप्न आदि के
 विनाश के लिये अवश्यकरणीय होने से कौतुक, मङ्गलरूप प्रायश्चित्त
 किया मपी तिलक आदि का नाम कौतुक और दधि अक्षत आदि का
 नाम मङ्गल है। 'सब्बालकारभूसिए सभद्धवद्धवम्मियक्खए' इसके
 बाद उन्होंने ने समस्त अलङ्कारों से अपने आपको विभूषित किया
 शरीर पर खूब कसकर कवच बाँधा 'उप्पीलियसरासणपट्टिए,
 पिणद्धगेवेज्ज विमलवरवद्धविघपट्टे' बोरी चढ़ाकर धनुष को सज्जित

तेभञ्जे स्नानगृहमा प्रवेश कथे मज्जनघरं अणुप्पविसिञ्चा ण्हाए, कयवलिकम्मे,
 कयकोउयमगलपायच्छिचे' तां प्रवेश करीने तेभञ्जे स्नान कथुं, त्थारणा
 अब्बिकर्म्म कथुं जेट्ठे के भागडा आदिने अन्न प्रदान कथुं दुःस्वप्न आदिना निवारणुने
 भाटे करवा योज्य विधिओ करी नेभके भेशना तिलकइय कौतुककर्म कथुं अने ब्धी
 अने भातना सोन्नइय मगलकर्म कथुं, आ रीते कौतुककर्म अने मगलइय प्रायश्चित्त
 करीने 'सब्बालकारभूसिए सभद्धवद्धवम्मियक्खए' तेभञ्जे समस्त अलङ्कारे वडे
 तेभना शरीरने आभूषित कथुं शरीर पर भूषण कय कथावीने कवच बांध्यु
 'उप्पीलियसरासणपट्टिए, पिणद्धगेवेज्ज-विमलवरवद्धविघपट्टे' बोरी बंधावीने
 धनुषने सुसज्ज कथुं अथवा कडा उपर शयसन पट्टिका बांधी, गणामा आभूषणो
 पदेयां अने शरीर पर योधाना प्रतिम नेवी विशिष्ट चिन्हवाणी पट्टिकाओ बांधी

भीम भयङ्कर दुष्प्रभर्षं सांग्रामिक रणधुरन्धरम् अयोध्या बाहुमन्त्रयम्
 उदार्यं तन्नामान हस्तिराज परिकल्पयन्ति=सज्जीकुर्वन्ति, 'इय गव-सन्नाहति'
 इय गज यावत् रथ योद्धाभिरा चतुरङ्गिणी सेना सन्नाहयन्ति=सज्जीकुर्वन्ति ।
 'सन्नाहिता जेणेव कूणिण राया तेणेव उवागच्छति' सन्नाह सज्जीकुस्व
 यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदशे कूणिको नाम राजा आसीत् तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदशे
 उपागच्छन्ति 'उवागच्छिता करयल जाव कूणियस्स रन्नो तमाणचिय
 पच्चप्पिणति' उपागत्य करतल-यावत्-शिरसावर्धं मस्तकऽञ्जलिं कृत्वा कूणिकस्व
 राज्ञः तामाश्रयिका प्रत्यर्पयन्ति=निवेदयन्ति, 'तए ण से कूणिण राया जेणेव
 मज्जनघर तेणेव उवागच्छइ' ततः खलु स कूणिको राजा यत्रैव मज्जनघर=
 स्नानागार विद्यते स्म तत्रैव उपागच्छति, 'उवागच्छिता मज्जनघरं अनुप्प-

है उस उदायी हस्तिराज को ऐसा सज्जित किया कि जिसगे वह
 रण में किसी से जीता न जासके और सय से बलिष्ठ ज्ञात होने
 लगा-अर्थात् उसे देखते ही शत्रु भयभीत हो जावे' । 'इय गय
 जाव सन्नाहति' इसी तरह से उन्होंने चतुरङ्गिणी सेना को भी घोड़ा,
 हाथी, रथ और योद्धाओं से सज्जित कर दिया 'सन्नाहिता' सज्जित
 करके फिर वे 'जेणेव कूणिण राया तेणेव उवागच्छति' जहाँ पर
 कूणिक राजा थे-वहाँ पर गये । 'उवागच्छिता करयल जाव कूणियस्स
 रणा तमाणचिय पच्चप्पिणति' वहाँ जाकर उन्होंने कूणिक राजा को
 दोनों हाथ जोड़कर नमस्कार किया और कहा-जो आज्ञा आपने हमें
 दी थी, हमने उसके अनुसार सय को सज्जित कर दिया है-ऐसा उनसे
 निवेदन किया 'तएणं से कूणिण राया जेणेव मज्जनघर तेणेव उवागच्छइ'

સૂત્રમા આપ્યા પ્રમાણે સમજવું, તેમણે તે હાથીને જોયો તો સુસજ્જિત કર્યો કે જેથી
 રણમાં તેને કોઈપણ પરાજિત કરી શકે નહીં અને તેનું સ્વરૂપ જોઈને શત્રુઓ પણ
 ભયભીત થઈ બચે 'इय-गय-रह-जाव सन्नाहेति' એ રીતે તેમણે ઘોડા, હાથી,
 રથ અને યોદ્ધાઓથી સુકત ચતુરંગી સેનાને પણ સુસજ્જિત કરી 'सन्नाहिता'
 તેને તૈયાર કરીને તેઓ 'जेणेव कूणिण राया तेणेव उवागच्छति' ત્યાં કૂણિક
 રાજા હતા, ત્યાં ગયા. 'उवागच्छिता करयल जाव कूणियस्स रणो तमाणचिय
 पच्चप्पिणति' ત્યાં જઈને તેમણે કૂણિક રાજાને બન્ને હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા
 અને આ પ્રમાણે કહ્યું- 'हे राजन्! आपनी आज्ञानुसार हमने हस्तिराज उदायीने
 तथा चतुरङ्गी सेनाने सज्जित करी दीधी छे' 'तएण से कूणिण राया जेणेव
 मज्जनघर तेणेव उवागच्छइ' તેમના આ પ્રકાશનાં વચનો સાંભળીને કૂણિક રાજા
 ત્યાં સ્નાનગૃહ હતું, ત્યાં ગયો. 'उवागच्छिता मज्जनघरं अनुप्पविसइ' ત્યાં જઈને

‘तएण से कूणिण राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे’ तत् खलु स कूणिको राजा हारावस्ततमुकृतरतिदवक्षा हारावस्ततेन हारावच्छादनेन सुष्ठु कृत रतिद=मनोहर वक्षः=वक्षस्थल यस्य स तथा ‘जहा उववाइए जाव सेयवर-चामराहिं उद्धुव्वमाणीहिं उद्धुव्वमाणीहिं’ यथा—औपपातिक सूत्रे प्रतिपादन कृतम् तदनुसारं यावत् श्वेतवरचामरौ उद्धूयमानौ उद्धूयमानौ, पुन पुन वीज्यमानौ इत्यर्थः, ‘हय गय रह पवरजोहकलियाए चाउरगिणीए सेणाए सद्धि सपरिवुडे’ हय-गज रय पवर योध—कलितया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्द्धं=सह सपरिवृतं=सवेष्टितं ‘महया मडचडगरविंदपरिक्खित्ते’ महाभटचडगर-वृन्दपरिक्षिप्तं महामटानां चडगरवृन्देन विस्तारवत्सङ्गेन परिक्षिप्तं=परिवृतं ‘जेणेव महासिलाकटए सगामे तेणेव उवागच्छइ’ यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदेशे महाशिलाकण्टक सग्राम तत्रैव तस्मिन् एव प्रदेशे उपागच्छति ‘उवागच्छित्ता महासिलाकटय सगाम ओयाए’ उपागम्य महाशिलाकण्टक सग्रामं युद्ध-

गये । ‘तएण से कूणिण राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे’ पहिरे हुए हार से उनका वक्षस्थल बड़ा हो मनोहर सुहावना दिख रहा था औपपातिक सूत्र में जैसा वर्णन किया गया है उसी के अनुसार यावत् पुन पुनः वीज्यमान श्वेत चामरों से घिरे हुए होकर वे कूणिक राजा ‘हय-गय रह पवर जोह कलियाए चाउरगिणीए, सेणाए सद्धि सपरिवुडे’ घोड़ा, हाथी, रथ एवं श्रेष्ठ योद्धाओं से युक्त चतुरगिणी सेना के साथ ‘महया मडचडगरविंदपरिक्खित्ते’ तथा विस्तृत महामटोंके समूहके साथ ‘जेणेव महासिलाकटए सगामे तेणेव उवागच्छइ’ जहां महाशिलाकण्टक सग्राम था उस स्थान पर गये । ‘उवागच्छित्ता’ बड़ा आकर वे ‘महासिलाकटय सगाम ओयाए’

गये, त्ना सुधीनु वषुंन अही पखु भडखु करवुं ‘तएण से कूणिण राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे’ ते वज्रने धारण करवा डारने दीधे तेभनुं वक्षस्थल धखु मनोहर अने सुहर वागु ठु औपपातिक सूत्रभा जेवु वषुंन करवाभा आबु छे ते वषुंन अही पखु भडखु करवुं (यावत्) श्वेत चामरेशी जेमना छपर वायु डारल रबो डेतो, ‘हय-गय-रह-पवरजोहकलियाए चाउरगिणीए सेणाए सद्धि सपरिवुडे’ जेवा कृषिक रबो घोडा हाथी रथ अने श्रेष्ठ योद्धाओंसी सुठ जेवी चतुरंगी सेना साथे ‘महया मड-चडगरविंदपरिक्खित्ते’ अने महा सुभटाना विशाल समूह साथे ‘जेणेव महासिलाकटए सगामे तेणेव उवागच्छइ’ न्या महाशिलाकटक सग्राम यवानो डेतो, ते स्थाने गया.

दहीछता शरासनपट्टिका धनुर्ण्डो येन स., उत्पीडिता बाहो बद्धा शरासन-
पट्टिका बाहुपट्टो येन स तथा वा, पिनद=परिहित 'प्रेनेय=त्रीशामूष्य
येन स तथा, विमलवरवद्ध चिह्नपट्ट. योधिचिह्नपट्टो येन स तथा 'गहिरा-
उहृष्यहरणे, सकोरिंटमल्लदामेण छत्तेण धरिज्जमाणेण, चउचामरवालवीइयगे'
गृहीतायुधप्रहरण. गृहीतानि=उपात्तानि आयुधानि गदादीनि शस्त्राणि
प्रहरणाणि त्राणादीनि परया प्रहाराय येन स तथा, सकोरिंटमाल्यदाम्ना
कोरिण्टकाल्यै. माचयदामभि=कोरिण्टपुष्पमालाभि सह वर्तते यत् तेन
छत्तेण ध्रियमाणेन उपलक्षितः चतुधामरवालवीजिताङ्ग. चतुर्णां चामराणां
पालै=रोमभि वीजितानि=उद्धृतानि अङ्गानि यस्य स तथा, 'मगलजय
सरक्यालोए, एव जहा उववाइए जाव उवागच्छिता उदाइ इत्थिराय दूरुडे
मल्लजयशब्दकृतालोक - मल्ल माद्रव्यजनको जयशब्द कृत = मने
विहित आलोक=दर्शने यस्य स तथा, एव यथा औपपातिकमूत्रे कथित
तदनुसारम् यावत् उपागत्य उदायि तन्नामान इत्थिराजम् दूरुड=आरुड ।

किया, अथवा याह में शरासनपट्टिका बांधी, गले में आभूषण पहिरे
घोड़ा होने के चिह्नपट्ट शरीर पर बांधे। 'गहिराउहृष्यहरणे' स्वर्ग
आदि आयुधों को, एव चाण आदि प्रहरणों को दूसरों पर प्रहार
करने के निमित्त उसने ग्रहण किया 'सकोरिंटमल्लदामेण छत्तेण
धरिज्जमाणेण चउचामरवालवीइयगे' कोरिण्टपुष्पों की मालाओं से
युक्त छत्र उस समय उस पर धारण किया गया था चार चामरों
से उस पर हवा की जा रही थी। 'मगलजयसरक्यालोए'
इनको देखते ही लोग जय हो, जय हो ऐसा शब्द उच्चारण कर रहे
थे। 'एव जहा उववाइए जाव उवागच्छिता उदाइ इत्थिराय दूरुडे'
औपपातिक मूत्र में जैसा कहा गया है उसी के अनुसार यावत्
आकर के वे कृणिक राजा उदायी नामके अपने पहहाथी पर बैठ

'गहिराउहृष्यहरणे' त्याग्याइ तेमझे अडग आदि आभुषेने अने आभु आदि
प्रहरणेने अडगु अर्था 'सकोरिंटमल्लदामेण छत्तेण धरिज्जमाणेण चउचामर-
वालवीइयगे' तेमना अस्तक पर कोरिंट पुष्पेनी भागाज्याधी युक्त छत्र शेकी
रह्यु छत्र अने चार चामराधी तेमना शरीर पर बाहु डोण्य रह्यो छत्रे
'मगल जयसरक्यालोए' तेमना दर्शन यता अ देखे अथ छे, अथ छे,
अथ मगल शब्दे गोसवा छाम्ना. 'एव जहा उववाइए जाव उवागच्छिता
उदाइ इत्थिराय दूरुडे' अथ भागतनु सनस्त पडुन औपपातिक अमना अथ
प्रभावे समर्थु 'क्षत्रिक राजा आनीने पोताना उदायी नामना मुप्य छापी पर बैसी

‘तएण से कूणिण राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे’ तत् खलु स कूणिको राजा हारावस्ततमुकृतरतिदवक्षा हारावस्ततेन हारावच्छादनेन सुष्ठु कृत रतिद=मनोहर वक्ष=वक्षस्थल यस्य स तथा ‘जहा उववाइए जाव सेयवर-चामराहिं उदधुब्बमाणीहिं उदधुब्बमाणीहिं’ यथा—औपपातिक सूत्रे प्रतिपादन कृतम् तदनुसार यावत् श्वेतवरचामरै उद्भूयमानै उद्भूयमानै पुन पुन. वीज्यमानै इत्यर्थ ‘इय गय रह पवरजोहकलियाए चाउरगिणीए सेणाए सद्धि सपरिवुडे’ इय गज रथ पवर योध—कलितया चतुरङ्गिण्या सेनया सार्द्ध=सह सपरिवृत=सवेष्टित ‘महया मडचडगरविंदपरिक्खित्ते’ महाभटचडगर-वृन्दपरिक्षिप्त महामटानां चडगरवृन्देन विस्तारवत्सङ्गेन परिक्षिप्त=परिवृत. ‘जेणेव महाशिलाकटए सगामे तेणेव उवागच्छइ’ यत्रैव यस्मिन्नेव प्रदेशे महाशिलाकण्टक सग्राम तत्रैव तस्मिन् एव प्रदेशे उपागच्छति ‘उवागच्छित्ता महाशिलाकटय सगाम ओयाए’ उपागम्य महाशिलाकण्टक सग्राम युद्ध-

गये । ‘तएणं से कूणिण राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे’ पहिरे हुए हार से उनका वक्षस्थल यहा हो मनोहर सुहावना दिख रहा था औपपातिक सूत्र में जैसा वर्णन किया गया है उसी के अनुसार यावत् पुन पुन वीज्यमान श्वेत चामरों से घिरे हुए होकर वे कूणिक राजा ‘इय-गय रह पवर जोह कलियाए चाउरगिणीए, सेणाए सद्धि सपरिवुडे’ घोडा, हाथी, रथ एवं श्रेष्ठ योद्धाओं से युक्त चतुरगिणी सेना के साथ ‘महया मडचडगरविंदपरिक्खित्ते’ तथा विस्तृत महामटाके समूह के साथ ‘जेणेव महाशिलाकटए सगामे तेणेव उवागच्छइ’ जहाँ महाशिलाकण्टक सग्राम था उस स्थान पर गये । ‘उवागच्छित्ता’ वहा आकर वे ‘महाशिलाकटय सगाम ओयाए’

गये’, त्वां सुधीनु वरुण अही पक्षु अहसु करवुं ‘तएण से कूणिण राया हारोत्थयसुकयरइयवच्छे’ ते वरुण धारण करेवा हारने दीधे तेमनु पक्षुस्थण धसु मनोहर अने सुहर बायतु उत औपपातिक सूत्रभा जेवु वरुण करवाभां आव्यु छे ते वरुण अही पक्षु अहसु करवुं (यावत्) श्वेत आभशेथी जेमना उपर पायु ठारण रक्को छेतो, ‘इय-गय-रह-पवरजोहकलियाए चाउर गिणीए सेणाए सद्धि सपरिवुडे’ जेवा हज्जिठ रक्का घोडा हाथी रथ अने श्रेष्ठ योद्धाओथी सुवत् जेवी चतुरगी सेना साथे ‘महया मड-चडगरविंदपरिक्खित्ते’ अने महा सुभेटाना विशाल समूह साथे ‘जेणेव महाशिलाकटए सगामे तेणेव उवागच्छइ’ जेवा महाशिलाकटक सग्राम थवानो छेतो, ते स्थाने गय

हृदीकृता शरासनपट्टिका धनुर्हण्डो यन स, उत्पीडिता चादौ कदा शरास्त्र-
पट्टिका चाहुपट्टो येन स तथा वा, पिनद=परिरित ग्रैवेयक=ग्रीवाभूषण
येन स तथा, रिमलवरपद् चिह्नपट्ट योधगिह्नपट्टो यन स तथा 'गहिया-
उहप्पहरणे, सकोरिंटमल्लदामेण छतेण धरिज्जमाणेण, चउचामरयालवीइ
यगे' गृहीतायुधप्रहरण. गृहीतानि=उपात्तानि आयुधानि खट्वादीनि शस्त्रानि
प्रहरणाणि वाणादीनि परेषा महाराय यन स तथा, सकोरिण्टमाल्यशाम्ना
कोरिण्टकाल्यै. मावयदामभि=कोरिण्टपुष्पमालाभि सह वर्तते यत् तेन
छत्रेण ध्रियमाणेन उपलक्षित चतुधामरयालवीजिताङ्क. चतुर्णां चामराणां
घालै=रोमभि धीजितानि=उद्धृतानि अङ्गानि यस्य स तथा, 'मगलजय
सहकयालोए, एव जहा उववाइए जाव उवागच्छिता उदाइ इत्थिराय दूखे
मङ्गलजयसब्दकृतालोए - मङ्गल माङ्गल्यजनको जयसब्दः कृत = जने
विहित आलोक=दर्शने यस्य स तथा, एव यथा औपपातिकमूत्रे कथित
तदनुसारम् यावत् उपागत्य उदायि तन्नामान इतिराजम् दूखे=आखे ।

क्रिया, अथवा चाहु में शरासनपट्टिका चाधी, गले में आभूषण पहिरे
योद्धा होने के चिह्नपट्ट शरीर पर बाधे । 'गहियाउहप्पहरणे' खट्वा
आदि आयुधों को, एव वाण आदि प्रहरणों को दूसरों पर प्रहार
करने के निमित्त उसने ग्रहण किया 'सकोरिंटमल्लदामेण छतेण
धरिज्जमाणेण चउचामरयालवीइयगे' कोरिण्टपुष्पों की मालाओं से
युक्त छत्र उस समय उस पर धारण किया गया था चार चामरों
से उस पर हवा की जा रही थी । 'मगलजयसहकयालोए'
इनको देखते ही लोग जय हो, जय हो ऐसा शब्द उच्चारण कर रहे
थे । 'एव जहा उववाइए जाव उवागच्छिता उदाइ इत्थिराय दूखे'
औपपातिक मूत्र में जैसा कहा गया है उसी के अनुसार यावत्
आकर के वे कृष्णिक राजा उदायी नामके अपने पट्टहाथी पर बैठ

'गहियाउहप्पहरणे' त्थारणाड तेमखे षड्ज आदि आयुधाने अने भाखु आदि
प्रहरणेने प्रदत्त कर्था 'सकोरिंटमल्लदामेण छतेण धरिज्जमाणेण चउचामर-
यालवीइयगे' तेमना भस्तक पर कोरिण्ट पुष्पीणी भाणाओसी युक्त छत्र रोली
रखुं छतु अने चार चामराओसी तेमना शरीर पर बाधुं देणाछुं रखी छते
'मगल जयसहकयालोए' तेमना दर्शन थतां छुं देछे जय हो, जय हो,
ओवा भजव शब्दो बोझवा लाज्या. 'एव जहा उववाइए जाव उवागच्छिता
उदाइ इत्थिराय दूखे' आ भागतनुं समस्त वखुंन औपपातिक शस्त्रमां क्ख
प्रभाखे समभवतुं इत्थिं शब्द आवीने पोताना उदायी नामना सुप्प दाणी पर भेसी

‘તણ સે કૂણિય રાયા હારોત્પયસુકયરડ્યવચ્છે’ તત્ત્વ સ કૂણિકો
 રાજા હારાવસ્તત્ત્વસુકૃતરતિદવક્ષા હારાવસ્તત્ત્વેન હારાવચ્છાદનેન સુષ્ટુ કૃત
 રતિદ=મનોહર વક્ષ=વક્ષસ્થલ યસ્ય સ તથા ‘જહા ઉવવાડે જાવ સેયવર-
 ચામરાઈ ઉદ્ધુવ્વમાણીઈ ઉદ્ધુવ્વમાણીઈ’ યથા-ઔપપાતિક સૂત્રે પ્રતિપાદન
 કૃતમ્ તદનુસાર યાવત્ શ્વેતવરચામરૈ ઉદ્ધૂયમાનૈ ઉદ્ધૂયમાનૈ પુન પુન,
 વીજ્યમાનૈ. ર્થર્થ ‘હય ગય રહ પવરજોહકલિયાય ચાઝરગિણીય સેણાય સદ્ધિ
 સપરિવુઢે’ હય ગજ-રય પ્રવર-પોધ-કલિતયા ચતુરક્ષિયા સેનયા સાર્દ્ધ=સહ
 સપરિવૃત્ત=સવેષ્ટિત ‘મહયા મહચઢગરવિંદપરિક્ષિત્તે’ મહામટચઢગર-
 વૃન્દપરિક્ષિત્ત મહામટાના ચઢગરવૃન્દેન વિન્તારવત્સત્ત્વેન પરિક્ષિત્ત=પરિવૃત્ત
 ‘જેણેવ મહાસિલાકટય સગામે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ’ યજૈવ યસ્મિન્નેવ પ્રદેશે
 મહાશિલાકટક સગ્રામ તથૈવ તસ્મિન્ એવ પ્રદેશે ઉપાગચ્છતિ ‘ઉવાગચ્છિત્તા
 મહાસિલાકટય સગામ ઓયાય’ ઉપાગમ્ય મહાશિલાકટક સગ્રામ યુદ્ધ-

ગયે । ‘તણ સે કૂણિય રાયા હારોત્પયસુકયરડ્યવચ્છે’ પહિરે હુણ
 હાર સે ડનકા વક્ષસ્થલ યઢા હો મનોહર સુહાવના દિલ્લ રહા થા
 ઔપપાતિક સૂત્ર મેં જૈસા વર્ણન કિયા ગયા હૈ ડસી કે અનુસાર
 યાવત્ પુનઃ પુનઃ વીજ્યમાન શ્વેત ચામરો સે ઘિરે હુણ હોકર વે
 કૂણિક રાજા ‘હય-ગય રહ પવર જોહ કલિયાય ચાઝરગિણીય, સેણાય
 સદ્ધિ સપરિવુઢે’ ઘોઢા, હાથી, રથ ણ્વ શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓ સે યુક્ત
 ચતુરગિણી સેના કે સાથર ‘મહયા મહચઢગરવિંદપરિક્ષિત્તે’ તથા
 વિસ્તૃત મહામટોંકે સમૂહ કે સાથર ‘જેણેવ મહાસિલાકટય સગામે
 તેણેવ ઉવાગચ્છઈ’ જહાં મહાશિલાકટક સગ્રામ થા ડસ સ્થાન પર
 ગયે । ‘ઉવાગચ્છિત્તા’ વહાં આકર વે ‘મહાસિલાકટય સગામ ઓયાય’

અર્થે, ત્થા સુધીનું વક્ષુન અહીં વક્ષુ મહક્ષુ કરવું ‘તણ સે કૂણિય રાયા
 હારોત્પયસુકયરડ્યવચ્છે’ તે વખતે ધારણ કરેલા હારને લીધે તેમનું વક્ષસ્થળ
 ધક્ષુ મનેહર અને સુહર લાગતું હતું ઔપપાતિક સૂત્રમા જેવું વક્ષુન કરવામાં
 આવ્યું છે તે વક્ષુન અહીં વક્ષુ મહક્ષુ કરવું (યાવત્) શ્વેત ચામરોથી જેમના
 ઉપર વાણ ઢાશાઈ રહો હતો, ‘હય-ગય-રહ-પવરજોહકલિયાય ચાઝરગિણીય
 સેણાય સદ્ધિ સપરિવુઢે’ એવા કલ્પિત રાજા ઘોડા, હાથી, રથ અને શ્રેષ્ઠ યોદ્ધાઓથી
 સજ્જત એવી ચતુરગી સેના સાથે ‘મહયા મહ-ચઢગરવિંદપરિક્ષિત્તે’ અને
 મહા સુશોભના વિશાળ સમૂહ સાથે ‘જેણેવ મહાસિલાકટય સગામે તેણેવ
 ઉવાગચ્છઈ’ જ્યાં મહાશિલાકટક સગ્રામ થવાનો હતો, તે સ્થાને ગયા.

भूमिम् उपपात.=समाप्त. 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अमेज्जकवय वहरपडिरुवग विउब्बित्ता ण चिट्ठ' पुरतश्च अग्रे खलु पूर्वमेव इत्यर्थं स शक्रो देवेन्द्र देवराजः एक महान्तम् अभयकवचम् परमज्ञा क्लेशकवचं वज्रमतिरूपकं वज्रसमानं विकुर्वित्ता=विकूर्वणया निष्पाद्य खलु तिष्ठति=स्थित, 'एव खलु दो इदा सगाम सगामेति, त जहा-देविंदे य, मणुइदे य' एव खलु द्वौ इन्द्रौ सगाम सगामयेते युद्धं प्रारब्धवन्तौ, तद्यथा-देवेन्द्रश्च=शक्रेन्द्र फोणिकमित्रम्, मनुजेन्द्रश्च=मनुष्यराजः, कूणिको राजा 'एगहस्थिणा वि ण पभू कूणिए राया पराजिणित्तए' एक इस्तिनाऽपि खलु कूणिको राजा शत्रु पराजयितुं=पराभवितुं प्रभुः=समर्थ. अभूत्, तप ण से कूणिए राया महासिलाकटय सगाम सगामेमाणे' तत खलु स कूणिको राजा

महाशिलाकण्टक संग्राम में प्रविष्ट हो गये। 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अमेज्जकवय वहरपडिरुवग विउब्बित्ताणं चिट्ठ' प्रविष्ट होते ही उनके सामने देवेन्द्र देवराज शक्र एक बड़े भारी अभेद्य कवच को जो कि वज्र के जैसा था विकुर्वित करके खड़ा हुआ दिखाई पड़ा। 'एव खलु दो इदा, सगाम सगामेति-तं जहा देविंदे य मणुइदे य' उसी समय उन दोनों देवेन्द्र और मनु जेन्द्रोंने युद्ध करना प्रारम्भ कर दिया। देवेन्द्र शक्र था और मनुजेन्द्र कूणिक ये। 'एगहस्थिणा वि ण पभू कूणिए राया पराजिणित्तए' उस युद्धमें कूणिक राजाने एक हाथीके बलपर ही उस अपने शत्रुको पराजित कर दिया। 'तप ण से कूणिए राया महासिलाकटय सगाम सगामे

'उवागच्छित्ता' त्यां गच्छने 'महासिलाकटय सगाम ओयाए' तेभ्यो महाशिला कटक संग्रामभा शान्तिश्च भवति गद्या। 'पुरओय से सक्के देविंदे देवराया एगं महं अमेज्जकवय वहरपडिरुवगं विउब्बित्ताणं चिट्ठ' जेवो तेभ्यो त्या प्रवेश कर्णे कं पुरतश्च देवेन्द्र देवराज शक्रो एकं वज्रं जेवा अक्षेत्रे अने धनुषा भारे कवचानी विद्रुपय्वा करीने तेभनी सामे उपस्थित थारु अथे। 'एव खलु दो इदा, सगाम सगामेति-तजहा देविंदे य मणुइदेय' आ रीते ते अन्ने छन्दोअ- (देवेन्द्र शक्र अने मनुजेन्द्र कूणिक) युद्ध शर करी दीधु 'एगहस्थिणा वि ण पभू कूणिए राया पराजिणित्तए' ते युद्धभा हस्त्रिक धान्ये कथा कथानी महत्थी ज शत्रुओने पराजित करवाने समर्थ कता। 'तपण से कूणिए राया महासिलाकटय सगाम

महाशिलाकण्टक नाम सग्राम=युद्ध सग्रामयमाण युद्ध कुवाण, 'नवमल्लई नव लेच्छई कासीकोशलगा' नव मल्लकिन, नव लेच्छकिनश्च काशीकोशलकान् काशी=काशीदेश कोशला=अयोध्या तयोरधिपतीन् इत्यर्थः काशीदेशस्वामिन नव मल्लकिन, कोशलदेशस्वामिनो नवलेच्छकिन, एवम्—'अट्टारसवि गणरायाणो ह्यमहियपवरवीरघाइय—निवडियचिघद्वयपढागे' अष्टादश अपि गणराजान् हतमथितप्रवरवीरघातिता—निपतितचिह्नध्वजपताकान्, तत्र इता महारत, मथिता. मानमर्दनत, प्रवरवीरघातिताश्च येषा तान्, एव निपतिताः= निपातिता चिह्नध्वजा, पताकाश्च लघुध्वजा येषा तान् 'किच्छपाणगए दिसो दिर्सि पडिसेहत्था' कृच्छ्रप्राणगतान् कष्टगतप्राणान् कोणिकराज दिशोदिश चतुर्दिश प्रतिपेधितवान् युद्धाभिवारितवान् ॥ सू० २॥

माणे' इस तरह महाशिलाकण्टकसग्राममें युद्ध करते हुए उन कृणिक राजाने नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्टारस वि गणरायाओ' काशीके अधिपति नौमल्लकियोंको और कोशल देशके अधिपति नौ लेच्छकियोंको इस प्रकार अठारह १८ गणराजाओंको 'ह्यमहियपवर-वीरघाइयनिवडियचिघद्वयपढागे' प्रहारोंसे हत करदिया, मथित—मर्दित मानवाला करदिया, उनके प्रवर वीर योद्धाओं को नष्टकर दिया और उनकी चिन्ह ध्वजाओंको, लघुपताकाओंको नीचे जमीन पर गिरादिया । 'किच्छपाणगए दिसोदिर्सि पडिसेहत्था' अन्तमें उसने उन सबके लिये कष्टगत प्राणवाला बनाकर चारों दिशाओंमें भगा दिया अर्थात् युद्धसे हटादिया ॥ सू० २ ॥

सग्रामेमाणे' त्पारे महाशिलाकण्टक सग्रामभा युद्ध जेला रहेला ते इष्टिक राजाज्ये 'नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोसलगा अट्टारस वि गणरायाओ' काशीना अधिपति नव महस्वतिना गजुराज्येने अने काशला देशना अधिपति नव द्विच्छवी गजुराज्येने — आ रीते कुल १८ गजुराज्येने " ह्यमहियपवरवीरघाइय—निवडियचिघद्वयपढागे ' प्रहाराथी जभमी करी नाप्प्या, तेमना माननुं भइन करी नाप्प्यु, तेमना उत्तमात्तम योद्धाओने दक्षी नाप्प्या अने तेमनी सिन्धुसुक्त धलाओ अने लघु पताकाने जमीन पर हे छी छधने धूणभा रगडोणी ' किच्छपाणगए दिसोदिर्सि पडिसेहत्था' अने ते सोने 'कष्टगत प्राणवाणा' भनावीने आरे दिशामा नसाही भूदथां जेठे के तेज्यो जेवा भयभीत थइ गया हे तेमना प्राणु भयाववाने भटे सभराज्य छोडीने आरे दिशामा नासी छुट्या ॥ सू. २॥

भूमिम् उपयातः=समाप्त. 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एग महं अमेज्जकवय वहरपडिरुवग विउज्जित्ता ण चिट्ठइ' पुरतश्च अग्रे सख्ख पूर्वमेव इत्यर्थ स शक्रो देवेन्द्र देवराज. एक महान्तम् अभयवचनम् परमत्मा च्छेद्यकवच वज्रप्रतिरूपक वज्रसमान विह्वलित्वा=विह्वल्यया निष्पाप सख्ख तिष्ठति=स्थित, 'एव खउ दो इदा सगाम सगामेति, त जहा-देविंदे य, मणुइदे य' एव खउ द्वौ इन्द्रो सग्राम सग्रामयते युद्ध प्रारम्भवन्तौ, तद्यथा-देवेन्द्रश्च=शक्रेन्द्र कोणिकमिश्रम्, मनुजेन्द्रश्च=मनुष्यराज, कूणिको राजा 'एगहस्थिणा वि ण पभू कूणिए राया पराजिणिज्जए' एक हस्तिनाऽपि सख्ख कूणिको राजा शत्रु पराजयितुं=पराभवितुं प्रभुः=समर्थः अभूत्, तए ण से कूणिए राया महासिलाकटय सगाम सगामेमाणे' ततः सख्ख स कूणिको राजा

महाशिलाकण्टक सग्राम में प्रविष्ट हो गये। 'पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया एग महं अमेज्जकवय वहरपडिरुवग विउज्जित्ता ण चिट्ठइ' प्रविष्ट होते ही उनके सामने देवेन्द्र देवराज शक्र एक बड़े भारी अमेय कवच को जो कि वज्र के जैसा था विह्वलित करके खड़ा हुआ दिखाई पड़ा। 'एव खलु दो इदा, सगाम सगामेति-तं जहा देविंदे य मणुइदे य' उसी समय उन दोनों देवेन्द्र और मनु जेन्द्रोंने युद्ध करना प्रारम्भ कर दिया। देवेन्द्र शक्र था और मनुजेन्द्र कूणिक थे। 'एगहस्थिणा वि ण पभू कूणिए राया पराजिणिज्जए' उस युद्धमें कूणिक राजाने एक हाथीके बलपर ही उस अपने शत्रुको पराजित करदिया। 'तए ण से कूणिए राया महासिलाकटय सगामं सगामे

'उवागच्छित्ता' त्यां गच्छने 'महासिलाकटय सगाम ओयाए' तेजो महाशिला कटय सग्रामभा शामिल किय गया। 'पुरओय से सक्के देविंदे देवराया एग महं अमेज्जकवय वहरपडिरुवग विउज्जित्ता ण चिट्ठइ' जेवो तेमखे त्या प्रवेश क्यो के पुरत ओ देवेन्द्र देवराज शक्र को वचनो जेवा अखेव अने वज्रा भाई कवचनी विह्वल्यो करीने तेमनी साथे उपस्थित यर्ह गयो। 'एव खलु दो इदा, सगाम सगामेति-तजहा देविंदे य मणुइदेय' आ सीते ते जन्ने धन्दोओ- (देवेन्द्र शक्र अने मनुजेन्द्र कूणिके) युद्ध शुरू करी दीछ 'एगहस्थिणा वि ण पभू कूणिए राया पराजिणिज्जए' ते युद्धभा कूणिक राजा कोखो हाथीनी मददकी ओ शत्रुकोने पराजित करवाने समर्थ होता। 'तएण से कूणिए राया महासिलाकटय सग्राम

प्रमेयचन्द्रिका टीका श ७ उ ९ सू २ महाशिलाकण्टकसग्रामनिरूपणम् ७०१

महाशिलाकण्टक नाम सग्राम=युद्ध सग्रामयमाण युद्ध कुर्वाणः 'नवमल्लई नव लेच्छई कासीकोशलगा' नव मल्लकिनः, नव लेच्छकिनश्च काशीकोशलकान् काशी=काशीदेश कोशला=अयोध्या तयोरधिपतीन् इत्यर्थः. काशीदेशस्वामिन नव मल्लकिनः, कोशलदेशस्वामिनो नवलेच्छकिन, एवम्—'अट्टारसवि गणरायाणो हयमहियपवरवीरघाड्य—निवहियचिघड्यपडागे' अष्टादश अपि गणराजान् हतमथितप्रवरवीरघातिता—निपतितचिह्नध्वजपताकान्, तत्र हता महारतः, मथिता. मानमर्दनतः, प्रवरवीरघातिताश्च येषां तान्, एव निपतिताः= निपातिता चिह्नध्वजाः, पताकाश्च लघुध्वजा येषां तान् 'किच्छपाणगए दिसो दिसि पडिसेहिया' कृच्छ्रप्राणगतान् कष्टगतप्राणान् कोणिकराजः दिशोदिश चतुर्दिश प्रतिपेधितवान् युद्धाभिवारितवान् ॥सू० २॥

माणे' इस तरह महाशिलाकण्टकसग्राममें युद्ध करते हुए उन कूणिक राजाने नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोशलगा अट्टारस वि गणरायाओ' काशीके अधिपति नौमल्लकियोंको और कौशल देशके अधिपति नौ लेच्छकियोंको इस प्रकार अठारह १८ गणराजाओंको 'हयमहियपवर-वीरघाड्यनिवहियचिघड्यपडागे' प्रहारोंसे हत करदिया, मथित—मर्दित मानघाला करदिया, उनके प्रवर वीर योद्धाओं को नष्टकर दिया और उनकी चिन्ह ध्वजाओंको, लघुपताकाओंको नीचे जमीन पर गिरादिया । 'किच्छपाणगए दिसोदिसि पडिसेहिया' अन्तमें उसने उन सबके लिये कष्टगत प्राणवाला घनाकर चारों दिशाओंमें भगा दिया अर्थात् युद्धसे हटादिया ॥ सू० २ ॥

सग्रामेमाणे' त्वाये महाशिलाकण्टक सग्रामभां युद्ध जेही रहेला ते इष्टिक राजाये 'नवमल्लई नवलेच्छई कासी कोशलगा अट्टारस वि गणरायाओ' काशीना अधिपति नव महाराजतिना गणराजाओने अने ठाशव देवना अधिपति नव विच्छवी गणराजाओने — आ रीते कुश १८ गणराजाओने 'हयमहियपवरवीरघाड्य—निवहियचिघड्यपडागे' प्रहारोथी जअगी करी नाप्प्या, तेभना माननुं भईन करी नाप्प्यु, तेभना उत्तमोत्तम योद्धाओने हथी नाप्प्या अने तेभनी चिन्हयुक्त ध्वजाओ अने लघु पताकां जमीन पर हें की हथने धूणभा रगदोणी 'किच्छपाणगए दिसोदिसि पडिसेहिया' अने ते सौने 'कष्टगत प्राणवाणा' जनावीने आरे दिशाभा नसाडी भूष्या जेटवे हे तेजो जेवा जयवीत मध गया हे तेभना प्राणु जयाववाने आटे सभरागजु छोडीने आरे दिशाभा नासी छूया ॥सू. २॥

महाशिलाकण्टकसग्रामनामरक्तच्यता ।

महाशिलाकण्टकसग्रामस्य तन्नामकरणहेतु पृच्छति—‘से केणट्टेण’ इत्यादि ।

मूलम्—‘से केणट्टेण भते । एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे ? गोयमा । महासिलाकटए ण सगामे वट्टमाणे जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराए वा, अभिहम्मइ सबे से जाणेइ महासिलाए अह अभिहए, से तेणट्टेण गोयमा । एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे । महासिलाकटए ण भते । सगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ? गोयमा । चउरासीइ जण सय साहस्सीओ वहियाओ । तेण भते मणुया निस्सीला, जाव निप्पच्चक्खाणपोसहोववासा, लुट्ठा, परिक्खविया, समरवहिया, अणुवसता कालमासे काल किच्चा कहिं गया, कहिं उववन्ना ? गोयमा । ओसन्न नरग—तिरिक्खजोणिएसु उववन्ना ॥सू० ३॥

छाया—तत्केनार्थेन भदन्त ! एषमुच्यते—महाशिलाकण्टकः सग्राम ? गौतम ! महाशिलाकण्टके खलु सग्रामे वर्तमाने यस्तत्र अश्वो वा, इस्ती वा, घोषो वा,

‘से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ’ इत्यादि ।

सप्रार्थ—(से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ, महासिलाकटए सगामे) हे भदन्त ! उस सग्रामका महाशिलाकण्टक सग्राम ऐसा नाम कैसे हुआ ? (गोयमा) हे गौतम ! (महासिलाकटए ण सगामे वट्टमाणे जे

‘से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ’ इत्यादि—

सूत्रार्थ—(से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ, महासिलाकटए सगामे ?) हे भदन्त ! ते सग्रामनु नाम ‘महाशिलाकण्टक सग्राम’ नामाटे पश्यु ! (गोयमा !) हे गौतम ! (महासिला कटएण सगामे वट्टमाणे जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा,

सारथिर्वा, तृणेन वा, पत्रेण वा, काष्ठेन वा, शर्करया वा, अमिहन्त्यते, सर्वः
स जानाति-महाशिलया अहम् अमिहतः, तत् तेनार्येन गौतम ! एवमुच्यते
महाशिलाकण्टकः सग्रामः । महाशिलाकण्टके खलु भदन्त ! सग्रामे वर्तमाने
कति जनशतसाहस्रयो घातिता ? गौतम ! चतुरशीति जनशतसाहस्रयो
घातिताः । ते खलु भदन्त ! मनुष्या निशशीलाः, यावत्-निष्पत्याख्यान

तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा, तणेण वा पत्तेण
वा, कट्टेण वा, सक्कराए वा अमिहम्मइ सन्वे से जाणेइ, महासिलाए
अह अमिहए, से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे)
जय वह महाशिलाकटक सग्राम हो रहा था उस समय उस सग्राम
में जो घोड़ा, हाथी, योधा अथवा सारथी, तृण, पत्र या काष्ठसे
घायल हो जाता था वह अपने आपको ऐसा अनुभव करता था कि
मैं महाशिलासे आहत घायल हुआ हूँ । इस कारण हे गौतम !
उस सग्रामका महाशिलाकटकसग्राम ऐसा नाम कहा गया है । (महा
सिलाकटए ण भते ! सगामे बट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ
याओ) हे भदन्त ! जय महाशिलाकटक सग्राम हो रहा था तब
उसमें कितने लाख मनुष्य मारे गये ? (गोयमा) हे गौतम ! (चउ
रासीइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ) उस महाशिलाकटक सग्राममें
चौरासी लाख ८४ मनुष्य मारे गये हैं । (तेण भते ! मणुया

जोहे वा, सारही वा, तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराये वा,
अमिहम्मइ सन्वे से जाणेइ, महासिलाए अह अमिहए, से तेणट्टेण गोयमा !
एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे) व्याख्यान महाशिलाकटक सग्राम आखते होते,
त्यारे के घोड़ा, हाथी, योधा अथवा सारथी शक्रेन्द्र द्वारा द्रष्टव्यता तृषु पत्र अथवा
काष्ठसे घायल होता तेने जेवो अनुभव यतो हे हुँ महाशिला वडे घायल भयो हूँ
हे गौतम ! ते कारणे ते सग्रामनु नाम महाशिलाकटक सग्राम पड़्यु छे
(महासिलाकटए ण भते ! सगामे बट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ)
हे भदन्त ! ते महाशिलाकटक सग्राम यथो त्थारे तेमां देखा बाण भाष्यसे
भरया हता ? (गोयमा !) हे गौतम ! (चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ)
ते महाशिलाकटक सग्राममां ८४ लाख भाष्यसेना सहार यथो होते। (तेण भते !

महाशिलाकण्टकसग्रामनामरक्तव्यता ।

महाशिलाकण्टकसग्रामस्य तन्नामकरणहेतु पृच्छति—‘से केणट्टेण’ इत्यादि ।

मूलम्—‘से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे ? गोयमा ! महासिलाकटए ण सगामे बट्टमाणे जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराए वा, अभिहम्मइ सब्बे से जाणेइ महासिलाए अह अभिहए, से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे । महासिलाकटए ण भते ! सगामे बट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ? गोयमा ! चउरासीइ जण सय साहस्सीओ वहियाओ । तेण भते मणुया निस्सीला, जाव निप्पञ्चक्खाणपोसहोववासा, रुट्ठा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसता कालमासे काल किच्चा कर्हि गया, कर्हि उववन्ना ? गोयमा ! ओसन्न नरग—तिरिक्खजोणिणसु उववन्ना ॥सू० ३॥

छाया—तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—महाशिलाकण्टक सग्राम ? गौतम ! महाशिलाकण्टके खलु सग्रामे वर्तमाने यस्तत्र अश्वो वा, इस्ती वा, योधो वा,

‘से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ’ इत्यादि ।

सप्रार्थ—(से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ, महासिलाकटए सगामे) हे भदन्त ! उस सग्रामका महाशिलाकण्टक सग्राम ऐसा नाम कैसे हुआ ? (गोयमा) हे गौतम ! (महासिलाकटए ण सगामे बट्टमाणे जे

‘से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ’ इत्यादि—

सूत्रार्थ—(से केणट्टेण भते ! एव बुच्चइ, महासिलाकटए सगामे ?) हे भदन्त ! ते सग्रामनु नाम ‘महाशिलाकटक सग्राम’ श्रामादे पश्यु ! (गोयमा !) हे गौतम ! (महासिला कटएण सगामे बट्टमाणे जे तत्थ आसे वा, इत्थी वा,

सारथिर्वा, तृणेन वा, पत्रेण वा, पाण्डेन वा, शर्करया वा, अभिहन्यते, सर्वः
स जानाति-महाशिलया अहम् अभिहतः, तत् तेनार्येण गौतम ! एवमुच्यते
महाशिलाकण्टकः सग्रामः । महाशिलाकण्टके खलु भदन्त ! सग्रामे वर्तमाने
कति जनशतसाहस्रयो घातिता ? गौतम ! चतुरशीति जनशतसाहस्रयो
घातिताः । ते खलु भदन्त ! मनुष्या निशशीला, यावत्-निष्पत्याख्यान

तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा, तणेण वा पत्तेण
वा, कट्टेण वा, सक्कराए वा अभिहम्मइ सन्वे से जाणेइ, महासिलाए
अह अभिहए, से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुद्धइ महासिलाकट्टए सगामे)
जय वह महाशिलाकट्टक सग्राम हो रहा था उस समय उस सग्राम
में जो घोड़ा, हाथी, घोघा अथवा सारथी, तृण, पत्र या काष्ठसे
घायल हो जाता था वह अपने आपको ऐसा अनुभव करता था कि
मैं महाशिलासे आहत घायल हुआ हूँ । इस कारण हे गौतम !
उस सग्रामका महाशिलाकट्टकसग्राम ऐसा नाम कहा गया है । (महा
सिलाकट्टक ण भते ! सगामे बट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ)
हे भदन्त ! जय महाशिलाकट्टक सग्राम हो रहा था तब
उसमें कितने लाख मनुष्य मारे गये ? (गोयमा) हे गौतम ! (बड
रासीइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ) उस महाशिलाकट्टक सग्राममें
चौरासी लाख ८४ मनुष्य मारे गये हैं । (तेण भते ! मणुया

जोहे वा, सारही वा, तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराये वा,
अभिहम्मइ सन्वे से जाणेइ, महासिलाए अह अभिहए, से तेणट्टेण गोयमा !
एव बुद्धइ महासिलाकट्टए सगामे) न्यारे महाशिलाकट्टक सग्राम यावतो हतो,
त्यारे ते घोडा, हाथी, घोघा अथवा सारथी शकेन्द्र द्वारा हेतवेला तृण पत्र अथवा
अण्डथी घायल होता तेने कोवे अनुभव यतो हे हुँ महाशिला वडे घायल कयो हूँ
हे गौतम ! ते कारणे ते सग्रामनु नाम महाशिलाकट्टक सग्राम पड्यु छे
(महासिलाकट्टक ण भते ! सगामे बट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ)
हे भदन्त ! ते महाशिलाकट्टक सग्राम थयो त्तारे तेमां हेतथा बाण भाणुसे
भराया हत्ता ? (गोयमा !) हे गौतम ! (चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ बहियाओ)
ते महाशिलाकट्टक सग्राममां ८४ लाख भाणुसेनो सहार थयो हतो । (तेण भते !

पोषधोपवासाः, रुष्टाः, परिकुपिताः, समरघातिताः, अनुपशान्ताः, कालमासे काल कृत्वा कुप्र गताः, कुप्र उपपन्नाः ? गौतम ! माघो नरक-तिर्यग्योनिर्गच्छ उपपन्ना ॥ सू० ३ ॥

टीका—‘से केणद्वेण भते ! एव युचइ महासिलाकटण सगामे ?’ हे भदन्त ! तत् केनार्येन कथं तावत् एवमुच्यते—महाशिलाकटकः स ग्रामः ? तस्य सग्रामस्य महाशिलाकटक नाम कथं कृतम् ? भगवानाह—‘गोयमा ! महासिलाकटण ण सगामे वट्टमाणे’ हे गौतम ! महाशिलाकटके लुप्त

निस्सीला, जाव निष्पचक्खाणपोसहोववासा रुद्धा, परिकुपिया, समरघातिता, अणुवसता, कालमासे काल किचा, कहिं गया, कहिं उववन्ना ? हे भदन्त ! निःशील यावत् प्रत्याख्यान, पोषधोपवाससे रहित’ रुष्ट-क्रोध से युक्त, परिकुपित अतिशय क्रोधसे भरे हुए एवं अनुपशान्त बने हुए वे युद्धमें मारे गये मनुष्य कहा गये ? कहाँ पर उत्पन्न हुए ? (गोयमा) हे गौतम ! (ओसन्न नरगतिरिक्खजोणि एसु उववन्ना) प्रायः करके वे सय के सय युद्धमें मारे गये मनुष्य नरक और तिर्यग्योनिमें उत्पन्न हुए हैं ।

टीकार्थ—‘से केणद्वेण भते ! एव युचइ महासिलाकटण सगामे’ हे भदन्त ! उस सग्रामके महाशिलाकटक सग्राम’ इस प्रकारके नाम करनेमें हेतु क्या है ? इस बातको जब गौतमने प्रश्नसे पूछा तब इसके उत्तरमें प्रश्नने उनसे इस बातको प्रकट करनेके लिये सूत्रकार करते हैं कि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘महासिलाकटण ण

मणुया निस्सीला, जाव निष्पचक्खाणपोसहोववासा रुद्धा, परिकुपिया, समरघातिता, अणुवसता, कालमासे काल किचा कहिं गया, कहिं उववन्ना ?’ हे भदन्त ! ते शीलरहित, प्रत्याख्यान रहित पोषधोपवास रहित, शेषयुक्त, अतिशय क्रोधसे भरे बने अनुपशान्त बनेवा मनुष्यो युद्धमें मारीने क्या गया ? कहाँ अतिशय उत्पन्न गया ? (गोयमा !) हे गौतम ! (ओसन्न नरगतिरिक्खजोणि एसु उववन्ना) तेजो बन्ना सामान्यत नरकयोनिमां अने तिर्यग्योनिमा उत्पन्न भया छे

टीका— गौतम स्वामी महावीर प्रश्नने जेके प्रश्न पूछे छे ते— (से केणद्वेण भते ! एव युचइ—महासिलाकटण सगामे ?’ हे भदन्त ! ते सग्रामने था क्रोधसे ‘महाशिलाकटक सग्राम’ कहेवाभा आवे छे

गौतम स्वामीना प्रश्नने जवाब आपदा महावीर प्रश्न कहे छे ते— ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘महासिलाकटण ण सगामे वट्टमाणे’ ब्यापरे महाशिलाकटक सग्राम

सग्रामे युद्धे वर्तमाने=प्रवर्तमाने सति 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा' यस्तत्र महाशिलाकण्टके सग्रामे अद्वो वा, हस्ती वा, योधो वा, सारथिवा, 'तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराए वा, अमिहम्मइ' तृणेण वा, पत्रेण वा, काण्ठेण वा, शर्करया वा, प्रस्तरादिकणेन अभिहन्यते=अभिहतो भवति 'सब्बे से जाणेइ महासिलाए अइ अमिहए' सर्व. स अद्वगजादि जा नाति=अभिहननकाले अनुभवति यत्-अहं महाशिलया = विशालपापाणखण्डेन अभिहत. इति, 'से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे' हे गौतम ! तत् तेनार्थेन तेन कारणेन एवमुच्यते महाशिलाकण्टक सग्राम इति । गौतमः पृच्छति-'महासिलाकटए ण भते ! सगामे वट्टमाणे कइजण सयसाइस्सीओ वहियाओ ?' हे भदन्त ! महाशिलाकण्टके खलु सग्रामे वर्त-

सगामे वट्टमाणे' जय महाशिलाकटक सग्राम हो रहा था तब उस सग्राममें 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा जोहे वा, सारही वा' जितने भी हाथी थे, जितने भी योधा थे, अथवा जितने भी सारथी थे वे सबके सब जय वहाँके 'तणेण वा पत्तेण वा कट्टेणवा सक्कराए वा' तृण-घाससे, घृक्षादिके पत्रसे, या किसी काष्ठ से, या कि पत्थर आदिके टुकड़े से अभिहत हो जाते तो 'सब्बे से जाणेइ महासिलाए अइ अमिहए' उन्हें उस समय ऐसा अनुभवमें आता कि मानों हम विशाल शिलासे अभिहत हुए हैं । 'से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे' इस कारण हे गौतम ! मैंने उस सग्रामका नाम 'महाशिलाकटकसग्राम' ऐसा कहा है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'महासिलाकटए ण भते ! सगामे

आवतो इतो, त्थारे ते सग्रामभा 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहेवा सारहीवा' जेट्ठा घोडा इत्ता जेट्ठा हाथी इत्ता, जेट्ठा घोडाओ इत्ता, अने जेट्ठा सारथी इत्ता तेओ अथा न्यारे त्थाना 'तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराए वा' पत्र (घास) थी, घृक्षादिना पानथी, ठोछ झण्डथी अथवा ठोछ झाडरीथी नभभी यत्ता त्थारे 'सब्बे से जाणेइ महासिलाए अइ अमिहए' तेभने कोना अनुभव यत्ते इतो हे 'अमे आये हे विशाल शिला वडे धायल गया छीओ. 'से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सगामे' हे गौतम ! ते कारणे ते सग्रामनु नाम 'महाशिलाकटक सग्राम' आपवाभा आओ ॥

इहे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने ते सग्रामभा यथेही मानव सुवारी विधे प्रभ पूछे छे-'महासिलाकटए ण भते ! सगामे वट्टमाणे कइजणसयसाइस्सीओ

પોષધોપવાસાઃ, રુષ્ટાઃ, પરિકુપિતાઃ, સમરથાતિતાઃ, અનુપશન્તાઃ, કાલમાસે કાલ કૃત્વા કુપ્ર ગતાઃ, કુપ્ર ઉપપન્નાઃ ? ગૌતમ ! પ્રાયો નરક-તિર્થચ્ચોનિકેષુ ઉપપન્ના ॥ ૬૦ ૩ ॥

ટીકા-‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એ વુચ્છ મહાસિલાકટ્ટ સગામે ?’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્યેન કથ તાવત્ પામુચ્ચતે-મહાસિલાકટ્ટક સગ્રામઃ ? તસ્ય સગ્રામસ્ય મહાસિલાકટ્ટક નામ કથ કૃતમ્ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! મહાસિલાકટ્ટ ણ સગામે વટ્ટમાણે’ હે ગૌતમ ! મહાસિલાકટ્ટકે સહ

નિસ્સીલા, જાવ નિપ્પચ્ચક્ષાણપોસહોવવાસા રુદ્ધા, પરિકુબિયા, સમરવહિયા, અણુવસતા, કાલમાસે કાલ કિચ્છા, કહિં ગયા, કહિં ઉવવન્ના ? હે મદન્ત ! નિઃશીલ યાવત્ પ્રત્યાખ્યાન, પોષધોપવાસસે રહિત’ રુદ્ધ-ક્રોધ સે યુક્ત, પરિકુપિત અતિશય ક્રોધસે ભરે હુણ એવ અનુપશન્ત બને હુણ વે યુદ્ધમે મારે ગયે મનુષ્ય કહા ગયે ? કહાં પર ઉત્પન્ન હુણ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઓસણ નરગતિરિક્સજોણિણ્ણુ ઉવવન્ના) પ્રાય કરકે વે સય કે સય યુદ્ધમે મારે ગયે મનુષ્ય નરક ઓર તિર્યચ્ચયોનિમે ઉત્પન્ન હુણ હેં !

ટીકાર્થ-‘સે કેળદ્દેણ મતે ! એ વુચ્છ મહાસિલાકટ્ટ સગામે’ હે મદન્ત ! ‘તસ્ય સગ્રામકે મહાસિલાકટ્ટક સગ્રામ’ હસ પ્રકારકે નામ કરનેમેં હેતુ કયા હે ? હસ યાતકો જય ગૌતમને પ્રમુસે પૂછા તથા હસકે ઉત્તરમેં પ્રમુને ઉનસે હસ યાતકો પ્રકટ કરનેકે લિયે સૂત્રકાર કહતે હેં કિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘મહાસિલાકટ્ટ ણ

મણ્ણયા નિસ્સીલા, જાવ નિપ્પચ્ચક્ષાણપોસહોવવાસા રુદ્ધા, પરિકુબિયા, સમરવહિયા, અણુવસતા, કાલમાસે કાલ કિચ્છા કહિંગયા, કહિં ઉવવન્ના ? હે મદન્ત ! તે શીલરહિત પ્રત્યાખ્યાન રહિત પોષધોપવાસ રહિત, શેષબુદ્ધ, અતિશય ક્રોધસ પૂર અને અનુપશન્ત બનેલા મનુષ્યો યુદ્ધમાં મરીને કયા ગયા ? ક્યાં ગતિમા ઉત્પન્ન થયા ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (ઓસણ નરગતિરિક્સજોણિણ્ણુ ઉવવન્ના) તેઓ બધા સામાન્યતઃ નરકચોનિમાં અને તિર્થચ્ચોનિમાં ઉત્પન્ન થયા છે.

ટીકાર્થ- ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને જોયે પ્રશ્ન પૂછે છે કે- (સે કેળદ્દેણ મતે ! એ વુચ્છ-મહાસિલાકટ્ટ સગામે ?) હે મદન્ત ! તે સગ્રામને શા કારણે ‘મહાસિલાકટ્ટ સગ્રામ’ કહેવામાં આવે છે

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે- ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘મહાસિલાકટ્ટ ણ સગામે વટ્ટમાણે’ બ્યારે મહાસિલાકટ્ટ સગ્રામ

સગ્રામે યુદ્ધે વર્તમાને=પ્રવર્તમાને સતિ 'જે તત્ત્વ આસે વા, હત્થી વા, જોહે વા, સારહી વા' યસ્ત્ર મહાશિલાકટકે સગ્રામે અશ્વો વા, હસ્તી વા, યોધો વા, સારથિવા, 'તણેણ વા, પતેણ વા, કટ્ટેણ વા, સક્રાણ વા, અમિહમ્મઈ' તુણેણ વા, પત્રેણ વા, કાળેણ વા, શર્કરયા વા, પ્રસ્તરાદિકણેણ અમિહન્યતે=અમિહતો ભવતિ 'સન્ને સે જાણેઈ મહાસિલાણ અહ અમિહણ' સર્વ સ અશ્વગજાદિ જા નાતિ=અમિહનનકાલે અનુભવતિ યત્-અહ મહાશિલયા = વિશાલપાપાણસ્થાનેન અમિહત. ઇતિ, 'સે તેણટ્ટેણ ગોયમા ! એવ ઘુચ્છઈ મહાસિલાકટણ સગામે' હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન તેન કારણેન એવમુચ્યતે મહાશિલાકટક સગ્રામ ઇતિ । ગૌતમ, પૃચ્છતિ-'મહાસિલાકટણ ન ભતે ! સગામે વટ્ટમાણે કઙ્ગણ-સયસાહસ્સીઓ વહિયાઓ ?' હે મદન્ત ! મહાશિલાકટકે સ્થલ સગ્રામે વર્ત-

સગામે વટ્ટમાણે' જય મહાશિલાકટક સગ્રામ હો રહા થા તવ ઉસ સગ્રામમે 'જે તત્થ આસે વા, હત્થી વા જોહે વા, સારહી વા' જિતને 'મી હાથી થે, જિતને 'મી યોધા થે, અથવા જિતને 'મી સારથી થે વે સયકે સવ જય વહાકે 'તણેણ વા પતેણ વા કટ્ટેણવા સક્રાણ વા' તુણ-ઘાતસે, ઘૃક્ષાદિકે પત્રસે, યા કિસી કાષ્ઠ સે, યા કિ પત્થર ધાદિકે ટુકડે સે અમિહત છો જાતે તો 'સન્ને સે જાણેઈ મહાસિલાણ અહ અમિહણ' ઉન્હે ઉસ સમય એસા અનુભવમે આતા કિ માનોં હમ વિશાલ શિલાસે અમિહત છુપ હેં । 'સે તેણટ્ટેણ ગોયમા ! એવ ઘુચ્છઈ મહાસિલાકટણ સગામે' હસ કારણ હે ગૌતમ ! મેને ઉસ સગ્રામકા નામ 'મહાશિલાકટકસગ્રામ' એસા કહા હૈ । અથ ગૌતમ પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હેં કિ 'મહાસિલાકટણ ન ભતે ! સગામે

આવતો હતો, ત્યારે તે સગ્રામમા 'જે તત્થ આસે વા, હત્થી વા, જોહેવા સારહીવા' જેટલા ઘોડા હતા જેટલા હાથી હતા, જેટલા ચોદાઓ હતા, અને જેટલા સારથી હતા તેઓ બધા બધારે ત્યાના 'તણેણ વા, પતેણ વા, કટ્ટેણ વા, સક્રાણ વા' વધુ (બાસ) થી, ઘૃક્ષાદિના પાનથી, કોઈ કાષ્ઠથી અથવા કોઈ કાઠરીથી બંધાયેલી થતા ત્યારે 'સન્ને સે જાણેઈ મહાસિલાણ અહ અમિહણ' તેમને એવો અનુભવ થતો હતો કે 'અમે બધે ઠે વિશાળ શિલા વડે બાયલ થયા છીએ. 'સે તેણટ્ટેણ ગોયમા ! એવ ઘુચ્છઈ મહાસિલાકટણ સગામે' હે ગૌતમ ! તે કારણે તે સગ્રામનું નામ 'મહાશિલાકટક સગ્રામ' આપવામાં આવ્યું છે ।

હેવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને તે સગ્રામમા થયેલી માનવ ખુબારી વિશે પ્રશ્ન પૂછે છે-'મહાસિલાકટણ ન ભતે ! સગામે વટ્ટમાણે કઙ્ગણસયસાહસ્સીઓ

पोषधोपवासाः, रुष्टाः, परिकुपिताः, समरघातिताः, अनुपशान्ताः, काकमासे काल कृत्वा कुत्र गताः, कुत्र उपपन्नाः ? गौतम ! मायो नरक-तिर्यग्योनिरेषु उपपन्ना ॥ सू० ३ ॥

टीका-‘से केणद्वेण भते ! एव बुचइ महासिलाकट्टण सगामे ?’ हे भदन्त ! तत् केनार्थेन फय तावत् एवमुच्यते-महाशिलाकट्टक सग्राम ! तस्य सग्रामस्य महाशिलाकट्टक नाम फय कृतम् ? भगवानाह-‘गोयमा ! महासिलाकट्टण ण सगामे वट्टमाणे’ हे गौतम ! महाशिलाकट्टके सखु

निस्सीला, जाव निप्पचक्खाणपोसहोववासा रुद्धा, परिकुपिया, समरघहिया, अणुवसता, कालमासे काल किञ्चा, कहिं गया, कहिं उववन्ना ? हे भदन्त ! निःशील यावत् प्रत्याख्यान, पोषधोपवाससे रक्षित’ रुष्ट-क्रोध से युक्त, परिकुपित अतिशय क्रोधसे भरे हुए एव अनुपशान्त बने हुए वे युद्धमें मारे गये मनुष्य कहा गये ? कहाँ पर उत्पन्न हुए ? (गोयमा) हे गौतम ! (ओसन्न नरगतिरिक्खजोणि एसु उववन्ना) प्राय करके वे सय के सय युद्धमें मारे गये मनुष्य नरक और तिर्यञ्चयोनिमें उत्पन्न हुए हैं ।

टीकार्थ-‘से केणद्वेण भते ! एव बुचइ महासिलाकट्टण सगामे’ हे भदन्त ! उस सग्रामके महाशिलाकट्टक सग्राम’ इस प्रकारके नाम करनेमें हेतु क्या है ? इस यातको जब गौतमने प्रश्नसे पूछा तब इसके उत्तरमें प्रश्नने उनसे इस यातको प्रकट करनेके लिये सूत्रकार करते हैं कि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘महासिलाकट्टण ण

मणुया निस्सीला, जाव निप्पचक्खाणपोसहोववासा रुद्धा, परिकुपिया, समरघहिया, अणुवसता, कालमासे काल किञ्चा कहिं गया, कहिं उववन्ना ?’ के भदन्त ! ते शीलरहित प्रत्याख्यान रक्षित, पोषधोपवास रक्षित, शेषयुक्त, अतिशय क्रोधसे युक्त बने अनुपशान्त बनेवा अनुपशान्त युद्धमें मारीने कहा गया ! कहाँ उत्पन्न गया ? (गोयमा !) के गौतम ! (ओसन्न नरगतिरिक्खजोणि एसु उववन्ना) तेजो तथा सामान्यतः नरकयोनिमें बने तिर्यञ्चयोनिमें उत्पन्न गया ।

टीकार्थ-‘गौतम स्वामी भट्टापीर प्रश्नने जेव्हे प्रश्न पूछे के- (से केणद्वेण भते ! एव बुचइ-महासिलाकट्टण सगामे ?’ के भदन्त ! ते सग्रामने शा भस्से ‘महाशिलाकट्टक सग्राम’ कहेवामा आवे के

गौतम स्वामीना प्रश्नने जेवाम आपत्तां भट्टापीर प्रश्न कहे के ३- ‘गोयमा !’ के गौतम ! ‘महासिलाकट्टण ण सगामे वट्टमाणे’ जेवामे भट्टाशिलाकट्टक सग्राम

सग्रामे युद्धे वर्तमाने=प्रवर्तमाने सति 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहे वा, सारही वा' यस्तत्र महाशिलाकण्टके सग्रामे अइवो वा, हस्ती वा, योधो वा, सारथिवा, 'तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराण वा, अभिहम्मइ' तणेन वा, पत्तेण वा, काण्ठेन वा, शर्करया वा, प्रस्तरादिकणेन अभिहन्यते=अभिहतो भवति 'सन्वे से जाणेइ महासिलाए अइ अभिहए' सर्व. स अइवगजादि जा नाति=अभिहननकाले अनुभवति यत्-अइ महाशिलया = विशालपापाणखण्डेन अभिहत. इति, 'से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सग्रामे' हे गौतम ! तत् तेनार्येन तेन कारणेन एवमुच्यते महाशिलाकण्टक सग्राम इति । गौतम. पृच्छति-'महासिलाकटए ण भते ! सग्रामे वट्टमाणे कइजण सयसाहस्सीओ वहियाओ ?' हे भदन्त ! महाशिलाकण्टके खलु सग्रामे वर्त-

सग्रामे वट्टमाणे' जय महाशिलाकटक सग्राम हो रहा था तब उस सग्राममें 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा जोहे वा, सारही वा' जितने भी हाथी थे, जितने भी योधा थे, अथवा जितने भी सारथी थे वे सयके सय जय वहाँके 'तणेण वा पत्तेण वा कट्टेणवा सक्कराए वा' तृण-घाससे, वृक्षादिके पत्रसे, या किसी काष्ठ से, या कि पत्थर आदिके टुकड़े से अभिहत हो जाते तो 'सन्वे से जाणेइ महासिलाए अइ अभिहए' उन्हें उस समय ऐसा अनुभवमें आता कि मानों हम विशाल शिलासे अभिहत हुए हैं । 'से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सग्रामे' इस कारण हे गौतम ! मैंने उस सग्रामका नाम 'महाशिलाकटकसग्राम' ऐसा कहा है । अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'महासिलाकटए णं भते ! सग्रामे

आहतो इति, त्वादि ते सग्रामभा 'जे तत्थ आसे वा, हत्थी वा, जोहेवा सारहीवा' जेट्ठा घोडा इत्ता जेट्ठा हाथी इत्ता, जेट्ठा योद्धाओ इत्ता, अने जेट्ठा सारथी इत्ता तेओ अथा न्यादि त्ताना 'तणेण वा, पत्तेण वा, कट्टेण वा, सक्कराए वा' पत्तु (घास) थी, वृक्षादिना पान्थी, काष्ठ क्षय्यी अथवा काष्ठ काटरीथी जन्मभी यत्ता त्वादि 'सन्वे से जाणेइ महासिलाए अइ अभिहए' तेभने ओवा अनुभव यत्ते इत्ता है 'अने ओवे के विशाल शिला वडे घायल भया छीओ 'से तेणट्टेण गोयमा ! एव बुच्चइ महासिलाकटए सग्रामे' हे गौतम ! ते कारणे ते सग्रामनु नाम 'महाशिलाकटक सग्राम' आपवाभा आयु छे ।

हे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने ते सग्रामभा यथेही मानव सुवारी विधे नम पूछे छे- 'महासिलाकटए ण भते ! सग्रामे वट्टमाणे कइजणसयसाहस्सीओ

माने=प्रवर्तमाने कति जनसाहस्य कति लक्षाणि जना 'वहियाओ' पातिता=मारिता. ? भगवानाह—'गोयमा ! चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे गौतम ! चतुरशीति जनशतसाहस्य. चतुरशीति=ससयका जना पातिता=गौतम पृच्छति—'ते ण भते ! मणुया निस्सीला; जाव—निपबबल्लानपोसहोववासा' हे भदन्त ! ते खलु मनुष्या निश्शीला. यावत् निर्वता. निर्गुणा, निर्मर्यादा, निश्शीला भुमभाववर्जिता., निर्वता प्राणातिपातविरमणादिद्वतरहिता., निर्गुणा—उत्तरगुणरहिता, निर्मर्यादा मर्यादावर्जिता., निप्पत्याख्यान—पोषधोपवासा' प्रत्याख्यान—पोषधोपवासरहिता 'रुद्धा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसता, कालमासे काल किचा कहि गया कहि उवववा ?' तत्र कृष्टा=रोपमापन्ना; परिकुपिता. क्रोधयुक्ता, समरपातिता=युद्धे मारिता अत एव अनुपशान्ता=उपशान्तभाववर्जिता कालमासे=मरणाऽवसरे काल कृत्वा=मरणधर्ममाप्प कुम-

वटमाणे कइजणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे भदन्त ! उस महाशिलाकटक सग्रामके होने पर उसमें कितने लाख मनुष्योंका मरण हुआ है ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' उस महाशिला कटक सग्राममें ८४ लाख मनुष्य मारे गये हैं । अथ गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'तेण भते ! मणुया निस्सीला, जाव निपबबल्लानपोसहोववासा' हे भदन्त ! जितने भी मनुष्य उस महाशिलाकटकसग्राममें मारे गये हैं वे सब निशील थे, यावत् प्रत्याख्यान और पोषधोपवास से रहित थे यावत् पदसे निर्धत थे प्राणातिपातविरमण आदिद्वतसे रहित थे, निर्गुण—उत्तरगुणोंसे रहित थे, निर्मर्याद मर्यादा से रहित थे 'रुद्धा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसता, कालमासे

वहियाओ ?' हे भदन्त ! ते महाशिलाकटक सग्राम थये, त्याइ देखा बाण भाखसेने तेमा सहर बये छते ?

महावीर प्रभुने उत्तर— 'चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे गौतम ! ते सग्राममा ८४ बाण भुण्हे भाया गया छता.

गौतम स्वाग्निने प्रश्न— 'तेण भते ! मणुया निस्सीला, जाव निपबबल्लानपोसहोववासा' हे भदन्त ! ते सग्राममा के भुण्हे भाया गया तेथे निस्सील, निवत (प्राणातिपात विरमण आदि प्रतीति रहित) निर्गुण (उत्तर गुणोपस्थि रहित), मर्यादाय रहित, प्रत्याख्यान अने पोषधोपवासोपस्थि रहित छता. रुद्धा, परिकुविया, समरवहिया, अणुवसता, 'तेसे काल किचा कहि गया, कहि उवववा ?'

गताः ? कां गतिं गतवन्तः ? कुत्र उपपन्नाः कस्यां गतीं जन्म गृहीतवन्तः ? भगवानाह—ते स्वच्छ मनुष्या संग्रामघातिता मृत्यु प्राप्ता अवसन्ना = प्रायः बाहुल्येन नरकतिर्यग्योनिकेषु उपपन्नाः जन्मगृहीतवन्तः ॥ सू० ३ ॥

रथमुसलसग्रामवक्तव्यता ।

अथ रथमुसलसग्रामवक्तव्यतामाह—‘णायमेय’ इत्यादि ।

मूलम्—णायमेय अरहया, विन्नायमेय अरहया, रहमुसले सगामे । रहमुसले ण भते । सगामे वट्टमाणे के जइत्था, के पराजइत्था ? गोयमा । वज्जी, विदेहपुत्ते, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया जइत्था, नवमल्लई, नव लेच्छई पराजइत्था । तए ण से कुणिए राया रहमुसल सगाम उवट्ठिय, सेस जहामहासिल्लाकटए नवर मूयाणदि हत्थिराया जाव रहमुसल सगाम ओयाए, पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया, एव तहेव जाव चिट्ठइ, मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया, एग मह

कालकिच्चा कहिं गया, कहिं उववन्ना’ रोपसे भरे हुए थे, क्रोधसे युक्तये, युद्धमें मारे गये होनेके कारण अनुपशान्त थे उपशान्तभावसे रहित थे । अतःवे कालअवसर कालकर कहा गये किस गतिको प्राप्त हुए ? और किस गतिमें जन्मको उन्होंने धारण किया ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं ‘ओसल्ल नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना’ गौतम ! ऐसे पूर्वोक्त मनुष्य प्रायः करके नरक तिर्यच गतिमें उत्पन्न हुए हैं । क्यों कि ऐसी स्थितिमें प्रायःउनको आर्त्तध्यान और रौद्रध्यान रहता है ॥ सू० ३ ॥

तेजो शैवथी युक्त होता, अतिशय क्रोधथी युक्त होता, अने युद्धमा भार्या ज्वाने कारणे अनुपशान्त होता तो तेजो भणने अवसर आवता काणधम’ पाभीने क्या गया छे ? तेमछे छह गतिमा जन्म धारणु क्यो छे ?

तेजो उत्तर आपता भक्कीर प्रभु कहें छे ते—‘ओसल्ल’ सामान्यतः ‘नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना’ तो तेजो भरीने नरक अने तिर्यच गतिमा उत्पन्न भया छे कारणे ते प्रकाश युद्धमा मनारा भावसे सामान्यतः आर्त्तध्यान अने रौद्रध्यानथी युक्त रहें छे ॥ सू० ३ ॥

माने=मवर्तमाने कति जनसाहस्य कति लक्षाणि जनाः 'वहियाओ' पातिता=मारिता. ? भगवानाह—'गोयमा ! चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे गौतम ! चतुरशीति जनशतसाहस्य. चतुरशीतिलक्षसंख्यका जना पातिताः गौतम पृच्छति—'ते ण भते ! मणुया निस्सीला; जाव-निपक्खत्ताणपोसहोववासा' हे भदन्त ! ते खलु मनुष्या निश्शीला यावत् निर्मता निर्गुणा, निर्मर्यादा, निश्शीला शुभभाववर्जिता, निर्मता प्राणातिपातविरमणादिष्वतरहिता, निर्गुणा-उत्तरगुणरहिता, निर्मर्यादा मर्यादावर्जिता, निष्प्रत्याख्यान-पोषधोपवासा प्रत्याख्यान-पोषधोपवासरहिताः 'रुद्धा, परिकुचिया, समरवहिया, अणुवसता, कालमासे काल किचा कर्हि गया कर्हि उववणा ?' तत्र रुद्धा=रोपमापन्नाः, परिकुचिता. क्रोधयुक्ता, समरपातिता=युद्धे मारिता अत एव अनुपशान्ता=उपशान्तभाववर्जिता फालमासे=मरणाद्वसरे फाल कृत्वा=मरणधर्मप्राप्य कुत्र

यद्यमाणे कइजणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे भदन्त ! उस महाशिलाकटक संग्रामके होने पर उसमें कितने लाख मनुष्योंका मरण हुआ है ? उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' उस महाशिला कण्टक संग्राममें ८४ लाख मनुष्य मारे गये हैं । अथ गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि 'तेण भते ! मणुया निस्सीला, जाव निपक्खत्ताणपोसहोववासा' हे भदन्त ! जितने भी मनुष्य उस महाशिलाकटकसंग्राममें मारे गये हैं वे सय निश्शील थे, यावत् प्रत्याख्यान और पोषधोपवास से रहित थे यावत् पदसे निर्बल थे प्राणातिपातविरमण आदिष्वतसे रहित थे, निर्गुण-उत्तरगुणोंसे रहित थे, निर्मर्याद मर्यादा से रहित थे 'रुद्धा, परिकुचिया, समरवहिया, अणुवसता, कालमासे

वहियाओ ?' हे भदन्त ! ते महाशिलाकटक संग्राम थे, त्थारे हेन्हा लान भावसेने तेमा सहार भये हते ?

महावीर प्रभुने उत्तर— 'चउरासीइ जणसयसाहस्सीओ वहियाओ' हे गौतम ! ते संग्राममा ८४ लाख मनुष्यो मार्यो गया हता

गौतम स्वामीने प्रश्न— 'तेण भते ! मणुया निस्सीला, जाव निपक्खत्ताणपोसहोववासा' हे भदन्त ! ते संग्राममा के मनुष्यो मार्यो गया तेन्हे निश्शील, निर्बल (प्राणातिपात विरमण आदि प्रतीती रहित) निर्गुण (उत्तर गुणोपवी रहित), मर्यादाही रहित, प्रत्याख्यान अने पोषधोपवासोपवी रहित हता. रुद्धा, परिकुचिया, समरवहिया, अणुवसता, कालमासे काल किचा कर्हि गया, कर्हि उववणा ?

छाया—शातमेतत् अर्हता, विज्ञातमेतत् अर्हता—रथमुसल. सग्राम । रथ-
मुसले खलु भदन्त ! सग्रामे वर्तमाने केऽजयन् के पराजयन्तः ? गौतम !
वज्जी, विदेहपुत्र., चमर असुरेन्द्र असुरकुमारराजश्च एते अजयन्, नव
मल्लकिन, नवलेच्छकिन पराजयन्त. ततः खलु स कूणिको राजा रथमुसल
सग्रामम् उपस्थितम्, शेष यथा महाशिलाकण्ठके सग्रामे, नवर भूतानन्दो

रथमुसलसग्रामवक्तव्या-

‘णायमेय अरहया’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(णायमेय अरहया, विषायमेय अरहया, रथमुसले सग्रामे)
हे भदन्त ! अरहन्त भगवान् ने यह अच्छी तरहसे जाना है, यह
अच्छी तरहसे माना है कि रथमुसल इस नामका सग्राम है । सो
(रथमुसले ण भवे ! सग्रामे घट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था ?) हे
भदन्त ! इस रथमुसल सग्राममें जय कि यह हो रहा या कौन२ जीते
और कौन२ हारे हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्रे, चमरे असुरिदे
असुरकुमारराया जइत्था, नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था) वज्जी—इन्द्र
और विदेहपुत्र कूणिक तथा असुरकुमारेन्द्र असुरराजचमर ये सब इस
रथमुसल सग्राममें जीते हैं, नौ मल्लकी और नौ लेच्छकी ये १८ गणराज
हारे हैं (तए ण से कूणिए राया रथमुसल सग्राम उवट्ठिय—सेस जहा

रथमुसल सग्रामनी वक्तव्यता-

‘णायमेय अरहया’ इत्यादि-

सूत्रार्थ—(णायमेय अरहया, विषायमेय अरहया, रथमुसले सग्रामे)
हे भदन्त ! अर्हन्त भगवान् ने यह अच्छी रीति अच्छे छे, ते अच्छी रीति मान्य छे
रथमुसल नामको सग्राम थाको छे तो (रथमुसले ण भवे ! सग्रामे घट्टमाणे
के जइत्था, के पराजइत्था ?) हे भदन्त ! ते रथमुसल सग्राम थयो, त्थारे ते
सअभभा केनो केनो विजय थयो अने केनो केनो पराजय थयो ? (गोयमा !)
हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्रे, चमरे असुरिदे असुरकुमारराया जइत्था,
नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था) वज्जी (ध-४), विदेहपुत्र (इच्छि) तथा असुर-
कुमारेन्द्र, असुरराज चमरने ते सअभभा विजय थयो, नव मल्ल गण राजाओ अने
नव विच्छी गणराजओ, ओम कुल १८ गणराजओने ते युद्धमा पराजय थयो केतो.

इवे सूत्रकार आ सग्रामवत् पूर्ववत्तात आपे छे—‘तए ण से कूणिए राया
रथमुसल सग्राम उवट्ठिय—सेस जहा महाशिलाकण्ठ’ शब्द द्वारा रथमुसल

आयास किढिणपडिरुवग विउच्चिता ण चिइ, एट्ठं खलु तओ
 इदा सगाम सगामेति, त जहा-देविदे य, मणुइदे य, असुरिदे
 य, एगहत्थिणा वि ण पभू कूणिण राया जइत्तए' तइव जाव
 दिसोदिसिं पडिसेहित्था ।/से केणट्ठेण भते ! एव बुद्धइ
 रहमुसले सगामे ? गोयमा ! रहमुसले ण सगामे वट्टमाणे एगे
 रहे अणासए, असारहिण, अणारोहए, समुसले, महया महया
 जणक्खय, जणवह, जणप्पमव, जणसवट्ठकण, रुहिरकइम करे-
 माणे सबओ समता परिधावित्था, से तेणट्ठेण जाव रहमुसले
 सगामे । रहमुसलेण भते ! सगामे वट्टमाणे कइ जणसयसाहस्सीओ
 वहियाओ ? गोयमा ! छण्णउई जणसयसाहस्सीओ वहियाओ ।
 तेण भते ! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना ? गोयमा !
 तत्थ ण दंससाहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिसि उववन्नाओ,
 एगे देवलोगेसु उववन्ना एगे सुकुले पच्चायाए अवसेसा ओसन्नं
 नरगतिरिक्खजोणिणसु उववन्ना ? कम्हा णं भते ! सक्के दे-
 विदे देवराया, चमरे य असुरिदे असुरकुमारराया, कूणियस्सरओ
 साहेज्ज दलइत्था ? गोयमा ! सक्के देविदे देवराया पुबसगइए
 चमरे असुरिदे असुरकुमारराया परियायसगइए, एव खलु
 गोयमा ! सक्के देविदे देवराया, चमरे य असुरिदे असुरकुमार-
 राया कूणियस्स रन्नो साहेज्ज दलइत्था ॥ सू० ४ ॥

छाया—ज्ञातमेतत् अर्हता, विज्ञातमेतत् अर्हता—रथमुसल. सग्राम । रथ-
मुसले खलु भदन्त ! सग्रामे वर्तमाने केऽजयन् के पराजयन्तः ? गौतम !
वज्जी, विदेहपुत्रः, चमर. अमुरेन्द्र. अमुरकुमारराजश्च एते अजयन्, नव
मल्लकिन, नवलेच्छकिन पराजयन्त ततः खलु स कूणिको राजा रथमुसलं
सग्रामम् उपस्थितम्, शेषं यथा महाशिलाकण्टके सग्रामे, नवर भूतानन्दो

रथमुसलसग्रामवक्तव्या—

‘गायमेय अरहया’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(गायमेय अरहया, विभ्रायमेय अरहया, रथमुसले सग्रामे)
हे भदन्त ! अरहन्त भगवान् ने यह अच्छी तरहसे जाना है, यह
अच्छी तरहसे माना है कि रथमुसल इस नामका सग्राम है । सो
(रथमुसले ण भंते ! सग्रामे वट्टमाणे के जइत्था के पराजइत्था ?) हे
भदन्त ! इस रथमुसल सग्राममें जब कि यह हो रहा था कौन२ जीते
और कौन२ हारे हैं ? (गोयमा) हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्रे, चमरे अमुरिंदे
अमुरकुमारराया जइत्था, नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था) वज्जी—इन्द्र
और विदेहपुत्र कूणिक तथा अमुरकुमारेन्द्र अमुरराजचमर ये सब इस
रथमुसल सग्राममें जीते हैं, नौ मल्लकी और नौ लेच्छकी ये १८ गणराज
हारे हैं (तए ण से कूणिण राया रथमुसल सग्राम उवट्ठिय—सेस जहा

रथमुसल सग्रामनी वक्तव्यता—

‘गायमेय अरहया’ इत्यादि—

सूत्रार्थ—(गायमेय अरहया, विभ्रायमेय अरहया, रथमुसले सग्रामे)
हे भदन्त ! अर्हन्त भगवान् ने सभ्य२ रीते जान्य छे, ते सभ्य२ रीते जान्य छे
रथमुसल नामनो सग्राम भवानो छे तो (रथमुसले ण भंते ! सग्रामे वट्टमाणे
के जइत्था, के पराजइत्था ?) हे भदन्त ! ते रथमुसल सग्राम भयो, त्यारे ते
सग्रामभा केनो केनो विजय भयो अने केनो केनो पराजय भयो ? (गोयमा !)
हे गौतम ! (वज्जी विदेहपुत्रे, चमरे अमुरिंदे अमुरकुमारराया जइत्था,
नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्था) वज्जी (इन्द्र) विदेहपुत्र (कूणिक) तथा अमुर-
कुमारेन्द्र, अमुरराज चमरनो ते सग्रामभा विजय भयो, नव मल्ल गण राजाओ अने
नव विच्छेदी गणराजाओ, ओम कुल १८ अशुशाकाओनो ते बुद्धभा पराजय भयो हतो।

इवे सूत्रकार आ सग्रामं पूर्ववृत्तत आये छे—‘तएण से कूणिण राया
रथमुसल सग्राम उवट्ठिय—सेस जहा महाशिलाकण्ट’ अर्हन्त द्वारा रथमुसल

इस्तिराज, यावत् रथमुसल सग्रामम् उपपातः, पुरतश्च स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, एव तथैव यावत् तिष्ठति, मार्गे च तस्य चमरः अमुर अमुरेन्द्रः अमुरकुमारराजः, एक महान्तम् आदर्शं किठिनप्रतिरूपकं विकुर्वित्वा स्वस्य तिष्ठति, एव प्रय इन्द्रा' सग्रामयन्ते, तद्यथा-देवेन्द्रश्च, मनुजेन्द्रश्च,

महाशिलाकटए) हमके बाद उस कूणिक राजाने रथमुसल सग्रामको उपस्थित हुआ जानकर अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया इसके बाद का समस्त कथन महाशिलाकटक सग्रामकी तरहसे ही जानना चाहिये। (नवर भूयाणदे इत्थिराया जाव रथमुसल सग्राम ओयाण) उस कथनसे इस कथनमें विशेषता यदि कुछ है तो वह ऐसी है कि वहां पर उदायी पट्ट हाथी कहा गया है और यहां पर भूतानन्द नामका पट्टहाथी कहा गया है। यावत् वह कूणिक राजा रथमुसल सग्राममें उतरा (पुरजोय से उसके देविदे देवराया एव तथैव जाव चिह्नइ) आगे से ही पहिले देवेन्द्र देवराज शक्र वहा आकर उपस्थित हो गया था इस तरह यहां पर और सब कथन पहिले जैसा कहा गया वैसा ही लगा लेना चाहिये। (मग्गओ य से चमरे अमुरिदे अमुर कुमारराया एगं मह आयास किठिणपडिरूवग विउव्विचाण चिह्नइ) उसके पीछे अमुरकुमारोंके इन्द्र अमुरकुमारराज चमर एक बड़े भारी विशाल लोहेके किठिन (पात्रविशेष) के जैसे कवचकी विकुर्बणा करके

स आभनी विवुर्ण्णु वध् भूम्मा पछी, इत्थिक्क राब्बन्ने रथमुसल स आभने उपस्थित थयेवो अक्षीने पाताना कौटुम्बिक पुरुषोंने बोलाव्या त्थार पाइनुं समस्त कथन महाशिलाकटक स आभना प्रकत्तुमा ठवा प्रभावे समञ्जसुं (नवर भूयाणदे इत्थिराया जाव रथमुसल सग्राम ओयाण) पछु ते कथन करता आ कथनमा आटवी विरैवत्ता समञ्जसी. त्थां इस्तिराय उवायी ठको छे तेने पडवे अर्द्धा इस्तिराय भूतानन्द देवेवो 'ते इत्थिक्क राब्ब रथमुसल स आभमा आपी पछोअो' अर्द्धा सुधीनुं पूर्वोक्त कथन अर्द्धी अर्द्धु करतुं. (पुरजो य से उसके देविदे देवराया-एव तथैव जाव चिह्नइ) इत्थिक्क राब्बानुं आगमन ययु ते पछेवां ज देवेन्द्र देवराय शक्र त्थां इव्वर वध् गयेवो ठतो. आ प्रभावे आक्षीनुं समस्त कथन महाशिलाकटक स आभना पूर्वोक्त कथन प्रभावे ज समञ्जसुं. (मग्गओ य से चमरे अमुरिदे अमुरकुमारराया एगं मह आयास किठिणपडिरूवग विउव्विचा ण चिह्नइ) तेनी पाछण अमुरकुमारोंने ईन्द्र अमुरकुमारराय चमर जोक वण्ण विशाण वेडावना किठिन (सन्धासीजोने उपयोगी जोक अतनुं काष्ठ निर्मित पात्र विशेष) लेवा कथननी विवुर्ण्णु करीने छेवो ठतो।

असुरेन्द्रश्च । एकहस्तिनाऽपि खलु मशु कूणिको राजा जेतुम् । तथैव यावत् दिशोदिश प्रतिपेधितवान्, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते—रथमुसल सग्राम ? गौतम ! रथमुसले खलु सग्रामे वर्तमाने एको रथः, अनश्वः, असारथिः, अनारोहः, समुसलो महान्त महान्त जनस्य, जनवधम्, जनप्रमर्दम्, जनसर्वतकल्पम्, रुधिरकर्षम् कुर्वन् सर्वतः समन्तात् परिधावितवान्, तत्

खड्गे हृष्ट ये । (एव खलु तजो इदा सग्राम सग्रामेति) इस प्रकार जनतीनों इन्द्रोने युद्ध किया । (त जहा देविदे य, मणुइदे य, असुरिदेय) वे तीन इन्द्र इस प्रकारसे हैं एक देवेन्द्र देवराज शक्र, दूसरे मनुजेन्द्र कूणिक और तीसरे असुरेन्द्र चमर (एगहत्थिणा वि ण पभू कूणिए राया जइत्तए तहेव जाव) कूणिक राजामें ऐसी शक्तिथी कि वह केवल एक हाथीसे भी अपने शत्रुओं को चारों दिशाओंमें भगा दिया । (से केणट्ठेण भते ! एव बुच्चइ, रहमुसले सग्रामे) हे भदन्त ! उस सग्रामका नाम रथमुसल ऐसा क्यों हुआ । (गोयमा) हे गौतम ! (रहमुसले ण सग्रामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए, असारहिए अणारोहए, समुसले, महया महया जणक्खय जणवह जणप्पमइ जणसवट्ठकप्प, रुधिरकइम, करेमाणे सन्धओ समता परिधा वित्था, से तेणट्ठेण जाव रहमुसले सग्रामे) रथमुसल सग्राम जय होता है तब उसमें घोडारहित, सारथि रहित, घोडारहित हुआ एक

(एव खलु तजो इदा सग्राम सग्रामेति) आ रीते त्रय धनोऽपि साधे भगीने युद्धं कथं (तजहा) ते त्रय धनो आ प्रभावे समन्वा- (देविदेय, मणुइदेय, असुरिदेय) (१) देवेन्द्र देवराज शक्र, (२) नरेन्द्र इक्ष्वाकु अने (३) असुरेन्द्र चमर (एगहत्थिणा वि ण पभू कूणिएराया जइत्तए तहेव जाव) इक्ष्वाकु राजा आने की शक्ति होती है ते ओकहा हाथीनी महत्थी पभू समस्त शत्रुओंने हरावी शक्ती होता, त्याथी शत्रु हरीने, तेहे पोताना समस्त शत्रुओंने आरे दिशाओंमा भगायी भूक्या, अही सुधीनुं समस्त कथन अहंशु करुं (से केणट्ठेण भते ! एव बुच्चइ, रहमुसले सग्रामे ? हे भदन्त ! ते सग्रामं नाम 'रथमुसलसग्राम' आ भारे पठ्युं छे ? (गोयमा !) हे गौतम ! (रहमुसलेण सग्रामे वट्टमाणे एगे रहे अणासए, असारहिए, अणारोहए, समुसले, महया महया जणक्खय जणप्पमइ, जण सवट्ठकप्प, रुधिरकइम, करेमाणे सन्धओ समता परिधावित्था, से तेणट्ठेण जाव रहमुसले सग्रामे) आरे रथमुसलसग्राम थाय छे, तारे तेआ घोडाथी रहित,

हस्तिराजः, यावत् रथमुसल सग्रामम् उपपातः, पुरतश्च स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः, एव तथैव यावत् तिष्ठति, मार्गे च तस्य चमरः असुर असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः, एक महान्तम् आदर्शं किठिनप्रतिरूपकं विकुर्वित्वा सल्ल तिष्ठति, एव प्रयः इन्द्रा सग्रामयन्ते, तद्यथा-देवेन्द्रश्च, मनुजेन्द्रश्च,

महाशिलाकटण्) हमके बाद उस कूणिक राजाने रथमुसल सग्रामको उपस्थित हुआ जानकर अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको घुलाया इसके बाद का समस्त कथन महाशिलाकटक सग्रामकी तरहसे ही जानना चाहिये। (नवर भूयाणदे हस्तिराया जाव रथमुसल सग्राम ओयाण) उस कथनसे इस कथनमें विशेषता यदि कुछ है तो वह ऐसी है कि वहा पर उदायी पट्ट हाथी कहा गया है और यहा पर भूतानन्द नामका पट्टहाथी कहा गया है। यावत् वह कूणिक राजा रथमुसल सग्राममें उतरा (पुरओय से सक्के देविंदे देवराया एव तहेव जाव चिह्ण) मार्गे से ही पहिले देवेन्द्र देवराज शक्र वहा आकर उपस्थित हो गया था इस तरह यहा पर और सब कथन पहिले जैसा कहा गया वैसा ही लगा लेना चाहिये। (मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुर कुमारराया एग मह आयास किठिणपडिरुवग विउव्वित्ताण चिह्ण) उसके पीछे असुरकुमारोंके इन्द्र असुरकुमारराज चमर एक बड़े भारी विशाल लोहेके किठिन (पात्रविशेष) के जैसे कवचकी विकुर्वणा करके

स आभनी विवुर्वत्ता यध् बूत्ता पछी, ह्मिक्क रात्तको रथमुसल स आभने उपस्थित थयेवो अश्विने पाताना होटुजिक्क पुरुषोने भेलाब्बा. त्यार भाइनुं समस्त कथन महाशिलाकटक स आभना प्रकथना कला प्रभावे समज्जुं (नवर भूयाणदे हस्तिराया जाव रथमुसल सग्राम ओयाण) पक्षु ते कथन करता आ कथनमा आटवी विवैपत्ता समज्ज्नी. त्यां हस्तिराय छिदायी कबो छे तेने भाइसे अहाँ हस्तिराय भूतानक कहेवो. 'ते ह्मिक्क रात्त रथमुसल स आभमा आनी पडोम्बो' अहाँ सुधीनुं पूर्वोक्त कथन अही प्रकथुं करतुं. (पुरओ य से सक्के देविंदे देवराया-एव तहेव जाव चिह्ण) ह्मिक्क रात्तनुं आभमन मयु ते पडोवा न देवेन्द्र देवराय शक्र त्यां हाकर मध् गयेवो कते आ प्रभावे भाइनुं समस्त कथन महाशिलाकटक स आभना पूर्वोक्त कथन प्रभावे न समज्जुं. (मग्गओ य से चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया एग मह आयास किठिणपडिरुवग विउव्वित्ता ण चिह्ण) तेनी पाछण असुरकुमारोने पन्ड असुरकुमारराय चमर जोक छल्ला विशाण छेदाणा किठिन (सन्भासीकोने उपयोगी जोक अतनुं हाथ निमित्त पात्र विशेष) जेवा कवचनी विवुर्वत्ता करीने छेवो कते।

एके सुकुले प्रत्यायाताः, अवशेषाः प्रायः नरकतिर्यग्योनिकेषु उपपन्नाः ।
कस्मात् खलु भदन्त ! शक्रो देवेन्द्रः देवराजः, चमरश्च असुरेन्द्रः असुरकुमार-
राजः, कूणिकस्य राज्ञः साहाय्यं दत्तवन्तौ ? गौतम ! शक्रो देवेन्द्रो देवराजः
पूर्वसाङ्गतिकः, चमरः असुरेन्द्रोऽसुरकुमारराजः पर्यायसाङ्गतिकः । एव खलु
गौतम ! शक्रो देवेन्द्रः देवराजः, चमरश्च असुरेन्द्रः असुरकुमारराजः
कूणिकस्य राज्ञः साहाय्यं दत्तवन्तौ ॥ सू० ४॥

(एगे सुकुले पञ्चायाए) कितनेक अच्छे कुलमें उत्पन्न हुए (अवसेसा
ओसन्न नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना) याकी के मनुष्य प्रायः
करके नरक तिर्यक् योनियोंमें उत्पन्न हुए हैं । (कम्हा णं भते !
सक्के देविंदे देवराया चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूणिय
रन्नो साहेज्ज दलइत्था) हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज शक्रने, असुरेन्द्र
असुरकुमारराज चमरने, कूणिक राजाकी सहायता युद्धमें क्यों की ?
(गोयमा) हे गौतम ! (सक्के देविंदे देवराया पुब्बसगइए, चमरे
असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसगइए एव खलु गोयमा ! सक्के
देविंदे देवराया, चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो
साहेज्ज दलइत्था) देवेन्द्र देवराज शक्र कूणिक राजाके पूर्वभवके मित्र
थे । तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर पर्यायसगतिक तापसी
अवस्थाके मित्र थे । इस कारण हे गौतम ! देवेन्द्र देवराज शक्रने
और असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने कूणिक राजाको सहायता दी ।

उत्पन्न भवा छे (एगे सुकुले पञ्चायाए) कितनेक अच्छे कुलमें उत्पन्न भवा छे,
(अवसेसा ओसन्न नरगतिरिक्खजोणिएसु उववन्ना) अने आधीना भावसे
सामान्य रीते नरक अने तिर्यक् योनियोंमें उत्पन्न भवा छे (कम्हा णं भते !
सक्के देविंदे देवराया चमरे य असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो
साहेज्ज दलइत्था ?) हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज शक्र तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने
साहाय्ये युद्धमें कूणिक राजाके सहायता करी ? (गोयमा !) हे गौतम ! (सक्के देविंदे
देवराया पुब्बसगइए, चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसगइए-एव खलु
गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया, चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो
साहेज्ज दलइत्था) देवेन्द्र देवराज शक्र कूणिक राजाका पूर्वभवना मित्र छेता तथा
असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर पर्याय साङ्गतिक-तापसी अवस्थाना मित्र छेता हे
गौतम । ते क्षत्रिय देवेन्द्र देवराज शक्र अने असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने कूणिक
राजाने ते सहायता करी छेती ।

તેનાર્થેન યાવત્ રથમુસલ. સગ્રામઃ । રથમુસલે સલુ મદન્ત ! સગ્રામે કર્તમાને
 કતિજનશતસાહસ્યો હતાઃ ? ગૌતમ ! પળ્ળવતિ જનશતસાહસ્યો હતા ।
 તે સલુ મદન્ત ! મનુષ્યા. નિસ્સીલા યાવત્ ઉપવન્ના ? ગૌતમ ! તથ સલુ
 દશસાહસ્ય. એકસ્યા મત્સ્યા કુક્ષી ઉપવન્ના., એકે દેવલોકેષુ ઉપવન્ના,

હી રથ મુસલ સહિત હોકર યદ્યુતસે મનુષ્યાકા સજાર કરતા હુઆ,
 વધ કરેતા હુઆ ઉન્હે મર્દિત કરતા હુઆ, उनमें प्रलय मचाता हुआ एव
 લોહકી કીચઢકો ઉછાલતા હુઆ ઇધરસે ઉધર ચારો તરફ ઢીંઢતા રહતા
 હૈં इस कारण इस सग्रामका नाम रथमुसल ऐसा हुआ है । (રથમુસ-
 લેખ મતે ! સગ્રામે વટમાળે કહ જણસયસાહસ્સીઓ વહિયાઓ ?
 હૈં મદન્ત ! जिस समय रथमुसल सग्राम हो रहा था तब उसमें
 કિતને લાલ મનુષ્યોંકા સહાર હુઆ ? (ગોયમા) હૈં ગૌતમ ! (छण्ण
 उई जणसयसाहस्सीओ) ૧૬ લે લાલ મનુષ્યોંકા સહાર ઉસ રથ
 મુસલ સગ્રામમેં હુઆ હૈં । (ते णं मते ! मणुया निस्सीला, जाव
 उववन्ना) હૈં મદન્ત ! इस रथमुसल सग्राममें शीलरहित आदि
 પૂર્વોક્ત વિશેષણવાલે મનુષ્ય યાવત્ કહા ઉત્પન્ન હુપ હૈં ? (गोयमा)
 હૈં ગૌતમ ! (तत्थ णं इस साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुक्खिसि
 उववन्नाओ) इनमें से दश १० हजार मनुष्य तो एक मछलीके पदरमें
 उत्पन्न हुए (एगे देवलोएसु उववन्ना) कितनेक देवलोकमें उत्पन्न हुए

સારથીથી શકિત અને ચોદાથી શકિત એક જ રથ યુગળથી યુક્ત થઈને ધણા માણસોને
 સહાર કરતો, ઘણા માણસોને પ્રાયશ કરતો તેમનું માનમર્દન કરતો, તેમનામાં પ્રભય
 મચાવતો, અને લોહીની ધારાઓને ઉછાલતો આમતેમ આરે ઢિંઢાઓમા ઢોડતો રહે છે.
 હૈં ગૌતમ ! તે કારણે તે સગ્રામને 'રથમુસલ સગ્રામ' કહે છે (રથમુસલેખ મતે !
 સગ્રામે વટમાળે કહ જણસયસાહસ્સીઓ વહિયાઓ ?) હૈં મદન્ત ! આરે
 રથમુસલ સગ્રામ આવી રહી હતો, ત્યારે કેટલાં લાખ માણસોનો સહાર થયો હતો ?
 (गोयमा !) હૈં ગૌતમ ! (छण्णउई जणसयसाहस्सीओ वहियाओ) તે સગ્રામમા
 ૬૬ લાખ માણસો માર્યા ગયા હતા. (तेणं मते ! मणुया निस्सीला जाव उववन्ना ?)
 હૈં મદન્ત ! ते रथमुसल सग्राममा मार्गं गयेवा नि शील आदि विशेषणवाण मनुष्ये
 कथं अतिमा उत्पन्न यथा छे ? (गोयमा !) હૈં ગૌતમ ! (तत्थ णं इस साहस्सीओ
 एगाए मच्छीए कुक्खिसि उववन्नाओ) તેમના ૧૦ હજાર માણસો તો એક
 માછલીના પદરમા ઉત્પન્ન થયા હતા. (एगे देवलोएसु उववन्ना) કેટલાક દેવલોકમા

राजश्च एते-अजयन्-जितवन्त 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्या' नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनश्च पराजयन्त पराजितवन्त. चमरेण रथमुसले सग्रामे विकुर्विते कूणिकः किं कुर्यादित्याह-'तए ण से' इत्यादि । 'तए ण से कूणिए राया रहमुसल सग्राम उवट्ठिय, सेस जहा महासिलाकटए' तत खलु स कूणिको राजा रथमुसल सग्रामम् उपस्थित ज्ञात्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-भो देवानुमिया ! क्षिप्रमेव भूतानन्द नाम हस्तिराज परिरुल्लपयत, सजीकुसत, इत्यादि शेष यथा महाशिलाकण्टके सग्रामे वर्णित तथा अत्रापि विज्ञेयम्, किन्तु 'नवर भूयाणदे

राजा और असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर ये सथ उस रथमुसल सग्राममें विजय पाये हैं तथा 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्या' काशीके नौ गणराज मल्लकी नामके राजा तथा कौशल देशके गण राज नौलेच्छकी नामके राजा उस युद्धमें पराजय पाये हैं । रथमुसल सग्राम जय चमरने विकुर्वित किया तब कूणिक राजाने क्या किया ? इसको बताने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि 'त एण से कूणिए राया रहमुसल सग्राम उवट्ठिय सेस जहा महासिलाकटए' जय कूणिक राजाने रथमुसल सग्रामको उपस्थित हुआ जाना तब उसने अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा कि हे देवानुमियों ! तुम बहुत ही जल्दी मेरा पटहाधी जो भूतानन्द नामका है उसे सज्जित कर ले आओ इत्यादि समस्त ही कथन जैसा महाशिला कण्टक सग्रामकी वक्तव्यतामें कहा गया है वैसा ही यहाँ पर भी जानना चाहिये । परन्तु उस वक्तव्यता की अपेक्षा इस वक्तव्यतामें केवल उतना ही अन्तर है कि वहाँ पर

थो, तथा 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्या' अशीना नवमल्ल व्वातिना गजुराव्वाओ । तथा काशना नव लेच्छपी व्वातिना गजुराव्वाओ । तेषां पराजित थया न्नारे अमरे रथमुसल सग्रामनी विवुव्वा करी, त्थारे इव्विठ सत्ताओ शु कथुं ते सूत्रकार प्रकट करे छे-तएण से कूणिए राया रहमुसल सग्राम उवट्ठिय सेस जहा महासिला कटए' न्नारे रथमुसल सग्राम करवाना असंग उपस्थित थो, त्थारे इव्विठ सत्ताओ पोताना बुद्धपी पुरुषोने बोलाव्वा अने तेभने कथु-छे देवानुमियो । तमे भारा गजुराज भूतानन्दने सज्ज करे यत्तुरगी सेताने सज्ज करे, इत्यादि समस्त कथन महाशिलाकण्टक सग्रामना प्रश्नचर्चा व्याख्या प्रमुखे आदी पक्ष मुख्य करवुं ते कथन करता आ कथनमां आच्छी ~ विरोधता छे-त्या उद्ययी क्षाधीने सज्ज करवानुं कथु छे

ટીકા- 'નાયમેય અરહયા વિન્નાયમેય અરહયા, સુયમેય અરહયા, રહમુસલે સગામે ?' ગૌતમ પૂછતિ- હે મદન્ત ! જ્ઞાતમેત્ત વક્ષ્યમાણ વસ્તુ અર્હતા મગવતા, વિજ્ઞાત વિશેષતયા જ્ઞાતમ્ એત્ત વક્ષ્યમાણ વસ્તુ અર્હતા, સ્મૃતમેતદ્ અર્હતા યત્-રથમુસલો નામ સગ્રામ ઇતિ, તથ વક્તવ્યવિષયમાહ- 'રહમુસલે ન મતે ! સગામે વટમાળે કે જડ્થ્યા, કે પરાજડ્થ્યા ?' હે મદન્ત ! રથમુસલે સલ્લ સગ્રામે વર્તમાને=મવર્તમાને સતિ કે અજયન્=જિતવન્ત ? કે પરાજયન્ત પરાજિતવન્ત ? મગવાન્ આહ- 'ગોયમા ! વજ્ઞી, વિદેહપુત્રે, ચમરે અસુરિદે અસુરકુમારરાયા જડ્થ્યા' હે ગૌતમ ! વજ્ઞી શક્ર, વિદેહપુત્ર-પૂણિક, ચમર. અસુરેન્દ્ર અસુરકુમાર

ટીકાર્થ-સૂત્રધારને રહમુસલ સગ્રામ કે વિષયની વક્તવ્યતા કા કથન કિયા હૈ રહમુસલે ગૌતમને પ્રશ્નને પેસા પૂછા હૈ કિ મદન્ત ! 'નાયમેય અરહયા, વિન્નાયમેય અરહયા, સુયમેય અરહયા રહમુસલે સગામે' રથમુસલ નામકા જો સગ્રામ હૈ ઉસે અર્હત મગવ તને જાના હૈ વિશેષરૂપસે જાના હૈ તથા ઉસે યાદ જૈસા કિયા હૈ । સો હે મદન્ત ! 'રહમુસલે ન મતે ! સગામે વટમાળે કે જડ્થ્યા ? કે પરાજડ્થ્યા' જબ યહ રથમુસલ નામકા સગ્રામ હો રહા થા તથ ઉસમેં કૌનર તો વિજય કો પાવે હૈં ઓર કૌનર હાર ગયે હૈં સો આપ હમેં કહિયે ? તથ રહમુસલ ઉચરમેં પ્રશ્નને ઉત્તર કહા 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'વજ્ઞી વિદેહપુત્રે ચમરે અસુરિદે અસુરકુમારરાયા જડ્થ્યા' વજ્ઞી શક્ર, વિદેહપુત્ર કૂણિક

ટીકાર્થ-સૂત્રધારે આ સૂત્ર દ્વારા રથમુસલ સગ્રામની વક્તવ્યતાનું નિરૂપણ કર્યું છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'નાયમેય અરહયા, વિન્નાયમેય અરહયા, સુયમેય અરહયા રહમુસલે સગામે' હે મદન્ત ! રથમુસલ નામના સગ્રામને અર્હત મગવાનોએ બાવબો છે, વિશેષ રૂપે બાવબો છે અને તેને બાવબો કે માહ જ કરી લીધા છે- તેમના સ્મરણપત્ર પર ઠાતરી લીધા છે, તે હે મદન્ત ! 'રહમુસલે ન મતે ! સગામે વટમાળે કે જડ્થ્યા ? કે પરાજડ્થ્યા ?' બ્યારે તે રથમુસલ સગ્રામ આવતો હતો, ત્યારે તેમાં મોનો અને વિજય થયો અને મોનો ઠાનો પરાજય થયો !

તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'વજ્ઞી વિદેહપુત્રે ચમરે અસુરિદે અસુરકુમારરાયા જડ્થ્યા' વજ્ઞી (શક્ર), વિદેહપુત્ર (કૂણિક) અને અસુરેન્દ્ર અસુરકુમારના અમરનો તે રથમુસલ સગ્રામમાં વિજય

राजश्च एते-अजयन्-जितवन्त 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्या' नवमल्लकिनः, नवलेच्छकिनश्च पराजयन्त. पराजितवन्त चमरेण रथमुसले सग्रामे विकुर्विते कूणिक किं कुर्यादित्याह-'तए ण से' इत्यादि । 'तए ण से कूणिए राया रहमुसल सगाम उवट्टिय, सेस जहा महासिलाकटए' तत् खलु स कूणिको राजा रथमुसल सग्रामम् उपस्थित इत्यादि कौटुम्बिकपुराण शब्दयति, शब्दयित्वा एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-भो देवानुमिया ! क्षिप्रमेव भूतानन्द नाम हरितराज परिकल्पयत, सज्जीकुरुत, इत्यादि शेष यथा महाशिलाकण्टके सग्रामे वर्णित तथा अत्रापि विज्ञेयम्, किन्तु 'नवर भूयाणदे

राजा और असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर से सब उस रथमुसल सग्राममें विजय पाये हैं तथा 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्या' काशीके नौ गणराज मल्लकी नामके राजा तथा कौशल देशके गण राज नौलेच्छकी नामके राजा उस युद्धमें पराजय पाये हैं । रथमुसल सग्राम जब चमरने विकुर्वित किया तब कूणिक राजाने क्या किया ? इसको बताने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि 'त एण से कूणिए राया रहमुसल सगाम उवट्टिय सेस जहा महासिलाकटए' जब कूणिक राजाने रथमुसल सग्रामको उपस्थित हुआ जाना तब उसने अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया बुलाकर उनसे उसने ऐसा कहा कि हे देवानुमियों ! तुम बहुत ही जल्दी मेरा पट्टहाथी जो भूतानन्द नामका है उसे सम्मिलित कर ले आओ इत्यादि समस्त ही कथन जैसा महाशिला कण्टक सग्रामकी वक्तव्यतामें कहा गया है वैसा ही यहा पर भी जानना चाहिये । परन्तु उस वक्तव्यता की अपेक्षा इस वक्तव्यतामें केवल इतना ही अन्तर है कि वहा पर

थयो, तथा 'नवमल्लई, नवलेच्छई पराजइत्या' अशीना नवमल्ल वन्तिना गजुरावन्त्यो । तथा कौशलना नव लेच्छवी वन्तिना गजुरावन्त्यो । तेषां पराजितं यथा न्याये अभरे रथमुसल सग्रामनी विकुर्विषा करी त्पारे इष्टिष्ठ सन्त्यो शु कथुं ते सूत्रकार प्रकट करे छे-तएण से कूणिए राया रहमुसल सगाम उवट्टिय सेस जहा महासिला कटए' न्याये रथमुसल सग्राम करवाने प्रसंग उपस्थित थयो, त्पारे इष्टिष्ठ सन्त्यो पोताना मुद्वी पुरोधेने गोलाव्या वने तेभने कल्लु-छे देवानुमिषे । तमे भारा गणराज भूतानन्दने सम्मज करे यत्तुरगी सेनाने सम्मज करे । इत्यादि समस्त कथन महाशिलाकण्टक सग्रामना प्रदर्शयमां आप्या प्रयुज्जे अली यत्तु प्रदर्श करवुं ते कथन कत्ता व्या कथनमा आट्ठी ~ विशेषता छे-त्या उवाची हाथीने सम्मज करवानुं कल्लु छे

રાજા, જાવ રથમુસલ સગામ ઓયાઈ' નવર વિશેષસ્તુ મહાશિલાકલ્પ-
 સગ્રામાપેક્ષયા રથમુસલે સગ્રામે પતારાનેત્ર યત્ ઉદાયિનામહસ્તિસ્થાને શ્વા-
 નન્દો રાજા રાજો રિદ્ધેય, યાવત્-અન્યત્સર્વે પૂર્વવદેવ, તથા ચ યાવત્કરણ-
 કૂણિકરાજાશ્ચ કૌટુમ્બિકપુરુષાણાં શ્વેતાનન્દનામહસ્તિરાજસ્ય રથ-ગમ-
 રથ-યોગકલિત ચતુરંગિણ્યા સેનાયા. સમ્રાટ્કરણાનન્તરમ્ કૂણિકો રાજા
 સ્નાનાદિક વિધાય કૃતવલ્કિર્મા કૃતકૌતુકમશ્ચલમાયશ્ચિત્ત સર્વાલંકાર-
 વિભૂષિતઃ સમ્રાટ્-યદ્-વર્મિત-પદ્મચ. શ્રીતાયુધમદરણ, ધૃતચ્છત્ર, ચતુ-
 ઉદાયી નામકે પટ્ટસ્ત્રીકો સજ્જિત કરનેકી વાત કહી ગઈ છે. આ
 યદ્વા પર શ્વેતાનન્દ પટ્ટશાહીકો સજ્જિત કરનેકે લિખે કહા ગયા છે.
 યાકી આર સચકધન પહિલે જૈસા હી છે. યદ્વા જો યાવત્ પદકા
 પાઠ આપા છે તસસે યદ્ સમ્રાટ્કાયા ગયા છે કે 'કૂણિક રાજાકી
 આજ્ઞાસે કૌટુમ્બિક પુરુષોને શ્વેતાનન્દ પટ્ટશાહી કો સજ્જિત કર દિયા
 તથા શ્વાથી ઘોડા, રથ ણવ યોગાઓસે યુક્ત ચતુરંગિણી સેના કો
 સજ્જિત કર દિયા આર સજ્જિત હોજાનેકે પીછે શ્વેતાનન્દ રાજાકે પાસ
 જાકર પહુંચા દિયા રાજા કૂણિક મી તસો સમય સ્નાનાદિક સે નિબટ
 કર કાકઆદિ પશ્ચિમોંકે લિખે અલંકાર માગ દેનેરૂપ ચલિકર્મ ક્રિયા,
 કૌતુક દુ સ્વપ્ન આદિકે ચિનાશકે લિખે અવશ્યકરણીય હોને સે કૌતુક,
 મંગલરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત ક્રિયા મપી તિલક આદિકા નામ કૌતુક આર
 વધિ અક્ષત આદિકા નામ મંગલ છે. તસ સમય તન્હોને અપને
 આપકો સમસ્ત અલંકારોં સે વિભૂષિત ક્રિયા, શરીર પર જકડકર
 આદી શ્વેતાનન્દ નામના શ્વાથીને સજ્જ કરવાનું કહ્યું છે. આદીનું સમસ્ત અલંકાર,
 'મહાશિલાકલ્પ સગ્રામ' ના કથન પ્રમાણે જ છે. આદી જ 'જાણ (યાવત્)' પદને
 પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેના દ્વારા જે સૂચનાક મહત્વ કરાયો છે તે નીચે પ્રમાણે છે-
 'કૂણિક રાજાની આજ્ઞાથી કૌટુમ્બિક પુરુષોએ શ્વેતાનન્દ નામના ગજરાજાને સુસજ્જિત કર્યો,
 શ્વાથી, ઘોડા, રથ અને વીર યોદ્ધાઓથી યુક્ત ચતુરંગી સેના પણ સજ્જ કરી દીધી,
 ત્યારબાદ તેમણે કૂણિક રાજાને ખબર આપી કે 'આપની આજ્ઞા પ્રમાણે બધી તૈયારીઓ
 થઈ ચુકી છે' ત્યાર બાદ રાજા કૂણિક સ્નાનગૃહમાં ગયો. સ્નાનાદિ ક્રિયા પતાવીને તેણે
 વાયસાદિ પક્ષીને અલંકાર આપ્યાં કર્યું' એટલે કે 'અલંકાર' કર્યું, કૌટુમ્બિક આદિના
 નિવારણ માટે તેણે કૌતુક અને મંગલરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું' (મપી તિલક આદિને કૌતુક
 કહે છે, શ્વાથી આદિ આદિને યુક્ત કરવાની ક્રિયાને મંગલરૂપ કહે છે) ત્યાર
 બાદ તેણે પોતાના સમસ્ત અલંકારોં આદિ કરાથી વિભૂષિત કર્યાં, શરીર પર જકડકરવાની

धामरवाल्मीजिताङ्ग', मङ्गलजयशब्दकृतालोक. भूतानन्द नाम हस्तिराज
माख्डः सन् इय-गज-रथ-प्रवरयोधकलितया चतुरङ्गिण्या सेनया सपरिवृतः,
महामटचङ्गगरवृन्दपरिवृत रथमुसल नाम सग्राम सग्रामभूमिमुपयात =
उपागत, इति फलितम्, 'पुरओ य से सक्के देविदे देवराया, एव तहेव जाव
चिह्ण' पुरतश्चाग्रे पूर्वमेवेत्यर्थं खलु स शक देवेन्द्र. देवराजः एव तथैव
यावत्-एक महान्तम् अमेघकवच वज्रप्ररूपक विकुर्वित्वा खलु तिष्ठति,
'मगगओ य से चमरे अमुरिदे अमुरकुमारराया एग मह आयास किट्ठिण

कवच चाँधा आयुध और प्रहरणोंको साथ लिया उनके ऊपर उस
समय कोरपटपुष्पोंकी मालासे सुशोभित छत्र छत्रधारियोंने तानरक्खा
था । चार धामरोंसे चमरधारी जन उन पर पवन करते जा रहे थे ।
उनको देखने पर लोगोंने जयर शब्द करना प्रारम्भ कर दिया था
इस प्रकारके ठाटबाटसे सुशोभित हुए वे भूतानन्द नामके हस्तिराज
के पास आये और उस पर सवार हो गये । घोड़े, हाथी आदि
चार अगोंवाली चतुरगिणी सेनासे तथा चिस्तृत महामटोंके समूहसे
घिरे हुए होकर वे अब वहाँसे रथमुसल सग्राम भूमिकी ओर चल
दिये और वहाँ आ भी गये । 'पुरओय से सक्के देविदे देवराया
एव तहेव जाव चिह्ण' जय कूणिक राजा उस रथमुसल सग्रामभूमि
में जाकर ज्योंही उपस्थित हुए तो उन्होंने देखा कि मेरे आनेसे
पहिले ही यहा पर देवेन्द्र देवराज शक एक घड़े 'मारी वज्रके
जैसे अमेघ कवचकी विकुर्वणा करके खड़े हुए हैं । 'मगगओय से

कवच आंध्यु, आयुधो अने प्रहरणोने (आधु आदि शब्दोने प्रहरणो कहे छे, तबवार
आदिने आयुधो कहे छे) साथे बीधा ते वणते छत्रधारीओ तेना अस्तक छपर छत्र
धारण करता छता ते छत्र ठोरट पुष्पोनी भाजाओधी सुशोभित छतु अमरधारी सेवक
आर अमरो वडे तेने पवन नाभता छता. आ प्रभाषे सुसन्न बधने ते पेताना
भूतानन्द नामना गजराज पासे आब्यो. तेने जेधने दोधओ जय छो, जय छो' ओवा
मजलकारी शब्दो उच्यार्यो इच्छिक राजा हाथी छपर सवार बधने, हाथी भेडा रथ
अने वीर भेडा इय आर प्रकारनीचतुरगिणी सेना तथा अनेक महान सुबरोना समूहने
साथे बधने रथमुसल सग्राम न्या भेलवानो छतो, ते समरागण तरङ्ग आधी नीअ्यो,
अने त्या आवी पक्ष पछोअ्यो 'पुरओ य से सक्के देविदे देवराया एव तहेव
जाव चिह्ण' न्यारे इच्छिक राजा त्या पछोअ्यो, त्यारे तबे जेधु छे पेताना आगमन
पछेला न त्या देवेन्द्र देवराज शक ओठ घडा धारे वज्रा ओवा अमेघ कवचनी विकुर्वणा

पडिरुवग विउव्विचा ण चिट्ठइ' मार्गे च तस्य चमर. असुरेन्द्र. असुरकुमारराज. एक महान्तम् आदर्श दर्पण किठिनप्रतिरूपक किठिन वज्रनिर्मितगणस-
पात्र तत्सदृश विजयसूचक दर्पणमित्यर्थं विकृतिं विच्छेदति, 'एव खलु तओ इदा सगाम सगामेति, त जहा-देविदेय, मणुइदेय, असुरिदेय,' एव खलु वर्णितरीत्या प्रथम इन्द्रा सग्राम सग्रामान्ते युज्यन्ते स्म, तद्यथा-
देवेन्द्रश्च शक्र, मनुजेन्द्रश्च कृष्णिको राजा, असुरेन्द्रश्च चमर इति । 'एगहस्थिणा वि ण पभू कृणिए राया जइत्तए, तहेव जाव दिसोदिसि पडिसेइत्थि' एगहस्थिनाऽपि भूतानन्दनामकैः सगजेद्रेणाऽपि खलु स कृष्णिको राजा जेतु

चमरे असुरिदे असुरकुमारराया एग मह आयास किठिणपडिरुवग विउव्विचा ण चिट्ठइ' तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर एक बड़े भारी विजयसूचक आदर्श-दर्पण जो किठिन के आकार का था उसकी विकृष्टता करके ठहरे हुए हैं 'एव खलु तओ इदा सगाम सगामेति तजहा देविदेय, मणुइदेय, असुरिदेय' इस प्रकार उन सबके सब इन्द्रोने सग्राम प्रारम्भ कर दिया । वासके बने हुए सन्यासी के पात्रका नाम किठिन है । जिन इन्द्रोने सग्राम छेड़ा उनके नाम इस प्रकारसे हैं देवेन्द्र देवराज शक्र १, मनुजेन्द्र कृष्णिक राजा और असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर ३ 'एगहस्थिणा वि ण पभू कृणिए राया जइत्तए तहेव जाव दिसो दिसि पडिसेइत्थि' यद्यपि कृष्णिक राजा इस सग्राम में एक हाथीके द्वारा भी अपने शत्रुओंको परास्त कर नेमें समर्थ था सो यावत् उनने उन्हें चारों दिशाओंमें भगा दिया

करीने छिआ इत्ता 'मग्गओ य से चमरे असुरिदे असुरकुमार राया एग मह आयास किठिणपडिरुवग विउव्विचा ण चिट्ठइ' तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर ओठ धरा भारे विजयसूचक आदर्श-दर्पण जो किठिनना आकारनु छेद्य छे तेवाणी विकृष्टता करी. (सन्यासीओने उपयोगी वासना भनेल पात्रने किठिन कहे छे तेवा दर्पणना आकारनु पात्र) विकृष्टता करीने त्या छिआ इत्ता. 'एव खलु तओ इदा सगाम सगामेति-तजहा-देविदेय, मणुइदेय, असुरिदेय' आ रीते ते त्रये धनोओ सग्राम शङ्क करी दीधे ते त्रय धनोओ. नाम आ प्रमाणे छे- (१) देवेन्द्र देवराज शक्र, (२) नरेन्द्र कृष्णिक भने (३) असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर. 'एगहस्थिणा वि ण पभू कृणिए राया जइत्तए तहेव जाव दिसो दिसि पडिसेइत्थि' जो छे कृष्णिक राजा पीताना ओठ छुआ वडे आ सग्राममा पीताना समस्त शत्रुओने पराजित करवाने समर्थ इत्ता आ कथनभी शङ्क करीने तेमणे तेमने यारे दिशाओमा भजानी

• निष्पत्त्याख्यान
॥ अन्ता. कालमासे

इ समग्राम 'रथ
नी प्रभु से ऐसा
गस्यसाहस्तीओ
। था, तब उसमें
। मैं प्रभु उनसे
। गहस्तीओ यहि
। दुखोंका सहार
। भते । मनुया
। मैं लडनेवाले
। थे, यावत्
। गुणोंसे रहित
। पोषघोषवास
। भामने 'रथसुख

વહાણો કઈ
 સમાન મળ્યા,
 તો મહાવીર જુ
 'વહિયાજો'

આવ ઉવવશા ?
૩ હતા, નિર્મલ
હતા, મર્યાદાથી
મધ્ય રાખાયુકતએ

[illegible]

एव बुद्धः, रामस्य च सहाये । हे योगेश्वर ! त्वं बुद्धेः सहायः नसि ।
नाम आ भो जगन्नाथ ! त्वं बुद्धेः सहायः नसि । त्वं बुद्धेः सहायः नसि ।
योगेश्वर ! हे योगेश्वर ! रामस्य च सहाये सहायः नसि ।

ગૌતમ ! રથમુસલે સ્વલ સગ્રામે વર્તમાને=પ્રવર્તમાને સતિ ૧૧૧ રથા, 'અનારોહ' અનરથઃ અરથરહિતોઽપિ, 'અસારરથિ' અસારથિકઃ=સારથિશૂન્યોઽપિ 'અનારોહ' અનારોહકઃ=આરોહવર્જિતોઽપિ યોધવર્જિતોઽપિ કેવલ સમુસલઃ મુસલ્યુકઃ 'મહ્યા-મહ્યા જળવસ્ત્રય, જળવહ, જળપ્પમહ, જળસવટ્કપ્પ, રુહિરકરમ કરે માણે સન્વઓ સમતા પરિધાવિત્યા' તથા 'મહ્યા-મહ્યા' મહાન્ત મહાન્ત 'જળવસ્ત્રય' જનસય=જનવિનાશમ્ 'જળવહ' જનવધ જનમારણમ્ 'જળપ્પમહ' જનપ્રમદમ્-જનચૂર્ણનમ્, 'જળસવટ્કપ્પ' જનસવર્તકલ્પમ્=અનસારસહાયમ્ 'રુહિરકરમ' રુધિરકર્મમ્ 'કરેમાણે' કર્વન 'સન્વઓ સમતા' સર્વસમન્તાત્ પરિધાવિતવાન્ ફલાપિતવાનિત્યર્થ । ૧૧૧ રથ કેવલ મુસલેન યુક્તઃ પરિધાવન્ મહાજનસપાદિક કૃતવાન્, અત એવ 'સે તેણદેણ જાવ રથમુસલે

અનારોહ, સમુસલે' રથમુસલસગ્રામ જય હો રથા ધા-તથા ઉસ મેં જો રથ હોતા હૈ વહ એક હી હોતા હૈ ઉસમેં સ્વીચને કે લિયે ઘોડા નહીં હોતે હૈ । સારથી નહીં હોતા હૈ । વહ અનારોહક-યોદ્ધા સે રહિત હોતા હૈ । ઉસમેં કેવલ એક મુસલ હી હોતા હૈ 'મહ્યા મહ્યા જળવસ્ત્રય, જળવહ, જળપ્પમહ, જળસવટ્કપ્પ, રુહિરકરમ કરેમાણે સન્વઓ સમતા પરિધાવિત્યા' વહ યહુત યહેં જનસમૂહકા વિધ્વંસ કરતા હુઆ, જન સમૂહકા વધ કરતા હુઆ, જનસમૂહકો જરૂર કરતા હુઆ, ઉસકા પ્રલય કરતા હુઆ તથા ચારોં તરફ લોહુકી કીચલ મલાતા હુઆ ઇધરસે ઉધર ચારોં તરફ દીલતા ફિરતા હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ કેવલ એક રથ હી મુસલ સે યુક્ત હોકર ઇધરસે ઉધર દીલતા હુઆ મહાજન ક્ષયકો કર દેતા હૈ । 'સે તેણ

અનારોહ, સમુસલે' રથમુસલ સગ્રામ અપારે આલતો હોય છે, તારે તેમ જો એવો રથ આરે દિશામાં દોડયા કરતો હોય છે કે જે રથને ખેંચવા માટે ઘોડા બેઠેલા હોતા નથી, જેને ચલાવનાર સારથી હોતો નથી અને તેમાં બહુનાશ થેલા પશુ હોતા નથી પરંતુ તે રથમાં માત્ર એક મુસલ જ હોય છે 'મહ્યા મહ્યા જળવસ્ત્રય, જળવહ, જળપ્પમહ, જળસવટ્કપ્પ, રુહિરકરમ કરેમાણે સન્વઓ સમતા પરિધાવિત્યા' તે રથ ધણ જ મોટા જનસમૂહનો વિધ્વંસ કરતો, જનસમૂહનો સહાર કરતો, જનસમૂહના ભૂકેબૂકા ઉઘાડતો તેમનો પ્રભવ કરતો અને રક્તાની ધારાઓથી ઊભલ ઊભલતો ઉઘાડતો જામ તેમ આરે દિશામાં દોડે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રકારના સગ્રામમાં મુસલથી યુક્ત એવો એક રથ જ હુશમનોના સેનમાં ધોમર દોડાવેલ કરીને હુશમનજનો સહાર કરે છે અને હાહાકાર મચાવી દે છે.

સગામે' હે ગૌતમ ! તત્ તેનાર્થેન યાવત્-રથમુસલો નામ સગ્રામ ઇત્યુચ્યતે । ગૌતમ, પૃચ્છતિ-‘રથમુસલે જ મતે ! સગામે વટમાળે કહ જણસયસાહસ્તીઓ વહિયાઓ ?’ હે મદન્ત ! રથમુસલે સ્વલ્લ સગ્રામે વર્તમાને પ્રવૃત્તે સતિ કતિ કિયત્ય, જનશતસાહસ્ય કતિ જનલક્ષાણિ હતા. ? મગવાનાહ-ગોયમા ! છળ્ણાઉર્ઘ્ઞ જણસયસાહસ્તીઓ વહિયાઓ’ હે ગૌતમ ! પળ્ણવતિ જનશતસાહસ્ય, પળ્ણવતિલક્ષજના હતા । ગૌતમ, પૃચ્છતિ-‘તેજ મતે ! મળુયા નિસ્તીલા જાવ ઉવવખ્ખા ?’ હે મદન્ત ! તે સ્વલ્લ મનુષ્યા નિશ્શીલા, શીલવર્જિતા યાવત્-નિર્વ્રતા નિર્ગુણા નિર્મર્યાદાઃ નિષ્પત્યાલ્પ્યાન પોપધોપવાસા કુટ્ઠા, પરિકુપિતા, સમરયાતિતાઃ, અનુપશન્તા કાલમાસે

ટ્ટેજા જાવ રથમુસલે સગામે’ હે ગૌતમ વહ સગ્રામ ‘રથ મુસલ’ હે નામસે વહા ગયા હૈ । અથ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્ન સે પેસા પૂછતે હૈ-‘રથમુસલે જ મતે ! સગામે વટમાળે કહ જણસયસાહસ્તીઓ વહિયાઓ’ હે મદન્ત ! જય રથમુસલ સગ્રામ હો રહા યા, તથ ઉસમેં કિતને લાખ મનુષ્યોંકા સહાર હુઆ હૈ ? હે ઉસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉનસે ફરતે હૈ કિ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘છળ્ણાઉર્ઘ્ઞ જણસયસાહસ્તીઓ વહિ યાઓ’ રથમુસલ સગ્રામ મેં ૧૬ છિયાનવે લાખ મનુષ્યોંકા સહાર હુઆ હૈ । અથ ગૌતમને પુન પ્રશ્ન સે પેસા પૂછા-‘તેજ મતે ! મળુયા નિસ્તીલા જાવ ઉવવખ્ખા’ હે મદન્ત ! રથમુસલ સગ્રામ મેં લલ્લનેવાલે જિતને મી મનુષ્ય યે-યે પ્રાય સયકે સય શીલરહિત યે, યાવત્ નિર્વ્રત-અર્હિસા આદિ વ્રતોં સે રહિત યે, નિર્ગુણ-ઉત્તરગુણોંસે રહિત યે, નિર્મર્યાદ-મર્યાદા સે રહિત યે, નિષ્પત્યાલ્પ્યાન ઓર પોપધોપવાસ ‘સે તેજટ્ટેજા જાવ રથમુસલે સગામે’ હે ગૌતમ ! તે કારણે તે સગ્રામને ‘રથમુસલ સગ્રામ’ કહી છે

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન- રથમુસલે જ મતે ! સગામે વટમાળે કહ જણસયસાહસ્તીઓ વહિયાઓ ?’ હે મદન્ત ! જ્યારે રથમુસલ સગ્રામ મળ્યો, ત્યારે તેમાં કેટલાં લાખ માણસો માર્યા ગયા હતા ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘છળ્ણાઉર્ઘ્ઞ જણસયસાહસ્તીઓ વહિયાઓ’ રથમુસલ સગ્રામમાં ૬૬ લાખ માણસોનો સહાર થયો હતો.

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન- ‘તેજ મતે ! મળુયા નિસ્તીલા જાવ ઉવવખ્ખા ?’ હે મદન્ત ! તે સગ્રામમાં લલ્લનાર બધા મનુષ્યો સામાન્યતઃ નિઃશીલ હતા, નિર્વ્રત અર્હિસા આદિ વ્રતથી રહિત હતા, નિર્ગુણ (ઉત્તરગુણથી રહિત) હતા મર્યાદાથી રહિત હતા, પ્રત્યાખ્યાન અને પોપધોપવાસથી પણ રહિત હતા. તેઓ બધાં શાયુક્તઓ

ગૌતમ ! રથમુસલે સ્વલ સગ્રામે વર્તમાને=પર્વતમાને સતિ ઇત્તો રથઃ, 'અનારોહ' અનરથઃ અશ્વરહિતોઽપિ, 'અસારહિ' અસારથિઃ=સારથિશૂન્યોઽપિ 'અનારોહ' અનારોહકઃ=આરોહવર્જિતોઽપિ યોધર્જિતોઽપિ કેવલ સમુસલઃ મુસલમુકઃ 'મહયા-મહયા જળવલ્લય, જળવહ, જળપ્પમહ, જળસવટ્કપ્પ, રુહિરકલ્પ કરે માણે સન્વઓ સમતા પરિધાવિત્થા' તત્ર 'મહયા-મહયા' મહાન્ત મહાન્ત 'જળવલ્લય' જનસય=જનવિનાશમ્ 'જળવહ' જનવથ જનમારણમ્ 'જળપ્પમહ' જનમર્દમ્-જનચૂર્ણનમ્, 'જળસવટ્કપ્પ' જનસર્વત્કલ્પમ્=જનસહારસહકમ્ 'રુહિરકલ્પ' રુધિરકલ્પમ્ 'કરેમાણે' કર્ણ 'સન્વઓ સમતા' સર્વત્ સમન્તાત્ પરિધાવિત્થાન્ પ્લાવિત્થાન્વિત્થર્થ । ઇત્તો રથઃ કેવલ મુસલેન યુક્તઃ પરિધાવન્ મહાજનસયાદિક કૃત્વાન્, અત એવ 'સે તેણદેણ જાવ રથમુસલે

અનારોહ, સમુસલે' રથમુસલસગ્રામ જય હો રહા થા-તથા ઉસ મેં જો રથ હોતા હૈ વહ એક હી હોતા હૈ ઉસમેં ર્થીચને કે લિયે ઘોડા નહીં હોતે હૈં । સારથી નહીં હોતા હૈ । વહ અનારોહક-યોદ્ધા સે રહિત હોતા હૈ । ઉસમેં કેવલ એક મુસલ હી હોતા હૈ 'મહયા મહયા જળવલ્લય, જળવહ, જળપ્પમહ, જળસવટ્કપ્પ, રુહિરકલ્પ કરેમાણે સન્વઓ સમતા પરિધાવિત્થા' વહ યદુત યદેં જનસમૂહકા વિષ્વસ કરતા હુઆ, જન સમૂહકા વચ કરતા હુઆ, જનસમૂહકો ચર કરતા હુઆ, ઉસકા મલય કરતા હુઆ તથા ચારોં તરફ લોહકી કીચલ મથતા હુઆ ઇધરસે ઉધર ચારોં તરફ દોડતા ફિરતા હૈ । તાત્પર્ય કહનેકા યહ હૈ કિ કેવલ એક રથ હી મુસલ સે યુક્ત હોકર ઇધરસે ઉધર દોડતા હુઆ મહાજન ક્ષયકો કર લેતા હૈ । 'સે તેણ-

અનારોહ, સમુસલે' રથમુસલ સગ્રામ અચારે આહતો હોય છે ત્યારે તેમને એક એવો રથ આરે દિશામાં દોડતા કરતો હોય છે કે જે રથને એવવા માટે ઘોડા બેઠેલા હોતા નથી, જેને યથાવનાર સારથી હોતો નથી અને તેમાં લડનારા એકા પક્ષ હોતા નથી પરંતુ તે રથમાં માત્ર એક યુગળ જ હોય છે 'મહયા મહયા જળવલ્લય, જળવહ, જળપ્પમહ, જળસવટ્કપ્પ, રુહિરકલ્પ કરેમાણે સન્વઓ સમતા પરિધાવિત્થા' તે રથ યદુત જ યોદ્ધા જનસમૂહનો વિષ્વસ કરતો, જનસમૂહનો સહાર કરતો, જનસમૂહના ભક્ષેણી હોયતો તેમને પ્રલમ કરતો અને શત્રુની પાશ્વોદ્ધી હોયલ હોયતો હોયતો આમ તેમ આરે દિશામાં હોતે છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રકારના સગ્રામમાં યુગળથી યુક્ત એવો એક રથ જ દુશ્મનોના સેન્યમાં ચોમર દોડતો કરીને દુશ્મનમૂળનો સહાર કરે છે અને હાહાકાર ખવાની રે છે

कूणियस्सरन्नो साहेज्ज दलइत्था ?' हे भदन्त ! कस्मात् खलु कारणात् शक्रो देवेन्द्र, देवराज, चमरश्च असुरेन्द्र असुरकुमारराज पर्याय कूणिकस्यराज्ञः साहाय्य= सहायतां दत्तवन्तौ ? भगवानाह—'गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया पुब्बसगइए' हे गौतम ! शक्रो देवेन्द्रो देवराज पूर्वसगतिक=पूर्वभव मित्रमासीत् अतः कूणिकस्य साहाय्य दत्तवान् तथाहि—भूयते—कार्तिक-श्रेष्ठिभवे कूणिकजीव, शक्रस्य मित्रमभवत्, इति । 'चमरे असुरिंदे असुर-कुमारराया परियायसगइए' चमर असुरेन्द्र असुरकुमारराज पर्याय सागतिकः कूणिकस्य साहाय्य दत्तवान्, पूरणतापसभवे चमरजीवस्य कूणिक राज जीव तापसपर्यायवर्त्ती मित्रमासीत्, 'एव खलु गोयमा ! सक्के देविंदे देवराया, चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स रन्नो साहेज्ज दलइत्था'

दलयित्था' हे भदन्त ! क्या कारण था जो देवेन्द्र देवराज शक्रने एव असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने कूणिकराजाकी रथमुसल सग्राममें सहायता की ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सक्के देविंदे देवराया पुब्बसगइए' देवेन्द्र देवराज शक्र इनका पूर्वसगतिक था पूर्वभवका मित्र था । इसलिये उसने इनकी सहायता की । क्यों कि ऐसा सुना जाता है कि कार्तिक श्रेष्ठी के भवमें कूणिकका जीव शक्रका मित्र था । 'चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसगइए' असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमर पर्याय सागतिक था इसलिये उसने उनकी सहायता की क्यों कि तापसके भवमें चमर जीवका कूणिक राजजीव तापस पर्यायवर्त्ती मित्र था । 'एव खलु गोयमा ! इस कारण हे गौतम ! 'सक्के देविंदे देवराया चमरेय असुरिंदे असुरकुमारराया कूणियस्स

दलयित्था ?' हे भदन्त ! देवेन्द्र देवराज शक्र, तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरे या शक्रके हृषिक राजाने रथमुसल सग्राममा भड्ड करी । तेनो उत्तर आपत्ता भडावीर प्रभु कहे छे छे—'गोयमा' हे गौतम ! 'सक्के देविंदे देवराया पुब्बसगइए' देवेन्द्र देवराज शक्र हृषिक राजानो पूर्वभवने मित्र छेतो । अतिक शैठना भवमा हृषिकने एव शक्रने मित्र छेतो, ते शक्रके तेछे तेने भड्ड करी । 'चमरे असुरिंदे असुरकुमारराया परियायसगइए' असुरेन्द्र असुरकुमारराज तेमना पर्याय सागतिक छता । पूरुष तापसना भवमा चमरने एव हृषिक राजाना तापस पर्यायना एवने मित्र छेतो । आ रीते पूर्वभवमा जन्ने तापस डोवाधी मित्र छता । 'एव खलु गोयमा !' हे गौतम ! ते शक्रके 'सक्के देविंदे देवराया धत्थादि

पाल कृत्वा कुप्रगता ? कुप्र उपपन्ना ? भगवानाह-‘गोयमा ! तत्त्व बं दत्त साहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिमि उववन्नाओ’ हे गौतम ! त्वं सत्त्व पण्णवतिलक्षेण मध्य दश साररूप एवस्या मत्स्याः कुत्तो-उदरे उत्पन्ना, ‘एगे देवलोएसु उववन्ना’ एके कतिपया, देवलोकेषु उत्पन्ना ‘एगे सुकुळे पचायाया’ एके कतिपयाः सुकुले उत्तमपथे प्रत्यायाता समागता समुत्पन्ना इत्यर्थः ‘अवसेसा ओसन्न नरगतिरिक्खजोगिणसु उववन्ना’ अवसेसा ‘ओसन्न’ इति मायो बाहुल्येन नरक-तिर्यग्योनिकेषु उपपन्ना । गौतम पृच्छति-‘कम्हा ण मते ! सक्के देविंदे देवगाया, चमरे य अमुरिंदे अमुरकुमारराया से रहित थे, रुष्ट-रोष से भरे हुए थे, परिकुपित-क्रोध से युक्त हुए थे, अतः ये सयके सय युद्ध में मर कर शान्त-भाव से रहित अवस्था में काल अवसर काल कर कहा पर गये ? कहाँ पर उत्पन्न हुए ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तत्त्व ण दसमाहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिमि उववन्नाओ’ रथमुसल सग्राममें जो १६ लाख मनुष्य मारे गये हैं उनमें से दश १० हजार मनुष्य तो एक मछली की कूखमें उत्पन्न हुए ‘एगे देवलोएसु उववन्ना’ कितनेक देवलोकोंमें उत्पन्न हुए, ‘एगे सुकुळे पचायाया’ कितनेक मनुष्य उत्तम वृक्षमें उत्पन्न हुए ‘अवसेसा ओसन्न नरगतिरिक्खजोगिणसु उववन्ना’ बाकी के और सब मनुष्य प्राय करके नरकयोनि और तिर्यश्चयोनि इनमें उत्पन्न हुए ।

अथ गौतमस्वामी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं कि ‘कम्हाणं मते ! सक्के देविंदे देवराया, चमरेय अमुरिंदे अमुरकुमारराया कूणियरन्नो साहेज

औष्युक्त होता अने उपशान्त अवस्थाधी रहित होता तो जेवी परिस्थितिभां कारणों अवसर आवता कारण करीने तेज्जा क्या गया होय ?- कछ गतिभां उत्पन्न क्या होय ?

उत्तर-‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘तत्त्व ण दसमाहस्सीओ एगाए मच्छीए कुच्छिमि उववन्नाओ’ रथमुसल सग्रामभां जे १६ लाख मायुसो मार्य गया होता तेभां १० हजार मायुसो तो जेक माछहीनी कूखे उत्पन्न क्या, ‘एगे देवलोएसु उववन्ना’ १२ लाख देवलोकभां उत्पन्न क्या ‘एगे सुकुळे पचायाया’ १८ लाख मनुष्यो उत्तमवृक्षभां उत्पन्न क्या ‘अवसेसा ओसन्न नरगतिरिक्खजोगिणसु उववन्ना’ बाकीना मर्षा मनुष्यो भोटे काजे नरकयोनिभां अने तिर्यश्चयोनिभां उत्पन्न क्या ।

हे गौतम स्वामी महावीर प्रभुने जेवो प्रश्न पूछे छे ३- ‘कम्हा ण मते ! सक्के देविंदे देवराया, चमरे य अमुरिंदे अमुरकुमारराया कूणियरन्नो साहेज

सरह जुत्तामेव उवट्ठावेह, हय-गय-रह-जाव सन्नाहेत्ता मम एव
 आणत्तिय पच्चप्पिणह । तए ण ते कोड्डुवियपुरिसा जाव पडि
 सुणेत्ता, खिप्पामेव सच्छत्त सज्झय जाव उवट्ठावेत्ति, हय-गय-
 रह-जाव सन्नाहेत्ति, सन्नाहिता जेणेव वरुणे नागनत्तुए जाव
 पच्चप्पिणति । तए ण से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे ते-
 णेव उवागच्छइ, जहा कणिओ जाव-पायच्छित्ते सब्वालकार-
 विभूतिए, सन्नद्धवद्धवम्मियकवए उप्पीलियसरात्तणपट्टिए पि-
 णद्धगेविज्जए विमलवरवद्धविधिपट्टे गहियाउहप्पहरणे सकोरट-
 मल्लदामेण छत्तेण धरिज्जमाणेण चउचामरवालवीइयगे मगल-
 जयसद्वकयालोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ, परिणिक्खमिन्ता
 अणेगगणनायग-जाव दूयसधिवालसद्धिं सपरिवुडे, जेणेव वाहिरि-
 या उवट्ठाणसाला, जेणेव चाउग्घटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छित्ता चाउग्घट आसरह दुरुहइ, दुरुहिता, हय-गय-रह-
 जावसपरिवुडे, महयाभड-चडगर-जाव परिक्खित्ते जेणेव रह-
 मुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता रहमुसल सगाम
 ओयाओ । तए ण से वरुणे नागनत्तुए रहमुसल सगाम ओ-
 याए समाणे अयमेयारूव अभिग्गह अभिगेण्हइ-कप्पइ मे रह-
 मुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुद्धिं पण्हणइ से पडिहणित्तए,
 अवसेसे णो कप्पइत्ति, अयमेयारूव अभिग्गह अभिगेण्हइ,
 अभिगेण्हित्ता रहमुसल सगाम सगामेइ, तएण तस्स वरुणस्स
 नागनत्तुयस्स रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए

हे गौतम ! एष खलु रीत्या शक्रो देवेन्द्र. देवराजः चमरव असुरेन्द्रा
असुरकुमारराज. कृणिकस्य राज्ञ साहाय्य दत्तवन्तौ, ॥ सू० ४ ॥

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता ।

मूलम्—‘बहुजणे ण भते । अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव
परुवेइ—एव खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावपसु सगामे
सु अभिमुहा चेव पहया समाणा कालमासे काल किञ्चा अन्न-
यरेसु देवलोपसु देवत्ताण उववत्तारो भवति, से कहमेय भते ।
एव ? गोयमा ! जण्ण से बहुजणो अन्नमन्नस्स एव आइक्खइ
जाव उववत्तारो भवति, जे ते एवमाहसु, मिच्छ ते एवमाहसु,
अह पुण गोयमा ! एव आइक्खामि, जाव—परुवेमि—एव खलु
गोयमा ! तेण कालेण तेण समण, वेसाली नाम नयरी
होत्था, वन्नओ, तत्थ ण वेसालीए णयरीए वरुणे नाम नाग-
नत्तुए परिवसइ, अइढे जाव—अपरिभूए, समणोवासए अभि-
गयजीवाजीवे, जाव पडिलाभेमाणे छट्ट छट्टेण अणिक्खित्तेण-
तवोकम्मेण अप्पाण भावेमाणे विहरइ । तए ण से वरुणे
णागणत्तुए अन्नया कयाइ रायाभिओगेण, गणाभिओगेण,
बलाभिओगेण, रहमुसले सगामे आणत्ते समाणे छट्टभत्तिए
अट्टमभत्त अणुवट्टेइ, अणुवट्टित्ता कोडुवियपुरिसे सदावेइ, सदा-
वित्ता एव वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया । चाउग्घट आ-

रन्नो साहेज्ज दलपित्था’ देवेन्द्र देवराज शक्रने और असुरेन्द्र असुर
कुमार चमरने कृणिक राजाको सहायता दी ॥ सू० ४ ॥

देवेन्द्र देवराज शक्र तथा असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरने कृणिक राजाने ते स भ्रममा
भइ करी छट्टी ॥ सू० ४ ॥

सरह जुत्तामेव उवट्टावेह, हय-गय-रह-जाव सन्नाहेत्ता मम एव
आणत्तिय पच्चप्पिणह । तए ण ते कोडुवियपुरिसा जाव पडि
सुणेत्ता, खिप्पामेव सच्छत्त सज्झयं जाव उवट्टावेत्ति, हय-गय-
रह-जाव सन्नाहेत्ति, सन्नाहिता जेणेव वरुणे नागनत्तुए जाव
पच्चप्पिणति । तए ण से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे ते-
णेव उवागच्छइ, जहा कणिओ जाव-पायच्छित्ते सव्वालकार-
विभूसिण, सन्नद्ववद्धवम्मियकवए उप्पीलियसरासणपट्टिए पि-
णद्धगेविज्जए विमलवरवद्धचिंधपट्टे गहियाउहप्पहरणे सकोरट-
मल्लदामेण छत्तेणं धरिज्जमाणेण चउचामरवालवीइयगे मगल-
जयसइकयालोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ, परिणिक्खमिच्चा
अणेगगणनायग-जाव दूयसधिवालसद्धिं सपरिवुढे, जेणेव वाहिरि-
या उवट्टाणसाला, जेणेव चाउग्घटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता चाउग्घट आसरह दुरुहइ, दुरुहित्ता, हय-गय-रह-
जावसपरिवुढे, महयाभड-चढगर-जाव परिक्खित्ते जेणेव रह-
मुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता रहमुसल सगाम
ओयाओ । तए ण से वरुणे णागणत्तुए रहमुसलं सगाम ओ-
याए समाणे अयमेयारूव अभिग्गह अभिगेण्हइ-कप्पइ मे रह-
मुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुर्विं पहणइ से पडिहणित्तए,
अवसेसे णो कप्पइत्ति, अयमेयारूव अभिग्गह अभिगेण्हइ,
अभिगेण्हित्ता रहमुसल सगाम सगामेइ, तएण तस्स वरुणस्स
नागनत्तुयस्स रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए

हे गौतम ! एष खलु रीत्या शक्रो देवेन्द्र, देवराजः चमरव असुरेन्द्रः
असुरकुमारराज कृणिकस्य राज्ञ साहाय्य दत्तवन्तौ, ॥ सू० ४ ॥

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता ।

मूलम्—‘बहुजणे ण भते । अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव
परुवेइ—एव खलु बहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु सगामे
सु अभिमुहा चेव पहया समाणा कालमासे काल किञ्चा अन्न-
यरेसु देवतोएसु देवत्ताण उववत्तारो भवति, से कहमेय भते !
एव ? गोयमा ! जण्ण से बहुजणो अन्नमन्नस्स एव आइक्खइ
जाव उववत्तारो भवति, जे ते एवमाहसु, मिच्छ ते एवमाहसु,
अह पुण गोयमा ! एव आइक्खामि, जाव—परुवेमि—एव खलु
गोयमा ! तेण कालेण तेण समयण, वेसाली नाम नयरी
होत्था, वन्नओ, तत्थ ण वेसालीए णयरीए वरुणे नाम नाग-
नत्तुए परिवसइ, अट्ठडे जाव—अपरिभूए, समणोवासए अभि-
गयजीवाजीवे, जाव पडिलाभेमाणे छट्ठ छट्ठेण अणिक्खित्तेण-
तवोकम्मेण अप्पाण भावेमाणे विहरइ । तए ण से वरुणे
णागणत्तुए अन्नया कयाइ रायाभिओगेण, गणाभिओगेण,
बलाभिओगेण, रहमुसले सगामे आणत्ते समाणे छट्ठमसिए
अट्ठमभत्त अणुवट्ठेइ, अणुवट्ठित्ता कोट्टवियपुरिसे सदावेइ, सदा-
वित्ता एव वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घट आ-
रन्नो साहेज्ज दलयित्था’ देवेन्द्र देवराज शक्रने और असुरेन्द्र असुर
कुमार चमरने कृणिक राजाको सहायता दी ॥ सू० ४ ॥

देवे ६ देवराज शक्र तत्र असुरेन्द्र असुरकुमारराज चमरे इष्टिष्ठ शक्रने ते सत्रमभा
मह इरी कृती ॥ सू० ४ ॥

सरह जुत्तामेव उवट्टावेह, हय-गय-रह-जाव सन्नाहेत्ता मम एव
आणत्तिय पच्चप्पिणह । तए ण ते कोडुवियपुरिस्ता जाव पडि
सुणेत्ता, खिप्पामेव सच्छत्त सज्झय जाव उवट्टावेत्ति, हय-गय-
रह-जाव सन्नाहेत्ति, सन्नाहिता जेणेव वरुणे नागनत्तुए जाव
पच्चप्पिणत्ति । तए ण से वरुणे नागनत्तुए जेणेव मज्जणघरे ते-
णेव उवागच्छइ, जहा कणिओ जाव-पायच्छित्ते सब्वालकार-
विभूतिए, सन्नद्धवद्धवम्मियकवए उप्पीलियसरासणपट्टिए पि-
णद्धगेविज्जए विमलवरवद्धचिंधपट्टे गहियाउहप्पहरणे सकोरट-
मल्लदामेण छत्तेण धरिज्जमाणेण चउचामरवालवीइयगे मगल-
जयसइकयालोए मज्जणघराओ पडिणिक्खमइ, परिणिक्खमित्ता
अणेगगणनायग-जाव दूयसधिवालसज्जि सपरिवुडे, जेणेव बाहिरि-
या उवट्टाणसाला, जेणेव चाउग्घटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ,
उवागच्छित्ता चाउग्घट आसरह दुरुहइ, दुरुहित्ता, हय-गय-रह-
जावसपरिवुडे, महयाभड-चडगर-जाव परिक्खित्ते जेणेव रह-
मुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता रहमुसल सगाम
ओयाओ । तए ण से वरुणे णागणत्तुए रहमुसल सगाम ओ-
याए समाणे अयमेयारूव अभिग्गह अभिगेणहइ-कप्पइ मे रह-
मुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुब्बि पहणइ से पडिहणित्तए,
अवसेसे णो कप्पइत्ति, अयमेयारूव अभिग्गह अभिगेणहइ,
अभिगेण्हित्ता रहमुसल सगाम सगामेइ, तएण तस्स वरुणस्स
नागनत्तुयस्स रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए

सरिसत्तए, सरिसवए, सरिसमडमसोवगरणे रहेणं पडिरहं
हव आगए, तएण से पुरिसे वरुण णागणत्तुय एव वयासी-
पहण भो वरुणा ! णागणत्तुया । तए ण से वरुणे णागणत्तुय
त पुरिस एव वयासी-णो खलु मे कप्पइ देवाणुप्पिया ! पुर्वि
अहयस्स पहणित्तए, तुम चेव ण पुर्वि पहणाहि । तए ण से
पुरिसे वरुणे ण णागणत्तएण एव बुत्ते समाणे आसुरुत्ते जाव
मिसिमिसेमाणे धणुं परामुसइ, धणु परामुसित्ता उसु परामुसइ, उसु
परामुसित्ता ठाण ठाइ, ठाण ठिच्चा, आययकन्नायय उसु करेइ,
आययकन्नायय उसु करित्ता वरुण णागणत्तुय गाढप्पहारीकरेइ,
तएण से वरुणे णागणत्तुए तेण पुरिसेण गाढप्पहारीकए समाणे
आसुरुत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ, धणु परामुसित्ता,
उसु परामुसइ, उसु परामुसित्ता आययकन्नायय उसु करेइ,
आययकन्नायय उसु करेत्ता त पुरिस एगाहच्च कूढाहच्च
जीवियाओ ववरोवेइ । तए ण से वरुणे णागणत्तुय तेणं
पुरिसेण गाढप्पहारीकए समाणे अत्थामे, अबले, अबीरिप,
अपुरिसक्कारपरक्कमे अधारणिज्जमिति कहु तुरए निगिण्हइ, तुरए
निगिण्हित्ता रह परावत्तेइ, रह परावत्तित्ता, रहमुसलाओ सगा-
माओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता एगतमत अवक्कमइ,
एगतमत अवक्कमित्ता तुरए निगिण्हइ, तुरए निगिण्हित्ता रह
ठवेइ, रह ठवेत्ता रहाओ पञ्चोरहइ, रहाओ पञ्चोरहित्ता तुरए

मोइए मोएत्ता तुरए विसज्जेइ, तुरए विसज्जित्ता दब्भसथारग
सथरइ, दब्भसथारग सथरित्ता दब्भसथारग दूरुहइ, दब्भ-
सथारग दूरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे सपलियकनिसन्ने करयल जाव-
कट्ठु एव वयासी नमोत्थु ण अरिहताण भगवताण जाव सपत्ताणं,
नमोत्थुण समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स, जाव
सपाविउकामस्स, मम धम्मायरियस्स, धम्मोवदेसगस्स, वदामि ण
भगवत तत्थगय इहगए, पासउ मं से भगव तत्थ गए जाव वदइ,
नमसइ, वदित्ता नमसित्ता एव वयासी-पुर्विं पि मए समणस्स
भगवओ महावीरस्स अतिए थूलए पाणाइवाए पच्चक्खाए जाव-
जीवाए, एव जाव थूलए परिग्गहे पच्चक्खाए जावजीवाए, इयाणिं
पि ण अह तस्सेव भगवओ महावीरस्स अतिए सब पाणाइवाय
पच्चक्खामि जावजीवाए, एव जहा खदओ जाव-एय पि णं
चरमेहिं ऊत्तास-नीसासेहिं वोसिरामि चि कट्ठु सन्नाहपट्ट
मुयइ, सन्नाहपट्ट मुइत्ता सल्लुद्धरण करेइ, सल्लुद्धरण करेत्ता,
आलोइयपडिक्कते, सगाहिपत्ते, आणुपुवीए कालगए। तए ण
तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे पियवालवयसए रहमुसल
सगाम सगामेमाणे एगेण पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे
अत्थामे अवले जाव-अधारणिज्जमिति कट्ठु वरुण णागणत्तुयं
रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खममाण पासइ, पासित्ता तुरए
निगिण्हइ तुरए निगिण्हित्ता जहा वरुणे जाव तुरए विसज्जित्ता
पढसथारग दूरुहइ, पढसथारग दूरुहित्ता पुरत्थाभिमुहे जाव

अजलिं कटु एव वयासी-जाइ ण भते । मम पियबालवयसस्स,
 वरुणस्स णागणत्तुयस्स सीलाइ, वयाइ, गुणाइ, वेरमणाइ,
 पच्चक्खाणपोसहोववासाइ, ताइ ण ममपि भवतु त्ति कटु
 सन्नाह पटं मुयइ, सन्नाहपट्ट मुइत्ता, सल्लुद्धरण करेइ सल्लुद्धरण
 करेत्ता, आणु- पुद्दीए कालगए । तए ण त वरुण णागणत्तुय
 कालगय जाणित्ता अहासन्निहिण्हिं वाणमतरेहिं देवेहिं दिव्वे
 सुरभिगधां- दगवासे बुट्ठे दसद्ववन्ने कुसुमे निवाडिण्, दिव्वे य
 गीय-गधवनिनादे कए या वि होत्था । तए ण तस्स वरुणस्स
 णागणत्तुयस्स त दिव्व देविहिं, दिव्व देवज्जुइ, दिव्व देवाणुभाग
 सुणित्ता य पासित्ता य बहुजणो अन्नमन्नस्स एव आइक्खइ,
 जाव-परुवेइ- एव खल्ल देवाणुप्पिया । वहवे मणुस्सा जाव
 उववत्तारो भवति ॥सू० ५॥

छाया-बहुजनः खलु मदन्त । अन्योन्यस्य एवमाक्याति, यावत्-
 प्ररूपयति,-एव खलु वहवो मनुष्या अन्यतरेषु उच्चावचेषु सगामेषु अभि

अन्यतीयिकवक्तव्यता-

‘बहुजणेण भते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(बहुजणे ण भते ! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परुवेइ)
 हे मदन्त ! अनेक मनुष्य आपसमें इस प्रकारसे कहते हैं यावत्
 प्ररूपणा करते हैं (एव खल्ल वहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु

अन्यतीयिक वक्तव्यता-

‘बहुजणेण भते !’ इत्यादि-

सूत्रार्थ-(बहुजणे ण भते ! अन्नमन्नस्स एव आइक्खइ जाव परुवेइ)
 हे मदन्त ! अनेक लोगों परस्परने आपसमें कहते हैं, जनसमूहों पासे आपसमें
 प्ररूपणा करते हैं (एव खल्ल वहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावएसु सगामेषु

મુખા એવ પ્રહતા. સન્તઃ કાલમાસે કાલ કૃત્વા અન્યતરેષુ દેવલોકેષુ દેવતયા
ઉપપત્તારો ભવન્તિ, તત્ કયમેતત્ ભદન્ત ! એવમ્ ? ગૌતમ ! યત્ સ્વલ્લ સ
વહુજનોઽન્યોન્યસ એવમ્ આશ્વાતિ યાવત્-ઉપપત્તારો ભવન્તિ, યે તે એવમ્ આહુ
મિથ્યા તે એવમ્ આહુ, અહ પુનઃ ગૌતમ ! એવમ્ આશ્વામિ, યાવત્-
પરુષ્યામિ-એવ સ્વલ્લ ગૌતમ ! તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે વૈશાલી નામ નગરી

સગામેષુ અભિમુદ્ધા ચેવ પદ્યા સમાણા કાલમાસે કાલ કિંચા અલ-
યરેષુ દેવલોકેષુ દેવત્વાપ ઉવવત્તારો ભવતિ સે કહમેય ભતે !
કિં અનેક પ્રકારકે સગ્રામોર્મે સે કિસી ખી સગ્રામર્મે યુદ્ધ કરતેર
મૃત્યુકો પ્રાપ્ત હુણ' ઘાયલ અવસ્થાકો પ્રાપ્તહુણ અનેક મનુષ્ય મરણ
સમય મેં મરવર કિસી ખી દેવલોકમેં દેવરૂપસે ઉત્પન્ન હોતે હેં ?
સો હે ભદન્ત ! કયા યહ વાત સત્ય હૈ ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
(જણ સે વહુજનો અશ્વમજસસ એવ આશ્વસ્થા, જાવ ઉવવત્તારો
ભવતિ જે તે એવમાહસુ મિચ્છ તે એવમાહસુ) અનેક મનુષ્ય જો
પરસ્પર હસ પ્રકાર સે કહતે હેં યાવત્ યુદ્ધમેં મૃત્યુકો પ્રાપ્ત હુઆ,
ઘાયલ હુઆ મનુષ્ય દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ સો ઉનકા એસા
કથન મિથ્યા હૈ. (અહ પુણ ગોયમા ! એવ આશ્વસ્થામિ, જાવ
પરુષેમિ, એવ સ્વલ્લ ગોયમા ! તેણ કાલેણ તેણ સમણ વૈસાલી નામ
નયરી હોત્યા) હે ગૌતમ ! મૈ તો હસ વિષયમેં એસા કહતા હુ યાવત્

અભિમુદ્ધા ચેવ પદ્યા સમાણા કાલમાસે કાલ કિંચા અલયરેષુ દેવલોકેષુ
દેવત્વાપ ઉવવત્તારો ભવતિ-સે કહમેય ભતે !) અનેક પ્રકારના સગ્રામોભાથી
કોઈ પણ એક સગ્રામમાં યુદ્ધ કરતા કરતા મૃત્યુ પામવાથી અથવા ઘાયલ થઈને
ઠાળને અવસર આવતા ઠાળ કરીને, અનેક મનુષ્યો કોઈ પણ દેવલોકમાં દેવની પથારી
ઉત્પન્ન થાય છે કે ભદન્ત ! તુ તેમની તે વાત સત્ય છે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ !
જણ સે વહુજનો અશ્વમજસસ એવ આશ્વસ્થા જાવ ઉવવત્તારો ભવતિ-જે તે
એવમાહસુ-મિચ્છ તે એવમાહસુ) અનેક મનુષ્યો જે પરસ્પરને આ પ્રમાણે કહે છે,
અને જનસમૂહ પાસે આ પ્રમાણે જે પ્રવચ્ચા કરે છે કે યુદ્ધમાં લડતા લડતા
મરનારા અથવા યુદ્ધમાં ઘાયલ થઈને મરનારા અનેક માણસો દેવલોકમાં દેવની પથારી
ઉત્પન્ન થાય છે, તે તેમનું કથન મિથ્યા (અસત્ય) છે. (અહ પુણ ગોયમા ! એવ
આશ્વસ્થામિ, જાવ એવ પરુષેમિ, એવ સ્વલ્લ ગોયમા ! તેણ કાલેણ તેણ
સમણ વૈસાલી નામ નયરી હોત્યા) હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં હું તો એવું
કહું છું અને એવી પ્રવચ્ચા કરું છું કે-

अजलिं कटु एव वयासी-जाइ ण भते ! मम पियबालवयस्स, वरुणस्स णागणत्तुयस्स सीलाइ, वयाइ, गुणाइ, वेरमणाइ, पच्चक्खाणपोसहोववासाइ, ताइ ण ममपि भवतु त्ति कटु सन्नाह पटं मुयइ, सन्नाहपट मुइत्ता, सल्लुद्धरण करेइ सल्लुद्धरण करेत्ता, आणु- पुवीए कालगए । तए ण त वरुणं णागणत्तुय कालगय जाणित्ता अहासन्निहिण्हिं वाणमतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगधा- दगवासे बुद्धे दसद्धवन्ने कुसुमे निवाडिण, दिव्वे य गीय-गधवन्निनादे कए या वि होत्था । तए ण तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स त दिव्व देविद्धिं, दिव्व देवज्जुइ, दिव्व देवाणुभाग सुणित्ता य पासित्ता य बहुजणो अन्नमन्नस्स एव आइक्खइ, जाव-परुवेइ- एव खल्ल देवाणुप्पिया ! वहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवति ॥सू० ५॥

छाया-बहुजनः खलु भवन्त । अन्योन्यस्य एवमाख्याति, यावत्-प्ररूपयति,-एव खलु वहवो मनुष्या अन्यतरेषु उच्चावचेषु सगामेषु अभि

अन्यतीर्थिकवक्तव्यता-

‘बहुजणेण भते ! इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(बहुजणे ण भते ! अन्नमन्नस्स एवमाइक्खइ जाव परुवेइ) हे भदन्त ! अनेक मनुष्य आपसमें इस प्रकारसे कहते हैं यावत् प्ररूपणा करते हैं (एव खल्ल यहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावचसु

अ-अतीर्थिक वक्तव्यता-

‘बहुजणेण भते !’ इत्यादि-

सूत्रार्थ-(बहुजणे ण भते ! अन्नमन्नस्स एवं आइक्खइ जाव परुवेइ) हे भदन्त ! अनेक लोगों परस्परने आ प्रभाषे करते हैं, जनसमूह पासे आ प्रभाषे प्ररूपणा करते हैं (एव खल्ल यहवे मणुस्सा अन्नयरेसु उच्चावचसु सगामेषु

भक्तम् अनुवर्तयति, अनुवर्त्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा, एवम् अवादीत्-क्षिप्रमेव भो देवानुमिया ! चातुर्घटम् अश्वरथ युक्तमेव उपस्थापयत्, हय-गज-रथ०-यावत्-सन्नाह मम एताम् आश्रितम् प्रत्यर्पयत् । तत् खलु ते कौटुम्बिकपुरुषा यावत्-प्रतिश्रुत्य क्षिप्रमेव सच्छत्र, सध्वजम्, यावत्-उपस्थापयन्ति, हय-गज-रथ० यावत्-सन्नाहयन्ति, सन्नाह यत्रैव वरुणो नागनष्टक यावत् प्रत्यर्पयन्ति, तत् खलु स वरुणो नागनष्टक

मुसल सग्राममें जानेके लिये प्रेरित किया गया सो उसने अर्थात् वेल्लेके पारणके दिन पारणा किये बिना ही तैला करके युद्धमें गया उठ छट तपस्याकी पारणा किये बिना ही अष्टमभक्त धारणकर लिया (अणुवद्विक्ता) अष्टमभक्त करके फिर उसने (कोडुवियपुरिसे सहावेइ) अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया (सहावित्ता एव वयासी) बुलाकर उनसे ऐसा कहा (स्त्रिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घट आमरह जुत्तामेव उवद्वावेइ) हे देवानुप्रियो ! तुम लोग शीघ्र ही चारघटोंवाले अश्वरथ को जोतकर-सामग्रीसे युक्तकर ले आओ ! तथा (हय गय रह जाव सन्नाहेत्ता मम एय आणत्तिय पच्चप्पिणह) घोडा, हाथी, रथ और प्रवर योद्धाओंसे युक्त चतुरंगिणी सेनाको तैयार कर हमें 'हमारी आज्ञानुसार तुमलोगोंने सबकाम पूरा कर लिया है' इस बातकी पीछे खपर दो । (तएण ते कोडुवियपुरिस्ता जाव पडिसुणेत्ता स्त्रिप्पामेव सच्छत्त, सज्झय, जाव उवद्वावेति हयगयरह जाव सन्नाहेति सन्नाहित्ता जेणेव वरुणे नागनष्टए जाव पच्चप्पिणत्ति) वरुणनागपौत्रकी

अने वरुणना आग्रहणी रथमुसल सग्राममा जवाने प्रेरये। ते वभते छट्ठे पारणे छट्ठे तेनी तपस्या यावत् न छट्ठी युद्धमा जती वभते छट्ठे पारणे कर्था बिना तेले अष्टमना प्रत्याभ्यास करी वीधा (अणुवद्विक्ता) अष्टम (अष्टम) मतने धारण करीने तेले (कोडु विवपुरिसे सहावेइ) पोताना कोडु निज्जननेने बोलाव्या, (सहावित्ता एव वयासी) अने तेमने बोलावीने आ प्रभावे कष्ट - (स्त्रिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! चाउग्घट आसरह जुत्तामेव उवद्वावेइ) हे देवानुप्रियो ! तमे तुरतए चार घटडीवाणा अश्वरथने जोडीने-सज्ज करीने उक्त आवे। (हय-गय-रह जाव सन्नाहेत्ता मम एय आणत्तिय पच्चप्पिणह) तथा घोडा हाथी रथ अने उत्तम योद्धाओंकी युक्त चतुरंगी सेनाने तैयार करीने अने अणर आपो के भारी आज्ञानुसार सबकी तैयारी करी देवामा आपी के तएण ते कोडु विय पुरिस्ता जाव पडिसुणेत्ता स्त्रिप्पामेव सच्छत्त, सज्झय, जाव उवद्वावेति-हय-गय-रह जाव सन्नाहेति-सन्नाहित्ता जेणेव वरुणे नागनष्टए जाव पच्चप्पिणत्ति) वरुण नागपौत्रकी आ आज्ञा

आसीत् वर्णकः, तत्र खलु वैशाल्या नगरी वरुणो नाम नागनृपः परिकल्पितः, आदयः यावत्-अपरिभूतः, धमणोपासकः, अभिगतजीवाजीवः, यावत्-वहिलामयनं पट्टं पट्टेन अनिक्षिप्तेन तपःकर्मणा आत्मानं भावयन् विहरति । तत्र खलु स वरुणो नागनृपः अन्यदा पदावित् राजाभियोगेन, गणामियोगेन, बलाभियोगेन रघुसुसले सगाम आणसे समाने छद्ममत्तिपः अद्भुतमत्तः अणुवट्टेः एक दिनकी बात है कि वह बरुण नागपौत्र राजाके आग्रह से, गणके आग्रह से, बलके आग्रह से रथ

प्ररूपणा करता हूँ-हे गौतम ! यह इस तरहसे कि उसकाल और उस समयमें वैशाली नामकी एक नगरी थी (वर्णओ) वर्णन (तत्त्वण वैशालीए नयरीए वरुणे नामे नागनृपए परिवसइ, अइहे जाव अपरिभूए समणोवासए, अभिगतजीवाजीवे, जाव पहिलामेमाणे छट्ट छट्टेण अणिक्वित्तेण तवोक्कमेण अप्पाण भावेमाणे विहरइ) उस वैशाली नगरीमें वरुण नामका नागपौत्र रहता था यह घनवान् था यावत् इसका कोई भी परामव नहीं कर सकता था ऐसा समर्थ था । अमणजनोंका उपासक था जीव और अजीवतत्त्वके स्वरूपका ज्ञाता था यावत् आहार पान आदि द्वारा मुनिजनों का सत्कार करता हुआ वह निरन्तर छट्ट छट्ट तपस्या से अपनी आत्माको शासित करता रहता था (तए णं से वरुणे नागणसुए अभया कयाइ रायामिओगेण, गणामिओगेण, बलामिओगेण रहसुसले सगामे आणसे समाने छद्ममत्तिपः अद्भुतमत्तः अणुवट्टेः) एक दिनकी बात है कि वह बरुण नागपौत्र राजाके आग्रह से, गणके आग्रह से, बलके आग्रह से रथ

हे गौतम ! ते काले अने ते समये वैशाली नामकी एक नगरी હતી (વર્ણઓ) તેનું વર્ણન એ પાનગરી પ્રમાણે સમજવું (તત્ત્વર્ણ વૈશાલીએ નયરીએ વરુણે નામે નાગનરુપે પરિવસइ, અइहे જાવ અપરિભૂએ સમણોવાસએ, અભિગત-જીવાજીવે, જાવ પહિલામેમાણે છટ્ટ છટ્ટેણ અણિક્વિત્તેણ તવોક્કમેણ અપ્પાણ ભાવેમાણે વિહરइ) તે વૈશાલી નગરમાં વરુણ નામનો નાગપૌત્ર રહેતો હતો તે ધન, ધાન્ય આદિથી સમૃદ્ધ હતો, અને તે એવો સમર્થ હતો કે કોઈ પણ તેનો પરાસવ કરી શકતું નહીં તે અમણોનો ઉપાસક હતો અને જીવ-અજીવના સ્વરૂપનો બાબતજ્ઞ હતો તે આકારપાણી બાદિ દ્વારા મુનિજનોનો સત્કાર કરતો હતો, અને નિરન્તર છટ્ટે પારણે છટ્ટની તપસ્યા કરીને પોતાના આત્માને શાસિત કરતો હતો (તપ્પણ સે વરુણે નાગણસુએ અભયા કયાइ રાયમિઓગે, ગણમિઓગે, બલામિઓગે, રહસુસલે સગામે આણસે સમાણે છદ્ધમત્તિપે અદ્ધમમત્ત અણુવટ્ટે)

હે એવું બન્યું કે તે નાગપૌત્ર વરુણ, રાજાના આગ્રહથી, ગણના આગ્રહથી

भक्तम् अनुवर्तयति, अनुवर्त्य कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा, एवम् अवादीत्-सिप्रमेव भो देवानुमिया ! चातुर्घण्टम् अश्वरथ युक्तमेव उपस्थापयत्, हय-गज-रथ०-यावत्-सन्नाह मम एताम् आश्रयिम् प्रत्यर्पयत् । ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषा यावत्-प्रतिश्रुत्य सिप्रमेव सच्छत्र, सध्वजम्, यावत्-उपस्थापयन्ति, हय-गज-रथ० यावत्-सन्नाहयन्ति, सन्नाह यथैव वरुणो नागनष्टक यावत् प्रत्यर्पयन्ति, ततः खलु स वरुणो नागनष्टक

मुसल सग्राममें जानेके लिये प्रेरित किया गया सो उसने अर्थात् चलेके पारणके दिन पारणा किये बिना ही तैला करके युद्धमें गया छट छट तपस्याकी पारणा किये बिना ही अष्टमभक्त धारणकर लिया (अणुवद्वित्ता) अष्टमभक्त करके फिर उसने (कोडुवियपुरिसे मद्वावेड) अपने कौटुम्बिक पुरुषोंको बुलाया (सशक्तित्ता एव वयासी) बुलाकर उनसे ऐसा कहा (स्त्रिप्पामेव भो देवानुमिया ! चातुर्घट आमरह जुत्तामेव उवद्वावेह) हे देवानुमियो ! तुम लोग शीघ्र ही चारघटोंवाले अश्वरथ को जोतकर-सामग्रीसे युक्तकर ले आओ । तथा (हय गय रह जाव सन्नाहेत्ता मम एय आणत्तिय पच्चप्पिणह) घोड़ा, हाथी, रथ और प्रवर योद्धाओंसे युक्त चतुरंगिणी सेनाको तैयार कर हमें 'हमारी आज्ञानुसार तुमलोगोंने समकाम पूरा कर लिया है' इस बातकी पीछे खयर दो । (तण्ण ते कोडुवियपुरिसा जाव पडिसुणेत्ता स्त्रिप्पामेव सच्छत्त, सज्झय, जाव उवद्वावेति हयगयरह जाव सन्नाहेति मद्वावित्ता जेणेव वरुणे नागनष्टक जाव पच्चप्पिणति) वरुणनागपौत्रकी

अने वरुणनागनागपौत्रकी रथयुक्ता सग्राममा जाने प्रेरितो ते वधते छटने पारणे छटने तेनी तपस्या आह्वय इती युद्धमा इती वधते छटने पारणे कथं बिना देखे अहमना प्रत्याभ्यास करी वीधा (अणुवद्वित्ता) अष्टम (अष्टम) मतने धारण करीने तेने (कोडुवियपुरिसे मद्वावेड) पोताना कौटुम्बिकजननेने गोलाभ्या, (सशक्तित्ता एव वयासी) अने तेभने गोलावीने आ प्रभावे कथु - (स्त्रिप्पामेव भो देवानुमिया ! चातुर्घट आमरह जुत्तामेव उवद्वावेह) हे देवानुमियो ! तमे तुरतन् आर पंगीवागा अथकथने जेहीने-सञ्जय करीने वध आवे (हय-गय-रह जाव सन्नाहेत्ता मम एय आणत्तिय पच्चप्पिणह) तथा घोड़ा हाथी, रथ अने उत्तम योद्धाओंकी युक्त चतुरंगी सेनाने तैयार करीने अने अजर आपो के 'हमारी आज्ञानुसार अधुनी तैयारी करी देवामा आथी छे' तण्ण ते कोडुविय पुरिसा जाव पडिसुणेत्ता स्त्रिप्पामेव सच्छत्त, सज्झय, जाव उवद्वावेति-हय-गय-रह जाव सन्नाहेति-सन्नाहिता जेणेव वरुणे नागनष्टक जाव पच्चप्पिणति) वरुण नागपौत्रकी आ आ ॥

आसीत् वर्णकः, तत्र खलु वैशाल्या नगरीं वरुणो नाम नागनपुङ्गवः परिव्रजति,
आद्यः यावत्-अपरिभूतः, धमणोपासकः, अभिगतजीवाजीवः, यावत्-वदि-
लाभयन् पृष्ठं पृष्ठेन अनिशितेन तपःकर्मणा आत्मानं मात्रयन् विहरति ।
ततः खलु स वरुणो नागनपुङ्गवः अन्यदा कदाचित् राजाभियोगेन, गणामि-
योगेन, बलाभियोगेन रघुसखे सगामे आगच्छन् सन् गृहमन्तुं गच्छन्

प्ररूपणां करताम् - हे गौतम ! वह इस तरहसे कि उसकाल और
उस समयमें वैशाली नामकी एक नगरी थी (वर्णको) वर्णन (तत्त्व-
ण वेसालीए णयरीए वरुणे नामे नागनपुए परिवसइ, अइहे जाव
अपरिभूए समणोवासए, अभिगतजीवाजीवे, जाव पहिलामेमाणे
छट्ट छट्टेण अणिकित्थेण तवोकम्मेण अप्पाण भावेमाणे विहरइ) उस
वैशाली नगरीमें वरुण नामका नागपौत्र रहता था यह धनवान् था
यावत् इसका कोई भी पराभव नहीं कर सकता था ऐसा समर्थ था ।
श्रमणजनोंका उपासक था जीव और अजीवतत्त्वके स्वरूपका ज्ञाता
था यावत् आहार पान आदि द्वारा मुनिजनों का सत्कार करता
हुआ वह निरन्तर छट्ट छट्ट तपस्या से अपनी आत्माको वासित करता
रहता था (तए णं से वरुणे णागणपुए अन्नया कयाइ रायामिओगे
णं, गणामिओगेणं, बलामिओगेणं रहमुसखे सगामे आणसे समणे
छट्टमचिए अट्टममत्त अणुषट्ठेइ) एक दिनकी बात है कि वह वरुण
नागपौत्र राजाके आग्रह से, गणके आग्रहसे, बलके आग्रहसे रघु

हे गौतम ! ते ठाणे अने ते समये वैशाली नामकी एक नगरी હતી
(વર્ણકો) તેનું વર્ણન એ પાનગરી પ્રમાણે સમજવું (તત્ત્વણં વેસાલીએ જયરીએ
વરુણે નામ નાગનપુએ પરિવસइ, અइહે જાવ અપરિભૂએ સમણોવાસએ, અભિગત
જીવાજીવે, જાવ પહિલામેમાણે છટ્ટ છટ્ટેણ અણિકિત્થેણ તવોકમ્મેણ અપ્પાણ
ભાવેમાણે વિહરइ) તે વૈશાલી નગરમાં વરુણ નામનો નાગપૌત્ર રહેતો હતો
તે ધન, ધાન્ય આદિથી સમૃદ્ધ હતો, અને તે એવો સમર્થ હતો કે કોઈ પણ તેનો
પરાજય કરી શકતું નહીં તે શ્રમણોનો ઉપાસક હતો અને જીવ-અજીવના સ્વરૂપનો
જ્ઞાતકાર હતો તે આહારપાણી આદિ દ્વારા મુનિજનોનો સત્કાર કરતો હતો, અને
નિરન્તર છટ્ટને પાશ્વે છટ્ટની તપસ્યા કરીને પોતાના આત્માને વાસિત કરતો હતો
(તપ્પણ સે વરુણે ણાગણપુએ અન્નયા કયાइ રાયામિઓગે, ગણામિઓગે
બલામિઓગે, રહમુસલે સગામે આણસે સમાણે છટ્ટમચિએ અટ્ટમમત્ત અણુષટ્ઠેइ)
હવે એવું જન્મ્યું કે તે નાગપૌત્ર વરુણ, રાજાના આગ્રહથી, ગણના આગ્રહથી

પતિનિષ્ક્રમ્ય અનેકગણનાયક૦ યાવત્-દૂત-સન્ધિપાલૈઃ. સાર્દમ્ સપરિવૃત્તઃ,
યત્રૈવ વાઘા ઉપસ્થાનશાલા, યત્રૈવ ચાતુર્ધ્વષ્ટઃ અશ્વરથઃ, તત્રૈવ ઉપાગચ્છતિ,
ઉપાગમ્ય ચાતુર્ધ્વષ્ટમ્ અશ્વરથમ્ આરોહતિ, આરુઢ્ય હય-ગજ-રથ૦ યાવત્-
સપરિવૃત્તઃ, મહામટચઢગર-યાવત્-પરિસિપ્ત યત્રૈવ રથમ્સલ. સપ્રામઃ,

આપકો વિમૂપિત કિયા કવચકો સ્ત્રૂય ઘાષકર પહિરા શરાસન પટ્ટિ-
કાકો હાથમેં યાધા કઠમેં હાર પહિરા ધીરતાકો સૂચિત કરનેવાલે
વીરપટ્ટકકો ધારણ કિયા આયુધ ઔર પ્રહરણોકો પ્રહણ કિયા કોરણ
પુપ્પોંકી માલા સે સુશોમિત છત્રકો છત્રધારિયોંને ઉસ પર તાના, ચમર
ઢોરને ચાલોંને ઉસ પર ચમર ઢોરને પ્રારંભ કિયે, જય વહ સ્નાન
ઘરસે બાહર નિકલા તો ઉસે દેખતે હી લોગોંને મગલમૂત જયર
શબ્દકા ઉચ્ચારણ કરના શુરુકર દિયા-(પટ્ટિણિક્સમિત્તા) સ્નાન ઘરસે
નિકલતે હી (અનેગગણનાયક-જાવ દ્યુસધિપાલસર્દિ સપરિવૃટે) ઉસકે
સાથ અનેક ગણનાયક યાવત્ દૂતસધિપાલ હો ગયે-સો इन सय से
ધિરા હુઆ વહ (જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા, જેણેવ ષાઉગ્ઘટે
આસરહે, તેણેવ ઉવાગચ્છહ) જહાં બાહરમેં ઉપસ્થાન શાલા થી ઔર
જહા પર ચાર ઘંટોંવાલા અશ્વરથ ધા વહાં પર આયા (ઉવાગચ્છિત્તા
ષાઉગ્ઘટે આસરહ દુરુહહ) વહાં આતે હી વહ ઉસ ચારઘટોંવાલે અશ્વ
રથપર સવાર હો ગયા (દુરુહિત્તા હયગયરહ જાવ સપરિવૃટે મહયા

મ ગણરૂપ પ્રાપ્તિચ પર્વન્તની વિધિઓ કરી. ત્યાર બાદ તેણે પોતાના શરીરને સમસ્ત
આભૂષણોથી વિભૂષિત કર્યું. કવચને કસકસાવીને બાધ્યુ કાઢ્યા પર શરાસન પટ્ટિકાઓ
બાધી, કઠબા હાર પહેર્યો, વીરતાસ્ત્રચક્ર વીરપટ્ટકા ધારણ કર્યા અને આયુધો અને
પ્રહરણોને (શસ્ત્રાશત્રોને) પ્રહણ કર્યા. આ રીતે જ્યારે વરુણ સજ્જ થઈને બહાર
નીકળ્યો ત્યારે અનુચરો તેના મસ્તક પર ધાર ટક્રોહોની માળાઓથી યુક્ત છત્ર ધરી રહ્યા
હતા. ત્યાર ચમરધારીઓ તેના પર ચમર બીંધી રહ્યા હતા. જ્યારે આ પ્રકારે સુસજ્જ
થઈને તે સ્નાનગૃહમાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે લોકોએ મ ગણકારી બચનાદ કર્યા.
(પટ્ટિણિક્સમિત્તા) પોતાના પ્રાસાદમાંથી બહાર નીકળતા જ (અનેગગણનાયક
નામ દ્યુસધિપાલસર્દિ સપરિવૃટે) અનેક ગણનાયક, દૂત અને સધિપાલોએ તેની
સાથે થઈ ગયા. તે સઘળાથી વીટળાયેલા તે (જેણેવ બાહિરિયા ઉવટ્ટાણસાલા,
જેણેવ ષાઉગ્ઘટે આસરહે તેણેવ ઉવાગચ્છહ) બહાર જ્યા ઉપસ્થાનશાળા (સલા
સ્થાન) હતી, અને જ્યા ત્યાર ઘટકીવાળો અશ્વરથ હતો, ત્યા આવ્યો. (ઉવાગચ્છિત્તા

यत्रैव मज्जनगृह तत्रैव उपागच्छति, यथा कृणिकः यावत् स्नात कृतवर्ति
कर्मा कृतकौतुकमङ्गलमापश्चित, सर्वालङ्कारविभूषितः, सन्नद्धवद्वर्णित-
कवच उत्पीडितशरासनपट्टिक. पिण्डद्वयेयक विमलवरवद्विधपट्टः
गृहीतायुधप्रहरण सकोरटकमाल्यदाम्ना उप्रेण धियमाणेन बहुधामर-
वालवीजिताइ, मङ्गलजयसङ्कटाश्लोक मज्जनगृहात्मतिनिष्कामति,

इस आज्ञाको सुननेके बाद उन कौटुम्बिक पुरुषोंने उस आज्ञाको यावत्
स्वीकार करके छत्रसहित, श्वजासहित, अश्वरथको तैयार किया एवं
घोड़ा, हाथी, रथ और प्रवरयोधाओंसे युक्त सेनाको तैयार किया और
तैयार करके जहाँ पर वरुण नामका नागपौत्र था वहाँपर वे आये
वहाँ आकरके उन्होंने वरुण नागपौत्रको उसकी आज्ञा यथावत्
पालित हो चुकी है इसकी खबर दी (तएण से वरुणे नागनसुए
जेणेव मज्जनघरे तेणेव उवागच्छइ) कौटुम्बिक पुरुषोंके मुखसे रथकी
और सेनाकी तैयारी हुई सुनकर वह नागका नाती वरुण जहाँ पर
स्नान घर था वहाँ पर आया (जहाकृणिए जाव पायच्छित्ते सम्वाल-
कार विभूसिए, सन्नद्धवद्वर्णितकवचए, उत्पीडितशरासनपट्टिए, पिण्ड-
गेविज्जए विमलवरवद्विधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे सकोरटमल्लदामेणं
छत्तेण धरिज्जमाणेणं चउचामरवालवीइयगे, मङ्गलजयसरकयाश्लोए
मज्जनघराओ पडिणिक्खमइ) वहाँ आकर उसने कृणिककी तरह
यावत् कौतुक एवं मङ्गलरूप प्रायश्चित्त कर समस्त भलकारोंसे अपने

साधुजीने तेभने वज्जे ऊर्ध्वं गये। तेभजे ते आग्रा भाधे अरुणी. वरुणुनी आग्रातुसार
छत्रसुक्त, श्वजासुक्त अश्वरथने तैयार कर्णे अने हाथी, घोड़ा रथ अने उत्तम
योद्धाओधीसुक्त व्यतुरणी सेनाने पक्ष तैयार करी आ रीते सधणी तैयारीअने करीने तेअने
अर्था नागपौत्र वरुणु निरागमान कृतो, त्या आग्रा. त्या आणीने तेभजे नागपौत्र
वरुणुने अजर आपी है 'आपनी आग्रातुसार सधणी व्यवस्था अर्धं अर्धं छे.'

(तएण से वरुणे नागनसुए जेणेव मज्जनघरे, तेणेव उवागच्छइ)
त्याआइ ते नागपौत्र वरुणु अर्था तेनु स्नानगृह कृतु त्या गये। (जहा कृणिए जाव
पायच्छित्ते, सम्वालकारविभूसिए, सन्नद्धवद्वर्णितकवचए, उत्पीडितशरासन
पट्टिए, पिण्डगेविज्जए विमलवरवद्विधपट्टे, गहियाउहप्पहरणे सकोरट
मल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्जमाणेण चउचामरवालवीइयगे, मङ्गलजयसरकयाश्लोए
मज्जनघराओ पडिणिक्खमइ) त्या आणीने तजे इष्टिं शब्दानी नेम कौटुक अने

नागनप्लवङ्गस्य रथमुसल सग्राम सग्रामयमाणस्य एकं पुरुषः सदृश सदृश
त्वक्, सदृशवयाः, सदृशभाण्डभात्रोपकरण, रथेन प्रतिरथ शीघ्रम् आगतः ।
ततः खलु स पुरुषः वरुण नागनप्लवङ्गम् एवम् अवादीत्-प्रजहि भो वरुण ?
नागनप्लवङ्ग ? । ततः खलु स वरुण नागनप्लवङ्गं तं पुरुषम् एवम् अवादीत्-
नो खलु मे कल्पते देवानुप्रिय ! पूर्वम् अत्रतः ग्रहन्तुम्, त्वमेव खलु
पूर्वं प्रजहि । ततः खलु स पुरुषः वरुणेन नागनप्लवङ्गेण एवमुक्तः सन्

‘धार नहीं करुंगा’ इस प्रकार अभिग्रह करने धारण किया (अभि
ग्रेणिहता रहमुसल सग्राम सग्रामेऽ) इस नियमको धारण करके उस
वरुण नागपौत्रने रथमुसल सग्राम करना भारमकर दिया (तएणं
तस्स वरुणस्स नागनप्लवङ्गस्स रहमुसल सग्राम सग्रामेमाणस्स एगे
पुरिसे सरिसए, सरिसए, सरिसन्वए, सरिसमडमत्तोवगरणे रहेणं
पडिरह इव्व आगए) इस प्रकारके नियमसे बद्ध होकर सग्राम करते
हुए इस वरुण नागपौत्रके रथके सामने उसके जैसी उमरवाला,
उसके जैसी चमड़ीवाला एक पुरुष एकसी अस्त्र शस्त्र आदि सामग्री
से युक्त होकर रथमें बैठकर शीघ्र आया (तएण से पुरिसे वरुण
णागनप्लवङ्ग एव वयासी पहण भो वरुणा ! नागनप्लवङ्ग !) आते
ही उस पुरुषने नागके नाती वरुणसे ऐसा कहा कि हे नागके नाती
वरुण ! तुम पहिले मेरे ऊपर अपना भार करो । (तएण से वरुणे
णागनप्लवङ्गं तं पुरिसं एव वयासी णो खलु मे कल्पइ देवानुप्पिया !
पुब्बि अहयस्स पहणिचए तुमधेव ण पुब्बि पहणाहि) तब वरुण

धारण करीने तेबे रथमुसल सग्राममा बढवाने आरम्भ करी दीधे । (तएणं तस्स
वरुणस्स नागनप्लवङ्गस्स रहमुसल सग्राम सग्रामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए,
सरिसए, सरिसन्वए, सरिसमडमत्तोवगरणे रहेण पडिरह इव्व आगए)
आ प्रकाशने । अभिग्रह धारण करीने सग्राम जेधता ते नागपौत्र वरुणना रथनी सामे
तेना नेटथी न उमरवाणे, तेना जेधा न वरुणवाणे, ओक पुरुष तेना जेधा न अस्त्र-
शस्त्रोने धारण करीने, रथमा जेसीने तेनी सामे अतिवेग पूर्वक आवी पडोऽब्बे ।
(तएणं से पुरिसे वरुण नागनप्लवङ्ग एव वयासी-पहण भो वरुणा ! नागनप्लवङ्ग !)
आवती न तेबे नागपौत्र वरुणने आ प्रभावे पडकार हे कथे- ‘हे नागपौत्र वरुण !
तु पडोऽब्बे मारा ऊपर तारा शस्त्री धार (प्रकाश) करे । (तएण से वरुणे नागनप्लवङ्गं
तं पुरिसं एव वयासी-णो खलु मे कल्पइ देवानुप्पिया ! पुब्बि अहयस्स
पहणिचए-तुमधेव पहणाहि) तब नागपुत्र वरुणने ते आगतक पुत्रने आ प्रभावे

तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य रथमुसल सग्रामम् उपयात । ततः सख्यं स
वरुण नागनप्लवः रथमुसल सग्रामम् उपयात. सन् अपमेतद्रूपम्
अभिग्रहम् अभिगृह्णाति-कल्पते मे रथमुसलम् सग्रामम् सग्रामयमाणस्य य
पूर्वं प्रहन्ति त पतिहन्तुम्, अवशेषो नो कल्पते इति । अपमेतद्रूपम् अभिग्रहम्
अभिगृह्णाति, अभिगृह्य रथमुसल सग्राम सग्रामयते । ततः गन्तुं तस्य वरुणस्य

भदचढगर जाव परिक्लिषे जेणेव रहमुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ)
सवार होकर वह चढापर पहुँचा कि जहाँ पर रथमुसल सग्राम था
उसके साथ घोड़ा, हाथी, रथ और प्रवर योधाओं से सज्जित सेना
थी महान् सुभद्रोंका समूदाय था (उवागच्छिना रहमुसल सगाम ओ
याओ) वहा आते ही यह उस रथमुसल सग्राममें घुस गया
(तए ण से वरुणे णागणत्तुण रहमुसल सगाम ओयाणे समाणे अय
मेयारुव अभिगगह अभिगिण्हइ) इसके बाद उस नागके नाती वरुण
ने रथमुसलसग्राममें प्रवेशके साथ ही इस प्रकारका यह नियम धारण
कर लिया (कप्पइ मे रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुक्खि
पहणइ, से पडिहणिचए - अवसेसे णो कप्पतीति-अयमेयारुव
अभिगगह अभिगेण्हइ) कि इस रथमुसल सग्राममें प्रवेश करते हुए
मुझपर जो पहिले पार करेगा, मैं उसी पर पार करूँगा दूसरों पर

चाउघट आसरह दुरुहइ) त्या आवीने ते आर धट्टीवाणा अन्धरथमा जेखी अथे।
(दुरुहिता हय-गण-रह जाव सपरिखुडे महया भदचढगर जाव परिक्लिषे
जेणेव रहमुसले सगाम तेणेव उवागच्छइ) रथमा सवार भडने हाथी, घोड़ा,
रथ, अने उत्तम मोड़ाओथी मुक्त अतुरणी सेना साथे अने महान सुभद्रोंका
समुदाय साथे, ते रथमुञ्जण सग्राम-त्या जेलावाने हतो, ते सभरजसुभा आनी
पडोअे। (उवागच्छिना रहमुसल सगामे ओयाओ) त्या आवता न ते वरुण
रथमुसल सग्राममां आगेव थड गे। (तएण से वरुणे णागणत्तुण रहमुसल
सगाम ओयाणे समाणे अयमेयारुव अभिगगह अभिगिण्हइ) त्या आर ते
नागपोत्र वरुणे रथमुसल सग्राममां प्रवेश करता न आ प्रहारने अलिअ धारण थ्या
(कप्पइ मे रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुक्खि पहणइ, से पडिहणिचए-
अवसेसे णो कप्पतीति-अयमेयारुव अभिगगह अभिगेण्हइ) आ रथमुसल
सग्राममा प्रवेश करता जे, जे आरा उपर पडेले आ करी (तलवार आदि वडे आरा
उपर आडमण करी) तेना उपर न हु आ करीश, जीअ जोडनी उपर हु आ करीश
नही (अभिगेणिचा रहमुसल सगाम सगामेइ) आ प्रकारे आलिअ (नियम)

नागनष्टकस्य रथमुसल सग्राम सग्रामयमाणस्य एकः पुरुषः सदृश सदृश
त्वक्, सदृशवयाः, सदृशभाण्डमात्रोपकरणः, रथेन प्रतिरथ शीघ्रम् आगतः ।
ततः खलु स पुरुषः वरुण नागनष्टकम् एवम् अवादीत्-प्रजहि भो वरुण ?
नागनष्टक ? । ततः खलु स वरुणः नागनष्टकः त पुरुषम् एवम् अवादीत्-
नो खलु मे कल्पते देवानुमिष ! पूर्वम् अघ्नत महन्तुम्, त्वमेव खलु
पूर्वं प्रजहि । ततः खलु स पुरुषः वरुणेन नागनष्टकेण एवमुक्तं सन्

धार नहीं करूंगा' इस प्रकार अभिग्रह उसने धारण किया (अभि
गेण्डिता रहसुसल सग्राम सग्रामेइ) इस नियमको धारण करके उस
वरुण नागपौत्रने रथमुसल सग्राम करना प्रारम्भ कर दिया (तएणं
तस्स वरुणस्स नागनचुयस्स रहसुसल सग्राम सग्रामेमाणस्स एगे
पुरिसे सरिस्सए, सरित्थए, सरिसन्वए, सरिसमडमत्तोवगरणे रहेणं
पडिरह इव्व आगए) इस प्रकारके नियमसे बद्ध होकर सग्राम करते
हुए इस वरुण नागपौत्रके रथके सामने उसके जैसी उमरवाला,
उसके जैसी चमडीवाला एक पुरुष एकसी अस्त्र शस्त्र आदि सामग्री
से युक्त होकर रथमें बैठकर शीघ्र आया (तएण से पुरिसे वरुण
णागनचुय एव वयासी पडण भो वरुणा ! नागणचुया !) आते
ही उस पुरुषने नागके नाती वरुणसे ऐसा कहा कि हे नागके नाती
वरुण ! तुम पहिले मेरे ऊपर अपना धार करो । (तएण से वरुणे
णागनचुय त पुरिसं एव वयासी णो खलु मे कप्पइ देवानुप्पिया !
पुव्वि अहयस्स पडणिच्चए तुमचेव ण पुव्वि पडणाहि) तब वरुण

धारण करीने तेहे रथमुसल सग्राममा बडवाने। आरंभ करी दीधे। (तएणं तस्स
वरुणस्स नागनचुयस्स रहसुसल सग्राम सग्रामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिस्सए,
सरिस्सए, सरिसन्वए, सरिसमडमत्तोवगरणे रहेण पडिरह इव्व आगए)
आ प्रकाशने। अभिग्रह धारण करीने सग्राम भेषता ते नागपौत्र वरुणना रथनी सामे
तेना जेट्थी व उमरवाणे, तेना जेवा व पडुवाणे, ओठ पुरुष तेना जेवा व अस्त्र-
शस्त्रोने धारण करीने, रथमा जेसीने तेनी सामे अतिवेग पूर्वक आवी पडोम्बे।
(तएण से पुरिसे वरुण नागनचुय एवं वयासी-पडण भो वरुणा ! नागणचुया)
आवता व तेहे नागपौत्र वरुणने आ प्रभाजे पडकार देठयो- 'हे नागपौत्र वरुण !
तु पडेलो भारा ऊपर तारा शस्त्री धार (प्रकार) करे (तएण से वरुणे नागणचुय
त पुरिस एव वयासी-णो खलु मे कप्पइ देवानुप्पिया ! पुव्वि अहयस्स
पडणिच्चए-तुम चेव पडणाहि) तब नागपुत्र वरुणने ते आशु तड पुरुषने आ प्रभाजे

तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य रथमुसल सग्रामम् उपयातः । ततः स स
वरुण नागनप्तुकः । रथमुसल सग्रामम् उपयात सन् अयमेतद्रूपम्
अभिग्रहम् अभिगृह्णाति-कल्पते मे रथमुसलम् सग्रामम् सग्रामयमाणस्य व
पूर्वं प्रहन्ति तं प्रतिहन्तुम्, अवशेषो नो कल्पते इति । अयमेतद्रूपम् अभिग्रहम्
अभिगृह्णाति, अभिगृह्य रथमुसल सग्राम सग्रामयते । ततः स्वतः तस्य वरुणस्य

भद्रचढगर जाव परिपिखत्ते जेणेव रथमुसले सग्रामे तेणेव उवागच्छइ)
सवार होकर वह चढापर पहुँचा कि जहाँ पर रथमुसल सग्राम था
उसके साथ घोड़ा, हाथी, रथ और प्रवर योधाओं से मिलित सेना
थी महान् सुभटोंका समुदाय था (उवागच्छिन्ना रथमुसल सग्राम ओ
याओ) वहाँ आते ही वह उस रथमुसल सग्राममें घुस गया
(तए ण से वरुणे णागणत्तुए रथमुसल सग्राम ओयाणे समाणे अय
मेयारुव अभिगगह अभिगिण्हेइ) इसके बाद उस नागके नाती वरुण
ने रथमुसलसग्राममें प्रवेशके साथ ही इस प्रकारका यह नियम धारण
कर लिया (कप्पइ मे रथमुसल सग्राम सग्रामेमाणस्स जे पुर्वि
पह्णइ, से पडिहणिचए - अयसेसे णो कप्पतीति-अयमेयारुव-
अभिगगह अभिगेण्हइ) कि इस रथमुसल सग्राममें प्रवेश करते हुए
सुक्ष्मपर जो पहिले पार करेगा, मैं उसी पर पार करूँगा दूसरों पर

चाउघट आसरइ दुहइ) त्या आवीने ते आर घट्टीवाणा अन्धरथमा लेखी अथे।
(दुरुहिता इय-गण-रह जाव सपरिष्ठे महया भद्रचढगर जाव परिपिखत्ते-
जेणेव रथमुसले सग्राम तेणेव उवागच्छइ) रथमा सवार अने हाथी, घोड़ा,
रथ, अने उत्तम घोड़ाओधी युद्धत अतुरगी सेना साथे अने महान सुभटोंका
समुदाय साथे, ते रथमुसल सग्राम-त्या जेठवाने होते ते समर्थमुखी आवी
पडेअथे। (उवागच्छिन्ना रथमुसल सग्राम ओयाओ) त्या आवताए ते वरुण
रथमुसल सग्राममा साथेव अथ अथे। (तएण से वरुणे णागणत्तुए रथमुसल
सग्राम ओयाणे समाणे अयमेयारुव अभिगगह अभिगेण्हइ) त्यार नाह ते
नागपोत्र वरुणे रथमुसल सग्राममा प्रवेश करताए आ प्रकारने अभिगह धारण अर्थ-
(कप्पइ मे रथमुसल सग्राम सग्रामेमाणस्स जे पुर्वि पह्णइ, से पडिहणिचए-
अयसेसे णो कप्पतीति-अयमेयारुव अभिगगह अभिगेण्हइ) आ रथमुसल
सग्राममा प्रवेश करता के, के आरा उपर पडेवी वा करी (तलवार आदि घटे भास
उपर आक्रमण करी) तेना उपर न हूँ वा करीश नीला गोलनी उपर हूँ वा करीश
नही (अभिगेण्हिन्ना रथमुसल सग्राम सग्रामेइ) आ प्रकारने अभिगह (निधम)

कृतः सन् आश्रुक्तः यावत्-मिस मिसयन् धनुः परामृशति, धनु परामृश्य
इषु परामृशति, इषु परामृश्य आयतकर्णायतम् इषु करोति, आयतकर्णायतम्
इषु कृत्वा त पुरुषम् एकादृत्य कृष्टादृत्य जीवितात् व्यपरोपयति । तत
खलु स वरुणः नागनष्टक तेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृत सन् अस्थामा,
अवल, अवीर्य, अपुरुषकारपराक्रमः आधारणीयमिति कृत्वा तुरगान्
निगृह्णाति तुरगान् निगृह्ण रथ परावर्तयति, रथ परावर्त्य रथमुसलात्

गाढप्यहारीकण समाणे आसुरुक्ते जाव मिसिमिसे माणे धनु परामुसइ
धनु परामुसित्ता उस्तु परामुमइ उस्तु परामुसित्ता आययकभायय उस्तु
करेइ, आययकभायय उस्तु करेत्ता त पुरिस एगाहश्च कूडाहश्च
जीवियाओ ववरोवेइ) उस्तु पुरुषके गाढ प्रहारसे घायल हुए नाग पौत्र
वरुणने क्रोधसे एकदम लालपीले होकर यावत् मिसमिसाते हुए
अपने धनुषको उठाया-धनुष उठाकर उस्तु पर घाण चढ़ाया घाण
चढ़ाकर फिर उसे कानतक खेंचकर विस्तृत किया विस्तृत करके
फिर उसने एक ही आघात में किये गये पत्थर के टुकड़े समान
उसे जीवन से रहित कर दिया (तण्ण से वरुणे णागणणुए तेण
पुरिसेण गाढप्यहारीकण समाणे अत्थामे, अवले, अवीरिए, अपुरि-
सकारपरक्कमे आधारणिज्जमिति कट्टु तुरए निगिण्हइ-तुरए निगिण्हित्ता
रहपरवत्तेइ) अथ वह नागका नाती वरुण जो कि पहेले से उस्तु
पुरुष द्वारा घायल हो चुका था अस्थाम-शक्ति से रहित होकर

आसुरुक्ते जाव मिसिमिसेमाणे धनु परामुसइ, धनु परामुसित्ता उस्तु परामुसइ,
उस्तु परामुसित्ता आययकभायय उस्तु करेइ, आययकभायय उस्तु करेत्ता त
पुरिस एगाहश्च कूडाहश्च जीवियाओ ववरोवेइ) ते पुरुषना गाढ प्रहारथी
घायल धयेला नागपौत्र वरुणे क्रोधथी लाहधोण यधने इत कयकयावीने, धूवा धूवा
यधने पोतानु धनुष्य उठाव्यु धनुष्य उठावीने तेना उपर भावु यडाव्यु भावु यडावीने
धनुष्यने कान सुधी जेयीने भराभर निशान लधने तेवे भावु छोड्यु नेची रीते
ओठ न प्रहारथी पम्भरना टुकडा यध नम छे तेन तेवे ते भावुथी ते पुरुषने ची धी
नाभीने प्राक्षेथी रहित करी नाभ्ये। (तण्ण से वरुणे णागणणुए तेण पुरिसेण
गाढप्यहारीकण समाणे अत्थामे, अवले अवीरिए, अपुरिसकारपरक्कमे आधार-
णिज्जमिति कट्टु तुरए निगिण्हइ-तुरए निगिण्हित्ता रह परवत्तेइ) नागपौत्र
वरुण के ने ते पुरुष द्वारा पड़ेला घायल यध युक्ये दतो, ते अस्थाम-शक्तिथी रहित
यधने शारीरिक साभर्याथी विहीन यध अथे, सुद्ध तवइ तेनु भन उद्वसीन यध अथे

आशुरक्तः यावत् मिसमिसयन् धनु परामृशति, धनु परामृश्य इषु परामृशति, इषु परामृश्य स्थान विष्ठति, स्थान स्थित्वा आप्तकर्माय-
तम् करोति, आयतकर्णायतम् इषु कृत्वा वरुण नागनप्तृक गाढ-
प्रहारी करोति । नत खलु स वरुण. नागनप्तृक. तेन पुरुषेण गाढप्रहारी

नागपौत्रने उस आगन्तुक पुरुषसे ऐसा कहा कि हे देवानुमिय !
पहिले जो मुझ पर बार नहीं करता है मैं उसपर बार नहीं करता
हूँ ऐसा मेरा अभिग्रह है । अतः पहिले तुमही मुझ पर बार करो ।
(तएण ण से पुरिसे वरुणे ण नागणत्तुएण एव बुत्ते समाणे आसुरुवे
जाव मिसमिसेमाणे धणु परामुसइ परामुसित्ता उसु परामुसइ,
उसु परामुसित्ता ठाण ठाह, ठाणं ठिच्चा आययकभायय उसु करेइ,
आययकभायय उसु करित्ता वरुण नागणत्तुय गाढप्पहारी करेइ) आगन्तुक
वह पुरुष नागके पौत्र वरुणके द्वारा जय इस प्रकारसे कहा गया
तब वह बहुत ही शीघ्र उस पर क्रुद्ध हो उठा यावत् क्रोधसे
मिसमिसाते हुए उसने अपने धनुषको उठा लिया उठा कर उस
पर घाणचढ़ा लिया और घाण चढ़ाकर वह अच्छी तरहसे तैयार
होकर स्थानपर खड़ा हो गया । वहां खड़े होकर उसने अपने
कानतक उस धनुषको लया करके खींचा यादमें कानतक खेचे हुए
उस धनुषसे उसने घाण छोड़कर नागके पौत्र वरुणको लक्ष्यकर
उस पर गाढ प्रहार किया (तएणं से वरुणे नागणत्तुए तेणं पुरिसेण

कथु - 'हे देवानुमिय ! आशु ओवे निधम छे ते ने भारा उपर पड़ेसे या न करे
तेना उपर भारे या न करेवे. ते पड़ेला तमे व भारा पर बार करे।' (तएणं से
पुरिसे वरुणेणं नागणत्तुएणं एव बुत्ते समाणे, आसुरुवे जाव मिसमिसेमाणे
धणु परामुसइ - परामुसित्ता उसु परामुसइ, उसु परामुसित्ता ठाण ठाह,
ठाण ठिच्चा आययकभायय उसु करेइ, आययकभायय उसु करित्ता वरुण नागण
त्तुय गाढप्पहारी करेइ) व्याख्यान नागपौत्र वरुण ने पुरुषने का प्रमाणे कथु त्थारे
तेने वरुण पर धरो व क्रोध अरुणे (यावत्) क्रोधपी हात अग्रकथावत्ता तेवे चोताना
धनुषने छेकाव्यु धनुष्यने छेकावीने तेना उपर भावु अग्रव्यु अने धनुष पर भावु
अग्रवीने पूरेपूरी तैयारी साथे चोताने स्थाने छेको यथ अवे. त्था वरुण अने तेवे ते
धनुषने ताक्षीने चोताना अने सुभी जेअव्यु त्थार भाव अने सुभी जेअव्यु ते धनुष
वडे निशान अने तेवे नागपौत्र वरुणने लक्ष्य करीने तेना उपर अथ कर प्रहार कर्णे-
आवु छेअव्यु (तएण से वरुणे नागणत्तुए तेणं पुरिसेण गाढप्पहारीकए समाणे

सस्वारकमारुह्य पूर्वाभिमुख सपर्यङ्गनिपण्णः, करतल० यावत् कृत्वा एवम्
अवादीत्-नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो भगवद्भ्यो यावत् संप्राप्तेभ्य, नमोऽस्तु खलु
श्रमणाय भगवते महावीराय, आदिकराय, यावत् संप्राप्तुकामाय मम
धर्माचार्याय धर्मोपदेशकाय, वन्दे खलु भगवन्त तत्रगतम् इहगत, पश्यतु
मा स भगवान् तत्रगत, यावत् वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा

छटा कर दिया छटा कर उन्हें विसर्जित कर दिया। उन्हें विसर्जित
कर फिर उसने डाम का सथारा पिछाया (दम्भसथारग सथरित्ता
दम्भसथारग दुरुहइ) डाम का सथारा पिछाकर फिर वह उस दर्म
के सथारे पर बैठ गया। (दम्भसथारग दुरुहित्ता पुरत्याभिमुखे
सपलियकनिसन्ने करयल जाव कर एव वयासी) दर्म के सथारे पर
बैठ कर उसने पूर्वदिशा की तरफ मुख किया और पर्यङ्गामन
माडकर दोनों हाथों को जोडकर यावत् उसने इस प्रकार से कहा-
(नमोत्थुण अरिहताण भगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्थुण
समणस्स भगवओ महावीरस्स, आङ्गरस्स जाव सपाविडका
मस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) यावत् सिद्धिगति को प्राप्त
हुए अरिहत भगवन्तों को नमस्कार हो श्रमण भगवान् महावीर को
नमस्कार हो जो तीर्थ के आदि कर्ता हैं, यावत्-सिद्धि को प्राप्त
करने वाले हैं, तथा जो मेरे धर्माचार्य और धर्म के उपदेशक हैं
(वदामि ण भगवत तत्थगय इहगए पासउ मे भगव तत्थगए जाव
वदइ, नमसइ) बठा रहे हुए भगवान् को यहा रहा हुआ मैं नमस्कार

घोषाग्नेने पूरा करीने तेहे दर्भना सथारे निछाये। (दम्भसथारग सथरित्ता दम्भ
सथारग दुरुहइ) दर्भना सथारे निछावीने ते पच्छु ते दर्भना सथारा पर बेसी
गये। (दम्भसथारग दुरुहित्ता पुरत्याभिमुखे सपलियकनिसन्ने करयल जाव वदइ
एव वयासी) दर्भना निछाना पर बेसीने तेहे पूर्वदिशा तक्ष मुथ राप्पु अने
पर्यङ्गामन माडने, वन्दे दाय लेखीने आ प्रभावे कहु- (नमोत्थुण अरिहताण
भगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्थुण समणस्स भगवओ महावीरस्स, आङ्गरस्स
जाव सपाविडकामस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) यावत् सिद्धिगतिने
प्रापेधा अर्हत्त भगवानेने नमस्कार हो। तीर्थना आदिकर्ता, यावत् सिद्धिगतिने
प्रापेधमा प्राप्त करीने, मारा धर्माचार्य अने धर्मोपदेशक, जेवा श्रमण भगवान्
महावीरने मारा नमस्कार हो। (वदामि ण भगवत तत्थगय इहगए पासउ मे
भगव तत्थगए जाव वदइ, नमसइ) त्या रहेवा भगवानेने अर्हत्ते रहेवा हु वदइ।

સગ્રામાત્ પ્રતિનિષ્ક્રામતિ, પ્રતિનિષ્ક્રમ્ય, પૃથાન્તમન્તમ્ અવક્રામતિ,
 પૃથાતમન્તમ્ અવક્રમ્ય તુરગાન્ નિષ્ક્રાતિ, તુરગાન્ નિષ્ક્ર રથ સ્થાપયતિ,
 રથ સ્થાપયિત્વા રથાત્ પ્રત્યવરોહતિ, રથાત્ પ્રત્યવરુણ તુરગાન્ મોચયતિ,
 તુરગાન્ મોચયિત્વા તુરગાન્ વિષ્ટજતિ, તુરગાન્ વિષ્ટજ્ય દર્ભસસ્તારક
 સસ્થનાતિ, દર્ભસસ્તારક સસ્તીર્ય દર્ભસસ્તારકમ્ આરોહતિ, દર્ભ

શારીરિક સામર્થ્ય સે રહિત હો ગયા મન ઝમકા યુદ્ધ કરને સે
 ગિર ગયા- માનસિક શક્તિ ડસકી ક્ષીણ હો ગઈ, પુરુષકાર પરાક્રમ
 સે વહ શૂન્ય હો ગયા 'અત એસી સ્થિતિ વાલા બનકર' મેં અથ
 હસ યુદ્ધ મેં ટિક નહીં સફળા' હસ પ્રકાર અપને આપકો સમક્ષકર
 ડસને ઘોડોં કો વહીં પર થામ લિયા- અર્થાત્ આગે નહીં વહને
 દિયા- પાદમેં વહા સે ડસને અપને રથકો પીછે મોઢ લિયા (રહ
 પરાવિત્તા રહમુસલાઓ સગામાઓ પઢિનિક્ષમઢ પઢિનિક્ષમિત્તા ઇગ
 તમત અવક્ષમઢ) રથ કો પીછે મોઢકર વહ ડસ રથમુસલ સગ્રામ સે
 વાપિસ હો ગયા વાપિસ હો કર ફિર વહ પૃથાન્તસ્થાન મેં ચલા
 આયા (ઇગતમત અવક્ષમિત્તા તુરપ ણિગિણ્હઢ) વહા આકર ડસને
 ઘોડોં કો સ્વહા કર વાયા (તુરપ ણિગિણ્હિત્તા રહ ઠવેઢ, રહ ઠવેણ
 રહાઓ પશ્ચોરુહઢ) ઘોડોં કો સ્વહે કરવાકર રથકો સ્વહા કિયા રથકે
 સ્વહે હો જાને પર ફિર વહ રથ સે નીચે ડતરા (રહાઓ પશ્ચોરુહિણ
 તુરપ મોપઢ, તુરપ મોપત્તા તુરપ વિસજ્જેઢ તુરપ વિસજ્જિત્તા દર્ભ-
 સધારગં સયરઢ) રથ સે નીચે ડતર કર ડસને ઘોડોં કો રથ સે

તની માનસિક શક્તિ ક્ષીણ થઈ ગઈ અને તે પુરુષકાર પરાક્રમથી રહિત બન ગયો.
 હવે હું આ પરિસ્થિતિમાં યુદ્ધમાં ટકી શકીશ નહીં,' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને,
 તેણે ઘોડાને ત્યાં જ યોગાવ્યા, અને ત્યાર બાદ તેણે ત્યાંથી પોતાના રથને પાછો વાળ્યો.
 (રહ પરાવિત્તા રહમુસલાઓ સગામાઓ પઢિનિક્ષમઢ-પઢિનિક્ષમિત્તા ઇગત-
 મત અવક્ષમઢ) રથને પાછો વાળીને તે રથમુસલ સશ્વામભાષી પાછો ફરી આવ્યો, અને
 ત્યાંથી પાછો ફરીને તે કાંઈ એકાન્ત સ્થાને આવ્યો ગયો. ઇગતમત અવક્ષમિત્તા
 તુરપ ણિગિણ્હઢ) ત્યાં પહોંચીને તેણે ઘોડાને યોગાવ્યા. તુરપ ણિગિણ્હિત્તા રહ
 ઠવેઢ, રહ ઠવેણ રહાઓ પશ્ચોરુહઢ) ઘોડાને યોગાવીને તેણે રથને ઊભો રાખ્યો,
 રથને અન્ધાવીને તે રથ પરથી નીચે ડતર્યો. (રહાઓ પશ્ચોરુહિત્તા તુરપ મોપઢ,
 મોપત્તા તુરપ વિસજ્જેઢ, તુરપ વિસજ્જિત્તા દર્ભસધારગં સયરઢ) રથ ઊપરથી
 નીચે ડતરીને તેણે ઘોડાને રથથી છુટા કર્યાં, છુટા કરીને તેમને છૂટા મૂકી દીધા,

सस्तारकमारुह्य पूर्वाभिमुखः सपर्यङ्कनियण्णः, करतल० यावत् कृत्वा एवम्
अवादीत्-नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो भगवद्भ्यो यावत् संप्राप्तेभ्यः, नमोऽस्तु खलु
धमणाय भगवते महावीराय, आदिकराय, यावत् संप्राप्तुकामाय मम
धर्माचार्याय धर्मोपदेशकाय, वन्दे खलु भगवन्त तत्रगतम् इहगत, पश्यतु
मा स भगवान् तत्रगत, यावत् वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा

छटा कर दिया छटा पर उन्हें विसर्जित कर दिया। उन्हें विमर्जित
कर फिर उसने डाम का सधारा बिछाया (द्वन्मसधारगं सपरित्ता
द्वन्मसधारगं दुरुद्ध) डाम का सधारा बिछाकर फिर वह उस धर्म
के सधारे पर बैठ गया। (द्वन्मसधारगं दुरुद्धित्ता पुरत्याभिमुखे
सपलियकनिसन्ने करयल जाव-कर एव वयासी) धर्म के सधारे पर
बैठ कर उसने पूर्वदिशा की तरफ मुख किया और पर्यङ्कामन
माहकर दोनों हाथों को जोड़कर यावत् उसने इस प्रकार से कहा-
(नमोत्पुण अरिहताण भगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्पुणं
समणस्स भगवओ महावीरस्स, आङ्गरस्स जाव सपाविउका
मस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) यावत् सिद्धिगति को प्राप्त
हुए अरिहन्त भगवन्तों को नमस्कार हो अमण भगवान् महावीर को
नमस्कार हो जो तीर्थ के आदि कर्ता हैं, यावत्-सिद्धि का प्राप्त
करने वाले हैं, तथा जो मेरे धर्माचार्य और धर्म के उपदेशक हैं
(वदामि ण भगवत तत्थगय इहगए पासउ मे भगव तत्थगए जाव
वदइ, नमसइ) बहा रहे हुए भगवान् को यहा रहा हुआ मैं नमस्कार

बोलाओने छटा करीने तेखे इहना अधारे बिछाये। (द्वन्मसधारगं सपरित्ता द्वन्म
सधारगं दुरुद्ध) इहना अधारे बिछावीने ते वरुण ते इहना अधारे पर बैठी
गये। (द्वन्मसधारगं दुरुद्धित्ता पुरत्याभिमुखे सपलियकनिसन्ने करयल जाव वदु
एव वयासी) इहना बिछाना पर बैठीने तेखे पूर्वदिशा तरफ मुख राख्युं अने
पय कानन भावीने अने हाथ जोडीने आ प्रमाणे कहुं। (नमोत्पुण अरिहताण
भगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्पुणं समणस्स भगवओ महावीरस्स, आङ्गरस्स
जाव सपाविउकामस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) यावत् सिद्धिगतिने
प्राप्तेका अर्द्धित भगवानोने नमस्कार छे। तीर्थना आदिकर्ता, यावत् सिद्धिगतिने
अभिधायमा प्राप्त करना, आरा धर्माचार्य अने धर्मोपदेशक, जेवा धर्मसु भगवान
महावीरने आरा नमस्कार छे। (वदामि ण भगवत तत्थगय इहगए पासउ मे
भगव तत्थगए जाव वदइ, नमसइ) त्या रहेका भगवानने अर्द्धी रहेका दु वदयु।

सग्रामात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य, एकान्तमन्तम् अवक्रामति,
एकान्तमन्तम् अपक्रम्य तुरगान् निवृद्धाति, तुरगान् निवृद्ध रथं स्थापयति,
रथं स्थापयित्वा रथात् प्रत्यवरोहति, रथात् प्रत्यवरुण्णं तुरगान् मोचयति,
तुरगान् मोचयित्वा तुरगान् विवृजति, तुरगान् विवृज्य दर्भसस्तारक
सस्तृणाति, दर्भसस्तारक सस्तूर्यं दर्भसस्तारकम् आरोहति, दर्भ

शारीरिक सामर्थ्य से रहित हो गया मन उसका युद्ध करने से
गिर गया- मानसिक शक्ति उसकी क्षीण हो गई, पुरुषकार पराक्रम
से वह शून्य हो गया 'अतः ऐसी स्थिति वाला बनकर मैं अब
इस युद्ध में टिक नहीं सकेगा' इस प्रकार अपने आपको समझकर
उसने घोड़ों को वहीं पर धाम लिया- अर्थात् आगे नहीं बढ़ने
दिया बादमें वहां से उसने अपने रथको पीछे मोड़ लिया (रह
पराविचा रहसुसलाओ सग्रामाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमिच्चा एगं-
तमत अवक्कमइ) रथ को पीछे मोड़कर वह उस रथसुसल सग्राम से
वापिस हो गया वापिस हो कर फिर वह एकान्तस्थान में चला
आया (एगतमत अवक्कमिच्चा तुरए णिगिण्हइ) वहां आकर उसने
घोड़ों को खड़ा करवाया (तुरए णिगिण्हित्ता रह ठवेइ, रह ठवेत्ता
रहाओ पक्खोरुइइ) घोड़ों को खड़े करवाकर रथको खड़ा किया रथके
खड़े हो जाने पर फिर वह रथ से नीचे उतरा (रहाओ पक्खोरुहिच्चा
तुरए मोएइ, तुरए मोएत्ता तुरए विसज्जेइ तुरए विसज्जित्ता दग्ग-
सयारगं सयरइ) रथ से नीचे उतर कर उसने घोड़ों को रथ से

तनी मानसिक शक्ति क्षीण थी जध अने ते पुरुषकार पराक्रमधी रहित भइ गये।
ठवे हु आ परिस्थितिमा युद्धमां टकी शकीश नही,' आ प्रभावे विचार करीने,
तेहे धेडाने त्या भू धोमा-मा, अने त्यार भाइ तेहे त्याधी पोचाना रथने पाछे वाज्जे।
(रह पराविचा रहसुसलाओ सग्रामाओ पडिनिक्खमइ-पडिनिक्खमिच्चा एगंत
मत अवक्कमइ) रथने पाछे वाज्जाने ते रथसुसल सग्राममाभी पाछे हरी भये। अने
त्याधी पाछा करीने ते भाइ एकान्त स्थाने आव्हे गये। एगंतमत अवक्कमिच्चा
तुरए णिगिण्हइ) त्या पछेवांहीने तेहे धेडाने यवाव्या। तुरए णिगिण्हित्ता रह
ठवेइ, रह ठवेत्ता रहाओ पक्खोरुइइ) धेडाने यवावीने तेहे रथने छेले शप्पे,
रथने अटक्खीने ते रथ परथी नीचे उतरी। (रहाओ पक्खोरुहिच्चा तुरए मोएइ,
मोएत्ता तुरए विसज्जेइ, तुरए विसज्जित्ता दग्गसयारगं सयरइ) रथ उतरवी
नीचे उतरीने तेहे धेडाने पथधी छुटा कर्ण, छुटा करीने तेभने पूरा भई दीया,

सस्तारकमारुह्य पूर्वामिमुस्त सपर्यङ्कनिपण्णः, करतल० यावत् कृत्वा एवम्
अनादीत्-नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो भगवद्भ्यो यावत् संप्राप्तेभ्यः, नमोऽस्तु खलु
अमणाय भगवते महावीराय, आदिकुराय, यावत् संप्राप्तुकामाय मम
धर्माचार्याय धर्मोपदेशकाय, वन्दे खलु भगवन्त तत्रगतम् इहगत, पश्यतु
मा स भगवान् तत्रगत, यावत् वन्दते नमस्यति, शन्दित्वा, नमस्यित्वा

छटा कर दिया छटा कर उन्हें विसर्जित कर दिया। उन्हें विसर्जित
कर फिर उसने डाँभ का सथारा पिछाया (द्वम्सथारगं सथरित्ता
द्वम्सथारगं दुरुह्ण) डाँभ का सथारा पिछाकर फिर वह उस धर्म
के सथारे पर बैठ गया। (द्वम्सथारगं दुरुह्णित्ता पुरत्यामिमुहे
सपलियकनिसन्ने करचल जाव-एव वयासी) धर्म के सथारे पर
बैठ कर उसने पूर्वदिशा की तरफ मुख किया और पर्यङ्कामन
माँडकर दोनों हाथों को जोड़कर यावत् उसने इस प्रकार से कहा-
(नमोत्थुण अरिहताण भगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्थुण
समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स जाव सपाविउका
मस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) यावत् सिद्धिगति को प्राप्त
हुए अरिहन्त भगवन्तों को नमस्कार हो अमण भगवान् महावीर को
नमस्कार हो जो तीर्थ के आदि कर्ता हैं, यावत्-सिद्धि को प्राप्त
करने वाले हैं, तथा जो मेरे धर्माचार्य और धर्म के उपदेशक हैं
(वदामि ण भगवन्त तत्थगय इहगए पासउ मे भगव तत्थगए जाव
वदइ, नमस्सइ) वहाँ रहे हुए भगवान् को यहाँ रहा हुआ मैं नमस्कार

धम्मोने छटा करीने तेल्ले इहोने सथारे पिछाये। (द्वम्सथारगं सथरित्ता द्वम्स
थारगं दुरुह्ण) इहोने सथारे पिछावीने ते वरुण ते इहोना सथारे पर बैसी
गये। (द्वम्सथारगं दुरुह्णित्ता पुरत्यामिमुहे सपलियकनिसन्ने करचल जाव कट्टु
एव वयासी) इहोना पिछाना पर बैसीने तेल्ले पूर्वदिशा तरफ मुख राख्युं अने
पर्यङ्कामन भाँडिने अने हाथ जोडीने आ प्रभावे कब्बु (नमोत्थुण अरिहताण
भगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्थुण समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स
जाव सपाविउकामस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स) यावत् सिद्धिगतिने
प्राप्तेया अर्हन्त भगवानोने नमस्कार हो। तीर्थना आदिकर्ता, यावत् सिद्धिगतिने
प्राप्तिप्राप्त प्राप्त करनारा, आरा धर्माचार्य अने धर्मोपदेशक, जेवा अमण भगवान्
महावीरने आरा नमस्कार हो। (वदामि ण भगवन्त तत्थगयं इहगए पासउ मे
भगव तत्थगए जाव वदइ, नमस्सइ) त्या रहेया भगवानने अही रहेया हु वड्ढा

एवम् अत्रादीत्-पूर्वमपि मया श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके स्थूः
 प्राणातिपातं प्रत्याख्यातः यावज्जीवम्, एव यावत् स्थूल परिग्रहः प्रत्याख्यातः
 यावज्जीवम्, इदानीमपि अहं तस्यैव भगवतो महावीरस्य अन्तिके सर्वं
 प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि यावज्जीवम्, एव यथा स्कन्दश्च यावत्-एवदपि
 खलु चरमे. उच्छ्वासनि.भासै व्युत्पन्नमि इतिकृत्वा सज्जामहं मुञ्चति,

करता ह । वहा रहे हुए वे भगवान् मुझे देखें । इस प्रकार कह कर उसने
 यावत् वदना की नमस्कार किया (उदिता नमसिता एव वयासी)
 वदना नमस्कार करके फिर उसने ऐसा कहा (पुर्वि पि मण सम
 णस्स भगवओ महावीरस्स अतिण धूलाण पाणाइवाण पच्चक्खाण
 जावज्जीवाण एव जाव धूलाण परिग्गहे पच्चक्खाण जावज्जीवाण) पहिले
 भी मैंने श्रमण भगवान् महावीरके समीप स्थूल प्राणातिपात का
 प्रत्याख्यान जीवनपर्यन्त किया है यावत् इसी तरहसे मैंने स्थूल
 परिग्रहका जीवनपर्यन्त प्रत्याख्यान किया है । (इयाणि पि णं अहं
 तस्सेव भगवओ महावीरस्स अतिण सन्व पाणाइवाय पच्चक्खामि,
 जावज्जीवाए एव जहा खदओ जाव एयपि ण चरमेहिं ऊसासनीसा-
 सेहिं वोसिरामि सि कट्ठु सन्नाहपट्टमुयइ) अब इस समय भी मैं
 उसी भगवान् महावीरके समक्ष समस्त प्राणातिपातका जीवन पर्यन्त
 प्रत्याख्यान करता हूँ । इस तरहसे समस्त कथन स्कन्दकी तरहसे
 जानना चाहिये । यावत् इस शरीरका भी त्याग अन्तिम आसो

કરે છ અને નમસ્કાર કરે છ ત્યાં રહેલા ભગવાન મારા તરફ નિગ્રહ કરે.
 આ પ્રમાણે કહીને તેણે વસ્તુ-નમસ્કાર પર્યન્તની વિધિ કરી (વદિતા નમ સિતા
 એવ વયાસી) વસ્તુ નમસ્કાર કરીને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું- (પુર્વિ પિ મણ
 સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અતિણ ધૂલણ પાણાઈવાણ પચ્ચક્ખાણ જાવજ્જીવાણ
 એવ જાવ ધૂલાણ પરિગ્ગહે પચ્ચક્ખાણ જાવજ્જીવાણ) પહેલાં પણ મેં શ્રમણ
 ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ સ્થૂળ પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,
 એ જ પ્રમાણે સ્થૂળપરિગ્રહ પર્યન્તના આજીવવેના મેં જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાન કરેલાં છે
 (इयाणि पि णं अहं तस्सेव भगवओ महावीरस्स अतिण सन्व पाणाइवाय पच्चक्खामि,
 जावज्जीवाए एव जहा खदओ जाव एयपि ण चरमेहिं ऊसासनीसा-
 सेहिं वोसिरामि सि कट्ठु सन्नाहपट्टमुयइ) હવે આત્મારે પણ એ જ ભગવાન
 મહાવીરની સમક્ષ સમસ્ત પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરે છ એ જ
 પ્રમાણે સમસ્ત કથન સ્કન્દકથાજુગારના કથન પ્રમાણે સમજવું. આ શરીરનો ત્યાગ અંતિમ

सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्योद्धरणं कृत्वा आलोचितप्रति-
क्रान्तं समाधिमाप्तं आनुपूर्व्यां कालगतः । ततः खलु तस्य वरुणस्य नाग-
नष्टकस्य एकः प्रियवालयस्य रथमुसलं संग्रामं संग्रामयमाणः एकेन पुरुषेण
गाढमहारीकृतः सन् अस्थामा, अवलः यावत्-अधारणीयम् इति कृत्वा वरुण-
नागनष्टकं रथमुसलात् संग्रामात् प्रतिनिष्क्राम्यन्तं पश्यति, दृष्ट्वा तुरगान्

च्छ्वास के साथ करता हूँ । इस प्रकार कहकर उसने मन्नाह
पट्टका-कवचका परित्याग कर दिया शरीर ऊपरसे उसे उतार कर
एक तरफ रख दिया । (सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्यो-
द्धरणं करोत्वा, आलोच्यपश्चिक्रान्ते, समाधिपत्ते, आणुपूर्व्या, कालगए)
सन्नाहपट्टको उतारकर फिर उसने अपने शरीरमें घुसे हुए
घाणको निकाला घाणको निकालकर उसने दुष्कृत्योंकी आलोचना की
आलोचना करके वह उनसे प्रतिक्रान्त हुआ समाधिको प्राप्त होकर
फिर वह क्रमशः कालधर्मको मरणको प्राप्त हो गया । (तएण तस्स
वरुणस्स णागणसुयस्स एगे प्रियवालयसए रहमुसलं संग्रामं
संगामेमाणे, एगेण पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे) इसके बाद उस
नागपौत्र वरुणका एक प्रिय वालवयस्य जो रथमुसल संग्राम कर
रहा था उस संग्राम को करते २ किसी एक पुरुष के द्वारा बहुत
अधिक घायल कर दिया गया सो घायल हुआ वह (अस्थामे अवले
जाव आधारणिज्जमिति कट्ठु वरुण णागणसुय रहमुसलाओ संगामाओ

आलोच्यपश्चिक्रान्तिं साधे ४३ ४४ त्वां मुधीनुं कथनं श्रद्धां ४२४ आ प्रभावे कहीने तेजे
सन्नाहपट्टको (कवचने) त्याग कर्ये-शरीर उपरथी उतारीने ओह तरफ मुझी दीधु
(सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्योद्धरणं करोत्वा आलोच्यपश्चिक्रान्ते,
समाधिपत्ते, आणुपूर्व्या, कालगए) कवचने शरीर उपरथी उतारीने तेजे
शरीरमा पेसी अवेला तीरने णहार काढ्यु तीरने णहार काढीने तेजे दुष्कृत्यानी
आलोचना करी, आलोचना करीने ते तेनामी प्रतिक्रान्त भवे। त्पारभाद समाधि पाभीने
क्रमशः ते कालधर्म प्राप्तये।

(तएण तस्स वरुणस्स णागणसुयस्स एगे प्रियवालयसए रहमुसलं संग्रामं
संगामेमाणे, एगेण पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे) अबे ओधुं अन्धुं के ते
नागपौत्र वरुणको ओह प्रिय भागसभा के जो रथमुसल संग्राममा लड़ी रको हतो,
ते ओह पुरुषने काये सभल घायल भये। (अस्थामे, अवले, जाव आधारणि-
ज्जमिति कट्ठु वरुण णागणसुय रहमुसलाओ संगामाओ पडिणिकखममाण पासइ)

एवम् अवादीत्-पूर्वमपि मया भ्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके स्थूः
 प्राणातिपातं प्रत्याख्यातः यावज्जीवम्, एव यावत् स्थूल परिग्रहः प्रत्याख्यातः
 यावज्जीवम्, इदानीमपि अह तस्यैव भगवतो महावीरस्य अन्तिके सर्व
 प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि यावज्जीवम्, एव यथा स्कन्दक यावत्-इत्यपि
 खलु चरमैः उच्छ्वासनिःश्वसै व्युत्सजामि इतिकृत्वा सन्नाहपट् मुञ्चति,

करता ह । चहा रहे हुए वे भगवान् मुझे देखें । इस प्रकार कह कर उसने
 यावत् वदना की नमस्कार किया (वदित्ता नमसित्ता एव वयासी)
 वदना नमस्कार करके फिर उसने ऐसा कहा (पुण्वि पि मए सम-
 णस्स भगवओ महावीरस्स अतिए धूलाए पाणाइवाए पक्कखाए
 जावज्जीवाए एव जाव धूलाए परिग्गहे पक्कखाए जावज्जीवाए) पहिले
 भी मैंने भ्रमण भगवान् महावीरके समीप स्थूल प्राणातिपात का
 प्रत्याख्यान जीवनपर्यन्त किया है यावत् इसी तरहसे मैंने स्थूल
 परिग्रहका जीवनपर्यन्त प्रत्याख्यान किया है । (इयानि पि णं अहं
 तस्सेव भगवओ महावीरस्स अतिए सव्व पाणाइवाय पक्कखामि,
 जावज्जीवाए एव जहा खदओ जाव एयपि ण चरमेहिं ऊसासनीसा-
 सेहिं वोसिरामि चि कट्ठ सन्नाहपट्मुयइ) अब इस समय भी मैं
 उसी भगवान् महावीरके समक्ष समस्त प्राणातिपातका जीवन पर्यन्त
 प्रत्याख्यान करता हू । इस तरहसे समस्त कथन स्कन्दकी तरहसे
 जानना चाहिये । यावत् इस शरीरका भी त्याग अन्तिम आसो

કહે છું અને નમસ્કાર કરે છું ત્યાં શહેલા ભગવાન મારા તરફ નિમ્મલ કરે-
 આ પ્રમણે કહીને તેણે વદણ-નમસ્કાર પવન્તાની વિધિ કરી. (વદિત્તા નમ સિત્તા
 એવ વયાસી) વદણ નમસ્કાર કરીને તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું- (પુણ્વિ પિ મએ
 સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અતિએ ધૂલએ પાણાઈવાએ પક્કખાએ જાવજ્જીવાએ
 એવ જાવ ધૂલાએ પરિગ્ગહે પક્કખાએ જાવજ્જીવાએ) પહેલા પક્ક એ પ્રમણ
 ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ સ્થૂળ પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે,
 એ જ પ્રમાણે સ્થૂળપરિગ્રહ પર્યન્તના અણુમતોના એ જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાખ્યાન કરેલા
 (ઇયાણિ પિ ણ અહ તસ્સેવ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અતિએ સવ્વ પાણાઈવાય
 પક્કખામિ, જાવજ્જીવાએ-એવ જાવ સંદઓ-જાવ એય પિ ણ ચરમેહિં ઉસાસ
 નીસાઈં વોસિરામિ ચિ કટ્ઠ સન્નાહપટ્ઠ મુયઈ) હવે આત્માએ પક્ક એ જ જનમાન
 મહાવીરની સમક્ષ સમસ્ત પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્ત પ્રત્યાખ્યાન કરે છું એ જ
 પ્રમાણે સમસ્ત કથન સ્કન્દગણનાના કથન પ્રમાણે સમજવું આ શરીરનો ત્યાગ અંતિમ

सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्योद्धरणं कृत्वा आलोचितप्रति-
क्रान्तं समाधिप्राप्तं आनुपूर्व्यां कालगतं । ततः खलु तस्य वरुणस्य नाग-
नप्तृकस्य एकः प्रियवालयस्यः रथमुसलं संग्रामं संग्रामयमाणं एकेन पुरुषेण
गाढप्रहारीकृतः सन् अस्थामा, अवलः यावत्-अधारणीयम् इति कृत्वा वरुण-
नागनप्तृकं रथमुसलात् संग्रामात् प्रतिनिष्क्राम्यन्तं पश्यति, दृष्ट्वा तुरगान्

च्छ्वास के साथ करता हूँ । इस प्रकार कहकर उसने मन्नाह-
पटकका-कवचका परित्याग कर दिया शरीर ऊपरसे उसे उतार कर
एक तरफ रख दिया । (सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्योद्धरणं
करेत्वा, आलोच्यपट्टिकते, समाधिपत्ते, आणुपुञ्जीए, कालगए)
सन्नाहपटकको उतारकर फिर उसने अपने शरीरमें घुसे हुए
याणको निकाला याणको निकालकर उसने दुष्कृत्योंकी आलोचना की
आलोचना करके वह उनसे प्रतिक्रान्त हुआ समाधिको प्राप्त होकर
फिर वह क्रमशः कालधर्मको मरणको प्राप्त हो गया । (तएण तस्स
वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे प्रियवालयसमए रथमुसलं संग्रामं
संगामेमाणे, एगेण पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे) इसके बाद उस
नागपौत्र वरुणका एक प्रिय वालयस्य जो रथमुसल संग्राम कर
रहा था उस संग्राम को करते २ किसी एक पुरुष के द्वारा बहुत
अधिक घायल कर दिया गया सो घायल हुआ वह (अत्थामे अवले
जाव आधारणिज्जमिति कट्टु वरुण णागणत्तुय रथमुसलाओ संगामाओ

आलोच्यमानो आये ४३ छ त्वां मुधीनुं कथं अक्षयं करतुं, आ प्रभावे कहीने तेजे
सन्नाहपटकने (कवचने) त्याग कर्यो-शरीर ऊपरथी उतारीने ओक तरफ भूमी दीधु
(सन्नाहपट्टं मुक्त्वा शल्योद्धरणं करोति, शल्योद्धरणं करेत्वा आलोच्यपट्टिकते,
समाधिपत्ते, आणुपुञ्जीए, कालगए) कवचने शरीर ऊपरथी उतारीने तेजे
शरीरमा पेसी भयेवा तीरने जहार काठय तीरने जहार काहीने तेजे दुष्कृत्यानी
आलोच्यना करी, आलोच्यना करीने ते तेनाभी प्रतिक्रान्त भये। त्थारणां समाधि पाभीने
क्रमशः ते कालधर्म पाभ्ये।

(तएण तस्स वरुणस्स णागणत्तुयस्स एगे प्रियवालयसमए रथमुसलं संग्रामं
संगामेमाणे, एगेण पुरिसेणं गाढप्पहारीकए समाणे) ४३ वे वेतुं जन्तु के ते
नागपौत्र वरुणने ओक प्रिय वालयस्य के ने रथमुसल संग्राममा वही रको डतो,
ते ओक पुरुषने ४४वे सभल घायल भये। (अत्थामे, अवले, जाव आधारणि
ज्जमिति कट्टु वरुण णागणत्तुय रथमुसलाओ संगामाओ पट्टिणिकस्वममाण पासइ)

निगृह्णाति, तुरगान् निगृह्य यथा वरुणः यावत् तुरगान् विसृजति, तुरगान्
विसृज्य षट्सस्तारक सत्त्वणाति, षट्सस्तारक सस्तोर्य षट्सस्तारकम्
आरोहति, षट्सस्तारकम् आरुह्य पूर्वाभिमुखो यावत् - अजलिं कृत्वा
पञ्चम् अवादीत्-यानि खलु भदन्त ! मम प्रियबालवयस्यस्य वरुणस्य
नागनष्टकस्य शीलानि, व्रतानि, गुणा, विरमणानि प्रत्याख्यान-पो

पट्टिणिक्त्वममाण पासइ) अस्थाम-शक्ति से रहित होकर शारीरिक
बल से रहित हो गया यावत् अयं मैं इस युद्ध में टिक नहीं
सकूंगा इस ख्याल से नागनाती वरुण को उसने रथमुखसल संग्राम से
बाहर निकलते हुए देखा। (पासित्ता तुरण निगिण्हइ, तुरण
निगिण्हित्ता जहा वरुणे जाव तुरण विसज्जेइ, तुरण विसज्जित्ता षडस-
धारग दूहइ, षडसधारग दूहिता पुरत्याभिमुहे जाव अजलिं कहु
एव वयासी-जाइ ण भते ! मम प्रियबालवयसस्स वरुणस्स नाग-
णचुयस्स सीलाइ, वयाइ, गुणाइ, वेरमणाइ, पच्चक्खाणपोसहोववा
साइ, ताइ ण ममपि भवतु) देखते हो उसने अपने घोड़ों को चलने
से रोक लिया घोड़ों को रोककर उसने वरुण की तरफ यावत् उन
घोड़ों को अलग कर दिया-उन्हें अलग करके उसने एक बल्लका सधारा
विछाया और उस पर बैठ कर उसने पूर्वदिशा की तरफ मुह करके
यावत् दोनों हाथों को जोड़ कर इस प्रकार कहा- हे भगवन् ! मेरे
प्रियबालवयस्य वरुण नाग पौत्र के जो सात ७ शील, ५ पांच व्रत

आ शीते धायव धयेवो ते वरुणो नागपौत्र, शक्तिश्च रहितं यद्य नये। शक्ति
क्षीयं यवाधी तेष्ते विचार कथो हे देवे इ आ युद्धमा टही शक्तीश नही आ
प्रभाष्टे विचार करता तेष्ते नागपौत्र वरुणो रथमुख संग्रामभायी भदर आत्यो
भवतो नये। (पासित्ता तुरण निगिण्हइ, तुरण निगिण्हित्ता जहा वरुणे जाव
तुरण विसज्जेइ, तुरण विसज्जित्ता षडसधारग दूहइ, षडसधारग दूहिता
पुरत्याभिमुहे जाव अजलिं कहु एव वयासी-जाइ ण भते ! मम प्रियबाल-
वयसस्स वरुणस्स नागणचुयस्स सीलाइ, वयाइ, गुणाइ, वेरमणाइ, पच्चक्खाण
पोसहोववसाइ, ताइ ण ममपि भवतु) तेने आत्यो भवतो भवने तेष्ते पेटाना
वोदने आकाशा त्पारणाइ तेष्ते य कथुं, ते समस्त कथन वरुणना कथन प्रभाष्टे समभवुं
तेष्ते बोडाने छटा भूषी दीधा, आ कथन पर्षन्तनुं कथन प्रदण्ड करवुं त्पारणाइ तेष्ते
अक वरुणो सधारा निछाये। अने तेना छपर भेसीने पूर्वदिशा तरह अण करीने
अने छाय अदीने आ प्रभाष्टे भू- हे भगवन् ! मेरा प्रिय बालमित्र नागपौत्र
अजुगारे ने सात शील, पांच व्रत, वरुण वरुण विरमण व्रत, प्रत्याख्यान अने

पधोपवासा, तानि खलु ममापि भवन्तु इतिकृत्वा सन्नाहपट्टं मृशति,
सन्नाहपट्टं मृक्त्वा शब्दोद्गमनं करोति, शब्दोद्गमनं कृत्वा आनुपूर्व्यां काल
गतः । ततः खलु तं वरुणं नागनप्तकं कालगतं ज्ञात्वा यथासन्निहितैः वान-
व्यन्तरैः देवैः दिव्या सुरभिगधोदकवर्षां वृष्टा, दशार्धवर्णं कुसुम निपातितम्,
दिव्यश्च गीतगन्धर्वनिनादं कृतश्चापि अमवत् । ततः खलु तस्य वरुणस्य
नागनप्तकस्य तां दिव्यां देवर्दिम्, दिव्यां देवष्टुतिम्, दिव्यं देवानुभागं
हैं, ३ तीन गुण हैं, विरमणमत्त तथा प्रत्याख्यान और पोपधोप
वास्त हैं, वे सब मृसे भी हों (तिकट्टु सन्नाहपट्टं मृयइ) इस प्रकार
फह कर उसने अपने सन्नाहपट्ट-कवच को शरीर से उतार कर रख
दिया (सन्नाहपट्टं मुइत्ता सल्लद्धरणं करोइ, सल्लद्धरणं करोत्ता
आणुपूर्व्वीए कालगए) सन्नाहपट्ट को रखकर फिर उसने अपने
शरीर में से शल्ल-याण आदि को निकाला और फिर वह क्रमशः
कालधर्म को प्राप्त हो गया (तएण तं वरुणं नागनप्तकं कालगतं
जाणित्ता अहासन्निहिण्हिं याणमतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगधो-दग
वासे वुट्ठे) इस के बाद नाग के नाती वरुण को मरा हुआ जानकर
पास में रहे हुए वानव्यन्तर देवोंने दिव्य एव सुगंधी जल की
वर्षा की (दसदवण्णे कुसुमे निवाडिण, दिव्वे य गीय-गधव्वनिनादे
कए यावि होत्था) पाँच प्रकार के वर्णवाले कुसुमों को उसके ऊपर
बरसाया दिव्य गीत गान्धर्वका शब्द भी उन्होंने किया (तएण
तस्स वरुणस्स नागनप्तकस्स तं दिव्वं देविर्दिं दिव्वं देवज्जुइ दिव्वं

पोपधोपवासा अ गीतार कथं छे ते हुं पण अ गीतार कइ हुं' तिकट्टु सन्नाहपट्टं
मृयइ) आ नभावे महीने तेजे शरीर उपरथी कवचने उतारी नापुं सन्नाहपट्टं
मुइत्ता सल्लद्धरणं करोइ, सल्लद्धरणं करोत्ता आणुपूर्व्वीए कालगए) कवच
उतारीने तेजे पीताना शरीरमाथी नापुं आदिने कइया अने त्यागनाइ कमश ते
क्षणधर्म पाये। (तएण तं वरुणं नागनप्तकं कालगतं जाणित्ता अहासन्निहि
ण्हिं याणमतरेहिं देवेहिं दिव्वे सुरभिगधोदगवासे वुट्ठे) त्यागनाइ नाभपौर वरुणना
मृत्युनी अंतर बाहीने पासे रहवा वानव्यन्तर देवोंने दिव्य अने सुगंधयुक्त जलानी
पर्षा करी (दसदवण्णे कुसुमे निवाडिण, दिव्वे य गीय - गधव्वनिनादे कए
यावि होत्था) पांच प्रकारना वरुणवाणा कुसुमी तेना उपर वृष्टि करी, दिव्य गीत
गा धर्वना शब्द पण कथां. (तएण तस्स वरुणस्स नागनप्तकस्स तं दिव्वं देविर्दिं

શ્રુત્વા ચ હૃદ્યા ચ યદુજનઃ અન્યોન્યસ્ય એવમ્ આલયતિ, યાવત્-પ્રરુપયતિ, એવં
 સ્વલુ દેવાનુપ્રિયાઃ ! બહવો મનુષ્યાઃ યાવત્ ઉપવતારો મવન્તિ ॥૬ ॥

અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતા દર્શયિતમુપક્રમતે-‘બહુજને ણ’ રૂપાદિ ।

ટીકા-‘બહુજને ણ મતે ! અન્નમન્નસ્સ એવમાફક્ષહ જાવ-પરુવેઈ’
 ગૌતમઃ ! પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! બહુજન સ્વલુ અન્યોન્ય-વરસ્પરમ્ એવ વક્ષ્યમાણ
 પ્રકારેણ આલયતિ=રૂપયતિ યાવત્-ભાવતે, પ્રજ્ઞાપયતિ, પ્રરુપયતિ-‘એવ સ્વલુ
 વહવે મણુસ્સા અન્નયરેસુ ઉચાવણ્ણુ સગામેસુ’ એવ સ્વલુ ઉક્તરીત્યા બહવો
 મનુષ્યા અન્યતરેણુ=અન્યતમેણુ ઉચાવણ્ણુ=અનેકપ્રકારકણુ સગામેસુ=પુરુષેણુ

દેવાણુભાગ મુણિચ્છા ય પાસિત્તા ય યદુજણો અન્નમન્નસ્સ એવ
 આફક્ષહ, જાવ પરુવેઈ, એવ સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! બહવે મણુસ્સા જાવ
 ઉવવતારો મવન્તિ) હસકે યાવ્ ઉસ નાગપૌત્ર વરુણ કી ઉસ દિવ્ય
 દેવર્દ્ધિ કો, દિવ્ય દેવણુતિ કો, દિવ્યદેવાનુભાવ કો સુનકર એવ
 દેવકર અનેક મનુષ્યોં ને આપસ મેં એસા કહા યાવત્ પ્રરુપણા કી
 કિ હે દેવાનુપ્રિય ! અનેક મનુષ્ય યાવત્ દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોતે હેં ।

ટીકાર્થ-સૂત્રકારને હસ સૂત્રદ્વારા અન્યતીર્થિકજનોંકી વક્તવ્યતાકો
 વૃષિત કિયા હૈ સો ગૌતમને ઉનસે એસા હી પૂછા હૈ કિ ‘બહુજને
 ણ મતે ! અન્નમન્નસ્સ એવમાફક્ષહ જાવ પરુવેઈ’ હે મદન્ત ! અનેક
 જન જો આપસમેં એક વૃત્તરેસે એસા કહતે હેં યાવત્ ભાવણ કરતે
 હેં, પ્રજ્ઞાપના કરતે હેં, પ્રરુપણા કરતે હેં કિ ‘એવ સ્વલુ બહવે મણુસ્સા

દિવ્વ દેવજ્ઞુઈ, દિવ્વ દેવાણુભાગ મુણિચ્છા ય પાસિત્તા ય યદુજણો અન્ન
 મન્નસ્સ એવ આફક્ષહ જાવ પરુવેઈ, એવ સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! બહવે મણુસ્સા
 જાવ ઉવવતારો મવન્તિ) ત્યારબાદ તે નાગપૌત્ર વરુણની દિવ દેવર્દ્ધિને, દિવ્ય
 દેવણુતિને, અને દિવ્ય દેવપ્રભાવને સામળીને અને નેધને અનેક માણસો એક બીજાને
 આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા અને પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા કે ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! અનેક મનુષ્ય
 પ્રત્યાખ્યાનાદિ દ્વારા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે માત્ર યુદ્ધમાં મરવાથી જ તેમ દેવગતિમાં
 ઉત્પન્ન થતુ નથી.

ટીકાર્થ - સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા અન્ય તીર્થિકોની માન્યતાનુ ખાતર કયું જે-
 ગૌતમ સ્વામી મહાત્મી પ્રશ્નને કોવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- (બહુજનેણ મતે ! અન્ન-
 મન્નસ્સ એવમાફક્ષહ જાવ પરુવેઈ) હે મદન્ત ! યજ્ઞા લોકો એક બીજાને આ
 પ્રમાણે કહે છે નિષેધરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે કે-

‘અમિમુહા ચેવ’ અમિમુહા એવ સમ્મુહા ‘પહ્યા સમાણા કાલમાસે કાલં કિંચા અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવત્તાપ ઉવવત્તારો ભવતિ’ પ્રહતા સન્ત કાલ માસે=મરણસમયે કાલ કૃત્વા=મરણધર્મ પ્રાપ્ય અન્નયરેપુ=અન્યતમેપુ દેવલોકેપુ દેવતયા=દેવત્વેન ઉપપત્તારો ઉપપન્ના ભવન્તિ-‘સે કહમેય મતે ! એવ’ હે મદન્ત ! તત્ કયમેતત્ એવમ્ ? તત્ કિમ્ એવ મવિત્તમ્હતિ ? તેપામેવ કયન કિં સત્યમિતિ પ્રદ્ધન । મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જણ્ણ સે વહુજણો અન્નમન્નસ્સ એવ આહ્વલ્લહ-જાવ ઉવવત્તારો ભવતિ’ હે ગૌતમ ! યત્ સ્વલ્લ સ વહુજન અન્નોય પરસ્પરમ્ એવ =વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આરૂપાતિ, યાવત્-પ્રરૂપયતિ યત્ વહ્વો મનુષ્યા. સગ્રામેપુ અમિમુહા એવ પ્રહતા સન્ત કાલ કૃત્વા દેવલોકેપુ દેવત્વેન ઉપપત્તારો ભવન્તિ-ઈતિ, ‘જે તે એવમાહસુ મિ અન્નયરેસુ ઉચ્ચાવપસુ સગામેસુ’ કિં અનેક મનુષ્ય અનેક પ્રકારકે સગ્રામોમિં સે કિસી ણ્ક સગ્રામમેં ‘અમિમુહાચેવ’ જો લલ્લતેર ‘પહ્યા સમાણા કાલમાસે કાલ કિંચા અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવત્તાપ ઉવવત્તારો ભવતિ’ હત્ત હોંકર કાલ અવસર કાલકરકે મરજાતે હિં, વે દેવલોકોમિં સે કિસી એક દેવલોકમેં દેવકી પર્યાયસે ઉત્પન્ન હો જાતે હિં । સો ‘કહમેય મતે ! એવ’ હે મદન્ત ! પૈસા ઉનકા યહ્ કહના વ્યા સત્ય હે ? હમકે ઉત્તરમેં પ્રસુ ઉનસે કહતે હિં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જણ્ણ સે વહુજણો અન્નમન્નસ્સ એવ આહ્વલ્લહ-જો વે અનેકજન આપમમેં એસા કહતે હિં યાવત્ પ્રરૂપણા કરતે હિં કિં અનેક મનુષ્ય અનેક સગ્રામોમેંસે કિસી એક સગ્રામમેં સમક્ષ લલ્લતેર મર જાતે હિં વે દેવલોકમેં સે કિસી એક દેવલોકમેં જાકર દેવકી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હો જાતે હિં ‘જે તે એવમાહસુ મિચ્છા તે એવમાહસુ’ સો

‘એવ સ્વલ્લ વહ્વે મણુસ્સા અન્નયરેસુ ઉચ્ચાવપસુ સગામેસુ’ અનેક મનુષ્યો અનેક પ્રકારના સગ્રામોમાંથી કોઈ એક સગ્રામમાં ‘અમિમુહાચેવ’ લડતા લડતા ‘પહ્યા સમાણા કાલમાસે કાલ કિંચા અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવત્તાપ ઉવવત્તારો ભવતિ’ પ્રાપ્ત થઈને કાળને અવસર આવતા કાળધર્મને પ્રાપ્ત છે ત્યારે તેઓ દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે ‘કહમેય મતે ! એવ’ હે મદન્ત ! શું તેમની એ માન્યતા સાચી છે ? તેના ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે- (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! ‘જણ્ણ સે વહુજણો અન્નમન્નસ્સ એવ આહ્વલ્લહ-’ તે મનુષ્યો એક બીજાને એવું ને કરે છે સાપક્ષ કરે છે પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રજ્ઞાપણ કરે છે ને લોકો કોઈ પણ સગ્રામમાં લડતા લડતા માર્યા બાક છે, તેઓ કોઈ પણ એક દેવલોકમાં દેવની

શ્રુત્વા ચ દદ્ધા ચ યદુજનઃ અન્યોન્યસ્ય એવમ્ આરુયાતિ, યાવત્-પરુષવતિ, એવં
 સ્વલુ દેવાનુપ્રિયા ! બહવો મનુષ્યાઃ યાવત્ ઉપપત્તારો ભવન્તિ ॥૬ ॥

અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતાં દૂષયિતુમ્પ્રપક્કમતે-‘બહુજને ન’ इत्यादि ।

ટીકા-‘બહુજને ન ભતે ! અન્નમન્નસ્સ એવમાફવહ જાવ-પરુષે’
 ગૌતમઃ ! પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! બહુજન સ્વલુ અન્યોન્ય=પરસ્પરમ્ એવં પરુષમાન
 પ્રકારેણ આરુયાતિ=કથયતિ યાવત્-ભાષતે, પ્રજ્ઞાપયતિ, પ્રરુપયતિ-‘એવ સ્વલુ
 બહવં મનુસ્સા અન્નયરેસુ ઉચ્ચાવણસુ સગામેસુ’ એવ સ્વલુ ઉક્તરીત્યા બહવો
 મનુષ્યા અન્યતરેપુ=અન્યતરમેપુ ઉચ્ચાવણેપુ=અનેકમકારકેપુ સપ્રામેણુ=યુદ્ધેણુ

દેવાણુભાગ સુણિત્તા ય પાસિત્તા ય બહુજનો અન્નમન્નસ્સ એવ
 આફવહ, જાવ પરુવેહ, એવ સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! બહવે મનુસ્સા જાવ
 ઉચ્ચવચારો ભવતિ) હસકે ધાવ ઉસ નાગપૌત્ર વરુણ કી ઉસ દિવ્ય
 દેવદિં કો દિવ્ય દેવશુતિ કો, દિવ્યદેવાનુભાવ કો સુનકર એવ
 દેસકર અનેક મનુષ્યો ને આપસ મેં એસા કહા યાવત્ પ્રરુપણા કી
 કિ હે દેવાનુપ્રિય ! અનેક મનુષ્ય યાવત્ દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોતે હેં ।

ટીકાર્થ-સૂત્રકારને હસ સૂત્રદ્વારા અન્યતીર્થિકજનોંકી વક્તવ્યતાકો
 વૃપિત કિધા હે સો ગૌતમને ઉનસે એસા હી પૂછા હે કિ ‘બહુજને
 ન ભતે ! અન્નમન્નસ્સ એવમાફવહ જાવ પરુવેહ’ હે મદન્ત ! અનેક
 જન જો આપસમેં એક દુસરેસે એસા કહતે હે યાવત્ ભાષણ કરતે
 હે, પ્રજ્ઞાપના કરતે હે, પ્રરુપણા કરતે હે કિ ‘એવ સ્વલુ બહવે મનુસ્સા

દિવ્ય દેવજ્ઞુહ, દિવ્ય દેવાણુભાગ સુણિત્તા ય પાસિત્તા ય બહુજનો અન્ન
 મન્નસ્સ એવ આફવહ જાવ પરુવેહ, એવ સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! બહવે મનુસ્સા
 જાવ ઉચ્ચવચારો ભવતિ) ત્વાણાઃ તે નાગપૌત્ર વરુણી દિવ દેવદિંને દિવ્ય
 દેવશુતિને, અને દિવ્ય દેવપ્રભાવને સામળીને અને જોધને અનેક માણસો જોધ બીજને
 આ પ્રમાણે ઠહેવા લાગ્યા અને પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા કે ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! અનેક મનુષ્ય
 પ્રત્યાખ્યાનાદિ દ્વારા દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે માત્ર મુદ્ધર્મા મરવાથી જ કોઈ દેવગતિમાં
 ઉત્પન્ન થતું નથી.

ટીકાર્થ- સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા અન્ય તીર્થિકોની માન્યતાનું ખડન કર્યું છે-
 ગૌતમ સ્વામી મહાતીર પ્રભુને જોવો પ્રમા પૂછે છે કે- (બહુજનેજ ભતે ! અન્ન-
 મન્નસ્સ એવમાફવહ જાવ પરુવેહ) હે મદન્ત ! ઘણા લોકો જોધ બીજને આ
 પ્રમાણે ઠહે છે વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે કે-

‘અભિમુહા ચેવ’ અભિમુહા એવ સમ્મુહા. ‘પહ્યા સમાણા કાલમાસે કાલં ક્ષિંચા અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવતાપ ઉવવત્તારો ભવતિ’ પ્રહતા સન્ત કાલ-માસે=મરણસમયે કાલ કૃત્વા=મરણધર્મે પ્રાપ્ય અન્યતરેપુ=અન્યતમેપુ દેવલોકેપુ દેવતયા=દેવત્વેન ઉપપત્તારો ઉપપન્ના ભવન્તિ-‘સે કહમેય મતે ! એવ’ હે મદન્ત ! તત્ કથમેતત્ એવમ્ ? તત્ કિમ્ એવ ભવિતુમર્હતિ ? તેપામેવ કથન કિં સત્યમિતિ પ્રશ્ન । મગવાનાહ-‘ગોયમા ! જણ્ણ સે વહુજણો અન્નમન્નસ્સ એવ આડક્કહ્-જાવ ઉવવત્તારો ભવતિ’ હે ગૌતમ ! યત્ સ્વલ્લ સ વહુજન અન્યોય પરસ્પરમ્ એવ = વહ્યમાગમકારેણ આલ્પાતિ, યાવત્-પ્રરૂપયતિ યત્ વહ્વો મનુષ્યા સગ્રામેપુ અભિમુહા એવ પ્રહતા. સન્ત કાલ કૃત્વા દેવલોકેપુ દેવત્વેન ઉપપત્તારો ભવન્તિ-इति, ‘જે તે એવમાહસુ મિ

અન્નયરેસુ ઉદ્ધાવણ્ણ સગામેસુ’ કિં અનેક મનુષ્ય અનેક પ્રકારકે સગ્રામોમે સે કિસી એક સગ્રામમે ‘અભિમુહાચેવ’ જો લહતેર ‘પહ્યા સમાણા કાલમાસે કાલ ક્ષિંચા અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવતાપ ઉવવ ત્તારો ભવતિ’ હત્ત હોંકર કાલ અવસર કાલકારકે મરજાતે હૈં, એ દેવલોકોમે સે કિસી એક દેવલોકમે દેવકી પર્યાયસે ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં । સો ‘કહમેય મતે ! એવ’ હે મદન્ત ! એસા ઉનકા યહ્ કહના વ્યા સત્ય હૈ ? હસકે ઉત્તરમે પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જણ્ણ સે વહુજણો અણ્ણમણ્ણસ્સ એવ આડક્કહ્’ જો વે અનેકજન આપસમે એસા કહતે હૈં યાવત્ પ્રરૂપણા કરતે હૈં કિ અનેક મનુષ્ય અનેક સગ્રામોમેસે કિસી એક સગ્રામમે સમક્ષ લહતેર મર જાતે હૈં એ દેવલોકમે સે કિસી એક દેવલોકમે જાકર દેવકી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં ‘જે તે એવમાહસુ મિચ્છા તે એવમાહસુ’ સો

‘એવ સ્વલ્લ વહ્વે મણુસ્સા અન્નયરેસુ ઉદ્ધાવણ્ણ સગામેસુ’ અનેક મનુષ્યો અનેક પ્રકારના સગ્રામોમાંથી કેઈ એક સમામમાં ‘અભિમુહાચેવ’ લડતા લડતા ‘પહ્યા સમાણા કાલમાસે કાલ ક્ષિંચા અન્નયરેસુ દેવલોપસુ દેવતાપ ઉવવત્તારો ભવતિ’ ધાયલ થઈને કાળને અવસર આપતા કાળધર્મને પામે છે ત્યારે તેઓ દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે ‘કહમેય મતે ! એવ’ હે મદન્ત ! શું તેમની એ માન્યતા સાચી છે ? તેનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! ‘જણ્ણ સે વહુજણો અણ્ણમણ્ણસ્સ એવ આડક્કહ્’ તે મનુષ્યો એક બીબંને એવું ને કહે છે આપણ કહે છે પ્રજાપના કહે છે અને પ્રજાપણા કહે છે કે ને લોકો કેઈ પણ સમામમાં લડતા લડતા માર્યા બાક છે, તેઓ કાઈ પણ એક દેવલોકમાં દેવની

શ્રુત્વા ચ દદ્વા ચ વહુજનઃ અન્યોન્યસ્ય એવમ્ આલ્યાતિ, યાવત્-પ્રસ્થવતિ, એવં
 સ્વલુ દેવાનુપ્રિયા ! બહવો મનુષ્યાઃ યાવત્ ઉપપત્તારો મવન્તિ ॥૬ ॥

અન્યતીર્થિકવક્તવ્યતા દૂષિતમુપક્રમતે-‘બહુજને ણ’ इत्यादि ।

ટીકા-‘બહુજને ણ મતે ! અન્નમન્નસ્સ એવમાફ્સહ જાવ-પરુવેહ’
 ગૌતમ ! પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! વહુજનઃ સ્વલુ અન્યોન્ય=પરસ્પરમ્ એવ વસ્તમાજ
 પ્રકારેણ આલ્યાતિ=કથયતિ યાવત્-માપતે, પ્રજ્ઞાપયતિ, પ્રરૂપયતિ-‘એવ સ્વલુ
 વહવે મણુસ્સા અન્નયરેસુ ઉચ્ચાવસુ સગામેસુ’ એવ સ્વલુ ઉક્તરીત્યા બહવો
 મનુષ્યા અન્યતરેપુ=અન્યતરમેપુ ઉચ્ચાવવેપુ=અનેકપ્રકારકેપુ સગામેસુ=યુદ્ધેસુ

દેવાણુમાગ સુણિચા ય પાસિચા ય વહુજનો અન્નમન્નસ્સ એવ
 આફ્સહ, જાવ પરુવેહ, એવ સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! વહવે મણુસ્સા જાવ
 ઉવવત્તારો મવતિ) ઇસકે યાદ ઉસ નાગપૌત્ર વરુણ કી ઉસ દિવ્ય
 દેવદિં કી, દિવ્ય દેવશુતિ કી, દિવ્યદેવાનુમાજ કી સુનકર એવ
 દેસકર અનેક મનુષ્યોં ને આપસ મેં એસા કહા યાવત્ પ્રરૂપણા કી
 કિ હે દેવાનુપ્રિય ! અનેક મનુષ્ય યાવત્ દેવલોકમેં ઉત્પન્ન હોતે હેં ।

ટીકાર્થ-સૂત્રકારને ઇસ સૂત્રદ્વારા અન્યતીર્થિકજનોંકી વક્તવ્યતાકી
 દૂષિત કિયા હે સો ગૌતમને ઉનસે એસા હી પૂછા હે કિ ‘બહુજને
 ણ મતે ! અન્નમન્નસ્સ એવમાફ્સહ જાવ પરુવેહ’ હે મદન્ત ! અનેક
 જન જો આપસમેં એક વૃત્તરેસે એસા કહતે હેં યાવત્ માવણ કરતે
 હેં, પ્રજ્ઞાપના કરતે હેં, પ્રરૂપણા કરતે હેં કિ ‘એવ સ્વલુ વહવે મણુસ્સા

દિવ્વ દેવજ્જુહ, દિવ્વ દેવાણુમાગ સુણિચા ય પાસિચા ય વહુજનો અન્ન
 મન્નસ્સ એવ આફ્સહ જાવ પરુવેહ, એવ સ્વલુ દેવાણુપ્રિયા ! વહવે મણુસ્સા
 જાવ ઉવવત્તારો મવતિ) ત્યારબાદ તે નાગપૌત્ર વરુણની દિવ દેવદિંને દિવ્ય
 દેવશુતિને, અને દિવ્ય દેવત્તભાવને સામળીને અને ભેદને અનેક માણસો એક બીજાને
 આ પ્રમાણે ઠહેલા લાગ્યા અને પ્રરૂપણા કરવા લાગ્યા કે ‘હે દેવાનુપ્રિયો ! અનેક મનુષ્ય
 પ્રત્યાખ્યાનાદિ દ્વારા દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે માત્ર યુદ્ધમાં મરવાથી જ કોઈ દેવગતિમાં
 ઉત્પન્ન થતુ નથી.

ટીકાર્થ- સૂત્રકારે આ સૂત્રદ્વારા અન્ય તીર્થિકોની માન્યતાનું ખડન કર્યું છે-
 ગૌતમ સ્વામી મહાશ્વેર પ્રશ્નને જોવો પ્રશ્ન પછે છે કે- (બહુજનેણ મતે ! અન્ન-
 મન્નસ્સ એવમાફ્સહ જાવ પરુવેહ) હે મદન્ત ! ઘણા લોકો એક બીજાને આ
 પ્રમાણે ઠહે છે વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે પ્રજ્ઞાપના કરે છે અને પ્રરૂપણા કરે છે-

अणिविष्वक्तेण तत्रोक्त्येण अप्पाण भावेमाणे विहरइ' आदधः वैभवशाली
यावत्-दीप्तः विस्तीर्ण-विपुल-भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः, बहुधनबहु-
जातरूपरजतः, आयोग-प्रयोगसमयुक्तः, विच्छिदितत्रिपुलभक्तपानः,
बहुदासीदासगोमहिषगवेलकप्रभृत अपरिभृतः अपरिभवनीय श्रम
णोपासकः अभिगतजीवाजीव जीवाजीवादिस्वरूपज्ञाता यावत्-उपलब्ध
पुण्यपापः आस्रवसवरनिर्जराक्रियाधिकरणबन्धमोक्षकुशलः असहाय्य देवासुर

वाहन इन सयसे हरामरा था इसके पास गाय भैंस आदि धन
बहुत था, सोना चादी भी बहुत था, आयोग प्रयोग से यह समयुक्त
था, भक्तपान इसके घरमें बहुत अधिक मात्रामें पचा हुआ गरीबोंको
दिया जाता था, दासी, दास, गाय, भैंस, भेड़ घेड़ा आदि बहुत
ज्यादा थे । कोई भी व्यक्ति इसका तिरस्कार नहीं कर सकता था ।
श्रमणजनोंका यह उपासक था जीव अजीव आदि पदार्थोंके स्वरूपका
यह ज्ञाता था, यावत् पुण्य और पापके अर्थ को यह जाननेवाला
था, आस्रव, सवरा, निर्जरा क्रियाधिकरण, बंध एवं मोक्ष इनके
विषयमें कुशल था, अर्थात् इनमें कौनसा तत्त्व हेय है और कौनसा
तत्त्व उपादेय है इस प्रकारके हेय और उपादेय के ज्ञान से उसका
भाव परिपक्व था जिस प्रकार नौकामें छिद्रों द्वारा जल आता रहता
है वही प्रकारसे इस आत्मारूप सरोवरमें कर्मरूप जलका आना
इसका नाम आस्रव है । मिथ्यात्व, अविरति आदिसे यह आस्रव
अनेक प्रकारका वर्णित हुआ है । छिद्रोंके बंद कर देने से जिस

से स आदि रूप धन धन्य हस्त, सेतुं अने आदी पशु धन्य हस्ती, आयोग अयोगशी
ते युक्त हस्ते तेना धरमा अना रना अडाशे अरेखा हस्ता, इरेश्व तेने त्या गरीबाने
अन्नदान आपवाग्रा आपवत्, तेने त्या दास, दासी, गाय, भेस घेडा आदिने ते ठाठ
सुमार न न हस्ते। ठाठ पशु व्यक्ति तेने तिरस्कार करी शकती नही ते श्रमणजनोने
उपासक हस्ते। पुण-अपुणना स्वरूपने ते ज्ञाता हस्ते, पुण्य अने पापने ते बाधुनाशे
हस्ते, आस्रव, सवरा, निर्जरा क्रियाधिकरण, बंध अने मोक्षना विषयमा ते कुशल
हस्ते। अष्टवे ठे ठेय अने उपादेयनु तेने सम्यक् ज्ञान हस्त जेवी रीते नौकामें छिद्रो
द्वारा जलने प्रवेश थाय छे जे न प्रमाणे आ आत्मारूप सरोवरमा कर्मरूप जलने
प्रवेश थो तेनुं नाम आस्रव छे मिथ्यात्व, अविरति आदि रूप ते आस्रव अनेक
प्रकारना क्वा छे जेवी रीते छिद्रोने पूरी देवाथी नावमा पाणी भरवा भय थय नाय

‘ચ્છા તે એવાહસુ’ યત્ તે અન્યતીર્થિકાઃ એવ પૂર્વોક્તપ્રકારેણ આદુ,
મિથ્યા તે એવાહુ ‘અહ પુન ગોયમા ! એવ આશ્વસ્વામિ, જાત્ પરિવસમિ’ હે-
ગૌતમ ! અહ પુન અહ તુ એવ વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આશ્વસ્વામિ=કથયમિ યાવત્-
માપે, પ્રજ્ઞાપયમિ, પ્રરૂપયમિ-‘એવ સ્વલુ ગોયમા ! તેણ કાલેણ તેણં સમણં
વેસાલી નામ નયરી હોત્યા, વન્નઓ’ હે ગૌતમ ! એવ સ્વલુ તસ્મિન્ કાલે
તસ્મિન્ સમયે વૈશાલી નામ નગરી આસીત્, વર્ણકં પતસ્યા વર્ણન ચમ્પાનગરીવત્
દ્રષ્ટવ્યમ્ ‘તત્થ ણ વેસાલીય ણયરીય વરુણે નામ ણાગણતુણ પરિવસઈ’ તત્ત્ર સ્વલુ
વૈશાલ્યા નગર્યા વરુણો નામ નાગનપ્તુક નાગગાપાપને. પૌત્ર પરિવસતિ, ‘અહુદે
જાત્ અપરિભૂણ સમણોત્તસણ અભિગયઝીવાઝીવે જાત્ પઢિલામમાણે છદ્ધુ-છદ્ધે

એસા જો ઉન્હોને કહ્યા હૈ સો યહ ઉનકા કહના મિથ્યા અસત્ય હૈ ।
‘અહ પુન ગોયમા ! એવાશ્વસ્વામિ’ હે ગૌતમ ! મૈતો હસ વિષયમેં
એસા કહતા હૂં યાવત્ માપણ કરતા હૂ, પ્રજ્ઞાપના કરતા હૂ, પ્રરૂપણા
કરતા હૂ કિ ‘એવ સ્વલુ ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તેણ કાલેણ તેણં
સમણ વેસાલી નામ નયરી હોત્યા વન્નઓ’ ઉસકાલ ઓર ઉસ
સમયમેં વૈશાલી નામકી નગરી થી હસકા વર્ણન ચમ્પા નગરીકી
તરહ જાનના ચાહિયે । ‘તત્થ ણં વેસાલીય ણયરીય’ ઉસ વૈશાલી
નગરીમેં ‘વરુણે નામ ણાગણતુણ પરિવસઈ’ વરુણ નામકા એક નાગપૌત્ર
રહતા થા । ‘અહુદે જાત્ અપરિભૂણ’ યહ વરુણ નાગપૌત્ર વૈશવશાલી
થા, યાવત્ દીક્ષ યા, વિસ્તીર્ણ એવ વિપુલ ભવન, શયન, આસન, યાન

પદાર્થે ઉત્પન્ન થાય છે, જે તે એવાહસુ મિચ્છા તે એવાહસુ’ એવું વેમનું જે
કથન છે તે મિથ્યા (અસત્ય) છે ‘અહ પુન ગોયમા ! એવાશ્વસ્વામિ’ હે ગૌતમ!
આ વિષયમાં હું તો એવું કહું છું એવું પ્રતિપાદન કરું છું એવી પ્રજ્ઞાપના કરું છું,
અને એવી પ્રરૂપણા કરું છું કે ‘એવ સ્વલુ ગોયમા ! તેણ કાલેણ તેણં સમણ
ણ વેસાલી નામ નયરી હોત્યા’ પ્રત્યાખ્યાન શીલ અને સંબંધની આરાધના
આદિ દ્વારા ઘણા માણસો દેવલોકમાં દેવની પર્થિ ઉત્પન્ન થાય છે આ વાતનું પ્રતિપાદન
કથ્થા માટે ભગવાન નાગપૌત્ર વરુણનું દુર્ધર્મ આપે છે- હે ગૌતમ ! તે કાલે અને,
તે સમયે વૈશાલી નામે નગરી હતી. ‘વર્ણઓ’ તેનું વર્ણન આ યા નામની નગરીના
વર્ણન પ્રમાણે સમજવું ‘તત્થ ણં વેસાલીય ણયરીય’ તે વૈશાલી નગરીમાં ‘વરુણે
નામ ણાગણતુણ પરિવસઈ’ વરુણ નામનો એક નાગપૌત્ર રહેતો હતો. ‘અહુદે
જાત્ અપરિભૂણ’ તે નાગપુત્ર વરુણ વૈશવશાલી અને દીક્ષ હતો. તેની પાસે જમ,

अयं परमार्थः, शेषः अनर्थः, उच्छ्रितपरिधः अमावृतदारः। त्यक्तान्त पुरगृह-
प्रवेशः बहुभिः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपौषधोपवासैः चतुर्दश्यष्ट-
म्युष्टिपूर्णमासीषु प्रतिपूर्णं पौषधम् अनुपाल्य धमणान् निर्ग्रन्थान्

सरुता था क्योंकि निर्ग्रन्थ प्रवचनमें इसकी श्रद्धा नि शक्ति रूपमें
थी परमतकी ओर इसके हृदयमें जानेकी अथवा उसकी सराहना
करनेकी थोड़ीसी भी अमिलापा नहीं थी निर्विचिकित्सा नामके
सम्पददर्शनके अङ्गसे यह भगपूर था क्योंकि फलके प्रति इसकी
श्रद्धा लदेहसे सर्वथा रिक्तथी यह लब्धार्थ था, गृहीतार्थ था, पृष्टार्थ था,
अभिगतार्थ था, विनिश्चितार्थ था, प्रवचनके प्रति अनुराग इसकी
नशनशमें भरा हुआ था वार्तालापके प्रसंगमें यह अपने पुत्रादिकोंको
अथवा अन्यजनोंको इस प्रकार कहकर समझाता बुझाताथा कि हे
आयुष्मन् ! यह निर्ग्रन्थ प्रवचन ही मोक्षका कारण है, इसलिये
यही परमार्थभूत है इससे भिन्न जो कुप्रवचन हैं मिथ्यादृष्टियों द्वारा
उपदिष्ट शास्त्र हैं वे तथा घन, धान्य, पुत्र एव कलश आदि अनर्थके
कारण हैं । इसका हृदय स्फटिकमणिके समान निर्मल था इसके
घरका दरवाजा सदा दानके लिये खुला रहता था र जाके अन्त पुरमें
भी आने जानेकी इसे कोई रोकटोक नहीं थी शीलसामायिक, देशाव-
काशिक, पौषध, अतिथिसविभागमें, व्रत पाच अणुव्रतोंमें, विरमण
गुणव्रतोंमें, विरमण मिथ्यात्वसे निवृत्त होनेमें, प्रत्याख्यानपवादिकके
दिनोंमें निषिद्ध वस्तुके त्याग करनेमें, पौषधोपवास चतुर्दशी, अष्टमी,

परमतनी तरङ्ग तेने बिबुध भद्र अथवा अभिरुचि न हुती ते निर्विचिकित्सा
नामना सम्पददर्शनना अगधी बरपूर हुते, कारखु हे इण प्रत्येनी तेनी श्रद्धा सहैहथी
सर्वथा रहित हुती ते लब्धार्थ हुते, गृहीतार्थ हुते, पृष्टार्थ हुते, अभिगतार्थ हुते,
विनिश्चितार्थ हुते तेनी नसेनसर्भा प्रवचन प्रत्येनी अनुराग बरसे हुते, न्याये
वार्तालाप करवाने अस न उपस्थित थते, त्यारे ते चोताना पुत्रादिने तथा अन्यजननेने
आ प्रभावे सम्भवते हुते— “हे आयुष्मन् ! आ निर्ग्रन्थप्रवचन न मोक्षनुं कारखु
छे, तथा ते प्रवचन न परमार्थभूत छे, ओ सिवायना न कुप्रवचने छे — मिथ्यादृष्टियों
द्वारा उपदिष्ट नै शास्त्रो छे — ते, तथा घन धान्य, पुत्र, पत्नी आदि ते अनर्थना
कारखुं छे ते वरुणनुं हृदय स्फटिक मणिना जेवुं निर्भण हुतुं तेना घरना दरवाजा
सदा दान प्रधान करवाने मरि खुला रहेता हुता. राजनना अत पुरभा नवानी पखु तेने
मनाध न हुती ते शीलवान हुते— सामायिक, देशावकाशिक पौषध अतिथि सविभाग
आदि गीसोधी युक्त हुते, ते पाय अखुमतेनुं, अने शुखमतेनुं पावन करते,
मिथ्यात्वथी हर रहेते, प्रत्याख्यानो करते—निषिद्ध वस्तुओना त्याग करते. ते आठम,

નાગયક્ષરાક્ષસકિન્નરકિન્નૃપુરુપગરુડગન્ધર્વમહોરગાદિકૈ. દેવગણે. નિર્ઋન્વાત્
પ્રવચનાત્ અનતિક્રમણીય., નિર્ગ્રન્થે પ્રવચને નિ શક્તિ. નિષ્કાન્દસિતઃ
નિર્વિચિકિત્સઃ લ્ઘ્યાર્થઃ યુરીતાર્થઃ પૃષ્ઠાર્થ. અભિગતાર્થ. ત્રિનિમિત્તાર્થઃ
અસ્થિમજ્જામેમાનુરાગરક્ત ઇદમાયુષ્મન્ ! નિગ્રન્થ પ્રવચનમ્ અર્થ,

પ્રકાર નૌકામેં પાનીકા આના રુક જાતા હૈં उसी प्रकार जिन आत्म
परिणामोंसे आते हुए कर्म रुक जाते हैं उन परिणामोंका नाम
सवर है । समिति गुप्ति आदिके भेदसे यह सवर अनेक प्रकारका
कहा गया है । जीव प्रवेशसे कर्मोंका एकदेशनाश होना इसका
नाम निर्जरा है । काय आदि सब ची व्यापारोंका नाम क्रिया है ।
नरकगतिमें जानेकी योग्यता जीव जिसके द्वारा प्राप्त करता है उसका
नाम अधिकरण है । द्रव्य और भावके भेदसे यह अधिकरण दो
प्रकारका है यहा भाव अधिकरणका ग्रहण किया गया है । क्योंकि
भाव अधिकरण क्रोध आदि कषायरूप होता है । जीवप्रदेशोंका और
कर्मपुद्गलोंका परस्परमें सय घविशेषका नाम यघ है । समस्त कर्मोंका
आत्यन्तिक क्षय होना इसका नाम मोक्ष है । धर्मजनित सामर्थ्यके
अतिशयसे यह देवादिकोंकी सहायताकी इच्छा स्वप्नमें भी नहीं
करता था । देव, असुरकुमार, नागकुमार, यक्ष राक्षस, किन्नर,
किंपुरुष, गरुड, सृपर्णकुमार गधर्ष, एष महोरग इत्यादि देवगणों
द्वारा जो निर्ग्रन्थ प्रवचनसे एक बार भी विचलित नहीं किया जा

૭ એ જ પ્રમાણે જે આત્મ પરિણામો વડે આત્મા ઉપર કર્મનું આવરણ થતુ હતુ
તે પરિણામોને સવર કહે છે સમિતિ, ગુપ્તિ આદિના ભેદથી તે સવર અનેક
પ્રકારનો કહ્યો છે જીવપ્રદેશોમાંથી કર્મોના નાશના થવો તેનું નામ નિર્જરા છે
કાય આદિ વિષયક વ્યાપારોને ક્રિયા કહે છે નરકગતિમાં જવાની યોગ્યતા ક્રિયા જોના
દ્વારા પ્રાપ્ત કરે છે, તેને અધિકરણ કહે છે દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી અધિકરણના
બે પ્રકાર કહ્યા છે અહીં ભાવ અધિકરણને પ્રકરણ કરવો જોઈએ. કારણ કે ભાવઅધિકરણ
મેઘ આદિ કષાયરૂપ હોય છે જીવપ્રદેશોના અને કર્મપુદ્ગલોના પરસ્પરના સંબંધ
વિશેષનું નામ યઘ છે, સમસ્ત કર્મોના સંહતર ક્ષય થવો તેનું નામ 'મોક્ષ' છે
ધર્મ જનિત સામર્થ્યની પ્રબળતાને લીધે તે દેવાદિકોની સહાયતાની ઇચ્છા તો સ્વપ્નમાં
પણ કરતો નહીં દેવ, અસુરકુમાર નાગકુમાર યક્ષ, રાક્ષસ કિન્નર કિંપુરુષ, ગરુડ
સૃપણકુમાર ગધર્ષ, મહોરગ ઇત્યાદિ દેવગણો દ્વારા પણ તેને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચનથી સંકેત
પણ વિચલિત કરી શકતો નહીં, કારણ કે તેને નિર્ગ્રન્થ પ્રવચન ઉપર અત્યંત મહત્ત્વ હતી

હેણ, વલામિયોગેન વલવદાગ્રહેણ આજ્ઞા સન રથમુસલે સગ્રામે ગન્તુ
પ્રેરિત. સન 'છટ્ઠમત્તિષ્ઠ અટ્ટમમત્ત અણુવટ્ટેઈ' પૃષ્ઠમત્તિક દિનદ્વય
તપોયુક્તઃ સ વરુણ અટ્ટમમત્ત દિનત્રયતપ અનુવર્તયતિ=પરિવર્તયતિ,
પૃષ્ઠમત્તતપસ પારણકમકૃત્વૈવાપ્ટમમત્ત સ્વીકરોતિ - इति भाव 'अणुव
ट्टित्ता कोडुवियपुरिसे सदावेइ' अनुवर्त्य अष्टममत्त स्वीकृत्य कौडुम्बिक
पुरुषान् शब्दयति आह्वयति, 'सदावित्ता एव वयासी' - शब्दयित्वा
एव वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् - 'खिप्पामेव भो देवानुप्पिया ! चाउग्घट
आसरह जुत्तामेव उवट्ठावेह' भो देवानुप्पिया ! क्षिप्रमेव शीघ्रमेव चातु
र्घण्टम्=चतुर्घण्टायुक्तम् अश्वरथम् युक्तमेव - रथसामग्रीसहितमेव
उपस्थापयत=सज्जीकुरुत, 'इय गय रह० जाव सभाहेत्ता मम एय आण

ઉસ પ્રેરણાસે પ્રેરિત હુઆ રથમુસલ સગ્રામમેં જાનેકે લિયે તૈયાર
હો ગયા 'છટ્ઠમત્તિષ્ઠ અટ્ટમમત્ત અણુવટ્ટેઈ' વરુણકે ઇસ સમય છટ્ઠ
છટ્ઠકા વ્રત થા અર્થાત્ દો ઉપવાસથે સો ઇસને પારણા કિયે વિના
હી ઉસ વ્રતકો અટ્ટમ મત્તમેં પરિવર્તિત કર દિયા અર્થાત્ ત્રીનદિન
કે ઉપવાસ ધારણ કર લિયે યાદમેં 'અણુવટ્ટિષ્ઠા કોડુવિયપુરિસે સદાવેઈ'
અપને કૌડુમ્બિક પુરુષોંકો ઇસને ઘુલાયા 'સદાવિત્તા એવ વયાસી'
ઘુલાકર ઉનસે ઇસને એસા કહા 'ખિપ્પામેવ ભો દેવાણુપ્પિયા ઇ' હે
દેવાણુપ્પિયો સુનો તુમલોગ યહુત હી શીઘ્ર ચાર ઘટાઓંસે યુક્ત
અશ્વરથકો રથ સામગ્રી સહિત સજ્જિત-તૈયાર કરો તથા હયગય ઇ'
ચતુરગિણી સેનાકો ઘોઢા, હાથી રથ એવ યોધાઓંસે યુક્ત કરો જહ
યહ સવ ઘાતે મેરી આજ્ઞાનુસાર પૂરી સપન્ન હો જાવે તય તુમલોગ

ગણના આમ્રહથી અથવા ઘેઠ બલિષ્ઠ આમ્રહથી એવી પ્રેરણા મળી કે તેણે રથમુસળ
સામ્રામનાં જનું જોઈએ આ પ્રેરણાથી પ્રેરાઈને તે રથમુસળ સામ્રામનાં જવાને તૈયાર થયે
'છટ્ઠમત્તિષ્ઠ અટ્ટમમત્ત અણુવટ્ટેઈ' ત્યારે વટુણ નિરતર છટ્ટને પારણે છટ્ટની તપસ્યા
કરતો હતો તેણે છટ્ટનું પારણ કર્યા વિના જ છટ્ટના વ્રતને અટકમના વ્રતમાં પરિવર્તિત
કરી નાખ્યું અર્થાત્ તે અપવાસના પારણાને દિવસે પારણા કર્યા વગર અટકમનું પચ્ચકખાણ
કયું (છટ્ટ એટલે તે દિવસના ઉપવાસ, અટ્ટમ એટલે ત્રણ દિવસના ઉપવાસ) ત્યારબાદ
'અણુવટ્ટિષ્ઠા કોડુવિયપુરિસે સદાવેઈ' તેણે તેના કુટુંબના માણસોને બોલાવ્યા,
'સદાવિત્તા એવ વયાસી' અને તેમને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યું - 'ખિપ્પામેવ ભો
દેવાણુપ્પિયા, इत्यादि' હે દેવાણુપ્પિયો ! તમે ધણી જ શીઘ્રતાથી ચાર ઘટ્ટીવાળા
અશ્વરથને સમસ્ત રથ સામગ્રીથી સજ્જિત કરો તથા 'હય - ગય, इत्यादि'
ઘોડા, હાથી, રથ અને યોધાઓની બનેલી ચતુરગી સેનાને તૈયાર કરો ભારી આગ્રા
પ્રમાણેની આ બધી તૈયારીઓ પૂરી કરીને તમે બેઠો અને ખબર આપો. 'તણ તે

પ્રાથુકૈપણીયેન અશનપાનસાધસ્વાધેન વસ્ત્રપતિગ્રહકમ્બલપાદમોચ્છમેન
 ઔપધમૈપજ્યેન પ્રાતિહારિકેણ ચ પીઠફલકશય્યાસત્તારકેણ ઇતિ,
 ણા વ્યાખ્યા-ઔપપતિકે ઉત્તરાદે ત્રિપટિતમમૂને ત્રિલોકનીયા, પ્રતિ
 લામયન્ પથુ-પથેન અનિશ્ચિત્તેન નિરન્તરેણ તપ કર્મણા આત્માન
 માવયન્ વિહરતિ=તિષ્ઠતિ, 'તદ્ ણ સે વરુણે ણાગણસુણ અન્નયા કયાઈ'
 તત્ત સ્વલ્લ સ વરુણ નાગનપ્થક, અન્નયા કયાચિત્ 'રાયામિઓગેણ,
 ગણામિઓગેણ, ઘલામિઓગેણ, રહમુસલે સગામે આણસે સમાણે'
 રાજામિઓગેણ=વપાગ્રહેણ, ગણામિઓગેણ ગણ=સ્વજનાદિસમુદાયસ્તદાગ્ર

પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા इन पर्वदिनोंमें आहार, शरीर सत्कार, अब्रह्म
 चर्य तथा सावधव्यापार इनचारोंका यह त्याग कर देता था इस
 तरह इन शील आदिकोंसे पूर्ण पौषधका पालन करके भ्रमण निर्गन्धों
 को यह प्राशुष एपणीय अशन, पान, स्वाध, स्वाध द्वारा, वस्त्र, पात्र,
 कम्बल, पादमोच्छन द्वारा, औषध मैपज्य द्वारा एवं प्रातिहारिक पीठ,
 फलक, शय्या और सस्तारक आदि द्वारा मुनिजनोंको प्रतिलाभित
 किया करता था । निरन्तर छट् छट्की तपस्या से यह आत्माको
 भावित करता रहता था । 'तदण से वरुणे णागणसुण अन्नया कयाई'
 एक दिनकी बात है कि इन वरुण नागपौत्रको (रायामिओगेण, गणामि
 ओगेण घलामिओगेण रहुमुसले सगामे आणसे समाणे' वृषके आग्रहसे,
 स्वजनादि समुदाय रूप गणके आग्रहसे, अथवा किसी बलिष्ठके आग्रहसे
 ऐसी प्रेरणा मिली कि उसे रथमुसल सग्राममें जाना चाहिये, सो यह

પૂર્ણિમા, એકાદશી, અમાસ આદિ તિથિઓના પૌષધોપવાસ કરતો હતો - એટલે કે તે
 પર્વાદિનોમા તે આહાર શરીર સત્કાર, અબ્રહ્મચર્ય અને સાવધ વ્યાપારોનો પરિત્યાગ
 કરી દેતો હતો. આ રીતે શીલ આદિકોથી સુક્ત પૌષધનું પાલન કરીને તે ભ્રમણનિર્ગન્ધોને
 પ્રાશુષ, એપણીય અશન પાન, આધ, સ્વાધ આદિ આદે પ્રકારના આહાર, વસ્ત્ર પાત્ર,
 કમ્બલ અને પાદમોચ્છન (રહેદરણ) દ્વારા તથા ઔષધ-મૈપજ્ય દ્વારા અને પ્રાતિહારિક
 (પ્રાથુઓને વાપરવા માટે આપવાની વસ્તુઓ કે જેનો ઉપયોગ પતી જતાં જાવકને
 પાછી સોપાય છે) - પીઠ, ફલક (પાદ) શય્યા અને સસ્તારક દ્વારા પ્રતિલાભિત
 કરતો હતો - તે નાગપૌત્ર વરુણ નિરન્તર છટ્ટને પાસેથી છટ્ટની તપસ્થા વડે પોતાના
 આત્માને ભાવિત કરતો હતો. 'તદ્ ણ સે વરુણે ણાગણસુણ અન્નયા કયાઈ' કે
 એક દિવસે એવું બન્યું કે તે નાગપૌત્ર વરુણને 'રાયામિઓગેણ, ઘલામિઓગેણ,
 રહમુસલે સગામે આણસે સમાણે' વૃષના આગ્રહથી, સ્વજનાદિ સમુદાયરૂપ

वरुणे नागनप्लवङ्ग, जाव पञ्चपिणति' सन्नाह चतुरङ्गिणीं सेनां सज्जी
कृत्य यत्रैव यमित्रेव प्रदेशे वरुणो नागनप्लवङ्ग आसीत् यावत्-तत्रैव
तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छन्ति, उपागम्य करतल सयोज्य वरुणस्य नाग-
नप्लवङ्गस्य ताम् आश्लिङ्गाम् प्रत्यर्पयन्ति=निवेदयन्ति, तए ण से वरुणे
नागनप्लवङ्गे जेणेव मज्जनघरे तेणेव उवागच्छइ, जहा कूणिओ, जाव-पाय
च्छित्ते? तत् खलु स वरुणो नागनप्लवङ्ग यत्रैव मज्जनगृह=स्नानागार तत्रैव
उपागच्छति, यथा कूणिकं कृतवान् तथा अयमपि इत्याशयः, तथा च
यावत्-उपागत्य मज्जनगृहमनुप्रविशति, अनुप्रविश्य स्नात कृतवलिकर्म-
वायसां दत्तान्नविभागं कृतकौतुकमङ्गलमायश्चित्तं 'सञ्चालकारविभूषिण', सन्न

वरुणे नागनप्लवङ्ग जाव पञ्चपिणति' सेनाकी पूर्ण सजावट तैयारी
हो चुकी तब वे सयक सय वहासे जहा वरुण ये वहा पर आये
और शिष्टाचार प्रदर्शित करते हुए उन्होंने वरुण नागपौत्रको अपने
कार्यको तैयारी हो जानेंकी खबर की 'तएण से वरुणे नागनप्लवङ्गे
जेणेव मज्जनघरे तेणेव उवागच्छइ' खबर सुनते ही वे नागपौत्र
वरुण वहांसे उठकर जहा पर स्नान घर था वहा पर आये कूणिकने
जैसा किया इन्होंने भी वहां पर वैसा ही किया-तथा च ये मज्जन
गृहमें घुसे घुसकर वहां पर उन्होंने स्नान किया स्नान करके बालिकर्म
काक आदि पक्षियोंके अन्नादिका भाग दिया, कौतुक मङ्गल एव
मायश्चित्त कर्म किया फिर 'सञ्चालकारविभूषिण' समस्त प्रकारके
अलकारोंसे अपने शरीरको विभूषित किया 'सञ्चद्वन्द्ववस्त्रियकवण,

सेनाने सञ्चाल करवा भाडी 'सन्नाहिसा जेणेव वरुणे नागनप्लवङ्ग जाव पञ्चपिणति'
आगे अधरथ आने चतुरंगी सेनानी पूरेपूरी सजावट यथ गथ त्याहे तेआ गध
आया नागपौत्र वरुण हतो त्या आव्या आने भूषण विनयपूर्वक आने हाथ जोडीने
तेमझे वरुणने कहु- हे नाथ! आपनी आज्ञानुसार सधगी तैयारी यथ गथ छे
'तएण से वरुणे नागनप्लवङ्गे जेणेव मज्जनघरे तेणेव उवागच्छइ' भणर
संलग्णता जे ते नागपौत्र वरुण आया स्नानगृह हतु त्या आव्या, स्नानगृहमा प्रवेश
करीने तेमझे स्नान कयु' अही समस्त पक्षुन कृषिक राजानी महाशिवराटक
समयमा प्रधान करता पडेवाणी तैयारीआना कथन सुणण ज समजनुं स्नान करीने
तेमझे पक्षिकर्म कयु' जेअले हे कामअ आहिने अन्न न्हाण कयु भरीतिवकइय कौतुक
आने मङ्गलकर्म कया. 'सञ्चालकारविभूषिण' त्यारणह तेमझे समस्त
अलकाराणी पोताना शरीरने विभूषित कयु 'सञ्चद्वन्द्ववस्त्रियकवण, उपपीलिय

ત્તિય પદ્યપિણ્દ' હય-ગજરથયાવત્ યોધવરકલિતાં ચતુરંગિનીં સેનાં
 સન્નાહયત, સન્નાહ=સજ્જીકૃત્ય મમ પતામ્ ઉક્તામ્ આજ્ઞાતિકાં = આજ્ઞામ્
 પ્રત્યર્પયત=નિવેદયત । 'તદ્ જ તે કૌદુભિયપુરિસા જાવ પદ્મિસુનેત્તા સિપ્પામેવ
 સચ્છત્ત સજ્જય જાવ ઉવદ્ધાવેતિ' તત્ત ચત્તુ તે કૌદુભિયકપુરુષા યાવત્-
 વરુણેન નાગનપ્તકેણ એવમુક્તાઃ સન્ત દ્વિષ્ટુષ્ટાઃ મસ્તકે અજર્લિ કૃત્વા
 આજ્ઞયા વિનયેન વચન પ્રતિશૃણ્વન્તિ=સ્વીકૃવન્તિ, પ્રતિશ્રુત્ય સિપ્પમેવ સચ્છ-
 ત્ત=છત્રયુક્ત સધ્વજ ધ્વજયુક્ત સપતાક પતાકાયુક્ત યાવત્ રથમ્ ઉપ
 સ્થાપયન્તિ, 'હય-ગય-રહ૦ જાવ સન્નાહેતિ' હય-ગજ-રથ-યાવત્-યોધ
 વરકલિતાં ચતુરંગિનીં સેના સન્નાહયન્તિ=સજ્જીકૃવન્તિ, 'સન્નાહિતા જેણે

હમેં વાપિસ આફર ફસકી સ્વયર દો 'તદ્ જ તે કૌદુભિયપુરિસા
 જાવ પદ્મિસુનેત્તા સિપ્પામેવ સચ્છત્ત સજ્જય જાવ ઉવદ્ધાવેતિ' ફસ
 પ્રકાર ઉન કૌદુભિયક પુરુષોને વરુણ નાગપૌત્રકી આજ્ઞા યાવત્ સુનકર
 શીઘ્ર હી રથ કો છત્રયુક્ત, ધ્વજાયુક્ત, પતાકાયુક્ત યાવત્ કર દિયા
 યહાં પહિલે યાવત્ શબ્દસે 'વરુણેન નાગનપ્તકેણ એવમુક્તા સન્ત
 દ્વિષ્ટુષ્ટા મસ્તકે અજર્લિ કૃત્વા આજ્ઞયા વિનયેન વચન પ્રતિશૃણ્વન્તિ
 ફસ પાઠકા સમ્મહ હુઆ હૈ । ફસકા માવ યહ હૈ કિ નાગપૌત્ર
 વરુણેને જય રથ ઓર ચતુરંગિની સેનાકો તૈયાર કરનેકા આદેશ
 કૌદુભિયક પુરુષોકો દિયા તય વે કૌદુભિયક પુરુષ ઉસકે ફસ આદેશ
 સે વહુત્ત હી અધિક પ્રસન્ન સ્વુશ હુઅ ઓર વહે વિનયકે સાથ ઉન્હોં
 ને વરુણકે આદેશ વચનોકો અપને માયે પર ચઢાયા સ્વીકાર કિયા
 આદેશવચનોકો સ્વીકાર કરકે વે વહાંસે આયે ઓર ફિર ઉન્હોંને રથ
 ઓર ચતુરંગિની સેનાકો સજાનેકી તૈયારીકી 'સન્નાહિતા જેણે

કૌદુભિયપુરિસા જાવ પદ્મિસુનેત્તા સિપ્પામેવ સચ્છત્ત સજ્જય જાવ ઉવદ્ધાવેતિ'
 આ પ્રકારની નાગપૌત્ર વરુણની આજ્ઞા સામળીને તેમણે ધણી જ તરાથી રથને છત્રયુક્ત,
 ધ્વજયુક્ત, અને પતાકાયુક્ત કરી દીધા. બધી પહેલા 'જાવ (યાવત્) પદ્મી
 'વરુણેન નાગનપ્તકેણ એવમુક્તાઃ સન્ત દ્વિષ્ટુષ્ટાઃ મસ્તકે અજર્લિ કૃત્વા
 આજ્ઞયા વિનયેન વચન પ્રતિશૃણ્વન્તિ' આ પાઠનો સમઠ થયો છે તેનો ભાવાર્થ
 આ પ્રમાણે છે— જ્યારે નાગપૌત્ર વરુણ કૌદુભિયક પુરુષોને રથ અને ચતુરંગી સેનાને
 તૈયાર કરવાની આજ્ઞા આપી ત્યારે તે કૌદુભિયક પુરુષે તેનો તે આદેશ સામળીને ધણી
 ખુશી થતા અને તેમણે ધણી વિનયપૂર્વક વરુણના આદેશને માથે ઝડાવ્યો — એટલે કે
 તેની આજ્ઞાનું બરાબર પાલન કરું' ત્યારબાદ ત્યાંની નીકળીને તેમણે રથ અને ચતુરંગી

-दण्डनायक-राजेश्वर-तलवर-माहम्बिक-कौटुम्बिकेभ्य श्रेष्ठिसेनापतिसार्य
वाह-दूत-सन्धिपालैः सार्द्धं सपरिवृतं सपरितवेष्टितं, एतस्य व्याख्या औप
पातिके पञ्चदशसूत्रे द्रष्टव्या । 'जेणेव वाहिरिया उवट्टाणसाला, जेणेव
चाउगघटे आसरहे तेणेव 'उवागच्छइ' यज्ञैव वाह्या उपस्थानशाला,
यज्ञैव चातुर्घण्टः अश्वरथ तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छिता चाउगघट
आसरह दुरुहइ' उपागत्य चातुर्घण्टम् अश्वरथमाहरोति, 'दुरुहिता हय-
गय-रह-जावसपरिवुडे' आरुह्य हय-गज-रथं यावत्-योधवरै कलितया
चतुरङ्गिया सेनया सपरिवृतं 'महयामडचडगर-जावपरिक्खिते जेणेव
रहमुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ' महामटचडगर-यावत् वृन्दपरिसिप्तः,-
महामटैश्वरगवन्दैः महामटविस्तारसमूहे परिवेष्टितं यज्ञैव रथमुसल
सग्रामो वर्तते तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छति=उपस्थितो भवति 'उवाग

कौटुम्बिक, इभ्य, श्रेष्ठी, सेनापति, सार्यवाह, दूत और सन्धिपाल ये ।
इन सभ पदोंकी व्याख्या औपपातिक के १५वें सूत्रमें की गई है
सो वडासे देखलेना चाहिये । 'जेणेव वाहिरिया उवट्टाणसाला जेणेव
चाउगघटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ' इन सभ पूर्वोक्त अधिकारीजनोके
साथ२वे वरुण नागपौत्र जहाँ पर वाह्य उपस्थानशाला थी और जहाँ
पर चारघटावाला अश्वरथ था वहाँ पर आये 'उवागच्छिता' वहा पर
आकरके वे 'चाउगघट' आसरह दुरुहइ' उस चातुर्घण्ट अश्वरथ पर
सवार हो गये । 'दुरुहिता' सवार होकर वे 'हय गय रह जाव
सपरिवुडे' घोडा हाथी, रथोंसे यावत् श्रेष्ठ योधाओंसे युक्त चतुर
गिणी सेनासे घिरे हुए होकर 'महयामडचडकर जाव परिक्खिते

राजेश्वर, तलवर माहम्बिक, कौटुम्बिक, इभ्य श्रेष्ठी, सेनापति, सार्यवाह,
दूत अने सन्धिपाल इत्या आ जथा पहोने। अथ औपपातिक सूत्रना
१५वां पदमा आपवाभा आबो। छे, तो तांथी तेने। अथ वाणी सेवा।
'जेणेव वाहिरिया उवट्टाणसाला - जेणेव चाउगघटे आसरहे, तेणेव
उवागच्छइ' आ जथा पूर्वोक्त अधिकारीजोनी साथे साथे नागपौत्र वरुण,
न्या वाह्य उपस्थानशाला इती, अने न्या यार घट्टीजोथी युक्त अश्वरथ रहोसे
इतो त्या आबो। 'उवागच्छिता' त्या आजीने 'चाउगघट आसरह दुरुहइ'
तेजो यार घट्टीवाणा रथ उपर सवार थई जया। 'दुरुहिता' रथमा सवार थईने
'हय-गय-रह जाव सपरिवुडे' हाथी घोडा रथ अने घोडाजोथी युक्त चतुरगी
सेनाथी वीरणाइने 'महया मडचडकर जाव परिक्खिते जेणेव रहमुसले सगामे

द्वयद्वयमियकत्रए उप्पीलियसरासणपट्टिए पिणदगेवेज्जए विमलवरवद्विचपट्टे
गहियाउहपहरणे सकोरटमल्लदामेण छतेण धरिज्जमाणेण 'सर्वालङ्कार
विभूषित, सन्नद्वयद्वयमित्तवच. उत्पीठितशरासनपट्टिक पिणदगेवयक
विमलवरवद्विचपट्टे, गृहीतायुधमहरणः, कोरण्टकनामपुष्पमाव्यदामसहितेन
छत्रेण धियमाणेन 'चउच्चावरवालवीइयमे मगलजयसङ्कयालोए मज्ज
णघराओ पडिणिक्खमइ' चतुधामरवालवीजिता मज्जलजयसम्भ
कृतालोक मज्जनगृहात् प्रतिनिष्क्राम्यति, 'पडिणिक्खमिचा' प्रतिनिष्क्रम्य
'अणेगगणनायक० जाव दय-सधिगणसद्धि सपरिवुडे' अनेकगणनायक०—यानह

उप्पीलियसरासणपट्टिए' इ० खूब अच्छी तरहसे कसकर कवच धारण
किया शरासनपट्टिकाको हाथपर बाधा कठमें ग्रैवेयक हार आदि
आभूषणों को पहिरा वीरता सूचक चिन्हपटको बाधा अस्त्र, शस्त्रको
लिया जब वे वहाँसे चलने लगे अर्थात् स्नानघरसे बाहर निकले
तो उनके निकलते ही छत्र धारियोंने उनपर, छत्र जो कि कोरण्ट
पुष्पोंकी भालासे सुशोभित हो रहा था धारण किया चमर ढोरनेवा
लोंने उनपर चार चामरोंके हवासे आये हुए पसीनेकी बिंदुओंको
दूर किया अर्थात् चामर ढोरना प्रारंभ करदिया उनके देखते ही
जय हो जय हो इस प्रकार मागलिक शब्दोंका उच्चारण करना प्रारंभ
कर दिया इस तरहके ठाटपाटसे युक्त होकर वे स्नानगृहसे जहाँ
पर सज्जित हुआ हाथी और चतुरगिणी सेना खड़ी हुई थी वहाँ
पर आये उस समय उनके साथ 'अणेग गणनायक जाव, इत्यादि'
अनेक गणनायक थे, दण्डनायक थे, राजेश्वर, तलवार, माह चिक,

सरासणपट्टिए, इत्यादि' अने भूज कसकसापीने जभतर भाँधु, हाथ पर शरासन
पट्टिका बांधी, कठमा हार आदि आभूषणों पहरे, वीस्तासुअ चिन्हपट्टिकको बांधी
अने अस्त्र तथा शस्त्रोंने धारण कर्माँ न्यारे तेको त्यागी नीकल्या तारे छत्रधारियोंको
तेमना भस्तक पर ढेर टाँघोनी भाग्यकोथी युक्त छत्र धरु' ते छत्र धरु
सुहर धागतु हुतु अमरधारी सेवकों आर अमर पडे तेमना उपर पायु ठोरी रखा
हुता, तेमने कोता न होईको न्य हो, न्य हो कोवा भगिनिह शब्दोंनु उच्चारण
कयु' आ रीते सुसज्जित यधने ते पोताना भासाहभाषी रवाना भया अने न्या
पोसा, हाथी रथ अने घोडाकोथी युक्त चतुरगिणी सेना खिली हुती त्याँ आभ्या ते
वअने तेमनी सभै 'अणेगगणनायक जाव, इत्यादि' अनेक दण्डनायकों हुता

-दण्डनायक-राजेश्वर-तलवर-माहम्बिक-कौटुम्बिकेभ्यः श्रेष्ठिसेनापतिसार्य
वाह-दूत-सन्धिपालैः सार्द्धं सपरिवृतं सपरितवेष्टितं, एतस्य व्याख्या औप
पातिके पञ्चदशसूत्रे द्रष्टव्या । 'जेणेव वाहिरिया उवट्टाणसाला, जेणेव
चाउग्घटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव वाहा उपस्थानशाला,
यत्रैव चातुर्घण्टः अश्वरथ तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छिता चाउग्घट
आसरह दुरुहइ' उपागत्य चातुर्घण्टम् अश्वरथमाहरोति, 'दुरुहिता हय-
गय-रह-जावसपरिवुडे' आरुह्य हय-गज-रथैः यावत्-योधवरैः कलितया
चतुरङ्गिण्या सेनया सपरिवृतं 'महयामहचढगर-जावपरिक्खित्ते जेणेव
रहमुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ' महाभटचढगर-यावत् वृन्दपरिसिप्त, -
महाभटचढगरवृन्दे महाभटविस्तारसमूहे परिवेष्टितः यत्रैव रथमुसल
सग्रामो वर्तते तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छति=उपस्थितो भवति 'उवाग

कौटुम्बिक, इभ्य, श्रेष्ठी, सेनापति, सार्यवाह, दूत और सन्धिपाल ये ।
इन सब पदोंकी व्याख्या औपपातिक के १५वें सूत्रमें की गई है
सो वहासे देखलेना चाहिये । 'जेणेव वाहिरिया उवट्टाणसाला जेणेव
चाउग्घटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ' इन सब पूर्वोक्त अधिकारीजनोके
साथरथे वरुण नागपौत्र जहा पर वाहा उपस्थानशाला थी और जहाँ
पर चारघटावाला अश्वरथ था वहाँ पर आये 'उवागच्छिता' वहा पर
आकरके वे 'चाउग्घट आसरह दुरुहइ' उस चातुर्घण्ट अश्वरथ पर
सवार हो गये । 'दुरुहिता' सवार होकर वे 'हय गय रह जाव
सपरिवुडे' घोडा हाथी, रथोंसे यावत् श्रेष्ठ योधाओंसे युक्त चतुर
गिणी सेनासे घिरे हुए होकर 'महयामहचढकर जाव परिक्खित्ते

राजेश्वर, तलवर माहम्बिक कौटुम्बिकेभ्यः श्रेष्ठी, सेनापति, सार्यवाह,
दूत अने सन्धिपाल इत्या आ जहा पडोना अथ औपपातिक सूत्रना
१५वां पदमा आपवामा आव्यो छे, तो ताथी तेना अथ आव्यी देवा.
'जेणेव वाहिरिया उवट्टाणसाला - जेणेव चाउग्घट आसरहे, तेणेव
उवागच्छइ' आ जहा पूर्वोक्त अधिकारीज्योनी साथे साथे नागपौत्र पञ्च,
न्या जाल उपस्थानशाला इती, अने न्या सार भट्टीज्योथी युक्त अश्वरथ रहोसो
होतो त्या आव्या. 'उवागच्छिता' त्या आवीने 'चाउग्घट आसरह दुरुहइ'
वेज्यो सार भट्टीवाजा रथ उपर सवार यध गया. 'दुरुहिता' रथना सवार यधने
'हय-गय-रह जाव सपरिवुडे' साथी घोडा, रथ अने घोडाज्योथी युक्त चतुरंगी
सेनाथी वीरणाधने 'महया महचढकर जाव परिक्खित्ते जेणेव रहमुसले सगामे

द्वयद्वयमियकवए उष्पीलियसरासणपट्टिए पिण्ढगेवेज्जए विमलवरवद्धचिचपट्टे
 गहियाउइपरणे सकोरटमल्लदामेण उत्तेण परिज्जमाणेण ' सर्वाभङ्गार
 विभूषित, सन्नद्वयद्वयमितकवव उत्पीडितसरासनपट्टिक पिण्ढगेवेयकः
 विमलवरवद्धचिचपट्ट, गृहीतापुष्पमहरणः, कोरष्टकनामपुष्पमावयदामसहितेन
 उद्येण ध्रियमाणेन 'चउच्चावरवालीइयगे मगलजयसइकयालोए मउज्ज
 णधराओ पडिणिक्खमइ' चतुधामरवालीजिताइ मइलजयइइ
 कृतालोक मज्जनगृहात् प्रतिनिष्काम्यति, 'पडिणिक्खमिता' प्रतिनिष्क्रम्य
 'अणेगगणनायक० जाव द्य-सभिगालसद्धि सपरिबुडे' अनेकगणनायक०-यावत्

उष्पीलियसरासणपट्टिए' इ० रूप अच्छी तरहसे कसकर कबच धारण
 किया शरासनपट्टिकाको हाथपर पाधा कठमें प्रवेयक हार आदि
 आमूषणों की पहिरा वीरता सूचक चिन्हपट्टको बाधा अस्त्र, शस्त्रको
 लिया जब वे वहांसे चलने लगे अर्थात् स्नानघरसे बाहर निकले
 तो उनके निकलते ही छत्र धारियोंने उनपर, छत्र जो कि कोरष्ट
 पुष्पोंकी मालासे सुशोभित हो रहा था धारण किया वमर डोरनेवा
 लोंने उनपर चार चामरोंके हवासे आये हुए पसीनेकी बिंदुओंको
 वृर किया अर्थात् चामर डोरना प्रारम्भ करदिया उनके देखते ही
 जय हो जय हो इस प्रकार मांगलिक शब्दोंका उच्चारण करना प्रारम्भ
 कर दिया इस तरहके ठाट्याटसे युक्त होकर वे स्नानगृहसे जहाँ
 पर सज्जित हुआ हाथी और चतुरगिणी सेना लखी हुई थी वहाँ
 पर आये उस समय उनके साथ 'अणेग गणनायक जाव, इत्यादि'
 अनेक गणनायक थे, दण्डनायक थे, राजेश्वर, लल्लवर, माहबिक,

सरासणपट्टिए, इत्यादि' अने पूज कसकसावीने जगतए आभ्यु, काम पर शरासन
 पट्टिका आधी, कठना द्वार आदि आभूषणो पहिया, वीरतासूचक चिन्हपट्टिकाओ आधी,
 अने अस्त्र तथा शस्त्रोने धारण कया क्यारे तेओ तथा नीकल्या त्परे छत्रधारीओओ
 तेमना भरतक पर डोरट्ठोनी भाजाओओ सुकत छत्र धयु' ते छत्र धयु
 सुइर लागतु इतु अमरधारी सेवको आर अमर वडे तेमना उपर वायु डोरी रखा
 इता, तेमने जेता व डोरीओ जय हो, जय हो जेवा मांगलिक शब्दोंतु उच्चारण
 कयु' आ रीते सुसज्जित यधने ते पोताना आसाइभाभी रणना यथा अने जना
 पोठा, हाथी, रथ अने घोडाओओ सुकत चतुरगि सेना छिपी इती त्या आभ्या. ते
 वधने तेमनी सधे 'अणेगगणनायक जाव, इत्यादि' अनेक दण्डनायको इता

-दण्डनायक-राजेश्वर-तलवर-माहम्विक-कौटुम्बिकेभ्यः श्रेष्ठिसेनापतिसार्य
 वाह-दूत-सन्धिपालैः सार्द्धं सपरिवृतः सपरितवेष्टितः, एतस्य व्याख्या औप
 पातिके पञ्चदशशूत्रे प्रवृत्त्या । 'जेणेव बाहिरिया उवद्वाणसाला, जेणेव
 चाउगघटे आसरहे तेणेव 'उवागच्छइ' यत्रैव बाह्या उपस्थानशाला,
 यत्रैव चातुर्घण्ट अश्वरथ तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छिता चाउगघट
 आसरह दुरुहइ' उपागत्य चातुर्घण्टम् अश्वरथमाहरोति, 'दुरुहिता हय-
 गय-रह-जावसपरिवुडे' आरुह्य हय-गज-रथे यावत्-योधवरै कलितया
 चतुरङ्गिण्या सेनया सपरिवृत 'महयामडचडगर-जावपरिक्खिते जेणेव
 रहमुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ' महामटचडगर-यावत् वृन्दपरिसिप्तः-
 महामटैषडगरवन्दैः महामटविस्तारसमूहैः परिवेष्टित यत्रैव रथमुसल
 सग्रामो वर्तते तत्रैव तस्मिन्नेव प्रदेशे उपागच्छति=उपस्थितो भवति 'उवाग

कौटुम्बिक, इभ्य श्रेष्ठी, सेनापति, सार्यवाह, दूत और सधिपाल ये ।
 इन सब पदोंकी व्याख्या औपपातिक के १५वें सूत्रमें की गई है
 सो वहासे देखलेना चाहिये । 'जेणेव बाहिरिया उवद्वाणसाला जेणेव
 चाउगघटे आसरहे तेणेव उवागच्छइ' इन सब पूर्वोक्त अधिकारीजनोंके
 साथरहे वरुण नागपौत्र जहाँ पर बाह्य उपस्थानशाला थी और जहाँ
 पर चारघटावाला अश्वरथ था वहाँ पर आये 'उवागच्छिता' वहाँ पर
 आकरके वे 'चाउगघट आसरह दुरुहइ' उस चातुर्घण्ट अश्वरथ पर
 सवार हो गये । 'दुरुहिता' सवार होकर वे 'हय गय रह जाव
 सपरिवुडे' घोडा, हाथी, रथोंसे यावत् श्रेष्ठ योधाओंसे युक्त चतुर
 गिणी सेनासे धिरे हुए होकर 'महयामडचडकर जाव परिक्खिते

राजेश्वर, तलवर माहम्विक, कौटुम्बिकेभ्यः, श्रेष्ठी, सेनापति, सार्यवाह,
 दूत अने सधिपाल इत्या आ गथा पहोनेो अथ औपपातिक सूत्रना
 १५वां पदमा आपवाभा आबो छे, तो लायी तेना अर्थ लायी देवा
 'जेणेव बाहिरिया उवद्वाणसाला - जेणेव चाउगघटे आसरहे, तेणेव
 उवागच्छइ' अथ गथा पूर्वोक्त अधिकारीजोनी साथे साथे नागपौत्र वरुण,
 व्या बाह्य उपस्थानशाला इती, अने व्या बार घट्टीजोथी युक्त अश्वरथ रहोथे
 इतो त्या आबो 'उवागच्छिता' त्या आवीने 'चाउगघट आसरह दुरुहइ'
 तेजो बार घट्टीवाणा रथ उपर सवार थई जथा 'दुरुहिता' रथमा सवार थईने
 'हय-गय-रह जाव सपरिवुडे' इथी थोडा, रथ अने योधाजोथी युक्त चतुरगी
 सेनाथी वी ब्यापने 'महया मडचडकर जाव परिक्खिते जेणेव रहमुसले सगामे

चिच्छता रहमुसल सगाम ओयाओ' उपागत्य रहमुसल सग्रामम् उपयातः
 प्राप्त. 'तएण से वरुणे णागणत्तए रहमुसल सगाम ओयाए समाणे
 अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ'-तत्. खलु वरुणो नागनष्टक. रहमुसल
 सग्रामम् उपयात सन् अयम् एतद्रूप रक्षमाणप्रकारम् अभिग्रह=नियमम्
 अभिगृह्णाति=स्वीकरोति यत्-'कप्पइ मे रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स जे
 पुब्बि पहणइ से पडिहणितए' कल्पते युज्यते खलु मे मम रहमुसल
 सग्राम सग्रामयमाणस्य य पूर्वं प्रथम प्रहरति स प्रतिहन्तु,
 कल्पते इति मे स प्रतिहननयोग्यो भवतीतिभाव । तथाच सग्रामे
 यो मा प्रथम प्रहरिष्यति तमेव अह तदनन्तर प्रहरिष्यामि-इत्यभिग्रहस्याकार
 अवसेसे नो कप्पइति, अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ' अवशेषः पूर्व

जेणेव रहमुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ' विशाल महामदोके समूह
 के साथर जहा रहमुसल सग्राम था वहा पर जाये 'उवागच्छिता
 रहमुसल सगाम ओयाओ' वहा आकर वे उस रहमुसल सग्राममें
 उपस्थित हुवे 'तएण से वरुणे णागणत्तए रहमुसल सगाम ओयाए
 समाणे अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ' वहा उपस्थित होते ही
 उन नागपौत्र वरुणने ऐसा अभिग्रह ग्रहण किया कि 'कप्पइ मे
 रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुब्बि पहणइ से पडिहणितए'
 रहमुसल सग्राम करते हुए मेरे ऊपर जो कोई व्यक्ति योधा पहिले
 प्रहार करेगा मैं उसी पर बादमें प्रहार करुंगा 'अवसेसे नो कप्पइ इ
 इसके अतिरिक्त और किसी पर प्रहार नहीं करूंगा 'अयमेयाख्व
 अभिग्गह अभिगेण्हइ' इस प्रकारका नियम उस नाग-

तेणेव उवागच्छइ' अने महा सुभटोना विद्याण समूहनी साथे गया रहमुसल
 सग्राम आसतो होते त्या आग्या. 'उवागच्छिता रहमुसल सगाम ओयाओ'
 त्या आवीने तेजो पक्ष रहमुसल सग्राममा जोडाई गया. 'तएण से वरुणे
 णागणत्तए रहमुसल सगाम ओयाए समाणे अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ'
 रहमुसल सग्राममा आप्त वतां ते नागपौत्र वरुणे जेवो अभिग्रह धारण करीं
 'कप्पइ मे रहमुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुब्बि पहणइ से पडिहणितए'
 'जे जोडा योधा आ रहमुसल सग्राममा वसता वसता सारा उपर पडैवा प्रहार करत,
 तेना उपर न हुं त्याए जाइ प्रहार करीश. 'अवसेसे नो कप्पइ' ते सिपाहीनी
 डेह पक्ष व्यक्ति उपर हुं प्रहार करीश नहीं. 'अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ'

प्रहारकातिरिक्तो भटः नो मम प्रहर्तुं कल्पते न मम प्रहारयोग्यो भवति-
इति, अयं वरुण एतद्रूपं पूर्वोक्तस्वरूपम् अभिग्रहम् अभिगृह्णाति-स्वीकरोति,
'अभिगेण्हेत्ता रहमुसल सगाम सगामेइ' अभिगृह्णा=अभिग्रहं कृत्वा स वरुणः
रथमुसलं सगामं सगामयति । 'तए ण तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसल
सगामं सगामेमाणस्स' तत् खलु तस्य वरुणस्य नागनष्टकरस्य रथमुसलं
सगामं सगामयमाणस्याग्रे 'एगे पुरिसे सरिसए, सरिसत्तए, सरिसब्बए,
सरिसमडमत्तोवगरणे रहेण पहरिह हव्व आगए' एकं पुरुषं सदृशं
तत्समानं सदृशत्वकू-तत्समानत्वचात्रान्, सदृशवया तत्समानवयस्क,
सदृशमाण्डमात्रोपकरणं, सदृशातत्सदृशा माण्डमात्रा-प्रहरणकोशादिरूपा, उपकरण-
कवचादिकं यस्य स तादृशं पुरुषं रथेन सह रथोपविष्ट इत्यर्थं प्रतिरथम्
नागनष्टकरं प्रति-वरुणनागनष्टकरस्य पुरत इत्यर्थः 'हव्व' इति
शीघ्रम् आगत उपस्थित । 'तए ण से पुरिसे वरुण नागणत्तुय एव

पौत्र वरुणने ग्रहणं किया 'अभिगेण्हेत्ता' इस प्रकारके नियमको
धारण करके वे वरुण 'रहमुसल सगाम सगामेइ' रथमुसल सगाम
करनेको तैयार हो गये 'तएण तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसल
सगाम सगामेमाणस्स एगे पुरिसे सरिसए, सरिसत्तए, सरिसब्बए,
सरिसमडमत्तोवगरणे रहेण पहरिह हव्व आगए' रथमुसल सगाम
करनेको तैयार हुए उस नागपौत्र वरुणके रथके सामने कोई एक
पुरुष जो कि उन्हींके जैसा था, उन्हीं के जैसी चमड़ीवाला था,
उन्हीं के समान उमर वाला था तथा उन्हीं के जैसी प्रहरण कोशादि-
रूप माण्डमात्रा वाला एवं कवचादिरूप उपकरणवाला था रथ पर
बैठकर आकर उपस्थित हो गया 'तए ण से पुरिसे वरुण नागण

आ प्रकारने नियम ते नागपौत्र वरुण्णे ग्रहणं किये। 'अभिगेण्हेत्ता' आ प्रकारने।
अभिग्रह धारण करीने ते वरुण 'रहमुसल सगाम सगामेइ' रथमुसल सगामभा-
वडवाने तैयार भइ गये। 'तएण तस्स वरुणस्स नागनत्तुयस्स रहमुसल सगाम
सगामे माणस्स-एगे पुरिसे सरिसए, सरिसत्तए, सरिसब्बए, सरिसमडमत्तो
वगरणे रहेण पहरिह हव्व आगए' रथमुसल सगामभा वडवाने तैयार भइ
जयेसा ते नागपौत्र वरुणना रथनी सामे ठाड ओठ पुरुष (योद्धा) आवी पढोअये।
तेनी उमर वरुणना नेटवी न् उटी, तेनी आभडीना रथ पण्ण वरुणना नेवा न् उते,
तेनी पासे वरुणना नेवा न् भउअ आडि शस्त्री अने धनुष आडि अस्त्री ठतां, तेनी
पासे वरुणना नेवा न् कपय आडि उपकरणे ठता। ओवे ते पुरुष पोताना रथभा

च्छिता रहसुसल सगाम ओयाओ' उपागत्य रहसुसल सग्रामम् उपातः
 प्राप्त. 'तए ण से वरुणे णागणत्तए रहसुसल सगाम ओयाए समाणे
 अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ'-ततः खलु वरुणो नागपौत्रः रहसुसल
 सग्रामम् उपातः सन् अयम् एतद्रूप वक्ष्यमाणप्रकारम् अभिग्रह=नियमम्
 अभिगृह्णाति=स्वीकरोति यत्-'कप्पइ मे रहसुसल सगाम सगामेमाणस्स जे
 पुब्बि पहणइ से पडिहणित्तए' कल्पते युज्यते खलु मे मम रहसुसल
 सग्राम सग्रामपमाणस्य य पूर्वं प्रथम प्रहरति स प्रतिहन्तु,
 कल्पते इति मे स प्रतिहननयोग्यो भवतीतिमात्र । तथाच सग्रामे
 यो मा प्रथम प्रहरिष्यति तमेव अह तदनन्तर प्रहरिष्यामि-इत्यभिग्रहस्याकार
 अवसेसे नो कप्पइति, अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ' अवशेष पूर्व

जेणेव रहसुसले सगामे तेणेव उवागच्छइ' विशाल महाभटोंके समूह
 के साथर जहा रहसुसल सग्राम था वहाँ पर आये 'उवागच्छिता
 रहसुसल सगाम ओयाओ' वहा आकर वे उस रहसुसल सग्राममें
 उपस्थित हुवे 'तएण से वरुणे णागणत्तए रहसुसल सगाम ओयाए
 समाणे अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ' वहा उपस्थित होते ही
 उन नागपौत्र वरुणने ऐसा अभिग्रह पहण किया कि 'कप्पइ मे
 रहसुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुब्बि पहणइ से पडिहणित्तए'
 रहसुसल सग्राम करते हुए मेरे ऊपर जो कोई व्यक्ति योवा पहिले
 प्रहार करेगा मैं उसी पर बादमें प्रहार करुगा 'अवसेसे नो कप्पइइ
 इसके अनिरिक्त ओर किसी पर प्रहार नहीं करूंगा 'अयमेयाख्व
 अभिग्गह अभिगेण्हइ' इस प्रकारका नियम उस नाग

तेणेव उवागच्छइ' अने भडा झुलटोना विशाल समूहनी साथे मम रहसुसल
 सग्राम आलोते होते त्या आव्या. 'उवागच्छिता रहसुसल सगाम ओयाओ'
 त्या आतीने तेमा पक्ष रहसुसल सग्राममा लोटोता गया. 'तएण से वरुणे
 णागणत्तए रहसुसल सगाम ओयाए समाणे अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ'
 रहसुसल सग्राममा टाणल गतां ते नागपौत्र वरुणे ओना अभिग्रह पहण कर्णे के
 'कप्पइ मे रहसुसल सगाम सगामेमाणस्स जे पुब्बि पहणइ से पडिहणित्तए'
 'ने टोड येको मम रहसुसल सग्राममा लोटता लोटता मारा उपर पडेलो प्रहार करे,
 तेना उपर न हु त्यार बाद प्रहार करीश. 'अवसेसे नो कप्पइइ' ते सिगडनी
 के पक्ष अनिरिक्त उपर हु प्रहार करीश नही. 'अयमेयाख्व अभिग्गह अभिगेण्हइ'

वरुणेन नागनष्टकेण पवमुक्तः सन् आशुरक्तः आशु शीघ्र रक्त कोधारुणनेत्रः
यावद् रुष्टः, कुपितः, चाण्डिक्रियतः रौद्ररूपः मिसमिसयन् क्रोधाग्निना दन्तैरोष्ठ-
दशनपूर्वक 'मिस-मिस' इति शब्दमुच्चारयन् धनुः परामृशति=गृह्णाति,
'धणु परामुसिचा उमु परामुसइ' धनुः परामृश्य=आदाय इषु बाण परामृशति=
गृह्णाति, 'उमु परामुसिचा ठाणं ठाइ' इषु परामृश्य=गृहीत्वा स्थान=
पादन्यासविशेषलक्षणपूर्वक तिष्ठति-सज्जतया सन्नद्धो भवति, 'ठाण
ठिच्चा आययकन्नायय उमु करेइ' स्थान स्थित्वा सज्जीभूय आयतकर्णाय
तम् आयतम् आकृष्ट कर्णायत कर्णपर्यन्तविस्तृतमिति आयतकर्णायतम्
इषु=बाण करोति, 'आययकन्नायय उमु करिचा वरुण णागणत्तुय गाढप्प-
हारीकरेइ' आयतकर्णायतम् इषु कृत्वा वरुणं नागनष्टकम् गाढप्रहारी

मनुष्यसे कहा तब वह मनुष्य इकदम वरुण के ऊपर क्रोधसे युक्त
हो गया यावत् रुष्ट हो गया, कुपित हो गया, चण्डकित हो गया,
रौद्ररूपवाला बन गया । क्रोध से वह दातों द्वारा ओठोंको दवाने
लग गया तथा 'मिस मिस' इस प्रकारके शब्द को उच्चारते हुए उसने
अपने धनुषको उठालिया 'धणु परामुसिच्चा उमु परामुसइ' धनुषको
उठाकर उसने फिर बाणको उस पर चढा लिया 'उमु परामुसिचा
ठाण ठाइ' धनुष पर बाण चढाकर फिर वह इस प्रकार करने के लिये
कटिबद्ध हो गया 'ठाणं ठिच्चा' कटिबद्ध होकर 'आययकन्नायय उमु
करेइ' फिर उसने धनुष पर चढाये हुए बाणको कानोतक खींचा
'आययकन्नायय उमु करिच्चा वरुणं णागणत्तुय गाढप्पहारीकरेइ'
कानोतक खींचकर फिर उसने उस बाणसे नागपौत्र वरुणके ऊपर

पौत्र वरुणसे ते प्रभुने आ प्रभावे कष्टुं त्पारे तेने वरुण ऊपर शाय गइये, ते अति
शय डोपायमान थये, ते प्रयत्न अने रौद्ररूपवाणे भनी गये। अथवा ते हाते वडे डोढ
इभावेवा मडी गये, अने धूचाइवा अधिने हात ब्यक्त्यावीने तेले पोतानुं धनुष
दायमा लीधु 'धणु परामुसिच्चा उमु परामुसइ' धनुषने दायमा अधिने तेना उपर
तीर गइय्यु 'उमु परामुसिच्चा ठाण ठाइ' तीर गइवीने ते वरुण ऊपर तेना
प्रहार करवाने कठिबद्ध थइ भये। 'आययकन्नायय उमु करेइ' त्पार भाइ तेले धनुष
पर गइवेला भाबुने हान सुधी भेय्यु 'आययकन्नायय उमु करिच्चा वरुण
णागणत्तुय गाढप्पहारी करेइ' भाबुने हान पर्यंत भेयीने तेले निशान लधने
नागपौत्र वाचु उपर ते भाबुने गाढ प्रहार कये 'तएण से णागणत्तुए वरुणे

वयासी'— ततः खलु स पुरुषो वरुण नागनपुत्रम् एव वक्ष्यमाणप्रकारेण
 अवादीत्—'पहण भो वरुणा ! नागनपुत्रा !' भो वरुण ! नामनपुत्र !
 प्रजहि त्व मां प्रहार । तएण वरुणे नागणपुए त पुरिस एव वयासी'—
 ततः खलु स वरुणो नागनपुत्रं त पुरुषम्— एव वक्ष्यमाणप्रकारेण
 अवादीत्—'णो खलु मे कप्पइ देवानुप्पिया ! पुंन्वि अहयस्स पहणिचए,
 भो देवानुप्रिय ! नो खलु मे मम कल्पते=पुज्यते पूर्वम् अइतस्य परेण
 अपइतस्य महन्तुम्, प्रथम माम् अधनन्त इन्तु नाहं शक्नोमीति माव
 अत एव 'तुम चैव ण पुंन्वि पहणाहि' स्वयेव खलु मा पूर्वम्=प्रथमं प्रजहि
 ममोपरि प्रहार कुरु 'तए ण से पुरिसे वरुणेण नागणपुएण एव बुचे
 समाणे आसुरत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ' तत खलु स पुरुषो

सुय एव वयासी' आते ही उसने नागपौत्र वरुण से ऐसा कहा
 'पहण भो वरुण नागनपुत्रा !' हे वरुण नागपौत्र ! तुम मुझ पर
 प्रहार करो 'तए ण वरुणे नागणपुए त पुरिस एव वयासी' तब
 उस नागपौत्र वरुणने उस पुरुष से ऐसा कहा 'णो खलु मे कप्पइ
 देवानुप्पिया ! पुंन्वि अहयस्स अहणिचए' हे देवानुप्रिय ! मुझे यह
 कल्पित नहीं है कि मैं पहिले प्रहार करू अत जयतक मैं तुम्हारे
 द्वारा प्रहारयुक्त न किया जाऊंगा तयतक मैं प्रहार नहीं करूंगा
 अतएव 'तुमचैव ण पुंन्वि पहणाहि' तुम ही पहिले मेरे ऊपर प्रहार
 करो 'तए ण से पुरिसे वरुणेण नागणपुएण एवबुत्ते जाव मिसि
 मिसेमाणे धणु परामुसइ' इस प्रकारसे जब नागपौत्र वरुणने उस

वैश्वीने तेनी साथे उपस्थित थे। 'तएण से पुरिसे वरुण नागणपुएण एव वयासी'
 आवतानी साथे न तेखे नागपौत्र वरुणने आ प्रभाखे कहु—'पहण भो वरुण
 नागणपुत्रा !' हे नागपौत्र वरुण ! पहिला तमे भाशे उपर प्रहार करे। 'तएण
 वरुणे नागणपुए त पुरिस एव वयासी' त्वारे ते नागपौत्र वरुणने ते आगन्तुक
 पुरुषने आ प्रभाखे कहु—'णो खलु मे कप्पइ देवानुप्पिया ! पुंन्वि अहयस्स
 पहणिचए' हे देवानुप्रिय ! भाशे उपर प्रहार करनार व्यक्ता उपर न प्रहार करवाने।
 मे निबभ धारखु क्यो हे तेथी क्या सुभी तमे भाशे उपर प्रहार नहीं करे। त्या सुभी
 तभाशे उपर प्रहार करवानु मने कल्पतु नहीं। तेथी 'तुम चैव ण पुंन्वि पहणाहि'
 पहिला तमे न भाशे उपर प्रहार करे। 'तएण से पुरिसे वरुणेण नागणपुएण
 एवबुत्ते समाणे आसुरत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ' त्वारे नाग

प्रमेयचन्द्रिका टीका अ ७ उ ९ सू ५ वरुणनागनप्लवङ्गनम्

पुरिसेण गाढप्यहारीकए समाणे' तत खलु स वरुणो नागनप्लवङ्गः तेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृत सन् 'अत्थामे, अवले, अवीरिए, अपुरिसकार परक्कमे अणारणिज्जमिति कट्ठु तुरए निगिण्हइ' अस्थामा=सामान्यत शक्तिरहित, अवल. शारीरिकशक्तिरहित, अवीर्य मानसशक्तिरहित अपुरुषकारपराक्रम -पुरुषाभिमानलक्षणपुरुषकारपराक्रमशून्य, आधारणीयम्-आत्मन स्वेन धारण कर्तुमशक्यमिति कृत्वा तुरगान् अश्वान् निगृह्णाति=अवरणदि 'तुरए निगिह्निचा रह परावत्तेइ' तुरगान् निगृह्य रथ परावर्तयति, 'रह परावत्तिचा रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खमइ' रथ परावर्त्य रथमुसलात् सग्रामात् प्रतिनिष्क्राम्यति=निर्गच्छति, 'पडिनिक्ख मित्ता एगंतमत अवक्कमइ' प्रतिनिष्क्रम्य= निर्गत्य एकान्त=विजनम्

गाढप्यहारीकए समाणे' अथ जब वे नागपौत्र वरुण उस पुरुष द्वारा पडिणे पायल किये गये, तब वे 'अत्थामे, अवले, अवीरिए, अपुरि सकारपरक्कमे अणारणिज्जमिति कट्ठु तुरए निगिण्हइ' सामान्यत शक्तिसे रहित बनगये, शारीरिक शक्ति उनकी बिलकुल ढीली पड गई, उनकी मानसशक्तिका बिलकुल हास हो गया अर्थात् पुरुषार्थ रहित हो गये अत वे शक्तिहीन हो गये कि उनसे युद्ध करना बिलकुल असम्भव जैसा हो गया अत इमी ख्यालसे वे युद्धसे विमुख होकर उत्साह रहित हो गये और भागे बढनेसे घोड़ोंको रोक दिया। रोककर रथको भी युद्ध स्थलसे वापिस कर लिया 'रह परावत्तिचा रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खमइ' इस प्रकार रथको मोड़कर वे उस रथमुसल सग्रामसे निकल आये अर्थात् विमुख हो

नेवे। प्रत्येकी रहित यह गये 'तएण से वरुणे नागणपुए तेणं पुरिसेण गाढप्यहारी कए समाणे' ते पुरुषना ते गाढ प्रहारी नागपौत्र वरुण पक्ष तेना पडिणे पायल यह युद्धो छेते. 'अत्थामे, अवले, अवीरिए, अपुरिसकारपरक्कमे अणारणिज्जमिति कट्ठु तुरए निगिण्हइ' तेथी तेओ सामा यत शक्तितया रहित यह गय तेमनी शारीरिक शक्ति बिबुद्ध शिथिल पडी अथ तेमनी मानसिक शक्तिने पक्ष बिबुद्ध क्षीय यह भयो, तो पुरुषावथी रहित यह भयो, तेमणे विचार भयो हे आ परिस्थितिमा मायायुद्ध करी शक्यो नही, हे युद्धमा नही शक्यो नही ते कारणे तेमनुं मन युद्ध प्रत्ये छोडीन यह भयो तेमणे घोडाने रोकाव्या, अने रथने युद्धभूमिमाथी पाछो पाछो 'रह परावत्तिचा' आ रीते रथने पाछो वाजीने 'रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खमइ' तेओ रथमुसल सग्राममाथी भजार

करोति, अत्यधिकायातयुक्त करोति । 'तए णं से वरुणे नागणपुए तेण पुरिसेण गाढप्पहारीकए समाणे आसुरत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ' तत् खलु स वरुण नागनपुत्र तेन पुरुषेण गाढमहारीकृत = तीव्राहत सन् आधुरक्त क्रोधाग्निना दीप्यमान यावत्-रुष्ट, क्रुपितः, चाण्डिक्रियत मिसमिसयन धनुः परामृशति=वृद्धाति, 'धणु परामुसित्ता, उमु परामुसइ' धनुः परामृश्य=वृहीत्वा, इपु परामृशति=वृद्धाति, 'उमु परामुसित्ता, आययकन्नायय उमु करेइ' इपु परामृश्य आगतकर्णायतम् आक्षणाकृष्टमिषु करोति, 'आयय कन्नायय उमु करत्ता त पुरिस एगाहच्च कूडाहच्च जीवियाओ ववरोवेइ' आयतकर्णायत कर्णपर्यन्ताकृष्टम् इपु कृत्वा त पुरुषम् एकाहृत्यम् एकाहृत्या हनन प्रहारा यत्र तदेकाहृत्यम्, कूटाहृत्य कूटे इव तथाविधमस्तरशिलादौ आहृत्या आहनन यत्र तत् कूटाहृत्यम् यथास्यात्तथा जीवितात् व्यपरोपयति=पृथक्करोति प्राणरहित करोतीत्यर्थः, 'तए णं से वरुणे नागणपुए तेण

प्रहार किया 'तएण से वरुणे नागणपुए तेण पुरिसेण गाढप्पहारी कए ममाणे आसुरत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ' इसके बाद उस पुरुषके द्वारा गाढ आघातवाले घनाये गये वे नागपौत्र वरुण इकदम क्रोधसे युक्त होगए रुष्ट होगये, क्रुपित होगये, चण्डकृत होगए, और दांतों से अपने ओष्ठोंको उसने लगे तथा मिसमिसावे हुए उन्होंने फिर अपना धनुष उठा लिया और उस पर उसी समय घाणको चढ़ा लिया उस परामुसित्ता आययकन्नायय उमु करेत्ता त पुरिस एगाहच्च कूडाहच्च जीवियाओ ववरोवेइ' कानतक लया स्वीचकर एक ही प्रहारमें पापाजखण्डकी तरह उस पुरुषको प्राणोंसे रहित कर दिया 'तएण से वरुणे नागणपुए तेण पुरिसेण

तेण पुरिसेण गाढप्पहारीकए समाणे आसुरत्ते जाव मिसिमिसेमाणे धणु परामुसइ' आ रीते ते पुरुषे व्यादे नागपौत्र वरुण उपर जाढ प्रहार कये त्यारे नागपौत्र वरुणने धरा काम अरये, रोष अरये, क्रोधथी तेभनुं सुअ बाव यथ गय तेमखे हात अय्यअवीने हातनी वय्ये छेड इभाववा माठ्या अने धूवा पुवा अरने धनुषने हाथमां अरुणु अयु, तेना उपर जालु अय्यअयु 'उमु परामुसित्ता, इत्यादि' जालुने धनुष पर अय्यवीने तेने कान सुधी जेअयु 'आययकन्नायय उमु करेत्ता त पुरिस एगाहच्च कूडाहच्च जीवियाओ ववरोवेइ' तेखे कानसुधी जेअवीने ते जालुने ते पुरुष उपर छेडयु ते जालुना अके न प्रहारथी ते जालुस पापाजखण्डना

पुरिसेण गाढप्यहारीकए समाणे' तत् खलु स वरुणो नागनष्टकः तेन पुरुषेण गाढप्रहारीकृत सन् 'अत्थामे, अवले, अवीरिए, अपुरिसकार परक्कमे अघारणिज्जमिति कटु तुरए निगिण्हइ' अस्थामा=सामान्यतः शक्तिरहित, अवल शारीरिकशक्तिरहित, अवीर्य. मानसशक्तिरहितः अपुरुषकारपराक्रम - पुरुषामिमानलक्षणपुरुषकारपराक्रमशून्य, अघारणीयम्-आत्मन स्वेन पारण कर्तुमशक्यमिति कृत्वा तुरगान् अश्वान् निगृह्णाति=अवरणद्धि 'तुरए निगिह्णित्ता रह परावत्तेइ' तुरगान् निगृह्य रथ परावर्तयति, 'रह परावत्तिता रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खमइ' रथ परावर्त्य रथमुसलात् सग्रामात् प्रतिनिष्क्राम्यति=निर्गच्छति, 'पडिनिक्ख मित्ता एगतमत अवक्कमइ' प्रतिनिष्क्रम्य= निगत्य एकान्त=विजनम्

गाढप्यहारीकए समाणे' अथ जब वे नागपौत्र वरुण उस पुरुष द्वारा पहिले घायल किये गये, तब वे 'अत्थामे, अवले, अवीरिए, अपुरि सकारपरक्कमे अघारणिज्जमिति कटु तुरए निगिण्हइ' सामान्यतः शक्तिसे रहित बनगये, शारीरिक शक्ति उनकी यिलकुल ढीली पड गई, उनकी मानसशक्तिका यिलकुल हास हो गया अर्थात् पुरुषार्थ रहित हो गये अतः वे शक्तिहीन हो गये कि उनसे युद्ध करना यिलकुल असंभव जैसा हो गया अतः हमी ख्यालसे वे युद्धसे चिमुख होकर बत्साह रहित हो गये और आगे बढ़नेसे घोड़ोंको रोक दिया। रोककर रथको भी युद्ध स्थलसे वापिस कर लिया 'रह परावत्तिता रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खमइ' इस प्रकार रथको मोड़कर वे उस रथमुसल सग्रामसे निकल आये अर्थात् चिमुख हो

लेवे। प्रत्येकी रहित यह गये। 'तएण से वरुणे णागणत्तए तेण पुरिसेण गाढप्यहारी कए समाणे' ते पुरुषना ते गाढ प्रहारी नागपौत्र वरुण पण तेना पहिला घायल यह किये हुते। 'अत्थामे, अवले, अवीरिए, अपुरिसकारपरक्कमे अघारणिज्जमिति कटु तुरए निगिण्हइ' तेथी तेजे सामान्यतः शक्तिथी रहित यह गय तेमनी शारीरिक शक्ति मिलकुल शिथिल पडी अथ तेमनी मानसिक शक्तिने पण मिलकुल हास यह भयो, तो पुरुषार्थभी रहित यह भयो तेमजे विचार भोई के आ परिस्थितिआ भारथी युद्ध करी शकसे नहीं, दु युद्धमा नहीं शकथि नहीं ते करजे तेमनु मन युद्ध प्रते छाडीन यह जयु तेमजे घोडाने बोकाल्या, अने रथने युद्धभूमिभरथी पाछे वाज्यो 'रह परावत्तिता' आ रीते रथने पाछे वाजीने 'रहमुसलाओ सगामाओ पडिणिक्खमइ' तेजे रथमुसल सग्रामभरथी अछार

अन्त=भूमिभागम् अपक्राम्यति=गच्छति, 'एगंतमत अवक्कमिच्चा तुरए निगिण्हइ' एकान्तमन्तम् अपक्रम्य तुरगान् निगृह्णाति, 'तुरए निगिण्हिच्चा रह ठवेइ' तुरगान् निगृह्य रथ स्थापयति 'रह ठवेच्चा, रहाओ पच्चोरुइ' रथ स्थापयित्वा रथात् प्रत्ययरोहति=अवतरति, 'रहाओ पच्चोरुहिच्चा तुरए मोएइ' रथात् प्रत्ययवृद्धा=अस्तीर्य तुरगान् मोचयति=रथात् पृथक् करोति 'तुरए मोएच्चा तुरए विसज्जेइ' तुरगान् मोचयित्वा तुरगान् विसर्जयति=स्वस्थाने प्रेषयति 'तुरए विसज्जिच्चा दम्मस थारग सथरइ' तुरगान् विसर्ज्य दर्भस स्तारक सस्त्वणाति=विस्तारयति 'स थरिच्चा दम्मस थारग दूरुइ' सस्तीर्य=आस्तीर्य दर्भस स्तारकम् आरोहति=तदुपरि उपविशति, 'दम्मस थारग दूरुहिच्चा, पुरस्थाभिमुइ स पलियकनिसन्ने करयल जाव कट्टु एव वयासी-' दर्भ

गये 'पडिनिक्खमिच्चा एगंतमत अवक्कमइ' विमुख होकर वे किसी एकान्त स्थानमें चले आये 'एगंतमत अवक्कमिच्चा तुरए निगिण्हइ' एकान्त स्थानमें आकर उन्होंने अपने घोड़ोंको खड़ा कर दिया 'तुरए निगिण्हिच्चा रह ठवेइ' घोड़ों के खड़े होते ही रथ खड़ा हो गया 'रह ठवेच्चा रहाओ पच्चोरुइ' रथके खड़े हो जाने पर वे उससे नीचे उतर आये 'रहाओ पच्चोरुहिच्चा' नीचे उतरकर 'तुरए मोएइ' घोड़ोंको उन्होंने ढील दिया रथसे अलग कर दिया तुरए मोएच्चा तुरए विस ज्जेइ' और अलग करके उन्हें उनके स्थानपर भिजवा दिया 'तुरए विसज्जिच्चा' घोड़ोंको यथास्थान भिजवाकर 'दम्मस थारग सथरइ' फिर उन नागपौत्र वरुणने दर्भका सथारा बिछाया 'स थरिच्चा दम्मस थारग दूरुइ' दर्भका सथारा बिछाकर वे उस पर बैठ गये 'दम्मस थारगं दूरुहिच्चा पुरस्थाभिमुइ स पलियकनिसन्ने करयल जाव कट्टु एव वयासी'

नीकणी गया 'पडिनिक्खमिच्चा एगंतमत अवक्कमइ' तथा नीकणीने तेओ हेअ ओकान्त जग्याओ आत्मा आत्मा. 'एगंतमत अवक्कमिच्चा तुरए निगिण्हइ' ओकान्त स्थाने आत्मीने तेमखे घेडाओ धेआवी दीधा 'तुरए निगिण्हिच्चा रह ठवेइ' घेडाओ धेआवता न रथ बिओ रही भयो. 'रह ठवेच्चा रहाओ पच्चोरुइ' रथ बिओ खेत्ता न तेओ रथ उपस्थी नीचे उतरी भयो, 'रहाओ पच्चोरुहिच्चा तुरए मोएइ' रथ उपस्थी नीचे उतरीने तेमखे घेडाओने रथथी अलग करी दीधा, 'तुरए मोएच्चा तुरए विसज्जेइ' घेडाओने रथथी अलग करीने पूरा भूमी दीधा 'तुरए विसज्जिच्चा' घेडाओने मुक्त करीने 'दम्म स थारग स थरइ' तेमखे इन्होने सथारे बिछाओ. स थरिच्चा दम्मस थारगं दूरुइ' इन्होने सथारे बिछावीने तेन पर बिछी भयो.

સત્તારકમ્ આરુઢ્ય પૂર્વામિમુષ્ણ સપર્યઙ્કનિપણ્ણ=પર્યઙ્કાસનોપવિષ્ટ' સન્
કરતલ-યાવત્-શિરઆવર્તે મસ્તકેડ્ઙ્ગલિ કૃત્વા ઈર્વ=વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવા
દોત્-નમોત્યુ ઈ અરિહતાણ મગવતાણં જાવ સપત્તાણ,

નમોત્યુણ સમણસ્સ, મગવઓ, મહાવીરસ્સ'

નમોડ્ઙ્ગુ સ્વલ્લ અર્હદ્ગ્ગો મગવદ્ગ્ગો યાવત્ સિદ્ધિગતિનામધેય સ્થાનમ
સપાપ્તેભ્ય, નમોડ્ઙ્ગુ સ્વલ્લ શ્રમણાય મગવતે મહાવીરાય ।

‘આરુઢ્યસ્સ, જાવ સપાવિડકામસ્સ,

મમ ધમ્માયરિયસ્સ, ધમ્મોવદેસગસ્સ’

આદિકરાય તીર્યકરાય યાવત્ સિદ્ધિગતિનામધેય સ્થાન સપાપ્તકામાય
મમ ધર્માચાર્યાય, ધર્મોપદેશકાય ।

નમોડ્ઙ્ગુ ઇતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ, ‘વદામિ ત મગવત, તત્થગય ઇદ્ગણ’

और उस दर्म सधारे (दर्म के आसन) पर बैठ कर उन्होंने अपने
मुखको पूर्वदिशाकी ओर कर लिया और पर्यङ्कासन से बैठ कर
दोनों हाथोंको जोड़कर आवर्तन किया शिरोवर्तन करके उन्होंने इस
पाठका उच्चारण किया ‘नमोत्युण मगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्युणं
समणस्स मगवओ महावीरस्स, आरुड्यस्स जाव सपाविडकामस्स,
मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स’ यावत् सिद्धिगति नामक स्थान
को प्राप्त हुए सिद्ध मगवन्तोंको नमस्कार हो तथा श्रमण मगवान्
महावीर के लिये नमस्कार हो जो आदिकर हैं और तीर्थ आदिके
कर्त्ता हैं, यावत् सिद्धिगति नामक स्थानको प्राप्त करने वाले हैं ।
धर्मोपदेशक मेरे धर्माचार्यके लिये नमस्कार हो ‘वदामि त मगवत

‘दन्मसयारगं दुरुड्ढित्ता पुरत्त्यामिમુદ્ધે સપલિયકનિસન્ને કરયલ જાવ
કટ્ટુ ઈર્વ ધયાસી’ હાથાસન ઉપર બેસીને તેમણે પૂર્વદિશા તરફ પોતાનું મુખ
રાખ્યું અને પર્થ ઠાસને બેસીને બન્ને હાથને બોલીને આવર્તન પૂર્વક આ પ્રમાણે કહ્યું-
‘નમોત્યુણ અરિહતાણ મગવતાણ જાવ સપત્તાણ, નમોત્યુણ સમણસ્સ મગવઓ
મહાવીરસ્સ, આરુઢ્યસ્સ જાવ સપાવિડકામસ્સ, મમ ધમ્માયરિયસ્સ ધમ્મોવદે
સગસ્સ,’ સિદ્ધિગતિ નામને સ્થાને ગયેલા અર્હત મગવ તોને નમસ્કાર હો શ્રમણ
મગવાન મહાવીર કે જેઓ તીર્થ કર છે અને સિદ્ધમતિમા જપાતા છે, તેમને મારા
નમસ્કાર હો મારા ધર્મોપદેશક અને ધર્માચાર્યોને મારા નમસ્કાર હો-‘વદામિ ત મગવત

अन्त=भूमिभागम् अपक्राम्यति=गच्छति, 'एगंतमत अवक्कमिच्चा तुरए निगिण्हइ' एकान्तमन्तम् अपक्रम्य तुरगान् निगृह्णाति, 'तुरए निगिण्हिच्चा रह ठवेइ' तुरगान् निगृह्य रथ स्थापयति 'रह ठवेच्चा, रहाओ पच्चोरइ' रथ स्थापयित्वा रथात् प्रत्यवरोहति=अवतरति, 'रहाओ पच्चोरइच्चा तुरए मोएइ' रथात् प्रत्यवरुद्ध=अवतीर्य तुरगान् मोचयति=रथात् पृषक् करोति 'तुरए मोएच्चा तुरए विसज्जेइ' तुरगान् मोचयित्वा तुरगान् विसर्जयति=स्वस्थाने प्रेषयति 'तुरए विसज्जिच्चा दम्मसथारग सथरइ' तुरगान् विसर्ज्य दर्मस स्तारक ससृणाति=विस्तारयति 'सथरिच्चा दम्मसथारग दूरइ' स स्तीर्य=आस्तीर्य दर्मसस्तारकम् आरोहति=तदुपरि उपविशति, 'दम्मसथारग दूरइच्चा, पुरत्थाभिमुहे सपलियकनिसन्ने करयल जाव कट्टु एव वयासी-' दर्म

गये 'पडिनिक्खमिच्चा एगंतमत अवक्कमइ' विमुख होकर वे किन्हीं एकान्त स्थानमें चले आये 'एगंतमत अवक्कमिच्चा तुरए निगिण्हइ' एकान्त स्थानमें आकर उन्होंने अपने घोड़ोंको खड़ाकर दिया 'तुरए निगिण्हिच्चा रह ठवेइ' घोड़ों के खड़े होते ही रथ खड़ा हो गया 'रह ठवेच्चा रहाओ पच्चोरइ' रथके खड़े हो जाने पर वे उससे नीचे उतर आये 'रहाओ पच्चोरइच्चा' नीचे उतरकर 'तुरए मोएइ' घोड़ोंको उन्होंने ढीलदिया रथसे अलग कर दिया तुरए मोएच्चा तुरए विसज्जेइ' और अलग करके उन्हें उनके स्थानपर भिजवा दिया 'तुरए विसज्जिच्चा' घोड़ोंको यथास्थान भिजवाकर 'दम्मसथारग सथरइ' फिर उन नागपौत्र वरुणने दर्मका सथारा बिछाया 'सथरिच्चा दम्मसथारग दूरइ' दर्मका सथारा बिछाकर वे उस पर बैठ गये 'दम्मसथारगं दूरइच्चा पुरत्थाभिमुहे सपलियकनिसन्ने करयल जाव कट्टु एव वयासी'

नीकणी गया 'पडिनिक्खमिच्चा एगंतमत अवक्कमइ' त्यागी नीकणीने तेजो डोढ ओकान्त जग्याओ याह्या आओ। 'एगंतमत अवक्कमिच्चा तुरए निगिण्हइ' ओकान्त स्थाने आनीने तेमजे घोडाने थोबाची दीधा 'तुरए निगिण्हिच्चा रह ठवेइ' घोडाने थोबापता ४ रथ जेबो रही गयो। 'रह ठवेच्चा रहाओ पच्चोरइ' रथ जेबो त्हेता ४ तेजो रथ उपरधी नीचे उतरती गया, 'रहाओ पच्चोरइच्चा तुरए मोएइ' रथ उपरधी नीचे उतरतीने तेमजे घोडजोने रथधी आलग करी दीधा, 'तुरए मोएच्चा तुरए विसज्जेइ' घोडजोने रथधी आलग करीने छग मूझी दीधा 'तुरए विसज्जिच्चा' घोडाने मुक्त करीने 'दम्म सथारग सथरइ' तेमजे इहानो सथारा बिछाओ। सथरिच्चा दम्मसथारगं दूरइ' इहानो सथारा बिछावीने तेना पर सेली गया।

सस्तारकम् आरुह्य पूर्वभिमुख सपर्यङ्कनिपण्ण=पर्यङ्कासनोपविष्ट सन्
करतल-यावत्-शिरआवर्त्त मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवा
दीत्-‘नमोत्यु णं अरिहताण भगवताण जाव सपत्ताणं,

नमोत्युण समणस्स, भगवओ, महावीरस्स’

नमोऽस्तु खलु अर्हद्भ्यो भगवद्भ्यो यावत् सिद्धिगतिनामधेय स्थानम्
संप्राप्तेभ्य, नमोऽस्तु खलु श्रमणाय भगवते महावीराय ।

‘आइगरस्स, जाव सपाविउकामस्स,

मम धम्मायरियस्स, धम्मोवदेसगस्स’

आदिकराय तीर्थकराय यावत् सिद्धिगतिनामधेय स्थान संप्राप्तुकामाय
मम धर्माचार्याय, धर्मोपदेशकाय ।

नमोऽस्तु इति पूर्वेण सम्बन्ध, ‘वदामि त भगवत, तत्थगय इहगए’

और उस दर्भ सधारे (दर्भ के आसन) पर बैठ कर उन्होंने अपने
मुखको पूर्वदिशाकी ओर कर लिया और पर्यङ्कासन से बैठ कर
दोनों हाथोंको जोड़कर आवर्त्तन किया शिरोवर्त्तन करके उन्होंने इस
पाठका उच्चारण किया ‘नमोत्युण भगवताणं जाव सपत्ताण, नमोत्युण
समणस्स भगवओ महावीरस्स, आइगरस्स जाव सपाविउकामस्स,
मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेसगस्स’ यावत् सिद्धिगति नामक स्थान
को प्राप्त हुए सिद्ध भगवन्तोंको नमस्कार हो तथा श्रमण भगवान्
महावीर के लिये नमस्कार हो जो आदिकर हैं और तीर्थ आदिके
कर्त्ता हैं, यावत् सिद्धिगति नामक स्थानको प्राप्त करने वाले हैं ।
धर्मोपदेशक मेरे धर्माचार्यके लिये नमस्कार हो ‘वदामि त भगवत

‘दन्मसयारग दुरुडिष्ठा पुरत्यामिद्दुहे सपलियकनिसन्ने करयल जाव
कट्टु एव वयासी’ इत्यासन उपर बैसीने तेमबे पूर्वदिशा तरक्ष पोतानुं गुण
राप्पु अने पर्यङ्कासने बैसीने अन्ने हाथने जोडीने आवर्त्तन पूर्वक आ ब्रमावे इहं-
‘नमोत्युण अरिहताण भगवताण जाव सपत्ताण, नमोत्युण समणस्स भगवओ
महावीरस्स, आइगरस्स जाव सपाविउकामस्स, मम धम्मायरियस्स धम्मोवदे
सगस्स,’ सिद्धिगति नामने स्थाने गयेहा अर्द्धत भगवतोने नमस्कार डे। श्रमण
भगवान् महावीर के लिये तीर्थकर छे अने सिद्धिगतिभा जयाना छे, तेमने भास
नमस्कार डे। भास धर्मोपदेशक अने धर्माचार्येने भास नमस्कार डे-‘वदामि त भगवत

વન્દેત મગવન્ત તન્નગતમ્ અન્નગતોઽહમિત્યર્થ, 'પામત મ સ મગવ તત્થગણ' પદ્યતુ માં સ મગવાન્ તન્નગત. 'જાત પદ્ધ, નમસઃ, વદિતા, નમસિતા, એવ વ્યાસી' ગાયત્-ત મગવન્ત વન્દેત, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્પિત્વા એવ વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્-પુનિ પિ મણ સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ અતિણ થૂલણ પાણાણવાણ પચ્ચક્ખાણ જાવજ્ઞીવાણ' પૂર્વમપિ પ્રાકાલેઽપિ મયા શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય અન્તિકે=સમીપે સ્થૂલ પ્રાણાતિપાત પ્રત્યાહ્યાત યાવજ્ઞીવમ્=જીવનપર્યન્તમ્, એવ જાત થૂલણ પરિગ્રહે પચ્ચક્ખાણ જાવજ્ઞીવાણ' તથેવ યાવત્-શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય અન્તિક સ્થૂલ પરિગ્રહ પ્રત્યાહ્યાતા મયા યાવજ્ઞીવમ્, 'શ્યાણિ પિ ણ અહ તસ્સેવ મગવઓ મહાવીરસ્સ અતિણ સન્ન પાણાણવાણ પચ્ચક્ખામિ જાવજ્ઞીવાણ' રૂદાનીમપિ સ્વત્તુ બ્રહ્મ તસ્યેવ મગવતો

તત્થગણ ઇદ્ધગણ' યદ્ધા પર રદ્ધા હુઆ મં તન્ન ગત મગવાન્ની વદના કરતા હુ 'પાસત મે, સે મગવ તત્થગણ' વદ્ધા પર રદ્ધે હુણ વે મગવાન્ સુદ્ધે દેએ. 'જાવ વદ્ધ નમસઃ વદિતા નમસિતા એવ વ્યાસી' એમ પ્રકારકા પાઠ ઉચ્ચારણ કરકે યાવત્ ઉત મગવાન્ની ઉન્હોને વદના કી નમસ્કાર ક્રિયા વદના નમસ્કાર કરકે ફિર એસા કહા પુનિ પિ મણ સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ અતિણ થૂલણ પાણાણ વાણ પચ્ચક્ખાણ જાવજ્ઞીવાણ' પહિલે મી મૈને શ્રમણ મગવાન્ મહા વીરકે સમીપ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતકા પ્રત્યાહ્યાન યાવજ્ઞીવ જીવનપર્યન્ત ક્રિયા હે રૂદ્ધી તરુસે 'જાવ થૂલણ પરિગ્રહે પચ્ચક્ખાણ' સ્થૂલ પરિગ્રહકા પ્રત્યાહ્યાન યાવજ્ઞીવ ક્રિયા હે 'શ્યાણિ પિ ણ અહ તસ્સેવ મગ વઓ મહાવીરસ્સ અતિણ સન્ન પાણાણવાણ પચ્ચક્ખામિ જાવજ્ઞીવાણ'

તત્થગણ ઇદ્ધ ગણ' અહી રહેલો હુ ત્યા રહેલા મગવાન્ને વક્ષુ કરે છ પાસત મે સે મગવ તત્થગણ' ત્યા રહેલા તે મગવાન્ બને દેએ-એટલે કે ભારી પ્રવૃત્તિને દેખતા રહે એવી ભારી અભિલાષા છે જાણ વદ્ધ નમસઃ, વદિતા નમસિતા એવ વ્યાસી' આ પ્રમાણેના પાઠનું ઉચ્ચારણ કરીને તે નાગપોત વચ્ચે કરીધી તે અર્થ ત મગવાન્ને તથા મહાવીર પ્રભુને વક્ષુ કરી બને નમસ્કાર કર્યો - વક્ષુ નમસ્કાર કરીને તેમણે આ પ્રમાણે કહ્યું- પુનિ પિ મણ સમણસ્સ મગવઓ અતિણ થૂલણ પાણાણવાણ પચ્ચક્ખાણ જાવજ્ઞીવાણ' પહેલા પશુ મે મમણ બાધાન મહાવીર સ્વામીની સમીપ સ્થૂલ પ્રાણાતિપાતના જીવનપર્યન્તના પ્રત્યાહ્યાન કરેલા છે એ ન પ્રમાણે જાણ થૂલણ પરિગ્રહે પચ્ચક્ખાણ' સ્થૂલ પરિગ્રહ પર્યં તના પાણે પાપકરોતિ મે પરિત્યાગ કર્યો છે આ રીત મે પાથ અણુમતોને જીવન પર્યન્ત આશુ કર્યા છે- 'શ્યાણિ પિ ણ અહ તસ્સેવ મગવઓ મહાવીરસ્સ અતિણ

महावीरस्य अन्तिके सर्वे प्राणातिपात प्रत्याख्यामि यावज्जीवम्, एव जहा खदओ, जाव एय पि ण चरमेहिं ऊसास-नीसासेहिं वोसिरामि-त्ति कट्टु सन्नाहपट्ट मुयइ' एव यथा स्कन्दक, स्कन्दकाचार्यवत् यावत् सर्वे विज्ञातव्यम्, एतदपि शरीरम् खलु चरमे उच्छ्वास-निश्वासैः व्युत्सृजामि त्यजामि, इति कृत्वा सन्नाहपट्ट=कवचवन्धपट्ट मुञ्चति=परित्यजति, मुञ्चता सल्लुद्धरण करे' मुक्त्वा=सन्नाहपट्ट परित्यज्य शल्योद्धरण शल्यस्य बाणरूपस्य वहि निष्काशन करोति शल्योद्धरणानन्तर प्राप शीघ्र मृत्युसंभवात् 'सल्लुद्धरण करेत्ता, आलोडयपडिक्कते, समाधिपत्ते आणुपुब्बीए कालगए' शल्योद्धरण कृत्वा, आलोचितप्रतिक्रांत कृतलोचनप्रतिक्रमण, समाधिप्राप्तः आनुपूर्व्या=क्रमशः कालगत कालधर्म प्राप्तवान् । 'तए ण तस्स वरुणस्स पाणणत्तुयस्स

अयं भी मैं उन्हीं भगवन्त महावीरके पास समस्त प्राणातिपातका यावज्जीव प्रत्याख्यान करता हूँ 'एव जहा खदओ जाव एयपि ण चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्टु सन्नाहपट्ट मुयइ' यहा और अवशिष्ट कथन स्कन्दाचार्यकी तरह जानना चाहिये इस शरीर-का भी मैं अन्तिम श्वासोच्छ्वास के साथ परित्याग करता हूँ । इस प्रकार कहकर उन नागपौत्र वरुणने कवचका परित्याग कर दिया 'मुञ्चता सल्लुद्धरणं करे' कवचका परित्याग करके फिर उन्होंने अपने शरीर से बाणरूप शल्यको बाहर निकाला बाणके निकलते ही प्रायः मृत्यु हो सकती है इसी ख्यालसे 'सल्लुद्धरण करेत्ता' बाणको निकालकर उन्होंने 'आलोडयपडिक्कते समाधिपत्ते आणुपुब्बीए कालगए' अपने पापकर्मोंकी आलोचना की और उनसे फिर बे पीछे हट गये

सर्व पाणाइवाय पञ्चकवामि जावज्जीवाए' ६ वे ६ ओ ४ अमञ्ज भगवान् महावीरनी अमञ्ज समस्त प्राणातिपातना श्रवणपर्यन्त प्रत्याख्यान करे छु 'एव जहा खदओ जाव-एयपि ण चरमेहिं ऊसासनीसासेहिं वोसिरामि त्ति कट्टु सन्नाहपट्ट मुयइ' अन्ही आन्हीनुं समस्त कथन स्कन्दाचार्यना कथन प्रमाणे समञ्जतुं आ शरीरने पञ्च ६ अन्तिम श्वासोच्छ्वासनी साथै साथै परित्याग करे छु, अन्ही मुचीनुं कथन अमञ्ज करतुं आ प्रमाणे अन्हीने ते नागपौत्र वरुणे कथनो परित्याग करेहिं 'मुञ्चता सल्लुद्धरण करे' कथनो परित्याग करीने तेमणे तेमना शरीरभांथी आणुपुब्ब शल्यने अन्हीने करतुं आणुने करतुं ४ सामान्य रीते 'मृत्यु यध यडे छे, पञ्च अन्ही ओतुं अन्य न छे', ते अतापता सूत्रकार कह छे- 'सल्लुद्धरण करेत्ता' आणुने शरीरभांथी अन्हीने अन्हीने तेमणे 'आलोडयपडिक्कते समाधिपत्ते आणुपुब्बीए

१२० भगवन् तत्रगतम् भगवताऽहमिदं यथ, 'पामउ म स भगव
 पडान् मा ग भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२१ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२२ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२३ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२४ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२५ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२६ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२७ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२८ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १२९ तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न
 १३० तयाग ॥ १ ॥ भगवान् तत्रगत नमस्तउ, वदिता, न

પ્રતિનિષ્કામ્યન્ત=નિર્ગચ્છન્ત પદ્યયતિ 'પાસિષ્ઠા તુરણ નિગેણ્ઠ્ઠ' દ્વિત્વા તુરગાન્ નિયુદ્ધનાતિ, 'તુરણ નિગેણ્ઠિતા, જહા વરુણે જાવ તુરણ વિસજ્જેઠ્ઠ' તુરગાન્ નિયુદ્ધ=અવરુદ્ધા યથા વરુણ યાવત્-રથ સ્થાપયતિ, રથ સ્થાપયિત્વા, રથાત્ પ્રત્યવરોહતિ, રથાત્ પ્રત્યવરુદ્ધા તુરગાન્ મોચયતિ, તુરગાન્ મોચયિત્વા તુરગાન્ વિસર્જયતિ, 'તુરણ વિસજ્જિત્તા' તુરગાન્ વિસર્જયિત્વા 'પઢસથારગ સયરેઠ્ઠ પટ સસ્તારક સસ્તૃણાતિ ' પઢસથારગ સયરિત્તા ' પટસસ્તારક સસ્તીર્ય ' પઢ સથારગ દુરુહ્ઠ' પટસસ્તારકમ્ આરોહતિ, ' પઢસથારગ દુરુહિત્તા પુરત્યામિમુદ્ધે જાવ અજલિં કદ્દુ એવ વયાસી' પટસસ્તારકમ્ આરુદ્ધા પૂર્વામિમુદ્ધઃ યાવત્-સપર્યક્કનિપણ્ણ કરતલ - યાવત્-મસ્તકે અજ્જલિં કૃત્વા એવમ્ અવાદીત્-

સગ્રામસે યાહર નિકલતે હુણ દેશ્વા 'પાસિષ્ઠા તુરણ નિગેણ્ઠ્ઠ' દેશ્વકર ઉસને અપને ઘોડોંકો આગે થઢનેસે રોક લિયા 'તુરણ નિગેણ્ઠિતા જહા વરુણે જાવ તુરણ વિસજ્જેઠ્ઠ' ઘોડોંકો રોકકર વરુણકી તરહ ઉસને સી ઉન્હે રથસે મુક્ત કર દિયા ઓર અપને સ્થાન પર ઉન્હે પહુંચવા દિયા યહા યાવત્ પદસે 'રથ સ્થાપયિત્વા રથાત્ પ્રત્યવરોહતિ, રથાત્ પ્રત્યવરુદ્ધા તુરગાન્ મોચયતિ, તુરગાન્ મોચયિત્વા' હસપાઠકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । 'તુરણ વિસજ્જિત્તા' ઘોડોંકો વિસર્જિત કરકે ફિર ઉસને 'પઢસથારગ સયરેઠ્ઠ' પટસસ્તારકકો યિછાયા 'પઢસથારગં સયરિત્તા' પટ સસ્તારક યિછાકરકે 'પઢસથારગ દુરુહ્ઠ' કપડેકા સથારક (આસન) કે ઉપર થૈઠ ગયા ' પઢસથારગ દુરુહિત્તા પુરત્યામિમુદ્ધે જાવ અજલિં કદ્દુ એવ વયાસી' ઉસ પર થૈઠ કર ઉસને અપને મુન્થકો પૂર્વદિશા

વિચાર આવ્યો ત્યારે તેણે નાગપોત્ર વરુણને રથમુસલ સગ્રામમાથી બહાર આવ્યો જતા જોયો 'પાસિષ્ઠા તુરણ નિગેણ્ઠ્ઠ' તેને બહાર જતા જોઈને તેણે પણ પોતાના ઘોડાને યથાવી દીધા તુરણ નિગેણ્ઠિતા જહા વરુણે જાવ તુરણ વિસજ્જેઠ્ઠ' ઘોડાને યથાવીને તેણે પણ વરુણના જેમ જ કર્યું એટલે કે ઘોડાને યથાવતા જ રથ આગળ વધતા અટકી ગયો, તેણે રથને પાછા વાળ્યો અને રથમુસલ સગ્રામમાથી બહાર નીકળીને તે કાંઈ જોઈનાત સ્થાને પહોંચી ગયો. ઘોડાને યથાવીને રથમાથી ઉતરીને તેણે ઘોડાને રથથી અલગ કરીને છૂટા કરી દીધા ' તુરણ વિસજ્જિત્તા પટસથારગં સયરેઠ્ઠ ' ઘોડાને મુક્ત કરીને તેણે એક વરુણે સથારે જિછાળ્યો ' પઢસથારગ સયરિત્તા ' પટ સસ્તારક જિછાવીને તેના ઉપર તે બેસી ગયો 'પઢસથારગં દુરુહિત્તા પુરત્યામિમુદ્ધે જાવ અજલિં કદ્દુ એવ વયાસી'

એને પિયવાલવયસે' તતઃ સ્વત્વ તસ્ય વરુણસ્ય નાગનપ્તકસ્ય એક. મિચ-
વાલવયસ્ય = રાત્રિમિત્રમ્ 'રહમુસલ સગામ સગામેમાણે ઈગેજ પુરિસેન
ગાદપ્પહારીકપ સમાણે, અત્યામે, અવલે જાવ-અધારણિજનમિતિ કદુ' રહ-
મુસલ સગ્રામ સગ્રામયમાણ એકેન પુરુષેણ ગાદપ્પહારીકૃત સન્=અત્યન્તા-
હત સન્ અસ્થામા સામાન્યન શક્તિહીન., અવલઃ=શરીરશક્તિરહિતઃ, યાવત્-
અત્રીર્ય માનસશક્તિરહિત અપુરુષકારપરાક્રમઃ અધારણીયમ્ આત્મનો
જીવનમાત્મના ધારયિતુમશક્યમિતિ કૃત્વા 'વરુણ નાગણત્તુય રહમુસલાઓ
સગામાઓ પદિણિવલ્લમમાણ પાસઈ' વરુણ નાગનપ્તકમ્ રથમુસલાત્ સગ્રામાત્
સમાધિપ્રાપ્ત હોકર ફિર વે ક્રમશઃ મૃત્યુકો પ્રાપ્ત હો ગયે । 'તણ વં
તસ્સ વરુણસ્સ નાગણત્તુયસ્સ ઈગે પિયવાલવયસે' જન નાગપૌત્ર વરુણ
કા એક મિચવાલવયસ્ય (વાલમિત્ર)થા જો 'રહમુસલ સગામ સગામેમાણે
ઈગેજ પુરિસેન ગાદપ્પહારી કપ સમાણે અત્યામે, અવલે, જાવ અધા
રણિજ્ઞમિતિ કદુ' રથમુસલ સગ્રામમેં યુદ્ધ કર રહ્યા થા યુદ્ધ કરવે
સમય ઉસે કિસી એક પુરુષને આઘાતવાલા કરદિયા સો વહ ઉસકે
અત્યન્ત આઘાતસે આહત હુઆ સામાન્યરૂપસે શક્તિ હીન હોકર
શારીરિક બલસે રહિત હો ગયા યાવત્ માનસિક શક્તિસે ચિત્ત
બનકર વહ પુરુષકાર પરાક્રમસે સાહસસે બી રહિત હો ગયા ઓર
અય મે જીવિત નહીં રહ સક્તા હુ એસા વિચાર ઉસે આયા સો
ઈસ રૂપાલસે યુક્ત હોકર ઉસને 'વરુણ નાગણત્તુય રહમુસલાઓ
સગામાઓ પદિણિવલ્લમમાણ પાસઈ' નાગપૌત્ર વરુણકો રથમુસલ

કાલગપ' પેતાના પાપોની આલોચના કરી અને પાપોથી પ્રતિક્રિાત થઈને સમાધિમા
લીન થઈ ગયા, અને ત્યારબાદ કાળક્રમે મૃત્યુ પામ્યા.

'તણ તસ્સ વરુણસ્સ નાગણત્તુયસ્સ ઈગે પિયવાલવયસે' તે નાગપૌત્ર
વરુણને એક આલમિત્ર હતો, જે 'રહમુસલ સગામ સગામેમાણે ઈગેજ પુરિસેન
ગાદપ્પહારીકપ સમાણે અત્યામે, અવલે, જાવ અધારણિજ્ઞમિતિ કદુ'
રથમુસલ સગ્રામમા લડતો હતો. લડતા લડતા તે કોઈ પુરુષ (યોદ્ધા) ના બાણથી
પ્રાપ્ત થયો. આ રીતે ઊઠ્યા થા વાગવાથી તે શક્તિહીન થઈને શારીરિક બળથી
રહિત થઈ ગયો. માનસિક શક્તિથી પણ તે રહિત થઈ ગયો, તેથી તે પુરુષકાર
પરાક્રમથી-સાહસથી પણ રહિત થઈ ગયો. તેણે વિચાર કર્યો કે હવે હું આ યુદ્ધમાં
ટકી શકીશ નહીં-યોદ્ધા સમયમા જ મારા પ્રાણ બાજ્યાં જશે. 'વરુણ નાગણત્તુય
રહમુસલાઓ સગામાઓ પદિણિવલ્લમમાણ પાસઈ' બગાડે તેના મનમાં ઉપયુક્ત

પ્રતિનિષ્ક્રામ્યન્ત=નિર્ગચ્છન્ત પદ્યતિ 'પાસિષ્ઠા તુરપ્ નિગેણ્હૃ' દ્વિત્વા તુરગાન નિમ્બૃણાતિ, 'તુરપ્ નિગેણ્હિતા, જહા વરુણે જાવ તુરપ્ વિસજ્જેહ' તુરગાન નિમ્બૃણ=અવરુદ્ધ યથા વરુણ યાવત્-રથ સ્થાપયતિ, રથ સ્થાપયિત્વા, રથાત્ પ્રત્યવરોહતિ, રથાત્ પ્રત્યવરુદ્ધ તુરગાન મોચયતિ, તુરગાન મોચયિત્વા તુરગાન વિસર્જયતિ, 'તુરપ્ વિસજ્જિત્તા' તુરગાન વિસર્જયિત્વા 'પદસધારગ સયરેહ પદ સસ્તારક સસ્તૃણાતિ 'પદસધારગં સથરિત્તા' પદસસ્તારક સસ્તીર્ય 'પદ-સધારગ દુરુહૃ' પદસસ્તારકમ્ આરોહતિ, 'પદસધારગ દુરુહિત્તા પુરત્થામિમ્બૃહે જાવ અજલિં કદ્દુ એવ વયાસી' પદસસ્તારકમ્ આરુદ્ધ પૂર્વામિમ્બૃણ. યાવત્-સપર્યક્કનિપણ કરતલ - યાવત્-મસ્તકે અજલિં કૃત્વા એવમ્ અવાદીત્-

સમામસે યાહર નિકલતે દુપ દેસા 'પાસિષ્ઠા તુરપ્ નિગેણ્હૃ' દેલકર ઉસને અપને ઘોડોંકો આગે વઢનેસે રોક લિયા 'તુરુપ્ નિગેણ્હિત્તા જહા વરુણે જાવ તુરપ્ વિસજ્જેહ' ઘોડોંકો રોકકર વરુણકી તરહ ઉસને મી ઉન્હે રથસે મુક્ત કર દિયા ઓર અપને સ્થાન પર ઉન્હે પહુંચવા દિયા યહા યાવત્ પદસે 'રથ સ્થાપયિત્વા રથાત્ પ્રત્યવરોહતિ, રથાત્ પ્રત્યવરુદ્ધ તુરગાન મોચયતિ, તુરગાન મોચયિત્વા' હસપાઠકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । 'તુરપ્ વિસજ્જિત્તા' ઘોડોંકો વિસર્જિત કરકે ફિર ઉસને 'પદસધારગં સથરેહ' પદસસ્તારકકો બિછાયા 'પદસધારગ સથરિત્તા' પદ સસ્તારક બિછાકરકે 'પદસધારગ દુરુહૃ' કપડેકા સધારક (આસન) કે ઉપર બેઠ ગયા 'પદસધારગ દુરુહિત્તા પુરત્થામિમ્બૃહે જાવ અજલિં કદ્દુ એવ વયાસી' ઉસ પર બેઠ કર ઉસને અપને મુલકો પૂર્વદિશા

વિચાર આપ્યો, ત્યારે તેણે નાગપોત્ર વરુણને રથમુસલ સમામમાંથી બહાર આપ્યો જતો બોલ્યો. 'પાસિષ્ઠા તુરપ્ નિગેણ્હૃ' તેને બહાર જતો બોલતે તેણે પણ પેતાના ઘોડાને ચલાવી દીધા તુરપ્ નિગેણ્હિત્તા જહા વરુણે જાવ તુરપ્ વિસજ્જેહ' ઘોડાને ચલાવીને તેણે પણ વરુણના જેમ જ વડું એટલે કે ઘોડાને ચલાવતા જ રથ આગળ વધતો અટકી ગયો તેણે રથને પાછો વાળ્યો અને રથમુસલ સમામમાંથી બહાર નીકળીને તે ઠાણ એકાન્ત સ્થાને પહોંચી ગયો. ઘોડાને ચલાવીને, રથમાંથી ઉતરીને તેણે ઘોડાને રથથી અલગ કરીને છૂટા કરી દીધા. 'તુરપ્ વિસજ્જિત્તા પદસધારગ સયરેહ' ઘોડાને મુક્ત કરીને તેણે એક વચનો સધારે બિછાવ્યો. 'પદસધારગ સથરિત્તા' પદ સસ્તારક બિછાવીને તેના ઉપર તે બેસી ગયો. 'પદસધારગ દુરુહિત્તા પુરત્થામિમ્બૃહે જાવ અજલિં કદ્દુ એવ વયાસી'

‘જાઈ ન મતે ! મમ પ્રિયચાલવ્યસસ્ત વરુણસ્ત ણાગણસુયસ્ત સીલાઈ, વયાઈ, ગુણાઈ, વેરમણાઈ, પચ્ચક્વાણ-પોસહોવવાસાઈ’ હે મદન્ત ! યાનિ સલ્લુ મમ પ્રિયચાલવ્યસ્યસ્ય=ચાલમિત્રસ્ય વરુણસ્ય નાગનપ્તમ્ય શીલાનિ ફલ્લાનપેક્ષ-શુભક્રિયાપ્રવૃત્તિરૂપાણિ, પ્રતાનિ સ્થૂલમાણાતિપાતવિરમણાદ્યુપદ્રતાનિ, ગુણા. ઉત્તરગુણા, વિરમણાનિ=રાગદ્વેપનિવૃત્તિરૂપાણિ, પ્રત્યાગ્માન-પોપધોપવાસાં સન્તિ ‘તાઈ ન મમ પિ મવતુ ત્તિ ફટ્ટુ સન્નાહપટ્ટ મુયઈ’ તાનિ સલ્લુ શીલા દીનિ મમાપિ મવન્તુ’ इति કૃત્વા સન્નાહપટ્ટ મુચ્ચતિ, ‘મુદ્ધતા સલ્લુદ્ધરણ કરેઈ’ મુચ્ચત્વા સન્નાહપટ્ટ પરિત્પજ્ય શલ્યોદ્ધરણ શલ્યનિષ્કાશન કરોતિ, ‘સલ્લુદ્ધરણ કરેત્તા આણુપુન્વીણ કાલગણ’ શલ્યોદ્ધરણ કૃત્વા આનુપૂર્વ્યા=અનુક્રમેણ

ફી ઓર કર લિયા તથા પર્યદ્વાસન લગાકર દોનો હાથોંકો જોઢકર ઉસને ઉસ કૃત અજલિ કો મસ્તક પર ઇધારસે ઉધર ઘુમાકર ઇસ પ્રકારકે પાઠકા ઉચ્ચારણ કિયા ‘જાઈ ન મતે ! મમ પ્રિયચાલવ્યસસ્ત વરુણસ્ત ણાગણસુયસ્ત’ સીલાઈ, વયાઈ, ગુણાઈ વેરમણાઈ પચ્ચક્વાણ પોસહોવવાસાઈ, હે મદન્ત ! મેરે પ્રિય ચાલસલાવરુણ નાગપૌત્રકે જો ફલ્લાનપેક્ષ શુભક્રિયા પ્રવૃત્તિરૂપ શીલ, સ્થૂલમાણાતિપાત વિરમણ આદિરૂપ અણુદ્રત, ઉત્તરગુણરૂપ ગુણ, રાગદ્વેપનિવૃત્તિરૂપ વિરમણ, પ્રત્યાગ્માનપોપધોપવાસાં હૈં ‘તાઈ ન મમ પિ મવતુ’ વે સલ્લુ મુદ્ધે મી હૈં ચિક્કટ્ટુ સન્નાહપટ્ટ મુયઈ’ યેસા કહકર ઉસને અપને શરીરપર ધારણ કિયે છુપ કલ્પકો વૃર કર દિયા ‘મુદ્ધતા સલ્લુદ્ધરણ કરેઈ’ કલ્પકો શરીરસે ઉતાર કર ફિર ઉસને શલ્યકો દૂર કિયા ‘સલ્લુદ્ધરણ કરેત્તા

સચારાને આસને બેસીને, પૂવ દિશા તરફ શુભ કરીને બાને પદ્મ કાસન વાળીને બન્ને હાથ બેસીને મન્ત્રક પર ત્રણવાર તેમને ધૂમાળીને, તેમણે આ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ કર્યું - જાઈ ન મતે ! મમ પ્રિયચાલવ્યસસ્ત વરુણસ્ત ણાગણસુયસ્ત સીલાઈ, વયાઈ, ગુણાઈ, વેરમણાઈ, પચ્ચક્વાણપોસહોવવાસાઈ’ હે મદન્ત ! મારા પ્રિય બાળસખા નાગપૌત્ર વરુણનું ને ફલ્લાનપેક્ષ (ફળની અપેક્ષા વિનાનું) શુભ ક્રિયા પ્રવૃત્તિરૂપ શીલ છે તથા પ્રાણુતિપાત વિરમણ આદિરૂપ ને આણુદ્રત છે, ઉત્તરગુણરૂપ ને ગુણ છે, રાગદ્વેપ નિવૃત્તિરૂપ ને વિરમણ છે, અને પ્રત્યાગ્માન-પોપધોપવાસાં છે, ‘તાઈ ન મમ પિ મવતુ’ તે સમસ્ત શીલાદિ મારા હાથ પશુ મહણ યાઓ ‘ચિક્કટ્ટુ સન્નાહપટ્ટ મુયઈ’ આમ કહીને તેણે પોતાના શરીર ઉપર ધારણ કરેલું બખતર ઉતારી નાખ્યું ‘મુદ્ધતા સલ્લુદ્ધરણ કરેઈ’ બખતરને કાઢી નાખીને તેણે શરીરમાંથી આણુદ્રત શલ્યને

કાલગતઃ=કાલધર્મે પ્રાપ્તવાન । 'તણ ન ત વરુણ નાગણસુય કાલગય જાણિત્તા,' તત સ્વલ્લ ત વરુણ નાગનપ્તક કાલગત=કાલધર્મપ્રાપ્ત જ્ઞાત્વા 'અહાસન્નિહિ-
ર્ણિ વાણમતરેર્હિ દેવેર્હિ દિવ્વે સુરમિગધોદગવાસે વુટ્ટે' યથાસન્નિહિતૈ=સમીપસ્થિતૈ વાનવ્યન્તરૈ દેવૈ દિવ્યા સુરમિગન્વોદગ્ધર્વા દૃષ્ટા, 'દસદ્ધવણ્ણે
કુમ્મમે નિવાહિણ' દશાર્દવર્ણાનિ=પચ્ચવર્ણવિશિષ્ટાનિ કુમ્મમાનિ નિપાતિતાનિ
દિવ્વે ય ગીય-ગધવ્વનિનાદે કણ યાવિ હોત્યા' દિવ્યથ ગીત-ગન્ધર્વનિનાદ-
કૃતશ્વાપિ અમત્ત । 'તણ ન તસ્સ વરુણસ્સ નાગણસુયસ્સ ત દિવ્વ દેવિર્હિ,
'દિવ્વ દેવજ્જુહિ દિવ્વ દેવાણુમાગ સુણિત્તા ય પાસિત્તા ય' તતઃ સ્વલ્લ તસ્ય
વરુણસ્ય નાગનપ્તકસ્ય તા દિવ્યા દેવર્દિમ્, દિષ્ટા દેવપુત્રિમ્, દિવ્ય દેવાનુ-
માવ બુત્ત્વા ચ દૃષ્ટા ચ 'વહુજ્જણો અન્નમન્નસ્સ ઇષ આરુહુઃ જાવ-પરુહૈ-

આણુપુલ્લીણ કાલગય' શબ્દયો દૂર કરકે ફિર વહ ક્રમશઃ કાલધર્મ
ગત હો ગયા 'તણ ન ત વરુણ નાગણસુય કાલગય જાણિત્તા અહા
સન્નિહિર્ણિ વાણમતરેર્હિ દેવેર્હિ દિવ્વે સુરમિગધોદગવાસે વુટ્ટે' કથમ
વરુણ કો જો કિ નાગકા પૌત્ર થે કાલધર્મગત જાનકર પાસમેં રહે,
હુણ વાનવ્યન્તર દેવોને દિવ્ય સુરમિગધોદગ્ધર્વા વર્ષાકી । 'દસદ્ધવણ્ણે
કુમ્મમે નિવાહિણ' પચ્ચવર્ણકે પુણ્યોંકો ઇચ્છાનુસાર સ્વયં વરસાયા
'દિવ્વે ય ગીયગધવ્વનિનાદે કણ યાવિ હોત્યા' તથા દિવ્ય ગીત
ગન્ધર્વ શબ્દોંકા મી ઉન્હોને અચ્છી તરહસે ઉચ્ચારણ ક્રિયા 'તણ ન
તસ્સ વરુણસ્સ નાગણસુયસ્સ ત દિવ્વ દેવિર્હિ, દિવ્વ દેવજ્જુહિ,
દિવ્વ દેવાણુમાગે સુણિત્તા ય પાસિત્તા ય' ઉસ પ્રકાર ઉસ વરુણ
નાગપૌત્રકો ઉસ દિવ્ય દેવર્દિકો, દિવ્ય દેવપુત્રિકો, દિવ્ય દેવાનુમાવકો

દર ધ્યું 'સલ્લદરુણ કરેત્તા આણુપુલ્લીણ કાલગય' શરીરમાથી બાહ્યને કાઢી
તેણે પોતાના પાપકર્મોની આલોચના કરી, અને તે કાળકર્મે કાળધર્મ પામ્યો. 'તણ
વરુ નાગણસુય કાલગય જાણિત્તા અહામન્નિહિર્ણિ વાણમતરેર્હિ દેવેર્હિ
દિવ્વે સુરમિગ ધોદગવાસે વુટ્ટે' એ ત્યાં વરુણને કાળધર્મ પામેલા વ્યક્તિનું સમીપમાં
રહેલા વાનવ્ય તર દેવોએ દિવ્ય સુ । ધીધર જળની વૃષ્ટિ કરી, 'દસદ્ધવણ્ણે કુમ્મમે
નિવાહિણ' અને પાત્ર વણવાળા કૂવોની ખૂબ વૃષ્ટિ કરી. 'દિવ્વ ય ગીય-ગધવ્વ
નિનાદે કણ યાવિ હોત્યા' તથા તેમણે દિવ્ય ગીત-ગધર્વ શબ્દોંકા ધ્યાન
ઉચ્ચારણ ધ્યું 'તણ તસ્સ વરુણસ્સ નાગણસુયસ્સ ત દિવ્વ દેવિર્હિ, દિવ્વ
દેવજ્જુહિ, દિવ્વ દેવાણુમાગ સુણિત્તા ય પાસિત્તા ય' આ નિધારની ત નાગપૌત્ર
વરુણની દિવ્ય દેવપ્રમુદિને, દિવ્ય દેવપુત્રિને અને દિવ્ય દેવપ્રજાપતેને સાંભળીને તથા

‘जाइ ण भते ! मम पियगालवयसस्स वरुणस्स णागणसुयस्स सीलाइ, वयाइ, गुणाइ, वेरमणाइ, पच्चक्खाण-पोसहोववासाइ’ हे भदन्त ! यानि मम पियगालवयस्यस्य=गालमित्रस्य वरुणस्य नागनपुत्रकस्य शीलानि फलानपेक्ष-शुभक्रियाप्रवृत्तिरूपाणि, धृतानि स्थूलमाणातिपातविरमणाद्यनुव्रतानि, गुणा. उत्तरगुणा., विरमणानि=रागद्वेषनिवृत्तिरूपाणि, मत्याग्यान-पोषधोपवासा-सन्ति ‘ताइ ण मम पि भवतु त्ति कट्ठु सन्नाइपट्ट मुयइ’ तानि खलु शीलानि दीनि ममापि भवन्तु इति कृत्वा सन्नाहपट्ट मुञ्चति, ‘मुइत्ता सल्लुद्धरण करेइ’ मुक्त्वा सन्नाहपट्ट परित्यज्य शल्योद्धरण शल्यनिष्काशन करोति, ‘सल्लुद्धरण करेत्ता आणुपुञ्जीए कालगए’ शल्योद्धरण कृत्वा आनुपूज्या=अनुक्रमेण

की ओर कर लिया तथा पर्यङ्कासन लगाकर दोनों हाथोंको जोड़कर उसने उस कृत अजलि को मस्तक पर इधरसे उधर घुमाकर इस प्रकारके पाठका उच्चारण किया ‘जइ ण भते ! मम पियगालवयसस्स वरुणस्स णागणसुयस्स’ सीलाइ, वयाइ, गुणाइ वेरमणाइ पच्चक्खाण पोसहोववासाइ, हे भदन्त ! मेरे प्रिय गालसखावरुण नागपौत्रके जो फलानपेक्ष शुभक्रिया प्रवृत्तिरूप शील, स्थूलमाणातिपात विरमण आदिरूप अनुव्रत, उत्तरगुणरूप गुण, रागद्वेषनिवृत्तिरूप विरमण, मत्याग्यानपोषधोपवास हैं ‘ताइ णं मम पि भवतु’ वे सब मुझे भी हों चिकट्टु सन्नाहपट्ट मुयइ’ ऐसा कहकर उसने अपने शरीरपर धारण किये हुए कवचको दूर कर दिया ‘मुइत्ता सल्लुद्धरण करेइ’ कवचको शरीरसे उतार कर फिर उसने शल्यको दूर किया ‘सल्लुद्धरण करेत्ता

सन्नाशने आसने लेझीने, पूवद्विआ तश्चे अणु करीने अने पयङ्कासन वाणीने अने हाथ लेझीने भन्तक पर त्रयुपाय तेभने धूमलीने, तेभले आ प्रक्षरना पाठनुं उन्त्याश्व कथुं - जइ णं भते ! मम पियगालवयसस्स वरुणस्स णागणसुयस्स सीलाइ, वयाइ, गुणाइ, वेरमणाइ, पच्चक्खाणपोसहोववासाइ’ हे भदन्त ! मारा प्रिय भागसभा नागपौत्र वरुणनुं के फलानपेक्ष (इणनी अपेक्षा विनानुं) शुभ क्रिया प्रवृत्तिरूप शील छे स्थूल आध्यातिपात विरमण आदिरूप के अनुव्रत छे, उत्तरगुणरूप के अणु छे, रागद्वेष निवृत्तिरूप के विरमण छे, अने मत्याग्यान-पोषधोपवास छे ‘ताइ णं मम पि भवतु’ ते सबस्त शीलानि माश दाश यक्ष अक्ष यान्ते ‘त्ति कट्ठु सन्नाहपट्ट मुयइ’ आभ करीने तेहे पीताना शरीर उपर धारण करेहुं अथतर डतारी नाञ्चु ‘मुइत्ता सल्लुद्धरण करेइ’ अथतरने काढी नाञ्चीने तेहे शरीरभाथी आध्याय यान्ते

કાલગતઃ=કાલધર્મ પ્રાપ્તવાન । 'તદ્ ણ ત વરુણ નાગનપ્તય કાલગય જાણિતા,' તત્ સ્વછ ત વરુણ નાગનપ્તક કાલગત=કાલધર્મપ્રાપ્ત ઘાત્વા 'અહાસન્નિહિ-
ર્ણિ ઘાણમતરેર્ણિ દેવેર્ણિ દિવ્યે સુરભિગધોદગવાસે વુદ્ધે' યથાસન્નિહિતૈઃ= સમીપસ્થિતૈ વાનવ્યન્તરૈ દેવૈ દિવ્યા સુરભિગન્ધોદકવર્ષા વૃષ્ટા, 'દસદ્વવળ્ણે કુસુમે નિવાહિર્ણ' દશાર્દવર્ણાનિ=પચ્ચર્ણવિશિષ્ટાનિ કુસુમાનિ નિપાતિતાનિ દિવ્યે ય ગીય-ગન્ધર્વનિનાદે કણ યાત્રિ હોત્યા' દિવ્યશ્ચ ગીત-ગન્ધર્વનિના-
કૃતશ્વાપિ અમત્ત । 'તદ્ ણ તસ્સ વરુણસ્સ નાગનપ્તયસ્સ ત દિવ્ય દેવિર્ણિ,' 'દિવ્ય દેવજ્જુહુ દિવ્ય દેવાણુમાગં સુણિત્તા ય, પાસિત્તા ય' તત્ સ્વછ તસ્ય વરુણસ્ય નાગનપ્તકસ્ય તા દિવ્યાં દેવર્ણિમ્, દિવ્યા દેવપુત્રિમ્, દિવ્ય દેવાણુ ભાવ શ્રુત્વા ચ દૃષ્ટ્વા ચ 'ઘણુજળો અભમન્નસસ એવ આરુક્ષ્ણ જાવ-પરુવેહ-'

આણુપુન્નીર્ણ કાલગય' શબ્દયકો દૂર કરકે ફિર વહ ક્રમશઃ કાલધર્મ ગત હો ગયા 'તદ્ ણ ત વરુણ નાગનપ્તય કાલગય જાણિતા અહા સન્નિહિર્ણિ ઘાણમતરેર્ણિ દેવેર્ણિ દિવ્યે સુરભિગધોદગવાસે વુદ્ધે' ઇધર વરુણ કો જો કિ નાગકા પૌત્ર ચે કાલધર્મગત જાનકર પાસમેં રહે, છુદ્ વાનવ્યન્તર દેવોને દિવ્ય સુરભિગધોદકકી વર્ષાકી । 'દસદ્વવળ્ણે કુસુમે નિવાહિર્ણ' પચ્ચર્ણકે પુષ્પોકો ઃચ્છાનુસાર સ્વય વરસાયા 'દિવ્યે ય ગીયગન્ધર્વનિનાદે કણ યાત્રિ હોત્યા' તથા દિવ્ય ગીત ગન્ધર્વ શબ્દોકા મી ઉન્હોને અચ્છી તરહસે ઉચ્ચારણ કિયા 'તદ્ ણ તસ્સ વરુણસ્સ નાગનપ્તયસ્સ ત દિવ્ય દેવિર્ણિ, દિવ્ય દેવજ્જુહુ, દિવ્ય દેવાણુમાગં સુણિત્તા ય પાસિત્તા ય' ઇસ પ્રકાર ઉસ વચ્છ નાગપૌત્રકી ઉસ દિવ્ય દેવર્ણિકો, દિવ્ય દેવપુત્રિકો, દિવ્ય દેવાણુભાવકો

૩૨ ૪૫ 'સલ્લદ્વવળ્ણ કરેતા આણુપુન્નીર્ણ કાલગય' શરીરમાથી બાહ્યને કાઢી તેણે પોતાના પાપકર્મોની આલોચના કરી અને તે કાળકર્મે કાળધર્મ પ્રાપ્ત્યે 'તદ્ ણ વરુ નાગનપ્તય કાલગય જાણિતા અહાસન્નિહિર્ણિ ઘાણમતરેર્ણિ દેવેર્ણિ દિવ્યે સુરભિગધોદગવાસે વુદ્ધે' એ ત્યાં વરુણને કાળધર્મ પ્રાપ્તેલા બાહ્યીને સમીપમા રહેલા વાનવ્ય તર દેવોએ દિવ્ય મુગધીધાર વળાની વૃષ્ટિ કરી 'દસદ્વવળ્ણે કુસુમે નિવાહિર્ણ' અને પાંચ વર્ણવાળા રૂપોની ખૂબ વૃષ્ટિ કરી 'દિવ્યે ય ગીય-ગન્ધર્વ નિનાદે કણ યાત્રિ હોત્યા' તથા તેમણે દિવ્ય ગીત-ગાનવ શબ્દોનું પણ ખૂબ ઉચ્ચારણ કર્યું 'તદ્ ણ તસ્સ વરુણસ્સ નાગનપ્તયસ્સ ત દિવ્ય દેવિર્ણિ, દિવ્ય દેવજ્જુહુ, દિવ્ય દેવાણુમાગ સુણિત્તા ય પાસિત્તા ય' આ ૩૬૨ની તે નાગપૌત્ર વરુણની દિવ્ય દેવસમૃદ્ધિને, દિવ્ય દેવપુત્રિને અને દિવ્ય દેવપ્રભાવને સાબળીને તથા

बहुजनः अन्योन्यम् एवम् उक्तप्रकारेण आख्याति यावत्-भापते, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति, 'एव खलु देवानुप्पिया ! यहव मणुस्सा जाव उववत्तारो भवति' एव खलु रीत्या भो देवानुप्पिया ! यहवो मणुप्प्या यावत्-पूर्वोक्तप्रकारेण प्रत्याख्यानादिक कृत्वा चरमोच्छासनि-श्वासे देवलोकपु देवत्वेन उपपत्तारो भवन्ति, नतु केवल युद्धे मरणेन, इत्याशय ॥ सू० ५॥

मृतम्-वरुणे ण भते ! जागणत्तए कालमासे काल किच्चा कहिणए, कहिं उववन्ने ? गोयमा ! सोहम्मै विमाणे, देवत्ताए उववन्ने । तत्थ ण अत्थेगइयाण देवाण चत्तारि पलिओवमाइ ठिई पणत्ता, तत्थ ण वरुणस्स वि देवस्स चत्तारि पलिओवमाइ ठिई पणत्ता । से ण भते ! वरुणे देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएण, भवक्खएण ठिइक्खएण जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अत करेहिइ । वरुणस्स ण भते ! जाग-

सुनकर और म्बकर 'बहुजनों अन्नमन्त्रस्स एव आइक्खइ, जाव परूवेइ' अनेक मनुष्योंने आपसमें इस प्रकारसे कहा यावत् प्ररूपणा की यावत् शब्दसे भापण किया, प्रज्ञापित किया कि 'एव खलु देवानुप्पिया ! यहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवति' हे देवानुप्पियो, अनेक मनुष्य इस रीतिसे यावत् प्रत्याख्यानादिक करके चरम उच्छ्वास निश्वासेके साथ २ कालगत होकर देवलोकोंमें देवकी पर्याय से उत्पन्न हुए हैं होते हैं और आगे भी होंगे । केवल युद्धमें मरकर कोई देवलोकोंमें देवकी पर्यायसे न उत्पन्न हुआ है, न उत्पन्न होते हैं और न आगे भी उत्पन्न होंगे ॥ सू० ५॥

नेधने 'बहुजनों अन्नमन्त्रस्स एवं आइक्खइ, जाव परूवेइ' अनेक माकुसेने जोक भीमाने आ प्रभासे कहुं, आ प्रभासे प्रतिपादन कहुं अने आ प्रभासे प्रत्युपया करी ठे- 'एव खलु देवानुप्पिया ! यहवे मणुस्सा जाव उववत्तारो भवति' हे देवानुप्पियो ! अनेक माकुसे आ रीते शीव, शुभ प्रत्याख्यानादि करीने चरम उच्छ्वास निश्वासेनी साथे साथे चरणधर्म पाभीने देवलोका देवनी पर्याये उत्पन्न थाय च भूराजाना यथा कृता अने कविष्यमा पणु यथै देवण उदमा करीने काल देवलोका देवनी पर्याये उत्पन्न यथ नथी, अने यथै पणु नही ॥ सू० ५॥

णत्तुयस्स पियवालवयसए कालमासे काल किच्चा कहिं गए,
कहिं उववन्ने ? गोयमा ! सुकृले पच्चायाए । से णं भते !
तओहिंतो अणतर उव्वहित्ता कहिं गच्छिहिइ, कहिं उवव-
जिहिइ ? गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, जाव अत
करेहिइ, सेव भते । सेव भते । त्ति ॥सू० ६॥

सत्तमसए नवमोहेसो समत्तो ॥ ७-९॥

छाया-वरुण, खलु भदन्त ! नागनष्टक कालमासे काल कत्वा कुत्र गतः ?
कुत्र उपपन्नः ? गौतम ! सौधर्मे कल्पे, अरुणामे विमाने देवत्वेन उपपन्न,
तत्र खलु अस्त्येकेषा देवाना चत्वारि पर्योपमानि स्थितिं प्रज्ञप्ता, तत्र
खलु वरुणस्यापि देवस्य चत्वारि पर्योपमानि स्थितिं प्रज्ञप्ता । स खलु

वरुणेण 'भते' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-वरुणेण भते ! नागणत्तुए कालमासे काल किच्चा कहिं गए ?
कहिं उववन्ने) हे भदन्त ! नागके पौत्र वे वरुण काल अवसर काल
करके कहा गये ? कहाँ उत्पन्न हुए ? (गोयमा) हे गौतम ! (सोइस्मे
कल्पे अरुणामे विमाणे देवत्ताए उववन्ने) वे नागके पौत्र वरुण
सौधर्मकल्पमें अरुणाभविमानमें देवकी पर्यायसे उत्पन्न हुए हैं (तत्थ
ण अत्येगइयाण देवाण चत्वारि पल्लिओवमाइ ठिई पण्णात्ता) वहा
पर कितनेक देवोंकी चार पर्योपमकी स्थिति कहीगई है । (तत्थ ण
वरुणस्स वि देवस्स चत्वारि पल्लिओवमाइ ठिइ पण्णात्ता) सो वरुण
देवकी भी चार पर्योपमकी वहाँ पर स्थिति कही है । (से णं भते !

'वरुणे ण भते !' इत्यादि-

सूत्रार्थ- (वरुणेण भते ! नागणत्तुए कालमासे काल किच्चा कहिं गए ?
कहिं उववन्ने ?) हे भदन्त ! नागके पौत्र वरुण कालके अवसर आवता काल
करीने क्या गये ? कहां उत्पन्न थये ? (गोयमा !) हे गौतम ! (सोइस्मे
कल्पे अरुणामे विमाणे देवत्ताए उववन्ने ?) ते सौधर्म कल्पमें अरुणाभ विमानमें
देवकी पर्यायसे उत्पन्न थये । (तत्थ ण अत्येगइयाण देवाण चत्वारि पल्लिओवमाइ
ठिई पण्णात्ता) ते देवोंकी चार पल्लिओवमाइ ठिई पण्णात्ता) सो वरुण
(तत्थ ण वरुणस्स वि देवस्स चत्वारि पल्लिओवमाइ ठिई पण्णात्ता) आ रीते

મદન્ત ! વરુણો દેવઃ તસ્માત્ દેવલોકાત્ આપુ.ક્ષયણ સ્થિતિક્ષયેન યાવત્
મહાવિદેહે વર્ષે સેત્સ્યતિ, યાવત્-અન્ત ફરિષ્યતિ । વરુણસ્ય સ્થુ મદન્ત !
નાગનપ્તકસ્ય પ્રિયધાલવયસ્ય કાલમાસે કાલ કૃત્વા કુવ્ર ગત ? કુવ્ર ઉત્પન્ન ?
ગૌતમ ! સુકુલે પત્યાયાત । સ સ્થુ મદન્ત ! તસ્માત્ અનન્તરમ્ ઉદ્વૃષ્ય=
નિસ્સૃત્ય=મૃત્વેત્યર્થ કુવ્ર ગમિષ્યતિ ? ગૌતમ ! મહાવિદેહે વર્ષે સેત્સ્યતિ
યાવત્-અન્ત ફરિષ્યતિ । તદેવ મદન્ત ! તદેવ મદન્ત ! ઇતિ ॥૬૦ ॥

સત્તમશતકસ્ય નવમોદેશક સમાપ્ત ॥૭-૯॥

વરુણે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઉક્સ્વણ ભવક્સ્વણ ઠિઙ્ક્સ્વણ) હે
મદન્ત ! વરુણ દેવ ઉસ દેવલોકસે આયુકે ક્ષય હો જાને પર,
મવ-દેવસવધી મવકે ક્ષય હો જાને પર, દેવસવધી સ્થિતિકે
ક્ષય હો જાને પર કહા પર જાશે ? (જાવ મહાવિદેહે વાસે સિઙ્ગિ
હિહ, જાવ અંત ફરેહિહ) હે ગૌતમ ! યાવત્ મહાવિદેહે ક્ષેત્રમેં વે
સિદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરેંગે યાવત્ સમસ્ત દુ લોકા અન્ત કરેંગે ? (વરુણસ્ત
ણ મતે ! નાગણપુયસ્ત પ્રિયધાલવયસઃ કાલમાસે કાલ કિંચા કહિં
ગણ, કહિં ઉવવન્ને ?) હે મદન્ત ! નાગકે પૌત્ર વરુણકે પ્રિયધાલસલા
કાલ અવસર કાલકર કહા પર ગયે ? વહાપર ઉત્પન્ન હુણ ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (સુકુલે પત્યાયાણ) અચ્છે કુલમેં વે ઉત્પન્ન હુણ હૈં ।
(સે ન મતે ! તઓર્હિતો અણંતર ઉચ્છિદિચા કહિં ગચ્છિહિહ, કહિં
ઉવવજ્જિહિહ ?) હે મદન્ત ! વહાસે મરકર વે વરુણકે બાલમિત્ર કહા
પર જાશે ? કહા પર ઉત્પન્ન હોંગે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (મહા-

વરુણ દેવનાં પશુ ત્યા પહેવાની આયુસ્થિતિ આર પશ્યોપમની કહી છે (સે ન મતે !
વરુણદેવના ત દેવલોકના આયુને ક્ષય થતા, દેવસવધી ભવને ક્ષય થતા, અને
દેવસવધી સ્થિતિને ક્ષય થતાં તે કયાં જશે ? કયાં ઉત્પન્ન થશે ? (જાવ મહાવિદેહે
વાસે સિઙ્ગિહિહ, જાવ અંત ફરેહિહ) હે ગૌતમ ! તેઓ મહાવિદેહે ક્ષેત્રમા
મનુષ્ય પદ્યયિ ઉત્પન્ન થશે અને સિદ્ધ બુદ્ધ, મુકા પરિનિવૃત્ત અને સમસ્ત દુ ખોના
અતકર્તા થશે 'વરુણસ્ત ન મતે ! નાગણપુયસ્ત પ્રિયધાલવયસઃ કાલમાસે
કાલ કિંચા કહિં ગણ ? કહિં ઉવવન્ને ?' હે મદન્ત ! નાગપૌત્ર વરુણને પ્રિય
બાલમિત્ર ઠાગ અવસરે કાળધર્મ પામીને કયાં ગયો ? કયું ગતિમાં ઉત્પન્ન થયો
(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (સુકુલે પત્યાયાણ) તે ઉત્તમ દુખમા ઉત્પન્ન થયો જ
(સે ન મતે ! તઓર્હિતો અણંતર ઉચ્છિદિચા કહિં ગચ્છિહિહ, કહિં ઉવવજ્જિહિહ ?)
હે મદન્ત ! વરુણને તે બાળમિત્ર ત્યાથી મરીને કયાં જશે ? કયું ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે ?

ટીકા-ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘વરુણે ણ મતે ! ણાગણત્તુપ્પ કાલમાસે કાલ
 કિંચા કહિં ગપ્પ ? કહિં ઉવવન્ને ?’ હે મદન્ત ! વરુણઃ સ્વલ્લ નાગનપ્ત્કઃ
 કાલમાસે કાલાઽવસરે કાલ કૃત્વા=કાલધર્મે પ્રાપ્ય કુત્ર ગત ? કુત્ર ઉપપન્ન ?
 મગવાનાહ ‘ગોયમા ! સોહમ્મે કપ્પે અરુણામે, વિમાણે દેવત્તાપ્પ ઉવવન્ને’ હે
 ગૌતમ ! વરુણ કાલધર્મ પ્રાપ્ય સૌધર્મે કલ્પે અરુણામે તન્નામકે વિમાને
 દેવતયા=દેવત્વેન ઉપપન્ન તત્ર વરુણસ્યાયુષ્ય વક્કુમાઠ ‘તત્થ ણ અત્થેગઈયાણ
 દેવાણ ચત્તારિ પલિઓવમાઈ ઠિઈ પ્પણ્ણતા’ તત્ર સ્વલ્લ સૌધર્મે કલ્પે
 વિદેહે વાસે સિજ્ઞહિઈ, જાવ અત્ત કરેહિઈ) મહાવિદેહ ક્ષેત્રમેં વે સિદ્ધ
 હોંગે યાવત્ સમસ્ત કમ્મોકા અન્ત કરોંગે । ‘સેવ મતે ! સેવ મતે !
 ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપને જૈસા કહા હૈ વહ વૈસા હી હૈ હે મદન્ત !
 આપને જૈસા કહા હૈ વહ વૈસા હી હૈ । એસા કહકર વે ગૌતમ
 યાવત્ અપને સ્થાન પર ચિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ-ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈ કિ ‘વરુણે મતે ! ણાગ
 ણત્તુપ્પ કાલમાસે કાલ કિંચા કહિંગપ્પ, કહિંઉવવન્ને’ હે મદન્ત !
 નાગપૌત્ર વરુણ કાલ અવસર કાલ કરકે કાલધર્મ પ્રાપ્ત કરકે કહાં
 પર ગયે ? કહા પર ઉત્પન્ન હૂપ ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્નને ઉનસે કહા
 ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સોહમ્મે કપ્પે અરુણામે વિમાણે દેવત્તાપ્પ ઉવ-
 વન્ને’ વરુણ કાલધર્મ પ્રાપ્તકર સૌધર્મકલ્પમેં અરુણામ નામકે વિમા

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (મહાવિદેહેવાસે સિજ્ઞહિઈ, જાવ અત્ત કરેહિઈ)
 તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા ઉત્પન્ન થઇને નિદ્ધપદ પાણ્ણે અને સમસ્ત હુ ખેનેા અત્ત કરશે
 (સેવ મતે ! સેવ મતે ! ત્તિ) હે મદન્ત ! આપની વાત સત્ય છે હે મદન્ત !
 આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કયું તે સર્વથા સત્ય છે’ આ પ્રમાણે કહીને
 મહાવીર પ્રશ્નને વદ્ધ્વા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને ખેસી ગયા

ટીકાર્થ-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘વરુણે મતે !
 ણાગણત્તુપ્પ કાલમાસે કલ કિંચા કહિં ગપ્પ ? કહિં ઉવવન્ને’ હે મદન્ત !
 નાગનેા પોત્ર વરુણ કાગનેા અવસર આવત્તા કાળધર્મ પામીને - મરણ પામીને કયા
 ગયેા ? કય ગતિમા ઉપપન્ન થયેા ?

તેનેા ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
 ‘સોહમ્મે કપ્પે અરુણામે વિમાણે દેવત્તાપ્પ ઉવવન્ને’ વરુણ કાળધર્મ પામીને સૌધર્મ
 કલ્પમા અરુણામ નામના વિમાનમા દેવરૂપે ઉપપન્ન થયેા છે

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન- હે મદન્ત ! ત્યાં તેમની આયુસ્થિતિ કેટલી કહી છે ?

भदन्त ! वरुणो देवः तस्मात् देवल्लोकात् आयु क्षयेण स्थितिक्षयेण यावत् महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति, यावत्-अन्त करिष्यति । वरुणस्य खलु भदन्त ! नागनप्तकस्य प्रियवाल्वयस्य कालमासे काल कृत्वा कुत्र गतः ? कुत्र उत्पन्न ! गौतम ! सुकुले प्रत्यायात् । स खलु भदन्त ! तस्मात् अनन्तरम् उद्भूत्य= निःसृत्य=मृत्वेत्यर्थं कुत्र गमिष्यति ? गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावत्-अन्त करिष्यति । तदेव भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति ॥६०॥ ६॥

सप्तमशतकस्य नवमोद्देशक समाप्त ॥७-९॥

वरुण देवे ताओ देवल्लोगाओ आउस्खण्ण मववखण्ण ठिइस्खण्ण) हे भदन्त ! वरुण देव उस देवल्लोकसे आयुके क्षय हो जाने पर, भव-देवसयधी मवके क्षय हो जानेपर, देवसयधी स्थितिके क्षय हो जाने पर कहा पर जावेंगे ? (जाव महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ, जाव अत्त करेहिइ) हे गौतम ! यावत् महाविदेह क्षेत्रमें वे सिद्धिको प्राप्त करेंगे यावत् समस्त बुखोंका अन्त करेंगे ? (वरुणस्स ण भते ! णागणलुघस्स पियवाल्वयसए कालमासे कालकिंवा कहिं गए, कहिं उववन्ने ?) हे भदन्त ! नागके पौत्र वरुणके प्रियवाल्वसत्ता काल अवसर कालकर कहा पर गये ? कहापर उत्पन्न हुए ? (गोयमा) हे गौतम ! (सुकुले पच्चायाए) अच्छे कुलमें वे उत्पन्न हुए हैं । (से ण भते ! तओहिंता अणंतरं उयट्ठिवा कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ ?) हे भदन्त ! वहासे मरकर वे वरुणके बालमित्र कहाँ पर जावेंगे ? कहा पर उत्पन्न होंगे ? (गोयमा) हे गौतम ! (महा-

वरुण देवनां पञ्च त्या दहेवानी आयुस्थिति आर पस्थोपमनी कही छे (से ण भते ! वरुणे देवे ताओ देवल्लोगाओ आउस्खण्ण मववखण्ण ठिइस्खण्ण) छे भदन्त ! वरुणदेवना ते देवलोउना आयुना क्षय यत्ता देवसयधी भयना क्षय यत्ता, अने देवसयधी स्थितिना क्षय यत्ता ते कयां जये ? कयां उत्पन्न यये ? (जाव महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ, जाव अत्त करेहिइ) छे गौतम ! तेओ महाविदेह क्षेत्रमा मनुष्य पययि उत्पन्न यये अने सिद्ध, पुद्ध, मुक्ता परिनिवृत्त अने समस्त दुग्गेना अतउत्तां यये 'वरुणस्स ण भते ! णागणलुघस्स पियवाल्वयसए कालमासे काल किंवा कहिं गए ? कहिं उववन्ने ?' छे भदन्त ! नागपौत्र वरुणना प्रिय बालमित्र काज अवसर काजधर्म पाणीने कया जये ? कछ गतिमा उत्पन्न यये. (गायमा !) छे गौतम ! (सुकुले पच्चायाए) ते उत्पन्न भूना उत्पन्न यये । (सेण भते ! तओहिंता अणतरं उवट्ठिवा कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ ?) छे भदन्त ! वरुणना ते बालमित्र त्याथी मरीने कयां जये ? कछ गतिमा उत्पन्न यये !

ટીકા-ગૌતમ પૃચ્છતિ-‘વરુણે ન મતે ! નાગણત્તુણ કાલમાસે કાલ
 કિંચા કર્હિ ગણ ? કર્હિ ઉવવન્ને ?’ હે મદન્ત ! વરુણ. સ્વલ્લ નાગનપ્તકઃ
 કાલમાસે કાલાવસરે કાલ કૃત્વા=કાલધર્મે પ્રાપ્ય કુપ્ર ગતઃ ? કુપ્ર ઉપપન્ન ?
 મગવાનાહ ‘ગોયમા ! સોહમ્મે કપ્પે અરુણામે, વિમાણે દેવત્તાણ ઉવવન્ને’ હે
 ગૌતમ ! વરુણ કાલધર્મ પ્રાપ્ય સૌધર્મે કલ્પે અરુણામે તન્નામકે વિમાને
 દેવતયા=દેવત્વેન ઉપપન્ન તત્ર વરુણસ્યાયુષ્ય વક્કુમાહ ‘તત્થ ન અત્યેગઇયાણ
 દેવાણ ચચારિ પલિઓવમાઈ ઠિઈ પ્પણ્ણા’ તત્ર સ્વલ્લ સૌધર્મે કલ્પે
 વિદેહે વાસે સિઙ્ગહિહ, જાવ અત કરેહિહ) મહાવિદેહ ક્ષેત્રમે વે સિદ્ધ
 હોંગે યાવત્ સમસ્ત કર્મોકા અન્ત કરોગે । ‘સેવ મતે ! સેવ મતે !
 ત્તિ) હે મદન્ત ! આપને જૈસા કહા હૈ વહ વૈસા હી હૈ હે મદન્ત !
 આપને જૈસા કહા હૈ વહ વૈસા હી હૈ । એસા કહકર વે ગૌતમ
 યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ।

ટીકાર્થ-ગૌતમને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈ કિ ‘વરુણે ન મતે ! નાગ
 નત્તુણ કાલમાસે કાલ કિંચા કર્હિગણ, કર્હિઉવવન્ને’ હે મદન્ત !
 નાગપૌત્ર વરુણ કાલ અવસર કાલ કરકે કાલધર્મ પ્રાપ્ત કરકે કર્હા
 પર ગયે ? કહા પર ઉત્પન્ન હુણ ? કુસકે ઉત્તરમે પ્રશ્નને ઉનસે કહા
 ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સોહમ્મે કપ્પે અરુણામે વિમાણે દેવત્તાણ ઉવ
 વન્ને’ વરુણ કાલધર્મ પ્રાપ્તકર સૌધર્મકલ્પમે અરુણામ નામકે વિમા

(ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (મહાવિદેહેવાસે સિઙ્ગહિહ, જાવ અત કરેહિહ)
 તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા ઉત્પન્ન થઇને ત્રિદશ પદ પાણથે અને સમસ્ત હુ ખેનેા અત કરથે.
 (સેવ મતે ! સેવ મતે ! ત્તિ) હે મદન્ત ! આપની વાત સત્ય છે હે મદન્ત !
 આપે આ વિષયનું જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય છે’ આ પ્રમાણે કહીને
 મહાવીર પ્રશ્નને વદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા.

ટીકાર્થ-ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રશ્નને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘વરુણે ન મતે !
 નાગણત્તુણ કાલમાસે કાલ કિંચા કર્હિ ગણ ? કર્હિ ઉવવન્ને’ હે મદન્ત !
 નાગનેા પોગ વરુણ કાળનેા અવસર આવતા કાળધર્મ પામીને - મરણ પામીને કયા
 ગયેા ? કય ગતિમા ઉત્પન્ન થયેા ?

તેનેા ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે- (ગોયમા !) હે ગૌતમ !
 ‘સોહમ્મે કપ્પે અરુણામે વિમાણે દેવત્તાણ ઉવવન્ને’ વરુણ કાળધર્મ પામીને સૌધર્મ
 કલ્પમા અરુણામ નામના વિમાનમા દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયેા છે

ગૌતમ સ્વામીનેા પ્રશ્ન- હે મદન્ત ! ત્યાં તેમની આયુસ્થિતિ કેટલી કહી છે ?

મદન્ત ! વરુણો દેવઃ તસ્માત્ દેવલોકાત્ આયુઃક્ષયણ સ્થિતિક્ષયણ યાવત્
મહાવિદેહે વર્ષે સેત્સ્યતિ, યાવત્-અન્ત ફરિષ્યતિ । વરુણસ્ય ચલુ મદન્ત !
નાગનપ્તકસ્ય પ્રિયવાલવયસ્ય કાલમાસે કાલ કૃત્વા કુત્ર ગત ? કુત્ર ઉત્પન્ન ?
ગૌતમ ! સુકુલે મત્યાયાત । સ ચલુ મદન્ત ! તસ્માત્ અનન્તરમ્ ઉદ્વૃત્સ્ય=
નિસ્સૃત્ય=મૃત્વેત્યર્થ કુત્ર ગમિષ્યતિ ? ગૌતમ ! મહાવિદેહે વર્ષે સેત્સ્યતિ
યાવત્-અન્ત ફરિષ્યતિ । તદેવ મદન્ત ! તદેવ મદન્ત ! ઇતિ ॥૬૦ ॥

સપ્તમશતકસ્ય નવમોદેશક સમાપ્ત. ॥૭-૯॥

વરુણે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઉઝ્સ્વણ મચસ્વણ ઠિઝ્સ્વણ) હે
મદન્ત ! વરુણ દેવ ઉસ દેવલોકસે આયુકે ક્ષય હો જાને પર,
મચ-દેવસવધી મચકે ક્ષય હો જાનેપર, દેવસવધી સ્થિતિકે
ક્ષય હો જાને પર કહ્યા પર જાયેંગે ? (જાવ મહાવિદેહે વાસે સિઝિહિ,
હિહિ, જાય અંત કરેહિહિ) હે ગૌતમ ! યાવત્ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમેં વે
સિદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરેંગે યાવત સમસ્ત દુઃખોંકા અન્ત કરેંગે ? (વરુણસ્
ળ મતે ! નાગણનુયસ્સ પ્રિયવાલવયસણ કાલમાસે કાલ કિંચા કહિં
ગણ, કહિં ઉચવન્ને ?) હે મદન્ત ! નાગકે પૌત્ર વરુણકે પ્રિયવાલસલા
કાલ અવસર કાલકર કહ્યા પર ગયે ? કહ્યાપર ઉત્પન્ન હુણ ? (ગોયમા)
હે ગૌતમ ! (સુકુલે પચ્ચાયાણ) અચ્છે કુલમેં વે ઉત્પન્ન હુણ હૈં ।
(સે ણ મતે ! તઓહિંતો અણંતર ઉચ્છદિષ્ઠા કહિં ગચ્છિહિહિ, કહિં
ઉચ્ચજિહિહિ ?) હે મદન્ત ! વહાસે મરકર વે વરુણકે વાલમિત્ર કહ્યા
પર જાયેંગે ? કહ્યા પર ઉત્પન્ન હોંગે ? (ગોયમા) હે ગૌતમ ! (મહા

વરુણ દેવની પશ્ચ ત્યા રહેવાની આયુસ્થિતિ ચાર પદ્યોપમની કહી છે (સે ણ મતે !
વરુણે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઉઝ્સ્વણ મચસ્વણ ઠિઝ્સ્વણ) હે મદન્ત !
વરુણદેવના તે દેવલોકના આયુનો ક્ષય થતા, દેવસવધી ભવનો ક્ષય થતા, અને
દેવસવધી નિધાતનો ક્ષય થતા તે ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? (જાવ મહાવિદેહે
વાસે સિઝિહિહિ, જાય અંત કરેહિહિ) હે ગૌતમ ! તબો મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં
મનુષ્ય પચાણે ઉત્પન્ન થશે અને સિદ્ધિ પુણ્ય, મુક્તિ, પરિનિવૃત્ત અને સમસ્ત દુઃખોના
અંતકર્તા થશે 'વરુણસ્સ ણ મતે ! નાગણનુયસ્સ પ્રિયવાલવયસણ કાલમાસે
કાલ કિંચા કહિં ગણ ? કહિં ઉચવન્ને ?' હે મદન્ત ! નાગપૌત્ર વરુણનો પ્રિય
વાલમિત્ર કાળ અવસરે કાળધર્મ પામીને ક્યાં ગયો ? ક્યાં ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે
(ગાયમા !) હે ગૌતમ ! (સુકુલે પચ્ચાયાણ) તે ઉત્તમ પુણ્યમાં ઉત્પન્ન થશે હે
(સે ણ મતે ! તઓહિંતા અણંતર ઉચ્છદિષ્ઠા કહિં ગચ્છિહિહિ, કહિં ઉચ્ચજિહિહિ ?)
હે મદન્ત ! વરુણનો તે બાળમિત્ર ત્યાંથી મરીને ક્યાં જશે ? ક્યાં ગતિમાં ઉત્પન્ન થશે !

कल्पात् आयुःक्षयेण, भवक्षयेण, स्थितिक्षयेण यावत् ततश्च्युत्वा कुत्र गमिष्यति ? कुत्र उत्पत्स्यते ? भगवानाह-गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति=सिद्धिं प्राप्स्यति यावत् भोत्स्यते-बोध लप्स्यते, मोक्ष्यते-भवबन्धनान्मुक्तिं लप्स्यते, परिनिर्वास्यति=शीतीभूतो भविष्यति, सर्वदुःखानामन्तः करिष्यति-इत्यर्थः । अथ वरुणस्य प्रियबालमित्रस्य विषये पृच्छति-‘वरुणस्स ण भते ! नागणजुयस्स प्रियबालवयसए कालमासे काल किञ्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने !’ हे भदन्त ! वरुणस्य नागनष्टकस्य प्रियबालवयस्य कालमासे कालकृत्वा कुत्र गतः ? कुत्र उत्पन्नः ? भगवानाह-‘गोयमा ! सुकुले पञ्चायाए’ हे गौतम ! स वरुणस्य प्रियबालवयस्यः सुकुले=उत्तमवशे प्रत्यायात, समुत्पन्नः । तदनन्तरं तस्य सिद्ध्यादिकं पृच्छति-‘से ण भते ! तओहिंतो अणतर उववट्ठित्ता

सिद्धिको प्राप्त करेगा यावत् शब्दसे ‘भोत्स्यते’ बोधको प्राप्त करेगा, ‘मोक्ष्यते’ भवबन्धनसे मुक्तिको प्राप्त करेगा, परिनिर्वास्यति, शीतीभूत हो जावेगा’ इस पाठका समग्र हुआ है । तथा समस्तदुर्गोका अन्त करेगा,

अथ गौतमस्वामी वरुण के प्रिय बालमित्रके विषयमें पूछते हैं कि-‘वरुणस्स ण भते ! नागणजुयस्स प्रियबालवयसए कालमासे काल किञ्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने’ हे भदन्त ! नागपीत्र वरुणका जो प्रिय बालसत्त्वा था वह काल अवसर काल करके कहा गया ? कहा उत्पन्न हुआ ? उत्तरमें प्रश्नुने उनसे कहा- ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सुकुले पञ्चायाए’ वरुणका प्रिय बालसत्त्वा उत्तम वशमें उत्पन्न हुआ है । ‘से ण भते ! तओहिंतो अणतर उववट्ठित्ता कहिं गच्छिहि, कहिं उववज्जिहि’

इति योजना अतःकर्त्ता यथे गच्छी ‘जाव’ पठ्यती नीयेने। सुगपाठ अक्षय यथे छे-‘भोत्स्यते’ बोधने प्राप्त करी ‘मोक्ष्यते’ भवबन्धनयो मुक्ति यथे, ‘परिनिर्वास्यति’ समस्त भोगेना आनतिक्ष क्षय करीने समस्त अतापोयथे स्तुति गनी नये।

इवे गौतम स्वामी वरुणना मित्र विदे आ प्रभावे उभ पृछे छे-

‘वरुणस्स ण भते ! नागणजुयस्स प्रियबालवयसए कालमासे काल किञ्चा कहिं गए, कहिं उववन्ने ?’ हे भदन्त ! नागपीत्र वरुणना प्रिय बालमित्र क्षणने अवसर आवता क्षण करीने आ गथे ? कथं गतिमा उत्पन्न भये ?

उत्तर-‘गोयमा ! सुकुले पञ्चायाए’ हे गौतम ! वरुणना ते प्रिय बालसत्त्वा उत्तम वशमा उत्पन्न भये छे

अथ-‘से ण भते ! तओहिंतो अणतर उववट्ठित्ता कहिं गच्छिहि, कहिं

અરુણામે વિમાને અસ્તિ એકેપા કેપાશ્ચિદ્ દેવાના પત્વારિ પરયોપમાનિ સ્થિતિ મણ્ણા=રૂપિતા અત્ત એવ 'તત્થ ણ વરુણસ્સ પિ દેવસ્મ ચત્તારિ પલ્લિઓવમાહ ઠિઈ પળ્ણત્તા' તત્ર ચલુ સૌધર્મે કલ્પે અરુણામે વિમાને વરુણસ્પાપિ દેવસ્મ દેવતયા ઉત્પન્નસ્ય પત્વારિ પરયોપમાનિ સ્થિતિ મણ્ણા । તદનન્તર વરુણસ્સ સિદ્ધ્યાદિક્ વક્તિ—'સેણ મતે ! વરુણે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઉવત્તણ્ણ, મવવત્તણ્ણ, ઠિઠ્ઠવત્તણ્ણ, જાવ મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિઈ, જાવ અત્ત કરેહિઈ' ગૌતમ. પૃચ્છતિ—હે મદન્ત ! સ ચલુ વરુણો દેવ તસ્માત્ દેવલોકાત્ સૌધર્મ

નમે દેવરૂપસે ઉત્પન્ન હુએ હૈં । 'તત્થ ણ અત્થેગદ્ધયાણ દેવાણ ચત્તારિ પલ્લિઓવમાહ ઠિઈ પળ્ણત્તા' વહાપર સૌધર્મકલ્પમેં અરુણામ વિમાનમેં કિતનેક દેવોંકી સ્થિતિ ચાર પત્ત્યોપમકી કહી ગઈ છે । અત્તણ્ણ 'તત્થ ણ વરુણસ્સ પિ દેવસ્સ ચત્તારિ પલ્લિઓવમાહ ઠિઈ પળ્ણત્તા' સૌધર્મકલ્પમેં અરુણામ વિમાનમેં વરુણ દેવકી ખી સ્થિતિ ચાર પરયોપમકી કહી ગઈ છે 'સે ણ મતે ! વરુણે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઉવત્તણ્ણ, મવવત્તણ્ણ, ઠિઠ્ઠવત્તણ્ણ જાવ મહાવિદેહેવાસે સિજ્ઞિહિઈ જાવ અત્ત કરેહિઈ' હે મદન્ત ! ઘહ વરુણદેવ, ઉસ દેવલોકસે સૌધર્મકલ્પસે આયુકે ક્ષય હોતે હી, મવક ક્ષય હોતે હી, સ્થિતિકે ક્ષય હોતે હી યાવત્ શરીરકો છોડકર કહાં પર જાવેગા વહા પર ઉત્પન્ન હોગા ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં 'જાવ મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિઈ, જાવ અત્ત કરેહિઈ' હે ગૌતમ ! વરુણદેવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમેં

ઉત્તર— 'તત્થ ણ અત્થેગદ્ધયાણ દેવાણ ચત્તારિ પલ્લિઓવમાહ ઠિઈ પળ્ણત્તા' હે ગૌતમ ! અરુણામ વિમાનમા કંટલાક દેવોની આયુસ્થિતિ આર પરયોપમની કહી છે. તેથી 'તત્થ ણ વરુણસ્સ પિ દેવસ્સ ચત્તારિ પલ્લિઓવમાહ ઠિઈ પળ્ણત્તા' સૌધર્મ કલ્પના અરુણામ વિમાનમા ઉત્પન્ન થયેલા વરુણદેવની સ્થિતિ પણ આર પરયોપમની કહી છે

ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન— સે ણ મતે ! વરુણે દેવે તાઓ દેવલોગાઓ આઉવત્તણ્ણ, મવવત્તણ્ણ, ઠિઠ્ઠવત્તણ્ણ इत्यादि' હે મદન્ત ! તે વરુણ દેવ તે દેવલોકથી સૌધર્મ કલ્પમાંથી આયુનો ક્ષય થતાં, જાવનો ક્ષય થતાં, અને સ્થિતિનો ક્ષય થતાં તે ક્યાં જશે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ?

ઉત્તર— 'જાવ મહાવિદેહેવાસે સિજ્ઞિહિઈ જાવ અત્ત કરેહિઈ' હે ગૌતમ ! વરુણદેવ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મનુષ્ય પર્ણિમાં ઉત્પન્ન થઈને સિદ્ધપદ પામશે અને સમસ્ત

વચનોંકો સ્વીકાર કરતે છુપ કહતે હું કિ 'સેવ મતે ! સેવ મતે !
તિ' હે ભદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સય સર્વથા સત્ય હી
હૈ, હૈ ભદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સય સર્વથા સત્ય હી
હૈ । હસ પ્રકાર કહ કર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર
વિરાજમાન હો ગયે ॥સુ० ૬॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગવતીસૂત્ર' કી
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સાતવેં શતકકે નવમા
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૭-૧ ॥

હવે આ ઉદ્દેશકનો ઉપસહાર કરતા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોનાં
પોતાની શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે- 'સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ' હે ભદન્ત !
આપનું કથન સત્ય છે હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા
સત્ય જ છે, આ પ્રમાણે ક્ષીને મહાવીર પ્રભુને વહણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને
સ્થાને વિરાજમાન થઇ ગયા ॥સુ ૬॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા
વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ૭ ॥ - ૬ ॥

कहिं गच्छिहि, कहिं उववज्जिहि?’ हे भदन्त ! स खलु वरुणस्य मियवालवयस्य
 स्यः तस्मात् सुकुलात् अनन्तरम् उद्वृत्य=नि.सृत्य कालधर्मं प्राप्य कुत्र गमिष्यति,
 कुत्र उत्पत्स्यते ? भगवानाह— ‘गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहि जाव
 अत करेहि’ हे गौतम ! स वरुणस्य मियवालवयस्य सुकुलान्मरणानन्तरं
 महाविदेहे वर्षे क्षेणे सेत्स्यति=सिद्धिं प्राप्स्यति, यावत्-भात्स्यते, मोक्ष्यते
 परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यतीत्यर्थः । अतः गौतम भगवद्वाक्य
 स्वीकुर्वन्नाह— ‘सेव भते ! सेव भते ! चि’ हे भदन्त ! तदेव भवदुक्तं
 सत्यमेव, हे भदन्त ! तदेव भवदुक्तं सत्यमेवेति ॥ मृ० ६ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित

कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैऋत्यधनिर्मापक-वादिमानमर्दक-भी-

शाहू-उत्तरपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त “जैनशास्त्राचार्य” पदभूषित

कोल्हापुरराजगुरु-बालग्रन्थचारि-जैनाचार्य-जैन

धर्मदिवाकर-पूज्यथी-घासीलालग्रन्थविरचिताया

“श्रीमगवतीसूत्रस्य” “प्रमेयचन्द्रिका”ऽऽख्यायां

व्याख्यायां सप्तमश्चतुर्थस्य नवमोऽंशः

समाप्तः ॥७-९॥

अथ गौतम प्रभुसं ऐसा पूछ रहें हैं कि हे भदन्त ! वह वरुणका
 मिय वालसखा उस सुकुलसे निकल कर-मर कर कहाँ जायगा-कहाँ
 उत्पन्न होगा ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं— ‘गोयमा ! महाविदेहे वासे
 सिज्झिहि जाव अत करेहि’ हे गौतम ! वह वरुणका वालसखा
 उस सुकुल से मर कर महाविदेह में उत्पन्न होगा और वहाँ से
 सिद्धिगतिको प्राप्त करेगा- यावत् पदसे यहाँ ‘मोत्स्यते, मोक्ष्यते,
 परिनिर्वास्यति’ इन पदोंका ग्रहण हुआ है । इस तरहसे वह समस्त
 दुःखोंका अन्तकर्ता होगा । अथ अन्तमें गौतम स्वामी भगवान् के

उववज्जिहि?’ हे भदन्त ! वरुणने ते प्रिय वालसखा ते उत्तम कुणभायी भस्स
 पाभीने क्या करे ? कहाँ उत्पन्न भये ?

उत्तर— ‘गोयमा ! महाविदेहेवासे सिज्झिहि, जाव अत करेहि’
 हे गौतम ! ते त्वाथी भरीने महाविदेह क्षेत्रमा अनुप्यन्ती पमथि उत्पन्न भये, अने ते
 अथ पूरा करीने सिद्ध गति प्राप्त करेये. अही ‘जाव’ पदथी नीचेने सवपाठ अक्षर
 भये ७— ‘मोत्स्यते, मोक्ष्यते, परिनिर्वास्यति’ शुद्ध भये, शुद्ध भये अभस्त भयेनि
 आत्मतिष्ठ क्षय करेये अने अने रीति ते अभस्त हुंयेने अत करी नाभये.

વચનોંકો સ્વીકાર કરતે છુએ કહતે હું કિ 'સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ' હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સય સર્વથા સત્ય હી હે, હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સય સર્વથા સત્ય હી હે । હસ પ્રકાર કહ કર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥સુ૦ ૬॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગધતીસૂત્ર' કી
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સાતથે શતકકે નવમા
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૭-૧ ॥

હવે આ ઉદ્દેશકનો ઉપસહાર કરતા ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુનાં વચનોનાં પોતાની શ્રદ્ધા પ્રકટ કરતા કહે છે- 'સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ' હે મદન્ત ! આપતું કયન સત્ય છે હે મદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કર્યું તે સર્વથા સત્ય જ છે, આ પ્રમાણે કહીને મહાવીર પ્રભુને વહણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા ॥સુ ૬॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'મગધતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા
વ્યાખ્યાના સાતમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૭ ॥ - ૬ ॥

કઠિંગચિહ્નિ, કઠિં ઉવવજ્જિહ્નિ ?' હે મદન્ત ! સ સ્વલુ વરુણસ્ય મિયવાલવય-
સ્ય તસ્માત્ સુકુલાત્ અનન્તરમ્ ઉદ્વૃત્ય=નિ.વૃત્ય કાલધર્મે પ્રાપ્ય કુત્ર ગમિષ્યતિ,
કુત્ર ઉત્પત્સ્યતે ? મગવાનાહ- 'ગોયમા ! મહાવિદેહે વાસે સિઙ્ગિહ્નિ જાવ
અત કરેહિ' હે ગૌતમ ! સ વરુણસ્ય મિયગાલવયસ્ય મુકુલાન્મરમાનન્તરં
મહાવિદેહે નર્પે ક્ષેત્રે સેત્સ્યતિ=સિદ્ધિ પ્રાપ્સ્યતિ, યાવત્-માત્સ્યતે, મોત્સ્યતે
પરિનિર્વાસ્યતિ સર્વદુ સ્થાનામન્ત ફરિષ્યતીત્યર્થઃ । અતે ગૌતમ, મગવદ્વાક્ય
સ્વીકૃત્વાહ- 'સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ' હે મદન્ત ! તદેવ મવદુક્ત
સત્યમેવ, હે મદન્ત ! તદેવ મવદુક્ત સત્યમેવેતિ ॥ મુ. ૬ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित

कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रथनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-

शाहूच्छप्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित

कोल्हापुरराजगुरु-चालध्वजचारि-जैनाचार्य-जैन

धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचिताया

"श्रीमगवतीध्वनस्य" "प्रमेयचन्द्रिका"ऽऽख्यायां

व्याख्यायां सप्तमशतकस्य नवमोऽध्यायः

समाप्त ॥७-९॥

અય ગૌતમ પ્રમુસં એસા પૂછ રહ્યું છે કે મદન્ત ! વહ વરુણકા
પ્રિય ચાલસલા ઉસ સુકુલસે નિકલ કર-મર કર કહ્યાં જાયગા-કહ્યાં
ઉત્પન્ન હોગા ? ઉત્તરમે પ્રમુ કહેતે છે- 'ગોયમા ! મહાવિદેહે વાસે
સિઙ્ગિહ્નિ જાવ અત કરેહિ' હે ગૌતમ ! વહ વરુણકા ચાલસલા
ઉસ સુકુલ સે મર કર મહાવિદેહ મેં ઉત્પન્ન હોગા ઓર વહા સે
સિદ્ધિગતિકો પ્રાપ્ત કરેગા- યાવત્ પદસે યહા 'મોત્સ્યતે, મોત્સ્યતે,
પરિનિર્વાસ્યતિ' ઇન પદોકા ગ્રહણ જુઆ છે । હસ તરહસે વહ સમસ્ત
દુઃસ્વોકા અન્તર્કર્તા હોગા । અય અન્તમે ગૌતમ સ્વામી મગવાના કે

ઉવવજ્જિહ્નિ ?' હે મદન્ત ! વરુણનેા તે પ્રિય બાલસખા તે ઉત્તમ કુળભાષી મરણ
પામીને ક્યાં જયે ? ક્યાં ઉત્પન્ન થયે ?

ઉત્તર- 'ગોયમા ! મહાવિદેહેવાસે સિઙ્ગિહ્નિ, જાવ અત કરેહિ'
હે ગૌતમ ! તે ત્યાથી મરીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા મનુષ્યની પદાધિ ઉત્પન્ન થયે અને તે
અય પૂરેા કદીને સિદ્ધ ગતિ પ્રાપ્ત કરયે. અહીં 'જાવ' પદથી નીચેનો સુગપાઠ અલગ
થયે છે- 'મોત્સ્યતે, મોત્સ્યતે, પરિનિર્વાસ્યતિ' શુદ્ધ થયે, અક્ત થયે, સમસ્ત કથેનિ
આપતિ ક્ષમ કરયે અને એ રીતે તે સમસ્ત જુએનો અત કરી નાખયે.

કર્મવાન્ ભવેત્ ? इति प्रश्नः, उत्तर च । अचित्तपुद्गलाः प्रकाशन्ते उद्घोतयन्ति तपन्ति प्रकाशन्ते किम् ? कथं च अचित्ता पुद्गलाः प्रकाशेरन्, उद्घोतयेयुः, इति प्रश्नः, तदुत्तरं चेति ।

ધર્માસ્તિકાયાદિવિષયેऽન્યતીર્થિક્વક્તવ્યતા ।

अथ धर्मास्तिकायादीनां स्वरूपं निरूपयितुमाह - 'तेण कालेण' इत्यादि ।

મૂલમ્—તેણં કાલેણ, તેણ સમણ રાયગિહે નામ નયરે હોત્યા, વણ્ણઓ, ગુણસિલણ ચેઈણ, વણ્ણઓ, જાવ પુઠવિ-સિલા પટ્ટઓ, વણ્ણઓ, તસ્સ ણ ગુણસિલયસ્સ ચેઈયસ્સ અ-દૂરસામતે વહવે અન્નઉત્થિયા પરિવસતિ, ત જહા—કાલોદાઈ, સેલોદાઈ, સેવાલોદાઈ, ઉદણ, નામુદણ, નમ્મુદણ, અન્નવાલણ, સેલવાલણ, સખવાલણ, સુહત્થી ગાહાવઈ । તણ ણ તેસિં અન્ન-ઉત્થિયાણ અન્નયા કયાઈ ઇગયઓ સમુવાળયાણ, સન્નિવિટ્ટાણ, સન્નિસન્નાણ અયમેયારૂવે મિહો કહાસમુહ્લાવે સમુપ્પજિત્યા—એવ યલ્લુ સમણે નાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પન્નવેઈ, ત જહા—ધમ્મત્થિકાયા, જાવ આગાસત્થિકાયા । તત્થ ણ સમણે નાયપુત્તે ચત્તારિ અત્થિકાણ અજીવકાણ પન્નવેઈ, ત જહા—ધમ્મત્થિકાયા, અધ-મ્મત્થિકાયા, આગાસત્થિકાયા, પોગ્ગલત્થિકાયા । ઇગ ચ ણ સમણે

પુરુષ મહાકર્મચાલા હોતા હૈ ? ऐसा प्रश्न तथा उत्तर कथन, अचित्त पुद्गल प्रकाश करते हैं, उद्योत करते हैं, तपते हैं, और चमकते हैं ? अचित्त पुद्गल कैसे प्रकाश करते हैं ? उद्योत करते हैं ? ऐसा प्रश्न और इनका उत्तर ।

‘અગ્નિકાયને સળગાવનાર અને ઝોલવનાર એ પુરુષોમાંથી કયો પુરુષ મહાકર્મવાળો હોય છે ? એવો પ્રશ્ન અને તેના ઉત્તરપ્રકર કથન ‘અચિત્ત પુદ્ગલો શુ પ્રકાશ કરે છે ? ઉદ્યોત કરે છે ? તપે છે ? ચમકે છે ? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર ‘અચિત્ત પુદ્ગલો કેવા રીતે પ્રકાશ કરે છે ? કેવી રીતે ઉદ્યોત કરે છે ? એવો પ્રશ્ન અને તેનો ઉત્તર.

અથ દશમોદેશક પ્રારમ્ભ્યતે—

સપ્તમશતકે દશમોદેશકસ્ય સક્ષિપ્તવિષયવિવરણમ્—

પચાસ્તિકાયવિષયે, કાલોદાયિપ્રમૃતીનામ્ અન્યતીર્થિકાનાં પરસ્પરકથા સલાપ., ગૌતમસમાગમ., ત પ્રતિ કાલોદાયિપ્રમૃતીના પ્રશ્ન ગૌતમસ્યોત્તર પ્રતિપાદન ચ, પુદ્ગલાસ્તિકાયવિષયે કર્મબન્ધવિચાર, પાપકર્મ અશુભવિપાક સહિત મહેત્ કિમ્ ? इति પ્રશ્ન, પાપકર્મ ચ અશુભવિપાક સયુક્તકથ મહેત્ ? इति પ્રશ્નથ, મશ્વતીતિ તદુત્તરમ્ । કલ્યાણ કર્મ કલ્યાણફલવિપાકસયુક્ત મહેત્ કિમ્ ? इति પ્રશ્ન, કલ્યાણ કર્મ કલ્યાણફલવિપાકસયુક્ત કથ મહેદિતિ પ્રશ્ન થ, તયોરુત્તરદાનમ્, અગ્નિકાયસમારમ્ભકયોર્દ્વયો પુરુષયો ક્તરઃ પુરુષો મહા-

સાતવેં શતકકા દસવા ઉદેશક પ્રારમ્ભ

સપ્તમ શતકકે ઇસ દસવેં ઉદેશકકા વિષયવિવરણ સક્ષેપસે ઇસ પ્રકાર હૈ, કાલોદાયી આદિ અન્યતીર્થિક જનોંકા પચાસ્તિકાયકે વિષયમેં પરસ્પર વાર્તાલાપ ગૌતમસ્વામીકા સમાગમ ગૌતમસે કાલોદાયી આદિજનોંકે પ્રશ્ન ગૌતમકા ઉત્તર પુદ્ગલાસ્તિકાયકે વિષયમેં કર્મબન્ધકા વિચાર પાપકર્મ અશુભ વિપાક સહિત હોતા હૈ કયા ? તથા પાપકર્મ અશુભ વિપાક સહિત હોતા હૈ કયા ? તથા પાપકર્મ અશુભવિપાક સયુક્ત કેસે હોતા હૈ એસા પ્રશ્ન, ઇન ઢોનોંકા ઉત્તર, કલ્યાણકર્મે કલ્યાણફલરૂપ વિપાકસે સયુક્ત હોતા હૈ કયા ? એસા પ્રશ્ન, તથા વહ કલ્યાણરૂપ કર્મકલ્યાણરૂપ ફલવિપાકવાલા કેસે હોતા હૈ એસા ઇન ઢોનોંકા ઉત્તર કથન, અગ્નિકાયસમારમ્ભક ઢો પુરુષોંકે ધીષમેં કૌનસા

સાતમા શતકનેા ઇસમેા ઉદેશક પ્રારમ્ભ

સાતમા શતકના ઇસમા ઉદેશકમાં જે વિષયનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેના સંક્ષિપ્ત સારમાં આ પ્રમાણે છે— કાલોદાયી આદિ અન્ય તીર્થિકાને પચાસ્તિકાય વિષયે વાર્તાલાપ, ગૌતમ સ્વામીનું ત્યાં આગમન, કાલોદાયી આદિ અન્યમતવાદીઓના ગૌતમ સ્વામીને પચાસ્તિકાય વિષયક પ્રશ્નો અને ગૌતમ સ્વામી દ્વારા તેના ઉત્તરે પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં કર્મબન્ધને વિચાર, પ્રશ્ન— પાપકર્મ શું અશુભવિપાકયુક્ત હોય છે ? પાપકર્મ કેવી રીતે અશુભ વિપાકયુક્ત હોય છે ? આ બંને પ્રશ્નોના ઉત્તર. પ્રશ્ન— કલ્યાણકર્મ શું કલ્યાણફલ વિપાકથી યુક્ત હોય છે ? તથા કલ્યાણરૂપ કર્મ આ માટે કલ્યાણરૂપ ફલવિપાકથી યુક્ત હોય છે ? તે બંનેના ઉત્તરોનું પ્રતિપાદન.

सत्थिकाय, त चेव जाव रुविकाय अजीवकाय पन्नवेइ, से कह-
मेय गोयमा ! एव ? । तए ण से भगव गोयमे ते अन्नउत्थिए
एव वयासी—नो खल्ल वय देवाणुप्पिया । अत्थिभाव नत्थि—त्ति
वयामो, नत्थिभाव अत्थि—त्ति वयामो, अम्हे ण देवाणुप्पिया ।
सव्व अत्थिभाव अत्थि—त्ति वयामो, सव्व नत्थिभाव नत्थि—त्ति
वयामो, त चेयसा (विदसा) खल्ल तुव्वे देवाणुप्पिया । एयमद्व
सयमेव पच्चुवेक्खह—त्ति कट्ट ते अन्नउत्थिए एव वयासी एव
वदत्ता जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगव महावीरे,
एव जहा निवटुवेसए जाव भत्त-पाण पडिदसेइ, भत्त-पाण
पडिदसित्ता, समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदित्ता,
नमसित्ता, नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ ॥ सू० १ ॥

छाया—तस्मिन् काले, तस्मिन् समये राजगृह नाम नगरम् आसीत्, वर्णक,
गुणशिल्क चैत्य वर्णक, यावत् पृथिवीशिलापट्टकः, वर्णक, तस्य खल्ल गुणशिल्क

धर्मास्तिकाय आदिके विषयमें अन्यतीर्थिकजनोंकी वक्तव्यता—
'तेण कालेण तेण समएण' इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समएण) उस काल और उस समयमें
(रायगिह्वे नाम नगरे होत्या) राजगृह नामका नगर था (वण्णओ)
वर्णन (गुणसिलए चेइए) गुणशिल्क नामका एक चैत्य उद्यान था
(वण्णओ) वर्णन (जाव पुडविसिलापट्टओ वण्णओ) यावत् पृथिवीशिला
पट्टक था (वण्णओ) वर्णन (तस्स ण गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूर

धर्मास्तिकाय आदि विषे अन्य तीर्थिकानी वक्तव्यता—

'तेण कालेण तेण समएण'

सूत्रार्थ—(तेण कालेण तेण समएण) ते काले अने ते समये
(रायगिह्वे नाम नगरे होत्या) राजगृह नामके एक नगर હતું (વણ્ણઓ)
તેનું વર્ણન કરવું (ગુણસિલપ્પે ચેઈપ્પે) તેમાં ગુણશિલ્પક નામે ચૈત્ય—(ઉદ્યાન)
હતું (વણ્ણઓ) તેનું વર્ણન કરવું (જાવ પુદવિસિલાપટ્ટઓ વણ્ણઓ) ત્યાં એક

णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरुविकाय, जीवकाय पण्णवेइ । तथ ण
समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए, अरुविकाए पण्णवेइ, त
जहा—धम्मत्थिकाय, अधम्मत्थिकाय, आगासत्थिकाय, जीव-
त्थिकाय । एग च ण समणे, णायपुत्ते, पोग्गलत्थिकाय, रूविकाय
अजीवकाय पण्णवेइ, से कहमेय मन्ने एव ? । तेण कालेण,
तेण समएण समणे भगव महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समो-
सढे, जाव—परिसा पडिगया । तेण कालेण, तेण समएण, सम-
णस्स भगवओ महावीरस्स जेढे अतेवासी इदभूई णाम अणगारे
गोयमगोत्तेण, एव जहा चिइयसए नियट्ठवेसए जाव—भिक्षा-
यरियाए अडमाणे अहापज्जत्त भत्तपाण पडिग्गाहिन्ता रायणि-
हाओ णयराओ जाव—अतुरियं, अचवल, असमत जाव रीय
सोहेमाणेर तेसिं अण्णउत्थियाण अदूरसामतेण, वीइवयइ । तए ण
ते अन्नउत्थिया भगव गोयम अदूरसामतेण वीइवयमाण पासति,
पासित्ता अन्नमन्न सदावेति, अन्नमन्न सदावित्ता एव वयासी-
एव खल्ल देवाणुप्पिया ! अम्ह इमाकहा अविप्पकडा, अय च ण
गोयमे अम्ह अदूरसामतेण वीइवयइ, त सेय खल्ल देवाणुप्पिया !
अम्ह गोयम एयमह पुच्छित्तए-त्ति कहु अन्नमन्नस्स अंतिए एय
मह पडिसुणति, पडिसुणित्ता जेणेव भगव गोयमे तेणेव उवा-
गच्छन्ति, तेणेव उवागच्छित्ता भगव गोयम एव वयासी—एव
खल्ल गोयमा ! तव धम्मायरिए, धम्मोवदेसए, समणे णायपुत्ते
पच्च अत्थिकाए पन्नवेइ, त जहा—धम्मत्थिकाय, जाव आगा-

સત્થિકાયં, ત ચેવ જાવ રૂવિકાય અજીવકાય પન્નવેઇ, સે કહ-
મેય ગોયમા । એવ ? । તણ ન સે ભગવ ગોયમે તે અન્નઉત્થિણ
એવ વયાસી—નો સ્વલ્લ વય દેવાણુપ્પિયા ! અત્થિભાવ નત્થિ—ત્તિ
વયામો, નત્થિભાવ અત્થિ—ત્તિ વયામો, અમ્હે ન દેવાણુપ્પિયા ।
સવ્વ અત્થિભાવ અત્થિ—ત્તિ વયામો, સવ્વ નત્થિભાવ નત્થિ—ત્તિ
વયામો, ત ચેયસા (વેદસા) સ્વલ્લ તુવ્વમે દેવાણુપ્પિયા ! એયમદ્દં
સયમેવ પચ્ચુવેક્કસ્વહ—ત્તિ કદ્દ તે અન્નઉત્થિણ એવ વયાસી એવ
વદ્દત્તા જેણેવ ગુણસિલણ ચેઇણ, જેણેવ સમણે ભગવ મહાવીરે,
એવ જહા નિષ્ઠુદ્દેસણ જાવ ભત્ત-પાણં પડિદસેઇ, ભત્ત-પાણ
પડિદસિત્તા, સમણ ભગવ મહાવીર વદ્દઇ, નમસઇ, વદિત્તા,
નમસિત્તા, નચ્ચાસણે જાવ પજ્જુવાસઇ ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહ નામ નગરમ્ આસીત્, વર્ણક,
ગુણશિલ્ક ચૈત્ય વર્ણક,, યાવત્ પૃથિવીશિલાપટ્ટકઃ, વર્ણક, તસ્ય સ્વલ્લ ગુણશિલ

ધર્માસ્તિકાય આદિકે વિષયમેં અન્યતીર્થિકજનોંકી વક્તવ્યતા—

‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—(તેણ કાલેણ તેણ સમણ) ઉસ કાલ ઓર ઉસ સમયમેં
(રાયગિહે નામ નયરે હોત્થા) રાજગૃહ નામકા નગર થા (વર્ણઓ)
વર્ણન (ગુણસિલણ ચેઇણ) ગુણશિલ્ક નામકા એક ચૈત્ય ઉદ્યાન થા
(વર્ણઓ) વર્ણન (જાવ પુઢવિસિલાપટ્ટઓ વર્ણઓ) યાવત્ પૃથિવીશિલા
પટ્ટક થા (વર્ણઓ) વર્ણન (તસ્ય ન ગુણસિલયસ્સ ચેઇયસ્સ અદૂર

ધર્માસ્તિકાય આદિ વિષે અન્ય તીર્થિકોની વક્તવ્યતા—

‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ’

સૂત્રાર્થ—(તેણ કાલેણ તેણ સમણ) તે કાલે અને તે સમયે
(રાયગિહે નામ નયરે હોત્થા) રાજગૃહ નામે એક નગર હતું (વર્ણઓ)
તેનું વર્ણન કરવું (ગુણસિલણ ચેઇણ) તેમા ગુણશિલ્ક નામે ચૈત્ય—(ઉદ્યાન)
હતું (વર્ણઓ) તેનું વર્ણન કરવું (જાવ પુઢવિસિલાપટ્ટઓ વર્ણઓ) ત્યાં એક

णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरुविकाय, जीवकाय पण्णवेइ । तत्थ ण
 समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए, अरुविकाए पण्णवेइ, त
 जहा-धम्मत्थिकाय, अधम्मत्थिकाय, आगासत्थिकाय, जीव-
 त्थिकाय । एग च ण समणे, णायपुत्ते, पोग्गलत्थिकाय, रूविकायं
 अजीवकाय पण्णवेइ, से कहमेय मन्ने एव ? । तेण कालेण,
 तेण समएण समणे भगव महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समो-
 सदे, जाव-परिसा पडिगया । तेण कालेण, तेण समएण, सम-
 णस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अत्तेवासी इदभूई णाम अणगारे
 गोयमगोत्तेण, एव जहा विइयसए नियतुवेसए जाव-भिक्खा-
 यरियाए अडमाणे अहापज्जत्त भत्तपाण पडिग्गाहिता रायगि-
 हाओ णयराओ जाव-अतुरिय, अचवल, असभत जाव रीय
 सोहेमाणेर तेसिं अण्णउत्थियाण अदूरसामतेण, वीइवयइ । तए ण
 ते अन्नउत्थिया भगव गोयम अदूरसामतेण वीइवयमाण पासति,
 पासित्ता अन्नमन्न सद्धार्वेति, अन्नमन्न सद्धार्वित्ता एव वयासी-
 एव खल्ल देवाणुप्पिया ! अम्ह इमाकहा अविप्पकडा, अय च ण
 गोयमे अम्ह अदूरसामतेण वीइवयइ, त सेय खल्ल देवाणुप्पिया !
 अम्ह गोयम एयमट्ठ पुच्छित्तए-त्ति कट्ठु अन्नमन्नस्स अंतिए एय
 मट्ठ पडिसुणाति, पडिसुणित्ता जेणेव भगव गोयमे तेणेव उवा-
 गच्छन्ति, तेणेव उवागच्छित्ता भगव गोयम एव वयासी-एवं
 खल्ल गोयमा ! तव धम्मायरिए, धम्मोवदेसए, समणे णायपुत्ते
 पच अत्थिकाए पन्नवेइ, त जहा-धम्मत्थिकाय, जाव आगा-

જ્ઞાતપુત્ર ચતુર અસ્તિકાયાન અજીવકાયાન પ્રજ્ઞાપયતિ, તથા-ધર્માસ્તિકાયમ્
અધર્માસ્તિકાયમ્, આકાશસ્તિકાયમ્, પુદ્ગલાસ્તિકાયમ્, એક ચ સ્વલ્લ ભ્રમણો
જ્ઞાતપુત્રો જીવાસ્તિકાયમ્ અરુપિકાય જીવકાય પ્રજ્ઞાપયતિ । તત્ર સ્વલ્લ ભ્રમણો
જ્ઞાતપુત્ર ચતુર, અસ્તિકાયાન અરુપિકાયાન પ્રજ્ઞાપયતિ, તથા-ધર્માસ્તિકાયમ્,
અધર્માસ્તિકાયમ્, આકાશસ્તિકાયમ્, જીવાસ્તિકાયમ્, એવ ચ સ્વલ્લ ભ્રમણો
જ્ઞાતપુત્ર પુદ્ગલાસ્તિકાય રુપિકાયમ્ અજીવકાય પ્રજ્ઞાપયતિ, તત્ કયમેતત્

જો હસ પ્રકારસે હૈં (ધમ્મત્થિકાય જાવ આગાસત્થિકાય) ધર્માસ્તિ
કાય યાવત્ આકાશસ્તિકાય હૈં (તત્થ ણ સમણે ણાયપુત્તે ચત્તારિ અત્થિ
કાણ અજીવકાણ પન્નવેહ) હનમેં શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને ચાર
અસ્તિકાય અજીવકાય કહે હૈં । (તજહા) જૈસે (ધમ્મત્થિકાય અધમ્મ-
ત્થિકાય, આગાસત્થિકાય, પોગ્ગલત્થિકાય) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિ
કાય, આકાશસ્તિકાય ઓર પુદ્ગલાસ્તિકાય (એગં ચ ણ સમણે
ણાયપુત્તે જીવત્થિકાય અરુવિકાય જીવકાય પણ્ણવેહ) શ્રમણ જ્ઞાતપુત્રને
એક જીવાસ્તિકાયકો અરુપીકાય જીવકાય કહા હૈં । (તત્થ ણ સમણે
ણાયપુત્તે ચત્તારિ અત્થિકાણ અરુવિકાણ પણ્ણવેહ) તથા ઇન્હીં શ્રમણ
જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને ચાર અસ્તિકાયોંકો અરુપી કાય કહા હૈં । (તજહા)
જો હસ પ્રકારસે હૈં (ધમ્મત્થિકાય, અધમ્મત્થિકાય આગાસત્થિકાય
જીવત્થિકાય) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશસ્તિકાય ઓર
જીવાસ્તિકાય (એગં ચ ણ સમણે ણાયપુત્તે પોગ્ગલત્થિકાય, રુવિકાય

આગાસત્થિકાય) ધર્માસ્તિકાયથી લઇને આકાશસ્તિકાય પર્યંતના પાંચ અસ્તિકાયને
અહીં મહાશ્વ કવવા । (તત્થ ણ સમણે ણાયપુત્તે ચત્તારિ અત્થિકાણ અજીવકાણ
પણ્ણવેહ) તે પાંચ અસ્તિકાયમાંના ચાર અસ્તિકાયને અમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે
અજીવકાય કહા છે (તજહા) તે ચારનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે- (ધમ્મત્થિકાય,
અધમ્મત્થિકાય, આગાસત્થિકાય, પોગ્ગલત્થિકાય) ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય,
આકાશસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય. (એગં ચ ણ સમણે ણાયપુત્તે જીવત્થિ
કાય અરુવિકાય જીવકાય પણ્ણવેહ) અમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે
એક માત્ર જીવાસ્તિકાયને અરુપીકાયરૂપ જીવકાય કહ્યું છે (તત્થ ણ સમણે ણાયપુત્તે
ચત્તારિ અત્થિકાણ અરુવિકાણ પણ્ણવેહ) તથા એ જ અમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે
ચાર અસ્તિકાયોને અરુપી કહા છે (તજહા) તે ચાર અરુપી અસ્તિકાયો નીચે પ્રમાણે છે-
(ધમ્મત્થિકાય, અધમ્મત્થિકાય, આગાસત્થિકાય, જીવત્થિકાય) ધર્માસ્તિકાય
અધર્માસ્તિકાય આકાશસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય. (એગં ચ સમણે ણાયપુત્તે

કસ્ય ચેત્યસ્ય અદૂસામન્તે વહ્ન અન્યયુધીકાઃ પરિવસન્તિ, તથા-કાલો
 દાયી, શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલકઃ
 શક્રપાલકઃ, સુહસ્તી ગાધાપતિઃ । તત્ સ્વલુ તેષામ્ અન્યયુધિકાનામ્ અન્યદા
 ક્વાચિત્ પુત્ર સમુપાગતાના સન્નિવિષ્ઠાનામ્ સન્નિપણ્ણાનામ્ અયમેતત્રપો મિષઃ
 કથા સમુલ્લાપ સમુદપઘત-પ્વ સ્વલુ શ્રમણ. જ્ઞાતપુત્ર પચ્ચ અસ્તિકાયાન્
 મજ્ઞાપયતિ-તથા ધર્માસ્તિકાયમ્, યાવત્-આકાશાસ્તિકાયમ્ । તત્ સ્વલુ શ્રમણ
 સામતે, યદ્વે અણ્ણઉત્થિયા પરિવસતિ) ઉસ ગુણશિલક ચેત્યકે, ન
 અધિક દૂર ઓર ન અધિક પાસ કિન્તુ નજદીકમેં અનેક અન્ય
 યુધિકજન રહતે થે (તજહા) થે ઇસ પ્રકારસે હેં । (કાલોદાર્, સેલોદાર્,
 સેવાલોદાર્, ઉદય, નામુદય, નમ્મુદય, અણ્ણવાલણ, સેલવાલણ, સુહત્થી
 ગાઢાવર્) કાલોદાયી, શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય,
 નમોદય અન્યપાલક, શૈલપાલક, શાલપાલક, સુહત્થોગાધાપતિ (તપ્પણ
 તેસિં અણ્ણઉત્થિયાણ અણ્ણયા કયાઈ પગયઓ સમુવાગયાણ સન્નિવિષ્ઠાણ
 સન્નિસન્નાણ અયમેયારુથે મિહો કહાસમુલ્લાથે સમુપજ્જિતથા) એક સમયકી
 થાત હેં કિં વે અન્યતીર્થિકજન કહીસે આકર એક સ્થાન પર અચ્છી
 તરહસે આનન્દ કે સાથ બેઠે હુપ થે સો પરસ્પરમેં ઉનકા યહ ઇસ
 પ્રકારકા વાર્તાલાપ હુમા (એવ સ્વલુ સમણે નાયપુસે પચ્ચ અત્થિકાપ
 પછવેઈ) શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને પાચ અસ્તિકાય કહેં હેં (તજહા)

પૃથ્વી શિલાપદ્ધત્ત હવ તેનું વર્ણન કરવું, (તસ્સણ ગુણસિલયસ્સ વેદ્યસ્સ અદૂસામતે,
 વહ્ન મણ્ણઉત્થિયા પરિવસતિ) તે અણ્ણશિલક ચેત્યની અધિક દૂર પશુ નહીં અને
 અધિક પાસે પશુ નહીં એવે સ્થળે અનેક અન્ય યુધિક જન (અન્ય મતવાળા દોઢે)
 રહેતા હતા. (તજહા) તેમનાં નામ આ પ્રમાણે સમજવાં- (કાલોદાર્, સેલોદાર્,
 સેવાલોદાર્, ઉદય, નામુદય, નમ્મુદય, અણ્ણવાલણ, સેલવાલણ, સલવાલણ,
 સુહત્થી ગાઢાવર્) શૈલોદાયી, શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય નમોદય,
 અન્યપાલક શૈલપાલક, શાલપાલક સુહસ્તી અને ગાધાપતિ. (તપ્પણ તેસિં અણ્ણ
 ઉત્થિયાણ અણ્ણયા કયાઈ પગયઓ સમુવાગયાણ સન્નિવિષ્ઠાણ, સન્નિસન્નાણ
 અયમેયારુથે મિહો કહાસમુલ્લાથે સમુપજ્જિતથા) એક સમયે એવું બન્યું કે તે
 અન્યતીર્થિક દોઢે, થાતપોતાને સ્થાનેથી આવીને કોઈ એક જગ્યાએ આનંદપૂર્વક બેઠાં
 હતાં ત્યારે તેમની વચ્ચે આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ થાઓ-

(એવ સ્વલુ સમણે નાયપુસે પચ્ચ અત્થિકાપ પછવેઈ - તજહા) અમણ
 જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે આ પ્રમાણે પાંચ અસ્તિકાયો કહ્યા છે- (ધમ્મત્થિકાય બાવ

यूथिकानाम्, अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति । तत्. खलु ते अन्ययूथिका* भगवन्त
गौतमम् अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजन्त पश्यन्ति, दृष्ट्वा अन्योन्य शब्दयन्ति, अन्योन्य
शब्दयित्वा एवम् अत्रादिषु - एव खलु देवानुमिया । अस्माकम् इय कथा अवि-
प्रकटा, अय च खलु गौतम अस्माकम् अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति, तत् थ्येय
खलु देवानुमिया* ! अस्माक गौतमम् एतमर्थम् प्रपदुम्, इति कृत्वा अन्योन्यस्या
न्तिके एतमर्थं प्रतिशृण्वन्ति, एतमर्थं प्रतिश्रुत्य यत्रैव भगवान् गौतमस्तत्रैव

आगेर की भूमिका शोधन करते हुए उन अन्यतीर्थिकजनोंके समीप
से होकर निकले (तएण ते अण्णउत्थिया भगव गोयम अदूरसाम-
तेण वीइवयमाण पासति, पासिचा अन्नमन्न सहावेति) उन अन्य
तीर्थिक जनोंने भगवान् गौतम को पास से जाता हुआ देखा देखकर
उन्होंने एक दूसरे को आपसमें बुलाया (अन्नमन्न सहाविचा एव
वयासी) एक दूसरेको बुलाकर फिर उन्होंने इस प्रकारसे कहना प्रारम्भ
किया (एव खलु देवानुमिया ! अम्ह इमा कथा अविप्रकटा, अयच
ण गोयमे अम्ह अदूरसामतेणं वीइवयइ) हे देवानुमियो ! अमण
भगवान् महावीर द्वारा प्रकट की गई यह अस्तिकाय की वक्तव्यता
अमीतक इमे अपतीत है अत ये गौतम जो हमलोगोंके पाससे
होकर निकले हैं (त सेय खलु देवानुमिया ! अह गोयम एयमदु
पुच्छित्तएचि कहु अन्नमन्नस्स अतिए एयमदु पडिसुणति) सो हमें अब
यही श्रेयस्कर है कि देवानुमियो ! हम इस बातको गौतमसे खलकर

वाणी अलिखी चुकत यधने, धर्मास्तिकायानु पावन कर्त्ता, आगणनी भूमिनु शोधन
कर्त्ता, ते अन्य भूमिकोनी पासिची नीकयथा (तएण ते अण्णउत्थिया भगव गोयम
अदूरसामतेण वीइवयमाण पासति, पासिचा अन्नमन्न सहावेति) त अन्य
भूमिको अमवान गौतमने पोतानी पासिची पसार यता जेथा तेभने जेधने तेभजे
जेक पीबने बोवाय्या (अन्नमन्न सहाविचा एव वयासी) जेक पीबने बोवायीने
तेभजे आ प्रमाजे थात कर्त्ता मडी- (एव खलु देवानुमिया ! अम्ह इमा कथा
अविप्रकटा, अय च ण गोयमे अम्ह अदूरसामतेण वीइवयइ) हे देवानुमियो !
अमण भगवान् महावीर द्वारा प्रकट कर्त्ता आनेली आ अस्तिकायानी वक्तव्यतानी
अतीति छल सुधी आपणुने थल नथी. आ गौतम अन्तरे आपणुनी पासि यधने पसार
यध रहेल छे (त सेय खलु देवानुमिया ! अम्ह गोयम एयमदु पुच्छित्तए
चि कहु अन्नमन्नस्स अतिए एयमदु पडिसुणति) ता आपजे माटे आ प्रमाजे
कर्त्तु जे न द्वितीया छे के आपजे गौतमनी पासि यधने आ विषयमा तेभने पूछिजे

મન્યે ઇવમ્ ? । તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે શ્રમણો મગવાન મહાવીર, યાત્રુ
 ગુણગ્રીલે ચૈત્યે સમવસ્યત, યાત્રત્ પર્યત્ પ્રતિગતા, તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે
 શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય ડ્યેઃ. અન્તેવાસી ઇન્દ્રભૂતિનામ અનગાર ગૌતમ
 ગોદ્રેણ, એવ યથા દ્વિતીયશતકે નિર્ઘન્યોદેશક યાત્રત્-મિશ્ણાચર્યાયામ્ અટન્
 યથા પર્યાપ્ત મક્ત-પાન પ્રતિગૃહ્ણતિ, પ્રતિગૃહ્ય રાજગૃહાત્ નગરાત્ યાત્રત્ અ-
 ત્વરિતમ્, અચપલમ્, અસમ્રાન્ત યાત્રત્ ઈર્ષ્યામ્ શોધયન્ શોધયન્ તેષામ્ અન્ય

અજીવકાય પળવેડ) શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને એક પુદ્ગલાસ્તિકાચકો
 રૂપીકાય અજીવકાય કહા છે । (સે કહમેય મન્ને એવ) ઇસ તરફસે
 ઉનકો એસા કથન કૈસે માતા જા સફતા છે ? (તેજ કાલેણ તેજ
 સમણ સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જેદે અતેવાસી ઇદમ્હીનામ
 અણગારે ગોયમગોત્તેણ એવ જહા વિડયસણ નિયઠ્ઠેસણ જાવ મિક્કલા-
 યરિયાણ અઢમાણે અહાપજ્જસ મત્તપાણ પઢિગ્ગાહિતા રાયગિહાઓ
 ણયરાઓ જાવ અતુરિય અચવલ અસમત જાવ રીય સોહેમાણે તેસિં
 અણ્ણઉત્થિયાણ અદૂરસામતેણ વીયવયડ) ઇતનેમેં વહાસે ઉસ કાલમેં
 ઉસ સમયમેં શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરકે મધાન અતેવાસી જિનકા નામ
 ઇન્દ્રભૂતિ અનગાર થા ઔર ગોત્ર જિનકા ગૌતમ થા જૈસા કિ દ્વિતીય
 શતકમેં નિર્ઘન્યોદેશકમેં કહા ગયા છે યાત્રત્ મિશ્ણાચર્યા કરતે હુણ,
 યથા પ્રાપ્ત મક્તપાનકો મ્રહણ કરકે રાજગૃહ નગરસે યાત્રત્ ત્વરારહિત
 હોકર, ચપલતા રહિત હોકર, અસમ્રાન્ત હોકર યાત્રત્ ઈર્ષ્યાસમિતિસે

પોગ્ગાસ્તિકાચ, રૂપિકાય અજીવકાય પળવેડ) અમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર
 હેકત એકલા પુદ્ગલાસ્તિકાચને રૂપીકાય, અજીવકાય કહ્યુ છે (સે કહમેય મન્ને એવ)
 તેમનું આ પ્રકારનું કથન કેવી રીતે માની શકાય.

(તેજ કાલેણ તેજ સમણ સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જેદે અતેવાસી
 ઇદમ્હી નામ અણગારે ગોયમગોત્તેણ એવ જહા વિડયસણ નિયઠ્ઠેસણ જાવ
 મિક્કલાયરિયાણ અઢમાણે અહાપજ્જસ મત્તપાણ પઢિગ્ગાહિતા રાયગિહાઓ
 ણયરાઓ જાવ અતુરિય અચવલ અસમત જાવ રીય સોહેમાણે તેસિં અણ્ણ
 ઉત્થિયાણ અદૂરસામતેણ વીયવયડ) તે કાળે બને તે સમયે અમણ અજાન
 મહાવીરના સુખ્ય શિખ્ય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર હતા. તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા. બીજા
 શતકના નિર્ઘોદેશકમા કહ્યા પ્રમાણેનું ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર વિષેનું સમસ્ત કથન અહીં
 અહલુ કરવું તે ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર વિષા કરતા કરતા, પ્રાસુક એવધુતિ અપ્રકારપ્રતી-
 અહલુ કરીને રાજગૃહ નગરમાંથી ત્વરાપરહિત, અપલતાપરહિત અસમ્રાન્ત આદિ વિશેષણો-

यूथिकानाम्, अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति । ततः खलु ते अन्ययूथिका भगवन्त
गौतमम् अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजन्त पश्यन्ति, दृष्ट्वा अन्योन्य शब्दयन्ति, अन्योन्य
शब्दयित्वा एवम् अत्रादिषु—एव खलु देवानुमिया । अस्माकम् इय कथा अत्रि
प्रकटा, अय च खलु गौतम अस्माकम् अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति, तत् श्रेय
खलु देवानुमियाः ! अस्माक गौतमम् एतमर्थम् प्रष्टुम्, इति कृत्वा अन्योन्यस्या
न्तिके एतमर्थं प्रतिशृण्वन्ति, एतमर्थं प्रतिश्रुत्य यत्रैव भगवान् गौतमस्तत्रैव

आगेर की मूमिका शोधन करते हुए उन अन्यतीर्थिकजनोंके समीप
से होकर निकले (तएण ते अण्णउत्थिया भगव गोयम अदूरसाम-
तेण वीइवयमाण पासनि, पासिचा अन्नमन्न सहावेति) उन अन्य
तीर्थिक जनोंने भगवान् गौतम को पास से जाता हुआ देखा देखकर
उन्होंने एक दूसरे को आपसमें बुलाया (अन्नमन्न सहाविचा एव
वयासी) एक दूसरेको बुलाकर फिर उन्होंने इस प्रकारसे कहना प्रारंभ
किया (एव खलु देवाणुप्पिया ! अम्ह इमा क्हा अविप्पकहा, अयच
ण गोयमे अम्ह अदूरसामतेणं वीइवयइ) हे देवानुमियो ! अमण
भगवान् महावीर द्वारा प्रकट की गई यह अस्तिकाय की वक्तव्यता
अभीतक हमें अपतीत है अत ये गौतम जो हमलोगोंके पाससे
होकर निकले हैं (त सेय खलु देवाणुप्पिया ! अह गोयम एयमट्ठ
पुच्छिच्चएत्ति कट्ठु अन्नमन्नस्स अतिए एयमट्ठ पडिसुणति) सो हमें अय
यही श्रेयस्कर है कि देवानुमियो ! हम इस बातको गौतमसे चलकर

वाणी गतिथी युक्त यधने, धर्मासम्भितानु पावन कर्ता, आगजनी भूमिनु शोधन
करता, ते अन्य यूथिकानी पासिची नीकज्या (तएण ते अण्णउत्थिया भगव गोयम
अदूरसामतेण वीइवयमाण पासति, पासिचा अन्नमन्न सहावेति) त अन्य
यूथिकांजे भगवान् गौतमने पोतानी पासिची पसार यत्ता जेत्था तेभने जेष्ठने तेभजे
जेष्ठ जीब्बने बोलाव्या (अन्नमन्न सहाविचा एव वयासी) जेष्ठ जीब्बने बोलावनीने
तेभजे आ प्रभाजे पात करवा भांडी— (एव खलु देवाणुप्पिया ! अम्ह इमा क्हा
अविप्पकहा, अय च ण गोयमे अम्ह अदूरसामतेण वीइवयइ) हे देवानुमियो !
अमण भगवान् महावीर द्वारा प्रकट करवाया आवेदी आ अस्तिकायनी वक्तव्यतानी
प्रतीति छल सुधी आपणुने यध नथी आ गौतम अन्तारे आपण्णी पासि यधने पसार
यध रहेल छे (त सेय खलु देवाणुप्पिया ! अम्ह गोयम एयमट्ठ पुच्छिच्चए
त्ति कट्ठु अन्नमन्नस्स अतिए एयमट्ठ पडिसुणति) ता आपजे भाटे आ प्रभाजे
करवु जे न द्वितीया छे के आपजे गौतमनी पासि यधने आ विषयमा तेभने पूछीजे

મન્યે ણ્વમ્ ? । તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમય ધ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ યાવત્
 ગુણશીલે ચૈત્યે સમવણ્વત , યાવત્ પર્પત્ પ્રતિગતા, તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમય
 ધ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય જ્યેષ્ઠ. અન્તેવાસી ઇન્દ્રભૂતિનામ અનગાર ગૌતમ
 ગોત્રેણ, એવ યથા દ્વિતીયશતકે નિર્ગ્રન્થોદ્દેશક યાવત્-મિશ્તાચર્યાગામ્ અટન્
 યથા પર્યાપ્ત મક્ત-પાન પ્રતિવૃદ્ધાતિ, પ્રતિવૃદ્ધ રાજગૃહાત નગરાત્ યાવત્ અ-
 ત્વરિતમ્, અચપલમ્, અસમ્રાન્ત યાવત્ ર્દયામ્ શોધયન્ શોધયન્ તેષામ્ અન્ય

અજીવકાય પળ્ણવેઈ) ધ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને એક પુદ્ગલાસ્તિકાયકો
 રૂપીકાય અજીવકાય કહા છે । (સે કહમેય મન્ને એવ) ફસ તરહસે
 ઉનકો એસા કથન કેસે માના જા સમ્મતા હૈ ? (તેળં કાલેણ તેળ
 સમણ સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જેદ્દે અતેવાસી ઇદમૂર્છિનામ
 અનગારે ગોયમગોત્રેણ એવ જહા વિહ્યસણ નિયદુદ્દેસણ જાવ મિક્સા-
 ચરિયાણ અહમાણે અહાપજ્જત્ત મત્તપાણ પઢિગ્ગાહિતા રાયગિહાઓ
 ણયરાઓ જાવ અતુરિય અચ્ચલ અસમત જાવ રીપ સોદ્દેમાણે તેસિં
 અણ્ણાઉત્થિયાણ અદ્દરસામતેણ વીયવયઈ) ફતનેમેં વહાસે ઉસ કાલમેં
 ઉસ સમયમેં ધ્રમણ મગવાન્ મહાવીરકે પ્રધાન અતેવાસી જિનકા નામ
 ઇન્દ્રભૂતિ અનગાર થા ઔર ગોત્ર જિનકા ગૌતમ થા જૈસા કિ દ્વિતીય
 શતકમેં નિર્ગ્રન્થોદ્દેશકમેં કહા ગયા છે યાવત્ મિક્ષાચર્યા કરતે હુય,
 યથા પ્રાપ્ત મન્ત્રપાનકો ગ્રહણ કરકે રાજગૃહ નગરસે યાવત્ ત્વરારહિત
 હોકર, ચપલતા રહિત હોકર, અસમ્રાન્ત હોકર યાવત્ ર્દયાસમિતિસે

પોગમત્થિકાય, રુચિકાય અજીવકાય પળ્ણવેઈ) ધ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર
 ક્રેકત એકલા પુદ્ગલાસ્તિકાયને રૂપીકાય, અજીવકાય કહુ છે (સે કહમેય મન્ને એવ)
 તેમનું આ પ્રકારનું કથન કેવી રીતે માની શકાય.

(તેળ કાલેણ તેળ સમણં સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જેદ્દે અતેવાસી
 ઇદમૂર્છિનામ અનગારે ગોયમગોત્રેણ એવ જહા વિહ્યસણ નિયદુદ્દેસણ જાવ
 મિક્સાચરિયાણ અહમાણે અહાપજ્જત્ત મત્તપાણં પઢિગ્ગાહિતા રાયગિહાઓ
 ણયરાઓ જાવ અતુરિય અચ્ચલ અસમત જાવ રીપ સોદ્દેમાણે તેસિં અણ્ણા
 ઉત્થિયાણ અદ્દરસામ તેણ વીયવયઈ) તે કાળે અને તે સમયે ધ્રમણ મગવાન્
 મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ ધ્રમણાર હતા. તેઓ ગૌતમ ગોત્રના હતા. બીજા
 શતકના નિર્ગ્રન્થોદ્દેશકમા કહ્યા પ્રમાણેનું ઇન્દ્રભૂતિ ધ્રમણાર વિષેનું સમસ્ત કથન અહીં
 ધ્રમણ કર્તુ તે ઇન્દ્રભૂતિ ધ્રમણાર બિજા કરતા કરતા, પ્રસુક એવણીમ આદારપણી
 ધ્રમણ કરીને રાજગૃહ નગરમાંથી ત્વરાહિત, ચપલતાહિત અસમ્રાત આદિ વિશેષો-

देवानुप्रियाः ! अस्तिभाव नास्तीति वदाम, नास्तिभावम् अस्तीति वदाम.,
वय खलु देवानुप्रिया ! सर्वम् अस्ति भावम् अस्तीति वदाम, सर्व नास्ति-
भाव नास्तीति वदाम., तत् चेतसा खलु यूयम् देवानुप्रिया !
एतमर्थम् स्वयमेव प्रत्युत्प्रेक्षध्वम्, इति कृत्वा तान् अन्ययुधिकान एवम्
अवादिष्ट एवमुक्त्वा यत्रैव गुणशिल्पक चैत्यम्, यत्रैव श्रमणो भगवान्

अन्न उत्थिए एव वयामी) तव भगवान् गौतमने उन अन्ययुधिकों से ऐसा
कहा (नो खलु वय देवाणुप्पिया ! सव्व अत्थिभाव नत्थिचि वयामो,
सव्व नत्थिभाव अत्थिचि वयामो अम्हे ण देवाणुप्पिया ! सव्व अत्थिभाव
अत्थिचि वयामो सव्व नत्थिभाव नत्थिचि वयामो) हे देवानुप्रियो ! हम
अस्तिभाव को नास्तिरूपसे नहीं कहते हैं, और नास्तिभावको अस्ति
भावरूपसे नहीं कहते हैं। हे देवानुप्रियो ! हम समस्त अस्तिभावको
'अस्ति' इसरूप से कहते हैं और समस्त नास्तिभावरूपको 'नास्ति'
इसरूपसे कहते हैं। (त चेयसा-वेयसा खलु तुग्मे देवाणुप्पिया !
एयमट्ठ सयमेव पञ्चुवेक्खह त्तिक्क ते अन्नउत्थिए एव वयासी-एव
एव, जेणेव गुणसिलए चेहए, जेणेव समणे भगव महावीरे, एव
जहा नियडुहेसए जाव भत्तपाण पडिदसेइ, भत्तपाण पडिदसेत्ता
समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदिता नमसित्ता नद्धासने
जाव पज्जुवासइ) हे देवानुप्रियो ! तुमज्ञानद्वारा-मनसे-स्वय ही इस
अर्थका विचार करो। इस प्रकार कहकर गौतमने उन अन्ययुधिकों
से ऐसा कहा कि यह इस प्रकारसे है, यह इस प्रकारसे है। इस

युधिकोंने आ प्रभाषे ४४ - (नो खलु वय देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव नत्थि चि
वयामो, नत्थिभाव अत्थि चि वयामो, अम्हे ण देवाणुप्पिया ! सव्व
अत्थिभाव अत्थि चि वयामो, सव्व नत्थिभाव नत्थि चि वयामो)
हे देवानुप्रियो ! अग्ने अस्तिभावने नास्तिइये कहेना नथी अग्ने नास्तिभावने अस्तिइये
कहेता नथी हे देवानुप्रियो ! अग्ने समस्त अस्तिभावने 'अस्ति' आ इये व कहीअ
छीअ, अग्ने समस्त नास्तिभावने 'नास्ति' आ इये कहीअ छीअ. (त चेयसा-वेयसा
खलु तुग्मे देवाणुप्पिया ! एयमट्ठ सयमेव पञ्चुवेक्खह नि कट्ठ ते अन्नउत्थिए
एव वयासी-एव-एव-जेणेव गुणसिलए चेहए, जेणेव समणे भगव महावीरे
एव जहा नियडुहेसए जाव भत्तपाण पडिदसेइ, भत्तपाण पडिदसेत्ता समण
भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदिता नाम सित्ता नद्धासने जाव पज्जुवासइ)
हे देवानुप्रियो ! तमे ज्ञान द्वारा, मनसी आते व आ विषयेता विचार करे. आ प्रभाषे
कहीने गौतमे ते अन्य युधिकोंने जेवु ४४ के अस्तिकायना के स्वइपनुं भगवान्

उपागच्छन्ति, तत्रैव उपागत्य भगवन्त गौतमम् एवम् भगवतिषु - एवं खलु गौतम ! तव धर्माचार्य, धर्मोपदेशक भ्रमणो ज्ञातपुत्रः पञ्च अस्तिकापान् प्रज्ञापयति, तद्यथा-धर्मास्तिकाय, यावत्-आकाशास्तिकायम्, तदेव यावत्-रूपिकायम् अजीविकायम् प्रज्ञापयति, तत् कथमेतत् गौतम ! एवम् ? ततः खलु स भगवान् गौतम. तान् अन्ययुक्तिकान् एवम् अवार्त्तात्-नो खलु वय

पूछे इस प्रकारसे उन मयने आपसमें एक दूसरेकी बातको मान लिया (एयमद्व पडिस्सुणिच्चा जेणेव भगव गोयमे ! तेणेव उवागच्छति) और एक दूसरे की बातको मान कर वे सबके सब जहा भगवान् गौतम थे, यहा पर आये (तेणेव उवागच्छित्ता भगव गोयम एव वयासी एव खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए, समणे णायपुत्ते पच अत्थिकाए पन्नवेइ) वहाँ आकर उन्होंने भगवान् गौतम ! से ऐसा कहा है गौतम ! आपके धर्मोपदेशक धर्माचार्य भ्रमण ज्ञातपुत्रने पांच अस्तिकायोंकी प्ररूपणाकी है । (तजहा) जो इस प्रकारसे हैं (धम्मत्थिकाय, जाव आगासत्थिकाय) धर्मास्तिकाय यावत् आकाशास्तिकाय (त चेव जाव रुक्किकाय अजीविकाय पन्नवेइ) यह कथन 'पुद्गलास्तिकाय रूपिकाय अजीविकाय है यहा तक जानना चाहिये । (से कहमेय गोयमा ! एव) सो है गौतम ! यह कथन किस प्रकारसे है (तएणं से भगव गोयमे ते

आ प्रभावे पश्यन्ती वात तेमवे स्वीकारी नाधी । (एयमद्व पडिस्सुणिच्चा जेणेव भगव गोयमे ! तेणेव उवागच्छति) आ प्रभावे अन्येयन्ती वातने मान्य करीने तेओ भगवान् गौतमनी पास आओ । (तेणेव उवागच्छित्ता भगव गोयम एव वयासी) त्यां आवीने तेमवे भगवान् गौतमने आ प्रभावे कहुं- (एव खलु गोयमा ! तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए, समणे णायपुत्ते पच अत्थिकाए पन्नवेइ) है गौतम ! तमाच धर्मोपदेशक, धर्माचार्य, भ्रमण ज्ञातपुत्र भगवतीरे पञ्च अस्तिकायोंकी प्ररूपणा करी छे- (तजहा) ने आ प्रभावेछे- (धम्मत्थिकाय, जाव आगासत्थिकाय) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय लुपास्तिकाय अपने आकाशास्तिकाय (त चेव जाव रुक्किकाय अजीविकाय पन्नवेइ) अही थी शङ्क करीने 'पुद्गलास्तिकाय रूपिकाय अजीविकाय छे त्या सुधोनुं पूर्वोक्त कथन भद्वु करवुं (से कहमेय गोयमा ! एव) तो है गौतम ! आ कथन कैवी रीते मान्य करी सकाय ओवु छे । (तएण से भगव गोयमे ते अमठत्थिए एव वयासी) त्यारे भगवान् गौतमे ते अन्य

પટ્ટઓ, વણઓ' યાવત્ ઔપપાતિકસૂત્રવર્ણિત. પૃથિવીશિલાપટ્ટક.
આસીત્, વર્ણક., તસ્યાપિ વર્ણનમ્ ઔપપાતિકવત્, 'તસ્સ ણ ગુણસિલયસ્સ
વેડ્યસ્સ અદૂરસામતે વહવે અબ્બઉત્થિયા પરિવસતિ' 'તસ્ય સ્વલ્લ ગુણશ્ચિલકસ્ય
ચૈત્યસ્ય=ઉદ્યાનસ્ય અદૂરસામન્તે નાતિદૂરે નાતિસમીપે-ચૈત્યપાઈર્વે' ઇત્યર્થ.
વહવોડનેકે અન્યયૂથિકાઃ=અન્યતીર્થિકા પ્રતિવસન્તિ, 'ત જહા-કાલોદાઈ, સેલો
દાઈ, સેવાલોદાઈ ઉદપ, નામ્મુદપ, નમ્મુદપ, અબ્બવાલપ, સેલવાલપ, સસ્વાલપ,
સુહસ્તી, ગાહવાઈ' તથથા-કાલોદાયી, સૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામો
દય, નર્મોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલક, શઙ્ગપાલક, સુહસ્તી, ગાથાપતિશ્ચતિ ।
'તપ્પ ણ તેસિં અબ્બઉત્થિયાણ અબ્બયાકયાઈ પ્પગયઓ સમ્મુવાગયાણ સન્નિ-

ન્નદ્ર ચૈત્યકી તરહસે જાનના ચાહિયે । 'જાવ પુઢવીશિલાપટ્ટઓ'
યાવત્ ઔપપાતિક સૂત્રમેં વર્ણિત કુપ્પકી તરહ વહા પર એક પૃથિવી
શિલાપટ્ટક થા 'વણઓ' હસકા મી વર્ણન ઔપપાતિકમેં કિયા ગયા
હે । 'તસ્સ ણ ગુણસિલયસ્સ વેડ્યસ્સ અદૂરસામતે વહવે અબ્બઉત્થિયા
પરિવસતિ' ઉસગુણશિલક ચૈત્યકે પાસ ઉસસે ન અધિક દૂર ઔર ન
અધિક પાસ કિન્તુ ઉસકે ઠીક પાર્શ્વમાગમેં સમીપમેં અન્યયૂથિકજન
અન્યતીર્થિકજન રહેતે થે । 'ત જહા' ઉનકે નામ હસ પ્રકારસે હે
'કાલોદાઈ, સેલોદાઈ, સેવાલોદાઈ, ઉદપ, નામ્મુદપ, નમ્મુદપ, અબ્બવા
લપ, સેલવાલપ, સસ્વાલપ, સુહસ્તી, ગાહવાઈ' કાલોદાયી, સૈલોદાયી,
શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલક, શઙ્ગ
પાલક, સુહસ્તી ઔર ગાથાપતિ, 'તપ્પ ણ તેસિં અબ્બઉત્થિયા ણ અબ્બયા-
કયાઈ પ્પગયઓ સમ્મુવાગયાણ સન્નિવિદ્ધાણ' કિસી સમય સ્થાનાન્તર

સિલા પટ્ટઓ' ત્યા એક પૃથ્વીશિલાપટ્ટક હતુ 'વણઓ' તેતુ વણુ ન પણ ઔપપાતિક
સ્વભા કરેલુ છે 'તસ્સ ણ ગુણસિલયસ્સ વેડ્યસ્સ' તે શુદ્ધશિલક ચૈત્યથી
'અદૂરસામતે વહવે અબ્બઉત્થિયા પરિવસતિ' અતિશય દૂર પણ નહી અને તાદન
પાસે પણ નહી એવે સ્થાને અનેક અન્ય યુથિકા - અન્ય તીર્થિકો (અન્ય મતવાદીઓ)
રહેતા હતા, 'ત જહા' તેમના નામ આ પ્રમાણે હતી- 'કાલોદાઈ, સેલોદાઈ,
સેવાલોદાઈ, ઉદપ, નામ્મુદપ, નમ્મુદપ, અબ્બવાલપ, સેલવાલપ, સસ્વાલપ,
સુહસ્તી, ગાહવાઈ' કાલોદાયી, સૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય નામોદય નર્મોદય
અન્યપાલક શૈલપાલક શઙ્ગપાલક સુહસ્તી અને ગાથાપતિ 'તપ્પ ણ તેસિં અબ્બ
ઉત્થિયાણ અબ્બયાકયાઈ પ્પગયઓ સમ્મુવાગયાણ સન્નિવિદ્ધાણ' ટાઇ એક સમયે

મહાવીર, એવ યથા નિર્ગન્યોદેશકે યાવત્-મક્તપાન પ્રતિદર્શયતિ, મક્તપાન પ્રતિદર્શય શ્રમણ મગવન્ત મહાવીર યન્વતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા નાત્યાસન્ને યાવત્ પર્યુપાસ્ત્રે ॥૫૦ ॥

ટીકા-‘તેણ કાલેણ, તેણ સમણ રાયગિદ્દ નામ નયર હોત્થા વ્ણઓ’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહ નામ નગરમ્ આસીત્, વર્ણકઃ વર્ણન ચમ્પાનગરીવત્ વિદ્ધેયઃ ‘ગુણસિલણ ચેડ્ડ’ રાજઓ’ ગુણશિલક નામ ચૈત્યમ્ ઉદ્યાનમ્ આસીત્ વર્ણકઃ, એતસ્યાપિ વર્ણન પૂર્ણમદ્વૈત્યવત્ ‘જાવ-પુદ્ધવિસિન્ના પ્રકાર કહ્હકર વે ગોતમ મગવાન્ જહ્ઠા ગુણશિલક ચૈત્ય ધા ઔર જહ્ઠા પર શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર યે, વહા પર આયે વહા આકર નિર્ગન્યોદેશકમેં કહ્હે અનુસાર ઉન્હોને યાવત્ મક્તપાનકો પ્રમુકો દિલ્લાયા । મક્તપાનકો દિલ્લાકર ફિર ઉન્હોને શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરકો વદનાકી નમસ્કાર કિયા ઔર આદારપાની કિયા વાદમેં પ્રમુકે પાસ આકર ઘેઠકર સેવા કરને લગે ।

ટીકાર્થ-ધર્માસ્તિકાય આદિકોંકે સ્વરૂપકો નિરૂપણ કરનેકે લિયે સૂત્રકારને ‘તેણ કાલેણ’ इत्यादि सूत्र कहा है । ‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ રાયગિદ્દ નામ નયરે હોત્થા’ ઉસકાલ ઔર ઉસ સમયમેં રાજગૃહ નામકા નગર થા’ ઘણ્ણઓ’ ઇસકા વર્ણન ચમ્પાનગરીકી તરહ જાનના ચાહિયે ‘ગુણસિલણ ચેડ્ડ’ ઉસ રાજગૃહ નગરમેં ગુણશિલક નામકા ચૈત્ય-ઉદ્યાન થા । ‘વણ્ણઓ’ ઇસકા ખી વર્ણન પૂર્ણ

મહાવીરે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સત્ય અને યથાર્થ જ છે, આ પ્રમાણે કહીને ગોતમ સ્વામી ત્યાંથી આગળ વધ્યા, અને બધા ગુણશિલક ચૈત્ય હતું, અને બધાં મગધુ ભગવાન મહાવીર વિશાલમાન હતા, ત્યાં તેઓ ગયા. ત્યાં જઈને નિમ્ન ધૈર્યેશકમા આ પ્રમાણે તેમણે (યાવત) આદારપાણી ભગવાનને જતાંબ્યા ત્યારબાદ તેમણે મગધુ ભગવાન મહાવીરને વહણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા, અને આદારપાણી કર્યા પછી તેઓ ભગવાન મહાવીર પાસે આવીને બેસી ગયા અને ભગવાનની સેવા કરવા લાગ્યા.

ટીકાર્થ-સૂત્રકારે ધર્માસ્તિકાય આદિકાના સ્વરૂપનું આ સૂત્રમા નિરૂપણ કર્યું છે- ‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ રાયગિદ્દ નામ નયરે હોત્થા’ તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું ‘વણ્ણઓ’ તેનું વર્ણન એવા નગરીના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું ‘ગુણસિલણ ચેડ્ડ’ તે રાજગૃહ નગરમાં ગુણશિલક નામનું ચૈત્ય (ઉદ્યાન) હતું ‘વણ્ણઓ’ તેનું વર્ણન પૂર્ણમદ્વૈત્યના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું જાવ પુદ્ધિ

અજીવકાયાસ્તાન્ પ્રજ્ઞાપયતિ, 'ત જહા-ધમ્મત્થિકાયા, અધમ્મત્થિકાયા, આગાસત્થિકાયા, પોગ્ગલત્થિકાયા' તથા-ધર્માસ્તિકાયામ્, અધર્માસ્તિકાયામ્, આકાશસ્તિકાયા પુદ્ગલાસ્તિકાયા ચેતિ । એતદ્વત્તુર્વિધમ્ અજીવકાયા પ્રજ્ઞાપયતીતિ પૂર્વેણ સમ્બન્ધઃ, 'એગં ચ ન સમણે ણાયપુત્તે જીવત્થિકાયા અરુવિકાયા જીવકાયા પણ્ણવેહ' એક ચ સુલુ ધમ્મણો જ્ઞાતપુત્ર જીવાસ્તિકાયામ્ અરુપિકાયામ્-અમૂર્તમ્ જીવકાયા પ્રજ્ઞાપયતિ=કેવલ જીવાસ્તિકાયામ્ અરુપિજીવકાયા કથયતીતિ ભાવ । જીવાસ્તિકાયાપદાર્થસ્તુ-જીવન જીવ. જ્ઞાનાશુપયોગ તત્પ્રધાન અસ્તિકાયો જીવાસ્તિકાયાસ્તમિતિ વોદ્યમ્ । 'તત્થ ન સમણે ણાયપુત્તે ચચારિ અત્થિકાયા અરુવિકાયા પણ્ણવેહ' તત્ર સુલુ પચ્ચસુ અસ્તિકાયેષુ ધમ્મણો જ્ઞાતપુત્ર ચતુર અસ્તિકાયાન્ અરુપિકાયાન્ પ્રજ્ઞાપયતિ-'ત જહા-ધમ્મત્થિકા

અજીવકાયા કહ્યા છે । અજીવકાયાકા તાત્પર્ય છે 'અજીવત્વે સતિ કાયત્વ' અજીવ હોકર જો ઘણું પ્રદેશવાળે હોઈ એસે યે અજીવકાયા 'ધમ્મત્થિકાયા અધમ્મત્થિકાયા, આગાસત્થિકાયા પોગ્ગલત્થિકાયા' ધર્માસ્તિકાયા, અધર્માસ્તિકાયા આકાશસ્તિકાયા ઓર પુદ્ગલાસ્તિકાયા યે ચાર કહે ગયે છે । 'એગ ચ ન સમણે ણાયપુત્તે જીવત્થિકાયા અરુવિકાયા જીવકાયા પણ્ણવેહ' તથા ઉન્હીં ધમ્મણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને એક જીવાસ્તિકાયાકો અરુપી જીવકાયા કહ્યા છે । જીવાસ્તિકાયા પદકા અર્થ એસા છે કે જ્ઞાનાદિરૂપ ઉપયોગવાળા જીવ છે । સ્વ પ્રધાનતા વાળા જો અસ્તિકાયા છે 'તત્થ ન સમણે ણાયપુત્તે ચચારિ અત્થિકાયા અરુવિકાયા પણ્ણવેહ' પાંચ અસ્તિકાયાઓં સે ધમ્મણજ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને ચાર અસ્તિકાયાઓંકો અરુપિકાયા કહ્યા છે । 'ત જહા' યે સ્વ પ્રકારસે

અજીવકાયાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે- 'અજીવત્વે સતિ કાયત્વ' અજીવ હોવા છતાં જે બહુ પ્રદેશવાળા હોય એવા અસ્તિકાયાને અજીવકાયા કહે છે તે ચાર અજીવ અસ્તિકાયાના નામ આ પ્રમાણે છે- 'ધમ્મત્થિકાયા, અધમ્મત્થિકાયા, આગાસત્થિકાયા, પોગ્ગલત્થિકાયા' ધર્માસ્તિકાયા, અધર્માસ્તિકાયા, આકાશસ્તિકાયા અને પુદ્ગલાસ્તિકાયા. 'એગ ચ ન સમણે ણાયપુત્તે જીવત્થિકાયા અરુવિકાયા જીવકાયા પણ્ણવેહ' તથા એક ધમ્મણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર એકલા જીવાસ્તિકાયાને જ અરુપી જીવકાયા કહ્યું છે જીવાસ્તિકાયાનો આવાર્થ આ પ્રમાણે છે- જ્ઞાનાદિરૂપ ઉપયોગનું નામ જીવ છે આ જ્ઞાનાદિરૂપ ઉપયોગની પ્રધાનતા જમા હોય છે તે અસ્તિકાયાને જીવાસ્તિકાયા કહે છે 'તત્થ ન સમણે ણાયપુત્તે ચચારિ અત્થિકાયા પણ્ણવેહ - ત જહા' પાંચ અસ્તિકાયાઓમાના નીચે પ્રમાણે ચાર અસ્તિકાયાને ધમ્મણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર

વિદ્વાન, સન્નિસન્નાણ' તતઃ સ્વલુ તેષામ્ અન્યપૂર્વિકાનામ્=અન્યતીર્થિકાનામ્
 અન્યદા પરુદા કદાચિત્ એકત=એકમ સમુપાગતાના=સ્થાનાન્તરેભ્યઃ, એકમસ-
 મિલિતાનામ્, સન્નિવિદ્વાનામ્=સમૂહતયા સ્થિતાનામ્, સન્નિવિદ્વાનામ્ સમ્યક્તયા
 નિવિદ્વાનામ્ સુલોપવિદ્વાનામિત્યર્થ, 'અયમેયારુલ્લે મિહો કદાસમુલ્લાલે
 સમુપ્પજ્જિતથા' અયમેતત્રૂપ=વયક્ષમાણસ્વરૂપ મિથ=પરસ્પરમ્, કયાસમુલ્લાપઃ=
 વાતાલાપપ્રકાર, સમુદપ્પત=સમુત્પન્નઃ। સ ય ? ઇતિ પ્રદર્શયતિ-‘એ સ્વલુ
 સમણે નાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પન્નલેઈ’ ત્વ પ્રકારેણ સ્વલુ શ્રમણો જ્ઞાતપુત્ર
 મહાવીરઃ પચ્ચઅસ્થિકાયાન્=પ્રદેશસમૂહાન્, પ્રજ્ઞાપયતિ=પરૂપયતિ-‘ત જજ્ઞા’
 તત્તથા-તાન્ દર્શયતિ-‘ધમ્મસ્થિકાય, જાલ-આગાસત્થિકાય’ ધર્માસ્થિ-
 કાયમ્, યાલત્પદેન-અધર્માસ્થિકાયમ્ જીવાસ્થિકાયમ્, પુદ્ગલાસ્થિકાયમ્,
 આકાશાસ્થિકાયલેતિ । ‘તત્થણ સમણે નાયપુત્તે ચત્તારિ અસ્થિકાણ અજીલ્લકાણ
 પન્નલેઈ’ તત્ર સ્વલુ ધર્માસ્થિકાયાલિપુ પચ્ચસુ મન્ય શ્રમણ. જ્ઞાતપુત્રઃ, ચતુર
 અસ્થિકાયાન્ અજીલ્લકાયાન્ અજીલા અલેતનાશ્ચ તે ચ કાયાશ્ચ રાજ્ય ઇતિ

સે આકર એકમ સમૂહરૂપસે સુલ્લપૂર્વક યેઠે હુણ્ડાન અન્યતીર્થિકોકા
 ‘અયમેયારુલ્લે મિહો કદાસમુલ્લાલે સમુપ્પજ્જિતથા’ આપસમેં એસા
 વાતાલાપ હુઆ। ‘એ સ્વલુ સમણે નાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પન્નલેઈ
 કિ શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને પાચ અસ્થિકાયોકી પ્રદેશ સમૂહોકી
 પ્રરૂપણાકી હૈ ‘તજજ્ઞા’ જો ઇસ પ્રકારસે હૈ ‘ધમ્મસ્થિકાય, જાલ
 આગાસત્થિકાય’ ધર્માસ્થિકાય યાલત્ આકાશાસ્થિકાય યહા
 યાલત્પદસે અધર્માસ્થિકાય, જીવાસ્થિકાય, પુદ્ગલાસ્થિકાય’
 ઓર આકાશાસ્થિકાય, ઇન અસ્થિકાયોં કા પ્રહણ હુઆહૈ ।
 ‘તત્થણ સમણે નાયપુત્તે ચત્તારિ અસ્થિકાણ અજીલ્લકાણ
 પન્નલેઈ’ ઇનમેં શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને ચાર અસ્થિકાયોંકો

તેજો બધાં પોતપોતાને સ્થાનેથી આવીને એક એક સ્થાને લેજા મળીને સુખપૂર્વક ભેટીને
 ‘અયમેયારુલ્લે મિહો કદાસમુલ્લાલે સમુપ્પજ્જિતથા’ એક જીભ સાથે આ પ્રકારનો
 વાતાલાપ કરવા લાગ્યા- ‘એ સ્વલુ સમણે નાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પન્નલેઈ’
 શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે પાચ અસ્થિકાયોની (પ્રદેશ સમૂહોની) પ્રરૂપણા કરી છે
 ‘તજજ્ઞા’ તે પાચ અસ્થિકાયો આ પ્રમાણે છે- ‘ધમ્મસ્થિકાય, જાલ આગાસત્થિકાય’
 [૨] અધર્માસ્થિકાય [૩] જીવાસ્થિકાય, [૪] પુદ્ગલાસ્થિકાય અને [૫]
 આકાશાસ્થિકાય. ‘તત્થણ સમણે નાયપુત્તે ચત્તારિ અસ્થિકાણ અજીલ્લકાણ પન્નલેઈ’
 તે પાચ અસ્થિકાયોમાથી ચાર અસ્થિકાયોને શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે અસ્થિકાય કહ્યા છે

અજીવકાયાસ્તાન્ પ્રજ્ઞાપયતિ, 'ત જહા-ધમ્મત્થિ-કાય, અધમ્મત્થિકાય, આગાસત્થિકાય, પોગ્ગલત્થિકાય' તથ્યા-ધર્માસ્તિકાયમ્, અધર્માસ્તિકાયમ્, આકાશાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય ચેતિ । एतच्चतुर्विधम् अजीवकाय प्रज्ञापयतीति पूर्वण सम्बन्धः, 'एग च ण समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरुविकाय जीवकाय पण्णवेइ' एक च खलु भ्रमणो ज्ञातपुत्र जीवास्तिकायम् अरूपिकायम्-अमूर्तम् जीवकाय प्रज्ञापयति=केवल जीवास्तिकायम् अरूपिजीवकाय कथयतीति भावः । जीवास्तिकायपदार्थस्तु-जीवन जीव. ज्ञानाद्युपयोगः तत्प्रधान अस्तिकायो जीवास्तिकायस्तमिति बोध्यम् । 'तत्थ ण समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए अरुविकाए पण्णवेइ' तत्र खलु पञ्चसु अस्तिकायेषु भ्रमणो ज्ञातपुत्र चतुर. अस्तिकायान् अरूपिकायान् प्रज्ञापयति-'त जहा-धम्मत्थि

અજીવકાય કહા છે । અજીવકાયકા તાત્પર્ય છે 'અજીવત્વે સત્તિ કાયત્વ' અજીવ હોકર જો યહુ પ્રદેશવાલે હોં એસે યે અજીવકાય 'ધમ્મત્થિકાય અધમ્મત્થિકાય, આગાસત્થિકાય પોગ્ગલત્થિકાય' ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય ઓર પુદ્ગલાસ્તિકાય યે ચાર કહે ગયે હોં । 'एग च ण समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरुविकाय जीवकाय पण्णवेइ' तथा उन्हीं भ्रमण ज्ञातपुत्र महावीरने एक जीवास्तिकायको अरूपी जीवकाय कहा है । जीवास्तिकाय पदका अर्थ ऐसा है कि ज्ञानादिरूप उपयोगवाला जीव है इस प्रधानता वाला जो अस्तिकाय है 'तत्थ ण समणे णાયપુત્તે ચત્તારિ અત્થિકાए અરુવિકાए પण્ણવેइ' પાંચ અસ્તિકાયોંમેં સે ભ્રમણજ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને ચાર અસ્તિકાયોંકો અરૂપિકાય કહા છે । 'तजहा' वे इस प्रकारसे

અજીવકાયનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે- 'અજીવત્વે સત્તિ કાયત્વ' અજીવ હોવા છતાં જે બહુ પ્રદેશવાળા હોય એવા અસ્તિકાયોને અજીવકાય કહે છે તે ચાર અજીવ અસ્તિકાયોના નામ આ પ્રમાણે છે- 'ધમ્મત્થિકાય, અધમ્મત્થિકાય, આગાસત્થિકાય, પોગ્ગલત્થિકાય' ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય 'एग च ण समणे णायपुत्ते जीवत्थिकाय अरुविकाय जीवकाय पण्णवेइ' तथा એક ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એકલા જીવાસ્તિકાયને જ અરૂપી જીવકાય કહ્યું છે જીવાસ્તિકાયને જાણનાર આ પ્રમાણે છે- જ્ઞાનાદિ રૂપ ઉપયોગનું નામ જીવ છે આ જ્ઞાનાદિ રૂપ ઉપયોગની પ્રધાનતા જોઈ હોય છે તે અસ્તિકાયને જીવાસ્તિકાય કહે છે 'तत्थण समणे णायपुत्ते चत्तारि अत्थिकाए पण्णवेइ - तजहा' याय अस्तिकायोमाना नीचे प्रमाणे चार अस्तिकायेने अभय ज्ञातपुत्र महावीर

કાય, અધર્મસ્થિકાય, આગાસસ્થિકાય, જીવસ્થિકાય' તથા-ધર્માસ્થિકાયમ્, અધર્માસ્થિકાયમ્, આકાશસ્થિકાયમ્, જીવાસ્થિકાયમ્ । 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रुक्किकाय अजीवकाय पण्णवेइ' एक च खलु भ्रमणो ज्ञातपुत्र पुद्गलास्तિકાયમ્ रूपિકાયમ્ अजीवकाय प्रज्ञापयति, 'से कहमेय मन्ने एव ?' तद् कथयेत् एव मन्यामहे ? कया रीत्या खलु भ्रमणज्ञातपुत्रेण वर्णितरूपतया धर्मास्तिकायादीन् सत्य मन्यामहे ? । 'तेण कालेण तेण समएण समणे भगव महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसदे' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये अन्यतीर्थिकानां परस्परवार्तालापसमये खलु भ्रमणो भगवान् महावीर यावत्-रात्रयुद्धे नगरे गुणशिलक चैत्ये=उद्याने समवसत्, 'जाव

हैं 'धम्मत्थिकाय, अधम्मत्थिकाय आगासत्थिकाय जीवत्थिकाय' धर्मा स्થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય ઓર જીવાસ્થિકાય 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रुक्किकाय अजीवकाय पण्णवेइ' उन्हीं भ्रमण ज्ञातपुत्रने एक पुद्गलास्तिकायको जो कि रूपिकाय है अजीवकाय कहा है । 'से कहमेय मन्ने एव' भ्रमण ज्ञातपुत्र महा वीरके द्वारा इस तरह ऊपर वर्णितरूपसे धर्मास्થિકાય आदिकोंका जो वर्णन किया गया है उसे हमलोग किसरीतिसे सत्य मानें । 'तेण कालेण तेण समएण समणे भगवं महावीरे जाव गुणसिलए-चेइए समोसदे' उसीकालमें और उसी समयसे भ्रमणभगवान् महावीर यावत् गुणशिलक उद्यानमें पधारे अर्थात् जब इस प्रकारका वार्तालाप उन अन्यतीर्थिकजनोंमें हुआ था ठीक उसी समय भ्रमण भगवान् महावीर गुणशिलक उद्यानमें जो कि उन अन्यतीर्थिकोंके

અરૂપીકાય કલા છે- 'ધર્મસ્થિકાય, અધર્મસ્થિકાય, આગાસસ્થિકાય જીવસ્થિકાય' ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય અને જીવાસ્થિકાય, આ બારને અરૂપીકાય કહ્યા છે. 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रुक्किकाय पण्णवेइ' એ જ ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એકલા પુદ્ગલાસ્થિકાયને રૂપીકાય અજીવકાય કહ્યું છે. 'से कहमेय मन्ने एव ?' ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે ધર્માસ્થિકાય આદિના વિષયમાં આ પ્રમાણે (ઉપર કલા પ્રમાણે) જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને આપણે કેવી રીતે સત્ય માની શકીએ ? 'तेण कालेण तेण समए ण समणे भगव महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसदे' તે કાળે અને તે સમયે ભ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા- એટલે કે જ્યારે અન્યતીર્થિકા વચ્ચે ઉપર મુજબનો વાર્તાલાપ ચાલતો હતો ત્યારે મહાવીર પ્રભુ તે અન્યતીર્થિકાના નિવાસસ્થાનની

परिसा पडिगया' यावत् - समवसृत भगवन्त विज्ञाय धर्मकथा श्रोतु
 पर्पत् आगता, तच्छ्रुत्वा च, पर्पत् प्रतिगता 'तेण कालेण तेण समण
 समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अत्तेवासी इदभूर्इ णाम अणगारे गोयमे
 गोत्तेण' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठ
 अन्तेवासी शिष्यः इन्द्रभूतिर्नाम अनगार गौतम गोत्रेण 'एवं जहा विद्य
 सए नियदुद्देसए जाव भिक्खायरियाए अहमाणे' एव यथा द्वितीयशतके
 पञ्चमे निर्ग्रन्थोद्देशके यावत्-मिक्षाचर्यायाम् अटन्=परिभ्रमन् अहापज्जत्त
 मत्त-पाण पडिग्गाहिता रायगिहाओ णगराओ जाव-अतुरिय, अववल,

निवास स्थानके पासमें था पधारे 'जाव परिसा पडिगया' यावत्
 भगवानको आये हुए जानकर धर्मोपदेश आदिको सुननेके लिये
 परिपद बहा आई धर्मोपदेश सुनकर वह परिपद वापिस अपने
 स्थान पर चली गई 'तेण कालेण तेण समण समणस्स भगवओ
 महावीरस्स जेट्ठे अत्तेवासी, इदभूर्इ नाम अणगारे गोयमे गोत्तेण' उस
 काल और उस समयमें श्रमण भगवान्‌के प्रधान दीक्षापर्यायकी
 अपेक्षा ज्येष्ठ अन्तेवासी शिष्य इन्द्रभूति अनगार जो कि गौतम
 गोत्रके थे, 'एव जहा विद्यसए नियदुद्देसए जाव भिक्खायरियाए
 अहमाणे' जैसा द्वितीयशतकमें पाँचवें निर्ग्रन्थ उद्देशकमें कहा गया
 है यावत् मिक्षाचर्यामें परिभ्रमण करते हुए, तथा 'अहापज्जत्त मत्त
 पाण पडिग्गाहिता रायगिहाओ णगराओ' उस मिक्षाचर्यामें जो
 उन्हें अरस, विरस आदिरूप आहार मिला उसे लेकर, वे राजगृह

सुनीपमा आवेता शुभशिष्यक मेलमा पधाय 'जाव परिसया पडिगया'
 भगवानना आगमनना शुभ सभाभार लक्ष्मीने छोडे धर्मोपदेश साधनवा भाटे आच्यो,
 अने धर्मोपदेश साधनीने छोडे पोतपोताने स्थाने पाछा क्यो 'तेण कालेण तेण
 समण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अत्तेवासी, इदभूर्इ नाम अणगारे
 गोयमे गोत्तेण' ते कणे अने ते समये अमलु भगवान महावीरना प्रधान शिष्य
 (दीक्षा पर्यायकी अपेक्षाज्येष्ठ शिष्य इन्द्रभूति अणुगार होता तेज्जे गौतम गोत्रना
 होता 'एव जहा विद्यसए नियदुद्देसए जाव भिक्खायरियाए अहमाणे'
 अही पीळा शतकेना पाथमा निर्ग्रन्थ उद्देशकत्त कथन अल्लु करवु ते इन्द्रभूति [गौतम]
 अणुगारने मिक्षाचर्या भाटे परिभ्रमण करता करता 'अहा पज्जत्त मत्तपाण पडि-
 गाहिता रायगिहाओ णगराओ' के अरस, विरस आदि रूप आहार प्राप्त भयो ते

કાય, અધર્મસ્થિકાય, આગાસ્થિકાય, જીવસ્થિકાય' તથા-ધર્માસ્થિકાયમ્, અધર્માસ્થિકાયમ્, આકાશસ્થિકાયમ્, જીવાસ્થિકાયમ્ । 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकायं रुक्खिकायं अजीवकायं पण्णवेइ' एकं च खलु भ्रमणो ज्ञातपुत्रं पुद्गलस्થિકાયમ્ રૂપિકાયમ્ અજીવકાયમ્ પ્રજ્ઞાપયતિ, 'સે કહમેય મન્ને એવ ?' તત્ કથયેતત્ એવ મન્યામહે ? કયા રીત્યા સ્વત્રુ શ્રમણજ્ઞાતપુત્રેષ્વર્ણિતરૂપતયા ધર્માસ્થિકાયાદીન સત્ય મન્યામહે ? । 'તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે મગધ મહાવીરે જાવ ગુણસિલણ ચેઈણ સમોસદે' તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે અન્યતીર્થિકાના પરસ્પરવાર્તાભાષણસમયે સ્વત્રુ શ્રમણો મગધાન્ મહાવીરઃ યાવત્-રાજગૃહે નગરે ગુણશિલકં ચૈત્યે=ઉદ્યાને સમવસ્યત', 'જાવ

હું 'ધર્મસ્થિકાય, અધર્મસ્થિકાય આગાસ્થિકાય જીવસ્થિકાય' ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય ઓર જીવાસ્થિકાય 'एगं च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकायं रुक्खिकायं अजीवकायं पण्णवेइ' ઉન્હીં શ્રમણ જ્ઞાતપુત્રને એક પુદ્ગલસ્થિકાયનો જો કિ રૂપિકાય હૈ અજીવકાય કહા હૈ । 'સે કહમેય મન્ને એવ' શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરકે દ્વારા હસ તરહ ઉપર વર્ણિતરૂપસે ધર્માસ્થિકાય આદિકોંકા જો વર્ણન કિયા ગયા હૈ ઉસે હમલોગ કિસરીતિસે સત્ય માને । તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે મગધ મહાવીરે જાવ ગુણસિલણ-ચેઈણ સમોસદે' ઉસીકાલમેં ઓર ઉસી સમયસે શ્રમણમગધાન્ મહાવીર યાવત્ ગુણશિલક ઉદ્યાનમેં પધારે અર્થાત્ જબ હસ પ્રકારકા વાર્તાભાષણ ઉન અન્યતીર્થિકાજનોમેં હુઆ થા ઠીક ઉસી સમય શ્રમણ મગધાન્ મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમેં જો કિ ઉન અન્યતીર્થિકોંકે

અર્થપ્રકાશ કર્યા છે- 'ધર્મસ્થિકાય, અધર્મસ્થિકાય, આગાસ્થિકાય જીવસ્થિકાય' ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય અને જીવાસ્થિકાય, આ ચારને અર્થપ્રકાશ કર્યા છે 'एगं च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकायं रुक्खिकायं पण्णवेइ' એ જ શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એટલા પુદ્ગલસ્થિકાયને રૂપિકાય અજીવકાય કહ્યું છે, 'સે કહમેય મન્ને એવ ?' શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે ધર્માસ્થિકાય આદિના વિષયમાં આ પ્રમાણે (ઉપર કર્યા પ્રમાણે) જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તેને આપણે ઠેકી રીતે સત્ય માની શકીયે ? 'તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે મગધ મહાવીરે જાવ ગુણસિલણ ચેઈણ સમોસદે' તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ મગધાન્ મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા- એટલે કે જ્યારે અન્યતીર્થિકા વચ્ચે ઉપર મુજબનો વાર્તાભાષણ આદતો હતો ત્યારે મહાવીર પ્રશ્ન તે અન્યતીર્થિકાના નિવાસસ્થાનની

परिसा पडिगया ' यावत् - समवस्यत भगवन्त विज्ञाय धर्मकथा श्रोतु
 पर्यत् आगता, तच्छ्रुत्वा च, पर्यत् प्रतिगता 'तेण कालेण तेण समएण
 समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अत्तेवासी इदंभूर्ह नाम अणगारे गोयमे
 गात्तेण' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठ
 अन्तेवासी शिष्य इन्द्रभूतिनाम अनगार गौतम गोत्रेण 'एव जहा विइय
 सए नियदुव्वेसए जाव भिक्षायरियाए अडमाणे' एव यथा द्वितीयशतके
 पञ्चमे निर्ग्रन्थोद्देशके यावत्-भिक्षाचर्यायाम् अटन्=परिभ्रमन् अहापञ्च
 मत्त-पाण पडिग्गाहिच्चा रायगिहाओ णगराओ जाव-अटुरिय, अववल,
 निचास्स स्थानके पासमें था पधारे 'जाव परिसा पडिगया' यावत्
 भगवानको आये हुए जानकर धर्मोपदेश आदिको सुननेक लिये
 परिपद बहा आई धर्मोपदेश सुनकर वह परिपद वापिस अपने
 स्थान पर चली गई 'तेण कालेण तेण समएण समणस्स भगवओ
 महावीरस्स जेट्ठे अत्तेवासी, इदंभूर्हनाम अणगारे गोयमे गोत्तेण' उस
 काल और उस समयमें श्रमण भगवानके प्रधान वीक्षापर्यायकी
 उपेक्षा ज्येष्ठ अन्तेवासी शिष्य इन्द्रभूति अनगार जो कि गौतम
 गोत्रके थे, 'एव जहा विइयसए नियदुव्वेसए जाव भिक्षायरियाए
 अडमाणे' जैसा द्वितीयशतकमें पाँचवें निर्ग्रन्थ उद्देशकमें कहा गया
 है 'यावत् भिक्षाचर्यामें परिभ्रमण करते हुए, तथा 'अहापञ्च मत्त
 पाण पडिग्गाहिच्चा रायगिहाओ णगराओ' उस भिक्षाचर्यामें जो
 उन्हें अरस्त, विरस आदिरूप आहार मिला उसे लेकर, वे राजगृह
 सभीपभा आवेवा शुभशिक्षित चैतभा पधायी 'जाव परिसा पडिगया'
 भगवानना आगमनना शुभ समाचार बालीने बोडो धर्मोपदेश साकणवा भाटे आत्मा,
 अने धर्मोपदेश साकणीने बोडो पोतपोताने स्थाने पाछा इया 'तेण कालेण तेण
 समएण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अत्तेवासी, इदंभूर्ह नाम अणगारे
 गोयमे गोत्तेण' ते अणे अने ते समये श्रमण भगवान महावीरना प्रधान शिष्य
 (वीक्षा पर्यायधी अपेक्षान्ते ज्येष्ठ शिष्य छ-द्रभूति अलुगार हत्ता तेज्जे भौतम गौतमना
 हत्ता 'एव जहा विइयसए नियदुव्वेसए जाव भिक्षायरियाए अडमाणे'
 अही जीवा शतकना पाछभा निर्ग्रन्थ उद्देशकमें कथन प्रकट करवुं ते छ-द्रभूति (गौतम)
 अलुगारने भिक्षाचर्या भाटे परिभ्रमण करता करता 'अहा पञ्च मत्तपाण पडि-
 गाहिच्चा रायगिहाओ णयराओ' ने अरस्त, विरस आदिरूप आहार प्राप्त यथे ते

કાય, અધ્મસ્થિકાય, આગાસ્થિકાય, જીવસ્થિકાય' તથા-ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય, જીવાસ્થિકાયમ્ । 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रुविकाय अजीवकाय पण्णवेइ' एक च खलु भ्रमणो ज्ञातपुत्रः पुद्गलास्तिकायम् रूपिकायम् अजीवकाय प्रज्ञापयति, 'से कहमेयं मन्ने एव?' तत् कथयेत्त एव मन्यामहे? कया रीत्या खलु भ्रमणज्ञातपुत्रेण वर्णितरूपतया धर्मास्तिकायादीन् सत्य मन्यामहे? । 'तेण कालेण तेण समएण समणे भगव महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसदे' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये अन्यतीर्थिकानां परस्परवार्तालापसमये खलु भ्रमणो भगवान् महावीरः यावत्-रामशृङ्गे नगरे गुणशिलक चैत्ये=उद्याने समवसृत, 'जाव

हैं 'धम्मत्थિકाय, अधम्मत्थિકाय आगासत्थિકाय जीवत्थિકाय' धर्मा स्થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય ઓર જીવાસ્થિકાય 'एगं च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रुविकाय अजीवकाय पण्णवेइ' उन्हीं भ्रमण ज्ञातपुत्रને एक पुद्गलाસ્થિકાયको जो कि रूपिकाय है अजीवकाय कहा है । 'से कहमेय मन्ने एव' भ्रमण ज्ञातપુત્ર મહા વીરકે દ્વારા હસ તરહ ઉપર વર્ણિતરૂપસે ધર્માસ્થિકાય આદિકોંકા જો વર્ણન કિયા ગયા હૈ ઉસે હમલોગ કિસરીતિસે સત્ય માને । 'તેણ કાલેણ તેણ સમएण સમણે ભગવ મહાવીરે જાવ ગુણસિલए-ચેइए સમોસદે' ઉસીકાલમેં ઓર ઉસી સમયસે ભ્રમણભગવાન મહાવીર યાવત્ ગુણશિલક ઉદ્યાનમેં પધારે અર્થાત્ જબ હસ પ્રકારકા વાર્તાલાપ ઉન અન્યતીર્થિકજનોમેં હુઆ થા ઠીક ઉસી સમય ભ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમેં જો કિ ઉન અન્યતીર્થિકોંકે

અર્થીકાય ઠલા છે- 'ધમ્મત્થિકાય, અધમ્મત્થિકાય, આગાસત્થિકાય જીવત્થિકાય' ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય અને જીવાસ્થિકાય, આ બારને અર્થીકાય ઠલા છે 'एगं च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्थिकाय रुविकाय पण्णवेइ' એ જ ધ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર એકલા પુદ્ગલાસ્થિકાયને રૂપીકાય અજીવકાય ઠણુ છે, 'સે કહમેય મન્ને એવ?' ધ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર ધર્માસ્થિકાય આદિના વિષયમાં આ પ્રમાણે (ઉપર ઠલા પ્રમાણે) જે પ્રતિપાદન ઠણુ છે, તેને આપણે ઠેવી રીતે સત્ય માની શકીએ! 'તેણ કાલેણ તેણ સમए ण સમણે ભગવ મહાવીરે જાવ ગુણસિલए ચેइए સમોસદે' તે કાળે અને તે સમયે ધ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા- એટલે કે બ્યારે અન્યતીર્થિકા વચ્ચે ઉપર મુજબનેા વાર્તાલાપ ચાલેતા હતા ત્યારે મહાવીર પ્રથુ તે અન્યતીર્થિકાના નિવાસસ્થાનની

परिसा पडिगया ' यावत् - समवसत भगवन्त विज्ञाय धर्मकया श्रोतु
 पर्वत् आगता, तच्छ्रुत्वा च, पर्वत् प्रतिगता 'तेण कालेण तेण समएण
 समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी इदंभूर् नाम अणगारे गोयमे
 गात्तेण' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठ
 अन्तेवासी शिष्य इन्द्रभूतिनाम अनगार गौतम गोत्रेण 'एव जहा विइय
 सए नियदुद्देशए जाव भिक्खायरियाए अढमाणे' एव यथा द्वितीयशतके
 पञ्चमे निर्ग्रन्थोद्देशके यावत्-भिक्षाचर्यायाष् अटन्=परिभ्रमन् अहापज्जत्
 भत्त-पाण पडिग्गाहिता रायगिहाओ णगराओ जाव-अतुरिय, अववल,
 निचास्स स्थानके पासमें था पधारे 'जाव परिसा पडिगया' यावत्
 भगवान्को आये हुए जानकर धर्मोपदेश आदिको सुननेके लिये
 परिपद बड़ा आई धर्मोपदेश सुनकर वह परिपद वापिस अपने
 स्थान पर चली गई 'तेण कालेण तेण समएण समणस्स भगवओ
 महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी, इदंभूर्नाम अणगारे गोयमे गोत्तेण' उस
 काल और उस समयमें श्रमण भगवान्के प्रधान वीक्षापर्यायकी
 अपेक्षा ज्येष्ठ अन्तेवासी शिष्य इन्द्रभूति अनगार जो कि गौतम
 गोत्रके थे, 'एव जहा विइयसए नियदुद्देशए जाव भिक्खायरियाए
 अढमाणे' जैसा द्वितीयशतकमें पांचवें निर्ग्रन्थ उद्देशकमें कहा गया
 है 'यावत् भिक्षाचर्यामें परिभ्रमण करते हुए, तथा 'अहापज्जत् भत्त
 पाण पडिग्गाहिता रायगिहाओ णगराओ' उस भिक्षाचर्यामें जो
 उन्हें भरस, विस आदिरूप आहार मिला उसे लेकर, वे राजगृह
 सभीपभा आवेता शुभशिक्षक नीलभा पधार्या 'जाव परिसया पडिगया'
 भगवानना आगमनना शुभ समाचार लक्ष्मीने छोड़ो धर्मोपदेश साधनवा भए आत्म,
 अने धर्मोपदेश साधनीने छोड़ो। पोतपोताने स्थाने पाछा कर्था 'तेण कालेण तेण
 समएण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी, इदंभूर् नाम अणगारे
 गोयमे गोत्तेण' ते काले अने ते समये श्रमण भगवान महावीरना प्रधान शिष्य
 (वीक्षा पर्यायशी अपेक्षाम्ने ज्येष्ठ शिष्य ईन्द्रभूति अणुगार हत्ता तेजो गौतम जीतना
 हत्ता 'एव जहा विइयसए नियदुद्देशए जाव भिक्खायरियाए अढमाणे'
 अही नील शतकना पाछभा निर्ग्रन्थ उद्देशकमें कथन प्रकट करवु ते ईन्द्रभूति (गौतम)
 अणुगारने भिक्षाचर्या भए परिभ्रमण करता करता 'अहा पज्जत् भत्तपाण पडि-
 गहिता रायगिहाओ णगराओ' ने भरस, विस आदिरूप आहार प्राप्त थयो ते

કાય, અધર્મસ્તિકાય, આગાસત્તિકાય, જીવત્તિકાય' તથા-ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય । 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्तिकाय रुविकाय अजीवकाय पण्णवेइ' एक च खलु भ्रमणो ज्ञातपुत्र पुद्गलास्तિકાયम् रूपिकायम् अजीवकाय प्रज्ञापयति, 'से कहमेयं महे एव ?' तत् कथमेतत् एव मन्यामहे ? कया रीत्या स्वतु भ्रमणज्ञातपुत्रेण वर्णितरूपतया धर्मास्तिकायादीन् सत्य मन्यामहे ? । 'तेण कालेण तेण समएण समणे भगव महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसदे' तस्मिन् काले, तस्मिन् समये अन्यतीर्थिकाना परस्परवार्तालापसमये खलु भ्रमणो भगवान् महावीर यावत्-राजगृहे नगरे गुणशिलक चैत्ये=उद्याने समवस्यत्, 'जाव

हैं 'धम्मत्तिकाय, अधम्मत्तिकाय आगासत्तिकाय जीवत्तिकाय' धर्मा स्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय और जीवास्तिकाय 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्तिकाय रुविकाय अजीवकाय पण्णवेइ' उन्हीं भ्रमण ज्ञातपुत्रने एक पुद्गलास्तिकायको जो कि रूपिकाय है अजीवकाय कहा है । 'से कहमेय मन्ने एव' भ्रमण ज्ञातपुत्र महा वीरके द्वारा इस तरह ऊपर वर्णितरूपसे धर्मास्तिकाय आदिकोंका जो वर्णन किया गया है उसे हमलोग किसरीतिसे सत्य मानें । 'तेण कालेण तेण समएण समणे भगवं महावीरे जाव गुणसिलए-चेइए समोसदे' उसीकालमें और उसी समयसे भ्रमणभगवान् महावीर यावत् गुणशिलक उद्यानमें पधारे अर्थात् जब इस प्रकारका वार्तालाप उन अन्यतीर्थिकजनोंमें हुआ था ठीक उसी समय भ्रमण भगवान् महावीर गुणशिलक उद्यानमें जो कि उन अन्यतीर्थिकोंके

અરૂપીકાય ઠહા છે- 'ધર્મસ્તિકાય, અધર્મસ્તિકાય, આગાસત્તિકાય જીવત્તિકાય' ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને જીવાસ્તિકાય, આ ચારને અરૂપીકાય ઠહા છે 'एग च ण समणे णायपुत्ते पोग्गलत्तिकाय रुविकाय पण्णवेइ' એ જ ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એકલા પુદ્ગલાસ્તિકાયને રૂપીકાય અજીવકાય કહ્યું છે, 'સે કહમેય મન્ને એવ ?' ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે ધર્માસ્તિકાય આદિના વિષયમાં આ પ્રમાણે (ઉપર ઠહા પ્રમાણે) જે પ્રતિપાદન કહ્યું છે, તેને આપણે ઠેવ્વી રીતે સત્ય માની શકીએ ? 'તેણ કાલેણ તેણ સમए ण समणे भगव महावीरे जाव गुणसिलए चेइए समोसदे' તે કાળે અને તે સમયે ભ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા- એટલે કે જ્યારે અન્યતીર્થિકા વચ્ચે ઉપર મુજબનો વાર્તાલાપ ચાલતો હતો ત્યારે મહાવીરે પ્રશ્ન તે અન્યતીર્થિકાના નિવાસસ્થાનની

પરિસા પઢિગયા' યાવત્ - સમવસ્યત મગવન્ત વિદ્યાય ધર્મકયા શ્રોતુ
પર્પત્ આગતા, તચ્છુત્વા ચ, પર્પત્ પ્રતિગતા 'તેણ કાલેણ તેણ સમણ
સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જેઠે અતેવાસીંદ્ધભૂઈં નામ અણગારે ગોયમે
ગોત્તેણ' તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય જ્યેષ્ઠ
અન્તેવાસીં શિષ્ય. ઇન્દ્રભૂતિર્નામ અનગાર ગૌતમ ગોત્રેણ 'એવ જઠા વિદ્યસ
સપ્પ નિયદુદ્દેસપ્પ જાવ મિક્ખાચરિયાપ્પ અહમાણે' એવ યથા દ્વિતીયશતકે
પાંચમે નિર્ગ્રન્થોદેશકે યાવત્-મિક્ષાચર્યાયામ્ અટ્ટન્=પરિભ્રમન્ અહાપજ્જત્ત
મત્ત-પાણ પઢિગ્ગાહિત્તા રાયગિહાઓ નગરાઓ જાવ-અતુરિય, અચ્ચલ,

નિવાસ સ્થાનકે પાસમેં થા પધારે 'જાવ પરિસા પઢિગયા' યાવત્
મગવાનકો આયે હુપ જાનકર ધર્મોપદેશ આદિકો સુનનેક લિયે
પરિપદ્ વહા આઈં ધર્મોપદેશ સુનકર વહ પરિપદ્ વાપિસ અપને
સ્થાન પર ચલી ગઈં 'તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણસ્સ મગવઓ
મહાવીરસ્સ જેઠે અતેવાસીં, ઇદ્ધભૂઈનામ અણગારે ગોયમે ગોત્તેણ' ઉસ
કાલ ઓર ઉસ સમયમેં શ્રમણ મગવાનકે પ્રધાન વીક્ષાપર્યાયકી
અપેક્ષા જ્યેષ્ઠ અન્તેવાસી શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ અનગાર જો કિ ગૌતમ
ગોત્રકે થે, 'એવ જઠા વિદ્યસપ્પ નિયદુદ્દેસપ્પ જાવ મિક્ખાચરિયાપ્પ
અહમાણે' જૈસા દ્વિતીયશતકમેં પાંચથે નિર્ગ્રન્થ ઉદેશકમેં કહા ગયા
હે યાવત્ મિક્ષાચર્યામેં પરિભ્રમણ કરતે હુપ, તથા 'અહાપજ્જત્ત મત્ત
પાણ પઢિગ્ગાહિત્તા રાયગિહાઓ નગરાઓ' ઉસ મિક્ષાચર્યામેં જો
ઉન્હેં અરસ, વિરસ આદિરૂપ આહાર મિલા ઉસે લેકર, થે રાજયુહ

સમીપમા આવેલા શુભશિલક ચેતમા પધાર્યા 'જાવ પરિસયા પઢિગયા'
મગવાનના આગમનના શુભ સમાચાર બાણીને લોકો ધર્મોપદેશ સામળવા માટે આવ્યા,
અને ધર્મોપદેશ સામળીને લોકો પોતપોતાને સ્થાને પાછા ફર્યા 'તેણ કાલેણ તેણ
સમણ સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જેઠે અતેવાસીં, ઇદ્ધભૂઈં નામ અણગારે
ગોયમે ગોત્તેણ' તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ મગવાન મહાવીરના પ્રધાન શિષ્ય
(વીક્ષા પર્યાયકી અપેક્ષાએ જ્યેષ્ઠ શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર હતા તેઓ ગૌતમ ગોત્રના
હતા. 'એવ જઠા વિદ્યસપ્પ નિયદુદ્દેસપ્પ જાવ મિક્ખાચરિયાપ્પ અહમાણે'
અહીં બીજા શતકના પાંચમા નિર્ગ્રન્થ ઉદેશકનું કથન અહીં કરવું તે ઇન્દ્રભૂતિ [ગૌતમ]
અણગારને મિક્ષાચર્યા માટે પરિભ્રમણ કરતાં કરતા. 'અહા પજ્જત્ત મત્તપાણ પઢિ-
ગાહિત્તા રાયગિહાઓ નગરાઓ' એ અરસ, વિરસ આદિરૂપ આહાર ગ્રાસ થયો તે

કાય, અધર્મસ્થિકાય, આગાસ્થિકાય, જીવસ્થિકાય' તથા-ધર્માસ્થિકાયમ્, અધર્માસ્થિકાયમ્, આકાશસ્થિકાયમ્, જીવાસ્થિકાયમ્ । 'પગ્ન ચ જ્ઞ સમણે જ્ઞાયપુત્તે પોગ્ગલસ્થિકાય રુપિકાય અજીવકાય પણ્ણવેદ્' એક ચ સલ્લુ ભ્રમણો જ્ઞાતપુત્રઃ પુદ્ગલાસ્થિકાયમ્ રુપિકાયમ્ અજીવકાય પ્રજ્ઞાપયતિ, 'સે કહમેય મન્ને એવ' તત્ કથમેતત્ એવ મન્યામહે ? કયા રીત્યા સ્વન્તુ ભ્રમણજ્ઞાતપુત્રેણ વર્ણિતરૂપતયા ધર્માગ્નિજ્ઞાપાદીન સત્ય મન્યામહે ? । 'તેજ કાલેણ તેજ સમણ સમણે મગ્ગ મહાવીરે જાવ ગુણસિલણ્ણ વેદ્ધ સમોસદે' તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે અન્યતીર્થિકાનાં પરસ્પરવાર્તાશ્રાપસમયે સલ્લુ ભ્રમણો મગ્ગવાન્ મહાવીર યાવત્-રાગમૃદ્ધે નગરે ગુણશિલક ચૈત્યે=ઉદ્યાને સમવસત્., 'જાવ

હૈં 'ધર્મસ્થિકાય, અધર્મસ્થિકાય આગાસ્થિકાય જીવસ્થિકાય' ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય ઓર જીવાસ્થિકાય 'પગ્ન ચ જ્ઞ સમણે જ્ઞાયપુત્તે પોગ્ગલસ્થિકાય રુપિકાય અજીવકાય પણ્ણવેદ્' ઉન્હીં ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્રને એક પુદ્ગલાસ્થિકાયકો જો કિ રુપિકાય હૈં અજીવકાય કહા હૈં । 'સે કહમેય મન્ને એવ' ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરકે દ્વારા હસ તરહ ઉપર વર્ણિતરૂપસે ધર્માસ્થિકાય આદિકોંકા જો વર્ણન કિયા ગયા હૈં ઉસે હમલોગ કિસરીતિસે સત્ય માનેં । 'તેજ કાલેણ તેજ સમણ સમણે મગ્ગ મહાવીરે જાવ ગુણસિલણ્ણ વેદ્ધ સમોસદે' ઉસીકાલમેં ઓર ઉસી સમયસે ભ્રમણમગ્ગવાન્ મહાવીર યાવત્ ગુણશિલક ઉદ્યાનમેં પધારે અર્થાત્ જબ હસ પ્રકારકા વાતાલાપ ઉન અન્યતીર્થિકજનોમેં જુઝા થા ઠીક ઉસી સમય ભ્રમણ મગ્ગવાન્ મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમેં જો કિ ઉન અન્યતીર્થિકોંકે

અર્થીકાય કલા છે- 'ધર્મસ્થિકાય, અધર્મસ્થિકાય, આગાસ્થિકાય જીવસ્થિકાય' ધર્માસ્થિકાય, અધર્માસ્થિકાય, આકાશસ્થિકાય અને જીવાસ્થિકાય, આ બારને અર્થીકાય કલા છે । 'પગ્ન ચ જ્ઞ સમણે જ્ઞાયપુત્તે પોગ્ગલસ્થિકાય રુપિકાય પણ્ણવેદ્' એ જ ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એકલા પુદ્ગલાસ્થિકાયને રૂપીકાય અજીવકાય કહ્યું છે, 'સે કહમેય મન્ને એવ' ભ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે ધર્માસ્થિકાય આદિના વિષયમાં આ પ્રમાણે (ઉપર કલા પ્રમાણે) જે પ્રતિપાદન કહ્યું છે, તેને આપણે ઠેવ્વી રીતે સત્ય માની શકીએ ? 'તેજ કાલેણ તેજ સમણ જ્ઞ સમણે મગ્ગ મહાવીરે જાવ ગુણસિલણ્ણ વેદ્ધ સમોસદે' તે કાળે અને તે સમયે ભ્રમણ મગ્ગવાન્ મહાવીર ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા- એટલે કે બન્યારે અન્યતીર્થિકા વચ્ચે ઉપર મુજબનો વાર્તાલાપ આવતો હતો ત્યારે મહાવીરે પ્રશ્ન તે અન્યતીર્થિકાના નિવાસસ્થાનની

परिस्ता पढिगया' यावत् - समवसृत भगवन्त विज्ञाय धर्मकथा श्रोतुं
पर्यत् आगता, तच्छ्रुत्वा च, पर्यत् प्रतिगता 'तेण कालेण तेण समण
समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी इदभूर्इ णाम अणगारे गोयमे
गात्तेण' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठ
अन्तेवासी शिष्य, इन्द्रभूतिनाम अनगार गौतम गोत्रेण 'एव जहा विद्ध्य
सए नियदुवेसए जाव भिक्खायरियाए अहमाणे' एव यथा द्वितीयशतके
पञ्चमे निर्ग्रन्थोद्देशके यावत्-मिक्षाचर्यायाम् अटन्=परिभ्रमन् अहापज्जत्त
भत्त-पाण पढिग्गाहिता रायगिहाओ णगराओ जाव-अटुरिय, अववल,

निवास्त स्थानके पासमें था पधारे 'जाव परिस्ता पढिगया' यावत्
भगवान्को आये हुए जानकर धर्मोपदेश आदिको सुननेके लिये
परिपद चहा आई धर्मोपदेश सुनकर वह परिपद वापिस अपने
स्थान पर चली गई 'तेण कालेण तेण समण समणस्स भगवओ
महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी, इदभूर्इनाम अणगारे गोयमे गोत्तेण' उस
काल और उस समयमें श्रमण भगवान्के प्रधान दीक्षापर्यायकी
अपेक्षा ज्येष्ठ अन्तेवासी शिष्य इन्द्रभूति अनगार जो कि गौतम
गोत्रके थे, 'एव जहा विद्ध्यसए नियदुवेसए जाव भिक्खायरियाए
अहमाणे' जैसा द्वितीयशतकमें पाचवें निर्ग्रन्थ उद्देशकमें कहा गया
है यावत् निक्षाचर्यामें परिभ्रमण करते हुए, तथा 'अहापज्जत्त भत्त
पाण पढिग्गाहिता रायगिहाओ णगराओ' उस निक्षाचर्यामें जो
उन्हें अरस, चिरस आदिरूप आहार मिला उसे लेकर, वे राजगृह

समीपमा आवेसा गुज्जशिखर चैत्वभा पधाय। 'जाव परिसया पढिगया'
भगवान्को आगमनमा शुभ समाचार बाल्हीने दोड़ो धर्मोपदेश साधनमा भाटे आध्या,
अने धर्मोपदेश साधनीने दोड़ो पोतपोताने स्थाने पाछा ध्या 'तेण कालेण तेण
समण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अतेवासी, इदभूर्इ नाम अणगारे
गोयमे गोत्तेण' वे क्षणे अने ते समये अमल्य भगवान् महावीरना प्रधान शिष्य
(दीक्षा पर्यायशी अपेक्षाज्येष्ठ शिष्य इन्द्रभूति अणुगार इता तेजो गौतम गोत्रना
इता. 'एव जहा विद्ध्यसए नियदुवेसए जाव भिक्खायरियाए अहमाणे'
अही पीला शतकना पाचमा निर्ग्रन्थ उद्देशकनु कथन अकेल करवुं. ते इन्द्रभूति [गौतम]
अणुगारने निक्षाचर्या भाटे परिभ्रमण करता करता 'अहा पज्जत्त भत्तपाण पढि-
गाहिता रायगिहाओ णगराओ' जे अरस, चिरस आदिद्रूप आहार प्राप्त थयो ते

અસમત જાવ રોગ સોહેમાણે, સોહેમાણે' યથાવર્ણ્યમ્ યલ્લબ્ધમસ-
 ત્તિરસાદિક્ ભક્ત-પાન પ્રતિગૃહ્ય=આદાય રાજગૃહાત્ નગરાત્ યાવત્-અત્તરિતમ્=
 ત્વરાવર્જિતમ્, અચપલ ચાપલ્યરહિતમ્, અસમ્રાન્ત સમ્રાન્તિવર્જિતમ્ યાવત્-
 ર્ઘ્યામ્ ર્ઘ્યાસમિતિમ્ શોધયન્, શોધયન્, 'તેસિં અન્નઉત્થિયાણ અદૂરસામતેભ
 વીશ્વયઈ' તેપામ્ અન્યયૂથિકાનામ્=અન્યતીર્થિકાનામ્ અદૂરસામન્તેન પાર્શ્વ-
 ભાગેન વ્યતિવ્રજતિ=ગચ્ઠતિ, 'તપ્ ણ તે અન્નઉત્થિયા મગવ ગોયમ અદૂર
 સામતેણ વાશ્વયમાણ પાસતિ' તત્ત્વેન તે અન્યયૂથિકા અન્યતીર્થિકા
 મગવન્ત ગૌતમમ્ અદૂરસામન્તેન=પાર્શ્વભાગેન વ્યતિવ્રજન્ત પદ્યતિ, 'પાસેતા
 અન્નમન્ન સદ્ધાવેતિ' દુપ્પા અન્યોન્ય=પરસ્પર શબ્દયન્તિ, 'અન્નમન્ન સદ્ધાવિત્તા,
 એવ વયાસી-' અન્યોન્ય શબ્દયિત્વા એવમ્=વક્ષ્યમાણમકારેણ અનાદિયુ -
 'એવ સ્વલ્લુ દેવાણુપ્પિયા !' એવ સ્વલ્લુ મો દેવાણુમિયા ! 'અમ્હ ઇમા કહ્હા
 અવિપ્પગઢા' અસ્માકમ્ ઇય કથા અસ્તિકાયવક્તવ્યતારૂપા અવિપ્રકટા ન

નગરસે 'જાવ અતુરિય અચવલ અસમત' યાવત્ ત્વરાવર્જિત હોકર,
 ચપલતારહિત હોકર, સમ્રાન્તિસે રહિત હોકર, ર્ઘ્યાસમિતિકા શોધન
 કરતે હુપ 'તેસિં અન્નઉત્થિયાણ અદૂરસામતેણ વીશ્વયઈ' ડન અન્ય
 યૂથિકોકે પાસ સે હોકર નિકલે । 'તપ્ ણ તે અન્નઉત્થિયા મગવ
 ગોયમ અદૂરસામતેણ વીશ્વયમાણ પાસતિ' ડન અન્યયૂથિકોને
 મગવાન્ ગૌતમકો અપને પાસ સે જાતે હુપ ડ્યોંઠી દેલા, તો 'પાસિતા'
 દેવ્વકર, 'અન્નમન્ન સદ્ધાવેતિ' ડન્હોંને આપસમેં એક દૂસરેકો સવોધિત
 કરકે વુલાયા 'અન્નમન્ન સદ્ધાવિત્તા એવ વયાસી' વુલાકર ફિર
 ડન્હોંને આપસમેં એસા વિચાર કિયા કિ 'એવ સ્વલ્લુ દેવાણુપ્પિયા !'
 હે દેવાણુમિયોં, 'અમ્હ ઇમા કહ્હા અવિપ્પકઢા' અમણ જ્ઞાત પુત્ર

સમને, તેઓ નાજુલ નગરમાથી 'જાવ અતુરિય, અચવલ, અસમત' ત્વરાવર્જિત
 ચપલતારહિત અને સમ્રાન્તિ રહિત ગતિપૂર્વક ઇર્ષ્યાસમિતિનું શોધન કરતા કરતા -
 માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિ નખતા મહા 'તેસિં અન્નઉત્થિયાણ અદૂરસામતેણ વીશ્વયઈ'
 તે અન્ય યૂથિકોની પાસે મળને નીકળ્યા. 'તપ્ ણ તે અન્નઉત્થિયા મગવ ગોયમ
 અદૂરસામતેણ વીશ્વયમાણ પાસતિ' તે અન્ય યૂથિકોએ ભગવાન ગૌતમને તેમની
 પાસેથી પસાર થતા જોયા. 'પાસિતા' તેમને જોઇને 'અન્નમન્ન સદ્ધાવેતિ' તેમણે
 એક બીજાને સંબોધન કરીને બોલાવ્યા, 'અન્નમન્ન સદ્ધાવિત્તા એવ વયાસી'
 અને તેમણે અરરપરસમા આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો- 'એવ સ્વલ્લુ દેવાણુપ્પિયા !'
 હે દેવાણુમિયોં ! 'અમ્હ ઇમા કહ્હા અવિપ્પકઢા' અમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા

विशेषेण प्रकटा प्रतीता अविप्रकटा वर्तते 'अयं च ण गोयमे अम्ह अदूर
मामतेणं वीइवयइ' अयं च खलु गौतम इन्द्रभूतिरनगार अस्माकम्
अदूरसामन्तेन पाद्वर्षमागेन व्यतिव्रजति, 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया !
अम्ह गोयम एयमद्वं पुच्छिए चिं कट्ठं अन्नमन्नस्स अतिए एयमद्वं पडिमुण्णि'
सो देवानुप्पिया ! तत्तं श्रेयं = योग्यं खलु अम्माकम् गौतमम् एतमर्थं प्रपु-
मिति कृत्वा = त्रिवार्यं अन्योन्यस्य अन्तिके एतमर्थं = वर्णितं विषयं प्रतिगृण्वन्ति-
स्वीकुर्वन्ति 'एयमद्वं पडिमुण्णिता जेणेव भगव गोयमे तेणेव उवागच्छति'
एवमर्थं प्रतिश्रुत्य स्वीकृत्य यत्रैव भगवान् गौतम इन्द्रभूति आसीत् तत्रैव
उपागच्छति, 'तेणेव उवागच्छिता भगव गोयम एव वयासी-' तत्रैव
उपागत्य भगवन्तं गौतमम् एव = वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषु - 'एव खलु

महावीर द्वारा कही गई यह अस्तिकायकी वक्तव्यता हमलोगोंको
विशेषरूपसे प्रतीत नहीं है इसलिये 'अयं च ण गोयमे अम्ह अदूर-
सामतेण वीइवयइ' देखो ये गौतम हमलोगोंके पाससे होकर निकले
हैं 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्ह गोयम एयमद्वं पुच्छिए चिं कट्ठं
अन्नमन्नस्स अतिए एयमद्वं पडिमुण्णि' सो हमलोगोंको है देवानु-
प्पियो ! यह योग्य है कि हमलोग उनसे इस बातका पूछे ऐसा
कहकर उन सयने आपसमें इस उनसे पूछनेकी बातको स्वीकार कर
लिया 'एयमद्वं पडिमुण्णिता जेणेव भगव गोयमे तेणेव उवागच्छति'
इस बातको स्वीकार करके वे सयके सय जहा पर भगवान् गौतम
थे उस स्थान पर आये । 'तेणेव उवागच्छिता भगव गोयम एव
वयासी' वहा पर आकरके उन्होंने भगवान् गौतमसे ऐसा कहा

अस्तिकायता विषयमा अ प्रतिपादन करवाया आबु छ, तेनी आपक्षने विशेषरूपे
प्रतीति यथ नथी. 'अयं च ण गोयमे अम्ह अदूरसामते ण वीइवयइ'
अत्पारे आ गौतम आपक्षी पासेथी पसार अथ रत्ता छे 'तं सेयं खलु देवाणु
प्पिया ! अम्ह गोयम एयमद्वं पुच्छिए चिं कट्ठं अन्नमन्नस्स अतिए एयमद्वं
पडिमुण्णि' तो आपक्षने आ सुइर तथ प्राप्त यथ छे आ श्रोतमने अ आ
विषयमा आपक्षे पूछवुं ओछओ. आ प्रमाक्षे आपसमा वातथीत करीने तेमजे गौतम
स्वाभीने अस्तिकायो विषे प्रमा पूछवानी वातनेा स्वीकार करी छीथे. एयमद्वं पडि
मुण्णिता जेणेव भगव गोयमे तेणेव उवागच्छति' आ प्रमाक्षे निश्चय करीने
तेओ अधा अमा श्रोतम स्वाभी छता, त्वां आप्प्या. 'तेणेव उवागच्छिता भगव
गोयम एव वयासी' त्या आप्पीने तेमजे भगवान् गौतमने आ प्रमाक्षे क्षु-

અસમત જાવ રીય સોદેમાણે, સોદેમાણે' યથાપર્યાપ્તમ્ યલ્લુચ્ચમરસ-
 નિરસાદિક ભક્ત-પાન પ્રતિગૃહ્ણ=આદાય રાજગૃહાત્ નગરાત્ યાવત્-અત્વરિતમ્=
 ત્વરાવર્જિતમ્, અચપલ ચાપલ્યરહિતમ્, અસમ્રાન્ત સમ્રાન્તિવર્જિતમ્ યાવત્-
 ર્દયામ્ ર્દયાસમિતિમ્ શોધયન્, શોધયન્, 'તેસિં અન્નઉત્થિયાણ અદૂરસામતેષ
 વીર્યવય્' તેપામ્ અન્યયૂથિકાનામ્=અન્યતીર્થિકાનામ્ અદૂરસામન્તેન પાર્શ્વ-
 ભાગેન વ્યતિવ્રજતિ=ગચ્છતિ, 'તણ તે અન્નઉત્થિયા મગ્ગ ગોયમ્ અદૂર-
 સામતેણ વીર્યવયમાણ પાસતિ' તતઃ સ્વલુ તે અન્યયૂથિકા અન્યતીર્થિકાઃ
 મગ્ગન્ત ગૌતમમ્ અદૂરસામન્તેન=પાર્શ્વભાગેન વ્યતિવ્રજન્ત પશ્યતિ, 'પાસેતા
 અન્નમન્ન સદ્ધાવેતિ' દુપ્પા અયોન્ય=પરસ્પર શબ્દયન્તિ, 'અન્નમન્ન સદ્ધાવિત્તા,
 એવ વયાસી-' અન્યાન્ય શબ્દયિત્વા એવમ્=વક્ત્ર્યમાણમકારેણ અત્રાદિષુ -
 'એવ સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા !' એવ સ્વલુ મો દેવાણુમિયા ! 'અમ્હ રમા કહા
 અવિષ્પગહા' અસ્માકમ્ રય કથા અસ્તિકાયત્તકન્યતારૂપા અવિષ્પકટા ન

નગરસે 'જાવ અતુરિય અચવલ્લ અસમત' યાવત્ ત્વરાવર્જિત હોકર,
 ચપલતારહિત હાકર, સમ્રાન્તિસે રહિત હોકર, ર્દયાસમિતિકા શોધન
 કરતે હુપ 'તેસિં અન્નઉત્થિયાણ અદૂરસામતેણ વીર્યવય્' ડન અન્ય
 યૂથિકોકે પાસ સે હોકર નિકલે । 'તણ તે અન્નઉત્થિયા મગ્ગ
 ગોયમ્ અદૂરસામતેણ વીર્યવયમાણ પાસતિ' ડન અન્યયૂથિકોને
 મગ્ગાન્ ગૌતમકો અપને પાસ સે જાવે હુપ ડ્યોંહી દેવા, તો 'પાસિતા'
 દેવકર, 'અન્નમન્ન સદ્ધાવેતિ' ડહોંને આપસમેં એક દૂસરેકો સબોધિત
 કરકે બુલાયા 'અન્નમન્ન સદ્ધાવિત્તા એવ વયાસી' બુલાકર ફિર
 ડહોંને આપસમેં એસા વિચાર કિયા કિ 'એવ સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા !'
 હે દેવાણુમિયો, 'અમ્હ રમા કહા અવિષ્પકટા' અમણ જ્ઞાત પુત્ર

સક્રને, તેઓ રાજગૃહ નગરમાંથી 'જાવ અતુરિય, અચવલ્લ, અસમત' ત્વરાવર્જિત,
 ચપલતારહિત અને સમ્રાન્તિથી રહિત ગતિપૂર્વક, ર્દયાસમિતિનું શોધન કરતા કરતા -
 માર્ગ ઉપર દુષ્ટિ ન થતા થકા 'તેસિં અન્નઉત્થિયાણ અદૂરસામતેણ વીર્યવય્'
 તે અન્ય યૂથિકોની પાસે યક્રને નીકળ્યા. 'તણ તે અન્નઉત્થિયા મગ્ગ ગોયમ્
 અદૂરસામતેણ વીર્યવયમાણ પાસતિ' તે અન્ય યૂથિકોએ ભગવાન ગૌતમને તેમની
 પાસેથી પસાર થતા જોયા. 'પાસિતા' તેમને જોઈને 'અન્નમન્ન સદ્ધાવેતિ' તેમણે
 એક જીભને સબોધન કરીને બોલાવ્યા, 'અન્નમન્ન સદ્ધાવિત્તા એવ વયાસી'
 અને તેમણે અસ્પર્શસ્થાના પ્રમાણે વિચાર કર્યો- 'એવ સ્વલુ દેવાણુપ્પિયા !'
 હે દેવાણુમિયો ! 'અમ્હ રમા કહા અવિષ્પકટા' અમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા

વિશેષેણ પ્રકટા પ્રતીતા અવિપ્રકટા વર્તતે 'અય ચ ન ગોયમે અમ્હ અદૂર
મામતેણ વીઠ્ઠવયડ' અય ચ સ્વલ્લ ગૌતમ ઇન્દ્રભૂતિરનગાર. અસ્માકમ્
અદૂરસામન્તેન પાર્શ્વમાગેન વ્યતિવ્રજતિ, 'ત સેય સ્વલ્લ દેવાણુપિયા !
અમ્હ ગોયમ ઇયમદ્દ પુચ્છિત્ત પિ કદ્દુ અન્નમન્નસ્સ અતિપ ઇયમદ્દ પહિસુણતિ'
સો દેવાણુપિયા ! તત્થ ધેય = યોગ્ય સ્વલ્લ અસ્માકમ્ ગૌતમમ્ એતમયં પ્રદ્દુ
મિતિ કૃત્વા = વિચાર્ય અન્યોન્યસ્ય અન્તિકે એતમયં = વર્ણિત વિષય પ્રતિગૃણ્વન્તિ -
સ્વીકૃવન્તિ 'ઇયમદ્દ પહિસુણિત્તા જેણેવ ભગવ ગોયમે તેણેવ ઉવાગચ્છતિ'
એવમયં પ્રતિશ્રુત્ય સ્વીકૃત્ય યજૈવ ભગવાન્ ગૌતમ ઇન્દ્રભૂતિ આસીત્ તત્રૈવ
ઉપાગચ્છતિ, 'તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા ભગવ ગોયમ એવ વયાસી -' તત્રૈવ
ઉપાગત્ય ભગવન્ત ગૌતમમ્ એવ = વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદિષુ - 'એવ સ્વલ્લ

મહાવીર દ્વારા કહી ગઈ યહ અસ્તિકાયશી વસ્તુવ્યતા હમલોગોંકો
વિશેષરૂપસે પ્રતીત નહીં હૈં ફસલિયે 'અયેચ ન ગોયમે અમ્હ અદૂર-
સામતેણ વીઠ્ઠવયડ' દેવો પે ગૌતમ હમલોગોંકે પાસસે ઢોકર નિકહે
હૈં 'ત સેય સ્વલ્લ દેવાણુપિયા ! અમ્હ ગોયમ ઇયમદ્દ પુચ્છિત્તપ નિકદ્દુ
અન્નમન્નસ્સ અતિપ ઇયમદ્દ પહિસુણેતિ' સો હમલોગોંકો હૈં દેવાણુ
પ્રિયો ! યહ યોગ્ય હૈં કિ હમલોગ ડનસે ફસ ઘાતકા પૂછે એસા
કહકર ડન સયને આપસમેં ફસ ડનસે પૂછનેકી ઘાતકો સ્વીકાર કર
લિયા 'ઇયમદ્દ પહિસુણિત્તા જેણેવ ભગવ ગોયમે તેણેવ ઉવાગચ્છતિ'
ફસ ઘાતકો સ્વીકાર કરકે વે સયકે સય જહા પર ભગવાન્ ગૌતમ
થે ડસ સ્થાન પર આયે । 'તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા ભગવ ગોયમ એવ
વયાસી' વહા પર આકરકે ડન્હોને ભગવાન્ ગૌતમસે એસા કહા

અસ્તિકાયના વિષયમા જે પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે, તેની આપણને વિશેષરૂપે
પ્રતીતિ થઇ નથી 'અય ચ ન ગોયમે અમ્હ અદૂરસામતે ન વીઠ્ઠવયડ'
અત્યારે આ ગૌતમ આપણી પાસેથી પસાર થઇ નહીં છે 'ત સેય સ્વલ્લ દેવાણુ
પિયા ! અમ્હ ગોયમ ઇયમદ્દ પુચ્છિત્તપ પિ કદ્દુ અન્નમન્નસ્સ અતિપ ઇયમદ્દ
પહિસુણેતિ' તે આપણને આ સુદર તક પ્રાપ્ત થઇ છે આ ગૌતમને જે આ
વિષયમા આપણે પૂછવું જોઇએ આ પ્રમાણે આપસમા વાતચીત કરીને તેમણે ગૌતમ
સ્વામીને અસ્તિકાયો વિષે પ્રશ્ન પૂછવાની વાતનો સ્વીકાર કરી લીધો. ઇયમદ્દ પહિ
સુણિત્તા જેણેવ ભગવ ગોયમે તેણેવ ઉવાગચ્છતિ' આ પ્રમાણે નિષ્કૃય કરીને
તેણે બધા બધા ગૌતમ સ્વામી હતા ત્યાં આવ્યા. 'તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા ભગવ
ગોયમ એવ વયાસી' ત્યાં આવીને તેમણે ભગવાન્ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું -

ગોયમા ! તવ ધમ્માયરિણ, ધમ્માવદેસણ સમણે નાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પળ્લવેહ' હે ગૌતમ ! એવ સ્વલુ રક્ષ્યમાણરીતયા તવ ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક મમણો જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર પચ્ચ અસ્તિકાયાન્ પ્રજ્ઞાપયતિ- 'ત જહા-ધમ્મત્થિકાયા, જાવ આગાસત્થિકાયા' તદ્વથા-ધર્માસ્તિકાયામ્, ચારત્-અધર્માસ્તિકાયા, જીવાસ્તિકાયા, પુદ્ગલાસ્તિકાયામ્ આકાશાસ્તિકાયામ્, 'ત ચેવ જાવ રુવિકાયા અજીવિકાયા પળ્લવેહ' તદ્વચ=પૂર્વોક્તચત્વદેવ થાવત્-ચતુર અસ્તિકાયાન્ અજીવિકાયાન્, જીવાસ્તિકાયામ્ અરુપિકાયા જીવિકાયા, ચતુરઃ અસ્તિકાયાન્ અરુપિકાયાન્, એક પુદ્ગલાસ્તિકાયા રુપિકાયામ્ અજીવિકાયા પ્રજ્ઞાપયતિ, 'સે કહમેય ગોયમા ! એવ ?' તત્ અથ હે ગૌતમ ! કથમેતત્ એવ ?

‘એવ સ્વલુ ગોયમા ! તવ ધમ્માયરિણ ધમ્મોપદેસણ સમણે નાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પળ્લવેહ' હે ગૌતમ ! આપકે ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને પાચ અસ્તિકાયોંકી પ્રરૂપણા કો હૈ 'તજહા' જો ડસ પ્રકારસે હૈ 'ધમ્મત્થિકાયા જાવ આગાસત્થિકાયા ધર્માસ્તિકાયા થાવત્ અધર્માસ્તિકાયા, જીવાસ્તિકાયા, પુદ્ગલાસ્તિકાયા, આકાશાસ્તિકાયા 'તં ચેવ જાવ રુવિકાયા અજીવિકાયા' સો યહ સયકથન પૂર્વોક્ત રૂપસે હી યહા લગા હેના ચાહિયે અર્થાત્ ચાર અસ્તિકાયા અજીવિકાયા હૈ, એક જીવાસ્તિકાયા અરુપિકાયા જીવિકાયા હૈ તથા ચાર અસ્તિકાયા અરુપિકાયા હૈ, એક રૂપીકાયા પુદ્ગલાસ્તિકાયા અજીવિકાયા હૈ યહાતકકા કથન યહાં પર પ્રકટ કરહેના ચાહિયે । ક્યોંકિ એસા હી કથન શ્રમણ જ્ઞાતપુત્રને કિયા હૈ । 'સે કહમેય ગોયમા ! એવ'

‘એવ સ્વલુ ગોયમા ! તવ ધમ્માયરિણ ધમ્મોપદેસણ સમણે નાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પળ્લવેહ' હે ગૌતમ ! તમારા ધર્મશુર, ધર્મોપદેશક, મમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર પાચ અસ્તિકાયાની પ્રરૂપણા કરી છે 'તજહા' તે પાચ અસ્તિકાયા આ પ્રમાણે છે-

‘ધમ્મત્થિકાયા જાવ આગાસત્થિકાયા’ ધર્માસ્તિકાયા અધર્માસ્તિકાયા, જીવાસ્તિકાયા, પુદ્ગલાસ્તિકાયા અને આકાશાસ્તિકાયા. ‘તચેવ જાવ રુવિકાયા અજીવિકાયા’ અહીં પૂર્વોક્ત સમરન કથન મહણ કરવું બોધ્યે બોધ્યે કે ‘ચાર અસ્તિકાયા અજીવિકાયા છે, એક જીવાસ્તિકાયા અરૂપીકાયા જીવિકાયા છે તથા ચાર અસ્તિકાયા અરૂપીકાયા છે અને એક રૂપીકાયા પુદ્ગલાસ્તિકાયા અજીવિકાયા છે અહીં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં પ્રકટ થવું બોધ્યે કારણ કે એવું જ પ્રતિપાદન શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે ‘કહમેય ગોયમા ! એવ’ તે હે ગૌતમ ! શુ તેમનું તે કથન અમામ જ છે ?

किमेव भवितुमर्हति ! 'तएण से भगव गोयमे ते अन्नउत्थिए एव वयासी' तव खल्ल स भगवान् गौतम तान् अन्ययूथिकान्=अन्यतीर्थिकान् एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण भवादीत्-'णो खल्ल वय देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव नत्थि चि वयामो' भो देवानुप्पिया ! नो खल्ल वयम् अस्तिभाव विद्यमान वस्तु नास्तीति वदाम, नो वा 'नत्थिभाव अत्थि चि वयामो' नास्तिभावम् अविद्यमानम् अस्ताति वदाम, 'अम्हेण देवाणुप्पिया ! सव्व अत्थिभाव अत्थि चि वयामो,' भो देवानुप्पिया !! वय खल्ल सर्वम् अस्तिभाव=विद्यमान वस्तु अस्तीति वदाम 'सव्व नत्थिभाव नत्थि-चि वयामो' सर्व नास्तिभावम्=अविद्यमानस्वरूपम् नास्तीति वदामः, 'त चेयसा तुग्मे देवाणुप्पिया !

हे गौतम ! उनका ऐसा कथन क्या ऐसा ही है ? 'तएण से भगव गोयमे ते अन्नउत्थिए, एव वयासी' इस प्रकार उन अन्ययूथिकोंके मुखसे सुनकर उन भगवान् गौतमने उन अन्ययूथिकोंसे ऐसा कहा 'णो खल्ल वय देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव नत्थिचि वयामो' हे देवानुप्पियो ! हम अस्तिभावको 'नास्ति' इस रूपसे नहीं कहते हैं, अर्थात् जो वस्तु विद्यमान है उसे हम नास्तिरूपमें प्रतिपादन नहीं करते हैं 'नत्थिभाव अत्थिचि वयामो' और जो वस्तु नास्तिरूप है उसे हम अस्तिरूपसे प्रतिपादित नहीं करते हैं । 'अम्हे ण देवाणुप्पिया ! सव्व अत्थिभाव अत्थिचिवयामो' भो देवानुप्पियो ! हम समस्त विद्यमान वस्तुको अस्तिरूपसे कहते हैं 'सव्व नत्थिभाव नत्थिचिवयामो' समस्त नास्ति स्वरूपको 'नास्ति' ऐसा कहते हैं । 'त चेयसा तुग्मे

'तएण से भगव गोयमे ते अन्नउत्थिए, एव वयासी' ज्यारे ते अन्ययूथिकोअे गौतम स्वाभीने आ प्रकारना प्रश्न पूछ्यो, त्यारे तेमझे तेमने आ प्रभाझे जवाब आये।- 'णो खल्ल वय देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव नत्थिचि वयामो' हे देवानुप्पियो ! अमे अस्तिभावने नास्तिभावपे कह्यो नथी- जेटसे हे ने वस्तु विद्यमान छे तेने अमे अविद्यमानपे प्रतिपादित करता नथी. नत्थिभाव अत्थिचि वयामो' अने ने वस्तु अविद्यमान छे तेने अमे विद्यमानपे प्रतिपादित करता नथी 'अम्हे ण देवाणुप्पिया ! अत्थिभाव अत्थिचि वयामो सव्व नत्थिभाव नत्थिचि वयामो' हे देवानुप्पियो ! अमे समस्त विद्यमान वस्तुजोने अस्ति (विद्यमान) उपे प्रतिपादित करीजे छीजे, अने समस्त अविद्यमान वस्तुजोने नास्ति' उपे प्रतिपादित करीजे छीजे 'त चेयसा तुग्मे देवाणुप्पिया ! एयमद्व सयमेव

ગોયમા ! તત્ત્વ ધમ્માયરિણ, ધમ્માપદેસણ સમણે ણાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પળ્લવેઈ' હે ગૌતમ ! એવ સલુ રક્ષ્યમાણરીત્યા તત્ત્વ ધર્માચાર્ય, ધર્મોપદેશકઃ શ્રમણો જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર પચ અસ્તિકાયાન્ પ્રજ્ઞાપયતિ- 'ત જહા-અમ્મત્થિકાય, જાવ આગાસત્થિકાય' તથા-ધર્માસ્તિકાયમ્, યાવત્-અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાયમ્ આકાશાસ્તિકાયમ્, 'ત ચેવ જાવ રુચિકાય અજીવકાય પળ્લવેઈ' તદેવ=પૂર્વોક્તપદેવ થાવત્-ચતુર અસ્તિકાયાન્ અજીવકાયાન્, જીવાસ્તિકાયમ્ અરુપિકાય જીવકાય, ચતુર અસ્તિકાયાન્ અરુપિકાયાન્, એક પુદ્ગલાસ્તિકાય રુપિકાયમ્ અજીવકાય પ્રજ્ઞાપયતિ, 'સે કહમેય ગોયમા ! એવ ?' તત્ત્વ અથ હે ગૌતમ ! કપમેતત્ત્વ એવ ?

‘એવ સલુ ગોયમા ! તત્ત્વ ધમ્માયરિણ ધમ્મોપદેસણ સમણે ણાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પળ્લવેઈ' હે ગૌતમ ! આપકે ધર્માચાર્ય ધર્મોપદેશક શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરને પાચ અસ્તિકાયોંકી પ્રરુપણા કો હે 'તજહા' જો ઇસ પ્રકારસે હે 'ધમ્મત્થિકાય જાવ આગાસત્થિકાય ધર્માસ્તિકાય યાવત્ અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય 'ત ચેવ જાવ રુચિકાય અજીવકાય' સો યહ સયકથન પૂર્વોક્ત રૂપસે હી યહા લગા છેના વાહિયે અર્થાત્ત્વ ચાર અસ્તિકાય અજીવકાય હૈ, એક જીવાસ્તિકાય અરુપિકાય જીવકાય હૈ તથા ચાર અસ્તિકાય અરુપિકાય હૈ, એક રૂપિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અજીવકાય હૈ યહાતકકા કથન યહાં પર પ્રકટ કરલેના વાહિયે । ક્યોંકિ પેસા હી કથન શ્રમણ જ્ઞાતપુત્રને કિયા હૈ । 'સે કહમેય ગોયમા ! એવ'

‘એવ સલુ ગોયમા ! તત્ત્વ ધમ્માયરિણ ધમ્મોપદેસણ સમણે ણાયપુત્તે પચ અત્થિકાણ પળ્લવેઈ' હે ગૌતમ ! તમારા ધર્મશ્રુ, ધર્મોપદેશક, શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે પાચ અસ્તિકાયોંની પ્રરુપણા કરી છે 'તજહા' તે પાચ અસ્તિકાયોં આ પ્રમાણે છે-

‘ધમ્મત્થિકાય જાવ આગાસત્થિકાય’ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય. ‘તચેવ જાવ રુચિકાય અજીવકાય’ અહીં પૂર્વોક્ત સમસ્ત કથન મહેણુ કરવું નોંધએ. એટલે કે ‘ચાર અસ્તિકાય અજીવકાય છે એક જીવાસ્તિકાય અરુપિકાય જીવકાય છે તથા ચાર અસ્તિકાય અરુપિકાય છે અને એક રૂપિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અજીવકાય છે અહીં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અહીં પ્રજ્ઞાપવું નોંધએ કારણ કે એનું જ પ્રતિપાદન શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે ‘કહમેય ગાયમા ! એવ’ તે હ ગૌતમ ! શુ તેમનું તે કથન યથાર્થ જ છે ?

શ્રમણ ભગવન્ત મહાવીર વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્થિત્વા નાત્યાસન્ને નાતિદૂરે યોગ્યસ્થાને યાવત્-શુશ્રૂષમાણ નમસ્યન્ અભિમુખ વિનયેન પ્રાક્કલિપ્તઃ પર્યુપાસ્તે ॥ મુ ૧ ॥

કાલોદાયિપ્રવોધવક્તવ્યતા ।

કાલોદાયિન પ્રવોચપ્રવ્રજ્યાદિપ્રાપ્તિં નિરૂપયિતુમાહ-‘તેણ કાલેણ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે ભગવ મહાવીરે મહાકહાપડિવન્ને યાવિ હોત્થા, કાલોદાઈ ય ત દેસ દ્વ આગણ, ‘કાલોદાઈ’ તિ સમણે ભગવ મહાવીરે કાલોદાઈ ઇવ વયાસી-સે ણૂણ તુમ્હાણ કાલોદાઈ । અન્નયા કયાઈ ઇગયઓ, સમુવાગયાણ, સનિવિટ્ઠાણ તહેવ જાવ સે કહમેય મન્ને ઇવ ? સે ણૂણ કાલોદાઈ । અટ્ટે સમટ્ટે ? હતા અત્થિ । ત સઘે ણ ઇસમટ્ટે કાલોદાઈ । અહ પચઅત્થિકાણ પન્નવેમિ, ત

ગૌતમને ભક્તપાન પ્રસુકો દિશ્વલાયા ‘ભત્તપાણ પહિદસેત્તા સમણ ભગવ મહાવીરે ઘદ્દ, નમસઈ, વદિત્તા નમસિત્તા નચાસણે જાવ પજ્જુવાસઈ’ પ્રસુકો ‘ભક્તપાન દિશ્વા કરકે પ્રસુકી આજ્ઞા લેકર આહારપાની કિયા યાદમેં ફિર उन गौतमने प्रसुको वदनाकी, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वे न अतिपास और न अतिदूर किन्तु अपने योग्य ऐसे स्थान पर उनके समक्ष विनयसे दोनों हाथ जोड़कर उनकी उपासना करनेमें लग गये ॥ सू० १ ॥

ગૌતમ સ્વામીએ વહેરી લાવેલા આહારપાણી ભગવાન મહાવીરને બતાવ્યા ‘ભત્તપાણ પહિદસેત્તા સમણ ભગવ મહાવીરં વદ્દ, નમસઈ, વદિત્તા નમસિત્તા નચાસણે જાવ પજ્જુવાસઈ’ આહારપાણી બતાવીને પ્રસુની આજ્ઞા લઈને આહારપાણી ક્યા ત્યાર બાદ તેમણે ભગવાનને વચ્ચા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વચ્ચા નમસ્કાર કરીને તેઓ ભગવાનથી અતિ દૂર પહો નહીં અને અતિ પાસે પહો નહીં એવા સ્થાને, બન્ને હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક બેસી ગયા અને તેમની સેવા - ઉપાસના કરવા લાગી ગયા ॥ સૂ. ૧ ॥

एयमदृ सयमेव पञ्चुवेकखह-त्ति कट्टु ते अन्नउत्थिए एव वयासी-एव एव' भो देवानुप्रिया ! त चेत्ता=मनसा वेदेन-ज्ञानेन यूयम् एतम्=अग्रम् अस्तिकाय स्वरूपम् अर्थम् सयमेव प्रत्युत्प्रेक्षध्व=पर्यालोचयत इति कृत्वा=इत्युक्त्वा स गौतम. तान् अन्ययूयिकान् एवम् अवादीत्-एवम्, यद् अस्तिकायस्वरूप साङ्गोपाङ्ग भगवता महावीरेण ज्ञातपुत्रेण प्रतिपादितम् तत् एवमेव=सत्य मेवेति यूय जानीते ति भावः । तदनन्तरम् 'जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगव महावीरे, एव जहा नियडुहेसए जाव भत्तपाण पडिदसेइ' यत्रैव गुणशिलक चैत्य यत्रैव भ्रमणो भगवान् महावीर आसीत्, एव यथा निर्ग्रन्थो देशके द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशके प्रतिपादित तथा अपि यावत्-भक्त-पान प्रतिदर्शयति 'भत्त-पाण पडिदसेत्ता समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदिता, नमसिचा नचासन्ने जाव पज्जुवासइ' भक्त-पान प्रतिदर्श

देवानुप्रिया ! एयमदृ सयमेव पञ्चुवेकखह त्तिकट्टु ते अन्नउत्थिए एव वयासी' इसलिए है देवानुप्रियो ! तुम इस अस्तिकायरूप अर्थ को अपने आप मनसे विचारो, इस प्रकार कहकर उन गौतमने उन अन्ययूयिकोंसे ऐसा कहा कि जो अस्तिकायका स्वरूप साङ्गोपाङ्ग भगवान् महावीर ज्ञातपुत्रने प्रतिपादित किया है वह 'एवमेव' सत्य ही है ऐसा आप लोग मानें । इसके बाद 'जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगव महावीरे एव जहा नियडुहेसए जाव भत्तपाण पडिदसेइ' जहां पर गुणशिलक चैत्य या और जहा पर भ्रमण भगवान् महावीर थे, जैसा कि निर्ग्रन्थोद्देशकमें द्वितीय शतकके पञ्चम उद्देशकमें कहा गया है उसी तरहसे यहां पर भी यावत् उन

पञ्चुवेकखह त्ति कट्टु ते अन्नउत्थिए एव वयासी' तो है देवानुप्रियो ! तत्रे जाते न आ अस्तिकायइय अर्थने मनसा सारी रीते विचार करे। जे रीते विचार करवाया आपने ते वात भराभर समजये आ प्रमाणे कहीने गौतम स्वाभीजे तेभने जेवी भातरी आपी है ज्ञातपुत्र महावीरे अस्तिकायना स्वइपनु ने प्रतिपादन कइ है ते 'एवमेव' सत्य अने यभाय' न है

त्यार भाइ 'जेणेव गुणसिलए चेइए, जेणेव समणे भगव महावीरे-एव जहा नियडुहेसए जाव भत्तपाण पडिदसेइ' न्या श्रुशिलक चैत्य इत्त, न्या भ्रमण भगवान् महावीर विराजमान इत्ता, त्या तेजो आब्या निर्ग्रन्थ उद्देशकभा (भीन शतकना पंचम उद्देशकभा) कथा प्रमाणेनु कथन कही पद्य भ्रमण इत्त-

શ્રમણ મગવન્ત મહાવીર વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા નાત્યાસન્ને નાતિદૂરે યોગ્યસ્થાને યાવત્-શુશ્રૂષમાણ નમસ્યન્ અભિમુક્ત વિનયેન પ્રાઙ્ગલિપ્ત પર્યુપાસ્તે ॥ મુ. ૧ ॥

કાલોદાયિપ્રવોધવક્તવ્યતા ।

કાલોદાયિન પ્રવોધપત્રજ્યાદિમાર્ગિ નિરૂપયિતુમાહ-‘તેણ કાલેણ’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-‘તૈણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે ભગવ મહાવીરે મહાકહાપડિવન્ને યાવિ હોત્યા, કાલોદાઈ ય ત દેસ હવ આગણ, ‘કાલોદાઈ’ તિ સમણે ભગવ મહાવીરે કાલોદાઈ એવ વયાસી-સે ણૂણ તુમ્હાણ કાલોદાઈ ! અન્નયા કયાઈ એગયઓ, સમુવાગયાણ, સનિવિટ્ટાણ તહેવ જાવ સે કહમેય મન્ને એવ ? સે ણૂણ કાલોદાઈ ! અટ્ટે સમટ્ટે ? હતા અત્થિ । ત સન્ને ણ એસમટ્ટે કાલોદાઈ ! અહ પચઅત્થિકાણ પન્નવેમિ, ત

ગૌતમને ભક્તપાન પ્રશુકો દિશ્વલાયા ‘ભત્તપાણ પઢિવસેતા સમણ ભગવ મહાવીરે વદઈ, નમસઈ વદિતા નમસિતા નધાસણે જાવ પજ્જુવાસઈ’ પ્રશુકો ભક્તપાન દિશ્વા કરકે પ્રશુકી આજ્ઞા લેકર આહારપાની ક્રિયા યાદમેં ફિર ઉન ગૌતમને પ્રશુકો વદનાકી, નમસ્કાર ક્રિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર વે ન અતિપાસ ઓર ન અતિદૂર કિન્તુ અપને યોગ્ય ઢેસે સ્થાન પર ઉનકે સમક્ષ વિનયસે દોનોં હાથ જોડકર ઉનકી ઉપાસના કરનેમેં લગ ગયે ॥ સૂ. ૧ ॥

ગૌતમ સ્વામીએ વહેરી લાવેલા આહારપાણી ભગવાન મહાવીરને બતાવ્યા ‘ભત્તપાણ પઢિવસેતા સમણ મગવ મહાવીરં વદઈ, નમસઈ, વદિતા નમસિતા નધાસણે જાવ પજ્જુવાસઈ’ આહારપાણી બતાવીને પ્રશુકી આજ્ઞા લઈને આહારપાણી કયાં ત્યાર બાદ તેમણે ભગવાનને વહ્ણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં વહ્ણા નમસ્કાર કરીને તેઓ ભગવાનથી અતિ દૂર યશુ નહીં અને અતિ પાસે યશુ નહીં એવા સ્થાને, બન્ને હાથ જોડીને વિનયપૂર્વક બેસી ગયા અને તેમની સેવા - ઉપાસના કરવા લાગી ગયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

जहा धम्मत्थिकाय, जाव पोग्गलत्थिकाय, तत्थण अह चत्तारि
 अत्थिकाए अजीवत्थिकाए अजीवतया पन्नवेमि, तद्देव जाव
 एग च ण अह पोग्गलत्थिकाय रूविकायं पन्नवेमि । तए
 णं से कालोदाई समण भगव महावीर एव वयासी-एयसि
 ण भते ! धम्मत्थिकायसि, अधम्मत्थिकायसि, आगासत्थि-
 कायसि अरूविकायसि, अजीवकायसि चक्किया केई आसइत्तए
 वा, सहत्तए वा, चिट्ठित्तए वा, निसीइत्तए वा, तुयट्ठित्तए वा १
 णो इण्ढे समट्ठे, कालोदाई । एयसि ण पोग्गलत्थिकायसि
 रूविकायसि, अजीवकायसि, चक्किया केई आसइत्तए वा,
 सहत्तए वा, जाव तुयट्ठित्त ए वा । एयसि ण भते ! पोग्गलत्थि-
 कायसि, रूविकायसि, अजीवकायसि, जीवाण पावा कम्मा
 पावफलविवागसजुत्ता कज्जति ? णो इण्ढे समट्ठे कालोदाई !।
 एयसि ण जीवत्थिकायसि, अरूविकायसि, जीवाण पावा कम्मा
 पावफलविवागसजुत्ता कज्जति ? हता कज्जति । एत्थ ण से
 कालोदाई सजुत्ते, समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदित्ता,
 नमसित्ता, एव वयासी-इच्छामि ण भते ! तुब्भ अतिय
 धम्म निसामेत्तए, एव जहा खदए तद्देव पवइए, तद्देव
 एकारसअगाइ जाव विहरइ ॥सू० २॥

छाया-तस्मिन् काष्ठे तस्मिन् समये भगवान् महावीर महा-
 कथाप्रतिपन्नथापि अमशत् कालोदायी च त देशं शीघ्रम् आगत, 'काष्ठो-

दायिन् इति भ्रमणो भगवान् महावीर कालोदायिन् एवम् अवादीत्-तत् नून युष्माक कालोदायिन् ! अन्यदा कदाचित् एकतः समुपागतानां, सन्निविष्टानां, तथैव यावत्-तत् फामेतत् मन्ये एवम् ? तत् नून कालोदायिन् ! अर्थ. समर्थ. ? इन्त, अस्ति, तत् सत्य खलु अयमर्थ, कालोदायिन् ! अह

कालोदायिप्रबोधवक्तव्यता-

‘तेण कालेण तेण समएणं’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (तेण कालेण तेण समएण) उस काल और उस समयमें भ्रमण भगवान् महावीर (महाकहापट्टिबन्धे याचि होत्था) महाकथा-प्रतिपन्न थे अनेक मनुष्योंको धर्मोपदेश देनेमें प्रवृत्त थे (कालोदाई य त देस हव्व आगए) इतनेमें कालोदायी बहापर दीघ्र आ गये (कालोदाई सि मएणे भगव महावीरे कालोदाइ एव वयासी) हे कालोदायिन् ! इस प्रकारसे भ्रमण भगवान् महावीरने संबोधित करके पुनः उस कालोदायीसे ऐसा कहा (से णूण तुम्हाण कालोदाई ! अन्नया कयाइ एगयओ समुवागयाण सनिविट्ठाण तहेव जाव से कह मेय मन्ने एव) हे कालोदायिन् किसी एक दिन जब तुम लोग किसी दूसरे स्थानसे आकर समुदाय रूपमें एक स्थान पर बैठे हुए थे, तब पूर्वमें कहे अनुसार पचास्तिकायके विषयमें विचार ऐसा हुआ था न, कि यावत् यह बात इस तरहसे कैसे मानी जावे ? (से णूण कालोदाई !

कालोदायिप्रबोध वक्तव्यता-

‘तेण कालेण तेण समएणं’ इत्यादि-

सूत्रार्थ- (तेण कालेण तेण समएण) ते भणे अने ते समये भ्रमण भगवान् महावीर (महाकहापट्टिबन्धे याचि होत्था) महा कथा प्रतिपन्न होता-अनेक क्षेत्रोंमें धर्मोपदेश देना प्रवृत्त होता. (कालोदाई य त देस हव्व आगए) जेवना कालोदायी त्या शीघ्र उपस्थित भयो (कालोदाई सि मएणे भगव महावीरे कालोदाइ एव वयासी) हे कालोदायी ! आ प्रभावे संबोधन करीने भ्रमण भगवान् महावीरने तेने आ प्रभावे कह- (से णूण तुम्हाण कालोदाई ! अन्नया कयाइ एगयओ समुवागयाण सनिविट्ठाण तहेव जाव से कह मेय मन्ने एव) हे कालोदायी ! जेक दिवस अन्यारे तमे कोस गीले स्थानेही आनीने समुदायके जेक स्थाने बेगा तथा होता, तादे तभने पचास्तिकायने विषे आ प्रकारने विचार आब्यो होता हे अही पछेवा सूत्रमा आपेसु ‘ते, यातने जेनी रीते मानी शकय’ त्या

जहा धम्मत्थिकाय, जाव पोग्गलत्थिकाय, तत्थण अह चत्तारि
 अत्थिकाए अजीवत्थिकाए अजीवतया पन्नवेमि, तहेव जाव
 एग च ण अह पोग्गलत्थिकाय रूविकाय पन्नवेमि । तए
 ण से कालोदाई समण भगव महावीर एव वयासी-एयसि
 ण भते । धम्मत्थिकायसि, अधम्मत्थिकायसि, आगासत्थि-
 कायसि अरूविकायसि, अजीवकायसि चक्किया केई आसइत्तए
 वा, सइत्तए वा, चिट्ठित्तए वा, निसीइत्तए वा, तुयट्ठित्तए वा १
 णो इणट्ठे समट्ठे, कालोदाई । एगसि ण पोग्गलत्थिकायसि
 रूविकायसि, अजीवकायसि, चक्किया केई आसइत्तए वा,
 सइत्तए वा, जाव तुयट्ठित्त ए वा । एयसि णं भते । पोग्गलत्थि-
 कायसि, रूविकायसि, अजीवकायसि, जीवाण पावा कम्मा
 पावफलविवागसजुत्ता कज्जति ? णो इणट्ठे समट्ठे कालोदाई ।
 एयसि ण जीवत्थिकायसि, अरूविकायसि, जीवाण पावा कम्मा
 पावफलविवागसजुत्ता कज्जति ? हता कज्जति । एत्थ ण से
 कालोदाई सबुद्धे, समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदित्ता,
 नमसित्ता, एव वयासी-इच्छामि ण भते । तुव्व अतिय
 धम्म निसामेत्तए, एव जहा खदए तहेव पवइए, तहेव
 एक्कारसअगाइ जाव विहरइ ॥सू० २॥

छाया-तस्मिन् काष्ठे तस्मिन् समये भ्रमणो भगवान् महावीरः महा-
 कथाप्रतिपन्नश्चापि अमरत् कालोदायी च तं देशं शीघ्रम् आगतः, 'कालो-

दायिन् इति श्रमणो भगवान् महावीर कालोदायिन् एवम् अवादीत्-तत् नूनं युष्माकं कालोदायिन् ! अन्यदा कदाचित् एकत्. समुपागतानां, सन्नि-
विष्टानां, तथैव यावत्-तत् कथमेतत् मन्ये एवम् ? तत् नूनं कालोदायिन् !
अर्थं समर्थः ? इन्त, अस्ति, तत् सत्यं खलु अयमर्थः, कालोदायिन् ! अह

कालोदायिप्रबोधनन्यता-

‘तेण कालेण तेण समएण’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ- (तेण कालेण तेण समएण) उस काल और उस समयमें
श्रमण भगवान् महावीर (महाकहापट्टिवन्ने याचि होत्था) महाकथा
प्रतिपन्न थे अनेक मनुष्योंको धर्मोपदेश देनेमें प्रवृत्त थे (कालोदाई य
स देस हव्व आगए) इतनेमें कालोदायी वहापर शीघ्र आ गये
(कालोदाई ति समणे भगव महावीरे कालोदाइ एव वयासी) हे
कालोदायिन् ! इस प्रकारसे श्रमण भगवान् महावीरने संबोधित करके
पुन उस कालोदायीसे ऐसा कहा (से णूणं तुम्हाण कालोदाई !
अन्नया कयाइं एगयओ समुवागयाण सनिविट्ठाण तहेव जाव से कह
मेय मन्ने एव) हे कालोदायिन् किसी एक दिन जब तुम लोग किसी
दूसरे स्थानसे आकर समुदाय रूपमें एक स्थान पर बैठे हुए थे, तब
पूर्वमें कहे अनुसार पचास्तिकायके विषयमें विचार ऐसा हुआ था न,
कि यावत् यह बात इस तरहसे कैसे मानी जावे ? (से णूणं कालोदाई !

कालोदायिप्रबोधनन्यता-

‘तेण कालेण तेण समएण’ इत्यादि-

सूत्रार्थ- (तेण कालेण तेण समएण) ते क्षणे अने ते समये श्रमण
भगवान् महावीर (महाकहापट्टिवन्ने याचि होत्था) महा कथा प्रतिपन्न हुता-अनेक
लोकोने धर्मोपदेश देवामा प्रवृत्त हुता. (कालोदाई य स देस हव्व आगए)
अवामा कालोदायी त्या शीघ्र उपस्थित भयो. (कालोदाई ति समणे भगव महावीरे
कालोदाइ एव वयासी) हे कालोदायी ! आ प्रभावे संबोधन करीने श्रमण भगवान्
महावीरने तेने आ प्रभावे कहु- (से णूणं तुम्हाण कालोदाई ! अन्नया कयाइं
एगयओ समुवागयाण सनिविट्ठाण तहेव जाव से कहमेय मन्ने एव)
हे कालोदायी ! ओह दिवस व्यापारे तमे कछ भीजे स्थानेथा आवीने समुदायरूपे ओह
स्थाने सेगा यमा हुता, तारे तमने पचास्तिकायने विषे आ प्रकारने विचार आव्यो
हुता हे अही पछेवा सूत्रमा आपेहु ‘ते, वातने इनी रीते मानी शक्य’, त्या

પન્ન અસ્તિકાયાન્ પ્રજ્ઞાપયામિ, તદ્વથા-ધર્માસ્તિકાગમ્, યાવત્-પુદ્ગલાસ્તિ
કાયમ્, તપ્ત્ર સ્વલુ અહ ચતુર અસ્તિકાયાન્ અજીવાસ્તિકાયાન્ અજીવતયા
પ્રજ્ઞાપયામિ, તથૈવ યાવત્-એક ચ સ્વલુ અહ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપિકાયમ્
અજીવકાય પ્રજ્ઞાપયામિ । તત સ્વલુ સ કાલોદાયી ધમણ મગવન્ત મહાવીરમ્
એવમ્ અવાદીત્-એતસ્મિન્ સ્વલુ મદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયે, અધર્માસ્તિકાયે,

અદ્દે સમદ્દે ?) કહો કાલોદાયિન્ ! એસી હી યાત હૈ કયા ? (હતા
અત્થિ) હા મદન્ત ! એસી હી યાત હૈ । (ત સચ્ચે ણ એસમદ્દે કાલો
દાઈ) હે કાલોદાયિન્ ! યહ યાત સત્ય હૈ કિ (અહ પચ અત્થિકાય
પન્નવેમિ) મૈને પાંચ અસ્તિકાયોંકી પ્રરૂપણાકી હૈ । (તજહા) જો હસ
પ્રકાર સે હૈ (ધમ્મત્થિકાય જાવ પોગ્ગલત્થિકાય' ધર્માસ્તિકાય યાવત્
પુદ્ગલાસ્તિકાય (તત્થ ણ અહ ચચારિ અત્થિકાય અજીવત્થિકાય
અજીવતયા પન્નવેમિ તહેવ જાવ એગ ચ ણ અહ પાગ્ગલત્થિકાય
રૂપિકાય પન્નવેમિ) હનમેં ચાર અસ્તિકાયરૂપ અજીવાસ્તિકાયકો મૈને
અજીવરૂપ સે કહા હૈ તથા પૂર્વમેં કહે ગયે અનુસાર મૈને એક
પુદ્ગલાસ્તિકાયકો રૂપિકાય કહા હૈ । (તણ સે કાલોદાઈ સમજ
મગવ મહાવીર એવ વયાસી) હસકે યાદ ઉસ કાલોદાયીને ધમણ
મગવાન્ મહાવીર સે એસા કહા પૂછા (એપસિ ણ મતે ધમ્મત્થિકાય સિ
અધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ, અરુચિકાયસિ, અજીવકાયસિ,

ધુધીનુ સમસ્ત પૂર્વોક્ત ધમ્મ મહણ્ણુ મરુ' (સે જૂળ કાલોદાઈ ! અદ્દે સમદ્દે ?)
હોહો, કાલોદાયી ! મારી આ વાત ખરી છે કે નહીં ? (હતા, અત્થિ) હા, અત્ત-હા
આપની વાત ખરી જ છે (ત સચ્ચેણ એસમદ્દે કાલોદાઈ) હે કાલોદાયી ! જે
વાત સત્ય છે કે (અહ પચ અત્થિકાય પન્નવેમિ) મે પાંચ અસ્તિકાયોની પ્રરૂપણા
કરી છે (તજહા) તે પાંચ અસ્તિકાયો આ પ્રમાણે છે- (ધમ્મત્થિકાય જાવ
પોગ્ગલત્થિકાય) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને
પુદ્ગલસ્તિકાય (તત્થ ણ અહ ચચારિ અત્થિકાય અજીવત્થિકાય અજીવતયા
પન્નવેમિ) તેમના ચાર અસ્તિકાયરૂપ અજીવાસ્તિકાયને મે અજીવરૂપે કહેલા છે, તથા
આગળ કહ્યા પ્રમાણે મે એક પુદ્ગલસ્તિકાયને રૂપિકાય કહેલું છે (તણ સે કાલોદાયી
સમજ મગવ મહાવીર એવ વયાસી) ત્યારે તે કાલોદાયીએ મમણ મગવાન્
મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-

(એપ સિ ણ મતે ! ધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ, અરુચિકાયસિ,

અજીવકાયસિ, ચક્કિયા કેહ આસહચ્ચ વા, સહચ્ચ વા, ચિદ્ધિચ્ચ વા,

આકાશાસ્તિકાયે, અરૂપિકાયે, અજીવકાયે, શક્ત્યુપાત્ કથિત આસિત્તુ વા, શયિત્તુ વા, સ્નાત્તુ વા, ત્વગ્વર્તયિત્તુ વા ? નાયમર્થ સમર્થ કાલોદાયિન્ !
 એકસ્મિન્ સ્વદ્દ પુદ્ગલાસ્તિકાયે રૂપિકાયે અજીવકાયે શક્ત્યુપાત્ કેચિત્
 આસિત્તુ વા, શયિત્તુ વા, યાવત્ ત્વગ્વર્તયિત્તુ વા । એતસ્મિન્ સ્વદ્દ મદન્ત !
 પુદ્ગલાસ્તિકાયે, રૂપિકાયે, અજીવકાયે જીવાના પાપાનિ કર્માણિ સ્વદ્દ
 પાપફલવિપાકસપ્તુક્તાનિ ક્રિયન્તે ? નાયમર્થ સમર્થ કાલોદાયિન્ ! । એતસ્મિન્

અક્રિયાકેદ્ આસદ્દિત્તુ વા, સદ્દિત્તુ વા, ચિદ્દિત્તુ વા, નિમ્નીદ્દિત્તુ વા,
 તુલ્યદ્દિત્તુ વા,) હે મદન્ત ! ઇન અરૂપી અજીવકાય ધર્માસ્તિકાયમે
 અધર્માસ્તિકાયમે, આકાશાસ્તિકાયમે, કોઈ પ્રાણી કયા ઘેઠનેકે લિયે,
 સોનેકે લિયે, ઠહરનેકે લિયે, સ્વદે રહનેકે લિયે, નીચે ઘેઠનેકે લિયે
 કરચદ્દ ઘદલનેકે લિયે સમર્થ હૈ કયા ? (જો ઇણદ્દે સમદ્દે કાલોદાઈ)
 હે કાલોદાયિન્ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । (એયસિ જ પોગ્ગલત્થિકાયસિ
 રૂપિકાયસિ, અજીવકાયસિ, અક્રિયા કેદ્ આસદ્દિત્તુ વા,
 સદ્દિત્તુ વા જાવ તુલ્યદ્દિત્તુ વા) પરન્તુ હાં, એક જો પુદ્ગલાસ્તિકાય-
 રૂપ રૂપિકાય હૈ કિ જિસે અજીવકાય કહા ગયા હૈ ઉસમે ઘેઠનેકે
 લિયે સોનેકે લિયે યાવત્ કરચદ્દ ઘદલનેકે લિયે કોઈ મી સમર્થ હૈ।
 (એયસિ જ મતે ! પોગ્ગલત્થિકાયસિ રૂપિકાયસિ અજીવકાયસિ
 જીવાણ પાવા કમ્મા પાવફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) હે મદન્ત !
 રૂપિકાય અજીવકાયરૂપ પુદ્ગલાસ્તિકાયમે જીવ સઘધી પાપજનક કર્મ
 જો કિ પાપફલકે વિપાકસે સયુક્ત રહતે હૈ હોતે હૈ કયા ? (જો

ગિસીદ્દિત્તુ વા, તુલ્યદ્દિત્તુ વા ?) હે મદન્ત ! આ અરૂપી અજીવકાય ધર્માસ્તિકાયમા,
 અધર્માસ્તિકાયમા અને આકાશાસ્તિકાયમા શુ કોઈ જીવ બેસી શકવાને, સૂચ શકવાને,
 રહેવાને બેસી રહેવાને નીચે બેસવાને, કે પડથુ બહલવાને સમર્થ હોય છે ખરે ?
 (જો ઇણદ્દે સમદ્દે કાલોદાઈ) હે મદોદાયી ! એતુ સ બવી શકતુ નથા

(એયસિ જ પોગ્ગલત્થિકાયસિ રૂપિકાયસિ, અજીવકાયસિ, અક્રિયા
 કેદ્ આસદ્દિત્તુ વા, સદ્દિત્તુ વા, જાવ તુલ્યદ્દિત્તુ વા) પરન્તુ પુદ્ગલાસ્તિકાયરૂપ
 રૂપિકાય કે જેને અજીવકાય કહેવામા આવેછુ છે તેમા કોઈ પણ જીવ બેસવાને
 ઉઠવાને સૂવાને (યાવત્) પડથુ બહલવાને સમર્થ હોય છે (એયસિ જ મતે !
 પોગ્ગલત્થિકાયસિ રૂપિકાયસિ અજીવકાયસિ જીવાણ પાવાકમ્મા પાવફલ
 વિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) હે મદન્ત ! રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાય કે જે અજીવકાયરૂપ છે,
 તેમા શુ જીવ સઘધી પાપજનક કર્મ કે જે પાપકથના વિપાકથી સયુક્ત રહે છે,

પણ અસ્તિકાયાન પ્રજ્ઞાપયામિ, તથા-ધર્માસ્તિકાયમ્, યાવત્-પુદ્ગલાસ્તિકાયમ્, તત્ર ચલુ અહ ચતુર અસ્તિકાયાન અજીવાસ્તિકાયાન અજીવતયા પ્રજ્ઞાપયામિ, તથૈવ યાવત્-એક ચ ચલુ અહ પુદ્ગલાસ્તિકાય રુષિકાયમ્ અજીવકાય પ્રજ્ઞાપયામિ । તતઃ ચલુ સ કાલોદાયી શ્રમણ મગવન્ત મહાવીરમ્ એવમ્ અવાદીત્-પતસ્મિન્ ચલુ મદન્ત ! ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાયે,

અદ્દે સમદ્દે ?) કહો કાલોદાયિન્ ! એસી હી યાત હૈ કયા ? (હતા અત્થિ) હા મદન્ત ! એસી હી યાત હૈ । (ત સચ્ચે ણ एसमद्वे कालो-दाई) હૈ કાલોદાયિન્ ! યહ યાત સત્ય હૈ કિ (અહ પચ અત્થિકાયં પન્નવેમિ) મૈને પાચ અસ્તિકાયોંકી પ્રરૂપણાકી હૈ । (તજહા) જો હસ પ્રકાર સે હૈ (ધમ્મત્થિકાય જાવ પોગ્ગલત્થિકાય' ધર્માસ્તિકાય યાવત્ પુદ્ગલાસ્તિકાય (તત્થ ણ અહ ચત્તારિ અત્થિકાए अजीवतिया अजीवतया पन्नवेमि तद्देव जाव एग च ण अह पाग्लतथिकाय रुषिकाय पन्नवेमि) इनमें चार अस्तिकायरूप अजीवास्तिकायको मैंने अजीवरूप से कहा है तथा पूर्वमें कहे गये अनुसार मैंने एक पुद्गलास्तिकायको रुषिकाय कहा है । (तएण से कालोदाई समबं भगव महावीर एव वयासी) इसके बाद उस कालोदायीने श्रमण भगवान् महावीर से ऐसा कहा पूछा (एयसि ण भवे धम्मत्थिकायसि अधम्मत्थिकायसि, आगासत्थिकायसि, अरुषिकायसि, अजीवकायसि,

સુધીનું સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથન મહણુ મ્હું' (સે પૂણ કોલોદાઈ ! અદ્દે સમદ્દે ?) કહો, કલોદાયી ! મારી આ વાત ખરી છે કે નહીં ? (હતા, અત્થિ) હા, મદન્ત ! આપની વાત ખરી જ છે (ત સચ્ચેણ एसमद्वे कालोदाई) હૈ કલોદાયી ! એ વાત સત્ય છે કે (અહ પચ અત્થિકાય પન્નવેમિ) મે પાચ અસ્તિકાયાની પ્રરૂપણા કરી છે (તજહા) તે ગાંથ અસ્તિકાયો આ પ્રમાણે છે- (ધમ્મત્થિકાય જાવ પોગ્ગલત્થિકાય) ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય આકાશસ્તિકાય અને પુદ્ગલસ્તિકાય (તત્થ ણ અહ ચત્તારિ અત્થિકાए अजीवतिया अजीवतया पन्नवेमि) તેમના ચાર અસ્તિકાયરૂપ અજીવાસ્તિકાયને મે અજીવરૂપે કહેલા છે, તથા આગળ કહ્યા પ્રમાણે મે એક પુદ્ગલકાયને રૂષીકાય કહેલું છે (તएण से कालोदायी समण भगव महावीर एव वयासी) ત્યારે તે કલોદાયીએ મમજુ મગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-

(एय सि ण भवे ! धम्मत्थिकायसि, आगासत्थिकायसि, अरुषिकायसि,

अजीवकायसि, चक्रिया केइ आसइत्थए वा, सइत्थए वा, चिद्धिचए वा,

टीका-‘तेण कालेण तेण समणं समणे भगव महावीरे महाकहा-
पडिवन्ने या वि होत्था’ तस्मिन् काले, तस्मिन् समये खलु भ्रमणो भगवान्
महावीर महाकथाप्रतिपन्न. महाकथा=प्रबन्धरूपेण धर्मकथा ताप्रतिपन्न=प्राप्त
श्रावकाणां कथाप्रबन्धेन धर्मोपदेशे सलग्नश्चापि अभवत्, एतदवसरे ‘कालो
दाई य त देस इव्व आगए’ कालोदायी च त देश महावीराधिष्ठित प्रदेशम्
शीघ्रमागतः, ‘कालोदाइ-सि समणे भगव महावीरे कालोदाइ एव वयासी-’
‘हे कालोदायिन् !’ इति संबोध्य भ्रमणो भगवान् महावीर कालोदायिनम्
एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-‘से नूण तुम्हाण कालोदाई ! अन्नया
कयाइ एगयओ सडियाण समुवागयाण, सनिविट्ठाण, तहेव जाव-’ हे कालो

टीकार्थ-कालोदायी प्रबुद्ध हुआ और उसने प्रबुद्धा धारणकी
इस घातको निरूपण करनेके लिये सूत्रकारने ‘तेण कालेण’ इत्यादि
सूत्र कहा है । ‘तेण कालेण तेण समणं समणे भगव महावीरे
महाकहापडिवन्ने यावि होत्था’ उसकाल और उस समयमें भ्रमण
भगवान् महावीर प्रबन्धरूपसे धर्मकथा कर रहे थे अर्थात् परिपक्वको धर्म
कथाके प्रबन्ध द्वारा धर्मोपदेश करनेमें लगे हुए थे इसी अवसर पर
‘कालोदाईय त देस इव्व आगए’ कालोदायी उस स्थान पर महावीर
प्रभु चिराजे थे उस प्रदेशमें शीघ्र आ गया ‘कालोदाइ’ सि समणे भगव
महावीरे कालोदाइ एव वयासी’ हे कालोदायिन् ! ऐसा संबोधन
करके उन कालोदायीसे इस प्रकार कहा ‘से नूण तुम्हाण कालोदाई !
अन्नया कयाइ एगयओ सडियाण समुवागयाण सनिविट्ठाण तहेव जाव’

टीकार्थ- कालोदायी प्रबुद्ध भये અને તેણે પ્રબળતા ધારણ કરી, આ વાતનું
સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા નિરૂપણ કરે છે- ‘તેણ કાલેણ તેણ સમણં સમણે
ભગવ મહાવીરે મહાકહાપડિવન્ને યાવિ હોત્થા’ તે યાણે અને તે સમયે ભ્રમણ
ભગવાન મહાવીર આવઠાને ઠયાના પ્રબન્ધ દ્વારા ધર્મોપદેશ દેવામાં પ્રવ્રજ હતા. બરાબર
એ જ અવસરે (કાલોદાઈ ય ત દેસ ઇવ્વ આગए) કાલોદાયી તે સ્થાને- બન્ધ
મહાવીર પ્રભુ વિરાજમાન હતા ત્યા- મણી જ ત્વરાથી આવી પહોંચે ‘કાલોદાઈ’
હે કાલોદાયી ! ‘સિ સમણે ભગવ મહાવીરે કાલોદાઈ એવ વયાસી’ એવું સંબોધન
કરીને ભ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે કાલોદાયીને આ પ્રમાણે કહ્યું-

‘સે નૂણ તુમ્હાણ કાલોદાઈ ! અન્નયા કયાઈ એગયઓ સડિયાણ
સમુવાગયાણ સનિવિટ્ઠાણ તહેવ જાવ’ હે કાલોદાયી ! તમે શેષોદાયી, શેષાલોદાયી,

સલુ જીવાસ્તિકાયે અરુપિકાયે જીવાના પાપાનિ કર્માણિ પાપફલત્રિપાક સયુક્તાનિ ક્રિયન્તે ? હન્તા ક્રિયન્તે । અગ્ર મ્વલુ સ કાલોદાયી મધુદૃ, મગધ મગવન્ત મહાવીર વન્દતે, નમસ્પતિ, વન્દિત્વા, નમસ્પિત્વા, એવમ્ અવાદીત્-
 ઇચ્છામિ સલુ મદન્ત ! યુષ્માકમ્ અન્તિકે ધર્મે નિશ્રામયિતુમ્, એવ યથા સ્કન્દ
 વસ્તૈવ પ્રવ્રજિત, તૈવ એકાદશ અજ્ઞાનિ યાવત્ ત્રિહરતિ ॥મ્ ૨॥

ઇણદ્વે સમદ્વે કાલોદાર્દ) હે કાલોદાયિન ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ
 વયોં કિ (એયસિ ણં જીવત્થિકાયસિ અરુવિકાયસિ જીવાજ પાપા
 કમ્મા પાવફલત્રિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) જો અરુપિકાયરૂપ જીવાસ્તિકાય
 હૈ ઉસમેં હી જીવસથધી પાપજનક કર્મ જોકિ પાપફલકે ત્રિપાકસે
 સયુક્ત રહેતે હૈં હોતે હૈં । (એથ ણ સે કાલોદાર્દ મધુદે સમણ મગધ
 મહાવીર વદહ નમસહ વદિત્તા નમસ્પિત્તા એવ વયાસી ઇચ્છામિ જ
 મતે ! તુમ્મ અતિય ધમ્મ નિસામેત્તપ્) યહા પર કાલોદાયી પ્રતિબુદ્ધ
 હો ગયા ઓર ફિર ઉસને શ્રમણ મગધાન્ મહાવીરકો, વદના કી,
 નમસ્કાર કિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર ઉસને પ્રશુસે એસા કહા-હૈ
 મદન્ત ! મેં આપકે પાસ ધર્મ સુનના ચાહતા હુ । (એવ જહા
 સ્વદિપ્પ તહા પવ્વહપ્) હસ તરહ ઉસને સ્કન્દકી તરહ પ્રવ્રજ્યા અગીકાર
 કરલી (તહેવ એકારસમગાહ જાવ ત્રિહરહ) તથા ઉસી તરહસે
 ઉસને ગ્યારહ અગોંકો પહ લિયા ।

તેનો સહજાવ હોય છે અથ? (જો ઇણદ્વે સમદ્વે કાલોદાર્દ!) હે કાલોદાયી ! એવું
 સંભવી શકતું નથી, કારણ કે (એયસિ ણ જીવત્થિકાયસિ જીવાજ પાપાકમ્મા
 પાવફલત્રિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) જે અરૂપી કાયરૂપ જીવાસ્તિકાય છે, તેમાં જ
 છતાં સંભવી પાપજનક કર્મ કે જે પાપફલના ત્રિપાકથી સયુક્ત રહે છે, તેનો સહજાવ
 હોય છે (એથ ણ સે કાલોદાર્દ મધુદે-સમણ મગધ મહાવીર વદહ, નમસહ,
 વદિત્તા નમસ્પિત્તા એવ વયાસી-ઇચ્છામિ જ મતે ! તુમ્મ અતિય ધમ્મ
 નિસામેત્તપ્) આ પ્રમાણેનું પ્રતિપાદન સાંભળીને કાલોદાયી પ્રતિબુદ્ધ થઈ ગયો.
 ત્યારબાદ તેણે અમારું ભક્તિવાન મહાવીરને વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વડે
 નમસ્કાર કરીને તેણે પ્રશુને આ પ્રમાણે કહ્યું - હે મદન્ત ! હું આપની પાસે ધર્મનું
 સ્વરૂપ સાંભળવા માગુ છું (એવ જાવ સ્વદિપ્પ તહા પવ્વહપ્) આ પ્રમાણે કહીને
 તેણે સ્કન્દકની જેમ દીક્ષા અગીકાર કરી લીધી. (તહેવ એકારસમગાહ જાવ
 ત્રિહરહ) અને સ્કન્દકની જેમ અગિયાર અંગોનો અભ્યાસ કરી લીધો.

ટીકા—‘તેણ કાલેણ તેણ મમણ સમણે મગવ મહાવીરે મહાકહા-
પઢિવન્ને યા તિ હોત્યા’ તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે ખલ્લ ધ્રમણો મગવાન્
મહાવીર મહાકપાપતિપન્ન. મહાકપા=પ્રયન્ધરૂપેણ ધર્મકથા તા મતિપન્ન.=પ્રાપ્તઃ
શ્રાવકાણા કથાપ્રવન્ધેન ધર્મોપદેશે સલગ્નશ્ચાપિ અમવત્, एतदवसरे ‘કાલો-
દાર્ઈ ય ત દેસ હલ્લ આગઈ’ કાલોદાયી ચ ત દેશ મહાવીરાધિષ્ઠિત પ્રદેશમ્
શીઘ્રમાગતઃ, ‘કાલોદાર્-તિ સમણે મગવ મહાવીરે કાલોદાર્ ઇવ વયાસી—’
‘હે કાલોદાયિન્ !’ ઇતિ સયોધ્ય ધ્રમણો મગવાન્ મહાવીર. કાલોદાયિનમ્
ઈવ=વક્ત્ર્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્—‘સે જૂણ તુમ્હાણ કાલોદાર્ ! અજ્ઞયા
કયાઈ ઇગયઓ સહિયાણ સમુવાગયાણ, સનિવિદ્ધાણ, તહેવ જાવ—’ હે કાલો

ટીકાર્થ—કાલોદાયી પ્રવુદ્ધ હુઆ ઓર ઉસને પ્રવ્રજ્યા ધારણકી
હસ યાતકો નિરૂપણ કરનેકે લિયે સૂત્રકારને ‘તેણ કાલેણ’ ઇત્યાદિ
સૂત્ર કહા હૈ । ‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે મગવ મહાવીરે
મહાકહાપઢિવન્ને યાતિ હોત્યા’ ઉસકાલ ઓર ઉસ સમયમેં ધ્રમણ
મગવાન્ મહાવીર પ્રયન્ધરૂપસે ધર્મકથા કર રહે થે અર્થાત્ પરિપદકો ધર્મ
કથાકે પ્રયન્ધ દ્વારા ધર્મોપદેશ કરનેમેં લગે હુઈ થે ઇસી અવસર પર
‘કાલોદાર્ઈ ય ત દેસ હલ્લ આગઈ’ કાલોદાયી ઉસ સ્થાન પર મહાવીર
પ્રમુ ધિરાજે થે ઉસ પ્રદેશમેં શીઘ્ર આ ગયા ‘કાલોદાર્’ તિ સમણે મગવ
મહાવીરે કાલોદાર્ ઇવ વયાસી’ હે કાલોદાયિન્ ! એસા સયોધન
કરકે ઉન કાલોદાયીસે ઇસ પ્રકાર કહા ‘સે જૂણ તુમ્હાણ કાલોદાર્ !
અજ્ઞયા કયાઈ ઇગયઓ સહિયાણ સમુવાગયાણ સનિવિદ્ધાણ તહેવ જાવ’

ટીકાર્થ— કાલોદાયી પ્રવુદ્ધ થયો અને તેણે પ્રમન્થા ધારણ કરી, આ વાતનું
સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા નિરૂપણ કરે છે— ‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે
મગવ મહાવીરે મહાકહાપઢિવન્ને યાતિ હોત્યા’ તે કાળે અને તે સમયે અમલ
મગવાન્ મહાવીર આવકોને કથાના પ્રયન્ધ દ્વારા ધર્મોપદેશ દેવામાં પ્રવૃત્ત હતા. અસાધર
એ જ અવસરે (કાલોદાર્ ય ત દેસ હલ્લ આગઈ) કાલોદાયી તે સ્થાને— જ્યાં
મહાવીર પ્રમુ વિરાજમાન હતા ત્યાં— ધણી જ ત્વરાથી આવી પહોંચ્યો. ‘કાલોદાર્’
હે કાલોદાયી । ‘તિ સમણે મગવ મહાવીરે કાલોદાર્ ઇવ વયાસી’ એવું સયોધન
કરીને અમલ મગવાન્ મહાવીરે તે કાલોદાયીને આ પ્રમાણે કહ્યું—

‘સે જૂણ તુમ્હાણ કાલોદાર્ ! અજ્ઞયા કયાઈ ઇગયઓ સહિયાણ
સમુવાગયાણ સનિવિદ્ધાણ તહેવ જાવ’ હે કાલોદાયી ! તમે કાલોદાયી, કાલોદાયી,

સહુ જીવાસ્તિકાયે અરુપિકાય જીવાના પાપાનિ કર્માણિ પાપફલવિપાક સયુક્તાનિ ક્રિયતે ? હન્તા ક્રિયન્તે । અથ ત્વહુ સ કાલોદાયી સમુદ્ધ, ભ્રમણ મગવન્ત મહાવીર વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા, એવમ્ અવાદીત્-
 ઇચ્છામિ સહુ મદન્ત ! યુષ્માકમ્ અન્તિકે ધર્મે નિશામયિતુમ્, એવ યથા સ્કન્દ
 વસ્તુયેવ પ્રવ્રજિત, તયેવ એકાદશ અઙ્ગાનિ યાવત્ વિહરતિ ॥૪ ૨॥

ઇળદ્વે સમદ્વે કાલોદાર્દ) હે કાલોદાયિન ! યદ્ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ
 વયોં કિ (એયસિ ણ જીવત્થિકાયસિ અરુપિકાયસિ જીવાણ પાપા
 કર્મમા પાવફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) જો અરુપિકાપરુપ જીવાસ્તિકાય
 હૈ ઉસમેં હી જીવસયધી પાપજનક કર્મ જોકિ પાપફલકે વિપાકસે
 સયુક્ત રહતે હૈં હોતે હૈં । (એથ ણ સે કાલોદાર્દ સમુદ્ધે સમણ મગવ
 મહાવીર વદ્દ નમસહ વદિત્તા નમસિત્તા એવ વયાસી ઇચ્છામિ ણ
 મતે ! તુમ્મ અતિય ધમ્મ નિસામેત્તપ) યહાં પર કાલોદાયી પ્રતિબુદ્ધ
 હો ગયા ઓર ફિર ઉસને અમણ મગવાન્ મહાવીરકો, વદના કી,
 નમસ્કાર કિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર ઉસને પ્રશ્નસે એસા કહા-હે
 મદન્ત ! મેં આપકે પાસ ધર્મ સુનના વાહતા હુ । (એવ જહા
 સ્વદિપ તહા પવ્વહપ) હસ તરહ ઉસને સ્કન્દકી તરહ પ્રવ્રજ્યા અગીકાર
 કરલી (તહેવ એકારસઅગાહ જાવ વિહરહ) તથા ઉસી તરહસે
 ઉસને ગ્યારહ અગોંકો પઢ લિયા ।

તેનો સહુશ્વ હોય છે ખરો ? (જો ઇળદ્વે સમદ્વે કાલોદાર્દ) હે કાલોદાયી ! એહ
 સ બધી શકતુ નથી, કારણ કે (એયસિ ણ જીવત્થિકાયસિ જીવા ણ પાપાકર્મમા
 પાવફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) જે અરૂપી કાયરૂપ જીવાસ્તિકાય છે તેમાં જ
 એવ સ બધી પાપજનક કર્મ છે જે પાપફલના વિપાકથી સયુક્ત રહે છે, તેનો સહુશ્વ
 હોય છે (એથ ણ સે કાલોદાર્દ સમુદ્ધે-સમણ મગવ મહાવીર વદ્દ, નમસહ,
 વદિત્તા નમસિત્તા એવ વયાસી-ઇચ્છામિ ણ મતે ! તુમ્મ અતિય ધમ્મ
 નિસામેત્તપ) આ પ્રમાણેનું પ્રતિપાદન સામળીને કાલોદાયી પ્રતિબુદ્ધ થઈ અવે-
 ત્યારબાદ તેણે અમારા ભગવાન મહાવીરને વહણા કરી અને નમસ્કાર કર્યો વહણા
 નમસ્કાર કરીને તેણે પ્રશ્નને આ પ્રમાણે કહ્યું - હે ભગવન્ત ! હું આપની પાસે ધર્મનું
 સ્વરૂપ સામળવા માગ છું (એવ જાવ સ્વદિપ તહા પવ્વહપ) આ પ્રમાણે કહીને
 તેણે સ્કન્દકની જેમ હીજા અગીકાર કરી લીધી. (તહેવ એકારસઅગાહ જાવ
 વિહરહ) અને સ્કન્દકની જેમ અગિયાર અંગોનો અભ્યાસ કરી લીધો.

ટીકા-‘તેણ કાલેણ તેણ મમણ સમણે ભગવ મહાવીરે મહાકહા-
પઢિવન્ને યા ચિ હોત્થા’ તસ્મિન્ કાલે, તસ્મિન્ સમયે સ્વલ્પ શ્રમણો ભગવાન્
મહાવીર’ મહાકથાપ્રતિપદ્ધ. મહાકથા=પ્રચન્ધરૂપેણ ધર્મકથા તા પ્રતિપદ્ધ. =પ્રાપ્તઃ
બ્રાવકાળા કથાપ્રવચ્ચેન ધર્મોપદેશે સલગ્નશ્ચાપિ અમવત્, एतदवसरे ‘કાલો
દાઈ ય ત દેસ હ્વ આગઈ’ કાલોદાયી ચ ત દેશ મહાવીરાધિષ્ઠિત પ્રદેશમ્
શીઘ્રમાગત., ‘કાલોદાઈ-તિ સમણે ભગવ મહાવીરે કાલોદાઈ ઇવ વયાસી-’
‘હે કાલોદાયિન્ !’ इति संबोध्य श्रमणो भगवान् महावीरः कालोदयिन्म्
एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-‘સે નૂણ તુમ્હાણ કાલોદાઈ ! અજ્ઞયા
કયાઈ ઇગયઓ સહિયાણ સમુવાગયાણ, સનિચિદ્ધાણ, તહેવ જાવ-’ હે કાલો

ટીકાર્થ-કાલોદાયી પ્રવુદ્ધ હુઆ ઔર ઉસને પ્રમજ્યા ધારણકી
इस बातको निरूपण करनेके लिये सूत्रकारने ‘तेण कालेण’ इत्यादि
सूत्र कहा है । ‘तेण कालेण तेण समण समणे भगव महावीरे
महाकहापडिवन्ने याचि होत्था’ उसकाल और उस समयमें श्रमण
भगवान् महावीर प्रचन्धरूपसे धर्मकथा कर रहे थे अर्थात् परिषदको धर्म
कथाके प्रचन्ध द्वारा धर्मोपदेश करनेमें लगे हुए थे इसी अवसर पर
‘कालोदाईय त देस ह्व आगई’ कालोदायी उस स्थान पर महावीर
प्रभु बिराजे थे उस प्रदेशमें शीघ्र आ गया ‘कालोदाई’ ति समणे भगव
महावीरे कालोदाई एव वयासी’ हे कालोदयिन् ! ऐसा संबोधन
करके उन कालोदायीसे इस प्रकार कहा ‘से णूण तुम्हाण कालोदाई !
अज्जया कयाई इगयओ सहियाण समुवागयाण सनिचिद्वान तहेव जाव’

ટીકાર્થ- કાલોદાયી પ્રવુદ્ધ થયે અને તેણે પ્રમજ્યા ધારણ કરી, આ વાતનું
સૂત્રકાર આ સૂત્ર દ્વારા નિરૂપણ કરે છે- ‘તેણ કાલેણ તેણ સમણ સમણે
ભગવ મહાવીરે મહાકહાપઢિવન્ને યાચિ હોત્થા’ તે કાળે અને તે સમયે શ્રમણ
ભગવાન મહાવીર બ્રાવકાળે કથાના પ્રચન્ધ દ્વારા ધર્મોપદેશ દેવામાં પ્રવૃત્ત હતા. જરાબર
એ જ અવસરે (કાલોદાઈ ય ત દેસ હ્વ આગઈ) કાલોદાયી તે સ્થાને- જ્યાં
મહાવીર પ્રભુ વિરાજમાન હતા ત્યાં- ધણી જ ત્વરાથી આવ્યા પહોંચ્યા ‘કાલોદાઈ’
હે કાલોદાયી ! ‘તિ સમણે ભગવ મહાવીરે કાલોદાઈ ઇવ વયાસી’ એવું સંબોધન
કરીને, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે તે કાલોદાયીને આ પ્રમાણે કહ્યું -

‘સે ણૂણ તુમ્હાણ કાલોદાઈ ! અજ્ઞયા કયાઈ ઇગયઓ સહિયાણ
સમુવાગયાણ સનિચિદ્ધાણ તહેવ જાવ’ હે કાલોદાયી ! તમે શેષોદાયી, શેવાલોદાયી,

दायिन् ! तत् नून=निश्चितं खलु सुष्माक=शैलोदायी, शैवालोदायी, उदय, नामोदयः, नर्मोदयः, अन्यपालकः, शैलपालकः, शङ्खपालकः, मुहस्ती, गाथापतिः, इत्येतेषां मिश्राणाम् अन्यदा = एकदा कदाचित् अथ एकस्मिन् समये सञ्चितानां - सहस्थितानाम् एकत्र = समुपागतानाम् = स्वस्थस्थानेभ्यः समागतानां, सन्निविष्टानाम् = समूहतया स्थितानां तथैव पूर्ववदेव यावत्-सन्निपण्णानाम्=सम्यक्तयोपविष्टानाम् 'अयमेयारूवे' इत्यारभ्य 'विकाय अजीवकाय पणवेइ' इति पर्यन्तः पाठः संग्राह्यः । 'से कहमेय मन्ने एव ? तत् कथमेतत् मन्ने एवम् ? कथमेतत् ज्ञातपुत्रप्रतिपादितम् अस्तिकाय स्वरूपम् एव यथोक्तरूप मन्ने ? इत्येव कथयता सुष्माकम्, अयमेतद्भूपो मिथ कथासमुल्लाप यः अस्तिकायविषयको वार्तालापः समुत्पन्नः, 'से णूण कालो-दाई ? अट्टे समट्टे ?' हे कालोदायिन् ! स नून=निश्चितम् अर्थः, अस्तिकाय

हे कालोदायिन् ! तुम्हें 'शैलोदायी, शैवालोदायी, उदय, नर्मोदय, अन्यपालक, शैलपालक, शङ्खपालक, नामोदय, मुहस्ती, और गाथापति' सब इन मिश्रों का जो कि अपने २ स्थानसे आकर एकत्र उपस्थित हुए थे और समूह रूप में आनन्दोद्भास के साथ मिलकर बैठे हुए थे किसी एक समय 'अयमेयारूवे मिहो कहा समुल्लावे समुपज्जित्था' यह इस प्रकार का अस्तिकायविषयक वार्तालाप हुआ था । 'अयमेयारूवे' यहाँ से लेकर 'विकाय अजीवकाय पणवेइ' यहाँ तक का पाठ यहाँ पर ग्रहण करना चाहिये । 'से कहमेय मन्ने एव' अतः ज्ञातपुत्र प्रतिपादित अस्तिकाय का स्वरूप ऐसा कैसे माने इस प्रकार कहने वाले आप लोगों का यह इसरूप अस्तिकायविषयक वार्तालाप हुआ था । 'से णूण कालोदाई ? अट्टे

उदय नामोदय, नर्मोदय अन्यपालक, शैलपालक शङ्खपालक मुहस्ती और गाथापति वगैरे मित्र । जो कि स्वयं ज्यारै पौतपौताने स्थानेथी आवीने समुद्धये ओकर करने आनन्दोद्भास पूवक भेरीने वातव्यीत करता होता, त्थारै 'अयमेयारूवे मिहो कहा समुल्लावे समुपज्जित्था' तमारी वक्थे अस्तिकायना विषयमा आ प्रचारने वार्तालाप यथे होता । 'अयमेयारूवे' थी शब्द करीने 'विकाय अजीवकाय पणवेइ' अर्थात् सुधीने पाठ आ वार्तालापनु कथन करवा भाटे अर्थ करवा, तमे जेवुं कहेछु हे 'से कहमेय मन्ने एव' ज्ञातपुत्र महावीर द्वारा प्रतिपादित अस्तिकायनु जेवुं स्वरूप देती सीते भानी शक्य ? आप बोझैनी वक्थे अस्तिकायना विषयमा आ प्रचारने वार्तालाप यथे होता । 'से णूण कालोदाई ! अट्टे समट्टे ?' हे कालोदायी !

સ્વરૂપવિષયઃ સમર્થઃ? સત્યરૂપો વર્તેતે નુ? इति कालोदायिन प्रति भगवत
 कथनम् । कालोदायी प्राह-‘हता, अत्थि’ हे भदन्त ! इन्त सत्यम् अस्ति
 भवत्प्रतिपादितास्तिकायस्वरूपविषयकः अस्माक मिथ कथासमुल्लास
 सजातः । भगवानाह-‘त सच्चे ण एसमट्ठे कालोदाई !’ हे कालोदायिन् !
 तत् सत्यो ययार्थं खलु अयमर्थ , ‘अह पच अत्थिकाय पन्नवेमि’ अह पञ्च
 अस्तिकायान् प्रज्ञापयामि ‘त जहा-धम्मत्थिकाय, जाव-पोग्गलत्थिकाय’
 तथथा-धर्मास्तिकायम्, यावत्-अधर्मास्तिकायम्, जीवास्तिकायम्, आकाशा
 स्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्, ‘तत्थ ण अह चत्तारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए

समट्ठे’ कहो कालोदायिन् ! यह अर्थ-मेरे द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय
 स्वरूप विषयक आप सच का वार्तालाप समर्थ है न ? अर्थात् आप
 लोगों का ऐसा वार्तालाप अस्तिकाय के विषय में हुआ था ऐसा जो
 मैं कह रहा हू वह सत्य कह रहा हू न ? ऐसा जब भगवान्
 कालोदायी से कहा-तब उस कालोदायीने प्रसु से कहा-‘हता अत्थि’
 हा, भदन्त ! जैसा आप कह रहे हैं वैसा ही वार्तालाप हम लोगों का
 आप के द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय के स्वरूप के विषय में परस्पर में
 उस समय हुआ था । तब भगवान् ने कहा-‘त सच्चेण एसमट्ठे
 कालोदाई !’ हे कालोदायिन् ! अस्तिकाय का स्वरूप जैसा मैंने कहा
 है वह सत्य है इसमें सदेह करने के लिये कुछ कारण नहीं हैं
 मैंने ‘पच अत्थिकाय पन्नवेमि’ पांच अस्तिकाय कहे हैं । वे
 पांच अस्तिकाय इस प्रकार से हैं ‘धम्मत्थिकाय जाव पोग्गलत्थिकाय’
 धर्मास्तिकाय यावत् पुद्गलास्तिकाय, यहा यावत् शब्द से ‘अधर्मा
 स्तिकाय, जीवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय’ इन तीन अस्तिकायों का

અપ લોકોની વચ્ચે આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો હતો તે વાત ખરી છે કે નહીં ?
 ત્યારે કાલોદાયીએ કહ્યું - ‘હતા, અત્થિ’ હા, ભદન્ત ! આપ કહો છો તેવો વાર્તાલાપ
 અમારી વચ્ચે અસ્તિકાયના સ્વરૂપને વિષે થયો હતો ખરી

ત્યારે મહાવીર પ્રશ્નએ કહ્યું - ‘ત સચ્ચેણ એસમટ્ઠે કાલોદાઈ’
 હે કાલોદાયી ! અસ્તિકાયના સ્વરૂપનું મેં જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સત્ય જ છે તેમાં
 સંદેહનો જરૂરી પણ આવકાશ જ નથી મેં અસ્તિકાયોનું આ પ્રમાણે પ્રતિપદન કર્યું છે-
 ‘પચ અત્થિકાય પન્નવેમિ-ત જહા’ મેં નીચે પ્રમાણે પાંચ અસ્તિકાય કહ્યા છે-
 ‘ધમ્મત્થિકાય જાવ પોગ્ગલત્થિકાય’ (૧) ધર્માસ્તિકાય (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩)
 જીવાસ્તિકાય, (૪) આકાશાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય

દાયિન્ ! તત્ નૂન=નિશ્ચિત સહુ યુષ્માક=‘શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નામોદય, નર્મોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલક, શઙ્ખપાલક, સુહસ્તી, ગાથાપતિ, इत्येतेषा मित्राणाम् अन्यदा = एकदा कदाचित् अद्य एकस्मिन् समये सहितानां - सहस्थितानाम् एकत = समुपागतानाम् = स्वस्थस्थानेभ्यः. समागतानां, सन्निविष्टानाम् = समूहतया स्थितानां तथैव पूर्वदेव यावत्-सन्निपण्णानाम्=सम्यक्तयोपविष्टानाम् ‘अयमेयारूवे’ इत्यारभ्य ‘विकाय अजीवकाय पण्णवेइ’ इति पर्यन्तः पाठः सग्राह्यः । ‘से कहमेय मन्ने एव ? तत् कथमेतत् मन्ये एवम् ? कथमेतत् ज्ञातपुत्रप्रतिपादितम् अस्तिकाय स्वरूपम् एव यथोक्तरूप मन्ये ? इत्येव कथयता युष्माकम्, अयमेतद्रूपो मित्रः कथासमुल्लास य अस्तिकायविषयको वार्तालाप समुत्पद्य, ‘से णूण कालो-दाई ? अट्ठे समट्ठे ?’ हे कालोदयिन् ! स नून=निश्चितम् अर्थः, अस्तिकाय

हे કાલોદાયિન્ ! તુમ ‘શૈલોદાયી, શૈવાલોદાયી, ઉદય, નર્મોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલક, શઙ્ખપાલક, નામોદય, સુહસ્તી, ઓર ગાથાપતિ’ સય્મ હન મિત્રોં કા જો કિ અપને ૨ સ્થાનસે આકર એકત્ર ઉપસ્થિત હુએ યે ઓર સમૂહ રૂપ મેં આનન્દોહાસ કે સાય મિલકર યેઠે હુએ યે કિસી એક સમય ‘અયમેયારૂવે મિહો કહા સમુલ્લાવે સમુપજિત્યા’ યહ્મ્ હસ પ્રકાર કા અસ્તિકાયવિષયક વાર્તાલાપ હુઆ થા । ‘અયમેયારૂવે’ યહ્મ્ સે લેકર ‘વિકાય અજીવકાય પણ્ણવેઈ’ યહ્મ્ તક કા પાઠ યહ્મ્ પર ગ્રહણ કરના ચાહિયે । ‘સે કહમેય મન્ને એવ’ અતઃ જ્ઞાતપુત્ર પ્રતિપાદિત અસ્તિકાય કા સ્વરૂપ એસા ફેસે માને હસ પ્રકાર કહને વાલે આપ લોગોં કા યહ્મ્ હસરૂપ અસ્તિકાયવિષયક વાર્તાલાપ હુઆ થા । ‘સે ણૂણ કાલોદાઈ ? અટ્ઠે

ઉદય, નામોદય, નર્મોદય, અન્યપાલક, શૈલપાલક શઙ્ખપાલક સુહસ્તી અને ગાથાપતિ’ વગેરે મિત્રો. એક દિવસ બ્યારે પોતપોતાને સ્થાનેથી આવીને સમૂહરૂપે એકત્ર થકને આનન્દોહાસ પૂવક બેસીને વાતચીત કરતા હતા, ત્યારે ‘અયમેયારૂવે મિહો કહા સમુલ્લાવે સમુપજિત્યા’ તમારી વચ્ચે અસ્તિકાયના વિષયના આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો હતો. ‘અયમેયારૂવે’ થી શરૂ કરીને ‘વિકાય અજીવકાય પણ્ણવેઈ’ બહી સુધીનો પાઠ આ વાર્તાલાપનું અંત કરવા માટે અહીં કરવો. તમે એવું કહેલું કે ‘સે કહમેય મન્ને એવ’ જ્ઞાતપુત્ર મહાવીર દ્વારા પ્રતિપાદિત અસ્તિકાયનું એવું સ્વરૂપ કેવી રીતે માની શકાય ?’ આપ લોકોની વચ્ચે અસ્તિકાયના વિષયના આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો હતો. ‘સે ણૂણ કાલોદાઈ ! અટ્ઠે સમટ્ઠે ?’ હે કાલોદાયી !

સ્વરૂપવિષયઃ સમર્થઃ? સત્યરૂપો વર્તતે જુ? इति कालोदायिन प्रति भगवत.
 कथनम् । कालोदायी प्राह—‘इता, अत्थि’ हे भदन्त ! इन्त सत्यम् अस्ति
 भवत्प्रतिपादितास्तिकायस्वरूपविषयकः अस्माक मिथ कथासमुल्लास
 सजात’ । भगवानाह—‘त सच्चै ण एसमट्ठे कालोदाई !’ हे कालोदायिन् !
 तत् सत्यो ययार्थ खल्ल अयमर्थ , ‘अह पच अत्थिकाय पन्नवेमि’ अह पञ्च
 अस्तिकायान् प्रज्ञापयामि ‘त जह्वा-धम्मत्थिकाय, जाव-पोग्गलत्थिकाय’
 तद्यथा-धर्मास्तिकायम्, यावत्-अधर्मास्तिकायम्, जीवास्तिकायम्, आकाशा-
 स्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्, ‘तत्थ ण अह चचारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए

समट्ठे’ कहो कालोदायिन् ! यह अर्थ—मेरे द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय
 स्वरूप विषयक आप सय का वार्तालाप समर्थ है न ? अर्थात् आप
 लोगों का ऐसा वार्तालाप अस्तिकाय के विषय में हुआ था ऐसा जो
 मैं कह रहा हू वह सत्य कह रहा हू न ? ऐसा जब भगवान्
 कालोदायी से कहा—तब उस कालोदायीने प्रभु से कहा—‘इता अत्थि’
 हाँ, भदन्त ! जैसा आप कह रहे हैं वैसा ही वार्तालाप हम लोगों का
 आप के द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय के स्वरूप के विषय में परस्पर में
 उस समय हुआ था । तब भगवान् ने कहा—‘त सच्चैण एसमट्ठे
 कालोदाई !’ हे कालोदायिन् ! अस्तिकाय का स्वरूप जैसा मैंने कहा
 है वह सत्य है इसमें सदेह करने के लिये कुछ कारण नहीं है
 मैंने ‘पच अत्थिकाय पन्नवेमि’ पाच अस्तिकाय कहे हैं । वे
 पाच अस्तिकाय इस प्रकार से हैं ‘धम्मत्थिकाय जाव पोग्गलत्थिकाय’
 धर्मास्तिकाय यावत् पुद्गलास्तिकाय, यहाँ यावत् शब्द से ‘अधर्मा
 स्तिकाय, जीवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय’ इन तीन अस्तिकायों का

अ. प. दोषोन्नी वच्चे आ प्रभारणे वार्तालाप यथो हतो ते वात भरी છે કે નહી ?
 ત્યારે કલોદાયીએ કહ્યું— ‘इता, अत्थि’ હા, ભદન્ત ! આપ કહો છે તેવો વાર્તાલાપ
 અમારી વચ્ચે અસ્તિકાયના સ્વરૂપને વિષે થયો હતો ખરો

ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું— ‘ત સચ્ચેણ एसमट्ठे कालोदाई’
 હે કલોદાયી ! અસ્તિકાયના સ્વરૂપનું મે જે પ્રતિપાદન કયું છે તે સત્ય જ છે તેમાં
 સંદેહને જગી પશ્ચ અવશ્ય જ નથી. મે અસ્તિકાયોનું આ પ્રમાણે પ્રતિપાદન કયું છે—
 ‘પચ અત્થિકાય પન્નવેમિ—ત જહા’ મે નીચે પ્રમાણે પાચ અસ્તિકાય કહ્યા છે—
 ‘ધમ્મત્થિકાય જાવ પોગ્ગલત્થિકાય’ (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩)
 જીવાસ્તિકાય, (૪) આકાશાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

दायिन् ! तत् नून=निश्चित सल्ल सुष्माक=शैलोदायी, शैवालोदायी, उदय, नामोदयः, नर्मोदय, अन्यपालकः, शैलपालक, शङ्खपालकः, सुहस्ती, गाथापति, इत्येतेषा मित्राणाम् अन्यदा = एकदा कदाचित् अथ एकस्मिन् समय सङ्घितानां - सहस्थितानाम् एकत = समुपागतानाम् = स्वरस्थानेभ्य समागतानां, सञ्चित्रिष्ठानाम् = समूहवत्या स्थितानां तथैव पूर्वादेव यावत्-सनिपण्णानाम्=सम्यक्तयोपनिष्ठाणाम् 'अयमेयारुवे' इत्यारभ्य 'रुविकाय अजीवकाय पण्णवेइ' इति पर्यन्त पाठ संग्राहः। 'से कहमेय मन्ने एव ? तत् कथमेतत् मन्ने एवम् ? कथमेतत् ज्ञातपुत्रप्रतिपादितम् अस्तिकाय स्वरूपम् एव यथोक्तस्य मन्ने ? इत्येव कथयता सुष्माकम्, अयमेतद्रूपो मिय कथासमुल्लाप य. अस्तिकायविषयको वार्तालाप. समुत्पन्नः, 'से णूण कालो-दाई ? अट्टे समट्टे ?' हे कालोदायिन् ! स नून=निश्चितम् अर्थ. अस्तिकाय-

हे कालोदायिन् ! तुम 'शैलोदायी, शैवालोदायी, उदय, नर्मोदय, अन्यपालक, शैलपालक, शङ्खपालक, नामोदय, सुहस्ती, और गाथापति' सब इन मित्रों का जो कि अपने २ स्थानसे आकर एकत्र उपस्थित हुए थे और समूह रूप में आनन्दोल्लास के साथ मिलकर बैठे हुए थे किसी एक समय 'अयमेयारुवे मिहो कहा समुल्लावे समुपज्झित्था' यह इस प्रकार का अस्तिकायविषयक वार्ता-लाप हुआ था। 'अयमेयारुवे' यहाँ से लेकर 'विकाय अजीवकाय पण्णवेइ' यहाँ तक का पाठ यहाँ पर ग्रहण करना चाहिये। 'से कहमेय मन्ने एव' अतः ज्ञातपुत्र प्रतिपादित अस्तिकाय का स्वरूप ऐसा कैसे माने इस प्रकार कहने वाले आप लोगों का यह इसरूप अस्तिकायविषयक वार्तालाप हुआ था। 'से णूण कालोदाई ? अट्टे

उदय नामोदय, नर्मोदय, अन्यपालक, शैलपालक, शङ्खपालक, सुहस्ती, और गाथापति वगैरे मित्र। ओह हिस न्यारे पोतपोताने स्थानेथी आवीने समूहरूपे ओकर करने आनन्दोल्लास पूर्वक भेसीने बातचीत करता होता त्पारे 'अयमेयारुवे मिहो कहा समुल्लावे समुपज्झित्था' तभारी वच्चे अस्तिकायना विषयभा आ प्रकारने वार्तालाप भयो होता। 'अयमेयारुवे' थी शङ्ख करीने 'विकाय अजीवकाय पण्णवेइ' अही सुधीने पाठ आ वार्तालापनु कथन करवा भाटे मद्धु करवा तगे जेवुं कहेछु हे 'से कहमेय मन्ने एव' ज्ञातपुत्र महावीर दास प्रतिपादित अस्तिकायनु जेवुं स्वयं देवी शीते भानी शक्य ? आप दोहोनी वच्चे अस्तिकायना विषयभां आ प्रकारने वार्तालाप भयो होता। 'से णूण कालोदाई ? अट्टे समट्टे ?' हे कालोदायी !

સ્વરૂપવિષયઃ સમર્થ ? સત્યરૂપો વર્તેતે જુ ? इति कालोदायिन प्रति भगवत
 रुधनम् । कालोदायी प्राह—‘इता, अत्थि’ हे भदन्त ! इन्त सत्यम् अस्ति
 भवत्प्रतिपादितास्तिहायस्वरूपविषयक अस्माक मिथ कथासमुल्लाप
 सजात. । भगवानाह—‘त सधे ण एसमद्धे कालोदाई !’ हे कालोदायिन् !
 तत् सत्यो यथार्थ खल्ल अयमर्थ , ‘अह पच अत्थिकाय पन्नवेमि’ अह पञ्च
 अस्तिकायान प्रज्ञापयामि ‘त जहा—धम्मत्थिकाय, जाव—पोग्गलत्थिकाय’
 तथथा—धर्मास्तिकायम्, यावत्—अधर्मास्तिकायम्, जीवास्तिकायम्, आकाशा-
 स्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्, ‘तत्थ ण अह चत्तारि अत्थिकाए अजीवत्थिकाए

समद्धे’ कहो कालोदायिन् ! यह अर्थ—मेरे द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय
 स्वरूप विषयक आप सब का वार्तालाप समर्थ है न ? अर्थात् आप
 लोगों का ऐसा वार्तालाप अस्तिकाय के विषय में हुआ था ऐसा जो
 मैं कह रहा हू वह सत्य कह रहा हू न ? ऐसा जब भगवान्
 कालोदायी से कहा—तय उस कालोदायीने प्रभु से कहा—‘इता अत्थि’
 हाँ, भदन्त ! जैसा आप कह रहे हैं वैसा ही वार्तालाप हम लोगों का
 आप के द्वारा प्रतिपादित अस्तिकाय के स्वरूप के विषय में परस्पर में
 उस समय हुआ था । तय भगवान् ने कहा—‘त सधेण एसमद्धे
 कालोदाई !’ हे कालोदायिन् ! अस्तिकाय का स्वरूप जैसा मैंने कहा
 है वह सत्य है इसमें सन्देह करने के लिये कुछ कारण नहीं है
 मैंने ‘पच अत्थिकाय पन्नवेमि’ पांच अस्तिकाय कहे हैं । वे
 पांच अस्तिकाय इस प्रकार से हैं ‘धम्मत्थिकाय जाव पोग्गलत्थिकाय’
 धर्मास्तिकाय यावत् पुद्गलास्तिकाय, यहाँ यावत् शब्द से ‘अधर्मा-
 स्तिकाय, जीवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय’ इन तीन अस्तिकायों का

અપ લોભાની વચ્ચે આ પ્રકારનો વાર્તાલાપ થયો હતો તે વાત ખરી છે કે નહીં ?
 ત્યારે કાલોદાયીએ કહ્યું — ‘इता, अत्थि’ હા, ભદન્ત ! આપ કહો છો તેવો વાર્તાલાપ
 અમારી વચ્ચે અસ્તિકાયના સ્વરૂપને વિષે થયો હતો ખરો.

ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું — ‘त सधेण एसमद्धे कालोदाई’
 હ કાલોદાયી ! અસ્તિકાયના સ્વરૂપનું મે જે પ્રતિપાદન કયું છે તે સત્ય જ છે તેમાં
 સંદેહનો જરૂરી પક્ષ અવકાશ જ નથી. મે અસ્તિકાયોનું આ ત્રણે પ્રતિપાદન કયું છે—
 ‘पच अत्थिकाय पन्नवेमि—त जहा’ મે નીચે પ્રમાણે પાંચ અસ્તિકાય કહ્યા છે—
 ‘धम्मत्थिकाय जाव पोग्गलत्थिकाय’ (૧) ધર્માસ્તિકાય (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩)
 જીવાસ્તિકાય, (૪) આકાશાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

અજીવતયા પન્નવેમિ' તથા સ્વલુ પશ્ચાસ્તિકાયેષુ મધ્ય અહ ચતુર અસ્તિકાયાન્
અજીવકાયાન્=અજીવતયા પ્રજ્ઞાપયામિ 'તદેવ જાત્વ ઇગ્ન ચ ણ અહ પોગ્ગલત્થિકાય
રુવિકાય અજીવકાય પન્નવેમિ' તથૈવ યાવત્, યાવત્પદેન તથા-ધર્માસ્તિ
કાયમ્, અધર્માસ્તિકાયમ્, આકાશાસ્તિકાયમ્, પુદ્ગલાસ્તિકાયમ્, એક ચ સ્વલુ
જીવાસ્તિકાયમ્ અરુપિકાયમ્, પ્રજ્ઞાપયામિ, તથા સ્વલુ ચતુર અસ્તિકાયાન્
અરુપિકાયાન્ પ્રજ્ઞાપયામીતિ । એક ચ સ્વલુ અહ પુદ્ગલાસ્તિકાય રુપિકાયમ્
અજીવકાય પ્રજ્ઞાપયામિ । 'તથા ણ સે કાલોદાર્ઘ સમણ મગધ મહાવીર એવ

ગ્રહણ ક્રુઆ હે । 'તત્થ ણ અહ ચત્તારિ અત્થિકાણ અજીવકાણ અજી
વતયા પન્નવેમિ' इनमें जो धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशा
स्तिकाय एव पुद्गलास्तिकाय ये चार अस्तिकाय हैं, ये अजीवकाय
हैं और इन्हें हमने अजीवरूप से प्रतिपादित किया है । तात्पर्य
कहने का यह है कि अस्तिकाय पांच कहे गये हैं सो इनमें से
'अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गला' धर्मास्तिकाय-आदि चार अस्ति
काय अजीवकायरूप हैं । अतः ये अजीवरूप से प्रतिपादित हुए हैं ।
'तदेव जात एगच्च ण अहं पोग्गलत्थिकाय रुविकाय पन्नवेमि' तथा
जो पुद्गलास्तिकाय है वह अजीवकाय होते हुए भी रूपिकायरूप
है-शेष तीन अस्तिकाय रूपिकायरूप नहीं हैं अरुपिकायरूप हैं ।
इसी तरह से जीव भी अरुपिकायरूप हैं । क्योंकि सूक्ष्मः इन सब
अरुपिकायों में रूपादि पुद्गल के गुण नहीं पाये जाते हैं । 'तथा ण
से कालोदार्घ सण मगध महावीर एव वयासी' इसके बाद उस

'तत्थાણ અહ ચત્તારિ અત્થિકાણ અજીવકાણ અજીવતયા પન્નવેમિ' તેમાંના
ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય, એ ચાર અસ્તિકાયો
અજીવકાય છે, તેથી તેમનું મે અજીવરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે કહેવાનું ત્યારપછી એ મે કે
અસ્તિકાય પાંચ કહ્યા છે તેમાંથી 'અજીવકાયા ધર્માધર્માકાશપુદ્ગલાઃ' ધર્માસ્તિકાય
આદિ ચાર અસ્તિકાય અજીવકાયરૂપ છે, તેથી તેમનું અજીવરૂપે પ્રતિપાદન કરાયું છે.
'તદેવ જાત્વ ઇગ્ન ચ ણ અહ પોગ્ગલત્થિકાય રુવિકાય પન્નવેમિ' તથા જે
પુદ્ગલાસ્તિકાય છે તે અજીવકાય કહેવા છતાં પણ રૂપીકાયરૂપ છે, બાકીના ત્રણ
અસ્તિકાય રૂપીકાયરૂપ નથી- પણ અરૂપીકાયરૂપ છે એ જ પ્રમાણે જીવ પણ અરૂપી
કાયરૂપ છે કારણ કે મૂળતઃ આ જીવા અરૂપીકાયોમા રૂપાદિ પુદ્ગલના ગુણ રહેલા
કેતા નથી. 'તથા ણ સે કાલોદાર્ઘ સમણ મગધ મહાવીર એવ વયાસી-'
ત્યારબાદ કાલોદર્ધીએ મગધ કાગ્યાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-

વયાસી' તતઃ સ્વલુ સ કાલોદાયી શ્રમણ મગવન્ત મહાવીરમ્ એવમ્ અવાદીત્-
'એયમિણ મતે ! ધમ્મત્થિકાયસિ, અધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ,
અરુવિકાયસિ અજીવકાયસિ' હે મદન્ત ! એતસ્મિન્ સ્વલુ ધર્માન્તિકાયે,
અધર્માન્તિકાયે આકાશાસ્તિકાયે, અરુપિકાયે અજીવકાયે 'ચક્કિયા કેઈ
આસઇત્તણ વા, સઇત્તણ વા, ચિટ્ઠિત્તણ વા, નિસીઇત્તણ વા, તુયટ્ઠિત્તણ વા ?' શક્તુયુ
સમર્થાઃ મવેયુ કિં કેચિત્ પુરુષા આસિતુમ્=સામાન્યત ઉપવેષ્ટુ વા, શયિતુ વા,
સ્થાતુ વા, નિપત્તુ વા,=વિશેષત ઉપવેષ્ટુમ્ ત્વગ્જર્તયિતુ=પારસ્પરિવર્તન કર્તુ વા ? ।
મગવાનાહ-'ળો ઇણદ્દે સમદ્દે કાલોદાર્હ !' હે કાલોદાયિન્ નાયમર્થ સમર્થઃ,
ધર્માન્તિકાયાદિપ્રયાણામરૂપિતયા અજીવતયા ચ તથ ઉપવેશનાદિક કનું ન

કાલોદાયી ને શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર સે એસા કહા-'એયસિ
ળ મતે ! ધમ્મત્થિકાયસિ અધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ,
અરુવિકાયસિ અજીવકાયસિ ચક્કિયા કેઈઆમઇત્તણ વા, સઇત્તણ વા,
ચિટ્ઠિત્તણ વા, નિસીઇત્તણ વા, તુયટ્ઠિત્તણ વા' હે મદન્ત ! ક્યા કોઈ
પુરુષ એસે હૈં જો ઇન ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય
રૂપ અરુપિકાય મેં તથા અજીવકાયરૂપ ઇન ધર્માન્તિકાયાદિકોં મેં
ઑર પુદ્ગલાસ્તિકાય મેં વૈઠને કે લિયે, સોને કે લિયે, ઠહરને કે
લિયે, નીચે વૈઠને કે લિયે, તથા કરચટ બદલને કે લિયે સમર્થ હોં ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ઉનસે કહતે હૈં 'ળો ઇણદ્દે સમદ્દે કાલોદાર્હ' હે
કાલોદાયિન્ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં । ક્યોંકિ ધર્માન્તિકાયાદિક
ત્રીન અસ્તિકાય અરૂપી હોને કે કારણ તથા અજીવ હોને કે કારણ
ઉનમેં કોઈ મી પ્રાણી ઉપવેશન આદિ કરને કે લિયે સમર્થ

'એયસિ ણ મતે! ધમ્મત્થિકાયસિ, અધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ
અરુવિકાયસિ અજીવકાયસિ ચક્કિયા કેઈ આસઇત્તણ વા, સઇત્તણ વા, ચિટ્ઠિત્તણ
વા, નિસીઇત્તણ વા, તુયટ્ઠિત્તણ વા' હે મદન્ત ! યુ કોઇ પુરુષો એવા હોય છે કે
જે આ ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયરૂપ અરૂપીકાયમાં તથા
અણુવશાયરૂપ તે ધર્માન્તિકાય આગ્રહામાં અને પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં બેસવાને માટે સુવાને
માટે રહેવાને માટે, નીચે બેસવાને માટે, ઉઠવાને માટે તથા યજ્ઞ બદલવાને માટે
સમર્થ હોય છે ?

કાલોદાયીના આ પ્રશ્નને ઉત્તર આપતા મગવાન્ મહાવીર કહે છે- 'ળો ણદ્દે
સમદ્દે, કાલોદાર્હ !' હે કાલોદાયી ! એવું સમવી શકતુ નથી કારણ કે ધર્માન્તિકાય
આદિ ત્રણ અસ્તિકાયરૂપી હોવાને કારણે તથા અણુ હોવાને કારણે તેમાં કોઇપણ અણુ

અજીવતયા પન્નવેમિ' તત્ર સ્વલુ પશ્ચાસ્તિકાયેષુ મધ્યે અહ ચતુરઃ અસ્તિકાયાન્
અજીવકાયાન્=અજીવતયા પ્રજ્ઞાપયામિ 'તદેવ જાવ એગ ચ ણ અહ પોગ્ગલત્થિકાય
રુવિકાય અજીવકાય પન્નવેમિ' તથૈવ યાવત્, યાવત્પદેન તચયા-ધર્માસ્તિ
કાયમ્, અધર્માસ્તિકાયમ્, આકાશસ્તિકાયમ્, પુદ્ગલાસ્તિકાયમ્, એક ચ સ્વલુ
જીવાસ્તિકાયમ્ અરુપિકાયમ્, પ્રજ્ઞાપયામિ, તત્ર સ્વલુ ચતુરઃ અસ્તિકાયાન્
અરુપિકાયાન્ પ્રજ્ઞાપયામીતિ । એક ચ સ્વલુ અહ પુદ્ગલાસ્તિકાય રુપિકાયમ્
અજીવકાય પ્રજ્ઞાપયામિ । 'તણ્ ણ સે કાલોદાર્હ સમણ મગવ મહાવીર એવ

પ્રહણ હુઆ હૈ । 'તત્થ ણ અહ ચત્તારિ અત્થિકાણ્ અજીવકાણ્ અજી-
વતયા પન્નવેમિ' इनमें जो धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाश
स्तिकाय एव पुद्गलास्तिकाय ये चार अस्तिकाय हैं, ये अजीवकाय
हैं और इन्हें हमने अजीवरूप से प्रतिपादित किया है । तात्पर्य
कहने का यह है कि अस्तिकाय पांच कहे गये हैं सो इनमें से
'अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गलाः' धर्मास्तिकाय-आदि चार अस्ति
काय अजीवकायरूप हैं । अतः ये अजीवरूप से प्रतिपादित हुए हैं ।
'तदेव जाव एगंच ण अह पोग्गलत्थिकाय रुविकाय पन्नवेमि' तथा
जो पुद्गलास्तिकाय है वह अजीवकाय होते हुए भी रूपिकायरूप
है-शेष तीन अस्तिकाय रूपिकायरूप नहीं हैं अरुपिकायरूप हैं ।
इसी तरह से जीव भी अरुपिकायरूप हैं । क्योंकि मूलतः इन सब
अरुपिकायों में रूपादि पुद्गल के गुण नहीं पाये जाते हैं । 'तण् ण
से कालोदार्ह समण 'मगव महावीर एव वयासी' इसके बाद उस

'तत्थण્ अह चत्तारि અત્થિકાણ્ અજીવકાણ્ અજીવતયા પન્નવેમિ' તેમાંના
ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય, એ ચાર અસ્તિકાયો
અજીવકાય છે, તેથી તેમનું મે અજીવરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે
અસ્તિકાય પાંચ છે તેમાંથી 'અજીવકાયા ધર્માધર્માકાશપુદ્ગલાઃ' ધર્માસ્તિકાય
આદિ ચાર અસ્તિકાય અજીવકાયરૂપ છે, તેથી તેમનું અજીવરૂપે પ્રતિપાદન કરાયું છે
'તદેવ જાવ એગ ચ ણ અહ પોગ્ગલત્થિકાય રુવિકાય પન્નવેમિ' તથા જે
પુદ્ગલાસ્તિકાય છે તે અજીવકાય કહેવા છતાં પણ રૂપીકાયરૂપ છે, બાકીના ત્રણ
અસ્તિકાય રૂપીકાયરૂપ નથી- પણ અરૂપીકાયરૂપ છે એ જ પ્રમાણે જીવ પણ અરૂપી
કાયરૂપ છે કારણ કે મૂલતઃ આ બધા અરૂપીકાયોગી રૂપાદિ પુદ્ગલનાં શુભ રહેલા
કેતા નથી 'તણ્ સે કાલોદાર્હ સમણ મગવ મહાવીર એવ વયાસી-'
ત્યારબાદ કાલોદર્ધીએ અમણ મગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-

વયાસી' તતઃ સ્વલ્પ સ કાલોદાયી ધમણ મગત્રન્ત મહાવીરમ્ એવમ્ અવાદીત્-
'એયમિણ મતે ! ધમ્મત્થિકાયસિ, અધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ,
અરુત્થિકાયસિ અજીવકાયસિ' હે મદન્ત ! એતસ્મિન્ સ્વલ્પ ધમાન્તિકાયે,
અધર્માન્તિકાયે આકાશાન્તિકાયે, અરુપિકાયે અજીવકાયે 'ચક્કિયા કેઈ
આસઈત્થે વા, સઈત્થે વા, ચિટ્ઠિત્થે વા, નિસીઈત્થે વા, તુયટ્ઠિત્થે વા ?' શ્વતુયુ
સમર્થાઃ ભવેયુ કિં કેચિત્ પુરુષા આસિતુમ્=સામાન્યત ઉપવેષ્ઠુ વા, શયિતુ વા,
સ્થાતુ વા, નિપત્તુ વા,=વિશેષત ઉપવેષ્ઠુમ્ ત્વગ્વર્તયિતુ=પાર્શ્વપરિવર્તન કર્તુ વા ? ।
મગવાનાહ-'ળો ઇણદ્દે સમદ્દે કાલોદાર્ઠ !' હે કાલોદાયિન્ નાયમર્થ સમર્થ',
ધર્માન્તિકાયાદિત્રયાણામરૂપિતયા અજીવતયા ચ તત્ર ઉપવેશનાદિક કર્તુ ન

કાલોદાયી ને ઝ્રમણ મગવાન મહાવીર સે એસા કઠ્ઠા-'એયસિ
ળ મતે ! ધમ્મત્થિકાયસિ અધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ,
અરુત્થિકાયસિ અજીવકાયસિ ચક્કિયા કેઈ આસઈત્થે વા, સઈત્થે વા,
ચિટ્ઠિત્થે વા, નિસીઈત્થે વા, તુયટ્ઠિત્થે વા' હે મદન્ત ! ક્યા કોઈ
પુરુષ એસે હૈં જો ઇન ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાન્તિકાય
રૂપ અરુપિકાય મેં તથા અજીવકાયરૂપ ઇન ધર્માન્તિકાયાદિકોં મેં
ઔર પુદ્ગલાન્તિકાય મેં બેઠને કે લિયે, સોને કે લિયે, ઠહરને કે
લિયે, નીચે બેઠને કે લિયે, તથા કરચટ બદલને કે લિયે સમર્થ હોં ?
ઈસકે ઉત્તર મેં પ્રસુ ઉનસે કહતે હૈં 'ળો ઇણદ્દે સમદ્દે કાલોદાર્ઠ' હે
કાલોદાયિન્ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં । ક્યોંકિ ધર્માન્તિકાયાદિક
ત્રિન અસ્તિકાય અરૂપી હોને કે કારણ તથા અજીવ હોને કે કારણ
ઉનમેં કોઈ મી પ્રાણી ઉપવેશન આદિ કરને કે લિયે સમર્થ

'એયસિ ણ મતે! ધમ્મત્થિકાયસિ, અધમ્મત્થિકાયસિ, આગાસત્થિકાયસિ
અરુત્થિકાયસિ અજીવકાયસિ ચક્કિયા કેઈ આસઈત્થે વા, સઈત્થે વા, ચિટ્ઠિત્થે
વા, નિસીઈત્થે વા, તુયટ્ઠિત્થે વા' હે મદન્ત ! શુ કોઈ પુરુષ એવા હોય છે કે
ને આ ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય અને આકાશાન્તિકાયરૂપ અરૂપીકાયર્મા તથા
અણ્ણવકાયરૂપ તે ધર્માન્તિકાય આદિકા અને પુદ્ગલાન્તિકાયર્મા એસવાને માટે સવાને
માટે, રહેવાને માટે, નીચે એસવાને માટે, ઉઠવાને માટે તથા યડપુ બદલવાને માટે
સમર્થ હોય છે ?

કાલોદાયીના આ પ્રશ્નો ઉત્તર આપતા મગવાન મહાવીર કહે છે- 'ળો ઇણદ્દે
સમદ્દે, કાલોદાર્ઠ !' હે કાલોદાયી ! એવું સબલી શકતુ નથી કારણ કે ધર્માન્તિકાય
આદિ ત્રણ અસ્તિકાયરૂપી હોવાને કારણે તથા અણ્ણ હોવાને કારણે તેમા કોઈપણ જીવ

अजीवतया पञ्चवेमि' तत्र खलु पञ्चास्तिकायेषु मध्ये अह चतुरः अस्तिकायान्
अजीवकायान्=अजीवतया प्रज्ञापयामि 'तदेव जात्र एगं च ण अह पोग्गलत्थिकाय
रुक्किाय अजीवकाय पञ्चवेमि' तथैव यावत्, यावत्पदेन तद्यथा-धर्मास्ति
कायम्, अधर्मास्तिकायम्, आकाशास्तिकायम्, पुद्गलास्तिकायम्, एक च खलु
जीवास्तिकायम् अरुपिकायम्, प्रज्ञापयामि, तत्र खलु चतुरः अस्तिकायान्
अरुपिकायान् प्रज्ञापयामीति । एक च खलु अह पुद्गलास्तिनाय रुपिकायम्
अजीवकाय प्रज्ञापयामि । 'तए ण से कालोदाई समण भगव महावीर एव

ग्रहण हुआ है । 'तत्थ ण अह चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए अजी-
वतया पञ्चवेमि' इनमें जो धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशा-
स्तिकाय एव पुद्गलास्तिकाय ये चार अस्तिकाय हैं, ये अजीवकाय
हैं और इन्हें हमने अजीवरूप से प्रतिपादित किया है । तात्पर्य
कहने का यह है कि अस्तिकाय पांच कहे गये हैं सो इनमें से
'अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गला' धर्मास्तिकाय-आदि चार अस्ति-
काय अजीवकायरूप हैं । अतः ये अजीवरूप से प्रतिपादित हुए हैं ।
'तदेव जात्र एगच ण अह पोग्गलत्थिकाय रुक्किाय पञ्चवेमि' तथा
जो पुद्गलास्तिकाय है वह अजीवकाय होते हुए भी रुपिकायरूप
है-शेष तीन अस्तिकाय रुपिकायरूप नहीं हैं अरुपिकायरूप हैं ।
इसी तरह से जीव भी अरुपिकायरूप हैं । क्योंकि मूलतः इन सब
अरुपिकायों में रूपादि पुद्गल के गुण नहीं पाये जाते हैं । 'तए ण
से कालोदाई समण भगव महावीर एव वयासी' इसके बाद उस

'तत्थण अह चत्तारि अत्थिकाए अजीवकाए अजीवतया पञ्चवेमि' तेभाना
धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय एते पुद्गलास्तिकाय, ये चार अस्तिकाय
अज्जवकाय छे, तेथी तेभनु मे अज्जवक्खे प्रतिपादन कथुं छे कळेवानुं तात्पर्य' के छे छे
अस्तिकाय पांच कहे छे तेभाथी 'अजीवकाया धर्माधर्माकाशपुद्गलाः' धर्मास्तिकाय
आदि चार अस्तिकाय अज्जवकायरूप छे, तेथी तेभनु अज्जवक्खे प्रतिपादन कथुं छे.
'तदेव जात्र एगं च ण अह पोग्गलत्थिकाय रुक्किाय पञ्चवेमि' तथा छे
पुद्गलास्तिकाय छे ते अज्जवकाय होवा छत्ता पखु इप्पीकायरूप छे, आक्षिन्ना त्रय
अस्तिकाय इप्पीकायरूप नथी- पखु अइप्पीकायरूप छे जे न प्रभावे छव पखु अइप्पी
कायरूप छे करखु के भूवत्. आ जथा अइप्पीकायोभा इयादि पुद्गलाना शुबु रळेवा
हेत्ता नथी 'तएण से कालोदाई समण भगव महावीरं एव वयासी-'
त्यारम्भ कळेइथीअि भगवु भगवान महावीरने आ प्रभावे प्रस पूछये-

नि खलु कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि पापस्य यत् फल दुःख तल्लक्षणो विपाकः परिणामः भोगइत्यर्थः तेन संयुक्तानि, सम्बद्धानि, क्रियन्ते भवन्ति किम्, रूप्यजीविकायरूपे पुद्गलास्तिकाये जीवसम्बन्धीनि पापकर्माणि अशुभफललक्षणविपाकदायीनि भवन्ति किमित्यर्थः 'णो इण्ठे समट्ठे कालोदाई !' नायमर्थं समर्थः हे कालोदायिन् ! अयं भावः जीवसम्बन्धीनि पापकर्माणि अशुभफलविपाकदायीनि पुद्गलास्तिकाये न भवन्ति, तस्य अचेतनत्वेन सुखदुःखाभावात् । 'एयसि ण मते' जीवत्यिकायसि अरुविकायसि जीवाण पावा कम्मा पावफलविवागसज्जुत्ता कज्जति' हे भदन्त ! एतस्मिन् खलु जीवास्तिकाये अरुपिकाये जीवानां खलु पापानि पापजनकानि कर्माणि पापफलविपाकसंयुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति ? इता कज्जति' इन्त !, क्रियन्ते भवन्ति । जीवास्तिकाये

कायरूप है जीवों के पापजनक कर्म-जीव सबधी पापजनककर्म जो कि पाप के फल-दुःखरूप विपाक-भोग से युक्त होते हैं क्या ? तात्पर्य पूछने का यह है कि अशुभफलरूप विपाक देने वाले जीव सबधी पापकर्म रूपी तथा अजीवकायरूप पुद्गलास्तिकाय में होते हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'णो इण्ठे समट्ठे' हे कालोदायिन् ! यह अर्थ समर्थ नहीं है-क्यों कि अशुभ फलरूप विपाकदायक जीव सबधित पापकर्म अचेतन होने के कारण पुद्गलास्तिकाय में सुखदुःखवेदन नहीं करा सकते हैं- इस लिये जीवसबधी पापकर्म का फल पुद्गलास्तिकाय में नहीं होता है । 'कालोदाई ! एयसि ण जीवत्यिकायसि अरुविकायसि जीवाण पावा कम्मा पाव फल विवाग-सज्जुत्ता कज्जति' पर हा कालोदायिन् ! जो जीवास्तिकाय है कि जिसे अरुपिकायरूप कहा गया है उसमें जीवसबधी पापजनक कर्म

७ तेना सहभाव होय छे भरो ? आ प्रश्ननु तात्पर्य नीचे प्रभाव छे- अशुभ क्षणरूप विपाक देनेवाला अपना पापकर्मोंनी रूपी तथा अजीवकायरूप पुद्गलास्तिकायमें ही सहभाव होय छे भरो ? उत्तर- 'णो इण्ठे समट्ठे' छे बोधोदायी । अतुं सबधी शक्त नथी कारण छे अशुभ क्षणरूप विपाकदायक अपना पापकर्मों अचेतन होवाने कारणे पुद्गलास्तिकायमें सुख - दुःख वदन करानी शक्ता नथी, ते कारणे अपना पापकर्मोंनुं इस पुद्गलास्तिकायमें सबधी शक्त नथी 'कालोदाई ! एयसि ण जीवत्यिकायसि अरुविकायसि जीवाण पावाकम्मा पावफलविवागमज्जुत्ता कज्जति' परन्तु छे बोधोदायी । अर्थात्कायरूप न जीवास्तिकाय छे, तेमां अपना पापजनक कर्म पापक्षेत्र

કેઽપિ સમર્થા. ભવેયુરિતિ ભાવઃ । કિન્તુ 'एगसिण पोग्गलत्थिकायसि रुक्किकायसि अजीविकायसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्ठिचए वा?' एकस्मिन् खल्ल पुद्गलास्तिकाये अजीविकाये शक्नुयु. अवश्य ममर्था. भवेयुः केचित् पुरुषा. आसितु वा, शयितु वा, यावत्-स्थातु वा, निपणु वद्, त्वग्वर्तयितु वा ? तस्य हि पुद्गलास्तिकायस्य अजीवत्वेऽपि रूपितया तत्रो पवेशनादिक कर्तुं समर्था भवेयुरिति भावः । कालोदायी पृच्छति--'एयसि ण भते ! पोग्गलत्थिकायसि रुक्किकायसि, अजीविकायसि' हे भदन्त ! एव स्मिन् खल्ल पुद्गलास्तिकाये रूपिकाये अजीविकाये 'जीवाण पावा कम्मा पावफलविवागसज्जुचा कज्जति ?' जीवानां जीवसम्बन्धीनि पापानि पापजनका

नहीं हो सकता है । किन्तु 'एगसि ण पोग्गलत्थिकायसि अजीविकायसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा जाव तुयट्ठिचए वा' एक जो पुद्गलास्तिकाय है कि जो रूपीकाय और अजीविकाय है उसमें प्राणी बैठने के लिये, शयन करने के लिये, यावत्-ठहरने के लिये, नीचे बैठने के लिये, तथा करबट बदलने के लिये अवश्य समर्थ हैं । क्योंकि यह पुद्गलास्तिकाय अजीवरूप एव रूपीकाय रूप है— इसलिये उसमें प्राणी जन बैठने की, सोने की तथा ठहरने आदि की क्रिया कर सकते हैं । अब कालोदायी पूछते हैं—'एयसि ण भते ! पोग्गलत्थिकायसि रुक्किकायसि अजीविकायसि जीवाण पावा कम्मा पावफलविवागसज्जुचा कज्जति ?' हे भदन्त ! इस पुद्गलास्तिकाय में जो कि रूपीकायरूप और अजीव

ઉપવેશન (બેસવાની ક્રિયા) આદિ કરવાને સમર્થ હોઈ શકતો નથી પરંતુ 'एगंसि ण पाग्गलत्थिकायसि रुक्किकायसि अजीविकायसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्ठिचए वा' રૂપીકાય અને અજીવકાયરૂપ જે પુદ્ગલાસ્તિકાયરૂપ છે, તે એકમાત્ર મધ્યસ્થ જીવ બેસવાને, ઉઠવાને, સૂવાને, યથેવાને તથા પદ્મ બદલવાને અવશ્ય સમર્થ હોય છે, કારણ કે આ પુદ્ગલાસ્તિકાય અજીવરૂપ અને રૂપીકાયરૂપ છે તેથી તેમાં જીવો બેસવાની ઉઠવાની સૂવાની આદિ ક્રિયા કરી શકે છે

હવે કાલોદાયી મહાવીર પ્રશ્નને એવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે— 'एयसि ण भते ! पोग्गलत्थिकायसि रुक्किकायसि अजीविकायसि जीवाण पावाकम्मा पावफल-विवागसज्जुचा कज्जति ?' हे भदन्त ! રૂપીકાયરૂપ અને અજીવકાયરૂપ આ પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં, જીવોના પાપજનક કર્મ કે જે પાપના દુ ખરૂપ વિપાક (ફળ)થી શુદ્ધ હોય

नि खलु कर्माणि पापफलविपाकसयुक्तानि पापस्य यत् फल दुःख तल्लक्षणो
विपाक परिणाम भोगइत्यर्थं तेन सयुक्तानि, सम्बद्धानि, क्रियन्ते भवन्ति
किम्, रूप्यजीवकायरूपे पुद्गलास्तिकाये जीवसम्बन्धीनि पापकर्माणि
अशुभफललक्षणविपाकदायीनि भवन्ति किमित्यर्थः 'णो इण्ठे समठ्ठे कालोदाई !'
नायमर्थं समर्थं हे कालोदायिन् ! अयमावः जीवसम्बन्धीनि पापकर्माणि
अशुभफलविपाकदायीनि पुद्गलास्तिकाये न समवन्ति, तस्य अचेतनत्वेन
सुखदुःखाभावात् । 'एयसि ण भते' जीवत्थिकायसि अरुविकायसि जीवाण पावा
कम्मा पावफलविवागसज्जुत्ता कज्जति' हे भदन्त ! एतस्मिन् खलु जीवास्तिकाये
अरुपिकाये जीवानां खलु पापानि पापजनकानि कर्माणि पापफलविपाकसयुक्तानि
क्रियन्ते=भवन्ति ? इता कज्जति' इन्त !, क्रियन्ते भवन्ति । जीवास्तिकाये

कायरूप है जीवों के पापजनक कर्म-जीव सबधी पापजनककर्म जो
कि पाप के फल-दुःखरूप विपाक-भोग से युक्त होते हैं क्या ?
तात्पर्य पूछने का यह है कि अशुभफलरूप विपाक देने वाले जीव
सबधी पापकर्म रूपी तथा अजीवकायरूप पुद्गलास्तिकाय में होते
हैं क्या ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'णो इण्ठे समठ्ठे' हे कालोदायिन् !
यह अर्थ समर्थ नहीं है-क्यों कि अशुभ फलरूप विपाकदायक
जीव संबंधित पापकर्म अचेतन होने के कारण पुद्गलास्तिकाय में
सुखदुःखवेदन नहीं करा सकते हैं- इस लिये जीवसबधी पापकर्म का
फल पुद्गलास्तिकाय में नहीं होता है । 'कालोदाई ! एयसि ण
जीवत्थिकायसि अरुविकायसि जीवाण पावा कम्मा पाव फल विवाग-
सज्जुत्ता कज्जति' पर हा कालोदायिन् ! जो जीवास्तिकाय है कि
जिसे अरूपीकायरूप कहा गया है उसमें जीवसबधी पापजनक कर्म

७ तेना सहभाव होय छे भरी ? आ प्रभुनु तात्पर्य नीचे प्रमाणे छे- अशुभ इण्ठे
विपाक देनारा ज्वना पापकर्मोनी इपी तथा अज्वकायरूप पुद्गलास्तिकायभां शु सहभाव
होय छे भरी ? उत्तर- 'णो इण्ठे समठ्ठे' छे बोधोदायी । जेनु सबधी शक्तु नथी
हारखे छे अशुभ इण्ठे विपाकदायक ज्वना पापकर्मो अचेतन होवाने हारखे पुद्गलास्तिकाय
भां सुभ - इ प्रभुनु वदन करानी शक्ता नथी, ते हारखे ज्वना पापकर्मोनु केव
पुद्गलास्तिकायभां सबधी शक्तु नथी 'कालोदाई ! एयसि ण जीवत्थिकायसि
अरुविकायसि जीवाण पावाकम्मा पावफलविवागसज्जुत्ता कज्जति' परन्तु
छे बोधोदायी । अज्वकायरूप जे ज्वास्तिकाय छे, तेभां ज्वना पापजनक कर्म पापकर्म

केऽपि समर्थाः भवेयुरिति भावः । किन्तु 'एगसिण पोग्गलत्थिकायसि रुविकायसि अजीवकायसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्ठित्तए वा' एकस्मिन् खल्ल पुद्गलास्तिकाये अजीवकाये शक्नुयुः । अवश्यं समर्था भवेयुः केचित् पुरुषाः । आसितु वा, शयितु वा, यावत्-स्थातु वा, निपशु वा, स्वयं वर्तयितु वा ? तस्य हि पुद्गलास्तिकायस्य अजीवत्वेऽपि रूपितया तत्रोपवेशनादिकं कर्तुं समर्था भवेयुरिति भावः । कालोदायी पृच्छति- 'एयसि न भवे ! पोग्गलत्थिकायसि रुविकायसि, अजीवकायसि' हे भदन्त ! एतस्मिन् खल्ल पुद्गलास्तिकाये रूपिकाये अजीवकाये 'जीवाण पावा कम्मा पावफलविभागसज्जुत्ता कज्जति ?' जीवानां जीवसम्बन्धीनि पापानि पापजनका-

नहीं हो सकता है । किन्तु 'एगसि न पोग्गलत्थिकायसि अजीवकायसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा जाव तुयट्ठित्तए वा' एक जो पुद्गलास्तिकाय है कि जो रूपीकाय और अजीवकाय है उसमें प्राणी बैठने के लिये, शयन करने के लिये, यावत्-ठहरने के लिये, नीचे बैठने के लिये, तथा करबट बदलने के लिये अवश्य समर्थ हैं । क्यों कि यह पुद्गलास्तिकाय अजीवरूप एव रूपीकाय रूप है- इसलिये उसमें प्राणी जन बैठने की, सोने की तथा ठहरने आदि की क्रिया कर सकते हैं । अब कालोदायी पृच्छते हैं- 'एयसि न भवे ! पोग्गलत्थिकायसि रुविकायसि अजीवकायसि जीवाण पावा कम्मा पावफलविभागसज्जुत्ता कज्जति ?' हे भदन्त ! इस पुद्गलास्तिकाय में जो कि रूपीकायरूप और अजीव-

उपवेशन (वेसवानी किया) आदि करने समर्थ होता है उसमें नहीं परंतु 'एगसि न पोग्गलत्थिकायसि रुविकायसि अजीवकायसि चक्किया केई आसइत्तए वा, सइत्तए वा, जाव तुयट्ठित्तए वा' रूपीकाय और अजीवकायरूप के पुद्गलास्तिकायों में, वे अनेकाने के अर्थों पर एव वेसवाने, उठवाने, सुवाने, रहने तथा पशु जइसवाने अवश्य समर्थ होते हैं, कारण के आ पुद्गलास्तिकाय अजीवरूप और रूपीकायरूप के, तथा तथा एवे वेसवानी उठवानी सुवानी आदि किया करी शके हैं

इसे कालोदायी महावीर प्रश्नने केवे प्रश्न पूछे हैं- 'एयसि न भवे ! पोग्गलत्थिकायसि रुविकायसि अजीवकायसि जीवाण पावाकम्मा पावफलविभागसज्जुत्ता कज्जति ?' हे भदन्त ! रूपीकायरूप और अजीवकायरूप आ पुद्गलास्तिकायों में, एवाना पापजनक कर्म के वे पापना के अर्थ विपाक (फल) भी शक्य होता है

सप्रभुद्धो भूत्वा प्रव्रजति, 'तदेव पकारस अगाइ जाव विहरइ' तथैव एकादश
अक्षानि सामायिकादीनि एकादशाक्षानि अधीने, इत्यादि, यावत्-विचित्रैस्तप-
कर्मभिरात्मान भावयन विव्रति=तिष्ठति ॥ सू० २॥

शुभाशुभकर्मफलनिपये कालोदायिवक्तव्यता ।

जीवानां शुभाशुभकर्मफलविपाक प्रदर्शयन्नाह—'तए ण' इत्यादि ।

मू०—'तए ण समणे भगव महावीरे अन्नया कयाइं
रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ,
पडिनिक्खमित्ता वहिया जणवयविहार विहरइ । तेण कालेण
तेण समएण रायगिहे नाम नयरे गुणसिलए नाम चेइए
होत्था । तए ण समणे भगव महावीरे अन्नया कयाइ जाव
समोसठे । परिसा जाव पडिगया । तए ण से कालोदाई अण-
गारे अणया कयाइ जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छित्ता समण भगव महावीर वदइ, नमसइ,
वदित्ता नमसित्ता एव वयासी—अत्थि ण भते ! जीवाण पावा
कम्मा पावफलविवागसजुत्ता कज्जति ? हत्ता, अत्थि । कह ण
भते ! जीवाण पावा कम्मापावफलविवागसजुत्ता कज्जति ?
कालोदाई ! स जहा नामए केइ पुरिसे मणुअ थालीपागसुअ

पर श्री जानना चाहिये । अर्थात् स्फुटवक्त्री तरह ये श्री भगवान्‌के
पास प्रव्रजित हूँवे । तथा च कालोदायीने सप्रभुद्ध होकर दीक्षा
धारण करली 'तदेव पकारस अगाइ जाव विहरइ' और बादमे उन्होंने
ग्यारह अक्षोंका अभ्ययन किया ॥ सू० २ ॥

ऐतुं धन अही पणु समणुं ऐतुं के २४-६६नी नेम हावीवायीअे पणु प्रमत्तया
अभीहार करी 'तदेव पकारस अगाइ जाव विहरइ' तेमणे पणु २४ ६६
अवगणनी नेम अभियार अ गेनुं अभ्ययन हयुं ॥ सू २॥

पापानि कर्माणि पापफलविपाकसमुत्क्रान्तिमश्नुते सचेतनत्वेन सुखदुःखसङ्क्रान्तात् ।
 'एत्थ णं से कालोदाई सवुद्धे, समण भगव महावीर वदइ, नमसइ' अत्र=
 अभ्रान्तरे खलु स कालोदायी सवुद्धः प्रबोध प्राप्त सन् भ्रमण भगवन्त महा-
 वीर वन्दते, नमस्पाति, 'वदिता, नमसिता एव वयासी' वन्दिता नमस्पिता
 एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत- 'इच्छामि ण भते ! तुग्ग अतिय धम्म
 निसामेत्तण' हे भवन्त ! इच्छामि खलु युष्माकम् अन्तिके धर्मम् निशमयितुम्=
 भोतुम् 'एवं जहा-खदण, तदेव पव्वइए' एव यथा स्कन्दकमुनिविषये
 द्वितीयशतके प्रथमोद्देशके उक्त तथा अत्रापि बोध्यम् । तथा च-कालोदायी

पापफलरूप विपाकवाले अवश्य होते हैं । क्या कि पापकर्म अपना
 फल सचेतन में उत्पन्न करते हैं । जीवास्तिकाय सचेतन पदार्थ है
 अतः वह पाप फल रूप सुख दुःख का वेदन कर सकता है
 इसलिये पापकर्म अपना फल उसी अस्तिकाय में उत्पन्न करते
 हैं । इस अस्तिकाय से भिन्न अन्य अस्तिकायों में नहीं ।
 'एत्थ णं से कालोदाई सवुद्धे' इस के बाद वे कालोदायी-
 प्रबोधको प्राप्त हो गये सो 'समण भगव महावीर वदइ, नमसइ'
 उन्होंने भ्रमण भगवान् महावीरको वदनाकी, उन्हें नमस्कार किया
 'वदिता नमसिता एव वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने
 प्रभुसे ऐसा कहा 'इच्छामि ण भते । 'तुग्ग अतिय धम्म निसामे
 चण' हे भवन्त ! मैं आपके पास धर्म सुनना चाहता हू । ' एव
 जहाखदण तदेव पव्वइए' सो जैसा स्कन्दक मुनिके विषयमें द्वितीय
 शतकमें प्रथम उद्देशकमें कहा गया है उसी प्रकारका कथन यहाँ

विपाकवाण्य अवश्य होय के कारण के पापकर्म पोतानुं क्षण सचेतनभां उत्पन्न करे के
 अस्तिकाय सचेतन पदार्थ के तथा ते पापफलरूप सुखदुःख अनु वेदन करी शके के
 ते कारणे पापकर्म पोतानुं क्षण के अस्तिकायभा उत्पन्न करे के ते अस्तिकाय
 सिद्धान्तान् जीव अस्तिकायभा पापकर्म पोतानुं क्षण उत्पन्न करी शकता नहीं

'एत्थण से कालोदाई सवुद्धे' अस्तिकायभा स्वप्नानुं आ प्रभावे प्रतिपादन
 साक्षात्गति कालोदायी प्रबोध पाप्मो तारणात् 'समण भगव महावीर वदइ, नमसइ'
 तेले अभय भगवान् महावीरने वक्ष्ण नमस्कार क्या वदिता, नमसिता एव वयासी'
 वक्ष्ण-नमस्कार करीने तेले महावीर प्रभुने आ प्रभावे कथि- 'इच्छामि णं भते !
 तुग्ग अतिय धम्म निसामेत्तण' हे भवन्त ! आपनी पास धर्म-धमना स्वप्नने
 साक्षात्गति मारी अभिवादा के ' एव जहा खदण तदेव पव्वइए' स्कन्दक
 मुनिभा विषयभा जीव शतकना पदेथ उद्देशकभा अनु कथन करवाभा आयु के

છાયા-તત્ત્વ સ્વલુ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીર અન્યદા કદાચિત્ રાજગૃહાદ્ નગરાદ્ ગુણશિલકાચૈત્યાત્ પ્રતિનિષ્ક્રામતિ, પ્રતિનિષ્ક્રમ્ય વહિર્જનપદવિહાર વિહરતિ । તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહ નામ નગર, ગુણશિલક નામ ચૈત્ય માસીત્ । તત્ત્વ સ્વલુ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ અન્યદા કદાચિત્ યાવત્ સમવસ્યતઃ । પર્યત્ યાવત્ પ્રતિગતા । તત્ત્વ સ્વલુ સ કાલોદાયી અનગારઃ

શુભાશુભ કર્મફલકે વિષયમે કાલોદાયીકી વક્તવ્યતા-

‘તણ્ણ સમણે મગવ મહાવીરે’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ-(તણ્ણ સમણે મગવ મહાવીરે અણયાં કયાહ રાયગિહાઓ ણયરાઓ ગુણસિલયાઓ વેડ્યાઓ પઢિનિવસમહ) इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर किसी एक समय राजगृह नगरसे तथा उस गुण शिल चैत्यसे निकले । (पडिनिवसमिस्सा) निकलकर वे (परिया जणवयविहार विहरइ) बाहरके देशोंमें विहार करने लगे (तेण कालेण तेण समण्ण रायगिहे नाम नयरे गुणसिल्प नाम वेइण होत्था) उस काल और उस समयमें राजगृह नगरमें गुणशिलक नामका एक चैत्य था (तण्ण समणो भगव महावीरे अणया कयाह जाव समोसवे) उसमें किसी एक समय श्रमण भगवान् यावत् पधारे । (परिसा जाव पडिगया) परिपदा यावत् पीछे चली आई । (तण्ण से कालोदाई अणगारे अणया कयाह जेणेव समणे भगव महावीरे

શુભાશુભ કર્મફલના વિષયમાં કાલોદાયીની વક્તવ્યતા-

‘તણ્ણ સમણે મગવ મહાવીરે’ इत्यादि-

સૂત્રાર્થ-(તણ્ણ સમણે મગવ મહાવીરે અણયા કયાહ રાયગિહાઓ ણયરાઓ ગુણસિલયાઓ વેડ્યાઓ પઢિનિવસમહ) ત્યાર બાદ કાલ એક સમયે મગવાન મહાવીરે રાજગૃહ નગરના તે ગુણશિલ ચૈત્યમાંથી વિહાર કર્યો (પઢિનિવસમિસ્સા) ત્યાંથી નીકળીને (વહિયા જણવયવિહાર વિહરઇ) તેઓ બહારના પ્રદેશમાં વિહાર કરવા લાગ્યા (તેણ કાલેણ તેણ સમણ્ણ રાયગિહે નામ નયરે ગુણસિલ્પ નામ વેઈણ હોત્યા) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં ગુણશિલક નામે ચૈત્ય હતું (તણ્ણ સમણે મગવ મહાવીરે અણયા કયાહ જાવ સમોસવે) કાલ એક સમયે શ્રમણ મગવાન મહાવીર તે ચૈત્યમાં પધાર્યા (પરિસા જાવ પઢિગયા) મહાવીર પ્રભુની ધર્મદેશના સંભળવા માટે પરિવ્રજ્યા ત્યાં આવી અને ધર્મોપદેશ અવજ્ઞ કરીને પરિવ્રજા વિખરાઇ ગઇ (તણ્ણ સે કાલોદાઈ અણગારે અણયા કયાઈ

अद्वारसवजणाउल विससमिस्स भोयणं भुजेज्जा, तस्स ण भोयणस्स आवाए भदए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे दुरूवत्ताए, दुग्धत्ताए, जहा महासवए, जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाण पाणाइवाए, जाव-मिच्छादसणसल्ले, तस्स ण आवाए भदए भवइ, तओ पच्छा विपरिणममाणे विपरिणममाणे दुरूवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एव खलु कालोदाई ! जीवाण पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जति । अत्थि ण भंते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवागसंजुत्ता कज्जति ? हता, अत्थि । कह ण भंते ! जीवाण कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति ? कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अद्वारसवजणाउल ओसहमिस्स भोयण भुजेज्जा, तस्स ण भोयणस्स आवाए नो भदए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, सुवन्नत्ताए, जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाणं पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे, कोहविवेगे, जाव मिच्छादसणसल्लविवेगे, तस्स ण आवाए नो भदए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरूवत्ताए, जाव-नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ एव खलु कालोदाई ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति ॥ सू० ३ ॥

छाया-ततः खलु भ्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा कदाचित् राजगृहाद्
नगराद् गुणशिलकाच्चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य वहिर्जनपदविहार
विहरति । तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृह नाम नगर, गुणशिलक नाम चैत्य
मासीत् । ततः खलु भ्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा कदाचित् यावत्
समवस्यतः । पर्यत् यावत् प्रतिगता । ततः खलु स कालोदायी अनगारः

शुभाशुभ कर्मफलके विषयमें कालोदायीकी वक्तव्यता-

‘तएण समणे भगव महावीरे’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तए ण समणे भगव महावीरे अज्झया कयाइं रायगिहाओ
णयरओ गुणसिलयाओ वेइयाओ पडिनिक्खमइ) इसके बाद भ्रमण
भगवान् महावीर किसी एक समय राजगृह नगरसे तथा उस गुण
शिल चैत्यसे निकले । (पडिनिक्खमिस्सा) निकलकर वे (वहिया
जणवयविहार विहरइ) बाहरके देशोंमें विहार करने लगे (तेण
कालेण तेण समएण रायगिहे नाम नयरे गुणसिलए नाम वेइए
होत्था) उस काल और उस समयमें राजगृह नगरमें गुणशिलक
नामका एक चैत्य था (तएण समणे भगव महावीरे अज्झया कयाइ जाव
समोसदे) उसमें किसी एक समय भ्रमण भगवान् यावत् पधारे ।
(परिसा जाव पडिगया) परिपदा यावत् पीछे चली आई । (तएण
से कालोदाई अणगारे अण्णया कयाइ जेणेव समणे भगव महावीरे

शुभाशुभ कर्मफलके विषयमें कालोदायीकी वक्तव्यता-

‘तएण समणे भगव महावीरे’ इत्यादि-

सूत्रार्थ-(तएण समणे भगव महावीरे अज्झया कयाइ रायगिहाओ
णयरओ गुणसिलयाओ वेइयाओ पडिनिक्खमइ) त्याइ भाइ डेअ ओअ सभये
भगवान् महावीरे राजगृह नगरना ते गुणशिल चैत्यभाथी विहार कर्ये
(पडिनिक्खमिस्सा) त्याथी पीठणीने (वहिया जणवयविहार विहरइ) तेओ भटारना
प्रदेशाभा विहार करवा बाज्या (तेण कालेण तेण समए ण रायगिहे नाम नयरे
गुणसिलए नाम वेइए होत्था) ते ठाणे आने ते सभये राजगृह नगरभां गुणशिलक
नामे चैत्य छत्त (तएण समणे भगव महावीरे अज्झया कयाइ जाव समोसदे)
डेअ ओअ सभये भ्रमण भगवान् महावीर ते चैत्यभा पधायी (परिसा जाव पडिगया)
महावीर प्रसुणी धमडिशन सांभणवा मधे परिपदा त्या आवी आने धर्मोपदेश भवण
करीने परिपदा विहराअ गछ (तएण से कालोदाई अणगारे अण्णया कयाइ

अट्टारसवजणाउल विससमिस्स भोयणं भुजेज्जा, तस्स ण भोयणस्स आवाए भइए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे दुरुवत्ताए, दुग्धत्ताए, जहा महासवए, जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाण पाणाइवाए, जाव-मिच्छादसणसल्ले, तस्स ण आवाए भइए भवइ, तओ पच्छा विपरिणममाणे विपरिणममाणे दुरुवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एव खलु कालोदाई ! जीवाण पावा कम्मा पावफलविवागसंजुत्ता कज्जति । अत्थि ण भत्ते ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा कल्लाण-फलविवागसंजुत्ता कज्जति ? हुता, अत्थि । कह णं भंते ! जीवाण कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति ? कालोदाई ! से जहाना-मए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अट्टारसवजणाउल ओसहमिस्स भोयण भुजेज्जा, तस्स ण भोयणस्स आवाए नो भइए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरुवत्ताए, सुवन्नत्ताए, जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एवामेव कालोदाई ! जीवाण पाणाइवायवेरमणे जाव परिणहवेरमणे, कोहविवेगे, जाव मिच्छादसणसल्लविवेगे, तस्स ण आवाए नो भइए भवइ, तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुरुवत्ताए, जाव-नो दुक्खत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमइ, एव खलु कालोदाई ! जीवाणं कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति ॥ सू० ३ ॥

દૂરુપતયા, દુર્ગન્ધતયા, યથા મહાસ્રવે યાવત્ શૂયો શૂય. પરિણમતિ, एवमेव कालोदायिन् ! जीवानां प्राणातिपात. यावत्-मिथ्यादर्शनशब्दम्, तस्य खलु आपात मद्रको भवति, तत पश्चात् विपरिणमत् विपरिणमत् दूरुपतया यावत् शूयो शूय. परिणमति, एव खलु कालोदायिन् ! जीवानां पापानि कर्माणि

આદિ વ્યક્તનોંસે યુક્ત એસે મોજનકો જો કિ વિપસે મિલા હુઆ હો તો (તસ્સ ણ મોયણસ્સ આવાપ મહપ મવહ તઓ પચ્છા પરિણમમાણે પરિણમમાણે દુરુવત્તાપ, દુર્ગંધત્તાપ, જહા મહાસવપ જાવ મુજ્જોર પરિણમહ) ઉસ મોજનકા આપાત-પ્રથમ સસર્ગ સ્વાતે સમયમેં સ્વાદ તો અચ્છા લગતા હૈ, પર ફસકે થાદ વહી મોજન જય પચને લગતા હૈ તથ વહ સ્વરાયરૂપમેં, દુર્ગંધરૂપમેં જૈસા કિ મહાસ્રવમેં કહા ગયા હૈ ઉસકે અનુસાર ધારધાર પરિણમતા રહતા હૈ (एवमेव कालोदाई) जीवाण पाणाइवाए जाव मिच्छादसणसरले, तस्स ण आवाए भए भवइ तओ पच्छा विपरिणममाणे विपरिणममाणे दुरुवत्ताए जाव मुज्जोरे परिणमइ) इसी प्रकार हे कालोदायिन् ! जीवोकि प्राणा तिपात यावत् मिथ्यादर्शन शब्द ये पापकर्म होते हैं । इनका आपात आरभ कालिक ससर्ग तो शोभन लगता है पर इसके बाद जय ये उदयकालमें प्राप्त होते हैं तथ दुरूपरूपमें ये धारधार परिणमते रहते हैं । सुखरूपमें नहीं परिणमते हैं । (एवं खलु कालोदाई !

શુદ્ધ, ૧૮ પ્રકારનાં કાલ, શાક આદિ વ્યજનોથી યુક્ત લોજનને ખાય છે- પણ તે લોજનમાં વિષ મેળવવામાં આવેલું છે (તસ્સ ણ મોયણસ્સ આવાપ મહપ મવહ, તઓ પચ્છા પરિણમમાણે પરિણમમાણે દુરુવત્તાપ, દુર્ગંધત્તાપ, જહા મહાસવપ જાવ મુજ્જોર પરિણમહ) તે લોજનનો આપાત - પ્રથમ સસર્ગ- ખાતી વખતનો સ્વાદ તો સારો લાગે છે, પણ ત્યાર બાદ બ્યારે તે લોજન પચવા માંડે છે, ત્યારે તે ખરાબરૂપે દુર્ગંધરૂપે મહાસ્રવમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે પ્રમાણે, વાર વાર પરિણમત રહે છે (एवमेव कालोदाई) હે કાલોદાયી ! એ જ પ્રમાણે (जीवाण पाणाइवाए जाव मिच्छादसणसरले, तस्स ण आवाए भए भवइ, तओ पच्छा विपरिण ममाणे विपरिणममाणे दुरुवत्ताए जाव मुज्जो मुज्जो परिणमइ) એવેના પ્રાણાતિપાત થી લઈને મિથ્યાદર્શનશબ્દ પચન્તાના પાપકર્મેના આપાત-પ્રથમ સસર્ગ-તો સુખદાયક લાગે છે પણ ત્યાર બાદ બ્યારે તે પાપકર્મે ઉદયમાં આવે છે ત્યારે તેઓ ખરાબરૂપે- હુ ખરૂપે વાર વાર પરિણમતા રહે છે-તે પાપકર્મે સુખરૂપે પરિણમતા નથી (एव खलु

અન્યદા કદાચિત્ યથૈવ શ્રમણો મગવાન મહાવીર તથૈવોપાગચ્છતિ, ઉપાગત્ય શ્રમણ મગવન્ત મહાવીર વન્દતે નમસ્પતિ, વન્દિત્વા નમસિત્વા ણ્વમવાદીત્-
અસ્તિ સ્વલ્લ મદન્ત ! જીવાના પાપાનિ કર્માણિ પાપફલવિપાકસયુક્તાનિ
ક્રિયન્તે ? હન્ત, અસ્તિ ! કથ સ્વલ્લ મદન્ત ! જીવાના પાપાનિ કર્માણિ
પાપફલવિપાકસયુક્તાનિ ક્રિયન્તે ? કાલોદાયિન તત્ યથા નામ કથિત્ પુરુષઃ
મનોઃ સ્થાલીપાકશુદ્ધમ્ અઘ્રાદશમ્પજ્જનાકુલ વિપસમિથ મોજનં શુઙ્ગીત, તસ્ય
સ્વલ્લ મોજનસ્ય આપાતો મદ્રકો ભવતિ, તત્ પથાત્ પરિણમત્ પરિણમત્

તેણેવ ઉવાગચ્છહ) इसके बाद वे कालोदायी अनगार किसी एक
समय जहा श्रमण भगवान् ये बड़ा आये (उवागच्छता समण
भगव महावीर वदइ, नमसइ, यदिता, नमसित्ता एव वयासी) बड़ा
आकरके उन्होंने श्रमण भगवान्को वदना की, नमस्कार किया
वन्दना नमस्कार करके फिर उन्होंने उनसे इस प्रकार पूछा (अत्थि
ण भते ! जीवाण पाप्पा कम्मा पापफलविवागसज्जुत्ता कज्जति) हे
भदन्त ! जीवोंके पापकर्म पापफल विपाकवाले होते हैं क्या ?
(इता, अत्थि) हा, होते हैं ! कह ण भते ! जीवाण पाप्पा कम्मा
पापफलविवागसज्जुत्ता कज्जति) हे भदन्त ! जीवोंके पापकर्म पापफल
विपाकवाले कैसे होते हैं ? (कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे
मणुन्न थालीपागसुद्ध अट्टारसवज्जणाउल विससमिस्स भोयण
शुंजेज्जा) हे कालोदायिन् ! अनगार ! जैसे कोई पुरुष मनोःसुन्दर,
थालीमें कटाहीमें पकाये गये होनेसे शुद्ध, अठारह प्रकारके दालशाक

जेणेव समण भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) त्वांर आह ठोअ ओअ अमथे
ते ठोअोदायी अणुगार, न्या महावीर प्रभु वत्ता, त्या आव्या (उवागच्छता समण
भगव महावीर वदइ, नमसइ, यदिता नमसित्ता एव वयासी) त्या आवीने
तेमझे अणु भगवान महावीरने वत्था-नमस्कार कया वत्था-नमस्कार करीने तेमझे
महावीर प्रभुने आ प्रभाजे प्रभ पूछयो- (अत्थिण भते ! जीवाण पाप्पाकम्मा
पापफलविवागसज्जुत्ता कज्जति ?) हे भदन्त ! ज्येना पापकर्मे थ पापक्षेप
विपाकवाणा छाय छे ? (इता, अत्थि) हा, छाय छे (कह ण भते ! जीवा ण
पाप्पाकम्मा पापफलविवागसज्जुत्ता कज्जति ?) हे भदन्त ! ज्येना पापकर्मे
पापक्षेप विपाकवाणा केवी रीते छाय छे ? (कालोदाई ! से जहा नामए केइ
पुरिसे मणुन्न थालीपागसुद्ध अट्टारसवज्जणाउल विससमिस्स भोयण शुंजेज्जा)
हे ठोअोदायी ! ठोअ ओअ पुरुष मनोः (सुन्दर) ठोअोभा पक्ववाभा आवेअ ठोअो

અષ્ટાદશવ્યક્તનાકુલમ્ ઔપધિમિથ્ર મોજન મુજીત, તસ્ય સ્વલ મોજનસ્ય આપાતઃ નો મદ્રકો મવતિ, તત્ પથાત્ પરિણમત્ પરિણમત્ સુરૂપતયા, સુવર્ણતયા, યાવત્-સુલતયા મૂયોમૂય. પરિણમતિ, એવમેવ કાલોદાયિન્ ! જીવાના પ્રાણાતિપાતવિરમણમ્ યાવત્-પરિગ્રહવિરમણમ્, ક્રોધવિવેક, યાવત્-મિથ્યાદર્શનશલ્યવિવેક, તસ્ય સ્વલ આપાતઃ નો મદ્રકો મવતિ । તત્ પથાત્

અઠારજ પ્રકારકે વ્યજનોવાલા હોં, પરન્તુ ઉસમેં ઔપધિ કઢવી, કપાયલી આદિ દવા મિલાઈ ગઈ હો તો જૈસે વહ મોજન સ્વાતે સમય સ્વાદમેં તો અચ્છા નહીં માલૂમ હોતા હૈ, પરન્તુ જય ઉસકા જૈસેર પરિપાક હોતા હૈ તવ વહ ઉસ પરિપાક કાલમેં વૈસેર સુલ્લ રૂપસે અચ્છે વર્ણરૂપસે, યાવત્ સુલ્લરૂપસે વારવાર પરિણમાતા હૈ । ઘઠ દુઃલ્લરૂપસે નહીં પરિણામતા હૈ । ઈસી તરહસે હૈ કાલોદાયિન્ ! જીવોંકે લિયે પ્રાણાતિપાત વિરમણ યાવત્ પરિગ્રહ વિરમણ (ક્રોધવિવેગે જાવ મિચ્છાદસણસલ્લવિવેગે) ક્રોધત્યાગ, યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યત્યાગ યે સય (તસ્સ જ આઘાપ નો મદ્રપ મવહ) પ્રારમમેં ઠીક નહીં લગતે હૈ પરન્તુ પીછે પરિણામકાલમેં યે સય સુલ્લરૂપસે પરિણમતે હૈ દુઃલ્લરૂપસે નહીં પરિણમતે હૈ । (એવ સ્વલ કાલોદાઈ । જીવાણ કલ્હાણકમ્મા જાવ કજ્જતિ) ઈસ તરહ હૈ કાલોદાયિન્ ! જીવોં કે કલ્હાણકર્મ કલ્હાણફલવિપાક વાલે હોતે હૈ । ઈસ સૂત્ર કા ભાવાર્થ એસા હૈ ફિ કાલોદાયી ને પ્રમુ સે

એ છે તે ભોજનમાં કઢવી તુરી આદિ ઔપધિઓ મેળવેલી છે તો તે ભોજન જેવી રીતે ખાતી વખતે સ્વાદ આદિની અપેક્ષાઓ તો સાડુ લાગતુ નથી પણ જેમ જેમ તે ભોજન શરીરમાં પચવા માટે છે, જમ જેમ તેનું પરિભ્રમન થવા માટે છે, તેમ તેમ તે ભોજન સુખરૂપે, મુદ્દર વણરૂપે મુદ્દર ગધરૂપે વારવાર પરિભ્રમતુ રહે છે તે દુઃખરૂપે પરિભ્રમતુ નથી એજ પ્રમાણે, હે કાલોદાયી ! જીવોને પ્રાણાતિપાતથી પરિગ્રહ પયન્તના પાપકર્મોના ત્યાગ કરવાનું (ક્રોધવિવેગે જાવ મિચ્છાદસણ સલ્લવિવેગે) અને કોષથી મિથ્યાદર્શન પયન્તના પાપકર્મોના ત્યાગ કરવાનું કામ (તસ્સણ આઘાપ નો મદ્રપ મવહ) શરુઆતમાં તો સાડુ લાગતુ નથી પણ પાછળથી પરિભ્રમકાળે તે સુખરૂપે પરિભ્રમે છે અને ત્યારે તેનો સુખરૂપ વિપાક જીવોને ભોગવવા મળે છે તે શુભકર્મો દુઃખરૂપે પરિભ્રમતા નથી (એવ સ્વલ કાલોદાઈ ! જીવાણ કલ્હાણકમ્મા જાવ કજ્જતિ) હે કાલોદાયી ! એ પ્રમાણે કલ્હાણકર્મો કલ્હાણફળરૂપ વિપાકવાળા હોય છે આ સૂત્રનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે- કાલોદાયીએ જાગવાને એવા પ્રમ પૂછ્યો છે કે જીવોના

પાપફલવિપાકસયુક્તાનિ ક્રિયન્તે । અસ્તિ ચ્છલ મદન્ત ! જીવાનાં
કલ્યાણાણિ કર્માણિ કલ્યાણફલવિપાકસયુક્તાનિ ક્રિયન્તે ? હન્ત, અસ્તિ,
કથ ચ્છલ મદન્ત ! જીવાનાં કલ્યાણાણિ કર્માણિ યાવત્ ક્રિયન્તે ?
કાલોદાયિન્ ! તત્ યથા નામ કથિત્ પુરુષ, મનોરથ સ્યાત્ત્રીપાકસુદૃષ્

જીવાણ પાવાકમ્મા પાવફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) હમ્ તરહસે હે
કાલોદાયિન્ ! જીવોંકે પાપકર્મ પાપફલવિપાક ઘાલે હોતે હૈં ।
(અત્થિ ણ મતે ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા કલ્લાણફલવિવાગસંજુત્તા
કજ્જતિ) હે મદન્ત ! જીવોંકે કલ્યાણકર્મ શુભકર્મ કયા શુભફલરૂપ
વિપાકવાલે હોતે હૈં ? (હતા, અત્થિ) હા, કાલોદાયિન્ ! હોતે હૈં ? (કહ મ
મતે ! જીવાણ કલ્લાણકમ્મા કલ્લાણફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ) હે મદન્ત !
જીવોંકે કલ્યાણકર્મ કલ્યાણફલરૂપ વિપાકવાલે કેસે હોતે હૈં । (સે
જહા નામં કેઈ પુરિસે મણુણં ધાલીપાગસુદ્ધ અદ્ધારસંવંજણાઉલં
ઓસહમિસ્સ મોજણ મુજેજ્ઞા તસ્સ ણ મોયણસ્સ આવાપ નો મહપ
મવ, તઓ પચ્છા પરિણમમાણે પરિણમમાણે સુરુવત્તાપ, સુવન્નત્તાપ
જાવ સુહત્તાપ, નો દુવસુત્તાપ મુઞ્ઞો મુઞ્ઞો પરિણમહ્ એવામેવ કાલોદાઈ!
જીવાણ પાણાહવાયવેરમણે જાવ પરિગ્ગહવેરમણે) જૈસે કોઈ પુરુષ
મનોરથમોજનવો જો કઢાહી આદિમેં અચ્છી તરહસે પકાયા ગયા હો

કાલોદાઈ ! જીવાણ પાવાકમ્મા પાવફલવિવાગ સજ્જુત્તા કજ્જતિ) હે કાલોદાયી !
આ રીતે જીવોનાં પાપકર્મો પાપફલ વિપાકવાળાં - ૬ અરૂપ વિપાકવાળાં - હોય છે
(અત્થિય મતે ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા કલ્લાણફલવિવાગસજ્જુત્તા કજ્જતિ?)
હે મદન્ત ! જીવોના કલ્યાણકર્મો-(શુભકર્મો) શુ કલ્યાણફલરૂપ-(શુભફલરૂપ) વિપાકવાળા
હોય છે ! (હતા, અત્થિ) હા, કાલોદાયી ! જીવોના શુભકર્મો શુભફલરૂપ વિપાકવાળાં
હોય છે

(કહણ મતે ! જીવાણ કલ્લાણકમ્મા કલ્લાણફલવિવાગસજ્જુત્તા કજ્જતિ?)
હે મદન્ત ! જીવોના શુભકર્મો કેવી રીતે શુભફલરૂપ વિપાકવાળાં હોય છે ? (સે જહા
નામં કેઈ પુરિસે મણુણ ધાલીપાગસુદ્ધ અદ્ધારસંવંજણાઉલ ઓસહમિસ્સ
મોજણ મુજેજ્ઞા - તસ્સ ણ મોયણસ્સ આવાપ નો મહપ મવ, તઓ પચ્છા
પરિણમમાણે પરિણમમાણે સુરુવત્તાપ, સુવન્નત્તાપ જાવ સુહત્તાપ, નો દુવસુત્તાપ
મુઞ્ઞો મુઞ્ઞો પરિણમહ્, એવામેવ કાલોદાઈ ! જીવાણ પાણાહવાયવેરમણે
જાવ પરિગ્ગહવેરમણે) હે કાલોદાયી ! કઈ એક પુરુષ કઢાહી આદિમા સારી રીતે
પકાવવામા અભ્યુ હોય એવું, ૧૮ પ્રકારના શાક આદિ વ્યવસ્થામાં મનોરથ મોજન

अन्यदा एकदा कदाचित् राजगृहात् नगरात् गुणशिलकात् चैत्यात=उद्यानात् प्रतिनिष्क्राम्यति=प्रतिनिर्गच्छति, 'पडिनिक्खमिप्पा धट्ठिया जणवयविहारं विहरइ' प्रतिनिष्क्राम्य=निर्गत्य वहि. जनपदविहार जनपदस्य जनपदे वा विहारः जनपदविहारस्त विहरति, 'तेण काळेण तेण समएण रायगिहे नाम नयरे गुणसिलए चेइए होत्था' तस्मिन् काळे तस्मिन् समये खलु रायगृह नाम नगर गुणशिलक चैत्यम्=उद्यानम् आसीत्, 'तए ण समणे भगव महावीरं अन्नया कयाइ जाव समोसदे, परिसा जाव पडिगया' तत खलु भ्रमणो भगवान् महावीरः अन्यदा कदाचित् यावत्-समवसृतः पर्यत् यावत्-भगवतः

यह सूत्र कहा है । इसमें कालोदायी अनगर और भगवान् महावीर का प्रश्नोत्तर प्रकट किया गया है—प्रसंग इस प्रकार से है—'तएण समणे भगव महावीरे अन्नया कयाइ रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' इसके बाद भ्रमण भगवान् महावीर किसी एक दिन राजगृहनगर से और गुणशिलक चैत्य से बाहर विहार करनेके लिये निकले । 'पडिनिक्खमिप्पा धट्ठिया जणवय विहार विहरइ' वहा से निकल कर वे दूसरे देशों में विहार करने लगे । 'तेण काळेण तेणं समएण रायगिहे नाम नयरे गुणसिलए चेइए होत्था' इस काल और उस समय में राजगृह नाम का नगर था, उसमें गुणशिलक नाम का चैत्य था—उद्यान था 'तएण समणे भगव महावीरे अन्नया कयाइ जाव समोसदे परिसा जाव पडिगया' एक समय की बात है कि भगवान् महावीर बाहर देशोंमें विहार करते

अने महावीर प्रसु वञ्चे ने सवाह कथे હતો, તે આ સુત્રમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે પ્રસંગ આ પ્રમાણે બન્યો હતો. 'તएण समणे भगव महावीरे अन्नया कयाइ रायगिहाओ णयराओ गुणसिलयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' ત્યારબાદ કોઈ એક દિવસે અમણે ભગવાન મહાવીર રાજગૃહ નગરના તે ગુણશિલક ચૈત્યમાંથી વિહાર કરીને બહાર નિકળ્યા. 'પડિનિક્કમિપ્પા ધટ્ઠિયા જણવયવિહાર વિહરइ' ત્યાંથી નીકળીને તેઓ બહારના પ્રદેશોમાં—ગામ, નગર આદિમાં વિહાર કરવા લાગ્યા. 'તેણ કાળેણ તેણ સમए ण रायगिहे नाम नयरे गुणसिलए चेइए होत्था' તે કાળે અને સમયે રાજગૃહ નામે નગર હતું, અને તે નગરમાં ગુણશિલક નામનું ચૈત્ય હતું. 'તएण समणे भगव महावीरे अन्नया कयाइ जाव समोसदे' બહારના પ્રદેશોમાં વિહાર કરતા કરતાં તેઓ એક દિવસે તે ગુણશિલક ચૈત્યમાં પધાયો. 'परिसा जाव पडिगया' धर्मापदेश सांनजीने दोहानी सदा विअराए गए तेओ पातपोताने

પરિણમત્ પરિણમત્ સુરુપતયા યાવત્ નો દુઃસ્થતયા ભૂયો ભૂમ પરિણમતિ,
 એવ ત્વલુ કાલોદાયિન ! જીવાના કલ્યાણાનિ કર્માણિ યાવત્ ક્રિયન્તે ॥૬૩॥

ટીકા—‘તપ ન સમણે મગવ મહાવીરે અગ્રયા કયાડ રાયગિદ્દાઓ જયરાઓ,
 ગુણસિલયાઓ ચેડયાઓ પઢિનિવસુમડ’ તત. ત્વલુ ધમણો મગવાન્ મહાવીર.

પેસા પૂછા કિ જીવોં કે પાપકર્મ પાપફલરૂપ વિપાક વાલે કિસ પ્રકાર સે હોતે હૈ ? તો ઇસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્નને ઉન્હેં ઈસા સમજાયા હૈ કિ જિસ પ્રકાર કોઈ વ્યક્તિ વિષ મિશ્રિત અન્ધે મોઢે મોજન કો કરતા હૈ તો જૈસે વહ મોજન ચાતે સમય અન્ધા સુઠાવના લગતા હૈ, પર ઉસકા અન્તિમ પરિણામ વહુત દુરા નિકલતા હૈ ઇસી પ્રકાર પાપકર્મ સેવન કરતે સમય તો અન્ધે માલુમ પડતે હૈ, પર ઇનકા વિપાક કાલ જોવોં કો વહુત હી દુઃસ્વદાયી હોતા હૈ । કુશલકર્મોં કા પરિણામકાલ ઇસસે વિપરીત હોતા હૈ— કુશલકર્મ કરતે સમય તો જીવોં કો અરુચિકારક લગતે હૈ— પર જૈસે ઉનકા પરિણામ હોતા હૈ—વે ઉદય મેં આતે હૈ—તૈસે રવે સુઠાવને ફલદાયક જીવોં કો હોતે હૈ । જૈસે વઢિયાં સે વઢિયાં મોજન કિ જિસમેં કઢવી વઢાઈ મિલી હો મોજન કરતે સમય અરુચિ કારક હોતા હૈ—પર ઉસકા પરિણામ ભવિષ્ય મેં સુઠાવના હોતા હૈ । ઘસ ઇસી પ્રકાર સે કલ્યાણકર્મ કલ્યાણફલવિપાક દેને વાલે હોતે હૈ ।

ટીકાર્થ—જીવોં કે શુભ ઓર અશુભ કર્મોંકા ફલરૂપ વિપાક કિસ તરફ સે હોતા હૈ— ઇસી વાત કો દિશાને કે લિયે સૂત્રકાર ને

પાપકર્મોં પાપફલરૂપ (દુઃખરૂપ) વિપાકવાળા કેવી રીતે હોય છે ? મહાવીર પ્રશ્ન બોલે સુદર ઇલાન્ત દાશ તે પ્રશ્ન સમાધાન કરે છે— કેઈ બેઠ માણસ સરસમા સરસ પકવાનો તૈયાર કરાવે છે પરન્તુ તે પકવાનેમા થોડું વિષ મેળવવામાં આવે છે હવે બ્યારે તે માણસ તે ભોજન ખાય છે ત્યારે તે તેને તે ભોજન સારુ લાગે છે પણ તેનું અન્તિમ પરિણામ તો ઘણું જ ખરાબ આવે છે જે જ પ્રમાણે પાપકર્મોંનું સેવન કરતી વખતે તે જીવને મજા પડે છે, પણ તેના વિપાકકાળ જીવને ઘણું જ દુઃખદાયક થઈ પડે છે શુભકર્મોંના પરિણામકાળ તેથી વિપરીત હોય છે જેવી રીતે સામાન્ય સારા ભોજનમાં જે કંઈક ઓછાં મેળવવામાં આવી હોય તે તે ભોજન ખાતી વખતે તે અરુચિકાર લાગે છે પણ ભવિષ્યમાં તે ભોજન સુખરૂપ પરિણામવાળું નિવડે છે, જે જ પ્રમાણે કલ્યાણકર્મ કરતી વખતે તે જીવને અરુચિકારક લાગે છે, પણ ભવિષ્યમાં બ્યારે તેના શુભફલરૂપ વિપાક ભોગવવા મળે છે ત્યારે જીવને તે સુખદાયક થઈ પડે છે

ટીકાર્થ— જીવનાં શુભ અને અશુભ કર્મોંના ફળરૂપ વિપાક કેવા પ્રકારનાં હોય છે, તેનું સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા પ્રતિપાદન કર્યું છે.. આ વિષયને અનુલક્ષીને કાલોદાયી

भगवानाह 'इता, अत्थि' इन्त, सत्थम् अस्ति, कहण भते ! जीवाण पावा कम्मा पावफलविभागसजुत्ता कज्जति ?' कालोदायी पृच्छति-हे भदन्त ! कथं खलु जीवाना पापानि पापजनकानि कर्माणि पापफलविपाकसमुत्तानि पापपरिणामलक्षणदुःखभोगसम्बद्धानि क्रियन्ते = भवन्ति ? भगवानाह- 'कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अद्वारस वजणाउल, विमसमिस्स भोयण सुजेज्जा ? हे कालोदायिन् ! तद्यथा नाम कश्चित् पुरुष, मनोज्ञ सुन्दर स्यालीपाकशुद्ध स्याव्याम् कटाक्षा 'कटाई' इति मापाप्रसिद्धायाम् पाको यस्य तत् तादृश च शुद्ध चेति तथाविध भक्तदोष-वर्जितमित्यर्थं अष्टादशव्यञ्जनकुलम्, अष्टादशव्यञ्जनानि भोज्योपस्करणानि शालनकानि तैराकुलम् व्याप्तम् मिथितमित्यर्थः, व्यञ्जनानामष्टादशभेदा यथा- सूत्रो १ निवृत्त २ चिय करव ३ कजी ४ य भज्जिया ५ रब्बा ६ । दूविहा ७ जूसो ८ ओसामणय ९ अवगरसो दसम १० ॥१॥

पाणगदब्ब तिविह १३ कयलीफलमेव १४ सेचण दब्ब १५ ।

गोरसदब्बाइ तिप्पि य १८ वजणा दब्बाइ एथाइ ॥२॥

छाया-सूपो १ निष्ठान्न २ चैव करम्बर ३ कजी ४ च मज्जिका ५ रब्बा ६ द्विविधा ७ यूप ८ अवसावण ९ आम्रकरसो दशमम् व्यञ्जनम् १० ॥१॥

पानकद्रव्य त्रिविध १३ कदलीफलमेव १४ सेचन १५ द्रव्यम् ।

गोरस द्रव्याणि त्रीणि च १८ व्यञ्जनद्रव्याणि एतानि ॥२॥ विशेषतः

स्यानाङ्ग-भूत्रे तृतीयस्थाने विलोकनीयाः । एतादृश व्यञ्जनमिथ सुन्दरमपि भोजन

होते हैं । पुनः कालोदायी प्रभु से पूछते हैं- 'कह ण भते ! जीवाण पावाकम्मा पावफलविभागसजुत्ता कज्जति' हे भदन्त ! जीवों के पाप कर्म पापफलरूप विपाकवाले-पापपरिणामरूप दुःख भोग वाले-कैसे होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि- 'कालोदाई !' हे कालोदायिन् ! 'से जहा नामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अद्वारस वजणाउल विससमिस्स भोयण सुजेज्जा ?' जैसे कोई मनुष्य मनोज्ञ-सुन्दर कटाही में पकाये गये होने से शुद्ध अच्छी तरह से पके हुए-

कालोदायानो प्रश्न- 'कह ण भते ! जीवाण पावाकम्मा पावफलविभाग सजुत्ता कज्जति ?' हे भदन्त ! जीवाना पापकर्माणि पापफलविपाकवाणां - पापना परिणामरूप दुःख भोगवाणां - देवी रीते होय ॥ उत्तर- 'कालोदाई !' हे कालोदायी ! 'से जहा नामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अद्वारस वजणाउल विससमिस्स भोयण सुजेज्जा' जेभ होय ओह पुरुष, कटाहीमा सारी रीते

सकाशाद् धर्मोपदेशं श्रुत्वा प्रतिगता, 'तए ण से कालोदाई अणगारे अणया कयाइ जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ' तत खलु स कालोदायी अनगारः अन्यदा यदाचित् यथैव श्रमणो भगवान् महावीर, तथैव उपागच्छति, 'उवागच्छिता समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदिता, नमसिता एव वयासी' उपागम्य श्रमण भगवन्त महावीरं वन्दत, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्सित्वा एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-**'अत्थि ण भते ! जीवाण पावाकम्मा पावफलविवाग सजुत्ता कज्जति ? हे भदन्त ! अस्ति खलु जीवानां पापानि कर्माणि=प्राणातिपातादि-मिध्यादर्शनसत्य-पर्यन्तानि अष्टादश पापकर्माणि, पापफलविपाकसयुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति ?**

हुप यावत् उस गुणशिलक उद्यान में पधारे-धर्मका उपदेश सुनकर आई हुई परिपद् अपने २ स्थान पर वापिस गई। 'तएणं से कालोदाई अणगारे अणया कयाइ जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' इसके पाद कालोदायी अनगार किसी एक समय जहा पर श्रमण भगवान् महावीर थे वहां पर आये 'उवागच्छिता' वहां आकर उन्होंने 'समण भगव महावीर वदइ, नमसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वदनाकी 'वदिता नमसिता' वदना नमस्कार करके फिर 'एव वयासी' प्रश्न से उन्होंने इस प्रकार से पूछा-**'अत्थि ण भते ! जीवाण पावाकम्मा पावफलविवागसजुत्ता कज्जति'** हे भदन्त ! जीवों के पापकर्म-प्राणातिपातआदि से लेकर मिध्यादर्शन शस्य तक के अठारह १८ पापकर्म-पापफलरूप विपाकसे सयुक्त होते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं-**'इता, अत्थि'** हां, कालोदायिन् !

स्थाने पाछा कथा 'तएण से कालोदाई अणगारे अणया कयाइ जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ' त्पार भाद डेअ थोके समणे आधादायी अणुअर न्या महावीर प्रश्न निराकरण के लता त्या आण्ठा 'उवागच्छिता' त्या आधीने तेमखे समण भगव महावीर वदइ, नमसइ' अमख भगवान महावीरने वक्ष्णु करी अने नमस्कार कथा 'वदिता नमसिता' अने वक्ष्णु नमस्कार करीने 'एव वयासी' तेमखे महावीर प्रश्नने आ प्रमाणे प्रश्न पूछे-**'अत्थि ण भते ! जीवाण पावाकम्मा पावफलविवागसजुत्ता कज्जति ?'** हे भदन्त ! जीवोना पापकर्म (प्राणातिपात आदि १८ पापकर्म) शु पापकर्मरूप विपाकवाणा होय छे ? उत्तर-**'इता, अत्थि'** हां कालोदायी ! जीवोना पापकर्म पापकर्मरूप विपाकवाणा अवश्य होय छे.

भगवानाह 'इता, अस्ति' इत्य, सत्यम् अस्ति, कथं भवे ! जीवाण पावा कम्मा पावफलविभागसजुत्ता कज्जति ?' कालोदायी पृच्छति-हे भदन्त ! कथं त्वल्ल जीवाना पापानि पापजनकानि कमाणि पापफलविपाकसमुत्तानि पापपरिणामलक्षणदु खभोगसम्बद्धानि क्रियन्ते = भवन्ति ? भगवानाह- 'कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अद्वारस वजणाउल, विससमिस्स भोयण भुजेज्जा ? हे कालोदायिन् ! तद्यथा नाम कश्चित् पुरुष मनोऽं सुन्दर स्थालीपाकद्वयं स्थापयाम् कटाक्षां 'कदाई' इति भाषाप्रसिद्धायाम् पाको यस्य तत् तादृशं च शुद्धं चेति तथाविधं भक्तदोष-वर्जितमित्यर्थं अष्टादशव्यञ्जनकुलम्, अष्टादशव्यञ्जनानि भोज्योपस्करणानि शालनकानि तैराकुलम् व्याप्तम् मिश्रितमित्यर्थं, व्यञ्जनानामष्टादशमेदाः यथा- सूत्रो १ निदृक्ष २ चिय करव ३ कजी ४ य भज्जिया ५ रव्वा ६ । द्विविधा ७ जूसो ८ ओसामणय ९ अवगरसो दसम १० ॥१॥ पाणगदव्वं तिविह १३ कदलीफलमेव १४ सेचण दव्व १५ । गोरसदव्वाइ तिविह य १८ वजणा दव्वाइ एयाइ ॥२॥

जाया-सूपो १ निष्ठान २ चैव करम्यर ३ कजी ४ च भज्जिका ५ रव्वा ६ द्विविधा ७ यूप ८ अवस्त्रावण ९ आम्रकरसो दशमम् व्यञ्जनम् १० ॥१॥ पानकद्रव्यं त्रिविधं १३ कदलीफलमेव १४ सेचनं १५ द्रव्यम् । गोरसं द्रव्याणि त्रीणि च १८ व्यञ्जनद्रव्याणि एतानि ॥२॥ विशेषतः स्थानाङ्ग-भूमे तृतीयस्थाने विलोकनीया । एतादृशं व्यञ्जनमिश्रं सुन्दरमपि भोजनं

होते हैं । पुनः कालोदायी प्रभु से पूछते हैं- 'कह न भवे ! जीवाण पावाकम्मा पावफलविभागसजुत्ता कज्जति' हे भदन्त ! जीवों के पाप कर्म पावफलरूप विपाकवाले-पापपरिणामरूप दुःख भोग वाले-कैसे होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं कि- 'कालोदाई !' हे कालोदायिन् ! 'से जहा नामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अद्वारसवजणाउलं विससमिस्स भोयण भुजेज्जा ?' जैसे कोई मनुष्य मनोऽं-सुन्दर कबाही में पकाये गये होने से शुद्ध अच्छी तरह से पके हुए-

शब्दार्थानि अत्र- 'कह न भवे ! जीवाण पावाकम्मा पावफलविभाग सजुत्ता कज्जति' हे भदन्त ! एतेना पापकर्मा पापफलं विपाकवाणि - पापना परिशुभमप्य दुःख भोगवाणा- इत्यादि रीते उक्तं । उत्तर- 'कालोदाई !' हे शब्दार्थार्थी ! 'से जहा नामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागसुद्ध अद्वारसवजणाउल विससमिस्स भोयण भुजेज्जा' अत्र शब्दार्थोक्तं पुनः, कदाहीना सारी रीते

ત્રિપસમિથ મુઝીત 'તસ્મ ણ મોયણસ્સ આવાપ મહપ મહઈ' તસ્વ સ્વહ તારહ-
વ્યજ્ઞનવિશિષ્ટસ્ય વિપસમિથસ્ય મોજનસ્ય આપાતઃ તસ્ય પ્રથમતયા સંસર્ગઃ
મદ્રકો મધુરસ્વાત્ મનોહ રમણીયો ભવતિ આવાવેચ તસ્ય સુરસતાસ્મજન-
રમણીયતા ભવતિ નતુ પર્યવસાને ક્ત્યાગય, તદેવાહ-'તઓ પચ્છા પરિણમ-
માણે પરિણામમાણે દુરુવત્તાપ, દુર્ગંધત્તાપ, જહા મહાસવપ, જાવ મુઝ્જો
મુઝ્જો પરિણમઈ' તત પથાત્ મોજનનાન્તર ક્રમશઃ. તદ્ મોજનમ્ પરિણમત્
પરિણમત્ રૂપાન્તર માપ્નુવત્ ૨ દુરુવતયા દુર્ગન્ધતયા દુરભિગન્ધતયા, યથા
મહાસ્રવે પઠ્યત્તત્તસ્ય તૃતીયે મહાસ્રવોદ્દેશકે પ્રતિપાદિત ગથાઽત્રાપિ યાવત્-
દુરસતયા, દુર્વર્ણતયા, દુસ્પર્શતયા દુઃખતયા નો મુક્તતયા ભૂયો ભૂય ચારચારં

મક્તદોપ સે વર્જિત હુપ તથા અઠારહ પ્રકાર કે વ્યજ્ઞનોં સે-જો કિ
સ્થાનાક્ષુદ્રમેં તૃતીયસ્થાનમેં કહે ગયે હેં उनमें मिश्रित हुप, 'મોજન
કો કિ જિસમેં 'વિસસમિસ્ત' વિપ મિલા હુઆ હો, સ્વાદે તો
'તસ્મ ણ મોયણસ્સ આવાપ મહપ' એસે અઠારહ પ્રકાર કે વ્યજ્ઞનોં સે
મિશ્રિત ઉસ વિપયુક્ત મોજન કા આપાત-લાતે સમય કા સ્વાદ રૂપ
સસર્ગમધુર હોને કે કારણ રમણીય પ્રતીત હોતા હૈ અર્થાત્ આદિ મેં
હી ઉસ મોજન કી સુરસતારૂપ રમણીયતા પ્રતીત હોતી હૈ, પર્યવસાન
(અન્તમેં) મેં નહીં, 'તઓ પચ્છા પરિણમમાણે પરિણમમાણે દુરુવત્તાપ
દુર્ગંધત્તાપ જહા મહાસવપ જાવ મુઝ્જો પરિણમઈ' ક્યોં કિ સ્થાને કે
વાદ્ વહ મોજન ક્રમશઃ પરિણમતા હુઆ-રૂપાન્તર કો પ્રાપ્ત હોતા
હુઆ-દુર્ગન્ધરૂપ ચાલા યન જાતા હૈ વિકૃત રૂપચાલા બન જાતા હૈ
જેસા કિ છટે ચતક કે તૃતીય મહાસ્રવ ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા હૈ,
વેસા હી યહાં પરમી જાનના ચાહિયે-યાવત્ ઉસ કા રસ કુરસ હો

પ્રકવવાર્માં આવેલ ઠેઠ પશુ પ્રકારના કોષથી સંક્રિત પદવાનો તથા ૧૮ પ્રકારના શાકાદિ
વ્યજ્ઞનો (તે વ્યજ્ઞનોના નામ સ્થાનાક્ષુદ્રના ત્રીજા સ્થાનમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવાથી)
મુક્ત લોચન ખાવ છે તે લોચનમાં કોઈએ થોડું વિષ લેખી દીધેલું છે 'તસ્મ ણ
મોયણસ્સ આવાપ મહપ મહઈ' એવા ૧૮ પ્રકારના વ્યજ્ઞનોવાળા, પશુ વિષના
ત્રિભુજવાળા આકારનો આપાત (ખાતીવળતનો સ્વાદરૂપ સંસર્ગ) તે અત્તની મધુસ્થાને
કારણે પ્રણી મીઠો અને સ્વચ્છિત્ત લાગે છે - એટલે કે શરુઆતમાં જ તે લોચન સરસ
અને સ્વાદિષ્ટ લાગે છે પણ 'તઓ પચ્છા પરિણમમાણે પરિણમમાણે દુરુવત્તાપ
દુર્ગંધત્તાપ, જહા મહાસવપ જાવ મુઝ્જો મુઝ્જો પરિણમઈ' આવા પછી જેમ જેમ તેનું
પરિણમન થતું જાય છે-રૂપાન્તર થતું જાય છે - તેમ તેમ તે અપાણ અને દુર્ગંધયુક્ત
અથવા વિદુતરૂપવાળું બનતું જાય છે છતાં ચતકના ત્રીજા મહાસ્રવ ઉદ્દેશકમાં કહ્યા
પ્રમાણેનું કથન અહીં પ્રકટ કરવું. (યાવત્) તેનો રસ કુરસ થઈ જાય છે તેનો વર્ણ

પરિણમતિ=પરિણામ પ્રાપ્નોતિ, 'एवमेव कालोदाई ! जीवाण पण्णाइवाए, जाव मिच्छादसणसरत्ते' हे कालोदायिन् ! एवमेव तथैव जीवाना प्राणातिपातं यावत्-मिथ्यादर्शनशक्यम् । 'तस्स ण आवाए भइए भवइ' तस्य खलु प्राणातिपातादे आपातः=आरम्भकालिक ससर्गं भद्रकः=शोभन रमणीयो भवति, आदावेव सुन्दरो भवति । 'तओ पच्छा विपरिणम माणे, विपरिणममाणे दुखवत्ताए जाव भुज्जो भुज्जो परिणमइ' ततः पश्चात् विपरिणमत् विपरिणमत् पौन पुन्येन दुःखादिपरिणतिं प्राप्नुवत् द्रुम्यतया= कुत्सितरूपतया यावत्-दुर्गन्धतया, दूरसतया, दुःस्पर्शतया दुर्घर्णतया दुःखतया नो सुखतया भूयो भूय परिणमति । तदुपसर्गभाह-एव खलु कालोदायिन् ! जीवाण पावा कम्मा पावफलविवागसजुत्ता वज्जति' हे

જાતા હૈ, વર્ણ उसका परिछे की अपेक्षा कुत्सित हो जाता है स्पर्श उसका खराब घन जाता है । स्वाया गया वह भोजन दुःख- रूप में बदल जाता है । सुखरूप में वह परिणामित नहीं होता है । इसी तरह से 'कालोदाई' कालोदायिन् ! जीवों के द्वारा किये गये प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शनशक्यतक के जितने भी पाप हैं वे सब 'आवाए भइए भवइ' आपात समय में आरंभकाल में सेवन करते समय बड़े ही सुहावने और लुभावने लगते हैं, 'तओपच्छा विपरिणममाणे दुखवत्ताए जाव भुज्जो परिणमइ' परंतु जब इनका परिणाम काल आता है तब इनका परिणामन उस समय चार २ दुःखादिरूप से होता हुआ कुत्सितरूप में यावत् दुर्गन्धरूप में, दूरस रूप में, दुस्पर्शरूप में, दुर्घर्णरूप में, दुःखरूप में ही चलता रहता है, सुखादिरूप में नहीं चलता है । 'एव खलु कालोदाई ! जीवाण

કુત્સિત યથ બય છે અને તેનો સ્પર્શ પણ ખરાબ બની બય છે આ રીતે તે લોભન દુ ખરૂંપે પરિણમે છે - સુખરૂંપે પરિણમતુ નથી. 'કાલોદાઈ !' હે કાલોદાયી ! એ ન પ્રભાલે જ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન શક્ય સુધીના નેટલા પાપો છે તે બધા પાપો 'આવાए भइए भवइ' આપાતકાળે-આરંભકાળે- સેવન કરતી વખતે તે પણ સુહર અને લોભામણા લાગે છે 'तओपच्छा विपरिमाणे दुखवत्ताए जाव भुज्जो परिणमइ' પરન્તુ બ્યારે તેમનો પરિણામકાળ આવે છે- બ્યારે તે ઉદયમાં આવે છે- ત્યારે તેનું પરિણામ વારવાર દુ ખાદિરૂંપે થતુ નહે છે, તે પરિણામન કુત્સિતરૂંપે, દુર્ગંધરૂંપે દુરસરૂંપે, દુસ્પર્શરૂંપે, દુર્ઘર્ણરૂંપે અને દુ ખરૂંપે આસ્વા ન કરે છે, સુખાદિરૂંપે આસ્વા કરતુ નથી 'एव खलु कालोदायी ! जीवाण

કાલોદાયિન્ ! એ સહ જીવાનાં પાપાનિ કર્માણિ, પાપફલવિપાકસયુક્તાનિ ક્રિયન્તે=ભવન્તિ । પુનઃ કાલોદાયી પૂછતિ-‘અતિથિ ણ મતે ! જીવાણ કલ્લાણા-કમ્મા કલ્લાણફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ ?’ હ મદન્ત ! અસ્તિ=સમવતિ સહ જીવાના કલ્પાણાનિ કલ્પાણજનકાનિ કર્માણિ કલ્પાણફલ-વિપાક સયુક્તાનિ, સુસલક્ષણફલપરિણામરૂપવિપાક-સમદ્ધાનિ ક્રિયન્તે ભવન્તિ ! મગવાનાહ-‘હતા, અસ્તિ’ હે કાલોદાયિન્ ! હન્ત સત્ય જીવાનાં કલ્પાણાનિ કર્માણિ ક્રિયન્તે इति અસ્તિ સમવતિ, પુન કાલોદાયી પૂછતિ-‘કદ ણ મતે ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ ! હે મદન્ત ! કય સહ જીવાનાં

પાવા કમ્મા પાવફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ’ હસ તરહ હે કાલોદાયિન્ ! જીવોં કે દ્વારા કિયે ગયે પાપકર્મ પાપફલવાલે હી હોતે હૈં- સુસ્વરૂપ ફલવાલે નહોં હોતે । ક્યોં કિ-કારણ કે અનુસાર હી કાર્ય હોતા હૈં એસા નિયમ હૈં । અત, જય પાપકર્મરૂપકારણ સ્વય મૂલમેં દુરસ આદિરૂપ અવસ્થાવાલા હોતા હૈં તો ફિર હસકા જો પરિણમન હોગા વહ મી દુરસ આદિરૂપમેં હી હોગા । સુરસ આદિ-રૂપમેં નહોં । અય કાલોદાયી પૂછતે હૈં ‘અતિથિ ણ મતે ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા કલ્લાણફલવિવાગસજુત્તા’ હે મદન્ત ! જીવોંકે કલ્પાણફલવિપાકસયુક્ત સુસલક્ષણફલ પરિણામરૂપ વિપાકસે સમદ્ધ હોતે હૈં કયા ? હસકે ઉત્તરમેં મમુ ઉનસે કહતે હૈં ‘હતા અતિથિ’ હે કાલો દાયિન્ ! હાં, જોવોંકે કલ્પાણજનકકર્મ સુસલક્ષણફલપરિણામરૂપ વિપાકસે સમદ્ધ હોતે હૈં । અય કાલોદાયી મમુસે એસા પૂછતે હૈં ‘કદ

પાવાકમ્મા પાવફલવિવાગસજુત્તા કજ્જતિ’ હે કાલોદાયિન્ ! એ જ પ્રમાણે જીવોનાં પાપકર્મો પાપફલવાળા - દુઃખરૂપ ફલવાળા જ હોય છે સુખરૂપ ફલવાળા હોતા નથી કારણ કે કારણની અનુસાર જ કાર્ય થાય છે એવો નિયમ છે તેથી પાપકર્મરૂપ કારણ પોતે જ બ્યારે મૂલતઃ દુઃસ આદિરૂપ અવસ્થાવાળું હોય છે, તે તેનું પરિણમન પણ દુઃસ આદિરૂપે થાય તેમાં નવાઈ નેનું શું છે ?

હવે કાલોદાયી શુભકર્મના વિષાક વિષે મહાવીર પ્રશ્નને પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘અતિથિ ણ મતે ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા કલ્લાણફલવિવાગ સજુત્તા કજ્જતિ?’ હે મદન્ત ! જીવોના કલ્પાણ કર્મો- (શુભકર્મો, કલ્પાણજનક કર્મો) શું કલ્પાણરૂપ ફલવાળા (સુખફલરૂપ ફલ પાંચામરૂપ વિપાકવાળા) હોય છે ? ઉત્તર- ‘હતા, અતિથિ’ હે કાલોદાયી જીવોના કલ્પાણજનક કર્મો સુખફલરૂપ ફલ પરિણામરૂપ વિપાકવાળા જ હોય છે

હવે કાલોદાયી મહાવીર પ્રશ્નને એવો પ્રશ્ન પૂછે છે કે- ‘કદ ણ મતે જીવાણ

कल्याणानि कर्माणि यावत् कल्याणफलविपाकसमुत्तानि क्रियन्ते ? भगवानाह—
 'कालोदाई ! से जहानामए केइ पुरिसे मणुण्ण थालीपागमुद्ध अट्टारसवजणा-
 उल ओसहमिस्स भोयण भुजेज्जा' हे कालोदायिन् ! तद्यथा नाम कश्चित्
 पुरुष मनोऽसुन्दर स्थालीपाकशुद्धम् अष्टादशव्यञ्जनाकुलम् औषधिमिश्रितम्
 तिक्तकटुकपायाद्यौषधसमिलित भोजनं भुञ्जीत, 'तस्स ण भोयणस्स आवाए
 नो भइए भवइ' तस्य खलु तिक्तकटुकपायाद्यौषधमिश्रस्य भोजनस्य
 आपात आदि ससर्गं नो भद्रको भवति तिक्ताद्यौषधमिश्रत्वात्, किन्तु
 'तओ पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुखत्ताए, सुवन्नत्ताए जाव सुहत्ताए
 नो दुक्खत्ताए भुञ्जो भुञ्जो परिणमइ' ततः पश्चात् तद् भोजनं परिणमत्

ण भते ! जीवाण कल्याणकम्मा जाव कज्जति' हे भदन्त ! जीवों के
 कल्याणकर्म सुखलक्षुणफल परिणामरूप विपाकसे सबद्ध कैसे होते हैं
 उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'कालोदाई !' हे कालोदायिन् ! 'से जहानामए
 केइपुरिसे मणुण्ण थालीपागमुद्ध अट्टारसवजणाउल' जैसे कोई पुरुष
 सुन्दर तथा बड़ाही आदिमें बहुत अच्छी तरहसे पकाये गये भोजन
 को कि जो अटारह प्रकारके व्यजनोंसे युक्त हो तथा तिक्त कपायली
 आदि औषधियोंसे भी युक्त हो भोजन करे तो जैसे वह भोजन
 अपने खानेवाले पुरुष आदिको 'ओसहमिस्स' तिक्त-कटुककपायली
 आदि औषधियोंसे मिश्रित होनेके कारण खाते समय 'आवाए नो
 भइए' स्वाद में अच्छा नहीं लगता है अर्थात् उस भोजनका आदि
 ससर्ग सुहावना प्रतीत नहीं होता है 'तओ पच्छा परिणममाणे
 सुखत्ताए जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुञ्जो परिणमइ' परन्तु

कल्याणकम्मा जाव कज्जति' हे भदन्त ! जीवाना कल्याणकर्मा सुखलक्षुण
 परिणामरूप विपाकवाणा देवी रीते होय छे ? उत्तर— 'कालोदाई' हे कालोदायिन् !
 'से जहा नामए केइपुरिसे मणुण्ण थालीपागमुद्ध अट्टारसवजणाउल'
 जैसे कोई पुरुष सुन्दर बड़ाही आदिमा धरणी सारी रीते पकाववाभा आवेदा १८
 प्रकारना शाक आदिथी युक्त होय जेवा तथा बडवी, तुरी आदि औषधियोजीथी युक्त
 होय जेवा खोजनने आहार करे छे तो ते खोजन 'ओसहमिस्स' बडवा, तुरा आदि
 स्वादवाणा औषधियोजीथी मिश्रित होवाने कारणे 'आवाए नो भइए' शब्दवात्ता भीकु
 लागतु नथी - ते खोजनने आरंभिक ससर्ग रसिकर लागते नथी तओ पच्छा
 परिणममाणे सुखत्ताए सुवन्नत्ताए जाव सुहत्ताए, नो दुक्खत्ताए भुञ्जो

कालोदायिन् ! एव सुख जीवानां पापानि कर्माणि, पापफलविपाकसमुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति । पुनः कालोदायी पृच्छति—‘अत्थि ण भते ! जीवाण कल्लाणा-
कम्मा कल्लाणफलविवागसजुत्ता कज्जति ?’ इ भदन्त ! अस्ति=समवति मख
जीवाना कल्याणानि कल्याणजनकानि कर्माणि कल्याणफल-विपाक समुक्तानि,
सुखलक्षणफलपरिणामरूपविपाक-समुद्धानि क्रियन्ते भवन्ति । भगरानाह-
‘इता, अस्ति’ हे कालोदायिन् ! इन्त सत्य जीवानां कल्याणानि कर्माणि
क्रियन्ते इति अस्ति समवति, पुनः कालोदायी पृच्छति—‘कह ण भते !
जीवाण कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति !’ हे भदन्त ! कथं सुख जीवानां

पावा कम्मा पावफलविवागसजुत्ता कज्जति’ इस तरह हे कालोदायिन् !
जीवों के द्वारा किये गये पापकर्म पापफलवाले ही होते हैं—
सुखरूप फलवाले नहीं होते । क्यों कि—कारण के अनुसार ही
कार्य होता है ऐसा नियम है । अतः, जब पापकर्मरूपकारण स्वयं
मूलमें दुरस आदिरूप अवस्थावाला होता है तो फिर इसका जो
परिणामन होगा वह भी दुरस आदिरूपमें ही होगा । सुखस आदि-
रूपमें नहीं । अब कालोदायी पूछते हैं ‘अत्थि ण भते ! जीवाण
कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवागसजुत्ता’ हे भदन्त ! जीवोंके कल्या-
णफलविपाकसमुक्त सुखलक्षणफल परिणामरूप विपाकसे सबद्ध होते
हैं क्या ? इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं ‘इता अत्थि’ हे कालो-
दायिन् ! हा, जीवोंके कल्याणजनककर्म सुखलक्षणफलपरिणामरूप
विपाकसे सबद्ध होते हैं । अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं ‘कह

पावाकम्मा पावफलविवागसजुत्ता कज्जति’ हे कालोदायी ! जेव प्रभावे
लवेना पापकर्मा पापक्षणवाणा - दु अरुप क्षणवाणा जे होय ते सुअरुप क्षणवाणा होता
नथी कारण के कारणनी अनुसार जे कार्य होय ते जेवो निमित्त ते तथी पापकर्माक्ष
कारण पोते जे अरु मूलत दु रस आदिरुप अवस्थावाण होय ते, ते तनु परिणामन
पव दु रस आदिरुप होय तेमा नवाह जेनु शु छे ।

इवे कालोदायी शुभकर्मना विपाक विषे महाधीर प्रभुने प्रश्न पूछे छे—
‘अत्थि ण भते ! जीवाण कल्लाणा कम्मा कल्लाणफलविवाग सजुत्ता कज्जति?’
हे भदन्त ! लवेना कम्माकु कर्मा— (शुभाकर्मा, कम्माकुजनक कर्मा) शु अरुपक्षुप क्षणवाणा
(सुअरुपक्षु क्षण पाश्चात्तर्य विपाकवाणा) होय छे । उत्तर— ‘इता, अत्थि’ हे कालोदायी
लवेना कम्माकुजनक कर्मा सुअरुपक्षुक्षण परिणामरूप विपाकवाणा जे होय छे

इवे कालोदायी महाधीर प्रभुने जेवो प्रश्न पूछे छे हे— ‘कह ण भते जीवाण

प्रमेयचन्द्रिका टीका अ ७ उ १० सू ४ अग्न्यारम्भकपुरुषद्वयक्रियावर्णनम् ८२९

पच्छा परिणममाणे परिणममाणे सुखत्वाए, जाव नो दुक्खत्ताए सुज्जो सुज्जो परिणमइ' तव पथात् स प्राणातिपातविरमणादिः परिणमन् परिणमन् मुरूपतया यावत्-सुवर्णतया सुगन्धितया, मुरसतया, सुस्पर्शतया, सुखतया नो दुःखतया भूयो भूयः परिणमति । अन्ते तदुपसंहरति-‘एव खलु कालोदाई ! जीवाण कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति’ हे कालोदायिन् ! एव खलु उक्त युक्त्या जीवानां कल्याणानि कर्माणि यावत्-कल्याणफलविपाकसयुक्तानि क्रियन्ते=भवन्ति ॥ सू ३॥

पूर्वं शुभाशुभकर्माणि फलतो दर्शितानि, साम्प्रतमग्न्यारम्भक-पुरुषद्वय द्वारेण महाकर्मादीनामव्यक्त-बहुत्व प्रदर्शयति-‘दो भते पुरिसा’ इत्यादि ।

मूलम्-दो भते । पुरिसा सरिसया जाव सरिसभडमत्तो-वगरणा अन्नमन्नेण सद्धिं अगणिकाय समारभति, तत्थ ण एगे

महातपरूप होनेके कारण उन्हें आदिमें कष्टमय प्रतीत होता है परन्तु ‘तओ पच्छा परिणममाणे सुखत्ताए, जाव नो दुक्खत्ताए सुज्जो परिणमइ’ जब उसके परिणाम भोगनेका समय आता है तब वह अपने परिणामकालमें सुखरूपमें, सुवर्णरूपमें, सुगन्धितरूपमें, मुरस रूपमें, सुस्पर्शरूपमें, तथा सुखरूपमें परिणमन करता रहता है दुःख रूपमें नहीं । (एव खलु कालोदाई ! जीवाण कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति) अतः हे कालोदायिन् ! इस कथित युक्तिसे जीवोंके कल्याण कर्म यावत् कल्याण फलविपाक सयुक्त होते हैं ॥ सू० ३ ॥

इस तरह शुभ और अशुभकर्मोंको अपने-प्रत्येक फलसे युक्त प्रकट करके अथ सूत्रकार अग्न्यारम्भक पुरुषद्वयके दृष्टान्तसे महाकर्मादिफलोंमें अल्पबहुत्वता दिखलाते हैं-‘दो भते ! पुरिसा’ इत्यादि ।

सुखत्ताए, जाव नो दुक्खत्ताए सुज्जो परिणमइ’ व्यापारे वेभनुं परिष्वाभ भोगववान्ने समय आवे छे । व्यापारे ते पीताना परिष्वाभमाणे सुखपइये, सुद्ध वल्लइये, सुस्पर्शइये सुस्पर्शइये तथा सुप्पर्षये परिष्वाभन करतो रह्ये छे- दुःखपइये परिष्वाभन करतो नथी । ‘एव खलु कालोदाई ! जीवाण कल्लाणा कम्मा जाव कज्जति’ छे भवेदाहारी । आ रीते जेवना कल्याणकर्मो कल्याणकर्मण्य विपाकवाणा होय छे ॥ सू० ३॥
आ रीते शुभ अने अशुभ कर्मो पीतपीताना शुभ अने अशुभ इवश्य विपाकथी भुक्त होय छे जेवुं प्रतिपादन करीने हवे सूत्रकार अग्नि आरंभक जे पुरुषोना हृत्-त द्वारा महाकर्म आदिभोग्य अल्प-बहुत्वनुं प्रतिपादन करे छे

‘दो भते ! पुरिसा’ इत्यादि-

પરિણમત્-પરિણતિ ગચ્છત્ સુરૂપતયા મોક્તુ. સુરૂપહેતુતયા સુર્ણતયા યાવત્-
 સુગન્ધિતયા, સુરસતયા, સુસ્પર્શતયા, સુચતયા, નો દુઃખતયા મૃયો મૃય.
 પરિણમતિ । ઉપસહરદ્વાદ્-‘એવામેવ કાલોદાર્દ ! જીવાણ પાણાદ્વાયવેરમણે
 જાવ પદિગ્ગહવેરમણે, કોહિવિવેગે, જાવ મિચ્છાદસણસલ્લવિવેગે’ પવમેવ=
 તથેવ ઔપધમિશ્રમોજનવદેવ જીવાના પ્રાણાતિપાતવિરમણમ્, યાવત્-પરિગ્રહ
 વિરમણમ્ આસક્તિપરિત્યાગ, ક્રોધવિવેક ક્રોધપરિત્યાગ યાવત્-મિધ્યાદર્શન
 શલ્યવિવેક મિધ્યાદર્શનપરિત્યાગ મવતિ, ‘તસ્સ ણ આપાદ નો મદ્દા
 મવદ્’ તસ્ય સલ્લ પ્રાણાતિપાતાદિવિરમણસ્ય યાવત્-મિધ્યાદર્શનશલ્યવિવેકસ્ય
 આપાત આદિસર્ગ નો મદ્દક નો મનોગ્ગો મવતિ જીવપ્રાણાતિપાતાદિ
 વિરમણાદેઃ મહાતપોરૂપતયા કષ્ટમયત્વાત્ ઇન્દ્રિયમતિકૂલત્વાત્ કિન્તુ ‘તઓ

જય વહી મોજન પરિણામ અવસ્થાકો ધીરર પ્રાપ્ત હોતા રહતા હે તથા
 અપને સ્વાનેવાલેકે લિયે ચારવાર સુરૂપ અવસ્થાકા કારણમૂત ધનતા હૈ,
 સુવર્ણરૂપ અવસ્થાકા કારણમૂત ધનતા હૈ, યાવત્ સુગંધિરૂપ અવસ્થાકા
 સુરસરૂપ અવસ્થાકા, સુસ્પર્શરૂપ અવસ્થાકા, સુચરૂપ અવસ્થાકા,
 દુઃખરૂપ અવસ્થાકા કારણ નહીં, ધનતા હૈ । ‘એવામેવ કાલોદાર્દ’ ફસી
 તરહસે અયાત્ ઔપધિમિશ્રિત મોજનકી તરહસે હે કાલોદાયિન્ !
 જોવાણ પાણાદ્વાયવેરમણે જાવ પદિગ્ગહ વેરમણે, કોહિવિવેગે, જાવ
 મિચ્છા દસણસલ્લવિવેગે’ પ્રાણાતિપાત વિરમણ યાવત્ પરિગ્રહવિરમણ
 આસક્તિકા પરિત્યાગ પર પદાર્થોમ્ મૂર્ચ્ચાકા ત્યાગ, ક્રોધકા ત્યાગ,
 યાવત્ મિધ્યાદર્શન શલ્યકા ત્યાગ હોતા હૈ અર્પાત્ જીવ જય પ્રાણા-
 તિપાત આદિકા ત્યાગ કરતે હૈ તથા વહ ઇન્દ્રિયોકે પ્રતિકૂલ હોનેસે

પરિણમદ્’ પણ બ્યારે તે બોજનનું ધીર ધીરે પરિણમન થવા માટે છે ત્યારે તે
 બોજનનો અસ્વાદ કરનાર અકિતને માટે તે વારંવાર સુરૂપ અવસ્થાનું કારણમૂત બને છે,
 સુરૂપ પણ સુરૂપ અવસ્થાનું કારણમૂત બને છે સુગંધિરૂપ, સુરસરૂપ, સુસ્પર્શરૂપ અને
 સુચરૂપ અવસ્થાનું કારણમૂત બને છે, પણ એ પ્રકારનું બોજન દુઃખરૂપ અવસ્થાને માટે
 કારણમૂત બનતું નથી ‘એવામેવ કાલોદાર્દ !’ છે કાલોદાયી ! તે ઔપધિમિશ્રિત
 બોજનની જેમ, ‘જીવાણ પાણાદ્વાયવેરમણે જાવ પદિગ્ગહવેરમણે, કોહિવિવેગે,
 જાવ મિચ્છાદસણસલ્લવિવેગે’ પ્રાણાતિપાત વિરમણ (આપાત) પરિગ્રહ વિરમણ,
 (આસક્તિનો પરિત્યાગ) ક્રોધનો ત્યાગ, અને મિધ્યાદર્શન શલ્ય પદાર્થના પાપકર્મેના
 ત્યાગ, શરૂઆતમાં તે જીવને કષ્ટમય લાગે છે, પરંતુ ‘તઓ વચ્છા પરિમાણેર

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શ ૭૩ ૧૦ સૂ ૪ અન્યારમ્મકપુરુષદ્વયક્રિયાવર્ણનમ્ ૮૨૯

પચ્છા પરિણમમાણે પરિણમમાણે સુરુવત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમઈ' તતઃ પથાત્ સ પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિઃ પરિણમન્ પરિણમન્ મુરુપતયા યાવત્-સુવર્ણતયા મુગન્વિતયા, સુરસતયા, મુસ્પર્શતયા, સુત્વતયા નો દુ સ્વતયા મૂયો મૂય. પરિણમતિ । અન્તે તદુપસદ્ધરતિ-‘એવ સ્વલ્લ કાલોદાઈ ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ’ હે કાલોદાયિન ! એવ સ્વલ્લ ઉક્ત યુક્તયા જીવાના કલ્યાણાણિ કર્માણિ યાવત્-કલ્યાણફલવિપાકસયુક્તાનિ ક્રિયન્તે=મવન્તિ ॥સૂ. ૩॥

પૂર્વ શુભાશુભકર્માણિ ફલતો દર્શિતાનિ, સામ્પ્રતમન્યારમ્મક-પુરુષદ્વય દ્વારેણ મહાકર્માદીનામત્પત્ત-વહુત્વ પ્રદર્શયતિ-‘દો મતે પુરિસા’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-દો મતે ! પુરિસા સરિસયા જાવ સરિસમ્ભડમત્તો-વગરણા અન્નમન્નેણ સદ્ધિં અગ્ગણિકાય સમારમતિ, તત્થ ણ ઘગે

મહાતપરૂપ હોનેકે કારણ ડન્હે આદિમેં કષ્ટમય પ્રતીત હોતા હૈ પરન્તુ ‘તઓ પચ્છા પરિણમમાણેર સુરુવત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જોર પરિણમઈ’ જય ડસકે પરિણામ મોગનેકા સમય આતા હૈ તય વહ અપને પરિણામકાલમેં સુસ્વરૂપમેં, સુવર્ણરૂપમેં, મુગધિતરૂપમેં, સુરસ રૂપમેં, મુસ્પર્શરૂપમેં, તથા સુસ્વરૂપમેં પરિણમન કરતા રહતા હૈ દુઃસ્વ રૂપમેં નહીં । (એવ સ્વલ્લ કાલોદાઈ ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ) અતઃ હે કાલોદાયિન ! હસ કથિત યુક્તિસે જીવોંકે કલ્યાણ કર્મ યાવત્ કલ્યાણ ફલવિપાક સયુક્ત હોતે હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

હસ તરહ શુભ ઓર અશુભકર્મોંકો અપનેર ફલસે યુક્ત પ્રકટ કરકે અથ સૂત્રકાર અન્યારમ્મક પુરુષદ્વયકે દૃષ્ટાન્તસે મહાકર્માદિર્કોમેં અલ્પમહુત્વતા દિસલાતે હૈ-‘દો મતે ! પુરિસા’ ઇત્યાદિ ।

સુરુવત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જોર પરિણમઈ’ આરે વેમનું પરિણામ લોગવવાનો સમય આવે છે ત્યારે તે પોતાના પરિણામકાળે સુરુપરૂપે, સુરસ વર્ણરૂપે, સુસ્પર્શરૂપે, સુસ્વરૂપે તથા સુમધ્યે પરિણમન કરવો રહે છે- ૬ અરૂપે પરિણમન કરતો નથી ‘એવ સ્વલ્લ કાલોદાઈ ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ’ હે કલોદાયિની ! આ રીતે જીવોના કલ્યાણકર્મોં કલ્યાણફળરૂપ વિપાકવાળા હોય છે ॥સૂ. ૩॥

આ રીતે શુભ અને અશુભ કર્મો પોતપોતાના શુભ અને અશુભ ફલરૂપ વિપાકથી યુક્ત હોય છે એવું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર અગ્નિ આરભક બે પુરુષોના મુખે ન્ત દોશ મહાકર્મ આદિકર્મોં અત્ય-બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે

‘દો મતે ! પુરિસા’ ઇત્યાદિ-

પરિણમત્-પરિણતિ ગચ્છત્ સુરૂપતયા ભોક્તુ. સુરૂપદેવતયા સુવર્ણતયા યાવત્-
 સુગન્ધિતયા, સુરસતયા, સુસ્પર્શતયા, સુલ્પતયા, નો દુઃખતયા ભૂયો ભૂય.
 પરિણમતિ । ઉપસહરદ્વાહ-'एवामेव कालोदाई! जीवाण पाणाइवायवेरमणे
 जाव पडिग्गाहवेरमणे, कोहविवेगे, जाव मिच्छादसणसल्लविवेगे' एवमेव=
 तथैव औपधमिथभोजनवदेव जीवाना प्राणातिपातविरमणम्, यावत्-परिग्रह
 विरमणम् आसक्तिपरित्याग, क्रोधविवेक क्रोधपरित्याग यावत्-मिध्यादर्शन-
 शल्यविवेक मिध्यादर्शनपरित्यागा भवति, 'तस्स ण आवाए नो भइए
 भवइ' तस्स खल्ल प्राणातिपातादिविरमणस्य यावत्-मिध्यादर्शनशल्यविवेकस्य
 आपात आदिससर्ग नो भद्रक नो मनोशो भवति जीवप्राणातिपातादि-
 विरमणादेः महातपोरूपतया षष्ठमयत्नात् इन्द्रियमतिकूलत्वात् किन्तु 'तज्जो

જય વહી 'મોજન પરિણામ અવસ્થાકો ધીરેર પ્રાપ્ત હોતા રહતા હે તથા
 અપને સ્થાનેવાલેકે લિપે ચારચાર સુરૂપ અવસ્થાકા કારણભૂત યનતા હૈ,
 સુવર્ણરૂપ અવસ્થાકા કારણભૂત યનતા હૈ, યાવત્ સુગંધિરૂપ અવસ્થાકા
 સુરસરૂપ અવસ્થાકા, સુસ્પર્શરૂપ અવસ્થાકા, સુલ્પરૂપ અવસ્થાકા,
 દુઃલ્પરૂપ અવસ્થાકા કારણ નહીં, યનતા હૈ । 'एवामेव कालोदाई' इसी
 तरहसे अयात् औपधिमिश्रित भोजनकी तरहसे हे कालोदायिन् ।
 जीवाण पाणाइवायवेरमणे जाव पडिग्गाह वेरमणे, कोहविवेगे, जाव
 मिच्छा दसणसल्लविवेगे' प्राणानिपात विरमण यावत् परिग्रहविरमण
 आसक्तिका परित्याग पर पदार्थोर्मि मूर्च्छाका त्याग, क्रोधका त्याग,
 यावत् मिध्यादर्शन शल्यका त्याग होता है अर्थात् जीव जब प्राणा-
 तिपात आदिका त्याग करते हैं तथ वह इन्द्रियोक्ति प्रतिकूल होनेसे

પરિણમઈ' પણ જ્યારે તે લોજનનું ધીરે ધીરે પરિવર્તન થવા માંડે છે ત્યારે તે
 લોજનને આસ્વાદ કરનાર અગ્નિને માટે તે ચાર ચાર સુરૂપ અવસ્થાનું કારણભૂત બને છે,
 સુગંધિરૂપ અવસ્થાનું કારણભૂત બને છે સુગંધિરૂપ, સુરસરૂપ, સુસ્પર્શરૂપ અને
 સુલ્પરૂપ અવસ્થાનું કારણભૂત બને છે, પણ એ પ્રકારનું લોજન દુઃખરૂપ અવસ્થાને માટે
 કારણભૂત બનતું નથી 'एवामेव कालोदाई!' हे कालोदायिन् । તે ઔપધિમિશ્રિત
 લોજનની જેમ, 'जीवाण पाणाइवायवेरमणे जाव पडिग्गाहवेरमणे, कोहविवेगे,
 जाव मिच्छादसणसल्लविवेगे' प्राणानिपात विरमण (यावत्) परिग्रह विरमण
 (आसक्तिपरित्याग) क्रोधनो त्याग, અને मिध्यादर्शन शल्य परित्याग पापकर्मोना
 त्याग, शरणागतता તે બોલેને કદમથ કાગે છે, પરંતુ 'तज्जो पच्छा परिममाणेर

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટોકા શ્ર ૭૩ ૧૦ સુ ૪ અન્યારમ્મકપુરુષદ્વયક્રિયાવર્ણનમ્ ૮૨૯

પચ્છા પરિણમમાણે પરિણમમાણે સુખ્વત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જો મુજ્જો પરિણમઈ' તત. પથાત્ સ પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિઃ પરિણમન્ પરિણમન્ મુરુપતયા યાવત્-સુવર્ણતયા મુગન્ધિતયા, મુરસતયા, મુસ્પર્શતયા, મુલ્લતયા નો દુઃસ્વતયા મુયો મુયઃ પરિણમતિ । અન્તે તદુપસદ્ધરતિ-‘એવ સ્વલ્લ કાલોદાર્ઘી ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ’ હે કાલોદાયિન્ ! એવ સ્વલ્લ ઉક્ત યુત્થા જીવાના કલ્યાણાનિ કર્માણિ યાવત્-કલ્યાણફલવિપાક્સયુક્તાનિ ક્રિયન્તે=મવન્તિ ॥સુ. ૩॥

પૂર્વે શુભાશુભકર્માણિ ફલતો દર્શિતાનિ, સામ્પ્રતમન્યારમ્મક-પુરુષદ્વય દ્વારેણ મહાકર્માદીનામલ્પત્ત્વ-વહુત્ત્વ મદર્શયતિ-‘દો મતે પુરિસા’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્મ-દો મતે ! પુરિસા સરિસયા જાવ સરિસમ્મદમત્તો-વગરણા અન્નમન્નેણ સદ્ધિ અગ્ગણિકાય સમારમ્ભતિ, તત્થ ણ પ્પગે

મહાત્પરુષ હોનેકે કારણ ઉન્હે આદિમે કષ્ટમય પ્રતીત હોતા હૈ પરન્તુ ‘તઓ પચ્છા પરિણમમાણેર સુખ્વત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જોર પરિણમઈ’ જય ઉસકે પરિણામ મોગનેકા સમય આતા હૈ તય વહુ અપને પરિણામકાલમે સુખરૂપમે, સુવર્ણરૂપમે, મુગન્ધિતરૂપમે, મુરસ રૂપમે, મુસ્પર્શરૂપમે, તથા મુલ્લરૂપમે પરિણમન કરતા રહતા હૈ દુઃસ્વ રૂપમે નહીં । (એવ સ્વલ્લ કાલોદાર્ઘી ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ) અતઃ હે કાલોદાયિન્ ! ઇસ કથિત યુક્તિસે જીવોકે કષ્ઠાણ કર્મ યાવત્ કલ્યાણ ફલવિપાક સયુક્ત હોતે હૈ ॥ સુ. ૩ ॥

ઇસ તરહ શુભ ઓર અશુભકર્મોકો અપનેર ફલસે યુક્ત પ્રકટ કરકે અથ સૂચકાર અન્યારમ્મક પુરુષદ્વયકે દષ્ટાન્તસે મહાકર્માદિર્કોમે અન્યપહુરવતા દિસલાતે હૈ-‘દો મતે ! પુરિસા’ ઇત્યાદિ ।

સુખ્વત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જોર પરિણમઈ? અપારે વેમનું પરિણામ ભોગવવાતો સમય આવે છે ત્યારે તે પોતાના પરિણામક્ષણે સુરપરૂપે, મુર વર્ણરૂપે, મુરસરૂપે, મુસ્પર્શરૂપે તથા મુલ્લરૂપે પરિણમન કરતો રહે છે- હુ અરૂપે પરિણમન કરતો નથી ‘એવ સ્વલ્લ કાલોદાર્ઘી ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ’ હે કાલોદાયિન્ ! આ રીતે જીવોના કલ્યાણકર્મો કલ્યાણકર્મણ્ય વિપાકવાળા હોય છે ॥સુ. ૩॥

આ રીતે શુભ અને અશુભ કર્મો પોતપોતાના શુભ અને અશુભ ફલરૂપ વિપાકથી યુક્ત હોય છે એવું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂચકાર અગ્નિ આરભક બે પુરુષોના ફલે ના દ્વારા મહાકર્મો આક્રિયામાં અલ્પ-બહુત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે

‘દો મતે ! પુરિસા’ ઇત્યાદિ-

પરિણમત્-પરિણતિ ગચ્છત્ સુરૂપતયા મોક્ષત્. સુરૂપદેહતયા સુવર્ણતયા યાવત્-
સુગન્ધિતયા, સુરસતયા, સુસ્પર્શતયા, સુસ્વતયા, નો દુઃસ્વતયા મૃયો મૃયઃ
પરિણમતિ । ઉપસહરન્નાહ-‘એવામેવ કાલોદાર્ઘ્યં ! જીવાણ પાણાશ્વાયવેરમણે
જાવ પહિમ્ગાહવેરમણે, કોહવિવેગે, જાવ મિચ્છાદસણસલ્લવિવેગે ’ એવમવ-
તથૈવ ઔપધમિથમોજનવદેવ જીવાના પ્રાણાતિપાતવિરમણમ્, યાવત્-પરિગ્રહ
વિરમણમ્ આસક્તિપરિત્યાગ, ક્રોધવિવેક ક્રોધપરિત્યાગ યાવત્-મિથ્યાદર્શન-
શ્ચલ્યવિવેકઃ મિથ્યાદર્શનપરિત્યાગા મવતિ, ‘તસ્સ ણ આવાપ્ નો મદ્દપ્
મવડ’ તસ્મ સ્વલ્પ પ્રાણાતિપાતાદિવિરમણસ્ય યાવત્-મિથ્યાદર્શનશ્ચલ્યવિવેકસ્ય
આપાત આદિસર્ગ નો મદ્દક નો મનોક્ષો મવતિ જીવપ્રાણાતિપાતાદિ-
વિરમણાદેઃ મહાતપોરૂપતયા કષ્ટમયત્વાત્ ઇન્દ્રિયપ્રતિકૂલત્વાત્ કિન્તુ ‘તથો

જય વહી ‘મોજન પરિણામ અવસ્થાકો ધીરેર પ્રાપ્તિ હોતા રહતા છે તથા
અપને સ્થાનેવાલેકે લિયે ચારચાર સુરૂપ અવસ્થાકા કારણભૂત ઘનતા છે,
સુવર્ણરૂપ અવસ્થાકા કારણભૂત ઘનતા છે, યાવત્ સુગંધિરૂપ અવસ્થાકા
સુરસરૂપ અવસ્થાકા, સુસ્પર્શરૂપ અવસ્થાકા, સુસ્વરૂપ અવસ્થાકા,
દુઃસ્વરૂપ અવસ્થાકા કારણ નહીં, ઘનતા છે । ‘એવામેવ કાલોદાર્ઘ્યં’ इसी
तरहसे अयात् औपधिमिथित ‘मोजनकी तरहसे है कालोदायिन् !
जीवाण पाणाश्वायवेरमणे जाव पहिमग्गह वेरमणे, कोहविवेगे, जाव
मिच्छा दसणसल्लविवेगे’ प्राणानिपात विरमण यावत् परिग्रहविरमण
आसक्तिका परित्याग पर पदार्थोमे मूर्च्छाका त्याग, क्रोधका त्याग,
यावत् मिथ्यादर्शन शक्यका त्याग होता है अर्थात् जीव जब प्राणा-
निपात आदिका त्याग करते हैं तब वह इन्द्रियोके प्रतिकूल होनेसे

परिणमइ’ પણ બધારે તે બોજનનું ધીરે ધીરે પરિણમન થવા માટે છે ત્યારે તે
બોજનનો અસ્વાદ કરનાર બકિતને માટે તે ચાર ચાર સુરૂપ અવસ્થાનું કારણભૂત બને છે,
સુદર વર્ણરૂપ અવસ્થાનું કારણભૂત બને છે સુગંધિરૂપ, સુરસરૂપ સુસ્પર્શરૂપ અને
સુસ્વરૂપ અવસ્થાનું કારણભૂત બને છે, પણ એ પ્રકારનું બોજન દુઃસ્વરૂપ અવસ્થાને માટે
કારણભૂત બનતું નથી ‘એવામેવ કાલોદાર્ઘ્યં !’ એ કાલોદાયી । તે ઔપધમિથિત
બોજનની જેમ, ‘મીવાણં પાણાશ્વાયવેરમણે જાવ પહિમ્ગાહવેરમણે, કોહવિવેગે,
જાવ મિચ્છાદસણસલ્લવિવેગે’ પ્રાણાતિપાત વિરમણ (યાવત્) પરિગ્રહ વિરમણ,
(આસક્તિના પરિત્યાગ) ક્રોધનો ત્યાગ, અને મિથ્યાદર્શન શક્ય પદાર્થના પાપકર્મોના
ત્યાગ, શરૂઆતમાં તે બધાને કષ્ટમય માગે છે, પરંતુ ‘તથો વચ્છા પરિમાણેર

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટીકા શ.૭૩૧૦ સુ ૪ અગ્ન્યારમ્ભકપુરુષદ્વયક્રિયાવર્ણનમ્ ૮૨૯

પછા પરિણમમાણે પરિણમમાણે સુરુવત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જો સુજ્જો પરિણમઈ' તત. પશ્ચાત્ સ પ્રાણાતિપાતવિરમણાદિઃ પરિણમન્ પરિણમન્ સુરુપતયા યાવત્-સુવર્ણતયા મુગન્ધિતયા, સુરસતયા, સુસ્પર્શતયા, સુસ્વતયા નો દુઃસ્વતયા મૃયો મૃય. પરિણમતિ । અન્તે તદુપસદ્ધરતિ-‘એવ સ્વલ્લ કાલોદાર્દ ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ’ હે કાલોદાયિન્ ! એવ સ્વલ્લ ઉક્ત યુક્તયા જીવાના કલ્યાણાનિ કર્માણિ યાવત્-કલ્યાણફલવિપાકસયુક્તાનિ ક્રિયન્તે=મવન્તિ ॥સુ. ૩॥

પૂર્વે શુભાશુભકર્માણિ ફલતો દર્શિતાનિ, સામ્પતમગ્ન્યારમ્ભક-પુરુષદ્વય દ્વારેણ મહાકર્માદીનામત્પત્ત્ય-વહુત્વ પ્રદશાયતિ-‘દો મતે પુરિસા’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય-દો મતે ! પુરિસા સરિસયા જાવ સરિસમહમત્તો-વગરણા અન્નમન્નેણ સર્દિ અગણિકાય સમારમતિ, તત્થ ણ પ્પે

મહાત્પરુપ હોનેકે કારણ ઉન્હે આદિમેં કષ્ટમય પ્રતીત હોતા હૈ પરન્તુ ‘તઓ પછા પરિણમમાણેર સુરુવત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જોર પરિણમઈ’ જય ઉસકે પરિણામ મોગનેકા સમય આતા હૈ તથ વહુ અપને પરિણામકાલમેં સુરુપરૂપમેં, સુવર્ણરૂપમેં, મુગન્ધિતરૂપમેં, સુરસ રૂપમેં, સુસ્પર્શરૂપમેં, તથા સુસ્વરૂપમેં પરિણમન કરતા રહતા હૈ દુઃસ્વ રૂપમેં નહીં । (એવ સ્વલ્લ કાલોદાર્દ ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ) અતઃ હે કાલોદાયિન્ ! હિસ કથિત યુક્તિસે જીવેકે કલ્યાણ કર્મ યાવત્ કલ્યાણ ફલવિપાક સયુક્ત હોતે હૈ ॥ સુ. ૩ ॥

હિસ તરહ શુભ ઓર અશુભકર્મોકો અપનેર ફલસે યુક્ત પ્રકટ કરકે અથ સૂત્રકાર અગ્ન્યારમ્ભક પુરુષદ્વયકે દષ્ટાન્તસે મહાકર્માદિષોમેં અમ્પયહુસ્વતા દિસલાતે હૈ-‘દો મતે ! પુરિસા’ ઇત્યાદિ ।

સુરુવત્તાપ, જાવ નો દુઃસ્વત્તાપ મુજ્જોર પરિણમઈ’ બ્યારે તેમનું પરિણામ લોગવવાનો સમય આવે છે ત્યારે તે પોતાના પરિણામકાળે સુરુપરૂપે, સુવર્ણરૂપે, સુરસરૂપે સુસ્પર્શરૂપે તથા સુસ્વરૂપે પરિણમન કરવો રહે છે- હુ અરૂપે પરિણમન કરતો નથી ‘એવ સ્વલ્લ કાલોદાર્દ ! જીવાણ કલ્લાણા કમ્મા જાવ કજ્જતિ’ હે મલોદાયી ! આ રીતે જીવેના કલ્યાણકર્મો કલ્યાણફલરૂપ વિપાકવાળા હોય છે ॥સુ. ૩॥

આ રીતે શુભ અને અશુભ કર્મો પોતપોતાના શુભ અને અશુભ ફલરૂપ વિપાકથી યુક્ત હોય છે એવું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર અગ્નિ આરભક બે પુરુષોના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા મહાકર્મ અધિકારીઓ અરૂપ-અદુત્તવનું પ્રતિપાદન કરે છે

‘દો મતે ! પુરિસા’ ઇત્યાદિ-

पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, एगे पुरिसे अगणिकाय निद्धावेइ,
 एणसि ण भते । दोण्ह पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराए
 चेव, महाकिरियतराए चेव महासव्वतराए चेव महावेयणतराए
 चेव ? कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयण
 तराए चेव ? । जे वा से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ जेवा
 से पुरिसे अगणिकाय निद्धावेइ ? कालोदाई ! तत्थ ण
 जे से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, से ण पुरिसे
 महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव, तत्थणं जे से
 पुरिसे अगणिकाय निद्धावेइ से ण पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव,
 जाव अप्पवेयणतराए चेव । से केणट्ठेण भते ! एव बुच्चइ—
 तत्थ ण जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव ? हे कालोदाई !
 तत्थ ण जेसे पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ से ण पुरिसे बहुतरागं
 पुढविकाय समारभइ, बहुतराग आउक्काय समारभइ, अप्पतराय
 तेउकाय समारभइ, बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराय
 वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ । तत्थ
 ण जे से पुरिसे अगणिकाय निद्धावेइ, से ण पुरिसे अप्पतराग
 पुढविकाय समारभइ, अप्पतराग आउक्काय समारभइ, बहुतराग
 तेउक्काय समारभइ, अप्पतराग वाउक्काय समारभइ, अप्पतरागं
 वणस्सइकाय समारभइ, अप्पतराय तसकायं समारंभइ, से
 तेणट्ठेणं कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराए चेव ॥ सू०४ ॥

छाया—इी खल्ल मदन्व । पुरुषो सख्यो यावत् सद्व्यमाणामत्रोप
 करणो अन्योन्यन सादंश्च अग्निकाय समारमेते, तत्र खल्ल एकः पुरुषः अभि

પમેયચન્દ્રિકા ટીકા ૩૭ ૩૧૦ સૂ ૪ અગ્ન્યરમ્મકપુરુષદ્વયક્રિયાવર્ણનમ્ ૮૩૧

કાયમ્ ઉજ્જ્વાલયતિ, એક પુરુષ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ, एतयो. खलु भदन्त !
 દ્વયો પુરુષયો કતર. પુરુષઃ મહાકર્મતરથૈવ, મહાક્રિયતરથૈવ, મહાસવતરથૈવ,
 મહાવેદનતરથૈવ ? કતરો વા પુરુષ અલ્પકર્મતરથૈવ, યાવત્ અલ્પવેદનતરથૈવ ? ।
 યો વા સ પુરુષ. અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જ્વાલયતિ યો વા સપુરુષ. અગ્નિકાયમ્ નિર્વાપયતિ,

સૂત્રાર્થ-(દો ભતે ! પુરિસા સરિસયા સરિસમહમષોવગરણા
 અન્નમશ્નેષ સદ્ધિ અગ્નિકાય સમારમતિ) હે ભદન્ત ! દો પુરુષ
 એસે હોં કિ જિનકે યાવત્ માણ્ઢપાત્રાદિ ઉપકરણે એકસે
 હોં યે દોનોં મિલકર અગ્નિકાયકા સમારમ કરે (તત્થ ણ એગે
 પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેહ, એગે પુરિસે અગ્નિકાય નિવ્વાવેહ)
 દ્વનમેં એક પુરુષ અગ્નિકાયકો પ્રકટ કરે-સલગાવે ઓર
 દૂસરા પુરુષ જલાદિ દ્વારા ઉસે ઘુસાવે, તો (એસિ ણ મંતે !
 દોણ્હ પુરિસાણ કયરે પુરિસે મહાકમ્મતરાણ ચેવ) હે ભદન્ત ! इन
 દોનોંમેં સે કૌનસા પુરુષ મહાકર્મયુક્ત હોગા ? (મહાકિરિયતરાણચેવ,
 મહાસવતરાણચેવ, મહાવેયણતરાણચેવ] મહાક્રિયાવાલા હોગા, મહા
 આસ્રવવાલા હોગા, ઓર મહાવેદનાવાલા હોગા ? તથા [કયરે વા
 પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણચેવ જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ] કૌન પુરુષ
 અલ્પકર્મવાલા હોગા, યાવત્ અલ્પવેદનાવાલા હોગા ? કયા (જે વા
 સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેહ ? જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય

સૂત્રાર્થ-(દો ભતે ! પુરિસા સરિસયા જાવ સરિસમહમષોવગરણા અન્ન
 મન્નેણ સદ્ધિ અગ્નિકાય સમારમતિ) હે ભદન્ત ! કેહ બે પુરુષો એવા છે કે
 જેમના માંડ પાત્ર અને ઉપકરણો એકસરખા છે હવે તે બન્ને મળીને અગ્નિકાયનો
 સમારમ કરે છે, (તત્થણ એગે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેહ, એગે પુરિસે
 અગ્નિકાય નિવ્વાવેહ) તે બન્નેમાથી એક પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રવર્ણિત કરે છે,
 અને બીજો પુરુષ જળ આદિ વડે તેને ઘુસાવે છે તો (એસિ ણ મંતે ! દોણ્હ
 પુરિસાણ કયરે પુરિસે મહાકમ્મતરાણ ચેવ) હે ભદન્ત ! તે બંને પુરુષોમાનો
 કયો પુરુષ મહાકર્મયુક્ત થશે (મહાકિરિયતરાણ ચેવ, મહાસવતરાણ ચેવ,
 મહાવેયણતરાણ ચેવ ?) મહાક્રિયાયુક્ત થશે, મહાઆસ્રવયુક્ત થશે અને મહાવેદના
 યુક્ત થશે ? તથા (કયરે વા પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ, જાવ અપ્પવેયણતરાણ
 ચેવ ?) કયો પુરુષ અલ્પકર્મવાળો અલ્પક્રિયાવાળો અલ્પ આસ્રવવાળો અને અલ્પ
 વેદનાવાળો હશે. (જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેહ, જે વા સે પુરિસે
 અગ્નિકાય નિવ્વાવેહ) એ અગ્નિ સળગાવનારો પુરુષ મહાકર્મ આદિવાળો હશે. કે

पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, एगे पुरिसे अगणिकाय निवावेइ, एणसि ण भते । दोण्ह पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव, महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव महावेयणतराए चेव ? कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयण तराए चेव ? । जे वा से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ जेवा से पुरिसे अगणिकाय निवावेइ ? कालोदाई ! तत्थ ण जे से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, से ण पुरिसे महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव, तत्थण जे से पुरिसे अगणिकाय निवावेइ से ण पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव । से केणट्ठेण भते ! एव बुद्ध— तत्थ ण जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव ? हे कालोदाई ! तत्थ ण जेसे पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ से ण पुरिसे बहुतराग पुढविकाय समारभइ, बहुतराग आउक्काय समारभइ, अप्पतराग तेउकाय समारभइ, बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ । तत्थ ण जे से पुरिसे अगणिकाय निवावेइ, से ण पुरिसे अप्पतराग पुढविकाय समारभइ, अप्पतराग आउक्काय समारभइ, बहुतराग तेउक्काय समारभइ, अप्पतराग वाउक्काय समारभइ, अप्पतराग वणस्सइकाय समारभइ, अप्पतराग तसकाय समारभइ, से तेणट्ठेण कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराए चेव ॥ सू०४ ॥

छाया—द्वौ खलु मदन्त ! पुरुषौ सदृशौ यावत् सदृशमाण्डामत्रोप कर्तव्यौ अन्योन्येन सार्द्धम् अधिकार्य समारमेते, तत्र खलु एकः पुरुषः भवि

प्रमेयचन्द्रिका टीका अ० उ० १० सू० ४ अग्न्यर्म्मकपुरुषद्वयक्रियावर्णनम् ८३१

कायम् उज्ज्वालयति, एक पुरुष अग्निकाय निर्वापयति, एतयोः सख्यमदन्त !
द्वयोः पुरुषयोः कतरः पुरुषः महाकर्मतरश्चैव, महाक्रियतरश्चैव, महास्रवतरश्चैव,
महावेदनतरश्चैव ? कतरो वा पुरुषः अल्पकर्मतरश्चैव; यावत् अल्पवेदनतरश्चैव ? ।
यो वा स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वालयति यो वा सपुरुषः अग्निकायम् निर्वापयति,

सूत्रार्थ—(दो भते ! पुरिसा सरिसया सरिसमडमचोवगरणा
अन्नमन्नेण सद्धिं अग्निकाय समारम्भति) हे मदन्त ! दो पुरुष
ऐसे हों कि जिनके यावत् माण्डपात्रादि उपकरण एकसे
हों ये दोनों मिलकर अग्निकायका समारम्भ करें (तत्थ णं एगे
पुरिसे अग्निकाय उज्जालेइ, एगे पुरिसे अग्निकाय निव्वावेइ)
इनमें एक पुरुष अग्निकायको प्रकट करे—सलगावे और
दूसरा पुरुष जलादि द्वारा उसे बुझावे, तो (एएसि णं भते !
दोण्ह पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चैव) हे मदन्त ! इन
दोनोंमें से कौनसा पुरुष महाकर्मयुक्त होगा ? (महाक्रियतराएचैव,
महास्रवतराएचैव, महावेयणतराएचैव) महाक्रियावाला होगा, महा
आस्रववाला होगा, और महावेदनावाला होगा ? तथा [कयरे वा
पुरिसे अप्पकम्मतराएचैव जाव अप्पवेयणतराए चैव] कौन पुरुष
अल्पकर्मवाला होगा, यावत् अल्पवेदनावाला होगा ? क्या (जे वा
से पुरिसे अग्निकाय उज्जालेइ ? जे वा से पुरिसे अग्निकाय

सूत्रार्थ—(दो भते ! पुरिसा सरिसया जाव सरिसमडमचोवगरणा अन्न
मन्नेण सद्धिं अग्निकाय समारम्भति) हे मदन्त ! दो दो पुरुषों के बीच
जो भत्ता भांड पात्र अने उपकरणों के समूहों के होते हैं वे अग्नि काय को
समारम्भ करेंगे, (तत्थ णं एगे पुरिसे अग्निकाय उज्जालेइ, एगे पुरिसे
अग्निकाय निव्वावेइ) वे अग्निवाही के पुरुष अग्नि काय को प्रकट करेंगे,
अने जीने पुरुष जल आदि वस्तुओं से उसे बुझावेगे तो (ए एसि णं भते ! दोण्ह
पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चैव) हे मदन्त ! वे अग्नि पुरुषों में
कौन पुरुष महाकर्मयुक्त है ? (महाक्रियतराए चैव, महास्रवतराए चैव,
महावेयणतराए चैव ?) महाक्रियायुक्त है, महाआस्रवयुक्त है अने महावेदना-
युक्त है ? तथा (कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चैव, जाव अप्पवेयणतराए
चैव ?) कौन पुरुष अल्पकर्मवाला, अल्पक्रियावाला, अल्प आस्रववाला अने अल्प
वेदनावाला है ? (जे वा से पुरिसे अग्निकाय उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे
अग्निकाय निव्वावेइ) ये अग्नि सज्ज्यावनारी पुरुष महाकर्म आदिवाले हैं, हे

पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, एगे पुरिसे अगणिकाय निबावेइ,
 एएसि ण भते । दोण्ह पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराए
 चेव, महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव महावेयणतराए
 चेव ? कयरे वा पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयण
 तराए चेव ? । जे वा से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ जेवा
 से पुरिसे अगणिकाय निबावेइ ? कालोदाई । तत्थ ण
 जे से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ, से ण पुरिसे
 महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव, तत्थणं जे से
 पुरिसे अगणिकाय निबावेइ से ण पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव,
 जाव अप्पवेयणतराए चेव । से केणट्टेण भते ! एव बुद्धइ—
 तत्थ ण जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव ? हे कालोदाई !
 तत्थ ण जेसे पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ से ण पुरिसे बहुतरागं
 पुढविकाय समारभइ, बहुतराग आउक्काय समारभइ, अप्पतराय
 तेउकाय समारभइ, बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराय
 वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ । तत्थ
 ण जे से पुरिसे अगणिकाय निबावेइ, से णं पुरिसे अप्पतराग
 पुढविकाय समारभइ, अप्पतराग आउक्काय समारभइ, बहुतराग
 तेउक्काय समारभइ, अप्पतराग वाउक्काय समारभइ, अप्पतरागं
 वणस्सइकाय समारभइ, अप्पतराय तसकाय समारभइ, से
 तेणट्टेण कालोदाई ! जाव अप्पवेयणतराए चेव ॥ सू०४ ॥

छाया—द्वौ खलु भदन्त ! पुर्यौ सृष्टौ यावत् सृष्टमाण्डामत्रोप-
 करणौ अन्योन्यन सादंम् अग्निकाय समारभेते, तत्र खलु एकः पुरुषः, अग्नि

ઉજ્જ્વલયતિ, સ સ્વલુ પુરુષઃ વહુતર પૃથિવીકાય સમારમતે, વહુતરમ્ અપ્કાય સમારમતે, અલ્પતર તેજસ્કાય સમારમતે, વહુતર વાયુકાય સમારમતે, વહુતર વનસ્પતિકાય સમારમતે, વહુતર વ્રસકાય સમારમતે, તત્ર સ્વલુ ય પુરુષઃ અગ્નિકાય નિવાપયતિ, સ સ્વલુ પુરુષઃ અલ્પતર પૃથિવીકાય સમારમતે, અલ્પતરમ્ અપ્કાય સમારમતે, વહુતર તેજસ્કાય સમારમતે, અલ્પતર વાયુકાય સમારમતે, અલ્પતર વનસ્પતિકાય સમારમતે, અલ્પતર વ્રસકાય સમારમતે, તત્ તેનાર્થેન કાલોદાયિન્ ! યાવત્-અલ્પવેદનતરથૈવ ॥ મુ૦ ૪ ॥

ઉજ્જાલેઈ સે નં પુરિસે વહુતરાગ પૃથ્વિકાય સમારંમઈ વહુતરાગ આઝ કાય સમારંમઈ, અપ્પતરાય તેઝકાય સમારંમઈ, વહુતરાગ વાઝકાય સમારંમઈ, વહુતરાય વણસ્સઈકાય સમારંમઈ, વહુતરાગ તસકાય સમારંમઈ] જિસ પુરુષને અગ્નિકાયકો જલાયા છે વહુ ઇસલિયે મહાકર્મવાલા યાવત્ મહાવેદનાવાલા કહા ગયા છે કે વહુ અનેક પૃથિવીકાય જીવોં કા સમારમ કરતા હૈ, અનેક અપ્કાયિક જીવોં કો સમારમ કરતા હૈ, થોઢે સે અગ્નિકાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈ અનેક વાયુકાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈ, અનેક વનસ્પતિ કાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈ, ઓર અનેક વ્રસકાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈ । તથા-(તત્પણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવાવેઈ, સે ન પુરિસે અપ્પતરાગ પૃથ્વિકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાગ આઝકાય સમારંમઈ, વહુતરાગ તેઝકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાગ વાઝકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાગ વણસ્સઈકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાય તસકાય સમારંમઈ-સે તેણટ્ટણ કાલોદાઈ ! જાઘ અપ્પવેયણતરાપથૈવ) જો

સમારંમઈ, અપ્પતરાય તેઝકાય સમારંમઈ, વહુતરાય વાઝકાય સમારંમઈ, વહુતરાય વણસ્સઈકાય સમારંમઈ, વહુતરાય તસકાય સમારંમઈ) જે પુરુષે અગ્નિકાયને સજાગાવેા હોય છે તેને મહાકર્મવાળો મહાક્રિયાવાળો મહાઆત્મવાળો અને મહાવેદનાવાળો કહેવાનું કારણ એ છે કે તે અનેક પૃથ્વીકાય જીવોનો સમારમ કરે છે અનેક અપ્કાયિક જીવોનો સમારમ કરે છે થોડાં અગ્નિકાય જીવોનો સમારમ કરે છે, અનેક વાયુકાયિક જીવોનો સમારમ કરે છે, અનેક વનસ્પતિકાયિક જીવોનો સમારમ કરે છે અને વ્રસકાયિક જીવોનો સમારમ કરે છે (તત્પણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિવાવેઈ, સે ન પુરિસે અપ્પતરાગ પૃથ્વિકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાગ આઝકાય સમારંમઈ, વહુતરાગ તેઝકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાગ વાઝકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાગ વણસ્સઈકાય સમારંમઈ, અપ્પતરાય તસકાય સમારંમઈ-સે તેણટ્ટણ કાલોદાઈ ! જાઘ અપ્પવેયણતરાપથૈવ) તથા જે પુરુષ અગ્નિકાયને

કાલોદાયિન્ ? તત્ર સ્વલુ યઃ સ પુરુષઃ અગ્નિકાયમ્ ઉઝ્જ્વલયતિ સ
સ્વલુ પુરુષઃ મહાકર્મતરણૈવ, યાવત્-મહાવેદનતરણૈવ, તત્ર સ્વલુ યઃ સ પુરુષઃ
અગ્નિકાયમ્ નિર્વાપયતિ, સ સ્વલુ પુરુષઃ અલ્પકર્મતરણૈવ યાવત્-અલ્પવેદનતર-
ણૈવ । તત્ કેનાર્થન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે-તત્ર સ્વલુ ય સ પુરુષઃ યાવત્-
અલ્પવેદનતરણૈવ ? કાલોદાયિન્ ! તત્ર સ્વલુ ય સ પુરુષઃ અગ્નિકાયમ્

નિઘ્વાવેદ્ [વહ્ કિ જિસને અગ્નિ જલાઈ હૈં યા વહ્ કિ જિમને
અગ્નિ ઘુક્ષાઈ હૈં ? [કાલોદાઈ] હૈં કાલોદાયિન્ ! [તત્થ ણ જેસે પુરિસે
અગ્નિકાય ઉઝ્જાલેદ્, સે ણ પુરિસે મહાકર્મતરણૈવ, જાવ મહા
વેયણતરણૈવ] ઉન દોનોં સદ્દશમાણ્ડપાત્રાદિ ઉપકરણવાલે પુરુષોમ્
સે વહ્ પુરુષ હી મહાકર્મવાલા યાવત્ મહાવેદનાવાલા હોગા કિ જિસને
અગ્નિજલાયા હૈં । [તત્થ ણ જેસે પુરિસે અગ્નિકાય નિઘ્વાવેદ્, સે
ણ પુરિસે અલ્પકર્મતરણૈવ, જાવ અલ્પવેયણતરણૈવ] તથા વહ્
પુરુષ કિ જિસને અગ્નિ ઘુક્ષાઈ હૈં, વહ્ અલ્પકર્મવાલા યાવત્ અલ્પવે-
દનાવાલા હોગા । [સે કેણ્ટેણ મંતે ! એવ ઘુક્ષદ્, તત્થ ણ જેસે
પુરિસે જાવ અલ્પવેયણતરણૈવ] હૈં ભદન્ત ! એસા આપ કિસ
કારણસે કહતે હૈં કિ જિસ પુરુષને અગ્નિ જલાઈ હૈં વહ્ તો મહા
કર્મવાલા યાવત્ મહાવેદનાવાલા હોગા તથા જિસ પુરુષને અગ્નિ
ઘુક્ષાઈ હૈં વહ્ અલ્પકર્મવાલા યાવત્ અલ્પવેદનાવાલા હોગા ?
[કાલોદાઈ] હૈં કાલોદાયિન્ ! [તત્થ ણ જેસે પુરિસે અગ્નિકાય

અગ્નિને ઓલવનારા મહાકર્મ આદિવાળો હશે ? (કાલોદાઈ) હૈં કાલોદાયી !
(તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉઝ્જાલેદ્, સે ણ પુરિસે મહાકર્મતરણૈવ
જેવ, જાવ મહાવેયણતરણૈવ) તે બન્ને સમાન બાહ-પાત્ર આદિ ઉપકરણવાળા
પુરુષોમાંથી જેણે અગ્નિ પ્રત્યક્ષિત કર્યો હોય છે તે પુરુષ મહાકર્મ મહાક્રિયા, મહા
આશ્રવ અને મહાવેદનાયુક્ત થશે.

(તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિઘ્વાવેદ્ સે ણ પુરિસે અલ્પકર્મતરણૈવ
જેવ જાવ અલ્પવેયણતરણૈવ) તથા જે પુરુષે અગ્નિ ઓલવી છે, તે અલ્પ
કર્મવાળો, અલ્પ ક્રિયાવાળો અને અલ્પ વેદનાવાળો થશે

(સે કેણ્ટેણ મંતે ! એવ ઘુક્ષદ્, તત્થ ણ જે સે પુરિસે અલ્પવેયણતરણૈવ જેવ ?)
હૈં ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે જે પુરુષે અગ્નિ અગ્નિગામ્યો છે તે
મહાકર્મ આદિથી યુક્ત થશે અને જે પુરુષે અગ્નિ યુક્તો છે તે અલ્પકર્મ, અલ્પવેદના
આદિથી યુક્ત થશે ? (કાલોદાઈ) હૈં કાલોદાયી ! (તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય
ઉઝ્જાલેદ્ સે ણ પુરિસે મહાકર્મ તરણૈવ પુરુષિકાય સમારમ્, મહાકર્મ તરણૈવ

उज्ज्वलयति 'एगे पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' एक. = अपर पुरुष 'अग्निकाय निर्वापयति जलादिना विन्यापयति 'एएसि ण मते दोण्ह पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव' हे भदन्त ! एतयो. उपरिचणितयो' खलु द्वयो पुरुषयोर्मध्ये कतर पुरुष. क पुरुष महाकर्मतरकश्चैव अतिशयेन महत् कर्म = ज्ञानावरणीयादिक यस्य स तथा महाकर्मयुक्त इत्यर्थः, तथा 'महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेयणतराए चेव ?' महाक्रियतरकश्च महत्य क्रिया = आरम्भिक्यादयो यस्य स तथा महाक्रियायुक्त इत्यर्थः महासवतरकश्चैव महान् आस्रव = वृहत्कर्मवधहेतुभूता यस्य स तथा महास्रवयुक्त इत्यर्थः, महा वेदनतरकश्चैव महावेदनाजनककर्मयुक्तो भवति, 'कयरे वा पुरिसे अप्प कम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव ?' कतरो वा पुरुष अल्पकर्मतर- कश्चैव, अल्पकर्म युक्त, यावत्-अल्पक्रियतरकश्चैव, अल्पास्रवतरकश्चैव,

'एगे पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' और दूसरा एक पुरुष उस अग्निकाय को बुझादेवे तो (एएसिण मते ! दोण्ह पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराएचेव' हे भदन्त ! इन दोनों पुरुषों के बीच में कौनसा पुरुष महाकर्मतरक-ज्ञानावरणोय आदि कर्म हैं अतिशय महान् जिसके ऐसा होगा- महाकर्मयुक्त होगा तथा 'महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेयणतराए चेव' आरम्भिकी आदि महती क्रियाओंवाला होगा-महाक्रियायुक्त होगा, 'महासवतराएचेव' वृहत्कर्म के वध का हेतुभूत आस्रववाला होगा, 'महावेयणतराएचेव' महती वेदना का जनक भूतकर्मयुक्त होगा ? तथा- 'कयरे वा पुरिसे अप्प कम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव' कौनसा पुरुष अल्प कर्मतरक-अल्पकर्मयुक्त होगा, यावत्-अल्पक्रियातरक, अल्पआस्रव

तथाथी ओइ पुरुष अग्निकायने अणगाव छे 'एगे पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' मते भीति पुरुष ते अग्निकायने ओधवे छे 'ए एसि ण मते ! दोण्ह पुरिसाण कयरे पुरिसे महाकम्मतराए चेव' तो हे भदन्त ! ते जन्ने पुरुषोभाथी ओये पुरुष महाकर्मयुक्त भये-ओटसे छे जेना ज्ञानावरणीय आदि कर्मो महान् छरी ओवे यरी-महान् कर्मो पधर यरी 'महाकिरियतराए चेव, महासवतराए चेव, महावेयण तराए चेव' आरकिरी आदि महा क्रियाओवाणो यरी महा आस्रवयुक्त यरी-ओटसे छे अनेक कर्मोना पधना कारखुभूत महाआस्रववाणो यरी, अने महावेदनावाणो यरी-ओटसे छे कयरे वेदनाना जनक कर्मयुक्त यरी ? तथा 'कयरे वा पुरिसे अप्प कम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव ?' कयो पुरुष अप्पकर्मयुक्त अप्प क्रियायुक्त, अप्प आस्रवयुक्त अने अप्प वेदनायुक्त यरी ?

ટીકા- કાલોદાયી પૃચ્છતિ- 'દો મતે ! પુરિસા સરિસયા જાવ સરિસ-મહમત્તોવગરણા અન્નમન્નેણ સર્દિ અગ્નિકાય સમારમતિ' હે મદન્ત ! દો પુરુષો સદ્દશો યાવત્ સદ્દશમાણ્ડામપ્રોવરણી સદ્દશ સમાનમેવ માણ્ડ-પાત્રમ્, અમત્તમ્-લઘુપાત્રમ્, ઉપરુરણ=ઢંડાદિકમ્ યયોસ્તી તથાવિધી અન્યોન્યન સર્દિ પરસ્પર મિલિત્વા યુગપદેવ અગ્નિકાયં સમારમેતે = ઉપદ્રવપતઃ, 'તત્થ ણ ણે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ' તત્ત્વ તયોર્મધ્યે ચલુ ઇક, પુરુષ, અગ્નિકાયમ્

પુરુષ અગ્નિકાય કો યુક્તાતા હૈં વહ અલ્પકર્મવાલા યાવત્ અલ્પવેદના ચાલા હસલિયે પ્રકટ કિયા ગયા હૈં કિ વહ અલ્પતર પૃથ્વીકાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈં, અલ્પતર અપ્કાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈં, અલ્પતર વાયુકાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈં, અલ્પ તર વનસ્પતિકાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈં-ઔર અલ્પતરઅસ કાયિક જીવોં કા સમારમ કરતા હૈં ।

ટીકાર્થ-કાલોદાયી પ્રશ્નુ સે એસા પૂછ રહ હૈં- 'દો મતે ! પુરિસા સરિસયા જાવ સરિસમહમત્તોવગરણા અન્નમન્નેણ સર્દિ અગ્નિકાય સમારમતિ' હે મદન્ત ! કોઈ દો પુરુષ હોં કિ જો ઉમર મેં સમાન હોં, સમાન હીં ઉનકે માણ્ડ-પાત્ર હોં, સમાન હીં અમત્ત લઘુપાત્ર હોં, ઔર સમાન હીં ઉનકે ઉપકરણ-ઢંડાદિક હોં એસે વે દોનોં પુરુષ આપસ મેં-ઇક સાથ-મિલકર અગ્નિકાય કા સમારમ કરેં (તત્થ ણ ણે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ) ઇનમેં ઇક પુરુષ અગ્નિકાય કો જલાવે

એવે છે, તે અલ્પ કર્મવાળો, અલ્પ ક્રિયાવાળો, અલ્પ જ્ઞાનવાળો અને અલ્પ વેદનાવાળો થશે તેનું કારણ એ છે કે તે અલ્પતર પૃથ્વીકાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે અલ્પતર અપ્કાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે બહુતર અગ્નિકાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે અલ્પતર વાયુકાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે અને અલ્પતર અસકાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે

ટીકાર્થ-કાલોદાયી મહાવીર પ્રશ્નુને જોવા પ્રશ્ન પૂછે છે કે- 'દો મતે ! પુરિસા સરિસયા જાવ સરિસમહમત્તોવગરણા અન્નમન્નેણ સર્દિ અગ્નિકાય સમારમતિ' હે મદન્ત ! જોવા કોઈ બે પુરુષો છે કે ને સમવયસ્ક છે, જેમનાં ભાડ (પાત્ર) સરખા જ છે, જેમના અમત્ત-લઘુપાત્રો પણ સરખા જ છે અને જેમના ઠંડાદિક ઉપકરણો પણ એકસરખા જ છે, જોવા તે બન્ને પુરુષો એકત્ર થઈને (જેમ મળીને) અગ્નિકાયનો સમારભ કરે છે- 'તત્થ ણ ણે પુરિસે અગ્નિકાયં ઉજ્જાલેઈ'

અગ્નિકાયનિર્વાપક પુરુષ. અલ્પકર્મતરકથૈવ, યાવત્ - અલ્પક્રિયતરકથૈવ, અત્પાસ્રવતરકથૈવ અલ્પવેદનતરકથૈવ મવતિ । કાલોદાયી પૃચ્છતિ-‘સે કેળદ્વેળ મતે ! એવ બુદ્ધિ-તત્થ ણ જે સે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ?’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન-કથ તાવત્ એવમુચ્યતે-તત્ર સ્વલ્લ ય સ પુરુષઃ યાવત્ અગ્નિકાયમ્ હજ્જ્વલયતિ સ મહાકર્માદિયુક્તઃ, યસ્તુ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ સ અલ્પકર્માદિવિશિષ્ટઃ અલ્પવેદનવિશિષ્ટૈવ ? ઇતિ, મગવાનાહ- ‘કાલોદાઈ ! તત્થ ણં જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ હે કાલોદાયિન્ ! તત્ર તયોર્મધ્યે સ્વલ્લ ય સ પુરુષઃ અગ્નિકાયમ્ હજ્જ્વલયતિ ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગ પુદવિકાય સમારમઈ, વહુતરાગ આઝકાય સમારમઈ’ સ સ્વલ્લ પુરુષઃ વહુતરક પૃથિવીકાય સમારમતે=વિરાધયતિ, વહુતરકમ્ અપ્કાય હોગા, અલ્પ આરમ્બિકી આદિ ક્રિયાઓવાલા હોગા અલ્પ આલ્સવવાલા હોગા ઓર અલ્પવેદનાવાલા હોગા, અથ કાલોદાયી પ્રશ્નસે પેસા પૂછ રહે હૈં કિ ‘સે કેળદ્વેળ મતે એવ બુદ્ધિ તત્થ ણ જેસે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણસે કહતે હૈં કિ જો પુરુષ યાવત્ અગ્નિકાય કો જલાતા હૈં વહ મહાકર્મસે યુક્ત હોતા હૈં, તથા જો અગ્નિકાયકો બુઝાતા હૈં વહ અલ્પકર્મ સે યુક્ત હોતા હૈં ? ઇસ પર પ્રશ્ન ઉત્તર દેતે હુણે ઉનસે કહતે હૈં ‘કાલોદાઈ’ હે ‘કાલોદાયિન્ ! તત્થ ણ જેસે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ ઇન દોનોં પુરુષોં કે ધીચમેં જો પુરુષ અગ્નિકાયકો જલાતા હૈં ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગ પુદવિકાય સમારમઈ, વહુતરાગ આઝકાય સમારમઈ’ વહ પુરુષ વહુતર પૃથિવીકાયકા સમારમ કરતા હૈં વહુતર અપ્કાયકા સમારમ કરતા હૈં

હવે કાલોદાયી તેનું કારણ બાણવાની ગિજાસાથી મહાવીર પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘સે કેળદ્વેળ મતે ! એવ બુદ્ધિ - તત્થ ણ જે સે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ?’ હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે તે પુરુષ મહાકર્મ આદિથી યુક્ત થશે અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓઘવે છે તે અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત થશે ?

તેનું કારણ સમજાવતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે- ‘કાલોદાઈ’ હે કાલોદાયી ! ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ,’ જે પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રગ્વહિત કરે છે, ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગ પુદવિકાય સમારમઈ, વહુતરાગ આઝકાય સમારમઈ,’ તે પુરુષ પણ પૃથ્વીમધિકાને સમારમ કરે છે

અવ્પવેદનતરફવેવ ભવતિ ? 'જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ ? યો વા સ્વલુ સ પુરુષ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જ્વલયતિ લ્યતિ મજ્જલયતિ, યો વા સ્વલુ સઃ અપરઃ પુરુષ. અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ=વિધ્યાપયતિ, તયોર્મધ્યે इत्यर्थः । મગધાનાહ-‘કાલોદાર્હ’ હે કાલોદાયિન ! ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ તત્ર તયોર્મધ્યે સ્વલુ ય સ પુરુષ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જ્વલયતિ ‘સે ણ પુરિસે મહાકમ્મતરાણ વેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ વેવ’ સ સ્વલુ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જ્વલકઃ પુરુષ’ મહાકર્મતરફથેવ યાવત્-મહાક્રિયતરફથેવ, મહાસ્રવતરફથેવ, મહાવેદન તરફથેવ ભવતિ, અથ ચ ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાસ નિબ્બાવેઈ’ તત્ર તયોર્મધ્યે સ્વલુ ય સ પુરુષ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ=વિધ્યાપયતિ, ‘સે ણ પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણ વેવ, જાવ અપ્પવેયણતરાણ વેવ’ સ સ્વલુ

તરફ, ઓર અવ્પવેદનતરફ, હોગા ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન વઢતે હૈ-‘કાલોદાર્હ !’ હે કાલોદાયિન ! ‘જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ જો પુરુષ અગ્નિકાય કો સલગાતા હૈ ઓર જો પુરુષ અગ્નિકાયકો વુક્ષાતા હૈ ‘તત્થ ણ પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ સો इन दोनोंके बीचमें जो पुरुष अग्निकायको जलाता है ‘से ण पुरिसे महा कम्मतराण, વેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ વેવ’ વહ અગ્નિ જલાનેવાલા પુરુષ તો મહાકર્મવાલા, મહાક્રિયાવાલા, મહાસ્રવવાલા ઓર મહાવેદનાવાલા હોગા તથા ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ જિસ પુરુષને ઉસ અગ્નિકાય કો વુક્ષાયા હૈ ‘સે ણ પુરિસે અપ્પ કમ્મતરાણ વેવ જાવ અપ્પવેયણતરાણ વેવ’ વહ પુરુષ અપ્પકર્મવાલા

કાલોદાયીના પ્રશ્નો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે- ‘કાલોદાર્હ !’ હે કાલોદાયી ! ‘જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ ને પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે અને ને પુરુષ અગ્નિકાયને ઝોલવે છે, તે બન્ને પુરુષોમાંથી ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ ને પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, ‘સે ણ પુરિસે મહાકમ્મતરાણ વેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ વેવ’ તે મહા કર્મવાળો મહા ક્રિયાવાળો મહા આશ્રવવાળો અને મહા વેદનાવાળો થી. પરંતુ ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ ને પુરુષ અગ્નિકાયને ઝોલવે છે, ‘સે ણ પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણ વેવ જાવ અપ્પવેયણતરાણ વેવ’ તે પુરુષ અપ્પકર્મનો બધક આશ્રિતી આદિ અપ્પક્રિયાઓ વાળો અપ્પઆશ્રવવાળો અને અપ્પવેદનાવાળો થી.

પ્રમેયચન્દ્રિકા ટાકા શ ૭ ઉ ૧૦ સૂ ૪ અગ્નિકાયવિષયે પુરુષદ્વયક્રિયાવર્ણનમ્ ૮૩૭

અગ્નિકાયનિર્વાપક પુરુષઃ અલ્પકર્મતરફથૈવ, યાવત્ - અલ્પક્રિયતરફથૈવ, અલ્પાસ્રવતરફથૈવ અલ્પવેદનતરફથૈવ ભવતિ । કાલોદાયી પૃચ્છતિ-‘સે કેળદ્વેળ મતે ! એવ બુચ્છ-તત્થ ણ જે સે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ?’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન=કથ તાવત્ એવમુચ્યતે-તથા સ્વલ્પ ય સ પુરુષઃ યાવત્ અગ્નિકાયમુજ્જ્વલયતિ સ મહામ્માદિયુક્ત, યસ્તુ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ સ અલ્પકર્માદિવિશિષ્ટઃ અલ્પવેદનવિશિષ્ટથૈવ ? इति, મગવાનાહ-‘કાલોદાઈ ! તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ હે કાલોદાયિન્ ! તથ તયોર્મધ્યે સ્વલ્પ ય સ પુરુષ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જ્વલયતિ ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગ પુદવિકાય સમારમઈ, વહુતરાગ આઝકાય સમારમઈ’ સ સ્વલ્પ પુરુષ’ વહુતરક પૃથિવીકાય સમારમતે=વિરાધયતિ, વહુતરક્કમ્ અપ્કાય

હોગા, અલ્પ આરમ્ભિકી આદિ ક્રિયાઓવાલા હોગા અલ્પ આસ્રવવાળા હોગા ઓર અલ્પવેદનાવાલા હોગા, અથ કાલોદાયી પ્રશ્નસે એસા પૂછ રહે હું કિ ‘સે કેળદ્વેળ મતે એવ બુચ્છ-તત્થ ણ જેસે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણસે કહતે હું કિ જો પુરુષ યાવત્ અગ્નિકાય કો જલાતા હૈ વહ મહાકર્મસે યુક્ત હોતા હૈ, તથા જો અગ્નિકાયકો બુઝાતા હૈ વહ અલ્પકર્મ સે યુક્ત હોતા હૈ ? ઇસ પર પ્રશ્ન ઉત્તર દેતે હુણે ઉનસે કહતે હું ‘કાલોદાઈ’ હે ‘કાલોદાયિન્ ! તત્થ ણ જેસે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ ઇન દોનો પુરુષોં કો ધીચમેં જો પુરુષ અગ્નિકાયકો જલાતા હૈ ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગ પુદવિકાય સમારમઈ, વહુતરાગ આઝકાય સમારમઈ’ વહ પુરુષ વહુતર પૃથિવીકાયકા સમારમ કરતા હૈ વહુતર અપ્કાયકા સમારમ કરતા હૈ

હવે કાલોદાયી તેનું કારણ બાણવાની નિજાસાથી મહાવીર પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘સે કેળદ્વેળ મતે ! એવ બુચ્છ-તત્થ ણ જે સે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ?’ હે મદન્ત ! આપ શા કારણે એવું કહે છે કે જે પુરુષ અગ્નિકાયને સજગાવે છે તે પુરુષ મહાકર્મ આદિથી યુક્ત થશે અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને એકાદે છે તે અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત થશે ?

તેનું કારણ સમજાવતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે- ‘કાલોદાઈ’ હે કાલોદાયી ! ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ,’ જે પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરે છે, ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગ પુદવીકાય સમારમઈ, વહુતરાગ આઝકાય’ સમારમઈ,’ તે પુરુષ વધુ પૃથ્વીઆધિષ્ઠાનો સમારમ કરે છે

અપ્પવેદનતરકચેવ ભવતિ ? 'જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ ? યો વા સ્વલુ સ પુરુષ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જવલયતિ મજ્જલપતિ, યો વા સ્વલુ સઃ અપરઃ પુરુષઃ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ=વિધ્યાપયતિ, તયોર્મધ્યે इत्ययम् । મગધનાહ-‘કાલોદાઈ’ હે કાલોદાયિન ! ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ તત્થ તયોર્મધ્યે સ્વલુ ય સ પુરુષઃ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જવલયતિ ‘સે ણ પુરિસે મહાકમ્મતરાણ ચેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ ચેવ’ સ સ્વલુ અગ્નિકાયમજ્જાલક પુરુષ મહાકર્મતરકથૈવ યાવત્-મહાક્રિયતરકથૈવ, મહાસત્તવતરકથૈવ, મહાવેદન તરકથૈવ ભવતિ, અથ ચ ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાસ નિબ્બાવેઈ’ તત્થ તયોર્મધ્યે સ્વલુ ય સ પુરુષ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ=વિધ્યાપયતિ, ‘સે ણ પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ, જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ સ સ્વલુ

તરક, ઓર અરુપવેદનતરક, હોગા ? ઉત્તરમેં મધુ કહતે હૈ-‘કાલોદાઈ !’ હે કાલોદાયિન ! ‘જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ જો પુરુષ અગ્નિકાય કો સલગાતા હૈ ઓર જો પુરુષ અગ્નિકાયકો વુક્ષાતા હૈ ‘તત્થ ણ પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ સો ઇન દોનીકે ધીચમેં જો પુરુષ અગ્નિકાયકો જલાતા હૈ ‘સે ણ પુરિસે મહા કમ્મતરાણ, ચેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ ચેવ’ વહ અગ્નિ જલાનેવાલા પુરુષ તો મહાકર્મવાલા, મહાક્રિયાવાલા, મહાસત્તવવાલા ઓર મહાવેદનાવાલા હોગા તથા ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ જિસ પુરુષને ઉસ અગ્નિકાય કો વુક્ષાયા હૈ ‘સે ણ પુરિસે અપ્પ કમ્મતરાણ ચેવ જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ વહ પુરુષ અત્પકર્મવાલા

કાલોદાયીના પ્રશ્નો ઉત્તર આપતા મહાવીર મધુ કહે છે કે- ‘કાલોદાઈ !’ હે કાલોદાયી ! ‘જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, જે વા સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ ને પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે અને ને પુરુષ અગ્નિકાયને ઝોલવે છે, તે બન્ને પુરુષોમાથી ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ ને પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે ‘સે ણ પુરિસે મહાકમ્મતરાણ ચેવ, જાવ મહાવેયણતરાણ ચેવ’ તે મહા કર્મવાળો મહા ક્રિયાવાળો મહા આસ્રવવાળો અને મહા વેદનાવાળો થશે. પરન્તુ ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ’ ને પુરુષ અગ્નિકાયને ઝોલવે છે ‘સે ણ પુરિસે અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ તે પુરુષ અત્પકર્મના ણ મહા આરભિદી આદિ અત્પક્રિયાઓ વાળો અત્પઆસ્રવવાળો અને અત્પવેદનાવાળો થશે.

અગ્નિકાયનિર્વાપક' પુરુષઃ અલ્પકર્મતરકથૈવ, યાવત્ - અલ્પક્રિયતરકથૈવ, અલ્પાસ્રવતરકથૈવ અલ્પવેદનતરકથૈવ ભવતિ । કાલોદાયી પૃચ્છતિ-‘સે કેણદ્વેણ મતે ! એવ વુચ્છ-તત્થ ણ જે સે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ?’ હે મદન્ત ! તત્ કેનાર્થેન=કથ તાવત્ એવમુચ્યતે-તપ્ર સ્વલ્લ ય, સ પુરુષઃ યાવત્ અગ્નિકાયમુજ્જ્વલયતિ સ મહાકર્માદિયુક્ત', યસ્તુ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ સ અલ્પકર્માદિવિશિષ્ટઃ અલ્પવેદનવિશિષ્ટૈવ ? इति, ભગવાનાહ- ‘કાલોદાઈ ! તત્થ ણં જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ હે કાલોદાયિન્ ! તત્ર તયોર્મધ્યે સ્વલ્લ ય સ પુરુષઃ અગ્નિકાયમ્ ઉજ્જ્વલયતિ ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગ પુદ્ધવિકાય સમારમ્મઈ, વહુતરાગં આઝકાય સમારમ્મ’ સ સ્વલ્લ પુરુષઃ વહુતરક પૃથિવીકાય સમારમતે=વિરાધયતિ, વહુતરકમ્ અપ્કાય

હોગા, અલ્પ આરમ્મિકી આદિ ક્રિયાઓવાલા હોગા અલ્પ આસ્રવવાળા હોગા ઓર અલ્પવેદનાવાલા હોગા, અથ કાલોદાયી પ્રશ્નસે એસા પૂછ રહે હૈં કિ ‘સે કેણદ્વેણ મતે એવ વુચ્છ તત્થ ણ જેસે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણસે કહતે હૈં કિ જો પુરુષ યાવત્ અગ્નિકાય કો જલાતા હૈં વહ મહાકર્મસે યુક્ત હોતા હૈં, તથા જો અગ્નિકાયકો વુઝાતા હૈં વહ અલ્પકર્મ સે યુક્ત હોતા હૈં ? ઇસ પર પ્રશ્ન ઉત્તર દેતે છુપે ઉનસે કહતે હૈં ‘કાલોદાઈ’ હે ‘કાલોદાયિન્ ! તત્થ ણ જેસે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ’ ઇન દોનોં પુરુષોં કે યીચમેં જો પુરુષ અગ્નિકાયકો જલાતા હૈં ‘સે ણં પુરિસે વહુતરાગં પુદ્ધવિકાય સમારમ્મઈ, વહુતરાગં આઝકાય સમારમ્મ’ વહ પુરુષ વહુતર પૃથિવીકાયકા સમારમ કરતા હૈં વહુતર અપ્કાયકા સમારમ કરતા હૈં

હવે કાલોદાયી તેનું અલ્પ અસ્રુવાળી જિજ્ઞાસાથી મહાવીર પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘સે કેણદ્વેણ મતે ! એવ વુચ્છ - તત્થ ણ જે સે પુરિસે જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ ?’ હે મદન્ત ! આપ આ કારણે એવું કહે છે કે જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે તે પુરુષ મહાકર્મ આદિથી યુક્ત થશે અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને આસ્રવે છે તે અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત થશે ?

તેનું કારણ સમજાવતા મહાવીર પ્રશ્ન બંધે છે કે- ‘કાલોદાઈ’ હે કાલોદાયી ! ‘તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય ઉજ્જાલેઈ, ’ જે પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરે છે, ‘સે ણ પુરિસે વહુતરાગં પુદ્ધવિકાય સમારમ્મઈ, વહુતરાગ આઝકાય’ સમારમ્મઈ, તે પુરુષ પણ પૃથ્વીશયિકોનો સમારમ કરે છે

સમારમ્ભે, 'અપ્પતરાગં તેઽકાય' સમારમ્ભઃ, વહુતરાગં વાઽકાય સમારમ્ભઃ, વહુતગાય વળસ્સઽકાય સમારમ્ભઃ, વહુતરાગં તસકાય સમારમ્ભઃ' અલ્પતરકં તેજસ્કાય સમારમ્ભે, તત્રાગ્નિકાયે પ્રજ્વાલને વહુતરાગ્નિકાયજીવાનામુત્પાદેઽપિ અલ્પતરાણામ્ વિનાશો મત્તિ, તથાદર્શનાત્, વહુતરક વાયુકાય સમારમ્ભે, વહુતરક વનસ્પતિકાય સમારમ્ભે, વહુતરક ત્રસકાય=ક્ષીન્દ્રિયાદિકં સમારમ્ભે, કિન્તુ 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિગ્ધાવેઽ' તત્ર તયોમ્મયે

'અપ્પતરાગં તેઽકાય સમારમ્ભઃ' અલ્પતર તેજસ્વાયિકાંકી વિરાધના કરતા હૈ । ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ જો જીવ અગ્નિકાય કો જલતા હૈ સો ઇસ અગ્નિકાયકે જલને પર ઇમમેં અનેક અગ્નિકાય જીવોંકા ઉત્પાદ હોતા રહતા હૈ અતઃ. ઇમ અપેક્ષા વહુતર જીવોંકા સમારમ્ભ કર્તા ઉસે કહના ચાહિયે થા પરન્તુ યહાં પર જો અલ્પતર જીવોંકા સમારમ્ભક જો ઉસે કહા ગયા હૈ ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ અનેક જીવોંકા-અગ્નિકાય જીવોંકા ઇસ સમય ઉત્પાદ હાને પર ખી ઇન સચકા ઇસ સમય વિનાશ નહોં હોતા હૈ કિન્તુ વહુત ધોરે જીવોંકા હી વિનાશ હોતા હૈ કયોં કિ ઇસી યાત હી કેવલજ્ઞાનિયોં દ્વારા દેખી ગઈ હૈ । 'વહુતરાગ વાઽકાય સમારમ્ભઃ, વહુતરાગ વળસ્સઽકાય સમારમ્ભઃ, વહુતરાગ તસકાય સમારમ્ભઃ' તથા વહુ અગ્નિકાયકા પ્રજ્વલનકર્તા વહુતર વાયુકાયિક જીવોંકા સમારમ્ભ-વિરાધના કરતા હૈ વહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોંકા સમારમ્ભ કરતા હૈ ઓર વહુતર ક્ષીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયિક જીવોંકા સમારમ્ભ કરતા હૈ 'તત્થ ણ જે સે

પણા અપૂર્વચિદોને સમારમ્ભ કરે છે 'અપ્પતરાગં તેઽકાય સમારમ્ભઃ' અપ્પતર તેજસ્વાયિકાંકી વિરાધના કરે છે (અલ્પ અપારે અગ્નિચિદોને પ્રજ્વલિત કરે છે ત્યારે અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત થવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાય જીવોને ઉત્પાદ થતો રહે છે, આ અપેક્ષાએ તો અગ્નિકાયનો સમારમ્ભ કરનારને બહુતર જીવોને વિરાધક કહેવો બેધએ પરન્તુ બહી તેને અપ્પતર અગ્નિકાય જીવોનો વિરાધક કહેવામા આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે અનેક અગ્નિકાય જીવોનો તે સમયે ઉત્પાદ થવા છતાં પણ તે બધાં અગ્નિકાચિદોનો તે સમયે વિનાશ થતો નથી પણ ઘણા થોડા જીવોના જ વિનાશ થાય છે, એવું કેવલજ્ઞાનીઓએ જોયેલું છે) 'વહુતરાગ વાઽકાય સમારમ્ભઃ, વહુતરાગં વળસ્સઽકાય સમારમ્ભઃ, વહુતરાગં તસકાય સમારમ્ભઃ' બહુતર વાયુકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે, બહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે અને બહુતર ક્ષીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે

સ્વલુ ય' સ પુરુષ અગ્નિકાય નિર્વાપયતિ=વિધ્યાપયતિ, 'સેન પુરિસે અપ્પ તરાય પુદવિક્કાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ આઝકાય સમારમ્મ, વહુતરાગ તેઝકાય સમારમ્મ' સ સ્વલુ પુરુષ અલ્પતરક પૃથિવીકાય સમારમતે, અલ્પતરકમ્ અપ્કાય સમારમતે, વહુતરક તેજસ્કાય સમારમતે, 'અપ્પતરાય વાઝકાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ વણસ્સઙ્કાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ તસકાય સમારમ્મ' અલ્પતરક વાયુકાય સમારમતે, અલ્પતરક વનસ્પતિકાય સમારમતે,

પુરિસે અગ્નિકાય નિન્વાવેઙ્' તથા જો જીવ ડસ અગ્નિકાયકા વુક્કા નેરુપ સમારમ કરતા હૈ 'સે ન પુરિસે અપ્પતરાય પુદવિક્કાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ આઝકાય સમારમ્મ, વહુતરાગ તેઝકાય સમારમ્મ' એસા વહ પુરુષ અલ્પતર પૃથિવીકાયિક જીવોંકા સમારમ કરતા હૈ અલ્પતર અપ્કાયકા સમારમ કરતા હૈ તથા વહુતર અગ્નિકાયકા સમારમ કરતા હૈ ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ અગ્નિકાય કે પ્રજ્વલન હોને પર ડસમેં અનેક અગ્નિકાયિક જીવોંકા ઉત્પાદ હો જાતા હૈ, સો વુક્કાને પર ડન સઘકા વિધ્વસ હો જાતા હૈ-અત અગ્નિકાય કે વુક્કાનેવાલે કો વહુતર અગ્નિકાયિક જીવોંકા વિઘાતક કહા ગયા હૈ તથા અગ્નિકાય કો વુક્કાનેવાલા જીવ 'અપ્પ તરાય વાઝકાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ વણસ્સઙ્કાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ તસકાય સમારમ્મ' અલ્પતર વાયુકાયિક જીવોંકા, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવોંકા, ઓર અલ્પતર ઘ્રસકાયિક જીવોંકા

‘તત્થળં જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિન્વાવેઙ્’ તથા જે પુરુષ તે અગ્નિકાયને ઓલવવાપ્પ સમારમ કરે છે, ‘સે ન પુરિસે અપ્પતરાય પુદવિક્કાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ આઝકાય સમારમ્મ, વહુતરાગ તેઝકાય સમારમ્મ’ તે પુરુષ અલ્પતર પૃથ્વીકાયિક જીવોનો સમારમ કરે છે અલ્પતર અપ્કાયિક જીવોનો સમારમ કરે છે, વહુતર તેજસ્કાયિક (અગ્નિકાયિક) જીવોનો સમારમ કરે છે, (તેને વહુતર અગ્નિકાયિકોનો વિશાધક કહેવાનું કારણ આ પ્રમાણે છે-

અગ્નિકાયને સળગાવવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાયિક જીવોનો ઉત્પાદ થઇ જાય છે પણ જ્યારે તેને ઓલવવામા આવે છે ત્યારે તે બધા અગ્નિકાયિક જીવોનો વિધ્વસ થઇ જાય છે તે કારણે અગ્નિને ઓલવનાર પુરુષને વહુતર અગ્નિકાયિક જીવોનો વિઘાતક કહેવામા આવે છે) તથા અગ્નિકાયને ઓલવનાર પુરુષ ‘અપ્પતરાય વાઝકાય સમારમ્મ, અપ્પતરાય વણસ્સઙ્કાય સમારમ્મ, અપ્પતરાગ તસકાય સમારમ્મ’ અલ્પતર વાયુકાયિકોનો, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવોનો અને અલ્પતર ઘ્રસકાયિક

સમારમ્ભતે, 'અપ્પતરાગ તેવકાય' સમારમ્ભ, વહુતરાગ વાડકાય સમારમ્ભ, વહુતગય વળસ્સકાય સમારમ્ભ, વહુતરાગ તસકાય સમારમ્ભ' અલ્પતરક તેજસ્કાય સમારમ્ભતે, તપ્રાગ્નિકાયે પ્રજ્વાલને વહુતરાગ્નિકાયજીવાનામુત્પાદેડપિ અલ્પતરાણામ્ વિનાશો મવતિ, તથાદર્શનાત્, વહુતરક વાયુકાય સમારમ્ભતે, વહુતરક વનસ્પતિકાય સમારમ્ભતે, વહુતરક વ્રસકાય=કીન્દ્રિયાદિક સમારમ્ભતે, કિન્તુ 'તત્થ ણ જે સે પુરિસે અગ્નિકાય નિબ્બાવેઈ' તત્ર તયોર્મધ્યે

'અપ્પતરાગ તેવકાય સમારમ્ભ' અલ્પતર તેજસ્પાયિક્ષિકી વિરાધના કરતા હૈ । ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ જો જીવ અગ્નિકાય કો જલાતા હૈ સો ઉસ અગ્નિકાયકે જલને પર ઉમ્મમેં અનેક અગ્નિકાય જીવોંકા ઉત્પાદ હોતા રહતા હૈ અત ઇમ અપેક્ષા વહુતર જીવોંકા સમારંમ કર્તા ઉસે કહના ચાહિયે થા પરન્તુ યહાં પર જો અલ્પતર જીવોંકા સમારંમક જો ઉસે કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ અનેક જીવોંકા-અગ્નિકાય જીવોંકા ઉસ સમય ઉત્પાદ હાને પર મી ઉન સયકા ઉસ સમય વિનાશ નહોં હોતા હૈ કિન્તુ વહુત ધોડે જીવોંકા હી વિનાશ હોતા હૈ ક્યોં કિ પેસી ચાત હી કેવલજ્ઞાનિયોં દ્વારા દેસી ગઈ હૈ । 'વહુતરાગ વાડકાય સમારમ્ભ, વહુતરાગ વળસ્સકાય સમારંમ, વહુતરાગ તસકાય સમારમ્ભ' તથા વહ અગ્નિકાયકા પ્રજ્વલનકર્તા વહુતર વાયુકાયિક જીવોંકા સમારંમ-વિરાધના કરતા હૈ વહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોંકા સમારંમ કરતા હૈ ધૌર વહુતર કીન્દ્રિયાદિક વ્રસકાયિક જીવોંકા સમારંમ કરતા હૈ 'તત્થ ણ જે સે

પણા અપૂર્ણચિદો સમારંમ કરે છે 'અપ્પતરાગ તેવકાય સમારમ્ભ' અપ્પતર તેજસ્કાયિકની વિરાધના કરે છે (જીવ બ્યારે અગ્નિકાયિકોને પ્રજ્વલિત કરે છે ત્યારે અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત થવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાય જીવોનો ઉત્પાદ થતો રહે છે, આ અપેક્ષાએ તો અગ્નિકાયનો સમારંમ કરનારને બહુતર જીવોનો વિરાધક કહેવો ભેદ છે પરન્તુ અહી તેને અપ્પતર અગ્નિકાય જીવોનો વિરાધક કહેવામા આવેલ છે તેનું કારણ એ છે કે 'અનેક અગ્નિકાય જીવોનો તે સમયે ઉત્પાદ થવા છતાં પણ તે બધા અગ્નિકાયિકોનો તે સમયે વિનાશ થતો નથી પણ પણ યોદા જીવોનો જ વિનાશ થાય છે એનું કેવલજ્ઞાનીઓએ ભેદ છે) 'વહુતરાગ વાડકાય સમારમ્ભ, વહુતરાગ વળસ્સકાય સમારમ્ભ, વહુતરાગ તસકાય સમારમ્ભ' બહુતર વાયુકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે, બહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે અને બહુતર કીન્દ્રિયાદિક વ્રસકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે

દૂર ગતા દૂર નિવડઈ, દેસ ગત્તા દેસ નિવડઈ, જહિં જહિં ચ ણ
સા નિવડઈ તહિં તહિં ણ તે અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભાસતિ, જાવ
પમાસેતિ, ણ્તે ણ કાલોદાઈ ! તે અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભા-
સેતિ, જાવ પમાસેતિ । તણ ણ સે કાલોદાઈ અણગારે સમણ
ભગવ મહાવીર વદઈ, નમસઈ, વદિત્તા, નમસિત્તા, વહૂહિં ચડ-
તથ—છટ્ટ—ઢમ જાવ અપ્પાણ ભાવેમાણે જહા પઢમસણ કાલા-
સવેસિયપુત્તે જાવ સવ્વદુક્ખવ્વપ્પહીણે, સેવ ભત્તે ! સેવ
ભત્તે ત્તિ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

॥ સત્તમસયસ્સ દસમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥૭-૧૦॥

સત્તમ સય સમત્ત ॥

છાયા-અસ્તિ સ્વલ્લ મદન્ત ! અચિત્તા અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે, ઉદ્ધો-
તપન્તિ, તપન્તિ, પમાસન્તે ? હન્ત, અસ્તિ । ફતરે સ્વલ્લ મદન્ત ! અચિત્તા

પુદ્ગલપ્રકાશાદિદેતુવચ્ચત્તા—

‘અત્થિ ણ ભત્તે !’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(અત્થિ ણ ભત્તે ! અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભાસતિ,
ઉજ્જોવેતિ, તથેતિ, પમાસેતિ) હે મદન્ત ! કયા યદ યાત સમ્ભવિત
હોતી હે કિ અચિત્ત મી પુદ્ગલ પ્રકાશક હોતેં હેં, વે વસ્તુ કા
પ્રકાશ કરતે હેં, તાપ કરતે હેં, દાહક રૂપ હોને સે વે મ્વય ચમકતે
હેં ? (હતા, અત્થિ) હાં કાલોદાયિન્ ! વે પૂર્વોક્તરૂપ સે હોતે હેં ।

પુદ્ગલપ્રકાશાદિદેતુવચ્ચત્તા—

‘અત્થિ ણ ભત્તે !’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(અત્થિ ણ ભત્તે ! અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભાસતિ, ઉજ્જોવેતિ,
તથેતિ, પમાસેતિ ?) હે મદન્ત ! શુ એવું સબળી શકે છે ? અચિત્ત પુદ્ગલો
પણ પ્રકાશિત હોય છે, તેઓ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે, તેઓ તાપ આપે છે, અને
દાહકરૂપ હોવાને લીધે તેઓ પોતે અળકે છે ? (હતા, અત્થિ) હા, મહોદાયી ! એવું

અલ્પતરફ પ્રસકાય સમારંભતે । અન્તે ઉપસહરતિ-‘સે તેળદેળ કાલોદાઈ ! જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ હે કાલોદાયિન્ ! તત્ તેનાર્થેન યાવત્-અગ્નિકાય પ્રજ્વાલકઃ પુરુષઃ યદ્દનાં પૃથિવીકાયાદીનાં સમારંભકત્વાત્, અલ્પતરસ્તૈષ તેજસ્કાયસ્ય સમારંભકત્વાચ મહાકર્માદિયુક્તઃ, અગ્નિકાયનિર્વાપકસ્તુ પુરુષઃ અલ્પતરાણામેવ પૃથિવીકાયાદીનાં સમારંભકત્વાત્ યદ્દનામેવ ચ તેજસ્કાયનાં સમારંભકત્વાચ અલ્પકર્માદિયુક્તો ભવતીતિભાવઃ ॥૬૪॥

પુદ્ગલપ્રકાશાદિહેતુવક્તવ્યતા

અગ્નિકાયરૂપપ્રકાશકમસ્તાવાત્ અચિત્પુદ્ગલપ્રકાશાદિવક્તવ્યતામાહ - ‘અત્થિ ણ’ इत्यादि ।

મૂર્ખ-અત્થિ ણ ભતે । અચિત્તા વિ પોગલા ઓભાસતિ, ઉજોવેતિ, તવેતિ, પમાસેતિ ? હતા, અત્થિ । કયરે ણ ભતે ! અચિત્તા વિ પોગલા ઓભાસતિ ? જાવ પમાસેતિ ? । કાલોદાઈ ! કુદ્ધસ્સ અણગારસ્સ તેયલેસ્સા નિસ્સિટ્ટા સમાણી

સમારંભક કહા છે । અન્તર્મે ઉપસહાર કરતે હુવ સૂત્રકાર કહતે છે- ‘સે તેળદેળ કાલોદાઈ ! જાવ અપ્પવેયણતરાણચેવ’ હે કાલોદાયિન્ ! હસી કારણ સે મૈને એસા કહા છે કે અગ્નિકાય કા પ્રજ્વાલક પુરુષ અનેક પૃથિવીકાયાદિકોં કા સમારંભક હોતા છે, અલ્પતર તેજસ્કાયિકોં કા સમારંભક હોતા છે । હસ કારણ જહ મહાકર્માદિકોં સે યુક્ત કહા ગયા છે । તથા અગ્નિકાય કા નિર્વાપક પુરુષ અલ્પતર હી પૃથિવીકાયિકોં આદિ કા સમારંભક એવ યદ્દતર તેજસ્કાયિકોં કા વિધાતક હોતા છે-હસ કારણ જહ અલ્પકર્માદિકોં સે યુક્ત હોતા છે એસા માના ગયા છે ॥સૂ. ૪॥

જીવોનો સમારંભ (વિરાધના) કરે છે ‘સે તેળદેળ કાલોદાઈ ! જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ’ છે કાલોદાયી અણુગાર । તે કારણે એ એવું કહ્યું છે કે ‘અગ્નિકાયને પ્રત્યક્ષિત કરનારો પુરુષ અનેક પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવોનો વિરાધક બને છે અને અલ્પતર તેજસ્કાયિક જીવોનો વિરાધક બને છે, તે કારણે તેને મહાકર્માદિકાથી યુક્ત કહ્યો છે । પણ અગ્નિકાયને ઓહવનાર પુરુષ અલ્પતર પૃથ્વીકાયાદિકાનો વિરાધક બને છે અને બહુતર તેજસ્કાયિકાનો વિરાધક બને છે । તે કારણે તેને અલ્પકર્માદિકાથી યુક્ત કહ્યો છે ॥સૂ. ૪॥

દૂર ગતા દૂર નિવડઈ, દેસ ગત્તા દેસ નિવડઈ, જહિં જહિં ચ ણ
સા નિવડઈ તહિં તહિં ણ તે અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભાસતિ, જાવ
પમાસેતિ, ઇતે ણ કાલોદાઈ ! તે અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભા-
સેતિ, જાવ પમાસેતિ । તણ ણ સે કાલોદાઈ અણગારે સમણ
ભગવ મહાવીર વડઈ, નમસઈ, વદિત્તા, નમસિત્તા, વહૂહિં ચડ-
તથ—છટ્ટ—ટ્ટમ જાવ અપ્પાણ ભાવેમાણે જહા પઢમસણ કાલા-
સવેસિયપુત્તે જાવ સવ્વદુક્ખપ્પહીણે, સેવ ભતે ! સેવ
ભતે તિ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

॥ સત્તમસયસ્સ દસમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥૭-૧૦॥

સત્તમ સય સમત્ત ॥

હાયા અસ્તિ સ્વલ્લ મદન્ત ! અચિત્તા અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે, ઉદ્ધો
તયન્તિ, તપન્તિ, પ્રમાસન્તે ? હન્ત, અસ્તિ । કતરે સ્વલ્લ મદન્ત ! અચિત્તા

પુદ્ગલપ્રકાશાદિદેતુવક્તવ્યતા—

‘અત્થિ ણ ભતે !’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(અત્થિ ણ ભતે ! અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભાસતિ,
ઉજ્જોર્થેતિ, તર્થેતિ, પમાસેતિ) હે મદન્ત ! કયા યદ યાત સમવિત
હોતી હે કિ અચિત્ત મી પુદ્ગલ પ્રકાશક હોતે હું, જે વસ્તુ કા
પ્રકાશ કરતે હું, તાપ કરતે હું, દાહક રૂપ હોને સે જે સ્વયંચમકતે
હું ? (હતા, અત્થિ) હા કાલોદાયિન્ ! જે પૂર્વોક્તરૂપ સે હોતે હું ।

પુદ્ગલપ્રકાશાદિદેતુવક્તવ્યતા—

‘અત્થિ ણ ભતે !’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—(અત્થિ ણ ભતે ! અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓભાસતિ, ઉજ્જોર્થેતિ,
તર્થેતિ, પમાસેતિ ?) હે મદન્ત ! શુ ઓવું સભવી શકે છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો
પણ પ્રકાશિત હોય છે, તેઓ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે, તેઓ તાપ આપે છે અને
દાહકરૂપ હોવાને લીધે તેઓ પોતે અળકે છે ? (હતા, અત્થિ) હા, મદોદાયી ! ઓવું

અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે યાવત્-પ્રમાસન્તે ? કાલોદાયિન્ ક્રુદ્ધસ્ય અણા
સ્થ્ય તેજોછેદ્યા નિસ્સ્રતા સતી દૂર ગત્યા દૂર નિપતતિ, દેશં ગત્યા દેશં
નિપતતિ, યત્ર યત્ર ચ સ્થલ સા નિપતતિ, તત્ર તત્ર સ્થલ તે અચિન્તા અપિ
પુદ્ગલા અવમાસન્તે, યાવત્-પ્રમાસન્તે, एतेन કાલોદાયિન્ । તે અચિન્તા અપિ
પુદ્ગલા અવમાસન્તે, યાવત્-પ્રમાસન્તે, । તત્ર સ્થલ સ કાલોદાયી અણગાર :

(કયરેણ મતે ! અચિન્તા વિ પોગલા ઓમાસતિ, જાવ પમાસેતિ) હે
મદન્ત ! અચિન્ત હોને પર મી કૌન સે પુદ્ગલ પ્રકાશક હોતે હૈ
યાવત્ દાહક રૂપ હોને સે વે સ્વય ચમકતે હૈ ? (કાલોદાઈ ! ક્રુદ્ધસ્થ
અણગારસ્થ તેયલેસ્થા નિમ્નિદ્વા સમાળી દૂર ગત્યા દૂર નિવહઈ, દેસ
ગત્યા દેસ નિવહઈ, જહિં જહિં ચ ણ સા નિવહઈ, તર્હિં તર્હિં ણ
અચિન્તા વિ પોગલા ઓમાસતિ, જાવ પમાસેતિ) હે કાલોદાયિન્ !
ક્રુદ્ધ હુપ સાધુકી તેજોછેદ્યા નિકલકર ઓર દૂર જાકર દૂર ગિર
પહતી હૈ, દેશ મેં-જાને યોગ્ય સ્થાન મેં જાકર વહ ઉસ સ્થાન મેં
ગિરતી હૈ । ઇસ તરફ જહા ૨ વહ પહતી હૈ વહાં ૨ ઉસકે વે
અચિન્ત મી પુદ્ગલ પ્રકાશક હોતે હૈ, યાવત્ વે દાહકરૂપ હોને સે
ચમકતે હૈ । (एएण કાલોદાઈ ! તે અચિન્તા વિ પોગલા ઓમાસતિ,
જાવ પમાસેતિ) ઇસી કારણ હે કાલોદાયિન્ ! વે અચિન્ત મી
પુદ્ગલ પ્રકાશક હોતે હૈ યાવત્-વે દાહકરૂપ હોને સે ચમકતે હૈ ।
ऐसा जानना चाहिये । (तएणं से कालोदाई । अणगारे समणं भगवं

समवी शके च (कयरे णं मत ! अचिन्ता वि पोगला ओमासति जाव पमासेति?)
हे भन्त ! कथा पुद्गलो अचिन्त होवा छत्ता पणु प्रकाश ताप, अणगत आदिषी मुक्त
होय छे । (कालोदाई ! क्रुद्धस् अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिद्धा समाणी दूर
गत्वा दूर निवहई, देस गत्वा देस निवहई, जहिं जहिं च ण सा निवहई,
तर्हिं तर्हिं ण अचिन्ता वि पोगला ओमासति, जाव पमासेति) हे कालोदायी !
क्रुदायमान मयेत् साधुनी तेजोक्षया नीकणीने दूर जग्धने पठे छे अचिन्त स्थानमा
(कथा योग्य होय कोवा स्थानमा) जग्धने ते तेजोक्षया पठे छे, आ दीते कथा कथा
ते तेजोक्षया पठे छे, तर्हिं तर्हिं च तेषा अचिन्त पुद्गलो पणु प्रकाश होय छे, तापमुक्त
होय छे अने दाहक रूप होवाने वीमि अणगत्वा होय छे (ए ए ण कालोदाई ! ते
अचिन्ता वि पोगला ओमासति, जाव पमासेति) ते कारणे, हे कालोदायी ! ते
अचिन्त पुद्गलो पणु प्रकाश तापमुक्त अने अणगत्वा होय छे अने समजवु

શ્રમણ મગવન્ત મહાવીર વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા વહુમિ ચતુર્થ-પથા
 દમ યાવત્ આત્માન ભાવયન્ યથા પ્રથમશતકે કાલાસ્યવેસિકપુત્ર યાવત્
 સર્વદુ'સુપ્રદીપ', તદેવ મદન્ત ! તદેવ મદન્ત ! इति ॥૬ ॥

સપ્તમશતકસ્ય દશમ ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥૭-૧૦॥

॥ સપ્તમ શતક સમાપ્તમ્ ॥ ૭ ॥

ટીકા-‘અતિથિ ન મતે ! અચિત્તાત્રિ પોગ્ગલા ઓભાસતિ, ઉજ્જોવે તિ, તવેતિ,
 પમાસેતિ ?’ કાલોદાયી પૃચ્છતિ-હે મદન્ત ! અસ્તિ સમવતિ ચલ્લ અચિત્તા

મહાવીર વદહ, નમસહ, વદિસા, નમસિસા, વહુઈંચઉત્ય, છટ્ટ-ટ્ટમ
 જાવ અપ્પાણં ભાવેમાણે જહાપદમસણ કાલાસવેસિયપુત્તે જાવ સવ્વ
 દુક્ખલપ્પહીણે, સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ) इसके बाद उन कालोदायी
 अनगारने श्रमण मगवान् महावीरको वदना की, उन्हें नमस्कार किया
 घन्दना नमस्कार करके चतुर्थ छट्ठ, अट्ठमको तपस्यासे यावत् आत्माको
 भावित [वासित] करते हुए वे कालोदायी अनगार प्रथम शतकमें कहे
 गये कालासवेसियपुत्रकी तरह यावत् समस्त दुखोंसे रहित हो गये
 अर्थात् मोक्ष गये । हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सय ऐसा
 ही है, हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सय ऐसा ही है इस
 प्रकार कहकर वे कालोदायी यावत् अपने स्थान पर बैठ गये ।

ટીકાર્થ-અમ્નિકાયરૂપ પ્રકાશકે પ્રસ્તાવસે અચિત્તપુદ્ગલોંકી
 પ્રકાશાદિ વક્તવ્યતાકો સૂત્રકારને इस दूर द्वारा कहा है इसमें

(તપ્પણ સે કાલોદાઈ અનગારે સમણ મગવ મહાવીર વદહ, નમસહ, વદિસા,
 નમસિસા, વહુઈં ચઉત્ય, છટ્ટ-ટ્ટમ જાવ અપ્પાણ ભાવેમાણે જહા પદમસણ કાલા
 સવેસિયપુત્તે જાવ સન્નદુક્ખલપ્પહીણે સેવ મતે ! સેવ મતે ! તિ) કાલોદાયી અણુગારે
 શ્રમણ મગવાન મહાવીરને વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યો વદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ
 તેમને સ્થાને બેસી ગયા ત્યારબાદ ચતુર્થ છટ્ટ અને અટ્ઠમની તપસ્યાથી પોતાના આત્માને
 ભાવિત (વાસિત) કરતા તે કાલે દેખી અણુગાર પહેલા શતકમાં જેનું વર્ણન કરવામાં
 આવી ગયું છે તે કાલાસવેસિયપુત્રની જેમ સિદ્ધ બુદ્ધ, સુકલ તત્તાપ રહિત અને
 સમસ્ત દુ ખોના નાશકર્તા થયા. હે ભદન્ત ! આ વિષયનું આપે જે પ્રતિપાદન કયું છે,
 તે સર્વથા સત્ય છે હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય અને યથાર્થ છે, આ પ્રમાણે
 કરીને કાલોદાયી યાવત્ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા

ટીકાર્થ-અમ્નિકાયરૂપ પ્રકાશકનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે તેથી સૂત્રકારે આ
 સૂત્ર દ્વારા અચિત્ત પુદ્ગલોંકી પ્રકાશાદિ વક્તવ્યતાનું પ્રતિપાદન કયું છે-

અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે પ્રકાશકા ભવન્તિ, ઉદ્યોતયન્તિ યસ્તુ પ્રકાશયન્તિ, તપન્તિ તાપ કુર્વન્તિ, પ્રમાસન્તે તથાપિથસ્તુદાહકતયા દીપ્યન્તે કિમ્ ? મગવાનાહ-‘હતા, અત્થિ’ હે કાલોદાયિન્ ! રન્ત, સત્યમ્, અચિત્તા અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે ઇતિ અસ્તિ સમ્ભવતિ ઇતિ માત્ર । અપિશન્દાત્ સચિત્તા અગ્નિકાયાદયમ્તુ અવમાસન્તે ણ્વેતિ સૂચિતમ્ કાલોદાયી પૃચ્છતિ-‘કયરે ણ મતે ! અચિત્તા ત્રિ પોગલા ઓમાસતિ ત્રિ પમાસતિ ? હે મદન્ત ! કતરે ત્વહ્મ કથ તાત્ત્વ અચિત્તા અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે પ્રકાશકા ભવન્તિ, કાલોદાયીને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈં કિ ‘અત્થિ ણ મતે ! અચિત્તા ત્રિ પોગલા ઓમાસતિ, ઉજ્જોયેતિ, તવેતિ, પમાસેતિ’ હે મદન્ત ! યહ સમ્ભવિત્ હોતા હૈં કિ અચિત્ત મી પુદ્ગલ પ્રકાશ કરનેવાલે હોતે હૈં ? વે ઉદ્યોત કરતે હૈં વસ્તુકો પ્રકાશયુક્ત કરતે હૈં ! તપતે હૈં ગમોં પહુવાતે હૈં ? વસ્તુકો જલારે વાલે દોનેસે વે સ્વયં ચમકતે હૈં કયા ! હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ઉત્તરસે કહતે હૈં ‘હતા, અત્થિ’ હે કાલોદાયિન્ ! યહ સત્ય હૈં કિ અચિત્ત મી પુદ્ગલ પ્રકાશક હોતે હૈં । યહાં અપિ’ શબ્દસે યહ સૂચિત કિયા ગયા હૈં કિ અગ્નિકાયાદિક સચિત્ત પુદ્ગલ તો અવમાસક હોતે હી હૈં ઉનકે વિષયકી તો ચર્ચા હી કયા કરના । પર હનસે મિશ્ર જો અચિત્ત પુદ્ગલ હૈં વે મી અવમાસક યાવત્ પ્રમાસક હોતે હૈં । અથ કાલોદાયી પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં (કયરે ણ મતે ! અચિત્તા ત્રિ પોગલા ઓમાસતિ, ત્રિ પમાસતિ) હૈં

આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રશ્નને કાલોદાયી અણુમાર આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- ‘અત્યણ મતે ! અચિત્તા ત્રિ પોગલા ઓમાસ તિ, ઉજ્જોયે તિ, તવે તિ, પમાસે તિ ?’ હે મદન્ત ! શુ કોવું સહાયી થકે છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પશુ પ્રકાશ આપતા હોય છે ? તેઓ શુ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે ? તેઓ શુ ગરમી આપે છે ? અને શુ વસ્તુને પ્રભવલિત કરનારા હોવાથી તેઓ પાતે જ ચમકે છે ?

કાલોદાયીના પ્રશ્નને ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કરે છે- ‘હતા, અત્થિ’ હા, કાલોદાયી ! એ વાત ખરી છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પશુ પ્રકાશક હોય થકે છે અર્હાં ‘અપિ’ શબ્દથી એ સૂચિત થાય છે કે અગ્નિકાયા સચિત્ત પુદ્ગલો તો પ્રકાશયુક્ત હોય જ છે, તેની તો વાત જ શી કરી ! પશુ તેમના કરતા બિલ્લ એવા જે અચિત્ત પુદ્ગલો હોય છે તેઓ પશુ પ્રકાશ, ગરમી આદિથી મુક્ત હોય થકે છે.

કાલોદાયી એવાં પુદ્ગલો કયા કયા છે તે અણુવાની વિજ્ઞાસાથી મહાવીર પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- કયરે ણ મતે ! અચિત્તા ત્રિ પોગલા ઓમાસ તિ,

યાવત્ ઉદ્ઘોતયન્તિ વસ્તુદ્ઘોતકા મવન્તિ, તપન્તિ=તાપ કુર્વન્તિ પ્રમાસન્તે વસ્તુદાહકતયા ? મગવાનાહ-‘કાલોદાઈ ! ક્રુદ્ધસ્સ અણગારસ્સ તેય છેસ્સા નિસ્સિદ્ધા સમાણી દૂર ગત્તા દૂર નિવહઈ’ હે કાલોદાયિન ? ક્રુદ્ધસ્ય અનગારસ્ય= સાધો તેજોલેશ્યા નિસ્થિતા=શરીરાન્નિર્ગતા સતી દૂર ગત્વા દૂર નિપતતિ, દૂર દૂર ગત્વા દૂરે દૂરે નિપતતિ इत्यर्थ ‘દેસ ગત્તા, દેસ નિવહઈ’ દેશ ગત્વા અભિપ્રેત ગન્તવ્યસ્થાન પ્રાપ્ય દેશ નિપતતિ તત્ત્વેશે નિપતતીત્યર્થ ‘જહિં જહિં ચ ણ સા નિવહઈ, તહિં તહિં ણ તે અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓમાસતિ, જાવ પમાસેતિ’ યત્ર યત્ર ચ સ્થલ યસ્મિન યસ્મિન્ સ્થલ દેશે સા ક્રુદ્ધસ્થા-

મદન્ત ’ કૌનસે અચિત્ત ખી પુદ્ગલ પ્રકાશક હોતે હૈં, યાવત્ વસ્તુકે ઉદ્ઘોતક હોતે હૈં, તાપ કરતે હૈં, વસ્તુકો જલાનેવાલે હોનેકે કારણ વે ચમકતે હૈં ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘કાલોદાઈ’ હે કાલોદાયિન ! ‘ક્રુદ્ધસ્સ અણગારસ્સ તેયલેસ્સા નિસ્સિદ્ધા, સમાણી, દૂરં ગત્તા દૂરનિવહઈ ? જો -તપસ્વી સાધુ ક્રુદ્ધ હોતા હૈ તપ ઉસકે શરીરસે તેજોલેશ્યા નિકલતી હૈં ઓર વહ નિકલકર ઉસસે બહુત દૂર જાકર ગિર પડતી હૈં વહ તેજોલેશ્યા સ્વય તેજોમય હોને કે કારણ પ્રકાશસ્વરૂપ, વસ્તુદ્ઘોતક, તાપજનક, એવ ચમકીલી હોતી હૈં । ‘દેસગત્તા દેસનિવહઈ’ યદિ વહ તેજોલેશ્યા કિસી વિવક્ષિત અમુક સ્થાનપર પહુચાની હોતી હૈં તો વહ ઉસ ગન્તવ્ય સ્થાનપર જાકર વહીં પડજાતી હૈં । ઇસ તરહ ‘જહિં૨ ચ ણ સા નિવહઈ, તહિં૨ ણં તે અચિત્તા વિ પોગ્ગલા ઓમાસતિ, જાવ પમાસેતિ’ જહાં૨ પર વહ તેજોલેશ્યા પડતી હૈં વહાં૨

જાવ પમાસેતિ ? હે મદન્ત । કયા કયા અચિત્ત પુદ્ગલો પ્રકાશ, તાપ, અળકાદ આદિથી મુક્ત હોય છે ?

ઉત્તર- ‘કાલોદાઈ !’ હે મદોદાયી ! ‘ક્રુદ્ધસ્સ અણગારસ્સ તેયલેસ્સા નિસ્સિદ્ધા, સમાણી, દૂર ગત્તા દૂર નિવહઈ’ જે તપસ્વી સાધુ પ્રાપ્યસ્થાન યાવ છે, તેના શરીરમાંથી તેજોલેશ્યા નીકળે છે તે તેજોલેશ્યા તેના શરીરમાંથી નીકળીને બહુ દૂર જઈને પડે છે તે તેજોલેશ્યા પોતેજ તેજોમય હોવાથી પ્રકાશસ્વરૂપ, વસ્તુને પ્રકાશિત કરનારી, ઉષ્ણતાજનક અને અળકાવી હોય છે ‘દેસ ગત્તા દેસ નિવહઈ’ એ તે તેજોલેશ્યાને કોઈ અમુક સ્થાને પહોંચાડવી હોય છે, તો તે ત્યા જઈનેજ પડે છે આ રીતે જહિં જહિં ચ ણ સા નિવહઈ’ તહિં તહિં ણ તે અચિત્તા વિ પોગ્ગલા

નગારસ્ય તેજોલેશ્યા નિપતતિ, તપ્ત તપ્ત તસ્મિન્ તસ્મિન્ દેશે સ્વલ્પ તે અવિષ્ણા
 અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે પ્રકાશયન્તિ યાવત્-ઉદ્ધોતયન્તિ, તપન્તિ, પ્રમાસન્તે,
 'પપ્ણ કાલોદાર્દ ! તે અચિત્તા વિ પોગલા ઓમાસે તિ જાવ પમાસે તિ'
 હે કાલોદાયિન્ ! ઇતેન કારણેન તેજોલેશ્યાયાસ્તત્તદેશે પતનેન તે અવિષ્ણા
 અપિ પુદ્ગલા અવમાસન્તે યાવત્ ઉદ્ધોતયન્તિ, તપન્તિ, પ્રમાસન્તે । 'તપ્ જ
 સે કાલોદાર્દ અણગારે સમણ મગધ મહાવીર પદ્મ, નમમદ્, વદિત્તા, નમસિત્તા'
 તવ સ્વલ્પ સ કાલોદાયી અનગાર અમણ મગધન્ત મહાવીર વદન્તે, નમસ્યતિ,
 વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા 'યદ્દર્શિં ચતુત્થ-છટ્ટઝ્ઞમ જાવ અપ્પાણ માવેમાણે જહા
 પદ્મસપ્પ કાલાસવેસિયપુત્તે જાવ સઙ્ગદુક્કલ્પહીણે' વહુમ્મિ,=અનેકૈ વતુર્ય-

પર ઉસ તેજોલેશ્યાકે વે અચિત્ત મી પુદ્ગલ પ્રકાશ કરતે હૈં વહાં
 પર રહી હુઈ વસ્તુકો વે ઉદોતયુક્ત કરવેતે હૈં, પહાં પર ગમીં પૈવા
 કર વેતે હૈં, તયા સ્વયવે વાહકરૂપ હોનેસે ચમકને લગતે હૈં । હસ તરહ
 અચિત્ત પુદ્ગલ મી ચમકતે હૈં, તાપ ઉત્પન્ન કરતે હૈં આદિર જૈસા હે કાલો
 દાયિન ! તુમને પૂછા હૈ વે સમ કામ કરતે હૈં । પ્રસુકે મુલ્હસે હસ પ્રકાર
 અપને પ્રમ્મ કા સમાધાન સુનકર 'સે કાલોદાર્દ અણગારે સમણ મગધ
 મહાવીર વદદ્દ નમમદ્, વદિત્તા નમસિત્તા' ઉન કાલોદાયી અનગાર
 ને અમણ મગધાન્ મહાવીર કો વદના કી નમસ્કાર કિયા
 વન્દના નમસ્કાર કરકે 'યદ્દર્શિં ચતુત્થ છટ્ટઝ્ઞમ જાવ અપ્પાણ
 માવેમાણે જહા પદ્મસપ્પ કાલાસવેસિયપુત્તે જાવ સઙ્ગ દુક્કલ્પહીણે'

ઓમાસ તિ, જાવ પમાસેતિ' ન્યા ન્યા તે તેજોલેશ્યા પડે છે, ત્યાં ત્યાં તે
 તેજોલેશ્યાના અવિષ્ણા પુદ્ગલો પશુ પ્રકાશ કરે છે, ત્યાં રહેલી વસ્તુને તેજો પ્રકાશચુકલ
 કરી દે છે ત્યાં અરમી પેઠા કરે છે, અને તેજો પોતે જ હાહકરૂપ હોવાથી અણકવા
 માટે છે હે કાલોદાયી ! તમે આ વિષયમાં જે જે પૂછ્યું તે બધું મમ તેજો કરે છે
 મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં પ્રદા વ્યકત કરતાં કાલોદાયી અણગાર કહે છે-
 'સેવ મતે ! સેવ મતે !' હે ભક્ત ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે હે ભક્ત !
 આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને તેમણે અમણ મગધાન મહાવીરને
 'વદદ્દ નમમદ્, વદિત્તા, નમસિત્તા' વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યાં વદણા
 નમસ્કાર કરીને તેજો સ્વયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા આત્મા
 'યદ્દર્શિં ચતુત્થ-છટ્ટઝ્ઞમ જાવ અપ્પાણ માવેમાણે જહા પદ્મસપ્પ કાલાસવેસિય
 પુત્તે જાવ સઙ્ગદુક્કલ્પહીણે' તેમણે અનેક ઉપવાસ છઠ્ઠ અઠ્ઠમ આદિ તપથી

पृष्ठाष्टम यावत् तपोविशेषै आत्मान भावयन् यथा प्रथमशतके नवमे उद्देशके कालास्यवेसिकपुत्र यावत् उपर्युक्ततपोविशेषै आत्मान भावयन् सिद्ध, बुद्ध, मुक्तः, सर्वदुःखप्रहीण सजातः, तथा अयमपि कालोदायी अनगार सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः सर्वदुःखप्रहीणो जात इति भाव ।

अन्ते कालोदायी भगवद्वाक्य समर्थयन् स्वीकरोति 'सेव भते ! सेव भते ! चि' हे भदन्त ! तदेव भवत्कथन सर्व सत्यमेव, हे भदन्त ! भवत्कथन सर्व सत्यमेवेति ॥ घ ० ५ ॥

इति सप्तम शतकस्य दशमोद्देशः ॥ ७-१० ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित
कलापालापक-प्रविश्व-गद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-
शाहूचन्द्रपति-कल्याणपुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित
कोल्हापुरराजगुरु-बालप्रवृत्तारि-जैनाचार्य-जैन
धर्मदाता-पूज्यश्री-घासीलालप्रतिविरचितायां
"भगवतीसूत्रस्य" "प्रमेयचन्द्रिका" व्याख्यायां
व्याख्यायां सप्तम शतक समाप्तम् ॥ ७ ॥

उन्होंने अनेक चतुर्थ, छठ, अठ्ठम यावत् तपविशेषों से अपने आपको
माचित (वार्त्त) किया और जिस प्रकार प्रथम शतक में नववें
उद्देशक में कालास्यवेशिकपुत्रने इन तपस्याओं द्वारा अपने निज की
शुद्धि कर सिद्धिगति को प्राप्त कर लिया वे बुद्ध मुक्त बनकर समस्त
दुःखों से प्रहीण बन गये, इसी प्रकार से ये कालोदायी अनगार भी
सिद्ध, बुद्ध, मुक्त बनकर समस्त दुःखोंसे रहित हो गये । अन्तमें

पिता आत्माने आवित हों अने अन्ते सिद्ध पद पाया, बुद्ध भया, मुक्त भया
अने समस्त हर्षिना सहितर क्षय करीने समस्त दुःखोत्थी रहित बनी गया आ
विषने लगत समस्त कथन पढ़ेवा शतकना नवमा उद्देशकमा आपवाभा आवेला
कालास्यवेशिकपुत्रना कथन प्रमाणे समजहु ॥ सू ५ ॥

सातमा शतकेना दसमोद्देशक समाप्त.

जैनाचार्य श्री घासीलालजी भट्टारजभूत भगवती'

सुननी प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याने सातमा शतक

समाप्त ॥ ७ ॥

कालोदायी भगवान् के इस कथनका समर्थन करते हुए कहते हैं 'सेव
 भते ! सेव भते ! ति' हे भदन्त ! आपका कथन सर्व सत्य ही है
 हे भदन्त ! आपका कथन सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० ५ ॥

सातवें शतकका दशवा उद्देशक समाप्त

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
 प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतक
 समाप्त ॥ ७ ॥

कालोदायी भगवान् के इस कथनका समर्थन करते हुए कहते हैं 'सेव
भते ! सेव भते । ति' हे भदन्त ! आपका कथन सर्व सत्य ही है
हे भदन्त ! आपका कथन सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० ५ ॥

सातवें शतकका दशवा उपेशक समाप्त

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतक
समाप्त ॥ ७ ॥

